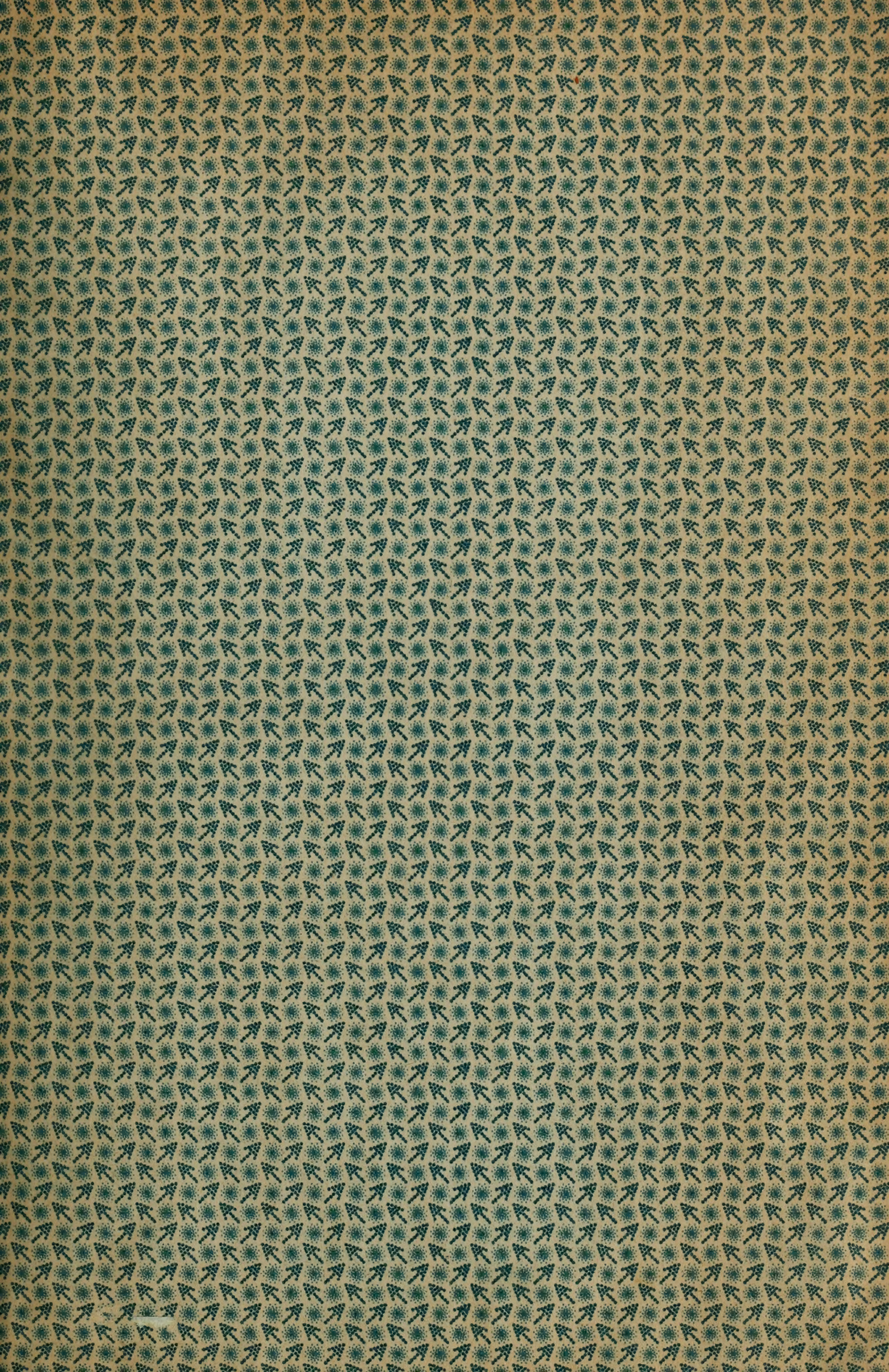

GUILIELMI ESTII,

SS. THEOLOGIAE DOCTORIS
ET IN ACADEMIA DUACENA PROFESSORIS PRIMARII,

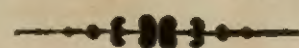
IN OMNES

D. PAULI EPISTOLAS,

ITEM IN

CATHOLICAS

COMMENTARII.

AD
OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM ACCURATISSIME RECUDI
CURAVIT

JOANNES HOLZAMMER,
SS. THEOLOGIAE IN SEMINARIO EPISCOPALI MOGUNTINO PROFESSOR.

TOMUS III.

Qui complectitur Epistolam ad Hebraeos, et septem Catholicas.

EDITIO SECUNDA TRIBUS TOMIS COMPREHENSA.

MOGUNTIAE,
SUMPTIBUS FRANCISCI KIRCHHEMII.
1859.

IN EPISTOLAM
BEATI PAULI APOSTOLI
AD HEBRAEOS
COMMENTARIUS.

DE AUCTORITATE EPISTOLAE.

Nulla de Paulinis Epistolis huc usque a nobis enarratis apud orthodoxos unquam dubitatio fuit, quin et divinae essent auctoritatis, et ipsum Paulum haberent auctorem, et Graeca lingua conscriptae essent. Una ad Hebraeos Epistola de his tribus in controversiam vocata est. Nos igitur primum de ejus auctoritate dicemus, deinde de auctore, ac tertio de lingua ejus originali. Neque enim hae quaestiones commisceri debent, ut a nonnullis factum est, sed distincte tractari.

QUAESTIO I.
De auctoritate hujus Epistolae.

Quod ad auctoritatem attinet, quaeritur an sit annumeranda haec Epistola sacris et canonicis libris. Prima dubitandi ratio occurrit ex eo, quod olim Catholici quidam scriptores, praesertim Latini, hanc Epistolam pro sacra non agnoverint. Nam Cyprianus, Lactantius, Arnobius nusquam citant. Tertullianus semel dumtaxat meminit, videlicet in lib. de pudicitia cap. 20., non tamen ei tribuens auctoritatem divinam. Auctor vero commentariorum in Epistolas Pauli, qui Ambrosio adscribuntur, incertus quidem ille, sed quem constet tempore Damasi Papae scripsisse, solam ad Hebraeos Epistolam non attigit; quod etiam in Pelagio et Primasio licet observare. Quos enim in hanc Epistolam commentarios Ambrosiano et Primasio adscriptos habemus, supposititios esse tam ex stylo, quam aliis certis argumentis doceri potest. Quod idem nobis verisimile est de scholiis Sedulio adscriptis in hanc Epistolam. Neque constat quemquam Latinorum in hanc Epistolam commentarios scripsisse ante Anselmum Cantuariensem, si tamen is auctor est. Itaque Hieronymus non uno loco affirmat hanc Epistolam a Latinis non fuisse receptam. Scribens enim in Jes. 6. ad illud: *Seraphim stabant,* sic ait: *Unde et Paulus Apostolus in Epistola ad Hebraeos, quam Latina consuetudo non recipit* etc., et in cap. 8. ejusdem Prophetae, ad illud: *Ego et pueri mei,* cum rursus hanc Epistolam citaret, addidit: *Licet eam Latina consuetudo inter canonicas Scripturas non recipiat.* Quae eadem verba leguntur in ejus Epist. ad Dardanum. Idem in

Epist., quam ad Evagrium de Melchisedec scripsit, quae est num. 126., cum ait hanc Epistolam a nonnullis Latinorum recipi, satis significat a plerisque non recipi. Rursus idem in comment. super Ezech. 28. verba quaedam ex ea citans, adjecit: *Si quis tamen Epistolam suscipit.* Et super Epist. ad Eph. cap. 2. et in alia Epistola: *si quis tamen eam recipit:* quasi videlicet liberum sit, non suscipere. Similiter in Zach. 8. *Si tamen,* inquit, *in suscipienda Epistola Graecorum auctoritatem Latina lingua non respuit.* Testatur etiam Eusebius lib. 3. hist. Eccles. cap. 3. quosdam fuisse, qui dicerent huic Epistolae ab Ecclesia Romana contradici. Sed et lib. 6. cap. 11. recenset eam inter Scripturas, quae a multis in controversiam vocantur. Denique nostro saeculo Cajetanus initio commentariorum hujus Epistolae, dubiam reddit ejus auctoritatem, dicitque ex ea sola non posse, si quod dubium in fide accideret, determinari. Porro simpliciter eam rejicit Lutherus, quoniam, inquit, poenitentiam tollit. Atque ita fere sentiunt Lutherani, caeterique nostrae aetatis sectarii, Calvino tamen et ejus sequacibus exceptis, qui eam in numerum sacrarum scripturarum haud gravate recipiunt, non tam Ecclesiae auctoritate, quam quod existiment ex ejus Epistolae doctrina, quam tradit de uno Christi sacrificio, convellere ac subvertere se posse sacrificium Missae, quod Ecclesia catholica toto orbe frequentat. Quibus, Deo dante, propriis in locis respondebitur.

Argumenta vero, quae partim Cajetanum, partim adversarios moverunt, ut auctoritatem huic Epistolae detraherent, istiusmodi sunt. Primum: Hieronymus non fuit omnino certus de auctore hujus Epistolae. Et quoniam Hieronymi sortiti sumus regulam, ne erremus in discretione librorum canonicorum: ideo dubio apud Hieronymum auctore hujus Epistolae existente, dubia quoque redditur Epistola: quoniam nisi sit Pauli, non perspicuum est canonicam esse. Hoc argumentum est Cajetani ac verbatim ex eo descriptum. Caetera argumenta petuntur ex variis ipsius Epistolae locis, ex quibus colligi putant, eam non posse referri inter divinas et irrefragabiles Scripturas.

Secundum igitur est ejusdem Cajetani: Auctor Epistolae statim in principio probare volens Christum angelis esse superiorem, infirmo utitur argumento ex illis Scripturae verbis: *Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium;* quae secundum literam dicta sunt de Salomone. Poterant enim Hebraei facile respondere, non de filio Dei pronuntiata fuisse ea verba, sed de puro homine, qui peccare potuit, et quidem graviter postea peccavit. Uti autem his verbis in sensu mystico minorem reddit auctoritatem probantis, in principio praesertim Epistolae, et apud Hebraeos. Non ergo scripta videtur haec Epistola spiritu divino. Idem objici potest de loco Psalm. 8., quem hujus Epistolae scriptor cap. 2. de Christo interpretatur, quum secundum literam pertineat ad totam speciem humanam.

Tertium argumentum. Eodem 1. cap. de Filio Dei loqui videtur hic auctor, ut de creatura, dum eum non substantiam patris, sed splendorem substantiae ejus vocat. Et iterum cum ait: *Tanto melior angelis effectus* etc., quasi videlicet non genitus, sed factus esset angelis superior.

Quartum. Cap. 6. lapsis denegat reconciliationem, his verbis: *Impossibile est eos, qui semel sunt illuminati, iterum renovari ad poenitentiam.* Qua in doctrina persistit cap. 10., negans *relinqui hostiam pro peccato voluntarie peccantibus post acceptam notitiam veritatis.* Et cap. 12. dicens: *Esau non invenisse poenitentiae locum, quamvis cum lacrymis inquisisset eam.* Haec autem pugnant cum doctrina Christi et Ecclesiae.

Quintum. Cap. 9. dicit in arca testamenti fuisse urnam auream habentem manna et virgam Aaron, quae frondueraț, et tabulas testamenti. Hoc autem esse videtur contra fidem historiae 3 Reg. 8., quae testatur in arca non aliud fuisse,

nisi duas tabulas lapideas, quas posuerat in ea Moses.

Sextum. Eodem capite argumentatur ex vocabulo testamenti, secundum eam significationem, quam apud Graecos et Latinos habet, dicens: *Ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris* etc. Respicit autem ad loca Jer. 31. et Exod. 24., ubi secundum veritatem Hebraicam non *testamentum* nominatur, sed *foedus* seu *pactum;* quemadmodum et Hieronymus utroque loco vertit, foedus autem seu pactum generalem habet significationem. Unde prorsus invalida videtur argumentatio, qua ex nomine testamenti probat necessitatem mortis Christi. Haec duo postrema argumenta ejusdem sunt Cajetani.

Verum, hac contradictione tam Cajetani, quam aliorum non obstante, certissime nobis tenendum est, Epistolam ad Hebraeos esse scripturam sacram, eamque inter canonicas ab Ecclesia receptam. Quotquot enim extant sive in conciliis, sive in decretis Pontificum, sive in scriptis Patrum, Indices seu Catalogi divinarum scripturarum, hanc Epistolam inter eas recensent. Ea concilia sunt, Laodicenum ante Hieronymi tempora celebratum can. ult., Carthaginense tertium can. 47., cujus canonis auctoritatem allegat August. Epist. 236., concilium Romamum LXX. episcoporum sub Gelasio I. Pontifice. Denique Concil. Florentinum in decreto Armenis dato, et Concil. Trid. sess. 4. His adde Innocentium primum in Epist. 3. ad Exuperium; Athanasium in synopsi Scripturae sacrae; Gregorium Nazianzenum in carmine de scripturis authenticis; Amphilochium in carmine ad Seleucum; Augustinum lib. 2. de doct. Christ. cap. 8., nec non in Speculo. Item Avitum Viennensem in carmine; Isidorum lib. 6. Originum; Cassiodorum lib. 1. divin. lect. cap. 4. et Damascenum lib. 4. de fide cap. 18. Qui omnes scripturarum catalogum texentes, Epistolam ad Hebraeos illi inseruerunt. Imo hoc idem factum fuisse a Patribus Concilii Nicaeni valdè probabile est. Cum enim Hieronymus in praefatione, quam praefixit libro Judith, significet Nicaeni Concilii Patres constituisse certum numerum scripturarum canonicarum; constet autem Athanasium illi concilio interfuisse; nequaquam verisimile est, hunc relaturum fuisse Epistolam ad Hebraeos inter scripturas canonicas, nisi juxta praescriptum et auctoritatem ejusdem concilii. Sane D. Thomas in prologo sui commentarii, quum dicit ante synodum Nicaenam fuisse a quibusdam dubitatum de hac Epistola; significare videtur eam dubitationem aliquo canone Nicaeni Concilii fuisse sublatam. Quod quidem apertius a Lirano significatum est, quum affirmat in suo prooemio, Ecclesiam in synodo Nicaena hanc Epistolam recepisse. Quod idem testatur Sixtus Senensis lib. 1. bibl. sanctae, et Dionysius Carthus. in commentario.

Accedit ad haec, quod Patres in suis scriptis passim utuntur testimoniis ex hac Epistola depromptis, tanquam divinis: non Graeci modo, de quo Hieronymus ad Evagrium scribens testatur eos omnes Epistolam ad Hebraeos recipere; verum etiam Latinorum praecipui, ut Hilarius, Ambrosius, Optatus, Augustinus et ipse Hieronymus, ac caeteri, qui eos secuti sunt. Sed et ante hos omnes Clemens Romanus Apostolorum discipulus in quadam Epist., quam ad Corinthiorum Ecclesiam scripsit, referente Eusebio lib. 3. hist. cap. 32., multa habet, in quibus ad ea, quae in Epistola ad Hebraeos praesertim cap. 11. scripta sunt, alludit.

Restat nunc, ut ad ea, quae in contrarium adferuntur, respondeamus. Itaque dicendum est, ex eo quod veteres quidam ecclesiastici scriptores partim hanc Epistolam non agnoverunt, partim de ejus auctoritate dubitaverunt, maxime autem ex eo, quod Hieronymus identidem scribit, Latinorum consuetudine eam non fuisse receptam; satis ostendi, quod non semper apud catholicos omnes indubitata fuerit ejus auctoritas. Neque id mirum; quandoquidem et alii quidam libri sacri non statim omnium consensu

fuerunt approbati, neque statim initio in canonem scripturarum relati: ut Apocalypsis Joannis, et libri Machabaeorum. Caeterum progressu temporis, accedente praesertim conciliorum definitione, sicut de aliis nonnullis, ita et de Epistola ad Hebraeos, in universum submota fuit omnis dubitatio. Quanquam quod de Lactantio et Arnobio objiciunt, eos nusquam citare hanc Epistolam, facile solvitur: quoniam nec alias, nisi rarissime, citant scripturas. Erat enim illis instituta disputatio contra gentiles; apud quos scripturarum, quas illi non recipiebant, auctoritas frustra proferebatur; quemadmodum ipse Lactantius testatur divin. instit. lib. 5. cap. 4.

Illud quoque quod objiciebatur, veteres quosdam epistolarum Pauli commentatores solam eam, quae ad Hebraeos scripta est, omisisse; non efficit, ut eam non agnoverint pro scriptura canonica. Non enim propter auctoritatem dubiam, sed quod auctor incertus ac dubius haberetur, ab ea abstinuerunt. Siquidem constitutum illis erat in solas Pauli Epistolas commentari. Praeterea fieri potuit, ut Latinis quibusdam orthodoxis idcirco suspecta esset haec Epistola, atque eam ob causam tardius recepta, quod alicubi videretur Novato patrocinari, qui lapsis a baptismo reconciliationem negabat. Quae haeresis apud Romanos exorta graviter Ecclesiam infestavit; ut propterea verisimile sit, putasse nonnullos, huic Epistolae ab Ecclesia Romana, sicut Eusebius refert, fuisse contradictum. Quanquam profecto, si quos hoc movit, ii diligentius ea loca hujus Epistolae debebant observare, ubi auctor hortatur lapsos ad poenitentiam, atque ita praebet iis spem salutis cap. 3, 13., cap. 4, 16., cap. 5., ubi describitur officium pontificis, cap. 8, 12., cap. 9, 14. Huc etiam facit doctrina cap. 12. de disciplina paterna, qua Deus filios suos castigat, utique non immeritos, sed nunc gravius, nunc minus graviter delinquentes. Vide eodem cap. v. 13. et 24. Ac omnibus his locis consule nostrum Commentarium.

Jam quod ad caeteras objectiones attinet, infirma plane ea est, quam primo loco verbis Cajetani posuimus. Nam ut detur incertum ac dubium esse hujus Epistolae auctorem, de qua re mox agemus; nulla tamen ratione consequens est incertam ac dubiam relinqui ipsius Epistolae auctoritatem. Alioquin, hac ratione multi alii libri resecandi essent a canone; ut Regum, Paral., Job, Sapientiae, Machabaeorum, et alii: quorum etsi scriptores aut ignoramus, aut non omnino certos habemus, auctoritas tamen apud Ecclesiam inconcussa est; sicut de libro B. Job testatur Gregor. initio Moral. Cum enim constet auctorem seu dictatorem esse Spiritum S., de scriptore tanquam de calamo minus laborare solet Ecclesia. Reliqua tam Cajetani, qam aliorum argumenta, quomodo dissolvenda sint, in commentario inter exponendum, Deo favente, dicemus, quum ad ea loca ventum fuerit, quae ab illis objiciuntur.

Illud addo: Si istorum argumenta valent contra auctoritatem divinam hujus Epistolae, pari ratione similia argumenta valitura contra alias Pauli Epistolas. Nam et in aliis non semper Scripturas profert secundum sensum literalem, sed saepe juxta sensum mysticum aut moralem. Interdum quoque Scripturas aliud loquentes suo instituto accommodat. Exempla sunt Rom. 3. *Quia non est justus quisquam, non est intelligens,* et caetera, quae ibi ex Psalmis contexit. Item cap. 8. *Propter te mortificamur tota die,* ex Psalm. 43. Item cap. 10. *Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendit in coelum,* et quae sequuntur ex Deut. 30. Item 1 Cor. 9. *Non alligabis os bovi trituranti,* ex Deut. 25. Item cap. 15. *Omnia subjecit sub pedibus ejus,* ex Psalm. 8., ubi sane Apostolus eodem sensu versum illum adducit, quem ei attribuit haec epist. cap. 2. Item 2 Cor. 4. *Credidi, propter quod locutus sum,* ex Psalm. 115. Item cap. 8. *Qui multum, non abundavit, et qui modicum, non minoravit,* ex Exod. 16. Item Gal. 3. *Maledictus omnis, qui pendet in*

ligno, ex Deut. 21. Item Eph. 4. *Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus,* ex Psalm. 67. Item eodem cap. *Irascimini et nolite peccare,* ex Psalm. 4. Poteram et alia nonnulla adjungere, sed haec satis sint, ut doceamus non statim labefactari scriptoris auctoritatem, si quam Scripturam, sive docendi sivi exhortandi gratia, proferat extra eum sensum, quem primum prae oculis habuit is, qui scripsit.

QUAESTIO II.

De auctore hujus Epistolae.

Diversa a superiore quaestio est, eademque difficilior ac magis apud antiquos controversa, quisnam Epistolae ad Hebraeos scriptor fuerit. Nam a Paulo scriptam non esse quidam existimarunt, his potissimum argumentis adducti. Primo, quia cum caeterae omnes Epistolae Paulinae nomen ejus cum salutatione praefixum habeant, haec sola sine nomine et salutatione statim rem ipsam aggreditur. Secundo, quoniam et stylus Epistolae, et ipsa docendi ratio multum distat a caeteris Pauli Epistolis, estque omnino ejus oratio longe gravior, copiosior, ornatior, quam caeterarum. Tertio, quia scriptor Epistolae cap. 1. locum Psalm. 2. *Ego hodie genui te,* multo aliter interpretatur quam ipse Paulus Act. 13. Hic enim auctor ea verba refert ad aeternam Filii Dei generationem: Paulus vero ad temporalem ejus a morte resuscitationem. Quarto, quia hic auctor diserte numerat seipsum inter eos, in quos evangelica salus confirmata fuit per illos, qui audierunt a Domino Jesu. Id autem fortiter de se Paulus negat, ita de suo Evangelio loquens Gal. 1. *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per revelationem Jesu Christi.* Unde et de primariis Apostolis ita scribit ejusdem Epist. cap. 2. *Mihi enim, qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt.* Urget hoc argumentum inter alia praecipue Cajetanus, ut doceat hanc Epistolam Pauli non esse. Sentiunt cum eo Erasmus et plerique omnes nostri temporis sectarii, etiam illi, qui Epistolam ipsam agnoscunt pro sacra.

Porro veteres, qui eam Pauli non esse putarunt, aliis quibusdam auctoribus attribuerunt; alii Barnabae, alii Lucae, alii Clementi Romano. Nec defuerunt, qui Tertulliano adscriberent, si Lirano et Sixto Senensi credimus. Sed hoc postremum facillime refellitur, tum ex stylo diversissimo, tum quia Tertullianus Latine scripsit, non Graece; nec ei quidquam commune cum Hebraeis, ut ad eos Epistolam scriberet. Apertissime vero ex eo, quod duo Clementes, Romanus et Alexandrinus, ambo Tertulliano antiquiores, hujus Epistolae meminerint, quodque Tertullianus ipse lib. de pudicitia cap. 20. hanc Epistolam Barnabae adscribit, ut et Hieronymus de eo testatur in catalogo, de Paulo agens.

Verumtamen nec Barnabam ejus esse auctorem ex eo probatur, quia non nisi unam ab eo scriptam Epistolam veteres agnoverunt, eam autem fuisse plane ab ista diversam, manifeste patet ex Clemente Alexandrino, qui Stromatum lib. 2. et 5. complures ex Epistola Barnabae sententias recitat, quarum nulla hic legitur. Agens autem in eodem opere de Epistola ad Hebraeos non eam Barnabae, sed Paulo censet adscribendam. Idem patet ex interpretatione nominum Hebraicorum apud Hieronymum, ubi Epistola Barnabae ab ea, quae ad Hebraeos scripta est, distinguitur, ac diversa continet Hebraica nomina. Praeterea nec apparet tantam fuisse eloquentiam Barnabae, quantam fuisse sui auctoris haec Epistola loquitur. Nam Act. 14. Paulum quidem Mercurium, Barnabam autem Jovem vocabant Lystrenses, ea nimirum ratione, quod Paulus tanquam eloquentior dux esset sermonis. Ut ne id addam, quoniam apocryphum est, quod lib. 1. recognit. Clementis Barnabas introducitur expers artis dicendi et disserendi, simpliciter et absque ullo sermonis ornatu Christum Romanis annuntiasse, et ob id a Philosophis, aliisque doctis irrisum fuisse.

Porro Clemens et Lucas non tantae fuerunt auctoritatis apud Hebraeos, ut de profundis Christianae fidei mysteriis ad eos instruendos literas darent. Quamvis enim Clemens fuerit in sede Romana Petri successor, quia tamen homo gentilis erat, parum ponderis ad persuadendum habuisset ejus Epistola apud Judaeos, ut qui doctrinam et institutionem de rebus religionis a gentilibus accipere nunquam in animum induxissent. Adde, quod ipse Clemens dum in sua ad Corinthios Epistola, sicut superius ex Eusebio retuli, subinde sententias ex Epistola ad Hebraeos intexit; alterius eam auctoris esse quam suam, planissime declarat. Ut taceam, quod hujus Epistolae stylus et dictio non est hominis Romani, sed Hebraei Graece periti. Jam nec illud in Clementem quadrat, quod est in fine Epistolae, ubi auctor rogat Hebraeos: *ut pro se orent, quo celerius iis restituatur*. Cum enim Clemens esset episcopus Romanus non in Judaea, sed Romae morari eum conveniebat, ubi et moratum fuisse constat. Sed nec ante pontificatum Clemens in Judaea fuit versatus.

Quanquam et ex temporum ratione satis haec opinio refellitur. Scripta est enim Epistola ante excidium Jerosolymitanum, eo scilicet tempore, quo adhuc fideles, qui in Judaea erant, a Judaeis infidelibus varie vexabantur. Super his enim eos consolatur auctor Epistolae cap. 10. et 12. Idipsum ex eo manifestum est, quia disputat de abrogatione sacerdotii et sacrificiorum veteris legis, quod non admodum opus erat urbe jam eversa temploque destructo, extra quod nefas erat Judaeis sacrificare. Saltem ejus destructionis ac sacrificiorum cessationis alicubi meminisset, occasione suae disputationis institutae de sacerdotio et sacrificiis illius templi. Quod adeo non facit, ut cap. 8. affirmet adhuc esse, qui secundum legem offerant munera, et cap. 7. 9. 10. et 13. alia multa dicat, ex quibus facile intelligatur Aaronicum sacerdotium eo tempore adhuc in usu fuisse. At vero Clemens Ecclesiam Romanam regere coepit anno post eversionem Jerosolymorum vigesimo. Nisi quis dicat illum hanc Epistolam viginti et amplius annis ante suum pontificatum scripsisse, quod nullo modo est verisimile. Nam, ut diximus, eum, qui ad Hebraeos de rebus tam arduis, cum spe fructus scriberet, oportebat virum esse summae auctoritatis, qualis utique Clemens illo tempore non erat.

Haec paulo prolixius, ad redarguendam illam de Clemente opinionem, ut ne quem fallat Erasmi annotatio, quae est ad finem annotat. Epist., ubi sententiam hanc censet admodum probabilem, eamque Hieronymo conatur adscribere, quod is in catalogo de Clemente agens, sibi videri dicat Epistolam Clementis, quam ad Corinthios scripsit, characteri Epistolae, quae sub Pauli nomine ad Hebraeos fertur, convenire, et omnino grandem in utraque similitudinem agnoscat. Quae quidem verba Hieronymus ab Eusebio mutuatus est, eadem pene scribente hist. lib. 3. cap. 32. Ex quo loco palam est, de interprete Epistolae, non de auctore, haec ab illis dicta esse, praesertim cum uterque testetur, Clementem in sua Epistola verbatim nonnulla citare ex Epistola ad Hebraeos.

Cum igitur haec Epistola neque Clementis sit, neque cujuspiam eorum, quibus attributa fuit ab iis, qui Pauli eam esse negarunt; eo necesse est veniatur, ut aut cum Cajetano prorsus auctorem ignoremus, aut cum aliis Catholicis fateamur non alium esse quam Paulum. Atqui sane Paulum esse auctorem multa sunt, quae confirment. Primum auctoritas Graecorum Patrum, qui omnes, uno Cajo, de quo Hieronymus in catalogo scribit, excepto, hanc Epistolam receperunt ut Paulinam. Nominatim Dionysius Areopagita, Clemens, Dionysius, Alexander et Athanasius Alexandrini. Item Gregorius Nazianzenus, Chrysostomus et reliqui his posteriores. Nam de prioribus id probatur tum ex Origene, cujus verba recitat Euseb. hist. lib. 6. cap. 19., tum ipsius Hieronymi testimonio, cujus in Epistola 129., quae est ad Dardanum, haec verba

sunt: *Illud nostris dicendum est, hanc Epistolam, quae inscribitur ad Hebraeos, non solum ab Ecclesiis Orientis, sed ab omnibus retro ecclesiasticis Graeci sermonis scriptoribus, quasi Pauli Apostoli suscipi.* Sic ille.

Secundo probat id Latinorum Patrum auctoritas. Quamvis enim usque ad Hieronymi tempora, sicut ipse variis locis indicat, fuerint inter Latinos, a quibus haec Epistola, vel non ut canonica vel certe non ut Paulina reciperetur, atque ipse etiam interdum dubie loquatur, suam tamen sententiam aperte satis exposuit in Epist. jam allegata ad Dardanum, necnon in prologo comment. Epist. ad Titum, et contra Jovinian. lib. 1. cap. 9. Constat enim, Latinorum praecipuos, Hilarium, Optatum, Ambrosium atque alios Hieronymo antiquiores, Tertulliano et Cypriano exceptis, passim eam, non solum ut sacram, verum etiam ut Paulinam citare. Nam de posterioribus minor dubitatio est. Augustinus enim de doctr. Christ. lib. 2. cap. 8. eam caeteris Pauli Epistolis accenset. Et fere quotquot deinceps secuti sunt, eam pro Paulina agnoverunt.

Tertio facit huc Conciliorum atque Pontificum auctoritas. Nam Concilium Laodicenum, Carthaginense tertium, Romanum sub Gelasio Papa, Florentinum et Trident. in catalogo Scipturarum Epistolam ad Hebraeos caeteris Pauli Epistolis aggregant. Quod idem fecit in suo catalogo Innocentius I. Quin et in magno Conc. Nicaeno idem factum esse, B. Thomas et Lyranus supra citati nobis auctores sunt.

Quarto accedit usus perpetuus Ecclesiae, quae in divinis officiis non aliter quam Pauli nomine lectiones ex hac Epistola recitare consuevit.

Quinta probatio sumitur ex testimonio Petri Apostoli, qui duas ad Hebraeos sive Judaeos scripsit Epistolas. Quod quidem de priori constat ex ejus inscriptione. Nam advenae dispersionis, ad quos scribit, utique Judaei intelliguntur, non gentiles. Posteriorem vero ad eosdem scriptam esse docent illa verba cap. 3. *Hanc ecce vobis secundam scribo Epistolam.* Atqui capite eodem cum eos hortaretur, ut promissa Domini exspectarent, *utque satagerent immaculati et inviolati ab eo inveniri in pace*, atque ejus *longanimitatem, salutem arbitrarentur,* ita subjungit: *Sicut et charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis.* Scripsit igitur, Petro teste, Paulus aliquam Epistolam ad Hebraeos. Quae profecto non alia esse potest quam ista, cum reliquae omnes aut scriptae sint ad Ecclesias ex gentibus aut ad singulares personas. Et vero de hac ipsa Epistola Petrum loqui, inde ulterius probant, quia verba Pauli a Petro indicata in hac monstrari possunt; nimirum cap. 10., ubi dicit: *Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda a conscientia mala, et abluti corpus aqua munda: teneamus spei nostrae confessionem indeclinabilem; fidelis enim est, qui repromisit* etc. Et infra: *Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quae magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem* etc., et quae sequuntur. Cujusmodi etiam nonnulla habentur ultimo et penultimo capite.

Verum haec probatio non videtur aliis quibusdam usquequaque certa. Primum, quia non ad solos Judaeos Petrus suas Epistolas direxit, sed etiam ad gentiles; quod Augustinus testatur lib. 22. contra Faustum cap. 89. Idque etiam ex quibusdam epistolarum B. Petri verbis colligi posse putant, maxime ex eo, quod dicitur 1 Epist. 2. *Et ipsi tanquam lapides vivi superaedificamini,* quasi dicat: Non solum Judaei, sed et vos gentiles; sicut hoc ipsum expressius docet Paulus Eph. 2. Rursumque ex eo, quod postea sequitur: *Quia aliquando non populus, nunc autem populus Dei; qui non consecuti misericordiam, nunc autem consecuti.* Quae verba ex Osee propheta desumpta, Paulus ad Rom. 9. de gentili populo fuisse praedicta interpre-

tatur. Deinde, ut ad solos Judaeos scriptae sint; nondum constabit, memoratis Petri verbis Epistolam ad Hebraeos significari. Nam et Epistola ad Romanos ita scripta est, ut gentilibus et Judaeis esset communis, quemadmodum in argumento illius Epistolae satis a nobis demonstratum est. Atqui in eadem Epistola cap. 2., qui locus etiam ad marginem in Epistola B. Petri solet annotari, Judaeum Paulus sic alloquitur: *An divitias bonitatis Dei et patientiae et longanimitatis contemnis; ignorans quoniam benignitas ejus ad poenitentiam te adducit?* Qua quidem interrogatione Judaeos admonet, ut *Domini longanimitatem salutem arbitrentur,* ut B. Petrus loquitur. *Immaculatos autem et inviolatos, ut se Deo custodiant,* quod idem Petrus monet; hoc Paulus hortatur initio cap. 12. dictae ad Rom. Epistolae. *Obsecro vos,* inquit, *ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam* etc. Sed hae objectiones adversus probationem, quae ex Petri testimonio sumitur, quam parum valeant, apparebit, partim ex iis, quae dicturi sumus in argumento prioris Epistolae Petri Apostoli, partim ac plenius in commentario secundae Epistolae, ad illa ipsa verba: *Sicut et carissimus frater noster Paulus scripsit vobis.*

Porro sunt et aliae rationes, quae probabiliter suadeant hanc Epistolam esse Pauli; quarum una est ex argumento, ejusque tractatione. Nam argumentum cum Epistolis ad Romanos et ad Galatas magna parte convenit: ipsa vero disputatio seu tractatio multum habet subtilitatis ac profundae eruditionis. Sententiae quoque divinae sunt ac Paulino spiritu dignae: nec in alium aptius competit, quod sub finem Epistolae dicit: *Confidimus quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes conversari.* Nam Paulus apud Hebraeos male audiebat, tanquam legis Mosaicae desertor et contemptor: ideo conscientiam suam apud eos commendat; sicut et fecerat Act. 23. in Concilio Judaeorum, iisdem pene verbis, ita dicens: *Viri fratres, ego omni conscientia bona conversatus sum ante Deum* etc. Facit huc item mentio Timothei, cum quo promittit se eos invisurum. Constat enim Timotheum Romae Paulo adfuisse, nec quenquam alium illi fuisse amore et familiaritate conjunctiorem. Videre licebit Oecumenium in argumento hujus Epistolae; ubi bene probat Paulum esse auctorem.

Postremo, suadet multarum sententiarum, quae in hac Epistola leguntur, similitudo cum aliis ab eo scriptis. Nam illud capitis 2. *Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei,* convenit cum eo, quod ait 1 Cor. 15. *Cum autem subjecta fuerint illi omnia.* Et illud ejusdem capitis secundi: *Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum propter passionem mortis gloria et honore coronatum,* plane consonat ei, quod dicit Phil. 2. *Qui cum in forma Dei esset, semetipsum exinanivit formam servi accipiens. Propter quod et Deus exaltavit illum et donavit illi nomen, quod est super omne nomen* etc. Praeterea locus cap. quinti in fine, persimilis est iis, quae scribuntur 1 Cor. 2. et 3. Agitur enim utrobique de spiritualibus et animalibus, perfectis et parvulis, solidi cibi capacibus et lacte nutriendis; sensum exercitatum habentibus ad dijudicandum omnia et non percipientibus nec intelligentibus ea, quae sunt spiritus Dei. Rursus illud, quod de Abraham dicitur cap. 11. *Arbitrans, quia et a mortuis suscitare potens est Deus,* convenit cum eo, quod idem Patriarcha dicitur Rom. 4. *credidisse ei, qui vivificat mortuos.* Illa quoque verba cap. 12. *Non enim accessistis ad tractabilem montem,* et caetera, quae sequuntur, quamvis multa, sensu tamen eadem sunt cum illis paucis Rom. 8. *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum.* Sunt et praecepta non re tantum eadem, sed et verbis simillima, quale est illud cap. 12. *Pacem sequimini cum omnibus.* Et ista cap. 13. *Charitas fraternitatis maneat in vobis. Hospitalitatem nolite*

oblivisci. Et iterum: *Beneficentiae et communionis nolite oblivisci.* Quae omnia in Epistola ad Romanos cap. 12. sic efferuntur: *Cum omnibus hominibus pacem habentes. Charitate fraternitatis invicem diligentes. Hospitalitatem sectantes. Necessitatibus sanctorum communicantes.* Sic et illud ejusdem cap. 13. *Sint mores sine avaritia contenti praesentibus,* simile est ei, quod ait 1 Tim. 6. *Habentes alimenta et quibus tegamur, his contenti sumus.*

Possent et aliae rationes huc adferri, sed quae dicta sunt, abunde sufficiunt. Nam quod quidam argumentantur ex eo, quod haec Epistola habet in fine signum Pauli, de quo ipse meminit 2 Thess. 3. scilicet gratiae precationem, loco valedictionis adscriptam, non adeo convincit. Erat enim hoc signum in omnibus quidem Pauli Epistolis, ut si qua Epistola id non haberet, sciretur Pauli non esse. At non erat in solis, siquidem et B. Petrus priorem suam Epistolam gratiae imprecatione concludit. Sed nunc ad objectiones initio positas respondeamus.

Ad primam respondent nonnulli, Paulum suo more scripsisse nomen suum cum salutatione in principio Epistolae, sed postea aut interpretis aut scribarum incuria evanuisse. Sed vana mihi videtur haec conjectura, cum vetustissimi Scriptores non aliter legerint atque adeo testentur ipsum Paulum nomen suum tacuisse. Aliam responsionem adfert auctor praefationis cujusdam Hieronymo adscriptae in hanc Epistolam. Si propterea Pauli non est, inquit, quod Pauli nomen non praeferat; erga nullius erit, cum nullius nomen habeat in titulo. Verum haec responsio magis lepida quam solida est. Non enim satisfacit argumento, quod petebatur ex consuetudine Pauli, qui omnibus aliis Epistolis nomen suum cum salutatione praefigit. Itaque vel haec Pauli non erit, vel aliqua reddenda est ratio, cur in hac sola nomen suum omiserit.

Igitur ratio triplex a veteribus assignatur. Una, quia sciebat Paulus nomen suum Hebraeis esse invisum, propterea quod legis observantias, quas illi, quamvis in Christum credentes, mordicus adhuc retinebant, abrogatas esse per Christum doceret. Quantopere enim Hebraei fuerint legis aemulatores, eamque ob rem Paulo vehementer infensi, docet Actorum historia, praesertim cap. 21. Altera ratio est, quia Paulus non Hebraeorum, sed gentium Apostolum ac magistrum se profitebatur, ut Rom. 11., Gal. 2. et 2 Tim. 1. Ideoque noluit pro more sic incipere Epistolam: Paulus Apostolus, sed absque titulo nudam exponere doctrinam. Unde et in fine Epistolae velut excusans, quod ad eos scripserit, quorum Apostolus non erat, solatium vocat, non doctrinam. *Rogo vos,* inquit, *fratres, ut sufferatis verbum solatii. Etenim perpaucis scripsi vobis.* Tertiam rationem hanc adjiciunt: Quoniam enim in hac Epistola Jesum appellaturus erat Apostolum confessionis nostrae, noluit ipse se initio Paulum Apostolum nominare, ne videretur se ipsum in aliqua parte cum Christo conferre, quem etiam angelis excellentiorem esse docuerat. Has omnes rationes attigit Clemens Alex. in lib. hypot., cujus verba refert Euseb. hist. lib. 6. cap. 11. Easdem rationes sparsim invenire est apud alios auctores, nominatim apud Hieron. in comment. ad Gal. cap. 1. et in Catal., ubi de Paulo agit. Item apud Theodoretum, Theophylactum et Oecumenium in suis ad hanc Epistolam prooemiis. Sed post haec omnia, an vera ratio omissae salutationis est, quod haec Epistola scripta est per modum libri, non per modum Epistolae? Unde in fine dicit: *Etenim perpaucis scripsi vobis,* quod de Epistola non erat dicturus, cum sit Epistola prolixa.

Ad secundam objectionem multi tam veteres quam recentiores respondent, hanc Epistolam Hebraice a Paulo scriptam esse, in qua lingua ut nativa ac propria multo fuerit eloquentior, quam in aliena; ut proinde mirum non sit, si haec ejus Epistola caeteras omnes ornatu sermonis ac styli elegantia superet. Verum nos an Hebraice scripta aliquando fuerit, in-

fra videbimus. Attamen eo concesso, nondum haec solvitur objectio. Nam hujus Epistolae stylus, si quis sagaciter et attente consideret, non Hebraeam, sed Graecam redolet eloquentiam, sicut de libro Sapient. pronuntiat Hieronymus in Epist., qua praefatur in libros Salomonis. Etenim unaquaeque lingua suum peculiarem habet elocutionis modum, ac propriis quibusdam gaudet phrasibus ac figurarum ornamentis, ex quibus facile possit agnosci, etiam in aliam linguam oratione transfusa, quemadmodum manifeste patet de libris Prophetarum, sive in Graecum sermonem sive in Latinum conversis, etiam ab eloquenti interprete.

Quare, cum aliis omnino dicendum arbitramur, subjectum sive materiam totius Epistolae, simul et ordinem a Paulo fuisse subministratum, sed compositionem et ornatum esse cujusdam alterius, cujus opera Paulus utendum putaverit, sive Clemens Romanus is fuerit, ut quidam opinati sunt, sive Lucas individuus Apostoli comes ac laborum socius, quod magis est verisimile. De Clemente quidem sentire videtur Eusebius hist. eccles. lib. 3. cap. 32. et Hieronymus lib. de script. eccles. in Paulo et Clemente, dum non nudam versionem Epistolae, sed stylum et eloquentiam sermonis Clementi tribuunt. Lucam vero compositionis auctorem esse, argumento est, quod Clemens Alexandrinus apud Eusebium hist. lib. 6. cap. 11. testatur hanc Epistolam et Acta Apostolorum, quae Lucas conscripsit, eundem orationis stylum habere. Cui adde, quod Lucas Scripturae testimonia perpetuo citat juxta versionem LXX. tam in Evangelio quam in Actis. Quod et in hac Epistola factum videmus. Huic de Luca sententiae ut verisimiliori Galenus etiam subscribit. Quod si stylus hujus Epistolae, cuiquam videatur grandior quam Evangelii secundum Lucam et Actorum Apostolorum, non id nos revocare debet a sententia. Aliam enim dictionem historia postulat, aliam disputatio ad persuadendum suscepta de magnis et profundis fidei mysteriis.

Porro utriusque, tam Lucae quam Clementis, meminit Origenes apud eundem Eusebium ejusdem lib. 6. cap. 19., ubi post alia cum iis, quae de stylo et charactere Epistolae jam dixi, plane consententia, velut concludens, scribit in hunc modum: *Ego constanter affirmabo sensus esse Apostoli, phrasim autem et constructionem verborum alterius cujusdam, conciones Apostoli in commentarios redigentis, et velut dictata ex praeceptoris ore scribentis. Proinde siqua Ecclesia istam habeat Epistolam, eam ipsa approbet ut Pauli, idque hac ratione persuasa: non enim temere veteres eam Pauli esse tradiderunt. At quis scripserit Epistolam, Deus vere novit. Nos tamen a quibusdam accepimus, Clementem Romanae Ecclesiae Episcopum eam Epistolam perscripsisse: ab aliis Lucam, qui Evangelium et Acta Apostolorum literis mandarit, illam contexuisse.* Huc usque Origenes, cujus verba repetit Nicephorus hist. lib. 5. cap. 16. atque hanc objectionis propositae solutionem, velut simpliciorem et expeditiorem adferunt Cardinalis Bellarminus de verbo Dei lib. 1. cap. 17. et Michaël Medina de recta in Deum fide lib. 6. cap. 25. Eadem responsio probatur Joanni Hesselio in prologo comment. in hanc Epist.

S. Lucam esse compositionis auctorem etiam hoc argumento est, quod in hac Epistola sunt quaedam vocabula peculiaria, quibus etiam in Evangelio et in Actis Apostolorum utitur B. Lucas, quae in aliis Scripturae libris haud facile reperias. Exemplo sit εὐλάβεια, reverentia cap. 5. 11. et 12. hujus Epist., cujus concretum εὐλαβής apud Lucam reperitur Evang. cap. 2., Act. 2. et 8. Item εἰς τὸ παντελὲς legitur Luc. 13. et Hebr. 7., quod illic interpres vetus reddidit *omnino*, hic *in perpetuum*, de quo vide ibi nostrum comment. Ea locutio, ubi reperitur in Scriptura extra hos locos? Sic μαρτυρούμενος pro eo, qui bene audit, seu ut noster interpres reddit eo, qui habet bonum testimonium Act. 6. 10. 16. et Hebr.

11. quatuor locis. Item χρηματίζεσθαι Hebr. 8. et 11., Luc. 2., Act. 10. Rursum Luc. 24. *inclinata est jam dies,* graece κέκλικεν. Idem legitur Hebr. 11., ubi nos habemus: *Castra verterunt exterorum.* Adde ἡγούμενος, Luc. 22, 26. et Hebr. 13. Jam modus ille loquendi, quo *ad* pro *de* ponitur, ut est Luc. 18. 19. 20., ita Hebr. 1. semel ac iterum et alibi in eadem Epistola. Quibus omnibus haec de S. Luca sententia confirmatur, quae etiam reperitur ad finem Collectaneorum Bedae in hanc Epistolam.

Sed adversus eam objicit quidam: Si Paulus non verba composuit, sed solam materiam suppeditavit et ordinem scribendorum praescripsit: igitur ipsa verba non sunt Pauli, sed alterius cujusdam, qui fortasse, dum materiam a Paulo acceptam digerit et ornat, vel aliquid de suo addidit, vel Apostoli sententiam minus assecutus in ea verbis exprimenda potuit errare. Resp. verba esse Pauli, tum quoad sententiam et res, ut dictum est, ab ipso subministratas atque earum ordinem ac dispositionem generalem, tum vero quia totam Epistolam alieno stylo concinnatam, sed suis sensibus plenissime respondentem, ipse tanquam suam approbavit ac misit; adeo ut fateamur, non solum Paulum in materia et ordine praescribendo, totaque Epistola postquam scripta fuit approbanda, a spiritu divino motum fuisse, verum etiam mentem et manum ejus, qui composuit, ab eodem spiritu fuisse gubernatam, ut non alia nec aliter scriberet, quam oporteret. Haud secus atque factum est in aliis, qui sacros libros scripserunt. Neque sane absurdum est, quod ille pro absurdo objicit, ad hunc sensum ejusdem libri sacri plures esse auctores canonicos. Quae responsio nostra planior adhuc et probabilior evadet ex iis, quae de tertia quaestione mox dicturi sumus.

Ad tertiam objectionem facile respond. Cum Scriptura sacra plures sensus admittat, nullum esse inconveniens, si quis aliquod Scripturae testimonium in alium atque alium sensum, diversis in locis, alleget aut interpretetur. Sed de ea re plenius in commentario; in quem etiam quartae objectionis dissolutionem differimus: ne bis eadem dicamus.

Cum autem ex supradictis satis abundeque probatum sit, Paulum esse auctorem hujus Epistolae: quaeret aliquis, an hoc ipsum sit fidei definitae, ut haereticum sit aliter sentire. Sic enim existimant Catharinus, Sixtus et Alfonsus cum nonnullis aliis scriptoribus neotericis. Pro quorum opinione facere imprimis videtur, quod Concilia tam universalia, quam particularia, non solum hanc Epistolam receperunt, ut sacram, sed etiam, ut Pauli Apostoli. Facit deinde consensus totius Ecclesiae, quae tot jam saeculis eam in pulpitis et cathedris citat, et in divinis officiis recitat, sub nomine Pauli. His accedit, quod ex antiquis haereticis Marcion, Basilides et Arius hanc Epistolam esse Pauli negaverunt, atque hoc in eis orthodoxi patres damnarunt, videlicet Epiphanius haer. 42., Hieronymus in prooemio comment. Epist. ad Titum, Philastrius in catal. haereseon cap. 89. et Theodoretus in praefat. hujus Epist. Verumtamen istis non obstantibus, illud primum apparet, hanc rem tempore Hieronymi nondum fuisse ab Ecclesia definitam. Quod probari potest ex tot locis apud eundem Hieronymum, quibus de auctore hujus Epistolae modo ambigue, modo cum conditione loquitur, hoc aut simili modo: *Paulus, sive quis alius scripsit Epistolam.* Nam et in Epistola, quam de omnibus sacris libris, ad Paulinum scripsit, sic ait: *Paulus Apostolus ad septem scribit Ecclesias. Octava enim ad Hebraeos a plerisque extra numerum ponitur.* Et in Zach. 8. scribens, easdem septem Ecclesias, ad quas Paulum scribere dicit, ordine recenset: Hebraeorum mentione praetermissa. Idem de viris illustribus in Paulo, postquam reliquas ejus Epistolas enumerasset, ita subjunxit: *Epistola autem, quae fertur ad Hebraeos, non ejus creditur, propter styli sermonisque dissonantiam; sed vel Barnabae* etc. Et in Cajo: *Sed*

et apud Romanos, inquit, *usque hodie quasi Pauli Apostoli non habetur.* Haec profecto Hieronymus non diceret, si crederet, Ecclesiam aliquando definitam protulisse de hac re sententiam. Quod autem nonnulli respondent, haec omnia ab Hieronymo scripta esse sub aliena persona, aut ex aliena sententia; nimis profecto frivolum est, ac vanius quam ut ratione refellatur. Certe sententiam suam non potuit clarius explicare, quam fecit in Epist. de terra promissionis, scripta ad Dardanum num. 129., in qua cum dixisset plerosque arbitrari, quod Barnabas aut Clemens sit auctor Epistolae: *Verum,* inquit, *nihil interest, cujus sit; cum sit ecclesiastici viri, et quotidie Ecclesiarum lectione celebretur.*

Nec vero solus Hieronymus ad hunc modum locutus est, verum etiam Augustinus satis significavit rem non esse certam ac definitam, quum de civit. Dei lib. 16. cap. 22. ita scribit: *De quo in Epistola, quae inscribitur ad Hebraeos, quam plures Apostoli Pauli esse dicunt, quidam vero negant, multa et magna conscripta sunt.* Quod enim ait: *Quidam vero negant,* non de haereticis, sed de Catholicis utique dixit. Unde et ipse saepissime testimonium ex hac Epistola citat absque mentione auctoris, hoc aut simili modo: Scriptum est in Epistola ad Hebraeos, quod de aliis Epistolis facere nequaquam solet. Loca sunt ex multis pauca: eodem de civit Dei lib. 16. cap. 28. et lib. 10. cap. 5., de pecc. mer. et remiss. lib. 2. cap. 24. et 31., contra Julian. lib. 4. cap. 3., in explan. Psalm. 77. et 118. conc. 8. q. 49. super Judic., de Trinit. lib. 3. cap. 11. et lib. 12. cap. 13., contra Maxim. lib. 3. cap. ult. Interdum vero plura conjungens testimonia ex diversis Epistolis Pauli, quorum unum sit ex Epistola ad Hebraeos, alia quidem citat Pauli vel Apostoli nomine, huic vero auctorem non addit. Exemplum habes in lib. 1. de nupt. et concup. cap. 4. *Tantum valet,* inquit, *fides de qua dicit Apostolus: Omne quod non est ex fide, peccatum est. Et de qua item scriptum est ad Hebraeos: Sine fide impossibile est placere Deo.* Cur non dixit: et alibi? nisi quia non aeque certum habebat, Apostolum hujus testimonii, quam illius esse auctorem.

At neque post ea tempora videtur Ecclesia de hac quaestione quicquam amplius definivisse, quam tunc definitum erat. Nam quae potissimum objiciuntur concilia, a quibus haec Epistola sub nomine Pauli recensetur inter scripturas canonicas; ea partim ante Hieronymi et Augustini aetatem, partim post celebrata sunt. Quare si priora non convincunt; nec quidem posteriora. Neque enim Patribus horum conciliorum propositum erat definire, cujus ea Epistola sit auctoris, sed quod una cum caeteris Pauli Epistolis, quibus receptissimo Ecclesiae more eam annumerant, inter divinas scripturas sit habenda. Hujus rei clarum argumentum est ex catalogo librorum scripturae sacrae descripto, primum a patribus Concilii Carthaginensis 3., tum ab Innocentio I., deinde a Gelasio I. in Concilio LXX. episcoporum. Apud quos omnes sic legitur: Salamonis libri quinque. Nam etiam apud Gelasium sic haberi, fidem nobis facit Burchardus in suo decreto: licet in Tomis conciliorum vitiose pro quinque, tres, legantur. Recensent autem illi Salomonis libros quinque, comprehensis in eo numero Sapientia et Ecclesiastico: quos tamen a Salomone scriptos non esse, doctiores non dubitant: ut ait Innocentio contemporaneus Augustinus in Speculo. Legebantur autem in Ecclesiis sub nomine Salomonis; eamque ob causam sub eodem nomine sunt recensiti in catalogo.

Quibus adde, quod in eodem catalogo Carthaginensis Concilii de Pauli Epistolis legitur ad hunc modum: *Pauli Epistolae tredecim. Ejusdem ad Hebraeos una.* Cur enim non dixit, Pauli Epistolae quatuordecim, sed seorsim nominavit eam, quae est ad Hebraeos? nisi quia non aeque certum habebat hanc esse Pauli atque caeteras. Quod si mens illius Concilii fuisset eam rem definire: nunquam Augustinus, qui Concilium illud et

agnovit et veneratus est, ut ex ejus Epist. 235. liquet, de auctore ejus Epistolae suspenso calamo scripsisset. Verum sciebat Augustinus, non omnia, quae quoquo modo dicuntur in Conciliis, definitive dici. Multa enim dicuntur ex occasione, quae non parem cum iis, quae definiuntur, auctoritatem habent, quemadmodum exemplis facile fuit ostendere. Sed ne extra institutum evagemur, unum sufficiat Concilium Trident., quod in indicem sacrorum librorum refert Psalterium Davidicum centum quinquaginta Psalmorum; nec tamen statuit omnes eos esse Davidicos, quum valde probabile sit, ac pene certum, quosdam ab aliis esse compositos. Quid autem illic in universum intendat statuere, ipsum Concilium exponit verbis ante et post indicem positis, scilicet eos omnes libros, quos recenset, pro sacris et canonicis esse suscipiendos. Ex his etiam intelligi potest, quomodo sit accipiendum, quod S. Thomas, Lyranus et Carthusianus scribunt, Nicaenum Concilium hanc Epistolam recepisse tanquam Pauli Apostoli. Non aliter enim recepisse existimandum est, quam quomodo eam ut Pauli sequentia Concilia receperunt. Jam nec totius Ecclesiae consensus probat, aut id de quo nunc agitur, aut quicquam aliud, esse fidei; nisi talis sit consensus, quo quid certa fide recipiatur. Id quod in proposito non apparet: nam et aliter de rebus per sensum aut historiam notis, aut de quibusdam valde probabilibus, potest esse totius Ecclesiae consensus.

Ad postremam objectionem respondeo, non omnia, quae male ab haereticis dicta sunt, esse haeretica; quandoquidem et vera quaedam ab iis dici posse, nemo dubitat. Haberet autem plus apparentiae hoc argumentum, si soli haeretici eam Epistolam Paulo subduxissent. Cum vero constet, Eusebio, Hieronymo et Augustino testibus, etiam Catholicos quosdam, non modo Latinos, verum etiam Graecos, olim idem fecisse; plane concidit istius argumenti robur. Et tamen sciendum est, Hieronymum in prologo Epistolae ad Titum loqui potissimum de Epistolis ad Titum et Timotheum. Adjungit autem eam, quae scripta est ad Hebraeos, non quod eadem prorsus esset ratio, sed quoniam et hanc, sicut illas, Marcion atque Basilides non solum Paulinas esse negabant, sed, quod praecipue Hieronymus urget, repudiabant, ut profanas et Paulino spiritu indignas, ut habet Epiphanius. Non enim hoc voluisse Hieronymum, quod objectio praetendit, in progressu commentarii manifestum facit. Nam in expositione capitis secundi sic ait: *Relege ad Hebraeos Epistolam Pauli Apostoli, sive cujuscunque alterius eam esse putas: quia jam inter Ecclesiasticas est recepta.* Non igitur haereticus erat Hieronymo, si quis eam alterius cujuspiam, quam Pauli, esse putaret. Multo minus tempore Marcionis et Basilidis poterat quis ob eam rem haereticus censeri: quando ne illud quidem adhuc Ecclesiastica definitione constabat, Epistolam esse canonicam.

At dices, Philastrium recensere inter haereses, Epistolam ad Hebraeos Pauli negare. Primum respondeo, frequens esse Philastrio, ut inter haereses numeret errores qualescunque, atque interdum etiam, pace tanti viri dictum sit, non errores, sed veritates: quod studiosus lector facile perspiciet. Unde nec Augustinus, qui librum suum de haeresibus magna parte ex Epiphanio et Philastrio collegit, istius haeresis meminit. Deinde, quod amplius est, locus Philastrii propius inspectus pro nobis facit. Nam haeresis quidem illic nulla fit mentio, sed e contrario ponit hanc Epistolam extra numerum tredecim epistolarum Pauli, agnoscens eam non perinde, ut caeteras, in Ecclesia legi. Ut igitur concludam post tot saeculorum consensum, quae a temporibus Augustini et Hieronymi fluxerunt, censeo quidem cum Theologica facultate Parisiensi, cumque Melchiore Cano, temerarium esse, si quis Epistolam ad Hebraeos negaret esse Pauli Apostoli, sed haereticum ob id solum pronuntiare non ausim. Vide censuram facultatis Parisiensis super quibusdam Erasmi propositionibus: Canum vero de locis Theol. lib.

1. cap. 11. et lib. 12. cap. 9. et Galenum in proleg. hujus Epist. Neque vero, ut hoc repetam, dubitamus, an Paulus Apostolus materiam scribendae hujus Epistolae suppeditaverit, ordinemque praescripserit: sed an ipse sit auctor scriptionis seu compositionis.

QUAESTIO III.

Qua lingua scripta sit haec Epistola.

Vetus et vulgata opinio est, hanc ad Hebraeos Epistolam primum et ab ipso auctore Hebraice scriptam esse. Ita sentiunt inter vetustiores Eusebius hist. Ecclesiast. lib. 3. cap. 32. et ante eum Clemens Alexand. lib. 4. Strom. et in libris hypotyp. eodem Eusebio citante hist. lib. 6. cap. 11. Quibus subscribit Nicephorus suae hist. lib. 2. cap. 46. et lib. 4. cap. 33. Eadem est sententia Theodoreti et Oecumenii in prooemiis hujus Epist. Ac denique fere omnium, qui post eos in hanc Epistolam commentarios scripserunt, adeo ut ex neotericis nonnulli sententiam hanc certam esse non dubitent affirmare. Moventur autem omnes una aut altera ratione, quas Hieronymus, alieno magis quam suo nomine, refert in catalogo scriptorum Ecclesiast. de Paulo agens. *Scripsit,* inquit, *ut Hebraeus Hebraeis Hebraice, id est suo eloquio disertissime: ut ea, quae eloquenter scripta fuerant in Hebraeo, eloquentius verterentur in Graecum; et hanc esse causam, quod a caeteris Pauli Epistolis discrepare videatur.* Haec ille, a Clemente et Eusebio mutuatus, apud quos quoad sententiam eadem omnino leguntur. Quod enim haec non tam suo quam alieno nomine referat Hieronymus, primum ex eo colligitur, quia dubie et disjunctive loquitur, opiniones referens, ut patet locum inspicienti; deinde, quia non dicit, *et haec est causa, quod a caeteris Pauli Epistolis etc.*, sed, *et hanc esse causam;* ubi necessario supplendum, *ajunt,* aut quid simile, quomodo loqui solent, qui aliorum sententias referunt. Denique, quia Hieronymus alibi loquens ex sua sententia, diversum dicit: ut infra videbimus. Illorum porro opinionem Galenus noster eatenus probat, ut quod illi de Hebraeo sermone dicunt, nequaquam de sacratiore lingua veterum prophetarum, sed de Syriaca, qua tempore Apostolorum utebantur Judaei, censeat accipiendum. Unde et ipse Syriacum textum hujus Epistolae, velut a Paulo immediate profectum, toto commentario sumpsit sibi explanandum. Cum hoc auctore sentiunt alii nonnulli; sed argumentis adducti minime efficacibus. Non aliud enim isti efficiunt, quam, si detur Hebraice scriptam esse hanc Epistolam, id de Syriaco idiomate, quo Paulus et universa gens Hebraeorum tunc utebatur, intelligi debere: quandoquidem ratio non erat, cur Paulus ad Judaeos scripturus, eam linguam eligeret, quae, tametsi sacra, jamdudum tamen extra usum scribentium esse coeperat, utpote jam inde a reditu populi e captivitate Babylonica, quemadmodum bonis rationibus ostendit R. Bellarminus de verbo Dei lib. 2. cap. 15., ac non potius ea mallet uti, qua passim omnes illius gentis homines loquendo scribendoque utebantur: quo nimirum facilius ac promptius intelligeretur. Hactenus igitur, et non ulterius, procedunt eorum argumenta, qui contendunt hanc Epistolam Syriace scriptam esse. Quod et de Evangelio Matthaei pari ratione videntur evincere.

Verum multa sunt, quae hanc in universum opinionem, etsi a multis receptam, subsistere non patiantur: ut proinde non alia lingua quaerenda sit huic Epistolae nativa, quam quae caeteris est Epistolis Paulinis, videlicet Graeca. Primum, quia sicut in superioribus praemonui, satis res ipsa loquitur, stylum ac dictionem hujus Epistolae, non Hebraeam, sed Graecanicam eloquentiam redolere. Quo argumento Sapientiam Salomonis non Hebraice, sed Graece ab auctore suo scriptam fuisse, Hieronymus probat; quod ipsum et in 2. Machabaeorum libro facile est observare. Nam quod ajunt ea, quae eloquenter scripta fuerant in Hebraeo, eloquentius fuisse conversa in Graecum:

tale est, atque si quis dicat, ea quae eloquenter Jesaias Hebraice scripsit, eloquentius ab Hieronymo translata fuisse in Latinum. Etenim fieri non potest, ut oratio in alienam linguam transfusa primaevam gratiam ac nitorem usquequaque retineat, dummodo, qui transfert, interpretis metas non excedat. Quin vero, si Hebraice scripta est Epistola: debebant Hebraismi passim apparere in Graeca versione, sicut videmus in versionibus prophetarum tam Graecis quam Latinis. Nam si Paulus in iis, quae Graece scripsit, identidem hebraizat; quanto magis in Hebraeis? Atqui rariores sunt Hebraismi in hac Epistola, quam in caeteris.

Unde plane colligitur non Hebraice, sed Graece scriptam esse. Cujus etiam rei nonnulla conjectura est, quod neque exstat Hebraice, neque quisquam est veterum, qui testetur se vidisse. Nam quod scribunt quidam, exemplar Hebraicum etiam modo alicubi extare; figmentum est, nisi loquantur de Syriaco Hebraicis literis conscripto. Hoc autem non a Paulo scriptum est; sed ex Graeco translatum, sicut alia novi testamenti, auctore incerto, ac longe post Apostolorum tempora, ac nostra demum aetate Hebraicae linguae characteribus expressum. Est enim unus idemque auctor totius Syriaci textus: qui sicut alibi, sic et in hac Epistola paraphrasten interdum agit; neque semper Graeca assequitur, imo Graecas voces aliquando retinet, ut in hac ipsa Epistola cap. 9. *διαθήκην,* id est testamentum; eo quod vim Graeci vocabuli, quam urget Apostolus, suae linguae vocabulo non posset exprimere: cum alias idem vocabulum, ubi proprietas ejus non urgetur, in Syriacum transferat tam in hac Epistola, quam in aliis; scilicet in eam vocem, quae simpliciter pactum aut foedus significat. Item cap. 9. et 11. retinuit Graecam vocem *κιβωτὸν,* Latine arcam. Quae profecto satis sunt ad ostendendum, Syriacum hujus Epistolae textum, quem habemus, non esse Pauli.

Sed, ut ad institutum revertar: ex eo praeterea, quod in hac Epistola scripturae perpetuo citantur non juxta veritatem Hebraicam, sed secundum versionem LXX. interpretum, non mediocre sumitur argumentum, quod Graece sit scripta, non Hebraice. Quid enim alioqui convenientius, quam ut Hebraeus ad Hebraeos Hebraice scribens, ex Hebraeo fonte testimonia produceret? At Graece cum scriberet: merito putavit sibi utendum testimoniis ex versione Graeca, tunc apud fideles receptissima: sicut Jacobus et Petrus fecerunt ad Judaeos in dispersione positos Graece scribentes. Sed ajunt, Paulum Hebraice scribentem, testimonia posuisse, ut sunt in Hebraeo, Graecum vero interpretem pro illis reposuisse Graeca, ex versione LXX. At id facillime refellitur. Primum, quia non est fidelis interpretis ad hunc modum testimonia mutare: neque hoc pacto ea haberemus, ut a Paulo scripta sunt, sed ut ab interprete mutata. Deinde cum Paulus in aliis Epistolis, quas Graece scripsit ad Ecclesias gentium, saepenumero citet scripturas ex Hebraeo, quae ratio movit interpretem, ut in reddendis testimoniis Epistolae peculiariter ad Hebraeos Hebraica lingua conscriptae, rivum potius sectaretur, quam fontem retineret? Denique circumstantiae locorum plane convincunt, auctorem citasse testimonia prout nunc sunt in Graeco, non autem, ut habentur in Hebraeo. Cujusmodi sunt ista ex Psalmis cap. 1. *Qui facit angelos suos spiritus.* Cap. 2. *Minuisti eum paulo minus ab angelis.* Cap. 10. *Hostiam et oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi* etc. Pro quibus si reponantur ea, quae sunt in Hebraeo: non parum enervari passim videbitur vis argumentationis Apostolicae. Unde et Jansenius in annotationibus suis ad memoratos Psalmorum versiculos, affirmat, Apostolum ea testimonia non ex Hebraeo citasse, sed ut habentur apud LXX. suo instituto accommodasse. Rursum tale est, quod cap. 10. citatur ex Abacuc: *Adhuc modicum, aliquantulumque, qui venturus est veniet, et non tardabit. Justus autem meus ex fide vivit. Quod si subtraxerit*

se, non placebit animae meae. Item cap. 11. ex Genesi: *Et adoravit fastigium virgae ejus.* Et cap. 12. ex Aggaeo: *Adhuc semel, et ego movebo non solum terram, sed et coelum.* Maxime vero et efficacissime rem propositam ostendit *testamenti* vocabulum διαθήκη, ex quo cap. 9. probat mortem testatoris intercedere debuisse, quod aliter ratum non sit testamentum. Quae probatio nulla prorsus est, si pro *testamento* reponatur vocabulum Hebraicum *Berith,* quod in Exodo et apud Jeremiam legitur; utpote quod tantum in genere foedus seu pactum significat, nec ad mortem testatoris ullam habet relationem; tametsi quaedam foedera sanguine pecudum sanciebantur. Quam rem animadvertens Syrus interpres, ut supra dixi, Graecam vocem eo dumtaxat loco sibi retinendam duxit. Jam his etiam illud ad probationem accedit, quod auctor capite septimo nomen Hebraicum *Melchisedec* interpretatur *Regem justitiae:* ac *Salem* interpretatur *pacem.* Quod nullo modo convenit, si Hebraice scripsit. Sic enim inepte eadem vocabula per seipsa fuisset interpretatus.

Nec valet, quod quidam respondent, pari ratione concludi posse Genesim et Exodum non fuisse scriptos Hebraice, quoniam Gen. 35. legimus redditam interpretationem nominum Hebraicorum *Benoni* et *Benjamin,* et Exodi 12. vocabuli *Phase.* Non enim illae interpretationes sunt auctoris, sed Latini interpretis, qui eas de suo adjecit. Si dicant idem se responsuros de Epistola ad Hebraeos, nempe Graecum interpretem de suo dictas interpretationes adscripsisse, nequaquam hac responsione evadent. Quod enim ipsius auctoris sint interpretationes, aperte monstrat contextus et series orationis, a qua si detrahas ea verba, quae continent interpretationem, sermo non cohaerebit, sed hiulcus erit et imperfectus. Argumentatur enim Apostolus ab ipsa nominum interpretatione, quemadmodum Chrysostomus ac reliqui Graeci expositores annotarunt. Plus habet apparentiae, quod alii respondent, Apostolum fuisse interpretatum nomen compositum per resolutionem in sua simplicia, in eadem lingua, ut si Latine dicas: *legifer,* id est *legem ferens.* Quae responsio valet in composito *Melchisedec,* cujus partes componentes sunt *melec* et *tsedec.* In simplici autem *Salem* alia responsio dari potest, videlicet non omnino idem esse nomen, quod significat urbem illam et quod pacem. Illa *Salem* dicitur: haec *Salom,* ita ut locus sit interpretationi. Illud nomen Hebraice scribitur tribus literis, hoc vero addit quartam.

Sed hac ultima nostra ratione omissa caeterae profecto, quas huc usque produximus, ejusmodi sunt, ut non solum probabiliter doceant, sed omnino convincant ac demonstrent, hanc Epistolam a suo auctore non Hebraice neque Syriace, sed Graece scriptam esse, ita tamen, ut materiam quidem universam suppeditaverit ac rerum scribendarum ordinem praescripserit Apostolus Paulus, sicut ante diximus, ipsa vero compositio et eloquentia sit alterius cujuspiam, sive Clementis sive Lucae sive alicujus ab his diversi, de qua re supra, qui sensa Pauli suo sermone, sed eodem spiritu movente, plenissime et luculenter expresserit. Hanc sententiam diserte tradit Origenes verbis ab Eusebio commemoratis hist. lib. 6. cap. 19. et a Nicephoro repetitis lib. 5. cap. 16. Nec diversum sentit Hieronymus, nam in praefat. ad Damasum scripta in quatuor Evangelia generaliter de novo testamento loquens, sic ait: *Quod Graecum esse non dubium est, excepto Apostolo Matthaeo.* Qua ex re id etiam confirmatur, quod supra dixi, Hieronymum ex aliena magis sententia, quam sua, dicere in catalogo, Paulum ut Hebraeum Hebraeis Hebraice scripsisse. Porro inter neotericos, ut de Erasmo et Cajetano nihil dicamus, eidem sententiae, saltem ut probabiliori, subscribunt Michaël Medina et Cardinalis Bellarminus locis supra citatis. Item Joannes Hasselanus in hujus Epist. commentariis nondum excusis ad cap. 9. et 10. Nec ab his dissentire Jansenium de-

clarant ejus annotationes in Psalmos, quarum paulo ante facta est mentio.

Porro veteres, qui diversum senserunt, non tam auctoritate quam ratione seu conjectura potius in eam opinionem inducti sunt. Quam quidem rationem ex Hieronymo duplicem superius indicavimus, nempe quod ad Hebraeos scripta sit Epistola, et quod caeteris Pauli Epistolis sit eloquentior atque ornatior. Sed haec posterior ratio satis jam refutata manet ex praecedentibus. Nam eloquentiam et ornatum non habet Epistola a Paulo, sed ab eo, qui compositionis est auctor. Ad priorem vero rationem respondetur, infirmam esse consequentiam, Hebraeus ad Hebraeos scripsit, ergo Hebraice scripsit. Hac enim ratione dicendum erit Jacobi, Petri et Joannis Epistolas et ipsius Pauli utramque ad Timotheum, item librum secundum Machab. conscripta esse Hebraice. Sunt enim haec omnia a Judaeis ad Judaeos scripta. Sed cum usus Graecae linguae quam latissime pateret, ac in Syriam quoque penetrasset, ex illo jam tempore, quo eam reges Graecorum sibi subjugaverant, adeo ut Hebraei non solum, qui per gentes erant dispersi, verum etiam qui in Syria morabantur, Graece loquendi consuetudinem paulatim induissent, visum fuit Apostolis, Graeca lingua potius uti in scribendis Epistolis, quo passim ab omnibus possent intelligi, quam ea lingua, quam soli intelligerent Hebraei aut Syri. Quae etiam causa fuit, cur Paulus ad Romanos non Latine, sed Graece scriberet. Nam et apud illos Graecam linguam usu receptissimam tunc fuisse constat. His adde, quod nec omnes Judaei Hebraice aut Syriace nossent. Multi enim eorum, qui per gentes erant dispersi, non in usu patriae linguae, sed ejus, quam sonabant homines, inter quos versabantur, a primis annis educati fuerant. Unde etsi Jerosolymam aliquando reverterentur; linguam tamen suam, in qua nati essent, illuc adferebant, Hebraicae ignari, quod satis ostendi potest ex historia sacra Act. 2. Quo minor fuit Paulo necessitas hanc Epistolam Hebraice aut Syriace scribendi, quandoquidem non omnes Judaei, ne quidem illi, qui Jerosolymis agebant, ejus linguae consuetudinem haberent.

ARGUMENTUM HUJUS EPISTOLAE.

Duo potissimum in hac Epistola agit. Partim enim docet, quae Christi dignitas, et quod officium, quaeque sacerdotii ejus et sacrificii supra Leviticum excellentia. Partim vero consolatur Hebraeos et ad perseverantiam fidei in Christum hortatur, utpote propter Christi fidem variis modis afflictos ab infidelibus et adversariis Judaeis. Et quidem hoc posterius esse proprium hujus Epistolae argumentum arbitrantur expositores Graeci. Pro quibus facere videtur, quod in fine Epistolae dicit: *Rogo vos fratres, ut sufferatis verbum solatii,* quasi videlicet Epistolae status sit consolatorius. Verum si spectemus exordium Epistolae, totumque progressum, facile apparebit, Apostolum in hac Epistola principaliter intendere doctrinam, tametsi hoc suum institutum apud homines parum sibi aequos prudenter dissimulet, ne cathedram sibi apud eos vendicare videatur; praesertim cum Judaei Paulum pro suo doctore et Apostolo non agnoscerent. Cum autem ad eos scribat, qui in Christum jam crediderant, ejusque causa multas, uti dixi, persecutiones passi fuerant; non id agit hac Epistola, ut eis persuadeat, Jesum esse Christum et Salvatorem in lege promissum, sed ut ostendat, quo loco sit ab eis habendus, quod ejus officium et quale sacerdotium, quo nimirum constituto sacerdotium vetus cum suis sacrificiis omnino cessare jam debeat. Erant enim Judaei Mosi et ceremoniis legis ita addicti, ut quamvis Jesum pro Messia

recepissent, a lege tamen abduci se non paterentur, sed eam cum Evangelio miscerent; a Christo quidem exempla virtutum petentes ac praemia suae justitiae exspectantes, ipsam vero justitiam legi ac ceremoniis, remissionem autem peccatorum sacrificiis expiatoriis eadem lege praescriptis, attribuentes. In quo errore destruendo, non hic tantum, verum etiam alibi saepe, sed maxime Epistolis ad Romanos et Galatas occupatur, quibus proinde cum hac Epistola magna est argumenti affinitas.

Harum enim trium Epistolarum unus generalis scopus est, docere veram justitiam non ex lege, sed a Christo per fidem esse petendam. Caeterum id docent secundum diversas partes legis. Nam Epistola ad Romanos ex lege morali, id est decalogo, justificari hominem negat; Epistola ad Galatas justificandi vim removet a ceremoniis. Haec vero Epistola peculiariter id ipsum de sacrificiis antiquae legis, quae ceremoniarum pars erant praecipua, demonstrat. Ad id vero docendum opus erat Apostolo, declarare vim illius sacrificii, cui vetera, tanquam ad justitiam et peccatorum remissionem inepta, cedere deberent: ejus, inquam, sacrificii, quod Christus obtulit in cruce. Quod ut faciat, multa praemittit de persona, dignitate et officio Christi sacerdotis.

Ut igitur summam eorum, quae in hac Epistola traduntur, annotemus: primo capite et duobus seq. Christi dignitatem asserit, docens eum esse filium Dei, angelis et Mose majorem. Hinc arripit occasionem graviter admonendi Hebraeos, ut in fide Christi semel suscepta perseverent, eaque in re immoratur majori parte 3. et 4. capitis. Transit deinde ad explicandum Christi sacerdotium, docetque eum et a Deo Patre Pontificem constitutum, et vere ea praestitisse, quae sunt sacerdotis. Id agit potissimum cap. 5. Sub finem ejusdem digreditur ad increpandum eos, quod in primis fidei rudimentis adhuc haererent ut pueri, nec ad perfectiora contenderent. Quod argumentum acrius prosequitur cap. 6., denuntians periculum, ne penitus abjiciantur, si non studiose nitantur ad profectum fidei. Post haec ad institutum redit, docetque Christum jurejurando constitutum a Deo sacerdotem secundum ordinem Melchisedec. Unde cap. 7. dignitatem ejus a persona Melchisedec pulcre colligit, ejusque sacerdotium Aaronico praestantius esse demonstrat. Octavo cap. rationem aperit institutionis veterum sacrificiorum, scilicet ut essent adumbrationes quaedam futurorum ac coelesti prototypo deservirent, quae proinde cum universo testamento veteri, novo jam per Christum introducto, cedere debeant. Prosequitur eandem rem cap. 9. et 10. Christum ostendens verum esse sacerdotem, qui uno crucis sacrificio semel omnium peccata expiarit, quod vetera sacrificia saepe repetita facere non poterant. Mox ab eo loco capitis decimi: *Habentes itaque fratres fiduciam* etc., transit ad genus exhortatorium, ac primum adhibet severam admonitionem, ne talem ac tantum pontificem per infidelitatem abjiciant, ut ne divinam adversum se provocent ultionem. Mox tamen eos in spem ac fiduciam rursus erigit commemoratione bonorum operum, quae per Dei gratiam fecerant. Undecimum caput totum versatur in laude et commendatione fidei, propositis exemplis Sanctorum Patrum, qui per fidem Deo placentes, magna et mira vel egerunt vel passi sunt. Eam doctrinam cap. 12. accommodat instituto, monens Hebraeos, ut fide muniti in adversis constantes permaneant, simul utilitatem ostendens flagellorum ac disciplinae paternae. Assidue certe per totam Epistolam Apostolus inspergit, quae faciant exhortandis Judaeis Christianis ad permanendum in Christi fide, adeo ut per totam Epistolam hoc illi studium sit, eos in fide confortare. Reliquum Epistolae constat piis exhortationibus et praeceptis vitae Christianae.

Porro quod ad locum attinet, ex Italia scriptam esse ipsa loquitur Epistola. *Salutant vos,* inquit, *ex Italia fratres.* Chrysostomus et alii plerique, Romae scriptam existimant. Nonnulli addunt e

vinculis datam, tum quia pro eo, quod capite decimo nos habemus: *Nam et vinctis compassi estis*, in Graeco legitur: *vinculis meis compassi estis*, tum quia capite ultimo petit eorum pro se orationes, *quo celerius iis restituatur*, videlicet carcere liberandus, ex quo, ut hi quidem intelligunt, jam liberatum scribit Timotheum. Verum ex illis locis utrum id statui possit, dispiciemus, quum ad ea exponenda perventum fuerit.

Videtur autem scripta post omnes alias, eodem tamen anno cum postremis, scilicet iis, quae datae sunt ad Philemonem, ad Colossenses et ad Philippenses. Nam et Epistola ad Philemonem, perinde ut ista, spem continet liberationis. *Spero*, inquit, *per orationes vestras donari me vobis*. Quod autem sit ea caeteris posterior, inde probari putat Baronius, quod in hac scribat, capite decimo tertio, Timotheum dimissum, qui in superioribus adhuc adest Paulo, licet in Epistola ad Philippenses capite secundo promittat se eum missurum. Quae probatio quantum valeat, expendemus in commentario.

Cum autem ad Hebraeos scriptam esse constet, tamen quaeri potest, utrum ad omnes quaqua versum toto orbe dispersos, sicut scribunt Jacobus et Petrus, an vero ad unam aliquam eorum Ecclesiam scripta sit. Omnino verisimile est, scriptam esse principaliter quidem ad Ecclesiam Jerosolymitanam, tum vero communiter etiam ad caeteras Ecclesias, quae in Judaea erant. Certum enim locum, quo perferenda esset, Epistola designat, cum ait in fine: *Quo celerius restituar vobis*. Et paulo post: *Cum Timotheo, si celerius venerit, videbo vos*. Quem vero locum, nisi Judaeam? maxime quod ea, quae scribit capite decimo: *Magnum certamen sustinuistis passionum* etc., atque iterum: *Et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis*, non in alios potius competant Hebraeos, quam in eos, qui Judaeam incolebant, ut ex Actis Apostolorum intelligi potest. Quanquam et hujus rei testem habemus ipsum Apostolum Paulum ita scribentem ad Thessalonicenses 1 Epist. 2. *Imitatores facti estis Ecclesiarum, quae sunt in Judaea, quia eadem passi estis et vos a contribulibus vestris, sicut et ipsi a Judaeis*. Item argumento est, quod Epistolam non ad Judaeos inscribat, sed ad Hebraeos. Quamvis enim secundum usum loquendi vulgarem iidem sint Hebraei, qui Judaei; proprie tamen, quod etiam M. Galenus in hujus Epistolae prolegomenis annotavit, Hebraeorum nomen sibi vendicabant Apostolorum tempore, quibus Hebraea lingua vernacula erat, utpote Jerosolymis aut in Judaea natis aut educatis, quemadmodum probat locus Act. 6., ubi legitur *factum fuisse murmur Graecorum adversus Hebraeos*. Etenim Graeci eo loco non intelliguntur gentiles, nondum enim gentilibus praedicatum erat Evangelium, sed Judaei extra Judaeam nati, praesertim in partibus Graeciae, eamque ob causam ἑλληνισταὶ dicti, quasi Graecistae, non illo tantum Actorum loco, verum etiam postea cap. 9. et 11. Qua de re plenius egimus ad verba 2 Cor. 11. *Hebraei sunt: et ego*.

Verumtamen arbitrandum est ita scriptam esse ad Jerosolymitanos hanc Epistolam, ut caeteris etiam Judaeis ubique terrarum dispersis opera eorum, qui in Judaea erant fratrum, communicanda fuerit; quod videlicet omnium esset, quod ad doctrinam attinet, causa communis. Quo pertinere putant, quod Petrus scribens ad eos, qui erant in dispersione, testatur, etiam Paulum ad ipsos scripsisse, 2 Epist. 3. Quod non de alia, quam de hac Epistola videtur intelligi posse. Sed de ea re jam diximus in prolegomenis hujus Epistolae.

Restat, ut videamus, unde dicti sint Hebraei. Est enim id huic loco opportunum, tametsi in comment. 2 Cor. 11. et Phil. 3. eam rem attigimus. Fuere qui vocabulum deducerent ab Abraham patriarcha gentis, ut Hebraei dicti fuerint tanquam Abraei. Sic commentator Ambrosianus super illud Phil. 3. *Hebraeus ex Hebraeis*. Quod et Augustino aliquando placuit, ut lib. 1. de consensu evang. cap.

14. Sed ab sententia recedit lib. 2. Retract. cap. 16. Ac facile refellitur, quoniam et ipse Abraham Gen. 14. vocatur Hebraeus. Deinde nec derivatio constat: nam initiales literae horum nominum diversae sunt, א *Aleph* et ע *Ain*. Alii non pauci, quorum primus Josephus lib. 1. Judaic. Antiquitat. cap. 6., quem et Hieronymus sequitur in traditionibus Hebraicis super Gen. 10. et alii deinde, deducunt ab Heber, qui septimus antecessit Abraham.

A quibus, si quaeras, cur a progenitore tam remoto, eoque obscuro, nihil enim de eo memorabile narratur, clarissimus Patriarcha in sua posteritate nomen acceperit: hanc adferunt rationem, quia in diebus Heber linguarum facta sit divisio: qua ex re etiam filio suo Phaleg nomen dedit Gen. 10. Caeterum in ejus familia linguam primigeniam permansisse, quae proinde ab ejus nomine Hebraea dicta fuerit, et Hebraei dicti, qui deinceps ea uterentur, ut Abraham ejusque posteri. Habetur haec ratio apud Augustinum, cui inprimis probatur lib. 16. de civit. Dei cap. 3. et 11. et lib. 18. cap. 39., necnon apud beatum Thomam in comment. utriusque loci Paulini paulo ante citati. Favetque convenientia literarum in Hebraeo עבר. Verumtamen eam rationem argumento non inepto refellunt Theodoretus in quaest. 60. super Genesim, et Paulus Burgensis additione 2. super Matth. 21. Nam si denominarentur Hebraei ab Heber; non solum eos, qui ex Abraham descendunt, oportebat sic appellatos esse, verum etiam caeteros ab Heber originem ducentes, quamcumque terram incolerent, ac nominatim etiam posteros Nachor et Aran, qui in Chaldaea remanserunt, eadem lingua utentes, quam una cum fratre Abraham a suis progenitoribus acceperant. Atqui eos appellare Hebraeos a scriptura alienum est. Nec ipse quidem Abraham prius legitur Hebraeus vocatus, quam e terra sua et cognatione et domo patris sui egressus, in terram Chanaan venisset.

Igitur, ut ad veram nominis rationem veniamus, dicendum est, Hebraeum dici non a nomine cujuspiam hominis, sed a vocabulo Eber, id est trans sive ultra. Venerat enim Abraham trans fluvium Euphratem in terram Chanaan. Unde ab incolis illius terrae Hebraeus est appellatus, id est transitor, sive transfluvialis; Graece περάτης; quomodo eam vocem LXX. reddiderunt interpretes Gen. 14. Simile est, quod Latine quidam dicuntur, verbi gratia, Transtiberini, Transmarini, Transalpini. Indicatur haec ratio Josue vigesimo quarto, Domino dicente: *Trans fluvium habitaverunt patres vestri ab initio. Tuli ergo patrem vestrum Abraham de Mesopotamiae finibus:* Hebraice, *de eber fluvii*, LXX. *de trans fluvium.* En ipsam rationem etymologicam, ob quam Abraham cum sua posteritate dictus est Hebraeus. Quo sane alludere videtur Hieronymus, quoties sive de Abraham, sive absolute loquens, Hebraeum interpretatur transitorem, ut in Epist. 28. ad Lucin. et ad Fabiolam mans. 31. Itemque in commentariis Ezechielis 7. et Jon. 1.

Caeterum hanc rationem diserte tradit et pluribus explicat Paulus Burgensis loco superius citato. Sequuntur autem et alii, praesertim Hebraicarum literarum periti, ut Joannes Reuchlinus de verbo mirifico lib. 3. cap. 13., Franciscus Ribera in Jon. 1. ad illud: *Hebraeus ego sum,* ubi solide datam interpretationem confirmat; quam et alibi repetit. Denique hanc esse Rabbinorum communem sententiam testatur Genebrardus libro primo suae chronographiae. Non equidem ignoro Theodoretum quaestione superius citata, aliam quandam rationem adferre: censet enim Abraham dictum fuisse Hebraeum a nomine fluminis Euphratis, quem pertransiit, quum e Chaldaea veniret in Palaestinam. Hebra namque Syrorum lingua vocari dicit Euphratem. Sed falli putamus Theodoretum, ut vocabulum, quod transitum significat, retulerit ad ipsum flumen, quod Abraham transivit. Certe constat Hebraica lingua, qua Abraham ipse et posteritas ejus usa est, Euphratem non Hebra, sed Perath appellari.

Si quaeras, hujus nominis amplitudo, quos olim fuerit complexa? respondeo, mihi valde probabile esse, non ad solam Abrahae familiam ac posteritatem pertinuisse hoc nomen, neque postea ad solam familiam Israël, ut quidam opinantur, sed quotquot ex Abraham et Lot geniti fuerunt, initio vocatos fuisse Hebraeos una cum eorum vernaculis. Simul enim Abraham et Lot cum suis familiis, Euphrate transmisso, in Palaestinam venerunt. Sane nomen illud, tempore Jacob Patriarchae, latius patuisse quam ut intra limites familiae ejus contineretur, probant illa verba mulieris Genes. 39. *En introduxit virum Hebraeum, ut illuderet nobis.* Et iterum: *Ingressus est ad me servus Hebraeus, quem adduxisti.* Et haec ipsius Joseph cap. 40. *Furtim sublatus sum de terra Hebraeorum.* Denique illa Scripturae verba cap. 43. *Illicitum est Aegyptiis comedere cum Hebraeis, et profanum putant hujuscemodi convivium.* In his enim Hebraeorum nomen ad solam familiam Jacob, quae Aegyptiis adhuc ignota erat, restringi nullatenus potest, sed Hebraei dicebantur posteri Abrahae, Palaestinam aut vicina loca incolentes, qui jam in populos succreverant, et cum Aegyptiis aliisque gentibus negotiabantur. Verum temporis successu factum, ut appellationis hujus possessio simul cum lingua apud solos filios Israël remanserit; caeteris, ob avitae linguae neglectum et corruptelam paulatim obrepentem, etiam a nominis appellatione exclusis. Porro sciendum apud Hebraeos hoc vocabulum non aspirari. Unde quidam ex recentioribus Ebraeos scribunt aspiratione rejecta. Verum sane magis probo morem veterum, tam Graecorum quam Latinorum, qui ע, literam gutturalem, ut ejus densitatem sono exprimendam significarent, cum aspirationis nota scribere consueverunt.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD HEBRAEOS.

CAPUT PRIMUM.

Multifariam, multisque modis[1]) olim Deus loquens patribus in Prophetis: novissime, 2. diebus istis[2]) locutus est nobis in Filio[3]) quem constituit haeredem universorum[4]), per quem fecit et saecula[5]): 3. qui cum sit splendor gloriae, et figura substantiae ejus[6]), portansque omnia verbo virtutis suae[7]), purgationem peccatorum faciens[8]), sedet ad dexteram majestatis in excelsis, 4. tanto melior Angelis effectus, quanto differentius prae illis nomen haereditavit[9]). 5. Cui enim dixit aliquando Angelorum[10]): Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum: Ego ero illi in patrem[11]), et ipse erit mihi in filium? 6. Et cum iterum introducit primogenitum[12]) in orbem terrae, dicit[13]): Et adorent eum omnes Angeli Dei. 7. Et ad Angelos quidem dicit[14]): Qui facit Angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis. 8. Ad Filium autem[15]): Thronus tuus Deus in saeculum saeculi, virga aequitatis virga regni tui. 9. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo[16]) exaltationis prae participibus tuis. 10. Et[17]): Tu in principio Domine terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt coeli. 11. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, et omnes ut vestimentum veterascent: 12. et velut amictum mutabis eos, et mutabuntur, tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient. 13. Ad quem autem

---

1) 4 Mos. 12, 6.—8. 2) Cap. 9, 26. 3) Vers. 4. seq. 3, 5. seq. 12, 25. 4) Psalm. 2, 8. Matth. 21, 38. 5) Cap. 2, 3. Joan. 1, 3. 10. 6) Joan. 14, 9. Col. 1, 15. Sap. 7, 26. 7) Cap. 2, 3. 1 Mos. 1, 3. 9. Psalm. 32, 9. 8) Cap. 9, 14. 1 Joan. 1, 7. Apoc. 1, 5. 9) Phil. 2, 9. 10) Psalm. 2, 7. 11) 2 Reg. 7, 14. 12) Psalm. 88, 28. 13) Psalm. 96, 7. 13) Psalm. 103, 4. 15) Psalm. 44, 7. 8. 16) Act. 10, 38 17) Psalm. 101, 26.—28.

Angelorum dixit aliquando [1]: Sede a dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? 14. Nonne omnes sunt administratorii spiritus [2], in ministerium missi propter eos, qui haereditatem capient salutis?

SUMMARIUM CAPITIS PRIMI.

Docet Christum, per quem hominibus locutus est Deus, esse Patri aequalem, Angelis longe excellentiorem, confirmans id multis Scripturae testimoniis.

1. *Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis.* Exordium hoc Epistolae quibusdam abruptum videtur, quod animis Hebraeorum nulla salutatione praeparatis, irruat in ipsam materiam principalem. Quibus respondendum est, Apostolum, qua ratione nomen suum consulto praetermisit, ut dictum est in praecedentibus, eadem nec salutationem adscribere debuisse. Nam usus non habet, nec honestatis ratio patitur, ut salutatio cum iis, quae salutationi solent annecti, mittatur suppresso nomine salutantis. Est autem exordium rei, de qua tractare instituit, aptissimum; utpote grave atque sublime, quo dignitatem incipit exponere illius, cujus legem, testamentum, sacerdotium supra Mosem et Aaron tota Epistola commendat. Primum igitur hoc capite divinitatem Christi statuit, ostendens eum esse filium Dei, et per hoc angelis longe superiorem, inde probaturus, quanto lex Christi praestet legi Mosaicae, tametsi per angelos ministratae. Quod ait *multifariam*, Graece est, πολυμερῶς, ut si dicas: *multipartite.* Non enim omnia, nec eadem, omnibus Prophetis revelata sunt, sed quasi partibus mysteriorum distributis, alia aliis inspirata: exempli causa, Jesaiae, partus virginis et passio Christi; Danieli, tempus adventus ejus; Jonae, ejusdem sepultura; Malachiae, adventus praecursoris; ac rursum, aliis plura, aliis pauciora.

Quod additur *multis modis*, Graece est πολυτρόπως, id est *multimode, multiformiter;* ut significetur varia fuisse visionum genera, modos ac formas, quibus illuminati Prophetae ventura praedicerent: velut per somnia, per ecstases, per aenigmata, per figuras, per allocutiones, per apparitiones sensibiles atque corporeas. Breviter hoc est quod Apostolus dicit: Multipliciter ac varie Deus olim locutus patribus, id est majoribus nostris Israëlitis, per Prophetas. Porro Mosem in numero Prophetarum fuisse, per quos patribus locutus est Deus: nemini dubium est. Itaque statim hic, in ipso limine, Moses in ordinem redigitur eorum, qui Christo sunt minores. Verum id, ne offendat, tacite facit Apostolus ac tantum sub nomine generali. Non enim prius de Mose quidquam expresse dicendum erat, quam de angelis sermonem interposuisset.

2. *Novissime diebus istis locutus est nobis in Filio.* Graece et Syriace *novissimis,* quod et in Latinis quibusdam MSS. legitur: tametsi non desunt codices Graeci, qui hic legant ἐσχάτου, inter quos Complutensis. Sed alterum videtur potius: nam et alibi legimus *novissimos dies, novissima tempora, novissimam horam;* per quae omnia significatur illud tempus, post quod jam non aliud quam mundi finis et adventus judicis sit exspectandus; utpote completo primo Christi adventu, omnibusque mysteriis ad

---

[1]) Psalm. 109, 1. [2]) Matth. 18, 10. Act. 5, 19.

ipsum pertinentibus. Hoc, inquit, novissimo tempore locutus est nobis per filium suum Jesum Christum. *Filium*, utique non alium quam naturalem. Nam per adoptionem filii fuerant etiam Prophetae et omnes justi. *Nobis*, id est Hebraeis, Israëlitis. Ipse enim Filius testatur se non fuisse missum, *nisi ad oves, quae perierant domus Israël.* Ex quo statim collige, scriptorem Epistolae Hebraeum esse, non gentilem, ut vel hinc constet falsos fuisse, qui Clementi Romano tribuerunt.

Est autem hic observanda multiplex antithesis, eo spectans, ut appareat, quantum praecellat novum institutum veteri. Lex enim vetus per Prophetas annuntiata est, qui non aliud erant quam homines: lex nova, data per Christum Dei filium ac Dominum Prophetarum. Et per illos quidem multifariam locutus est Deus, per Filium autem, tanquam per suum ipsius verbum, simpliciter et plane. Multis enim figurarum ac visionum varietatibus obumbranda erat veritas per Christum patefacienda. Denique patribus vetera tradita sunt; nobis, nova servata: quibus advenientibus vetera merito projicienda sint.

Verumtamen observa contra Manichaeos, quod non dicit alium Deum locutum fuisse patribus, alium nobis, sed eundem illis et nobis, ut intelligamus unum eundemque Deum esse auctorem utriusque testamenti. Illud sane, quod ait: *locutus est nobis in Filio,* mirifice valet ad benevolentiam provocandam, quasi diceret: O quanto nos patribus feliciores! Quam beati oculi nostri, qui viderunt; et aures nostrae, quae audierunt, ea quae videre et audire patribus nostris non est datum! Hac enim ratione suos discipulos Christus beatos praedicat Matth. 13. et Luc. 10.

Quem constituit haeredem universorum. Quo majorem Christi reverentiam excitet, illustribus quibusdam ac praecipuis eum encomiis exornat. Ac primum dicit *eum a Patre constitutum universorum haeredem,* id est factum esse omnium dominum. Est enim catachresis in vocabulo *haeredis,* idque juxta morem in Scripturis usitatissimum. Non enim haeredem vocat quasi patri demortuo successerit aut successurus sit, sed quod, instar haeredis, a Patre constitutus sit omnium dominus. Id autem, ut quo sensu dictum sit intelligatur, respiciendum ad alias Scripturas, in quibus est hujus dominii significatio, velut Psalm. 2. *Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae.* Matth. 11. *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo,* et ultimo: *Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra.* Joan. 13. *Omnia dedit ei Pater in manus,* et 17. *Dedisti ei potestatem omnis carnis.* Item 1 Cor. 15. *Omnia subjecit sub pedibus ejus,* quod et repetitur Eph. 1. et hujus Epist. cap. 2.

Quamvis igitur Dei Filius una cum Patre sit omnium Dominus ab aeterno, quatenus scilicet ab aeterno potestatem a Patre accepit dominativam respectu totius creaturae: non tamen de eo dominio agitur hoc loco, ut nec in aliis Scripturis jam allegatis, sed de dominio quodam, quod ei competit secundam naturam assumptam. Apposite autem dicit *haeredem,* quia de filio loquitur.

At quaeres, quorum universorum hac ratione dominus sit Christus? Alii ad personas, alii ad res referunt genitivum *universorum;* utpote tam in Graeco quam in Latino generis ambigui. Sed qui ad res, longe probabilius sentiunt, ut facile docent Scripturae memoratae, ita tamen, ut etiam personae sub amplitudine rerum comprehendantur. Regnum enim ac dominum Christi in primis subjectos habet omnes electos, homines et angelos; deinde etiam adversarias potestates atque omnes reprobos; ac postremo reliquam omnem creaturam, quatenus ea regno Christi quocunque modo subservire idonea est. Unde Chrysostomus *haeredem universorum* interpretatur dominum totius mundi. Similiter et B. Thomas universalem hanc Christi haereditatem esse dicit dominationem, quam accepit in

totam creaturam. Ita et nos exposuimus vocabulum *omnia*, 1 Cor. 15. et Eph. 1.

Sed adhuc quaeres, quando Christus a Patre constitutus fuerit hoc pacto universorum haeres ac dominus. Sunt, qui putent id factum post passionem ejus et resurrectionem, quando per Apostolos sibi congregare coepit Ecclesiam ex omnibus gentibus. Alii factum dicunt, tunc quando *Verbum caro factum est*, quod magis probamus. Sicut enim ille homo ab initio suae conceptionis fuit Christus, Propheta, Sacerdos, ita Rex et Dominus: tametsi regni ac dominii sui possessionem, ut postea meruit, ita paulatim ac progressu temporis accepit; plenissime accepturus in secundo suo adventu, quando perfecte ei subjicientur omnes inimici. Responsionem hanc probant illa Petri verba Act. 2. *Dominum eum et Christum fecit, hunc Jesum, quem vos crucifixistis;* videlicet tunc Dominum, quando Christum. Probant etiam Jesaiae verba, quibus de parvulo nato dicit cap. 9. *Et factus est principatus super humerum ejus.* Denique probant angeli verba loquentis ad pastores: *Quia natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus*, Luc. 2.

Per quem fecit et saecula. Ab humana Christi natura ad divinam progreditur, ut utramque Hebraeis suis ob oculos ponat. Non solum, inquit, eum constituit omnium haeredem, verum etiam, quod est multo majus, per eum ipsum saecula condidit. *Saecula* vocat ea, quae 2 Tim. 1. et Tit. 1. dixit *tempora saecularia*, id est longas et continuas temporum revolutiones, sed in his omnino comprehendi vult atque intelligi res ipsas, quaecunque tempore mensurantur, id est, mundum et quidquid in eo continetur. Quo sensu rursus infra cap. 11. dicit *aptata esse saecula verbo Dei.* Idem ergo docet his locis Paulus, quod Joannes initio sui Evangelii: *Omnia per ipsum facta sunt.* Et iterum: *Mundus per ipsum factus est.* Hac autem phrasi, qua dicitur Deus per Filium fecisse mundum, non tantum insinuatur communis virtus et operatio Patris et Filii, sic enim etiam Filius diceretur per Patrem fecisse mundum, quod usus Scripturae non admittit, aut certe satis fuisset dicere: *cum quo fecit et saecula;* sed praeterea significatur aliquid simile cum actione artificis operantis per instrumentum.

Sicut enim instrumentum ab artifice movetur ad actionem, non contra: ita filius vim et operationem suam omnem accipit a patre, non pater a filio, ut proinde filius quodammodo medius sit inter patrem et creaturam, sicut instrumentum medium est inter artificem et opus. Quae tamen comparatio non eo trahenda est, ut filium cogitemus patre minorem: non enim filius est instrumentum patris, sed quomodo per eum pater operetur, hac instrumenti similitudine ex parte declaratur. Alii, cum Augustino, comparationem adhibent ideae sive exemplaris in mente repositi, per quod artifex operatur. Sic enim pater per filium operatur, tanquam per ideam, in qua rationes sunt omnium agendorum. Quae expositio quandam habet probabilitatem ex sequentibus.

3. *Qui cum sit splendor gloriae et figura substantiae ejus.* Haec quoque ad superiorem Christi naturam pertinent. Pro *splendore*, Graece est ἀπαύγασμα, quod significat *refulgentiam:* quomodo radius a sole resplendet. Unde nonnulli deradiationem vertunt. Eadem vox est Sap. 7., ubi nos de Sapientia legimus: *Candor est enim lucis aeternae.* Vocatur ergo filius *splendor gloriae* seu *claritatis paternae;* quia lumen est de lumine, sicut de eo Ecclesia canit in symbolo. Sciendum est autem, in hujusmodi metaphoris ad res divinas applicandis, omne id removendum esse, quod est imperfectionis. Unde ex eo, quod splendor aut radius non exaequat lucem, a qua diffunditur, non recte colligat Arianus Filium esse minorem Patre. Non enim ad hoc significandum assumpta est metaphora; sed potius, ut quicquid ibi perfectionis invenitur, ad rem propositam applicemus, iis dumtaxat, quae imperfecta sunt, omissis.

Itaque recte Patres ex eo, quod Filius

dicitur splendor gloriae Patris, ostendunt eum a Patre procedere sine mutatione, passione, fluxu, defectu; et quidem ab aeterno. Sol enim emittens radium nullam patitur mutationem, non fluxum, non defectum luminis. Neque vero radium a se emanantem tempore antecedit: imo si sol aeternus esset, radium haberet sibi coaeternum. Quanquam videtur Apostolus hoc elogio, quo filium vocat *splendorem gloriae patris*, potissimum voluisse significare processionem Filio propriam, qua nimirum a Patre gignitur, ut verbum a mente. Hoc est enim, in natura intellectuali, splendorem a claritate, et lumen a lumine procedere. Qua explicatione, verbis a symbolo Nicaeno acceptis, hic utitur Chrysostomus.

Altera metaphora est, qua Filium vocat *figuram substantiae Patris*. Pro *figura* Graece est χαράκτηρ; quod alii verterunt *expressam imaginem*, alii *insculptam formam*. Pro *substantia* vero Graece legitur ὑπόστασις; cujus vocabuli in rebus divinis, apud veteres Theologos, duplex est significatio, sicut et Latinae vocis *substantia*. Aut enim essentiam significat, aut subsistentiam, id est personam. Qua de re disserunt Basilius Epist. 43. ad Greg. Nyssenum fratrem suum, Hieron. in Epist. ad Damasum num. 57., Theodoretus in primo dial. et Damascenus lib. 3. de fide cap. 4. et 6. Et quidem Basilius, necnon Gregorius Nyssenus a Theophylacto citatus, et Cajetanus in commentario, per hypostasin hoc loco personam volunt intelligi; ut Filius dicatur character, id est, expressa repraesentatio non essentiae, sed personae Patris. Nam essentia utrique eadem est; personae secundum essentiam similes. Huic sententiae nonnihil favere videtur, quod ὑπόστασις in hac eadem Epist. cap. 3. et 11., quamvis translatitie, sic tamen usurpatur, ut magis cum subsistentia, quam cum essentia convenire videatur. Verba prioris loci sunt: *Si tamen initium substantiae ejus usque ad finem firmum retineamus.* Verba posterioris: *Est autem fides sperandarum substantia rerum.*

At vero aliis plerisque magis placet, essentiam, quam οὐσίαν Graeci vocant, hoc nomine significari. Nam hypostasis ad personam significandam nondum, quum haec scriberet Apostolus, erat usu recepta; vel ipso Hieronymo teste, quum ait in Epistola memorata, de tribus hypostasibus loquens: *Qui quaeso ista Apostoli prodidere? Quis novus magister gentium Paulus haec docuit?* Denique addit, totam saecularium literarum scholam nihil aliud ὑπόστασιν nisi οὐσίαν novisse. Quod etiamnum hodie nobis Latinis accidit, quibus *substantia* fere idem est, quod essentia; licet veteres, ut dixi, de nomine substantiae non uno modo fuerint locuti. His adde, quod Syrus interpres *characterem hypostaseos* vertit *imaginem essentiae*.

Juxta hanc acceptionem substantiae, Filius est figura et expressa imago substantiae Patris, quia sic Patrem repraesentat, ut essentia seu natura Patris in ipso perfectissime reluceat. Unde non est consequens, aliam esse Patris essentiam, aliam Filii: repraesentat enim Filius essentiam Patris prout in Patre est; non prout in seipso: licet eadem sit essentia Patris et Filii. Quomodo nos Catholici fatemur Eucharistiam esse figuram ac signum corporis Christi; cum ipsa sit corpus Christi. Nihil enim vetat idem esse signum sui ipsius, praesertim si seipsum significet ac repraesentet quatenus ratione diversum est; ut in Eucharistia contingit. Sic ergo Filius Dei, secundum Apostolum, non quidem sui ipsius est *imago*, sed *substantiae Patris:* in quantum ejus substantiam, quae eadem in ipso est, aeterna generatione ab illo sibi impressam perfectissime refert. Nec obstant huic hypostasis significationi alia loca hujus Epistolae, quae producta sunt, sed magis conveniunt. Nam in illis translatio non est sumpta a persona, sed a substantia, id est re per se subsistente, sive ea pluribus communicabilis sit, sive non. Hoc autem absque dubio etiam in essentiam competit, maxime divinam.

Jam quod nonnulli commentatores

filium Dei interpretantur *splendorem gloriae Patris, et figuram substantiae ejus,* quia gloria et substantia Patris per seipsum invisibilis per Filium, velut radium paternae claritatis, et imaginem substantiae ejus, conspicienda nobis praebetur; id praeter mentem Apostoli esse videtur, qui de aeterna Filii natura disserit, secundum quam Filius aeque atque Pater est nobis invisibilis. Tametsi verum est, id fuisse congruentissimum, ut Filius, qui secundum naturam divinam splendor est et imago Patris, in assumta natura, qua nobis visibilis apparuit, Patrem suum quodammodo videndum nobis exhiberet.

Portansque omnia verbo virtutis suae. Contextus sermonis exigebat, ut verteretur: *portetque.* Graecum verbum φέρειν significat ferre, portare, sustinere. Quo postremo modo vertit interpres Syrus. Sentit Apostolus, Filium Dei, per quem dixerat a Patre facta esse saecula, eundem omnia, quae facta sunt, sustinere et conservare verbo et imperio suae potestatis; id est omnipotenti sua voluntate; quod ni faceret, omnia relaberentur in nihilum. Hoc quoque Filii elogium, perinde ut superiora, divinam ejus naturam apertissime declarat. Erasmus hic maluit verbum *moderari;* quod etsi consequens sit ex eo, quod Apostolus dicit, ejusdem enim est rem conservare, et moderari seu gubernare: non tamen id proprie ab Apostolo significatum arbitror, sed illud, quod diximus.

Porro quidam ex Latinis significari putant, Filium esse verbum Patris, sic enim exponunt: *Portans omnia seipso,* qui est verbum virtutis seu verbum virtuosum Patris. Sed refellitur hic sensus ex Graeco textu, ubi pro verbo non est λόγος, qua voce usus est Joan. cap. 1. sui Evangelii, qua et alibi semper utitur Scriptura, cum filium Dei designat: sed est ῥῆμα, quod eum in Scripturis usum non habet, sed tantum in genere *verbum* significat. Eadem ratione etiam ii refelluntur, qui ex hoc loco doceri putant Spiritum S. in sacris literis aliquando vocari verbum Filii, sicut Filius vocatur verbum Patris. Contra quos egimus in 1. Sent. dist. 27. Illud tamen non abs re est, quod quidam observant verti posse, *verbo virtutis ejus;* ut Graecum αὑτοῦ, mutato duntaxat spiritu prioris syllabae, ad Patrem referatur, sicut in parte praecedenti; ac sensus sit, Filium, per quem Pater omnia fecit, eadem omnia continere, conservare et regere imperio ac virtute Patris sui, sed ita, ut ea virtus intelligatur etiam communis Filio. Quod satis admonet ipsum vocabulum *portandi,* non enim portare potest, nisi vires portandi habeat, licet ab alio acceptas. Hic sensus nequaquam est alienus; tametsi prior expositio magis recepta.

Purgationem peccatorum faciens. In Graeco plus est. Sic enim habet: *Per semetipsum purgatione facta peccatorum nostrorum.* Consonat editio Syriaca, nisi quod pronomen *nostrorum* non addat. Hic jam a divina Christi natura ad humanam Apostolus redit; simul hac parte complectens summam argumenti totius Epistolae. Christus enim, ut homo, passione sua remissionem et abolitionem omnium peccatorum nostrorum promeruit; ac pro iis plenissime satisfecit; offerendo semetipsum Deo Patri pro nobis in sacrificium. Quod significat illa particula, a Graecis interpretibus diligenter expensa, *per semetipsum,* quasi dicat: *Non per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem peccata nostra purgavit, et aeternam nobis redemptionem invenit:* ut infra dicitur cap. 9. Atque in hoc argumento totam Epistolam versari praecipue diximus. Dicuntur autem *purgari peccata,* phrasi Scripturae, quando homines a peccatis purgantur: quomodo et illud Jes. 1. intelligendum est: *peccata vestra quasi nix dealbabuntur.* Ita lepra mundari, morbus sanari dicitur. Sic et David precatur Psalm. 17. *Deus illumina tenebras meas,* id est, mentem meam depulsis ignorantiae tenebris illumina. Latine quoque dicitur quis crimen objectum purgare, id est diluere.

Sedet ad dexteram majestatis in excelsis. Postquam, inquit, purgationem fecit peccatorum nostrorum, adscendit in coelum, ibique sedet ad dexteram majestatis. Ita Chrysostomus et caeteri. Quod in quibusdam codicibus Graecis legitur, *in dextera throni majestatis;* additio facta est ex cap. 8. hujus Epistolae, ubi sic habetur: *Qui consedit in dextera sedis magnitudinis in coelis.* Ex quo loco etiam admonemur, id quod hic dicitur *in excelsis,* idem esse quod *in coelis,* sive *in coelo.* Cum enim coeli in Hebraea lingua tantum plurali numero dicantur; saepe fit, ut sacri auctores etiam, qui Graece scripserunt, Graecam vocem efferant eodem numero, ut Lucas Act. 7. *Video coelos apertos,* id est coelum apertum.

Porro idem locus cap. 8. ostendit, interpreti nostro eadem esse *sedet* et *consedit;* cum utrumque vertat ex eodem verbo Graeco praeteriti temporis ἐκάθισεν, quo tamen non tam praeterita sessio significatur, quam permanens et continua, quomodo qui mensae jam assident dicuntur consedisse. Sentit itaque Paulus, Christum consedisse atque etiamnum sedere ad dexteram majestatis seu magnitudinis in excelsis, id est ad dexteram Dei, in eo loco ubi magnitudinem suam et gloriam Deus ostendit, hoc est, in coelo. Repetit idem praeteriti temporis verbum Apostolus, de Christo loquens, infra cap. 10. et 12. Tale est et illud Marc. 16. *Sedit a dextris Dei.* Legitur etiam Matth. 23. *Super cathedram Mosi sederunt,* id est, ut alii verterunt, *sedent scribae et pharisaei.*

Est autem in vocabulo sedendi hoc loco metaphora, qua significetur vel judiciaria potestas: nam Christus jam constitutus est a Deo patre judex omnium secundum scripturas, etsi nondum judicat, sed, uti symbolum nos docet: *Inde venturus est judicare vivos et mortuos;* vel illa Christi metaphorica sessio quietam felicitatis et regni, quod adeptus est, possessionem designat. Nam eo spectabant filii Zebedaei, quando petebant, ut Christo assiderent in regno Marc. 10. Satis etiam constat ex eodem fidei nostrae symbolo, quemadmodum et ex aliis scripturae locis, hanc sessionem attribui Christo, ut homini; sicut et alia, quae in symbolo hunc articulum praecedunt, necnon id quod proxime sequitur: *Inde venturus est.*

Unde per hoc, quod dicitur sedere ad dexteram Dei, proprie non significatur eum esse Deo Patri aequalem. Sic enim et Pater ad dexteram Filii sederet, et Spiritus S. ad dexteram utriusque: imo sic Filius ab aeterno sederet ad dexteram Patris: quae omnia sunt praeter sensum Scripturae, et a symbolis fidei nobis ab Ecclesia traditis dissonant. At neque significari videtur assumptio naturae humanae in hypostasin divinam: id enim factum est, quando incarnatus est Christus, non postquam ascendit in coelum.

Sed ad dexteram Dei sedere dicitur, quia secundum naturam assumptam quietus jam possidet summam illam dignitatem et gloriam regni, quam habet supra omnem creaturam, proximus Deo. Hoc enim est, quod Patres non solum Christo homini, sed etiam ipsi naturae ejus humanae passim tribuunt, dicentes eam elevatam esse ad consessum dexterae Dei: quodque in festo Dominicae adscensionis infra actionem a sacerdote dicitur in haec verba: *Diem celebrantes, quo Dominus noster unigenitus filius tuus unitam sibi fragilitatis nostrae substantiam in gloriae tuae dextera collocavit.* Hoc ipsum significare voluit B. Stephanus, quando dixit se videre *filium hominis,* id est Christum secundum naturam humanam, *stantem a dextris Dei.* Act. 7. Denique eam rem dilucide probat ipsa phrasis, *ad dexteram Dei.* Non quod, ut quidam putant, apud antiquos sinister locus in consessu vel incessu fuerit honoratior dextro, ut qua ratione Christus sedet ad dexteram Dei, vicissim intelligatur Deus sedere ad sinistram Christi. Quod nullo modo concedendum est.

Quamvis enim illa fuerit olim honoris consuetudo Romanis, quibus sinistra vo-

cabatur interior, dextera exterior, ut bene docet ex Latinis auctoribus Antonius Nebrissensis, et Joannes Geropius: non tamen idem censendum de aliis populis, praesertim Aegyptiis et Hebraeis, qui Romanos antiquitate longe superant. Apud hos enim dextram fuisse honoratiorem vel ex sacris literis discere licet. Nam Gen. 48. Joseph filium suum majorem natu collocat ad dexteram tanquam digniori loco; minorem vero ad sinistram. Quem ordinem studio commutans Jacob, quod minorem majori praeferre vellet, dexteram suam minori, sinistram majori benedicturus imposuit. Ita Matth. 25. oves statuuntur a dextris, haedi a sinistris. Et Marc. 10. filii Zebedaei postulantes a Christo sibi dari, ut alter ipsorum ad dextram ejus, alter ad sinistram sederet in gloria ejus; utique dextram priori loco nominant, velut digniorem.

Dices: ergo Christus, cum sedeat ad dexteram Dei, Deum honore antecedit? Minime vero. Non enim Deum respicit tanquam sinistrum, quod jam exclusimus, sed tanquam medium, excelso ac regio throno collocatum, caeterisque omnibus digniorem: cui, qui sit honore proximus, ad dextram assideat. Sic enim oves statuuntur ad dexteram judicis: et filiis Zebedaei respondetur, alios ad dextram Christi sessuros, alios ad sinistram, scilicet eos, quibus id praeparatum est a Patre. Nec secus accipiendum, quod Psalm. 44. scriptum est: *Astitit regina a dextris tuis.* Et quod 3 Reg. 2. legitur Salomon matrem suam sibi ad dextram collocasse; scilicet, ut primo et honoratissimo post regem loco. In hanc fere sententiam docte et diserte rem istam explicat in suo commentario Franciscus Ribera. Nos quoque eandem dedimus explicationem ad similia loca Scripturae Rom. 8. et Eph. 1.

4. *Tanto melior angelis effectus, quanto differentius prae illis nomen haereditavit.* Planius ex Graeco: *Tanto potior* seu *praestantior factus angelis, quanto excellentius* etc. Quod hic *differentius,* cap. 8. vertit *melius. Nunc autem,* ait, *melius sortitus est ministerium.* Non contentus Apostolus Christum praetulisse Prophetis, inter quos Moses, nunc eum ipsis etiam angelis anteponit. Siquidem et per angelos olim locutus est Deus patribus, et angelorum ministerio legem eis dedit. Est autem tacita collectio ex parte praecedenti. Si enim sedet Christus ad dexteram Dei, igitur et angelis praelatus est. Quem enim rex ad dexteram suam collocat, aliis omnibus anteponit, ut jam ostensum est. Hujus collectionis vim infra explicat, ubi dicit nulli angelorum aliquando dictum esse a Deo: *Sede a dextris meis.* Alioqui in ipsa hac sententia proprium argumentum continetur, ductum a nomine *filii* Dei, quasi dicat: Filius Dei est, ergo multo major angelis.

Dicitur autem *hoc nomen haereditasse* phrasi Scripturae, quia illud velut proprium ac jure debitum obtinet atque possidet. Neque enim placet Erasmi versio, *sortitus est.* Nam etsi haereditas Graecis a sorte dicatur, significatio tamen et proprietas vocum est diversa; praesertim cum phrasis ipsa non a Graecis ducta sit, sed ab Hebraeis. Caeterum offendit quosdam prior sententiae pars: *tanto melior angelis effectus,* tanquam hic sermo aut Arianis faveat, qui filium Dei factum dicunt et inter creaturas reponunt: aut Nestorianis, qui Christum meritis suis consecutum asserunt, ut fieret filius Dei.

Hic igitur inter alios unus est locus, ex quo coeperunt ansam adversarii minuendae auctoritatis hujus Epistolae. Sed prorsus inique. Nam pari ratione Joannis Evangelio detraheretur auctoritas, cum in eo legamus a Baptista tertio repetitum de Christo cap. 1. *Ante me factus est.* Porro cum Graecum verbum utriusque loci non solum significet *fieri,* sed etiam *esse;* existimat Stapulensis apud Joannem ita vertendum: *Ante me fuit,* et hoc loco: *tanto melior angelis cum sit, quanto* etc. Quae si bona est versio, jam per se evanescit objectio sumpta ex verbo *factus est.* Verum id, quod apud Joannem est, eo modo verti non posse, bene probat Jansenius cap. 16. comment.

evang. ex eo, quod ibidem sequitur: *quia prior me erat.* Nugaciter enim dixeris: Ante me fuit, quia prior me fuit, cum idem non sit ratio sui ipsius.

Est igitur alius sensus tam a Graecis quam a Latinis redditus: *Ante me factus est,* id est mihi praelatus, quamvis post me venerit. Ita et hoc loco: *major angelis factus,* id est tanquam major et excellentior prae angelis honoratus, aut, ut Theophylactus post Chrysostomum exponit, major angelis declaratus. Juxta quem sensum respicit Apostolus ad glorificationem Christi, quam sua passione promeruit; qua nimirum ut verus Dei filius ubique fuit praedicatus et agnitus, eodem Apostolo testante Phil. 2. *Propter quod et Deus exaltavit eum, et dedit illi nomen* etc.

Tertium sensum huc adfert Cajetanus, dicens Christum, secundum quod est homo, meliorem angelis effectum, in quantum personaliter effectus est Filius Dei, Deus, et dominus atque creator coelorum. *Eadem enim,* inquit, *factione, qua verbum factum est caro, homo factus est Deus personaliter.* Quem commentarium accepisse videtur ex S. Thoma, qui Christum meliorem angelis factum interpretatur propter unionem humanae naturae ad divinam; in quantum per illius unionis, ut ait, factionem ad hoc pervenit, ut esset filius Dei. Christum vero *nomen illud haereditasse,* Cajetanus quidem exponit per unionem, D. Thomas autem per naturam atque ab aeterno, propterea quod haereditas naturalem originem consequatur.

Hic commentarius, etsi subtilis, habere tamen videtur aliquid offensionis. Non enim concedunt Theologi, hominem esse factum Deum aut Filium Dei, sicut concedunt et docent, Deum et Dei filium factum hominem, juxta illud: *Verbum caro factum est.* Quae ipsius etiam B. Thomae doctrina est 3. p. q. 16. art. 7.

Quare retinendus est prior sensus, maxime quod ille textui magis congruat, ut significetur, tunc Christum angelis majorem effectum, id est excrevisse supra angelos in hominum aestimatione et fide, postquam coepit sedere ad dexteram Dei. Nam et Baptista simili sensu dixit: *Illum oportet crescere, me autem minui.* Ad idem tempus aptissime refertur haereditatio nominis. Nam possessionem nominis filii Dei, velut jure debiti, tunc sibi vendicavit Christus, quando eo nomine coepit apud homines palam et passim agnosci.

5. *Cui enim dixit aliquando angelorum?* Id est cui angelorum legitur Deus usquam dixisse hoc, quod sequitur: *Filius meus es tu: ego hodie genui te.* Locus est notissimus Psalm. 2. Non probat Apostolus, Christum haereditasse, id est apud homines consecutum hoc nomen; id enim satis docebat experientia praedicati et crediti Evangelii: sed probare vult, illud nomen ei vere competere, et quidem prae angelis. Id autem facit hac parte et deinceps usque ad finem capitis. Ex hoc loco docet Chrysostomus hom. 22. in Gen. 6. angelos nusquam in Scriptura vocari filios Dei. Cui si objicias Scripturam Job 1. et 2., ubi filii Dei, id est angeli, venisse dicuntur: *ut assisterent coram Domino,* et cap. 38., ubi de iisdem dicitur: *Et jubilarent omnes filii Dei.* Et illud Psalm. 88. *Quis in nubibus aequabitur Domino, similis erit Domino in filiis Dei,* id est inter angelos? pro Chrysostomo responderi poterit, eum loqui de Scriptura juxta versionem, quae tunc illi erat in manibus, scilicet interpretem LXX., quae etsi hodie in quibusdam codicibus habeat *filios Dei,* in aliis tamen legimus *angelos Dei,* dumtaxat in locis ex Job adductis; ut omnino verisimile sit, etiam Chrysostomum ita legisse. Versiculum autem Psalmi, in quo omnes codices legunt *filios Dei,* fortassis intellexit de hominibus, quomodo non solum Euthymius Graecus exposuit, verum etiam alii ex Hebraeo interpretati sunt.

Attamen cum ex originali constet, angelos in libro Job vocari filios Dei, non poterit absolute sententia Chrysostomi defendi, qua negat usquam in Scripturis

id reperiri. Nec pro eo facit hic locus Apostoli, quasi sentiat nullum in Scripturis exstare locum, ubi angeli vocentur filii Dei. Nam quid mirum angelos eo nomine vocari interdum, quando illud toties hominibus attributum legitur in Scripturis utriusque testamenti? Sed sensus est: Quis angelorum tam excellentis est naturae aut dignitatis, cui dictum aliquando legatur a Deo: *Tu es filius meus?* nimirum singulariter ac peculiariter: quomodo hoc a patre dici solet filio, quem de se genuit, maxime si sit unigenitus. Etenim si dives aliquis plures sibi adoptasset filios, sed unicum haberet filium naturalem, huic uni et soli diceret: Filius meus es tu, praesertim si et illud adderet, quia ego te genui. Quanquam non est necesse sic interpretari Apostolum, quod facit Cajetanus, quasi tantum velit totum illud: *Filius meus es tu, ego hodie genui te,* esse angelis incommunicabile, non autem priorem partem seorsim sumptam, quandoquidem, ut ait, etiam de populo Israëlitico dixit Deus: *Primogenitus meus Israël,* Exod. 4. Sed id non est dicere cuiquam singulariter, *Filius meus es tu,* quomodo locum hic citatum ostendimus intelligendum.

Jam quod additur: *Ego hodie genui te,* ad aeternam Filii Dei generationem pertinere plerique existimant, Augustinum secuti. Nam aeternitas optime denotatur adverbio *hodie,* quo praesens dies significatur, quia aeternitas unus dies est, idemque totus semper praesens, in quo non est aliud post aliud, sicut in nostro tempore. Secundum hunc igitur intellectum, Deus Pater non tantum significat se Filium genuisse ab aeterno, sed se eum gignere immutabiliter in tota aeternitate. Et tamen utitur verbo praeteriti temporis: *genui,* ut quamvis praesentem, tamen perfectam intelligas generationem, qua filius Dei semper et gignitur et genitus est, quemadmodum lumen in aëre perfectum est, et tamen semper a sole procedit. Hac enim similitudine rem explicat B. Thomas. Sensum hunc flagitare videtur particula praecedens: *Filius meus es tu,* frequens enim est in Psalmis, ut posterius membrum versiculi sit repetitio quaedam et explicatio prioris. Quod quidem in praesenti versu verba etiam ipsa videntur exigere.

Porro alii aliter hanc partem interpretantur. Nonnulli quidem de temporali Christi generatione, qua ex virgine natus est, ut Athanasius, Fulgentius, Theodoretus et Euthymius, quibus et Genebardus applaudit. Secundum quos *hodie* significat tempus vitae praesentis; sicut et infra cap. 3. et 4. exponitur in illo versu: *Hodie si vocem meam audieritis;* gignere autem secundum eundem hunc sensum est producere quocunque modo; non enim Deus Christum ut hominem de sua substantia genuit. Et tamen generatione factum est, ut ille homo esset Dei filius naturalis.

Rursus alii contendunt intelligi oportere de resurrectione Christi ex mortuis; quoniam ad eam comprobandam idem Apostolus Act. 13. in concione ad Judaeos habita citaverit hunc Psalmi versiculum, dicens: *Deum adimplesse promissionem patribus eorum factam, quando resuscitavit Jesum; sicut et in Psalmo secundo scriptum est: Filius meus es tu, ego hodie genui te;* id est ad vitam te revocavi. Nam et alibi resurrectionem Scriptura regenerationem vocat, ut Matth. 19., et propter resurrectionem Christus appellatur primogenitus mortuorum Col. 1. et Apoc. 1. Hic igitur sensus alibi monstratus a Paulo, nisi etiam hoc loco recipiatur, ajunt viam patere calumniae eorum, qui negant hanc Epistolam vel Paulinam esse, vel sacram; quod ejus auctor non eodem sensu, quo alibi Paulus, et per eum Spiritus S. propheticum testimonium protulerit.

Adducuntur autem pro hoc sensu Origenes, Hilarius et Chrysostomus in suis Psalmorum enarrationibus, et Abrosius lib. 3. de sacramentis cap. 1. Quibus accedunt Sasboldus, Jansenius, aliique ex neotericis.

Denique sunt, qui hanc particulam ita exponant: *Hodie genui te,* id est nunc

postquam ad dexteram meam collocatus es, Filium meum te esse mundo manifestavi, scilicet per Evangelii propagationem. Neque ab hoc sensu alienus est Jansenius. Nam post alia dicit in annotatione ad hanc partem Psalmi, usitatum esse, ut tunc aliquis fieri quippiam dicatur, quando talis incipit agnosci et mundo patefieri. Id vero quoniam in Christo coepit impleri post ejus resurrectionem, ac multo magis etiam post ascensionem in coelum; inde est quod, juxta hunc sensum, toto eo tempore Pater eum genuisse dici possit, initio facto ab ipsa resurrectione, per quam corpore glorificatus, coepit etiam paulatim mundo inclarescere, ac velut in possessionem nominis, quo Filius Dei vocatur, induci: ut resurrectio quidem respondeat morti, quam passus fuerat; exaltatio autem et celebritas nominis compenset ignominiam crucis. Atque huc pertinere volunt locum ad Rom. 1., ubi Christus, juxta Graecorum expositionem, dicitur declaratus esse *Filius Dei in virtute per resurrectionem ex mortuis.* Quae quidem omnia satis ostendunt, postremum hunc sensum, qui tamen a tertio non est omnino diversus, haud longe rejiciendum esse. Cum igitur hic sensus ipsam quoque resurrectionem Christi complectatur, velut initium temporis, de quo Psalmista dicit *hodie:* nihil vetat, quo minus etiam Actorum locus ad istum modum intelligatur. Si enim Pater Filium genuit glorificando eum in se et apud homines: igitur ante omnia a morte eum resuscitavit: maxime cum se resuscitandum ipse praedixisset.

Movetur hic a nonnullis quaestio, num versiculus ille ac totus Psalmus scriptus sit ad literam de Christo, an de Davide, quatenus typum Christi gessit. Nos ea altercatione nunc seposita, tantum id adjicimus, si ad literam de Davide scriptus est, quod cum Jansenio alii quidam non putant improbabile, magnum inde sumi argumentum pro sensu novissimo, quem dedimus. Nam si de Davide interpreteris, sensus erit, eum postquam in regem Israël fuisset evectus, et in monte Sion regiam sibi collocasset, introducere Deum sic ad se loquentem: Ego te in filium meum peculiarem recepi, ac veluti genui, quando te ex obscuro loco ad tantam dignitatem et gloriam provexi.

Qui typus, ut Christo congruat, aptissimus erit sensus, *Filius meus es tu,* quem novo quodam modo rursus hodie genui, quando te mortuum et ab hominibus reprobatum, ad vitam immortalem suscitavi, et ad tantam gloriam extuli, ut te filium meum esse, coeli terraeque dominum, et regem super Sion montem sanctum meum, id est super Ecclesiam constitutum, omnes agnoscant. Verum hic occurrit scrupulus. Nam si haec ad Davidem dicta recte secundum literam accipiantur: jam quod de angelo negat Apostolus, de puro homine concedemus dictum ei esse a Deo: *Filius meus es tu* etc.

Breviter responderi posset, nec ipsi Davidi dictum esse, nisi quatenus gerebat typum et imaginem Christi. Quo remoto, nequaquam tam magnificis titulis fuisset a Deo honoratus. Quale est et illud Psalm. 88., ut nonnulli existimant, de Davide scriptum ad literam: *Ipse invocabit me, Pater meus es tu: et ego primogenitum ponam illum.* Ac talia quidem plura sunt in scriptis propheticis. Denique haec responsio confirmatur ex altero Scripturae testimonio, quod ad eandem rem consequenter adducit Apostolus.

Et rursus: Ego ero illi in patrem: et ipse erit mihi in filium. Sensus est: Item, de quo angelorum legitur aliquando Deus pater dixisse: Ego ero ei Pater, et ille erit mihi filius? Sic enim exponendus est Hebraismus, *in patrem, in filium.* Non quod Paulus Hebraismum affectet hoc loco, tanquam ad Hebraeos scribens: sed quia testimonium ipsum sic habet, non solum in Hebraeo, verum etiam in eo quod LXX. verterunt, quos in citandis Scripturae testimoniis hic assidue sequitur. Leguntur haec verba dicta ad Davidem 2 Reg. 7.

Sed quaeritur, de quo dicta secundum

sensum literalem et historicum: utrum de Salomone an de Christo. Quidam ita referunt ad Christum, ut ad Salomonem nullo modo pertinere credant. Idque convincere se putant ex ipsis verbis, quibus Davidem Deus alloquitur. Primum enim dicit: *Cum dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te.* Constat autem, Salomonem non fuisse natum post mortem Davidis, sed multo ante, quin etiam vivente Davide unctum fuisse in regem. Dicit deinde: *Stabiliam thronum regni ejus usque in sempiternum.* Quod et postea aliis verbis repetit. Atqui regnum Salomonis statim, in filio ejus, decem partibus diminutum, tandem in Sedecia fuit exstinctum. Tertio dicit: *Misericordiam meam non auferam ab eo, sicut abstuli a Saul.* Quod de Salomone non apparet, qui cultu Dei derelicto adeo graviter peccavit, ut de ejus salute merito dubitetur. Auctores hujus sententiae sunt Lactantius div. instit. lib. 4. cap. 13. et Rupertus in libros Reg. lib. 2. cap. 30. et inter neotericos Sixtus Senensis, Catharinus, Sasboldus, Galenus atque alii nonnulli.

Porro diversum docent D. Thomas, Liranus, Abulensis, Cajetanus et Franciscus Ribera, quorum sententia nobis etiam maxime probatur, ut quam verissimam esse, ex ipsa Scriptura liquido constet. Cum enim David Deo templum exstruere vellet, idque facere prohiberetur, quod multum in bellis fudisset sanguinem, promittit ei Deus filium, qui id faciat, cum ait: *Ipse aedificabit domum nomini meo.* Qui profecto secundum literam non alius est quam Salomon. Unde Paralip. lib. 1. cap. 22. et 28. haec de Salomone ad se dicta esse, David ipse apertissime declarat, ut nullus sit relictus dubitandi locus. Quando et Salomon ipse promissiones has ad se spectare non semel affirmat, ut 3 Reg. 5. et 8., 2 Par. 6. et Psalm. 131. Ut non hoc etiam addam, nullo modo in Christi personam competere, quod in iisdem Domini ad Davidem verbis habetur: *Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum* etc. 2 Reg. 7. Nec est, quod quis tergiversetur, et dicat ea saltem verba, quae hic ab Apostolo citantur: *Ego ero illi in patrem* etc., ad Salomonem non pertinere. Cum ea ipsa diserte Salomoni David attribuit in utroque loco 1. Par. jam allegato.

Restat ergo, ut argumenta prioris sententiae diluamus. Ad primum resp. verba illa: *Suscitabo semen tuum post te,* non de exortu seu nativitate filii accipienda esse, sed hunc habere sensum: Postquam obdormieris, suscitabo filium tuum in regem, qui tibi succedat, eique regnum stabiliam. Quamvis enim Salomon ante patris obitum et natus fuerit, et patris in regno successor designatus, regnum tamen illi confirmatum et stabilitum non fuit nisi patre mortuo. Unde 3 Reg. 2. statim post commemoratam Davidis mortem dicitur: *Salomon autem sedit super thronum David patris sui.* Et cap. 3. *Confirmatum est igitur regnum in manu Salomonis.*

Secunda objectio tribus modis solvi potest. Primum, si dicamus promissionem illam perpetuitatis regni fuisse suspensam a conditione, si perseverarent Salomon et posteri ejus in cultu et obedientia Dei. Quae conditio aliis in locis exprimitur, ut 3 Reg. 8., 1 Par. 28. et Psalm. 131. Altero modo, si quod in Scriptura veteris testamenti frequens est, sempiternum pro longo tempore positum dicamus, ut pro saeculo uno aut pluribus. Tertia solutio est, eaque caeteris melior ac bene notanda: Regnum Davidis ac Salomonis stabilitum esse a Deo usque in aeternum, quatenus illud temporale tandem in spirituale commutatum est, quando scilicet ex illis natus est Christus, collocandus *super sedem David patris sui, et regnaturus in aeternum* Luc. 1.

Ex his etiam patet ultimi argumenti solutio. Non enim abstulit Deus misericordiam suam a Salomone sicut a Saule, quantum attinet ad regni durationem, tum quia Saulis regnum fere statim ut mortuus est ab ejus stirpe fuit ablatum,

Salomonis autem regnum in ejus posteritate diu permansit; tum vero, quia regnum Salomonis in ejus semine, quod est Christus, aeternum permanet.

Cum ergo planum atque perspicuum sit, memoratam Scripturam historico sensu de Salomone loqui, consequens est eam ad Christum non nisi mystico sensu pertinere. Cui tamen non omnes ejus partes aptandae sunt, sed ea tantum, quae sunt sublimius dicta. Nam a Christi persona alienum esse illud: *Qui si inique aliquid gesserit,* jam superius admonui: nisi quis secundum regulam primam Tychonianam, de qua August. de doctr. Christ. lib. 3. cap. 31., etiam illam partem Christo accommodet, ut in capite membra intelligantur.

Quod vero Liranus et Abulensis aliique nonnulli Scripturam, de qua agimus, tam de Christo quam de Salomone ad literam interpretantur, absque ratione faciunt, quandoquidem sensus mysticus non minus est proprius ac verus vereque intentus a Spiritu sancto, imo magis etiam ac principalius intentus quam literalis. Unde nobis admodum probabile est, nullam esse Scripturam, in quam plures simul historici seu literales sensus concurrant: cum oporteat semper alterum sensum in altero fundari, solus autem ille literalis sit, in quo alius aliive fundentur.

Igitur citati ab Apostolo testimonii hic quidem de Salomone sensus est literalis: Ego illum paterna cura fovebo, multisque beneficiis cumulabo, magnum et illustrem apud homines reddam, ut si pater filium, quem summopere diligit, omni studio evehat ad opes, honores et dignitates, omnique scientiarum genere instructum curet. Qua ratione Salomon etiam *Idida,* id est dilectus Deo vocatus est, 2 Reg. 12. Mysticus vero de Christo sensus est: Ego ero ei vere et proprie pater, et ille erit mihi vere ac proprie filius, utpote naturalis ac de mea substantia genitus, eumque ut talem immensis honoribus augebo, omnique charismatum et scientiarum genere absolutum reddam, omnia denique daturus in manus ejus.

Dicit autem *ero* et *erit,* non quod ab aeterno non sit ille pater, hic filius, sed quia mysterium hoc antea latens et paucis cognitum, tunc patefaciendum erat, quando inciperet aedificare domum, id est, Ecclesiam congregare patri suo, quando et caeterae partes promissionis impleri coeperunt.

Poterat hic objici: Si literali sensu verba illa competunt in Salomonem, quale est argumentum Apostoli, de nullo angelorum hoc dictum est, ergo Christus est major angelis? Sed hunc scrupulum jam ante removimus in explicatione testimonii praecedentis. Nunquam enim haec tam grandia et magnifica de Salomone dicerentur, nisi in eo velut typo quodam et imagine Christus fuisset praesignatus.

Est enim bene notandum, fere ubicunque in Scripturis aliquid dicitur secundum historiam, quod literae modum excedit ac fidem humanam superare videtur, hujusmodi sermone nos invitari ad investigandum sensum aliquem reconditum, velut de Christo ac regno ejus aut regni ejus adversariis. De Christo quidem et regno ejus complura talia sunt in Scripturis, praesertim in Psalmis. De diabolo Christi regnique ejus adversario insigne exemplum est apud Job. 40., ubi *Behemoth* et *Leviathan,* id est elephas et balaena literali sensu pulchre describuntur, sed ea figurarum hyperbola, quae cogat lectorem aliquid majus quaerere, quod sub illo verborum cortice lateat, sicut fecerunt Gregorius et alii.

Sed jam superest, ut Cajetano respondeatur, qui inter alia adducit hunc Epistolae locum, quo probet eam nec Pauli esse, nec divinae auctoritatis; propterea quod hujus allegatio testimonii sit parum efficax ad probandum. *Minus,* inquit, *decet in re tanta tantum Apostolum uti tali argumento, cum potuissent Hebraei facile respondere, quod non de filio Dei, sed de puro homine, et qui potuit peccare, et de facto postea peccavit, dicta sint haec verba a Deo per Nathan ad Davidem. Unde ex tali filiatione non probatur superioritas ad angelos.*

Uti autem his verbis in sensu mystico, minorem reddit auctoritatem probantis, praesertim in principio Epistolae et apud Hebraeos. Haec ille. Ad quae respondeo, nos fateri, quod ex sensu mystico procedat haec Apostoli probatio, sicut paulo ante docuimus: neque tamen per hoc minuitur auctoritas probantis. Alioqui nusquam hujusmodi probatione utendum esset. Quod tamen Apostolum Paulum alibi fecisse manifestum est, ut 1 Cor. 9. et 1 Tim. 5., dum citat illud ex Deut. *Non alligabis os bovi trituranti,* et 1 Cor. 8., ubi allegat illud Exodi: *Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non minoravit.* Et apertissime ad Gal. 4., ubi profitetur se historiam de duobus Abrahae filiis secundum allegoriam exponere. Taceo, quae Evangelistae juxta mysticum sensum testimonia protulerunt.

Neque enim existimandum est, infirmam aut inutilem toto genere esse argumentationem ex sensu mystico ductam, sed ita demum, si vel sensus ille sit dubius vel ab eo, cum quo disputatur, minime concessus. Quod et in literali sensu non infrequenter, imo frequentissime contingit, ut quoties de germano sensu Scripturae disceptatur. Ubi autem sensus adfertur probabilis, sive ille mysticus sit, sive literalis; legitima disputatio est, maxime si cum iis agas, qui rationes suasorias non aegre admittant, quales erant Hebraei, ad quos haec Epistola scribitur, utpote fideles, et pro Christo multa passi. Non enim hic instituitur disputatio cum adversariis, qui omnia sibi liquido demonstrari volunt; sed cum sociis ejusdem religionis, qui tamen ex infirmitate et tarditate quadam intelligendi, minus assequebantur fidei mysteria; quemadmodum patet ex iis, quae cap. 5. et 6. dicuntur. Illud enim, quod paulo ante monuimus, diligenter est notandum, quaedam in Scripturis literaliter dici, sed sublimiter et supra modum literae; idque propter mysterium, quo litera turgens et gravida sui ipsius modum excedit. Cujusmodi mysterium nisi subesset, nequaquam tam sublimiter et magnifice Scriptura secundum literam loqueretur. Itaque nisi Christus mystice fuisset significatus; nunquam Davidi dictum fuisset: *Filius meus es tu, ego hodie genui te,* nec de Salomone: *Ipse erit mihi in filium, et ego ero illi in Patrem.* Quod intelligentes Hebraei, facile sensus mysticos hujusmodi recipiebant: atque eo magis, quod tempore Apostolorum multi erant Judaei, qualis Philo et Essaei a Philone laudati, qui studiose exercebantur mysticis scripturarum interpretationibus, iisdemque mirifice delectabantur.

Porro velle contendere, quod omnia testimonia hoc capite allata secundum literam significent id, quod Paulus vult docere, sic enim quidam Cajetano respondendum putant: nihil habet utilitatis. Nam sic multo etiam magis Hebraei potuissent tergiversari, et dicere Paulum sensus a litera et contextu Scripturae abhorrentes adferre. Quocirca manendum omnino in responsione data: quam et Franciscus Ribera probat ac late prosequitur.

6. *Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terrae, dicit.* Multi interpretes transponunt vocabula, *cum iterum.* Putant enim rectum ordinem esse: *Et iterum cum introducit* etc., ut illud *iterum* sit nota adjungentis ad superiora aliud testimonium. Sic enim et in secundo testimonio fecerat; et sequenti capite facit semel et iterum. Ita quidem verisimile est Graecos expositores intellexisse. Non enim exponunt, quomodo iterum introduxerit: quin potius referunt Apostoli verba ad primum Christi adventum. His consonat Syra versio, quae sic habet: *Rursum autem, quando inducit, primogenitum in mundum.* Idipsum sequitur Erasmus et Hentenius: idemque Jansenio placet in annot. Psalmi hoc loco citati.

Verum aliis violenta videtur haec metathesis, ac minime necessaria; cum facile possit explicari, quo sensu Deus pater iterum, id est secundo, primogenitum suum introducat in orbem terrae.

Primum enim introduxit, quando verbum carnem factum fecit *habitare in nobis,* de quo infra cap. 10. loquitur Apostolus, cum ait: *Ideo ingrediens mundum, dicit* etc. Rursus autem introduxit, vel tunc quando post ejus ascensionem in coelos et missionem Spiritus sancti, per Apostolorum praedicationem effecit, ut mundus eum fide reciperet et dominum suum agnosceret; vel secundum alios, quando eum in consummatione saeculi de coelo adducet, ut mundum judicet, omnibusque sibi subjectis plenam ac perfectam totius regni sui possessionem accipiat, fiatque illud, quod canit Psalmus hic citatus: *Dominus regnavit. Nunc enim,* ut dicitur cap. sequenti, *necdum videmus omnia subjecta ei.*

Posteriorem hunc sensum, praeter id quod jam dixi, probabilem nobis facit, quod cum Apostolus, in duobus prioribus testimoniis, de dignitate Christi per Apostolicam praedicationem mundo manifestata locutus fuisset; hic jam, velut de diverso tempore loquens, non utitur conjunctione copulante; sed sic ait, secundum Graecam lectionem: *Quando autem iterum introducit* etc. Eodem spectare videtur testimonium ipsum, quod hic citatur. Id enim secundum Scripturas in secundo adventu Dominico implebitur, ut mox docebimus. Adde, quod juxta hunc sensum magis apparet ἐνέργεια vocis *introducere;* quatenus ea significatur id, quod Jurisperiti vocant inducere seu mittere in possessionem. Denique sensum hunc confirmat illud capitis sequentis: *Non enim angelis subjecit Deus orbem terrae futurum.* Quod ad futurum saeculum pertinere, eo loco docebimus.

Porro si cui magis videtur adverbium *iterum* hic sicut alibi servire novo testimonio citando: poterit is hoc modo textum non incommode exponere: *Et cum iterum,* id est alio Scripturae loco, *testatur se introducere primogenitum* etc.

Quaeres, quomodo *primogenitum* vocet Dei Filium, quem unigenitum in symbolo fidei confitemur. Respondeo eum unigenitum esse, quia solus est Dei Filius naturalis: primogenitum autem vocari, non tantum per allusionem, ut quidam existimant, eo quod apud Hebraeos primogeniti essent haeredes et omnium rerum domini, sed quia vere *primogenitus est inter multos fratres,* ut dicitur Rom. 8. Qui quamvis sola sint adoptione filii Dei: non tamen confunditur eos fratres vocare, dicens: *Nunciabo nomen tuum fratribus meis;* ut habes cap. sequenti. Horum ergo filiorum Dei comparatione primogenitus est, utpote quos omnes et aetate praecedit, quia aeternus; et dignitate, quia naturalis. Vide quae diximus ad locum memoratum Rom. 8.

Et adorent eum omnes angeli Dei. Sumptum est testimonium ex Psalm. 96., de quo variant interpretum opiniones, utrum ad literam de Christi regno scriptus sit, an mystico tantum sensu illuc referendus; quod posterius bonis argumentis a Jansenio suadetur. Verumtamen jam supra satis ostendimus etiam ex mystico sensu valere probationem. Quoniam autem Psalmo illo 96. etiam de secundo Christi adventu agitur, quo venturus est ad judicium: idcirco apte quadrat haec citatio ad praecedentia verba Apostoli, quibus de introducendo iterum Filio Dei in orbem terrae loquebatur.

Plus habet difficultatis, quomodo testimonium hoc ad rem praesentem legitime proferatur ab Apostolo, quum in Hebraeo non angelos Dei, sed *elohim* legamus, id est *Deos.* Unde Hieronymus vertit: *Adorate eum omnes dii.* Quidam suspicatur Hebraicum textum vitiatum esse a Rabbinis, erasa dictione *malaki,* id est angeli, cum prius haberetur: *Adorate eum omnes angeli Dei,* idque conformiter cum eo, quod LXX. verterunt: *Adorate eum omnes angeli ejus.* Sed inanis est haec suspicio. Non enim in hoc loco tantum, sed in multis aliis, LXX. seu vere seu apparenter discrepant a fonte Hebraeo, quem proinde reformare velle ad illorum versionem, praeposterum sit et infiniti negotii.

Dicimus ergo: Paulum quidem more perpetuo hujus Epistolae testimonium hoc

referre secundum versionem LXX. interpretum. Nec tamen illud, si bene expendatur, ab Hebraeo discordare. Nam si in Scripturis interdum homines potentia ac dignitate excellentes appellantur dii, ut Psalm. 81. *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos dijudicat,* et iterum: *Ego dixi: dii estis et filii excelsi omnes,* quid mirum, si et angeli interdum idem nomen participant? Unde est illud Psalm. 8. *Minuisti eum paulo minus ab angelis,* Hebr. *a diis.* De cujus versiculi intellectu proximo capite accuratius erit agendum. Recte autem ex Hebr. tam Hieronymus quam alii interpretes in Psalm. 96. vertunt: *omnes dii,* non solum in hemistichio, quod allegat Apostolus, sed etiam in alio ejusdem Psalmi, ubi dicitur: *Nimis exaltatus es super omnes deos,* ubi sic et LXX. Id enim repererunt in fonte, sed commentatoris est quaerere, quinam ibi *deorum* nomine intelligantur. Alii deos falsos, ut solem, lunam aut etiam daemones; alii, judices et principes; alii, angelos intelligi putant.

Sane probabile est eo nomine comprehendi tam angelos quam homines, quotquot potentia atque dignitate super alios eminent. Vult enim Psalmista, nullam esse tam sublimem potentiam, quae non incurvare se debeat ac submittere Domini regnantis imperio. Hanc generalitatem LXX., quorum versione Paulus utitur, restrinxerunt ad excellentissimum genus creatae potestatis, id est ad angelos.

Ex quo liquet, testimonium ab Apostolo rite produci, cum a genere universe sumpto ad certam speciem legitima sit argumentatio. Quin vérisimile est, si ad sensum Psalmi tam literalem quam mysticum respiciamus, etiam malos angelos comprehendi, quos passim principatus et potestates appellat Scriptura, de quorum principe scriptum est Job 41. *Non est super terram potestas, quae comparetur ei.* Nam et hi *Deum credunt et contremiscunt* Jac. 2., et eosdem Christo perfecte subjiciendos, eumque adoraturos esse, quod male Catharinus negat, multae Scripturae docent, ut Rom. 14., 1 Cor. 15., Phil. 2., Apoc. 5.

Ex his denique valde probabile fit, Apostolum hic loqui de eo, quod futurum est in secundo Christi adventu, sicut supra monuimus. Tunc enim Christum universalem omnium hominum et angelorum judicem ac dominum, in regni sui plenissimam possessionem inducendum a Patre, boni quidem angeli gaudentes ac venerabundi, daemones autem, dolentes atque inviti, potentiam ejus ac divinitatem regnique magnitudinem agnoscentes adorabunt, ea nimirum adoratione et cultu, qui soli Deo debetur.

Aptissime autem utitur hoc testimonio Trid. Synodus ad comprobandam adorationem Christi in Eucharistia. Nam si angeli Christum adorant: quanto magis homines etiam in Eucharistia, ubi fideles eum sciunt vere esse praesentem? Nam ubicunque Christus est, recte adoratur. Porro sensum jam datum confirmant Scripturae, quae de secundo Christi adventu agentes, testantur eum venturum cum potestate magna et majestate, stipatum agminibus angelorum ac virtutum coelestium, ut Matth. 16. 24. 25. et aliae.

7. *Et ad angelos quidem dicit. Ad angelos,* id est *de angelis,* ut bene vertit Faber. Quod enim hic citatur, non ad angelos, sed de angelis dicit, vel Deus vel Scriptura. Nam utrumvis suppleri potest. Sic infra cap. 4. *Ad quem nobis sermo,* id est *de quo.* Et Rom. 10. *Ad Israël autem dicit,* id est de Iraël. Item Luc. 18. *Dixit ad quosdam, qui in se confidebant,* id est de quibusdam; et cap. 19. *Ait Jesus ad eum,* nempe Zachaeum; cum non ad eum, sed de eo loqueretur; et cap. 20. *Cognoverunt, quod ad ipsos,* id est, de ipsis *dixerit similitudinem hanc;* quemadmodum et Marcus loquitur cap. 12. Quibus omnibus locis est quidem Graeca praepositio πρὸς accusativo juncta, sed quae interdum rem, de qua agitur, designat.

Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis. Locus est Psalm. 103. secundum LXX., nec He-

braea discrepant, nisi quod pro *flammam ignis,* habent *ignem urentem,* quod et in vulgata est versione Psalmorum. Nam quod eadem vulgata secundam reddit personam: *facis* et *tuos,* nec cum Graeco nec cum Hebraeo convenit, quamvis sententiam non mutet. At vero de sensu versiculi ab Apostolo citati, prout in Psalmo habetur, non levis est controversia. Quidam enim, ut Vatablus, Jansenius aliique literalis intelligentiae Psalmorum studiosiores, ordine constructionis inverso sic exponunt: *Qui spiritus,* id est ventos, *facit nuntios suos,* hoc est, utitur iis tanquam nuntiis, ita ut iram ipsius hominibus denuntient, quoties terris ac mari vehementius incumbunt, et tempestates excitant. Item *qui flammam ignis* sive *ignem urentem,* hoc est, fulgura flammantia *ministros suos facit;* cum videlicet iis velut ministris utitur, quotiescunque voluerit, ad ultionem de impiis sumendam: quomodo legimus Pentapolim coelesti igne consumptam. Hic sensus optime congruit cum iis, quae in eodem Psalmo praecedunt de lumine, coelo, aquis, nubibus et pennis ventorum, velut subservientibus ostendendae magnificentiae Dei. Estque persimile, quod legitur Psalm. 148. *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quae faciunt verbum ejus.* Sed hic sensus nihil ad institutum Apostoli.

Quocirca alii plerique locum Psalmi, juxta citationem Apostolicam de iis, qui proprie secundum Scripturam angeli dicuntur, et de quibus Apostolum hic agere constat, interpretantur: quanquam id faciunt non uno modo. Nam alii quidem, ut Augustinus in Psalmos et Gregor. hom. 3. super Evangelia, multique post eos, similiter ordine verborum immutato sensum hunc reddunt: Qui eos, quorum natura spiritualis est et ignea, id est vehementer activa, facit nuntios et ministros suos. Seu: Qui pro nuntiis, cursoribus et ministris utitur spiritualibus et immaterialibus substantiis. Quem sensum instituto Paulino quam maxime quadrare, non est dubium. Nam discrimen inter Christum et angelos ex eo potissimum statuit Paulus, quod ille sit Dei filius; hi ministri, quod et paulo post clare exprimit, dicens: *Nonne omnes sunt administratorii spiritus* etc.? Nam et infra cap. 3. idem discrimen ponit inter Christum et Mosem.

Sed tamen hic sensus aliis quibusdam non placet, idque propter articulos Graecos in utroque versiculi membro appositos priori vocabulo, non posteriori. Quoties enim occurrunt duo nomina ejusdem casus cum verbo, quorum alterum ab anteriori parte construi debeat, alterum a posteriori; illud praeconstrui debere dicunt, cui additus est articulus. Exempli gratia, quod dicit Joannes: Θεὸς ἦν ὁ λόγος, *Deus erat Verbum,* propter articulum additum illi *Verbum,* non huic *Deus,* ita construendum est: Verbum erat Deus.

Igitur praesentis versiculi hunc sensum esse volunt: Qui angelos suos facit sicut ventos et ministros suos sicut ignem. Frequens enim Hebraeis est notam similitudinis reticere ac subintelligere, ut Psalm. 10., ubi nos habemus: *Transmigra in montem sicut passer,* in Hebraeo tantum est: *Transmigra in montem passer.* Ajunt autem angelos comparari ventis propter summam celeritatem, et igni propter summam naturae subtilitatem ac vim operandi. Ita docent Theodoretus et Euthymius in Psalmos, et latius explicat Dionysius lib. de coelest. hier. cap. 15.

Jam ex istis, si quaeras, quid sententia sic exposita faciat ad rem praesentem, cum proprietates illae angelis attributae Christo secundum naturam divinam vel maxime conveniant, ut patet ex epithetis Sapientiae divinae Sap. 7., nam et in hac Epistola cap. 4. prorsus similia Verbo Dei tribuuntur: *Vivus est,* inquit, *Sermo Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti* etc., respondent ex Graecorum commentariis, Apostolum urgere verbum *facit.* Ex eo namque sequi angelos esse creaturas; et per hoc a Filio Dei, qui non factus est aut creatus, sed

genitus, manifeste distingui. Atqui hac ratione satis erat dixisse: *Qui facit angelos,* nec caetera addenda erant; deinde, Scriptura creationem rei alicujus ab initio mundi productae significare volens, non solet uti verbo praesentis temporis, sed praeteriti. Nusquam enim legitur: Deus facit coelum et terram, solem et lunam; sed fecit, creavit.

Apparet itaque, sensum secundo loco allatum ex Augustino et Gregorio eum esse, quem Paulus hic spectaverit. Ad id vero, quod objiciebatur de articulis, responderi potest eam regulam non esse perpetuam. Varie enim Graeci articulis utuntur, ut est notissimum.

Additio B. P.

Et ut, quod illi de articulis dicunt, etiam hic verum esse concedatur: poterit nihilominus sensus esse ejusmodi: Qui quos decreverat esse suos nuntios ac ministros, eosdem fecit substantias penitus immateriales seu plane spirituales; eosdem fecit quasi ignem urentem, lucidos nimirum cognitione, et charitate ardentes. Quae expositio aliquid habet a secunda, aliquid a tertia explicationum allatarum. Et cum ab auctoribus tertiae quaeritur, quid ea faciat ad rem praesentem: potest responderi, magnopere facere; propterea quod illi spiritus hic vocentur Dei nuntii ac ministri, quae nomenclatura Filio Dei nusquam in sacris literis tribuitur, nisi secundum naturam humanam. Quod autem Hebraeum nomen *ruach* etiam spiritualem substantiam planeque immaterialem significet, licet Jansenius in annotat. ad Psalm. 103. negare videatur, idem tamen concedit in Psalmum ult. annot. ultima, et concedendum esse liquet ex Gen. 41, 38. cap. 45, 27. Exod. 28, 3. cap. 31, 3. cap. 35, 31. et aliis locis multis. Quod hic adversus tertiam expositionem objicitur de verbo praesentis temporis, solvi potest, dicendo quod in Hebr. et Graeco sunt participia hoc loco aliquot praesentis temporis, sed quae propter verbum principale praeteriti temporis, ex quo pendent, possint ad illud tempus ampliari. Et fundamentum hujus additionis reperimus in annotatione quadam ipsius auctoris.

8. *Ad filium autem.* Hoc est, de filio dicit Scriptura. Nam verba, quae hic adducuntur, non ex persona Dei, sed Prophetae dicta sunt. *Thronus tuus, Deus, in saeculum saeculi.* Testimonium hoc acceptum est ex Psalm. 44. Quem totum de Messia scriptum esse, etiam Rabbinorum commentarii testantur. Est autem velut epithalamium, quo nuptiae Christi sponsi et sponsae ejus Ecclesiae ex gentibus congregandae celebrantur. Nulla igitur esse potest dubitatio, quin versus hic allegati etiam secundum literam ad Christum verum Salomonem pertineant. Continet autem haec pars manifestam assertionem divinitatis Christi. Quanquam hoc eludere volentes Judaei et Ariani, qui Christum proprie Deum negant, varia commenti sunt effugia. Quidam enim dicunt vocabulum *Deus* non esse vocativi casus, sed nominativi; ut sensus sit: O Christe, thronus, id est, sedes ac solium tuum aeternum est Deus.

Verum nimis contorta est haec expositio et a consuetudine Scripturae aliena. Nam saepe quidem legimus coelum, terram, angelos, homines justos esse sedem Dei; ut Jes. 66. *Coelum mihi sedes est.* Col. 1. *Sive throni, sive dominationes,* et illud apud veteres frequentatum: *Anima justi sedes sapientiae.* At Deum esse sedem hominis, nulla Scriptura prodidit. Nec vero pro hac interpretatione facit textus Apostoli, qui secutus LXX. nominandi casu scripsit ὁ Θεός. Sic enim in Psalmis passim scribitur, pro vocativo. Et alioqui familiare Graecis est, Atticis praesertim, nominandi casum vocative sumere. Certe Aquila Judaeus, Hieronymo teste, vocativum vertit, Θεέ.

Porro alii Hebraicum *Elohim* vertunt in genitivum, et sententiam repetitione *throni* supplent; hoc modo: *Thronus tuus, thronus Dei.* Sed et hoc non minus coactum est. Neque enim mos Scripturae habet, ut nomen, a quo genitivus regitur ac dependet, supprimatur ac supplendum

relinquatur. Nihilo plus apparentiae est in eorum expositione, qui verbum addunt de suo, et hanc faciunt constructionem: *Thronum tuum Deus firmavit seu stabilivit in saeculum saeculi.* Neque enim ullo exemplo talis additio probari potest.

Quartum ac postremum effugium est, quo dicunt Messiam sic appellari, quomodo Judices et Angeli in Scripturis interdum *Elohim*, id est *Dii,* nominantur. Sed neque hoc valet: licet enim de pluribus angelis aut hominibus interdum Scriptura sic loquatur, ut eos vocet *Elohim:* id tamen nusquam obtinet, ubi nomen illud legitur uni alicui simpliciter attributum. Sic enim non de alio quam de vero Deo dictum invenitur. Maneat ergo certum et constitutum, Christum hic vere ac proprie Deum vocari: quod tam Graeci quam Latini patres, adversus haereticos et Judaeos, ex hoc loco confirmarunt: nominatim Eusebius lib. 4. demonst. Evang. cap. 15. et Hieronymus in Epist. ad Principiam.

Est igitur hic sensus: O Deus, id est, Christe sponse Ecclesiae, qui es Deus et Dei filius, solium regni tui permanebit in saeculum saeculi. Hebr. in aeternum et ultra. Qua phrasi significari solet aeternitas interminabilis et absoluta; quam et Hieronymus in sua versione expressit Exod. 15. et Mich. 4., utrobique reddens ex Hebraeo, *in aeternum et ultra.* Hinc est quod eandem aeternitatem aliae Scripturae designant negatione finis aut interitus, ut Dan. 2. *Regnum ejus regnum aeternum, quod non dissipabitur,* et cap. 7. *Potestas ejus potestas aeterna, quae non auferetur; et regnum ejus, quod non corrumpetur.* Item Luc. 1. dicente angelo ad Virginem: *Dabit illi Dominus Deus sedem David Patris ejus, et regnabit in domo Jacob in aeternum, et regni ejus non erit finis.* Quod ipsum et in symbolo canit Ecclesia. Ex his etiam liquet, nomine *throni* seu solii in hujusmodi Scripturis regiam potestatem significari; tametsi Psalmista maxime respicere videtur ad potestatem judiciariam. Nam eo pertinent sequentia:

Virga aequitatis virga regni tui. Graece, *virga rectitudinis,* id est justitiae. De *virga* regia sermo est, quae sceptrum vocatur, et regiae potestatis est insigne. Unde Hieronymus vertit ex Hebraeo: *Sceptrum aequitatis sceptrum regni tui.* Neque vero hic inter aequitatem et justitiam distinguunt interpretes. In Graeco articulus posteriori loco positus vult hunc ordinem: *Virga regni tui est virga aequitatis,* id est, sceptrum tuum regale sceptrum est justitiae. Tu regnum tuum summa justitia et aequitate administrabis.

9. *Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem.* Hae partes sunt justi principis, amantem esse justitiae et odio prosequi injustitiam, nec id solo affectu animi, sed reipsa; videlicet bonos tuendo et praemiis afficiendo, malos autem pro meritis puniendo. Ubi tamen non carere videtur mysterio, quod abstracta posuit non concreta. Peculiare enim illud Christo regi est, ita diligere justitiam, ut nobis etiam ipsius justitiae auctor atque largitor sit, et ita odisse iniquitatem, ut nos merito ac virtute sua ab omni iniquitate mundatos sanctificet. Unde in eo justitia et misericordia pulcherrimo foedere connectuntur, juxta illud Psalm. 84. *Misericordia et veritas obviaverunt sibi, justitia et pax osculatae sunt.*

Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis prae participibus tuis, sive *prae consortibus tuis,* ut in Psalmo legimus. *Deus,* priori loco, nominativi casus sit an vocativi, dubium esse potest. Etenim sunt, qui contendant vocativum esse, ut Eusebius loco supra citato et Augustinus in Psalm. 44. Qui proinde affirmat etiam hac parte Christum a Propheta Deum appellari.

Sed sciendum est frequenter hoc nomen *Deus* in Scripturis eodem casu geminari, causa majoris expressionis, idque potissimum in Psalmis. Exempla sunt: *Deus Deus meus respice in me, Deus Deus meus ad te de luce vigilo. Benedicat nos Deus Deus noster.* Quibus locis eundem casum retineri constat, modo vocativum, modo nominativum. Quare et

hic locus similiter videtur accipiendus. Nam et in officio ecclesiastico, ubi cuipiam sanctae virgini idem versus adaptatur, non aliter accipi potest.

Sed quaeritur, de qua Christi unctione Propheta loquatur. Primum, certum est, spiritualem non corporalem unctionem intelligi. Non enim visibiliter unctus est Christus a Patre, sed invisibiliter. Dubitatur autem, quando et quomodo facta sit haec spiritualis et invisibilis unctio. Multi putant hic agi de gratia Spiritus sancti, quae copiosissime effusa est in Christum, quando natura ejus humana conjuncta est cum divina. Nam in illius unionis et humanae conceptionis articulo, Deus Pater filium suum perfudit oleo, id est, donavit abundantia gratiae supra omnes ejus consortes, id est, fratres ac filios Dei, qui ad eandem haereditatem ac regni participationem vocantur, quique de ejus plenitudine omnes accipiunt.

Attamen huic sensui videtur obstare conjunctio *propterea*. Si enim propterea Christus unctus est gratia Spiritus sancti, quia dilexit justitiam et odio habuit iniquitatem: non ergo statim in ipsa conceptione unctus est, sed postquam illis actibus hanc unctionem meruit. Unde et Nestoriani sumunt argumentum, quo probent Christum non natura filium Dei esse, sed adoptionis praerogativam operum excellentia promeruisse. Ad hanc objectionem, a quibusdam resp., voculam *propterea* non semper adjungi ei, quod ex aliquo priori sequitur, sed interdum ei, quod ad aliud refertur ut ad causam finalem. Ita Luc. 4. dicit Dominus: *Aliis civitatibus oportet me evangelizare regnum Dei, quia ideo missus sum.* Sic et vulgo loquimur: Deus nobis colendus, propterea enim conditi sumus. Haec Augustini et B. Thomae expositio est, ut sit sensus: Ad hoc Deus unxit te oleo gratiae suae, ut diligeres justitiam et odio haberes iniquitatem. Juxta hanc expositionem subaudiri hic poterit conjunctio causalis, quasi dicat: Nam propterea unxit te Deus, scilicet ut hoc, quod praecedit, significetur hujus esse causa finalis.

Posset etiam sic accipi: *Dilexisti justitiam* etc., *eo quod unxerit te Deus.* Huic sensui valde favet locus isti similis Jes. 61. *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me.* Quae verba plane significant unctionem esse causam, quare super eum sit spiritus Domini. Denique sunt alii, quibus non placet, voculam *propterea* deduci a propria significatione: caeterum unctionem intelligunt non eam, quae facta est in conjunctione duarum in Christo naturarum, sed quae multo post, quamque suis meritis sibi Christus comparavit. Ea est unctio ad gloriam, quando scilicet post passionem immortalitate donatus et ad dexteram Patris collocatus, regni possessionem et gloriae consummationem accepit. Sicut enim David non semel, sed tertio legitur unctus in regem: ita et Christus primum quidem unctus est in sua conceptione. *Natus est enim Christus Dominus* Luc. 2., idemque *natus rex Judaeorum* Matth. 2. Iterum autem unctus quodammodo, quando super eum baptizatum vox Patris audita est: *Hic est filius meus dilectus,* quando et Spiritus sanctus super eum in specie columbae descendit. Unctus tertio, quando per resurrectionem atque in coelos ascensionem exaltatus a Patre, rex coeli et terrae declaratus est.

Juxta hanc sententiam iste erit sensus: Quoniam dilexisti justitiam et odisti iniquitatem: ideo te Deus unxit ea unctione, qua jam stola gloriae et immortalitatis indutus, ac regio diademate coronatus, in regni possessionem venires. Congruit hic sensus tam cum ejusdem Psalmi superioribus, ubi de gloria et regno Christi multa dicta sunt, quam cum iis, quae sequuntur, ut mox apparebit. Annuit his etiam locus Phil. 2., ubi post descriptam Christi humilitatem et obedientiam subjungitur: *Propter quod et Deus exaltavit illum* etc. Probatur hic commentarius Jansenio tam in paraphrasi Psalmi quam in annotat. Quem tamen etiam consule scribentem in cap. 54. concord. evang.

Porro notandum est, *oleum* synedochice pro unguento sumi. Non enim nudo

oleo reges et sacerdotes ungebantur, sed praestantissimis et odoratissimis aromatum generibus commixto; velut myrrha, stacte, casia, quae proximo versu nominantur. Qua ratione etiam chrisma, quo baptizati unguntur, interdum oleum appellatur. Quoniam autem ejusmodi unguentum sua fragrantia mirum in modum recreabat eos, in quos effundebatur; idcirco vocatur *oleum exultationis* seu *laetitiae,* id est, unguentum laetificans atque exhilarans. Quanquam etiam oleum per se vim habet exhilarandi, juxta illud Psalm. 103. *Ut exhilaret faciem in oleo.* Id vero spiritualiter multo magis praestat sive unctio gratiae Spiritus sancti, quam in sua conceptione Christus accepit; sive unctio, qua in gloriam introductus et regni sui possessor factus est. *Participes autem ejus* sive *consortes* qui sint, dictum est, et plenius intelligetur ex cap. 2. et 3.

Jam breviter ex his colligamus antithesim, quam inter angelos et Christum spectat Apostolus. Angelos, inquit, Scriptura nuntios et ministros Dei vocat; Christum vero, quod ad unam ejus naturam attinet, Deum appellat; quod ad alteram, regni aeternitatem ei attribuit, et supra omnes participes eum extollit. Qua parte rursus tacite Christus anteponitur Mosi, qui unus erat ex participibus.

10. *Et: Tu in principio Domine terram fundasti. Et,* non est pars testimonii hic citati, sed hoc Scripturae testimonium praecedenti conjungit. *Et,* scilicet iterum ad filium dicit Scriptura. Leguntur hi versus Psalm. 101. Sed quomodo ad Christum pertineant, quaerendum est, cum Psalmus ille non aliud esse videatur quam oratio seu populi seu Prophetae, Deo supplicantis pro restauratione civitatis Jerosolymitanae a Chaldaeis eversae; nec ad Christum proprie dirigatur, sed absolute ad Deum coeli terraeque conditorem. Resp. sicut terrena Jerusalem figura fuit Ecclesiae Christi; sic ea, quae in Psalmo de restauratione terrenae Jerusalem dicuntur, mystice referenda esse ad aedificationem spiritualis ac supernae Jerusalem, hoc est Ecclesiae, quae Christi civitas ac regnum est. Etenim non nisi in Christo et Ecclesia perfecte implentur ista hujus Psalmi: *Tu exurgens Domine misereberis Sion; quia tempus miserendi ejus, quia venit tempus.* Et: *timebunt gentes nomen tuum Domine, et omnes reges terrae gloriam tuam: quia aedificavit Dominus Sion et videbitur in gloria* seu *majestate sua.* Et: *Dominus de coelo in terram aspexit* etc. Item: *In conveniendo populos in unum, et reges, ut serviant Domino.* Quare et reliqua, quae de Deo in hoc Psalmo dicuntur, ad Christum pertinent; adeo ut plerique, tam veteres, quam recentiores, ea omnia secundum literam de Christo et ejus Ecclesia interpretentur. Quod tamen aliis minus placet; et nobis non videtur necessarium. Sed ad sensum veniamus. *Tu Domine,* inquit, *terram fundasti,* id est terram fecisti firmam, stabilem atque immobilem, idque *in principio,* hoc est, omnium primo, quum scilicet ante eam nihil factum esset. Hoc enim sensu scriptum est: *In principio creavit Deus coelum et terram.* Nam et de coelo hic sequitur:

Et opera manuum tuarum sunt coeli. Per *manus Dei,* virtus ejus ac potentia significatur. *Et coeli,* inquit, *tuae virtutis sunt opera.* Sic alibi: *Videbo coelos opera digitorum tuorum.* Plurali numero *coelos* dicit, non tam ad numerum significandum, quam quia vocabulum Hebraeum singulari numero caret. Coelorum autem nomine, juxta morem Scripturae, comprehenditur quicquid supra nos expansum est usque ad extima mundi. Prophetam non facere vim in numero, inde liquet, quia non *opera,* sicut Apostolus refert ex LXX., sed *opus* dixit, numero singulari; quemadmodum etiam Hieronymus vertit. Explicat autem Apostolus hoc testimonio id, quod supra de Christo dixit: *per quem fecit et saecula,* ne quis suspicetur, sic per eum omnia a Deo facta, quomodo per ministros aut instrumenta solent artifices opera sua fabricare. Ostendit enim sic per eum omnia a Deo facta, ut tamen ipse non minus vere ac proprie

ea fecerit. Quaecunque enim Pater facit, haec et Filius similiter facit. Joan. 5.

11. *Ipsi peribunt.* Meminit corruptibilitatis rerum creatarum, ut ex earum collatione Dei creatoris aeternitatem magis illustret, coelos autem nominat velut partem creaturae praecipuam, et quae maxime videri posset ab interitu ac mutabilitate libera. Alibi terra adjungitur, ut Matth. 24. Domino dicente: *Coelum et terra transibunt; verba autem mea non transibunt.* Sed cum naturalis philosophia tradat coelos incorruptibiles esse; quomodo verum est eos perituros? Quidam haec interpretantur dicta per concessionem, non per affirmationem; quasi sensus sit: Etiamsi contingeret coelum et terram transire; mea tamen verba non transibunt. Rursus: Etiamsi contingeret coelos perire; tu tamen permanebis. Refellitur hic intellectus: primum, ex hoc ipso loco. Nam verba statim sequentia: *Et omnes ut vestimentum veterascent* etc., non nisi coacte admodum ad illam intelligentiam trahi possunt. Tum vero, quia scriptura alibi simpliciter et constanter affirmat coelos perituros ac mutandos esse; uti mox ostendemus. Iisdem rationibus improbatur aliorum expositio, qui subaudiunt, *suapte natura,* vel, *si ita volueris,* quasi dicat psalmographus: Ex se sunt corruptibiles et interirent revera, nisi tu eos conservares. Plus enim velle Prophetam et Apostolum, jam monstratum est.

Verum itaque sensum ex ipsa Scriptura petamus. Petrus Apostolus 1 Epist. 3. de die Domini ita scribit: *In quo coeli magno impetu transient, elementa vero calore solventur; terra autem, et quae in ipsa sunt opera, exurentur.* Et infra: *Per quem coeli ardentes solventur, et elementa ignis ardore tabescent. Novos vero coelos et terram novam, secundum promissa ipsius, exspectamus* etc. Item Joannes Apoc. 21. *Vidi,* inquit, *coelum novum et terram novam. Primum enim coelum et prima terra abiit.* Ex his ostenditur, coelos et terram, qua parte conflagrabunt igne, perituros esse: qua parte autem ab igne non consumentur, in melius esse mutandos; quae mutatio secundum Scripturas renovatio mundi vocatur. Et conflagratio quidem solum attinget coelum aëreum; de eo namque coelo B. Petrum loqui constat ex verbis paulo superioribus, quibus dicit, eosdem coelos, qui perierunt aquis diluvii, quique verbo Dei repositi sunt, igni reservari in diem judicii. At renovatio etiam coelis stelliferis ac toti mundo corporeo communis erit; ut satis probant loca Apoc. 21. Jes. 30. 65. et 66. et Rom. 8.

Potest autem quod hic dicitur: *Ipsi peribunt,* ad omnes coelos referri, ut refert B. Augustinus de civit. lib. 20. cap. 24., quandoquidem mutatio communis erit omnibus; quicquid autem mutatur, secundum aliquid corrumpitur et perit. Atque hoc est, quod aliis verbis dici solet, coelos non secundum substantiam interituros, sed secundum qualitates ac praesentem rerum statum, ut et Graeci exponunt. De his plura qui volet, legat commentarios in 4. d. 47.

Tu autem permanebis. Graece, *permanes.* Atque ita habet editio vulgata in Psalmo, tametsi inter praesens et futurum in Graeco vocabulo sola est accentus diversitas, διαμένεις, διαμενεῖς. In Syriaco quidem etiam praesens est: at in Hebraeo futurum: *Et tu stabis,* id est nunquam mutaberis, quod enim aliquo modo mutatur, non omnino stat aut permanet.

Et omnes, ut vestimentum veterascent. De coelis adhuc loquitur. Et sensus est: Sicut vestis assiduo usu et tempore veterascit, ut proinde renovari debeat; ita coeli omnes velut usu longi temporis attriti, et ad vetustatem perducti, interitum subibunt, hoc est, eam mutationem, qua renovandi sint in alium ac meliorem statum.

12. *Et velut amictum mutabis eos, et mutabuntur. Amictum,* Graece περιβόλαιον, id est, vestem quae circumjicitur corpori; quamque facile sumas et deponas, ut pallium. Eadem est significatio vocis Hebraeae. Pro *mutabis,* nonnulli codices habent, *involves:* idque significat

Graeca vox ἑλίξεις, quae et hoc loco et in Psalmo legitur, tam in codicibus, qui nunc in manibus habentur, quam apud Chrysostomum aliosque Graecos expositores. Sed et Syrus interpres vertit, *complicabis eos.* Hoc autem varie exponunt. Aliqui sic: Quemadmodum amictus seu pallium deponitur, et complicatur, ut cum opus est, iterum sumatur, ita tu coelos, qui sunt velut pallium extensi, quasi complicabis, ut reformati iterum extendantur. Alii ad hunc modum: Sicut vestis detrita solet inverti, ut nova appareat, ita tu coelos invertes, id est, renovabis. Sed sciendum est, nec Graeco verbo nec Syriaco proprie significari versionem, qua quod interius erat, exterius fiat, aut contra; sed convolutionem seu complicationem, qua id agitur, ut quod apparebat jam non appareat. Unde, si germana est lectio Graeca, quam diximus, videbitur hoc significari, quod in Apoc. dicitur cap. 6. *Et coelum recessit, sicut liber involutus,* ut sicut in libro convoluto, nam membranis volubilibus pro libris utebantur Hebraei, nihil legi potest, priusquam evolvatur; ita coeli facies, in qua sunt astra, velut literae nobis enarrantes gloriam Dei, penitus obducatur, ut nihil appareat, donec renovatione sua explicetur.

Caeterum quia nec desunt Graeci codices, qui pro ἑλίξεις habeant ἀλλάξεις, id est *mutabis;* quomodo non hic solum, sed et in Psalmo vulgatus interpres transtulit: certe plus quam verisimile est eos codices, quibus usus est interpres, hanc, quam dixi lectionem habuisse, ex quo deinde consequens fiat, etiam LXX. interpretes idipsum Graece reddidisse, quod in Hebraeo legerant. Id autem est: *mutabis eos,* non autem *involves* aut *complicabis,* praesertim quando et id, quod sequitur: *et mutabuntur,* aeque in Hebraeo, ut in nostra versione respondeat priori verbo, cum alioqui conformiter esset dicendum: *Involves eos et involventur.* Itaque videtur hic esse sensus: Sicut amiculum vetus facile novo commutari solet, ita tu coelos summa facilitate mutabis ac renovabis. Statim enim, ut volueris, fiet.

Tu autem idem ipse es. Id est, idem semper et immutabilis. *Et anni tui non deficient.* Catachresis est in vocabulo *anni.* Nam annus coeli ac solis revolutione peragitur. At in tempore, quod Deo competit, nullus est circulus, nulla mutatio, nullus defectus. Significatur ergo Dei stabilis et immutabilis aeternitas. Porro totum hoc testimonium ex Psalm. 101. sumptum eo spectat, ut demonstretur, quanto Christus sit angelis eminentior, ut qui creator sit omnium, idemque aeternus et immutabilis, cum caetera omnia, in quibus etiam angeli, mutationi sint obnoxia. Asserit autem manifeste hic locus Christi divinitatem: Deo namque proprium est, semper esse et non mutari juxta id, quod ait per Prophetam: *Ego Dominus et non mutor.* Mal. 3.

13. *Ad quem autem angelorum dixit aliquando: sede a dextris meis.* Aliud testimonium adfert, quo Christi supra omnes angelos excellentiam probet. Neque enim ulli angelorum Deus alicubi dixisse legitur, quod Christo Psalm. 109. *Sede a dextris meis.* Jam supra dixit: Christum *sedere ad dexteram majestatis in excelsis;* id nunc confirmat Scripturae testimonio, et ita quidem, ut Christo proprium esse doceat. Quod nec Scribae nec Pharisaei, qui Christi tempore erant, ignorabant; licet non eum pro Christo reciperent, sed alium exspectarent; interrogati enim quomodo David Christum, qui filius ejus est, Dominum suum appellet; ideo nihil respondere potuerunt, quia Psalmum hunc, cujus initium: *Dixit Dominus Domino meo,* de Christo scriptum esse videbant negari non posse. At id negare non verentur Rabbini posteriores, qui ut hoc tam praeclarum de Christo testimonium Christianis eripiant, eum, cui in hoc Psalmo dicitur: *Sede a dexteris meis,* varie interpretantur, ut Abrahamum, Saulem, Davidem, Salomonem, Ezechiam, Zorobabelem.

Sed haec Rabbinorum protervia facile ex ipso Psalmo retunditur. Nullus enim

est istorum, quos nominant, in quem, ut caetera taceam, competat ille versus ejusdem Psalmi: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech,* ut nec certe in alium competere potest quam in Christum, quem illi rejecerunt. Quanquam nec istud: *Sede a dextris meis,* cuiquam hominum, uno Christo excepto, dictum a Deo sane accipi potest; si ea phrasis bene expendatur, sicut eam expendimus, cum alibi tum superius in hoc capite. Is enim sedet a dextris Dei, qui Deo proximus assidet, hoc est, qui supra omnem creaturam elevatus, quietam felicitatis ac regni cum Deo possessionem obtinet, honoratissimo post eum loco. Quem sensum pluribus verbis ac docte Genebrardus in Psalmi exposit. prosequitur. Eundem uno verbo significavit ipse Apostolus 1 Cor. 15., quando pro eo, quod est *sedere ad dextram Dei, regnandi* vocabulum posuit, dicens: *Oportet illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus. Regnum* autem intelligit, de quo ibidem: *Cum tradiderit regnum Deo et Patri,* regnum videlicet Christi hominis. Ex quibus omnibus jam satis intelligitur, praesens testimonium pertinere ad humanam Christi naturam, qua minor et inferior est Patre; non ad divinam, qua Patri est aequalis. Id quod etiam a Theodoreto disertis verbis annotatum est. Hac igitur parte Apostolus Christum, etiam ut hominem, angelis anteponit.

Quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Metaphoricus sermo, quo significatur inimicorum perfecta subjectio. Sensus enim est: Donec omnes inimicos tuos, tam daemones quam homines reprobos, qui in sorte daemonum sunt, ita tibi subjecero, ut sint quasi scabellum pedibus tuis calcandum. Id complebitur in die extremi judicii, quando evacuabitur omnis principatus et potestas et virtus adversaria, quemadmodum declarat Apostolus loco memorato 1 Cor. 15., et nos ibi plenius exposuimus, sicut et illud, quam vim in hac Scriptura habeat adverbium *donec.* Dicens enim Apostolus: *quoadusque* vel *donec,* non utique negat Christum peracta ea subjectione sessurum a dextris Dei, sed eo usque sessurum affirmat; simul indicans, eam rem, cui particula *donec* adjungitur, hoc est, inimicorum Christi perfectam sub pedibus ejus subjectionem, certissime suo tempore eventuram.

Nunquam autem futurum, ut sedere desinat, idem Apostolus hujus Epistolae cap. 10. clare testatur his verbis: *In sempiternum sedet in dextra Dei, de caetero exspectans, donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus.* At nec ratio permittit, ut subactis hostibus regnare desinat, qui nondum subactis regnabat: sedere autem ad dexteram Dei, regnare est, ut jam ex Apostolo ostendimus. Caeterum adverte, hac etiam parte testimonii prophetici nobis insinuari, quod ad dexteram Dei sedere Christo competat secundum humanam ejus naturam; utpote cujus pedibus Deus inimicos subjecturum se polliceatur. Alioqui dicendum videretur: Quoniam assides mihi aequalis, ipse per eam potentiam, quam mecum habes communem, pones inimicos scabellum pedum tuorum.

14. *Nonne omnes sunt administratorii spiritus?* Adeo nullus est, inquit, angelorum, cui Deus aliquando dixerit: *sede a dextris meis,* ut potius juxta testimonium supra positum ex Psalm. 101. omnes sint administratorii spiritus, quorum officium sit, non assidere, sed ministrare. Utitur autem interrogatione, quae responsionem postulet affirmantem, velut loquens de re, quae apud omnes fideles in confesso sit et negari non possit; quasi dicat: Quis enim fidelium ignorat, omnes angelos esse spiritus ad ministerium deputatos? et quidem ejusmodi ministerium, de quo consequenter subjicit.

In ministerium missi propter eos, qui haereditatem capient salutis. Missi participium est praesentis temporis, in Graeco ἀποστελλόμενα, *qui mittuntur,* ut significetur missionem hanc et ministerium angelorum continuum esse, quamdiu durat hoc saeculum. Semper enim mittuntur

in ministerium; nunc hi, nunc alii. Quidam codices pro futuro *capient*, unius literulae mutatione legunt praesens *capiunt*, sed eam mutationem Graeca non admittunt. Sic enim habent: διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν, hoc est, ad verbum: *Propter eos, qui futuri sunt haereditare salutem.* Qua forma etiam Augustinus citat, de Trinit. lib. 3. cap. 11., nisi quod *haereditare* resolvit in *haereditatem possidere.* Est igitur vera lectio *capient*, quam etiam nobis exhibent codices fide digniores et editio Clementina. Applaudit Syriaca versio. Denique sensus respuit tempus praesens. Non enim angeli mittuntur in ministerium propter eos, qui jam capiunt et possident haereditatem salutis, id est vitae aeternae; sed qui possessuri sunt, id est propter electos, qui ad eam haereditatem adhuc sunt adducendi.

Bene limitatur hoc ministerium ad causam electorum; quia, sicut Apostolus *omnia sustinebat propter electos* 2 Tim. 2., ita angeli ad quaecunque mittuntur ministeria, propter electos mittuntur, et mitti se sciunt. Verumtamen non ex eo consequens est, solis electis hominibus angelos a Deo custodes adhiberi: siquidem et ea, quae circa reprobos, tam custodiendos, quam puniendos, aguntur ab angelis, omnia ad electorum salutem et gloriam ordinantur. Jam vero multo minus ex his Apostoli verbis sequitur angelos esse hominum ministros; quod imperite quidam autumant. Non enim dicit Apostolus eos mitti in ministerium hominum, sed propter homines: quod est longe diversum. Sunt enim angeli ministri Dei, et unius hominis Christi ad dexteram Dei sedentis: mittuntur autem a Deo et a Christo ejus, ad procurandam hominum electorum salutem.

Ea major quaestio est, an ex hoc Scripturae loco consequens sit, omnes angelos sine exceptione mitti aliquando in ministerium. Id enim multi, nominatim B. Thomas, et ejus sequaces, negant; partim auctoritate Dionysii et Gregorii permoti, partim inducti ratione, quae sumitur ab ordine naturae et gratiae, quem, ut ajunt angelorum respublica constantissime et invariabiliter retinet. Juxta quem ordinem, de iis, quae foris agenda sunt, inferiores a superioribus semper illuminantur; ut proinde superiores nunquam per seipsos extra prodeant, sed tantum per inferiores angelos, velut subjecta ministeria, Dei jussiones exsequantur. Adducunt etiam e diverso testimonium Scripturae, quo probent non omnes angelos ministrare, sed multo plures esse, qui Deo semper assistant. Dicit enim Daniel capite secundo: *Millia millium ministrabant ei; et decies millies centena millia assistebant ei.*

Ad hunc vero Pauli locum varias adhibent responsiones. Una est, omnes quidem angelos mitti, sed alios exteriori missione; alios interiori tantum, qua nimirum ad hoc ordinentur, ut accepta a Deo mandata per viam illuminationis ad eos transmittant, a quibus sunt exsequenda. Hunc autem missionis modum competere superioribus angelis. Verum id proprie non est mitti in ministerium; nisi quis contendat omnem eum in ministerium mitti, cuicunque aliquid, seu domi, seu foris, agendum injungitur, etiamsi loco se non moveat. Quod non habet usus loquendi. Nec sane quis dixerit regem misisse scribam suum ad Indos; sed tabellarium, si per scribam tabellario det mandata ad Indos perferenda. Nec filius Dei missus ad nos vere diceretur, si non ipse per se opus, ad quod missus est, obivisset. Adde, quod Graeca non simpliciter sonant *angelos in ministerium mitti*, sed *emitti*, sive *emandari;* quomodo verterunt alii interpretes, id est foras mitti; a qua voce et Apostoli dicti sunt. Id autem non consistit, nisi qui mittuntur, foras exeant.

Ex his etiam refellitur Cajetani responsio, dicentis angelos inferiores immediate mitti, superiores mediate. Vocat autem mediatam missionem, qua non per seipsos, sed per alios a se illuminatos, et ut ait, subdelegatos, venturi ad nos mittuntur. Refellitur, inquam; jam enim

patet missionis proprietatem, maxime ut Graeco verbo significatur, eo pacto non subsistere. Quanquam Cajetanus eam responsionem magis ex aliorum sententia, quam ex propria adferre videtur. Ipse enim quid de quaestione sentiat, non aperit.

Alii quidam respondent, Apostoli verba non de omnibus in universum angelis accipienda esse, sed de omnibus certi generis, iis scilicet, quorum ministerio lex data fuerat. Id enim agere Apostolum, ut novam legem veteri anteponendam demonstret eo argumento, quia Christus auctor novae legis praestantior sit angelis, per quos vetus lex data est. Sed haec responsio recipi nullo modo potest. Primum, quia Paulus quoties Christum confert cum angelis, cum toto genere conferre solet, non cum parte aliqua. Loca manifesta sunt Eph. 1. et Col. 1. Et quid magnum erat ostendisse Christum inferioribus angelis esse majorem; quando et alii sancti homines diversis angelorum ordinibus inserendi sunt, et per hoc quibusdam angelis futuri majores? Deinde, perabsurdum est existimare, quod supradicta Scripturae testimonia tantum eo adduxerit Apostolus, ut angelis, quos infimorum ordinum esse censent, Christum probet majorem; cum sine controversia veritatem habeant universalem, minimeque restrictam. Prorsus enim ad omnes pertinent illa: *Adorent eum omnes angeli Dei.* Et: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem.* Et: *Cui angelorum dixit aliquando: Filius meus es tu?* Aut: *ad quem eorum dixit: Sede a dextris meis?* Esse autem Apostoli mentem in hoc capite, ut Christi doceat excellentiam super omnes angelos, tam supremos, quam medios, et infimos: aperte monstrant illa verba, quae praemiserat: *Tanto melior angelis effectus, quanto differentius prae illis nomen haereditavit.*

Hinc vero palam sequitur etiam illis esse majorem, per quos lex data est; sive hi fuerint ex inferioribus, sive, quod Scripturis et sensui Ecclesiae magis consentaneum arbitramur, ex superioribus. Etenim Michaëlem omnium angelorum esse supremum, eundemque olim Israëlitico populo, nunc Christiano, praefectum, cujus principali ministerio vetus ille populus ex Aegypto ductus in desertum, legem acceperit, ac in terram promissam perductus fuerit; ex variis Scripturae locis inter se collatis ac bene expensis, denique ex iis, quae de illo in Ecclesiasticis officiis leguntur, ostendere non est difficile. Quod nos conati sumus, partim ad dist. 10. lib. 2. Sent., partim ad illud 1 Cor. 10. *Et perierunt ab exterminatore.* Jam si lex per Michaëlem angelorum principem data est; cur non etiam per alios primi ordinis? Quod quidem fieri non potuit, nisi ad hoc a Deo mitterentur. Quocirca nihil efficiunt, qui locum praesentem exponunt de angelis legis ferendae ministris; ne concedere cogantur, aut supremos, aut omnes omnino mitti. Nam si supremi mittuntur; quanto magis reliqui?

Fateamur ergo, quod Apostoli verba diserte sonant, omnes angelos emitti ad ministeria. Neque enim tali uteretur interrogatione: *Nonne omnes* etc., nulla deinceps addita probatione, nisi significaret eam esse velut notionem fidelium animis impressam, omnes angelos in ministeria mitti. Sed ad ea, quae pro diversa sententia adferebantur, superest, ut breviter respondeamus. Ad auctoritatem Dionysii dicimus, quamvis ea magna sit, ei tamen praeferendum esse communem Ecclesiae sensum, sacris etiam Scripturis congruentem atque in iis fundatum. Nam praeter id, quod de Michaële archangelo dictum est, alios etiam aliquos ex Cherubim et Seraphim, qui supremi sunt ordines, aliquando missos fuisse, nos docent Scripturae, Gen. 3. et Jes. 6. Quod vero dicunt, Dionysium ea, quae de angelorum hierarchiis et ministeriis scribit, a Paulo magistro suo accepisse: non ita est, si de omnibus intelligatur. Neque enim Dionysius id affirmat: et in eo opere saepe ita loquitur, ut non certa, sed quae probabilia putet, se scri-

bere significet. Quin et Gregorius, qui Dionysii sententiam secutus creditur, in hom. 34. in Evang. tandem concludit, ac profitetur se de his affirmare velle, quod apertis testimoniis approbare nequeat.

Argumentum quoque sumptum ex constantia ordinis inter angelos constituti minime convincit; quia tam ordo naturae, quam ordo gratiae in angelis servire debet regno Christi, quem etiam angelorum caput et dominum esse constat. Qui cum a Patre missus, per seipsum ad haec infima descenderit; non utique debet indignum aut inordinatum videri, si etiam angeli, quantavis naturae aut gratiae dignitate praecellentes, ad externa ministeria a Deo missi per seipsos ea expleant.

Ad locum Scripturae de ministrantibus et assistentibus, resp. eosdem significari utroque nomine. Quod tum ex aliis Scripturis, quae inter ea duo non distinguunt, tum vero perspicue probatur ex oratione Ecclesiae, in qua de angelis ita precatur: *Ut quibus tibi ministrantibus in coelo semper assistitur, ab his in terra vita nostra muniatur.* Sunt igitur iidem assistentes et ministrantes: assistentes quidem, ut semper parati ad exsequenda Dei jussa; ministrantes, dum eadem opere exsequuntur. Hujus porro sententiae pleniorem explicationem petat, qui volet, ex commentario F. Riberae et ex nostris in 2. Sent.

CAPUT SECUNDUM.

Propterea abundantius oportet observare nos ea, quae audivimus [1]), ne forte pereffluamus. 2. Si enim, qui per Angelos dictus est [2]) sermo, factus est firmus, et omnis praevaricatio et inobedientia accepit justam mercedis retributionem; 3. quomodo nos effugiemus [3]), si tantam neglexerimus salutem? quae cum initium accepisset enarrari per Dominum [4]), ab eis, qui audierunt [5]), in nos confirmata est, 4. contestante Deo [6]) signis et portentis, et variis virtutibus et Spiritus sancti [7]) distributionibus secundum suam voluntatem [8]). 5. Non enim Angelis subjecit Deus orbem terrae futurum, de quo loquimur. 6. Testatus est autem in quodam loco quis dicens [9]): Quid est homo, quod memor es ejus, aut filius hominis quoniam visitas eum? 7. Minuisti eum paulo minus ab Angelis: gloria et honore coronasti eum: et constituisti eum super opera manuum tuarum. 8. Omnia subjecisti sub pedibus ejus. In eo enim, quod omnia ei subjecit [10]), nihil dimisit non subjectum ei. Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei. 9. Eum autem, qui modico quam Angeli minoratus est, videmus Jesum propter passionem mortis [11]), gloria et honore coronatum: ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem. 10. Decebat enim eum, propter quem omnia et per quem omnia [12]), qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare [13]). 11. Qui enim sanctificat, et qui sanctificantur,

---

[1]) Cap. 3, 1. [2]) Act. 7, 53. Gal. 3, 19. [3]) Cap. 12, 25. [4]) Cap. 1, 2. [5]) 1 Joan. 1, 1.—3. [6]) Joan. 15, 26. 27. [7]) Act. 2, 4. [8]) 1 Cor. 12, 11. [9]) Psalm. 8, 5.—7. [10]) Matth. 11, 27. [11]) Luc. 24, 26. 46. [12]) Rom. 11, 36. [13]) Cap. 8, 1. Psalm. 109, 1.

ex uno omnes [1]. Propter quam causam non confunditur fratres [2] eos vocare, dicens [3]: 12. Nuntiabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiae laudabo te. 13. Et iterum [4]: Ego ero fidens in eum. Et iterum [5]: Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Deus. 14. Quia ergo pueri [6] communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem [7], ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est, diabolum [8], 15. et liberaret eos [9], qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti. 16. Nusquam enim Angelos apprehendit, sed semen Abrahae apprehendit. 17. Unde debuit per omnia fratribus similari [10], ut misericors fieret et fidelis pontifex ad Deum, ut repropitiaret delicta populi. 18. In eo enim, in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis, qui tentantur, auxiliari [11].

SUMMARIUM CAPITIS SECUNDI.

Ostendit Christum, ut mortem destrueret, similem hominibus effectum et usque ad passionem humiliatum: postea vero, omnibus sibi subjectis, gloria et honore coronatum.

1. *Propter quod abundantius oportet observare nos ea, quae audivimus.* Applicat ea, quae superiori capite dixit, ad exhortationem. Quod nos habemus *observare,* Graece est προσέχειν, id est, *attendere,* quomodo passim alibi transtulit idem noster interpres. Itaque alii vertunt hoc modo: *Propterea oportet nos vehementius attendere iis, quae audivimus.* Comparativus accipi potest absolute, sic ut intendat positivum: *abundantius,* id est admodum abundanter, valde vehementer. Potest etiam accipi comparative, hoc modo: abundantius, quam hactenus. Coeperant enim Hebraeorum animi tepescere a primo fervore fidei. Denique potest intelligi comparationem fieri cum lege per angelos data, cujus statim mentionem faciet, ut sensus sit: Quando Christus est angelis major, tanto studiosius Christi legem atque doctrinam semel susceptam retinere debetis, eique firmiter adhaerere, quam olim legi per angelos acceptae adhaesistis.

Ne forte pereffluamus. Graece: *Ne quando praeterfluamus;* tametsi etiam verti potest: *perfluamus* aut *diffluamus.* Augustinus *defluamus* legit de Trinit. lib. 3. cap. 11. Est autem metaphora, quam alii sumptam putant a vaso perfluente, alii ab aqua effluente. Priori modo, sensus est: Ne audita nobis excidant e memoria, ne simus instar dolii pertusi aut rimosi, quod liquorem infusum non retinet. Hunc sensum optare videtur antithesis, quae est inter vocabula *attendere* et *effluere.* Posteriori modo: Ne quando pereamus absque spe reparationis: instar aquae, quam, ubi semel effluxerit, impossibile est colligere. Qua ratione dictum est 2 Reg. 14. *Omnes morimur, et quasi aquae dilabimur in terram, quae non revertuntur.* Hic sensus Graecorum est interpretum, idemque sane probabilior. Est enim in hac parte significatio poenae, quam merito timeant, qui doctrinae Christi negligenter attendunt, quae et declaratur parte sequenti: tum quia sensus hic sine dubio significantior est priori. Tacite enim

---

1) Vers. 10. Luc. 3, 38. 2) Joan. 20, 17. 3) Psalm. 21, 23. 4) Jes. 8, 17. 5) Jes. 8, 18. 6) Vers. 10. 13. 7) Phil. 2, 7. 8) Joan. 16, 11. 12. Col. 2, 15. 9) Luc. 1, 74. 10) Cap. 4, 15. Phil. 2, 7. 11) Cap. 4, 15. 5, 2.

innuit mysterium excaecationis ac desertionis Judaeorum infidelium, de quo agitur Rom. 11. Quasi dicat Apostolus: Ne et vos propter ingratitudinem involvat communis abjectio gentis vestrae.

Nec est praetereundum, quod Theophylactus post Chrysostomum annotat, Apostolum allusisse ad locum Prov. 3. juxta versionem LXX.: *Fili ne effluas* aut *ne praeterfluas.* Pro quo nos ex Hebraeo legimus: *Fili mi, ne effluant haec ab oculis tuis.* Est enim in Graeco idem verbum παραῤῥυῇς. Etenim familiare est Apostolo per totam hanc Epistolam ex interpretatione LXX. Scripturas depromere. Porro quod in prima persona loquitur, velut unus eorum, ad quos scribit, ideo facit, quod ad homines scribat suae gentis, quibus in exhortatione sese conjungit modestiae causa. Sed et ea res satis ostendit, auctorem hujus Epistolae non esse Clementem Romanum, ut quidam suspicati sunt.

2. *Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus.* Aut *fuit firmus,* ut alii vertunt. Nam Graecum ἐγένετο reddi potest utroque modo. *Sermonem per angelos dictum* nonnulli intelligunt omnia Dei praecepta, responsa, alloquia per angelos in veteri testamento ad homines dispensata. Verum si respiciamus ad scopum Apostoli, et alia Scripturae loca cum isto conferamus, non erit, cur dubitemus, Apostolum hic loqui de sermone legis datae in monte Sina, quae subinde per *verba legis* et *verba foederis* in Deuteronomio significatur. Comparat enim Apostolus legem illam cum lege Christi, et ex utriusque differentia argumentum instituit. Idem ad Gal. 3. de lege Mosaica disserens, testatur, eam ordinatam fuisse *per angelos in manu mediatoris.* Similiter B. Stephanus Act. 7. Judaeos increpans: *Qui accepistis,* inquit, *legem in dispositione angelorum, et non custodistis.* Ipse etiam Moses Deut. 33. legislationem his, inter alia, verbis describit: *Dominus de Sinai venit, et cum eo sanctorum millia. In dextera ejus ignea lex.* Eos autem *sanctos* LXX. interpretati sunt *angelos.* Rursus hoc loco de sermone legis agere Paulum, satis arguit pars sequens, qua dicit omnem praevaricationem et inobedientiam accepisse justam mercedis retributionem. Hoc enim ipse cap. 10. de lege Mosaica exponit, dicens: *Irritam quis faciens legem Mosi* etc.

Porro sciendum est, ita legem multorum angelorum ministerio latam fuisse, ut tamen unus in eo ministerio primarius ac princeps fuerit. Quod significavit Stephanus in eadem sua oratione Act. 7., quando dixit, numero singulari, Angelum Mosi locutum esse in monte Sina. Quem quidem fuisse Michaëlem archangelum, populi Israëlitici ductorem atque custodem, jam ad finem capitis praeced. attigimus. Erat autem is in legislatione minister primarius, quia repraesentabat ipsius Dei personam, dicens: *Ego sum Dominus Deus tuus* etc., sicut et in rubo, dicens: *Ego sum Deus Abraham* etc. Nam caeteri angeli vel assistebant tantum legislationi, vel, ut bene sentit Chrysostomus, excitabant tonitrua, fulgura, clangorem tubae, fumum et ignem, ad terrorem populi legem audientis; quae describuntur Exod. 19. et 20. Hic igitur sermo per angelos est *dictus,* id est enuntiatus, prolatus, promulgatus. Nam Graece idem est vocabulum, quod interpres paulo post reddidit: *enarrari,* sed eodem hoc sensu. Idem hic sermo legis, angelorum ministerio datae, *factus est firmus,* Deo legem confirmante signis illis terribilibus, quae in ea ferenda edidit. Item *firmus fuit,* id est pondus ac firmitatem obtinuit, quia nullus eam legem impune contempsit. Unde sequitur:

Et omnis praevaricatio et inobedientia accepit justam mercedis retributionem. Inter *praevaricationem* et *inobedientiam* quidam distinguunt; at non est necesse. Videtur enim Apostolus haec pro eodem accipere. Nisi forte quis *praevaricationem* in gravioribus intelligat, *inobedientiam* in minoribus, ut sensus sit, legis illius transgressores majores atque minores severe punitos fuisse, sive

poenis extraordinarie inflictis a Deo, quarum exempla aliquot 1 Cor. 10. commemorantur ex historia Exodi et Numerorum, sive poenis ab ipsa lege constitutis. Huc enim spectare Apostolum, argumento est locus similis infra cap. 10., ubi dicit, *eum, qui legem Mosi fecerit irritam, sine ulla miseratione duobus vel tribus testibus mori. Justam* ergo *retributionem* vocat lege decretam; qua scilicet rigori legis satisfiat. Observant Chrysostomus et Theophylactus catachresim in Graeco vocabulo *μισθαποδοσίαν*, id est *mercedis retributionem;* cum merces proprie tantum in bonam partem accipiatur. Quamquam et alibi mercedem in malo posuit Apostolus, ut Rom. 1.: *Mercedem, quam oportuit, erroris sui in semet ipsis recipientes.*

3. *Quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem?* In nomine *salutis* metonymia est, qua ex effectu causa significatur. Intelligit enim doctrinam Christi, quae *tantae,* id est longe majoris, *salutis* ac felicitatis promissiones continet, quam lex vetus continebat. Lex enim corporalia, terrena, ac peritura bona promittebat; Christus spiritualia, coelestia, et aeterna nobis bona praeparavit. Argumentum igitur Apostoli est a minori: Si justas dederunt poenas, qui legem per angelos administratam transgressi sunt; quomodo nos justam Dei ultionem effugere poterimus, si doctrinam salutiferam a Christo Dei Filio nobis traditam rejecerimus?

Sed adversus hanc argumentationem totamque superiorem intentionem Apostoli, qua legis Evangelicae dignitatem supra Mosaicam attollit ex eo, quod haec per angelos, illa per Filium Dei lata sit, objici potest: cum utriusque legis auctorem Deum esse constet, nihil referre, per quem ad nos allata, nobisque tradita fuerit, an per Christum, an per angelos. Qua ratione Gregorius mor. lib. 1. cap. 1. de libro Job affirmat, supervacue quaeri, quis eum scripserit, cum Spiritum sanctum auctorem ejus teneamus. Auget quaestionem, quod apud Patres, tam Graecos, quam Latinos, interdum legitur, Christum fuisse, qui et Abrahae sub quercu, et Mosi in rubo apparuit, et in monte Sina legis verba ad populum recitavit, ex quo consequens videtur, veterem legem non minus, quam novam datam esse per Christum. Respondeo, legis praestantiam per se quidem non accipi ab eo, per quem datur; sed a praeceptis et virtute, quam habet, ut homines bonos efficiat. Ea namque praestantior est lex, quae meliora et perfectiora praecipit, quaeque homines efficacius in finem, eumque meliorem, dirigit. Quod totum competere legi Evangelicae comparatae cum lege Mosaica, compendio significavit Apostolus, dicens: *Si tantam neglexerimus salutem.* At vero praestantiam legis ostendere nobis solet dignitas ministri, per quem datur. Sapientis enim principis est, ea, quae majora sunt et praestantiora, praestantioribus ministris delegare.

Recte igitur Apostolus Evangelicam legem a dignitate ejus, per quem allata est, prae Mosaica commendat. Neque tamen Christus minister duntaxat in negotio legis ferendae fuit, quemadmodum angeli; sed legis ipsius auctor et lator: ut hac etiam ratione novae legi vetus cedere debeat. Altera enim a Deo per ministros, altera a Deo per Deum, id est Christum Dei Filium data est. Qua stante differentia, etiamsi leges ipsae per se aequales essent, gravius tamen haud dubie peccarent, qui legem violarent sibi traditam per Filium Dei, quam qui datam per angelos. Illic enim, praeter transgressionem divinae legis utrisque communem, admiscetur etiam ipsius Filii Dei contemptus et conculcatio; sicut dicitur cap. 10. Quod non contingit in transgressione legis datae per angelos.

Altera quoque objectio facile diluitur. Non enim potuit lex Mosaica dari per Christum, qui, ut talis, nondum erat; sed eo sensu dicunt interdum veteres Theologi, Christum patribus apparuisse, et legem in monte Sina dedisse, quod angelus ille princeps populi Dei, quoties in humana specie apparebat illis patribus, ut Abrahae, Jacob, Mosi, Josue, tribus

in fornace pueris, aliisve Prophetis, eam ostenderit vultus imaginem ac formam, in qua Christus, ad quem omnes illae figurae referebantur, erat aliquando mortalibus apparitur, ut consentaneum sit, etiam in monte tali specie visum fuisse, non quidem populo, sed Mosi. Diximus aliquid hac de re ad illud 1 Cor. 10.: *Neque tentemus Christum.*

Quae cum initium accepisset enarrari per Dominum. Sensus: Quae salus, quae salutifera doctrina, quum primum inceperit *enarrari,* id est, sermone proferri ac publicari per ipsum Dominum nostrum Christum, in terris agentem. Significat, Christum primo per se ipsum legem suam hominibus promulgasse; idque opponit ei, quod modo dixerat, sermonem veteris legis dictum, id est enuntiatum, ac promulgatum fuisse per angelos. Est enim utrobique in Graeco idem verbum, licet ab interprete non una voce redditum; ut et ibi monuimus.

Ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est. Quia pauci ac vix ulli eorum, ad quos scribit Paulus, Christum viderant in carne, eumque docentem audierant: idcirco duobus aliis argumentis doctrinam novae legis ratam ac firmam apud eos esse debere persuadet, quorum hoc est a testibus, sequens a miraculis. Ea doctrina, inquit, non incerto rumore ad nos allata est, sed a testibus oculatis, ipsius Christi discipulis, qui eum haec docentem audierunt, accepta, fidem et firmitatem apud nos obtinuit. Quidam *in nos,* εἰς ἡμᾶς, exponunt: *usque ad nos,* quasi magnum significetur intervallum temporis. Sed prior expositio, quae est Chrysostomi, textui magis convenit.

Porro qui hanc Epistolam Pauli esse negant, ejus opinionis ex hoc potissimum loco sumunt argumentum, et quidem invictum, ut arbitratur Cajetanus. Ait enim: Ecce textus testimonium perhibens, quod auctor hujus Epistolae non fuit Paulus, sed aliquis, qui non audivit ab ipso Jesu salutem evangelicam. Auctor enim numerat se inter eos, in quos confirmata est salus evangelica ab eis, qui audierunt a Domino. Paulus autem clare dicit, Apostolos nihil sibi contulisse, seque non ab homine, neque per hominem didicisse Evangelium suum, sed per revelationem Jesu Christi. Similia scribit initio commentarii.

Ad hoc argumentum, cujus etiam veteres meminerunt, variae adhibentur responsiones. Una est: Paulum ab iis, qui Dominum audierunt, non accepisse doctrinam ipsam, sed doctrinae, quam tradebat, confirmationem, quia, sicut de se testatur Gal. 2., Jerosolymam ascendit, ut cum Apostolis Evangelium suum conferret, ne in vanum curreret; ita tamen ut ea confirmatio non tam esset ipsius Pauli, quam auditorum ejus. Alia responsio est: Paulum non doctrinae, sed salutis confirmationem accepisse a Christi discipulis, quia nimirum sacramenta ab illis accepit. Nam ab Anania discipulo baptizatus est, Act. 9. Tertia responsio: non hic agi de confirmatione per doctrinam, sed per miracula; quia sequitur: *Contestante Deo signis et portentis.* Quarta: auctorem non dicere, se confirmatum fuisse in doctrina Evangelii per eos, qui a Domino audierant, sed salutem, id est, doctrinam ipsam salutarem. Quae, inquit, ab eis, qui audierant, ad nos, id est, usque in hodiernum diem confirmata est, et confirmari non desinit per signa et prodigia. Sequitur enim: *Contestante Deo signis* etc. Sic F. Ribera.

Quinta solutio est: auctorem uti pronomine primae personae: *in nos,* non quod suam ipsius personam velit comprehensam in ea re, de qua loquitur, sed eo more, quo solent concionatores, vel docendo, vel exhortando, vel etiam objurgando loqui in prima persona numeri pluralis. Sic enim modestior et proinde gratior est sermo, quam si verbis utantur secundae personae, quasi doctrina aut emendatione morum ipsi non egeant. Id autem eo magis facit Apostolus, quod ad Hebraeos scribat ipse Hebraeus, id est, tamquam unus ex illis. Ita paulo ante dixit: *Ne forte pereffluamus.* Et iterum: *Quomodo nos effugiemus, si tantam negle-*

xerimus salutem? Cum alioqui ad personam scribentis cohortandam ea non admodum pertinerent. Exigebat autem sermonis tenor, ut in verbis continuo sequentibus personam non mutaret. Atque hic loquendi modus etiam infra subinde occurrit, nominatim initio cap. 6., ubi scriptor iste, sive Lucam, sive Barnabam, sive Clementem eum fingas, manifeste sub aliorum persona loquitur, id est eorum, quibus lacte opus esse, non solido cibo, proxime dixerat. Quos hortatur, ut intermittentes inchoationis Christi sermonem ad perfectionem ferantur. Hoc enim ad auctorem Epistolae accommodari non potest. Sed et cap. 10. et 12. non dissimiles sunt adhortationes. Quem modum sermonis etiam in Prophetis invenire est, sive populi peccata increpantibus, ut Jes. 64.: *Facti sumus, velut immundus, omnes nos, et quasi pannus menstruatae omnes justitiae nostrae;* sive peccata apud Deum confitentibus, ut Dan. 9., ubi, quamvis fateatur, se et sua, et populi peccata confessum, multa tamen in ea confessione memorat in prima persona, quae non ipsius, sed aliorum erant peccata.

Haec postrema responsio, quae multis placuit, nobis non displicet; imo vera omnino mihi videtur. Est enim textui maxime congruens, et Pauli ad suos Hebraeos scribentis modestiam commendat. Certe Judas Apostolus in sua Epistola simili fere modo e numero Apostolorum sese excludere visus est, etsi non prima, sed tertia persona utens, cum ait: *Memores estote verborum, quae praedicta sunt Apostolis Domini nostri Jesu, qui dicebant vobis, quoniam in novissimo tempore* etc., quasi videlicet ipse ex iis Apostolis non esset. Verum non hoc voluit, nec quisquam orthodoxus ita intellexit, sed detulit majoribus, ut Petro, Paulo, Jacobo et aliis, qui talia praedixerant, jamque passione consummati erant; de se ipso autem humiliter tacuit.

Sed dices: Si Paulus est auctor hujus Epistolae, cur non potius pro majori confirmatione suorum Hebraeorum adjungit se iis, qui doctrinam audierant ab ipso Christo, quemadmodum diserte de se profitetur in Epistola ad Galatas? Respondeo, non tantam fuisse Pauli apud Hebraeos auctoritatem, ut revelationes suas referenti crederent. Neque enim Judaeorum, sed gentium erat Apostolus, et Hebraeos dudum offensos habuerat. Unde apud illos auctoritatem suam prudenter dissimulat, ita ad eos scribens, ut dictum est, tamquam unus ex illis.

4. *Contestante Deo signis et portentis, et variis virtutibus.* Pro *contestante,* quod apud Latinos peculiarem habet significationem, alii malunt: *attestante.* Sed Graecum participium: συνεπιμαρτυροῦντος, tricompositum est, quod Latine sonat *coattestante,* id est simul attestante; quasi diceret Apostolus, humanum testimonium, accedente divino per miracula testimonio, fuisse reboratum. Quamvis enim dictum sit, Apostolum duobus argumentis doctrinam Christi confirmatam ostendere, altero a testibus, altero a miraculis, hoc tamen posterius etiam testimonii rationem habet, et quidem longe excellentioris, scilicet divini, quod prorsus est infallibile. Convenit cum hac parte, quod Marcus in fine sui Evangelii scribit, Christi discipulos *ubique praedicasse, Domino cooperante et sermonem confirmante sequentibus signis.* Innuit autem Apostolus, quemadmodum sermo per angelos dictus terribilibus quibusdam signis, in monte ostensis, fuit confirmatus: ita doctrinam Christi multis ac variis miraculis praedicationem ejus comitantibus confirmatam fuisse. Ea tribus nominibus appellat: *signa, portenta et virtutes;* non hic solum, sed etiam Rom. 15. et 2 Thess. 2. *Signa* vocabantur apud Judaeos, quod et peti soleant, et exhiberi tamquam signa virtutis divinae, quibus testata fieret veritas annuntiata. Unde Jes. 7.: *Pete tibi signum a Domino.* Et iterum: *Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum.* Et Joan. 6.: *Quod ergo tu facis signum, ut videamus, et credamus tibi?* Vocantur etiam *portenta* seu *prodigia,* Graece τέρατα, quod essent

inusitata quaedam et stupenda. Talia enim significantur Graeco vocabulo. Unde de iis tantum dici solet in Scripturis, quae majora sunt et mirabiliora. Denique *virtutes* vocantur, quod per ea Deus singulare et extraordinarium virtutis, id est potentiae suae, specimen ederet.

Sed hic rursus sese commovet Cajetanus, et ex eo, quod Paulus alicubi, velut ad Rom. 15., de se testatur, quod per ipsum Deus effecit signa et prodigia, colligit, eum esse de numero eorum, per quos etiam in auctorem hujus Epistolae veritas evangelica sit confirmata, quem proinde a Paulo diversum esse, plane sit consequens. Sed quam infirma sit haec collectio, satis intelligi potest ex supra dictis. Adde, quod forma argumenti, quo Cajetanus utitur, manifeste peccat in regulam dialecticam. Neque enim soli, per quos Evangelii veritas in Hebraeos confirmata fuit, signa et prodigia fecerunt, cum etiam de iis, qui per Apostolorum praedicationem credituri erant, scriptum sit: *Signa eos, qui crediderint, haec sequentur,* Marc. ult.

Et Spiritus sancti distributionibus. Significantur charismata Spiritus sancti, quae gratiae gratis datae vocantur a Theologis. Dicuntur autem *Spiritus sancti distributiones,* Graece μερισμοὶ, *partitiones,* quod ea Spiritus sanctus ita partiretur inter fideles, ut non uni omnia, sed aliis alia largiretur; quemadmodum ex instituto declarat Apostolus 1 Cor. 12., ubi et ipsorum charismatum varietatem enumerat.

Secundum suam voluntatem. Quamvis haec pars etiam ad superiora possit extendi, id est ad signa, portenta et virtutes; haec enim omnia Deus operatur secundum suam voluntatem: proprie tamen propter id, quod proxime praecedit, addita videtur, videlicet ad significandum, non esse quaerendam in particulari rationem distributionis donorum Spiritus sancti; sed sufficere nobis debere beneplacitum voluntatis ejus. Ita loco jam citato ad Cor., cum divisiones gratiarum recensuisset, subjecit: *Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis, prout vult.* Porro relativum *suam,* Graece αὐτοῦ, *ipsius,* sive ad Deum referas, sive ad Spiritum sanctum, parum interest, quia et Spiritus sanctus Deus est, et Trinitatis indivisa voluntas; tametsi locus memoratus Epist. ad Cor. suadet, ut ad Spiritum sanctum referatur.

5. *Non enim angelis subjecit Deus orbem terrae futurum, de quo loquimur. Deus* in Graeco et Syriaco non exprimitur, ut nec in omnibus Latinis; facile autem suppletur ex parte praecedente. Porro connexio hujus periodi cum praecedentibus, in qua explicanda plerique laborant, hanc rationem habet. Nam superior argumentatio Pauli: *Si enim, qui per angelos* etc., nitebatur excellentia Christi supra angelos, quae quidem satis abundeque probata fuerat primo capite. Veruntamen, ut plenius lectori satisfaciat, ad ejusdem excellentiae comprobationem adhuc aliud adjicit nunc argumentum. Unde et recte usus est causali particula: *enim.*

Est et alius modus connexionis admodum probabilis, si dicamus, hic occupationem esse, qua occurratur tacito argumento Hebraeorum, quo dicerent, sacras literas docere, quod angeli sint principes ac moderatores orbis terrae, quorum alii aliis regnis praesideant, Dan. 10.; ut hac ratione videantur Christo superiores, cui regna terrae subjecta non legimus. Apostoli responsio est, Angelis quidem orbem terrae praesentem subjectum esse; non tamen *futurum,* qui longe praestantior est, et Christo principi servatur. Quaeritur ergo, quem intelligat *orbem terrae futurum.* Chrysostomus de orbe terrae praesenti sermonem esse contendit, quem *futurum* dici interpretatur respectu aeternitatis Filii Dei. Quo sensu omne creatum futurum est.

Hunc Chrysostomi commentarium Theophylactus sequitur, et ex neotericis nonnulli. Quem tamen F. Ribera restringit, et explicat, ut non absolute de mundo praesenti accipiatur, sed de hominibus,

ac caeteris, quae in terra sunt. De hominibus quidem in vitam aeternam adducendis; de caeteris vero, quatenus hominum saluti subserviunt. Huc enim spectat regnum et dominium Christi, quod ei datum est a Patre super orbem terrae. Atque hunc *futurum* dici putat, quia novi homines futuri erant in mundo, novum saeculum, nova respublica; videlicet Ecclesia a Christo auctore profecta, et usque ad finem saeculi decursura.

Alii vero *orbem terrae futurum* intelligere malunt, vel Ecclesiam, qualis futura est post hoc saeculum in gloria coelesti, vel in genere statum mundi futurum post resurrectionem, id est coelum novum, et terram novam, et quidquid in eis erit. Qui quidem sensus consuetudini sacrae Scripturae valde consonat, quae spem nostram in bona futura, id est, post hanc vitam exspectanda protendere nos docet. *Non enim prius, quod spirituale est, sed quod animale; deinde quod spirituale,* 1 Cor. 15. Unde et Christus eodem loco *secundus homo* et *novissimus Adam* vocatur. Qua ratione etiam *pater futuri saeculi* dictus est, Jes. 9. Sic Apostolus, in hac ipsa Epistola, de futuris loquitur, ut cap. 13.: *Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus.* Qua utique sententia, velut digito, monstrat nobis *orbem terrae futurum.* Idem facit cap. 11., quum docet, sanctos patriarchas *per fidem exspectasse civitatem fundamenta habentem, cujus artifex et conditor Deus, eamque ut patriam suam inquisivisse.* Haec igitur *civitas* est *orbis terrae futurus.* Unde addit, *de quo loquimur,* id est, de quo nobis praecipue sermo est institutus; quia nimirum in hac Epistola potissimum agitur de pontificatu Christi. Est autem *Christus futurorum bonorum pontifex,* uti dicitur cap. 9.

Quod vero ad orbem terrae et mundum praesentem attinet, nusquam Scriptura negat, eum angelis, ut moderatoribus, esse subjectum, sed magis affirmat, ut apud Danielem et alibi. Imo vero interdum hoc etiam tribuere videtur angelis desertoribus. De qua re alibi. Convenit item hic sensus cum eo, quod superiori capite dictum est: *Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terrae.* Idque secundum expositionem, quam ut probabiliorem eo loco attulimus. Unde et hanc partem: *de quo loquimur,* quidam illuc referunt; quasi sensus sit: de quo supra locuti sumus. Denique juxta hunc intellectum optime pars ista cohaeret cum iis, quae mox sequuntur, ut in progessu patebit. Nec repugnat vocabulum *terrae,* in Latino expressae, in Graeco intellectae. Nam de terra et orbe terrae spiritualiter ac mystice Scripturam loqui, non est insolitum. Ubi tamen etiam meminisse oportet *novae terrae,* in qua, teste Petro, justitia habitat, 2 Epist. 3. Tradunt hunc commentarium inter veteres Theodoretus et Oecumenius; inter posteriores Liranus et Cajetanus. Ejusdem meminerunt Theophylactus et B. Thomas, et ita quidem, ut probare videantur. Ex quibus facile intelligitur, verbum praeteritum: *subjecit,* hunc habere sensum: subjiciendum praedixit aut promisit; quasi dicat: Principatus orbis terrae futuri non est angelis decretus aut promissus a Deo.

6. *Testatur autem in quodam loco quis dicens.* Postquam dixit, non angelis Deum subjecisse orbem terrae futurum, sequebatur, ut diceret, Christo eum subjecisse. Hanc assumptionem non exprimit, sed ex probatione relinquit intelligendam, quasi dicat: Atqui Christo illum subjecit, id quod alicubi testatur quidam. Auctorem et locum Scripturae non nominat, quod ad Hebraeos scriberet sacrarum literarum non ignaros. Quem morem servat per totam fere Epistolam. Porro Davidem esse Psalmi octavi, ex quo testimonium citat, auctorem, interpretes non dubitant; ne Hebraei quidem, qui tradunt, eum a Davide ovium pastore decantatum fuisse, quando nocte custodiam agens gregis sui, sicut illi pastores Evangelici, de quibus Luc. 2., contemplabatur coelum, et in coelo lunam et stellas; atque in iis, tamquam Dei operibus, admirabile Dei nomen et potentiam suspiciebat. Unde solis

non meminit, quia sol nocte non videtur; stellarum autem meminit, quae nocte tantum apparent. Quo etiam credunt pertinere, quod inter ea, quae Deus homini subjecit, oves primo loco posuit, dicens: *Oves et boves universas* etc., quia nimirum circa oves cura ejus versabatur. Pertinet eodem, quod ait: *Ex ore infantium* etc. Erat enim ipse tunc adhuc parvulus.

Quid est homo, quod memor es ejus, aut filius hominis, quoniam visitas eum? Qua ratione testimonium hoc Psalmi in Christum competat, non una est expositorum sententia. Sunt, qui totum Psalmum secundum literam ad Christum, ejusque regnum referant, argumento sumpto tum ex hoc loco, ubi tres versus continui pro testimonio sumuntur, tamquam de Christo loquens, tum etiam ex 1 Cor. 15. et Eph. 1., quibus locis illud: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus,* in Christum Apostolus interpretatur; ac denique ex eo, quod ipse Dominus Matth. 21. versum illum: *Ex ore infantium et lactentium* etc., adduxit de pueris ipsi acclamantibus: *Osanna!* Atque hanc esse putant sententiam Augustini et aliorum veterum, qui Psalmum ita de Christo sunt interpretati, ut alterius sensus non meminerint. Addunt, eum versiculum: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus,* de nullo alio, quam de Christo, vere accipi posse. Quis enim alius est, inquiunt, cujus pedibus Deus omnia substraverit?

Alii vero sunt, qui simul, et de homine ipso seu de humano genere, et de Christo, Psalmum juxta literam interpretantur; videlicet geminum sensum literalem huic Psalmo, quod et in aliis quibusdam faciunt, adscribentes. Sed de hujusmodi ratione interpretandi Scripturam, quid sentiendum sit, jam supra admonuimus in tractatione illius testimonii: *Ego ero illi in Patrem* etc.

Nobis maxime probatur Euthymii et Jansenii sententia, qui Psalmum historice quidem et secundum literam de ipso homine exponunt, mystice vero, sive juxta quandam appropriationem de Christo. Nam quod ad historicum sensum attinet, si quis totius Psalmi seriem et verba diligenter expendat, facile intelliget, in eo celebrari Dei creatoris inaestimabilem potentiam in creaturis ac peculiariter ipsius in genus humanum beneficentiam; quod, cum miserum sit et vile, tot et tantis beneficiis dignatus sit, ut qui hominem condiderit ab angelis secundum, nec illis multo inferiorem, imaginis suae participem, dominum totius corporeae creaturae, praesertim animalium, quae in usum ejus cedere jussit. Hujus sensus ampliorem probationem vide apud Jansenium in annotationibus ejusdem Psalmi. Ubi etiam docte explicatum invenies, quemadmodum seu mystico, seu appropriato sensu totus Psalmus de Christo et regno ejus atque dominio possit exponi. Quod autem Augustinus et alii quidam veterum ita hujus Psalmi omnia de Christo interpretantur, ut de homine nihil dicant, nequaquam probat, eum ad hominem historico sensu non pertinere. Visum enim fuit illis Patribus mysticum sensum, tamquam sublimiorem et utiliorem, prosequi, praetermissa, non tamen damnata aut exclusa, literali intelligentia, qua ad hominem eo modo, quo dictum est, referretur.

Nam quod objiciunt alii, in solo Christo veritatem obtinere, quod in Psalmo dicitur: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus,* facile ex ipso loco refellitur, ubi generalitas illa verbis sequentibus aperte explicatur: *Oves,* inquit, *et boves universas, insuper et pecora campi, volucres coeli* etc. Quibus utique verbis commemoratur dominium, quod Deus homini in sua creatione contulisse legitur super omnia animantia, Gen. 1.

Nec est, quod quis cavilletur, hominem eo dominio per peccatum excidisse. Sic enim Joannes Calvinus objicit, addens, Adae praevaricatoris filios, donec in Christi familiam cooptati sint, injuste sibi vendicare usum creaturae, totumque, quod usurpant, eis in furtum imputari. Sed haec secundum veram Theologiam falsa sunt et erronea. Non enim dominium illud

ablatum fuit homini, posteaquam peccavit; sed quoad usum et exercitium ex peccati merito vehementer diminutum, id quod experientia satis docet. Veruntamen secundum se mansit homini integrum, perinde ut integrum jus remanet domino cuipiam in servum rebellem et inobedientem; etiamsi ipse suo peccato meruerit eum talem pati. Nam integrum dominii jus in animantia relictum homini fuisse, liquet ex Gen. 9., ubi, simul cum benedictione multiplicandae posteritatis, repetitur ac renovatur humano generi in Noë et filiis ejus dominii potestas in animantia. Nec mirum, quia dominium istud homini competit non per gratiam, sed per naturam, quatenus scilicet est animal mente ac libero arbitrio praeditum.

Non tamen negamus, imo prorsus asserimus, versiculum: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus,* in Christi persona multo plenius, universalius atque perfectius implendum esse, juxta sensum ejus mysticum, ex Apostoli sententia paulo post explicandum.

Est, qui hunc versum: *Quid est homo, quod memor es ejus* etc., non de Christo, ne hoc quidem loco exponendum esse, censeat, sicut Glossa, tam ordinaria, quam interlinealis exposuit. Non enim ea verba competere in illum, qui primogenitus est omnis creaturae, quemque Pater non diligere et magnifacere non potest. Argumento esse, quod homo et filius hominis scribuntur sine articulis, non hic modo, verum etiam in Psalmo; nec tantum in Graeco, sed etiam in Hebraeo. Christus autem nusquam in Scriptura filius hominis appellatus legitur absque articulo, eoque duplici, id est, utrique dictioni praefixo: ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Sed qui ita dicit, parum considerat, quod sequentia huic versui non cohaerebunt, si haec opinio recipiatur. Unde etiam hic versus ad mentem Apostoli erit de Christo accipiendus, sive quatenus humanam naturam gestans, quae non meretur tantam visitationem et exaltationem, sive quatenus foedatus ignominia et tormentis. *Ipse Dominus in Evangelio passim se filium hominis appellat, volens significare, quo sese ipse nostri causa demiserit,* ait non semel Augustinus. Videatur hujus loci commentarius, qui est apud S. Thomam.

Jam nec aliud est homo, aliud filius hominis, sed idem, juxta morem Hebraei sermonis; uti facile potest ex aliis Scripturis probari. Quare quod additur: *Aut filius hominis, quoniam visitas eum?* repetitio est, qualis in Psalmis frequens, inculcandi et amplificandi vim habens. Dicimus ergo, versum hunc intelligendum esse de homine secundum genus suum; ut sensus sit: Domine Deus, quid est homo, terrenum animal, quod tu tantus, tamque immensi operis artifex, illius rationem et curam habeas? Quid, inquam, est filius hominis, id est, homo ex homine natus, mortalis ex mortali, miser ex misero; quod eum beneficentiae tuae donis, quae multa et magna in eum contulisti, dignatus es invisere?

7. *Minuisti eum paulo minus ab angelis.* In Hebraeo rursum pro *angelis* est: *Elohim.* Quo nomine Deus aut Dii proprie significantur. Unde Hieronymus in Psalmo vertit: *Minues eum paulo minus a Deo.* Idemque, si tamen ipse auctor est, in ejusdem Psalmi commentario admonet, in Hebraeo *Deum,* non *angelos* legi. Sed cum frequenter hoc nomen aliis excellentibus personis in Scriptura communicetur, non male LXX. interpretes, quos Apostolus in hac Epistola assidue sequitur, verterunt: *ab angelis.* Quin, etsi vertissent: *a Diis,* non alios tamen eo nomine, quam angelos intelligeremus, quemadmodum et de illo versu Psalm. 96.: *Et adorent eum omnes Dii,* capite superiore docuimus. At neque damnandum, quod Hieronymus interpretatus est: *a Deo.* Nam sive legas: *a Deo,* sive: *a Diis,* id est *angelis;* commodus erit sermo, quo secundum literam significetur, homini collatam esse a Deo dignitatem prope divinam aut angelicam. Tametsi quaedam hyperbole est, si *a Deo* legatur; ut si dicat Psalmista: μικρόθεον, id est *parvum quendam Deum* hominem fecisti.

Non tamen ferenda est Jacobi Fabri temeritas, qui, quod hoc loco, et iterum paulo inferius Graece est: παρ' ἀγγέλους, *ab angelis,* ausus est Latine vertere: *a Deo,* Graecum Pauli interpretem accusans, atque in jus vocans, quod, cum Paulus scripserit: *Elohim,* certum enim putat, ab eo Hebraice scriptam hanc Epistolam, ipse pro *Deo* sit interpretatus *angelos.* Atqui idem Faber cap. 1. vertit *angelos: Et adorent eum omnes angeli Dei,* quamvis et illud Hebraice sit *Elohim.* Respondet, eam interpretationem huic loco non posse convenire eo quod palam adversetur intentioni Paulinae, quae est, Christum longe supra angelos extollere, quem ista interpretatio infra angelos deprimit.

Sed quomodo nequaquam adversetur, facile nos ex commentariis et doctrina Patrum ostendemus. Nam caetera, quae Faber objicit, ab Erasmo tam in Apologia, quam in annotationibus, copiose sunt refutata. Tantum illud adjicio, Syrum interpretem utrobique *angelos* transtulisse. Porro, quod nos habemus: *paulo minus,* Graece est: βραχύ τι, quod Latine sonat: *breve quid.* Potest autem et ad tempus, et ad magnitudinem seu dignitatem referri, sicut et Hebraea dictio: *meat,* quae in Psalmo legitur. Quod utrumque rursus adversus Fabrum, negantem, de brevitate temporis ea vocabula accipi posse, bene probat Erasmus.

Igitur quidam ad dignitatem referunt, hoc sensu: Fecisti eum angelis paulo inferiorem, videlicet quoad humanam naturam, qua eum induisti. Nam humana natura, quamvis intellectu praedita sit, et ad imaginem Dei condita, sicut angelica, non tamen angelicae excellentiam naturae assequitur, maxime si spectetur secundum conditionem suae mortalitatis. Hic sensus Latinis plerisque placuit. Unde et Augustinus de symbol. lib. 2. cap. 4. et Gregorius hom. 8. super Ezech. ex hoc Apostoli loco docent, Christum secundum assumptam humanitatem angelis esse minorem. Atque hunc sensum probabilem reddit literalis intelligentia Psalmi, in quo particula: *paulo minus,* modicam dignitatis distantiam, non autem breve temporis spatium, designat, quemadmodum ex supra dictis intelligi potest. Suffragatur etiam versio Syriaca, quae vocabulum habet ad quantitatem, non ad tempus pertinens, si Matthaeo Galeno creditur.

At vero diversa est sententia Graecorum, Origenis, Athanasii, Chrysostomi, et ejus sequacium, imo et B. Thomae Aquinatis, et ipsius Augustini, quem Thomas allegat; qui omnes hanc seu brevitatem, seu parvitatem ab Apostolo significatam, ad tempus referunt. Quos etiam secutus Erasmus, vertit hoc modo: *Fecisti eum paulisper inferiorem angelis.* Quod ita exponunt: Ad breve tempus, scilicet durante corporis ejus mortalitate et passione, ac triduo sepulturae, quo mansit in morte, voluisti, eum angelis esse minorem, id est, infra angelos abjectum, tam conditione mortalitatis et passionis, a qua aliena est angelorum natura, quam vulgari hominum existimatione, quos illa carnis ejus infirmitas et passionis ignominia non sinebat de eo magnum aliquid opinari. Sed tempus illud resurrectione finitum est, et ex eo jam coepit impleri, quod hic sequitur: *Gloria et honore coronasti eum* etc.

Pro hac Graecorum expositione facit imprimis ipsius Apostoli subjuncta declaratio. Non enim quia Christus homo factus est, sed quia passionem mortis sustinuit, sub qua tota ejus mortalitas intelligenda est, eum paulo minus ab angelis minoratum significat. Quod et Gregorius urget inter alia, loco jam citato. Quod si minoratum intelligas ratione naturae assumptae, cum eam numquam sit dimissurus, consequens erit, ut semper angelis minor remaneat, quod esse contra scopum Apostoli, statim ex sequentibus apparebit. Deinde, si propter passionem mortis ab angelis paulo minoratus est, ut vult Apostolus, ergo non parum, sed multum infra eos dejectus est, imo et infra homines; adeo ut ipse propter hanc causam conqueratur, et dicat in Psalm. 21.:

Ego autem sum vermis, et non homo; opprobrium hominum et abjectio plebis. Non igitur consistit cum mente Apostoli, ut dictio: *paulo minus,* dignitatem respiciat, quemadmodum adversus Fabrum non male ratiocinatur Erasmus. Certe Lucas, quem hujus Epistolae scribam amanuensem Paulo fuisse verisimile est, eandem Graecam vocem manifeste retulit ad tempus, Act. 5., ubi noster interpres habet: *jussit foras ad breve homines fieri,* id est, jussit eos paulisper foras secedere.

Nec hic obstat literalis Psalmi intellectus. Nihil enim vetat, quo minus id, quod ad literam de dignitate dictum est in Psalmo, secundum alium sensum de tempore possit intelligi. Praestat enim nobis hanc interpretandi facultatem ipsa foecunditas sensuum Scripturae. Quare, ut concludamus, est in hac parte quaedam occupatio ejus, quod ab Hebraeis objici poterat: Christum scilicet mortalem et miseriis subjectum inter homines egisse; nec id solum, verum etiam foede tractatum, ac turpissima morte condemnatum, ut de eo dicat propheta: *Vidimus eum despectum, et novissimum virorum,* Jes. 53. Quae omnia longe infra sublimitatem angelicae dignitatis eum constituunt. Sed haec, inquit Apostolus, ad breve temporis spatium ei contigerunt; ita nimirum exigente negotio procurandae nostrae salutis. Quo peracto, statim per resurrectionem immortalitate donatus est, et ad supremum honoris et gloriae fastigium, ex eo jam tempore, evehi coepit. Quod significant verba sequentia:

Gloria et honore coronasti eum. Honor est testimonium excellentiae; gloria, Cicerone definiente lib. 2. de inventione, frequens de aliquo fama cum laude. *Coronare* Hebraeis est in modum coronae cingere. Unde illud Psalm. 5.: *Scuto bonae voluntatis tuae coronasti nos,* id est, benevolentia tua, velut scuto, nos undique circumdedisti. Sensus igitur hujus particulae est: Gloria et honore Christum cumulate et affluenter ornasti: gloria quidem, qua fit ut ejus nomen ubique praedicetur atque laudetur; honore autem, ut ab omnibus adoretur. Quidam *coronare* interpretantur, coronam seu praemium reddere. Quod etsi huic loco probe quadret, et Apostolum id spectasse non sit improbabile, maxime cum paulo post dicat: *Videmus Jesum propter passionem mortis gloria et honore coronatum;* in Psalmo tamen, juxta sensum ejus literalem, ita accipi non potest.

Et constituisti eum super opera manuum tuarum. Hoc est, praefecisti eum operibus a te factis. Id enim phrasis ista significat, velut Psalm. 2.: *Constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus;* Matth. 24.: *Super omnia bona sua constituet eum,* et frequenter alibi. Quaeritur, quae opera Dei intelligantur, super quae Christum constituit, et quando illud fuerit impletum. Sed utrumque differamus in proximum versiculum, qui est hujus repetitio quaedam et explicatio.

8. *Omnia subjecisti sub pedibus ejus.* Quod ait: *sub pedibus ejus,* perfectam declarat subjectionem. Conferendus est autem hic locus cum eo, qui est 1 Cor. 15., ubi persimilis est hujus Scripturae tractatio. Porro, ne quis haesitet, quaenam *omnia* pedibus ejus subjecerit, id jam exponit:

In eo enim, quod omnia ei subjecit, nihil dimisit non subjectum ei. Alii propius ex Graeco sic vertunt: *Nam subjiciendo ei omnia, nihil omisit ei non subjectum.* Docet Apostolus, illud *omnia* non pro multis sumi, nec ad certum aliquod rerum genus restringi, ut interdum solet in Scripturis; sed ita generaliter accipiendum, ut nihil prorsus excipiatur; intellige, praeter ipsum Deum ei omnia subjicientem. Hanc enim exceptionem, eamque solam, apposuit idem Apostolus 1 Cor. 15., inquiens: *Cum autem dicat: Omnia subjecta sunt ei, sine dubio praeter Eum, qui subjecit ei omnia.* Quare et in parte praecedenti, quod ait: *Super opera manuum tuarum,* universam Dei creaturam intelligere debemus. Relinquitur ergo, ut super omnem crea-

turam constitutus sit Christus, et omnis creatura pedibus ejus subjecta, quamquam non omnis eodem modo. Nam alia est amicorum, alia inimicorum subjectio; alia quoque earum rerum, quae neque sentiunt, neque intelligunt; quemadmodum id plenius a nobis explicatum est in commentario Epist. 1. ad Cor. Urget autem ita studiose generalitatem istam Apostolus, ut intelligant Hebraei, etiam angelos Christo subjici, tam bonos, quam malos. Utitur vero verbis praeteriti temporis, sicut et Psalmista, propter certitudinem promissionis ac decreti divini. Nam nondum fuisse hoc re ipsa ipsoque effectu completum, ostendit, quod sequitur:

Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei. Adversus id, quod dixit: Omnia sine exceptione Christo esse subjecta, movet objectionem, quam et continuo removet. Simul etiam facit haec pars ad intelligentiam ejus, quod supra dixit de *orbe terrae futuro.* Jam enim fatetur, nondum omnia Christo subjecta esse. Non ergo loquebatur illic de statu mundi praesente, sed de eo, qui futurus est tunc, quando omnia Christo erunt subjecta. Nunc quidem, inquit, res ipsa testatur, nondum omnia parere Christi imperio. Nam et daemones regnum Christi oppugnant, et homines mali bonos affligunt ac persequuntur; denique multi adhuc sunt nascituri, sive electi, sive reprobi. Proinde nondum Christo subjecti, sed suo tempore subjiciendi. Rursus autem convenit haec sententia cum iis, quae habentur 1 Cor. 15.: *Oportet illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus.* Et iterum: *Cum autem subjecta fuerint illi omnia, tunc et ipse Filius* etc. Ea namque significant, nondum omnia Christo subjecta esse. Sequitur objectionis solutio.

9. *Eum autem, qui modico, quam angeli minoratus est.* Quod supra dixit interpres: *paulo minus ab angelis,* hic vertit: *modico, quam angeli;* cum in Graeco idem utrobique legatur. Unde sensus hujus ex parte illa superiore petendus est.

Videmus Jesum propter passionem mortis gloria et honore coronatum. Sensus totius sententiae est. At interim videmus, eum, qui paulisper ac modico tempore infra angelos abjectus fuit, Dominum, inquam, Jesum, propter passionem seu cruciatum mortis, quam sustinuit, gloria et honore undequaque cinctum et coopertum; id est: Videmus, eum toto jam orbe a populis credentibus glorificari et honorari, vel secundum alios, gloria et honore, ut praemio passionis affici, more coronae, quae datur vincenti. Quasi dicat: Jam nobis aspicientibus impletur illud: *Gloria et honore coronasti eum,* quamvis paulo ante probrosissime fuerit habitus. Quare non est, quod dubitemus, etiam hoc posterius: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus,* suo tempore complendum esse; praesertim cum id ipsum etiam nunc bona parte paulatim videamus impleri per fidem gentium, juxta illud Psalm. 46.: *Subjecit populos nobis et gentes sub pedibus nostris.*

Hic quaeres, an et illud praecedens: *Constituisti eum super opera manuum tuarum,* nondum sit impletum, sed adhuc implendum. Respondeo, potestatem quidem ac praefecturam totius creaturae datam fuisse Christo homini, quando verbum caro factum est; exsecutionem vero ejus potestatis, secundum ea, quae jam dicta sunt, fieri paulatim ac tandem impletum iri in adventu ipsius novissimo. Nam etsi rex quispiam jure dominus sit ac princeps rebellium subditorum, non tamen habet eos revera subjectos, donec debellaverit. Obiter admonemus, ex hac Scriptura satis colligi, quod videre et credere non omnino repugnant. Credimus enim, Jesum propter passionem mortis gloria et honore coronatum; et tamen id ipsum nos videre testatur Apostolus. Quae quomodo consistant, explicare conati sumus lib. 3. sent. dist. 24.

Porro sciendum est, B. Augustinum cont. Maxim. lib. 3. cap. 25. partem illam: *propter passionem mortis,* construere

cum verbo: *minoratus est;* tamquam significetur, Christum, propter passionem mortis minoratum ab angelis, postea gloria et honore coronatum fuisse. Qui etiam locus Augustini huc in glossam ordinariam relatus est. Sed haec constructio violentior est, tametsi putamus, his Apostoli verbis non obscure innui, quod Augustinus vult, Christum per hoc ab angelis minoratum esse, quod passionem mortis subierit; quandoquidem propter eandem passionem mox fuerit glorificatus. Quo pertinet illustris locus ejusdem Apostoli Phil. 2.: *Humiliavit semet ipsum,* inquit, *factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus exaltavit illum,* id est gloria et honore coronavit. Nam de gloria sequitur: *Et donavit ei nomen, quod est super omne nomen;* deinde de honore: *Ut in nomine Jesu omne genu flectatur* etc.

Jam ex his Scripturis perspicuum est, Christum sua passione non nobis tantum promeruisse bona salutaria, sed et sibi ipsi gloriam et honorem. Id enim aperte significant illa verba: *Propter passionem mortis;* et: *propter quod exaltavit illum.* Id opus observatu adversus Calvini errorem, totius Ecclesiae sensui contrarium, quo negat, Christum sibi quidquam meruisse. Unde et quod hic dicitur: *propter passionem mortis,* ita exponit, hoc est, mortem patiendo; nam medium obtinendae gloriae judicatur. Sic ille, tenebras quaerens in luce, ne meritum in Christo, respectu suae resurrectionis ac gloriae, cogatur agnoscere. Meruit autem Christus et sibi gloriam, et nobis salutem per mortis passionem; quatenus eam ex immensa caritate, humilitate, obedientia, patientia subivit.

Ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem. Illud: *gratia* nobis esse sexti casus patet ex Graeco. Parum vero apte videri potest haec pars cohaerere cum praecedenti. Non enim Jesus gloria et honore coronatus est, ut mortem gustaret, sed quia mortem pro omnibus gustavit. Huic incommodo B. Thomas et alii nonnulli sic occurrunt, ut partem hanc remittant ad superius verbum: *minoratus est,* ita sententiam ordinantes: *Jesum, qui paululum infra angelos minoratus est, ita ut gratia Dei mortem pro omnibus gustaret, nunc videmus propter eandem passionem mortis gloria* etc. Sed durius est hoc hyperbaton, ac non necessarium. Potest enim ista pars accipi vel explicatio ejus, quod proxime dixerat: *propter passionem mortis.* Videmus, inquit, Jesum gloria et honore coronatum propter passionem mortis, qua nimirum passione mortem gratia Dei pro omnibus gustavit. Nam et Graece non est ἵνα, sed ὅπως, quae vocula modum magis, quam finalem causam significat. Explicatur ergo meritum glorificationis, quum dicitur non quomodocumque mortem passus, sed ex caritate pro omnibus.

Est autem in Graeco quaedam lectionis varietas. Nam pro eo, quod noster interpres legit, quodque codices omnes nunc habent: χάριτι θεοῦ, id est *gratia Dei,* in quibusdam olim legebatur: χωρὶς θεοῦ, id est absque Deo, seorsim a Deo, excepto Deo. Et quidem existimant Theophylactus et Oecumenius, Nestorianos ad hunc modum Scripturam depravasse, ut eo argumento personas in Christo dividerent; quasi sensus sit, eum, qui homo est, non eum, qui Deus est, aut Dei Filium, mortuum esse. Sed ut constet, Nestorianos ea lectione ad sui dogmatis firmamentum abusos aliquando fuisse: non tamen ab illis ea mutatio facta est. Multo enim ante exortum Nestorium hoc pacto legisse invenitur Ambrosius de fide lib. 2. cap. 4., sed sensu minime Nestoriano. Sic enim ait: *Quam bene posuit Apostolus, quod sine Deo pro omnibus gustaverit mortem; ne divinitatis illam passionem putaremus fuisse, non carnis.* Rursus eo modo citat, et plenius exponit lib. 5. cap. 4. *Mysterium,* inquit, *incarnationis Dei universae salus est creaturae; secundum quod scriptum est: Ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem, id est: Quod creatura omnis, sine passione aliqua divinitatis, Domi-*

nici sanguinis redimenda sit pretio; sicut alibi habes: Omnis creatura liberabitur a servitute corruptionis. Haec ille.

Quin etiam ante eum Origenes tom. 1. in Joan. eodem modo locum hunc recitat, monens interim, in quibusdam exemplaribus etiam alterum haberi. Nisi forte ea admonitio sit Ruffini interpretis, qui solet de suo addere. Caeterum exstat eadem lectio apud Theodoretum. Qui quamvis aliquando propensior fuerit in Nestorianos, non tamen eam partem ex illorum sententia interpretatur, sed hunc facit sensum: *Pro omnibus absque Deo*, id est solo Deo excepto, qui nullo remedio opus habebat, Christum mortuum esse etiam pro angelis, quatenus scilicet ex hominum redemptione gaudium illis accessit. Quam memoratae lectionis interpretationem etiam Theophylactus et Oecumenius recipiunt tametsi lectionem non probent.

Porro Syri codices hic quoque variant, aliis ita legentibus: *Ipse enim Deus per suam bonitatem pro omni homine gustavit mortem;* aliis hoc modo: *Ipse enim, excepto Deo, per bonitatem suam* etc., aut: *per bonitatem ejus*, nempe Dei; id enim in Syro manet ambiguum.

At vero nobis ea lectio probatur, quam hodie, tam Graeci, quam Latini codices constanter exhibent, quam et Chrysostomus solam agnovit. Habet enim sensum planum et Scripturis valde consentaneum hujusmodi: Ut per gratuitam Dei Patris bonitatem, seu beneficentiam et φιλανθρωπίαν, qua ille genus humanum dilexit, mortem pro omnibus gustaret. Simili prorsus sermone dicitur infra cap. 9. *Christus per Spiritum sanctum obtulisse semet ipsum immaculatum Deo.* Nam Spiritus sanctus bonitas est Dei. Huic faciunt Scripturae Joan. 3.: *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret;* Rom. 5.: *Commendat caritatem suam Deus in nobis, quoniam, cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est;* Tit. 3.: *Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei* etc.

Videndum nunc, quam vim habeat illud: *pro omnibus*, cujus loco Graece est: ὑπὲρ παντὸς, *pro omni.* Quod utrum accipiendum sit ut neutri generis, pro omni re seu creatura, an ut masculini, pro omni homine, non liquet. Ut neutrum acceperunt Origenes, Ambrosius et Theodoretus. Ut masculinum Chrysostomus, ac caeteri fere omnes. Quod et Syrus interpres sua versione expressit, addens: *homine.* Sane pro neutro faciunt alia loca Apostoli, in quibus signum hoc universale, singulariter et solitarie positum in Graeco, ad res, non ad personas refertur, ut 1 Cor. 1., 2 Cor. 6. et 7. atque alibi. Sed et phrasis ipsa Graeci sermonis neutrum genus exigere videtur. Verum non inde consequitur, sensum esse, quod pro omni creatura, etiam angelica, etiam inanimata, mortuus fuerit Christus, nisi cum Origene fateamur, etiam pro daemonibus eum mortuum fuisse. Quod fides Catholica respuit. Sed utrumvis genus accipias, in eandem reditur sententiam. Tale enim est, ac si diceretur, pro mundo, id est pro genere humano, Christum mortuum esse.

Quod si ad singulos homines sine exceptione extendas, ut fecit Chrysostomus, sensus erit, pro omnibus, quantum ad sufficientiam, mortuum esse Christum; quia nimirum morte sua pretium comparavit, quod omnibus redimentis abunde sufficeret. Hunc sensum Anselmus et B. Thomas adducunt secundo loco. Nam priori loco istud: *pro omnibus*, exponunt: ad vitam praedestinatis, quibus solis efficaciter illud pretium applicatur.

At verisimilius est, non de singulis, sed de genere sermonem esse, ut sensus sit: Pro omnibus gentibus toto mundo dispersis, eo quod ex omnibus aliqui morte Dominica sint liberandi, juxta illud Apoc. 5.: *Redemisti nos Deo in sanguine tuo, ex omni tribu et lingua, et populo et natione.* Hi vero cum soli sint praedestinati, re ipsa convenit hic intellectus cum eo, quo vocabulum *om-*

nibus ad praedestinatos restringitur. Atque haec interpretatio etiam aliis similibus Scripturis congruit, ut 2 Cor. 5.: *Pro omnibus mortuus est Christus;* 1 Tim. 2.: *Qui dedit redemptionem semet ipsum pro omnibus;* 1 Joan. 2.: *Ipse est propitiatio pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi.* Nec obstat, quod Apostolus tota hac Epistola non facit mentionem vocationis aut salutis gentium. Nam loquitur hic tantum in genere, gentes non nominans. Quamquam et Judaei erant toto orbe dispersi.

Jam cur dixerit Apostolus, Christum gustasse mortem, potius quam mortuum esse, eam rationem adferunt Graeci, quia non in morte permansit, sed paulo post resurrexit; ut mortem non epotasse, sed tantummodo gustasse videatur. Ab aliis haec ratio redditur, ut significaret, Christum non ita somno mortis obdormiisse, ut non vere dolores ejus et amaritudinem senserit, sicut nonnulli fuerunt opinati. Sed hujusmodi rationes parum ad intelligentiam hujus loci facere videntur, cum Hebraea phrasi *mortem gustare,* et *mortem videre,* non aliud sit, quam mori, sive quis diu maneat in morte, ejusve sensu crucietur, sive non. Ita Matth. 16.: *Sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec* etc.; et Joan. 8.: *Si quis sermonem meum servaverit, mortem non gustabit in aeternum;* et in hac Epist. cap. 11.: *Henoch translatus est, ne videret mortem,* id est ne moreretur. Proinde non aliud vult Apostolus, dicens, *Christum gustasse mortem,* quam mortuum illum fuisse, undecumque ea sumpta sit metaphora, sive ab iis, qui venenum bibunt, sive, quod verius est, ab earum rerum gustu, quarum amarus atque ingratus est sapor. Unde et ipsa mors amara vocatur 1 Reg. 15.

10. *Decebat enim Eum, propter quem omnia, et per quem omnia.* Cur mortis passionem subierit Christus, causam dixit, ut per eam omnibus salus pararetur. Sed quia poterat Deus etiam sine morte Christi filii sui genus humanum salvare, docet nunc, quam ille modus Deo condecens fuerit atque ipsi Christo honorificus. Quae doctrina eo spectat, ut ne quis Christum Dominum propterea minoris faciat, quod usque ad mortis perpessionem et crucis opprobrium humiliatus fuerit, sed magis ejus caritatem admiretur, quod illuc usque sese demittere non fuerit dedignatus. Hanc partem nonnulli Latinorum ad ipsum Christum retulerunt. Inter quos Rupertus lib. 13. in Matthaeum probat ex hoc loco, propter Christum hominem angelos et totam mundi fabricam conditam esse; ideoque, etiamsi peccatum non intervenisset, futurum fuisse, ut *Verbum caro fieret et habitaret in nobis.* Quod posterius utrum ille recte colligat ex priori, non est hujus loci disquirere.

Certe membrum alterum: *per quem omnia,* non perinde quadrat in Christum hominem. Quod enim Joan. 1., Col. 1. et alibi legimus: *omnia per eum facta esse,* dictum est de eo ut Verbo ac Filio Dei. Fefellit autem illos expositores mendosa lectio vocabuli, quod est in fine sententiae. Non enim *consummari* legendum est, quasi de Christo dicatur; sed *consummare,* quod ad Deum referri oporteat, quemadmodum illic ostendemus. Est igitur periphrasis Dei: *propter quem omnia.* Deus enim ut finis est omnium, ita et omnium effector et opifex. Cum autem sermo sit de Deo Patre, facile hinc ostenditur, non per hoc Filium significari Patre minorem, ut volunt Ariani, quod alibi per eum omnia facta dicantur; quandoquidem id hoc loco etiam de Patre dicitur.

Qui multos filios in gloriam adduxerat. Explicatius alii vertunt: *Ut multis filiis in gloriam adductis,* id est postquam eos in gloriam adduxisset. Id liquet ex mutatione casus in Graeco αὐτῷ et ἀγαγόντα. Sed de sensu non parva difficultas est, quod non appareat, quos ante Christi passionem filios Deus adduxerit in gloriam, aditu regni coelestis nondum patefacto. Primum frustra quidam ad an-

gelos confugiunt, quos non facile Paulus in praesenti disputatione filios vocaverit, quando et ea, quae sequuntur, palam repugnant huic intellectui. Sunt ergo, qui Graecum aoristum ἀγαγόντα a tempore absolvant et sensum esse dicant: Dum occupatus est in adducendis multis ad gloriam. Alii plerique multos filios in gloriam adductos intelligunt secundum praedestinationem, qua jam factum dicitur, quod adhuc futurum est, ut sensus sit: *adduxerat,* id est adducere decreverat. Verum hoc modo non *multos* filios, sed omnes in gloriam adduxerat; nisi quis dixerit, per *multos filios* intelligi copiosam filiorum multitudinem.

Porro nihil est, quod cogat, hanc partem accipi de gloria coelesti, cum sit et gloria quaedam temporalis, qua Deus suos cultores interdum claros apud homines efficere solet. Unde est illud de viro timente Dominum Psalm. 111.: *Gloria et divitiae in domo ejus.* Videtur ergo Paulus hoc velle, quod Deus ante multos filios per varias afflictiones, id enim supplendum, ad gloriam adduxerat, id est gloriosos ac celebres in hoc saeculo reddiderat, quando nondum praedicata mortalibus erat gloria coelestis. Hoc modo gloriosos atque inclytos fecit Abraham, Joseph, Job, Mosem, Davidem et alios antiqui temporis justos. Interim hic locus ostendit, etiam illos, qui ante Christi adventum justi fuerunt, recte meritoque appellari secundum adoptionem filios Dei, quod imprudenter a quibusdam negatum est.

Auctorem salutis eorum per passionem consummare. Graece et Syriace: *per passiones,* numero plurali. Quod et in multis est Latinis manuscriptis. Nam quod quidam pro *consummare* legunt passive *consummari,* mendum est manifestum, ut probant non solum Graeci et Syri codices, verum etiam optima quaeque exemplaria Latina, suffragante item editione Clementina. Caeterum nonnulli malunt *consecrare,* quam *consummare;* id enim usu veterum Theologorum significari Graeca voce τελειῶσαι. Quapropter et Dionysius sacramenta Christiana passim τελειώσεις nuncupat. Hi mentem Apostoli sic explicant: Decebat Deum Patrem, ut filium suum per crucem consecraret auctorem nostrae salutis. Et huic sensui quadrare putant, quod sequitur: *Qui enim sanctificat* etc. Sed isti non satis observarunt, qua significatione scriptor hujus Epistolae vocabulum illud Graecum usurpet. Utitur enim eo familiarius, ut cap. 5. 7. 8. 9. 10. 11. 12. Quibus omnibus locis significat *consummare,* sive ut Erasmus vertit: *perfectum reddere,* non autem *consecrare.* Eadem significatio bene convenit huic loco.

Sensus enim totius sententiae est: Deus, qui rerum omnium finis et auctor est, ideoque sapientissimus, judicavit, hoc quam maxime se decere, ut, postquam aut quoniam multos filios suos per multarum adversitatum tolerantiam ad gloriam adduxerat, similiter etiam auctorem aeternae salutis illorum, id est filium suum naturalem, per afflictiones ipsamque crucem consummaret, hoc est, ad consummatam gloriam perduceret. Quasi dicat: Voluit Deus Pater Christum filium suum subire eandem legem et conditionem, qua solet caeteros filios ad gloriam adducere, nimirum per afflictiones. *Auctorem,* Graece est ἀρχηγὸν, quod Erasmus et alii quidam *principem* vertunt; sed constat etiam *auctorem, inventorem, architectum* ea voce significari. Est autem Christus nostrae *salutis auctor,* ut sacerdos, per sacrificium crucis, quemadmodum in sequentibus docetur. Unde et hac ratione dicitur *nobis aeternam redemptionem invenisse,* cap. 9. Est *et princeps,* quia caput omnium redemptorum. Usus est Apostolus eodem vocabulo cap. 12., Christum vocans ἀρχηγὸν, *auctorem fidei.*

11. *Qui enim sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes.* Plenius id, quod dixit, probat, scilicet decuisse Deum, ut filium suum per passiones consummaret. Est autem probatio talis. Christus a Deo constitutus est Pontifex, qui oblato sacrificio *sanctificaret,* id est a peccatis

emundaret ac Deo reconciliaret genus humanum. Atqui sacerdos *sanctificans* et populus, *qui sanctificatur, ex uno sunt,* id est ex eadem natura humana, vel secundum alios *ex uno* primo parente. Quod eodem recidit. Nam ex eodem populo solent assumi sacerdotes, sicut in Israëlitico populo divinitus ordinatum fuit. Igitur et Christus humanam carnem suscipere debuit, eamque miseriis et passionibus obnoxiam, qualem caeteri habent homines. Explicatur haec consequentia verbis infra positis: *Quia ergo pueri* etc.; ac rursum: *Unde debuit per omnia* etc. Chrysostomus quidem cum su s sequacibus: *eum, qui sanctificat,* Christum specialiter interpretantur, et *ex uno* intelligunt Deo, qui unus omnium pater est. Sed vis argumenti magis perspicitur secundum expositionem jam datam, quam proinde cum Hasselio et Sasboldo magis germanam arbitror. Sumit enim Apostolus hanc propositionem: *Qui enim sanctificat* etc., velut γνώμην, id est generalem sententiam, ex qua suum institutum colligat.

Propter quam causam non confunditur, fratres eos vocare. Non tam illatio est, quam ejus, quod dixit, nova probatio, et ea quidem a posteriori. Nam Christum esse ejusdem naturae nobiscum, nunc ex eo vult intelligi, quia nos fratres vocet. *Ob eam,* inquit, *causam non confunditur,* id est non erubescit, nec dedignatur, *fratres appellare* eos, quos sanctificat. Haec enim res argumento est, ipsum habere communem cum illis parentem, et per hoc, ejusdem esse naturae. Hinc sequitur, Christum esse fratrem nostrum secundum naturam humanam. Quare et in eadem natura dignitatem eam habet, *ut sit primogenitus in multis fratribus,* sicut dicitur Rom. 8.; non tamen per gratiam adoptionis, ut quidam errantes dixerunt, sed per gratiam unionis, in quantum est homo Deus. Porro quamvis omnes homines in natura participent cum Christo, non tamen omnes dignatur nomine fratrum, sed eos solum, quos ut fratres et cohaeredes diligit, id est sanctificatos suos et electos, qui per gratiam adoptionis sunt filii Dei. Caeterum ubi fratres eos vocet, consequenter Apostolus ostendit.

12. *Dicens: Nuntiabo nomen tuum fratribus meis.* Habetur hoc testimonium in Psalm. 21., quem totum in Christi persona scriptum esse, nemini Christiano dubium esse potest; adeo vivam Christi patientis imaginem, attestantibus etiam Evangelistis, exhibet. Certe Christus ipse satis docuit, ad se Psalmum pertinere, quando primum ejus versum: *Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti?* magno clamore, pendens in cruce, pronuntiavit. Ejusdem Christi vox ad finem usque Psalmi continuata perseverat. Unde et hunc versum ab Apostolo citatum Christi verba esse, constat. Sed quaeritur, quando ea sint impleta. Nonnulli referunt ad tempus Christi adhuc agentis in terris, ante suam passionem. Tunc enim fratres suos vocasse legitur eos, qui facerent voluntatem Patris sui, Matth. 12.; tunc et iisdem Patris sui nomen annuntiavit, quemadmodum ipse testatur Joan. 17. loquens ad Patrem: *Manifestavi nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi de mundo.*

Sed quamvis ante passionem id jam facere coepisset, verior tamen est responsio, illa Christi verba impleta esse atque impleri post ejus resurrectionem. Sunt enim in Psalmo verba Christi in passione constituti, Deumque Patrem orantis ac promittentis, quid facturus sit, postquam e malis illis fuerit liberatus. At ea liberatio tunc facta est, quando eum a morte ad beatam et gloriosam immortalitatem Pater resuscitavit, et ex eo tempore suos discipulos multo expressius honoravit nomine fratrum, dicens: *Nuntiate fratribus meis,* Matth. 28. etc.; et: *Vade ad fratres meos.* Tunc igitur ac deinceps nomen Patris sui *nuntiavit,* sive ut est in Hebraeo et apud LXX., *narravit fratribus suis,* primum per se ipsum, quando per dies 40. post resurrectionem suis Apostolis apparens, et loquens de regno Dei, pleniorem sui Patris, ac totius Trinitatis notitiam iis instillavit; deinde per eosdem

Apostolos ac legatos suos, qui ejus jussu fidem Trinitatis, ac divinam erga genus humanum bonitatem praedicaverunt. Unde et sequitur:

In medio Ecclesiae laudabo te. Hoc impleri potissimum coepit ab eo tempore, quo fundatae sunt Ecclesiae Christi fidelium, in quibus Christus tum per Apostolos suos, tum per eorum successores palam ac libere Deum *laudat*, sive, juxta Graecam vocem, *hymnis celebrat*, id est cum cantu et vocis modulatione Dei beneficentiam praedicat. Quamquam et Christus per se id fecit una cum discipulis suis, etiam ante passionem, sicut habetur Matth. 26.: *Et hymno dicto exierunt in montem Oliveti.* Est enim idem Graecum verbum hoc loco.

13. *Et iterum: Ego ero fidens in eum.* Supplendum aliquid. *Et iterum dicit,* scilicet. Quaerunt interpretes locum Scripturae, ex quo desumptum sit hoc testimonium. Ac plerique sumptum putant ex Psalm. 17., quem et codices nostri annotatum habent ad marginem. At ibi, tam Hebraice, quam Graece, legitur: *Sperabo in eum,* verbis scilicet in Graeco plane diversis ab eo, quod hic legitur. Suntque ea verba Davidis ad literam, non Christi. Propius rem attingunt, qui dicunt adducta esse ex Jes. cap. 12. Nam ibi totidem verbis apud LXX. leguntur. Pro quibus ex Hebraeo vertit Hieronymus: *Fiducialiter agam in eo,* quod eundem habet sensum.

Verum quia populus redemptus ibi loquitur, non autem Christus redemptor, magis adhuc placet aliorum sententia, qui testimonium hoc referunt ad locum ejusdem Prophetae cap. 8. Siquidem et illic eadem prorsus in Graeco verba habentur, pro quibus ex Hieronymi versione nos legimus: *Et praestolabor eum,* quod sensu non discrepat. Significatur enim praestolatio auxilii, quae non est sine fiducia. Liquet autem, ea verba dici ex Christi persona, vel ex eo, quia continuo post sequitur hoc ipsum, quod hic continuo super eadem Christi persona citatur: *Ecce ego, et pueri, quos dedit mihi Dominus.* Quamquam utrum ad Christum literali sensu pertineant, an mystico, non definio; tametsi posterius hoc magis est verisimile textum Prophetae propius expendenti.

Sed quid probat ex hac Scriptura Apostolus? Idem, quod testimonio praecedente; nempe, Christum et nos *ex uno esse,* id est ejusdem humanae naturae. Valet autem consequentia, quia Dei non est fidere in Deo; quare oportet, ut in Christo alia quaedam sit natura, secundum quam dicat: *Ero fidens in eum.* At ea non alia est, quam humana. Naturam igitur humanam Christus assumpsit. Quod autem confisus fuerit in Deo, etiam impii Judaei intellexerunt, quando dicebant, prophetante Davide Psalm. 21. et narrantibus Evangelistis: *Speravit in Domino; eripiat eum.*

Dicet aliquis, etiam angelos Deo fidere, et proinde probationem Apostoli non constare. Respondeo, Scripturam loqui de ea fiducia, quam habent afflicti et inopes, dum, ex malis suis liberari cupientes, opem alicujus postulant. Angeli autem beati sunt ac nullius egentes. Unde nec Scriptura spem aut fiduciam eis usquam attribuit. Atque inde etiam intelligitur, hac parte non absolute tantum probari naturam humanam in Christo, sed ut miseriis et passionibus est obnoxia. Non enim aliter, juxta morem hunc loquendi Scripturae sacrae, confideret in Deo, aut opem ab eo exspectaret.

Porro, quod quidam amplius etiam aliquid hoc testimonio probari existimant, videlicet, Christum esse sanctificatorem hominum, neque est intentionis Apostolicae hoc loco, neque sane probatio valeret. Omnibus enim commune est, tam ei, qui sanctificat, quam iis, qui sanctificantur, in Deo fidere.

Et iterum: Ecce ego, et pueri mei, quos dedit mihi Deus. Testimonium hoc consequenter ex eodem loco sumptum est, ut jam dixi. Pronomen *mei* nec in Graeco est, nec in Hebraeo, nec in versione Hieronymi, tametsi hoc loco in Latinis constanter legitur. Et quidem additum

non mutat sensum, sed explicat. *Pueri,* nomen varie accipitur apud Hebraeos, ut pro eo, qui aetate puer est, pro filio, pro servo. Hic et apud Prophetam *pueri* intelliguntur nati seu filii, praesertim id postulante voce Hebraea, quae ducitur a verbo, quod parere seu generare significat. Id quod etiam observare licet in dictione Syriaca respondente. Quemadmodum ergo paulo ante collegit Apostolus, Christum esse nobiscum ejusdem naturae, quia fratres nos vocat: ita et hic, quia filios, quasi nimirum ex se genitos, maxime quia addit: *Quos dedit mihi Deus. Mihi,* scilicet homini; juxta illud, quod ait ad Patrem: *Tui erant, et mihi eos dedisti.* Joan. 17.

Est autem sermo Scripturae familiaris, Deum hominibus dare filios, ut Gen. 30., ubi dicenti Rachel: *Da mihi liberos*, respondit Jacob: *Num pro Deo ego sum?* ac si diceret: Deus est, qui dat liberos. Unde Rachel iterum: *Dominus exaudivit vocem meam, dans mihi filium.* Et cap. 33. Jacob a fratre de filiis interrogatus: *Parvuli sunt,* inquit, *quos donavit mihi Deus.* Probationi non derogat, quod spirituales hic intelligantur filii, non carnales. Manet enim, quod dixi, sermonem esse de Christo, secundum quod ait de filiis suis: *Quos dedit mihi Deus.* Hoc quippe non dicit, nisi secundum naturam creatam, nec aliam, quam humanam. Scio, nonnullos facere Apostolum hoc modo colligentem: Christus dicens: *Ecce ego et pueri mei,* se simul et pueros suos, velut consortes, offert Deo ad praedicandum ejus nomen; ergo significat, se cum illis ejusdem esse naturae. Verum ex eo, quod sequitur, magis apparet, Apostolum constituere vim argumenti in vocabulo *pueri,* dicit enim:

14. *Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini.* Graece: ἐπεὶ οὖν, *quandoquidem ergo pueri. Et ipse similiter participavit iisdem.* Explicat probationem. Est enim haec Apostoli ratiocinatio: Christus habet filios sibi datos a Deo; atqui filii ejus participes sunt carnis et sanguinis, id est homines sunt mortales ac miseri; igitur et ipse carnis et sanguinis particeps factus est, id est humanam assumpsit naturam morti ac miseriis obnoxiam. Tale quid enim significari nomine carnis et sanguinis, alibi satis a nobis ostensum est, ut 1 Cor. 15. et Gal. 1., ac potissimum ad illud Eph. 6.: *Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem.*

Pro *similiter* Graece non est ὁμοίως, sed παραπλησίως, quo adverbio, siquidem etymon ejus spectetur, non absoluta prorsus similitudo significatur, sed quae prope rem attingat. Unde Augustinus conc. 16. in Psalm. 118. legit: *propemodum.* Nos dicere possemus: *Ferme similiter.* Verum Graecis scriptoribus saepe sic usurpatur, ut idem sit, quod ὁμοίως; adeo ut Chrysostomus adverbium illud peculiariter urgeat adversus haereticos veritatem assumptae carnis in Christo negantes; tamquam dicat Apostolus, Christum non juxta phantasiam, sed plane similiter, ut nos, carnis et sanguinis commercium subiisse, id est vere proprieque factum esse hominem mortalem. Qua in re Chrysostomum etiam caeteri Graecorum sequuntur. Alioqui dicere quis posset, idcirco Paulum usum fuisse vocabulo παραπλησίως, ut innueret eam inter nos et Christum differentiam, quam expressit cap. 5., dicens: *eum tentatum esse per omnia pro similitudine, absque peccato.* Naturam enim nostram et mortalitatem assumpsit, non peccatum.

Ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est diabolum. Quoniam, ut dictum est, caro et sanguis non nudam significat humanam naturam, sed mortalem, ideo causam adjungit, cur mortalem assumpserit Christus, scilicet *ut* mortem subiret, et *per mortem destrueret,* Graece *aboleret, evacuaret,* id est potestate exueret *diabolum, qui mortis imperium* in nos obtinebat. Non dubium sane, quin Deus semper et vitae, et mortis imperium sibi servaverit, de quo scriptum est 1 Reg. 2.: *Dominus mortificat et vivificat,* et Ecclesiastici 11.: *Mors et vita a Deo sunt.*

Dicitur tamen *diabolus habuisse mortis imperium,* quia per peccatum, quod primo homini suggessit ac persuasit, et per quod totum genus infecit, tenebat eum cum tota posteritate morti obnoxium; non quidem aliquo jure suo, sed Dei permissione, cujus justitia sic voluit hominem transgressorem puniri. Igitur *imperium* intelligitur potestas non juris, sed facti, juste tamen a Deo permissa. Nam diabolo seductori nihil in hominem seductum justi juris competebat. Unde nec diabolo pretium nostrae redemptionis fuit solvendum, sed Deo, cui ad mortem et gehennam eramus propter peccatum obstricti. Congruebat autem justitiae divinae ut ab hac obligatione genus humanum non solveretur, nisi per mortem ejus, qui idoneus esset pro omnibus satisfacere. Qui quidem solus est filius Dei incarnatus. Ex his porro apparet, mortem utrobique in hac sententia sumi eodem modo, scilicet pro morte corporis. Nam et in verbis proxime sequentibus eadem manet acceptio. Quamquam verum est, secundo loco plus aliquid latenter nobis insinuari, scilicet diabolum ita mortis hujus temporalis imperium habuisse, ut per eam homines in aeternam mortem pertraheret.

15. *Et liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti.* Graeca sic sonant: *Et liberos redderet,* sive *libertati restitueret eos, quicumque metu mortis* etc. De electis est sermo, qui soli Christo dati sunt a Patre. Hos enim omnes, imperio mortis subtractos, in libertatem Christus asseruit. *Erant* autem *metu mortis per omnem vitam obnoxii servituti,* quemadmodum et reliqui homines, quia vitam agebant in misera quadam servitute, dum, mortis imaginem semper ante oculos ferentes, ejus metu prohibebantur, ne puram voluptatem et gaudium ex ulla re perciperent; imo et eodem metu compellebantur interdum ad scelera perpetranda. Quamvis enim fuerint alii, qui animum suum per philosophiam confirmasse viderentur adversus timorem mortis, nihil tamen solidae consolationis invenerunt, ne illi quidem, qui tradiderunt animarum immortalitatem; tum quia sola eam tenebant opinione, tum vero quod corporum a morte resurrectionem prorsus ignorarent.

Quaeritur, quomodo liberaverit nos Christus, cum nemo sit hominum, qui mortem effugiat. Quidam liberationem hanc exponunt a mortis terrore, quem nobis ademit Christus, spem certissimam praebens immortalitatis post hujus vitae exitum consequendae. Sed parti praecedenti, qua dicitur Christus morte sua diabolum spoliasse mortis imperio, magis est consentaneum, ut hic intelligatur ab ipsa morte nos liberasse, non ut eam non patiamur, sed ut in ea non maneamus, quomodo mansurus est, de quo Joannes 1. Epist.: *Qui non diligit, manet in morte. Nos autem,* ut ibidem dicitur, *scimus, quia translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres.* Haec igitur est vera et certa consolatio fidelium adversus metum mortis, quod non dubitent, si in Christo maneant, quin ab hac morte corporis per beatam resurrectionem aliquando sint liberandi. Nam impiis resurrectio non erit a morte liberatio, sed transitus ad mortem deteriorem.

Potest tamen haec sententiae pars et aliter accipi, ut sensus sit: Qui timore mortis, quam lex minatur, legi serviliter parebant, nec animum attollebant in spem bonorum coelestium, quae lex non promittebat. Tales erant plerique Judaei, ac de his proprie loqui videtur Apostolus, quoniam continuo subjicit, quod *Christus semen Abrahae apprehendit.* Et haec est illa servitus, de qua passim loquuntur Scripturae. Ab ea Christus suos liberat, dum per fidem proponit bona coelestia, et inspirat cordibus caritatem, quam merito mortis suae, ut omnem aliam gratiam, ipse nobis promeruit, qua legi pareatur ex amore justitiae.

16. *Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahae apprehendit.* Verbum *apprehendit* utrobique praesentis temporis est, ex Graeco ἐπιλαμβάνεται. Alii, vitandae ambiguitatis causa, ver-

tunt: *assumit;* sed eo verbo vim Graeci vocabuli non exprimunt, utpote quod non simpliciter assumere aut accipere significat, sed *apprehendere, vindicare, manum injicere in rem aliquam.* Unde Chrysostomus putat, sumptam esse metaphoram ab iis, qui fugientes, seu feras seu homines, insequuntur et comprehendunt, ut sensus sit, Christum non angelicam naturam, sed humanam, velut aversam et fugientem, apprehendisse, sibique copulasse. Chrysostomo Theophylactus et Oecumenius astipulantur. Veruntamen hic sensus habet incommodum, tum quia praesentis temporis verbum, quo non temere usus est Apostolus, mutat in praeteritum; tum quia *apprehendere angelos,* pro eo, quod est, angelicam naturam assumere sibique copulare, nihilo mollius sonat, quum *apprehendere homines,* pro eo, quod est, humanam sibi adjungere naturam. Quo tamen modo nemo locutus est.

Ac priori quidem incommodo videtur occurri posse, si cum Latinis expositoribus urgeamus adverbium *nusquam.* Id enim ita exponunt: *Nusquam angelos apprehendit,* id est: In nulla Scriptura legitur quidquam de angelica natura a Christo assumpta, vel assumenda. At de humana legitur, ubi scriptum est: *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Dico: Cum Latinis; nam illius adverbii rationem Graeci interpretes non habent. Vix enim reperias, ubi Graecum δήπου ad locum referatur, sed passim significat asseverationem vehementiorem. Unde alii vertunt: *Non enim videlicet,* aut: *Neque enim sane angelos apprehendit.* Syrus autem interpres adverbium illud, velut redundans, omnino neglexisse videtur.

At vero posterius incommodum, simul et proprietas Graeci verbi magis etiam nos cogunt cum F. Ribera ad investigandum sensum aliquem convenientiorem. Dixerat Apostolus, Christum participasse carni et sanguini, ut morte sua liberaret eos, qui timore mortis erant per totam vitam obnoxii servituti. Eam liberationem ita nunc explicat, ut ostendat, non ad angelos pertinere, quippe qui sunt immortales, et a timore mortis immunes, sed ad solos homines. Explicat autem eo vocabulo, quod, ut diximus, *apprehendere* seu *vindicare* significat. Vindicantur autem, qui in libertatem asseruntur.

Itaque sensus esse videtur hujusmodi: Christus enim non angelos, sed nos homines e potestate diaboli mortis imperium habentis eripiens, velut injecta manu apprehendit, ac sibi vindicat et in libertatem asserit. Porro quamvis sententia vera sit de omnibus angelis, tam malis, quam bonis; nullos enim angelos Christus a morte liberavit: videtur tamen Apostolus solum ad bonos respicere, de quibus nimirum in superioribus locutus fuit. Nam diabolum proxime ex adverso statuerat tamquam mortis principem, e cujus potestate sint eripiendi captivi.

Per *semen Abrahae* quidam accipiunt totum genus electorum ex Judaeis et gentibus. Id enim est spirituale semen Abrahae, juxta illud Rom. 9.: *Qui filii sunt promissionis, aestimantur in semine.* Alii, quod est probabilius, carnalem Abrahae posteritatem intelligunt, non quod ea sola aut tota apprehendatur a Christo, sed quia peculiariter ad illum populum pertinebant promissiones patribus factae, Paulo teste ad Rom. 9. et 15. Loquitur autem hoc pacto in gratiam Hebraeorum, ad quos scribit; cum alioqui generaliter ac plane dici potuisset: Non angelos, sed homines apprehendit. Quamquam id etiam observandum est, Apostolum tota hac Epistola gentium vocationem prudenter dissimulare, sive quod ejus mentio parum grata esset Hebraeis, sive quod instituto suo non necessaria.

17. *Unde debuit per omnia fratribus similari.* Concludit rationem in hunc modum: Christus apprehendit et in libertatem vindicat semen Abrahae, atque in genere homines electos; quod quidem facit eos sanctificando, velut Pontifex, ut mox subjungitur; at vero, *qui sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes,* id est, ejusdem naturae sunt et conditionis, uti supra dictum est; *debuit ergo Chri-*

stus fratribus suis, id est electis, qui cum ipso futuri sunt ejusdem regni cohaeredes, ita per omnia similis reddi, ut, quemadmodum illi participaverunt carni et sanguini, ipse quoque participaret eisdem. Id enim est, ejusdem esse cum illis naturae et conditionis; videlicet hominem esse, eumque mortalem, et miseriis subjectum. Nam peccatum et ea, quae ad peccatum inducunt, ut sunt ignorantia, concupiscentia, ejusque motus, quoniam negotio sanctificationis adversantur potius, quam subserviunt, haudquaquam assumi a Christo Pontifice et sanctificatore nostro debuerunt. Unde cap. 4., cum simili prorsus sententia dixisset, *nos habere Pontificem per omnia tentatum pro similitudine,* diserte removet peccatum, addendo: *absque peccato.*

Ut misericors fieret, et fidelis Pontifex ad Deum. Explicatio est superioris argumenti a fine. Pontificis enim partes sunt, condolere populo, et causam ejus fideliter et ex animo apud Deum agere. Non potuit autem Christus condolere miseriae nostrae, et ex eo commiserationis affectu causam nostram agere apud Deum, nisi naturae simul et conditionis, hoc est, mortalitatis nostrae particeps esset. Ita cap. 4.: *Non enim habemus,* inquit, *Pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris.* Nomen Pontificis attributum Christo frequens occurrit in hac Epistola, ubi semper Graece est ἀρχιερεὺς, id est princeps sacerdotum, summus sacerdos.

Ex quo sane consequens est, esse et alios novi testamenti sacerdotes, quorum Christus sit princeps. Quod obiter annotamus propter haereticos, hujus Epistolae testimoniis quibusdam abutentes ad exterminandum sacerdotium novae legis incruentum, quod, ex institutione Christi, per ejus ministros in Ecclesia quotidie exercetur. Jam quod ait: *ad Deum,* diminute translatum est ex Graeco: τὰ πρὸς τὸν θεὸν; subauditur enim κατὰ, ut plenius vertendum fuerit, quemadmodum infra cap. 5.: *In iis, quae sunt ad Deum,* id est, ut Erasmus paraphrasi reddidit: In his, quae apud Deum forent agenda. Quod ipsum explicatur verbis sequentibus: *Ut repropitiaret delicta populi.* Graece: *ad propitiandum,* id est, ad expiandum peccata populi. Sacerdotis enim officium est, Deum populo placatum reddere. *Populum* autem dicit vel universum coetum electorum, vel potius eam gentem, quam paulo ante vocavit *semen Abrahae,* cui salus fuerat promissa.

18. *In eo enim, in quo passus est ipse tentatus.* Male et contra fidem Graecorum exemplarium et veterum Latinorum in quibusdam codicibus, addita conjunctione, legitur: *passus est enim et tentatus.* Nec amplius est in Graeco, quam: *In quo enim passus est ipse tentatus.* Quod hunc sensum habet: Per hoc, quod ipsimet contigit tentatum esse etc.; notandum est enim, in Graeco non esse aoristum ἔπαθεν, qui legitur infra cap. 5. et 13., et 1 Petr. 2. atque alibi, quoties Scriptura Christum pro nobis passum testatur, sed praeteritum πέπονθεν, quo solent uti Graeci, dum significare volunt, cuipiam aliquid accidisse. Quem Graecismum B. Hieronymus imitatur epist. 85., dum ait: *Quid patitur mensarum et viduarum minister, ut* etc., id est: Quid ei evenit? Quid illi contigit? Nam illa ibi est vera apud Hieronymum lectio, a quibusdam mutata, quia non intellecta. Sensum hunc clare expressit Oecumenius. Sed et ipse locus eum postulat, cum alioqui sine conjunctione non cohaereat oratio, nec in parte sequenti duo repetantur verba: *qui patiuntur et tentatur,* sed posterius solum. Illud *in eo* causale est, ut Rom. 8.: *In quo infirmabatur per carnem.*

Potens est eis, qui tentantur succurrere. Sensus Apostoli est: Christum ex eo, quod ipse tentatus est, *posse,* id est, idoneum esse et accommodatum *ad succurrendem aliis, qui tentantur.* Loquitur de Christo ut homine. Est autem homo quisque propensior ad opitulandum miseris, si et ipse miserias fuerit expertus. Unde dicit illa apud poëtam: *Non ignara mali miseris succurrere disco.*

Restat explicandum, de qua tentatione sermo sit in utraque parte. Sunt enim, qui Christum *tentatum* interpretentur, hoc est, sollicitatum ad peccandum, sive a diabolo, sive a Judaeis. Alii tentatum dicunt, id est, interrogatum atque examinatum ab iisdem, ut de eo caperent experimentum, qui esset, quid sciret, quid ageret aut quid posset. Sed illi multo rectius, qui *tentationem* hanc exponunt de laborum, dolorum, mortis, caeterorumque malorum perpessione, quod his tentari soleant homines, et per experientiam cognosci, quales sint. Hujusmodi suas tentationes agnovit Christus, dicens ad discipulos: *Vos estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis,* Luc. 22. De his etiam Jacobus Apostolus agit, cap. 1. suae Epist. dicens: *Omne gaudium existimate, cum in tentationes varias incideritis.* Denique hoc sensu etiam infra cap. 4. dicit Apostolus, Christum fuisse tentatum per omnia. Caeterum in posteriori parte prorsus apparet intelligi tentationes peccatorum; dixerat enim: *Ut repropitiaret delicta populi.*

CAPUT TERTIUM.

Unde, fratres sancti, vocationis coelestis [1]) participes, considerate Apostolum [2]) et Pontificem [3]) confessionis nostrae, Jesum, 2. qui fidelis est ei, qui fecit illum, sicut et Moses in omni domo ejus [4]). 3. Amplioris enim gloriae iste prae Mose dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricavit illam. 4. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo; qui autem omnia creavit, Deus est [5]). 5. Et Moses quidem fidelis erat in tota domo ejus tamquam famulus in testimonium eorum, quae dicenda erant; 6. Christus vero tamquam filius in domo sua; quae domus sumus nos, si fiduciam et gloriam spei usque ad finem firmam retineamus. 7. Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus [6]): Hodie si vocem ejus audieritis, 8. nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, 9. ubi tentaverunt me patres vestri [7]); probaverunt et viderunt opera mea 10. quadraginta annis; propter quod infensus fui generationi huic, et dixi: Semper errant corde. Ipsi autem non cognoverunt vias meas, 11. sicut juravi in ira mea [8]): Si introibunt in requiem meam. 12. Videte, fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum [9]) incredulitatis, discedendi a Deo vivo [10]); 13. sed adhortamini vosmet ipsos per singulos dies, donec Hodie cognominatur, ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati [11]). 14. Participes enim Christi [12]) effecti sumus, si tamen initium substantiae ejus usque ad finem firmum retineamus [13]), 15. dum dicitur: Hodie [14]), si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra,

---

[1]) Cap. 3, 14. [2]) Cap. 3, 4. Joan. 17, 18. 20, 21. [3]) Cap. 5, 10. 21. [4]) Vers. 6. Cap. 4, 9. 1 Tim. 3, 15. 1 Petr. 2, 5. 9. seq. 4 Mos. 12, 5.—7. [5]) Cap. 2, 10. Eph. 3, 15. [6]) Psalm. 94, 7. 8. [7]) 2 Mos. 17, 2. 7. [8]) 4 Mos. 14, 23. 28. 30. 35. [9]) 5 Mos. 29, 18. [10]) Cap. 10, 31. 5 Mos. 5, 22. Matth. 10, 28. [11]) 1 Mos. 3, 13. 2 Thess. 2, 10. [12]) Cap. 1, 9. [13]) Cap. 6, 12. 10, 36. Rom. 8, 25. [14]) Cap. 4, 7.

quemadmodum in illa exacerbatione. 16. Quidam enim audientes exacerbaverunt, sed non universi, qui profecti sunt ex Aegypto per Mosem. 17. Quibus autem infensus est quadraginta annis? Nonne illis, qui peccaverunt, quorum cadavera prostrata sunt in deserto[1])? 18. Quibus autem juravit non introire in requiem ipsius, nisi illis, qui incrudeli[2]) fuerunt? 19. Et videmus, quia non potuerunt introire propter incredulitatem.

SUMMARIUM CAPITIS TERTII.

Praefert Christum Mosi, tamquam Dominum famulo. Deinde exemplo Patrum, qui ob incredulitatem terra promissa exclusi sunt, deterret Hebraeos ab apostasia a Christo, ne et ipsi coelo excludantur.

1. *Unde, fratres sancti, vocationis coelestis participes.* His, quae proxime de Christo Pontifice dixit, aptam et brevem subjicit exhortationem, qua fidem Hebraeorum in Christum excitet, simulque viam paret ad aliam doctrinae partem. *Fratres* eos appellat, aut secundum carnem, sicut Rom. 9.: *Pro fratribus meis,* inquit, *qui sunt cognati mei secundum carnem;* aut *fratres* religione, quomodo passim in Apostolicis literis fratres vocantur omnes Christiani. *Sanctos* autem quo sensu eosdem vocet, satis in aliarum Epistolarum commentariis explicatum est. Nam etsi non singuli fideles sancti sint, ipsa tamen Ecclesia seu fidelium societas vera pollet sanctitate et justitia. Dicit autem *coelestis vocationis participes,* quod ad haereditatem regni coelestis a Deo vocati sint; non quomodocumque, sed vocatione efficaci per fidem in Christum. De quo subjungit:

Considerate Apostolum et Pontificem confessionis nostrae, Jesum. Multi codices addunt *Christum,* prout in Graeco et Syriaco legitur. Quidam interpretes Latini pro *Apostolo* malunt *legatum,* et *professionem* pro *confessione.* Sed hae voces *Apostolus* et *confessio* adeo tritae sunt in scholis Christianis, ut improbum videatur ac parum religiosum alias reponere. Porro genitivus ille: *confessionis nostrae,* pendet ab utroque nomine praecedente *Apostolum et Pontificem.* Monet enim Hebraeos suos Paulus, ut attente considerent et perpendant, quis et quantus sit Christus Jesus, et quod ejus officium. Duplicem enim personam sustinere Apostoli et Pontificis. Apostoli quidem, id est, legati a Patre missi, ad annuntiandum salutem et pacem populo Judaico. Sic enim ipse ait: *Non sum missus, nisi ad oves, quae perierunt domus Israël,* Matth. 15. Et de eo Paulus: *Dico Christum Jesum ministrum fuisse circumcisionis, propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum; gentes autem super misericordia honorare Deum,* Rom. 15.

Ex quibus intelligitur, Christum non gentium, sed Judaeorum fuisse Apostolum, tametsi ad gentes postea suos Apostolos miserit. Pontificis autem gerit personam, quatenus Deum populo reddit propitium, idque sacrificio sui corporis oblato in cruce, sicut infra docebit Apostolus. Hoc autem officium non solis impendit Judaeis, sed omnibus electis.

At quo sensu vocatur *Apostolus et Pontifex confessionis nostrae?* Quidam sic exponunt: Quem nos Apostolum et Pontificem confitemur. Alii sic: Aposto-

---

1) 4 Mos. 14, 29. 32. 33. 36. 2) 5 Mos. 1, 32. 45.

lum et Pontificem nostrae confessionis, id est, fidei seu doctrinae, quam nos profitemur. Quae est Graecorum interpretatio, eademque germanior. Nam et infra cap. 4. et 10. *confessionem* accipit Apostolus ad hunc modum, scilicet pro fide confessa. Similiter alibi, ut 2 Cor. 9. et 1 Tim. 6. Vocabatur autem fides *confessio*, quod eam publice profiterentur fideles, quando baptismi mysteriis initiabantur. Erat ergo Christus confessionis eorum Apostolus, quia doctrinam fidei, quam tenebant et profitebantur, ipse per se eis annuntiaverat. Erat et Pontifex confessionis ipsorum, quoniam et hoc Pontificis est, verae religionis doctrinam populo confitendam tradere.

2. *Qui fidelis est ei, qui fecit illum.* Id est: *qui constituit eum*, quomodo vertit Erasmus. *Fecit*, inquam, seu constituit Apostolum et Pontificem. Ita 1 Reg. 12.: *Dominus, qui fecit Mosem et Aaron*, id est, constituit praefectos populi. Non ergo significatur his verbis, Christum esse facturam Dei, quod tamen Catholico sensu concedi potest, si respiciatur ad humanam ejus naturam; sed factum esse Apostolum et Pontificem, quod ante non erat; sicut et cap. 1. dicitur *melior angelis effectus.* Qua ratione etiam Petrus Act. 2. de eo pronuntiat, quod *Dominum eum et Christum fecit Deus. Fidelis est* autem *ei, qui praefecit ipsum*, id est Deo, ut qui nihil faciat extra voluntatem ejus, nec aliud spectet quam utilitatem ejus et gloriam. Notandum, e Graeco verti posse: *Quod fidelis sit ei*, quomodo verterunt Erasmus et Hentenius, ut significetur, quid de Christo Apostolo et Pontifice suo considerare debeant Hebraei, nempe quod sit fideles ei, qui fecit ipsum, sicut etc. Sed vulgata versio magis praebet locum sequenti probationi: *Amplioris enim* etc., quemadmodum bene observavit Adamus.

Sicut et Moses in omni domo ejus. Graece: *In tota domo ejus*, quomodo vertit infra v. 5. Respicit Apostolus ad locum Num. 12., ubi Deus ipse de Mose sic loquitur: *Qui in omni domo mea fidelissimus est*, Hebraice *fidelis.* Hic de constructione nonnulla disceptatio est. Recentiores enim quidam partem hanc: *in omni domo ejus*, referunt ad illud praecedens: *Qui fidelis est*, ut hic sit ordo syntaxeos: *Qui fidelis est ei, qui fecit eum; fidelis*, inquam, *in tota domo ejus, sicut et Moses.* Contra plerique, tam Graeci, quam Latini, referunt ad Mosem: *sicut et Moses in tota domo ejus fidelis fuit.* Et hi sine dubio rectius, non solum quia consonat hoc cum verbis modo citatis ex libro Num., nec non cum iis, quae hic paulo inferius habentur, ubi de Mose id ipsum repetitur, verum etiam, multoque certius ex eo, quia manifeste distinguit Apostolus in consequentibus inter Mosem et Christum, respectu domus Dei; quod nimirum Moses fuerit fidelis *in tota domo ejus*, tamquam famulus; Christus vero tamquam filius *super domum ejus* fuerit constitutus. Hoc enim discrimen efflagitant Graecae praepositiones, quibus illic Apostolus utitur, quemadmodum eo loco ostendimus. *Domus Dei* familia Dei intelligitur, id est, populus Israëliticus Deum habens Dominum, sicut nunc populus Christianus, ut infra significatur ibi: *Quae domus sumus nos.* Quamquam interdum idem ille populus a suo progenitore domus Jacob et domus Israël vocatur in Psalmis et alibi.

Est igitur haec Apostoli sententia: Christum, a Deo constitutum Apostolum et Pontificem, fideliter in utroque munere versatum esse; quemadmodum Moses in administratione populi Israëlitici sibi credita fidelem se praestitit. Confert Christum cum Mose, et quasi in eodem gradu collocat, quo facilius ad id progrediatur, quod instituit, ut videlicet Christum supra Mosen extollat.

Sed dices: Dudum demonstravit Christum angelis esse majorem; quid igitur nunc laborat, ut eum anteponat Mosi, quem utique angelis esse minorem in confesso est? Respondeo, tanti nominis apud Judaeos Mosen fuisse, qui ex Aegyptiaca servitute eos eduxerat, qui legem dederat, qui tot mirabilia patrarat, deni-

que qui, tamquam intimus Dei amicus, ore ad os cum eo fuerat locutus, ut facile in eam ducerentur opinionem, qua putarent illum angelis praestare, quos Scriptura non amicos Dei, sed ministros appellat. Opus igitur fuit, ut propriis argumentis doceret Apostolus, quanto Christus sit Mose major. Facit autem id argumentis duobus, quorum unum est, quod proxime sequitur.

3. *Amplioris enim gloriae iste prae Mose dignus est habitus.* Genitivum Graecum retinuit interpres, cum Latina consuetudo potius ablativum postulet: *Ampliore, seu majore gloria dignus.* Quamquam et Latinus Poëta, Graecam phrasim imitatus, dixit: *Magnorum haud indignus avorum.* Supplendum est autem: *Tanto ampliore gloria* etc., ut respondeat ei, quod sequitur: *Quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricavit illam.* Rursum interpres genitivum retinuit *domus*, Graece τοῦ οἴκου. Qua re multi Latinorum expositorum decepti, mire sudarunt in eruendo sensu hujus partis. Erasmus planissime totam periodum vertit ad hunc modum: *Tanto namque majore gloria, quam Moses, hic dignus est habitus, quanto majorem habet honorem is, qui construxit domum, quam ipsa domus.* Ostendit Apostolus hac parte, quid considerare velit suos Hebraeos; scilicet, Christum in sacris literis ampliori gloria et honore dignum habitum, id est, amplius multo honorari, quam Mosen, ut qui describatur opifex illius domus, in qua Moses fidelis fuisse memoratur; cum e diverso Moses tantum fuerit pars quaedam ejusdem domus, utpote unus ex populo Dei, cui praefectus erat. Absque dubio autem opifex et architectus sua domo major est, ut efficiens ejus causa. Materialem *domum* hic quidem intelligit Apostolus, sed ab ea ratiocinationem nostram traducit ad domum analogicam, cujusmodi fuit Israëliticus populus, opificem habens Deum.

4. *Omnis namque domus fabricatur ab aliquo.* Quasi dicat: Nulla domus fabricat se ipsam, sed ab alio fabricatur. Hic quoque de materiali domo loquitur, quod tamen de analogica domo similiter vult intelligi, id est de populo, cui praefectus fuit Moses.

Qui autem omnia creavit, Deus est. Elegantius in Graeco, retenta metaphora: *Qui autem omnia fabricavit, seu construxit, Deus est.* Item Syrus: *aedificavit.* Introducitur enim in Scripturis Deus ut faber et artifex, qui a fundamentis hanc mundi machinam suis manibus exstruxerit, Psalm. 8. et 10., et alibi saepe. Nullam quidem hic Scripturam profert Apostolus, qua probet, Christum fuisse ejus domus opificem, in qua Moses versabatur; sed ex iis, quae primo capite dixit, intelligendum relinquit, Christum esse Deum, rerum omnium auctorem. Ibi namque de eo dictum est: *per quem fecit et saecula.* Item: *portans omnia verbo virtutis suae.* Et illud denique e Psalmo: *Tu in principio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt coeli.* Qui autem coelum et terram fecit, omnia fecit.

Interim adversus Arianos observa, quam hic aperte significet Apostolus, Christum esse Deum, qui omnia creavit. Nisi enim hoc de Christo interpreteris, nulla ratione constare poterit hujus loci probatio. Simul attende, quo considerationem Hebraeorum perducat de Christo Apostolo et Pontifice. Nam semota paulisper disputatione de Pontifice, cui in sequentibus locum servat, docet, Christum in eo quidem, quod Apostolus fuit Judaicae gentis, aliquid habere cummune cum Mose, qui in eo populo simile gessit officium, videlicet divinae voluntatis ad populum interpres; caeterum in ipso aliud etiam ac praecipue spectandum, quo longe supra Mosem emineat, quod nimirum Deus sit, omnium rerum effector, et proinde etiam illius domus fabricator, in qua Moses, ut pars et membrum quoddam, etsi aliis praepositum, comprehendatur. Tamquam uno verbo dicat: Christus Mosem fecit; igitur eo major est, et tanto quidem, quanto major opifex opere.

5. *Et Moses quidem fidelis erat in*

tota domo ejus, tamquam famulus. Hoc alterum est argumentum, quo Christum ostendit Mose majorem esse. Utitur autem Graeca voce θεράπων, quae famulum seu ministrum significat, cum in Hebraeo sit *servus,* Num. 12., ad quem locum adhuc Apostolus respicit. Unde et Hieronymus ibi vertit: *At non talis servus meus Moses, qui* etc. Verum scriptor Epistolae suo more Scripturam allegat juxta versionem LXX. interpretum, apud quos eo loco θεράπων, non δοῦλος legitur. Idque forte eo magis Paulo placuit, ne servi nuncupatione nimium deprimere Mosem existimaretur. Itaque satis habuit eum ministrum appellare, quomodo familiae cujuspiam dispensator minister est domini, a quo familiae cura ei demandata est.

In testimonium eorum, quae dicenda erant. Non liquet, utrum haec pars referenda sit ad illud anterius: *Fidelis erat*, an ad istud posterius: *tamquam famulus.* Nisi quod aptius conjungi videatur cum illo priore, ut sit sensus: Mosem, non ut dominum, sed ut famulum in tota illa domo Israëlitica fideliter versantem, bona et integra fide retulisse populo, quaecumque a Deo jubebatur illi nuntiare. Quem constructionis ordinem conspicere est in Syra versione. Partem hanc Erasmus in paraphrasi trahit ad Christum et Evangelium, significans eam ita supplendam: *Quae dicenda erant* a Christo. Moses, inquit, typos tantum ac umbras rerum adferebat earum, quas post Christus erat explicaturus. Unde et vertit: *Quae post dicenda erant.* Atqui in textu nihil est, quod ad hunc sensum invitet. Imo vero participium Graecum λαληθησομένων rem paulo post futuram designat, ut proinde non alia significentur, quam quae ab ipso Mose dicenda erant ad populum. Quod intelligens Syrus interpres, ita supplevit: *Quae dicenda erant per manum ipsius,* id est per ipsum, scilicet Mosen.

Sensus igitur est, quem dixi, Mosen fideliter functum fuisse officio perferendi ad populum mandata Dei. Nam quod ait: *In testimonium* sive *in testificationem,* idem est, quod *in annuntiando et exponendo*, vel potius *ad annuntiandum et exponendum;* ut subaudiatur *constitutus,* aut simile quid. Neque enim testimonium in sacris literis solum intelligitur, ubi testes adhibentur ad probandum aliquid, sed saepe sumitur pro nuda cujuspiam asseveratione, praesertim si ejus auctoritas fidem mereatur, ut Joan. 1., ubi de Joanne Baptista dicitur: *Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine*, id est, venit ut praeco ad annuntiandum hominibus veram lucem, quae est Christus. Ita Christus ipse de se apud Pilatum: *Ad hoc,* inquit, *veni in mundum, ut testimonium perhibeam veritati,* Joan. 18., id est, ut palam praedicem hominibus veritatem.

6. *Christus vero tamquam filius in domo sua.* Graece et Syriace: *Super domum suam.* Sunt enim tam in Graeco, quam Syriaco praepositiones diversae in hac parte, ubi de Christo agitur, et in superiore, ubi de Mose. Et eadem phrasi dicitur Christus *sacerdos magnus super domum Dei,* infra cap. 10. Est autem hic sermo imperfectus, quem Erasmus sua versione ita perficit: *At Christus tamquam filius administravit domum ipsius.* Alius quidam sic: *Christus autem, ut filius, qui domui suae praeest.* Verum respicienti ad partem praecedentem potius videbitur hoc modo supplendum, quod hic dicitur: *Christus autem fidelis fuit, tamquam filius constitutus super domum suam.* Sic enim ipse Christus loquitur in eo Psalmo, in quo ei dicitur: *Filius meus es tu. Ego,* inquit, *constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, praedicans praeceptum ejus.* Ubi observa, eandem esse Graecam praepositionem, quae hoc loco, eidemque casui junctam.

Caeterum, quod Erasmus vertit *ipsius,* et non *suam,* quasi possit etiam ad Patrem referri, non recte se habet. Nam in Graeco relativum est reciprocum αὑτοῦ, cum aspiratione, id est *sui ipsius;* sicut et apud Matthaeum sub finem cap. 7. se-

mel et iterum: *Qui aedificavit domum suam,* non *ipsius.* Sed bene, quod in paraphrasi id correxit, urgens ac repetens, quod Christus, ut filius, versatus fuerit in domo sua, quodque suam ipsius domum administraverit. Eadem enim est domus Dei et Christi, Patris et Filii.

Hic igitur inter Mosen et Christum, curam et administrationem habentes domus Dei, tres indicantur differentiae, quibus excellentia Christi prae Mose declaratur. Prima, quod Moses tamquam famulus, Christus tamquam filius administrationem habuerit. Secunda, quod ille fidelis in Domini, iste in domo sua. Tertia, quod ille tantum in domo, hic etiam supra domum. Nam etsi Christus quoque famulus ac servus Dei fuerit per naturam assumptam, dicente Apostolo, quod *semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens* Phil. 2., atque hac ratione dici possit in domo Domini versatus, quoniam tamen idem ipse Dei Filius est, manifeste et ex omni parte constat discrimen jam datum. In eo namque Christus ut Filius Dei consideratur, qua ratione supremus est omnium Dominus.

Addamus et quartam differentiam hic insinuatam, quod Moses in domo veteri, Christus super domum novam constitutus sit, id est, super Ecclesiam novi testamenti. Sic enim consequenter eam domum exponit Apostolus, dicens: *Quae domus sumus nos.* Addi potest et quinta, consequens ex superioribus, quod Moses tulerit legem non suam, sed Dei, in cujus domo versabatur; ut proinde nec proprie legislator fuerit, sed tantum alienae legis ad populum annuntiator ac perlator; Christus vero, velut domus suae dominus, suam ac propriam legem tulerit, ideoque proprie legislator sit, ac dici debeat.

Quae domus sumus nos. Graece: *Cujus domus sumus nos.* Syriace: *Et domus ejus nos sumus.* Significat, fideles esse domum Christi, quod eam tamquam familiam suam Christus Dei Filius regat, et in ea per fidem habitet; sicut dicitur Phil. 3. Haec Christi Ecclesia est, quae alibi domus Dei vocatur, ut Joan. 2. et 1 Tim. 3.

Si fiduciam et gloriam spei usque ad finem firmam retineamus. Latens est transitus ad exhortationem, qua aperte quidem ad spei perseverantiam, tacite autem ad fidem retinendam Hebraeos excitat. Atque in eo argumento persistit paene usque ad finem proximi capitis. Pro *fiducia* Graece est παῤῥησία. Quae quamquam apud auctores Graecos fere significet libertatem et loquendi audaciam, saepe tamen, praesertim in Apostolicis literis, accipitur pro fiducia seu confidentia, qua quis cum securitate quadam fertur in bonum, quod sperat.

Gloriam interpres pro *gloriatione* posuit, sicut habetur in Graeco et Syriaco. Vocat autem Apostolus gloriationem spei, vel ipsam spem, de qua gloriamur, quomodo nonnulli intellexerunt illud Rom. 5.: *Gloriamur in spe gloriae filiorum Dei;* vel gloriationem, qua cum gaudio felices nos praedicamus ob spem certam coelestium bonorum; quomodo idem locus Epist. ad Rom. rectissime intelligitur. Cum enim Hebraei ex fide spem atque fiduciam de bonis promissis animo concepissent, ac de ea spe auderent etiam palam gloriari, hortatur eos Apostolus, ut non modo fiduciam illam, verum etiam gloriationem istam usque ad exitum vitae firmam et inconcussam retineant. Nec moveat, quod Graecum adjectivum βέβαιαν, *firmam,* non ad gloriationem, quod Graece est καύχημα, neutri generis, sed tantum ad fiduciam, παῤῥησίαν, referri posse videatur. Refertur enim ad utrumque per zeugma quoddam, etsi minus usitatum. Neque enim scriptores sacri semper exactam servant rationem grammaticae. Id moneo, ne quis codicibus Graecis facile mendum adscribat.

Porro nequaquam ex hac Apostoli sententia consequens est, solos eos, qui perseveraturi sunt, id est solos electos, esse in Ecclesia; quasi sentiat, non aliter nos esse domum Christi, nisi spem firmam usque ad finem teneamus. Tantum enim id vult, frustra nos esse domum Dei, *nisi*

fiduciam etc. Nam, ut dictum est, ad perseverantiam hortatur Hebraeos, ne inutile eis sit, bene incepisse; quasi dicat: Si non perseveraveritis, perinde vobis erit, atque si numquam fueritis domus Dei.

Sunt, qui Apostolum interpretentur de domo stabili, et cum Christo permansura; sed hic sensus principium petere videtur. Priorem autem sensum confirmat sermo plane similis, infra hoc cap.: *Participes enim Christi effecti sumus, si tamen* etc.

Ex utraque autem sententia, sicut et ex omnibus Scripturis, nos ad perseverantiam exhortantibus, clarissime refelluntur hujus temporis errores, fidem ac justitiam semel habitam amitti non posse, et unumquemque Christianum certo credere debere, quod sit praedestinatus, et vitam aeternam habiturus. Quorsum enim exhortatio, ne amittas, quod amittere non potes, quodque certa fide tenes te non amissurum? Unde stupenda est sectariorum impudentia, qui ex hoc eodem loco fidem suam specialem stabilire non verentur; quasi, quicumque recte confidit et sperat, certus esse debeat, se id, quod sperat, infallibiliter consecuturum, cum possit suo vitio re sperata frustrari.

7. *Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus.* Coeptam exhortationem prosequitur, denuntians interitum et exclusionem a requie promissa, si non in fide et obedientia Christi permaneant. Facit autem id adductis in medium verbis Davidis e Psalm. 94., quibus ille patres eorum simili quodam modo cohortatus fuit ad audiendiam vocem Domini. Caeterum pendet oratio usque ad eum locum: *Videte fratres;* ut non inepte quidam admoneant, totum, quod intercedit ab ea parte: *Sicut dicit* etc., includendum esse parenthesi. Sic enim contextus redditur magis dilucidus. Citat autem Apostolus auctorem testimonii Spiritum sanctum, non Davidem, non quasi dubium sit, an a Davide conscriptus sit Psalmus; id enim affirmat cap. sequenti; sed quo majori cum reverentia testimonium suscipiatur, magisque moveat eos, quorum causa adducitur. Utrumque Christus expressit interrogatione sua Matth. 22.: *Quomodo David in spiritu vocat eum Dominum?* Ideo nempe, quia non a semet ipsis, sed a Spiritu sancto inspirati, locuti sunt sancti Dei homines. 2 Petr. 1.

8. *Hodie si vocem Ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra.* Refert Apostolus haec verba, non ut dicta generaliter ad omnes cujuscumque temporis Judaeos, aut generalius ad omnes homines, sed, ut superius indicavi, ad Israëlitas, qui erant tempore Davidis. Tale enim est, quod dicit: Sicut his verbis olim Spiritus sanctus per Davidem admonuit populum Israëliticum, ne per infidelitatem recederet a Deo, sic et ego vos moneo, videlicet meis verbis infra positis: *Videte, fratres, ne forte* etc. Itaque adverbium *hodie* de eodem tempore exponendum est; ac fortasse pertinet ad certum quendam diem, quo ad festum aliquod celebrandum populus erat convocatus; quasi dicat David: Hoc die festo, *si vocem ejus* etc. Sic enim post Hesselium exponit Adamus. Quamquam Apostolus in sequentibus, haec eadem allegorice tractans, ad omnes fideles, et ad omne tempus hujus vitae accommodat.

Sed quid sibi vult exhortatio Psalmistae: *Si vocem Ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra;* cum eo ipso corda sua non obdurent, si vocem ejus audiant? Audire enim, usitatissimo more Scripturae, est obedire. Unde et Pagninus vertit: Si voci Ejus obtemperaveritis. Sic in Psalm. 80.: *Et non audivit populus meus vocem meam,* id est non obedivit. Et apud Evangelistas: *Hic est filius meus dilectus; ipsum audite.* Et: *Qui vos audit, me audit.* Respondeo, non minus usitatam esse in Scripturis simplicem et ab obedientia abstractam ejusdem verbi significationem, secundum quam facillima est expositio: *Si audieritis,* id est, auditu perceperitis *vocem Domini* sonantem in auribus vestris per ora Prophetarum ac ministrorum ejus, *nolite* adversus eam *corda vestra obdurare;* sicuti quondam, audita voce Domini legem dantis, corda sua obdurarunt

patres vestri in deserto; de quibus infra dicitur: *Quidam enim audientes exacerbaverunt.*

Dici etiam potest, ita dictum: *Si vocem Ejus audieritis, nolite obdurare* etc. sicut Christus Joan. 14.: *Si diligitis me, mandata mea servate,* ut sensus sit: Si vocem Domini auditis, id est, si vere estis obedientes voci ejus, id factis in posterum declarate, ac nolite posthac obdurare corda vestra, sicut patres vestri fecerunt in deserto. Sed utrique huic intellectui videtur obstare distinctio versuum, quae est in codicibus Hebraeis, ubi pars illa: *hodie si vocem Ejus audieritis,* cum verbis superioribus in eundem versum concluditur, hoc modo: Quia ipse est Dominus Deus noster, et nos populus pascuae ejus et grex manus ejus, hodie si vocem ejus audieritis. Qui versus a sequentibus separatus, totidem verbis legitur in Psalterio, quod Hieronymus ex Hebraeo convertit.

Unde quidam recentiores hanc Hebraeorum distinctionem secuti, sensum faciunt, qui videtur obvius: *Ipse est Deus noster, et nos populus ejus, si tamen hodie vocem ejus audierimus.* Sed habet hic sensus incommodum, quod secundam personam mutet in primam, *audieritis* in *audierimus.* Quocirca alii particulam *si* per *utinam* exponunt, sicut accipitur Luc. 19.: *Si cognovisses et tu.* Verum hujusmodi contortis interpretationibus nihil est opus. Neque tanti facienda est illa codicum Hebraeorum distinctio, quae non a sacris auctoribus emanavit, sed multo post adventum Salvatoris a Judaeorum Rabbinis, quos Massoretas vocant, facta est, ut ipsi etiam Judaei confitentur. Quo fit, ut non solum apud LXX. interpretes, verum apud alios quoque, qui sacros libros ex Hebraeo transtulerunt in Graecum, diversa distinctio passim reperiatur. Qua de re consule Genebrardum docte disserentem in Epistola ad lectorem praefixa ipsius in Psalterium commentariis.

Maneat ergo prima responsio, verbum *audiendi* generaliter accipi secundum primaevam ejus ac notissimam significationem, maxime quando huc invitat et cogit nos Apostolus, non eo solum, quod illa verba: *Hodie si vocem Ejus audieritis,* manifeste sub uno versu connectit sequentibus: *Nolite obdurare corda vestra,* idque non semel, sed tertio; verum etiam, quia cap. sequ., ad haec verba Psalmi respiciens, ita scribit: *Sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei ex iis, quae audierunt.* Ubi procul dubio audientiam ab obedientia separat.

Porro sciendum, nonnullos hanc partem ita accipere, tamquam Deus Pater de Filio loquatur ad Judaeos, admonens, ut, audita ejus voce in assumpta carne loquentis, praestent ei obedientiam. Unde et in praecedentibus ejusdem Psalmi contineri dicunt exhortationem, qua populus Judaicus excitatur ad salutare suum, id est Christum, quum venerit, recipiendum et adorandum. Qui sensus haud dubie pius est et appositus, sed utrum literalis, hic non disquiro.

Jam quod ait: *Nolite obdurare corda vestra,* tale est, ac si diceret: Nolite resistere verbis Domini loquentis. Durum enim est, quod non cedit, nec recipit impressionem agentis, sed agenti et imprimenti resistit. Itaque *durum cor* in Scripturis vocatur, quod resistit jussioni divinae. Quam cordis duritiam Stephanus significavit, quando cum exprobratione dixit Judaeis: *Vos semper Spiritui sancto resistitis,* Act. 7. Non diceret autem per Prophetam et Apostolum Spiritus sanctus: *Nolite obdurare corda vestra,* nisi utrumque esset in hominum potestate, obdurare corda sua et non obdurare, obedire et non obedire. Ex quo non perperam, ut ait Calvinus, sed certa et solida ratiocinatione colligitur, esse in nobis liberam formandi in Dei obsequium cordis facultatem, quamquam non ita, ut facere id homo possit, si non ei datum fuerit a Deo, omnium bonorum largitore, qui, *cujus vult, miseretur, et quem vult, indurat,* Rom. 9.; miseretur, impertiendo gratiam; indurat, gratiam non apponendo, quemadmodum

ait Thomas in hujus loci comment., secutus Augustinum diversis locis.

Sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto. In Hebraeo sic ad verbum legitur: *Sicut Meribah, sicut die Massah in deserto. Meribah* contradictionem, contentionem, litem significat, *Massah* tentationem. Quibus nominibus appellatus fuit locus in Raphidim, ubi populus Israëliticus adversus Deum et Mosem murmurasse legitur, quum laboraret aquae penuria, Exod. 17. Nam cum populus, ut ex textu liquet, dupliciter peccaret, jurgando contra Mosem et tentando Deum, vocatus est locus ille, sicut in Hebraeo habetur, duplici nomine *Massah* et *Meribah,* id est *tentatio* et *contradictio.* Ad hanc igitur historiam Exodi respexit Psalmistes. Est quidem similis hisoria Num. 20., sed tamen ab hac diversa ac multo posterior. Nec ad eam hic respicitur, quia nomina loci non conveniunt; tametsi sub una tentatione, suis nominibus expressa, caeteras etiam intelligere Psalmistam voluisse, nihil prohibet, imo valde probabile est.

Quod autem LXX., quorum versione Paulus utitur, sermonem variant, priori loco scribentes *sicut,* posteriore *secundum,* turbare nos non debet. Sensus enim idem est; nam *secundum diem* pro eo, quod est *sicut in die,* receptissimum est in sacris literis, ut Job 29., Jerem. 44., Dan. 9., Hos. 2. et alibi. Unde et interpretes indifferenter vertunt utrovis modo. Quare pro eo, quod vulgata versio habet: *secundum diem tentationis,* non debuit Erasmus vertere: *in die tentationis,* sed potius explicare phrasim, vertendo: *Sicut in die tentationis,* quemadmodum id, quod est in Hebraeo, vertit Hieronymus.

Ex his praeterea manifestum est, *exacerbationem,* quam pro *contradictione* reddiderunt LXX. interpretes, proxime non ad Deum referri, sed ad Mosem, qui, populo adversum se jurgante ac sibi contradicente, exacerbatus fuit. Veruntamen sicut ex consequenti in Deum redundavit contradictio, juxta quod alibi Moses dicit: *Non contra nos est murmur vestrum, sed contra Dominum,* Exod. 16., ita et ad Deum exacerbatio referri potest, quatenus injuria famuli Dominum attingit. Quod idcirco monendum duxi, quia videri potest Apostolus in sequentibus exacerbationem ad Deum referre.

Sensus igitur est: Ne obduretis corda vestra, sicut olim factum est a patribus vestris in eo loco, qui vocatus est exacerbatio seu contradictio; sicut, inquam, factum est eo tempore, quo Deum tentaverunt in deserto, nimirum ea tentatione quae nomen loco dedit.

9. *Ubi tentaverunt me patres vestri.* Deum ex abrupto loquentem David inducit, quo sermo sit vehementior; nam superiora erant verba Prophetae. Supplendum igitur: *Ubi, inquit Dominus, tentaverunt me patres vestri.* Quo tamen supplemento non egent, qui ab eo loco: *Hodie, si vocem Ejus audieritis,* esse dicunt verba Patris loquentis de Filio, cujus sententiae supra memini. Locale relativum *ubi* vel ad locum, qui dictus est *Meribah* et *Massah,* referri potest, vel ad *desertum.* Quod posterius magis placet, tum quia nomen deserti proxime praecessit, tum propter ea, quae sequuntur, ubi non unius loci aut temporis probatio significatur, sed quae facta est in deserto totis quadraginta annis. *Tentare Deum* est, dicto factove explorare ejus potentiam, scientiam, veritatem, providentiam vel aliud quidpiam, de quo fas non sit dubitare. Hujusmodi tentationes Dei praeter eam, quae supra dicta est, quam et aliae duae Exod. 15. et 16. descriptae praecesserant, adhuc aliae leguntur in libro Numerorum, adeo ut dicat Dominus Num. 14.: *Tentaverunt me jam per decem vices, nec obedierunt voci meae.* Quam tamen Domini querelam aliae quaedam tentationes adhuc secutae sunt, ut quae referuntur Num. 17. et 20.

Probaverunt, et viderunt opera mea. Graece addito pronomine: *probaverunt me.* Nam et apud LXX. sic legitur, et in Hebraeo, et in Latinis quibusdam, atque etiam in Psalmo ex Romana corre-

ctione. Hanc partem Adamus et Jansenius ita connectunt superiori: Tentaverunt me, quamvis probassent, id est experti me fuissent atque vidissent opera mea admiranda, ex quibus merito debebant intelligere, me omnia posse et in promissis esse veracem.

Alii vero plerique censent, idem diversis vocabulis repetitum *tentare* et *probare,* nisi quod probatio plus aliquid importet, videlicet exactum et serium explorandi studium, velut in re maximi momenti, sumpta metaphora ab iis, qui aurum aut argentum, sitne probum, diligenter examinant. Quo modo frequenter accipitur *probare* in Psalmis et alibi, ut 1 Thess. 5.: *Omnia probate, quod bonum est, tenete.* Horum expositio est: Non quomodocumque me tentaverunt, sed modis omnibus probarunt et explorarunt, ut, exempli gratia, dicentes: *Estne Deus in nobis? Quis dabit nobis aquas? Numquid et pacem poterit dare?* Et tamen viderunt opera mea magna et mirabilia, ut post omnem probationem nihil haberent causae, cur de meis promissis dubitarent. In Hebraeo quidem legitur: *opus meum* non *opera mea.* Sed singulare est positum pro plurali, quod in ea lingua frequens est.

Pars illa: *Quadraginta annis,* utrum Apostolo sit finis sententiae praecedentis, an inchoatio sequentis, haud satis liquet. Illud constat, apud Psalmistam esse novi versus initium, non modo secundum distinctionem Hebraeorum, verum etiam in codicibus Graecis diversarum editionum. Ecclesia quoque in officiis divinis non aliter distinguit. His accedit, quod ipse etiam Apostolus ea distinctione paulo post utatur, dicens: *Quibus autem infensus est quadraginta annis?* Unde Erasmus in annotat. et Sasboldus in comment. sentiunt, eo loco palam refelli distinctionem Graecorum interpretum eorum, qui partem hanc ad superiora referunt. Eadem est sententia Cajetani. Nec obest, quod post eam partem in textu sequatur illativa conjunctio *propter quod,* Graece διὸ, quae in oratione non postponitur, adeo ut Graecus scholiastes affirmet oportere sic legere: *probaverunt me et viderunt opera mea quadraginta annis;* deinde inferre, quasi ab alio principio: *Propter quod infensus fui* etc. Non obstat, inquam, quia sicut Latinorum *idcirco, ideo,* est communis ordinis, ita potest esse et illud διὸ. Quamquam si accuratius perpendas, est postpositivi duntaxat ordinis suapte vi, propter vim relativi in eo inclusam. Illud considerandum est, quod, quando populo Israëlitico Deus fecit illam cum juramento commi-nationem, non intraturum in requiem ipsius, nondum viderat opera Domini quadraginta annos, sed unum tantum, post quem poenas murmurationum pertulit annos quadraginta, ut merito hic dicatur: *Quadraginta annis infensus fui generationi huic.*

10. *Quadraginta annis; propter quod infensus fui generationi huic.* Graece: *generationi illi,* id est quae tunc erat. Apostolus apposuit de suo: *propter quod.* Id enim apud Psalmistam non legitur, tametsi recte subintelligitur. Pro eo, quod interpres hoc loco vertit: *infensus fui,* et in Psalterio: *offensus,* Graece est: προςώχθισα. Quae vox duplicem habet significationem; alteram, in sacris literis usitatam, offendi, fastidire, taedio affici. Sic apud LXX. Gen. 27.: *Taedet me vitae meae.* In qua significatione legitur item Lev. 18., Deut. 7., Ezech. 26., Eccl. 25. et 38. Interdum vero significat propinquare, appellere. Hinc est, quod secundum aliam versionem legitur in Psalterio: *Proximus fui generationi huic.* Ubi tamen intellige proximationem, qualis est, dum res appropinquat alteri, a qua laeditur, offenditur, detrimentum accipit, velut navis impingens in scopulum, et caput allisum ad trabem. Sic Deus quasi impegit in durum illum populum, offensus et irritatus ejus contra se murmurationibus aliisque peccatis.

Quo sane modo facile conciliantur diversae translationes Latinae ex Graeco, quarum una est Gallici Psalterii, correctore Hieronymo, quod habet *offensus,*

altera Psalterii vetustioris, quod Romanum vocatur, in quo legitur *proximus.* Utrumque recitat Ecclesia; alterum in festo Epiphaniae Domini, alterum in officio quotidiano. Veruntamen emendationi B. Hieronymi favet Hebraica veritas, quae ita sonat: *Fastidivi in generatione.* Pagninus quidem vertit: *Litigavi cum generatione,* sed Hieronymus ex eodem fonte Hebraeo: *Displicuit mihi generatio;* nam pronomen Hebraea non exprimunt, sed intelligendum relinquunt. Cum Hieronymi versione conveniunt Symmachus et Aquila, Graeci interpretes. Significatur autem Hebraea voce ea displicentia, cum quis, molestia rei cujuspiam victus, tandem eam a se abjicit. Quod et in Graeco vocabulo hujus loci a Graecis auctoribus est annotatum. Porro *generationem* Scriptura vocat homines ejusdem aevi, quasi eodem tempore genitos, id est qui eadem aetate vixerunt. Significantur autem, qui ex Aegypto per Mosen educti legem acceperant, et mirabilia Dei viderant. De quibus Num. 32. dicitur, quod *circumduxit eos Dominus per desertum annis quadraginta, donec consumeretur universa generatio, quae fecerat malum in conspectu ejus.*

Et dixi: Semper errant corde. Ita verterunt LXX., addito temporis adverbio *semper,* cum in Hebraeo sic ad verbum legatur: *Et dixi: Populus errantium corde ipsi.* Sed eam vim habet apud Hebraeos participium praesentis temporis, ut assiduitatem quandam denotet. Nec male quidam hanc partem causaliter exponunt, ut sensus sit: Dixi enim apud me: Hi, quamvis a me tot ac tantis affecti beneficiis, totiesque admoniti, semper tamen in errore animi sui persistunt. Nam ratio redditur offensionis divinae. Est autem sermo de errore circa Deum resque divinas, id est de infidelitate et vitiis affinibus, tentatione, murmuratione etc. Unde sequitur:

Ipsi autem non cognoverunt vias meas. Viae Domini bifariam dicuntur in Scripturis; aut quibus Deus ipse incedit, aut quibus nos incedere praecipit. Prioris modi sunt opera, quae Deus facit, ut opera potentiae, justitiae, misericordiae ejus; de quibus scriptum est Psalm. 24.: *Universae viae Domini misericordia et veritas.* Posterioris modi mandata, quae Deus facienda nobis praecipit. Unde et vocantur viae mandatorum, et justificationum, et testimoniorum Dei, Psalm. 118. De his dicit David Psalm. 17.: *Custodivi vias Domini, nec impie gessi a Deo meo;* et Psalm. 24.: *Vias tuas, Domine, demonstra mihi, et semitas tuas edoce me.* Locum igitur praesentem alii de viis mandatorum Dei intelligunt, hoc sensu: Mandata mea cognoscere noluerunt, ut in iis ambularent. Alii de viis operum Dei, quod est probabilius, quia tentationis peccatum erat de operibus Dei, de quibus dixit: *Viderunt opera mea.* Secundum hanc acceptionem sensus est: Et opera potentiae, bonitatis et justitiae meae, quae coram eis feci in Aegypto, in mari rubro et in deserto, prae caecitate cordis non consideraverunt, nec eorum rationem habuerunt, ut mihi crederent.

11. *Quibus juravi in ira mea.* Graece: *Sicut juravi* etc., quemadmodum et in Psalterio legitur tam Romano, quam Gallicano. Sic et infra noster interpres vertit capite sequenti, ut verisimile sit, hoc etiam loco non aliter eum vertisse; quo sane modo et Clementina habet correctio, cum Graeca constanter utrobique habeant ὡς, non οἷς. At in Hebraeo est relativum אשׁר, cujus tamen particulae varius est usus. Unde et hoc Psalmi loco varie eam transferunt, his videlicet modis: *Quod, quibus, propterea, sicut.* Nec laborandum, quod ex his eligas, cum sit ex earum particularum numero, quae interdum adhibentur vel ad solum ornatum orationis, vel ad connectenda sequentia cum praecedentibus. Quales etiam apud Graecos sunt nonnullae. Quare Hieronymus ex Hebraeo vertit sola conjunctione copulante: *Et juravi in furore meo.*

Breviter sensus est: Quibus proinde iratus, juravi. Deus omnium perturba-

tionum expers, irasci dicitur anthropopathice, quando ea facit, quae solent homines irati; ut, quando minatur aut percutit. Hoc autem loco sola adhuc erat comminatio seu denuntiatio poenae cum juramento. Caeterum, an Deo proprie competat jurare, dubitari potest. De quo commodius infra videbimus cap. sexto. Dicitur autem Deus jurare, quando, fixum et immobile suae voluntatis decretum significare volens, per se vel suos Prophetas utitur verbis juratoriis.

Si introibunt in requiem meam. Forma juramenti est, non qualiscumque, sed exsecratorii. Est enim oratio ecliptica ad hunc modum supplenda: *Si introibunt in requiem meam,* ne sim Deus, aut habear mendax, aut quid simile. Quemadmodum et alibi Psalmista loquitur in Dei persona, ut Psalm. 88.: *Semel juravi in sancto meo; si David mentiar.* Et in persona Davidis, Psalm. 131.: *Si introiero in tabernaculum domus meae, si ascendero in lectum strati mei* etc. *donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob.* Ubi subauditur exsecratio consueta: Hoc aut illud faciat mihi Deus! Reticet autem exsecrationem Scriptura, non tam ad indicandum πάθος in hujusmodi sermone, ut quidam putant; quam ob reverentiam personae, quae sic jurans introducitur, de qua exsecratorium aliquid audire horrescunt ac refugiunt aures piae. Quae etiam causa est, cur interdum Scriptura de maledictione Dei loquens: *benedictionem Dei* reponat, ut 3 Reg. 21. et Job. 1. et 2. Ad istum modum explicant hanc juramenti formam post glossam ordinariam: S. Thomas, Titelmannus, Adamus, Vatablus, Genebrardus, Galenus et alii sacrae linguae periti, quibus et Cajetanus assentitur in expositione Psalterii. Nam hoc quidem loco partem eam reliquit intactam.

Quod vero quidam vir doctus eam explicationem, rejicit hoc potissimum argumento, quia Scriptura nusquam exprimit ea, quae isti taceri dicunt, ex iis, quae jam diximus, perspicue solvitur. Reddita est enim causa, cur exsecratio non exprimatur in juramento, quod ex Dei persona commemoratur. At in aliis frequenter exprimi, constat, ut, quoties dicitur: *Haec faciat mihi Deus, et haec addat, si hoc aut illud egero vel non egero.* Nam quod dicunt, in juramentis voculam *si* pro *non* accipi more Hebraeo: *si introibunt,* id est non introibunt, nulla ratione probatur. Alioqui tam Graeci, quam Latini interpretes non *si,* sed *non* reddere debuissent; quandoquidem constet, *si* nusquam apud Latinos significare negationem. Adde, quod eadem ratione particula *nisi* in juramentis affirmationem significaret, ut 3 Reg. 19., Job. 1., Jes. 5., quod nemo dixit, nec, nisi absurde, dici potest.

Fatemur tamen, exsecratorium juramentum, in quo particula *si* ponitur, tandem in negationem resolvi, quemadmodum contra, factum per *nisi,* recidit in affirmationem. Qui enim jurat: *Si introibunt in requiem meam,* non sim Deus, jurat non intraturos. Atque hoc sensu Chrysostomus et alii intelligendi sunt *si* per *non* exposuisse. Qua ratione etiam concedi poterit, dictionem *nisi* in juramentis affirmativam esse.

Porro *requiem meam* intellige: requiem a me promissam, id est terram Chanaan, in qua post longam servitutem et exilium erant accepturi sedes quietas. Et hoc quidem juxta literam Psalmi. Nam quae requies mystice significetur, Apostolus in sequentibus aperiet. Impletum autem fuit hoc juramentum in sexcentis tribus millibus quingentis et quinquaginta viris, quos Moses in censum redegisse legitur Num. 1., solis Josue et Caleb exceptis. Nam Levitae, ut ex eodem loco patet, in eo censu non fuerunt comprehensi; ne quis miretur, si praeter Caleb et Josue etiam ex Levitis Eleazar et Ithamar inveniantur ingressi in terram promissam.

Si quaeras, ubi legatur Deus ad hunc modum jurasse, respondeo, factum id commemorari Num. 14. semel et iterum, ac deinde repeti a Mose Deut. 1. Quibus locis, etsi in nostra versione non legatur,

nisi simplex juramentum, in Hebraeo tamen habetur imprecatorium, ecliptico sermone significatum. Huc usque παρενθετικῶς interposita verba Psalmi, ex quibus Apostolus sibi sumit materiam exhortationis sequentis:

12. *Videte, fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis, discedendi a Deo vivo. Ne forte,* Graece μήποτε, *ne quando.* Sic enim ipse etiam interpres alibi vertit, ut 2 Tim. 2.: *Ne quando Deus det illis poenitentiam. Cor malum incredulitatis* est cor malum et infidele, aut cor infidelitatis vitio corruptum. Quapropter, inquit, fratres, intuentes in haec majorum vestrorum exempla, videte, id est attendite et cavete, ne quando contingat, ut quisquam vestrum animo depravatus, abjecta fide Christi, discedat ac deficiat a Deo vivente. Significat Apostolus, eum, qui a Christo discedit, a Deo vivente discedere, vel quia Christus est Deus vivens, vel quia, *qui negat Filium, nec Patrem habet,* 1 Joan. 2. Unde Judaei, Christum negantes, frustra sibi blandiuntur de cultu unius Dei; non enim possunt Deo placere, qui Filium ejus non recipiunt. Pro verbo *discedendi* Graece est ἀποστῆναι, a quo ἀποστασία, vocabulum apud Christianos infame.

Notandum autem, Syrum interpretem ita vertisse: *Et deficiatis a Deo vivo, scilicet abducti a fide per eum, in quo est cor malum incredulitatis.* Qui sensus a Graeca lectione non est alienus, si suppleatur pronomen primae personae hoc modo: ἐν τῷ ἀποστῆναι ἡμᾶς ἀπὸ θεοῦ ζῶντος, id est, unde fiat, ut discedatis vos aut ex vobis aliqui a Deo vivente. Nam ille, in quo est cor malum incredulitatis, jam discessit a Deo vivente per incredulitatem; sed cavendum, ne et alios faciat discedere. Juxta quem sensum conveniet hic locus cum eo, qui est cap. 12.: *Ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat, et per illam inquinentur multi.*

13. *Sed adhortamini vosmet ipsos per singulos dies. Vosmet ipsos* dixit pro vos invicem, id est alius alium, Graece ἑαυτούς. Monet, ut quotidianis exhortationibus se invicem animent atque exstimulent ad perseverantiam fidei; et si qui forte lapsi sint, non obdurentur, sed restituantur.

Donec hodie cognominatur. Graece: *Quoad usque hodie vocatur,* id est, quamdiu hodiernus dies decurrit, dies, inquam, hujus vitae, cui diei nox succedit, in qua nemo poterit operari, Joan. 9. Accommodat exhortationi suae particulam *hodie* e testimonio Psalmi paulo ante recitato, tamquam diceret: Vestrum hodie, quo exhortandi estis et vocem exhortantium audire debetis, est vita praesens.

Ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati. Respicit ad eam partem ejusdem Psalmi: *Nolite obdurare corda vestra. Fallacia,* Graece ἀπάτῃ, quam alii *seductionem* vertunt. Causa finalis quotidianae exhortationis significatur, et sensus est: Idcirco opus habetis quotidiana mutua cohortatione, ut ne quis vestrum, a peccato seductus, obduret cor suum adversus Dei verbum. Familiare Scripturis est, ut peccatum seu concupiscentia dicatur homines seducere, decipere, abstrahere et illicere, ut Rom. 7., Dan. 13., Jac. 1. Id autem dicitur per quandam prosopopoeam, quatenus homo tentatione aliqua, velut suasione sollicitatus et inductus, peccato consentit, quasi ab ipso peccato persuasus. Fit autem miro modo, ut, dum cor emollitur delectatione peccati, paulatim obdurescat adversus praecepta Dei. Intelligitur autem peccatum in genere tamquam persona quaedam, ut dixi, sed quae introducitur, ut seducens et impellens ad hunc peculiarem actum peccati, qui est deficere a fide Christi; quemadmodum praecedentia et sequentia satis declarant. Porro cum non eadem sint seduci a peccato, et obdurare cor suum in peccato, sed hoc illo posterius ac deterius: recte monet, ne, si qui forte seducti sint a peccato, obdurent corda sua, sed statim resiliant per poenitentiam.

14. *Participes enim Christi effecti sumus.* Exhortans Hebraeos suos ad perseverantiam, illud prius statuit, in quo vult eos perseverare, scilicet, fidem Christi. Jam enim, inquit, per fidem insiti sumus et incorporati Christo, videlicet facti membra corporis ejus. Id alia metaphora superius dixit: *Sumus domus ejus.* Eundem sensum habet, quod Syrus vertit: Commixti sumus cum Christo, id est in unum corpus coagmentati cum capite Christo.

Si tamen initium substantiae ejus usque ad finem firmum retineamus. Pronomen *ejus* non est in Graeco. Pro *substantia*, Graece ὑπόστασις, eadem vox, quae cap. 1.: *Figura substantiae ejus*, et quae cap. 11.: *Fides est sperandarum substantia rerum.* Nonnulli *subsistentiam* vertunt. Eam vero subsistentiam sive substantiam plerique interpretantur hoc loco, qua Christiani sumus, id est nova creatura in Christo. Cujus quidem substantiae initium et fundamentum est fides, qua in Christum credimus. Potest nihilominus per *ipsam substantiam* intelligi fides, et per *initium substantiae* fides jam inchoata, quandoquidem et cap. 11. substantiae nomen attribuit fidei. Ita sensus erit: Si tamen susceptam semel fidem, per quam in vita hac spirituali subsistimus, aut quae est substantia, id est basis et fundamentum salutis ac spei nostrae, firmam et inconcussam retineamus usque ad exitum vitae. Huic intellectui favet versio Syriaca. Sic enim habet: Si ab initio usque ad finem substantiam hanc firmam rapiamus. De qua versione consule Galenum nostrum.

Porro conditionalis sermo: *Si tamen* etc. exponendus est eo modo, quo expositum est illud superius: *Quae domus sumus nos, si fiduciam* etc. Sensus enim est, ita demum nobis profuturum ad salutem, quod Christi participes effecti sumus per fidem, si in ea perseveremus usque ad mortem. Unde evanescit annotatio cujusdam haeretici ad hunc locum, sine perseverantia fidem non esse fidem, sed opinionem vanam. Id enim ex verbis simul et scopo Apostoli manifeste redarguitur. Non enim ad fidei perseverantiam Hebraeos hortaretur, sive perseveraturos, sive non, nisi veram fidem eos habere existimaret.

15. *Dum dicitur: Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione. Dum dicitur*, Graece: ἐν τῷ λέγεσθαι, *in dicendo*, quod Erasmus vertit: *In hoc, quod dicitur.* Et ita sane vertendum erat juxta Graecorum commentarium, qui hic faciunt initium novae sententiae, eamque mox ab illa parte: *Quidam enim audientes* etc., longo hyperbato suspendunt usque ad initium capitis sequentis: *Timeamus ergo* etc. Sed non videntur illi advertisse ad phrasim Hebraicam, hic usurpatam ab Apostolo, qua nimirum temporis concurrentia significari solet. Exempla passim in Scripturis sunt obvia, velut Psalm. 9.: *In convertendo inimicos meos retrorsum;* Psalm. 101.: *In conveniendo populos in unum;* Psalm. 125.: *In convertendo Dominus captivitatem Sion.* Hoc est: Dum convertuntur inimici mei; dum conveniunt populi; dum convertit Dominus. Unde plerumque Latinus interpres eam phrasim reddit adverbio *dum*, ut Psalm. 9.: *Dum superbit impius, incenditur pauper;* Psalm. 26.: *Dum appropiant super me nocentes*, et 27.: *Dum oro ad te; dum extendo manus meas;* item Psalm. 41.: *Dum dicitur mihi quotidie, ubi est Deus?* Quo loco pro ea parte: *Dum dicitur*, idem plane, quod hic in Graeco, legitur: ἐν τῷ etc.

Rectissime igitur interpres noster vertit: *Dum dicitur.* Id autem longe commodius cum superiori sententia connectitur, quam si hyperbato interjecto pendere dicatur et spectare ad initium capitis sequentis. Et hanc connexionem ipse Erasmus sequitur in paraphrasi. Sequitur etiam Syrus interpres, tametsi diverso usus adverbio: *Sicut dicitur.* Sed multo melius se habet: *Dum dicitur.* Est enim explicatio ejus, quod dixerat Apostolus: *usque ad finem.* Quasi diceret: Hortor

vos, ut fidem constanter retineatis usque ad finem, hoc est, *dum dicitur*, seu quamdiu dicitur nobis voce prophetica: *Hodie si vocem ejus audieritis* etc. Id enim est, quod supra dixit: *Donec hodie cognominatur,* id est hac vita durante. Nam quod propheta suis dixit Hebraeis, ita vult Apostolus accipi, tamquam omnibus dictum sit; videlicet per accommodationem quandam, aut ob paritatem rationis.

Porro Graecorum constructionem ipse etiam orationis contextus respuit. Nisi enim haec pars ad superiorem referatur, abrupte et incomposite post eam sequetur, nec illativa conjunctio in illa parte: *Timeamus ergo,* usum habebit. Quod incommodum nec Erasmum fugit in annot. Obiter admoneo, nihil esse varietatis in Graeco, dum interpres modo vertit: *Sicut in exacerbatione;* modo: *Quemadmodum in illa exacerbatione.*

16. *Quidam enim audientes exacerbaverunt. Audientes,* Graece ἀκούσαντες, *quum audissent,* scilicet promissa et praecepta Dei. *Exacerbaverunt* autem primo quidem Mosen, juxta historiam Exod. 17. atque etiam Num. 14.; consequenter autem Deum, cujus vice Moses fungebatur. Sed cum historia sacra testetur, paene omnes exacerbasse, quando dictum est eis: *Si introibunt in requiem meam,* cur Apostolus dicit: *Qidam enim* etc., quasi non ita multi fuerint? Respondeo, id agere Apostolum, ut Hebraeos animet ad permanendum in fide. Id autem agendum statuit non tantum proposita punitione eorum, qui propter infidelitatem et inobedientiam suam fuerunt exclusi a requie promissa, verum etiam adducto eorum exemplo, qui merito fidei et obedientiae requiem optatam sunt adepti. Ad eam rem autem non expediebat meminisse paucitatis istorum, ne suos Hebraeos inducere videretur ad desperationem. Adde, quod nec simpliciter pauci fuere, qui in requiem illam ingressi sunt, sed pauci duntaxat ex iis, qui secundo anno egressionis ex Aegypto recensiti fuerunt a viginti annis et supra. Nam qui viginti annis erant inferiores, iidemque postea in promissam requiem introducti, non utique pauci erant. Accedit, ut supra diximus, quod Levitae in illa recensione non comprehendebantur. Ad hos autem respicere Apostolum, apparet ex eo, quod sequitur.

Sed non universi, qui profecti sunt ex Aegypto per Mosem. Profecti, Graece *egressi. Per Mosem,* id est ductore Mose. Quod Syrus, Hebraicam phrasim imitatus, dixit: *In manu Mosi.* Sicut et legitur Psalm. 76.: *Deduxisti sicut oves populum tuum in manu Mosi et Aaron;* tametsi Hebraice dicitur etiam: *In Mose,* id est per Mosem, ut Oseae 12.: *In Propheta,* videlicet Mose, *eduxit Dominus Israël de Aegypto.* Quomodo verum sit, non omnes ex Aegypto per Mosem egressos exacerbasse, jam declaratum est. Non enim id tantum veritatem habet in Caleb, et Josue, et Levitis quibusdam, sed etiam in multitudine eorum qui biennio a tempore egressionis annum aetatis vigesimum nondum expleverant. Unde hi, tamquam novus populus et nova generatio, typum gesserunt filiorum novi Testamenti, qui Dei vocem obedienter audiunt.

17. *Quibus autem infensus est quadraginta annis?* Clarius, *infensus fuit,* quemadmodum supra: *Propter quod infensus fui.* Nam sermo de re longe praeterita. Prosequitur Apostolus reliquas Psalmi superius citati partes, ostendens, quomodo puniti fuerint exacerbatores illi in deserto, et quam ob causam puniti. Quo efficacior autem reddatur subsequens exhortatio, quibusdam interrogatiunculis orationem excitat atque accendit. De constructione partis illius: *Quadraginta annis,* jam supra diximus. Notanda est autem in ea parte synecdoche quaedam. Nam, ut liquet ex libro Num. 14. et aliunde, comminatio poenae, cujus hoc loco meminit Apostolus, facta demum fuit anno secundo post exitum Hebraeorum ex Aegypto. Sensus ergo est: Circiter quadraginta annis.

Nonne illis, qui peccaverunt. Multiplici genere peccatorum offensam Dei provocaverunt filii Israël, ut murmurando, concupiscendo, vitulum conflatilem adorando, desperando terram promissam; sed quorum omnium caput et causa fuerit infidelitas, qua Dei promissis diffidebant, ut patet ex historia rei gestae, potissimum Num. 14. Unde et Apostolus in sequentibus solam nominat infidelitatem.

Quorum cadavera prostrata sunt in deserto. Cadavera, Graece *membra,* quemadmodum et Basilius legit in homelia de jejunio; Syriace *ossa.* Quamquam Graeca dictio κῶλα etiam *cadavera* significat. Theophylactus quoque testatur ossa significari, sed majora, qualia sunt femorum. Usus est auctor ea voce, quam legerat apud LXX. Num. 14. ter repetitam. Quae etiam apud eosdem legitur Jes. ult., ubi Hieronymus vertit: *Et videbunt cadavera virorum.* Sensus: Quorum proinde corpora juxta Dei comminationem variis mortibus consumpta sunt, ita ut innumera ossium multitudo relicta fuerit albentes deserti sparsa per agros. Respicit ad illa Domini comminantis verba: *Vestra cadavera jacebunt in solitudine,* Num. 14.

18. *Quibus autem juravit non introire in requiem ipsius. Non introire,* Latinius alii: *non ingressuros.* De hoc juramento satis dictum est supra.

Nisi illis, qui increduli fuerunt? Erasmus ex Graeco vertit: *Nisi iis, qui non obedierant?* Sed minus recte. Nam Graecum verbum ἀπειθεῖν passim in Scripturis Apostolicis usurpatur pro eo, quod est nolle credere, nolle persuaderi, nolle acquiescere; ut positiva significetur infidelitas, qualis illa, de qua Dominus in Evangelio: *Si non venissem et locutus fuissem eis, peccatum non haberent,* Joan. 15. Eadem est significatio Syriacae vocis. Sensus igitur est: Nisi iis, qui post tot et tanta potentiae divinae signa exhibita nondum sibi in animum induxerunt, ut promissis Dei crederent?

19. *Et videmus, quia non potuerunt introire propter incredulitatem.* Quasi dicat: Causa, propter quam prohibiti fuerunt ab ingressu promissae requietis, clare expressa est ac proposita nobis in historia; nimirum, quia Dei promissis fidem non habuerunt.

CAPUT QUARTUM.

Timeamus ergo, ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem ejus, existimetur aliquis ex vobis deesse [1]). 2. Etenim et nobis nuntiatum est, quemadmodum et illis; sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei ex iis, quae audierunt. 3. Ingrediemur enim in requiem, qui credidimus, quemadmodum dixit [2]): Sicut juravi in ira mea: Si introibunt in requiem meam; et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. 4. Dixit enim in quodam loco de die septima sic [3]): Et requievit Deus die septima ab omnibus operibus suis. 5. Et in isto rursum: Si introibunt in requiem meam. 6. Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, et ii, quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem; 7. iterum terminat diem quendam: Hodie, in David dicendo [4]), post tantum temporis, sicut supra

---

[1]) Cap. 6, 11. 12. 12, 16. 17. [2]) Cap. 3, 11. Psalm. 94, 11. [3]) 1 Mos. 2, 3. [4]) Psalm. 94, 7.—9.

dictum est: Hodie, si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra. 8. Nam si eis Jesus requiem praestitisset, numquam de alia loqueretur, posthac, die. 9. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. 10. Qui enim ingressus est in requiem ejus, etiam ipse requievit ab operibus suis, sicut a suis[1] Deus. 11. Festinemus[2] ergo ingredi in illam requiem, ut ne in id ipsum quis incidat incredulitatis exemplum. 12. Vivus est enim sermo Dei, et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens[3] usque ad divisionem animae ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis, 13. et non est ulla creatura invisibilis in conspectu Ejus[4]; omnia autem nuda et aperta sunt oculis Ejus, ad quem nobis sermo. 14. Habentes ergo Pontificem magnum[5], qui penetravit coelos[6], Jesum filium Dei, teneamus confessionem[7]. 15. Non enim habemus Pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris[8]: tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. 16. Adeamus ergo cum fiducia[9] ad thronum gratiae, ut misericordiam consequamur, et gratiam inveniamus in auxilio opportuno.

SUMMARIUM CAPITIS QUARTI.

Docet, Christum audiendum esse, ut per eum ingrediamur in aeternam requiem.

1. *Timeamus ergo, ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem ejus.* Exhortatio est, ducta ex verbis antegressis ac potissimum ex eo, quod proxime dixerat: *Videmus, quia non potuerunt introire propter incredulitatem. Ne forte,* rursum dixit interpres pro: *ne quando.* Observetur verbum *timeamus* contra fidem specialem haereticorum.

Existimetur aliquis ex vobis deesse. Existimetur, Graece δοκῇ, *videatur.* Et pro verbo *deesse* vertunt alii: *frustratus esse,* id est *exclusus, non assecutus.* Plenius exprimetur Graeci verbi significatum, si jungas utrumque: *Frustratus seu non assecutus eo, quod ipse desit per ignaviam.* Pro *vobis* Graeci quidam codices *nobis* habent, teste Cajetano et ante eum Fabro Stapulense, qui etiam arbitratur a Latino interprete ita scriptum fuisse, et nos sic vidimus in MS. Laudensi. Hanc etiam lectionem flagitat orationis contextus, in quo praecessit verbum primae personae: *timeamus,* et mox sequitur ejusdem personae pronomen: *etenim et nobis.* Quamquam alioqui sensus eodem recidit. Quum, inquit, videamus, ex veteri populo tam multos a requie promissa fuisse repulsos propter incredulitatem: nobis quoque metuendum est atque cavendum, ne quando, derelicta seu neglecta per infidelitatem ac diffidentiam pollicitatione divina, qua promisit nobis ingressum in requiem suam, aliquis nostrum ab ea requie *videatur,* id est inveniatur exclusus. Hic per requiem promissam non intelligit

---

[1]) Cap. 1, 31. 1 Mos. 2, 2. Apoc. 14, 15. [2]) Cap. 6, 11. 2 Petr. 1, 10. [3]) Cap. 3, 11. 4 Mos. 14, 22. 29. seq. Eph. 6, 18. [4]) Prov. 15, 3. Jer. 16, 17. Sir. 15, 19. 23, 28. [5]) Cap. 3, 1. 6, 20. 7, 26. 8, 1. [6]) Cap. 1, 3. 8, 1. 9, 12. 24. 10, 11. seq. [7]) Cap. 3, 6. [8]) Cap. 2, 17. 18. [9]) Cap. 10, 21.—23.

terram Chanaan, de qua secundum literam Psalmus locutus est, sed patriam coelestem, quam illa terrena requies mystice significavit. Hanc enim Deus nobis promisit in Christum vere credentibus atque in ea fide perseverantibus. De qua promissione seqitur:

2. *Etenim et nobis nuntiatum est, quemadmodum et illis.* Explicat *pollicitationem,* quam dixerat. In Graeco sic ad verbium: *Etenim sumus evangelizati, sicut et illi,* hoc est: Nam et nobis allatum est Evangelium, nobis quoque bona et laeta nuntiata sunt, quemadmodum illis, scilicet patribus nostris, de quibus in fine cap. praecedentis. Similitudo consistit in genere boni nuntii. Nam in specie magna differentia est; illis enim nuntiata fuit ac promissa requies quaedam hujus saeculi; nobis autem requies multo felicior post hoc saeculum, ideoque multo minus negligenda. Phrasis ista, qua *evangelizari* dicuntur, quibus laetum aliquid annuntiatur, alibi quoque reperitur in sacris literis, ut Matth. 11. et Luc. 7.: *Pauperes evangelizantur,* et 2. Reg. 18. secundum LXX.: *Evangelizetur Dominus meus rex,* id est, bonum nuntium accipiat.

Sed non profuit illis sermo auditus. Auditus non participium est praeteriti temporis, quod primo fronte videtur, sed nomen genitivi casus, Graece ἀκοῆς, id est auditionis. Quae vox apud LXX. Scripturae interpretes fere per metonymiam usurpatur pro re audita, id est pro sermone, fama, narratione; ut Jes. 53. et Rom. 10.: *Quis credidit auditui nostro?* Psalm. 111.: *Ab auditione mala non timebit;* Heb. 3.: *Domine, audivi auditionem tuam, et timui.* Veruntamen interdum proprie accipitur, ut Psalm. 17.: *In auditu auris obediunt mihi,* et Rom. 10.: *Fides ex auditu; auditus autem per verbum Christi.* Priori modo sermo auditionis idem est, quod sermo narrationis, id est, exploratorum narratione ad populum relatus, duorum praecipue, Caleb et Josue. Cum enim, ut habetur Num. 13. et 14., communis esset exploratorum relatio, terram a Deo promissam, quam lustraverant, revera lacte et melle fluere, Caleb et Josue prae caeteris addebant, facile eam terram, adjutore et propitio Deo, obtineri posse. Cui sermoni populus adeo fidem non habuit, ut etiam lapidibus opprimere vellent eos, a quibus haec audiebant. Hic sensus coactior esse videtur, eo quod exploratorum maxima pars legatur terrae, quam a fertilitate laudaverant, mox detraxisse, dicendo: *Terra, quam lustravimus, devorat habitatores suos* etc., ut proinde eorum sermo dici non possit Evangelium fuisse juxta sententiam praecedentem.

Rectius ergo cum plerisque, Syro etiam adstipulante, per *sermonem auditionis* intelligemus sermonem auditum, quem videlicet audierant, Deo per Mosen promittente, se introducturum eos in terram Chanaan et requiem in ea daturum. Culpantur enim, quod promissioni divinae fuerint increduli, quae promissio non per exploratores, sed per Mosen, divinae voluntatis interpretem, illis facta fuerat.

Non admistus fidei ex iis, quae audierunt. Graece et Syriace: *Non commixtus fidei iis, qui audierunt.* Nec ullo modo Graeca verti possunt: *ex iis, quae audierunt.* Unde non immerito suspicatur Ribera, depravatam esse scribarum inscitia nostram versionem, quacumque ratione id acciderit. Huc etiam facit vetus lectio, quae est apud Augustinum in exposit. Psalm. 77.: *Non contemperatus fidei eorum, qui obedierunt.* Est tamen in Graeco nonnulla varietas quoad priorem partem. Nam Chrysostomus ac caeteri Graeci commentatores legunt: *non commixtis,* ut eodem casu, qui in Graeco accusativus est, jungatur cum pronomine *illis,* et pariter regatur a verbo *profuit.* Eadem lectio, reperta in compluribus Graecis codicibus Roberti, hodie est in bibliis regiis; item apud Fabrum et Cajetanum. Quam Chrysostomus quidem ita exponit, ut *non commistos fidei iis, qui audierant,* dicat intelligi Caleb et Josue, quod non sese miscuerint cum tumultuantibus, nec eandem cum multitu-

dine sententiam habuerint, sed extra seditionem permanserint.

Verum huic expositioni contextus omnino repugnat. Non enim patitur, illud plurale: *Non commistos fidei* etc., ad alios referri, quam ad malos et infideles, quibus dicit Apostolus non profuisse sermonem auditus. Unde Theophylactus ingenue fatetur, non se intelligere, quid Chrysostomus sibi velit. Ipse vero et Oecumenius ad hunc modum interpretantur: Sermo auditus non profuit illis, utpote qui per fidem non fuerint commixti seu conjuncti iis, qui audierunt, id est obedierunt, crediderunt, videlicet Caleb et Josue. Sed incommodum habet etiam haec interpretatio propter mutatam repente in eadem sententia significationem *auditus;* maxime cum et sub finem cap. 2. *audivisse* tribuatur etiam incredulis.

Itaque nobis ea lectio magis probatur, quam complures habent Graeci codices, cui et Syriaca versio et nostra vulgata consonat: *Non commistus fidei* aut *fide;* nam utroque modo verti potest, ut referatur ad sermonem auditus; idque hoc sensu: Promissionis sermo, quem audierant, nihil eis profuit; imo magis obfuit, propterea quod ipsis, qui audierant, non esset fide contemperatus, sine qua mixtura verbum, tamquam pharmacum, non prodest, sed nocet. Contemperatur autem fide, quando, qui audit, fide recipit. Est igitur in hac phrasi quaedam allusio ad ea, quae hausta nocent, nisi convenienter fuerint temperata. Videri cuipiam posset, hanc partem: *iis, qui audierunt,* regi a verbo *profuit,* hoc modo: Non profuit illis sermo auditus, illis, inquam, qui audierunt; eo quod non esset admixtus fidei. Sed hanc syntaxim Graeca non admittunt; nam casus diversi sunt ἐκείνους et τοῖς ἀκούσασιν. Nec fere nisi cum accusativo jungitur Graecum verbum ὠφελεῖν.

Additio Censoris.

Lectio Chrysostomi, Theophylacti et Oecumenii, quae eadem est eorum codicum, quos supra indicavit auctor, videtur sane expedita, sicut et ejusdem explicatio, quam dant Theophylactus et Oecumenius. Nec obest id, quod adversus eam auctor objicit, quoniam ejusdem vocis alia atque alia acceptio, quando ex adjunctis facile intelligitur ea diversitas, non modo nil habet incommodi, sed etiam schema facit orationi. Alteram Graecanicam lectionem satis commode auctor exponit, et ad sensum illius revocabitur, quod est in nostra vulgata, hoc modo: Sermo divinae promissionis, quem audierant, nihil ipsis profuit, propterea quod non esset contemperatus fidei conceptae ex iis, quae audierant. Non enim ex iis fidem conceperunt; sed audita respuerunt per infidelitatem.

3. *Ingrediemur enim in requiem, qui credidimus.* Alii verbum reddunt praesentis temporis, *ingredimur, introimus.* Est enim Graece εἰςερχόμεθα. Sed tamen noveris, verbum ἔρχομαι frequenter in Scripturis sic usurpari, ut futuri quandam significationem habeat. Unde est apud Evangelistas: ὁ ἐρχόμενος, *qui venturus est,* Matth. 11., Luc. 7., Joan. 6. Imo et in hac Epistola cap. 10.: *Qui venturus est, veniet.* Quod si ita bene vertitur, ut sane omnes consentiunt, bene etiam hoc loco futurum reddidit interpres: *ingrediemur;* tametsi non negamus, sicut ibi adventum, ita hic introitum significari jam praeparatum et quadantenus inchoatum. Quae praeparatio et inchoatio fit per fidem. Explicat autem Apostolus illud, quod dixerat: *Etenim et nobis nuntiatum est.* Hoc est enim Evangelium, quod nuntiatum est nobis, introituros nos in requiem, quotquot crediderimus divinae promissioni, factae nobis in Christo. Sed fidem intellige, quam Scriptura praedicat, eam scilicet, quae conjunctam habet obedientiam ad praestandum omnia, quae fides ipsa monstrat agenda. Quam quicumque tenuerit usque in finem, is procul dubio promissam requiem apprehendet, hoc est, vitam aeternam.

Quemadmodum dixit: Sicut juravi in ira mea: Si introibunt in requiem

meam. Ex verbis Psalmi docet, ingressuros in requiem eos, qui crediderint. Est autem collectio a contrariis, quasi dicat: Antiquus ille populus propter incredulitatem exclusus est a requie sibi promissa, quemadmodum Deus ipse testatur, in Psalmo dicens: *Sicut juravi* etc. Nos igitur in requiem nobis promissam ingrediemur, si crediderimus. Nam si infidelitas excludit, ergo fides introducit. Simul autem inest argumentum a figura ad rem figuratam, scilicet a requie terrena ad requiem coelestem.

Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. Graece et Syriace: *factis,* quod et in Latinis quibusdam legitur. Qui scripsit: *perfectis,* respexit ad verba Mosi Gen. 2.: *Perfecti sunt coeli et terra et omnis ornatus eorum. Complevitque Deus die septimo opus suum, quod fecerat. Et quidem,* Graece καίτοι, quod alii vertunt: *licet, etsi.* Utrique recte. Pro *institutione* Graece est καταβολῆς, quam alibi fere semper vertit: *constitutionem,* idque rectius. Significatur enim Graeca voce collocatio, sive in imum depressio fundamentorum. Unde Erasmus vertit: *a jactis fundamentis mundi,* per quod metaphorice creatio mundi significatur. De qua phrasi Scripturae nonnihil annotavimus ad illud Ephes. 1.: *Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem.* Sensus horum verborum est, Deum in memorato versu Psalmi meminisse cujusdam quietis, etiam post illam requiem, qua ipse requievit ab opere creationis mundi sex diebus absoluto.

Ut autem intelligatur, quorsum id dicat Apostolus, et quo spectet hujus loci disputatio, in qua explicanda a multis laboratur, sciendum est, Apostolum hic versari in tractatione illorum verborum Dei ipsius a Davide scriptorum: *Si introibunt in requiem meam,* atque ex illis ostendere velle, quod nobis adhuc restet quaedam requies a Deo promissa et per fidem exspectanda. Quod ut doceat, adfert in medium duas aut tres alias mysticas quietes, quarum in Scriptura fit mentio. Prima est, qua Deus ab opere creationis mundi requievit die septimo. Secunda requies Sabbati, ad recolendam primam illam quietem in populo Dei instituta. Haec insinuatur in vocabulo sabbatismi, quod infra habetur. Tertia requies seu quieta possessio terrae Chanaan, Israëlitico populo promissa. Harum quietum prima, qua Deus ipse requievisse dicitur, et adhuc requiescit, non quidem est typus nostrae alicujus quietis, sed magis exemplum, ut infra dicetur; mystica tamen est, utpote significans illam Dei requiem, qua requiescit atque in aeternum requiescet ac delectabitur in beatis, tamquam in opere suo perfectissimo. Secunda vero requies et tertia figurae quaedam fuerunt ejus quietis, quae nobis in Christum credentibus est promissa, quae nimirum est pacata possessio bonorum coelestium.

Docet ergo Paulus, quod per Davidem Deus in sua exhortatione nobis insinuat requiem quandam a tribus primis diversam, ad quam fide tendere nos oporteat. Non enim de prima quiete illic loqui, non solum quod ea sit requies Dei, non nostra, sed quod illa jam olim praecesserit, videlicet operibus a constitutione mundi perfectis, licet in ejus memoriam Judaei sabbatismum adhuc celebrarent. Simili ratione nec de secunda loquitur. Nam institutio et observatio Sabbati jam antiqua erat in illo populo, quando hic Psalmus fuit compositus.

Porro de tertia requie secundum literam quidem accipiendum est illud: *Si introibunt in requiem meam;* sed ita tamen, ut adhuc alia requies intelligatur exspectanda, quae per illam praefigurata est. Hortatur enim David sui temporis homines ad obediendum voci Dei, ne contingat illis, quod patribus eorum, id est, ne excidant a requie promissa, sicut illi exciderunt. Ex quo plane consequens est, aliam adhuc requiem ab illa priore, patribus eorum promissa, restare exspectandam iis, ad quos exhortatio Davidica dirigitur, eandemque requiem non aliam esse, quam coelestem; cum non sit dubium, quin prior illa requies typum ges-

serit aeternae quietis ac felicitatis, quae nobis reposita est in coelis.

4. *Dixit enim quodam loco de die septima sic. Dixit,* subandi, *Scriptura,* cujus testimonio probat mentionem primae quietis. Locum autem Scripturae, qui est Gen. 2., non citat, quia scribit Hebraeis literarum peritis.

Et requievit Deus die sepsima ab omnibus operibus suis. Quod supra dixit: *Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis,* ad eundem diem septimum referendum est, ut patet ex loco Scripturae; sed ita, ut alterum sit alterius explicatio. Dicitur enim Deus die septimo complevisse opus, quod fecerat, quia completo opere tunc quievit, nec aliud super addidit. Quod sic intellige, quia deinceps nullum aliud opus fecit, quod non in primis illis operibus initio factis, aut secundum speciem, aut saltem secundum causalem ac seminalem rationem, contineretur. Nam animae rationales, quas creat quotidie, sunt in illis secundum speciem; mixta vero corpora, quaecumque ab illis diversa postmodum exorta sunt, secundum rationes seminales in illis latuerunt. Opus autem conservationis rerum, a quo Deus numquam cessat, non est opus novum, sed continuatio prioris.

Quidam ex hoc loco colligit, sabbatum fuisse institutum ab initio mundi, atque ejus observationem apud primos homines in usu fuisse, eo quod hic significatum existimet, homines jam inde ab initio in requiem sabbati fuisse introductos. Verum Apostolus nihil tale significat, sed id tantum, quod cujusdam quietis, qua Deus requievit, in eo loco Scripturae facta sit mentio; sicut supra a nobis declaratum est. Quando autem institutum fuerit sabbatum, et quomodo sit intelligenda sanctificatio septimi diei, de qua Gen. 2., explicatum est a nobis ad dist. 15. lib. 2. Sent.

5. *Et in isto rursum: Si introibunt in requiem meam.* Ac rursum, inquit, in hoc Psalmi loco, quem tractamus, idque post tot saecula ab orbe condito, dicit Scriptura ex Dei persona: *Si introibunt in requiem meam,* videlicet ea comminatione significans, quandam adhuc quietem restare sperandam iis, in quos comminatio non cadit. Unde sequitur:

6. *Quoniam ergo superest introire quosdam in illam. Superest,* Graece ἀπολείπεται, *relinquitur.* Sic enim infra vertit ipse interpres: *Itaque relinquitur sabbatismus.* Erasmus sententiam ita reddit: *Posteaquam igitur illud reliquum est, aliquos introire in eam. Reliquum* intellige per bonam consecutionem, quae jam ante satis explicata est, ubi ostendimus, quemadmodum id sequatur ex verbis Davidicis.

Et ii, quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem. Graece: *Et qui prius evangelizati fuerant,* quasi dicat: Quibus olim annuntiatum fuit Evangelium, quo promittebatur ipsis requies in terra Chanaan, quoniam ii non introierunt in eam propter suam incredulitatem.

7. *Iterum terminat diem quendam: Hodie, in David dicendo, post tantum temporis. Terminat,* Graece ὁρίζει, *definit,* aut *praefinit,* ut apud Ambrosianum legitur. Itaque sensus est, Deum aut Scripturam sanctam, post tantum temporis, quantum fluxit a Mose usque ad Davidem, hoc est, post annos amplius quadringentos, iterum statuere ac designare diem quendam promerendae requiei, quum in Davide, id est per Davidem, aut in Psalmo Davidis, dicit: *Hodie.*

Sicut supra dictum est: Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra. Repetit verba Psalmi supra citata, quibus iterum dies quidam terminatur, dicendo: *Hodie.* Sed quaeritur, quem diem aut quod tempus eo vocabulo significatum voluerit Psalmista. Respondeo, sicut diximus in exposit. cap. praeced., literali quidem sensu tempus illud intelligi, quo David hunc Psalmum a se compositum in coetu publico ad exhortationem Israëlitici populi decantari voluit; caeterum a Spiritu sancto verba Psalmi sic temperata esse, ut, sive per allegoriam, sive per extensionem, ad omnes fideles

et ad omne tempus hujus vitae possint adaptari, maxime quia in iis tacite continetur promissio cujusdam requiei ab iis exspectandae, qui audita voce Domini corda sua non obduraverint. Quae promissio communis est omnium fidelium, qui, sicut in eodem Psalmo dicitur, sint populus Dei et oves pascuae ejus. Quare per: *Hodie,* id est hodiernum diem, ex mente Pauli totum intelligitur hujus vitae spatium, de quo et cap. praeced. dixit: *Donec hodie cognominatur.* Totum enim hoc tempus ideo dies est, quia tempus operi deputatum, per quod ad requiem perveniatur. Id opus est fides et obedientia, quod indicant ea verba: *Si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra.*

8. *Nam si eis Jesus requiem praestitisset, numquam de alia loqueretur posthac die.* Non est legendum: *post hanc,* sed: *posthac,* adverbialiter; aut, ut in Graeco est, *post haec,* μετὰ ταῦτα. Removet objectionem Apostolus, qua ad superiorem ipsius ratiocinationem respondere quis posset. Etsi populus ille, cui primo annuntiatum est, ob incredulitatem non introierit in requiem promissam, alii tamen, qui, quod aetate minores essent, in censu populi non fuerunt comprehensi, quando educti sunt ex Aegypto, nec patrum suorum incredulitatem sunt imitati, post annos quadraginta, ductore Josue, quem septuaginta interpretes in typum veri Salvatoris Jesum appellant, in eam requiem ingressi sunt. Non ergo consequens erat, si priores illi propter incredulitatem non introierunt, post tantum temporis alium diem statui, quo, qui crederent et obedirent, in requiem promissam inducerentur; utpote promissione jam olim completa in filiis eorum, qui non crediderant. Responsio est: Si Josue, quando populum introduxit in terram Chanaan, requiem ei praestitisset, ita nimirum, ut non esset alia post eam requies populo Dei exspectanda, numquam profecto David, aut per Davidem Spiritus sanctus aliam requiem post illud tempus promitteret; siquidem populus requiem promissam jam possidebat, eo potissimum tempore, quo haec a Davide dicebantur. Sentit igitur Apostolus, Davidem in illa priori requie aliam multo meliorem intellexisse, tamquam rem figuratam in sua figura; videlicet patriam coelestem, adhuc quaerendam et exspectandam, etiam iis, qui requie terrena, ductore Josue, jam dudum essent potiti. Quin vero significat, priorem illam non fuisse veram requiem, quum absolute negat, Josue requiem populo praestitisse.

9. *Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.* Quoniam, inquit, vera requies nondum est praestita, quam tamen esse in promissione, docet nos Psalmus Davidicus, adhuc reliquum est, ut ea a populo Dei exspectetur; hoc est, ab iis, qui vere sunt populus Dei, utpote fidem habentes ejus promissis, et obedientes praeceptis. Nam vetus ille populus magis in figura, quam in veritate populus Dei dictus est. Porro requiem coelestem vocat *sabbatismum,* id est, sabbati celebrationem, nomine figurae translato ad rem significatam. Sabbatum enim Mosaicum typus erat quietis, quam post hanc vitam exspectant fideles. Nam sicut post laborem sex dierum septimo die feriabantur Judaei, ita nos, confectis hujus vitae laboribus, post mortem feriabimur, ac sabbatum agemus festivum et solemne.

Maluit ergo Paulus *sabbatismum* dicere, quam requiem, quia scribebat Hebraeis, quos eo vocabulo voluit admonere mysterii, quod sabbatum eorum significabat, simulque eorum animos excitare ad desiderium et exspectationem illius quietis, quam post hujus saeculi labores exspectandam, eadem ipsa sabbati celebratione profitebantur. Specialiter autem *sabbatismus* significare nobis videtur eam futuri saeculi requiem, quam habent piorum animae corporibus exutae usque ad diem resurrectionis, quando sua corpora sunt recepturae. Tunc enim inchoabitur interminabilis solemnitas octavae diei, quae in primam recurrens, mysterium continet aeternae felicitatis, utique propter resurrectionem Dominicam, quae post

quietem sabbati facta est octava die, quae eadem secundum Evangelium, erat prima sabbati. De hoc *sabbatismo,* id est, beatarum animarum requie, scriptum est Apoc. 14.: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur. Amodo jam dicit spiritus, ut requiescant a laboribus suis.* Huic intellectui congruunt et ea, quae hic sequuntur:

10. *Qui enim ingressus est in requiem ejus, etiam ipse requievit ab operibus suis, sicut a suis Deus.* Expositio est sabbatismi, quem dixit reliquum esse populo Dei. Sabbatum enim institutum fuit in memoriam quietis, qua Deus requievit die septimo ab omni opere, quod fecerat. Ad eundem modum, inquit, quisquis ingressus fuerit in requiem Dei, id est, a Deo paratam populo suo, etiam ipse requiescet a suis operibus, id est, laboriosis actionibus hujus vitae, secundum illud modo citatum ex Apoc.: *Ut requiescant a laboribus suis.* Hic observa, requiem Dei, qua requievisse dicitur die septimo, tametsi non sit typus nostrae futurae quietis, uti supra dictum est, esse tamen ejus causam quandam exemplarem. Notandum quoque, praeteriti temporis verba: *ingressus est* et *requievit,* absolvi a tempore, propterea quod illa ingressio et requies non sit unius determinati temporis. Multi enim, quo tempore Apostolus haec scribebat, jam ingressi erant in illam requiem; sed multo plures adhuc post id tempus ingressuri.

Sunt, qui locum hunc interpretentur de Christo, capite nostro, quem dicunt ingressum in requiem Dei per resurrectionem suam et ascensionem in coelum, atque ejus exemplo nos etiam ingressuros. Atqui Scripturae consuetudo non habet, ut Christum, postquam in coelos ascendit, dicat esse in requie, sed in gloria, quemadmodum et omnes ejus Sancti erunt post resurrectionem generalem. Ita legimus in hac Epist. cap. 2., *Jesum* jam nunc *gloria et honore coronatum esse.*

Porro sectarii, nominatim Calvinus, alium quendam hic sensum comminiscuntur. Dicunt enim, his verbis commendari nobis ac praecipi conformitatem cum Deo, ut, sicut Deus olim requievit a suis operibus, ita et nos a nostris operibus quiescamus ac feriemur, Deumque sinamus agere in nobis otiosis ac nihil omnino cooperantibus. Quae quidem ab illis partim contra libertatem humani arbitrii, partim contra bonorum operum merita dicuntur, non minus impie, quam imperite; quasi non eadem possint esse opera Dei et nostra, Deo nimirum faciente, ut faciamus, juxta promissionem propheticam: *Faciam, ut in praeceptis meis ambuletis, et judicia mea custodiatis et operemini,* Ezech. 36.

Refellitur autem hujusmodi commentarius duplici ratione: tum quia non hic agit Apostolus de requie praesentis vitae, sed futurae, quae in Psalmo promittitur, et per requiem antiquis promissam significatur, de qua et continuo subjungit exhortationem: *ut festinemus ingredi in illam requiem.* Deinde, quia nimis ineptum est hanc a Deo sumere comparationem, ut, sicut ille requievit a suis operibus, ita nos quiescamus a nostris. Non enim nisi perabsurde fingi potest, Dei quietem ab operibus suis, iisque, teste Scriptura, valde bonis, typum aliquem aut exemplum praetulisse quietis hominum ab operibus suis, iisdemque proprio sectariorum judicio valde malis.

11. *Festinemus ergo ingredi in illam requiem. Festinemus,* Graece et Syriace: *Studeamus, operam demus, contendamus.* Hortatur, ut omnem adhibeant operam et conatum, quo in illam requiem, de qua hactenus egit, ingrediantur. Ad id autem inprimis necessarium est, ut fidem promissorum Dei mordicus teneant, et ad ea capessenda spem atque fiduciam suam indesinenter extendant. Ideo subjungit:

Ut ne in id ipsum quis incidat incredulitatis exemplum. Graece: *Ut ne in eodem quis exemplo cadat incredulitatis. Casum* opponit *recto cursui,* quo significavit tendendum esse ad illam requiem. Simul autem ad historiam alludit eorum, qui ceciderunt in deserto, sicut

legitur Num. 14. et Deut. 2. Sensus est: Ne quis nostrum, abjecta fiducia, cadat et pereat, exemplo punitae incredulitatis simili cum Israëlitis, quorum corpora prostrata jacuerunt in deserto.

12. *Vivus est enim sermo Dei et efficax.* In hujus loci explanatione variant interpretes. Quidam per sermonem Dei intelligunt verbum seu doctrinam evangelicam. Addit Calvinus: A quocumque etiam ministro prolatam et quibuscumque hominibus annuntiatam; vult enim Evangelii doctrinam, id est, verbum praedicationis semper esse efficax in animis auditorum; non quidem ut ab omnibus credatur, sed ut in omnibus, etiam reprobis, aliquem operetur effectum aut fidei, aut terroris saltem alicujus ac tormenti conscientiae. Verum hic sensus alienus est a Scriptura sacra, quae docet, multos esse, qui verbum Dei contemnant atque irrideant, tamquam falsum, fabulosum, incredibile. Non potest autem terrere conscientiam, quod nullo modo creditur; nihilo magis, quam urere potest ignis pictus. Jam vero etiam difficile est, verbo praedicationis ea omnia accommodare, quae hic ab Apostolo sermoni Dei tribuuntur, illud maxime, quod dicit, *nullam creaturam in ejus conspectu esse invisibilem, sed omnia oculis ejus esse nuda et aperta.* Hoc enim constat Deo proprium esse.

Quam ob rationem alii censent, hunc locum necessario exponendum de Filio Dei, qui est Verbum Patris, de quo Joannes Evangelii sui initio: *In principio erat Verbum,* et 1. Epist. 5.: *Pater, Verbum et Spiritus sanctus,* et Apoc. 19.: *Nomen ejus Verbum Dei.* Siquidem et hoc loco verti potuit: Vivum est enim Verbum Dei, quomodo legit Ambrosius lib. 4. de fide, cap. 3. et lib. 2. in Lucam ad illud cap. 2.: *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius,* necnon lib. 1. de Abel et Cain, cap. 8. Est enim in omnibus his Scripturae locis Graece ὁ λόγος, quod indifferenter etiam vulgatus interpres modo *verbum,* modo *sermonem* transtulit. Non dubium autem, quin haec omnia, quae de sermone Dei dicit hic Apostolus, in Filium Dei competant. Huc etiam invitat illa particula, qua tota sententia clauditur: *ad quem nobis sermo.* Quod de Christo, Dei Filio, quam aptissime videtur intelligi; nam de ejus dignitate et sacerdotio tota fere disputatio hujus Epistolae contexitur. Sane probabilis est hic commentarius. Atque eum tradiderunt Oecumenius, Aquinas, Liranus, Cajetanus, utraque glossa, aliique Latinorum. De eodem intellexit Ambrosius locis memoratis et Cyrillus lib. 2. in Joan. cap. 37. Sed huic interpretationi nonnihil obstat, quod abrupte post superiora mentio videatur ingeri de Filio Dei, praesertim sub nomine Verbi, de quo nihil praecessit. Nec vero ad hunc intellectum cogit nomen Verbi Dei, quasi Filio proprium. Nam frequenter etiam in apostolicis Scripturis accipitur pro verbo creato, sive id a Deo, sive ab ejus ministris prolatum fuerit.

Nobis certe eorum sententia magis probatur, qui sermonem Dei interpretantur, quem Deus ad homines loquitur, sive promittendo, sive exhortando, sive comminando. Agit enim Apostolus de fide habenda verbo promissionis et comminationis divinae, docetque, si Dei promissiones fide amplectamur, in requiem ejus ingressuros; sin minus, male perituros, idque eorum exemplo, ad quos olim sermo Dei factus est. Unde ait supra: *Sed non profuit illis sermo auditus,* et cap. 2.: *Si enim, qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus* etc., et cap. 1.: *Olim Deus loquens patribus in Prophetis, novissime locutus est nobis in Filio.* Nam sive per se aut per Filium suum Deus loquatur, sive per angelos, sive per homines, idem est Deus, qui loquitur, et quod ad loquentem attinet, idem sermo. Qui proinde semper ut ejusdem est veritatis, sic et ejusdem virtutis et efficaciae, tam ad praestanda promissa credentibus, quam ad inferenda supplicia contumacibus. Cum ergo sermo Dei sit, ipse Deus lo-

quens, promittens, minas intentans: non mirum, si Apostolus ea omnia, quae hic dicuntur et Deo propria videntur, adscribat sermoni Dei.

Tale igitur est, quod dicit: Studeamus ingredi in illam requiem; credamus verbo Dei nobis annuntiato, ne pereamus cum incredulis. Non enim verbum Dei nunc minoris est virtutis, quam fuit olim, sed sicut *tunc omnis praevaricatio et inobedientia justam accepit retributionem,* ita et nunc nobis accidet, *si tantam neglexerimus salutem,* sicut dictum est supra cap. 2. Ita fere locum hunc edisserunt post Chrysostomum Theodoretus et Theophylactus, et inter recentiores Hesselius, Adamus et noster Galenus. Cui quidem commentario multum probabilitatis accedit ex aliis Scripturae locis, ubi similiter verbo Dei tribuuntur ea, quae Deo sunt propria, velut Jes. 55.: *Verbum meum,* ait Dominus, *non revertetur ad me vacuum, sed faciet, quaecumque volui;* Eccles. 8.: *Omne, quod voluerit, faciet, et sermo illius potestate plenus est;* Sap. 18.: *Omnipotens sermo tuus exsiliens de coelo* etc. Quale est et illud, quod ejusdem lib. cap. 16. dicitur *sermo Dei sanare omnia.* Cujus sequitur explicatio: *Tu es enim, Domine, qui vitae et mortis habes potestatem.* Ejusdem rationis sunt ista Psalm. 32.: *Verbo Domini coeli firmati sunt,* et in hac ipsa Epistola, cap. 1.: *Portans omnia verbo virtutis suae,* et cap. 11.: *Aptata saecula verbo Dei.* Quae omnia metonymice significant ipsius Dei loquentis ac jubentis omnipotentiam. Juxta quam rationem eidem verbo Dei promittentis ac minantis omnium occultorum scientia convenienter attribuitur. Hic ergo *Dei sermo vivus est, et efficax,* id est, non est otiosus aut actionis expers, ut ea, quae mortua sunt; non est irritus, non frustratur effectu suo, quemadmodum nostris verbis saepe contingit; sed vivit, ac vim suam exercet in reddendis tam praemiis, quam suppliciis comminatis. Est igitur posterius epithetum expositio prioris. Vitam enim arguit operatio vitalis.

Et penetrabilior omni gladio ancipiti. Penetrabile pro penetrativo posuit interpres, passivum pro activo, ut et Latini scriptores interdum. Graece τομώτερος, id est penetrantior, magis incidens. Gladius anceps, Graece δίστομος, tamquam habens duo ora. Componitur enim ea vox ἀπὸ τοῦ στόματος, non ἀπὸ τοῦ τέμνειν, id est ab ore, non a secando, quemadmodum Nilus ἑπτάστομος dictus est, quod septem habeat ostia, velut ora, quibus aquas suas evomat in mare. Vocem hanc δίστομον usurparunt LXX. interpretes Jud. 3., Psalm. 149. et Prov. 5. pro voce Hebraea, quae id, quod dixi, significat. Unde est et illa phrasis Hebraea frequens in Scripturis: *Percutere in ore gladii.* Interpres vulgatus modo vertit *ancipitem,* modo *bicipitem,* modo *utraque parte acutum.* Cum autem hujusmodi gladius ad dividendum ac penetrandum aptissimus sit, merito comparatio ab eo transfertur ad sermonem Dei, *ut penetrabilior omni gladio ancipiti* dicatur.

Sed hoc epithetum utrum ad notitiam Dei referendum sit, an vero ad vim puniendi, non satis inter expositores convenit. Sane quidem negari non potest, quin ad notitiam pertineat tam pars ista, quam sequentes. Id enim nobis declarat illa pars extrema, qua praecedentium obscuritas explicatur: *Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus* etc. Sed tamen etiam punitionem et vindictam significari, satis innuit comparatio gladii, cui tribuitur esse ancipitem. Unde est illud in Psalmis: *Gladii ancipites in manibus eorum, ad faciendam vindictam in nationibus.*

Est igitur sermo Dei quovis ancipiti gladio penetrantior; primum quia Deus, qui nobis loquitur, oculis suae cognitionis omnia penetrat, et ad intima quaeque pervadit multo magis, quam gladius anceps acie sua penetrare queat usque ad abstrusa viscera; tum vero ob id etiam, quia transgressiones, quantumvis occultas,

acerrime puniet. In hac ergo similitudine duo quaedam attenduntur. Ut enim gladius penetrat et laedit, ita sermo Dei intuetur et punit. Itaque significatur cognitio non nuda, sed qualis est judicis examinantis et cognoscentis, ut puniat.

Et pertingens usque ad divisionem animae ac spiritus. Anima et spiritus accipiuntur, ut alibi in Scriptura; nominatim in illis verbis 1 Thess. 5.: *Ut integer spiritus vester et anima* etc. Quo loco diximus, eam inter haec duo distinctionem nobis maxime probari, qua per *animam* intelligitur pars animae sensitiva, quam cum bestiis habemus communem; per *spiritum* vero pars intellectiva, qua communicamus cum substantiis spiritualibus; quemadmodum et sanctus Thomas utroque loco bene explicat. Porro *divisionem animae ac spiritus* interpretantur nonnulli separationem animae a spiritu, qua nimirum inter animam et spiritum atque eorum operationes Dei verbum exacta cognitione distinguat. Sed rectius alii nomine *divisionis* significatam intelligunt penetrationem, de qua in parte praecedente. Quod enim dividitur, id quasi penetratur, ut interiora appareant; haeret autem adhuc Apostolus in metaphora gladii secantis.

Est igitur sensus: Sermonem Dei pertingere usque ad intima hominis penetranda, etiam animam, etiam spiritum, quae sunt partes hominis abditissimae. Pertingit autem ad ea et penetrat perfecta cognitione, qua novit, quidquid affectionis et cogitationis in illis latet; graviter etiam ulturus, si quam illic hypocrisim, si quam radicem amaritudinis aut infidelitatis germinantem invenerit, ut dicitur infra cap. 12. Hanc expositionem postulat Graeca lectio, quae duplicat conjunctionem, ψυχῆς τε καὶ πνεύματος. Unde Erasmus et alii vertunt: *Usque ad divisionem animae simul ac spiritus;* ac si dicas: *tam animae, quam spiritus.* Eundem sensum voluit Ambrosius, dum aliquoties, ad hunc locum respiciens, dixit, Verbum Dei usque ad divisionem animae penetrare, non adjecto vocabulo spiritus. Loca sunt lib. de paradiso, cap. 14., et lib. 2. de Abraham, cap. 1., et in Epistola secunda, quae est ad Simplicianum. Id ipsum liquet ex intellectu partis sequentis.

Compagum quoque ac medullarum. Apud Ambrosium locis dudum citatis pro: *compagum,* legitur: *artuum.* Sed Graecum ἁρμοὶ *compages artuum* potius significat, quam artus ipsos. Nominat Apostolus ea, quae in nostris corporibus intima sunt, compages et medullas, ut hac velut metaphora doceat, nihil esse tam in animis nostris occultum et abditum, quod non scrutetur ac penetret Dei sermo. *Compages* sunt nervi ac commissurae, quibus inter se conjunguntur artus, ac praecipue ossa; *medullae* in ipsis ossibus includuntur. *Pertingit* ergo *Dei sermo usque ad divisionem compagum simul et medullarum,* non quod compages a medullis dividat; sed quoniam et compages penetrat, et medullas. Compages quidem, id est cogitationes; medullas autem, hoc est, intentiones. Sic enim ex parte sequenti quidam non aliene interpretantur.

Et discretor cogitationum et intentionum cordis. Non solum, inquit, quid quisque cogitet in corde suo, verum etiam qua intentione cogitet ac velit, exactissime novit, discernit ac judicat sermo divinus. Nam *discretor* in Graeco est κριτικος. Dicebantur autem Critici, nomine etiam a Latinis usurpato, homines acris judicii, qui de libris, aut versibus, aut aliis aliorum operibus censere poterant, ac discernere, quid probum, quid reprobum, item quid genuinum, quid vero spurium ac suppositicium. Quales in censendis Homeri versibus Aristarchus et Aristophanes grammatici memorantur.

13. *Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus. Ulla* additum ab interprete lucis causa. *Invisibilis,* Graece ἀφανὴς, quasi dicas, *inapparens,* id est, quae non sit manifesta et conspicua. Hinc intelligi vult, hypocrisim et infidelitatem, etiam in animo latentem, a Deo ignorari non posse; non quod hae sint

creaturae, sed quia, qui creaturam omnem perfecte novit, etiam defectus ejus ac vitia non novisse non potest.

Omnia autem nuda et aperta sunt oculis ejus. Verti potest adversative: *Sed omnia nuda* etc. Quod nos habemus *aperta,* Graece est τετραχηλισμένα, verbum deductum a nomine τράχηλος, quod collum sive cervicem significat. Ejus verbi metaphora varie explicatur. Chrysostomus eam sumptam putat ab animalibus occisis, quibus dum a cervice usque ad caudam pellis abstrahitur, interiora, quae prius latebant, oculis intuentium exponuntur. Eadem est sententia Theophylacti et Oecumenii. Quamquam hi duo etiam aliter explicari posse metaphoram docent, tamquam desumpta sit ab iis, qui cervice inclinata terram spectant, non audentes aspicere vultum judicis; sic enim hominum facta et cogitata omnia conspectum Dei judicis, cui cuncta patent, quodammodo reformidare. Sed, ut verum fatear, longius petitae mihi videntur hae expositiones. Ac magis sane probarim, quod alii dicunt, τραχηλίζειν idem esse, quod in cervicem ac dorsum reflectere, hoc est, resupinare, per translationem vero scrutari ac patefacere. Nam resupinare scrutantium est; unde illud apud Juvenalem: *Aulam resupinat amici.* Atque hanc significationem secutus Erasmus vertit; *resupinata.*

Verum est et alia Graecae vocis interpretatio, ni fallor, caeteris anteponenda, quam adfert Gaignaeus. Τράχηλος enim, auctore Favorino, praeter alia significat spinam dorsi, quae procedit a vertice usque ad finem. Inde τραχηλίζειν, id est, animal medium per spinam ita dividere, ut intestina omnia pateant; quemadmodum fieri videmus ab iis, qui pecudes mactant. Hac ergo metaphora perquam apposite Paulus ostendit, etiam intimas animorum cogitationes Deo patere. Hinc etiam apparet, cur post *nuda* dixerit *aperta.* Nam plus est *aperta,* quam *nuda.* *Nudum* enim dicitur, quod non est vestitum aut velatum. *Apertum* vero juxta datam explicationem, cujus etiam interiora conspicua sunt. Ex quo denique intelligitur, quanto magis illustret apostolicam sententiam, quod interpres noster transtulit: *aperta,* quam quod Erasmus: *resupinata.*

Ad quem nobis sermo. Graeci sic exponunt: Cui sermoni Dei, id est Filio Dei, reddituri sumus rationem omnium actionum et cogitationum nostrarum. Nam λόγος inter alia significat rationem, qualis est supputantium, ut Rom. 14.: *Unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo.* Nec dubium, quin pars ista, sic explicata, probe respondeat iis, quae praecedunt de verbo Dei omnipotente et omnia vidente. Porro Galenus hunc sensum mavult: *Cujus fidem nos profitemur.* Alii vero, quod et nobis placet, ex aliorum locorum collatione docent, *ad* pro *de* positum, ut sensus sit: *De quo Dei sermone sermo nobis institutus est.* Nam similiter cap. 1. dixit: *ad angelos,* id est de angelis. Ubi et alia loca similia annotavimus, ut proinde non aliud velit Apostolus, cum dicit: *Ad quem nobis sermo,* quam cap. sequ. dicens: *De quo nobis sermo,* et cap. 2.: *de quo loquimur.* Hic autem respicit juxta diversas sermonis Dei interpretationes superius allatas vel ad Filium Dei, de quo tota fere disputatio hujus Epistolae suscepta est; vel ad sermonem, quem Deus ad homines loquitur, promittens, comminans, exhortans. Nam de eo sermone Dei hucusque concionatus est ab eo loco capitis praecedentis: *Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus* etc.

14. *Habentes ergo Pontificem magnum.* Hic jam Apostolus, specie exhortationis, transit ad disserendum de sacerdotio Christi, ut merito ab his verbis sumi possit novi capitis exordium; siquidem et apud Theodoretum incipit ab hoc loco totius Epistolae tomus secundus; dividit enim eam in tres tomos. Illud observandum, quod, quemadmodum in superioribus Christum, ut Apostolum, cum Mose Paulus contulit, eoque longe majorem esse docuit, ita hic eum, ut Pontificem, tacite confert cum Aarone; nimirum tali-

bus eum encomiis ornans, ex quibus intelligi velit, quanto sit Aarone major. Nam expressius id agit cap. 7. et sequentibus. Dicens ergo: *Pontificem magnum,* innuit, Aaronem non fuisse magnum pontificem, si cum Christo conferatur. Porro magnitudinem Christi Pontificis probant sequentia:

Qui penetravit coelos. Non, inquit, penetravit in Sancta Sanctorum, ut Aaron et successores ejus, sed in coelum ipsum, quod per illa Sancta significabatur, idque, ut spem nobis faceret illuc ipsum sequendi. Ad hanc enim spem animare contendit suos Hebraeos. Sunt, qui colligant ex hoc loco, Christum secundum humanam naturam non in coelo esse, sed supra coelum, ut qui coelos ascendendo penetraverit, ideoque in nullo coelorum remanserit. Verum non id voluit Apostolus, sed sicut olim Pontifex ingrediens Sancta Sanctorum usque ad intima penetrabat, ita Christum in coelos ascendentem usque ad intima coelorum pervenisse. Simili locutione quidam dicuntur penetrare domos, id est ingerere sese in domos alienas usque ad interiora et secretiora. Quomodo locutus est noster interpres 2 Tim. 3., licet eo loco diversum verbum sit in Graeco.

Jesum, Filium Dei. Addit epitheton, quod nec in Aaronem, nec in ullum alium competit Pontificem. Per hoc autem mire excitat fiduciam. Quid enim non impetret apud Deum Pontifex, qui idem sit Filius, eoque nomine Deo gratissimus?

Teneamus confessionem. Quod quidam, interpositis duabus voculis, legunt: *Teneamus spei nostrae confessionem,* non hujus est loci, sed cap. 10., ubi sic habetur: *Teneamus spei nostrae confessionem indeclinabilem.* Nam hoc quidem loco eam additionem nec Graeci, nec Syri codices agnoscunt, ut nec Latini castigatiores ac nominatim editio Clementina. Sensus est: Ne deseramus fidem, quam professi sumus in baptismo, sed eam firmiter retineamus atque in ea perseveremus. Nam *confessio* metonymice capitur pro fide confessa, sicut ostendimus supra ad illud cap. 3.: *Pontificem confessionis nostrae Jesum.*

15. *Non enim habemus Pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris.* Ne majestas tanti Pontificis deterreat, quem Dei Filium appellavit, ostendit, quam idem ipse erga nos sit propensus et promptus ad miserendum, utpote malorum expertus. Sed quas Apostolus vocet *infirmitates,* quaeritur. Ribera multis contendit, intelligi dolores, afflictiones, persecutiones. Has enim more Scripturae dici infirmitates, quod animus hominis hujusmodi malis affecti languescere soleat. Ita Apostolus 2 Cor. 11. et 12. ea, quae infirmitatis suae sunt, enumerat, et in iis gloriatur. Estque ea phrasis frequens apud Prophetas, quemadmodum exemplis adductis idem Ribera bene probat. Unde et Christum Dominum Jesaias, cap. 53., virum dolorum et scientem infirmatem appellat. Verum sciendum, infirmitatis non unam esse acceptionem in sacris literis, sed multiplicem, sicut ostendi ad illud Rom. 5.: *Cum adhuc infirmi essemus.*

Itaque videndum, quae significatio praesenti loco congruat. Id intelligi posse puto, si locus hic conferatur cum duobus similibus hujus Epistolae, quorum unus est capite proxime sequenti, ubi de pontifice veteris testamenti dicitur: *quod et ipse circumdatus sit infirmitate, et propterea debeat, quemadmodum pro populo, sic etiam pro semet ipso offerre pro peccatis.* Alter cap. 7., ubi, cum dixisset, sacerdotes Leviticos necessitatem habere pro suis delictis hostias offerendi, priusquam offerant pro delictis populi, rationem hanc subjecit: *quia lex homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes.* Unde manifeste liquet, infirmitatem iis locis eam intelligi oportere, quae peccatum respicit, id est peccandi pronitatem, qua fit, ut quis sine quotidianis lapsibus vivere non possit. Hae sunt igitur *infirmitates nostrae,* de quibus hoc loco, quibus compati potest Pontifex noster Christus, non eas in se

habendo, sicut habuerunt Levitici, sed nobis, qui eas habemus, condolendo.

Quaeres, quomodo compati possit aut condolere, cum sit beatus et impassibilis? Respondeo, si compati proprie accipitur, Christum non posse compati nostris infirmitatibus, nisi ampliata locutione, quia scilicet aliquando compassus est, nimirum in carne mortali. Nunc enim proprie non compatitur, nec condolet, nec miseretur. Sed tamen etiam haec Christo jam in coelis regnanti tribuuntur interdum per tropum, quatenus ad nostras infirmitates sanandas propensior est ex eo, quod ipse in hac vita mortali *per omnia*, sicut sequitur, *tentatus fuerit*. Quem Apostoli sensum esse, liquet ex illis verbis cap. 2.: *In eo enim, in quo passus est ipse tentatus, potens est et eis, qui tentantur, auxiliari.* Liquet etiam ex verbis hic subjunctis:

Tentatum autem per omnia. Clarior erit sententia, si legas adversative: *Sed tentatum per omnia,* quomodo vertunt alii. De qua *tentatione* sit sermo, relinquitur intelligendum ex iis, quae dicta sunt pro explicatione verborum, quae modo citabamus ex cap. 2. Non enim hic tentari est ad peccandum sollicitari, sed afflictari rebus adversis; propterea quod in adversis soleat hominum virtus et constantia probari. Tentatum ergo dicit *per omnia,* hoc est, omne genus malorum hujus vitae expertum. Ea mala intellige, quae toti generi sunt communia, veluti sunt fames, sitis, lassitudo, molestia ex immoderato calore aut frigore, tristitia de malis, metus mortis et mors ipsa.

Quare etsi non negamus, ut quidam negant, mortale Christi corpus potuisse morbis affici, sicut potuit senectute dissolvi, non tamen erat conveniens, ut morbos pateretur, quum hoc malum nec omnibus sit commune, nec ordinatum medium ad finem oeconomiae Christi. Multo minus huc pertinent ignorantia et concupiscentia, bonique difficultas. Nam de malis pure poenalibus hic agitur, non de iis, quae bono virtutis ac gratiae quo quo modo repugnant. Unde ex hoc loco non sequitur, Christum fuisse tentatum a carne, quod ne fieri quidem potuisse, recte docent Theologi in 2. dist. 21. Nam a mundo et diabolo tentatum fuisse, nulla dubitatio est.

Pro similitudine. Graece: *Secundum similitudinem.* Syriace: *Sicut nos.* Sensus est: Christum per omnia, similiter ut nos, tentatum esse. Debuit enim per omnia fratribus similari, ut misericors fieret Pontifex, sicut dictum est cap. 2.

Absque peccato. Ne quis ex eo, quod dixit, *Christum compati infirmitatibus nostris,* suspicetur, eum similiter, ut nos, obnoxium infirmitati, et sic intelligat *tentatum esse per omnia,* ut tentationibus etiam in peccata fuerit inductus: addit Apostolus hanc particulam: *absque peccato.* Quae quidem duobus modis accipi potest: vel ut sit exceptio ab eo, quod universe dixerat, *tentatum per omnia,* quomodo plerique partem hanc accipiunt; vel hoc sensu, quem Theophylactus indicat, ita tamen, ut nihil eorum, quae passus est, et quibus tentatus, eum induxerit in peccatum. Quem sensum arbitror magis germanum. Nam praecedens sententia, sic intellecta, quomodo eam exposuimus, non opus habet restrictione seu exceptione, sed absolutam continet veritatem.

Distinguit Apostolus hac parte Christum Pontificem nostrum a caeteris hominibus, et proinde etiam a quocumque alio pontifice, de quo sequenti capite testatur, eum *debere, quemadmodum pro populo, ita etiam pro semet ipso offerre pro peccatis.* Christum autem ideo sine peccato esse oportuit, quia peccatum reddidisset eum ineptum ad interpellandum pro peccatoribus, ac potius ipse nobiscum, si peccator esset, eguisset intercessore ad Deum. Unde cap. 7.: *Talis decebat, ut nobis esset Pontifex: sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus.* Nec tamen idem erit incommodum, ut haereticus objicit, si Christianorum pontifices sint obnoxii peccatis. Non enim per se ipsos ac suo ipsorum

merito Deum hominibus placant, sed per meritum Christi, quo et ipsi intercessore indigent.

16. *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiae.* Quidam codices subjungunt pronomen *ejus,* quod et apud Bedam legitur, et in textu Syriaco. Sed Graeci non agnoscunt. In nostris etiam additicium esse, probant exemplaria quaeque meliora, tam excusa, quam manuscripta, suffragantibus item Clementinis. Pro *fiducia* Graece est παῤῥησία, vocabulum frequens in Actis et Epistolis apostolicis, quo significatur ingenua quaedam animi libertas, et audacia ad agendum aut dicendum aliquid, tametsi usitatius intelligatur in verbis. Sed cum absolute dicat Apostolus: *ad thronum gratiae,* quaeritur, utrum Dei Patris, an Christi Filii. Ad Christum referunt, qui addiderunt *ejus;* nam de Patre nihil in proxima periodo dictum fuit. Eodem pertinere existimant Graeci interpretes, huc citantes illud ex Psalm. 44.: *Thronus tuus Deus in saeculum saeculi.* Quod ad Filium dictum esse, testatus est ipse Apostolus supra cap. 1.

Veruntamen pressius rem consideranti profecto magis apparet, referendum esse ad Patrem. Nam Christus hoc loco et tota fere Epistola introducitur ut Pontifex et intercessor ad Deum. Unde et infra cap. 7. dicitur, *salvare in perpetuum posse accedentes per ipsum ad Deum, quod semper vivat ad interpellandum pro eis.* Sed et alibi saepe eo modo Scriptura loquitur. Atqui intercessoris non est sedere in throno, sed ante judicem in throno sedentem stare, ut clientum suorum causam illi suo patrocinio commendet. Quando autem sedere dicitur Christus ad dexteram Patris, pacata regni ejus apud Patrem possessio significatur, ut alibi diximus. Vocatur autem *thronus gratiae,* in quo Pater sedet, id est sedes gratiosa, quia Deus sic judex noster est, ut tamen ex caritate, qua mundum dilexit, Filium suum nobis dederit advocatum ac mediatorem, qui nos ad ipsum adducat, eique reconciliet. Itaque significat iste sermo, Deum esse judicem misericordem, et propitium omnibus iis, pro quibus Filius interpellat. Estque hic sensus Apostoli: Talem igitur nacti Pontificem, qualem praecedentibus verbis descripsi, videlicet Dei Filium, eundemque nostras infirmitates expertum, per eum libere et cum fiducia accedamus ad thronum Dei, judicis nostri, quem utique, tali Pontifice et patrono pro nobis loquente, clementem experiemur. Sensum hunc confirmant sequentia:

Ut misericordiam consequamur. Scilicet a Deo per Christum Pontificem et intercessorem nostrum. *Et gratiam inveniamus in auxilio opportuno.* Graece: *ad opportunum auxilium,* quod Syrus sic expressit: *In auxilium in tempore angustiae,* scilicet impetrandum. Quod ita sonat, quasi tempus afflictionis duntaxat significetur. Sed rectius opportunitas haec extenditur ad totum tempus vitae praesentis: *donec hodie cognominatur,* ut ait capite praecedenti. Semper enim, dum hic vivimus, egemus auxilio gratiae Dei.

Inter *misericordiam* et *gratiam* ita distingui potest, ut *misericordia* ad peccatorum remissionem et miseriarum depulsionem pertineat, *gratia* vero ad salutarium donorum largitionem. Valet hic locus contra Novatianos, qui relapsos excludebant a spe veniae. Atqui Apostolus hortatur Hebraeos, ut adeant cum fiducia ad thronum gratiae Dei, misericordiam ab eo consecuturi. Quae adhortatio non tam ad justos dirigitur, quam ad peccatores, ut qui maxime indigeant misericordia.

An autem Hebraea phrasi dixerit Apostolus: *gratiam inveniamus,* pro eo, quod est: gratiosi simus apud Deum, id est, peculiari affectu ab eo diligamur, quomodo dixit angelus ad Virginem: *Invenisti gratiam apud Deum,* Luc. 1., et Deus ad Mosem: *Invenisti gratiam coram me,* Exod. 33., non satis apparet, quia non est hic additum: *apud Deum,* aut quid simile, quod in illa phrasi addi solet, sed magis ita dictum videtur, quem-

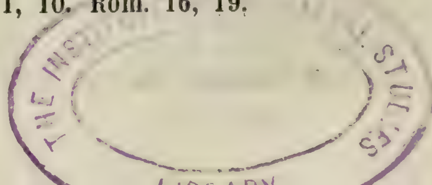
admodum dixit idem Apostolus de Onesiphoro 2 Tim.: *Det illi Dominus invenire misericordiam a Domino*, et hujus Epistolae cap. 11.: *Ut meliorem invenirent resurrectionem,* et cap. 12.: *Non enim invenit poenitentiae locum.* Sensus igitur est: Et ut ab eo per eundem Pontificem nostrum Christum consequamur gratiam, qua nobis opituletur, dum tempus est, durante videlicet hujus vitae curriculo. Cujus opportunitatem temporis si quis neglexerit, is in futuro saeculo nec misericordiam consequetur, nec gratiae locum inveniet, sed severitatem ac rigorem subire cogetur judicii divini.

CAPUT QUINTUM.

Omnis namque Pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis, quae sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis [1]; 2. qui condolere possit iis [2], qui ignorant et errant [3], quoniam et ipse circumdatus est infirmitate; 3. et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam et pro semet ipso offerre pro peccatis [4]. 4. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo, tamquam Aaron [5]. 5. Sic et Christus non semet ipsum clarificavit, ut Pontifex fieret, sed qui locutus est ad eum [6]: Filius meus es tu, ego hodie genui te. 6. Quemadmodum et in alio loco dicit: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech [7]. 7. Qui in diebus carnis suae [8]) preces supplicationesque ad eum [9], qui possit illum salvum facere a morte, cum clamore valido et lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia [10]; 8. et quidem cum esset Filius Dei, didicit ex iis, quae passus est, obedientiam [11]; 9. et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi [12] causa salutis aeternae, 10. appellatus a Deo Pontifex [13] juxta ordinem Melchisedech. 11. De quo nobis grandis sermo, et ininterpretabilis ad dicendum, quoniam imbecilles facti estis ad audiendum [14]. 12. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis, ut vos doceamini, quae sint elementa exordii sermonum Dei; et facti estis, quibus lacte [15] opus sit, non solido cibo. 13. Omnis enim, qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiae [16]; parvulus enim est [17]. 14. Perfectorum autem est solidus cibus; eorum, qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem [18] boni [19] ac mali [20].

---

1) Cap. 2, 17. 2) Cap. 4, 15. 3) Cap. 8, 7. 3 Mos. 4, 5. 4) 3 Mos. 9, 7. 16, 6. 5) 2 Mos. 28, 1. 6) Psalm. 2, 7. 7) Psalm. 109, 4. 1 Mos. 4, 19. 8) Rom 8, 3. Hebr. 2, 14. 9) Matth. 26, 39. 27, 46. Luc. 22, 44. Joan. 12, 27. 10) Marc. 14, 33. seq. Luc. 22, 45. seq. 12, 50. 11) Phil. 2, 8. 12) Rom. 1, 5. 13) Vers. 6. 14) Matth. 13, 13. 15) 1 Cor. 3, 1.—3. 16) Cap. 2, 3. 5. 9. 10, 7.—10. 2 Cor. 3, 9. 17) Eph. 4, 14. 18) Cap. 2, 3. Joan. 16, 7. 8. 10. 19) Vers. 4.—8. 10, 26.—31. 4, 1. 11.—13. 20) Phil. 1, 10. Rom. 16, 19.

SUMMARIUM CAPITIS QUINTI.

Describit Pontificis officium, Christum ostendens verum Pontificem fuisse, et pro nobis interpellantem exaudiri. Obiter ruditatem carpit eorum, ad quos scribit.

1. *Omnis namque Pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis, quae sunt ad Deum.* Quod in verbis praecedentibus sumpsit, Christum esse Pontificem, id jam probare instituit non quidem ex definitione pontificis ac propriis ejus notis, ut quibusdam videtur; alioqui necesse esset omnia, quae hic de pontifice dicuntur, in Christum competere; inter quae illud est, quod pontifex pro semet ipso debeat offerre sacrificium pro peccatis. Hoc autem a Christo alienum esse, constat. Sed id facit ex aliorum pontificum collatione, videlicet Leviticorum. Neque enim erant alii pontifices, cum quibus collatio fieri posset. Nam etsi ante legem fuerint, qui sacrificia Deo offerrent: tamen de Levitico tantum pontifice Apostolum loqui, et cum eo Christum conferre, manifestum est totam seriem sequentis dissertationis intuenti. Unde ait cap. 7. ad finem: *Lex homines constituit sacerdotes, infirmitatem habentes.* Docet ergo, quid simile Christus habeat cum legali pontifice, veroque ac legitimo ejus officio, ut ostendat, eum vere Pontificem esse, tum quid habeat diversum, quo probet, illo esse majorem. *Assumptus,* in Graeco participium est praesentis temporis λαμβανόμενος. Unde vertit Erasmus: *qui ex hominibus assumitur.*

Ego malim addita conjunctione sic verti: *Omnis enim Pontifex ex hominibus assumitur et pro hominibus constituitur* etc. Sic enim haud dubie plenius explicabitur mens Apostoli, qui utrumque horum: ex hominibus assumi et pro hominibus constitui, adfert ut proprietatem sacerdotis Levitici Christo applicandam. Nam Christum ex hominibus assumi debuisse, jam supra docuit cap. 2. Eundem pro hominibus constitutum esse in iis, quae ad Deum sunt, ostendit in consequentibus. Tale igitur est, quod dicit Apostolus: Omnis in lege pontifex ex hominibus assumitur, idemque pro hominibus constituitur, ut eorum causam agat apud Deum, id est ut mediator eorum sit et conciliator, atque interpres in omnibus, quae sunt apud Deum agenda. Partem posteriorem existimat Joannes Calvinus hoc modo rectius verti posse, verbo passivo in activum mutato: *Constituit, sive ordinat ea, quae sunt ad Deum.* Graecum enim verbum καθίσταται medium est, et accusandi casum habet adjunctum. Sed perspicuum est, eum falli. Nam verbum hoc, etsi medium, passive tantum usurpatur, velut infra cap. 8. prorsus simili sententia: *Omnis pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur;* item Jac. 3.: *Lingua constituitur in membris nostris,* et cap. 4.: *Quicumque voluerit amicus esse saeculi hujus, inimicus Dei constituitur.* Ubicumque vero nos legimus: *constituit,* in Graeco activum est verbum, non medium, ut hujus Epist. cap. 7.: *Lex homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes.* Porro casus accusativus adjunctus nihil movet Graecae linguae peritos, qui norunt, eum casum regi a subaudita praepositione κατὰ, sicut etiam admonuimus ad illud cap. 2.: *Ut misericors fieret et fidelis pontifex ad Deum.* Denique Syrus interpres omnesque Graeci tractatores passive verbum hoc exponunt; nec est quisquam eorum, qui activae significationis meminerit.

Ut offerat dona et sacrificia pro peccatis. Sacrificia, Graece θυσίας. Quo nomine proprie significantur sacrificia animalium occisorum, quae Latinis *victimae* vocantur, cum sacrificii nomen etiam ad inanimata pertineat. Pro *donis et sacrificiis* infra cap. 8., ubi rursus haec duo conjunguntur, *munera et hostias* vertit. Inter *dona* seu munera, et *sacrificia* seu victimas, sive hostias, hoc primum interesse videtur, quod *dona,* pro quibus Syrus interpres dedit *oblationes,*

intelligantur in rebus inanimatis, ut sunt oleum, panis, vinum, lagana etc.; *sacrificia* vero tantum sint ex animalibus. Deinde quod *dona* sint spontanea; *sacrificia* vero, quae ex praescripto legis sunt debita. De quibus omnibus agitur in Levitico, potissimum cap. 3. et 4. Hinc etiam apparet, illam partem: *pro peccatis,* supple expiandis, tantum ad sacrificia, non etiam ad dona referendam esse. Nam oblationes spontaneae, etiamsi forte ex animalibus fierent, non tamen erant pro peccatis.

Hic igitur explicat Apostolus exteriorem actum, sive officium, cujus gratia sacerdos constituitur. Id vero est, offerre Deo sacrificia pro populo. Habet enim hoc institutio divina, ut externas oblationes populi, quibus is suam fidem vult protestari, qua credit, Deum esse omnium bonorum auctorem et largitorem, ejusque beneficia aut exspectat, aut recognoscit, acceptare nolit, nisi per manum sacerdotis. Porro cum intentio Apostoli sit hanc partem applicare Christo, recte hinc statuitur, adversus haeresim Novati, eos, qui post baptismum lapsi sint, non esse repellendos a poenitentia. Nam sicut Aaronicus sacerdos pro peccatis etiam relapsorum offerebat sacrificium, ita sine dubio fecit et Christus, et quidem tale, quod multo valeret generalius.

2. *Qui condolere possit iis, qui ignorant et errant.* Ostendit, quis affectus in pontifice requiratur, scilicet misericordiae erga peccantes. *Condolere,* Graece μετριοπαθεῖν, quod ad verbum si interpreteris, est *mediocriter pati.* Theophylactus vult idem esse, quod συμπαθεῖν, id est *compati* seu *condolere.* Alii plus significatum putant, nempe medium aliquid inter contrarios affectus; quasi sensus sit, Pontificem quaeri, qui neque nimium indulgens sit erga peccatores, neque nimium severus, sed inter severitatem et misericordiam medius incedat. Ita Gaignaeus et Galenus. Sed cum Apostolus nusquam pontificem a severitate commendet, haec enim judicis est, non intercessoris: magis illud placet, ut μετριοπαθεῖν dicatur, qui cum moderatione affectu animae movetur. Tribuit enim Aristoteles hanc virtutem sapienti, quem dicit μετριοπαθῆ μὲν εἶναι, ἀπαθῆ δὲ μή, id est moderate commoveri, non autem omnis passionis vacuum esse, quod Stoici volebant.

Ne igitur pontificem Apostolus describere videatur παθητικὸν, qui passionibus animi vehementius agitetur, exigit ab eo ipsum etiam misericordiae seu compassionis affectum moderatum, ac ratione circumscriptum. Quo pertinet etiam participium δυνάμενος, *qui possit,* id est qui sit idoneus et aptus condolere etc. Quod vero Erasmus et alii quidam vertunt: *Qui placabilis esse possit ignorantibus,* id est, qui possit placabilem se iis exhibere, non quadrat huic loco, quia non quaeritur pontifex, qui placabilis sit, sed qui Deum peccatoribus placatum reddat.

Ignorantes sunt, qui, quod faciendum est, nesciunt. *Errantes,* qui in actionibus suis a recto deviant. Utrumque consuetudine sermonis Hebraei generatim pro peccatoribus accipitur, ut non solum intelligantur ii, quos dicere solemus per ignorantiam aut infirmitatem delinquere; verum etiam, qui malitiose peccant. Nam et ad istos pontificis misericordia debet extendi, sicut et Christi extenditur. Nec male etiam hujusmodi peccatores ignorare et errare dicuntur, quia secundum philosophum *omnis malus ignorat.* Unde et Theophylactus ex his verbis animadvertit, omne peccatum ex ignorantia et errore nasci. Non enim peccare quis potest, nisi practico judicio errante, quemadmodum late ostendimus 2. sent. dist. 22.

Quoniam et ipse circumdatus est infirmitate. Ratio significatur inducens ad compassionem: *Quandoquidem et ipse circumdatus est infirmitate,* id est infirmitatem etiam suam circumfert, sicut caeteri homines; obnoxius est frequentibus peccatis, more aliorum. Haec enim res eum admonet, ut et caeteris prae carnis imbecillitate peccantibus condolescat. *Infirmitatem* hoc modo accipi, manifeste commonstrat pars sequens, in

qua ex hac infirmitate pontificis colligitur, eum debere pro suis offerre peccatis. Quod nequaquam esset consequens, si, quod nonnulli volunt, *infirmitatis* nomine miseria tantum et afflictio dolorem adferens significaretur. Et quidem de *infirmitate peccati* locum hunc Theodoretus et Oecumenius diserte exponunt, idemque probatur ex cap. 7., ubi Christum pontificem, ut peccati expertem, Apostolus opponit hominibus infirmitatem habentibus, quos lex sacerdotes constituebat.

3. *Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro semet ipso offerre pro peccatis. Propterea,* Graece διὰ ταύτην, id est *propter hanc,* scilicet infirmitatem. Consonat textus Syriacus. Ac forsan etiam interpres noster scripsit: *propter eam.* Quamquam in nonnullis Graecis legitur διὰ ταῦτα, propter haec. Sed sensus eodem recidit. Ejus, inquit, quod dixi, pontificem etiam ipsum infirmitate circumdatum esse argumentum est, quod debeat non solum pro populi peccatis, verum etiam pro suis offerre sacrificium. Hinc satis constat, Apostolum loqui de *infirmitate* peccati. Cum autem ait: *debet,* respicit ad praeceptum legis Lev. 4., ubi inter hostias, quae pro peccatis offerri jubentur, prima est pro peccato sacerdotis.

Sciendum est autem, haec attributa pontificis, quod infirmitate circumdatus sit, quodque propterea pro suis etiam peccatis offerre sacrificium debeat, non eo huc adferri ab Apostolo, ut Christo accommodentur, sed ut ex his declaret id, quod inter notas Pontificis posuerat, talem ex hominibus assumi, qui condolere possit iis, qui ignorant et errant. Hoc autem etiam Christo competere, alia ratione superius ostendit, quia nimirum per omnia tentatus sit hominum more, sed absque peccato. Qua ex re nobis intelligendum relinquit, quantum excellat Aaronicum pontificem Christus, quod ille pro peccatoribus intercesserit, ipse peccatis obnoxius, hic vero ad illud officii tanto sit aptior, quanto magis est ab infirmitate peccati remotus. Sed hoc discrimen infra plenius explicat ipse Apostolus cap. 7., ab illis verbis: *Talis enim decebat* etc. usque ad finem capitis.

4. *Nec quisquam sumit sibi honorem; sed qui vocatur a Deo, tamquam Aaron.* Pontificatum vocat *honorem,* quia reddit hominem honorabilem. Est et haec, inquit, legitimi pontificis proprietas, ut illud munus ultro sibi non vindicet, sed a divina pendeat vocatione; sicut de Aarone, qui primus fuit sacerdos Laviticus, Scriptura testatur, eum divinitus ad eam dignitatem vocatum esse. Nam Exod. 38. Deus jubet, eum consecrari; cumque postea sacerdotium ejus ab aemulis impugnaretur, iterum confirmatum est miraculo incendii consumentis adversarios, et virgae germinantis, Num. 16. et 17. Vocatum autem Aaronem intellige pro se et sua posteritate. Quod adeo servatum est in veteri populo, ut ne per ambitionem quidem, atque eo tempore, quo regibus externis parebant Judaei, quisquam ad pontificatum evectus legatur, qui non esset ex stirpe Aaronis. Unde quum rex Ozias usurpare vellet sacerdotis officium, a pontifice repulsus fuit, et mox a Deo lepra percussus. 2 Par. 26.

Sicut autem olim in populo Judaico, ita nunc in Ecclesia divinitus instituta est hierarchia, cum potestate ordinandi pontifices, sacerdotes et ministros; ut, quidquid extra illam attentatur aut praesumitur, illegitimum et inane censeatur. Ex quo facile est conjicere, quo loco sint habendi, quotquot hodie ministerio verbi sese ingerunt, neque missi, neque vocati. Obiter observa quandam eclipsin esse in verbis Apostoli; supplendum est enim aliquid, hoc aut simili modo: *Nemo sibi ipsi sumit honorem, sed ille verus ac legitimus est pontifex, qui vocatur a Deo.*

5. *Sic et Christus non semet ipsum clarificavit, ut Pontifex fieret.* Hucusque notae seu proprietates pontificis legalis; nunc eas Christo applicat, ac primum eam, quam postremo posuit. Cum enim Christus non esset ex stirpe Aaron, quae sola sacerdotalis erat; imo nec ex tribu Levi, quae sola coram Domino mi-

nistrabat: asserenda fuit in primis vocatio. *Clarificavit,* interpres dixit more suo pro: *glorificavit,* ἐδόξασεν. Ambrosius in Epistola ad Ecclesiam Vercellensem ita legit: *Non se honorificavit fieri summum sacerdotem.* Porro verbum hoc quidam exponunt: *commendavit,* ostentando suas dotes, virtutes ac merita, sicut ambitiosi facere solent. Sed verior Apostoli sensus est: Ita et Christus non semet ipsum extulit ad pontificiam dignitatem, non semet ipsum pontificem fecit.

At dices: Quomodo non semet ipsum, qui Deus erat ac divina potestate simul omnia cum Patre operabatur? Respondeo, Apostolum de Christo loqui secundum eam naturam, qua pontifex est, id est secundum humanam. Sic enim non se ipsum glorificavit, sed in Christo Deus hominem glorificavit. Quamquam etiam ut Filius Dei non ita semet ipsum hominem glorificavit, ut non hoc ipsum a Patre acciperet. Unde et Filium potius, quam Patrem, incarnari decuit. Si enim Pater incarnatus fuisset, non jam Christus ab alio missus ad nos venisset, nec ab alio pontificatus honorem acciperet, sed a se ipso. Quod certe minus congruebat, uti praesens locus ostendit. Non enim solam naturam attendit Apostolus, quum dicit Christum non semet ipsum clarificasse, sed etiam personam; ut patet ex eo, quod sequitur:

Sed qui locutus est ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Periphrasis est Patris, quasi dicat: Sed Pater eum clarificavit, ut pontifex fieret. Applicat enim Christo partem illam: *Sed qui vocatur a Deo.* De sensu versiculi, quem hic citat ex Psalm. 2., sat multis egimus in expositione cap. 1. Sed cur interposuit hoc testimonium, ac non breviter dixit: *Sed Deus illum clarificavit?* Ea ratio est, ut Christi pontificis excellentiam supra alios pontifices eadem opera demonstraret. Nam illi quidem vocati a Deo, sed Christus vocatus a Deo, qui idem Pater ejus est, ut a quo Filius appelletur; quod de nullo alio legitur.

Aliam rationem repetiti ex Psalmo testimonii Cajetanus adfert, eo quod filii primogeniti erat jure haereditario sacerdotium. Nam primogenitis olim jure debitam fuisse sacerdotii praerogativam, vetusta est Hebraeorum traditio. Cujus etiam Hieronymus aliquoties meminit, ut in Epist. 126. ad Euagrium et in traditionibus Hebraicis super Gen., tum ad illa verba cap. 27.: *Et vestibus Esau valde bonis* etc., tum ad ista cap. 49.: *Ruben, primogenitus meus.* Sed eam traditionem adeo non putamus veram, ut ex ipsis etiam Scripturis refelli possit. Nam ante legem Mosaicam Abel et Abraham, et alii quidam leguntur obtulisse sacrificia, qui primogeniti non fuerunt. Sed et in ipsa lege nusquam praecipitur, ut soli primogeniti sint sacerdotes; quandoquidem tota stirps Aaronica sacerdotalis erat. Itaque non aliud nobis videtur Apostolus in hoc testimonio citando spectasse, quam quod diximus. Nam de sacerdotio sequitur:

6. *Quemadmodum et in alio loco dicit.* Potest etiam verti: *Quemadmodum et in alio Psalmo dicit.* Nam substantivum in Graeco non exprimitur. Locus autem est in Psalm. 109.

Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech. Rursus verba sunt Patris loquentis ad Filium. Idcirco autem hoc testimonium adjungit superiori, ut eundem, quem Filium probavit, probet etiam a Patre constitutum sacerdotem. Nec mireris transitum a nomine *pontificis* ad nomen *sacerdotis,* cum plus sit, pontificem esse, quam sacerdotem. Nam si dederis, Filium Dei esse sacerdotem, quod iste locus docet: facile etiam concesseris, esse pontificem, id est summum sacerdotem, quia nemo alius sacerdos Filio Dei praeponi debeat. Et certe ipse Apostolus infra v. 10. illud Psalmi *sacerdos* interpretatur, ut idem valeat, quod *pontifex.* Explicationem hujus versiculi differemus in cap. 7., ubi ipse Apostolus eum per singula fere verba diligenter expendit.

Illud hic quaeri potest, cur non ex eodem hoc Psalmo probet utrumque, sci-

licet Christum et Dei Filium esse, et sacerdotem, cum et ibi Christo dicatur a Deo: *Ex utero ante luciferum genui te.* Sic enim firmior argumentatio videretur, quando constaret utrumque testimonium ad unum eundemque pertinere. Respondet quidam, Apostolum consulto ab hoc testimonio citando abstinuisse, quod sciret ipsum, ut in Hebraeo habetur, varie verti et explicari posse. Veruntamen, cum ad eum modum verterint LXX., quorum interpretatione, ut a fidelibus recepta, perpetuo ac sine scrupulo Paulus in hac Epistola utitur, potius arbitror respondendum, propterea non eum adduxisse memoratum testimonium ex hoc Psalmo, quod alterum esset et notius, et luculentius; utpote quo plane ac diserte Christo dicatur a Deo: *Filius meus es tu.*

7. *Qui in diebus carnis suae.* Quo spectent ea, quae nunc Apostolus dicit, haud satis liquet. Nonnulli putant, eum his verbis applicare Christo, quod de pontifice dixerat: *Quoniam et ipse circumdatus est infirmitate.* Sed jam supra docuimus, eam partem ex sententia Apostoli Christo non convenire. Alii plerique referunt ad officium pontificis indicatum illis verbis: *Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro semet ipso offerre.* Sed ibi additum est: *pro peccatis,* quod constat in Christum competere non posse. Veruntamen promta responsio est ex ante dictis, Apostolum non singula, quae de pontifice Levitico dixit, applicare velle Christo, sed ea, quae applicari possunt, quaeque applicata sacerdotium ejus commendant. Tale est, ut etiam pro semet ipso preces offerat Deo, cum sit ex hominibus assumptus, ideoque naturam mortalem et miseram cum illis habeat communem.

Si quis objiciat, hic nihil peculiare de pontifice dici, cum et laicorum sit, preces pro semet ipsis offere Deo, respondeo, non qualemcunque precum oblationem intelligi, sed eam, quae sit officii publici, videlicet sacerdotalis. Sicut enim sacrificia, sic et preces offerre pro populo, in quo ipse etiam sacerdos comprehenditur, non cujusvis hominis est, sed solius sacerdotis. Et ad id significandum videtur Apostolus usus vocabulo *offerendi,* quo et supra, quando dixit, pontificem pro semet ipso offerre; quamvis Erasmus illic verterit: *immolare,* verbo nimium restricto. Quod si consideremus, hanc precum oblationem factam in ara crucis, de quo videbimus infra, tum magis etiam placebit data responsio.

Sed ad expositionem veniamus. *In diebus carnis suae,* id est tempore praesentis hujus ac mortalis vitae. Non enim modo Christus carnem non habet; sed *carnem* intelligit Apostolus secundum qualitates nobis notas, id est infirmam atque passibilem; quomodo saepe caro in Scripturis accipitur, ut Psalm. 55.: *Non timebo, quid faciat mihi caro,* et 77.: *Recordatus est, quia caro sunt;* et Jes. 31.: *Equi eorum caro, et non spiritus,* et 40.: *Omnis caro foenum;* denique hujus Epistolae cap. 2.: *Quia pueri communicaverunt carni et sanguini; et ipse participavit eisdem.* Igitur *dies carnis Christi* sunt, in quibus carni et sanguini participavit. Hoc autem quid sit, suo loco declaratum est.

Preces supplicationesque. Preces generale nomen est; *supplicationes* autem supplicum preces sunt, cum is, qui orat, abjicit se ad pedes, aut genua tangit ejus, quem orat. Significatur ergo magnus affectus et humilitas Christi precantis.

Ad eum, qui possit illum salvum facere a morte. Id est ad Deum. Loquitur enim de Christo ut homine. Erasmus hoc modo vertit: *Apud illum, qui poterat ipsum a morte servare.* Verum is, dum *servare* mavult, quam *salvum facere,* non animadvertit neque ad veram et propriam significationem Graeci verbi σώζειν, neque ad mentem Apostoli. De significatione verbi diximus alias. Non enim solum ille dicitur σώζειν, qui servat aliquem a malo, ne in illud incidat; verum etiam, qui eripit e malo, in quod jam inciderat. Exempla plurima sunt in sacris literis, sed unum maxime obvium Matth. 1.: *Ipse salvum faciet populum*

suum a peccatis eorum. Ubi nec ipse Erasmus ausus fuit vertere: *servabit,* nec aliud vertendum putavit, quam quod legit apud interpretem vulgatum. Mens vero Apostoli non est, Christum orasse Patrem, ut servaretur a morte, ne eam subiret; alioqui quomodo exauditus est? Sed ut celeriter eriperetur a morte, quam erat passurus. Quod factum est, quando a morte ad vitam immortalem resurrexit tertia die.

Cum clamore valido et lacrymis offerens. Offerens, aoristus est in Graeco: *cum obtulisset.* Quando Christus hanc, de qua loquitur Apostolus, orationem obtulerit Patri, tres sunt opiniones. Una est: Apostolum loqui de ea Christi oratione, qua passioni suae proximus Patrem tertio precatus est, ut, si fieri posset, transiret ab ipso calix. Quam orationem a tribus Evangelistis accurate descriptam habemus. Qui etsi lacrymarum non meminerint, ut nec clamoris validi, tamen verisimile est, lacrymas non defuisse, quando prae moerore et angustia animi sudor sanguineus ei defluxit e corpore. Sed de clamore non eadem ratio. Solus enim tunc erat Christus, et discipulis avulsus, ut clamore non esset opus, valido praesertim. Deinde nec parvam difficultatem habet, quomodo in ea oratione fuerit exauditus; quod de his precibus affirmat Apostolus. Non enim transiit ab eo calix; nec id absolute petebat, sciens, voluntatem Patris esse, ut biberet illum. Alii putant, orationis, de qua Paulus loquitur, qua scilicet Christus oravit Patrem, ut se a morte salvum faceret, id est ex morte resuscitaret, nullam apud Evangelistas exstare mentionem, sed aut per revelationem, aut per traditionem de ea Paulum, quod scribit, accepisse. Quae Chrysostomi et Theophylacti sententia est. Sed ea refellitur, si probatum fuerit, ejusmodi orationem Christi ab Evangelistis haudquaquam fuisse praeteritam.

Est igitur tertius, et maxime probabilis commentarius, quem post Aquinatem affert Cajetanus, Apostolum agere de oratione Christi pendentis in cruce, quando voce magna clamavit, dicens: *Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?* et quando, iterum voce magna clamans, spiritum suum in manus Patris commendavit. Ubi quamvis lacrymae ejus non legantur, tamen, sicuti sitivit naturaliter prae siccitate corporis exhausti, sic et lacrymas ei naturaliter prae doloribus erupisse, credibile est. Permittebat enim, juxta Damasceni celebre dictum, unicuique facultati naturali proprias actiones.

Quod autem ea verba, quibus in cruce pendens Deum compellavit, precatoria fuerint, facile docetur. Dicens enim: *Quare me dereliquisti?* non utique cum Patre expostulavit, nec inanem fudit querelam; sed petivit, ut e malis in quibus ad horam erat a Patre derelictus, eriperetur, scilicet per resurrectionem, quae mortem penitus absorberet. Unde huic versiculo, e Psalm. 21. desumpto, LXX. interpretes addiderunt: *Respice in me.* Quod sine dubio orantis est. Quin omnes hujusmodi ad Deum exclamationes, quae in Psalmis frequentes leguntur, Hebraicae quaedam precandi formulae sunt, et plerumque adjuncta habent expressa precationis verba, ut Psalm. 12.: *Usquequo exaltabitur inimicus meus super me? respice et exaudi me;* id est exaudi me orantem, ne diutius exaltetur super me inimicus meus.

Quare et, quae in eodem Psalmo praecedunt: *Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem; usquequo avertis faciem tuam a me* etc.? consimilem sensum habent, ut et caetera hujusmodi. Rursum cum ait: *In manus tuas commendo spiritum meum,* orat Patrem, ut spiritum ipsius suscipiat in suam protectionem, hoc est, bene ei faciat, eum sine longiore mora corpori restituens immortali. Id quod precationis forma protomartyr ejus enuntiavit, dicens: *Suscipe spiritum meum,* Act. 7. Christum igitur in cruce Patrem orasse cum clamore valido et lacrymis, atque ad eam Christi precationem hoc loco Paulum respexisse, satis probatum existimo. Facit tamen etiam ad cumulum probationis verbum *offerendi,*

quo hic utitur. Nusquam enim convenientius Christus pontifex noster pro sua salute preces offerre Deo potuit, quam ubi et semet ipsum pro salute mundi Deo sacrificavit, hoc est, in ara crucis, tamquam destinato sacrificii loco.

Exauditus est pro sua reverentia. Multi codices manuscripti conjunctionem *et* praemittunt: *Et exauditus;* idque consentaneum est tam Graeco textui, quam Syriaco. Sciendum est enim, in Graeco sententiam hic nondum finiri, sed adhuc pendere. Sic enim habet: *Qui in diebus carnis suae, quum preces et supplicationes ad eum, qui poterat ipsum salvum facere a morte, cum clamore valido et lacrymis obtulisset, et exauditus esset pro reverentia* etc. Nam *sua* non est in Graeco, sed additum fortassis ab interprete, vel ab aliis potius, qui hanc reverentiam in Christo fuisse intelligunt; tamquam sensus sit: Christum a Deo exauditum esse, pro ea reverentia ac pietate, quam erga Deum habebat; qua nimirum dignus erat, ut ab eo exaudiretur. Ita fere Latini, et inter Graecos Photius.

At Chrysostomus ejusque sequaces hanc reverentiam in Deo Patre statuunt respectu Filii, quasi dicat Apostolus: Filius Dei tam erat carus Patri, tamque venerabilis, ut Pater, eum reveritus, nec ferens tam humilem Filii sui precationem, statim petita concesserit. Verum prior expositio magis placet, tum quia durum et insolitum est Patri reverentiam adscribere erga Filium, tum quia infra in hac eadem Epistola cap. 12. tribuitur hominibus erga Deum: *Serviamus,* inquit, *placentes Deo, cum metu et reverentia.* Est enim Graece εὐλάβεια, quo nomine reverentia significatur et pietas, quae est hominis in Deum, quaeque passim in Scripturis vocatur timor Domini. Nam et εὐλάβης is dicitur, qui Deum reveretur et colit. Interpres noster modo *religiosum* vertit, ut Act. 2., modo *timoratum,* ut Luc. 2. et Act. 8. Nec tamen ad priorem illum sensum opus est hic relativo reciproco *suam,* quod facile subauditur.

Tertium quendam sensum huc adferunt Calvinus et Beza. Cum enim, inquit Calvinus, Graeca voce plerumque metus aut sollicitudo significetur, multo aptior erit expositio, si dicamus exauditum fuisse Christum ex eo, quod timebat, ne scilicet malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur. Itaque vertendum illi putant: *Exauditus ex metu suo,* videlicet adaptantes hunc locum suae blasphemiae, qua dicunt, Christum in cruce pendentem quasi in desperationem incidisse, quando in eam vocem erupit: *Deus meus, quare me dereliquisti?* Tunc enim eum in se excepisse horrorem illum, quem damnati patiuntur in inferno, ut sibi a Deo derelictus ac projectus damnatorum more videretur.

Sed impius hic commentarius nullo negotio refellitur. Primum, quia vox Graeca proprie metum non significat. Etenim Graeci scriptores εὐλάβειαν a metu, qui Graece φόβος dicitur, et inter animi passiones numeratur, studiose discernunt; sed aut significat cautionem, id est tranquillam mali declinationem, ut fere apud auctores profanos; aut reverentiam et pietatem, ut in sacris literis. Deinde, quia sermo ineptus est, aliquem exaudiri a metu vel ex metu, a morte vel ex morte; liberari enim ex his dicitur, exaudiri autem ab eo, qui liberat. Postremo, ut detur, Graeco vocabulo metum significari, et Apostolum id velle, quod Christus exauditus sit a metu suo: num inde consequens est, Christum aut metuisse aut passum esse id, quod in inferno damnati patiuntur? Fuit sane metus in Christo non inferni, sed mortis, idemque voluntate assumptus; et ab hoc metu liberatus est.

Objicit Calvinus, Craecam praepositionem ἀπὸ significare *a* vel *ex* non autem *pro.* Sed. fallit aut fallitur; nam in sacris literis ex Hebraicae linguae proprietate frequentissimum est, ut ea praepositione causa significetur, ob quam quid fiat, maxime apud interpretes

LXX., ut Psalm. 6.: *Turbatus est a furore oculus meus,* id est prae furore, et 37.: *Non est sanitas in carne mea a facie irae tuae,* id est prae ira tua; *non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum,* id est propter peccata mea. Sic exauditum dicit Apostolus Christum *a reverentia,* id est *pro reverentia,* sive *propter reverentiam,* qua Patrem semper observavit. Interpres Syrus reverentiam hoc loco prorsus suppressit ac rejecit in versum proxime sequentem. Quod quo pacto acciderit, nescio; nisi forte propterea, quod in Graecis oratio hic nondum absolvitur.

Jam quod Apostolus dicit, Christum exauditum esse a Deo, nullam apud Theologos dubitationem habet, quorum constans et certa doctrina est, omnem Christi orationem, qua quid absolute a Deo petivit, exauditam fuisse; nec vero fieri potuisse, ut non exaudiretur, unde ipse Patri dicebat: *Sciebam, quod semper me audis,* Joan. 11. Qua ratione nec fieri potuit, ut ejus humana voluntas a divina discordaret. Nam oratio, qua Patrem in horto precatus est, ut transiret ab ipso calix, ne biberet eum, non absoluta fuit, sed hanc habens conditionem: *si fieri posset,* id est si id aeterno decreto Patris non repugnaret. Unde non mirum, si non fuerit exaudita. Quamquam ea non tam oratio fuit, quam naturalis desiderii, quo vitam amabat ac mortem refugiebat, expressio quaedam ac declaratio cum ea humilitate, qua desiderium hoc perfecte subjiciebat voluntati paternae, dicens: *Veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu.* Quare hic locus de illa oratione non est accipiendus, sed, ut supra dictum est, de oratione pendentis in cruce. Hanc autem exauditam esse constat et impletam, quoniam Pater eum a morte resuscitavit tertio statim die, non amplius moriturum. Quin etiam exaudita est pro toto corpore ejus, quod est Ecclesia: *Qui enim suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora nostra,* Rom. 8.

8. *Et quidem cum esset Filius.* Quod in quibusdam Latinis additur: *Dei,* plures et meliores codices non habent. In Graecis autem et Syris exemplaribus omnino non reperitur. At neque sensum adjuvare videtur, ut suppleri debeat, cum Apostolus simpliciter urgeat vocabulum Filii. Alii vertunt ex Graeco: *quamvis esset Filius.* Nam Graeca particula καίπερ adversativa est, nec aliud arbitror interpretem nostrum voluisse, quando vertit: *Et quidem.*

Sed dubium est, quo pars haec referatur. Nam ad id, quod proxime praecedit, referri non potest. Non enim convenienter dicitur, Christum exauditum fuisse pro sua reverentia, *quamvis* esset Filius, sed *quia* erat. Sunt igitur, qui partem hanc per hyperbaton remittant ad oblationem precum et supplicationum cum clamore et lacrymis factarum, quasi dicat: Etsi Filius esset, non tamen aspernatus est supplicem se praebere Patri, etiam cum voce lacrymosa. Verum communior et potior est sententia, cui et Syriaca lectio suffragatur, referendam esse ad ea, quae sequuntur:

Didicit ex iis, quae passut est, obedientiam. Quamvis, inquit, Filius esset, tamen ex his, quae passus est, obedientiam didicit. Sed quomodo *didicit obedientiam,* qui etiam ut homo noverat omnia, ac plenus erat omni genere virtutum, ipsasque passiones obedientia praecedente susceperat? Haec quaestio multas peperit hujus loci interpretationes. Plerique respondent, Christum per experientiam didicisse, quod antea sciebat per infusam notitiam. Id enim significari iis verbis: *ex iis, quae passus est,* id est quae patiendo expertus est. Itaque sensum hunc reddit B. Thomas: *Didicit obedientiam,* hoc est, experientia didicit, quam grave sit obedire; ut qui obediverit in gravissimis et difficillimis, videlicet usque ad mortem crucis. Alii sic: Per experientiam didicit, quanta sit obedientiae virtus et quantum meritum. Propter hanc enim exauditus est, et a morte ereptus. Legitur hic sensus apud Theophylactum et Oecumenium, tametsi coac-

tior apparet. Theodoretus hyperbolen esse dicit, nec tamen satis explicat; sed videtur hoc velle, Christum ex iis, quae passus est, obedientiam didicisse, non quod ante non fuisset obediens, sed quia passionibus ita fuit exercitatus, ut vel ex illis obedientiam discere potuisset.

Nobis per metonymiam commodius videtur Apostoli sententia posse explicari, hoc modo: Quamvis Filius esset, eoque solo nomine dignus, quem Pater exaudiret, tamen, ut misericors fieret pontifex nobis ad Deum, per ea, quae ex voluntate Patris passus est, obedientiam ostendit et exercuit, quasi obedientiae discipulus. Quos enim ad obedientiam formamus, in rebus gravioribus experiri solemus. Loquitur autem ad hunc modum Apostolus, quia obedientiam suis Hebraeis commendare voluit, ut innuitur versu proximo. Caeterum quo sensu Christo tribuatur obedientia, dictum est ad illud Phil. 2.: *Factus obediens usque ad mortem.*

9. *Et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis aeternae. Consummatum* dicit, non morte finitum, sed *perfectum redditum,* ut Erasmus vertit. Hac enim significatione Graecum verbum usurpari passim in hac Epistola, docuimus, quum exponeremus illud cap. 2., *auctorem salutis eorum per passiones consummare.* Quare alii quidam minus recte vertunt: *sanctificatus* seu *consecratus.* Est igitur sensus, Christum, per passiones ad gloriam adductum, omnibus sibi suoque Evangelio obedientibus causam et auctorem factum esse salutis aeternae. Quae quidem *obedientia* consistit in observatione mandatorum Christi, quorum primum est, ut in eum credatur. Nam obedientiam etiam ad fidem referri, patet ex aliis Scripturae locis, ut Act. 6., Rom. 1. et 16. Duplex autem fructus passionis Christi significatur; ipsius scilicet Christi consummatio, et salus nostra, quoniam et sibi meruit, et nobis. Sed ideo dicit, Christum consummatum factum esse causam salutis nostrae, quia salus nostra non solum a Christo passo, velut causa meritoria, verum etiam ab eodem consummato et glorificato, velut exemplari causa, dependebat. *Nam si Christus non resurrexit, inanis est fides, et salus nostra;* sicut idem Apostolus docet 1 Cor. 15.

Porro non absolute dixit *omnibus,* sed *obtemperantibus sibi;* non quod obedientia sit conditio, quam prius a nobis Christus exigat, quam ejus passio quidquam in nobis operetur; neque enim fides et obedientia nobis aliunde est, quam ex Christi passione; sed quia conditio est ad salutem aeternam necessaria, ne quis speret salutem a Christo, nisi legi ejus obediat; quoniam nec ipse Christus ad gloriam evectus est, nisi per obedientiae meritum. Ea conditio ab ipsomet expressa est in Evangelio: *Si vis,* inquit, *ad vitam ingredi, serva mandata,* Matth. 19.

Quamquam praeterea locus hic significat, non ita per meritum Christi nos restitui in statum justitiae atque bonorum operum, pro quibus ab initio promissa fuerat vita aeterna, ut sic restitutis ea jam debeatur ex prima institutione, nec ad hanc debiti rationem constituendam opus sit merito Christi. Nam per peccatum primi hominis non solum amissa est justitia, verum etiam cassata promissio, qua pro bonis operibus ei decreta fuerat merces vitae aeternae. Quare non tantum opus fuit gratia Christi, ut homo lapsus restitueretur in statum justitiae bonorumque operum; sed etiam, ut haec ipsa justitiae opera ei proficerent ad vitam aeternam. Cum enim utrumque peccato abolitum esset, justitia, et pactio de praemio pro justitia reddendo, oportuit utrumque nobis reparari per Christum. Quod non obscure tradit Synodus Tridentina sess. 6. cap. 16., quum docet, bene operantibus usque in finem et in Deo sperantibus proponendam esse vitam aeternam, et tamquam gratiam, filiis Dei per Christum Jesum misericorditer promissam, et tamquam mercedem, ex ipsius Dei promissione bonis ipsorum operibus et meritis fideliter reddendam. Quae

eadem doctrina rursus ibidem can. 26. sub anathemate definitur.

10. *Appellatus a Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedech. Appellatus*, sive *cognominatus*, nimirum verbis Psalmi supra citatis. Quoniam autem Dei dicere seu nominare facere est, intellige, sic appellatum Christum a Deo Pontificem secundum ordinem Melchisedech, ut et talem fecerit. Adjicit hanc partem Apostolus, tum ut insinuet, quod infra latius expositurus est, qua ratione Christus factus sit nobis causa salutis aeternae, nempe per sacrificium crucis, quod ut Pontifex obtulit, non Aaronicus, sed secundum ordinem Melchisedech; tum etiam ut confirmet, quod dixerat: *Christum non semet ipsum clarificasse, ut Pontifex fieret, sed vocatum a Deo;* tum denique, ut viam sternere jam incipiat, animosque legentium praeparare ad disputationem de sacerdotio Christi. Unde consequenter ait:

11. *De quo nobis grandis sermo, et ininterpretabilis ad dicendum.* Legendum est: *ininterpretabilis,* ex fide codicum antiquorum, et castigatione Romana; quemadmodum et Hieronymus legit Epist. 126. ad Euagrium. Graeca vox significat: *difficilem interpretatu,* ac pro ea Syrus vertit: *occupationem seu negotium.* Nec in Graeco est *grandis,* sed *multus sermo;* quomodo legit etiam Hieronymus. Porro sensum bene reddidit Erasmus sua versione: *De quo nobis multa forent dicenda, eaque difficilia explicatu.* Relativum *quo* referri potest vel ad Melchisedech, vel ad Pontificem secundum ordinem Melchisedech, vel ad rem ipsam, id est pontificatum Christi; quasi dicat: *De qua re multus nobis sermo* etc. Quodlibet horum probabiliter dicitur; licet plerique ad Melchisedech referant. Difficultatem vero eorum, quae dicenda sunt, exaggerat Apostolus, non quia ipse non potuerit exponere, sed propter id, quod sequitur:

Quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. Graece: *Quandoquidem segnes facti estis auribus,* id est ignavi, tardi, et torpentes ad haec audienda. Interpres ipse cap. sequenti vertit: *segnes.* Causam hujus ignaviae Graeci commentatores referunt in afflictiones, quibus ob fidem Christi susceptam premebantur a fratribus Judaeis. Alii in ipsorum negligentiam, quod parum laboris et studii collocassent in cognitione rerum sacrarum. Ego veram causam existimo, quia nimium affixi erant legi Mosaicae, quo velut obice impediti, mysteriorum novae legis explicationem aegre et tarde capiebant. Nam et ob hanc causam Apostolus Rom. 14. *infirmos* vocat Judaeos fideles, qui adhuc inter cibos, ex consuetudine legis, discernebant. Huic loco simile est illud Christi ad discipulos Joan. 16.: *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo.* Item illud Apostoli ad Corinthios in Epistola priori cap. 3.: *Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus.* Verum causae in his diversae sunt: in discipulis Christi conspicua praesentia humanitatis ejus; in Corinthiis vitia quaedam graviora, quibus erant dediti.

12. *Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus.* Judaei primi Christianam fidem susceperant, quemadmodum late patet ex Actis Apostolorum. Hoc igitur est, quod ait: Cum pro ratione temporis, quod egistis in Christianismo, debeatis aliorum esse doctores.

Rursum indigetis, ut vos doceamini. Graece: *Rursum opus habetis, ut doceamus vos.* Quod etiam sic verti potest: *Ut quis doceat vos.*

Quae sint elementa exordii sermonum Dei. Graece *eloquiorum Dei,* id est doctrinae, quae de Deo est. *Elementa* sunt, quae prima traduntur in unaquaque disciplina, ut alphabetum in Grammatica. Unde et corpora simplicia, quae non ex aliis, sed ex quibus alia componuntur, physicis elementa dicuntur.

Igitur *elementa exordii sermonum Dei* vocat rudimenta, a quibus initium sumitur instituendi homines in doctrina sacra. Quorum aliquot exempla refert Apostolus sub initium capitis sequentis

ab eo loco: *Non rursum jacientes fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis* etc. Porro quod ait: *elementa exordii,* videtur Hebraismo dictum pro eo, ac si diceret: *elementa exordialia.* Gravis haec est increpatio, qua significat, eos post tantum temporis adhuc paene rudimentarios esse in religione Christiana.

Et facti estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo. Metaphora ducta ab infantibus, qua etiam utitur 1 Cor. 3., ita scribens: *Lac vobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis. Lactis* nomine vult intelligi doctrinam humiliorem ac faciliorem, quae rudibus et imperfectis conveniat, ut ex adverso *solidum cibum* appellat doctrinam eruditis et perfectis congruentem, id est, altiorem ac difficiliorem; qualis erat de sacerdotio Christi secundum ordinem Melchisedech. Quod ait: *facti estis,* hanc vim habet juxta Graecos interpretes: Eo devenistis per ignaviam vestram, scilicet ut lacte sitis nutriendi more parvulorum, nec solidioris doctrinae cibum feratis.

13. *Omnis enim, qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiae. Expers,* Graece ἄπειρος, id est, inexpertus ac rudis. *Sermo justitiae* doctrina est perfectionis, de qua statim initio sequentis capitis: *Ad perfectionem,* inquit, *feramur.* Eam vocat *justitiam,* quia justitia, si stricte sumatur, perfectionis est nomen. Sub hac autem comprehendit, quidquid in doctrina Christiana est ejusmodi, ut solis perfectis congruat, sicut sub nomine *sapientiae* 1 Cor. 2., cum ait: *Sapientiam loquimur inter perfectos.* Itaque sensus est: Quicumque in Christi schola talis est, ut adhuc lacte simplicioris doctrinae fovendus sit, is rudis est doctrinae perfectiora tradentis, et ad eam audiendam parum idoneus. Jam relinquit assumendum, quod dixerat: *Vos lacte opus habetis.* Unde syllogistice concludit: Ergo solidioris cibi non estis capaces. Propositionem confirmant verba sequentia: *Parvulus enim est.* Graece νηπίος, id est *infans,* quasi dicat: Similis est infanti. Nam sicut infans, lacte nutriendus, non fert solidum cibum, ita et illi accidit in doctrina Christi.

14. *Perfectorum autem est solidus cibus.* Hoc est, perfectis, tamquam adultis, quales vos nondum esse video, convenit pasci doctrinae sublimioris alimento. Quos autem dicat perfectos, consequenter exponit. *Eorum, qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali. Pro consuetudine,* Graece παρὰ τὴν ἕξιν, id est *propter habitum,* ut legit Augustinus lib. 13. de Trinit. cap. 13., vel ut Erasmus vertit, Ambrosianum secutus: *propter assuetudinem. Sensus* ad mentem transferuntur, cum Graeca vox αἰσθητήρια proprie significet organa sensuum, ut sunt oculi, aures. Perfectos, inquit, eos voco, qui longo usu, velut habitu comparato, mentem habent exercitatam ad discernendum in unaquaque re, quid bonum sit, quid malum. *Boni et mali* nomine etiam verum et falsum comprehenduntur, maxime quia de doctrina ad fidem pertinente potissimum sermo est. Eandem sententiam breviter ita expressit 1 Cor. 2.: *Spiritualis omnia judicat;* cum prius dixisset: *animalem hominem non percipere ea, quae sunt spiritus Dei.* Qui locus cum isto conferendus est, utpote simillimus, et quae illic pro utriusque loci intelligentia plenius adnotavimus, huc revocanda.

Dicet aliquis: Si tam rudes rerum divinarum erant Hebraei, ut lacte nutriendi essent, non solido cibo, quid est, quod Apostolus eis solidum cibum praebet, in hac ipsa Epistola multa subtiliter disputans de magnis mysteriis, ac nominatim de Christi sacerdotio in Melchisedech praefigurato, de quo dixerat, sermonem explicatu difficilem esse propter ipsorum tarditatem? Respondet B. Thomas, non sic intelligendum esse, quod hic dicitur de differentia perfectorum et imperfectorum, quasi in doctrina fidei alia tradenda; sed ea parvulis proponenda tantum, non etiam exponenda, nec pertractanda. Quam responsionem sumsit ex Augustino tract. 98. in Joan., ubi exponit illa supra citata

Domini verba: *Adhuc multa habeo vobis dicere.*

Sed haec illorum doctorum responsio non de quacumque fidei doctrina accipienda est, sed de articulis fidei illis, quos Ecclesia publice proponere solet omnibus fidelibus. Alioqui multa in sacris literis et traditione continentur, multa etiam in Patrum conciliis sunt definita, quae nec proponi necesse est omnibus, nec expedit. Nam sufficit rudi populo credere in genere, vera esse, quaecumque ei credenda ab Ecclesia Catholica proponuntur. Et tamen ea omnia pertinent etiam ad quandam explicationem articulorum, quorum expressa confessio communiter a Christianis exigitur.

Verum potest et aliter ad id, quod objiciebatur responderi, scilicet Apostolum non de omnibus Hebraeis haec dicere, sed de magna eorum parte, quae Mosaicis caeremoniis adhuc pueriliter inhaerebat. Unde propter eos non debuit aliis perfectioribus atque capacioribus subtrahere sermonem altioris doctrinae. Sed et hoc dici potest, Apostolum ita perstringere ruditatem ac socordiam Hebraeorum, ut tamen eos exstimulet ad perfectionem, ipsaque exhortatione praeparet ad capienda facilius ea mysteria, de quibus acturus est. Id enim manifeste probat subjuncta sententia, qua sequens caput inchoatur.

CAPUT SEXTUM.

Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rursum jacientes fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis [1]), et fidei ad Deum [2]), 2. baptismatum doctrinae, impositionis quoque manuum [3]), ac resurrectionis mortuorum [4]) et judicii aeterni [5]). 3. Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus. 4. Impossibile est enim [6]), eos, qui semel sunt illuminati [7]), gustaverunt etiam donum coeleste, et participes facti sunt Spiritus sancti, 5. gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum [8]), virtutesque saeculi venturi [9]), 6. et prolapsi sunt; rursus renovari ad poenitentiam, rursum crucifigentes sibimet ipsis Filium Dei, et ostentui habentes [10]). 7. Terra enim saepe venientem super se bibens imbrem, et generans herbam opportunam illis, a quibus colitur, accipit benedictionem a Deo; 8. proferens autem spinas ac tribulos [11]), reproba est, et maledicto proxima, cujus consummatio in combustionem. 9. Confidimus autem de vobis, dilectissimi, meliora et viciniora saluti tametsi ita loquimur. 10. Non enim injustus Deus, ut obliviscatur operis vestri [12]) et dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis, et ministratis. 11. Cupimus autem, unumquemque vestrum eandem ostentare sollicitudinem [13]) ad expletionem spei usque in finem [14]), 12. ut non segnes efficiamini, verum

---

1) Cap. 9, 14. Act. 2, 23. 40. 26, 18. 2) 1 Thess. 1, 9. 10. Act. 13, 16.—41. 3) Act. 19, 1.—6. 8, 17. seq. 4) Act. 24, 15. 5) Act. 17, 31. Rom. 2, 6. seq. Matth. 25, 46. 6) Cap. 10, 26. Matth. 12, 32. Marc. 10. 25. 27. 7) Cap. 10, 32. 8) Jer. 33, 14. Joan. 4, 10. 6, 33. 1 Petr. 2, 2. 3. 9) Cap. 2, 5. 12, 22. seq. 13, 14. 10) Cap. 10, 29. 11) Jes. 5, 5. 6. 12) Cap. 10, 32.—34. 13) Vers. 10. 14) Cap. 3, 14.

imitatores eorum, qui fide et patientia haereditabunt promissiones. 13. Abrahae namque promittens Deus, quoniam neminem habuit, per quem juraret majorem, juravit per semet ipsum, dicens[1]: 14. Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te. 15. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem. 16. Homines enim per majorem sui jurant; et omnis controversiae eorum finis ad confirmationem est juramentum[2]). 17. In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis[3]) haeredibus immobilitatem consilii sui, interposuit jusjurandum[4]), 18. ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum[5]), fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem, 19. quam sicut anchoram habemus animae tutam ac firmam, et incedentem usque ad interiora velaminis[6]), 20. ubi praecursor pro nobis[7]) introivit[8]) Jesus, secundum ordinem Melchisedech Pontifex factus in aeternum[9]).

SUMMARIUM CAPITIS SEXTI.

Hortatur ad perfectam doctrinam, omissis elementis; fieri enim non posse, ut, qui semel sunt illuminati, renoventur ad poenitentiam. Excitat ad patientiam spe praemii, et Deum docet indubie praestiturum, quod interposito jure jurando Abrahae promisit.

1. *Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur.* Graece *quapropter omisso,* seu potius *dimisso initii Christi sermone* etc. *Sermonem initii sive inchoationis Christi* vocat doctrinam, quae tradi solet iis, qui Christo initiantur; quae superius appellavit *elementa exordii sermonum Dei.* Erasmus vertit: *sermonem, qui in Christo rudes inchoat.* Exhortatio est, qua excitat Hebraeos ad profectum in doctrina Christi, quo reddantur aptiores ad ea, quae dicturus est, intelligenda, quasi dicat: Non sic increpo ruditatem vestram, ut vos arcere velim a doctrina sublimiore; quin potius hortor, ut, dimissis doctrinae Christianae rudimentis, *ad perfectionem* tendatis, quae vos idoneos reddat altioribus mysteriis percipiendis. Quidam codices habent: *ad perfectiora feramur.* Quod etsi sensum paene eundem faciat, mendosam tamen esse lectionem, constat tam ex Graeco Syroque textu, quam ex antiquis et probatis exemplaribus Latinis. Jam quod in prima persona loquitur Apostolus, modestiae est, qua benevolentiam captat; nisi quis cum Sasboldo, Gaignaeo, et aliis nonnullis ita malit sententiam exponere, ut proprie ad ipsius Apostoli personam pertineat; hoc videlicet modo: Quapropter, cum debeatis esse magistri secundum tempus, ideoque a lacte ad solidum cibum traducendi, nos quoque, seposita doctrina, qua rudes instituere solemus, ad ea progrediamur, quae conveniunt adultis atque perfectis. Quae quidem expositio non parum habet probabilitatis. Sic enim promittit, quod proximo cap. praestiturus est. Et huic intellectui sequentia probe respondent, ut modo videbimus. Cessat etiam difficultas, quomodo jubeat omitti rudimenta fidei, cum earum fideles numquam oblivisci debeant.

---

1) 1 Mos. 22, 16. 2 Mos. 32, 13. 2) 2 Mos. 22, 11. 3) Cap. 4, 1. seq. 9, 15. 10, 36. 11, 39. 4) Luc. 1, 73. 5) Tit. 1, 2. 6) Cap. 9, 3. 7. 12. 24. 7) Cap. 7, 25. 4, 16. 8) Cap. 10, 19. 20. Joan. 12, 26. 14, 2. seq. 17, 20. 24. 9) Cap. 5, 6.

Non rursum jacientes fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis. Si sequamur priorem expositionem sententiae praecedentis, haec pars ad Hebraeos referetur, et sensus erit: Non rursum instituendi in fundamentis Christianae religionis, quae sunt poenitentia etc. Vel: Non denuo ponentes haec fundamenta, quia dudum ea posuistis, et non sunt iteranda. At secundum posteriorem expositionem pertinebit ad Apostolum, ut sensus sit: Non rursum vobis tradentes doctrinam religionis Christianae fundamentalem, quae est de poenitentia, fide etc., quasi dicat: Haec vobis ab initio tradita sunt, tamquam fundamenta spiritualis aedificii, nec iterum tradenda; sed ab his assurgere debetis ad altiora. Qui sensus magis placet. Nam fundamentum ponere doctori solet adscribi, non discipulo, 1 Cor. 3.: *Ut sapiens architectus fundamentum posui.*

Notandum, primo loco nominari poenitentiam, quemadmodum et Christus, et praecursor ejus a poenitentiae doctrina suam praedicationem apud unius Dei cultores exorsi sunt, Matth. 3. et 4. Idem fecit Apostolus Petrus Act. 2. Est autem sermo de initiali seu baptismali poenitentia, id est, ea, quam baptizandi profitebantur. De qua B. Augustinus homil. 50.: *Omnis,* inquit, *qui jam arbiter voluntatis suae constitutus est, cum accedit ad sacramenta fidelium, nisi eum poeniteat vitae veteris, novam non potest inchoare.* De hac poenitentia locum hunc exponit idem Augustinus lib. de fide et oper. cap. 11., atque ex eo suum probat institutum, fidem scilicet absque operibus ad salutem non sufficere.

Quod additur: *ab operibus mortuis,* explicatio est *poenitentiae* Christianae. Per eam enim ab operibus mortuis, id est a peccatis, recedimus, ea detestando et, quantum in nobis est, destruendo. Vocantur autem *opera mortua,* vel quia vita gratiae destituta sunt, ut proinde per ea moveri ac dirigi non possimus ad beatitudinem, sicut B. Thomas intellexit in hujus loci comment.; vel potius, quia mortifera sunt, id est, morte digna: *Stipendium namque peccati mors,* Rom. 6. De solis enim peccatis hic agitur, quemadmodum et cap. 9., ubi dicit, *sanguinem Christi emundare conscientiam nostram ab operibus mortuis.* Prior autem ratio multis operibus, quae non sunt peccata, communis est. Unde suam expositionem S. Thomas correxit, tum in comment. super verbis citatis cap. 9., ubi *opera mortua* interpretatur *peccata,* quae tollunt Deum ab anima, cujus vita est per unionem caritatis; tum in Summa Theolog. p. 3. quaest. 89. art. 6., ubi docet, utroque loco Epistolae ad Hebr. peccata dici *opera mortua* effective, quia causa sunt mortis; et non tantum privative, quod vita spirituali careant; quomodo *fides sine operibus mortua* dicitur, et quaecumque fiunt extra caritatem.

Et fidei ad Deum. Graece, ἐπὶ θεὸν, *in Deum,* quomodo citat Augustinus. Respicit ad professionem symboli, quam faciebant baptizandi, sed ita, ut prius in eo diligenter instituerentur, ut scirent, quid crederent. Sicut factum videmus ab Augustino in variis tractatibus ad catechumenos. Judaei quidem, priusquam venirent ad Christum, in unum Deum credebant; sed fidem distinctam cum expressione trium personarum, ut in symbolo traditur, non tenebant. In his ergo catechizandi erant, si baptizari vellent, ut et in iis, quae sunt de Christo homine. Porro quum *fides* nominatur, simul intelligi debet voluntas ea omnia faciendi, quae fides praescribit, hoc est, vivendi secundum legem Christianam. Non enim a baptizandis fiebat nuda fidei professio, sed etiam novae vitae inchoandae.

2. *Baptismatum doctrinae.* Plerique haec conjunctim legunt, ut ordo sit: *doctrinae baptismatum,* id est, quae de baptismis traditur. Quem ordinem videre est in textu Syriaco, ubi etiam *baptismatis* legitur numero singulari, non *baptismatum.* Sic etiam Augustinus loco citato de fide et oper.: *lavacri doctrinae.* Sed quia codices omnes, tam Latini, quam Graeci, pluralem habent numerum, quem

et commentatores omnes exponunt, omnino retinenda est ea lectio. Verum in reddenda numeri ratione mira varietas. Multi Latinorum significari putant tria baptismata, fluminis, flaminis et sanguinis. Sed non est verisimile. Chrysostomus putat, Apostolum sic locutum, non quod vere plura sint baptismata; sed quia haec absurditas sequeretur, si rursus ab initio catechizandi essent Hebraei. Sic enim iterum eos baptizari oporteret, quia catechismus est institutio ad baptismum. Theophylactus et Oecumenius adferunt et aliam rationem, quae etiam apud Ambrosium invenitur lib. 2. de poenitent. cap. 2. Quoniam enim multa erant in lege baptismata, et frequens eorum iteratio, suspicantur, Hebraeos existimasse, quod similiter novae legis baptismate saepius essent abluendi, quoties scilicet in peccata relapsi essent. Haec ratio probabilitatem accipit ex eo, quod paulo post sequitur: *Impossibile est enim eos* etc., ubi de baptismo non repetendo agitur secundum multos.

Sed tamen refelluntur hujusmodi commentarii, quia Paulus hoc loco fundamenta recenset doctrinae Christianae, inter quae plura baptismata, de quibus hi loquuntur, poni non possunt. Theodoretus respondet, Apostolum dixisse baptismata numero multitudinis, quia multi, inquit, baptismi gratiam consequuntur. Nonnulli recentiores numerum referunt ad ceremonias vel ad statos baptizandi dies. Aliis placet enallage numeri: *Baptismatum,* id est *baptismatis.* Aliis denique, baptismata dici propter trinam mersionem, quae erat Apostolicae institutionis. Ex his eligat quisque, quod placuerit.

Doctrina baptismatum, seu baptismatis, secundum quosdam periphrasis est catechismi; secundum alios doctrina, quae de baptismo, ejusque virtute, necessitate, significatione traditur. Quod est verisimilius. Nam Catechismus in genere significatus est parte praecedenti.

Porro sunt alii, quibus placet has dictiones: *baptismatum doctrinae,* separatim legi, velut duo membra, quorum utrumque regatur a vocabulo *fundamentum,* sicut caeteri genitivi praecedentes. Cui quidem distinctioni Graeca minime repugnant. Ita dividunt Oecumenius, Cajetanus et Gaignaeus, nec improbat Erasmus. Sed quia praecessit doctrina quaedam sub nomine *fidei in Deum,* idcirco doctrinam in hac parte interpretantur Evangelicam, qua scilicet imbuti credant, Evangelium esse a Deo.

Mihi videtur intelligi posse plenior explicatio Christianae legis ac mysteriorum ejus, quae Catechumenis non committebatur, sed jam baptizatis. Unde est illud apud Augustinum frequens: *Norunt fideles.* Atque hunc ordinem istorum trium, fidei in Deum, baptismatis et doctrinae, nobis insinuat Hieronymus, exponens illud Matth. ult.: *Docentes eos servare omnia, quaecumque mandavi vobis. Jussit Apostolis,* inquit, *ut primum docerent universas gentes, deinde fidei intingerent sacramento, et post fidem ac baptisma, quae essent observanda, praeciperent.* Haec ille.

Impositionis quoque manuum. Eam sine dubio *manuum impositionem* intelligit, quae fidelibus statim a baptismo per Episcopos solet adhiberi; de qua S. Lucas Act. 8. et 19.; id est, sacramentum consignationis seu confirmationis, per quod datur baptizatis Spiritus sanctus, quo roborati intrepide Christi nomen apud hostes fidei confiteantur. Calvinus quidem hunc locum detorquet ad fidei professionem exigi solitam, ut ait, ab adolescentibus pueritiam egressis, qui fuerant infantes baptizati. Quam eorum professionem dicit Apostolum approbare voluisse hujusmodi symbolo manuum impositionis. Sed hoc merum commentum est, antiquitati incognitum et ad offundendum veritati tenebras excogitatum. Nam baptizatis solere manus imponi ab Episcopis, exemplo Apostolorum, universa docet antiquitas. Atqui Scriptura tantum refert, Apostolos iis imposuisse manus, qui baptismum adulti receperant, idque non ad approbandam eorum fidei professionem,

sed ut acciperent Spiritum sanctum, sicuti manifestum est ex locis jam allegatis. Ac de eo sacramento praesentem locum magno consensu exponunt interpretes, tam Graeci, quam Latini; nec aliud quid convenientius potest intelligi.

Ac resurrectionis mortuorum. Quamvis resurrectionis mortuorum expressa mentio fiat in symbolo fidei, quod a baptizandis recitabatur, tamen hic eam specialiter repetit Apostolus propter haeresim Sadducaeorum apud Judaeos grassantem, quae resurrectionem corporum, imo et vitam animarum post mortem corporum, omnino negabat. Quamquam nec alii Judaeorum satis sanam de resurrectione carnis sententiam tenebant, ut qui, sensu carnali, resurrectionem imaginarentur ad vitam animalem, quemadmodum ex Evangelio patet, ubi Sadducaeorum objectioni de muliere heptagama non potuerunt Pharisaei respondere. Quare adversus istos errores peculiariter instruendi erant Hebraei, qui ad Christi fidem accedebant. Eodem spectat, quod sequitur:

Et judicii aeterni. Hoc fere interpretantur de extremo generali *judicio,* quod dicunt *aeternum* vocari, quia decernat praemia, poenasque aeternas. Iidem *mortuorum resurrectionem* intelligunt eam, quae bonis malisque communis est. At sciendum, resurrectionem mortuorum in sacris literis saepenumero tantum in bonam partem accipi; sicut e diverso *judicium* in malam, ut *resurrectio* quidem intelligatur, quae est ad vitam beatam, *judicium* vero pro damnatione sumatur. Quae utriusque vocis acceptio bene quadrat huic loco, ut sensus sit: Hebraeos non iterum ac de novo docendos esse, quod bonos beata resurrectio consequatur, malos autem aeternum maneat judicium, id est, aeterna damnatio seu poena. Plane confirmat hanc interpretationem locus Evangelicus Marc. 3., ubi pro eo, quod nos legimus: *Sed reus erit aeterni delicti,* in Graeco habetur: *aeterni judicii,* id est, aeternae damnationis ac supplicii. De resurrectione autem simul et de judicio locus huic similis est Joan. 5.: *Et procedent, qui bona fecerunt; in resurrectionem vitae,* scilicet aeternae, *qui vero mala egerunt, in resurrectionem judicii,* id est damnationis.

Hucusque enumeratio praecipuorum aliquot doctrinae Christianae capitum, quae fidelibus initio tradebantur. Atque ea omnia diligenter ab Apostolis in jaciendis fidei fundamentis inculcari solere, testantur eorum conciones a B. Luca descriptae in Actis apostolicis. Nominavit autem Paulus *judicium aeternum* extremo loco propter ea, quae statim dicturus est de *prolapsis, quorum finis in combustionem.*

3. *Et hoc faciemus.* Refertur haec pars, ex omnium paene interpretum sententia, non ad proxime dicta; nam de his jam negavit se acturum, dicens: *Non rursum jacientes fundamentum* etc., sed ad illud praecedens: *ad perfectionem feramur.* Hoc enim facturum se jam dicit, idemque facit cap. 7. et seqq. Dissentit quidem Ribera, sed, ut nobis videtur, haud solida nixus ratione. Quod patebit ex sequentibus.

Si quidem permiserit Deus. Dubitari potest, quomodo dicat Apostolus: *Si Deus permiserit,* quum permissio malorum sit; bonorum autem operum, quale est, de quo hic agitur, ipse Deus auctor sit et effector. Respondet S. Thomas, Apostolum uti figura, qua minus dicitur et plus intelligitur. *Nam,* inquit, *non est tantum necessarium, quod Dominus permittat; sed oportet, quod omnia faciat.* Eadem est responsio Cajetani. Similis est locus Apostoli 1 Cor. 16, 7. Quo loco respondimus hujusmodi dubitationi, ac primo diximus, Apostolum propterea loqui ad hunc modum, quod actiones nostrae non ita Deum habeant auctorem, ut non etiam a nostra procedant voluntate, tametsi Deo subordinata; ac proinde, dum quis boni quidpiam proponit ac statuit se facturum, incertus, an Deus objecturus sit impedimentum, quo minus illud exsequatur, recte eum dicere, se id facturum, *si Deus permiserit.* Nam sane,

quod hujusmodi sermo non excludat Dei voluntatem, ideoque nec efficientiam ab eo, quod permittere dicitur, ostendunt ejusdem Apostoli sententiae similes, quibus voluntatem nominat, ut 1 Cor. 4.: *Veniam ad vos cito, si Dominus voluerit,* et Act. 18.: *Revertar ad vos, Deo volente.* Unde et generaliter admonet Apostolus Jacobus Epist. suae cap. 4., ut in talibus dicamus: *Si Dominus voluerit.* Verum insuper respondebamus, Graeco verbo ἐπιτρέπειν non nudam significari permissionem, sed amplius aliquid, hoc est, concessionem, qua nimirum cuipiam fiat vel auctoritas, vel potestas aliquid agendi; quemadmodum et Latine quis dici solet aut rex, aut Episcopus permissione divina; ut proinde, quod Apostolus ait: *Siquidem permiserit Deus,* tale sit, ac si dixisset: Si Deus concesserit; ut exponit idem Cajetanus.

4. *Impossibile est enim, eos, qui semel sunt illuminati.* Laborant interpretes in connectenda hac parte cum superioribus. Neque enim cum eo, quod proxime praecedit, cohaerere videtur, nisi illud exponamus de rudimentis fidei iterum tradendis, inter quae est doctrina baptismi non repetendi. Sed hic sensus jam improbatus est. Plerique referunt ad illud remotius, ubi dixit, se nolle rursum jacere fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis etc. Secundum quos illa pericope media: *Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus,* intercludenda esset parenthesi. Sed non est necesse eo confugere. Potest enim haec pars cum proxima commode ordinari, si tamen sensus supplemento adjuvetur, hoc aut simili modo: *Et hoc faciemus,* id est, ad perfectionem feremur; non autem rursum jaciemus fundamentum poenitentiae, fidei, baptismatis, ac caeterorum, ne videamur velle vos iterum catechizare, et ad baptismum instituere. Nam impossibile est, semel baptizatos iterum renovari ad poenitentiam.

Locum hunc olim Novatini trahebant ad patrocinium sui dogmatis, quo lapsis a baptismi lavacro poenitentiae remedium negabant; quemadmodum et alterum locum huic similem, qui est infra cap. 10., ubi dicitur: *Voluntarie peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia, terribilis autem quaedam exspectatio judicii* etc. Quo de utroque loco videri possunt, quae diximus in 4. d. 14. in solut. argum. Et quoniam haeresis illa, Romae exorta, potissimum pervagata est occidentalem Ecclesiam, inde factum putant, ut haec Epistola apud Latinos serius in auctoritatem recepta fuerit, velut quae Novatianis in speciem suffragaretur. Qua de re nonnihil diximus in Proleg. hujus Epistolae.

Nunc ostendendum, frustra Novatianos ex hoc loco praesidium quaerere sui erroris. Quod ut perspicuum fiat, verum ac germanum ejus sensum investigemus. Ac primum sunt inter orthodoxos, qui de poenitentia, quae post baptismum agitur, Apostolum hic loqui fateantur; sed hi *impossibile* per difficile interpretantur, ut sensus Apostoli sit, valde difficile esse, ut, qui post baptismum prolapsi sunt in scelera, per poenitentiam restituantur; tum quia difficile est, ut veram ac sinceram agant poenitentiam, qui gratiam semel acceptam repudiaverunt; tum quia duram ac difficilem poenitentiae actionem a talibus exigit severitas disciplinae Christianae. Sed huic intellectui primum obstare videtur, quod res frequens et quotidiana, qualis est eorum, qui graviter post baptismum deliquerunt, resipiscentia, atque eorundem poenitentium reconciliatio, quamvis difficultatem et laborem habeat, non tamen soleat impossibilis vocari; sed hoc de raris et difficillimis tantum dicitur. Obstat etiam locus similis cap. 10., qui, secundum veram intelligentiam, quam illic trademus, simpliciter negat, voluntarie peccantibus post acceptam notitiam veritatis hostiam pro peccatis relinqui. Certe hujus Epistolae scriptor *impossibile* non aliter accipit, quam pro eo, quod absolute tale est, ut infra hoc eodem cap.: *Impossibile est mentiri Deum;* et cap. 10.: *Impossibile est sanguine*

taurorum et hircorum auferri peccata, et 11.: *Sine fide impossibile est placere Deo.* His adde, quod, si *impossibile* per difficile exponatur, valde difficile erit horum verborum adferre probabilem connexionem cum iis, quae antecedunt.

Aliorum quorundam opinio est, proprie quidem accipi *impossibile;* sed ajunt, negari poenitentiam post mortem iis, qui vitam hanc in magnis peccatis finierint. Ita Petrus Lombardus et Hugo Victorinus; ac B. Thomas etiam meminit. Sed in hoc sensu refellendo non est, quod immoremur, cum in textu nihil sit, quod eum commendet.

Est igitur alius sensus, idemque maxime receptus, ut intelligatur Apostolus non poenitentiam negare possibilem post baptismum, sed ipsius baptismi repetitionem, quasi breviter dicat: Impossibile est, semel baptizatos iterum baptizari. Sic exponunt Graeci commentatores omnes, et Latinorum maxima pars. Eadem est sententia Ambrosii lib. 2. de poenit. cap. 2., Augustini in inchoata exposit. Epist. ad Rom., Damasceni lib. 4. de fide cap. 10., atque aliorum, quos recensere longum est. Et quidem pro hoc commentario graves sunt rationes ex ipso contextu et proprietate verborum Apostoli. Quod enim ad contextum attinet, ideo negat, se rursus jacturum fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis, quia fieri non potest, ut semel baptizati iterum per poenitentiam renoventur; atqui poenitentiam priori loco baptismalem intellexit; igitur et posteriori. Suadet hoc ipsum verborum proprietas, quibus utitur, ut, quod dicit, semel *illuminatos* non posse rursus ad poenitentiam *renovari.* Nam addendo: *semel* et *rursus,* utique declarat, se alteram illuminationem et alteram renovationem excludere velle. Est autem baptismus sacramentum illuminationis et renovationis, uti statim docebimus; poenitentia vero, quae post baptismum agitur, ad sacramentum pertinet reconciliationis. Huc etiam facit illa pars: *Rursum crucifigentes sibimet ipsis Filium Dei.* Nam in baptismo configuramur Christo crucifixo, sicut infra declarabitur. Satis igitur ex his apparet, de non repetendo baptismo locum hunc accipiendum esse.

Veruntamen et hic sensus, ut absque scrupulo recipiatur, interpretatione indiget. Nam quorsum Apostolus tam sollicite doceret Hebraeos, non posse semel baptizatos iterum baptizari, cum nulla historia testetur, aliquos fuisse tempore Apostolorum, qui baptismi Sacramentum semel acceptum repeterent, aut repetendum esse docerent? Deinde nec facile cuiquam erat, hoc sacramentum, sicut ab Ecclesia administrabatur, iterum suscipere. Non enim sic in promptu erat Christianum baptisma, sicut Judaeis sua baptismata, quae sibi ipsis adhibebant, quoties immunditiam contraxissent; sed cum solennibus ceremoniis, et statutis temporibus, nec nisi per Ecclesiae ministros ea res agebatur.

Quod ergo dicunt Patres, Apostolum hic loqui de non repetendo baptismo, id non tam de baptismi ceremonia, quam de ejus effectu convenit intelligere. Effectum dico, non characterem, sed eum, qui peccando amittitur, id est, gratiam regenerationis ac renovationis; non quod amissa semel gratia recuperari non possit, sed quia Deus nullum instituit remedium, quo tam facile gratia recuperetur amissa, videlicet per modum regenerationis ac renovationis, quae fuerat per baptismum acquisita. Hoc enim est, quod docet Apostolus, non ita deponi posse sarcinam peccatorum, si quis relapsus fuerit, sicut in baptismo deponitur ab eo, qui gratiam numquam habuit; quia poenitens multum adhuc ea sarcina gravatur, duram subeundo satisfactionem, priusquam ad plenam et perfectam reconciliationem perveniat. Confirmatur haec interpretatio ex ipso Apostolo. Non enim dicit: *Impossibile est, eos rursum baptizari,* sed *rursum renovari.* Quo verbo non ipse baptismus, sed effectus ejus significatur. Idem doceri potest ex cap. 10., quem locum huic similem diximus, quia nec ibi baptismus nominatur, sed hostia pro pec-

catis, simul scilicet ac semel auferendis quocumque remedio, applicanda negatur. Remittitur autem ibi peccator ad *terribilem divini judicii exspectationem*, id est, horrendas ignis purgatorii poenas, nisi voluntaria plenaque satisfactione judicium illud in hac vita praeveniat, juxta quod ait idem Apostolus 1 Cor. 11.: *Si nos ipsos dijudicaremus, non utique judicaremur.*

Sed ad expositionem textus redeamus. Ubi *illuminatos* sine dubio vocat baptizatos, sicut et cap. 10.: *Rememoramini,* inquit, *pristinos dies, in quibus illuminati,* id est, baptismo suscepto facti Christiani, *magnum certamen sustinuistis passionum.* Unde et Syriacus interpres utroque loco baptismum expressit. Vocabatur baptismus antiquis Ecclesiae temporibus sacramentum illuminationis, sive ut Graeci loquuntur illuminationum, φωτισμάτων, quia per illud transtulit nos Deus de tenebris in admirabile lumen suum, quod est lumen gratiae. Sic enim Petrus Apostolus loquitur, baptizatos compellans et ad baptismum alludens 1 Epist. 2. Ex quo loco, cum duobus hujus Epistolae collato, discimus, eam baptismi nuncupationem ab ipsis Apostolis esse derivatam, qua postea praeter alios usi sunt Clemens Alexandrinus apud Euseb. lib. 3. hist. cap. 17., et Gregorius Nazianzenus orat. in sancta lumina, qui, alludens ad hanc appellationem baptismi, etiam de Christo a Joanne baptizato, sic dicit: *Christus ergo illuminatur, imo potius fulgore suo nos illuminat.* Rationem vero nominis cum ea, quam dedimus, consentaneam reddunt Dionysius eccles. hier. cap. 3. et Nicetas in schol. ad dictam orationem Nazianzeni. Porro ad hujus mysterii significationem Christus illum a nativitate caecum ad aquas Siloë misit illuminandum, Joan. 9., quemadmodum docet Augustinus, ad eum locum tract. 44.

Gustaverunt etiam donum coeleste. Varia est *hujus doni coelestis* interpretatio. Graeci remissionem peccatorum intelligunt, qualis nimirum accipitur in baptismo, nullum post se relinquens poenae reatum. His fere consentiunt, qui de pace conscientiae exponunt. Percipitur enim occulto quodam gustu suavitas illius doni, remissionis, inquam, peccatorum, quoties eam conscientiae pax et serenitas cum interna spiritus consolatione consequitur. Alii idem esse volunt cum impositione manuum superius nominata, quam et Petrus Act. 2. baptismati subjunxit, dicens: *Baptizetur unusquisque vestrum, et accipietis donum Spiritus sancti.* Nonnulli panem coelestem intelligunt, id est, Sacramentum corporis et sanguinis Domini, quod est vere donum coeleste, datum nobis ad gustandum ab eo, qui dicit: *Ego sum panis, qui de coelo descendi,* Joan. 6. Sic Haymo et commentarius Primasio adscriptus, sensu nequaquam improbabili. Solent enim Apostoli propter aures infidelium de tantis mysteriis non aperte loqui, sed ea tegere verbis quibusdam generalibus. Quomodo apud Graecos scriptores generali nomine *doni* solet Eucharistia significari. Theodoretus in 1 Cor. 11., exponens illud: *Et sic de pane illo edat,* ait: Et sic donum accipiat. Ac forte significatus est idem panis coelestis a B. Petro 1 Epist. 2., quando, scribens ad eos, quos comparat infantibus modo genitis, et ad lac rationale concupiscendum exhortans, sic deinde ait: *Si tamen gustastis, quoniam suavis est Dominus.* Neophytis enim statim a baptismo porrigebatur Eucharistia, teste Ambrosio in libris de sacrament. Dabatur etiam degustandum lac et mel in ceremoniis baptismi, ut auctor est Tertullianus lib. de cor. mil. cap. 3. Sed non est verisimile, de eo Paulum hic loqui, de melle, dico, et lacte. Nam quod per *donum coeleste* intelligat Sacramentum Eucharistiae, probabilitatem habere, supra diximus. Merito enim *donum coeleste* appellatur, quoniam corpus Domini est coeleste, et ipse Christus coelestis 1 Cor. 15.

Et participes facti sunt Spiritus sancti. Quidam intelligunt eam Spiritus sancti participationem, quae datur in baptismo, de qua Tit. 3. *Per lavacrum,* inquit,

regenerationis et renovationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde. Graecorum scholia referunt ad impositionem manuum, per quam dabatur Spiritus sanctus. Nam et hoc sacramentum recenter baptizatis conferebatur, ubi praesens erat Episcopus, ut scribit Hieronymus in dialogo contra Lucifer. Nobis probabile est, intelligi charismata Spiritus sancti, quorum supra meminit cap. 2. sub nomine *distributionum Spiritus sancti,* de quibus et plenius disserit 1 Cor. 12. Nam hujusmodi charismatum in Ecclesia primitiva multi fiebant participes, ut vel linguis loquerentur, vel interpretarentur, vel prophetarent, vel simili quopiam dono decus et utilitatem Ecclesiae adferrent.

5. *Gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum.* Graece: *Et bonum* seu *pulchrum gustaverunt Dei verbum.* Ubi pro *verbo* non est λόγον, ne quis interpretetur de Filio Dei, sed ῥῆμα, id est, verbum, quod eloquimur, non quod mente concipimus. *Verbum Dei bonum* plerique doctrinam Christianam accipiunt. Sed quoniam addidit *bonum,* videtur eam doctrinae partem proprie significasse, quae continet bonarum rerum promissiones. Id quod Theodoretus et B. Thomas observarunt. Etenim more Scripturae *verba bona* dicuntur verba laeta et fausta, praesertim de rebus futuris. Unde Zacharias ait cap. 1.: *Respondit Dominus Angelo, qui loquebatur in me verba bona, verba consolatoria.* Ita verbum bonum accipitur 3 Reg. 14.: *Inventus est super eo sermo bonus a Domino,* Jerem. 29. et 33.: *Suscitabo verbum bonum,* et Psalm. 44.: *Eructavit cor meum verbum bonum.* Tale est et illud poëtae: Nunc dicenda bono sunt bona verba die.

Gustaverunt ergo *bonum Dei verbum,* qui doctrinam coelestia bona promittentem cum suavitate et gaudio perceperunt. Dicitur enim *gustari verbum Dei,* inquit S. Thomas, quando non solum illuminat intellectum, verum etiam reficit affectum. Quod quidam *gustare* exponunt: tenuiter percipere, quasi summis labris attingere et delibare, praeter usum est Scripturae sacrae, in qua, seu proprie, seu metaphorice, gustus est earum etiam rerum, quae plenis, ut ita dicam, faucibus hauriuntur, sicut annotavimus ad illud cap. 2.: *Ut pro omnibus gustaret mortem.*

Virtutesque saeculi venturi. Virtutes, id est potentias, Graece δυνάμεις. Significare videtur immortalitatem et gloriam electis promissam in regno Christi cum perfecta subjectione adversariorum. Quae vocantur *virtutes,* quia Dei virtus et potentia per ea mirifice declaratur. Nam praesens saeculum infirmitatis est. Unde ait Apostolus 1 Cor. 15.: *Seminatur in infirmitate, surget in virtute. Gustasse* dicuntur *has virtutes,* qui eas fide, amore et magno desiderio perceperunt.

6. *Et prolapsi sunt.* Scilicet: post haec omnia. Pertinebat enim illorum enumeratio ad exaggerationem peccati eorum, qui relabuntur, utpote collatori tantorum beneficiorum ingrati atque insuper ea peccando abjicientes. Quaeritur, quis lapsus intelligatur. Quidam exponunt de peccato apostasiae, id est, defectionis a fide Christi, quod per hujusmodi peccatum non simpliciter quis labatur, sed *prolabatur,* videlicet universali quadam ruina, qua nec fundamentum retineat integrum. Cui sensui nonnihil favere videtur locus cap. 10., ubi propter *quosdam deserentes collectionem,* id est Ecclesiam, dicit, voluntarie peccantibus post acceptam notitiam veritatis non relinqui pro peccatis hostiam. Sciendum tamen, ad hujusmodi sensum non urgeri nos vocabulo *prolabendi.* Nam Graecum παραπεσεῖν significat: quocumque modo graviter impingere ac labi. Unde est verbale παράπτωμα, quod in genere significat lapsum, delictum seu peccatum, ut Rom. 4.: *Traditus propter delicta nostra,* Gal. 6.: *Si praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto.* Et passim alibi. Sunt alii, qui interpretentur de peccato in Spiritum sanctum, sive, quod idem arbitrantur, de peccato ad mortem, de quo Joan. 1 Epist. 5. Quem commentarium

colligunt ex hujus loci circumstantiis, quibus hic lapsus multum ponderari videtur.

Verum communis est Patrum sententia, qui locum hunc vindicarunt a perverso Novatianorum intellectu, ut accipiatur de quocumque peccato, quo gratia baptismi deperditur, et propter quod actio poenitentiae judicio sacerdotis subeunda est, id est in universum de peccato mortali, sicut superius indicavimus. Nam in eum, qui post baptismum quomodocumque cadit a gratia, competere subjunctam exaggerationem Apostolicam, patebit ex ejus explicatione. Porro notandum est, ex hoc loco apertissime constare, quod Calvinus et alii sectarii negant, hominem, semel gratia Dei justificatum, posse ab ea gratia excidere et justitiam amittere. Quod argumentum Calvinus dum versat et solvere conatur, magis sese implicat suis, ut solet, antilegomenis, modo fidem et gratiam reprobis adscribens, modo detrahens.

Rursus renovari ad poenitentiam. In Graeco non est *renovari*, sed *renovare*, ἀνακαινίζειν. Quae res nonnullos torquet, adeoque cogit, ut suspicentur, Graecam lectionem corruptam esse, atque ex Latina corrigendam. Sed inanis haec suspicio est, non solum quia nulla prorsus ei suffragantur exemplaria; verum eo maxime, quod nec proclivis sit in Graeco verbi passivi ἀνακαινισθῆναι in activum ἀνακαινίζειν mutatio, sicut e contrario esset in Latino *renovare* in *renovari*; nec vero causa subsit, quae scribam imperitum moveret ad hujusmodi Scripturae mutationem. Erasmus subintelligi vult pronomen reciprocum: *Rursus renovare se ad poenitentiam.*

Mihi magis probatur, ut verbum *renovare* ad doctores seu ministros Ecclesiae referatur, hoc modo: Impossibile est nobis, quibus docendi, catechizandi et Sacramenta ministrandi negotium incumbit, eos, qui post baptismum lapsi sunt, iterum ad poenitentiam renovare. Sicut enim Ecclesiae ministris secundum veteres Theologos competit officium purgandi, illuminandi, perficiendi, ita et renovandi; praesertim cum et hoc loco Apostolus sibi, ut doctori, tribuat jacere fundamentum poenitentiae etc. Simile quid accidit in cap. 10., ubi pro eo, quod nos habemus: *Impossibile est sanguine taurorum et hircorum auferri peccata*, Graece est: *sanguinem* et *auferre.* Ita hic *impossibile est nos renovare.* Sed hae varietates non magni sunt momenti, neque enim sensum mutant.

Plus est difficultatis in eo, quod dicit: *ad poenitentiam*, Graece εἰς μετάνοιαν. Non enim renovatio via est ad poenitentiam, sed poenitentia ad renovationem. Unde supra primo loco poenitentiam ab operibus mortuis nominavit. Hunc nodum Chrysostomus, si non errant in citando, qui hoc ei tribuunt, nam ego non reperi, ita solvit, ut dicat, *renovari ad poenitentiam* idem esse, quod renovari per poenitentiam. Et ita quidem Erasmus vertit, et alii nonnulli. Idem Erasmus, et post eum Ribera, sic explicant, ut, quoniam in Epistolis Paulinis atque alibi praepositio εἰς interdum usurpatur vice ἐν, et ἐν loco διὰ more Hebraeorum saepe positum invenitur, consequens videatur, etiam εἰς per διὰ posse exponi. Sed bene consideranti facile patet, id revera non esse consequens. Neque vero exemplis comprobatur ab iis, qui haec dicunt.

Aliter responderi potest, Apostoli sermonem eclipticum esse, qui supplendus sit hoc aut simili modo: *Impossibile est eos, qui semel sunt illuminati, rursus renovari, scilicet accedentes iterum ad poenitentiam*, qua renovatio inchoatur. Quem sensum Theodoretus innuit magis, quam expressit. Hoc si non placet, dici poterit, hunc esse sensum: *Renovari ad poenitentiam*, sive *in poenitentiam*, utroque enim modo verti potest, id est renovari loco poenitentiae; sic nimirum, ut vitae renovatio sufficiat, perinde ut in baptismo, nec opus sit poenitentiam, id est satisfactionem, seu punitionem illam gravem subire, quae exigitur a relapsis. Ita Scriptura loquitur: *Esto mihi in do-*

mum refugii, id est tamquam domus refugii.

Porro locum hunc a plerisque Patribus, tam Latinis, quam Graecis, exponi de baptismo non iterando, deque poenitentia baptismali, jam ante diximus. Secundum quos sensus est, fieri non posse, ut, qui semel baptizati sunt, rursus per eam poenitentiam, a qua novae vitae sumendum est initium, renoventur, id est ut iterum baptizentur. Est enim baptismus *renovationis lavacrum* Tit. 3. Ut autem poenitentiam intelligant baptismalem, facit illud praecedens: *Non rursum jacientes fundamentum poenitentiae* etc., quod utique de poenitentia baptismi praevia non dubitatur intelligendum. Quamvis autem baptismum nominent Patres, videntur tamen, ut et antea monuimus, potissimum ac proprie respicere ad effectum baptismi, id est ad ipsam renovationem eo modo eaque facilitate, qua per baptismum fuerat acquisita, recipiendam, ut sensus sit: hominem semel baptismi sacramento renovatum, si relapsus fuerit in vetustatem peccati, non posse iterum, acta poenitentia, qualem ante baptismum egerat, eam consequi novitatem, quam in baptismo acceperat.

Nam baptismo ita renovatur homo, totusque peccatis exuitur, ut nihil ipsi restet poenae pro iis solvendum. Totum enim debitum solus ibi luit Christus, ubi praeter gratiam nihil est, ut ait Theophylactus. Post baptismum vero relapsus in grande aliquod peccatum, etiamsi resipiscat, exspectare debet terribile judicium Dei, nisi ipsemet in se longa castigatione vindicet, quod peccavit. Non enim tam facilis datur ad gratiam reditus ei, qui gratiam semel acceptam repudiavit, quam facilis fuerat aditus ei, qui gratiam numquam acceperat. Huc spectant, quae tradit Synodus Trid. sess. 14. cap. 2. doctrinae de differentia sacramentorum baptismi et poenitentiae. Qui locum praesentem restringunt ad apostatas aut ad eos, qui peccaverunt in Spiritum sanctum, generaliter accipiunt *poenitentiam,* et hanc volunt esse Apostoli mentem: Impossibile est, ut tales ad veram adducantur poenitentiam, Deo videlicet, aut numquam, aut quam rarissime iis, qui in talia peccata lapsi fuerint, salutarem poenitentiam inspirante.

Rursum crucifigentes sibimet ipsis Filium Dei. Secundum eos, qui de baptismo non repetendo superiora exponunt, continet pars ista probationem seu declarationem ejus, quod proxime praecessit. Nam qui baptizatur, ipsa baptismi ceremonia configuratur Christo crucifixo, sicut docet Apostolus Rom. 6.: *An ignoratis,* inquit, *quia, quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus?* Et infra: *Hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, ut destruatur corpus peccati* etc. Quare sicut Christus non potest iterum mori, nec iterum crucifigi, quemadmodum eodem loco subjungit Apostolus, dicens: *Christus resurgens ex mortuis, jam non moritur; mors illi ultra non dominabitur:* ita baptismus non potest repeti. Quod si quis tentaverit, is Filium Dei rursum *crucifigit sibimet ipsi,* id est ad suam ipsius renovationem, quam iterum ex baptismo sperat.

Alii partem hanc referunt ad illud: *prolapsi sunt*, et additam putant ad insignem exaggerationem peccati eorum, quos prolapsos dicit. Rursus enim Filium Dei crucifigunt sibimet ipsis, id est quantum in ipsis est, vel quia relabuntur in peccata, propter quae Filius Dei affixus est cruci, ità ut, si prior redemptio non satis esset, cogerent eum rursus pati crucis supplicium; vel, ut nonnulli volunt, quia, dum redeunt ad priorem vitae turpitudinem, faciunt, ut Christi nomen apud infideles blasphemetur; quod est Christum ignominia afficere et iterum quodammodo crucifigere. Quamquam haec interpretatio non quadrat, nisi in eos, quorum valde magna sunt peccata, eademque publice nota; qualis est apostasia a fide et abjectio disciplinae Christianae. Favet huic intellectui locus cap. 10., ubi dicitur hujusmodi peccator *Filium Dei conculcare et sanguinem testa-*

menti, in quo sanctificatus est, pollutum ducere et spiritui gratiae contumeliam facere. Illud quoque ejusdem cap.: *Jam non relinquitur pro peccatis hostia.* Convenit etiam, quod hic additur:

Et ostentui habentes, Graece παραδειγματίζοντας, id est *infamantes*, aut, sicut Erasmus vertit: *ludibrio exponentes.* Pro quo legit Ambrosius lib. 2. de poenit. cap. 2.: *Ostentatione triumphantes.* Habetur idem in Graeco vocabulum Matth. 1.: *Cum nollet eam traducere,* id est infamare. Ostentui habent Dei Filium, et ludibrio exponunt, qui sic vivunt, ut propter eos irrideatur et blasphemetur Christus, velut si adhuc in cruce penderet, ludibriis et maledictis Judaeorum expositus. Item qui relapsi in peccata, quantum in se est, id agunt, ut pro eorum redemptione Christus iterum crucifigatur et ludibrio habeatur. Potest et ad eos accommodari, qui volunt iterum baptizari. Nam hi, sicut rursus crucifigunt Filium Dei, ita *et ostentui habent,* quia baptismus est repraesentatio crucis, in qua Filius Dei fuit ostentui habitus. Porro quis sensus ex superioribus sit huic loco germanus, non est facile pronuntiare; conferenda tamen haec sunt cum iis, quae dicentur in expositione capitis decimi.

Additio ex schedis Auctoris.

Videndum est, an hic locus: *Impossibile est enim* etc., et alter, qui est cap. 10., ex mente Apostoli pertineat ad eos proprie, qui deserunt Ecclesiam et fidem Christi. Hoc enim praecedit cap. illo 10.: *Non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam.* Et videri potest hic sensus esse ad propositum, quia dicit hoc loco: *Non rursum jacientes fundamentum* etc., quasi dicat: Si quis per apostasiam fundamentum amiserit, fidem Christianam in universum abjiciens, ille jam desperatus est; non debet de novo catechizari et renovari. Videantur, quae dicemus cap. 10. Quamvis autem vocabulum παραπεσόντας non significet totaliter prolapsos, potest tamen de iis hoc loco verificari propter circumstantias appositas, ex quibus omnino videtur non intelligi lapsus aliquis vulgaris in mortale peccatum, velut in ebrietatem, fornicationem, detractionem. Et idem est judicium de loco cap. 10., ubi similiter sunt circumstantiae multum exaggerantes. Probatio etiam illa, quae hoc loco sequitur: *Terra enim* etc. hunc sensum flagitare videtur. Certe tam hic, quam cap. 10., Apostolus peccatum apostasiae valde aggravat, ne quis facile recedat a fraternitate. Et locus ille cap. 3.: *Ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi a Deo vivo,* facit ad intelligenda haec loca, Scripturam scilicet hanc et illam cap. 10.

Ac pro horum locorum illustratione considerandum est, non solum quod Apostolus aliis in Epistolis hortetur peccatores ad poenitentiam, aut poenitentiae severitati subjecerit; peccatores, dico, lapsos in mortale peccatum post baptismum: sed etiam quod in hac Epistola ad poenitentiam hortetur. Nam post illa verba cap. 3. proxime recitata continuo subjicit: *Ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.* Vult ergo revocandos esse eos, qui peccaverunt, ut non obdurentur remanentes in peccato. Et cap. 5. ostendit, Christum tamquam Pontificem offerre pro peccatis suorum. Item hoc cap.: *Confidimus de vobis meliora* etc., quasi dicat: Etsi quidam fortasse vestrum lapsi sint, non debent diffidere. Et cap. 9.: *Quanto magis sanguis Christi emundabit conscientiam nostram* etc. *Emundabit*, inquam, nam ea est vera lectio. Significat ergo, his, qui baptizati fuerant, adhuc restare emundationem ab operibus mortuis. Cap. autem 12. late docet, Hebraeos a Deo castigari; censet igitur peccasse; nec tamen habet insanabiles, quum dicat: *Deponentes omne pondus, et circumstans nos peccatum.* Et postea: *Magis autem sanetur.* Et quid agit tota Epistola majore studio, quam ut Hebraeos, qui per impatientiam propter persecutiones incipiebant cadere a fide, revocet ad fidei firmitatem?

7. *Terra enim saepe venientem super se bibens imbrem.* Similitudine terrae, quae subinde pluvia coelesti perfunditur atque rigatur, declarat ea, quae dixit. *Bibens* in Graeco est aoristus πιοῦσα, *cum biberet;* et illud *saepe* non cum verbo *bibens,* sed cum *venientem* construendum est, ut patet ex Graeco. Unde Erasmus vertit: *Siquidem terra, quae imbrem saepius in se venientem combiberit.*

Et generans herbam opportunam illis, a quibus colitur. Graece: *Et pariens herbam accommodam illis, per quos et colitur.* Quamquam Graecum magis sonat: *Propter quos,* quemadmodum et Syrus interpres, et Faber verterunt; tametsi Graecorum scholia de agricolis exponunt. Porro conjunctionem *et* in sacris literis interdum redundare jam alias admonuimus. Obiter observa metaphorarum elegantiam in verbis *bibere* et *parere.*

Accipit benedictionem a Deo. Scilicet, ampliorem, dum praestatur ei a Deo, ut herba, quam produxit, ad segetis maturitatem perveniat. Nam, ut ait Dominus Marc. 4.: *Terra fructificat primum herbam, deinde plenum frumentum in spica.*

8. *Proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, et maledicto proxima.* Graece: *Maledictioni,* sive *exsecrationi propinqua.* Si vero, inquit, postquam saepe venientem super se biberit imbrem, pro herba bona et utili spinas ac tribulos cultoribus suis adferat, tamquam ingrata reprobatur, ac deseritur, atque incendio destinatur. Hanc enim videtur intelligere maledictionem. Unde sequitur: *Cujus consummatio in combustionem. Consummatio,* Graece τέλος, id est *finis.* Hoc solum, inquit, ei restat, ut vitiosis ac inutilibus herbis, quas protulit, ignis subjiciatur. Alii combustionem interpretantur ipsius terrae. Solent enim rustici lolium et caetera agrorum vitia stirpitus exurere; quemadmodum ex Georgicis Virgilii commemorat Plinius lib. 18. naturalis hist. cap. 30., aut terram infrugiferam cespitum forma exscindere, ac foco destinare. Similes sunt comparationes, quas in Evangelio legimus de arbore et palmite non ferente fructum, ideoque in ignem mittendo.

Sed nunc dicendum, quo spectet allata similitudo. Id enim non facile apparet; maxime si referri debeat ad proxime dicta, quatenus illa de non iterando baptismo capiantur. Non enim apta est haec similitudo. Sicut terra bene culta et saepe compluta, si tantum inutiles proferat herbas, reprobatur et maledicitur, et igni destinatur: ita homo semel baptizatus, si relapsus fuerit, non potest iterum baptizari. Nisi addas, eum sine spe veniae abjiciendum esse, utpote reprobatum et maledictum a Deo, et igni destinatum. Qui sensus Novatianus est. Haec absurditas movisse videtur quosdam, et in his Aquinatem, ut istam similitudinem referrent ad id, quod dictum est initio cap.: *Ad perfectionem feramur, non rursum jacientes fundamentum poenitentiae* etc., ut sit sensus: Si feramur ad perfectionem, consequemur a Deo benedictionem instar bonae terrae; sin minus, exspectanda nobis erit maledictio, et ignis aeternus. Verum nec hic sensus admodum convenit. Nam non solum perfecti et spirituales, verum etiam parvuli, lactis participes et adhuc animales, in eorum numero, quos bona terra significat, habendi sunt, tametsi in eo genere imperfectiores, sicut ostendimus ad illud 1 Cor. 2.: *Animalis homo non percipit ea, quae sunt spiritus Dei.* Cajetanus eo tantum pertinere putat hanc comparationem, ut prolapsi, de quibus sermo fuerat, intelligant, sibi metuendum esse, ne, si maneant infructuosi, simile quid patiantur cum terra spinas ac tribulos ferente.

Caeterum qui sententiam superiorem non de baptismo, sed de poenitentia ac reparatione post baptismum accipiunt, minus hic laborant. Reddunt enim hoc pacto similitudinem: Sicut terra culta et coelitus irrigata, si non gignat herbam utilem, sed spinas et tribulos, deputatur incendio: sic, qui baptizatus est, ac do-

norum coelestium particeps factus, si fructum bonorum operum non ferat, sed in gravia peccata, quale praesertim est apostasiae crimen, prolapsus fuerit, vix est, ut renovari ac restitui queat; imo vero permagnum ei periculum est, ne cum pravis suis operibus, tamquam malis fruticibus, in ignem mittatur aeternum. Atque hic sensus nobis maxime probatur.

9. *Confidimus autem de vobis, dilectissimi, meliora et viciniora saluti. Confidimus*, Graece πεπείσμεθα, *persuasi sumus;* quod plus aliquid est, quam *confidimus.* De ejus verbi significato pluribus egimus ad illa verba Rom. 8.: *Certus sum enim, quia neque mors* etc. Quod ait interpres: *Viciniora saluti,* Graece est: ἐχόμενα σωτηρίας, *haerentia saluti,* quomodo legit Augustinus lib. 3. contra Crescon. cap. 74. Erasmus vertit: *conjuncta cum salute.* Temperat Apostolus austeritatem superiorum verborum, quibus Hebraeos notasse videbatur, quod eorum progressus non responderet initiis susceptae fidei. Haec, inquit, ad cautelam a me dicta sunt, ne tales efficiamini, quales descripsi; non quod vos tales arbitrer. Nam persuasi mihi de vobis meliora, quaeque salutem promittant potius, quam exitium. Quasi dicat: In similitudine, quam posui, meliorem partem de vobis animo concepi; scilicet benedictionem terrae bonae. *Tametsi ita loquimur.* Videlicet, adjungentes etiam mentionem terrae maledicto proximae. Cui opposuit, quod jam dixit: *Viciniora saluti.*

10. *Non enim injustus Deus, ut obliviscatur operis vestri.* Reddit causam suae de illis fiduciae, simulque eos in spem erigit majorem commemoratione bonorum operum, quae fecerant. Dicitur Deus operum nostrorum oblivisci, quando vel bona relinquit irremunerata, vel mala impunita. Esset autem injustus, si bonorum operum oblivisceretur, non ea remunerans; non quod illa suapte natura talia sint, ut eis renumeratio debeatur a Deo, sed quia faceret contra fidem suae promissionis, qua constituit et ordinavit, operibus per gratiam ipsius factis redditurum se praemia vitae aeternae.

Quare ex hoc loco optime statuunt doctores Catholici bonorum operum merita; non quidem ea gratiae Dei opponentes, sicut pessime Calvinus calumniatur; sed docentes ac praedicantes, tantam erga nos esse Dei bonitatem, ut nostra velit esse merita, quae sunt ipsius dona, quemadmodum verbis Coelestini Papae, scribentis ad Episcopos Galliae, declarat Trident. Synodus sess. 6. cap. 16.

Quaeritur autem, utrum hic loquatur Apostolus de operibus quae Theologi mortificata vocant, id est semel exstincta per subsequens peccatum, iterum vivificatis, quemadmodum sentire videtur B. Thomas, an de iis, quae viva semper remanserunt. Respondeo, quamvis non sit dubium, quin bonis operibus mortificatis, si per gratiam reviviscant, debeatur merces vitae aeternae, non tamen de iis speciatim ac praecise loqui Apostolum; sed in universum de bonis Hebraeorum fidelium operibus, quae exercuerant erga sanctos, ut mox sequitur; etiamsi forte post illa quidam eorum per peccatum excidissent a gratia. Nam simul atque gratia restituitur, opera priora vitam ac meriti dignitatem recipiunt in oculis Dei.

Et quidem ita generaliter Apostoli sententiam intellexisse videntur Patres Concilii Trident. sess. 6. cap. 16., dum justificatis hominibus, sive acceptam gratiam perpetuo conservaverint, sive amissam recuperaverint, inter alia proponi volunt haec Apostoli verba: *Non enim injustus Deus, ut obliviscatur operis vestri.* Debent autem haec verba ex ipsius Apostoli mente, quam statim declarat, intelligi: Modo perseveretis usque in finem. Nam si averterit se justus a justitia sua, et fecerit iniquitatem, justum est apud Deum, ut obliviscatur omnium bonorum operum, quae prius fecerat, uti testatur ipse apud Ezech. cap. 18. Censetur autem et ille perseverare, cujus peccata, quibus gratiam amiserat et justitiae cursum interruperat, per salutaris

poenitentiae donum abolita sunt et oblivioni tradita coram Deo.

Et dilectionis. In Graeco plus legitur: *Et laboris dilectionis.* Quod Erasmus ita vertit: *Et laboris ex caritate suscepti.* Verum illa dictio τοῦ κόπου, *laboris,* nec apud Chrysostomum habetur, nec apud caeteros interpretes Graecos, nec est in versione Syriaca, ut plane existimem, adjectitiam esse, videlicet translatam ex 1 Thess. 1., ubi sic in Graeco legitur: *Memores vestri operis fidei et laboris caritatis.*

Quam ostendistis in nomine ipsius. Graece εἲς τὸ ὄνομα, *in nomen.* Itaque Erasmus ita reddit hunc locum: *quam exhibuistis erga nomen illius.* At sciendum, in Scriptura novi testamenti promiscue interdum usurpari haec duo: εἲς τὸ ὄνομα et ἐν ὀνόματι. Certe Matth. ult., ubi nos habemus: *baptizantes eos in nomine Patris* etc., et 1 Cor. 1., ubi nos legimus: *aut in nomine Pauli baptizati estis?* Graece est: εἲς τὸ ὄνομα, quod utrumque tamen idem Erasmus non aliter vertendum sibi putavit, quam sicut in vulgata versione legerat. Unde et hoc loco Faber vertit: *in nomine.* Dicamus ergo, sensum esse: Quam dilectionem ipso opere exhibuistis propter nomen Dei, id est propter Deum, quem sincere colitis et amatis.

Qui ministrastis sanctis. Supra dixerat: *operis vestri,* non operum. Quamvis enim essent et alia illorum bona opera, unum tamen praecipuum commemorandum putavit, quod est *ministrare sanctis.* Loquitur autem de ministerio quodam peculiari, quo videlicet indigentibus subministrantur vitae necessaria, sive largiendo, sive a largientibus accepta perferendo. *Sanctos* vocat Christianos. Nam etsi laudabile est omnibus benefacere, arctior tamen erga conjunctiores obligatio est. Unde praecipit ad Gal. 6., *operandum esse bonum ad omnes, sed maxime ad domesticos fidei.* Porro hujus ministerii sanctorum in Actis apostolicis et in Epistolis Paulinis crebra mentio est, in his nominatim, quae ad Romanos et ad Corinthios scriptae sunt. Est autem ex hoc loco nonnulla conjectura, non ad solos Hebraeos, qui Jerosolymis erant, datam esse hanc Epistolam, sed etiam ad alios. Nam Sancti, qui erant Jerosolymis, pauperes erant, quibus aliarum Ecclesiarum fideles alimentaria subsidia submittebant. *Et ministratis.* Hoc addit ut rationem amplioris suae de ipsis fiduciae, quia nimirum in exercitio boni operis adhuc persistebant.

11. *Cupimus autem, unumquemque vestrum eandem ostentare sollicitudinem.* Graece: *idem ostendere studium.* Nam *ostentare* Latinis vitium sonat. Dicit autem *ostendere,* Hebraea phrasi, id est exhibere, praestare. *Ad expletionem spei usque in finem. Expletionem,* Graece πληροφορίαν, Erasmus et Hentenius vertunt: *ad plenam spei certitudinem,* tamquam ea voce Graeca significetur, ut multi putant, certa de re aliqua persuasio, qua scilicet animo plena fiat fides. Sed id bene refellit Ribera. Vide, quae de ea re scripsimus ad illud Rom. 14.: *Unusquisque in suo sensu abundet.* Certe nostrum interpretem bene vertisse *expletionem,* ipsius Erasmi probatur exemplo, qui verbum huic dictioni respondens, 2 Tim. 4., vertit: *explere. Ut per me praeconium expleretur.* Theophylacti quoque interpres hanc partem ita reddidit: *ad completionem spei.* Noster alibi eandem vocem vertit *plenitudinem,* ut Col. 2., 1 Thess. 1. et hujus Epistolae cap. 10.

Quod sequitur: *usque in finem,* putamus, non ad *expletionem spei* referendum esse, sed ad *ostensionem sollicitudinis.* Hanc enim vult esse perseverantem usque ad mortem. Nam quod hujus particulae loco vertit Erasmus: *usque ad perfectionem,* etsi Graeca permittant, nam τέλος etiam perfectionem significat, est tamen praeter Apostoli mentem, qui non aliud hic voluit significare, quam supra cap. 3., ubi semel et iterum eadem particula usus est. Quibus utique locis ipse etiam Erasmus interpretatus est: *usque ad finem.*

Itaque sensus verborum Apostoli est: Quamvis optime de vobis sentiam et confidam propter ea bona, quae hactenus cum Dei gratia egistis: non possum tamen, quin etiam subjiciam stimulos, quibus ad perseverantiam vos adhorter; ut qui vehementer cupiam, unumquemque vestrum deinceps idem praestare studium bonorum operum usque ad finem vitae. Sic enim explebitur, id est plena certiorque reddetur spes vestra. Nam bonorum operum perseveranti studio completur et, ut ita dicam, certificatur spes nostra, sicut et vocatio et electio. Juxta quod B. Petrus admonet 2 Epist. 1., *ut per bona opera certam vocationem et electionem nostram faciamus.*

12. *Ut non segnes efficiamini.* Ad studium, inquit, et alacritatem bene agendi vos excito, ne segnes et torpentes efficiamini, sed ut assequamini promissiones. Nam qui prae torpore et ignavia cessant a bonis operibus, expertes erunt haereditatis promissae. *Verum imitatores eorum, qui fide et patientia haereditabunt promissiones.* In Graeco praesens tempus est: *Eorum, qui per fidem et longanimitatem haereditant promissiones.* At in Syriaco praeteritum legitur: *qui haereditaverunt.* Videtur enim respexisse Syrus interpres ad id, quod paulo post de Abraham dicitur: *Et sic longanimiter ferens adeptus est repromissionem.* Verum Apostolus in hac parte non de uno quopiam loquitur, sed de pluribus in genere; nec unam aliquam promissionem significare voluit, sed plures, sive praestitas, sive adhuc praestandas; tametsi de uno homine et de una promissione exemplum subjiciat. Unde Erasmus inconsiderate vertit singulari numero: *haereditatem accipiunt promissionis.* Multae enim promissiones Patribus factae fuerant, partim terrenae, partim coelestes ac spirituales; quarum illae jamdudum impletae erant, istae vero jam coeperant impleri per Christum, perfectius implendae temporibus futuris, ut proinde mediam temporis differentiam recte elegerit Apostolus. Hortatur enim Hebraeos, ut exemplo majorum, qui divinis promissis indubitanter credentes, eademque patienter exspectantes, ea consecuti sunt et consequuntur, in fide et exspectatione coelestium promissorum inter hujus tempestatis adversa constanter perseverent.

13. *Abrahae namque promittens Deus.* Exemplum adfert de Abraham Patriarcha, non eo solum, ut illud imitandum Hebraeis proponat, sed etiam, ut ostendat, eandem promissionem, quae Abrahae facta fuit, ad eos attinere, tamquam filios Abrahae secundum fidem; quippe qui *pater sit omnium credentium,* Rom. 4. Inde est, quod promissionis Abrahae factae firmitatem tam impense urgeat. Quod profecto opus non erat, si ad ipsos quoque, quibus haec scribit, tamquam ad Abrahae filios et haeredes eadem promissio non pertineret. Id vero etiam aperte significavit illis verbis sequentibus: *In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis haeredibus* etc.

Quoniam neminem habuit, per quem juraret majorem, juravit per semet ipsum. Deus, inquit, cum promitteret Abrahae, ne nobis ejus haeredibus ullus relinqueretur dubitandi locus, jurejurando corroboravit promissum. Juravit autem per semet ipsum, juraturus per aliquem se majorem, si majorem haberet. Ubi merito quaeritur, quomodo verum sit, Deum jurasse, si nullius majoris testimonio confirmavit, quod dixit. Nam jurare est ad confirmationem ejus, quod dicitur, testem adhibere, nec eum qualemcumque, sed majorem se ac talem, quem impossibile sit falli aut fallere, cujusmodi solus est Deus. Atqui nemo sibi ipsi proprie testis esse potest. Et quamvis Deus interdum utatur hominum testimoniis, nullum tamen assumere potest testem se majorem. Sane dicendum videtur, si proprie de juramento loquendum sit, Deum non posse jurare. Quod quidem diserte docet Athanasius, seu quisquis auctor Sermonis in passionem et crucem Domini, ac probat argumento jam allato. Sentit hoc ipsum

Ambrosius lib. de Cain et Abel cap. 10.: *Quoniam*, inquit, *nos verius solemus credere, quod jurejurando firmatur, ne nostra claudicet fides, idcirco jurare describitur Deus, qui ipse non jurat, sed jurantium judex, et ultor est perjurantium.* Augustinus etiam lib. de pastoribus, cap. 9., tractans illud: *Vivo ego, dicit Dominus*, sic ait: *Tamquam juratio est Dei testificatio vitae suae.* Quasi dicat, non proprie jurationem esse, sed aliquid jurationi simile, quia nimirum sic homines solent jurare, dicentes: Vivit Dominus.

Quae sententia si placet, hic erit Apostoli sensus: Cum non haberet, per quem proprie juraret, is enim major esse debet, semet ipsum, id est Deum, pro teste allegavit; quod dum faciunt homines, jurant. Juxta quem sensum jurare dicitur Deus per tropum, quando id facit, quod jurantes solent; sicut irasci et poenitere dicitur, quando facit, quae solent homines irati aut poenitentes. Recte autem ex hoc loco ostendit S. Thomas, juramentum per se non esse illicitum, *quia Scriptura sacra nihil Deo attribuit, quod ex se sit peccatum. Intendit enim Scriptura nos ad Deum ordinare et ducere.* Sic ille. Sed ex sequentibus adhuc apertius constabit, ad componendas controversias usum jurandi licitum esse et necessarium.

14. *Dicens: Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te.* Respicit ad Scripturam Gen. 22., ubi nos ex Hieronymi translatione sic legimus: *Per memet ipsum juravi, dicit Dominus: Quia fecisti hanc rem, et non pepercisti filio tuo unigenito propter me, benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas coeli* etc. Verba sunt angeli referentis juramentum et promissionem Dei. Quod ergo dicit Apostolus: *Juravit per semet ipsum, dicens,* id factum intellige internuntio angelo loquente ad Abraham. Caeterum in eo, quod dicitur: *Nisi benedicens benedicam te* etc., Latini fere juramentum intelligunt exsecratorium, suppressa tamen per aposiopesim ipsa exsecratione propter reverentiam Dei; sicut dictum est supra cap. 3. de eo juramento: *Si introibunt in requiem meam.* S. Thomas post glossam ordinariam hoc modo supplet: Non mihi deinceps credatur, nisi benedixero tibi. Veruntamen sciendum est, particulam *nisi* non haberi in Graecis exemplaribus, ut nec in Syriaco textu, nec in originali Scriptura Gen. 22. Sed ejus loco Graece est: ἦ μὴν, id est *equidem, certe,* quod Theophylactus et Oecumenius exponunt ὄντως, *vere.* Adverbium est confirmandi, quo Graeci in juramentis, sponsionibus et promissionibus uti solent. Noster interpres videtur legisse εἰ μὴ, id est *nisi.* Ac fortasse suspicabitur quis, veram hanc esse lectionem. Sed reclamant non solum Graeci codices et commentatores, verum etiam interpretes LXX., quos in hac Epistola Paulus perpetuo sequitur, ut saepe diximus. Apud eos enim in loco Gen. citato prorsus eadem habentur verba, quae hoc loco, nisi quod brevitatis causa dixit Apostolus: *multiplicabo te*, pro eo quod in Genesi, tam apud LXX., quam in Hebraeo legitur: *multiplicabo semen tuum.* Porro veritas Hebraica nihil habet illi adverbio respondens, nisi consuetum כי, id est, *quia.* Est igitur hoc juramentum simplex, non exsecratorium.

Jam hic laboratur a nonnullis, ut doceant, quomodo verbis ab Apostolo recitatis Deus per semet ipsum juraverit, cum in eis ne forma quidem appareat juramenti. Graeci confugiunt ad particulam memoratam: ἦ μὴν, id est *vere,* quia dicunt veritatem significari, quae Deus est. Itaque Deum dicendo: *vere,* per semet ipsum jurasse; quemadmodum et Christum, qui veritas est, ajunt jurasse per se ipsum, quoties dixit: *Amen,* id est *vere dico vobis.* Haec responsio nobis non probatur. Non enim jurandi, sed affirmandi sunt adverbia *vere, certe,* et alia hujusmodi; quamvis et in juramentis adhiberi soleant. Unde nec jurare censetur, qui dicit: *Vere ita est,* nisi forte addat: *per Deum,* aut aliquid tale. Quare

et, quod Christus toties dixit: *Amen dico vobis*, aut ut apud Joannem duplicato vocabulo: *Amen, amen dico vobis*, non juratio fuit, sed vehementior asseveratio; nisi fateamur, Christum quam frequentissime jurasse, et quidem aliquoties in illo ipso sermone, quo docuit non jurandum omnino. Quod non est verisimile.

Verior ergo responsio est, quam priori loco sui commentarii suggerit Theophylactus, juramentum, de quo loquitur Apostolus, illis verbis contineri, quibus ait Dominus: *Per memet ipsum juravi.* Nam verba sequentia rem ipsam, de qua juratur, significant. Quapropter hic locus sic interpretandus est: Juravit Deus per semet ipsum, quando dixit ad Abraham: *Benedicens benedicam te* etc. Dixit enim ea verba cum apposito hujusmodi juramento: *Per memet ipsum juravi.* Notandum est, hanc geminationem: *Benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo,* tam in Hebraeo legi, quam apud LXX., licet eam Hieronymus sua versione non expresserit. Conduplicant autem Hebraei vocabula, quo sermonem intendant. Id autem hoc loco bifariam exponi potest. Uno modo, ut sensus sit: Omnino ac certissime benedicam et multiplicabo te. Hanc enim vim habet interdum illa geminatio, ut 1 Reg. 25.: *Faciens faciet Dominus,* et cap. 26.: *Faciens facies, et potens poteris,* et Hab. 2.: *Veniens veniet, et non tardabit.*

Alter sensus est: Largiter et copiose benedicam tibi, ac vehementer multiplicabo te. Sic plerique omnes. Hic enim sensus talium geminationum in Scripturis frequentior est; tametsi prior expositio suam habeat probabilitatem ex Scriptura Genesis. Nam modus, seu magnitudo multiplicationis satis illic explicatur verbis adjunctis: *Sicut stellas coeli, et sicut arenam, quae est in litore maris.* Jam vero cum benedicere Deo attributum sit idem quod benefacere, consequitur hunc esse sensum juramenti: Per me ipsum juro, me cumulaturum te beneficiis, et numerosam posteritatem daturum.

Quoniam autem sequitur eodem loco: *Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae,* quod semen Apostolus Christum interpretatur Gal. 3., idcirco promissionem hanc non de solis beneficiis terrenis, ac posteritate carnali debemus accipere; sed etiam ac praecipue de beneficiis a Deo per Christum praeparatis atque exhibitis, non uni populo Israëlitico secundum carnem ex Abraham genito, sed omnibus Abrahae fidem imitantibus, tamquam promissionis filiis; sicut id plenius Rom. 4. et 9. Paulus Apostolus exponit. Quamquam et hic paulo post id ipsum insinuat, ubi nominat *pollicitationis haeredes.*

15. *Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem.* Id est posteaquam patienter exspectasset, consecutus est rem promissam. Nam benedixit ei Deus, et semen ejus multiplicavit, sensu superius explicato. Quae res esti post mortem ejus, ut plurimum, completa fuerit et adhuc hodie compleatur, ipse tamen adeptus dicitur promissionem, quia res ei promissa suis temporibus praestita est et praestatur, maxime cum Abraham etiam nunc coram Deo vivat. *Non est enim mortuorum Deus, sed viventium,* Matth. 22. Sed quoniam adhuc superest Abrahae et omnibus filiis promissionis magna illa benedictio percipienda, quae est immortalitas ac beatitudo totius hominis, inde est, quod de eo, sicut et de caeteris antiquis justis, illud etiam dici possit, eos nondum accepisse repromissionem, sicut infra cap. 11. semel et iterum loquitur Apostolus; tametsi, quo sensu id dicat, eo loco videbitur. Hic porro subintellige tacitam exhortationem, quasi dicat: Ita et vos exemplo patris Abrahae, si patienter exspectetis, nec animo deficiatis in afflictionibus, promissa bona consequemini.

16. *Homines enim per majorem sui jurant.* Graece: *Nam homines quidem per majorem jurant,* tacito videlicet pronomine reciproco. Quod tamen etiam Syrus interpres, aeque ut Latinus, expressit. Dixerat, Deum suam promissionem confirmasse juramento. Cur id fecerit,

jam explicat a consuetudine hominum, qui, volentes aliis certam fidem facere eorum, quae dicunt, juramentum interponunt. Sed hi quidem, inquit, per eum, qui major sit, jurant, quia se majorem habent Deum. Id Deus non potuit, qui majorem non habet, ideoque per semet ipsum juravit.

Et omnis controversiae eorum finis ad confirmationem est juramentum. Graece ad verbum: *Et omnis ipsis controversiae finis* etc. Sensus est: Et omnis fere, quae inter ipsos accidit aut intervenit controversia, juramento finitur; velut legitimo dirimendis litibus remedio, quoties aliae probationes deficiunt. Id enim certum apud eos habetur, quod juramenti religione firmatum fuerit. Unde Jurisconsultus π. de jurejurando: *Maximum remedium expediendarum litium in usum venit jurisjurandi religio.* Locus hic apertissime refellit eos, qui, male intelligentes evangelica praecepta, juramentum damnant velut rem prorsus illicitam. Nam de eo loquitur hic Apostolus, non solum ut de re licita, verum etiam ut ad finiendas controversias, quibus humana societas perturbatur, necessaria; adeo quidem, ut et Deus suam promissionem juramento confirmare voluerit, ne quid ei deesse videretur, quod promissis et pactis firmitatem apud homines conciliare solet. Unde sequitur:

17. *In quo abundantius volens Deus ostendere.* Quod ait: *in quo,* nonnulli, quibus Syriaca favet interpretatio, vertunt: *propter quod*, quasi dicat Apostolus: Quoniam ita res habet apud homines, ut juramentum controversiis finem imponat et pacta confirmet, voluit et Deus suae promissioni juramentum adjicere. Sic etiam Theophylactus exposuit. Alii simplicius hoc modo: In quo, id est, qua in re, quo in genere promissionis, volens Deus ostendere etc. Adverbium comparativum *abundantius*, Graece περισσότερον, multi, Syro suffragante, positive accipiunt: *abundanter, insigniter, eximie.* Atqui nihil prohibet accipi comparative *abundantius*, cumulatius scilicet, quam si esset nuda promissio, vel *abundantius,* quam in aliis plerisque promissionibus a Deo factis. Illud obiter admoneo, particulam *abundantius* non esse construendam cum participio *volens,* sed cum verbo *ostendere.*

Pollicitationis haeredibus. Id est haeredibus promissae benedictionis. Intellige: In quorum numero vos estis. Id enim esse ex mente Apostoli, sequentia manifeste probant, ubi de promissione sermonem continuans, verbis utitur primae personae pluralis numeri: *Solatium habeamus, confugimus* etc., nimirum ea ratione, ut ipsos Hebraeos, ad quos scribit, doceat haeredes esse promissionis illius, quae ad Abraham interposito juramento facta est.

Immobilitatem consilii sui. Id est immutabilitatem ac firmitatem sui decreti. Quod vocatur *consilium,* quia Deus nihil nisi consulta ratione sapientiae suae faciendum decernit. Dicet aliquis, omne Dei decretum immutabile esse, ipso per Jesaiam testante cap. 46.: *Consilium meum stabit, et omnis voluntas mea fiet;* quare si immobilitas consilii ratio est apponendi juramenti, erat illud adhibendum omnibus Dei decretis, cum nullum ejus consilium, nullum decretum sit mutabile. Respondeo, consilium mutabile duobus modis intelligi posse, vel quia voluntas ipsa mutatur, dum aliquid occurrit considerandum, quod prius non occurrebat; ut saepe contingit hominibus, qui pro re nata saepe coguntur mutare consilia; sed hoc in Deo, qui ab aeterno omnia novit et considerat, habere locum non potest. Vel quia res ipsa, quae consilio statuitur, mutationem patitur; quando scilicet non ita statuitur, ut semper maneat; hoc sensu Dei consilium mutari, non est absurdum, veluti factum est in promissione terrae Chanaan, sacerdotii Aaronis, regni Saul. Haec enim non ita promissa sunt, ut semper manerent. At benedictio posteritatis Abrahae, de qua hic sermo est, item regnum et sacerdotium Christi, ita promissa sunt, ut maneant in aeternum, et proinde decreta

consilio juxta hunc posteriorem modum immutabili. Quare ad declarandam hujusmodi rerum immutabilem firmitatem, quae prioribus illis non convenit, appositum est in earum promissione juramentum. Quod in aliis factum non legimus. Tradit hanc rationem ipse Apostolus sequenti capite, ubi ait: *Et quantum est non sine jurejurando* etc.

Interposuit jusjurandum. Graece: *mediavit jurejurando,* vel, ut Theophylacti interpres, *intercessit jurejurando.* Caeterum interpres Oecumenii vertit hoc modo: *Mediator est jurejurando.* Siquidem hi duo commentatores post Chrysostomum hic significari putant Filium Dei, ac verbum Patris, quo inter Deum et Abraham mediatore, facta sit haec juratoria promissio. Quem sensum pluribus explicatum videre est apud Oecumenium. Sed coactum id nobis videtur et longe petitum. Magis placet aliorum, tam veterum, quam recentiorum, simplex intellectus, vulgatae versioni consentaneus, ut non aliud sit mediare jurejurando, quam jusjurandum interponere, scilicet ad confirmandam promissionem; quod interpres Syrus dixit: *jurejurando eam ligare, sive constringere.*

18. *Ut per duas res immobiles.* Sermonem seu promissionem intelligit et juramentum. Quas duas res cur immobiles sive immutabiles vocet, rationem subjungit: *Quibus impossibile est mentiri Deum.* Graece: *in quibus;* sed Hebraismum recte mutavit interpres. Nam sensus est, Deum nec simplici promissione, nec juramento mentiri aut fallere posse, cum sit ipsa veritas.

Fortissimum solatium habeamus. Graece: *Forte solatium.* Quod Erasmus vertit: *Validam consolationem.* Quamquam pro *consolatione* licebat *exhortationem* reddere; nam Graeca vox παράκλησις utramque significat. Et quidem Graeci interpretes *exhortationem* elegerunt; in textu autem Syriaco ea vox legitur, quae non aliud, quam consolationem significet, cui tamen adjuncta sit adhortatio, ut cum homini moesto dicitur: Sis bono animo; luctus tuus in gaudium convertetur. Itaque sensus Apostoli est: Idcirco Deus promissionem Abrahae factam juramento confirmare voluit, ut nos, Abrahae filii et promissionis ejus haeredes, de ea promissione, quin certa sit et stabilis permansura, nullo modo dubitantes, in his adversis, quae mundus ingerit, invicem animemus, et consolationem capiamus firmissimam, utpote certissimis promissis innixam.

Qui confugimus ad tenendam propositam spem. Confugimus praeteriti temporis est, Graece καταφυγόντες. Sensus est: Qui, ex quo Christi fidem sumus amplexi, relicto fallacis saeculi amore, confugimus ad spem bonorum coelestium et aeternorum, quae nobis proposita est, firmiter ac mordicus retinendam. Nam Graecum verbum κρατῆσαι non significat quomodocumque tenere, sed ita tenere et complecti, ut non patiaris eripi. Porro *spes proposita* dicitur objecti ratione, quia per eam tendit animus in bona promissa, et loco praemii proposita.

19. *Quam sicut ancoram habemus animae tutam ac firmam. Animae* genitivus est construendus cum accusativo *ancoram,* ut hic sit ordo: *Quam spem habemus,* aut, ut alii vertunt, tenemus, *velut ancoram animae tutam ac firmam.* Sunt enim haec epitheta ancorae. Comparat Apostolus spem Christianam cum ancora navali, cujus proprietas est, tutam et firmam esse. Nam sicut ancora in fundum maris projecta navim sistit, et in statu retinet, ne, vi tempestatis huc illuc agitata, conquassetur: ita spes in Deum et in bona invisibilia, quae Deus promisit, extensa, atque in ejus promissione fixa, fulcit ac firmat animas nostras, ne tentationum procellis undique pulsatae succumbant et pereant. Est tamen aliquid dissimile, quo spei Christianae praestantia magis eluceat; non solum quod ancora mittitur deorsum in terram, spes autem evolat sursum ad coelestia; verum hoc etiam, quod navis, quamdiu retinetur ab ancora, non potest in portum tendere; at spes ita animas nostras firmat

et stabilit, ut eas ad portum patriae coelestis recto et continuo cursu perducat.

Cum autem spes, instar ancorae, tuta sit et firma, propter infallibilem certitudinem promissorum Dei, quibus ipsa nititur, nequaquam inde consequens est, quod volunt sectarii, quemque fidelem certo statuere debere, perventurum se esse ad salutem. Non enim certus est unusquisque, promissa Dei, de absolutis loquor, ad se pertinere. Valde enim secreta nobis est illa Dei voluntas, de qua scriptum est: *Cujus vult, miseretur, et quem vult, indurat*, Rom. 9. Veruntamen ex donis acceptis, quibus Deo propinquamus, jubemur et ea sperare, quae nos ei perfecte conjungent.

Et incedentem usque ad interiora velaminis. Pro *ad* Graece est *in*, quod etiam in MS. Laudensi legitur. *Incedentem*, alii rectius: *introeuntem*, sive *ingredientem.* Refertur et haec pars ad *ancoram animae;* quasi dicat: Sicut ancora navalis non in aquis haeret, sed terram intrat sub aquis latentem, eique infigitur: ita ancora animae spes nostra non satis habet in vestibulum pervenisse, id est non est contenta bonis terrenis et visibilibus; sed penetrat usque ad ea, quae sunt intra velum, videlicet in ipsa Sancta Sanctorum; id est Deum ipsum et coelestia bona apprehendit, atque in iis figitur. Agens Apostolus cum Hebraeis, a veteri tabernaculo seu templo sumit allegoriam, in quo pars interior, quae vocabatur Sanctum Sanctorum, interjecto velo separabatur ab ea parte, ad quam populus conveniebat. Et illa quidem typum gerebat coelestis habitaculi, ista vero bonorum praesentium; quemadmodum id cum Apostolo latius exponemus, quum ad cap. 9. hujus Epist. perventum erit. Nonnulli *incedentem* causative exponunt: *incedere facientem;* sed ii non attenderunt ad metaphoram ancorae nunc a nobis expositam, qua Apostolus utitur.

20. *Ubi praecursor pro nobis introiit Jesus.* Hoc est: In quae velaminis interiora, sive Sancta Sanctorum jam, velut praecursor, pro nobis introgressus est Dominus Jesus. Significat Christi adscensionem et introitum in regnum coeleste. Particula: *pro nobis,* aut jungi potest cum eo, quod praecedit: *praecursor;* ut sit: praecursor noster, quem scilicet ipsi mox secuturi simus; aut cum eo, quod sequitur, ut sit: *pro nobis introiit.* Quod rursus bifariam accipi potest; aut: introiit locum nobis paraturus, sicut ipse ait Joan. 14.: *Vado parare vobis locum;* aut: introiit, ut intercedat pro nobis ad Patrem. Qui sensus a Theophylacto traditus typo proposito pulchre respondet, quoniam et Pontifex Aaronicus ingrediebatur intra velum semel in anno, supplicaturus pro populo. Vocabulum *praecursoris* hic non ministerium significat, velut dum Joannes dicitur Christi praecursor fuisse, cui viam, ut servus Domino, praeparavit; sed potius dignitatem insinuat ejus, qui, primus ingrediens, caeteros adducit sequentes.

Hac igitur parte novum continetur argumentum spei nostrae confirmandae. Si enim Christus praecursor pro nobis introiit in coelum, utique spes certa est, nos eum illuc secuturos esse, vel quia nos praecurrit, ut sequamur, vel quia locum nobis parat, vel denique quia Patrem pro nobis, ut illuc perveniamus, interpellat.

Secundum ordinem Melchisedech Pontifex factus in aeternum. Constructionem facile monstrat Psalmi versiculus: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Confert autem et haec pars ad spei nostrae firmitatem. Ostendit enim, Jesum, priusquam introiret in coelum pro nobis apud Patrem intercessurus, factum fuisse Pontificem, non Aaronicum, sed qualem David praenuntiavit, eoque nomine sacrificium aeternae virtutis pro nobis obtulisse, ut haberet, quod in coelo Patri pro nobis exhiberet; sicut in sequentibus ipse Apostolus declarat cap. 7. et 9. Quae res quantum ad spem nostram corroborandam valeat, per se manifestum est.

CAPUT SEPTIMUM.

Hic enim Melchisedech, rex Salem, sacerdos Dei summi, qui[1]) obviavit Abrahae regresso a caede regum, et benedixit ei; 2. cui et decimas omnium[2]) divisit Abraham: primum quidem qui interpretatur rex justitiae; deinde autem et rex Salem, quod est, rex pacis, 3. sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitae habens, assimilatus autem Filio Dei, manet sacerdos in perpetuum. 4. Intuemini autem, quantus sit hic, cui et decimas dedit de praecipuis Abraham patriarcha. 5. Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere a populo secundum legem[3]), id est a fratribus suis; quamquam et ipsi exierint de lumbis Abrahae. 6. Cujus autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, et hunc, qui habebat repromissiones[4]), benedixit[5]). 7. Sine ulla autem contradictione, quod minus est, a meliore benedicitur. 8. Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt; ibi autem contestatur, quia vivit. 9. Et, ut ita dictum sit, per Abraham, et Levi, qui decimas accepit, decimatus est; 10. adhuc enim in lumbis patris erat, quando obviavit ei Melchisedech[6]). 11. Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat, populus enim sub ipso legem accepit, quid adhuc necessarium fuit, secundum ordinem Melchisedech alium surgere sacerdotem, et non secundum ordinem Aaron dici? 12. Translato enim sacerdotio, necesse est, ut et legis[7]) translatio fiat. 13. In quo enim haec dicuntur, de alia tribu est, de qua nullus altari praesto fuit[8]). 14. Manifestum est enim, quod ex Judâ[9]) ortus sit Dominus noster, in qua tribu nihil de sacerdotibus Moses locutus est. 15. Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedech exsurgat alius sacerdos, 16. qui non secundum legem[10]) mandati carnalis factus est, sed secundum virtutem vitae insolubilis. 17. Contestatur enim[11]): Quoniam tu es sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedech. 18. Reprobatio quidem fit praecedentis mandati propter infirmitatem ejus et inutilitatem[12]); 19. nihil enim ad perfectum adduxit lex[13]); introductio vero melioris spei, per quam proximamus ad Deum. 20. Et quantum est non sine jurejurando (alii quidem sine jurejurando sacerdotes facti sunt; 21. hic autem cum jurejurando per Eum, qui dixit ad illum[14]): Juravit Dominus, et non poenitebit eum: Tu es Sacerdos in aeternum), 22. in tantum melioris[15]) testamenti sponsor factus est Jesus. 23. Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere; 24. hic

---

1) 1 Mos. 14, 17. 18. 2) Vers. 4. 3) 4 Mos. 18, 21. seq. 5 Mos. 14, 28. 29. 4) 1 Mos. 14, 19. 20. 5) 1 Mos. 12, 7. 13. 14. seq. 6) 1 Mos. 14, 18. 7) Vers. 18. 19. 8) Cap. 5, 4. 8, 4. 9, 6. 9) 1 Mos. 49, 10. 10) Vers. 18. 19. 11) Cap. 5, 6. Psalm. 110, 4. 12) Gal. 4, 9. 13) Vers. 11. 14) Psalm. 110, 4. 15) Cap. 8, 6.

autem eo quod maneat in aeternum, sempiternum habet sacerdotium. 25. Unde et salvare in perpetuum potest accedentes [1]) per semet ipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro nobis [2]). 26. Talis enim decebat ut nobis esset Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus et excelsior coelis factus [3]); 27. qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis [4]) hostias offerre, deinde pro populi [5]); hoc enim fecit semel [6]), se ipsum offerendo [7]). 28. Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes; sermo autem jurisjurandi, qui post legem est, Filium in aeternum perfectum [8]).

SUMMARIUM CAPITIS SEPTIMI.

Docet, Christum esse sacerdotem secundum ordinem Melchisedech, cujus sacerdotium, abrogato Levitico, aeternum futurum sit, cum Christus semper vivat ad interpellandum pro populo, et necessitatem non habeat pro suis delictis offerendi.

1. *Hic enim Melchisedech.* Post longam digressionem redit Apostolus ad id, quod dicturum se promiserat de Melchisedech, tamquam Christi typo, scilicet eo loco cap. 5.: *De quo nobis grandis sermo* etc. Redit autem non abrupte, sed molli et artificioso quodam flexu orationis, cujus initium est ab ea parte superioris cap.: *Incedentem usque ad interiora velaminis* etc. Ubi percommode mentionem injicit *Christi Pontificis secundum ordinem Melchisedech.* Vocula *enim* non tam probantis est, quam exsequentis institutum. Erasmus primum hanc partem, quasi sit imperfecta, supplet hoc modo: *Nam hic erat Melchisedech* etc. Sed nihil opus est supplemento; pendet enim oratio, et longa periodo decurrens tandem finitur in ea parte: *manet Sacerdos in perpetuum.* Quod ad historiam attinet, de Melchisedech brevis exstat narratio Gen. 14., quam fere totam hoc capite divinus Apostolus allegorice in Christum interpretatur.

Qua occasione quaeritur, quis ille Melchisedech fuerit. Nam variae de eo olim ferebantur sententiae. Quidam ex iis, quae ab Apostolo dicuntur: *sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitae habens,* in eam opinionem inducti sunt, ut dicerent, Melchisedech non hominem fuisse, sed aliquid majus homine, videlicet aut angelum, sicut existimaverunt Origenes et Didymus, Hieronymo teste in Epist. 126., quae est ad Euagrium; aut Spiritum sanctum, ut sensit Hierax apud Epiphanium, quod et multis probare nititur auctor operis quaest. vet. et novi test. q. 109., quem suspicor eum esse, cujus meminit Hieronymus in eadem Epist.; aut Filium Dei, cujus opinionis post Epiphanium meminit B. Thomas in commentario; aut magnam quandam Dei virtutem, sicut aliis quibusdam visum est, Epiphanio et Augustino referentibus. Quod ipsum de Theodoto quodam haeretico narrant Tertullianus sub finem libri de praescript. et Theodoretus lib. 2. fabul. haeret. Sed hae non tam opiniones sunt, quam errores sacris literis aperte contrarii; ut quae de Melchisedech non aliter, quam de homine, loquantur. Describitur enim Melchisedech rex cujusdam civitatis inter

---

[1]) Cap. 9, 24. Joan. 14, 6. Rom 8, 34. [2]) 1 Joan. 2, 1. [3]) Cap. 8, 1. Eph. 4, 10, Matth. 12, 6. [4]) 3 Mos. 16, 3. 6. 17. [5]) 3 Mos. 16, 24. [6]) Cap. 9, 26. 10, 10. [7]) Cap. 9, 12.—14. 23. 2 Cor. 5, 21. 1 Joan. 2, 1. seq. 3, 5. [8]) Vers. 26. Cap. 8, 1. Psalm. 109, 1.

homines, idemque sacerdos Dei altissimi. Est autem omnis sacerdos Deo, cui supplicat et sacrificium offert, inferior. Impium igitur est, Melchisedech aut Spiritum sanctum dicere, aut Filium Dei. Sed nec angelis, utpote substantiis incorporeis, competit externum offerre sacrificium, quod est officium sacerdotum.

Ex quibus etiam refelluntur, qui Melchisedech dixerunt esse Dei virtutem quandam, sive creatam intellexerint virtutem, id est, angelicam, sive increatam, quae utique non est alia a Deo. De his omnibus, si libet, Epiphanium consule, singula exactius persequentem. Quomodo autem ea, quae Paulus in sequentibus de Melchisedech dicit, recte et sane de homine intelligatur, illic explicabitur.

Cum igitur constet, Melchisedech hominem fuisse, non tamen inter doctores convenit, quis homo fuerit. Vetus Hebraeorum traditio est, eodem Hieronymo, tam in dicta Epist. ad Euagrium, quam in tradit. Hebr. referente, Melchisedech fuisse Sem, filium Noë. Vixit enim ille sexcentis annis, ex quo certa supputatione colligitur, eum non modo tunc, quando Abraham a caede regum reversus est, adhuc in vivis fuisse, ut benedicere ei potuerit; verum etiam ipsi Abrahae supervixisse triginta quinque annis; quemadmodum eodem loco, deducta ratione temporum, colligit Hieronymus, interim tacite, ut videtur, hanc Hebraeorum traditionem approbans. Hieronymi verba transscripsit in suum commentarium auctor innominatus expositionis hujus Epistolae apud Ambrosium. Secuti sunt eandem opinionem, partim ut simpliciter veram, partim ut probabilem, complures in Genesim scribentes, ut Liranus, Abulensis. Cajetanus, Eugubinus et alii. Item Rupertus scribens in cap. 1. Matthaei et Genebrardus in Chronico.

Sed hanc sententiam et Epiphanius olim, et hodie inter alios F. Ribera bene refutarunt. Nam primum nulla ratione consequens est, si probetur, quod in veritate Hebraica dubitationem non habet, Sem vixisse tempore Abrahae, atque ei supervixisse, idcirco fuisse eundem cum Melchisedech. Quod enim addunt, Sem primogenitum fuisse, eoque nomine sacerdotem, nec constat, nec verisimile est, primogenitis sacerdotium jure debitum aliquando fuisse; quamvis et hoc, ut multa alia, tradant Hebraei. Certe ex hac ipsa Epist. cap. 11., ubi dicitur: *Fide plurimam hostiam Abel, quam Cain, obtulit Deo*, satis liquet, jus sacerdotii non fuisse primogenitis peculiare. Id quod aliis etiam argumentis ostendemus infra ad illud cap. 12. de Esau: *Qui propter unam escam vendidit primogenita sua.* Sed etsi demus, veram esse traditionem, non tamen eam rem propositam confirmat, cum alii tam multi temporibus Abrahae fuerint primogeniti.

Jam vero nec caetera, quae de Melchisedech dicuntur, in Sem, Noë filium, satis congruunt; imo quaedam etiam repugnant. Nam describitur hoc loco Melchisedech, ut dictum est, sine patre, sine matre, sine genealogia, nec initium habens dierum, nec finem. At in Genesi Sem commemoratur et patrem habens, et matrem, et proavos usque ad Adam, et posteritatem amplissimam, et quando natus, et quamdiu vixerit, et quando mortuus. Frivolum est autem, quod huic argumento respondent, nihil istorum in Scriptura narrari de Sem sub nomine Melchisedech, de quo Apostolus loquitur. Neque enim Apostolus tantum agit de nomine, sed de persona, licet etiam ex nomine petat allegoriam.

Praeterea Sem fuisse regem Salem in terra Chanaan, quod de Melchisedech Scriptura affirmat, nullo modo fit verisimile. Fuit enim Sem unus et praecipuus trium patriarcharum, ex quibus post Noë genus humanum propagatum est. Quare vir, tanti generis parens, si rex futurus erat, non unius cujuspiam civitatis angustia dominium ejus et potestas erat coarctanda. Neque regnum inter Chananaeos, alieni generis homines, id est, posteros Cham, accipere vel potuit, vel etiam debuit, ut bene ratiocinatur Procopius scribens in Gen. 15., sed inter suos

potius, a quibus ut patriarcha colebatur. Atqui istis in possessionem obvenit regio orientalis ultra flumen Euphratem sita, et a regione, quam Chananaei tenebant, admodum dissita, quemadmodum patet legenti Scripturam Genes. 10. et Josephum lib. 1. Ant. Jud. cap. 7. An autem etiam ex illis Apostoli verbis infra positis: *Cujus autem generatio non annumeratur in eis* etc., sumi possit argumentum ad opinionem Hebraeorum refellendam, dicemus, quum ad eum locum ventum erit.

Nunc addo, si quidquam de genere Melchisedech pronuntiare licet, de quo magni mysterii causa tacuit Scriptura, prorsus apparere ex loco regni, fuisse eum ex posteris Chanaan, filii Cham; quae fuit imprimis multorum veterum sententia, quos recenset Hieronymus in epist. ad Evagrium, ut Hippolyti, Irenaei, Eusebii Caesariensis et Emeseni, nec non Apollinarii et Eustachii. Atque his adjunge Josephum lib. 1. Ant. cap. 11. et lib. 7. de bello Jud. cap. 18., Egesippum quoque lib. 3. de excidio Hierosol. cap. 9. et Theodoretum quaest. 63. in Genes. Quibus omnibus subscribunt in hujus epist. comm. Oecumenius, Sasboldus et Ribera.

Rex Salem. Salem, cujus rex fuit Melchisedech, urbem fuisse terrae Chanaan, ex historia Genesis perspicuum est; sed quaenam fuerit, dubitatur. Hieronymus in epist. saepe citata refert, eosdem auctores, qui Melchisedech hominem fuisse Chananaeum dixerunt, etiam hoc addidisse, quod rex fuerit urbis Hierosolymae, quae primum Salem, postea Jebus, ad extremum Hierusalem appellata sit. Id ipsum tradunt Josephus locis ante memoratis, et Chaldaeus interpres Gen. 14., et alii ex Hebraeis, quos, Hieronymo teste, sequuntur omnes nostri, id est, ecclesiastici scriptores. Huc facit, quod ipsa Hierusalem, etiam postquam hoc nomen accepit, et in sedem regni Israëlitici instituta fuit, legatur appellata fuisse Salem. Nam pro eo, quod in Psalmo 75. dicitur: *Et factus est in pace locus ejus,* Hebraice legitur in Salem, id est, in Hierusalem. Hanc enim significari, declarat alterum ejusdem versiculi membrum: *Et habitatio ejus in Sion.*

Attamen haec sententia Hieronymo non placet. Existimat enim ille, *Salem*, in qua regnavit Melchisedech, eam esse, de qua Scriptura loquitur Gen. 33., quae alio nomine Sichem dicta est, metropolis postea Samaritarum, pertinens ad sortem tribus Ephraim. Hanc enim et tempore Salvatoris apud Joan. 3. unius vocalis mutatione *Salim*, et sua adhuc aetate Salem vocatam fuisse, et monstrari solitum eo loco palatium Melchisedech, ex magnitudine ruinarum veteris operis ostendens magnificentiam. Non posse autem Hierusalem intelligi, probat ex situ loci, quoniam Abrahae a caede hostium revertenti, quos persecutus est usque Dan, quae hodie, inquit, Pameas appellatur, non via de Hierusalem, sed de oppido metropoleos Sichem in itinere fuit.

Sed hae rationes, propter quas ab omnium aliorum sententia discedit Hieronymus, quantum valeant, vide apud Riberam, qui rem totam accurate tractat. Qui tamen non omnino forte satisfaciet argumento de itinere. Certe quod de ruinis palatii Melchisedech post tot saeculorum mutationes suo adhuc tempore exstantibus narrat, haud facile adducor, ut credam, praesertim quoniam et ipse Hieronymus alibi fabulae fidem derogare videtur. Nam in libro de locis Hebraicis refert, eam urbem solo aequatam fuisse, et sale seminatam ab Abimelech rege. Hoc quippe de Sichima legitur Judic. 9. Pro illa priore opinione etiam hoc facit, quod in libro Josue inter alios reges a Josue victos commemoratur rex Jerusalem; de rege alterius Salem ibi non legitur; ergo illa altera Salem non habebat regem. Numerantur enim omnes reges per Josue debellati; nec dubium, quin et rex Salem illius fuisset victus, et consequenter connumeratus aliis, si quis fuisset.

Sacerdos Dei summi. Mirum, quosdam pro sacerdote vertere Pontificem, quum hic Graece non sit ἀρχιερεὺς, id

est Pontifex, princeps sacerdotum, quod supra legebatur cap. 3. et 5. et in fine sexti; sed nomen simplex ἱερεὺς, id est sacerdos. Quod et legitur apud LXX. tam Gen. 14., quam Psalm. 109. Non quidem negamus, Melchisedech pontificem fuisse, qua de re aliquid in sequentibus dicetur; sed id Graeca vox hujus loci non significat. Facessant autem, qui dubitant, rectene Hieronymus, et ante eum LXX., vocem Hebraeam כֹּהֵן *(Chohen)* interpretati sint: *sacerdotem*. Quamvis enim alicubi pro principe sumatur, ut 2 Reg. 8., ubi nos legimus: ***Filii David sacerdotes erant,*** id est principes, longe tamen usitatius sacerdotem significat. Cum vero additur ei vocabulum *Dei,* vel, ut in Genesi, *Dei altissimi,* sive, ut in Hebraeo, *Deo altissimo,* tum profecto ea adjectio prorsus omnem tollit ambiguitatem, ut non aliter, quam pro sacerdote, accipi possit.

Nobis certe fidem indubitatam hujus interpretationis facere debet auctoritas praesentis Epistolae, cum adjuncto testimonio Davidis, quod nullus interpretum tam Hebraeorum, quam Christianorum, aliter ausus est vertere, quam hoc modo: ***Tu es sacerdos in aeternum. Deum summum,*** sive *altissimum*, sive *excelsum* (haec enim eadem sunt interpreti), vocat tam Moses, quam Paulus Deum in excelsis habitantem, quae passim in Scripturis est notatio veri Dei; quomodo et nos dicimus in oratione Dominica: *Pater noster, qui es in coelis;* nimirum ut ex summitate loci summa dignitas habitantis atque regnantis intelligatur. Additum est autem a Mose hoc epithetum ad discrimen falsorum Deorum, quorum eo tempore multi per orbem erant sacerdotes.

Qui obviavit Abrahae regresso a caede regum. Regresso, Graece: *revertenti.* Atque ita postulat verbum *obviandi* sive *occurrendi.* Unde illud: *Venienti occurrite morbo.* Narratur haec Abrahae victoria Gen. 14.

Et benedixit ei. Id est, bene precatus est ei, videlicet ut Dei sacerdos. Pertinet enim ad officium sacerdotis benedicere populo, Num. 6. Porro verba, quibus Melchisedech Abrahae benedixit, haec erant: *Benedictus Abraham Deo excelso, qui creavit coelum et terram,* id est Deus excelsus, coeli terraeque creator, benefaciat Abrahae. Nam quod sequitur: *Et benedictus Deus excelsus, quo protegente hostes in manibus tuis sunt,* benedictio laudis est et gratiarum actio ad Deum.

2. *Cui et decimas omnium divisit Abraham. Omnium* scilicet spoliorum, quae ceperat ex illa regum profligatione. Ostendit Apostolus, Melchisedech etiam Abrahae opinione sacerdotem fuisse, nec qualemcumque, sed quem ille se majorem agnosceret. Id enim probat oblatio decimarum. Ubi rursus explodendum est quorundam Rabbinorum commentum, qui mysterium nobis in Melchisedech significatum obscurare conantes, sensum Scripturae Gen. pervertunt, ut in illis verbis: ***Et dedit ei decimas ex omnibus,*** non Abraham ipsi Melchisedech, sed Melchisedech Abrahae dedisse decimas intelligatur, eo quod Melchisedech res suas, ab hostibus ablatas, opera Abrahae recepisset. Sic enim illi fabulantur. Sed quam vane atque inepte, subsequens Scripturae narratio plane commonstrat, ubi cum juramento profitetur Abraham, se de universa praeda ab hostibus recepta nihil accepturum, a filo subtegminis usque ad corrigiam caligae. Nam quod ajunt, etiam Melchisedech ab hostibus spoliatum fuisse, quam nihil habeat coloris, facile perspiciet, qui totius historiae seriem et locorum situm consideraverit. Ac sane alioquin et ipse Melchisedech cum aliis quinque regibus injuriam passis adversus hostes profectus fuisset. Fatetur quidem Hieronymus in illa epist. ad Evagrium, utrumque intelligi posse, et juxta Hebraicum, et juxta LXX. interpretes, quod et Melchisedech acceperit decimas spoliorum, et Abrahae dederit decimas substantiae suae; non tamen liberum facit utrumvis intelligere; tantum sermonis amphiboliam significare voluit. Nam continuo subjungit, Apostolum in epist. ad

Hebraeos alterum sensum apertissime definivisse.

Jam nec illud recipiendum, quod Cajetanus in Genesim scribens et alii nonnulli *decimas* interpretantur non decimam partem, sed munera quaedam honoris gratia ab Abraham sacerdoti Melchisedech oblata. Nusquam enim in Scripturis invenitur haec *decimarum* significatio. Manifeste etiam repugnat Apostolus, qui Scripturam hanc ad Christi sacerdotium applicans, de decimis proprie dictis eam in consequentibus exponit, quales nimirum Levitici sacerdotes secundum legem a populo accipiebant. Quod si decimarum nomine munera tantum honoraria significarentur, nihil ea res faceret ad Apostoli institutum. Unde S. Thomas 2. sec. q. 87. art. 1. ad 3., loquens de proprie dictis decimis, ait, quod Abraham prophetico instinctu dedit decimas Melchisedech, sacerdoti Dei summi; et quod similiter Jacob Genes. 28. vovit, decimas se daturum, in divinum videlicet cultum, ad sacrificiorum consummationem.

Primum quidem qui interpretatur rex justitiae. Verbum *interpretatur* passive positum est ab interprete, ut et alibi interdum. Erasmus vertit: *ex interpretatione dicitur.* Incipit Apostolus, ea, quae de Melchisedech adduxit ex historia Genesis, ad eum accommodare, cujus gratia haec dixerat, id est ad Christum, Dei Filium, cujus typum gessit Melchisedech. Orditur autem ab interpretatione nominum. Ex qua re obiter disce divinarum Scripturarum excellentiam, ut in quibus saepe etiam nomina propria, seu personarum, seu locorum, non vacent a mysteriis. Primum, inquit, Melchisedech ipso nomine magnae cujusdam rei figuram praetulit; idem enim valet, quod rex justitiae, id est rex justus, phrasi Hebraea, sicut exponit Hieronymus ad Evagrium, et ante eum Josephus lib. 1. Antiq. cap. 11. Quod quam vere in Christum competat, in parte sequenti exponemus.

Quidam Hebraice periti nomen hoc ita interpretandum censent: *rex meus justitiae;* propter jod medium, quod primam personam significat. Sed illi non attenderunt, apud Hebraeos usitatissimum esse, ut in medio compositionis duorum nominum jod interponatur, non ad significandum aliquid, sed euphoniae gratia duntaxat, ut observare est in his et similibus: Abimelech, Adonisedech, Abisag etc. Admonet hoc loco Cajetanus, *Melchisedech* non fuisse nomen proprium illius viri, sed commune regibus illius civitatis; sicut *Caesaris* nomen commune fuit Romanis imperatoribus, et *Pharao* regibus Aegypti. Docet hoc idem, scribens in Psalmum 109., ubi insuper addit, ejusdem civitatis reges pari ratione fuisse vocatos Adonisedech, quasi dominos justitiae seu dominos justos. His enim titulis a justitia sumptis populum illum suos reges ornasse. Nam de Adonisedech, quod rex Jerusalem fuerit, legitur Josue 10. Similiter opinantur Abulensis in comment. super Genes. et Masius super Josue. Sed hujus opinionis, ut apud veteres nullum est vestigium, ita nec probabilitas ulla; nisi dicatur, etiam aliorum regum nomina tam multa, quae in libro Josue et alibi commemorantur, communia fuisse, non propria. Quod nemo dixerit.

Deinde autem et rex Salem, quod est rex pacis. Id est rex pacificus. Non solum, inquit, in nomine proprio, verum etiam in nomine civitatis regni sui, magnum aliquid de Christo, cujus erat figura, significavit. Vere enim et excellentissimo quodam modo Christus est rex justitiae et rex pacis. Rex justitiae, tum quia justissimum exercet imperium, juxta versiculum Psalmi 44. supra citatum cap. 1.: *Virga aequitatis virga regni tui; dilexisti justitiam et odisti iniquitatem;* tum etiam, quia justitiae nobis auctor est, non qua justi modo reputemur, ut haeretici volunt, sed qua secundum veritatem justi nominemur et simus. Rex autem pacis vel propter felicem ac prosperum regni sui statum, quem pacis nomine solent Hebraei significare; qua quidem ratione potissimum per Salomonem, ipso etiam nomine, praefiguratus est; vel quia pacificator noster est, reconcilians nos

Deo et angelis ejus, et ex utroque populo, Judaeo et gentili, faciens unum, ut late docet Apostolus Ephes. 2. et alibi. Ad utrumque Christi elogium pertinent hae Scripturae: Zach. 9.: *Ecce rex tuus veniet tibi justus, et Salvator;* Rom. 14.: *Regnum Dei justitia, et pax et gaudium in Spiritu sancto;* 1 Cor. 1.: *Qui factus est nobis justitia, et sanctificatio, et redemptio.* Jam quaeri posset, an ex ista nominum Hebraicorum interpretatione recte colligatur, Epistolam hanc non esse scriptam Hebraice, nisi res ea satis esset a nobis in prolegomenis hujus Epistolae disputata.

3. *Sine patre, sine matre.* Graece: ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, quod Erasmus vertit: *ignoti patris, ignotae matris.* Sed ea versio nec Calvino probatur. Non enim dicere vult Apostolus, obscuris aut ignotis parentibus ortum esse Melchisedech; sed nec patrem habuisse, nec matrem. Quod eo sensu dictum est, quia Scriptura divina sic eum introducit, ut nec patris ejus, nec matris ullam faciat mentionem. Igitur *sine patre, sine matre,* videlicet in Scripturis. Quod autem a quibusdam traditum refert Epiphanius, patrem ejus Eraclam vocatum, matrem Astaroth sive Asteriam, commentitium puto. Quamquam, etsi verum sit, nihil obstat Apostolico sensui jam explicato. Multo minus illud recipimus, quod ex Judaeis nonnulli fabulantur, idcirco de parentibus Melchisedech nihil scripsisse Mosem, quod ex fornicario concubitu natus esset. Tale etiam est, quod ait Eustachius Antiochenus, ideo genus Melchisedech taceri, quia majores ejus indigni erant, qui cum viro tantae virtutis nominarentur. Veram rationem nos docet Apostolus, scilicet id tacitum ac praetermissum fuisse mysterii causa, de quo paulo post. Quamvis et ex consuetudine Scripturae sacrae ratio reddi potest, ut quae non soleat eorum scribere genealogias, de quibus obiter ac velut in transitu loquitur; ut nec eorum, qui ad genus Abrahae non pertinerent, velut Job et regum alienigenarum.

Sine genealogia. Graece ἀγενεαλόγητος. Erasmus: *ignoti generis;* quod jam rejecimus. Alii rectius: *sine genere,* quomodo dictum est: *sine patre, sine matre.* Verum optime noster interpres: *sine genealogia.* Nam Graecum ita fere sonat, quasi dicas: *non genealogizatus,* id est, cujus genealogia nusquam in Scripturis texitur, cujus genus nusquam recensetur. Deductum est vocabulum a verbo γενεαλογεῖν, id est, genus alicujus recensere. Cujus verbi participio mox utitur ipse Apostolus, ubi nos habemus: *Cujus autem generatio non annumeratur in eis.* Porro Syrus interpres hanc partem cum praecedente ita connectit: *Cujus nec pater, nec mater scribuntur in generationibus seu genealogiis.* Sed in Graeco manifeste asyndeton est, eam conjunctionem respuens.

At dicet aliquis: Quorsum addidit: *sine genealogia,* cum jam dixisset: *sine patre, sine matre?* Quae pars genealogiam satis videbatur exclusisse. Responderi potest, ea parte removeri genus, a quo Melchisedech descendit, id est majores, non autem genus, cujus ipse princeps fuit, id est, posteros ac nepotes. Proinde hujus generis gratia additum esse: *sine genealogia.* Nam utroque modo *genus* accipi, constat, etiam apud Graecos, ut et *generationem* apud Hebraeos. Unde est illud Gen. 5.: *Hic est liber generationis Adam,* et cap. 10.: *Hae generationes filiorum Noë,* et cap. 11.: *Hae generationes Thare;* cum posteros eorum vellet recensere. Sic quidem Hieronymus hanc partem intellexit, quando eam interpretatur: *sine nuptiis,* lib. 1. contra Jovinianum. Per nuptias enim genus in posteros propagatur. Unde et martyr Ignatius in Epistola ad Philadelphios Melchisedech recenset inter Sanctos, qui coelibem vitam duxerunt.

Favet etiam hic sensus mysterio. Nam sicut parte praecedente significatur aeternitas Christi sine principio: ita hac parte significatur ejusdem aeternitas sine fine. Quod si tamen hoc minus placet propter illud, quod infra dicit: *Cujus autem generatio* etc., ubi genus prioris

modi videtur intelligi: licebit hac parte simul utrumque genus complecti, ut sensus sit: Cujus nec pater, nec mater, nec omnino majores aut posteri scripti leguntur.

Neque initium dierum, neque finem vitae habens. Videlicet in Scripturis, ut dictum est. Nam Scriptura de Melchisedech loquens, nec, quando natus sit, refert, nec, quando mortuus. Imo nativitatis et mortis ejus omnino non meminit. Quod vero Tertullianus sub finem libri de praescript. hanc partem παραφραστικῶς ita reddit: *Cujus neque initium, neque finis comprehensus sit aut comprehendi possit,* ad rem per Melchisedech adumbratam, id est ad Christum, proprie pertinet.

Assimilatus autem Filio Dei, manet sacerdos in perpetuum. Absolvitur hic periodus inchoata ab initio capitis. Melchisedech assimilatum Filio Dei nonnulli intelligunt, quod, praeter omnia jam enumerata, etiam vita et actionibus suis Christum Dei Filium expresserit. Atqui verisimilius est, Apostolum ad superiora respicere; quasi dicat, in illis omnibus eum gessisse figuram et similitudinem Filii Dei. Refelluntur hac parte, qui Melchisedech dixerunt esse Filium Dei. Nam quomodo, si esset Dei Filius, assimilatus diceretur Filio Dei. Quod sequitur: *Manet sacerdos in perpetuum,* similem cum superioribus sensum habet. Sicut enim patris, ac matris, ac generis expers dicitur Melchisedech, et nec initium vitae, nec finem habere, quia nihil horum scriptum est: ita *manere dicitur sacerdos in perpetuum* sive *in aeternum* (haec enim Apostolo sunt eadem), quia de fine sacerdotii ejus nihil scriptum invenitur.

Hic jam quaerendum, quo pacto, quae de Melchisedech dicta sunt ab eo loco: *sine patre* etc., applicanda sint ad Christum Dei Filium. Nam quomodo Christus sine patre, sine matre, qui et Patrem habet ab aeterno secundum naturam divinam, et Matrem accepit in tempore secundum naturam humanam? Quomodo, inquam, sine patre, quem ipsum hic nominat Filium Dei? Item quomodo sine genealogia cum longa serie eam describant Matthaeus et Lucas; nec secundum naturam superiorem genealogia careat, qui patrem habet? Multi respondent, Christum esse sine patre, sine matre, quod patre careat secundum naturam humanam, matre secundum divinam. Item sine genealogia, quod nec divina ejus generatio mente comprehendi possit, nec humana per naturam cognosci.

At vero Apostolum haec spectasse, non est verisimile. Neque enim significat, Melchisedech fuisse typum Christi peculiariter in eo, quod est sine patre, sine matre, sine genealogia; sed in eo, quod nec initium dierum habet, nec finem vitae; per hoc enim aeternitas manifeste significatur. Ut autem Scriptura Melchisedech introduceret, nec initium, nec finem vitae habentem, oportuit patrem ejus, et matrem, et genus taceri. Nam si horum quidquam proditum fuisset, jam hoc ipso diceretur, eum non esse principii et finis expertem. Sentit igitur Apostolus, per haec omnia silentio suppressa, quatenus serviunt aeternitati significandae, Melchisedech praetulisse in se figuram Christi aeterni. Notandum obiter adversus Arianos Apostolicum dogma, Filium Dei non habere principium, ex quo coeperit esse; licet principium, et, ut Graeci loquuntur hoc loco, causam habeat, a qua sit genitus, ipsum scilicet Patrem.

4. *Intuemini autem, quantus sit hic.* Attentionem excitat, quum dicit: *Intuemini.* Quamvis enim Graecum verbum, aeque ut Latinum, ambigui sit modi, contextus tamen sermonis imperativum magis postulat. Unde Erasmus vertit: *considerate.* Observant etiam Sasboldus et Galenus, Graecum θεωρεῖν scholasticum esse verbum, Theologis accommodatum, qui Scripturas allegorice tractant. Quomodo Dionysius et Chrysostomus eo vocabulo utuntur. Nam et in universum scientiae, quae in nuda veritatis contemplatione versantur, theoreticae dicuntur, id est contemplativae. Quasi ergo dicit Apostolus: Hic mecum exercete theoriam

vestram allegoricam, et considerate, quantus sit Melchisedech, videlicet in typo et significatione; ut qui ipsi etiam Abrahamo videatur praelatus. Hoc enim est, quod sequitur:

Cui et decimas dedit de praecipuis Abraham Patriarcha. Erasmus et Hentenius vertunt: *de spoliis*, Theophylacti interpres: *de primitiis;* quomodo etiam legit Augustinus lib. 10. de Gen. ad literam cap. 19. Graeca vox ἀκροθίνια significat praecipua, quae sive ex frugibus, sive ex spoliis Deo solent offerri; tametsi nonnulli putant, ad ea proprie pertinere, quae propter liberationem e periculo quopiam offeruntur. Cum autem in Genesi legatur Abraham dedisse decimas ex omnibus, quod et hic paulo ante dixit Apostolus, nunc dicit: *ex praecipuis*, explicandi simul et amplificandi causa. Non enim sensus est, Abraham selegisse praecipua, quae habebat in spoliis, et ex iis praecipuis decimam partem dedisse Melchisedech (nam hoc pacto non omnium spoliorum decimas dedisset), sed pro decimis elegisse ex spoliis praecipua et praestantissima, quae daret. Id enim et postea in lege praeceptum fuit, pro decimis meliora seligenda esse, Num. 18.

Nam etsi legi satisfaceret, qui daret decimam secundum justam aestimationem, tamen pietatis erat, ac promptae voluntatis, meliora dare; praesertim quia cavendum omnino erat, ne deteriora darentur. Hoc enim injustitiae ac defraudationis crimen fuisset. Medium autem, quod neque excederet, neque deficeret, exacte invenire difficile erat. Abraham vero, qui ante legem fuit, qua animi liberalitate decimas dedit, lege non astrictus, eadem pro decimis obtulit ac dedit praestantiora. Sensum hunc indicavit Syrus interpres, quando vertit: *decimas et primitias*, exegetice conjunctionem accipiens, quasi dicat: Decimas, quae essent prima seu praecipua.

Porro epitheton *patriarcha* manifestam emphasim habet in Graeco, tum propter articulum appositum, tum quia a nomine separatum, et post sententiam quasi completam studiose adjunctum. Sic enim dicitur: *Cui et decimas Abraham dedit ex praecipuis, ille patriarcha.* Nomen *patriarchae*, si etymon spectes, sonat aut *patrem principem*, hoc est, eum, qui non quomodocumque pater est, sed princeps alicujus familiae seu cognationis ex se genitae; aut *patrum principem*, id est, eum, ex quo patres orti sunt. Quae duae interpretationes etsi parum differant, posterior tamen magis videtur consentanea Scripturis. Nam 1 Par. 8., ubi noster textus habet: *Hi patriarchae et cognationum principes, qui habitaverunt in Jerusalem*, in Hebraeo legitur: *Hi capita patrum, generationibus suis capita.* Sed et in praecedentibus ejusdem loci haec appellatio saepe repetitur, qua videlicet *capita patrum* dicuntur, qui familiarum sunt principes. Unde et hoc loco pro *patriarcha* Syrus interpres posuit: *caput patrum.*

Cum igitur Isaac et Jacob, et hujus duodecim filii vocantur patriarchae, ut Act. 7., item David Act. 2., eadem istius vocabuli significatio retinenda est. Omnes enim hi propagatione generis multorum patrum principes et capita facti sunt. Sed Abrahae prae aliis illud nomen adscribitur, quoniam inter patres, quorum nomine Judaei gloriantur, Abraham supremus est, idemque praecipuus. Itaque sensus Apostoli est: Perpendite, quantus sit ille, cui, tamquam Dei Sacerdoti, magnus ille patriarches Abraham decimas liberaliter obtulit, ipsaque decimarum oblatione minorem se illo professus est; atque hinc colligite, etiam sacerdotes vestros Leviticos, ex Abraham progenitos, eodem Melchisedech inferiores esse; et proinde sacerdotium Christi, cujus typum gessit Melchisedech, sacerdotio Levitico longe praecellere. Huc enim tendit Apostoli disputatio, quemadmodum sequentia docent.

5. *Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes.* Hoc est: Et ii quidem, qui ex filiis Levi sacerdotio funguntur. Ita loquitur, quia non omnes Levitae sacerdotes erant, sed ex iis soli filii Aaron.

Quare praeter Apostoli mentem est, quod Erasmus, hac in parte etiam a Calvino reprehensus, plano textu relicto, coacta quadam paraphrasi vertit: *Qui, quod sint de numero filiorum Levi, sacerdotii functionem sumunt;* quasi causa significetur. Quod non voluit Apostolus.

Mandatum habent decimas sumere a populo secundum legem. Decimas sumere, unum in Graeco verbum est *ἀποδεκατοῦν,* id est decimare. Quod et simpliciter δεκατοῦν dicitur, ut hic infra semel et iterum. Quare ad verbum e Graeco vertendum esset: *decimare populum.* Sed interpretes sensum optime reddiderunt. Legitur idem vocabulum Matth. 23. et Luc. 11.: *Vae vobis, qui decimatis mentam* etc. Verum ibi non significat: *accipere decimas,* sed *dare;* sicut et Luc. 18.: *Decimas do omnium, quae possideo,* et apud LXX. Deut. 14.: *Decimam decimabis de omnibus fructibus* etc. Licebit consulere Jansenium in cap. 84. Conc. evangel., de voce tam Graeca, quam Hebraica, quae nunc active, nunc passive sumitur. Lex, cujus meminit Apostolus, habetur Num. 18.: *Filiis Levi,* ait Dominus, *dedi omnes decimas Israëlis in possessionem pro ministerio, quo serviunt mihi in tabernaculo foederis.* Et infra: *Legitimum sempiternum erit in generationibus vestris.*

Ubi primum quaeritur, quomodo dicat Apostolus, sacerdotes habere mandatum accipiendi decimas a populo, cum lex non praecipiat accipere, sed dare. Respondent B. Thomas et Sasboldus, mandatum intelligi populo datum, sed pro sacerdotibus constitutum; ut sensus sit: Mandatum habent, quo populo praecipitur decimas ipsis dare; ex quo consequens fit, eos habere potestatem accipiendi decimas a populo. Verum simplicius est, si dicamus, mandatum sumi generaliter pro constitutione legis, sive praecipientis, sive concedentis ac potestatem facientis, sive tantum permittentis. Sic Act. 15. dicunt Apostoli: *Quidam ex nobis exeuntes turbaverunt vos, quibus non mandavimus,* id est, quibus a nobis non est facta potestas. Et Marc. 10. Pharisaeis dicentibus: *Moses permisit libellum repudii scribere et dimittere, respondens Jesus, ait: Ad duritiam cordis vestri scripsit vobis praeceptum istud,* id est, constitutionem permissivam. Ergo sensus Apostoli est, Sacerdotes habere decretum legis, quo detur eis potestas accipiendi a populo decimas. Unde ex hoc loco non habetur, sacerdotes praecepto teneri ad accipiendum, sive exigendum decimas, aut alia jura sibi a populo debita. Quamquam non negamus, revera teneri, quatenus interest Ecclesiae et successorum. Alioqui tempore et loco dissimulandum esse jus hujusmodi, seu vitandi scandali, seu promovendi Evangelii causa, praeclare suo exemplo nos docuit Paulus 1 Cor. 9.

Alia quaestio est, cur mandatum decimarum peculiariter assignet sacerdotibus, cum non soli sacerdotes, sed in universum Levitae, secundum legem Num. 18. supra citatam, decimas acciperent. Hujus duplicem adfert rationem B. Thomas, utramque in verbis ipsius legis satis evidenter fundatam. Una ratio est, quia Levitae non accipiebant decimas, nisi in quantum erant sacerdotum ministri, atque ita non propter ipsos, sed propter sacerdotes dabantur eis decimae. Altera ratio, quia Levitae decimas accipiebant decimandas, ut qui decimam decimae solvere debebant sacerdotibus. Itaque soli sacerdotes sic accipiebant, ut non solverent. Nam quod lex statuit, ut Levitae decimam partem decimae dent Aaroni sacerdoti, non ad solum pontificem putandum est pertinere, quod sentit Liranus, sed in Aarone posteritas ejus, quae tota sacerdotalis erat, intelligenda venit; quemadmodum post S. Thomam Cajetanus intellexit in commentario Num., et ante utrumque B. Hieronymus, exponens illud Ezech. 45.: *Et hae sunt primitiae, quas tolletis.* Imo et Josephus lib. 4. antiq. Jud. cap. 4. Qui sane, cum sacerdos Leviticus fuerit, usum hujus legis ignorare non potuit. Sed quoniam Apostolus loquitur de decimis, quas sacerdotes accipiebant non a Levitis, sed a populo, pro-

pterea magis placet ratio priori loco allata.

Id est, a fratribus suis. Exponit, quem dixerit populum, quasi dicat: Non a populo diversae gentis aut generis, sed a fratribus suis, id est, hominibus ex eodem Patriarcha progenitis. Hos enim Scriptura passim fratres appellat. Cur adjecerit hanc partem, mox apparebit.

Quamquam et ipsi exierint de lumbis Abrahae. Et ipsi, non est in Graeco. Verbum *exierint* in Latino dubium, quo referatur, ad *sacerdotes,* an ad *fratres.* Sed Graeca manifeste referunt *ad fratres.* Sic enim habent: *id est, fratres suos* (scilicet decimant), *licet egressos e lumbis Abraham.* Hebraea phrasi de lumbis alicujus egredi dicuntur qui ex eo secundum carnem nascuntur, ut Genes. 35.: *Reges de lumbis tuis egredientur,* et 2 Par. 6.: *Filius tuus, qui egredietur de lumbis tuis.* Locutio similis illi, qua dicuntur Gen. 46. egressae de femore Jacob sexaginta sex animae. Quarum quidem locutionum ratio potius ab honestate petenda, qua, quod verecundum est, tegitur, ut facit Hieronymus in epist. 22., quae est ad Eustoch. cap. 5., quam a causis physicis, quas hic nonnulli proferunt. Nam et Syrus interpres hoc loco, et iterum paulo post, non *lumbos,* sed *femur* transtulit. Porro difficultatem hic facit adversativa conjunctio *quamquam.* Non enim apparet, quem usum habeat. Graeci putant, urgeri sacerdotii dignitatem, quod, qui eo funguntur, altiores sunt propriis fratribus, eundem secum progenitorem habentibus. Alii Graecam particulam καίπερ non adversative accipiunt, sed aetiologice; quasi dicat Apostolus: *a fratribus suis,* utpote egressis, perinde ut ipsi, e lumbis Abrahae. Qui sensus clarus est, et ab Erasmo redditus in paraphrasi; prior tamen videtur melior.

6. *Cujus autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham.* Graeca sic sonant: *Qui autem non est genealogizatus ex eis* etc. Syrus ita vertit: *Qui non est scriptus in genealogiis ipsorum.* Graeci verbi significationem jam ante exposuimus, tractantes illud: *sine genealogia.* Quod autem in Graeco est: *ex eis,* Sasboldus exponit: *inter eos,* ut conveniat cum vulgata versione. Potest etiam sic intelligi: *ex eis,* id est, ex eorum majoribus, ut sit sensus: Ille vero, qui nusquam in genealogiis illius populi recensetur tamquam ex ipsorum patribus ortus, accepit decimas ab Abraham. Hic innuitur Melchisedech non prorsus caruisse genere. Qui enim dicit, genus ejus non recenseri inter illos aut ex illis, tacite significat, eum aliunde genus habere.

Nunc argumentationem Apostolicam explicemus. Sacerdotes, inquit, Levitici decimas accipiunt a fratribus, id est, Abrahae posteris; nec ultra se jus eorum et dignitas extendit. At Melchisedech, quamvis alienigena, ab Abraham, Patriarcha ac totius generis auctore, decimas accepit. Item illi decimas accipiunt legis beneficio; idque non, nisi probent genus suum; atqui nihil tale Abraham a Melchisedech requisivit, ut ei decimas daret; sed ultro obtulit, solam in eo dignitatem reveritus. Ex quibus omnibus facile est ratiocinando colligere, quanto fuerit major Levitis Melchisedech, majusque sacerdotium hujus sacerdotio aliorum. Quod si Melchisedech typus fuit et figura Christi, sicut ostensum est supra: quanto jam oportet, ipsum Christum ejusque sacerdotium Levitis et Levitico sacerdotio praecellere.

Et hunc, qui habebat repromissiones, benedixit. Commode subnectit alterum argumentum, a benedictione sumptum, quo doceat, Melchisedech fuisse Abrahamo majorem. Sicut enim sacerdoti competit jus accipiendi decimas, ita et officium benedicendi. Quasi ergo dicit: Adhuc intuemini, quantus sit hic, qui Abrahae benedixit, viro tanto, qui promissiones haberet. Est enim epitasis in illa notatione: *qui habebat repromissiones.* Nam significatur eximia quaedam dignitas Abrahae, quem unum ex omnibus elegisset Deus, cui magnificas illas faceret pro-

missiones, quas in Genesi legimus. Jam enim dictum erat ei a Domino Gen. 12.: *Faciam te in gentem magnam, et benedicam tibi, et magnificabo nomen tuum, erisque benedictus;* item: *In te benedicentur universae cognationes terrae;* et cap. 13.: *Omnem terram, quam conspicis, tibi dabo et semini tuo usque in sempiternum; faciamque semen tuum sicut pulverem terrae* etc.

7. *Sine ulla autem contradictione, quod minus est, a meliore benedicitur. Contradictione,* id est controversia. Sic enim eandem vocem Graecam vertit capite superiori. Et quod habemus: *a meliore,* alii vertunt: *a majore,* vel: *ab eo, quod majus est.* Minus enim dicitur respectu majoris. Interpres Theophylacti transtulit: *a potiori.* Graecus comparativus κρείττονος ad haec omnia facile patet. Illud obiter admoneo, quamvis dictio *minus* etiam in Graeco sit neutri generis, obliquum tamen *meliore* etiam in Graeco posse ad utrumque genus accommodari, neutrum scilicet et masculinum. Ac forte rectius masculinum intelligitur. Nam etsi non solum personae, sed et res benedicuntur, benedicere tamen proprie solius personae est. Itaque malim: *a meliore,* vel: *a majore;* quam cum Erasmo: *ab eo, quod majus est.* Porro perspicua est Apostoli argumentatio. Minor est, qui benedicitur, major, qui benedicit; atqui Melchisedech benedixit Abrahae; ergo est eo major. Ex qua conclusione quid ulterius colligi velit, jam supra diximus, et ipse paulo post aperiet.

Sed dicet aliquis: Quomodo sine controversia verum est, id, quod minus est, a majore benedici; quum et homines Deo benedicant, et minores majoribus saepe fausta precentur, quod est benedicere? Respondeo, praeter eam benedictionem, qua Deus benedicere dicitur creaturis, quando eis benefacit, duplex esse benedictionis genus in Scripturis. Est enim *benedictio* laudis et gratiarum actionis, qua homines Deum benedicere dicuntur. Est et *benedictio* bonae imprecationis, qua scilicet homines hominibus ea, quae bona sunt et salutaria, precantur a Deo. Sed hoc secundum genus rursum duplex est. Alia namque *vulgaris* est benedictio, ad quam sufficit animus favens et benevolus; alia *solennis,* ad quam requiritur vel officium publicum, vel auctoritas.

Priori modo non solum majores minoribus, verum etiam aequales aequalibus et minores majoribus benedicunt. Imo et pueri Hebraeorum hoc genere benedictionis erga Christum usi sunt, quando ei acclamaverunt: *Hosanna;* et Simeon senex erga Mariam et Joseph, quando eis benedixit, Luc. 2., et secundum quosdam etiam erga puerum Jesum. Posteriori modo primum quidem sacerdotes, tamquam ministri et vicarii Dei, benedicunt populo, sicut eis praeceptum fuit Num. 6., praescripta etiam verborum formula, quam sequerentur. Unde et ratam eorum benedictionem se habiturum, Dominus ibidem pollicetur, dicens: *Invocabuntque nomen meum super filios Israël, et ego benedicam eis.* Item Christus, omnium sacerdotum summus, hoc modo benedixit parvulis, Marci 10., et discipulis suis, Luc. 24. Deinde pertinent huc benedictiones, quibus Isaac et Jacob filiis benedixisse leguntur Gen. 27. et 48.; necnon ea benedictio, qua Salomon benedixisse legitur omni Ecclesiae Israël, id est populo ad dedicationem templi congregato.

Juxta hunc posteriorem modum extra controversiam est, id, quod minus est, a majore benedici; licet contingat, eum, qui vel officio, vel auctoritate major est, ut benedicere possit, aliis partibus esse minorem, ut sanctitate vel potentia saeculari. Quod autem hoc modo Melchisedech benedixerit Abrahae, manifestum est ex historia, tum quia describitur sacerdos Dei altissimi, tum quia decimas ei dedit Abraham.

Quod vero objicitur a nonnullis, Romanum Pontificem consecrari ab Episcopo Ostiensi, et Archiepiscopum ab Episcopis suffraganeis, et corpus Domini a sacerdote; ac proinde, quod majus est, a minore benedici etiam solenni benedic-

tione, quae ex officio fiat: bene diluit B. Thomas in comment. Respondet enim, proprie nec Episcopum consecrare Papam, nec suffraganeos Archiepiscopum, sed hunc hominem, ut sit Papa vel Archiepiscopus. Similiter nec sacerdotem benedicere corpus Christi, sed materiam, id est panem, ut ex eo fiat corpus Christi.

Movetur hic et alia quaestio, quomodo Melchisedech benedixit Abrahae, et ab eo decimas accepit tamquam Dei sacerdos, atque hac ratione ostenditur eo major, quum et ipse Abraham fuerit Dei sacerdos, idemque minime subjectus Melchisedech, sed ex diverso genere ac gente? Sacerdotem enim fuisse constat, non quidem ex eo, quia primogenitus fuit (haec enim parum certa et firma nobis videtur probatio), sed quia Scriptura Gen. 15. et ex ea Canon Missae testantur, eum obtulisse Deo sacrificium. Quod utique proprium munus est sacerdotis. Unde et S. Thomas 3. q. 31. art. 2. non dubitat affirmare, Abraham fuisse sacerdotem.

Respondet Abulensis, scribens in Gen., Abraham non fuisse ex officio sacerdotem potius, quam alios; sed cum lege non prohiberetur, licuisse tunc ei, sicut et aliis promiscue, sacrificia offerre. Sed haec sententia potestatem sacrificandi sub lege naturae nimium laxat. Sacerdos enim, etiam ex ipsa naturae lege, pro populo constituitur; non autem quivis ex populo. Magis verisimile est, hujusmodi potestatem ad principes familiarum aut civitatum pertinuisse, atque eos vel per se id muneris obivisse, sicut fecerunt Noë et Abraham; vel certos aliquos designasse, quorum illud esset officium. Potius ergo dicendum videtur, Abraham, ut Prophetam, agnovisse in Melchisedech panem et vinum offerente singularem quandam figuram Christi sacerdotis, quam nec in se, nec in aliis sacerdotibus agnosceret; et hac causa veneratum fuisse eum oblatione decimarum et acceptione benedictionis tamquam se majorem. Nam et inferior sacerdos a superiore benedictionem accipit, ut presbyter ab Episcopo; et usus fidelium habet, ut benedictionem petant ab Episcopo vel sacerdote, tametsi non suo. Non enim ad hunc actum jurisdictio necessaria est.

Sic igitur et decimas obtulit honoris causa, non debiti; et quidem ut minor, non tamen ut subjectus. His accedit, quod Melchisedech non depingitur nobis qualiscumque sacerdos, sed pontifex, sive (ut in Canone Missae recitatur) summus sacerdos. Neque enim Christus vocaretur secundum ordinem Melchisedech pontifex seu princeps sacerdotum, Graece ἀρχιερεὺς, ut habetur in fine capitis praecedentis et alibi, si Melchisedech pontifex non fuisset. Ex quo apparet, eum ita fuisse sacerdotem, ut etiam aliis quibusdam sacerdotibus praeesset; quod non mirum, siquidem rex erat; item, fuisse nominatum ac celebrem sacerdotem, ad quem sacrificii causa multi aliunde confluerent; ut ob haec non immerito Abraham, qui sacerdos erat, non pontifex, nec nisi suae familiae sacerdos, illum velut se majorem ac digniorem honorandum putaverit.

8. *Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt.* Hac parte praestantiam sacerdotis Melchisedech supra Leviticum asserit a perpetuitate. Jam enim dixerat, Melchisedech neque initium dierum, neque finem vitae habentem, manere sacerdotem in perpetuum. Ex eo nunc collationem instituit cum Levitico sacerdotio. *Et hic quidem*, inquit, hoc est in lege constituta Num. 18., qui decimas accipiunt, homines mortales sunt, quorum morte jus ad alios transit.

Ibi autem contestatur, quia vivit. Multi Latinorum supplent: *contestatur Scriptura;* tale quid enim videtur desiderari. Sed sciendum, in Graeco esse participium μαρτυρούμενος, pro quo verisimile est, interpretem vertisse: *contestatus*, vel: *qui contestatur*, sensu passivo. Sic enim et alibi verbis et participiis deponentibus utitur interdum, ut supra in hoc capite: *qui interpretatur.* Sic etiam accipienda lectio, quae est apud Augustinum lib. 10. de Genes. ad lit. cap.

19.: *Ibi autem qui testificatur, se vivere,* id est qui testimonium habet suae vitae. Porro clarius id ipsum verterunt Erasmus et Hentenius: *is, de quo testatum est, quod vivat.* Syrus autem, addito nomine, sic reddidit: *Is, de quo testata est Scriptura, quod vivat.* Sensus igitur est: *Ibi vero,* id est in historia Genesis, decimas accepit is, cui testimonium perhibetur in Scriptura, quod vivat; quatenus scilicet introducitur vivens, nulla de morte ejus aut successore facta usquam mentione. Nam Aaronis, Eleazari et aliorum sacerdotum Leviticorum mortem et successores in Scriptura legimus; at de Melchisedech nihil ejusmodi; ut ipso silentio perpetuitas sacerdotii Christi, cujus ille typum gerebat, ostenderetur; quemadmodum expositum est illud superius: *sine patre, sine matre,* et quae sequuntur. Sunt, qui existiment, Apostolum respicere ad versum Psalmi: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Verum illic non Melchisedech, sed antitypon ejus Christus praenuntiatur sacerdos in aeternum.

9. *Et, ut ita dictum sit, per Abraham, et Levi, qui decimas accepit, decimatus est.* Pro *accepit,* in multis tam impressis, quam manuscriptis codicibus, et quorundam Latinorum commentariis legitur: *accipit,* praesenti tempore. Quae lectio consonat Graeco textui. Juxta quem etiam Augustinus loco supra citato legit ad hunc modum: *Propter Abraham et Levi accipiens decimam, decimatus est.* Ubi, quod habet: *propter Abraham,* Graeca quidem etiam admittunt; sed ut potius vertatur: *per Abraham,* sicut habent omnes aliae interpretationes, sensus Apostoli plane requirit. Est autem haec extensio superioris argumenti, quo conclusum erat, Melchisedech esse Abrahamo majorem, propterea quod et decimas ab eo accepisset, et benedictionem impertiisset.

Poterat enim quaeri: Quid hoc ad Levitas aut Leviticum sacerdotium tanto post institutum; maxime cum Levitici sacerdotes non solvant decimas, sed accipiant? Id quomodo ad Levitas pertineat, nunc docet: Quoniam, inquit, per Abraham etiam Levi, qui decimas accipit, decimatus est. Hoc est: In Abrahamo decimas dante sacerdoti Melchisedech etiam Levitica tribus, quae secundum legem accipit a fratribus, decimas dedit, et consequenter (quod Apostolus intelligendum reliquit) etiam benedictionem accepit. Nam et ipsa decimarum pensione profitentur homines, se vicissim expetere et exspectare benedictionem a sacerdote ut Dei ministro. Quoniam autem obscure minusque proprie dicitur, eum, qui non est, decimari per alium, ideo praemollit sermonem, inquiens: *Ut ita dictum sit,* sive: *Ut ita dicam;* quasi dicat: *Quodam modo loquendi.* Deinde, quo sensu dictum sit, explicat verbis subjunctis:

10. *Adhuc enim in lumbis patris erat, quando obviavit ei Melchisedech.* Dixi, inquit, Levi decimatum fuisse per Abraham, quia, quando Melchisedech obviam ivit Abrahae, et decimas ab eo accepit, Levi cum tota sua posteritate adhuc erat in lumbis patris, id est proavi sui Abrahae; ut propterea cum eo et per eum decimatus jure censeri debeat. Nam sicut mysterii causa factum est, ut Abraham decimas daret Melchisedech: ita quoque, ejusdem mysterii ratione, non tantum pro se ipso dedit, ac dare se fortassis intellexit, sed et pro tota sua prosapia, quae in lumbis ipsius esset, in qua erant et Levitae; praesertim cum tota dignitas illius generis, ut ait S. Thomas, ex Abraham esset. Quo proinde decimato, tota generis massa decimata intelligitur. Jam si Levitae decimati sunt a Melchisedech, sunt igitur eo minores, et per consequens eorum sacerdotium inferius sacerdotio Melchisedech, ac multo magis sacerdotio Christi per sacerdotium Melchisedech praefigurato.

Sed dices, hac ratione Christum quoque Melchisedech minorem ostendi. Nam sicut tribus Levi decimata est in Abraham, sic et tribus Juda, ex qua ortus est Christus, ut infra dicitur. Etenim non minus Juda, quam Levi, in lumbis erat

Abrahae, quando obviavit ei Melchisedech. Hunc nodum ita nonnulli solvunt, ut dicant, ab hac lege decimationis illum exceptum intelligi debere, cujus figura fuit ipse decimarum acceptor, id est Christum.

Aliter, ac nostro judicio doctius, solvit Augustinus lib. 10. de Genes. ad lit. cap. 29. Respondet enim, non ita Christum in lumbis Abrahae fuisse, sicut Levi et caeteros Abrahae posteros. *Nam*, inquit, *secundum rationem seminalem ibi fuit Levi, qua ratione per concubitum venturus erat in matrem; secundum quam rationem non ibi erat Christi caro.* Et post pauca: *Levi in lumbis fuit Abrahae secundum concupiscentiam carnalem; Christus autem secundum substantiam corporalem. Cum enim sit in semine et visibilis corpulentia, et invisibilis ratio, utrumque cucurrit ex Abraham, vel etiam ex ipso Adam, usque ad corpus Mariae, quia et ipsum eo modo conceptum et exortum est. Christus autem visibilem carnis substantiam de carne Virginis sumpsit; ratio vero conceptionis ejus non a semine virili, sed longe aliter ac desuper venit.* Haec et plura eo loco Augustinus.

Verum instabis adhuc, et quaeres, cur Christus ob id saltem non possit dici decimatus in Abraham, quia in lumbis ejus fuit secundum corporalem substantiam; quandoquidem hac ratione vere et proprie vocetur filius Abrahae Matth. 1., et semen ejus Gen. 22. et Gal. 3., sicut et filius David apud Evangelistas, et fructus ventris ejus Psalm. 131.? Ad hoc respondet quidam, Christum idcirco non esse decimatum in Abraham, sicut caeteros ejus filios, quia non sic omnino filius Abrahae fuit, ut caeteri; utpote qui non solum nati fuerint ex iis, quos Abraham per concubitum procreavit, verum etiam a proximis parentibus ipsi simili modo geniti; quod a Christo alienum est. Is enim etsi natus sit ex matre per concubitum procreata, non tamen ipse ex ea sic genitus est. Summa responsionis est, decimarum servitutem sequi naturalem modum nascendi, non supernaturalem; quia, qui hoc modo nascitur, sicut naturali lege nascendi superior est, ita et lege decimarum. Ita quidam non male.

Sed pleniorem ac profundiorem hujus objectionis solutionem, utpote sumptam ex mystica ratione decimationis, indicat Augustinus eodem loco, verbis sequentibus, ubi ait: *Non autem et ille ibi decimatus est, cujus caro inde non fervorem vulneris, sed materiam medicaminis traxit. Nam cum ipsa decimatio ad praefigurandam medicinam pertineat, illud in Abrahae carne decimabatur, quod curabatur; non illud, unde curabatur*, et quae sequuntur. Ex quibus intelligitur, solos illos Abrahae posteros in eo decimatos fuisse, et benedictionem accepisse, qui secundum carnalem concupiscentiam ex eo geniti, ideoque peccato ac maledicto obnoxii, decimatione eguerunt contra culpam, et benedictione contra maledictionem. Ideo namque decimae sacerdoti offeruntur, ut ille pro peccatis offerentium deprecetur. Cum igitur Christus solam carnis substantiam ex Abraham traxerit, non etiam vitium carnis inde contraxerit, utique nec decimatus in Abraham dicendus est, nec benedictione donatus, nihilo magis, quam dicendus sit in Adam praevaricatus, in cujus itidem lumbis secundum corporalem substantiam, non secundum carnalem concupiscentiam fuit. Hanc Augustini responsionem probant et explicant Hugo Victorinus lib. 2. de sacramentis, cap. 5., et Petrus Lombardus lib. 5. sent. dist. 3., et communiter sequuntur scholastici doctores.

Sed priusquam progrediamur in commentario, removenda est quaedam haereticorum objectio, quam ex Apostolo de Melchisedech disserente movent Catholicis adversus sacrificium Missae, quod in Ecclesia jugiter celebratur. Cum enim Catholica sit doctrina, sacrificium hoc esse institutum a Christo in ultima coena, quando sub speciebus panis et vini corpus suum et sanguinem Deo Patri obtulit, tamquam sacerdos secundum ordinem Melchisedech,

de quo legitur Gen. 14., quod protulit panem et vinum, nimirum sacrificii causa, propterea quod esset sacerdos Dei altissimi, gerens in se typum Christi; totum hoc evertere nituntur hujusmodi argumento: Nimirum, quod si in illa oblatione Melchisedech mysterium aliquod erat pertinens ad Christi sacerdotium, nequaquam id hoc loco praetermisisset Apostolus, qui alia, in quibus etiam minus erat momenti, inquit Calvinus, accurate adeo, ac propemodum scrupulose excutit.

Ut hoc argumentum refellatur, quod est ab auctoritate negativum, tantum opus est, ut rationem reddamus, cur Apostolus oblationis illius mentionem omiserit hoc loco. Ubi primum respondeo, nos jam dudum ex Apostolo didicisse, non solum in verbis Scripturae, sed interdum etiam in silentio mysterium subesse. Sicut ergo silentium Mosi de nativitate, morte, parentibus ac genere Melchisedech non caret mysterio: ita dicimus, silentium Pauli de pane et vino, a Melchisedech oblato, non carere justissima ratione. Quare qui ex hoc Pauli silentio statuunt errorem suum, quo negant sacrificium Missae, non dissimiles sunt antiquis haereticis, qui ex memorato Mosi silentio colligebant, Melchisedech esse vel Dei Filium, vel Spiritum sanctum.

Porro rationes, cur de sacrificio panis et vini tacuerit Apostolus, sunt duae. Prior et praecipua, quia mentio illius sacrificii nihil faciebat ad Apostoli institutum. Quoniam enim Hebraei, ad quos scribit, quamvis jam fidem amplexi, tamen adhuc in pretio habebant sacerdotium Leviticum, et ab ejus ministerio per sacrificia purgationem peccatorum exspectabant, studium Apostoli est, eos ab illo infirmo jamque inani sacerdotio revocare, atque ad Christi sacerdotium, et vim ejus agnoscendam adducere. Multa igitur praefatus in praecedentibus de excellentia personae Christi, tandem ad sacerdotium ejus descendit. Cujus dignitatem ut commendet, profert in medium sacerdotem Melchisedech tamquam typum Christi sacerdotis, ut cui dictum sit a Deo: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech;* atque ex iis, quae Scriptura de Melchisedech tradit, Christi sacerdotis eminentiam supra Leviticos sacerdotes ostendit. Huc ergo pertinebat, ut diceret, Melchisedech decimas accepisse ab Abraham, et ei benedixisse. Per hoc enim ostenditur major ipso Abraham, et Levi pronepote ejus ac tota Levitica tribu; sicut ex superioribus patet. Eodem spectat, quod nomen ipsius et nomen civitatis, in qua regnabat, interpretatur. Denique quod docet, quodammodo aeternum fuisse. Valent enim haec omnia ad demonstrandam excellentiam Christi supra sacerdotes Leviticos.

Quod vero Melchisedech panem et vinum obtulisse legitur, tale non erat, ex quo posset argumentum probabile sumi praecellentiae ejus supra sacerdotes legis; tum quia, si res in se spectetur, non majus est offerre panem et vinum, quam sacrificare viva animalia; tum quoniam et Aaronici sacerdotes secundum legem offerebant quaedam ejusmodi. Non erat ergo, cur Apostolus de pane et vino a Melchisedech oblatis ingereret mentionem. Quin potius, ut eam rem silentio tegeret, altera ratio, quam promisi, suadebat. Etenim sacrificium corporis et sanguinis Domini, quod illa prisca oblatione panis et vini praefiguratum est, mysterium erat sublimius et secretius, quam quod Apostolus judicaret literis committendum videlicet perventuris, ut erat verisimile, etiam ad Judaeos infideles, quos ad Phil. 3. *canes* appellat. Scriptum est autem: *Nolite sanctum dare canibus,* Matth. 7. Et alioqui constat, Ecclesiae primitivae proceres sollicite cavisse, ne mysteria Christianae religionis (inter quae hoc Eucharistiae sacramentum et sacrificium semper primum et maximum habitum fuit) infidelibus, et non initiatis proderentur. Unde toties est illud apud Augustinum, et alios veteres: *Norunt fideles.* Ob quam causam nec verba, quibus sacramenta perficiuntur, facile scripto proferebant, etiamsi scriberent ad fideles; ut constat ex Dionysio eccles. Hierarch.

cap. 1. et ex Innocentio I. in epist. 1. decretali. Nec incommode huc refertur etiam illud, quod Apostolus cap. 5. dixit, *grandem sermonem, et ad dicendum ininterpretabilem de Melchisedech sibi restare.* Neque enim putandus est omnia mystica, quae de eo sunt, exposuisse. Verum haec satis ad diluendum argumentum, quod ex mysterio tacito petunt adversarii. Nam ad aliud quod attinet, quo ex ipso contextu historiae Genesis ostendere conantur, in eo, quod Melchisedech panem et vinum obtulisse legitur, nullum sacrificii Christiani mysterium latere, respondebitur infra suo loco.

11. *Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat.* Postquam de officio et persona Christi sacerdotis egit Apostolus, nunc propius ad institutum primarium accedit, ostensurus, adventu Christi, qui est sacerdos secundum ordinem Melchisedech, abrogatum esse sacerdotium Aaronicum, et cum eo legem Mosaicam. *Consummatio*, Graece τελείωσις, id est *perfectio.* Hoc nomine vocat justificationem seu peccatorum remissionem, quod ea hominem perficiat apud Deum, id est amicum Dei et regni ejus haeredem constituat. Ita paulo post ait: *Nihil enim ad perfectum adduxit lex.* Igitur hae sententiae, quibus perfectionem seu consummationem adimit sacerdotio et legi veteri, conveniunt cum illis, quibus alibi vim justificandi ab eadem lege removet, ut Rom. 3.: *Ex operibus legis non justificabitur omnis caro;* et Gal. 2.: *Si per legem justitia, ergo gratis Christus mortuus est.* Caeterum quod ait: *per sacerdotium Leviticum,* id intellige potissimum de sacrificiis. Erat enim quaestio, num per sacrificia cultus Levitici vere et coram Deo remitterentur peccata. Qua de re ex professo disserit infra cap. 9. et 10.

Populus enim sub ipso legem accepit. Sub ipso, Graece ἐπ' αὐτῇ, quod interpres Syrus et alii nonnulli vertunt: *in ipso,* Theophylacti interpres modo: *ad ipsum,* modo: *super ipso.* Graeci tractatores ita videntur exponere, quasi idem valeat, quod *per ipsum;* faciunt enim hunc sensum: Populus eo sacerdotio usus est, ut per ipsum erudiretur in lege, et omnia legis instituta servaret. Verum nulla ratio est, cur ab eo, quod noster interpres vertit, quodque etiam Erasmo placuit, recedamus. Utuntur enim Graeci praepositione ἐπὶ, quum volunt significare eum, cujus tempore aliquid gestum est, ut Marc. 2.: *Sub Abiathar principe sacerdotum;* Luc. 3.: *Sub principibus sacerdotum Anna et Caipha;* Actor. 11.: *Sub Stephano; sub Claudio;* 1 Tim. 6.: *Sub Pontio Pilato.* Ita quod hic dicitur: *Sub ipso,* id est tempore ejus, scilicet sacerdotii Levitici, populus Hebraeus legem accepit. Similis, vel eadem potius locutio est infra cap. 9. v. 15.: *Quae erant sub priore testamento.*

Sed dices: Quomodo tempore ejus, cum lex prius data sit, quam institutum sacerdotium? Lex enim data legitur Exod. 20. et sequentibus; sacerdotium autem institutum cap. 28. et sequentibus. Respondeo, legis nomine non tantum censeri praecepta decalogi, et caetera decalogo subjuncta, quae scribuntur in Exodo ante sacerdotii institutionem; sed omnia Dei praecepta, quae populo per Mosen data sunt; quorum multa habentur in Levitico, Numeris et Deut., tradita post institutum sacerdotium. Porro simul innuit Apostolus hac parenthesi connexionem quandam legis et sacerdotii. Nam sacerdotium stabiliendae legis causa fuit institutum; et qualis lex, tale sacerdotium. Oportet enim, ut sacerdotium legi, propter quam instituitur, respondeat. Denique sacerdotium per expiatoria sacrificia veluti redintegrat, quod contra legem fuit peccatum. Unde consequenter intelligi vult, ex abrogatione sacerdotii sequi legis abrogationem; uti mox apparebit.

Quid adhuc necessarium fuit, secundum ordinem Melchisedech alium surgere sacerdotem, et non secundum ordinem Aaron dici? Quod interpres vertit: *adhuc*, Graece ἔτι, Latinius dixeris: *amplius, ultra, praeterea, postea.* Quibus fere modis alii transtulerunt. Eadem

admonitio est de illo: *Noli adhuc aquam bibere,* 1 Tim. 5. Item pro verbo *fuit* nihil legitur in Graeco; relinquitur autem intelligendum: *fuit* aut *est.* Totius periodi sensus est: Quod si, ut falso existimatis, perfectio hominum Deum colentium, id est justificatio, contingebat per sacerdotium Leviticum, sub quo et cum quo populus legem accepit: quid praeterea fuit opus, alium ac diversum exoriri sacerdotem, qui non secundum ordinem Aaron diceretur, sed secundum ordinem Melchisedech? Argumentatio potest sic explicari: Si Leviticum sacerdotium perficiebat, ergo frustra promissus fuit a Deo per Davidem alius sacerdos secundum ordinem Melchisedech; hoc autem dici non potest; ergo vim perficiendi non habebat sacerdotium Leviticum, et proinde cessare debuit ac cedere sacerdotio perfectiori; non ipsum solum, sed una cum lege sibi connexa. Hoc enim est, quod sequitur:

12. *Translato enim sacerdotio, necesse est, ut et legis translatio fiat.* Arbitratur Gaignaeus, *enim* pro *autem* vel *atqui* positum esse, tamquam sic ratiocinetur Apostolus: Si necesse fuit, alterius ordinis surgere sacerdotem; ergo transferendum est sacerdotium Aaronicum. Atqui translato sacerdotio, necesse est, et legem transferri; igitur, si necesse fuit, alium surgere sacerdotem, legem quoque transferri oportuit. Potuit tamen retineri significatio causalis, ut haec pars respiciat ad illam superiorem: *Populus enim sub ipso legem accepit.* Quasi dicat Apostolus: Ideo cum sacerdotio legem conjunxi, ut intelligatis, sacerdotium sine lege transferri non posse; sed dum illud transfertur, necessarium esse, ut simul et ista transferatur. Est enim participium *translato* praesentis temporis in Graeco, ne quis imaginetur, prius transferri sacerdotium, deinde legem. Quamvis enim Christus, ex quo factus est homo, sacerdos fuerit secundum ordinem Melchisedech, non tamen facta est veteris sacerdotii translatio, nisi quando Christus sacerdotio functus est in cruce; quo tempore simul facta est translatio legis.

Sed quare potius utitur vocabulo *translationis,* quam *mutationis?* Nimirum ut significet, non quomodocumque mutandum fuisse sacerdotium in aliud, sed transferendum ex una tribu ad aliam. Ex quo jam manifestius sequitur, una cum sacerdotio legem etiam transferri oportere, quia, lege manente, non poterat sacerdotium transferri ad aliam tribum. Porro translationem hujusmodi intelligi, declarant verba sequentia.

13. *In quo enim haec dicuntur, de alia tribu est. In quo,* Graece ἐφ᾽ ὅν, id est: *in quem* vel *ad quem.* Priori modo fere accipiunt interpretes, ut sensus sit: *in quem,* id est *de quo,* haec dicuntur. Sed cum illa verba: *Tu es sacerdos in aeternum* etc. (ad ea namque respicitur), non de aliquo, sed ad aliquem dicantur, nihil sane vetat, quo minus ita vertatur: *Ad quem enim haec dicuntur.* Explicat Apostolus hac parte emphasim vocabuli *alium* in eo, quod dixerat, necessarium fuisse, *alium surgere sacerdotem.* Ubi Graece est ἕτερον, id est alterum, diversum. Itaque docet, se alium intelligere plane diversum, ut qui de alia tribu sit. Cum enim Psalmus ille, qui incipit: *Dixit Dominus Domino meo,* consentientibus etiam Judaeorum magistris (ut ex Evangelio patet), scriptus sit de Christo, quem filium esse David iidem magistri profitebantur, consequens erat, eum, cui dicitur in eodem Psalmo: *Tu es sacerdos* etc., ad eandem tribum cum Davide pertinere.

De qua nullus altari praesto fuit. Id est adstitit, accessit, ministravit, id est sacerdotio functus est. Ad unam enim tribum Leviticam, et ad unam stirpem Aaronicam jus sacerdotii spectabat; idque tam exacte fuit observatum, ut ne eo quidem tempore, quo populus ille externis regibus parebat, ulla ambitione quisquam apud eos obtinere potuerit sacerdotium, qui non esset de semine Aaron.

14. *Manifestum est enim, quod ex Juda ortus sit Dominus noster.* Hoc

dicit manifestum esse, quia res erat in confesso non solum fidelibus, qui credebant, Christum natum esse ex Virgine Maria, quam constabat esse de tribu Juda; verum etiam Judaeis infidelibus, existimantibus, Jesum esse filium Joseph. Non enim ignorabant, Joseph esse de domo et familia David.

In qua tribu nihil de sacerdotibus Moses locutus est. Graece: *In quam tribum* vel *ad quam tribum,* tametsi hic diversa est praepositio a superiore. Nonnulli interpretantur: *de qua tribu,* quemadmodum et Syriaca translatio habet. Erasmus ita vertendum putavit: *Quod ad hanc tribum pertineat.* Alius quidam sic: *Cujus tribus respectu.* Verum et nihil hic obstare video, quo minus id, quod Graeca plane significant, retineatur, scilicet: *ad quam tribum,* quomodo vertit Hentenius. Moses enim Dei jussu sacerdotes ac sacerdotium instituens, non tribum Juda, sed tribum Levi allocutus est, quando praecepit Aaroni et filiis ejus, ut sacerdotio fungerentur. Adeo vero ad tribum Juda nihil attinebat res sacerdotalis, ut rex Ozias, quum officii illius partem sibi vellet usurpare, continuo fuerit a Deo punitus, 4 Reg. 14. Notandum, in Graeco et Syriaco non haberi: *de sacerdotibus,* sed: *de sacerdotio;* quod commodiorem efficit sensum. Nam legis translationem probat Apostolus ex translato sacerdotio. Porro sacerdotii translationem probat, quoniam is, cui dicitur: *Tu es sacerdos* etc., de alia tribu est. Constat enim, Christum Dominum esse ex tribu Juda.

Sed adversus hanc Apostoli probationem objici potest, Christum non solum ex Juda, verum etiam ex tribu Levitica, quae sacerdotalis erat, genus duxisse; ideoque potuisse altari ministrare, non qua parte de tribu Juda erat, sed qua de tribu Levi; et proinde infirma ratione concludi sacerdotii translationem ad aliam tribum. Etenim multorum Patrum, tam Latinorum, quam Graecorum, celebrata sententia est, Christum, qui rex erat et sacerdos, ad utramque tribum pertinuisse, regiam et sacerdotalem. Sic inter alios sentiunt Hilarius can. 1. in Matth., Ambrosius sub initium lib. 3. in Lucam et lib. de benedict. patriarch. cap. 3. et 4., Augustinus lib. 2. de consensu Evang. cap. 2. et q. 61. inter 83., et eum secutus Beda super Luc. 1.; denique S. Thomas p. 3. q. 31. a. 2. ad 2. Item Graeci, Nazianzenus in carmine de geneal. Christi, Epiphanius in haeresi Antidicomarianitarum, et Euthymius super Luc. 1. Et quidem Augustinus priori loco citato dicit, firmissime tenendum esse, carnem Christi ex utroque genere propagatam. Hujus sententiae praecipuum argumentum est, quia Maria, mater Domini, angelo teste, cognata fuit Elisabeth, quae erat de filiabus Aaron, Luc. 1. Nam quod Hilarius et Ambrosius scribunt, Nathan, qui apud Lucam ponitur in genealogia Salvatoris, fuisse de tribu Levi, manifeste falluntur, quum Lucas ipse de eo scribat: *Qui fuit David.* Est enim is, qui inter filios David ex Bethsabee procreatos numeratur, 2 Reg. 5. et Par. 3. Quamquam, etsi is esset Nathan Propheta, qui Davidem reprehendit, ut illi Patres putarunt, non tamen liqueret, sacerdotem fuisse. Nam extra tribum Leviticam multi fuerunt Prophetae.

Longe minoris momenti est ea narratio, quam refert Suidas in verbo *Jesus,* ex confessione Theodosii cujusdam Judaei; videlicet Jesum a Leviticis sacerdotibus in ipsorum numerum aliquando adscriptum fuisse, quum probatum esset, ex tribubus Juda et Levi mixtum esse ejus genus. Hanc enim fabulam, sive a Judaeo, sive a quoquam alio confictam, docte refellit Hentenius ad calcem Euthymii in Evangelia a se conversi. Taceo delirium Fausti Manichaei, qui ex apocrypho quodam affirmabat, matrem Domini B. Mariam non ex genere David, neque ex tribu Juda progenitam, sed ex tribu Levi; ut quae patrem habuisset sacerdotem quendam nomine Joachim. Quod totum refert et ex Scripturis confutat Augustinus lib. 23. contra Faustum cap. 4. et 9.

Caeterum ad objectionem respondeo primum, non constare, fueritne Christus aliqua parte de tribu Levi. Ita quidem opinati sunt Patres memorati; sed nullo certo argumento id ab eis docetur, nec doceri posse arbitramur. Nam ad illud, quod adfertur de cognatione B. Mariae cum Elizabeth (quo argumento motus fuit S. Augustinus ad illam vehementem adseverationem), non est difficilis responsio, fieri potuisse, ut Elizabeth, stirpis Aaronicae mulier, per matrem ad tribum Juda pertineret. Neque enim lege prohibebantur mulieres nubere viris diversae tribus, nisi, sicut habetur Num. ultimo, per hujusmodi conjugium haereditas transitura esset ad aliam tribum, et possessionum secutura confusio. De ea re traditionem hanc referunt Driedo lib. 3. de dogm. cap. 5. p. 4., Jansenius cap. 3. in Evang., et Ribera in comment. hujus loci. Ajunt, Mariam et Elizabeth filias fuisse duarum sororum de domo David, Annae scilicet et Ismeriae; quarum illa genuerit Mariam ex Joachim, viro ejusdem tribus ac familiae; haec autem juncta fuerit sacerdoti, atque ex eo susceperit Elizabeth. Quae res si ita habet, ut certe potuit, jam apparet, quomodo cognatae, imo consobrinae fuerint inter se Maria et Elizabeth, nec tamen in parentibus Mariae tribus Juda cum tribu Levi quoquo pacto fuerit commixta. Suggerit eandem responsionem etiam B. Thomas loco supra citato, licet in alteram opinionem, quae matrem B. Mariae adscribit stirpi Aaronicae, magis propendeat. Sane Chrysostomus, hunc locum Apostoli tractans, asserit, Christum nihil habuisse sacerdotii, videlicet Aaronici; quasi dicat, nulla parte sui generis attigisse genus sacerdotale. Quod et alii quidam sentiunt.

Veruntamen neque id extra dubitationem est. Nam ut probabile sit, aut etiam constet, utrumque parentem B. Virginis fuisse de tribu Juda, fieri tamen potuit, ut quispiam ex ejus majoribus, lege non prohibente, conjugem acciperet ex tribu Levi; praesertim cum inter tribum regiam et sacerdotalem satis usitata ac frequens fuisse videatur hujusmodi conjunctio. Quare, ut objectioni propositae plenius satisfiat, dicendum est, etiamsi Christus ad tribum Levi pertinuisset aliquo modo, juxta praedictorum Patrum opinionem, minime tamen per hoc enervari vim argumentationis Apostolicae. Non enim absolute poterat quisquam apud Israëlitas censeri in aliqua tribu, nisi per patrem lineamque virilem, ne sortium ac possessionum, aut etiam dignitatum cujusque tribus permixtio fieret et confusio. Unde in genealogiis texendis viri soli nominabantur; mulierum tantum obiter et ex obliquo mentio fiebat. Id quod etiam observare est in utraque genealogia Salvatoris ab Evangelistis conscripta; necnon in omnibus aliis, quas Scripturae recensent. Tantum exceptio est in B. Virgine, quae quia non ex viro concepit et peperit, sed ex Spiritu S., non potest a Christi filii sui genealogia removeri, utpote qui non nisi per eam genus duxerit a majoribus, ita sane, ut mater Virgo matris simul et patris vices in ejus conceptione suppleret, quoniam et totam carnis Christi materiam praebuit, et vim generativam, quam in aliarum mulierum uteris exercet semen virile, sanguinibus suis purissimis inditam accepit a Spiritu sancto.

Ex his ergo consequitur, Aaronicum sacerdotium ad Jesum, Mariae filium, ratione generis nullo modo pertinuisse, quoniam, etsi B. Maria vel matrem, vel aliquam superiorem progenitricem habuisset ex tribu sacerdotali, non ideo tamen ejus filius secundum legem aut altari assistere, aut sacerdotale quidquam sibi vendicare potuit. Quare, cum Scriptura per Davidem deferat ei sacerdotium, transfertur utique sacerdotii dignitas ad hominem alterius tribus.

15. *Et amplius adhuc manifestum est.* Scilicet, legem transferendam atque mutandam esse. Hoc enim est, quod infert, quibusdam interpositis, cum ait: *Reprobatio quidem fit praecedentis mandati.* Nam instituit hic Apostolus novo

argumento probare veteris legis abrogationem.

Si secundum similitudinem Melchisedech exsurgat alius sacerdos. Sciendum est, prolixitatem periodi sequentis cum parenthesi media, a paucis animadversam, fefellisse Erasmum et alios interpretes, imo et auctorem Syriacae translationis, ut in vertendo hoc loco minus assecuti fuerint mentem Apostoli. Unus vulgatus interpres, ut simplicius caeteris, ita et melius vertit; et quidem optime, si textus bene distinguatur. Nam, ut prae aliis docte et subtiliter S. Thomas hunc locum expendit, tota oratio ab hoc initio usque ad illud exclusive: *Et quantum est, non sine jurejurando,* argumentatio conditionalis est, in qua sunt duo antecedentia et duo consequentia; interseritur autem totius antecedentis probatio, quum dicitur: *Contestatur enim* etc. Quae sententia si notis parentheticis intercludatur, erit contextus orationis Apostolicae multo clarior. Sed ad ipsius textus expositionem accingamur. Quod supra aliquoties dixit, Christum esse sacerdotem secundum *ordinem* Melchisedech, id nunc dicit secundum *similitudinem* Melchisedech. Ubi non est existimandum, voluisse Apostolum aliquid diversum dicere, sed potius alterum per alterum explicare. Nam et Syrus interpres *similitudinem* vertit, ubicumque nos habemus *ordinem.* Quid vero per *ordinem* seu *similitudinem* tam Propheta, quam Apostolus intelligant, paulo post exponemus.

16. *Qui non secundum legem mandati carnalis factus est, sed secundum virtutem vitae insolubilis.* Relativum *qui,* sunt, qui referant ad Melchisedech, ut et meminit Theophylactus; idque non prorsus inepte. Nam ad Melchisedech facile possunt haec accommodari. Verum probatio subjuncta satis ostendit referendum ad id, quod proxime praecedit, id est, *ad alium sacerdotem juxta similitudinem Melchisedech surgentem,* qui est Christus. Sed de partis hujus intellectu non parva difficultas est. Quidam non aliud significatum putant, quam novum sacerdotem Christum, non secundum legem Mosaicam factum esse sacerdotem (nam ea prohibet, sacerdotem fieri, qui non sit de semine Aaron), sed supra legem, virtute ac voluntate Dei, qui est auctor insolubilis vitae.

Alii vero sic exponunt, ut praecipue urgeant illam partem: *mandati carnalis;* hoc nimirum sensu: Qui non sit creatus sacerdos secundum legem carnalem, id est, infirmam; vel juxta alios, secundum legem mandati carnalis, id est, in qua multa sunt mandata caeremoniarum corporalium, ad tempus correctionis imposita, sicut explicatur infra cap. 9., sed secundum virtutem seu potentiam vitae indissolubilis, hoc est, accepta a Patre potestate conferendi suis vitam aeternam. Ita fere Chrysostomus et ejus sequaces. Favet etiam Syriaca versio, quae pluraliter legit: *mandatorum carnalium.*

Tertia est interpretatio Theodoreti, qui *legem mandati carnalis* intelligit dictam propter carnalem successionem, cui juxta praescriptum legis alligatum erat sacerdotium vetus. Non enim Christus ita factus est sacerdos, ut vel ipse priori succederet, vel alium post se relinqueret; sed ex virtute divina, quae vitam ei praestat insolubilem, id est immortalem, ut successori non sit locus. Sensum hunc merito caeteris anteponit Galenus noster. Nam eum plane exigit consequentia sermonis Apostolici. Atque eo spectat allegatio sacerdotii Melchisedech; quem dictum est neque initium dierum, neque finem vitae habentem, assimilatum autem Filio Dei, manere sacerdotem in perpetuum. Spectat eodem probatio subsequens ex Scriptura: *Tu es sacerdos in aeternum.* Denique gratior hoc modo redditur antithesis inter legem mandati carnalis et virtutem vitae insolubilis; carnalis enim successio mortalitatis certissimum argumentum est. Ex his postremo liquet, Apostolum sibi non esse contrarium, dum Rom. 7. legem esse docet spiritualem, hic vero eam appellat legem mandati carnalis. Nam quae, sensu

jam explicato, lex erat mandati carnalis, eadem spiritualis erat, maxime quoad praecepta moralia, quia praecipiebat ea, quae observata redderent hominem spiritualem et justum.

17. *Contestatur enim.* Graece: *testatur enim,* subaudi: *Deus,* per Davidem loquens ad Filium.

Quoniam tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech. Ex uno Psalmi versiculo duplex est probatio partis praecedentis. Si enim Christus est sacerdos in aeternum, non ergo successionarium, sed indissolubile habet sacerdotium. Quod idem consequitur ex eo, quod secundum ordinem Melchisedech sacerdos est. Nam in Melchisedech typum esse aeternitatis Christi, satis superque declaratum est in superioribus.

Pro hujus versus explicatione, quam in hunc usque locum distulimus, duo sunt inquirenda: Quo sensu Christus appelletur sacerdos *in aeternum;* et quo sensu *secundum ordinem Melchisedech.* Ac prius quidem illud non ita difficile, quum ipsum Apostolum habeamus expositorem. Jam enim dixit de Christo, eum *factum sacerdotem secundum virtutem vitae insolubilis.* Et infra expressius: *Hic autem,* inquit, *eo quod maneat in aeternum, sempiternum habet sacerdotium. Unde et salvare in perpetuum potest accedentes per semet ipsum ad Deum; semper vivens ad interpellandum pro nobis.* Et iterum: *Sermo autem jurisjurandi, qui post legem est, Filium in aeternum perfectum,* scilicet: *constituit.* Huc etiam pertinet, quod dixit cap. 5., Christum Pontificem factum omnibus obtemperantibus sibi causam salutis aeternae; quodque cap. 9. dicit, eum per proprium sanguinem introivisse semel in Sancta, aeterna redemptione inventa; et cap. 10.: *Una,* inquit, *oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos.*

Ex quibus omnibus intelligitur, Christum vocari sacerdotem *in aeternum* ratione personae, officii et effectus. Personae quidem ratione, quoniam ita sacerdos est, ut nec ipse cuiquam successerit, nec ipsi quisquam successurus sit. Semper enim vivit, nec futurum, ut aliquando transferatur ejus sacerdotium. Officii autem ratione, quia semper apud Patrem in coelis interpellat pro nobis. Est enim sacerdotis officium interpellare Deum pro salute eorum, quibus datus est sacerdos. Fungitur autem hoc officio Christus in aeternum, id est, usque in finem saeculi, donec omnes suos electos adduxerit ad salutem. Nec vero haec interpellatio est sine oblatione, quae et ipsa ad sacerdotis officium pertinet; nam continuo se ipsum hominem, et vulnerum signa, quae passus est, exhibet atque offert Patri pro salute electorum. Denique ratione ipsius effectus, quia per sacrificium, quod semel obtulit in cruce, factus est nobis causa redemptionis et salutis aeternae. Qua ratione ipsum etiam crucis sacrificium vocari potest aeternum.

His addi poterat ratio sumpta ab officio sacrificandi, quia nimirum Christus Dominus non solum interpellando causam electorum suorum etiamnum promovet apud Deum, verum etiam jugiter pro iis sacrificando. Sed illud agit continuo per se ipsum; hoc per ministros ac vicarios suos sacerdotes, quibus commisit offerendum in Ecclesia, usque ad saeculi consummationem, visibile sacrificium corporis et sanguinis sui sub speciebus panis et vini, quod tamen et ipse primus in ultima coena obtulit. Caeterum haec ratio ab Apostolo non est expressa, sed insinuata tantum in eo, quod subjunxit: *Secundum ordinem Melchisedech.*

Hoc igitur nobis explicandum restat, quo sensu *secundum ordinem Melchisedech* Christus sacerdos appellatus sit. *Ordinem* Apostolus *similitudinem* interpretatur, ut paulo ante vidimus. Vox Hebraea, quae in Psalmo habetur, proprie *verbum* significat; sed usurpatione generalis est, ut etiam rem, negotium, causam designet; interdum quoque morem, seu consuetudinem ac ritum. Hebraea sic habent: עַל־דִּבְרָתִי מַלְכִּיצֶדֶק *(al dibrathi Malchitsedec),* quod verbotenus ita sonat: *Super verbum meum Melchise-*

dech. Sed testantur doctissimi Hebraeorum, et Santes Pagninus, aliique ejus linguae periti, literam י *(Jod)* otiosam esse ac redundare; quod et multis nominibus contingit, ut addita sit euphoniae gratia duntaxat, praesertim cum Psalmi metris constent, si Hieronymo credimus. Unde non habita ratione illius literulae, interpretes paene omnes ita transferunt: *sesundum ordinem, juxta morem* seu *ritum Melchisedech.* Quod enim Cajetanus in commentario Psalmorum legit aut vertit ex Hebraeo: *Supra rem Melchisedech,* et exponit: Supra sacerdotium Melchisedech, audacis cujusdam imperitiae videtur, ut qui sensum ingesserit a sensu Apostoli et omnium interpretum alienum.

Unus eorum, quos legi, Joannes Campensis י *(Jod)* literae rationem habendam putavit. Sic enim habet ejus paraphrasis: *Tu eris sacerdos in perpetuum juxta ritum a me praescriptum Melchisedech.* Quae interpretatio mihi videtur magis aperte prodere mysterium in hoc versiculo contentum, quam si literam י neglectam ducamus. Significat enim ritum sive ordinem Dei voluntate constitutum atque praescriptum in Melchisedech sacerdote, quem ritum elucere oporteat in sacerdote, Christo. Verum quia neque LXX., quos Apostolus sequitur, neque Hieronymus, neque alii interpretes pro illo י affixo quidquam reddiderunt, sed absolute verterunt: *secundum ordinem Melchisedech,* nos, ea translatione contenti, sensum dicamus, qui quidem brevis ac perspicuus est hujusmodi: *Secundum ordinem* sive *similitudinem Melchisedech,* hoc est, more ac ritu, qui sit similis illi, quem Melchisedech sacerdos observasse legitur.

Quaeres, quis sit ille ritus a Melchisedech observatus, ad cujus similitudinem Christus dictus sit sacerdos. Rursum breviter ac plane respondeo, eum esse ritum, quo panem et vinum obtulit. Huic enim ritui simillimum est, quod Christus egit in ultima coena, quando sub panis et vini speciebus corpus suum obtulit et sanguinem.

Porro sacerdotem Melchisedech panem et vinum obtulisse Deo in sacrificium, atque in ea re typum gessisse Christi sacerdotis, qui ad illius sacrificii similitudinem obtulerit in coena corpus suum et sanguinem; idque significatum esse verbis Davidicis: *Tu es sacerdos secundum ordinem Melchisedech* (quod totum haeretici, quibus abominationi est Missae sacrificium, pernegant), asseveranter et magno consensu tradunt Patres atque Ecclesiae doctores, tam Graeci, quam Latini, ut Cyprianus, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, Epiphanius, Chrysostomus, Theodoretus et alii, quos hic enumerare longum est, et non necessarium. Sententias eorum videre est apud eos, qui de controversiis scripserunt. Nos unius Cypriani martyris, antiquissimi, sanctissimique, verba adscripsisse contenti erimus. Is in epist. ad Caecilium, quae num. est 63., postquam citasset Psalmi versiculum hic allegatum: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech,* ita subjunxit: *Qui ordo utique hic est, de sacrificio illo veniens et inde descendens, quod Melchisedech sacerdos Dei summi fuit, quod panem et vinum obtulit, quod Abraham benedixit. Nam quis magis sacerdos Dei summi, quam Dominus noster Jesus Christus? qui sacrificium Deo Patri obtulit, et obtulit hoc idem, quod Melchisedech obtulerat, id est, panem et vinum, suum scilicet corpus et sanguinem.* Sic ille.

Quibus non possum non addere B. Augustini locum ex lib. 16. de civit. cap. 22., ubi recitans historiam, quae exstat Genes. 14. de victoria Abrahae, haec addit: *Tunc benedictus est a Melchisedech, qui erat sacerdos Dei excelsi, de quo in epist. ad Hebraeos multa et magna conscripta sunt. Ibi quippe primum apparuit sacrificium, quod nunc Deo a Christianis offertur toto orbe terrarum, impleturque illud, quod longe post hoc factum per Prophetam dicitur ad Christum, qui fuerat adhuc venturus in carne: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech; non*

scilicet secundum ordinem Aaron, qui ordo fuerat auferendus, illucescentibus rebus, quae illis umbris praenotabantur. Haec et alia plurima in eandem sententiam de sacerdotio Christi secundum ordinem Melchisedech passim apud antiquos Ecclesiae Patres exstare, non ignorant sectariorum magistri, cum talia legantur etiam in commentariis eorum super hanc Epistolam; sed prae superbia et erroris obstinatione contemnunt. Unde quidam eorum: Mirum est, inquit, tot veteres Ecclesiae doctores hac opinione occupatòs fuisse, ut in oblatione panis et vini insisterent. Et iterum: Unde hoc in mentem venit ecclesiasticis scriptoribus? Certe ut error errorem trahere solet, quum ipsi sacrificium in Christi coena, nullo ejus mandato, finxissent, adeoque coenam adulterassent addito sacrificio, colores postea hinc inde accersere conati sunt, quibus errorem suum fucarent. Arrisit haec panis et vini oblatio, et nullo judicio protinus arrepta est. Deinde addit: Hinc constituimus, veteres sibi finxisse sacrificium, de quo numquam Moses cogitaverat. Haec ille haeresiarches intolerabili contemptu antiquitatis.

Qua in re tamen ipsam doctrinam Catholicam, quam insectatur, non mediocriter adjuvat, dum, rei convictus evidentia, fatetur, tot veteres Ecclesiae doctores, e quibus nullum excipit, agnovisse sacrificium in coena Dominica, atque ejusdem sacrificii figuram in oblatione panis et vini, quam fecit Melchisedech. Sed finxerunt, inquit, de quo Moses numquam cogitaverat. Neque enim scribit, Melchisedech panem et vinum obtulisse Deo; sed potius Abrahae et comitibus ejus attulisse. Regium enim erat, lassos ex proelio et itinere reficere; caeterum benedictio ad munus sacerdotale pertinebat. Probare autem nititur ex textu, quia non dicitur Melchisedech obtulisse panem et vinum, sed protulisse, sicut etiam habet vulgata versio; tum quia in Hebraeo non legitur: *Erat enim sacerdos Dei altissimi,* quomodo vulgatus transtulit, quasi ratio significetur oblati sacrificii, quia erat sacerdos; sed copulative: *Et ipse sacerdos.* Addunt alii, LXX. interpretes apposito casu expressisse, cui protulerit. Sic enim habent: Protulit ipsi (scilicet Abrahae) panes et vinum; videlicet ut eum cum exercitu reversum ex proelio refocillaret; quomodo Josephus libro 1. Antiq. cap. 11. et Damascenus lib. 4. de fide orthod. cap. 14. id intellexerunt.

Hae objectiones, quoniam versamur in explicatione illius partis: *secundum ordinem Melchisedech,* nobis refellendae sunt, ac vera Scripturae intelligentia commonstranda, vel eo, quod etiam ex Catholicis nonnulli, quamvis de sacrificio coenae sentiant catholice, tamen historiam Melchisedech sacerdotis ita tractant, ut in ea nullus sacrificii Christiani typus appareat. Quod quidem ab illis fit parum catholice. Cum enim ex Scripturis certissime constet, etiam haereticorum consensu, Christum esse sacerdotem secundum ordinem Melchisedech, utique fatendum est, ipsum Melchisedech, ut sacerdotem, aliquid Deo obtulisse. Non enim aliter fingi potest Christus sacerdos secundum ordinem Melchisedech, id est, ritum ac similitudinem Melchisedech, nisi Melchisedech aliquid obtulerit, in quo Christus offerens sit ei similis.

Si dicas, Melchisedech dici sacerdotem, quod aliorum sacerdotum more boves et pecudes mactare solitus sit: primum id extra Scripturam dicitur; deinde hac ratione non Christus, qui nihil tale fecit, sed Aaron potius erat dicendus sacerdos secundum ordinem Melchisedech; imo vero uterque, tam Melchisedech, quam Aaron, sacerdos secundum ordinem Abel, qui primus legitur cruentum ex pecude sacrificium obtulisse. Ac sane Christus in cruce quidem semet ipsum obtulit sacrificium cruentum Deo; sed nulla ibi ritus similitudo cum mactatione pecudum, ut ob id dici possit sacerdos secundum ordinem alicujus sacerdotis praecedentis, qui pecudes immolasset. Restat igitur, ut oblationem Melchisedech, quaenam fuerit, accipiamus ex Scriptura, et fateamur, quod ipsa suggerit, Melchisedech

obtulisse Deo panem et vinum; et consequenter similitudinem ritus, significati per *ordinem* in versu Davidico, constituamus in eo, quod supra diximus; ut, sicut Melchisedech panem et vinum in sacrificium obtulit Deo, sic Christus sub panis et vini speciebus obtulerit Patri in coena corpus suum et sanguinem.

Sed ajunt, Christum ideo vocari sacerdotem secundum ordinem Melchisedech, quia rex est justitiae, et rex pacis, et aeternum habens sacerdotium, idque majus Levitico. Haec enim omnia de Christo fuerunt in Melchisedech praefigurata, quemadmodum ostendit Apostolus in praecedentibus. Respondeo, per haec bene quidem probari, Christum in his omnibus significatum fuisse per Melchisedech, velut per typum quendam et figuram; id quod solum propositum fuit Apostolo; non autem Christum propter haec appellatum sacerdotem secundum ordinem ac similitudinem Melchisedech; sed propter aliud, quod Apostolus ideo non putavit explicandum hoc loco, quia grande mysterium erat, et ad probandum ipsius institutum non pertinebat; sicut superius ostendimus. Etenim longe aliud est, quempiam esse figuram Christi, ut fuerunt Abel, Isaac, David, Salomon; aliud vero, secundum illius ordinem Christum esse sacerdotem. Quod de his dici non potest, quia vel non fuerunt sacerdotes, vel non tale sacrificium obtulerunt, cujus similitudo ritus conspiceretur in sacrificio Christi. At de Melchisedech secundum Scripturas utrumque novimus et confitemur; nempe eum in se ipso figuram Christi gessisse, quod etiam aliis est commune; et praeterea secundum ejus ordinem Christum esse sacerdotem, quod illi est proprium.

Ut autem nemo Catholicus dubitet, hoc modo intelligi debere, quod dicitur Christus sacerdos secundum ordinem Melchisedech, sciat, Patres Concilii Tridentini sess. 22. cap. 1. aperte docere, quod Christus, sacerdotem secundum ordinem Melchisedech se in aeternum constitutum declarans, corpus et sanguinem suum sub speciebus panis et vini Deo Patri obtulit.

His ita declaratis, superest, ut ad haereticorum objecta respondeamus. Primum fatemur, Mosen non uti vocabulo offerendi. Neque enim verbum Hebraicum significat *offerre,* sed *proferre* vel *adducere,* sicut vertit Chaldaeus interpres. Quare non dicimus, Scripturae sensum esse: *Protulit,* id est, *obtulit* Deo panem et vinum; sed protulit sive adduxit in eum usum, ut, quia sacerdos erat Dei excelsi, primum offerret Deo in sacrificium gratiarum actionis pro tam insigni victoria Abrahae concessa; et parte cremata, juxta morem pacificorum, deinde reliquum sanctificatum apponeret Abrahae et sociis ejus in epulum solenne. Erat enim consuetudo, tam apud Hebraeos, quam apud Ethnicos, ut, quae Deo sacrificata essent, epulo seu publico convivio mensis apposita consumerentur. De Hebraeis exempla sunt 1 Reg. 9. et 16., ubi Samuël hujusmodi convivium de victimis praeparasse legitur. Videatur lex Levitici 7. et Deut. 26. Ethnicos idem factitasse, non solum probant idolothyta, de quibus Act. 15. et in 1 Cor. 8. et 10. et alibi, unde est et illud Deut. 32.: *De quorum victimis comedebant adipes, et bibebant vinum libaminum;* verum etiam multa, quae apud Homerum, Virgilium, aliosque profanos auctores de conviviis ejusmodi leguntur.

Tale ergo fuit convivium, nomine panis et vini significatum, quo Melchisedech sacerdos Abraham Patriarcham excepit. Id quod etiam Clemens Alexandrinus, vetustissimus scriptor, intellexit, quum lib. 4. Strom. sub finem de Melchisedech ait: *Qui sacerdos erat Dei altissimi; qui panem et vinum sanctificatum dedit cibum, in typum Ecclesiae.* Quod et his versiculis eleganter expressit Prudentius praefatione in Psychomachiam:

Adhuc recentem caede de tanta virum
Donat sacerdos ferculis coelestibus;
Dei sacerdos, rex et idem praepotens.

Patet igitur ex his, Hebraicum verbum: *protulit* vel *adduxit,* oblationi Deo

factae prorsus nihil obstare, ut nec ea, quae Josephus et Damascenus, et si qui alii, de convivio scribunt. Non enim excludunt oblationem. Imo Damascenus etiam includit, quum addit eodem loco, mensam illam praefigurasse mensam nostram mysticam, velut et sacerdos ille Christi, veri sacerdotis, figuram et imaginem prae se tulit.

Quod vero ad LXX. translationem attinet, quamvis nec casus additus excludat oblationem prius factam Deo, tamen verius arbitror, additionem adulterinam esse. Nam et hodie multi, iique meliores codices non habent; nec apud Chrysostomum aliosque veteres, qui Genesim secundum LXX. versionem aut interpretati sunt, aut citaverunt, casus adscriptus invenitur. Jam quod objiciunt, in Hebraeo non haberi causalem particulam: *Erat enim sacerdos,* sed copulativam: non utique Hieronymus ignoravit auctor nostrae versionis, idemque citra controversiam Hebraicae linguae peritissimus. Cur igitur ita vertit? nisi quia noverat, in ea lingua frequens esse, ut copulativa conjunctio pro causali ponatur; et quod sententia clare ac diserte Latinis auribus reddi saepe non potest, nisi conjunctione *et* mutata in causalem. Sic idem Hieronymus in eodem lib. Gen. cap. 20. scripsit: *En morieris propter mulierem, quam tulisti; habet enim virum;* et cap. 30.: *Experimento didici, quia benedixerit mihi Deus.* Cum in Hebraeo sit: *Et ipsa habens virum; et benedixit mihi.* Similiter in Psalm. 59. et 107. vertit ex Hebraeo: *Da nobis auxilium in tribulatione. Vana est enim salus ab homine;* cum utrobique legatur Hebraice: *Et vana salus hominis;* quemadmodum et LXX. transtulerunt. Interdum tamen idem Hieronymus conjunctionem retinuit, ubi mutari poterat in causalem; ut Gen. 22.: *Nunc cognovi, quod timeas Dominum, et non pepercisti unigenito filio tuo propter me,* id est, quia non pepercisti. Ad eundem modum exponit Theophylactus illud Lucae 1.: *Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui,* id est, quia benedictus etc., eamque expositionem aliis etiam exemplis declarat. Cum ergo videret Hieronymus, etiam in hoc loco Genesis circumstantiam postulare sensum causalem, optime vertit: *Erat enim.* Nam nisi ratio seu causa significetur ejus, quod praecedit: *proferens panem et vinum,* non cohaerebit oratio.

Quod enim dicunt adversarii, sic orationem esse distinguendam, ut illa pars: *Et ipse sacerdos Dei excelsi,* a praecedentibus sejuncta, referatur ad id, quod sequitur: *Et benedixit ei,* videlicet tamquam sacerdos, novitium est commentum. Non enim benedixit ei praecise, quia sacerdos; siquidem et Abraham sacerdos erat, sed quia major; sicut dictum est supra, quod minus est, a meliore benedici. Sacrificium autem offerre propriissima functio est sacerdotis. Adde, quod adversariorum novitiam illam distinctionem respuunt Hebraei codices, in quibus post illa verba: *Et ipse sacerdos Dei excelsi,* habetur accentus, indicans, ibi terminari versum seu periodum; ut proinde pars ista sequentibus annecti minime debeat, sed ad superiora sit referenda. Quae quidem Hebraeorum codicum distinctio non temere perturbanda est, quod et vetus sit, et eadem inveniatur in Chaldaico textu. Sed haec plus satis pro Davidici versus explicatione. Nunc ad Apostolum revertamur.

18. *Reprobatio quidem fit praecedentis mandati.* Supra diximus, hanc partem inferri ex illo antecedente: *Si secundum similitudinem Melchisedech* etc. Verum nonnihil obstrepit Graeca conjunctio μὲν γὰρ, id est *enim,* ut Erasmus et alii verterunt; quae profecto non servit illationi. Respondere possumus, particulam γὰρ in Graeco textu adscriptam fuisse a non intelligentibus, quod existimarent, hic esse novam periodum, quae contineret probationem superioris. Quam conjecturam probabilem facit, quod nec in textu Syriaco legatur causalis particula, nec in textu Ambrosiano, nec apud alios veteres Latinos. Quamquam et ali-

ter ac facilius respondetur, τὸ γὰρ, etsi per se causale sit, additum tamen vocabulo μὲν, saepe non tam significare aliquid, quam ornare sermonem, ut promptum est ex Platone et aliis Graecis scriptoribus ostendere; ideoque vetustos interpretes Latinos et Syrum merito non habuisse ejus rationem. Simile accidit in Latina conjunctione *enimvero*. *Reprobatio*, Graece ἀθέτησις, id est abrogatio, quae scilicet opponitur legislationi, quam Graeci νομοθεσίαν vocant. Non ergo *reprobatio fit praecedentis mandati*, id est veteris legis, tamquam malae et a malo Deo profectae, sicut dixerunt Manichaei; sed abrogatio tamquam temporariae duntaxat, infirmae, inutilis et imperfectae. Quod sequentia declarant.

Propter infirmitatem ejus et inutilitatem. Abrogatur lex vetus tamquam infirma, hoc est, impotens ad justificandum hominem, juxta quod dicitur Rom. 8.: *Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus Filium suum misit, ut justificatio legis impleretur in nobis.* Quae infirmitas non solum erat legis moralis, quae praecepta, sed et caeremonialis, quae sacrificia complectitur. Id quod Apostolus tribus sequentibus capitibus ex professo docet. Item abrogatur tamquam inutilis; non quidem simpliciter et per omnia inutilis, quod absit opinari de lege a Deo lata; multae enim fuerunt legis utilitates; velut quod *per legem cognitio peccati*, Rom. 3.; quod *lex paedagogus fuerit ad Christum*, Galat. 3.; quod *per legem abundante peccato superabundavit gratia*, Rom. 5.; denique quod lex Prophetica fuerit, et Christi praefigurativa; videlicet *umbram habens futurorum bonorum*, sicut infra dicitur cap. 10. et ad Col. 1. Sed tamen inutilis fuit quoad effectum justificationis, quem nec per praecepta, nec per sacrificia praestare potuit. Hunc sensum probat, quod sequitur:

19. *Nihil enim ad perfectum adduxit lex.* Graece et Syriace: *Nihil enim perfecit lex,* id est, ad perfectionem adduxit. *Perfectionem* autem intellige veram justitiam, quae constituit hominem Deo gratum et acceptum ad vitam aeternam. Nec moveat neutrum genus *nihil,* quasi de rebus loquatur, non de personis. Sensus enim est, *nihil,* id est nullum hominem, ut patet ex tota disputatione Apostoli. Sic Christus Joan. 6.: *Omne, quod dat mihi Pater, ad me veniet.* Quod continuo de persona exponit, cum subjicit: *Et eum, qui venit ad me, non ejiciam foras.* Item cap. 12.: *Ego si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsum,* id est, omnium gentium homines. Est enim neutrum genus aptissimum ad universitatem significandam.

Introductio vero melioris spei, per quam proximamus ad Deum. Ex superiori parte repetendum est verbum: *Introductio vero fit melioris spei. Spes* alibi pro re sperata ponitur, id est pro objecto; hic vero pro causa spei posita videtur, ut sensus sit: Loco praecedentis mandati introducitur aliquid multo melius, nempe lex et sacerdotium Christi, spem nobis certissimam faciens appropinquandi ad Deum per veram justitiam. Finitur in hac parte periodus, cujus initium erat ab illis verbis: *Si secundum similitudinem Melchisedech.* Quo magis autem tota sententia dilucida fiat, et vis argumentationis Apostolicae perspiciatur, praeter illam partem: *Contestatur enim* etc., de qua superius monui, etiam istam proximam: *Nihil enim ad perfectum adduxit lex,* convenit includi parenthesi.

Est igitur haec argumentatio: *Secundum ordinem Melchisedech surgit alius sacerdos, qui non secundum legem mandati carnalis factus est, sed secundum virtutem vitae insolubilis; ergo reprobatio fit praecedentis mandati, introductio vero melioris spei.* Ubi vides id, quod B. Thomas observavit, antecedens duabus partibus constare, quae antithesim inter se habeant; similiter et consequens, ita ut prior pars consequentis respondeat priori parti antecedentis, et posterior posteriori. Nam ex eo, quod surgat novus sacerdos, qui non secundum legem mandati carnalis factus sit, sequitur illius legis abolitio. Et ex eo, quod factus sit

secundum virtutem vitae insolubilis, sequitur introductio melioris spei. Aliorum versiones et expositiones hic non commemoro. Plerique enim, decepti obscuritate sententiae, quam et prolixitas et interpositae probationes pariebant, totam periodum inepte dissolverunt in partes, et contortis suis interpretationibus vim textui fecerunt. Quod nominatim observare est in Erasmiana versione, quam alii quidam incaute secuti sunt.

20. *Et quantum est non sine jurejurando.* Alia nunc ratione probat, novum testamentum vetere praestantius esse, et proinde hoc abrogandum, ut illud succedat. Nec refert, an legem nominet, an testamentum. Conjuncta sunt enim haec duo et inseparabilia, ut altero nominato, alterum intelligatur. Lex enim non sine foedere seu testamento sancitur. Sumpta est haec ratio a jurejurando, quo interposito Christus novi testamenti sponsor factus est, uti statim ex eodem versu Davidico probat. Quod ad syntaxin attinet, haec pars prorsus separanda est a praecedente; secus, quam facit Erasmus, qui eam superiori sententiae connectit, addens quaedam et mutans pro arbitrio, praeter auctoris mentem. Ubi rursus obscuritatem Erasmo et aliis fecit subsequens parenthesis haud animadversa, post quam argumentatio hic inchoata absolvitur in illis verbis: *In tantum melioris* etc. Quemadmodum bene a B. Thoma fuit observatum. Respondent enim sibi mutuo in Graeco καθ' ὅσον, *in quantum,* et κατὰ τοσοῦτον, *in tantum,* ut ad intelligentiam clarius hoc loco vertendum fuerit: *Et in quantum non sine jurejurando;* idque sine verbo: *est,* quod in Graeco non habetur, nec quidem subauditur. Supplenda est enim ex antegressis sententia, hoc modo: *Et in quantum non sine jurejurando factus est sacerdos.* Quod supplementum etiam manifeste suggerit parenthesis, quae tota subjungitur ad hujus partis declarationem:

Alii quidem sine jurejurando sacerdotes facti sunt Graece οἱ μὲν γὰρ, *nam illi quidem.* Hanc enim expositionem conjunctionis, de qua supra, locus non postulat. Significantur sacerdotes Levitici, de quibus nusquam legitur, quod Deo jurante sacerdotes facti sunt. Hic video, quid objici possit, illud nimirum ex veteri testamento sumptum, quod canit Ecclesia de confessore Pontifice: *Ecce sacerdos magnus* etc. *Ideo jurejurando fecit illum Dominus crescere in plebem suam.* Sed respondeo, ea nusquam scripta esse de Aarone aut quopiam ejus successore; sed sumpta esse ex Ecclesiastici cap. 44., ubi de Abraham Patriarcha dicitur: *Ideo jurejurando dedit illi gloriam* (alias *semen*) *in gente sua, crescere illum, quasi terrae cumulum* etc. Quae verba, sicut et alia quaedam ejusdem loci, nonnullis mutatis, Ecclesia accommodat ad Pontifices novi testamenti.

Hic autem cum jurejurando, per eum, qui dixit ad illum. Hic autem, id est Christus, sacerdos factus est cum jurejurando ejus, qui eum sacerdotem fecit, videlicet Dei Patris; *qui dixit,* vel, ut in Graeco, *dicit ad eum: Juravit Dominus, et non poenitebit eum: Tu es sacerdos in aeterum.* Graeci et Syri codices addunt: *secundum ordinem Melchisedech.* Sed quoniam ad id, quod nunc agit Apostolus, ea pars nihil confert, temere a quopiam adjecta videri potest. Porro non sentit Apostolus, totum versum, quem hic citat: *Juravit Dominus* etc., esse verba Dei Patris ad Christum; tantum enim illa pars: *Tu es sacerdos in aeternum,* ex persona Patris dicitur. Verba autem praecedentia: *Juravit Dominus, et non poenitebit eum,* sunt Prophetae, testificantis, Deum Patrem cum jurejurando Filium constituisse sacerdotem, quando ei dixit: *Tu es sacerdos in aeternum.* Unde sensus horum verborum Apostoli hoc pacto reddi potest: *Per eum, qui dixit ad illum: Tu es sacerdos in aeternum.* Hoc enim cum jurejurando dictum esse, docet hemistychium praecedens: *Juravit Dominus* etc.

Quaeritur, quando factum fuerit, quod eo versu Propheta factum affirmat, id est quando Deus hoc juraverit. Nam id a

Propheta non est expressum. Respondeo, jusjurandum hoc non aliud videri, quam perpetuum et omnibus modis irrevocabile Dei decretum, quo Christum voluit esse sacerdotem. Ad quod significandum etiam addidit: *Et non poenitebit eum*, id est numquam illud more poenitentis retractabit. Quia vero non tale fuit decretum, quo Aaron a Deo sacerdos est constitutus, ideo dicitur ille cum suis posteris sine jurejurando factus sacerdos. Quamvis autem Christus non fuerit sacerdos, imo nec Christus ante incarnationem, decretum tamen illud, juramenti nomine significatum, fuit ab aeterno. Huc usque parenthesis. Nunc sequitur reditio ad propositionem factam v. 20.

22. *In tantum melioris testamenti sponsor factus est Jesus.* Dicitur *Jesus novi testamenti sponsor*, seu fidejussor, id est exponente Theophylacto, *mediator*, siquidem ipse Apostolus infra, cap. 8. 9. et 12., Christum novi testamenti *mediatorem* appellat, eo nimirum sensu, quia Christus, tamquam sacerdos inter homines et Deum medius suo ipsius sanguine, quem fudit in ara crucis, foedus hoc novum sanxit et confirmavit. Est autem haec Apostoli argumentatio: Christus cum jurejurando constitutus est a Deo sacerdos; Levitici sine jurejurando; ergo novum testamentum, cujus sponsor ac mediator est Christus, melius est atque praestantius vetere, cujus ministri fuerunt Levitici sacerdotes; et per consequens, hoc superveniente, illud cum sua lege est abrogandum. Valet collectio, quia juramentum adhiberi non solet, nisi ad ea, quae majoris sunt momenti, quaeque volumus omnino rata et firma esse atque perpetua. De vocabulo *testamenti*, quid significet, et cur introductum pro foedere seu pacto significando, dicemus infra in exposit. cap. 8. et 9. Unde etiam intelligetur, non recte quosdam Latinos interpretes in hac Epistola pro *testamento* substituere: *foedus*, cum vox Graeca διαθήκη proprie *testamentum* significet, atque hoc significatum urgeat ipse Apostolus cap. 9.

23. *Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes.* Graece: *Et illi quidem.* Quod de testamento docuit ex illa parte versus Davidici: *Juravit Dominus*, id nunc docet de sacerdotio ex ea parte: *in aeternum*, videlicet sacerdotium Christi praestantius esse Levitico. Tametsi hanc rationem jam ante attigerat, ubi dixit: *Qui non secundum legem mandati carnalis factus est, sed secundum virtutem vitae insolubilis. Contestatur enim* etc. Verum plenius idem nunc explicat, ut alia quaedam opportune subjungat: *Idcirco quod morte prohiberentur permanere.* Levitici sacerdotes, inquit, etiam summi, plures facti sunt, alius post alium, quia mortales erant, et morte finiebatur cujusque sacerdotium. Nam Aaroni in sacerdotio successit Eleazar, et Eleazaro Phinees, et ita deinceps.

24. *Hic autem, eo quod maneat in aeternum, sempiternum habet sacerdotium.* Quum dicit: *eo quod maneat in aeternum*, respicit ad illud superius citatum: *Tu es sacerdos in aeternum.* Unde apparet, supplendam esse sententiam: *Hic autem, eo quod maneat sacerdos in aeternum* etc. Ac ne quis dicat, fore hoc modo petitionem principii in hac Apostoli argumentatione, sciat pro isto: *sempiternum*, Graece esse ἀπαράβατον, quasi dicas: *intransibile*, id est quod ad alium transire non potest; seu *insuccessivum*, scilicet quod successione non transfertur, sicut contingebat sacerdotio Levitico. Syrus interpres vertit: *sacerdotium ejus non praeterit*, aut non transit. Igitur Apostolus sic ratiocinatur: Aeternum praestantius est eo, quod subinde transfertur; atqui Christi sacerdotium, Davide teste, aeternum est, Leviticum autem translatitium, ut probat Pontificum mors et successio; ergo sacerdotium Christi praestantius est Levitico. Rem pulchre declarat B. Thomas ex naturalibus, in quibus corruptibilium fit multiplicatio sub eadem specie, non autem incorruptibilium. Unde non est, nisi unus sol, una luna etc.

Verum dicet aliquis, etiam Christum

mortuum esse, et proinde finitum morte ejus sacerdotium. Respondeo, non ita mortuus est, ut sacerdotium ejus ad alios transiret, quemadmodum fiebat in sacerdotibus veteris testamenti; sed ut, paulo post ipse unus et idem ad vitam resuscitatus, maneret sacerdos in aeternum; nec id solum ratione personae, verum etiam officii et effectus; sicut declaratum est supra.

Sed objicit haereticus: Si Christus idem perpetuo manet sacerdos, et si perpetuum habet sacerdotium, igitur vicarios vel successores in sacerdotio non habet. Respondeo, Ecclesiam Christi nullos agnoscere Christi successores in sacerdotio seu Pontificatu. Nam successor is dicitur, qui in alicujus defuncti, id est amoti vel abeuntis, aut certe demortui locum, officium, potestatem surrogatus est. At Christus sacerdotio numquam defungitur; manet enim sacerdos in aeternum. Successorem igitur non habet. Nec ita quisquam Catholicus loquitur, si bene et circumspecte loqui velit. Caeterum vicarios ejus ac ministros, tum in dispensandis sacramentis, tum in reliquo officio sacerdotali, agnoscimus, Apostolo dicente: *Sic nos existimet homo ut ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei,* 1 Cor. 4. Per hos igitur Christus, qui semel obtulit semet ipsum in cruce, offert adhuc quotidie in Ecclesia, pro ejusdem sacrificii commemoratione, corpus suum et sanguinem; sicut et per eos verbum praedicationis et sacramenta fidelibus erogat. Quare sacerdotium Christi permanens ac perpetuum non excludit alios sacerdotes, modo subordinatos. Si enim Deus, aeternus ac supremus judex, habet suos vicarios ac ministros judices, id est per quos Dei judicium exerceatur in terris, sicut dicitur Deut. 1. et 2 Par. 19., cur non et Christus, aeternus atque primarius sacerdos ac Pontifex noster, postquam receptus est in coelum, habeat vicarios suos sacerdotes, per quos visibile sacrificium ab ipso institutum offeratur in Ecclesia militante super terram?

Est autem obiter observandum hoc loco divinum Apostoli studium in scrutandis et excutiendis Scripturis. Nam in uno versu Davidico: *Juravit Dominus et non poenitebit eum: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech,* quinque partes, velut instituto suo servientes, expendit. Primum: *Melchisedech;* deinde illud: *Tu es,* videlicet dictum ad Christum de tribu Juda; tertio: *Sacerdos;* quarto: *Juravit;* quinto: *In aeternum.* Quibus et sextum addere potuit: *secundum ordinem,* nisi hanc partem, ob rationes superius allatas, indiscussam relinquere maluisset. Ex qua re discimus Scripturae sacrae mirabilem in sensibus ac mysteriis foecunditatem, nec umquam deesse, quod eruatur, modo non desit scrutator idoneus.

25. *Unde et salvare in perpetuum potest accedentes per semet ipsum ad Deum.* Multi vetusti, et probatae fidei codices legunt: *accedentes,* quibus adstipulantur Graeca cum suis commentatoribus. Neque enim in Graeco tam facilis est unius in alterum mutatio, quam in Latino, videlicet propter articulum praepositum. Graecis etiam Syra consonant; denique sensum haec lectio facit augustiorem, ut merito eam pro germana receperit editio Clementina. Sciendum quoque, pro eo, quod nos habemus: *in perpetuum,* Graece legi: εἰς τὸ παντελὲς, quod Erasmus et Hentenius vertunt: *ad plenum,* Stapulensis: *ad perfectum.* Id enim proprie Graeca significant. Tametsi Syrus quoque interpres vertit: *in aeternum.* Usus est eadem voce Lucas Evangelii sui cap. 13., ubi tam vulgatus interpres, quam Erasmus verterunt: *omnino. Nec omnino,* inquiunt, *poterat sursum respicere,* sive *erigere caput.* Graeci commentatores locum hunc de perfecta salute exponunt, nominatim Theodoretus. Nam quod Chrysostomus, et eum secuti Theophylactus et Oecumenius vocem Graecam sic interpretantur: *non ad tempus tantum, sed etiam in futura vita,* expositio est perfectae salutis.

Atque eo modo etiam accipiendum,

quod noster interpres et Syrus verterunt: *in perpetuum* aut *in aeternum.* Non enim erit perfecta salus, si non in perpetuum extendatur. Declarat enim Apostolus hac parte, et e proximo colligit fructum aeterni sacerdotii Christi, tamquam dicat: Si Christus aeternum habet sacerdotium, potest igitur ad perfectam et aeternam salutem adducere eos, qui per ipsum, ut mediatorem, accedunt ad Deum. Hic sensus partem: *in perpetuum,* jungit cum verbo: *salvare.* Quod si jungatur cum verbo: *potest,* sicut in loco Evangelii jam citato fecit interpres, etiam sic sensus erit non incommodus, scilicet Christum, eo quod maneat in aeternum, et sempiternum habeat sacerdotium, non tantum potuisse, quando mortalis erat, verum etiam nunc, et continuo posse salvare per ipsum accedentes ad Deum, ut qui *semper vivat* (sicut sequitur) *ad interpellandum pro nobis.*

Abutuntur hujus loci testimonio sectarii ad oppugnandam Sanctorum intercessionem. Nam si Christus potest accedentes per ipsum ad Deum perfecte salvare, quid opus est, ajunt, aliis intercessoribus, per quos ad Deum adducamur? Quibus responsum sit, Christum haud dubie posse et velle ad perfectam salutem adducere eos, qui per ipsum ad Deum accedunt, si tamen accedant legitime. Quod quidem faciunt, si ipsi etiam pro se orent, ac praeterea alios etiam comprecatores adhibeant, sive viventes adhuc in hoc saeculo, sive jam defunctos et cum Christo regnantes. Nam alios aliorum precibus apud Deum adjuvari, universa Scriptura clamat. Hoc autem uni mediatori Christo adeo non derogat, ut vis omnis et valor talium orationum ad meritum Christi mediatoris sint referenda, id quod apertissime profitetur Ecclesia Catholica, quum orationes suas omnes ita concludit: *Per Christum Dominum nostrum.*

Semper vivens ad interpellandum pro nobis. Graece et Syriace: *pro eis.* Quod et in Latinis manuscriptis legitur non paucis. Respondet ea lectio praecedenti verbo numeri pluralis: *accedentes.* Addit Apostolus hanc partem, ut explicet consequentiam superioris argumenti. Nam ex aeterno Christi sacerdotio propterea recte sequitur, eum in perpetuum salvare posse, quia non otiosum gerit sacerdotium. Est enim sacerdos semper vivens, ut semper agat sacerdotis officium, id est semper pro nobis apud Deum interpellet.

Objiciet aliquis, id ipsum dici posse de sacerdotibus Leviticis. Nam Jeremias et Onias sacerdotes fuere, de quibus jam dudum mortuis scribitur 2 Mach. 15., eos assidue multumque orare pro populo Judaeorum et civitate sancta. Respondeo, eos non orasse ut sacerdotes, sed ut sanctos homines, seu potius ut sanctorum hominum animas, absque respectu sacerdotii, quod aliquando gesserant, aut sacrificii, quod obtulerant. Christus vero permanens sacerdos in perpetuum, ab officio sacerdotali numquam desistit. Nam et interpellat pro nobis ut sacerdos, et se ipsum, ut hostiam semel in ara crucis oblatam, exhibet Patri; et adhuc quotidie se ipsum offert et sacrificat in altari per ministros et vicarios suos, sacerdotes, sicut declaratum est supra.

Sed quomodo Christus adhuc pro nobis interpellet Patrem, cui Pater omnia dedit in manus, cum praesertim humilitas orantis non deceat gloriam regnantis, quaeri potest. Ad quod B. Thomas in commentario respondet, Christum pro nobis interpellare, tum quia adsumptam pro nobis humanitatem Patri repraesentat, tum quia sanctissimae animae suae desiderium, quod pro salute nostra habuit, exprimit. Simili modo Gregorius hanc Christi interpellationem interpretatur lib. 1. moral. cap. 24. et lib. 22. cap. 13., necnon alii Patres; adeo ut Rupertus lib. 9. de divinis officiis, cap. 3., dicat, interpellationem illam omnium doctorum vera assertione non summissam esse postulationem, sed ejus passionis, quae semel suscepta, semel pro nobis in sacrificium oblata est, aeternam commemorationem. Quin Apostolus ipse cap. 9. hujus epist. ita se ipsum exponere videtur, dum ait: *Jesum introiisse in coelum, ut appareat*

nunc vultui Dei pro nobis, id est ut se ipsum, hominem pro nobis passum, Deo sistat ac repraesentet.

Num igitur haec veram et proprie dictam Christi pro nobis orationem excludunt? Minime. Etenim si Christus etiamnum advocatus est noster, et mediator, 1 Joan. 2. et 1 Tim. 2., vere igitur adhuc orat et intercedit pro nobis. Hoc enim proprium est munus advocati et mediatoris. Deinde id satis per se probat Graecum verbum ἐντυγχάνειν, pro quo interpres hoc loco et Rom. 8. vertit: *interpellare.* Significat enim interpellationem, quae fit cum oratione seu postulatione, quemadmodum ex aliis Scripturae locis facile est ostendere. Quod et Augustinus perspicue docet in epist. 59. ad Paul. q. 5., affirmans, apud Apostolum *interpellare* positum esse pro eo, quod est *postulare.* Quare si Christus, quod negari non potest, proprie interpellat: utique proprie orat, sive sola mente id faciat, sive etiam voce conceptum mentis efformet atque exprimat. Quod sentire videtur B. Thomas, quum dicit, Christum animae suae sanctissimae desiderium, quod pro salute nostra habuit, exprimere. Nam interni desiderii expressio potissimum fit voce.

Nec vero quidquam horum infitiantur, qui interpellationem exponunt per humanitatis repraesentationem. Haec enim repraesentatio, cum adjunctum habeat nostrae salutis desiderium, sine oratione, saltem interna, non consistit. Quod si qui veterum negant, Christum nunc pro nobis orare, id de supplici ac summissa, ut Rupertus loquitur, oratione est accipiendum. Non enim Christo jam in gloriam Patris assumpto convenit illa supplicandi humilitas, qua usus est in diebus carnis suae mortalis, sicut dictum est supra cap. 5.

Sed nec obstat ejus orationi, quod Pater omnia dedit ei in manus. Sequeretur enim, nec in carne mortali positum orare debuisse. Nam de Christo adhuc mortali dictum illud esse, constat non semel, sed saepius, ut Matth. 11., Joan. 3. et 13. Cur autem non sequatur, Ambrosius docet lib. 5. in Lucam super illud cap. 6.: *Exiit in montem orare. Nam etsi,* inquit, *posuerit omnia Pater in potestate Filii, Filius tamen, ut formam hominis impleret, obsecrandum Patrem putat esse pro nobis, quia advocatus est noster.* Orat igitur pro nobis ut homo, sacerdos, advocatus, qui cum Patre omnia potest, et omnia praestat, ut Deus. De hac quaestione nonnulla etiam diximus ad locum similem Rom. 8.

26. *Talis enim decebat, ut nobis esset Pontifex.* Ostendit, solum Jesum Christum fuisse, in quem convenirent qualitates ejus Pontificis, qui nos per se, ac propria sua oblatione Deo Patri reconciliatos, et in perpetuum salvos redderet. Quare quod ait: *decebat,* non sic accipiendum, quasi per alium potuerit idem illud officium praestari, tametsi minus decenter; sed quia per neminem alium omnino potuit. Non enim id, quod decet, ab eo, quod oportet, distinguere voluit Apostolus.

Sanctus, innocens, impollutus. Sanctus, Graece ὅσιος. Quo nomine, tam in sacris literis, quam profanis, significatur is, qui ob vitae puritatem aptus est ad divina. Qui pro *sancto* verterunt: *pium,* vim Graeci vocabuli non sunt assecuti. *Innocens,* Graece ἄκακος, hoc est expers malitiae seu peccati. Nam uno verbo dixit, quod Petrus pluribus 1 Epist. 2.: *Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus.* Alibi quidem interdum ἄκακος dicitur, qui ob simplicitatem animi expositus est fraudibus malorum, ut Rom. ult.: *Per dulces sermones et benedictiones seducunt corda innocentium.* Sed ea significatio minime quadrat huic loco. Denique *impollutum* vocat, id est nulla peccati sorde coinquinatum. Igitur haec tria: *sanctus, innocens, impollutus,* ratione magis, quam re differunt; quemadmodum et id, quod sequitur:

Segregatus a peccatoribus. Non ita segregatus a peccatoribus, ut aliquando fuerit unus ex illis; qui sensus impius

est; sed nec eo sensu, quod cum peccatoribus olim conversatus, nunc eorum consuetudini subtractus sit. Quod etsi verum, non tamen ab Apostolo significatum est. Sed *segregatum* dixit *a peccatoribus*, hoc est, ab eorum moribus et vita longissime distantem, ac nihil cum illis habentem commune. Nam certe alioqui ineptus foret, qui se propitiatorem pro peccatoribus interponeret. Probat hic locus, nullum purum hominem fuisse idoneum, cujus oblatione genus humanum Deo reconciliaretur; nullus enim purus a peccato. Quamquam Apostolus id proprie agit, ut ab hujus muneris dignitate Leviticos sacerdotes excludat, uti mox patebit. Verum iis exclusis, etiam reliqui homines excluduntur.

Et excelsior coelis factus. Hoc est: Qui penetravit omnes coelos usque ad summum; qui secundum naturam assumptam supremum in rebus obtinet locum. Ex consequenti vult intelligi, Christum esse omni creatura, etiam angelica, superiorem. Unde, cum dicat, talem oportere nobis esse Pontificem, simul innuit, nec per angelos potuisse genus humanum propitiari Deo. Cur ex hac parte non sequatur id, quod quidam sunt imaginati, Christum elevatum esse supra convexa coelorum, diximus in explicatione similium locorum Eph. 3. et hujus Epist. cap. 4. Nec longe petenda probatio, cum paulo inferius in cap. sequenti legamus, Christum *consedisse in dextera sedis magnitudinis in coelis;* non extra aut supra coelos.

27. *Qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes.* Graece: ἀρχιερεῖς, *Pontifices, summi sacerdotes.* Intelligit Pontifices Aaronicos, atque ex comparatione non solum docet, Christum iis esse majorem, sed etiam officium oblationis placatoriae, quod Christus egit, prorsus ab illis agi non potuisse.

Prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi. Pro suis delictis, Graece: *pro propriis peccatis.* Praeceptum fuisse Pontifici, ut prius pro suis, deinde pro populi peccatis hostias offerret, vitulum quidem pro se, hircum autem pro populo, legitur Levit. 9. et 16. Quod praeceptum nihil ad Christum Pontificem, in quo nullum fuit peccatum; sicut jam declaratum est. Rursus de quotidianis sacerdotum Leviticorum sacrificiis praeceptum exstat Num. 28. Sed nec illud ad Christum sacerdotem pertinere, jam docet:

Hoc enim fecit semel, se ipsum offerendo. Ambigua distinctio non minus in Graeco, quam in Latino: *fecit semel;* an: *semel se ipsum offerendo.* Priorem elegerunt Erasmus et Hentenius, dum ita verterunt: *Hoc enim fecit semel, cum semet ipsum obtulit.* Eadem est distinctio Syri interpretis. Sic enim habet: *Hoc enim fecit uno tempore* in se ipso oblato. Caeterum Patres Tridentini sess. 22. cap. 1. posteriorem malle videntur, quum, ad hunc Apostoli locum respicientes, dicunt, Christum Dominum semel se ipsum in ara crucis Deo Patri obtulisse. Similiter infra dicitur cap. 9.: *Sic et Christus semel pro peccatis mortuus est.* Veruntamen utrovis modo distinxeris, idem sensus tandem resultat. Pronomen *hoc* non totum refert, quod praecessit; sed illud solum: *offerre pro peccatis populi.* Nam quomodo *pro suis,* quae non habuit? Itaque duo sunt, quae Apostolus urget in hoc discrimine Christi et sacerdotum Leviticorum: primum, quod non pro suis, sed tantum pro populi peccatis offerat Christus; alterum, quod semel, non quotidie. Tertium discrimen innuitur, quum dicit, illos offerre hostias, scilicet pecudum, Christum offerre se ipsum.

Hic litem Catholicis movent sectarii. Nam si Christus semel tantum pro peccatis nostris semet ipsum obtulit, neque igitur, inquiunt, obtulit in coena, neque quotidie offert per manus sacerdotum in missae sacrificio. Breviter respondeo, sermonem hic esse de oblatione, quae per se sit efficax ad tollenda peccata; cujusmodi sola est cruenta Christi oblatio in cruce. Sicut autem sacramenta novae legis ad hoc sunt instituta, ut per ea virtus sacrificii crucis ad nos derivetur: ita

quoque de quotidiano missae sacrificio, quod Christus in ultima coena instituit, existimandum est, nempe salutarem virtutem sacrificii in cruce peracti per hoc incruentum et commemorativum sacrificium quotidie nobis applicari in remissionem peccatorum, quae a nobis quotidie committuntur, quemadmodum id optime declarat Synodus Tridentina loco supra citato. Verum hujus rei pleniorem explicationem servamus in cap. 9. et 10.

28. *Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes. Constituit*, praesentis temporis est, καθίστησιν. *Sacerdotes*, iterum Graece: *Pontifices.* Explicat necessitatem, de qua dixerat, sacerdotibus esse necesse, ut prius pro suis dilictis hostias offerant. Lex enim non praecipit, in sacerdotes seu Pontifices assumi homines a peccatis immunes; nam tales nec invenit, nec facit. Unde cogebatur admittere *homines infirmitatem habentes*, id est peccatis obnoxios. Constat enim ex praecedentibus, *infirmitatem* intelligi moralem, qua nimirum fit, ut quis saepe labatur in peccatum, atque adeo peccatis carere non possit; sicut et accipitur supra cap. 5., ubi dixit, *Pontificem ex hominibus assumi, qui condolere possit iis, qui ignorant et errant; quoniam et ipse circumdatus sit infirmitate, ideoque etiam pro suis peccatis offerre debeat.* Hanc *infirmitatis* acceptionem postulat etiam antithesis inter sacerdotes legis et Christum. Nam quod ad infirmitatem attinet corporalium defectuum, *Christus ex infirmitate crucifixus est*, 2 Cor. 13. Infirmitas autem hoc loco significata prorsus a Christo removenda est.

Sermo autem jurisjurandi, qui post legem est, Filium in aeternum perfectum. Supple: *constituit Pontificem.* Graecus articulus τῆς, quem relativo noster interpres expressit, manifeste pertinet ad genitivum *jurisjurandi*, ut vertendum fuerit: *Sermo autem jurisjurandi, quod post legem est*, vel potius: *fuit. Sermonem jurisjurandi* intelligit verbum seu decretum Dei significatum illo versu Psalmi: *Juravit Dominus, et non poenitebit eum: Tu es sacerdos in aeternum* etc. Fuit autem hoc a Psalmista dictum multo post legem latam, ut significaretur legale sacerdotium, tamquam imperfectum, alio meliore superveniente cassandum. Leges enim priores posterioribus abrogantur, iis maxime, quae clausulas habent efficaciores, cujusmodi hic est jusjurandum.

Minus recte se habet, quod Erasmus et alii quidam, textum Ambrosianum secuti, verterunt: *supra legem.* Id enim Graeca praepositione μετὰ perraro significatur; nec facile reperias exemplum in sacris literis. Epitheton Filio additum: *in aeternum perfectum*, sive *consummatum*, docet, Filio adesse omnes illas perfectiones, quae in Pontifice Levitico desiderabantur; ac proinde etiam illam, de qua proxime, quod expers sit peccati. Quare Graeci hanc partem ita exponunt: Qui non nunc solum impeccabilis sit, sed talis semper futurus. Verum magis placet aliorum generalis expositio, sub qua Graecorum etiam sensus comprehenditur; haec nimirum: Qui non solum ab initio sanctus, innocens, et impollutus fuerit, atque a peccatoribus segregatus, sed et postea, devicta morte, sublatus in coelos, atque excelsior coelis factus, omnimodam semperque mansuram adeptus sit perfectionem. Hinc collige, Christum, etiam immortalem, et in sublimi coelo regnantem adhuc esse Pontificem nostrum ac Pontificis munus obire. Nam alioqui non consisteret antithesis, quam inter Leviticos Pontifices et Christum hac extrema parte facit Apostolus. Sed quod munus obit? Interpellat pro nobis, et quodammodo se ipsum offert Deo Patri; sicut in superioribus dictum est. De quo et infra dicetur.

CAPUT OCTAVUM.

Capitulum autem super ea, quae dicuntur[1]): Talem habemus Pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in coelis[2]), 2. sanctorum minister[3]) et tabernaculi veri[4]), quod fixit Dominus[5]), et non homo. 3. Omnis enim pontifex ad offerendum munera et hostias[6]) constituitur; unde necesse est, et hunc habere aliquid, quod offerat[7]); 4. si ergo esset super terram, nec esset sacerdos, cum essent[8]), qui offerrent secundum legem munera[9]), 5. qui exemplari[10]) et umbrae deserviunt coelestium. Sicut responsum est Mosi, cum consummaret tabernaculum[11]): Vide (inquit), omnia facito secundum exemplar, quod tibi ostensum est in monte. 6. Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto et melioris testamenti mediator est[12]), quod in melioribus repromissionibus sancitum est. 7. Nam si illud prius culpa vacasset, non utique secundi locus inquireretur. 8. Vituperans enim eos, dicit[13]): Ecce, dies venient, dicit Dominus, et consummabo super domum Israël et super domum Juda testamentum novum, 9. non secundum testamentum, quod feci patribus eorum[14]), in die, qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Aegypti, quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus; 10. quia hoc est testamentum, quod disponam domui Israël post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in mentem eorum[15]), et in corde eorum superscribam eas; et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum; 11. et non docebit unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum; quoniam omnes scient me[16]) a minore usque ad majorem eorum; 12. quia propitius ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum jam non memorabor[17]). 13. Dicendo autem, novum, veteravit prius. Quod autem antiquatur et senescit, prope interitum est.

SUMMARIUM CAPITIS OCTAVI.

Ostendit, Christum esse verum, non typicum Pontificem, et novi testamenti mediatorem, reprobato et antiquato vetere propter imperfectionem.

1. *Capitulum autem super ea, quae dicuntur.* Graeca vox κεφάλαιον, quam interpres *capitulum* vertit, ex usu Graecae linguae magis significat id, quod Latine *caput* et *summam* rei vocamus. Unde verbum κεφαλαιοῦν, in summam colligere,

---

1) Cap. 7. 2) Cap. 4, 14. 7, 26. 3) Cap. 9, 12. 4) Cap. 9, 11. Apoc. 21, 3. 5) Cap. 11, 10. 16. 6) Cap. 5, 1. 7) Cap. 9, 7. 12, 14. Eph. 5, 2. 8) Vers. 5. 7, 27. 10, 3. 38. 9) Cap. 7, 19. 13, 6. 10) Vers. 4. 10. Col. 2, 17. 11) 2 Mos. 19, 5. 12) Vers. 7. 8. 10. 13. 7, 22. 12, 24. 2 Cor. 3, 6. 13) Cap. 10, 16. Jerem. 31, 31. 14) 2 Mos. 19, 5. 15) Jerem. 31, 31. 34. Jes. 54, 13. 16) Jerem. 9, 24. 17) Jerem. 31, 34. Rom. 11, 27. Hebr. 10, 3.

multa paucis dicere. Quo verbo usus est Graecus auctor Ecclesiast. 32., ubi nos Latine habemus: *Habeat caput responsum tuum.* Nam Graece est: κεφαλαίωσον λόγον, quasi dicat, capitula sermonem, id est in caput et summam collige. Unde sequitur: *In paucis multa,* id est multa paucis comprehende. Hujus quoque verbi compositum est ἀνακεφαλαιοῦν, id est *recapitulare,* multa, quae dixeris, summatim repetere; item multa ac diversa ad unum caput revocare. In qua significatione usus est eo verbo Paulus Ephes. 1., ubi nos legimus: *instaurare;* sicut ibi declaratum est. Sensus: Haec summa est eorum, quae fusius a nobis hactenus dicta sunt de praecellentia sacerdotii Christi supra Leviticum, videlicet a capite quinto. Chrysostomus, et post eum Theophylactus, maluut, significari id, quod praecipuum est, et cardo rei; nam et ea significatio est Graeci vocabuli. Sed hoc eodem recidit. Qui enim orationem colligit in summam, ea solum repetit, quae praecipua sunt. Ad utrumque sensum patet, quod Erasmus vertit: *Caeterum eorum, quae dicimus, illud est caput;* nempe quod sequitur:

Talem habemus pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in coelis. Caput et summa dictorum est, inquit, quod *talem,* id est tantae dignitatis et excellentiae *pontificem habemus, qui sedeat ad dexteram solii majestatis divinae in coelo.* Haec enim longe sunt supra dignitatem pontificis Levitici, ministrantis in tabernaculo. Respicit Apostolus ad Psalmum Davidicum; in quo ad unum et eundem haec dicuntur: *Sede a dextris meis,* et: *Tu es sacerdos in aeternum.* Quid sit ad dexteram Dei sedere, satis explicatum est ad illud cap. 1.: *Sedet ad dexteram majestatis in excelsis.* Ubi etiam admonuimus, interpretem variasse vocabula: *sedet, consedit; majestatis, magnitudinis;* cum in Graeco sint eadem.

2. *Sanctorum minister, et tabernaculi veri.* Tam Graecis, quam Latinis, ambiguus est genitivus *sanctorum* ad *sanctos* et ad *sancta.* Unde refert Theophylactus, nonnullos interpretari Christum ministrum sanctorum, id est hominum ab ipso sanctificatorum. Quam expositionem Oecumenius et Cajetanus postea secuti sunt. Sed absque dubio melius est ac germanius, ut neutrum genus accipiatur, id est sancta, vel geminato nomine, Sancta sanctorum, de quibus in sequentibus cap. 9. et 10. frequens est mentio. Syrus interpres *domum sanctam* vocat. Liquet id ipsum ex adjuncto vocabulo *tabernaculi.* Vult enim Apostolus per *tabernaculum* et *sancta* rem eandem intelligi, quemadmodum ex iis, quae sequenti capite dicentur, amplius patebit. Nimirum allegorice respicit ad tabernaculum secundum, non ad primum. De quibus cap. seq. Jam quod addit: *veri,* non minus ad *sancta,* quam ad *tabernaculum* referri debet. Intelligit autem sancta vera, et tabernaculum verum, non quae falsis opponuntur, sed quae figurativis et umbraticis; secundum quod veritas opponitur figurae. *Umbram enim habebat lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum;* ut dicitur infra cap. 10.

Sed quaeritur, quae sint haec sancta vera, seu tabernaculum verum, quorum minister est Christus. Quidam intelligunt Ecclesiam militantem in terris; eo quod non appareat, quomodo Christus nunc sit minister salutis eorum, qui perducti sunt ad salutem, et regnant in coelo. Sunt etiam, qui tabernaculum verum interpretentur corpus Christi, propter id, quod sequenti cap. dicitur Christus *per tabernaculum non manufactum introiisse semel in sancta,* et quod cap. 10. citatur ex Psalmo: *Corpus autem aptasti mihi.* Sed de horum testimoniorum intellectu videbimus suo loco. Illud nunc dicimus, ex Apostoli sententia per *tabernaculum* et *sancta* coelum significari. Primum quia proxime dixerat: *in coelis.* Igitur addendo: *sanctorum minister* etc., ad coelum respicit, quasi dicat: Pontifex noster Christus consedit in coelis, utpote sanctorum coelestium minister. Deinde

postulat hoc auctoris disputatio de primo et secundo tabernaculo in capite sequenti. Probant item ea verba, quibus dicit, *Christum per proprium sanguinem introivisse semel in sancta*, id est in coelum. Sic enim postea exponit, dicens: *Non in manufacta sancta Jesum introivisse, exemplaria verorum, sed in ipsum coelum.* Quo pertinet etiam illud cap. 10.: *Nos habere fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi.* Quo loco etiam Christum vocat *sacerdotem magnum constitutum super domum Dei*, videlicet coelestem. Horum igitur sanctorum, et hujus tabernaculi minister est Christus; non quod illis ministret, sed quod in illis; quomodo pontifex Aaronicus minister erat sanctorum et tabernaculi veteris, quia ministrabat in illis, et quomodo ministros templi vocamus, qui ministrant in templo.

Restat explicandum, quo pacto is, qui consedit ad dexteram divinae majestatis in coelis, *minister* vocetur, cum utique ministri non sit sedere, sed adstare. Pro *minister* Graece est λειτουργὸς, qua voce saepe significatur is, qui sacris operatur, id est sacrificus, sacrorum minister, sive administrator, ut Erasmus vertit. Unde λειτουργία, vocabulum Patribus usitatissimum pro sacrificio Missae, et λειτουργεῖν, sacris operari, Act. 13. Sentit igitur Apostolus, Christum non ita sedere et regnare cum Patre in coelo, quin adhuc pontificem se nostrum meminerit, et ut pontifex in coelo tamquam in sanctis locis et in tabernaculo ministret, id est pontificis officium agat pro nobis apud Deum, videlicet interpellando, et humanitatem, in qua passus est, illi repraesentando, atque etiam verum per ministros et vicarios suos sacerdotes offerendo sacrificium.

Quod fixit Dominus, et non homo. In quibusdam codicibus legitur: *Deus*, sed vera lectio est: *Dominus*, quam et Graeca habent, et comprobat editio Clementina. Sensus est: Quod tabernaculum fixit ille, cui nomen est Dominus, Hebraice *Jehovah*, quod LXX. semper vertunt κύριον, *Dominum*. In verbo *fixit* allusio est ad morem figendi tabernacula. Nam tabernaculum Mosaicum, in quo Aaron et filii ejus ministrabant, more aliorum tabernaculorum opera hominum clavis in terra figebatur, ut loco firmiter consisteret. Qua de re vide Josephum lib. 3. Ant. cap. 5. Sed non ita tabernaculum illud, in quo Christus pontifex ministrat, id est, coelum. Hoc enim non humana manu fixum ac firmatum est, sed jussione divina, dicente Psalmista: *Verbo Domini coeli firmati sunt*, Psalm. 32.

Locum hunc Chrysostomus ita intellexit, tamquam significatum sit, coelum esse prorsus et omnino immobile. Unde ex eo subverti putat eorum philosophiam, qui coelum dicunt moveri, et esse sphaericae figurae. Quod et Theophylactus ex Chrysostomo monet observandum. Verum id nequaquam est consequens. Nam coelum quidem ita fixum est a Deo, ut e loco suo numquam moveatur; at nihil repugnat, quo minus orbiculariter, ut habet recepta philosophia, moveatur in loco. Quamquam nec hujusmodi motum extremo coelo, quod empyreum vocatur, et in quo Christus residet, Theologia attribuit.

Hic postremo notandum, totam hanc partem: *Sanctorum minister* etc., non minus, quam praecedentem, pertinere ad declarandam excellentiam Christi pontificis supra pontificem legalem. Ille enim typici tabernaculi minister fuit, atque ejus, quod manibus hominum figebatur in terra, et subinde refigebatur alio transferendum, ut significaretur mobilitas illius sacerdotii; Christus autem veri tabernaculi minister est, quod fixit manus Dei, id est, perpetuum atque immobile fecit. Quo simul innuitur, sacerdotium Christi perpetuum et immobile permanere.

3. *Omnis enim pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur.* Quid hac parte probet Apostolus, aut quid intendat, a paucis explicatur. Re perpensa, nobis cum S. Thoma videtur illud probari, quod proxime dictum erat, Christum, quamvis consederit ad dexte-

ram Dei in coelis, adhuc esse sanctorum ministrum, id est, in ipso coelo, tamquam sanctuario, ministerium pontificis exercere. Vim argumenti mox exponemus. Interim hujus sententiae intellectum repete ex cap. 5., cujus initio similia verba leguntur. Quo etiam loco dictum est, quid intersit inter *munera* et *hostias,* pro quibus interpres illic *dona* et *sacrificia* vertit.

Unde necesse est, et hunc habere aliquid, quod offerat. Argumentatio talis est: Omnis pontifex constituitur, ut aliquid offerat, v. g. munera et hostias; atqui Christus etiamnum pontifex est; ergo necesse est, ut et ipse (quamvis in coelum receptus, et sedens ad dexteram Patris) habeat aliquid, quod offerat; ac proinde recte jam dixi, eum in coelo sedentem esse sanctorum ministrum, videlicet non solum interpellando pro nobis, verum etiam aliquid offerendo. Quaeres, quid offerat? Id quidem hoc loco non dicit Apostolus, sed aperit in sequentibus, ac nominatim eo loco cap. 9., ubi dicit: *Jesum introiisse in ipsum coelum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis,* hoc est, ut se ipsum hominem, quem semel in ara crucis obtulit hostiam Patri, deinceps atque continuo in coelis, tamquam eandem hostiam, Patri sistat ac repraesentet, donec completus fuerit electorum numerus.

Sed nec minus verum est, Christum, etsi in coelo regnantem, offerre quotidie se ipsum adhuc in terris per ministros ac vicarios suos sacerdotes. Quod tamen utrum hoc loco significatum sit, disputant interpretes. Probabile est, quod diximus, Apostolum loqui de ea oblatione, qua se ipsum, quondam in cruce passum et oblatum, continuo nunc repraesentat Patri in coelis. Nam de altera Apostolus prorsus tacet, quia mysterium est, quod intelligendum relinquit fidelibus mysteriorum consciis. Veruntamen quia propositionem assumpsit universalem, scilicet, omnem pontificem ad offerendum munera et hostias constitui, consentaneum utique est, ut et de Christo, tam olim mortali, quam nunc immortali, totam eam interpretemur. *Munera* erant incruenta sacrificia, *hostiae* cruenta; sicut ex sententia veterum interpretum haec duo superius a nobis exposita sunt cap. 5. Christus igitur, mortalis quidem, obtulit munus, id est, Eucharistiam in coena novissima; obtulit et hostiam, se ipsum in cruce. Nunc vero immortalis offert idem munus eucharisticum ab ortu solis usque ad occasum per vicarios suos sacerdotes; offert et hostiam, quia se ipsum, olim in cruce suspensum, vulneratum et occisum, adhuc pro nobis in coelo sistit ac repraesentat Patri. Propter quam causam ipsa etiam passionis suae vulnera patentia suo in corpore reservavit, docente beato Ambrosio libro 10. super Lucam.

4. *Si ergo esset super terram, nec esset sacerdos.* In Graeco non illatio est, sed probatio: *Si enim.* Porro eam partem: *esset super terram,* Cajetanus interpretatur de re oblata, non de Christo offerente; quasi sensus sit: Si id, quod Christus pontifex offert, esset aliquod animal aut terrae fructus, cujusmodi sunt ea, quae legales sacerdotes offerunt. Meminit hujus expositionis etiam Aquinas. Verum magis convenit textui, ut ad personam referatur. Potest autem sensus hoc modo explicari: Evidente ratione conclusi, Christum pontificem nostrum habere aliquid, quod offerat in coelo, residens ad dexteram Patris. Nam si super terram esset, ne sacerdos quidem esset, quanto minus pontifex? Hoc est: Si futurus erat ex illo genere sacerdotum, qui super terram offerunt victimas, ut sunt sacerdotes Levitici, jam locus omnino non esset ei inter sacerdotes.

Quidam sic exponunt: *Si esset super terram,* id est si non moreretur, sed vivens super terram remaneret, *non esset sacerdos,* quia, cum sit alienus a Levitico sacerdotio, neque tamen in cruce offerret se ipsum hostiam cruentam, utpote non moriturus, neque in coena hostiam incruentam, cum haec sit commemoratio hostiae cruentae, et in ea fundetur. Attamen prior sensus simplicior est, et ad eum proprie respicit ratio subjuncta.

Cum essent, qui offerrent secundum legem munera. Graece ad verbum: *Exsistentibus sacerdotibus offerentibus secundum legem dona.* Sunt enim casus absolute positi, quos Erasmus ita reddit: *Ubi sunt sacerdotes, qui offerunt* etc. Alii sic: *Quamdiu essent sacerdotes, qui offerrent.* Rectius interpres noster causaliter, hoc sensu: Quandoquidem sacerdotes, qui secundum legem hostias offerrent, jam erant a lege constituti, ut ad eas offerendas alio sacerdote opus non esset, eo praesertim, quem lex ipsa ab altari repelleret, utpote extraneum a genere sacerdotali. Nam sicut dictum est capite superiore: *Ex Juda ortus est Dominus noster, in qua tribu nihil de sacerdotibus Moses locutus est.*

Ex hoc plano sensu Apostoli liquet, quam futile sit argumentum, quod ex isto loco faciunt haeretici, quo Christum auferant de terra, et consequenter ex altari. Dicit Apostolus, inquiunt: Si Christus esset super terram, non esset sacerdos; atqui Christus haud dubie sacerdos est; ergo non est super terram, ac proinde nec super altare. Sed jam clare explicatum est, quo sensu neget Apostolus, Christum esse super terram. Alioqui pari ratione Christus de cruce tolletur, ubi vel maxime sacerdotis officio functus est. Nam si in cruce pependit, super terram erat non minus, quam si dicatur esse in altari. Si super terram erat, secundum istos non erat sacerdos. Obiter admoneo, Paulum, sola munera nominantem hoc loco, non confundere discrimen alibi datum a nobis inter munera et hostias; sed altero nominato, alterum intelligendum relinquere.

5. *Qui exemplari et umbrae deserviunt coelestium.* Significatur servitus, quae fit Deo; Graece: λατρεύουσι. Nonnulli vertunt: *Qui quidem in exemplari et umbra ministrant coelestium;* ut in Graeco subaudiatur praepositio ἐν vel ἐπὶ, ne significari videatur, sacerdotes legales ipsis typis et umbris λατρείαν exhibuisse. Sed hujusmodi subauditio Graecis insolita est, et hoc loco non necessaria. Dicuntur enim illi sacerdotes deserviisse exemplari et umbrae coelestium, improprio sermone, quia, cum talibus caeremoniis, quae erant coelestium figurae et umbrae, Deo serviebant. Ac si diceret: Versantur in cultu typico et umbratico. Pro *exemplari* Graece est ὑπόδειγμα, quasi dicas: *subostensionem,* id est obscuram delineationem, ut exponit Theophylactus. Ejusmodi erant veteres caeremoniae respectu rerum per ipsas significatarum. Sed magis adhuc eas extenuat adjunctum *umbrae* vocabulum.

Ubi tamen dubium, an metaphora desumpta sit a pictoribus, qui imaginem, quam facere volunt, prius adumbrant, rudibus ductis lineamentis; an vero respiciatur ad umbram, quam corpus in sole positum de se projicit, ut videlicet umbra corpori opponatur. Nam priori modo opponitur imagini expressae. Atque hoc spectasse Apostolum in vocabulo umbrae, quidam ex eo convincere se putant, quia cap. 10. sic loquitur: *Umbram habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* At idem Apostolus ad Coloss. 2., de Mosaicis observationibus agens, easque vocans umbram rerum in Christo implendarum, diserte umbram corpori opposuit. *Quae sunt,* inquit, *umbra futurorum, corpus autem Christi.* Quare et hic eam *umbrae* acceptionem magis probamus. Nam et magis facit ad obscuritatem repraesentationis significandam. An autem *umbrae* diversa sit metaphora cap. 10., illic expendetur.

Superest videndum, quae vocet Apostolus *coelestia.* Chrysostomus extendit ad totam Ecclesiam. Quae enim per sacerdotes Leviticos agebantur, typum praeferebant eorum, quae aguntur in Ecclesia, tam militante, quam triumphante; quemadmodum pulchre declarat idem Chrysostomus. Quamquam non inde consequens est, nomen *coelestium* ex Apostoli mente ad ea omnia extendi, cum ex superioribus, ubi dictum est, Christum *sedere in dextera sedis magnitudinis in coelis, sanctorum ministrum* etc., ad

quae hoc loco respicitur, apparere cuipiam merito queat, *coelestia* dici, quae in coelis aguntur; id quod videatur postulare latens antithesis inter terram et coelum. Itaque sensus foret: Sacerdotes, qui super terram sunt, id est Leviticos, esse constitutos, ut suo ministerio, quo serviunt in tabernaculo, nobis exhibeant obscuram quandam et umbraticam repraesentationem eorum, quae Christus pontifex agit in coelesti sanctuario.

Nam quod pontifex Aaronicus, caesa victima, semel introibat in Sancta Sanctorum, victimae sanguinem illuc inferens, typice significabat, Christum, verum pontificem, hostia suae carnis in cruce semel oblata, per proprium sanguinem ingressurum in coelum, ut appareret vultui Dei pro nobis. Hanc significationem ipse Apostolus cap. 9. et 10. pluribus explicat et commendat. Et nihilominus, quod nomine *coelestium* hoc loco comprehendantur illa quoque, quae geruntur et divinitus sunt instituta in Ecclesia Christi militante, probant illa verba cap. 9.: *Necesse est exemplaria quidem coelestium his mundari; ipsa autem coelestia melioribus hostiis, quam istis.* Possunt etiam ea, quae per inferiores sacerdotes agebantur, applicari ad Christum; sed praecipuum Apostoli institutum est, pontificem conferre cum pontifice, legalem cum Christo, atque ex ea collatione Christi pontificis excellentiam ostendere.

Sicut responsum est Mosi. Hoc, quod dixit, omnia, quae per sacerdotes in tabernaculo gerebantur, figuras et umbras fuisse coelestium, probat Scripturae testimonio. Graecum verbum χρηματίζειν non significat simpliciter: *respondere*, sed quomodo Deus respondet aut loquitur hominibus, id est, oraculum reddere seu dare, etiamsi interrogatus non fuerit, et χρηματίζεσθαι, oraculum accipere. Idem infra cap. 11.: *Fide Noë, responso accepto* etc. Et activo genere cap. 12.: *qui super terram loquebatur,* id est oracula reddebat. Usus est eodem verbo Matthaeus cap. 2. sui Evangelii semel et iterum, et Lucas cap. 12. et Act. 10. Hinc alii vertunt: *Sicut oraculum accepit Moses;* vel: *Sicut oraculo responsum est Mosi.*

Cum consummaret tabernaculum. Graece: *Cum esset consummaturus tabernaculum,* id est facturus. Nam verba, quae citare vult Apostolus, dicta sunt Mosi, priusquam tabernaculum facere coepisset, utpote quibus forma tabernaculi faciendi praescribebatur.

Vide, inquit, omnia facito secundum exemplar, quod tibi ostensum est in monte. Graece: *Vide enim,* inquit, *facias omnia secundum exemplar* etc. Locus est Exod. 25., ubi quidem non additur: *omnia,* nec in Hebraeo, nec apud LXX.; sed tantum dicitur: *Inspice et fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est.* Verum sensus universalis est. Quod patet ex praecedentibus ejusdem capitis, ubi dicitur: *Facientque mihi sanctuarium juxta omnem similitudinem tabernaculi, quod ostendam tibi, et omnium vasorum in cultum ejus.* Quod autem interpres vertit *exemplar,* Graece est τύπος, vocabulum diversum ab eo, quod modo praecessit, nec ejusdem prorsus significationis, hoc praesertim loco. Significat enim hic *exemplar,* non umbraticum aut praefigurativum, sed propositum ad imitandum. Quae etiam magis propria est *exemplaris* significatio.

Igitur hac allegatione divini responsi docere vult Apostolus, illam veteris tabernaculi formam non fuisse ab humano ingenio excogitatam, aut fortuito oblatam, sed factam ad exemplar a Deo Mosi revelatum ac propositum, quum esset in monte Sina, legem in tabulis accepturus. A quo exemplari ne artifices etiam ipsi vel minimum aberrarent, eos quoque legitur Dominus implevisse spiritu suo ad universum opus tabernaculi faciendum, Exod. 31. Cum enim per illud tabernaculum, et quae in eo gerebantur, vellet Deus praefigurare ea, quae pertinent ad sacerdotium Christi, formam ejus construendi praescripsit ad haec significanda convenientissimam.

Jam simile quid etiam de Davide legimus, scilicet ostensam ac praescriptam ei fuisse divinitus ideam exstruendi templi et vasorum ejus. Ait enim, cum de iis loqueretur, Paralipomen. 28.: *Omnia venerunt scripta manu Domini ad me, ut intelligerem universa opera exemplaris.* Ex his ergo primum patet, vetus illud sacerdotium per omnia figurativum fuisse. Debent enim figurae coaptari suo exemplari, non contra. Deinde significatur, illas fuisse figuras rerum coelestium; id enim vult exemplar in monte monstratum. Mons quippe coeli significationem habet, ut Psalm. 3.: *Et exaudivit me de monte sancto suo,* et 14.: *Quis requiescet in monte sancto tuo?* et 23.: *Quis ascendet in montem Domini?*

6. *Nunc autem melius sortitus est ministerium. Melius,* Graece: *differentius,* hoc est, *excellentius.* Sic cap. 1.: *Quanto differentius prae illis nomen haereditavit. Sortitus* autem, id est nactus est, obtinuit, Graece: τετύχηκε, *contigit ei.* Ne quis hic imaginetur aliquid de sortibus, quale nihil est in Graeco. Docte quidem B. Thomas annotat, electionem divinam in Scripturis vocari sortem, ut Ephes. 1.: *Sorte vocati sumus,* eo quod, ubi deficit humanum judicium, soleant homines se conferre ad electionem et dispositionem divinam; sicut Apostoli fecerunt in eligendo Coapostolo, Act. 1. Sed ea annotatio praesenti loco non congruit. Quod attinet ad contextum, respondet haec pars illi superiori: *Si ergo esset super terram, nec esset sacerdos;* quasi diceret hic: Atqui sacerdos est juxta testimonium Davidis; sed longe meliore ac praestantiore potius sacerdotio. Id enim vocat *ministerium,* videlicet sacrum, Graece λειτουργίαν. Hanc etiam sacerdotii praestantiam poterat ex jam dictis ostendere, quia erat exemplar in monte monstratum, id est coeleste; sed amplioris doctrinae causa transire voluit ad mentionem testamenti, atque ex eo nova argumentatione probare, quod instituit. Hoc est, quod sequitur:

Quanto et melioris testamenti mediator est. Melioris, Graece κρείττονος, vox diversa a praecedente. Tanto excellentius est, inquit, sacerdotium Christi, quanto melius est testamentum, cujus ipse mediator est et intercessor. Sacerdotis enim officium est, intercedere inter Deum et homines, et pacta inter eos conventa oblati sacrificii ceremonia confirmare; tum operam dare, ut divinis promissis homines potiantur. Quare quanto pacta meliora fuerint et praestantiora, tanto sacerdotium ipsum majoris censeri dignitatis, consentaneum est. *Testamentum* vocat foedus seu pactum, quod in proposito est lex cum promissis, Graece διαθήκη. De qua voce plura dicemus infra in capite sequente.

Christum igitur vocat *melioris,* hoc est, novi *testamenti mediatorem,* quia Christus velut Dei ad nos interpres novum foedus, quod Deus nobiscum inire dignatus est, ad nos attulit, ac nobis, velut legislator a Deo datus, promulgavit. Quod quidem praestitit multo perfectius, quam Moses in veteri testamento, cujus ipse mediator fuit. Nam Christus novum testamentum suo ipsius sanguine sanxit et confirmavit, atque ejusdem testamenti promissa per obedientiam et humilitatem passionis ac mortis suae nobis efficaciter promeruit. At Moses vetus testamentum dedicavit in sanguine alieno, scilicet occisorum animalium; idemque in terram Chanaan, quae illic praecipue promittebatur, nec populum introduxit, nec ipse ingredi potuit. Porro, quod dixit: *melioris testamenti,* declarat:

Quod in melioribus repromissionibus sancitum est. Tanto videlicet melioribus, quanto potiora sunt coelestia terrenis, aeterna caducis, spiritualia carnalibus. Hae namque differentiae sunt promissorum novi testamenti ac veteris. Adde, quod ipsam legis observationem, qua pervenitur ad illa meliora promissa, nobis praestat gratia novi testamenti. Siquidem et ipsa continetur sub promissione, sicuti mox docebit ex Jeremia. Nihil autem tale praestitit aut praestare potuit testamentum vetus, quoniam, etsi fuerint aliqui tempore

legis Mosaicae, qui praecepta legis, sicut oportet, observarent, non tamen ex lege, sed ex fide Christi mediatoris; quos proinde non tam veteris, quam novi testamenti filios convenit appellari. Notandus est Hebraismus in praepositione *in;* sensus enim est: Quod testamentum cum melioribus promissis datum est; quae lex meliora promissa habet adjuncta. Nam Graecum verbum νενομοθέτηται, quod interpretes vertunt: *sancitum est,* proprie significat: *lege latum est.* Sed hoc ipsum est sancire legem, si pactis interpositis et caesis hostiis confirmetur.

7. *Nam si illud prius culpa vacasset, non utique secundi locus inquireretur.* Adhuc probat, novum testamentum melius esse priore. *Culpa vacasset,* Graece: *irreprehensibile erat* seu *fuisset.* Irreprehensibile autem negatur vetus testamentum, id est tale, in quo nihil posset reprehendi; non quod juxta Manichaeorum haeresim mali aliquid in se haberet (etenim lex Domini immaculata, tam vetus, quam nova); sed quoniam imperfectum erat, utpote quod subditos suos sanctificare non posset; itaque non sic irreprehensibile, ut nihil ei deesset, aut nihil in eo desideraretur, quemadmodum existimabant Judaei, quaerentes ex lege justitiam. Idem ergo hic dicitur, quod capite superiore: *Reprobatio quidem fit praecedentis mandati propter infirmitatem ejus et inutilitatem; nihil enim ad perfectum adduxit lex; introductio vero melioris spei, per quam proximamus ad Deum.*

Nonnulli sic exponunt: *Si culpa vacasset,* id est, a culpa liberasset. Sed hoc non est tam Apostolum exponere, quam interpretem. Est igitur haec Apostoli ratiocinatio: Quod subrogatur alteri defectum habenti, melius esse oportet; atqui secundo testamento locus promittitur, rejecto veteri propter ejus defectum (nisi enim aliquid ei deesset, secundi locus non quaereretur); ergo hoc illo melius est. Assumptionem probat testimonio Prophetae versu sequenti:

8. *Vituperans enim eos, dicit.* Graece μεμφόμενος, id est *reprehendens, incusans eos,* scilicet, quibus datum est testamentum prius. *Dicit,* Propheta. Quaeritur, qualis sit probatio: Reprehenduntur a Propheta, quibus datum est testamentum; ergo testamentum ipsum reprehensione non caret. Neque enim justum videtur, ut, si quid vitii sit in populo, cui lex data est, ejus culpa in legem conferatur. Quidam, ut hanc difficultatem effugiant, dicunt, ex Graeco potius vertendum fuisse: *Vituperans enim, eis dicit.* Est enim in Graeco dativus αὐτοῖς, qui ad utrumlibet verbum referri potest. Ac nonnulla suspicio est, interpretem nostrum hoc casu, quem in Graeco legit, vertisse; ut nimirum sensus sit: *Vituperans* testamentum prius, *dicit eis,* scilicet sacerdotibus (de quibus paulo ante loquebatur), ac per eos omni populo, cui datum est illud testamentum. Qui sensus post Stapulensem etiam Cajetano placuit.

Verum Graeci interpretes Chrysostomus, Theophylactus et Oecumenius dativum αὐτοῖς palam referunt ad participium praecedens. Non dicit, inquiunt, accusans ipsum, videlicet testamentum; sed accusans eos, id est Judaeos. Adstipulatur et Syra versio: *Reprehendit enim eos, et dicit.* Ac sane testimonium subjunctum non docet, testamentum reprehendi, sed populum, cui datum fuerat testamentum, addita etiam causa reprehensionis. Sic enim habet: *Quonium ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus.*

Sed quomodo jam hinc sequitur id, quod probandum sumpserat, vetus testamentum culpa seu reprehensione non carere? Recte sequitur juxta sensum superius datum. Nam etsi crimen violati foederis populo sit imputandum, non testamento, inde tamen arguitur ipsius testamenti seu foederis infirmitas et imperfectio, quia legis obedientiam praestare non potuit, ut proinde novo testamento, quod id possit, locus sit quaerendus. Unde et ad Romanos scribens idem Apostolus cap. 8.: *Quod impossibile erat*

legi, in quo infirmabatur per carnem, dicit Deum misso Filio contulisse, scilicet *ut justificatio legis impleretur in nobis.*

Ecce, dies venient, dicit Dominus. Testimonium hoc, desumptum ex Jerem. 31., paene totum citat juxta versionem LXX.; tametsi ab Hebraeo permodica discrepantia est, quam nos subindicabimus. Est autem illustris prophetia de novo Testamento, quam totam in primo Christi Salvatoris adventu completam esse, ex sententia omnium scriptorum ecclesiasticorum Hieronymus affirmat in commentariis super Jeremiam. Hebraeorum quidem nonnulli referunt ad tempus, quo lex ab Esdra fuit renovata; cujus sententiae meminit Theophylactus; sed ea renovatio facta est in membranis, non in cordibus; neque novum tunc institutum testamentum, sed vetus quodammodo redintegratum. Igitur et Hebraeorum plerique nobiscum sentiunt, scilicet implendum fuisse totum, quod hic dicitur, tempore Messiae. Sed in eo vehementer a nobis dissident, quod alium sibi Messiam fingunt, eundemque frustra tot saeculis exspectant. Dicunt autem, Messiam suum proprie non daturum novam legem, id est aliam ac diversam a lege Mosi; sed eo sensu novam, quia futurum sit ejus tempore, ut melius observetur, quam ab ipsis et eorum patribus observata fuit; quandoquidem, inquiunt, Messias, quum venerit, imprimet legem menti, hoc est, memoriae Judaeorum, ut ejus numquam obliviscantur.

Sed hi, sicut aberrant a Christo, ita beneficiorum ejus magnitudinem non assequuntur, et nominatim, quid sit, legem Dei inscribi mentibus. Nam si id non aliud esset, quam imprimi memoriae, nequaquam hoc satis esset ad implendam legem. Quam multi enim sunt, in quos competat illud: Video meliora, proboque; deteriora sequor! Pro futuro *venient,* in Graeco est ἔρχονται, praesentis temporis verbum. Hieronymus quoque vertit ex Hebraeo: *veniunt,* ut in textu commentariis ejus inserto videre est. Idem tempus reddit hoc loco Syrus interpres. Quamquam verbum hoc Graecum saepe etiam futuri significationem habet, praesertim in sacris literis; ut quum Christus vocatur ἐρχόμενος, qui venturus est, Matth. 11. et alibi. Sic Joan. 4.: *Messias venit, messis venit,* id est exspectatur, ut veniat. Ita accipiendum, quod hic dicitur, ut sensus sit, tempus illud omnino venturum. In Hebraeo participium est: *venientes,* ut vel *sunt,* vel *erunt,* possit intelligi.

Et consummabo super domum Israël et super domum Juda testamentum novum. Hebraismus est pro eo, quod nos diceremus: *quando consummabo.* Graece: συντελέσω, *perficiam.* Pro quo in Hebraeo est: *excidam* aut *feriam,* sicut vertit Hieronymus. Apud LXX. διαθήσομαι, id est *disponam.* Quo verbo post paululum etiam Apostolus utitur, secutus LXX., cum dicit: *Quia hoc est testamentum, quod disponam* etc. Atque ab eo descendit nomen verbale διαθήκη, *dispositio, testamentum.* Quod ipsum hic reddiderunt iidem LXX. loco ejus, quod in Hebraeo est *foedus* seu *pactum.* Sed haec omnia concurrunt in eundem sensum, quo significatur, Deum initurum cum populo novum foedus. Verum ideo forsitan hoc loco substituit Apostolus verbum, quod *perficere* significat, ut innueret, novum testamentum minime frustrandum esse, sicut vetus; sed effectum plenissimum in omnibus filiis promissionis habiturum. Hoc certe verbum urget Augustinus in libro de spiritu et litera cap. 19.

Sciendum est autem, interpretes LXX. non tantum in isto prophetae testimonio, sed et alibi passim, ac more quodam perpetuo, pro eo, quod in Hebraeo est ברית *(berith), foedus,* posuisse διαθήκην, quod Graecis *testamentum* significat, non aliud tamen volentes intelligi, quam pactum seu foedus in genere, ut Gen. 9.: *Ecce, statuo testamentum meum vobis,* id est pactum; Psalm. 82.: *Adversum te testamentum disposuerunt,* id est foedus pepigerunt, conspiraverunt, *tabernacula Idumaeorum et Ismaëlitae.* Ita etiam 1 Mach. 1.: *Eamus et disponamus testa-*

mentum, hoc est, ineamus foedus, *cum gentibus, quae circa nos sunt;* et aliis locis innumeris. Recte vero *pactum* appellari *testamentum,* docet Hieronymus in Jeremiam scribens, quia voluntas in eo atque testatio eorum, qui pactum ineunt, continetur. Addo, Graece quoque διαθήκην, quasi *dispositionem,* recte vocari, quia pactis inter se homines de rebus ordinant atque disponunt.

Jam quod ait: *Super domum Israël et super domum Juda,* non uno modo a tractatoribus exponitur. Notum quidem est, in Scripturis, ubi distinguuntur domus Israël et domus Juda, per domum Israël intelligi decem tribus, quae auctore Jeroboam a vero Dei cultu recesserunt; et per domum Juda duas tribus, quae cum Levitis in cultu Dei legitimo permanserunt. Sed quoniam hi populi rerum etiam ad Ecclesiam pertinentium figuram gesserunt (*omnia* namque *in figura contingebant illis* 1 Cor. 10.), idcirco quidam domum Israël hic interpretantur Ecclesiam colligendam ex gentibus, et domum Juda reliquias colligendas ex Judaeis; eo quod gentilis populus olim, Deo relicto, ad idola defluxit, apud Judaeos autem Dei cultus permansit. Haec Augustini expositio est lib. 22. contra Faustum, cap. 89., et lib. 18. de civit. Dei, cap. 28.

Alii vero ab eo, quod litera sonat, non putant recedendum. Itaque domum Israël intelligunt eos, qui sunt ex decem tribubus Israëlitici populi; domum Juda eos, qui ex duabus; non omnes quidem, sed qui erant in Christum credituri. Nam Israëlitae, Christo et Apostolis ejus praedicantibus, ex omni tribu vocati sunt ad fidem, et venerunt. Unde Act. 2.: *Judaei viri religiosi, ex omni natione, quae sub coelo est,* prima Petri praedicatione audita, fidem recepisse leguntur ad tria millia. Sed et Jacobus Epistolam suam scribit duodecim tribubus, quae in dispersione erant; utique tamquam fidelibus. Et in Apoc. Joannis cap. 7. centum quadraginta quatuor millia signati scribuntur ex omnibus tribubus filiorum Israël. Quare nihil necesse est, imo nec ratio patitur, ut, quod nonnulli faciunt domum Israël restringamus ad eam partem decem tribuum, quae cum duabus tribubus remansit usque ad tempora Salvatoris, exclusis iis, qui per terras Assyriorum aliarumque gentium fuere dispersi.

Caeterum promissionem hanc directe pertinere ad populum Israëliticum, satis ostendit, quod sequitur: *Non secundum testamentum, quod feci patribus eorum.* Nam quibus primum testamentum datum est, non gentilium, sed Judaeorum patres fuerunt; atque horum filiis novum promittitur. Hunc sensum aperte suggerit Hieronymi commentarius. Quaeres, num igitur haec novi testamenti promissio nihil ad Ecclesiam gentium? Respondeo, prorsus etiam ad eam pertinere, quoniam Apostoli ac caeteri, qui primi ex Judaeis in Christum crediderunt, magistri sunt ac veluti patres atque primitiae eorum omnium, qui postea perducti sunt ad legem Christi; ut, quod illis promissum est ac praestitum, etiam filiis eorum undecumque ad fidem colligendis promissum ac praestandum intelligatur.

9. *Non secundum testamentum, quod feci patribus eorum.* Ita LXX., nisi quod pro verbo *feci* apud eos legitur: διεθέμην, *disposui.* Hieronymus ex Hebraeo vertit: *Non secundum pactum, quod pepigi patribus eorum.* Sensus est, novum hoc pactum seu testamentum non futurum, quale prius illud, sed eo longe perfectius atque excellentius; quam rem paulo post declarat.

In die, qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Aegypti. Hoc est, quo tempore eos velut apprehensa manu eduxi ex Aegypto, ubi dura premebantur servitute. *Dies* pro tempore, quamvis in longum extenso, vulgatissima phrasis est Scripturae. Non enim populo tunc, quando de Aegypto egrediebatur, lex data fuit; sed demum quinquagesimo post egressionem die legis ferendae factum est initium. Addit autem haec verba per prophetam Dominus, non tam ut tempus prioris pacti designet, quam ut

beneficii commemoratione ostendat ingratitudinem populi, cum quo pactum illud inierat. Haec enim cum exprobratione dicuntur pacti non servati, quemadmodum patet ex eo, quod sequitur:

Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo. Hebraea sic habent: *Quia ipsi irritum fecerunt pactum meum.* Quamquam Hieronymus Hebraicum אשר non causaliter interpretatus est, sed relative, dum verbis transpositis ita vertit: *pactum, quod irritum fecerunt.* Nam revera non hic causa redditur promissionis novi pacti; sed narratur antiqui frustratio. Pagnino tamen et aliis, sicut et ipsis LXX., visum fuit conjunctionem causalem reddere, non quidem causaliter exponendam, sed expletive, quod Hebraeis frequens est. Sunt, qui causaliter exponant, referendo partem hanc ad sequentem, hoc modo: *Quoniam* seu *quandoquidem ipsi pactum meum non custodierunt, sed irritum fecerunt, ego quoque neglexi eos et abjeci.* Sed eum sensum et constructionem, puto, non probabit, qui Hebraea diligenter expenderit. Probabilius dixeris, significari causam alicujus subintellecti, nimirum veteris pacti rescissi a Deo. Hujus enim causa est, quoniam ipsi priores illud violarunt.

Nobis sermo videtur esse simpliciter narrativus, ut sensus sit: *Et ipsi pactum, quod cum eis pepigi, irritum fecerunt.* Id est legem, quam dedi eis cum luculentis promissionibus, praevaricati sunt; primum in deserto; deinde in ipsa terra promissionis, partim ac praecipue per idololatriam, partim vero per alia multa et magna peccata. Loquitur enim Propheta de peccatis totius temporis, quod hanc novi testamenti promissionem antecessit.

D. Thomas, exponens haec verba: *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo,* hanc quasi rationem subjicit, quia scilicet non erat scriptum in cordibus eorum; non quod haec proprie causa fuerit pacti non servati; sed quia, Deo non scribente legem in cordibus eorum, servare eam non poterant. Itaque haec ejus ratio procedit a negatione causae necessariae ad negationem effectus. Tale est, quod dicit Dominus ad Judaeos: *Vos non creditis, quia non estis ex ovibus meis,* id est, ex praedestinatis ad fidem, Joan. 10. Notanda sunt haec adversus opinionem quorundam existimantium, omnibus adesse sufficiens auxilium gratiae Dei ad servandam ejus legem.

Et ego neglexi eos, dicit Dominus. Hoc illative dicitur, ut sit sensus: Et proinde eos ego neglexi, curam eorum abjeci, bona, quae promiseram, subtraxi, videlicet pacti mei violatoribus. Est autem haec lectio secundum LXX. Nam in Hebraeo sic habetur: *Et ego dominatus sum in eos.* Ita quidem etiam Hieronymus vertit, licet in commentario non exponat. Apud alios autem variae leguntur interpretationes. Una hujusmodi: Pactum meum irritum fecerunt, quamvis ego dominarer eis, et curam eorum, tamquam dominus et vir ac sponsus, haberem, plurimisque eos auxissem beneficiis. Nam vox Hebraea proprie eam dominationem significat, quae viro competit in uxorem, de qua Gen. 3.: *Et ipse dominabitur tui,* tametsi vocabulo in Hebraeis diverso. Quidam exponit per interrogationem, velut ab indignante profectam, hoc modo: Et ego conjugio junctus mansissem eis? quasi dicat: Minime; sed abjeci et repudiavi eos.

Aliis vero, cum quibus sentit B. Thomas, magis placet hic intellectus: Quia pactum meum fecerunt irritum, idcirco dominatus sum eorum, id est, Dominum me esse ostendi, non passus, impune legem meam contemni; punivi eos pro meritis tamquam eorum Dominus; atque ita punivi, ut abjicerem eos et pro neglectis haberem. Hanc expositionem probabilem facit locus similis apud Ezechiel. cap. 20., ubi post commemorationem multorum scelerum, quibus pactum Dei praevaricati fuerant filii Israël, tandem subjungitur divina comminatio: *Vivo ego, dicit Dominus, quoniam in manu forti et brachio extento et in furore effuso regnabo*

super vos. Nec dissimile est illud Psalm. 9.: *Omnium inimicorum suorum dominabitur,* et Psalm. 109.: *Dominare in medio inimicorum tuorum.*

Tertia expositio, sicut et secunda, conciliat Hebraicam lectionem cum versione LXX. Porro sciendum, in nonnullis Graecis codicibus editionis LXX. apud Jeremiam non haberi: ἠμέλησα, *neglexi;* sed ejus compositi verbum simplex, idque contrariae significationis: ἐμέλησα, *curavi.* Quae si vera sit lectio, facilis erit conciliatio praesentis loci cum Hebraico textu juxta primam expositionem, quam dedimus. Sed ego veram esse non arbitror; tum quia veteribus incognita est, tum quia nulli codices hujus ad Hebraeos Epistolae ei suffragantur, ne quidem versio Syriaca, quae sic habet: *Et ego sprevi eos;* tum denique, quia aoristus ille Graecus: ἐμέλησα, pro eo, quod est: *curavi* aut *curam habui,* vix usum habet apud scriptores. Quod sequitur: *dicit Dominus,* adjectio est prophetica, qua claudere et confirmare solent verba ex persona Domini commemorata.

10. *Quia hoc est testamentum, quod disponam domui Israël post dies illos, dicit Dominus.* Exponit, quale sit, quod promittit novum testamentum. Hieronymus ex Hebraeo sic interpretatur: *Sed hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israël* etc. Ubi Hebraicum כִּי, id est *quia,* vertit in *sed.* Quod et Pagninus facit. Quamquam hoc loco, quemadmodum et alibi frequentissime, potius esse videatur particula redundans, quae vel ornatui sermonis serviat vel consuetudini linguae. Unde et Syrus interpres ita vertit: *Hoc autem est foedus, quod* etc. Pro Graeco verbo: διαθήσομαι, *disponam,* verti poterat: *testabor,* ut agnatio servaretur inter verbale et verbum quae conspicitur in Graeco. Atque ita vertit infra cap. 10., ubi haec Scriptura repetitur.

Quod autem hic solam nominat domum Israël, brevitatis causa factum est a Propheta, ut sub hoc nomine generalius nunc accepto domum Juda comprehenderet, ne quis mysterium subesse putet, quod hic domus Juda taceatur. Quod addit: *post dies illos,* non liquet de quibus diebus, id est, de quo tempore Propheta loquatur. Nam quod Oecumenius et S. Thomas intelligunt tempus datae legis Mosaicae, de quo paulo ante dictum est: *In die, qua apprehendi manum eorum* etc., non congruit. Cum enim illa legislatio tempora Jeremiae multis saeculis praecesserit, frustra, ne dicam inepte, Jeremias annuntiaret aliam legem dandam post illud tempus; cum utique jam non posset, nisi post illud tempus dari. Quare Theophylactus mavult intelligi prophetiam de illis diebus, de quibus ante dixerat: *Ecce dies veniunt,* quasi nunc dicat: Quum venerint dies illi, tunc feriam hujusmodi foedus. Verum id non est, testamentum dari post illos dies, sed illis ipsis diebus; nisi quis dicat, esse phrasim Scripturae: *post illos dies,* hoc est postquam illi dies advenerint; advenerint autem, quando illorum initium esse coeperit. Est, qui putet, tempus designari, quo vixit Propheta; quasi dicat: *posthac, deinceps.* Sed obstat vis pronominis demonstrativi. Non enim dicit: *Post hos dies,* sed: *post dies illos,* ut sit necesse, remotum aliquod tempus intelligi.

Alius quidam vir doctus censet, Prophetam respicere ad tempus, quo futurum sit, quod dixerat Dominus: *Et ego neglexi eos;* id est ad tempus rejectionis populi Judaici. De hac enim accipi vult illa Prophetae verba. Proinde secundum eum sensus est: Postquam Judaeos abjecero propter suam incredulitatem, dabo novam legem filiis Israël, id est electis ex gentibus. Sed et hic commentarius non una parte laborat. Primum non fuere diversa tempora rejectionis Judaeorum et vocationis gentium, ubi locum haberet: *post dies illos;* sed eodem tempore coepit utrumque fieri; quemadmodum ex Actis Apostolicis clarum est. Deinde novum hoc testamentum promittitur eidem populo, cui datum erat vetus; id quod

superius ex ipsius Prophetae verbis satis ostendimus, ipso etiam auctore, de cujus sententia nunc agimus, ibidem adstipulante.

Quare quod dicitur: *Ego neglexi eos,* non nisi valde incommode potest exponi de ejusdem populi rejectione, quae tempore novi testamenti futura sit; praesertim quum, ut alibi diximus, in hac Epistola studiose caveat Apostolus, ne mentione secreti consilii divini de Judaeorum reprobatione et gentium vocatione suos Hebraeos offendat aut contristet. Adde, quod testimonium hoc propheticum ita contextum est, ut quaedam in eo commemorentur praeterita, quaedam promittantur futura. Atqui inter ea, quae referuntur ut praeterita, sicut est illud: *Ipsi non permanserunt in testamento meo,* sic et istud cohaerens: *Et ego neglexi eos.* Non ergo pertinet hoc ad tempus adventus Christi, sed ad ea tempora, quae hanc ipsam novi testamenti promissionem antecesserunt, uti dictum est supra.

Quid tandem igitur sibi vult: *post dies illos?* Arbitror, hunc esse sensum, eumque planum ac simplicem: Post aliquantum temporis spatium. Ut ea locutione significetur in genere, futurum aliquod tempus, hominibus quidem incertum, sed Deo certum ac definitum, quo transacto fiat, quod praedicitur. Tale est, quod Prophetae interdum dicunt: *Post multos dies,* ut Jes. 24., Ezech. 38., Daniel. 8. Nam et haec apud eos frequentata: *In illo tempore, in illa die,* vel *in illis diebus,* saepe ponuntur absque designatione certi temporis. Jam quod annotant nonnulli, partem hanc adjungi posse sequentibus, hoc modo: *Post dies illos (dicit Dominus) dando leges meas in mentem eorum* etc., paene supervacuum est, cum recurrat in eundem sensum haec constructio cum priori; nec dubium, quin prior, quae omnium est interpretum, praeferenda sit.

Dando leges meas in mentem eorum. Graece: *dans leges meas* etc. Sic enim etiam apud LXX. legitur, licet quidam codices minus probati duplicent verbum: *Dans dabo.* Nam et in Hebraeo sine geminatione scribitur: *Dabo legem meam in medio eorum,* sive, ut alii vertunt, *in interiora eorum,* ut Hieronymus: *in visceribus eorum.* Haec Prophetae verba cum sequentibus apertam continent atque dilucidam novi testamenti promissionem. Quae ut plenius intelligatur, conferendus est hic locus cum aliis similibus, qualis imprimis est unus et alter apud Ezech. cap. 11. et 36.: *Dabo vobis,* inquit, *cor novum, et spiritum novum ponam in medio vestri; et auferam cor lapideum de carne vestra, et dabo vobis cor carneum. Et faciam, ut in praeceptis meis ambuletis, et judicia mea custodiatis, et operemini.* Denique addit: *Non propter vos ego faciam, ait Dominus Deus.* Similia legere est Deuter. 30. et Jerem. 24. Sensus igitur promissionis est: Legem meam inseram animis eorum, potenter in eis operando, ut eam cognitam observent. Quod quidem facere, Dei proprium est, ait B. Thomas in commentario. Intelligitur autem lex, quae in decalogo scripta fuerat, et quidquid ad eam reducitur. Nam lex caeremonialis cessatura erat tempore novi testamenti. Quod vero Paulus, secutus LXX., plurali numero dixit *leges,* non dissidet. Unius enim decalogi plura sunt praecepta.

Et in corde eorum superscribam eas. Alii vertunt: *inscribam.* Non in Graeco repetitur eadem praepositio ἐπὶ, tametsi Hebraicum עַל proprie *super* significat; sed hic eodem accipienda sunt: *inscribere* et *superscribere.* Sumpta est enim metaphora a membranis aut tabulis, *in* quibus, aut *super* quibus scribitur. Allusio est autem manifesta ad tabulas lapideas, quibus lex veteris testamenti fuerat inscripta; tamquam diceret Dominus: Novum hoc pactum feriam cum domo Israël, non iterum scripturus legem meam in tabulis lapideis, sicut olim feci; sed eam scripturus in cordibus eorum, sive, ut Apostolus loquitur 2 Cor. 3., in tabulis cordis carneis, id est per meam gratiam efficaciter inclinaturus eorum voluntates, ut

legem meam ament et impleant. Haec gratia novi testamenti est; ad quam commendandam, ut bene Chrysostomus annotat, auctor gratiae Christus Dominus nihil in membranis aut chartis scriptum nobis relinquere voluit, ne his adminiculis ad imprimendam animis nostris legem suam opus habere videretur. Imo nec Apostoli ejus, nisi sero admodum, idque propter absentes et posteros, scribere coeperunt, ut testantur Irenaeus. lib. 3. adversus haereses, cap. 1., et Eusebius lib. 3. hist. eccles. cap. 24.

Quidam inter hanc partem et praecedentem ita distinguunt, ut illic promitti intelligatur illuminatio mentis ad legem cognoscendam, hic autem inclinatio cordis ad eandem implendam. Sed nostro judicio non recte. Nam agendorum et fugiendorum notitiam praestabat lex vetus: *Per legem* enim *cognitio peccati;* et *peccatum non cognovi, nisi per legem,* inquit Apostolus Rom. 3. et 7. Idemque, ejusdem Epistolae cap. 2., Judaeum a gratia alienum et in sola lege requiescentem ita describit, ut dicat, eum *nosse Dei voluntatem, et probare utiliora, videlicet instructum per legem, qui possit etiam alios docere ea, quae legis sunt.* Non debuit ergo nuda mentis illuminatio de iis, quae agenda sunt, poni inter promissiones novi testamenti; sed ita demum poterit ad eas referri, quatenus per Dei gratiam ordinatur ad actionem, qua lex impleatur.

Quocirca potius dicendum est, hanc partem a priori, quoad sententiam, non distingui; quemadmodum satis etiam intelligitur ex utriusque sensu jam dato. Neque enim infrequens est apud Prophetas, inculcationis causa rem eandem aliis verbis repeti. Ex dictis jam elucet verum, proprium atque praecipuum discrimen veteris legis ac novae. Quod enim ad praecepta attinet, moralia quidem utriusque legis eadem sunt, etsi caeremonialia diversa. Quare ex praeceptis discrimen illud peti non potest; sic enim solis caeremoniis differrent lex vetus et nova. Nec vero dicit Dominus per Prophetam: *Dabo eis alia praecepta;* sed: *Dabo,* inquit, *leges meas in mentem eorum;* atque in eo ponit discrimen. Unde patet, in testamento seu pacto novae legis includi gratiam, quae praestet efficaciter, ut legem impleant omnes illi, ad quos hoc pactum pertinet. Quae gratia pacto veteris legis erat extranea. Haec igitur est, quae novam a vetere propriissime et, ut vere dicam, essentialiter discernit. Nam legem non nuda praecepta debemus intelligere, sed quatenus data sunt cum pactis et promissionibus.

Verum ex his emergunt duae tresve dubitationes. Quaeritur enim, quomodo valeat memoratum discrimen, cum tempore veteris testamenti in populo Israëlitico non defuerint homines justi, qui legem datam servarent; sicut e diverso tempore novi testamenti multos esse constat in populo Christiano legis divinae transgressores. Respondeo, omnes justos, quotquot adventum Christi, quacumque aetate, praecesserunt, participes fuisse novi testamenti; nec aliter justificari potuisse, quam ejusdem novi testamenti participatione; caeterum Christianos ad novum testamentum non pertinere, nisi quatenus in eis promissio gratiae novi testamenti impletur. Itaque fatemur, tempore veteris testamenti quosdam fuisse novi testamenti filios; et contra tempore novi testamenti non paucos censeri filios testamenti veteris, videlicet eos omnes, qui carnalibus Judaeis similes, timore poenae, non amore justitiae legem servant; imo non servant, sed sibi servare videntur, ut loquitur Augustinus lib. 3. contra duas Epist. Pelag. cap. 4.

Sed quaeres, quomodo potuerint antiqui justi participes esse novi testamenti, quod, per Jeremiam promissum, in Christi demum adventu praestandum fuit. Respondeo, testamentum novum, si primam ejus originem repetamus, initium accepisse statim a lapsu primi hominis, quando promissum est semen, quod contriturum esset caput serpentis, Gen. 3. Hoc enim semen est Christus Salvator,

per quem, etsi longe post venturum, promissa fuit omnium temporum hominibus e potestate diaboli liberatio, divinae legis observatio et vita aeterna. Quo pertinent aliae similes de Christo venturo promissiones, sive ad Abraham et Davidem factae, sive per Prophetas annuntiatae, sive etiam per ipsas antiquae legis caeremonias significatae. Quod enim promissio facta Abrahae pertineat ad testamentum novum, docet nos Zacharias, Joannis Baptistae pater, in Cantico Luc. 1., ubi dicit, Deum *memorari testamenti sui sancti;* idque explicans, subjungit: *Jusjurandum, quod juravit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis, ut sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi in sanctitate et justitia coram ipso omnibus diebus nostris.* Quae profecto novi testamenti promissiones sunt. Liquet ergo, novum testamentum, si res ipsa spectetur, id est pactum et promissio novo testamento propria, tempore prius esse veteri testamento, quod datum est per Mosen. Recte tamen ac merito novum dicitur a Propheta; non solum quia hominem spiritualiter ex veteri facit novum, id quod gratiae proprium est; verum etiam ratione temporis; nam et sancitum est posteriori tempore, scilicet in morte Christi redemptoris, et deinde mundo patefactum per Apostolorum praedicationem. Denique per idem tempus ac deinceps res promissa largius et copiosius est praestita. Quod proinde novi testamenti tempus appellatur.

Alia dubitatio est, quomodo novum testamentum recte vocetur pactum seu foedus, quum promissionem contineat omnino gratuitam, foederis autem ea sit natura, ut pactis hinc inde conditionibus ineatur. Nec est, quod dicas, promissionem vitae aeternae exigere a nobis conditionem bonorum operum; nam et ipsa bona opera sub promissione novi testamenti continentur, Domino dicente: *Dabo legem meam in mentem eorum,* et: *Faciam, ut in praeceptis meis ambuletis,* Ezech. 36. Unde S. Prosper omnem conditionem a promissione novi testamenti removet, lib. 1. de vocat. gent. cap. 9. ita scribens: *Manet prorsus, et quotidie impletur, quod Abrahae Dominus sine conditione promisit, sine lege donavit.* Hoc quippe est, quod Dominus apud Ezechielem dicit: *Non propter vos ego faciam, sed propter nomen sanctum meum,* ibidem. Ex quibus etiam refellitur imaginatio, qua dicere quis posset, hanc ipsam promissionem, qua dictum est: *Dabo legem meam* etc., ratam non fore, nisi etiam homo suum aliquid adferat praeter id, quod Deus se daturum promittit. Sic enim non absolute, nec sine conditione promisisset Deus. Quod si concesseris, poterit ergo novi testamenti promissio frustrari, perinde ut veteris, homine pactam conditionem non servante; et de novo testamento dicetur, sicut de veteri: *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos.* Quod est manifeste contra promittentis intentionem.

Sed hujus dubitationis facilis erit solutio, si advertamus, vocabulum Hebraicum *berith,* pro quo nunc *foedus,* nunc *pactum* Latini reddunt interpretes, esse latae significationis, ut non solum ea comprehendat, quae proprie foedera seu pacta dicuntur; verum etiam promissiones gratuitas et ab omni conditione liberas; imo et ordinationes Dei stabiles circa res inanimatas, a quibus nihil vicissim praestandum intelligi potest. Etenim promissio terrae Chanaan plane gratuita fuit, ipso Mose teste Deuter. 9. Quae tamen passim in Scriptura pactum vocatur, et quidem apertissime eo loco, ubi primum expressa ac distincta illius terrae facta est promissio, Gen. 15.: *Tunc,* inquit Moses, *pepigit Dominus foedus cum Abraham, dicens: Semini tuo dabo terram hanc a flumine Aegypti* etc. Ita quoque Dominus Genes. 9. in typum novi testamenti statuit pactum cum genere humano, se nequaquam ultra deleturum eos aquis diluvii; ejusque pacti seu foederis signum ponit in nubibus arcum coelestem; nec ulla ibi conditio legitur.

Rursum Jerem. 33. sic ait: *Si irritum potest fieri pactum meum cum die, et pactum meum cum nocte, ut non sit dies et nox in tempore suo: et pactum meum irritum esse poterit cum David servo meo, ut non sit ex eo filius, qui regnet in throno ejus.* Ubi sane priori loco ne fingi quidem potest conditio ex altera parte praestanda. Tale igitur pactum est hoc, quod vocatur novum testamentum; videlicet promissio Dei prorsus absoluta et gratuita, qua dignatus est homini in peccatum et interitum prolapso promittere Salvatorem, ac per eum peccatorum remissionem, legis obedientiam, hujusque mercedem vitam aeternam. Nunc ad reliqua prophetici testimonii pergamus.

Et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. Phrasis Hebraea pro eo, quod Latine diceretur: *Et ero illis Deus, et ipsi erunt mihi populus,* quemadmodum alii transtulerunt. Haec pars bifariam exponitur; aut hoc modo: Ego re ipsa me declarabo esse eorum Deum, in curam et tutelam meam eos recipiam, prosperabo eos et beatos faciam; juxta illud Psalmi: *Beatus populus, cujus Dominus Deus ejus.* Et ipsi vicissim factis ostendent, se esse populum meum, pure ac sincere me colendo, legesque meas observando. Aut sensu commutato, ad hunc modum: Illi me colent ut Deum suum, meisque mandatis obedient; et ego vicissim eos ut populum meum tuebor, et beneficentia mea complectar. Uterque sensus probabilis est, et Hebraea loquendi forma neutrum respuit.

Mihi tamen verisimilius est, utroque membro significari affectum Dei in homines, quibus fit promissio; ut breviter hic sit sensus: Ego me eis praestabo Deum, et habebo eos pro populo meo; id est, utroque nomine conjuncto: et quoniam ego Deus eorum ero, et quoniam ipsi populus meus erunt, benefaciam eis. Hic sensus prae aliis placet; cujus rationem dedi, quum ejusdem sententiae verba ex Levitico deprompta exponerem in 2 Cor. 6., ad quem locum lectorem remitto. Favet etiam illud similis formae, quod habetur hujus Epistolae cap. 1.: *Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium.* Est autem eadem promissio, et eodem sensu accipienda, quae, membris transpositis, legitur Apoc. 21.: *Ipsi populus ejus erunt, et ipse Deus cum eis erit eorum Deus.* Ex quo loco etiam intelligitur, hanc promissionem non solum esse temporis praesentis, sed extendi usque in futurum saeculum, ubi perfecte implebitur. Estque notandum; promissionem hanc non eandem esse cum praecedente, sed ex ea consequi. Prius est enim, ut legem suam Deus scribat in cordibus hominum, quam ut eos, tamquam populum sui cultorem, amplioribus beneficiis provehat et ad felicitatem aeternam perducat. Nam prius illud est donum justificationis; hoc vero complectitur ea beneficia, quae justificationem sequuntur.

11. *Et non docebit unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum.* Quidam Graeci codices loco proximi, πολίτην, id est *civem,* legunt; atque ita vertit Stapulensis. Eadem varietas invenitur apud Jeremiam in exemplaribus versionis interpretum LXX. Augustinus etiam lib. de spiritu et lit. cap. 19. legit *civem.* Sed et interpres Syrus secundum proprietatem linguae suae *filium civitatis* transtulit. Hebraica dictio רֵעֶה *(rëeh)* significat *socium, amicum,* et in genere *proximum,* ut patet ex praecepto dilectionis proximi, quod habetur Levit. 19., et a Christo expositum est in Evangelio Luc. 10. Quamquam hoc loco Jeremiae strictius videtur accipi pro eo, qui est ejusdem civitatis aut reipublicae. Addit enim, quasi, quod dixerat, exponens: *Et unusquisque fratrem suum.* Nam fratres more Scripturae dicuntur homines ejusdem gentis. Unde et alibi conjunguntur hae duae voces, velut cognatae significationis; ut Psalm. 121.: *Propter fratres meos et proximos meos loquebar pacem de te.* Quocirca non est rejicienda lectio Graeca, quae habet *civem;* convenit enim cum significatione *fratris.*

Dicens: Cognosce Dominum. Nullus

erit, inquit, qui proximum, seu civem, seu fratrem suum doceat nosse Deum. Ratio sequitur:

Quoniam omnes scient me, a minore usque ad majorem eorum. Graece: *A parvo eorum usque ad magnum eorum,* id est tam parvi, quam magni; quod nos diceremus: A minimo usque ad maximum, sicut et Hieronymus ex Hebraeo vertit. Refertur autem ad aetatem, ut et alibi passim, etiam apud hunc ipsum Prophetam, ut cap. 8. 42. et 44. Unde et Syrus vertit: *usque ad senem,* sive (ut alius ex Syro Latine reddit) *decrepitum.* Sed diligenter explicanda est haec promissio. Nam ut praeclara est, ita de sensu ejus non modica difficultas, quod non appareat, quando aut quomodo vel impleta sit, vel implenda. Quod enim tempus est novi testamenti, quo non sit opus, rudes cujusque aetatis homines instruere ac docere, quae scire debeant, ut salvi fiant? Quorum primum est in Deum credere, quod est *cognoscere Dominum.* Difficultatem compendio videntur effugere, qui promissionem hanc rejiciunt in futurum saeculum, ubi procul dubio omnis docendi cura cessabit. *Cum enim venerit, quod perfectum est, evacuabitur, quod ex parte est,* 1 Cor. 13. Sic Augustinus lib. de spiritu et lit. cap. 24. et 25., et eum secuti in commentariis Primasius, seu quisquis auctor, et Anselmus, et Cajetanus. Sic et Theodoretus inter Graecos. Sed cum tam praecedentia verba prophetici testimonii, quam ea, quae sequuntur, ad statum saeculi praesentis pertineant: utique consentaneum est, hanc quoque promissionis partem eodem referri; praesertim cum, Hieronymo teste, sicut initio monuimus, omnes ecclesiastici viri dicant, haec universa in primo Salvatoris adventu esse completa.

Quare videndum, quid alii commentatores senserint. Ipse Hieronymus interpretatur, promitti filiis Israël, futurum, ut nequaquam Judaicos quaerant magistros, et traditiones et mandata hominum, sed doceantur a Spiritu sancto. Chrysostomus exponit de manifestatione legis evangelicae per omnes gentes. Theophylactus et Oecumenius negari putant laboriosam institutionem, eo quod facili negotio persuadeatur hominibus fides Christi. S. Thomas in solis primis novi testamenti fundatoribus, id est Apostolis a Christo perfecte edoctis, censet impletam esse hanc promissionem, si quidem pertineat ad praesens saeculum; alioqui propensior in eam sententiam, quae refert ad statum beatorum.

Nonnulli generalius exponunt, tamquam dictum de fidelibus Ecclesiae primitivae, quorum magna pars talis fuerit, ut in eos competeret illud, quod ad Corinthios scribit Apostolus 1 Epist. 1.: *In omnibus divites facti estis in Christo, in omni verbo et in omni scientia, ita ut nihil vobis desit in ulla gratia.* Rursus alia quaedam expositio refert ad totum tempus gratiae, non tamen ad totam fidelium multitudinem, sed ad majorem et meliorem partem, cujus numerus Deo cognitus sit. Alia denique, quae est Francisci Riberae, extendit ad omnes omnino fideles. Quoniam, inquit, de omnibus et singulis Christi fidelibus verum est, eos per fidem scire Deum et Christum ejus.

Ut autem in hac commentariorum varietate verum Prophetae sensum assequamur, proferendae sunt in medium aliae Scripturae similes, quarum collatione praesens locus illustretur. Ejusmodi imprimis est illa Jes. 54.: *Ponam universos filios tuos doctos a Domino.* Quam esse novi testamenti promissionem, ad tempus gratiae Christi pertinentem, certissime constat ipsius Christi testimonio, Joan. 6.: *Est scriptum,* inquit, *in Prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei.* Deinde exponendo subjungit: *Omnis, qui audivit a Patre et didicit, venit ad me.* Quod haud dubie de gratia novi testamenti dictum est, et neque ad solos spectat Apostolos, neque ad solos primi temporis Christianos, sed ad totum tempus novae legis. Hoc autem Jesaiae testimonium in eandem convenire sententiam

cum isto Jeremiae, docet Hieronymus in Jesaiae commentariis.

Persimilis est locus apud eundem Prophetam cap. 11., ubi post annuntiatum Christi adventum de tempore Ecclesiae consequenter addit: *Quia repleta est terra scientia Domini, sicut aquae maris operientes.* Ubi nota, quod *terram* nominat, non *coelum*, ne quis ad Ecclesiam in coelo regnantem remittat hoc vaticinium. Simile est et illud, quod Joannes 1 Epist. 2. scribit generatim ad fideles: *Vos unctionem habetis a Sancto, et nostis omnia. Non scripsi vobis, quasi ignorantibus veritatem; sed quasi scientibus eam.* Et paulo post: *Non necesse habetis, ut aliquis doceat vos; sed sicut unctio ejus docet vos de omnibus.* Hoc quid aliud est, quam quod per Jeremiam Dominus praedixit: *Non docebit unusquisque proximum, quoniam omnes scient me?* Eodem prorsus modo Paulus loquitur 1 Thessal. 4.: *De caritate fraternitatis*, inquit, *non necesse habetis* (ita in Graeco est), *ut scribam vobis. Ipsi enim vos a Deo didicistis, ut diligatis invicem. Etenim illud facitis in omnes fratres.*

His ita praemissis, ad intelligentiam praesentis loci tria notanda sunt. Primum est, Prophetam loqui non de nuda cognitione Dei, qualis fuit eorum, de quibus dicitur Rom. 1.: *Quia, cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt;* aut qualis Judaeorum, in Dei notitia et lege gloriantium, ibidem cap. 2. Nec de cognitione profundorum Dei mysteriorum, quae Paulus loquebatur inter perfectos, spiritualibus spiritualia comparans, 1 Cor. 2. Sed de notitia Dei, quanta necessaria est ad salutem, eaque viva, formata, et (ut ita dicam) affectiva, qua nimirum sic cognoscitur Deus, ut affectus cognitioni respondeat, id est ut etiam, sicut diligendus est, diligatur; quomodo notitia Dei tum in prima Epistola Joannis, tum alibi in Scripturis frequenter accipitur. Ad hoc indicandum Jonathas Chaldaeus illa Prophetae verba: *Cognosce Dominum, quoniam omnes scient me,* reddidit hac paraphrasi: *Scitote timere Dominum, quia omnes discent, ut sciant timorem mei.* Constat enim, in Scripturis per timorem Domini passim significari sincerum cultum et pietatem in Deum.

Secundum ex primo consequens est, promissionem hanc nec ad omnes homines (etsi generali nomine proximos) pertinere, nec vero ad omnes Christianos, bonos et malos; sed ad omnes ac solos filios novi testamenti, qui sunt filii promissionis. Huc imprimis facit, quod *civem* ac *fratrem* nominat, id est hominem ejusdem civitatis ac familiae; quae civitas ac familia non alia est, quam Ecclesia credentium. Deinde probatur, quia haec promissio est novi testamenti, quemadmodum et duae praecedentes et ea, quae subsequitur; quae proinde omnes filiis novi testamenti propriae sunt, et a malis Christianis alienae.

Declaratur hoc ipsum ex differentia veteris ac novi testamenti. Nam vetus testamentum dabat quidem Dei legisque notitiam, sed sterilem atque fructu divini amoris ac bonorum operum vacuam. Itaque qui sub veteri erant testamento, non permanserunt (ut hic dicitur) in testamento Dei, quia pactum observandae legis non custodierunt; sed opus erat illis dicere: *Cognosce Dominum*, nec tamen cognoverunt; quemadmodum supra cap. 3. dictum est de illis: *Ipsi autem non cognoverunt vias meas,* et Tit. 1.: *Confitentur, se nosse Deum, factis autem negant.* At novum testamentum praebet spiritum gratiae et caritatis, facitque legem impleri, juxta promissionem superius expositam. Et ideo novi testamenti filii permanent in testamento, cognoscentes Dominum ea notitia, de qua nunc sermo est. Quibus proinde non est opus homine doctore, qui dicat eis: *Cognosce Dominum.*

Tertio notandum est, in verbis Prophetae significationem esse cujusdam immensae multitudinis eorum, qui cognoscent Dominum. Dicens enim: *Omnes scient me, a minore usque ad majorem eorum,* indicat, hanc Dei notitiam, simul

cum Ecclesia, latissime per gentes propagatum iri. Id quod expressius significatum est supra citatis Jesaiae verbis: *Repleta est terra scientia Domini.*

Ex dictis igitur hunc colligo sensum promissionis: Inter eos omnes, quibus feriam testamentum novum, nullus erit, qui proximum seu fratrem suum, videlicet ejusdem populi civem, ejusdemque testamenti consortem, doceat notitiam, amorem et observantiam mei. Nec sane opus erit. Omnes enim illi (quorum quidem erit maxima, longeque ac late diffusa multitudo) cognoscent, amabunt, observabunt me. Ratio manifesta ex praecedentibus testamenti verbis: Quia legem meam habebunt inditam et inscriptam in cordibus suis; item quia, secundum alterum Prophetam, erunt docti a Domino, et, secundum Joannem, habentes unctionem magistram a Spiritu Sancto.

Locum hunc Anabaptistae pneumatici trahere solent ad patrocinium sui erroris, quo dicunt, post adventum Christi cessare debere externum verbi ministerium, velut supervacaneum, ubi intus adspirat et docet Deus. Verum facile refelluntur. Nam quomodo hic submovetur externum ministerium docentis, quod ipsum Paulus, sibi divinitus injunctum, tanto studio tantisque laboribus subiit? Qui etiam pastores et doctores a Christo datos Ecclesiae testatur Ephes. 4. Sed hoc loco negatur, opus esse doctrina et institutione humana, quam interior Spiritus S. doctrina praevenerit. Iis autem, qui nondum didicerunt cognoscere Dominum, sive in Ecclesia sint, sive extra, adhibenda est ab hominibus docendi cura, ut discant; ita tamen, ut fructus omnis exspectetur a magistro intus docente Spiritu S., *quia, neque qui plantat, est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus,* 1 Cor. 3.

12. *Quia propitius ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum jam non memorabor.* Plus est in Graecis codicibus; sic enim habent: *Quia propitius ero injustitiis eorum, et peccatorum eorum et iniquitatum eorum non recordabor amplius* Caeterum quid veteres Graeci legerint, ex eorum commentariis non liquet. In fonte Hebraeo et apud LXX. non plus legitur, quam quod hic habent codices nostri Latini, quibus et Syriaca translatio consentit; ut verisimile sit, in Graecis temere seu casu quopiam additum esse illud: *et iniquitatum eorum.* Nec puto, quaerendum hoc loco discrimen inter *iniquitatem* et *peccatum,* ut quae in Prophetis et Psalmis fere pro eodem accipiantur.

Porro hanc promissionem multi interpretantur de remissione peccatorum, quae fit in baptismo, in quo sic abolentur peccata, ut nec ad aeternam, nec ad temporalem futuri saeculi poenam Deus eorum recordetur. Juxta quem intellectum est hic species quaedam occupationis. Nam dici poterat, omnes esse peccatores, et per hoc indignos beneficiis ante commemoratis, et ad ea ineptos. Ad hoc quasi respondens, promittit, se omnium peccatorum impedimenta simul et semel ablaturum, ut eos caeteris suis beneficiis aptos reddat.

Sed quia remissio omnium peccatorum, etiam post baptisma commissorum, pertinet ad gratiam novi testamenti, nihil vetat, eam in universum sub hac promissione comprehendi. Nam etiam relapsorum peccata remittens, Deus dicitur eorum non amplius recordari et ea non imputare, Ezech. 18. et 33. et Psalm. 31.; quia nimirum ea non imputat ad poenam aeternam, quae proprium est mortalis peccati stipendium. Quod autem hujusmodi peccatorum remissio etiam sit in promissione, probant hae Scripturae, 1 Reg. 7.: *Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum; misericordiam autem meam non auferam ab eo;* Psalm. 88.: *Si dereliquerint filii ejus legem meam, visitabo in virga iniquitates eorum; misericordiam autem meam non dispergam ab eo.* Quae loca mystice de novi testamenti filiis accipienda, non est dubium. Hic generalis sensus si placet, dicemus, voculam *quia* non causaliter sumi, sed expletive, quod in Hebraea

lingua frequens est; ut sensus sit: Denique, ut nihil desit ad gratiam, nihilque relinquatur impedimenti ad vitam aeternam, omnia eis peccata tam priora quam posteriora condonabo. Hactenus exposuimus verba Prophetae; sequitur Apostolus:

13. *Dicendo autem novum, veteravit prius.* *Veteravit,* Latinius: *antiquavit,* ut est in textu Ambrosii, sicut et interpres ipse mox vertit ejusdem Graeci verbi passivum: *antiquatur.* Adduxit Apostolus propheticum testimonium, ut probaret aliud quoddam, id est a priore diversum, testamentum a Deo promitti, ideoque prius illud habiturum finem; sicut diximus ad ea verba: *Non utique secundi locus inquireretur,* supra v. 7. Nunc, quoniam secundum hoc testamentum a Propheta appellatum est novum, inde rursus argumentum sumit, quo doceat, prius abrogandum. Nam Propheta, cum dicit novum, consequenter illud prius declarat esse vetus; novum enim respectu veteris dicitur.

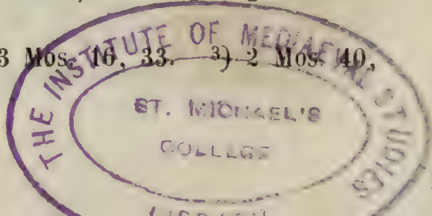
Ubi denuo nota singulare studium Apostoli in observandis et ponderandis Scripturae verbis. Etenim nusquam alibi in tota Scriptura veteris instrumenti (quod et Augustinus animadvertit lib. de spiritu et litera, cap. 20.) testamentum seu foedus, quod prioris loco Deus promittit, appellatur novum. Quod ergo semel tantummodo legitur, id Apostolus arripit, expendit, et pro novo argumento assumit, aliud ex eo colligens, quod nusquam in Scriptura legerat, scilicet, prius testamentum esse vetus. Quidam *veteravit* interpretantur: *abrogavit,* quomodo dicitur antiquatum, quod abrogatum est; sed minus recte. Nam abrogationem futuram, deinceps ex eo, quia vetus est, concludit.

Quod autem antiquatur et senescit, prope interitum est. Pro *interitu* Graece: ἀφανισμὸς, deductum a verbo ἀφανίζομαι, quod significat: *dispareo, e conspectu evanesco.* Unde Erasmus et alii vertunt: *prope est, ut evanescat.* Sensus tamen idem est. Nam quae intereunt, evanescunt. Unde et verbale hoc pro *interitu* sumitur apud Graecos. Usus est autem molliori vocabulo propter honorem foederis antiqui, quod erat a Deo; tum ne suos Hebraeos offendat. Est vero Apostoli ratiocinatio talis: Hoc testamentum novum est; ergo illud vetus. Porro quod vetus est, in dies magis magisque veterascit, et (ut in hominibus) senescit; quod autem veterascit aut senescit, ad interitum et mortem properat. Ex quo concludendum relinquit, prius testamentum tandem debuisse finiri, atque in plenitudine temporis, id est revelato firmatoque per Christum novo testamento, finem accepisse. Vim argumenti probat experientia. Consonant etiam Scripturae, Levit. 26.: *Vetera, novis advenientibus, projicietis;* et 2 Cor. 5.: *Vetera transierunt; ecce, facta sunt omnia nova.*

CAPUT NONUM.

Habuit quidem et prius justificationes culturae et Sanctum saeculare. 2. Tabernaculum enim factum est primum, in quo erant candelabra [1]), et mensa, et propositio panum, quae dicitur Sancta. 3. Post velamentum autem secundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum [2]), 4. aureum habens thuribulum [3]), et arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro, in qua urna aurea habens manna [4]), et virga Aaron [5]), quae frondueret, et tabulae testamenti, 5. superque eam

1) 2 Mos. 26, 35. 40, 22. seq. 2) 2 Mos. 26, 33. seq. 3 Mos. 16, 33. 3) 2 Mos. 40, 5. 30, 6. 3 Mos. 16, 12. 4) 2 Mos. 16, 33. 5) 4 Mos. 17, 10.

erant Cherubim[1]) gloriae obumbrantia propitiatorium, de quibus non est modo dicendum per singula. 6. His vero ita compositis; in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes[2]), sacrificiorum officia consummantes; 7. in secundo autem semel in anno[3]) solus pontifex, non sine sanguine, quem offert pro sua et populi ignorantia[4]); 8. hoc significante Spiritu sancto, nondum propalatam esse sanctorum viam[5]), adhuc priore tabernaculo habente statum, 9. quae parabola est temporis instantis, juxta quam munera et hostiae offeruntur, quae non possunt juxta conscientiam perfectum facere servientem[6]), solummodo in cibis[7]) et in potibus, 10. et variis baptismatibus, et justitiis carnis usque ad tempus correctionis impositis. 11. Christus autem, assistens Pontifex futurorum bonorum, per amplius et perfectius tabernaculum[8]) non manufactum, id est, non hujus creationis, 12. neque per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem introivit semel in Sancta, aeterna redemptione inventa. 13. Si enim sanguis hircorum et taurorum[9]), et cinis vitulae aspersus[10]), inquinatos sanctificat ad emundationem carnis[11]), 14. quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum[12]) semet ipsum obtulit immaculatum[13]) Deo, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis[14]), ad serviendum Deo viventi? 15. Et ideo novi testamenti mediator est[15]), ut, morte intercedente, in redemptionem earum praevaricationum, quae erant sub priori testamento[16]), repromissionem accipiant, qui vocati sunt[17]) aeternae haereditatis. 16. Ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. 17. Testamentum enim in mortuis confirmatum est; alioquin nondum valet, dum vivit, qui testatus est. 18. Unde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est. 19. Lecto enim omni mandato legis a Mose universo populo, accipiens sanguinem vitulorum et hircorum cum aqua et lana coccinea, et hyssopo, ipsum quoque librum, et omnem populum aspersit[18]), 20. dicens: Hic sanguis testamenti, quod mandavit ad vos Deus. 21. Etiam tabernaculum[19]) et omnia vasa ministerii sanguine similiter aspersit; 22. et omnia paene in sanguine secundum legem mundantur, et sine sanguinis effusione non fit remissio. 23. Necesse est ergo, exemplaria[20]) quidem coelestium his mundari, ipsa autem coelestia melioribus hostiis, quam istis. 24. Non enim in manufacta[21]) Sancta Jesus introivit, exemplaria verorum; sed in ipsum coelum[22]), ut appareat nunc vultui Dei pro nobis[23]). 25. Neque ut

---

1) 4 Mos. 7, 89. 2 Mos. 25, 22. 2) 3 Mos. 9, 6.—24. 3) 2 Mos. 30, 10. 3 Mos. 16, 2. 4) Cap. 5, 2. 5) Cap. 10, 19. 6) Cap. 10, 4. 7) 3 Mos. 11, 22. 5 Mos. 14, 3. 8) Cap. 8, 1. 2. 9) 3 Mos. 16, 15. 6, 11. 14. 10) 4 Mos. 19, 9. 12. 17. 18. 11) 4 Mos. 19, 13. 20. 12) Cap. 7, 28. 24. seq. 16. seq. Rom. 1, 4. 13) 3 Mos. 22, 20. 14) Cap. 6, 1. 4 Mos. 19, 11. seq. 15) Cap. 8, 6. 12, 24. 1 Tim. 2, 5. 16) Eph. 1, 7. Rom. 3, 25. 17) Cap. 3, 11. 18) 2 Mos. 24, 6.—8. 19) 2 Mos. 29, 21. 20) Cap. 8, 5. 21) Vers. 1. 6. 7. Cap. 7, 25. 22) Vers. 12. Cap. 8, 2. 23) 1 Joan. 2, 1.

saepe offerat semet ipsum, quemadmodum Pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno; 26. alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi; nunc autem semel in consummatione saeculorum [1]), ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit. 27. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem judicium: 28. sic et Christus semel [2]) oblatus est ad multorum exhaurienda peccata [3]); secundo sine peccato apparebit exspectantibus se in salutem.

SUMMARIUM CAPITIS NONI.

Confert ritus sacerdotii veteris cum novo, ostendens, vetus sanctificare non potuisse, ut mirum non sit, ejus sacrificia saepe fuisse iterata; Christum autem semel duntaxat oblatum delevisse peccata.

1. *Habuit quidem et prius justificationes culturae.* Graece: *Habebat quidem igitur et primum* seu *prius* etc. Videtur oculum reflectere ad id, quod dixerat capite superiori, sacerdotes Leviticos *exemplari et umbrae coelestium* deservire, quasi dicat: Quod breviter attigi de ministerio sacerdotum in tabernaculo, nunc explicatius dicam, ab ipsius tabernaculi forma, et iis, quae a sacerdotibus in tabernaculo agebantur, ostensurus infirmitatem prioris sacerdotii, cui proinde succedere debuerit aliud, ad sanctificandum efficax. Nam de comparatione sacerdotii Christi cum Levitico actum est in praecedentibus, eandemque disputationem Apostolus hoc et sequenti capite prosequitur. Quod in Graecis quibusdam exemplaribus, addito substantivo, legitur: Ἡ πρώτη σκηνὴ *prius tabernaculum,* adulterina est additio, sensum Apostoli depravans. Neque enim (ut apud Oecumenium Photius ait) tabernaculum cum novo testamento conferebat, sed totum testamentum vetus. Nam tabernaculi mentio mox sequitur. Itaque subaudiendum est ex antecedentibus vocabulum: διαθήκη, *testamentum.* Quod etiam Chrysostomus, et post eum Theophylactus studiose admonent.

Sentit enim Apostolus, in priori testamento fuisse *justificationes culturae* seu *cultus,* ut alii vertere malunt id, quod in Graeco est: λατρείας. Quamquam interpres consulto vertit: *culturae,* genitivo singulari, ut ambiguitatem tolleret, quae in Graeco est, quaeque in Latino remaneret, si verteret: *cultus.* Possent enim alioqui Graeca sic accipi, ut commate distinguantur *justificationes* et *cultus,* utrumque numero plurali; sed id ab Apostoli mente alienum videtur. Non enim generatim loquitur de justificationibus, id est mandatis Dei, sed de iis tantum, quae spectant ad ministerium tabernaculi. Unde et Syrus ita transtulit: *In primo autem erant mandata ministerii.* Igitur *justificationes culturae* sunt mandata ad cultum Dei pertinentia, velut de sacrificiis, eorumque ritibus.

Porro *justificationes,* Graece δικαιώματα, vocabulo a LXX. translatoribus usurpato, dicuntur in Scripturis mandata, non hominum, sed Dei, propterea quod in eorum observatione proprie consistat hominum justitia, testante Apostolo Rom. 2.: *Factores legis justificabuntur.* Quamquam, quum infra v. 10. mentionem faciat Apostolus *justificationum* (sic enim est graece) *carnis,* videri potest hic de iisdem loqui, de legalibus scilicet illis observationibus et mundationibus; et

---

[1]) 1 Cor. 10, 11. Gal. 3, 4. [2]) Cap. 10, 12. Rom. 5, 6. 1 Petr. 3, 18. [3]) Cap. 10, 12.

tunc illa commatica distinctio foret ponenda, de qua dixi, reddendo illud λατρείας per quartum casum pluralem. Et glossa interlinealis MS. in eum sensum interpretatur etiam id, quod noster interpres dedit, hoc modo: *Justificationes culturae, non veras, sed pro modo culturae carnalis carnales.*

Et sanctum saeculare. Quod Graece est κοσμικὸν, id est *mundanum,* interpres vertit: *saeculare;* quemadmodum et ad Tit. 2.: *saecularia desideria,* Graece: κοσμικὰς ἐπιθυμίας. Neque enim alibi κοσμικὸν in Scripturis arbitror reperiri. Syrus etiam interpres vertit eo vocabulo, quod a *saeculo,* non a *mundo* deductum est. Quaerendum igitur, quodnam ab Apostolo vocetur *sanctum saeculare* seu *mundanum.* Nam quod quidam putant, eo nomine significari templum, quia saeculare, id est temporale erat, non perpetuum, bene rejicit S. Thomas auctoritate Graeci textus, qui, sicut dictum est, *mundanum* habet, non *saeculare.* Qua ratione etiam errare convincuntur, qui e contrario *saeculare* dictum templum putant, quod multis saeculis duraturum crederetur.

Refellitur etiam utraque opinio, quia non de templo nunc agit Paulus, sed de tabernaculo, quod jussu Domini factum est a Mose secundum exemplar in monte monstratum; quemadmodum praefatus est capite praecedenti; tametsi non negamus, templum, quoad partium interiorum dispositionem, fuisse factum ad similitudinem quandam tabernaculi Mosaici. Chrysostomus *sanctum mundanum* interpretatur locum, seu templi, seu tabernaculi, ad quem non solum vulgo Judaeorum, sed promiscue cujusvis nationis ac totius mundi hominibus accessus patebat. Inde enim vult dictum fuisse *mundanum. Nam Judaei,* inquit, *non erant mundus.* Sequuntur hac in parte Chrysostomum Theophylactus, Oecumenius et Haymo.

Contra quod tamen objiciunt alii, neque in tabernaculo, neque in templo fuisse locum aliquem, quo fas esset gentilibus ingredi, quod vel ex eo constare arbitrantur, quia, sicut legitur Act. 21., gravissimus adversus Paulum tumultus concitatus fuit a Judaeis, quod hominem gentilem putaretur introduxisse in templum. Fatentur quidem, gentiles potuisse consistere et orare in loco patente et subdiali, qui erat ante atrium tabernaculi vel templi; atque de hujusmodi loco dicunt accipiendum, quod dicitur in oratione Salomonis 3 Reg. 8. et 2 Paral. 6. de alienigena veniente ad templum orandi causa, et quod ad Caligulam Philo refert, fuisse locum, ex quo gentiles possent adorare Deum, et, quae pro se offerrentur, intueri; sed eum locum dicunt neque tabernaculi, neque templi partem fuisse; nec omnino locum signatum gentilibus ullum ad orandum fuisse, praesertim circa tabernaculum. Denique nec, si signatus esset, sanctum dici potuisse; non enim dicebatur locus sanctus, sed profanus, qui gentilibus patebat. Quare quod Theophylactus et Oecumenius extra Scripturae auctoritatem distinguunt in tabernaculo tria loca, velut tria sancta, vel, ut Oecumenius loquitur, tria tabernacula, quorum tertium sit locus ille, de quo nunc agitur, non esse recipiendum.

Quod si e diverso objicias exempla gentilium, qui in templum pacifice leguntur ingressi, aut etiam honorifice a sacerdotibus introducti (scribit enim Aristaeas libro de LXX. interpretibus, se, Jerosolymam missum a Ptolemaeo rege, in eam templi partem fuisse admissum, quae primae parti tabernaculi respondebat; refert item Josephus libro secundo de bello Judaico, capite decimo sexto, Politianum quendam, a Cestio Praeside missum, adscendisse in templum et orasse; de Nicanore et Heliodoro nihil dico, quod magis per vim aut improbitatem, quam quod ita liceret, templum ingressi legantur, 1 Machab. 7. et 2 Machab. 3. et 14.): ad haec, inquam, responderi potest, interdum dispensatione quadam datum hoc fuisse magnis et potentibus viris, ut in templum introirent; atque id ipsum, quoniam extraordinarium erat, argumento

esse, quod ordinaria lege non fuerit licitum; et, ut de templo haec ita aut secus se habeant, non tamen esse trahenda ad tabernaculum Mosaicum, de quo Paulus disserit. Cujus certe nulla pars videtur umquam jure patuisse gentilibus.

Ex his apparet, expositionem Chrysostomi non multum habere probabilitatis. Nec magis probabilis opinio Cajetani, qui *sanctum mundanum* interpretatur abstractive: *sanctitatem,* id est munditiam, *in oculis mundi hujus.* Quamvis enim *sanctum* Hebraei vocent קֹדֶשׁ, *sanctitatem,* hoc ipsum tamen apud illos concertive sumitur pro re sancta. Quare inter alios plerosque convenit, ipsum tabernaculum (quod idem *sanctuarium* dictum est) aut ejus partem intelligi nomine *sancti saecularis* sive *mundani.*

Theodoretus absolute tabernaculum intellexit, idque censet appellari *mundanum,* eo quod totius mundi figuram teneat. Velo enim interposito dividebatur in duas partes, quarum una vocabatur *sancta,* altera *sancta sanctorum.* Et sancta quidem repraesentabant vitam, quae in terra agitur; sancta autem sanctorum formam ac rationem vitae, quae agitur in coelis. Ipsum autem velum implebat usum firmamenti, dividentis haec inferiora a supernis. Ita Theodoretus. Quam sententiam etiam Oecumenius suis collectaneis inseruit. Eandem breviter indicat commentarius Ambrosio adscriptus, Josephum citans auctorem. Locus apud Josephum est lib. 3. antiq. Judaic. cap. 5. Cujus tamen speculatio, qua tabernaculi formam ad universitatis naturam accommodat, non prorsus convenit cum sententia Theodoreti.

Nobis ratio Theodoreti speciosa magis, quam vera videtur; quamquam illud amplectimur, quod *sanctum* hoc, de quo Paulus loquitur, non partem tabernaculi, sed totum tabernaculum interpretatus est. Sic enim et capite superiori, ubi Christus, Pontifex noster, vocatur *sanctorum minister et tabernaculi veri,* dictum est, non aliud per *sancta,* quam *tabernaculum* intelligi. Certius hoc ipsum probat subjuncta partitio, qua mox Apostolus sanctum distinguit in partes, id est, in tabernaculum primum et secundum.

Sed quare κοσμικὸν dicitur? Utique non ob aliud, quam quia juxta morem, quo Christus et Apostoli solent de mundo loqui, mundanum erat et saeculare, id est terrenum, non coeleste; quatenus scilicet ministerium ejus terrenum erat, ac ministri ejus super terram, et testamentum in deterioribus, hoc est, terrenis promissionibus sancitum. Quae omnia superiori capite satis indicantur. Hoc modo κοσμικὸν accipi in eo, quod citavimus ex Epist. ad Titum 2., manifestum est. Nam desideria mundana quid aliud sunt, quam terrenae cupiditates, quibus nimirum terrena concupiscuntur? Ita vero Christum passim de mundo loqui, facile est ostendere, Matth. 5.: *Vos estis,* inquit, *lux mundi;* et cap. 16.: *Quid prodest homini, si mundum universum lucretur?* et Joan. 5.: *Quamdiu sum in mundo, lux sum mundi.* Sic et Apostolus 1 Cor. 7.: *Qui utuntur hoc mundo, tamquam non utantur; praeterit enim figura hujus mundi.*

Confirmat hanc expositionem antithesis tabernaculi coelestis, quod in capite praecedenti vocatur: *tabernaculum verum* et *sancta coelestia, quorum exemplari et umbrae deserviunt,* qui super terram sunt, quodque rursum in hoc capite vocatur *tabernaculum* et *sancta non manufacta,* sed *coelestia.* Ex his enim aperte datur intelligi, sanctuarium illud Mosaicum et umbratile e diverso *mundanum* propterea vocari, quia de hoc mundo est, quia terrenum, quia manufactum. Et hoc voluerunt interpretes Latinus et Syrus, quando pro *mundano* verterunt: *saeculare,* quasi quod sit hujus saeculi; quandoquidem *mundus* et *saeculum* in Scriptura novi Testamenti fere confunduntur. Ad extremum moneo, istud κοσμικὸν per hypozeugma referri posse etiam ad *justificationes culturae.* Nam et illae *saeculares* erant eodem sensu, quo sanctum dicitur saeculare. Unde et infra *justitiae carnis* appellantur.

2. *Tabernaculum enim factum est primum.* Quod dixit de sancto saeculari, nunc partibus explicat, uti paulo ante significavi. *Primum* non adverbium est, ut apparet prima fronte, sed nomen, Graece: ἡ πρώτη. Caeterum non tam ordinem temporis significat (ut doceri potest ex historia constructionis tabernaculi, Exod. 37.), quam ordinem loci. Nam ea pars tabernaculi, quae hic describitur, ingredientibus prior erat. Porro *factum* intellige non quomodocumque, sed instructum et adornatum. Id enim significat Graecum κατεσκευάσθη.

In quo erant candelabra. Laborant hic non pauci Latinorum, quomodo dicat Apostolus, in priore tabernaculo fuisse candelabra, cum in descriptione et structura tabernaculi Exod. 25. et 37. tantum unius candelabri mentio fiat. Haec difficultas auctorem commentarii titulo Primasii super hanc Epistolam, una cum Haimone, in eam compulit opinionem, ut dicerent, Apostolum hic non agere de tabernaculo, quod Moses fecit, sed de templo, quod Salomon aedificavit, in quo fuere candelabra decem, ut habetur 3 Reg. 7. et 2 Paral. 4. Alii, ut Anselmus, Aquinas et Liranus, respondent, unum fuisse candelabrum, quantum ad stipitem, sed plura, quantum ad ramos seu calamos e stipite surgentes, qui fuere numero septem, in quibus ponebantur totidem lucernae. Hoc etsi verum sit, vera tamen et prompta solutio petenda est ex textu Graeco, ubi singulari numero legitur: ἡ λυχνία, id est *candelabrum;* videlicet eadem voce, qua LXX. usi sunt in Exodo. Falluntur enim Erasmus et Hentenius, qui Graeca voce lucernam putant hoc loco significari. Graecis consonat interpres Syrus. Erat autem candelabri locus in australi parte tabernaculi, et quidem e regione mensae in aquilonari parte collocatae, de qua sequitur:

Et mensa, et propositio panum. De his agitur Exod. 25. Usus mensae erat, ut in ea ponerentur panes, qui vocabantur propositionis. Ponebantur autem singulis hebdomadis novi. Caeterum *panes propositionis* vocati sunt, non quia ponebantur in mensa, sed quia ponebantur coram Domino. Quos enim LXX. vocant *panes propositionis,* Hebraica veritas appellat: *panes facierum,* id est, ante faciem seu conspectum arcae, quae praesentiam Domini significabat. Sic et Syrus eos vocat hoc loco. Rationem vero, quam dixi, Dominus ipse Mosi praecipiens assignat Exod. 25. Nam pro eo, quod Hieronymus vertit: *Et pones super mensam panes propositionis in conspectu meo semper,* in Hebraeo sic ad verbum legitur: *Et dabis super mensam panem facierum, ad facies meas jugiter.* Quare quod quidam volunt, dictos fuisse *panes facierum,* eo quod, ordine duplici collocati, se mutuo respicerent, praeter Scripturam dicitur. Notanda hypallage in eo, quod Apostolus *propositionem panum* dixit pro: *panibus propositionis.*

Quae dicitur Sancta. Ambiguum est in Graeco, utrum ad id, quod proxime praecessit, particula relativa sit referenda, id est, ad *propositionem panum* vel etiam ad *mensam,* an vero ad *tabernaculum primum.* Sunt enim haec omnia foeminei generis in Graeco. Sed attendenti ad contextum sermonis Apostoli dubium esse non potest, quin ad *tabernaculum* respiciat, ut legendum videatur, quemadmodum alii transtulerunt, imo quemadmodum nostrum interpretem vertisse probabile est ex eo, quod in codice Laudensi scriptum videmus: *Quod dicitur Sancta.* Est enim *Sancta* numeri pluralis, respondens ad id, quod mox sequitur: *Sancta sanctorum;* tametsi in his plurale per singulare exponendum est, uti paulo post docebimus. Unde et Syrus interpres vertit: *Et vocabatur domus sancta.* Sensus igitur est, tabernaculum illud primum communi nomine vocari *Sancta* vel *Sanctum,* vel *Sanctuarium,* utpote ad cujus distinctionem tabernaculum secundum vocaretur *Sancta sanctorum.* Unde sequitur.

3. *Post velamentum autem secundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum.* Quamvis hic de secundo

tabernaculo loquatur Apostolus, in verbis tamen ejus dictio *secundum* non est ad *tabernaculum* referenda, sed ad *velamentum.* Nam in Graeco *tabernaculum* et *secundum* genere differunt, estque ibidem hic ordo verborum: *Post secundum autem velamentum, tabernaculum, quod dicitur* etc. Ut mirum sit, interpretem metathesi dictionis sensum ambiguum facere voluisse. Syriaca translatio sic habet: *Habitaculum autem interius, quod erat intra velum secundum, vocabatur Sanctum sanctorum.* Sentit ergo Apostolus, post secundum velum fuisse alterum tabernaculum, id est, eam totius tabernaculi partem, quae Sancta sanctorum vocabatur. Dicit autem *secundum velum;* nam Exod. 26. duo vela fieri jubentur: alterum interius, quod Sanctum divideret a Sancto sanctorum, quod velum hic vocatur secundum; alterum exterius, quod Sanctum separaret ab atrio foris posito, quod proinde ingredientibus erat primum.

An autem praeter haec duo fuerint adhuc alia tabernaculi vela, quemadmodum ex Levitici locis inter se collatis probari posse putat Galenus, studiosis investigandum relinquo. Certe in templo Salomonis plura duobus fuisse, variis usibus aptata, satis credibile est. Obiter admoneo, non esse velis annumerandas decem cortinas, et undecim saga cilicina, quibus operiebatur tabernaculum, ut nec reliqua duo ejusdem tabernaculi operimenta facta ex pellibus. Quorum omnium descriptio est apud Mosen Exod. 26. et 36. Nam operimenta proprie non dicuntur vela.

Porro, quae Apostolus vocat *Sancta* et *Sancta sanctorum,* in Hebraeo dicuntur numero singulari: *Sanctitas* et *Sanctitas sanctitatum;* sed quia sanctitas pro re sancta more Hebraeorum accipitur, recte interpretes *Sanctum* vel *Sanctuarium* pro *sanctitate,* et *Sanctum sanctorum* pro *Sanctitate sanctitatum* transtulerunt. Quemadmodum etiam in Exodo legitur apud LXX., licet alibi interdum plurale posuerunt, ut Psalm. 133.: *Extollite manus vestras in Sancta,* et Psalm. 150.: *Laudate Dominum in Sanctis ejus.* Dicitur autem Hebraeis Sanctum sanctorum, tamquam eximie sanctum, quomodo dicunt canticum canticorum, id est, praestantissimum canticum, et coelum coelorum, id est supremum coelum. Quod et nos imitamur, quibus B. Maria Virgo virginum appellatur, id est excellentissima Virgo. Itaque prior quidem pars tabernaculi Sanctum erat, propter res sacras inibi contentas, candelabrum, mensam et panes propositionis, et propter quotidiana sacerdotum ministeria, quae in ea parte fiebant. Interior autem pars Sanctum sanctorum, quia continebat ea, quae sanctissima et secretissima habebantur, arcam testimonii, propitiatorium, Cherubim; tum quia solus pontifex illuc introibat semel in anno, sicut infra dicitur. Unde et ad declarandam loci sanctitatem, Deus interdum ex eo responsa dabat.

4. *Aureum habens thuribulum.* De thuribulo aureo, quod erat in Sancto sanctorum, nihil habemus in Scriptura. Leguntur quidem Exod. 25. et 37., jubente Deo, facta thuribula aurea, simul cum acetabulis et phialis ac cyathis, itidem aureis; sed horum thuribulorum aliquod in Sancto sanctorum fuisse collocatum, nusquam legitur. Ergo quaestio est, unde Paulus habeat, quod hic dicit. Sunt, qui suspicentur, id eum habere ex traditione non scripta. Alii dicunt, sermonem hic esse de thuribulo, in quo pontifex, ingressus in Sanctum sanctorum, adolebat thymiama, cujus ex fumo nebula excitata cooperiret oraculum; sicut praecipitur Lev. 16.; simul ut suffitu suavissimi odoris locus sacratissimus honoraretur. Apostolum autem dicere, quod thuribulum hoc fuerit in Sancto sanctorum, eo quod pontifex illuc cum thuribulo ingrediebatur. At haec responsio scrupulum non tollit. Non enim Apostolus de singulari quodam thuribulo loqueretur, tamquam de re memorabili, nisi Moses in descriptione tabernaculi singulariter illius meminisset, sicut meminit caeterorum, quae hic referuntur.

Veriorem itaque censeo responsionem eorum, qui dicunt *thuribuli* nomine significari hoc loco *altare thymiamatis*, quod describitur Exod. 30., sicut intellexit Origenes homil. 9. super Exodum. Quam sententiam pluribus argumentis probat Abulensis in Exod. 25. q. 6. et in 3 Reg. 6. q. 16. Eandem docte confirmat Franciscus Ribera lib. 2. de templo, cap. 8., et in comment. praesentis loci. Sciendum enim, vocem Graecam θυμιατήριον non solum significare thuribulum, verum etiam locum aut aram, in qua fit suffitus. Et ita sine dubio Josephus accepit lib. 3. antiq. Jud. cap. 7., et lib. 6. de bello Judaico, cap. 6., licet hoc posteriore loco Latinus interpres verterit thuribulum. Nam et revera non aliud erat illud altare, quam magnum thuribulum; nec majus tamen, quam cubitum habens longitudinis, et cubitum latitudinis, utpote cujus non alius esset usus, quam ut in eo ignis imponeretur, et odores incenderentur. Hujus sententiae breviter etiam meminit S. Thomas, nec refellit.

Sed adversus eam Liranus et alii nonnulli objiciunt, altare thymiamatis intelligi non posse, quoniam illud situm erat extra velum, ubi candelabrum et mensa, sicut habetur Exod. ult. Quod et Theophylactus affirmat, exponens illud hujus capitis: *Non sine sanguine.* Paulus autem loquitur nunc de his, quae erant intra velum, in Sancto sanctorum. Nam quod B. Augustinus q. 133. et 174. super Exod. scribit, altare incensi intra velum fuisse, ideoque sacerdotem quotidie debuisse ingredi in Sanctum sanctorum, ut quotidie, juxta legis praeceptum, super eo altari incensum poneret, non consonat cum iis, quae Exod. 30. et 40. leguntur. Sed Augustinum fefellit obscuritas versionis interpretum LXX., quae non distinguit, utrum exterius, an interius contra velum altare collocatum fuerit.

Igitur cum Ribera respondeo, altare thymiamatis factum fuisse, ut deserviret Sancto sanctorum. Cum enim soli pontifici fas esset illuc intrare, nec id, nisi semel in anno; ne ea pars tabernaculi, quae sacratior erat, honore thuris careret, jussit Dominus, juxta statui altare, in quo thymiama adoleretur, cujus fumus e proximo sanctum locum occupans obnubilaret. Quam ob causam etiam *altare oraculi,* id est Sancti sanctorum, vocatur 3 Reg. 6., et *altare, quod erat coram Domino,* id est, coram arca testimonii, Levit. 16. Notandum enim, Apostolum non sic dicere: *Tabernaculum, in quo erat aureum thuribulum;* sed: *aureum habens thuribulum,* videlicet proxime sibi admotum, ut ipsi serviret ad usum supradictum. Pro confirmatione hujus sententiae plurimum etiam valet, quod altare thymiamatis fuerit unum ex praecipuis, quae in tabernaculo erant. Unde non est ullo modo verisimile, fuisse ab Apostolo praetermissum, ubi caetera recensuit. Cur autem ipsum numeraverit inter ea, quae erant post velum secundum, ratio jam reddita est.

Verum adhuc objiciet aliquis, thuribulum ab Apostolo vocari aureum, quod in altare non competit. Neque enim altaria ex auro fieri solent, sed thuribula. Deinde constat ex memoratis locis Exodi, altare thymiamatis factum fuisse ex lignis setim. Respondemus, etiam altare illud aureum fuisse, sicque vocari a Mose Exod. 39. et 40. et Num. 4.; non quod ex auro solido conflatum esset, sed quia totum auro tectum; sicut et mensa vocatur aurea 3 Reg. 7., quamvis ex lignis setim facta, quia nimirum tota auro cooperta erat. Atque ita de altari Augustinus ipse quaest. ult. super Exodum: *Altare,* inquit, *incensi aliquando aureum dicit Scriptura, aliquando deauratum; aureum utique appellans, quod erat inauratum.* Sic ille. Similiter autem et altare holocausti dictum est aereum, hoc est, aere circumvestitum. Eadem ratio de arca, de qua jam sequitur:

Et arcam Testamenti circumtectam ex omni parte auro. Quod Graece est πάντοθεν, *undique,* id interpres explicatius dixit: *ex omni parte.* Legitur Exod. 25. et 37., arcam Dei jussu factam ex lignis setim, et auro purissimo intus ac

foris obductam; ut merito etiam aurea dici potuerit, etsi Scriptura sic eam non appellet. Habet enim proprium nomen in Scripturis, ut dicatur *arca Testamenti* seu *foederis*, quod in ea servarentur duae tabulae legis, quae vocabantur *tabulae testamenti* (sicut et infra vocantur ab Apostolo) propterea, quod, testamento seu pacto interveniente, lex a Deo data erat. Dicebatur etiam *arca testimonii*, quia in ea repositum erat testimonium, Domino praecipiente Mosi, Exod. 25.: *Pones in ea testimonium*, et Mose de se narrante Exod. ultimo: *Posuit et testimonium in arca.* Hoc enim nomine lex vocabatur, quod per eam Deus testatam faceret hominibus suam voluntatem. Hinc et David in Psalm. 77.: *Suscitavit testimonium in Jacob, et legem posuit in Israël.*

Porro sciendum, arcam, postea a Salomone illatam in templum, non perseverasse, nisi usque ad tempus captivitatis Babylonicae. Tunc enim vel ablata fuit a Chaldaeis cum reliqua pretiosa templi supellectile, de qua 4 Reg. ult., 2 Paral. ult. et Jerem. ult., licet arca non nominetur; vel potius juxta narrationem, quae habetur 2 Machab. 2., abscondita in monte Nebo. Nec de ejus inventione seu recuperatione post illud tempus quidquam apud scriptores invenitur. Itaque in templo per Zorobabel instaurato nec arca testamenti fuit, nec caetera, quae hic in secundo tabernaculo fuisse memorantur. Unde 1 Machab. 1., ubi recensetur supellex templi, quam inde abstulit et comminuit Antiochus Epiphanes, et pro qua novam postea fieri jussit Judas Machabaeus, sicut refertur ejusdem lib. cap. 4., nominatur quidem inter alia vasa altare aureum, quod est thymiamatis, quod jam ostendimus extra velum fuisse; de arca vero ac caeteris, quorum locus esse debebat intra velum, nulla mentio. Verum Apostolus non de templo loquitur, vel primo, vel secundo; sed de tabernaculo Mosaico.

In qua urna aurea habens manna. Respicit ad historiam Exod. 16., ubi legitur Dominus praecepisse Mosi, et Moses Aaroni, ut de manna coelitus dato vas unum implerent, quantum posset capere gomor, idque reponerent coram Domino ad servandum in futuras generationes. Unde et subditur: *Posuitque illud Aaron in tabernaculo reservandum.* Quod utique per prolepsin dictum est; nondum enim tunc exstructum erat tabernaculum. Porro de materia hujus urnae nihil Moses scriptum reliquit. Hebraei sua proferunt commenta. Nos, urnam auream fuisse, indubitate credimus Apostolo, quem verisimile est id habuisse ex traditione majorum. Sane cum caetera vasa tabernaculi fuerint aurea vel auro tecta, convenit idem intelligi de hoc vasculo ibidem reponi jusso.

Et virga Aaron, quae fronduerat. Graece: ἡ βλαστήσασα, *quae germinaverat.* Locus est Num. 17., ubi virgam Aaron, quae pro confirmatione sacerdotii ejus, ad sedandas aliarum tribuum querelas, sola inter tredecim virgas germinaverat floresque emiserat, jussit Dominus in tabernaculo testimonii servari. Fuit autem haec virga eadem cum virga Mosi, quemadmodum constat ex historia Num. 20. et aliunde. Communiter enim ad edenda signa et prodigia Moses et Aaron hac virga pro instrumento utebantur, Deo videlicet per eam operante. Propter quod et virga Dei dicta est, Exod. 4. et 17. Jam ex eo, quod Scriptura Numerorum refert, flores ejus, dilatatis foliis, im amygdalas fuisse deformatos, bene colligunt interpretes, amygdalinum baculum fuisse.

Et tabulae testamenti. Non priores illae, quas Moses, populo propter adoratum vitulum iratus, confregit ad radicem montis, Exod. 32.; sed posteriores, in quibus denuo verba legis suae Dominus descripsit, ut habetur Exod. 34. Has enim tabulas in arca repositas fuisse, legimus Exod. 40. et Deut. 10. Cur autem *tabulae testamenti* dictae fuerint, ratio superius reddita est. Sed hic exsurgit quaestio, quomodo dicat Apostolus, in arca fuisse haec tria; urnam habentem manna,

et virgam Aaron, et tabulas legis; cum id de solis tabulis Scriptura testetur. Nam duo priora coram Domino in tabernaculo posita fuisse, Moses scribit; at in arca locum eis datum non meminit. Imo Scriptura alibi repugnat, ut 3 Reg. 8. et 2 Paral. 5. Quo utroque loco expresse dicitur, in arca non aliud fuisse, quam duas tabulas lapideas, quas Moses in ea posuerat. Hic scrupulus multos torquet, et apud quosdam tanti est, ut eo inter alia argumento nitantur, quo divinam auctoritatem huic Epistolae detrahant. Inter quos Cajetanus suspicatur, auctorem Epistolae scripturam Exodi non bene intellexisse, ut, quae jussa sunt reponi *coram Domino*, sive coram testimonio Domini, putaverit mandatum, ut in arca servarentur.

Qui vero pro canonica Scriptura, sicut oportet, hanc Epistolam recipiunt, varie respondent; sed Theophylactus hoc modo conciliat: Urnam et virgam non a principio reconditas in arca fuisse; sed demum tempore Jeremiae, quando necesse erat, ut arca occultaretur; idque fortasse Paulum, in sacris Judaicis a Gamaliele institutum, ex traditione accepisse: *quandoquidem*, inquit, *hodieque Pharisaeorum sectam ex Hebraeis tuentes assentiuntur, rem ita se habere.* Huic responsioni vicinum est, quod Melchior Canus lib. 2. de locis Theol. cap. 11. et alii quidam dicunt, non quidem tempore Jeremiae, sed tamen post Salomonem in arca fuisse repositas urnam et virgam, quo sic melius servarentur. Verum qui ita respondent, non satis attendunt, ad quod tempus respiciat Apostolus hoc loco. Jam enim supra admonui, et res ipsa loquitur, hic agi de tabernaculo, non de templo. Qua ex re manifestum est, non de tempore Salomonis aut Jeremiae, sed de tempore Mosi, quae hic dicuntur, esse accipienda.

Quocirca Catharinus invertit responsionem, dicens, haec duo tempore Mosi fuisse in arca; sed inde educta tempore Salomonis, quando arca in templum erat inducenda. Atqui nihil adfert Catharinus, quo probet hanc suam responsionem. Nec enim usquam, vel in Scriptura sacra, vel apud Josephum aut Philonem, aut quemvis alium rerum Judaicarum scriptorem, legitur, aliud quidquam praeter duas tabulas legis in arca testamenti positum a Mose fuisse. Quin ex eo, quod jussus est, Exod. 16., urnam manna refertam coram Domino reponere, consequens videtur, non fuisse positam in arca, sed extra. Nam illud: *coram Domino,* tantundem est, ac si dicas: *coram arca testamenti,* quae Dominum repraesentabat. Eadem consequentia est ex eo, quod tam urna, quam virga reponi jussa sunt *coram testimonio,* sive *ante testimonium;* sicut in Hebraeo legitur tam Exod. 16., quam Num. 17., ubi vulgata versio habet: *in tabernaculo.* Nam per *testimonium* iis locis metonymice significatur arca, in qua erat testimonium.

Alia responsio est, cum dicitur in historia translationis arcae sub Salomone, *non aliud in ea fuisse, nisi duas tabulas,* sensum esse non prorsus absolutum; sed tantum significari, quod ex tota lege nihil aliud continebatur in arca, nisi decem praecepta decalogi duabus tabulis inscripta. Sic Vatablus in scholiis ad locum Scripturae 3 Reg. 8. Sed refellitur ex iis, quae jam diximus. Exponenda est enim illa Scriptura secundum ea, quae Moses olim scripserat, qui sic tabulas arcae inclusit, ut excludat caetera.

Per quod eliduntur et aliae duae responsiones: una S. Thomae et aliorum quorundam, dicentium, solas tabulas in arca fuisse principaliter, ut quae propter eas conservandas esset fabricata; per occasionem vero etiam urnam et virgam in ea fuisse repositas; altera eorum, qui dicunt, medium ac praecipuum arcae locum deputatum fuisse tabulis testamenti; reliqua duo collocata ad latus in sinu quodam separato. Haec, inquam, dici non possunt, quia cum Mose, qui solas, ut dixi, tabulas arcae inclusit, minime consentiunt. Denique constat ex Scriptura Exod. 25. et 37., longitudinem arcae tantum fuisse duorum et semis cubitorum,

ut proinde virgam Aaron verisimiliter capere non potuerit; erat enim haec oblongior, ut solent esse virgae pastorales. Siquidem ad oves soceri sui pascendas in Madian Moses ea primum usus fuerat. Atque hoc argumento in universum destruuntur opiniones eorum, qui putant, virgam aliquando fuisse in arca.

Sunt autem nonnulli, qui virgam et urnam non intra arcam ponant, sed extra, videlicet in arcula quadam ad eum usum facta, quae lateri arcae conjuncta esset, ut quodammodo dici possent esse in arca. Sic enim post Liranum scribentem super 3 Reg. 8. etiam Cajetanus glossari posse putat hunc locum Epistolae, si defendenda sit ejus auctoritas. Sed et hoc merito velut commentitium rejiciendum; tum quoniam ejusmodi arcula virgam non caperet, nisi faceres eam ipsa arca longiorem; tum quia nec Moses, qui nobis omnia, quae ad arcae fabricationem pertinent, exacte descripsit, nec Josephus, aut alius quisquam veterum, hujus arculae meminerunt. Nam quod adfertur tamquam huic opinioni consonum ex Deut. 31., ubi Moses Levitis praecipit, ut librum Deuteronomii ponant observandum in latere arcae foederis, id quomodo sit intelligendum, infra dicemus.

Aliam quandam solutionem adfert Jacobus Stapulensis. Cum enim existimet, Epistolam hanc Hebraice scriptam esse, nec tamen Hebraice, ut scripta est, exstare, dicit, nos nescire, qua praepositione Paulus usus fuerit; Graecum autem interpretem subinde praepositionem diversam aut minus propriam reponere. Quare pro eo, quod ex Graeco habemus: *in qua,* putat Apostolum in Hebraeo scripsisse: *cum qua;* et adeo putat, ut etiam ausit ita vertere: *cum qua urna aurea* etc. Quae versio si valeret, haud dubie tolleret omnem diaphoniam, quae videtur esse hujus loci cum historia Regum. Sed Epistolam hanc Hebraice scriptam esse, Stapulensi non damus. Et si detur, non tamen est fidi interpretis, omisso textu, quem vertendum susceperis, aliud quiddam reddere tamquam ex fonte, quem nusquam videris.

Sunt igitur alii, quibus ex Graeco textu vera difficultatis enodatio petenda videtur. Dicunt enim, particulam: *in qua,* non ad *arcam* referri debere, sed ad remotius vocabulum, nempe *tabernaculum,* quod et ipsum in Graeco foeminei generis est, sicut *arca,* ut sensus sit: *In quo tabernaculo, post velamentum secundum posito (quod dicitur Sancta sanctorum),* urna erat aurea, habens manna, et virga Aaron etc. Qui sensus perspicuam habet veritatem. Verum nec ista responsio, quamvis eam ut plausibilem adducant Ribera et Tremelius, nobis probari potest; tum quia nulla ratio est, cur Apostolus in contextu mutet sermonem, ut, cum de tabernaculo secundo dixisset: *aureum habens thuribulum, et arcam testamenti,* postea de eodem dicat: *in quo urna aurea et virga Aaron,* ac non potius: *et urnam auream et virgam Aaron,* sicut consequentia sermonis postulabat. Tum vero quia, quod proxime sequitur: *superque eam erant Cherubim,* non de tabernaculo, sed de arca dictum est. Non enim super tabernaculum, sed super arcam testamenti, in ipso tabernaculo, Cherubim alas suas expandebant. Quare et illud praecedens: *in qua,* ad arcam referendum est, non ad tabernaculum. Etenim prius dicere voluit, quid in arca fuerit, deinde, quid super arcam. Quod si ad diversa referas: *in qua* et *super eam,* implexa et perturbata reddetur oratio; quemadmodum facile patet attentius consideranti.

Restat adhuc una solutio, quae apud Hervaeum in comment. legitur, ut *in arca* fuisse dicantur urna et virga, quia juxta arcam erant. Nam more Scripturae quidpiam in loco aliquo esse dicitur, si vel loco ipso contineatur, vel sit in loco contiguo. Sic enim dicit Dominus ad Jeremiam cap. 35. de Rechabitis: *Et introduces eos in domum Domini in unam exedram thesaurorum; et dabis eis bibere vinum.* Sic et Joannes cap. 10.: *Et ambulabat Jesus in templo, in*

porticu Salomonis; quum tamen neque exedra, neque porticus essent partes templi, sed structurae foris adjunctae. Nec secus accipiendum, quod apud omnes Evangelistas legitur, Joan. 2., Matth. 21., Marc. 11. et Luc. 19., eos, qui erant ementes et vendentes *in templo*, fuisse a Christo inde ejectos. Nam illa negotiatio in porticibus templi fiebat. Simile et illud Lucae 9.: *Et dicebant* (Moses et Elias) *excessum ejus, quem completurus erat in Jerusalem*, et cap. 13.: *Non capit, Prophetam perire extra Jerusalem.* Nam Christus, de quo utrumque dictum est, non intra Jerosolymam urbem occisus est, sed prope eam in monte Calvariae. Quod satis erat, ut excessum suum *in Jerusalem* completurus, et *non extra Jerusalem* periturus diceretur. Hoc igitur sensu putat auctor ille dictum a Paulo: *in arca fuisse haec tria, urnam, virgam et tabulas testamenti;* tabulas quidem, ut intra arcam inclusas; urnam vero et virgam, ut juxta positas, quod alibi dicitur: *in latere arcae*, ut Deut. 31., ubi Moses praecipit Levitis, *ut librum Deuteronomii ponant in latere arcae foederis,* id est foris juxta arcam, non intus, ut male quidam existimant.

Expositio certe probabilis, quae nec Francisco Riberae displicet, et nobis prae caeteris arridet. Nam et pars illa praecedens: *aureum habens thuribulum,* prout a nobis exposita est, hunc adjuvat intellectum. Diximus enim, ex mente Apostoli tabernaculum secundum habuisse thuribulum aureum, non quasi proprie thuribulum in eo fuerit; sed quia proxime erat admotum.

5. *Superque eam erant Cherubim gloriae obumbrantia propitiatorium. Cherubim gloriae* dixit Hebraea phrasi, id est Cherubim gloriosa. Quo epitheto vocantur, quod multum majestatis ac venerationis adferrent illi loco, in quo Deus suam quodammodo praesentiam exhibebat. Erant autem effigies quaedam ex mero auro conflatae, habentes alas, ut quibusdam placet, quaternas, ut aliis, binas; quae quidem a dextra laevaque arcae stantes, alis super propitiatorium, quo arca tegebatur, expassis, atque illud obumbrantibus, se mutuo, versis in ipsum propitiatorium vultibus, aspiciebant. Describit eas Moses Exod. 25. et 27. Sed qua figura fuerint, ab eo non est proditum. Opinio vulgata est, humanam habuisse figuram, vultu juvenili, quales pinguntur angeli; quem pingendi morem agnoscunt etiam et probant Patres septimae Synodi, Nicaenae, Act. 4. Consentiunt Hebraei quidam, sumpto argumento ex etymo vocis Cherub, quam dicunt esse compositam, et sonare: *sicut puer;* quamvis aliis plerisque, teste Dionysio lib. coelestis hierarch. cap. 7., magis placeat, ea voce significari multitudinem scientiae. Quod et B. Hieronymus sequitur in comment. Jesai. 6. et Ezech. 10.

Favet eidem opinioni plurale *Cherubim* masculini generis, quod eodem genere vertunt ex Hebraeo Hieronymus ac caeteri Latini interpretes, tametsi LXX. tribuant eis adjectiva neutri generis. Quos et Apostolus imitatus est hoc loco, dicens κατασκιάζοντα, id est *obumbrantia,* non *obumbrantes.* At vero Josephus lib. 3. antiq. Jud. cap. 8. de figura rem facit incertam. Dicit enim, Cherubim fuisse animalia volucria, nova specie, nec umquam cuiquam hominum visa, quae Moses in Dei solio viderat figurata. Ac rursum lib. 8. cap. 3., ubi de structura sanctuarii Salomonici disserit, affirmat, neminem, qua specie fuerint, vel conjicere posse, vel eloqui. Verum nonnullis suspicio est Josephum calumnias adversariorum veritum, studio dissimulasse de figura Cherubinorum, cum homo sacerdos Judaicae gentis eam, ipsorum judicio, ignorare non potuerit.

Quidam sane recens scriptor, conjecturis haud levibus adductus, existimat, ea vitulini vultus habuisse similitudinem, saltem, quae Moses finxit. Nam quae Salomon fabricavit, humani corporis speciem habuisse, ex ipsa eorum descriptione, quae legitur 3 Reg. 6. et 2 Par. 3., satis colligi videtur. Sive autem hominis, sive cujuscumque animalis similitudinem ha-

buerint (ut id obiter admoneamus): recte ex illis, jussu Dei factis, et in loco sacratissimo collocatis, argumentantur Catholici contra Judaeos et haereticos, non fuisse simpliciter vetitum Israëlitis, ne quam haberent imaginem aut similitudinem eorum, quae vel in coelo, vel in terra, vel in aquis sunt; sed ne haberent ad colendum, sicut ipsa lex exponit. Neque enim ad cultum posita fuerunt Cherubim in sanctuario, sed tum ad significationem futurorum, tum ad augendam loci majestatem, uti dictum est.

Porro *propitiatorium* erat tabula aurea paris longitudinis et latitudinis cum arca testamenti, quam totam operiebat, ut patet ex locis Exodi paulo ante citatis. Dicitur autem *propitiatorium*, Graece ἱλαστήριον, quod ibi locus esset, ubi propitiaretur sive placaretur Deus. Hieronymus interdum vertit: *oraculum*, forte significare volens, quod ex eo loco Deus responsa dare solitus fuerit. Quamquam Hebraea vox ambiguae est significationis. Verbum enim primitivum duo significat: *expiare* et *operire*. Unde plerique ex Hebraeo vertere malunt: *operculum*. Hoc enim nomine usus ejus significatur, qui erat operire arcam. Alii vero, conjungentes utramque significationem, verterunt: *operculum propitiatorium*.

De quibus non est modo dicendum per singula. Non est, inquit, ut quis a me exspectet horum omnium, quae jam enumeravi, mysticam interpretationem. Habent quidem illa singula suum mysterium, ad Christum aut Ecclesiam ejus pertinens; sed id explicare, non est hujus temporis, non est nunc oportunum, quia disputatio instituta nos ad alia vocat. Sensum hunc expressit Syrus interpres, quando pro eo, quod habetur in Graeco: *Non est nunc dicere*, sic vertit: *Non est tempus nobis dicendi.* Dum autem Apostolus negat, sibi, hanc Epistolam scribenti, tempus esse de rebus memoratis singulatim disserendi, non utique negat, allegorias ac mysteria sub iis latentia posse inveniri, sed magis affirmat. Quare laudandi sunt Glossator, Anselmus, Aquinas, Liranus, Stapulensis et si qui alii conati sunt, in gratiam studiosi ac pii lectoris allegoricam eorum, quae dicta sunt intelligentiam aperire. Quod quidem maxime videtur adsecutus Angelicus doctor, ad quem proinde lectorem remitto.

6. *His vero ita compositis.* Id est: *apparatis* sive *ordinatis,* ut alii transtulerunt. Ex omnibus praemissis illud sibi tractandum et interpretandum sumit Apostolus, quod ad suum spectabat institutum, quo nimirum vult ostendere veteris sacerdotii infirmitatem, ut novum Christi sacerdotium stabiliat. Sensus: Cum igitur haec, quae dixi, fuerint ad hunc modum parata et ordinata.

In priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes. Graece: *In primum quidem tabernaculum semper ingrediuntur sacerdotes.* *Semper,* id est quotidie. Nam hoc opponit ei, quod mox ait: *semel in anno.* Dicit autem: *ingrediuntur,* praesentis temporis verbo, sicut et paulo post: *quem offert;* non quasi loquens de tempore, quo haec scribebat; jam enim superius admonui, quae hic dicuntur, non ad templum (quod inconsiderate facit Erasmus in paraphrasi), sed ad tabernaculum Mosaicum esse referenda. Nam templo accommodari non possunt, quale praesertim erat aetate Pauli, privatum arca aliisque monumentis, quorum hic est mentio; sed verbo praesentis temporis utitur ad significandam consuetudinem; ac si dicat, in prius tabernaculum quotidie solitos ingredi sacerdotes.

Sacrificiorum officia consummantes. Quod in Graeco est: τὰς λατρείας, id est *cultus seu ministeria,* duabus vocibus interpres reddidit, dicens: *sacrificiorum officia.* Similiter Erasmus, dum vertit: *sacrorum ritus.* At simplicius est: *sacra ministeria.* Syrus nude *ministerium* dixit, sicut et noster paulo ante: *culturam.* *Consummantes,* Graece ἐπιτελοῦντες, quod alii vertunt: *perficientes* sive *peragentes.* Atqui Graecum verbum non solum *consummare* sive *perficere,* sed etiam *facere* significat; eoque modo cum alias in hac Epistola, tum

capite praecedente bis usurpatum est: *Cum consummaret tabernaculum*, et: *Consummabo testamentum novum,* sicut illic observavimus. Unde quod hic dicitur, ita proprie verti potest: *sacra ministeria obeuntes.*

Sed quaeritur, quae ministeria? Nam in priori parte tabernaculi nullae victimae offerebantur; tantum in ea erant candelabrum, et mensa cum panibus, et inter haec duo medium altare thymiamatis, offerendis hostiis ineptum. Sacrificia vero mactabantur et offerebantur extra primum velum, et proinde extra tabernaculum ipsum sub dio, in ea parte atrii, quae erat sanctificata, et in qua altare holocausti. Forte respondebis ex Graeco, Paulum hic non loqui de sacrificiis, sed de ministeriis sacris in genere. Quippe constat, sacerdotes alia quaedam ministeria solitos obire in priori tabernaculo, ut erant, lucernas componere, panes sabbatis mutare, aromata adolere. Huc accedit, quod in lege *sacrificium* dicitur, non solum quando mactantur hostiae, verum etiam cum incenduntur aromata, aut offeruntur panes ac caetera inanimata, cujusmodi diximus ab Apostolo dona seu munera vocari, cap. 5. et 8.

Quocirca Latini fere hunc locum exponunt de eo sacerdotum officio, quo bis quotidie, mane scilicet et vespere, adolebant incensum super altare thymiamatis, quando illuc intrabant ad componendum lucernas. De qua re Moses Exod. 30., et plenius Philo Judaeus in lib. de victimis. Hanc autem adoletionem, inquit B. Thomas, simul et devotionem offerentium Apostolus vocat *sacrificium.* Cajetanus vero, ut nodum expediat, urget vocabulum: *consummantes. Incipiebat,* inquit, *quotidie, tam mane, quam vesperi, cultus in altari holocaustorum, quod erat ante tabernaculum, offerendo agnum in holocaustum, uti praecipitur Exod.* 29. *Perficiebatur autem cultus, tam mane, quam vesperi, in altari thymiamatis, quod erat in primo tabernaculo, sacerdote videlicet ibi adolente thymiama. Et propterea dicit Apostolus, quod introibant in illud sacerdotes cultum consummantes.* Sic ille. Verum, ut taceam, praeter mentem Apostoli esse, quod in verbo *consummantes* vim facit Cajetanus, sicut ex dictis intelligi potest; haec Latinorum responsio non omnino satisfacit intentioni Paulinae. Sentit enim, non solum ea sacrificia, quae munera vocantur, sed et hostias offerri solitas quotidie in priori tabernaculo. Huc enim respiciens, ita dicit paulo post: *Quae parabola est temporis instantis, juxta quam munera et hostiae offeruntur.* Ac sane pertinebat ad Apostoli institutum, loqui de cruentis sacrificiis legis, ut ea conferret cum sacrificio cruento, quod Christus obtulit in cruce. Quare potius videtur, Apostolum ita loqui de priori tabernaculo, ut etiam comprehendat eam atrii partem, ubi erat altare holocausti.

Nec obstat, quod tabernaculum illud partibus suis definiens idem Apostolus, nullam fecerit mentionem altaris holocausti, quod utique tam memorabile est, ut praeteriri non debuerit. Potest enim responderi, propterea non esse nominatum cum caeteris, quoniam erat extra velum. Alioqui nihil vetare, quo minus cum iis, quae in priore tabernaculo erant, censeatur. Nam instituto Apostoli satis esse, si inter primum et secundum tabernaculum distinctio servetur. Quae quidem manet, etiamsi priori tabernaculo locum altaris holocausti adjungas.

Nonnulli putant, propositam difficultatem ita solvi posse, si dicatur, etiam cruenta sacrificia posse intelligi oblata intra primum velum tabernaculi. Quamvis enim mactatio et crematio animalium fieret extra velum, sive pontifex, sive minores sacerdotes officio sacrificandi fungerentur: eam tamen officii partem, quae consistebat in externa quadam caeremonia sanguinis offerendi, dicunt fieri solitam intra velum in ipso tabernaculo. Quod probant ex Levit. 4., ubi de sacrificio, quod offerendum erat pro peccato summi sacerdotis, ita praecipitur: *Hauriet quoque de sanguine vituli, inferens*

illum in tabernaculum testimonii. Cumque intinxerit digitum in sanguinem, asperget eum septies coram Domino, contra velum sanctuarii, ponetque de eodem sanguine super cornua altaris thymiamatis. Quod ipsum mox etiam jubetur fieri de sacrificio oblato pro peccato populi. Sed sciendum, hanc caeremoniam istis duobus sacrificiis propriam ac peculiarem fuisse, non omnibus cruentis communem, ut patet ex caeteris, quae ibidem sequuntur. Quocirca probabilius est, quod priori loco dixi.

Additio B. P

In secundum tabernaculum semel in anno solum Pontificem introiisse, ait Apostolus verbis sequentibus; nec tamen propterea vult, quod intra illud aliquam hostiam mactaverit vel cremaverit; quare in his, quae nunc dicit, non est necesse intelligi, quod in priore tabernaculo ulla hostia fuerit caesa aut cremata, ut propterea nomine prioris tabernaculi comprehendi debeat ea pars atrii, ubi erat altare holocaustorum. Sufficit enim verbis Apostoli, quod sacerdotes quotidie, dum hostiam offerrent in atrio, non omittebant introire in tabernaculum illud prius. Faciebant nimirum hoc saltem orationis fundendae causa; item causa offerendi thymiamatis, mane et vesperi, ut est Exod. 30. Nam quamvis illic solius Aaronis fiat mentio, tamen usus et traditio interpretabatur de sacerdote quopiam Aaronico, ut manifestum est ex Lucae 1.

7. *In secundo autem semel in anno solus pontifex non sine sanguine.* Rectius: *in secundum,* ut est in Graeco, et apud Ambrosiastrum, qui in versu praecedente legit quoque: *primum,* conformiter Graeco. De hoc ingressu pontificis in tabernaculum, id est, in Sancta sanctorum, agit Moses Exod. 30., sed multo clarius ac distinctius Levit. 16., ubi praecipitur Aaroni pontifici, ut in solemni die expiationum, qui erat decimus septimi mensis, offerat vitulum pro se et pro domo sua; item hircum pro peccato populi; utriusque vero sanguinem inferat in sanctuarium, ut illud eo aspergat atque emundet. Unde hic dicitur: *non sine sanguine.* Qua parte etiam subindicare voluit Apostolus, sanguinem illum fuisse typum sanguinis Christi, quo emundanda erat Ecclesia; sicut et pontifex ille typum gessit pontificis Christi.

Movet ergo hoc loco quaestionem Oecumenius ex eo, quod Exod. 30. legitur praeceptum pontifici, ut bis quotidie ingrediatur, oblaturus incensum super aureum altare, quod erat, inquit, in Sanctis sanctorum. Videtur enim hoc contrarium Apostolo dicenti, pontificem semel quotannis illuc ingredi. Respondet Oecumenius, quod cum sanguine quidem ingrediebatur semel quotannis; quemadmodum etiam memorato Exodi loco dicitur: *ad adolendum vero bis diebus singulis;* ideoque signanter additum esse ab Apostolo: *non sine sanguine,* id est cum sanguine. Similiter glossa ordinaria. *Saepe quidem,* inquit, *sine sanguine introibat, sed cum sanguine non, nisi semel.* Quae glossa desumpta videtur ex Augustino super Exod. q. 133. et 174. Quibus locis hoc ipsum plane dicit. Eidem sententiae subscribit Gaignaeus. Sed eam merito rejicit Theophylactus, ac bene docet, absolute verum esse, quod hic dicitur, pontificem quotannis semel tantum ingredi solitum in Sancta sanctorum. Nam altare, quod vocatur incensi, ad quod adolendum bis intrabatur quotidie, non intra velum erat in Sanctis sanctorum, ut auctores illi putarunt, sed exterius ei admotum; quemadmodum et nos dudum ostendimus, cum de aureo thuribulo ageremus. Itaque nulla repugnantia est hujus loci cum eo, quod in Exodo dicitur. Quam rem etiam clare demonstrat B. Thomas, Liranus et Franciscus Ribera in suis commentariis, cum expressa refutatione glossae; nec non idem Liranus scribens in Exodum, ubi eandem rem plenius explicat. Annuit huic sententiae etiam Cajetanus.

Quem offert pro sua et populi ignorantia.

Additio B. P.

Graece quidem est tempore praesenti: *offert;* sed quoniam interpres versu praecedente reddidit: *introibant,* tametsi et illic Graece sit tempus praesens, idcirco est verisimile, eum hoc loco reddidisse: *offerret,* quod habent quidam manuscripti, et Ven. Beda; quod erat etiam in prima correctione Sixtina, item in Missali Romano, sabb. 4. temp. mensis Sept. Idem ibidem est in Missali Leodiensi.

Graeca sic habent hanc partem: *Quem offert pro se ipso et populi ignorantiis;* Syrus quoque transtulit: *pro se ipso. Pro sua,* verti vix potest ex Graeco, propter collocationem articuli τῶν. Quamquam in sensu non est diversitas. Nam *pro se ipso,* intellige propitiando, quod patet ex loco Lev. 16., ubi de hac pontificis oblatione dicitur: *Vitulum pro peccato offeret.* Porro Moses, describens hanc oblationem, non nominat quidem ignorantiam sive ignorantias, sed peccatum aut peccata, etiam juxta versionem LXX. Res tamen eadem est. Nam *ignorantiae* passim in Scriptura vocantur peccata, non ea tantum, quae dicuntur ex errore sive ignorantia committi, verum etiam, quae ex infirmitate vel malitia; sicut ex professo ostendimus in comment. ad Sententias lib. 2. dist. 22. Unde et in Syriaco vocabulum habetur, quod etsi proprie significet errata sive stultitias, usurpatur tamen pro delictis sive peccatis in genere. Cur autem peccata vocentur ignorantiae, rationem hanc reddunt expositores, nominatim B. Thomas, quia omnis malus ignorat. Nullum est enim peccatum, quod non ex errore judicii practici procedat; uti late probatum est a nobis loco jam dicto.

Non posse autem ignorantias accipi proprie, scilicet pro peccatis, quae non scienter, sed ignoranter admissa fuerint (ut vult Oecumenius, dicens, Apostolum hic innuere discrimen sacrificiorum legalium et sacrificii Christi, quod illa quidem expiabant peccata per ignorantiam commissa, Christi vero sacrificium valeat ad expiationem omnium, etiam scienter admissorum; quam sententiam etiam refert Theophylactus, sed calculum ei suum non addit), hoc, inquam, dici non posse, planum est ex Lev., ubi Moses loquitur omnino generaliter: *Et expiet sanctuarium ab immunditiis filiorum Israël, et a praevaricationibus eorum, cunctisque peccatis.* Cuncta igitur peccata Apostolus vocavit ignorantias. Nam etsi quaedam erant in lege sacrificia peculiariter instituta pro peccatis ex ignorantia commissis, erant tamen et alia pro peccatis scienter admissis. De utroque genere habes Levit. 4. 5. et 6. Adde, quod festum expiationum ad hoc erat institutum, ut in eo per oblationem unius hirci, et emissionem alterius, remissio fieret omnium iniquitatum, delictorum atque peccatorum totius populi; sicut patet ex eodem loco Levit. 16. Verum omnis illa remissio legalis tantum erat ac proinde conscientiam non purificabat, uti patebit ex sequentibus. Notandum obiter, Apostolum dicentem: *pro sua* vel *pro se ipso,* tacite voluisse commendare Christi pontificis excellentiam, qui, quod esset sanctus, innocens, impollutus, ut supra dixit cap. 7., non habebat necessitatem pro suis delictis offerendi, sicut alii sacerdotes.

8. *Hoc significante Spiritu sancto, nondum propalatam esse sanctorum viam. Sanctorum,* neutri generis est, sicut cap. praecedenti: *sanctorum minister et tabernaculi veri,* et paulo post v. 12. Incipit nunc Apostolus exponere allegoriam eorum, quae proxime dixit de primo et secundo tabernaculo. Ac primum aperit, quid in eo fuerit mysterii, quod solus pontifex ingrediebatur in secundum tabernaculum, quod erat Sancta sanctorum. Nam pleniorem declarationem prioris partis, qua dixit: *In priori quidem tabernaculo* etc., reservat in caput sequens, ubi dicit: *Et omnis quidem sacerdos praesto est quotidie ministrans* etc.

Adhuc priore tabernaculo habente statum. Id est *stante* seu *consistente,* ut vertit Erasmus. Quaeritur, quod hic

vocet *prius* tabernaculum. Sunt enim, qui velint, id alio sensu accipi, quam supra, videlicet non pro anteriore tabernaculi parte, sed pro toto corpore; quod dicunt ab Apostolo nunc vocari primum tabernaculum, ordine temporis, respectu spiritualis ac veri tabernaculi, quod postea foret exhibendum. Sed qui id volunt, sensum Apostoli non sunt assecuti. Nec ratio permittit, ut, cum Apostolus in praecedentibus studiose distinxerit inter primum et secundum tabernaculum, nunc subito ea confundat et concludat uno nomine primi tabernaculi. Retinenda est igitur eadem *prioris tabernaculi* significatio. Sensus enim totius sententiae talis est: Per illud, quod in Sancta sanctorum nemini patebat ingressus, praeterquam uni pontifici, mystice nobis significare voluit Spiritus sanctus, priore tabernaculo stante, id est, lege veteri, quae per prius tabernaculum significabatur, adhuc durante, nondum manifestatam fuisse viam ad Sancta sanctorum, hoc est, ad coelum, per illa sancta significatum; sed demum manifestandam, postquam Christus, pontifex noster, illuc per sanguinem suum introgressus fuisset. *Sanctorum* nomine coelum ex Apostoli sententia typice significari, jam pridem ostendimus, ad illud capitis praecedentis: *Sanctorum minister*, et manifestum est ex v. 12. hujus.

Porro *sanctorum via* gratia est novi testamenti, per quam nobis aditus est ad coelum. Haec *via* tempore veteris testamenti nondum erat propalata seu manifestata. Nam etsi nemo fuerit umquam justificatus, nisi per gratiam novi testamenti, cujus auctor est Christus: non tamen ante Christi adventum manifesta fuit ea gratia, id est, palam cognita et praedicata; sed latebat sub umbris caeremoniarum veteris legis, et a paucis spiritualibus, ad novum testamentum pertinentibus, apprehendebatur. Denique post adventum Christi, praedicato ejus Evangelio, ac legalibus umbris per ejus passionem remotis, manifestari coepit ac palam agnosci. Ad quod significandum, moriente Christo, *velum templi scissum* fuisse legitur *a summo usque deorsum,* Matth. 27.; illud haud dubie velum, quod erat oppansum Sancto sanctorum, quodque typus erat velatae gratiae.

Alii putant, hoc dicere Apostolum: Durante statu veteris legis, hoc est, usque ad mortem Christi, coelum hominibus, quantumlibet justis, mansisse clausum; ipsa vero ejus morte reclusum et apertum fuisse, ut ingressus pateret animabus sanctis. Verum non dicit Apostolus: *Nondum apertam sanctorum viam*, sed: *nondum propalatam*, Graece: *manifestatam,* Syriace: *revelatam.* Hoc autem sensum habet, quem dixi; quem etiam tradit Hasselanus. Nec ab eo longe recedit B. Thomas, dum *viam sanctorum nondum propalatam* interpretatur ipsum Christum, dicentem: *Ego sum via,* Joan. 14. Qui, inquit, stante priore tabernaculo, id est veteri testamento, non erat propalatus, quia adhuc latebat sub figuris literae obumbratus.

9. *Quae parabola est temporis instantis.* Graece: *Quae parabola in tempus instans,* id est, quae figuralis similitudo referenda est ad tempus instans seu praesens. Ubi relativum *quae,* si nudam grammaticam spectemus, pertinere potest vel ad *tabernaculum,* vel ad *statum,* vel ad *parabolam.* Sunt enim haec tria foeminini generis in Graeco. Sane Theophylactus et Oecumenius ad *tabernaculum* referunt, hoc sensu: Quod prius tabernaculum fuit similitudo quaedam ac figura temporis ejus, quod tunc erat praesens. Significabat enim, sicut ante dictum est, legem veterem, quae tunc vigebat. Caeterum magis apparet referendum esse ad *parabolam,* prout refert textus Syriacus. Sic enim habet: *Et erat parabola haec temporis illius.* Quamquam sensus propemodum idem est. Illud, inquit, quod priore tabernaculo significabatur, erat hoc ipsum, quod eo tempore fiebat, quia tabernaculum illud erat typus veteris testamenti; quasi dicat: Prius tabernaculum et res eo significata simul currebant.

Quidam *tempus instans* intelligunt

tempus hodiernum, id est, tunc praesens, quando haec scribebantur. Ita auctor glossae interlinealis; quasi sensus sit, iis, quae quondam gerebantur in tabernaculo, similia fuisse ea, quae tempore Pauli adhuc fiebant in templo; utpote res ejusdem institutionis. Quem sensum etiam volunt biblia regia, in quibus addito pronomine legitur: *in hoc tempus instans.* Sed ea lectio vitiosa est, et facile refellitur ex consensu aliorum codicum, quibus et Syriaca versio suffragatur, atque ex ipsis Graecorum veterum commentariis.

Juxta quam munera et hostiae offeruntur. Relativum in Graeco non ad parabolam, sed ad tempus refertur, καθ᾽ ὃν, scilicet καιρὸν, *juxta quod tempus.* Et hoc modo legisse Chrysostomum et Theophylactum, perspicue docent eorum commentarii. Sic etiam legit Syrus interpres. Nec dubium, quin Graecum κατὰ regat interdum accusativum temporis, in quo aliquid fiat. Ita sensus est: Quo tempore munera et hostiae offerebantur, quae non possunt etc. Scito tamen, Oecumenium legisse: καθ᾽ ἣν, *secundum quam.* Dicit enim: *Secundum quam parabolam seu similitudinem, et secundum quem typum oblationes donorum et hostiarum factae sunt.* Ac verisimile est, in Graeco codice nostri interpretis ita etiam scriptum fuisse; nam unius literae tantum est differentia; tametsi prior lectio mihi videtur magis germana. Jam ex eo, quod Apostolus assidue conjungat *munera et hostias,* satis liquet, ex ejus sententia inter haec duo agnoscendum esse discrimen; quod autem illud sit, ostendimus cap. 5.

Quae non possunt juxta conscientiam perfectum facere servientem, sive *ministrantem.* Graece: λατρεύοντα. Quae vox sacris ministeriis accommodatur. Erasmus vertit: *cultorem,* non recte; tum quia cultus non tantum est ministrorum, sed totius populi; tum quia participium non erat mutandum in nomen, ob rationem, quae patebit ex sequentibus. Quid sit *perfectum facere,* quod Graece est τελειῶσαι, dictum est ad illud cap. 7.: *Nihil ad perfectum adduxit lex.* Est enim in Graeco idem verbum, pro quo nonnulli vertunt hoc loco: *sanctificare;* sed melius noster: *perfectum facere,* quod utrique loco congruit. Vim significationis explicat adjuncta particula: *juxta conscientiam.* Sensus enim est: Quae sacrificia non poterant coram Deo, qui conscientiam intuetur, justificare ministrantem, hoc est, non poterant veram conferre justitiam. Vera namque justitia est, quae Deo judice probatur. Haec conscientiam perficit, hoc est, animam, sive interiorem hominem, ut exponunt Theophylactus, Oecumenius et Cajetanus. Dicitur autem ad differentiam *justitiae carnis,* de qua paulo post. Porro, si sacrificia legis non poterant justificare eum, qui ministrabat, certe nec eos poterant, pro quibus ministrabat. Id quod colligendum relinquit Apostolus. Justum est enim et legitimum, ut, qui ministrat altari, primus de eo participet.

Quaeres: Quomodo igitur homines illius temporis justificabantur, si ad justitiam veram sacrificia nihil conferebant? Respondeo, eos, qui justificabantur coram Deo (qui quidem in illo carnali populo valde pauci erant, via sanctorum nondum propalata), justificatos fuisse per fidem Christi Salvatoris venturi; simul tamen adhibitis sacrificiis ac sacramentis illius temporis, non quatenus illa veteris erant institutionis, sicut hic ea considerat Apostolus, sed ut subserviebant veris fidelibus, id est, cum vera fide et pietate ea suscipientibus; quemadmodum fusius a nobis declaratum est super 4. sentent. distinct. 1. De qua re adhuc infra, in hoc et sequenti cap., sermo redibit.

Solummodo in cibis et potibus. Haec pars difficultatem habet non modicam. Neque enim apparet, quomodo cum antecedentibus cohaereat, aut quorsum dicatur. Adde, quod suspensa relinquitur oratio, nec desinit in sensum perfectum. Sed de hoc postea. Primum quod ad contextum attinet, plerique partem hanc disjungunt a praecedentibus, supplentes aliquid, hoc aut simili modo: *Sed solum-*

modo consistunt in cibis et potibus etc. Quod et a Syro interprete factum est. Verum si hoc supplendum est, nimis certe imperfecta ab Apostolo vel ejus amanuensi scripta est oratio; quod non est verisimile, in hac praesertim Epistola, cujus exactior est, quam aliarum compositio. Deinde nec probabilem sensum efficit ista additio. Nam quomodo munera et hostiae consistebant, et quidem solum, in cibis et potibus et variis baptismatibus? Alii aliud supplent, nihilo majori gratia.

Nobis eorum sententia probatur, qui partem pendere dicunt a proximo participio: *servientem,* hoc nimirum orationis contextu: Quae sacrificia non possunt secundum conscientiam perficere seu justificare eum, qui ministrat solummodo in cibis et potibus etc. Haec constructio minime coacta est, et nihil requirit supplementi. Quamquam adhuc obscurum est, quis Apostolo dicatur ministrare solummodo *in cibis et potibus et baptismatibus;* cum tam multis aliis a lege praescriptis observationibus occupati fuerint tam sacerdotes, quam reliquus populus, ut propterea legem illam caeremonialem S. Petrus appellaverit *jugum importabile,* Act. 15. Aut, si caetera omnia intelligantur in particula subjuncta: *et justitiis carnis;* cur *cibos et potus et baptismata* prae caeteris nominatim expressit?

Igitur, ut res explicetur, illud statuo, sermonem hic esse non de populo, sed de sacerdote, quem vocat: *servientem,* λατρεύοντα, id est, *sacro ministerio fungentem,* sicut ante interpretati sumus. In quam sententiam etiam B. Thomae commentarius bene expensus invenietur inclinare. Dicitur autem sacerdos *servire in cibis et potibus* etc., id est, cum certa observatione ciborum et potuum, ac similium. Non enim hic de tota lege caeremoniali agitur; sed de iis, quae sacerdos, munera vel hostias offerens, observare debebat, vel ante sacrificium, vel post. Nam praeterquam quod exactior a sacerdote, quam a plebe, merito exigebatur observatio discretionis ciborum, ut mundum se servaret exercendo suo officio, quemadmodum patet ex Levitico, praesertim capite 17. et 22., etiam de potu peculiare datum fuit ei praeceptum, Domino dicente ad Aaron: *Vinum et omne, quod inebriare potest, non bibetis, tu et filii tui, quando intrabitis in tabernaculum testimonii; ne moriamini.* Levit. 10. Quem locum huc allegat etiam Theophylactus. Rursum serviebat in cibis sacerdos, oblato jam sacrificio, quia praescriptum habebat, de quibus muneribus et hostiis, et quam eorum partem edere posset ipse et domestici ejus; et quos ab eorum esu deberet arcere. Porro de baptismatibus mox dicemus.

Cum ergo dicit Apostolus, sacerdotem Aaronicum *servire solum in cibis et potibus* etc., argumento quodam ex actionibus adjunctis, quae vel praeparatoriae sint, vel consequantur oblationem sacrificii, probat, quod dixerat: *munera et hostias ab eo oblatas non potuisse juxta conscientiam perfectum facere servientem;* quia scilicet, sicut sacrificia carnalia erant, ita et hae actiones tantum carnales, nimirum suis sacrificiis respondentes. Atque id declarat particula: *solummodo,* quae excludit actiones cultus interni, de quibus in Levitico nihil auditur. Nusquam enim lex praecipit sacerdoti, ut corde contrito et munda conscientia ad offerendum sacrificium accedat; nec ibi legitur: *Probet se ipsum homo.* Legitur quidem ac subinde repetitur: *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum;* sed omnis illa sanctitas atque munditia legalis erat, ac tota in externo cultu posita.

Denique, quid hic velit Apostolus, a contrario potest intelligi. Nam ei, quod nunc dicit: *solummodo in cibis* etc., opponit in capite sequenti praeparationem internam ac spiritualem, cum ait: *Accedamus cum vero corde, in plenitudine fidei, aspersi corda a conscientia mala* etc. Nonnulli, quod hic dicitur de potibus, pertinere putant ad caeremonias Nazaraeorum, quibus, durante tempore suae consecrationis, a vino abstinendum erat,

Num. 6. Alii ad liquorem seu potum forte repertum in vasis aliquo casu immundis, de quibus Levit. 11. Sed haec magis conveniunt alteri loco, qui est Col. 2.: *Nemo vos judicet in cibo et in potu.* Chrysostomus putat, Apostolum hoc addidisse per contemptum, cum de potu nil fuerit in lege traditum. Quibusdam placet, additum ornatus causa propter jucundam Graecarum vocum paronomasiam: βρώμασι καὶ πόμασι. Sed hae conjecturae potius sunt, quam opiniones. Illud maxime probabile, quod diximus de potu inebriativo sacerdotibus tabernaculum ingressuris interdicto.

10. *Et variis baptismatibus.* Interpres Graecum vocabulum retinuit, sicut et Marci 7. semel et iterum. Latine vertas: *et diversis lotionibus* sive *ablutionibus.* Multae quidem erant lotiones a lege praescriptae, quibus mundarentur, qui immunditiam aliquam contraxissent; sed hic de lotionibus agitur ad sacrificia ordinatis, quales erant illae summi sacerdotis ante et post ingressum sanctuarii in die expiationum, de quibus Levit. 16.; nec non aliorum sacerdotum, atque etiam eorum, pro quibus oblationes fiebant; imo et victimarum et intestinorum ac pedum hostiae caesae; de quibus omnibus passim in eodem libro. Unde et ad usum hujusmodi lotionum jussus est Moses, Exod. 30., facere labrum aeneum. Cui successerunt in templo Salomonis mare fusile et decem luteres aenei, de quibus 3 Reg. 7. Recte B. Thomas annotat, eos Apostoli mentem non assecutos, qui de pharisaicis lotionibus, quarum mentio est Matth. 23. et Marc. 7., locum hunc exponunt. Agit enim Apostolus de sacrificiis et caeremoniis legis, non de institutis humanis.

Et justitiis carnis. Graece: δικαιώμασι, *justificationibus,* quas initio capitis vocavit: *justificationes culturae,* id est, caeremonias ad Dei cultum ordinatas, sicut illic exposuimus. Ex quo etiam loco confirmatur, quod dixi, non agere Apostolum de caeremoniis legis in universum; sed de iis, quae ad ministerium tabernaculi pertinent. Vocat autem *justitias seu justificationes carnis,* id est *carnales,* quia valebant tantum ad munditiam corporalem et externam, quam lex exigebat, ut quis esset aptus sacrificiis offerendis et sacris tractandis; ad animam vero non pertinebant. Notanda antithesis inter *carnem* et *conscientiam,* juxta quam negavit, ea, quae in lege offerebantur, hominem posse perfectum reddere. Addit Apostolus hanc partem: *et justitiis carnis,* non quasi diversum aliquid dicat a praecedentibus; sed, quod dixit per species, genere concludit; quasi dicat: Et, ut verbo comprehendam, justitiis carnis. Erant enim et aliae quaedam observationes eodem pertinentes.

Additio Censoris.

Ex his, quae jam proxime dicta sunt, videri potest, quod ista: *in cibis, et in potibus, et variis baptismatibus, et justitiis carnis,* pendeant ab illo complexo: *perfectum facere;* ut scilicet tota haec congeries istarum determinationum ex adverso opponatur illi, quod praecessit: *juxta conscientiam.* Et conformiter videtur, quod per *servientem* indifferenter intelligatur sacerdos offerens, et populus vel laicus quilibet, pro quo fiat oblatio, seu qui curet offerri. Quae hoc capite sequuntur, huic sensui favent.

Usque ad tempus correctionis impositis. Graece: *imposita,* quemadmodum etiam habet textus Ambrosianus. Juxta quam lectionem hyperbaton est (ut monet Oecumenius), sententiam nonnihil obscurans. Sic enim referendum erit participium *imposita,* non ad proxime praecedentia, sed ad *munera et hostias;* ut sensus sit: Illa veteris legis sacrificia, cum non possent juxta conscientiam perfectum facere servientem, imposita fuisse usque ad tempus correctionis. Habet tamen haec constructio scrupulum in Graeco; nam genus non respondet. Hic enim neutrum est: ἐπικείμενα, *imposita;* superius vero foemininum: μὴ δυνάμεναι, *non potentes,* id est *quae non possunt,* quod ad θυσίας, id est *hostias,* refertur.

Nisi quis dicat, literulam jota vel in altero redundare, vel in altero desiderari; aut certe contendat, utrumlibet dici posse secundum legem grammaticam.

Porro vulgatae lectioni favet Syrus interpres, participium referens ad proxima. Sic enim habet: *Quae sunt mandata carnis, imposita usque in tempus correctionis.* Hoc modo sensus est, cibos et potus legales, ac reliquas justitias carnis fuisse impositas usque ad tempus correctionis. Utraque constructio probabilis est; nec multum interest ad sensum, utram eligas. Nam et ipsa sacrificia et caeremonias iis subservientes usque ad tempus correctionis impositas fuisse, constat.

Est autem in hac postrema parte species quaedam occupationis, ut annotat B. Thomas. Dicere enim quis poterat: Quorsum illa Deus instituit, quae non possunt utentem perficere? Respondet Apostolus, non esse instituta, ut perpetuo serventur; sed imposita tantum usque ad tempus correctionis. Ubi indicat institutionis illorum hanc fuisse utilitatem, ut iis sibi impositis interim exercerentur, et in Dei cultu continerentur aliquatenus, tam sacerdotes, quam populus, donec veniret Christus auctor perfectionis. Sic de universa lege caeremoniali idem Apostolus Galat. 3.: *Prius,* inquit, *quam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi in eandem fidem, quae revelanda erat. Itaque lex paedagogus noster fuit in Christo;* et cap. 4.: *Sub elementis mundi eramus servientes; at ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum* etc. Huc facit vocabulum: *impositis* aut *imposita,* quo Apostolus utitur hoc loco; velut insinuans, caeremonias, de quibus agitur, fuisse grave onus, quo serviliter premerentur, qui tabernaculo ministrabant. Nam et B. Petrus ita loquitur, Act. 15.: *Quid tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus.*

Porro: *tempus correctionis* Apostolo est tempus adventus Christi, qui vetera correcturus erat novis ac melioribus institutis; correcturus, inquam, vetera, non ut mala, sed ut imperfecta. *Nihil enim ad perfectum adduxit lex.* Certe qua ratione vetus testamentum dicitur culpa seu reprehensione non vacasse, etiam instituta ejus corrigenda recte dicuntur, id est, mutanda in melius. Potest etiam *correctio* referri ad personas, hoc sensu: Usque ad tempus novi testamenti, quo corrigantur seu perficiantur homines, id est justificentur; ut idem sit *corrigere* cum eo, quod modo dixerat: *perfectum facere,* et id tribuat novae legi, quod removerat a veteri. Nam Graeca dictio διόρθωσις proprie significat *rectificationem,* ut eo nomine justificatio possit intelligi. Quod vero Latini *correctionem* dicunt, Graecis usitatius ἐπανόρθωσις appellatur. Qua voce utitur Apostolus 2 Tim. 3., ubi nos legimus: *ad corrigendum.*

11. *Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum.* Mysterium eorum, quae dixit agi in secundo tabernaculo, quo status novi testamenti repraesentabatur, nunc plenius ac distinctius exponit, adeo quidem, ut S. Thomas quinque peristases seu circumstantias ministerii, quod fiebat in secundo tabernaculo, colligat hic ab Apostolo applicatas ministerio Christi in novo testamento. Quarum prima est, quis ministraturus intrabat, nempe *solus pontifex.* Secunda, quomodo intrabat: *non enim sine sanguine.* Tertia, quando intrabat; videlicet: *semel in anno.* Quarta, dignitas et sanctitudo loci, quo intrabat; erat enim *Sancta sanctorum.* Quinta, quare intrabat; utique pro expiatione peccatorum, quod significatum fuit illa parte: *pro populi ignorantia.* Addi potest sexta circumstantia, per quid seu qua via intrabat: nempe per prius tabernaculum. Verum id Apostolus hic aperte non explicat; sed explicandi materiam praebet, ut modo videbimus.

Primam circumstantiam applicat in eo, quod *Christum* nominat, eumque *pontificem futurorum bonorum.* De Christi dignitate, ejusque comparatione cum pontifice Aaronico, multa in superioribus hu-

jus Epistolae dicta sunt. Idem *futurorum bonorum pontifex* dicitur, quia per ministerium sui sacerdotii nobis intercessor est et dux ad bona coelestia et aeterna, quae in futuro saeculo exspectamus. Unde et Jes. 9. *pater futuri saeculi* vocatur. Quamvis enim Ecclesia per Christum interdum petat a Deo bona quaedam temporalia, non alia tamen intentione petit aut petenda novit, quam ut adminiculo nobis sint ad bona futura. Velut cum petit pacem reipublicae, panem quotidianum, sanctitatem corporis, pluviam opportunam, salubritatem aëris, fructus terrae, et id genus alia. Ac multo propius ad illum finem respicit, quum petit gratiam, peccatorum remissionem, bonae vitae perseverantiam, Evangelii propagationem, et his similia; haec enim per se ducunt ad bona futura, ut sub eis etiam comprehendi possint.

Hinc rursum e contrario disce, pontificem veteris testamenti non futurorum bonorum, sed tantum praesentium pontificem fuisse; ideoque nec gratiam, nec remissionem peccatorum, nec quidquam ejusmodi per ejus ministerium praestari potuisse. Quae res expressius significatur infra cap. sequenti, ubi lex dicitur *umbram habuisse futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* Id ipsum ostendunt promissa veteris testamenti, quae sunt in Levitico et Deuteronomio, in quibus nulla mentio bonorum futuri saeculi.

Quod ad textum attinet, pro verbo: *assistens,* Graece est: παραγενόμενος, id est *accedens, adveniens,* vel potius: *cum accessisset,* ut vertit Hentenius; aut: *cum advenisset,* ut Theophylacti interpres. Est enim aoristus habens significationem praeteriti, ut sensus sit: *Christus adventu et incarnatione sua factus pontifex.* Non enim, aliorum more, prius natus et adultus, et disciplinis instructus pontifex factus est; sed *advenire,* id est incarnari, fuit ei pontificem fieri. Ita fere Graeci commentatores. Graecae lectioni Syriaca consonat. Igitur hoc significatur, quod sequenti capite dicitur aliis verbis: *Ideo mundum ingrediens dicit: Hostiam et oblationem noluisti; corpus autem aptasti mihi.* Conveniunt etiam huic sensui, quae sequuntur.

Per amplius et perfectius tabernaculum. Amplius, Graece *majus.* Quod tamen utrum ad quantitatem extensionis pertineat, an ad dignitatis excellentiam, pendet ex ipsius tabernaculi interpretatione, de qua mox agemus. Est autem comparatio mystici tabernaculi cum illo vetere atque umbratili.

Non manufactum, id est, non hujus creationis. Dicitur hoc quoque ad differentiam veteris tabernaculi, quod hominum manibus et arte fabricatum fuisse Scriptura memorat, quodque proinde erat *hujus,* id est terrenae, *creationis,* Graece κτίσεως, hoc est, *fabricationis* aut *structurae,* ut alii vertunt. Non ita *tabernaculum* illud, quod hic significatur. Quod autem illud sit, priusquam exponamus (neque enim Apostolus exponit), videndum, quo pars ista: *per amplius et perfectius tabernaculum* etc., referenda sit. Nam dubitari potest, utrum praecedentibus annecti debeat, hoc modo: *Christus accedens pontifex futurorum bonorum, accedens,* inquam, *per amplius et perfectius tabernaculum* etc.; an vero sequentibus adjungi, ut sententia compleatur in verbo: *introivit,* infra posito. Quae posterior constructio magis recepta est, eademque textui congruentior propter sequentem particulam: *neque per sanguinem* etc., quae sequentia praecedentibus copulat; cum alioqui prior etiam constructio probabilitate non careat, si diligenter attendamus, quid hoc loco tabernaculi nomine significatum velit Apostolus. Qua de re non parva est opinantium varietas.

Glossa, tam ordinaria, quam interlinealis, nec non commentatores Ambrosii et Anselmi titulum gerentes, *tabernaculum* hoc interpretantur coelum. Eandem opinionem B. Thomas adfert priore loco, nec improbat. Liranus autem omnino sequitur, adducto testimonio Jesaiae, de coelesti Jerusalem loquentis cap. 33.:

Oculi tui videbunt Jerusalem, habitationem opulentam, tabernaculum, quod nequaquam transferri poterit. Potest et illud non minus apertum de eadem Jerusalem adferri ex Apoc. 21.: *Ecce, tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis.* Item hae Scripturae: *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo?* Psalm. 14.: *Ut, cum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula,* Luc. 16. Magis autem, quod capite praecedenti dictum est, et de coelis expositum: *Sanctorum minister et tabernaculi veri.* Sed haec non convincunt. Neque enim necesse est, eandem ubique fingi mysticam aut figuratam tabernaculi significationem, ne Mosaici quidem; vel ideo, quod eo nomine nunc prima tabernaculi pars significetur, nunc secunda, alias vero totum tabernaculi corpus; quae singula suum ac proprium habent mysterium. Deinde refellitur ea sententia manifeste ex verbis Apostoli, quibus dicit, *Christum per hoc tabernaculum introiisse in sancta,* id est in coelum. Quare tabernaculum ipsum non potest coelum intelligi, nisi (quod absurde sonat) fatearis, Christum per coelum introivisse in coelum.

Porro Cajetanus significari vult Ecclesiam, Catharinus Virginem Deiparam. Nec sane dubium, quin tam Ecclesia, quam Deipara virgo sint tabernaculum, Mosaico longe majus ac perfectius; idemque non manufactum, nec hujus creationis. Sed hae tabernaculi significationes nusquam a Paulo attinguntur.

Igitur alii plerique existimant, Apostolum loqui de corpore seu carne Christi, vel, quod eodem recidit, de natura Christi humana. Sic Graeci omnes, et inter Latinos Primasius, et Haimo, et Thomas posteriore loco; denique Augustinus verbis a glossa citatis. Quae sententia sicut multis recentioribus, ita et nobis quam maxime probatur; habet enim in ipso Apostolo fundamentum. Primum quia mox sequitur de sanguine Christi, quem opponit sanguini hircorum et vitulorum, dicens: *sed per proprium sanguinem.* Unde in hac parte nobis intelligendum relinquit corpus Christi, et quasi supplendum, hoc modo: *Per amplius et perfectius tabernaculum, non manufactum, id est, non hujus creationis, sed per proprium corpus.* Nam corpus hoc mortale interdum vocari tabernaculum, ex eodem Apostolo liquet. Ita enim scribit 2 Cor. 5.: *Nam et qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati,* quod paulo post exponit de corpore, dicens: *Dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino.* Similiter Petrus 1 Epist. 2.: *Quamdiu sum in hoc tabernaculo.* Et iterum: *Velox est depositio tabernaculi mei.* Quin et de suo ipsius corpore Christus ita loquitur, Joan. 2.: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud.* Hoc dicebat, ait Evangelista, *de templo corporis sui.* Est autem par ratio *templi* et *tabernaculi.* Nam et vetus tabernaculum *domus Dei* vocabatur, ut Judic. 18. 19. 20. et alibi. Istud vero, quod dixi, supplendum reliquit Apostolus ex iis, quae erat infra dicturus. Nam cap. sequ. ex professo docet, Christum nos sanctificasse, et in coelum introiisse, *per oblationem sui corporis;* opponens illud hostiis veteris testamenti, et hunc citans versiculum Psalmi: *Hostiam et oblationem noluisti; corpus autem aptasti mihi.*

Hoc ergo *tabernaculum,* id est, corpus Christi, *majus est et amplius* tabernaculo veteri; non mole corporea, sed dignitate rei, quia vivum est habitaculum Spiritus sancti; nec id qualecumque, sed hypostatice conjunctum Verbo Dei. Est quoque *perfectius,* tum quia divini est operis, supra naturae facultatem conceptum et formatum in utero Virginis; tum quia perficit et sanctificat accedentes ad ipsum. Item *non manufactum,* id est, non factum manu artificis, quomodo vetus illud factum legitur in Exodo. Unde exponendo sequitur: *id est, non hujus creationis* sive *structurae;* hoc est, non humano opificio aut arte elaboratum, quemadmodum et de coelo conformiter

infra dicit: *Non enim in manufacta sancta Jesus introivit.*

Ex quo tamen intellectu ne colligas, Christum attulisse corpus suum de coelo, quae quondam fuit haeresis Valentinianorum. Tantum enim negatur, esse quiddam manibus aut arte humana factum, sicut templa, domus, circumcisio, totumque vetus tabernaculum erant, et in Scripturis dicuntur manufacta Marc. 14., Act. 17., 2 Cor. 5., Col. 2. Quare nec ea, quae sola natura perficit, ad sensum Scripturae manufacta dicuntur; quanto minus Christi corpus, quod, etsi terrenae fuerit substantiae, tamen supra consuetum naturae modum de Spiritu sancto conceptum est, et ex virgine natum?

Verum adversus hanc expositionem objectio est una et altera, breviter dissolvenda. Vult enim Apostolus, Christum per tabernaculum hoc, de quo loquitur, introiisse in sancta, quemadmodum olim pontifex Aaronicus per primum tabernaculum intrabat in secundum, quod erat Sancta sanctorum. Atqui primum tabernaculum, ut paulo ante docuit Apostolus, typice repraesentabat statum veteris testamenti. Non ergo recte nunc refertur ad corpus Christi. Rursum: Christi caro significata fuit per velum, dividens inter utrumque tabernaculum, ipso Apostolo teste capite sequenti, ubi dicit, *Christum initiasse nobis viam novam et viventem per velamen, id est carnem suam.* Male igitur hic exponitur significata per ipsum tabernaculum. Ad utrumque responderi potest, nihil vetare, quo minus eadem res mystice vel plura ac diversa significet, vel pluribus ac diversis rebus significetur; praesertim si diversae rationes spectentur. Ita Christus in eodem sermone modo se vocat ostium, modo pastorem, qui per ostium intrat, Joan. 10. Quamquam non dicimus, Apostoli mentem esse, quod primum tabernaculum gesserit typum corporis Christi; sed quod cum eo habuerit aliquid simile; ut, sicut per ipsum intrabat pontifex in sancta, sic Christus per corpus suum, velut per tabernaculum, introierit in coelum. Dicitur autem per corpus suum illuc introivisse, quia per passionem et oblationem sui corporis ingressum sibi paravit in gloriam coelestem, juxta ea, quae dicta sunt cap. 2. de Jesu *propter passionem mortis gloria et honore coronato.* Quare etiam ex hoc loco statui potest, Christum non nobis tantum, sed et sibi ipsi meruisse; quod negat Calvinus.

12. *Neque per sanguinem hircorum aut vitulorum.* Vera lectio: *et vitulorum;* quae non modo Graecorum et Syrorum est codicum, verum etiam in multis est Latinis MSS. atque in textu commentarii Ambrosiani. Deinde eam lectionem res postulat. Nam utriusque sanguinem, et vituli, et hirci, pontifex inferebat intra velum in Sancta sanctorum: ut praecipitur Lev. 16. Dicit autem de utroque pluraliter: *hircorum et vitulorum,* non quod plures offerrentur eodem tempore, sed diversis annis.

Sed per proprium sanguinem introivit semel in Sancta. Ecce tres alias Christo per comparationem applicatas circumstantias ministerii Aaronici, de quibus supra. Nam pontifex Aaronicus intrabat cum sanguine hircino et vitulino; Christus intravit per proprium sanguinem. Ille semel in anno; hic semel omnino. Ille in sancta manufacta; hic in sancta coelestia. Tacite vero nobis insinuat Apostolus amoris Christi, pontificis nostri, erga nos magnitudinem, quod et proprium corpus, et proprium sanguinem impenderit nostrae saluti. Est enim emphasis in voce *proprium.* Quam adhuc ἐμφατικωτέρως expressit interpres Syrus, dicens: *cum sanguine animae suae.* Caeterum pro nobis haec ab illo facta esse, declarat, quod sequitur.

Aeterna redemptione inventa. Id est, postquam, dato in pretium sanguine suo, nobis ob peccata servituti mortis obnoxiis acquisivisset *redemptionem aeternam,* id est veram et solidam, semperque mansuram, ut altera passione vel redemptione non sit opus; quemadmodum plenius docet in sequentibus. Vel dicit *aeternam,* quod aeterna sit haereditas, quam nobis

acquisivit, ut paulo post dicitur. *Inventam* autem ideo dicit, ut vult Chrysostomus, quia res erat difficilis et pretiosa, quamque nemo alius reperire potuerit. Vel ideo potius, ut significet, Christum esse nostrae redemptionis ac salutis auctorem; sicut locutus est cap. 2. Nam qui res novas inveniunt, auctores earum vocantur.

Haec postrema periodi pars applicat Christo quintam, eamque postremam circumstantiam Aaronici ministerii, quae erat de eo, cujus gratia. Pontifex enim Aaronicus oblationem faciebat pro suis et populi peccatis expiandis; Christus sua oblatione aeternam invenit redemptionem. Ubi duplex indicatur discrimen. Unum, Christum non pro suis, sicut legalis pontifex, sed tantum pro alienis peccatis sacrificium obtulisse. Alterum, Christi sacrificium valuisse ad aeternam redemptionem; non item sacrificium Aaronicum. Id enim intelligendum relinquitur ex antithesi.

13. *Si enim sanguis hircorum et taurorum, et cinis vitulae aspersus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis.* Probatio est ejus, quod proxime dixit: *aeterna redemptione inventa.* Graece non est: *aspersus,* sed: *aspergens,* ῥαντίζουσα, trahitque secum accusativum subsequentem: *inquinatos,* eumque separat a verbo: *sanctificat.* Quod et videre est in versione Syriaca. Quae quidem lectio multum lucis adfert huic pericopae. Non enim sentit Apostolus, sanguinem hircorum et taurorum sanctificare *inquinatos,* quod Graece est: *communicatos,* id est eos, qui immunditiam aliquam legalem contraxerant. Nam sanguis animalium fundebatur ad expiandum peccata, non ad tollendas legales immunditias. Ad hunc enim usum peculiariter instituta erat aqua aspersionis commista cinere vaccae rufae.

Sed ordo sententiae sensusque talis est: Quod si sanguis taurorum et hircorum, et cinis vitulae super inquinatos et immundos aspersus sanctificavit homines ad emundationem, Graece: *puritatem,* carnis; sanguis quidem animalium praestans iis, pro quibus oblatio fiebat, expiationem peccatorum legalem, qua nimirum legis comminationes evaderentur, conscientia vero neutiquam emundaretur, quae proinde carnalis et externa tantum erat purificatio; cinis autem vitulae aspersus, immunditiam tollens itidem legalem et externam, qua impediebantur homines, ne vel sacris interessent, vel cum aliis conversarentur, animae vero munditiam nullam conferens. De sanguine taurorum, qui offerebantur pro peccato sacerdotis, et hircorum, qui pro peccato populi, locus est Levit. 9. et 16., de cinere vaccae rufae et aqua aspersionis Num. 19. Manifeste autem docet hic locus, quid Apostolus sentiat de virtute sacrificiorum et caeremoniarum veteris legis; quae res amplius etiam patebit ex sequentibus hujus Epist.

Caeterum illud lectorem non turbet, quod hoc loco *tauros* dicat Apostolus, quos paulo ante *vitulos;* ac rursus, quod *vitulam* seu juvencam nominet, Graece δάμαλιν, quam Moses *vaccam* appellat. Nam in his, propter aetatum confinia, frequenter alterum pro altero ponitur. Ita Lucas Act. 20. Eutychum Troadensem modo νεανίαν, *adolescentem,* modo παῖδα, *puerum,* vocat. Atque hunc Scripturae morem pluribus exemplis bene declarat Ribera. Quamquam Apostolus, pro *vacca* scribens *vitulam,* secutus est LXX., qui δάμαλιν, id est *juvencam* transtulerunt. Sed et Hebraicum vocabulum aetatem non determinat. Haec enim ex adjunctis intelligitur: *Praecipe filiis Israël,* inquit Dominus ad Mosem, *ut adducant ad te vaccam rufam aetatis integrae, in qua nulla sit macula* etc., ubi pro *vacca,* alii *juvencam,* alii *buculam,* alii *junicem* Latine reddunt.

14. *Quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semet ipsum obtulit immaculatum Deo.* Argumentum est a minori simul et a proportione, paulo post a nobis explicandum. In Graeco non legitur: *Per Spiritum sanctum,* sed: *per spiritum aeternum,* pro quo

14 *

Syrus vertit: *per Spiritum aeternitatis.* Theodoretus etiam et Theophylactus *spiritum aeternum* exponunt. Inter Latinos quoque S. Ambrosius lib. de Spiritu sancto, cap. 8., *sempiternum* legit, eoque testimonio probat aeternitatem Spiritus sancti. Quid vero Chrysostomus et Oecumenius legerint, ex eorum commentariis non liquet; nisi quod *Spiritum sanctum* nominant, *aeterni* mentione penitus omissa. Intelligi autem Spiritum sanctum increatum, id est tertiam in divinis personam, inter expositores convenit, tam qui *Spiritum sanctum* legunt, quam qui *Spiritum aeternum;* nisi quod unus ex recentioribus existimat, intelligi posse spiritum creatum Christi, id est vel animam, vel voluntatem ejus humanam; adducens quaedam Scripturae loca similia, sed quae revera id non probant. Nec vero ullum arbitror esse locum Scripturae, in quo *Spiritus sanctus* de spiritu creato dicatur. Graeca autem lectio adeo repugnat, ut Theodoretus inde probet, increatum esse Spiritum sanctum; quia, quod aeternum est, inquit, non est creatum. Intelligenda est enim aeternitas absoluta, id est tam initii, quam finis expers. Alioqui nihil peculiare de Spiritu sancto diceretur, cum aeternitas fine carens omni spiritui rationali communis sit.

Quod autem ille neotericus scriptor, bonus alioqui et doctus pro argumento adfert suae opinionis, quod hic in Graeco codice non additur articulus, nihil probat, quia etiam capite 2. hujus Epist., ubi dicitur: *Et variis Spiritus sancti distributionibus;* et cap. 6. ibi: *Participes facti sunt Spiritus sancti,* nullus est in Graeco articulus appositus. Dicitur sane et alia Christus fecisse per Spiritum sanctum aut in Spiritu sancto, veluti baptizare, daemonia ejicere, praecipere; hoc postremum, Act. 1. Sive autem *Spiritum sanctum* legamus, sive *Spiritum aeternum,* significat Apostolus, Christum, movente eum et incitante Spiritu sancto (nam opera divinae bonitatis nostraeque sanctificationis Spiritui sancto solent appropriari), *semet ipsum obtulisse Deo,* velut hostiam immaculatam, id est ab omni sorde peccati liberam, utpote repraesentatam sub typo vaccae rufae, quam lex immaculatam exigebat, uti supra dictum est.

Quod enim nonnulli putant, per antithesim veterum sacrificiorum Christum dici immaculatum, quod illa fuerint immunda et sordida, scilicet sanguis hircorum et vitulorum, et cinis vitulae combustae, quorum videlicet contactus et aspersio magis inquinaret homines, quam mundaret: ea speculatio nobis aliena videtur a mente Apostoli, nec fundamentum habere in Scriptura. Porro emphasim habent in verbis Apostoli haec tria, *per Spiritum sanctum,* et: *semet ipsum,* et: *immaculatum,* Graece: ἄμωμον, *irreprehensibilem.* Quae singula facile per se studiosus lector expendet.

Emundavit conscientiam nostram ab operibus mortuis. Legendum in futuro: *emundabit.* Ita enim habent meliores codices MSS., Graeco Syroque textu, et Clementina editione suffragantibus. Pro: *nostram,* quidam Graeci ac Latini codices legunt: *vestram.* Nata varietas ex similitudine Graecarum vocum ἡμῶν et ὑμῶν. Veteres Graeci legisse videntur: *nostram,* quod et sensum facit pleniorem. *Opera mortua* vocat peccata, quemadmodum et supra cap. 6.: *Non rursum jacientes fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis.* Cur autem ita vocentur ibidem exposita est ratio; quia nimirum finis et stipendium illorum mors est, Rom. 6. Chrysostomus alludere putat Apostolum ad id, quod fiebat in figura. Nam si, qui corpus mortuum tetigisset, polluebatur, ita, qui facit opus mortuum, polluitur. Et illic quidem carnem a pollutione contacti cadaveris emundabat cinis vitulae aspersus; hic vero conscientiam, id est animam seu mentem, ab operibus mortuis expurgat sanguis Christi. Conscientia non potest intelligi proprie, quasi sensus sit: Efficiet, ut non simus conscii peccatorum. Nam saepe contingit, esse peccatum, ubi non sit peccati conscientia; quin et Apostolus dicit: *Nihil*

mihi conscius sum; sed non in hoc justificatus sum, 1 Cor. 4. Porro notandus hic locus contra Novatianos. Scribit enim Apostolus ad baptizatos, et tamen eorum conscientiam ab operibus mortuis, id est peccatis, Christi sanguine mundandam affirmat.

Ad serviendum Deo viventi. Id est: *Ut serviamus Deo viventi.* Rursum antithesim observa inter *opera mortua* et *Deum viventem.* Chrysostomus et Theophylactus amplius aliquid legerunt: *Deo viventi et vero.* Sed apud alios non reperitur, ut nec apud Syrum interpretem. Unde plus quam verisimile est, additamentum esse aliunde acceptum; scilicet ex 1 Thess. 1., ubi simili sententia legitur in hunc modum: *Et quomodo conversi estis ad Deum a simulacris, servire Deo vivo et vero.* Porro notandum hoc loco, adversus imputativam sectariorum justitiam, Paulum justificationis nostrae, quam ex sanguine seu passione Christi percipimus, duas assignare partes; emundationem conscientiae ab operibus mortuis, id est peccatorum remissionem; et servitutem seu cultum Dei, id est bonorum operum exercitium, ut intelligamus, utrumque esse homini ad salutem necessarium, et utrumque per Christi sanguinem a Deo exspectandum.

Restat nunc, ut totam argumentationem Apostoli breviter explicemus. Quondam, inquit, sanguis hircorum et vitulorum effusus et in sanctuarium illatus per pontificem, valebat ad expianda populi peccata quadam expiatione carnali; similiter et cinis vaccae rufae, quo aqua mixto respergebantur ii, qui secundum legem erant immundi, valebat ad sanctificandos eos, id est purificandos ab immunditia, ut secundum carnem et forinsecus mundi essent. Quanto magis igitur sanguis ipsius Christi, qui auctore et impulsore Spiritu sancto semet ipsum agnum immaculatum in mortem Deo pro nobis obtulit, emundabit animas nostras a peccatis mortiferis, ut Deo vivo in vera sanctitate et justitia serviamus? Ratio consequentiae est, quia plus valet sanguis Filii Dei ad purgandas et sanctificandas hominum animas, quam valere potuerit sanguis animalium brutorum occisorum ad emundationem carnis.

15. *Et ideo novi testamenti mediator est.* Redit ad mentionem testamenti, ut explicet promissa, quae per Christum consequimur (testamentum enim in promissis consistit); simul ut doceat, ad ea consequenda opus fuisse morte Christi. Ratio pendet a praecedentibus, hoc modo: Quoniam Christus, fuso sanguine suo, semet ipsum obtulit Deo ad emundationem animarum nostrarum, et per hoc aeternam nobis redemptionem invenit, qui sunt effectus novi testamenti: consequitur, ipsum novi testamenti, quod Deus per Jeremiam promisit, esse mediatorem; ut qui suo sanguine illius testamenti promissa nobis confirmarit et praestet. Is enim mediator testamenti seu foederis dicitur, qui tamquam medius inter partes intercedit, hoc agens, ut pacta et promissa praestentur. Eam rem declarant verba sequentia.

Ut morte intercedente. Graece: *ut morte facta*, scilicet ipsius Christi, hoc est, ut, cum prius mortuus fuerit. Nec aliud volunt interpres noster et alii, qui vertunt: *morte intercedente.*

Id redemtionem earum praevaricationum, quae erant sub priori testamento. Vitiose quidam codices: *in redemtione.* Nam Graece est: εἰς ἀπολύτρωσιν. Et cohaeret haec pars cum praecedenti. Sensus enim est, mortem Christi factam, id est Christum mortuum esse, ut sua morte redimeret praevaricationes, Graece παραβάσεις, *transgressiones,* sub priori testamento perpetratas; id est, ut nos ab illis redimeret, solvendo poenas pro hujusmodi transgressionibus debitas. Addit: *sub priori testamento,* id est durante statu veteris testamenti, ut innuat, vetus testamentum adeo non profuisse ad veram peccatorum remissionem, ut etiam occasionem dederit gravius peccandi. *Lex enim propter transgressiones posita est,* Galat. 3.; *eademque subintravit, ut abundaret delictum,* Rom.

5. Non sentit Apostolus, transgressiones illas antiqui temporis non ante potuisse redimi, quam Christus moreretur; sed eas non nisi morte Christi redimi potuisse. Cujus quidem mortis efficacia, simul cum novo testamento, etiam ad priora tempora se extendit. Porro de peccatis eorum, qui legem non acceperant, nihil hic dicit; non quin pro horum etiam redemtione mortuus sit Christus, qui *dedit redemtionem semet ipsum pro omnibus,* 1 Tim. 2.; sed quia scribens ad eos, qui legem acceperant, tantum de eorum peccatis ac peccatorum remissione sibi censet hinc agendum.

Repromissionem accipiant, qui vocati sunt, aeternae haereditatis. Syrus interpres ita vertit: *Ut accipiant promissionem, qui vocati sunt ad haereditatem aeternam.* Quae versio genitivum: *aeternae haereditatis,* accipit, tamquam regatur a verbo: *vocati sunt.* Id quod Graecus textus aegre patitur. Multo certe commodius juxta Graecos et Latinos expositores refertur genitivus ille ad *promissionem aeternae haereditatis,* id est promissam aeternam haereditatem. *Vocatos* intellige vocatione Dei gratuita et efficaci, id est electos, praedestinatos ad vitam aeternam; quos idem Apostolus Rom. 8. *secundum propositum vocatos* appellat. Ita exponunt B. Thomas et Cajetanus. Notandum igitur, quod non dicat Apostolus: *omnes,* sed: *qui vocati sunt;* utique volens significare, promissionem aeternae haereditatis, quae novo testamento propria est et inter ejus promissiones praecipua, ad solos pertinere electos seu praedestinatos. Quod male et parum orthodoxe negat Catharinus in hujus loci commentario.

16. *Ubi enim testamentum est, mors, necesse est, intercedat testatoris.* Graece: τοῦ διαθεμένου, *ejus, qui testatus est.* Sic interpres ipse paulo post vertit. Probatio est ejus, quod dixerat: *morte intercedente,* sumpta ex vocabulo et propria ratione *testamenti.* Si enim Christus novi testamenti mediator est, ut autem testamentum valeat, suumque effectum sortiatur, necesse est, ut mors testatoris interveniat: igitur mori debuit Christus, ut, qui vocati sunt, haereditatem testamento promissam acciperent. Supponit haec Apostoli argumentatio, Christum ita mediatorem esse novi testamenti, ut idem ipse etiam testator sit, id est testamenti auctor, et haereditatis promissor, juxta quod loquitur ad discipulos, Luc. 22.: *Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus, regnum.* Qua animadversione adhibita, locus hic non obscure commendat divinitatem Christi, quum docet, oportuisse, ut testator, id est Deus, moreretur.

17. *Testamentum enim in mortuis confirmatum est. Confirmatum,* Graece: βεβαία, *firmum, ratum.* Nam, inquit, testamentum ita demum jure ratum habetur, si mortuus fuerit testator. Illud: *in mortuis,* Graece ἐπὶ νεκροῖς idem esse videtur, quod *in morte;* ut sit Hebraica phrasis, qualis est, cum dicitur Christus *a mortuis* surrexisse, id est a morte, sive a statu mortuorum. Quamquam Graeca praepositio etiam causae significationem habet, ut intelligi possit, mortem testatoris causam esse firmitatis testamenti, idque ratum efficere. Unde S. Thomas interpretatur *in mortuis,* id est, per mortem.

Alioqui nondum valet, dum vivit, qui testatus est. Nondum valet, id est robur ac firmitatem non habet, jus nullum tribuit. Neque enim agere quis potest jure testamenti, testatore adhuc superstite, ut cui liberum sit, dum vivit, testamentum mutare. Dices: Igitur nec novum testamentum valuit ante mortem Christi testatoris. Quod si ita est; quomodo tam multi ante ejus mortem justificati? Respondeo, valuisse testamentum propter praescientiam et acceptationem Patris, qua mortem Filii sui, futuram aspiciens, acceptavit ut factam; non sic quidem, ut omnes testamenti partes impleret in electis Christi mortem praecedentibus; sed ut eas saltem, quas impleri contingit in hac vita; ut sunt omnes partes justificationis nostrae, quas ex

Jeremia recensuit Apostolus in capite praecedenti. Nam coelestem haereditatem cuiquam dari ante mortem et glorificationem Christi, nequaquam fuit conveniens.

Ex praesenti loco, ubi Apostolus urget vocabulum *testamenti*, ejusque propriam significationem, ut doceat, oportuisse Christum mori, validum mihi videtur argumentum sumi, quo doceatur, hanc Epistolam non Hebraice, sed Graece primum scriptam fuisse. Nam ut ex Latina voce *testamentum*, ita ex Graeca διαθήκη bene procedit ratiocinatio; scilicet ratam non esse dispositionem, nisi morte disponentis confirmetur. Atqui vox Hebraea: *Berith*, quae legitur illis Scripturae locis, ad quae Paulus respicit, ut Jerem. 31. et Exod. 24., non aliud significat, quam foedus seu pactum in genere; sive illud sit Dei cum hominibus, sive hominum inter se; et sive morte alicujus confirmetur et ratum fiat, sive non, quemadmodum ex innumeris Scripturis ostendi potest. Itaque nulla consequentia est ex Hebraeo vocabulo *Berith*, ut mori debeat, qui pactum fecit. At neque aliud exstat in sacris literis vocabulum Hebraicum, quo proprie significetur ea res, quam Latini *testamentum*, Graeci διαθήκην nominant. Quod intelligens Syrus interpres, necessitate compulsus est, omisso Hebraico: *Berith*, quo alias semper utitur, etiam in hac Epistola Graecam vocem hoc loco retinere, eamque Syriacis literis exprimere. Sed de hac re satis egimus in prolegom. hujus Epist., adductis etiam auctoribus, qui nobiscum sentiunt.

Verum hic oritur magna difficultas. Nam si vox Hebraea, quae respondet *testamento*, non aliud significat, quam *pactum* aut *foedus*, ex quo non liceat inferre mortem ejus, qui pacti sit auctor, valde igitur infirmo fundamento nititur Apostoli ratiocinatio, qua, adsumpto *testamenti* vocabulo, colligit, oportuisse Christum mori. Sumit enim, quod in Scripturis ab ipso citatis non habetur, neque ex iis colligi potest. Nam ex *pacto* non magis inferas *testamentum*, quam ex animali hominem. Motus hoc argumento Erasmus in suis annotat. auctori hujus Epistolae peritiam detrahit Hebraicae linguae. Cajetanus autem, longius progressus, non solum dicit, hanc Epistolam numquam Paulo visam fuisse; verum etiam dubiam reddit ejus auctoritatem, sicut admonuimus in prolegomenis; ubi inter alia, quae contra hanc Epistolam objiciuntur, etiam hoc argumentum posuimus, ordine sextum, solutione ejus in praesentem locum dilata.

Multum certe in eo solvendo laborant neoterici Cajetano posteriores. Nam a scriptoribus antiquioribus haec difficultas non invenitur tractata. Nonnulli, ut huic objectioni satisfaciant, fatentur quidem, Hebraeum vocabulum *Berith* passim in Scripturis ita generale esse, ut non aliud, quam *pactum* significet; caeterum interdum etiam specialiter illud accipi volunt pro *pacto testamentario*. Sed dum locus exigitur, revera nihil adferunt, quo probent hanc suam exceptionem. Quod enim scriptum est Zach. 9.: *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu*, docet quidem, pacta interdum sanciri sanguine, quod nemo negat; non tamen ostendit in significatione vocis Hebraicae *Berith*, quae eo loco ponitur, ejusmodi sanctionem includi.

Dices, Hieronymum ita sensisse, qui *testamentum* verterit, non *pactum*. Ad hoc optime respondet Ribera, quoniam istius Scripturae locus erat vulgatus et celeber in Ecclesiis, in quibus semper juxta LXX. legebatur: *Et tu in sanguine testamenti* etc., retinuisse quidem Hieronymum *testamenti* nomen, sed quid intelligeret, expressisse in commentario, cum ait: *In sanguine testamenti sive pacti tui.* Unde et ad illa verba Malach. 2.: *Ut esset pactum meum cum Levi,* idem Hieronymus generaliter admonet, in plerisque Scripturarum locis *testamentum* non voluntatem defunctorum sonare, sed pactum viventium. Dicit autem: *plerisque,* quia negare non voluit, quin ad voluntatem defunctorum etiam extendatur, ut proinde eam aliquo modo sonare possit; sed ad eam signifi-

catio vocis nusquam contrahitur. Sane sicubi in tota Scriptura vocabulum *Berith* significat idem, quod *testamentum,* erunt utique ea loca, quae in hac Epistola citantur, et ad quae respicit Apostolus, ex testamento ducens argumentum, videlicet Jerem. 31. et Exod. 24. Id autem esse praeter mentem Hieronymi, constat, ut qui utroque loco transtulerit: *foedus* aut *pactum*, non *testamentum.* Adde, quod et alii doctissimi quique interpretes non aliter eam vocem, ubicumque positam, reddiderunt.

Alii respondent, tametsi *Berith* non aliud significet, quam *pactum* in genere, satis tamen ex circumstantiis intelligi, Mosen Exod. 24. (qui locus hic continuo post citatur) non agere de quocumque pacto, sed de eo, quod morte et sanguine confirmatur. Nam sanguinis meminit, dicens: *Hic est sanguis foederis,* ubi LXX.: *Hic sanguis testamenti.* Sicut autem vetus illud pactum in sanguine et morte pecudum sancitum est, ut hac ratione non absurde *testamentum* vocari potuerit: ita novum, inquiunt, propriissime *testamentum* dicitur, eo quod, intercedente morte testatoris, factum sit ratum et validum.

Alii plus adjiciunt, dicentes, de eadem re loqui Mosen et Paulum, scilicet de pacto dandae haereditatis, quae non obvenit, nisi post mortem testatoris; ac Paulum quidem apertis verbis id agere; Mosen vero obscure ac typice sanguinem aspersisse in populum, qui figura erat sanguinis Christi pro nobis effundendi. Sed nec hae responsiones difficultatem expediunt. Nam Paulus in verbis jam explicatis non argumentatur ex re gesta per Mosen, cujus adhuc non fecit mentionem, sed ex vocabulo et significatione *testamenti;* quamvis huic probationi mox aliam subjungat, ex eo scilicet, quod Scriptura narrat a Mose factum in confirmatione veteris pacti. Quod ipsum tamen, etsi sancitum in sanguine, proprie testamentum non fuit, quia morte testatoris minime confirmatum; id quod ad testamenti rationem exigit Apostolus. Deinde nec illud proprie verum est, Mosen et Paulum de eadem re loqui. Nam Moses de veteri testamento loquitur, Paulus de novo. Sunt autem haec testamenta re distincta, licet vetus ad novum referatur, ut imperfectum ad perfectum.

Non quidem negamus, vetus testamentum interdum vocari *promissionem haereditatis;* sed more Scripturae, quae de haereditate generaliter loqui solet; quemadmodum ostendimus ad illud cap. 1. hujus Epistolae: *Quem constituit haeredem universorum.* Neque enim coelestis haereditatis promissio vetus testamentum fuit, sed terrenae; quam et praestitit juxta illud, quod de regnis Chanaan dicitur Psalm. 134.: *Et dedit terram eorum haereditatem, haereditatem Israël populo suo.* Quare nec ex eo, quod vetus pactum continet promissionem haereditatis, sequitur *testamenti* proprietatem, quomodo hic accipitur, ei convenire.

Nondum igitur apparet, quomodo valeat argumentatio Pauli, qua ex ratione testamenti colligit necessitatem mortis Christi. Quae causa fuit Melchiori Cano, lib. 2. de locis Theol. cap. 11., ubi de hac re agit, ut tandem diceret, Apostolum in nomine Hebraico ludere potuisse Rhetorum more, et vocem a proprio significato ad improprium flectere. Dicit autem: *in nomine Hebraico*, quod existimet, ut et alii multi sentiunt, Hebraice scriptam hanc Epistolam. Cum ergo nil istorum satis sit ad tollendam difficultatem, videndum, possitne quid probabilius adferri.

Quod ut fiat, primum statuo, quod me puto satis in prolegomenis docuisse, Paulum Graece hanc Epistolam scripsisse, non Hebraice; et proinde usum Graeco vocabulo διαθήκη, non Hebraico *Berith.* Atque ea in re secutum (sicut assidue sequitur) LXX. interpretes, qui Hebraicum *Berith* ubique vertunt in διαθήκην, id est *foedus* in *testamentum.* Quamvis enim διαθήκη, si vocis etymon attendas, non plus sonet, quam dispositionem, et apud auctores Graecos interdum, Budaeo teste in commentariis linguae Graecae,

significet in genere *pactum, conventum, pollicitationem:* constat tamen, vulgarem et receptissimam ejus significationem esse, qua denotet idem, quod apud Latinos *testamentum,* id est voluntatis decretum de eo, quod quis post mortem suam fieri velit, quemadmodum illud Jurisconsultus definivit. Deinde suppono ac statuo, non temere, nec absque singulari Dei consilio factum, ut hanc Graecam vocem pro illa Hebraea memorati interpretes perpetuo redderent, cum non deesset aliud Graecum nomen, quo *pactum* aut *foedus* exprimerent, velut συνθήκη, quomodo vertere solet Aquila. Tertio sciendum, Apostolorum tempore Judaeos ac proselytos, quod essent dispersi per varias orbis regiones, atque a temporibus Alexandri magni Graecae linguae consuetudinem habere coepissent, plurimum ac libenter usos fuisse versione LXX. interpretum, virorum sapientum, suaeque gentis ac religionis hominum; nec solum usos, verum etiam propter auctoritatem tot ac talium interpretum, versionem ipsam in magno pretio ac veneratione habuisse.

Postremo notandum est, Apostolo disputationem in hac Epistola (quod tum in ejus argumento, tum et alias admonui, nominatim ad illud capitis primi: *Ego ero illi in patrem*) non esse institutam cum Hebraeis infidelibus et praefractis, sed cum iis, qui Christum jam receperant, ejusque sacramentis jam erant initiati, sed tamen adhuc plenius instruendi de quibusdam Christianae religionis mysteriis, ac nominatim de dignitate et officio ejus, in quem credidissent; apud quos proinde, tamquam benignos et propensos auditores sive lectores, non putavit Apostolus sibi perpetuo utendum esse argumentandi genere pugnaci et contentioso, ut vocant Rhetores, quo nimirum pressus adversarius vel invitus cogatur in sententiam; sed interdum rationes adducit suasorias ac probabiles duntaxat; interdum etiam argumentatur ex propositionibus concessis aut receptis apud eos, cum quibus disputat, ut in earum probatione non sit ei laborandum. Quam disputandi rationem in hac Epistola non mirabitur, qui noverit, etiam in aliis Pauli Epistolis similes argumentationes inveniri, velut Galat. 3., quum urget numerum singularem in vocabulo *seminis,* ut probet, Christum intelligi in eo, quod dictum est ad Abraham: *Et semini tuo.* Item 1 Cor. 11., ubi, quo doceat mulieri velato capite orandum esse, rationes adducit quasdam, non tam cogentes, quam suadentes. Unde tandem subjungit: *Si quis videtur contentiosus esse* etc. Fallitur enim, si quis existimet, totum hoc genus argumentandi ex propositionibus tantum probabilibus aut concessis a Scripturis sacris esse removendum.

Jam his velut hypothesibus constitutis (quarum nonnullas, ac speciatim tertiam, lector debet Joanni Hassellano, Caesareo apud Lovanienses Scripturae interpreti, in Comm. nondum editio), ad propositam difficultatem respondeo, Paulum non argumentari ex Hebraeo et originali vocabulo *Berith*, sed ex eo, quod illius loco reddiderunt LXX. interpretes, id est ex Graeca voce διαθήκη; quae cum significet idem plane, quod Latinis *testamentum,* rite procedit Apostoli ratiocinatio, qua colligit, necessariam fuisse Christi mortem, ut valeret ac ratum esset testamentum ab ipso conditum. Quod si resistas adhuc, et dicas, LXX. male pro *Berith* vertisse διαθήκην, id est pro *foedere testamentum,* quum *foedus* multo latius pateat *testamento:* occurrit tibi tertia hypothesis, ex qua intelligitur, tantam fuisse LXX. interpretum apud Judaeos auctoritatem ac reverentiam, praesertim tempore Christi et Apostolorum ejus, ut, si quod testimonium ex iis citaretur, nemo facile putaret rejiciendum.

Unde non solum in hac Epistola, verum in aliis quoque Epistolis, imo et in Evangeliis, multa citantur Scripturae testimonia secundum LXX. Quodque propius facit ad rem praesentem, cum Christus in ultima coena sacramentum sanguinis sui instituens diceret: *Hic est sanguis meus novi testamenti,* utique Hebraice

aut Syriace loquebatur; nec credendum est, alio vocabulo usum, quam *Berith,* pro quo tamen Evangelistae, et Paulus ipse 1 Cor. 11., secuti consuetudinem LXX. interpretum, reposuerunt διαθήκην, *testamentum.* Erat igitur apud lectores hujus Epistolae propositio concessa et probatu non necessaria, LXX. interpretes recte vertisse: *testamentum.*

At forte dices, interpretes illos non aliud significare voluisse Graeca voce διαθήκη, quam quod Hebraeum *Berith* significat, id est *pactum* seu *foedus,* quoniam et ipsum Graecum vocabulum in hac generali significatione reperitur apud ejus linguae auctores; sicut ex Budaeo observavimus. Ad hoc respondetur ex secunda hypothesi, non temere, sed provido Dei consilio factum, ut LXX. interpretes, quorum aliquando futura erat in Ecclesia Dei non parva auctoritas, ubique pro *Berith* scriberent eam vocem Graecam, quae, quamvis usurpetur aliquando pro *pacto* seu *convento* in genere, multo tamen frequentius et usitatius accipiatur pro *testamento.* Providens enim Spiritus sanctus, Christum auctorem futurum novi et aeterni foederis, quod ipse morte sua confirmaturus esset, voluit illud foedus appellari nomine *testamenti,* sicut usque hodie vocatur in Ecclesia; atque ad eam rem ordinavit LXX. seniorum interpretationem, cujus in ejusdem Ecclesiae primordiis praecipuus usus et auctoritas erat futura.

Ut igitur concludam, non argumentatur Apostolus a pacto seu foedere ad testamentum; sed supponens (velut rem concessam), novum foedus vere esse testamentum, ex hujus propria notione docet et colligit, Christum, ejus auctorem et mediatorem, mori debuisse. Quae quidem collectio firmissima est. Quod si dicas, pari ratione colligi, necessarium fuisse, ut et auctor veteris pacti moreretur, quoniam et illud ab iisdem interpretibus vocatum est *testamentum:* respondeo, vetus pactum non eo consilio Spiritus sancti vocatum fuisse *testamentum,* quod morte sui auctoris esset confirmandum; sed quia pactum erat figurativum ejus pacti, quod auctoris sui morte confirmari debuit. Placuit tamen, etiam illud in sanguine dedicari, non auctoris aut mediatoris, sed brutorum animalium, ut haberet quandam similitudinem testamenti proprie dicti in eo, quod non sine morte consummaretur; maxime quoniam ipsum etiam aliquando appellandum erat διαθήκη Graecis, *testamentum* Latinis. Id vero est, quod jam sequitur:

18. *Unde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.* Pro: *dedicatum est,* Graece legitur: ἐγκεκαίνισται, quasi dicat: *encaeniatum est,* id est *initiatum, sancitum, confirmatum,* ut habet Syriaca versio. Repetit idem verbum capite sequenti, ubi sic legimus: *quam initiavit nobis viam novam.* Sensus est: Non mirum, quod dixi, novum testamentum sine sanguine et morte mediatoris Christi non potuisse confirmari; quandoquidem nec primum illud et vetus testamentum, quamvis non ita proprie testamentum esset, sine sanguine fuit confirmatum. Nam in eo sanciendo caesae sunt victimae, quarum sanguis praefiguraret sanguinem Christi. Sequitur probatio.

19. *Lecto enim omni mandato legis a Mose universo populo.* Graecum verbum non *legere,* sed *loqui* significat, ut suspicari quis possit, interpretem, verbo inhaerentem, tametsi parum Latine, vertisse: *Locuto enim omni mandato legis* etc., quod alii, barbariem refugientes, postea mutaverint in verbum: *lecto.* Aut certe interpres hoc modo vertens, ad rem gestam aspexit, prout ab ipso Mose describitur Exod. 24.: *Assumens,* inquit, *volumen foederis, legit audiente populo.* Non ergo simpliciter locutus est aut pronuntiavit Moses, sed ex libro; quod non aliud est, quam legere. Notandum etiam, pro genitivo *legis* in Graeco haberi: *secundum legem.* Quod Theophylactus bifariam exponit. Uno modo: Secundum legem seu praeceptum Mosi datum, hoc est, sicut Dominus jusserat Mosi, scilicet ut ipsius mandata recitaret ad aures

populi. Aliter, ut *mandatum secundum legem* non aliud sit, quam mandatum lege comprehensum. Quod probabilius est, et vulgatae versioni consentaneum, ut sit sensus: Postquam enim Moses e libro recitasset universo populo omnia mandata, quae lege continebantur; ea videlicet omnia, quae scripta sunt Exod. 20. ab initio legis, ubi dicitur: *Ego sum Dominus Deus tuus* etc., deinceps usque ad finem cap. 23.

Accipiens sanguinem vitulorum et hircorum, cum aqua et lana coccinea et hyssopo. Malim ex Graeco: *accepto sanguine vitulorum* etc. Non dubium, quin ad historiam Exod. 24. respiciat Apostolus. Quo tamen loco neque sanguinis hircorum mentio fit, nec de aqua, lana coccinea, hyssopo verbum ullum. Tantum de vitulis immolatis, eorumque sanguine effuso et in populum asperso Scriptura meminit. Quaeritur ergo, unde caetera haec omnia Paulus habeat. Sunt, qui putent, eum haec sumsisse ex variis locis Scripturarum, ut ex Levit. 14. et Num. 19., in quibus talia nominantur. Sed hoc dici non potest. Clarum est enim, hic agi de caeremoniis, quibus dedicatum fuit vetus testamentum; quae res non alibi describitur, quam eo loco, quem diximus. Itaque melius alii respondent, Apostolum, in lege nutritum ac paternarum traditionum peritum, probe scivisse, quod in ejusmodi solennibus expiationibus ista, a se commemorata, partim offerri, partim assumi soleant.

Verum plenior erit responsio, si cum Ribera et aliis quibusdam dicamus, haec omnia posse intelligi ex iis, quae tum eo loco, tum alibi, a Mose sacrificiorum ritus exponente, scripta sunt, sicuti Paulum arbitramur intellexisse, hominem in lege doctissimum. Et quidem non solum vitulos oblatos fuisse, colligitur ex Scripturae verbis: *Et obtulerunt holocausta, immolaveruntque victimas pacificas Domino, vitulos.* Ubi dicuntur quidem vituli oblati in hostias pacificas; sed quod genus animalis in holocausta fuerit oblatum, non exprimitur. Constat autem ex Levit. 1., Num. 7. et aliunde, potuisse hircos in holocaustum offerri. Quare consentaneum videtur, etiam istam holocaustorum oblationem de hircis accipi.

Quod si *vitulos* in verbis memoratis ad utramque partem praecedentem referas, scilicet ad holocausta et ad victimas pacificas, nihil tamen vetabit sub vitulis, id est bobus juvencis, tamquam victima principaliore, etiam hircos comprehendi, saltem ut oblatos pro peccato populi; sicut vituli offerebantur pro salute et gratiarum actione. Nec enim rarum erat, victimis pacificis et Eucharisticis conjungi sacrificia pro peccatis, ut videre est Levit. 9. et 16. et Num. 7. Idque etiam congruebat rei significatae. Sanguis enim novi testamenti, quem veterum hostiarum sanguis praefigurabat, tam pro peccatorum remissione, quam pro salute hominum effusus est.

Porro *aquam* ad usum aspersionis non defuisse, satis res ipsa loquitur. Erat enim sanguis victimarum late spargendus in populum; quod factu perdifficile erat, nisi sanguini commisceretur aqua, ut et liquidior esset ad aspersionem, et copiosior. Unde Theodoretus sanguinem aqua commixtum interpretatur. Nam et simili fere ratione praeceptum fuit, ut ex cineribus vaccae rufae fieret aqua aspersionis in usum populi, Num. 19. Quamquam et alibi passim legimus ad purificationes legales aquam adhiberi solitam, utpote elementum aspersionibus et abstergendis sordibus aptissimum. Ex *hyssopo* autem et *lana coccinea* colligatis fiebat aspergillum, quo sanguis aquae mixtus in populum spargeretur. Nam lana humorem imbibit et aliquatenus retinet; hyssopus autem servit aspersioni; quod significatur illo Psalmi versiculo: *Asperges me Domine hyssopo.* Haec vero tacite intelliguntur in iis Scripturae verbis, quibus dicitur Moses sumptum sanguinem respersisse in populum. Non enim respergere potuit sine instrumento ad hunc usum accommodato, quale juxta praescriptum legis erat fasciculus ex hyssopo et lana coccinea compositus, ut intelligi

datur ex aliis locis, velut Exod. 12., Levit. 14. et Num. 19.

Habebant autem haec omnia suam mysticam significationem. *Sanguis* enim et *aqua* significabat sanguinem et aquam, quae non sine magnarum rerum mysterio de latere Domini profluxerunt, Joan. 19. S. Thomas ideo sanguinem cum aqua fluxisse dicit, quia baptismus a sanguine Christi efficaciam habet. Nec male ex hac sanguinis et aquae commixtione, quae facta narratur in auspicando veteri testamento, velut ex typo quodam sumitur argumentum aquae miscendae cum vino in sanguinem novi testamenti convertendo. *Hyssopum*, quae est herba humilis et vim habet purgandi pectoris, B. Thomas *fidem* typice interpretatur; *fides* enim mentem Deo subjicit et corda purificat, teste Petro Act. 15. *Lanam* vero *coccineam*, quae rubei est coloris, interpretatur flammantem caritatem. Alii per *hyssopum* significari volunt humanam Christi naturam, in qua et humilitas ostensa est, et virtus latet ad purganda cordis nostri vitia. Per *lanam* vero *coccineam* Christi carnem, quae per se candida, velut lana, sanguine passionis velut cocco rubricatur.

Ipsum quoque librum et omnem populum. Graece: *Ipsumque librum.* Latine dicas: *Et librum ipsum, et omnem populum.* Librum hunc Moses vocat *librum foederis.* Unde satis intelligitur non alia fuisse in eo scripta, quam praecepta legis, quae supra diximus. Id ipsum liquet et narratione Scripturae. Cum enim populus, auditis praeceptis, quae Moses a Domino retulerat, respondisset: *Omnia verba Domini, quae locutus est, faciemus,* subjungit Scriptura, Mosen universos Domini sermones, scilicet ad populum relatos, scripsisse, hoc est, in librum redegisse; atque ex eo libro postea rursus eadem, audiente populo, recitasse, quando iterum acclamatum est a populo: *Omnia, quae locutus est Dominus faciemus.* Quod igitur Hebraei quidam tradunt, in eo libro scriptam a Mose fuisse totam historiam Genesis, itemque Exodi usque ad eum locum, ubi haec narrantur, merito a Lirano et aliis doctis exploditur. Quamvis autem de libro asperso nihil expresse legatur in Exodo, sed tantum de populo, facilis tamen conjectura est ex eo, quod facta solemni stipulatione super iis observandis, quae libro continebantur, aspersus fuit populus, ipsum quoque librum eodem sanguine respersum fuisse. Significabat autem haec sanguinis super librum et populum aspersio, nec legem impleri posse, nec populum a peccatis expiari, nisi virtute sanguinis Christi.

20. *Dicens: Hic sanguis testamenti, quod mandavit ad vos Deus.* In Hebraeo quidem, ut patet ex iis, quae supra disseruimus, non est: *testamenti,* sed *foederis.* Unde Hieronymus ita vertit: *Hic est sanguis foederis, quod pepigit Dominus vobiscum.* Sed *testamenti* vocabulum, instituto suo accommodum, Apostolus accepit a LXX. Sensus autem horum Mosi verborum est: Hic est sanguis, quo dedicatur et confirmatur foedus, quod Deus, suo mandato et meo ministerio, nunc vobiscum pepigit. Hoc autem erat foedus, quod vocatur vetus testamentum. Additur in Exodo: *super cunctis sermonibus his.* Quod non est accipiendum, ut quidam exponunt, de promissis divinis, quasi sensus sit: Ut sciatis, firma futura esse omnia, quae vobis in hoc libro Deus promisit, sed intelligi debet de praeceptis ex libro recitatis, a quorum observatione, velut conditione ex parte populi necessaria, foedus illud pendebat. Erat enim liber praeceptorum, non promissionum. Atque ea in re differt testamentum vetus a novo, quod observandae legis conditionem a nostra parte non exigit, sed eam, ut partem divinae promissionis, includit ac praestat; quemadmodum ex iis perspicuum est, quae dicta sunt capite superiori.

Porro quoniam sanguis ille veteris pacti, de quo testatur Apostolus, dictum esse a Mose: *Hic sanguis testamenti* etc., figura fuit sanguinis Christi, per quem novum testamentum erat confirmandum:

ideo Christus similibus cum Mose verbis uti voluit in instituendo sacramento sanguinis sui; ut diceret: *Hic est sanguis meus novi testamenti*, Matth. 26. et Marc. 14. Ex quo consequitur, intellectum etiam verborum similem esse debere. Quare sicut verborum Mosi non est sensus: Hoc est signum sanguinis, sed: Hic est vere et proprie sanguis testamenti etc., ita nec verborum Christi sensus est: Hoc est signum sanguinis mei, ut volunt Sacramentarii, sed: Hic vere ac proprie sanguis meus est, novi testamenti confirmativus.

21. ***Etiam tabernaculum, et omnia vasa ministerii sanguine similiter aspersit. Ministerii,*** intellige *sacri,* Graece λειτουργίας. *Tabernaculum et vasa ministerii* (quo nomine comprehenditur tota tabernaculi supellex) nondum erant fabricata, quando Moses vetus testamentum dedicavit. Non ergo tunc ea sanguine potuerunt aspergi. Verum sentit Apostolus, id factum a Mose, posteaquam illa fabricata fuerunt. Sed tamen, quando factum fuerit, quaeritur. Nam Exodi ultimo, ubi tabernaculum erigendum et consecrandum praecipitur, nec sanguinis, nec aspersionis ulla fit mentio, sed unctionis tantum, quae fiebat oleo. Putant nonnulli, respicere Apostolum ad locum Num. 19., ubi praecipitur Eleazaro sacerdoti, ut tincto digito in sanguine vaccae septies aspergat contra fores tabernaculi.

Verum rejicit hoc B. Thomas; nec sine ratione, quamvis rationem ipse non adjunxerit. Una ratio est, quia Moses ibi non aspergit, sed pontifex; hic autem, quid Moses fecerit, narratur. Altera, quoniam illo loco, praeterquam quod de vasis ministerii nihil dicitur, sed tantum de tabernaculi foribus, ut quidem verba sonant, non tamen id significatur, quod prima facie apparet, fores tabernaculi sanguine respergendas esse. Fiebat enim immolatio vaccae rufae extra castra, procul a tabernaculo. Sed sensus est, quem alii interpretes clarius expresserunt, praecipi sacerdoti, ut sanguinem digito spargat *e regione tabernaculi,* hoc est, versus eum locum, ubi tabernaculum erat. Id enim significat Hebraea phrasis: *Contra faciem tabernaculi,* quemadmodum in Machabaeis: *Contra faciem Idumaeae, Judaeae, Ptolemaidis.* Quo etiam sensu Daniel, in Babylone constitutus, fenestris apertis contra Jerusalem, adorasse legitur, Dan. 6. Iisdem fere rationibus refelluntur, qui huc adducunt locum Levit. 16., ubi praecipitur expiatio sanctuarii, tabernaculi et altaris facienda sanguinis aspersione. Nam nec ibi factum Mosi narratur, sed pontificis munus describitur; nec alia significari videtur aspersio, quam quae, modo jam dicto, fieret contra propitiatorium ac caetera, quae ibi commemorantur.

Aliter ergo respondet S. Thomas, scilicet Apostolum loqui non de expiatione tabernaculi, quae quotannis fiebat; sed de prima ejus ac vasorum sanctificatione. Quae quidem Exodi ultimo fieri jubetur, sed Levit. 8., quomodo facta sit, plenius exponitur. Probat hanc suam sententiam B. Thomas. Nam ibi, inquit, de Mose dicitur, quod unxit tabernaculum oleo; et postea, quod aspersit. Oleum autem non est aspersivum. Unde intelligit, quod primo unxit illud, et postea aspersit sanguine. Sic ille, quem Ribera sequitur.

At nobis haec sententia vera quidem videtur, sed non solide probata. Quod enim dicitur: *aspersit,* si fontem Hebraicum consulamus, inveniemus de oleo dici, non de sanguine. Sic enim habetur: ***Et accepit Moses oleum unctionis, et unxit tabernaculum et omnia, quae in eo, et sanctificavit ea. Et aspersit ex eo super altare septem vicibus, et unxit altare et omnia vasa ejus*** etc. Ubi manifestum est, illud: *ex eo,* quod vulgatus interpres omisit, sed caeteri reddiderunt, etiam LXX., non alio posse referri, quam ad oleum; quandoquidem nec de immolatione quidquam praecesserat, ut de sanguine intelligi posset. Quod autem ajunt, oleum non esse aspersivum, non usquequaque verum est, licet aspersionibus minus forte serviat, quam alii liquores. Nam et infra, eodem capite Levitici, ad

aspersionem assumitur oleum, ut mox audiemus.

Illud etiam nota, Mosen in verbis memoratis non agere de aspersione tabernaculi, sed solius altaris. Quocirca dicendum arbitramur, hoc, quod Paulus dicit, Mosen etiam tabernaculum et omnia vasa ministerii sanguine similiter aspersisse, non esse scripto proditum ab ipso Mose, nisi in parte, dum refert in eodem octavo capite Levitici, se, sumpto unguento et sanguine, qui erat in altari, *aspersisse super Aaron et vestimenta ejus, et super filios illius ac vestes eorum.* Nam sacrae vestes pontificis et sacerdotum, merito in *vasis,* id est, instrumentis *ministerii,* computantur. Quod autem in parte expressum est a Mose, Paulus intellexit ad totum posse referri, scivitque referendum esse, videlicet edoctus, ut verisimile est, a majoribus. Quod ne leviter dixisse videar, fidem facit Josephus, qui lib. 3. antiq. Jud. cap. 9., cum ea, quae in Levitico scripta sunt de vestibus Aaronis ac filiorum ejus unguento sanguineque aspersis, commemorasset, idem continuo disertis verbis subjungit de tabernaculo ejusque vasis; scilicet ea unguento, juxta praescriptum legis confecto, et sanguine taurorum et arietum alternis diebus mactatorum, aspersa fuisse. Non dubium autem, quin ea Josephus, utpote sacerdos Leviticus, acceperit ex progenitorum suorum traditione. Jam quod ad mysterium attinet, per tabernaculum Ecclesia, per vasa vel ministri, vel membra Ecclesiae, id est, singuli quique fideles, significantur. Hos enim Paulus, 2 Tim. 2., *magnae domus vasa* appellat. Nihil autem horum sanctificatur, nisi per aspersionem sanguinis Jesu Christi, ut loquitur Petrus Apostolus initio primae suae Epistolae.

22. *Et omnia paene in sanguine secundum legem mundantur.* In Graecis hic ordo est: *Et fere in sanguine omnia purificantur secundum legem.* Quaeritur, cur non absolute dixerit: *omnia,* sed: *fere omnia.* Haec quaestio apud Graecos expositores nulla est. Nam particulam σχεδὸν, id est *paene* aut *fere,* non referunt ad *omnia,* sed ad verbum: *mundantur;* faciuntque hunc sensum: Omnia secundum legem *fere,* id est *imperfecte,* mundantur in sanguine, quia non erat illa perfecta mundatio, quod per eam peccata non tollerentur. At sane nimium coacta est ista constructio. Rectius itaque Latini, *paene* referentes ad *omnia,* respondent, Apostolum dixisse: *paene omnia,* quod essent quaedam, quae non sanguine, sed vel igne, vel aqua expiationis mundarentur. Sic enim de spoliis hostium praecipitur Num. 31.: *Omne, quod potest transire per flammas, igne purgabitur. Quidquid autem ignem non potest sustinere, aqua expiationis sanctificabitur.*

Caeterum de aqua expiationis ejusque multiplici ad sanctificandum usu, locus est ejusdem lib. cap. 19. Sed et aqua vulgari ad tollendam corporum ac vestimentorum immunditiam multae fiebant lotiones, ut patet ex variis locis Levitici. Unde e diverso nascitur quaestio, cur dixerit: *paene omnia,* cum tam multae fierent sine sanguine mundationes. Sed hujus responsionem indicat B. Thomas, quum dicit, ipsam quoque expiationis aquam fuisse confectam cum sanguine vitulae rufae. Respicit enim, ut opinor, ad id, quod praeceptum erat, ut illius vitulae tam pellis et carnes, quam sanguis et fimus flammae traderentur. Ex his enim in cinerem redactis fiebat aqua expiationis. His accedit, quod pleraeque purificationes, quae per aquam fiebant, vim habebant ex aliquo sacrificio praecedenti, in quo sanguis fuerat effusus.

Et sine sanguinis effusione non fit remissio, scilicet *peccatorum.* Hoc absolute dicit. Quamvis enim nonnullae mundationes legales, ut dictum est, fierent sine sanguine nulla tamen ad remissionem peccatorum instituta erat caeremonia, quae sanguinis effusionem non exigeret. Nam pro peccatis offerebantur sacrificia propitiatoria, in quibus animal mactaretur, quae proinde omnia cruenta erant, ut patet ex Lev. 4. et sequentibus.

Porro sicut in superioribus sermo fuit de mundatione et sanctificatione legali, quam appellavit *emundationem carnis,* et *justitias carnis:* ita et hic legalem intelligit peccatorum remissionem, qua nimirum fiebat, ut legis comminationes homo evaderet, nec peccatum ei ad ejusmodi poenas imputaretur. Hic enim erat effectus illorum sacrificiorum. Nam de legali remissione eum loqui, palam est, quoniam et proxime nominaverat *mundationem secundum legem;* et alioqui secum ipse pugnaret, qui capite sequenti dicit, *impossibile esse, ut hircorum et taurorum sanguine peccata tollantur.*

Qui vero sententiam hanc interpretantur de sanguine Christi, ut eam ad veram peccatorum remissionem accommodent, sensum adferunt huic loco alienum. Verum tamen juxta Apostoli institutum ex his verbis optime colligas: Si in veteri lege non fiebat remissio legalis sine effusione sanguinis animalium occisorum, ergo nec in nova lege fit vera peccatorum remissio sine effusione sanguinis Christi, quem sanguis ille victimarum veteris testamenti praefiguravit. Est enim haec collectio plane similis ac paene eadem cum illa, quam Apostolus ipse superius fecit illis verbis: *Si enim sanguis hircorum et taurorum* etc.

Dicet aliquis: Si vera peccatorum remissio non fit sine effusione sanguinis Christi (quod ex hoc loco recte colligi jam dictum est), ergo sacrificium missae, cum sit incruentum, sicque vocetur a Patribus, quod in eo nulla fiat sanguinis effusio, non valet ad veram peccatorum remissionem. Respondeo, argumentum hoc nihilo magis facere contra sacrificium missae, quam contra baptismum et alia sacramenta novae legis ad remissionem peccatorum instituta. Dicendum est enim, sicut baptismo non remittuntur peccata sine sanguine Christi, fuso in cruce, ita nec per sacrificium missae remitti sine cruento illo crucis sacrificio, cujus ipsum est commemorativum. Utrumque enim, tam baptismus, quam missae sacrificium, efficax est in sanguine Christi, et non aliter.

23. *Necesse est ergo, exemplaria quidem coelestium his mundari.* Infert ex iis, quae proxime dicta sunt, de mundatione tabernaculi et vasorum ministerii, et caeterorum, quae vocat *exemplaria,* Graece ὑποδείγματα. Quo nomine usus est etiam cap. 8., ubi nos habemus: *Qui exemplari et umbrae deserviunt coelestium.* Significantur autem Graeco vocabulo, sicut ibidem diximus, obscurae quaedam ostensiones ac delineationes rerum. Sic appellat figuras veteris testamenti, quod obscure et umbratice res novi testamenti illius temporis hominibus ostenderint. Ea *exemplaria mundabantur his,* vel rebus, vel hostiis, de quibus paulo ante locutus est, id est, vitulorum et hircorum sanguine. Mundabantur autem ab immunditia corporali et externa, quam secundum legem tolli oportebat. Coelestia vero, quae dicantur, paulo post exponemus. Porro quod ait: *Necesse est,* indicat ordinationem divinam, quam necesse fuit impleri tam in figuris praecedentibus, quam in rebus ipsis sequentibus, de quibus subjungit:

Ipsa autem coelestia melioribus hostiis, quam istis. Quamvis in Graeco nonnulla sit diversitas inter *coelestia* hujus et praecedentis membri, (hic enim ἐπουράνια dicuntur, hoc est, coelestia, illic vero τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, id est ea, quae in coelis sunt), rem tamen eandem significari, contextus sermonis aperte commonstrat. Quae sit autem res illa nomine *coelestium* significata, dubitationem habet. Chrysostomus ac caeteri Graeci, quibus adstipulantur commentarii Primasio et Anselmo adscripti, item Haimo, Cajetanus et alii Latinorum nonnulli, *coelestia* intelligunt Ecclesiam Christi militantem, et quae in ea geruntur. Haec enim etsi in terra sint, merito tamen *coelestia* dici volunt, propter fidem et spem ad coelestia spectantem. Sed hanc expositionem *coelestium* minus probabilem esse, docebamus capite superiore, idque ex illius loci circumstantia. Plenius au-

tem ostenditur ex eo, quod Apostolus hoc loco, velut id, quod dixerat, explicans statim subjungit: *Jesum non in manufacta sancta introiisse, sed in ipsum coelum*. Quare S. Thomas, illa expositione rejecta, dicit, per *coelestia* melius intelligi coelestem patriam, id est, coelum seu habitationem coelestem. Quae eadem est Lirani sententia.

Sed quomodo haec *coelestia* mundentur Christi sanguine, cum in iis nihil omnino sit, quod mundatione egeat, quaeritur, ac difficile explicatur. S. Thomas et Liranus eam mundationem declarant ex analogia mundationis tabernaculi Mosaici. Sicut enim tabernaculum illud dicebatur emundari, non quod ipsum haberet in se aliquam immunditiam; sed quia tollebantur quaedam irregularitates seu legales immunditiae, quibus impediebantur homines, quo minus ad tabernaculum accederent: ita dicunt, juxta Apostolum mundari coelestia, quatenus homines mundantur a peccatis, quibus impediuntur ab ingressu regni coelestis.

Hanc vero explicationem Ribera non probat, eo quod durius sonet, *coelum seu coelestem patriam mundari*. Itaque sentit, per coelestia quidem recte accipi coelum ipsum, id est, tabernaculum coeleste et domicilium beatorum, quod et rationibus probat; sed *emundationem horum coelestium* aliter interpretatur. Dicit enim, Paulum verbis subsequentibus: *Non enim in manufacta sancta Jesus introivit* etc., non alludere ad dedicationem tabernaculi, quando et ipsum, et omnia ejus vasa sanguine sanctificata fuerunt; sed ad introitum Pontificis in Sancta sanctorum, quando, sicut praecipitur Levit. 16., Pontifex, illuc cum sanguine introgressus, aspergebat eum e regione oraculi, atque ea caeremonia expiabat sanctuarium ab immunditiis filiorum Israël, et a praevaricationibus eorum cunctisque peccatis. Quae verba utique declarant, ibi non agi de mundatione hominum ab immunditiis, quas vocant irregularitates, quibus ab ingressu tabernaculi impediebantur; sed de mundatione ipsius tabernaculi, quod quasi continuo polluebatur peccatis filiorum Israël, in quorum medio erat constitutum; non quod ex eorum peccatis veram contraheret immunditiam; sed quia propter irreverentiam hominum, circumcirca morantium atque peccantium, ipsi loco detrahebatur suus honos; quomodo nunc loca Deo dicata pollui dicuntur, quum enormia quaedam peccata in iis committuntur. Eodem modo, inquit Ribera, coelum, quod Dei locus est multo praestantior et venerabilior, pollutum fuit peccato primorum parentum, ac deinceps aliorum hominum peccatis continuo polluitur, quatenus illa in coelum ascendentia (sicut Scriptura loquitur) teterrimo suo odore Deum coeli habitatorem graviter offendunt, ipsumque ejus habitaculum quodammodo inficiunt; *emundari* vero dicitur, cum per sanguinem Christi peccatorum foetor tollitur, ac Deo placita opera ab hominibus exercentur. Hac enim ratione coelo restitui censetur honor ablatus.

Sed contra hanc speculationem, etsi subtilem, primum objici potest, quod Apostolus, Christum opponens Pontifici Aaronico, illiusque officia declarans ex antithesi eorum, quae fiebant in veteri Testamento, semper Christo ac sanguini ejus veram ac proprie dictam mundationem et sanctificationem tribuit, qua scilicet vere secundum conscientiam et coram Deo munda fiat ea res, quae mundari dicitur. Atqui mundatio jam exposita non vera, sed figurate dicta est, cum sit in confesso, coelum, si de mundatione proprie, et secundum Apostolum loquamur, mundari non posse. Deinde videretur Apostolus ab instituto declinare, si a mundatione hominum, de qua perpetuo disseruit, transitum faceret ad mundationem coeli, qualis hic fingitur. Denique nec ista subtilitas evadit duritiem sermonis, qua dicitur *coelum mundari;* propter quam displicebat sententia B. Thomae. Quamquam illud rectissime, quod dicit Ribera, Apostolum in pericope sequenti non alludere ad dedicationem tabernaculi, sed ad introitum Pontificis in

sanctuarium a peccatis filiorum Israël expiandum. Verum illa tabernaculi expiatio non tam significabat mundationem coeli peccatis hominum polluti, quam mundationem Ecclesiae peccatis hominum, ex quibus constat, commaculatae. His adde, quod Apostolus per *coelestia* non tam intelligi vult locum ipsum coelestem, quam Ecclesiam Sanctorum, qui sunt in coelis. Jam enim diximus, pro vocabulo *coelestium* Graece haberi: *eorum, quae in coelis sunt.* Nemo autem dixerit, Ecclesiam, quae in coelis est, pollui peccatis hominum agentium in terris.

Quare nobis videtur expositio S. Thomae recipienda, cum eo tamen moderamine, ut Apostolus intelligatur loqui de ipsius tabernaculi et vasorum ejus emundatione, cujusmodi superius declarata est. Aut certe melior aliquis sensus quaerendus. Quod si per *coelestia* totam Ecclesiam placeat intelligi, quae ab Apostolo Gal. 4. vocatur: *Jerusalem, quae sursum est, mater nostra;* et Apoc. 21. dicitur: *descendere de coelo,* quia nimirum meditatione et studio semper in coelis versatur, etiam qua parte peregrinatur in terris; percommode reddi poterit hujus loci iste sensus: *Ipsa coelestia,* id est tota Ecclesia, tam triumphantem, quam militantem complectens, *mundatur,* id est, munditiam ac sanctitatem suam omnem continuo accipit *ab hostia meliore,* quae est Christus in cruce oblatus. Non enim ita Christus Ecclesiam suo sanguine mundat, ut mundare aliquando desinat, si mundare est munditiam et sanctitatem impertiri; sed semper id facit ac facturus est. In eo, quod dicit Apostolus: *melioribus hostiis,* cum de una Christi hostia loquatur, enallage numeri est, ad quam invitabat numerus pluralis praecedens.

Additiuncula B. P.

Nisi forte Apostolus, quoniam ad Hebraeos Christianos ista scribit, his verbis pluralibus usus est ad tacite ipsis significandum, hostiam cruentam semel oblatam, et incruentam quotidianae oblationis, ratione duas, re unicam. Credibile est, idem mysterium ipsis innui per illa verba cap. 13.: *Habemus altare, de quo edere* etc.

24. *Non enim in manufacta sancta Jesus introivit, exemplaria verorum; sed in ipsum coelum. Jesus,* in Graeco et Syriaco: *Christus.* Declarat Apostolus, quod dixerat: *coelestia.* Nam pontifex quidem Aaronicus, inquit, introibat in sanctuarium manufactum, id est, humana arte fabricatum; Christus autem *non in manufacta sancta introivit,* quae verorum sanctorum erant tantum exemplaria seu figurae; *sed in ipsum coelum,* a quo *coelestia* nominantur, id est *in sancta vera, et tabernaculum verum.* Sic enim ea appellavit sub initium capitis octavi. Quo etiam loco admonuimus, *verum* non opponi falso, sed typico seu figurativo. Notandum, *exemplaria* Graece hoc loco non dici ὑποδείγματα, quemadmodum in versu praecedenti, sed ἀντίτυπα; quam tamen vocem, perinde ut superiorem, omnes interpretes vertunt: *exemplaria.* Res quippe eadem utraque voce significatur, tametsi secundum aliam atque aliam rationem. Erant enim figurae veteris Testamenti ὑποδείγματα, quatenus obscure significabant res figuratas. Erant autem ἀντίτυπα, quatenus ad similitudinem verorum, quae Mosi ostensa fuerant, id est coelestium, efformata, ut ea deinde repraesentare possent. Dicitur enim ἀντίτυπον similitudo reddita ex prototypo, sive clare, sive obscure ipsum repraesentet.

Ut appareat nunc vultui Dei pro nobis. Non dicit: *ut emundet coelum,* sicut pontifex Leviticus introibat in Sanctum sanctorum, ut illud expiaret. Sed hoc interim differt, ut commodius de eo agat in sequentibus. Hic vero aliud quoddam munus pontificis Christo in coelum recepto assignat, quod tamen etiam ad emundationem pertinet; simulque alludit ad ritum veteris legis, ubi pontifex, ingressus in Sancta sanctorum, stabat coram propitiatorio, ut oraret pro populo. Ita Christum dicit introiisse in coelum,

ut vultui Dei se pro nobis sistat, id est, ut apud Deum pro nobis interpellet. Quod quo sensu facere dicendus sit, expositum est cap. 7. ad illud: *Semper vivens ad interpellandum pro nobis.* Dicitur Christus: *nunc apparere vultui Dei*, cui tamen ab initio suae conceptionis semper praesens fuit, nec quomodocumque, sed visione perfecta: quia nunc id agit apud Deum, quod apud terrenum principem nemo solet agere, nisi prius in ejus conspectum admissus; id est pro populo interpellare ac verba facere. Beatus Thomas sermonis tropum ita exponit: Intravit locum, ubi Deus manifeste videtur.

25. *Neque ut saepe offerat semet ipsum.* Quoniam praecipuum Pontificis munus est offerre sacrificium, dubitari poterat, num Christus, ingressus coeleste sanctuarium, adhuc munus illud exerceat offerendo semet ipsum, quomodo semel obtulit. Docet ergo, non ideo Christum introiisse in coelum, ut iterum ac saepius offerat semet ipsum; nihil enim opus esse, cum, sicut antea dixit, et in consequentibus amplius declarat, Christus semel oblatus aeternam redemptionem invenerit.

Quaeres: Si desiit offerre, quomodo adhuc sacerdos est? Respondent, in officio vel persona sacerdotis non requiri continuum sacrificandi actum; siquidem et Levitici sacerdotes non continuo, sed statis vicibus, diebus ac horis offerebant sacrificia; Christi vero sacrificium, quod semel obtulit in cruce, semper vigere, adeoque perpetuum esse quoad efficaciam, ut vel hac ratione sacerdotium ejus aeternum esse, semperque subsistere merito dicatur. Bona responsio; sed eadem plenior erit, si dicamus, Christum, postquam introivit in sancta coelestia, nequaquam prorsus cessare ab actu sacerdotali. Nam et hostiam semel oblatam, id est, se ipsum semel passum, continuo pro salute hominum sistit et offert Patri, quod significatum est verbis praecedentibus: *Ut appareat nunc vultui Dei pro nobis;* et adhuc quotidie, manibus suorum ministrorum per universam Ecclesiam offert incruentum et commemorativum sacrificium corporis et sanguinis sui. Quae res pluribus a nobis explicata est supra, cap. 7., quum tractaremus illud Psalmi: *Tu es sacerdos in aeternum.* Quod autem negat Apostolus, Christum saepius offerre se ipsum, de ea dicit oblatione, quae per se valeat ad propitiandum Deum; qualis sola est illa, qua se ipsum obtulit in cruce. Ab hac enim, sicuti sacramenta, sic et missae sacrificium vim suam omnem recipit.

Quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno. Pontifex Aaronicus intrabat in Sancta sanctorum cum *sanguine alieno,* scilicet hircorum et vitulorum, quos immolaverat, ut eorum sanguinem sanctis inferret; idque faciebat non semel, sed singulis annis. Sed non ita Christus, inquit, oblatus in cruce, sanguinem suum intulit coelo, ut hujusmodi oblatio sit ei subinde repetenda.

26. *Alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi.* Graece: *A constitutione mundi*, id est *a mundo condito.* De hac phrasi vide, quae diximus ad illud Ephes. 1.: *Ante mundi constitutionem.* Quod dixerat, Christum non ideo introiisse in coelum, ut saepe se ipsum offerat, id probat deductione ad absurdum. Cum enim oblatio illa non fiat sine sanguine et morte, oporteret, eum saepe pati ac mori; quod ordinationi Dei et gloriae Christi plane repugnat, ut, qui semel mortem morte sua superavit et ad vitam immortalem resurrexit, iterum atque saepius reposcatur ad mortem. *Scimus*, inquit Apostolus Rom. 6., *quod Christus, resurgens ex mortuis, jam non moritur; mors illi ultra non dominabitur. Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel.* Addit autem: *ab origine mundi,* tum quia peccatum coepit jam inde ab initio, in primis parentibus; tum quia, si saepe passurus erat, non minus id oportebat primis saeculis, quam sequentibus; cum sit omnium temporum eadem ratio, supposita necessitate iterandi sacrificii.

Nunc autem semel in consummatione saeculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit. Male in quibusdam codicibus legitur accusandi casu: *in consummationem saeculorum,* quasi sensus sit: Christum apparuisse ad consummandum saecula, hoc est, ad perficiendum et sanctificandum homines omnium saeculorum. Hunc enim sensum Graeca non admittunt. Sic enim habent: ἐπὶ συντελείᾳ, id est, *in* vel *sub consummatione,* quo modo superius dictum est: ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ, *sub priore testamento,* id est, tempore veteris Testamenti. Quare et hic sensus erit: *In consummatione saeculorum,* id est, tempore consummationis saeculorum, quando jam saecula consummantur. Nec vertendum: *sub consummationem,* hoc est, *instante consummatione,* quomodo vertit et exponit Erasmus, quandoquidem nec illic sensus esse potest: *instante priori testamento.* Deinde sciendum, in multis ac vetustis exemplaribus, non *destitutionem* legi, sed *destructionem.* Quamquam major codicum pars habet *destitutionem,* Clementinis etiam suffragantibus. Quin et Graeca vox ἀθέτησιν melius exprimitur Latino vocabulo *destitutionis,* quam *destructionis.* Verbum enim ἀθετεῖν significat: *abjicere, repellere, reprobare,* ut 1 Cor. 1.: *Prudentium prudentiam reprobabo.* Unde Theophylacti interpres vertit: *Ad reprobationem peccati;* sicut et vulgatus eandem vocem reddidit supra cap. 7.: *Reprobatio fit praecedentis mandati.* Haec autem destitutio seu reprobatio peccati, quamvis proprie non sit destructio, tamen eam necessario secum trahit.

Illud porro, quod sequitur: *per hostiam suam,* Erasmus vertendum putavit: *per immolationem sui ipsius;* ut opponatur ei, quod de legali pontifice dictum est: *in sanguine alieno.* Hanc enim antithesim urget Apostolus in superioribus. At nobis ea versio plausibilis ac pia magis, quam docta videtur, quia θυσία in sacris literis ubique accipitur pro *hostia* seu *victima,* quae immolatur, nusquam vero, quod sciam, pro ipsa *immolatione.* Neque enim est verbale nomen, quod actum significet, sed rem, circa quam actus versatur; sicut et nomen *victimae,* licet interdum fortassis apud auctores Graecos pro actu usurpetur; quod puto esse rarissimum. Deinde non est in Graeco ἑαυτοῦ, ut verti possit: *sui ipsius,* sed αὐτοῦ, quod nullam reciprocationem significat. Unde Hentenius, Oecumenii interpres, solitus alioqui in vertendo textu plerumque Erasmum imitari, hoc loco vertit: *per victimam suam.* Haec quidem hostia seu victima non alia erat, quam Christus ipse, seu corpus ejus immolatum in cruce, sicut amplius in sequenti capite docetur; sed id hac parte in Graeco non videtur expressum.

De eadem parte dubitari potest, utrum construi debeat cum sequenti verbo *apparuit,* hoc sensu: *Christus per hostiam suam apparuit;* an vero connectenda (quod Oecumenius facit) cum proxime praecedentibus, ut ordo ac sensus sit, Christum apparuisse *ad destitutionem peccati per hostiam suam,* id est, ut peccatum per hostiam, qua se ipsum pro nobis obtulit, aboleret. Utraque constructio probabilis; sed prior magis obvia, magisque serviens intentioni Paulinae. Ex quo praeterea potest intelligi, verbum *apparuit,* quod hic absolute ponitur, non ad Deum esse referendum, hoc modo: Apparuit Deo Patri coelum ingressus; sicut dictum est paulo ante: *Ut appareat nunc vultui Dei pro nobis;* sed ad homines, ut *apparuit* sit idem, quod *manifestum est;* quomodo vertit Theophylacti interpres. Est enim Graece πεφανέρωται, diversum ab eo, quod supra dixit: *Ut appareat.* Eodemque verbo Paulus usus est Col. 3., ubi nos legimus: *Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.*

Restat difficultas de intellectu illius partis: *in consummatione saeculorum.* Nam quomodo Christus per hostiam suam apparuit in saeculorum consummatione, cum ab illo tempore, quo passus est, saecula jam paene sedecim fluxerint, si sae-

culum aestimemus vulgari more tempus centum annorum. Neque enim dici potest, hujus Epistolae scriptorem, quisquis is fuerit, opinatum fuisse, cum haec scriberet, finem saeculi instare; tametsi illo tempore eam fuisse multorum opinionem, colligi potest ex iis, quae Paulus scribit 2 Thess. 2. et Petrus 2 Epist. 3.; non enim falsae opinionis verba dictare potuit per hunc auctorem veritatis magister Spiritus sanctus, ut nec per quemquam alium. Potestque eadem prorsus difficultas moveri ex verbis Joannis 1 Epist. 2.: *Filioli, novissima hora est;* nec non ex aliis quibusdam Scripturae locis similibus. Quidam solvi posse putant hunc nodum ex Erasmiana versione: *Sub consummationem saeculorum,* id est instante consummatione. Sed ea responsio superius exclusa est, dum ostendimus, non bene Erasmum ita vertisse. Quamquam nec ea satisfaceret. Nam proprie nec instabat consummatio, quando haec scribebantur, cum ipse etiam Apostolus id aperte neget, ubi suos Thessalonicenses admonet, ne terreantur, quasi instet dies Domini.

Igitur ab aliis aliae responsiones adferuntur. Ea multorum est, qua dicunt tempus adventus Christi vocari novissimum tempus et finem saeculorum, quoniam, etsi, quoad nos, longe distet a mundi consummatione, tamen totum hoc tempus Deo ejusque aeternitati brevissimum est, ante cujus oculos *mille anni tamquam dies hesterna, quae praeteriit,* Psalm. 89. Quae responsio videri potest esse ipsius B. Petri loco jam citato, ubi, quibusdam dicentibus: *Ubi est promissio aut adventus Domini?* respondet: *Quia unus dies apud Dominum sicut mille anni, et mille anni sicut dies unus.* Sed eo loco Petrus tantum respondet iis, qui existimabant, Dominum tardare ac justo longius differre suas promissiones; non autem intendit explicare, quo sensu vere tunc dici potuerit, novissimam horam aut saeculi consummationem esse praesentem. Et, si ista expositio recipiatur, omnia, quaecumque facta sunt, dici poterunt facta in consummatione saeculi, quia totum tempus durationis saeculi, comparatum aeternitati, brevissimum est.

Alii putant, Christum in consummatione saeculorum passum dici, quia post eam legem, quam Christus attulit, non alia sit exspectanda. Verum nec hoc satisfacit, cum aliud longe sit, legem non mutari usque in finem, et ipsum finem mundi adesse. Posset enim lex immutata permanere decem millibus annorum. Oecumenius, exponens illud Joannis: *Novissima hora est,* dicit, novissimum et extremum cujusque rei recte appellari id, quod est post medium. At quomodo? Nam duodecim sunt horae diei. Nemo autem septimam aut octavam horam dixerit esse diei novissimam. Deinde nec illud extra quaestionem est, quod Oecumenius supponit, Christum venisse post medium totius temporis. Valde quippe incertum est, tempus, quod sequitur adventum Domini, brevius sit, an longius eo, quod praecessit.

Sunt alii, qui consummationem saeculi interpretentur ultimam aetatem mundi. Ita B. Thomas, qui rem explicat hujusmodi inter alia verbis: *Ultima aetas est status praesens, post quem non est alius status, sicut nec post senium alia aetas. Sicut autem in aliis aetatibus est numerus annorum determinatus, non autem in senio: ita non est determinatum, quantum iste status mundi debeat durare; tamen est consummatio, quia non restat alius status.* Sic ille, citans etiam illud Apostoli 1 Cor. 10.: *Nos sumus, in quos fines saeculorum devenerunt.* Eadem est sententia Glossae ordinariae, et Lirani, et aliorum fere communis.

Porro Cajetanus sic exponit: *In consummatione saeculorum,* id est non in principio mundi, sed in perfectione saeculorum definitorum a divina providentia. Quam expositionem Ribera, post recitatas aliorum opiniones, suo calculo comprobat, dicitque, hunc sensum esse: Cum saecula ac tempora consummata sunt, quae Deus praefinierat ejus pas-

sioni; vult enim, quod hic dicitur, idem esse cum eo, quod habetur Gal. 4.: *Ubi venit plenitudo temporis*, et Ephes. 1.: *In dispensatione plenitudinis temporum,* id est postquam impletum fuit tempus praeordinatum a Deo.

At vero, si quis bene consideret, phrases sunt diversae in sacris literis: *plenitudo temporis* seu *temporum,* et *consummatio saeculi* seu *saeculorum.* Illud enim significat, tempus quoddam impletum esse, etiamsi aliud tempus sequatur; hoc vero, tempus finitum esse aut finiri sic, ut aliud postea non sit exspectandum. Quod patet ex aliis locis, ubi consummatio saeculi nominatur, ut Matth. 13. semel et iterum, et apud eundem 24. et 28. Unde et Syrus interpres hoc loco transtulit: *In novissimo mundi.* Nec refert de numero, sive *saeculum* dicatur, sive *saecula;* nam in locis jam citatis utrumque habes, *saeculum* et *saecula, tempus* et *tempora.*

Quocirca S. Thomae sententia caeteris anteponenda nobis videtur, utpote aliis Scripturis admodum consentanea, non obstante eo, quod haec ultima aetas in tempus valde longum protendatur, quam objectionem satis ipse refellit, ab aetatis humanae similitudine. Quod ergo dicit Apostolus: *in consummatione saeculorum,* tale est, ac si diceret: Hoc nostro tempore, quando jam agitur ultima mundi aetas, post quam non exspectatur alia.

Jam ut sensum praesentis loci plenius assequamur, notandum est, hanc pericopen: *nunc autem semel* etc., respondere illi parti superiori: *Neque ut saepe offerat semet ipsum;* continet enim rationem illius ostensivam, qua docet, cur non opus fuerit Christo, ut saepius se offerret, eandem videlicet rationem, quam attulit cap. 7., dicens: *Hoc enim fecit semel se offerendo,* et rursus hoc capite: *Introivit semel in Sancta, aeterna redemptione inventa.* Caeterum vocula *nunc,* ut id obiter adjiciam, vel tempus denotat, ut referatur ad illud: *in consummatione saeculorum;* vel potius expletiva est, sicut alibi interdum. Est igitur hic sensus Apostoli: Christus non est ingressus in coelum, ut saepius offerat se ipsum; nihil enim opus erat, ut qui semel, idque tempore consummationis saeculorum, apparuit ac manifestatus est mundo per hostiam suam. Tunc scilicet, quando palam obtulit semet ipsum in cruce, sic, inquam, apparuit, ut illa sua oblatione peccatum semel ac prorsus aboleverit atque contriverit.

Quaeri hic posset, cur demum in consummatione saeculorum passus sit Christus, ac non potius statim post hominis lapsum, ut morbo confestim adhiberetur remedium. Sed huic quaestioni proprius est locus apud Magistrum lib. 3. sent. dist. 1., ubi nos eam tractavimus; et apud Thomam p. 3. q. 1. art. 5. Hic autem breviter respondeo, quamvis post tam multa saecula passus sit Christus, remedium tamen salutis homini lapso numquam defuisse, ex quo facta est ei promissio de Christo venturo. Nam virtus passionis ejus, quod ad meritum attinet, extenditur ad omnia saecula, tam praeterita, quam futura. Cur autem incarnationem ejus et passionem tamdiu differri oportuerit, duae potissimum sunt rationes. Una, ut primum intelligeretur, quid natura, deinde, quid lex posset, atque harum imbecillitate ad sanandum hominem comperta, tandem veniret ille, qui solus per suam passionem poterat homini perdito salutem adferre. Altera, ut idoneis testificationibus, cujusmodi fuerunt oracula Prophetarum, et omnes figurae legis antiquae, multo ante praenuntiatus adventus et passio Christi credibilior hominibus redderetur, ac paratioribus animis susciperetur.

27. *Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori.* Aliud argumentum, quo docet, Christum non debere saepius immolari, sumptum a communi lege seu conditione hominum, quibus semel moriendum est, et non saepius. Nam et simili argumento supra cap. 2. docuit, Christum mori debuisse, illis verbis: *Quia pueri communicaverunt carni et sanguini; et ipse participavit eisdem.*

Graeca sic sonant: *Et quatenus repositum est hominibus semel mori.* Attamen similitudinem significari, probat alterum membrum: *Sic et Christus* etc. Syra quoque versio sic habet: *Et sicut constitutum est filiis hominum, ut semel moriantur.* Significatur autem lex ordinaria. Nam extraordinarium est, quod quidam bis mortui fuerunt, utpote resuscitati ad vitam mortalem; sicut et illud, quod, juxta quorundam opinionem ab Ecclesia non improbatam, *qui in adventu Domini reperientur vivi*, sine morte mortalitatem exuent. Porro sive legas: *statutum est hominibus*, sive: *repositum*, quomodo noster interpres alibi vertit, ut Lucae 19., Coloss. 1. 2., Tim. 4., sive, quod alii malunt: *manet homines, ut semel moriantur:* intelligendum est, hanc legem ac necessitatem emanare ex justo Dei decreto, quod hominem transgressorem cum tota posteritate morti subjecit, Genes. 3.

Post hoc autem judicium. Subaudi ex parte praecedente: *statutum* seu *repositum est hominibus;* tametsi potest etiam absolute haec pars accipi: *Post hoc autem judicium erit*, id est omnibus post mortem exspectandum est judicium, quo judicentur a Deo secundum merita. Sermo est de judicio universali, futuro post omnium resurrectionem, quasi dicat: Posteaquam semel mortui resurrexerint, non iterum morientur; sed judicium tunc in eos exercebitur de factis vitae prioris.

28. *Sic et Christus semel oblatus est.* Verbum *est* in Graeco non additur; imo nec patitur Graeca consuetudo, ut addatur, et sine eo optime constat hujus periodi sententia, ut dubium non sit, quin ab imperito quopiam, qui putaverit ad sensum deesse, fuerit adjectum. Argumentatio Pauli talis est: Christus, factus homo, subiit conditionem humanam; atqui homines mori necesse est, sed non nisi semel; igitur et Christus semel tantum mori debuit, et consequenter semel tantum offerri; quia oblatio haec non fit sine morte. Loquitur enim Apostolus de oblatione cruenta, sicut superius admonui.

Ad multorum exhaurienda peccata. Alii quidem homines moriuntur propter peccatum; Christus autem mortuus est *ad exhaurienda*, vel, ut alii vertunt, *ad tollenda peccata.* Nam Graecus infinitivus ἀνενεγκεῖν, cujus verbum est ἀναφέρω, varie exponitur ab interpretibus. Significat enim: *referre, sursum ferre, offerre,* item *auferre* seu *tollere,* quomodo vertit Erasmus. Quod consonat cum vulgata versione. Nam qui exhaurit, penitus tollit. Verum Chrysostomus ac caeteri Graeci de oblatione interpretantur, hoc sensu: Obtulit ea Patri remittenda, quomodo nos peccata nostra Deo offerimus, dicentes: *Dimitte nobis debita nostra.* Constat enim, Graecum verbum, etiam in Scripturis, interdum accipi pro eo, quod est *offerre*, ut Jacob 2.: *Offerens Isaac filium suum;* 1 Pet. 2: *Offerre spirituales hostias.* Et in hac ipsa Epistola cap. 7. semel et iterum, dum ait: *Qui non habet necessitatem quotidie prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi; hoc enim fecit semel se offerendo;* et infra cap. 13.: *Per ipsum offeramus hostiam laudis.* Favet etiam huic intellectui versio Syriaca, quae sic habet: *Et in se ipso immolavit peccata multorum.*

Sed tamen haec interpretatio non parum habet incommodi. Primum quia a lingua Scripturae sacrae alienum est dicere, quod peccata Deo offerantur. Semper enim oblatio de bonis intelligitur. Deinde quia sermo Apostoli erit inconcinnus: *Christus oblatus est, ut offerret peccata.* Multo quippe convenientius dicitur *oblatus, ut auferret,* destitueret ac destrueret peccata; sicut paulo ante dictum est. Denique si oblationem significare voluit Apostolus; quorsum attinebat verbum mutari in eadem sententia? Jam enim alio verbo dixerat, Christum oblatum esse.

Quare dicendum potius arbitror, Graecam vocem hic positam pro eo, quod est: *sursum ferre, sustollere, supra se levare*, hoc autem est: *portare;* ut sensus sit, Christum oblatum fuisse, ut peccata

multorum portaret, id est poenam peccatis eorum debitam in se reciperet, et per hoc ea tolleret atque deleret. Unde cum hoc sensu satis convenit, quod noster interpres vertit: *exhaurienda,* Erasmus: *tollenda;* praeterquam quod *tollenda* potest etiam intelligi: *portanda;* sicut Erasmum intellexisse paraphrasis ejus docet. Ad hunc autem modum Scriptura loqui solet de Christo, ut Jes. 53.: *Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit.* Et iterum: *Posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.* Denique in fine ejusdem capitis: *Ipse peccata multorum tulit;* ubi secundum LXX. legitur idem verbum, quod hoc loco, ut paene certum sit, Paulum, haec scribentem, ad illum Jesaiae locum respexisse, quemadmodum et Petrum verisimile, quando dixit 1 Epist. 2.: *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum.* Nam et eo loco idem est in Graeco verbum. Pertinet eodem, quod Joannes Baptista de Christo dixit: *Ecce, agnus Dei, qui tollit peccata mundi. Tollit,* id est *portat.*

Jam illud quaeritur, cur Apostolus dixerit: *multorum,* et non: *omnium.* Brevis et bona responsio est, Christum, quantum ad sufficientiam passionis attinet, omnium hominum peccata tulisse, quia valebat ad omnium redemptionem; quantum vero ad efficientiam, non omnium, sed multorum. Non enim omnes per eam redempti sunt et salvati, sed solum electi. Quod ergo dicit Apostolus, imo Propheta: *multorum,* electos intellige, id est oves Christi, pro quibus animam suam ponere se dicit, Joan. 10., quos ipse etiam *multorum* nomine designat interdum, ut, quum dicit, se venisse, ut *daret animam suam redemptionem pro multis,* Matth. 20. et Marc. 10., et quum de sanguine suo dicit: *Qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum,* Matth. 26., Marc. 14. et in canone missae. Quin ex hoc Apostoli loco concilium Valentinum, in Galliis habitum anno Domini 855., docet cap. 4., Christum non fudisse sanguinem pro omnibus omnino hominibus, sed tantum pro iis, qui credunt; damnatque erroris eos, qui secus sentiunt. De quo errore locus ipse Concilii consulendus est. Quod autem nonnulli *multos* interpretantur: *omnes,* non satisfacit; nam improprietas illa sermonis, ut alicubi recipiatur, non est tam multis locis adscribenda.

Secundo sine peccato apparebit exspectantibus se in salutem. Istud membrum respondet illi: *Post hoc autem judicium.* Hoc enim et Christo accommodatur, non ut judicando, sed ut judicaturo, et praemia redemptis atque electis suis redditure. *Apparebit,* Graece ὀφθήσεται, *videbitur, conspicietur,* scilicet palam ac manifeste. Quod ait: *sine peccato,* non est sensus: Non habens peccatum; nam et in primo adventu peccatum non habuit; sed: *Non portans peccatum.* Primo enim adventu, quando se obtulit in cruce, portavit ac sustulit in se multorum peccata, sicut jam dictum est; at in secundo adventu nihil tale. Quoniam autem sine peccato apparebit, ideo et sine morte, nimirum immortalis jam et gloriosus. Sensum hunc illustrat antithesis hujus locutionis cum ea, qua paulo ante dixit, Christum *per hostiam suam apparuisse.* Opponit enim haec duo: *apparere per hostiam suam,* et *apparere sine peccato.*

Porro, quod addit: *in salutem,* quamvis ad id, quod proxime praecedit, referri possit, hoc sensu: Apparebit iis, qui ab ipso salutem exspectant, commodior tamen sensus erit, si construatur cum verbo *apparebit,* hoc modo: Quum iterum veniet, *apparebit in salutem,* id est palam conspicietur adferens salutem iis, qui patienter ac perseveranter inter hujus vitae persecutiones et adversitates eum exspectaverint. Nam incredulis, et proinde non exspectantibus, apparebit ad damnationem et poenam aeternam. Loquitur autem Apostolus non de iis tantum, qui vivi reperientur in adventu Domini, sed generatim de electis. Omnibus enim electis communis est ista Christi Salvatoris exspectatio, etiam iis, quorum

animae jam cum Christo regnant. Nam salus intelligitur non animarum, sed hominum, eaque perfecta, ut nec animae quidquam beatitudinis desit, nec corpori. Quae salus ordinaria lege nemini contingit ante secundum Christi adventum.

CAPUT DECIMUM.

Umbram [1]) enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum: per singulos annos eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, numquam potest [2]) accedentes perfectos facere; 2. alioquin cessassent offerri: ideo quod nullam haberent ultra conscientiam peccati cultores semel mundati; 3. sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit [3]); 4. impossibile [4]) enim est, sanguine taurorum et hircorum auferri peccata. 5. Ideo ingrediens mundum dicit [5]): Hostiam et oblationem noluisti; corpus autem aptasti mihi; 6. holocautomata pro peccato non tibi placuerunt. 7. Tunc dixi: Ecce venio; in capite libri scriptum est de me: Ut faciam, Deus, voluntatem Tuam. 8. Superius dicens: Quia hostias et oblationes, et holocautomata pro peccato noluisti, nec placita sunt Tibi, quae secundum legem offeruntur; 9. tunc dixi: Ecce venio, ut faciam, Deus, voluntatem Tuam: aufert primum, ut sequens statuat. 10. In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Jesu Christi semel [6]). 11. Et omnis quidem sacerdos praesto est, quotidie ministrans [7]), et easdem saepe offerens hostias, quae numquam possunt auferre peccata [8]); 12. hic autem unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei [9]); 13. de caetero exspectans [10]), donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus [11]). 14. Una enim oblatione [12]) consummavit in sempiternum sanctificatos. 15. Contestatur autem nos et spiritus sanctus. Postquam enim dixit [13]): 16. Hoc autem testamentum, quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum, et in mentibus eorum superscribam eas; 17. et peccatorum et iniquitatum eorum jam non recordabor amplius. 18. Ubi autem horum remissio, jam non est oblatio pro peccato. 19. Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi, 20. quam initiavit nobis viam novam et viventem [14]) per velamen, id est, carnem suam, 21. et sacerdotem magnum [15]) super domum Dei [16]); 22. accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda [17]) a conscientia mala, et abluti corpus [18]) aqua munda, 23. teneamus spei nostrae confessionem indecli-

---

[1]) Cap. 8, 5. 9, 32. seq. Col. 2, 16. 17. [2]) Cap. 7, 11. 19. [3]) 3 Mos. 16, 21. [4]) Psalm. 50, 18. [5]) Psalm. 39, 7. [6]) Vers. 10. 9, 26. 28. 12, 25. 10, 14. Joan. 17, 19. [7]) Cap. 8, 3. [8]) Cap. 7, 11. 9, 9. [9]) Cap. 9, 28. [10]) Cap. 2, 8. [11]) 1 Cor. 15, 25. 27. [12]) Vers. 12. 9, 26. [13]) Jerem. 31, 31.—34. [14]) Cap. 9, 6.—8. [15]) Cap. 4, 14. 16. [16]) Cap. 3, 6. [17]) Cap. 12, 24. 1 Petr. 1, 2. 3 Mos. 9, 9. 14. [18]) Eph. 5, 26. Tit. 3, 5. 2 Mos. 29, 4.

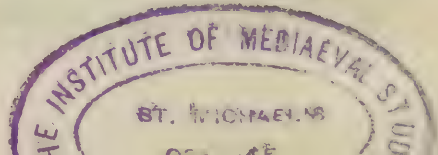
nabilem [1]), (fidelis enim est, qui repromisit [2])), 24. et consideremus [3]) invicem in provocationem caritatis et bonorum operum; 25. non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, et tanto magis [4]), quanto videritis appropinquantem diem [5]). 26. Voluntarie enim peccantibus nobis [6]) post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia, 27. terribilis autem quaedam exspectatio judicii, et ignis aemulatio, quae consumptura est adversarios [7]). 28. Irritam quis faciens legem Mosis sine ulla miseratione duobus vel tribus testibus [8]) moritur; 29. quanto magis putatis deteriora [9]) mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit [10]), et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, et spiritui gratiae contumeliam fecerit [11])? 30. Scimus enim, qui dixit [12]): Mihi vindicta, et ego retribuam; et iterum [13]): Quia judicabit Dominus populum suum. 31. Horrendum est incidere in manus Dei viventis [14]). 32. Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati [15]) magnum certamen sustinuistis passionum [16]); 33. et in altero quidem opprobriis et tribulationibus spectaculum facti; in altero autem socii [17]) taliter conversantium effecti. 34. Nam et vinctis compassi estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes, vos habere meliorem et manentem substantiam [18]). 35. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quae magnam habet remunerationem. 36. Patientia [19]) enim vobis necessaria est, ut, voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem. 37. Adhuc enim modicum aliquantulum [20]), qui venturus est, veniet, et non tardabit; 38. justus autem meus ex fide vivit [21]); quod si subtraxerit se, non placebit animae meae. 39. Nos autem non sumus subtractionis [22]) filii in perditionem, sed fidei [23]) in acquisitionem animae.

SUMMARIUM CAPITIS DECIMI.

Declarata legis et sacrificiorum ejus imperfectione, docet, Christum una oblatione consummasse sanctificatos. Hortatur, ut spem firmam retineant, collectionem non deserant, cum voluntarie peccantibus non relinquatur pro peccatis hostia, sed terribile judicium Dei. Deinde ad patientiam cohortatur.

1. *Umbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* Supra docuit, Christum semel oblatum abolevisse peccatum, et aeternam parasse redemptionem. Nunc ex adverso ostendit, legem per sua sacrificia

[1]) Cap. 4, 14. [2]) Cap. 6, 17. 2, 3. seq. 9, 20. [3]) Cap. 3, 13. [4]) 1 Cor. 10, 11. [5]) Vers. 37. 27. 9, 28. [6]) Cap. 3, 12. [7]) Cap. 12, 29. Soph. 1, 18. [8]) 5 Mos. 17, 6. [9]) Cap. 2, 3. 12, 25. [10]) Cap. 6, 6. [11]) Matth. 12, 31. Marc. 3, 28. Luc. 12, 10. [12]) 5 Mos. 32, 35. 36. [13]) 5 Mos. 32, 36. Psalm. 134, 14. 50, 4. 54, 3. [14]) 5 Mos. 32, 36. [15]) Vers. 26. 6, 4. 2 Cor. 4, 6. [16]) Phil. 1, 29. 30. [17]) Phil. 4, 14. [18]) Matth. 6, 20. 19. 21. [19]) Luc. 21, 19. Jac. 5, 2. [20]) Hab. 2, 3. 1 Petr. 1, 6. [21]) Cap. 11, 13. Hab. 2, 4. Rom. 1, 12. [22]) Prov. 3, 32. [23]) Tob. 2, 17. 18.

nihil ejusmodi praestare potuisse, sumpto argumento ex ipsorum sacrificiorum annua repetitione. Conjunctio causalis *enim* supponit hanc aut similem illationem ex iis, quae proxime dicta sunt: Ergo salus est a Christo exspectanda, non ex lege. Nam *lex,* inquit, *umbram habens* etc., *perfectos facere non potest.* Quo plenior autem atque nervosior sit probatio, legem ita describit, ut ex ipsa quoque ejus descriptione possit imbecillitas ejus agnosci, id est ex eo, quod dicit: *legem habere umbram futurorum bonorum, non ipsam rerum imaginem;* legem utique intelligens caeremonialem, praesertim quoad sacrificia. Sunt autem hujus partis apud commentatores diversae expositiones, prout aliter atque aliter accipiuntur *umbra,* et *imago,* et *futura bona.*

Quidam metaphoram *umbrae* ductam putant ab arte pictoria. Solent enim pictores primum carbone vel creta delineare eam rem, quam sibi proponunt exprimendam, quae rudis pictura vocatur umbra sive adumbratio, propter obscuram repraesentationem. Deinde autem vivos colores penicillo inducunt, ut jam sit distincta et expressa rei similitudo, quae proprie dicitur *imago.* Censent igitur auctores illi, *legem* veterem dici *umbram futurorum bonorum,* novam vero legem *eorundem esse imaginem,* quod bona futura (quae illi interpretantur bona coelestis patriae) valde tecte et obscure significata fuerint per ea, quae agebantur aut promittebantur in veteri lege; nunc autem aperte et clare per ea, quae in nova lege aguntur, eadem bona significentur, imo et in ea expresse, ac remoto omni velamine, promittantur.

Verum quia Scriptura nusquam alibi metaphoram hanc spectat in vocabulo *umbrae,* sed semper umbram ad corpus refert, etiam ubi de caeremoniis agit Mosaicis, ut manifeste videre est ad Col. 2. (quod et de loco hujus Epist. cap. 8. ostendimus), idcirco magis placet, *legem* propterea vocari *umbram futurorum bonorum,* quoniam, sicut umbra corporis, a quo projicitur, imperfectissima similitudo est, ita lex per suas caeremonias admodum obscure et imperfecte significabat bona futura. Atque ita fere Latini, Anselmus, Aquinas, Cajetanus, Arias Montanus et alii. Horum etiam plerique per *futura bona* intelligunt bona patriae coelestis, ut sensus Apostoli sit, legem per suas caeremonias velut umbras obscure significasse bona coelestia; novam autem legem, instar imaginis, eadem bona tum significare, tum promittere signis ac verbis perspicuis et apertis. Qui sensus, etsi diversa acceptione *umbrae,* tamen quoad rem satis convenit cum priore.

Sed si non aliud voluit Apostolus his verbis, quam quod uterque hic sensus continet, scilicet legem veterem obscure, novam aperte repraesentare futuri saeculi bona: non aliud ergo docet, quam utramque legem esse typicam et figurativam, hoc discrimine, quod vetus lex sit typus obscurus, nova typus expressus. At ea res nihil facit ad ostendendam veteris legis prae nova imbecillitatem. Sive enim aperte, sive obscure caeremonia quaepiam repraesentet gloriam coelestem, non ideo plus aut minus efficaciter valebit ad eam praestandam, ut bene declarat Ribera. Deinde nec verum apparet, omnes legis caeremonias institutas fuisse ad praefiguranda coelestis patriae bona; sed earum institutio id habet, ut omnes referantur ad Christum, velut umbra ad corpus; sicut dicitur Col. 2.: *Quae sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.* Christum autem intellige secundum ea praecipue, quae pro nostra salute gessit, ut, quod natus, passus, mortuus est etc.; et secundum ea, quae nobis suo adventu et passione contulit, ut sunt peccatorum remissio, justificatio, et caetera novae legis promissa. Haec igitur sunt *futura bona, quorum lex dicitur umbram habere.* Quamquam ea omnia dici possunt, et ab Apostolo in superioribus dicuntur coelestia, quatenus ordinantur ad ea bona, quae in coelis exspectamus.

Porro cum *negat, legem habere ipsam rerum imaginem,* nomen *imaginis* non

usurpat pro expressa repraesentatione rei alicujus, sed pro ipsa re exhibita ac repraesentata; quomodo dicitur facies hominis esse imago hominis, cum in ea ipse homo secundum se videatur. Quomodo et Christus, cum sit Deus, vocatur *imago Dei*, 2 Cor. 4. et Col. 1. Sic et *species* accipitur interdum, ut 2 Cor. 5.: *Per fidem ambulamus, et non per speciem*, id est Deum, ut in se ipso est, et quomodo beatis repraesentatur, necdum videmus. Quod ergo dicit: *non ipsam imaginem rerum*, idem est ac si diceret: *non ipsam speciem rerum*, id est non res, ut in se ipsis conspiciuntur. Unde et Syrus ita vertit: *In lege enim umbra erat bonorum futurorum, et non substantia ipsarum rerum.* Haec *imaginis* explicatio est apud Chrysostomum et Theophylactum, quos sequuntur Gaignaeus, Arias Montanus et Ribera. Hi enim *imaginem rerum* interpretantur ipsam veritatem, cujus umbrae praecesserunt.

Et hic sensus confirmatur ex ipsis Apostoli verbis. Non enim sic dicit: *Umbram habens lex futurorum bonorum, non eorum imaginem;* quomodo secundum superiores sensus dicendum fuisset; sed ait: *non ipsam imaginem rerum.* Dicendo enim: *ipsam*, et addendo: *rerum*, significavit res ipsas praesentes atque in se ipsis repraesentatas. Praeterea postulat hunc sensum scopus Apostoli, cujus disputatio tota in eo versatur, ut doceat, legem ac vetus Testamentum non praestitisse bona salutis, sed praefigurasse duntaxat sub umbris quibusdam, id est obscuris significationibus; caeterum ea bona conferri et exhiberi per legem novam, hoc est, per Christum novi Testamenti auctorem. Denique jam patet, quam apposite hoc ab Apostolo dictum fuerit ad declarandam legis imbecillitatem prae Christo, quod priores illi sensus non declarabant. Hinc etiam intelligere licet, quam inepte ratiocinentur Sacramentarii, dum ex eo, quod Eucharistia vocatur interdum imago Christi aut corporis ejus, concludunt, in ea Christum ipsum non esse cum suo corpore praesentem. Sic enim illis nec Christus erit Deus, quia est imago Dei.

Per singulos annos eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, numquam potest accedentes perfectos facere. Graece una dictione: τελειῶσαι, *perficere.* Sermo totus sic ordinandus et exponendus est: Lex iis hostiis, quas singulis annis easdem indesinenter (vel ut Graece est: *assidue et jugiter*) offerunt sacerdotes, numquam potest accedentes sive offerentes, hoc est, eos ipsos sacerdotes, reddere perfectos, id est sanctificare, justificare. Quidam *accedentes* generaliter intelligunt, tum sacerdotes, tum alios, pro quibus hostiae offerebantur. Sed etsi soli intelligantur sacerdotes, quos et infra nominat *cultores*, id est sacrorum ministros (sic enim et capite praecedenti dixit: *Quae non possunt juxta conscientiam perfectum facere servientem*, id est cultorem seu ministrum suum), de aliis tamen idem relinquitur judicium. Nam si lex non poterat perficere ipsos offerentes, certe nec alios, pro quibus aliquid offerebatur. Et si perficere non poterat Pontifices, ergo nec inferiores sacerdotes. Respicit enim Apostolus, ut bene post S. Thomam Cajetanus admonet, ad ea sacrificia, quae singulis annis offerebantur a Pontifice in die expiationis, qui erat decimus dies mensis septimi; de qua re Levit. 16. et 23. Sed idem de caeteris collige. Nam si sacrificium, peculiariter ad expiationem institutum, expiare non poterat, quanto minus alia sacrificia, quae toto anno offerebantur? Notandum autem, in priori parte hujus sententiae contineri rationem posterioris. Ex eo namque, quod illa sacrificia singulis annis eadem offerenda erant, nec umquam recurrentibus annis offerri desinebant, inferri vult, ea non potuisse cultores suos perficere. Quam illationem probat sequentibus verbis:

2. *Alioquin cessassent offerri.* Plerique codices Graeci negationem addunt, sed ita, ut interrogative legendum esse moneant Theophylactus et Oecumenius: *Alioquin nonne cessassent offerri?* quasi

dicat: Omnino. Sensus igitur idem est utriusque lectionis; nempe, cessare debuisse sacrificia legis, si potuissent offerentes facere perfectos. Nostrae lectioni suffragantur Regia biblia, et interpretatio Syriaca. Sic etiam cohaeret id, quod sequitur:

Ideo quod nullam haberent ultra conscientiam peccati cultores semel mundati. Peccati, Graece et Syriace: *peccatorum. Cultores,* Graece: λατρεύοντες, *colentes, ministrantes;* Erasmus: *qui sacrificassent;* Anselmus quoque *sacrificatores* exponit; hic enim cultus intelligitur. Probatio talis est: Si legis sacrificia potuissent offerentes perficere, et a peccatis mundare, jam desiissent offerri. Semel enim per eorum oblationem sanctificati et a peccatis mundati cultores nullam amplius haberent conscientiam peccatorum, propter quae sacrificia ipsis repetenda forent. Atqui non desinunt offerri; lex enim praecipit, ea repeti per singulos annos; ergo numquam possunt cultores sive offerentes perficere et a peccatis mundare. Ita quidem Apostolus.

Sed quod in hac argumentatione primum sumitur, magnam ac difficilem habet quaestionem: quo pacto verum sit, et quam recte probetur per rationem subjunctam. Dicent enim Hebraei, singulis annis, imo singulis diebus easdem hostias secundum legem offerri, non quod offerentem a peccatis mundare nequeant, sed quia, prioribus remissis, nova subinde peccata committantur, quae novis sacrificiis sint expianda. Deinde si vera est Apostoli propositio et bona ejus probatio, pari ratione docebitur, Missae sacrificium, quod in Ecclesia Catholica frequentatur, nullam habere vim sanctificandi, nec esse propitiatorium; id quod haeretici nostri temporis vehementer contendunt, hoc Apostoli loco potissimum nitentes. Nam, inquiunt, cum Apostolo sic ratiocinamur: Si Missae sacrificium posset Deum homini peccatori propitiare, jam cessasset offerri, propterea quod homo semel a peccato mundatus nullam amplius haberet conscientiam peccati. Non cessat autem offerri; ergo non potest Deum homini propitiare.

Hanc posteriorem objectionem sibi faciunt omnes fere commentatores orthodoxi; nominatim Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius et is, qui titulum gerit Ambrosii, ac caeteri Latini, hos secuti. Qua ex re licet intelligere, neque novam, neque improvisam esse hanc haereticorum objectionem; et intelligitur hinc illud praecipue, quam illustre testimonium antiquitatis habeat sacrificium corporis et sanguinis Domini, quod in Ecclesia offertur, quando veteres hujus loci tractatores tam sollicite conantur diluere quod adversus illud ex his verbis poterat objici.

Priusquam autem his objectionibus respondeatur, ostendendum, quanta absurditas eos sequatur, qui Pauli sententiam, qua ex repetitione sacrificii colligit ejus inefficaciam, ita crude accipiunt, ut verba primo auditu sonant. Etenim si repetitio sacrificii arguit ejus inefficaciam ad tollendum peccatum, eadem erit ratio de aliis remediis ad purgationem peccatorum divinitus ordinatis, ut sunt opera fidei, spei, caritatis, poenitentiae, misericordiae, oratio Dominica atque ipsum poenitentiae sacramentum. Quae omnia frequentantur a fidelibus, ut per haec iterum atque iterum a peccatis emundentur. Quoties enim peccavimus, remissionem peccati quaerimus, excitando in nobis fidem mediatoris cum fiducia impetrandae veniae, et ad opera caritatis, poenitentiae, misericordiae recurrimus, pactum orationis Dominicae obtendimus, dicentes: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Denique confugimus ad sacramentum reconciliationis, quod nemo, nisi Novatianus, repeti posse negat. Haec autem omnia frustra, si remedium ex eo inefficax est ad remittendum peccatum, quia subinde repetitur; cum haec omnia aut pleraque eorum in Scripturis etiam sacrificia vocentur, ut sacrificium orationis, spiritus contribulati, cordis contriti et humiliati, item beneficentiae, laudis et confessionis, in hac

ipsa Epist. cap. ult. Quid, quod hac ratione etiam ipsi baptismo sua virtus sanctificandi detrahetur, et male a Petro dictum erit Judaeis: *Baptizetur unusquisque vestrum in remissionem peccatorum,* Act. 2.; male etiam Saulo ab Anania: *Baptizare, et abluere peccata tua,* Act. 22. Nam etsi idem homo non sit iterum baptizandus, baptismi tamen sacramentum non semel duntaxat peractum est, sicut Christus in cruce semel oblatus; sed quotidie celebratur in Ecclesia.

Ne igitur ad haec et hujusmodi absurda ducamur, videndum, quo sensu vera sit et valeat Apostoli ratio de sacrificiis antiquae legis: Si perfectos facerent offerentes, cessassent offerri. Respondent Chrysostomus, et qui eum sequuntur, oblationem sacrificii nostri quotidiani non esse diversam ab illa, qua Christus semel obtulit se ipsum in cruce, sed unam et eandem. Idem enim Christus, qui semel obtulit se ipsum cruente, quotidie in mysteriis incruente per manus sacerdotum offertur, non alia atque alia oblatione, sed unius et ejusdem oblationis semel factae commemoratione, sicut iis praeceptum est: *Hoc facite in meam commemorationem.* In lege autem veteri non eadem semper hostia, sed diversae offerrebantur, quotiescumque offerendum erat.

Verum huic responsioni potest opponi, quemadmodum et Calvinus opponit, Apostolum expresse loqui de iisdem hostiis iterato oblatis. *Per singulos annos,* inquit, *eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter;* et infra: *easdem offerens hostias.* Respondet Theophylactus, easdem fuisse hostias, quatenus eaedem species offerebantur, velut agnus hodie, et cras iterum agnus; non autem easdem quoad numerum; Christum autem olim oblatum, unum prorsus et eundem offerri quotidie. Sed nec ea responsio pacabit adversarium. Ut enim res oblata sit eadem, tamen causabitur, oblationes esse diversas, utpote actiones inter se distinctas; quod enim ad rem oblatam attinet, sive illa sit eadem, sive diversa, modo oblatio ejus interetur, ex Apostoli ratione probari ineptam ad hominem perficiendum. Deinde manet adhuc objectio de sacramento poenitentiae, deque sacrificiis spiritualibus, quae saepe repetenda sunt, etsi numero non eadem.

Respondeo, in quotidiano missae sacrificio actiones quidem, ut in se ipsis considerantur, esse diversas, et proinde oblationes multas; imo et sacrificia multa, si sacrificii nomine intelligas non rem oblatam, sed actionem offerentis. Verum omnes illas sive actiones, sive oblationes, reputari debere tamquam unam, eo quod omnes ad unam referantur, ex qua dependent; omnes, inquam, incruentae ad unam cruentam, quae facta est in cruce, a qua omnem suam vim et efficaciam hauriunt, perinde ut sacramenta novi testamenti. Sicut enim per ista nobis applicatur et ad nos derivatur salutaris virtus passionis Christi, sic et per oblationes sacrificii missae, non solum in remissionem peccatorum, quae a nobis quotidie committuntur, verum etiam ad alia divinae gratiae beneficia consequenda; idque eo magis, quod hoc sacrificium ex institutione Christi commemorativum sit illius unici sacrificii, quo se ipsum pro nobis obtulit in cruce. Similiter autem dicendum de sacrificiis bonorum operum. Reputantur enim omnia ut unum sacrificium, propter unam Christi oblationem, a qua dependent et rationem habent sacrificii Deo placiti. At vero sacrificia veteris testamenti, ut talia, non referebantur ad unam aliquam oblationem, a qua vim sanctificandi acciperent, ne quidem ad sacrificium crucis; sic enim ad novum testamentum pertinuissent; sed singula per se ac seorsim exhibebantur, prout habebat institutio veteris testamenti. Itaque simpliciter et multa erant, et ad sanctificandum inutilia.

Ex his igitur jam intelligi potest, quomodo recte colligat Apostolus inefficaciam sacrificiorum veteris legis ex eorum repetitione; et cur simili argumento non expugnetur efficacia quotidiani sacrificii Missae. Nam illa vetera repetebantur ut

diversa, nec ad unum aliquod sacrificium, ex quo dependerent, et unde vim suam acciperent, ordinata. Sacrificium autem Missae non offertur ut diversum a sacrificio crucis, sed ut unum cum eo. Semper enim offertur in illius commemorationem, ut noverit sacerdos, non aliunde, quam ex illo uno sacrificio, quod in cruce oblatum est, quotidiani sui sacrificii fructum esse exspectandum.

Ad priorem vero objectionem respondent B. Thomas et Liranus, peccatum, cum sit quoddam spirituale coelestibus oppositum, mundari non posse, nisi per aliquid spirituale et coeleste, quod proinde virtutem habeat perpetuam. Quod autem tale est, sufficere ad omnia peccata remittenda, tam futura, quam praeterita; ideoque non oportere, ut amplius iteretur. Hanc responsionem Ribera diversis ac pluribus verbis explicat. Summa est, ad nova peccata expianda non opus esse novis sacrificiis, quoniam nec priora remitti poterant, nisi per sacrificium aliquod infinitae virtutis, quod aequae valeret ad omnium remissionem, tam praeteritorum, quam sequentium; tale autem in veteri lege nullum fuisse.

Porro Cajetanus aliter respondet, et quidem conformiter textui. Dicit enim, Apostoli probationem, quae est in his verbis: *Ideo quod nullam haberent ultra conscientiam peccati* etc., formaliter intelligendam esse; et vim rationis in eo consistere, quod, quos lex instituit ut cultores, etiam iidem singulis annis offerebant idem sacrificium. Quod sane lex non praeciperet, si sacrificium illud mundasset a peccato; quandoquidem homines semel mundati non egebant iterato sacrificio. Nec minuitur, inquit, efficacia rationis ex eo, quod semel mundati poterant iterum peccare, per quod indigerent iterata oblatione; quoniam vis rationis consistit in formali ratione cultorum semel mundatorum, quos lex non juberet singulis annis offerre, si fuissent mundati. Sic ille, quasi diceret, ex praecepto legis iterandum fuisse sacrificium Pontifici, non habita ratione relapsus in peccata. Nam sive peccaret iterum, sive non peccaret, offerre debebat. Quae res erat argumento, non fuisse praeceptam oblationis iterationem propter remissionem peccatorum, sed propter aliud, id est propter eorum commemorationem, uti verba sequentia declarant:

3. *Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.* Verbum *fit* interpres addidit de suo, explendae sententiae gratia. Quoniam ostensum est, hostias, quae anniversario die expiationis eaedem semper offerebantur, non potuisse auferre peccata, nunc, ne frustra videantur institutae, docet, quem usum habuerint, nimirum commemorationis seu recordationis peccatorum, quae quotannis fiebat in ipsarum oblatione. Respicit enim ad confessionem peccatorum totius populi, quam in die expiationis faciebat Pontifex, utraque manu posita super hircum emissarium; de qua Levit. 16.: *Confiteatur*, inquit, *omnes iniquitates filiorum Israël, et universa delicta atque peccata eorum.* Hanc confessionem vocat *commemorationem peccatorum,* quia, qui peccata sua confitetur, ea revocat in memoriam. Cum autem confessio peccati sit accusatio sui, vult intelligi Apostolus, in illis hostiis non fuisse peccatorum remissionem, sed accusationem; ut per hoc significaretur, eorum remissionem aliunde esse petendam.

Dices, Scripturam eodem loco post confessionem meminisse remissionis peccatorum. Nam et hircus portabat omnes iniquitates filiorum Israël in terram solitariam, et postea sic dicitur: *In hac die expiatio erit vestri atque mundatio ab omnibus peccatis vestris; coram Domino mundabimini.* Respondeo, remissionem illam non veram fuisse, sed legalem ac figurativam, sicut et caeteras peccatorum remissiones, de quibus in Levitico; legalem quidem, quia tantum valebat ad avertendas legis minas; figurativam vero, quia significabat veram remissionem dandam per Christum.

4. *Impossibile enim est sanguine taurorum et hircorum auferri peccata.* In

Graeco et Syriaco locutio est activa, sed quae eundem sensum faciat: *Impossibile est enim sanguinem taurorum et hircorum auferre peccata.* Et ita legit Hieronymus in comm. Michaeae 6. Cumque sit in Latino minimum discrimen, satis verisimile est, etiam nostrum interpretem ita vertisse. Probatio est ejus, quod dixit, in hostiis illis non fuisse peccatorum remissionem, sed nudam commemorationem. Non enim fieri potest, ut occisorum animalium sanguine peccata remittantur. Nominat autem *tauros et hircos,* quia utrumque hoc animal offerebatur in die expiationis. Posset quidem Deus instituere, si vellet, ut sanguis brutorum auferret peccata, sicut in baptismo aufert aqua; sed impossibile hoc dicit Apostolus eo sensu, quo putabat carnalis Judaeus, scilicet immolationem ejusmodi animalium ita per se gratam esse Deo, ut propter eam peccata remitteret iis, pro quibus offerebantur. Contra quem sensum clamant Prophetae: *Numquid carnes sanctae auferent a te malitias tuas, in quibus gloriata es?* Jerem. 11.: *Numquid placari potest Dominus in millibus arietum, aut in multis millibus hircorum pinguium?* Michaeae 6. Hoc autem sensu nec aqua potest auferre peccata.

Verum filii novae legis, adscribentes aquae purgationem peccatorum, considerant eam, ut ex institutione divina adhibetur et valet ad abluendum hominem a peccatis in sanguine Christi. Quo sensu dicit infra hoc eodem capite: *Abluti corpus aqua munda,* qua nimirum conscientia mundetur a peccatis. Quod si Judaeus aliquis, spiritualiter sapiens, cum fide mediatoris illa legis sacrificia offerret, utique fructum remissionis peccatorum percipiebat. Unde tres pueri in fornace Babylonis sic orant: *Sicut in holocausto arietum et taurorum, et sicut in millibus agnorum pinguium, sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie, ut placeat tibi,* Daniel. 3.

Orat etiam sacerdos Deum in canone missae, ut super proposita mysteria propitio ac sereno vultu respicere dignetur, et ea accepta habere, sicut accepta habere dignatus est sacrificia Abel, Abraham et Melchisedech. Nec ideo confunditur discrimen sacrificiorum sive sacramentorum veteris ac novae legis; nam sacramenta veteris legis, ut talia, id est, quatenus ad vetus testamentum pertinebant, nihil conferebant gratiae spiritualis; sed si quis, ut dixi, ad ea accederet ut filius novi testamenti, respiciens in mediatorem, gratiam consequebatur. Quamquam sacrificia, quae Abel, Abraham et Melchisedech obtulerunt, nec veteris, nec novae legis erant instituta; Deo tamen placita propter offerentium devotionem. At sacramenta novae legis, ut talia sunt, ad gratiam praestandam valent.

Est autem notandum, quemadmodum in Epistolis ad Rom., Gal. et Phil. Apostolus docet, ex lege non esse justitiam, ita in hac Epistola eum ex professo docere, ex sacrificiis legis haberi non posse purgationem peccatorum. Quare, ex Apostoli sententia, sicut lex non justificat, ita sacrificia legis non propitiant; nimirum per se et secundum propriam institutionem considerata. Sicut ergo de lege dixit Rom. 8., impossibile fuisse, ut justificatio per eam impleretur in nobis: ita hic dicit de sacrificiis legis, impossibile esse, ut per ea auferantur peccata.

5. *Ideo ingrediens mundum dicit.* Hic jam testimonio prophetico confirmat statum suae disputationis, nempe vetera sacrificia propter ipsorum imbecillitatem abrogari debuisse, succedente uno et efficaci sacrificio Christi. *Ingrediens,* Graece εἰσερχόμενος, quod etiam verti potest: *ingressurus;* sicut simplex verbum: ὁ ἐρχόμενος, *qui venturus est,* Matth. 11. et alibi. *Mundum* vocat habitationem generis humani, vel ipsum genus humanum; sic enim frequenter accipitur apud Evangelistas. Dicitur autem *mundum ingressus* Filius Dei, quando per incarnationem coepit esse homo inter homines. Quoniam, inquit, impossibile erat, per sacrificia legis Deum hominibus

propitiari, idcirco φιλάνθρωπος Dei Filius, per assumptionem carnis in mundum veniens (seu venturus), causam sui adventus per Prophetam declarat, ita loquens ad Patrem: *Hostiam et oblationem noluisti.* Locus est Psalm. 39., quem citat more suo juxta versionem LXX. Ubi statim observa, Prophetam enumerare quatuor genera sacrificiorum veteris legis: scilicet *hostiam,* et *oblationem,* et mox *holocautomata,* et *pro peccato.* De quibus omnibus agitur in Levitico. Differunt autem hoc modo: Per *hostiam,* Graece θυσίαν, cujus loco *zebah* est in Hebraeo, significatur victima pacificorum, seu gratiarum actionis; tametsi Genebrardus putat, hoc nomen esse commune ad tertium et quartum genus. Per *oblationem,* Graece προςφορὰν, Hebraice *minha* (quod alii *munus* vertunt), intelligitur quaevis inanimatarum rerum oblatio, velut similae, thuris, panum, laganorum et primitiarum, de quibus Levit. 2.; ut *oblationes* hic dicantur, quae Apostolus supra cap. 5. 8. et 9. vocavit δῶρα, id est *dona* seu *munera.* Per *holocautomata,* quae et *holocausta,* significantur, quae ex animalibus tota cremabantur, ut ipsa vocabula sonant. Denique postremum membrum ea sacrificia comprehendit, quae pro peccatis offerebantur, id est propitiatoria.

Sed cum haec omnia Deus ipse, data lege, instituerit, atque etiam miraculo ignis coelitus demissi, quo sacrificium consumeretur, approbaverit, ut Levit. 10., 1 Par. 21., 2 Par. 7., et 3 Reg. 18.; cumque David in Psalmis, nunc ea se obtulisse dicat, nunc offerenda voveat: quomodo dicitur Deus *ea noluisse?* aut quomodo *ei non placuerunt?* Quidam respondent, illa sacrificia non habuisse ex se, unde Deo placerent, sed tantum placuisse ex fide et devotione offerentium; Christi vero sacrificium per se ipsum fuisse Deo acceptum. Verum haec responsio causam non continet, cur illa priora Deus *nolle,* id est rejicere, dicatur. Quod enim placet et prodest ex offerentium fide ac devotione, non apparet rejiciendum.

Alia responsio est, non placuisse Deo vetera sacrificia sic, ut omnium hominum peccata per ea tollerentur, sive, quod idem est, ut Deus humano generi reconciliaretur. At contra: Si valebant saltem ad aliquorum hominum tollenda peccata, possent utique multiplicata tandem omnium peccata tollere. Deinde praeter mentem Apostoli est, ut vel unius peccati remissio sacrificiis illis attribuatur; id quod clare patet ex antedictis.

Est igitur vera responsio, nulla veteris legis sacrificia, cujuscumque essent generis, quatenus quidem erant ejusmodi, Deo placita fuisse; nec cuiquam potuisse prodesse ad justitiam vel ad ullam justitiae partem. Loquitur enim Apostolus, ut ex tota ejus disputatione, atque ex ipsa sacrificiorum enumeratione constat, de sacrificiis veteris legis, ne quis hic quaestionem moveat de iis, quae obtulerunt Abel, Abraham atque alii ante legem. De quibus quid sentiendum sit, jam supra dixi. Igitur, quo sensu in superioribus dictum et explicatum est, *legem veterem nihil ad perfectum adduxisse; vetus testamentum culpa non vacasse; munera et hostias, quae secundum legem offeruntur, non posse juxta conscientiam perfectum facere servientem; impossibile esse, ut taurorum et hircorum sanguine peccata auferantur:* eadem ratione nunc (ad sensum Apostoli) dicitur Deus sacrificia legis *noluisse;* quia nimirum per ea, quatenus ad legem pertinent, nec placatur Deus, nec quidquam verae sanctitatis nobis impertitur.

Additio B. P.

Fortassis propositae quaestioni sufficit, si dicatur, quod Christus Dominus per illa verba: *Noluisti,* et: *Non tibi placuerunt,* praenuntiet, cessaturam legem caeremonialem, et quae per eam praescribebantur sacrificia; cessatura autem omnia haec ipsius adventu, sicut figura cessare debet, praesente veritate, quam praesignabat; utpote quae deinceps fal-

sam significationem sit habitura, idque in materia cultus divini; eaque de causa merito Deo displicitura. Huc videtur pertinere, quod hujus cap. vers. 8. et 9. ait Apostolus, interpretans haec verba, ac de Christo loquens: *Superius dicens: Quia hostias* etc., *tunc dixit: Ecce venio* etc.; *aufert primum, ut sequens statuat.*

Caeterum de toto hoc Psalmi loco disceptatur a nonnullis, utrum secundum literam ad Davidis personam referendus sit, an ad personam Christi. Sunt enim, qui vehementer contendant, totum Psalmum de Christo juxta literalem intelligentiam a Davide conscriptum esse. Nobis magis probabile est id, quod Jansenius et alii docti sentiunt, Davidem de se ipso loqui toto Psalmo, sed ita, ut in Christum respexerit, ejusque in his, quae scribit, sicut in aliis multis, typum gesserit; ut proinde fateamur, ea, quae hic ab Apostolo citantur, longe perfectius in Christum competere, quam in Davidem; licet sensus in Davidem literalis sit, in Christum mysticus tantum. Quid vero adversus hanc sententiam objiciant alii, et quid iis respondendum sit, ex sequentibus intelligetur.

Additiuncula B. P.

Videtur multo expeditius, si Psalmum 39. accipiamus tamquam vocem ipsius Christi, literali sensu, ita tamen, ut prima et tertia illius parte Christus de suo corpore loquatur; parte vero media, quae complectitur v. 7. et sequentes usque ad 12., loquatur ex sua ipsius, tamquam capitis, persona. Quamquam etiam prima et tertia partes de Christo capite recte et commode possunt exponi.

Corpus autem aptasti mihi. In Hebraeo legitur: *aures fodisti mihi.* Quomodo verterunt Hieronymus ac caeteri Latini, quotquot ex Hebraeo Psalmos interpretati sunt. Verum Apostolus, ut dixi, sequitur LXX., qui sic transtulerunt; σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, id est, *corpus autem aptasti*, sive perfecisti, *mihi.* Habet quidem vulgata Psalmorum editio, quae ex Graeco est: *aures,* non *corpus;* sed id ex Hebraeo sumptum arbitror, vel ex alia quapiam Graeca translatione. Nam qui hodie exstant codices Graeci, constanter legunt: σῶμα, id est *corpus;* idque exponunt veteres, tam Latini, quam Graeci, Ambrosius, Augustinus, Chrysostomus, Theodoretus, Euthymius et Apollinarius paraphrastes; quam lectionem exhibent etiam Latina Psalteria, vetus et Romanum. Dicitur autem Psalterium vetus certum quoddam diversum a Romano et Gallicano, cujus inter alia usus erat apud Latinos, ante aetatem Hieronymi. Textus quidem Psalmorum, qui apponitur commentariis apud Hieronymum, habet: *aures;* verum in commentario nulla fit *aurium* mentio, sed *corporis* tantum. Itaque LXX. interpretes vertisse *corpus,* non *aures,* non est, cur dubitetur.

Porro quod in Hebraeo est: *Aures fodisti,* sive *perfodisti mihi,* dupliciter intelligi potest. Sunt enim, qui putant alludere Prophetam ad illud, quod Exod. 21. praecipitur de servo Hebraeo, qui in anno remissionis servitutem praefert libertati, cujus aurem jubet Dominus applicari ad postem domus, et subula perforari, in signum perpetuae servitutis. Ita symbolica erit oratio: *Perfodisti mihi aures,* hoc est, addixisti me tibi servum perpetuum more dominorum, qui servos perpetuo secum mansuros aurium perfossione notant. Hoc autem recte David de se dicit, juxta id, quod alibi profitetur, dicens: *O Domine, quia ego servus tuus, ego servus tuus et filius ancillae tuae.* Sed in Christum multo potius ac verius congruit, si cogitetur illa perfecta subjectio, qua natura ejus humana subjicitur Deo. Unde frequenter apud Prophetas eum Deus suum servum vocat. Hanc autem ejus servitutem esse perpetuam, docet Apostolus 1 Corinth. 15. his verbis: *Tunc et ipse Filius subjectus erit Ei, qui subjecit sibi omnia; ut sit Deus omnia in omnibus.*

At vero alii, praesertim Hebraei, *fodere* seu *perfodere* interpretantur: *aperire,* ut significetur illud, quod dictum

est ab Jes. cap. 50.: *Dominus Deus aperuit mihi aurem.* Sed et hoc rursus duplicem habet intellectum. Aperit enim Deus aures alicui, vel cum interius per Spiritum suum ei revelat, quae aliis velata sunt et incognita; quale est mysterium hoc de sacrificiorum veteris legis abjectione; vel cum facit hominem praeceptis suis auscultantem et obedientem. Quem sensum Chaldaeus expressit, ita vertens: *Aures autem ad auscultanda praecepta tua formasti mihi.* Utrovis autem modo aurium apertionem accipiamus, eam multo perfectius in Christum, quam in Davidem competere, manifestum est, *in quo Christo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae reconditi,* Col. 2.; quique Patri suo fuit *obediens usque ad mortem, mortem autem crucis,* Phil. 2.

Jam vero ab hoc sensu, quo ad obedientiam refertur aurium apertio, non omnino diversum est, quod scripserunt LXX.: *Corpus aptasti mihi.* Sicut autem Christo perfectissime convenit, edoctum esse a Patre, et obedientiam Patri praestitisse: ita prae omnibus singulariter in eum competit, ut Deo dicere possit: *Corpus aptasti mihi,* scilicet per incarnationem, quatenus in utero purissimae virginis formatum est ei corpus integerrimum, et ab omni labe corruptionis liberum, ac plane tale, quod, remota inutili multitudine sacrificiorum veteris legis, unum Deo Patri in cruce oblatum placeret, ad omnium hominum salutem valiturum. Hunc enim esse sensum Apostoli in hoc loco, constat ex iis, quae ipse postea declarando subjungit. Nec obscure sensum hunc indicat Syriaca lectio: *Corpore me induisti.*

Quaeres fortasse, quid LXX. moverit interpretes, ut pro voce, quae significat: *aures,* verterent: *corpus;* aut, si ratio latet (ut sane latet in quibusdam aliis, ubi secus, quam in Hebraeo est, transtulerunt), quomodo saltem conciliari possit haec versio cum originali. Genebrardus, cui Ribera subscribere videtur, *aures* dicit synecdochice poni pro *corpore,* partem pro toto; atque eam figuram LXX. interpretes, et Paulum, eos secutum, explicuisse; caeterum Prophetam aurium meminisse potius, quam alterius cujuspiam membri, quia de obedientia agebatur. Subtilis quidem haec conciliatio; sed vereor, ne parum solida. Nam *aures* pro toto corpore per synecdochen accipi, nescio, an ullius idiomatis ferat consuetudo. Plus coloris in eo, quod idem Genebrardus in verbo *fodere* metaphoram facit, ductam a figulis, ut idem sit, quod *aptare* et *perficere;* favet enim Chaldaica paraphrasis, in qua pro: *fodisti,* legitur: *formasti;* quamquam ex Scriptura nullum ab illo profertur exemplum. Jansenius scribit, Paulum citasse hunc locum juxta LXX., quod ea lectio, tunc multum recepta, suo proposito magis conveniret. Quod verum puto. Nam utcumque se res habeat de causa, quae LXX. moverit ad sic vertendum, illud tamen non dubitatur, provisum esse divinitus, ut LXX. virorum editio venerationem haberet apud Judaeos, et Apostolo ad eos scribenti suppeditaret docendi materiam, etiam in eo, ubi forte videretur ab Hebraica veritate discrepare.

Additio Censoris.

Notum est, quadam metalepsi has tres lectiones in eundem sensum venire: *Aures fodisti, corpus aptasti, aures perfecisti;* et quamlibet earum praenuntiare Filii Dei incarnationem, et gratiae, quae ipsi homini facto esset conferenda, magnitudinem, obedientiae speciatim usque ad mortem pro redemptione hominum subeundam.

6. *Holocautomata, et pro peccato non Tibi placuerunt.* LXX.: *non quaesivisti,* Hebraice: *non postulasti.* Quae sensu sunt eadem cum eo, quod hic legitur: οὐκ εὐδόκησας, id est, *non comprobasti,* ut vertit Erasmus, vel *non acceptasti,* sicut eandem Graecam vocem versam habemus in Psalm. 50.: *Tunc acceptabis sacrificium justitiae.* Quamquam non minus recte vertit interpres hoc loco: *Non Tibi placuerunt;* et paulo post: *nec placita sunt Tibi.* Quod ait:

et pro peccato, subaudi: *sacrificia.* In Hebraeo tantum legitur: *et peccatum;* sed eo nomine per translationem significatur *hostia pro peccato,* ut Levit. 4. et alibi. Porro, quo sensu non placuerint haec Deo, superius expositum est.

7. *Tunc dixi: Ecce venio.* Dixit hoc Christus, quando incarnatus est; tametsi vocula *tunc* magis illationem, quam tempus significare videtur, ut sensus sit: Quia vidi legis sacrificia non tibi placere, nec illis placari posse, ideo me ipsum, assumpto corpore, quod mihi aptasti, paratum obtuli ad faciendam, sicut infra dicitur, tuam voluntatem. Sensum hunc causalem ipse Apostolus in consequentibus suggerit. Aliqua difficultas est in eo, quod sequitur:

In capite libri scriptum est de me: Ut faciam, Deus, voluntatem Tuam. De ordine et constructione hujus sententiae primo videamus. Hebraei codices partem hanc posteriorem: *Ut faciam voluntatem Tuam,* separant a praecedenti, faciuntque novi versus initium, jungentes eam cum parte sequenti: *Deus meus, volui,* quam Apostolus omisit; ut hic sit ordo: Deus meus, volui, ut facerem, id est, volui facere voluntatem Tuam. Quod autem praecedit: *In capite libri scriptum est de me,* seorsum statuunt, ut, quid scriptum sit, non aperte significetur. Sed haec constructio quibusdam displicet, eo quod Hebraea et Graeca non habent simpliciter *facere,* sed Hebraea quidem cum addita praepositione, Graeca autem cum articulo genitivi casus, quasi dicat: *ad faciendum,* vel *causa faciendi,* quod optime vertitur: *ut faciam.* Sic autem multo aptius putant cohaerere cum praecedenti parte, quam cum ea, quae sequitur. Et passim in Scripturis videre est hujusmodi infinitivos praecedentibus adjunctos, interdum etiam articulo non addito; ut in canticis B. Virginis et Zachariae, Luc. 1. Ubi autem sequentibus adhaereant, haud facile credunt reperiri. Certe manifestum est, Apostolum referre partem hanc ad superiora, quippe qui nihil subjungat, ad quae referri possit.

Sed adhuc restat quaestio, cui parti praecedenti debeat annecti; id enim nondum liquet. Planus quidem textus exposcere videtur, ut ad id referatur, quod proxime praecedit, hoc modo: *Scriptum est de me, ut faciam* etc.; sed Apostolus videtur non permissurus. Nam paulo post, omissa hac proxime praecedente parte, verba Psalmi citat in hunc modum: *Tunc dixi: Ecce venio, ut faciam voluntatem Tuam.* Ex quo loco apparet, ea verba: *ut faciam* etc., cum illa parte: *ecce venio,* construi debere, ut pars interposita: *In capite libri scriptum est de me,* parenthesi sit includenda. Neque tamen hoc obstat, quo minus ad eam quoque, saltem ex consequenti, pars subsequens referatur, ut significetur, hoc ipsum, ad quod venit Christus, quod est, facere voluntatem Dei, de eo scriptum esse in capite libri. Quae res, addita particula *sicut,* dilucida fiet, hoc modo: Ecce venio *(sicut in capite libri de me scriptum est),* ut faciam, Deus, voluntatem Tuam. Pro ea tamen constructione et distinctione, quae est in codicibus Hebraeis, et in versione B. Hieronymi ex Hebraeo, necnon in LXX. Romae impressis, tam Graece, quam Latine, facere potest etiam hoc, quod ad verbum *facere* nulla persona additur; deberet autem addi accusativus primae personae, si ista pars foret jungenda praecedentibus; id quod non requiritur, si jungatur sequentibus. Plenus sermo est: *Volui facere voluntatem Tuam;* non est plenus: *De me scriptum est facere voluntatem Tuam.*

Quare dicendum videtur, rectius jungi sequentibus, ad sensum tamen non referre, an praecedentibus; nam saltem tacite ad illa pertinere. Vult enim Christus dicere, hoc, de quo consequenter loquitur, esse scriptum in volumine libri. Ita nihil mirum, si Apostolus praecedentibus eam clausulam annectat; idque (ut apparet) non uno modo; sed prius quidem sic: *In capite libri scriptum est de me, ut faciam, Deus, voluntatem Tuam;* postea autem sic: *Ecce venio,*

ut faciam voluntatem Tuam. In re ipsa nihil est dissensionis.

At plus difficultatis est in eruendo sensu hujus partis: *In capite libri* etc. Quem ut inveniamus, primum sciendum, in Hebraeo non haberi: *In capite libri* etc., sed: *in volumine libri.* Sic enim ex Hebraeo verterunt Hieronymus, Pagninus et alii. Dicitur autem *volumen libri* liber plicabilis et involutus. Solent enim veteres, non tantum Hebraei, verum etiam ethnici, ad scribendum uti membranis aut chartis, quae in corticis morem convolverentur. Unde et *libri* nomen apud Latinos. Quin et hodie Judaei (quod aliquando vidimus) in suis synagogis legem et Prophetas ex hujusmodi voluminibus recitant. Non solum autem Latini transtulerunt hoc modo, sed etiam antiqui interpretes Graeci, Symmachus et Aquila, sicut de iis testantur Chrysostomus et Theodoretus in enarr. Psalm. 39., simul exponentes rationem nominis, quam dixi. Quod et post eos facit Euthymius. Quae cum ita sint, illud miror, viros quosdam doctos aut insectari, aut reprehendere hanc ex Hebraeo versionem; praesertim quum Hebraea dictio frequens sit in sacris literis, nec aliud pro ea reddant interpretes, quam: *volumen,* aut quippiam simile, quod fere tantundem valeat; ut qui verterunt: *paginam* aut *chartam,* a proprietate vocis Hebraicae nonnihil recedentes. Neque enim, cum dicitur: *in volumine libri,* tale est, ac si dicatur: *in libro libri,* ut quidam objicit; sed sensus est: *in libro complicato et involuto,* sicut vertit Hieronymus Ezech. 2., aut: *in volumine, quod dum in eo scribitur, jam liber vocatur,* hoc est, *in volumine conscripto.* Sic ad Jeremiam dicitur cap. 36.: *Tolle volumen libri, et scribens in eo omnia verba, quae tibi locutus sum.* Ac deinde plus decies eodem capite dictio, quae *volumen* significat, repetitur; ubi pro *volumine* LXX. assidue vertunt: χαρτίον, id est *chartam.* Etenim charta sive membrana, dum in ea scribitur, fit liber.

Igitur juxta textum Hebraicum planus est sensus: *In volumine libri,* id est in libro, *scriptum est de me.* Quod enim libri, more veterum, convolvi soleant, inde factum, ut *liber* et *volumen libri* pro eodem haberentur.

Quaeritur autem, de quo libro loquatur Psalmista. Quidam legem accipiunt, in qua servis spontaneis praescribitur, ut serviant in saeculum, Exod. 21. Ita sentiunt, qui partem illam praecedentem: *Aures autem perfodisti mihi,* ad eandem referunt Scripturam, eamque de perfecta obedientia interpretantur, ut supra diximus. Alii rursus legem, qua parte describit officia regis, ut Deut. 5. 6. et 17. Alii vero in universum legem et prophetas significari volunt, in quibus de Christo et ejus erga Patrem obedientia variae continentur figurae et praedictiones. Denique alii de libro divinae atque aeternae praedestinationis exponunt. Porro qui LXX. versioni, quam Paulus citat, inhaerendum censent, plus etiam laborant, ut doceant, in cujus libri capite scriptum sit vel de Davide, vel de Christo, ut faciat voluntatem Dei. Hieronymus, initio libri tradit. Hebr. in Gen., significari putat librum Genesis. Tractans enim illud: *In principio fecit Deus coelum et terram,* referensque, quosdam id interpretatos fuisse de Filio: *Hoc,* inquit, *magis secundum sensum, quam secundum verbi translationem, de Christo accipi potest, qui tam in ipsa fronte Geneseos, quae caput librorum omnium est, quam etiam in principio Joannis Evangelistae, coeli et terrae conditor approbatur. Unde et in Psalterio de se ipso ait: In capite libri scriptum est de me,* id est *in principio Geneseos.* Sic ille. Cujus sententiam alii multi secuti sunt. Verum, ut detur, illud initium Genesis ad Christum mystice pertinere, non tamen ostendunt isti auctores, ibi scriptum esse de Christo, ut faciat Dei voluntatem, nisi voluntatem interpretentur de creatione mundi. Qui sensus huic loco non quadrat; nihilo magis, quam sensus, quem adfert Theophylactus, dum refert hunc locum ad illud Gen. 1.: *Faciamus ho-*

minem ad imaginem et similitudinem nostram.

Quapropter Augustinus in enarr. Psalmi 39. et 150. mavult, intelligi librum Psalmorum, in cujus *capite,* id est, in primo Psalmo, scriptum est: *In lege Domini voluntas ejus* etc. Quod perfectissime competit in Christum. Verum huic expositioni praeter alia potest objici, quod eo tempore, quando David cecinit: *In capite libri* etc., Psalmi nondum erant digesti in ordinem, ut eorum aliquis primus vocari posset, ac forte primus Psalmus tunc nondum erat conscriptus.

Inter Neotericos Ribera putat, Psalmistam respicere ad illa verba Gen. 2.: *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea. Quamobrem relinquet homo patrem suum et matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una.* Quem locum in Christum et Ecclesiam manifesto Paulus interpretatur, Ephes. 5. Rursus ad illa verba Genes. 3.: *Ipse conteret caput tuum.* Quae praedictio completa est in adventu et passione Christi. Haec autem *in capite libri,* id est, non longe ab initio libri Genesis, scripta sunt. At vero aliorum sententia est, totam Scripturam sacram nomine *libri* significatam esse a Davide, eo quod omnes Scripturae, ut ait Augustinus, hanc opinionem referens in praefatione Psalmi 150., valde mirabili et divina unitate concordent, ut merito vocentur unus liber. Hujus autem *libri caput* est Genesis, si *caput* intelligatur initium, sive quod ordine primum est, ut plerique *caput* hoc loco accipiunt. Secundum hos ergo scriptum est in capite libri, quia in Genesi multae sunt de Christo promissiones.

Caeterum Genebrardus *caput* pro summa interpretatur, sicut accipitur cap. 8. hujus Epistolae: *Capitulum super ea, quae dicuntur.* Et sensum esse dicit: *In capite libri,* id est, in tota Scriptura scriptum est, ut expiem hominum peccata; quasi dicat: Summa Scripturarum hoc continet. Nam summa Mosi et Prophetarum Christus. Sic et ante eum Jansenius: *In summa legis tuae scriptum est de me;* id potissimum est, quod tota lex Tua a me exigit, ut faciam voluntatem Tuam.

Sed sciendum, in Graeco non esse vocem omnino eandem hoc loco et cap. 8. Hic enim est κεφαλίς, illic κεφαλαῖον. Et hoc quidem frequenter usurpatur pro *summa,* ut et verbum ab eo derivatum significat: *in summam colligere;* quod legitur Eccles. 32.: κεφαλαίωσον, *in summam collige responsum tuum,* pro quo vulgatus vertit: *Habeat caput responsum tuum.* Caeterum κεφαλίδα in hac significatione nusquam reperio. Sunt et aliae expositiones hujus partis apud interpretes, ut, quod *liber iste* Christus est secundum humanam naturam, cujus caput est Deus, in quo capite ab aeterno scriptum est, Filium ejus debere incarnari et mori. Vel quod intelligitur *liber* vitae, id est, praedestinatorum ad vitam, quorum caput est Christus, per quem omnes praedestinati salvantur. In hujus libri capite, inquit B. Thomas, id est, in *Christo* secundum divinam naturam, scriptum est, id est, praeordinatum de Christo secundum humanam naturam, ut faciat voluntatem Dei, offerendo se ipsum pro redemptione generis humani. In tanta diversitate expositionum quid tamquam verius amplectendum sit, pronuntiare difficile est; tametsi alii aliis probabilius sunt locuti, quod facile ex dictis colligi potest.

Ut autem de sensu Psalmistae et Apostoli post tam multos alios ipse etiam aliquid, quod sentio, cum modestia proferam, primum existimo, quod LXX. verterunt, quodque ex eis Apostolus citat, ἐν κεφαλίδι βιβλίου, conciliari posse cum eo, quod Hebraeus legit: *In volumine libri,* si dicamus, Graeca voce κεφαλὶς non solum significari *caput* aut *capitulum,* sed etiam *capitis tegmen,* quo nimirum caput obvolvitur. Hac enim significatione legitur apud Aristotelem lib. 2. Rhet. Unde ulterius usurpatur pro *involucro,* quod Graece dicitur εἴλημα, sicut exponit Suidas in suo lexico, et Euthymius super hunc locum Psalmi.

Involucrum autem et *volumen* idem aut paene idem sunt. Juxta hanc igitur Graeci vocabuli significationem, non aliud scripserunt LXX., quam quod erat in Hebraeo. Nec solum ibi, verum etiam apud Ezech. cap. 2. et 3. pro Hebraico: *megillath*, quod omnes Latini vertunt: *volumen*, iidem LXX. transtulerunt: *κεφαλίδα*; non utique *caput* aut *capitulum* significare volentes, quod Hebraea vox nullo modo significat, neque convenit cum loco Prophetae; sed aliquid involucro simile, ut est volumen libri.

Notandum est enim, Hebraicum vocabulum istud in Scriptura sacra quatuor omnino locis diversis inveniri. Primum in Psalmo, de quo nunc agimus, ubi κεφαλίδα dixerunt LXX. Deinde Jeremiae 39., ubi χαρτίον. Item Ezech. 2. et 3., ubi rursus κεφαλίδα. Denique Zach. 5., ubi iidem LXX. δρέπανον, id est, *falcem* transtulerunt, adducti seu decepti (si more Sancti Hieronymi loqui licet) similitudine vocis Hebraicae, quae una litera dempta (quae similis est, et nunc addi, nunc detrahi solet) *falcem* significat. Alii vero Graeci interpretes, Aquila et Theodotio, sicut Hieronymus testatur in commentariis, διφθέραν posuerunt, quod ab Hebraeo sensu non dissonat. Erat enim antiquis διφθέρα pellis Amaltheae caprae, in qua res humanas Jovem scribere fabulantur. Unde coepit usurpari pro cujusque libri tegumento sive operculo. Item pro membrana, in qua aliquid aut scribendum, aut scriptum est.

Porro Symmachus eodem loco κεφαλίδα vertit, nec ipse diversum quid ab eo, quod in Hebraeo legitur, significans, juxta eam Graecae vocis acceptionem, quam supra assignavimus. Atque haec plana est, et perspicua Graecorum interpretum conciliatio cum fonte, ut nihil necesse sit, in gratiam LXX. interpretum Hebraeae vocis aliam, quae nusquam exstet, huc inferre significationem.

Jam quod ad sensum attinet, cum sint eadem: *in volumine libri* et *in libro,* sicut ante monstratum est: tantum restat, ut ostendatur, in libro quopiam scriptum esse de Christo vel de Davide, qui fuit typus Christi, quod facturus esset voluntatem Dei. Nam secundum literam ad Davidem pertinere hunc Psalmum, cum Jansenio nonnulli opinantur. Atqui de Davide Paulus Act. 13. sic loquitur: ***Et amoto illo,*** nempe Saule, ***suscitavit illis Deus David regem, cui testimonium perhibens, dixit: Inveni David, filium Jesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.*** Paulus autem more suo testimonium conflavit ex pluribus Scripturae locis. Nam 1 Reg. 13. Samuel ait: ***Quaesivit Dominus sibi virum juxta cor suum;*** et cap. 16. dicit Dominus: ***Providi in filiis Isai mihi regem;*** et Psalm. 88. rursum ait: ***Inveni David servum meum,*** et hic intellige: ***secundum cor meum.*** Quod autem illic addit Apostolus: ***Qui faciet omnes voluntates meas,*** explicatio est ejus, quod dixerat: ***virum secundum cor meum.***

Nec illud lateat, Prophetas, qui erant in illis diebus, ut Samuel, Nathan et alios, quos significat David eodem Psalmo 88., dicens: ***Tunc locutus es in visione sanctis Tuis, et dixisti: Posui adjutorium in potente*** etc., quae ad Davidis personam spectant, hujusmodi verba et facta memorabilia statim scripto consignare solitos, quod intelligerent, ea omnia ad futurum Christi regnum esse referenda. Quare, quod dicit David in Psalmo: ***In capite seu volumine libri scriptum est de me*** etc., tale est, ac si diceret: Juxta ea, quae Tu, Domine, de me locutus es Prophetis, jam ab illis in libro de me scriptum est, me esse hominem secundum cor Tuum, qui facturus sim voluntatem Tuam. Dixit autem hoc David, non studio laudandi se ipsum, qui interdum legitur Deum graviter offendisse; sed procul dubio motus spiritu divino ad haec dicenda, sicut ad multa alia, quatenus in illo regno terreno typum gerebat Christi, regis aeterni; alioqui certe non tam praeclare de se ipso locuturus. Qua ratione cap. 1. diximus, Davidem scribere, sibi a Deo dictum: ***Filius meus es tu;*** sicut de Salomone: ***Ipse erit mihi in filium*** etc.

Cum igitur ad Christum, tamquam illius typi perfectum exemplar, haec pertineant, quae de se David praedicat, dubium esse non potest, quin etiam longe perfectius in eum, quam in Davidem conveniant; nempe quod *in libro,* id est, in lege et Prophetis, *de eo scriptum sit, ut Dei faceret voluntatem,* illam praecipue, qua Deus statuerat per Filii sui incarnationem et passionem electos suos sanctificare; sicut infra Paulus ipse exponit. Nam voluntas intelligitur non tam illa, quae in praeceptis consistit, quam quae in decretis, id est absoluta, qualis apud Jes. 44.: *Qui dico Cyro: Pastor meus es, et omnem voluntatem meam complebis.* Porro sequentibus verbis Scripturam allegatam applicat Apostolus instituto.

8. *Superius dicens: Quia hostias et oblationes, et holocautomata, et pro peccato noluisti, nec placita sunt Tibi.* Haec omnia Christum in Psalmo dixisse, jam audivimus, suntque haec singillatim superius exposita. Porro significat Apostolus, esse eadem illa duo, quae in Psalmo dividuntur: *noluisti,* et: *non tibi placuerunt.*

Quae secundum legem offeruntur. Haec pars non est in Psalmo, sed declarandi gratia ab Apostolo additur. Unde eam nonnulli claudunt parenthesi. Debet autem ad quatuor praedicta referri, scilicet *hostiam, oblationem, holocautomata* et sacrificia *pro peccato.* Id liquet ex Graeco relativo foeminini generis: αἵτινες, quod necessario complectitur θυσίαν καὶ προσφορὰν, *hostiam* et *oblationem.* Id moneo propter quosdam, qui sic distinguunt Apostoli sententiam, ut illa verba: *Nec placita sunt Tibi, quae secundum legem offeruntur,* a superioribus divulsa seorsum exponant, quod Graecus textus non patitur.

9. *Tunc dixi: Ecce venio.* Graece et Syriace: *Tunc dixit,* verbo tertiae personae. Quod et in Latinis quibusdam legi, testantur Erasmus et Ribera. De Christo enim haec dicuntur, uti mox docebimus. Primae personae verbum huc arbitror irrepsisse ex loco superiori Psalmi.

Ut faciam, Deus, voluntatem Tuam. Quomodo partem hanc construat nunc Apostolus cum verbo *venio,* Christum faciens dicentem: *Ecce venio,* id est praesto sum, *ut faciam, Deus, voluntatem Tuam,* quum in versu Psalmi, quem adduxit, pendere videatur ab eo, quod proxime praecedit: *scriptum est de me,* jam supra discussimus. Restat, ut sensum totius sententiae breviter dicamus. In his, inquit, verbis, quae citavi, cum prius diceret ac profiteretur Dei Filius, ea, quae secundum legis Mosaicae praescriptum offeruntur, Patri suo nequaquam placere, tunc adjecit et intulit, se paratum facere ejus voluntatem, id est, corporis sui sacrificium ipsi placiturum offerre. Nam de eo paulo post exponit.

Aufert primum, ut sequens statuat. Sequens pro *secundo.* Nam *secundum* in Graeco est et Syriaco. *Primum* autem et *secundum* intellige, non sacerdotium, ut supplet Erasmus in paraphrasi; neque testamentum, ut Cajetanus (non enim genus in Graeco responderet); sed haec ipsa, quae dicta sunt: *primum, offerre ea, quae juxta legem offeruntur; secundum, facere voluntatem Dei,* id est, offerre sacrificium sui corporis. Adhuc enim haec verba de Christo dicuntur, qui *primum aufert,* de legalibus sacrificiis dicens ad Patrem: *Noluisti, nec placita sunt Tibi; ut secundum statuat,* de quo subjungit: *Ecce, venio, ut faciam, Deus, voluntatem Tuam.* Itaque concludit Apostolus id, quod principaliter instituit, nempe sacrificiorum veteris legis abrogationem; idque duplici argumento: tum quia non erant Deo placita, tum quia locus esse non poterat sacrificio Christi, nisi prius illa tollerentur. Id enim vult, cum ait: *ut sequens statuat,* quasi dicat: Secundum statui non potest, nisi sublato priori.

10. *In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Jesu Christi semel.* Explicat *voluntatem Dei,* de qua Christus in Psalmo locutus est,

ac docet, eam esse, qua Deus sanctificari nos voluit per oblationem corporis Filii sui, quos sacrificia legis sanctificare non poterant. Ut perfectus sit sensus, plerique supplent: *semel factam* seu *peractam*. Et id quidem recte. Sed eo addito, manet adhuc oratio imperfecta in Graeco propter articulum οἱ in medio positum, ut Latine dicendum fuerit: *qui per oblationem* etc.; quam particulam videntur interpretes fere neglexisse tamquam superfluam. Quamquam Theophylactus et Oecumenius, eorumque interpretes non putarint negligendam. Hujus quidem interpres Hentenius, auctoris sui sententiam reddere volens, ita complet orationem: *Per quam voluntatem sanctificati sumus, qui illam per oblationem corporis Jesu semel peractam consecuti sumus.* Theophylacti vero interpres Lonicerus nuda posuit Apostoli verba: *Qui per oblationem corporis Christi semel.* Caeterum ipse Theophylactus supplet atque exponit hoc modo: *In qua voluntate Patris sanctificati sumus, qui per oblationem corporis Christi semel factam sanctificati sumus. Hoc enim,* inquit, *subaudiendum est. Nam credentes sanctificari per oblationem Unigeniti, in voluntate Patris sanctificati sumus.* Sic ille, caeteris melius. Nihil enim aptius suppletur, quam verbum, quod praecessit. Oecumenii vero, sive interpretis ejus supplementum nimis coactum mihi videtur.

Cum ergo dicit Apostolus, eos, qui per oblationem corporis Christi sanctificantur, in Dei voluntate sanctificari, intelligendum praebet, hanc fuisse Dei voluntatem, ut Christus corpus suum offerret pro nobis sanctificandis, id est justificandis. *Corporis* autem expresse meminit, cum alioqui satis esset dicere: *per oblationem Jesu Christi,* quia in verbis e Psalmo citatis hoc nomen expressum est, ubi ait: *Corpus autem aptasti mihi.* Ad haec enim verba sine dubio respicit. Unde praeterea colligitur, hanc Epistolam Graece scriptam esse, non Hebraice. Nam in Hebraeo non est *corpus,* sed *auris.* Qua de re jam ante diximus.

11. *Et omnis quidem sacerdos praesto est quotidie ministrans.* In superioribus ostendit Apostolus imperfectionem et infirmitatem legalis sacerdotii ex iteratione eorundem sacrificiorum, quae fiebat per singulos annos, scilicet in die expiationis. Nunc eam rem amplius urget, assumens argumentum ex jugi sacrificio, quod per singulos dies offerebatur, mane et vespere, de quo Num. 28. Unde et dicit: *Omnis quidem sacerdos.* Nam quotidianum hoc sacrificium quivis sacerdos Aaronicus offerre poterat; expiationis vero sacrificium pontifici proprium erat. Non igitur hic repetitio est ejusdem prorsus argumenti, ut quibusdam videtur dicentibus, Apostolum diversis verbis eadem inculcare; sed nova confirmatio, sicut bene observarunt D. Thomas et Cajetanus. Scio, nonnullos esse codices Graecos, et in his biblia Regia, in quibus legatur: ἀρχιερεὺς, id est *pontifex, summus sacerdos;* atque huic lectioni suffragari versionem Syriacam, quae habet: *princeps sacerdotum;* sed ut vera sit ea lectio, nihil prohibet, quo minus ipse pontifex Aaronicus, si vellet, quotidianum illud ac juge sacrificium offerret; tametsi magis mihi probatur ἱερεὺς, *sacerdos,* quae est lectio pervulgata Graecorum codicum, quam et veterum exhibent commentarii.

Jam pro eo, quod nos habemus: *praesto est,* alii vertunt: *astat, assistit.* At Graece est: ἕστηκε, verbum simplex, quod non est necesse per compositum exponi. Sermo enim perspicuus est: *Omnis sacerdos stat quotidie ministrans,* Graece: λειτουργῶν, *sacris operans, sacrificans.* Stat enim, qui sacrificat, tamquam Deo ministrans. Nec refert, sive particulam *quotidie* referas ad *stantem,* sive ad *ministrantem,* cum sint ea conjuncta; tametsi malim ad *ministrantem,* sicut particula *saepe* refertur ad *offerentem* in eo, quod sequitur.

Et easdem saepe offerens hostias. Di-

cit *easdem*, quia semper offerebat; bis quotidie.

Quae numquam possunt auferre peccata. Illative hoc accipiendum ex eo, quod praecedit; ac si dicat: Quae proinde numquam possunt etc. Nam easdem hostias quotidie ac saepe offerri, argumentum est imbecillitatis earum ad expianda peccata, sicut supra dictum ac declaratum est ad illa verba: *Alioquin cessassent offerri,* versu 2. hujus capitis.

12. *Hic autem unam pro peccatis offerens hostiam. Offerens,* Graece. προςενέγκας, participium praeteriti significationem habens, Latine: *quum obtulisset.* Non enim significatur in praesenti pro peccatis hostiam offerre, sicut a nonnullis hic locus exponitur (quamvis id quodam sensu verum sit); sed una hostia quondam semel in peccatorum remissionem oblata, nunc quiescere; prout sequitur:

In sempiternum sedet in dextera Dei. Antithesim observa inter *stare* et *sedere.* Sacerdos legalis stat quotidie ministrans; Christus, postquam semel obtulit, deinceps perpetuo sedet ad dexteram Dei. Ille, quia finem ministerii non assequitur, velut saxum volvens iterumque volvens, ministrare non desinit; hic vero, quoniam, ut statim audiemus, una pro peccatis oblata victima consummationem fecit, jam non amplius offerendo ministrat, sed receptus in coelum quiescit ac sedet ad dexteram Patris, numquam eam dignitatem ac felicitatem amissurus. Quid sit *in dextera* sive *ad dexteram Dei sedere,* diximus ad primum cap. hujus Epist. et alibi.

Additiuncula B. P.

Istud: *in sempiternum*, potest tamquam determinatio referri ad praecedens participium; et ita intelligit B. Thomas 1. sec. q. 102. art. 3. in fine cap., et convenit haec distinctio tam praecedentibus, quam sequentibus vers. 14.

13. *De caetero exspectans, donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus.* Non, inquit, inde rediturus est aliquando, ut iterum pro peccatis hostiam offerat; sed illic perpetuo residet, *de caetero*, sive *quod reliquum est* (Graece τὸ λοιπὸν), *exspectans* a Patre, donec ponat inimicos ipsius scabellum pedum ejus, id est donec omnes ejus adversarios ipsi perfecte subjiciat, velut pedibus calcandos, ut ultra nocere nequeant; quemadmodum ipsi promissum est in Psalm. 109. Nam eo respicit Apostolus. Dicit autem: *exspectans,* quia de Christo loquitur secundum eam naturam, qua et Christus est, et sacerdos; secundum quam etiam sedet in dextera Dei. Significatur ergo his verbis perfectum Christi hominis dominium ac regnum, ad quod, humilitatis et obedientiae suae merito, qua voluntati Patris obsecutus se ipsum pro peccatis nostris hostiam obtulit, tandem provehendus est.

14. *Una enim oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos.* Rationem reddit dictorum, nempe cur Christus, semel obtulisse contentus, non amplius minister, sicut legalis sacerdos incessanter ministrabat, sed quietus nunc assideat Patri. Quoniam, inquit, nihil necesse est, eo quod unica oblatione consummaverit in perpetuum sanctificatos. Porro *sanctificatos* Graece est: ἁγιαζομένους, *eos, qui sanctificantur.* Est enim praesentis temporis participium, sed ample acceptum, ut ad omnium temporum electos, quotquot umquam fuerunt aut futuri sunt, extendatur. Id quod plane significarunt Trid. Concilii Patres, quando sess. 22. cap. 1. sic ajunt: *Quoniam sub priori testamento propter Levitici sacerdotii imbecillitatem consummatio non erat, oportuit alium sacerdotem secundum ordinem Melchisedech surgere, Dominum nostrum Jesum Christum, qui posset omnes, quotquot sanctificandi essent, et consummare, et ad perfectum adducere.* Igitur ex mente Patrum Concilii, *consummare eos, qui sanctificantur,* est ad perfectum adducere omnes, quotquot sanctificandi sunt. Id Christus praestitit una oblatione, quia

ad omnium sanctificationem haec una sufficiebat.

Pro *consummavit*, sunt, qui malint: *consecravit*, arbitrantes, id Graeca voce τετελείωκεν apud Apostolum significari. Sed falli eos, alibi ostendimus. Vox eadem, quae cap. 7., ubi dicitur: *Nihil enim ad perfectum adduxit lex;* quae et saepius repetitur, nec aliud Apostolo, quam *perficere* seu *perfectum reddere* significat. Quaeres, si ita est, quomodo differant *consummare* et *sanctificare*. Sane apparet, quod ad rem ipsam attinet, non differre. Nam Apostolus indifferenter his utitur in tota praecedenti disputatione. Nec tamen ideo ineptus est sermo Apostoli: *consummavit*, id est *sanctificavit eos, qui sanctificantur.* Sensus enim est, ut paulo ante indicabamus, Christum omnes, quotquot ullo umquam tempore sanctificantur, una oblatione consummare, perfectos reddere, sanctificare; nec ullis sanctificandis aliter, quam per hanc unam oblationem contingere, ut sanctificentur. Est enim sermo similis illi, quo superius dixit: *In qua voluntate sanctificati sumus, qui per oblationem Jesu Christi semel factam santificati sumus.*

Ex his etiam intelligi potest, quo pertineat illud: *in sempiternum;* non enim ad *sanctificatos* sive *sanctificandos*, sed ad verbum *consummavit* apte refertur, hoc nimirum modo: Omnes eos, qui sanctificandi sunt, consummavit et sanctificavit in perpetuum; quasi dicat: Oblatio ejus semel facta vim habet infinitam, ut et semper sanctificare possit, et sanctitatem conferre semper duraturam. Sic capite superiori dixit: *Aeterna redemptione inventa,* et cap. 7.: *Unde et salvare in perpetuum potest.*

Restat nunc, ut objectionem, quam ex hoc rursus loco contra quotidianum altaris in Ecclesia sacrificium movere nobis solent adversarii, diluamus. Si, inquiunt, una oblatione consummavit, utique ea, quae facta est in cruce; ergo frustra quotidie in altari iteratur oblatio, maxime cum Apostolus hoc argumento utatur contra legales hostias, quas ex eo, quod offerebantur quotidie, docet numquam auferre potuisse peccata. Jam supra respondimus, ad ostendendum, quod hujusmodi sententiae nihil faciant contra sacrificium missae, non sufficere, si dicamus, missae sacrificium unum esse cum sacrificio crucis, ea duntaxat ratione, quod utrobique res oblata sit eadem, scilicet corpus Domini. Nam certe verum maneret, quod hic Apostolus dicit: *Una oblatione* etc., etiamsi oblatio agni vel panis in nova lege fuisset instituta tamquam sacrificium propitiatorium. Non enim valeret, nisi per sacrificium crucis; sicut ad sanctificandas animas valet aqua baptismi.

At vero veteris legis sacrificia, considerata, ut talia sunt, et secundum propriam institutionem, non referebantur ad aliquod sacrificium, quod per se valeret, et a quo virtutem suam acciperent. Unde, sic considerata, non valebant, nisi ad sanctificationem legalem atque externam, ad quam videlicet per se erant instituta. Quocirca graviter errabant Judaei, contra quos Apostolus, tum in hac Epistola, tum ad Galatas scribens, disputat, qui ex sacrificiis aliisque suae legis caeremoniis, ita seorsum ac per se consideratis internam sanctificationem et veram justitiam exspectabant. Volebant enim legem et caeremonias ejus retinere, tamquam ex illis esset salus, absque respectu ad oblationem et meritum Christi. Quem recipiebant quidem ut Filium Dei, ad hoc missum, ut praecepto et exemplo viam justitiae doceret, id est, ut cum insigni sanctitate vitae legislatorem se ac magistrum exhiberet, non autem ut redemptorem. Unde et in morte ejus et cruce, velut ad salutem hominum minime necessaria, plurimi eorum scandalum passi sunt.

Dicendum igitur, quod et supra diximus, unam Christi oblationem in cruce peractam, cujus virtute secundum Apostolum fit omnis sanctificatio, nequaquam excludere quotidianum missae sacrificium, sicut excludit veteris legis sacrificia. Nam sacrificium missae, cum ex sua institu-

tione sit subordinatum sacrificio crucis, et quidem eo modo, ut per ipsum virtus sacrificii crucis ad nos derivetur, nobisque applicetur, non est habendum tamquam ab illo diversum. Neque enim sanctificandi aut Deum propitiandi vim ei tribuimus, nisi dependenter ab illo cruento sacrificio, cujus est commemorativum, praecipiente Domino: *Hoc facite in meam commemorationem.* Vetera autem sacrificia, quoniam sacrificio crucis non erant subordinata, id est non sic instituta, ut ad unam illam in cruce factam oblationem, a qua sanctificandi vim acciperent, referrentur, idcirco non debent unum cum ea reputari, sicut missae sacrificium, sed simpliciter diversa. Quare ex una oblatione Christi consummativa recte sequitur, vetera sacrificia non potuisse peccata auferre, et proinde cessare debuisse; nec tamen eadem est de sacrificio missae consequentia.

Sed quaeret aliquis, anne, quod hic adscribitur oblationi, quae facta est in cruce, *nempe consummare in sempiternum sanctificatos*, etiam competat in sacrificium, quod in ultima coena Christus obtulit; quandoquidem et illud oblatum est pro sanctificatione omnium electorum ab initio saeculi usque ad finem. Primum respondeo, non constare apud Theologos, Christum in ultima coena sacrificium obtulisse pro sanctificatione omnium electorum. Sunt enim, qui putent, pro praesentibus et futuris electis, non etiam pro iis, qui antecesserant, oblatum a Christo fuisse illud sacrificium. Quo tamen dato, respondetur, hic intelligi *unam oblationem* primariam et independentem, qua perficiatur omnis sanctificatio. Quae autem in coena facta fuit oblatio, dependebat ab ea, quae in cruce facta est, et non nisi per eam fuit acceptabilis; sicut et baptismus et alia sacramenta, si qua per Christum fuerunt administrata.

15. *Contestatur autem nos et Spiritus sanctus.* Graece: μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν, *testatur autem nobis et Spiritus sanctus,* id est testimonium perhibet ejus veritatis, quam pluribus jam inculcavi; scilicet veteris testamenti sacrificia non potuisse auferre peccata; sed hoc beneficium servari novo testamento, in quo remissionis peccatorum promissio conceptis verbis continetur. Obiter observa dignitatem Scripturae sacrae etiam veteris testamenti contra Manichaeos, quam citaturus Apostolus, Spiritum sanctum auctorem ac testem nominat. Locus est Jerem. 31., jam ante citatus cap. 8.

Postquam enim dixit. Graece: *praedixit.* Sed sciendum, hanc partem in Syro paulo aliter legi; sic enim habet: *Testificatur autem nobis Spiritus sanctus, dicens: Hoc est testamentum* etc. Deinde nec satis liquet ex Graecorum commentariis, quid ipsi legerint, nisi quod Oecumenii interpres habet: *Nimirum, quum praedixerit.* Nostra lectio: *postquam enim dixit,* id habet incommodi, quod nihil sequatur huic parti respondens. Nam illa particula: *dicit Dominus,* non Apostoli est, sed Prophetae, et ad superiora refertur sicut et cap. 8., ubi hoc testimonium plenius adductum fuit. Huic incommodo quidam mederi volentes in Graeco addiderunt aliquid ante illa verba: *Et peccatorum et iniquitatum eorum jam non recordabor amplius.* Nam in quibusdam codicibus habebatur: ὕστερον λέγει, *postea dicit,* ut refert Hasselanus. Quod et Erasmus significat in annot., licet id in paraphrasi non sequatur. In aliis autem, Galeno teste, additum erat: τότε εἴρηκε vel προςέθηκε, *tunc dixit* vel *adjecit.* Sed haec in melioribus codicibus non habentur, et cum tam varia sint, res ipsa loquitur, adjectitia esse. Quod si a Paulo scriptum est: *Postquam enim dixit* sive *praedixit,* fatebimur, orationem ejus imperfectam esse, ac postulare supplementum, cujusmodi ab aliis additum est.

16. *Hoc autem testamentum, quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus.* Voculam *autem* Graeca et Syra non agnoscunt. Quod hic interpres vertit: *testabor,* et cap. 8.: *disponam,* in Graeco idem est verbum διαθήσομαι, id est *testamento disponam.* Caetera

cum iis, quae sequuntur, sunt a nobis eodem cap. 8. copiose exposita.

Dando leges meas in cordibus eorum, et in mentibus eorum superscribam eas. Graece: *Dans leges meas in corde eorum, et in mentibus eorum inscribam eas.* Verba citata cap. 8. nonnihil diversa sunt etiam in Graeco; sed res prorsus eadem.

17. *Et peccatorum et iniquitatem eorum jam non recordabor amplius. Jam* additum ex cap. 8., pro quo hic vertit: *amplius.* Quod autem hic plus habemus: *et iniquitatum,* cum Graecis convenit utroque loco. Quorsum Apostolus iterum citet hanc Scripturam ex Jeremia, quam dudum, et quidem plenius, citaverat cap. 8., superius indicavi. Nam prius eam adduxit propter illa praecipue verba: *testamentum novum,* ut ex novi testamenti promissione doceret, oportuisse vetus abrogari, cui novum succederet. Hic autem repetit tantummodo propter hanc postremam partem: *Et peccatorum* etc., ex qua manifestum est, peccatorum remissionem esse promissionem novo testamento peculiarem. Quae cum praestanda sit per oblationem ejus, qui conditor est ac mediator novi testamenti, sicut in superioribus abunde declaratum est: sequitur, oblationes veteris testamenti jam debere cessare; quam sequelam continent verba subjuncta:

18. *Ubi autem horum remissio, jam non est oblatio pro peccato.* Alii clarius ex Graeco: *Non est amplius oblatio pro peccato.* Ex hac quoque sententia pugnant adversarii nostri contra missae sacrificium, quod nos propitiatorium esse docemus pro peccatis. Si enim, inquiunt, juxta Apostolum remissio peccatorum, semel facta per unam Christi oblationem, excludit omnem aliam oblationem pro peccatis; igitur et missae sacrificium exploditur. In primis respondeo, sensum Apostoli non posse hunc esse, omnium peccatorum remissionem, quaecumque commiserunt aut committent electi, proprie factam et peractam esse in cruce. Quam multa enim remissa fuerunt ante adventum Christi? Quam multa etiam post ejus passionem commissa sunt et committuntur quotidie? Quae si quis dicat, jam olim, Christo patiente, fuisse proprie remissa: consequens illi erit, peccata remitti, priusquam fiant; nec quemquam nunc debere peccatorum suorum veniam a Deo petere; denique, postquam mortuus est Christus, non esse in Ecclesia remissionem peccatorum. Quae omnia sunt absurdissima.

Sed ajunt, hunc esse sensum: *Ubi horum remissio,* id est posteaquam pretium remissionis semel oblatum est, nullum amplius esse usum ullius oblationis pro peccato. Respondeo, nec hunc sensum valere. Cum enim pretium a Christo oblatum, tam fuerit efficax in tempora praeterita, quam in futura: sequeretur, hac ratione nec antiquos justos, sive tempore legis, sive ante legem, in Dei cultu potuisse uti sacrificiis, quae pro peccatis offerrent, ne per hoc uni sacrificio Christi, quo omnium peccatorum facta est expiatio, derogarent. Deinde, si unum illud sacrificium, ut nobis prosit, applicationem requirit per fidem, poenitentiam orationem, sacramenta; cur respuit applicationem per sacrificia? quam utique non respuebat antiquis temporibus.

Quare dicimus, Apostoli sensum esse: Postquam remissio peccatorum quoad sufficientiam semel facta est; nimirum pretio dato, quod per se ad illam valeret, quale est, quod Christus obtulit in cruce: jam cessat omnis oblatio propitiatoria ab illa Christi oblatione diversa, id est omnis ea, quae ad hanc non referatur, nec ei subordinata sit, juxta sensum, quem in similibus sententiis exponendis jam pridem dedimus.

19. *Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi.* Graece: *in introitum,* quomodo S. Thomas legit 3. p. quaest. 22. art. 2. in c. Et quamvis textus ejus commentario additus habeat lectionem communem, tamen commentarius potius sonat veram illam, quae habet quartum casum.

Ab hoc loco tertius incipit hujus Epi-

stolae tomus apud Theodoretum, et protenditur usque ad finem Epistolae. Nobis etiam merito hic novi capitis initium esse deberet; transit enim Apostolus ad aliud. Nam hactenus quidem disseruit de Christi sacerdotio, et virtute sacrificii ejus, quod unicum obtulit Patri in cruce, deque abrogatione veterum sacrificiorum; nunc suo more (quem in omnibus paene Epistolis observat) a doctrina descendit ad exhortationem vitae Christianae. Quamquam potissimum in hoc immoratur, ut variis Scripturae testimoniis et sanctorum exemplis Hebraeos excitet ad perseverantiam fidei, et patientiam in adversis; interdum etiam terrens instabiles et infirmos, proposita severitate judicii divini; veluti paulo post videbimus. Quod noster interpres vertit: *fiduciam*, ex Graeco *παῤῥησίαν*, Erasmus *libertatem* interpretatus est, quasi dicere velit Apostolus: Cum jam habeamus liberum ingressum in Sancta per Christi sanguinem, hortor vos, ut accedatis. Alii tamen existimant *fiduciae* nomen hic magis quadrare; qua significatione saepe etiam alibi παῤῥησίαν usurpat Apostolus, et quidem hoc ipso capite, ubi nos habemus: *Nolite amittere confidentiam vestram.* Quo loco etiam Erasmus *fiduciam* vertit. Certe Graecorum commentarii magis pro *fiducia* faciunt, quam pro *libertate.* Denique Erasmus in paraphrasi se correxit, et pro *libertate* reposuit *fiduciam.*

Igitur sensus est: Cum igitur, fratres, data sit nobis fiducia et spes bona ingrediendi in sancta per sanguinem Christi etc. Haec nota sunt ex doctrina superiori, qua didicimus, Christum pontificem per suum sanguinem nobis aditum patefecisse ad Sancta vera, adumbrata per Sancta sanctorum veteris testamenti, in quae pontifici Levitico non patebat ingressus, nisi cum sanguine vituli et hirci. Illud addo, non solum Christi, verum etiam nostrum, id est, populi fidelis, introitum in Sancta, in illo typo legali quandam habuisse repraesentationem. Nam etsi pontifex solus in illa Sancta intraret, nomina tamen duodecim tribuum lapidibus insculpta, quae in humeris et ante pectus gestabat, illuc secum inferebat. Quae figura erat, omnes electos, qui in duodecim tribubus Israël intelliguntur, per Christum pontificem introducendos in sancta coelestia.

20. *Quam initiavit nobis viam novam viventem.* Relativum Graecum ἣν referri potest ad *introitum,* Graece εἴσοδον, foeminini generis; vel jungi substantivo sequenti ὁδὸν, *viam.* Ad *introitum* referunt Theophylactus et Oecumenius. Idem vult Cajetanus, ideoque putat fuisse vertendum: *quem initiavit;* in quo tamen falli ipsum, grammaticorum regula docet, quae tradit recte concordare sequenti. Ad *viam* retulit noster interpres, cui favent Theodoretus et textus Syriacus, nec non Erasmi versio, quae sic habet: *Ea via, quam dedicavit nobis recentem ac viventem.* Et quamvis ad sensum non multum intersit, utro referatur, arbitror tamen, commodius ad *viam* referri posse, eo sensu, quem Erasmiana versio suggerit. *Initiavit,* Graece: ἐνεκαίνισεν, id est *innovavit,* si verbum e verbo exprimas. Atque ita verterunt nonnulli. Sed multo rectius noster interpres: *initiavit,* et Erasmus: *dedicavit.* Ita capite superiori: *Nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.* Usi sunt eadem voce LXX. lib. 3. Reg. 8.: *Dedicavit domum Domini Rex.* Hinc nomen encaeniorum apud Joan. cap. 10., quo significabatur dies festus dedicationis templi sive altaris. Dicitur autem ἐγκαινίζειν proprie, qui rem quampiam novam et jam absolutam primus adhibet in usum. Unde tempore Augustini *encaeniare* dicebatur etiam is, qui nova tunica induebatur, ut ipse refert tract. 48. in Joan. Christus ergo nobis *initiasse* dicitur viam novam ad Sancta, quia per eam primus ingressus est, ut nos post eum ingrederemur. Ea via est, quam ipse sua passione stravit ad coelum. Hanc Apostolus vocat *novam,* Graece πρόσφατον, *recentem*, hoc est, recenter factam, nec ullius antea pedibus calcatam. Vocat *viventem,* vel quia ducit ad vitam aeter-

nam, vel quia non moritur, id est non aboletur, quomodo via, quae ducebat in vetus tabernaculum, una cum legalibus extrita est et mortua; sed semper manet ac sola sufficit introducendis in coelum omnibus electis usque in finem saeculi.

Per velamen, id est carnem suam. Quemadmodum pontifex Aaronicus per velum intrabat in Sancta, quod superiori capite dicebatur *velamentum secundum:* ita Christus per carnem suam intravit in coelum, ut per hujusmodi ingressum viam nobis initiaret, qua nos sequeremur. *Caro Christi* recte per velum significatur, quia, sicut velum operiebat arcana sanctuarii, et tamen ingressum illuc praebebat, ita caro Christi divinitatem obtexit quodammodo; latebat enim in homine Deus; et tamen per eam ad Deum adducimur. Quo pertinet, quod in morte Christi velum templi scissum est in duas partes, Matth. 27., quia nimirum, carne Christi per mortem conscissa, patere coepit aditus in coelum. Quaeri posset, quomodo nunc velum Paulus interpretetur carnem Christi, quam capite praecedenti ostendimus ex mente ejusdem Apostoli praefiguratam fuisse per tabernaculum. Sed ad hoc respondimus eo ipso loco, tractantes illa verba: *Per amplius et perfectius tabernaculum.*

21. *Et sacerdotem magnum super domum Dei.* Pendet haec pars a verbo: *habentes,* et sensus est: Item, cum habeamus sacerdotem magnum praefectum domui Dei, hoc est, Christum, quem Deus constituit super totam Ecclesiam, quae est domus ejus. Intellige *sacerdotem* adhuc agentem ea, quae sacerdotis sunt, id est, carnem suam, in qua passus est, adhuc offerentem Patri, et in ea pro nobis interpellantem; denique, qui apud Patrem omnia possit, ut cui Pater omnia dederit in manus. Idem enim vult ea pars: *super domum Dei.* Haec autem ab Apostolo dicuntur ad excitandam et augendam in suis Hebraeis fiduciam. Theophylactus *domum Dei* mavult coelum intelligi; sed prior expositio consentanea est Apostolo, qui cap. 3. domum, cui praefectus est Christus, interpretatur Ecclesiam: *Quae domus,* inquit, *sumus nos,* id est fidelium multitudo. Nec tamen ab ea separare intendit Ecclesiam in coelo regnantem; uno enim nomine *domus Dei* videtur comprehendere totum Christi regnum, quod partim militat, partim triumphat. Huic quippe toti Christus praefectus est, sicut et totius est caput.

22. *Accedamus cum vero corde. Verum cor* more Scripturae dicitur correctum et sincerum, cui opponitur cor fictum et duplex, cum aliud ostenditur foris in sermone aut opere, aliud tenetur in cogitatione. Itaque removet hic hypocrisim, et sensus est: Accedamus ad Deum, vel tendamus ad Sancta (nam utrumque potest subaudiri), pure et sincere atque ex animo id agentes, quod exterius profitemur.

In plenitudine fidei. Plenitudine, Graece πληροφορίᾳ, quam *certitudinem* alii interpretantur. Supra cap. 6. ex eadem Graeca voce legimus: *expletionem,* id est plenitudinem spei. Vide, quae ibi sunt a nobis annotata. Sensus est: Cum plena certissimaque fide promissorum Dei. *Fidelis est enim,* uti mox sequitur, *qui promisit.*

Adspersi corda a conscientia mala, et abluti corpus aqua munda. Alludit ad aspersiones et ablutiones legales, velut typos, quibus ista, de qua loquitur, aspersio et ablutio praefigurata sit. Utraque memoravit cap. praeced., primum baptismata, deinde aspersiones. Sunt, qui in posteriori membro putent Apostolum respicere ad locum Ezech. 36.: *Effundam super vos aquam mundam, et mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris.* Sed verius arbitror, quod dixi, in utroque esse allusionem ad caeremonias legis. Tota enim haec Apostoli exhortatio continet expositionem quandam allegoricam eorum, quae de legali pontifice, et sanctis, et caeremoniis superius dixit. Ita nimirum etiam exhortando docet, ac legis figuras explicat. *Accedamus,* inquit, *aspersi corda a conscientia mala,* id est emundatis ac

purificatis cordibus, ita ut in eis nulla resideat conscientia peccati. Item: *abluti corpus aqua munda,* id est mundante animam. Qua parte baptismi sacramentum significat, in quo sic corpus abluitur, aqua, ut per eam anima mundetur.

Haec de baptismo communis est tam Graecorum, quam Latinorum expositio. Quam puto omnino retinendam, hoc potissimum argumento, quia *corpus* nominat, quod baptismi lavacro necesse est ablui, ut animae mundatio sequatur. Nam si non aliud hac parte significare vellet, quam priore, sicut nonnullis placet; non corpus, sed animam nominaret, dicendo: *Et abluti animam aqua munda,* id est gratia Spiritus sancti. Certe corporis ablutio, licet mundationem animi typice significet, nusquam tamen pro ea legitur posita in Scripturis.

Nec vero nostrae sententiae obstat, quod ii, quibus haec scribuntur, jam baptizati erant, ideoque ad baptismum minime cohortandi. Non enim Apostolus his verbis hortatur, ut baptizari se curent; sed ut accedant cum ea munditia, quam ex institutione Christi praestat baptismus corpori adhibitus. Sed ajunt, Apostolum hac parte exigere sanctificationem corporis, de qua 1 Thess. 4. sic loquitur: *Haec est voluntas Dei sanctificatio vestra, ut abstineatis vos a fornicatione;* quemadmodum priori parte exegerat sanctitatem mentium, dicens: *Aspersi corda* etc. Respondeo, non esse morem Scripturae, ut illam corporis sanctificationem hujusmodi phrasi designet: *abluti corpus aqua munda.* Quin potius hoc vult Apostolus, et hunc ordinem insinuat, prius esse, ut animus mundetur ab affectu peccati; quod fit sine sacramento: posterius, ut a macula et reatu culpae liberetur; quod ut fiat, opus est sacramento vel ejus voto.

23. *Teneamus spei nostrae confessionem indeclinabilem. Nostrae* non additur in Graecis codicibus, quamquam in Syriaco legitur. Adjectum videtur explicandi causa. Haec pars exhortationis sejungenda est a superiore. Non enim legendum continuo spiritu: *Et abluti corpus aqua munda teneamus* etc. Sed totum, quod praecedit, referendum ad verbum: *accedamus.* Itaque sensus est: Retineamus quoque eam spem et fiduciam, quam professi sumus in baptismo; nec ab ea professione per diffidentiam declinemus; non vacillet aut titubet spes nostra. *Confessionem spei* vocat ipsam fidei confessionem; non quod fidem cum spe confundat, ut sectarii faciunt; sed quia, qui in baptismo fidem confitetur, simul etiam profitetur ea, quae sperat, nempe remissionem peccatorum, carnis resurrectionem et vitam aeternam.

Fidelis enim est, qui repromisit. Spes nostra, qua speramus ac confidimus, nos ingressuros in sancta coelestia, nititur fide, qua credimus, Deum esse fidelem, id est veracem et constantem in suis promissis, ut qui mentiri non possit. Promisit autem introitum illum credentibus, sperantibus, bene operantibus, denique perseverantibus. Quae media quia non omnibus promissa sunt, sed solis electis, quos solus novit Deus, idcirco ex fide promissorum Dei minime consequens est, unicuique certo persuasum esse debere, quod sit accepturus vitam aeternam, et ab hujusmodi persuasione spem nostram certam vocari, sicut contra apertissimas Scripturas, et hanc ipsam, qua ad perseverantiam suos Hebraeos hortatur Apostolus, docent horum temporum sectarii. Jam ex eo, quod Apostolus ad spem nostram confirmandam allegat fidem Dei promittentis, collige, bona opera non suapte natura vitae aeternae esse meritoria, sicut quidam opinati sunt; sed ex decreto ac promissione Dei, qua mercedem ac praemium aeternae vitae illis constituit.

24. *Et consideremus invicem in provocationem caritatis et bonorum operum.* Observa gradus in exhortatione Apostolica. Primum enim hortatur ad fidei plenitudinem, deinde ad firmitatem spei, tertio ad opera caritatis. Quod interpres dixit *provocationem,* Graece est *παροξυσμόν,* quae vox proprie quidem

significat: *irritationem*, exasperationem, acrem disceptationem; sed hic in bonam partem sumitur ab Apostolo, sic tamen, ut tacite eos taxet de vitio proprie per hanc vocem significatio, monens, ut illud vertant in contrarium; quasi dicat: Sunt inter vos, qui, fratrum infirmitatibus offensi, dissidia suscitant, conventus deserunt, imo defectionem moliuntur. Contra adhortor vos, ut, fratrum infirmates ac vitia dissimulantes, potius invicem vos consideretis secundum ea, quibus ad caritatem et bona opera mutuo praestanda provocemini. Considerate proximorum virtutes, ut eas imitemini; miserias, ut sublevetis; animi vero infirmitates supportate, nec aliter in eas intendite, quam ut corrigantur. Huc spectant exhortationes, quae habentur infra cap. 12.: *Pacem sequimini cum omnibus*, et cap. 13.: *Caritas fraternitatis maneat in vobis.* Confirmat etiam hunc sensum, quod sequitur:

25. *Non deserentes collectionem nostram.* In Graeco est tricompositum vocabulum: ἐπισυναγώγην, quod Erasmus transtulit: *aggregationem.* Eadem vox habetur 2 Thess. 2., ubi noster *congregationem* vertit. Forte Apostolus, ad Hebraeos scribens, uti voluit hac Graeca voce, alioqui rara, ne a vocabulo synagogae, quod Hebraeorum coetui quodammodo proprium erat, longius recedere videretur.

Quid autem hic moneat Apostolus, non satis constat. Graeci interpretes, auctore Chrysostomo, sentiunt, Apostolum monere, ne conventibus ecclesiasticis se subducant, quod per eos mutua caritas, de qua parte praecedenti, foveatur; et ad hoc adducunt Scripturas: *Ubi duo vel tres congregati sunt in nomine meo, ibi sum in medio eorum*, Matth. 18. *Multitudinis credentium erat cor unum et anima una*, Act. 4. Juxta quem sensum pertinet haec admonitio, vel ad eos, qui metu persecutionum non audebant hujusmodi conventus adire, vel potius ad homines morosos et fastuosos, praesertim divites, qui cum fratribus humilioris conditionis, ut erant inter Christianos multi, congregari dedignabantur, nisi colerentur prae caeteris, ac locus honoratior eis praeberetur. Quod vitium etiam Jacobus Apostolus notat cap. 2. suae Epist. Huic sensui favet reciprocum nomen: ἑαυτῶν, pro quo noster quidem interpres vertit: *nostram*, sed significantius alii: *mutuam*, Erasmus: *nostri mutuam*. Quasi dicat Apostolus: Non alienantes vos a coetibus, ad quos Christiani mutuo conveniunt.

Porro Latini fere exponunt de desertione Ecclesiae fidelium per schisma aut apostasiam, ad quam Judaei nonnulli, semel ad fidem conversi, erant proclives. Pro hac expositione plurimum facere putant id, quod statim pro ratione subjungit: *Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis* etc. Hoc enim de iis intelligi volunt, qui veritatem fidei semel acceptam et cognitam destinata voluntate deserunt. Quod ut ita sit (de quo paulo post videbimus), non incommode tamen haec ratio Graecorum expositioni jam dictae poterit aptari. Nam qui conventibus ecclesiasticis per fastum et superbiam se subtrahunt, proximi sunt graviori ruinae, qua vel sectas proprias pariant, vel per apostasiam in pristinas infidelitatis tenebras relabantur. Ita sane martyr Ignatius in epistolis ad Ephesios et Smyrnaeos hortatur ad frequentandum ecclesiasticos conventus, causam hanc reddens: *quoniam*, inquit, *confirmabunt vos;* ac minatur, si iis se subtrahant, futurum, ut excidant a fide.

Sicut consuetudinis est quibusdam. Haec etiam pars facit pro sensu Graecorum. Nam consuetudo frequentiam actuum designat; apostasia vero uno actu completur. Notat ergo eos, qui frequenter et ordinarie faciebant id, quod hic improbat.

Sed consolantes. Graece: παρακαλοῦντες, quod etiam verti potuit: *exhortantes.* Utrumque congruit huic loco. Supplendum est autem ex superioribus: ἀλλήλους, id est *alter alterum;* vel: ἑαυτοὺς, id est *vos mutuo.* Sensus enim est: Conventus et synaxes ne deseratis;

quin potius inter hujus vitae pressuras et persecutiones, quoties convenitis, adhortamini mutuo ad patientiam, consolantes vos spe futurae retributionis. Erasmus vertit: *Sed adhortantes invicem,* quae vocula: *invicem,* additur etiam in textu commentarii Ambrosiani.

Et tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem. Videritis, Graece: βλέπετε, *videtis. Diem* autem intelligit adventus Domini seu futurae retributionis, cujus certa exspectatione vult, ut se mutuo consolentur. Id, inquit, eo magis atque libentius facite, quod videatis appropinquare diem illum, quo fidei, laboris ac patientiae vestrae mercedem estis accepturi. Nam sicut rei speratae dilatio animam affligit, Prov. 13., ita ejusdem appropinquatio recreat, et ad opus facit alacriorem. Unde et, quae naturaliter moventur, quo propius accedunt ad terminum, eo feruntur celerius.

Sed quomodo dicit: *appropinquantem diem,* qui illis adhuc tam procul aberat, ut ne nobis quidem, post tot annorum saecula, jam vicinum esse possimus affirmare? Hic scrupulus movit quosdam, ut diem non extremi judicii, sed mortis, intelligendum putarent. Quod non placet; tum quia non de singulis agit Apostolus, sed de conventu seu communitate fidelium, in qua aliis morientibus alii succedunt; tum vero quia dies solitarie positus, praesertim addito articulo, ut hoc loco: τὴν ἡμέραν, non alius fere solet intelligi in Scripturis Apostolicis, quam dies universalis judicii ac retributionis. Exempla sunt 1 Thess. 2., 2 Thess. 1., 2 Tim. 1. et 4.

Notandum igitur, Apostolum non dicere, quod dies ille jam propinquus sit, quasi venturus aetate eorum, ad quos scribit. Hujusmodi enim sensum ipse alibi corrigit, ut 2 Thess. 2., monens eos, ne terreantur, *tamquam instet dies Domini.* Corrigit etiam Petrus 2 Epist. 3., quum adversus eos, qui dicebant: *Ubi est promissio aut adventus ejus?* docet, *mille annos apud Dominum esse, sicut diem unum.* Sed dicit hoc loco Apostolus, diem illum *appropinquare,* id est accedere magis ac magis, etiamsi forte procul adhuc absit. Quod absque dubio verum est, et difficultatem non habet.

Caeterum argumento diei appropinquantis utitur, tamquam idoneo ad spem acuendam. Quod eo plus valet, quoniam, etsi dies ille multum adhuc differatur, tamen dies mortis, qui unicuique diem extremi judicii, imo et retributionis, repraesentat, longe abesse non potest. Adde, quod hic loquendi modus, quo dicitur *appropinquare dies Domini,* fundatur in eo, quod totum tempus a primo Christi adventu usque ad secundum vocatur in Scripturis *novissima hora,* et *novissimi dies,* item *consummatio saeculorum* capite praecedenti. Quo monemur, post hoc tempus, velut ultimam mundi aetatem, non aliud in exspectatione nobis esse debere, quam dies retributionis. Loca similia sunt Rom. 13.: *Nunc enim propior est nostra salus, quam cum credidimus,* et Phil. 4.: *Dominus prope est.* Quibus locis vide commentarium nostrum.

26. *Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia.* Quo textu nota, has dictiones: *peccantibus nobis,* non esse dativos, qui regantur a verbo: *relinquitur,* sed ablativos absolute positos, sicut ex Graeco manifestum est. Unde alii resolvunt hoc pacto: *Nam si* (vel *ubi*) *voluntarie peccamus.* Illud quoque: *jam non relinquitur* etc., nota clarius ex Graeco verti: *non amplius,* vel: *non ultra pro peccatis reliqua est hostia.*

Locum hunc Apostoli, perinde ut illum, qui est cap. 6.: *Impossibile est eos, qui semel sunt illuminati* etc., Novatiani quondam suo dogmati, quo lapsis poenitentiam negabant, vendicare conati sunt. Quibus utique prima facie non parum videtur suffragari. Quae etiam causa fuit, ut apud quosdam Catholicos suspecta haberetur haec Epistola, fueritque tardius in auctoritatem recepta; sicut in prolegomenis Epistolae ostendimus. Ut igitur intelligatur, hunc locum Novatianis

nihil patrocinari, verum ejus sensum exquiramus. Non enim in eo explicando omnes orthodoxi conveniunt. Chrysostomus et ejus sequaces intelligunt eos *voluntarie peccantes,* qui post baptismum in gravia peccata sunt relapsi. Quibus, secundum eosdem, negat Apostolus *relinqui pro peccatis hostiam,* eo quod in Ecclesia non sit locus secundo baptismati, quo iterum, sicut prius, a peccatis abluamur. Hi per *hostiam* aut baptismum intelligunt, aut potius mortem et crucem Christi, quatenus in baptismo operatur. Oecumenius quidem de utroque exponit; at Chrysostomus, cum dixisset: *secundum aufert lavacrum,* ita subjungit: *Non enim dixit: Non est amplius poenitentia, neque est amplius remissio; sed: Non est amplius hostia, hoc est, non est amplius crux secunda. Hoc enim vocat hostiam.* Sic ille. Quae eadem aut paene eadem verba, haud dubie ex Chrysostomo sumpta leguntur in commentariis Primasii et Anselmi pseudepigraphis. Sentit cum his Augustinus, in inchoata exposit. Epist. ad Rom., ita scribens: *Significat Apostolus, non posse deinceps eum, qui peccaverit, iterum baptizando purgari.* Probabilem facit hunc sensum locus sexti capitis, huic similis, quem de sacramento renovationis, id est baptismo non iterando fere omnes exposuerunt.

Sed tamen est, quod assensum nostrum (salva auctoritate dictorum Patrum) avocet. Primum quia profecto illa verba Apostoli: *Jam non relinquitur pro peccatis hostia,* nullam habent significationem baptismi. Nusquam enim baptismus hostia vocatur, aut per hostiam significatur. Deinde, si voluntarie post baptismum peccantibus denegatur alius baptismus, numquid ideo consequens erit, illis relinqui terribilem exspectationem judicii et ignis aeterni aemulationem? Nequaquam, nisi cum Novatianis poenitentiam, secundam post naufragium tabulam, tollere velimus. Quod argumentum maxime Graecos urget, ac caeteros, qui in parte sequenti *judicium* intelligunt aeternae damnationis. Nam quomodo non adimit lapsis poenitentiam, qui dicit: *Voluntarie peccantibus,* id est relapsis, non relinquitur secundus baptismus, sed ignis aeternus? Hac arbitror ratione motus, Oecumenius *voluntarie peccantes* interpretatur eos, qui perseverant in peccato usque ad mortem. Sed hoc merito, post Hugonem, rejicit B. Thomas, quia sic frustra adderetur: *post acceptam notitiam veritatis.* Quicumque enim in peccato perseverat, etiamsi veritatem numquam cognoverit, aeterni ignis supplicio adjudicatur.

Est igitur aliorum sententia, qui sic Apostolum exponunt: Post baptismum et cognitam fidei veritatem relapsis in gravia peccata jam non est reliquum tale remedium, quale baptismus, quo videlicet ita simul ac semel liberentur a culpa et poena, sicut baptismi remedio fuerant liberati, in quo, sine ulla conditione satisfactionis ab homine praestandae, ei applicatur hostia crucis. Id enim significari volunt his verbis: *Jam non relinquitur pro peccatis hostia,* qua nimirum statim ac penitus ab omni debito poenae solvatur is, qui peccavit. Nam post oblatas pro peccatis hostias non solet exigi satisfactio. Ac ne pars sequens eis obsit, quae voluntarie peccantibus praetendit, non gratiam aut poenitentiam, sed judicium et ignem: id totum exponunt, ut eo loco dicemus, de poenis ignis purgatorii, in quo exemplum quoddam est horrendae punitionis ac vindictae in reprobos exercendae; quae purgatoriae poenae manent omnes relapsos, si non eas condignis satisfactionibus praevenire studeant in hac vita. Dicuntur haec probabiliter: nec dissentanea sunt iis, quae cap. 6. dicta sunt, juxta communem illius loci intellectum.

Veruntamen ipse contextus et verba Apostoli, si pressius expendantur, ad alium sensum nos invitant, cujus jam supra memini. Dixerat enim: *Non deserentes collectionem nostram.* Atque inde terrendo subjecit haec verba: *Voluntarie enim peccantibus* etc., quasi *voluntarie*

peccantes vel iidem sint cum *deserentibus collectionem,* vel ex iis nasci soleant, eo quod, ut dicebamus, ecclesiasticorum conventuum morosi ac superbi desertores ad graviorem ruinam sint propensi, nominatim ad apostasiam. Quare non de quocumque mortifero peccato praesens locus accipiendus erit; sed de peccato apostasiae, qua fides et religio Christiana, semel suscepta, prorsus abjicitur. Id etiam insinuat pars illa: *post acceptam notitiam veritatis.* Similiter enim B. Petrus de apostatis et haereticis loquitur 2. Epist. 2.: *Melius,* inquit, *erat illis, non cognoscere viam justitiae, quam post agnitionem retrorsum converti ab eo, quod illis traditum est, sancto mandato.* Qui locus cum isto conferendus est, sicut et alter, qui est apud Joan. 1. Epist. 5., ubi de peccato ad mortem disserens, ait: *Non pro illo dico, ut roget quis.* Nam et illud peccatum rectissime intelligitur, quo Christiana fraternitas aut impugnatur, aut deseritur.

Est autem huic affine peccatum in Spiritum sanctum, quod Dominus neque in hoc saeculo, neque in futuro remittendum pronuntiat, Matth. 12. Sane de grandi aliquo peccato loqui Apostolum, declarant gravissimae ejus exaggerationes, illis paulo post verbis significatae: *Qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit, et spiritui gratiae contumeliam fecerit.* Loquitur autem Scriptura de hujusmodi peccato, velut de lapsu irreparabili, non quin vere poenitenti pateat locus veniae per sanguinem Christi, sed significans, eos, qui hoc modo peccant, vix umquam ad veram poenitentiam adduci. Non enim ex infirmitate peccant, aut ex ignorantia, sed ex malitia ac destinata voluntate; nec id quomodocumque, sed aut manifesta divinitatis opera calumniantes, ut qui in Evangelio blasphemasse dicuntur in Spiritum sanctum; aut a veritate fidei recedentes, posteaquam in ea fuissent satis instituti, eamque suscepto baptismo in Ecclesia palam professi; quales erant, de quibus Petrus et Joannes locis memoratis; quales et ii, quos hoc loco Paulus vocat *voluntarie peccantes.* Quia, quamvis omnis, qui peccat, voluntarie peccet (non enim peccari potest, nisi voluntate libere eligente, quod malum est), peculiari tamen ratione dicuntur *peccare voluntarie,* quibus neque passio, neque ignorantia peccandi causa est, sed prava atque in malum ex habitu prona voluntas. Nam in iis, qui ex ignorantia vel passione peccant, per has peccandi causas voluntarium minuitur. Unde et involuntarie quodammodo peccare dicuntur. Quod secus accidit in his, qui ex malitia peccant

Addit autem: *post acceptam notitiam veritatis,* ut peccatum voluntarium determinet ad certum genus, quo nimirum a notitia veritatis semel accepta receditur, et per consequens ad pristinas vitiorum sordes reditur, juxta illud Petri: *Canis reversus ad suum vomitum;* et: *Sus lota in volutabro luti.* Ut autem gravitatem peccati, de quo loquitur Apostolus, magis agnoscas, cogita, eum loqui pro eo tempore, quando plerique aetate jam adulti ad baptismum accedebant, prius diligenter instructi et catechizati in doctrina fidei. Quorum utique peccatum, si postea deficerent a fide, multo gravius erat, quam nunc sit eorum, qui in infantia baptizati, nec postea admodum instructi, catholicam fidem deserunt et ad haereses deflectunt.

Hoc apostasiae peccatum ab Apostolo significari, intellexerunt multi recentiores, ut Titelmannus, Catharinus, Hasselanus, Arias Montanus, Franciscus Ribera; nec non Erasmus in annotat. Ac ne propterea recentem putes interpretationem; etiam Hugo Victorinus eam tradit quaestione 61. et 88. super hanc Epist., affirmans, et aliis quibusdam ita visum fuisse. In quam sententiam etiam B. Thomas tandem deflectit. Quae sane nobis quoque probatur, ut textui valde consentanea. Et quia praesens locus, omnium fere judicio, convenit cum eo, qui est cap. 6. hujus Epist., consequitur, etiam illic, ubi dicitur: *et prolapsi sunt,* idem aposta-

siae crimen significatum esse. Qua de re latius eo loco disputatum est. Nec obstat nobis, quod hic sensus etiam reperitur apud sectarios; illud modo caveamus, quod ab illis utroque loco studiose inculcatur, solum apostasiae, sive, ut loquuntur, universalis ab Ecclesia defectionis peccatum esse ejusmodi, per quod a Christi gratia quis in totum excidat; caetera peccata non impedire, quo minus homo quotidie Christi sanguine irrigetur, ac Deum experiatur propitium. Hoc enim non est Apostolum exponere, sed suos errores obtrudere. Qua tamen in re Calvinus, talia dum scribit, incautus se ipsum jugulat. Si enim hac universali, quam vocant, defectione homo totus excidat a gratia Christi, quod verissimum est: quomodo passim docet, fieri non posse, ut gratia semel habita amittatur?

Restat explicandum, quid sibi velit illud: *Jam non relinquitur pro peccatis hostia.* Nam per *hostiam* significari baptismum, ostendimus, non esse verisimile. Si dicas, sensum esse: Non amplius futurum, ut Christus offerat se in cruce pro peccatis hominum, respondebitur Apostolo, non opus esse nova Christi oblatione, quicumque demum intelligantur *voluntarie peccantes;* quandoquidem una et prima Christi oblatio sufficiat expiandis omnium hominum peccatis, peccatis, quantumcumque gravibus. Existimat Ribera, Paulum loqui de hostia a Christo diversa, idque hoc sensu: Si quis Christi notitiam semel acceptam abjecerit, non est, quod salutem speret, nisi ad Christum revertatur; non enim inveniet aliam hostiam, per quam peccata sibi remittantur, et poenas effugiat aeternas.

At vero plerique omnes *hostiam* intelligunt aliam quidem a priori, sed ejusdem Christi. A quorum sententia non puto recedendum. Habet enim fundamentum in Apostolo, qui cap. 6. dicit: *prolapsos,* id est *voluntarie peccantes, rursum crucifigere sibimet ipsis Filium Dei.* Et tam hoc cap., quam praeced., multa disputat de ipsius Christi oblatione non iteranda. Quod ergo dicit Apostolus, tale esse videtur: Si qui nostrum voluntarie peccaverint, abjecta veritatis notitia, hi, quoniam Christi hostiam semel oblatam sua apostasia penitus et omnino in se frustraverunt, non est, quod exspectent hostiam Christi pro suis peccatis iterandam, id est, ut iterum crucifigatur Filius Dei, quod gravitas et magnitudo lapsus eorum, si reparandus sit, videbatur exposcere. Non enim amplius moritur Christus, Rom. 6. Quin potius sciant, exspectandum sibi esse terribile judicium.

Non dicit: Si qui hoc modo peccaverint, ne desperent; sed corde contrito rursus accedant ad thronum gratiae Dei, cum spe veniae per hostiam semel oblatam accipiendae. Non hoc, inquam, dicit; tum ut peccati magnitudinem et periculum demonstret, cujus venia vix possit exspectari, quasi dicat, inexpiabile esse crimen; tum quia terrere voluit stantes, ut sibi a lapsu caverent; alioqui certe cum lapsis, si serio locum veniae quaerent, aliter locuturus. Et fortassis alludit ad legem Mosaicam, quae pro expiatione peccati per superbiam sive contumaciam commissi, nullam praescribit hostiam; sed simpliciter pronuntiat, eum, qui sic peccaverit, periturum de populo suo, propterea quod verbum Domini contempserit, Num. 15. Per hoc enim significatum est, ejusmodi peccatorum raram esse poenitentiam ac difficilem veniam.

Porro quod nihil officiat etiam hic locus sacrificio Missae, contra quod adduci solet ab haereticis, facile potest ex dictis intelligi. Nam nec de omnibus peccatis agit Apostolus, sed de certo quodam genere, de quo dicit: *Jam non relinquitur pro peccatis hostia;* nec quamlibet hostiam relinqui negat, sed crucem mortemque secundam, sicut aperte veteres interpretati sunt.

27. *Terribilis autem quaedam exspectatio judicii. Terribilis,* Graece: φοβερὰ, *formidabilis,* ad *exspectationem* pertinet; tametsi locutio transitiva est pro eo, quod diceret: Sed relinquitur exspectandum terribile judicium. Ubi nomine *judicii* damnatio seu punitio vide-

tur intelligenda, sicut cap. 6. Sed quae damnatio, statim quaeretur.

Et ignis aemulatio, quae consumptura est adversarios. Graece: *qui consumpturus*, vel potius *comesturus, devoraturus est adversarios.* Refertur enim ad *ignem,* non ad *aemulationem.* Atque ita habet textus commentarii Ambrosiani: *qui devoraturus.* Suffragatur et Syra versio. Quamquam pro vulgata faciunt commentarii Graecorum, Chrysostomi et Theophylacti. Porro locus iste bifariam exponitur, velut jam ante indicavi. Quidam enim de poenis purgatoriis accipiunt; alii de damnatione aeterna. Secundum priores sensus est: Qui fide semel suscepta, relapsi fuerint in gravia peccata, manet eos terribile judicium Dei, quod exercet post hanc vitam, etiamsi conversi fuerint a peccatis. Servantur enim igni purgatorio, qui est aemulatio seu repraesentatio quaedam illius ignis, qui consumet impios, id est ignis aeterni. Quod totum intellige, nisi per spontaneam justamque satisfactionem, qua, dum vivunt, in se ipsis peccata sua vindicent, terribile illud futuri saeculi judicium praeveniant. Hunc sensum probant ex ipsis verbis. Nam in gehenna non est aemulatio ignis adversarios consumpturi; sed sicut ibi vere sunt adversarii, ita est ipse ignis adversarios consumens, id est, affligens et crucians. At in purgatorio, ubi non sunt adversarii, sed filii tantum, est illius ignis adversarios consumentis aemulatio sive similitudo quaedam, ob poenae gravitatem.

Alii vero sic exponunt: Qui in gravia peccata, praesertim in apostasiam, fuerint relapsi, reliquum eis est, ut exspectent terribile Dei judicium in impios exercendum, et ignem gehennae saevientem, qui devorabit, id est, excruciabit omnes Dei adversarios, quorum in numero et isti censebantur. Sciendum est enim, in Graeco sic haberi: καὶ πυρὸς ζῆλος, quod Erasmus vertit: *et ignis vehementia.* Sed Hentenius et alii, Graeco vocabulo retento, vertere maluerunt: *et ignis zelus;* idque ob peculiarem illius vocis significationem etiam a Graecis commentatoribus explicatam. Monent enim, observandum esse, quemadmodum Apostolus ignem veluti animaverit, vitamque et vires ei tribuerit, qui instar irritatae ferae apprehendat et devoret inimicos; ut sit in verbis Apostoli prosopopoeia quaedam, cum Hebraismo latente. Nam Hebraeis zelare dicitur, qui dolore et justae ultionis desiderio commovetur pro bonis adversus malos. Exempla frequentia sunt in Scripturis. Unde et Deus zelotes vocatur Exod. 20. et 34. Sic igitur ignem veluti fingit Apostolus zelantem pro gloria Dei, et quasi dolentem ac vindicantem ejus injurias. Alibi vero e converso legimus: *ignem zeli divini,* ut Ezech. 36. et Sophon. 1. et 3. Ex quo suspicari quis posset, etiam Apostolum ita scripsisse: καὶ πυρὸς ζήλου, *et ignis zeli,* videlicet *exspectatio.* Nam et LXX., quos libenter imitatur hujus Epistolae scriptor, apud Sophoniam iisdem verbis *ignem zeli* expresserunt.

Ex duobus sensibus memoratis eligat lector, utrum volet; mihi posterior ad Scripturae phrasim magis videtur accommodatus. Eundem adjuvat mentio *judicii,* quod cap. 6. vocatur aeternum. Quo etiam loco legitur comminatio combustionis, quae reprobos maneat. Ignem vero corporeum hoc loco intelligi, non dubitamus; sicut et alibi, cum de poena damnatorum Scriptura loquens *ignem* nominat, ut Matth. 5. 18. 25., 2 Thess. 1., Apoc. 19. 20. et 21. Qua de re egimus ex professo in 4. dist. 44. Itaque facessat Calvini commentum, qui ignem adversarios devoraturum exponit cruciatum malae conscientiae, et quae Theologi de igne corporeo disputant, suo more false irridet. Nobis ex adverso sufficiat, quod eam ignis interpretationem orthodoxi Patres jam olim in Origene damnarunt.

28. *Irritam quis faciens legem Mosi, sine ulla miseratione duobus vel tribus testibus moritur. Irritam faciens,* Graece participium: ἀθετήσας, id est, *qui irritam fecerit, qui abjecerit legem Mosi.* Quod intelligi potest duobus modis: vel unum aliquod legis praeceptum violando,

velut: *Non occides; non moechaberis;* vel ipsam legem prorsus abjiciendo, quod fiebat, si quis ad deos alienos declinaret. Priori sensui favet Syra versio, quae habet: *Qui transgressus fuerit legem Mosi;* tradunt eundem, qui *voluntarie peccantes* interpretati sunt de quocumque peccato mortali; quos necesse est et sequentia conformiter explicare. Posteriorem sensum vox Graeca, qua Paulus usus est, expetere videtur, quae non simpliciter transgredi significat, sed, ut dixi, *irritum facere et abjicere.* Sic enim et alibi sumitur, ut Gal. 2.: *Non abjicio gratiam Dei.* Itaque verisimile est, Apostolum respicere ad locum Deut. 17., ubi lex statuit, ut, si qui ex populo reperti fuerint servire diis alienis, lapidibus obruantur, cum subjuncta hac sententia: *In ore duorum aut trium testium peribit, qui interficietur.*

Hinc etiam apparet, totum hunc locum accipiendum esse de peccato apostasiae, ut sit comparatio hominis abjicientis legem Mosaicam, cum eo, qui deserit legem Christi. Dicit autem: *legem Mosi,* more Scripturae, non quod Moses fuerit ejus auctor (erat enim lex divina, non humana), sed quod Mosi ministerio promulgata fuerit. Illud porro: *sine ulla miseratione,* Graece: *sine miserationibus,* additum est ad ostendendam inexorabilem legis severitatem in ejusmodi scelere puniendo. Videtur enim alludere ad alterum Deut. locum, qui est cap. 13., ubi de seductore fere eadem praecipiens Moses, subjunxit: *Neque parcat ei oculus tuus, ut miserearis et occultes eum; sed statim interficies.* Tametsi etiam cap. 19., ubi de voluntario homicida interficiendo agitur, addidit: *Non misereberis ejus.* Notandum denique, Graece legi cum praepositione ἐπὶ, *in,* vel potius *sub duobus aut tribus testibus,* quemadmodum habet textus Ambrosianus, id est, ex duorum aut trium testimonio. Quod idcirco adjecit, ne severitas legis recedere videretur a forma justitiae, quae exigit probationem criminis sufficientem.

29. *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia. Magis* redundat. Nam Graece est: *Quanto, putatis, pejus merebitur supplicium,* aut: *pejore dignus habebitur supplicio. Pejus* autem, id est gravius, acerbius.

Qui Filium Dei conculcaverit. Extremi contemptus indicium est conculcare quempiam; infandi autem sceleris, id committere in Filium Dei. Quamvis igitur ad omnem eum, qui post baptismum in grave peccatum reciderit, haec pars accommodari possit (nam Filium Dei quodammodo vilipendit, qui, morte ejus redemptus, in pristinam peccati servitutem sua sponte sese revolvit): proprie tamen ista sermonis exaggeratio pertinet ad eum, qui Christi fidem abjicit, et ad infidelitatem revertitur. Unde et B. Thomas hunc sensum posuit priore loco. Quod etiam facit in duobus membris sequentibus.

Et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est. Sanguinem testamenti intellige confirmativum, id est, quo sancitum et confirmatum est novum testamentum. *Pollutum,* Graece: κοινὸν, *communem.* Alii *profanum* vertunt. Nam *commune* vocabant Judaei, quod ita erat in communi usu hominum, ut ab eo tamen ipsis, tamquam populo Dei, vel lege, vel majorum traditione abstinendum esset. Itaque *commune* illis fere idem erat, quod *immundum,* et *communicare* idem, quod *inquinare.* Quo verbo usus est in cap. praecedenti.

Porro hoc etiam membrum haud satis commode de quolibet relapso exponitur. Nam qui fidem retinet, etsi in gravia peccata subinde cadat, non tamen Christi sanguinem pollutum aut immundum existimare censebitur, a quo sperat suorum etiam peccatorum purgationem. Sed qui Christum abjicit per apostasiam, is sanguinem Christi, *in quo,* id est cujus virtute, in baptismo *sanctificatus fuerat,* hoc est, a peccatis suis emundatus, reputat ut communem, profanum et immundum; quasi non plus habeat virtutis ad conferendam munditiam, quam sanguis brutorum animalium; imo vero minus,

dum a sanguine brutorum in lege munditiam exspectat Judaizans quispiam, quam denegat sanguini Christi. Hic rursum observa contra Calvinum, eum, qui semel Christi sanguine fuerit vere sanctificatus, posse eam sanctitatem peccando amittere.

Et spiritui gratiae contumeliam fecerit. Spiritum gratiae vocat Spiritum sanctum, gratiae auctorem. Nam gratuita Dei dona in Scripturis appropriate tribuuntur Spiritui sancto. Hunc ergo contumelia afficit, qui ejus beneficia contemnit; contemnit autem, vel quisquis gratiam in baptismo acceptam novis peccatis expellit; vel potius qui Christum ipsum, cujus merito spiritum sanctificationis acceperat, per apostasiam deserit ac repellit; ut *gratia* potissimum hic intelligatur beneficium vocationis ad fidem Christianam. Explicanda nunc restat vis argumentationis Apostolicae. Procedit autem non tam a minori, quam ab analogia seu proportione, qua nimirum ex comparatione legis cum lege colligitur comparatio supplicii cum supplicio. Nam si desertor legis Mosaicae sine miseratione interficiendus erat; igitur apostata legis Christianae, ejus, inquam, legis, cujus Christus Dei Filius, non solum minister ac promulgator, sed etiam auctor fuit, longe gravius meretur supplicium, nempe mortis aeternae. Quod significabatur verbis praecedentibus: *Terribilis autem quaedam exspectatio* etc. Auget argumenti vim circumstantia cujusdam insignis ingratitudinis, quam pulchre exaggerat, dum ait: *Qui Filium Dei conculcaverit,* et quae sequuntur.

30. *Scimus enim, qui dixit.* Expressius e Graeco: *Novimus enim eum, qui dixit;* quasi dicat: Vobis loquor Hebraeis, qui, in lege et Scripturis instituti, mecum nostis eum, qui dixit; scitis, hanc esse Dei vocem.

Mihi vindicta, ego retribuam. Graece et Syriace: *vindicta,* nominandi casu, tam hoc loco, quam Rom. 12., ubi eadem citatur sententia, suffragante etiam correctione Clementina, sicut illic annotavi. *Retribuam,* ἀνταποδώσω, *rependam;* pro quo *reddam* in quibusdam est MSS., inter quos codex Laudensis. Scripturae locus est Deut. 32. in cantico Mosi, quem, praeter morem, citat juxta Hebraeum, eo fortasse, quod sententia multum esset trita et celebris in ore fidelium. Alioqui LXX. sic habent: *In die ultionis retribuam.* Discrepantiae causam ostendere, non est hujus loci; sensus autem est: Mihi competit jus et officium ulciscendi adversarios, atque illud exsequar suo tempore. Nam particula: *in tempore,* additur tam in Hebraeo textu, quam apud LXX. Docet igitur hoc Scripturae testimonio Apostolus, certissime aliquando futurum, ut supplicia, quae ostendit eos mereri, qui notitiam veritatis abjecerunt, vindici Deo pendant, tamquam in Filium Dei, sanguinemque ipsius, et Spiritum sanctum graviter injuriosi. Simul innuit, eos, de quibus loquitur, cum iis esse comparandos, adversus quos facta fuit illa comminatio: *Mihi vindicta* etc. Facta est enim adversus hostes populi Dei. Ex quo rursus colligitur, non de quibuscumque magnis peccatoribus Apostolo sermonem esse in praecedentibus, sed de iis, qui hostium loco habendi sint, id est de iis, quos paulo ante vocavit adversarios.

Et iterum: Quia judicabit Dominus populum suum. Et iterum, subaudi: *scimus, scriptum esse.* Non enim haec Dei, sicut illa priora, sed Mosi de Deo verba sunt, in eodem cantico scripta paulo inferius; quamvis et a Davide repetita Psalm. 134. Porro *quia* adscititium est; tametsi enim in Hebraeo legitur et apud LXX., tam in cantico, quam in Psalmo, Graeca tamen Apostoli et Syra non addunt. Quaedam etiam Latina MSS. non agnoscunt, uti nec textus Ambrosianus. Denique ad sensum plane redundat. Forsan autem cuipiam videatur hoc testimonium favere eorum intellectui, qui de temporariis futuri saeculi poenis Apostolum in superioribus exponunt; quasi *judicium* hic intelligatur vindicativum in peccata populi Dei, quale illud, de quo Petrus 1 Epist. 4.: *Tempus est, ut inci-*

piat judicium a domo Dei. Sunt autem alii non pauci, qui judicium discussionis hic intelligant, quo nimirum examinet Deus facta populi sui, ut, quorum mala invenerit, puniat; quorum bona, praemiis afficiat.

Sed profecto verior et convenientior sensus est, Deum facturum judicium pro populo suo de adversariis, id est, justas poenas de iis sumpturum, tamquam de desertoribus et impugnatoribus populi sui. Qui sensus, ut germanus est Scripturae Deuteronomii et Psalmi, ita et huic loco optime quadrat. Et hoc modo frequenter accipitur hujusmodi phrasis, praesertim in Psalmis, quoties David petit, se vel causam suam judicari, ut Psalm. 25. 42. 53. 73. atque alibi. Tale est et illud Rachelis, Genes. 30.: *Judicavit mihi Deus,* id est, pro me adversus aemulam meam. Id Lucas cap. 18. ita expressit sub persona viduae judicem interpellantis: *Vindica me de adversario meo.*

31. *Horrendum est incidere in manus Dei viventis.* Hoc velut epiphonemate claudit sermonem, quo de voluntarie peccantium sive apostatarum scelere ac punitione disseruit. Duo autem significat, supplicii gravitatem peccato respondentem, et ejus evadendi impossibilitatem. Nam homo judex flecti potest, aut falli, aut vi quapiam impediri, ne sontem puniat, aut certe non quantum meretur. At horum nihil in Deo locum habet. Deinde mortalis homo punitionem ultra mortem extendere non potest; Deus autem, ut semper vivens, aeternas poenas servat peccatoribus post mortem. Unde Christus: *Timete eum,* inquit, *qui, postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam,* Luc. 12.

Sed quaeret aliquis, quomodo non pugnet haec Apostoli sententia cum illa Davidis 2 Reg. ult. et 1 Par. 21.: *Melius est, ut incidam in manus Domini, quam in manus hominum.* Huic quaestioni D. Thomas tres adhibet responsiones, quarum melior caeteris, quam David indicat, dum addit pro ratione: *Multae enim misericordiae Dei sunt.* Itaque solutio est, Davidem non absolute dicere, quod melius sit, incidere in manus Dei, quam hominum; sed id poenitenti et de Dei misericordia speranti melius esse, id est optabilius. Unde Hieronymus in Paral. vertit: *Melius est mihi, ut incidam* etc. Nam impoenitentibus id utique non est melius. David ergo Deum respicit ut patrem, qui filium, ab errore conversum et veniam petentem, cum misericordia punit. Apostolus autem solum ut judicem considerat, cujus est, peccatoribus condignas poenas irrogare. Loquitur enim de iis, qui veram spem misericordiae Dei, una cum fide, abjecerunt. Jam vero, qui superiora de poenis futuri saeculi temporariis atque purgatoriis exponunt, iidem etiam hanc Apostoli sententiam referunt ad illarum poenarum exaggerationem; quae quamvis misericordia temperentur, tamen, si B. Augustino creditur scribenti in Psalm. 37., longe graviores sunt, quam quidquid potest homo pati in hac vita.

32. *Rememoramini autem pristinos dies.* Post injectum terrorem suppliciorum, quae manent fidei desertores, nunc ad institutam redit exhortationem, qua ad constantiam exstimulat, commemoratione fidei ac patientiae, quam primis annis suae conversionis exhibuerant. Turpe est enim, si praeclaris initiis media et extrema non respondeant. Ad memoriam, inquit, revocate *pristinos,* Graece: *priores dies,* τὰς πρότερον ἡμέρας, id est superiora tempora.

In quibus illuminati magnum certamen sustinuistis passionum. Qua ratione vocet *illuminatos,* explicatum est ad illud cap. 6.: *Impossibile est eos, qui semel sunt illuminati.* Breviter: *illuminati,* id est baptizati. Nam baptisma veteribus dicebatur sacramentum illuminationis, vel ob fidem professam, vel propter admirabile lumen gratiae Dei, in quod a tenebris per baptismum homines transferebantur, 1 Pet. 2. De baptismo primorum ex Hebraeis fidelium habemus Act. 2. et 4. Sensus: Recordamini pristini temporis, quando primum facti Christiani

dura et ardua pro Christi nomine certamina sustinuistis, fortiter ferendo afflictiones a persecutoribus illatas.

33. *Et in altero quidem opprobriis et tribulationibus spectaculum facti. Et* conjunctio superflua est, nec Graece legitur. *In altero quidem,* et mox: *in altero autem,* Graece: τοῦτο μὲν, τοῦτο δὲ, pro quo Latinius alii: *partim quidem, partim vero. Spectaculum facti,* Graece: θεατριζόμενοι, id est palam, velut in theatro, ad spectaculum expositi. Qua metaphora usus est etiam 1 Cor. 4., dicens: *Spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus.* Sensus est: Partim opprobria et afflictiones publice passi, non sine gravi ignominia.

In altero autem socii taliter conversantium effecti. Hoc est, partim facti participes sive consortes (Graece κοινωνοὶ) eorum, qui talia passi sunt. Participes autem in eo, quod aliis patientibus condolebant, et tam rebus, quam verbis solatium adferebant. Unde sequitur:

34. *Nam et vinctis compassi estis.* Declarat utrumque membrum, sed ordine commutato. Nam qui vinctis compatiuntur, id est, ex animo condolent, et eorum afflictiones suas putant, iisque, quoad possunt, subveniunt, socios et participes eorum se reddunt. *Vinctos* autem intelligit pro nomine Christi. Graeca sic habent: *Nam et vinculis meis compassi estis.* Et quidem Graecos commentatores ita legisse, constat. Atque ex ea lectione Laurentius Valla sumit argumentum, haud prorsus ineptum (licet Erasmus contemnat), hanc Epistolam esse Pauli. Non enim Clemens, cui potissimum tribui solet, legitur aliquando in vinculis fuisse apud Judaeos. Sola potest esse exceptio in Barnaba, qui tamen aliis argumentis excluditur, uti suo loco dictum est.

Quamquam dubitari potest, an illud: *vinculis meis,* sit accipiendum de vinculis, quae aliquando passus fuerat in Judaea, an de iis, quibus, dum haec scriberet, alligatus tenebatur, ut quidam volunt, hinc putantes ostendi, quod Paulus hanc Epistolam scripserit e vinculis. Attamen prior intellectus textui magis est accommodus; loquitur enim de anteacto tempore. Caeterum lectioni nostrae vulgatae patrocinatur Syriacus textus, qui sic habet: *Et doluit vobis propter eos, qui erant vincti.* Nec sane video, cur ei Graeca anteponantur. Si enim Pauli nomen Judaeis etiam Christianis, qui plurimi legis erant aemulatores, Act. 21., adeo parum erat gratiosum, ut propterea plerique putent, eum huic Epistolae nomen suum noluisse praefigere: nescio, quam sit verisimile, eos Pauli vinculis condoluisse. Certe laus generalior est, vinctis condoluisse, quam uni vincto; magisque respondet praecepto, quod infra datur cap. 13.: *Mementote vinctorum.* Porro facillimum fuit, Graeca mutari unius literulae ablatione, ut scriberetur δεσμοῖς pro δεσμίοις, cui lectioni deinde addiderunt pronomen μοῦ, eo quod Paulus alibi saepe suorum vinculorum mentionem faciat.

Et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis. Pertinet haec pars ad declarationem prioris membri. *Rapinam* seu direptionem *bonorum,* id est facultatum, Graece: ὑπαρχόντων, intelligit eam, quae facta fuerat auctoritate publica; quia nimirum bona eorum fisco vendicabantur. Eam merito *rapinam* vocat propter vim injustam. Dicit autem: *cum gaudio suscepistis,* quod de rebus gratis et jucundis dici solet, quia, licet animus naturaliter refugiat ac moerore contrahatur propter ea, quae exterius hominem affligunt, in quibus est facultatum direptio, et inde consequens egestas; quia tamen eadem cogitantur ut virtutum exercitia, et maximorum praemiorum merita, gaudii materiam praebent; ut proinde laetis animis suscipienda sint et amplectenda, juxta id, quod talia patientibus dicit Dominus: *Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis,* Matth. 5.

Respicere videtur quibusdam Apostolus ad persecutionem fidelium Hebraeorum Jerosolymis habitantium, quae facta fuit sub Stephano, de qua Act. 8. et 9.,

quando et ipse Paulus, nondum ad Christum conversus, exercendae persecutionis in Christianos erat unus ex praecipuis ministris. Unde B. Thomas in parte praecedenti *vinctos* interpretatur eos, de quibus ibidem dicitur, *quod Saulus per domos intrans, et trahens viros ac mulieres, tradebat in custodiam.* Neque sane ex Actorum libro apparet, ad quod aliud tempus haec commode referri possint. Eandem porro verisimile est hanc esse persecutionem cum ea, cujus meminit idem Apostolus 1 Thess. 2., ita scribens: *Imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei, quae sunt in Judaea, quia eadem passi estis et vos a contribulibus vestris, sicut et ipsi a Judaeis.* Caeterum merito dubites, an congruum sit, Apostolum loqui de iis persecutionibus, quas ipsemet adversus eos commoverat et exercuerat. Potius igitur credendum, de aliis quibusdam (variae enim fuerunt) ista dici, quae post conversionem Pauli jam acciderant.

Jam ex eo, quod dicit, illos primi temporis fideles rapinam bonorum suorum passos, illud etiam colligere promptum est, non omnes, qui in Judaea erant fratres, omnia sua reliquisse, et communem, Apostolorum exemplo, vitam egisse; sed fuisse inter eos, qui propria possiderent, quorum rapinam pati possent. Unde et infra cap. 13. hortatur eos ad hospitalitatem, beneficentiam, communionem, quae exerceri nequeunt, nisi ab iis, qui possessiones habeant. Ad singulos enim diriguntur illae exhortationes, et non solum ad praefectos, quibus dispensatio credita erat bonorum communium. Hoc autem quomodo non sit contrarium ei, quod dicitur Act. 2.: *Omnes, qui credebant, erant pariter, et habebant omnia communia;* et cap. 4.: *Nec quisquam eorum, quae possidebat, aliquid suum esse dicebat; sed erant illis omnia communia,* et iterum: *Quotquot possessores agrorum aut domorum erant, vendentes afferebant pretia, et ponebant ante pedes Apostolorum:* hoc, inquam, requirendum apud expositores libri Actorum.

Cognoscentes, vos habere meliorem et manentem substantiam. Graeca sic ad verbum: *Cognoscentes, habere in vobis ipsis meliorem substantiam in coelis, et manentem.* Quamquam, Erasmo teste, Graeci codices variant. Quidam enim particulam: *in coelis,* transponunt in locum illius: *in vobis ipsis.* Alii legunt: *habere vobis ipsis,* omissa praepositione *in.* Sunt item, qui pro: *vobis ipsis,* ἑαυτοῖς, legant: *vos ipsos,* ἑαυτοὺς, una tantum literula mutata. Quam veram esse lectionem, et Graeco sermoni maxime consentaneam, arbitror. Atque hanc ipsam esse Chrysostomi et Theophylacti, docent eorum commentarii; nec ab ea differt nostra Latina, nisi quod additum non habeat: *in coelis.* Quod videri potest vel ex margine in contextum irrepsisse, ut suspicatur Ribera; vel acceptum ex cap. sequenti, ubi dicitur: *Nunc autem meliorem appetunt,* id est *coelestem.* Denique Syrus interpres ita, ut dixi, legisse videtur in Graeco, dum vertit: *Quoniam scitis, quod est vobis possessio in coelo, quae melior est et non transit.* Nam: *est vobis,* et: *vos habetis,* eadem sunt. Significat Apostolus causam gaudii, id est, cur gaudentes susceperint bonorum suorum rapinam: Quoniam, inquit, sciebatis, quanto melior ac certior substantia seu possessio vobis reposita sit in coelis, pro qua facile contemnebatis substantiam terrenam et caducam, quae vobis eripiebatur.

35. *Nolite itaque amittere confidentiam vestram.* Graece: *Ne abjeceritis igitur fiduciam vestram,* eam scilicet, qua subnixi tam graves antehac tolerastis afflictiones. Nam nunc ab ea deficere, quid aliud foret, quam una cum spe abjicere res ipsas promissas atque speratas, quas prope manibus tenetis? De quibus sequitur:

Quae magnam habet remunerationem. Graece: μισθαποδοσίαν, quam et repetit capite sequenti semel et iterum. Latine dicas: *mercedis retributionem.* Quod notandum propter haereticos, qui merita negant bonorum operum. Nam ubi mer-

ces, ibi meritum. Sunt enim haec ad invicem relata. Quare frustra laborant, suamque imperitiam ostendunt adversarii, dum a mercede, quam toties in Evangelio nominatam negare non possunt, meritum separare conantur. Tantum nobis retinendum (qua in re calumniam illi faciunt Catholicis), omne nostrum meritum esse Dei donum. Quum autem dicit, *confidentiam* seu fiduciam eorum *habere magnam remunerationem,* simul intelligi vult opera ex fiducia ac spe coelestium bonorum profecta, cujusmodi erant opera patientiae jam commemorata.

36. *Patientia enim vobis necessaria est. Patientia,* Graece: ὑπομονή, quae vox non simpliciter *patientiam* significat, sed *patientem exspectationem,* quum videlicet spe praemii fortiter mala sustinemus. Unde vulgatus interpres interdum vertit: *exspectationem,* ut Psalm. 38.: τίς ὑπομονή μου, *quae est exspectatio mea?* Quamquam hoc loco rectius *patientiam.* Ea necessaria erat Hebraeis propter adversa, quae multa adhuc se ingerebant, ea maxime, quae inferebantur a Judaeis infidelibus. Ait ergo: Nolite spem abjicere, quod videatis multa vobis adhuc esse toleranda pro fide Christi; sed pergite patienter agere. Nam patientia vobis admodum necessaria est. Ad quid autem necessaria?

Ut, voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem. Facientes, ποιήσαντες, Aoristus praeteritum significans. Itaque melius vertas: *Ut, postquam voluntatem Dei feceritis sive peregeritis* etc. *Voluntatem Dei facere* est, facere ea, quae Deus praecipit. Intelligitur enim voluntas, quae in praeceptis consistit, quorum unum est, idque non postremum, adversa patienter ac perseveranter ferre pro Christi nomine. *Promissionem* autem intellige bona promissa, juxta tritissimam Scripturae phrasim. Porro cum generaliter affirmet idem Apostolus, *omnes, qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem passuros,* 2 Tim. 3., satis liquet, quemadmodum haec ad patientiam exhortatio Hebraeis scripta ad omnes etiam Christianos pertineat.

37. *Adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet, et non tardabit.* Occupatio est in his verbis. Nam dicere poterant: Hortaris ad patientiam; sed fatigat et taedium nobis facit in longum dilata promissio. Quibus obviat Apostolus, adducto Prophetae testimonio, quo doceat, revera non longum esse tempus promissionis dilatae, sed breve et modicum. Priora quidem verba Apostoli sunt: *Adhuc enim modicum, aliquantulumque.* Pro quibus Graece est: ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, id est: *Adhuc enim modicum quantum quantum.* In qua geminatione quaedam imitatio est Hebraismi. Nam Hebraei, rem, de qua sermo est, intendere volentes, geminant vocabulum, ut Psalm. 86.: *Homo et homo natus est in ea,* id est multi homines, alii post alios, in ea nati sunt; et Gen. 17. secundum LXX.: *Multiplicabo te valde valde,* et 30.: *Crevit vir valde valde.* Pro quo Hieronymus priori loco: *vehementer nimis,* et posteriori: *ultra modum.* Tale etiam est illud Salvatoris: *Amen, Amen dico vobis,* id est, certissime vobis affirmo. Ita nunc Apostolus dicendo: *modicum quantum quantum,* significare voluit tempus valde modicum, et, ut noster bene vertit: *aliquantulum,* et Erasmus: *temporis perpusillum,* et Anselmus legit et exponit: *quantulum.* Mirum autem, si non allusio est ad similem locutionem, quae est Jes. 10.: *Nam adhuc paululum paululum, et consummabitur ira.* Ubi quidem in Hebraeo duo diversa vocabula sunt, sed idem significantia, pro quibus unicum μικρὸν LXX substituerunt, Hieronymus autem dixit: *Adhuc enim paululum modicumque.*

Porro verba posteriora: *qui venturus est, veniet,* et caetera usque ad illud: *Non autem,* desumpta sunt ex Habacuc Prophetae cap. 2. juxta versionem LXX., sed ordine sententiarum mutato, de quo postea dicemus. Nec ab his, quod ad sensum attinet, discrepant Hebraea, licet

in verbis nonnulla sit diversitas, quam nos annotabimus. Ac primum pro eo, quod hic secundum LXX. legitur: *qui venturus est, veniet,* in Hebraeo est: *veniens veniet,* vel: *veniendo veniet.* Qua phrasi constat Hebraeis significari, pro rei circumstantia, vel certitudinem, vel assiduitatem, vel impetum, vel vehementiam, vel quid simile. Est enim phrasis cognata ei, de qua paulo ante locuti sumus. Exempla passim obvia sunt, ut: *Visitans visitavi vos,* Exod. 3.; *Exspectans exspectavi Dominum,* Psalm. 39.; *Gaudens gaudebo in Domino,* Jes. 61. etc. Usus est et Lucianus Graecus in dial. mortuor.: *Videns equidem vidi.* Hoc sane loco apud Prophetam certitudo significatur, ut sensus sit: Omnino et procul dubio veniet.

Sciendum est autem, in Graeco legi ἐρχόμενος, cui Apostolus articulum praefixit ὁ ἐρχόμενος. Qua periphrasi Messias designari solet, ille nimirum, qui venturus exspectabatur, ut Matth. 11.: *Tu es, qui venturus es?* Unde quamvis ad literam, exponente Hieronymo aliisque doctissimis, Propheta loquatur de visione sibi ostensa, quam dicit omnino venturam, recte tamen Apostolus ex occasione vocabuli Graeci, partem hanc refert ad Christum; praesertim cum in Graeco transitus fiat a foeminino ad masculinum. Quae res etiam ab Hieronymo fuit observata.

Nec idcirco putes, Apostolum recessisse a mente Prophetae. Sunt enim haec invicem connexa, visio, promissio, res visa, res promissa, Christus ipse; sic adeo, ut partim eadem sint secundum rem, partim aliud ex alio intelligatur. Quum ergo dicit Propheta de visione: *Exspecta eam, quia veniens veniet,* utique vult intelligi rem visam atque promissam, id est, Christum esse venturum, per quem et caetera bona promissa praestanda sint. Id autem expresserunt LXX. dicentes in masculino: *Exspecta eum, quia venturus veniet.*

Quod sequitur: *Et non tardabit,* hunc sensum habet: Non differet adventum suum ultra tempus constitutum. Tardat enim, non qui cito non venit, sed qui procrastinat ultra condictum. Ita dictum est a B. Petro 2 Epist. 3.: *Non tardat Dominus promissionem suam,* et Exod. 22.: *Decimas tuas et primitias non tardabis reddere,* id est, reddes eas suo tempore. Aliud igitur est *tardare,* aliud *moram facere;* nam etsi non tardet Christus, moram interim facit. Hoc enim praecedit apud eundem Prophetam: *Si moram fecerit, exspecta eum.*

Jam hic quaerere non est necesse, de quo Christi adventu loquatur Apostolus. Perspicuum est enim, non ad primum, qui jam praeterierat, sed ad secundum Christi adventum exspectandum, Apostolicam exhortationem pertinere. Sed, inquies, Propheta loquitur de primo adventu; nam hortari ad exspectationem secundi, supervacaneum erat, quando primus nondum fuerat exhibitus. Respondemus, utcumque se habeat literalis sensus Prophetae, de quo consule commentatores, Hieronymum et alios, recte juxta mysticam intelligentiam Prophetae verba referri et ad primum adventum Christi, et ad secundum. Nam sicut ille ex fide erat exspectandus, ita et iste. Nec quidquam prohibet, quo minus uterque in eadem litera fundetur.

At quaeret aliquis, quomodo vere dicat Apostolus: *adhuc modicum aliquantulum,* quum ab illo jam tempore fluxerint anni prope mille sexcenti, nec tamen adhuc appareat, brevi venturum Dominum. Hac difficultate moti quidam putant, Apostolum loqui non de generali adventu Domini, quo veniet in fine saeculi; sed de speciali, qui est in morte cujusque, quando bonos statim sua quaedam sequetur remuneratio. Quem sensum etiam refert B. Thomas. Verum si id vellet Apostolus, potius dixisset: *Habete patientiam usque ad mortem.* Atqui non sic loquitur. Quare sicut illud, quod supra dixit v. 25. hujus: *Tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem,* ostendimus, non de die mortis singulorum accipiendum, sed de tempore extremi

judicii, sic etiam de eo, quod hic dicitur, existimandum. Hoc autem tempus etsi longe distare videatur ab illo tempore, quo Paulus haec scripsit, revera tamen etiam tunc dici poterat, brevi venturum; tum quia comparatione aeternitatis, qua remuneratio durabit, omne tempus finitum breve est et instar puncti; tum quia totum tempus, quod decurrit a primo Christi adventu usque ad secundum, extrema mundi aetas est, post quam alia non sit exspectanda. Alioqui, in hac ipsa brevitate moram futuram, docet ipse Propheta a Paulo citatus: *Si moram fecerit,* inquit, *exspecta illum.* Quod si forte Hebraei tempus justo brevius ex Apostoli verbis imaginabantur, dissimulandus erat error innoxius, aut etiam utilis ad patientiam promptioribus animis retinendam.

38. *Justus autem meus ex fide vivit.* Mutat ordinem, qui est tam in Hebraeo, quam apud LXX., quibus haec pars ponitur post illam: *Quod si subtraxerit se etc.* Sed haec transpositio sensui nihil derogat, et suam habet rationem, quam infra dicemus. Est autem constans omnium Graecorum codicum lectio ζήσεται, *vivet,* non *vivit;* idque non hic solum, verum etiam Rom. 1. et Gal. 3., ubi eadem haec sententia citatur, et apud ipsos LXX., suffragante etiam textu Syriaco; ut dubium non sit, quin ea germana sit lectio, sicut et in duobus locis jam dictis annotavi. Caeterum pronomen: *meus,* hoc duntaxat loco additum habent Latini codices vulgatae versionis, iique constanter omnes; pro quo nihil hic est in Graecis, qui hodie exstant; tametsi valde verisimile est, olim in Graecis fuisse pronomen ei respondens. Etenim, ut saepe dixi, in hac Epistola Scripturae veteris instrumenti quasi perpetuo more citantur juxta versionem LXX. Haec autem versio in Habacuc pronomen μου interponit, variantibus interim exemplaribus. Nam in Regiis et Sixtinis ex Vaticano codice expressis, necnon in aliis quibusdam sic legitur: Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται *Justus autem ex fide mea vivet.* Sic etiam habet Latina translatio LXX., quae est inserta commentariis Hieronymi, qui et erroris causam, cur pro *sua* verterint *mea,* dicit fuisse similitudinem literarum *Vau* et *Jod,* quae mensura tantum inter se distant.

Eadem lectio est apud Eusebium, lib. 6. demonst. evang. cap. 14. verba Prophetae Habacuc commemorantem, et apud Theodoretum in comment. ejusdem Prophetae. Sic etiam refert Cyprianus lib. 1. et 3. testim. ad Quirinum. Syrus quoque interpres hoc loco ita vertit: *Justus autem ex fide mei ipsius vivet.* Tametsi Tremellius, diverso forsitan usus exemplari, scripsit: *ex fide sua.* At vero in aliis, quae nunc exstant, exemplaribus editionis LXX., quod etiam testatur annotatio Sixtinae editionis, ita legititur: Ὁ δὲ δίκαιός μου ἐκ πίστεως ζήσεται. Cujus lectionis meminit Theophylactus, super Habacuc scribens. Atque ita nostrum interpretem hoc loco in Graeco legisse, plane crediderim. Unde enim alioqui in ejus versione particula *meus,* quam nec in Hebraeis esse constat? Certe Eusebius, loco memorato, postquam Prophetae verba citasset eo modo et ordine, quem ante dixi, subjecit et verba Apostoli scribentis ad Hebraeos, in quibus hanc, de qua agimus, Prophetae sententiam eodem prorsus modo citat, quo citaverat in verbis Prophetae. At vero sub finem capitis, eandem sententiam ex Apostolo repetens, citat posteriori modo: ὁ δὲ δίκαιός μου. Quae res argumento est, olim Graecos codices hujus Epistolae habuisse additum pronomen μου, et quidem eo loco, quo noster interpres scripsit *meus;* sicut etiam habet codex Graecus impressionis Argentinensis. Cur autem in Graecis hodie fere non exstet, eam rationem arbitror, quod in Epistolis ad Rom. et Gal. non habeatur. Saepe enim observatum est, in Scripturis, ac nominatim in Epistolis Paulinis, locum unum ex alio simili mutari.

Porro sciendum est, lectionem Graecam posteriorem bifariam in Latinum verti posse: *Justus autem meus ex fide vivet,* vel: *Justus autem meâ ex fide*

vivet. Prior quidem intellectus magis obvius est, atque eum dedit Theophytaclus in comment. super Habacuc, et vulgatus interpres hoc loco. Posterior autem, licet coactior videatur, non tamen illico rejiciendus. Nam Graeci ab hujusmodi structura non abhorrent, qua genitivum a nomine regente retrahant ad superiora, quamvis interposito articulo, vel interdum (ut hic fit) praepositione. De articulo interposito passim occurrunt exempla, ut Num. 25.: Ἐν τῷ ζηλῶσαι μου τὸν ζῆλον, id est *dum zelat meum zelum,* et Lucae 7. ter in una Domini oratione loquentis de peccatrice, ubi nos legimus: *Haec autem lacrymis rigavit pedes meos. Non cessavit osculari pedes meos. Unguento unxit pedes meos.* Graece semper est: μου τοὺς πόδας. De praepositione exemplum est apud Marcum Evangelistam. Quod enim Matthaeus cap. 26. recto ordine scripserat de unguento super caput Salvatoris a muliere effuso: κατέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, id Marcus cap. 14. scripsit genitivo reducto ad frontem praepositionis: κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς. Utrobique vertit interpres: *Effudit super caput ejus;* ut et hic utraque Graeca lectio sic verti possit: *Justus autem ex fide mea vivet.* Eusebius sane posteriorem lectionem ad hunc modum accepisse videtur, quandoquidem ita lectiones duas memoratas confundit, tamquam nihil intersit, utro loco genitivus μου collocetur.

Jam quod ad sensum attinet, facile diversitas jam dicta cum Hebraeo fonte conciliatur, in quo legitur: *Justus in fide sua vivet,* et cum quo omnes alii interpretes, Hieronymo teste, consentiunt. Est enim eadem fides et ipsius justi, qui credit assensu suo, et Dei, in quem credit, et quo donante habet, ut credat. Idem quoque est: *in fide,* et: *ex fide.* Recte etiam ex persona Dei dicitur: *Justus meus,* hoc est, per gratiam meam justus factus, ait Theophylactus super Habacuc. Quod et pluribus exponit Anselmus in hujus loci commentario. *Per fidem,* inquit, *non per opera legis justificatur, quisquis meus justus est. Qui enim per opera legis justificatur, non meus, sed suus justus est, quia non a me, sed a se justificatur, et non in me, sed in se gloriatur. At qui per fidem justificatur, justus meus est, quia dono gratiae meae justificatur, et non sibi, quod justus est, tribuit, sed gratiae meae deputat.* Haec ille.

Porro quid sit Apostolo, *justum ex fide vivere,* petendum ex iis, quae diximus ad Rom. 1. et Gal. 3. Est sermo de fide, qua creditur divinis promissis; quorum certa spe concepta, modo ne caetera desint ad justificationem divinitus instituta, non solum homo ex peccatore justus, id est ex mortuo vivus efficitur, verum etiam in vita justitiae conservatur ac proficit. Quamquam Apostolus hoc loco, quemadmodum et Propheta, praecipue spectat illud officium fidei, quod est erigere, sustentare et consolari hominem in mediis malis, ne in iis ferendis fatigetur ac deficiat, sed cum patientia duret usque in finem, donec apprehendat bona promissa. Quod ipsum ad secundam justificationem pertinet. Fit enim hac exercitatione fidei, ut homo justus in dies magis ac magis justificetur. Nam sententiam Apostoli et Prophetae ad primam justificationem restringere, quod nonnulli faciunt, ab utriusque mente alienum est, ut ostendimus etiam ad Rom. 1. Nihil autem vetat, sententiam ex se generalem ad diversa, prout res postulaverit, accommodare.

Quod si subtraxerit se, non placebit animae meae. Graece: *Non complacet anima mea in ipso,* id est *non mihi placebit, non probabitur animo meo,* ut vertit Erasmus. Tota haec pars iisdem verbis habetur apud LXX. In Hebraeo autem sic legitur: *Ecce elatus est,* sive *superbit; non est recta anima ejus in ipso.* Pro quo Hieronymus: *Ecce, qui incredulus est, non erit recta anima ejus in semet ipso.* Quae etsi verbis, imo et sensu quadantenus diversa sint ab eo, quod LXX. verterunt (hi namque animam ad Deum referunt, Hebraea ve-

ritas ad hominem), in summa tamen conveniunt. Nam si cujus animus non rectus, sed pravus ac perversus sit, consequens est, ut Deo non placeat.

Rursus idem significatur per hominem elatum sive superbum, et per incredulum, et per eum, qui se subtrahit. Sicut enim credere verbo Dei, est humilitatis, ita nolle credere, elati ac superbi animi. Non credens autem subducit se, vel obedientiae divinae, vel (quod potius significatum puto) praesentis vitae malis et periculis, quae fidelibus propter spem vitae aeternae toleranda sunt. Nam Graecum verbum significat: *prae metu et socordia suffugere ac subducere sese;* quo eodem usus est Apostolus Act. 20., ubi nos legimus: *Non enim subterfugi, quo minus annuntiarem* etc. Denique sensum hunc nobis offert pars sequens, uti mox videbimus. Est igitur observanda latens antithesis inter eum, qui credit et sustinet, et per hoc justus est, Deoque placens; et eum, qui non credit, ideoque subtrahit se, et per hoc injustus est ac Deo displicens. Obiter notandum, propter pronomina *meus* et *meae*, quae docent, utramque hanc sententiam dici in persona Dei, supplendum esse aliquid, ut hoc modo: *Justus autem meus,* ait Dominus, *ex fide vivet. Quod si,* etc.

39. *Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animae.* Cur Apostolus commutaverit ordinem duarum sententiarum praecedentium, hinc jam apparet. Haec enim pars commodius subjungitur proxime post illam: *Quod si substraxerit se* etc., quam si aliud quippiam interpositum fuisset. Aliam rationem mutati ordinis vide apud Eusebium loco supra citato. Dictio *filii* nec in Graeco est, nec in Syriaco. Multi etiam Latini codices manuscripti non habent. Verisimile est, additam a quopiam, qui putaret ad sensum desiderari. Atqui sensus sine eo optime constat: Nos autem, inquit, qui in Christum credimus, promissa ejus exspectantes, non sumus, qui per ignaviam et impatientiam subducamus nos tolerandis aerumnis vitae praesentis, quod nobis cessurum sit in perditionem aeternam; sed ad fidem pertinemus, qua suffulti ac roborati perferamus hujus vitae mala, quod nobis profuturum sit in acquisitionem sive possessionem, id est salutem animarum nostrarum, juxta illud Salvatoris: *In patientia vestra possidebitis animas vestras,* Luc. 21. Tacita est ex praecedentibus exhortatio, sed hoc efficacior, quia profertur enuntiativo modo, quod habet speciem laudationis, tamquam loquatur de re jam constituta. Porro, cum hic tam studiose ex Prophetico testimonio urgeat Apostolus vocabulum *subtrahendi,* quod non est in Hebraeo: satis utique apparet, hanc Epistolam non Hebraice, sed Graece scriptam ab ipso promanasse.

CAPUT UNDECIMUM.

Est autem fides sperandarum [1]) substantia rerum, argumentum non apparentium [2]). 2. In hac enim testimonium consecuti sunt senes [3]). Fide intelligimus aptata esse saecula [4]) verbo Dei, ut ex invisibilibus [5]) visibilia fierent. 4. Fide plurimam hostiam Abel [6]), quam Cain, obtulit Deo, per quam testimonium consecutus est, esse justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo, et per illam defunctus [7]) adhuc loquitur.

---

[1]) Cap. 3, 14. Rom. 8, 38. [2]) Vers. 7. 8. 13. 17. 1 Cor. 2, 9. [3]) Vers. 4. 5. 39. [4]) Cap. 1, 2. Col. 1, 16. 1 Mos. 1, 1. [5]) 2 Macc. 7, 28. [6]) 1 Mos. 4, 4. [7]) Cap. 12, 24. 1 Mos. 4, 10.

5. Fide Henoch[1]) translatus est, ne videret mortem[2]), et non inveniebatur, quia transtulit illum Deus; ante translationem enim testimonium habuit, placuisse Deo. 6. Sine fide autem[3]) impossibile est placere Deo. Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, et inquirentibus se remunerator sit. 7. Fide Noë[4]), responso accepto de iis, quae adhuc non videbantur, metuens aptavit arcam in salutem domus suae, per quam damnavit mundum[5]), et justitiae[6]), quae per fidem est, haeres est institutus. 8. Fide, qui vocatur Abraham[7]), obedivit in locum exire, quem accepturus erat in haereditatem; et exiit, nesciens[8]), quo iret. 9. Fide demoratus est in terra repromissionis, tamquam in aliena[9]), in casulis habitando cum Isaac et Jacob, cohaeredibus repromissionis ejusdem. 10. Exspectabat enim fundamenta habentem civitatem[10]), cujus artifex et conditor Deus. 11. Fide[11]) et ipsa Sara[12]) sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit, etiam praeter tempus aetatis, quoniam fidelem credidit esse Eum, qui repromiserat. 12. Propter quod et ab uno orti sunt (et hoc emortuo[13])) tamquam sidera coeli in multitudinem[14]), et sicut arena, quae est ad oram maris, innumerabilis. 13. Juxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus[15]), sed a longe eas aspicientes, et salutantes, et confitentes, quia peregrini et hospites sunt super terram[16]). 14. Qui enim haec dicunt, significant, se patriam inquirere. 15. Et si quidem ipsius meminissent, de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi; 16. nunc autem meliorem appetunt, id est, coelestem. Ideo non confunditur Deus, vocari Deus eorum[17]); paravit enim illis civitatem. 17. Fide obtulit Abraham Isaac[18]), cum tentaretur, et unigenitum offerebat, qui susceperat repromissiones; 18. ad quem dictum est[19]): Quia in Isaac vocabitur tibi semen; 19. arbitrans, quia et a mortuis suscitare potens est Deus[20]), unde eum et in parabolam accepit. 20. Fide et de futuris benedixit Isaac[21]) Jacob et Esau. 21. Fide Jacob, moriens, singulos filiorum[22]) Joseph benedixit, et adoravit fastigium virgae ejus. 22. Fide Joseph[23]), moriens, de profectione filiorum Israël memoratus est, et de ossibus suis mandavit. 23. Fide Moses[24]), natus, occultatus est mensibus tribus a parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem, et non timuerunt regis edictum. 24. Fide Moses[25]), grandis factus, negavit, se esse filium filiae Pharaonis, 25. magis eligens[26]),

---

1) 1 Mos. 5, 24. 2) 1 Mos. 5, 24. 5. 8. 11. 14. 17. 20. 27. 3) Jer. 5, 3. 4) 1 Mos. 6, 8. 14. 5) 1 Pet. 3, 20. 6) Cap. 10, 38. 2 Pet. 2, 5. 7) 1 Mos. 12, 1. 4. Joan. 24. 3. 2 Esdr. 9, 7. Jes. 41, 2. Act. 7, 3. 8) 1 Mos. 12, 1. 9) 1 Mos. 14, 13. 17, 8. 35, 27. 10) Cap. 12, 22. 4, 8.—10. 11) Rom. 4, 18.—21. 12) 1 Mos. 21, 2. 13) Rom. 4, 19. 14) 1 Mos. 15, 5. 22, 17. 15) Vers. 39. 16) 1 Mos. 23, 4. 37, 1. 47, 9. 17) 1 Mos. 26, 24. 28, 13. 2 Mos. 3, 6. Matth. 22, 32. 18) 1 Mos. 22, 1.—10. 19) 1 Mos. 21, 12. Rom. 9, 7. 20) 1 Mos. 22, 2. 12, 16.—18. Rom. 4, 17. 21) 1 Mos. 27, 27. 22) 1 Mos. 48, 14.—20. 23) 1 Mos. 50, 24. seq. 24) 2 Mos. 2, 2. 1, 22. Act. 7, 20. 25) 2 Mos. 2, 11. 12. 26) Psalm. 83, 11.

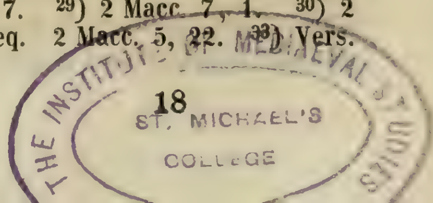
affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem; 26. majores divitias aestimans thesauro Aegyptiorum improperium Christi [1]; aspiciebat enim in remunerationem. 27. Fide reliquit Aegyptum [2], non veritus animositatem regis [3]; invisibilem enim tamquam videns sustinuit. 28. Fide celebravit Pascha [4] et sanguinis effusionem, ne, qui vastabat primitiva, tangeret eos. 29. Fide transierunt [5] Mare rubrum tamquam per aridam terram, quod experti Aegyptii, devorati sunt. 30. Fide muri [6] Jericho corruerunt, circuitu dierum septem. 31. Fide Rahab [7] meretrix non periit cum incredulis [8], excipiens exploratores cum pace. 32. Et quid adhuc dicam? Deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon [9], Barac [10], Samson [11], Jephte [12], David [13], Samuel [14], et Prophetis [15], 33. qui per fidem vicerunt regna [16], operati sunt justitiam [17], adepti sunt repromissiones [18], obturaverunt ora leonum [19], 34. exstinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladii [20], convaluerunt de infirmitate [21], fortes facti sunt in bello [22], castra verterunt exterorum [23], 35. acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos [24]; alii autem distenti sunt [25], non suscipientes redemptionem [26], ut meliorem invenirent resurrectionem [27]; 36. alii vero ludibria et verbera experti [28], insuper et vincula et carceres [29], 37. lapidati sunt [30], secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt [31], circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti; 38. quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes [32], in montibus et speluncis, et in cavernis terrae. 39. Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem [33], 40. Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur [35].

SUMMARIUM CAPITIS UNDECIMI.

Fidei vim et efficaciam declarat variis antiquorum exemplis, qui per fidem multa et mira operati sunt, et sustinuerunt; repromissiones tamen sine nobis non sunt consequuti.

1. *Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium.* Connexionem habet sententia cum superioribus. Hortabatur enim ad

1) Cap. 13. 13. 2 Cor. 4, 10. 2) 2 Mos. 5, 1. 6. 11. 7, 2. 6. seq. 16, 20. 8, 1. 20. 9, 1. 13. 10, 3. 11, 8. 10. 3) 2 Mos. 5, 4. seq. 10, 11. 28. 4) 2 Mos. 12, 12. 18. 21. 23.—30. 5) 2 Mos. 14, 22. 15.—18. 6) Jos. 6, 20. 7) Joan. 2, 1. 18. 6, 17. 23. 25. Jac. 2, 25. 8) Jos. 6, 20. 9) Judic. 6, 11. 10) Judic. 4, 6. 11) Judic. 15, 20. 12) Judic. 11, 6. 9. 13) 2 Reg. 2, 4. Sir. 47, 1. seq. 14) 1 Reg. 7, 15. Sir. 46, 16. seq. 15) Sir. 48, 1. seq. 13. seq. 49, 8.—12. 16) 2 Reg. 8. Psalm. 59, 18. 30. seq. 17) 1 Reg. 12, 3.—5. 23. seq. 2, 16. 18) 2 Reg. 2, 5. 19) Dan. 6. 10. 22. 3, 15. seq. 20) 2 Reg. 22. Psalm. 53, 57. 59. 3 Reg. 18, 10. seq. 21) Judic. 16, 19. seq. 28. 29. seq. 22) 1 Reg. 17, 37. 45. seq. Judic. 15, 15. 18. 23) 1 Reg. 7, 8. seq. 2 Reg. 5, 19. seq. Judic. 4, 6. seq. 11, 23. seq. 7, 15. seq. 24) 3 Reg. 17, 18. seq. 4 Reg. 4, 21. seq. 25) 2 Macc. 6, 18. seq. 7, 3. seq. 26) 2 Marc. 6, 19. 21. seq. 7, 24. seq. 27) 2 Macc. 7, 9. 11. 14. 23. 29 36. 28) Vers. 37. 2 Macc. 7, 7. 29) 2 Macc. 7, 1. 30) 2 Chron. 24, 20. 21. 31) 2 Macc. 6, 9. 32) 1 Macc. 1, 53. 2, 28. seq. 2 Macc. 5, 22. 33) Vers. 35. Cap. 10, 35. 23. 11, 35. 40. 34) Cap. 10, 35. 36. 12, 1.

patientiam, quam in adversis retinere nemo possit, nisi instructus fide; *nam justus ex fide vivit.* Unde et Ephesios admonet cap. 6., ut in omnibus sumant scutum fidei. Nunc igitur, quomodo fides ad patientiam prosit ac necessaria sit, ostendit ex ipsa fidei notione, dicens, eam esse *substantiam rerum sperandarum* etc. Pro *sperandarum* vetus quaedam translatio habet: *sperantium.* Sic enim legit Augustinus tract. 79. et 95. in Joan. et alibi. Sed qui ita vertit, is participium medium ἐλπιζομένων accepit active, et consequenter voculam: *rerum,* junxit sequentibus, quia res non sunt sperantes, sed sperandae. Verum idem interpres, ut sibi constaret, etiam alterius membri participium active reddere debuisset, hoc modo: *argumentum seu convictio non videntium.* Nam et illud in Graeco medium est: οὐ βλεπομένων. Id autem nec fecit, nec sine absurditate facere potuit. Quare restat, ut utrumque passive capiatur: *eorum, quae sperantur,* et: *eorum, quae non videntur.* Quod quidem utrumque sensum habet manifestum et aptissimum scopo Apostoli.

Illud moneo, verba media apud Graecos non semper esse ejusmodi, ut utrique significationi servire queant, activae et passivae, qua in re multi falluntur; sed, pro vario eorum usu, quaedam passive tantum accipi, quaedam active, quaedam utroque modo. Quod noverunt, qui in auctoribus Graecis bene sunt versati. Dictio: *rerum,* Graece πραγμάτων, ita posita est in medio, ut vel sperandis, vel non apparentibus adjungi possit. Plerique cum nostro interprete, quod aptius est, elegerunt, ut cum *sperandis* cohaereat.

Quaeritur autem, quo sensu *fides* vocetur *substantia rerum sperandarum, sive earum, quae sperantur.* Ubi primum animadverte, pro substantia Graece non esse οὐσίαν, quo vocabulo primam rerum categoriam nuncupant dialectici, licet essentiam proprie significet; sed ὑπόστασιν, quae vox *substantiam,* sive *subsistentiam* sonat; qua usus est Apostolus etiam 1. 2. et 3. cap. hujus Epist., itemque 2 Cor. 9. et 11., tametsi non una et eadem ubique significatione; sicut in illis locis videre est.

Igitur quidam existimant, fidem eo sensu dici ὑπόστασιν, id est *substantiam rerum sperandarum,* quod sit veluti basis ac fundamentum, cui sperata salus ita innitatur, ut absque ea haberi nequeat; quomodo columna basi, et domus innititur fundamento; vel etiam quomodo accidentia a substantia sustinentur. Huc facere putant ejus vocis acceptionem in duobus locis jam dictis ad Corinthios. In illis enim hypostasis, id est *substantia gloriae* vocatur id, quod est materia seu fundamentum gloriandi. Ab hoc sensu non multum recedit B. Thomas, dum, primum in comment., deinde 2. sec. q. 4. a. 1., *fidem* dici vult *rerum sperandarum substantiam,* quod initium rerum sperandarum in nobis sit per assensum fidei, quae virtute continet omnes res sperandas. Nam, inquit, *substantia* dici solet prima cujusque rei inchoatio, maxime quando tota res sequens virtute in illa continetur, velut in quodam principio.

Quod etsi subtiliter ac sapienter dictum sit, magis tamen germana mihi videtur expositio Chrysostomi, quem Theodoretus ac reliqui Graeci secuti sunt, qui omnes hypostasin intelligunt eam, quam Latine vocamus *subsistentiam* sive *exsistentiam,* qua quid in rerum natura exsistere dicitur; ut *fides* hoc sensu dicatur eorum, quae sperantur, hypostasis ac substantia (nimirum per metonymiam ab effectu), quia, quamvis, spe pendente, nondum illa exsistant, tamen eorum exsistentiam in nobis quodammodo fides efficit ac gignit, atque ipsa praesentia nobis exhibet; dum videlicet adeo certos de iis nos facit, atque si re ipsa jam praestita essent, ac manibus tenerentur; certiores vero, quam si vel oculis essent conspecta, vel ratione demonstrata. Quo fit, ut hypostasin nonnulli *certitudinem* vel *certificationem* interpretentur. Quod eodem recidit.

Neque hic Graecorum commentarius

B. Thomam praeteriit; nam refert eum secundo loco, nec improbat. Eundem Syra paraphrasis expressit his verbis: *Est autem fides persuasio super iis, quae sunt in spe, ac si essent ipsis* (intellige credentibus) *in actu sive effectu.* Congruit autem haec hypostaseos acceptio cum eo loco cap. 3.: *Si tamen initium substantiae* etc., quemadmodum ibi declaratum est. Quin ex hoc ipso capite quam maxime confirmatur hic intellectus. Nam infra de Mose, in commendationem fidei ejus, dicitur, quod *invisibilem tamquam videns sustinuit.* Et, ut semel dicam, omnia fidei praeconia, quae hic longa serie recensentur, ad hunc sensum potissime collimant, cum alioqui priores sensus non perinde facere videantur ad institutum Apostoli.

Denique sensum hunc explicat, quod sequitur: *argumentum non apparentium*, id est eorum, quae non videntur. Dicitur enim fides *argumentum* sive (ut apud Augustinum aliosque veteres Latinos subinde legitur) *convictio*, Graece: ἔλεγχος, hoc est, ostensio ac demonstratio earum rerum, quae a nobis non videntur, id est, quas nec sensu percipimus, nec ratione comprehendimus, propterea quod eas tam certo oculis mentis nostrae repraesentet, ac si re ipsa coram positae essent, jamque exhibitae. Haec quippe fidei laus est, propter auctoritatem divinam assensum firmissimum praebere iis, quae non apparent, utcumque reclamet sensus noster carnalis.

Quamquam contingit, et ea, quae apparent, si testimonium habent divinum, a nobis credi; sed in iis credendis non elucet virtus fidei, quia etiam sine ejusmodi testimonio recipiuntur, velut sensu vel experientia et humanis testimoniis abunde cognita; ut, Jesum crucifixum et mortuum esse, Davidem regnasse, Paulum gentibus praedicasse. Quo referenda sunt etiam ea, quorum haberi potest scientia demonstrativa, ut unum esse Deum Optimum Maximum, et alia hujusmodi. Non ergo sentit Apostolus, id omne, quod creditur, esse non apparens; sed fidem esse eam animi qualitatem, qua propter Dei verbum ac testimonium certissime recipimus etiam ea, quae non apparent, quaeque sensus humanus credere refugit. Haec enim sunt, quae per se sub objecto fidei continentur; caetera non item.

Porro notandum est, partem hanc posteriorem non solum explicationem esse prioris, verum etiam plura complecti. Non enim omnia, quae creduntur, etiam talia sunt, quae sperentur. Nam creduntur bona et mala, praeterita, praesentia et futura; spes autem tantum de bonis ac futuris est. Igitur Apostoli verba sic accipe, quasi dicat: *Est autem fides rerum sperandarum substantia, et omnino argumentum non apparentium.* Atque hanc esse Apostoli mentem, de fide disserere, non solum ut respicit ea bona, quae sperantur, sed generatim omnia, quae divinitus revelata creduntur, liquet ex sequentibus. Mox enim dicit: *Fide intelligimus, aptata esse saecula verbo Dei.* Et paulo post: *Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est* etc. Et infra laudatur fides Noë, qua credidit diluvium futurum; quae non erat res speranda, sed metuenda etiam ipsi Noë. Nam de ipso dicitur: *Metuens aptavit arcam in salutem domus suae.* Laudatur et fides Mosi celebrantis pascha et sanguinis effusionem, ne, qui vastabat primitiva, tangeret eos.

Hinc ergo manifeste erroris convincitur illa Erasmi annotatio, qua dicit, hoc loco *fidem* non usurpari proprie pro ea, qua credimus credenda, sed qua speramus, hoc est, ipsa fiducia. Quod quam falsum sit, jam ostendimus. Sed nec iis assentiendum, qui fidem hic Apostolo commendatam ita late extendunt, ut etiam spem atque fiduciam comprehendat. Non enim spes ac fiducia, juxta datam ac probatam expositionem, aut rerum sperandarum substantia est, aut argumentum non apparentium; sed inde nascitur ac profluit, tamquam aliquid natura posterius. Nam fides spem gignit ac fovet, simulque cum ea profert fructus praestan-

tissimorum operum, cujusmodi Paulus hoc capite enumerat.

Quaeres: Cur ergo non in omnibus credentibus operatur fides opera tam praeclara? Cur etiam in multis nihil operatur? In promptu ratio est, quia friget ac dormit in multis fides, nec frequenti meditatione recalescit aut excitatur; tantaque est in plerisque praesentium bonorum cupiditas, ut futurorum amorem in illis aut minuat, aut etiam exstinguat. Quod si fidem quisque suam jugi meditatione rerum creditarum ac sperandarum excitaret exerceretque, mirum in modum efficacem et operosam et fructuosam eam in se sentiret. Nam quod sectarii volunt, nec a fide fiduciam, nec ab utralibet opera bona posse ulla ratione divelli, ad damnata eorum dogmata pertinet.

Quaeri etiam solet, an Apostolus his verbis tradat definitionem fidei, et an ea conveniat soli fidei formatae. Breviter respondeo, non tam definitionem, quam descriptionem seu notationem quandam fidei his Apostoli verbis contineri; tametsi definitionem vocent Hieronymus, Theodoretus et Theophylactus, eo quod ad veram rationem fidei notificandam imprimis valeat; deinde, non solam formatam fidem, sed etiam informem ea descriptione comprehendi. Quod facile ex dictis intelligi potest. Nec obstat strictior acceptio fidei in illa sententia praecedente: *Justus autem meus ex fide vivit;* ubi fides spem ac fiduciam cum bona voluntate conjunctam includit, ut ostensum est alibi; nam ad hujus fidei declarationem cumprimis facit, si bene cognitum et perspectum fuerit, quid sit fides in genere. Itaque transitus quidam est doctrinae accommodus a specie ad genus. Caetera, quae ad exactam intelligentiam dictae definitionis fidei pertinent, pete, si lubet, ab iis, qui scripserunt in Magistrum lib. 3. sent. dist. 23., quod et nos, Dei dono, fecimus.

2. *In hac enim testimonium consecuti sunt senes.* Graece: πρεσβύτεροι, *seniores.* Intelligit antiquos, id est eos, qui fuerunt antiquis temporibus, ut Abel, Enoch, Noë, Abraham, ac caeteros, quos hoc cap. percenset. Nam deinceps vim ac proprietatem fidei, praecedenti sententia significatam, declarat atque illustrat variis antiquorum Patrum exemplis, qui per fidem magna et mira passi fuere et operati, ideoque per eam testimonium adepti in sacris literis, quod justi essent ac Deo probati. Verbum enim Graecum μαρτυρεῖσθαι, quo hic utitur, passim in bonam partem accipitur, ut idem sit, quod bonum habere testimonium, bene audire, laudari. Ita sumitur Act. 6. 10. et 16., et rursus in hoc capite aliquoties.

Ex hoc loco atque adeo ex toto capite destruitur opinio quorundam, qui putarunt, antiquos justos ante legem et sub lege non habuisse fidem explicitam immortalitatis animarum, ac resurrectionis corporum, et omnino retributionis bonorum et malorum post hanc vitam; pro argumento sumentes, quod de his admodum obscure Moses et caeteri Prophetae in suis libris locuti sint, imo et dubitasse nonnulli eorum videantur, ut Job cap. 21., David Psalm. 72. et Jeremias cap. 12.: quibus locis legitur eorum querela et cum Deo quaedam expostulatio super impiorum prosperitate et piorum aerumnis, quibus ab impiis opprimuntur. Quale nihil, ut ajunt, ab iis scriberetur, apud quos vigeret fides universalis judicii ac retributionis futuri saeculi. Quasi non exstent in libris Prophetarum aperta et illustria testimonia resurrectionis mortuorum, et universalis judicii, vitaeque futurae. Tantum adjicio, etiam illorum saeculorum vulgo persuasum fuisse, animas a morte corporum non interire, sed ad inferos descendere. Nam unde putabatur, eas incantationibus ab inferis evocari posse, nisi quod crederentur apud inferos agere? Sed istius erroris et argumentorum, quae pro eo adferuntur, amplior refutatio non est praesentis loci.

3. *Fide intelligimus aptata esse saecula verbo Dei.* Priusquam ad exempla veterum justorum veniat, ex fide ipsorum, ad quos scribit, ostendit, eam esse argumentum non apparentium, idque de

praeteritis, ut doceat, etiam futura, quae promittuntur, pari certitudine fidei nobis esse tenenda. *Per fidem,* inquit, *intelligimus* nos Hebraei (quod philosophi naturali ratione assequi non potuerunt, nisi perpauci et imperfecte), *saecula esse aptata,* id est mundum partibus inter se coaptatis factum esse atque constructum; idque *verbo Dei,* id est solo Dei imperio, quo voluit, ut ita fieret. Hoc enim Scriptura divina nos docet Gen. 1. Primum non dicit absolute: *intelligimus,* sed: *fide intelligimus,* id est credimus. Nam *intelligere,* per se sumptum, referri solet ad aliquid ratione perceptum. Porro *saecula* Apostolo quae dicantur, exposuimus ad illud cap. 1.: *Per quem fecit et saecula;* diximusque *saecula* synecdochice vocari totum hoc universum; quod saeculis, id est temporum revolutionibus, mensuratur. Postremo *verbum Dei* non intelligit Filium, ut quidam exponunt; sed verbum voluntatis et imperii, tritissima in Scripturis significatione. Nam Graece non est λόγῳ sed ῥήματι, quod de Filio Dei dici non solet. Alludit autem ad sermonem Scripturae. Sicut enim dixit Deus: *Fiat lux, fiat firmamentum,* et caetera hujusmodi, quae refert Scriptura Gen. 1., sic etiam dixit: *Fiat coelum et terra,* quamvis id eadem Scriptura tacuerit.

Ut ex invisibilibus visibilia fierent. Hoc varie exponitur. S. Thomas in comm. et p. 1. q. 65. ar. 4. per *invisibilia* vult intelligi ideas seu rationes rerum, quae sunt in mente divina, ex quibus, id est secundum quas producta sunt *visibilia,* id est res omnes creatae. Alii *ex invisibilibus,* id est ex nihilo, *visibilia* facta interpretantur. Nihil enim tam invisibile, quum quod omnino nihil est. Juxta quam expositionem dictum est hoc adversus philosophos, tam Graecos, quam barbaros, quibus, ex nihilo fieri quippiam, impossibile semper habitum fuit. Verum quia non est Scripturae consuetudo, ut ea, quae non sunt, invisibilia vocet, Apostolus autem ad Scripturam Genesis mundi sine dubio respicit: inde potius verum sensum petamus. Moses, postquam dixit, in principio Deum fecisse coelum et terram, subjecit: *Terra autem erat inanis et vacua,* sive, secunduum LXX. (quos assidue prae oculis habet hujus Epistolae scriptor), *invisibilis et incomposita. Invisibilis* quidem, quia cooperta aquis, quas undique tenebrae involvebant; nondum enim erat lux condita; incomposita vero, quia carebat ornatu, qui sequentibus diebus ei accessit. Sed et coelum initio quidem luce vacuum, et per hoc invisibile; deinde vero usque ad quartum diem sole, luna, et stellis velut ornatu suo destitutum, ideoque incompositum fuit. Hoc ipsum voluit Sapiens, quum dixit, Deum *creasse orbem terrarum ex materia invisa,* vel, ut in Graeco est, *mundum ex materia informi,* Sap. 11., *materiam invisam sive informem* vocans coelum et terram luce adhuc ornatuque carentem.

Patet igitur, quo sensu dicat Apostolus, *ex invisibilibus visibilia facta esse ea, quae facta sunt;* nempe quia coelum et terra primum tenebris horrida atque informia facta sunt; deinde lumine illustrata, rerumque formis adornata fuerunt. Videtur enim sub *invisibili* comprehendere duo illa, quae LXX. expresserunt: *invisibile et incompositum,* praesertim cum in Graeco sit hoc loco: *non apparentibus,* quod commode ad utrumque refertur. Dixi, coelum et terram, non autem saecula, quia, quod ait: *ex invisibilibus visibilia,* ad saecula referri non potest, quia genus est diversum, ut ex Graeco manifestum est. Sensum hunc breviter indicavimus in dictatis super Magistrum lib. 2. dist. 12., eundemque tradit Cajetanus in hujus loci comment.

Sed est, quod obstare ei videatur. Graecus enim textus sic habet: Εἰς τὸ μὴ ἐκφαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι, *ut non apparentium ea, quae videntur, fierent.* Quod quidam ita vertit: *Ut non apparentium spectacula fierent.* Exponit autem hoc modo: Ut ea, quae facta sunt, essent nobis spectacula quaedam, in quibus invisibilia Dei conspiceremus.

Nam *invisibilia Dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur*, Rom. 1. Unde et mundus divinitatis speculum appellatur. Speciosus hic quidem sensus, sed contortus et huic loco alienus. Nam Graecum βλεπόμενα, pro quo noster interpres *visibilia,* participium est, non nomen; ac plano sensu significat: *ea, quae videntur,* sicut in primo versu hujus capitis. *Spectacula* autem significari eo participio, velut in classem nominum redacto, nullus scriptor tradidit.

Igitur quod ad Graecam lectionem attinet, si vocabulum ἐκφαινομένων accipitur ut una composita dictio, quomodo scribitur in codicibus, quos secutus est auctor jam dictae versionis, sensus ita reddendus erit: *Ut non apparentium,* id est ex non apparentibus, *ea, quae videntur,* id est apparentia seu conspicua, *fierent.* Verum alii codices, et in his Regii, quod magis probamus, dividunt. Nam compositum verbum ἐκφαίνομαι rarioris usus est, ac nescio, an usquam exstet in sacris literis. Jam si dividas, videbitur ita vertendum: *Ut non ex apparentibus visibilia fierent.* Quod non facit sensum idoneum.

Quare dicendum est, duarum vocularum μή et ἐκ ordinem esse commutatum, euphoniae gratia, sicque vertendum: *Ut ex non apparentibus* etc., quod idem est cum nostra lectione: *Ut ex invisibilibus.* Idque secuti sunt omnes alii interpretes, etiam Syrus paraphrastes, atque adeo Graeci commentatores; ut proinde nihil sit, quod obsistat expositioni, quam dedimus, ac Scripturis admodum consentaneam ostendimus.

4. *Fide plurimam hostiam Abel, quam Cain, obtulit Deo.* Incipit Apostolus ab Adamo praetermisso, quod de eo, postquam peccavit, nihil eximium Moses narret. *Plurimam,* Graece πλείονα, id est *plurem,* si sic Latine loqui liceat. Itaque alii vertunt: *majorem, uberiorem.* Quod intelligi potest vel de copia, vel de praestantia. Ac verisimile est, utroque modo majorem fuisse; sed Moses, rem gestam referens Gen. 4., solam praestantiam expressit. Cum enim dixisset, Cain obtulisse de fructibus terrae munera Domino, deinde subjunxit: *Abel quoque obtulit de primogenitis gregis sui, et de adipibus eorum,* id est de primogenitis sui gregis, iisque pinguissimis. Est enim figura, quae hendyadis vulgo appellatur. Syrus etiam interpres praestantiam, non copiam, significavit, dum ita vertit: *Fide offert Abel sacrificium melius multo, quam Cain, Deo.* Sed et Graeci diserte *majorem* interpretantur: *pretiosiorem.* Quod studiosius annoto propter Cajetanum, qui Graecam vocem justo pressius urgens, nec Apostolum conferens cum Mose, significari vult, Cain parum obtulisse de fructibus terrae, Abel vero multum de ovibus. Hoc enim Mosi verba non sonant.

Sunt, qui verba Apostoli ita construant: *Abel obtulit hostiam fide meliorem,* id est quam fides ejus commendavit ac meliorem reddidit. Sententia quidem vera; sed non est ea mens Apostoli. Cum enim doceat, antiquos justos multa praeclara fecisse per fidem, primo loco statuit Abelem, quem ostendit fide edoctum, admonitum atque incitatum fuisse, ut de bonis suis pinguiora ac meliora, quae Deo offerret, eligeret; secus quam faciebat Cain, frater suus, quem ut hominem carnalem et avarum, vel deteriora, vel sine delectu obtulisse, Scriptura indicat eo ipso, quod non commendat. Tantum enim dicit: *de fructibus terrae,* non de primis fructibus, eum *obtulisse munera Domino.* Quod et Ambrosius observavit lib. 1. de Abel et Cain, cap. 7. et 10. Neque tamen sensus est, hostiam Abel fuisse praestantiorem hostia Cain; sed Abel de melioribus obtulisse, quod Cain facere vel non curavit, vel noluit. Hunc enim sensum vult illa pars: παρὰ Καΐν, id est *prae eo, quod fecit Cain.*

Per quam testimonium consecutus est, esse justus. Vocula *quam,* etsi tam Graecis, quam Latinis referri possit ad *hostiam,* textui tamen est congruentius, ut ad *fidem* referatur. Dixerat enim, *per fidem testimonium consecutos esse senes;*

id probare contendit exemplis. Itaque sensus est, Abel per fidem, ex qua meliorem obtulit hostiam Deo, meruisse testimonium, quod esset justus. Cujus declaratio sequitur:

Testimonium perhibente muneribus ejus Deo. Graece et Syriace: *de* vel *super muneribus* seu donis *ejus Deo.* Sensus enim est, Deum testificatum fuisse de donis ab eo oblatis, quod sibi grata essent, quod proinde erat testimonium justitiae ipsius Abel. Nam oblatio grata non erat, nisi propter offerentem.

Testimonium hoc quidam ponunt in verbis, quae Deus locutus est ad Cain: *Nonne, si bene egeris, recipies? Sin autem male, statim in foribus peccatum aderit.* His enim verbis tacite, velut ex indirecto, laudatur Abel, ut qui bene obtulerit. At longe probabilius alii, tam Graeci, quam Latini, referunt hoc testimonium ad illa verba Scripturae: *Respexit Dominus ad Abel, et ad munera ejus; ad Cain autem et ad munera illius non respexit.* Quae verba, juxta phrasim Hebraicam, significant, Deum acceptasse munera Abel, repudiasse vero munera Cain, et quidem signo quopiam externo. Nam unde alioqui Cain, de quo sequitur, quod iratus fuit vehementer, et concidit vultus ejus, id cognoscere potuit?

Signum autem hoc ajunt fuisse, quod ignis de coelo veniens hostiam Abel consumpserit; quemadmodum in signum acceptationis legimus contigisse sacrificio Aaronis, Salomonis et Eliae, Levit. 9., 2 Par. 7. et 3 Reg. 18. Quam sententiam confirmat Hieronymus in tradit. Hebr. super Gen. ex translatione Theodotionis, quae sic habet: *Et inflammavit Dominus super Abel, et super sacrificium ejus; super Cain vero, et super sacrificium ejus non inflammavit.* Nonnulli signum fuisse dicunt, quod fumus sacrificii Abel sursum adscenderit, sacrificii vero Cain descenderit deorsum. Id quidem animo utriusque designando bene congruebat; nam Abel animo spectabat coelestia, Cain terrena; sed non perinde ex antiquitate documentum habet.

Et per illam defunctus adhuc loquitur. Defunctus, Graece: ἀποθανὼν, *mortuus.* Hanc partem Chrysostomus ac caeteri Graeci interpretes ita intellexerunt, ut per fidem Abel mortuus adhuc loqui dicatur, quia fides fecit, eum usque hodie vivere in hominum memoria cum laude justitiae, tamquam si ipse loquatur et dicat: Imitamini me, mortales, ut et vos fide justificati Deo placeatis, accepturi gloriam etiam in hoc saeculo. Cur non enim, inquiunt, hujusmodi sensu mortuus loqui dicatur, cum etiam rebus inanimatis loquelam Scriptura tribuat ex eo, quod oculis nostris oblatae aliquid doceant? Sic enim *coeli* nobis *enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum,* et quae sequuntur Psalm. 18. Reperitur hic sensus etiam apud Clementem Alexandrinum lib. 1. paedag. cap. 6. Porro Theophylactus refert, in quibusdam pro λαλεῖ, *loquitur,* haberi λαλεῖται passivum, id est in lingua ac sermone hominum versatur. Quod satis convenit cum superiori sensu.

At vero germanum sensum hujus partis existimo petendum ex historia Genesis, ubi Dominus Cain, postquam occiderat fratrem, ita compellat: *Quid fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Dicitur ergo per fidem Abel defunctus adhuc loqui, quia ad meritum fidei ejus pertinet, quod Deus testatus est, sanguinem ejus effusum in terram ad se clamare, id est, vindictam a se expetere. Nam eo testimonio Deus ostendit, Abel ob fidem, qua meliorem hostiam obtulerat, sibi vehementer acceptum et carum fuisse, cujus injusta caede tantopere urgeri se dicat ad ultionem sumendam de interfectore. Est autem cura Apostoli, docere, quod per fidem testimonium in Scripturis consecuti sunt antiqui.

Sensum hunc Latini fere amplectuntur, eundemque B. Thomas adstruit hoc ipso argumento, quia Apostolus omnia, quae hic commemorat, sumit ex Scripturis. Ac ne dubites, quin hic verus sit sensus, repetit Apostolus infra cap. seq., de Abel dicens, sanguinem Christi melius loqui,

quam sanguinem Abel. Quod ideo dicitur, Graecis etiam assentientibus, quia sanguis Abel vindictam clamabat, sanguis Christi veniam loquitur.

Si quis objiciat, Apostolum non dicere: *locutus est,* sed: *loquitur,* ideoque praesentem ac permanentem aliquam locutionem intelligendam esse, juxta commentarium Graecorum: responderi posset cum Ribera, sanguinem Abel etiam nunc loqui et vindictam petere tum adversus Cain, cujus poena nondum ad summum pervenit, tum adversus alios justorum interfectores; secundum quod Dominus ad quosdam eorum loquitur dicens: *Ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram, a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariae* etc., Matth. 23. Verum hac responsione non est opus. Sicut enim in praesenti dixit: *testimonium perhibente muneribus ejus Deo,* cum de re praeterita sermo esset, ita dixit: *defunctus adhuc loquitur,* ut nimirum particula *adhuc* non ad Pauli tempora referatur, sed ad tempus, quo jam mortuus erat Abel, quod sumitur tamquam praesens, velut infra, ubi dicit: *Nunc autem meliorem appetunt;* sicut ibi declarabitur.

5. *Fide Henoch translatus est, ne videret mortem.* Hoc est, fidei merito translatus fuit Henoch ex oculis et consortio hominum, idque ea causa, ne moreretur, ut caeteri. Nam in Graeco apparet significatio causae: τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον; subauditur enim ἕνεκα, quod causale est. *Videre mortem,* Hebraeis non aliud est, quam mori, mortem experiri. Quod Syrus Syriaco more dixit: *mortem gustare.* Lapsus est hoc loco Erasmus non leviter, quum dicit in paraphrasi, hunc Henoch impio patre progenitum; videlicet confundens Henoch, filium Cain impii, cum Henoch, filio Jared, longe post genito, de quo hic agitur.

Quaeri solet, quo translatus sit Henoch; id enim Moses tacuit. Legitur quidem Ecclesiastici 44.: *translatus in Paradisum;* sed illam partem: *in Paradisum,* Graeca non habent, nec agnovisse videtur Augustinus, ut qui lib. de peccato orig. cap. 23. quaestionem, ubi nunc sit Elias vel Henoch, inter eas numeret quaestiones, in quibus, salva fide Christiana, quid verum sit, ignoratur, et sententia definitiva suspenditur. A quo non dissentit Chrysostomus ejusque sequaces Theophylactus et Oecumenius. Dicunt enim in hujus loci commentariis, scire quidem nos ex Scripturis, quod vivens translatus sit Henoch, et quod vivat; sed ubi vivat, et quomodo, Scripturam non patefecisse.

Respondeo, si quaestio sit de Paradiso, e quo pulsi fuerunt primi parentes, non male dubitari, num vel Henoch, vel Elias illuc fuerint translati, ibidemque nunc maneant; id enim nec ratione, nec certa auctoritate doceri potest; atque id voluisse tam Augustinum loco jam citato, quam Graecos commentatores. Qua de re nos latius egimus in 2. sent. dist. Sin autem de Paradiso loquamur in genere, quemadmodum aliquoties Scriptura loquitur, rationem non esse dubitandi, quin translati sint Henoch et Elias in Paradisum, id est in hortum seu locum aliquem amoenum, quietum atque tranquillum, ubi a perturbationibus hujus saeculi et ab omni aerumna liberi sint. Oportet enim, ut locus sit conveniens et aptus talibus habitatoribus, qui, communi sorte hominum exempti, servantur in vita usque ad ultimum Ecclesiae tempus, quando rursus in scenam hujus mortalitatis producentur, ut Antichristo resistant et ruinas populi Christiani instaurent, eodem regnante Antichristo tandem interficiendi. Nam quod Hebraeorum quidam, atque etiam ex sectariis nostris nonnulli, illorum sententiam secuti, docent, Henoch jam olim mortuum esse, id nobis Christianis et Catholicis omnino rejiciendum est, non solum ut receptissimae per Ecclesiam opinioni contrarium, verum etiam ut aperte pugnans cum verbis Apostoli, dicentis, Henoch translatum esse, *ne videret mortem.* Quod enim Tremellius in annot. sua ad textum Syriacum scribit, Apostolum tantummodo

significare, communi ratione qua reliqui mortales solent, Henoch mortuum non fuisse, sed subita quadam immutatione translatum a vita hac misera in illam felicem, de qua Paulus 1 Cor. 15., commentum est ejus ad planum et perspicuum Apostoli sensum, quem omnes interpretes tradiderunt, evertendum. Quid vero pro sua sententia adferant Hebraei, et quomodo iis sit respondendum, paulo post dicemus.

Tantum nunc removendus est scrupulus, qui movere quempiam Catholicum posset ex libro Sapientiae (nam ejus auctoritatem ut sacram ac divinam nec Hebraei, nec hodierni sectarii recipiunt), ubi cap. 4. de Henoch, tacito nomine, dicitur, quod *raptus sit, ne malitia mutaret intellectum ejus.* Breviter enim respondeo, raptum intelligi sine morte, sicut raptus legitur Philippus, et inventus in Azoto, Act. 8. Raptus enim ille non aliud est, quam translatio. Qualis et fuit raptus Eliae, quem Hebraei non dubitant vivere.

Et non inveniebatur, quia transtulit illum Deus. Verba sunt ex Genes. 5. desumpta, versionis LXX. Pro quibus ex Hebraeo transtulit Hieronymus: *Et non apparuit, quia tulit eum Deus.* Ex quo liquet, non esse sensum: Non inveniebatur, etsi diu multumque quaesitus; sicut de Elia scribitur 4 Reg. 2., quod missis quinquaginta viris per triduum quaesitus fuerit, nec inventus; sed tantum significari, quod non amplius inter homines apparuerit, sive quaesitus, sive non, eo quod ex hominum consortio Dominus eum sustulisset. In Hebraeo namque ad verbum sic habetur: *Et non ipse, quia tulit eum Deus.* Atque hic locus est, in quo fundant Hebraei suam opinionem, qua negant Henoch superstitem esse.

Nam, inquiunt, de mortuis utrumque dicere solet Scriptura: *Et non ipse,* et: *Tulit eum Deus.* Exempli causa Gen. 42. Jacob dicit: *Joseph non est super.* Hebraice: *Joseph non ipse;* cum utique sentiret ac dicere vellet, Joseph esse mortuum. Item Psalm. 36.: *Transivi, et ecce non erat;* et 38.: *Priusquam abeam et amplius non ero;* Hebraice: *Et non ipse,* item: *Et non ego.* Rursum Psalm. 58.: *In ira consummationis, et non erunt,* Hebraice: *Et non ipsi.* Constat autem, his locis mortem significari, qua desinunt homines esse. De altero proferunt exemplum ex Job 32.: *Nescio, quamdiu subsistam, et si post modicum tollat me factor meus,* scilicet per mortem.

Sed ad haec responsio non est difficilis. Nam phrasis illa: *Et non ipse,* generalem habet usum in Scripturis. Dicitur enim de eo, qui non apparet, et quovis modo subtractus est ex oculis, sive per mortem, sive aliter. Id manifestum vel ex ipso loco Gen. 42., quem isti pro se adducunt. Non tantum enim de Joseph, sed et de Simeon (quem pater sciebat vivere, et in vinculis teneri) ibi dicitur: *Non ipse.* Unde quod est in Hebraeo: *Joseph non ipse, Simeon non ipse,* Hieronymus, sensum et rem subjectam considerans, ita vertit: *Joseph non est super, Simeon tenetur in vinculis.* Itemque Chaldaeus paraphrastes: *Joseph non superest, et Simeon non est hic.* Unde et enarrans locum Scripturae de Henoch, idem paraphrastes mortem aperte exclusit. Sic enim ait: *Et non comparuit, nec etiam occidit eum Deus.* Ex quo praeterea patet antiquitas nostrae sententiae, etiam apud Hebraeos. Nam scriptor ille paucis annis sequutus est tempus adventus Christi.

Jam ad alterum diluendum eadem valet responsio. Nam et illa phrasis, qua Deus aliquem tollere vel accipere dicitur, similiter usum habet generalem, ut etiam ad eum referatur, qui sine morte tollitur, quomodo sublatum fatentur Eliam. Cui etiam, absque mortis significatione, dicitur 3 Reg. 18.: *Spiritus Domini asportabit* (Hebraice: *tollet*) *te in locum, quem ignoro.* Sic de Adam Genes. 2.: *Tulit Deus hominem, et posuit in paradisum voluptatis.* Ac mirum sane, cum Moses de caeteris omnibus, quos Gen. 5. recenset, simpliciter ac plane loquatur de unoquoque eorum: *et mortuus est,* cur non simpliciter de Henoch locutus fuerit, si

et ille revera mortuus fuit. Quare ipsa sermonis diversitas arguit in eo exceptionem a lege communi.

His adde, quod nec Apostolus, ad Hebraeos scribens, diceret, Henoch translatum, *ne videret mortem,* nisi id vel sacris literis proditum sciret, vel saltem Hebraeis patrum traditione persuasum; multo autem minus auribus eorum ingereret, quod cum Scriptura pugnaret. Quid porro de hac re sentiant orthodoxi, non est obscurum. Augustinus loco dudum citato, cum dixisset, salva fide quaeri posse, ubi sit nunc Elias vel Henoch, ita subjecit: *Quos tamen non dubitamus, in quibus nati sunt, corporibus vivere.* Eandem Graecorum interpretum sententiam esse, jam supra audivimus. Quae quidem et ab aliis ecclesiasticis scriptoribus magno consensu traditur, quos omnes huc in medium proferre, commentarii ratio non permittit. Consule nostra, si placet, in 4. dist. 47.

Ante translationem enim testimonium habuit, placuisse Deo. Probat, Henoch merito fidei translatum fuisse, ne mortem videret, quia de eo Scriptura testatur, quod ante translationem suam Deo placuit. Igitur illud: *ante translationem,* non est ordinandum cum proximiore parte: *testimonium habuit,* sed cum remotiori: *placuisse Deo.* Rursus hic observa, Paulum respicere ad Scripturam, prout habetur apud LXX. Nam Gen. 5., ubi nos ex Hebraeo legimus: *Et ambulavit Henoch cum Deo,* LXX. transtulerunt: Εὐηρέστησε δὲ Ἐνὼχ τῷ Θεῷ, *bene placuit autem Henoch Deo;* videlicet sensum potius, quam verba reddentes. Quod et secutus est interpres sapientiae filii Sirach. Etenim *cum Deo ambulare* phrasi Scripturae dicuntur, quorum vita concordat cum voluntate legeque divina; juxta quod scriptum est Amos 3.: *Numquid ambulabunt duo pariter, nisi convenerit eis?* Peculiariter autem id dici solet de viris sanctitate praestantibus. Unde et de Noë cap. seq. Gen., cum dixisset, virum fuisse justum atque perfectum in generationibus suis, pro complemento addidit: *cum Deo ambulavit.* Porro vitae perfectionem Henoch significat etiam numerus annorum, quibus vixit. Nam tot annis vixisse memoratur, quot unius anni sunt dies. Annus autem, quo sol cursum suum peragit, perfectissima temporis designatio est. Jam quomodo valeat dicta probatio: Ante translationem Deo placuit; ergo fide translatus est; ostendit verbis sequentibus:

6. *Sine fide autem impossibile est placere Deo.* Non additur in Graecis: *Deo,* sed subauditur; et supplendum relinquitur ex eo, quod proxime praecedit: *placuisse Deo.* Nam et in Latinis quibusdam probatae fidei codicibus non legitur; etsi Syrus addiderit, more suo paraphrastem agens interdum. Sumit hanc sententiam Apostolus, non solum ut demonstret, Henoch fidem habuisse, ex eo, quia Deo placuit; sed etiam ut probet consequentiam, quam paulo ante dixi: Placuit Deo Henoch ante translationem; ergo fide translatus est. Valet autem ad ejus probationem, quia, quod dicitur: *sine fide,* sic exponendum: Sine fide, velut fundamento totius justitiae, qua Deo placetur; ita ut in omni opere justitiae meritum fidei inclusum intelligatur. *Justus enim ex fide vivit.* Quare, si translatus est Henoch, quia justus erat et Deo placens (hoc enim innuit Scriptura, quae testatur, eum ante translationem placuisse Deo), igitur translatus est fide, id est, propter meritum fidei. Hunc intellectum ostendit, quod sequitur:

Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est. Perspicua est probatio. Nam si accedentem ad Deum aliquid de Deo credere oportet, igitur nemo potest ei placere sine fide. Nullus enim Deo placet, nisi ad eum accesserit; acceditur autem ad Deum ipsa fide, velut initio motus, quo tenditur in Deum ut finem ac terminum. Docet autem, primum credendum de Deo, *quia est,* id est Deum esse. Quod et in symbolo fidei primum ponitur. Cum enim fides circa Deum resque divinas versetur, hoc utique est, quod omnium primo credendum occurrit, esse Deum.

Sed dicet aliquis: Fides est eorum, quae non apparent, ut dictum est supra. Atqui Deum esse, cognosci potest ratione naturali per demonstrationem, sicut et cognitum fuit philosophis, Apostolo teste Rom. 1. Non ergo ponendum est hoc inter ea, quae credere oportet. Unde et S. Thomas 1. q. 2. art. 2. ad 1. docet, Deum esse, non esse articulum fidei, sed praeambulum ad articulos. Respondet Cajetanus, hanc doctrinam in communi datam ab Apostolo, ac multitudini congruere, cum sint paucissimi, qui scientifice cognoscant, Deum esse. Itaque, juxta Cajetanum, nihil erit absurdi, si fateamur, quosdam Deo placuisse et ad salutem pervenisse sine ea fide, qua crederent, Deum esse. Verum id contra mentem Apostoli, qui doctrinam instituit tradere prorsus generalem, et quae nullam admittat exceptionem; sicut et prorsus generaliter dixerat, impossibile esse, ut sine fide quis placeat Deo. Nam alioqui, sicut philosophi quidam excipiuntur, ita et quosdam ex antiquis patribus, etiam hoc capite recensitis, excipere licebit; ut exempli causa Abrahamum, quem tradunt insignem Astrologum fuisse. At vero hujusmodi exceptionem praesens Apostoli doctrina nullo modo recipit.

Dicendum igitur, sine fide non posse Deum ab hominibus, ne philosophis quidem ullis, cognosci, sicut oportet, ut illa cognitio sit eis salutaris; tum quia certitudo demonstrationis inferior est certitudine fidei, quam proinde illa quoad certitudinem supplere non potest; tum quia lumen intellectus nostri ita peccato obscuratum est, ut Dei notitiam per se assequi nequeat, nisi cum multorum errorum admistione; sicut docet B. Thomas 1. q. 1. art. 1. Adde, quod fides a nobis exigitur, ut est assensus a voluntate imperatus, humiliter atque obedienter submittente intellectum ad ea, quae Deus loquitur, sive cognita nobis aliunde, sive non. Ex qua re etiam meritum fidei consurgit, sine quo neminem statuit Deus ad justitiam et salutem perducere. Hoc autem locum non habet in demonstratione scientifica; per hanc enim necessitatur intellectus ad assensum.

Et inquirentibus se remunerator sit. Verisimile est, interpretem vertisse: *fit,* non: *sit.* Nam Graece est γίνεται. Nec causa erat, cur variaret modum, ut prius indicative diceret: *quia est,* postea subjunctive: *remunerator sit.* Sensus tamen optime constat juxta vulgatam lectionem. Saepe enim Graecum γίγνεσθαι usurpatur pro verbo substantivo cum motu aut significatione quadam futuri. Unde Syrus interpres vertit: *et iis, qui quaerunt ipsum, futurus sit remunerator.*

Quaerere sive *inquirere,* vel, ut in Graeco est, *exquirere Deum,* usu Scripturae dicuntur, qui Deum religiose colunt, studentque ei per omnia placere. Ratio locutionis est, quia, qui tales sunt, actionibus suis in Deum velut scopum continuo tendunt; quemadmodum e diverso, qui omnia ad suam ipsorum referunt utilitatem, se ipsos, et quae sua sunt, quaerere dicuntur. *Remunerator,* Graece μισθαποδότης, id est *mercedis redditor.* Quae vox haereticos urit, operum bonorum merita negantes, idque eo magis hoc loco, quod non simpliciter Apostolus dicat, inquirentibus se remuneratorem esse, sed hoc ipsum affirmet oportere credere; sic ut sine ea fide placere Deo sit impossibile. Sed de ea re jam diximus cap. super. ad illa verba: *Quae magnam habet remunerationem.*

Nunc quaeritur, an, sicut oportet, ita etiam sufficiat homini, credere haec duo: Deum esse, et inquirentibus se remuneratorem esse; sufficiat, inquam, ad justificationem et salutem. Est autem sermo de homine lapso, quem ad salutem instituunt sacrae literae. Nam ante lapsum non fuisse necessariam Mediatoris fidem, in confesso est.

S. Thomas et alii plerique post Magistrum sententiarum lib. 3. dist. 25. respondent, non sufficere. Primum, quia post lapsum primi hominis, nec justitia, nec salus contingere cuiquam potuit absque fide Mediatoris. Deinde quia sunt et alia necessario credenda; ut trinitas

personarum in Deo, passio, mors, et resurrectio Christi, et caetera, quae vel in symbolo fidei habentur expressa, vel ab Ecclesia nobis credenda proponuntur. Quamquam haec posteriora non parem habent necessitatem cum fide Mediatoris. Nam ista credere, non fuit omni tempore necessarium homini lapso; sed prout Deus ea revelavit temporum successione, sic paulatim credendi necessitas et obligatio crevit; ut proinde non tam necessitate finis, quam obligatione praecepti ea distincte credere oporteat.

His si objicias, Apostoli mentem esse, ut non tantum, quae fides ad salutem necessaria sit, doceat, verum etiam, quae sufficiat, praesertim cum de fide justificante loquatur, de qua citaverat illud ex Propheta: *Justus ex fide vivit:* respondent, Apostolum hoc loco non agere de fide justificante ex toto genere, sed duo tantum haec nominasse, quo discamus, antiqui temporis justos potissimum his duobus, quae fide tenebant, exstimulatos fuisse ad Deum pie colendum, et adversa toleranda, quod et Deum ante oculos haberent, et remunerationem ab eo sperarent.

Alii vero contra sentiunt, Apostoli institutum esse, non solum docere et exponere, quae fides sit necessaria, sed etiam quae sufficiat, semperque suffecerit homini ad salutem, quantum quidem attinet ad necessitatem finis, id est salutis consequendae. Quod nisi dicatur, ajunt, doctrinam Apostoli explicantis fidem, sine qua nemo potest Deo placere, prorsus imperfectam fore, quod ei desit ille articulus, in quo tradendo et inculcando praecipue versantur Evangelicae et Apostolicae literae, nempe qui est de mysterio Christi redemptoris. Igitur hi partem illam: *et inquirentibus se remunerator sit,* ita accipiunt, ut etiam fidem mediatoris comprehendat, hoc nimirum sensu: Et quod inquirentibus ipsum eumque rogantibus pro salute, pro justitia, pro remissione peccatorum, eo modo et ordine praestandis, quo ipsi visum fuerit, remunerator est et exauditor. Haec enim nisi a Deo petantur, non quaeritur Deus, ut oportet.

Et quamvis ipsa justitia et peccatorum remissio non possint proprie merces vocari respectu fidei, poenitentiae, orationis et aliorum bonorum operum, quae justificationis gratiam antecedunt, quomodo vita aeterna merces est respectu bonorum operum, quae ab homine justificato fiant: attamen veteres Theologi meriti nomen memoratis operibus respectu justificationis ac peccatorum remissionis passim adscribunt; extenso videlicet meriti nomine ad illud, quod recentiores congruum vocant, id est ad impetrationem. Interim fatendum est, Apostolum principaliter considerare Deum remuneratorem in eo, quod suis cultoribus retribuit bona promissa vitae aeternae; quemadmodum satis patet ex iis, quae habentur sub fin. cap. praeced., nec non ex his, quae dicuntur in progressu hujus capitis.

7. *Fide Noë, responso accepto de iis, quae adhuc non videbantur, metuens. Responso accepto,* id est, divina revelatione admonitus. Id enim significat Graecum participium χρηματισθείς. De qua voce dudum egimus ad illud cap. 8.: *Sicut responsum est Mosi.* Partem sequentem: *De iis, quae adhuc non videbantur*, Erasmus jungendam putavit cum sequenti vocabulo: *Metuens,* dum vertit hoc modo: *Fide admonitus oraculo Noë, ea, quae nondum videbantur, veritus* etc. Et favere videtur huic constructioni commentarius Chrysostomi. Verum Theophylactus et alii connectunt praecedentibus, hoc sensu: Noë, quum divinum accepisset oraculum de iis, quae nondum videbantur, adeoque incredibilia videri poterant, id est de diluvio, quo perdendum erat genus humanum, ea re audita et credita, *metuens aptavit arcam* etc. Quem sensum et constructionem velut aptiorem ipse etiam Erasmus postea secutus est in paraphrasi, tacite suam versionem retractans. Nec immerito; nam Graecum verbum εὐλαβηθεὶς, pro quo noster interpres vertit: *metuens,* usu Scripturae sacrae non tam ad res, quam

ad personas refertur, praesertim ad Deum; quemadmodum et nomen ei respondens εὐλάβεια, pro qua *reverentiam* legimus cap. 5. Addo, quod parum commode idem hoc verbum cum praepositione περὶ, quae in Graeco est, construitur. Denique connexionem ac sensum memoratum Syriaca translatio palam exhibet; ut nimirum significetur, Noë, de futuro diluvio divinitus admonitum, ipsius Dei timore ac reverentia correptum, fecisse, quod sequitur:

Aptavit arcam in salutem domus suae. Aptavit, id est apparavit, exstruxit, Graece κατεσκεύασε. Ad hanc partem referendus est ablativus *fide,* positus initio sententiae. *Fide aptavit,* id est, inductus atque impulsus ea fide qua credebat, vera esse, quae Deus ipsi revelaverat, arcam fabricavit, qua *domum,* id est, familiam suam ex octo animabus constantem, ab aquarum inundatione servaret immunem, uti legitur Genes. 6. Quod huc adfert Ambrosius Catharinus ex Josepho, scribente, Adam praedixisse, mundi vastationem semel atque iterum fore, primo per aquas diluvii, secundo per ignem in ultimis diebus: ad apocryphas narrationes rejiciendum puto. Quod vero addit, Noë, eam prophetiam fide amplexum, meruisse responsum accipere a Deo, quod ita futurum esset; ideoque electum, ut construeret arcam in salutem suae domus; quasi de hac fide, qua Noë credidit praedictioni primi parentis, loquatur Apostolus: ab ipsius Apostoli mente prorsus alienum est, qui sine dubio, sicut in caeteris omnibus, quae hoc capite commemorat, ita in hac parte ad historiam sacrae Scripturae respicit.

Per quam damnavit mundum. Dictio: *quam,* referri potest vel ad *fidem,* vel ad *salutem,* vel ad *arcam,* quae etsi κιβωτὸς Graece vocatur, foeminini tamen generis est. Ad *salutem* nulli referunt; ad *fidem* Aquinas et Cajetanus et alii fere Latini, facientes hunc sensum: Per quam fidem mundum, id est, reliquum humanum genus condemnavit, hoc est, condemnatione ac interitu dignum ostendit, sui videlicet comparatione, dum, caeteris oraculo divino fidem abnuentibus atque illud contemnentibus, ipse solus credidit. Ad *arcam* referunt Theophylactus et Oecumenius, nec non Erasmus, tam in paraphrasi, quam in versione, in qua, ut ambiguitatem tolleret, relativo *arcam* adscripsit: *per quam arcam condemnavit mundum.* Ut hic sit sensus: Noë, dum pro salute suae domus arcam immensae molis fabricat, et in eo opere multos annos consumit, palam verbo factoque monens, metuendum esse diluvium, excusationem hominibus abstulit, eosque exitio, quod credendo et poenitentiam agendo praecavere nolebant, dignos arguit. Hic sensus non solum textui convenientior est, verum etiam antithesi quadam jucundior: Arcam fecit, qua familiam suam servavit, et mundum condemnavit.

Porro de eorum incredulitate, qui fuerunt tempore Noë, etsi Moses aperte non meminit, res tamen ipsa loquitur, incredulos praedicationi Noë fuisse. Nam si credidissent, utique ejus monitis et exemplo cavissent periculum. Et quidem id a Petro Apostolo expressum est 1 Epist. 3.: *Qui,* inquit, *increduli fuerant aliquando, quando exspectabat Dei patientia* (sic enim legendum) *in diebus Noë, cum fabricaretur arca.* Significat hoc ipsum Christus, quum dicit, eos, omnia solita facientes, non cognovisse, donec venit diluvium et tulit omnes, Matth. 24.

Et justitiae, quae per fidem est, haeres est institutus. Graece: ***Et ejus, quae secundum fidem est, justitiae factus est haeres. Justitia, quae per fidem*** vel ***secundum fidem est,*** notatio est verae justitiae, quam alibi Apostolus justitiam fidei vocat, de qua contra Judaeos, operum justitiam sectantes, multa disserit in Epistolis ad Rom. et ad Galat. et nonnulla ad Phil. cap. 3. Est enim ea justitia, quae per fidem obtinetur, sine operibus legis, id est, sine ullo merito nostrorum operum, quibus justitiae donum advocemus. Nam opera vere bona et salutaria non praecedunt justificandum, sed

sequuntur justificatum, ut loquitur Augustinus lib. de fide et oper. cap. 14. Hoc est, gratiam Dei, qua nos renovat, non praecedunt, sed sequuntur, suntque ejus effectus. Prima autem gratia fides est.

Quo sensu hujus justitiae haeres factus dicatur Noë, dubitatur. Latini fere sic intelligunt: Atque ita factus est haeres justitiae praecedentium patrum suorum, eamque haereditatem in se et familia sua conservavit et ad posteros transmisit, alioqui diluvio perituram. Nam praeter eum justitia nullum habebat haeredem. *Omnis quippe caro corruperat viam suam super terram,* Genes. 6. Hic commentarius urget propriam significationem haeredis. Et videri potest ei favere, quod ibidem Dominus dicit ad Noë, secundum LXX.: *Et statuam testamentum meum ad te.* Nam testamento quis constituitur haeres. Verum eo loco testamentum, Hebraice: *foedus,* quod Deus fecit cum Noë, non justitiae propagandae promissio fuit, sed conservandi generis ab instante exitio.

Quocirca alii Hebraismum hic agnoscunt, quo *haeres* generaliter usurpatur pro possessore, et *haeredem fieri* pro eo, quod est adipisci seu consequi aliquid, quocumque jure seu modo, velut hujus Epistolae cap. 1., ubi dicitur: *Quanto differentius prae illis nomen haereditavit.* Igitur hi non aliud Apostolum velle dicere arbitrantur, quam Patriarcham Noë, dum ex fide, qua Deo credidit, aptavit arcam in salutem domus suae, consecutum esse justitiam, quae est per fidem, atque ex fide justificatum fuisse, scilicet ea ratione, qua justificatus legitur Abraham, dicente Scriptura: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam,* Genes. 15. Non enim prima, sed secunda justificatio significatur, qua per egregium opus fidei justitia utriusque non solum declarata ac probata, verum etiam aucta coram Deo fuerit; quemadmodum ostendimus Rom. 4. Sensum hunc breviter et diserte tradit Theophylactus, nec amplius hic urgendum putavit Chrysostomus. Quae sane expositio nobis etiam placet, ut intelligatur allusio quaedam ad Scripturam, quae statim post verba praenuntiati diluvii testatur, Noë coram Domino justum atque perfectum fuisse; quasi ex eo justum velit, quia Deo diluvium praedicenti crediderit. Quod autem dictum est de vocabulo *haeredis* large sumpto, probabile etiam fit ex eo, quod sequitur, ubi similiter haereditatem non proprie sumi constat.

8. *Fide, qui vocatur Abraham, obedivit in locum exire, quem accepturus erat in haereditatem.* Tria posuit exempla justorum primae aetatis mundi, quae fuit ante diluvium; nunc ad sequentium aetatum justos descendit, in quibus princeps est Abraham, omnium credentium pater, sicut eum appellavit Rom. 4. Hic vero in ejus fide commendanda propterea amplius immoratur, quod totius generis Hebraeorum esset Patriarcha, cui et promissiones factae fuerant. *Qui vocatur,* Graece καλούμενος, participium praesentis temporis; tametsi per praeteritum verterunt alii: *fide vocatus Abraham obedivit* etc., ut vocatio jussionem significet, ac sensus sit: Abraham, cum a Deo vocaretur ac juberetur exire de terra sua, paruisse vocanti. Sensum hunc non obscure prodit Syriaca versio. Eundem tribuunt Theophylacto et Oecumenio; licet ex eorum verbis certo colligi non possit. Ac sane non parum ei obstat praesentis, ut dixi, temporis participium, quod non recte vertas: *cum vocaretur,* sed: *qui vocatur,* ut noster fecit interpres. Nec deerant ejusdem verbi Graeca participia praeteritum tempus significantia: κληθεὶς et κεκλημένος, quibus uteretur Apostolus, si id dicere voluisset, quod habet haec versio: *Abraham vocatus obedivit.*

Rectius itaque Theodoretus Graecus, item Anselmus, B. Thomas, aliique Latini censent, illud: *qui vocatur Abraham,* dictum esse propter mutationem nominis. Cum enim *Abram* prius vocaretur, *Abraham* appellari jussus est, *quoniam,* inquit, *patrem multarum gentium constitui te.* Atque hoc modo Graecum καλούμενος passim accipitur apud Lucam

in Evangelio et in Actis Apostolicis, ut nimirum ad nomen sive cognomen cuipiam inditum referatur. Porro nominis Abraham a Deo dati idcirco meminit Apostolus, quoniam et hoc ad fidei ejus commendationem pertinebat, tale nomen promeruisse. Sensus igitur est: Is, qui vocatur Abraham, fide excitatus atque impulsus, qua credebat Dei promissis, obedivit ei praecipienti, ut exiret de terra sua, in eum locum, quem, sicut Deus ei promiserat, accepturus erat in haereditatem, id est, possessionem perpetuam, non quidem ipsemet, sed semen ipsius, sicut infra declaratur.

Quaerit hoc loco B. Thomas, quomodo Abraham obediverit exire, id est, ex praecepto Domini de terra sua fuerit egressus; cum Moses scribat, eductum inde fuisse a Thare patre suo, nulla facta mentione jussionis divinae, nisi posteaquam migraverat in Haran sive Charan, Mesopotamiae civitatem, patre ibidem defuncto, ut videre est Genes. 11. et 12. Quaestionem hanc magis etiam implexam reddunt B. Stephani verba, Act. 7. Dicit enim: *Deum apparuisse Abrahae, quum adhuc esset in Mesopotamia, priusquam moraretur in Charan; et dixisse ei: Exi de terra tua* etc. *Tunc vero exiisse de terra Chaldaeorum et habitasse in Charan.* Cum enim Charan esset Mesopotamiae civitas, quomodo Abraham e Mesopotamia migravit in Charan? Ac rursum quomodo dicitur exiisse de terra Chaldaeorum, postquam apparuit ei Deus in Mesopotamia, quum jam ante reliquisset Chaldaeam, ut in Mesopotamiam veniret?

Respondet B. Thomas, eum exivisse de Chaldaea cum patre, sed iterum reversurum, ut qui animo nondum patriam reliquisset. At patre mortuo, praeceptum a Deo accepisse, ut iret in terram Chanaan, numquam deinceps in patriam reversurus. Eadem et aliorum quorundam responsio est. Liranus autem, super Genesim et Acta scribens, dicit, Abraham, quum in Mesopotamia esset, jussum exire de terra sua, quam reliquerat, id est, longius ab ea recedere. Et ad eum sensum detorquet textum Hebraicum. Alii volunt bis praeceptum fuisse Abrahae, ut exiret, ipsumque bis obedivisse: primum, ut de Ur Chaldaeorum, loco natali, cum patre exiret in Charan Mesopotamiae; quamvis hujus praecepti Scriptura non expresse meminerit; secundo, ut relicta Mesopotamia, patre jam mortuo, peteret terram Chanaan.

Sed cum duplicis jussionis nulla sit apud Mosen significatio, et coactae sint interpretationes: *Exi de terra tua* etc., id est, animo eam relinque, vel longius inde recede: crediderim, solvendae quaestionis hanc esse rationem magis expeditam, quam recentiores quidam tradunt, ut id, quod Genes. 12. legitur, Dominum dixisse ad Abraham: *Egredere de terra tua et de cognatione tua, et de domo patris tui,* per hysterosin a Mose scriptum sit; utpote factum ante ea, quae proxime praecedunt in fine capitis 11., quando scilicet Abraham cum patre suo adhuc erat in Chaldaea. Cujus rei significandae causa vertendum putant hoc aut simili modo: Jam vero dixerat Dominus ad Abram: *Egredere* etc. Quae responsio consentanea est etiam iis, quae scribit Augustinus q. 25. super Genes., agnoscens hoc loco recapitulationem, quam vocat, licet eam obscurius explicet. Igitur huic praecepto semel dato obediens Abraham, et juxta voluntatem Domini paulatim illud implens, primum cum paterna familia egressus e Chaldaea, abiit in Mesopotamiam; deinde patre mortuo, progressus est in terram Chanaan.

Nam Abrahae datum fuisse discendendi praeceptum, cum adhuc in Chaldaea moraretur, innuunt etiam illa Domini verba ad Abraham, Genes. 15.: *Ego Dominus, qui eduxi te de Ur Chaldaeorum.* Non enim sensus est: Liberavi te de incendio ignis (qui Chaldaeis Ur dicitur), in quem Chaldaei te mittere volebant, ut quidam fabulose magis, quam historice exponunt; sed sensus hujusmodi est: Ego te evocavi et eduxi praecepto meo de Ur Chaidaeorum, urbe nativitatis tuae. Constat enim

ex cap. 11. et aliunde, nomen esse loci, in quo Thare cum filiis habitabat. Ad ea, quae ex oratione B. Stephani adferebantur, brevis responsio est, Mesopotamiam illic non accipi proprie pro ea regione, quae inter duos fluvios Tigrim et Euphratem media est; sed generalius, ut Chaldaeam ipsam comprehendat. Nam Geographi Chaldaeam pariter et Assyriam hoc nomine includunt. Qua re animadversa, S. Stephani oratio cum iis, quae diximus, optime consonat.

Et exivit, nesciens, quo iret. Sive ut Erasmus et Hentenius verterunt: *nesciens, quo venturus esset.* Graece: ποῦ ἔρχεται. Significatur enim Abraham exivisse quidem et iter suscepisse, quo Deus jubebat; nescisse tamen, quo tandem loco Deus ipsum vellet sedem figere. Nam indefinite ei dictum erat: *Veni in terram, quam monstravero tibi,* Genes. 12. Et hoc ad probandam ejus fidem; est enim fides eorum, quae non videntur; quod autem ignotum, inquit S. Thomas, invisibile est. Si dicas, Abraham non ignorasse locum, ad quem ibat, quandoquidem testatur Scriptura semel et iterum, ipsum cum suis egressum fuisse, ut iret in terram Chanaan, Genes. 11. et 12.: respondeo, Abraham Dei jussu profectum in terram Chanaan, sed ignorasse, num in ea terra, vel qua ejus regione manendum sibi esset. Erat enim terra Chanaan admodum vasta, multasque in regiones et populos divisa. Unde Scriptura consequenter eodem cap. 12. et seq. describit Abrahae peregrinationem per illius terrae varia loca, donec ei tandem signate dictum est a Domino, quae et quanta terrae spatia semini ejus esset daturus. Sic et alias probatus fuit. Nam Gen. 22. regionem illi nominavit Deus, in qua filium immolaret, dicendo: *Vade in terram visionis;* locum autem, in quo id faceret, non continuo designavit, sed tantum dixit: *Offeres eum super unum montem, quem monstravero tibi.*

9. *Fide demoratus est in terra repromissionis. Demoratus est,* Graece παρῴκησεν, id est, *accola* sive *advena fuit* aut *factus est,* habitavit ut peregrinus in terra, quam Deus ipsi et semini ejus promiserat. Minus recte verterunt Erasmus et Hentenius: *commigravit in terram promissionis;* decepti praepositione Graeca accusativum regente, quasi motus ad locum significetur, quum constet, eam interdum servire quieti in loco, praesertim in Apostolicis literis. Et ita Graeci quoque interpretes eam hic acceperunt. Graeco verbo respondet nomen πάροικος, id est *advena.* Qua voce Lucas bis usus est Act. 7.; item Paulus Ephes. 2. et Petrus 1 Epist. 2. Sensus igitur hujusmodi est: Abraham, relicta terra et cognatione sua et domo patris sui, quum venisset in terram a Deo sibi promissam, non tamen ut civis aut inquilinus, sed ut advena in ea versatus est, fide ipsum animante, et peregrinationis inquietudinem atque labores consolante; qua nimirum certissime credebat, Deum promissa suo tempore praestiturum, non solum ista terrena, sed et coelestia, quae per se per illa terrena significabantur, atque illis longe sunt potiora. Hic sensus patebit ex sequentibus.

Tamquam in aliena. Videri potest haec pars superflue adjecta. Jam enim dixit, Abraham moratum fuisse tamquam accolam in terra promissionis; ex quo satis intelligitur, eum habitasse in terra aliena. Ad hunc scrupulum duplex est responsio. Una, si dicamus, advenas non semper in alieno habitare. Nam possunt acquirere sibi fundum, in quo collocent domicilium, ut tamen advenae maneant. Id vero Abraham non fecit, quia, B. Stephano teste Act. 7., nec passum pedis in ea terra possedit; ut proinde merito additum sit: *tamquam in aliena.* Nec obstat, quod in ea agrum possedisse legitur cum spelunca duplici, Gen. 23. Hunc enim non ex promissione accepit, sed pretio redemit; non ad habitandum, sed ad usum sepulturae. Nec illud pugnat, quod Ezech. 33. dicitur: *Unus erat Abraham, et haereditate possedit terram;* possedit enim non ipse, sed in posteris; sicut hic quoque paulo ante dictum est, *quod eum locum acce-*

pturus erat in haereditatem. Altera responsio est, hanc partem referendam esse ad animum ipsius Abrahae; ac si dicat Apostolus, Abraham ita fuisse advenam in terra promissionis, ut etiam animo sese talem reputaret, utens illa terra tamquam aliena, nec propriam habere desiderans; utpote qui meliorem, id est coelestem appeteret civitatem, quemadmodum infra dicitur.

In casulis habitando: Graece: *in tabernaculis habitans* sive commorans; vel potius: *ut qui in tabernaculis habitaverit.* Est enim aoristus in Graeco: κατοικήσας. Peregrinantium est, non in domibus habitare, sed tabernacula sive tentoria circumferre, in quibus interim commorentur. Quod de Abrahamo legimus Gen. 12. 13. et 18.

Cum Isaac et Jacob cohaeredibus repromissionis ejusdem. Non significat, una aliquando habitasse Abraham, Isaac et Jacob, ut Liranus existimat. Nam etsi aliquanto tempore simul fuerint in vita (mortuus est enim Abraham, quum Jacob quindecim esset annorum, ut bene demonstrat idem Liranus), diversas tamen et separatas habuere familias Abraham et Isaac, quo tempore natus fuit Jacob. Sensus itaque conjunctivus est, Abraham, et Isaac, et Jacob, alium videlicet post alium, in tabernaculis habitasse. Legitur hoc de Isaac et Jacob Genes. 24. 25. et 35. Vocat autem hos Apostolus *cohaeredes ejusdem promissionis* cum Abraham, quoniam eadem promissio terrae Chanaan dandae in possessionem etiam illis facta fuerat, in eorum tamen semine complenda. Tacite vero commendatur etiam horum duorum fides, quod imitatione progenitoris sui, tamquam peregrini versantes in terra, ad meliorem aspirarent possessionem. De qua sequitur:

10. *Exspectabat enim fundamenta habentem civitatem.* Explicat particulam: *fide.* Et quamvis de Abraham hoc dicat, ad filios tamen promissionis cohaeredes etiam pertinet; quasi dicat: Non morabantur in illa terra, tamquam ejus possessionem exspectantes; sciebant enim, terrenam illam promissionem in se non implendam; neque ea res illos angebat, cum haberent animum fide suspensum ad civitatem supernam, veris Dei cultoribus promissam, sicut dicitur infra: *paravit enim illis civitatem.* Cujus proinde cives aliquando se fore, certissime sperabant. Dicit autem *fundamenta habentem civitatem,* ut eam opponat tabernaculis, quae fundamenta non habent, sed, prout usus tulerit, quolibet transferuntur, clavis ligneis tantummodo figenda ac refigenda. Significatur quidem illa superna civitas interdum etiam nomine *tabernaculi,* quatenus praestat quietem, solatium et refrigerium ab omni labore et molestia; nam in hujusmodi usum tendi solent a peregrinis tabernacula. Sed quum sic vocatur, addi plerumque solet aliquid, quod stabilitatem indicet, ut Jes. 33.: *Tabernaculum,* inquit, *quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clavi ejus in sempiternum;* Luc. 16.: *Ut, cum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula;* et hujus Epistolae cap. 8.: *Tabernaculum verum, quod fixit Dominus, et non homo.* Porro sicut illic tabernaculum dixit *verum,* ita hic fundamenta intelligit vera, id est perpetuo firma quae nec vetustate labascant, nec ulla vi convelli possint. Sunt enim hae metaphorae ad significandam inconcussam firmitatem habitaculi coelestis aptissimae.

Cujus artifex et conditor Deus. Hoc addit, ut civitatem, de qua loquitur, expressius distinguat a civitatibus terrenis; quae quamvis etiam sua fundamenta habeant, quia tamen humanis exstructae sunt manibus, interire possunt, et tandem intereunt. At civitas illa coelestis, cum sit opus solius Dei, insolubilem habet firmitatem. Sic de ea sub nomine tabernaculi dixit cap. 8.: *Quod fixit Dominus, et non homo.* At eodem pertinet locus cap. 9., ubi coelum manufactis sanctis opponit. Etsi vero Graeca vocabula τεχνίτης et δημιοῦργος accipi possint, ut idem significantia, sicut nonnulli accipiunt: sciendum tamen δημιοῦργον non infrequenter poni pro eo, qui operi superin-

tendit ac praeest, quem architectum vocant. Unde puto, sensum Apostoli esse: Quam civitatem Deus et fecit, tamquam opifex, et faciendam disposuit, tamquam architectus. Et id sane voluit noster interpres, quando *conditorem dixit.* Conditor enim civitatis dicitur, non qui eam suis manibus exstruit, sed qui exstruendam mandat ac praescribit.

11. *Fide et ipsa Sara sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit. Sterilis,* Graece: στεῖρα οὖσα, id est *cum sterilis esset;* quomodo etiam habet textus Syriacus; tametsi in quibusdam codicibus Graecis epitheton hoc omnino non legitur, ut nec legerunt Chrysostomus et Oecumenius. Quamquam illud, quod sequitur: *etiam praeter tempus aetatis,* supponit prius dictam sterilem; quasi diceret Apostolus: Non solum, cum sterilis esset, verum etiam praeter tempus aetatis concepit. Porro legimus ex correctione Romana (cui Rickelius adstipulatur): *in conceptionem seminis,* quod Graece est: εἰς καταβολὴν σπέρματος, non: *in conceptione seminis,* ut vulgo multi codices habebant. Sensus enim est, interprete Chrysostomo, Saram ad recipiendum semen, idemque retinendum, fidei merito virtutem accepisse. Καταβολὴ Graecis proprie dicitur *dejectio;* ut quum semen in terram projicitur, ut ab ea susceptum fructificet, vel quum in imo jacitur fundamentum, ex quo domus consurgat. Hinc illa phrasis Scripturae: *a constitutione mundi,* Graece: ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, id est *a jactis mundi fundamentis,* Matth. 1. et 24., Joan. 17., Eph. 1.

Vocat ergo conceptionem seminis καταβολὴν, ex eo, quod semen, in matricem velut in terram dejectum, atque in ea susceptum, retinetur; quod dum fit, concipi dicitur. Itaque recte Latini *conceptionem seminis* interpretantur. Recte etiam hoc modo Syrus: *accepit vim, ut conciperet semen.* Hunc Chrysostomi commentarium sequuntur Theophylactus et Oecumenius. Quod vero subjungit Theophylactus, affirmare philosophos et medicos, etiam mulierem veluti semen quoddam a sese conferre, ideoque sic accipi posse, quod hic dicitur: *ad dejectionem seminis,* hoc est, ut et ipsa dejiceret semen: alienum mihi videtur a consuetudine Scripturae, quae ubique mulieri susceptionem seminis tribuit, non emissionem aut dejectionem.

Sed quaeres, quomodo dicat Apostolus, Saram fide concepisse, quum ejus incredulitatem satis aperte notet Scriptura. Nam ut habetur Gen. 18., praenuntiata sibi conceptione filii, risit post ostium tabernaculi. Quem risum fuisse incredulitatis, ostendunt haec Scripturae verba: *Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare risit Sara, dicens: Num vere paritura sum anus? Numquid Deo quidquam est difficile?* Motus hoc argumento Liranus, affirmat, fidem hic non Sarae, sed Abrahae commendari. Vult enim, sensum esse: Per fidem Abrahae etiam ipsa Sara, uxor ejus, quum sterilis esset, virtutem accepit concipiendi foetus. Similiter id, quod sequitur: *Quoniam fidelem credidit esse eum, qui repromiserat,* de Abraham, non de Sara, dictum interpretatur. Lirano subscribit Titelmanus in paraphrasi: *Per fidem,* inquit, *idem ipse Abraham promeruit, ut acciperet Sara virtutem* etc. Nec abhorrent D. Thomas et Rickelius, qui rem ponunt in dubio.

Alii plerique, tam Graeci, quam Latini, de fide Sarae, non Abrahae, partem hanc interpretantur. Quamvis enim, audita promissione filii sibi nascituri, riserit Sara tamquam incredula, quod satis probat illa jam dicta Domini increpatio, postea tamen eam credidisse dicunt, post increpationem repetita a Domino promissione. Paulo aliter Theodoretus. Dicit enim, Saram primo quidem non credidisse, eo quod nesciret, a quo aut cujus nomine filius ipsi promitteretur; postea vero credidisse, quum admonita animadverteret, divinam esse promissionem. Abraham vero, quamvis et ipse cap. 17., audita filii promissione, risisse legatur, minime tamen haesitasse putandus est.

Nam risus ejus, ut ait Ambrosius lib. 1. de Abraham, cap. 4., non incredulitatis indicium, sed exsultationis fuit. Aut certe, quaecumque fuerit utrique causa ridendi (potest enim dici, risum illis, ut vetulis, obortum ex apprehensione concubitus, sine quo non poterat eis nasci filius promissus; nam turpe senilis amor; unde Sara ridens dicebat: *Postquam consenui, et Dominus meus vetulus est, voluptati operam dabo?*) risus in illa cum incredulitate quadam conjunctus fuit; non autem in illo, de quo testatur Apostolus ad Rom. 4., *quod non infirmatus est fide, nec haesitavit diffidentia* etc. In cujus loci commentario ostendimus, nec id esse dicendum, quod nonnulli veterum sensisse videntur, etiam Abrahamo statim, audita promissione, aliquid haesitationis obrepsisse, licet postea firmissime crediderit. Non mirum autem, si aliter interpretemur risum Abrahae, quam Sarae, quoniam et in Evangelio Luc. 1. aliter interpretantur omnes orthodoxi verba Zachariae: *Unde hoc sciam?* quam illa B. Virginis: *Quomodo fiet istud?*

Nunc si quis objiciat: Quandoquidem fides Abrahae laudem meretur prae fide Sarae, quia statim credidit, nec haesitationem passus est; cur non illi potius, ejusque fidei Paulus adscribit conceptum et partum Sarae, dicendo: *Fide ejusdem Abrahae Sara, uxor ejus sterilis, accepit virtutem* etc. Responderi potest, cum alia essent praeclara, ex quibus Abrahae fidem laudaret Apostolus, ut patet ex praecedentibus et sequentibus, unum hoc de conceptu filii, quoniam id propius Saram attingebat, ejus laudi servare voluisse; eo maxime, ut non solum ex patre totius gentis, verum etiam ex matre haberent Hebraei, quod imitarentur. Tametsi tacite etiam Abrahae fides hic intelligitur laudata. Mox enim de ipso addit: *Propter quod et ab uno orti sunt* etc.

Veruntamen, ut, quod mihi probabilius est, dicam, magis placet cum Lirano et aliis, quos citavi, fidem Abrahae hic intelligi, non autem Sarae; quam utique in historia rei gestae, qua de nunc agitur, id est Gen. 18. reprehensam legimus, non laudatam; quemadmodum e diverso, quae hic dicuntur, ad laudem Abrahae pertinere, ex historia perspicuum est. Adde, quod juxta hunc intellectum sequentia melius cohaerebunt, in quibus adhuc persistit Apostolus in praedicanda ejusdem Abrahae fide per aliquot versus. Nec videri debet expositio violenta, quae fit tantillo supplemento: *Fide ejus et ipsa Sara sterilis* etc. Siquidem et in sequentibus invenies, non semper intelligi fidem ejus, de quo aliquid narratur, sed interdum aliorum; ut quum ait: *Fide Moses, natus, occultatus est mensibus tribus a parentibus suis. Fide transierunt mare rubrum. Fide muri Jericho corruerunt.* Quibus et illud annumero: *Per fidem acceperunt mulieres de resurrectione mortuos.* Quae singula vide suis locis.

Et praeter tempus aetatis. Tempus, Graece καιρὸν, quae vox tempus aptum alicui rei significat. Quasi dicat: Quum aetatem jam excessisset aptam generationi; quum jam vetula esset. Unde quidam vertunt: *praeter aetatis rationem.* Significatur enim alterum miraculum in foecundatione Sarae. Nam primum erat in eo, quod sterilis concepit; secundum, quod in aetate senili. Porro Graeci partem hanc legunt cum addito verbo: *Et praeter tempus aetatis peperit.* Item Syrus: *Et quae non erat in tempore annorum suorum, peperit.* Quod etsi etiam inveniatur in Graecorum commentariis, addititium tamen videtur. Nam sine eo sensus optime constat; videlicet Saram accepisse virtutem concipiendi, quum non tantum sterilis esset, verum etiam aetatem praetergressa. Hinc autem sequebatur, ut etiam parere posset; ut proinde non opus fuerit exprimere. Addendi verbi dedit occasionem conjunctio καὶ, quae indifferenter *et* vel *etiam* significat, ac priori modo accepta, verbum postulabat, posteriore, non item. Itaque nostram versionem arbitror hoc loco sinceriorem.

Quoniam fidelem credidit esse eum,

qui repromiserat. Explicat illud: *fide.* Dixi, inquit, Saram accepisse vim concipiendi seminis, fide, scilicet Abrahae, quia fidelem, id est in promissis veracem, credidit esse eum, qui filium ipsi ex uxore promiserat. In Graeco non est: *credidit,* sed: *existimavit, ἡγήσατο,* pro quo Erasmus: *judicavit.* Quod tantum de eo judicio, quod quid fide creditur, accipiendum, plane convincit Apostoli probatio. Nam et alibi certissimum judicium Paulo significat hoc verbum, ut Phil. 2., ubi nos legimus: *Non rapinam arbitratus est, esse se aequalem Deo;* et cap. 3.: *Quae mihi fuerunt lucra, arbitratus sum propter Christum detrimenta,* et iterum: *Propter quem omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora.* Syrus quoque interpres exponit certam persuasionem.

12. *Propter quod et ab uno orti sunt.* Graece: *Quapropter et ab uno geniti* seu *prognati sunt.* Intellige: *filii* sive *posteri,* quod in sua versione supplet Erasmus. Pertinent haec ad amplificandam vim fidei memoratae, qua docet effectum, ut ex uno homine progigneretur innumera multitudo, cum uxorem haberet, et sterilem, et vetulam, et ipse, sicut mox dicitur, jam emortuus esset. Hic procul dubio non solam attendit Apostolus fidem Sarae; sed Abrahae fidem vel praecipue, vel, ut ego existimo, solam. Ut enim promissiones, quae hic allegantur, ad Abraham factae sunt, non ad Saram: ita fides, quae laudatur, ejusdem Abrahae, non Sarae fides intelligenda videtur.

Et hoc emortuo. Hoc non ablativi casus est, sed nominativi. Graeci pluraliter efferunt: *καὶ ταῦτα, et haec.* Tolletur autem ambiguitas, si dicas: *idque emortuo,* vel: *et quidem emortuo.* Qua in re lapsi sunt Faber et Cajetanus, dum, Graeca minus intelligentes, sensum ab Apostoli mente diversum secuti sunt. Amplius vero Cajetanus, dum vocabulum *emortuo,* contra fidem Graeci textus in duo dividit, quasi dictum sit: *ex mortuo;* cum Apostoli sensus sit hujusmodi: Sed et hoc accessit ad miraculi magnitudinem, quod etiam Abraham, ex quo illa concepit, vel ex quo hi orti sunt, jam erat emortuus, id est effoetus, qui prae senectute filios suscipere non posset. Sic de eo Rom. 4.: *Nec consideravit corpus suum emortuum.* Utrum vero per aetatem absolute fuerit ineptus ad gignendum liberos, an solum comparatione Sarae vetulae, sicut quidam volunt, expendimus in commentario dicti loci.

Tamquam sidera coeli in multitudine. In praepositio non est in Graeco.

Et sicut arena, quae est ad oram maris, innumerabilis. Verti poterat: *quae est innumerabilis.* Nam in Graeco repetitur articulus. Est autem sensus: Ab uno orti sunt tanto numero, quantus est stellarum coeli, et quantus arenae, quae est juxta marginem, Graece: *labium,* maris, quae numerari non potest. In hac posteriori comparatione hyperbole est Scripturis usitata, qua significetur numerus valde magnus. At prior comparatio non est hyperbolica. Neque enim numerus stellarum coeli excedit numerum eorum, qui progeniti sunt ex Abraham; sed magis e diverso hic illum longe superat. Unde et dubitari potest, quomodo sit apta comparatio.

Quidam putant, semen Abrahae comparari stellis, quantum ad electos ejus posteros, et arenae maris, quantum ad reliquam multitudinem, quae reproborum est. Sed ea speculatio est praeter Scripturam, quae de carnali semine Abrahae loquens, nunc stellis coeli, nunc arenae maris illud comparat, ac interdum utramque comparationem conjungit, ut Gen. 22. et Dan. 4. Sane dici non potest, Mosem, quum ait ad filios Israël, Deut. 1. et 10., Deum multiplicasse eos sicut stellas coeli, de solis iis loqui, qui erant in illo populo electi; nam universum populum alloquebatur.

Potius ergo dicendum, hanc stellarum comparationem assumptam a Deo fuisse in promissione seminis Abrahae, non solum ad numerum significandum, sed ut cum numero splendor ac nobilitas illius

populi declararetur. Unde ad significandum numerum aliarum rerum nusquam legimus in Scripturis hanc comparationem adhibitam, sicut alteram de arena maris. Caeterum mystice per stellas coeli spirituales aut electos Abrahae filios intelligi, nihil vetat.

13. *Juxta fidem defuncti sunt omnes isti.* Graece: *Secundum fidem mortui sunt hi omnes.* Summaria collectio est, continens singularem materiam exhortationis. Studium enim Apostoli est, Hebraeos excitare ad fidei perseverantiam usque ad mortem. Id egit, cum alias, tum vehementius in fine capitis superioris. Ad id vero persuadendum mirifice valent exempla sanctorum patrum, quorum fidem cum in superioribus commendaverit, nunc addit, eos *secundum fidem*, id est in fide, *defunctos esse, promissionibus non acceptis*, ut quae in aliam serventur vitam. Phrasim Apostoli: *secundum fidem*, ex ipso Apostolo interpretamur. Nam ad Rom. 8. pro iisdem habet, *esse secundum carnem*, et *esse in carne;* item, *esse secundum spiritum*, et *esse in spiritu.* Ac rursum cap. 14. ejusdem Epistolae, *secundum caritatem ambulare*, dixit pro eo, quod est, in caritate seu cum caritate conversari. Syra quoque versio sic habet: *In fide mortui sunt omnes isti.*

Quaerunt interpretes, quomodo dicat Apostolus omnes illos mortuos esse, qui non multo ante scripserit, Henoch translatum fuisse, ne videret mortem. Ad hoc non eadem est omnium responsio. Qui negant, Henoch adhuc vivere, ex hoc loco suffragium petunt. Sed ejus opinionis falsitatem supra commonstravimus. Itaque videndum, quomodo hic locus superiori non repugnet. Graeci verba Apostoli cum exceptione intelligunt hoc modo: Omnes mortui sunt, excepto Henoch, qui mortem non vidit. Aequum est enim, illum exceptum intelligi, quem paulo ante aliis verbis diserte exceperis. Ribera distributionem facit accommodatam, ut sensus sit: Omnes, qui mortui sunt ex iis, quos dixi, secundum fidem mortui sunt. Suggerit idem scriptor et aliam solutionem, ut nomine mortis etiam translatio comprehendatur, eo quod translatio Henoch, respectu caeterorum viventium, quasi mors quaedam fuerit, quia per eam inter homines esse desiit. Addit et tertiam, quod, sicut unius privilegium non derogat legi communi, ita nec cogit mutari verba legis aut locutionis, etiamsi sint universalia. Nam universalitas in illis semper intelligitur salvo privilegio. Locum habent hae solutiones, ac merito sunt acceptandae, si intelligamus, Apostolum universe loqui de iis, quorum fidem supra commendavit.

Atqui sententia aliorum est, Apostolum respicere tantum ad eos, de quibus proxime fuerat locutus, scilicet ad patriarchas Hebraeorum, Abraham, Isaac et Jacob, quia solum his tribus factae fuerant promissiones, de quibus hic est sermo, quum ait consequenter: *Non acceptis repromissionibus.* Nam et iisdem ante dixerat, eos demoratos fuisse in terra promissionis tamquam in aliena. Deinde ad eos proprie pertinent illa sequentia: *Confitentes, quia peregrini et hospites sunt super terram;* item: *Si quidem ipsius* (patriae) *meminissent, de qua exierant, habebant utique tempus revertendi;* item: *Non confunditur Deus vocari Deus eorum.* Juxta hunc commentarium nihil omnino facit hic locus ad Henoch. Quem quidem commentarium S. Thomas ita adducit, ut plane approbet, ac Graecorum responsioni praeferat. Eundem sequuntur Liranus, Cajetanus, Titelmannus, Catharinus, Gaignaeus, Hasselanus, aliique recentiores. Quibus me libenter adjungo, videns, eum textui maxime convenire. Nam quod objiciunt, Apostolum non de terrena haereditate loqui, sed de coelesti, in cujus exspectatione omnes justi supra dicti defuncti sunt, an et quatenus id verum sit, ex sequentibus intelligetur.

Non acceptis repromissionibus. Nimirum iis, quae ad ipsos factae fuerant de terra Chanaan in possessionem accipienda. Non significat, eos promissione frustratos

fuisse, sed eam illos ipsos non accepisse, quia sic facta fuerat, ut non in ipsis, sed in eorum posteritate compleretur, ipsis ad meliora, id est coelestia promissa aspirantibus, sicut infra declaratur. Qui promissiones hic intelligunt coelestes, ii, ni fallor, Apostoli mentem praecurrunt; nam de iis paulo post opportune loquitur. B. Thomas sine scrupulo de terrena promissione interpretatur, objiciens sibi locum ex Ezech. 33., et respondens eo modo, quo nos supra respondimus ad illud: *Tamquam in aliena.* B. Thomam Liranus per omnia sequitur. Et huc facit, quod infra de quibusdam dicitur: *adepti sunt repromissiones,* videlicet easdem, aut similes cum illis, quas hic primi patriarchae accepisse negantur.

Sed a longe eas aspicientes et salutantes. In quibusdam Graecis codicibus inter *aspicientes* et *salutantes* medium ponitur: καὶ πεισθέντες, *et credentes* sive *persuasi.* Verum Chrysostomus et Theophylactus illud non agnoscunt. At neque Syrus interpretatus est, nec Regia biblia legunt, nec Faber transtulit: ut verisimile sit, temere a quopiam additum esse. Notandum autem, in Graeco haberi continuos aoristos praeteritum tempus significantes, quos Erasmus ita reddidit: *Cum non accepissent promissiones, sed procul eas vidissent, et salutassent, et confessi fuissent* etc. Quod ait: *a longe eas aspicientes et salutantes,* Chrysostomus dictum putat ex metaphora navigantium, qui ex longinquo prospiciunt civitates desideratas, quas antequam ingrediantur et inhabitent, salutatione praeveniunt. Refert autem ad coelestia promissa, quae antiqui justi per fidem procul aspicientes salutabant.

At vero si in parte praecedenti terrenas promissiones Apostolus intellexit, uti docuimus, oportet de iisdem etiam hanc partem interpretari. Quare sensus hic erit: Secundum fidem defuncti sunt sancti patriarchae, cum promissiones illas sibi factas de terra Chanaan non accepissent; contenti videlicet, eas, in posteris suis implendas, a longe aspexisse et salutasse. Hoc enim eis sufficiebat, non terrena, sed coelestia quaerentibus. *Aspiciebant autem et salutabant a longe,* quia, quamvis in terra promissa habitaverint, non tamen ut in sua, sed ut in aliena, credentes interim, suam aliquando futuram, hoc est, suae posteritatis, scilicet post quadringentos annos ab eo tempore, quo Gen. 15. id eis promissum erat; atque ut talem venerantes. Igitur adverbium *a longe* seu *procul,* Graece πόῤῥωθεν, posteritatem respicit, in qua promissiones erant implendae; ad ipsos vero quod pertinet, attende, quod sequitur:

Et confitentes, quia peregrini et hospites sunt super terram. Graecis ordine converso: *hospites et peregrini* sive *advenae,* παρεπίδημοι. Sic enim Graecam vocem vertit interpres 1 Pet. 1.: *electis advenis dispersionis.* Hic jam Apostolus pulchro et consueto artificio sermonem transfert a figura ad rem figuratam, id est, a promissione terrae Chanaan, quae in posteris sanctorum patriarcharum complenda erat, ad promissionem patriae coelestis, quam se ipsos accepturos credebant. Id facit argumento sumpto ex eo, quod *confessi sunt, se peregrinos esse et hospites super terram.* Abraham quidem, quando locutus est ad filios Heth, dicens: *Advena sum et peregrinus apud vos. Date mihi jus sepulchri vobiscum,* Genes. 23.; ad quem locum proprie respexisse Paulum, satis verisimile est. Jacob vero, quando aetatem interrogatus a Pharaone, respondit: *Dies peregrinationis vitae meae centum triginta annorum sunt, parvi et mali; et non pervenerunt usque ad dies patrum meorum, quibus peregrinati sunt,* Gen. 47. Quibus verbis non se solum, sed et patres suos, Abraham et Isaac, peregrinos fuisse super terram, confitetur. Sed quaeritur, *super quam terram?*

Recte Theophylactus et Oecumenius, Chrysostomum secuti, non solum Chanaan seu Palaestinam intelligi dicunt, sed universam terram. Quamvis enim Abraham dixerit Hethaeis: *peregrinus sum apud vos,* id ipsum tamen de quavis alia terra

dicturus erat, ut qui Chaldaeam quoque, in qua natus fuerat, ita prorsus deseruisset, ut eam haberet pro aliena. Certe tota vita Jacob peregrinatio fuit. Nam etsi terra Chanaan esset ei natalis, tamen, quod attinet ad terrae possessionem, erat in ea peregrinus. Unde et peregrinorum more tabernaculis utens, locum subinde mutabat. Similiter et Isaac. Quod si in terra natali peregrini erant hi duo; quanto magis alibi, quocumque sese transtulissent? caeterum omnes sic peregrini super terram, ut nec animo terram quaererent, sed ad coelestem patriam semper aspirarent. Ad hos et horum similes respexisse videtur et ille, qui dixit: *Advena sum et peregrinus, sicut omnes patres mei,* Psalm 38.

14. *Qui enim haec dicunt, significant, se patriam inquirere. Significant,* Graece ἐμφανίζουσιν, id est *declarant, aperte significant.* Qui, inquit, hospites et peregrinos se confitentur, eo ipso palam ostendunt, se patriam quaerere, id est regionem, quam habeant loco patriae. *Nullus enim est peregrinus,* ait B. Thomas, *nisi qui est extra patriam, et ad eam tendit.* Quomodo igitur dictum est, Isaac et Jacob peregrinos fuisse in patria sua? Quia non habebant eam ut patriam, sed ut alienam.

15. *Et, si quidem ipsius meminissent, de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi.* Docet, quam patriam inquisierint. Non enim Chaldaeam, unde fuerant egressi; nam si ejus, ut patriae, memores fuissent, facile ad eam reverti poterant. Neque enim deerat illis tempus et commoditas. *Memorem esse,* non nudam significat recordationem, sed eam, quae cum amore ac desiderio rei conjuncta est. Quomodo dicitur in Psalmis: *Memor fui nominis tui;* et: *Dum recordaremur tui, Sion.* Sic e contrario dicitur: *Obliviscere populum tuum et domum patris tui,* id est ne desideres. Dicit autem: *de qua exierunt,* cum solus Abraham inde exivisset, quoniam et filii inde orti erant, ratione patris; unde et quodammodo censentur exivisse cum patre. Adeo vero ad illam patriam non retrospexit Abraham, ut servo suo mandaverit, dicens: *Cave, nequando filium meum reducas illuc,* Gen. 24.

16. *Nunc autem meliorem appetunt, id est coelestem. Appetunt,* Graece ὀρέγονται, quo verbo vehementior appetitus ac desiderium significatur. Idem legitur 1 Tim. 3.: *Si quis Episcopatum desiderat.* Illud: *nunc autem,* hoc loco non tempus significat, sed partim assumptivae, partim illativae conjunctionis vim habere videtur, ut idem fere sit, quod: *atqui, sed, igitur, itaque.* Quasi diceret Apostolus: Itaque fatendum est, eos meliorem appetere patriam, id est non terrenam, sed coelestem. Sic et alibi frequenter accipitur; ut Psalm. 2.: *Et nunc reges intelligite;* Rom. 2: *Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est;* 1 Cor. 12.: *Nunc autem posuit Deus membra* etc., ac rursum: *Nunc autem multa quidem membra; unum autem corpus;* cap. 15.: *Nunc autem Christus resurrexit a mortuis.* Quomodo et Latinos auctores interdum loqui constat. Unde liquet, quam futile sit argumentum, quo quidam ex hoc loco probare nituntur, sanctorum Patriarcharum animas ne nunc quidem, id est tempore novae legis, beatifica Dei visione frui, sed eam adhuc appetere et exspectare.

Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum. Graece ad verbum: *Quapropter non erubescit eos Deus, Deus vocari eorum.* Minus dicit, ac plus intelligit. Est enim sensus: Hac fidei devotione tantopere Deo placuerunt, ut Deus, qui est universorum Dominus, non eos reputaverit indignos, quorum Deus vocaretur; imo vero dignatus fuerit eos hoc honore, ut eorum Deum se ipsum nominaret. Quod profecto ad maximam eorum dignitatem et honorem pertinebat. Respicit Apostolus ad locum Exod. 3., ubi Dominus ait ad Mosem: *Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob;* item: *Haec dices filiis Israël: Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Ja-*

cob, misit me ad vos. Hoc nomen mihi est in aeternum, et hoc memoriale meum in generatione et generationem. Ex qua etiam appellatione Christus in Evangelio demonstravit illorum patrum futuram resurrectionem, quia *non est mortuorum Deus, sed viventium.* Non enim vellet specialiter, se vocari Deum eorum, qui nec sunt, nec futuri sunt, sed in perpetua morte mansuri; praesertim nomine assumpto ad aeternam memoriam. Hinc porro liquet, Apostolum ab eo loco: *Juxta fidem defuncti sunt omnes isti,* non agere de omnibus justis, quorum ante meminerat, sed tantum de tribus Patriarchis. Nam caeterorum Deus alicubi vocatus non legitur. B. Thomas in commentar. tres adfert rationes, cur Deus illorum trium Deus vocari voluerit; quas apud ipsum videre est. Apostolus rationem indicat excellentem eorum fidem, qua meruerunt inter amicos et cives atque domesticos Dei haberi praecipui. Quo spectat, quod sequitur:

Paravit enim illis civitatem. Scilicet eam, quam fide exspectabant, id est coelestem, *cujus,* ut ante dictum est, *artifex et conditor Deus.* Paravit ergo, quoniam et fecit in tempore tamquam artifex, et faciendam disposuit ab aeterno tamquam conditor et architectus. Paravit autem illis, non quidem solis, sed ut praecipuis; unde cum illis velut primis atque honoratissimis Dei convivis recubituri dicuntur in regno coelorum omnes electi, Matth. 8. et Luc. 13. Si igitur illis paravit civitatem tamquam civibus atque amicis suis primariis, merito sane vocari voluit eorum Deus.

17. *Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur.* Pergit trium patriarcharum commendare fidem, idque facit per singulos. In Abraham autem immoratur, quod ille totius generis Hebraeorum princeps esset, ac fidei virtute caeteros antecelleret. Sensus est: Tanta fuit Abrahae fides, ut, ea suadente et impellente, non dubitaverit (cum Deus obedientiam ejus hujusmodi praecepto tentaret) Isaac filium suum Deo victimam immolare; quemadmodum refertur Gen. 22. *Obtulit* ergo, quia offerre voluit, re ipsa jamjam oblaturus, nisi fuisset ab eodem, qui praeceperat, prohibitus. Quo etiam modo loquitur B. Jacobus suae Epist. cap. 2., dicens, Abraham ex operibus justificatum, cum obtulisset Isaac filium suum.

Tentare autem est probare, experimentum capere. Sed hoc improprie de Deo dicitur; tentat enim Deus, non ut sciat, qui omnia novit, antequam eveniant; sed ut alios scire faciat. Dicitur autem *tentare,* dum facit, quod homines tentantes solent; exempli causa, pater filium tentat, et dominus servum, dum praecipit ei magnum aliquid et difficile, quo cognoscat ejus obedientiam. Ita Deus tentasse dicitur Abraham, quando ei praecepit, ut filium sibi immolaret, quamvis id non praeceperit, ut ipse cognosceret, sed ut aliis notam ac manifestam faceret illius obedientiam. Sic enim intelligendum, quod ait: *Nunc cognovi,* id est nunc manifestum feci, vel nunc apparuit; *quod timeas Dominum.*

Et unigenitum offerebat. Quum dicit *unigenitum,* ostendit, quanta fuerit tentatio. Non enim poterat cor paternum non gravissime sauciari, quando jussus est filium unigenitum ac singulariter dilectum neci dare. Sic enim habent verba jussionis: *Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis, Isaac, et offer eum in holocaustum.* Sed quaeres, quomodo fuerit Abrahae unigenitus Isaac, quum et alterum filium haberet Ismaëlem? Respondent Aquinas et Cajetanus, unigenitum appellari Abrahae filium ex Sara, et id quidem recte. Quod vero Cajetanus addit: Quae sola erat proprie uxor, nam aliae concubinae erant, non satis perpense dictum videtur. Etenim Abraham illo tempore nullas habebat concubinas excepta Hagar, quae jam tum erat dimissa; quae tamen ita concubina Abrahae fuerat, ut vere ac proprie esset ejus uxor, eoque nomine vocata legatur Gen. 16.

Potius dicendum erat, Saram solam pleno jure uxorem fuisse, a quo ob conditionem

servilem Hagar, quamvis revera uxor esset, deficiebat. Atque hoc modo convenit interpretari verba Ambrosii, lib. 1. de Abraham cap. 4. dicentis, quia non erat ei filius, qui non erat legitimo susceptus conjugio. Nam conjugium cum ancilla legitimum non erat, quatenus sine pactis nuptialibus initum, quae plenum darent jus conjugale. Quamquam non negamus, Ambrosium in eo libro de conjunctione Abrahae cum Hagar ancilla, varie disputantem, velut in re difficili nec satis adhuc discussa, nihil definitum pronuntiasse. Accedit ad superiorem responsionem, quod Ismaël divino oraculo jam abdicatus erat e familia Abrahae, ut proinde quasi mortuus censeretur, ideoque solum Isaac haberet Abraham pro filio.

Minus placet Graecorum responsio, qua volunt Isaac unigenitum dici, quantum attinet ad rationem promissionis, eo quod statim sequatur: *In Isaac vocabitur tibi semen.* Non placet, inquam, quia praerogativa promissionis non efficit, ut quis unigenitus vocetur, si plures alioqui fratres habeat. Unde Judas et Joseph, quamvis inter filios Jacob praerogativis quibusdam donati, non tamen unigeniti dicti sunt aut dici potuerunt. Quod autem hic de promissione subjungitur, non explicat rationem, cur Isaac dictus sit unigenitus; sed adjunctio est novae circumstantiae.

Qui susceperat repromissiones. Quidam codices habent: *In quo susceperat.* Atque ita Bedam, Aquinatem et Liranum legisse, constat. Ita quoque vertit Erasmus, tametsi contra suam ipsius annotationem, qua docet, in Graeco legi: *Qui promissiones acceperat.* Est igitur haec vera lectio vulgatae translationis: *qui susceperat,* quam Graecis consonam exhibent omnia paene manuscripta, suffragante etiam editione Clementina. Jam nec potest dictio: *qui,* referri ad: *unigenitum,* repugnante structura Graeci textus; sed ad Abraham necessario refertur, ut hic sit ordo: Abraham fide obtulit Isaac filium suum, eundemque unigenitum, ille, dico, qui promissiones acceperat, id est cui promissiones a Deo factae fuerant; intellige: complendae in hoc ipso filio, quem jussus erat immolare. Id enim volunt sequentia. Nec alioqui ratio apparet additae hujus partis, nisi cum Syro paraphraste eam exponamus de promissione Isaac nascituri. Sic enim habet: *Et unicum suum obtulit super altare, is, qui eum acceperat per promissionem.* Nam vel eo nomine carissimus erat Isaac patri, quod ex promissione natus esset. Verum hanc expositionem Graeca non admittunt; sed eam magis exposcunt, quam prius diximus. Unde sequitur:

18. *Ad quem dictum est. Ad quem,* scilicet Abraham, dictum est a Domino. Quibusdam placet ad Isaac referri: *Ad quem,* id est de quo Isaac, *dictum est,* quomodo cap. 1. legimus: *Ad angelos,* id est de angelis; et cap. 4.: *Ad quem nobis sermo,* id est de quo. Vertitque ad hunc modum Stapulensis. Sed huc confugere, non est necesse, cum prior sensus nihil habeat scrupuli, et Graeca legenti statim sit obvius.

Quia in Isaac vocabitur tibi semen. Quia ad sensum redundat, ut saepe alibi, juxta proprietatem Hebraicae linguae. Unde quidam interpretes omittunt. Locus est Gen. 21., ubi Abrahae praecipitur, ut Sarae dicenti: *Ejice ancillam et filium ejus,* obsequatur; addita hac promissione: *Quia in Isaac vocabitur tibi semen,* hoc est, sola posteritas ex Isaac propaganda vocabitur semen tuum, in quo completurus sim promissiones tibi pro semine tuo factas. Haec promissionis circumstantia vel praecipua est, quae labefactare poterat animum sancti viri, et ad diffidentiam inclinare, si non fuisset solide fundatus in fide veritatis ac potentiae divinae; videlicet *plenissime sciens, quia, quaecumque promisit Deus, potens est et facere,* Rom. 4. Cum autem omnia cogitanti nullus alius occurreret modus, quo Deus impleret promissa, quae non dubitabat in Isaac implenda, venit in mentem hoc, quod sequitur:

19. *Arbitrans, quia et a mortuis suscitare potens est Deus. Arbitrans,* Graece λογισάμενος, id est *secum reputans,* vel *cum secum reputasset.* Quod proprie refertur ad modum implendae promissionis, non ad potentiam Dei. Cum enim certissime sciret, Deum posse etiam mortuos suscitare, ita cogitabat apud se: Poterit Deus, si velit, filium meum exstinctum revocare ad vitam; idque omnino facturum credo, si non sit alius modus, quo suam impleat promissionem. Et cum hoc animo et hac fide sese accinxit ad filium sacrificandum. Quae fides eo laudabilior, quod eo saeculo nullum adhuc auditum esset exemplum hominis a morte resuscitati.

Unde eum et in parabolam accepit. Graece: *in parabola accepit,* sive recepit, recuperavit. Idem verbum, quod in fine capitis: *non acceperunt repromissionem.* Hentenius vertit: *per parabolam.* Haec pars obscuritate sua varios sensus peperit, ut videre est apud Oecumenium, qui facile sex aut septem enumerat, nec tamen omnes attigit. Inter eos unus est, quo verbum: *accepit,* ad Deum refertur, et pronomen: *eum,* ad Abraham, hoc modo: Unde et Deus accepit ipsum Abraham velut parabolam et figuram sui, id est statuit in eo figuram Dei Patris offerentis Filium suum pro salute hominum. Sed hic sensus vim facere videtur textui, qui plane exigit, ut vocabulum *accepit* ad Abraham referatur, et *eum* ad Isaac. Quo constituto, alii aliter exponunt. Chrysostomus *parabolam* interpretatur arietem, quem vidit Abraham inter vepres haerentem cornibus. Hunc enim dicit in ea oblatione figuram ac similitudinem Isaac fuisse, quo mactato ille servatus sit ac patri redditus. Theophylactus vero *parabolam* seu figuram constituit in re gesta, velut indicante, quod in Christo futurum erat. Ut enim tunc Isaac dimissus est, aries autem caesus, sic unus Christus Deus et homo, secundum humanam naturam pro nobis immolatus est, Deitate manente impassibili.

Porro Theodoretus *parabolam* exponit symbolum ac typum resurrectionis mortuorum, ut ex eo, quod Isaac occisus quodammodo fuit et revixit (nam occisus quoad promptam voluntatem patris, voce Dei prohibentis revixit), velut a parabola disceremus, mortuorum futuram aliquando resurrectionem. Ribera *parabolam* existimat hoc loco idem esse, quod proverbium sive exemplum, quod vulgi sermone teritur; sic enim *parabola* frequenter in Scriptura veteris testamenti sumitur; ut sensus sit: Unde Abraham tantae fidei merito recepit filium suum salvum; idque in parabolam, hoc est, in similitudinem atque exemplum, ut, cum Deus aliquid praeceperit durum et arduum, non dubitent homines ipsius exemplo illud aggredi, firmiter apud se statuentes, Deum omnia in melius conversurum. Verum etsi frequens est ea parabolae acceptio apud Prophetas, in Scripturis tamen apostolicis haud reperitur. Et omnino sublimius aliquid Apostolum hic dicere velle, mihi persuadeo.

Proinde satius est, *parabolam* interpretari figuram seu typum mysterii cujusdam significativum, sicut omnes fere interpretati sunt; quomodo et superius in hac Epistola cap. 10. accipitur in illis verbis: *Quae parabola est temporis instantis.* Cum autem mysterium significatum varie exponatur, ut vidimus, nobis eorum sententia probatur, qui mysterium intelligunt resurrectionis, non quidem omnium mortuorum, sed Christi Domini. Nam quia credidit Abraham, posse Deum mortuos resuscitare, idcirco datum est ei, ut filium velut a morte vivum reciperet; idque *in parabola* seu figura, id est cum significatione magni mysterii, nimirum resurrectionis Christi. Nam Isaac non tantum fuit figura Christi immolati, verum etiam a morte ad vitam revocati. Indicavit hunc sensum Erasmus in sua versione, et apertius expressit in paraphrasi. Addo, quosdam adverbium ὅθεν, *unde,* resolvere in relativum, hoc modo: *Unde,* id est, *ex quibus,* scilicet mortuis, vel *ex qua morte* eum recepit. Sed hoc subtile magis, quam verum crediderim. Nec

enim solet uti Scriptura eo adverbio ad illum modum.

20. *Fide et de futuris benedixit Isaac Jacob et Esau.* Illud *et* in fronte hujus versus non est in Graeco, neque in Syriaco, neque in bonis MSS., nominatim Laudensi codice. Historia est Gen. 27., ubi legitur Isaac benedixisse duobus filiis suis Jacob et Esau. *De futuris,* id est, promittendo bona futura, quae non videbat. Qua in re fides Isaac commendatur, quod, cum in aliena terra consedisset, nihil in ea possidens, sola tamen Dei promissione fretus, filiis suis in tempora longe futura tam magnifice benedixerit. Non enim nudae erant benedictiones, id est faustae imprecationes; sed praedictiones ac promissiones ex fide profectae, ideoque certissimae. Quod et filii intelligentes, certatim alter alterum in accipienda benedictione praevertere studuerunt. Porro futura illa bona juxta literam terrena erant et temporalia, sed spiritualium, coelestium et aeternorum imaginem gerentia.

21. *Fide Jacob, moriens, singulos filiorum Joseph benedixit. Singulos,* Graece: *unumquemque filiorum,* id est singulos filios, qui duo erant, Manasses et Ephraim. Historiam vide Gen. 48. Quod, inquit, *Jacob moriens,* id est, aegrotus ac morti vicinus benedixit duobus filiis Joseph filii sui, manus commutans, et minorem majori praeponens, utrique vero magna bona promittens, quorum nihil adhuc apparebat, fides effecit, qua illustratus certo credebat ea ventura.

Et adoravit fastigium virgae ejus. Haec pars separanda ab ea, quae praecedit, ut quasi novo initio dicatur: *Fide Jacob adoravit* etc. Non enim eodem loco hoc legitur, sed in cap. praeced., ubi narrat Scriptura, Jacob, exacto et accepto jurejurando a Joseph, quod sepulturus esset ipsum in sepulchro patrum suorum, *adorasse,* vel *ad caput lectuli,* sicut ex Hebraeo vertit Hieronymus, vel *ad summitatem sive ad fastigium virgae ejus,* scilicet Joseph, sicut hic in Graeco legitur, iisdem verbis, quae sunt apud LXX. interpretes. Quamquam olim ex Graeco quidam Latini *virgae suae,* non *ejus,* legerunt, ut ad ipsum Jacob referatur; ut Augustinus commemorat q. 162. in Genes. Nam Graecum relativum αὐτοῦ utrumque admittit, variato spiritu. Atque eo modo sibi vertendum putavit Stapulensis.

At sane potius est, ut de virga Joseph intelligatur, maxime propter significationem mysterii, quod Apostolus videtur intendere, de quo mox dicemus. Sciendum est autem, diversitatem versionis inde natam, quod utraque vox Hebraea: *mittah,* id est *lectus,* et *matteh,* id est *virga,* scribatur iisdem literis, sed non iisdem punctis; quae puncta satis constat olim apud Hebraeos scribi non solere, ut proinde facile contingeret, interpretes pro una dictione aliam legere et transferre.

Si quaeratur, utra sit vera ac germana Scripturae lectio? vel utram significationem in illis iisdem literis Moses intenderit? Respondeo, quibusdam videri veram, quam reddidit Hieronymus, *lectum* dicens; eumque secuti in ea re omnes recentiores interpretes, ut veteres taceam interpretes Graecos, Aquilam et Symmachum, qui eodem modo verterunt; denique omnes omnino, solis LXX. exceptis. Siquidem et statim post, initio capitis sequentis, idem vocabulum occurrit, ubi nos rursus ex Hieronymi versione legimus: *Qui confortatus sedit in lectulo;* nec secus omnes alii hoc interpretati sunt, atque ipsi etiam etiam LXX. Neque enim eo loco, nisi absurde, pro *lectulo virga* transferri potuit.

Sensum autem prioris loci reddens Hieronymus in traditionibus Hebraicis, sic ait: *Et adoravit Israël ad caput lectuli; quod scilicet, postquam ei juraverat filius, securus de petitione, quam rogaverat, adoraret Deum contra caput lecti sui. Sanctus quippe et Deo deditus vir, oppressus senectute, sic habebat lectulum positum, ut ipse jacentis habitus absque difficultate ulla ad orationem esset paratus.* Sic ille.

Joannes tamen Hasselanus, vir magnae

eruditionis, Caesareus apud Lovanienses Scripturae sacrae quondam interpres, in hujus loci comment. manusc. docet, rectius facturum fuisse B. Hieronymum, si suam versionem Gen. 47. in fine, conformasset interpretationi ipsorum LXX. ac reddidisset: *adoravit super* (aut *contra,* quomodo idem Hieronymus vertit ex LXX. in Tradit.) *fastigium virgae ejus.* Et S. Augustinus quaest. illa 162. in Genes. ait: *Quod Septuaginta interpretati sunt, nullum vel levem sensum habere, putandum non est.*

Verum quo pacto cum hac responsione conciliari possit praesens Apostoli locus, in quo non *lectulus,* sed *virga* nominatur (nam caput, summitas, fastigium eadem sunt in proposito, et eadem Hebraica voce significantur, nec de ea re quaestio est), Hieronymus nihil dicit. Inter commentatores autem nescio, an quisquam sit, qui lectoris animo satisfaciat.

Nobis videtur utcumque satisfieri posse, si respondeamus altero horum modorum. Unus est, si cum F. Ribera dicamus, utrumque sensum verbis Hebraicis, a Mose scriptis, comprehendi; ac Spiritus sancti consilio factum, ut duo sensus in eadem oratione latentes exprimerentur, juxta ejusdem vocabuli diversam significationem. Dico: *ejusdem vocabuli,* quia punctis remotis, quae Moses non addidit, nullum est discrimen. Quae responsio si non placet, propterea quod absurdum habeatur in omni genere scriptionis, ut vocabulum, aequivoce duo significans, simul stet pro utroque significato, meritoque negent viri doctissimi, eandem Scripturam habere plures sensus literales: restat alter modus, ut dicamus, id, quod apud LXX. legebatur, sive cum Hebraeo fonte conveniret, sive non, opportune allegasse, suoque instituto accommodasse Apostolum; quod ea versio apud eos, ad quos scribebat, in auctoritate esset ac veneratione, quemadmodum alio loco ostendimus; ut haec sit allegatio non tam Scripturae, quam rei concessae. Quod sine dubio recte fieri potuit, et ad docendum atque exhortandum valet suo modo. Quasi igitur sic dicit: *Et adoravit fastigium virgae ejus, quemadmodum habetur in bibliis Graecis, quae vos cum veneratione legitis.* Ac forte similis adhibenda est solutio ad locum Luc. 3., ubi praeter fidem omnium Hebraicorum codicum ex sola versione LXX. una generatio interseritur. Et quidem Cornelio Jansenio, praeceptori meo, ita respondere visum fuit. Et qui aliter respondent, torquent se miris modis.

Quamquam quod ad rem praesentem attinet, utrumque verum esse potest: Jacob adorasse versus caput lectuli, et adorasse fastigium virgae Joseph stantis ad lectuli caput. Non enim pugnant haec duo. Nam quod nos legimus: *adoravit Dominum,* Hieronymus *Dominum* addidit de suo. Certe D. Thomas varietate lectionis, quam refert in comm., non est offensus, tamquam inde consequens sit, vel Paulum male Scripturam citasse, vel Hieronymum male vertisse. Tantum conatur varietatem illam ita conciliare, ut sensus simul consistant.

Caeterum huic nostrae responsioni pro coronide illud adjicimus, directione Spiritus sancti factum esse, ut id, quod LXX. scripserunt, aliud fortassis pro alio reddentes, serviret mysterio, sicut in aliis quibusdam factum non negamus. Ut autem mysterium, quod Apostolus exprimere noluit, assequamur, annotant, qui in Genesim scribunt, Joseph, a rege proximum, virgam seu sceptrum, videlicet potestatis insigne, gestasse. Hujus ergo summitatem adoravit Jacob, id est, ad eam incurvavit se, potestatem honorans in filio. Sed cur id fecit? Ut ostenderet, inquiunt, veritatem somnii Joseph, quo viderat se a sole, id est, patre suo adorandum, Gen. 37.

Sed quomodo fide adoravit (quod hic testatur Apostolus), cum illam filii potestatem, somnio praenuntiatam, non jam fide, sed oculis aspiceret? Quare multo rectius in eo, quod Jacob adoravit fastigium virgae filii sui, id est, potestatem ejus honoravit, intelligimus alicujus rei futurae mysterium. Quod illi optime

explicant, qui dicunt, Jacob in Joseph filio suo Christum significatum prospexisse, et in virga Joseph regiam Christi potestatem agnovisse; denique ejus virgae fastigium seu caput adorasse, quia caput Christi Deus, 1 Cor. 11.

Quaeri hic potest, cur Apostolus, qui duarum benedictionum meminit, tertiam, non minus memorabilem et mysteriorum plenam, qua Jacob benedixit filiis suis duodecim, praetermiserit. Respondeo, satis esse Apostolo, si e multis, quae per fidem operati sunt patres, pauca quaedam delibet, eaque praecipua; nec rationem nobis reddendam, cur etiam e praecipuis nonnulla praetereat, cui non erat propositum omnia referre. Tametsi praetermissae benedictionis duodecim patriarcharum haec potuit esse ratio, quod ea maledictionem haberet implicatam, ut patet legenti Gen. 49.

22. *Fide Joseph, moriens, de profectione filiorum Israël memoratus est.* Merito Joseph prioribus subjungitur, qui et patriarcha fuit, et propheta, multarumque virtutum exemplar, cujus animo nec potestas, nec bonorum affluentia, qua potiebatur in Aegypto, oblivionem aut neglectum induxit promissorum Dei. *Moriens,* Graece τελευτῶν, verbum a superiore diversum, id est *vitam finiens, termino vitae proximus.* Habetur idem verbum Matth. 2., ubi nos legimus: *defuncto autem Herode.* Nec est in Graeco: *de profectione,* sed: *de exitu filiorum Israël,* scilicet ex Aegypto.

Et de ossibus suis mandavit. Itidem ex Aegypto asportandis. Sic enim legitur allocutus fratres suos Genes. ult.: *Post mortem meam Deus visitabit vos, et ascendere vos faciet de terra ista ad terram, quam juravit Abraham, Isaac et Jacob. Cumque adjurasset eos atque dixisset: Deus visitabit vos; asportate ossa mea vobiscum de loco isto, mortuus est.* Igitur quod Joseph moriturus mentionem fecit cum asseveratione de rebus futuris, quae nondum videbantur, id est, de egressione filiorum Israël ex Aegypto, quae post ducentos annos secuta est, deque introductione eorum in terram patribus promissam; quodque in hujus rei testimonium mandavit, ossa sua simul asportari: id totum ex ea fide processit, quam habuit divinae promissioni patribus factae. Sed nec irritum fuit mandatum. Nam ossa ejus, Mose mandante, secum tulisse leguntur Israëlitae, Exod. 13., eademque postea in terram promissam intulisse, atque in agro paterno sepeliisse, Josue ultimo.

23. *Fide Moses, natus, occultatus est mensibus tribus a parentibus suis.* A Patriarchis ad Mosen transit, in cujus etiam fide praedicanda immoratur, quod ejus apud Hebraeos, ut Prophetae maximi et Legislatoris, summa esset auctoritas. Orditur autem a nativitate ejus et fide parentum, qua eum, quum natus esset, contra regis edictum occultarunt in domo sua tribus mensibus, Exod. 2. et Act. 7. Pro: *parentibus,* Graece est: *patribus;* Syrus quoque sic habet: *Fide patres Mosi occultaverunt eum* etc. Ex quo suspicatur quidam, non solos patrem et matrem de puero servando sollicitos fuisse, sed et populum et potissimum contribules. Quod non valde probabile est. Res enim tam multis nota non potuisset apud regios ministros celari. Quare *patribus* pro *parentibus* dictum accipimus, sicut omnes interpretantur. Sic enim interdum, etsi raro, Graecis usurpatur.

At quaeritur, qua parentum fide occultatus fuerit Moses. Nam videri potest, id eos fecisse naturali impulsos amore, quo parentes filios suos omni ratione servatos cupiunt; ut verisimile sit, idem ab aliis quoque Hebraeorum nonnullis fuisse tentatum. Respondeo, ea fide, qua credebant, id, quod a majoribus acceperant, futurum aliquando, ut Deus educeret populum ex Aegypto, et introduceret in terram promissam; ideoque nec metuendum, quod Pharao moliebatur, ut scilicet populus aut omnino exstingueretur, aut servitute oppressus vires et facultatem non haberet, invitis Aegyptiis, fugam ineundi. Hac igitur fide instructi et animati, divinae promissioni de populo servando

cooperati sunt, quoniam puerum sibi natum, ne occideretur, occultarunt. Addatur huic responsioni, si lubet, id, quod refert Josephus lib. 2. antiq. Jud. cap. 5., Deum Amramo, patri Mosi, astitisse per somnium ac promisisse, nasciturum ei filium, qui suo tempore Hebraeos ex Aegyptia servitute liberaret. Virum id ipsum narrasse uxori jam gravidae. Utrumque fidem oraculo adhibuisse, et ea fide inductos, postquam mulier tam facile fuisset enixa, ut observatores falleret, infantulum per tres menses clam apud se nutrivisse. Notandum est autem, etsi textum Hebraeum legenti sola mater videatur occultasse puerum, LXX. tamen interpretes, quos Paulus sequitur, utrique parenti factum hoc adscribere. Nec enim mulier, inscio aut repugnante marito, facere id potuisset.

Eo quod vidissent elegantem infantem. Graece: παιδίον, *puellum.* Videri potest haec pars contraria praecedenti. Nam si parentes ad occultandum et servandum puerum movit elegantia formae, quam in eo videbant, quomodo ea res in laudem fidei refertur? praesertim cum legamus, Isai reprehensum fuisse, quod filios suos offerret Samueli, prout quisque forma excellebat, 1 Reg. 16. Sed dicendum, parentes haudquaquam more vulgi permotos fuisse elegantia pueri, ut eum cum tanto suo periculo servatum vellent; sed quod in vultu talem animadverterent elegantiam seu pulchritudinem, quae divinam quandam indolem pueri promittere videretur; adeo ut, quod certo credebant de populi liberatione aliquando futura, confiderent hujus pueri virtute et opera, si in virum posset evadere, perfectum iri. Huc facit, quod B. Stephanus in sua ad Judaeos oratione Act. 7. non simpliciter dicit, puerum hunc fuisse *elegantem* (Graece ἀστεῖον, eodem vocabulo, quo post LXX. Paulus hic utitur); sed dicit: *elegantem Deo,* quod recte noster interpres vertit: *gratum Deo,* et Syrus: *dilectum Deo;* ut nimirum illa vultus elegantia significatum fuerit, puerum, futurum singulariter Deo gratum, Deumque velle per illum magnum aliquid ad populi sui salutem operari. In quam sententiam etiam Chrysostomus hunc locum interpretatus est. Quod si recipimus narrationem Josephi supradictam de somnio patris Mosi, plenior erit responsio. Sic enim dicemus, parentes ejus aspectu pueri tam elegantis fuisse confirmatos in fide oraculi, quod divinitus acceperant.

Et non timuerunt regis edictum. Praeceperat rex omni populo Hebraeorum, ut, quidquid masculini sexus eis nasceretur, in flumen projicerent, Exod. 1. Hoc edictum timuisse negat Mosi parentes, quia, quamvis timore puerum occultarint, non tamen ita timuerunt, ut edicto parerent. Removet ergo ab eis timorem efficacem, quo quis adductus id facit, quod jubet is, qui timorem incutit. Ita saepe *non timere* accipitur in Scripturis, ut Matth. 10.: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus;* 1 Machab. 2.: *A verbis viri peccatoris ne timueritis.* Sed dices: Quomodo non ita timuerunt, qui tandem paruerunt edicto, puerum exponentes in ripa fluminis? Exod. 2. Quo argumento contendit Calvinus, fidem in eis valde imbecillem fuisse, adeo ut non vacillaverit modo, sed collapsa fuerit. Atqui immerito eos culpat. Non enim juxta edictum projecerunt puerum in flumen; sed cum diutius celare non possent, id fecerunt, quod in tanto pueri ac sui periculo, faciendum inculpata prudentia dictabat. Nam fiscellae bituminatae inclusum, ne facile mergi posset, exposuerunt in carecto fluminis ad ripam, ubi minus esset periculi, meliusque posset observari, quod eveniret. Porro rei eventum divinae providentiae committebant, quemadmodum et Josephus de eis scribit.

24. *Fide Moses, grandis factus, negavit, se esse filium filiae Pharaonis.* Graece: *negavit dici filius,* id est, *renuit vocari filius filiae Pharaonis,* ut vertit Erasmus. Male Faber: *Recusavit dicere: Filius sum filiae Phaaronis.* Quam versionem Cajetanus, Graece nescius, imprudenter secutus est. Constat ex historia Exod. 2., Mosen, postquam adolevit,

haud ignorasse, se Hebraeum esse, non Aegyptium. Educatus est enim a matre sua ab infantia usque ad aetatem adultam, ac tum demum redditus filiae Pharaonis, quae eum non pro suo filio accepit, sed sibi in filium adoptavit. Non ergo dicere vult Apostolus, Mosen fide, id est, revelatione divina admonitum, cognovisse, se non esse filium naturalem filiae Pharaonis; hoc enim procul dubio sciebat tam ex matre, quam ex adoptante; sed sensus est hujusmodi: Fides effecit, ut Moses, vir factus, adoptionem filiae Pharaonis ac regiam cognationem contemneret, malletque palam vocari Hebraeus et hominis Hebraei filius, quam filius reginae aut filiae regis.

Non legitur eam adoptionem Moses verbis respuisse; sed facto satis respuit, quando, relicta aula regia, ad fratres suos Hebraeos in afflictione visitandos egressus est, nec ad aulae delicias ultra reversus, ut legitur Exod. 2. et Act. 7. Adscribitur autem hoc ejus fidei, quia tam praeclaram adoptionem cum labore et afflictione non commutaret, nisi majora bona, quae fide intuebatur, exspectaret. *Aspiciebat enim*, ut statim dicitur, *in remunerationem.* Dicit autem, *grandis factus,* non modo statura, sed insuper aetatis profectu, quia, ut refert S. Stephanus Act. 7. (idemque colligitur ex historia Exodi), quadragenarius erat, quando in cor ejus ascendit, ut fratres suos visitaret.

Sed cur tam sero ad eos se contulit? non quia fratrum salutem prius neglexisset, aut minus curasset, voluptatum Aegyptiarum illecebris occupatus; sed ideo forte, quod exspectandam sibi putaret eam aetatem, quae ad res magnas gerendas idonea maxime judicatur. Aut certe, quod rem tantam, quam animo conceperat, non absque peculiari Dei instinctu, quem nondum senserat, aggredi nollet. Alioqui Mosen de liberatione populi jam ante cogitasse, probant illa B. Stephani de eo verba: *Existimabat, intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis.*

25. *Magis eligens, affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem.* Graece: ἀπόλαυσιν, id est, *fruitionem* seu *delectationem.* Nec est: *temporalis,* sed: *temporalem,* πρόςκαιρον, ut ad *jucunditatem* referatur. Atque ita veteres etiam Graecos, Chrysostomum ac caeteros, legisse, docent eorum commentarii. A quibus nec Syriaca dissentit editio. Sic enim habet: *Et non modico tempore delectari in peccato.* Paulus quoque 2 Cor. 4. ad bona, quibus homines fruuntur, eandem vocem retulit: *Quae videntur,* inquit, *temporalia sunt; quae non videntur, aeterna.* Verum sive *temporale* ad *delectationem* referatur, sive ad *peccatum,* legendo προςκαίρου, quod in paucis quibusdam ac minus probatis exemplaribus Graecis legitur, in sensu non magnum est discrimen, et alterum facile ex altero intelligitur; ut *temporale* dicatur *peccatum* ab effectu, quia delectatio, quae peccato quaeritur, diuturna esse non potest. Quamquam magis consuetum est, dici, dum quis peccat, delectationem transire, peccatum manere. Nam etsi cum delectatione transeat etiam actus peccati, manet tamen reatus et conscientiae morsus.

Quaeritur, de qua afflictione, et de quo peccato loquatur Apostolus. Non enim Moses aliquando cum caeteris Hebraeis servivit in luto et latere. Et si peccatum erat, versari in affluentia bonorum aulae regiae, peccaverat igitur tot retro annis, quibus inter aulae proceres fuerat commoratus. Ad utrumque respondeo: Peccasset Moses, si voluptates et opes Aegyptias praetulisset saluti et liberationi suae gentis, aut ita eis immersus fuisset, ut de fratribus afflictis non curaret. Unde Amos 6. graviter increpantur *opulenti in Sion, quod nihil paterentur super contritione Joseph.* Afflictus autem fuit cum populo Dei, id est, cum Hebraeis fratribus suis, non eadem cum illis, sed similia propter illos patiens; quando, percusso Aegyptio, fugit et in exilium abiit, ubi pascendis ovibus vitam transegit, qui dudum in Aegypto deliciis et opibus ab-

undaverat. Quamquam non dicit Apostolus, eum cum populo Dei afflictum fuisse; sed affligi elegisse potius, quam momentaneis deliciis cum peccato frueretur. Ex quo non est consequens, ut afflictus fuerit. Ut autem haec prae illis eligeret, excitabat et roborabat eum fides; quemadmodum et in eo, quod sequitur:

26. *Majores divitias aestimans thesauro Aegyptiorum improperium Christi.* Neminem turbet, quod Ambrosius, lib. de paradiso, pro: *majoribus divitiis,* legit: *majorem honestatem.* Quidam enim vetus interpres, πλοῦτον, *divitias,* assidue vertit: *honestatem;* ille nimirum, ex cujus versione habemus libros Sapientiae et Ecclesiastici. Neque enim idem est omnium sacrorum librorum vulgatae editionis interpres, ut norunt eruditi. Vide Sap. 7. 8. et 10. et Ecclesiastici 11. 13. 24. 31. et 37. Atqui idem Ambrosius, lib. 2. de Abel, cap. 4., pro: *majoribus divitiis,* legit: *majus patrimonium.*

Porro notandum, participia *eligens* et *aestimans,* in Graeco esse aoristos praeteritum significantes. Unde recte pro: *aestimans,* alii vertunt: *arbitratus,* Moses, inquit, *thesauro Aegyptiorum* (Graece: *thesauris, qui in Aegypto erant),* id est opibus Aegyptiis, quibus abundare et cum quiete frui poterat, improperium Christi praetulit, tamquam majores divitias; vel quia Christi improperium magis honorificum sibi ducebat; vel quod praesentem ignominiam sibi convertendam sciret in coelestes divitias et gloriam semper mansuram.

Sed quodnam dicat *improperium Christi,* valde dubitatur. Non enim Mosi potuit improperari, quod Christianus esset, aut Christum coleret, quando nec natus erat Christus, nec auditum Christi nomen. Chrysostomus ac plerique post illum interpretantur *improperium Christi* in eo, quod, quemadmodum Christus ignominia affectus est a Judaeis, ad quos missus venit, ita Moses a fratribus suis Hebraeis, quibus se liberatorem insinuabat, contumeliose fuit repulsus, cum ei diceretur: *Quis constituit te principem aut judicem super nos? Num occidere me tu vis, sicut heri occidisti Aegyptium?* Exod. 2. De qua contumeliosa repulsa loquitur etiam B. Stephanus in Actis. Huic expositioni Theodoretus et Thomas addunt, bene id, quod Moses a fratribus passus est, *improperium Christi* vocari, quia typus et figura fuit ejus, quod Christus erat passurus.

Verum ista, si bene consideres, huic loco non quadrant. Nam Apostolus ab eo loco: *magis eligens* etc., rationem reddit ejus, quod dixerat, Mosen negasse se filium filiae Pharaonis. Atqui hujus ratio esse non potest, quod thesauris Aegypti praeponeret improperium inferendum a fratribus Hebraeis. Nam relinquens aulam, suosque visitans, non hoc exspectabat, ut probris ab iis afficeretur; sed magis, ut tamquam futurus liberator susciperetur.

Quocirca alii rectius *improperium Christi* interpretantur id esse, quod in priori membro dixit: *affligi cum populo Dei,* ut *improperium* intelligatur, quod Aegyptii dicturi erant in Mosen, abdicantem a se regiam adoptionem, et profitentem, se Israëlitam esse. Probrum hoc erat, quod Hebraeus esset, quam gentem abominabantur jam olim Aegyptii, ut patet Genes. 43. et 46., quamque dudum in servitutem redegerant. Hoc autem vocat *improperium Christi,* id est, populi Dei Christum exspectantis, quatenus injuria membrorum in caput redundat. Et hoc pacto loqui dicunt Apostolum ad consolandum suos Hebraeos, qui propter fidem Christi non solum direptionem bonorum passi fuerant, sed insuper irrisionibus et probris infidelium erant expositi.

Diversam ab his ac peculiarem explicationem adfert Ribera. Sentit enim, Mosem, spiritu prophetico intuentem Christi passionem et opprobria, optasse ejus conformitatem; atque ex ea animi devotione maluisse opprobriis affici, id est, Christo quodammodo compati, quam honoribus ac divitiis abundare in aula Pharaonis. Et hoc esse, quod dicit Apo-

stolus, eum *elegisse improperium Christi;* quomodo si dicamus, Petrum, quando crucifixus est, elegisse improperium crucis Christi, quia similitudinem mortis Christi, Domini sui, in cruce passi, libenter ac devote amplexus est. Non dicitur autem quis eligere aut pluris aestimare id, quod omnino non novit. Quare improperium Christi notum esse Mosi oportuit, ut illud tanti aestimaret; sicut Petro nota fuit crux Christi. Quae expositio recte se habet, si *improperium Christi* proprie accipiendum sit; quod aliis non videtur.

Porro, si conjecturae locus esset, suspicari possemus, Apostolum scripsisse *λῃστοῦ,* non *Χριστοῦ,* id est, *latronis,* non *Christi.* Quod cum dure sonaret, nec intelligeretur, quorsum dictum esset, mutatum esse in vocabulum sono vicinum, idemque piis auribus gratum: *Χριστοῦ;* sicut accidit in nominibus νήσους et Ἰησοῦς, Ecclesiastici 43. Sic ergo vera lectio esset: *improperium latronis* sive *homicidae.* Nam Moses, postquam occidit Aegyptium, primum quidem ab Israëlita audivit opprobrium homicidae, cum ei diceretur: *Numquid occidere me tu vis, sicut heri occidisti Aegyptium?* Deinde, re divulgata multo magis apud Aegyptios, quibus jam exosus haberi coeperat, infamatus fuit tamquam sicarius aut latro. At Moses hujusmodi improperium atque infamiam, quam sustinebat causa populi Dei, pluris fecit, quam omnes thesauros Aegypti. Mutandae lectionis in nomen *Christi* dedisse potuit occasionem, quod infra cap. 13. legitur: *improperium ejus,* scilicet Christi. Sed illic non de antiquis loquitur Apostolus, sed Christianos hortatur, ut Jesu Christi improperium portent. Illud etiam observa, Apostolum toto hoc capite et sequenti Christi vocabulum nusquam exprimere. Veruntamen de hac conjectura aliorum est judicium.

Aspiciebat enim in remunerationem. Graece: *ἀπέβλεπε, respiciebat.* Probat, illud totum, quod de Mose dixit, fidei fuisse effectum. Primum enim credebat, post afflictiones, quas cum populo Dei tolerabat, secuturam populi liberationem; quae utique futura erat merces quaedam patientiae prioris. Deinde ac potissimum fidei suae oculos attollebat ad bona coelestia, quae Deus cultoribus suis pro mercede ac praemio piorum laborum se redditurum promisit. Notanda sententia propter sectarios, qui bonorum operum merita negant, ac servile esse putant, intuitu remunerationis Deum colere. Contra docet Apostolus, Mosen, afflictiones et opprobria ferentem, in remunerationem aspexisse, et ejus ac patriarcharum exemplis Hebraeos suos, ut idem faciant, hortatur. Ne vero per hoc vel gratiae, vel gloriae Dei derogatum quidquam videatur, certissime teneamus haec duo: Omne meritum nostrum esse Dei donum; et omne praemium nostrum ad Dei gloriam esse referendum.

27. *Fide reliquit Aegyptum, non veritus animositatem regis. Animositatem,* Graece: *τὸν θυμὸν,* quod interpres *iram* et *furorem* vertere solet; quemadmodum etiam habet Syriaca translatio. Nam quod Erasmus *ferociam* vertit, vim vocabuli minus expressit. Significat enim Graecis impetum animi ebullientis ad vindictam, soletque usurpari pro ea parte animi, quam irascibilem philosophi vocant.

Quaerunt Graeci tractores, quomodo dicat Apostolus, Mosen fide reliquisse Aegyptum, nec veritum fuisse iram regis, cum ipse in Exodo timorem suum fateatur, his verbis: *Timuit Moses, et ait: Quomodo palam factum est verbum istud? Audivitque Pharao sermonem hunc et quaerebat occidere Mosen. Qui fugiens de conspectu ejus, moratus est in terra Madian,* Exod. 2. Respondent autem, Mosen timore quidem fugisse, ne Deum tentare videretur, si manifesto periculo non se subduceret; sed non ita timuisse, quin ausus fuerit postea reverti ad populum liberandum. Liranus, ut Mosi constantiam in hoc facto declaret, adducit fabulam quandam Judaicam, scribens in Exod. 2. et 4.

Sed verior responsio est, quam idem Liranus et alii huc adferunt, Apostolum

non agere de fuga Mosi ex Aegypto post interfectum Aegyptium, sed de eo discessu, quo, cum universo populo, Aegyptum reliquit, eidemque ad discedendum auctor et ductor fuit. Qua in re fides ejus insigniter eluxit. Cum enim res esset difficillimi negotii, tantam hominum multitudinem, magna ex parte imbellem, e sedibus suis educere in alienam et ignotam terram; sciretque, regis animum, a quo consensum vix tandem extorserat, mutabilem esse, sibique imprimis infensum; ac proinde metuendum videretur, ne, consilio mutato, mox collectis copiis, abeuntem populum armata vi retraheret, una secum in perpetuam ac duriorem servitutem redigendum: hac tamen iracundia regis contempta, rem aggressus est, sola fide subnixus, qua credebat, Deum populo ad ea, quae promiserat, impedimentis omnibus remotis, viam paraturum.

Invisibilem enim tamquam videns sustinuit. Latini verbum: *sustinuit,* ad Deum referunt, ut sensus sit: Iram hominis visibilis contempsit, quia fide Deum invisibilem, tamquam videret, *sustinuit,* hoc est exspectavit, scilicet adjutorem et remuneratorem. Etsi nonnulli *invisibilem* exponunt, quantum ad promissa, quae Moses, etsi non videbat, fide tamen, tamquam videret, exspectabat. Verum in Graeco non est: ὑπέμεινεν, quo verbo saepe alibi Scriptura utitur, quodque Latinus interpres passim vertit: *sustinere,* id est patienter exspectare, unde verbale nomen in Scripturis frequens: ὑπομονή, *sustinentia, patientia;* sed est verbum ἐκαρτέρησεν, quod ad rem, non ad personam referendum est. Significat enim: *tolerare, patienter ferre incommoda.*

Quocirca magis probo Graecorum expositionem, quae talis est: Aegyptum reliquit atque inde populum eduxit, non veritus iram regis visibilis, quia Deum invisibilem adjutorem suum ac remuneratorem, tamquam oculis videret, fide intuens, omnia illa dura toleravit. Itaque metathesis esse videtur in verbis Apostoli, ut rectus ordo sit: *Tamquam enim invisibilem videns, sustinuit.* Quod alii verterunt: *obduruit, forti animo fuit.* Erasmus sensum potius, quam verba reddidit, hoc modo: *Perinde enim, quasi vidisset eum, qui est invisibilis, ita obduravit.* Est autem allusio quaedam ad notionem fidei, quam definivit *argumentum non apparentium;* et proinde probatio ejus, quod dixit: *Fide reliquit.*

28. *Fide celebravit pascha et sanguinis effusionem.* Dicitur Moses *celebrasse* sive, ut in Graeco, *fecisse pascha et effusionem sanguinis,* quia Dei jussu populo Israëlitico faciendi auctor fuit, ut habetur Exod. 12. *Facere pascha,* quidam interpretantur: *occidere pascha,* id est, agnum paschalem. Non recte, quia *facere* non solum hic ad pascha refertur, sed etiam ad sanguinis effusionem; quare expositio non quadrat. Sensum ostendit noster interpres, pro: *fecit,* vertendo: *celebravit;* ut *pascha* non agnus intelligatur, sicut alibi, quum pascha dicitur immolari; sed ipsius agni immolatio et esus cum ritu praescripto, quemadmodum bene exponit S. Thomas.

Dictum est *pascha,* non a Graeco πάσχειν, id est pati, sed ab Hebraeo *pesach,* seu a Syriaco *phase,* ut scribit Hieronymus, quod *transitum* significat. Rationem nominis ipse Dominus adjecit, eodem loco dicens: *Et transibo per terram Aegypti nocte illa, percutiamque omne primogenitum in terra Aegypti.* Ac rursus: *Et videbo sanguinem, et transibo vos,* id est praeteribo. Non ergo nomen hoc inditum est a transitu filiorum Israël per mare rubrum, ut visum est quibusdam; sed a transitu Domini per Aegyptum, et praeteritione Hebraeorum in caedendis primogenitis.

Porro *sanguinis effusionem* agni immolati intellige. Nam de sanguine ejus effuso liniebant vel aspergebant quisque suae domus utrumque postem et superliminare, sicut eis fuerat praeceptum. Et sunt, qui vertendum putent: *aspersionem;* sed Graeca vox *effusionem* seu profusionem significat, non *aspersionem.* Ac prius oportuit effundi sanguinem, ut memoratis partibus domus posset aspergi.

Supra quoque cap. 9. sanguinis aspersio et effusio tamquam diversa nominantur. Facile tamen utrumque comprehendi poterit, si per tropum exponamus, hoc modo: *celebravit effusionem sanguinis,* id est, effusi sanguinis aspersionem.

Quaeritur, qua fide Moses celebravit pascha. Respondeo, fide promissionis divinae, quae continebatur in paschatis institutione. Sic enim legitur: *Habebitis hunc diem in monumentum, et celebrabitis eum solemnem Domino in generationibus vestris cultu sempiterno.* Hoc autem populus facere non posset, nisi e servitute liberatus, et in Dei cultu per saecula conservandus incolumis. Hujus ergo beneficii praestandi fide pascha celebravit. Sed qua fide sanguinis effusionem? Id jam sequitur:

Ne, qui vastabat primitiva, tangeret eos. Primitiva, Graece πρωτότοκα, id est *primogenita.* Sensus est: Ne angelus Aegyptum transiens, et omnia ejus primogenita vastans (Graece ὀλοθρεύων, id est *perimens, exterminans*) ab homine usque ad pecus, quemquam laederet Israëlitarum; utpote prohibitus sanguine, quo videret aspersas eorum fores. Promiserat enim Deus, fore liberos a plaga, quorum aedes agni immolati sanguine essent insignitae. Patet ergo, qua fide sanguinis effusionem Moses celebraverit. *Eos,* refert ad Israëlitas, quamvis ante non nominatos. Nam intelligebantur in eo, quod dixit, Mosen celebrasse pascha etc. Celebravit enim, non solus, sed cum populo. Nec dubium, quin etiam ex populo fuerint, qui fide celebrarent. Vastator autem angelus idem est cum eo, qui 1 Cor. 10. vocatur *exterminator,* ὀλοθρευτής. De quo plura in ejus loci commentario. Jam quid mysterii latentis in agno et sanguine viderit Moses, quoniam ad sensum hujus loci proprie non pertinet, pio lectori perquirendum relinquo.

29. *Fide transierunt mare rubrum, tamquam per aridam terram.* Scribitur Exod. 14. Graeca non addunt: *terram.* Subauditur enim more Hebraeis usitato, ut in Psalmo: *Et aridam fundaverunt manus Ejus,* et Matth. 22.: *Vae vobis, quia circuitis mare et aridam. Transierunt,* supple, Israëlitae, significati pronomine *eos,* quod praecessit. Sed quorum fide? sua, an Mosi? Videtur ad utrosque referendum. Nam Mosi quidem fides illic singulariter eminebat, qui populo ductor et hortator ad transeundum mare fuit. Crediderunt tamen etiam e populo non omnes, quia *non in pluribus eorum beneplacitum erat Deo,* 1 Cor. 10.; sed aliqui, quorum fides cum fide Mosi conjuncta non solum eos impulit, ut intrepide transirent, Deo jubente et securitatem promittente, verum etiam meruit tantum miraculum, ut aquae divisae transitum ipsis praeberent, tamquam per siccam terram euntibus. Haec enim duo fidei tribuit Apostolus hoc loco, quemadmodum B. Thomas annotavit: alterum, quod fecit populus; alterum, quod Deus. *Mare rubrum* est quod Graeci vocant Erythraeum, Arabiam a meridie abluens, et Aegypto conterminum; Geographi sinum Arabicum appellant.

Cur *mare rubrum* vocetur, variant scriptores. Qui enim revera aquas ejus rubere existimant, alii quidem id provenire credunt ab arena, quam volvunt alvei a fundo; at alii talem reddi colorem putant a radiorum solis repercussu. Sed vero propior est eorum sententia, qui dictum censent Erythraeum ab Erythra rege, qui in illis locis regnavit. Quo nomine cum etiam *rubrum* Graecis significetur, errore factum putant, ut, quod Graeci vocant *Erythraeum* mare, Latini *rubrum* appellarent. In Hebraeo vocatur mare Suph, id est mare junci. Quod alii vertunt: *carectosum* sive *algosum,* ita dictum, quod in eo mari juncorum et algae copia sit, plus quam in aliis.

Quod experti Aegyptii, devorati sunt. Graece: *Cujus* (scilicet maris transeundi) *experimentum cum cepissent Aegyptii, absorpti sunt.* Tentarunt enim transire post Israëlitas; sed quoniam temeritate id fecerunt, non fide, meruerunt aquis ad depressa loca revertentibus involvi et

suffocari. Itaque haec pars a contrario vim fidei declarat.

30. *Fide muri Jericho corruerunt, circuitu dierum semptem.* Graece: *circumdati,* vel *postquam circumdati fuissent ad septem dies.* Commendatur hic meritum fidei eorum, qui terram promissionis ingressi sunt, inprimis Josue, qui dux populi post Mosen fuerat constitutus; deinde Levitarum atque ipsius populi. Crediderunt enim praecipienti ac promittenti Domino, si urbem Jericho, quamvis munitam et expugnatu difficilem (quae terram promissam ingressis prima erat objecta, et ultra progredi eos non sinebat), circumirent septem diebus cum arca foederis et tubis sacerdotalibus, futurum, ut moenia civitatis sponte corruerent. Crediderunt, inquam, et ita, ut crediderunt, factum est. Historiam habes Josue 6.

31. *Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis.* Graece est participium: ἀπειθήσασι, id est *iis, qui non obedierant,* quemadmodum et Syrus interpretatus est. Graeca vox eos proprie significat, qui nolunt persuaderi, vel ut credant, quod dicitur, vel ut faciant, quod praecipitur. Noster interpres passim vertit: *incredulos* sive *non credentes.* Et quidem recte. Nam in Scripturis plerumque de iis dicitur, qui pervicacia quadam nolunt fidem dictis aut rebus jam gestis accommodare; sicut et hoc loco. Cum enim audivissent ac scirent Jerichuntini, Deum Israël siccasse fluenta Jordanis coram populo suo, donec transirent, eamque ob causam vehementer sibi suisque rebus metuerent: non tamen crediderunt, potentiam ejus tantam esse, quin ei resisti posset. Qua confidentia ausi fuerunt portas civitatis occludere, et ad repugnandum sese comparare. Quo factum est, ut omnes perierint, et civitas ipsorum anathemati fuerit subjecta. Sola Rahab meretrix cum domo patris sui, quia credidit, servata est. Quid autem crediderit, ostendunt haec ejus verba, quae dixit ad exploratores a Josue missos: *Novi, quod Dominus tradiderit vobis terram;* et ipsa rursum: *Dominus enim Deus vester ipse est Deus in coelo sursum et in terra deorsum,* Josue 2. Hac igitur fide meruit, ut cum incredulis non periret.

Porro dubitant nonnulli, fueritne Rahab vere meretrix. Nam vocabulum, quod in Hebraeo legitur: *zonah,* si Rabbinis Judaeorum creditur, interdum *cauponam* significat, interdum *meretricem,* pro diversitate radicis, a qua deducitur. Verum illi prioris significationis exempla non ferunt extra locum, de quo nunc quaerimus. Ubique enim pro meretrice acceptum reperitur, ut Gen. 34. et 38., Jud. 11., Joël. 3. Unde et Talmudicis antiquioribus adeo persuasum fuit, Rahab meretricem fuisse, ut hinc contexta fabula tradiderint, eam totis quadraginta annis, quibus Israëlitae egerunt in deserto, quaestum corpore fecisse, et quidem ex quo decem annos nata fuerat; quinquagenariam vero percepta veri Dei notitia resipuisse. Retulit hoc Fevardentius in cap. 2. Jacobi. Jonathas quidem, paraphrastes Chaldaeus, qui ante Christi adventum claruit, *hospitam* seu *cauponariam* interpretatus est. Quem sequuntur uno paene consensu Rabbini posteriores.

Sed eos ad sic interpretandum movisse videtur, quod turpe suae genti ducerent, si dicerentur ipsorum exploratores usi fuisse meretricis hospitio; nec, si ita esset, a scriptore sacro debuisse exprimi. Quasi vero nihil hoc faciat ad lucem historiae, cum propterea nominatim additum fuerit *meretricis* epitheton, ut intelligeretur, exploratores clanculum ingressos civitatem, ne proderentur, vile hospitium, quale est meretricis, elegisse. Quocirca Pagninus et alii recentiorum nonnulli non satis justam habuere causam, cur ex Hebraeo *cauponam* verterent potius, quam *meretricem;* praesertim cum non solum Paulus hoc loco, verum etiam Jacobus Apostolus cap. 2. meretricem vocent, Graece πόρνην, LXX. auctoritatem secuti. A qua versione nec Tremellius sibi recedendum putavit.

Neque tamen etiam cauponam fuisse negamus. Nam apud gentiles, quibus

simplex fornicatio non reputabatur peccatum, mulierculae, cauponariam exercentes, si viros non haberent, simul ex prostitutione corporum quaestum faciebant. Atqui satis constat, Rahab innuptam aut certe viduam fuisse; tantum enim paciscitur de salute patris ac matris, et fratrum ac sororum, Josue 2., nec plures secum educit, Josue 6.

Sed cur visum fuit Apostolo, post Mosen et patriarchas, viros sanctissimos, mulierem meretricem in exemplum fidei producere? Nimirum ut doceat, nullis peccatis praecedentibus impediri posse gratiam Dei, cujus a fide est initium. Sic igitur hoc loco commendatur fides meretricis, sicut apud Lucam cap. 7. fides peccatricis; non ut illa meretrix, haec peccatrix remanserit, sed quo significetur his nominibus, quid fuerint, antequam crederent, et credendo poenitentiam agerent. Nec indignum videri debuit, huc adduci mulierem meretricem, eamque alienigenam, ut quae per fidem insita populo Dei in illustrem ac regiam prosapiam germinaverit, ex qua Christus nasceretur. Unde et in genealogia Salvatoris a Matthaeo nominatim posita est.

Excipiens exploratores cum pace. Fidei adjungit opus ex fide profectum, per quod salutem meruit; quemadmodum et B. Jacobus ostendit, eam non otiosam habuisse fidem, sed ex operibus justificatam. *Excipiens*, Graece δεξαμένη, *cum excepisset.* Et sensus est, eam fide viva et operosa consecutam, ut non periret cum incredulis, eo quod exploratores, hospitio susceptos, cum vitae suae periculo non dubitaverit occultare et dimittere. Hoc enim erat *excipere eos cum pace,* id est habita cura salutis, ne deprehensi interficerentur. Nam *pacis* nomine salus in Scripturis significari solet. Quaeri potest, quomodo factum mulieris adscribatur fidei, cum mentita legatur, ut exploratorum saluti consuleret; mendacium autem non sit ex fide. Respondeo, studium servandi exploratores effectum fuisse fidei; mendacium vero ab humana prudentia suggestum fuisse. Neque enim, qui fidem habent, omnia agunt ex fide.

32. *Et quid adhuc dicam?* Graece: *dico.* Desino, inquit, plura commemorare majorum exempla, quibus fidei virtus declarata est, ne in longum abeat oratio.

Deficiet enim me tempus enarrantem. Seu *commemorantem.* Hyperbolen hic agnoscunt Graecorum scholia; sic enim loqui solemus, ubi multa praetermittimus, quae dici possent: *Tempus aut dies me deficiet; nullus erit finis, si singula velim persequi.* Aliter Syrus interpres, qui sic vertit: *Exiguum enim est mihi tempus,* id est tempus, quod mihi sumpsi ad hanc Epistolam scribendam, brevius est, quam ut plura recenseam exempla. Sed prior sensus verior.

De Gedeon, Barac, Sampson, Jephte, David, Samuel. Paucorum ex multis nomina profert, quorum primi quatuor in libro Judicum scribuntur. Nec de ordine sollicitus est. Nam Barac Gedeonem praecessit, et Jephte Sampsonem, et Samuel Davidem. Quamquam ordinis hujus rationem, quo ab Apostolo numerantur, S. Thomas et post eum Ribera satis probabilem reddunt, ad quos lectorem remitto. Ut autem nos exponendo de singulis dicamus:

Gedeonis fides ex eo commendationem meretur, quod, etsi videri possit initio nonnihil dubitasse, quando missus fuit liberare Israël de manu Madian, angelo, seu potius Domino ei dicente: *Scito, quod miserim te* (nam eo non obstante signum adhuc petivit) ex fide tamen altare Baal destruxit, lucumque succidit, et aliud altare Domino aedificavit. Deinde (quod hic praecipue spectat Apostolus) fretus Dei praesidio, qui victoriam promiserat, cum trecentis viris adortus innumerabilem Madianitarum exercitum, pugnavit et vicit, et populum suum in libertatem asseruit. Historiam vide Jud. 6. et 7.

Barac fidem habens oraculo divino, quod acceperat per Deboram prophetissam, tametsi in eo fiduciae remissioris, quod absque Deborae comitatu nollet ad pugnam proficisci, congressus est cum

instructissima acie Sisarae ducis, et omnes ad internecionem delevit, Jud. 4.

Sampson sciens et credens, se populo suo datum divinitus ad retundendas vires Philisthinorum, a quibus subactus et oppressus erat populus, multa gessit adversus eos non solum fortiter, sed etiam mirabiliter, ut quae nullis humanis viribus, nisi Deo singulariter adjuvante, geri possent. Quae describuntur Jud. 13. et tribus sequentibus. Certum autem in illo fidei signum erat, quod, cum aggressurus erat aliquod ejusmodi facinus, modo dicatur in eum irruisse spiritus Domini, modo legatur oratione praemissa Dei auxilium invocasse.

Jephte, qui *Jephthae* vocatur in Graeco textu juxta LXX., quamvis ex matre meretrice natus atque a suis contemptus et abjectus, fide tamen animatus earum promissionum, quas Deus populo suo fecerat, bellum suscepit adversus hostes Ammonitas, et facto super se spiritu Domini cum eis congressus, percussit eos plaga magna nimis, ut habetur Jud. 11.

David fide, non armis instructus, Goliath Philisthaeum, immensae molis et roboris virum, agminibus Israël exprobrantem, singulari pugna aggressus, prostravit et occidit, 1 Reg. 17. Sed et alia multa praeclara gessit fide munitus, quae describuntur lib. 1. et 2 Regum.

Samuel oratione ex fide profecta victoriam impetravit populo adversus Philisthaeos, 1 Reg. 7., ut caetera taceam, quae ab eo per fidem laudabiliter acta sunt. Quod addit Apostolus: *Et Prophetis,* intellige caeteris. Nam et David, et Samuel Prophetae fuerunt. Constat autem, multos ex Prophetis multa bona fecisse, multa etiam adversa perpessos esse, praeeunte et animante eos fide. Quae quidem ex parte in consequentibus enumerantur.

Porro cum Apostoli institutum hoc loco sit, commendare fidem antiquorum, atque ea commemorare, quae ex fide vel gesserunt, vel acceperunt, vel passi sunt: non tamen negat, fuisse in illis quaedam digna reprehensione, velut in Davide, Sampsone et aliis; sed existimandum nobis relinquit, eorum peccata eadem ipsa fide, qua Deo placuerunt, expiata fuisse, sicut de Davide legitur Ecclesiastici 47.: *Christus purgavit peccata ipsius.* Atque hoc est, quod Chrysostomus et post eum Theophylactus admonent, Apostolum hic non instituisse examen vitae singulorum, sed fidem praedicandam sumpsisse.

Proinde, si quaeratur, an hi omnes, quos Apostolus recensuit, habendi sint in catalogo sanctorum et electorum: S. Thomas quidem probabile id esse dicit; aliis autem, quibus et ego assentior, adeo verum esse placet, ut omnino negari non debeat. Cujus rei potissimum argumentum est, quod sumitur ex ultimis verbis hujus capitis: *Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.* Qui enim dicit, *eos omnes,* etsi testimonio fidei probatos, *nondum accepisse promissionem, ut non sine nobis consummentur,* utique significat, eosdem omnes nobiscum esse consummandos, id est plenam retributionem aliquando accepturos. Ac sane parum idonea, ne dicam, inepta, fuerit exhortatio apostolica, si ad fidei perseverantiam suos excitaret ab exemplis eorum, qui in fide et justitia non perseverassent. Quare si quid ab illis aliquando peccatum fuit, credendum relinquit, ut dixi, id eos fide et poenitentia diluisse.

Contra quod tamen objectio movetur de tribus, Gedeone, Sampsone et Jephte, Nam Gedeon post adeptam victoriam, et libertatem populo restitutam, legitur fecisse ephod, id est indumentum sacerdotale, et posuisse illud in sua civitate; *fornicatusque est,* inquit Scriptura, *omnis Israël in eo,* Jud. 8. Fornicationis autem nomine, cum de religione sermo est, idololatria solet intelligi; quare idololatriae causa Gedeon populo fuisse videtur. Unde et sequitur: *Et factum est Gedeoni et omni domui ejus in ruinam.* Ex quo apparet, eum in letali peccato

mortuum esse. Quod de Sampsone magis etiam simile vero est, utpote sui ipsius interfectore. Nam se ipsum una cum Philisthaeis ruina templi volens oppressit, his usus verbis: *Moriatur anima mea cum Philisthiim*, Jud. 16. Porro Jephte votum, quod temere fecerat, parricidio adimplens, filiam suam virginem mactavit in sacrificium, Jud. 11. Nec tanti sceleris usquam legitur eum poenituisse.

Sed de singulis respondeo. De Gedeone dico cum Augustino q. 41. super Jud., instituisse eum in civitate sua omnem ornatum sacerdotalem (nam sub parte totum intelligit) ad sacrificandum, non idolis, sed uni Deo. Quamquam postea populus iisdem ornamentis abusus est ad cultum falsum et idololatriam; idque post Gedeonis mortem, licet Scriptura per anticipationem referat. Nam quod dicitur: *Et factum est Gedeoni et domui ejus in ruinam*, exegetice accipiendum, hoc modo: *Factum est Gedeoni, id est, familiae ejus, in ruinam*, ut quae paulo post paene tota fuerit deleta. Dices, ergo saltem peccavit ita graviter, ut hanc in suis ultionem mereretur. Liranus factum Gedeonis defendit, et argumentum hoc solvere conatur. Alii respondent, eum poenitentiam hujus facti egisse ante mortem. Quibus objicitur: Si poenitentiam egit, quomodo non destruxit, quod fecerat?

Unde dicendum videtur, peccasse eum per ignorantiam, idque ex imprudenti et inordinato zelo pietatis in Deum. Nam scopus et studium ejus erat, Dei cultum promovere, quod tamen isto modo faciendum non erat, lege nimirum prohibente, ne sacrificium offerretur extra locum tabernaculi. Potuit igitur excusari, qua ratione excusati postea sunt, qui in excelsis immolabant vero Deo, praesertim templo nondum exstructo; non ut omnino peccaverint, sed non tam graviter, ut a gratia Dei exciderent. Nec diversum probat punitio subsecuta. Cum enim ea temporalis fuerit, reatum mortiferi peccati non arguit. Voluit autem Deus grave scandalum, occacione facti illius, nec sine ejus culpa subortum, graviore aliqua vindicta prosequi, quo magis populum absterreret ab idololatria. Atque hanc arbitror esse sententiam D. Thomae in comm., ubi, cum prius dixisset, Gedeonem nihil mali fecisse, postea tamen subjicit, eum peccasse faciendo Ephod. Nec aliam puto mentem esse Augustini q. 41. et 49. super Jud. Peccasse enim Gedeonem affirmat, sed magnitudinem culpae non explicat. Verum qualiscumque ejus culpa fuerit, attamen sancte eum obiisse, non est, quod dubitetur, attestante Scriptura, quod *mortuus est in senectute bona*. Hoc enim non, nisi de sanctis viris scribitur, ut de Abraham Gen. 15. et 25., de Davide 1 Par. ult. etc. Cui et alterum accedit ejusdem Scripturae testimonium, quo sic dicitur: *Postquam mortuus est Gedeon, aversi sunt filii Israël, et fornicati sunt cum Baalim.* Hinc enim colligitur, Gedeonem, quoad vixit, continuisse populum in veri Dei cultu.

Ad Sampsonem venio, pro quo respondet Augustinus lib. 1. de civit. Dei cap. 21. et 26., dicens, quod se ipsum cum hostibus ruina domus oppressit, id eum fecisse spiritu latenter hoc jubente, qui per eum miracula faciebat; nec fas esse nobis aliter credere. Nam ad id faciendum divinitus ei reddita fuit amissa fortitudo. Sic enim ait: *Domine Deus, memento mei, et redde mihi fortitudinem pristinam, ut ulciscar me de hostibus meis.* Hanc responsionem plerique alii sequuntur, et recte. Nec obstat, quod dicit: *ut ulciscar me de hostibus meis,* quasi privatam injuriam ulciscendi cupidus. Nam injuria Sampsonis injuria publica erat, ut qui judex esset populi, et pro ejus salute pugnaret. Irrisio quoque ejus irrisio Dei Israël erat, in cujus contumeliam Philisthaei pro capto Sampsone Diis suis solennes in templo gratias agebant.

Praeter hanc responsionem est et alia, quam adfert Franciscus a Victoria in relect. de homicidio, sub finem: *Non enim*, inquit, *interfecit se Sampson ex intentione; sed voluit hostes opprimere et interficere; ad quod secuta est mors*

ipsius, cum alioquin optasset illos perdere, se salvo, si fieri potuisset. Hoc autem sine nova revelatione habetur licitum. Haec ille et plura in eandem sententiam, adducto etiam exemplo Eleazari, unius militum Judae Machabaei, qui, ut vires hostilis exercitus frangeret, acie penetrata subiit ventrem elephantis praecipui, eumque confodit, et ab eo cadente oppressus est, uti legitur 1 Mach. 6. Quamvis enim sint, qui factum hoc reprehendant, Scriptura tamen ita refert, ut laudare videatur. Ambrosius certe lib. 1. off. cap. 40. magnifice commendat, ac ejus verba legit Ecclesia in Dom. 1. Octob. Quare et Sampsonis factum, etiam revelatione cessante, poterit hac eadem ratione excusari.

Restat, ut quaestionem, quae de Jephte movetur, expediamus. Sunt, qui factum ejus excusent per ignorantiam, ut qui putaret, se religione voti, quod fecerat, adstrictum ad filiam immolandam. Sic enim ad illam ait: *Aperui os meum ad Dominum, et aliud facere non potero.* Quare licet factum ejus, inquit Ribera, probandum non sit, animus tamen pius, et religiosus, et fortis ad Deum colendum fuit. Ac probat auctoritate Hieronymi, cujus in Jeremiae cap. 7. scribentis haec sunt verba: *Quodsi Jephte obtulit filiam suam virginem Deo, non sacrificium placuit, sed animus offerentis.* Addo ejusdem Hieronymi alterum locum, qui est in Epistola ad Julianum: *Jephte,* inquit, *obtulit virginem filiam, et idcirco in enumeratione sanctorum ab Apostolo ponitur.* Verum utcumque se habeat Hieronymi sententia, non videtur hic error conscientiae satis valere ad excusationem facti, videlicet reclamante notissima lege divina simul et naturali: *Non occides.*

Alia responsio est, id ab eo factum latenti quodam instinctu ac jussu divino. Dicit enim Scriptura, ubi de voto ejus loquitur, *factum esse super eum spiritum Domini.* Quam sententiam Augustinus lib. 1. de civit. Dei, cap. 21., non quidem approbat, sed in medio relinquit, dum ait, merito quaeri, utrum pro jussu Dei sit habendum, quod Jephte filiam, quae patri occurrit, occidit, cum se immolaturum Deo id vovisset, quod ei redeunti de proelio victori primitus occurrisset.

Sed cum hujusmodi sacrificium Scriptura nusquam alibi probet, multis autem locis improbet, velut immane et impium, quo vel maxime gentes iram Dei provocarint; sitque unius Abrahae privilegium, quod obedientiae probandae causa jussus est Deo filium immolare, nec tamen exsequi permissus, ne inde quis alius exemplum caperet homicidalis sacrificii: parum certe probabilitatis est in hac responsione. Et quamvis Augustinus in loco citato nihil definiat, alibi tamen, hac de re ex professo disserens, nempe q. 49. super Judicum, in hoc propensior est, ut censeat, Jephte male vovisse, et pejus implesse, quod voverat; recteque admonet, id, quod dicitur, factum fuisse super eum spiritum Domini, referendum esse non ad votum, quod fecit, sed ad ea, quae adversus hostes fortiter gessit. Quod et Cajetanus in eum locum scribens animadvertit.

Quare potius cum B. Thoma dicendum videbitur, eum peccasse quidem hoc facto, sed poenitentia peccatum diluisse, licet scriptum non sit. Vixit enim postea sex annis. Quo tempore discere potuit a sacerdotibus ex lege, quam sint ingrata et invisa Deo ejusmodi sacrificia.

Est autem hujus difficultatis et alia solutio. Dicunt enim Hebraei interpretes, Jephte filiam fuisse Deo oblatam non morte corporis, sicut offerebantur pecora, sed eo modo, quo licitum erat, hominem Deo offerri, scilicet consecratione quadam ad Dei cultum, quae quoniam irrevocabilis erat, etiam mors vocabatur, Lev. ult., tam de homine, quam de agro. Siquidem et hodie, qui relicto saeculo se totos Deo manciparunt, mortui mundo dicuntur. Quamquam hoc loco, de quo agimus, nulla mortis mentio; sed tantum dicitur: *Et fecit ei, sicut voverat, quae ignorabat virum.* Itaque juxta horum

sententiam fecit ei pater, sicut voverat, quia Deo oblatam et consecratam ad perpetuam virginitatem reclusit. Quod significatur illis verbis: *Quae ignorabat virum,* scilicet deinceps usque ad finem vitae. Quomodo dictum est a B. Virgine: *Quoniam virum non cognosco.* Ut significetur perpetuitas ac necessitas quaedam non nubendi, idque ex voto parentis, sicut illic ex voto Virginis. Atque haec fuit causa doloris paterni. Cum enim alios liberos non haberet, dolebat hac oblatione filiae exstinctam sibi spem posteritatis. Inde etiam est, quod filia petit a patre bimestre spatium circumeundi montes cum sodalibus suis, ut defleat non mortem suam, sed virginitatem; eo quod sobolem, quam patri surrogaret, non esset habitura.

Sciendum quoque, pro eo, quod tum ex LXX., tum ex Hieronymi versione legitur, convenisse quotannis filias Israël, *ut plangerent filiam Jephte,* Pagninum ac caeteros recentiores ex Hebraeo vertere: *ad alloquendum filiam Jephte,* videlicet ut superstitem et reclusam, consolationis gratia; quemadmodum et hodierni moris est, invisere et alloqui virgines sacras monasteriis inclusas. Pro qua versione facit locus ejusdem libri cap. 5. in cantico Deborae, ubi idem vocabulum non *plangere,* sed *loqui* significat, etiam auctore Hieronymo, qui sic vertit: *Ibi narrentur justitiae Domini;* pro eo nimirum, quod in fonte legitur eodem sensu: *Ibi loquentur, sive narrabunt justitias Domini.* Nec enim ulla ratione planctus illic intelligi potest; nec arbitror in ea significatione vocabulum hoc usquam alibi reperiri. Sunt enim diversa ab hoc vocabula, quae Hebraeis planctum et fletum significent; velut hoc ipso loco paulo superius, ubi filia dicit patri: *Dimitte me, ut plangam virginitatem meam.*

Jam sunt et alia argumenta, quae doceant, quam non sit verisimile, Jephte, virum justum et, ut ex aliis ejus factis apparet, prudentem, in animum induxisse, ut, gentilium mores imitatus, natam suam offerret in sacrificium. Primum prohibitio legis. Deinde summi sacerdotis auctoritas, qui utique consulendus erat, et consuli potuit spatio bimestri, quo dilata fuit oblatio. Tum affectus patris erga filiam et genus suum. Qua ratione facile potuisset persuaderi, illicitum esse, nec praestandum, quod voverat. Sed nec populus passus fuisset, eum exsequi tale promissum; sicut alias non est passus, Jonathan, sorte deprehensum, a patre interfici, quamvis ille juramento se ad id obstrinxisset, 1 Reg. 14. Denique saltem illud ignorare non potuit Jephte, non posse sacrificium offerri, nisi per manus sacerdotis. Nam nec Saul ipse, quamvis superbus ac reprobus, nec quisquam regum aliter obtulit. Atqui sciebant sacerdotes, sibi lege non esse concessum, homines Deo sacrificare. Quocirca non est verisimile, virginem hanc oblatam Deo fuisse per mortem; sed per consecrationem eo modo, quo dixi, quemadmodum et docet Liranus, ac iisdem paene rationibus declarat. Idem sentiunt Vatablus, Galenus et alii recentiores.

Additio ex schedis Auctoris.

Sed contra postremam istam responsionem vehementer facere videtur ipse textus sacrae Scripturae, quo historia Jephte descripta est Judic. 11. Votum certe ejus non nisi de homine, qui revertenti primus e familia occurrisset, immolando intelligi potest. Non enim pro tanta victoria bestiam immolare intendebat, quae prima occurrisset, etiamsi lege offerri permissam. Videtur autem credidisse, fore Deo gratissimum sacrificium humani corporis; tum quod Abraham Dei jussu filium immolare tentasset, et re ipsa immolasset, si permissum fuisset; tum quod gentiles Israëlitis vicini in usu haberent, Deo suo homines sacrificare, etiam filios et filias; quorum exemplum et Israëlitae aliquando sunt imitati, quemadmodum Psalmista iis exprobrat Psalm. 105. Quae res arguit legis divinae, imo naturalis, magnam ignorantiam. Qualis ignorantia quum temporibus Judicum

multis ex populo Israëlitico fuerit, quid mirum, si Jephte, vir militaris, et ab ineunte aetate in terra aliena enutritus, leges sacrificiorum ignoraverit?

Neque vero dici potest, quod postea, labentibus scilicet illis duobus mensibus, quos filia ab eo impetraverat, ipse, melius edoctus, mutaverit cogitationem de filia immolanda, et spiritali quadam mactatione eam sacrificarit, consecrando eam Domino perpetuae virginitatis obligatione. Obstat enim textus Scripturae sub finem dicti cap. 11.: *Expletisque duobus mensibus, reversa est ad patrem suum; et fecit ei, sicut voverat.* Videtur itaque omnino dicendum, quod vere filiam Domino immolaverit; sed quod nonnihil excusetur per ignorantiam, ac per Dei reverentiam et timorem, licet indiscretum et cum errore conjunctum. Nec enim tenebatur temerario et illicito voto.

Credendum est autem, quod postea errorem suum viderit et poenitentiam egerit. Judicavit enim Israëlem annos sex, Jud. 12. S. Isidorus Pelusiota lib. 1. epist. 87. filiam Jephte tamquam exemplum incredibilis pietatis et fortitudinis proponit, quae immolari non recusarit.

Et Prophetis. Subaudi: *caeteris.* Nam et priores plerique Prophetae fuerunt. Ita supplet Ambrosius lib. de paradiso, cap. 3. Nominat autem Ananiam, Azariam, Misaëlem, Danielem et Elisaeum. Constat enim, hos significari in sequentibus.

Qui per fidem devicerunt regna. Ne prolixior sit, succincta enumeratione multa complectitur, partim egregia et fortia antiquorum gesta, partim singularia quaedam in eos Dei beneficia, partim etiam afflictiones et mortes, quas pro justitia sustinuerunt. Haec autem omnia per fidem, scilicet Dei ac promissionum ejus; qua subnixi res arduas aggressi sunt, atque injurias perpessi; qua etiam meruerunt successum in rebus gerendis, aliaque Dei beneficia. Cum autem indefinite loquatur Apostolus, debemus haec, quae recenset, partim referre ad justos supra nominatos, partim ad alios, nec non enallagen numeri in quibusdam agnoscere. Sunt enim nonnulla, quae in singulos competant.

Inter eos, qui per fidem regna devicerunt sive expugnarunt, imprimis numerandus est Josue, qui bello subegit omnia regna Chanaan, non sine prodigiis divinis; quae ipsa quoque ad fidem ejus merito referuntur. Item David, qui Moabitas, Ammonitas, Idumaeos et Syriae regna perdomuit.

Operati sunt justitiam. Operari justitiam generaliter acceptum in Scripturis idem est, quod *servare Dei praecepta, juste et pie vivere.* Quomodo pars haec intellecta communis est omnibus sanctis, ut et Theodoretus affirmat. Nobis probabilius est, specialiter accipi pro eo, quod est jus dicere, justa exercere judicia. Sic enim proprie pertinet ad judices; cujusmodi praeter alios ac prae caeteris insignes fuere Moses, Samuel, David. De Mose habemus Exod. cap. 18., Num. 16. et alibi. De Samuele 1 Reg. 12. De Davide sunt haec verba 1 Reg. 8. et 1 Par. 18.: *Faciebat judicium et justitiam omni populo suo,* et ipsius de se Psalm. 118.: *Feci judicium et justitiam.* Theophylactus exponit de justa ultione relata ex hostibus. Sed, ut prima laxior, ita contractior mihi videtur haec expositio.

Adepti sunt repromissiones. Promiserat Deus Abrahae, Isaac et Jacob, se daturum semini eorum terram Chanaan in possessionem. Et illi quidem defuncti fuerunt, promissionibus non acceptis, sicut supra dictum est; non enim promiserat, se illis daturum. Adepta est autem posteritas, promerente fide non solum Patriarcharum, quibus facta fuerat promissio, verum etiam multorum, quibus praestita fuit; quorum praecipui Josue, Caleb, Eleazar, Phinees. Potest etiam haec pars extendi ad promissiones particulares; ut cum Abrahae Deus promisit filium, Davidi regnum, Ezechiae sanitatem. Quomodo autem non sit contrarium, quod in fine capitis dicitur, *hos omnes*

testimonio fidei probatos non accepisse repromissionem, ejus ex loci commentario intelligetur. Est enim hic sermo de promissionibus temporalibus, illic de promissione bonorum futuri saeculi. Ad quod discrimen indicandum hic nominantur *promissiones,* numero plurali et sine articulo, illic singulariter *promissio* cum articulo praefixo.

Obturaverunt ora leonum. Ad Sampsonem et Davidem plerique referunt, quorum uterque leonem interfecisse legitur; ille Jud. 14., iste 1 Reg. 17.: ut obturasse sive occlusisse dicantur ora leonum, quia, leonibus in pugna fortiores, effecerunt, ne dentibus eorum discerperentur. Magis proprie tamen ad Danielem pertinet, ad cujus declarandam justitiam (sicut ipse loquitur Dan. 6.) *misit Deus angelum suum et conclusit ora leonum;* ita nimirum, ut ad eum devorandum, quamvis urgente fame, nec ora sua possent aperire. Estque notandum, in Graeco apud Danielem idem esse verbum, quod hoc loco; ut prorsus appareat, illuc Apostolum respexisse.

34. *Exstinxerunt impetum ignis. Impetum,* Graece δύναμιν, id est *vim* sive *virtutem.* Referendum hoc ad socios Danielis, Ananiam, Misaëlem et Azariam, quos in ardentem fornacem conjectos ignis omnino non laesit, Dan. 3. Exstinxerunt itaque non ignem, sed, quod erat mirabilius, virtutem ignis, ne scilicet ipsos ureret; idque fecerunt ea fide, qua dicebant ad regem: *Deus noster, quem colimus, potest eripere nos de camino ignis ardentis. Quod si noluerit, notum sit tibi, Rex, quia Deos tuos non colimus,* etc. Nonnulli putant, Apostolum respicere ad incendium murmuranti populo immissum semel et iterum, quod, orantibus Mose et Aarone, repressum et exstinctum fuit, Num. 11. et 16. Sed de tribus pueris expositio magis placet.

Effugaverunt aciem gladii. Vera lectio est: *effugerunt,* quam ex Graecis et manuscriptis Latinis emendatioribus Romana correctio restituit. Graece sic legitur ad verbum: *Fugerunt ora gladii,* Syriace: *Liberati sunt ab ore gladii.* Nam os pro acie cultri seu gladii dicunt Hebraei, quod ea parte mordeat. Sensus est: Evaserunt hostiles gladios. Quod ad Davidem videtur potissimum pertinere, toties e manu Saul et aliorum hostium ope divina ereptum, ut patet lib. 1. et 2. Regum. Quod et titulus Psalmi 17. super hac re eucharistici profitetur. Elias quoque gladium Jezabel effugit, 3 Reg. 19.

Convaluerunt de infirmitate. Hoc omnes Graeci interpretes ad Judaeos referunt, quos ex infirmitate convaluisse dicunt, quando, e captivitate Babylonica reduces in suam terram, viribus et gloria rursus crescere coeperunt. Quamquam Theophylactus et Oecumenius addunt, posse etiam intelligi de Ezechia rege, cui ad mortem aegrotanti Deus sanitatem reddidit, cum appendice quindecim annorum vitae, 4 Reg. 20. et Jes. 38. Atque hic sensus Latinis est acceptior; haud immerito. Sic enim habet titulus cantici, quod pro gratiarum actione cecinit Ezechias: *Scriptura Ezechiae, regis Juda, cum aegrotasset et convaluisset de infirmitate sua.* Ac nescio, cur eos, qui sic exponunt, somniare dicat Erasmus; nisi forte ipse somniavit, quando hoc scripsit. Nam ἀσθένεια, Graeca dictio, licet apud auctores profanos minus forte frequenter accipiatur pro morbo, sacris tamen scriptoribus in hac significatione admodum familiaris est, ut Joan. 11.: *Infirmitas haec non est ad mortem;* 1 Tim. 5.: *Propter stomachum tuum et frequentes tuas infirmitates,* et alibi passim. Si cui lubet etiam ad Davidem referre, qui suarum aegritudinum, ex quibus Dei beneficio restitutus est, interdum meminit, ut Psalm. 6. 37. et 40., non valde resisto.

Fortes facti sunt in bello. Ad Judices et Reges pertinet, qui rebus bello fortiter gestis in populo Dei claruerunt. Item ad fortes Davidis, quorum nomina et heroica facta recensentur 2 Reg. 23. et 1 Par. 11. Denique ad Judam Machabaeum et fratres ejus. Dicuntur autem *facti fortes in bello,* quia fortitudinem

suam pugnando cum hostibus egregie declararunt, Deo animum addente. Ita dicunt Hebraei: *Esto vir fortis*, id est fortiter age, 1 Reg. 18.

Castra verterunt exterorum. Verterunt, Graece ἔκλιναν, *inclinaverunt*. Qua voce Lucas usus est Evangelii cap. 24.: *Inclinata est jam dies*, id est jam deficit, ad finem properat. Non dissimili sensu metaphorico sumitur hic *inclinare* pro eo, quod est *dejicere, dissipare, evertere*. Unde et Latini aciem inclinatam dicunt, cum in fugam verti coeperit. Et quamvis partem hanc alii in alios interpretentur, existimo tamen, maxime germanum esse, si accipiatur de Gedeone et Jonatha, filio Saul, quorum ille cum trecentis viris castra Madianitarum ingressus, ea percussit et contrivit, Jud. 7., hic vero, comitatus armigero suo, cum ad stationem Philistinorum transiisset, multis prostratis, tumultu ac caede castra eorum complevit, 1 Reg. 14. Utrobique autem leguntur hostes, conversis in se mutuo gladiis, occubuisse.

Notandum sane, utroque loco LXX. scripsisse παρεμβολήν, id est castra, scilicet eandem vocem, quae hic in Graeco legitur; nisi quod Apostolus pluraliter dixit παρεμβολάς, eo quod non de unis, sed ut minimum de binis diversi temporis castris loqueretur, uti jam ostensum est. Quae res Erasmum fefellit, ut aliud quiddam hic significatum putaret. Sic enim transtulit: *Incursiones averterunt exterorum*. Atqui bis peccat, dum παρεμβολάς interpretatur: *incursiones*, et ἔκλιναν, *averterunt*; idque reprehendens Fabrum Stapulensem, qui *everterunt* interpretatus sit; quum ipse suam versionem nullo Graeci auctoris exemplo possit probare. Nostro interpreti et Stapulensi suffragatur interpres Syrus, qui sic habet: *Et everterunt castra sive munitiones inimicorum*.

35. *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos*. Sareptanam viduam et Sunamitidem mulierem intelligit, quarum illa ab Elia, haec ab Elizaeo filios suos mortuos receperunt vivos, 3 Reg. 17. et 4 Reg. 4. Id autem fidei ipsarum adscribit Apostolus, juxta commentarium magis obvium. Nam utriusque fidem, qua viros Dei benigno officio fovebant, prophetas in nomine prophetarum suscipientes, hujusmodi beneficium meruisse, consentaneum est, praesertim Sunamitidis, quae credidit, hoc ab Elizaeo fieri posse, et ut fieret, instanter postulavit. Nobis magis est verisimile, referendum, quod hic dicitur, ad fidem ipsorum prophetarum, qui mortuos suscitarunt matribusque reddiderunt. Quorum utique fides ad hanc rem plus valuit, quam fides matrum, Sareptanae praesertim, quae filium ad vitam revocandum non speravit. Et hoc modo Chrysostomus intellexisse videtur. Ita quoque Titelmannus exponit. Tale etiam est, quod supra dixit: *Fide et ipsa Sara sterilis virtutem in conceptione seminis accepit*. Quod ad fidem Abrahae potius, quam Sarae pertinere, eo loco ostendimus. Caeterum illud obscuritatem habet, quod ait: *de resurrectione*, cum potius *de morte* dicendum videretur. S. Thomas exponit: *de resurrectione*, id est per resurrectionem. Glossa interpretatur: *de resurrectione venientes*, id est resuscitatos, quod probabilius est. Graece legitur. *Ex resurrectione*.

Alii autem distenti sunt. Subjungit nunc afflictiones, probra, persecutiones et mortes, quas sancti, fide coelestium promissorum eos animante ac sustentante, tolerarunt. Pro: *distenti sunt* Graece est: ἐτυμπανίσθησαν, quasi dicat: *tympanizati sunt*, hoc est, ita distracti atque distenti, quemadmodum corium in tympano distenditur. Quidam, teste Oecumenio, intelligunt excoriationem, eamque ad Machabaeos martyres referunt, quorum primis duobus cutem capitis abstractam fuisse, testatur historia passionis eorum, 2 Mach. 7. Quod sane probabilius, quam ut ad Jeremiam referatur, cui, postquam lapidatus erat a Judaeis, pellem fuisse detractam et vice corii super tympano extensam, nonnulli fabulantur. Chrysostomus *decollatos* interpretatur,

et exempla ponit Joannem Baptistam et Jacobum Zebedaei. Ἀποτυμπανισμὸς enim, inquit, est capitis amputatio. Verum haec exempla parum apta videntur. Agit enim Apostolus exemplis antiquorum, qui Christi adventum praecesserant, ut Hebraeos in fide et patientia confirmet. Deinde simplex vocabulum exponit Chrysostomus per compositum. Quae ratio exponendi saepe fallit.

Itaque sciendum est, τυμπανίζειν proprie idem esse, quod *tympanum pulsare*, quod Latine Suetonius in Augusto dixit: *tympanizare*. Transfertur autem ad alia, quae tympani more percutiuntur. Unde pro eo, quod nos ex Hebraeo legimus 1 Reg. 21. de Davide: *Et impingebat in ostia portae*, LXX. vertunt: *Et tympanizabat super foribus civitatis;* quemadmodum legit Augustinus scribens in Psalmum 33. conc. 1. Eadem metaphora τυμπανίζεσθαι dicebantur homines, qui fustibus aut similibus instrumentis caedebantur, etiam Suida interprete; ipsumque poenae genus vocabatur τύμπανον seu τυμπανισμὸς, idem cum eo, quod Cicero *fustuarium* appellat, Galli vocant *Bastonnade*. Legitur autem pro hujusmodi supplicio 2 Mach. 6. semel et iterum, ubi de Eleazaro martyre sermo est; quamvis interpres Latinus communi vocabulo *supplicium* verterit. Nam fustuarium significari, satis innuunt Scripturae verba: *Sed cum plagis*, id est verberibus, *perimeretur, ingemuit;* et illa martyris: *Duros corporis sustineo dolores.* Confirmat hanc rem plenior ejusdem martyrii descriptio, quae apud Josephum (seu quisquis auctor) legitur in libro de Machabaeis.

Porro simile quoque septem fratrum fuisse supplicium, eadem Scriptura significat, cum dicit, eos flagris et taureis cruciatos, cap. 7. Ex quibus omnibus jam, ni fallor, manifestum est, quid Graeca voce, quam interpres vertit: *distenti sunt*, significatum velit Apostolus, nec non, ad quos respiciat; nimirum ad martyres Machabaeos, Eleazarum imprimis, deinde ad fratres septem, quibus et matrem adjungit Theodoretus. Neque displicet haec sententia Theophylacto et Oecumenio. Accedit et Galenus noster, Syri textus interpres, qui Syriaca voce significari dicit *fustuatos*, seu *fustibus enectos*, et refert Apostoli mentem ad novem martyres jam memoratos. Sed hoc amplius patet ex eo, quod sequitur:

Non suscipientes redemptionem. Id est, cum nollent admittere seu recipere conditionem oblatae redemptionis. Erat enim iniqua et impia, scilicet a Dei cultu recedere, et patrias leges praevaricari. *Tu scis*, inquit Eleazarus ad Deum, *quia, cum a morte possem liberari, duros corporis sustineo dolores.* Similiter et de reliquis, ac nominatim de novissimo fratrum ac matre legitur, non solum potuisse eos a morte liberari, si tyranno vellent obsequi, verum etiam ad opes et honores evehi.

Ut meliorem invenirent resurrectionem. Invenirent, Graece τύχωσιν, *consequerentur.* Recte vertas hoc modo: *Ut melior eis obtingeret resurrectio.* Noluerunt, inquit, illicito pacto vitam redimere, sperantes, atque adeo palam in suppliciis professi, se suorum corporum occisorum exspectare beatam resurrectionem. Hanc enim vocat meliorem, vel illius redemptionis comparatione, cujus proxime meminit, ut quae tantum erat ad vitam mortalem; vel comparatione vitae, quam amittebant. Nam resurrectionem metonymice dixit pro vita, quam praestat resurrectio; sicut ait Christus in Evangelio: *Procedent, qui bona fecerunt in resurrectionem vitae*, Joan. 5.

Percommode vero ad excitandam Hebraeorum fidem utitur horum martyrum exemplis, nec admodum tunc antiquis, quod in illis, exstincta jam spe vitae praesentis, singulariter eluxisset fides futurorum et non apparentium bonorum, quam initio capitis definivit. Simul accipe ex hoc loco plus quam probabile argumentum pro sacra auctoritate libri 2. Machabaeorum. Nam sanctos, quorum hoc capite vel expresse, vel tacite gesta refert Apostolus, omnes deprompsit ex

sacris literis, id est iis, quae tunc a fidelibus erant pro sacris receptae.

36. *Alii vero ludibria et verbera experti, insuper et vincula et carceres.* In Graeco verbatim sic legitur: *Alii vero ludibriorum et flagrorum experientiam ceperunt, adhuc autem et vinculorum, et carceris,* id est, passi sunt ista. Nam in malis experiri sive experientiam capere nihil aliud est, quam pati. Minusque recte visum fuit Erasmo vertere: *Ludibriis et flagris explorati sunt* etc.; id enim Graeca non significant. Est autem tota sententia quatuor membris distinguenda, hoc sensu: Alii ludibriis expositi fuerunt; alii verberibus affecti; alii vinculis adstricti; alii carceribus inclusi. Nam vinctos et incarceratos non est necesse eosdem intelligi. Christus enim vinctus legitur, non incarceratus. Et multi in custodiis detinentur non vincti. Quamquam Syrus paraphrastes duo tantum membra facit: Alii ludibria et flagella subierunt; alii in vincula et carceres traditi sunt.

Haec autem intellige citra mortis supplicium. Non enim ad Machabaeos martyres referenda sunt, ut aliqui volunt, sed ad alios. Ludibrio ac derisui sunt habiti Samson, effossis oculis a Philisthaeis, Jud. 16., et Elisaeus a pueris inclamantibus: *Ascende, calve!* 4 Reg. 2. Job quoque et Tobias non solum irrisi, sed et probris impetiti sunt ab amicis, imo et a propriis uxoribus, Job 2. et Tob. 2. Flagris caesi sunt Israëlitae ab Aegyptiis, qui praeerant operibus, Exod. 5. Item ille, quicumque est, quem Christus in parabola significavit, Luc. 20. dicens: *Et addidit alterum servum mittere. Illi autem hunc quoque caedentes et afficientes contumelia, dimiserunt inanem.* Vinculis alligati fuere tres pueri in fornacem mittendi, Dan. 3. In carcere clausus Joseph, Gen. 39. Vinctus et incarceratus et ad pistrinam damnatus Samson, Jud. 16. Caesi, vincti et incarcerati Michaeas et Jeremias, 3 Reg. ult. et Jerem. 20. et 37.

37. *Lapidati sunt.* Ut Naboth Jezraelites, 2 Reg. 21., et Zacharias, Jojadae filius, 2 Par. 24. Item Jeremias juxta Hebraeorum traditionem. Cui attestantur Tertullianus adversus Gnosticos, cap. 8., Dorotheus in synopsi, Epiphanius in libro de vita Prophetarum, et Hieronymus lib. 2. contra Jovin. cap. ult. Christus quoque Judaeis improperat, Matth. 21. et 23., quod ex Prophetis ad se missis quosdam lapidaverint.

Secti sunt. De Jesaia paéne omnes intelligunt, quem a Manasse rege serra lignea dissectum fuisse, apud Hebraeos certissima traditio est, teste Hieronymo in fine libri 15. comment. super Jesaiam. *Unde,* inquit, *et nostrorum plurimi illud, quod de passione Sanctorum in Epistola ad Hebraeos ponitur: Serrati sunt, ad Jesaiae referunt passionem.* Ubi nota, pro: *secti sunt,* Hieronymum legere: *serrati sunt.* Quemadmodum et legit super Matth. 26. Siquidem Graecum verbum πριειν, etsi interdum generalius sumatur, ut significet *secare,* quocumque instrumento id fiat, sicut accipitur in illis verbis historiae Susannae: *Manet angelus Domini gladium habens, ut secet te medium,* ubi Graece est πρίσαι, plerumque tamen ac velut proprie significat eum secandi modum, qui fit serrando. Quod et declarant vocabula ab eo deducta, πρίων et πρίστις, id est serra, et πρίσματα, serramenta, seu serrago, scobis ex serratura. Quare meo judicio bene verti potuit: *serrati sunt.* Jesaiae serra dissecti praeterea meminerunt Origenes hom. 1. super Psalm. 37., et qui de vitis Prophetarum scripserunt.

Tentati sunt. Ut Abraham, inquit Theodoretus. Atqui de tentatione Abrahae jam superius audivimus. Neque illa fuit persecutio, quales hic recenset Apostolus, sed probatio. Est igitur aptius exemplum sancti Job, a Satana tentati, quod adfert Oecumenius, et secundo loco Theodoretus. Non enim *Jacob,* ut habet Latinus codex, sed *Job* ab eo scriptum arbitror. Alii de iis intelligunt, qui vel ab hostibus, vel a domesticis pro religione et justitia persecutiones, odia, probra su-

stinuerunt, ut fere omnes Prophetae, sicut testatur Christus Matth. 5. et Luc. 6. Nam tentationes aliquando sumi pro quovis genere afflictionum, ostendunt illa Christi verba Luc. 22.: *Vos estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis;* et illa Jac. 1.: *Omne gaudium existimate, cum in tentationes varias incideritis.*

Attamen est scrupulus, quomodo pars ista, cum sit generalis, ac caeteras videatur complecti, inter eas connumeretur. Unde non abs re suspicantur Erasmus et alii quidam, esse adjectitiam, ut primum, dum loco ἐπρίσθησαν, *secti sunt,* imperitus quispiam substituerit vocem notiorem, nec multum dissimilem: ἐπειράσθησαν, *tentati sunt;* deinde praepostera scribarum diligentia (sicut in aliis vidimus) utraque dictio fuerit in textum recepta. Quam conjecturam nobis probabilem faciunt Chrysostomus et Theophylactus, qui partem hanc non interpretantur, et Syriaca versio, quae non agnoscit. Nec obstat, quod apud Hieronymum legatur, scribentem in Matthaeum. Nam illic diverso loco legitur: *Lapidati sunt, tentati sunt, serrati sunt.* Quod ipsum indicio est, vagum et adventitium esse vocabulum.

In occisione gladii mortui sunt. Hebraismus pro eo, quod diceret: *Gladio occisi sunt.* Hujus complura sunt exempla: Sacerdotes in Nobe Saul occidit, totamque civitatem percussit in ore gladii, 1 Reg. 22.; Prophetas Domini Jezabel interfecit, 3 Reg. 19.; Manasses sanguine innoxio replevit Jerusalem usque ad os, 4 Reg. 21.; Uriam quoque Prophetam (pro quo *Michaeam* lapsu memoriae scripserunt Theophylactus et Oecumenius) gladio percussit rex Joakim, Jerem. 26.

Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis. Melota, Graece μηλωτή, significat ovinam pellem, seu potius exuvium, hoc est, pellem corpore detractam una cum lana; nimirum simili derivatione, qua λεοντή leonis exuvium significat. Nam μῆλον Graecis inter alia etiam ovem significat. Ex ovinis autem et caprinis pellibus adaptatis et consutis fiebant penulae viatoriae, et alia tegmina iis, quos necessitas cogebat extra urbes sub dio degere. Quod testatur Philo libro de victimis. Respicit Apostolus ad prophetas, potissimum ad Eliam, et pallii ejus haeredem Elisaeum. Nam pallium Eliae LXX. interpretes μηλωτὴν vocant 3 Reg. 19. et 4 Reg. 2. Unde apud Origenem, in homilia sexta de diversis, dicitur Elias ictu melotae Jordanem transiisse. Qui etiam 4 Reg. 1. vocatur homo pilosus, et zona pellicea accinctus renibus; quae non tam de barba et coma, quam de vestibus intelligenda Galenus existimat. Clemens Romanus in epist., quam dedit ad Corinthios, citante Clemente Alexandrino lib. 4. Strom., huic Apostoli loco velut alludens, ita scribit: *Propter patientiam et fidem in pellibus caprinis et ovinis, et ex camelorum pilis contextis vestibus ambulaverunt, praecedentes regnum Christi. Dicimus autem Eliam et Elisaeum, Ezechielem et Joannem prophetas.* Sic ille. Porro, quod Apostolus dicit: *circuierunt,* id est oberrarunt, loca subinde mutantes, significat, eos non habuisse certas sedes; vel ob fugam persecutionis, ut de Elia constat; vel quod viverent ut peregrini super terram.

Egentes, angustiati, afflicti. Possunt haec vel de iisdem, vel de diversis intelligi. *Egentes,* Graece ὑστερούμενοι, id est *destituti,* nimirum ope ac rebus necessariis; velut David fugiens Saul et Absalonem, ac ciborum penuriam patiens, quos modo petit ab Achimelech sacerdote, modo a Nabal Carmelita 1 Reg. 21. et 25., alias autem a Siba servo aliisque externis accipere cogitur 2 Reg. 16. et 17. Item Elias, quem fames compulit primum ad corvos, deinde ad Sareptanam mulierem pro vita sustentanda confugere 3 Reg. 17. Itemque Judas Machabaeus, qui cum sociis inter feras vitam degens, foeni cibo vescebatur 2 Machab. 5. *Angustiati,* Graece θλιβόμενοι, id est *angustiis pressi;* ut David, quando a Saule coarctatus desperabat, se posse evadere,

1 Regum 23.; et Elias, quando fugiens a facie Jezabel petivit animae suae, ut moreretur, 3 Regum 19.

Afflicti, Graece κακουχούμενοι, quasi dicat: *male habiti*. Quod alii ad animum referunt curis et anxietatibus oppressum; alii ad corporis malam et injuriosam tractationem. Cujus exemplum adferunt Amos Prophetam, quem Epiphanius narrat ab Amasia sacerdote Bethel assidue vapulasse, tandemque ab ejus filio secundum tempora fuste percussum occubuisse. Legitur idem verbum infra cap. 13., ubi interpres vertit: *laborantes. Mementote*, inquit, *laborantium, tamquam et ipsi in corpore morantes.* Ubi videtur ad corpus referendum.

38. *Quibus dignus non erat mundus.* Qui tot malis undique pressi, et omnibus exosi, sic vagabantur, ut inter homines locum vix invenirent, videri poterant a Deo deserti, et hac communi luce indigni. Verum Apostolus id retorquet in contrarium, cum dicit mundum non fuisse dignum, qui eos haberet, *mundi* nomine genus humanum intelligens, ut ab his talia passis distinguitur; quomodo Christus in suis sermonibus frequenter mundum accipit, nec non Joannes in suis Epistolis. Ratio hujus partis est, quia mali eo ipso, quod mali sunt, maxime si bonos persequantur, indignos se reddunt bonorum consortio, ac beneficiis, quorum propter bonos secum morantes fieri solent participes. Quomodo legimus domui Laban benedixisse Deum propter Jacob, et domui Putiphar propter Joseph, Gen. 30. et 39., et parciturum fuisse Sodomae, si decem justi inventi fuissent in ea, Gen. 18.

Caeterum aliter hunc locum intellexerunt Chrysostomus et Theophylactus. Censent enim, negari comparationem mundi cum sanctis quoad pretium ac dignitatem, quasi dicat Apostolus: Etsi sancti fuerint adeo, sicut dixi, mundo despicabiles, vera tamen aestimatione totus mundus, id est, universi reliqui homines, imo tota haec mundi structura, si cum sanctis conferatur, vel saltem, ut ait Chrysostomus, cum uno eorum, non potest aequare illorum pretium, nec iis dignitate respondere. *Melior est enim unus timens Deum, quam mille filii impii*, Ecclesiastici 16. Sensum hunc Graecorum probant nonnulli, quia more Scripturae *dignum aliqua re* dicitur id, quod pretium ejus aequat, ac tantundem valet, ut Gen. 23. dicente Abraham de spelunca duplici: *Pecunia digna tradat eam mihi*, et 3 Reg. 21. Achab de vinea Naboth: *Dabo argenti pretium, quantum digna est.* Adducitur etiam illud Mich. 6.: *Quid dignum offeram Domino?* et quod Apostolus dicit Rom. 8.: *Non sunt condignae* sive, ut est in Graeco, *dignae passiones hujus temporis ad futuram gloriam.* Quamquam haec revera non probant.

Nam quod ad tria priora loca pertinet, in Hebraeo nihil est, quod *dignum* significet, ut inde certus aliquis usus hujus vocabuli statui possit; sed haec sunt interpretis, sensum, non verba reddentis. Apostolus vero non dicit, passiones hujus temporis non esse dignas futura gloria; sed non esse dignas seu condignas *ad eam.* Quae sunt locutiones diversae. Hic autem dicitur: *Quibus dignus non erat mundus;* non: *ad quos;* quomodo dictum est: *Dignus est operarius mercede sua*, Luc. 10., et: *Non sum dignus vocari filius tuus*, Luc. 15., et: *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus*, Matth. 10., et alia passim his similia. Quo fit, ut priorem sensum, non solum ut magis obvium, verum etiam ut consuetudini Scripturarum accommodatum, libentius amplectar; certe posteriori postponere non ausim.

In solitudinibus errantes et montibus. Davidem cum sociis, a facie Saul profugum, in desertis et montibus errasse legitur 1 Reg. 23. 24. et 25. Elias quoque, a Jezabel ad necem quaesitus, fugit in desertum vastissimum, usque ad montem Dei Oreb, 3 Reg. 19. Nec dubium, quin etiam ad Antiochi tempora respiciat Apostolus, quando Mattathias ejusque filii fugerunt in montes, relictis omnibus, quaecumque habebant in civitate. Quos et

alii multi secuti sunt, in deserta loca se recipientes, 1 Mach. 2. et 2 Mach. 5.

Et speluncis et in cavernis terrae. Non *errantes,* sed *latitantes.* Hoc enim aut simile verbum supplendum. Hujus partis illustre est exemplum in centum illis Prophetis Domini, quos sub persecutione Jezabel abscondit Abdias quinquagenos et quinquagenos in speluncis, et pavit pane et aqua, 3 Reg. 18. Quamquam et David non semel in speluncam sese abdidit propter Saul, 1 Reg. 22. et 24. Et sub Antiocho Dei cultores ad speluncas coierunt sabbathi celebrandi causa; tametsi ne sic quidem latere potuerunt, ut crudeles hostium manus evaderent, 2 Mach. 6. Qui inter *speluncas* et *cavernas* distinguunt, quod speluncae, Graece *σπήλαια,* dicantur, quae in petris excisae sunt, cavernae foramina terrae, solum etymon attendunt. Alioqui constat, discrimen hoc confundi. Nam sunt etiam cavernae petrarum, ut Jes. 2. et 7. et alibi. Ideoque hic dicitur cum adjectione: *et cavernis terrae.* Quare magis ex usu loquentium est, ut speluncae dicantur receptacula majora, cavernae minora, sive in petris nata vel facta, sive in terra. Quod arbitror aeque in Graecis vocabulis obtinere.

39. *Et hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem.* Quod interpres ait: *testimonio fidei probati,* Graece est: μαρτυρηθέντες, *testimonio probati* (sive, ut supra vertit: *testimonium consecuti*) *per fidem.* Erasmus: *testimonium promeriti per fidem. Testimonium* autem intellige Dei, vel Scripturae testificantis de eis, quod justi fuerint, Deoque placuerint; sicut initio dictum est de Abel et Henoch. Nam quod dicit: *hi omnes,* complectitur omnes omnino supra memoratos, et non tantum eos, quos novissime nominavit. Sensus est: Et quamvis hi omnes adepti sint ac promeriti testimonium justitiae per fidem, sicut in praecedentibus declaratum est: nondum tamen acceperunt promissionem, hoc est, bona promissa; quasi dicat: Si illi post tantum temporis nondum accepere promissa, vobis molestum esse non debet, si modicum adhuc exspectetis, quemadmodum in fine capitis superioris vos hortatus sum. Nam illuc respicit; ut haec sit tacita quaedam illius exhortationis conclusio; propter quam adduxit tam multa de fide justorum antiquorum. Loquitur autem procul dubio de promissione coelesti. Nam terrenae promissiones jam praestitae fuerant illis, quibus secundum ordinem providentiae Dei praestandae erant. Sed quae coelestis intelligatur promissio, pendet ex sequentibus.

40. *Deo pro nobis melius aliquid providente. Pro nobis,* Graece: *de nobis;* sensus tamen idem est. *Providente,* aoristus est in Graeco praeteritum significans: προβλεψαμένου. Ablativos absolutos, qui in Graeco sunt genitivi, fere exponunt causaliter, hoc aut simili modo: Eo quod Deus de nobis melius aliquid providerit. Ita et Syrus: *Quia Deus providit commodum nostrum.* S. Thomas quoque dicit hic assignari rationem dilationis, de qua dixit: *Non acceperunt repromissionem.* Sed cum ejusmodi casus absolute positi variam admittant expositionem, non est necesse, hic causam intelligi. Neque enim, si proprie loquamur, ea fuit causa differendae promissionis antiquis, ut nobis melius aliquid contingeret; sed quia hoc postulabat divinitus ordinata temporum dispositio. Verum ex illa dilatione per Dei providentiam quoddam bonum nostrum consecutum est. Quod tamen etiam nonnullam potest habere rationem causae, quia omne id, ex quo bonum aliquod consequitur, a Deo ad illud ordinatur, ut ad causam aliqua ratione finalem. Sic ergo accipi potest, quod Apostolus ait: *Deo providente,* quasi dicat: Ex qua re secundum ordinem divinae providentiae nobis obvenit singulare quoddam bonum, nimirum hoc, quod sequitur:

Ut non sine nobis consummarentur. Quae sit haec *consummatio* sive *perfectio,* quam non sine nobis acceperunt vel accepturi sunt antiqui justi, et consequenter, quaenam intelligatur in parte

superiori *promissio,* quam negat eos accepisse, disputant interpretes. Et quidem Graeci schismatici *consummationem* intelligi volunt, quae in Dei visione consistit. Atque hinc statuunt suum errorem, quo docent, sanctorum animas non fruituras visione Dei ante consummationem generalem omnium electorum, quae futura est in fine saeculi. Qua in re eos sequuntur haeretici nostri temporis. Caeterum orthodoxi de sensu variant.

Nonnulli *promissionem* intelligunt patribus factam de incarnatione et adventu Christi. Hanc enim promissionem sine nobis, id est, ante nos non acceperunt, quia demum in plenitudine temporis, et non ante oportuit incarnari Filium Dei. Sensum hunc commendare volens Erasmus, ausus fuit aoristos commutare in tempora plusquamperfecta, dum ita vertit: *Non acceperant promissionem, quod Deus de nobis melius quiddam providerat, ne sine nobis consummati fuissent.* Sed quomodo in Christi incarnatione nobiscum consummati sint aut fuerint, ab auctoribus hujus sententiae non explicatur.

Igitur alii exponunt Apostolum de *promissione* coelestis beatitudinis, quae consistit in Dei visione; sed hoc sensu: Patres antiqui non acceperunt illam promissionem statim a morte, sicut nunc sancti accipiunt; sed exspectare debuerunt tempus novae legis, ut non sine nobis, qui in tempora novae legis incidimus, consummarentur, id est, beati fierent secundum animas. Pro quo sensu facere putant, quod cap. sequ. dicitur: *Et spiritus justorum perfectorum,* id est, animae justorum consummatorum. Est enim idem in Graeco verbum, quod hoc loco. Ex quo apparet, *consummationem* intelligi, quam nunc habent animae sanctorum.

Alii vero plerique, tam Graeci, quam Latini sic exponunt Apostolum: *Non acceperunt promissionem,* scilicet perfecte seu consummate. Perfecte enim accipietur promissio, quando, resuscitatis ad immortalitatem corporibus, sancti homines cum Christo regnabunt in coelis. Nam ante id tempus animae solae regnant et beatae sunt, non homines, nisi synecdochice; loquitur autem Apostolus de hominibus. Hic sensus, ut communior est aliis, ita et multo probabilior; quem et Augustinus tradit in Epist. 99. ad Evodium, et tract. 49. in Joan., et Chrysostomus in comment. pulchre explicat, et Erasmus, sententia in melius mutata, sequitur in paraphrasi. Probabilior, inquam, primum, quia id vult extrema pars, qua non dicit: *Ne sine nobis remunerarentur,* sed: *ut non sine nobis consummarentur,* id est, consummatam ac totam, quae promissa est, acciperent remunerationem. Deinde, quia paulo ante de quibusdam dixit: *Ut meliorem invenirent resurrectionem.* Agit ergo de consummatione, quae per resurrectionem fieri debeat. Denique sensum hunc postulat exhortatio capitis praecedentis, a qua transiit ad fidei commendationem, et ad excitandam imitationem eorum, qui per fidem Deo placuerunt. Erat enim illa exhortatio ad ferendas patienter afflictiones contemplatione remunerationis in fine saeculi recipiendae. Quod probant illae sententiae: *Tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem;* item: *Patientia vobis necessaria est, ut reportetis promissionem. Adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet, et non tardabit.* Quae verba pertinere ad remunerationem in glorioso Christi adventu exspectandam, eo loco ostendimus.

Ex his jam patet refutatio argumenti Graecorum. Fatemur enim ac dicimus, Apostolum loqui de consummatione generali sanctorum hominum, futura in fine saeculi; sed quam praecedat beatitudo animarum, juxta ejusdem Apostoli doctrinam, 1 Cor. 13., 2 Cor. 5., Phil. 1., quam et aliae Scripturae liquido confirmant, quas omnes commemorare longum esset. Quod vero pro secundo sensu afferebatur ex cap. sequ., non probat. Nam *consummare* et *consummatio* non uno prorsus modo semper accipitur in hac Epistola; sed, pro subjecta materia, latius

aut strictius, manente tamen generali significatione perfectionis. Consummantur enim peccatores, dum justificantur. Et ita saepe locutus est Apostolus in praecedentibus hujus Epistolae. Consummantur autem justi, vel secundum animas, dum in coelum recipiuntur post mortem, et accipiunt eam beatitudinem, quae animabus competit. Et hoc modo loquitur cap. sequente. Vel simpliciter et sine synecdoche, quomodo accipiendus est praesens locus, ubi de justis hominibus absolute loquitur. Juxta quem modum etiam Christus legitur per passiones a Patre *consummatus*, supra cap. 2. et 5. Nam profecto adversus secundam orthodoxorum expositionem potest opponi, quod Enoch nondum sit consummatus secundum animam, ut neque Elias; hi tamen comprehenduntur illo generali Apostoli sermone: *Et hi omnes testimonio fidei probati* etc.

Sed potest objici adversus tertiam expositionem, de iis, qui resurrexerunt tempore resurrectionis Dominicae. Respondeo, fuisse illud paucorum privilegium speciale, datum non propter ipsos, sed propter totam Ecclesiam, ut resurrectio Christi promptius crederetur. Sed etiam quaeritur, quomodo dicat, Deum nobis melius aliquid providisse per hoc, quod priores justi non sine nobis consummantur; cum haec consummatio sit illis nobiscum communis. Nam sicut illi non sine nobis, ita neque nos sine illis. Respondeo cum Chrysostomo, Apostolum loqui more humano, ubi censentur honoratiores, qui exspectantur, quam qui exspectant, velut in conviviis. Ita quodammodo melior est conditio nostra, quam antiquorum; quia, cum illi tanto ante laboraverint, tamen ad convivium regni coelestis exspectant nos, qui postremi venimus. Sic et Augustinus intellexit, lib. de spirit. et liter. cap. 24. ita scribens: *Et ideo velut priores reperiuntur minores (id est, tempore posteriores), quia minus dilati sunt; sicut in illo Evangelico denario per similitudinem dicitur, quem prius accipiunt, qui posterius venerunt ad vineam.* Loquitur autem ad hunc modum Apostolus, ut Hebraeos suos magis animet ad ferendam patienter dilationem praemii promissi; quasi dicat: Longe facilius est vobis habere patientiam, quam justis antiquis. Nam illi multo diutius exspectarunt et adhuc exspectant, dum vos sitis parati; non autem contra illi erunt vobis exspectandi; sed simul atque tempus, quod jam propinquat, advenerit, una cum illis accumbetis in regno Dei.

CAPUT DUODECIMUM.

Ideoque et nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus, et circumstans nos peccatum [1]), per patientiam curramus ad propositum nobis certamen [2]), 2. aspicientes in auctorem [3]) fidei et consummatorem [4]) Jesum [5]), qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedet. 3. Recogitate enim eum, qui talem sustinuit [6]) a peccatoribus adversum semet ipsum contradictionem [7]), ut ne fatigemini, animis vestris deficientes [8]). 4. Nondum enim usque ad sanguinem [9]) restitistis, adversus peccatum repugnantes [10]), 5. et obliti estis consolationis [11]), quae vobis tamquam

---

[1]) Cap. 3, 18. 4, 13. 10, 38. seq. [2]) Vers. 3. 12. seq. Cap. 10, 36. [3]) Cap. 3, 1. [4]) Cap. 2, 10. [5]) Cap. 5, 9. 10. 1 Petr. 5, 10. [6]) Luc. 2, 34. 4, 29. Joan. 8, 59. 10. 31. Matth. 11, 19. 12, 24. 26, 47. seq. 27, 39. seq. [7]) 1 Petr. 2, 23. [8]) Cap. 10, 35. [9]) Cap. 10, 26.—31. [10]) Vers. 2. Cap. 11, 35. seq. [11]) Prov. 3, 11. 12.

filiis loquitur, dicens: Fili mi, noli negligere disciplinam Domini; neque fatigeris, dum ab eo argueris. 6. Quem enim diligit Dominus[1]), castigat; flagellat autem omnem filium, quem recipit. 7. In disciplina perseverate. Tamquam filiis vobis offert se Deus[2]); quis enim filius, quem non corripit pater? 8. Quodsi extra disciplinam estis, cujus participes facti sunt omnes[3]); ergo adulteri, et non filii estis[4]). 9. Deinde patres quidem carnis nostrae eruditores habuimus, et reverebamur eos; non multo magis obtemperabimus Patri spirituum[5]), et vivemus? 10. Et illi quidem in tempore paucorum dierum[6]), secundum voluntatem suam erudiebant nos; hic autem ad id, quod utile est in recipiendo sanctificationem ejus[7]). 11. Omnis autem disciplina in praesenti quidem videtur non esse gaudii, sed moeroris; postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet justitiae. 12. Propter quod remissas manus[8]) et soluta genua erigite, 13. et gressus rectos facite pedibus vestris, ut non claudicans quis erret, magis autem sanetur. 14. Pacem[9]) sequimini cum omnibus et sanctimoniam, sine qua[10]) nemo videbit Deum; 15. contemplantes, ne quis desit gratiae Dei; ne qua radix amaritudinis[11]) sursum germinans impediat, et per illam inquinentur multi. 16. Ne quis fornicator, aut profanus, ut Esau, qui propter unam escam vendidit primitiva sua[12]); 17. scitote enim, quoniam et postea cupiens haereditare benedictionem, reprobatus est; non enim invenit poenitentiae locum[13]), quamquam cum lacrymis inquisisset eam. 18. Non enim accessistis ad tractabilem[14]) montem, et accensibilem ignem, et turbinem, et caliginem, et procellam, 19. et tubae sonum, et vocem verborum[15]), quam qui audierunt, excusaverunt se, ne eis fieret verbum[16]). 20. Non enim portabant, quod dicebatur[17]): Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur. 21. Et ita terribile erat, quod videbatur. Moses dixit[18]): Exterritus sum, et tremebundus. 22. Sed accessistis ad Sion montem[19]), et civitatem Dei viventis, Jerusalem coelestem[20]), et multorum millium Angelorum frequentiam, 23. et Ecclesiam primitivorum[21]), qui conscripti sunt in coelis[22]), et judicem omnium Deum, et spiritus justorum perfectorum, 24. et testamenti novi mediatorem Jesum[23]), et sanguinis aspersionem[24]) melius loquentem quam Abel. 25. Videte, ne recusetis loquentem. Si enim illi non effugerunt, recusantes eum, qui super terram loquebatur[25]); multo magis nos, qui de coelis loquentem[26]) nobis avertimus; 26. cujus vox movit terram tunc[27]), nunc autem re-

---

[1]) Apoc. 3, 19. [2]) Vers. 10. seq. [3]) Vers. 6. [4]) 5 Mos. 32, 5. Joan. 8, 41. [5]) 1 Petr. 1, 3. Joan. 1, 12. 13. [6]) 1 Petr. 1, 6. 5, 10. 2 Cor. 4. 17. seq. [7]) 1 Petr. 1, 15. 2 Petr. 1, 4. [8]) Jes. 35, 3. [9]) Rom. 12, 18. 2 Tim. 2, 22. [10]) Matth. 5, 8. 20. [11]) 5 Mos. 29, 18. [12]) 1 Mos. 25, 33. [13]) 1 Mos. 27, 24.—38. [14]) 2 Mos. 19, 12.—16. [15]) 2 Mos. 19, 19. 5 Mos. 5, 23.—27. [16]) 2 Mos. 20, 19. 5 Mos. 5, 22. [17]) 2 Mos. 19, 12. 13. [18]) 5 Mos. 9, 19. [19]) Apoc. 14, 1. [20]) Gal. 4, 26. Apoc. 21, 2. [21]) Jac. 4, 18. [22]) Luc. 10, 20. [23]) Cap. 8, 6. [24]) 1 Petr. 1, 2. [25]) Vers. 19. [26]) Cap. 2, 1. 2. 3. [27]) 2 Mos. 19, 18.

promittit [1]), dicens: Adhuc semel, et ego movebo non solum terram, sed et coelum. 27. Quod autem, Adhuc semel, dicit, declarat [2]) mobilium translationem tamquam factorum, ut maneant ea, quae sunt immobilia. 28. Itaque regnum immobile [3]) suscipientes, habemus gratiam, per quam serviamus placentes Deo, cum metu et reverentia [4]). 29. Etenim Deus noster [5]) ignis consumens est.

SUMMARIUM CAPITIS DUODECIMI.

Exemplo Christi et veterum justorum hortatur Hebraeos ad tolerantiam passionum, docens, Deum filios suos afflictionibus exercere. Deinde ad pacem et concordiam invitat, ostendens, non ad montem terrenum, sed ad Jerusalem coelestem eos accessisse.

1. *Ideoque et nos tantam habentes impositam nubem testium.* Quae superiori capite disseruit de fide sanctorum Patrum, nunc velut epilogo concludit, ac instituto accommodat, exhortans Hebraeos, ut illorum imitatione in coepto cursu perseverent indefessi, ac patientiam servent. Graece non est *impositam*, sed *circumpositam*, addito pronomine *nobis*. Quae eadem est lectio Syriaci textus. *Nubem* metaphorice dixit copiosam multitudinem, scilicet ob densitatem. *Testes* vero sanctos memoratos appellat, quia praeclaris suis actionibus palam testificati sunt, quanta sit virtus fidei, tam ad beneficia Dei promerenda, quam ad ferenda fortiter adversa; qui proinde loco gravissimorum testium nobis esse debeant. Horum itaque testium nubes imposita sive circumposita ac circumfusa nobis dicitur, quia tam multi sunt, ut, quocumque nos vertimus, obvia sint eorum exempla. Cum igitur, inquit, tanta nube testium simus undique circumsepti, faciamus, quod sequitur:

Deponentes omne pondus. Graeca dictio ὄγκος interdum *pondus* seu massam significat, interdum *tumorem*. Unde Lonicerus vertit: *Omni tumore deposito;* sed praeter mentem Pauli, imo et Theophylacti, quem interpretatur. Is enim ὄγκον exponit terrestrium negotiorum sarcinam, et curas iis admixtas. Quamquam in genere *pondus* intelligi potest omnis affectus terrenus, et omnino quidquid impedimento nobis esse queat ad cursum spiritualem, de quo statim meminit. Qui enim currere vult, ab omni sarcina expeditus esse debet.

Et circumstans nos peccatum. Nos additum est ab interprete lucis causa. *Peccatum nos circumstans* quidam intelligunt concupiscentiam ex origine nobis insitam, adversus quam perpetua nobis est pugna. Hanc enim Apostolus aliquando peccatum vocat, etiam in renatis, ut Rom. 6. et 7., eo quod semper hominem ad peccatum sollicitet. Atque eam videtur Erasmus significare voluisse, dum sic vertit: *Et tenaciter inhaerente peccato.* De eadem interpretatur Ribera. Sed quia concupiscentia, dum vivimus, deponi et exui non potest, aliter ac de vero peccato videtur intelligendus hic locus.

Est autem notandum, pro participio: *circumstans*, in Graeco esse nomen tricompositum εὐπερίστατον, quod sonat, ac si dicas: *bene circumstabile. Bene* autem, id est facile. Quod Graeci commentatores varie exponunt; aut ut active intelligatur, quia peccatum facile circumvenit ac vincit homines, utpote pronos ad peccandum; aut ut passive, quia fa-

---

[1]) Hagg. 2, 7. [2]) Psalm. 101, 27. [3]) Jes. 9, 7. Dan. 2, 44. 7, 14. [4]) Phil. 2, 12. [5]) 5 Mos. 4, 24. 9, 3.

cile vincitur, assistente Dei gratia; aut quia in angustias et pericula nos conjicit, ut ait Theophylactus. Nam περίστασις inter alia significat necessitatem et periculum. Auctor sermonis 97. de diversis apud Augustinum legit: *et agile peccatum.* Exponit autem, quia subito surgit in cogitatione, et facit delectationem, et mox trahit animum ad consensum. Alia quaedam versio habet: *aggravans peccatum,* ut ad pondus referatur.

Syrus interpres ita transtulit: *Et peccatum, quod omni tempore nos demergit,* scilicet ut pondus gravissimum. Vel, ut alius vertit ex Syriaco: *quod omni tempore paratum est nobis,* hoc est, quod semper est in promptu, ut cursum nostrum ad vitam beatam impediat. Qui sensus proxime videtur ad Apostoli mentem accedere. Nam Apostolus in hoc loco, sicut ante dixi, utitur metaphora currentis, quem oportet expeditum esse ab omni eo, quod ipsum impediat aut remoretur. Unde in hoc vocabulo exponendo non est ab ea metaphora recedendum.

Itaque existimo, peccatum εὐπερίστατον ab Apostolo vocari, quod hominem facile circumstet, id est comprehendat, implicet ac teneat, ne in cursu coepto progrediatur, ut si quis currentem injecto laqueo retineat. Est enim hic in *peccato* quaedam fictio personae, quae, tamquam homini inimica et insidiatrix, obstet ejus profectibus; sicut Rom. 6. peccatum fingit ut dominam, cui servire dicuntur, qui peccant. Monet ergo Hebraeos Apostolus, ut peccati laqueos et implicamenta, quae cursum remorentur, excutiant abjiciantque.

Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen. Ad praepositionem multi codices vetusti non habent, ut nec in Laudensi est, nec in Graecis, nec in editione Syriaca, nec a Graecis interpretibus exposita. Addidit eam quispiam, qui putavit orationi deesse, cum revera genuinum Apostoli sensum evertat. Hortatur enim Apostolus Hebraeos exemplo testium supra dictorum, ut *per patientiam,* id est patienter exspectando coelestem remunerationem, decurrant stadium, in quod ingressi sunt, ac decertent certamen susceptum, ut ad praemia promissa et sperata perveniant. Itaque *currere certamen* est currendo certare. Locutio similis cum illa 1 Tim. 6.: *Certa bonum certamen fidei,* et 2 Tim. 4.: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi.* Certamen hoc cursorum illud est, quod sibi propositum habet ac suscepit omnis Christianus, quando renuntiavit vitae veteri, et professus est novam. Vocatur autem *certamen,* quia non sine adversario curritur; non qui etiam currat, sed qui, quantum potest, currentem impediat.

2. *Aspicientes in auctorem fidei et consummatorem Jesum.* Persistit in metaphora cursus et stadii, in quo currentes aspiciunt ad praefectum et agonothetam, qui praesens spectat, et animos addit praemio praeposito. Ita monet, ut aspiciant in Christum, velut certaminis sui praesidem ac praemiatorem. Tametsi non hoc solum agit Apostolus; sed etiam, si forte minus moveant exempla tot justorum, ipsum Dominum Jesum, qui per ignominiam crucis ad summam gloriam evectus est, tamquam exemplar omnibus numeris absolutum, intuendum eis et imitandum proponit. Quem *fidei* vocat *auctorem,* vel quia nobis fidem per gratiam suam inspirat (est enim fides Dei donum, Ephes. 2.), vel quia certamen hoc, in quo per fidem curritur ad bravium supernae vocationis, instituit, eique praesidet. Tale quid enim significare videtur Graecum vocabulum ἀρχηγὸν, quod alii *ducem* interpretantur, alii *principem,* Syrus *principium.* Legitur autem et cap. 2., ubi noster eodem modo vertit: *auctorem salutis eorum* etc.

Idem Christus *fidei consummator* est, vel quia fidem, cujus initia dedit, per eandem gratiam consummat in nobis ac perficit; vel quia certamen hoc fidei decurrentibus, postquam ad metam pervenerint, reddit constituta praemia. Potest etiam, et, ni fallor, melius, dictio: *con-*

summatorem, seorsim accipi, non repetendo genitivum: *fidei;* ut intelligatur Christus esse *consummator noster*. Nam verbum consummare seu perficere, Graece τελειῶσαι, quod toties in hac Epistola legitur, semper ad homines refertur; velut in fine capitis praecedentis: *Ut non sine nobis consummarentur;* item cap. 2.: *Auctorem salutis eorum per passionem consummare*, et cap. 5.: *Consummatus factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis aeternae,* et cap. 9.: *Quae non possunt juxta conscientiam perfectum facere servientem*, et cap. 10.: *Numquam potest accedentes perfectos facere*, et iterum: *Una oblatione consummavit in aeternum sanctificatos.* Nam et illud cap. 7.: *Nihil ad perfectum adduxit lex,* ad personas, non ad res, esse referendum, ibidem ostendimus. Denique in hoc capite infra legimus: *Spiritus justorum perfectorum.*

Dicitur ergo Christus *consummator* noster, quia per oblationem crucis nos consummat et perficit, non solum justificando, verum etiam ad consummatam beatitudinem, de qua proxime locutus fuerat, perducendo. Obiter observa venustatem Graeci sermonis, qui vocibus inter se velut contrariis constat, quarum altera ex principio composita est, altera deducta a fine; quasi Christum dicas *inceptorem et finitorem.*

Qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta. Graece: *Qui pro proposito sibi gaudio* etc. Atque ita vertisse interpretem, plane crediderim, ut alterum *pro* (quod in concursu similium syllabarum facile contingit) oscitantia scribarum effluxerit. Vitabis incommodum transpositione verborum: *Qui pro gaudio sibi proposito.* Quod ergo Latini sensum faciunt: Qui, gaudio vitae aeternae tamquam praemio sibi proposito, crucem sustinuit, ex vitiata provenit lectione. Nam etsi doctrina verissima sit, Christum cum spe ac desiderio gaudii coelestis crucem subiisse (non enim nobis solum, sed et sibi sua passione coelestem gloriam promeruit, Apostolo testante, quod *propter passionem mortis gloria et honore sit coronatus*, supra cap. 2.), non tamen id arbitror hoc loco significatum. Nam praepositio ἀντὶ apud Graecos non servit causae finali, sicut interdum *pro* apud Latinos, ut cum dicimus, Jacob servivisse septem annis pro Rachel; sed proprium usum habet in commutatione, dum unum tollitur et alterum reponitur, aut contra; velut in hoc eodem capite: *Qui pro una esca* (nam Graece est ἀντὶ) *vendidit primogenita sua.* Sensus igitur est: Qui loco gaudii, quo frui poterat, crucis passionem elegit. *Gaudium* intellige a molestiis et doloribus secretum. Neque enim Christus aliquando fuit sine gaudio, qui semper videbat faciem Patris, et jugiter in ejus operibus oblectabatur.

Sed quaeres, quodnam fuerit gaudium, cujus loco crucem elegit? Quidam de gaudio divinitatis exponunt, hoc modo: Cui quum liberum esset manere in propria gloria et divinitate, non solum homo factus est mortalis, sed et crucis ignominiam pati voluit. Quam expositionem Gregorio Nazianzeno adscribit Oecumenius, quam et Syrus interpres nobis insinuat, ita vertens: *Qui pro gaudio, quod sibi erat, pertulit crucem.* Sed cum Christus illud divinitatis suae gaudium proprie numquam dimiserit; deinde cum hoc loco sermo sit de Christo homine: videtur ea sententia potior, quae Chrysostomi est et aliorum, ut *gaudium* intelligatur vitae temporalis. Poterat enim Christus non mori, si vellet; poterat etiam se eximere omni molestia, vitamque degere felicem et omnibus bonis affluentem. Item poterat, ut ait B. Thomas, turbis regem se facere volentibus, Joan. 6., acquiescere et gloriose regnare. Sed pro his omnibus crucem elegit ac pertulit; videlicet genus supplicii non modo acerbissimum, verum etiam prae caeteris infame ac probrosum. Quod significat pars adjuncta: *Confusione contempta*, hoc est, ignominiam supplicii non reveritus. Nam pro *confusione* Graece est *ignominia.*

Atque in dextera sedis Dei sedet. Graece et Syriace: *sedit,* nonnullis etiam Latinis astipulantibus; quamquam sensus convenit, ut alibi declaratum. Nam sedentem consedisse dicimus. Dicitur autem Christus *in dextra* sive ad dexteram *sedis Dei sedere,* quia Deus eum exaltavit supra omnem creaturam, ac summo honore dignatus est, dato ei nomine, quod est supra omne nomen, Phil. 2. Rationem hujus locutionis exposui, cum alias, tum potissimum ad cap. 1. hujus Epist. Significat Apostolus, quo Christum perduxerit tolerantia passionis, ut ejus exemplo non dubitent Hebraei, se quoque perventuros ad gloriam, si cum patientia susceptum fidei cursum absolvant. *Si enim compatimur,* inquit, *etiam conglorificabimur,* Rom. 8. Unde adhuc exhortando sequitur:

3. *Recogitate enim eum, qui talem sustinuit a peccatoribus adversus semet ipsum contradictionem. Recogitate,* Graece: ἀναλογίσασθε, id est *reputate, ratione subducta perpendite.* Pro causali conjunctione γὰρ, *enim,* nonnulli Graeci codices, et in his Regia biblia, collectivam particulam habent οὖν, *igitur,* quam et Syrus interpres dedit. Atque eo modo commodior erit hujus partis connexio cum praecedenti; tametsi nec incommode haeret juxta alteram lectionem, quae et communior est, et in Graecorum commentariis invenitur. Nam ideo proposuit exemplum Christi passi et glorificati, ut illud recogitent. Sensus: Etiam atque etiam animo versate exemplum ejus, qui *a peccatoribus,* id est impiis et infidelibus, *talem* ac tantam *sustinuit adversum se contradictionem;* ut qui eum seductorem vocarint, ac daemoniacum, et legis transgressorem, denique post irrisiones et improperia (quae omnia possunt accipi nomine *contradictionis*) adversus eum inclamarint Pilato praesidi: Crucifige, Crucifige!

Ut ne fatigemini, animis vestris deficientes. Hoc est, ne similia patientes a contradictoribus et irrisoribus Christianae religionis, defatigemini prae languore et dissolutione animi. Nam Graece est ἐκλυόμενοι, id est *dissoluti.* Quod tamen optime vertit interpres: *deficientes.* Nam animo deficit, qui animum despondet, resiliens ab incepto propter difficultatem et molestias. Quod ait: *fatigemini,* ad metaphoram cursus pertinet.

4. *Nondum enim usque ad sanguinem restitistis, adversus peccatum repugnantes. Enim* in Graecis et Syris codicibus non habetur, ut nec in omnibus Latinis, tametsi potest intelligi. Quamvis, inquit, multa pro Christi nomine tolerastis adversa (*nam et vinctis compassi estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis,* supra cap. 10.), nondum tamen, sicut ille, sanguinem fudistis in hoc agone Christiano, nondum martyres facti estis, sicut Jacobus, frater Joannis, sicut et alii, quos indicat cap. seq., dicens: *Quorum intuentes exitum conversationis, imitamini fidem.* Dicit autem: *restitistis, adversus peccatum repugnantes,* quia non tam contra homines, quam contra peccatum hoc certamen initur.

Ubi rursus prosopopoeiam observa, dum peccatum fingitur ut adversarius quispiam, bellum adversum nos commovens. Id autem fit, dum peccati tentationibus impetimur et oppugnamur. Quibus nos non solum resistere debemus bello, ut ita dicam, defensivo, ne nobis noceant, verum etiam repugnare bello invasivo, ut a nobis expugnatae ad nihilum redigantur, regnumque peccati funditus evertatur. Agit autem praecipue de peccato, quo a fide Christi receditur. Ad hoc enim variis tentationibus sollicitabantur Hebraei. *Repugnantes,* Graece est: ἀνταγωνιζόμενοι, id est *in agone contra certantes;* ut intelligamus, nos esse debere peccati antagonistas, id est adversarios, semper intentos ad vincendum et expugnandum peccatum; quomodo peccatum ex adverso semper vigilat in perniciem nostram.

5. *Et obliti estis consolationis, quae vobis tamquam filiis loquitur, dicens.* Pro: *consolationis,* in Graeco est: παρακλήσεως, quod aeque verti potest:

exhortationis, ut ab aliis factum est. Nam et Syriaca vox *institutionem* sive *doctrinam* significat, et Scriptura, quam allegat, potius adhortatoria est, quam consolatoria, tametsi hic ad consolandum Hebraeos varie afflictos adducitur. Quod ait: *obliti estis,* si accipiatur enuntiative, potest hunc sensum habere: Videmini obliti, nimirum propter animi torporem, qui vos occupavit. Ita segniter agitis, quasi obliti et immemores. Potest autem interrogative legi, quasi dicat: Adeone elanguistis, et animo estis dejecto propter afflictiones hactenus adhuc incruentas, ut non videamini meminisse verborum, quibus Scriptura vos, tamquam mater filios, consolando et hortando alloquitur? Nam consolationem sive exhortationem dixit pro Scriptura consolante. et exhortante. Et Graecum διαλέγεται non tam *loqui* significat, quam *alloqui* quempiam, *sermocinari cum aliquo.* Quamquam sunt, qui passive interpretentur, hoc modo: *Quae vobis tamquam filiis disseritur,* scilicet a Sapiente. Verum dubito, an verbum διαλέγομαι usurpetur aliquando in passiva significatione. Quod autem Latini codices addunt: *dicens,* nec in Graecis est, nec in Syriacis.

Fili mi, noli negligere disciplinam Domini. Verba sunt Sapientis Prov. 3., quae more suo citat juxta translationem LXX., minime tamen ab iis, quae in Hebraeo leguntur, discrepantia, nisi ea parte: *flagellat autem omnem filium,* de qua paulo post agemus. Totus hic locus est ab utili; quem persequitur multis versibus. Ut enim consoletur Hebraeos, et amplius ad patientiam roboret, ostendit, quam sit eis utile et salutare, a Deo castigari. Supponit enim, omnia, quae nobis accidunt adversa, licet etiam a malis hominibus inferantur, esse Dei flagella nos percutientis, et nos ea accipere debere tamquam a manu Dei profecta. Huc igitur adfert testimonium Scripturae, cujus priore membro docet, non esse rejiciendam Domini correptionem, posteriore causam reddit, ostendens, quanta sit hujus correptionis utilitas.

Nec sunt haec verba accipienda velut dicta ex persona Dei, sicut quibusdam videtur; sed ex persona Salomonis, qui ea scripsit, ac de eo in tertia persona loquitur. Dicens autem: *fili mi,* blanda appellatione lectorem allicit. Pro: *disciplina,* Graece est: παιδεία, vocabulum deductum a puero, quo proprie significatur disciplina sive institutio conjuncta cum castigatione vitiorum ejus, qui instituitur; qualis est institutio puerorum. Unde pro: *disciplina,* alii reddunt: *castigationem,* alii: *correptionem.* Cui significationi respondet etiam vox Hebraea: *Musar,* quam Hieronymus quidem *disciplinam* vertit, alii vero interpretes aut *eruditionem,* aut *castigationem.* Monet ergo filium Sapiens, ne quis disciplinam Domini, qua scilicet ab eo eruditur, et vel dura increpatione, vel etiam flagellis castigatur, *negligat,* Graece: *parvi pendat,* Hebraice: *spernat, abjiciat.*

Neque fatigeris, dum ab eo argueris. Rem eandem inculcat aliis verbis. *Ne fatigeris,* id est *ne deficias;* ut vertunt Erasmus hoc loco, et Hieronymus in Proverbiis; quemadmodum et noster interpres idem Graecum verbum paulo ante verterat: *Animis vestris deficientes.* Significat enim: *animo dissolvi, deficere,* sicut Hebraeum: *taedio affici. Dum ab eo argueris,* id est increparis, quod a Deo potissimum fit flagellis. Porro utraque parte minus dicendo plus significat; vult enim, ut non solum non displiceat nobis disciplina et increpatio, verum etiam grato animo acceptetur, ut ex sequentibus patet.

6. *Quem enim diligit Dominus, castigat.* En rationem plane efficacem, qua probet, disciplinam seu correptionem Domini non esse negligendam, neque gravatim admittendam, sed pro magno beneficio suscipiendam; esse enim signum paternae dilectionis erga eum, quem castigat; quasi dicat: Existimate, afflictiones vestras non tam procedere ab ira Dei, quam ab amore; quippe qui propterea vos affligit et percutit, ut erudiat, purget

et probet. Quare si vultis esse et permauere in numero eorum, quos Deus diligit, non debetis ejus castigationem subterfugere. Similis planc sententia Apocalyp. 3.: *Ego, quos amo, arguo et castigo.* Sunt autem hae sententiae utrimque universales. Quoscumque enim Deus diligit, castigat; et quoscumque castigat, diligit. Nam castigatio pertinet ad emendationem ejus, qui castigatur. Quocirca infideles et impios, praesertim reprobos, Deus percutit quidem, sed non castigat; percutit iratus, non castigat propitius. Unde de illis dicitur: *Effunde iram tuam in gentes, quae te non noverunt, et in regna, quae nomen tuum non invocaverunt,* Psalm. 78. Debebant autem Hebraei, qui fideles erant et multa pro Christo passi, bona fiducia censere se inter eos, quos Deus diligit; et utique cupiebant, se a Deo diligi. Proinde recte procedit Sapientis et Apostoli ratiocinatio, sive hoc modo eam instituas: Quemcumque Deus diligit, castigat; vos diligit; ergo vos castigat; nec, si ab eo diligi vultis, castigationem ejus debetis abjicere; sive isto modo: Quemcumque Dominus castigat, diligit; vos castigat (debetis enim haec flagella de manu ejus accipere, tamquam castigantis); ergo vos diligit. Verum Apostolus priorem universalitatem intendit; eam enim probat verbis sequentibus:

Flagellat autem omnem filium, quem recipit. De filiis adoptivis sermo est, qui, priusquam adoptentur, alieni sunt et filii irae; non de Filio naturali, qui flagellatus quidem fuit, sed non ad sensum Apostoli, cui *flagellare* est punire et castigare. Nam Filii Dei naturalis flagellatio non ipsius castigatio fuit, sed nostra. *Ipse enim vulneratus est propter iniquitates nostras, et disciplina pacis notrae super eum,* Jes. 53. Sed nec ad angelos pertinet hic sermo, quamvis sint adoptivi filii Dei. Numquam enim alieni fuerunt, ut opus haberent castigatione; sed ab initio filii. Sensus est: Flagellis afflictionum et adversitatum erudit et corrigit Deus omnem filium, quem recipit in disciplinam, atque ex eo tempore, quo recipit. Quod statim post repetit illis verbis: *Quis enim filius, quem non corripit pater?*

Ex his et hujusmodi sententiis primum collige, nullum justum seu filium Dei, cujusmodi hic intelligitur, in hac vita esse aut fuisse sine peccato. Non enim proprie castigatur, nisi in quo peccatum invenitur. Quae collectio plenior erit, si castigationem intelligas non unam, sed frequentem et quasi assiduam; quod declarant aliae Scripturae his consimiles, ut Proverb. 13.: *Qui diligit filium suum, instanter erudit eum,* Hebraice: *castigat;* Ecclesiastici 30.: *Qui diligit filium suum, assiduat illi flagella.* Cur enim assiduat illi flagella, nisi quia ille assiduat peccata, et in multis offendit quotidie, ut semper opus habeat dicere Deo: *Dimitte nobis debita nostra?* Deinde collige, omnes, etiam piorum, afflictiones, etsi varios usus habeant, ad merita peccatorum esse referendas. Vocantur enim afflictiones piorum tam ab Apostolo, quam a Sapiente, castigationes et correctiones; quae utique sunt peccatorum. Unde Leo pontifex serm. 7. de Epiphan. Domini: *Quantum,* inquit, *nos humiles, quantum oportet esse patientes; qui si quid laboris incidimus, numquam nisi nostro merito sustinemus;* et iterum: *Quis invenietur ita immunis a culpa, ut in eo non habeat vel justitia, quod arguat, vel misericordia, quod remittat?* Haec ille. Quamquam non ideo dicendum est, omnes justorum afflictiones esse peccatorum ultiones, et ad vindicanda eorum peccata immissas a Deo. Nam hoc ita sonat, ac si in eorum flagellis principaliter Deus intenderet ultionem; quod falsum est. Etenim castigationes filiorum, etsi fiant propter peccata, quae in eis sunt corrigenda et punienda, tamen ulterius ac principalius referuntur ad ipsorum utilitatem, ut puniti, et emendati, et per patientiam probati, digni reddantur haereditate paterna. Quod in malis, dum tales sunt, locum non habet.

An vero, quod quibusdam placet, et

apud Patres interdum legitur, sancti quidam excellentiores plura passi fuerint, quam eorum peccata justo Dei judicio merebantur, ut beatus Job, aliique sancti Prophetae, Apostoli martyres, confessores, dubitari potest. Sed cum Scriptura hic et alibi, quaecumque filii Dei in hoc mundo adversa patiuntur, correctiones et castigationes vocet, alibi quoque ad justum Dei judicium referat, ut 1 Petr. 4., idque etiam sanctissimi in afflictionibus positi agnoscant, ut Tobias, Daniel, tres pueri in fornacem ardentem missi, Dan. 3., et septem fratres martyres, 2 Machab. 7.; cumque sit vox publica totius Ecclesiae in tribulatione Deum orantis: *Omnia, quae fecisti nobis, Domine, in vero judicio fecisti* (ut ne adhuc adferam testimonia Patrum, Augustini, Gregorii et aliorum, quibus id diserte affirmant): in partem quaestionis negativam fateor me magis propensum.

Nec arbitror obstare, quod Patres alicubi contrarium dicere videantur, scilicet plura passos, quam commeruerint; id enim recte dicitur spectando modum ordinarium, quo Deus, tamquam misericors pater, solet filios suos in hac vita castigare. Quem ordinem, ad statuenda quaedam insignia patientiae ac fortitudinis exempla, aliquando praetergreditur, velut in martyribus, aliisque supra dictis. Alioqui certe justorum omnium cum Davide et Jeremia communis precatio est, ne a Domino in furore arguantur, neque in ira corripiantur, Psalm. 6., Jerem. 10. Ad quem posteriorem locum Hieronymus ex persona Prophetae ita scribit: *Meremur quidem omnia, quae sustinemus, et multo meremur majora, quam patimur; veruntamen hoc obsecro, ut quasi pater me corripias, non quasi adversarius; ut me emendes quasi filium, et non punias quasi inimicum; castigas enim omnem filium, quem recipis.* Sic ille. Quibus similia scribit in commentario Epistolae Pauli ad Ephes. super illud cap. 5.: *Gratias agentes semper pro omnibus.* Vide, quae diximus ad 2 Thess. 1.

Tertio discimus ex hoc loco, quam sit a veritate Apostolicae doctrinae alienum, quod ad tollendas fidelium pro peccatis satisfactiones, et destruendum animarum purgatorium docet Calvinus, Deum non punire justorum peccata, sed impiorum tantum; caeterum justos ad hoc solum poenis temporalibus in hac vita affligi a Deo, ut ad virtutem exerceantur et probati appareant. Quasi ita Christus in se susceperit poenas peccatis nostris debitas, ut nobis in gratiam receptis nulla jam reliqua sit poena pro peccatis subeunda. Hujus, inquam, doctrinae falsitatem hic Apostoli locus aperte redarguit. Quamvis enim expresse nihil dicat de peccatis Hebraeorum, ob quae puniantur: ipsa tamen vocabula: *disciplina* sive *correptio, castigatio, flagellatio,* et similia, quae hic audiuntur, punitionem (ut ante dixi) peccatorum significant, tametsi destinatam ad emendationem et salutem eorum, qui puniuntur. Unde etiam patet, hunc locum apposite pro poenis satisfactoriis a Catholicis allegari.

Porro notandum, pro eo, quod Apostolus, LXX. secutus, legit: *Flagellat autem omnem filium, quem recipit,* Hieronymum ex Hebraeo sic vertisse: *Et quasi pater in filio complacet sibi.* Diversitas inde nata, quod LXX. *jod* pro *vau* legerunt, quae literae sola protensione differunt. Deinde quod LXX. pro Cheab legerint Chaab, quod totidem literis scribitur, sed punctis tantum postea additis variatur. Quarum vocum prior composita est ex *Caph* similitudinis, et אב, id est pater; posterior significat: *dolere faciet, flagellabit.* Etsi vero prior lectio, quam omnes habent Hebraei codices, et quam cum Hieronymo omnes alii interpretes exponunt, sincerior videatur, sensum tamen efficiet non valde diversum ab eo, quem LXX. dederunt, si cum Vatablo aliisque nonnullis, Ribera comprobante, ad hunc modum exponas: *Quem diligit Dominus, castigat, et quidem ut pater filium,* (subaudi: *castigat*), *in quo sibi complacet,* sive cui bene vult, quem amat unice. Quantulum enim differunt: *Flagellat omnem filium, quem*

recipit, et: *Castigat, ut pater filium, eum, quem vult?* Huc usque verba Sapientis ab Apostolo citata; sequitur deinde exhortatio Apostoli.

7. *In disciplina perseverate. Tamquam filiis vobis offert se Deus.* In Graeco continua est oratio: *Si disciplinam sustinetis, tamquam filiis vobis offertur Deus,* vel potius, *offert se Deus.*

Nam quod legitur in Tractatu de tempore barbarico (qui falso tribuitur Augustino): *sicut filios, ita vos aggreditur Deus,* durius dictum est, nec satis cum Graeco convenit. Graeca sic possunt accipi: Si non subtrahatis vos disciplinae seu castigationi paternae, sed eam patienter feratis, Deus offert se vobis ut patrem, agnoscet vos filios, nec ab haereditate excludet. Ita fere Erasmus in paraphrasi. At vero Latinae lectionis sensus magis perspicuus et commodus est. Disciplinam Domini, inquit, nolite negligere, sed eam sustinete et in ea perdurate, quia Deus vobiscum agit, ut cum filiis, non ut cum alienis aut nothis; exhibet se vobis patrem potius, quam vindicem; non poenas cogitat, sed correctionem vestram, ut aptet vos haereditati percipiendae. Sensum hunc voluit haud dubie Syrus interpres, quando sic vertit: *Sustinete ergo castigationem, quia tamquam erga filios agit circa vos Deus.*

Mihi sane plus quam verisimile est, Graecam lectionem esse mendosam, ac pro: εἰ, *si*, addito sigmate legendum: εἰς, *in* vel *ad*. Nam *sustinete* et *sustinetis* in Graeco nullum faciunt discrimen; utrumque enim est ὑπομένετε. Certe Chrysostomum ita, ut dixi, legisse, palam loquitur ejus commentarius; licet in eo textus Scripturae postmodum mutatus fuerit ad exemplaria vitiata; cujusmodi fuere, quibus usi sunt Theodoretus et Theophylactus. Commentarii, ut in Latinum versus habetur, haec sunt verba *Si disciplinam*, inquit, *sustinetis, non ad poenam, neque ad supplicium, neque ad hoc, ut male patiamini.* Ubi si legas: *ad disciplinam sustinete,* planus ac dilucidus erit sermo; cum alioqui nullus sit sensus. Quod et Ribera docte annotavit.

Nec vero secus legit Oecumenius, licet in textu Scripturae similiter apud eum mendum irrepserit. Nam Chrysostomum secutus, ita scribit: *Igitur et vos quoque ad correctionem vocat Deus, non ad supplicium.* Denique Stapulensis testatur, se legere: εἰς παιδείαν; quod quidem ille casu ablativo vertit: *in correptione,* sicut vulgatus: *in disciplina,* cum potius vertendum videatur: *in* vel *ad disciplinam;* ut sensus sit, quem indicat Chrysostomus: *Ad disciplinam sustinete,* id est afflictiones, quas Dominus immittit, sustinete ad disciplinam et correctionem vestri ut filii, non ad supplicium ut rei.

Verum occurrit et alia ratio locum hunc exponendi, salva Graeca lectione, quam nunc probavimus; si nimirum hanc partem: *in disciplinam,* jungamus cum eo, quod praecedit, hoc modo: *Flagellat autem omnem filium, quem recipit in disciplinam,* id est quem recipit instituendum disciplina paterna. Nec obstat, quod a Salomone hoc additum non legatur, ne quidem apud LXX.; potuit enim Apostolus hoc quasi supplemento explicare verbum: *recipit,* quod LXX. scripserant. Ac deinde pro exhortatione subjunxit. *Sustinete* vel, ut nos legimus, *perseverate.* Hoc enim verbum ita solitarie positum plus ponderis habere videtur ad exhortandum, quam si quid adderetur; quemadmodum illud apud poëtam: *Durate.* Sic et Apostolus alibi ad exhortandum efficacius utitur verbis singulis, iisque asyndetis, ut 2 Cor. ult.: χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε, id est *gaudete, perfecti estote, exhortamini* seu *consolamini.* Sed haec conjectura tantum est, de qua judicet lector.

Quis enim filius, quem non corripit pater? Corripit, Graece: παιδεύει, id est *castigat,* ut supra vertit. Amplificatio est argumenti superioris ab eo, quod homines patres facere solent. Dixerat enim, quando nos flagellat, se nobis exhibere ut patrem filiis. Id probat ex more

et officio patrum. Nam patres, nisi aberrent ab officio, filios suos non relinquunt incorrectos. Forte dices, cessare correctionem paternam inter homines, simul atque filii ex ephebis excesserint. Respondeo nos, quamdiu sumus in hac vita, numquam sub Deo patre excedere aetatem puerilem, quam virgis castigari oporteat. Durante enim hac vita, parvuli sumus, *loquentes ut parvuli, sapientes ut parvuli* etc., 1 Cor. 13.

8. ***Quod si extra disciplinam estis, cujus participes facti sunt omnes; ergo adulteri, et non filii estis. Adulteri,*** Graece: νόθοι, id est nothi, spurii, illegitimi, sive ex adulterio, sive aliunde nati. Suspicio est, interpretem scripsisse: ***adulterini,*** ut speciem pro genere posuerit. Et ita citat Catech. Rom. in explic. primae particulae. Orat. Dominicae; Cassianus quoque Collat. 6, 11. Quod si, inquit, o Hebraei, arbitramini, vos immunes esse debere a disciplina seu castigatione paterna; si vos subducere vultis disciplinae, cujus participes facti sunt omnes filii Dei, id est quicumque Deo placuerunt aut placent; ergo subtrahitis et abdicatis vos a numero eorum, qui sunt germani filii Dei; et proinde censendi estis inter filios adulterinos ac degeneres, et paternae haereditatis exsortes.

9. ***Deinde patres quidem carnis nostrae eruditores habuimus.*** Comparationem, quam sumsit a patre terreno, novis argumentis amplificat. ***Eruditores,*** Graece παιδευτάς, quasi dicas: ***disciplinatores.*** Erasmus vertit: ***castigatores.*** Jam enim dictum est, Graeca voce significari instructionem cum castigatione, qualis est puerorum.

Et reverebamur eos. Quamvis castigarent nos et caederent, et durius interdum tractarent. ***Reverentia*** significat subjectionem cum amore conjunctam, qualis esse debet omnium subditorum, ac nominatim filiorum erga parentes.

Num multo magis obtemperabimus patri spirituum et vivemus? Bene monet Ribera, pro: *num,* legendum: *non,* juxta codices emendatiores, sicut et apud B. Thomam et Cajetanum in textu legitur, et ex consequentia sermonis ita legendum constat. Etenim, ut tradunt Grammatici, vocula *num* negantem vult responsionem, *non,* si interrogative sumatur, affirmantem, qualis utique exigitur hoc loco. Argumentatur enim Apostolus a minori, ad hunc modum: Si patres carnis nostrae, quos pueri castigatores habuimus, aequo tulimus animo, et reveriti sumus; an non multo magis obtemperabimus (Graece: ***subjiciemur,*** id est submittemus ac permittemus nos) Patri spirituum Deo, atque in ejus beneplacito acquiescemus, persuasi, flagella, quibus nos caedit, ab animo paterno, nostraeque salutis cupido proficisci, et ad vitam nobis profutura? *Vitam* intelligit, quae est secundum spiritum, id est vitam sanctificationis et justitiae, sicut in sequentibus declarat. Et hanc vitam opponit vitae carnali, quae sita est in commodis hujus saeculi, ad quam solent patres carnis erudire filios suos.

Hic locus unus est ex iis, quibus refellitur eorum dogma, qui animas humanas ex traduce propagari dixerunt. Nam patres carnis appellat, ex quibus solam carnem traximus; Deum autem dicit patrem spirituum, quia non solam ab eo carnem habemus, quam subministrat per homines genitores, verum etiam spiritus, id est animas, corporibus infundit. Quod quidem ipse solus facit et immediate per creationem. Hunc intellectum postulat antithesis Apostoli inter *patres carnis,* et *patrem spirituum.* Estque locus similis Ecclesiastae ultimo: ***Et revertatur pulvis in terram suam, unde erat; et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.*** Nisi quod hic ad patres terrenos, illic ad terram Scriptura referat humani corporis originem. Sed tamen utrobique solum Deum spiritus auctorem ac datorem facit.

Dicet aliquis, ex hoc loco probationem parum solidam videri, cum patres carnis intelligi possint, qui nos secundum carnem genuerunt, id est auctores generationis nostrae carnalis, qua homines sumus

ad carnis desideria propensi; et pater spirituum, qui nos regeneravit secundum spiritum, id est, auctor generationis nostrae spiritualis, qua sumus filii Dei; juxta id, quod dicitur Joan. 3.: *Quod natum est ex carne, caro est, et quod natum est ex spiritu, spiritus est.* Quae expositio est Theodoreti.

Respondeo, textum non admittere eam expositionem. Non enim dicit: *patri spiritus,* sed: *patri spirituum,* numero plurali. Spiritus autem, a quo denominatur vita seu generatio spiritualis, tantum singulari numero legitur in Scripturis. Significat enim spiritum illum, contra quem caro concupiscit, Gal. 5. Quod si contendas, hoc loco enallagen esse numeri, sicque Spiritum S. intelligi posse putes: erit Apostoli sermo intolerabilis, Deum esse patrem Spiritus S., ex quo consequens sit, duos esse filios in divinis; quod nefas est dicere. Porro Theophylactus quidem post Chrysostomum interpretatur, ab Apostolo patrem spirituum dici vel donorum, vel incorporearum virtutum; sed addit: Vel, quod magis proprium est, animarum. Siquidem et infra hoc ipso capite legimus: *spiritus justorum perfectorum,* id est animas.

10. *Et illi quidem in tempore paucorum dierum secundum voluntatem suam erudiebant nos.* Aliud argumentum ex eadem comparatione ductum, quod valet ab utili. Graeca sic habent: *Et illi quidem ad paucos dies, prout visum illis, erudiebant* sive *castigabant nos.* Quod ergo dixit interpres: *in tempore paucorum dierum,* non sic intelligendum, in aetate nostra puerili, post quam cessat castigatio paterna; sed sensus est: Castigabant nos ad paucos dies, id est, propter vitam hanc temporalem, cujus pauci sunt dies, id est breve tempus, phrasi Hebraica. Illud quoque: *secundum voluntatem suam,* pro quo vertit Erasmus: *pro arbitratu suo,* significat, patres carnales in castigandis filiis non semper spectare, quod vere sit utile et salutare; sed quod tale judicant pro sensu suo carnali, utilitatem metientes a commodis vitae praesentis.

Hic autem ad id, quod utile est in recipiendo sanctificationem ejus. Graece: *Hic vero ad id, quod conducibile est ad participandum sanctimoniam ejus.* Patres, inquit, carnales castigabant nos, ut bene nobis esset in hac vita caduca et mortali, scilicet aptantes nos ad id, quod pro tempore nobis utile futurum judicabant; Deus autem, ut verus pater, nos erudit et castigat ad veram nostram utilitatem, quae in eo consistit, ut participes simus sanctimoniae ejus. Hic namque in electis praecipuus est usus flagellorum Dei, ut castigati purgentur et sanctificentur, et per hoc apti reddantur habitaculo coelesti, quo nihil, nisi perfecte purgatum et omni ex parte sanctum introibit. Hinc tacite concludit, patienter et placide ferendam optimi patris castigationem, ex qua tanta nobis utilitas proveniat.

11. *Omnis autem disciplina in praesenti quidem videtur non esse gaudii, sed moeroris.* De Dei disciplina seu castigatione loquitur, admonens, ne eam praesenti sensu metiamur, puerorum more, qui per aetatem non comprehendunt, quam sit ipsis utile castigari; sed ut ad fructum, qui inde sequitur, oculos reflectamus. Dicit autem: *videtur,* non quin revera castigationes praesentes sint materia moeroris seu tristitiae non gaudii, si tantum in se spectentur, ut sunt mala poenae, quae utique natura sua contristant hominem, non laetificant; sed quia sic se habet commune judicium; simul ut innuat, alia consideratione (ad quam nos vocat parte sequenti), potius contrarium esse judicandum, dicente Jacobo Apostolo: *Omne gaudium existimate, fratres, cum in tentationes varias incideritis.* Nihil autem vetat, alia atque alia ratione de eadem re quempiam gaudere pariter et dolere.

Postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet justitiae. Reddet, Graece et Syriace: *reddit,* quemadmodum et in multis Latinis MSS. legitur. Quamquam in sensu nihil est diver-

sum; nam verbum praesentis temporis: *reddit,* ad futurum trahitur per adverbium *postea.* Nec Graece est: *pacatissimum,* sed: εἰρηνικὸν, id est pacatum, pacificum, quod Erasmus vertit: *tranquillum.* Sensus est: At eadem disciplina, suo tempore, iis, qui per eam exercitati et probati fuerint, adferet fructum pacatum justitiae; quem prae oculis habentes, merito de illa, velut matre hujus praeclarissimi fructus, gaudere debeamus. Sermo est non de justitia prima, sine qua nec essent filii, quos Deus castigaret; sed de justitia magis magisque proficiente atque crescente, secundum illud Apoc. ult.: *Qui justus est, justificetur adhuc, et sanctus sanctificetur adhuc.* Nam quod versu proxime praecedente dixit: *sanctitatem,* hic dicit *justitiam,* videlicet eundem castigationis fructum utroque nomine volens intelligi.

Pacatum vocat hunc fructum, comparatione prioris temporis. Dum enim affligimur, turbamur et irrequieti sumus; sed afflictionibus aliquantum exercitati, discimus ex ipso profectu virtutum, quam nobis utile fuerit, a Domino castigari. Nam *patientia opus perfectum habet,* Jac. 1. Tunc itaque mente composita et tranquilla nobis gratulamur de eo, quod ante molestum et acerbum videbatur.

Alii *fructum justitiae* intelligunt, non ipsam justitiam, sed qui ex justitia provenit, hoc est, praemium vitae aeternae; sed, ut nobis videtur, praeter mentem Apostoli, qui non agit de fructu, quem justitia parit, sed quem disciplina seu castigatio. Atque eum fructum esse dicit sanctificationem et justitiam, sensu jam a nobis explicato. Nam alioqui potius dicendum erat: *fructum patientiae.* Dicitur ergo *fructus justitiae,* locutione transitiva, pro fructu, qui est justitia, sicut ad Phil. 1.: *Repleti fructu justitiae per Jesum Christum.* Quod aliis verbis dicit Rom. 6.: *Habetis fructum vestrum in sanctificationem.*

Putat Hasselanus, Apostolum alludere ad locum Jes. 32., ubi in commendatione justitiae sub Christi regno dilatandae inter alia dicitur: *Et erit opus justitiae pax;* vel secundum LXX.: *Et erunt opera justitiae pax,* hoc est: Cultores justitiae magna fruentur pace conscientiae. Porro notandum, pro *exercitatis* haberi in Graeco: γεγυμνασμένοις, quod proprie de iis dicitur, qui nudi exercentur in palaestra, et ad omne genus vehementioris exercitii transfertur. Urgent hanc metaphoram Chrysostomus et Theophylactus, monentque, castigationem vocari γυμνασίαν, utpote quae fideles, tamquam athletas quosdam, ipso patientiae exercitio robustiores atque invictos reddat.

12. *Propter quod remissas manus et soluta genua erigite.* Hac exhortatione velut epilogo superiora concludit; nec id tam suis, quam prophetae verbis, interim perstans in metaphora athletarum, sicut bene observat Theophylactus. Verba sunt Jes. 35., sensu eadem cum iis, quae sunt in Hebraeo, sic ab Hieronymo reddita: *Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate. Manus remissae* seu *dissolutae* dicuntur manus torpentes ab opere. Item *genua soluta ac debilia* seu labantia, ut in Hebraeo, quae ad incessum et cursum aegra sunt aut stupida. Nam in genu robur est cruris ad progressionem. Pellitur autem hujusmodi torpor et stupor manuum explicatione ac genuum surrectione, velut excitatione quadam; quod utrumque significavit verbo: *Erigite* sive *surrigite,* ut alii vertunt. Igitur metaphorice monet his verbis, ut, excussa ignavia, quae animos eorum obsederat, alacritatem assumant, ac serio sese comparent ad patientiam et pias actiones, significatas parte sequenti.

13. *Et gressus rectos facite pedibus vestris.* Sumsit hanc partem ex Proverb. 4., ubi loco ejus, quod ex Hebraeo vertit Hieronymus: *Dirige semitam pedibus tuis,* apud LXX. sunt eadem verba, quae hic legimus. Quod interpres vertit: *gressus,* Graece est τροχιάς. Dicitur autem τροχιά, Theophylacto exponente, vestigium rotae currus, vel terra subjecta currentium pedibus. Illam *orbitam* vocamus

Latini, hanc *semitam;* et utroque modo vocem Hebraeam *Maagal* reddunt interpretes. Unde et hoc loco, tam ex Graeco, quam ex Syro, alii *orbitas,* alii *semitas* vertunt. Sed Erasmo visum est addere calculum vulgatae versioni. Sic enim transtulit: *Et facite, ut recti sint gressus pedibus vestris.* Non male. Nam hoc pacto sensus redditur ejus, quod tam in Hebraeo, quam apud LXX. legitur. Non enim aliud est orbitam aut semitam rectam facere pedibus suis, quam rectos facere ac tenere gressus actionum suarum. Locus notandus pro libero arbitrio se ipsum movente ad opera bona, cujus in his verbis est manifesta significatio.

Ut non claudicans quis erret, magis autem sanetur. Graece: *Ut non, quod claudum est, aberret, sanetur autem potius.* Quod vel ad personam referri potest, vel ad mores ipsos. Ad personam retulit noster interpres, cujus sensus est: Ne sit in vobis quisquam claudus, qui proinde non rectos faciat gressus pedibus suis, sed aberret a recta semita. Ad mores referunt Erasmus et alii nonnulli, qui sic verterunt: *Ne claudicatio aberret a via, imo sanetur potius.* Hoc est, ut, si quid in moribus vestris est obliquum et claudum, non longius aberrare vos faciat, sed potius corrigatur.

Verum, quia incommodus est sermo, quo dicitur *claudicatio aberrare,* magis certe placet sensus nostrae versionis; praesertim quum etiam id, quod paulo post dicitur: *Ne qua radix amaritudinis sursum germinans etc.,* melius ad personam referatur, sicut ibi docebimus. Verisimile est autem, non de quacumque gressuum claudicatione loqui Apostolum; sed de ea, quae contingit in semita fidei, dum incipit nutare et inclinare ad defectionem a fide suscepta, quales erant ex Hebraeis multi. Minus autem est claudicare, quam errare. Non enim, qui claudicat, continuo aberrat de via.

Monet ergo, ut, si qui inter eos sint claudicantes, id est, ad defectionem proni propter afflictiones, quas fidei causa patiebantur, statim adhibita paterna cura per medicamenta doctrinae, consolationis atque exhortationis, sanentur et confortentur, ne neglecti longius abducantur et corruant. Hunc locum observant Graeci commentatores pro poenitentia lapsorum adversus Novatianos.

Ex quo simul ostenditur, eos falsos fuisse, qui huic Epistolae propterea fuerunt iniquiores, quod putarent, in ea lapsis post baptismum spem reconciliationis adimi; videlicet male intellectis duobus locis, qui sunt in cap. 6. et 10. Quamvis enim claudicans (ut hic accipitur) nondum aberret a fide, peccat tamen graviter eo ipso, quod voluntarie nutat et vacillat, tentationibus quibusdam commotus; a quo peccato sanandus est et per poenitentiam restituendus. Interpres ex Graeco, quo usus est Cajetanus, vertit: *Ne, quod claudum est, abducat.* Et recte, ut apparet. Nam Graecum verbum activum est, significans: *abducere, errare facere.* Quae interpretatio bene convenit cum eo, quod paulo post sequitur: *Ne qua radix amaritudinis etc.,* et cum his, quae supra sunt cap. 3. vers. 12. et 13.

14. *Pacem sequimini cum omnibus.* Exhortationi, quae potissimum ad doctrinam fidei pertinebat, adjungit quaedam praecepta vitae Christianae. Ac primum praecipit, ut *pacem sectentur,* id est habere studeant, *cum omnibus.* Ubi Graece est διώκετε, id est *prosequimini.* Quo verbo magnum et vehemens studium assequendi et retinendi significare voluit. Ejusmodi et de caritate praeceptum est 1 Cor. 14.: *Sectamini* (Graece: *persequimini*) *caritatem.* Quae duo loca Syrus ita vertit: *Currite post pacem; currite post caritatem.* Habemus autem hujus praecepti de pace cum omnibus habenda claram expositionem apud ipsum Apostolum, Rom. 12., quum ait: *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.* Unde et, quod de se canit Psalmista: *Cum his, qui oderunt pacem, eram pacificus,* sic intellige: Quantum in me fuit. Alludit autem hic locus ad illud Psalmi: *Inquire*

pacem, et persequere eam. Est enim in Graeco idem verbum.

Et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum. Sanctimoniam vocat puritatem seu munditiam cordis, de qua Dominus Matth. 5.: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Huc enim Apostolus respicere videtur. Constat autem, sanctitatem hac significatione frequenter accipi in Scripturis praesertim Apostolicis: velut 1 Corinth. 7.: *Ut sit sancta corpore et spiritu;* Ephes. 5.: *Ut sit sancta et immaculata;* 1 Thess. 4.: *Non enim vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem.* Et quod in pluribus Epistolis legitur: *Salutate invicem in osculo sancto.* Graeci quoque de castitate interpretantur, tam ea, quae in matrimonio, quam quae extra servanda est. Graecum nomen verbale est ἁγιασμὸς, proprie significans *sanctificationem,* sicut aliis locis interpres transtulit.

Igitur hoc praecepto monet Apostolus, ut in dies magis ac magis studeant sese emendare ab omni carnis inquinamento, omnemque fugere immunditiam. Hoc enim est *sanctificationem persequi.* Particulam: *sine qua,* plerique Latini communiter ad *pacem* et *sanctimoniam* referunt, quia, sicut dictum est: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt,* ita dictum est: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur.* Solis autem filiis, inquit S. Thomas, debetur haereditas divinae visionis.

Verum simplicius est, ut tantum ad proximum referatur, id est ad *sanctimoniam,* sicut exponunt Graeci; maxime quum relativum Graecum genere cum *pace* non conveniat. Estque de sanctimonia seu castitate peculiaris quaedam ratio. Nam ut nihil aeque mentis oculos obnubilat ac retundit, atque immunda carnis delectatio: sic eos e diverso castitas, praecipue virginea, quam maxime purificat aptosque reddit contemplationi. In quo genere visio Dei principem obtinet locum; ea nimirum, qua Deus per essentiam videtur; quod Scripturae appellant: *facie ad faciem,* et: *sicuti est, Deum videre,* 1 Cor. 13. et 1 Joan. 3. Scio, Graecos codices non habere: *Deum,* sed: *Dominum;* quemadmodum et Syrus vertit, et veteres Graecos legisse docent eorum commentarii. Solet autem Paulus Dominum Christum significare; nec id tamen obstat interpretationi jam datae, quia Christus Deus et homo est, nec perfecte a nobis videbitur, nisi eum secundum utramque naturam, sicuti est, videamus. Idque volunt Scripturae 1 Joan. 3. et Apoc. ultimo.

15. *Contemplantes.* Graece ἐπισκοποῦντες, id est *inspicientes, superintendentes.* Unde est nomen Episcopi. Erasmus vertit: *curam habentes,* scilicet alii de aliis, perfecti de imperfectioribus. Nam, ut annotant Graeci, monet Apostolus, ut non tantum se ipsum quisque integrum servet; sed ut pro caeteris etiam solliciti sint. Unde potissimum ad praepositos pertinet haec admonitio.

Ne quis desit gratiae Dei. Graece: *Ne quis sit deficiens a gratia Dei,* id est, ne quis destituatur aut frustretur gratia Dei, ne cui illa desit. Nam hujusmodi vim habet Graecum verbum ὑστερῶν, etiam alibi in Scripturis, ut Matth. 19., Marc. 10., Luc. 22., et hujus Epistolae cap. 4. *Gratiam Dei* quidam interpretantur habituale donum gratiae, quo justificamur; alii inspirationem bonarum cogitationum; ut sensus sit, cavendum esse, ne quis vel gratiam peccando amittat, vel bonas inspirationes negligat, vel gratiae Dei ponat obstaculum. De quo postremo sensu, quomodo sane debeat accipi, consule commentarium S. Thomae, docte eam rem explicantis.

Sed magis germanum est, ut *gratiam Dei* intelligamus beneficentiam Dei, qua per Apostolorum praedicationem eos vocaverat ad salutem, quae est in Christo. Cum enim ad hoc beneficium jam vocati essent, admonet, sedulo providendum esse, ne quis hac gratia frustretur, quasi relictus ab aliis, quos assequi non possit; sed singulorum habeatur cura, ne vel unus pereat. Ita Chrysostomus et alii

post eum. Frustratur autem quis, et excidit ab ea gratia per peccatum, praesertim infidelitatis. Sensum hunc illustrant alia loca, quibus gratiam Dei usurpat Apostolus eo modo, quem dixi, ut 2 Cor. 6.: *Exhortamur, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis,* et Tit. 2.: *Apparuit gratia Dei omnibus hominibus.* Quod aliis verbis ibidem dicit cap. 3.: *Benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei.*

Ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat. Graece ἐνοχλῇ, id est, obturbet aut interturbet, ut alii verterunt, ad etymon respicientes. Dicitur enim hoc verbum a turba. Augustinus legit: *molestet,* sermone 16. de verbis Apost. Locus hic fere verbatim desumptus est ex Deut. 29., ubi secundum LXX., a quibus Hebraea quam minimum differunt, ita legitur: *Ne qua sit in vobis radix sursum germinans in felle et amaritudine.* Quo loco notandum, pro verbo: ἐνοχλῇ, quod hic legitur, haberi: ἐν χολῇ, id est *in felle,* ut probabilis admodum suspicio sit, metathesi duarum literarum alterum pro altero jam olim hic scriptum fuisse. Nam *fellis* veterum commentarii non meminerunt. Alioqui verbum ἐνοχλεῖν alibi nusquam in Scripturis occurrit. Haec conjectura Francisco Riberae non improbatur.

Nec vero obstat ei, quod hoc pacto sententia Apostoli videatur incompleta, utpote verbo carens; supplendum est enim: *Ne qua sit radix* etc., sicut et in praecedenti parte, et in sequenti supplere necesse est. Jam ex loco Deuteronomii illud quoque discimus, per *radicem armaritudinis* non vitium aut peccatum, sed hominem peccatorem intelligi. Nam de personis ac familiis loquitur Moses. Et de homine Chaldaeus paraphrastes interpretatur: *Ne forte sit,* inquit, *in vobis vir cogitans peccata aut superbiam.* Atque ita locum hunc Graeci commentatores exposuerunt, adducta ad ejus intellectum alia sententia simili, quae est ad Galat. 5.: *Modicum fermentum totam massam corrumpit.* In qua de personis sermonem esse, constat. Denique sic melius haec pars conveniet cum sequentibus: *Ne quis fornicator aut profanus.* Hoc igitur est, quod praecipit Apostolus: Advigilate, ne quis sit inter vos, qui tamquam radix amaricans, quae fructum amarulentum ac fellis instar abominabilem proferre nata sit, sursum germinet ac pullulet, hoc est, fructus edat amarulentos vitiosorum operum aut perversorum dogmatum, quibus unitas vestra, quam habetis in Christo, turbetur; sed si quis talis sit, aut sanetur quam primum, aut exstirpetur. Ad doctrinae perversitatem et fidei corruptelam pertinere hanc radicis metaphoram, potius quam ad alia vitia, probabile fit ex loco illo Deut., ubi adversus cultum falsorum Deorum haec Moses concionatur.

Et per illam inquinentur multi. Id est, inficiantur, velut contagio quodam. Quod ut in aliis vitiis, ita maxime contingit in pravis dogmatibus, de quorum magistris ita scribit Apostolus 2 Tim. 2.: *Multum proficiunt ad impietatem, et sermo eorum ut cancer serpit.*

16. *Ne quis fornicatur, aut profanus ut Esau.* Addit de vitiis sanctimoniae contrariis, a quibus tamen etiam ad fidei detectionem proclivis est via. *Fornicationis* nomine Scripturae ut plurimum comprehendunt omnem concubitum maris et foeminae extra torum legitimum; sicut alibi ostendimus. Porro fornicatorem fuisse Esau, non legimus, sed plures accepisse uxores; quod et Jacob fecit frater ejus. Tametsi apud Chrysostomum, in homilia 2. de patientia Job, ita legitur: *Quis enim Esau erit? fornicator et profanus.* Sed hoc de pluribus uxoribus videtur interpretari, cum postea dicit: *Esau ad multas mixtionem habuit mulieres* (sive *uxores,* Graece: γυναῖκας), *insatiabilis ad luxuriam exsistens.* Nisi forte putavit Chrysostomus, hoc illicitum fuisse ipsi Esau, licitum Jacobo. Sed qua ratione, cum ambo essent filii Patriarchae Isaac? Certe Scriptura vocat uxores; nec factum reprehendit, nisi quod praeter parentum voluntatem accepit de

filiabus Heth. Et quidem tertiam duxit, filiam Ismaël, cum parentum consensu, uti satis apparet ex Gen. 28. Verum de illo apud Chrysostomum loco, non est, quod laboremus. Non enim arbitror illarum homiliarum, quae de patientia Job circumferuntur, auctorem esse Chrysostomum, sed alium quempiam, doctrina et eloquentia cum Chrysostomo non comparandum.

Quamquam et Theodoretus, et glossa ordinaria, quam etiam B. Thomas sequitur, hanc adferunt rationem, ideo Esau fornicatorem dici, quod contra leges atque invitis parentibus uxores duxisset alienigenas. Alia responsio est ejusdem Theodoreti, *fornicationem* vocari ingluviem, propter quam Esau primogenita sua prostituit; ut posterior pars sit expositio prioris. Caeterum verus Chrysostomus hunc nodum uno verbo facile secat, docens illud: ***ut Esau,*** non ad utrumque praecedens membrum esse referendum, sed solum ad proximum: *profanus,* ut post ea verba: *ne quis fornicator,* comma figatur, deinde junctim legas: *aut profanus ut Esau.* Sic quoque Theophylactus, Oecumenius et Cajetanus. Jam qua in re profanus fuerit Esau, pendet ex intellectu ejus, quod sequitur:

Qui propter unam escam vendidit primitiva sua. Graece: *Qui pro una esca* (sive *edulio*) *reddidit primogenita sua.* Quod alii sic vertunt: *Qui unico edulio permutavit (seu vendidit) suum jus primogeniti.* Sciendum enim, in Graeco non esse πρωτοτόκα, quod legimus capite superiori, ubi sermo erat de vastante primogenita; sed πρωτοτόκια, quasi dicat: *primogenitiva.* Quo videlicet nomine, etiam a LXX. interpretibus usurpato Genes. 25., ubi describitur haec historia, significatur jus primogeniturae.

Nunc quaeritur, quodnam illud jus fuerit, et quare ob illius venditionem Esau profanus censeatur. Hebraeorum traditio est, ante legem et institutum in populo Dei sacerdotium Aaronicum primogenitos fuisse suo jure sacerdotes. Meminit hujus traditionis Hieronymus in libro quaestionum Hebraicar. super Gen. et in Epist. 126. ad Evagrium, testaturque, Hebraeos illud Gen. 27.: ***Et vestibus Esau valde bonis induit eum,*** de sacerdotalibus interpretari. Dicunt ergo, qui hanc traditionem admittunt, Esau propter vendita primogenita profanum fuisse, hoc est, irreligiosum ac sacrorum violatorem, eo quod jus primogeniturae, cui sacerdotium erat annexum, tam vile habuerit, ut illud pretio venderet. Unde et Simoniae crimen ei impingunt. Ita sentiunt auctor glossae ordinariae et eum secuti B. Thomas, Liranus, Cajetanus et alii. Similia leguntur in commentario pseudepigrapho Primasii in hanc Epistolam.

Quibus si objicias, pari ratione Jacob Simoniae convinci, qui jus illud emerit a fratre, respondent Thomas et alii post eum, Jacob non emisse, sed, quod suum erat, ab injusto possessore redemisse. Verum an solide haec dicantur, multa quaestio est. Primum enim, unde probatur, Esau fuisse illius juris injustum possessorem, qui vere primogenitus erat, nec a jure primogeniti per ullam sententiam dejectus? Nam oraculum redditum matri adhuc gravidae, quo dicebatur: *Major serviet minori,* nullum jus dedit minori filio prae majore, sed nuda fuit praedictio ejus, quod erat aliquando futurum, nec tam in ipsis filiis implendum, quam in eorum posteris; ut plane liquet ex verbis oraculi prioribus: ***Duae gentes sunt in utero tuo*** etc. Quare et Isaac, etsi non ignarus oraculi, tamen Esau, tamquam primogenito suo et jus primogeniti habenti, benedicere volebat. Deinde si Esau, vendens sua primogenita, Simoniae culpam incurrit, admodum certe difficile est, Jacob, qui fratrem ad vendendum expressis verbis sollicitavit, dicens: *Vende mihi primogenita tua,* ab eodem crimine liberare; praesertim quum Esau jus illud saltem bona fide possideret.

Quod igitur ad traditionem illam Hebraicam attinet, Hieronymus quidem eam refert semel et iterum; sed refert tantum, non etiam veram affirmat. Nec quisquam

veterum expositorum in hujus loci commentario ejus rei meminit, quum alioqui maxime oporteret, quin nec posterioris temporis scriptores eam traditionem, quamvis vulgo receptam, pro certa tenent. Nam B. Thomas in 2. 2. q. 87. a. 1. ad 3., velut de re dubia loquens: *Dicitur,* inquit, *quod primogeniti erant sacerdotes.* Cajetanus autem, scribens in Gen. 25., et Hieronymus ab Oleastro super Exod. 24. negant, ex Scriptura doceri posse. Addit Cajetanus, Rubenitas adversus Mosen, non pro sacerdotio, sed pro principatu, tamquam primogeniturae debito, contendisse, Num. 16. Accedunt etiam exempla Scripturae in contrarium. Nam Abel et Abraham, quamvis non primogeniti, tamen ut sacerdotes sacrificia obtulerunt, Gen. 4. et 15.

Praeterea si (quod multo probabilius ab iisdem Hebraeis traditur) ad primogenitum pertinebat principatus familiae, non est verisimile, ad eundem pertinuisse jus sacerdotii. Nam etsi interdum idem fuisse legatur rex et sacerdos, ut Melchisedech, id tamen rarum erat, et quasi extraordinarium. Sunt enim officia valde diversa regis et sacerdotis; nec in eandem personam, ut sunt mores, ingenia et occupationes hominum, facile conveniunt. Itaque nullo modo credibile est, jure publico passimque recepto haec duo fuisse aliquando conjuncta.

Hac igitur Hebraeorum traditione velut improbabili rejecta, Graecorum sequamur expositionem, qui omnes *profanum,* Graece βέβηλον, interpretantur Esau fuisse, hoc est, usque adeo mundanum, carnalem et ventri deditum, ut spiritualia non curaret, sed negligeret ac parvi penderet, imo gula irritatus, uno ac vili edulio venalia haberet. Quem commentarium inter Latinos etiam Anselmus tradit, seu quisquis auctor. Hi primogenita vocant *spiritualia,* non propter annexum jus sacerdotii aut cujusquam alterius rei, quae, proprie loquendo, spiritualis esset; sed quod primogenitura singulare Dei donum haberetur illo saeculo, cum ob alia, tum maxime propter praerogativam benedictionis paternae, quam primogeniti quodam suo jure exspectabant; sive per ejusmodi benedictionem intenderent consequi bona coelestia ac vere spiritualia, sive (ut plerique) sola terrena. Et hoc est, quod ajunt Chrysostomus et Theophylactus, Esau datum sibi a Deo honorem primogenitorum vili esca vendidisse. Denique sensum hunc confirmant ea, quae sequuntur de benedictione.

17. *Scitote enim, quoniam et postea cupiens haereditare benedictionem, reprobatus est. Scitote,* Graece ἴστε, quod alii vertunt: *scitis;* utrumque enim significat; licet hoc posterius magis quadret, propter causalem particulam *enim,* et quia Hebraeos alloquitur scientes legem. Porro quod interpres dixit: *cupiens,* Graece est: θέλων, *volens.* Illud vero: *haereditare benedictionem,* ita reddidit Erasmus: *haereditario jure benedictionem assequi;* videlicet urgens proprietatem vocabuli, quum sit verisimilius, esse tropum, quo species pro genere ponitur, ut *haereditare* sit idem, quod consequi; sicut et alibi annotavimus. Non enim benedictio pars erat haereditatis exspectandae post obitum patris; sed beneficium, quod a vivente praestabatur. Historia est Gen. 27., ubi, posteaquam Jacob matris consilio paternam benedictionem praeripuisset, Esau sibi eam petenti pater respondit: *Benedixi ei, et erit benedictus.* Atque illi cum fletu et clamore instanti, rursum dixit: *Dominum tuum illum constitui,* et post alia: *Tibi vero post haec quid faciam?*

Ex quibus intelligitur, Esau hoc loco *reprobatum* dici, non a Deo, sicut in illis verbis: *Jacob dilexi, Esau odio habui,* Mal. 1.; sed *reprobatum,* id est, repulsam passum a patre, nolente ei benedictionem impertiri, quam ut primogenitus exspectabat. Hanc enim poenam merebatur homo profanus, qui primogenita sua tam vili vendiderat. Noluit autem pater datam alteri benedictionem revocare, quamvis ignorans et deceptus eam dedisset; sed potius eam confirmavit, quia

cognito eo, quod Jacob fecerat, cum paululum obstupuisset, statim tamquam Propheta animadvertit, rem a Deo geri, volente per hunc modum ostendere, ratum se habere responsum, quod olim Rebeccae uxori ipsius se consulenti reddiderat de praeeminentia filii minoris. Ita docent B. Thomas et Liranus.

Hic quaeri posset, an Esau fuerit a Deo reprobatus ex meritis; quod ex hoc loco quidam asseverare nituntur. Sed eam quaestionem discussimus, cum tractaremus illa verba de Jacob et Esau dicta, Rom. 9.: *Cum nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali etc.*

Non enim invenit poenitentiae locum, quamquam cum lacrymis inquisisset eam. Hic tertius est locus eorum, quos olim ex hac Epistola depromptos Novatiani Catholicis objecerunt contra poenitentiam lapsorum. Unde et Lutherus, quoniam his verbis poenitentiam tolli putavit, hanc Epistolam e canone sacrorum librorum sustulit. Sed horum pravus intellectus facile refellitur. Nam si sensum esse volunt: Esau non invenit suae poenitentiae locum, qua nimirum de venditis primogenitis, et per hoc amissa benedictione, doluit, quamvis eam poenitentiam cum lacrymis quaesivisset, id est, tametsi profusis lacrymis testaretur, sibi dolere, quod fecerat: respondebitur, idcirco poenitentiam Esau, quamvis lacrymosam, non fuisse admissam, nec fructum ei attulisse, quia non processit ex amore Dei, quem peccando offenderat, sed ex cupiditate temporalis excellentiae, quam ex benedictione speraverat. Nam quomodo vera secundum Deum poenitentia fuit ejus, qui fratrem interficere voluit, et patris mortem optavit, dicens: *Venient dies luctus patris mei, et occidam Jacob fratrem meum?* Eadem erit responsio, si pronomen *eam* referatur ad benedictionem, sicut faciendum admonet Theophylactus; ut sensus sit: Esau nihil profecisse hac sua poenitentia, quamvis etiam cum lacrymis benedictionem requisivisset a patre. Neque enim obtinere eam potuit. Accepit quidem alteram benedictionem minorem; sed non illam, quae primogeniti erat. Qui posterior sensus melior est priore. Per utrumque tamen abunde satisfit Novatianis, quoniam Esau nec veram egit poenitentiam, nec Deo reconciliari quaerebat, sed terrena tantum benedictione potiri.

Potest autem et aliter hic locus exponi, ut poenitentia non ad Esau, sed ad Isaac referatur, hoc sensu: Non potuit impetrare, ut pater sententiam retractaret, etiamsi cum lacrymis eam, vel benedictionem, vel potius sententiae paternae retractationem, quaesivisset. Nam poenitere in Scripturis accipitur interdum pro eo, quod est factum aut sententiam retractare, etiam absque significatione doloris de praeterito. Atque hanc expositionem arbitror esse maxime consentaneam historiae Genesis, ubi de poenitentia Esau nihil expresse proditum est. Quod autem patris poenitentiam, quam dixi, requisierit, nec tamen ullis aut precibus, aut lacrymis eam potuerit extorquere, testatur aperte Scriptura, narrans, Isaac dixisse de Jacob: *Benedixi ei, et erit benedictus,* id est, sententiam non muto; valebit benedictio, quam dedi. Juxta hanc expositionem multo jam minus argumento Novatianorum locus relinquitur. Denique sensus hic clare explicat partem proxime praecedentem: *reprobatus est.*

Huc usque ad sanctimoniam exhortatio, quam nobis concludendam relinquit hujusmodi epilogo: Fugite ergo non modo fornicationem, sed et gastrimargiae vitium, et omnem voluptatum intemperantiam, ne cum profano Esau reprobemini; sed sanctimoniae et sobrietati studete, ut cum primogenitis in coelo conscriptis (quorum meminit infra), Deum videntes, benedictionis paternae perpetua possessione gaudeatis.

18. *Non enim accessistis ad tractabilem montem.* Rationem reddit exhortationis praecedentis, sumptam ex comparatione veteris ac novi testamenti. Nam, ut ait Augustinus, brevis differentia legis et Evangelii est timor et amor. Agit au-

tem id Apostolus hoc loco pluribus verbis, quod in Epistola ad Rom. 8. paucis dixit: *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba (Pater),* et ejusdem Epistolae cap. 6.: *Non enim sub lege estis, sed sub gratia.* Primum igitur ea, quae in legislatione terribilia acciderunt, removet a suis Hebraeis, tamquam novi testamenti filiis. *Non enim,* inquit, *accessistis ad montem tractabilem* seu tangibilem, id est eum, qui manibus tangitur aut tangi possit. Hoc est: Non pertinetis ad eos, qui ad illum montem accesserunt, ad populum, inquam, veteris testamenti. Montem Sina significat, in quo lex data est, qui tangibilis erat, quia terrenus. Huic enim postea *Sion montem coelestem ac spiritualem* opponit. Faciebat autem terrorem mons ille corporeus, quatenus ex ejus summitate lex populo dabatur procul infra stanti ad radices. Erasmus vertit: *Ad contactum montem;* minus recte. Non enim advertit, participia more Hebraeo saepe nominaliter usurpari, sicut annotavimus ad illud Galat. secundo: *Quia reprehensibilis erat.*

Et accessibilem ignem. Vera lectio est: *accensibilem*, et ita habent vetusti codices et editio Clementina, congruenter cum textu Graeco et Syriaco. Graece quidem est: *et accensum,* sive *incensum ignem,* ut Erasmus vertit; sed hic quoque participium pro nomine positum videtur, ut *ignis accensibilis* intelligatur ignis corporeus, qui proprie accenditur et inflammatur. Nam ad spiritualia tantum metaphorice pertinet accendi. Loquitur autem de igne illo, in quo super montem descendit Deus, legem daturus, ut habes Exod. 19. Annotat Ribera, posse hunc locum ex Graeco ita legi: *Non enim accessistis ad montem tractabilem et accensum igni.* Siquidem mons Sina, tamquam igne succensus, totus fumabat, et, ut dicitur Deuter. 4., *ardebat usque ad coelum.* Nec dubium, quin ita verti possit. Verum juxta versionem vulgatam oratio concinnior est, dum singulis sua epitheta respondent, monti et igni, dumque participia similiter exponuntur.

Illud haud praetermittendum, quod et Erasmus admonet, *montem* in multis Latinis codicibus deesse. Nam et commentarii Primasio et Anselmo adscripti non habent; Glossator, Aquinas, Liranus itidem non legerunt; Syrus interpres non reddidit; denique nullus Graecorum interpretum exponit; sed *tractabilem* aeque, ut *accensibilem* ad ignem referunt. Atqui Graeci codices, qui hodie sunt in manibus, satis constanter legunt: *montem;* sed et Latini, ex vetustissimis MSS. emendati, *montem* retinent. Huc accedit antithesis inter montem Sina et montem Sion, quam hic prae oculis habet Apostolus. Item quod Scriptura, quam respicit, tangi montem vetat: *Cavete,* inquit, *ne ascendatis in montem, nec tangatis fines illius. Omnis, qui tetigerit montem, morte morietur.* Et quod hic paulo post citatur: *Bestia si tetigerit montem, lapidabitur.* Dum enim contactus montis prohibetur, tangibilis esse significatur. Quo pertinet etiam illud ex Psalm. 143.: *Tange montes et fumigabunt.* Hujusmodi vero epitheton igni parum apte convenit, quia periculose tangitur. Cur autem dictio: *montem,* in tam multorum commentariis non appareat, non alia ratio occurrit, quam quod codices, ut in aliis non paucis, ita hac parte jam olim variaverint, ut conjecturis opus sit ad veram lectionem investigndam.

Et turbinem, et caliginem, et procellam et tubae sonum. Ut haec intelligas, consule Scripturas Exod. 19. et 20., et Deut. 4., ubi legimus tonitrua, fulgura, nubem, fumum, caliginem, clangorem buccinae vehementius perstrepentem, sub quibus facile turbo et procella comprehendi possent; nam ignes nubibus inclusi turbines et procellas concitant; at non est opus. Habemus enim etiam haec duo expressa Deut. 4. secundum LXX.: γνόφον καὶ θύελλαν, id est, *turbinem et procellam,* sicut hic transferuntur etiam ab Erasmo. Sed equidem non video, qui probetur, Graeca voce γνόφος significari

turbinem. Nam Graecis turbo στρόβιλος vocatur, et in Scripturis λαίλαψ, Sap. 5. et Ecclesiast. 48.; item τροχὸς, id est *rota*, Psalm. 76. et 82.; σεισμὸς, Naum 1. et συσσεισμὸς, 4 Reg. 2. Caeterum γνόφος apud Graecos *caliginem* significat. Unde Exod. 19. νεφέλαι γνοφώδεις, *nubes* caliginosae. Quare putarem hunc locum ita vertendum: *et caliginem, et tenebras, et procellam*. Ita verterunt Hervetus, Theodoreti interpres, et Lonicerus Theophylacti, et Hentenius Oecumenii; nisi quod hic postremus loco *procellae*, nescio, qua causa, *turbinem* scripsit. Nec vero secus habet editio Syriaca. Jam nec in Hebraeo *turbinis* ulla mentio; sed *nubis* et *caliginis*. Leguntur eadem tria Exod. 10., ubi plaga tenebrarum describitur. Quo certe loco *turbinem* intelligi, nemo dixerit, et qui LXX. transtulerunt in Latinum, γνόφος *caliginem*, non *turbinem* interpretati sunt.

19. *Et vocem verborum*. Scilicet eorum, quibus lex ad populum pronuntiata est ac promulgata. Sic enim post descriptam legislationem Moses subjungit: *Cunctus autem populus videbat voces, et lampades, et sonitum buccinae etc.* Ubi obiter nota, *videre* more Scripturae positum pro eo, quod *sensu percipere*, id est, speciem pro genere. Non enim voces illas oculis videbant, sed auditu percipiebant, secundum id, quod sequitur:

Quam qui audierunt, excusaverunt se, ne eis fieret verbum. Excusaverunt se, Graece: παρῃτήσαντο. Quod alii verterunt: *deprecati sunt*. Sic enim scribitur Exod. 20.: *Et perterriti ac pavore concussi steterunt procul, dicentes Mosi: Loquere tu nobis, et audiemus; non loquatur nobis Dominus, ne forte moriamur*. Fuit ergo deprecatio, sed cum excusatione, qua dicebant: *ne forte moriamur*. Alibi verbum hoc nudam significat excusationem, ut Luc. 14. in eo, qui dixit: *Uxorem duxi, et ideo non possum venire*. Non enim addidit sicut alii: *Rogo te, habe me excusatum*. Interdum vero significat: *recusare, repellere*, ut 1 Timoth. 4. et 5. et Tit. 3., tametsi noster interpres in illis locis vertit: *devitare*. Repetitur et infra semel et iterum hoc capite, ubi quid significet, ibidem dicturi sumus.

Pro ea parte: *ne eis fieret verbum*, Graeca sic habent: *ne apponeretur eis sermo*. Quod tripliciter accipi potest. *Eis*, scilicet verbis prioribus, vel prodigiis, quae praecesserunt, vel *eis*, qui audierant. Primo modo sensus est: Excusarunt se, rogantes, ne ad verba priora quidquam amplius adderetur. Secundo modo: Ne adjungeretur sermo talibus monstris jam visis. Et hoc voluit Erasmus, dum ita vertit: *Deprecati sunt, ne his adjungeretur oratio*. Tertius sensus est, *deprecatos fuisse, ne sibi amplius fieret sermo*; sicut habet alia translatio. Atque hic intellectus sine dubio germanus est. Non enim rogabant filii Israël, ne Dominus quidquam adjiceret prioribus verbis, sed ne ad ipsos pergeret loqui; quae autem addere vellet, per Mosen ipsis traderet. Id patet ex verbis Exodi jam citatis, clarissime vero ex Deut. 5., ubi eadem plenius referuntur. Applaudit huic sensui interpretatio Syriaca: *Petierunt, ne adderetur, ut fieret sermo cum ipsis*, id est, ne amplius secum loquentem Deum ipsum audirent. Est enim latens Hebraismus, qualis ille Jes. 7.: *Adjecit Dominus loqui ad Achaz*.

20. *Non enim portabant, quod dicebatur*. Graece: τὸ διαστελλόμενον, *quod edicebatur, promulgabatur*, Syriace: *quod mandabatur*, scilicet edicto publico. Faber minus recte: *quod distinguebatur*, referens hoc ad varietates sonorum et verborum terribilium. Nam verus et perspicuus sensus est: Non ferebant severitatem edicti; grave et durum valde eis videbatur; nimirum hoc, quod sequitur:

Etsi bestia tetigerit montem, lapidabitur. Non hoc totidem verbis dictum est, sed continetur in edicto facto ante legislationem, Exod. 19. Sic enim habet: *Omnis, qui tetigerit montem, morte morietur. Manus non tanget eum, sed lapidibus opprimetur aut confodietur*

jaculis; sive jumentum fuerit, sive homo, non vivet. Et quidem hoc additum habetur in quibusdam Graecis codicibus, quos Erasmus vertendo secutus est. Sed male. Nam meliores codices, et in his Regii, non habent, ut nec interpretatio Syriaca. Sed et Graecorum commentarii prorsus non meminerunt. Porro edictum hoc *intolerabile,* id est extremae severitatis eis videbatur. Sic enim colligebant: Si etiam brutum et innoxium animal, ob solum montis contactum, morte plectitur, quid nobis futurum, quibus lex datur, si legis aliquod mandatum transgressi fuerimus? Obiter admoneo, unam esse dictionem *etsi,* non duas; nam Graece est κἂν, *etiamsi.* Nec diversum est, quod alii vertunt: *Si vel bestia etc.*

Sed quaeres, quomodo hac parte: *Non enim portabant,* reddatur ratio praecedentis, qua dictum est, eos, qui vocem verborum audierunt, deprecatos fuisse, ne amplius eis fieret verbum; quandoquidem ibi terroris causa adscribitur voci verborum Dei, quam audierant; hic autem edicto, quod triduo ante datum erat. Graeci partem illam: *Non enim portabant, quod dicebatur,* distrahunt ab ea, quae sequitur, et exponunt hoc modo: Non enim ferebant verba Dei praecipientis; adeo terrifica vox erat; ideo rogabant, ne sibi amplius loqueretur. Partem autem sequentem: *Etsi bestia tetigerit etc.,* accipiunt tamquam diversum argumentum timoris. Verum coactior est haec distinctio, et non necessaria. Nam ad scrupulum respondere possumus, Apostolum his verbis: *Non enim portabant etc.,* non praecise dare rationem ejus, quod proxime praecedit; sed novam adjicere causam timoris. Potest etiam dici, probationem esse a majore; si enim non portabant edictum per Mosen annuntiatum de lapidatione bestiae, quanto minus ipsius Dei vocem, tam terribiliter loquentis, sustinere poterant?

21. *Et ita terribile erat, quod videbatur.* Graece: τὸ φανταζόμενον, id est *visum, quod apparebat,* ut bene vertit Erasmus. Non intelligitur autem visum mere phantasticum, quod appareat et non sit; sed hoc nomine significare vult Apostolus ea, quae sensibus objiciebantur, id est, ignis caliginem, procellam, tubae sonitum, et vocem verborum. Totum autem hoc vocat φανταζόμενον, quia non videbatur ipse Deus, sed ad terrorem majestatis ejus ista exhibebantur. Hanc partem rursus Graeci separare videntur ab ea, quae continuo sequitur. Seorsim enim collocant per modum epiphonematis: *Adeo terribile erat, quod videbant et audiebant.* Quam distinctionem etiam Latinorum nonnulli sequuntur. Sed ei primum videtur obstare conjunctio *et* in capite posita, quae redundaret; non enim servit epiphonemati. Deinde proxime nihil praecessit, cui quadraret hoc epiphonema. Nam edictum occidendae bestiae non numeratur inter terrifica visa et audita; sed eo tantum adducitur ab Apostolo, ut ex illius severitate doceat, Israëlitas habuisse causam vehementer timendi legislatorem. Quare magis placet aliorum sententia, qui partem hanc connectunt cum sequenti.

Moses dixit: Exterritus sum, et tremebundus. Non satis quidem videtur haec pars cohaerere cum praecedenti; deest enim conjunctio. Verum supplemento opus est, quod etiam huic adhibet interpres Syrus, apud quem ita legitur: *Et adeo formidabile erat visum, ut Moses diceret: Timeo et tremo.* Similiter supplet Hentenius in sua versione. Sensus autem est: Et adeo terribile erat, quod in monte videbatur et audiebatur, ut non tantum populus perterritus fuerit, sed ipse etiam populi dux, ille, inquam, qui familiarius cum Deo colloqui solebat, fateretur, se expavescere et contremiscere.

Quaeritur, ubi legatur, hoc Mosen dixisse. Nam in Exodo et Deuteronomio nihil tale habetur; ac potius contrarium videri potest ex verbis Mosi, dicentis ad populum, Exod. 20.: *Nolite timere. Ut enim probaret vos, venit Deus; et ut terror illius esset in vobis, et non peccaretis.* Qui enim ipse timet et tremit, parum aptus est ad exhortandum alios,

ne timeant; ut argumentatur Cajetanus. Qui proinde sic interpretatur hunc locum, quasi Moses, tunc, quando lex dabatur, non vere fuerit territus, sed animando populum perterritum suo exemplo, commemoraverit id, quod olim sibi ipsi acciderat, quando apparuit ei Deus in rubo. Tamquam diceret: Ego quoque aliquando exterritus fui et tremebundus; et tamen supervixi, nec quidquam mali passus sum; quare et vos nolite timere. Mosen autem, quando Deus ei in rubo apparuit, exterritum fuisse, liquet, quia legitur abscondisse faciem suam, nec ausus aspicere contra Deum, Exod. 3. Unde S. Stephanus Act. 7.: *Tremefactus autem Moses,* inquit, *non audebat considerare.*

Sed illa Cajetani responsio violenta est, adeoque textui repugnat. Non enim apud Apostolum utitur Moses verbis aut participiis, quae possent accommodari ad tempus praeteritum, qualia sunt apud Latinos: *exterritus* et *tremefactus,* addito: *sum* aut *fui;* sed assumit nomina, cum verbo substantivo praesentis temporis: ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος. Quae non aliter, quam de tempore praesenti possunt intelligi. Nec quidquam valet in contrarium ratio Cajetani. Nihil enim prohibet, quo minus aliquis timens ac tremebundus tum se, tum alios exhortetur ad non timendum, sicuti fecisse leguntur Philisthaei, 1 Reg. 4., quando audierunt, arcam Domini allatam esse in castra Hebraeorum. Juxta quem modum dicere possemus, Mosen populo perterrito ac tremefacto, cum deprecaretur vocem verborum Dei, dixisse: *Ego quoque perterritus sum ac tremebundus, veruntamen nolite timere. Ut enim probaret vos, venit Deus etc.*

S. Thomas suspicatur, Apostolum usum alia litera, ut loquitur, id est alia versione Scripturae, quam nos non habemus. At hoc dici non potest. Nam Apostolorum tempore non exstabat alia ex Hebraeo Graeca versio praeter LXX., qua etiam perpetuo Apostolus utitur in hac Epistola. Constat autem, apud illos haec verba non legi. Sunt, qui recurrant ad revelationem, sed nulla necessitate. Facilis enim et prompta responsio est, Apostolum haec habere ex traditione majorum, quomodo cognita habebat nomina magorum Pharaonis, 2 Tim. 3.

Atque hinc discimus, etiam antiquos fideles multa fide digna per traditionem accepisse, quae scripta non erant, ut ne mirentur adversarii, in Ecclesia Christi praeter sacros libros traditionibus esse locum. Joannes Calvinus, ne quidquam tale fateri cogatur, hujusmodi commentum huc adduxit: Mosen non sui, sed populi nomine sic locutum, cujus mandata quasi internuntius ad Deum referebat, ut qui esset veluti commune os omnium. Primum hoc commento non potest effugere Calvinus, quod metuit. Nam sive populi nomine, sive suo Moses ita locutus est, non tamen ostendere poterit Calvinus, ubi scriptum sit, hoc Mosen dixisse. Quare sic quoque traditionem agnoscat, necesse est. Deinde frivolum plane est, quod adfert. Non enim Mosen Apostolus introducit tamquam aliquid dicentem nomine populi; sed distincte de utroque loquitur, prius de populo, deinde de Mose; quasi dicat: Non solum populus perterritus fuit horrendis illis visis, verum etiam Moses, adeo quidem, ut diceret: *Exterritus sum et tremebundus.*

Caeterum Lutherus, et si qui alii ex hoc loco convellere nituntur Epistolae auctoritatem, tamquam citantis apocrypha, non vident, se pari ratione detrahere Epistolis ad Timotheum secundae, et Judae Apostoli, in quibus itidem aliqua, quae sunt extra canonem Scripturae, referuntur. Nos itaque negamus, quidquam horum apocryphum esse; sed omnia dicimus ejusmodi, quae fideli majorum traditione per manus ad Apostolos usque delata fuerunt.

22. *Sed accessistis ad Sion montem.* Haec altera pars est comparationis, qua jam docet, quonam per fidem accesserint, hoc est, ad quam pertineant societatem, et cui populo sint aggregati, nimirum filiorum novi testamenti. Quo beneficio

eos admonitos vult, ut norint, hoc magis adstrictos se esse ad tuendam vitae sanctimoniam fidemque retinendam, et ad caetera, quae continebat superior exhortatio. Ejus vero societatis dignitatem ac splendorem gravi et eleganti ratione depingit. *Montem Sion* Theophylactus, Oecumenius et alii nonnulli coelum interpretantur, id est habitationem coelestem beatorum.

Verum alii rectius Ecclesiam intelligunt, quatenus militantem simul et triumphantem comprehendit. Nam militantem excludi, non permittit antithesis, quae est inter duo membra comparationis. Sicut enim mons Sina allegorice vetus testamentum significat, ejusque filios: ita mons Sion, et Jerusalem, quam continuo nominat, significationem habet novi testamenti et filiorum ejus, uti docet Apostolus Gal. 4. Hujus autem testamenti filii partim militant in terra, partim regnant in coelo. Probant hoc ipsum Scripturae, in quibus Sionis mystici fit mentio, ut Psalm. 2.: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion, montem sanctum ejus*, et Jes. 2.: *De Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem.* Idem amplius adhuc patefiet ex sequentibus:

Et civitatem Dei viventis, Jerusalem coelestem. Ordo est: *et ad Jerusalem coelestem, quae est civitas Dei viventis.* Ubi notandum, illam partem: *Dei viventis,* ἀπὸ κοινοῦ revocari posse etiam ad *Sion montem*, ut et mons Dei, et civitas significetur. Sicut enim Jerusalem passim Dei civitas vocatur, ita et de Sion dicitur in Psalmo 67.: *Mons Dei mons pinguis.* Porro Jerusalem coelestis eadem est cum ea, de qua Gal. 4.: *Quae sursum est Jerusalem, libera est.* Quo utique loco constat, Ecclesiam intelligi in iis, quorum conversatio in coelis est, licet adhuc habitatio sit in terris. Quemadmodum illic plenius a nobis est demonstratum. Dicitur ergo *Jerusalem coelestis* propter originem et finem. Nam et de coelo descendit, Apoc. 21., et *quae sursum sunt, quaerit et sapit, non quae super terram*, Col. 3. Vocatur autem *civitas Dei viventis,* quod ejus conditor et opifex sit non homo quispiam mortalis, sed Deus vivus et verus; ut dictum est capite praecedenti.

Et multorum millium angelorum frequentiam. Graece: *et myriadum angelorum coetum* sive *conventum.* Ambrosius lib. 2. de Abel et Cain, cap. 2., celebritatem vocat laetantium angelorum. Etenim vox Graeca πανήγυρις, qua utitur Apostolus, conventum significat, non quemlibet, sed publicum, celebrem ac laetum; qualis erat, cum ad diem festum, vel ludos solemnes, vel mercatum (unde nomen inditum) frequens undique populus conveniebat. Hinc orationes panegyricae, quae in hujusmodi conventibus habebantur. Μυριὰς etsi Graecis proprie significet numerum continentem *decem millia,* quem et Ambrosius expressit loco memorato, saepe tamen indefinite ponitur pro multis millibus. Quem tamen numerum vehementer intendit plurale μυριάδες, ut non simpliciter multa millia, sed valde multa millia sanctorum angelorum significare voluerit Apostolus, sicut expressius significavit Daniel, ita scribens cap. 7.: *Millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei.* Nam ibi in Graeco legitur posteriori loco: μυρίας μυριάδες, id est decies mille myriades, ut videri possit, Apostolum eo respexisse, nisi, quod magis puto, respexerit ad locum Deut. 33., qui sic habet: *Deus de Sinai veniet, et cum eo sanctorum millia.* Ubi pro *sanctorum millibus* LXX. scripserunt: *angelorum myriades.* Versatur enim Apostolus in antithesi eorum, quae in monte Sina gesta sunt, et quae in spirituali Sion geruntur. In illum, una cum Deo legem daturo, descenderunt angelorum millia, qui terrorem commoverent; in hoc tamquam in civitate Dei laetus est multorum milium angelorum conventus, qui nacti unum caput nobiscum, quod est Christus, nos ut concives suos amant, et ad eandem secum felicitatem provehere student.

Ostendit hic locus, etiam angelos per-

tinere ad Ecclesiam Christi, et unam nobiscum Dei civitatem constituere; sicut docet Augustinus lib. 10. de civitat. Dei, cap. 7.; non quod et ipsi redempti sint sanguine Christi (neque enim redemptione egebant, qui non peccaverant); sed quia Christus sua passione promeruit, ut tam angelis, quam hominibus in unam Ecclesiam collectis, ipse tamquam omnium caput praeficeretur, Eph. 1.

23. *Et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in coelis. Primitivorum,* Graece: πρωτοτόκων, id est *primogenitorum.* Quos intelligat primogenitos, non una omnium sententia est. Theodoretus *electos* interpretatur. Theophylactus et Oecumenius *fideles,* quorum nomina scripta sunt in libro vitae. Quae duae sententiae fere in unam conveniunt. Nam Theodoretum existimo loqui de electis fidelibus. Alii *primogenitos* dici volunt eos, qui prioribus saeculis placuerunt Deo per fidem; ut sanctos Patriarchas et Prophetas, de quibus actum est in capite praecedenti. Rursus alii sanctos Apostolos ac reliquos, qui tempore revelatae gratiae primi crediderunt; tamquam credentium primitiae. Sic S. Thomas et alii recentiores. Similem quandam expositionem adfert secundo loco Oecumenius, scilicet primogenitos dici sanctos, qui habent aliquid excellens praeter alios fideles; more *primogenitorum,* inquit, *qui apud nos sunt, quibus ex jure primogeniturae dantur aliqua praecipua legata.*

Denique nonnulli propter id, quod additur: *qui conscripti sunt in coelis,* significari putant sanctos cum Christo regnantes; quos dicunt primogenitos vocari propter gloriam, qua jam renati sunt. Unde et dies, quibus in coelum sunt recepti, *Natales* dicuntur. Haec postrema sententia vel ob id non placet, quia de sanctis cum Christo regnantibus statim sequitur peculiare membrum: *et spiritus justorum perfectorum.* Nec vero Scriptura propter gloriam, quam modo habent, usquam eos renatos vocat, sed regenerationem tantummodo appellat, vel eam, quam in Baptismo consequimur, ut Joan. 3., Tit. 3. et 1 Petr. 1.; vel beatam resurrectionem, ut Matth. 19.

Inter reliquas vero sententias prima, quae Graecorum est, nobis maxime probatur, ut *primogeniti* dicantur omnes boni fideles; primogeniti, inquam, non inter ipsos fideles, sed in genere humano, quia, cum omnes homines per creationem sint filii Dei, specialiter tamen boni fideles per adoptionem Dei filii sunt. Hoc autem ad solos electos contrahit pars adjecta: *qui conscripti sunt in coelis.* Non dicuntur autem *conscripti* in coelis, sicut apud Romanos erant patres conscripti, qui dignitate caeteros omnes anteibant, ut vult B. Thomas, sed eo sensu, quo Scriptura dicere consuevit, aliquorum nomina vel in coelo, vel in libro vitae scripta esse, Luc. 10., Phil. 4., Apoc. 13. et 17. Qua locutione praedestinatio ad vitam aeternam significatur, omnibus electis communis. Itaque non est, cur ad solos excellentiores quosdam sanctos hanc partem restringamus. At neque Scripturae mos est, ut aliquam nominet Apostolorum aut Prophetarum Ecclesiam, sed sanctorum in genere, cujusmodi omnes boni fideles.

Tota igitur Ecclesia Christi est Ecclesia primogenitorum, videlicet eorum, quibus debentur primogenita, quae vendidit Esau, sicut supra dictum est. Nam illuc Apostolum hic alludere, satis verisimile est. Et ut amplius probem, quod dico, sicut de primitiis, sic de primogenitis loquitur Scriptura. Juxta quam Christus quidem primitiae electorum, 1 Cor. 15., electi vero primitiae dicuntur creaturae, id est humani generis, ut Jacobi 1.: *Genuit nos,* inquit, *verbo veritatis, ut simus initium aliquod* (Graece: *primitiae quaedam*) *creaturae ejus;* et Apoc. 14.: *Hi empti sunt ex hominibus primitiae Deo et agno.* Non dicit: *ex electis,* aut: *ex populo Dei;* sed: *ex hominibus.* Tale est, quod Rom. 16. et 1 Cor. 16. quidam vocantur primitiae vel Asiae, vel Achaiae, id est totius regionis. Ad eundem modum Christus quidem est primo-

genitus inter electos, idque Christo proprium, Rom. 8., Col. 1., Apoc. 1.; electi vero primogeniti sunt inter homines, quatenus scilicet peculiari ratione prae aliis ex Deo geniti, nimirum, ut dixi, per adoptionem, quae eos constituit haeredes vitae aeternae.

Atque haec ita dixi, non quod ignorem, diversam esse rationem de primitiis et de primogenitis. Nam primitiae per se non sonant excellentiam prae reliquis fructibus, sed tantummodo temporis praecedentiam. Id quod in fructibus corporalibus est manifestum, et in spiritualibus eadem ratione est intelligendum. Contingit autem, primis fructibus adjunctam esse excellentiam prae reliquis; etsi in notione primitiarum ea excellentia non contineatur; et secundum hoc dicuntur ea, quae allegavimus ex 1 Cor. 15., ex Jacob. 1. et Apoc. 14. Non autem illud Rom. 8.: *Primitias spiritus habentes,* neque quod ex ejusdem Epist. cap. 16. produxi, et ex 1 Cor. 16. Sensus igitur hujus partis est: Aggregati estis et adscripti in societatem eorum, qui prae caeteris mortalibus electi sunt a Deo et ab aliis separati, tamquam primogeniti, et in coelis, tamquam beatitudinis coelestis haeredes, conscripti. Haec vero dicens significat, et ipsos esse primogenitos et conscriptos in coelis.

Et judicem omnium Deum. Chrysostomus ejusque sequaces hoc additum putant ad terrorem; ne sint securi, sed timeant. At non est verisimile. Non enim staret antithesis Apostolo proposita inter vetus et novum testamentum. Nec sane congruebat, ut inter tot laeta ac desiderabilia, ad quae dicit eos accessisse, misceret aliquid terribile. Nominat ergo *judicem omnium Deum,* ad ipsorum consolationem, ut ne dubitent, se a justo judice, pro merito fidei suae ac patientiae, si perseveraverint, accepturos promissam retributionem; eos vero, quos fuerant passi persecutores, condignis suppliciis addicendos. Confirmat hanc rationem locus 2. Epist. ad Thessalonicenses, qui similia cum istis Hebraeis passi fuerant. Sic enim habet cap. 1.: *Si tamen justum est apud Deum, retribuere tribulationem iis, qui vos tribulant, et vobis, qui tribulamini, requiem nobiscum etc.* Porro iidem Graeci partem hanc de Christo accipiunt. *Neque enim Pater,* inquiunt, *judicat quemquam; sed omne judicium dedit Filio,* Joan. 5.

Contra S. Thomas affirmat, Patrem significari, a quo est omnis auctoritas judiciaria in divinis. Quod enim Filius judicet, habet a Patre. Et ad argumentum Graecorum respondet, eam Scripturam intelligi, quantum ad corporalem praesentiam; quia sola persona Filii apparebit in judicio. Quae sententia profecto probabilior est. Nam de Christo non ut judice loquitur nunc Apostolus, sed ut mediatore ad judicem; quemadmodum mox audiemus. Quamquam nihil vetat, quod hic dicitur, ad totam Trinitatem extendi; sicut et illud in capite sequenti: *Fornicatores et adulteros judicabit Deus.* Ad hunc judicem accesserant, ait B. Thomas, per fidem et caritatem; quae cum sit amicitia quaedam hominis cum Deo, fecerat eos judici Deo familiares, ut jam illis non tam metuendus esset, quam amandus.

Et spiritus justorum perfectorum. Meminit S. Thomas triplicis lectionis: *spiritum, spirituum* et *spiritus.* Et quamvis praeferat primam lectionem, atque exponat de Spiritu sancto; mediam vero, qui sequuntur, connectant parti praecedenti: nobis tamen non est dubium, quin tertia lectio vera sit germana. Nam *spiritum* nulla plane habent exemplaria vetustiora; *spirituum* compluria; sed plurima *spiritus* legunt. Quibus et merito subscribit editio Clementina, quum tam codices, quam tractatores Graeci ita constanter habeant et exponant, denique Syrus etiam interpres adstipuletur. Porro *spiritus justorum perfectorum* recte plerique omnes intelligunt piorum hominum animas, suis corporibus exutas, et apud Deum viventes. Nulla autem ratio cogit, ut restringatur haec pars (quod quidam faciunt) ad animas eorum, qui Christi adventum praecesserunt. Quare genera-

liter eam accipimus de omnibus animabus justorum perfectorum, qui usque ad id tempus, quo haec ab Apostolo scribebantur, emigrarant.

Sed quomodo *perfectos* sive consummatos vocet, dubitari posset, cum in fine capitis superioris dixerit, eos omnes non sine nobis consummandos, nisi nos eam dubitationem dissolvissemus eodem loco. Diximus enim, et hic repetimus, justos hac vita defunctos consummari secundum animas, quando scilicet eorum animae (quos hic vocat *spiritus*) in coelum receptae clara Dei visione beantur. Per hoc enim ipsi justi synecdochice perfici et consummari dicuntur, id est accipere consummationem statui, in quo sunt, accommodatam. Cum enim mortui sint et sine corporibus, nondum eis competere potest illa justorum hominum absoluta consummatio, de qua sermo est in cap. praeced.

Valet igitur hic locus ad confirmationem catholicae doctrinae, quae tradit, animas justorum plene purgatas statim admitti ad Deum clare videndum. Haec enim est justorum secundum animas consummatio. Valet etiam ad probandum purgatorium. Dicens enim: *spiritus justorum perfectorum,* ostendit, aliquos esse spiritus justorum nondum perfectorum. Qui quidem non alii sunt, quam quos justitia Dei remoratur ac detinet in poenis, eo quod adhuc purgandum aliquid habeant.

Sed quomodo Hebraei ad justorum perfectorum spiritus accesserant? Utique per caritatem, qua illis conjungebantur, et per spem, qua ad eandem felicitatem aspirabant. Ex quibus patet distinctio hujus partis ab illa: *Et Ecclesiam primitivorum etc.* Nam ibi de hominibus sermo est, hic de animabus; simulque nobis innuitur, ex hominibus in terra Christo militantibus, et animabus in coelo cum Christo regnantibus, unam constitui Ecclesiam; ut proinde per caritatem mutua sit utrimque communio, qua fit, ut et nos illarum sanctarum animarum suffragia velut jure amicitiae requiramus, et illae suam opem ac patrocinium nobis non denegent; utique valiturum per eum, de quo sequitur:

24. *Et testamenti novi mediatorem Jesum.* Dicitur *Jesus novi testamenti mediator,* quia novum testamentum, quod Deus nobiscum statuere dignatus est, velut Dei interpres ad nos attulit, et ut legislator promulgavit, sicut alibi declaratum est. Ad hunc accessisse, eique, tamquam membra capiti, coaptatos esse, maximae dignitatis erat, simul et consolationis. Accesserant autem per fidem, certa concepta fiducia, quod per illum mediatorem amplissima bona, novo testamento promissa, consecuturi essent. Nam *ideo novi testamenti mediator est,* inquit cap. 9., *ut promissionem accipiant, qui vocati sunt, aeternae haereditatis.*

Et sanguinis aspersionem. Graece: *Et sanguinem aspersionis.* Atque ita legerunt Theophylactus et Oecumenius. Nam Chrysostomus et Theodoretus quid legerint, ex eorum commentariis non liquet. At vero Syra versio consonat cum eo, quod est in Latinis. In quibus tamen suspicari liceat, hanc casuum commutationem factam ex alio loco, qui est 1 Pet. 1., ubi legimus: *aspersionem sanguinis Jesu Christi.* Siquidem huic loco melius omnino quadrat Graeca lectio, maxime propter id, quod sequitur de sanguine Abel loquente. Quamquam ad sensum non ita multum interest, utrum legatur, uti mox intelligemus. Est autem allusio ad sanguinis aspersionem, quae fiebat tempore veteris testamenti. Sed cum in Exodo duobus locis mentio fiat aspersi sanguinis, scilicet cap. 12., ubi de sanguine agni paschalis jubebantur filii Israël aspergere superliminaria domorum, et cap. 24., ubi post datam legem narratur, quemadmodum Moses de vitulis oblatis sanguinem resperserit in populum, dixeritque: *Hic est sanguis foederis, quod pepigit Dominus vobiscum:* dubitari potest, ad utrum istorum respiciat Apostolus.

Plerique sentiunt, ac sane probabilius est, ad hoc posterius eum respicere, cujus jam antea cap. 9. mentionem fecerat.

Sicut enim illo sanguine dedicatum fuit vetus testamentum, ita Christi sanguine dedicatum est novum; atqui in testamentorum comparatione versatur hoc loco Apostolus; igitur hac parte declarat praecedentem, ostendens, quomodo Christus novi testamenti mediatorem se nobis exhibeat, nimirum sanguine suo pro nobis fuso. Quem propterea *sanguinem aspersionis* vocat, quia semel fusum fuisse, non prodest, nisi singulis aspersione quadam, quae per fidem et sacramenta fit, applicetur. Si legas: *aspersionem sanguinis,* eodem recidet intelligentia. Nam sensus est, eos accessisse vel ad sanguinem quo asperguntur, id est sanctificantur, fideles, vel ad ipsum aspersionis hujusmodi, id est sanctificationis, beneficium. Huc autem accesserant Hebraei, quando per fidem et baptismum incorporati fuerant Christo.

Melius loquentem quam Abel. Multi codices Graeci legunt: κρείττονα, *meliora,* quod tamen loco adverbii *melius* more Graeco positum accipi potest. In aliis est ipsum singulare κρεῖττον, *melius,* quod et Syrus interpres expressit. Nec secus legisse videntur Graeci commentatores. Sicut autem Latinis, ita et Graecis adverbialiter sumitur, velut 1 Cor. 7.: *Qui non jungit, melius facit.* Illud quoque: *quam Abel,* variat in Graecis: παρὰ τὸν Ἄβελ, παρὰ τὸ Ἄβελ. Prioris lectionis sensus est: Melius loquentem: quam locutus est Abel; quod videtur congruere cum eo, quod de Abel dixit capite superiori: *defunctus adhuc loquitur.* Posterioris sensus: Melius loquentem, quam loquebatur sanguis Abel; et hoc praesenti loco magis accommodum est. Comparat enim Apostolus sanguinem Christi cum sanguine Abel, quoad utriusque locutionem. Sanguis enim Abel vindictam loquebatur, dicente Domino ad Cain: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra,* Gen. 4. Sanguis autem Christi melius loquitur, quia veniam loquitur et gratiam. Effusus est enim in remissionem peccatorum, etiam ipsius peccati, quo fusus est, quoniam et orabat dicens: *Pater, ignosce illis,* Luc. 23. Huic posteriori lectioni favent Graecorum commentarii, nec non expositio Cyrilli, quam Theophylactus et Oecumenius huc adducunt.

25. *Videte, ne recusetis loquentem.* Comparationem exhortatione concludit. Utitur autem eodem verbo, quo supra, quando dixit, *eos, qui audierant, excusasse se, ne eis fieret verbum;* sed significatione nonnihil inflexa ad rem propositam. Nam illic non aliud significat, quam: Excusabant se cum deprecatione; hic vero: Siquis excuset se, non caret gravi culpa recusati ac repudiati magni et necessarii beneficii. Unde recte noster interpres vertit: *recusetis,* Erasmus: *aspernemini.* Nam et haec Graeca voce significari, supra docuimus. Dictio: *loquentem,* Graece: τὸν λαλοῦντα, ad *sanguinem,* αἷμα, referri non potest; repugnat enim genus. Itaque vel ad *aspersionem,* ῥαντισμὸν, referendum est, vel ad *Christum.* Quod quidem secundum multo probabilius est, et omnino tenendum, ut ex sequentibus patebit. Cum igitur, inquit, tanta vobis felicitas obtigerit, quanta jam superioribus verbis explicata est; cum denique ad sanguinem melius loquentem quam Abel accesseritis: omni studio cavendum vobis est, ne eum, qui per sanguinem suum longe meliora loquitur, omnibus veniam proponens, omnesque ad salutem per Evangelii sui ministros invitans, aut simpliciter recusetis, aut (quod deterius est) etiam contemnatis; sed vocem ejus audite perseveranter, *donec hodie cognominatur,* sicut admonuit supra cap. 3.

Si enim illi non effugerunt, recusantes eum, qui super terram loquebatur, vel *in terra.* Nam Graece est: ἐπὶ τῆς γῆς, ut in oratione Dominica. Exhortationem confirmat a poena recusantium, atque hanc probat a minori, id est ab eo, quod magis erat verisimile. Si enim, inquit, illi non effugerunt commeritas poenas, qui recusabant, aspernabantur, aut (ut nunc Erasmus vertit) aversabantur eum, qui loquebatur in terra, etc. Non

dissimiliter argumentatus est cap. 2.: *Si enim, qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, et omnis praevaricatio et inobedientia accepit justam mercedis retributionem; quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem?* Loquitur Apostolus de iis, qui accesserant ad tractabilem montem et accensibilem ignem, et caetera superius commemorata.

Sed quaeritur, quomodo dicat, *eos non effugisse, recusantes eum* etc., cum in eorum verbis nulla appareat recusatio, sed humilis tantum excusatio cum deprecatione conjuncta, atque adeo cum promissione obedientiae, sicut ipsa verba declarant; nec vero propter hoc legantur ullo modo puniti, sed magis laudati, dicente Domino: *Bene omnia sunt locuti;* quemadmodum refert Moses Deut. 5. Quaeritur etiam, quem dicat eum, qui super terram loquebatur, Deum, an Mosem, an alium quempiam. Ad priorem quaestionem nonnulli, pressi ac persuasi rationibus jam allatis, respondent, Apostolum hic non respicere ad eam excusationem, de qua supra locutus est, quando dicebant: *Loquere tu nobis; non loquatur nobis Dominus;* sed ad id, quod non multo post contigit, quando Mosen recusarunt ac rejecerunt, eundem scilicet, quem prius elegerant, ut per eum Dei verba audirent. Recusarunt autem, quando, contemptim de eo loquentes, dixerunt: *Mosi, huic viro, qui nos eduxit de terra Aegypti, ignoramus, quid acciderit.* Unde et Stephanus Act. 7.: *Cui noluerunt,* inquit, *obedire patres nostri; sed repulerunt, et aversi sunt cordibus suis in Aegyptum* etc. Alii verbum *recusantes* referunt generatim ad inobedientiam et incredulitatem veteris populi, qui nec Mosi, nec Prophetis umquam auscultare voluit.

Sed haec videntur aliena a mente Apostoli, qui materiam exhortandi sumit ex supra dictis, et ad ea procul dubio respicit. Dicendum igitur, Apostolum considerare excusationem illam populi, de qua Exod. 20., non prout verba sonant, propter quae dictum est a Domino: *Bene omnia sunt locuti;* sed secundum animos et facta subsecuta. Cum enim essent filii veteris testamenti, putarentque, solam legis cognitionem sibi ad eam praestandam sufficere, et ea praesumptione subinde repeterent illud: *Omnia, quae locutus est Dominus, faciemus,* Exod. 19. et 24., non poterat excusatio eorum, conjuncta cum promissione obediendi, laudem mereri apud Deum, sed reprehensionem potius ac poenam. Neque enim erat in illis efficax obediendi voluntas. Quod significabant illa Dei verba, quae proxime subjecit: *Quis det, talem eos habere mentem, ut timeant me, et custodiant universa mandata mea?* Sed et alibi queritur Moses, et refert B. Stephanus, eos semper, ex quo fuerant egressi ex Aegypto, fuisse Domino rebelles et inobedientes.

Adde, quod illa excusatio, qua dicebant: *Non loquatur nobis Dominus,* typice significaverit id, quod revera futurum erat; nempe populum illum non auditurum vocem Dei loquentis, hoc est, non servaturum legem ab eo sibi datam. Quemadmodum et filius ille, qui patri jubenti: *Vade, hodie operare in vinea mea, respondit: Eo, Domine, et non ivit,* Matth. 21., parabolice significavit eundem populum, legis divinae professorem et non factorem. Jam quomodo non effugerint inobedientiae suae poenas, satis abundeque docet historia sacra, maxime Numer., ex quo libro quatuor plagas recenset Apostolus 1 Cor. 10.

Ad alteram quaestionem similiter non una est interpretum responsio. Quidam per eum, qui super terram loquebatur, Mosen intelligunt, ut Chrysostomus et Oecumenius. Sed hoc refellitur duplici argumento. Primo, quia filii Israël non Mosen, sed Deum sibi loquentem recusarunt ea recusatione, de qua in praecedentibus actum est. Nam Mosi dicebant: *Loquere tu nobis, et audiemus.* Deinde, quia participium Graecum: χρηματίζοντα, pro quo nos habemus: *qui loquebatur,* in Mosen non competit. Significat enim:

oracula reddentem, praesertim usu Scripturae sacrae, quod ostendimus ad illud cap. 8.: *Sicut responsum est Mosi.* Atqui Moses non dabat oracula, sed accipiebat, uti locus jam citatus manifestat, et res ipsa loquitur. Deus autem est, qui hominibus edit oracula.

Quare Deum potius, quam Mosen intelligere convenit per *eum, qui loquebatur super terram.* Atque hunc sensum indicat Theodoretus, refert etiam, post priorem, Theophylactus ut magis probabilem. Sed sciendum, non soli Deo in Scripturis attribui χρηματίζειν, *oraculum edere,* verum etiam angelis, ut Act. 10., ubi Cornelius Centurio dicitur responsum sive oraculum accepisse ab Angelo. Idemque de Magis et S. Joseph satis intelligi datur, Matth. 2. Quin et Moses in rubo et in monte Sina non immediate responsa accipiebat a Deo, sed ab Angelo; cujus ad eam rem ministerio Deus utebatur, ut constat ex oratione B. Stephani, Act. 7., et aliunde.

Igitur cum Lirano Angelum hic intelligi puto per *eum, qui loquebatur super terram;* et quidem angelum populi ductorem atque custodem, de quo Dominus ita praecipit Exod. 23.: *Observa eum, et audi vocem ejus, nec contemnendum putes, quia non dimittet, cum peccaveris* etc. Hic erat Michaël Archangelus, per quem lex data fuit; quem etiam *exterminatorem* Apostolus vocat 1 Cor. 10.

Ex quibus jam patet, quomodo non effugerint, qui recusaverunt loquentem super terram; quia nimirum eundem angelum, quem in monte ex Dei persona loquentem audiverant et recusaverant, dicentes: *Non loquatur nobis Dominus,* postea senserunt vindicem suarum transgressionum. Confirmat hunc intellectum locus ille cap. 2., huic similis, quem diximus: *Si enim, qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus* etc. Ex quo etiam loco S. Thomas probationem assumit pro hoc sensu, quem ipse tradit secundo loco. Meminit hujus sensus etiam Titelmannus. Ac sane major ac venustior est antithesis, et fortius argumentum, quod facit Apostolus, si comparatio fiat inter Angelum super terram loquentem, et Christum de coelo; quam si inter Deum loquentem super terram, et Christum de coelo. Hoc enim ita sonat, ac si Christum de coelo loquentem Apostolus praeferret Deo loquenti super terram, quod absurdum est. Sequitur illatio:

Multo magis nos, qui de coelis loquentem nobis avertimus. Latinius: *aversamur,* quomodo Graecam vocem reddidit idem interpres ad Tit. 1. Graeca sic habent: *Multo magis nos eum, qui de coelis, aversantes,* subaudi: *non effugiemus.* Ubi adhuc ambiguum manet, quo verbo supplendum illud: *qui de coelis;* an verbo: *loquitur,* ut noster facit interpres, et Syriacae versionis auctor, repetentes *loquendi* verbum ex membro priori; an verbo substantivo: *est,* ut caeteri fere interpretes; quod et magis habet usus Graeci sermonis, nisi quod ad supplendum verbum, in priori membro expressum, potius invitat facies argumentationis, ut opponantur loquens super terram, et loquens de coelo. Nam et ante dixerat: *Videte, ne recusetis loquentem.* Atque ita supplevit in suis commentariis Chrysostomus et ejus sequaces; ut sensus sit: Multo minus nos effugiemus commeritas poenas, si Christum, e coelo nobis loquentem et oracula reddentem, per incredulitatem fuerimus aversati. Dicitur autem *Christus loqui* et oracula dare *de coelo,* quia, postquam in coelum ascendit, primum quidem Spiritum sanctum misit et per eum locutus est; deinde per Apostolos et eorum successores, quos misit ad Evangelium praedicandum, loqui perseverat, non solum verbi praedicatione, sed etiam operatione miraculorum.

Qui sensus rursum ex cap. 2. probabilis efficitur, ubi simili argumentatione, quemadmodum dictum est, usus Apostolus, adjecit, quomodo salutaris praedicatio, a Domino coepta, deinceps confirmata fuerit per Apostolos, *Deo contestante signis, et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus S. distributioni-*

bus. Hoc enim erat, Dominum loqui de coelo. Denique de coelo loquitur id, quod paulo post citatur ex Propheta. Si cui magis placet supplere verbum: *est,* sensum hunc habeat: Multo minus impunitos fore, qui aversantur eum, qui de coelo est, origine scilicet divina, et qui de coelo venit, ut doceret nos verba salutis. Theodoretus insinuat ita supplendum: Qui de coelo venturus est judex et peccatorum vindex. Quod satis convenit cum sequentibus.

26. *Cujus vox movit terram tunc.* Pertinet haec pars cum iis, quae sequuntur, ad declarationem ejus, quod proxime praecessit, nempe non evasuros justa supplicia, qui Christum de coelo loquentem fuerint aversati. *Movit,* Graece: ἐσάλευσε, id est *concussit.* Loquitur autem de eo motu seu concussione terrae, quae facta est, quando lex dabatur; non quod proprie terra tunc concussionem passa fuerit, qualem patitur in terrae motibus, quos vocamus; nam historia Exodi, repetita in Deuteronomio, quum accurate singula tradit, quae terrorem populo legem accipienti faciebant, terrae motus tamen non meminit; sed quia Scripturae consuetudo est, ut moveri seu commoveri dicat ea, in quibus res novae, magnae et admirabiles, seu laetae, seu tristes, accidunt; eo quod talium rerum subitus eventus atque aspectus vehementer animos hominum soleat commovere. Ita legimus in Psalm. 67.: *Deus, cum egredereris in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto, terra mota est; etenim coeli distillaverunt a facie Dei Sinai.* Quo versu exitus filiorum Israël de Aegypto, et transitus in desertum decantatur, ubi tamen nullum terrae motum accidisse proditum est. Rursum in Psalm. 95.: *Laetentur coeli, et exsultet terra; commoveatur mare et plenitudo ejus.* Ubi vehemens hominum futura exsultatio describitur a commotione rerum inanimatarum. Sic ergo vox illa verborum, quibus lex lata fuit, cujus supra meminit, terram concussisse dicitur, quia populum audientem ingenti terrore concussit.

Porro vocula: *cujus,* ad quem referenda sit, haud plane liquet. Sunt, qui ad Deum referant. Nam Deus loquebatur populo. Unde perterriti dicebant: *Non loquatur nobis Dominus.* Alii peculiariter ad Christum applicant; tum quia Christus intelligebatur in parte proxime praecedenti, neque contextus sermonis admittere videtur, ut ad alium referatur; tum quia, quod continuo sermone subjungitur: *Nunc autem repromittit* etc., ad eundem pertinet. Ita Graeci et alii plerique, secundum quos sensus est, Christum voce sua, quam angeli ministerio excitabat, tunc, quando data est lex, terram concussisse.

Cur autem illud Christo tribuat, qui nondum incarnatus erat, haec ratio reddi potest, quod angelus ille Christi personam repraesentaret, adeoque ejus quodammodo vultum gereret, quem postea in assumpta carne erat habiturus. Quae veterum est opinio, non leviter in Scripturis fundata. De qua copiosius egi, quum exponerem illa Apostoli verba 1 Cor. 10.: *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt;* et rursus illa: *Et perierunt ab exterminatore.* Hic commentarius admodum probabilis est. Quo etiam insinuatur, eundem esse, qui quondam super terram loquebatur, et qui nunc loquitur de coelis. Angelus enim, qui loquebatur super terram, Christi in carne venturi personam et vultum, ut dixi, referebat. Unde et B. Stephanus, Actor. 7. disserens de apparitionibus Mosi factis in rubo et in monte, nunc angelum, nunc Dominum eum, qui apparuit, appellat. Posset autem etiam haec pars exponi de angelo, cujus ministerio vox illa terram commovens fuit excitata, sicut exponit Liranus; ut dictio *cujus* referatur ad prius membrum periodi praecedentis, id est *ad eum, qui super terram loquebatur.* Sed fateor, eo pacto minus commodam fore hujus partis cum praecedenti connexionem.

Nunc autem repromittit, dicens. Graecum verbum praeteriti temporis est: ἐπήγγελται. Unde alii vertunt: *promisit,*

alii: *denuntiavit.* Utrumque enim Graeco verbo significatur. Ita sensus erit, Christum apud Prophetam promisisse seu denuntiasse hoc, quod sequitur: *Adhuc semel* etc. Sed quia praeteritum illud verbum neque activum est, neque medium, sed passivum, quod in activa significatione non facile reperias (nam de exemplis, quae proferri possunt ex Rom. 4. et Gal. 3., dictum est suis locis), ideo videtur interpretandum passive: *Nunc autem promissus* seu *denuntiatus est, dicens,* vel: *denuntiatus est dicere;* ut juxta Graeci sermonis proprietatem participium loco verbi infinitivi sit positum, quemadmodum Matth. 1.: *Inventa est in utero habens,* id est *habere,* et cap. 10.: *Cum consummasset Jesus praecipiens,* id est *praecipere.*

Sensus autem hujus interpretationis est: Olim quidem vox ejus terram concussit; nunc autem, id est quod attinet ad tempus instans, seu tempus novi testamenti, per Prophetam denuntiatus est dicere, quod sequitur. In vocabulo *dicens* allusio est ad id, quod praecedit: *de coelis loquentem.* Hic enim exponit, quid inter alia cogitare debeamus Dominum de coelis loqui; nimirum aliquid, quo nobis significetur, non impune laturos, qui caetera loquentem contemserint.

Adhuc semel, et ego movebo non solum terram, sed et coelum. Graece et Syriace sine conjunctione: *Adhuc semel ego movebo,* sive *concutiam, non solum terram* etc. Nisi quod multi Graeci codices non legunt: σείσω, *commovebo,* sed: σείω, *commoveo.* Quidam igitur, conjunctione sublata, continuam faciunt orationem, adverbium *semel* construentes cum verbo *movebo.* Sed hi non attendunt ad locum Scripturae ab Apostolo citatum, qui est apud Haggaeum Prophetam cap. 2., ubi nos ex Hebraeo sic legimus: *Adhuc unum modicum est, et ego commovebo coelum et terram, et mare et aridam.* Pro quo LXX. verterunt: *Adhuc semel, ego commovebo coelum et terram* etc. Ex quo patet, hanc partem: *Adhuc semel,* commate separandam a verbis sequentibus, et per se exponendam, sicut id, quod in Hebraeo ei respondet; sicut et illud cap. 10.: *Adhuc modicum, aliquantulumque.* Quasi enim sic dicit: *Exspecta adhuc modicum, et futurum est, quod dico.* Sic Joan. 14.: *Adhuc modicum, et mundus me jam non videt.* Quamquam Apostolus hic non urget illud *modicum,* sed *semel,* quod pro vocula *unum* dederunt LXX.

Caeterum pro loci hujus intelligentia notandum est, Apostolum ex Scriptura considerare et proponere nobis duas insignes commotiones sive concussiones: unam minorem, qua terra concussa fuit in veteris legis latione; alteram majorem, qua non solum terra, sed et coelum commovendum est. Quaeritur ergo, quando haec posterior commotio facta fuerit, aut quando futura; non parum enim hic dissident interpretes. Quod si locum Prophetae consideremus, videbitur facta in primo Christi adventu. Nam de eo loqui Dominum apud Prophetam, planum fit ex verbis post ea, quae jam citata sunt, proxime sequentibus: *Et movebo omnes gentes; et veniet desideratus cunctis gentibus, et implebo domum istam gloria.* Haec enim ad primum Christi adventum pertinere, et in eo completa fuisse, res ipsa probat, estque ea constans expositorum sententia. Sed quomodo tunc commota sunt coelum et terra? Respondent, id factum in nativitate Salvatoris, quando angeli de coelo in terram descenderunt, cum exsultatione canentes: *Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus.*

Sed his objicio: Si motum est coelum in Christi nativitate, quia angeli de coelo descenderunt in terram; cur non etiam motum est in legislatione, multis angelorum millibus e coelo descendentibus in montem Sina, Deut. 33.?

Dicunt alii, tunc factam hanc commotionem, quando in coelo nova stella apparuit, et in terra, Magis natum regem Judaeorum quaerentibus, turbatus est Herodes, et omnis Hierosolyma cum illo. His addunt signa, quae vel in morte, vel

in resurrectione Domini contigerunt, ut solis obtenebrationem, terrae motum, petrarum scissionem, monumentorum apertionem. Liranus coeli commotionem constituit in Christi ascensione, quando, inquit, humanitati ejus ascendenti coelum patuit.

Nonnulli vero commotionem intelligunt coeli et terrae, id est mundi, quae facta est per Evangelii praedicationem. Vehementer enim mundus commotus fuit nova Jesu Christi religione, per ipsum allata, ac deinde per ejus Apostolos disseminata in omnes gentes. Sunt etiam, qui commotionem hanc interpretentur factam in eo, quod per Christi mortem terrestria coelestibus, id est homines cum angelis reconciliati sunt, juxta Apostolum Col. 1.

Verum qui his modis interpretantur, nimium profecto Apostolum a suo instituto abducunt. Versatur enim Apostolus in exhortandis Hebraeis, ne recusent Christum loquentem, alioqui non evasuros poenas ab eo, ut justo judice, infligendas. Itaque facit Christum Prophetae verbis de coelo denuntiantem hoc suum judicium, in quo commovenda sunt coelum et terra. Dicitur enim hoc ad significandum, quam sit judicium illud terribile. Huc facit, quod loquitur Apostolus de hac commotione, tamquam adhuc futura; quasi dicat, unam olim factam, alteram adhuc ex promissione exspectandam.

Proinde Chrysostomus, imo Graeci ad unum omnes, hunc locum exponunt de ea coeli et terrae commotione, quae futura est in fine saeculi, atque in secundo Domini adventu, quando mundus totus innovabitur. Nam et Cyrillus apud Oecumenium perspicuis verbis hunc intellectum tradit. Accedunt his Latini, Anselmus, B. Thomas, Cajetanus et alii.

Verus igitur Apostoli sensus est, Christum dicere: Adhuc unum hoc restat, ut commoveam non solum terram, sed et coelum, scilicet adventu meo ad judicium. Tunc enim, ut totius mundi fiat innovatio, nec non ad terrorem venientis judicis, omnia elementa commovenda sunt, coelum, terra, mare. Haec est ea commotio, quam apertius explicat Apostolus Petrus, 2. Ep. 3. ita scribens: *Adveniet autem dies Domini, ut fur; in quo coeli magno impetu transient, elementa vero calore solventur, terra autem, et quae in ipsa sunt opera, exurentur,* et infra: *Properantes in adventum diei Domini, per quem coeli ardentes solventur, et elementa ignis ardore tabescent. Novos vero coelos, et novam terram, secundum promissa ipsius, exspectamus* etc. Ex quibus B. Petri verbis etiam intelligitur, hanc commotionem accipiendam de coelo aëreo. Quamquam et coelum sidereum suo modo transiturum, aliunde discimus, dicente Domino: *Coelum et terra transibunt,* et Psalmista canente: *Opera manuum tuarum sunt coeli; ipsi peribunt.* De qua re diximus ad 1. caput hujus Epistolae.

Hic interim observa, Apostolum libenter ingerere suis Hebraeis mentionem adventus Christi ad judicium; tum ut spe retributionis futurae patientiam servent in adversis, uti fecit cap. 10. dicens: *Adhuc enim modicum aliquantulumque, qui venturus est, veniet;* tum ut a defectione retrahantur metu futuri supplicii, quod facit hoc loco.

Restat diluenda objectio, quae alios interpretes avertit a sensu jam dato, et induxit in tam diversas sententias. Nam si Propheta de primo Christi adventu loquitur, uti superius probatum est, quanam, inquiunt, ratione licebit ejus verba, ab Apostolo citata, de secundo adventu interpretari? Ut hic praetermittam, quod B. Augustinus totum illum Prophetae locum intellexit de novissimo Christi adventu, lib. 18. de civit. Dei, cap. 35. et 48. (quae ejus est singularis sententia), breviter respondeo, nihil vetare, quo minus testimonium aliquod Propheticum sive per extensionem, sive per accommodationem, sive etiam per concessionem ab Apostolo referatur ad id, de quo proprie Propheta non est locutus; praesertim ubi non disputantis, sed exhortantis partes agit, ut in praesenti. Ita respondet

Gaignaeus, dicens, Apostolum non inepte ad secundum Christi adventum applicare, quod Propheta de primo dixerat.

Possumus etiam aliter respondere, nimirum illa verba Prophetae: *Ego commovebo coelum et terram, et mare et aridam,* generatim pertinere ad totum tempus, quod decurrit ab initio regni Christi in terris usque ad ejus complementum. Per illud enim mirabiliter commotus fuit et commovetur mundus. Sic igitur impleta fuit illa Prophetia secundum inchoationem, et metaphorice intellecta, in primo Christi adventu, tunc maxime, quando coepit Evangelium praedicari omni creaturae; caeterum consummate, sensuque proprio, implebitur in secundo ejus adventu, quo veniet judicare saeculum per ignem. Tunc enim, ut est in precibus Ecclesiae, *coeli movendi sunt et terra.* Huic sane generaliori intellectui, in verbis Prophetae nihil est, quod repugnet.

27. *Quod autem: Adhuc semel, dicit.* Graece: *Illud autem: Adhuc semel;* sed bene sensum reddit interpres.

Declarat mobilium translationem tamquam factorum. Graece: *Declarat* sive *significat eorum, quae concutientur, translationem, velut jam factorum.*

Ut maneant ea, quae sunt immobilia. Graece: *Ut maneant ea, quae non concutiuntur.* Sed meminisse oportet, quod alibi diximus, participia more Hebraeo subinde usurpari pro nominibus verbalibus. Est autem hic participium σαλευόμενα. Quare pro eo affirmato et negato bene vertit interpres: *mobilia* et *immobilia.* Nos *concussibilia* et *inconcussibilia* diceremus, si usus pateretur. Quamquam non nego, etiam eos recte vertisse, qui participia resolverunt in verba.

Argumentatur Apostolus ex illa particula: *Adhuc semel,* et, ut ait B. Thomas, magnam in ea vim facit. Qui enim dicit: *Adhuc semel,* significat, aliquid jam praeteriisse, et aliud futurum, quod permaneat, nec amplius in aliud quidquam commutetur. Nam istud *semel* accipitur cum tacita exclusione: *Semel tantum,* id est non pluries. Potest autem intelligi in verbis Apostoli duplex mysterium, juxta duplicem intellectum *mobilium.*

Nam si *mobilia* intelligantur, quae ad vetus testamentum pertinebant, ut tabernaculum, sanctuarium, arca, mensa, et caetera, de quibus actum est cap. 9. (haec enim typice per terram in legislatione motam significari possunt, utpote terrena et corporalia): sensus erit, Prophetam, dicentem: *adhuc semel,* significasse, quod illa priora transferenda essent, et mutationem subitura, tamquam facta manibus hominum (sic enim appellantur eodem capite 9.), ut permaneant ea, quae illis succedunt, et quorum immobilitas significatur per voculam *semel.* Haec autem sunt, quae ad novum testamentum pertinent, et prioribus illis adumbrata fuerunt, ut tabernaculum verum et non manufactum, et sancta coelestia; de quibus item cap. 8. et 9. Significavit hujusmodi translationem Apostolus, cap. 7. dicens: *Translato sacerdotio, necesse est, ut legis translatio fiat.*

Sin autem *mobilia* intelligantur coelum et terra, de quibus utique dixit: *Ego movebo non solum terram, sed et coelum,* sensus est, Prophetam ea parte: *adhuc semel,* declarasse, quod elementa (quae nomine coeli et terrae comprehenduntur) concutienda sint, et in aliam faciem transmutanda, ut illa maneant in alium statum non amplius commutanda, quae iis succedent, id est novi coeli et nova terra, in quibus justitia habitat, ut loquitur B. Petrus 2. Epist. 3. Per haec autem intelligitur regnum Christi consummatum. Dicit autem: *tamquam factorum,* ut volunt interpretes, ad significandum, quod Christo (qui introducitur ista loquens) facile sit, commovere et transmutare coelum et terram, utpote sua ipsius opera, sicut ex Psalmo 101. docuit in cap. 1. hujus Epistolae. Utrumque mysterium jam dictum Cajetanus in hoc loco contemplatur. Sed B. Thomas solum hoc posterius tradit, et recte. Nam hoc potius facit ad contextum et scopum Apostoli. Quo etiam commentario refellit

Origenem, qui fabulatus est infinitas mundi renovationes.

28. *Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam.* Absolvit exhortationem coeptam illis verbis: *Videte, ne recusetis loquentem;* simulque declarat, quid per *ea, quae sunt immobilia,* voluerit intelligi; nempe regnum Christi immobile. Quo nomine, inquit Cajetanus, propriissime appellatur regnum Christi futurum, participatione autem status evangelicus. Pro verbo: *habemus,* in Graeco et Syriaco, nec non in quibusdam Latinis exemplaribus legitur: *habeamus,* exhortandi modo. Quod et Ribera magis probat. *Habere gratiam,* juxta Graecos interpretes idem est, quod *agere gratias.* Nam et Latine dicitur quis habere gratiam, qui beneficium agnoscit. Sed hic sensus parum probabilis est. Primum quia non addit Apostolus, cui gratia sit habenda, videlicet Deo; quod alias non solet omittere. Deinde quia ἔχειν χάριν, *habere gratiam,* pro eo, quod est gratias agere, non est styli Apostolici; utuntur enim Apostoli passim verbo εὐχαριστεῖν. Postremo quia non bene quadrat huic sensui, quod sequitur: *per quam serviamus.* Unde Graeci in ea parte exponenda laborant, dum pro *gratia* reponunt gratiarum actionem.

Rectius itaque per *gratiam* intelligitur hoc loco beneficium, quo facti sumus Christiani. Sic enim et supra cap. 10. sumitur in illis verbis: *Et spiritui gratiae contumeliam fecerit,* et hoc capite, ubi hortatus est: *Ne quis desit gratiae Dei.* Quo loco etiam alia hujus acceptionis exempla annotavimus. *Habere* autem *gratiam,* est, eam apprehendere seu tenere: quemadmodum Syrus interpres transtulit. Est igitur sensus perspicuus: Cum haec ita sint, quae dixi de Christo concussuro coelum et terram, ut sibi paret regnum immobile, nos, *regnum illud suscipientes* (Graece: *assumentes*) id est spe certa capientes, gratiam Christianismi firmiter retineamus, nec ullis tentationibus ab ea nos sinamus divelli.

Per quam serviamus placentes Deo. Loco participii *placentes* in Graeco est adverbium εὐαρέστως, quasi dicat: *beneplacenter.* Erasmus sensum reddidit: *Per quam ita colamus Deum, ut ei placeamus.* Quod enim in quibusdam Graecis pro: λατρεύωμεν, *serviamus,* legitur: λατρεύομεν, *servimus,* merito rejicitur, tamquam Apostoli instituto contrarium. Non enim hic laudat Hebraeos; sed hortatur et terret, ut in superioribus. Quod etiam manifeste patet ex sequentibus.

Cum metu et reverentia. Graecum vocabulum αἰδοῦς, priori loco positum, proprie significat *pudorem* seu *verecundiam.* Et ita vertit interpres 1 Tim. 2.; Graeci quoque *pudorem* hic intelligunt, nec ad Deum referunt, sed ad homines. Dicunt enim, praecipi, ut verecunde nos geramus erga omnes. Veruntamen accipitur ea vox interdum etiam apud auctores profanos pro metu ac reverentia, qua Deum aut principem quis veretur. Cum enim verecundia sit metus quidam dedecoris, recte metus ille, quo quis, conscius suae indignitatis, metuit a Dei conspectu cum ignominia repelli, verecundia vocatur. Posteriori loco est εὐλάβεια. Quo vocabulo significari solet in sacris literis timor et reverentia, quae est hominis erga Deum; sicut ostendimus ad illud cap. 5.: *Exauditus est pro sua reverentia.* Debet autem haec pars: *cum metu et reverentia,* referri ad verbum: *serviamus;* estque similis admonitio cum illa Davidica: *Servite Domino in timore,* et cum illa Apostolica ad Phil. 2.: *Cum metu et tremore vestram salutem operamini.* Quae omnia palam damnant fidem haereticorum specialem.

29. *Etenim Deus noster ignis consumens est.* Scripturae testimonio confirmat, tam quod proxime dixit: *Deo serviendum esse cum mesu et reverentia,* quam id, quod ante dixerat, *nos non effugituros, si de coelis loquentem aversati fuerimus.* Desumptum est autem ex Deut. 4., ubi cum praecepisset Moses populo, cavendum a cultu simulacrorum, subjunxit hanc poenae comminationem: *Quia Dominus Deus tuus ignis consu-*

mens est. Unde conjectura est, eam sententiam ab Apostolo adduci potissimum propter desertores fidei, sicut illic contra violatores religionis dicta sunt. Vocatur *Deus* per tropum: *ignis consumens,* idque malorum hominum respectu, quia, sicut ignis vehementissime agit et celerrime rem obnoxiam consumit, ita Deus adversarios suos acerrime puniturus est, et in momento consumpturus; non ita quidem, ut aliquando esse desinant, sed ut numquam deinceps iis sit bene. Moses quidem videtur loqui de perditione et morte temporali, qua saepe celeriter et ex improviso consumpti fuerunt Dei contemptores; nam et cap. 9. ejusdem libri *Deum* vocat *ignem devorantem atque consumentem,* qui deleturus sit Chananaeos et perditurus velociter. Verum illa mors et perditio temporalis typus erat mortis aeternae, quam hic spectat Apostolus. Hanc igitur mortem malis inferre, est eos consumere. Similis est locus apud Jes. 33., ubi *Deum* vocat *ignem devorantem et ardores sempiternos.* Alludunt autem hujusmodi sententiae ad id, quod futurum est in extremo judicio, quando Deus per ignem judicaturus est mundum, et impios in ignem aeternum missurus.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Caritas fraternitas [1]) maneat in vobis. 2. Et hospitalitatem [2]) nolite oblivisci, per hanc enim latuerunt quidam, Angelis [3]) hospitio receptis. 3. Mementote vinctorum [4]), tamquam simul vincti [5]); et laborantium, tamquam et ipsi in corpore morantes. 4. Honorabile connubium in omnibus, et thorus immaculatus [6]). Fornicatores enim et adulteros [7]) judicabit Deus. 5. Sint mores sine avaritia, contenti praesentibus; ipse enim dixit [8]): Non te deseram, neque derelinquam; 6. ita ut confidenter dicamus [9]): Dominus mihi adjutor; non timebo, quid faciat mihi homo. 7. Mementote praepositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei, quorum intuentes exitum conversationis [10]), imitamini fidem. 8. Jesus Christus [11]), heri et hodie, ipse et in saecula. 9. Doctrinis variis et peregrinis nolite abduci [12]). Optimum est enim gratia stabilire cor [13]); non escis, quae non profuerunt ambulantibus in eis [14]). 10. Habemus altare, de quo edere non habent potestatem [15]), qui tabernaculo deserviunt. 11. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur [16]) extra castra. 12. Propter quod et Jesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam [17]) passus est. 13. Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium ejus portantes [18]). 14. Non enim habemus hic manentem

---

1) Cap. 12, 14. Rom. 12. 10. Eph. 4, 3. 1 Thess. 4, 9. 2) Jes. 58, 7. 1 Petr. 4, 9. 3) 1 Mos. 18, 3. 19, 2. 3. 4) Matth. 25, 36. 5) Cap. 10, 34. 6) Prov. 5, 15.—19. 7) 1 Cor. 6, 9. Gal. 5, 19. 21. Eph. 5, 5. 8) 5 Mos. 31, 6. 9) Psalm. 117, 6. 10) Cap. 10, 35. seq. 38. seq. 12. 10. seq. Matth. 5, 12. Jac. 5. 10. 11) Apoc. 1, 17. 12) Eph. 4, 14. 13) Joan. 1, 17. Rom. 6. 14. seq. Gal. 5, 4. 1, 6. 14) Cap. 7, 18. seq. 15) 4 Mos. 18, 7. seq. 16) 3 Mos. 16, 27. 17) Joan. 19, 17. 18) Cap. 12, 2. 13, 12. 10, 33.

civitatem [1]) sed futuram inquirimus. 15. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo [2]), id est, fructum labiorum confitentium nomini Ejus. 16. Beneficentiae autem [3]), et communionis nolite oblivisci; talibus enim hostiis [4]) promeretur Deus. 17. Obedite [5]) praepositis vestris, et subjacete eis. Ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri [6]), ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes; hoc enim non expedit vobis. 18. Orate pro nobis; confidimus enim, quia bonam conscientiam habemus [7]), in omnibus bene volentes conversari. 19. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis. 20. Deus autem pacis [8]), qui eduxit de mortuis pastorem magnum ovium [9]), in sanguine [10]) testamenti aeterni [11]), Dominum nostrum Jesum Christum, 21. aptet vos in omni bono, ut faciatis ejus voluntatem, faciens in vobis, quod placeat coram se per Jesum Christum, cui est gloria in saecula saeculorum. Amen. 22. Rogo autem vos, fratres, ut sufferatis verbum solatii. Etenim perpaucis scripsi vobis. 23. Cognoscite fratrem nostrum Timotheum [12]) dimissum, cum quo (si celerius venerit) videbo vos. 24. Salutate omnes praepositos vestros et omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres. 25. Gratia [13]) cum omnibus vobis! Amen.

SUMMARIUM CAPITIS DECIMI TERTII.

Hortatur ad hospitalitatem, castitatem, obedientiam, et ad offerendam Deo hostiam laudis. Precatur eis profectum in bono, ac omnino Dei gratiam.

1. *Caritas fraternitatis maneat in vobis.* Jam finita, quoad praecipuum argumentum, Epistola, pro coronide subjicit, ut in aliis Epistolis solet, saluberrima quaedam vitae Christianae praecepta, quibus Hebraei pro tempore videbantur instruendi. Incipit autem a caritate, tamquam a capite. In Graeco tantum duo sunt verba: ἡ φιλαδελφία μενέτω, id est *amor fraternus maneat.* Nec plus de textu est in commentariis Graecorum. Quibus etiam suffragantur Latini MSS. codices non pauci, ut cum viris doctissimis prorsus existimem, illud: *in vobis,* adscriptum esse a sciolis, quod putaretur ad sententiam deesse. Legitur quidem in versione Syriaca; sed illi interpreti non est novum, paraphrastice quippiam addere de suo. Qui eam partem recipiunt, sic fere exponunt: Diligite vos mutuo, tamquam fratres; ut sit idem praeceptum cum illo Rom. 12.: *Caritate fraternitatis invicem diligentes.*

Verum genuinus sensus est, quem Graeci tradunt, in fraterna dilectione manendum ac perseverandum esse, quemadmodum continuo monet, ne deserant hospitalitatem. Nam quia frequentes patiebantur afflictiones, ait Theophylactus, periculum erat, ne circa studium harum virtutum languescerent. Ideo ad perseverantiam erant excitandi. *Caritatem*

---

[1]) Cap. 11, 10. Psalm. 38, 13. 14. [2]) Psalm. 49, 23. [3]) Sir. 41, 17. [4]) Phil. 4, 18. [5]) Phil. 2, 29. 1 Thess. 5, 12. [6]) Eph. 3, 18. 33, 2. 8. [7]) 2 Cor. 1, 12. [8]) Cap. 7, 2. 9, 11. [9]) 1 Petr. 5, 3. 2, 25. Joan. 10, 12. [10]) Cap. 9, 16. 18. 20. [11]) Cap. 8, 6. seq. 9, 11. seq. 10, 14. seq. [12]) Col. 1, 1. [13]) 2 Tim. 4, 22. Tit. 3, 15.

fraternitatis, ne intelligas, qua fraternitas diligitur; sed qua ipsi se mutuo, tamquam fratres, id est Christianos, diligerent. Nam *fraternitatis* dixit interpres pro: *fraterna*. Alioqui non magis hoc loco φιλαδελφία interpretanda fuit: *caritas* sive amor *fraternitatis*, quam in eo, quod sequitur, φιλοξενία verti debuit: *amor hospitalitatis*.

Cum autem caritatis erga fratres multa ac varia sint officia, respicit Apostolus ad ea praecipue, quibus inopia fratrum sublevatur; ex quibus unum erat, *vinctis compati*, quod eis tribuit cap. 10., de quo etiam mox specialiter praecipit. Si quaeras, cur de sola fratrum caritate praecipiat, cum ad omnes homines extendere se debeat caritas Christiana: respondeo, caritatis quidem affectum esse debere ad omnes; sed quoniam effectu et opere ad omnes pertingere non potest, idcirco primam habendam curam domesticorum fidei, sicut Apostolus praecipit Gal. 6.

2. *Et hospitalitatem nolite oblivisci.* Hoc est, ab officio consuetae hospitalitatis nolite cessare. Id admonet, quia, facultatibus attenuati ob persecutiones praecedentes, fortasse remissiores facti fuerant in hoc genere virtutis. Exigebatur autem hospitalitas potissimum a praefectis Ecclesiarum, quibus curae esse debeat, ne fratres peregrini vel hospitio carerent, vel apud infideles divertere cogerentur. Unde Paulus inter alias Episcopi virtutes hospitalitatem recenset, 1 Tim. 3. et Tit. 1. Ubi etiam a nobis explicatum est, in qua re virtus hospitalitatis consistat.

Per hanc enim placuerunt quidam, angelis hospitio receptis. Ad hospitalitatem excitat exemplis sanctorum Patrum, divino testimonio probatis. Pro verbo: *placuerunt*, Graece est: ἔλαθον, *latuerunt*. Et quamvis hoc in paucissimis inveniatur bibliis Latinis, haud dubium tamen, quin ea germana sit lectio, cum in Graeco nihil fingi possit, cui respondeat τὸ *placuerunt*, sitque unius in alterum propter vocum similitudinem facillima commutatio. Cui quidem occasionem dedit obscuritas verae lectionis; quam tamen adhuc videre est in concordantiis biblicis, ubi non ponitur haec sententia sub verbo *placeo*, sed sub *lateo*. Quocirca merito nuper hanc lectionem nobis restituit editio Clementina. Nec vero Graecam vocem aliter usquam vertit noster interpres, quam verbo *latere*, sicut diligenter annotatum est a Francisco Ribera.

Meminit Hugo Carensis vetustae cujusdam versionis, quae sic habet: *Per hanc enim latuit quosdam hospitantes angelos.* Valla quoque consimiliter vertit: *Per hanc latuit quosdam, quod angelos in hospitium accepissent.* Quae versio sensum Apostoli propius attingit, non tamen assequitur. Unde nec Erasmo, nec mihi satisfacit. Neque enim sentit Apostolus, illud hospitalitati tribuendum, quod ignorarint, quos excepissent; sed quod acceperint angelos, cum se putarent homines accipere. Nam verbum λανθάνω apud Graecos eum habet usum peculiarem, ut cum adjuncto participio significet, quempiam nescientem aliquid fecisse, aut passum esse; ut nimirum actio vel passio participio significata lateat. Exempli causa sic dicunt: *lateo senescens*, id est nescio, non sentio, me senescere; *latui transgrediens legem*, id est, ignorans contra legem feci; *latuit percussus*, id est non sensit, se percuti. Quae phrasis etiam apud Tertullianum alicubi occurrit. Igitur sensus Graecae lectionis est, quemadmodum Erasmus, Henteuius et alii interpretes expresserunt: *Per hanc enim quidam inscii exceperunt angelos hospitio.* Atque in hunc modum legit Augustinus multis locis, quorum tria adducit Beda, vel quisquis auctor, in collectaneis super hanc Epistolam, quibus adde Augustinum lib. 3 contra Maximinum, cap. 26. Cujus Augustinianae lectionis etiam meminit auctor glossae, et post eum in suis commentariis Lombardus, Carensis et Aquinas.

Porro Syrus interpres, quamvis utriusque lectionis sensum complexus videatur, tamen in Graeco nihil diversum ab aliis

eum legisse constat. Sic enim habet: *Per hanc enim digni fuerunt quidam, qui, cum non sentirent, exciperent angelos.* Ad hunc modum, quem dixi, verbum ἔλαθον studiose exponunt Graeci Patres, atque imprimis Chrysostomus, tam in comment., quam in concione 2. de Lazaro, ubi sensum hunc pulchre prosequitur. Horum omnium sententia est, hospitalitatem ab Apostolo commendari ex eo, quod olim quidam hujus virtutis merito, cum putarent, se homines hospitio recipere, angelos exceperunt.

Quare explodendum puto, quod huc adferunt, et ex Scripturis frustra probare conantur Jac. Faber et Ambrosius Catharinus, nempe, *latuerunt* idem esse, quod: *occultati sunt, et non visi;* quasi dicere velit Apostolus, quosdam, ut Lot et familiam ejus, ob meritum hospitalitatis ita fuisse servatos, ut Sodomitae, quum vim facere vellent, videre eos non possent. Hic enim sensus nequaquam exprimit proprietatem Graeci sermonis, quemadmodum Ribera docte ostendit.

Quocirca prior sensus, quem etiam Faber non rejicit, omnino est retinendus. Non repugnat quidem Graecae lectioni, verbum *latuerunt* passive exponi, pro: *ignorati sunt;* sed ita ut ipsum *ignorari* cadat in rem participio significatam, hoc sensu: Per hanc quidam ab aliis ignorati sunt angelos hospitio recepisse; quasi dicat: Tantum bonum est hospitalitas, ut propter eam quidam angelos receperint, cum alii putarent homines ab eis receptos. Sic enim interdum accipi Graecam phrasim, de qua agimus, luculente probat adagium: λάθε βιώσας, id est: *Ita vive, ut nesciaris vixisse.* Verum hic sensus non perinde illustris est, nec ita directe ad historiam Scripturae sacrae referri potest, ut prior. Respicit enim Apostolus ad Scripturam Genes. 18. et 19., ubi leguntur Abraham et Lot angelos, in humana specie venientes, hospitio recepisse, quos angelos esse nesciebant. Nam hospitium praebere, pedes lavare, et cibos apponere, ministeria sunt hominibus exhibenda, non angelis. Nec eis a turpitudine Sodomitarum liberandis Lot tantopere laborasset, adeo ut etiam filias suas pro eis postituere vellet, si cognovisset, angelos esse, qui se ipsos facillime liberare possent.

Dices, Abraham non ignorasse, quod angeli essent, ut qui venientibus iverit in occursum, et adoraverit in terram, atque uni eorum dixerit: *Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum* etc. Haec enim majora videri, quam quae hominibus peregrinis atque ignotis vir tantus exhiberet. Accedit, quod de eo canit Ecclesia: *Tres vidit, et unum adoravit.* Unde Hilarius lib. 4. de Trinit. circa medium, et Augustinus lib. 2. de Trinit. cap. 11. et 12. ita de hoc facto Abrahae loquuntur, ut affirment, eum ex tribus unum cognovisse Dominum, reliquos angelos.

Idem de Lot objici potest. Nam de eo quoque Scriptura testatur, quod iverit angelis obviam, et pronus in terram adoraverit, ac dominos appellaverit. His argumentis moti quidam, declinant ad sensum ultimo allatum; sed nulla necessitate. Respondetur enim, Abraham et Lot angelos, quos homines putabant, adorasse, id est, corporis inclinatione et procubitu veneratos fuisse eo modo, quo alibi legitur Abraham adorasse populum terrae, Genes. 23., quomodo et Jacob fratrem suum Esau adoravit pronus in terram septies, ut habetur Gen. 33. Hoc enim genus honoris passim legimus homines hominibus impendisse.

Nec illud obstat, quod dicitur: *Tres vidit et unum adoravit;* nam ex tribus unum, quem videbat majestate vultus et habitu corporis aliis duobus praecellere, prae illis etiam honorandum putavit, appellatione Domini; quem forte etiam solum adoravit. Non enim id exprimit Scriptura; sed innuit tamen, cum subjungit, Abraham singulariter dixisse: *Domine, si inveni gratiam in oculis tuis* etc. Qua quidem in re mysterium procul dubio significatum fuit, vel Trinitatis et Unitatis in divinis, ut plerique existimant, vel potius Incarnationis Filii

Dei. Non enim apparuerunt tres illi tamquam aequales, ut Trinitas personarum significari posset; sed inter eos unus ut princeps et Dominus, et de quo solo, tamquam Domino, deinceps Scriptura loquitur. Cui etiam, ut Domino suo, reliquos duos obsequia praebuisse, verisimile est; id quod erant aliquando facturi Incarnato, Matth. 4. et Joan. 1. Quod mysterium etsi tunc Abraham non cognovit, paulo post tamen didicit; tunc maxime, quando, duobus angelis Sodomam digressis, ipse mansit stans coram Domino, atque illi, tamquam Deo, pro civitatibus perituris supplicavit tanta humilitate, ut se pulverem et cinerem profiteretur. Fuitque eo tempore impletum, quod ipse Dominus in Evangelio dicit ad Judaeos: *Abraham pater vester exultavit, ut videret diem meum; vidit, et gavisus est,* Joan. 8. Vidit enim, non tantum per fidem, sed etiam oculis corporeis, in ea specie, in qua erat apparitурus in carne.

Nunc, ut de opinione Hilarii et Augustini respondeam, ut demus, Hilarium ita sensisse, quod Abraham ab initio cognoverit, quinam essent, Augustinum tamen constat id non habuisse pro certo. Quin potius affirmat, Abraham et Lot angelos excepisse ut homines; tantum disputat de mysterio per eos significato, utrumne illud statim Abrahae cognitum fuerit. Loca sunt lib. 2. de Trinit. cap. 2., lib. 16. de civit. Dei, cap. 29., et in quaestionibus 33. 37. et 41. super Gen., denique omnibus iis locis, quibus citat Scripturam praesentem sub his verbis: *Per hanc enim quidam nescientes.* Sed objiciunt, nihil ad rem facere, quod dicitur: *nescientes;* major enim fuisset laus hospitalitatis, si angelos cognovissent. Jam supra dictum est, non hoc referri ad meritum hospitalitatis, quod nesciverunt, angelos esse; sed quod ad eos angeli tamquam hospites divinitus missi sunt, cum ipsi solito more se putarent homines excipere. Nam si cognovissent eos, non utique ut homines excepissent, sed ut angelos fuissent venerati. Datum est autem, ut postea agnoscerent.

3. *Mementote vinctorum, tamquam simul vincti. Vinctorum,* nomen est: δεσμίων. Quo Paulus utitur ad Philemonem scribens, et alibi. Loquitur autem de *vinctis Jesu Christi,* qualis ipse aliquando fuerat, imo verisimiliter erat, haec scribens, de quo infra agemus. An autem per hoc videri possit tacite etiam se ipsum commendasse, sicut expresse facit Col. 4., dicens: *Memores estote vinculorum meorum,* non arbitror. Scribit enim ad eos, quibus ipse solet subsidia procurare, non ab illis accipere. Sensus est: Eo affectu fratribus, qui sunt in vinculis, compatimini et subvenite, ac si vos pariter vincti essetis; vos ipsos in illis cogitate, secundum illud: *Si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra,* 1 Cor. 12. Mavult Ribera, sic exponi: Benefacite vinctis, et pro eorum solutione satagite, memores, quod et ipsi vincti sitis, et captivi teneamini in corpore mortis hujus, cupientes ex eo liberari. Hujus sensus rationem accipit ex membro sequenti, quod consimilem sensum habere videtur. At non dicit Apostolus: *tamquam et ipsi vincti,* ut de alio genere vinculorum possit intelligi; sed dicit: *tamquam simul vincti,* Graece συνδεδεμένοι, *convincti,* id est, *una cum illis vincti,* quomodo verterunt alii; quasi dicat: tamquam in eodem carcere inclusi, et iisdem vinculis colligati. Ex quo apparet, priorem sensum, qui omnium est interpretum, esse potiorem; eidemque bene quadrat etiam membrum sequens.

Et laborantium, tamquam ipsi in corpore morantes. Laborantium, Graece: κακουμένων, quasi dicas: *male habentium,* id est afflictorum, ut vertit cap. 11. Quod de morbis et aliis malis corporalibus intelligendum videtur; praesertim quia dicit: *tamquam et ipsi in corpore morantes* sive *versantes,* Graece: ὄντες, *tamquam qui et ipsi sitis in corpore,* id est, gerentes corpus mortale iisdem malis obnoxium. Solet enim commiserationem movere communis infirmitas. Qua ratione et Christum ostendit compati

infirmitatibus nostris, supra cap. 2. et 4. Laurentius Valla restringit ad corpus ipsorum laborantium, hoc modo: Memores sitis afflictorum, ac si essetis in ipsorum corporibus, eadem patientes, quae illi. Sed hoc pacto redundabunt duae dictiones: *et ipsi;* ac dicendum esset: *tamquam in corpore eorum essetis.* Nonnulli corpus Ecclesiae intelligunt, ut sit sensus: Cum sitis ejusdem corporis membra, communiter affici vos decet alios aliorum malis. Verum et hunc sensum alienum esse praesenti loco, nec congruere cum membro praecedenti, facile studiosus animadvertit; praesertim qui didicerit, quid sit Apostolo esse in corpore, ut 2 Cor. 5.: *Scientes,* inquit, *quoniam, dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino.*

4. *Honorabile connubium in omnibus, et thorus immaculatus. Thorus,* id est cubile, Graece κοίτη. Unde *thori consors* et *socia* pro *conjuge* apud auctores Latinos. In hujus partis expositione variant interpretes. Quidam enuntiative exponunt, alii praeceptive. Priores quoque non unius sunt sententiae. Sectarii quidem contendunt, sensum esse, nullum esse genus hominum, nullum ordinem, qui a conjugio prohibeatur. Ex quo consequenter inferunt, omnibus illud esse licitum et honorabile, etsi quis aut continentiam Deo voverit, aut legi coelibatus sponte sua sese submiserit. Sed eos mittamus cum hoc damnato sensu, contra quem pluribus disputare, non est hujus instituti. Ex orthodoxis nonnulli interpretantur, *honorabile* esse *conjugium in omnibus,* id est, omnino atque perfecte, et omnibus modis, ut loquitur Oecumenius. Id alii explicant: Omni ex parte, et in omnibus, quae sunt ipsius conjugii propria; sive sacramentum spectes, sive fidem, sive prolem; sunt enim haec tria conjugii bona.

Alii sic exponunt: Honorabile est conjugium in omnibus legitime conjunctis, id est: Omne verum ac legitimum conjugium honore dignum est, minimeque damnandum; tamquam hoc dictum sit adversus haereticos, qui nuptias damnabant. Hi omnes subaudiunt verbum: *est.* Ac plerique interpretes id exprimunt in sua translatione, ut Erasmus, Hentenius et alii, sic vertentes: *Honorabile est in omnibus,* vel *inter omnes, conjugium.* Verum his modis intellecta sententia, parum opportuna est huic loco, ubi praecepta vitae traduntur, non dogmata fidei. Quamobrem nec illa quorundam placet expositio. *In omnibus,* id est, apud omnes homines; ac si dicat, non debere conjugium a quoquam sperni, etiamsi ipse ab eo se contineat. Huc accedit, quod nullus horum sensuum satis commode adaptari possit alteri membro: *et thorus immaculatus.* Quae res ab illis fere dissimulatur.

Itaque existimamus, optimum et maxime expeditum hujus loci sensum esse, si praeceptive exponatur, et particula: *in omnibus,* ad personas referatur, hoc modo: *Conjugium sit in omnibus vobis honorabile, et thorus immaculatus.* Hoc est: Praecipio, ut omnes, qui in conjugio estis, servetis honorem conjugii, et thorum sine macula. Id autem praestatur, quando nec violatur conjugii fides per adulteria, nec ab ipsis inter se conjugibus quidquam admittitur, quo thori conjugalis puritas commaculetur. Hunc sensum indicant Chrysostomus et Theophylactus, cum dicunt, in his verbis esse repetitionem ejus, quod supra praeceperat de sanctimonia sectanda et vitanda fornicatione. Est autem frequens in sacris literis, ubi verbum modi praeceptivi debeat subaudiri; ut Rom. 12.: *Dilectio sine simulatione,* et ad Tit. 2.: *Verbum sanum irreprehensibile;* item in eo, quod hic mox sequitur: *Sint mores sine avaritia.* Nam nec ibi verbum in Graeco expressum est. Unde et Erasmus in paraphrasi, tacite retractans suam versionem, ita loquentem Apostolum facit: Conjugium sit apud vos honorabile; neque cubile ullo stupri genere contaminetur. Denique sensum hunc manifeste ostendit comminatio subjuncta.

Fornicatores enim et adulteros judi-

cabit Deus. In Graeco et Syriaco non *enim*, sed *autem* legitur. Fornicatoris nomen in Scripturis generalius est, quam adulteri; ut proinde omnis adulter fornicator sit, non contra. Ita Dominus Matth. 5.: *Omnis, qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari.* Videtur igitur hic esse sensus: Omnes quidem fornicarios, sed speciatim adulteros *judicabit,* id est condemnabit *Deus,* scilicet aeternae mortis supplicio; sicut ibi: *Non enim misit Deus Filium suum in mundum, ut judicet mundum; sed ut salvetur mundus per ipsum. Qui credit in eum, non judicatur. Qui autem non credit, jam judicatus est,* Joan. 3. Hinc ergo sequitur, ex omnium interpretum sententia, fornicationem etiam simplicem esse peccatum aeterna damnatione dignum.

5. *Sint mores sine avaritia.* Dehortatur ab avaritia, quod ea sit omnium malorum radix, 1 Timoth. 6. Ac forte id praecipit, quod videret, quosdam praetextu egestatis, ad quam redacti erant injuria persequentium, plus satis studere rei de novo augendae. Cajetanus, a Fabro Stapulensi deceptus, putat, ex Graeco legendum esse: *Sit sine avaritia modus,* additque hoc scholion: Turpe est, quod avaritia modum imponat. Atqui vox Graeca: τρόπος, quamvis *modum* plerumque significet, non tamen modum, qui rei imponitur, ne immoderata sit, ut intellexit Cajetanus, Graece imperitus; sed modum, id est, agendi rationem aut rei qualitatem. Caeterum constat, etiam pro *more* et pro *moribus* usurpari, non sine elegantia, apud auctores Graecos, Platonem et alios. Nec dubium, quin ea significatio, quam et alii omnes retinent, huic loco sit aptissima.

Additio B. P.

Modus bifariam sumitur. Interdum enim significat quandam mensurae determinationem, et huic significationi respondent illa: *moderari, moderatus, modestus,* et quae iis sunt conjugata aut contraria. Alias vero *modus* generaliter idem valet, quod cujusque actionis seu operationis accidentiaria qualitas. Quo pacto modus inter circumstantias recensetur. Priore significatione semper in bonum sumitur; at posteriore est vocabulum medium. Priore significatione sumitur in secunda parte sententiae illius B. Bernardi, lib. de diligendo Deum; posteriore vero in prima; illius dico sententiae, specie quadam contrarietatis pulchre figuratae: *Modus diligendi Deum est sine modo diligere.*

Jam quid sit avaritia, ne in ea re fallant se ipsos, docet ex virtute contraria, dicens:

Contenti praesentibus. Non ad mores, sed ad homines hoc referendum, ut patet ex Graeco, ubi rursus subauditur verbum: *sitis* vel *estote;* sicut in praecedentibus. Nec *praesentia* hic opponuntur futuris aut crastinis; quasi sensus sit: Ne cogitetis in crastinum, sed utimini praesentibus bonis; quod praeceptum habemus in Evangelio Matth. 6. Nam Graecis πάροντα vocantur ea bona, quae adsunt, id est, quae habentur et in promptu sunt, ad differentiam eorum, quae non habentur. Unde Erasmus et Hentenius verterunt: *Contenti iis, quae adsunt.* Itaque sensus est: Contenti sitis iis, quae habetis, quaeque sufficiunt necessitati vestrae; nec velitis ditiores fieri. Est igitur consentaneum hoc praeceptum illi exemplo Apostolico, aut, si majus, mandato Apostoli, 1 Tim. 6.: *Habentes alimenta, et quibus tegamur, his contenti sumus,* aut simus. Atque haec est plana hujus partis intelligentia, ex qua jam sequitur, eum, qui non est contentus praesentibus (juxta sensum datum), avaritiae vitio subjacere.

Ipse enim dixit: Non te deseram, neque derelinquam. Occurrit avarae cogitationi eorum, qui semper metuunt egestatem, ideoque plus semper expetunt. Fallitur autem Erasmus, quum vertit in praesenti: *Non te desero, neque derelinquo.* Quamvis et hoc Cajetanus imprudens sequitur. Nam in Graeco non sunt verba praesentis temporis indicativi modi: ἀνῶ et ἐγκαταλίπω, quod minus

attento videri potest; sed aoristi futuro tempori servientes in modo subjunctivo, quos ita Latine vertere liceat: *Non te dimisero, neque te dereliquero.* Convenit et Syriaca versio, futurum reddens.

Notandum, etiam in Graeco conduplicari negationes, quo vehementior sit pollicitatio; tamquam si dicat: Nulla ratione futurum est, ut te deseram. Nam duae pluresve negationes apud Graecos fortius negant. Quo item pertinet ejusdem repetitio in duobus verbis idem aut paene idem significantibus. Invenitur autem haec sententia totidem omnino verbis, sola mutata persona, apud LXX. Deut. 31., ubi Moses Josue sibi successurum ita compellat: *Dominus, qui ductor est vester, ipse erit tecum; non dimittet te, nec derelinquet te.* Habetur etiam Josue 1., ubi Dominus sic eum alloquitur: *Non dimittam, nec derelinquam te;* sed verbis in Graeco nonnihil diversis. Theophylactus refert ad locum Jes. 41.; sed ibi tantummodo legitur: *Non derelinquam eos.* Quare non alio, quam ad locum Deuteronomii referendum puto.

Sed quaeres, quomodo huc recte citetur; quum illic sermo sit de ducatu et regimine populi, hic vero de rebus ad vitam necessariis. Respondeo, Apostolum uti, sicut alibi dictum est, accommodatione Scripturae vel, si mavis, extensione, qua a specie transitur ad genus. Quod enim Josue promissum fuit, non eum a Deo desertum iri in populo regendo, id Apostolus, ob similitudinem rationis, extendit ad omnes justos, et ad omnem temporalem necessitatem. Omnibus enim justis atque in Deo confidentibus Scripturae promittunt Deum in necessitatibus, etiam temporalibus, adjutorem. Quo pertinet illud, quod David ait Psalm. 36.: *Junior fui; etenim senui; et non vidi justum derelictum, nec semen ejus quaerens panem.* Et Salomon Prov. 10.: *Non affliget Dominus fame animam justi.* Et Dominus Matth. 6.: *Quaerite primum regnum Dei, et justitiam ejus; et haec omnia adjicientur vobis.* Sed hujusmodi promissiones intelligendae sunt, nisi Deus haec temporalia meliori bono compenset. Non enim censetur frustrari promissio, quando res promissa in aliam meliorem commutatur.

6. *Ita ut confidenter dicamus.* Graece participium: θαῤῥοῦντας, *confidentes.* Et ita scripsisse interpretem, verisimile est. Sensus: Ita ut cum bona spe et fiducia possimus dicere:

Dominus mihi adjutor; non timebo, quid faciat mihi homo. Versus est Psalm. 117., quem eo adducit, ut non solum confidant, Deum ipsis non defuturum in suppeditandis vitae necessariis; quod egit parte praecedenti; verum ne dubitent, etiam adjutorem se eum habituros, exemplo Davidis (cujus illa sunt verba) adversus omnes malorum hominum impugnationes, qui cum facultatibus etiam vitam auferre moliuntur. Singulare enim *homo* pro plurali positum est. Sentit autem, non timendum, ne mali homines nobis praevaleant, etiam temporaliter affligendo; quasi per hoc admodum nobis noceant. Id enim non futurum, nisi, quemadmodum supra diximus, compensatione majoris ac melioris boni; cujusmodi sunt: exercitium patientiae, purgatio peccatorum, gratiae et gloriae augmentum.

7. *Mementote praepositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei.* Quia dixerat, homines non timendos, iterum occasionem arripit exhortandi Hebraeos ad fidei constantiam adversus persecutores; idque exemplo praepositorum suorum, qui decesserant. Nam quod Erasmus vertit: *Memores estote eorum, qui praesunt vobis,* ac si de viventibus esset sermo, pugnat cum parte sequenti, uti mox videbimus. In Graeco quidem participium est praesentis temporis: ἡγουμένων; sed usurpatur loco nominis, sicut et apud Lucam cap. 22. Evangelii, ubi nos habemus: *Et qui praecessor est, sicut ministrator.* Nam et apud Plutarchum in Galba sic legitur: ἡγούμενος τῆς Γερμανίας, *Germaniae ductor.* Hic autem intelligit Episcopos, sive, ut ex Syriaco Galenus vertit, *antistites.* Sic enim et infra accipitur, ubi dicit: *Obedite*

praepositis vestris, et: *Salutate omnes praepositos vestros.* Recteque Latinus interpres *Praepositi* vocabulum huc adhibet (etsi nonnulli malint: *praefectorum*); nam priscis Ecclesiae temporibus iidem appellabantur Episcopi et Praepositi, ut ex Tertulliano et Cypriano bene observavit Pamelius. Vide annotationes ejus in Tertulliani librum ad martyres, et Cypriani epist. 4. et 75. Quin et apud Augustinum Episcopi *Praepositi* vocantur, conc. 5. super Psalm. 103.

Praecipit ergo, ut Episcoporum suorum memores sint, *qui eis locuti fuerant verbum Dei,* id est, doctrinam fidei tradiderant. Cum autem Judaeorum multae essent Ecclesiae, praesertim in Judaea et Syria constitutae, quae singulae suos habebant Episcopos, quorum aliqui jam martyrio vitam finierant: de his potissimum nunc loquitur. Nec vero dubitem, inter eos numerandum esse Jacobum, fratrem Domini, Jerosolymorum Episcopum, atque ad eum vel praecipue Paulum hic respicere. Nam Jacobus Jerosolymis occisus est (ut refert in catalogo Hieronymus) septimo Neronis anno, post quem Paulus sex fere annis adhuc supervixit. Itaque Jacobi interfecti recens erat memoria, quando scripta est haec Epistola.

Sed ad quid vult esse eorum memores? Tamquam enim hoc desideretur in verbis Apostoli, quidam inquirunt, et suas adferunt conjecturas. Ex quibus est illa de praebendis honorariis, ut, quemadmodum Episcopi verbum Dei ministrabant Hebraeis, ita vicissim ipsi memores essent illorum in subministrandis vitae necessariis. Refert hanc sententiam Theophylactus priori loco, potestque ei color aliquis addi ex superioribus, ubi dictum est: *Mementote vinctorum et laborantium,* scilicet, ut eorum corporali necessitati subveniatis. Sed cum ex iis, quae sequuntur, constet, de mortuis Apostolum loqui, de quibus nihil istiusmodi, nisi ridicule praecipi potest: merito Theophylactus, hac dimissa, alteram subjungit eamque meliorem declarationem verbi: *mementote,* quam et alii interpretes tradunt; eam videlicet, quam exprimit Apostolus verbis sequentibus:

Quorum intuentes exitum conversationis, imitamini fidem. Intuentes, Graece ἀναθεωροῦντες, id est *considerantes, contemplantes.* Significat autem considerationem iteratam ac prius intermissam, quasi diceret: *reconsiderantes;* velut innuens, quod ab hujusmodi consideratione cessatum fuisset. Ad hoc ergo memores illorum estote, inquit, ut etiam atque etiam considerantes, quem sortiti fuerint exitum ac finem suae sanctae conversationis, fidem eorum, fideique constantiam imitemini. Jam supra dixi, eos praecipue significari, qui doctrinam a se traditam sanguine suo obsignaverant; qualis apud Jerosolymam Jacobus, frater Domini, post alterum Jacobum, Joannis fratrem; et aliis in locis alii. Est illud profecto magnum sincerae doctrinae argumentum, et persuadendi vim maximam habet, post commendatam sancta conversatione doctrinam, morte denique et sanguine, tamquam sigillo, eam consignasse.

8. *Jesus Christus, heri et hodie, ipse et in saecula.* Duobus modis distingui potest haec sententia. Nam pronomen *ipse,* Graece: αὐτὸς, quod alii vertunt: *idem,* vel praecedentibus adjungi potest, vel sequentibus. Latini fere cum parte sequenti construunt, comma figentes post *hodie.* At Graecorum commentarii subindicant, astruendum esse praecedentibus, hoc modo: *Jesus Christus heri et hodie ipse* (vel *idem*), subaudi: *est;* ut deinde addatur: *et in saecula,* scilicet *idem futurus.* Sic cap. 1. hujus Epistolae ex Psalmo: *Tu autem idem ipse es,* Graece: ὁ αὐτὸς εἶ. Ubi in Hebraeo tantum habetur: *et tu ipse;* ut videatur et huic loco similis Hebraismus subesse. Certe B. Ambrosius lib. 5. de fide, cap. 2., et S. Maximus in hom. 3. de paschate, citant hunc in modum: *Jesus Christus heri et hodie ipse est;* nec amplius addunt, tamquam ibi sit orationis caesura.

Verum de sensu major est interpretum varietas. Graeci per adverbium *heri* significari putant omne praeteritum tempus,

adeoque omne spatium aeternitatis, quod ante mundi originem fuit. Itaque hac Scriptura utuntur ad probandum adversus Arianos Christi divinitatem; quod et faciunt Ambrosius et Maximus locis supra citatis. Alii hoc idem probari putant ea parte: *et in saecula.* Intelligunt enim *saecula* tam praeterita, quam futura. Sed neutrum istorum nobis probabile est. Nam vocula *heri* nusquam in Scripturis aeternitatem significat; sed potius assumi solet ad significandum tempus non longe praeteritum, quemadmodum *cras* ad tempus non longe futurum. Ea quoque phrasis: *in saecula,* more Scripturae solum extenditur ad futurum, non etiam ad praeteritum. Quare simplicior erit sensus, si sic exponatur hic locus, ut etiam ad humanam Christi naturam adaptari possit; licet alioqui sermo sit de persona sine determinatione naturae. Qui sensus hujusmodi est: Jesus Christus, in quem credidistis, et quem pro Christo recepistis, non est alius atque alius; non subinde mutatur; sed qui fuit superiore tempore, idem et nunc est, idemque permansurus in omne tempus et saeculum futurum.

Quaeritur autem, quomodo sententia, sic intellecta, cohaereat cum praecedentibus? Plerique sic connectunt: Jure vos adhortor ad imitandam fidem fideique constantiam praepositorum vestrorum, qui excesserunt ex hac vita; nam idem est Jesus Christus, qui sicut illis adjutor fuit, ita et vobis adjutor sperandus est. Alii pertinere putant haec verba duntaxat ad declarationem fidei, quam imitandam proponebat; quasi dicat: Hanc fidem mordicus tenete, Jesum Christum semper mansurum id, quod est; nec alium Christum, nec alium pontificem aliquando exspectandum.

Nobis, contextum hujus loci propius intuentibus, videtur Apostolus ita ratiocinari: Fides vestra est in Jesum Christum, sicut et fuit vestrorum praepositorum; atqui Jesus Christus semper idem est; ergo et fides vestra eadem esse debet cum fide illorum; ideoque necesse est, ut illorum fidem imitemini. Quae explicatio non solum apte conjungit hanc partem cum praecedente; verum etiam cum eo, quod continuo sequitur de fugiendis doctrinis variis ac peregrinis. Si enim Christus semper idem est, ac proinde fides eadem; non ergo debetis mutare doctrinam fidei semel acceptam, nec aures praebere magistris alias doctrinas adferentibus. Valet hoc argumentum etiam ad docendum, quod eadem sit fides antiquorum et nostra. Nam licet tunc nondum esset Christus homo, erat tamen in praescientia Dei, et in fide illorum, qui credebant in eum venturum.

9. *Doctrinis variis et peregrinis nolite abduci.* Graece: μὴ περιφέρεσθε, *ne circumferamini, circumagamini.* Verbum idem cum eo, quod est Eph. 4.: *Ne circumferamur omni vento doctrinae.* Significat autem, temere moveri ac fluctuare huc illuc; quod accidit iis, quibus non est unum aliquid fixum in animo, quod sequantur. Quamquam interpres Syrus etiam *abduci* transtulit. Et annotat Galenus, in nonnullis exemplaribus Graecis legi: παραφέρεσθαι, quod est, *perperam et in diversum moveri,* item *aberrare et abduci a recto.* Sed prior lectio veterum est Graecorum, et ab iisdem diligenter exposita. *Varias doctrinas* appellat, quae divisae sunt atque inter se dissident. *Peregrinas* vero forinsecus advectas, adventitias, et a doctrina domestica, ecclesiastica, Apostolica alienas; ut vocantur peregrinae merces, quae non sunt domi natae.

Optimum est enim gratia stabiliri cor, non escis. A genere descendit ad certam speciem, ex variis doctrinis, quas seminabant errorum magistri, unum adferens exemplum, idque iis, ad quos scribit, accommodatum. Nam Judaei, quamvis ad Christum conversi, tamen superstitiosius inhaerebant observationi legalium, ac nominatim discrimini ciborum praescripto a Mose; quemadmodum patet Rom. 14., Gal. 2. et Col. 2. Eratque ea doctrina *peregrina,* quia alienum est a doctrina Apostolorum, quemquam Christianum te-

neri institutis legis Mosaicae. Tametsi locum hunc quidam restringunt ad cibos sacrificales, in quorum usu magnam religionis partem Judaizantes collocabant. Igitur ab hujusmodi errore revocat Hebraeos hac parte. *Optimum*, Graece: καλὸν, bonum, praestans, sicut 1 Cor. 7.: *Bonum est homini mulierem non tangere.* Sed non infrequens est interpreti vulgato, positivum convertere in superlativum, ut pro *bono* reddat *optimum*, pro *malo pessimum*, pro *magno maximum*; sicut annotatis aliquot locis ostendimus ad illud Rom. 11.: *Carissimi propter patres.*

Verum quia comparationem hic facit Apostolus inter *gratiam* et *escas*, recte *bonum* exponas comparative, hoc modo: Melius est gratia stabiliri cor, quam escis; ita tamen, ut impropriam agnoscas comparationem, quum escis stabiliri cor, absolute non sit bonum. Porro verbum: *stabiliri*, opponit fluctuationi significatae verbo: *circumferri*. Nec admodum refert, sivi legas passive: *stabiliri*, sive active: *stabilire*, quemadmodum legerunt B. Thomas et Liranus; quod et recepit editio Clementina. Nam Graecum verbum: βεβαιοῦσθαι, medium est, et utroque modo Graecis usurpatum. Sed et utraque lectio in eundem sensum concurrit.

Nomine *gratiae* Graeci *fidem*, S. Thomas *gratiam justificantem* intelligit. Atqui nihil vetat, generatim significari interna ac spiritualia Dei dona, quibus homines sanctificantur, id est fidem, spem, caritatem caeterasque virtutes. Magis tamen placet, ut significetur doctrina Christiana fide suscepta, hoc est, gratia Christianismi. Hanc enim *gratiam* appellavit in capite praecedenti illis verbis: *Habemus gratiam, per quam serviamus* etc., et aliis locis ibidem a nobis indicatis.

Dicit ergo, multo melius esse, si cordis stabilimentum ac firmitatem quaerant in gratia Dei, quam novi testamenti mediator Christus attulit; quam si in observantia ciborum, quam tradidit Moses. Haec enim ad stabiliendum cor hominis nihil conducunt, quia lex non justificat; in illa vero stabile bonum animae suae invenient.

Potest etiam dici, orationem esse eclipticam, atque supplendam hoc aut simili modo: Melius est gratia stabiliri cor, quam escis operam dare, aut in eis ambulare, ut in parte sequenti dicitur, continente rationem ejus, quod jam dictum est:

Quae non profuerunt ambulantibus in eis. Participium in Graeco praeteriti temporis est. Sic enim Graeca sonant: *In quibus qui ambulaverunt, nihil utilitatis consecuti sunt. Ambulare*, pro eo, quod est: *vitam agere, versari cum assiduitate*, phrasis est Hebraica, Scripturis admodum usitata. Sensus igitur est: Quae nihil contulerunt iis, qui in hujusmodi observatione multum versati sunt, qui in talibus consenuerunt. Nam totum illud genus nihil facit ad stabilitatem conscientiae veramque sanctitatem. Eadem sententia est, si referas ad cibos sacrificiales, de quibus Jer. cap. 11.: *Numquid carnes sanctae auferent a te malitias tuas?* Sunt, qui putent, Apostolum loqui non de cibis legalibus, sed de lautitiis epularum, quas sectabantur Nicolaitae, velut novi apud Christianos Epicuraei, quorum illecebrosa doctrina multi inficiebantur. Ita sensus esse poterit: Quae non profuerunt frequentantibus eas. Siquidem ad exemplum statuendum istis prostrati fuerunt in deserto, qui escarum delicias appetiverunt, 1 Cor. 10., Num. 11. et Psalm. 105. Refert hunc sensum B. Thomas secundo loco; sed priorem magis probat, ac merito; nam et sequentibus melius congruit.

10. *Habemus altare, de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt. Potestatem* Graeca quaedam non exprimunt; tantum enim legunt: *ex quo edere non habent*; sed sensus est: *ex quo edere non possunt.* Nam *habeo*, pro eo, quod est: *possum*, adhaerente verbo infinitivo, Graecis usitatum est. Quod et Latini imitantur interdum. *Posse*

autem resolvitur in: *habere potestatem;* itaque recte vertunt etiam ex illis codicibus interpretes Latini: *de quo edere (sive edendi) non habent potestatem.* Pro quo Erasmus: *De quo non est fas edere iis, qui* etc. Sciendum tamen, alios Graecos plerosque omnes codices addere: ἐξουσίαν, id est *potestatem, facultatem,* scilicet eam, quae jure competat. Igitur hac sententia docet Apostolus, ad Christi gratiam transire volentibus necessario relinquendam esse legem Mosaicam. Neque enim eos, qui legi inhaerent, habere jus edendi de altari, quod habent Christiani.

In quo simul ostendit, nec Christianis deesse suum altare, cujus participes fiant Judaei, si ad Christum transeant; ne querantur, derelicto Mose, sine altari se futuros. Favet haec pars iis, qui in eo, quod praecedit, escas interpretati sunt sacrificiales. Nam tabernaculo deservientes seu ministrantes, Graece: λατρεύοντες, non erant quilibet de populo, sed soli sacerdotes. Quamquam ex parte totum intelligendum est. Si enim sacerdotes non poterant esse participes altaris, quod nos habemus; ergo nec populus utens sacerdotum ministerio.

Sed quaeritur, de quo altari loquatur Apostolus. Quod quidem Chrysostomus in suo comm. inexplicatum reliquit. Plerique tam veteres, quam recentiores, significari volunt mensam Dominicam, ex qua sumitur a fidelibus corpus et sanguis Domini; ut, sicut de ea dictum est ab Apostolo, 1 Cor. 10.: *Non potestis mensae Domini participes esse, et mensae daemoniorum,* ita hic quasi dicatur: Non possunt edere de altari Dominico, qui adhuc tabernaculo deserviunt in cibis et potibus; ut habetur supra cap. 9. Tradunt hunc sensum inprimis Graeci, Theophylactus et Oecumenius; et inter Latinos Primasius, Sedulius, Anselmus; item auctor glossae ordinariae, Cajetanus, Hasselanus et alii. Qui sensus confirmari videtur ipsis Apostoli verbis; nullum enim aliud altare habent Christiani, de quo edant, nisi mensam Dominicam.

At vero S. Thomas altare hoc interpretatur crucem Christi, vel ipsum Christum. De quo altari edere, inquit, est fructum passionis Christi percipere, et ipsi tamquam capiti incorporari. Crucem Christi recte proprieque vocari altare, nulla dubitatio est. Non enim aliud altare fingi potest, super quod Christus cruente pro nobis fuerit immolatus. Unde et Ecclesia nominat *aram crucis* in divinis officiis. Ipsum quoque Christum esse altare, probat idem doctor, quia ipse est, in quo et per quem preces nostras Deo offerimus. Idemque significatus est per altare aureum, quod vidit Joannes, Apoc. 8. Priorem S. Thomae expositionem amplectitur Liranus, posteriorem Titelmannus. At Gaignaeus utramque miscere videtur, dum hoc *altare* dicit esse hostiam in ara crucis oblatam, ipsum scilicet Christi corpus.

Harum porro trium expositionum prima, quae *altare* mensam Domini interpretatur, opponi solet haereticis, qui sacrificium incruentum corporis et sanguinis Christi pernegant. Si enim apud nos est altare, ex quo haec sumantur, est et sacrificium, quo eadem haec offerantur. Et recte quidem opponitur. Nam etsi non constet, hunc esse sensum praesentis loci; tamen urget adversarios auctoritas et testificatio Patrum, qui sic intellexerunt. Non enim sic exponerent, si ejusmodi sacrificium et altare nullum in Ecclesia agnoscerent.

Caeterum arbitror, expositionem S. Thomae, quam priori loco posuit, esse magis germanam. Innuit enim eam nobis ipse Apostolus, cum paulo post dicit, *Jesum extra portam passum esse,* id est in ara crucis oblatum. Et, ut taceam, quod toties in hac Epistola atque ex instituto per antithesim comparat sacerdotem ministrantem tabernaculo, cum Christo offerente se ipsum in cruce; sane, cum in superiori disputatione, qua tam copiose egit de sacrificiis veteris legis per Christum abolitis, deque sacrificio novi testamenti per eundem introducto, nullam facere voluerit mentionem incruenti sacrificii novae legis (cujus rationem dedimus

suo loco), non multum verisimile est, eum, nunc aliud agentem, velut ex abrupto voluisse de sacrificio incruento sermonem ingerere; sed potius cruenti in cruce oblati memoriam ex antedictis renovare.

Quo sensu autem de altari crucis edendi nos potestatem habere dicamur, et non illi, qui tabernaculo deserviunt, intelligitur ex verbis S. Thomae supra positis. Nos enim ex eo edimus, dum fructum salutis ex cruce Christi, tamquam vivifico ligno, percipimus. Illi non possunt, quoniam (ut explicat Liranus) qui legalia custodiunt (quod designatur in servitute tabernaculi), non habent partem in efficacia passionis Christi. Hinc idem Apostolus ait: *Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit;* et iterum: *Evacuati estis a Christo, qui in lege justificamini; a gratia excidistis,* Gal. 5. Huc etiam pertinet, quod corpus Christi, in cruce oblatum, panis vocatur fide manducandus, ut Joan. 6.: *Panis,* inquit, *quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita,* scilicet in cruce.

11. *Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra.* Poterat Apostolus probare quod dixerat ex antithesi veteris legis et novae; non enim potest quis novi testamenti particeps esse, nisi recesserit a veteri; sed maluit ex ipso Mose probationem adferre. B. Thomas Apostoli rationem valde subtilem vocat, quam et ipse valde subtiliter explicat. Scriptura, ad quam respicit Apostolus, habetur Lev. 16., ubi praecipitur summo sacerdoti, ut decima die mensis septimi, quae erat dies expiationis, offerat vitulum pro peccato suo, et hircum pro peccato populi; tum utriusque sanguinem inferat intra velum in Sancta sanctorum; corpora vero cremari jubeat extra castra. Nam quia erat oblatio pro peccato sacerdotis, vel etiam multitudinis, in qua comprehenditur sacerdos, nihil ex ea cedebat in cibum sacerdotis, sed totum sacrificium comburendum erat, uti statuitur Lev. 4. et 6. In eo sacrificio, tam vituli, quam hirci, et ritu utriusque offerendi multa considerari possunt mysteria, quae a S. Thoma et aliis enucleate sunt exposita.

Sed allegoria, quam hic intendit Apostolus, in eo sita est, quod, sicut veteris legis pontifex de sacrificio, quod pro suo populique peccato obtulerat, non comedebat, sed animalium immolatorum corpora cremabantur extra castra; sic, quicumque tabernaculo deserviunt, edere non possunt de altari crucis, id est fructum percipere de sacrificio super illud altare oblato, praesertim quum extra portam fuerit igne passionis consumptum. Est itaque duplex probatio rei propositae, et ex eo, quia de illo sacrificio sacerdos non edebat, et quia cremabatur extra castra. Non enim sacerdos egrediebatur ad locum, ubi immolata corpora comburebantur. Quamquam vis praecipua probationis est in illo priore. Videtur enim Apostolus ita velle dicere: Quod ii, qui tabernaculo deserviunt, non possint edere ex nostro altari, id probo ex lege, quia nostrum altare ac sacrificium crucis potissimum fuit significatum per ea animalia, quorum sanguis inferebatur in Sancta per pontificem in die expiationis. Atqui ex his pontifex veteris legis non edebat, quia eorum carnes cremabantur totae extra castra; ergo qui adhuc veteri legi deserviunt, non habent potestatem edendi ex nostro sacrificio. Vis consecutionis est in correspondentia figurae et figurati, quatenus talia sunt.

Ex eo autem, quod hic Apostolus addit: *extra castra,* capit materiam sequentis allegoricae doctrinae, et subjunctae exhortationis. Dicit porro: *extra castra,* sicut et lex loquitur; quia populus nondum habebat civitatem cultui divino deputatam; sed agebat in deserto, castris dispositis, in quorum medio erat tabernaculum. Qui huc adscribunt locum Numer. 19., ubi de sacrificio vaccae rufae agitur, tamquam Apostolus eo respiciat: procul dubio falluntur. Non enim sanguis vaccae rufae inferebatur in Sancta; sed de eo sacerdos, extra castra positus, aspergebat contra fores tabernaculi septem

vicibus, et sic eam totam comburebat eodem loco.

12. *Propter quod et Jesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Propter quod,* id est ut impleretur illa figura, quae est de carnibus extra castra cremandis, *etiam Jesus, ut per suum* (Graece: *proprium*) *sanguinem populum sanctificaret, extra portam* civitatis Jerosolymae *passus est. Populum* dicit Israëliticum, sicut in tota Epistola, memor, se scribere ad Hebraeos, et quia ad solum hunc populum factae fuerant promissiones. Alioqui pro gentibus etiam sanctificandis passum esse Christum, abunde docent aliae Paulinae Epistolae. Quaenam hic *sanctificatio* intelligatur, et quomodo fiat per sanguinem Christi, satis quoque dictum est alibi.

13. *Exeamus igitur ad eum extra castra.* Quod dixit de Christo extra portam passo, quadam allegoria convertit ad exhortationem de Christo, in eo ipso, quod extra portam passus est, imitando. Igitur, inquit, egrediamur ad eum extra castra, vel extra civitatem; vitae scilicet ac morum conformatione faciamus, quod ille fecit; patiamur, quae passus est. Haec enim duo considerat in praesenti sententia. Quorum unum exponit parte continuo adjuncta:

Improperium ejus portantes. Ejus, inquam, qui extra portam passus est. Nam qui ducebantur extra portam, ignominiosa morte mulctabantur. *Portare Christi improperium*, fere exponunt, ut sit, pati, qualia passus est Christus: crucem, irrisiones, opprobria, persecutiones. Posset etiam intelligi *improperium* Christi, id est pro Christi nomine toleratum; juxta quod ipse ait Matth. 5.: *Beati estis cum maledixerint vobis homines et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum adversum vos mentientes, propter me.* Sed verisimilius est, improperium Christi proprie illud Apostolo dici, quo vocabantur Christiani. De quo Petrus Apostolus 1 Epist. 4.: *Si autem ut Christianus, non erubescat; glorificet autem Deum in isto nomine.* Erat enim magnum probrum, vocari sectatorem ac discipulum Christi crucifixi. Ita, si quis filius patrem habuit publica ignominia notatum aut supplicio affectum, patris improperium portare dicitur, si hoc ei loco probri aliquando objiciatur.

14. *Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus.* Hoc alterum est, quod diximus Apostolum considerare in illis verbis: *Exeamus igitur* etc. Docet enim, quid sit mystice: *exire extra castra,* sive (quod pro eodem habendum) *extra civitatem.* Neque vero conjunctio causalis *enim* referenda est ad partem proxime praecedentem: *improperium ejus portantes;* sed ad exitum extra castra. Ad quem ideo hortatur, quia *non habemus,* inquit, nos Christiani, in hoc saeculo *manentem,* id est fixam ac stabilem, *civitatem;* sed, inquit, velut in tabernaculis agentes, ad eam civitatem tendimus, quae nobis in futuro promittitur, id est ad Jerusalem coelestem. De qua civitate jam supra aliquoties cap. 11. et 12. facta mentio est. Tacite monitos vult his verbis, ut tamquam peregrini in hoc mundo, semper animo tendant atque aspirent ad patriam coelestem; ita futurum, ut non multum turbentur, si vel opprobriis impetantur a civibus terrenae Jerusalem, vel rerum temporalium damna patiantur. Nonnulli suspicantur, Apostolum prophetice his verbis innuere devastationem terrenae illius civitatis, haud multo post futuram, et submonere fideles de ea mature derelinquenda. Sed nobis constat, aliud agere Apostolum; nec illud recipi posse, nisi duos diversos sensus huic loco affingamus.

15. *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo.* A sacrificiis carnalibus eos paulo ante revocavit; nunc invitat ad sacrificia spiritualia, non per intervalla, sicut illa Mosaica, sed semper Deo offerenda. Quale imprimis est sacrificium laudis, de quo Dominus in Psalmo 49.: *Sacrificium laudis honorificabit me;* et David ad Dominum, Psalm. 115.: *Tibi sacrificabo hostiam laudis.* Nec temere huc delabitur, sed orationis serie

quodammodo id postulante; quasi dicat: Exeamus ad Jesum extra portam, ubi passus est, ut et nos patiamur cum eo; et quoniam illic se ipsum pro nobis obtulit Deo, habeamus et nos aliquid, quod ejus exemplo similiter Deo offeramus. Quid vero potius, quam sacrificium laudis et gratiarum actionis, quod et Deo gratissimum est, et nobis maxime promptum ad semper offerendum? eodem Psalmista dicente: *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo.* Sed pro quo beneficio? Generatim quidem pro omnibus; sed specialiter ac potissimum (ut bene notat Teophylactus) pro eo, cujus supra meminit, quod per sanguinem Filii sui nos sanctificavit. Dicit autem: *per ipsum,* quia nec sacrificium laudis a nobis oblatum Deo gratum esse poterit, nisi per Filium ejus offeratur, ut pontificem ac mediatorem nostrum.

Id est, fructum labiorum confitentium nomini Ejus. Hostiam laudis exponit *fructum labiorum confitentium nomini Dei,* hoc est, laudantium Deum, juxta illud Psalm. 62.: *Labia mea laudabunt te.* Nam *confessio* laudis intelligitur, qua etiam legitur ipse Christus Patri confessus, dicens: *Confiteor tibi, Pater, quia abscondisti haec a sapientibus* etc., Matth. 11. Hanc laudis hostiam vocat *fructum labiorum,* quia labiis hoc bonum opus, tamquam fructum, reddimus; sicut vocantur fructus terrae fruges, quas terra reddit, et fructus manuum pecunia, quam manus lucrantur et quasi proferunt operando. Unde Prov. ult. de muliere forti dicitur: *De fructu manuum suarum plantavit vineam.* Videtur autem alludere Apostolus ad legales oblationes fructuum terrae; tamquam dicat: Pro fructibus terrae, quorum jam cessat oblatio, fructum labiorum semper laudantium Deum.

Porro manifeste respicit ad locum Osee 14. secundum LXX. Nam pro eo, quod nos illic ex Hebraeo legimus: *Reddemus vitulos labiorum nostrorum,* LXX. verterunt: *Reddamus fructum labiorum nostrorum.* Et sensus Prophetae est: Adducemus Deo vitulos offerendos, seu quodcumque aliud sacrificii genus, quod, in angustiis constituti, labiis nostris distincte vovimus nos oblaturos. Ita namque Scriptura loquitur Deut. 23.: *Quod semel egressum est de labiis tuis, observabis; et facies, sicut promisisti Domino Deo tuo.* Sic *voluntas labiorum* vocatur petitio labiis pronuntiata, et e labiis egressa, Psalm. 20.: *Voluntate labiorum ejus non fraudasti eum.* Persimile est autem verbis Prophetae illud Psalm. 65.: *Reddam tibi vota mea, quae distinxerunt labia mea.* Hoc enim quid aliud est, quam quod Propheta breviter dixit: *Reddemus vitulos, seu fructum labiorum nostrorum?* Caeterum Apostolus, ut dixi, tantum alludit ad verba Prophetae, ut proinde non mirum sit, si iis utatur in sensu paululum diverso.

16. *Beneficentiae autem et communionis nolite oblivisci.* Duplex est sacrificium, inquit B. Thomas, quod super altare Christi offerre debemus: scilicet devotionem erga Deum, et miserationem erga proximum. De priori jam egit; alterum nunc subjicit. *Beneficentiae* nomine complectitur universim externa caritatis officia, quae proximis impenduntur, ea praesertim, quibus eorum inopia sublevatur. Ad haec autem sola pertinet communio seu communicatio, qua nimirum quis res suas indigentibus communes facit, reputans, se eas non sibi soli accepisse a Deo, sed in usum communem erogandas. Sic praecipit Romanis cap. 12., ut *necessitatibus sanctorum communicent.* Dicit autem: *Nolite oblivisci,* sicut et supra de hospitalitate; tamquam nolit vel non audeat praecipere, quia, cum pauperes essent Hebraei, satis habebat, eos admonere, ne istiusmodi operum, ob tenuitatem suarum facultatum, penitus obliviscerentur.

Talibus enim hostiis promeretur Deus. Promeretur, passive dixit interpres, etsi parum Latine. Proinde quod in Graeco est: εὐαρεστεῖται ὁ θεός, Erasmus ita vertendum putavit: *placatur Deus.* Siquidem et Augustinus ita legit lib. 10.

de civit. Dei, cap. 5. Cum hoc fere idem est, quod vult Cajetanus: *conciliatur Deus.* Sed tamen rectius illi, qui verterunt: *delectatur Deus, placetur Deo.* Nam Graecum verbum non *placari* significat, sed *delectari* et *hilariter affici* re quapiam, eamque habere sibi placitam; quemadmodum e diverso verbum activum εὐαρεστεῖν, quo passim utitur Scriptura, significat *placere;* quo et Apostolus usus est supra cap. 11. semel et iterum, ubi nos legimus: *Testimonium habuit, placuisse Deo. Sine fide autem impossibile est placere Deo.* Favet Syriaca translatio, quae sic habet: *His sacrificiis placet homo Deo.* Subest autem hic tacita antithesis inter hoc genus hostiarum et eas, quae secundum legem offerebantur, quas Scriptura testatur Deo non placuisse; ut supra cap. 10. ex Psalm. 39.: *Holocautomata et pro peccato non tibi placuerunt*, et Psalm. 50.: *Holocaustis non delectaberis.*

Jam nec dissonat, quod habet vulgata versio: *promeretur Deus,* id est nos promeremur Deum; iis enim operibus homines promereri sive demereri Deum dicuntur, quibus ille delectatur, et quae ei placent. Nam alioqui *promerendi* et *merendi* vocabulis Latinis, nescio, an Graeca dari possint, quae proprie respondeant.

Porro notandum, illud: *talibus hostiis,* referendum esse ad utrumque sacrificium, de quo locutus est, laudis scilicet ac beneficentiae; sicut expresse referunt omnes Graeci, et inter nostros B. Thomas. Etenim totum hoc genus opponit Apostolus legalibus sacrificiis, quibus (ut jam dictum est) nemo potuit Deo placere. Vocantur autem haec: *sacrificia*, et quidem vera generali ratione, quatenus ad Deum colendum fiunt. Quomodo B. Augustinus lib. 10. de civit. Dei, cap. 6., verum sacrificium definit omne opus, quod agitur, ut sancta societate inhaereamus Deo.

17. *Obedite praepositis vestris, et subjacete eis.* Duabus superioribus hostiis addit tertiam, quae est obedientiae; de qua 1 Reg. 15.: *Numquid vult Dominus holocausta et victimas? et non potius, ut obediatur voci Domini? Melior est enim obedientia, quam victimae.* Sicut autem Deo, sic et praefectis ab eo constitutis obediendum est, dicente Domino: *Qui vos audit, me audit,* Luc. 10. Demonstrat igitur hic locus (quod novi haeretici negant), Ecclesiarum praelatos habere potestatem praecipiendi ac leges ferendi, quibus obedire teneantur eorum subditi. Sunt enim ad invicem relata, obedientiae lege teneri et praecipere. Constat autem, Apostolum loqui de praepositis ecclesiasticis, id est Episcopis; tum ex his, quae sequuntur: *Ipsi enim pervigilant, quasi rationem reddituri pro animabus vestris;* tum ex eo, quod de iisdem ante praecepit: *Mementote praepositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei.* Haec enim Episcoporum sunt atque Pastorum.

Hoc argumentum ut effugiat Calvinus, Apostolum sic interpretatur: Jubet piorum Episcoporum doctrinam obedienter amplecti, sanisque consiliis obtemperare. Sed in hoc brevi interpretamento tres sunt corruptelae. Prima, dum restringit Apostolicum praeceptum ad pios seu bonos Episcopos. Quamvis enim dicat Apostolus, eos vigilare pro animabus, quod bonorum est Episcoporum; non tamen, si minus id faciant, exceptionem admittit in praestanda obedientia; nihilo magis quam in parentibus aut dominis carnalibus, quibus etiam duris, morosis ac discolis obediendum praecipitur, Eph. 6., Col. 3., 1 Pet. 2. Cum ergo dicit: *Ipsi enim pervigilant,* officium eorum designat, a quo si deflectant, non ideo vult statim obedientiam subtrahi, sciens, Dominum etiam de scribis et Pharisaeis praecepisse populo: *Omnia, quaecumque dixerint vobis, servate et facite; secundum opera vero eorum nolite facere,* Matth. 23. Quem locum huc allegant interpretes Graeci, ut doceant, obediendum esse Episcopo, etiamsi moribus et vita perversus fuerit; illud tamen addentes, quod si doctrinam fidei publica praedicatione pervertat, jam non esse, cur amplius ei

pareatur. Nec mirum. Sic enim potestate se ipsum exspoliat, ut qui Ecclesiae hostem se declaret.

Altera corruptela est, Apostoli praeceptum ad obedientiam doctrinae coarctare. Nam obedientia proprie praecepta agendi vel faciendi respicit, non doctrinam. Docere enim potest etiam, qui non praeest.

Tertia, *praeceptum* per *consilium* interpretari; quasi hoc sit, *praepositis obedire*, rectis eorum consiliis acquiescere; cum utique Apostolus 1 Cor. 7. et 2 Cor. 8., et in Epist. ad Philem. praeceptum a consilio manifeste distinguat, affirmans, se posse quaedam praecipere, quae malit consulere. In eo, quod addit Apostolus: *et subjacete*, Graece: καὶ ὑπείκετε, Theophylactus et Oecumenius indicari exactam obedientiam, ut, si operibus etiam serviendum illis sit, non detrectent. Significat enim vox Graeca: *cedere, locum dare, submittere se*, et *obsequiis subjectionem ostendere*. Erasmus vertit: *concedite*.

Ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri. Non dicit, quid omnes faciant, sed quid boni, quidque omnes facere oporteat; quid denique de suis Episcopis et pastoribus sentire debeant fideles. In Graeco talis est ordo: *Ipsi enim vigilant pro animabus vestris, tamquam rationem reddituri.* Sed res eodem recidit. Nam illud: *pro animabus vestris*, secundum sensum utroque pertinet. Vigilant enim pro animabus sibi commissis, tamquam pro iis ipsis rationem reddituri Deo in die judicii. *Vigilare* curam et sollicitudinem significat, estque maxime proprium Episcoporum. In illo sermone: *rationem reddere*, metaphora est ab iis, qui res alienas dispensant. Tales se cogitare debent omnes pastores et Episcopi, ut quibus a Christo commissa est animarum cura, quas ipse suo sanguine redemit, et suas fecit; de quibus proinde rationem ab iis exacturus est.

Igitur hac parte: *quasi rationem* etc., significare voluit Apostolus periculum, in quo versantur, qui praesunt animabus regendis; ut hoc attendentes subditi, non eos contristent, sed prompte et libenter obediant. Est enim hoc (inquit B. Thomas in commentario) maximum periculum, hominem de factis alienis rationem reddere, qui pro suis non sufficit. Unde et Chrysostomus, vehementer hunc sermonem et pulchre exaggerans, dicit inter caetera verbum terribile: *Miror, an fieri possit, ut aliquis ex rectoribus sit salvus.* Verum hoc dicit, respiciens ad multitudinem eorum, qui per ambitionem sese conjiciunt in illam tanti momenti functionem, quemadmodum patet ex verbis circumstantibus. Nam legitime vocato, et fideliter atque ex caritate sacrum illud munus exercenti, qualis fuit ipse Chrysostomus, periculum esse non potest.

Ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes. Haec ratio refertur ad praeceptum: *Obedite praepositis vestris* etc. Quamvis enim potissima ratio, cur praepositis obedire oporteat, ea sit, ut Deo placeatur ac serviatur, qui potestatem illam instituit; debet tamen a subditis et ista ratio prae oculis haberi, ne praepositis suis pro ipsorum salute vigilantibus moerorem et gemitum adferant, sed gaudium potius ac voluptatem. Pronomen *hoc* omnium fere sententia demonstrat curam pervigilem, de qua dixerat: *Ipsi enim pervigilant.* Ita sensus est: Ut curam vestri agant cum alacritate et gaudio, et non gemant sub onere; sed levius illud ferant, dum vident, se non inaniter in vobis laborare.

Caeterum glossa ordinaria subjungit et alterum sensum, quo referatur haec pars ad istud proximum: *rationem pro animabus vestris reddituri.* Verba sunt: Ut reddant rationem Deo, securi de praemio, et non gementes, anxii vel haesitantes de vestra damnatione. Quae eadem leguntur etiam apud Primasium. Sed et Anselmus hunc sensum adfert priori loco, ita scribens: Et quia student recte vos ducere per viam justitiae, ut, cum vos perduxerint ante tribunal Christi, non accusentur, non recte vos duxisse: idcirco nunc obe-

dite illis. At vero sensus iste sanam intelligentiam requirit. Constat enim, subditorum malitiam non posse jure imputari bonis praefectis ad detractionem mercedis. Nam *unusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem,* 1 Cor. 3., non secundum fructum laboris. Non igitur existimandum est, auctores sensus memorati significare voluisse, bonos pastores, cum pervenerint ad tribunal Christi, vel reos agendos, vel de sua mercede periclitaturos esse, propterea quod oves habuerint minus dicto audientes; sed dupliciter hujusmodi glossa potest explicari. Uno modo, si suppleas: *quantum est in vobis, si forte pereatis.* Nam vestra perditio faceret illos gemere et periclitari in die reddendae rationis, nisi cordium inspector Deus sciret, eos fuisse extra culpam. Sic intelligi solet illud Eph. 4.: *Nolite contristare Spiritum sanctum,* scilicet quantum in vobis est, dum peccando eum a vobis expellitis.

Aliter accipi potest de frustratione gaudii cujuspiam, quod accidentale vocant Theologi. Nam quasi gement in reddenda ratione Praepositi, qui, cum multum laboraverint, non tamen gaudium percipient ex fructu laboris, consistente in sancta conversatione et perseverantia eorum, quibus praefuerint. Similis est locus in Ep. 2. Joannis Apostoli secundum lectionem Graecam: *Videte vosmet ipsos,* inquit, *ne perdamus, quae operati sumus; sed ut mercedem plenam accipiamus.* Eodem spectat, quod Paulus eos, apud quos cum magno fructu laboraverat, ut Philippenses et Thessalonicenses, vocat *spem suam et gaudium et gloriam, et gloriae coronam,* Philipp. 4. et Thess. 2. videlicet ad diem adventus Domini respiciens, sicut ipse explicat posteriori loco jam citato. Ex quibus jam etiam apparet, quam hic sensus, etsi scrupulosior, non improbabiliter adscribatur huic loco; maxime quum allusio sit ad dispensatores, a quibus dum exiguntur rationes suae administrationis, culpari solent, si quid Domino periit.

Hoc enim non expedit vobis. Scilicet: *ut gementes id faciant.* Quod si referatur ad verbum: *pervigilant,* juxta communem expositionem, sensus est: Nam nec vobis expedit, illos cum dolore ac gemitu vigilare pro vobis. Quamvis enim illis non liceat vindictam expetere vestrae inobedientiae, Deus tamen eorum gemitum exaudiet, et pro illis ulciscetur. Ipsi quoque potestate sua, quam Christus eis tradidit, utentur adversum vos. Sin autem referatur ad eam partem: *rationem pro animabus vestris reddituri,* sensus erit: Haudquaquam vobis expedit, illos cum gemitu rationem reddere pro animabus vestris. Id enim esset signum inobedientiae vestrae et perditionis.

Adducens hunc Apostoli locum Prosper libr. 2. de vita contemp. cap. 3., postrema verba recitat absque negatione: *Hoc enim expedit vobis,* et refert ad illud: *ut cum gaudio hoc faciant.* Sed mendosam esse lectionem, Graeca facile convincunt, in quibus est una composita dictio: ἀλυσιτελὲς, *inutile.* Unde plerique vertunt: *Hoc enim inutile est vobis.* Quamquam fieri potest, ut quaedam Graeca habuerint: λυσιτελὲς, omissa privante particula ἀ; juxta quam lectionem procul dubio referenda esset haec pars ad illud: *cum gaudio facere.*

18. *Orate pro nobis.* Apostolus, more suo, sub finem Epistolae commendat se precibus eorum, ad quos scribit. Insaniunt ergo haeretici, dum clamitant, injuriam nos facere Christo Mediatori, quoties vicissim Paulum ac caeteros sanctos rogamus, dicentes: *Orate pro nobis.* Posuit autem plurale pro singulari, *nobis* pro *me;* quod liquet ex verbis sequentibus, quae ad ipsius personam pertinent.

Confidimus enim, quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes conversari. Orandum quidem pro omnibus, quia caritas ad omnes se extendit; sed illi magis hoc merentur, cum quibus est caritatis communio, quique bonae vitae exemplis Ecclesiam aedificant. Talem se declarat Paulus, modeste tamen, dum utitur vocibus: *confidimus* et *volentes.* Quod ergo dicit: *Con-*

fidimus, quia bonam conscientiam habemus, sic intellige: Bene mihi conscius sum, et confido, me in ea re non falli. De significatu Graeci verbi: πείθομαι, quod modo: *certus sum;* modo: *confido,* noster vertit interpres, ne quis illius occasione certitudinem infallibilem hoc loco putet significari, videat, quae diximus ad illud Rom. 8.: *Certus sum enim, quia neque mors* etc. Neque enim plus certitudinis hic sibi vendicat Apostolus, quam in eo loco, ubi dicit: *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum,* 1 Cor. 4. Quod et a B. Thoma diligenter annotatum est.

Porro quod Erasmus vertere maluit in praeterito: *confisi sumus,* non probo. Nam praeteritum, tam medium, quod hic legitur, quam passivum, quod in Epist. ad Rom. et alibi, vim quandam habet praesentis, etiam apud auctores profanos; nec aliter id exponunt docti interpretes. Particulam: *in omnibus,* ἐν πᾶσι, Graeci praecedentibus jungunt, et ad personas referunt. Est enim tam in Graeco, quam in Latino genus ambiguum. Itaque faciunt hunc sensum: Confidimus, nos habere bonam conscientiam inter omnes, id est, non solum inter gentiles, sed etiam apud vos; ut qui non possitis ignorare, quam nihil unquam per avaritiam aut hypocrisim a me factum sit in praedicando Dei verbo. Igitur hos secuti, Erasmus et Hentenius verterunt: *inter omnes.*

Verum meo judicio rectius Latini sequentibus annectunt, et de rebus exponunt, hoc modo: *In omnibus,* id est, per omnia studentes bene conversari, ut ne cuiquam dictis aut factis meis ullum praebeam offendiculum. Sic ait 1 Cor. 10., se *per omnia omnibus placere, non quaerendo, quod sibi utile sit, sed quod multis, ut salvi fiant.* Hunc sensum reddidit Syrus interpres, dum ita vertit: *Confidimus enim, quod conscientia bona sit nobis, quia in omni re cupimus bene versari.* Annotant Stapulensis et Cajetanus, Graecos codices variare; nam in aliis legi: ἔχομεν, *habemus,* primae personae, in aliis: ἔχετε, *habetis,* secundae. Quae posterior lectio iisdem quoque magis placet, ut et Stapulensis verterit: *habetis.* Sed cum hujus lectionis apud veteres interpretes nullum exstet vestigium, prior autem lectio, quae etiam hodie plurimorum est codicum, sensum habeat apertum et huic loco percommodum; non video, cur ab ea nobis sit recedendum.

19. *Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis.* Pronomen *vos* non exprimitur in Graeco, sed intelligitur. Aliam addit causam, cur petat, ut pro se orent. *Amplius autem,* inquit, hoc est, magis atque impensius *obsecro vos hoc facere,* id est pro me orare, *quo citius possim vobis restitui;* quasi dicat: Etiam vestri causa peto, ut pro me oretis; non enim apud vos inutilis ero, si vobis restituar. *Vobis* autem intellige: *in Judaea morantibus.* Nam Epistola ad Hebraeos scripta quo perferenda erat, nisi in Judaeam? Dicit autem *celerius,* quia multo jam tempore ab illis abfuerat.

Porro nonnulli ex verbo: *restituar,* colligunt, scriptam esse ex vinculis. Nam vincti, cum liberantur, suis restituuntur. Sed parum firma collectio est. Facile enim *restituendus* intelligi potest a negotiis, quibus detinebatur. Quamquam et simpliciter exponi potest. *Orate, ut restituar,* id est reddar vobis, revertar ad vos. *Non enim est hominis via ejus,* Jerem. 10.; sed *Domini est, dirigere gressus ejus,* Prov. 16. Quod si scriberet e carcere, faceret apertam ejus mentionem, sicut in aliis omnibus Epistolis, quas e carcere misit.

Rectius ex eodem hoc loco colligit Cajetanus, auctorem hujus Epistolae Hebraeum esse, et proinde Clementem dici non posse. Cum enim dicit: *restituar vobis,* de eorum gente se esse, significat. Quod vero Cajetanus addit, haec verba non sonare Paulum, quem Hebraei, servantes legalia, non exspectabant sibi restituendum, quum Paulus ad evadendum eorum manus Caesarem appellasset: haud solida conjectura est. Nam ad Judaeos

fideles haec Epistola scribitur; qui autem persequebantur eum, potissimum infideles erant, ut ex Actis et Paulinis Epistolis promptum est intelligere. Caeterum fideles Judaei (tametsi non omnes) ei bene volebant, ac deferebant, tamquam Apostolo Christi, et reditum ejus desiderabant.

20. *Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ovium.* Vicissim bene eis precatur ac pro eis orat. Et quidem initio precationis *Deum pacis* nominat, ut eis pacem et doctrinae consensum inprimis commendet; ac si dicat: Quia Deus pacis est, non oportet vos a me, vel inter vos mutuo de lege et sacrificiis dissidere; sed in unam veram, quam vos docui, convenire sententiam. *Qui eduxit,* Graece: ἀναγαγὼν, id est *qui reduxit.* Significat enim Christi resuscitationem a morte ad vitam.

Deinde notanda emphasis in vocabulo: *magnum,* quod in Graeco postponitur, et cum articulo legitur: τὸν μέγαν. Unde vertit Erasmus: *pastorem ovium illum magnum.* Vocatur Christus *magnus ovium pastor,* ut et alibi: *pastorum princeps,* 1 Pet. 5., quia supremus et primarius est pastor, cujus caeteri pastores sunt vicarii. Nomine *ovium* electos significari, recte docet Anselmus, videlicet eosdem, quos Joan. 10., ubi se praedicat ovium pastorem. Nam electos proprie Christus pascit, ut quos efficaciter ad vitam aeternam perducit.

Sed cur hic meminit *magni pastoris a morte reducti?* Ideo *magni pastoris,* quia de parvis et secundariis pastoribus, hoc est, praepositis, jam semel et iterum verba fecerat; tum quia pacem nominaverat, cujus inter Deum et homines conciliandae causa pastor ille magnus pro omnibus mori dignatus est. Meminit autem ejusdem *a morte resuscitati,* ut ostendat, eum adhuc vivere, semperque victurum; *Christus enim resurgens ex mortuis, jam non moritur,* Rom. 6.; ut proinde fidem ab eo mutare non debeant, sicut et ante monuit illis verbis: *Jesus Christus heri et hodie, ipse et in saecula.*

In sanguine testamenti aeterni. Hanc partem varie tractant. Quibusdam placet, *in sanguine* dictum, id est cum sanguine, ut sensus sit: Deum excitasse Filium suum a morte; sed ita, ut sanguis, quem in morte fudit ad sanctionem foederis aeterni, post resurrectionem adhuc vigeat una cum ipso redivivo, perinde ac si semper flueret; vel certe, ut intelligatur, eo excitato, sanguis ejus nobis donatus in testamentum seu foedus sempiternum. Quem utrumque sensum adferunt Theophylactus et Oecumenius. Sunt, qui illud: *in sanguine,* jungant cum accusativis: *pastorem magnum,* idque hoc sensu: Reduxit e mortuis eum, qui quam sit magnus pastor, cernitur in sanguine testamenti aeterni, quem in morte effuderat.

Alii volunt, *in sanguine* idem esse, quod per sanguinem; ut Anselmus, B. Thomas ac caeteri fere Latini, referentes hanc particulam ad verbum: *eduxit,* ut sensus Apostoli sit, Christum a morte reductum ac resuscitatum esse virtute ac merito sanguinis ipsius in morte effusi, quo confirmatum est testamentum aeternum. *Ipse enim,* inquit S. Thomas, *per suam passionem meruit sibi et nobis gloriam resurrectionis.* Denique potest illud: *in sanguine,* eodem modo acceptum, sic construi, ut pendeat a verbo subintellecto: Deus, qui reduxit a morte pastorem ovium, quas redemerat sanguine testamenti aeterni.

Quae duae postremae expositiones prae caeteris placent, primum quia phrasis illa: *in sanguine,* passim hoc modo in sacris literis accipitur, nominatim in Epistolis Paulinis et in Apocalypsi, quoties aliquid factum aut praestitum in sanguine Christi dicitur. Tum quia videtur Apostolus alludere ad verba Zachariae Prophetae, qui cap. 9. sic ait: *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu;* praesertim cum etiam cap. 11. magni pastoris ovium mortem praenuntiet, dicens: *Percute pastorem, et dispergentur oves,* ut et illuc prioribus Apostoli verbis allusum videatur, non autem ad locum aliquem Jesaiae, quod vult Theophylactus. Constat autem, apud

Prophetam *in sanguine* dictum more Hebraeo, id est *per sanguinem.*

Porro *testamentum* hoc vocat *aeternum,* ad differentiam testamenti veteris; vel quia promissionem continet haereditatis aeternae, vel quoniam ei non succedet aliud. Obiter observa cum S. Thoma, in tribus Evangeliis et apud Paulum, 1 Cor. 11., Christi sanguinem vocari *sanguinem novi testamenti,* hic autem *aeterni testamenti;* ideoque in verbis consecrationis calicis, quae recitantur in canone missae, recte conjungi utrumque epithetum dicendo: *novi et aeterni testamenti.*

Dominum nostrum Jesum Christum. Graeca *Christum* non addunt. Bene *Dominum* vocat post factam mentionem mortis ejus et sanguinis, quo nos redemit ac servos suos fecit, 1 Cor. 6.: *Non estis vestri; empti enim estis pretio magno.*

21. *Aptet vos in omni bono.* Graece et Syriace: *perficiat, absolutos vos reddat in omni opere bono;* tametsi recte etiam vertit interpres: *aptet.* Nam vox Graeca καταρτίζειν significat *perficere* non quomodocumque, sed apta compositione partium seu membrorum; quomodo supra cap. 10. dictum est: *Corpus autem aptasti mihi.* Nam et alibi utitur eo verbo Apostolus, quum ad concordiam hortatur, ut 1 Cor. 1.: *Sitis autem perfecti in eodem sensu,* et 2 Cor. ultimo: *Perfecti estote.* Sensus igitur est: Deus pacis vos, tamquam unius corporis membra, componat, aptet ac perficiat in omni genere bonorum operum sic, ut alius in hoc, alius in alio opere juxta suam vocationem sedulo se exerceat.

Si quaeras, quomodo Deus aptet homines ad bonum, respondet tibi S. Thomas in comment.: *Quando quis,* inquit, *voluntatem habet benefaciendi, dicitur aptus ad illud. Deus autem, quando immittit ei bonam voluntatem, aptat eum, id est, facit eum aptum. Et ideo dicit Apostolus: Aptet vos in omni bono, id est faciat, vos velle omne bonum.* Et infra: *Dupliciter aptatur homo ad bene faciendum. Uno modo, exterius operando; et sic unus homo aptat alium persuadendo vel comminando. Alio modo aliquid interius exhibendo; et sic solus Deus aptat voluntatem, qui solus eam potest immutare, juxta illud Proverb.* 21.: *Cor regis in manu Dei; quocumque voluerit, inclinabit illud.* Haec ille. Non ergo dicamus, Deum movere voluntates hominum, sicut aptum novit, ut sequantur; tamquam in eo sita sit efficacia gratiae Dei; sed fateamur, Deum facere homines aptos ipsa bonae voluntatis immissione, sicut sanctus Doctor loquitur. Quae doctrina amplius patebit ex consequentibus Apostoli verbis:

Ut faciatis ejus voluntatem. Voluntas intelligitur praeceptiva, in qua exsequenda consistit bonitas voluntatis nostrae. De qua Eph. 5.: *Intelligentes, quae sit voluntas Dei,* et 1 Thess. 4.: *Haec est voluntas Dei sanctificatio vestra.* Unde Ecclesiastici 3.: *Quae praecepit tibi Deus, illa cogita semper,* scilicet, ut facias. Supplenda est Apostoli sententia hoc modo: *Deus aptet vos in omni bono,* praestans nimirum, *ut voluntatem ejus faciatis.* Ita se ipsum exponit verbis subjunctis:

Faciens in vobis, quod placeat coram se. Hoc est, per gratiam suam efficiens, efficaciter operans in vobis opera sibi placentia. Manifeste docet hic locus, gratiam Dei non eo efficacem censeri, quod voluntas nostra per suum assensum sese accommodet vocanti aut suadenti Deo; sed efficacem esse per se ipsam et a se ipsa, dum Deus potenti sua operatione nos aptat, et in nobis efficit omne bonum, per quod ei placemus. Sub quo bono ipsum etiam assensum et cooperationem voluntatis nostrae contineri, nemo, qui sanus sit in fide, dubitaverit: *Deus est enim, qui operatur in nobis, et velle, et perficere,* Phil. 2., et *qui omnia opera nostra nobis operatur,* Jes. 26. Porro viderit Erasmus, cur verterit: *Efficiens, ut, quod agitis, acceptum sit in conspectu suo.* Nam Graeca ad verbum sic habent: *Faciens in vobis beneplacitum*

coram se. Quod omnes alii verterunt in eum sensum, quem dedimus.

Per Jesum Christum. Hoc addit, quia, sicut dicit sanctus doctor, nihil a Patre impetratur, nisi per Filium. Quaeri potest, quo sit referendum; utrum ad verbum: *aptet,* an ad: *faciens,* an ad: *beneplacitum coram se.* Maxime, ni fallor, convenit, ut ad verbum: *faciens,* referatur. Optat enim et precatur Apostolus, ut Deus haec in illis efficiat et praestet per meritum Christi Filii sui. Quod et Ecclesia passim in suis orationibus imitatur.

Cui est gloria in saecula saeculorum. Amen. Hanc partem Graecorum expositorum nullus attigit, ut videantur non legisse. Graeci tamen codices, aeque ut Latini, constanter habent; a quibus nec editio Syriaca discrepat. Ambiguum est autem, utrum ad Deum, an ad Jesum Christum referri debeat. Illud minime dubium, non minus vere ad Jesum Christum, qui et ipse Deus est, quam ad Deum Patrem referri posse. Porro verbum *est* de suo noster interpres adjecit. Alioqui magis congruit sensus optativus: *Cui sit gloria,* sicut in multis aliis clausulis huic similibus, quae apud eundem Apostolum leguntur, ut Rom. 11. et 16., Gal. 1., Ephes. 3., Phil. 4., 1 Tim. 1., 2 Tim. 4., nec non apud B. Petrum 1 Epist. 5. et 2 Epist. 3. et in Epist. Judae; denique in Apoc. 1. 5. et 19. Quale etiam est illud angelorum cantantium: *Gloria in altissimis Deo,* Luc 2., et illud puerorum acclamantium: *Gloria in excelsis,* Luc. 19. In his enim omnibus verbum quidem nullum expressum est; interpretes autem plerique sensum reddunt optativum. Unus est locus 1 Petr. 4., ubi in Graeco verbum indicativum expressum habetur: ᾧ ἐστὶν ἡ δόξα, *cui est gloria.* Ex quo videri posset, idem verbum in omnibus similibus locis esse subaudiendum, nisi peculiaris esset ratio, cur illic a Petro verbum *est* additum fuerit; sicut ibidem videbitur. *Amen* Hebraea dictio est, omnibus nota, vim habens confirmandi id, quod dicitur vel optatur; ut si dicas: Ita fiat.

22. *Rogo autem vos fratres, ut sufferatis verbum solatii.* Graece: *Sufferte sermonem consolationis* vel *exhortationis.* Nam Graeca vox παράκλησις, ut saepe dictum est, tam *exhortationem* significat, quam *consolationem;* quemadmodum et vox Syriaca. Quamquam Graeci diserte exponunt de consolatione. Sic enim Oecumenius; Non dicit: *consilii* aut *exhortationis;* sed propter afflictiones in quibus erant, *consolationis* inquit. Similia scribunt Chrysostomus et Theophylactus. Atqui Faber et Erasmus *sermonem exhortationis* verterunt. Quod etiam Cajetanus et alii nonnulli magis probant, hac non improbabili ratione adducti, quia rogandi non erant Hebraei, ut sermonem consolationis aequo animo ferrent; nam consolatio per se grata esse solet, etiamsi consolator non perinde sit gratus. Sed quia Paulus sumserat partes exhortantis ac docentis, idque praestiterat non sine aculeis reprehensionis: idcirco nunc eos demulcet, obsecrans, ut boni consulant hanc ipsius audaciam. Ex hoc loco moventur, qui putant, hanc Epistolam praecipue scriptam ab Apostolo causa consolationis simul et exhortationis ad patientiam. Sed de ea re egimus in argumento.

Etenim perpaucis scripsi vobis. Perpaucis, Graece: παρὰ βραχέων, *per brevia,* id est *breviter, paucis.* Ita B. Petrus in fine prioris suae Epistolae: δι' ὀλίγων, *per modica,* quod interpres vertit: *breviter scripsi.* Forsitan hoc loco duabus vocibus vertit interpres: *per pauca.* Non enim sensus est: *Valde paucis,* ut Latini quidam exponunt. Dicit autem, se paucis scripsisse, quod exhortatio minus molesta sit ac lubentius admittatur, si non obtundat verborum multitudine. Sed quomodo *paucis,* cum sit Epistola bene prolixa? Respondet Chrysostomus, pauca esse, quae scripsit, si conferantur cum iis, quae dicturus erat, si praesens fuisset. Quod etiam sic accipi potest, pauca eum scripsisse collata cum iis, quae scripturus erat, si illos habuisset discipulos satis idoneos et

non *imbecilles ad audiendum;* sicut loquitur cap. 5. Sanctus Thomas dicit, pauca esse respectu mysteriorum, quae in hac Epistola perstringuntur. *Nam in ea,* inquit, *fere omnia mysteria veteris testamenti continentur.* Et addit verbum notabile: *Sermones breves valde acceptos esse; quia, si sunt boni, avidius audiuntur, si mali, parum gravant.* Potest etiam dici, pauca esse, quae scripsit, non pro modo Epistolae, sed pro modo libri seu tractatus. Nam, ut in initio admonuimus, exordium magis est libri, quam Epistolae, licet extrema, juxta morem Epistolae, salutatione claudat.

23. *Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum.* Graece: ἀπολελυμένον, id est, *solutum* vel *absolutum,* ut alii verterunt. Atque hinc colligunt, Timotheum in vinculis fuisse, a quibus eum solutum Paulus scribat, velut rem laetam nuntians. Erat enim Timotheus apud Hebraeos bonae existimationis, qui et in eorum gratiam a Paulo fuerat circumcisus, ut habetur Act. 16. Non tamen usque adeo certa est collectio. Nam Graecum verbum non raro generaliter accipitur pro eo, quod est *dimitti,* ut Matth. 14.: ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, *dimitte turbas.* Unde alii *dimissum* intelligunt, id est, expeditum a negotiis, quibus alicubi detentus fuerat. Utriusque commentarii meminerunt interpretes Graeci. Porro sciendum, pro: *cognoscite,* quod Graece est: γινώσκετε, verti potuisse: *cognoscitis* aut *scitis.* Quamquam rectius se habet: *cognoscite, scitote;* sicut etiam est in textu Syriaco. Nam Judaeis transmarinis indicare voluit, quod nondum sciebant.

Cum quo (si celerius venerit) videbo vos. Cum illo, inquit, comite, si mature ad me venerit aut redierit, vos invisam, alioqui sine eo ad vos iturus, morae longioris impatiens. Indicant haec verba magnum in Paulo desiderium invisendi fratres suos Judaeos. Hinc etiam apparet, Paulum non fuisse vinctum, quum haec scriberet; non enim vinctus, etsi spem habens liberationis, ita absolute diceret: *videbo vos,* sed: spero, me vos visurum; sicut in Epist. ad Philem.: *Spero, per orationes vestras donari me vobis.* Verisimile est autem, quod eos non inviserit, sive gravioribus Ecclesiae negotiis, sive persecutione quapiam impeditus. Nulla enim historia prodit, Paulum post Romanam profectionem, de qua Act. ult., reversum aliquando fuisse in Judaeam; sed verba Apostoli sunt assertiva propositi, non eventus. Cujusmodi leguntur etiam 1 Cor. 16.

Caeterum ex isto loco, ubi Timothei facit mentionem tamquam comitis, cum quo cuperet revisere Judaeam, non leve sumitur argumentum, hanc ipsius Pauli esse Epistolam. Neque enim alius quisquam est, in quem potius haec competant. Conatur quidem hoc argumentum diluere Cajetanus, sed id facit parum solide. Quod vero objicit, hanc promissionem, qua dicit auctor, se visurum Hebraeos, non sonare Paulum, eo quod alienum a ratione videatur, ut, posteaquam appellasset ad Caesarem, iterum se in Judaeorum manus dare velit: non convincit; primum quia haec Epistola multis annis post illam appellationem scripta est, rebus apud Judaeos interea non parum mutatis; tum quia Paulus Judaeorum persecutiones timere non debuit, ubi fructus poterat sperari. Ut illud etiam addam, Apostolicae prudentiae fuisse, ita caute in Judaea conversari inter fideles, ut non facile in manus hostium incideret. Porro nec illud alicujus momenti est, quod objicit Calvinus, Paulum solere Timotheum in suis Epistolis appellare filium, non fratrem. Respondetur enim, Timotheum a Paulo filium vocari in iis Epistolis, quas Paulus ad eum scribit, nec non 1 Cor. 4.; in caeteris autem Epistolis, perinde ut hic, fratrem appellari, ut 2 Cor. 1., Col. 1., 1 Thess. 3. et ad Philemonem.

24. *Salutate omnes praepositos vestros.* Id est, Episcopos Ecclesiarum, maxime per Judaeam et Syriam.

Et omnes sanctos. Id est, omnes fideles, qui apud vos sunt. Cur omnes fideles

sancti dicantur, in exordiis aliarum Epistolarum satis expositum est.

Salutant vos de Italia fratres. Graece: *Salutant vos, qui ex Italia,* id est Itali; nec additur: *fratres,* ut nec in Syriaco. Latina quoque complura MSS. *fratres* additum non habent, tametsi intelligendum est. Significat enim Judaeos Christianos per varias urbes Italiae dispersos. Unde plus dicit, quam si scriberet: Salutant vos Romani. Utrum autem Romae scripta sit Epistola, an in alia quapiam Italiae parte, non liquet.

25. *Gratia cum omnibus vobis! Amen.* Concludit Epistolam apprecatione gratiae, significans eo nomine beneficentiam Dei, quatenus ab ea nobis omnia dona salutis proveniunt. Graeci codices subscripta habent haec verba: *Missa ab Italia per Timotheum.* Sed hujusmodi subscriptioni non est, cur fidem habeamus; nam ex superioribus constat, Timotheum abfuisse, quando scripsa est. Nec multum refert scire, per quem sit missa.

IN EPISTOLAS CATHOLICAS
PRAEFATIO.

Post explanatas Apostoli Pauli Epistolas sequitur, ut ad reliquas Apostolorum Epistolas, quae septem numero sunt, exponendas accedamus. Est autem de iis multorum usu receptum, ut *Canonicae* dicantur; sive quod aeque, ut Paulinae Epistolae, ad Canonem pertineant librorum Scripturae sacrae; sive (quae ratio magis est propria) quia canones, id est regulas ac praecepta continent instituendae vitae Christianae. Sed veteri inscriptione, cum in Latinis codicibus, tum maxime in Graecis, *Catholicae* vocantur, non Canonicae; eoque vocabulo passim eas appellant antiqui scriptores, ut Origenes apud Eusebium lib. 6. hist. eccles. cap. 19. et Dionysius Alexandrinus apud eundem lib. 7. cap. 20., ac ipse Eusebius lib. 2. cap. 22. Item Cyrillus Hierosolymitanus catech. 17. illuminatorum, et Hieronymus de scriptor. ecclesiast. in Petro, Jacobo et Juda, nec non Sophronius, Graecus Hieronymi interpres.

Sic autem vocantur, non a Catholica doctrina, quam tradunt (quae ratio omnibus Scripturis sacris est communis), verum quia non ad unam aliquam civitatem scriptae sunt, ut Pauli Epistolae, ad Romanos, Corinthios, Ephesios etc., aut ad unum hominem, ut quae ad Timotheum, Titum, Philemonem; sed quia generatim scriptae ad fideles dispersos in varias regiones. Nam Jacobi Epistola duodecim tribus, quae erant in dispersione, compellat. Prior Petri mittitur ad electos advenas dispersionis Ponti, Galatiae, Cappadociae, Asiae et Bithyniae. Secunda ad fideles in universum, aut certe ad eosdem, qui nominantur in prima. Quod arguere videtur illud capitis 3.: *Hanc ecce vobis, carissimi, secundam scribo Epistolam.* Prima Joannis apud nos nullam habet inscriptionem, utpote generalis; quamvis olim vocaretur Epistola ad Parthos scripta. Nec ideo non erat Catholica. Nam qui eum titulum dedit, Parthorum nomine comprehendere voluit caeteros Orientales populos, in quibus dispersi erant fideles, ut Medos, Elamitas, incolas Mesopotamiae, qui Parthis subjunguntur, Act. 2. Est idem generalis ad fideles inscriptio Epistolae S. Judae, sicut secundae Petri, cum qua maximam habet argumenti consensionem.

Tantum scrupulus restat de secunda et tertia Epistola Joannis, quae ad singulares homines missae fuerunt. Sed dicendum, has proprie non esse Catholicas, nec in nostris codicibus ita appellari. Unde nec gravatim concedimus, quinque tantum esse Catholicas Epistolas; obtinuisse tamen, ut et illae duae sic vocarentur, eo quod in unum volumen cum aliis, quae proprie tales sunt, essent

inclusae. Sed quid de Epistola ad Hebraeos scripta, quae non minus, quam Jacobi Epistola, generalis videtur, data nimirum ad omnes ex Hebraeis fideles? Respondeo, peculiariter scriptam esse ad Hebraeos, qui Jerosolymis et in Judaea morabantur, de quibus dicit, *quod rapinam bonorum suorum cum gaudio sustinuerint,* Hebr. 10.; licet intentio scribentis fuerit, ut et caeteris in dispersione positis communicaretur. Tametsi etiam dici potest, ideo non numerari inter Catholicas, quod aliis Epistolis Pauli, quae non sunt Catholicae, debuerit accenseri.

Quod ad ordinem attinet harum Epistolarum, juxta codices quidem hodiernos, tam Graecos et Syriacos, quam Latinos, prima Jacobi est, eamque suo ordine sequuntur Epistolae Petri, Joannis et Judae. Atque hunc ordinem videre est etiam in Concilio Laodiceno, can. ult., et apud Hieronymum in Epist. ad Paulinum praefixa Bibliis. Nec non apud Gelasium in concilio LXX. Episcoporum, cap.: *Sancta Romana,* dist. 15. Veruntamen olim nonnulla varietas exstitit. Nam in can. ult. eorum, qui vocantur Apostolici, recensentur hoc ordine: Epistolae Petri, Joannis, Jacobi, Judae. Sic et Augustinus de fid. et oper. cap. 14. Quod secuti sunt Florentini Concilii patres in decreto Armenis dato, ac novissime Tridentini sess. 4. in decreto de can. script. Habetur idem ordo in Concil. Carthaginiensi 3. can. 47., ac rursus apud Augustinum lib. 2. de doct. Christ. cap. 8., nisi quod his locis Epistola Jacobi ultima ponitur; quemadmodum et apud Innocentium I. in Epist. 4. ad Exuperium, qui tamen Joannis Epistolas caeteris anteponit. Meminit etiam diversi ordinis inter codices Graecos et Latinos prologus quidam harum Epistolarum, recte adscriptus Hieronymo, tam in Bibliis vetustioribus, quam apud Latinum.

Haec de varietate ordinis. Ex qua satis intelligitur, Patribus non admodum fuisse curae, quo ordine recenserent has Epistolas; etsi non dubitem, quin singuli suae collocationis rationem habuerint. Nam qui Petri Epistolis primum locum attribuerunt, principatum ejus inter Apostolos spectarunt, simul et ipsarum Epistolarum majestatem tanto Apostolo dignam. Qui Jacobi Epistolam extremam collocarunt, id ea ratione fortasse fecerunt, quod post caeteras ab Ecclesiis recepta fuerit. De qua re infra dicemus. Qui vero eam ipsam reliquis anteponunt, ordinem temporis, quo scriptae sunt, attendisse videntur; ut vult Liranus, nec male probat. Aliis tamen placet, ideo positam primo loco, quia Jacobus Jerosolymitanae Ecclesiae ac Judaeorum fuit Episcopus, id est Ecclesiae primitivae et eorum, qui fuerunt primitiae fidelium. A quo loco et populo deinceps in alias regiones ac gentes propagandum erat Evangelium.

De argumento harum Epistolarum in genere id breviter adjicimus, argumentum non unum esse, in eo tamen omnes ferme convenire, quod aversus insurgentes haereses Simonis, Nicolai, ac similium, qui satis esse ad salutem fidem sine operibus praedicabant, Pauli etiam quibusdam dictis, quae legebantur in ejus Epistolis, ad hoc abutentes, tradant bonorum operum necessitatem, et graviter insectentur eos, qui secus aut docent, aut sentiunt. Qua de re B. Augustinus lib. de fid. et oper. cap. 14. sic post alia scribit: *Quoniam ergo haec opinio tunc fuerat exorta, aliae Apostolicae Epistolae Petri, Joannis, Jacobi, Judae, contra eam maxime dirigunt intentionem, ut vehementer astruant, fidem sine operibus nihil prodesse, sicut et ipse Paulus non quamlibet fidem, qua in Deum creditur, sed eam salubrem planeque Evangelicam definivit, cujus opera ex dilectione procedunt: Et fides, inquit, quae per dilectionem operatur.* Ac paulo post: *Unde evidenter in secunda Epistola Petrus, cum ad vitae et morum sanctitatem hortaretur, sciens, de Apostoli Pauli quibusdam subobscuris sententiis nonnullos iniquos accepisse occasionem, ut, tamquam securi de salute,*

quae in fide est, bene vivere non curarent, commemoravit, quaedam ad intelligendum difficillima esse in Epistola ejus, quae homines perverterent, sicut et alias Scripturas, ad proprium suum interitum; cum tamen et ille Apostolus de salute aeterna, quae nisi bene viventibus non daretur, eadem sentiret, quae caeteri Apostoli. Haec Augustinus. Quamquam nec his etiam Epistolis sua deest obscuritas et difficultas, de qua sic rursum Hieronymus in Epistola ad Paulinum: *Jacobus,* inquit, *Petrus, Joannes, Judas septem Epistolas ediderunt, tam mysticas, quam succinctas, et breves pariter ac longas; breves in verbis, longas in sententiis; ut rarus sit, qui non in earum caecutiat lectione.* Sic ille. Quod annotandum duxi propter Erasmum, qui, paene cum sensu pugnans, in nuncupatoria, quam suae paraphrasi in primam Catholicam praemisit, Epistolarum Jacobi et Joannis, et (quod magis mirandum) etiam ejus, quae scripta est ad Hebraeos, difficultatem studiose extenuat.

IN EPISTOLAM
BEATI JACOBI APOSTOLI
CATHOLICAM
COMMENTARIUS.

ANNOTATIO DE AUCTORE PRIMAE EPISTOLAE CATHOLICAE.

Jacobum esse hujus Epistolae auctorem, ipsa loquitur in frontispicio; sed cujus sit Jacobi, cum ejus nominis duo fuerint Apostoli, alter Zebedaei filius et frater Joannis, alter Alphaei filius et frater Judae, qui et Minor appellatus est; quibus nonnulli tertium addunt Jacobum, quem fratrem Domini fuisse volunt: id est, quod in quaestione versatur. Et quidem Jacobum, fratrem Joannis, auctorem esse hujus Epistolae, diserte negat Hieronymus scribens in cap. 1. Epist. ad Gal. Nec ullus interpretum affirmat, nisi quod versio Syriaca tribus Epistolis Catholicis (neque enim plures exhibet) praemittit haec verba: *Tres Epistolae trium Apostolorum, ante quorum oculos Dominus noster se transfiguravit, id est Jacobi, Petri et Joannis.* Id vero rejiciunt quidam hoc argumento, quia Jacobum hunc paulo post Domini resurrectionem Herodes occidit, Act. 12. At hi falluntur in temporum ratione. Nam juxta veram supputationem (de qua consule Baronium Tom. 1. Annal) reperiuntur intercessisse decem anni, plus minus, inter mortem Christi et martyrium hujus Jacobi. Quo tempore scriptam ab eo fuisse Epistolam aliquam ad fratres post Stephani necem dispersos, forte non videbitur absimile vero. Hanc enim dispersionem graves quidam expositores intelligunt eam, cujus in exordio Epistolae mentio est. Contigit autem illa dispersio, ut et B. Stephani lapidatio, anno primo post mortem Salvatoris, et proinde multo ante obitum Jacobi memorati.

Sed tamen haec non admodum suadent. Primum quia, sicut Irenaeus docet lib. 3. adversus haereses cap. 1., sero coeperunt Apostoli doctrinam suam literis consignare, principio intenti in praedicationem verbi, quemadmodum iis praeceperat Dominus, dicens: *Praedicate Evangelium omni creaturae,* Marc. ult. Deinde nec verisimile est, quamdiu Petrus Apostolorum princeps adhuc in Judaea agebat, alium quempiam ex Apostolis eam auctoritatem sibi sumpsisse, ut ad fratres per Judaeam dispersos Catholicam, id est universalem Epistolam scriberet. Accedit, quod haec Epistola, sicut et aliae Catholicae, dirigit intentionem, ut loquitur Augustinus ante citatus, contra opinionem eorum, qui

fidem sine operibus sibi putabant ad salutem sufficere, ex quibusdam Epistolarum B. Pauli sententiis accepta occasione, et earum perversum intellectum corrigit. Atqui, vivente Jacobo, fratre Joannis, Paulus nondum gentibus praedicare coeperat, nedum Epistolas scribere. Quaenam vero dispersio in hac Epistola intelligatur, id suo loco dicemus.

Cum igitur ex his satis appareat, auctorem Epistolae non esse Jacobum, fratrem Joannis: superest, ut eam assignemus Jacobo Alphaei, fratri Domini, et Jerosolymorum Episcopo, qui et Justi cognomen meruit, et a Paulo inter columnas nominatur, Gal. 2. Est enim unus idemque. Nam sententiam eorum, qui diversos faciunt, et per hoc tertium Jacobum introducunt, bene firmis rationibus evertimus in exposition. Epist. ad. Gal. 1., ut nihil opus sit, hic ad ea quidquam adjicere.

Sed respondendum Erasmo et Cajetano, quorum ille in Annot., tam initio, quam in fine, hic autem in principio commentarii, vocant in dubium, sitne haec Epistola Jacobi Apostoli unius ex duodecim, aut etiam fratris Domini; propterea quod Hieronymus in catalogo de Jacobo, fratre Domini, agens, cum dixisset, eum unam scripsisse Epistolam, quae de septem Catholicis est, continuo subjecit: *Quae et ipsa ab alio quodam sub nomine ejus edita asseritur, licet paulatim tempore procedente obtinuerit auctoritatem.* Verum non negat his verbis Hieronymus, neque dubitat, hanc Epistolam esse Jacobi, fratris Domini; sed cum prioribus verbis id plane affirmasset, adjunxit, quid alii nonnulli hac de re senserint; editam scilicet esse ab alio quodam sub illius nomine. Certe quid ipse Hieronymus senserit, satis etiam ex aliis locis manifestum est, in quibus ex hac Epistola sub nomine Jacobi Apostoli testimonia adducit, ut lib. 1. et 2. adversus Pelag., et in comment. super Jes. 16. atque alibi. Nec usquam ambigue de Epistolae auctore locutus invenitur, ut interdum loquitur de auctore Epistolae ad Hebraeos.

Huc etiam facit, quod in Epistola Epiphanii ad Joannem Jerosolymitanum (quam Hieronymus ex Graeca Latinam fecit), cap. 4., Jacobus, hujus Epistolae scriptor, nunc Apostolus vocatur, nunc conjuncte simul Apostolus et frater Domini. Sed ajunt: Auctor ipse non se nominat Apostolum, nec fratrem Domini; sed tantum servum Jesu Christi. Respondeo: Nec Judas, qui nemine dubitante inter duodecim fuit, Apostolum se nominat, sed tantum Jesu Christi servum, et Jacobi fratrem. Quin nec Joannes usquam, nec Paulus in omnibus Epistolis Apostolum se scribit, sed interdum non aliud, quam servum Jesu Christi. Cur autem fratrem Domini non se nominet Jacobus, uti nec Judas, perspicua ratio est. Non enim Christum, sed se ipsos potius honorasse viderentur, si se scriberent fratres ejus, cujus erant Apostoli et servi; maxime quando id facerent in literis publicis, quas mittebant ad Ecclesias. Imo per hoc existimationem Christi Domini, cujus gloriae servire debebant, non parum minuerent; sicut faciebant cives ejus, quando dicebant: *Nonne fratres ejus Jacobus et Simon, et Joseph et Judas?* Matth. 13.

Porro sciendum de Jacobo, fratre Domini, multa ex Hegesippo, vetusto scriptore, narrari ab Eusebio lib. 2. hist. cap. 22. et Epiphanio haeresi 79. Quorum nonnulla etiam refert Hieronymus in catalogo; quae an omnia vera sint, non immerito quis dubitaverit, atque haec praesertim, quod illi soli licitum erat ingredi Sancta sanctorum; quodque solus ingrediebatur templum; et quod ad ejus judicium scribae et Pharisaei, Christianae religionis adversarii, retulerint quaestionem, quid de Jesu sentiendum esset; tamquam Jacobus ad id usque tempus non satis aperte ac libere Jesum Christum praedicasset, qui Jerosolymitanam Ecclesiam triginta jam annis rexerat. Quod de sanctissimo viro et Christi Apostolo sentire, perabsurdum videtur. Sed quoniam hujusmodi dubiorum explicatio ma-

joris est operae, nec praesentis instituti, tantum hic nobis sufficiat admonuisse, quo studiosis ansam daremus inquirendi, quid ad ea responderi posset.

HANC EPISTOLAM ESSE CANONICAM SCIPTURAM.

De hac Epistola fuisse aliquando dubitatum, an sacris libris esset annumeranda, jam intelleximus ex verbis Hieronymi supra citatis, in quibus dicitur, eam paulatim, tempore procedente, obtinuisse auctoritatem. Quod etiam ante eum testatus est Eusebius lib. 2. hist. cap. 22. Sic enim de ea Epistola scribit: *Etsi a quibusdam tamquam adulterina ac minime germana propterea judicetur, quod non adeo multi ex veteribus illius Epistolae, sicut nec ejus, quae dicitur Judae, mentionem faciunt: tamen nos istas cum reliquis in quam plurimis Ecclesiis publice receptas approbatasque cognovimus.* Haec ille. Ex quibus patet, eam dubitationem vel paucorum hominum, vel paucarum Ecclesiarum fuisse; quas tamen in communem aliarum Ecclesiarum sententiam convenisse, ex eo palam ostenditur, quod ab illo tempore et deinceps, nec ulla Ecclesia, nec ullus ecclesiasticus scriptor invenitur hac de re amplius haesitasse. Quin e contrario omnes indices librorum Scripturae sacrae, sive editi a Conciliis, tam generalibus, quam particularibus, atque etiam a Romanis Episcopis; sive ab aliis orthodoxis scriptoribus traditi, ut ab Athanasio, Gregorio Nazianzeno, Augustino, Cassiodoro, Isidoro, Damasceno, hanc Jacobi Epistolam suo nomine expressam et caeteris canonicis scripturis annumeratam exhibent. Quae probatio ad certam fidem faciendam cuique Catholico sufficere debet.

Verum quia non defuerunt hoc saeculo, qui hujus Epistolae auctoritatem aut contemnerent, ut Martinus Lutherus cum nonnullis suis sequacibus, aut elevarent dubiamque redderent, ut Erasmus et Cajetanus: idcirco breviter ad argumenta, quae eos moverunt, est respondendum. Lutherus Epistolam hanc ob id rejicit, quod hominem justificari doceat ex operibus, et non ex fide tantum, contra quam Paulus, ut ait, docuit in Epistolis ad Rom. et ad Galat., justitiam statuens ex fide sine operibus. Hinc igitur eam nec Apostoli Jacobi esse censet, nec Apostolico spiritu dignam. Imo stramineam per contemptum aliquando vocavit et scripsit. Respondeo, Lutherum hujusmodi argumento non Epistolam hanc probare spuriam, sed se ipsum haereticum declarare, quia sincerae doctrinae in ea traditae usque adeo repugnet, ut propterea totam Epistolam abjiciat et condemnet. Quod ne facere cogeretur Calvinus, maluit, Epistola salva, doctrinam justitiae operum in ea contentam ad alium sensum detorquere. Sed nos veram conciliationem hujus doctrinae cum ea, quam Paulus tradidit, infra suo loco adferemus.

Secundo objiciunt Lutherani, hanc Epistolam, ut recte commendet opera, tamen, praeter morem Apostolicum, mutam esse de doctrina fidei, et tantum de operibus concionari. Quibus respondeo, non opera tantum, sed et fidem hac Epistola luculente commendari; non solum in eo, quod ad justitiam utrumque requirit, tam fidem, quam opera; verum etiam, dum ait cap. 1.: *Voluntarie genuit nos verbo veritatis.* Quae sententia, si qua alia, prorsus Apostolica est. Sensus enim est, quem eo loco plenius explicabimus: *Gratis justificavit nos per fidem.* Nec aliud vult, quum paulo post ait: *Suscipite insitum verbum, quod potest salvare animas vestras.* Sed et illud, quod dicit statim ab exordio Epistolae: *Probatio fidei vestrae patientiam operatur;* et mox: *Postulet autem in fide, nihil haesitans;* et cap. 5.: *Oratio fidei salvabit infirmum,* nonne manifestam continent fidei commendationem? Sed ideo magis occupatur in operibus commendandis, quod (ut ante diximus) adversus eos agat, qui neglectis operibus ex sola fide salutem

sibi pollicebantur. Deinde, sicut ipse Calvinus respondet, non ab omnibus exigendum, ut idem argumentum tractent. Multa enim (exempli causa) inter Evangelium Joannis et reliqua tria diversitas est; et tamen haec omnia aeque recipimus, ut a Dei spiritu profecta.

Porro Cajetanus ex salutatione sumit argumentum ad convellendam auctoritatem Epistolae: Quoniam, inquit, salutatio tam pura est, ut nulli salutationi cujusquam alterius Apostolicae Epistolae conformis sit. Nam nihil Dei, nihil Jesu Christi, nihil gratiae, nihil pacis sonat, sed, profano more, *salutem*. Haec ille, verbis (quod sane mirum est) a Luthero mutuatis. Nam eadem paene Luthero Sixtus in Bibliotheca sacra attribuit. Ex iis autem colligit Cajetanus, minus certum reddi auctorem hujus Epistolae, et consequenter auctoritatem; sicut argumentabatur de Epistola ad Hebraeos.

Ad argumentum vero hoc facilis est responsio. Non enim Apostoli semper eadem aut simili formula salutandi in suis Epistolis utebantur, atque interdum in ea re, ut in multis aliis, morem sequebantur vulgo receptum. Quod perspicuum est ex Epistola, quae habetur Act. 15., cujus initium est: *Apostoli et seniores fratres his, qui sunt Antiochiae, et Syriae et Ciliciae, fratribus ex gentibus salutem.* Quin potius haec salutationis in utraque Epistola similitudo suadet, ut praesentis Epistolae non alium Jacobum quaeramus auctorem, quam eum, quo suggerente memorata Epistola ad gentium Ecclesias ab Apostolis missa fuit, uti narratur eodem loco. Nec vero putandus est *gratiam et pacem* tacuisse, qui *salutem* nominavit. Nam salus Christiana omne bonum salutare comprehendit. Nec Apostolo necesse fuit, *Deum* et *Jesum Christum* cum verbo salutationis repetere, qui Dei et Jesu Christi servum se jam dixerat.

ARGUMENTUM HUJUS EPISTOLAE.

Non simplex hujus Epistolae argumentum est, sed multiplicem ac miscellaneam continet doctrinam. Tametsi duo principaliter agere videtur: alterum, ut instruat eos, qui volebant aliorum esse magistri, veloces ad docendum et pronuntiandum, jactantes suam sapientiam, aut sapientiae inordinato modo studentes, et ad malos fines hoc suum studium referentes, ut ad gloriam, opes, voluptates, quod maxime patet ex cap. 4. Unde statim ab initio docet, unde petenda sapientia, monetque, ut malint esse discipuli, quam magistri, et deterret ab ambitione magisterii. Vitium enim hoc regnabat apud Judaeos, qui sibi scientiam legis vendicabant, et omnium volebant esse doctores, Rom. 2. Unde Judaeis fidelibus illud vitium adhuc magna parte adhaerescebat.

Alterum, de quo jam in prolegomenis admonuimus, ut ostendat bonorum operum necessitatem, ne quis sibi de sola fide blandiatur, tamquam ea satis sit ad salutem, quemadmodum Simoniani, recentes tunc haeretici, docebant. Nam inter alias haereses Simonis eam fuisse, quod opera justa non sint ad salutem necessaria, testatur Irenaeus lib. 1. sui operis adversus haereses conscripti, cap. 20. De Nicolaitis etiam aliisque ejus aetatis haereticis, a quibus orti postea Gnostici, quam se totos voluptatibus carnis immerserint, ostendunt ea, quae idem Irenaeus, et post eum Epiphanius et Augustinus de haeresibus scripta reliquerunt.

Adversus hanc igitur pestem, quae in locis Judaeae ac Samariae, Simone auctore, jamdudum coeperat pullulare, et quam non parum adjuvabat perversus intellectus Epistolarum Pauli Apostoli, in quibus de gratuita per fidem justificatione disserit, praecipue suam intentionem dirigit Apostolus Jacobus, quemadmodum Augustinus docet verbis supra citatis ex lib. de fide et oper., nec non in praefat. suae enarr. in Psalm. 31. Agit Apostolus de ea re per totam Epistolam, commendans opera, sed speciatim cap. 1., ubi

praecipit, ut sint factores verbi, et non auditores tantum, et quae sequuntur. Plenius autem atque expressius cap. 2. ab eo loco: *Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat?* et caetera usque ad finem capitis. Eodem pertinet illud cap. 4.: *Scienti bonum facere, et non facienti, peccatum est illi.*

Caeterum traduntur et alia saluberrima praecepta; cujusmodi sunt, retinendam in adversis patientiam, irae temperandum, personarum acceptionem vitandam, linguae vitia cavenda, reprimendas esse pravas animi cupiditates, infirmos oratione et sacra unctione refocillandos, justorum preces plurimum valere apud Deum, aberrantes in viam revocandos, et id genus alia. Nec male Cajetanus submonet, libri speciem potius esse, quam Epistolae; praesertim cum eam, quod in Epistolis fere perpetuum, nulla salutatio claudat. Verisimile est, scriptam esse Jerosolymis, in qua urbe Jacobus Episcopus erat, et fere continuo resedit. De tempore nihil certi habetur, nisi quod existimem, ab eo scriptam non multo ante suum obitum, ut haberent Judaei fideles sui Apostoli et Episcopi doctrinam scripto consignatam, qua etiam post ipsius mortem instruerentur. Nam ad Judaeos scriptam esse, liquet ex ipso statim ejus exordio.

CAPUT PRIMUM.

Jacobus Dei et Domini nostri Jesu Christi servus, duodecim tribubus, quae sunt in dispersione, salutem. 2. Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis[1]), 3. scientes, quod probatio fidei vestrae patientiam operatur. 4. Patientia autem opus perfectum habet, ut sitis perfecti et integri: in nullo deficientes. 5. Si quis autem vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter, et non improperat[2]); et dabitur ei. 6. Postulet autem in fide nihil haesitans; qui enim haesitat, similis est fluctui maris, qui a vento movetur et circumfertur; 7. non ergo aestimet homo ille, quod accipiat aliquid a Domino. 8. Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis. 9. Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua; 10. dives autem in humilitate sua, quoniam sicut flos foeni transibit[3]); 11. exortus est enim sol cum ardore, et arefecit foenum, et flos ejus decidit et decor vultus ejus deperiit; ita et dives in itineribus suis marcescet. 12. Beatus vir, qui suffert tentationem[4]), quoniam, cum probatus fuerit, accipiet coronam vitae, quam repromisit Deus diligentibus se[5]). 13. Nemo, cum tentatur, dicat, quoniam a Deo tentatur; Deus enim intentator malorum est; ipse autem neminem tentat. 14. Unusquisque vero tentatur a concupiscentia sua abstractus et illectus. 15. Deinde concupiscentia, cum conceperit, parit peccatum; peccatum vero, cum consummatum fuerit, generat mortem[6]). 16. Nolite itaque

---

[1]) Matth. 6, 13. Rom. 5, 3. seq. [2]) Matth. 7, 11. Marc. 11, 24. [3]) Jes. 40, 6. Sir. 14, 18. Psalm. 101, 12. [4]) Matth. 6, 13. Apoc. 3, 19. seq. [5]) 2 Tim. 4, 8. [6]) Rom. 6, 23.

errare, fratres mei dilectissimi. 17. Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio[1]). 18. Voluntarie enim genuit nos verbo veritatis[2]), ut simus initium aliquod creaturae ejus[3]). 19. Scitis, fratres mei dilectissimi. Sit autem omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum, et tardus ad iram. 20. Ira enim viri justitiam Dei non operatur. 21. Propter quod abjicientes omnem immunditiam et abundantiam malitiae[4]) in mansuetudine suscipite insitum verbum[5]), quod potest salvare animas vestras[6]). 22. Estote autem factores verbi, et non auditores tantum[7]), fallentes vosmet ipsos. 23. Quia, si quis auditor est verbi, et non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum nativitatis suae in speculo; 24. consideravit enim se, et abiit, et statim oblitus est, qualis fuerit. 25. Qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis, et permanserit in ea, non auditor obliviosus factus, sed factor operis; hic beatus in facto suo erit[8]). 26. Si quis autem putat, se religiosum esse, non refrenans linguam suam, sed seducens cor suum, hujus vana est religio. 27. Religio munda et immaculata apud Deum et Patrem, haec est; Visitare pupillos et viduas in tribulatione eorum[9]), et immaculatum se custodire ab hoc saeculo[10]).

SUMMARIUM CAPITIS PRIMI.

Firmat animos fidelium adversus ingruentia mala; precandi studium commendat, ejusque rationem explicat; suo quemque vitio peccare affirmat; bona vero omnia a Deo speranda. Divini verbi auditionem laudat, et verae religionis partes et officia perstringit.

1. *Jacobus Dei et Domini nostri Jesu Christi servus.* Officii sui dignitatem hoc titulo manifestat. Nam Dei ac Jesu Christi servum se nominat, ea speciali ratione, qua passim id facit in suis Epistolis Paulus; nimirum ratione muneris Apostolici, quo, sicut Paulus et Barnabas apud gentes, ita Jacobus, Cephas et Joannes fungebantur in circumcisione, id est apud Judaeos, ut habetur Gal. 2. Vocabulum *Dei* quidam referunt ad eandem personam cum sequentibus, hoc sensu: Servus Jesu Christi, qui est Deus ac Dominus noster. Qui sensus haud dubie Catholicus est. Verum Apostolico scribendi stilo magis convenit, ut prior pars ad Patrem referatur. Sic Oecumenius: *Dei Patris,* inquit, *et Domini Filii.*

Duodecim tribubus, quae sunt in dispersione, salutem. Hoc est, Judaeis, per varia loca dispersis, salutem dicit aut scribit. Nam populus Israëliticus duodecim tribubus constat. Unde liquet, ad solos Judaeos scriptam esse hanc Epistostolam. Pro *salute* Syrus *pacem* transtulit, rem tamen eandem significare volens; quomodo in Evangeliis eadem sunt: *Avete,*

---

[1]) 1 Tim. 6, 16. 1 Joan. 5, 7. seq [2]) 2 Cor. 6. 7. Eph. 2, 10. Joan. 1, 13. 1 Petr. 1, 23. [3]) Rom. 8, 23. 9, 16. [4]) Rom. 13, 12. Col. 3, 8. [5]) Gal. 2, 11. [6]) Joan. 6, 68. [7]) Matth. 7, 21. Rom. 2, 13. [8]) Matth. 7, 24. Joan. 13, 17. Gal. 5, 6. [9]) 1 Cor. 13, 1. 2. Gal. 5, 6. [10]) Rom. 12, 2.

Matth. ult., et: *Pax vobis,* apud Lucam et Joannem. Porro dispersionem hanc plerique interpretantur eam, quae sub Stephano facta est, de qua Act. 8., quando fideles, qui erant Jerosolymis, ob persecutionem dispersi fuerunt per regiones Judaeae et Samariae. Alii vero, quod magis placet, intelligunt dispersionem Israëlitici populi in varias nationes olim factam, scilicet ex eo tempore, quo in Assyriam, Babyloniam, Aegyptum, inque alia regna per captivitates et bella, vel abducti, vel sponte profugi, discesserunt. Ad hanc enim dispersionem sine dubio pertinet Petri salutatio in exordio suae prioris Epistolae, cum ait: *Electis advenis dispersionis Ponti, Galatiae* etc.; eandemque significavit Lucas Act. 2. et 6., ubi mentionem facit Judaeorum, qui Jerosolymam convenerant ex diversis mundi plagis, etiam valde remotis. Huc praeterea facit, quod haec Epistola una est et prima Catholicarum, id est earum, quae scriptae sunt generaliter ad fideles in variis ac longinquis regionibus morantes. Atqui Judaea cum Samaria vix unam Palaestinae regionem constituebat.

Pro vocabulo: *salutem,* Graece est: *χαίρειν,* quod *gaudere* et *salvere* significat. Nec tamen aliter verti debuit, quam quomodo noster interpres et alii verterunt: *salutem.* Quod enim Graeci in exordiis Epistolarum precantur *χαίρειν*, id *salutem* Latini dicunt, nihil diversum significare volentes. Sed tamen Apostolus etiam ad alterum significatum: *gaudere,* quod ejus verbi primarium est, attendit. Hinc enim occasionem sumit inchoandae suae Epistolae. Nam quasi dicerent Judaei fideles, ad quos scribit: Quomodo jubes nos gaudere, qui tot malis pressi, in continuo moerore versamur? sicut angelo Tobiam caecum salutandi his verbis: *Gaudium tibi sit semper,* respondit Tobias: *Quale gaudium mihi erit, qui in tenebris sedeo et lumen coeli non video?* Tob. 5. Jacobus ostendit, eos justam et amplam habere gaudendi materiam, ita scribens:

2. *Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis.* Dicit: *fratres mei,* quia ad solos scribit fideles. Auspicatur autem a consolatione, conjuncta cum exhortatione ad patientiam. Judaei namque vel ipso nomine Judaicae gentis odio erant et contemptui caeteris populis; quod si etiam Christiani essent, hoc amplius opprimi se sentiebant infidelium injuriis et persecutionibus; ut proinde tam consolationis verbo, quam exhortationis, animi eorum fuerint erigendi. *Omne gaudium,* Hebraea phrasi dixit pro: *magnum et perfectum gaudium.* Unde vertit Erasmus: *Pro summo gaudio ducite,* id est ingentis gaudii materiam vobis oblatam existimate.

Importune Catharinus inculcat hoc loco suum dogma de certitudine gratiae, quasi sine ea non possit esse in homine perfectum gaudium. Cui breviter respondeo: Sicut perfectum gaudium, quale hic intelligitur, non excludit omnem tristitiam (*beati* enim, *qui lugent,* Matth. 5.), ita nec omnem incertitudinem gratiae; quamvis multum adferat serenitatis. Nam ut perfectio justitiae, sic et gaudii, quae in hac vita haberi potest, plurimum distat ab ea, quam speramus in futuro.

Porro *tentationes* Apostolus vocat non incitamenta peccandi, quamvis ita videatur intellexisse Augustinus lib. 14. de civit. Dei, cap. 9., sed afflictiones; quod per eas Deus homines tentare, hoc est, probare soleat, ut, quales sint, innotescat. Ita Christus Luc. 22.: *Vos estis,* inquit, *qui permansistis mecum in tentationibus meis.* Et Paulus Hebr. 4. de Christo: *Tentatum autem per omnia.* Atque eam significationem declarat, quod infra dicitur in eodem capite: *Beatus vir, qui suffert tentationem; quoniam, cum probatus fuerit etc.*

Est autem in Scripturis locus frequens, in afflictionibus et persecutionibus esse gaudendum. Ut Rom. 5.: *Gloriamur in tribulationibus;* et 1 Petr. 4.: *Communicantes Christi passionibus, gaudete;* et ipse Dominus Matth. 5.: *Cum persecuti vos fuerint propter me, gaudete et*

et exsultate. Hinc illud Act. 5. de Apostolis: *Ibant gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt, pro nomine Jesu contumeliam pati.* Quod vero ad tentationes peccatorum attinet, an et quatenus expeti possint, ac justi gaudii materiam praebere, disputatum est a nobis in lib. 2. sent. dist. 23.

Sed cum naturale sit, in malis dolore, adeo ut et Filius Dei, carnem passibilem gerens, instante passione, dixerit: *Tristis est anima mea usque ad mortem:* docet Apostolus sequentibus verbis, qua ratione in iisdem malis, ac de iis gaudendum nobis sit; quatenus scilicet magna quaedam bona nobis pariunt. Quod et Paulus docet Rom. 5. et Hebr. 12., et Petrus 1 Epist. 1. et 4., et magister eorum Christus Matth. 5. et Luc. 6.

3. *Scientes, quod probatio fidei vestrae patientiam operatur.* Ac si dicat: Scire enim et persuasum habere debetis, quod probatio fidei vestrae etc. Hac parte primum ac tacite significat, probationem fidei effectum esse tentationum. Nam per eas fides nostra probatur, sive exploratur. Etenim facile cedere in tentationibus, argumentum est imbecillis fidei; sicut e diverso firma fides roborat animum in adversis. Affirmat deinde, probationis fidei effectum, quem *operatur,* Graece: *κατεργάζεται,* esse patientiam. Sed hoc difficultatem habet; maxime cum videatur contrarium verbis Pauli, dicentis Rom. 5., quod *patientia probationem operatur.* Nam qui fieri potest, ut patientia et fidei probatio se invicem pariant? Respondeo, verum esse utrumque, diverso sensu. Et quidem patientia quo sensu probationem operetur, expositum est suo loco[1]); quia scilicet per tolerantiam adversitatum homo sibi et aliis, qualis sit, ostenditur, simulque ea exercitatione purgatur in dies ab amore hujus saeculi, sicut aurum in fornace probatur ac purgatur.

Quomodo autem e converso, juxta hunc Apostolum, probatio fidei patientiam operetur, satis obscurum est, nec uno modo ab omnibus explicatur. Complures metonymice per *fidei probationem* intelligunt tribulationem, qua fides probatur. Nam *tribulatio* (sicut in loco memorato Paulus ait) *patientiam operatur,* eo quod sit patientiae exercendae et augendae materia. Sunt, qui velint, transitivam esse locutionem loco intransitivae. *Probatio fidei,* id est fides tentationibus probata, patientiam gignit, scilicet auctiorem; vel impetrando a Deo, vel etiam efficiendo. Nam simili locutione dictum est a Petro Apostolo 1 Epist. 1.: *Ut probatio vestrae fidei multo pretiosior auro inveniatur* etc. Aliis denique *probatio fidei patientiam operatur,* id est declarat ac prodit, quanta sit patientiae virtus in iis, qui multis adversis probati et explorati, a fide, cujus gratia patiuntur, non recedunt.

Mihi videtur hoc loco non esse necessarium ad improprietates confugere, cum possit apertus et commodus dari sensus hujusmodi: Dum Deus variis afflictionibus fidem vestram probat, interim eo ipso exercet et perficit in vobis patientiam, Graece ὑπομονήν, id est eam virtutem, qua patienter exspectatis bona vobis in coelo reposita; *sustinentiam* vocat interpres ult. capite hujus Epistolae, estque ea, quam Pauli et Petri Epistolae passim commendant.

4. *Patientia autem opus perfectum habet.* Legendum: *habeat,* quod in plerisque est emendatioribus, quodque exhibent veteres concordantiae et editio Lovaniensis. Nam et Oecumenius Graecus studiose observat, Apostolum non dixisse: ἔχει, *habet,* sed: ἐχέτω, *habeat.* Syrus quidem vertit in hunc modum: *Ipsi autem patientiae erit opus perfectum.* Sed hoc ab Hebraicae linguae consuetudine descendit, qua verba futurum tempus indicantia ponuntur pro imperativo, ut: *Non occides,* id est ne occidito, et alia innumera. Sic: *Ipsi patientiae erit,* id est ipsa patientia habeat opus perfectum.

Est igitur exhortatio, sed cujus sensum

---

1) Rom. 5.

varie reddunt. Quidam hoc modo: Patientia vestra gaudium et alacritatem annexam habeat. Sed ita nihil diversum diceret Apostolus ab eo, quod dixit: *Omne gaudium existimate etc.* Alii opus patientiae perfectum interpretantur, quod conjunctum est cum dilectione eorum, qui nos affligunt. Caritas enim est, quae reliquarum virtutum opera format ac perficit; estque ei, qui laeditur, ne adversus laedentem ira aut odio commoveatur, imprimis necessaria. Tertius sensus est, quem innuit Oecumenius: Patientia vestra ne deficiat, sed opus suum perducat usque ad finem; sic enim erit opus absolutum atque perfectum, et re, et fructu. Nam *qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit,* Matth. 10. Hi duo sensus postremi merito probantur, et utrique potest aptari, quod sequitur:

Ut sitis perfecti et integri, in nullo deficientes. Integri, Graece ὁλόκληροι, dicuntur omnibus membris seu partibus constantes. Quod et explicatur per illud sequens: *in nullo deficientes,* id est *nulla in parte diminuti,* ut vertit Erasmus. Non enim hic *deficientes* intelliguntur, qui succumbunt afflictionibus, sed quibus ad integritatem aliquid deest. Graece: λειπόμενοι, verbum idem, quod mox interpres vertit *indigere.* Jam, si in parte superiori *opus perfectum* intelligas cum dilectione conjunctum, sensus hujus partis erit: Ita futurum, ut, quod ad virtutes attinet vobis necessarias, non sitis imperfecti aut mutili, sed integri, sic ut nulla earum vobis desit. Nam *caritas est vinculum perfectionis,* Col. 3. Sin autem *opus patientiae perfectum* interpreteris ratione perseverantiae, tum hic sensus reddi poterit: Ut in adventu Domini inveniamini perfecti et integri, nec ullo genere boni operis destituti. Hanc enim integritatem ac perfectionem secum adducit patientia perseverans; id quod longa bonorum operum enumeratione docet B. Cyprianus in tract. de bono patientiae. Aliam deinde exhortationem subjicit, dicens:

5. *Si quis autem vestrum indiget sapientia. Sapientiam* hoc loco vocat eandem, quam cap. 3. dixit: *sapientiam desursum descendentem,* piam scilicet rerum divinarum scientiam. Multum autem occupatur Apostolus in hac Epistola reprehensione eorum, qui sapientiam sibi arrogabant, et prosiliebant ad sacra docendum; potissimum capite 3. Praemonet ergo hic, unde petenda sit sapientia, de qua postea plura dicere constituit; et quo animo, et quales esse debeant, qui eam vel petant, vel exerceant.

Sed cur velut dubitans dicit: *Si quis vestrum indiget sapientia?* Quis enim sapientia non indiget? Neque enim quisquam est mortalium tam sapiens, cui non adhuc multum sapientiae desit. Ajunt nonnulli, de iis loqui Apostolum, qui nondum eo progressi sunt, ut sibi in afflictionibus gratulentur, secundum id, quod dixit: *Omne gaudium existimate etc.* Atqui doctrina Apostoli generalis est, monstrans, unde petenda sit sapientia omnibus, qui indigent. Itaque potius dicendum, voculam *si* non dubitantis esse hoc loco, sed supponentis, ut de re certa et confessa; quasi dicat: Si quis vestrum indiget sapientia, ut certe omnes indigetis, alius plus, alius minus, ac fere plus illi, qui minus egere se credunt; en, ostendo vobis, unde petenda sit. Saepe namque ad hunc modum usurpatur illa conjunctio, ut Mal. 1.: *Si pater ego sum, ubi est honor meus?* et Rom. 13.: *Et si quod aliud mandatum;* et 2 Thess. 1.: *Si tamen justum est apud Deum, retribuere etc.* Item apud profanos auctores: *Si Deus est animus. Si qua est coelo pietas.* Sic etiam a quibusdam exponitur illud hujus Epist. cap. 5.: *Et, si in peccatis fuerit, remittentur ei,* quemadmodum ibi videbimus, Deo duce.

Postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter. Graece: *postulet a dante Deo omnibus simpliciter.* Syra quoque editio *simpliciter* habet, non *affluenter.* Suspicatur Gaignaeus, interpretem nostrum pro ἁπλῶς, in Graeco legisse ἀθρόως, id est cumulate. Mihi verisimilius est, eum respexisse ad rei consequentiam.

Qui enim dat simpliciter, dat liberaliter, et affluenter. Nam simpliciter et pure dare dicitur, qui in dando non aliud spectat, quam justas causas dandi, cujusmodi praesertim sunt inopia et humilitas petentis. Id autem non faciunt, qui vel tergiversationes quaerunt, quo vel non donent, vel parcius; vel qui ex datione commodum aliquod reciprocum exspectant. Ita Paulus loquitur Rom. 12.: *Qui tribuit, in simplicitate;* quam virtutem etiam alibi in eleemosynis commendat, ut 1 Cor. 8. et 9. Dicit autem B. Jacobus: *postulet a Deo,* quia omnis sapientia a Domino Deo est, Ecclesiastici 1.: *Et omne datum optimum desursum est, descendens a patre luminum,* sicut infra docet. Nec ideo tamen non sunt invocandi sancti pro sapientia adipiscenda, quod objicit haereticus; non enim invocantur, ut eam a se ipsis dent, sed ut a Deo nobis impetrent. Porro, quod ait: *omnibus,* intellige postulantibus, nec his prorsus omnibus, sed iis, qui sic petunt et tantum petunt, quomodo et quantum res ista petenda est, inquit Augustinus lib. de natura et gratia, cap. 17. Id Apostolus ipse statim post indicat, docens, in fide postulandam.

Et non improperat. Hoc addit, vel ad exponendum illud *simpliciter,* quia, qui refricant subinde, quid dederint (quod est tacite exprobrare), videntur retributionem quaerere; vel certe ideo addit, ne quis Deum saepius adire vereatur. Non enim dicet: Jam toties dedi; quid adhuc me obtundis? ut solent homines, etiam qui maxime liberales. Sed, ut est fons inexhaustus, ita ad dandum, modo petas, sicut oportet, paratissimus; imo ipse ultro nos ad semper petendum invitans, adeoque id praecipiens, Luc. 18. Bene monet Cajetanus, hanc partem intelligendam esse, quantum ex parte Dei, quomodo jam explicata est; nam ex parte hominum ingratorum saepe numero fit, ut improperet Deus beneficia collata; quod multae Scripturae testantur.

Et dabitur ei. Non dubitat Apostolus affirmare, quod Christum toties promittentem audiverat; *Petite, et dabitur vobis. Omnis enim, qui petit, accipit,* Matth. 7. et Luc. 11. *Omnia, quaecumque petieritis in oratione, credentes, accipietis,* Matth. 21. et Marc. 11. *Quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam,* Joan. 14. et 16. Sed quia solis credentibus haec promissio facta est, ideo subjungit:

6. *Postulet autem in fide, nihil haesitans.* Graece διακρινόμενος, id est *discernens, dijudicans,* item *disceptans, haesitans.* Fit enim, ut, cui rationes hinc inde oppositae succurrunt, nesciat, utram in partem judicium suum inflectere debeat; itaque disceptat apud se, et haeret dubius. Recte igitur interpretem nostrum secutus Erasmus et alii, verterunt: *nihil haesitans.* Sic enim et alibi Graecum verbum accipitur, ut Act. 10.: *Vade cum eis nihil dubitans;* et Rom. 4.: *Non haesitavit diffidentia,* et cap. 14.: *Qui autem discernit,* id est haesitat, *si manducaverit, damnatus est.* Ita quoque apud Matthaeum cap. 21. (qui locus huic similis est), Domino dicente: *Si habueritis fidem et non haesitaveritis, non solum de ficulnea facietis, sed et, si monti huic dixeritis etc.* Quae postrema sententia, sicut et aliae similes, quae habentur locis ex Evangelio paulo ante citatis, id etiam ostendunt, fidem hic non poni pro fiducia, quod vult Erasmus, ita vertens: *Postulet vero cum fiducia;* sed pro fide Christiana, qua assentimur verbo Dei; quemadmodum et supra accipitur, ubi dixit: *probationem fidei patientiam operari;* imo per totam hanc Epistolam. Nam ut in verbis Domini, ita et hic intelligitur fides veritatis ac promissionis divinae, qua dixit: *Petite, et accipietis*[1]), et: *Omnis, qui petit accipit*[2]); ut sensus sit: Petat a Deo, nihil dubitans de ejus promissione, sed firma fide illi inhaerens.

Verum quia promissio conditionem habet hanc, modo petas, sicut oportet, de qua nemo certus est: inde fit, ut cum ea fide promissionis divinae consistat, te

1) Matth. 7. 2) Luc. 11.

haud plane certum esse, num sis impetraturus, quod petis. Unde locus hic et similes nihil omnino faciunt pro fide speciali sectariorum nostri temporis, qua statuunt, se certo exaudiendos in omnibus, quae a Deo petunt; non advertentes, illud multis accidere, quod Apostolus infra dicit cap. 4.: *Petitis et non accipitis, eo quod male petatis.* Sed tamen etiam adesse debet petitionibus nostris non modo spes qualiscumque, sine qua nihil vere petitur, verum etiam bona fiducia impetrandi, quod petitur; cum praesertim ipsa fides doceat, cum fiducia petendum esse.

Quocirca calumniatur Calvinus, quum ait, Catholicorum esse dogma, quod dubitanter orandum sit. Nam impetrandi fiducia cum fide promissionis divinae conjuncta (male enim haec duo confundit) credentis animum applicat in alteram partem, ut dici non possit, eum, qui sic orat, dubitare. Non enim continuo, qui de successu non est infallibiliter certus, dubitare dicendus est. Is enim proprie dubitat, cujus animus inter utrumque fluctuat, juxta id, quod sequitur:

Qui enim haesitat, similis est fluctui maris, qui a vento movetur et circumfertur. Rem declarat eleganti similitudine ducta a fluctu maris, qui ventis agitatur et huc illuc impetu rapitur, ut Graeca sonant. Talis est in sua petitione, qui haesitat, id est, qui non firmiter credit, Deum daturum, quod petit; quasi scilicet vel non promiserit, vel parum constans sit in promissis; ut solent haesitare, qui ab hominibus aliquid petunt, de quorum fide aut voluntate dubitant. Est autem cum hac Apostoli monitione conferenda illa Ecclesiastici sententia cap. 18.: *Ante orationem praepara animam tuam, et noli esse quasi homo, qui tentat Deum.* Tentat vero Deum, qui de potentia vel promissis ejus dubitat.

7. *Non ergo aestimet homo ille, quod accipiat aliquid a Domino.* Graece: *Non enim existimet homo ille, quod accipiet* etc. Mutando conjunctionem interpres sensum voluit exprimere, quod loco illativae particulae causalis posita videatur, ut fit interdum. Concludit enim Apostolus, eum, qui non ex fide orat, quum animo fluctuet, indignum esse, qui impetret quidquam a Domino Deo.

Dicet aliquis, exauditum fuisse regulum orantem pro sanitate filii, Joan. 4., cui tamen a Domino dictum est: *Nisi signa et prodigia videritis, non creditis,* et de quo Gregorius hom. 28. super Evang. scribit, quod in fide dubitavit. Respondeo, exauditum fuisse, non tam, quod oratio ejus hoc mereretur, quam quia Christo ad gloriam suam miraculo manifestandam ita visum fuit. Quamquam non omnino sine fide oravit, qui credidit, Christum posse salutem filio suo dare; licet nondum crederet, id posse absentem, ut eodem loco Gregorius docet.

8. *Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis. Duplicem animo,* Graece δίψυχον, quasi dicas *bianimem,* vocat non eum, qui simulatus est, aliud loquens, aliud cogitans; sed qui nihil certi fixum habet in animo, quod sequatur; quales erant, quibus ab Elia dictum est: *Usquequo claudicatis in duas partes?* 3 Reg. 18., et ille, cui dicitur: *Utinam frigidus esses, aut calidus,* Apoc. 3.; quales item in rebus humanis, qui non dedunt se certo generi vitae, sed semper ambigunt, quid eligant, nunc in hoc propensi, nunc in illud. Tales *in omnibus viis,* id est actionibus, *suis inconstantes sunt,* quoniam eas in certum scopum non dirigunt, sed prout diversis feruntur affectibus, ita sunt in actionibus varii, ideoque nec proficiunt. Ex hac generali sententia colligi vult Apostolus, eum, qui haesitat in postulatis suis ad Deum, ut aut dubius sit de illius promissis, aut fiduciam non adferat, in ipsa sua petitione lubricum et inconstantem esse; et proinde nihil impetraturum. Idem vocabulum habes infra cap. 4.: *Purificate corda duplices animo.* Videtur autem hoc loco respexisse Apostolus ad quasdam sententias Eccles. 2.

9. *Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua.* Graece: ἐν τῷ ὕψει

αὐτοῦ, id est, *in altitudine* sive *sublimitate sua;* quod et vox Syriaca significat. Atque id arbitror interpretem voluisse nomine *exaltationis.* Superius hortatus fuit Apostolus ad patientiam; hoc argumentum nunc prosequitur, ponens afflictis fratribus ante oculos felicitatem vocationis suae, de qua merito debeant non gaudere solum, sed etiam gloriari. Si quis, inquit, inter vos Christianos humilis est, id est pauper, abjectus et mundo contemptibilis, ne doleat vicem suam, nec animum despondeat; sed suam cogitet sublimitatem ac felicem statum, ad quem evectus est, et in eo glorietur. Ea sublimitas est, Christianum esse; hoc enim nomine immensa dignitas significatur, ut filium esse Dei, consortem Christi, haeredem regni.

Alii exaltationem hanc intelligunt in eo ipso, quod pro Christo spoliatus inopia premitur, tamquam ea ipsa sit gloriandi materia, ut consolatio haec similis sit cum illa 1 Petr. 4.: *Si quis patiatur ut Christianus, non erubescat; glorificet autem Deum in isto nomine.* Verum antithesis hujus partis ad eam, quae sequitur, magis exigit priorem sensum.

10. *Dives autem in humilitate sua.* Potest verti: *in humiliatione sua,* quomodo vertit Erasmus. Sed quamvis verbale sit ταπείνωσις, passim tamen pro humilitate accipitur; ut in cantico B. Virginis, item Act. 8., Phil. 3. Loquitur hic Apostolus de divite, nec solum de infideli, ut nonnulli exponunt, sed etiam de Christiano. Erant enim inter Christianos quidam divites, qui, Christianae caritatis obliti, fratres suos pauperes, tametsi pro Christi nomine in paupertatem redactos, superbe despiciebant, nec eis de sua abundantia communicabant. Haec enim eis improperat infra cap. 2. et 5., ut ista fuerit una ex causis scribendae hujus Epistolae.

Partem hanc imperfectam plerique, Bedam secuti, supplent addito verbo: *glorietur,* ex parte praecedenti; ut sit ironicus sermo: *Dives glorietur in humilitate,* id est, vilitate et miseria *sua,* quae consequentibus verbis describitur. Quasi dicat: Certe non habet, unde glorietur aut in quo sibi placeat, sed magis, unde doleat ac sibi vilescat; sicut eis dicit cap. 5.: *Agite nunc, divites, plorate, ululantes in miseriis vestris, quae advenient vobis.* Alii dicunt, antiphrasim esse in verbo: *glorietur,* ad hanc partem relato.

Mihi probabilius est id, quod Oecumenius subindicat, eclipticum esse sermonem, qui supplendus sit verbo contrariae significationis; quomodo locutus est Paulus 1 Tim. 4.: *Prohibentium nubere, abstinere a cibis,* subaudi: *praecipientium.* Supplendus, inquam, et exponendus hoc modo: *Dives autem confundatur in humilitate sua,* id est, pudefiat ac sibi displiceat, cogitans ac secum reputans suam vilitatem, ac rerum, in quibus confidit, inconstantiam. In his tribus expositionibus summatim idem est sensus. A quo diversum adfert Erasmus in paraphrasi, ita scribens: Contra dives hoc nomine sibi gratuletur, quod, qui ob falsa hujus mundi bona magni fiebat apud mundi cultores, nunc ob Christi confessionem spretus sit et contemptus etc. Sed hic sensus nihil ad scopum Apostoli, de quo supra. Vult enim divitibus ante oculos ponere suam ipsorum vilitatem, qua considerata desinant superbe sapere et adversus pauperes sese insolenter efferre. Et eo pertinent, quae sequuntur:

Quoniam sicut flos foeni transibit. Foenum, virens intellige, id est gramen, herbam, Graece χόρτον. Unde alii clarius verterunt: *Quoniam veluti flos herbae praeteribit.* Et sensus est: Quomodo flos herbae res pulcherrima est, sed cito gratiam suae venustatis amittit: ita homo dives cum omni gloria sua, quam ei divitiae pepererunt, brevi admodum evanescet. Certe non ultra hanc vitam, quae brevis et momentanea est, durare poterit. Comparatione floris et foeni, ad significandum aliquid in rebus humanis pulchrum quidem, sed caducum et breve, frequenter utitur Scriptura; ut Jes. 40., Job. 14., Psalm. 36. et 102., et 1 Pet. 1.

11. *Exortus est enim sol cum ardore, et arefecit foenum; et flos ejus decidit, et decor vultus ejus deperiit.* Descriptio est floris herbae cito transeuntis. In vocabulo *vultus* metaphora est, quae Erasmo et Gaignaeo subdura videtur, quod vultum tribuat herbae. Proinde Erasmus *aspectum* vertere maluit. Gaignaeus censet, molliorem fore metaphoram, si pro *vultu* legatur *facies,* quod haec vox soleat etiam ad res inanimatas transferri. Sed ea reprehensio, si justa est, interpretis est, non Apostoli, qui Graece scripsit: πρόςωπον, id est *faciem,* usus metaphora Hebraeis familiari, qua *facies* de externa specie cujusque rei dici solet. Hinc facies coeli, terrae, templi, et multa ejusmodi in Scripturis. Igitur decor vultus seu faciei floris est pulchritudo ejus, qua blanditur oculis hominum. Notandum, in sole, qui exortus cum ardore foenum et florem ejus marcescere facit, typice Christum intelligi posse, qui ignifero splendore sui adventus *(ignis enim ante ipsum praecedet,* Psalm. 96.) omnem mundi opulentiam et gloriam in favillam rediget.

Ita et dives in itineribus suis marcescet. Itineribus, Graece: πορείαις, pro quo nonnulli codices, litera ε dempta, legunt: πορίαις. Et ita haberi in antiquo codice bibliothecae Dionysianae, refert Gaignaeus. Significat autem πορία *facultatem, abundantiam.* Juxta quam lectionem vertendum esset: Ita et dives in abundantia sua marcescet, id est, in opibus vel cum opibus suis evanescet; nihil ei divitiae suae, quibus fidit, ad felicitatem proderunt. In hanc lectionem Erasmus quoque propendet. Equidem a lectione vulgata, quae omnium paene codicum est, haud puto recedendum. Nam *abundantia* πορίας nomine significata, nescio, an alicubi in sacris literis inveniatur. At πορεία, id est, *iter* seu *via,* legitur apud Lucam cap. 13. Et verbum πορεύομαι, *iter facio,* passim obvium est. Nec vero quidquam incommodi habet haec lectio, sed consuetudini Scripturarum optime congruit. Nam *viae* pro *actionibus* et *studiis* frequentissimum est in Scripturis. Ita paulo ante virum duplicem animo dixit *inconstantem esse in omnibus viis suis.* Unde sicut Hebraea phrasi prosperari quis dicitur in viis, id est, actionibus suis, atque in iis a Deo dirigi et custodiri: ita, congruenter Scripturis, a B. Jacobo dictum est, quod *dives in itineribus* seu viis *suis marcescet.* Quasi dicat: Adeo non prosperabitur in actionibus et studiis suis, ut tandem cum omni spe sua, quam in divitiis collocavit, emarcescat et pereat. Hunc sensum Beda tradit, *itinera* exponens *actus.* Similes Scripturae Job 24.: *Subverterunt pauperum viam;* Thren. 3.: *Semitas meas subvertit;* Psalm. 1.: *Iter impiorum peribit,* et 34.: *Fiat via illorum tenebrae et lubricum,* et 145.: *Vias peccatorum disperdet.*

12. *Beatus vir, qui suffert tentationem.* Suam ad patientiam exhortationem nunc velut paradoxo quodam concludit, beatum pronuntians eum, qui patitur, non autem divitem illum, de quo modo loquebatur, cui omnia putantur ex voto succedere. *Tentationem* intellige, ut supra, id est afflictionem, persecutionem, adversitates hujus saeculi, quibus tentantur, id est, probantur homines. *Suffert tentationem,* qui cum spe et exspectatione praemii coelestis sustinet afflictiones, non obmurmurans, nec vindictam cogitans; sed de manu Dei cum approbatione voluntatis ejus suscipiens, quidquid adversi visum ei fuerit, sive per se ipsum, sive per homines malos ipsi immittere. Hunc *beatum* dicit ob spem felicitatis aeternae, cujus jam pignus quoddam accepit ipsam patientiam; ut hac ratione non solum in spe dicendus sit beatus, verum etiam re ipsa quadantenus; ut qui meritum in se jam habeat, pro quo praemium beatitudinis sit accepturus. Quod declarat subsequens probatio:

Quoniam, cum probatus fuerit, accipiet coronam vitae. Probatus, Graece δόκιμος, nomen, non participium. Itaque sensus est: Cum in hoc certamine patientiae fortis et constans atque in fide perseverans inventus fuerit, tamquam

igne probatus, accipiet sui certaminis atque victoriae coronam seu praemium, vitam aeternam. Est enim transitiva locutio pro intransitiva.

Coronam vitae. Locus manifestus pro meritis bonorum operum. Ubi enim corona, praemium, merces auditur, ibi sine dubio meritum intelligitur. Nec ob id non gratuito (quod objicit Calvinus) destinatur ac datur nobis vita aeterna; nam etsi fateamur, ac verum sit, prius nobis a Deo destinari vitam aeternam, quam opera, quatenus intentio finis prior est voluntate mediorum; quia tamen eadem Dei praedestinatione etiam ipsa opera, quibus, ut mediis ac meritis, vitam consequamur aeternam, praeparata nobis sunt: hinc in utroque gratuitum Dei beneficium agnoscimus, et quod vitam nobis destinavit aeternam, et quod ad eam assequendam merita nobis praeparavit. Merita vero haec sunt id, quod dicuntur, non ex operum natura, sed ex promissione divina. Sequitur enim:

Quam repromisit Deus diligentibus se. Quam scilicet coronam, ut liquet ex Graeco. *Promissionem* vero eam significat, qua promisit et pactus est Deus, pro operibus patientiae se daturum coronam vitae. Cujusmodi promissio est illa ad angelum Smyrnensis Ecclesiae scripta, qua ei varie tribulato atque tentato dicitur: *Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae,* Apoc. 2. Unde Paulus eam vocat coronam justitiae, a justo judice Christo exspectandam, 2 Tim. 4. Jam quod ait: *diligentibus se,* non autem (quod consequens videbatur, ut diceret): *patientibus pro se,* fontem aperire voluit omnis boni meriti, id est, dilectionem Dei, quam vocamus caritatem. Haec enim est, quae operibus a se profectis eam conciliat dignitatem, qua fiat, ut in Dei judicio compensentur retributione vitae aeternae. Alioqui, *si tradidero corpus meum, ut ardeam,* inquit ille, *caritatem autem non habuero, nihil mihi prodest,* 1 Cor. 13.

13. *Nemo, cum tentatur, dicat, quoniam a Deo tentatur.* Graece: *Nullus, qui tentatur, dicat, quia a Deo tentatur.* Sed in hoc postremo Hebraismus est, ita reddendus Latine: *dicat, se a Deo tentari.* In tentatione, de qua superius egit, tria fere concurrunt: afflictio, probatio et peccandi incitamentum. *Afflictio* plerumque ab homine est, semper a Deo; *probatio* est a solo Deo; *peccandi incitamentum* a mundo et diabolo, sed praecipue a carne seu concupiscentia nobis intestina, quae fomes peccati vocatur a Theologis. Igitur de tentatione secundum hanc ultimam qualitatem nunc agit Apostolus, admonens fideles, ne, quum se sentiunt afflictionibus commoveri ad impatientiam, murmurationem, diffidentiam, aut etiam ad fidem deserendam, hujusmodi tentationem Deo adscribant; sed neque culpam suam in diabolum aut homines malos conferant, ubi peccaverint hoc modo tentati, sed in se ipsos. Accipitur ergo hic et in sequentibus tentatio, sicut in oratione Dominica: *Ne nos inducas in tentationem;* et sicut Matth. 26.: *Orate, ut non intretis in tentationem,* et alibi saepe.

Ex quibus jam patet, huic apostolicae doctrinae non adversari Scripturas, in quibus Deus homines tentasse legitur; ut Abrahamum, Genes. 22., et populum suum, Exod. 16., Deut. 13. Nam iis in locis *tentare* non est ad peccandum sollicitare, quomodo hic accipitur; sed probare, experimentum capere. Quamquam et hoc ipsum Deo, qui nulla nostri indiget experientia, sed omnia novit, antequam fiant, non nisi per tropum tribuitur; ut probare dicatur homines, quando eos tum sibi ipsis, tum aliis per alicujus facti experientiam notos facit, quales sint.

Non est autem improbabile, quod quidam annotant, hujus loci doctrinam usque ad illa verba: *Scitis, fratres mei dilectissimi,* a beato Jacobo dirigi adversus eos, qui ex Epistolis Paulinis, ubi legerant, quosdam a Deo tradi in desideria cordis eorum, et in passiones ignominiae, et in reprobum sensum, Rom. 1., item obdurari et excaecari, ibidem cap. 9. et 11., occasionem erroris sumpserant, ut putarent,

homines a Deo ad peccandum impelli. Hunc enim errorem (nam *errorem* B. Jacobus appellat, dicens: *Nolite errare*) totus iste locus ex professo destruit, peccatorum causas a Deo removens ac e diverso omne bonum ad eum auctorem referens. Quis vero sensus sit dictorum Pauli Apostoli, satis a nobis expositum arbitror in commentariis. Ex quibus breviter repeto, haec et his similia multa de Deo dici in Scripturis, non quod ipse peccatorum ac scelerum auctor sit (quam doctrinam, ut impiam, Ecclesia semper est detestata); sed quia peccatores justo suo judicio amplius deserit, ac positis etiam offendiculis in alia graviora peccata cadere permittit, et hac permissione priora eorum peccata punit ac vindicat.

Deus enim intentator malorum est. Intentator, negativum; Graece ἀπείραστος, id est *intentabilis.* Quod accipi potest active et passive. Noster interpres active intellexit, si tamen codices non sunt vitiati. Nam fieri potest, ut ille scripserit: *intentatus,* pro quo non intellecto subrepserit: *intentator.* Alii certe interpretes passive exponunt, hoc modo: *Deus malis tentari nequit.* Syrus quoque: *Deus enim non tentatur in malis.* In quem sensum et Oecumenius Graecus exposuit. Nec facile Graecam vocem alibi reperias in activa significatione. Denique, si active sumas, bis idem dicetur. Nam sequitur:

Ipse autem neminem tentat. Hanc partem cum priori sic explicate reddit Erasmus: *Nam Deus, ut malis tentari non potest, ita nec ipse quemquam tentat.* Quaeritur, quibus de malis sermo sit. Oecumenius mala afflictionis intellexisse videtur. Adducit enim hanc cujusdam ethnici scriptoris sententiam, velut similem: Dei naturam neque molestias sustinere, neque aliis praebere. Verum res ipsa postulat, ut de peccatis accipiatur; tale enim est, quod dicit: Deus nec induci potest ad peccandum, nec inducere. Quomodo dicere solemus, Deum nec falli posse, nec fallere. Valet igitur Apostoli probatio. Nam ejusdem naturae est, incitari posse ad peccandum, et alios incitare. Quare si illud non potest Deus, nec istud poterit.

Dices: Si Deus neminem ad peccandum inducit; quomodo nos ab eo petimus, ne nos inducat in tentationem? Sed ad hoc jam ante responsum est. Inducere namque in tentationem dicitur eos, quos in peccatum, ad quod tentantur, cadere permittit, dum non adjuvat. *Necesse est enim,* ait Innocentius primus in Epist. ad Carthag. Concil., *ut, quo auxiliante vincimus, eo rursus non adjuvante vincamur.*

14. *Unusquisque vero tentatur a concupiscentia sua abstractus et illectus.* Graece: *a propria concupiscentia abstractus et inescatus,* id est, dum a propria concupiscentia abstrahitur et inescatur. Sunt enim in Graeco participia praesentis temporis; ac satis apparet, cum iis esse construendum illud in medio positum: *a sua concupiscentia,* non autem cum verbo: *tentatur;* praesertim cum et praepositio diversa a superiore, ubi dixit: *a Deo tentatur,* magis ad ista propendeat. Hic enim legitur ὑπὸ, illic ἀπό. Quamquam ad sensum nihil refert, utram constructionem eligas, cum altera sit ex altera supplenda. Sentit enim Apostolus, unumquemque tentari a sua ipsius concupiscentia, dum per eam abstrahitur a bono et allicitur ad malum. Quod tunc fit, quando concupiscentia excitat in homine desideria peccandi, quae motus ipsius vocantur; quibus si animus nullo modo consentiat, peccata non sunt. Ut nec ipsa concupiscentia, quamvis peccatorum fomes et illecebra, ex peccato originali in renatis ad agonem relicta, peccatum in iis proprie dici potest; quemadmodum adversus haeresiarchas Lutherum et Calvinum luculenter docuit ac definivit Synodus Tridentina sess. 5. can. 5.

Quid autem *concupiscentiae* nomine significetur in scriptis Apostolicis, plenius explicatum est a nobis ad illud Rom. 7.: *Concupiscentiam nesciebam;* et rursus ad illa verba Gal. 5.: *Caro concu-*

piscit adversus spiritum. Ubi ostendimus, eos falli, qui concupiscentiam pertinere volunt ad solum appetitum sensitivum; cum eodem loco Paulus inter opera carnis recenseat inimicitias, contentiones, haereses, ad quae vitia sensitivus appetitus non attingit. Quamvis etiam ex hac ipsa Apostoli Jacobi sententia, qua peccati tentationem ad propriam cujusque concupiscentiam refert, refelli possunt. Loquitur enim universe de peccatis, sive quae carnalia dici solent, sive quae spiritualia; adeo ut ex hoc loco probabiliter statui possint haec duo: Post lapsum primi parentis omnia hominum peccata committi ex tentatione carnis seu concupiscentiae; et non omnia committi ex tentatione diaboli. Quorum prius asseritur a S. Augustino sermone 6. de verbis Apostoli, dicente, ex carnali concupiscentia cuncta peccata oriri, quod et docet S. Bonaventura scribens in 2. sent. dist. 21. art. 2. quaest. 2. Posterius communiter a Theologis tenetur. De utroque nos ex instituto tractavimus in commentario dictae dist.

15. *Deinde concupiscentia, cum conceperit, parit peccatum.* Gradatione quadam ostendit ortum et progressum peccati in nobis ex concupiscentia, ac deinde genituram mortis ex peccato. Adverbium: *deinde,* referendum ad verbum: *conceperit;* ac si dicat: *Deinde concupiscentia concipit, et postquam conceperit, parit peccatum.* Plerique partem hanc ita exponunt: Post concupiscentiae tentationem, qua fit, ut animus tangatur aliqua delectatione peccati (id enim erat, ab ea abstrahi et illici), concupiscentia concipit, hoc est, consensum aliquem eblanditur, sed imperfectum. Quod contingit, dum animus aliquantum immoratur delectationi peccati, negligens eam repellere aut ei resistere. Nam hoc ipso consentit aliquo modo, licet imperfecte; et per hoc concupiscentia parit peccatum. Siquidem consensus ejusmodi sine peccato esse non potest. Juxta hanc expositionem *conceptus* et *partus,* quos concupiscentiae adscribit Apostolus, sola videntur ratione distingui. Quod an recte dicatur, in sequenti parte expendemus:

Peccatum vero, cum consummatum fuerit, generat mortem. Pro hujus partis simul et praecedentis intelligentia, colligendi sunt gradus ab Apostolo indicati, quibus a concupiscentia tentante pervenitur usque ad mortem. Ubi primo notandum est, Apostolum his gradibus non annumerare *suggestionem,* quae inter gradus tentationis solet prima poni a Theologis Augustinum et Gregorium secutis, sicut ostendimus in 2. sent. dist. 21. Cujus gradus etiam Beda meminit in hujus loci comment. Sed hunc praetermisit B. Jacobus, quod praesenti loco sit impertinens. Nam etiam sine suggestione daemonis aut mundi concupiscentia sibi sufficit ad excitandas in nobis tentationes ac desideria peccati. Quod si suggestionem etiam ad carnem referas, impropria est locutio. Et hoc pacto suggestio non erit diversa a tentatione concupiscentiae, quae hic prima ponitur.

Deinde notandum, hic agi de tentationibus ad graviora peccata, cujusmodi sunt fornicationes, et caetera libidinum flagitia; item homicidia, furta, rapinae, perjuria, et alia id genus, quae hominem privant gratia et amicitia Dei. Nam de levioribus peccatis, ut sunt risus immoderatus, verbum otiosum, mendacium officiosum, dici non potest, quod consummata mortem adferant.

Tertio notanda est metaphora, a nemine, quod sciam, satis explicata, in hac tota Apostoli sententia. Fingit enim hominem ut virum, et concupiscentiam ut foeminam, quae virum blanditiis ad amorem et amplexum sui sollicitet. Quod significant illa verba, quibus dicit: *Unumquemque tentari, a concupiscentia sua abstractum et illectum.* Deinde fingit, ex hominis amplexu concupiscentiam concipere et parere sobolem, id est peccatum; quae soboles ex eodem viro, id est patre suo, gravidata, postea mortem progignat; ut, quemadmodum concupiscentia mater est peccati, ita peccatum (quod et ipsum Graecis foemininum est: ἁμαρτία)

matrem mortis intelligi velit. Nam sicut de concupiscentia dicit: τίκτει, *parit,* ita de peccato: ἀποκύει, id est *enititur,* pro quo interpres: *generat.* Quod utrumque foeminarum est. Hanc metaphorae explicationem paucis verbis indicatam reperies apud B. Augustinum homil. 42. inter. 50. cap. 8.

Jam his praemissis ad ipsorum graduum enumerationem et explicationem veniamus. Quidam in hoc processu Apostoli tres tantum gradus agnoscunt, alii quatuor, alii quinque. Sunt enim, qui concupiscentiae *tentationem* a *conceptu* non distinguunt; quasi concupiscentia eo ipso, quo tentat, concipiat. Alii a *tentatione* quidem *conceptum* distinguunt, sed cum *partu* confundunt, ut in expositione supra dicta. Rursum alii, vel etiam iidem, *consummationem peccati* cum *generatione mortis* in eodem gradu collocant; alii gradibus dividunt etiam haec duo. Ex qua varietate facile est videre, quemadmodum alii ab aliis dissentiant in numero graduum.

Nobis ea probatur sententia, quae quinque gradus ponit. Videtur enim id omnino postulare series verborum Apostoli, ut et *tentationem* distinguamus a *conceptu peccati,* quia interponit adverbium: *deinde;* et *conceptum* a *partu,* quia dicit: *cum conceperit,* seu posteaquam concepit, *parit,* Graece: συλλαβοῦσα τίκτει; et *consummationem peccati* a *generatione mortis,* ob similem in Graeco sermonem. *Partum* vero *peccati* ab ejus *consummatione* distingui, nemo est, qui neget; licet in iis distincte exponendis non omnes conveniant. Nam neoterici fere, ut Catharinus, Titelmannus, Hasselanus et alii, partum peccati constituunt in consensu ejus imperfecto; consummationem autem in consensu perfecto, sive in opus exeat, sive non.

Vetustiores autem, quos modo citabimus, partum peccati intelligunt in absoluto consensu, consummationem vero in externo opere; excepto, quod nonnulli partum intellexisse videntur in opere, et consummationem in consuetudine. Quae quidem veterum expositio nobis est probabilior, tum quia partus peccati a conceptu distinguendus est; id enim exigit metaphora; tum quia consummatio peccati in externo opere solet intelligi, nisi quid addatur ad significandum consummationem, quae fit in animo seu voluntate, ut Matth. 5. dicente Domino: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est eam in corde suo.*

Gradus igitur, quos indicat Apostolus, hi sunt.

Primus in tentatione concupiscentiae, ubi nullum adhuc peccatum est.

Secundus in conceptu peccati per consensum imperfectum, cujumodi supra descripsimus.

Tertius in partu peccati per consensum plenum ac perfectum. Nam partu perfectum animal in lucem editur.

Quartus in consummatione peccati per opus externum.

Quintus ac postremus in generatione mortis ex eo ipso peccato. Intelligitur autem mors aeterna, *peccati stipendium,* Rom. 6., ei scilicet vitae opposita, de qua paulo ante dixerat: *Cum probatus fuerit, accipiet coronam vitae;* sicut bene notat Beda.

Jam in his gradibus observandum, unumquemque priorem consistere sine posteriori, adeo ut etiam temporis ordine praecedere possit; ut patet eunti per singulos. Nam et peccati consummatio (de qua dubitari posset), tametsi mortis aeternae reatum secum necessario trahat, ipsam tamen mortem non statim adducit, sed ad eam tandem perducit, nisi poenitentia deleatur, ut explicat Oecumenius. Atque hunc ordinem etiam Graeca significant, ut paulo ante submonui. Participium enim ἀποτελεσθεῖσα significationem habet temporis praeteriti; proinde non significatur, peccatum, dum consummatur, sed, posteaquam consummatum fuerit, mortem gignere. Nec secus hoc intellexit Augustinus in hom. supra citata. Dicit enim, peccatum perducere ad mortem. Atque his consentanea sunt, quae de concupiscentia scribit Apostolus Paulus Rom. 7. et

8., ubi *legem peccati* et *legem mortis* eam vocat, utique mortis aeternae, quae peccati stipendium est; quemadmodum illic exposuimus.

Porro quod dixi, nomine peccati consummati, quod mortem generat, significari externum opus peccati, primum id colligitur ex eodem Augustino serm. 43. de verbis Domini, cap. 11., ubi, cum post alia dixisset: *In animo tuo, faciendum esse adulterium, decrevisti?* subjunxit: *Jam, quod absit, si et membra fuerint operata, in mortem devolutus es.* Beda vero in hujus loci comment. non solum consummationem, verum etiam partum ad opus externum referre videtur. Ait enim: *At si delectationem concepti corde facinoris etiam partus pravae sequitur actionis, nobis jam mortis reis victor hostis abscedit.* Atque haec ejus verba in glossam ordinariam relata sunt. Sed et glossa interlinealis *peccatum consummatum* exponit per actum et consuetudinem. Liranus quoque diserte *partum peccati* interpretatur in consensu perfecto, *consummationem* in opere exteriori. Similia tradit commentarius Thomae Aquinati adscriptus, et inter recentiores Joannes Gaignaeus, Franciscus Fevardentius. His accedit antiquissima Synodus Neocaesariensis, quae canon. 4. peccatum non consummatum ponit in eo, qui, concupita muliere, etiamsi concubitus ejus desiderium habeat, non pervenit ad effectum. Nam titulus canonis est: *De concupiscentia non consummata.* Addit autem canon, ejusmodi hominem per divinam gratiam fuisse liberatum.

Caeterum adversus istam expositionem parata est objectio. Si enim peccatum tunc demum generat mortem, postquam opere consummatum fuerit, aut, secundum alios, in consuetudinem venerit: consequens videbitur, solo consensu voluntatis nulla committi peccata morte digna. Quod ad pharisaicam doctrinam pertinet, quam ex hoc ipso Apostolo refellere facile est. Nam infra cap. 3. graviter damnat *zelum avarum et contentiones, quae sunt in cordibus.* Et cap. 4. praecipit dicens: *Purificate corda duplices animo.*

Respondent aliqui, propterea Apostolum peccato consummato mortis effectum attribuere, quod in opere exteriori magis appareat peccati deformitas, quodque per illud etiam culpa augeatur et scandalum aliis detur.

Alii rationem hanc reddunt, quia, posteaquam semel quis, abjecto Dei timore, quo deterrebatur, in opus peccati proruperit, non contentus est illud semel fecisse, sed audacior factus subinde repetit; unde in frequentationem et consuetudinem peccandi venit; quo fit, ut tandem ducatur ad mortem. Quod non ita contingit, si peccatum animo conceptum prematur, ne exeat in opus. Facilius enim sanatur peccatum, si nondum fuerit opere perpetratum. Legitur hujusmodi responsio in commentario, qui S. Thomae inscribitur: et consonat iis, quae scribit Augustinus in serm. memorato de verbis Domini, cap. ult. Congruit etiam expositioni, quam supra dedimus. Non enim dicitur, *peccatum consummatum generare mortem,* quia facit hominem dignum morte, sed quia hominem re ipsa ducit ad mortem. Quod de peccato nondum consummato non perinde verum esse, jam declaratum est.

Porro quod dicit canon Neocaesariensis, eum, qui mulierem concupivit, si ad opus non pervenit, divina gratia fuisse liberatum, ne cui scrupulum faciat, non sic est accipiendum, quasi ille taliter concupiscendo non incurrerit peccatum mortale; sed sensus canonis est, gratiae Dei deputandum esse, quod non fuerit permissus malum malo cumulare, id est peccato cordis superaddere peccatum operis, maxime quod perpetrari non posset sine alterius peccato vel injuria. Unde Augustinus, volens ostendere, etiam hoc ipsum, quod quis ab opere peccati impeditus est, ad Dei gratiam esse referendum, in hom. 22. cap. 6. Deum ita facit homini loquentem: *Ut adulterium non committeres, suasor defuit; ut suasor deesset, ego feci. Locus et tempus defuit; ut haec*

deessent, ego feci. Sic ille. Huc facit illustre exemplum Davidis, qui, sicut habetur 1 Reg. 25., cum iret armatus ad perdendum funditus Nabal et universam ejus familiam, occurrente sibi conjuge illius Abigail, a facinore prohibitus, gratias egit Deo, dicens: *Benedictus Dominus Deus Israël, qui misit hodie te in occursum meum* etc.

16. *Nolite itaque errare, fratres mei dilectissimi.* Graece et Syriace sine nota illationis: *Ne erretis, fratres mei dilecti.* Respicit tamen praecedentia; quasi dicat: Igitur, fratres mei, absit a vobis error tam detestabilis, ut tentationes peccatorum in Deum rejiciatis; cum ille sit auctor et fons omnis boni. Quod jam docet sequentibus verbis:

17. *Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est.* Graece: *Omnis datio bona, et omnis donatio perfecta e supernis est.* Sed recte interpres verbalia per *datum* et *donum* expressit. *Optimum* autem pro *bono* dixit more suo, sicut *dilectissimi* pro *dilecti.* Quomodo differant ex Apostoli sententia δόσις et δώρημα, *datum* et *donum,* non liquet. Sunt, qui velint esse synonyma, ut sit ejusdem repetitio ad inculcationem doctrinae vehementer necessariae. Quod non improbo. Quamquam alii malunt distinguere, ut *datum* ad naturam, *donum* ad gratiam referatur. Nam in vocabulo *doni* seu *donationis* magis apparet gratuiti significatio. Donatur enim, quod gratis datur. Quo pertinet etiam epitheton *perfecti.* Nam gratia perficit naturam. Quod ait: *desursum,* ἄνωθεν, *e supernis,* id est e coelo, metonymice Deum significat, coeli habitatorem. Quem tropum explicabunt verba sequentia. Dicitur autem Deus habitare in coelo, quia gloriam suam ibi manifestat.

Porro sententia Apostoli generalis est, qua docet, Deum omnis boni, quodcumque in nobis est, auctorem esse et datorem; sive naturale sit bonum, sive naturae conditionem superans; et sive in habitu consistat, sive in actu; praesertim cum de peccatis ante fuerit locutus, quibus ex adverso bonae actiones respondent. Unde Beda annotat, Apostolum ostendere, *quia, quidquid boni agimus, hoc Deo donante percipimus.* Citatque illud Pauli: *Quid habes, quod non accepisti?* 1 Cor. 4.

Valet igitur egregie hic locus adversus dogma Pelagii, negantis, bonam voluntatem et bona opera esse Dei dona. Nec est, quod Pelagianus quispiam nobis objiciat, non aliud Apostolum velle his verbis, quam omnia bona data et dona esse a Deo dante et donante; nostra autem bona opera non esse data aut donata, sed esse nobis a nobis ipsis. Respondeo enim, phrasim esse Scripturis familiarem, qua vel actio, vel affectus pro re objecta ponitur, ut Job 3.: *Timor, quem timebam, evenit mihi;* sequitur enim: *Et quod verebar, accidit;* et Psalm. 105.: *Concupierunt concupiscentiam in deserto,* cum de carnium concupiscentia loqueretur. Ita dicit Jacobus, omne datum bonum et omne donum perfectum esse desursum, utique significare volens, omne bonum, quodcumque habemus, esse datum a Deo; et omne perfectum esse donum Dei. Simile est illud Luc. 11.: *Si vos, cum sitis mali, nostis bona data* (id est res bonas) *dare filiis vestris.*

Descendens a Patre luminum. Varie hoc exponitur. Quidam significari putant lumina increata, id est Filium et Spiritum sanctum a Deo Patre procedentes; siquidem uterque eorum est *Deus de Deo, et lumen de lumine.* Sed refellitur hic intellectus ex vocabulo *Patris.* Nam etsi Spiritus sanctus aeque, ut Filius, dici possit lumen de lumine, non tamen admitti debet hic sermo, Deum esse Patrem duorum luminum, Filii et Spiritus sancti; sic enim in divinis essent duo Filii. Quod est a sana fide alienum. Item refellitur hic commentarius, quia in Deo non sunt ponenda lumina pluraliter, sed unum lumen, sicut est unus Deus, et unus Dominus.

Multo igitur rectius intelligitur de luminibus creatis, ut totius Trinitatis epitheton sit: *Pater luminum;* quamvis

specialiter ad primam personam accommodari possit, ut, qui est Pater luminis increati, idem etiam dicatur creatorum luminum Pater, id est auctor, fons et origo. Sed quorum luminum? Nonnulli generaliter tam spiritualium, inquiunt, quam corporeorum. Spiritualia exponunt revelationes, collustrationes et inspirationes, quibus hominum mentes illuminantur ac diriguntur inter tenebras hujus vitae. Corporea vero solem, lunam, astra, a quibus illuminatur hic mundus corporeus.

Alii sola intelligunt lumina spiritualia, maxime ea, quae peccatis opponuntur. Passim enim Scriptura novi testamenti peccata tenebras vocat, Joan. 3.: *Dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem;* et cap. 8.: *Qui sequitur me, non ambulat in tenebris;* et Rom. 13.: *Abjiciamus opera tenebrarum, et induamur arma lucis.* Item has tenebras Scriptura ad diabolum auctorem refert: *Haec est,* inquit, *hora vestra, et potestas tenebrarum,* Luc. 22. Si ergo peccata tenebrae sunt, quarum pater est diabolus, certe et bona opera lumina sunt, quorum pater est Deus. Etsi nihil vetat, eo nomine etiam caetera spiritualia bona comprehendere. Quod facit Beda, dum *lumina* interpretatur charismata spiritualia. Dicuntur autem *lumina,* quia a lumine increato, velut radii quidam in nos effunduntur; quemadmodum e diverso peccata tenebrae vocantur, quia omne peccatum ex errore procedit, et ab erroris magistro diabolo ortum habet.

Apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio. Vicissitudinis, Graece, τροπῆς, id est *conversionis,* ut legit Hieronymus lib. 1. contra Jovin. Nam Graeca vox ursurpatur pro conversione seu reciprocatione solis, quae fit in solstitiis. Unde ab astronomis circuli tropici dicuntur, ex quibus sol reflectitur. Notum est autem solem, quanto magis ad nos accedit, tanto umbras facere minores; contra vero, quum recedit. Hanc Apostolus vocat *obumbrationem vicissitudinis seu conversionis,* id est eam, quae fit major aut minor a sole per vices annuas recedente vel accedente. Docet ergo, non ita Deum esse patrem luminum spiritualium, quomodo sol auctor est luminis corporalis, ut, sicut sol mutatur e loco in locum, et conversiones patitur, et objectis corporibus umbras facit, ita Deo accidat. *Nulla* enim *apud eum est transmutatio,* cum sit natura sua prorsus immutabilis; *nulla* quoque *conversionis obumbratio,* cum nullo objectu rei cujusquam vis luminis ejus impediri possit, quo minus, quocumque voluerit, penetret ac radios spargat, ideoque paratum et expositum sit omnibus, humili petitione ipsum requirentibus, secundum id, quod supra dixit: *Si quis vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter;* et juxta quod David hortatur, dicens: *Accedite ad Deum, et illuminamini, et facies vestrae non confundentur,* Psalm. 33. Simul innuit Apostolus hac parte, bona tantum esse a Deo, non mala, quod sit ipse immutabilis e bono in malum.

Obiter notandum est, Augustinum pro *vicissitudine* legere *momentum. Apud quem,* inquit, *non est immutatio, nec momenti obumbratio.* Loca sunt lib. 11. de civit. Dei, cap. 21., et libro de nat. boni contra Manich. cap. 24., et serm. 11. de verbis Apost. Sed interpres, cujus translatione usus est Augustinus, legisse videtur in Graeco: ῥοπῆς, loco τροπῆς. Significat enim ῥοπὴ *nutum, momentum.* Ita sensus erit: Deum ne momentaneam quidem, id est nec minimam pati sui luminis obumbrationem. Verum prior lectio, qua ad solis conversiones alluditur, quaeque omnium est codicum, quam et Syra lectio reddit, multo est probabilior.

18. *Voluntarie enim genuit nos verbo veritatis.* Causalem particulam *enim* Graeca et Syriaca non habent. Multi etiam, et probati codices Latini non agnoscunt. Pertinet tamen haec pars ad declarationem doctrinae praecedentis. Nam Deus, quam sit erga nos bonus et beneficus, in eo vel praecipue ostendit, quod *voluntarie nos genuit verbo veri-*

tatis. Voluntarie, Graece: βουληθεὶς, *volens,* seu potius, *quia voluit,* id est, ut Erasmus vertit, *destinata voluntate.* Putat Oecumenius, Apostolum hic agere de beneficio creationis; ut sensus sit: Cum non essemus, Deus sponte sua nos genuit, id est creavit, homines fecit ratione praeditos ac suae notitiae capaces, idque *verbo veritatis,* hoc est per verbum sibi consubstantiale, quod est ipsa veritas. De quo Verbo Joannes: *Omnia per ipsum facta sunt.* Hic sensus etiam apud Athanasium exstat oratione 4. contra Arianos.

At vero Beda, cui caeteri fere omnes consentiunt, exponit hunc locum de beneficio regenerationis et justificationis nostrae. Quae sententia, praeterquam quod magis Apostolica est, satis etiam proditur ipsis verbis, si ea conferantur cum aliis Scripturae locis, in quibus de hoc beneficio agitur. Ut sunt ista 1 Pet. 1.: *Secundum misericordiam suam magnam regeneravit nos in spem vivam.* Et iterum: *Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili per verbum Dei vivi.* Item Joan. 15.: *Mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis.* Act. 15.: *Fide purificans corda eorum.* Eph. 5.: *Mundans eam lavacro aquae in verbo.* Et quod hic post pauca subjungitur: *Suscipite insitum verbum, quod potest salvare animas vestras.*

Ex quibus Scripturis et similibus partim potest intelligi, de qua generatione loquatur B. Jacobus; nimirum de spirituali, qua nascimur filii Dei, de qua et Paulus 1 Cor. 4. dicens: *Per Evangelium ego vos genui;* partim de quo *verbo* loquatur. Non enim sermo est de verbo increato, quod quidam huic etiam sensui adhibent, sed de verbo veritatis Evangelicae, de quo Paulus Rom. 10. *Hoc est verbum fidei, quod praedicamus;* et Petrus 1 Epist. 1.: *Hoc est verbum, quod evangelizatum est in vobis.* Intelligitur autem hoc verbum fide susceptum. Unde Scripturae sanctificationem nostram nunc verbo, nunc Evangelio, nunc fidei adscribentes, idem significant.

Jam quod addit: *voluntarie,* gratuitam declarat justificationem; ac si dicat: Nullo nostro merito provocatus, sed omnino gratis atque ex mero beneplacito suae voluntatis, nos sibi genuit ac filios suos fecit per fidem. Atque hoc est beneplacitum, quod Paulus Apostolus modo propositum, modo consilium divinae voluntatis appellat, ut Eph. 1., Rom. 8. et alibi. Non igitur est sensus: Voluntate, non necessitate, genuit nos; quasi intendat discrimen inter nostram et Filii Dei naturalis generationem, ut nonnullis visum est; sed voluntatem meritis opponit, ut si diceret: Genuit nos, quia voluit, non quia nos digni eramus; et, ut Beda loquitur, non nostris meritis, sed suae beneficio voluntatis. Ita David Psalm. 17.: *Salvum me fecit, quoniam voluit me.* Et Dominus apud Osee prophetam cap. 14. (quod Beda huc citat): *Diligam eos spontanee.* Ex his jam perspicue patet, Jacobi sententiam hoc loco eandem esse cum eo, quod Paulus docet et inculcat in Epist. ad Rom. et ad Gal., nos gratis justificari per fidem. En, quomodo sibi consonant in doctrina gratuitae justificationis apostolicae tubae.

Ut simus initium aliquod creaturae ejus. Graece: *Ut essemus primitiae quaedam creaturarum ipsius.* Beda testatur, quendam ita vertisse: *Ut simus primitiae creaturarum ejus.* Atque eam versionem suo commentario explanat. Etenim Graeca vox ἀπαρχὴ non tam *initium,* quam *primitias* significat, id est primos fructus, qui Deo offerebantur in lege; et ab his ad alia, quae in suo genere prima sunt et praestantissima, transfertur. Quam metaphoram innuit, dicens: ἀπαρχήν τινα, *primitias quasdam,* id est quodammodo primitias. Ostendit igitur hac parte, quid eximium nobis praestet generatio Dei. Poterat autem uno verbo rem maximae dignitatis exprimere, dicendo: Generavit nos sibi filios; sed quia hoc inerat in verbo: *genuit,* ut ex eo facillime posset intelligi, aliud quiddam adjecit valde praeclarum, scilicet, esse primitias creaturarum Dei.

Qui priorem partem interpretantur de generatione, qua facti sumus homines, eodem referunt hanc partem, et sensum faciunt hujusmodi: Creavit nos, ut essemus inter creaturas ejus visibiles atque corporeas praecipui, ac caeterarum domini, secundum illud: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus*, Psalm. 8.

At juxta veriorem intellectum, qui est de generatione spirituali, sensus hujus partis est: Ea generatione nobis hoc insigne beneficium contulit, ut humani generis essemus primitiae quaedam, id est praestantissima et selecta portio, quae Deo offeratur. Nam *creaturam* restringi ad hominum genus, in sacra Scriptura non est insolitum. Sic enim accipitur Marc. ult.: *Praedicate Evangelium omni creaturae;* et Col. 1.: *Quod praedicatum est in universa creatura, quae sub coelo est.* Ac ne dubites, creaturam humanam significari, manifestus est locus Apoc. 14.: *Hi empti sunt ex hominibus primitiae Deo et agno.* Quod aeque de electis dicitur. Nec dissimili ratione electi vocantur *Ecclesia primitivorum*, sive primogenitorum, Hebr. 12.

Denique nota, fideles atque electos ita vocari primitias humani generis, sicut electorum primitias Christum dixit Apostolus Paulus 1 Cor. 15. Quod sane amplissimam declarat electorum dignitatem. Sensum Apostoli minus assecuti sunt, qui hoc initium sive primitias referunt ad Ecclesiae primordia, id est ad eos, qui primi ex Judaica gente crediderunt in Christum, ut dicantur fuisse velut primitiae totius Ecclesiae decurrentis usque ad finem saeculi. Minus, inquam, hoc placet, quia doctrina Apostoli generalis est, ad omnes pertinens regeneratos. Confer autem commentarium nostrum ad verba proxime citata ex cap. 12. ad Hebraeos.

19. *Scitis, fratres mei dilectissimi.* Graece: *Itaque, fratres mei dilecti.* Syriace: *Et vos, fratres mei dilecti.* Latinus interpres pro: ὥστε, legit: ἴστε, *scitis,* quod huic loco non admodum congruit, licet Beda exponat. Sed et verbum Graecum: ἴστε, nescio, an alibi reperiatur in scriptis apostolicis. Certe passim legitur: οἴδατε, pro eo, quod Latine: *scitis.* Igitur transitum facit Apostolus ad exhortationem sequentem:

Sit autem omnis homo velox ad audiendum. Autem non additur in Graecis et Syriacis; et quidem juxta eorum lectionem, quam dixi, redundat. Quoniam mentionem fecit Apostolus de verbo veritatis, per quod fuerant renati, nunc, ut in eo, quod renati erant, permaneant atque proficiant, hortatur ad ejusdem verbi audiendi velocitatem, id est promptitudinem et diligentiam. Nam sicut fides ex auditu est, Rom. 10., ita necesse est, eam auditu foveri, nutriri et augeri. Non igitur ad quidlibet audiendum vult nos esse veloces, cum tam multa noxia et inutilia ab hominibus dicantur, a quibus avertendae sint aures: sed ad audiendum Dei verbum, quod potest, ut paulo post dicit, animas salvare. Sub quo comprehenditur omne verbum, quoquo modo spectans ad aedificationem, tam fidei, quam vitae Christianae. Pulchre B. Augustinus ad Dulcitium, quaest. 3.: *Ego plus amo discere, quam docere. Nam hoc admonemur etiam, dicente Jacobo Apostolo: Sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. Ut ergo discamus, invitare nos debet suavitas veritatis; ut autem doceamus, cogere necessitas caritatis.*

Tardus autem ad loquendum. Intellige de rebus ad doctrinam fidei, morumve pertinentibus. Unde dicit cap. 3.: *Nolite plures magistri fieri.* Tutius enim, inquit Beda, veritas auditur, quam praedicatur. Cum enim auditur, humilitas custoditur; cum autem praedicatur, vix est, ut non subrepat homini jactantia. Et, ut Bedae verbis hoc addam, vix est, ut amanti cathedram non subrepant errores loco veritatis, quam docere debeat. Monet igitur Apostolus fideles, ne cito ac facile pronuntient de rebus divinis; sed prius bene discant, quae doceant. Quo consilio quondam Pythagorici, ut post alios idem Beda refert, auditores suos

per quinquennium jubebant silere, quo sic demum utiliter aliquid loqui possent. Quamquam exhortatio Apostoli recte extenditur etiam ad quotidianum sermonem, ut in eo parci et circumspecti simus ac linguam non a noxiis tantum verbis, sed etiam ab otiosis et superfluis cohibeamus. Huc enim pertinet, quod non multo post subjicit de refrenanda lingua. Cujus et vitia acerius insectatur cap. 3.

Et tardus ad iram. Notandum, in Graeco sermonem asyndeton esse: *Velox ad audiendum, tardus ad loquendum, tardus ad iram.* Adjungit Apostolus tertium hoc praeceptum duobus superioribus, eo quod disputantibus facile soleat iracundia suboriri; qua dum mens obnubilatur, inventio veritatis impeditur, quae finis esse debet disputationis. Non sic ergo praecipit tarditatem irascendi, quomodo praecepit tarditatem loquendi; quasi bonum sit irasci, sicut bonum est loqui, modo tardi et providi simus ad utrumque: sed ab ira revocat tamquam ab effectu vitioso; quod passim facit Apostolus Paulus, iram annumerans inter alia peccata fidelibus absolute cavenda, ut Gal. 5., Eph. 4., Coloss. 3., 1 Tim. 2.

Quo pertinet etiam illa Domini sententia, Matth. 5.: *Omnis, qui irascitur fratri suo, reus erit judicio.* Cum enim ira sit appetitus vindictae, nemini profecto licet irasci, cui non licet aut ulcisci, aut ultionem ab eo, cui licet, faciendam desiderare. Ulcisci vero non licet, nisi Deo, qui dixit: *Mihi vindicta, et ego retribuam,* Rom. 12., et quibus a Deo data est potestas aliorum delicta puniendi, id est solis judicibus ac praefectis. Desiderare vero non licet, nisi juxta dictamen justitiae et caritatis. Sensus igitur hujus praecepti est, quoniam difficile est homini, seu potius impossibile, numquam irasci, saltem ei cavendum esse, ne sit ad iram praeceps, sed ab ea sibi temperet, quantum potest. Hunc sensum et hanc irae acceptionem confirmat ratio subjuncta.

20. *Ira enim viri justitiam Dei non operatur.* Declarat deinceps tria praecepta, quae proxime dederat, incipiens a postremo. *Justitiam Dei* Cajetanus intelligit, quam Deus exercet in puniendis malis, ut sensus sit: Ira hominis non exsequitur justitiam Dei. Neque enim Deus ad exsequendam suam justitiam ordinavit iram hominum, volentium se vindicare; sed judices ad eum finem instituit. Alii *justitiam Dei* interpretantur, qua quis vere et coram Deo justus est, quaeque Deum habet auctorem. Qua significatione *justitia Dei* passim accipitur apud Paulum in Epist. ad Rom., ut cap. 1. 3. et 10. Ita sensus est: Vir iratus prae caeco animi impetu multa committit justitiae Christianae contraria; tantum abest, ut contentiosa disputatione veram, quam quaerere videtur, assequatur justitiam. Hic sensus textui conformior est, et probabilitatem accipit ex simili sententia, quae est Ecclesiast. 1. secundum Graecam lectionem: *Non poterit iracundus vir justificari.* Nam videri potest Apostolus ad eum Scripturae locum allusisse.

21. *Propter quod abjicientes omnem immunditiam et abundantiam malitiae. Abjicientes,* Graece: ἀποθέμενοι, *deponentes,* seu potius: *deposita omni immunditia,* etc. Quamquam pro *immunditia* Graece est ῥυπαρία, quae vox in Apostolicis literis alibi non reperitur, ac proprie significat *sordes ac spurcitiam corporibus adhaerentem;* translata vero ad animum significat *avaritiam,* quam etiam Latini *sordes* vocant, ut avarum *sordidum;* tametsi Oecumenius *impudicitiam* intellexisse videtur. Nobis verisimile est, Apostolum eo vocabulo comprehendere voluisse quaslibet animae sordes, id est quodcumque genus peccati. Nec enim apparet ratio, cur hic specialiter impudicitiae faceret mentionem. Nam et quod sequitur: *Et abundantiam malitiae,* generale est. Vocat autem *abundantiam malitiae* malitiam redundantem ac superfluam (id vult Graeca vox περισσεία, *redundantia, superfluitas*), id est vitia, quae instar malarum herbarum, quae inutiles ac proinde superfluae sunt,

agrum nostri cordis occupant, impedientes exortum et incrementum boni seminis. Est enim in hac apostolica exhortatione metaphora ab agricolis sumpta, qui ex agris conserendis vel etiam consitis, quoad possunt, herbas vitiosas exstirpant, lapides, et quidquid sordidum, inutile et noxium est, auferunt.

In mansuetudine suscipite insitum verbum. Mansuetudinem opponit irae et contentioni. *Insitum,* Graece ἔμφυτον, nomen est, non participium, quasi dicat: *insititium.* Recte tamen participialiter exponitur. Scribit enim ad fideles, in quorum cordibus jam seminatum et insitum erat Apostolorum praedicatione verbum Dei; quos hortatur ad ejus audiendi et suscipiendi assiduitatem, quo nimirum firma radice haereat, fructumque multiplicem referat, tamquam quod inciderit in terram bonam, juxta parabolam Evangelicam Matth. 13. Praecipit autem, ut *cum mansuetudine verbum suscipiant,* quia, sicut contentionis studium indociles reddit, ita mansuetudo dociles, praesertim ad ea, quae captum ingenii nostri superant. Hinc Salvator se missum testatur ad annuntiandum mansuetis Evangelium, Jes. 61. Convenit cum hoc loco praeceptum Ecclesiastici 5.: *Esto mansuetus ad audiendum verbum Dei, ut intelligas.* Quidam scriptor ἔμφυτον λόγον interpretatur: *insitam rationem,* id est naturale lumen rationis; sed male, non attendens ad phrasim apostolicam; maxime cum tam in praecedentibus, quam in consequentibus hujus capitis, per λόγον intelligatur *verbum Evangelii praedicatum,* non ratio. Deinde ratio non inseritur, sed connascitur; at verbo evangelico proprium est inseri, quemadmodum bene declarat Cajetanus.

Quod potest salvare animas vestras. Id est ad aeternam salutem perducere. Praestat id verbum evangelicum fide susceptum, si tamen ad eam opera accedant fidei congruentia; sicut docet verbis subjunctis, et latius seq. cap. Ex hac parte probabile sumitur argumentum, animas sanctorum adipisci salutem, quae in Dei visione consistit, quamvis nondum corporibus redditas. Ita B. Petrus 1 Epist. 1.: *Reportantes finem fidei vestrae salutem animarum.* Quamquam nihil vetat, et illum locum, et hunc praesentem intelligi de salute, quae hic habetur in via.

22. *Estote autem factores verbi, et non auditores tantum.* Redit ad tractationem praecepti: *Velox ad audiendum,* monetque, non satis esse, si quis auditor sit verbi, quantumlibet velox et promptus; nisi et factorem se exhibeat, id est factis exsequatur ea, quae verbum evangelicum facienda docet. Haec doctrina pulchre consonat cum ea, quam tradit Paulus Rom. 2., tum illis praecipue verbis: *Non auditores legis justi sunt apud Deum; sed factores legis justificabuntur;* tum reliquo capite, Judaeos compellans (perinde ut hic Jacobus), qui gloriabantur in lege tamquam magistri, nec eam servabant.

Sicut autem illo loco Paulus praemunit lectorem adversus malam intelligentiam doctrinae, quam erat traditurus de fide sine operibus justificante: ita B. Jacobus hic et in sequentibus pravum intellectum ejusdem doctrinae Paulinae corrigit. Qua de re egimus in praefatione. Erasmus annotat, in Graecis codicibus a se visis non haberi particulam: *tantum,* sed nec in Latinis emendatioribus. Atqui codices, tam Graeci, quam Latini, qui in nostris sunt manibus, constanter legunt; Graeci quidem hoc ordine: *et non tantum auditores.* Quod si forte Apostolus non expressit, haud dubie tamen intelligi voluit.

Fallentes vosmet ipsos. Graece: παραλογιζόμενοι ἑαυτοὺς, *paralogizantes vos ipsos,* id est captiosis quibusdam ratiunculis ex Scriptura vel aliunde petitis vosmet ipsos illaqueantes atque fallentes, sophistarum more. Utebantur autem, inter alias, hac Scriptura: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam.* Nam argumentum ex ea desumptum solvit cap. sequenti.

23. *Quia, si quis auditor est verbi, et non factor.* Poterat Apostolus graviori comminatione percellere eos, qui audi-

tores sunt verbi, et non factores; quemadmodum facit cap. 4., dicens: *Scienti bonum facere, et non facienti, peccatum est illi;* sed hoc loco contentus est ostendere, quod inutilem sumat operam, qui tantum studet audire et non facere; idque adhibita commoda similitudine.

Hic comparabitur viro consideranti vultum nativitatis suae in speculo. Comparabitur, Graece: ἔοικεν, praeteriti temporis verbum, quod tamen vim praesentis habeat. Unde recte vertunt alii: *Similis est.* Sic enim et noster interpres jam supra vertit: *Similis est fluctui maris.*

Vultum nativitatis, Hebraismus est pro *vultu* seu *facie nativa,* quae ita dicitur ad differentiam larvae aut faciei fucatae.

24. *Consideravit enim se, et abiit, et statim oblitus est, qualis fuerit.* Non probat, sed explicat; quasi dicat: Illi, inquam, similis est, *qui consideravit se, et abiit* etc. Est autem hujusmodi comparatio: Quemadmodum homo vultum suum contemplans in speculo, si id negligenter et incuriose faciat, continuo, postquam discessit, obliviscitur, qualem se viderit, ideoque nec curat abstergere sordes aut maculas abluere: sic auditor verbi, si tantum accedit, ut audiat, videt quidem in Evangelii speculo formam vultus sui interioris ab evangelica doctrina discrepantem, videt ibi sordes ac maculas suas, id est peccata; sed postea, tamquam ejus, quod audivit, oblitus, non est sollicitus, ut deformitatem sui vultus, quam ei speculum repraesentavit, corrigat, ac vitae suae faciem ad illius speculi pulchritudinem componat. Unde fit, ut inutile et sine fructu efficiatur ei verbum auditum. Ad sensum hujus similitudinis certius accipiendum, nonnulli premunt illud: *viro.* Nam mulieres non solent sese in speculo negligenter considerare.

25. *Qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis.* Locus a Romanis correctoribus restitutus. Nam in multis codicibus legebatur: *in lege perfectae libertatis.* In nonnullis (quod germanae lectioni vicinius est): *in lege perfecta libertatis.* Sed Graeca nullam habent ambiguitatem. Sic enim sonant: *In legem perfectam, quae est libertatis.* Nec ab his Syriaca translatio dissidet. Pro verbo: *perspexerit,* alii malunt: *prospexerit,* haud temere suspicantes, ita vertisse nostrum interpretem. Sic enim alibi vertit, 1 Petr. 1.: *In quem desiderant Angeli prospicere.* Rursus alii verterunt: *introspexerit.* Nam Graecum verbum παρακύπτειν proprie de iis dicitur, qui intuendi studio ac penitus introspiciendi sese inclinant, ut docte Gaignaeus annotavit.

Porro membrum hoc superiori respondet per antithesin, qua auditori otioso opponit auditorem operosum, et inani speculatori verbi eum, qui legem Christi introspicit cum effectu bonae operationis. Nam legem Christi vocat *legem perfectam,* et hanc exponit: *legem libertatis. Perfecta* quidem *lex* est, quia perficit ac justificat; quod vetus lex non potuit. *Nihil enim illa ad perfectum adduxit,* Heb. 7. *Libertatis autem lex* est, vel quia Judaeos credentes exemerat jugo legis Mosaicae, vel potius, quia lex caritatis est, quae liberos facit, id est Dei filios; cum lex vetus, quae lex timoris erat, non nisi in servitutem generare potuerit. Quod discrimen novae legis ac veteris sub nomine duorum testamentorum tradit Apostolus Paulus Gal. 4. Estque tam eo loco, quam Heb. 8., plenius a nobis expositum.

Et permanserit in ea. Hoc opponit ei, quod in priori membro dixerat: *Et abiit.* Permanet autem in lege Christi contemplanda, qui sic eam contemplatur, ut opere impleat. In Graeco tantum habetur: *Et permanserit;* tametsi Syrus addit: *in ea.* Sunt, qui putent, ex Graeco legendum: *Et permanserit sic,* ut pro vocabulo οὗτος, quod proxime sequitur, et ad sequentia pertinet, adeoque redundare videtur (nam postea suo loco repetitur), legatur: οὕτως, huic parti annectendum. Atque eam lectionem in Graecis observarunt Erasmus et Gaignaeus. Eandem eligit Cajetanus, sensu tamen a vulgata nihil differentem.

Non auditor obliviosus factus, sed factor operis. Graece: *non auditor oblivionis.* Sed Hebraismus est, quem bene exposuit interpres.

Hic beatus in facto suo erit. Facto, Graece: ποιήσει, id est *operatione* vel, ut ita dicam, *factione.* Neque enim unum aliquod factum intelligit, sed legis exsecutionem per opera. *Beatum* dicit vel beatitudine patriae coelestis, quae merces est bonorum operum, quam paulo ante *salutem animarum* vocavit; vel potius beatitudine vitae, quae consistit in justitia et certa exspectatione felicitatis aeternae; quomodo supra beatum dixit eum, qui suffert tentationem; ut totius periodi iste sit sensus: Qui vero studiosius intenderit oculos mentis in legem Christi, quae est lex perfecta, luxque verae libertatis; et non recesserit, nec averterit se ab ea, sicut ille, qui vultum suum contemplabatur in speculo; sed fixus in ea contemplanda permanserit, id est, si non obliviosus ac negligens auditor verbi fuerit, sed opere praestiterit, quod audivit: is ex bona sua operatione beatus erit, justus erit, justificabitur, scilicet eo sensu, quo sequenti capite docet ac pluribus declarat, *hominem ex operibus justificari et non ex fide tantum.* Nam et Paulus justificationem appellat μακαρισμὸν *beatitudinem* seu *beatificationem,* Rom. 4.

26. *Si quis autem putat, se religiosum esse.* Haec pars facit ad declarationem praecepti: *tardus ad loquendum.* Graeca addunt: ἐν ὑμῖν, *in vobis,* id est *inter vos.* Sed in Syriaco textu non legitur, ut merito videri possit adjectitium; tametsi sensui non officit. Vertit autem Erasmus ex Graeco, verbum verbo reddens: *Si quis videtur religiosus esse.* Atqui noster interpres vim Graecae locutionis melius assecutus est, dum vertit, addito reciproco nomine: *Si quis putat, se religiosum esse.* Vide, quae annotavimus ad illam sententiam 1 Cor. 8.: *Si quis autem se existimat scire aliquid.* Sensus: Si quis sibi videtur religiosus esse, id est verus Dei cultor ac bonus Christianus.

Non refrenans linguam suam, scilicet a loquacitate, contentionibus, obtrectationibus, maledictis, et aliis linguae vitiis, quibus fere sunt obnoxii, qui volunt religiosi videri. Adversus haec latius agit infra cap. 3. Ex quo etiam intelliges, cur utatur verbo *refrenationis.*

Sed seducens cor suum. Simile ei, quod supra dixit: *Fallentes vosmet ipsos.* Seducit enim cor suum, et fallit se ipsum, dum hujusmodi vitiis involutus adhuc sibi placet, quasi sit religiosus.

Hujus vana est religio. Quamvis enim professione, ac forte etiam re ipsa Christianus sit, et Dei cultor, inutilis tamen et infructuosus ei redditur ille cultus qualiscumque, quem Deo exhibere videtur; eo quod Deum, quem colit, istiusmodi peccatis infensum sibi reddat. Hinc ergo disce, non leviter peccare eos, qui, ad sensum Apostoli, linguam suam non refrenant. Nisi enim mortalis in his esset culpa, non diceret, vanam esse eorum religionem. Adfert autem hoc pro exemplo doctrinae superioris, qua docuit, non auditores verbi, sed factores Deo placere.

27. *Religio munda et immaculata apud Deum et Patrem haec est.* Quasi quaereret aliquis: Num ergo mihi sufficiet refrenare linguam, ut non vana sit mea religio? respondet, quid amplius et principalius exigat. Non enim satis est ad religionem, proximo factis aut verbis non nocere; nisi studeas etiam prodesse, denique et te ipsum ab inquinamentis purum conserves. *Mundam et immaculatam* vocat *religionem,* quae non obfuscatur peccatis ejus, in quo est; vel, quod eodem recidit, quae a corde puro et immaculato proficiscitur. *Apud Deum et Patrem,* id est apud Deum, qui idem est Pater noster. Sensus autem est, religionem puram coram Deo, vel quae Deo exhibetur, hanc esse:

Visitare pupillos et viduas in tribulatione eorum. Visitationis nomine synecdochice subventio significatur, hoc est, pecuniarum ac rerum necessariarum sub-

ministratio; sive praesens haec facias, sive absens. Sic et illud accipiendum: *Infirmus eram, et visitastis me; in carcere, et venistis ad me,* Matth. 25. Caeterum ex specie genus intelligi vult Apostolus, id est, afflictorum cujuscumque generis solatia et subsidia, praesertim corporalia; quae sola Dominus commemoravit loco citato. Haec quippe sunt, a quibus exercendis rarus est, qui se possit excusare; tum quibus maxime declarari foverique soleat caritas Christiana. Dicit autem *religionem mundam hanc esse,* non quod in his essentialiter virtus religionis consistat; sed quia per haec potissimum sese prodit Deo placita religio. Unde et frequentissimae sunt in Scripturis exhortationes ad haec misericordiae opera. Cajetanus in commentario post S. Thomam 2. sec. q. 81. art. 1. ad 1. hanc adfert rationem, quia virtus religionis hos actus imperat. Verum haec ratio mihi nimis generalis videtur.

Et immaculatum se custodire ab hoc saeculo. Graece sine conjunctione: *Incontaminatum se ipsum servare a mundo,* id est a peccatis, quibus solent homines, saeculo dediti, inficere eos, qui secum versantur. Necesse est enim, eos, qui pupillorum et viduarum curam gerunt, in saeculo versari; quibus proinde difficile est, ait Cajetanus, pupillorum curare bona sine aliqua lucri macula, nec minus difficile; viduas visitare absque macula carnis. Equidem potius arbitror, hanc partem specialiter accipiendam de saecularibus inquinamentis, gulae potissimum ac luxuriae. Cum enim dixisset Apostolus, quid officii religio munda postulet erga proximos, adjunxit et de puritate, quam quisque sibi debet, ut perfectus sit homo Christianus, Deo religionem exhibens, proximo justitiam atque misericordiam, et sibi ipsi temperantiam.

CAPUT SECUNDUM.

Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Jesu Christi gloriae [1]. 2. Etenim si introierit in conventum vestrum vir aureum annulum habens in veste candida, introierit autem et pauper in sordido habitu, 3. et intendatis in eum, qui indutus est veste praeclara, et dixeritis ei: Tu sede hic bene; pauperi autem dicatis: Tu sta illic, aut sede sub scabello pedum meorum; 4. nonne judicatis apud vosmet ipsos, et facti estis judices cogitationum iniquarum? 5. Audite, fratres mei dilectissimi, nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo [2], divites in fide [3], et haeredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se [4])? 6. Vos autem exhonorastis pauperem. Nonne divites per potentiam opprimunt vos, et ipsi trahunt vos ad judicia? 7. Nonne ipsi blasphemant bonum nomen, quod invocatum est super vos? 8. Si tamen legem perficitis regalem secundum Scripturas [5]: Diliges proximum tuum sicut te ipsum; bene facitis; 9. si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti a lege quasi transgres-

---

[1] 1 Cor. 2, 8. [2] 1 Cor. 1, 26. [3] 1 Cor. 1, 5. 7. [4] Gal. 5, 6. 2 Tim. 4, 8. [5] 3 Mos. 19, 18. Matth. 22, 38. 39. Rom. 13, 8.

sores; 10. quicumque autem totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus [1]. 11. Qui enim dixit: Non moechaberis, dixit et: Non occides. Quod si non moechaberis, occides autem, factus es transgressor legis. 12. Sic loquimini, et sic facite, sicut per legem libertatis incipientes judicari. 13. Judicium enim sine misericordia illi, qui non fecit misericordiam [2]; superexaltat autem misericordia judicium. 14. Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? Numquid poterit fides salvare eum? 15. Si autem frater et soror nudi sint, et indigeant victu quotidiano, 16. dicat autem aliquis ex vobis illis: Ite in pace, calefacimini et saturamini; non dederitis autem eis, quae necessaria sunt corpori, quid proderit? 17. Sic et fides, si non habeat opera, mortua est in semet ipsa. 18. Sed dicet quis: Tu fidem habes, et ego opera habeo; ostende mihi fidem tuam sine operibus; et ego ostendam tibi ex operibus fidem meam. 19. Tu credis, quoniam unus est Deus; bene facis; et daemones credunt et contremiscunt. 20. Vis autem scire, o homo inanis, quoniam fides sine operibus mortua est? 21. Abraham, pater noster, nonne ex operibus justificatus est, offerens Isaac filium suum super altare [3]? 22. Vides, quoniam fides cooperabatur operibus illius; et ex operibus fides consummata est? 23. Et suppleta est Scriptura, dicens: Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam, et amicus Dei appellatus est [4]. 24. Videtis, quoniam ex operibus justificatur homo, et non ex fide tantum [5]? 25. Similiter et Rahab meretrix, nonne ex operibus justificata est, suscipiens nuntios, et alia via ejiciens [6]? 26. Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita et fides sine operibus mortua est.

SUMMARIUM CAPITIS SECUNDI.

Personarum acceptionem damnat. Pauperes a Deo electos esse inculcat. Docet, legem integre esse servandam. Ad misericordiam invitat. Ratione et Scripturae testimoniis ostendit, fidem absque operibus esse mortuam.

1. *Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Jesu Christi gloriae.* Apostolus superiori capite inter alia consolatus est pauperes, mundo contemptibiles, jubens eos gloriari in sua exaltatione; divitibus autem, quos mundus honorat, e contrario suam vilitatem ante oculos posuit. Nunc pro majori consolatione pauperum et depressione divitum, ad hos se convertit, a quibus et pauperes contemnebantur, et divites in pretio ac honore habebantur, praesertim in consessibus ac ministeriis ecclesiasticis; ac gravi increpatione docet ejus peccati magnitudinem. Nam de personarum acceptione, quae fiebat in conventibus sacris, Apostolum loqui, valde probabile est, uti sequentia declarabunt.

---

1) 5 Mos. 27, 15.—27. 2) Matth. 7, 2. 18, 22. seq. 3) 1 Mos. 22, 9.—12. Rom. 4, 2. 4. 4) 1 Mos. 22, 13. Rom. 4, 3. 5) 1 Cor. 13, 1. 2. 6) Jos. 2, 4. Hebr. 11, 13.

Igitur hic sermo videtur esse ad presbyteros et diaconos, quorum erat, in Ecclesiae conventu loca convenientia singulis attribuere. Forte etiam ad Episcopos, quorum est, homines idoneos ad ecclesiastica ministeria promovere.

Est autem *personarum acceptio,* quum in distribuendis honoribus aut praemiis non causa attenditur, sed personae respectus habetur. Quoniam autem unumquodque peccatum tanto gravius est, quanto in majori materia versatur: constat utique, tanto gravius eos peccare, qui inique spiritualia dispensant, quam qui temporalia, quanto sunt spiritualia temporalibus potiora. Graece vitium hoc vocatur προςωποληψία, de cujus vocis origine ac ratione vide, quae diximus in Epist. ad Rom. 2. Sensus Apostolici praecepti est: *Nolite fidem* Christianam *habere,* id est ea, quae Christianae religionis sunt, agere, *cum acceptione personarum.* In iis, quae fidelium propria sunt, locum non habeat respectus personarum; quasi dicat: In vulgaribus ac profanis coetibus utcumque tolerari potest hoc malum; at in conventibus rebusque Christianis intolerabile est.

Dictio *gloriae* in fine addita sententiam nonnihil obscurat. Nec enim satis apparet, quo referenda sit, aut quid sibi velit. Erasmus ejus loco vertit: *ex opinione,* ut referatur (sicut in annotationibus dicit) ad *personarum acceptionem;* sitque sensus: Ne habeatis fidem Christi in discretione personarum, juxta rerum mundanarum aestimationem. Sed haec interpretatio violenta est, utpote qua nimis longe separatur genitivus a nomine regente, ac praeter morem Graeci sermonis exponitur. Adde, quod, etsi δόξα significet interdum opinionem, non tamen arbitror, in apostolicis Scripturis ea significatione reperiri.

Porro nonnulli genitivum *gloriae* referunt ad *fidem,* sicque verba Apostoli construunt et exponunt: Nolite cum personarum acceptione habere fidem gloriae Domini nostri Jesu Christi, id est, fidem Christi gloriosam; vel, ut alii, fidem gloriae Christi nobis communicandae. Quippe indignum est, ut humanam gloriam aut quaerat, aut admiretur is, qui participationem exspectat gloriae Christi Domini. Qui posterior sensus probabilis est, sive Graeca spectes, sive consuetudinem Scripturae.

Plerique tamen alii malunt dictionem *gloriae* referre ad proxime praecedentia, hoc sensu: *Domini nostri Jesu Christi gloriosi.* Quamquam alii peculiariter ad vocabulum *Domini* referunt, hoc modo: Fidem Domini nostri Jesu Christi, Domini, inquam, gloriae. Nam hoc epitheton etiam Apostolus Paulus attribuit Christo, 1 Corinth. 2. *Si enim,* inquit, *cognovissent, numquam Dominum gloriae crucifixissent.* Atque hunc sensum Erasmus sequitur in paraphrasi, *Dominum gloriae* exponens omnis gloriae principem. Nos, quid ea phrasi significetur, explicare conati sumus in commentario loci jam citati. Congruit autem hic sensus instituto. Nam si Christus est Dominus gloriae, magis igitur ille glorificandus est a nobis et honore prosequendus, qui Christo propinquior est.

2. *Etenim si introierit in conventum vestrum vir aureum annulum habens in veste candida.* Exemplo rem illustrat. In quo non reprehendit ornatum vestitum, si modo congruat personae; sed tam divitis, quam pauperis habitum describit; tametsi in hoc genere saepissime peccatur a divitibus, dum mirabili vanitate ex splendore vestium honores captant. *Candida,* Graece λαμπρᾷ, id est *splendida,* quomodo verterunt Erasmus et alii. Significatur enim non tam coloris genus, quam splendor et pulchritudo. Vox eadem Luc. 23., ubi legitur Herodes Jesum indutum veste *alba,* id est *splendida,* remisisse ad Pilatum. Hujusmodi veste solebant uti non solum, qui erant ex genere regio (quod nonnulli putarunt), verum etiam qui ex opibus potentiam nacti erant, ut in tali veste prodire possent. Nam de divite loquitur Apostolus; non speciatim de eo, qui sit claro genere natus. Quae autem Herodi causa fuerit in-

duendi Christum candida veste, petendum ab iis, qui Evangelicam historiam enarrant.

Jam quod ad *annulum aureum* attinet, existimat Cardinalis Baronius Annal. eccles. tom. 1. ad annum Domini 34., ubi de veste alba, qua Salvator illusus fuit, disputat, *annulum,* cujus hic mentio, non manus aut digiti, sed ipsius vestis ornamentum fuisse. Nam, inquit, *annulus in veste candida* idem erat, quod aurea fibula, qua vestis stringeretur. Atque hunc vestis adstringendae morem probat cum ex eo, quod dicitur Exod. 28.: *Stringatur rationale annulis suis,* tum maxime verbis Josephi lib. 13. antiq. cap. 8., ubi narrat, Jonathae missam fuisse a rege fibulam auream, gestamen solis cognatis regis concessum. Addit Baronius, hoc annuli ornamentum fuisse ejus fere modi, quale apud Romanos nobilissimos latus clavus. Censet igitur, hoc loco designari virum quempiam regium, cui hujusmodi ornamentum gestare liceret in veste candida. Sed de viro regio commentarium jam exclusimus.

Quod autem annulum interpretatur fibulam, primum Graeca dictio χρυσοδακτύλιος id non recipit. Δακτύλιος enim significat annulum, qui digito inseritur; et χρυσοδακτύλιος eum, qui annulum aureum in digito gestat. Nec usquam δακτύλιον puto reperiri pro fibula, nisi forte per catachresim inusitatam. Etenim nec apud Josephum, nec apud LXX. loco Exodi citato, juxta Sixtinam editionem, quae sincerior est, δακτύλιος legitur; licet alii quidam codices habeant. Nec juvat dictam interpretationem, quod dicitur: *in veste candida;* quasi annulus intelligatur vesti assutus. Nam Hebraismus est, qualis idem, cum dixit: *in personarum acceptione;* nimirum pro eo, quod diceret: cum veste candida, id est, splendide vestitus.

Caeterum constat, apud Romanos, sub quorum imperio degebant hi, ad quos scribit Apostolus, aurei annulli gestandi usum fuisse in populo frequentem. De qua re vide Fevardentium scribentem in hunc locum, ut non sit necesse, propter insignia hic nominata, *annulum aureum* et *vestem splendidam,* coarctare sermonem Apostoli ad hominem primae nobilitatis, praesertim quum etiam generis defectum pecunia supplere soleat.

Proinde cum aliis plerisque sentimus, hic describi hominem divitem, qui opibus ac potentia fretus splendide vestitur, qualiscumque sit genere. Cujusmodi et ille dives Evangelicus, qui induebatur purpura et bysso, Luc. 16.

Conventum quidam interpretes generaliter accipiunt pro coetu publico, tam profano, quam sacro; unde et reprehensionem Apostoli de personarum acceptione aeque generalem faciunt. Sed sciendum, pro *conventu* Graece legi συναγωγήν. Quo vocabulo proprie significari solet in Scriptura novi Testamenti locus publicus, ad quem Judaei certis temporibus conveniebant legis audiendae ac discendae causa. Habebant autem ejusmodi loca multis in civitatibus. Unde hic idem Apostolus Act. 15. sic ait: *Moses enim a temporibus antiquis habet in singulis civitatibus, qui eum praedicent in synagogis, ubi per omne sabbatum legitur.* Ex quibus Apostoli verbis id etiam colligitur, Synagogas a Judaeis ad Christum conversis non fuisse derelictas, sed commutatas in Ecclesias Christi, sic ut in iis et Moses more veteri legeretur, et Evangelica doctrina traderetur, et religionis Christianae mysteria peragerentur.

Igitur hujusmodi *conventum* etiam hic ab eodem Apostolo significari, plus quam verisimile est; praesertim quod Judaei, qui erant in dispersione (nam ad eos haec Epistola scribuntur), alios coetus publicos in civitatibus habere vix fuerint permissi. Hinc jam manifestius apparet (id quod supra dixi), de personarum acceptione, quae contingebat in conventibus Ecclesiasticis, Apostolum praecipue loqui. Quod et Liranus, et multi neotericorum sentiunt, ut Hasselanus, Bajus, Cunerus; imo et sentire videtur Augustinus, hunc Apostoli locum tractans in Epist. 29. scripta ad Hieronymum. Exponit enim

de honoribus Ecclesiasticis; tametsi nec generalem sensum rejicit.

Introierit autem et pauper in sordido habitu. Graece: *in sordida veste.* Vocabulum idem cum superiore.

3. *Et intendatis in eum, qui indutus est veste praeclara.* Graece: *Et respexeritis in eum, qui gestat vestem splendidam.* Est enim hic rursus λαμπράν. Significatur affectus hominum admirantium splendorem externum. Quod enim admirantur et magni faciunt, intente aspiciunt. Nec emphasi caret articulus in Graeco inculcatus ad denotandam causam admirationis: τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, *vestem illam praeclaram.* Quamquam id Latine pari sermonis gratia reddi non potest.

Et dixeritis ei: Tu sede hic bene. Graece: καλῶς, quod alii vertunt: *honeste.* Vult enim Apostolus significare sessionem honorificam. Nam de honoribus hic agitur. Idem patet ex antithesi partis sequentis.

Pauperi autem dicatis: Tu sta illic, aut sede sub scabello pedum meorum. Graece et Syriace: *aut sede hic* etc. Nam quod ex Graeco vertunt: *subter scabellum meum,* noster interpres dixit explicatius: *sub scabello pedum meorum.* Est enim Graece ὑποπόδιον, id est, scamnum humile, quod sedentium pedibus subjicitur. Versio Syriaca sic habet: *Ante scabellum pedum nostrorum,* intellige, loco inferiori. Caeterum in hac mimesi verborum, quae ad divitem et pauperem dicuntur, observanda sunt antitheta: *Sede, sta; hic, illic; bene, sub scabello pedum meorum.* Quae omnia serviunt exaggerationi.

4. *Nonne judicatis apud vosmet ipsos?* Graece: *Et non dijudicati estis in vobis ipsis?* quomodo vertit Erasmus; tametsi potest etiam active verti Graecus aoristus: διεκρίθητε, *dijudicastis;* quod video pluribus placere, quibus et Syrum interpretem annumero; ut sensus sit: Nonne discrimen fecistis apud vos inter divitem et pauperem; cum in Christo Jesu, sicut non est distinctio Judaei et Graeci, servi et liberi, ita nec divitis et pauperis? Horum enim nihil est, quod hominem magis aut minus in Christo honorabilem reddat. Si passive legas: *dijudicati estis,* sensus erit: An non propria conscientia vos ipsos redarguit et convincit male agere? Conjunctionem: *et,* in Graeco redundare, sicut et alibi interdum, recte Graecus auctor Oecumenius admonet.

Et facti estis judices cogitationum iniquarum? Graece: πονηρῶν, *malarum, perversarum.* Periphrasis est iniquorum judicum. Dicuntur enim *judices malarum cogitationum,* quia pravis affectibus imbuti et impulsi perverse de aliis judicant; quasi videlicet melior et honore dignior quis sit, quia ditior aut potentior, aut genere clarior, aut sanguine conjunctior. Et ita locum hunc Augustinus dicta Epist. 29. intellexit. Notandum est, Oecumenium haec absque interrogatione legere, quem et alii nonnulli secuti sunt. Non enim in Graeco est οὐχὶ, sed οὐ, *non.* Facit autem hunc sensum: Dijudicandi vim, quae in vobis erat, corrupistis, nullam facientes inquisitionem, uter suo merito potius honorandus esset, pauper, an dives; imo facti estis iniqui judices, alterum honorantes divitiarum intuitu, alterum ob paupertatem aspernantes. Verum interrogativa lectio, quam et textus Syriacus habet, magis profecto arridet. Nec obstat Graecum οὐ. Nam et illud interrogationi subservit haud raro, ac nominatim hoc ipso capite in sequentibus aliquoties, ubi nos legimus: *nonne?* Utrumque legis apud Paulum 1 Cor. 9.: *Non sum Apostolus* etc.?

Ex hujus loci doctrina patet, non inter levia peccata numerandum esse, si in consessibus Ecclesiasticis, ubi sanctae fidei nostrae mysteria tractantur, prae caeteris honorentur divites, eo tantum nomine, quia divites sunt; maxime si id fiat cum contemptu pauperum. Unde consequenter intelligitur, longe gravius esse peccatum, si ad sacra ministeria gradusque Ecclesiasticos prae pauperibus divites assumantur; licet id Apostolus non

expresserit, contentus, exemplo vulgariore rem, de qua agebat, declarasse. *Quis ferat*, ait Augustinus ad Hieronymum scribens, *eligi divitem ad sedem honoris Ecclesiae, contempto paupere instructiore atque sanctiore?* Quod vero ad consessus et salutationes quotidianas attinet, si in illis, ut fit, divites prae pauperibus honorentur, aut veniale peccatum est, dum humano quodam affectu ad divitias habetur respectus; aut nullum peccatum, si spectatur in divite, quod potest divitiis bene uti, et ad hoc invitatur tali honoris exhibitione. Nam sine peccato id fieri posse, satis aperte significat Augustinus in Epistola memorata 29.

5. *Audite, fratres mei dilectissimi.* Excitat attentionem, ostensurus a persona pauperis et divitis, quam non sit ille prae isto contemnendus. Utitur autem erotematis, ad exaggerandam facti indignitatem, inquiens:

Nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide? Graece: *Pauperes mundi hujus.* Et sensus est, Deum elegisse et vocasse pauperes hujus saeculi, ut faceret eos fide, caeterisque donis spiritualibus divites. Non quod divites hujus saeculi praetermiserit omnino; sed quia a pauperibus exordium facere voluit, ut divitum superbiam retunderet, et (quod secretioris fuit consilii) ut Evangelii fructum atque progressum non humanae potentiae praesidiis, sed virtuti gratiae ipsius sciremus adscribendum. Unde Paulus 1 Corinth. 1.: *Videte vocationem vestram, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles; sed quae stulta sunt mundi, et infirma, et ignobilia mundi et contemptibilia, elegit Deus.* Et concludit hac ratione: *Ut non glorietur omnis caro in conspectu ejus.*

Et haeredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se? Hoc ex priori sequitur. Qui enim divites sunt in fide, iidem sunt haeredes regni coelestis, quod Deus promisit in ipsum credentibus et sperantibus, ipsumque diligentibus. Non tamen dixit: *credentibus in se*, sed: *diligentibus se*, ne quis ex fide otiosa et dilectionis vacua regnum sibi polliceretur.

6. *Vos autem exhonorastis pauperem.* Id est: *contemptui habuistis*, quasi dicat: Quod minime oportuit. Argumentum tale est: Non sunt contemnendi, quos Deus elegit ad regni sui consortium; atqui pauperes hac electione dignatus est Deus; non sunt igitur illi vobis contemnendi.

Nonne divites per potentiam opprimunt vos? Alii vertunt: *tyrannidem exercent in vos;* sed eodem sensu. Tale quid enim significat verbum Graecum καταδυναστεύουσιν.

Et ipsi trahunt vos ad judicia? Ipsi, Graece: αὐτοὶ, quod hic melius vertitur: *iidem*, scilicet, divites. Ut et in versu proxime sequenti. Alterum argumentum a divitis persona, quo ostendit, quam sint divites honore indigni, utpote fratrum oppressores. Loquitur enim de divitibus Christianis, uti bene observat Gaignaeus. Nam, ut supra monstratum est, reprehendit eos, ad quos scribit, quod in Ecclesiasticis suis conventibus honorarent divites, contemptis pauperibus. At illuc soli admittebantur fideles. Sic et infra cap. 5. in divites avaros atque injustos invehitur, tamquam in malos Christianos. De his ergo dicit: *Nonne divites*, opibus suis confisi, *vos opprimunt*, et pauperiores, qui inter vos sunt, titulo debiti alicujus ad judicia seu tribunalia trahunt? tribunalia dico, non quaecumque, sed judicum infidelium. Nam fideles, sive ex Judaeis in dispersione constitutis, sive ex gentilibus, qui suas civitates incolebant, propria tribunalia saecularium causarum non habebant; ac proinde citabantur ad judices infideles. Qua de re Paulus etiam Corinthios graviter increpat 1 Corinth. 6. Per hoc autem fiebat, ut male audiret apud infideles nomen Christianum; quod et indicat Paulus eodem loco. Sed hic apertioribus verbis id ipsum a Jacobo significatur in eo, quod sequitur:

7. *Nonne ipsi blasphemant bonum nomen, quod invocatum est super vos?* Non sentit proprie blasphemos, id est,

maledicos fuisse in Deum aut Christum, ut multi intelligunt; quod bene refellit idem Gaignaeus. Jam enim ostendimus, Christianos fuisse, de quibus haec dicuntur. Sed *blasphemant*, inquit, hoc est, blasphemari faciunt malis et improbis suis moribus, et eo maxime, quod fratres suos pauperes, nulla misericordia moti, ad tribunalia traherent. Quae res, quia apud judices ethnicos et infideles agebatur, non parum deformabat nomen Christianum. Ita Paulus Rom. 2., Judaeum alloquens, ait: *Per praevaricationem legis Deum inhonoras. Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes.* Et de Judaeis Ezechiel. cap. 36.: *Inter gentes polluerunt nomen sanctum meum, cum diceretur de eis: Populus Domini iste est, et de terra ejus egressi sunt.*

Ex quibus Prophetae verbis aperitur intellectus ejus etiam, quod hic dicitur: *Bonum nomen, quod invocatum est super vos,* id est, nomen Domini Dei, a quo vos appellamini populus Dei, seu populus Domini; vel, secundum alios, nomen Christi, a quo vocamini Christiani. Nam Hebraea phrasi, nomen alicujus super aliquem invocari, est, hunc ab illius nomine nuncupari, si praesertim honoris agnominatio sit, ut in locis subjunctis: Jerem. 14.: *Nomen bonum invocatum est super nos,* id est, populus Domini vocamur; Eccles. 36.: *Miserere plebi tuae, super quam invocatum est nomen tuum,* id est, quae vocatur plebs Domini; 3 Reg. 8., orante Salomone: *Et probent, quia nomen tuum invocatum est super domum hanc,* id est, experientia beneficiorum discant, hoc esse templum Domini; Gen. 48.; dicente Jacob de Ephraim et Manasse: *Invocetur super eos nomen meum,* id est, vocentur filii mei; Jes. 4.: *Tantummodo invocetur nomen tuum super nos,* id est, dicamur uxores tuae; rursus Jerem. 15.: *Invocatum est nomen tuum super me,* id est, Propheta aut servus tuus appellor.

Porro Jacobus non simpliciter dixit *nomen,* sed *bonum nomen,* sicut Ezechiel: *sanctum nomen;* ut gravitatem ostenderet peccati, dum blasphemant bonum et sanctum illud nomen, quod prae omnibus honorari debuit et sanctificari, juxta id, quod primo loco petimus in oratione Dominica: *Sanctificetur nomen tuum.* Ergo quod hic dicitur: *blasphemant,* id est, reddunt odiosum, faciunt, ut male audiat, quo modo et illud B. Petri 2 Epist. cap. 2. accipiendum est: *Per quos via veritatis blasphemabitur.*

Argumentum autem hujus partis tale est: Divites Dei nomen exhonorant; igitur indigni sunt, qui a vobis honorentur. Illud sciendum, de divitibus Christianis non toto genere loqui Apostolum; sunt enim inter Christianos quidam hujus saeculi divites, obedientes Apostoli Pauli praecepto: *Non sublime sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo* etc., 1 Tim. 6. Sed divites, quales permulti sunt, depingit.

8. *Si tamen legem perficitis regalem secundum Scripturas: Diliges proximum tuum sicut te ipsum; bene facitis.* Hac parte jam se ipsum declarat Apostolus, ac docet, non omnino se damnare, si quis divitem prae paupere honoret; posse enim id fieri salva lege caritatis, si nimirum id faciat quis honesti officii causa, quod pertinere videatur ad bonum commune; non autem ideo praecise, quoniam hic dives sit, ille pauper. Nonnulli codices legunt: *secundum Scripturam,* numero singulari, ut in Graeco est et Syriaco. Exstat enim hoc praeceptum uno tantum loco veteris instrumenti, Lev. 19. Repetitur autem a Christo in Evangelio, et a Paulo Rom. 13. Cujus in loci commentario nos sensum ejus praecepti exposuimus. Eam vocat Apostolus *legem regalem,* vel quod observatores suos spiritualiter reges faciat, id est Dei filios; vel quod lex ipsa sit via regia, id est, plana et aequabilis, et quae recta ducat ad regnum coelorum; vel quia lex est caritatis, quae virtutum omnium regina est; vel quia a Deo profecta, qui est rex regum; vel denique, quia caritatis praeceptum summum ac praecipuum est in lege, ad quod caetera sint referenda,

Matth. 22., et per quod impleantur caetera. *Qui enim diligit proximum, legem implevit;* et: *Plenitudo legis est dilectio,* Rom. 13. Quae autem in rebus praecipua sunt, regia dici solent. Hanc expositionem, quod Scripturis valde consona sit, arbitror esse germanam.

Sunt, qui legem regalem accipiant pro lege regum ac principum de honorando magistratu a se constituto; qualis illa regis Assueri pro Mardochaeo: *Sic honorabitur, quemcumque voluerit rex honorare,* Esther. 6. (nam hoc exemplum adducit Cajetanus); ut sensus sit: Si divites honoratis tamquam in magistratu constitutos, quos principes suis legibus honorari praecipiunt; bene facitis. At nobis ista expositio non probatur. Primum quia sermo est de divitibus Judaeis, iisque Christianis, in dispersione positis; qui utique ad magistratus civitatum non assumebantur. Deinde quia non diceret Apostolus: *Secundum Scripturam: Diliges proximum tuum* etc., sed: *Secundum Scripturam, quae praecipit, regibus esse obediendum.* Tertio, quia lex hoc loco non alia quaerenda est, quam de qua in sequentibus, ubi et *lex libertatis* appellatur.

Est igitur hic sensus Apostoli: Si tamen in eo, quod divites honoratis, legem servatis regiam, id est, mandatum illud magnum, quod tradit Scriptura, dicens: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum,* bene facitis, nec ad vos pertinet superior reprehensio. Nam ea lege, sicut acceptio personarum prohibetur, ita praecipitur, ut quisque juxta statum, dignitatem et merita sua honoretur, sive dives sit, sive pauper. Id enim secundum rectam rationem unusquisque sibi fieri velit. Aut certe sic intellige: Si tamen honorando divites non peccatis in legem regiam, quae praecipit diligendos proximos ut nos ipsos, id est, si divites honoratis sine cujusquam injuria: recte facitis; non vos reprehendo. Hic obiter nota Apostoli verba: *legem perficitis, bene facitis.* Per quae et similia valide refelluntur illa sectariorum placita, legem a nobis impleri non posse, et justum in omni opere peccare mortaliter.

9. *Si autem personas accipitis, peccatum operamini.* Sed si, inquit, divites honorando personas respicitis, non causas (quod arguit pauperum neglectus atque contemptus, de quo supra), peccatum committitis in legem. Unde sequitur:

Redarguti a lege, quasi transgressores. Redarguti, Graece: ἐλεγχόμενοι, temporis praesentis, quod simili participio Latine reddi non potest. Erasmus mutavit in verbum: *Et redarguimini a lege.* Commodius ita vertas, participio passivo in activum mutato: *Peccatum facitis, lege vos redarguente velut transgressores. Legem,* intelligit non eam, quae dicit: *Non accipies personam,* Deut. 1. et 16., ut quidam volunt; sed legem caritatis modo dictam: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* In qua etiam hoc praeceptum de personis non accipiendis continetur; ut jam ostendimus. *Transgressores* autem dicit, non hujus aut illius praecepti, sed absolute, id est transgressores legis, ut patebit ex sequentibus.

10. *Quicumque autem totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus.* Graece: *Quicumque enim,* conjunctione causali, quam etiam Syriacus textus exhibet. Nam adducitur haec sententia ad probationem ejus, quod proxime dictum est: *quasi transgressores,* scilicet legis, tamquam si dicat: Ne miremini, me eos, qui personas accipiunt, simpliciter vocare transgressores; *quicumque enim totam legem,* id est, omnia legis praecepta, *servaverit,* uno excepto, factus est omnium reus. Nam ista pars: *offendat autem in uno,* exceptionem facit ab illa: *totam legem.* Solet enim ad hunc modum Scriptura exceptiones significare, ut Matth. 12.: *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus; spiritus autem blasphemiae non remittetur.* Hoc est: Omne remittetur, excepta blasphemia spiritus.

Quoniam autem hic Apostoli locus partim favere videtur Stoicorum para-

doxo, quo docebant, omnia peccata esse aequalia et pari supplicio punienda; partim vero ab haereticis allegari solet adversus discrimen peccatorum venialium et mortalium (volunt enim illi, peccata omnia esse mortalia; cumque nemo sit hominum in hac vita a peccatis immunis, hinc ulterius colligunt, ex observatione legis neminem justum dici posse, sed ex sola divina imputatione): necesse est, ut verum ac germanum hujus Scripturae sensum diligenter exquiramus; praesertim quod hic locus etiam S. Augustino visus fuerit adeo difficilis, ut super ejus intellectu consulendum putaverit S. Hieronymum; uti videre est in Epistola satis prolixa ad illum scripta, quae in numero Epistolarum B. Augustini est 29.

Primum igitur sciendum est, *offensionem* hic intelligi non quamcumque, ut quidam voluerunt, etiam levem, quam venialem vocamus; de qua dicit cap. seq.: *In multis offendimus omnes*, et iterum: *Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.* Nam quomodo verum est, eum, qui totam legem servaverit, si in verbo otioso aut risu immoderato offendat, omnium reum fieri? Sed eam intelligit *offensionem*, qua praeceptum aliquod legis, unum ex praecipuis, violatur, quae est gravis et mortalis offensio. Nam de hujusmodi offensione sermonem esse, constat ex subjuncta declaratione: *Quod si non moechaberis, occides autem, factus es transgressor legis.* Sed et supra monstratum est, eam personarum acceptionem, quam hoc capite insectatur Apostolus, in magnis peccatis esse numerandam. Utitur quidem B. Jacobus verbo πταίειν, quod significat: *impingere*, ac minus est, quam *cadere*, ut patet Rom. 11, 11.; utiturque eo cap. seq.: *In multis offendimus omnes;* sed non idcirco levem lapsum hic vult significare; verum ii, contra quos agit, ita putabant et loquebantur, scilicet non admodum Deo displicere, nec ideo quemquam damnandum, si unum aliquod praeceptum transgrediatur.

Hoc posito, jam quaerendum, quo sensu dicat Apostolus, eum, qui unum legis praeceptum, reliquis omnibus servatis, transgressus fuerit, factum esse omnium reum. Hoc enim est, in quo cum Augustino interpretes fere omnes laborant, alii aliud adferentes.

Sunt, qui istud: *omnium*, interpretentur de bonis operibus, hoc sensu: Qui vel unum praeceptum legis violaverit, dignus est, qui omnia bona, quae fecit, amittat, juxta Scripturas Eccles. 9.: *Qui in uno peccaverit, multa bona perdet,* et Ezech. 33.: *Omnes justitiae ejus oblivioni tradentur.* Sed haec coacta est interpretatio. Non enim more Scripturae quis dicitur reus bonorum operum, sed vel peccati, vel poenae, vel (quod eodem recidit) legis violatae. Patet etiam, has voces: *uno* et *omnium*, ad idem genus referendas esse, scilicet praecepti, hoc modo: Qui offendit in uno praecepto, factus est omnium praeceptorum reus.

Igitur alii *reum fieri* dicunt *omnium* praeceptorum, quia ex unius praecepti transgressione pronus efficitur ad caetera violanda. Verum sequentia satis ostendunt, alienam esse a mente Apostoli hanc expositionem.

Liranus *reum omnium* intelligunt, quantum ad poenam damni, quae est carentia divinae visionis. Hanc enim poenam putat aequalem esse omnibus damnatis, sive in uno, sive in multis peccaverint. Quod etiamsi verum esset, Apostoli tamen verbis eum sensum non convenire, bene docet Paulus Burgensis. Idemque pro hujus loci intellectu commemorat, Pharisaeorum fuisse doctrinam (quam et Rabbi Moses postea tradidit, et Calvinus Catholicis calumniose impingere non est veritus), hominem reputari justum apud Deum, si majorem partem legis servet, etiamsi in paucioribus transgressor sit legis. Hoc simile est ei, quod quidam stulte imaginantur de appendendis in statera bonis et malis meritis; et, si quidem bona praeponderent, salvatum iri hominem; sin mala, periturum.

Itaque censet scriptor ille, B. Jacobum hac sententia perstringere ejusmodi Ju-

daicum errorem, ac contra docere Judaeos fideles, unius praecepti transgressionem, etiamsi caetera omnia serventur, satis esse ad amittendam justitiam, et incurrendam poenam seu maledictionem legis; ut hoc ipsum velit Jacobus, quod post Mosen Paulus illis verbis: *Maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus, quae scripta sunt in libro legis, ut faciat ea,* Gal. 3. ex Deut. 27.

Hic intellectus multis etiam aliis placet, ac nobis quoque probatur. Ubi tamen observandum, dictionem *omnium* non posse exponi distributive, ut, qui in uno offendit, dicatur omnia et singula transgressus, aut ut talis puniendus; sed collective, quia videlicet transgreditur legem, quae est collectio omnium praeceptorum. Ac nisi sic intelligas, sententia secum ipsa pugnabit. Nam quomodo totam legem observat, uno excepto, qui reus est transgressionis omnium et singulorum?

Sit igitur hic sensus: Qui, caeteris servatis, unum transgreditur, reus est totius legis non servatae, et obnoxius poenae, quae transgressoribus legis constituta est, id est aeternae maledictioni. Sensum hunc ostendit id, quod infra, velut explicando, dicitur: *Factus es transgressor legis;* ac per illud probat Hieronymus lib. 1. dialogi contra Pelag. cap. 7. Porro faciunt ad hunc sensum illustrandum, quae ad Hieronymum scribit Augustinus in Epist. memorata, Beda repetente in comment., quorum summa est, eum, *qui in uno offendit,* esse omnium reum, quia contra caritatem facit, ex qua tota lex pendet et Prophetae. *Nam,* inquit, *merito fit omnium reus, qui contra illam facit, in qua pendent omnia.*

Jam ex his patet, Apostolum Jacobum hoc loco nec Stoicis patrocinari, paritatem peccatorum adstruentibus, nec haereticis, tollentibus discrimen peccatorum mortalium et venialium. Non Stoicis, quia non dicit (ut bene respondet Augustinus), aequaliter esse reum, qui in uno offendit, et qui in alio, vel in pluribus. Nec haereticis, quia non de omnibus agit peccatis, sed tantum de transgressionibus praeceptorum legis; ut ante dictum est. Patet insuper, male colligi ex hac sententia, quod, qui unum legis praeceptum transgreditur, etiam aliorum omnium sit transgressor. Aperte enim significat, totam legem servari posse, uno excepto; sic nimirum, ut adversus reliqua non peccetur. Tametsi verissimum sit, hoc casu reliqua servari non posse eo modo, qui necessarius est ad promerendam vitam aeternam, id est ex caritate. Quod vult expositio B. Augustini.

11. *Qui enim dixit: Non moechaberis; dixit et: Non occides.* Probatio est et declaratio sententiae praecedentis. Ejusdem, inquit, legislatoris, atque ejusdem legis haec sunt praecepta. Quodcumque ergo legis praeceptum solveris, et in Deum peccas, et in legem, et per hoc constitueris divinae legis transgressor. Hoc enim est, quod sequitur:

Quod si non moechaberis, occides autem, factus es transgressor legis. Inferendum relinquit: *et proinde omnium reus.* Hinc satis apparet, Apostolum habere pro iisdem, aut certe pro reciproce sese consequentibus, esse *transgressorem legis,* et *esse reum omnium;* prout superius expositum est. Potest autem probari sequela per illud supra citatum: *Maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus* etc. Unde eodem loco Deuteronomii etiam dicitur: *Maledictus, qui facit sculptile et conflatile; maledictus, qui non honorat patrem suum et matrem;* et ita de aliis. Nec ideo tamen eadem aut aequalis significatur omnium transgressorum maledictio; sed eadem tantum secundum genus maledictionis. Nam in speciali poenae erant diversae pro diversitate transgressionum.

12. *Sic loquimini, et sic facite, tamquam per legem libertatis incipientes judicari.* Doctrinam superiorem, quae erat de acceptione personarum, concludit generali admonitione, qua tamen etiam viam aperit doctrinae sequenti de fide et operibus. *Incipientes judicari,* Graece:

μέλλοντες κρίνεσθαι, id est ad verbum, *futuri judicari.* Latinius una voce: *judicandi,* sicut et Beda exponit. *Legem libertatis* eandem hic intelligit, quam superiori capite, nempe legem caritatis, quam et paulo ante citavit Scripturae verbis: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Igitur sensus est: Deinceps sermones et actiones vestras instituite, tamquam a Deo judicandi secundum legem ipsius, qua praecipit, ut proximos sicut nos ipsos diligamus. Nam si judicium hoc Dei semper haberemus ante oculos, neque pauperes fratres nostros verbo aut facto contemneremus, neque suspiceremus, aut honoraremus divites cum injuria pauperum, ipsiusque Ecclesiae. Rursum si cogitaremus, nos secundum eam legem judicandos, non esset fides nostra otiosa et operum misericordiae vacua, nec dicta nostra essent a factis dissona. Cui sensui optime convenit probatio sequens, qua explicat judicium, de quo locutus est.

13. *Judicium enim sine misericordia illi, qui non fecit misericordiam.* Subauditur: *erit.* Nam, inquit, ille, qui non praestiterit proximis suis misericordiam, ac multo magis, qui fecerit injuriam, experietur in judicio suo Deum justum ac severum et (ut ita dicam) immisericordem. Nam Graece est: ἀνίλεως (Teutonice dicitur valde significanter: *ongenadich*). Non enim misericordia dignus est, qui misericordiam non fecerit. Docet id Christus, quando propter opera misericordiae neglecta sententiam aeternae damnationis in extremo judicio se laturum ostendit, quemadmodum et propter opera misericordiae exercita sententiam aeternae salvationis, Matth. 25. Quamquam hic non solum significatur damnatio, sed excluditur omnis misericordia.

Unde valde probabiliter ex hoc loco statuitur (quod apud Theologos controverti solet), reprobos non infra meritum, sed secundum exactam et rigidam Dei justitiam esse puniendos. Alioqui enim cum aliqua misericordia judicarentur, qui misericordiam non fecissent. Se de ea re egimus ex professo ad dist. 46. lib. 4. Sentent. Hinc etiam apparet, *judicium* hoc loco non significare damnationem, ut alibi saepe, sicut nonnulli volunt; tamquam duplex futura sit damnatio, altera sine misericordia, altera cum misericordia; sed esse vocabulum medium, et commune ad judicium sine misericordia, quod est damnationis, et ad judicium cum misericordia, quod est salvationis; de quo jam sequitur:

Superexaltat autem misericordia judicium. Graece: *Et contragloriatur misericordia judicio,* id est gloriatur adversus judicium. Sic infra cap. 3.: *Nolite gloriari adversus veritatem,* et Paulus Rom. 11.: *Noli gloriari adversus ramos.* Est enim in his locis idem verbum κατακαυχᾶσθαι, id est adversus aliquem gloriari seu exsultare. Nec temere suspicatur Erasmus, vitiatos esse codices, ac legendum: *superexsultat.* Nam ita legitur ac tertio repetitur apud Augustinum Epist. 29. ad Hieronymum, et iterum Epist. 89. ad Hilarium, quaest. 4. Eamque lectionem arguit etiam locus apud eundem in enarrat. Psalm. 143. Nam Jacobi sententiam exponit hoc modo: *Superponitur misericordia judicio.* Eodem modo in bonis exemplaribus legitur apud eundem de peccat. mer. et rem. lib. 2. cap. 3. et 7.; et contra Julianum lib. 4. cap. 8.; item Confess. lib. 9. cap. 13. Sic quoque Bedam in comment. legisse, quamvis depravati sint codices, palam ostendunt haec expositionis ejus verba: *Quia, quemadmodum damnatus in judicio Dei dolebit, qui non fecit misericordiam: ita, qui fecit, remuneratus exsultabit et gaudebit.*

Jam nec erit sensus commodus, si legamus: *superexaltat,* nisi suppleas reciprocum: *se;* quasi dicat: Misericordia exaltat se supra judicium, id est superponit ac praefert se judicio. Est apud Fulgentium locus lib. 1. ad Monimum, cap. 25., ubi sic legitur: *Sciebat enim* (Propheta), *cunctos pari retinendos punitionis vinculo; nisi Deus, in quibus vellet misericordiam fecisse, superexaltaret judicio.* Locus sine dubio mendosus,

quem puto sic restituendum: *Nisi Deus, in quibus vellet, misericordiam fecisset superexsultare judicio.*

Porro bifariam exponitur haec pars: Uno modo de misericordia Dei judicis, ut sensus sit, in judicio Dei misericordiam ejus praevalituram esse justitiae, atque ea superiorem fore; quod intellige de electis, qui omnes misericordia judicandi sunt. Nam seclusa misericordia, non justificatur in conspectu Dei omnis vivens, Psalm. 142., et: *Si iniquitates observaveris, quis sustinebit?* Psalm. 129. Altero modo, de misericordia hominis judicandi, ut hic sit sensus: Misericordia, quam quis fecerit erga proximos, opponit se justo Dei judicio, et adversus illud quodammodo gloriabitur, quia gratiam veluti extorquebit, qua is severitatem judicii evadat. Hunc sensum arbitror magis germanum. Et huc pertinent Scripturae: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur,* Matth. 5. *Dimittite, et dimittemini. Date, et dabitur vobis,* Luc. 6. *Omnis misericordia faciet locum unicuique secundum meritum operum suorum,* Eccles. 16. Denique id clare sonat sententia judicis, qua vocantur ad regnum electi, quia fecerunt opera misericordiae, Matth. 25.

Ex quibus etiam apparet, ne electorum quidem hominum distinguendum esse duplex judicium, alterum cum misericordia, alterum sine misericordia. Nullus enim sine misericordia salvabitur. Quin vero tota salus nostra Dei misericordia est.

14. *Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? Quid proderit,* Graece: τί τὸ ὄφελος, *quae utilitas?* Transit Apostolus ad pleniorem commendationem operum misericordiae, docens, fidem sine iis nihil prodesse; et huic doctrinae immoratur usque ad finem capitis. Potestque inferri haec pars ex superiori sic: Judicium sine misericordia erit ei, qui non fecerit misericordiam; nihil ergo cuiquam proderit in Dei judicio, habuisse fidem sine bonis operibus; ut sunt opera misericordiae, quae fides ipsa facienda praescribit. Locus hic apertissime monstrat, fidem non semper cum operibus esse conjunctam, ideoque distinctionem illam fidei informis et formatae, quam Catholici tradunt, et sectarii insectantur, esse verbo Dei consentaneam. Locus, inquam, adeo apertus et evidens, ut propter eum Martinus Lutherus aliquando censuerit, hanc Epistolam resecandam esse e catalogo Scripturarum. Sed stolide; quasi non et aliae Scripturae id ipsum clare convincant, ut Joan. 12.: *Ex principibus multi crediderunt in eum; sed propter Pharisaeos non confitebantur, ut e synagoga non ejicerentur. Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quam gloriam Dei;* et 1 Cor. 13.: *Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habuero, nihil sum.*

Hinc Paulus eam fidem commendat, quae per caritatem operatur, Gal. 5., utique significans, in quibusdam esse fidem, quae non per caritatem operatur. Atque huc pertinent omnes Scripturae, in quibus fideles increpantur de gravibus peccatis, ut maxime in priore ad Corinth. Epist. et in B. Jacobi ferme tota. Cum enim dicit (ut alia praeteram) hujus capitis initio: *Nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Jesu Christi,* et quae sequuntur: nonne palam declarat, quosdam esse, qui fidem habeant cum personarum acceptione, et proinde legis esse transgressores?

Vanum est autem et futile, quod ad locum hunc Jacobi Calvinus et alii (patrocinante etiam Erasmo in sua paraphrasi) respondent: partim, *fidei* nomine hic intelligi professionem fidei; partim, Apostolum uti concessione rhetorica, quod de nomine nolit cum adversario contendere. Facile enim ista refelluntur. Primum ex ipso contextu sermonis Apostoli; non enim de nuda professione potest exponi, aut per concessionem dictum intelligi illud: *Tu credis, quoniam unus est Deus? Bene facis; et daemones credunt et contremiscunt.* Deinde, ex collatione praesentis loci cum duabus Scripturis

jam citatis, quae hujusmodi effugia nullo modo admittunt, ac in priori, qui est Joan. 12., diserte fidei professio excluditur.

Adde, quod juxta hanc istorum expositionem licebit etiam dicere: Quid proderit, si caritatem quis dicat se habere, opera autem non habeat? Numquid poterit caritas salvare eum? Nam utique caritatis professio sine operibus aeque nihil prodest. At de caritate non ita Joannes: *Qui habuerit,* inquit, *substantiam mundi, et viderit fratrem suum necesse habere, et clauserit viscera sua ab eo, quomodo caritas Dei manet in eo?* 1. Epist. 3. Non dicit: *Quid proderit ei caritas? aut numquid poterit eum salvare caritas?* absurde enim diceret; sed aperte negat, caritatem manere, id est esse in eo, quamvis, ut ibidem subjicit, verbo et lingua diligat. Quod si B. Jacobus sentiret, tales fidem non habere, non eos *fratres* vocaret, id est fideles, sed hypocritas; ac prius ad fidem recuperandam hortaretur, quam ad opera caritatis exercenda. Nunc autem, ut jacto dudum fidei fundamento superstruant opera, cohortatur. Id vero etiam inde liquet, quia dicit: *ex operibus fidem consummari,* id est perfici ac formari. Igitur sine operibus exsistit fides, sed imperfecta et informis. Quo autem sensu fidem sine operibus cum fide daemonum comparet ac mortuam vocet, inferius exponemus.

Porro, quod hic dicitur, tale est: Quid proderit cuiquam, si fidem habeat, ac de ea sese jactitet; opera autem fidei respondentia non habeat? Nam quod de ipsa fide, ac non solum de jactantia seu professione fidei loquatur, arguit plane, quod sequitur:

Numquid poterit fides salvare eum? Ac si dicat: *Non poterit;* non quia non est, sed quia infructuosa est. Hinc etiam collige, quod ante, quasi absolute dixit: *Quid proderit?* intelligendum: *ad salutem;* non quod fides informis ad eam omnino sit inutilis (nam et propter hujusmodi fidem dicitur infra: *Bene facis*); sed quia hominem in statu justitiae et salutis constituere non sufficit, nequidem secundum inchoationem, si sit omnino informis, cujusmodi est fides, quae totam justificationem praecedit, nihil habens verae et Christianae dilectionis.

15. *Si autem frater et soror nudi sint, et indigeant victu quotidiano.* Rem declarat exemplo, seu malis a simili, sumpto tamen a re praesenti. Nam in commendandis operibus misericordiae versatur. *Fratrem et sororem* intelligit Christianos. Cum enim operari bonum oporteat erga omnes, maxime tamen erga domesticos fidei, Galat. 6.

16. *Dicat autem aliquis ex vobis illis: Ite in pace, calefacimini et saturamini.* Id est: Si bene precemini illis, dicentes: Abite, et bene sit vobis; Deus vos adjuvet, vestitum et victum provideat. *Abire in pace,* Hebraismus est pro eo, quod Latine dicitur: *discedere cum animi tranquillitate, cum hilaritate, animo pacato.* Ita Simeon ille senex apud Lucam cap. 2.: *Nunc dimittis servum tuum in pace.*

Non dederitis autem eis, quae necessaria sunt corpori, scilicet tegendo et cibando. *Quid proderit?* Graece: *Quae utilitas?* supple: provenit fratri aut sorori indigenti ex ejusmodi verbis? Nulla profecto.

17. *Sic et fides, si non habeat opera, mortua est in semet ipsa.* Graece: καθ' ἑαυτὴν, *secundum se ipsam,* aut *per se,* ut vertit Erasmus, id est sola, et ab operibus sejuncta. Sic et Syriaca versio: *mortua est sola.* Est enim allusio ad corpus, quod mortuum est, si sit solum, id est actionibus vitae destitutum, ab anima desertum. Caeterum comparationis haec summa est: Quemadmodum verba illa divitis ad pauperes: *Ite in pace etc.,* verba quidem sunt, sed pauperibus nihil conferunt: ita fides, nisi opera habeat, fides quidem est, sed habenti non prodest, utpote mortua, quia solitaria. Non ergo fidem absque operibus mortuam vocat, tamquam revera fides non sit; sed quia vita caret caritatis ac bonorum operum, sine quibus ad salutem non prodest.

18. *Sed dicet quis: Tu fidem habes, et ego opera habeo.* Corrigendi codices, in quibus adhuc legitur: *dicit.* Est enim ἐρεῖ Graece, futuri temporis verbum. Nec tamen occupatio est, ut forma sermonis prae se ferre videtur; sed introducit Apostolus eum, qui opera habet, insultantem ei, qui fidem jactat operum vacuus, ac dicentem haec verba: *Tu fidem habes,* et quae sequuntur, ut per haec ostendat, inaniter illum de fide gloriari apud homines, quibus eam probare non potest. Nam sensus est: Merito dicat bonus Christianus ei, qui fidem sibi arrogat sine operibus: Tu fidem habes; non nego; at ego opera habeo.

Ostende mihi fidem tuam sine operibus; et ego ostendam tibi ex operibus fidem meam. Graeca sic habent: *Ostende mihi fidem tuam ex operibus tuis, et ego ostendam tibi ex operibus meis fidem meam.* Quamquam in nonnullis exemplaribus Graecis priori loco legitur: ἐκτὸς, pro: ἐκ τῶν, ut verti possit: *sine operibus.* Et ita legisse videtur interpres vulgatus, nec non Syriacae versionis auctor. Nam Beda non attigit hanc partem. Verum mihi suspecta est ea lectio. Nam ἐκτὸς pro *sine* nusquam apparet in sacris literis, sed fere semper in Graeco est χωρὶς, interdum ἄνευ, nonnumquam ἄτερ, ut Luc. 22. semel et iterum. Et quidem praepositio χωρὶς hoc ipso capite in sequentibus tertio repetitur: eademque habetur Rom. 3. et 4., ubi de justificatione ex fide sine operibus Paulus disserit. Denique sciendum est, apud Oecumenium et in codice Veronensi Graeco, quem Gaignaeus citat, neutrum haberi, sed tantummodo legi: *Ostende mihi fidem tuam, et ego ostendam* etc.

Sed haec lectionum varietas in eundem fere sensum concurrit. Nam sensus est, fidem, quod in animo lateat, ostendi et manifestari apud homines non posse, nisi per opera sensibus conspicua; cujusmodi sunt opera misericordiae proximis impensa. Proinde eum, qui fidem sine operibus habeat, frustra jactare, quod nequeat ostendere. Estque sermo ironicus: Non enim potest fides ostendi, nisi ex operibus.

Erasmus, tam in annotationibus, quam in paraphrasi, huc alium invehit sensum. Putat enim, Jacobum proponere duos colloquentes, quorum alter sola fide fretus negligat opera; alter opera jactet sine fide; atque hic illi dicat: Tu fidem habes; sit hoc tibi satis. Et ego opera habeo; hoc mihi satis est. Deinde Jacobum facit utriusque verba refellentem, cum ait: Ostende mihi fidem tuam ex operibus, id est, factis ipsis doce, te fidem habere; et ego ostendam tibi ex operibus fidem meam. Sed multis modis peccat haec interpretatio. Primum, quia Jacobus unum tantum facit loquentem, ut patet. Tum quia nulla hic disputatio est de operibus sine fide; nam ad fideles haec scribuntur, nec ullus sermo dirigitur ad eum, qui sola habeat opera. Praeterea nec convenit, Jacobum in sua persona (quod vult Erasmus) dicere: *Ego ostendam tibi ex operibus fidem meam.* Et, ut semel dicam, sensus iste nonnisi coacte et violenter ex verbis Apostoli exprimitur, ideoque nullo loco habendus.

Sed quaeres, quo pacto ex operibus ostendatur fides, cum etiam infideles multa faciant opera vere, vel in speciem bona. Respondeo, Jacobum hic tantum comparare duos fidem Christianam profitentes, quorum alter opera habeat professioni consentanea, alter non habeat; ac docere, eum, qui opera habet, fidem, quam profitetur, ostendere per opera illa; quod non potest, qui opera non habet, utcumque fidem profiteatur et jactet. Quamvis igitur infideles aliqui opera habere videantur, non tamen ex illis fidem ostendunt, aut ostendere volunt, quia fidem non profitentur. Et tamen inter opera bona Christianorum et opera, quae videntur bona, paganorum magna differentia est. Haec enim serviunt honestati vel necessitati vitae praesentis, nec ultra porriguntur. Unde, qui ea faciunt, non abdicant occulta dedecoris; ut loquitur Paulus Apostolus 2 Corinth. 4. Illa vero, fide intentionem dirigente, ser-

viunt gloriae Dei, et spem operantis extendunt in vitam aeternam. Unde et, qui ea faciunt, immaculatos se custodiunt ab hoc saeculo; ut loquitur hic Apostolus in fine cap. 1. Quae quidem differentia tanta est, tamque notabilis, ut sanctitas, per externa opera sese prodens, jure censeatur inter notas Ecclesiae, quibus ab infidelium coetibus distinguatur.

19. *Tu credis, quoniam unus est Deus.* Graece: *Quod Deus unus est.* Adhuc verba sunt ejus, qui opera habet, ad eum, qui non habet. Tu credis, inquit, Deum unum esse, non plures. Respicit ad illud Deut. 6. repetitum a Christo, Marc. 12.: *Dominus Deus noster, Deus unus est;* ita scilicet Deus, ut praeter eum non sit alius. Hunc autem articulum adfert pro exemplo: vel quod in eo maxime Judaei differrent a paganis; vel quia in symbolo fidei nostrae primus est: ac si dicat: Tenes symbolum, et dicis: *Credo in Deum, et caetera.* Nam de caeteris articulis idem est judicium. Hinc etsi, Deum esse unum, ratione naturali demonstrari possit et cognosci, quemadmodum illi cognoverunt, contra quos agit Paulus Rom. 1., id ipsum tamen credere, sicut caetera creduntur, et sicut credere oportet, homines non possunt, nisi ex dono fidei.

Bene facis. Est enim actus suo genere bonus, imo actus Christianae virtutis, tametsi imperfectae in eo, qui non habet opera, si tamen adsit aliquis Christianae dilectionis affectus, ut esse potest. Neque enim homo peccator in omni opere peccat, quod volunt sectarii; sed quaedam bene facere potest, non moraliter solum, sed etiam Christiane, modo fidem habeat. Quamquam, an actus fidei possit ex aliqua circumstantia malus esse, alia quaestio est, tractanda in 3. Sent. dist. 23. Jam et illud patet, Apostolo *credere* non idem esse in hac disputatione: quod: *profiteri fidem.* Non enim bene facit, sed male et fallaciter, qui profitetur ore, quod corde respuit.

Et daemones credunt et contremiscunt. Et priori loco pro *etiam;* quasi dicat: Tu credis, quod Deus unus est; atqui etiam daemones hoc credunt, adeoque et caetera symboli nostri, ut, Jesum esse Christum et Dei Filium, et tam hominum, quam angelorum judicem venturum, eumque sibi imprimis formidabilem. Haec enim eos credere, satis ex evangelica historia et Actis Epistolisque Apostolicis intelligi potest. Vide Matth. 8., Marc. 5., Luc. 4., Act. 16. et 19. et Phil. 2. *Credunt* autem, non fide divinitus infusa, sed ex subtilitate naturae; nec voluntarie, sed coacte. Convincuntur enim evidenti rerum experientia, tum per vera miracula pro fidei articulis facta; quae quidem a falsis miraculis optime discernunt, eademque sciunt esse testimonia certissima veritatis, ex eo, quod vident, per fidem illorum articulorum homines subtrahi suae potestati, et transferri in regnum Dei. Quare nec repetendum hic fuit: *Bene faciunt.* Nullus enim invitus bene facit; nec omnino quidquam est, quod daemones bene faciant, quorum voluntas semper intenta est in malum.

Unde manifestum est, multum esse discriminis inter fidem hominum, etiam informem, et fidem daemonum. Nec tamen ideo vacillat comparatio, quam facit Apostolus. Consistit enim in eo, quod, quemadmodum daemonibus ad salutem nihil prodest omnis illa notitia, quam de rebus divinis habent, quia non adest bona voluntas, ita Christiano, quamdiu non studet bonis operibus, fides ad salutem prodesse non poterit. Quod attendens Augustinus, et tamen sciens, nonnihil interesse, dixit, fidem malorum hominum prope esse fidem daemonum, serm. 81. de verbis Apost. cap. 9. Porro *contremiscere* dicuntur daemones metaphorice, ut et angeli boni juxta illud ecclesiasticum: *tremunt potestates;* diverso tamen sensu. Nam bonorum angelorum tremor aliud non est, quam reverentia, quam in amante parit consideratio majestatis ejus, quem amat. Daemonum autem tremor verus ac vehemens timor est, quo refugiunt eum, quem certissimum ac severissimum judicem exspectant.

20. *Vis autem scire, o homo inanis,*

quoniam fides sine operibus mortua est? Hucusque verba ejus, qui opera habet, ad non habentem. Nunc eundem Apostolus ex sua persona aggreditur, exemplis institutum probaturus; nisi quis malit, Apostolum suis verbis loquentem facere ab eo loco: *Tu credis etc.* In multis codicibus pro *mortua* legebatur: *otiosa;* sed ex melioribus, quibus applaudunt tam Graeca, quam Syriaca, bene restitutum: *mortua.* Vocat autem *mortuam sine operibus fidem,* non quod revera fides non sit, sed mortuum fidei simulacrum, ut exponunt sectarii; verum idcirco, quod otiosa sit, ut habebat altera lectio, hoc est, quod actione et motu careat. Ex his enim vita aestimari solet. Agitur autem et movetur atque exercetur fides a caritate per bona opera; proinde sine his mortua reputatur. Ipsum autem *hominem inanem* appellat, id est bonis operibus vacuum. Ita Petrus 2 Epist. 1., cum ad opera bona exhortaretur: *Haec enim,* inquit, *non vacuos, nec sine fructu vos constituent etc.*

21. *Abraham pater noster nonne ex operibus justificatus est, offerens Isaac filium suum super altare?* Hoc primum ponit exemplum petitum ex Gen. 22., propterea quod in Abraham, qui Judaeorum est Patriarches (id enim est, quod ait: *pater noster*), idemque omnium credentium pater, propositum sit omnibus fidelibus exemplum et idea quaedam justificationis, etiam apud Paulum Rom. 4. et Gal. 3. Tametsi et ea fuit causa petendi exempli ab Abraham ex operibus justificato, quod ii, contra quos agit, ab ejusdem Abrahae exemplo suum confirmarent errorem, dicentes, Abraham sola fide justificatum fuisse, quia scriptum sit: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam.* Hanc enim Scripturam Jacobus hic repetit tamquam ab adversariis usurpatam.

Pro *offerens,* in Graeco est aoristus: ἀνενέγκας, *cum obtulisset,* id est offerre voluisset, ad offerendum sese comparasset, ac manu gladium arripuisset, percussurus, nisi prohibitus fuisset ab eo, qui praeceperat. Ita Paulus quoque loquitur Heb. 11.: *Fide obtulit Abraham Isaac.* Utitur autem Apostolus praeteriti temporis participio, respiciens ad rem gestam. Nam Abraham, postquam obtulit, accepit divinitus testimonium justitiae, quae ex illo opere esset, dicente Domino: *Nunc cognovi, quod timeas Dominum;* et iterum: *Quia fecisti hanc rem, benedicam tibi etc.* Atque hoc est, quod 1 Mach. 2. dicit Matathias sacerdos: *Abraham nonne in tentatione inventus est fidelis,* id est obediens; *et reputatum est ei ad justitiam?* Utique *reputatum* a Deo, cujus judicium falli non potest, quique per Joannem Apostolum 1 Epist. 3. testatur, dicens: *Qui facit justitiam, justus est.* Imo et per Apostolum Paulum, Rom. 2.: *factores legis justificabuntur.* Quamquam non id solum sentit Apostolus Jacobus, sed ita fuisse declaratam Abrahae, quae ex operibus esset, justitiam, ut sine illis justus non esset, utque ex illis etiam aucta, provecta et perfecta fuerit ejus justitia; juxta illud Apoc. ultimo: *Qui justus est, justificetur adhuc.* Id enim insinuat parte sequenti, cum dicit, ex operibus fidem Abrahae fuisse consummatum. Non enim id factam est sine justitiae augmento et consummatione.

Quocirca recte praesentem Scripturae locum adducit Tridentina Synodus inter alia, quibus ostendit, justitiam augeri per opera bona, Sess. 6. cap. 10. Similis locus est Psalm. 105.: *Stetit Phinees, et placavit; et cessavit quassatio, et reputatum est ei in justitiam.* Notandum vero est, ex operibus hominem justificari, etiam formaliter. Nam sicut quis formaliter justus est in habitu per habitualem justitiam: ita formaliter justus est in actu per justitiam actualem; quae sunt opera justitiae. Quod similiter in omni virtute et actibus ejus potest declarari. Et ita dictum videtur: *Qui facit justitiam, justus est,* 1 Joan. 3.

Jam igitur, hoc intellectu probe constituto, facile tolli potest apparens diaphonia doctrinae hujus loci cum doctrina Pauli in Epistolis ad Romanos et ad

Galatas, ubi docet, hominem justificari per fidem sine operibus legis. Neque enim Paulus a negotio justificationis opera quaelibet excludit, cujus in eadem ad Rom. Epistola tam aperta sententia est: *Factores legis justificari.* Hoc enim quid aliud est, quam quod B. Jacobus pronuntiat, *hominem ex operibus justificari?* Sed negat Apostolus Paulus, justificari quemquam posse *ex operibus legis*, id est, ex iis operibus, quae fidem mediatoris antecedunt, et ex sola legis cognitione proficiscuntur. Nam contra Judaeos illi instituta erat disputatio, qui legem sibi ad justitiam et salutem sufficere arbitrabantur. Jacobus vero de operibus agit fidem consequentibus, et ex fide pullulantibus, atque a fide directis, sine quibus utique sterilis et infructuosa, ac proinde inutilis est fides. Ex hujusmodi igitur operibus homo justificatur, tum quia per ea, tamquam per actualem justitiam, est et declaratur vere justus, eoque nomine Deo gratus; tum quia per ea necesse est justitiam conservari; denique quia per opera augetur et perficitur justitia. Hanc B. Jacobi cum Paulo Apostolo conciliationem multis locis tradit S. Augustinus, ut in libro de fide et op. cap. 14.; de praedest. sanct. cap. 7.; in praefat. enarr. in Psalm. 31. et quaest. 76. inter 83.

Quod autem aliqui pro conciliatione dicunt, Paulum agere de prima justificatione, et Jacobum de secunda; parum solide videtur dici. Nam et ad primam justificationem opera fidei requiruntur, de quibus loquitur Jacobus; et ad secundam justificationem inutilia sunt opera legis, de quibus Paulus. Nihilo rectius illi, qui opera legis apud Paulum interpretantur ceremonias et sacramenta veteris legis, quae vim justificandi non habuerunt. Constat enim, Paulum in Epist. ad Rom., quemadmodum hoc loco Jacobum, ad moralia legis praecepta respicere, cujusmodi sunt: *Non concupisces; non furaberis; non moechaberis.*

Restat videndum, quale sit argumentum Apostoli, quo ex facto Abrahae probare contendit, fidem sine operibus mortuam esse. Sic enim argumentatur: Abraham ex operibus justificatus est, et sine illis justificari non potuit; nam si noluisset obedire Deo praecipienti, ut filium sibi immolaret, justus non fuisset; igitur et nos oportet ex operibus justificari; ac proinde sine operibus ad justitiam fides non valet, sed mortua est. Posterior sequela per se est manifesta; prior dupliciter probari potest: vel a causa exemplari, quia justificatio Abrahae fuit idea quaedam justificationis nostrae; vel a nudo exemplo, quia de omnibus justificandis eadem est ratio. Unde et alterum exemplum mox profert de Raab meretrice ex operibus justificata.

22. *Vides, quoniam fides cooperabatur operibus illius?* Colligit, Abrahae fidem operosam fuisse, non otiosam, nec mortuam. Ex eo namque, quod filium suum obtulit super altare (quod quidem fecit ea fide incitatus, de qua scriptum est Hebr. 11.: *Fide obtulit etc.*), patet, fidem ejus progerminasse bona opera, atque iisdem bonis operibus fuisse cooperatam, dirigendo videlicet intentionem operantis, ut essent Deo accepta. *Cooperabatur,* Graece: συνήργει, quod Erasmus interpretatur: *adjumento fuit.* Sed bene noster interpres ac proprie vertit: *cooperabatur.* Vult enim Apostolus innuere societatem quandam individuam inter fidem et opera, ut, sicut fides sine operibus esse non debet, ita nec opera sine fide; tametsi partes fidei potiores sunt, utpote dirigentis, ut dixi, et imperantis.

Et ex operibus fides consummata est. Sicut fides caritate formatur, ita subsequentibus operibus non modo declaratur et conservatur, verum etiam augetur, roboratur et perficitur. Non solum igitur opera sunt fructus et signa fidei, quod volunt haeretici; sed insuper eam, totamque hominis justitiam augent et perficiunt, hominemque Deo gratiorem reddunt.

23. *Et suppleta est Scriptura, dicens: Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam. Suppleta,* Graece: *impleta.* Quaeritur, quomodo tunc im-

pleta, quando filium obtulit; cum scripta sit de eo, quod multo ante contigit. Cum enim Moses narrasset, *Deum* Abrahae promisisse, semen ejus futurum numerosum, ut stellas coeli, Gen. 15., subjunxit verba hic citata: *Credidit Abraham Deo etc.* Respondeo imprimis, Apostoli sensum non esse, quod illa Scriptura velut Prophetica fuerit prius dicta aut scripta, quam res eveniret, ac post impleta. Certum est enim, historice scriptum hoc esse a Mose, sicut et reliqua ejus libri, de rebus scilicet olim gestis. Deinde nec sensum esse, quod illa Scripturae pars: *Et reputatum est illi ad justitiam,* retro trahi debeat ad illud tempus, quo Abraham filium obtulit; quasi non prius, quam opus illud faceret, fides ei fuerit ad justitiam imputata. Nam aeque certum est ex Apostolo Paulo ad Rom. 4. et ex ipso textu Scripturae Gen., tunc, quando credidit divinae promissioni, ipsum credere fuisse ei reputatum ad justitiam, id est, tamquam insigne opus justitiae Deo placitum ac probatum fuisse.

Sed *impletam dicit hanc Scripturam tunc, quando filium obtulit,* quia tunc declaratum est, ad justitiam hominis requiri non solum opus fidei, qua Deo creditur, verum etiam opera aliarum virtutum, ut obedientiae, religionis, fortitudinis etc., ex fide tamen profecta. Quo in genere valde excelluit illud opus Abrahae. *Suppleta est* ergo, sicut noster interpres loquitur, quia, quod in ea non fuerat expressum, ex alio loco docetur quodammodo supplendum; scilicet etiam opera fuisse Abrahae ad justitiam reputata, nec solam fidem sufficere, ut homini ad justitiam reputetur. Hoc sensu supplevit hanc Scripturam Matathias, 2 Mach. 2., quando hoc ipsum opus Abrahae, de quo nunc agitur, commemorans, adjecit ex priori loco: *Et reputatum est ei ad justitiam.*

Et amicus Dei appellatus est. Non hoc adjungit tamquam partem Scripturae; sed ut sua, id est, Apostoli verba, probans, quod superioribus continetur, scilicet, illud opus immolationis filii fuisse reputatum Abrahae ad justitiam. Si enim propter illud amicus Dei vocatus est, nec quisquam est amicus Dei, nisi justus: igitur illud opus ei reputatum est tamquam opus justitiae. Quamvis autem eo loco, ubi res gesta narratur, non legamus, Abraham fuisse vocatum Dei amicum: satis tamen id continetur in verbis Dei, ad ipsum loquentis, quibus factum ejus, ut sibi gratissimum, collaudat, ac novarum promissionum cumulo prosequitur. Alibi vero diserte Scriptura Abraham Dei amicum nominat, ut 2 Par. 20., Jes. 41. et Judith. 8. Ubi sic legitur admodum accommodate ad locum praesentem: *Pater noster Abraham tentatus est, et per multas tribulationes probatus, Dei amicus effectus est.*

24. *Videtis, quoniam ex operibus justificatur homo, et non ex fide tantum?* Graece: *Videtis igitur, quod ex operibus etc.,* tametsi verti potest: *Videte igitur.* Utrovis autem modo vertas, conclusio est rei propositae, qua scilicet ab exemplo Abrahae colligit, non sola fide justificari hominem; sed etiam opera ad justitiam hominis esse necessaria. Quod enim ait: *Ex operibus justificatur homo,* sic omnino accipiendum ex mente et doctrina Apostoli, ut sine operibus (intellige vel re ipsa, vel in animi praeparatione factis) non justificetur. Itaque fidem vult esse formatam caritate, qua voluntas prompta reddatur ad opera, dum opus est, exercenda.

25. *Similiter autem et Raab meretrix, nonne ex operibus justificata est, suscipiens nuntios, et alia via ejiciens? Suscipiens* et *ejiciens* in Graeco sunt aoristi, ita commode reddendi: *susceptis nuntiis, et alia via emissis.* Prius exemplum sumptum erat a principe generis, cui nunc alterum subjicit a muliere gentili, quae tamen meruerit adjungi generi Abraham, et inter progenitrices Salvatoris inveniri, ejusque genealogiae inseri, Matth. 1. In qua et Ecclesiae typus fuit secundum Augustinum, enarrantem illud Psalmi 86.: *Memor ero Raab et Babylonis scientium me.* Ad cujus mulieris justificationem commendandam illud quo-

que pertinet, quod *meretricem* nominat. Nam vere meretricem fuisse, idque juxta propriam significationem vocis Hebraeae *zonah,* contra, quam sentiunt nonnulli interpretes, luculente monstravimus ad illa verba Hebr. 11.: *Fide Raab meretrix* etc. Neque vero manens meretrix justificata est, nec sine fide; sed ad Deum verum conversa, per fidem bonis operibus cooperantem illi placuit. Credidit enim et confessa est, Deum Israël esse Deum in coelo sursum et in terra deorsum; atque ex ea fide processit ad opera, quae hic referuntur, ut exploratores a Josue missos susciperet, absconderet, ac diversa via, quam venissent, emitteret, non sine vitae discrimine. Legitur historia Josue 2.

Sed quia sine fide mediatoris nemo justificari potest, utique existimandum est, illam nec ea fide, saltem implicita, caruisse. Concepit autem hujusmodi fidem eo modo, quo plerique alii in populo Dei, sive post legem latam, sive ante, Deo per externum et humanum aliquod ministerium (*quia fides ex auditu est,* Rom. 10.) intus eos docente.

Porro, quod dicit Apostolus, *Raab fuisse justificatam ex operibus,* similiter est accipiendum, quomodo de Abraham id ipsum dixit. Justificata est enim, nuntiis susceptis, et alia via dimissis, quia ex illo tam benefico opere, quod non tam nuntiis illis, quam populo Dei praestitit, laudem virtutis ac justitiae meruit in Scripturis Josue 2. et 6.; quo nimirum opere justitia ejus non solum declarata fuerit, sed et augmentum ceperit, et ad perfectionem quandam pervenerit. Siquidem et hic addi poterat, quod de Abraham dixit: *Et ex operibus fides consummata est.*

Ex his apparet, Apostolum ad secundam justificationem potius, quam ad primam respicere, etiam in hoc exemplo; tametsi nec prima justificatio, quae completur in remissione peccatorum, contingit sine operibus, quorum a fide est initium, ut supra dictum est. Jam, ut hoc quoque exemplum, quemadmodum prius, valeat ad probandum Apostoli institutum, ex ejus mente subaudiendum est: ita ex hoc opere justificatam fuisse Raab, ut, si illud facere detrectasset, justificata non fuisset. Sic enim sequitur, etiam nos ex operibus justificari debere, et proinde sine operibus inanem et mortuam esse fidem nostram.

26. *Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita et fides sine operibus mortua est.* Aptissima similitudine concludit suam de fide et operibus doctrinam. *Spiritum* intelligit, non halitum seu flatum, ut vult Cajetanus, sed animam. Hanc enim Scriptura passim significat nomine *spiritus,* ut Psalm. 30.: *In manus tuas commendo spiritum meum;* Eccles. 10.: *Et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum;* 1 Cor. 2.: *Quis hominum scit, quae sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est?* Nec ideo parum apta videri poterit haec Apostoli comparatio, quod veretur Cajetanus, hac ratione motus, quia opera non sunt forma fidei, sed effectus quidam concomitantes, anima vero forma est corporis. Respondetur enim, Apostolum opera considerare in sua radice, id est, in bona voluntate seu caritate, quae forma est fidei, sicut anima corporis. Sentit enim, fidem operandi voluntate destitutam mortuam esse; sicut corpus anima privatum mortuum est. Et observa, non dicere Apostolum: *Sicut homo sine spiritu mortuus est;* sed: *Sicut corpus sine spiritu mortuum est.*

Unde evanescit haereticorum objectio: Homo mortuus non est homo, sed cadaver hominis; ergo fides mortua non est fides, sed quoddam fidei cadaver. Non enim comparat Apostolus fidem mortuam cum homine mortuo, sed cum corpore mortuo. Sicut ergo corpus mortuum vere et proprie corpus est, ita fides mortua vere et proprie fides est. Neque enim magis in ratione fidei continetur caritas, quam in ratione corporis anima; sed sicut anima perfectio corporis est, ita caritas perfectio fidei.

Proinde ex hac ipsa similitudine Apostolica, quam sectarii nobis objiciunt, optime statuitur illa, non scholastica mo-

do, sicut eam vocant, sed Catholica distinctio fidei in informem et formatam. Est enim fides informis Apostolo velut corpus inanime, et fides formata velut corpus animatum. Sic ergo utrimque vera fides, sicut utrimque verum corpus.

Quin etiam sequitur contra quosdam Catholicos aliter opinantes, quemadmodum idem numero corpus est nunc vivens, nunc mortuum, sic eandem numero fidem esse nunc animatam caritate, nunc sine ea mortuam. Ubi tamen notandum, ex sententia Apostoli non esse fidem mortuam in bono catechumeno, et in fideli poenitente, dum per bona opera dignosque poenitentiae fructus aspirant ad gratiam baptismi vel reconciliationis. Non enim est illa fides sine operibus, quam solam Apostolus mortuam vocat. Vivens igitur est atque formata; et si nondum illa caritate, quae est amicitia hominis cum Deo, tamen ea saltem, qua Deus tamquam justitiae fons, et quidem sicut oportet, diligitur; uti loquuntur Patres Synodi Tridentinae. Quae observatio necessaria est ad plenam intelligentiam distinctionis, quae, secundum Scripturas, agnoscenda est inter fidem formatam et informem, id est, vivam et mortuam, ne fidem hominis nondum justificati, sed per opera poenitentiae sese parantis ad justitiae donum accipiendum, pro mortua reputemus; cum nec otiosa quidem dicenda sit ejusmodi fides, sed operosa, ac sub ea fide comprehensa, quae per caritatem operatur; ideoque in Christo Jesu valet, Gal. 5. Quamquam respectu caritatis gratificantis, quae amicitia cum Deo est, et ab isto nondum habetur, informem eam dici posse, non negamus. Confer, quae de caritatis notione diximus ad 1 Cor. 13.

CAPUT TERTIUM.

Nolite plures magistri fieri, fratres mei, scientes, quoniam majus judicium sumitis. 2. In multis enim offendimus omnes. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir; potest etiam freno circumducere totum corpus. 3. Si autem equis frena in ora mittimus ad consentiendum nobis, et omne corpus illorum circumferimus. 4. Ecce et naves, cum magnae sint, et a ventis validis minentur, circumferuntur a modico gubernaculo, ubi impetus dirigentis voluerit. 5. Ita et lingua modicum quidem membrum est, et magna exaltat. Ecce quantus ignis, quam magnam silvam incendit! 6. Et lingua ignis est, universitas iniquitatis. Lingua constituitur in membris nostris, quae maculat totum corpus, et inflammat rotam nativitatis nostrae, inflammata a gehenna. 7. Omnis enim natura bestiarum, et volucrum et serpentium, et caeterorum domantur, et domita sunt a natura humana; 8. linguam autem nullus hominum domare potest; inquietum malum, plena veneno mortifero. 9. In ipsa benedicimus Deum et Patrem; et in ipsa maledicimus homines, qui ad similitudinem Dei facti sunt. 10. Ex ipso ore procedit benedictio et maledictio. Non oportet, fratres mei, haec ita fieri. 11. Numquid fons de eodem foramine emanat dulcem et amaram aquam? 12. Numquid potest, fratres mei, ficus uvas facere, aut vitis ficus? Sic neque salsa dulcem potest facere aquam. 13. Quis sapiens

et disciplinatus inter vos? Ostendat ex bona conversatione operationem suam in mansuetudine sapientiae. 14. Quod si zelum amarum habetis, et contentiones sint in cordibus vestris, nolite gloriari, et mendaces esse adversus veritatem; 15. non est enim ista sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. 16. Ubi enim zelus et contentio, ibi inconstantia, et omne opus pravum. 17. Quae autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena misericordia et fructibus bonis, non judicans, sine simulatione. 18. Fructus autem justitiae in pace seminatur facientibus pacem.

SUMMARIUM CAPITIS TERTII.

In linguae vitia graviter invehitur; avocat a contentionibus et aemulationibus; animalis et spiritualis sapientiae discrimen explicat.

1. *Nolite plures magistri fieri, fratres mei. Plures,* Graece: *multi.* Potestque etiam sic verti: *Ne sitis multi magistri.* Quae primo capite breviter Apostolus praeceperat de refrenanda lingua, dicens: *Sit omnis homo tardus ad loquendum,* et iterum: *Si quis putat, se religiosum esse, non refrenans linguam suam, hujus vana est religio:* nunc aliis verbis repetit cum amplificatione quadam, qua linguae intemperantis noxam vehementius exagitat. Et quia maxime periculosus est linguae casus in magistris, incipit ab hoc praecepto: *Nolite plures magistri fieri.* Quod a nonnullis in hunc sensum accipitur: Nolite diversa docere; ne sitis opinionum ac sectarum auctores, suos quisque post se discipulos trahentes. Quod in haereticos maxime quadrat; tametsi reperiantur et alii ab hoc studio non alieni. Sic intellexit Augustinus, in prologo suarum retract. ita scribens: *Magistros autem plures tunc fieri existimo, cum diversa atque inter se adversa sentiunt. Cum vero id ipsum dicunt omnes, et verum dicunt, ab unius veri magistri magisterio non recedunt.* Huic sensui etiam Bedae commentarius alludit, et favere putant illud Domini praeceptum: *Nec vocemini magistri, quia magister vester unus est Christus,* Matth. 23.

Alii vero sic exponunt: Ne per ambitionem crescat in vobis numerus magistrorum, et, ut Erasmus breviter in paraphrasi: *Ne passim ambiatis esse magistri.* Solet enim ambitio creare multos magistros, qui cathedram appetant, aliosque docere velint, ipsi parum aut male docti. Peculiariter autem Judaei (nam ad Judaeos haec scribuntur) gaudebant salutari *Rabbi,* Matth. 23., facileque sese ingerebant ad docendum alios. Unde Judaeo dicitur Rom. 2.: *Confidis, te ipsum esse ducem caecorum, lumen eorum, qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, magistrum infantium* etc. Hic sensus simplicior et probabilior est; nec ab eo diversum postulat locus ex Evangelio citatus, prout eum doctissimi interpretes exponunt.

Ex hac tamen ambitione plerumque etiam illud consequitur, ut ad cathedram evecti non amplius discipulos se cogitent, sed magistros; nec jam majorum doctrinam, sed propria placita studeant auditoribus instillare; nec eos Christi, sed suos facere discipulos. Hinc itaque plures ac inter se divisi magistri sectarumque auctores exsistunt. Ut in sententia Apostoli metalepsis quaedam sit, qua ex posteriori id, quod prius est, velit intelligi. Nam,

ut dixi, multitudinem magistrorum creat ambitio.

Scientes, quoniam majus judicium sumitis. Graece: λήψόμεθα, *sumemus, accepturi sumus.* Consonat editio Syriaca. Juxta quam lectionem (quam veram arbitror) Apostolus sese conjungit illis, quos admonet, ita suadente modestia, quo magis persuadeat, sicut et infra, de lingua loquens, cum ait: *In ipsa maledicimus homines. Sumere* sive *accipere judicium,* pro quo Paulus Gal. 5. *portare judicium,* est: *puniri, poenas luere.* Et legitur apud tres Evangelistas Matth. 23., Marc. 12. et Luc. 20.: λή́ψονται περισσότερον κρίμα, *accipiant amplius judicium,* sive, ut interpres apud Lucam vertit: *accipient majorem damnationem,* id est, gravius punientur. Igitur Apostolus proposito periculo deterret, ne magistri munus affectent, neve ad docendum temere prosiliant; ac si dicat: Si id facimus, scire debemus, nec dubitare, quin poenas nobis accumulemus in Dei judicio; cum alioqui satis multa sint, in quibus peccemus. Id est, quod sequitur:

2. *In multis enim offendimus omnes. Offendimus,* praesentis temporis est. Vult enim assiduitatem quandam et frequentiam significare. Graece: πταίομεν, *labimur, impingimus.* Est enim πταίειν minus, quam *cadere.* Unde est illud Rom. 11.: *Numquid sic offenderunt, ut caderent?* Significantur ergo minora seu leviora peccata, quae venialia vocamus; et sensus est, in actionibus nostris saepe nos labi, impingere, peccare per ignorantiam, imprudentiam, affectiones varias et intentiones non puras, et per haec obnoxios reddi judicio Dei. Cavendum proinde, ne reatum hunc nostrum augeamus, dum magistri esse volumus, quod in eo munere exercendo gravius ac periculosius labi contingat.

Haec Apostoli sententia una est ex iis, quas opposuerunt Patres errori Pelagianorum, affirmantium, posse hominem vivere sine peccatis. Eadem valet adversus haereticos nostri temporis, eos, qui dicunt, hominem etiam justificatum in omni opere peccare. Non enim dicit Jacobus, in omnibus nos offendere, sed *in multis.*

Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir. Hic jam, occasione praecedentis admonitionis, agere incipit de commodis et incommodis linguae. Cum in multis, inquit, offendamus omnes, tamen in verbis facillimus est lapsus, adeo ut, qui verborum offensas vitare potest, perfectus sit pronuntiandus. Innuit, doctoris officium neminem suscipere debere, nisi perfectum se agnoscat. Nam si usquam alibi, maxime in doctrina religionis (de qua hic sermo) periculum habet lapsus verborum.

Videri potest hanc sententiam Jacobus accepisse ex Eccles. 14., ubi sic legitur: *Beatus vir, qui non est lapsus verbo ex ore suo.* Si quaeras, sitne quispiam talis, affirmative respondeo. Nam id et Apostolus hoc loco, et Ecclesiasticus satis significant. Nec enim sentit Apostolus, eum demum *verbo non offendere,* cujus lingua numquam labitur. Talis enim, opinor, nullus est eorum, qui sermone utuntur. Nam quod de Joanne Baptista canit Ecclesia: *Ne levi saltem maculare vitam famine posses,* conatum potius ac profectum significat, quam plenarium effectum. Sed sensus Apostoli est, eum esse perfectum in conversatione, id est, etiam reliquas suas actiones bene disponere, qui linguam cohibere noverit, ita scilicet, ut loquendo nusquam gravius impingat, raro levius. Nam minimas verborum offensas et culpas omnino vitare, homini inter homines versanti impossibile est. Hic sensus manifeste patet ex sequentibus. Itaque non *perfectum* vocat a sola linguae continentia; sed ex ea docet optimam sumi conjecturam, quod quis etiam reliquum corpus suarum actionum bene gubernet, et hac ratione perfectum esse; nimirum perfectione totius comparati ad partes, quemadmodum Paulus 2 Tim. 3. partium enumeratione perfectum hominem Dei describit.

Potest etiam freno circumducere totum corpus. Graeca sic habent: *Potens*

freno ducere, seu moderari, *etiam totum corpus.* In nonnullis item Latinis legitur: *potens,* quod Graece est: δυνατός. Sermo metaphoricus est, quo significatur, hominem linguae temperantem posse etiam caeteras actiones suas moderari. Nam qui potest, quod est difficillimum, potest et alia faciliora. *Corpus* igitur actionum hic intelligitur. Quamquam sint, qui *corpus* proprie accipiant, ut sensus sit, eum, qui linguam regere norit, posse etiam caetera corporis membra regere, ut oculos, aures, manus. Verum Apostolus nondum linguam nominavit, sed de locutionibus locutus est.

3. *Si autem equis frena in ora mittimus ad consentiendum nobis, et omne corpus illorum circumferimus.* Graece: *circumagimus.* Duas deinceps adfert comparationes: alteram a freno, quo reguntur equi, cujus jam meminerat in verbo composito Graeco: χαλιναγωγῆσαι; alteram a gubernaculo, quo naves diriguntur; quibus ostendat dominatum linguae super reliquum corpus, ideoque magnam habendam curam linguae moderandae, si volumus, ut totum corpus actionum nostrarum bene se habeat. In hac parte variant codices. Ac primum refert Beda in comment., quosdam pro: *si autem,* legere: *sicut autem,* ut pendeat sermo usque ad illud: *ita et lingua* etc. Sed huic lectioni nec Graeca suffragantur, nec ulla Latina, quae nunc sunt in manibus.

Caeterum in Graecis plerisque legitur: ἴδε sive ἰδοὺ, *ecce.* Quod et Syrus interpres reddidit. Huic autem proxime accedit: εἰ δὲ, *si autem,* quod nos habemus, ut dubium non sit, interpretem nostrum ita in Graeco legisse. Nam et hodie ea lectio quorundam est exemplarium. Illud tamen, quod in pluribus est Graecis, congruit cum parte sequenti: *Ecce et naves etc.* Sed et sensum habet commodiorem, ut satis verisimile sit, hoc ab Apostolo scriptum esse. Quod autem in Latinis vetustioribus legitur: *Si autem equorum frenos in ora mittimus,* exhibet quidem ad verbum, quod in Graeco est: τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς; sed admonet Oecumenius, ea verba sic ordinanda (quemadmodum et Syrus ordinavit): *In ora equorum mittimus frena.* Quod quidem sensu idem est cum nostra lectione. Denique conjunctio: *et,* non est commutanda cum: *etiam,* sicut in multis codicibus factum est; licet per *etiam* exponi debeat a legentibus. Porro sensus planus est, nos immittere solere equis frenum in ora, ut nobis obediant, eoque exiguo ferro totum belluae corpus pro nostro arbitratu circumagere.

4. *Ecce et naves, cum magnae sint, et a ventis validis minentur.* Haec altera comparatio est. Bene autem restituta lectio, tam Graecis, quam nostris antiquis, ipsique Bedae consentanea; cum prius in multis codicibus inverso ordine legeretur: *Et ecce.* Sic autem habent Graeca: *Ecce et naves, cum tantae sint, et a duris ventis impellantur. Duros ventos* vocat saevos et validos. *Minare* autem pro eo, quod est, agere seu ducere huc illuc, vix est priscae Latinitatis, vulgato interpreti usitata.

Circumferuntur a modico gubernaculo, ubi impetus dirigentis voluerit. Alii plenius ex Graeco: *Circumaguntur a minimo gubernaculo, quocumque impetus* etc. Quod autem addita conjunctione legebatur passim in Latinis codicibus: *circumferuntur autem* vel *tamen,* merito correctum habemus ex melioribus in editione Romana. Nam nec Graeca, nec Syriaca tale quid addunt.

5. *Ita et lingua modicum quidem membrum est, et magna exaltat.* Voculam *quidem* interpres addidit de suo. *Magna exaltat,* Graece composito verbo: μεγαλαυχεῖ, id est, *magna gloriatur* sive *jactat,* ut alii verterunt. Verisimile est, ab interprete scriptum fuisse: *exsultat,* pro quo apud Hieronymum in exposit. 2. Psalm. 119. corrupte legitur: *exulcerat.* Certe Venerabilis Beda testatur, in quibusdam codicibus inveniri: *et magna exsultat,* eamque lectionem etiam interpretatur. Eandem et hodie libri quidam exhibent, diverso tempore Parisiis excusi,

et nonnulli MSS. visi Erasmo et Isidoro Clario. Itaque jactantiae vitium hac parte notari plerique existimant; ut sensus sit, linguam, etsi pusillum in corpore membrum, magna tamen loqui, multumque praesumere.

Verum hic sensus parum respondet ad similitudines allatas freni et gubernaculi, quibus ostendere vult Apostolus, quanta sit linguae potestas in corpus reliquum; quae non ostenditur ex vitio inanis jactantiae, sed ex eo, quod magnarum rerum sit effectrix; ut Graeco verbo videatur abusus pro eo, quod est: *magna vi pollere, plurimum posse in utramque partem, malam et bonam.* Id sensit Graecus Oecumenius, ita Apostolum exponens: *Etsi lingua pusillum sit membrum,* inquit, *magna tamen operatur, bona videlicet et mala.* Quamquam fatetur, non adeo explicitum esse sermonem hunc Apostoli. Porro hinc collige, si tanta linguae potestas est, summa cura frenandam eam esse ac moderandam, ne se effundat extra limites recti et boni. Quo pertinet comparatio sequens.

Ecce quantus ignis quam magnam silvam incendit! Quantus ignis, Graece: ὀλίγον πῦρ, *exiguus ignis.* Textus quidem Veronensis habet: ἡλίκον πῦρ, *quantus ignis;* sed mutatione, quod suspicor, ex Latino facta. Nam ἡλίκον nusquam parvitatem indicat, ut verti possit: *quantulum;* sed semper magnitudinem. Sed et Beda testatur, codices sic habere: *Ecce modicus ignis.* Et Hieronymus, Jesaiae caput ultimum exponens, ad hunc modum citat: *Parvus ignis quam grandem succendis materiam?* Dicit: *materiam,* quia Graeca vox ὕλη et *silvam,* et *materiam* significat; et utrumque quadrat sententiae, tametsi neoterici interpretes, Erasmus et alii, *materiam* malint.

6. *Et lingua ignis est.* Intellige per comparationem jam dictam. Sicut enim exiguus ignis, nisi caute servetur, magnum facit incendium: ita lingua, pusillum membrum, nisi bene coërceatur, ingentes excitat turbas, et magnorum multorumque malorum causa est. Unde sequitur forma appositionis:

Universitas iniquitatis, Graece: *Mundus iniquitatis,* Syriace: *Mundus peccati.* Sed noster interpres sensum attendit. *Mundus* enim universum et universitas vocatur, quod in eo sit rerum omnis generis collectio. Sic igitur et lingua vitiorum ac scelerum mundus et universitas quaedam est; causative nimirum, quia nullum est peccati genus, quod lingua non pariat; aut perpetrando, ut detractiones, maledicta, perjuria; aut praecipiendo, suadendo, provocando, concinnando, denique occasiones et fomenta ministrando, ut sunt ebrietates, adulteria, stupra, rixae, caedes, schismata et haereses. *Arius in Alexandria una scintilla fuit,* ait Hieronymus super Epistolam ad Gal. 5.; *sed quia non statim oppressa est, totum orbem ejus flamma populata est.* Quod de Luthero, qui in Germania una scintilla fuit, totidem verbis dicere nobis liceat.

Sciendum, in Syriaco textu sic legi: *Et mundus peccati veluti ramus est.* Vult enim Syrus interpres duplicem hic esse comparationem: alteram linguae cum exiguo igne; alteram mundi peccati cum ramis, id est, silva seu materia; ut, quemadmodum igniculus corripit lignorum materiam et consumit, ita lingua mundum peccati, id est, corruptum hoc saeculum et ad omne genus vitiorum proclive, velut aridam materiam, et huic igni concipiendo aptissimam, comprehendat atque incendat. Quem sensum etiam ex recentioribus quidam huc adfert. Sed de eo suum cuique sit judicium.

Lingua constituitur in membris nostris, quae maculat totum corpus. Graece: *Ita lingua constituitur etc.* Illud, quod dixerat, linguam esse universitatem iniquitatum, videtur hac parte explicare. Est autem metallage quaedam in verbis Apostoli. Sic, inquit, lingua, quae constituta est inter alia membra, atque eorum paene minimum est, male custodita, totum undequaque vitiis inficit et commaculat hominem.

Et inflammat rotam nativitatis nostrae. Haec ad metaphoram ignis pertinent. *Nostrae,* non est in Graeco; tametsi Syrus paraphrastes adscripsit tam hic, quam in membro praecedenti. Sic enim habet: *Et ipsa lingua, exsistens in membris nostris, maculat totum corpus nostrum, et inflammat proventus generationum nostrarum, quae currunt veluti rotae.* Sensum autem hunc reddunt Beda et alii: Lingua, tamquam ignis, incendio vastat totum vitae nostrae cursum, quo a die nativitatis usque ad mortem, velut semper currente rota, continuo volvimur.

Notandum tamen, in Graeco non haberi: γεννήσεως, *nativitatis,* sed: γενέσεως, *generationis,* quomodo vertit Syrus. Atqui *generatio* saepe in Scripturis accipitur pro saeculo, quod transit. Unde est illa phrasis in Psalmis et alibi: *A saeculo in saeculum.* Quoniam vero *saeculum* et *mundus* pro eodem accipiuntur interdum, praesertim in Scriptura novi testamenti, videri potest Apostolus hoc loco *generationem* vocare, quam prius *mundum iniquitatis,* juxta sensum ab interprete Syro indicatum, id est, saeculum hoc nequam; ac si clarius dixisset: *Et inflammat cursum saeculi,* ut eadem sint, inflammare rotam generationis, et incendere mundum iniquitatis. Huc spectat illa cujusdam versio: *Et inflammat orbem conditum.* Hic sensus, si verus est, confirmat supplementum Syriacae versionis, de quo supra.

Sed quoniam in sacris literis *generatio* interdum significat ea, quae homines facere solent, negotia, actiones, mores, vitae modum; ut cum dicitur Luc. 16.: *Filii hujus saeculi prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt,* seu, ut Graece legitur: *in generationem suam,* id est in his, quae gerunt, seu ad negotia sua: idcirco et hic locus ad illum modum recte potest accipi; ut sensus sit: Inflammat totum veluti orbem totumque circulum atque cursum actionum nostrarum. Qui intellectus affinis est ei, quem dat Beda cum suis, etiamsi ex diversa lectione Graeca, ut dictum est.

Inflammata a gehenna. Ex Graeco consequenter cum duobus membris superioribus vertendum esset: *Et inflammatur a gehenna.* Docet, linguam in hoc incendio esse instrumentum diaboli. Unde pars haec causaliter accipienda est, quasi dicat: Utpote quae inflammatur *a gehenna,* id est a diabolo, qui gehenna vocatur per metonymiam qua locus pro locato sumitur: vel quia gehenna sedes et aula est Satanae; vel quod gehennam, id est, poenam gehennalem semper circumferat, quocumque se movet. Quem sensum pluribus ac docte explicatum vide apud Venerabilem Bedam. Sic autem et angeli sancti, ubicumque sunt, in coelo esse dicuntur, eo quod a Dei visione nusquam recedant, Domino testante Matth. 18.: *Angeli eorum in coelis semper vident faciem Patris mei, qui in coelis est.* Potius autem dicit Jacobus: *a gehenna,* quam a diabolo, quia de igne loquebatur ac de incendio, cujus causam et originem pulchre in gehennam refert, id est, ad ignem usque tartareum. Et hinc disce, non ita unumquemque tentari a sua concupiscentia, sicut dixit cap. 1., quin etiam assidue sua fomenta per se suosque ministros suggerat diabolus.

7. *Omnis enim natura bestiarum, et volucrum et serpentium, et caeterorum domantur, et domita sunt a natura humana.* Graece: *domatur* et *domita est.* Item pro: *caeterorum,* in Graeco est: ἐναλίων, id est *marinorum.* Quidam suspicantur, interpretem legisse: ἄλλων, *aliorum.* Mihi verisimilius est, eum scripsisse: *cetorum,* quod ipsum adhuc in nonnullis exstare codicibus, testatur Erasmus; et ipse codices vidi, qui sic haberent; ut *cetorum* nomine, velut a specie praecipua, significare voluerit interpres totum genus marinarum belluarum.

Additiuncula B. P.

Correctio Clementina dat: *caeterorum,* quod ipsum ex vetustis libris sumptum esse credas. Interpretem hoc vertentem

est manifestum rem dedisse, non vocabulum. Postquam enim commemorata sunt animalia irrationalia, quae gradiantur, quae volent, quae repant, qui *caetera* dicit, quaenam alia significat, quam marina?

Igitur exaggerat Apostolus hac parte malitiam humanae linguae collatione aliorum animalium, quorum nullum natura tam ferum est aut saevum, quod non hominum ars et industria domare possit; sive terrestre sit animal, sive volatile, sive reptile, sive marinum. Hac enim distributione utitur Apostolus. Nam *θηρία*, pro quo *bestias* interpres vertit, ea proprie sunt inter terrestria, quae feritate aut veneno nocent. Quod autem ait: *domantur* et *domita sunt,* praesens quidem tempus posuit ad potentiam significandam; praeteritum vero refert ad rei factae experientiam; ac si dicat: Nullum est genus animalium, quod domari non possit ab homine; siquidem experientia docet, multa saepe, etiam quae ferocissimi sunt generis, domita ab hominibus ac cicurata fuisse, ut leones, ursos, pardos, tigrides, aquilas, vultures, dracones, aspides, delphines. Exempla suppeditant historiae.

8. *Linguam autem nullus hominum domare potest.* Hanc Apostoli sententiam olim Pelagius, addita interrogationis nota, torquebat in sensum alienum; tamquam diceret Apostolus: Si, quod majus est, faciunt homines; quod minus est, facere non poterunt? Si domare possunt omne genus bestiarum, quanto magis linguam quisque suam? Referunt hoc de Pelagio Augustinus lib. de nat. et grat. cap. 15. et Paulus Orosius in apologia, quam adversus Pelagium scripsit. Quamquam hic sensus etiam apud Oecumenium legitur. Respondent autem Augustinus et Orosius, Apostolum non dicere: *linguam nullus domare potest,* sed: *nullus hominum;* ut, quum domatur, id Dei gratia fieri fateamur. Recte etiam ex ipso contextu hujus loci sensum Pelagii refellit Augustinus, ostendens, sequentia cum eo non cohaerere. Sententiam vero Apostoli sic intelligit: [Linguam suam nullus hominum per se, suisque viribus, domare potest; sed Deus id potest, et per gratiam suam homini praestat, ut faciat. Alii quidam id ipsum accipiunt absolute, neminem posse suam ipsius linguam domare, id est ita refrenare, ut non aliquando prorumpat in verbum otiosum.

At revera probabilius est, Apostolum hic non agere de propria lingua domanda, sed de aliena; ut sensus sit: Cum possint homines omne genus animalium domare, neminem tamen esse, qui frenum alienae linguae possit injicere, prohibendo eam a detractionibus, contumeliis, rixis, mendaciis, fraudulentiis, susurrationibus et aliis id genus. Est enim sermo de lingua mala, quae non solum indomabilis est, verum etiam inevitabilem et insanabilem plagam infert; quemadmodum pluribus et pulchre docet Ecclesiasticus cap. 28. Tale est et illud Psalm. 119.: *Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam? Sagittae potentis acutae cum carbonibus desolatoriis.* Hunc sensum arguit comparatio ferarum jam adducta, quae ab aliis domantur. Item confirmant ea, quae sequuntur:

Inquietum malum. Potest haec pars appositive jungi cum praecedenti accusativo *linguam,* hoc sensu: Nemo potest linguam domare, utpote malum inquietum et indomitum. Potest etiam seorsim accipi, casu nominandi, sicut membrum sequens: *plena veneno* etc. Et ita supplenda erit sententia: Est enim lingua malum inquietum, Graece: ἀκατάσχετον, id est *incoërcibile,* ut alii verterunt. Hieronymus lib. 2. dial. cont. Pelag. legit: *incontinens malum,* quod intellige passive, pro eo, quod contineri non potest. Sentit ergo B. Jacobus, linguam, quamvis ei natura duplex septum opposuerit labiorum et dentium, coërceri tamen non posse, quin solutis repagulis erumpat, et grassetur in hominum perniciem. Allusio est ad feras, quae dentibus et ungulis infestae sunt, et, ne noceant, cancellis inclusae tenentur; quemadmodum membro sequente alluditur ad ea

animalia, quae venenum fundendo noxia sunt.

Plena veneno mortifero. Id est parata semper ad noxas, etiam gravissimas et lethales, aliis inferendas, ac si mortifero veneno plena sit, quod retinere nequeat. Huc pertinet illud Psalm. 139.: *Acuerunt linguam suam sicut serpentis, venenum aspidum sub labiis eorum.*

9. *In ipsa benedicimus Deum et Patrem; et in ipsa maledicimus homines, qui ad similitudinem Dei facti sunt. In ipsa, et in ipsa,* id est in eadem, per eandem linguam. Quantum lingua sit malum, deinceps ostendit ex ejus absurda ac prodigiosa deformitate. Quasi dicat: Lingua monstrum quoddam est, cui simile non facile reperias. Sed nos hujus monstri sumus auctores, dum linguam nostram facimus organum contrariarum actionum, inter quas nulla consensio est; dum, inquam, *lingua Deum benedicimus,* id est laudamus, *Patrem* eum appellantes, et eandem linguam mox convertimus ad *maledicendum hominibus,* ad Dei imaginem factis; sive mala imprecando, quod proprie est maledicere, Graece: *καταρᾶσθαι,* sive conviciis aut obtrectationibus (quae etiam maledicta vocantur) honorem et famam aliorum laedendo. Sic enim efficitur lingua portento similis, habenti duo capita, alterum humanum, alterum ferinum; aut duas manus, quarum una sit in digitos formata, altera unguibus armata.

Porro taxatur insignis hominum hypocrisis, quum eandem linguam vertunt in Dei laudem et proximorum exsecrationem; simulque innuitur, benedictiones et laudes Dei, profectas a lingua in proximum maledica, Deo placere non posse, juxta illud Psalm. 49.: *Peccatori dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum?* Et infra: *Os tuum abundavit malitia, et lingua tua concinnabat dolos. Sedens adversus fratrem tuum loquebaris.* Et Eccles. 15.: *Non est speciosa laus in ore peccatoris.* Rationem indicat Apostolus, addita illa parte: *qui ad similitudinem Dei facti,* seu conditi *sunt.* Nam si laudandus est Deus in omnibus operibus suis, ad quod hortatur Scriptura Psalm. 145., Dan. 3., maxime in eo opere laudandus est, in quo peculiariter ejus imago relucet, id est in homine.

Nec sane inultam sinet injuriam imagini suae irrogatam, ut quae in ipsum maxime redundet. Sicut enim imaginis honoratio, sic et ignominia ad prototypum utique refertur.

Dei similitudinem interpretamur ejus imaginem, quae consistit in facultatibus animae, intellectu et voluntate, et, quod ex his consequitur, rerum dominio, quod initio datum est homini. Sic enim accipitur etiam Genes. 1. et alibi, quoties Scriptura, velut eandem rem significare volens, nunc imaginem Dei nominat, nunc similitudinem; alias vero utrumque conjungit. Patet igitur ex hoc loco, imaginem et similitudinem Dei, secus quam Origenes docuit, in homine per peccatum non periisse. Nisi enim similitudo, ad quam factus est homo, usque hodie in eo permansisset, otiose adderet Apostolus: *qui ad similitudinem Dei facti sunt;* cum responderi posset, imaginem, quae jam olim periit, nostra nunc hominum maledictione deformari non posse.

10. *Ex ipso ore procedit benedictio et maledictio.* Id est, ex eodem ore haec duo tam contraria et pugnantia proficiscuntur. Verba sunt exaggerantis absurditatem rei.

Non oportet, fratres mei, haec ita fieri. Haec, inquam quae proxime dixi de usu linguae ad contraria. Porro minus dicens, plus intelligi vult, quum de re summopere fugienda dicit: *Non oportet,* aut *non convenit ita fieri.* Sic Paulus 1 Tim. 5.: *Loquentes, quae non oportet,* et Tit. 1.: *Docentes, quae non oportet.*

11. *Numquid fons de eodem foramine emanat dulcem et amaram aquam?* Exemplis aliquot a natura petitis ostendit, quam non oporteat, imo quam sit absurdum, ex eodem ore procedere pu-

gnantia. Argumentatur enim ab eo, quod est impossibile secundum naturam, ad absurdum in moribus; ac si dicat: Quomodo natura non patitur, ut ex eodem fontis foramine emanet dulcis aqua et amara, sic ratio non sinit, ut ex eodem ore procedat benedictio et maledictio, pietas et iniquitas, veritas et mendacium. Et ita in exemplis reliquis. Notandum, pro eo, quod nos habemus: *Emanat dulcem et amaram aquam,* Graece legi: *Scaturit* sive *ebullit dulce et amarum,* vel *dulcem et amaram,* subaudi: *aquam,* ut ὕδωρ, quod neutri generis est, in Graeco subintelligatur. Id enim paulo post exprimitur. Sentit autem Apostolus, ex eadem fontis scaturigine dulcem et amaram aquam profluere non posse, ne quidem diverso tempore; hoc enim ad comparationem sufficit. Nam lingua non simul, sed diversis temporibus profert benedictionem et maledictionem.

12. *Numquid potest, fratres mei, ficus uvas facere, aut vitis ficus?* En alia duo exempla, quibus idem docet, quod supra. Neque enim ficus uvas gignere naturaliter potest, sed solum ficus; neque vitis ficus gignere, sed uvas solummodo. Quamquam in Graeco et Syriaco non *uvas* legimus, sed *olivas,* adstipulante etiam Beda, et antiquis quibusdam etiam manuscriptis exemplaribus. Verum res eodem recidit. Significat enim Apostolus hac parte, nec ea, quae diversi sunt generis, etsi non contraria, ex eodem gigni solere; ut nos doceat, imitatione naturae in loquendo simplicitatem amare, nec diversa, quae non consistunt, expromere; multo minus contraria, cujusmodi sunt benedictio et maledictio.

Sic neque salsa dulcem potest facere aquam. Graeca, quae hodie exstant, non parum hic a nostris dissident. In illis enim ita legitur: *Sic nullus fons salsam et dulcem facere aquam.* Quae si vera est lectio, dicendum erit, id, quod praecessit, nempe fontem ex eodem foramine non emittere dulcem et amaram aquam, hic jam concludendo repeti, atque ad ejus probationem interpositum esse ficus et vitis exemplum. Sic enim ex neotericis quidam tractant hanc partem. Nam Oecumenius Graecus omnino non attingit. Verum cum illa parum concinna probatio sit, et non necessaria (quorsum enim exemplum tam evidenter notum aliorum rursus exemplorum sustentaculis Apostolus confirmare vellet?) vulgatam nobis lectionem retinendam censeo. Primum, quod eam constanter habeant Latini codices, et exponant Latini tractatores; nisi quod in uno aut altero exemplari non *salsa,* sed *salsam* legatur, mutatione casus inducta, quod suspicamur, ex Graeco. Deinde, quod Syriaca versio Latinae lectioni patrocinetur. Verba sunt: *Sic nec aquae salsae possunt effici dulces.* Quod idem est sensu cum Latino. Atque hinc probabile fit, etiam Graecos codices aliquando hunc sensum dedisse. Neque enim Syriacam interpretationem aliunde habemus, ut arbitror, quam ex Graeca Scriptura.

Quocirca libenter assentior viro doctissimo Francisco Lucae (qui locum hunc in suis notationibus egregie illustravit), existimanti, Graeca hic aucta esse tribus voculis: μία, πηγὴ, καὶ, quibus ablatis eadem prorsus erit Graecorum lectio, quae Latinorum; nisi quod Latinus interpres, supplendae sententiae causa, verbum: *potest,* adscripsit, ex superioribus repetitum. Hoc pacto sane pars ista pulchre convenit Apostoli instituto. Quatuor enim exemplis, sive, ut ita dicam, parabolis, suam doctrinam declarat, quorum primum a fontibus desumptum est, quartum a mari; secundum et tertium a plantis fructiferis, ficu et vite.

Et quidem tria priora jam exposita sunt, et difficultatem non habent; quartum vero, quamvis idem paene cum primo videatur, ideoque praetermittatur a quibusdam ejus expositio, differt tamen, ut dixi, quia non a fonte, sed a mari petitum est, cujus aquae salsae esse solent; tamquam diceret, idem mare non posse praebere salsam et dulcem aquam; quemadmodum, inverso ordine, de fonte dixit, per scaturiginem unam et eandem non

posse emittere dulcem et amaram aquam. Unde et eo distinguuntur, quod primum exemplum magis proprie bonis hominibus accommodatur, quartum vero malis. Fontes enim dulcem aquam fundere solent, non amaram aut salsam; maria vero salsam dare, non dulcem. His porro consonant aliae Scripturae, ut Matth. 7.: *Non potest arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala bonos fructus facere;* et cap. 12.: *Aut facite arborem bonam, et fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, et fructum ejus malum;* item: *Quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali? Ex abundantia enim cordis os loquitur;* et iterum: *Bonus homo de bono thesauro profert bona, et malus homo de malo thesauro profert mala.*

13. *Quis sapiens et disciplinatus inter vos? Disciplinatus,* Graece ἐπιστήμων, id est *sciens, scientia praeditus.* Egit hujus capitis initio B. Jacobus adversus ambitiosos doctores, quorum occasione multa de linguae vitiis disseruit. Redit nunc ad institutum, et eum, cui scientia magistro necessaria non deest, informat, docens, quibus moribus esse debeat, si bene et cum fructu suo velit munere fungi. Et quia magistralis illa scientia paucorum est, ideo quaerit: *Quis sapiens* etc. Nominat autem duo, *sapientiam et scientiam,* tamquam Christiano doctori ad officium docendi necessaria; quae ita differunt, quod *sapientia* sit rerum ad religionem pertinentium per causas superiores accepta notitia; *scientia* vero earundem rerum notitia per ea, quae sunt humanae scientiae vel experientiae. De utraque Paulus 1 Cor. 12. dicens: *Alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiae; alii autem sermo scientiae, secundum eundem Spiritum.* Nec enim magistro ad officium satis est, sapientia et scientia instructum esse, nisi et sermomonem utriusque habeat, id est ea, quae sapienter et scienter intelligit, etiam verbis convenientibus noverit ad auditores proferre. Pleniorem utriusque descriptionem pete ex comm. loci jam dicti.

Ostendat ex bona conversatione operationem suam in mansuetudine sapientiae. Docet, ut sine *sapientia et scientia* magister quis esse non potest, ita non posse munus illud obire in Eclesia Dei cum aedificatione et fructu, si non etiam haec duo praestet atque ostendat, *exercitium bonorum operum, et mansuetudinem.* Ubi bona opera (nam *opera,* non *operationem* in Graeco et Syriaco legimus) ea potissimum significat, quae sunt beneficentiae erga proximos. Nam *mansuetudinis* est, adversantium vel obloquentium injuriis haud facile commoveri. Moderatur enim mansuetudo passionem irae. Quam virtutem etiam Paulus in Episcopo, id est Ecclesiae magistro, singulariter requirit, dum praeter alia vult eum mansuetum esse *ad omnes, et cum modestia corripientem eos, qui resistunt,* 2 Tim. 2.

Dicitur autem quis *ostendere ex bona conversatione operationem suam sive opera sua,* dum bene conversando facit opera sua lucere coram hominibus; juxta praeceptum Domini, vel maxime pertinens ad magistros: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in coelis est.* Porro quod dicit: *In mansuetudine sapientiae,* Syrus ita reddit: *In sapientia mansueta.* Nobis videtur ita potius exponendum: *cum mansuetudine sapientiae conjuncta.* Haec enim virtus, ut dixi, sapientem, id est doctorem, mirifice commendat. Unde, sicut in superioribus repetitio fuit praecepti illius: *Sit omnis tardus ad loquendum,* sed cum amplificatione: ita hic repetit, quod illic adjunxerat: *Et tardus ad iram.* Hoc enim est, esse mansuetum. Id vero etiam latius diducit, annectens reprehensionem illius contrarii, irae videlicet, dum subjunxit:

14. *Quod si zelum amarum habetis, et contentiones sint in cordibus vestris.* Verbum: *sint,* in multis manuscriptis non legitur; Graeca quoque et Syriaca non habent. Graece est: *Et contentionem in corde vestro,* ut hic, ἀπὸ κοινοῦ repetendum sit verbum: *habetis.* Et ita qui-

dem Venerabilem Bedam legisse, commentarius ejus haud obscure significat. Sed et hic paulo post utrumque, *zelus* scilicet et *contentio*, repetuntur numero singulari. Zelus aemulatio est. Zelum autem amarum invidiam vocat, quam Paulus Eph. 4. *amaritudinem* appellat; quum videlicet animus, invidia velut felle tinctus, amarescit adversus proximum. *Contentio* est verborum pugna studio vincendi suscepta. Sed hic videtur accipi pro ipso vincendi studio, quod latet in animo. Dicit enim: *in cordibus vestris.* Exprimit Apostolus haec vitia, zelum amarum et contentionem, quod ex ambitione et cenodoxia soleant oriri.

Nolite gloriari, et mendaces esse adversus veritatem. Graeca sic sonant: *Ne contragloriemini et mentiamini contra veritatem.* Ex quo liquet, illam partem: *adversus veritatem,* referri debere ad utrumque verbum praecedens: *ne gloriemini contra veritatem;* et: *ne mentiamini contra eam.* Porro sensus Apostoli talis est: Quod si in animo geritis invidiam et contentiones, alius adversus alium, nolite vos jactare et dicere sapientes. Id enim esset, gloriari et mentiri adversus veritatem. Nam qui animum habent istiusmodi vitiis affectum, sapientes esse non possunt, nisi falso nomine. Sensus hic clarior fiet ex sequentibus:

15. *Non est enim ista sapientia desursum descendens.* Voculam: *enim,* quae in Graeco non est, interpres addidit, ut connexionem ostenderet hujus partis cum praecedente. Probat enim, sapientiam, quam venditabant improbi magistri, non esse veram sapientiam, sed falsam, quia non est desursum descendens, id est a Deo profecta; quum, ut dictum est supra cap. 1., *omne donum perfectum desursum sit, descendens a Patre luminum; et sapientia, si quis ea indigeat, non aliunde postulanda sit, quam a Deo.*

Cum autem hic jam consequenter discrimen statuat Apostolus inter sapientiam veram et falsam, notis propriis suis utramque pingens epithetis ceu coloribus, et laudabilem, et vituperabilem: quaeritur, quid utriusque *sapientiae* nomine significatum velit. Nam multi non explicant. Qui vero explicant, plerique per veram sapientiam intelligi putant eam, quae omnibus bonis fidelibus communis est, id est justitiam Christianam, quae omnes virtutes complectitur. Sic enim concludit hanc de sapientia disputationem Apostolus: *Fructus autem justitiae in pace seminatur* etc., tamquam videlicet sapientia sit ipsa justitia. Quo praeterea facit, quod hoc modo sapientiam videtur accepisse primo capite, dicens: *Si quis vestrum indiget sapientia, postulet a Deo.* Vel certe (quod fere eodem recidit) *sapientiam* intelligunt judicium rectum et practicum de omnibus agendis. Nec vero ab his admodum dissentit S. Thomas 2. 2. quaest. 45. art. 6., ubi sapientiam hanc interpretatur eam, quae prima est inter dona Spiritus sancti, quo etiam loco ejus epitheta singulatim explicat. Et ejusdem quaest. art. 1. de falsa sapientia, quam hujus saeculi sapientiam vocat, ejusque notis ab Apostolo designatis conformiter disserit.

Sed hic an verus ac germanus sit hujus loci sensus, merito dubitatur. Agit enim Apostolus, ut jam dixi de sapientia magistrorum, quae ad intellectum pertinet, et voluntatem non necessario afficit; ita tamen, ut, *sapientiam* nominans, etiam *scientiam* comprehendat. Hanc sapientiam facit duplicem: quae a Deo est, et quae non est a Deo, id est veram et falsam, quae secundum Deum est, et quae secundum saeculum. Non quidem significare volens, aliquam esse rerum divinarum notitiam, quae Deum non habeat auctorem; sed eam, quam possident aut sibi vendicant homines ambitiosi ac moribus corrupti, utentes ea ad contentionem et ostentationem, aliosve malos fines, indicans, non esse dignam sapientiae nomine, dum servire cogitur vitiosis ac perversis hominum cupiditatibus. Quomodo virtutes philosophorum falsae dicuntur, et vitia a Patribus interdum appellantur, quatenus ab illis ad fines

indebitos referebantur; quod et de malorum Christianorum virtutibus dici potest.

Non igitur Apostolus negat, malos habere posse veram et a Deo datam sapientiam et scientiam, abstractive consideratam, quam certe in malis et caritate destitutis hominibus agnoscit Paulus 1 Corinth. 13., imo et beatus Jacobus in fine capitis sequentis, dicens: *Scienti bonum facere, et non facienti, peccatum est illi;* sed sapientiam, ut in malis est, et vitiis servit, id est concretive consideratam, sapientiam esse, ac desursum descendere negat. Ut si dicam, scientiam inflantem aut voluntatem peccantem non esse a Deo, sed a diabolo, vel a vitio hominis.

Hunc sensum, etsi verbis obscurioribus, tradit Cajetanus; nec dissentit Hasselanus, et in sua paraphrasi Titelmannus. Illud tamen addendum, sapientiam ac scientiam, quae in hominibus est ambitiosis aut avaris, aut alia quavis cupiditate corruptis, plerumque multis esse permixtam et infectam erroribus ac pravis opinionibus, ad carnalem sensum accommodatis; etiamsi fundamentum, quod est Christus, retineri videatur. Unde tales magistri dicuntur *super fundamentum aedificare ligna, foenum, stipulam,* 1 Cor. 3.

Sed terrena, animalis, diabolica. Animalis, Graece ψυχικὴ, ab anima, non ab animali. Quomodo Paulus animalem vocat hominem, dicens: *Animalis homo non percipit ea, quae sunt spiritus Dei,* 1 Cor. 2. Et quomodo Judas (quod cum hoc loco magis convenit) in sua Epistola quosdam insectatur hoc nomine, quod essent *animales.* Solet enim Scriptura in homine animam a spiritu distinguere; ut animae tribuantur, quae sensitivae sunt partis, spiritui vero, quae spectant ad partem intellectivam. Unde animales dicuntur, qui carnis ac sensuum voluptates sequuntur. *Diabolica,* Graece δαιμονιώδης, id est *daemoniaca,* vel potius *daemoniosa, daemone plena.*

Dicit ergo, sapientiam malorum magistrorum esse *terrenam,* quia servit avaritiae, quae circa res terrenas versatur: dicit, esse *animalem,* quia servit voluptatibus carnis; dicit, esse *diabolicam,* quia servit ambitioni et superbiae, quod proprie diabolicum est vitium. Itaque hic observare est tripartitam divisionem mundanae sapientiae, sicut apud Joannem, 1 Epist. 2., *omne, quod in mundo est,* trifariam dividitur in *concupiscentiam carnis,* et *concupiscentiam oculorum,* et *superbiam vitae.* Nam concupiscentiam oculorum spectat sapientia terrena; concupiscentiam carnis sapientia animalis; et superbiam vitae sapientia diabolica.

16. *Ubi enim zelus et contentio, ibi inconstantia, et omne opus pravum.* Cum supra tantum de invidia et contentione, quae superborum vitia sunt, malos magistros incusaverit, nunc rationem addit, cur eorum sapientiam omni genere vitiorum oneret, vocando eam non solum diabolicam, sed etiam terrenam et animalem. Quoniam, inquit, ubi *zelus,* id est invidia, est, et *contentio,* facile etiam caetera vitia subnascuntur. *Inconstantia,* Graece: ἀκαταστασία, quod etiam verti potest: *seditio, tumultus.* Nam gravius aliquod vitium hoc vocabulo significare voluit. Erasmus *perturbationem* reddit, hoc est, turbatum rerum ordinem, qui invidiam et contentionem consequitur, dum per ambitionem quisque majora praeoccupat. Legitur apud Paulum numero plurali pro *seditionibus* non semel. Vide, quae diximus ad illud 2 Corinth. 6.: *In seditionibus.* Omnino namque apparet, hic significari tumultuationem seditioni similem, qualis esse solet hominum vehementer ac superbe inter se contendentium.

17. *Quae autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est.* Nunc e diverso veram ac coelestem sapientiam, quae videlicet bonorum est magistrorum, suis proprietatibus explicat, iisque septem numero. Nam *sapientia,* id est rerum divinarum cognitio, si non solum intellectum format, sed etiam voluntatem afficit, omnes virtutes comites secum adducit. *Primum,* inquit, *pudica est; seu casta;* Graece ἁγνὴ, id est pura ab

illecebris carnis ac sensuum. Qua proprietate opponitur sapientiae animali.

Deinde pacifica, modesta, suadibilis. Pacifica, id est abhorrens a contentionibus. *Modesta,* Graece ἐπιεικής, quod verti etiam potest: *aequa, humana, moderata. Suadibilis,* Graece εὐπειθής, id est, persuasu facilis, ac cedens rationi. *Tractabilem* alii vertunt. Per has tres proprietates opponitur haec sapientia sapientiae diabolicae.

Bonis consentiens. Haec pars nec in Graeco est, nec in Syriaco; quidam etiam vetusti codices Latini non habent. Verisimile est, hanc adscriptam esse ex alia translatione, in qua pro vocabulo: *suadibilis,* legebatur: *bonis consentiens.* Nam Graeca vox εὐπειθής etiam hanc interpretationem non respuit, ut *bonis consentire* sit, acquiescere bonorum monitis et consiliis.

Plena misericordia et fructibus bonis. Hac proprietate sapientia coelestis a falsa sapientia, quatenus ea terrena est, discernitur. *Misericordia* virtus est, qua inclinamur ad succurrendum egenis et miseris. *Fructus* autem *bonos* dicit opera exteriora, quae a misericordia procedunt, velut boni fructus a bona radice. Cujusmodi sunt, pascere famelicos, vestire nudos, visitare pupillos et viduas in ipsorum tribulatione. Quae omnia commendata habemus in superioribus hujus Epistolae.

Non judicans, sine simulatione. In Graeco nomina composita sunt: ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος, quod ita verti potest: *Nihil dijudicans, et nihil simulans.* Vel: *sine dijudicatione, et sine simulatione.* Et quidem hoc posterius, nempe sapientiam, quae e supernis est, expertem esse simulationis, difficultatem non habet. Atque hac nota rursus vera sapientia pugnat cum sapientia diabolica; nam hypocrisis cenodoxiae filia est. Caeterum prior dictio varie exponitur. Oecumenius hunc dat sensum: *Non discernens observationes ciborum et variarum lotionum;* de quibus scilicet Paulus agit in Epistola ad Coloss. 2. Cajetanus putat, significari constantiam in judicando, oppositam illi inconstantiae, quae ponebatur inter effectus falsae sapientiae, *ad quam pertinet,* inquit, *contraria judicia efficere.*

Posset etiam sic intelligi: Non discernens inter personas, id est non habens respectum personarum; in quo vitio reprehendendo versatus est cap. 2. Quem sensum probabilem facit, quod illic dicitur: *Nonne judicatis apud vosmet ipsos, et facti estis judices cogitationum iniquarum?* Nam ibi pro verbo: *judicatis,* in Graeco est: διεκρίθητε, id est *dijudicastis, discretionem fecistis,* scilicet personas, honorando divitem et contemnendo pauperem; sicut ibi expositum est.

At vero plerique sic accipiunt hanc partem, ut compositum stet loco simplicis: *non dijudicans,* id est *non judicans,* quemadmodum vertit noster interpres; ac proinde significetur, sapientiam coelestem alienam esse a sinistris et temerariis judiciis proximorum; juxta praeceptum Salvatoris: *Nolite judicare, nolite condemnare,* Luc. 6. Quamvis autem hic sensus multis arrideat, idemque ex Latina lectione maxime sit obvius: sciendum tamen, Graecam dictionem multo magis invitare ad sensum, quem tertio loco attuli; hunc autem postremum aegre posse ex ea accipi.

18. *Fructus autem justitiae in pace seminatur facientibus pacem.* Concludit hac sententia admonitionem eorum, qui sapientiam profitebantur, in quibus id specialiter reprehenderat, quod *zelum haberent amarum, et contentiones inter se,* id est iis vitiis laborarent, quae paci sunt quam maxime contraria. Igitur hoc epiphonemate pacem commendat, simulque viam facit ad increpationem continuo sequentem illam: *Unde bella* etc. Potest autem *fructus justitiae* duobus modis intelligi: vel fructus, qui ex justitia colligitur, id est vita aeterna; vel fructus, qui est ipsa justitia; ut sensus sit, ex pace, tamquam semine, provenire vitam aeternam, quae est fructus ac merces justitiae, vel ipsam justitiam, tamquam fructum, colentibus pacem. Quod poste-

rius videtur esse magis ex mente Apostoli, sed ut *justitiam* accipiamus secundum incrementa sua et perfectionem. Hac enim transitiva locutione *fructus justitiae* etiam alibi sumitur, ut Phil. 1.: *Repleti fructu justitiae per Jesum Christum*, et Hebr. 11.: *Fructum pacatissimum reddet justitiae.* Cujus loci nostrum vide commentarium. Ratio hujus doctrinae est, quia pax caritatem fovet, quam contentiones et dissidia minuunt aut exstinguunt.

CAPUT QUARTUM.

Unde bella et lites in vobis? Nonne hinc? ex concupiscentiis vestris,
quae militant in membris vestris? 2. Concupiscitis, et non habetis;
occiditis et zelatis, et non potestis adipisci; litigatis et belligeratis, et
non habetis, propter quod non postulatis. 3. Petitis, et non accipitis,
eo quod male petatis, ut in concupiscentiis vestris insumatis. 4. Adul-
teri, nescitis, quia amicitia hujus mundi inimica est Dei[1])? Quicumque
ergo voluerit amicus esse saeculi hujus, inimicus Dei constituitur. 5.
An putatis, quia inaniter Scriptura dicat: Ad invidiam concupiscit
spiritus, qui habitat in vobis? 6. Majorem autem dat gratiam. Propter
quod dicit[2]): Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. 7.
Subditi ergo estote Deo; resistite autem diabolo, et fugiet a vobis. 8.
Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis. Emundate manus, pec-
catores; et purificate corda, duplices animo. 9. Miseri estote, et
lugete et plorate; risus vester in luctum convertatur, et gaudium in
moerorem. 10. Humiliamini in conspectu Domini, et exaltabit vos. 11.
Nolite detrahere alterutrum, fratres. Qui detrahit fratri, aut qui judicat
fratrem suum, detrahit legi[3]), et judicat legem. Si autem judicas
legem, non es factor legis, sed judex. 12. Unus est legislator et
judex, qui potest perdere et liberare. 13. Tu autem quis es, qui
judicas proximum? Ecce nunc qui dicitis: Hodie aut crastino ibimus in
illam civitatem, et faciemus ibi quidem annum, et mercabimur, et
lucrum faciemus, 14. qui ignoratis, quid erit in crastino[4]). 15. Quae
est enim vita vestra? vapor est ad modicum parens, et deinceps ex-
terminabitur; pro eo, ut dicatis: Si Dominus voluerit[5]); et: Si vixe-
rimus, faciemus hoc, aut illud. 16. Nunc autem exsultatis in superbiis
vestris. Omnis exsultatio talis maligna est. 17. Scienti igitur bonum
facere, et non facienti, peccatum est illi[6]).

---

[1]) Joan. 15, 19. Rom. 8, 7. [2]) Prov. 3, 34. [3]) Matth. 7, 1. Jac. 2, 8. [4]) Luc. 12, 16.—20. [5]) Act. 18, 21. [6]) Luc. 12, 47.

SUMMARIUM CAPITIS QUARTI.

Concupiscentiam ostendit causam esse dissensionem et litium. Monet, ut, repudiata mundi amicitia, humiliter se Deo subjiciant, detractionem vitent, et ut, facturi aliquid, de vitae suae instabilitate cogitent.

1. *Unde bella et lites in vobis?* Id est inter vos. A specie transit ad genus, hoc est, ab aemulatione et contentione magistrorum inter se ad similia vitia passim inter fideles grassantia, bella scilicet et lites. Quamquam Oecumenius, etiam quae hic dicuntur, specialiter ad magistros refert. Haec autem vitia B. Jacobus ita castigat acri objurgatione, ut statim eorum fontem et originem commonstret. *Bella* vocat conflictus et concertationes de iis rebus, quas male concupiscebant, ut de pecuniis, honoribus, aut etiam de his, quae ad solam voluptatem facerent. Idem fere per *lites* significatur. Nam Graece est μάχαι, *pugnae.* Poterant alioqui *lites* intelligi forenses, de quibus Paulus 1 Cor. 6.: *Jam omnino delictum est in vobis, quod judicia habetis inter vos.* De quibus et in hac Epistola Jacobus cap. 2.: *Nonne divites per potentiam opprimunt vos, et ipsi trahunt vos ad judicia?*

Nonne hinc? ex concupiscentiis vestris, quae militant in membris vestris? Concupiscentiis, Graece: ἡδονῶν, *voluptatibus.* Sed interpres ad sensum Apostoli respexit, qui *voluptates* dixit concupiscentias, id est carnalia desideria, per tropum, quo objectum ponitur pro actu, qui in ipsum fertur. Interrogatio haec Apostoli responsiva est; ac si dicat: Certe haec causa est contentionum vestrarum ac dissidiorum, quam nunc indico; nimirum concupiscentiae vestrae, *quae militant in membris vestris,* id est, tamquam milites membris vestris, ut armis, utuntur ad opera peccati, cujus imperio et regno militant; velut oculis ad male appetendum, manibus ad fraudandum, lingua ad maledicendum. Metaphora est a re militari sumpta, qua etiam Petrus et Paulus usi sunt; ille 1 Epist. 2. dicens: *Abstinete vos a carnalibus desideriis, quae militant adversus animam;* hic vero Rom. 6.: *Neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato, sed arma justitiae Deo.*

2. *Concupiscitis, et non habetis.* Causam contentionum et pugnarum, quam dixit, explicat. Qui enim concupiscunt, quod non habent, ut opes, honores, voluptates, insurgunt et incenduntur adversus alios, qui habent, aut a quibus impediuntur.

Occiditis et zelatis, et non potestis adipisci. Zelatis, ζηλοῦτε, id est *aemulamini;* sed aemulationem intelligit amaram, ut supra. Porro noster interpres, dum vertit: *Occiditis,* haud dubie legit in Graeco: φονεύετε, vel φονεῖτε; utrumque enim dicitur. Sic etiam legit et exponit Oecumenius Graecus; nec diversum reddit translatio Syriaca. Rursus eandem lectionem φονεύετε exhibent biblia Complutensia, et alia ex illis expressa.

Porro alii quidam codices habent: φθονεῖτε, id est *invidetis.* Atque ita vertit Erasmus, et alii ex recentioribus. Quam et Cajetanus veram esse lectionem censet. Ac facile potuit, cum sint vicina vocabula, ab oscitante librario alterum pro altero scribi. Quamquam nonnullis suspicio est, Erasmum fuisse primum auctorem mutandae lectionis. Nam in annotat. hac de re agens, nullum pro se codicem allegat, sed tantum dicit: *Forte scriptum fuit:* φθονεῖτε. Non improbabile quidem est, imo satis verisimile, B. Jacobum ita scripsisse, sed non debuit ex sola conjectura, sine codicum ope, lectio consueta mutari. Dico: satis verisimile, quia non hic agit Apostolus adversus homicidas ac miserorum oppressores, quales illi divites, quibus sequenti capite dicit: *Addixistis et occidistis justum;* sed contentiones et aemulationes, quae inter fideles Judaeos erant, reprehendit.

Unde et Oecumenius, hanc partem exponens, confugit ad occisionem spiritualem, qua quis sectando cupiditates suam occidit animam. Quae tamen expositio

parum convenit. Est enim communis omni mortaliter peccanti. Quod si B. Jacobus scribere voluisset: *occiditis*, ordinem commutasset, dicendo: *zelatis et occiditis*, ut a minus gravi faceret gradum ad id, quod gravius est. Deinde quid est: *Occiditis, et non potestis adipisci?* cum occidere non sit via ad adipiscendum quippiam, nisi apud homines valde sceleratos? *Invidetis* autem hic maxime quadrat; invident enim plerumque, qui adipisci volunt, quod vident alios habere. Docet autem Apostolus hoc loco, cur ea, quae petunt, non accipiant; quia nimirum affectibus invidiae et aemulationis aguntur.

Inter *invidiam* et *aemulationem* hoc discriminis esse vult Cajetanus, quod *invidia* referatur ad tristitiam interiorem, *aemulatio* ad conatum conformem invidiae. Verum magis placet, ita distingui, quod *invidus* proprie doleat de bono alieno, volens illud non esse; *aemulus* autem proprie suum velit bonum aequandum alieno. Certe nisi differrent haec duo, etiam dum in malo accipiuntur, non utrumque poneret Apostolus Paulus in enumeratione operum carnis, Gal. 5.

Porro si quis contendat, germanam esse lectionem: *occiditis*, non repugnabo; sed dixero, sensum hunc esse: *Occiditis*, id est, odio habetis alius alium; *omnis enim, qui odit fratrem suum, homicida est*, 1 Joan. 3. Notandum vero, etiam apud Paulum loco jam citato, tam in Graecis codicibus, quam Latinis, legi haec duo: *invidias et homicidia;* sed et eam lectionem Hieronymus in comment. vitiosam esse confirmat, negans, *homicidia* ad textum pertinere, quemadmodum illic annotavimus.

Litigatis et belligeratis. Repetit ordine converso, quae initio dixerat: *bella et lites.* Sunt enim hic verba, quorum illic nomina. Graece: *pugnatis et bellatis*, scilicet verbosis et clamosis contentionibus.

Et non habetis, propter quod non postulatis. Oecumenius negationem posteriore loco omittit. Sic autem habet, interprete Hentenio: *Et non accipitis id, propter quod postulatis.* Verum apparet, eam lectionem esse mendosam; esset enim tautologia. Nam hoc ipsum sequitur: *Petitis, et non accipitis.* Est igitur sensus: Ad ea bona, quae desideratis, non ea via conamini, qua oportuit. Si quid vobis deest, quod merito desideretur, id non pugnis aut conflictationibus quaerendum, sed a Deo postulandum, *qui dat omnibus affluenter;* sicut dictum est cap. 1.

3. *Petitis, et non accipitis, eo quod male petatis.* Praeoccupat, quod dicturi erant: Imo vero petimus a Deo precibus quotidianis. Atqui, inquit, male petitis; ideo non accipitis. Ergo quod Dominus in Evangelio promittit: *Omnis, qui petit, accipit*, Matth. 7., ita accipiendum, ut non satis sit, bona petere, nisi et bene petantur; alioqui nec petere censendus est, qui non petit, quomodo Salvator in sua promissione verbum petendi intellexit. Jam autem ad bene petendum in primis necessaria est bona intentio, quae istis defuit. Sequitur enim:

Ut in concupiscentiis vestris insumatis. Concupiscentiis, Graece: *voluptatibus*, ut supra. Sensus: Ea, quae, petitis, sive pecunias, sive honores, sive scientiam, eo fine petitis, ut habeatis, unde voluptates vestras expleatis. Nomine *voluptatum* comprehendere videtur omnem illicitam delectationem, qualis etiam ea est, quam ex pecuniis avari, ex honoribus ambitiosi, ex scientiis quaerunt curiosi; licet proprie verba B. Jacobi pertineant ad voluptates sensuum, quibus saturandis solent homines saeculo dediti facultates suas impendere, quod Graece est: *δαπανᾶν, insumere, sumptum facere.* In summa vult Apostolus, frenandas esse cupiditates, ut moderatae sint et ordinatae; deinde, quae moderate cupimus, a Deo postulanda esse; ita futurum, ut, remotis contentionibus atque aemulationibus, pacem colant et fructum justitiae proferant.

Hic monendus es, lector, quosdam interpretes, Oecumenii commentarium secutos, totum hunc locum restricte exponere de magistris, seu magistralis scientiae cu-

pidis, contra quos in fine capitis praecedentis agebatur. Exponunt autem hoc modo: Unde pugnae verborum et contentiosae disputationes inter vos, dum quisque videri vult alio doctior et sapientior, nisi ex concupiscentiis vestris? Non enim Christo Domino servitis, sed alius suo ventri studet, id est, voluptatibus carnis; alius opes et ex opibus splendorem quaerit; alius honores ambit; alium gloria titillat. Et haec consequi speratis, excitata apud discipulos opinione magnae scientiae. Hinc inter vos odia, invidiae, aemulationes. Nec sic tamen obtinetis ea, quae concupiscitis. Si dicatis, sapientiam vos expetere, ne illam quidem consequimini, quia non eam petitis a Deo, sicut vos initio docui esse faciendum; aut si petitis, male petitis, ut ea abutamini ad quaestum, ventrem, honores etc. Gravis haec increpatio est adversus doctores et concionatores, qui in sua professione ac munere aliud spectant, quam gloriam Christi. Ad hunc sensum, quem non improbo, possunt etiam accommodari, quae sequuntur:

4. *Adulteri, nescitis, quia amicitia hujus mundi inimica est Dei?* Graeci codices sic habent: *Adulteri et adulterae, nescitis, quod amicitia mundi inimicitia Dei est?* Eadem lectio est apud Oecumenium; nec dissonat editio Syriaca, nisi quod additum non habet illud: *Et adulterae.* Quod sane adjectivum videri potest. Nusquam enim muliebrem sexum alloquitur Apostolus tota hac Epistola. Sed et proxime dicta ad viros proprie dirigebantur. Non dissimilis huic sententia est apud Paulum Rom. 8.: *Sapientia carnis inimica est Deo.* Ubi similiter in Graeco et Syriaco legitur: *inimicitia.*

Praesens objurgatio tangit et castigat eum affectum, quo laborare solent ii, in quibus est aliquid excellens; ut sunt sapientiae magistri. Volunt enim esse magni in saeculo, ideoque quaerunt hominibus placere magis, quam Christo servire; quam vocat Apostolus *amicitiam mundi;* videlicet *mundi* nomine significans homines, ut plerique sunt, id est, quales ex Adam nati, non quales in Christo renati. Haec amicitia est *inimicitia Dei,* vel, ut Paulus loquitur, *in Deum,* adversus Deum; quia hominem constituit a Deo aversum, Deoque contrarium, utpote tendens ad diversum et contrarium finem; item quia est amicitia cum eo, qui est hostis Dei, id est, cum mundo et diabolo, mundi principe. *Adulteros* autem appellat metaphorice, tum quia voluptatum fecerat mentionem, quarum immodicus et exaestuans appetitus adulteros facit; tum quia a Deo fornicatur atque adulteratur, quisquis amorem, quem Deo debet, ad mundum transfert.

Quicumque ergo voluerit amicus esse saeculi hujus, inimicus Dei constituitur. Saeculi hujus, Graece: *mundi,* ut in parte praecedenti. Infert autem hanc conclusionem argumento expresso a conjugatis. *Amicitia mundi est inimicitia Dei; ergo omnis amicus mundi constituitur inimicus Dei.* Terribilis valde sententia adversus eos, qui suas actiones et studia componunt ad gratiam humanam. Hoc enim vere est, esse amicum hujus saeculi.

An putatis, quia inaniter Scriptura dicit: Ad invidiam concupiscit spiritus, qui habitat in vobis? Aut putatis, habent antiqui codices. Pro verbo: *habitat,* in Graeco est aoristus: κατῴκησεν, id est *habitavit,* uti quidam verterunt, vel potius: *habitationem accepit et fixit;* ut significetur actus praeteritus in praesentem continuatus, quemadmodum verbo: ἐκάθισεν, Marc. ult., Heb. 1, 10. et 12., quod alii: *sedit,* alii: *sedet,* transferunt; de quo diximus suis locis. Eam esse vim hujus aoristi, docent alia loca, maxime si Graeca consulantur; ut Matth. 2.: *Veniens habitavit in civitate, quae vocatur Nazareth,* et cap. 4.: *Venit et habitavit in Capharnaum,* id est, ad eas civitates commigravit, et in iis habitationem constituit. Unde recte noster interpres, quemadmodum et Syrus, verbo praesentis temporis Graecam vocem hoc loco reddiderunt. *In vobis,* Graece et Syriace: *in nobis.* Sicque legisse Oecu-

menium, commentarius ejus indicat; tametsi parum id refert ad sensum. Nam modestiae est Apostolicae, conjungere se eorum personae, quos increpat; sicut vidimus capite praecedenti.

Caeterum de intellectu totius sententiae non parva difficultas est, multumque in ea tum distinguenda, tum explicanda, variant tractatores, quod non appareat, de qua *Scriptura* loquatur Apostolus, nec de quo *spiritu*. Unde et *invidiam* alii aliter interpretati sunt, et ad diversa retulerunt. Illud in primis admoneo, *Scripturam* intelligi debere veteris instrumenti. Nam ubicumque in libris Apostolicis Scriptura citatur, ad legem et Prophetas respicitur, non ad ea, quae Apostoli jam scripserant. *Habemus,* inquit Petrus, *firmiorem propheticum sermonem,* 2 Epist. 1. Est autem distinctio maxime obvia, quam nostri codices exhibent, quamque Syrus interpres secutus est, ut post verbum: *dicat,* stigme ponatur, et interrogationis nota totam sententiam claudat. Ita significatur, Scripturam non inaniter, nec frustra dicere haec verba, saltem quoad sensum: *Ad invidiam concupiscit etc.* Quod tamen adhuc varie exponitur.

Plerique, quorum et Beda meminit tertio loco (tres enim adfert expositiones), dictum accipiunt de *spiritu* humano, per se prono ad male concupiscendum. Et Scripturas citant Gen. 7. et 8., ubi dicitur, quod *sensus et cogitatio cordis humani ab adolescentia sua sit intenta ac prona ad malum omni tempore.* Sed ibi nulla invidiae mentio.

Alii *Spiritum* Dei intelligunt, quem dicunt concupiscere usque ad invidiam, id est zelotypiam, dum more viri zelotypi non patitur, cultores suos amorem transferre ad mundum et ea, quae mundi sunt, et id si fiat, zelo vindictae adversus eos commovetur. Prosequitur hunc sensum pluribus verbis Cajetanus, et Scripturam adfert Exod. 20., ubi Deus in legislatione zeloten se vocat. Sed aliis istud non probatur; ac merito. Nusquam enim in sacris literis invidia accipitur in bono. Et utique superius invidiam et pugnas graviter culpatas audivimus.

Hinc alii, quos Beda memorat secundo loco, *ad invidiam* exponunt: *adversus invidiam;* ut sensus sit: Invidiae morbum debellari atque a vestris mentibus exstirpari, desiderat Spiritus Dei per baptismum habitans in vobis. Id enim Scriptura dicit iis locis, quibus invidiam damnat. Nec refugit hanc significationem Graeca praepositio πρός.

Porro Oecumenius aliter distinguit. Nam partem illam: *Ad invidiam,* annectit interrogationi praecedenti, reliquum affirmate, et τὸ πνεῦμα quarto casu accipiens: *concupiscit spiritum;* tametsi id interpres ejus non animadverterit. Facit enim hunc sensum Oecumenius: An putatis, Scripturam inaniter et ad invidiam (id est, tamquam nobis invideat) dicere, praecipere, id est, difficilia humilitatis praecepta nobis praescribere? Nequaquam; sed id facit exaltationis nostrae causa. Concupiscit enim, sive expetit, spiritum, id est gratiam, in nobis per suam exhortationem inhabitare, per quam exaltemur; uti sequentia Jacobi verba declarant.

Alius vir doctus, eandem distinctionem secutus, notam interrogationis in fine collocat, et hoc modo exponit: An existimatis, frustra Scripturam dixisse, eo quod vobis invideat, spiritum carnis vestrae prave concupiscere, nec bona esse ea, quae desiderat? Non ita sane, quod vobis invideat; quinimo majorem (uti sequitur) gratiae coelestis pollicetur opulentiam, quam quae cunctis carnis desideriis queat comparari. Sic ille. Sed mihi coactae videntur hae expositiones.

Est autem et alia hujus sententiae distinctio, sive potius pronuntiatio, quae utrumque membrum facit interrogativum. Exponitur autem dupliciter. Uno modo, ut posterius membrum contineat in se Scripturam allegatam, utpote sensum hunc habens negativum: Non concupiscit (id est, concupiscere facit) Spiritus sanctus, quem in baptismo accepistis, ad invidiam, sed magis ad beneficentiam. Id

enim docet Scriptura Sap. 1.: *Benignus est Spiritus sapientiae.* Quae Lirani expositio est. Altero modo, ut allegatio Scripturae referatur ad praecedentia, ac sensus sit hujusmodi: Num putatis, Scripturam inaniter dicere ac docere hoc, quod modo dixi; mundi scilicet amicitiam Deo adversari, nosque Dei inimicos constituere? (Id enim docent omnes Scripturae, quae a malorum conversatione et amicitia fideles revocant). Numquid spiritus gratiae, quo signati estis in die redemptionis, hoc concupiscit, ut invideatis alterum; ac non potius ad caritatem et pacem invitat atque impellit? Ipse enim est, qui, ut sequitur, *majorem dat gratiam.* Hic sensus, quem Beda probat et alii post eum, instituto Apostoli non male quadrat; ut qui contra simultates et dissidia, quae inter fideles erant, concionatur hoc loco.

Verum non est ea negligenda pronuntiato, quae posteriorem sententiae partem: *Ad invidiam* etc., legit absque interrogatione; et est observandum, huic parti in Graeco non praemitti voculam: *ὅτι, quia, quod;* quae tamen fere praemitti solet, ubi de Scriptura testimonium aliquod assumitur, ut Marc. 11.: *Nonne scriptum est: Quia domus mea domus orationis vocabitur?* Rom. 3.: *Sicut scriptum est: Quia non est justus quisquam etc.*

Unde nihil necesse est, hanc partem: *Ad invidiam etc.,* accipi ut Scripturam, quam velit Jacobus citare. Nam fieri potest, ut alio respiciat; vel ad id, quod praecedit, juxta Bedae expositionem, quam dixi; vel ad id, quod paulo post sequitur: *Deus superbis resistit etc.,* quod suspicatur Emanuel Sa; vel ad aliam quamlibet Scripturam. Pro cujus investigatione mihi videtur illud bene considerandum, quod haec pars: *Ad invidiam concupiscit spiritus, qui habitat in vobis,* admodum conveniat cum verbis illis superioribus: *Concupiscitis et non habetis. Occiditis,* sive invidetis, *et zelatis, et non potestis adipisci.* Item: *Petitis et non accipitis, eo quod male petatis, ut in concupiscentiis vestris insumatis.* Continet enim similem cum illis exprobrationem, similemque rationem, cur petentes non accipiant; quia scilicet eorum spiritus ad invidiam concupiscit ac petit.

Itaque sententiam ita suppleo et expono: An putatis, inaniter Scripturam dicere: Petite, et dabitur vobis? Non. Sed ad invidiam concupiscit spiritus vester; ideo non datur, quod petitis. Cum enim Scriptura passim dicat et moneat, ut a Deo petamus, quidquid boni desideramus; neque id sine promissione impetrandi, ut Psalm. 24.: *Universi, qui sustinent te, non confundentur,* et 33.: *Accedite ad eum, et illuminamini, et facies vestrae non confundentur,* et 33.: *Revela Domino viam tuam, et spera in eo, et ipse faciet;* et Eccl. 2.: *Nullus speravit in Domino, et confusus est,* et iterum: *Quis invocavit eum, et despexit illum?* denique cum Dominus noster planissime promittat: *Petite, et accipietis. Omnis enim, qui petit, accipit,* Matth. 7. et alibi: in vobis tamen contrarium apparet. Petitis enim, et non accipitis.

Sed non ideo putetis, Scripturam inaniter et falso haec dicere, aut vanam esse Christi promissionem; defectus enim ex vestra parte est, ut ante dixi, quia male petitis. Nam spiritus, qui in vobis sedem habet, spiritus utique vitiosus ac malus, ad invidiam et aemulationem concupiscit, id est, ad ea concupiscenda vos incitat, pro quibus consequendis invicem invidetis et aemulamini; sive sint opes, sive honores, sive sapientia atque scientia. Sic autem efficimini Dei inimici, ea videlicet, quae mundi sunt, amando et concupiscendo, mundique amicitiam ambiendo. Cum igitur et pessime petatis, et Dei sitis inimici: cur miramini, vos non exaudiri? Non enim simpliciter omnes aliquid a se petentes exauditurum se promisit; sed Deum timentes, et in veritate ipsum invocantes, et ea, quae Dei, non quae mundi sunt, quaerentes. *Voluntatem,* inquit, *timentium se faciet, et deprecationem eorum exaudiet. Prope est Dominus omnibus invocantibus eum,*

in veritate, Psalm. 144. *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui,* Psalm. 36.

Haec expositio perspicua est, et quam maxime videtur inhaerere contextui Apostolico. Cui et sequentia probe respondent, ut mox docebimus. Eodem redibit sententia, si Scripturam dicamus intelligi eam, quae fuit insinuata in superiori illa occupatione: *Petitis, et non accipitis.* Nam sensus erat: Miramini, vos non accipere, cum Scriptura sacra toties promittat petentibus exauditionem. Unde, quod ibi sequitur: *eo quod male petatis,* sicut illic explicatur, addendo: *ut in concupiscentiis vestris insumatis,* ita nunc amplius declaratur hac parte: *Ad invidiam concupiscit spiritus* etc. Quod jam de spiritu vitioso interpretati sumus; sive per hunc spiritum intelligatur animus hominum depravatus, sive spiritus mundi, de quo Paulus 1 Cor. 2.: *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus;* sive malum habitans in nobis, de quo Rom. 7., id est concupiscentia, ab ipso ortu penitus insidens Adae filiis, et in eis excitans desideria, quae militant in membris ipsorum, ut supra dictum est. Qui commentarius est Hasselani, idemque nobis prae caeteris probatur.

6. *Majorem autem dat gratiam. Gratiae* nomen in Scripturis comprehendit omne datum gratuitum et salutare; nec aliter hoc loco accipiendum. Qui partem proxime praecedentem de spiritu Dei interpretantur, hic non laborant. Nam eundem spiritum in hac parte commodissime subaudiunt. Qui vero de spiritu vitioso partem illam exponunt, eos, necesse est, hic aliud quaerere suppositum verbi: *dat.* Cum autem Scriptura sit verbum Dei, et, quod Scriptura promittit, ipse Deus promittat: recte hic subintelligitur *Deus,* utpote tacite nominatus ibi: *dicat Scriptura,* videlicet divina. Certe, inquit, Deus, qui promisit, si bene rogetur, atque ex humili corde petitio vestra procedat, etiam *majorem dabit gratiam,* id est, beneficia tribuet majora petitis; ut pro terrena sapientia coelestem, pro splendore saeculi gloriam sui regni. Aut *majorem* intellige, ea, quam dedit; quasi dicat: Gratiam ante datam augebit, aliquid ad eam adjiciet, majorem eam et cumulatiorem reddet. Cui sensui bene congruit, quod sequitur:

Propter quod dicit: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Propter quod, nempe significandum, *dicit* Deus vel Scriptura. Totam hanc partem Graeci quidam codices praetermittunt. Oecumenius quoque non interpretatur, nec in sua versione exhibet Erasmus, qui et suspicatur, a studioso quopiam annotatam in margine ex Epist. Petri priore, cap. 5., ubi eadem habetur sententia, postea in contextum irrepsisse. Verum illic non est additum: *Propter quod dicit.* Latini omnes et legunt, et interpretantur. Habent et Graeci codices multi ac vetusti, et ex his editiones Aldina et Complutensis. Nam de Aldina Erasmus ipse fatetur, ideoque in sua paraphrasi sententiam hanc restituit. Denique dat eam Syrus interpres. Unde non dubitamus, quin a B. Jacobo scripta fuerit. Occasionem ejus praetermittendae fuisse puto, quod similiter desinat cum parte praecedente; quae res scribam oscitantem fefellit, ut, omissis verbis mediis, ad sequentia transiret. Tale quid enim et alias fuit a nobis observatum.

Desumpta est autem sententia ex Proverbiis Salomonis, cap. 3., juxta antiquam translationem, ut ait Beda, id est eam, quam primi ex Hebraeo fecerunt interpretes LXX., nisi quod hic ὁ θεὸς, *Deus,* in Proverbiis κύριος, *Dominus,* scribitur. Atqui ex Hebraeo sic transtulit eam Hieronymus: *Ipse deludet illusores, et mansuetis dabit gratiam.* Quod tamen sensu non est diversum. Nam *illusores* sive *derisores* iidem sunt, qui *superbi.* Inde enim quis alium irridet, unde se illo meliorem reputat. *Mansueti* quoque et *humiles* iidem fere in Scripturis intelliguntur. *Resistit* autem *Deus superbis,* dum eos humiliat, et humiliando contemptibiles reddit; quod proprium est deridentis. Convenit tamen *resistendi* vocabulum,

quia superbi sunt velut invasores gloriae divinae, dum sibi rapiunt, quod Dei est. Invasoribus autem et raptoribus vis opponitur, quod est resistere.

At vero *mansuetis et humilibus,* qui Deo jam grati sunt, et ab ejus gratia praeventi, *gratiam dat,* scilicet majorem, ut dictum est, dum auget gratiam prius datam, ac nova subinde gratiae munera prioribus adjicit. Humilitas enim non tantum gratia est, sed etiam vas gratiarum. Dat enim Deus humilitatem, cui tamquam vasi alias virtutes infundat, ut in eo conserventur. Unde humiles typice per valles significantur, quae aquas coelestes suscipiunt ac retinent, ideoque frugiferae sunt, Luc. 3.: *Omnis vallis implebitur,* Psalm. 64.: *Valles abundabunt frumento.* Pulchre S. Augustinus serm. 27. de verbis Domini, loquens de Maria, sorore Lazari: *Sedebat ad pedes capitis nostri. Quanto humilius sedebat, tanto amplius capiebat. Confluit enim aqua ad humilitatem convallis; defluit de tumoribus collis.*

Ex qua declaratione hujus Scripturae liquet, eam haudquaquam patrocinari Pelagianis, qui gratiam dari dicebant secundum merita nostra. Nam merita intelligebant, quae ex nobis sunt, quaeque gratiam Dei praeveniunt. At e diverso confirmat eadem Scriptura Catholicam doctrinam, quae tradit, hominem justificatum bonis operibus ac in primis humilitate mereri gratiae augmentum. Haec enim merita nobis ex Deo esse profitemur, a quo *omne datum optimum, et omne donum perfectum,* sicut dictum est cap. 1. Docet autem haec Scripturae sententia, quemadmodum aliae multae similes, quid Deus agat ut judex ac meritorum discretor. *Resistit enim superbis ac deprimit eos,* quia hoc eorum superbia meretur; *humilibus autem dat gratiam,* eosque exaltat, quoniam id meretur eorum humilitas. Verum quia malis non semper rependit Deus, quod merentur, non huic repugnat sententiae, quod aliquando superbos deprimit et humiliat salubriter, convertens eos ad se, et gratiam humilitatis inspirans, per quam caetera Dei dona recipiant. Sed id misericordiae est, non justitiae.

Porro significat Apostolus, ex superbia fuisse natas contentiones et aemulationes, ac caetera vitia, contra quae superius egit; eamque ob causam in postulatis suis non fuisse exauditos. Idcirco superbos eos hic vocat. Hortatur autem ad humilitatem amplectendam, si velint exaudiri et exaltari a Deo. Quod quidem in sequentibus agit expressius.

7. *Subditi ergo estote Deo.* Id est, per veram humilitatem vos illi substernite, confitentes peccata vestra, et agnoscentes, quam sine illo nihil possitis. Ita fiet, ut gratiam ampliorem consequamini.

Resistite autem diabolo, et fugiet a vobis. Autem de suo adjiciunt interpretes. Innuit Apostolus, a diabolo, qui *est rex super omnes filios superbiae,* Job 41., suscitatas fuisse lites et contentiones, de quibus supra. Hinc vero patet, non ita tentari unumquemque a propria concupiscentia, quod dixit cap. 1., ut non etiam diabolus in tentandis hominibus suum negotium agat. Ipse enim suis suggestionibus concupiscentiae fomitem excitat atque incendit. Resistitur autem diabolo, dum ejus tentationibus opponuntur arma, quibus nos instruit Paulus, Ephes. 6. dicens: *Accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo.* Et infra: *In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea exstinguere.* De quo et Petrus 1 Epist. 5.: *Cui resistite, fortes in fide.*

Potest igitur et B. Jacobi praeceptum sic accipi: *Resistite diabolo* per fidem. Sed nihil vetat, etiam caeteras armaturae Dei partes intelligi, praesertim humilitatem, et ex ea profectam orationem ad Deum. Nam de humilitate nunc sermo versatur. Nec ulla alia re magis fugatur diabolus, quam humilitate, quippe quam maxime oderit ipse superbissimus.

Sed quomodo fugiet a nobis, si ei resistamus, qui numquam nos oppugnare desinit; imo adversus resistentes vehementius insurgit? Respondeo: Fugere di-

citur, dum repellitur ac vincitur; etiamsi victus subinde redeat et pugnam instauret. Est enim in verbo *fugiendi* metaphora, sic explicanda: Fugit diabolus, quatenus debilitatur; nam debilium est fugere; debilitatur autem, quatenus homini, quem impugnat, vires crescunt ipsa victoria, qua meretur atque consequitur augmentum virtutis. Quamquam nec permittit illum Deus nos tentare, quantum et quoties vult; sed interdum tentatis post graviorem impugnationem ferias ab immani hoste concedit; quemadmodum docet exemplum sancti Antonii apud Athanasium.

8. *Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis. Deo,* qui ubique est et omnia implet, *appropinquamus,* non gressibus corporis, sed motibus animi. Sensus igitur est: Appropinquate Deo per humilitatem, et appropinquabit vobis per gratiam, secundum quod ante dixit: *Humilibus dat gratiam,* et infra dicet: *Humiliamini in conspectu Dei, et exaltabit vos.* Veruntamen nemo appropinquat Deo, nisi tractus ab eo. Vocat quidem Christus et invitat, dicens: *Venite ad me omnes, qui laboratis,* Matth. 11. Sed idem ipse testatur et dicit: *Nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum,* Joan. 6. Praeclare S. Hieronymus in comment. Epist. ad Eph. 2.: *Quod absque cruore Domini Jesu nemo appropinquat Deo.* Quare nec ista Jacobi sententia favet supradicto Pelagiano dogmati.

Emundate manus, peccatores; et purificate corda, duplices animo. Generalem nunc subjicit rationem appropinquandi Deo: scilicet per munditiam operum et cogitationum. *Manuum* nomine comprehendit omnia membra, quibus exterius aliquid operamur, inter quae principatum obtinent manus. Caeterum a *corde* cogitationes procedunt. Praecipit ergo, ut tam opera, quam cogitationes habeant mundas ac repurgatas a pravis cupiditatibus, iis potissimum, de quibus eos in superioribus reprehendit, et quae contentionum inter eos erant seminaria. Nondum enim ab eo argumento discedit. *Peccatores* vocat propter opera foris conspicua, quae supra nominavit *bella et lites. Duplices* autem *animo* vocat, propter ancipites cordium affectiones et cogitiones, quibus fluctuabant inter amicitiam Dei et mundi. Volebant enim esse Dei amici, quo fides urgebat; sed cupiditatibus impliciti mundo vale dicere nequibant. Unde et in suis actionibus erant instabiles ac varii, sicut dixit cap. 1.: *Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis.* Est enim idem vocabulum Graecum δίψυχοι.

Porro si jubentur homines emundare manus et purificare corda, nec jubetur quid impossibile: consequens est, eos posse haec praestare. Quod dum faciunt, utique cooperantur suae justificationi, qua corda purificantur a Deo, ac quodam etiam sensu se ipsos justificant; quomodo dictum est a Davide: *Ergo sine causa justificavi cor meum, et lavi inter innocentes manus meas,* Psalm. 72. Quamquam et illa cooperatio effectus est gratiae divinae. *Quid enim habes, quod non accepisti?* 1 Cor. 4.

9. *Miseri estote, et lugete et plorate.* Peccatores, quos dixit, hortatur ad opera poenitentiae. *Miseri estote,* Graece: ταλαιπωρήσατε, Erasmus: *affligimini,* id est, *affligite vos ipsos,* opera poenalia subite, quod Hebraea phrasi dicitur: *Affligite animas vestras.* Id fiebat jejuniis, supplicationibus, item luctu, ploratu, cilicii gestatione, et aliis id genus operibus, quibus Deum iratum sibi placare studebant. Est enim adhortatio persimilis ei, quae est apud Joël Prophetam cap. 2.: *Convertimini ad me in toto corde vestro, in jejunio, et in fletu, et in planctu, et scindite corda vestra etc.* Eodem pertinet, quod sequitur:

Risus vester in luctum convertatur, et gaudium in moerorem. Hoc est: Pro risu et gaudio luctum et moerorem assumite. *Risum* et *gaudium* intelligit, in quae sese effuderant, iis ex parte potiti bonis, quae male concupierant.

10. *Humiliamini in conspectu Do-*

mini, et exaltabit vos. Peccatoribus, praesertim superbis, Deo reconciliandis maxime necessaria est humilitas. Ideo rursus hac velut superiorum clausula ad humilitatem eos revocat; idque addita promissione exaltationis. Quasi dicat: Ut concludam, haec una ratio est amicitiae et gratiae Dei recuperandae, et altitudinis, quam quaeritis, adipiscendae, si vos humilietis in conspectu Dei. Sententia eadem est cum illa, quam ex ore Salvatoris toties audierat: *Omnis, qui se humiliat, exaltabitur.* Nec diversum significat ab illa superiore: *Humilibus dat gratiam.* Exaltat enim humiles Deus, adjiciendo eis ampliora suae gratiae beneficia, quibus veram consequantur sublimitatem et gloriam.

Illud: *In conspectu Domini,* dupliciter intelligi potest. Vel ad significandam humilitatis veritatem ac sinceritatem; nam ad veram sublimitatem non nisi per veram humilitatem pervenitur; quidquid autem coram Deo tale est, id vere tale est: vel potius ad significandum, quod supra dixit: *Subditi estote Deo.* Ut sensus sit: Cum omni humilitate vos Deo submittite. Sic enim et B. Petrus exponit 1 Epist. 5., dum eandem sententiam effert his verbis: *Humiliamini sub potenti manu Dei, ut vos exaltet in tempore visitationis.* Ex quo etiam loco discimus, exaltationem hic promissam, etsi per augmenta beneficiorum Dei inchoetur in hoc saeculo, non tamen perficiendam, nisi in gloria saeculi futuri.

11. *Nolite detrahere alterutrum, fratres.* Multi codices addunt: *mei.* Sed meliores Graecis consentanei non habent. Praeceptum hoc cavendae detractionis superioribus subjungit, quia detractio linguae vitium est affine contentionibus, de quibus jam egit, et cum his ex eadem radice surgens, nempe radice superbiae et ambitionis. Nam ideo detractor fratri obloquitur, et famam ejus convellit et maculat, ut, illo depresso et contempto, ipse melior ac honoratior habeatur. Nec improbabile est, Apostolum hic quoque speciatim ad magistros respicere, qui per aemulationem et arrogantiam mutuo sibi detrahebant, alii aliorum seu doctrinam, seu vitam moresque carpentes. Est autem Graece καταλαλεῖν, id est *obloqui;* quo verbo non solum obtrectationis vitium, quo fama laeditur absentis (quamquam hoc potissime), verum etiam *convicium* et *calumnia* significari solent. *Alterutrum,* Graece: ἀλλήλων, id est *alter alteri;* etiamsi non sit detractio reciproca. Nam mali bonis plerumque detrahunt, non contra.

Qui detrahit fratri, aut qui judicat fratrem suum. Graece: *Detrahens fratri suo et judicans fratrem suum,* copulante nimirum conjunctione, qua significetur, eundem, qui fratri suo detrahit, fratrem judicare.

Detrahit legi, et judicat legem. Quomodo is, qui fratri detrahit, fratrem judicet, facile est intelligere. Judicat enim fratrem, privato suo judicio talem aut talem eum pronuntians atque condemnans, et hoc suum de eo judicium aliis ingerens. Nam *judicium* pro condemnatione sumitur more Scripturae.

Sed quomodo detrahat legi, et judicet legem, non satis apparet. Venerabilis Beda duobus modis id explicare conatur. Unus est, eum, qui detrahit fratri, detrahere legi, quasi ipsa non recte fecerit, quae detractionem vetuit, dicens: *Non eris criminator et susurro in populis,* Lev. 19. Simile quid innuit Oecumenius, citans legem Christi Matth. 7.: *Nolite judicare, ut non judicemini,* et versiculum Psalm. 100.: *Detrahentem secreto proximo suo, hunc persequebar.* Nec dissimiliter Aquinas 2. sec. quaest. 74. art. 2. ad 3. ita scribens: *Ille, qui detrahit fratri, in tantum videtur detrahere legi, in quantum contemnit praeceptum de dilectione proximi.*

Alter modus, eum, qui detrahit fratri legis jussa facienti, detrahere legi et judicare legem, quae talia jussa dedit. Sic et Cajetanus, docens, hanc Apostoli sententiam directe verificari de detractione et judicio, quo bonum opus, quod lex probat, vituperatur ac damnatur. Nam

eo damnato, damnatur ipsa lex. Eandem reddit sententiam Titelmannus in sua paraphrasi. Igitur juxta hunc intellectum de ea tantum detractione sermo est, qua de proximo cum vituperatione narratur, quod vere bonum est et laudandum. Sed haec videtur nimium restricta ratio praecepti Apostolici, cum illud sensum habeat generalem.

Alii proinde sic explicant: *Qui detrahit fratri, detrahit legi*, quia, dum fratrem judicat et damnat, legis officium et partes praeoccupat, ac si legislator sive judex (hunc enim legis nomine comprehendunt) in judicando et damnando eo, qui deliquit, tardior esset. Qui sensus etsi probabilis sit, eum tamen, quem adfert S. Thomas, caeteris anteponendum censeo; tum qua parte *legem* exponit de praecepto dilectionis proximi; nam de hac lege jam ante locutus est Jacobus cap. 1. et expressius cap. 2.; tum in eo, quod detrahentem fratri interpretatur huic legi detrahere, eamque judicare, quatenus illam contemnit. Quod quidem maxime locum habet in magistris, qui non quomodocumque, sed cum auctoritate et supercilio dicta factaque aliorum sibi judicanda sumunt; quasi ipsorum judicium sit pro lege. Quod non fit sine contemptu quodam legis Dei, qua mutuam caritatem praecepit. Ratio dicti Apostolici videtur haec esse, quia, qui fratri detrahit, judicium condemnationis in fratrem statuit, contra legem caritatis, quae id vetat. Itaque consequenter ipsam legem judicat et condemnat.

Si autem judicas legem, non es factor legis, sed judex. Ad manifestius incommodum ducit detractorem. Nam ex eo, quod judicat legem, sequitur, eum esse judicem legis, non factorem. Judicem quidem, non vera potestate, sed usurpata quodammodo; sicuti declaratum est. Jam si judex est legis, non ergo factor, id est observator ejus est. Nam judex superior est eo, quem judicat. Quare qui judicem legis se facit, eo facto supra legem se collocat, et per hoc ad ejus observationem se non teneri declarat. Id autem in Christiano perabsurdum est.

12. *Unus est legislator et judex, qui potest perdere et liberare.* Male quidam codices, addita causali particula: *Unus est enim legislator* etc., quae nec in Graeco est, nec in emendatioribus Latinis. Sed nec ad sententiam facit; est enim assumptio potius, quam probatio, quemadmodum mox patebit. Sed nec illud: *Et judex,* in Graecis invenitur; quamquam Syrus interpres, nisi paraphrasten agit, utrumque legisse videtur. Sic enim habet: *Unus est enim ponens legem et judicium.* Denique in Graeco et Syriaco conversus est ordo verborum: *qui potest salvare et perdere;* tametsi id ad sensum parum aut nihil refert.

Porro sensus est: Tu, qui detrahis fratri, judicem legis te constituis; atqui unus est legislator et judex, qui potest unumquemque pro meritis aut salvare aut perdere, Deus videlicet; quem proinde metuere debebas, non ei te aequare, multo minus superponere; quod tamen facis, dum legis ab eo latae judicium usurpas. Nota, dupliciter intelligi posse eam partem: *qui potest salvare et perdere.* Vel hoc modo: Qui potest in aeternum salvare et perdere, id est aeternam dare salutem, et aeternas irrogare poenas. Cui sensui congruit illud: *Timete eum, qui potest et animam, et corpus perdere in gehennam,* Matth. 10.

Vel sic: Qui, nullo impediente, potest homines sive in aeternum, sive temporaliter salvare et perdere, id est, qui supremam habet in homines potestatem vitae et mortis, salutis et interitus. Hic sensus generalior est, idemque Scripturis consentaneus, quae potestatem servandi et perdendi in genere passim Deo tribuunt, ut Deut. 32., 1 Reg. 2. et alibi.

Patet ex his, B. Jacobum non absolute dicere, unum esse legislatorem et judicem, tamquam nullus sit alius, in quem legislatoris ac judicis nomen vere proprieque competat, quod perspicue falsum est; sed cum restrictione: *qui possit salvare et perdere,* idque sensu jam ex-

plicato. Nam alioqui constat, etiam judices, Deo inferiores, suo modo posse servare et perdere, dum absolvunt aut comdemnant, et pro meritis aut praemia reddunt, aut supplicia; legislatores quoque, tam ecclesiasticos, quam saeculares, suis legibus et constitutionibus subditorum conscientias obstringere, sic ut peccent ac poenis obnoxii sint coram Deo, qui non obtemperant, juxta Scripturas: *Quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum in coelis*, Matth. 16. *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit,* Luc. 10. *Necessitate subditi estote, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam*, Rom. 13.

Quod annotandum fuit propter Joannem Calvinum, qui hoc loco insurgit, haeretico plane spiritu et ore maledico, adversus legislativam potestatem praelatorum Ecclesiae, dicens, totam Dei majestatem ad se rapere eos, qui sibi jus ferendae legis vendicant; ideoque Papam, qui id faciat, esse Antichristum. Quasi non idem totidem verbis eodem colore dicere potuerit adversus legislativam potestatem regum ac principum terrae, cui tamen nequissimus hypocrita se nolle derogare cum protestatione confitetur; ut intelligas, quo animo feratur, dum haec scribit in Romanum Pontificem, et quam nulla sit illi in verbo Dei explanando sinceritas.

13. *Tu autem, quis es, qui judicas proximum?* Graece: *Tu quis es, qui judicas alterum* sive *alium?* τὸν ἕτερον. Sed eo nomine proximus intelligitur; imo quis proximus intelligendus sit, exponitur; scilicet omnis homo alius a te. Quapropter et Syrus *proximum* vertit. Ita legimus Lev. 20.: *Si moechatus quis fuerit cum uxore alterius, et adulterium perpetraverit cum conjuge proximi sui.* Ubi clare videmus, *alterum* et *proximum* eundem significari. Ita Rom. 13.: *Qui diligit proximum, legem implevit.* Graece est: *Qui diligit alterum.* Argumentum hujus partis est a communi natura hominis. Cum enim omnes homines natura sint pares, non debet alius in alium sibi sumere judicandi potestatem, nisi eam a legislatore, qui sit utroque superior, id est a Deo, acceperit. Similes sunt objurgationes apud Paulum ad Rom. 14.: *Tu quis es, qui judicas alienum servum? Domino suo stat aut cadit.* Et iterum: *Tu autem quid judicas fratrem tuum?*

Ecce nunc qui dicitis: Hodie aut crastino ibimus in illam civitatem. Transit ad aliud genus superbiae et praesumptionis, eorum videlicet, qui de suis actionibus ita confidenter statuunt, dicentes, haec et illa sese facturos, ac si futurorum domini essent, et a Dei voluntate ac providentia non penderent; sine qua tamen non modo non actiones suas et actionum eventa, sed nec vitam suam vel ad momentum in potestate habeant. Horum autem verba per mimesim refert, quo acrior sit admonitio. Graece non est: *ecce*, sed: ἄγε, *age*, quod idem habetur initio cap. seq., estque adverbium excitantis attentionem. Quodque mox sequitur, in Graeco sic habetur: *Hodie et cras eamus in hanc civitatem;* et ita deinceps caetera verba, quae nos legimus enuntiative: *faciemus, mercabimur, lucrum faciemus*, subjunctivi modi sunt in Graeco: *faciamus, mercemur, lucremur.*

Verum interpres ad mentem Apostoli respexit, qui non voluit ponere verba mutuae cohortationis ad aliquid faciendum, sed verba propositi firmi et indubitati. Cui significando servit etiam apud Graecos interdum modus subjunctivus. Unde et in editione Syriaca leguntur indicativi modi verba. Est autem Apostoli oratio (quantum apparet) imperfecta, supplenda hoc aut simili modo: *Qui haec dicitis, superbe et stulte facitis;* nisi, quod mavult Gaignaeus, Graecum participium: λέγοντες, *dicentes*, Hebraeorum more pro verbo positum dicatur: *Age nunc, dicitis* etc.

Et faciemus ibi quidem annum. Graece: *Et faciamus ibi annum unum. Facere annum,* id est agere, transigere annum, ut alii vertunt.

Et mercabimur, et lucrum faciemus. A mercatoribus exemplum adducit, quod ii non raro cupiditate excaecati, ac suae industriae confisi, postponere soleant cogitationem providentiae divinae, ut et aliarum rerum honestarum. Itaque praeter superbiam etiam avaritiae castigatio est in hac parte. Neque tamen mercaturam seu negotiationem damnat; sed potius approbat, si cum timore Dei exerceatur. Approbat enim, qui docet, a quo successus ejus exspectari debeat: quemadmodum Joannes Baptista publicani et militis officia probavit, ut licita, quando regulam praescripsit ea exercendi. Verba sequentia parenthetice legenda sunt:

Qui ignoratis, quid erit in crastino. Sensum expressit interpres; nam Graece est: τὸ τῆς αὔριον, *quid diei crastinae,* id est, quid postera die futurum sit; an etiam victuri. Quo spectat, quod sequitur:

15. *Quae est enim vita vestra? Quae,* Graece ποία, *qualis, cujusmodi.* Nam de brevitate vitae sermo est, quam cum vapore comparat, dicens:

Vapor est ad modicum parens, deinceps exterminabitur. Graece: *exterminatur,* seu potius *evanescit, disparet.* Est enim in Graeco grata vocum affinitas: φαινομένη, ἀφανιζομένη, *apparens, disparens.* Habent Graeca repetitam in hac etiam parte causalem particulam γάρ: *Vapor enim est* etc.; sed eodem referendam, quo praecedentem; hoc sensu: Bene dico, vos nescire, quid cras futurum sit vobis, quum nec illud sciatis, an cras sitis futuri superstites. Nam vita vestra similis est vapori e terra surgenti, qui ad exiguum tempus apparet, et deinde evanescit in auras. Porro sub brevitate incertitudinem comprehendit. Nam et illud breve censetur, quod ita casibus undique expositum est, ut de ejus diuturnitate nihil sibi polliceri quis possit. Cum ergo vita ipsa, quae basis est omnium humanarum actionum, sit nobis incertissima; an non stulta praesumptio est, de ipsis actionibus earumque successu definitionem absolutam in longum etiam tempus extendere? Huc usque parenthesis. Nam quae sequuntur, respondent prioribus: *Ecce nunc, qui dicitis, etc.* Quae res ab Oecumenio diligenter enucleata est.

Pro eo, ut dicatis. Id est: Loco ejus, quod dicere debuistis. Vel: Cum ita potius dicendum vobis sit. Corrigit enim sermonem superius reprehensum admonens loquendum, ut sequitur:

Si Dominus voluerit; et: Si vixerimus, faciemus hoc aut illud. Graece: *Si Dominus voluerit et vixerimus, et faciamus hoc aut illud.* Sed posterius *et* redundat, ideoque ab interpretibus omissum; aut *faciamus* pro *faciemus* est positum, id est subjunctivus indicativi loco; sicut annotatum est supra. Quamquam etiam sic verti posset: *Si Dominus voluerit, et vivemus, et faciemus hoc aut illud;* ut intelligas, nec victuros, nec facturos aliquid, nisi Dominus voluerit. Sed Apostolum id velle, quod interpretes dederunt, verisimilius est; ut duplex sit conditio nominata ab Apostolo, et ita quidem, ut utramque conjunctam exigere videatur. *Si Dominus voluerit, et vixerimus,* sicut in Graeco dictum est haberi.

Verum non ita accipiendum est hoc Apostoli praeceptum, ut semper lingua dicamus utrumque, vel aliquid istorum; neque enim sancti leguntur tale quid expresse semper adjecisse; sed in primis, ut divinae providentiae, nostraeque mortalitatis cogitationem animo semper geramus. Deinde ut ejusmodi conditionem interdum etiam voce exprimere, prout opportunitas tulerit, haud negligamus. Id enim nobis valde expedit, pietatis ac modestiae causa. Nam cum dicimus: *Si Dominus voluerit,* profitemur, omnes nostras actiones Dei nutu ac providentia gubernari. Cum autem dicimus: *Si vixerimus,* nos ipsos commonefacimus nostrae mortalitatis, quae tanta est, ut nihil prorsus de futuro, quantulumcumque illud sit, certum habeamus. Etenim ex quo peccatum intravit in hominis naturam, fecit eam omni hora atque momento morti obnoxiam, ut nullus habeat, quod con-

queratur, cur minus diu vixerit. Unde qui de suis actionibus in futurum sine Deo statuunt, perinde faciunt, atque si quis, post acceptam mortis sententiam, vellet absque voluntate judicis de quibusdam adhuc in posterum agendis disponere.

Quam vero sanctis usitate fuerint istae loquendi formulae, quas Jacobus praescribit, aut similes, unius Pauli nos exemplum docet, qui Act. 18. sic loquitur: *Iterum revertar ad vos, Deo volente,* et Cor. 4.: *Veniam ad vos cito, si Dominus voluerit,* et 16.: *Spero, me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit;* item Hebr. 6.: *Et hoc faciemus, siquidem permiserit Deus.* Tale est et illud Rom. 1.: *Si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos,* et Phil. 2.: *Confido autem in Domino, quoniam et ipse veniam ad vos cito.* Sed Paulum quid refero? cum et Socrates philosophus, a Christo alienus, ita suum Alcibiadem dicere jusserit: Ἐὰν θεὸς ἐθέλῃ, *si Deus voluerit.*

16. *Nunc autem exsultatis in superbiis vestris.* Quum, inquit, haec vita tam brevis et evanida sit, et tam incertae providentiae vestrae, ut merito de vobis ipsis humiliter sentire, deque futuris actionibus vestris cunctanter, et modeste loqui debeatis: tamen perinde, quasi sitis immortales, et certi de futuris, animos erigitis, stulte exsultantes ac vobis placentes *in superbiis vestris,* id est in his, quae superbe facitis ac dicitis. Nam superbia est, quum servus agit aut loquitur, ut Dominus.

Omnis exsultatio talis maligna est. Si malum est, superbe quidquam agere aut dicere, multo certe pejus, in hujusmodi factis aut dictis exultare, sibique placere. Addit Apostolus:

17. *Scienti igitur bonum facere, et non facienti, peccatum est illi. Scienti bonum facere,* id est: scienti, bonum sibi faciendum; nam de bono practico, eoque debito, sententia loquitur. Quae quidem dupliciter connecti potest superioribus. Priore modo, ut ad eos referatur, de quibus proxime egit. Nam dicere poterant: Scimus, nos sine Dei nutu ac voluntate nihil posse; fideles enim sumus, ideoque Dei voluntatem in sermonibus et cogitationibus nostris semper praesupponimus. Atqui, inquit Apostolus, hoc scire non sufficit, nisi et facto praestetis id est, eam, quam dixi, loquendi formulam vobis familiarem reddatis, opportuno tempore ea utentes. Alioqui nihil proderit scire aut credere, quod dicitis. Nam fides sine operibus otiosa et mortua est. Imo vero scire illud vestrum magis in peccatum vobis imputabitur.

Alter modus est, isque maxime probabilis, ut Apostolus hac sententia, velut epiphonemate, totam claudat hujus ac praecedentis capitis exhortationem; ac si dicat: Jam de his omnibus satis vos admonui, nec deinceps poteritis ignorantiam praetexere; proinde, si non pareatis, peccabitis. *Nam scienti, et non facienti, peccatum est.* Peccatum, intellige gravius ac majus, juxta illud Luc. 12.: *Servus, qui cognovit voluntatem Domini sui, et non fecit secundum voluntatem ejus, vapulabit multis. Qui autem non cognovit, et fecit digna plagis, vapulabit paucis.* Ad hanc enim Domini sui sententiam videtur Apostolus alludere. Igitur quod ait: *peccatum est illi,* emphasim habet; quemadmodum et illa Domini verba Joan. 15.: *Si non venissem et locutus fuissem eis, peccatum non haberent.* Ubi magnum illud incredulitatis peccatum significatur. Non ergo sentit B. Jacobus, eum peccato non teneri, qui non facit, quod faciendum nescit; sed eum multo gravioris peccati reum fieri, qui sciens, quid faciendum sit, non tamen facit. Nam illius culpam ignorantia elevat, hujus scientia gravat.

CAPUT QUINTUM.

Agite nunc, divites, plorate[1]) ululantes in miseriis vestris, quae advenient vobis. 2. Divitiae vestrae putrefactae sunt, et vestimenta vestra a tineis comesta sunt. 3. Aurum et argentum vestrum aeruginavit; et aerugo eorum in testimonium vobis erit, et manducabit carnes vestras sicut ignis. Thesaurizastis vobis iram in novissimis diebus[2]). 4. Ecce, merces operariorum, qui messuerunt regiones vestras, quae fraudata est a vobis, clamat; et clamor eorum in aures Domini Sabbaoth introivit. 5. Epulati estis super terram, et in luxuriis enutristis corda vestra in die occisionis[3]). 6. Addixistis et occidistis justum; et non restitit vobis. 7. Patientes igitur estote, fratres, usque ad adventum Domini[4]). Ecce, agricola exspectat pretiosum fructum terrae, patienter ferens, donec accipiat temporaneum et serotinum. 8. Patientes igitur estote et vos, et confirmate corda vestra, quoniam adventus Domini appropinquavit[5]). 9. Nolite ingemiscere, fratres, in alterutrum, ut non judicemini. Ecce judex ante januam assistit. 10. Exemplum accipite, fratres, exitus mali, laboris et patientiae, Prophetas, qui locuti sunt in nomine Domini. 11. Ecce beatificamus eos, qui sustinuerunt. Sufferentiam Job audistis, et finem Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est et miserator. 12. Ante omnia autem, fratres mei, nolite jurare, neque per coelum, neque per terram, neque aliud quodcumque juramentum. Sit autem sermo vester: Est, est; Non, non[6]): ut non sub judicio decidatis. 13. Tristatur aliquis vestrum? oret. Aequo animo est? psallat. 14. Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros Ecclesiae, et orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini[7]); 15. et oratio fidei salvabit infirmum[8]), et alleviabit eum Dominus; et si in peccatis sit, remittentur ei. 16. Confitemini ergo alterutrum peccata vestra, et orate pro invicem, ut salvemini; multum enim valet deprecatio justi assidua. 17. Elias homo erat similis nobis passibilis, et oratione oravit, ut non plueret super terram; et non pluit annos tres, et menses sex. 18. Et rursum oravit; et coelum dedit pluviam, et terra dedit fructum suum. 19. Fratres mei, si quis ex vobis erraverit a veritate, et converterit quis eum, 20. scire debet, quoniam, qui converti fecerit peccatorem ab errore viae suae[9]), salvabit animam ejus a morte, et operiet multitudinem peccatorum.

---

[1]) Luc. 6, 24. [2]) Vers. 5. [3]) 2 Petr. 2, 12. Jerem. 46, 21. [4]) Luc. 21, 29. [5]) Matth. 24, 31. 30. [6]) Matth. 5, 34.—37. [7]) Marc. 6, 13. [8]) Act. 28, 8. [9]) Matth. 18, 15.

SUMMARIUM CAPITIS QUINTI.

Invehitur in divites pauperum oppressores, proponens eis vindictam Dei. Hortatur fideles ad patientiam. Prohibet jurare. Praecipit, infirmos oleo ungi a presbyteris. Efficaciam orationis ostendit, et quantum boni praestet, qui fratrem averterit ab errore viae suae.

1. *Agite nunc, divites.* Opportune post avaritiam et superbiam taxatam eorum, qui student acquirendis divitiis, hic totum se ad divites objurgandos convertit, divites, inquam, avaros, injustos, superbia tumidos, ac voluptatibus immersos, quibus et mala superventura denuntiat. Egit quidem adversus eos dudum per aliam occasionem cap. 2., sed hic jam rursus, ac multo acrius, velut ex instituto eos aggreditur, inhumanitatem eorum in pauperes, et imminentem eis divinam ultionem verbis paene tragicis describens. Existimat Beda, sermonem esse ad divites infideles, pauperum Christianorum oppressores. Verum, si locus cap. 2. ad divites Christianos pertinet, quod illic ostendimus, pari ratione etiam hunc locum de iis accipi, consentaneum est. Neque vero in Epistola, quae proprie scribitur ad fideles, conveniebat admisceri verba, quibus eos, qui foris sunt, Apostolus compellaret. Nam et *quaecumque lex loquitur, iis, qui in lege sunt, loquitur*, Rom. 3.

Porro censet Joan. Calvinus, hac Jacobi oratione divites non ad poenitentiam invitari, sed terreri tantum, absque spe veniae. Quaecumque enim, inquit, dicuntur, non nisi ad desperationem spectant. Cui responsum sit, ipsam illorum increpationem, quantumvis duram, esse admonitionem agendae poenitentiae. Nisi forte Calvinus putat, etiam Christum divitibus abstulisse spem veniae, quibus dixit: *Vae vobis divitibus, quia habetis consolationem vestram;* ac non potius terrere voluisse, ut poenitentiam agendo *Vae* illud evaderent. Neque enim aliud hic dicit Jacobus, etsi pluribus verbis, quam quod illic Christus. Terret enim uterque et minatur, ut a peccatis revocet.

Nec ignorabat Apostolus, homines peccatores, dum adhuc vivunt, non tamquam daemones increpandos esse, sed veniae spem omnibus proponendam; quum ipsa caritas, quam omnibus debemus, vetet nos de quoquam desperare. Certe Petrus Apostolus Simonem magum, pessimum hominem, qui Spiritus sancti gratiam emere voluit, ut venalem faceret, ita increpavit, ut tamen ad poenitentiam hortaretur, Act. 8. Et Paulus corripi vult *eos, qui resistunt, si quando Deus det illis poenitentiam*, 2 Tim. 2. Sic igitur et B. Jacobus spem veniae per poenitentiam obtinendae nequaquam adimit divitibus, in quos tam acriter invehitur; ut sequentia docebunt, *Agite*, Graece: ἄγε, de cujus significatione paulo ante dictum est.

Plorate ululantes in miseriis vestris, quae advenient vobis. Graece: *super miseriis vestris superventuris.* Has intelligit non temporales, ut quidam interpretati sunt, sed sempiternas, id est cruciatus gehennae. Et sensus est: Ponite vobis ob oculos aeternam miseriam certissime superventuram, nisi poenitentiam egeritis; et ejus rei cogitatio vos ad fletum et ululatum provocet, id est, ingentem animi dolorem in vobis excitet, ut, eo metu ac terrore concussi, et ad Dei misericordiam confugientes, poenitentiam agatis vitae praeteritae. Inest igitur huic parti exhortatio ad poenitentiam, quemadmodum est et in illis verbis capitis praecedentis: *Miseri estote, et lugete, et plorate etc.*

2. *Divitiae vestrae putrefactae sunt.* Exprobratio est extremae tenacitatis et immisericordiae divitum istorum, ut qui paterentur, opes suas computrescere potius et perire sine aliqua utilitate, quam ut eas erogarent in usum ac necessitates indigentium. *Putrefactionem* posuit pro corruptione, speciem pro genere; aut *divitias* intelligit ea parte, qua putrefactioni sunt obnoxiae, ut sunt congesta ligna, et agrorum, atque arborum fructus. Nam de aliis sequitur:

Et vestimenta vestra a tineis comesta sunt. Rectius: *exesa* seu *corrosa*

sunt. In Graeco nomen est compositum: σητόβρωτα, id est *a tineis esa.* Sed quia sequitur in Graeco verbum γέγονεν, verti commode potest hoc modo: *tinearum esca facta sunt.* Luxus vestium notatur, qui tantus in quibusdam est divitibus, ut mutatorias, quas sibi multiplicant, a tineis defendere nequeant.

3. *Aurum et argentum vestrum aeruginavit.* Id est aerugine vitiatum est. Hoc in divites avaros maxime competit, quos non solum sacrae literae damnant, verum etiam profani scriptores passim insectantur, velut indignos, qui communem hauriant aërem, quod ipsi rerum suarum nihil aliis faciant commune, malintque pecunias suas aerugini erodendas, interdum et furibus auferendas servare, quam bonis usibus impendere.

Et aerugo eorum in testimonium vobis erit, et manducabit carnes vestras sicut ignis. Figuratus est sermo, quo *aerugo* fingitur et testis, et carnifex. Sensus autem est, aliquando futurum, nempe in Dei judicio, ut testimonium adversus eos dicat ipsorum conscientia, videlicet eis repraesentans aurum suum et argentum avare servatum, et aerugine corruptum; adeo ut, quemadmodum aerugo quondam peccunias eorum exedit, ita tunc eadem ipsa, memoriam obsidens et conscientiam mordens, exesura sit eorum carnes, non levi cruciatu, sed tamquam ignis. Nam his verbis non tam consumptio, quam poenae magnitudo significatur, quae non solum animos afficiat, verum etiam corpora cruciatura sit, etsi numquam consumenda. Non enim placet eorum commentarius, qui partem hanc interpretantur de curis immodicis, quibus ob studium divitiarum conficiuntur homines avari; quam ob causam et edaces curae dicuntur. Nam Apostolus, non quid nunc divites patiantur, sed quid ab extremo judicio passuri sint, ostendere vult ac docere; sicut declarant etiam ea, quae sequuntur:

Thesaurizastis vobis iram in novissimis diebus. Variant in hac parte codices. Venerabilis Beda legit, ut nos habemus. At Graeca, quae nunc in manibus sunt, tantum habent: *Thesaurizastis in novissimis,* sive *in extremis diebus.* Ad eundem modum aliquot vetusti codices Latini, nec non Augustinus in Speculo. Consentit et Syrus interpres, nisi quod addit: *vobis,* forte de suo, paraphrasten agens. Porro apud Oecumenium Graecum textus quidem plane convenit cum eo, quod est in nostris; verum expositio satis arguit, eum non amplius legisse, quam quod nunc in Graecis est. Ex quibus fit verisimile, voculas illas: *vobis iram,* pro glossemate a quopiam huc adjectas fuisse ex Epist. ad Rom. cap. 2., ubi sic legitur: *Thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis justi judicii Dei.* Quae verba saltem pro commentario sint hujus loci, ut sensus sit: Gaudetis et gratulamini vobis de thesauris pecuniarum, quas avare recondidistis in multos annos. Atqui id faciendo coacervastis iram et maledictionem in diem novissimum, id est in diem extremi judicii.

Quidam, quod in Graeco est, ita exponunt: Cumulatis vobis pecuniarum thesauros in novissimis diebus, id est in extrema senectute jam constituti; videlicet eo plus viatici quaerentes, quo minus restat viae.

Rursus alii significatum volunt, divites, quasi semper victuros, numquam satiari; sed semper congerere, quod in multos annos, imo usque in finem saeculi satis esse queat. Ita quoque Cajetanus, qui juxta hunc sensum statuit antithesim inter hanc partem et proxime sequentem; ac si dicat Apostolus: Vos asservastis pecunias vestras in tempus futurum; et interim operarios vestros praesenti mercede fraudastis. Verum quod primo dixi, magis congruere videtur, ut verba sint denuntiantis justum Dei judicium; quemadmodum et ea, quae praecedunt, et quae mox sequuntur.

Notandum denique, quod Oecumenius illud extremum partis praecedentis: ὡς πῦρ, quod Latinus interpres vertit: *sicut ignis,* ad sequentia referat, diverso casu: *Tamquam ignem thesaurizastis in ex-*

tremis diebus, faciatque hunc sensum: Divitiae vestrae, quas tamquam ignem pro thesauro recondidistis in extremos dies, id est in adventum Domini, exedent carnes vestras. Eadem distinctio conspicitur etiam hodie in nonnullis codicibus (inter quos Complutensis) Graecis; eadem est et in Syriaco textu, nisi quod in eo supprimatur similitudinis nota. Sic enim habet: *Ignem congessistis vobis in dies ultimos.* Quae quidem distinctio non prorsus improbanda est.

4. *Ecce, merces operariorum, qui messuerunt regiones vestras, quae fraudata est a vobis, clamat.* Avaritia divitum plerumque comites habet inhumanitatem, injustitiam, violentiam, et his cognata vitia. Hinc merces operariorum iniquissime detenta; quam injuriae speciem ex multis unam hic attingit, tamquam in primis odiosam, et adversus quam expressum in lege praeceptum datum fuerat, ut Lev. 19.: *Non morabitur opus mercenarii tui apud te usque mane.* Quod ipsum pluribus verbis explicatur Deut. 24., cum subjuncta hac comminatione: *Ne clamet contra te ad Dominum, et reputetur tibi in peccatum.* Ad quem locum Deuteronomii S. Jacobum alludere, quoniam clamoris meminit, admodum verisimile est. Quae etiam causa, cur peccatum hoc detentae mercedis ac frustrati laboris pauperum inter peccata in coelum clamantia vulgo ac recte numeretur.

Dicitur autem *merces, quae fraudata est*, id est mercedis defraudatio seu detentio, *clamare* in coelum vel ad Deum, propter insignem ac manifestam hujus peccati malitiam, adeo ut in coelum ascendere, et Deum ad ultionem sui provocare videatur. Porro speciatim loquitur Apostolus de operariis segetum messoribus, agricolas synecdochice volens significare, quia valde indignum est, eos, qui panem ex suo labore nobis suppeditant, pane sibi debito fraudari. Quamquam sciendum, Graeco vocabulo: ἀπεστερημένος, non solum significari *subtractionem* sive *detentionem fraude factam*, sed quomodocumque, etiam sola tenacitate. Quod facit ad majorem hujus criminis accusationem, quando etiam absque fraude facta mercedis detentio, modo injusta, clamat in coelum. Quare simpliciter verti potuit: *quae subtracta (seu detenta) est a vobis.*

Et clamor eorum in aures Domini Sabbaoth introivit. Graece: *Et clamores eorum, qui messuerunt, in aures Domini Sabbaoth introierunt.* Syriace: *Et vociferatio messorum in aures Domini Sabbaoth introivit.* Prius dixit, *mercedem operariorum fraudatam clamare*, nunc ipsos operarios. Quomodo etiam in Deuteronomio de operario paupere dictum est: *Ne clamet contra te ad Dominum.* Sed res eodem recidit. Nam injuria violenta saepe etiam ipsos, quibus infertur, ad clamandum impellit. Unde per metonymiam *clamor* interdum ejusmodi injuria vocatur, ut Jes. 5.: *Exspectavi, ut faceret judicium, et ecce iniquitas; et justitiam, et ecce clamor.* Sed sive, qui patiuntur injuriam, clament, sive taceant, ultionem Dei proprie non istorum provocat clamor, sed causa clamoris, id est injuria, vis, oppressio, quam patiuntur.

Igitur cum dicit, *clamorem eorum in aures Domini Sabbaoth introiisse*, schemate Scripturis familiari significat, Deum graviter illorum injurias ulturum. Dicit autem *Domini Sabbaoth*, id est *Domini exercituum*, ut hoc epitheto significatam Dei potentiam opponat iis, qui potentes sunt in saeculo, nec humana curant tribunalia. Caeterum usurpat vocem Hebraeam *Sabbaoth*, sive quod Hebraeorum auribus, ad quos scribit, gratum id esset, sive ex imitatione LXX. interpretum, qui fere, ubicumque epitheton hoc Dei in Hebraeo occurreret, eandem vocem invariatam Graecis literis expresserunt. Nomine *exercituum* quidam accipiunt universam creaturam, quae tota servit et militat Dei voluntati. Sed Scripturae magis consonum est, angelorum copias intelligi, qui peculiari modo militant Deo, mente scilicet ac voluntate obsequentes divinis imperiis. In quibus etiam haec

sunt militiae nomina: Principatus, Potestates, Virtutes. Vide, quae diximus ad illud Rom. 19.: *Nisi Dominus Sabbaoth reliquisset nobis semen.*

5. *Epulati estis super terram.* Divitum alii ita tenaces sunt, ut opibus congestis uti non audeant, ne pecuniarum acervus minuatur; de quibus jam dictum est. Alii profundunt eas in luxum et epulas, adeo non solliciti pauperum juvandorum, ut eos etiam calumniosis artibus perdere nitantur. In hos nunc invehitur B. Jacobus. *Epulati estis,* Graece: ἐτρυφήσατε, *deliciati estis, deliciis indulsistis,* ut vertunt ex Syriaco; *in deliciis vixistis,* ut transtulit Erasmus. Noster vertit: *Epulati estis,* quod deliciae divitum potissime consistant in epulis. Addit Apostolus: *super terram,* quod omnis haec delectatio sit in bonis terrenis et fluxis, ac brevi perituris; cum Christianorum professio sit, quaerere ac sapere, *quae sursum sunt,* id est coelestia, *non ea, quae super terram,* Col. 3. Vel *super terram,* id est in hac vita mortali, quae super terram agitur. Per quod significat, eos immemores esse vitae futurae.

Et in luxuriis enutristis corda vestra. Graece: *Et lascivistis. Enutristis corda vestra.* Ut illud: *et lascivistis,* adhaereat parti praecedenti: *Deliciati estis super terram et lascivistis;* deinde nova sequatur pericope: *Enutristis corda vestra etc. Deliciae* pertinent ad epulas, *lascivia* ad venerem, juxta illud Amos Prophetae increpantis opulentos in Sion cap. 6.: *Qui dormitis in lectis eburneis, et lascivitis in stratis vestris;* tametsi Graecum verbum σπαταλᾶν, hoc loco positum, aliis videatur ejusdem esse significationis cum priore, et per auxesim a B. Jacobo adjectum. Nam σπατάλη Graecis delicati cibi genus est, quod tamen etiam pro voluptate accipitur. *Enutrire corda* est, sibi indulgere in cibis et potu, non ad mensuram necessitatis, aut regulam rationis, sed quantum cor expetit et concupiscit, id est in corpore pascendo suae concupiscentiae satisfacere. Syrus paraphrastes *corda* interpretatur *corpora,* quasi dicat Apostolus: Corpora vestra lautis epulis egregie saginastis.

In die occisionis. Graece: *sicut in die mactationis,* σφαγῆς. Syriace: *tamquam ad diem mactationis,* vel: *sicut in die victimae.* Quod bifariam exponitur. Uno modo, ut comparatio sumpta sit ab epulis sacrificalibus, quae lautiores esse solent magisque geniales epulis vulgaribus; utpote ex victimarum immolatarum carnibus exstructae. Quasi dicat Apostolus: Quotidiana agitastis convivia, tamquam omnes dies essent vobis festi, in quibus victimae caedi solent. Sic alibi Scriptura a victimis epularum apparatum significat, ut Jes. 34., Prov. 7. et 17. Quibus adde locum Nehem. 8.

Alter sensus est, divites, dum more divitis illius evangelici, Luc. 16., epulantur quotidie splendide, sese pascere ac saginare, tamquam in diem mactationis, id est tamquam in illud tempus, quo mactandi sint; quomodo pecora solent diligenti cura saginari ad victimam. Ut dies mactationis intelligatur dies judicii, quando de carnibus impiorum parabitur epulum omnibus avibus coeli et bestiis terrae, id est daemonibus. Quod epulum post Ezechielem Prophetam cap. 39. describit Joannes Apostolus Apoc. 19., ita concludens: *Et omnes aves saturatae sunt carnibus eorum.* Quo referri potest etiam ille versiculus Psalm. 48.: *Sicut oves in inferno positi sunt, mors depascet eos.* Probabilem facit hunc sensum locus Jer. 12., ubi de impiis sic ad Deum loquitur: *Congrega eos, quasi gregem ad victimam, et sanctifica eos in die occisionis.* LXX.: εἰς ἡμέραν σφαγῆς, *ad diem mactationis.*

Nec obstat huic intellectui, quod dicitur: *in die,* non: *in diem* (quamquam hoc in Latinis quibusdam manuscriptis legitur); constat enim, Apostolos interdum usurpare praepositionem ἐν pro εἰς; ut hic paulo ante: *Thesaurizastis in novissimis diebus,* id est in novissimos dies; et Rom. 2.: *Thesaurizas tibi iram in die irae,* id est in diem irae. Huic interpretationi affine est, quod Oecumenius dicit,

Apostolum respicere ad expugnationem Judaeorum a Romanis, ad quam, velut mactationem et victimam solemnem, epulis et deliciis impinguandos sese praeparabant. De qua Judaeorum caede videtur etiam Jeremias prophetice loqui in verbis supra dictis.

Plerisque tamen neotericis prior sensus magis allubescit propter adverbium similitudinis in Graeco textu appositum. Porro non desunt, qui *victimam* intelligant justum occisum, sive pauperem oppressum, super quo divites oppressores, tamquam voto potiti, laetantur et epulantur. De quo justo sequitur:

6. *Addixistis et occidistis justum.* Partem praecedentem: *in die occisionis,* multi Latini codices initium faciunt hujus versus: *In die occisionis addixistis etc.* Quam distinctionem etiam expositores non pauci secuti sunt. At minus recte; nam multo commodius adjungitur ea pars superioribus. Quod in multis codicibus legitur: *adduxistis,* pro: *addixistis,* mendum est ab imperitis invectum, qui, quid sit addicere quempiam, non intellexerunt. Alioqui constat, legendum (ut in plerisque manuscriptis habetur): *addixistis,* pro quo Graece est: κατεδικάσατε, id est *condemnastis;* quod et Syriaca voce significatur. Nam *addicere* pro *condemnare,* non est alienum a consuetudine sermonis Latini; tametsi magis usitate dicitur, addito casu dativo: *addicere supplicio, morti.* Sed id hoc loco suppletur per verbum adjunctum: *occidistis;* quasi dicat: Addixistis justum morti, qua et affecistis eum. Quamquam absolute etiam apud Latinos dicuntur addicti, qui Graece καταδεδικασμένοι, id est condemnati. De quo Valla lib. 5. elegant. cap. 28. Ipsum quoque verbum absolute posuit Gregorius in hom. 17. super Evang., cum ait: *Ne apud justum judicem nostra nos taciturnitas addicat.* Imo et Cicero in Pisonem: *Hujus,* inquit, *ipsius domum evertisti, cujus sanguinem addixeras.*

Potest autem etiam ex Graeco verti: *accusastis, reum egistis, dicam scripsistis;* idque sane probabiliter. Non enim hic judices Apostolus compellat, sed divites privatos, qui *justum* agebant mortis reum in judicio. Sed quem justum? Beda et Oecumenius Christum Dominum intelligunt, de quo scriptum est: *Prope est justus meus,* Jes. 51. Et de quo Stephanus ad Judaeos Act. 7.: *Quem Prophetarum non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos, qui praenuntiabant de adventu Justi, cujus nunc vos proditores et homicidae fuistis.*

Addit Beda, totam comminationem praecedentem ab initio hujus capitis, ubi dicitur: *Agite nunc, divites, plorate etc.,* praedictionem quandam esse eversionis civitatis Jerosolymae, et horrendae cladis ac internecionis, quam passi sunt Judaei in ultionem mortis Dominicae. Sensus hic etiam recentioribus quibusdam placuit, Titelmanno, Gaignaeo, Stapulensi et aliis; quorum etiam nonnulli *diem occisionis* interpretantur de die solemni Paschae, quo legales immolandae erant victimae, quo eodem justum, id est Christum condemnare et occidere non sunt veriti.

Verum huic sensui multa sunt, quae videantur obstare. Primum, quod Scriptura mortem Christi non divitibus imputat, sed principibus ac sacerdotibus Judaeorum. Hic autem speciatim adversus divites increpatio dirigitur. Deinde, quia scribitur haec Epistola ad Judaeos fideles duodecim tribuum in dispersione positos, in quos, jam Christi fidem amplexos ac poenitentia (si ex illis parricidis fuerant) ductos, noluisset B. Jacobus hac exprobratione uti. Item, cum a Christi morte jam anni ferme triginta fluxissent, verisimile est, paucos ac vix ullos mortis illius auctores, cum haec scriberentur, superfuisse, in quos stringi posset haec comminatio. Sed et caetera, adversus avaritiam et luxum divitum hactenus a B. Jacobo dicta, parum ad hunc sensum conferunt.

Quocirca probabilius est, quod alii sentiunt, in numero singulari emphaticum esse sermonem, quo significetur,

unumquemque pauperem justum, quamvis solitarius ac desertus videatur, ideoque divitum praedae expositus, e diverso tamen, atque si solus et unicus esset, singulariter a Deo curari. Sic enim et alibi *justum* divitibus ac potentibus opponit Scriptura, ut Jes. 57.: *Justus perit, et non est, qui recogitet in corde suo,* et Psalm. 93.: *Captabunt in animam justi, et sanguinem innocentem condemnabunt.* Et alibi in Psalmis.

Jam quod ait: *addixistis et occidistis,* sive *addicere* sit condemnare, sive accusare, synecdochice sic accipi potest, ut comprehendat omne genus calumniae, violentiae et oppressionis; quemadmodum et *sanguis* saepenumero sumitur in Scripturis. Unde, qui innoxios quovis modo persequuntur, *viri sanguinum* dicuntur, quibus et dicitur Jes. 1.: *Manus vestrae sanguine plenae sunt.* Ac notum est illud: *Omnis, qui odit fratrem suum, homicida est,* 1 Joan. 3. Sicut ergo in superioribus alia divitum vitia taxata sunt, ut avaritia, et luxus, et mercedis operariorum detentio: ita hic notat, quod pessimum est, violentiam scilicet, atque calumniosam justorum pauperum oppressionem, quae interdum etiam usque ad mortis machinationem procedit.

Et non restitit vobis. Restitit, Graece ἀντιτάσσεται, id est *resistit;* quod et in Latinis manuscriptis non paucis reperitur, et, Erasmo teste (dissentit enim meus codex), apud Bedam legitur. Quae lectio rursus ad Christum minus aptari potest. Dicitur enim quis injurianti non resistere tunc, quando patitur, non posteaquam passus est. Atqui passio Christi, Jacobo haec scribente, jamdudum praeterierat. Significantur ergo divitum violentiae quotidianae in pauperes, ob inopiam amicorum resistere non valentes. Quo magis certe metuere debent divites ultricem manum ejus, cui dicitur: *Tibi derelictus est pauper; orphano tu eris adjutor,* Psalm. 9.

Porro quod Erasmus vertendum putavit impersonaliter: *non opponitur vobis,* id praeter usum est verbi Graeci. Deinde nec probo, quod Cajetanus annotat, verbum *resistit,* non ad *justum,* sed ad Deum referri. Nam de Deo potius affirmanter et comminative dicendum erat: *resistet vobis;* secundum id, quod ante dixit: *Clamor eorum in aures Domini Sabbaoth introivit.* Nec quidquam incommodi, si ad *justum* referatur hoc modo: *Occidistis justum non resistentem vobis.* Postremo notandum, in Graeco totam sententiam sic legi: *Addixistis, occidistis justum; non resistit vobis;* nulla scilicet addita conjunctione, quam tamen ad pleniorem sensum recte Latini interpretes, itemque Syrus adscripserunt.

7. *Patientes igitur estote, fratres, usque ad adventum Domini.* Nunc pauperibus afflictis et oppressis consolationem adhibet, exhortans eos, ut patienter ferant injurias usque in illud tempus, quo et ipsi suae patientiae praemium accepturi sint, et divites condignas suis sceleribus poenas daturi. Hoc enim tempus significat per *adventum Domini,* videlicet Christi, ad judicium. Quamvis enim judicia particularia praecedant, ea nobis interim occulta sunt, nec uno tempore fiunt; eademque non hominum sunt, sed animarum tantum. Idcirco passim judicium universale proponitur in Scripturis, ad quod omnes spectent; ut in quo manifeste simul universum genus hominum judicandum sit. *Patientes estote,* Graece: μακροθυμήσατε, *longanimes estote, perdurate.* Significat enim patientiam perseverantem. Sed ad consolationem terminum figit adventum Domini. Nam etsi post hujus vitae terminum mali non habeant amplius, quid faciant bonis, Luc. 12., plena tamen retributio, tam bonis, quam malis servatur in illum diem, quo reddet Dominus unicuique secundum opera sua. Porro quem Oecumenius adventum Domini intelligat, paulo post dicemus.

Ecce, agricola exspectat pretiosum fructum terrae, patienter ferens. Exhortationem confirmat exemplo agricolae, qui labores, quos impendit in colenda terra, patienter tolerat spe percipiendi

ex ea *fructum pretiosum,* id est sibi utilem, quum tempus advenerit; neque moleste fert, quod non statim terra fructum reddat. Ita vobis, inquit, longanimiter ferendae sunt injuriae et caetera hujus vitae mala, ut fructum laboris ac patientiae vestrae super omnia pretiosum, id est, aeternae vitae coronam, a Deo promissam, quum ad judicium venerit, accipiatis. Sciendum, pro eo, quod nos habemus: *Patienter ferens,* ita legi in Graeco: μακροθυμῶν ἐπ᾽ αὐτῷ, id est, *longanimiter ferens super eo,* nempe fructu pretioso terrae. Idem verbum cum superiore, quod et statim infra repetitur. Erasmus vertit: *patienter exspectans illum;* at Graeca non hoc significant, sed id, quod dixi; ut sensus sit, agricolam in laboribus patientem esse ac durare propter fructum, quem sperat. Hunc enim sensum etiam Syrus interpres expressit.

Donec accipiat temporaneum et serotinum. Fructum subintelligit Liranus. Quoniam, inquit, terra promissionis, de qua loquitur Apostolus, duplicem fructum reddit quotannis, *temporaneum,* id est primitivum in Aprili, et *serotinum* in Septembri. Sed hoc rejicit Paulus Burgensis, quoniam nec Scriptura in illius terrae commendatione usquam hujus rei meminit, nec a peregrinis inde revertentibus quidquam tale narratur. Itaque mavult ille, *temporaneum* dici de fructibus, qui prius maturescunt, eadem tamen anni parte, et *serotinum* de iis, qui posterius. Id ipsum sentit auctor glossae interlinealis, dum *temporaneum* exponit fructuum primitias. Atqui verus intellectus tum ex Graeco textu, tum ex aliis Scripturis petendus est. In Graeco sic legitur: *Donec accipiat pluviam temporaneam,* sive *tempestivam* (ut alii vertunt), *et serotinam.* Nec secus in Syriaco.

Scriptura vero frequenter utriusque pluviae meminit, ut Deut. 11.: *Dabit Dominus pluviam terrae vestrae, temporaneam et serotinam;* Jerem. 5.: *Metuamus Dominum Deum nostrum, qui dat nobis pluviam temporaneam et serotinam in tempore suo.* Item Hosee 6. et Joëlis 2. mentio fit imbris temporanei et serotini. Alibi solus imber serotinus nominatur, tamquam optatissimus atque utilissimus, ut Jerem. 3., Amos 7., Zach. 10. Unde et ab eo comparatio sumitur rei gratissimae, Job 29. et Prov. 16. Est autem *pluvia temporanea* seu primi temporis, quae terram rigat, jacta semente. *Serotina,* qua seges ante maturitatem et messem grandescit, ac spicae turgescunt. Male quidam *pluviam temporaneam et serotinam* interpretati sunt matutinam et vespertinam; haec enim temporum in pluviis distributio nihil aut parum ad vota agricolarum; forte eos fefellit dictio: *matutinum,* quae legitur apud Joëlem. Sed interpres ibi *matutinum* pro *temporaneo* posuit. Est enim in Hebraeo idem vocabulum, quod alibi.

8. *Patientes estote et vos.* Quemadmodum, inquit, agricolae patientia commendatur, non in eo solum, quod exspectat fructum, verum etiam, quod pluvias opportunas ad fructum consequendum: ita vos oportet inter afflictiones hujus vitae cum patientia a Deo exspectare non solum fructum vitae aeternae, sed et spirituales pro tempore consolationes, quibus, velut pluviis e coelo datis irrigati, et mala praesentia levius feratis, et ad fructum aeternitatis assequendum fiatis aptiores.

Et confirmate corda vestra. Scilicet adversus tentationem impatientiae et desperationis. Nihil enim aeque, ac certa spes praemii, roborat animum in adversis.

Quoniam adventus Domini appropinquavit. Vitiose legitur in multis: *appropinquabit.* Graece enim est: ἤγγικε, praeteriti temporis verbum; tametsi de eo dicitur, non qui jam accessit, jamque pervenit; sed qui coepit accedere et propinquare. Sic Matth. 3. et 4.: *Poenitentiam agite; appropinquavit enim regnum coelorum,* id est *appropinquat, in propinquo est,* ut alii vertunt. Unde et hoc loco non male Erasmus et Hentenius: *appropinquat.* Oecumenius in superiore expositione persistens, quam dedit ad illud: *in die occisionis, adventum Do-*

mini vult intelligi, quando per Romanos deleta est Jerosolyma, et populus in captivitatem ductus. Nam tempus illud multum appropinquabat, quando Jacobus haec scribebat.

Sed facile refellitur hic commentarius. Non enim in illo adventu receperunt fideles fructum laboris et patientiae suae sub parabola agricolae promissum; sed eum adhuc exspectant accipiendum in illo Domini adventu, quem Apostolicae Scripturae nobis passim annuntiant. Hunc igitur adventum Christi Domini hic et superius significari, recte censent omnes alii interpretes. Dicitur autem *adventus ille appropinquasse,* sive appropinquare, quia dies ejus paulatim fit propior; et quum venerit, intelligetur, quam revera propinquus fuerit, et non tardaverit; quamque breve fuerit omne tempus, quod eum praecessit; quum praesertim apud Dominum mille anni sint, sicut dies unus, 2 Petr. 3. Hinc et Paulus Phil. 4.: *Dominus prope est.* Sumitur ergo praesens ad patientiam exhortatio a brevitate temporis, quo ferenda sunt mala, et a propinquitate retributionis.

9. *Nolite ingemiscere, fratres, in alterutrum, ut non judicemini.* Graece: *Ne ingemiscite adversus alterutrum,* id est, alius adversus alium, *fratres, ut non condemnemini.* Nam Cajetanum, qui ex Graeco reddendum putat: *juxta alterutrum,* falli, perspicuum est. *Gemitum* intelligit Apostolus accusatorium, cum quis animo ac gemitu (quod libera voce non audet) proximum, quem sibi molestum sentit, accusat et condemnat. Qua in re dupliciter peccatur, per impatientiam et per usurpatum de proximo judicium. Itaque praeceptum hoc simile est illi praecepto Dominico: *Nolite condemnare, et non condemnabimini,* Luc. 6. Docet ergo, non solum exhibendam esse patientiam in ferendis manifestis improborum injuriis, de quibus hactenus; verum etiam in tolerandis ac dissimulandis minutioribus offensis, quales esse solent fratrum ac domesticorum inter se.

Sunt enim, qui in aperta persecutione fortes, dum sibi placent, infirmitates eorum, quibuscum versantur, impatientius ferant; contra quos Apostolus Paulus Rom. 15.: *Debemus,* ait, *nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, et non nobis placere.* Sunt alii, natura suspiciosi et ad proximorum facta judicanda prompti, maxime quibus aliquo pacto laesos se existimant. Utrique hic admonentur, ut offensas fratrum aequo ac placido animo ferant, nec eos apud se, suove judicio condemnent; ne simile judicium et ipsi apud Deum experiantur, fiatque eis, quod talibus minatur Dominus: *In quo judicio judicaveritis, judicabimini,* Matth. 7. Intelligitur autem *judicium* sive *condemnatio* vel ad poenam aeternam, vel ad temporalem, pro ratione peccati ejus, qui adversus fratrem ingemiscit, eumque judicat. Saepe enim in his tantum venialiter peccatur.

Ecce judex ante januam assistit. Id est, in proximo est. *Judicem* intelligit Christum, de quo jam dixit: *quoniam adventus Domini appropinquavit.* Sunt enim eadem haec duo, adventum Domini appropinquare, et judicem astare pro foribus. Porro duas ob causas intelligi potest hanc partem a Jacobo additam: vel ut significet, fratrem non esse a nobis judicandum, quod judicem habeat Deum, brevi venturum, cujus judicio sit relinquendus, de quo superiori capite, cum similiter de fratre non judicando praeciperet, adjecit: *Unus est legislator et judex;* vel (quod probabilius) ut ipsi, qui adversus fratres ingemiscunt, Christum judicem metuant jamjam adfuturum; ne scilicet ab eo condemnentur. Hoc enim praecessit: *Ut non judicemini.* Significat Apostolus, adventum Domini non solum his, qui nos opprimunt, formidabilem esse debere; verum et nobis, qui patimur injurias, si vel impatientia, vel temerario in illos judicio peccemus.

10. *Exemplum accipite, fratres, exitus mali, laboris et patientiae, Prophetas, qui locuti sunt in nomine Domini.* Exhortatio est ab exemplis sanctorum, quam ut efficacissimam ultimo loco ser-

vavit. Ut enim optabile est, cum sanctis remunerari: ita durum esse non debet, similia cum illis pati. Utitur hujusmodi exhortatione etiam Christus, Matth. 5. dicens: *Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis. Sic enim persecuti sunt Prophetas, qui fuerunt ante vos.* Hic notanda varietas Latinorum codicum. Nam in multis quidem leguntur haec tria: *Exitus mali, laboris et patientiae.* Et apud Bedam, addito quarto: *Exitus mali, et longanimitatis, et laboris, et patientiae.* Ubi etiam, ne textum ejus forte quid amplius habere suspiceris ab eo, quod ipse legit, eadem omnia ordine exponit. At vero multi codices duo tantum legunt; nonnulli quidem: *exitus mali et longanimitatis;* complures autem: *laboris et patientiae;* quod in bibliis est castigationis Lovaniensis, et in prima correctione Sixtina, item in missali Leodiensi, feria 4. hebdom. 1. Adventus. Nec plus est in Graeco et Syriaco. Nam Graeca sic habent: *Exemplum accipite laboris, fratres mei, et longanimitatis, Prophetas etc.*

Itaque verisimile est, cum Graecas voces: τῆς κακοπαθείας καὶ τῆς μακροθυμίας, alii aliter in Latinum vertissent, intempestiva scribarum diligentia factum, ut diversas interpretationes in iisdem codicibus haberemus conjunctas; quamquam κακοπαθεία non *exitum malum* significat, sed *malorum perpessionem,* id est *afflictionem, laborem.* Estque hic sensus: Sint vobis pro exemplo sancti Prophetae, qui graves afflictiones patienter usque ad finem pertulerunt. Addit autem: *Qui locuti sunt in nomine Domini,* id est, qui jussu et mandato Dei verba habuerunt ad populum, seu futura praenuntiantes, seu revocantes eos a peccatis ad Deum ac verum ejus cultum. Hoc, inquam, addit B. Jacobus, ut causam indicet, ob quam passi fuerint persecutiones, scilicet propter justitiam; quomodo passos legimus Eliam, Amos, Jesaiam, Jeremiam, et alios. *Quem enim Prophetarum non sunt persecuti patres vestri?* ait B. Stephanus ad Judaeos Act. 7.

11. *Ecce beatificamus eos, qui sustinuerunt.* Graece τοὺς ὑπομένοντας, id est, *qui sustinent.* Confirmat, quae dixit, a communi sermone fidelium. Solemus enim beatos praedicare eos, qui pro justitia sustinent afflictiones; idque facimus edocti a Christo dicente: *Beati, qui persecutionem patiuntur propter justitiam.* Et quare beati? *Quoniam,* inquit, *ipsorum est regnum coelorum,* Matth. 5.

Sufferentiam Job audistis. Sufferentiam, Graece: ὑπομονὴν, id est *sustinentiam, patientiam.* In exemplum adduxit Prophetas, qui populo Israël locuti fuerant; nunc exemplum adfert hominis extra populum illum geniti quidem et conversati, sed apud eos patientiae nomine plurimum celebrati, cujus etiam historiam in canone suarum Scripturarum haberent. Nam quod quidam, nescio, quid secutus, pro *Job* substituit *Jacob,* nimia temeritas est. Sensus: Habetis in sacris literis insigne exemplum patientiae sancti Job, ad quod moneo, ut respiciatis.

Hinc duo discimus, adversus sectarios quosdam notanda. Primum, ea, quae de sancto Job scribuntur, historiam esse rei gestae, non argumentum confictum exhortationis aut doctrinae causa, veluti fit in comoediis ac tragoediis; ut Anabaptistae volunt et veteres quidam Hebraei. Nam ficta exempla serio non monent. Nec, si ficta narratio esset, conjungeret hunc virum Dominus, Ezech. 14., cum aliis duobus, quorum justitiam sibi vehementer acceptam fuisse declarat his verbis: *Si fuerint tres viri isti in medio ejus, Noë, Daniel et Job, ipsi justitia sua liberabunt animas suas.*

Alterum, non esse audiendum blasphemum Calvinum, calumniantem beatum Job, quum dicit, eum, caeco impetu abreptum, multa impatientiae signa edidisse. Nam si ita est, quomodo Jacobus Apostolus remittit fideles ad exemplum patientiae ejus, tamquam illustre et singulare? Non quidem negamus, sanctum virum, in tanta afflictione positum, et amicorum disputatione exagitatum, passum fuisse aliquid humanum, ut prae

carnis infirmitate diceret aliqua non dicenda; de quibus a Domino reprehensus cap. 40., ipse etiam se reprehendit ac poenitentiam agit, cap. 42. Sed ea verbis atrocibus exaggerare, quod Calvinus facit, ab Apostolico spiritu valde alienum est.

Et finem Domini vidistis. Haec pars duas aut tres recipit expositiones. Prima est de sancto Job: Vidistis oculis mentis vestrae, spectastis velut in tabula animis vestris objecta, quemadmodum Deus illius viri patientiam remuneraverit, omnibus, quae amiserat, in duplum ei restitutis, in typo retributionis coelestis. Secunda de Christo, in quo propositum nobis est absolutissimum exemplar et forma patientiae. *Vidistis exitum,* id est, passionem et mortem Christi *Domini,* quanta patientia eam sustinuerit. Quasi dicat: Dixi, quod audistis olim gestum; addo, quod vidistis recenter exhibitum, scilicet exemplum Salvatoris. Nam ex fidelibus adhuc supererant, qui spectatores fuerant afflictionum Christi. Vocat autem *finem* passionem ejus, quomodo Lucas *excessum* sive *exitum,* Graece: ἔξοδον. *Dicebant* (inquit cap. 9. de Mose et Elia) *excessum ejus, quem completurus erat in Jerusalem.* Tertia expositio nihilo minus de Christo. *Vidistis finem Domini,* hoc est, gloriosam ejus resurrectionem, quam sua morte patienter et obedienter tolerata promeruit. Vidistis, quam beato fine omnis ejus passio terminata fuerit et conclusa. *Videmus Jesum,* ait Paulus ad Hebr. 2., *propter passionem mortis gloria et honore coronatum.* Secundam expositionem tradit et cum tertia conjungit Beda in comm., et ante eum Augustinus lib. 1. de symbolo ad catech. cap. 3. Sed primam fere amplectuntur recentiores, Cajetanus, Gaignaeus et alii, pro argumento sumentes hoc, quod sequitur:

Quoniam misericors Dominus est et miserator. Misericors, Graece: πολύσπλαγχνος, quod sonat, *multum viscerosum,* id est *valde misericordem,* ut alii verterunt. Nam in sacris literis vehemens ac pius affectus *viscerum* nomine significari solet. Sed et altera vox: οἰκτίρμων, *miserator,* eum significat, qui propensus est ad commiserendum. Porro juxta primam expositionem partis praecedentis, hic est sensus et connexio: Sicut Dominus misertus est justi Job, tribuens ei felicem exitum suarum afflictionum, ita et vestri miserebitur, tandem a praesentibus malis vos liberaturus et praemia patientiae redditurus; quippe vehementer misericors est. Quasi dicat: Id superabundans ejus misericordia promittit.

Quod si magis placent datae expositiones de Christo (quae sane probabiles sunt), poterit quidem haec pars etiam ad illum accommodari, quia misertus est ei Deus, mortem ab eo auferens per gloriam resurrectionis; verum commodius accipietur pro nova confirmatione superioris exhortationis, ac si dicat: Merito vos exhortor ad patientiam exemplis sanctorum. Non enim debetis diffidere. Nam sicut illis adfuit misericordia Dei liberantis ac remunerantis, ita et vobis aderit.

12. *Ante omnia, fratres mei, nolite jurare.* Quoniam superius cap. 2. et 4. multa disseruit adversus vitia linguae, nunc, supplementi causa, pro coronide doctrinam adjicit eodem pertinentem, de vitando juramento, ad quod multorum linguae sunt, et omnibus saeculis fuerunt nimium propensae. Dicit autem: *Ante omnia,* vel quia peccatum hoc irreverentiae est in Deum, qui est super omnia; nam et in lege prohibetur cum adjuncta gravi comminatione: *Non usurpabis nomen Domini Dei tui frustra, quia non erit impunitus, qui super re vana nomen ejus assumpserit,* Deut. 5. Vel, secundum Augustinum serm. 28. de verbis Apostoli, quia propter consuetudinem contrariam magna vigilantia opus est ad hoc praeceptum servandum, ac si dicat Apostolus: Plus ad hoc intenti estote, quam ad alia. Major enim consuetudo superanda majorem intentionem flagitat.

Porro non dubium, quin hoc Apostoli praeceptum sit idem cum praecepto Salvatoris, Matth. 5.: *Dico vobis: Non jurare omnino,* et quae sequuntur; ac

proinde eodem modo exponendum. Nam et verba totius praecepti paene eadem sunt; nec credendum est, discipulum alio sensu ea referre, quam quo Magistrum docentem audierat. Cum autem ex Scripturis constet, sanctos, tam novi, quam veteris testamenti, jusjurandum dictis suis interdum adhibuisse, ut Abraham, Isaac, Jacob Gen. 14. 21. 26. et 31., Mosen Exod. 2., Eliam 3 Reg. 17. et Paulum in suis Epistolis; nec quisquam orthodoxus eos propterea culpandos putet: quaerendum, quo sensu Christus et discipulus ejus Jacobus vetent, ne omnino juremus; simul ut respondeatur novis et antiquis haereticis, qui propter haec duo Scripturae loca negarunt, fas esse cuiquam Christiano aliquando jurare. Fuit enim is error quondam Pelagii, deinde Joannis Wicleffi, et hodie Anabaptistarum. Quidam igitur respondent, jurare positum utrobique pro pejerare, nec aliud prohiberi, quam ne quis fallat jurando, ne quidem si juret per creaturas; et ob hoc additum esse: *neque per coelum, neque per terram etc.*, eo quod Pharisaei docebant, juramenta, quae per creaturas fierent, non habere vim obligandi. Sed de Pharisaeorum doctrina dicemus infra. Refellitur autem haec interpretatio. Nam Christus, hoc praeceptum tradens, aperte distinguit inter jurare et pejerare. *Audistis,* inquit, *quia dictum est antiquis: Non perjurabis. Ego autem dico vobis: Non jurare omnino.*

Sunt alii, qui dicant, Christum illis verbis non praeceptum dare, sed consilium. Verum nec hi satisfaciunt ullo modo. Primum quia hic apud Jacobum nulla species est consilii. Graviter enim prohibet, ut in superioribus alia multa linguae et morum vitia. Deinde quis dixerit, Paulum, qui toties hortatur fideles ad sui imitationem, ut 1 Cor. 4. et 11. et Phil. 3., hoc Domini consilium neglexisse, imo negligendi in Epistolis suis exemplum reliquisse? Addo, quandoque necessitatem occurrere etiam viris perfectis, quae cogat eos jurare.

Jam nec illud convenit, quod alii respondent, Hieronymo auctore, solam prohiberi jurationem per creaturas, eo quod sequatur: *Neque per coelum etc.* Non convenit, inquam, quia, sicut per Deum, ita et per Dei creaturas licite juratur, quatenus in illis veritas et gloria Dei opificis refulget. Sic enim creaturas se considerare, etiam Christus apud Matthaeum declarat, dicens: *Neque per coelum, quia thronus Dei est, etc.*

Restat igitur, ut cum Augustino et aliis doctissimis interpretibus dicamus, hoc Domini praecepto simpliciter et absolute, quemadmodum sonat, prohiberi, ne juremus, quantum scilicet in nobis est, et quoad ejus a nobis fieri potest. Ita nimirum, ut a juratione semper et omnino abstineamus, nisi ad eam justa aliqua necessitas compellat; quum videlicet alioqui proximus adduci non potest, ut id credat, quod expedit et recta ratio exposcit, ut ei persuasum sit. Ita docet Augustinus, locum Matthaei exponens lib. 1. de serm. Domini in monte, cap. 17., et in serm. 28. de verbis Apostoli. Item lib. de mendacio, cap. 15., ubi sic ait: *Intelligendum est illud, quod positum est, omnino ad hoc positum, ut, quantum in te est, non affectes, non ames, non quasi pro bono cum aliqua delectatione appetas jusjurandum.* Haec ille.

Quae res ut amplius explicetur, observandum est, Scripturam sacram non ponere juramentum in bonis. Alioqui enim hortaretur nos ad jurandum, quod nusquam facit. Non enim, sicut dicit: *Orate, vigilate, date, dimittite,* ita dicit usquam: *Jurate.* Nam quod dicitur Deut. 6.: *Per nomen illius jurabis,* hunc sensum habet: Quum jurandum erit, non nisi per nomen illius jurabis; ad exclusionem scilicet alienorum Deorum. Sed nec ponit in mediis et adiaphoris, quia de juratione non loquitur, sicut de ambulatione, aut cursu, aut sessione. Ponit ergo juramentum in malis, id est, fugiendis; non tamen per se fugiendis, ut sunt mendacia, furta, adulteria; sed ita fugiendis, ut admitti non debeant, nisi boni necessarii et secundum se expetendi compensatione. Quo in ge-

nere malorum est, hominem occidere, mutilare, percutere.

Cur autem hujusmodi malum sit jurare, ea ratio est, quia, qui jurat, Deum assumit in testem; quod qui facit absque necessitate, per irreverentiam peccat divini nominis, sive juramento utatur assertorio, sive promissorio. Peccat autem eo magis, si subsit etiam periculum perjurii. Nam hoc modo Deum faceret falsum testem. Exponit autem sese periculo perjurii, qui assuescit temere ac leviter jurare. Quamquam et sine eo peccatum est magnae irreverentiae; velut si quis aut regem, aut quemlibet virum honoratum testem rogaret pro re levicula aut non necessaria. Sed hic tanto gravius peccatur, quanto graviora sunt peccata, quae in Deum committuntur, quam quae in homines.

Hinc est, quod Patres, praesertim Graeci, maxime Chrysostomus in homiliis ad populum, dum invehuntur in pessimam facile jurantium consuetudinem, ita loquuntur interdum de hac Christi prohibitione, quasi nullam admittant exceptionem; quum tamen non aliud sentiant revera, quam quod jam diximus, ac potissimum urgeant, in quotidiano et familiari sermone numquam prorsus utendum esse juramento. Unde et habet bonorum fidelium consuetudo, ut juraturi caput aperiant, divinae reverentiae causa. Sed et canones Ecclesiae certas personas a jurejurando vel prohibent, vel eximunt, et, ut a jejunis praestetur, saltem ex honestate requirunt.

Porro sensum Dominici praecepti jam datum confirmat lex ipsa, cujus veram intelligentiam adversus Scribarum et Pharisaeorum corruptelas aperire voluit Dominus. Non enim, ut illi interpretabantur, solum perjurium lex prohibebat, sed ne nomen Domini assumeretur in vanum. Assumitur autem in vanum, quoties in testimonium extra necessitatem adhibetur, etiamsi verum sit, quod juratur. Quamquam ipsa quoque lex naturalis nos docet, ne sine justa causa Deum testem adhibeamus; ac ne tunc quidem sine magna reverentia.

Neque per coelum, neque per terram, neque aliud quodcumque juramentum. Judaicus error erat, ex traditione Scribarum et Pharisaeorum profectus, in ea juratione, quae per creaturas fieret, usque adeo culpam non agnoscere, ut eum, qui sic jurasset, ad praestandum promissum crederent non teneri, etiamsi per templum aut altare jurasset. Tantum excipiebant quasdam creaturas suae avaritiae accommodas, per quas jurantem teneri dicerent. Id totum patet ex verbis Christi, sic illos increpantis Matth. 23.: *Vae vobis, duces caeci, qui dicitis: Quicumque juraverit per templum, nihil est; qui autem juraverit in auro templi, debet. Et: Quicumque juraverit in altari, nihil est; qui autem juraverit in dono, quod est super illud, debet.*

Apparet autem, hujus erroris reliquias apud Judaeos fideles illo adhuc tempore haesisse; quos proinde docet Apostolus, generale esse Christi praeceptum: *Non jurare omnino,* id est, non solum non pejerare, sed nec omnino jurare, idque non solum expresso Dei nomine, sed ne per ullam quidem creaturam. Cujus rationem Christus ipse adjunxit, Matth. 5.: *Neque per coelum,* inquit, *quia thronus Dei est; neque per terram, quia scabellum est pedum ejus; neque per Jerosolymam, quia civitas est magni regis.* Quasi dicat: Quicumque per haec jurat, per Deum jurat, cujus majestas et veritas in his creaturis agnoscitur. Etsi vero non omnium creaturarum par sit praestantia, nulla tamen est, cui non veritatis ac gloriae suae notas Deus impresserit; ut per illas jurans, per Deum jurasse censeatur. Partem illam: *Neque aliud quodcumque juramentum,* aut generaliter accipere possumus de quocumque genere juramenti; aut restricte, hoc modo: Neque per quamcumque aliam creaturam.

Sit autem sermo vester: Est, est; Non, non. Vocabulum: *sermo,* videtur ex Matthaeo additum. Nam Graeca sic habent: *Sit autem vestrum: Est, est,* sive, ut

alii vertunt: *vestrum*: *Etiam, etiam.* Est enim in Graeco: ναὶ, adverbium affirmandi, quod et noster interpres alibi reddit per: *etiam,* ut Act. 5. et 22. Ordo verborum: *Vestrum Est sit Est,* et *vestrum Non sit Non.* Sensus autem: Sermo vester, quo quid affirmatis, sit simplex et nuda affirmatio; et sermo, quo quid negatis, sit simplex et nuda negatio. Dicit hoc ad exclusionem juramenti. Nam affirmatio vel negatio jurata non simplex affirmatio vel negatio est. Alioqui non vetat, quo minus addita ratione quis probabile faciat id, quod affirmat aut negat.

Eandem sententiam habent Christi verba apud Matthaeum, licet in Graeco nonnihil diversa. Nam Apostolum his verbis idem velle, quod Christum, non potest dubitari. Quamquam alii sensum utriusque loci hunc esse malunt: Constanter et vera affirmate, et falsa negate; vanitatem et inconstantiam in dictis et promissis fugite. Ita nimirum fiet, ut absque juramentis fidem mereamini. Confirmant hunc sensum ex Epistola Pauli 2 Cor. 1., ubi per *Est* et *Non* dictorum inconstantia denotatur. Ex quo apparet, per *Est, Est,* et per *Non, Non,* significari dictorum constantiam. Quod non improbo. Veruntamen de sensu Paulino consulatur illius loci commentarius.

Ut non sub judicio decidatis. Graeca sic habent: *Ut non in simulationem incidatis,* hoc est: Ne efficiamini hypocritae, simulatores. Nam hypocritarum est, non simpliciter loqui, dum aliud sunt, aliud videri volunt. Sed parum congruit hic sensus. Non enim hypocrisis ex inconstantia sermonis oriri solet, sed contra haec ex illa. Proinde Oecumenius adfert et alium sensum. Dicit enim, Apostolum ὑπόκρισιν dixisse κατάκρισιν, id est *condemnationem*: *Ut non in condemnationem incidatis.* Quod convenit cum nostra lectione. Nam *judicium* intelligitur condemnationis. Sed ubi ὑπόκρισις κατάκρισιν significet, non reperio. Quocirca probabilis admodum conjectura est, in Graeco non ὑπόκρισιν, sed diviso vocabulo ὑπὸ κρίσιν legendum esse (quomodo certe legit noster interpres, dum vertit: *sub judicio,* forte, *sub judicium*); abjiciendam vero praepositionem εἰς, ut supervacaneam, ac verisimiliter suppletam ab iis, qui legebant: ὑπόκρισιν. Argumento est textus Syriacus: *Ut non condemnemini sub judicium.* Denique hanc, quam dixi lectionem, annotatam habent in margine Biblia regia, et Robertus notat, vetus exemplar Graecum, quod eam habuerit, sibi conspectum.

Sit igitur germana scriptura Graeca: *Ut non sub judicium cadatis,* id est: Ne condemnemini, ne subeatis judicium condemnationis, ne judex in vos animadvertat, vosque puniat; si videlicet legem de non jurando minus servaveritis. Videtur respicere ad legis comminationem, praecepto annexam: *Quia non erit impunitus etc.,* Deut. 5. Et hinc liquet, non esse consilii tantum, sed praecepti: *Non jurare omnino.*

13. *Tristatur aliquis vestrum? oret.* Graece: *Affligitur aliquis inter vos? oret.* Est enim verbum κακοπαθεῖ, cujus verbale nomen ante vertit: *laborem,* id est *afflictionem.*

Aequo animo est? psallat. Graece: εὐθυμεῖ τις, *bono animo est aliquis?* Significatur animus hilariter affectus, ut est iis, quibus res prospere succedunt; quamquam bene vertit interpres: *Aequo animo est?* Supra compescuit Apostolus afflictorum ac dolentium fratrum mutuas querelas, prohibens, ne ingemiscerent adversum se mutuo; nunc quid iidem agere debeant, quid item prosperitate gaudentes, breviter admonet.

Et quidem afflictos tristesque ad orandum hortatur; prospere agentes et hilares ad psallendum. Illis enim, ut consolatione ac malorum levamine egentibus, oratio convenit; his, ut Dei benignitate fruentibus, laus et gratiarum actio, quae Psalmorum cantu reddi solet. Notandum, quosdam Latinos codices ita legere: *Oret aequo animo et psallat.* Quam lectionem etiam Beda habet et interpretatur. Sed vitiosam esse, constat, refragantibus

optimis quibusque exemplaribus, et tam Graeco textu, quam Syriaco.

14. *Infirmatur quis in vobis?* Descendit ad speciem afflictionis, quae est adversa corporis valetudo, docetque, quid in ea Christiano homini sit agendum. Quae doctrina nequaquam praetermittenda fuit, eo quod spirituali remedio maxime opus habeant infirmi, potissimum ii, qui ad finem hujus vitae appropinquant, Deo judici (quem ante januam adstare dixit) jam jamque sistendi. *Nam* (ut loquuntur Tridentini Concilii Patres sess. 14. in doctrina de Sacramento extremae unctionis) ***etsi adversarius noster occasiones per omnem vitam querat et captet, ut devorare animas nostras quoquo modo possit: nullum tamen tempus est, quo vehementius ille omnes suae versutiae nervos intendat ad perdendos nos penitus, et a fiducia etiam, si possit, divinae misericordiae deturbandos, quam cum impendere nobis exitum vitae prospicit.***

Igitur ex hoc Apostoli Jacobi loco ejusdem Concilii Patres, et cum iis omnes orthodoxi, rectissime statuunt et probant, eam unctionem, quae, perpetuo more Catholicae Ecclesiae, infirmis adhibetur, ab Apostolica traditione manasse; adeoque vere et proprie Sacramentum esse novae legis. Tradit enim hic Apostolus omnia ad hujusmodi Sacramentum necessaria: materiam, formam, proprium ministrum et effectum gratiae, ac primo loco eum, qui suscipere debeat. Quae res adversus contradictores haereticos (qui ut Sacramentum hoc Catholicis eriperent, partim ademerunt huic Epistolae spiritum Apostolicum, ut ostendimus in prolegomenis, partim novas et contortas in hanc Scripturam expositiones ingesserunt) erit nobis in progressu commentarii demonstranda per singula.

Primum ergo, quum dicit: *Infirmatur quis in vobis?* eum designat, cui sit administrandum hoc Sacramentum; videlicet infirmum, id est corporali morbo detentum, eumque praesertim, qui tam periculose decumbit, ut in exitu vitae constitutus videatur. Nam vox Graeca ἀσθενεῖ de graviore morbo intelligitur. Confer, quae dicta sunt ad illud 1 Cor. 11.: *Ideo inter vos multi infirmi et imbecilles.* Unde et Sacramentum hoc exeuntium nuncupatur. Ita Patres Tridentini cap. 3. ejusdem doctrinae. Qua de re etiam sic legitur in decreto Florentino: *Hoc Sacramentum nisi infirmo, de cujus morte timetur, dari non debet.* Denique hujusmodi statum morbi insinuat vox Graeca κάμνοντα, qua paulo post Apostolus utitur.

Inducat presbyteros Ecclesiae. Inducat, Graece: προςκαλεσάσθω, *advocet, accersat. Ecclesiae presbyteros* varie interpretantur sectarii. Nam alii simpliciter aetate seniores in quavis communitate fidelium intelligunt; alii primores in populo. Et sunt, qui medicos illis annumerent, ut Benedictus Aretius. Porro Calvinus eo vocabulo generaliter comprehendi vult omnes, qui regendae Ecclesiae praesunt, sive pastores sint, sive delecti ex plebe quasi censores ad tuendam disciplinam. At vero Tridentini Patres et omnes Catholici *presbyteros Ecclesiae* non alios intelligunt, quam sacerdotes ab Episcopo rite ordinatos; sive iidem sint Episcopi, sive non. Nam quod ad aetatis attinet significationem, vix usquam in Scriptura novi Testamenti πρεσβύτερος, presbyter, senior, aetatis nomen est; passim vero aut populi magistratus eo vocabulo designatur, ut in Evangeliis, et interdum in Actis Apost.; aut ii significantur *presbyterorum* nomine, qui ad Episcopalem aut sacerdotalem functionem ordinatione sacra promoti sunt.

Hoc autem modo accipitur, ubicumque de Ecclesiae ministeriis agitur, ut in Act. Apost. et Epist. Paulinis, ac nominatim etiam in his Epistolis, quae Catholicae vocantur, ut in 1 Petri Epist. cap. 5. et in Epistola Joannis 2. et 3. Similer autem et hoc loco; primum quia non simpliciter *presbyteri* dicuntur, sed *presbyteri Ecclesiae;* tum, quia jubentur orare super infirmum; deinde, quia per eos unctio facienda praescribitur in nomine

Domini; denique quia per eorum ministerium remissio peccatorum obtinenda promittitur. Ac sane quin hujus generis presbyteros B. Jacobus significare voluerit, apud totam antiquitatem nulla fuit umquam dubitatio. Hinc igitur habemus ministrum hujus Sacramenti *presbyterum* Ecclesiae ritu consecratum.

Sed quaeres, cur dicat *presbyteros* plurali numero, cum de uno loquatur infirmo. Non enim consuetudinis est, ut a pluribus uni Sacramentum hoc administretur, sed ab uno; quemadmodum et caetera Ecclesiae Sacramenta. Respondent quidam, Apostolum loqui secundum consuetudinem Ecclesiae primitivae, quando tanto studio curabatur fidelium salus, ut plures presbyteri, et interdum etiam Episcopus presbyteris comitatus, ad infirmum accurrerent. Quorum etsi unus tantum unctionem adhiberet, omnes tamen ungere quodammodo dicebantur, quatenus, uno ungente, caeteri assistebant ac preces jungebant.

Aliter, ac fortasse melius, respondetur, enallagen esse numeri: *Accersat presbyteros*, id est *aliquem ex presbyteris*, quomodo dicuntur latrones, qui cum Christo crucifixi erant, ei conviciati fuisse, Marc. 15., cum alter latronum id fecerit. Ita loquitur etiam S. Augustinus serm. 33. de diversis, quum ait, mulierem quandam, quae vitam infanti suo mortuo precibus a B. Stephano impetraverat, tulisse eum ad presbyteros baptizandum, id est ad aliquem presbyterorum. Nam lib. 1. miraculorum S. Stephani, cap. ultimo, apud eundem Augustinum tom. 10., ubi res eadem narratur, tantum fit mentio *presbyteri*, numero singulari. Veruntamen, nisi in una Ecclesia plures essent presbyteri, non diceret B. Jacobus pluraliter: *presbyteros Ecclesiae*. Ut hinc etiam colligatur adversus Aërianos haereticos, non eundem esse presbyterum et Episcopum. Neque enim una Ecclesia plures habebat Episcopos.

Et orent super eum. Cujusmodi debeat esse haec super infirmum oratio, docet Ecclesiae traditio, secundum quam a presbytero plures quidem pro infirmo fiunt orationes, quibus illi sanitatem animae et corporis precatur a Deo; sed ea praecipua est, quae cum ipsa unctione conjungitur, presbytero dicente: *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam indulgeat tibi Dominus etc.*, ut habetur in decreto Florentino, vel aliis verbis, idem tamen valentibus, utente juxta morem cujusque Ecclesiae. Quamquam, quid oratione super infirmum petendum sit, satis ipse B. Jacobus ostendit infra, referens hujus orationis effectus: sanitatem, alleviationem et peccatorum remissionem.

Igitur hac parte, quemadmodum et ea, quae statim sequitur: *Et oratio fidei salvabit infirmum*, indicat Apostolus, presbytero certis ac praescriptis a Christo vel Ecclesia verbis utendum esse; quam Sacramenti formam vocamus. Nam et illud, quod dicit: *super eum*, et non: *pro eo*, significationem ingerit ritus ceremonialis; quomodo et ab Augustino dictum est libr. 3. de baptismo, cap. 16., manus impositionem non aliud esse, quam orationem super hominem.

Ungentes eum oleo in nomine Domini. Hic jam aperte materia declaratur hujus Sacramenti, videlicet oleum olivae. Nam illud solum proprie est *oleum*, sicut vinum vitis solum proprie vinum est. Atque haec unctio, quemadmodum loquuntur Patres Tridentini, Spiritus sancti gratiam, qua invisibiliter anima aegrotantis inungitur, aptissime repraesentat; praesertim quum oleum in Scripturis etiam misericordiae significationem habeat, quam ipsis verbis suae orationis infirmo precatur sacerdos; ut ita probe sibi respondeant verbum et elementum. Porro quae membra corporis ungenda sint, ex Ecclesiastica traditione et consuetudine petendum.

Quod additur: *In nomine Domini*, triplicem admittit constructionem. Una est, ut ad dictionem *oleo* referatur, et sensus sit: *Ungentes eum oleo* benedicto *in nomine Domini*, id est consecrata cum invocatione divini nominis. Non

enim, nisi oleo per Episcopum benedicto, fas est, hanc sacram unctionem peragi; tametsi disputant Theologi, num ea benedictio sola praecepti vel divini, vel Ecclesiastici necessitate requiratur, an etiam Sacramenti.

Altera constructio est, qua refertur ad totum istud complexum: *Ungentes eum oleo*, id est ad actionem presbyteri infirmum ungentis. Hoc enim facere debet *in nomine Domini*. Hujus et superioris constructionis meminit Beda. Verum haec posterior multo probabilior est, ut sit sensus: *Ungant eum oleo in nomine Domini* Jesu Christi, id est, vice Christi, tamquam ejus ministri, et, ut Paulus loquitur 2 Cor. 2., *in persona Christi*. Sic idem Paulus 1 Cor. 5.: *Judicavi*, inquit, *in nomine Domini nostri Jesu Christi tradere hujusmodi hominem Satanae*. Sic ipse B. Jacobus non multo superius dixit, *Prophetas locutos in nomine Domini*.

Tertio potest extendi ad totum illud, quod praecedit: *Orent super eum, ungentes eum oleo*, id est ad totam actionem presbyteri, quae orationem et unctionem complectitur; ut significetur, non solam unctionem, quae est materiae applicatio, verum etiam orationem, quae est formae recitatio, fieri a presbytero tamquam Christi ministro, ut dictum est; quemadmodum similia faciendo vice Christi fungitur eique ministrat in baptismo et aliis Sacramentis.

Porro quae ad hujus loci interpretationem ab haereticis adferuntur, ut hoc infirmorum Sacramentum Catholicis extorqueant, facillimum est refellere. Primus Joannes Wicleffus B. Jacobi sententiam hujusmodi verbis conatur eludere. Quoniam, inquit, in Palaestina praestans erat oleum, et cum primis utile sanandis corporibus, quibus adhibitum esset: idcirco, de recreando aegroto verba faciens Apostolus, unctionem olei praescribit. Non dissimiliter quidam sectariorum nostri saeculi, quorum paene novissimus Benedictus Aretius in suo commentario scribit ad hunc modum: *Olei usus fere in omnibus morbis locum habet, praesertim in Orientalibus regionibus, et ad meridiem, ubi olei est magna copia. Oleo igitur jubet ungere, quasi expedito remedio, et comparatu facili*. Sic ille.

Sed hi primum non attenderunt ad titulum sive inscriptionem hujus Epistolae. Nam inscribitur non Jerosolymitis aut Judaeis in Palaestina, aut in Oriente vel Meridie habitantibus, sed duodecim tribubus in dispersione positis. Quam dispersionem explicans Beatus Petrus initio prioris suae Epistolae, primo loco Pontum nominat, frigidam Septentrionalis Asiae regionem, nec vini, nec olei feracem.

Deinde si de naturali virtute olei sentit Apostolus, cur Ecclesiae presbyteros, ac non potius corporum medicos advocari jubet? Nam quod medicorum est, promittunt medici. Quocirca sapienter Ecclesiasticus, cap. 38., ad curanda aegrotantium corpora non presbyteros, sed medicos et unguentarios accersendos admonet. Jam quid absurdius, quam unum idemque medicamenti genus morbis omnibus adhibendum praecipere; quando olei usus in quibusdam morbis etiam noxius sit ac perniciosus? Denique, si commentarium de naturali per oleum sanatione recipimus hoc loco, licebit et Evangelicam apud B. Marcum historiam sic interpretari, cap. 6., ubi narrat, Christi discipulos, ab ipso ad praedicandum Evangelium missos, oleo multos aegros unxisse et sanasse. Quod si nimis absurdum est (non enim per curationes morborum naturales, sed per opera vim omnem naturae excedentia doctrinam suam coelestem mundo commendatam facere voluit Christus Dominus), utique nec Beatum Jacobum, qui id ipsum fidelibus commendat atque promulgat, quod a Christo apud Marcum insinuatum est, de naturali curatione loqui, ulla ratio permittit. Quo argumento etiam Calvinus istum commentarium rejicit, scribens in Marcum.

Est igitur aliorum quorundam responsio, figuratum esse sermonem Apostoli,

quo significatum sit, Ecclesiae ministros debere Evangelii praedicatione consolari infirmum; ut hoc sit, ungere eum oleo in nomine Domini, aegrum illius animum verbi Dominici suavitate delinire. Sic illi commenticio tropo, qui mos est haereticorum, cassare nituntur Christi Sacramentum. Atqui tropicum hunc sensum, ut nullus Patrum agnovit, ita plane refugit simplicitas verborum Apostoli, qui utique praecipere vult aliquid, quod intellectu sit obvium; quemadmodum et in praecedentibus fecit, et in sequentibus. Hic autem tropus sententiam prorsus obscurat; maxime quod insolitus sit, neque ex ullo alio Scripturae loco probabilis reddatur. Nam quod a Marco refertur, historicum esse, ac sine tropo intelligendum, inter omnes constat.

Restat ea interpretatio, quam, auctore Calvino, multi sectariorum tenent. Dicunt enim, Jacobum Apostolum loqui secundum ea tempora, quibus adhuc vigebat in Ecclesia donum sanationis. Eo namque manifeste pertinere, quod Marcus scribit de aegrotis unctione olei sanatis. Posteaquam vero donum illud cessavit, stulte ac ridicule nos agere, qui ritum illum unctionis, utpote jam inanem et inutilem, adhuc retinendum putemus. Igitur Beatum Jacobum interpretantur de unctione olei, qua sanabatur infirmus per gratiam curationis, qua multi tunc praediti erant. Qui commentarius etsi plus aliquid coloris habeat, quam duo superiores, optimis tamen rationibus refellitur.

Primum, quia gratia sanationis, atque in universum gratia miraculorum non se extendebat ad effectus spirituales, sed ad corporales duntaxat. Haec autem unctio spiritualem effectum infirmo conferebat, ut ex sequentibus patet.

Deinde, quia divisiones gratiarum sunt, quas operatur unus atque idem spiritus, dividens singulis, prout vult, 1 Cor. 12. Nec igitur soli presbyteri, nec omnes gratiam sanationis habebant. Quare non dicendum fuisset: *Accersat presbyteros Ecclesiae;* sed: Eos, qui praediti sunt dono pellendi morbos. Quae ratio procedit, etiamsi (quod quidam sectariorum volunt) presbyteri intelligantur aut aetate seniores, aut primores in populo.

Tertio, quia loquitur Apostolus de infirmo fratre seu fideli inter fideles inungendo. Atqui miraculorum usus potissimum erat ad convertendum infideles. Quocirca Paulus, qui patrem Publii febribus et dysenteria vexatum sanavit, Act. ultim., carissimum tamen Timotheum suum, stomachi vitio ac frequentibus infirmitatibus obnoxium, non miraculo restituit, sed ad naturale remedium misit, 1 Tim. 5.; ut nec Epaphroditum aegrotantem usque ad mortem, Phil. 2.; nec Trophimum Mileti infirmum a se relictum, 2 Tim. 4.; quamvis homines Ecclesiae necessarios per miraculum sibi sanandos existimavit.

Quarto, quia, quod generaliter a Domino fuerat promissum in se credentibus: *Super aegros manus imponent, et bene habebunt,* Marci ult., id non debebat B. Jacobus aut mutare, aut ad unctionem olei restringere, si de sola ageret sanatione corporali.

Postremo, cum caetera praecepta, quaecumque tradit in hac Epist., pertineant ad omnium temporum Christianos, nullo modo credibile est, hoc unum (ut vult Calvinus) temporarium esse, et vix unius saeculi. Itaque merito commentarium hunc expresse damnandum censuit Trident. Synodus sess. 14. cap. 3. doct. de Sacram. extremae unctionis, et can. 2.

Porro testimonia Patrum, qui hujus sacrae unctionis tamquam Ecclesiastici Sacramenti meminerunt, si quis requirat, ea plurima diligenter et ordine collecta reperiet apud Franciscum Fevardentium in comment. loci praesentis. Nobis sufficiat ex antiquitate unum ac praecipuum indicasse, Sanctum videlicet Innocentium, Papam ejus nominis primum, Sancto Augustino synchronon, qui in Epist. ad Decentium Eugub. Episc. de hoc Sacramento ejusque ritu ac ministro, caeterisque illuc pertinentibus, accurate pertractat; non novum aliquid instituens, sed Ecclesiae

Romanae consuetudinem ex Apostolica traditione manantem, decreto suo explicans. Quod ejus decretum passim a posterioribus Theologis citatur, ac nominatim a Venerabili Beda, locum hunc exponente, in testimonium adducitur. Ac ne de sola Romanae Ecclesiae consuetudine videamur praescribere: morem celebrandi hujus Sacramenti a majoribus acceptum etiam Graecorum Ecclesiae, quamvis schismaticae, usque hodie retinent; uti locuples testis est ipsorum Patriarcha Jeremias, qui consultus a Lutheranis, tam de hoc Sacramento, quam de aliis, quae Protestantes controvertunt, id ipsum, quod Ecclesia Romana servat ac docet, etiam apud suos servari ac doceri, disertissime profitetur.

15. *Et oratio fidei salvabit infirmum.* Graece: τὸν κάμνοντα, *laborantem,* ut vertit Erasmus, atque etiam legit Innocentius. Quo verbo periculum aegrotantis insinuatur, tamquam deficientis ac morbo succumbentis. Declarat Apostolus hac parte et sequentibus effectum hujus sacrae unctionis. *Oratio fidei* dicitur oratio a fide profecta, fideque subnixa, si non ipsius ministri (quod ad effectum Sacramenti non est necessarium), saltem Ecclesiae, cujus ille personam in administrando Sacramento sustinet, et cujus fides numquam deficit. Verbo: σώσει, *salvabit, salvum reddet,* sanitas corporis significatur, juxta omnium fere interpretum expositionem. Cum enim de corporali infirmitate loquatur Apostolus, consentaneum est, hoc, quod sequitur: *salvabit,* de ejusdem generis salute intelligi; non excludendo tamen intellectum de salute ac sanatione animae; maxime quia salus corporis ad salutem animae hic referenda est. Tum quia non dicit: *sanabit,* quod magis ad corpus solet referri, sed: *salvabit,* quod tam de anima, quam de corpore dicitur, ac frequentius in sacris literis ad animam refertur, ut in fine hujus capitis: *Salvabit animam ejus a morte.*

Quo pertinet, quod Patres Florentini, respicientes ad haec Apostoli verba, definierunt, effectum hujus Sacramenti esse mentis sanationem; in quantum autem expedit, etiam corporis. Addunt autem: *in quantum expedit,* sicut et Patres Tridentini: *Ubi saluti animae expedierit,* quia, cum id, quod salutaribus agitur Sacramentis (ut ait Augustinus Enchir. 66.) magis ad spem futurorum bonorum, quam ad retentionem vel adeptionem praesentium pertineat, non debuit absolute fidelibus per hoc Ecclesiae Sacramentum, nec per ullum aliud promitti corporis salus; sed ita demum, quatenus ad animae salutem et adipiscenda coelestia bona conduceret. Unde hunc effectum merito secundarium minusque principalem hujus Sacramenti nuncupant Theologi.

Notandum tamen, sub hac sanatione corporali quamlibet etiam modicam morbi relevationem comprehendi, velut motum aliquem ad sanitatem. Unde, licet rarius contingat, hominem periculose aegrotantem, sacra hac unctione adhibita, restitui sanitati, saepenumero tamen evenit, ut morbi levamen aliquod aegrotus sentiat. Id quod variis de causis ad salutem animae potest conducere. Hunc autem effectum significat oleum, quatenus est sanativum.

Sed objicit adversarius, effectum hunc, quicumque significetur, non unctioni adscribi, sed orationi. Respondeo, quod ante jam dixi, orationem, quam facit presbyter super infirmum, comprehendere formam hujus Sacramenti. Cum igitur in Sacramentis principalior sit forma, quam materia, nihil mirum, si potius orationem nominavit Apostolus, quam unctionem, ubi Sacramenti effectum exponere voluit; tametsi, quod de oratione dixit, de unctione, velut altera Sacramenti parte, jam proxime non otiose utique nominata, reliquit intelligendum. Alioqui sane, si quis solam orationem adhiberet, unctione neglecta, nihilo plus efficeret, quam fecissent Apostoli, si quando jussi fuerunt ungere aegros oleo et sanare, quemadmodum scribitur Marc. 6., omissa unctione solam adhibuissent vel orationem, vel

manus impositionem. Quod si vere et inoffense dixit Apostolus Paulus, Ecclesiam mundari lavacro aquae; cur offendit, si ex doctrina Apostoli Jacobi dicatur infirmus salvari unctione olei?

Et alleviabit eum Dominus. Nempe Christus, in cujus nomine fuerit unctus. *Alleviabit,* Graece: ἐγερεῖ, id est *eriget,* ut alii vertunt. Pro quo legit Innocentius: *suscitabit.* Quidam codices habent: *allevabit;* sed verisimile est, interpretem scripsisse: *alleviabit,* etsi minus Latine, quemadmodum et Act. 27.: *Satiati cibo alleviabant navem.* Erat enim vocabulum illo saeculo receptum apud Ecclesiasticos scriptores, pro relevare, exonerare, et ad animam relatum pro eo, quod est, dolorem mitigare, leviorem reddere. Quo verbo etiam Hieronymus usus est in translatione veteris Testamenti, ut Jes. 9. et Jon. 1. Hic vero sic est exponendum, ut Graeco respondeat. Constat autem, Graecum verbum ἐγείρειν in Scripturis Apostolicis ita fere sumi, ut ad animum pertineat, ac idem sit, quod torporem, tristitiam, negligentiam pellere, aut quid simile; ut Rom. 13.: *Hora est, jam nos de somno surgere;* Ephes. 5.: *Surge, qui dormis, et exsurge a mortuis;* 2 Petr. 3.: *Vestram excito in commonitione sinceram mentem.* Sic et apud Lucam cap. 3.: *Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahae.*

Caeterum hoc loco, ubi de infirmo agitur ad salutarem exitum parando, nihil aptius intelligi potest ea voce significari, quam liberatio a torpore, moerore et anxietate, qua plerumque gravantur aegroti morte vicina, sic ut mentem ad divina non facile queant attollere. Atque iste est hujus sacrae unctionis alter effectus. Quem plenius explicat Synodus Tridentina, dicens, unctionem Spiritus Sancti in hoc Sacramento aegroti animam alleviare et confirmare, magnam in eo divinae misericordiae fiduciam excitando, qua infirmus sublevatus et morbi incommoda ac labores levius ferat, et tentationibus daemonis calcaneo insidiantis facilius resistat. Sed et hujus effectus significationem habet oleum, cujus nimirum hae sunt proprietates, lenire, discutere, exhilarare et confortare.

Et si in peccatis sit, remittentur ei. Graece: *Et si peccata sit operatus, remittetur ei,* id est, si peccata fecerit, commiserit, fiet ei remissio. Nam videtur Apostolus verbum ἀφεθήσεται impersonaliter accipere. Exprimitur hac parte tertius effectus hujus unctionis, videlicet remissio peccatorum. Cum enim ut plurimum causae morborum sint peccata, convenienter admodum, pro consolatione infirmi, promissionem adjungit remissionis peccatorum, innuens futurum, ut, causa remota, morbus cesset, aut ad salutem cedat. Sic enim legimus, et Davidem morbo afflictatum veniam peccatorum a Deo petivisse, Psalm. 6. et 37.

Verum effectus hac parte significatus non uno modo ab omnibus explicatur. Quidam de remissione venialium intelligunt. Nam mortalium remissio post baptismum non aliter, quam per Sacramentum reconciliationis obtineri potest. Nec vero solet infirmus, nisi reconciliatus inungi. Cui intellectui si objicias conditionem a Jacobo appositam: *Si in peccatis sit,* quae utique in venialibus locum non habet (nam sine peccatis nemo vivit, ipso etiam Jacobo teste, qui supra cap. 3. dixit: *In multis offendimus omnes*), respondent, particulam *si* saepe sic usurpari, etiam in sacris literis, ut non tam conditionem incertae ac dubiae rei significet, quam concessionem rei certae et indubitatae, ut Malach. 1.: *Si pater ego sum; ubi est honor meus? Et si Dominus ego sum; ubi est timor meus?* et 1 Thess. 1.: *Si tamen justum est apud Deum retribuere etc.* Quale etiam esse volunt, quod ab ipso Jacobo dictum est cap. 1.: *Si quis vestrum indiget sapientia, postulet a Deo.* Maxime vero confirmari videtur hic sensus ex oratione Salomonis 3 Reg. 8., qua dicit: *Quod si peccaverint tibi; non est enim homo, qui non peccet.* Ubi clare videmus, particulam *si* nihil obstare, quo minus universaliter et indubitate etiam hoc loco

vera sit affirmatio; ac si dictum esset a B. Jacobo: *Si in peccatis sit;* non est enim homo sine peccatis. Denique probant ex verbis, quae formae locum habent: *Ignoscat tibi Dominus, quidquid deliquisti per visum etc.* Nam *delicti* vocabula minora peccata significari solent in Scripturis.

Porro alii, quibus inconveniens videtur, aliquod Sacramentum institutum esse ad remissionem peccatorum venialium, quibus expiandis alia tam multa sunt in promptu remedia, putant, *peccata* hic intelligi pravas inclinationes ex peccatis relictas, quas tamquam peccatorum reliquias abstergi dicunt hac sacra unctione, idque significari hoc loco per remissionem peccatorum. Si enim, teste Cyrillo lib. 4. in Joan. cap. 17., sacrae Eucharistiae digna perceptio sedat in nobis saevientem membrorum nostrorum legem, nihil obstare videtur, quo minus huic Sacramento tribuatur pravarum inclinationum, quas anima peccando contraxit, ablatio seu diminutio.

Rursus alii de peccatis mortalibus Apostolum exponunt, quae per oblivionem aut ignorantiam apud sacerdotem in confessione sacramentali non fuerant detecta. Sunt enim mortalia quaedam occulta, in quibus plerique haerent rudiores, maxime quibus bona deest institutio et cura pastorum, cum sint alioqui bonae voluntatis; quibus probabile est, per hoc Sacramentum divinitus provisum esse remedium.

Denique sunt, qui de venialibus interpretentur, non quibuscumque, sed crassioribus et non quotidianis, a quibus sollicite sibi cavere solent perfectiores. Sed cum B. Jacobus generaliter nominet peccata, non apparet ratio, cur vel ad hoc genus venialium, vel ad illud mortalium, vel ad solas peccandi inclinationes, vocabulum hoc restringatur. Quin potius ad omnia cujuscumque generis peccata, comprehensis etiam inclinationibus et affectibus vitiosis, extendendum videtur, quatenus extendi potest salva aliorum sacramentorum institutione ac necessitate. Quod arbitror voluisse Patres, tam Florentini Concilii, quam Tridentini. Illos quidem, quum effectum hujus Sacramenti statuunt in genere mentis sanationem; istos autem, quum effectum hac parte significatum exponunt per gratiam Spiritus sancti, cujus unctio delicta, si qua sint adhuc expianda, ac peccati reliquias abstergit. Nam etsi delictum minus aliquid in Scripturis significare videatur, quam peccatum, non tamen de solis dicitur venialibus; sed etiam mortalia saltem ea, quae per ignorantiam fuerint commissa, complectitur; ut videantur Patres, quum *delicta* nominant, respexisse ad illum Psalmi 18. versiculum: *Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me.*

Unde et conditionem, quae apud Apostolum est: *si in peccatis sit,* non omittunt tamquam non necessariam, sed exponunt, dicendo: *Si quae sunt adhuc expianda,* quod etiam de mortalibus possit intelligi, tam ad culpae, quam ad poenae condonationem referri. Nam utroque modo fit peccatorum expiatio. Nec dubium, quin, mortalibus quoad culpam remissis, saepe gravissimae reserventur poenae luendae iis, qui non satis dignos fecerunt fructus poenitentiae. Quod indicat Paulus 2 Cor. 12. dicens: *Et lugeam multos ex iis, qui ante peccaverunt, et non egerunt poenitentiam super immunditia etc.* Ex quibus omnibus intelligitur, quam sit hoc unctionis Sacramentum infirmis, quos saepe multorum reatus gravat, salutare ac minime negligendum.

Jam quod addunt, peccati reliquias hac unctione abstergi, significare voluerunt, ni fallor, etiam ad tollendas aut minuendas inclinationes pravas ex primo peccato relictas, aliisque peccatis subinde confirmatas, hoc Sacramentum valere. Vocant autem *abstersionem*, alludentes ad olei proprietatem, quae est abstergere. Sed haec satis ad explicationem loci praesentis. Caetera, quae ad hoc extremae unctionis Sacramentum pertinent, ab iis petenda, qui de Sacramentis Ecclesiae

ex professo disseruerunt. Quod argumentum etiam a nobis aliquando tractatum fuit in scripto super Magistrum lib. 4. dist. 23. Multa ibi diximus de peccatorum reliquiis, ac inter eas torporem quoque posuimus, non qui sit ex morbo, de quo supra in secundo effectu, sed qui ex peccato.

16. *Confitemini ergo alterutrum peccata vestra.* Particulam *ergo* Graeca non habent, nisi pauca quaedam. Tantum enim legunt: *Confitemini alterutrum peccata,* seu mavis *delicta.* Nam in Graeco non est ἁμαρτίας, *peccata,* quod in parte praecedente, sed παραπτώματα, *lapsus, errata,* cum quis per infirmitatem aut ignorantiam peccat, ut Gal. 6.: *Si praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto.* Tametsi his nominibus indifferenter alias utuntur Apostoli, nominatim Paulus Rom. 5. Nec verisimile est, B. Jacobum in hujus loci contextu de aliis et aliis peccatis loqui; praesertim cum pars ista praecedenti quadantenus respondeat. Sunt autem hujus Apostolici praecepti tres expositiones, omnes aliquo modo probabiles.

Quidam intelligunt de ea peccatorum confessione, qua culpam agnoscunt, et veniam petunt fideles ab iis, quos aliqua injuria affecerunt; uti faciendum praecipit Christus Matth. 5. illis verbis: *Si recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te; vade, reconciliare fratri tuo.* Et quia multorum mutuae sunt injuriae et offensae, dicunt, Apostolum jubere, ut eas mutuo libenter et fateamur et condonemus.

Alii malunt, eam intelligi peccatorum confessionem, qua peccata reteguntur fratribus, petendi consilii vel auxilii causa: consilii, ut quum viri spirituales consuluntur de morbis peccatorum curandis atque in posterum evitandis; sicut intellexisse videtur Augustinus, seu quisquis auctor Hom. 12. inter 50.; auxilii, quum fratrum intercessione veniam consequi cupimus a Deo. Quam causam non obscure significavit Apostolus, dum subjunxit: *Et orate pro invicem, ut salvemini.* Hujusmodi confessionis exemplum habemus in B. Gregorio, qui in fine suorum Moralium profitetur, se peccatorum suorum vulnera fratribus detegere, ut ab illis subsidium orationis recipiat. Estque hujus confessionis quaedam formula quotidiana in eo, quod ante missae Introitum sacerdos et minister sibi mutuo peccata confitentur, mutuasque petunt et reddunt orationes.

Porro non pauci Catholici scriptores interpretantur hunc locum de confessione peccatorum sacramentali, quae scilicet apud eos fiat, qui in Ecclesia potestatem habent remittendi et retinendi peccata, Joan. 20. Censent enim, B. Jacobum commonefacere fideles servandae legis, quam sciebant a Christo praescriptam, ut, quos conscientia peccatorum gravaret, pro eorum expiatione ad presbyteros ipsius vicarios, recurrerent. Idque hoc loco peropportune, ubi de infirmis agebat. Cum enim morbi plerumque ex peccatis accidant, merito monentur infirmi, ut ante omnia sese peccatorum vinculis, praevia eorum confessione, curent absolvendos. Favent huic expositioni Origenes hom. 2. in Levit. et Chrysostomus lib. 3. de sacerdotio, qui verba B. Jacobi proxime praecedentia: *Si in peccatis fuerit, remittentur ei,* acceperunt de ea peccatorum remissione, que fit ministerio sacerdotum. Juxta quam intelligentiam apte subjungitur istud, tamquam de confessione sacramentali dictum: *Confitemini ergo etc.* Nam et confessionis apud sacerdotem faciendae Origenes eodem loco diserte meminit.

Caeterum apertissime Venerabilis Beda, tam superiora verba, quam ista exponens, confessionem peccatorum, quae sacerdoti facienda sit, adstruit; quamquam et secundam expositionem a nobis allatam admiscet in hujus partis commentario. Sic enim scribit: *In hac sententia illa debet esse discretio, ut quotidiana leviaque peccata alterutrum coaequalibus confiteamur, eorumque quotidiana credamus oratione salvari. Porro gravioris leprae immunditiam juxta legem sacerdoti pandamus atque ad ejus arbitrium,*

quali et quanto tempore jusserit, purificari curemus. Sic ille. His accedunt Hugo de S. Victore lib. 2. de Sacram. part. 14. cap. 1., et sub nomine Bernardi liber Medit. cap. 9., et his vetustior auctor opusc. de visitat. infirm. (quod fertur inter opera Augustini) lib. 2. cap. 4. Item Callistus Papa citatus a Burchardo lib. 18. Decreti cap. 2. Qui omnes hoc B. Jacobi praeceptum referunt ad eam peccatorum confessionem, quae pro more fit Ecclesiae presbyteris.

Nec obstat, ut multi putant, huic expositioni, quod ait: *alterutrum;* quasi mutuae tantum confessiones praecipiantur, sicut praecipiuntur orationes mutuae. Nam Graece est ἀλλήλοις, id est *alii, aliis;* quemadmodum ipse etiam Erasmus interpretatus est. Ut sit sensus, exponente Hugone: Confitemini non soli Deo, sed homines hominibus, scilicet iis, quibus potestatem remittendi peccata a Deo concessam novistis. Nam Graeca dictione, pro qua nunc *alterutrum*, nunc *invicem* vertit interpres, nihil amplius significari, patet ex aliis Scripturae locis passim obviis; ut Rom. 15.: *Suscipite invicem,* id est firmi infirmos, ut liquet ex ejusdem capitis initio et 1 Thess. 5. Ita, dum ait idem Paulus Eph. 5.: *Subjecti invicem in timore Christi,* non vult, ut omnes omnibus promiscue subjecti sint; sed ut quique superioribus, id est uxores viris, filii parentibus, servi dominis, quemadmodum ibidem consequenter declarat. Item Col. 3.: *Nolite mentiri invicem,* id est nemo alteri mentiatur. Non enim solas fraudes mutuas prohibet. Et Petrus 1 Epist. 4.: *Hospitales invicem,* id est qui domum et facultatem habent, hospitio recipiant inopes ac tecto indigentes.

Huc facit, quod narrat Gregorius lib. 3. dialog. cap. 36., quosdam, in periculo maris constitutos, sibimet pacem dedisse, corpus et sanguinem redemptoris accepisse. *Sibimet,* id est alios aliis, quod noster interpres diceret: *sibi invicem.* Sentit enim Gregorius, presbyteros, qui in navi erant, reliquae multitudini Sacramentum pacis seu reconciliationis impendisse, ac deinde viaticum corporis et sanguinis Domini praebuisse simul et accepisse. Et quidem haec sufficiunt ad stabiliendam probabilitatem hujus tertiae expositionis.

Sed quia prioribus etiam, praesertim secundae, sua probabilitas non deest, atque eam alii, peraeque Catholici scriptores tradiderunt: idcirco lectori libera sit potestas a duabus vel etiam ex tribus eligendi, quam voluerit. Quod enim ad veritatem attinet doctrinae Catholicae de usu ac necessitate sacramentalis confessionis, ea satis abundeque ex aliis Scripturae locis, ac potissimum ex Christi verbis: *Quorum remiseritis etc.,* Joan. 20., denique ex Apostolica perpetua traditione confirmatur.

Et orate pro invicem, ut salvemini. Graece: ἰαθῆτε, *sanemini, sani sitis.* Qui in parte praecedenti volunt esse praeceptum, presbyteris confitenda esse peccata, sic exponunt hanc partem: *Orate pro invicem,* id est alii pro aliis, presbyteri pro infirmis peccata sua confessis, ut sanitatem recipiant. Et ita videtur Beda accepisse. Verum plerique malunt, generale esse praeceptum, quo jubeantur fideles orare pro sese mutuo, maxime firmiores pro infirmioribus, justi pro peccatoribus, ut a peccatis, quibus implicitos ex ipsorum confessione cognoverint, Dei misericordia liberentur. Ita futurum, ut pariter utrique ad salutem perveniant. Nam *sanitas* in Scripturis saepe ad animam refertur; ut in Psalmis: *Sana me Domine, et sanabor. Sana animam meam, quia peccavi tibi.* Et 1 Petr. 2.: *Cujus livore sanati estis.* Hunc sensum commendant sequentia de oratione justi, et illud extremum: *Qui converti fecerit peccatorem, salvabit animam ejus a morte.* Similiter autem et Joannes Apostolus sub finem primae suae Epistolae exhortationem adjunxit ad bonos fideles, ut pro peccatoribus orent.

Multum enim valet deprecatio justi assidua. Hinc satis apparet, partem praecedentem potissimum ad justos seu perfectiores dirigi. Voculam *enim* Graeca

non habent. Addendam tamen putaverunt interpretes, quod intelligerent, hic causam reddi, cur alii pro aliis, id est justi pro peccatoribus, orare debeant; causam dico ab utilitate et effectu. *Assidua*, Graece ἐνεργουμένη, id est *efficax*, secundum Erasmum et alios quosdam eum secutos; sed minus recte. Nam *efficax* Graece dicitur ἐνεργής; hic vero participium est passivum, quodque passivi tantum significationem habet, quemadmodum et ipsum verbum ἐνεργεῖσθαι, sicut ostendimus ad illud Epistolae ad Gal. 5.: *Fides, quae per caritatem operatur*. Unde dicti ἐνεργούμενοι, qui a daemonibus agitantur.

Est igitur Apostolo δέησις ἐνεργουμένη, *deprecatio incitata*, et quasi motu et impetu quodam agitata, id est vehemens et fervens, et, ut dicere solemus, devota. Nec aliud videtur voluisse noster interpres, dum *assiduam* vertit. Nam assiduitas apud Latinos diligentiae significationem habet. Est autem oratio diligens, quae fit cum magno devotionis affectu. Quae quidem ab homine justo oblata, *multum valet*, id est, magnam vim habet ad impetrandum a Deo, quod petitur, attestante Joanne Apostolo 1 Epist. 3.: *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum; et quidquid petierimus, accipiemus ab eo, quoniam mandata ejus custodimus, et ea, quae sunt placita coram eo, facimus.* Ratio perspicua est, quia justus amicus est Dei, et proinde jus apud eum habet impetrandi, si quid pro alio petat, quod ad salutem pertineat. Peccatoris autem oratio, nisi jam a peccato recesserit, tamquam ab hoste profecta, ingrata est Deo.

17. *Elias homo erat similis nobis passibilis.* Exemplo confirmat, quod dixit de virtute orationis hominis justi, utpote qua coelum claudi possit et aperiri. *Similis nobis passibilis,* Graece: ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, id est *similiter ut nos passibilis.* Quaeritur, quomodo passibilis, animo, an corpore? Quidam ad solas animi passiones referunt. Beda de utrisque interpretatur, ita scribens: *Homo namque erat, tametsi nulli hominum virtute secundus; similis nobis origine carnis; passibilis, ut nos, et mentis fragilitate, et carnis. Nam quod carne fragilis esset, apud Sareptanam viduam victum quaerendo monstravit. Quod mente quoque passibilis fuerit, ostendit, cum post redditas terris aquas, exstinctosque prophetas et sacerdotes idolorum, unius mulierculae minis exterritus per deserta diffugit.* Haec ille. Quae expositio, sic ex Scripturis declarata, videri potest maxime probabilis; praesertim quum significatio Graecae vocis ad utrumque passionum genus pateat.

Sed tamen obstat nonnihil, quod alibi ad solam corporis passibilitatem hoc vocabulum referatur, ut Act. 14., ubi pro eo quod in Graeco legitur, Paulum et Barnabam ad Lycaonios dixisse: *Et nos similiter vobis passibiles sumus homines,* nostra versio sic habet: *Et nos mortales sumus similes vobis homines.* Visum fuit interpreti potius vertere *mortales,* quam *passibiles,* ut ea voce corporis passibilitatem, de qua loquebantur Apostoli, exprimeret. Nam hoc sermone negare voluerunt, se esse Deos, quod esse putabantur. Atqui Deos ab hominibus secernebat juxta gentilium opinionem immortalitas corporum, non vacuitas passionum animi. Quare et hujus loci sensus esse videtur, Eliam more caeterorum hominum fuisse obnoxium passionibus, id est molestiis et afflictionibus corporis. Patiebatur enim famem, sitim, aestum, algorem; denique mortalis erat, etsi privilegio singulari mortem usque hodie nondum expertus. Si cui tamen placet, etiam animi passiones hoc loco comprehendi, non resisto; dum sciamus, non ita nobis hac parte similem fuisse Eliam, ut non eas passiones habuerit vir sanctissimus multo magis ratione frenatas minusque turbulentas, quam habeat communis modus justorum.

Et oratione oravit, ut non plueret super terram. Haec particula: *super terram,* a Graecis rejicitur in partem sequentem. At Syra nobiscum faciunt;

tametsi nihil refert ad sensum, utro ponatur loco. *Oratione oravit,* id est vehementer et magna animi contentione Deum precatus est. Haec enim congeminatio vehementiam significare solet in Scripturis; ut Jes. 24.: *Commotione commovebitur terra,* Luc. 22.: *Desiderio desideravi.* Significatur ergo oratio, quam prius vocavit ἐνεργουμένην, id est *incitata, vehemens,* et, ut noster interpres vertit, *assidua.* Nam ejusmodi orationis exemplum adducere voluit. Historia est 3 Reg. 17., ubi tamen non aliud legitur, quam Eliam dixisse: *Si erit annis his ros et pluvia, nisi juxta oris mei verba.* Sed haec verba nobis exponit Jacobus orationem ad Deum. Non enim talia Prophetae faciebant imperio, sed impetrabant oratione; ut liquet de aliis ab Elia gestis. Sic ergo coelum clausit oratione, sicut oratione postmodum aperuit.

Et non pluit annos tres, et menses sex. Graece: *Et non pluit super terram annos tres etc.* Significatur effectus orationem statim consecutus, id est siccitas terrae Israëliticae. Tempus quidem definitum siccitatis in historia Regum diserte non exprimitur. Imo videri potest minus triennio fuisse. Nam initio cap. 8. dicitur, in anno tertio factum fuisse verbum Domini ad Eliam, ut daretur pluvia super faciem terrae. Sed dicimus, expressum fuisse tempus a Christo Luc. 4., loquente de diebus Eliae: *Quando,* inquit, *clausum est coelum annis tribus et mensibus sex.* Nec repugnat, quod in historia dicitur: *in anno tertio.* Nam illud tempus supputatur, ut annotat Liranus, non a prohibitione pluviae, sed ab egressu Eliae de terra Israël. Prius enim latuit in torrente Carith, donec, eo siccato, abiret in Sarephtam Sidoniorum; ut proinde ex ipsa historia tempus illud definitum, quod expresserunt Christus Dominus et Apostolus ejus, utcumque colligi possit.

18. *Et rursum oravit.* Narratur hoc ejusdem libri cap. 18. his verbis: *Elias autem ascendit in verticem Carmeli, et pronus in terram posuit faciem suam inter genua sua,* scilicet orandi causa. Nam haec corporis abjectio, membrorumque compositio erat humiliter orantis. Putat Beda, Prophetam semel tantum, et prius, et postea orasse; statimque una oratione, quod voluit, impetrasse. Quod ut de priori oratione verum sit, de posteriore tamen non adeo probabile est; quin potius apparet, eum pro impetranda pluvia septies orasse. Nam totidem vicibus misit puerum ad proficiscendum contra mare, num inde nubes aliqua adscenderet, ipse interim orandi repetens vices, donec exaudiretur.

Et coelum dedit pluviam. Coelum, utique aëreum, in cujus media regione gignuntur nubes, ex quibus pluviae in terram descendunt.

Et terra dedit fructum suum. Dedit, Graece: ἐβλάστησε, *germinavit, produxit.* Ex his, quae de Elia orante jam dixit Apostolus, id nobis intelligendum relinquit: Si tanta vis est ferventis ac devotae orationis, ut per eam coelum claudi et aperiri possit, nobis omni studio orationi incumbendum esse, ut fratrum salutem a Deo impetremus; rem profecto longe Deo gratiorem, quam sit pluvia terrae foecundandae necessaria. Porro ne quis existimet, sola oratione procurandam esse fratrum salutem, consequenter ostendit, etiam monitis et correptionibus agendum, ut frater aberrans in rectam viam revocetur.

19. *Fratres mei, si quis ex vobis erraverit a veritate, et converterit quis eum. Ex vobis,* Graece: *In vobis,* id est *inter vos. Veritatem* vocat rectam vivendi regulam, quae complectitur haec duo, sanam fidem et sanctam conversationem. A sana fide aberrant haeretici; a sancta conversatione mali Christiani. Igitur *errare a veritate,* periphrasis est peccatoris. Hunc autem *convertere* dicitur, qui ea foris adhibet adminicula subsequente effectu, quae revocandis ab errore peccatoribus adhibenda Deus instituit, ut preces ad Deum, doctrinam, exhortationem, correptionem, castigationem; cum alioqui solus Deus sit, qui hominum corda proprie possit ad se convertere.

20. *Scire debet.* Graece: γινωσκέτω, *sciat.*

Quoniam, qui converti fecerit peccatorem ab errore viae suae. Graece: *Quod, qui converterit.* Est enim ἐπιστρέψας, participium verbi, quod proxime reddidit uno verbo: *converterit.* Dicit autem Apostolus: *ab errore viae suae,* metaphora sumpta a viatoribus de via aberrantibus; omnis enim, qui peccat, judicio mentis aberrat ab eo, quod rectum est.

Salvabit animam ejus a morte. Ejus, αὐτοῦ, in Graecis non est, nisi paucis. Et sane emphasim habet *animam* solitarie positum. Ut enim res admodum pretiosa est anima, ita sciat, inquit, se rem magnam praestitisse, qui *animam a morte,* id est interitu damnationis aeternae, vindicaverit. Beda scribit, quosdam Latinos codices habere: *animam suam;* est enim ambiguus ad utrumque genitivus αὐτοῦ. Verum in quibus legitur, rectius omnino vertitur hoc loco per *ejus.* Hoc enim vult Apostolus, quod Dominus ipse Matth. 18.: *Si te audierit frater tuus corripientem, lucratus eris fratrem tuum.* Jam quo sensu dicatur *homo salvare animam fratris a morte,* cum et id proprie soli Deo competat, ex iis patet, quae paulo ante dixi. Sic autem et Paulus loquitur 1 Tim. 4.: *Hoc enim faciens, et te ipsum salvum facies, et eos, qui te audiunt.*

Et operiet multitudinem peccatorum. In multis codicibus legitur: *operit;* sed verior est lectio: *operiet;* quae non solum est in textu Graeco et Syriaco, verum etiam reperitur apud Bedam et in codicibus Latinis probatioribus. Irrepsit autem mutatio ex aliis locis, statim citandis. *Multitudinem peccatorum,* quaeritur cujus? suorumne, an ejus, quem converterit? Beda cum nonnullis aliis *suorum* intelligunt. Sed sciendum est, Jacobum alludere ad illud Sapientis Prov. 10.: *Universa delicta operit caritas.* Quod et beatus Petrus recitat 1 Epist. 4. his verbis: *Caritas operit multitudinem peccatorum.* Loquitur autem Sapiens de peccatis alienis, quae caritas tegit, dissimulat et, quatenus potest, tollit. Igitur et beatum Jacobum intelligamus hic loqui de peccatis alterius, scilicet ejus, qui abductus a veritate, multa et gravia peccata commiserit. Nam in Hebraeo non simpliciter est *peccata,* sed *praevaricationes.* Quo minus etiam ad ipsum corripientem, qui justus ponitur, haec multitudo peccatorum referri potest. Quare et hic supplendum, quod in priori membro: *Et operiet multitudinem peccatorum ejus.* Videtur autem conjunctio: *et,* causaliter exponenda; ac si dicat Apostolus: Qui peccatorem a via sua prava converterit, is animam ejus a morte aeterna, cujus reatum peccando incurrerat, eripiet, salvamque reddet; quia nimirum hoc opere caritatis illi impenso efficiet, ut vere et coram Deo per poenitentiam ejus peccata deleantur. Interpretamur Apostolum de *morte* aeternae damnationis, non de morte peccati, quia de morte loquitur, ut de effectu et stipendio peccati; quemadmodum Paulus Rom. 6.: *Stipendia peccati mors.* Sic enim et hujus Epistolae cap. 1. accipitur, ubi dixit, *peccatum, cum consummatum fuerit, mortem gignere.*

IN EPISTOLAM PRIMAM

BEATI PETRI APOSTOLI

COMMENTARIUS.

PROOEMIUM

Duas Epistolas a Petro Apostolo scriptas agnoscit, et in Canonem Scripturae sacrae, jam inde ab initio, recepit Ecclesia. Et quidem de hac priore (quod testatur Eusebius lib. 3. eccles. hist. cap. 3. et 4.) nulla fuit umquam controversia, quin et ipsius Petri esset, qui in fronte nominatur, imo se ipsum nominat, et proinde libris canonicis accenseri deberet. Sed de posteriore a quibus, et quam ob causam aliquando dubitatum fuerit, suo loco dicemus. Existimat Erasmus in argumento, quod praemisit paraphrasi hujus Epistolae, ac rursus in ipsa paraphrasi capitis ultimi, Petrum ante has duas aliam adhuc et ad eosdem Epistolam scripsisse, propterea quod in fine hujus dicat: *Per Silvanum fidelem fratrem vobis, ut arbitror, breviter scripsi.* Sed manifeste eam opinionem redarguunt illa verba posterioris Epistolae cap. 3.: *Hanc ecce vobis, carissimi, secundam scribo Epistolam.* Non enim secundam, sed tertiam dicere debuit, si duas jam antea scripserat. Porro dicens, se per Silvanum scripsisse, non de alia, sed de hac ipsa loquitur Epistola. Sicut Paulus in fine Epistolae ad Hebraeos: *Perpaucis scripsi vobis,* utique de illa ipsa loquens Epistola.

Ad quos autem haec scripta sit, ipsa statim initio declarat epigraphe, qua dicitur: *Advenis dispersionis Ponti, Galatiae etc.* Ubi quia primo loco Pontus inter regiones, ad quas missa est, nominatur, a veteribus *Epistola ad Ponticos* apellata fuit, ut a Tertulliano in fine Scorpiaci adversus Gnost. et a Cypriano lib. 3. test. cap. 36. et 37.

Quaeritur autem, utrum ad Judaeos, an ad gentiles scripta sit. Ad gentiles scriptam fuisse, ex eo videtur ostendi, quod cap. 2. dicit: *Qui aliquando Nonpopulus Dei, nunc autem populus Dei; qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti.* Hoc enim testimonium, ex Osee Propheta sumptum, Paulus ad Rom. 9. de vocatione gentium interpretatur. Huc et alia quaedam faciunt; ut illud ejusdem capitis: *Et ipsi tamquam lapides vivi superaedificamini.* Quasi dicat: Non tantum qui ex Judaeis, sed etiam vos, qui ex gentibus; quomodo ferme Paulus loqui-

tur Ephes. 2. Deinde, quod dicitur cap. 1.: *Quem cum non videritis, diligitis.* Item: *Non configurati prioribus ignorantiae vestrae desideriis.* Ac rursum: *Redempti estis de vana vestra conversatione paternae traditionis.* Haec enim ad gentes proprie pertinere videntur. Rursum, quod dicitur cap. 4.: *Sufficit praeteritum tempus ad voluntatem gentium consummandam his, qui ambulaverunt in luxuriis.* Denique addit: *Et illicitis idolorum cultibus.* Quod utique ad gentiles, qui idololatrae fuerant, dictum apparet. Haec Augustini sententia est lib. 22. contra Faustum cap. 89. et Joannis Hesselii in comment.

At vero alii complures in diversa sunt sententia, ut Eusebius lib. 3. hist. cap. 4. et Hieronymus in catal. script. eccl. Item commentatores, Didymus, Oecumenius, Cajetanus, Titelmannus et Erasmus, ac praeterea Canus lib. 2. de locis Theologicis, Baronius tom. 1. Annalium et Ribera in prooemio super Epistolam ad Hebraeos. Hi omnes scriptam esse volunt hanc Epistolam ad Judaeos, quod id palam ostendant memorata verba inscriptionis: *Advenis dispersionis.* Nam *dispersionis* nomine Judaeos per orbem dispersos etiam Jacobus significavit in exordio suae Epistolae; quamvis illic addat: *duodecim tribubus.* Sed ejus loco Petrus dicit: *advenis.* Neque enim gentiles advenae erant earum regionum, quas Petrus ibi recenset, sed Judaei in illis commorantes. Accedit, quod cap. 2. dicit: *Conversationem vestram inter gentes habentes bonam,* et cap. 3. de Sara ad mulieres: *Cujus estis filiae, benefacientes,* id est, sic respondebitis generi vestro. His addi potest argumentum ex 2. Epistola, quae ad eosdem scripta est. Nam quod in ea dicitur cap. 1.: *Habemus firmiorem propheticum sermonem,* ad Judaeos proprie spectat, apud quos, etsi jam fideles, adhuc tamen Prophetarum erat major auctoritas, quam Apostolorum. Quin et ex priori Epistola cap. 1. simile argumentum accipi potest, quum et ibi in ipso adhuc exordio Prophetas in testimonium vocet salutis per Christum promissae.

Est autem et tertia sententia quorundam, qui scriptam putant ad proselytos, velut significatos *advenarum* vocabulo. Ita Venerabilis Beda, glossator et Liranus. Sed falluntur. Neque enim ullae erant Ecclesiae proselytorum propriae, sed cum Judaeis, quorum religionem susceperant, communes. Nec erat ratio, cur ad eos specialiter scriberet, quando, jam Evangelio gentibus praedicato, fas non erat, quemquam ex iis circumcidi et proselytum fieri. *Advenas* autem quos Petrus dicat, jam indicavimus, et amplius exponetur in commentario.

Hac igitur opinione rejecta, primum illud satis arbitror ex inscriptione constare, scriptam esse Epistolam hanc, saltem principaliter, ad Judaeos, qui erant in dispersione, sicut et Epistolam Jacobi. Verum quia Judaei fideles, in dispersione constituti cum gentilibus eorundem locorum in Christum credentibus, tamquam fratribus, communicabant, imo etiam Episcopos et Ecclesias cum eis habebant communes (erat enim unius civitatis unus tantum Episcopus): idcirco etiam ad gentiles scriptam esse, probabile est, eoque pertinere ea loca, quae pro prima sententia adducebantur. Inscribit autem Epistolam ad Judaeos, ut Apostolus circumcisionis; quemadmodum e contrario Paulus, ut Apostolus praeputii et doctor gentium, praecipue suas Epistolas ad gentiles dirigit; quamvis et Romae, et Corinthi et alibi essent etiam Judaei inter fideles illos, ad quos scribit. Unam excipio Epistolam ad Hebraeos, quae ad Judaeos, eosque solos, a Paulo scripta est. Hac igitur ratione prima sententia cum secunda probe conciliari potest; tametsi non desint, qui contendant, ad solos Judaeos hanc Epistolam, aeque ut illam B. Jacobi, scriptam esse, et, quae in diversum allata sunt, diluere conentur. Qua de re aliquid in commentario, cum ad ea loca ventum erit, dicturi sumus, Deo propitio.

ARGUMENTUM EPSTOLAE PRIMAE.

In hac Epistola potissimum id agit Apostolus Petrus, ut Judaeos ad Christum conversos, qui gentium regiones, ut dictum est, incolebant, in fide Christi confirmet, docens, eos in professione suscepta constantes esse debere, eamque vita et moribus exornare; ita futurum, ut haereditatis coelestis, ad quam vocati essent, participes fiant. Huc autem varias adhibet exhortationes et praecepta, de retinenda in rebus adversis patientia, de servanda vitae innocentia ac puritate, de obedientia praestanda magistratibus, de honesta et Christiana conjugum inter se conversatione, de vitanda profana gentium consuetudine. Tum invitat ad vigilantiam, sobrietatem, orandi studium, humilitatem, hospitalitatem ac caetera officia caritatis in proximos. Atque his praeceptis passim admiscet rationes et suasiones a fidei nostrae mysteriis petitas. Ultimo capite, tamquam ipsorum etiam pastorum pastor, seniores, id est Episcopos ac presbyteros, hortatur, quomodo in Ecclesiarum suarum regimine gerere se debeant.

Est autem Epistola, quemadmodum de ea vere et graviter testatur Erasmus, profecto digna Apostolorum Principe, plena auctoritatis ac majestatis Apostolicae, verbis parca, sententiis differta. Porro qui volet cognoscere, quam consentiant in doctrina Petrus et Paulus, percurrat hujus Epistolae sententias et praecepta quaeque praecipua, et inveniet, ea mirifice convenire cum iis, quae Paulus tradit in variis Epistolis; nec dubitabit, ab uno spiritu profectam esse utriusque doctrinam.

Quod ad locum attinet, e Babylone scriptam esse, significat ipse in calce Epistolae. Sed *Babylonis* nomine Romam typice illic esse designatam, propter confusionem idololatriae, quae Romae tunc vigebat, communis est et valde probabilis opinio; ut in urbe Romana scriptam esse, non sit, cur magnopere ambigamus. Sed hac de re plura in ejus loci commentario. Quando scripta sit, non liquet; nisi quod ex jam dictis satis intelligitur, non prius scriptam esse, quam Petrus Romam venerit. Illud etiam constat ex cap. 4., ubi dicitur: *Si autem ut Christianus,* scriptam esse, postquam discipuli jam inceperant cognominari Christiani. Quod quo tempore factum sit, indicat historia Act. 11.

EPISTOLA BEATI PETRI APOSTOLI PRIMA.

CAPUT PRIMUM.

Petrus, Apostolus Jesu Christi, electis advenis dispersionis Ponti, Galatiae, Cappadociae, Asiae et Bithyniae 2. secundum praescientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam et aspersionem sanguinis Jesu Christi; gratia vobis et pax multiplicetur! 3. Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui secundum misericordiam suam magnam regeneravit nos in spem vivam[1]), per resurrectionem Jesu Christi ex mortius, 4. in haereditatem incorruptibilem, et incontaminatam, et immarcescibilem, conservatam in coelis in vobis, 5. qui in virtute Dei custodimini per fidem[2]) in salutem, paratam revelari in tempore novissimo[3]). 6. In quo exsultabitis, modicum nunc, si oportet, contristari in variis tentationibus, 7. ut probatio vestrae fidei multo pretiosior auro (quod per ignem probatur) inveniatur in laudem et gloriam, et honorem[4]), in revelatione Jesu Christi, 8. quem cum non videritis, diligitis; in quem nunc quoque non videntes creditis; credentes autem exsultabitis laetitia inenarrabili et glorificata; 9. reportantes finem fidei vestrae, salutem animarum. 10. De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt Prophetae[5]), qui de futura in vobis gratia prophetaverunt; 11. scrutantes, in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi; praenuntians eas, quae in Christo sunt, passiones et posteriores glorias; 12. quibus revelatum est, quia non sibimet ipsis, vobis autem ministrabant ea, quae nunc nuntiata sunt vobis per eos, qui evangelizaverunt vobis, Spiritu sancto misso de coelo, in quem desiderant Angeli prospicere. 13. Propter quod succincti lumbos mentis vestrae, sobrii perfecte sperate in eam, quae offertur vobis, gratiam in revelationem Jesu Christi; 14. quasi filii obedientiae, non configurati prioribus ignorantiae vestrae desideriis, 15. sed secundum eum, qui

---

[1]) 1 Thess. 4, 14. [2]) Luc. 22, 32. [3]) Act. 20, 32. Phil. 1, 6. [4]) 2 Cor. 4, 17.
[5]) Matth. 13, 17.

vocavit vos, Sanctum, et ipsi in omni conversatione sancti sitis; 16. quoniam scriptum est[1]): Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum. 17. Et si patrem invocatis Eum, qui sine acceptione personarum judicat secundum uniuscujusque opus, in timore incolatus vestri tempore conversamini. 18. Scientes, quod non corruptibilibus auro vel argento redempti estis de vana vestra conversatione paternae traditionis, 19. sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi et incontaminati[2]); 20. praecogniti quidem ante mundi constitutionem, manifestati autem novissimis temporibus propter vos, 21. qui per ipsum fideles estis in Deo, qui suscitavit eum a mortuis, et dedit ei gloriam, ut fides vestra et spes esset in Deo[3]); 22. animas vestras castificantes in obedientia caritatis, in fraternitatis amore[4]), simplici ex corde invicem diligite attentius; 23. renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili per verbum Dei vivi, et permanentis in aeternum[5]), 24. quia[6]) omnis caro ut foenum, et omnis gloria ejus tamquam flos foeni; exaruit foenum, et flos ejus decidit. 25. Verbum autem Domini manet in aeternum; hoc est autem verbum, quod evangelizatum est in vos.

SUMMARIUM CAPITIS PRIMI.

Deo gratias agit, qui eos, quibus scribit, vocaverit per Christum ad aeterna bona a Prophetis praenuntiata. Hortatur eos ad sanctam conversationem et caritatem mutuam.

1. *Petrus, Apostolus Jesu Christi. Petrus,* Syriace: *Cephas,* id est, *petra* seu *rupes.* Quod nomen ei, cum antea Simon vocaretur, primo quidem promissum fuit a Domino, dicente Joan. 1.: *Tu vocaberis Cephas;* deinde et ab eodem datum atque impositum, vel tunc, quando duodecim sibi Apostolos selegit, Marc. 3.; sic enim ibi dicitur: *Et imposuit Simoni nomen Petrus;* vel potius, quando ei dixit Matthaei 16.: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam etc.* Nam verba Marci per anticipationem dicta commode possunt accipi. Quamquam et prius nomen illi mansit deinceps, ut proinde binomius fuerit, quemadmodum constat, cum ex Evangeliis et Actis Apostolorum, tum ex epigrapha posterioris Epistolae. *Apostolum,* id est legatum, *Jesu Christi* se scribit, ut id, quod facit, ex officio se facere significet. Erat enim muneris Apostolici, non solum verbo, verum etiam, ubi videretur opportunum, scripto per Epistolas Evangelii negotium agere et promovere. Illud modestiae est, quod simpliciter *Apostolum* se vocat, non autem, quod jure poterat, *Apostolorum principem.* Quo titulo, etiam sectariis fatentibus, veteres Ecclesiae Patres eum honorarunt; non, ut illi volunt, hac ratione, quod caeteris ardentior primas fere in agendo dicendoque apud Dominum in ordine Apostolorum teneret; sed quia totum ovile Christi (in quo utique erant et Apostoli) uni Petro commissum fuit, iis verbis Joan. 21.: *Pasce oves meas.*

Electis advenis dispersionis. Subaudi: *scribit hanc Epistolam. Electos* vocat eos, ad quos scribit, quemadmodum ho-

---

[1]) 3 Mos. 11, 44. 19, 2. [2]) Joan. 1, 29. 1 Cor. 6, 20. Tit. 2, 14. [3]) Vers. 3. 2 Tim. 1, 9. seq. [4]) Rom. 12, 10. [5]) Joan. 1, 13. [6]) Jes. 40, 6.—8.

norabili ac beato titulo, qui tamen non in omnes eos et singulos competat, sed in Ecclesias eorum, quae *electae* dicuntur, quod electis constent tamquam membris praecipuis. Dicuntur autem *electi,* quos, aliis derelictis ac reprobatis, elegit Deus ab aeterno ad haereditatem regni coelestis. Estque hoc nomen etiam bonis angelis commune, ut 1 Tim. 5, 21. *Advenas* quidam interpretati sunt Judaeorum proselytos. Nam προςήλυτος *adventitium* significat, quod et interpres noster alias *advenam* transtulit, ut Act. 6.: *Et Nicolaum advenam Antiochenum.* Sed nos jam ante eorum improbavimus sententiam, qui ad proselytos scriptam volunt hanc Epistolam. Nec vero Graece est hoc loco: προςηλύτοις, quo nomine in Scripturis significari solent gentiles ad Judaicam religionem traducti; sed παρεπιδήμοις, id est *advenis,* sive *incolis.* Nam et Act. 2., ubi numerantur variarum gentium ac generum homines, qui Jerosolymis habitabant, diversi ponuntur *advenae* et *proselyti.*

Porro quibusdam placet, *advenas* intelligi metaphorice eos, qui, tamquam peregrini in hoc mundo versantes, ad coelestem patriam tendunt; quomodo sancti patriarchae confitebantur, se peregrinos et hospites esse super terram, ut dicitur Hebr. 11. Quod et David de se fatetur Psalm. 38. Sed hic intellectus refellitur ex nomine *dispersionis,* quod proxime sequitur. Nam *advenae dispersionis* Hebraeo more dicuntur advenae dispersi, id est, sparsim per diversas provincias habitantes, scilicet in iis locis, quae continuo post exprimuntur. Erant autem ii Judaei, qui quondam, per captivitates et bella patriis sedibus ejecti aut sponte profugi, varias toto orbe regiones incolebant, uti declaratum est ad illud Jac. 1.: *Duodecim tribubus, quae sunt in dispersione.* Etenim de dispersione eodem sensu loquuntur Jacobus et Petrus.

Ponti, Galatiae, Cappadociae, Asiae et Bithyniae. Oecumenius conjuncte legit et exponit: *Ponti Galatiae,* id est ejus regionis, quae vocatur Galatia Ponti, quod sit et alia juxta Celtas Galatia, quae est Gallia Celtica. Hinc Oecumenii interpres ad mentem auctoris vertit: *incolentibus Ponti Galatiam.* Verum nusquam alibi legitur Galatia Ponti. Neque enim Galatia, quae alio nomine Gallograecia dicta, Ponti regio est, sed a Septentrione Pontum habet adjacentem. Igitur Pontus hic nominatur, sicut et Act. 2., inter eas regiones, quas incolebant Judaei. Ac hujusmodi quinque numerat B. Petrus hoc loco, ex quibus Lucas Act. 2. tres nominat, Cappadociam, Pontum et Asiam. Quum autem constet, Pontum, Galatiam, Cappadociam et Bithyniam fuisse regiones Asiae minoris (nam major Asia intelligi hic non potest): quaeritur, quomodo Petrus, imo et Lucas, Asiam illis annumeret tamquam distinctam.

Respondeo, specialem adhuc Asiam fuisse appellatam eam regionem, quae circa Ephesum est; qua, praeter alias, comprehendebantur septem illae civitates, ad quarum Ecclesias scribere jubetur Joannes Apoc. 1. Atque hanc strictiorem significationem Asiae facile est colligere ex reliqua historia Act., praesertim cap. 16., ubi Phrygiam, Galatiam, Mysiam et Bithyniam, quae omnes sunt Asiae minoris regiones, invenies ab Asia distingui, hac utique specialiore. Quo pertinere etiam arbitror illud cap. 19. de Paulo Ephesi per biennium docente: *Ita ut omnes, qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini, Judaei atque gentiles.*

Jam quae causa fuerit Beato Petro proprie ad harum provinciarum fideles scribendi, non liquet. Hieronymus lib. 1. contra Jovin. causam indicat, quod eas provincias Petrus ipse peragrasset, et sua praedicatione Ecclesiae Christi conjunxisset. Epiphanius quoque in haeresi Carpocratitarum: *Petrus,* inquit, *saepe Pontum et Bithyniam visitavit.* Et Leo Papa sermone primo, quem habuit in natali Apostolorum Petri et Pauli, Petrum alloquens: *Jam,* inquit, *Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam atque Bi-*

thyniam legibus evangelicae praedicationis impleveras.

Sed cum, Asiae et Galatiae populos Pauli praedicatione conversos ad Christum fuisse, sacra Scriptura testetur, eam potiorem causam existimo, quod ob graves persecutiones adversus fideles, maxime Judaeos, in illis partibus excitatas, Petro, velut Apostolo circumcisionis omniumque fidelium pastori, visum fuerit, eos necessario per Epistolam exhortandos ad patientiam et in fide confirmandos. Obiter nota, genitivos: *Ponti, Galatiae etc.,* non regi a genitivo *dispersionis,* sed a dativo *advenis.* Significat enim fuisse *advenas* illorum locorum, advenas, inquam, dispersos.

2. *Secundum praescientiam Dei Patris.* Partem hanc Oecumenius, et ante eum Cyrillus in libro de recta fide, connectunt cum illa: *Apostolus Jesu Christi;* ut Apostolum Christi se dicat Petrus ex Dei Patris praescientia et voluntate constitutum; quomodo Paulus in multis Epistolis se vocat Apostolum Jesu Christi per voluntatem Dei. Verum quae hic continuo sequuntur, omnino cogunt, ut referatur ad vocabulum: *electis.* Quod et Beda facit, et Liranus ac caeteri probant. Sed et Syrus paraphrastes verbum *electis* hic repetit, dicens: *Qui electi fuerunt in praescientia etc.*

Praescientiam, sive *praecognitionem,* Graece: πρόγνωσιν, vocat praedilectionem, vel, quod eodem recidit, providentiam seu benignam ordinationem. Erasmus vertit: *praefinitionem;* Liranus *praedestinationem* exponit, Augustinum secutus, qui libro de dono persev. cap. 18. docet, praescientiam Dei, quum in bonis ponitur, eandem esse cum praedestinatione. Nihil enim boni praevidet Deus, quod ipse non sit facturus. Ita Petrus infra Christum *agnum immaculatum* dicit *praecognitum,* id est, praeordinatum ante mundi constitutionem. Nec secus utitur hac voce Paulus Rom. 8.: *Quos praescivit et praedestinavit etc.,* et cap. 11.: *Non repulit Deus plebem suam, quam praescivit.* Idque convenienter verbo simplici *scire* seu *cognoscere,* quod usitatissime in Scripturis accipitur pro diligere, approbare, tamquam suum agnoscere. *Electos* ergo dicit *secundum praescientiam Dei,* id est, electos aeterna Dei praeordinatione et praedilectione; ut omnis cogitatio meritorum qualiumcumque hanc electionem praevenientium, quae ex parte nostra fingi possent, excludatur; utque cum gratiarum actione fideles intelligant, se sola Dei gratia ad salutem esse praedestinatos. Quod idem pluribus docet Paulus Rom. 9. et Eph. 1.

In sanctificationem spiritus. Graece: *In sanctificatione spiritus.* Et ita vertisse interpretem, verisimile est, quandoquidem et Beda sic legit, et in nonnullis adhuc codicibus Latinis ea lectio reperitur. Et alibi interpres sic vertit, ut 2 Thess. 2., ubi similiter est Graece: ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Potest autem exponi vel de spiritu humano, vel de Spiritu sancto. Priori modo sensus est: Electis, ut spiritus vester sanctificetur. Nam etsi corpus etiam sanctum esse debeat, ejus tamen sanctitas a spiritu tamquam principaliore dependet. Altero modo: Electis per Spiritum sanctum, ut ille vos sanctificet. Ac si dixisset: *In spiritu sanctificationis,* id est, in spiritu sanctificante. Videtur enim esse hypallage. Nam et alibi legimus *spiritum sanctificationis,* ut Rom. 1. Et hic sensus melius explicat usum Graecae praepositionis ἐν, quem ex idiomate Hebraeo passim habet in sacris literis. Unde Erasmus vertit: *per sanctificationem spiritus.*

Attamen conferendus est hic locus cum illo Pauli jam allegato 2 Thess. 2., qui sic habet: *Elegit vos Deus primitias in salutem, in sanctificatione spiritus et fide veritatis.* Est enim sententia similis. Caeterum utroque sensu declaratur effectus electionis; nam, ut ait Paulus Eph. 1., *elegit nos Deus, ut essemus sancti.* Posterior sensus, quem fere omnes tradunt, etiam hac ratione praeferendus est, quod compleat in B. Petri verbis mysterium Trinitatis. Nam Deum Patrem in

parte praecedenti nominavit, in sequenti Filium. Et quidem accommodatissime Patri nostram electionem ac dilectionem tribuit, Spiritui sancto sanctificationem, Filio redemptionem. Sequitur enim:

In obedientiam, et aspersionem sanguinis Jesu Christi. Haec quoque pars dependet a verbo *electis,* potestque duobus modis construi: *In obedientiam sanguinis Jesu Christi, et aspersionem ejusdem sanguinis;* et: *In obedientiam Jesu Christi, et aspersionem sanguinis ejusdem Jesu.* Quae posterior constructio magis placet. Nam obedientiam sanguinis nusquam legimus. Quaeritur autem, quam vocet obedientiam Christi; num eam, qua Christus obedivit Patri usque ad mortem crucis: an eam, qua nos Christo obedimus. De priore quidam intelligunt. Sed iis obstat, quod non recte dicimur electi *in* vel *ad* obedientiam, qua Christus obedivit Patri; sed potius *per* eam. At vero recte convenienterque dicimur electi ad obedientiam Christo praestandam. Hujus autem obedientiae meminit Scriptura, quoties commendat obedientiam Evangelii et fidei; interdum et Christi, passivam videlicet, ut grammatice loquamur, Act. 6., Rom. 1, 10. et 16.; item 2 Thess. 1. et Heb. 5. Haec obedientia est, credere et opera fidei consentanea exercere. Ad haec igitur a Deo electos Petrus dicit, quemadmodum et Paulus Eph. 2.: *Creati,* inquit, *in Christo Jesu in operibus bonis, quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus.*

Addit sanctus Petrus *aspersionem sanguinis Jesu Christi,* id est, expiationem peccatorum sanguine ejus factam, quae est altera pars nostrae justificationis; ut innuat, totam nostram justitiam, quae partim in fide et operatione virtutum, partim in remissione peccatorum consistit, esse divinae electionis effectum. Vocatur autem remissio peccatorum *aspersio sanguinis Christi,* quia per Christi sanguinem nemo mundatur a peccatis, nisi fuerit eo aspersus, id est, nisi applicatum ei fuerit Christi patientis meritum. Quae quidem aspersio sive applicatio fit per obedientiam fidei, juxta illud Rom. 3.: *Quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius.*

Caeterum manifesta hic est allusio ad aspersiones sanguinis brutorum animalium, quae factae leguntur in veteri testamento, ut quae figurae fuerint istius aspersionis, de qua loquitur. Erant autem aspersiones variae, de quibus vide Joannem Hesselium in commentario; sed respicit potissimum B. Petrus ad eam aspersionem, quae describitur Exod. 24. De qua et Paulus agit Heb. 9., referens, Mosen sanguine vitulorum et hircorum, quo dedicabatur vetus testamentum, aspersisse librum legis et populum, et tabernaculum et omnia vasa ejus, ac dixisse: *Hic sanguis testamenti, quod mandavit ad vos Deus.* Haec enim typice significabant, novum testamentum dedicandum esse in sanguine Christi, nec eo mundari posse quidquam, cui non fuerit aspersus.

Gratia vobis et pax multiplicetur. Salutatio est, qua fidelibus, gratia Dei jam praeventis, augmentum ac multiplicationem ejusdem gratiae, simul et pacis, imprecatur. *Gratiae* nomen complectitur omne Dei beneficium, quo provehimur ad salutem; quod totum *gratia* vocatur, quia gratis datur. *Pacem* multi interpretantur reconciliationem et amicitiam cum Deo. Alii quietam et securam bonorum in Deo possessionem. Rursus alii salutem in genere. Sunt enim Hebraicae salutandi formulae: *Pax tibi; Pax vobis.* Vide, quae a nobis annotata sunt ad similem salutationem Epistolae Pauli ad Romanos.

3. *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi.* Exordium Epistolae sumit a laude Dei et gratiarum actione iisdem verbis, quibus et Paulus exorsus est Epistolam ad Corinthios secundam et Epistolam ad Ephesios. Nam *benedictio* laudis intelligitur. Unde Erasmus vertit hoc loco: *Laudandus est Deus.* Sensus est: Deus, idemque Domini nostri *Jesu Christi* Pater, sit benedictus, id est, laudetur a nobis, propter beneficia in nos

collata; nominatim propter illud, quod sequitur:

Qui secundum misericordiam suam magnam regeneravit nos in spem vivam. Haec quamvis etiam de Deo Filio vera sint, constat tamen ad Deum Patrem referenda esse, de quo dixerat: *Benedictus Deus etc.* Qui, inquit, cum sit ab aeterno Pater Domini nostri Jesu Christi per naturam, nos in tempore filios habere voluit per adoptionem. Cum enim essemus in peccatis geniti, et per hoc natura filii irae ac mortis aeternae: novam ac secundam nobis in baptismo (quod est lavacrum renovationis ac regenerationis, Tit. 3.) contulit nativitatem, qua nos sibi ipsi genuit filios, utpote per justitiam sibi similes; idque *in spem vivam,* sive, ut legit Augustinus lib. 1. de peccat. mer. cap. 27., *in spem vitae aeternae;* quasi dicat: Facta nobis certissima spe consequendae vitae aeternae, tamquam haereditatis filiis promissae, atque ex promissione debitae. Quod totum immensae est *misericordiae.* Non hic a negotio salutis simpliciter excluduntur merita, quod vult Calvinus; sed ipsa etiam merita gratiae et misericordiae eligentis Dei accepta feruntur. Non enim electio est ex meritis, sed merita ex electione.

Per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis. Potest haec pars referri vel ad verbum: *regeneravit,* vel ad: *spem vivam.* Si ad prius referas, significabitur, resurrectionem Christi a morte causam esse nostrae regenerationis, qua a morte peccati resurgimus ad vitam justitiae: *Resurrexit enim propter justificationem nostram,* Rom. 4. Cujus autem generis causa sit, ad eum locum Pauli plenius explicatum reperies. Sin autem referas ad *spem vivam*, tale erit, quod dicit: Spem nobis fecit vitae aeternae et immortalis per resurrectionem Filii sui, quem a morte resuscitavit ad vitam aeternam et immortalem. Quoniam enim Christus resurrexit, et nos resurgemus, ut, quo caput praecessit, membra sequantur. Hoc enim argumento Paulus quoque resurrectionem mortuorum astruit 1 Cor. 15. et 1 Thess. 4. Itaque sensus iste probabilis est; tametsi prior, qui partem hanc refert ad verbum *regeneravit,* germanior videtur. Sic enim et infra loquitur Beatus Petrus cap. 3., dicens, *baptisma nos salvos facere per resurrectionem* Jesu Christi. Atque hic sensus etiam apud interpretes magis receptus est.

4. *In haereditatem incorruptibilem, et incontaminatam et immarcescibilem.* Explicatio est illius partis: *regeneravit nos in spem vivam,* eidemque cohaeret. Nam sicut generatio, ita et regeneratio filiorum est; filii autem haeredes. Docet ergo, ad quam haereditatem regenerati simus; et sensus est: Regeneravit nos in spem vitae, quae vita est haereditas ad nos ut filios perventura; haereditas, inquam, *incorruptibilis,* quia corrumpi, perire, et semel habita auferri non potest; et *incontaminata* sive incontaminabilis, quia nullas sordes aut maculas admittit: *Non enim intrabit in eam aliquid coinquinatum,* Apoc. 21. Vel potius ideo incontaminata, quod ipsa in se sit omni ex parte purissima, nihil habens, quod offendat. *Immarcescibilis* denique est, quia vigorem suum ac gratiam, instar amaranti floris, semper retinet, ut nullo umquam tempore possessori fastidium taediumve subrepat. His epithetis *haereditas* illa coelestis discernitur ab haereditatibus terrenis, ad quas suos filios generant patres carnales. Harum enim nulla est, quae non perire et auferri, nulla, quae non sordescere et contaminari, nulla, quae non tandem vilescere possit et displicere.

Conservatam in coelis in vobis. Addit: *conservatam in coelis,* ut hujus haereditatis excellentiam simul et certitudinem declaret: excellentiam, quia coelestis est; certitudinem, quia in coelo conservatur, non in terra. Tamquam si dicat: Haereditas vestra in tuto est; nam apud Deum custoditur, e cujus manu nemo potest eripere. Quod et Dominus in Evangelio significavit, ita praecipiens Matth. 6.: *Thesaurizate vobis thesauros in coelo, ubi neque aerugo, neque tinea*

demolitur, et ubi fures non effodiunt, nec furantur. Usus est autem Apostolus participio praeteriti temporis: τετηρημένην, id est *conservatam, asservatam,* non autem praesentis temporis: τηρουμένην, *quae conservatur,* ut innuat, non novam esse hanc Dei curam pro suis electis; sed eum jam olim ab origine mundi, ex quo coelos fecit, hanc futuris suis filiis haereditatem in coelis repositam conservasse. Qua in re significatio est singularis providentiae divinae circa suos electos.

Particula sequens: *in vobis,* pro qua Erasmus: *erga vos,* Hentenius: *ad vos* (nam Graece est εἰς ὑμᾶς), ita videtur accipienda, ac si dixisset: *in vos,* quomodo legit Hieronymus lib. 1. contra Jovinian. cap. 24.; aut si dixisset tertio casu absque praepositione (quomodo citat Augustinus): *servatam vobis in coelis.* Ab hoc loco B. Petrus personam mutat, primam in secundam. Dixerat enim: *regeneravit nos;* nunc autem dicit: *in vos.* Quam personam deinceps longe continuat, eo quod serviat exhortationi. Quamquam nonnulli Graeci codices etiam hic legunt: εἰς ἡμᾶς, *in nos.* Sed illi ipsi quoque statim vers. 6. secundam habent personam.

5. *Qui in virtute Dei custodimini per fidem.* Commendatio est gratiae Dei, qui, quos regeneravit, eosdem custodit; idque potenti virtute gratiae suae, qua facit eos perseverare. Nam donum perseverantiae significatur. Rursum, sicut regeneravit per fidem, teste Jacobo capite primo: *Voluntarie genuit nos verbo veritatis:* ita et *per fidem custodit,* quia justus, quamdiu vivit in hoc saeculo, semper ex fide vivit. Utitur Apostolus peculiari verbo: φρουρουμένους, id est, *qui custodimini,* non quomodocumque, sed *vigilantissima cura;* qualis est militum, qui in excubiis collocantur ea parte, qua metuitur hostilis irruptio. Nam φρουρὰ militare praesidium significat. Hanc Dei pro nobis vigilantiam et curam ostendit illud Psalm. 120.: *Ecce non dormitabit, neque dormiet, qui custodit Israël.*

Observanda quoque relatio hujus partis ad praecedentem. Nam ne dicant: Quid juvat, haereditatem nostram conservari in coelo, si nos quotidie periclitamur in terra? docet, utrumque Deo esse curae, adeoque alterum ex altero impleri. Per hoc enim haereditas in coelo nobis conservatur, quod in terra Dei virtute custodimur. Haec porro ad electos pertinent, non ad unumquemque fidelium. Singulis enim dicitur: *Tu fide stas; noli altum sapere, sed time,* Rom. 11. Quare locus hic et similes alii nihil faciunt pro fide speciali, id est, perniciosa securitate salutis, quam sectarii passim inculcant.

In salutem paratam revelari in tempore novissimo. Hanc partem alii alio referunt. *Quidam* ad verbum *regeneravit,* ut per appositionem jungatur cum eo, quod dixit: *in haereditatem etc.,* videlicet hoc sensu: Regeneravit nos ad haereditatem incorruptibilem, hoc est, ad salutem in ultimo tempore revelandam. Alii construunt cum verbo *custodimini.* Custodit enim nos Deus per fidem ad salutem aeternam. Sunt autem, qui referant ad *fidem,* ut sensus sit: Per fidem, qua creditis salutem seu vitam aeternam venturam, Deus vos custodit. Sicut dicitur Actorum 14.: *Videns, quia haberet fidem, ut salvus fieret.*

Omnes hae expositiones probabiles sunt; sed secunda prae caeteris obvia et expedita. Quod ait: *paratam revelari in tempore novissimo,* significat, hanc salutem et haereditatem ita nobis esse repositam in coelo, ut jam parata sit, exhibenda tamen suo tempore, videlicet *in tempore novissimo,* id est in fine saeculi. Loquitur enim de haereditate coelesti, tamquam de thesauro reposito, qui non adhuc comparandus sit, sed jamdudum partus et paratus, ut tempore constituto tradatur ei, cui servabatur. Dicit autem *revelari,* quia nunc latet illa salus, quae in fine saeculi patefiet. *Novissimum tempus* alibi vocatur ultima mundi aetas, quae protenditur ab adventu Christi usque ad diem judicii, ut 1 Joan. 2.: *Filioli, novissima hora est.* Hic vero sig-

nificat illius aetatis extremum, id est, ipsum judicii diem. Tunc enim demum salus illa revelabitur, omnibusque palam innotescet; non ipsis solum electis, sed toti mundo. Nunc quidem interim animae justorum regnant cum Christo; sed regnum hoc non est universale, nec hominum, sed (ut dixi) animarum; nec adhuc manifestum, imo a multis non creditum.

6. *In quo exsultabitis.* Graece: ἀγαλλιᾶσθε, *exsultatis;* atque ita legisse Oecumenium, constat. Sic et multi Latini codices manuscripti; ut vix dubium sit, quin Latinus interpres ita scripserit. Sed futurum tempus loco praesentis irrepsit, quod sensus ita postulare videretur. Unde et Oecumenius praesens pro futuro dicit accipi. Quod et alii quidam sequuntur. Idque non male, si istud: *in quo*, referret, *tempus novissimum*, ut illi volunt. Nam in tempore novissimo non exsultamus, sed exsultabimus. Movebat etiam antilogiae species in verbis Apostoli alioqui futura. Sequitur enim: *Nunc contristati.* Quomodo ergo eis diceret, verbo praesentis temporis: Exsultatis; ac non potius in futuro: Exsultabitis? Quomodo Salvator ait: *Beati, qui nunc fletis, quia ridebitis,* Luc. 6.

Atqui dicendum est, particulam: *in quo,* non referre *tempus novissimum,* sed totum complexum, quod praecessit de spe nostra conservata in coelis deque salute parata revelari in novissimo tempore. Haec enim sunt, quae maximam nobis, etiam in hoc praesenti tempore, exsultandi materiam praebent. Ita, ut dixi, illud: *in quo,* exponunt Beda et alii. Nec ulla repugnantia est, eos, qui tristes sunt, exsultare; dum attenduntur rationes diversae. Tristantur enim propter afflictiones praesentes; exsultant autem in spe retributionis futurae, secundum illud Pauli Rom. 12.: *Spe gaudentes.* Ut etiam hic locum habeat, quod idem Apostolus scribit in persona ministorum Evangelii 2 Cor. 6.: *Quasi tristes, semper autem gaudentes.* Ita Dominus Matth. 5., cum dixisset: *Beati, qui lugent,* iisdem postea dicit: *Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis.*

Igitur B. Petrus haec scribit fidelibus electis, congratulans eorum felicitati; tamquam diceret: Eorum, quae dixi, consideratione merito gaudetis et exsultatis. Sunt enim maxima bona, quorum certa spes ingens gaudium excitat in animis credentium, etiam inter medias afflictiones. Confirmatur hic commentarius ex eo, quod paulo post sequitur eodem sensu: *Credentes autem exsultatis laetitia inenarrabili etc.* Non ignoro, posse etiam verti modo praeceptivo: *In quo exsultate.* Quae versio quibusdam placet; nobis non item. Nondum enim venit ad praecepta; sed adhuc in exordio versatur, quo benevolentiam excitat.

Modicum nunc, si oportet, contristati in variis tentationibus. Legendum arbitror: *contristati*, non *contristari;* tametsi etiam Bedam hoc pacto legisse, commentarius ejus arguit. At Graece est: λυπηθέντες, non λυποῦσθαι. Ubi nec tanta est similitudo vocum, quanta in Latino, ut alteram pro altera quis facile scribat aut legat. Sed et sensus commodior est, modo memineris eam partem: *si oportet,* commate, seu mavis clausula parenthetica separandam a sequenti dictione: *contristati.* Missale Romanum in quibusdam impressionibus, etiam Antverpiensibus, habuit *contristati;* velut anni 1577. Interpretes alii, quo sermo dilucidior sit, fere eam partem: *si oportet,* rejiciunt in finem, hoc modo: *Modicum nunc contristati in variis tentationibus, si opus sit.*

Adverbium *modicum,* Graece ὀλίγον, secundum quosdam magnitudinem diminuit: secundum alios durationem. Quod est probabilius. Sentit enim Apostolus, *tentationes*, id est afflictiones hujus temporis, etsi multas et alias aliis graviores, non diu duraturas, sed brevi finiendas. Sic infra cap. 5.: *Modicum passos ipse perficiet.* Hinc alii, vitantes ambiguitatem, verterunt: *paulisper, parumper, ad breve tempus.*

Tentationum nomine significantur affli-

ctiones, quod per eas Deus tentare seu probare soleat homines, ut plenius expositum est ad illud Jacobi 1.: *Omne gaudium existimate, cum in tentationes varias incideritis.* Igitur *contristati in variis tentationibus* idem est, quod dolore seu moerore affecti ob varias et multiplices afflictiones. Addit autem: *si oportet*, quia, quamvis pie viventibus tribulationes numquam desint, imo *per multas tribulationes oporteat nos intrare in regnum Dei*, Act. 14., non tamen semper, nec omnibus aeque graves incumbunt. Tamen quoties eae occurrunt, aequo animo ferendus est dolor. Hoc est, quod ait: *Si oportet*, si opus sit, si ita res ferat. Pro quo dicit infra cap. 3.: *Si voluntas Dei velit.*

7. *Ut probatio vestrae fidei multo pretiosior auro, quod per ignem probatur.* Tentatis et contristatis ponit ob oculos fructum tentationum. Greeca plus aliquid habent: *multo pretiosior auro, quod perit, per ignem autem probatur.* Id est quod, etsi pereat seu corruptibile sit, tamen tanti fit ab hominibus, ut velint igne probari, quo suum apud ipsos pretium obtineat. Similiter infra *corruptibilia* vocat *aurum et argentum. Probatio fidei* locutione transitiva dicitur pro *fides probata, explorata*, nempe variis tentationibus. Eam *auro per ignem probato* dicit esse *multo pretiosiorem*, non quod comparabile sit aurum cum fide; sed ad declarandum hoc schemate comparationis excellentiam fidei; quomodo David, *judicia Domini* praedicans, ea dicit esse *desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum, et dulciora super mel et favum*, Psalm. 18. Subest igitur in his verbis argumentum a minore: Si aurum, quod corruptibile est elementum, probatione per ignem redditur hominibus pretiosum et carum; cur non Deus fidei probationem exigat per afflictiones, ut ea coram ipso resplendeat, gratiorque fiat?

Inveniatur in laudem et gloriam, et honorem. Id est inveniatur digna laude, gloria et honore, scilicet in judicio Dei. *Laude* quidem, quia *tunc laus erit unicuique a Deo*, 1 Cor. 4.; tunc enim audient, qui bona egerunt, has voces judicis: *Euge, serve bone et fidelis etc. Venite, benedicti Patris mei etc.*, Matth. 25. *Gloria et honore*, quia, *quicumque honorificaverit me, glorificabo eum*, ait Dominus 1 Reg. 2. Et quia *gloria et honor omni operanti bonum*, Rom. 2. Est autem ad aurum, de quo locutus est, allusio. Nam ut auro non ante suus habetur honos, quam purgatum et probatum fuerit, ita significat, fidem, posteaquam rite fuerit examinata et probata, gloria et honore coronandam a Deo, id est ipsum hominem merito fidei coronandum; sicut dicit B. Jacobus cap. 1.: *Beatus vir, qui suffert tentationem, quoniam, cum probatus fuerit, accipiet coronam vitae.*

In revelatione Jesu Christi. Id est in die judicii, quum apparuerit, qui nunc latet, Jesus Christus veniens in gloria.

Potest tota oratio construi et breviter explicari ad hunc modum: Ut fides vestra tentationibus probata reperiatur in adventu Christi judicis longe pretiosior auro per ignem probato, proindeque laudem et gloriam et honorem apud eum consecutura. Suggerit hunc ordinem Cajetanus. Dicitur autem fides inveniri in die judicii secundum effectum laudis et gloriae, ut jam declaratum est.

8. *Quem cum non videritis, diligitis. Videritis*, vertendum esset: *noveritis;* est enim in Graeco participium εἰδότες; sed notitiam hic accipiunt interpretes, quae per sensum fit principalem, id est visum, quod verisimile sit, Petrum respicere ad dictum Salvatoris: *Beati, qui non viderunt et crediderunt*, Joan. 20. Sed cum vox illa Graeca contrahi non soleat ad sensum videndi, sed magis ad mentem referatur; neque apud Joannem in sententia citata legatur: εἰδότες, sed: ἰδόντες, quod ad visum proprie pertinet: poterit pars ista sic exponi: Quem, cum ante nequidem cognoveritis, annuntiatum tamen diligitis. Porro si omnino non cognoverant, sequitur, ut nec viderint.

Nam qui videt, aliquo modo cognoscit. Itaque complectitur hic intellectus priorem. Sane vetus quaedam translatio, juxta quam citat hunc locum Augustinus lib. 1. de pecc. mer. cap. 27. pro: *non videritis,* habet: *ignoratis,* id est non cognoscebatis.

Igitur Petrus hac parte fideles electos collaudat, quod Christum antea nec visum, nec cognitum, ita fide receperint, ut etiam dilexerint, utique ea dilectione, quam fides exigit, quaque convenit eum diligi, qui Deus et homo est, idemque hominum Salvator.

Ex hoc loco nonnulli conjecturam sumunt, hanc Epistolam scriptam esse ad gentiles. Quorum fides in hoc specialiter commendatur, quod in eum crediderunt, quem non viderunt. Nam Judaei Christum habuerunt praesentem. Sed parum firma est conjectura. Scribit enim Petrus ad Judaeos non in Judaea commorantes, ubi Dominus in carne fuit conversatus; sed ad eos, qui erant in dispersione, quorum plurimi Judaeam non viderant. Unde ad illos etiam merito pertinet laus illa: *Quem cum non videritis, diligitis.*

In quem nunc quoque non videntes creditis. Creditis, non est in Graeco, nec in Syriaco. Tantum enim legitur: *In quem nunc non videntes.* Graece est: ὁρῶντες, diversum vocabulum a superiore. Pendet autem adhuc sententia.

Credentes autem exsultabitis laetitia inenarrabili et glorificata. Legendum: *exsultatis,* ut supra, quemadmodum habent Graeca et Syra, consentientibus exemplaribus Latinis paene omnibus, quae apud nos sunt, tam scriptis, quam impressis. Repetit enim Apostolus et declarat fructum fidei superius indicatum ubi dixit: *In quo exsultatis,* ostendens, quanta sit ea exsultatio, praesertim in cordibus eorum, qui fidem suam frequenti meditatione exercent.

Est igitur sensus: At cum ne nunc quidem eum videatis, credentes tamen in eum, exsultatis ob spem promissae felicitatis gaudio ineffabili et glorificato. *Ineffabili* quidem, quia de bonis est ineffabilibus, et quae superant omnem sensum. *Glorificato* autem, id est glorioso (nam Hebraismus est, participium pro nomine), magnifico, stabili item ac solido. Est enim hoc gaudium de gloria coelesti et aeterna ab eo promissa, quae fallere non potest. Porro sciendum, hic quoque verti posse: *exsultate,* pro: *exsultatis,* scilicet modo praeceptivo, quomodo citat Augustinus lib. 2. de symb. ad Catech. cap. 7.: *Gaudete inenarrabili gaudio.* Sed melius vertitur enuntiative. Cujus ratio superius reddita est. Causam tanti gaudii deinceps exponit.

9. *Reportantes finem fidei vestrae, salutem animarum.* Plerique de salute futura interpretantur, quia post mortem corporum salutem exspectamus animarum, ac novissime totius hominis. Verum quia non dicit: *reportaturi,* sed *reportantes,* Graece κομιζόμενοι: potius accipiendum videtur de salute in genere, cujus initium in hac vita; quomodo Paulus loquitur ad Eph. 2.: *Gratia estis salvati per fidem,* et ad Tit. 3.: *Secundum suam misericordiam salvos nos fecit,* et Jacobus in fine suae Epistolae: *Salvabit animam ejus a morte.* Salvamur enim, dum justificamur: sed ea salus primum imperfecta, deinde paulatim augetur, ut in futuro saeculo perficiatur. Dicit autem: *animarum,* quia salus haec in praesenti vita ad solas animas pertinet, non ad corpora. Nam hac vita durante, *is, qui foris est, noster homo corrumpitur; sed is, qui intus est, renovatur de die in diem,* 2 Cor. 4. Item nominans *salutem animarum,* Judaeos, ad quos scribit, revocat a sensu carnali; ne salutem per Christum promissam imaginentur talem, qualis erat felicitas in veteri testamento per Mosen promissa. Porro *finem* vocat fructum, qui idem causae finalis habet rationem, etsi non ultimae. Fructus enim et finis fidei nostrae est animarum nostrarum salus, quae hic inchoatur et in futuro perficitur; tametsi Paulus de *fructu* et *fine* distincte loquitur, Rom. 6.: *Servi,* inquit, *facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero*

vitam aeternam. Nam finem ibi intelligit ultimum, post quem nihil aliud exspectetur.

10. *De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophetae.* Salutis, de qua loquitur, magnitudinem amplificat a studio veterum prophetarum, qui, divino spiritu moti, de ea diligenter inquisierunt. Horum autem meminit, quemadmodum et in 2. Epist. cap. 1., quod ad Judaeos scriberet, quorum fides ex prophetis erat confirmanda. Studium hoc ac desiderium prophetarum significavit Christus Dominus Matth. 13., cum ait: *Multi prophetae et justi cupierunt videre, quae videtis, et audire, quae auditis.* Tale fuit desiderium Jesaiae clamantis: *Rorate coeli desuper, et nubes pluant justum; aperiatur terra et germinet Salvatorem. Utinam dirumperes coelos, et descenderes,* Jes. 45. et 64. Intelligit autem B. Petrus, prophetas ea, de quibus scrutati sunt, scripto consignasse, ut Judaeis in manibus essent. Nam ad scripturas propheticas respicit, sicut et in secunda Epistola. Idque satis declarant ea quae hic sequuntur:

Qui de futura in vobis gratia prophetaverunt. Graece: εἰς ὑμᾶς, *in vos.* Nec additur: *futura;* sed supplementum est interpretis. Erasmus et Hentenius ita reddiderunt: *Qui de ventura in vos gratia vaticinati sunt.* Alius ita supplet: *Qui de effusa in vos gratia etc.* Potest etiam nude sic verti: *Qui de gratia, quae erga vos est, prophetaverunt,* id est de gratia, quae nunc vobis impensa atque exhibita est, et mundo palam manifestata. Est autem expositio *salutis,* quam dixerat. Eam quippe gratiam vocat, ut intelligant, esse beneficium plane gratuitum.

11. *Scrutantes, in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi. In eis,* Graece: τὸ ἐν αὐτοῖς, *qui in eis,* subaudi: *erat* ut recte ab aliis versum. *Tempus,* Graece: καιρὸν, quo proprie significatur tempus aptum rei gerendae vel exsequendae. Supplendum autem: *salutem* (sive *gratiam*) *venturam.* Et sensus est, prophetas attentos et auscultantes ad revelationem Spiritus sancti, quo praediti erant, pio studio inquisivisse, quo tempore, post quot annos, quo mundi aut rerum Judicarum statu venturam salutem, gratiam, regnum Christi, Spiritus ejus significaret.

Videtur potissimum respicere Petrus ad locum Dan. 9., ubi legimus, Danielem cupidum cognoscendi temporis, quo veniret salus (qui propter hoc *vir desideriorum* ab angelo appellatus est) oratione, jejunio, sacco et cinere se praeparasse ad visionem, qua ei revelatum fuit, post quot annorum hebdomadas venturus et passurus esset Christus, Sanctus sanctorum, per quem deleto peccato adducenda esset justitia sempiterna. Revelatum, inquam, verbis adeo claris et perspicuis, ut inter vulgares etiam Judaeos, sub illud tempus, quo Christus venit, celeber fuerit sermo de Messia, velut exorto, aut jamjam adfuturo. Quare et a multis creditum fuit, Joannem Baptistam, in quo magna vitae sanctitas relucebat, esse Messiam. Unde nec leguntur Judaei Jesum propterea repulisse, quod Messiae tempus a prophetis praedictum nondum venisset (erat enim etiam vulgo persuasum, tempus illud jam impletum esse), sed quia lucem veritatis ab eo praedicatae ferre non poterant, Joan. 3. Porro alii prophetae alia attulere signa temporis adventus Christi, ut Jes. cap. 2. pacem generalem, Jacob Gen. 49. septrum a Juda ablatum.

Dicit autem: *Spiritus Christi,* ut Christi Domini innuat divinitatem, qui ipse jam olim suo Spiritu prophetas afflaverit et impleverit ad ea praenuntianda, quae ad ipsum pertinerent. Ex quo etiam contra Graecos ostenditur, Spiritum sanctum a Filio procedere. Nec illud improbabile, quod apud quendam legi, Petrum hic alludere ad apparitiones angelicas, tempore veteris testamenti in persona Christi factas. De quibus egimus ad illud 1 Cor. 10.: *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt:*

Praenuntians eas, quae in Christo

sunt, passiones et posteriores glorias. Graece ad verbum: *Praetestificans eas, quae in Christum passiones, et quae post eas* (scilicet passiones) *glorias.* Sensus autem planus est, Spiritum Christi per prophetas testatum fuisse, priusquam acciderent, id est praedixisse, venturas in Christum passiones sive afflictiones; nec non gloriam passionibus successuram. Dicit autem *glorias* plurali numero, quia gloria Christi, passionem et crucem consecuta, multiplex est; ut gloria resurrectionis, ascensionis, sessionis ad dexteram Patris, gloria nominis exaltati, potestatis judiciariae. Has autem Christi passiones et subsequentes glorias a prophetis fuisse praedictas, ipse Christus testatur semel et iterum, Luc. ult. Ubi notandus ordo a Deo constitutus, ut passiones praecedant, gloria sequatur. *Nonne haec,* inquit, *oportuit pati Christum, et ita intrare in gloriam suam?*

Haec vero commemorat beatus Petrus, ut fideles sciant exemplo Christi capitis sui, se ad gloriam non perventuros, nisi per afflictiones et cruces. Continet igitur haec pars tacitam consolationem fidelium, qui propter Christum varie affligebantur. Porro quod apud Didymum lib. 2. de Spiritu sancto, citantem hunc Apostoli locum, ex versione S. Hieronymi legitur: *decreta,* pro: *glorias* (sic enim habet: *Et ea, quae post erant secutura decreta*), non arbitror recipiendum. Quamvis enim δόξα Graecis etiam *decretum* interdum significet, huic tamen loco ea significatio non quadrat.

12. *Quibus revelatum est, quia non sibimet ipsis, vobis autem ministrabant ea, quae nunc nuntiata sunt vobis. Vobis autem,* Latinius: *sed vobis;* tametsi quidam Graeci codices priori loco non ὑμῖν, sed ἡμῖν legunt, id est *nobis.* Et ita apud Didymum Latinum legitur. Sed textui magis convenit aliorum codicum lectio, quae etiam Oecumenii esse videtur, estque omnium Latinorum, ut persona non mutetur. Erasmus in annot. particulam: *quibus,* exponi posse docet quadrifariam. Verum nobis unus sensus, apud eum ordine tertius, quem et ipse sequitur in sua versione et paraphrasi, retinendus est, utpote clarus et per se obvius, et a Syro paraphraste expressus; ut ad *prophetas* ea particula referatur hoc modo: Quibus quidem prophetis revelationes de his, quae dixi, factae sunt, non tam ipsorum causa, quam vestri, qui eratis eorum libros lecturi. Non enim sibimet ipsis, sed vobis ministraverunt, annuntiantes ea futura, quae nunc vobis annuntiata sunt esse completa; scilicet ut ex comparatione et consensu eorum, quae praedicta sunt a prophetis, cum istis, quae nos vobis annuntiavimus, fides vestra confirmetur. Nonnulli istam particulam: *Ea, quae nunc nuntiata sunt vobis,* faciunt suppositum verbi: *ministrabant;* sed sensu minus commodo. Nec eam constructionem admittit pronomen reciprocum ἑαυτοῖς, *sibi ipsis,* quod non de aliis, quam de prophetis accipi potest. Sub quibus tamen et caeteri ejusdem temporis homines intelliguntur.

Porro non sentit Apostolus Petrus, ea, quae praedicta sunt a prophetis, nihil ad ipsos pertinuisse; cum idem ipse dicat universe de patribus Act. 15.: *Per gratiam Domini nostri Jesu Christi credimus salvari, quemadmodum et illi;* sed usum significat revelationum propheticarum. Non enim prophetis factae sunt propter ipsos, quibus utique sua fides, aut obscura, aut aperta, sicut aliis justis illorum temporum sufficere poterat; sed propter eos, quorum tempore implenda erant, quae illi praedixerant; ut videntes, ea, quae fiebant et facta nuntiabantur, olim a prophetis fuisse praedicta, crederent in eum, de quo praedicta erant; aut si jam credidissent, amplius in ea fide roborarentur. Ita Christus suos discipulos ex prophetis ad fidem instruxit Lucae ultimo, et illi caeteros, ut in Actis frequenter.

Per eos, qui evangelizaverunt vobis. Id est per nos Apostolos, aliosve Evangelii ministros. Non enim (ut quidam suspicantur) indicat, se non fuisse eorum, ad quos scribit, Evangelistam; sed non

fuisse solum. Alioqui nec, quod sequitur, ad Petrum pertineret.

Spiritu sancto misso de coelo. Graece: *In Spiritu sancto,* id est per Spiritum sanctum e coelo missum. Refertur autem ad verbum *evangelizandi.* Nam postquam Apostoli per Spiritum sanctum, quem acceperunt in die Pentecostes, ut scribitur Act 2., plenissime fuerunt edocti de his, quae alios docere debebant, mox ejusdem Spiritus virtute primum ipse Petrus, deinde et caeteri coeperunt evangelizare Christum, et redemptionis ejus mysteria. Hoc autem dicit, ut ostendat, eodem Spiritu nuntiari Evangelium per Apostolos, quo fuerat praenuntiatum per prophetas, ideoque fide dignissimum esse.

In quem desiderant angeli prospicere. Ita fere Latini codices. Et quidem Beda illud: *In quem,* dupliciter exponit: vel ut ad *Christum* referatur (quamquam hoc longius praecessit), in quem, etiam ut hominem, praesertim nunc glorificatum, angeli prospicere gaudent, quia per Christum instaurantur omnia, quae in coelis et quae in terra sunt, Eph. 1.; vel ut ad *Spiritum sanctum,* quem cum Patre et Filio unum Deum angeli summa cum voluptate intuentur, desiderio videndi numquam cessaturo. Gregorius hom. 8. super Ezech. absolute de Deo interpretatur. At vero Graeca constanter habent: εἰς ἃ, *in quae.* Quod et in Latinis nonnullis legitur. Annuit et Syra versio. Sic et Ambrosius legisse videtur lib. 4. de Sacram. cap. 2., licet pro Petro nominet Paulum memoriae lapsu. Verba sunt: *Audi ergo Apostolum Paulum dicentem, ea nobis esse collata, quae concupiscunt et angeli videre.* Et de Christi Sacramentis accipit hunc locum etiam Beatus Isidorus Pelusiota lib. 1. Epist. 119.

Sensus hujus lectionis, quam veram arbitror, iste est: *In quae,* quae nunc nuntiata sunt vobis, hoc est, in mysteria salutis ac redemptionis humanae a prophetis praedicta et ab Apostolis annuntiata, etiam angeli penitius introspicere desiderant. Quamvis enim ea non ignorent, ut quorum ministerio ipsis etiam prophetis revelata fuerint: tamen cognitis adeo delectantur, ut plenius etiam atque perfectius ea nosse vehementer cupiant. Quod mystice significabant duo Cherubim expassis alis operientes propitiatorium, et in illud, versis ad se mutuo vultibus, respicientes, Exod. 25. Nam in propitiatorio typus erat nostrae per Christum redemptionis.

Porro voluptatis hujus ac desiderii sanctorum angelorum causa est, tum quod illic agnoscant admirabilem Dei sapientiam, in ordine ac modo redemptionis nostrae declaratam; tum quia de electione et salute hominum, quos ex caritate diligunt, ineffabiliter gaudent. Unde et in principio redemptionis ipsi primi de ea laudem Domino cecinerunt, dicentes: *Gloria in excelsis Deo,* Luc. 2. Convenit hic sensus cum iis, quae a Paulo dicuntur Eph. 3.: *Ut innotescat principatibus et potestatibus in coelestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei;* et 1 Tim. 3.: *Manifeste magnum est pietatis Sacramentum, quod apparuit Angelis, praedicatum est gentibus etc.* Atque in hunc sensum reducitur etiam prior expositio Venerabilis Bedae, illa videlicet de Christo homine.

Est autem haec magna Evangelii dignitas, quod ejus sacramenta cognita etiam angelos laetificant, et ad amplius cognoscendum excitant. Sicut ergo prius a prophetarum studio, ita nunc ab angelorum cognoscendi desiderio Evangelium commendat. De Graeca voce παρακύπτειν, pro qua noster hic dat verbum *prospicere,* quam vim habeat, vide commentarium nostrum ad illud Jac. 1.: *Qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis etc.* Hactenus exordium Epistolae; idque sane tanto Apostolo dignum, utpote grave et illustre, constans rerum amplitudine cum majestate verborum; ut non immerito scripserit quidam, exordium hoc facile certare posse cum quovis Epistolarum Pauli exordio. Sequitur nunc propositio principalis, velut summam in se continens totius exhortationis, quam instituit facere hac Epistola.

13. *Propter quod succincti lumbos mentis vestrae, sobrii perfecte sperate in eam, quae offertur vobis, gratiam. Perfecte,* Graece: τελείως, pro quo vitiose legitur in quibusdam Latinis: *perfecti. Offertur,* melius ex Graeco: *fertur, adfertur.* Est enim participium simplex: φερομένην. Erasmus vertit: *In eam, quae ad vos defertur, gratiam.* Hieronymus lib. 1. contra Jovin. cap. 24. ita legit: *in eam, quae deferenda est vobis, gratiam.* Utitur autem Apostolus statim initio metaphora valde ad rem apposita, qua et Christus usus est, cum ait Luc. 12.: *Sint lumbi vestri praecincti;* desumpta nimirum ab iis, qui vel iter facturi, vel operis aliquid agressuri, quo ad illud expeditiores sint, lumbos succingunt. Declarat vero metaphoram, quum addit: *mentis.*

Itaque *lumbos mentis succingere* est mentem refrenare ac restringere ab omni cupiditate, qua impeditur atque implicata tenetur, ne expedite et libere Deo serviat. Non enim hic (ut quidam putant) sola castitas praecipitur, sed omnium carnalium cupiditatum repressio. Quemadmodum et sequenti dictione: *sobrii,* non sola prohibetur intemperantia cibi et potus, sed omnis immoderatus rerum delectabilium usus. Nam Graece est participium: νήφοντες, id est *vigilantes,* ut legit Hieronymus contra Jovin. Quod Syrus vertit: *excitamini.* Passim vero usurpatur de iis, qui casti et sobrii sunt. Itaque videtur ἐξηγητικῶς additum ad explicandam metaphoram.

Notandum quoque, Oecumenium et Syrum interpretem conjungere haec duo: *sobrii perfecte,* vel *excitamini perfecte,* quae alii omnes distinguunt, ut adverbium *perfecte* ad verbum *sperate* pertineat, quod est probabilius; ut haec sit adhortatio: Quum igitur vocati sitis ad tantam gratiam, ne sitis desides, sed mentem ac sensus vestros ab omni noxia cupiditate continentes, sobrii et casti, spe perfecta et perseverante apprehendite, amplectimini ac retinete eam gratiam, quae per Evangelii praedicationem hoc tempore ad vos defertur; imo jam delata est. *Gratiam* vocat gratuitum illud beneficium salutis, de quo superius locutus est, et cujus semper aliquid etiam in hac vita restat sperandum. Interpres Syrus in Graeco pro χάριν legit χαρὰν, id est *gaudium.* Sic enim vertit: *Sperate in gaudium, quod obventurum est vobis etc.* Verum nec Oecumenius hujus lectionis meminit, nec in ullo Graeco codice reperitur. Repugnat etiam participium φερομένην, praesens tempus indicans, non futurum, in quod Syrus illud convertit, propter hoc, quod sequitur:

In revelationem Jesu Christi. Plures ac meliores codices legunt: *In revelatione.* Et ita citat Hieronymus lib. 1. contra Jovinianum. Nam et Graece est: ἐν ἀποκαλύψει, nec aliter in Syriaco legitur; tametsi non novum est Apostolis, praepositionem ἐν pro εἰς accipere, ut verti possit: *in revelationem.* Etenim duobus modis exponi potest haec pars juxta diversam syntaxim. Nam si referas ad verbum *offertur,* vel *affertur,* sensus erit, gratiam ad illos, quibus scribit, deferri in revelatione Christi, id est, dum Christus eis per Evangelium revelatur ac manifestatur. Quod vult Erasmi et Hententii translatio: *Dum vobis patefit* (seu *manifestatur*) *Jesus Christus.*

Verum alii referunt ad verbum *sperate,* ut sit sensus: In hanc gratiam nunc vobis oblatam perfecte, constanter et perseveranter sperate usque in revelationem Christi, id est usque in diem, quo Christus revelabitur, ac palam omnibus apparebit veniens ad judicium. Hujus enim revelationis Christi jam supra meminit, ac rursum infra cap. 4. Nec aliam Paulus intellexit Christi revelationem, 1 Cor. 1. et 3. et 2 Thess. 1. Itaque sensus hic probabilior est. Excitat enim Apostolus fideles ad perseverantiam spei, proposita gloria, cujus cum Christo participes sint futuri. Sic et Paulus ad Colossenses 3.: *Cum Christus apparuerit, vita vestra, tunc et vos cum ipso apparebitis in gloria.* Et Joannes primae Epistolae 3.: *Scimus, quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus.*

14. *Quasi filii obedientiae.* Hebraismus, id est *filii obedientes*, ut alii vertunt. Et hoc referendum ad verbum *sperate.* Nam spes haereditatis paternae competit filiis; filios autem ostendit obedientia, qua et haereditatem promerentur. Igitur *obedientiam* intelligit Deo, ut Patri, debitam in omnibus, quae praecipit.

Non configurati prioribus ignorantiae vestrae desideriis. Configurati participium est praesentis temporis, in Graeco: συσχηματιζόμενοι. Nec est: *ignorantiae vestrae*, sed: ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν, *in ignorantia vestra.* Quare sententia reddi potest hoc pacto: *Non conformantes vos*, id est non accommodantes vos, non obsequentes, *pristinis cupiditatibus, quibus eratis subjecti, dum adhuc versaremini in tenebris infidelitatis et ignorantiae vestrae;* priusquam vobis affulsisset lux Evangelii. Nam infidelitas et ignorantia fons est omnium peccatorum. Admonet igitur eos, ne repetant vitia vitae prioris, neque conformentur veteri homini, quem semel exuerunt. Dicit autem: *vestrae,* quia ignorantia proprie nostra est, et in ea omnes nati sumus.

15. *Sed secundum eum, qui vocavit vos, Sanctum, et ipsi in omni conversatione sancti sitis.* Clarius ex Graeco: *Sed quemadmodum ille, qui vos vocavit, sanctus est, ita et ipsi sancti in omni conversatione efficiamini.* Graece: γενήθητε, Erasmus: *reddamini.* Hortatur ad imitationem ejus, a quo vocati erant. Quomodo Deus, inquit, qui vos vocavit et adduxit ad gratiam suam (efficax enim vocatio intelligitur) totus sanctus est, et ab omni coinquinatione purus: sic et vos in omni vestra conversatione sanctitatem, id est munditiam, sectamini, et operam date, ut semper in ea proficiatis. Hinc apparet, Apostolum fuisse locutum de cupiditatibus peccatorum carnalium; his enim proprie *sanctitas* opponitur. Unde et Paulus 1 Thess. 4.: *Non vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem.* Quamquam et alia cujuscumque generis peccata suo modo coinquinant hominem et immundum reddunt, ut diserte testatur Dominus Matth. 15. Nam uti res unaquaeque sordida fit et impura naturaliter ex admixtione rei deterioris, velut argentum, si ei stannum aut plumbum admisceatur: ita moraliter anima sordescit et immunda redditur, quoties peccati commixtionem per consensum admittit.

16. *Quoniam scriptum est.* Graece: διότι, *propterea quod scriptum est:*

Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum. Eritis praeceptive accipiendum. Nam Graece est γίνεσθε, *estote,* vel *efficimini,* sicut in parte praecedenti. Scriptum est hoc Levit. 11., et repetitur cap. 19. 20. et 21. Quibus quidem locis partim sermo est de sanctitate, id est munditia legali, in cibis, ut cap. 11. et 20., partim de munditia caeremoniali, quae in sacerdote requiritur, ut cap. 21., partim vero de munditia a peccatis, ut cap. 19. et iterum 20. Quae postrema sanctitas hujus est loci, et per sanctitatem legalem ac caeremonialem fuit adumbrata. Ratio, quam adjicit: *quoniam ego sanctus sum,* ita est explicanda: Quoniam et populus Deo, quem colit, et sacerdotes Deo, cui ministrant, et filii patri, a quo creati sunt, et per quem regenerati, vitae conversatione debent assimilari. Qua ratione et Christus praecipit Matth. 5.: *Estote perfecti, sicut et Pater vester coelestis perfectus est.* Non autem aequalitas praecipitur (est enim Deus per essentiam sanctus), sed similitudo et participatio sanctitatis, quanta per imitationem haberi potest. Hinc vero collige, sanctitatem nostram atque justitiam non in sola consistere peccatorum remissione, quod volunt sectarii; sed etiam, ac praecipue in ornatu et operatione virtutum. Id enim est, quod praecessit: *In omni conversatione sancti sitis.*

17. *Et si patrem invocatis Eum, qui sine acceptione personarum judicat secundum uniuscujusque opus.* Hortatus est ad innocentiam et sanctitatem vitae; nunc modum sanctae conversationis ad-

jungit, ut scilicet *in timore conversentur, suamque salutem operentur;* ne vana securitate se ipsos fallant. Particula *si* non dubitantis est, sed supponentis rem notam. Est enim omnium renatorum communis oratio: *Pater noster, qui es in coelis.* Dicitur Deus judicare sine personarum acceptione, tum hoc loco, tum alibi, ut Deuter. 10., Rom. 2., Gal. 2., quia in exercendo judicio solum respicit ad merita causae, non ad personae qualitates a causa alienas. Atque hoc est, quod exponendo addit: *secundum uniuscujusque opus,* id est pro cujusque merito. Ut etiam hinc merita bonorum operum, quemadmodum malorum, recte statuantur. Illud totum: *sine acceptione personarum,* Graece eleganter exprimitur uno adverbio tricomposito: ἀπροςωπολήπτως. Interim vide, quae de hac phrasi: *accipere personas,* cujus ab Hebraeis origo est, annotavimus Rom. 2. Porro sensus hujus loci est: Si tamquam filii in oratione quotidiana Patrem invocatis, et invocando nominatis (Graece ἐπικαλεῖσθε) Eum, qui citra personarum respectum judicat unumquemque secundum opera, id est qui non tantum Pater, sed etiam judex est, idemque justissimus: igitur cum timore ei servire debetis. Hoc est, quod sequitur:

In timore incolatus vestri tempore conversamini. Incolatus, Graece παροικίας. Est autem παροικία vicinia multorum inquilinorum. Proprie vero significat commemorationem advenarum, eorum scilicet, qui alibi nati sunt. Unde, qui pro *incolatu* vertunt: *commorationem,* vim Graecae vocis, adeoque mentem Apostoli non satis explicant. Significat enim Apostolus, nos tamquam peregrinos versari in mundo, ut qui non simus de hoc mundo, Joan. 15. et 17., proindeque ab iis, quae mundi sunt, amorem et appetitum avertere debere, totos in patriam coelestem intentos. Unde et sequenti capite: *tamquam advenas et peregrinos* obsecrat *abstinere a carnalibus desideriis.* Summa admonitionis est, ut per omne tempus sui incolatus, quod longum esse non potest, conversentur cum timore Dei, velut judicis, quem noverint ubique praesentem, et omnia, quae agunt, intuentem; necnon redditurum cuique, quod meretur, sine ullo personae cujusquam respectu.

18. *Scientes, quod non corruptibilibus auro vel argento redempti estis.* Graece et Syriace: *argento vel auro.* Nam conveniebat, in exaggeratione pretii prius nominari, quod minus est, deinde, quod majus. Exhortationem superiorem nova ratione confirmat, desumpta a magnitudine pretii, quo redempti sumus; ac si dicat, exponente Venerabili Beda: *Quanto majus est pretium, quo redempti estis a corruptione vitae carnalis, tanto amplius timere debetis, ne forte ad corruptelam vitiorum revertendo animum vestri redemptoris offendatis.* Haec ille. Neque enim ultionem Dei effugiet, *qui sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est,* Hebr. 10. Porro verba Apostoli sic explana: Praesertim quum sciatis, vos non rebus corruptibilibus aut caducis, tametsi judicio mortalium valde pretiosis, ut argento vel auro, fuisse redemptos.

De vana vestra conversatione paternae traditionis. Graece: πατροπαραδότου. Quasi dicat: *conversatione a patribus tradita.* Sic enim legunt Hieronymus in comm. Jesaiae, et Augustinus in exposit. Psalm. 146. Erasmus ita vertit: *Quam ex patrum acceperatis traditione.* Significat Apostolus, vanam conversationem paternae traditionis fuisse servitutem quandam, a qua fuerint redempti.

Sed quam vocet *conversationem paternae traditionis,* haud liquet. Qui hanc Epistolam scriptam volunt ad gentiles, significari putant vitam carnalem, ut audivimus verbis Bedae, id est positam in operibus carnis, de quibus Gal. 5. Et hanc dici *paternae traditionis,* quod a majoribus longa serie fuisset observata, filiisque tamquam bona et honesta per manus tradita. Nihil enim gentilitas in actionibus suis, nisi carnem sapiebat. Est hic sensus etiam apud Augustinum loco

jam citato. Qui vero censent, ad Judaeos scriptam Epistolam, non uno modo hanc partem exponunt. Cajetanus quidem interpretatur de *conversatione* legali, id est, observatione legis Mosaicae. Quam conversationem *vanam* esse docet ad finem vitae aeternae. Siquidem opera legalia, tam moralia, quam judicialia et caeremonialia, secundum se non justificabant animas. Alii *conversationem* intelligunt, qua studiose retinebant et observabant traditiones a suis majoribus institutas, easque partim vanas, partim noxias; de quibus Judaeos reprehendit Dominus Matth. 15. et Marc. 7., ubi et *traditiones seniorum* vocantur. Sub quibus comprehendi potest, quidquid errorum et superstitionum sensim ac longi temporis ductu in illum populum irrepserat.

Primus sensus, qui de gentilibus, non admodum congruit. Nam vita carnalis gentilium non solet significari nomine *paternae traditionis,* sed potius vocabulis ignorantiae, caecitatis, infidelitatis. Nec tam sequebantur gentiles in vita sua carnali instituta majorum, quam inclinationem naturae corruptae, ad quam non opus erat paterna traditione. Cajetani quoque expositio non multum habet probabilitatis. Non enim Petrus, ad Judaeos, quamvis fideles, scribens, observationem legis Mosaicae vocaret *vanam conversationem;* maxime quando adhuc erant eorum plurimi zelatores legis, nec eam prohibebantur observare. Quippe necdum tempus maturuerat, quo lex cessare deberet; quemadmodum satis patet ex Actis Apostolorum. Tantum docendi interim erant, ne spem salutis in lege ponerent.

Restat igitur tertius sensus, caeteris probabilior. Nam traditiones illas Judaicas, quas vocabant *traditiones seniorum,* passim insectatur et damnat Scriptura. Recteque Petrus harum observationem appellat *vanam conversationem,* quia non solum ad justitiam nihil proderat (ut et lex Mosi sine Christo, quae tamen erat paedagogus ad Christum, Gal. 3.), verum simpliciter inutilis erat, et in multis noxia, legique divinae contraria. Quod ex Evangelio clarum est. Recte etiam redemptos dicit ab hac conversatione, tamquam videlicet a servitute quadam. Nam si lex Mosaica jugum erat importabile, eodem Petro teste Act. 15., quanto magis illa sarcina paternarum innumerabilium atque inutilium traditionum, velut jugum quoddam importabile, Judaeorum cervices premebat?

19. *Sed pretioso sanguine, quasi agni immaculati Christi et incontaminati.* Ordo commodior in Graeco: *Velut agni immaculati et incontaminati, Christi.* Constructio tamen est: *pretioso sanguine Christi, velut agni immaculati et incontaminati.* Manifesta allusio est ad typum veteris testamenti, eumque diversum ab eo, ad quem supra respexit, nominans *aspersionem sanguinis Jesu Christi.* Nam illic respicitur ad sanguinem vitulorum et hircorum, quo populus aspergebatur; hic ad sanguinem agni paschalis, quo non aspergebantur homines, sed postes ostiorum liniebantur. Historia est Exod. 12. Docet ergo Petrus, eos, ad quos scribit, ita redemptos esse Christi sanguine a servitute vanae suae conversationis, quomodo quondam patres eorum a servitute Aegyptia liberati fuerant et redempti illius agni sanguine, quo Christus praefigurabatur. Hujus *sanguinem pretiosum* vocat, quia sanguis est Filii Dei, cui nullum aliud pretium comparari potest.

Porro Christus *agno* comparatur, propter innocentiam simul et patientiam; illam exhibitam in vita, istam in morte. Est enim agnus animal innocentissimum, idemque tantae mansuetudinis, ut etiam, dum mactationi admovetur, taceat. Addit autem: *immaculati et incontaminati,* ad significandam summam puritatem *hujus agni,* qui est Christus. Nam et agnum illum legalem absque macula esse oportebat. Dicitur autem Christus *immaculatus et incontaminatus,* quia de Spiritu sancto conceptus, et ex virgine natus, nec maculam contraxit originalis peccati, nec ullo peccato actuali fuit attaminatus; denique ita purus,

ut peccatum in illam personam nullum omnino cadere posset. Nec vero, nisi purus ab omni labe peccati, placabilis hostia pro peccatis nostris esse potuisset. *Talis enim decebat, ut nobis esset pontifex, idemque hostia, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus.*

Quamvis autem et alias saepe per agnum Christus in lege fuerit adumbratus, ut per eum, qui offerebatur in purificatione puerperae, Lev. 12., et qui in mundatione leprosi, Lev. 14., et qui mane et vespere quotidie, singuli; plures autem in festis solennioribus, Num. 28.: proprie tamen ad agnum paschalem respicit B. Petrus, in quo admodum aperte praefigurata fuit Christi passio, ejusque effectus, ac praecipuum Sacramentum. Nec dubium, quin eodem praecipue respexerint etiam alii, tam Prophetae, quam Apostoli, quoties de Christo Salvatore ac redemptore sub nomine *agni* loquuntur, ut Jesaias cap. 53. (quem locum etiam Philippus de Christo exponit, Act. 8., Jeremias cap. 11., Joannes Baptista Joan. 1., Paulus 1 Cor. 5. et Joannes Apostolus in Apocalypsi frequentissime.

20. *Praecogniti quidem ante mundi constitutionem. Praecogniti*, id est, *praeordinati*, quemadmodum alii recte vertunt. Significatur enim praescientia Dei practica, qua nimirum ita quippiam praecognoscit, ut id ipsum suo tempore velit exsequi. Nec de quavis praeordinatione dicitur, sed de benigna ac salutari; quemadmodum supra: *secundum praescientiam Dei Patris.* Unde Ambrosius lib. 1. de fide, cap. 7., *praedestinatum* legit. *Ante mundi constitutionem*, id est, antequam mundus esset conditus, ante jacta mundi fundamenta. Hoc enim significat vox Graeca καταβολή, de qua vide commentarium Eph. 1. Hac autem phrasi notari solet aeternitas. Nam creationem nihil praecedit, nisi quod aeternum est. Significat ergo, Christum aeterno Dei consilio praeordinatum ad tantum nostrum bonum, scilicet, ut effuso sanguine suo nos redimeret. Neque enim ulla temporaria sunt in Deo consilia; sed quidquid faciendum statuit, ab aeterno statuit. Hoc autem quorsum dicat, ex eo, quod sequitur, intelligemus.

Manifestati autem novissimis temporibus. Quamvis, inquit, Christus ante mundum conditum et ab aeterno fuerit ad opus redemptionis a Deo praeordinatus, non tamen ab initio mundi missus est ad hoc opus; sed demum his ultimis temporibus exhibitus est, et redemptionis opere peracto, per Evangelii praedicationem mundo manifestatus. Non defuit quidem ulli temporum aetati salus, quae per Christum redemptorem est (extenditur enim ejus redemptio ad omnia saecula); sed postquam ipse venit et opus redemptionis exsecutus est, moxque praedicantibus Apostolis mundo declaratus, multo copiosior redemptionis ejus fructus ad homines pervenit.

Novissima tempora vocat totum hoc tempus, quod ab adventu Domini tendit usque ad finem saeculi. Quod ideo *novissimum tempus,* et a Joanne 1 Epist. 2. *novissima hora* vocatur, quia, quantumcunque longum sit, tale est, ut post illud usque ad mundi finem non restet aliud tempus, cui priora Prophetarum tempora subserviant. Est enim universum hoc *tempus gratiae* manifestatae. Theologi postremam mundi aetatem appellant, sumpta metaphora ab aetatibus humanae vitae, quarum ultima est senectus, sola morte finienda, etiamsi in annos quamplurimos producatur. Vide, quae de hac phrasi annotavimus ad illud Heb. 9.: *Nunc autem semel in consummatione saeculorum etc.*

21. *Propter vos, qui per ipsum fideles estis in Deo.* Graece: *qui per ipsum creditis in Deum;* tametsi in nonnullis exemplaribus legitur praeteritum: πιστεύσαντες, *qui credidistis.* Dicit: *propter vos,* ut quibusdam videtur, quia quisque fidelis sic debet affectus esse erga beneficium redemptionis, ut, quamvis illud, aut omnibus, aut multis sit commune, sibi tamen proprie praestitum agnoscat, et pro eo, tamquam sibi soli impensum esset, Deo gratias agat. Quo affectu dictum est

a Paulo Gal. 2.: *Qui dilexit me, et tradidit semet ipsum pro me.* Nam et revera sic curat unumquemque nostrum Deus, tamquam solum curet, et sic omnes, tamquam singulos; ut scribit Augustinus lib. 3. confess. cap. 2. Alii, *propter vos,* inquiunt, id est propter electos, penes quos, ut ait Prosper ad primam respondens objectionem Vincent., redemptionis est proprietas.

Verum nec hi, nec illi docent, cur dictum sit: *manifestati propter vos;* id enim erat explicandum; sed ita commentantur, ac si dixisset Petrus: *traditi in mortem propter vos.* Igitur meminisse rursus oportet, haec ad Judaeos scribi, quibus factae fuerant promissiones de Christo; quemadmodum docet Paulus Rom. 15. Unde et ipse Christus profitetur, dicens: *Non sum missus, nisi ad oves, quae perierunt domus Israël.* Et Paulus ad Judaeos, Act. 13.: *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei.* Venit ergo principaliter ad Judaeos Christus, et propter eos in dispersione positos mundo fuit manifestatus; scilicet ut credentes in eum salvi fierent. Hoc igitur est, quod ait: *propter vos.* Nam quod addidit: *novissimis temporibus,* significat, eis plus praestitum, quam patribus eorum, quibus Christi redemptoris mysterium adhuc obscurum erat, imo plerisque incognitum.

Porro quod dicit: *Qui per ipsum fideles estis,* indicat manifestationem Christi non omnibus eis prodesse, sed solum credentibus in Deum, auctorem tanti beneficii. Addit autem: *per ipsum,* id est Christum, ut sciamus, et ipsam fidem, qua in Deum credimus ut auctorem salutis nostrae, quae in Christo est, non nisi per Christi merita haberi posse. Quod notandum contra quosdam imperitos catholicos, id revocantes in dubium; quos bene refellit in hujus loci commentario Joannes Hesselius.

Qui suscitavit eum a mortuis, et dedit ei gloriam. Initium glorificationis Christi fuit in ejus resurrectione; progressus et augmentum in adscensione ejus in coelum et missione Spiritus sancti; deinde in Evangelii per orbem praedicatione. Per haec enim mundo manifestatum est, Christum esse Dei Filium ac verum Deum, ipsumque, ut hominem, exaltatum esse super omnem creaturam usque ad dexteram Dei. De hac sua gloria sic ait, Joan. 5.: *Ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem,* et cap. 12.: *Venit hora, ut clarificetur Filius hominis.* Pro qua rursus orat Patrem, cap. 17.: *Clarifica me claritate, quam habui, priusquam mundus esset.*

Ut fides vestra et spes esset in Deo. Graece et Syriace: *in Deum.* Quem casum nonnulla etiam exhibent Latina MSS. Erasmus ita vertit: *Ut vos fidem ac spem haberetis erga Deum.* Ratio est ejus, quod proxime praecedit. Quae quidem exponi potest duobus modis. Unus sensus est: Deus Pater gloriam divinitatis dedit Christo, id est, mundo declaravit, Christum esse Filium suum, verumque Deum; ut, dum creditis et speratis in Christum, non sit ea fides et spes vestra in puro homine, sed in Deo. Nam nisi Christus esset vere Deus, maledicti essent, juxta prophetam Jeremiam, cap. 17., quotquot in eo confidunt et sperant. Alter sensus: Deus idcirco Christum a morte suscitavit et ad gloriam provexit, ut vos, in ipsum velut exemplar resurrectionis ac gloriae aspicientes, crederetis Dei promissis, atque ab eo speraretis, vos etiam, ut illius capitis membra, beatae resurrectionis et gloriae participationem adepturos.

Hic sensus, meo judicio, potior est. Nam ex resurrectione et gloria Christi potissimum Apostoli suam de Christo Salvatore praedicationem confirmabant. Unde ait B. Petrus in prima sua concione Act. 2.: *Hunc Jesum resuscitavit Deus, cujus omnes nos testes sumus,* ad hoc scilicet, ut in eum credatis. Et idem Apostolus cap. 5.: *Hunc principem et Salvatorem Deus exaltavit dextera sua, ad dandam poenitentiam Israëli, et remissionem peccatorum.* Propter hoc ergo *virtute magna reddebant Apostoli testi-*

monium resurrectionis Jesu Christi, Act. 4. Quo pertinet et illud Joan. 7.: *Nondum erat Spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus.* Deinde consonat hic sensus cum eo, quod superius dixit: *Deum regenerasse nos in spem vivam per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis.*

22. *Animas vestras castificantes in obedientia caritatis.* Graece et Syriace: *in obedientia veritatis,* quemadmodum et Hieronymus legit lib. 1. contra Jovin. Addunt Graeci: διὰ πνεύματος, *per spiritum.* Quod nec Syri codices habent, nec Latini, nec additur ab Hieronymo. Notandum etiam, pro *castificantes* in Graeco esse participium praeteriti temporis ἡγνικότες, id est *qui purificastis,* vel *cum purificaveritis.* Unde vertit quidam: *Animabus vestris purificatis.* Itidem ex Syro vertit Latinus interpres: *Quum sanctificaveritis animas vestras.*

Jam ut textus fiat clarior, observandum est, B. Petrum hic redire ad exhortationem nuper inchoatam, ut ab eo loco: *Scientes, quod non corruptibilibus,* usque ad hanc partem sit parenthesis quaedam verborum, quibus ad explicandum et commendandum redemptionis nostrae beneficium paululum digressus est. Itaque potest haec pars attexi illis verbis superioribus: *In timore incolatus vestri tempore conversamini, purificatis animis etc.* Potest etiam initium esse novae pericopes, cujus verbum sit: *diligite,* quod statim sequitur. Sensus est: Quum per fidem, qua obeditis et acquiescitis veritati, purificaveritis animas vestras, utique secundum hoc, quod idem Apostolus dicit Act. 15.: *Fide purificans corda eorum;* nisi quod hic activam illam *purificationem* attribuit hominibus, illic Deo. Qua in re nulla est repugnantia; sed cooperatio significatur humanae voluntatis cum Deo et sub Deo. Non enim credere quisquam posset, aut animam suam credendo purificare, nisi Deo ad haec agenda efficaciter eum movente, quod vult additio Graecorum codicum: *per Spiritum,* videlicet sanctum, qui Deus est.

Porro dicitur quis animam suam castificare seu purificare per fidem, dum credens in Christum, et secundum ejus legem vivere paratus, impetrat a Deo peccatorum suorum purgationem, veramque justitiam, vel ejus augmentum. Nam et justificati quotidiana adhuc indigent per fidem purificatione. Quis enim est in hac vita sic mundus, ut non sit magis magisque mundandus? ait Augustinus tract. 80. in Joan. Eandem hanc fidem statim post commendat sub nomine *Verbi Dei.* Sunt autem Scripturae similes: *Jam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis,* Joan. 15. *Mundans eam lavacro aquae in verbo,* Eph. 5.

In fraternitatis amore simplici, ex corde invicem diligite attentius. Graeca sic habent: *In fratrum amorem non simulatum, ex puro corde alius alium diligite impense* sive *continue, non interrupte.* Quod Graece est: ἐκτενῶς. His respondet Syriaca paraphrasis. Noster interpres pro: *non simulato,* vertit: *simplici.* Nam Graece est ἀνυπόκριτον, quod alias aliter reddit, ut Rom. 12.: *dilectio sine simulatione,* 1 Tim. 1.: *ex fide non ficta.* Liquet igitur, epithetum *simplici* cum *amore* jungendum esse, non cum *corde,* cujus adjectivum est *puro,* quod interpres omisit, forte ratus, id satis intelligi in dictione *simplici.* Nam quae simplicia, pura sunt. Pro *fraternitatis amore,* Graece est φιλαδελφία, qua voce, ex *amore* et *fratre* composita, significare solent Apostoli mutuum Christianorum inter ipsos amorem. Nam legitur etiam Rom. 12., 1 Thess. 4. et Heb. 13. Petrus autem in utraque Epistola identidem inculcat. Addit autem: *simplici, non simulato,* ut significet eam dilectionem, de qua Joannes 1 Epist. 3.: *Non diligamus verbo, neque lingua, sed opere et veritate.* Rursus cum dicit: *ex puro corde,* excludit amorem impurum et carnalem, ac simul omnem eum, quo proximus noster non propter Deum diligitur.

Caeterum quia Graece non est: ἐν φιλαδελφίᾳ, *in amore fraterno,* sed εἰς φιλαδελφίαν, *in* vel *ad amorem frater-*

num, videtur hic sensus esse: Diligite vos invicem ex puro corde in fraternam societatem, ac si diceret: In unum corpus (aut collegium) fraternae caritatis. Id enim intelligi potest nomine φιλαδεφίας. Et haec interpretatio parum differt ab Oecumenii commentario, qui praepositionem εἰς pro διὰ positam putat, quasi dixisset: *propter caritatem fraternam.* Porro summa totius exhortationis est: Sicut purificati estis fide, sic etiam puram deinceps exhibete caritatem in vestra conversatione, ut actione respondeant generationi, tamquam vita secunda vitae primae, de qua sequitur:

23. *Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili.* Quoniam fraternitatis meminerat, ostendit, ex qua nativitate nos fratres dixerit, scilicet ex secunda, non autem ex prima. Nam prima quidem nostra nativitas est ex semine corruptibili, cui etiam foeditas et immundities attribuitur, ut Num. 15. et Job 14. Secunda nativitas, quam Paulus ad Tit. 3. παλιγγενεσίαν, id est *regenerationem* vocat, ex semine est incorruptibili. Hoc autem semen ipse Petrus interpretatur, ἐξηγητικῶς ita subjungens:

Per verbum Dei vivi et permanentis in aeternum. Graece: *per verbum viventis Dei et manentis in aeternum.* Quod etiam sic verti posset: *Per verbum vivens Dei et manens in aeternum.* Nam manere in aeternum post paululum ipsi verbo tribuitur. Sed tamen haec Graecae orationis structura coactior est. Docet Apostolus, *semen incorruptibile, ex quo renati sumus,* esse *verbum Dei.* Quid autem per *Dei verbum* Petrus intelligat, ipse rursum paulo post exponet; hic vero congrua, pro loci circumstantia, Deo epitheta adscribit: *viventis et manentis in aeternum.* Nam de verbo Dei agit, in aeternum mansuro, ut mox dicetur. Similis huic locus est Joan. 1.: *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.*

24. *Quia omnis caro ut foenum, et omnis gloria ejus tamquam flos foeni; exaruit foenum, et flos ejus decidit.* Verba sumpta sunt ex Jes. 40. juxta versionem LXX. Quae quidem ab Hebraeo non distant, nisi quod pro: *flore foeni* seu *graminis,* Graece: χόρτου, in Hebraeo est: *flos agri.* Quod in sensu nihil mutat. Adducitur autem Prophetae locus ad declarationem utriusque seminis, corruptibilis et incorruptibilis. Nam verba jam recitata docent, hominem carnaliter natum (qui proinde carnis nomine significatur), quamvis ad tempus floreat, caducum et mortalem esse, instar herbae crescentis in agro, quae pulchritudinem suam cito amittit. Quod si homo corruptibilis est et mortalis, igitur et semen ejus corruptibile est, et consequenter id, quod ex eo nascitur, esse corruptibile et mortale, nobis intelligendum reliquit Apostolus.

25. *Verbum autem Domini manet in aeternum.* Probat ejusdem Prophetae verbis alterum membrum; nempe semen, ex quo renati sumus, esse incorruptibile. Nam semen illud est verbum Dei, quod Jesaias testatur in aeternum manere. Et sane, si Deus vivit et manet in aeternum, ut jam dixit, consequens est, ut et verbum ejus semper maneat. Notandum, esse quidem in Graeco diversa vocabula, λόγον καὶ ῥῆμα, quorum illud superius, istud hoc loco positum est; et quosdam interpretes, ut ea distinguant, illic *sermonem* interpretari, hic *verbum;* sed hoc non esse necessarium. Constat enim, B. Petrum haec duo pro eodem usurpare. Sed quaeres: Quod est hoc verbum? Sequitur:

Hoc est autem verbum, quod evangelizatum est in vos. Male quidam codices: *in vobis.* Nam Graece est: εἰς ὑμᾶς, id est *in vos,* vel *ad vos.* Et sensus est, quem expressit Erasmiana versio: *Hoc autem est verbum, quod per Evangelium delatum est ad vos.* Cajetanus et alii nonnulli *verbum hoc evangelizatum* interpretantur ipsum Jesum Christum, Deum et hominem, qui est Verbum Dei Patris, manens cum eo in aeternum; quem etiam esse dicunt *semen incorruptibile, ex quo renati sumus.* At

rectius alii *verbum* intelligunt Evangelicae praedicationis, de quo et Paulus ad Rom. 10.: *Hoc est verbum fidei, quod praedicamus.* Nam et Christus, quando dixit: *Semen est verbum Dei,* non se ipsum dicere voluit, sed verbum Evangelii. Quod vocatur *verbum Dei,* quia Deus illud nobis loquitur per suos Apostolos, tamquam praecones.

Docet igitur Petrus, hominem renasci, velut ex semine, verbo praedicationis Evangelicae, quod idem est verbum fidei, quatenus fide suscipitur. Quare non aliud hujusmodi sententiis significatur, quam renasci, mundari, justificari, salvari hominem per fidem, qua credit Evangelio sibi annuntiato. Sic Paulus Ephes. 5. de Ecclesia: *Mundans eam lavacro aquae in verbo.* Et Jacobus cap. 1.: *Voluntarie genuit nos verbo veritatis.* Explicat hunc sensum Paulus ad Romanos dicto cap. 10. Ubi cum dixisset: *Hoc est verbum fidei, quod praedicamus,* subjecit: *Quia, si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et in corde tuo credideris, quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris.* Eundem sensum declarat Augustinus tract. 80. in Joan. *Manet* autem *hoc verbum in aeternum,* quia Evangelium, id est, praedicatio Christi pro nostra salute crucifixi, et a morte resuscitati, fide percepta, ex certa, firma et immutabili Dei promissione efficax est, ut credentibus tribuat aeternitatem, id est vitam aeternam. Hoc igitur est, quod ex dictis colligendum B. Petrus relinquit, eos, qui renati sunt ex semine incorruptibili, id est ex verbo Dei, incorruptibiles et immortales futuros. Ita Joannes 1 Epist. 2.: *Qui facit voluntatem Dei, manet in aeternum.*

CAPUT SECUNDUM.

Deponentes igitur omnem malitiam et omnem dolum, et simulutiones, et invidias, et omnes detractiones, 2. sicut modo geniti infantes, rationabile sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem; 3. si tamen gustastis, quoniam dulcis est Dominus. 4. Ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum et honorificatum, 5. et ipsi tamquam lapides vivi superaedificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo per Jesum Christum. 6. Propter quod continet Scriptura [1]): Ecce, pono in Sion lapidem summum angularem, electum, pretiosum; et qui crediderit in eum, non confundetur. 7. Vobis igitur honor credentibus; non credentibus autem lapis, quem reprobaverunt aedificantes [2]), hic factus est in caput anguli, 8. et lapis offensionis, et petra scandali his, qui offendunt verbo, nec credunt, in quo et positi sunt. 9. Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, ut virtutes annuntietis Ejus, qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum. 10. Qui aliquando Non-populus [3]), nunc autem populus Dei; qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti. 11. Carissimi, obsecro vos tamquam advenas et pere-

---

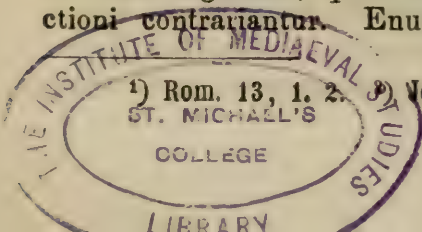
1) Jes. 28, 16. 2) 1 Cor. 1, 23. Matth. 21, 42. 3) Rom. 9, 25.

grinos abstinere vos a carnalibus desideriis, quae militant adversus animam, 12. conversationem vestram inter gentes habentes bonam, ut in eo, quod detrectant de vobis tamquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes, glorificent Deum in die visitationis. 13. Subjecti igitur estote omni humanae creaturae propter Deum[1]), sive regi, quasi praecellenti, 14. sive ducibus tamquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum; 15. quia sic est voluntas Dei, ut benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam; 16. quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiae libertatem, sed sicut servi Dei. 17. Omnes honorate; fraternitatem diligite; Deum timete; regem honorificate. 18. Servi subditi estote in omni timore dominis, non tantum bonis et modestis, sed etiam dyscolis. 19. Haec est enim gratia, si propter Dei conscientiam sustinet quis tristitias, patiens injuste. 20. Quae enim est gloria, si peccantes et colaphizati suffertis? Sed si bene facientes patienter sustinetis, haec est gratia apud Deum. 21. In hoc enim vocati estis, quia et Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia ejus, 22. qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus[2]); 23. qui cum malediceretur, non maledicebat; cum pateretur[3]), non comminabatur; tradebat autem judicanti se injuste; 24. qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum, ut peccatis mortui, justitiae vivamus; cujus livore sanati estis[4]). 25. Eratis enim sicut oves errantes, sed conversi estis nunc ad Pastorem et Episcopum animarum vestrarum.

SUMMARIUM CAPITIS SECUNDI.

Monet, ut propius accedant ad Christum, lapidem electum et angularem, tamquam peculiaris Dei populus; ut sancte inter gentes conversentur, principibus pareant, et, tametsi innoxii, exemplo Christi injurias patienter ferant.

1. *Deponentes igitur omnem malitiam et omnem dolum, et simulationes, et invidias, et omnes detractiones. Deponentes,* in Graeco est aoristus: ἀποθέμενοι. Sic vertas: *Deposita igitur omni malitia et omni dolo etc.,* quomodo legit Augustinus hom. 20. inter 50. Postquam interposuit Apostolus mentionem regenerationis, qua renati erant Deo, et per hoc fratres effecti inter se, subinfert hanc brevem admonitionem ad ea vitia fugienda, quae fraternae dilectioni contrariantur. Enumerat autem quinque. *Malitiam,* Graece: κακίαν, cum quis data opera nocet alteri; tametsi quidam faciunt genus sequentium vitiorum, quod non probo. Nam Paulus Rom. 1. κακίαν medio vitiorum inseruit. Quatuor reliqua per se nota sunt. Tantum adverte, *simulationes,* quae sunt mendacia quaedam in facto, potissimum hic intelligi, cum quis amorem aut benevolentiam vultu praefert, quam non habet in animo. *Deponere* pro derelinquere, phrasis Apostolica est, ubi de vitiis agitur. Ita Paulus praecipit *deponere veterem homi-*

1) Rom. 13, 1. 2. 2) Jes. 53, 9. 3) Joan. 18, 23. 4) Jes. 53. 4. 5.

nem, mendacium, iram, indignationem etc.; denique *omne pondus et circumstans nos peccatum*, Eph. 4., Col. 3., Hebr. 12. Quod addit: *omnem*, significat, omnino atque perfecte his vitiis renuntiandum esse. Et quibus hoc non addit, ex proximo relinquit intelligendum.

2. *Sicut modo geniti infantes, rationabile sine dolo lac concupiscite.* Vitiose in multis codicibus legebatur: *rationabiles.* Nam Graece est: τὸ λογικὸν, id est *rationabile*, seu potius *rationale.* Sic et Latini legunt, Augustinus loco citato, Hieronymus in cap. 55. et 60. Jesaiae, Beda, Carthusianus in commentariis, et alii. Favet et Syra versio. *Sine dolo*, Graece: ἄδολον, id est expers doli. Augustinus legit: *innocens.* Itaque patet, referendum esse ad *lac*, non ad suppositum verbi: *concupiscite.* Sunt enim ambo lactis epitheta: λογικὸν et ἄδολον. Perstat autem Apostolus in allegoria novae nativitatis, coepta cap. superiori. Renati estis, inquit, ex semine verbi Dei; igitur omni vitiorum vetustate deposita, velut infantes nuper nati, lac rationale et sincerum appetite. Comparatio ab infantibus sumpta referri potest ad praecedentia et ad sequentia. Nam et alieni sunt infantes a vitiis, quae hic nominantur, id est, a malitia, dolo, simulatione etc., et lactis appetentes sunt. Unde Beda refert ad utrumque; tametsi probabilius existimem, ad sequentia referri. Nam infantes, etsi careant illis vitiis, non tamen ea deponunt.

Lactis nomine doctrinam indicat Evangelicam, id est, fidei morumque praecepta. Considerat autem in hac metaphora lactis candorem et puritatem, quia vocat ἄδολον. Talis vero est Evangelica doctrina, pura, sincera, immaculata. Considerat etiam vim nutriendi, quoniam addit: *ut in eo crescatis.* Quod autem lac infantibus aptum sit, non viris, hic non attendit. Unde non pugnat, quod Paulus lactis alimentum attribuit carnalibus et imperfectis, ut 1 Cor. 3.: *Tamquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis;* et Hebr. 5.: *Facti estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo etc.* Petrus autem ad lac appetendum hortatur fideles in genere, tam perfectos, quam imperfectos. Non, inquam, pugnat, quia Petrus non opponit lac cibo perfectorum, sed vetustati vitae. Lac quippe eorum est, qui sunt novi homines. Quamquam alioqui, quamdiu hic vivimus, omnes parvuli sumus, comparatione virilis ac perfectae aetatis, quam assequemur in futuro saeculo; quemadmodum Paulus docet illis verbis 1 Cor. 13.: *Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus etc.*

Sunt, qui nomine lactis significatum velint omne genus Christianarum virtutum, quod eodem recidit. Sed cur vocat *rationale?* Quidam ab usu rationis hoc epithetum deducunt; ac si dicat Apostolus: Non exhortor ad infantiam rationis expertem, sed ita lac dolo vacuum jubeo vos appetere, ut tamen intelligentia conditum sit, secundum illud Pauli 1 Cor. 14.: *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote.* Quod et Christus admonet, dicens: *Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbae,* Matth. 10.

Alii plerique, meo judicio rectius, censent, Apostolum addendo: *rationale*, significare, se metaphorice loqui, videlicet de lacte non corporis, sed animi. Quod et Erasmus paraphrastice in sua versione putavit exprimendum. Unde et Syrus interpres reddidit: *spirituale.* Confirmat hunc sensum locus similis Rom. 12.: *Rationabile obsequium vestrum.* Vocat enim ibi Paulus oblationem corporum nostrorum, qua Deo offeruntur a nobis ad sanctimoniam, *obsequium* seu *cultum rationalem*, id est spiritualem, ad discrimen hostiarum corporalium, quemadmodum et hic paulo post legimus *domum spiritualem* et *spirituales hostias.* Ita nunc B. Petrus ad concupiscendum *lac rationale*, id est mysticum ac spirituale, fideles hortatur.

Ut in eo crescatis in salutem. Graeca pleraque non addunt: *in salutem*, legitur tamen in Syriaco et nonnullis Graecis,

nec non apud Augustinum et Bedam. Ut autem non fuerit additum ab Apostolo, recte tamen intelligi potest: *in salutem, in virum perfectum,* vel aliquid tale. Nam motus incrementi tendit ad quantitatem perfectam. Itaque sensus est: Lac Evangelicae doctrinae, quam semel accepistis, quotidie adhuc more infantium appetite et sugite; ut per illud adolescatis, id est, magis ac magis in vita hac nova, ad quam estis renati, proficiatis, donec virile robur, id est, perfectam assequamini salutem.

3. *Si tamen gustastis, quoniam dulcis est Dominus.* Particula *tamen* in Graeco et Syriaco non habetur, nec in omnibus est Latinis. Augustinus quoque non addit; tametsi, quod Graece est: εἴπερ ἐγεύσασθε, *si quidem gustastis,* etiam verti potuit: *si tamen gustastis,* nisi εἴπερ hoc loco non tam esset dubitantis, quam supponentis, quod verum est; uti patebit ex sensu. Caeterum mendose quidam codices legunt: *gustatis,* praesenti tempore. Est autem manifesta allusio ad versum Psalm. 33.: *Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus.* Graece tam in Psalmo, quam hoc loco, legitur: ὅτι χρηστὸς ὁ κύριος, *quia benignus Dominus.* At Hebraice est: *tob, bonus.* Ergo *dulcedinem* intelligi oportet bonitatem ac benignitatem Dei erga homines, quae, dum ab illis agnoscitur atque gustatur, dulcedo vocatur. Jam hoc quoque ad metaphoram lactis et infantium pertinet. Nam infantes, dulcedine lactis gustata, rursus ipsum gustare cupiunt.

Est igitur exhortationis confirmatio a dulcedine prius percepta; quasi dicat: Jam ante percepistis gustu palati spiritualis (tunc scilicet, quando fide suscepistis Evangelium, tamquam salutis vestrae nuntium laetissimum et omni acceptione dignum), quam bonus et suavis est Dominus; igitur hujus tam salutaris doctrinae succum amplius adhuc appetite, quo magis eo delectati plenius assequamini perfectionem in Christo.

Qui sensus etsi bonus ac verus sit, attamen haud est improbabile, sub istorum verborum velamine mysterium latere, quod Petrus aperte eloqui noluerit; participationem dico sacrae Eucharistiae, qua dulcedo bonitatis et gratiae Dei in suo fonte gustatur. Etenim primis Ecclesiae temporibus solet neophytis statim a baptismo dari sacra Eucharistia. Sed et inter ipsas baptismi caeremonias lac et mel gustandum praebebatur; ut verisimile sit, Apostolum Petrum ad ea mysteria respexisse hoc loco, quemadmodum et Paulum Hebr. 6. illis verbis: *Gustaverunt etiam donum coeleste.* Unde et Ecclesia locum hunc recitat in officio divino illius Dominicae, qua neophytorum habitus olim commutari solet, quando et illud ex neophytorum persona canitur, haud dubie, quin de Eucharistiae Sacramento: *Cujus corpus sanctissimum, in ara crucis torridum, cruore ejus roseo gustando vivimus Deo.* Denique constat, *Dominum* hic intelligi Christum. Nam sequitur:

4. *Ad quem accedentes, lapidem vivum.* Exhortationem superiorem confirmat ab excellenti dignitate Christianorum, quam verbis magnificis, et, ut ita dixerim, heroicis depraedicat, immorans huic argumento usque ad illum locum: *Carissimi, obsecro vos etc. Accedentes,* id est dum acceditis. Acceditur autem ad Christum etiam ab iis, qui jam in Christo renati sunt, dum quotidianis virtutum profectibus magis magisque se ei conjungunt. Christum vocat *lapidem vivum, lapidem* propter firmitatem, metaphora sumpta a lapide, praesertim angulari, qui firmitatem praestat aedificio; cujus adinstar Christus suam Ecclesiam sustinet ac firmat. Acceptum nomen a Prophetis, quorum verba refert, paucis interpositis. *Vivum* seu *viventem,* ut tropus agnoscatur, quomodo supra dixit: *lac rationabile,* quia non solum ipse in se vitam habet, sed etiam omnes sibi adhaerentes vivificat.

Ab hominibus quidem reprobatum. Judaei significantur, qui tradiderunt *eum gentibus ad illudendum et flagellandum et crucifigendum,* Matth. 20. Respicit

Apostolus ad locum Psalmi, ex quo paulo post plura.

A Deo autem electum et honorificatum. Graece: *Apud Deum autem electum, pretiosum* sive *honorobilem,* quod idem interpres paulo post vertit: *pretiosum.* Sunt enim nomina, non participia: ἐκλεκτὸν, ἔντιμον. Quae eadem scripta sunt a LXX. Jes. 28. verbis hic infra repetendis. Consonat his etiam Syriaca versio. Est autem allusio ad lapides praestantes, qui apud homines sunt in pretio. Nam quod praestans est, *electum* vocatur more Scripturae. Sensus igitur est, hunc lapidem, etsi reprobatum ab hominibus, tamquam vilem et rejectaneum, tamen apud Deum atque in oculis Dei valde pretiosum atque honorabilem esse, ut quem testatus sit Deus suum esse Filium, regemque constituerit super omnem creaturam, et in coelis ad dexteram suam collocarit, nomenque ei dederit, quod est super omne nomen.

5. *Et ipsi tamquam lapides vivi superaedificamini.* Metaphoram de lapide Christo etiam ad fideles accommodat, ostendens, quemadmodum et ipsi sint lapides vivi, Christo lapidi coagmentandi. *Superaedificamini,* Graece: οἰκοδομεῖσθε, *aedificamini.* Ubi tam Graecum, quam Latinum ambigui modi est, indicantis scilicet aut imperantis; quomodo Joan. 5.: ἐρευνᾶτε, *scrutamini Scripturas;* Erasmus et Hentenius imperativum elegerunt, vertentes: *aedificamini.* Qui modus etiam Syro paraphrastae placuit. Alii vero, ut Beda, Cajetanus, Hesselius, enuntiative dictum accipiunt, idque rectius. Nam (ut dixi) versatur hoc loco B. Petrus in declaranda et commendanda dignitate Christianorum, quam a Christo auctore participant. Etenim, quod dicit, tale est: Merito vos exhortatus sum ad incrementa capienda in vita spirituali, dicens: *Ut in eo crescatis etc.,* quia, dum ad Christum profectibus quotidianis acceditis, qui est lapis vivus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum vero in pretio et honore habitus, ipsi quoque, tamquam vivi lapides, aedificamini, supple, super eo, videlicet lapide fundamentali, qui sustinet totam spiritualis aedificii molem.

Igitur *lapides* vocat, quia aedificatio firma et solida fit ex lapidibus; *viventes* autem ad significationem metaphorae, simul ut insinuet, eos non ita collocari in aedificio, quomodo lapides insensibiles, qui se ipsos movere non possunt; sed ut, vitam in se habentes, ipsi sese bonis actionibus et studiis, adjuvante Deo, promoveant, ut aedificio perfectius inhaereant. Quod et significatum est verbo: *accedentes.* Nam lapides materiales non accedunt, sed alienis tantum manibus portantur. Verisimile est autem, B. Petrum hic respicere ad locum Jes. 54., ubi praedicitur ac describitur Ecclesia ex lapidibus pretiosis construenda.

Domus spiritualis. Variant exemplaria jam olim, Beda teste, qui legit pluraliter et accusandi casu: *domos spirituales.* Annotat autem, quosdam codices habere in singulari: *superaedificamini domus spiritualis;* alios autem: *sursum aedificamini in domum spiritualem.* Sed haec explicatio est verae lectionis: *domus spiritualis,* ut nos legimus ex castigatione Romana, suffragantibus Graecis, nec non Latinis, tam manuscriptis, quam impressis melioribus. Ad quem modum et Augustinus legit Epist. 57. ad Dard. Nec vero convenit plurale: *domos* (aut, ut in quibusdam est, *domus) spirituales,* etiamsi *in* praepositio addatur aut intelligatur. Non enim singuli lapides aedificantur in singulas domos, sed multi in unam. Et sensus est, fideles ita aedificari, id est, componi instar lapidum, super Christo, tamquam lapide fundamentali, ut constituant unam domum spiritualem, quae est Ecclesia.

Vocatur autem Ecclesia *domus spiritualis,* non quod sit occulta et invisibilis, qui est haereticus commentarius, pugnans cum manifestissimis Scripturis; sed tum ad differentiam domus materialis, quae ex materia corporali constat; tum vero propter significationem mysterii. Nam *spirituale,* Graece πνευματικὸν, vocabu-

lum est scholae Christianae, quo significatur quid allegoricum, id est, allegorice sive mystice significans aut significatum; significans, ut 1 Cor. 10., ubi manna et aqua de petra fluens, et ipsa petra vocantur spiritualia; significatum, ut Apoc. 11., ubi civitas magna, Christi et martyrum ejus interfectrix, vocatur spiritualiter Sodoma et Aegyptus. Sic Ecclesia *domus spiritualis,* id est mystica dicitur, quia per domum materialem et proprie dictam, ut per tabernaculum Mosi et templum Salomonis, praefigurata.

Sacerdotium sanctum. Aedificantur fideles non solum ut domus spiritualis, sed etiam (quae magna dignitas eorum est) *ut sacerdotium sanctum.* Ubi nomine *sacerdotii,* velut collectivo, significari videtur coetus, collegium et chorus sacerdotum, ita ut singuli sint sacerdotes. Verum sicut illa *domus* figurate, non proprie intelligitur, quod significabatur epitheto *spiritualis:* ita et hoc sacerdotium non proprie dictum, sed metaphoricum est; quod insinuatur epitheto: *sanctum.* Nam qui proprie sacerdotes dicuntur, videlicet ad externa sacrificia offerenda deputati, non omnes sunt sancti, id est, interna animorum sanctimonia et puritate praediti, etiam dum suo funguntur sacerdotio, ut Ophni et Phinees, 1 Reg. 2., et alii multi in veteri lege. Qui vero ad hoc, de quo Petrus loquitur, sacerdotium pertinent, nisi sancti sint, hostias suo sacerdotio proprias offerre non possunt.

Ex quo patet, eos vehementer falli, qui hac Petri sententia et similibus nitentes, simpliciter affirmant, omnes Christianos esse sacerdotes; dum non distinguunt inter id, quod proprie dicitur, et id, quod figurate. Nam ut sacrificium specialiter et proprie vocatur, quod externo ritu cum aliqua sui immutatione Deo offertur, ut supremo Domino; generaliter autem et improprie omne id, quod agitur, ut sancta societate Deo inhaereatur; quomodo describitur ab Augustino lib. 10. de civitat. Dei, cap. 6.: ita peculiariter et proprie sacerdotes dicuntur, quorum officium est, sacrificia prioris generis offerre; cujusmodi quidem in Ecclesia nullum est praeter incruentum sacrificium corporis et sanguinis Domini; improprie vero ac generali ratione, qui posterioris generis offerunt Deo sacrificia, id est, quicumque pia et sancta opera, sive religionis, sive misericordiae, seu cujuscumque virtutis, exercent. Sicut autem utrumque sacrificium suo modo verum dicitur; externum quidem verum proprietate sermonis, quomodo dicitur vera vitis, quae fert uvas; internum autem verum, quia per se Deo placitum, quomodo Christus dixit: *Ego sum vitis vera,* Joan. 15.: sic etiam de sacerdotio et sacerdotibus distinguendum. Porro de sacerdotio improprie ac generaliter accepto B. Petrum loqui, manifeste declarant ejus verba subjuncta:

Offerre spirituales hostias. Id est, ad offerendum hostias sive sacrificia spiritualia. Exponit *sacerdotium spirituale* per actum proprium, qui est, offerre spirituales hostias, id est opera virtutum; quae quidem omnia, quatenus ad Dei referuntur honorem, ut auctoris ac Domini universalis, *hostiae* dicuntur; *spirituales* autem ad differentiam carnalium hostiarum, quae in veteri lege offerebantur, et per quas mystice fuerunt significatae; vel generatim ad discrimen cultus externi, qui ad interiorem cultum in animo consistentem referri debet. Subest igitur in hac parte exhortatio tacita ad opera bona, tamquam ad spirituales hostias, ad quas Deo offerendas consecrati sint sacerdotes in baptismo.

Acceptabiles Deo per Jesum Christum. Hanc partem: *per Jesum Christum,* Ven. Beda refert ad cuncta praemissa, quia per Christi gratiam et superaedificamur in domum spiritualem, et sacerdotio sancto participamus, et hostias Deo acceptabiles offerimus. Alii referunt ad solam partem proximum: *acceptabiles Deo;* nam spirituales hostiae, quamvis per se gratae sint et placitae Deo, quatenus sunt opera pietatis, tamen sicut haberi non possunt, nisi per Jesum Christum, ita nec acceptantur a Deo ad salu-

tem et gloriam nostram, nisi per eundem Jesum Christum. Haec constructio satis est accommodata textui. Veruntamen alii referre malunt ad verbum *offerre.* Nam per Christum offerimus spirituales hostias, in quantum ille, tamquam mediator et sacerdos noster, eas velut a nobis susceptas offert Deo Patri, suaque intercessione commendat. Huic constructioni favent aliae Scripturae. Nam Heb. 13. de Christo sic dicitur: *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo;* et Apoc. 8.: *Data sunt illi* (angelo) *incensa multa, ut daret orationibus sanctorum omnium super altare aureum.* Per quem angelum Christus significatur. Quamquam hujus constructionis sensus paene idem est cum sensu secundae. Offert enim Christus orationes nostras ac caetera bona opera Deo Patri, quia per suum meritum grata ei facit et accepta.

6. *Propter quod continet Scriptura.* Graece: *Ideo et continet in Scriptura.* Quod quia obscurum est, varie exponitur. Erasmus in annotat. duas refert conjecturas verius, quam expositiones. Primo verbum *continet* ad Christum lapidem refert, hoc modo: Lapis ille, de quo locutus sum, *continet in Scriptura,* id est Scripturae testimonio describitur continens et connectens in se duos populos, tamquam duos parietes, dum vocatur lapis angularis. Quia vero Graecum verbum περιέχειν interdum *excellere* significat, hinc alteram addit de eodem lapide Christo expositionem hujusmodi: *Excellit in Scriptura,* id est excellens declaratur hic lapis subjuncto Scripturae testimonio. Porro apud R. Stephanum annotatur unus codex Graecus, in quo scriptum sit: περιέχει ἡ γραφὴ, *continet Scriptura,* quemadmodum habet nostra versio. Sed vereor, ne locus studio sit efformatus, ut in aliis quibusdam factum, ad versionem Latinam.

Mihi rem attigisse videtur Joan. Hasselanus, qui submonet, περιέχειν hic accipi posse, ut sit verbum scholasticum, a quo deducitur περιοχὴ, id est summa, argumentum, item comprehensio paucorum verborum aut versuum ex aliquo libro, quam Ecclesiastici scriptores Latini *capitulum* vocare solent. Exemplum est Act. 8., ubi nos habemus: *Locus Scripturae, quam legebat eunuchus, erat hic: Tamquam ovis ad occisionem ductus est etc.,* ubi *locus,* Graece περιοχὴ, id est *capitulum.* Cui significationi congruenter etiam ipsum verbum hic positum exponere licebit ad hunc modum: Qua de re locus seu capitulum exstat in Scriptura, videlicet accepto verbo περιέχειν neutraliter (nam et hoc suggerit Erasmus), ac si dixisset B. Petrus: *Continetur* seu *habetur in Scriptura.* Quod et velle videtur Syriaca versio: *Dicitur enim in Scriptura.* Nam quia dixerat Petrus Christum lapidem vivum, a Deo electum et honorificatum, ad id probandum adducit ex Scriptura prophetica testimonium:

Ecce, pono in Sion lapidem summum angularem, electum, pretiosum. Summum angularem, Graece composito nomine ἀκρογωνιαῖον, quasi dicas: *summangularem.* Erasmus periphrasi reddit: *in summo ponendum angulo.* Ita Graecis vocatur lapis, qui in extremo angulo fundamenti duos parietes ex diverso venientes conjungit et continet. Citat autem Apostolus Prophetae testimonium, nec verbis omnino iisdem, nec eodem ordine servato, prout leguntur vel in Hebraeo, vel apud LXX. Nam Hebraea sic habent, Hieronymo interprete: *Ecce, ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretiosum.* LXX. vero sic: *Ecce, ego immitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum* (Graece πολυτελῆ), *electum, summ-angularem, pretiosum* sive *honorabilem,* Graece ἔντιμον. De sententia tamen Prophetae nihil mutatum est. Ea vero est hujusmodi: Ecce ego, dicit Dominus Deus ad populum Israël, faciam in vobis rem novam ac longe praeter merita vestra; nam in Sion, hoc est, in Ecclesia, quae ortum habebit in monte Sion in Jerusalem, ponam loco fundamenti Christum Salvato-

rem ut lapidem angularem, electum, pretiosum. *Lapis* vocatur Christus ob firmitatem, ut supra dictum est.

Angularis autem sive *summ-angularis* cur vocetur, sciendum, Hebraea phrasi principes ac primores in populis vocari *angulos* populorum, quasi fundamenta eorum et sustentacula praecipua, ut Jud. 20., 1 Reg. 14., Jes. 19. et Sophon. 1. et 3. Christus igitur dicitur *angularis* Ecclesiae *lapis*, id est primarium ac principale ejus fundamentum, quia princeps et caput ejus est, spiritus sui gubernatione eam firmans, fulciens atque sustentans. Deinde etiam ob hoc *lapis summ-angularis*, quia, sicut lapis angularis in aedificio duos inter se parietes connectit, ita duos populos, Judaicum et gentilem, ipse in se conjungit. Quam rationem sine dubio spectavit Paulus Eph. 2. illis verbis: *Ipso summo angulari lapide Jesu Christo, in quo omnis aedificatio constructa, crescit in templum sanctum in Domino; in quo et vos aedificamini etc.* Nam et prius dixerat: *Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum etc.* Verisimile est autem, et B. Petrum huc spectasse, utpote scribentem Judaeis per gentium provincias dispersis et gentibus in Christo per fidem adunatis. *Electus* autem hic lapis est, sive ut in Hebraeo, *probatus*, scilicet prae omnibus aliis, quia *non est in alio aliquo salus; nec enim aliud nomen est sub coelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri*, Act. 4. Ideoque et *pretiosus* ac summo honore dignus, adeo ut *in nomine ejus omne genu flectatur coelestium, terrestrium et infernorum*, Phil. 1.

Et qui crediderit in eum, non confundetur. Graece: *Et qui credit in eo, nequaquam pudefiet.* Verba posuit prorsus, ut sunt apud LXX., nisi quod horum quidam codices omittunt illud: ἐν αὐτῷ, *in eo.* Hebraea vero sic habent: *Qui credit, non festinabit;* quomodo reliqui etiam Graeci interpretes ex Hebraeo transtulerunt. Sensus tamen utriusque lectionis eodem redit, estque hujusmodi: Qui crediderit, quae dico de lapide in fundamentis Sion mittendo, et salute per eum speranda, ne festinet ad rem promissam, impatiens morae, quasi statim ea debeat exhiberi; neque si differatur, spem abjiciat, sed patienter exspectet. Non enim pudefiet, non frustrabitur exspectata salute. Nam certissime ea ventura est tempore definito a Deo; quam et certissime consequetur, qui credit, sicut oportet, id est fide sperante, diligente, perseverante. Citat hanc Scripturam etiam Paulus Rom. 9. et 10. Vide, quae illic annotata.

7. *Vobis igitur honor credentibus.* Erasmus vertit. *Vobis igitur pretiosus est, qui creditis*, ut subaudiatur: *lapis*, de quo in praecedentibus. Vult enim, hunc esse sensum: *Vobis est pretiosus, qui in illum credidistis; Judaeis, et non credentibus vilis est.* Verum si id voluisset Petrus, non mutasset ἔντιμον in τιμήν; sed prius vocabulum, etiam huic loco aptum, retinuisset. Nam τιμή non significat *pretiosum*, sed *honorem* aut *pretium*. Rectius proinde Hentenius: *Vobis igitur, qui creditis, honor est.* Beda deducit hanc illationem ex eo, quod proxime praecessit: *Ille nimirum honor*, inquit, *ut non confundamini ab eo in adventu ejus. Sed sicut ipse ait: Si quis mihi ministraverit, honorificabit eum Pater meus.*

Potest nihilominus deduci per allusionem ex vocabulo ἔντιμον, quod ex honore compositum est; ut haec sit illatio: Dixi, lapidem illum esse ἔντιμον, id est pretiosum, honorabilem; atqui vos tamquam lapides vivi super eo aedificamini, illique coadunamini per fidem, in domum spiritualem; igitur et vobis credentibus honor, scilicet in judicio Dei. De quo honore etiam Paulus Rom. 2.: *Gloria et honor et pax omni operanti bonum.*

Non credentibus autem lapis, quem reprobaverunt aedificantes. Non credentibus, Graece uno verbo: ἀπειθοῦσι, id est *nolentibus credere, persuaderi*, fidem repellentibus. Significatur enim infidelitas positiva, quam vocant. Illud porro: *Lapis, quem reprobaverunt ae-*

dificantes, sumptum est ex Psalmo 177., cum eo, quod sequitur:

Hic factus est in caput anguli. Hebraea phrasis pro eo, quod diceretur: *factus est caput anguli*, id est lapis angularis, quem superius ex Jesaia Graece vocavit: ἀκρογωνιαῖον.

8. *Et lapis offensionis, et petra scandali.* Hoc assumit ex Jesaiae cap. 8., quod et Paulus citat Rom. 9. Vide nostrum ejus loci commentarium.

Jam vero, ut totus hic locus intelligatur, primum exponendus est versus Psalmi; deinde verba Apostoli ordinanda, et sensus reddendus. Quod ad Psalmi locum attinet, sumpta metaphora est ab aedificantibus, id est architectis, qui aedificio exstruendo lapides aptos quaerunt, et quos ineptos arbitrantur, rejiciunt; quibus forte contigit, ut lapis rejectus postea aptus inveniretur, qui collocaretur in angulo fundamenti. Igitur lapis aedificantibus rejectus et denique factus anguli caput, Christus est, quem aedificantes sive architecti, id est pontifices et magistratus populi Judaici, quorum erat, docere et gubernare populum, reprobaverunt, dicentes: *Quoniam inutilis est nobis*, Sap. 2., et adeo reprobaverunt, ut non solum regem eum habere nollent: *Nolumus, hunc regnare super nos*, Luc. 19., et ad Pilatum: *Non habemus regem, nisi Caesarem*, Joan. 19., verum etiam crucifigendum procurarent. Idem tamen ille, repentina facta conversione, non modo receptus est in partem aedificii spiritualis, quod est Ecclesia, sed mirabili Dei consilio et dispositione (nam ut in Psalmo sequitur: *A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris*) etiam factus est lapis angularis, id est totius Ecclesiae fundamentum longe primarium, duos illius parietes, Judaicum scilicet populum et gentilem, in se ipso firmissima junctura connectens. Et quia lapis angularis, ideo rex populi; siquidem per angulos significantur principes, ut supra dictum est. Hinc ipse loquitur Psalm. 2.: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus.* Sensum hunc versus Davidici Christus ipse nobis insinuat Matth. 21., declarat autem Petrus Actorum 4. et hoc loco, et Paulus Ephes. 2.

Nunc de ordinando contextu videamus. Quidam, ut eum illustrent, illa verba: *Hic factus est in caput anguli*, claudunt parenthesi, ac separatim exponunt. Nam absurdum eis videtur, Christum non credentibus dici factum in caput anguli. Itaque sensum hunc periodi faciunt: Non credentibus Christus factus est lapis ab aedificantibus reprobatus (scilicet idem ille, qui postea factus est caput anguli, id est fundamentum et princeps Ecclesiae), factus etiam iisdem lapis offensionis et petra scandali. Haec constructio probari posset, nisi obstaret, quod in Graeco non legitur: *lapis*, sed: *lapidem*, λίθον, accusativo casu; quemadmodum et in Psalmo, nec non Matth. 21., Marc. 12. et Luc. 20. Qui casus aptari non potest parti praecedenti, si, quod sequitur, parenthesi claudas. Notatur quidem apud Robertum Stephanum unus codex, in quo legatur λίθος, nominandi casu; sed fidem apud doctos non meretur.

Igitur recta constructione servata, sensus hic reddi potest: Incredulis autem lapis ille, quem reprobaverunt aedificantes, id est, quem rejecerunt Judaeorum principes, factus est in caput anguli, hoc est, eis, quantumvis invitis et renitentibus, datus est Judex et Rex, qui rebelles duro ac justo imperio coërceat atque puniat. Jerem. 31.: *Dominatus sum eorum*, et Ezech. 20.: *In furore effuso regnabo super eos.* Promotus est in caput aedificii et regem populi, atque in eo gradu collocatus a Patre, nunc regnat, donec eos ipsos inimicos suos, qui nolebant, ipsum regnare, ponat aliquando scabellum pedum suorum. Quibus interim iisdem lapis est offensionis, quod in Hebraeo est: *percussionis: et petra scandali*, id est lapis in quem ipsi graviter impingant, ab eodem collidendi et conterendi, sicut dicitur Matth. 21. Hoc autem proprie ad Judaeos pertinet, quibus Christus crucifixus scandalum factus

est, 1 Cor. 1. Nam gentibus incredulis stultitia potius fuit Christus, quam scandalum; ut ibidem dicitur. Unde ex hoc etiam loco sumitur argumentum, hanc Epistolam ad Judaeos scriptam esse. Laudat enim Apostolus Judaeos fideles ex comparatione Judaeorum, qui credere noluerunt. De quibus adhuc sequitur:

His, qui offendunt verbo, nec credunt. Nec credunt, Graece: ἀπειθοῦντες. Idem vocabulum, quod supra, id est, *non credentes,* non acquiescentes persuaderi, et credere nolentes. Sensus est: His, qui impingunt in verbum Evangelii sibi annuntiati, nolentes illud recipere, sed eo offensi, contradicentes et blasphemantes; ut de iis dicitur Act. 13.; iis, inquam, Christus (qui est verbum Dei increatum) factus est *lapis offensionis et petra scandali.* Offendentes enim et impingentes in verbum Evangelii, impegerunt in Christum, quem Evangelium annuntiat. Aut certe ideo impegerunt in verbum evangelicum, quia impegerunt in Christum crucifixum.

In quo et positi sunt. In quo, Graece: εἰς ὃ, *in quod,* vel *ad quod.* Ven. Beda legit: *in quod,* licet etiam alterius lectionis meminerit, et utramque exponat. Sed et MSS. quaedam probatissima, nec non veteres concordantiae, quartum casum exhibent. Porro de sensu variant interpretes. Multi jungunt cum complexo verbi praecedentis et casus, qui in eo subauditur, et hunc sensum reddunt: Nec credunt verbo Evangelii, ad quod audiendum et fide suscipiendum positi erant, id est ordinati per legem et Prophetas, Christum praenuntiantes et promittentes. Unde Paulus ad eos ait: *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei,* Act. 13. Sed sciendum, in Graeco genus non respondere. Nam λόγος masculinum est, relativum ὃ neutrum, quod proinde τὸν λόγον referre non potest. Qua ratione etiam illa cujusdam improbatur expositio, qui relativum ad *lapidem* refert. Nam et *lapis* in Graeco masculinum est, λίθος. Igitur alii relativum indeterminate sumunt: *ad quod,* id est ad quam rem; ut possit ad diversa referri. Beda refert ad *credendum. In hoc,* inquit, *positi, id est per naturam facti sunt homines, ut credant Deo et ejus voluntati obtemperent.* Sed hic sensus nimium generalis est; loquitur enim Apostolus specialiter de Judaeis.

Alii proinde sic exponunt: *Ad quod,* id est ut crederent evangelico sermoni, praeparati erant et instructi per legem Mosaicam, quae Christum multipliciter praenuntiarat. Ita Liranus, Richelius et Cajetanus. Item Erasmus tam in annotat., quam in paraphrasi. Quo respicit etiam ejus versio: *neque credunt id, ad quod et instituti fuerunt.* Et quidem hic sensus, si res ipsa spectetur, concidit cum primo.

Verum nihil istorum cum textu cohaeret; nec omnino particula: *in quod,* ad verbum *credere* potest referri, quod in Graeco non praecessit. Nam, ut dixi, Graece est: ἀπειθοῦντες, ac si dicatur uno verbo: *diffidentes* aut *refragantes.* Cui respondere non potest illa expositio relativi: *in quod,* id est ad credendum. Ac sane miror, nec ab Erasmo id fuisse animadversum.

Est igitur alius sensus, a dictis longe diversus ac paene contrarius, quo videlicet relativum *quod* non ad *verbum* Evangelii, neque ad *credendum,* sed ad *non credendum,* et ad *offendendum* referatur, hoc modo: *Ad quod,* id est ut offendant in verbum, et non credant, *positi* et ordinati *sunt* a Deo, videlicet permittente, propter eorum peccata praecedentia et propter gloriam suam, quam ex illorum justa condemnatione sibi parat. Hic sensus mihi videtur germanus. Non solum enim convenit cum Scripturis, in quibus Deus dicitur aliquos tradidisse *in desideria cordis eorum, in passiones ignominiae, in reprobum sensum,* Rom. 1.; sed et cum aliis, in quibus idem hoc verbum logitur, ut Rom. 9.: *In hoc ipsum excitavi te* (pro quo in Exod. 9.: *posui te*)*, ut ostendam in te virtutem meam,* et 1 Thess. 5.: *Non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis.* Et

cap. 3., loquens de tribulationibus: *Ipsi enim scitis,* inquit, *quod in hoc positi sumus,* Denique sensus hic praesenti instituto maxime est accommodus. Loquitur enim Petrus de Judaeis a Deo reprobatis. Quam eorum reprobationem hic sensus explicat ea parte, qua dicuntur a Deo permissi cadere in peccatum infidelitatis. Adferunt eum Didymus, Oecumenius, Gaignaeus, Salmeronus, Lorinus, et in notationibus suis Franciscus Lucas.

9. *Vos autem genus electum.* Ad fideles orationem reflectit, quorum rursus insignem felicitatem amplissimis epithetis ac velut dignitatum titulis praedicat et commendat. Mirifice enim assurgit hic sermo, qui, quamvis partim ex Mose desumptus sit, totus tamen usque ad versum 11. apostolicam refert ac spirat majestatem. Dicuntur autem haec ad Judaeos, vel solos, vel praecipue. Notandum enim, quatuor epitheta, quae hic ordine ponuntur, in veteri testamento fuisse attributa populo Israëlitico, quem Deus ad sui cultum prae cunctis gentibus elegerat, ac sibi peculiarem fecerat, multisque praerogativis ornaverat; itaque vere quidem illa, juxta sensum literalem, competebant illi populo. Verum quia *omnia in figura contingebant illis,* 1 Cor. 10., non dubium, quin sensu mystico, eoque longe sublimiori, conveniant eadem populo Christiano.

Id igitur est, quod hic intendit ac docet B. Petrus. Israëlitas quidem fuisse genus electum, passim testantur Scripturae, quae vocant eos, *populum* et *semen electum a Deo,* ut Deuter. 4. 7. 10. et 14. et alibi. Gratuitam quoque ejusdem populi *electionem* significat Moses Deuter. 7. his verbis: *Non quia cunctas gentes numero vincebatis, vobis junctus est Dominus et elegit vos, cum omnibus sitis populis pauciores; sed quia dilexit vos Dominus.* Ac rursum cap. 9., ubi populum monet, *ne dicat: Propter justitiam meam introduxit me Dominus, ut terram hanc possiderem. Cum,* inquit, *durissimae cervicis sis populus; sed ut compleret verbum suum Dominus, quod sub juramento pollicitus est patribus tuis Abraham, Isaac et Jacob.*

Caeterum multo magis ac verius Christiani *genus sunt electum,* quia non ad terrenam possessionem, sed ad coelestem ex toto hominum genere, et absque ullo meritorum respectu, sunt electi et vocati a Deo, quasi dicat Apostolus: Majori jure in vos competunt omnes hi tituli, quam in illos, quibus olim adscriptos fuisse legimus. Vocat autem *genus* propter regenerationem factam in baptismo *ex semine incorruptibili per verbum Dei,* quemadmodum dixit capite praecedenti.

Regale sacerdotium. Sumptum ex verbis, quae Deus jussit ad populum dici, Exod. 19., idque juxta versionem LXX., ubi nos habemus, interprete Hieronymo: *regnum sacerdotale,* pro eo, quod in Hebraeo est: *regnum sacerdotum.* Unde evanescit argumentum, quod ex hoc loco faciunt nonnulli pro discrimine, quod statuendum putant inter sacerdotium vetus et novum, dicentes, in veteri testamento regiam potestatem fuisse sacerdotali superiorem, quia dictum sit in Exodo: *regnum sacerdotale;* nunc autem sacerdotium regali potestate esse prius ac potius, quia Petrus sermone converso dicat: *sacerdotium regale;* tamquam illic sacerdotium fuerit accessorium regno, hic autem regnum sit accessorium sacerdotio; atque hanc esse praerogativam novi testamenti prae veteri. Evanescit, inquam, hoc argumentum, quia Petrus ipsa Mosi verba, quae ad veterem populum dicta fuerunt, referre voluit; sed retulit, ut habebantur in Graeca versione, quae erat in usu fidelium. Quae res et a Lorino observata est.

An autem vere consistat illud discrimen, ac non potius cum aliis doctissimis Theologis dicendum sit, etiam sub lege veteri sacerdotium fuisse regali potestate prius ac dignius, non hujus est loci disquirere. Conferendus est autem hic locus cum eo, quod Apoc. 1. et 5. dicitur Deus nos fecisse *regnum et sacerdotes,* Graece: *reges et sacerdotes,* non sine allusione

ad locum Exodi. Nam et in Exodo Chaldaea versio habet: *reges sacerdotes.* Ex quibus apparet, etiam B. Petrum id ipsum velle significare, scilicet omnes Christianos esse reges et sacerdotes. Et quidem quo sensu *sacerdotes* sint omnes, ipse Petrus jam ante exposuit, dicens: *sacerdotium sanctum offerre spirituales hostias.*

Reges vero sunt omnes Christiani, vel quatenus Deo subditi, *cui servire regnare est,* ut habet oratio Ecclesiae; vel quia suorum affectuum Domini sunt ac reges, mente suum in eis obtinente principatum, ut quidam exponunt; vel ideo maxime, quia praedestinatione ac vocatione reges sunt, utpote filii et haeredes Dei, cohaeredes autem Christi, et cum eo regnaturi in aeternum; sicut ipse testatur, dicens ad suos discipulos Luc. 22.: *Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus, regnum;* et dicturus omnibus suis electis in extremo judicio: *Venite, possidete paratum vobis regnum.* Est autem et alius modus, secundum quem omnes Christiani dici possint et sacerdotes, et reges; quatenus scilicet omnes membra sunt Christi sacerdotis et regis, cum quo unum corpus constituunt. Quem sensum pluribus prosequitur Hesselius scribens in hunc locum. Vide S. Augustinum de civit. lib. 20. cap. 10. Quo autem sensu vetus ille populus Israëliticus appellatus fuerit a Deo *regnum sacerdotale,* Exod. 19., petendum ex illius Scripturae commentariis.

Porro jam ex his patet, valde inepte quosdam abuti hoc Scripturae loco et similibus, ut doceant, omnes Christianos vere et proprie esse sacerdotes. Nam Scripturae utrumque eis attribuunt, et quod reges sint, et quod sacerdotes. Ex quo cum non sit consequens, proprie reges esse, profecto nec consequitur, esse proprie sacerdotes.

Gens sancta. Hoc sumptum est consequenter ex eodem loco Exodi. Israëlitae quidem dicti *gens sancta* propter externam et legalem sanctitatem. Erat enim populus a gentilium immunditiis, praesertim idololatriae, segregatus, et legalis munditiae, quae in delectu ciborum et lotionibus aliisque similibus consistebat, studiosus. Quo, secundum literam, pertinebat illud aliquoties in lege repetitum: *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum;* ut ostendimus capite superiori. Christiani vero dicuntur *gens sancta,* et apud Jesaiam cap. 62. *populus sanctus,* propter internam et veram sanctitatem, id est puritatem a contaminatione vitiorum. Haec enim ea est sanctitas, a qua proprie Ecclesia sancta vocatur in symbolo fidei.

Nam qui sanctitatem hanc definiunt a religione, doctrina, sacramentis ac reliquo cultu externo, non sufficienter eam explicant, nec attingunt, quod in sanctitate Ecclesiae praecipuum est. Oportet enim eam intelligi sanctitatem, quam Christus sanguine suo contulit Ecclesiae secundum Scripturas, ut Joan. 17.: *Pro eis ego sanctifico me ipsum, ut sint et ipsi sanctificati in veritate;* Eph. 1.: *Elegit nos in ipso, ut essemus sancti et immaculati,* et cap. 5.: *Christus dilexit Ecclesiam, et se ipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans eam lavacro aquae in verbo;* et Heb. 13.: *Jesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.* Nec obstat, quod haec sanctitas non sit in omnibus Ecclesiae membris; nam nec illa veteris populi sanctitas, quam dixi, in singulis erat. Sed sancta dicitur Ecclesia a sanctitate praecipuorum membrorum, quae tamen omnium esse debeat, ut vocationi respondeant.

Populus acquisitionis. Graece: λαὸς εἰς περιποίησιν, *populus, in acquisitionem,* sive *in vendicationem.* Id quoque sumptum ex eodem cap. 19. Exodi, ubi ante verba superiora sic habetur in Hebraeo: *Eritis mihi in peculium de cunctis populis.* Pro quo LXX.: Ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος, id est *eritis mihi populus peculiaris.* Ad quam versionem respexit Paulus in Epistola ad Titum 2., dicens: *Et mundaret sibi populum acceptabilem,* Graece: περιούσιον, *pecu-*

liarem. Vide, quae in illius loci commentario diximus. Caeterum vox Graeca, quam Petrus usurpat hoc loco, legitur etiam apud Paulum Eph. 1.: *In redemptionem acquisitionis.* Ubi Erasmus: *in redemptionem acquisitae possessionis;* melius sane, quam hic: *populus, qui in lucrum accessit.* Sensus enim Apostoli est: Quomodo filii Israël vocabantur et erant Deo populus acquisitionis, seu vendicationis, quod Deus illum e tyrannide Pharaonis ereptum et in manu valida ex Aegypto eductum in suam vendicasset possessionem, ac suum fecisset e cunctis gentibus peculium: ita, ac potiori ratione, Christianos esse Christo Deo suo populum acquisitum, vendicatum et peculiarem, quia, sicut dictum est cap. praeced., pretioso sanguine suo eum e potestate diaboli redemit, atque ex universo hominumge nere electum, suum peculium fecit. Quae certe maxima dignitas est Christianorum. Quo modo et Paulus eos vocat *Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo,* Act. 20.

Notandum est, apud Ambrosium in exposit. Psalm. 118. octon. 6., et apud Augustinum lib. 1. de peccat. mer. cap. 27., hanc partem ita legi: *populus in adoptione.* Sed et Eph. 1. veteris editionis haec erat lectio: *In redemptionem adoptionis,* quemadmodum Hieronymus testatur in ejus loci comm. Sed eam versionem corrigit ibidem Hieronymus ac docet e Graeco, legendum: *acquisitionis* seu *posesssionis.* Quod et nos eo loco annotavimus. Quamquam potius existimem, non *adoptionis,* sed *adeptionis* ab illo interprete scriptum fuisse, quod scribarum oscitantia mutatum postea fuerit in *adoptionis.* Nam *adeptio* fere idem est, quod acquisitio.

Ut virtutes annuntietis Ejus, qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum. Virtutes, non δυνάμεις Graece, quod alibi passim, id est *potentias,* unde dicitur *Deus virtutum;* sed ἀρετὰς (rarum alioqui in Scripturis vocabulum), id est *virtutes, quae vitiis opponuntur;* ut sunt in Deo sapientia, justitia, bonitas, caritas, misericordia, denique φιλανθρωπία, Tit. 3. Quidam addunt patientiam, obedientiam, humilitatem; videlicet de virtutibus Christi hominis accipientes hunc locum, quod non est necesse. Sunt enim in Deo virtutes omnes excellentissimo modo, aliae quidem formaliter, aliae vero eminenter, ut loquuntur et docent Theologi.

Declarat Petrus his verbis causam finalem acquisitionis praedictae, nempe gloriam Dei. Ad hoc enim Christianos, id est populum suum, nos fecit Deus, ut de hoc tanto beneficio eum laudemus, et virtutes ejus, quae in opere nostrae redemptionis et sanctificationis mirabiliter eluxerunt, quibusque laudabilem se ostendit, ubique praedicemus, quemadmodum ipse testatur Jes. 43., dicens: *Omnem, qui invocat nomen meum, in gloriam meam creavi eum.* Et infra: *Populum istum formavi mihi; laudem meam narrabit,* id est: formavi, ut laudem meam narret. Ad has enim Scripturas alludere videtur Apostolus; tametsi Beda refert ad historiam Exod. 15., in qua legimus, Hebraeos, postquam ex Aegypto liberati mare rubrum transierant, canticum gratiarum actionis et laudis Domino cecinisse. Porro *vocationem* hic intellige efficacem, quae divinae praedestinationis effectus est, et vocatio secundum propositum appellatur a Paulo Rom. 8.

Lumen, ad quod vocatos dicit, quidam Christum exponunt, de quo Joan. 1.: *Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem.* Qui et de se ipso ait: *Ego sum lux mundi,* Joan. 8. Estque sane *admirabile hoc lumen,* quia tam magnum, ut a nemine comprehendi possit. Juxta quem intellectum *lumen suum,* id est Dei, dixit Apostolus, quia Christus, ut est Deus de Deo, ita lumen est de lumine. Alii tamen, inter quos Cajetanus, de lumine fidei exponunt, qua Deus resque divinae cognoscuntur. Quae cognitio, licet obscura sit propter inevidentiam, *lumen* tamen, atque adeo *lumen Dei,* recte vocatur ob certitudinem revelationis divinae. Quamquam alioqui omnis cognitio

lumen quoddam est. Rursum fides ipsa *lumen est admirabile,* quia notitia est eorum, quae a sensibus nostris remotissima sunt, et quorum rationes assequi mente non possumus, testante Paulo, *quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quae praeparavit Deus iis, qui diligunt illum,* 1 Cor. 2. Ab hoc lumine, qui baptizati erant, *illuminati* vocabantur, ut Heb. 6. et 10.; et baptismus *sacramentum illuminationis* apud veteres. Affectat hanc luminis acceptionem antithesis inter tenebras ac lumen, quam facit Apostolus; ac si dicat: Qui de profundis ignorantiae tenebris vos vocavit ad sui cognitionem.

Caeterum videri potest hoc proprie dictum ad fideles ex gentibus, quae diu jacuerant in tenebris ignorantiae veri Dei. Unde et Christus *lumen ad revelationem gentium* vocatur a Simeone justo, Luc. 2. Sed ea res non convincit. Nam et ad Judaeos similia dicta legimus, ut Jes. 60.: *Surge, illuminare Jerusalem, quia venit lumen tuum,* et Matth. 4. ex ejusdem Prophetae cap. 9.: *Populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam.* Sed et ista Judaeos haud dubie comprehendunt: *Lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt. Lux venit in mundum, et dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem,* Joan. 1. et 3. Nam etsi Deum aliquo modo populus ille veteris testamenti cognoscebat, non tamen ut Salvatorem, id est, verae justitiae et salutis auctorem. Hoc enim modo nosse Deum, promittitur filiis novi testamenti, Jer. 31. Heb. 8. et Jes. 11.

10. *Qui aliquando Non-populus, nunc autem populus Dei.* Versum hunc totum desumsit B. Petrus ex Osee cap. 2. sub finem, ubi sic habetur: *Et miserebor ejus, quae fuit absque misericordia. Et dicam Non-populo meo: Populus meus es tu.* Sed ordinem commutat Petrus, ideo forte, quia vult explicare et commendare, quod dixit: *populus acquisitionis,* tametsi Paulus quoque, citans eundem Prophetae locum Rom. 9., ordinem transposuit. Citat autem Paulus, ut doceat, a Deo vocatos esse non Judaeos solum, sed etiam gentiles. Ex quo apparet, etiam a Petro haec eadem scribi ad fideles ex gentibus, si Prophetae testimonium ab utroque Apostolo eodem sensu intellectum est. Quo argumento praecipue moventur, qui putant, hanc Epistolam ad eos, qui ex gentibus erant fideles, scriptam esse. Cujus contrarium nos ostendimus in argumento Epistolae.

Primum igitur respondeo, non aliud ex hoc loco colligi posse, quam non ad solos Judaeos scribi hanc Epistolam, sed etiam ad gentiles, quibus permixti Judaei in dispersione positi fide et sacramentis communicabant; ut propterea partim ad Judaeos, partim ad gentiles, alias vero simul ad utrosque sermonem dirigat Apostolus. Deinde, nec id quidem necessario nobis fatendum esse. Nam quae de populo gentili praedicta sunt a Propheta, potuit ea Petrus suis verbis (quod sentit Cajetanus) populo circumcisionis accommodare. Non enim dicit Apostolus, Prophetam haec scripsisse de iis, quos alloquitur.

Quin etiam illud dici potest, praedictionem Prophetae vel ad solos pertinere Israëlitas in gentibus dispersos, quibus Propheta, post indictum repudium, gratiam reconciliationis promittit; quam promissionem Petrus nunc impletam esse docet; hic enim sensus Prophetae verbis et contextui valde consentaneus est: vel, ad utrumque populum pertinere, Judaicum et gentilem; sensu quidem literali ad Judaeos, mystico autem ad gentiles. Quae sententia est Hieronymi, Prophetam hunc exponentis. Quam et Franciscus Ribera amplectitur in prooemio sui comm. super Epist. ad Heb., retractans ea, quae prius in diversam sententiam dixerat in comm. Prophetae. Recte igitur B. Petrus Judaeis dispersionis id adscribit, quod de eis a Propheta, secundum literam praedictum fuerat. Recte et Paulus id ipsum ad gentiles refert, ad quos secundum mysterium pertinebat; uti suo loco declaravimus.

Restat, ut verba B. Petri exponamus.

Quod ait: *Qui aliquando Non-populus,* sic absolute dictum accipi potest, quia populus dispersus revera non est populus. Significat enim hoc nomen collectionem hominum in unam rempublicam. Potius tamen apparet, ex posteriori membro supplendum esse: *Dei.* Nam et apud Prophetam Deus loquitur: *Et dicam Non-populo meo.* Sensus igitur est: Qui hactenus fuistis non Dei populus, quia veram et salutarem Dei rerumque divinarum notitiam non habuistis, quia mandata Dei propter traditiones paternas (de quibus cap. super.) irrita fecistis, insuper et gentium corruptelis ac superstitionibus impliciti fuistis: nunc, Christo per suos Apostolos in unam fidem et Ecclesiam vos colligente, facti estis populus Dei.

Qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti. Commendatio est vocationis gratuitae. Sensus: Qui quondam et antehac a Deo derelicti fuistis in tenebris ignorantiae vestrae; nunc per ejus misericordiam et gratiam, non autem vestris meritis, quae nulla erant, adducti estis ad lumen fidei, et assumpti ad eam dignitatem, ut sitis genus electum, et caetera, quae supra commemoravit.

11. *Carissimi, obsecro vos tamquam advenas et peregrinos.* Redit ad exhortationem aliquantisper intermissam, admonens, ut tantae dignitati suae vocationis, de qua hactenus, sancta conversatione respondeant. *Obsecro,* Graece: *παρακαλῶ,* quod etiam verti potest: *adhortor.* Pronomen *vos,* quod Graeca non exprimunt, additum ab interprete, vel potius a scriba quopiam; nam nec in omnibus est Latinis. *Advenas et peregrinos,* Graece: *παροίκους καὶ παρεπιδήμους;* quarum vocum posteriorem interpres initio Epistolae vertit: *advenas;* tametsi fere idem ambae significent, videlicet eos, qui ut adventitii et peregrini commorantur in aliquo loco. Alludit autem Petrus ad id, quod in principio dixit: *advenas dispersionis;* ac si dicat: Vos, qui estis advenae dispersionis, extorres e terra patrum vestrorum, exhortor et obsecro tamquam spiritualiter advenas et peregrinos, id est, hujus mundi hospites, qui debeatis cogitare, nihil vobis, etsi inter homines saeculo deditos agentibus, commune esse debere cum desideriis et vanitatibus saeculi; sed animis et studiis semper tendere ad coelestem patriam, exemplo sanctorum Patriarcharum, qui, confitentes, se peregrinos et hospites esse super terram, significabant, *se patriam inquirere,* utique coelestem, Heb. 11.

Abstinere vos a carnalibus desideriis. Graece: *abstinete a carnalibus desideriis seu concupiscentiis,* tametsi quidam Graeci codices pro: ἀπέχεσθε, *abstinete,* habent: ἀπέχεσθαι, *abstinere,* quemadmodum et legit Clemens Alexandrinus lib. 3. Strom. cap. 6. Quae lectio sane probabilior est. Cohaeret enim haec pars cum praecedente: *tamquam advenas et peregrinos abstinere,* ut sensus sit: Obsecro vos, ut, tamquam advenae et peregrini in hoc mundo velut in terra aliena, ab iis concupiscendis, quae mundus admiratur et concupiscit, abstineatis; ut sunt voluptates, opes, honores. Nam peregrinorum et advenarum est, haud sese miscere negotiis civitatis aut regionis, in qua peregrinantur. *Carnalia desideria* dicuntur a carne, id est concupiscentia, seu fomite peccati, ea in nobis excitante. Ab iis autem *abstinere* jubemur, non ut prorsus iis careamus, quod in hac vitae corruptione fieri non potest; sed ut nec opere, nec consensu ea sequamur.

Quae militant adversus animam. Animae nomine vita et salus intelligi solet in Scripturis. Hinc *animam perdere* et *invenire* passim in Evangeliis. Igitur *militare* dicuntur *desideria carnis adversus animam,* quia, quantumlibet sensibus animae grata sint et jucunda, tamen exitiale bellum homini inferunt, utpote vitae ejus salutique contraria. Non enim sentit Apostolus, pugnam esse inter carnem et animam, cujusmodi est inter *legem membrorum* et *legem mentis,* Rom. 7., aut inter carnem et spiritum, Gal. 5.; nusquam enim haec pugna inter carnem et animam statuitur: sed a car-

nalibus desideriis revocat, proposito salutis aeternae periculo.

12. *Conversationem vestram inter gentes habentes bonam.* Loco participii: ἔχοντες, *habentes*, apud Oecumenium legitur: ἔχειν, *habere*, ut dependeat ab illo: *obsecro vos*, sicut et verbum *abstinere*. *Bonam*, Graece καλὴν, id est *honestam*, ut alii vertunt. Praecepit Apostolus, ut animum servent purum a carnalibus desideriis; nunc, quod proximum est, exigit, ut apud homines honeste se gerant, ac non solum non offendant improbitate morum, sed etiam bona conversatione moribusque recte compositis amorem proximorum erga se provocent, ac religionem, quam profitentur, commendent. Quod ait: *inter gentes*, arguit, Epistolam hanc ad Judaeos scriptam esse. Nam ad gentiles scribens non diceret: *inter gentes*, sed: *inter incredulos*, aut *eos, qui foris sunt*, aut cum addito, ut alibi: *inter gentes, quae Deum ignorant*.

Ut in eo, quod detrectant de vobis tamquam de malefactoribus. Detrectant seu potius *detractant*, ut legitur in multis codicibus, Graece: καταλαλοῦσιν, *obloquuntur, detrahunt, obtrectant vobis tamquam maleficis*, id est, sceleratis hominibus, ac reipublicae noxiis. Quidam istas detractiones interpretantur, quod dicerentur Christiani humanas carnes edere, videlicet occasione sumpta ex mystica participatione corporis et sanguinis Domini. Cujus calumniae meminerunt Justinus Martyr in prima apologia, Eusebius lib. 5. hist. eccles. cap. 1. et seq. et Oecumenius in comment. Rursus, quod dicerentur in mysteriis uti promiscua Venere. Cujus meminit idem Justinus in 2. apologia. At huic criminationi materiam praebuerant haeretici, cognomento Gnostici, revera in suis conventiculis turpia quaedam et nefanda exercentes; de quibus Epiphanius in haeresi Gnost. Alii locum hunc ad alias referunt calumnias paganorum adversus Christianos, de quibus Tertullianum consule in Apologet. et Joan. Hesselium in comment. Sed cum haec Epistola scripta sit ad fideles ex circumcisione Judaeos, verisimilius est, hic intelligi detractiones, quibus obnoxii erant Judaei, ac nominatim de eo, quod religionis ac libertatis praetextu principibus ac magistratibus ethnicis minus essent obsequentes, parumque civiliter iis, inter quos vivebant, sese accommodarent. Huc sane B. Petrum respicere, satis ostendunt verba sequentia:

Ex bonis operibus vos considerantes, glorificent Deum. Vos supplementum est interpretis. Alii sic: *Ex bonis operibus, quae considerarint, inspexerint.* Nam Graece est aoristus: ἐποπτεύσαντες, id est *conspicati, cum inspexerint.* Cyprianus lib. 3. testimoniorum cap. 11., totum hunc locum citans, ita legit: *Ut, dum detrectant de vobis quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes, magnificent Deum.* Sensus Apostoli: Bene et honeste inter gentiles conversamini; ut, si qui male de vobis loquuntur, male persuasi, vos esse maleficos et tranquillitatis publicae turbatores, opera vestra bona videant et considerent, atque ex iis recto judicio vos aestimantes, Deum, qui tales habeat cultores, glorificent, sicque detractionem vertant in laudem et gloriam Dei. Qui scopus esse debet bonarum nostrarum actionum, Domino praecipiente, Matth. 5.: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in coelis est.*

In die visitationis. Diem visitationis Oecumenius, Aria Montano suffragante, exponit inquisitionem hominum mundanorum, scilicet eorum, qui male de Christianis loquebantur. *Quum enim*, inquit Oecumenius, *fit ab eis inquisitio de vita nostra, ubi res contrario modo se habere reperiuntur, quam fuerit eorum suspicio, non solum pudefiunt, sed et ipsi corriguntur, et Deus glorificatur.* Hic sensus accipit probabilitatem ex vocabulo *visitationis*, Graece: ἐπισκοπῆς, id est *inspectionis;* quasi respiciat Apostolus ad id, quod dixit: *ex bonis operibus vos considerantes, inspicientes.* Aliis

magis placet, *visitationem* intelligi divinam, qua scilicet Deus visitat homines. Sic enim *visitatio* et *dies visitationis* familiarius accipiuntur in Scripturis.

Igitur nonnulli de die judicii seu retributionis interpretantur, quando impii, conspecta justorum gloria, Dei justitiam agnoscent vel inviti. Sic infra cap. 5.: *Humiliamini sub potenti manu Dei, ut vos exaltet in tempore visitationis;* tametsi illic *visitationis* non additur in Graeco. Obstat huic sensui, quod dicit: *ex bonis operibus vos considerantes.* Id enim est hujus saeculi. Proinde alii plerique diem intelligunt divinae *visitationis* in hoc saeculo, cum scilicet Deus per suam gratiam obtrectatores illos visitare dignatur, convertens eorum corda a detractione et odio ad benevolentiam. Numquam enim sancta Christianorum vita ad infidelium et malevolorum conversionem proficeret, nisi Deus speciali gratia, tamquam benigna vultus sui illuminatione, eos respiceret, quomodo Petrum Christus respexit, Luc. 22.

13. *Subjecti igitur estote omni humanae creaturae propter Deum.* A generali exhortatione ad particularia praecepta sanctae et honestae conversationis descendit; et quia Judaei, ut ante dictum est, vulgo male audiebant inter gentiles, tamquam legum refractarii, primo loco subjectionem praecipit praestandam regibus ac civitatum praefectis, ne in ordinem politiae quoquo modo peccent. Atque hinc amplius probabile fit, ad Judaeos hanc Epistolam scribi, propter quos etiam Paulus similia dat praecepta, Rom. 13. et ad Tit. 3., quemadmodum suis locis est annotatum.

Creaturam humanam Oecumenius post Didymum intelligit humanam constitutionem seu creationem, concretive tamen, id est homines, qui a regibus creati seu designati sunt praefecti et in potestate constituti; aut ipsos etiam reges, eo quod et ipsi ab hominibus constituti ac positi sint. Cajetanus ipsum officium regiminis intelligit, eo quod humanis suffragiis creatur. Alii creaturam humanam non dissimiliter quidem accipiunt, sed abstractive, ut vocabulum sonat, id est ordinationes, constitutiones seu leges humanas. Verum his obstat, quod statim sequitur: *sive regi, etc.,* quod primam illam, id est, concretivam postulat magis acceptionem.

At enim sciendum, Graecam vocem κτίσιν, qua Petrus utitur, nusquam alibi in Scriptura significare constitutionem sive ordinationem, praesertim talem, qualis est legum; sed passim accipi pro *creatura,* id est, rebus a Deo creatis; quemadmodum ostendimus ad illud Rom. 1.: *Invisibilia ipsius a creatura mundi etc.* Nec vero necessitas ulla est, quae cogat, aliter accipi hoc loco; quandoquidem et apud Marcum, Petri discipulum, cap. ult., sic accipitur in simili locutione, ubi memorat, Dominum suis Apostolis dixisse: *Euntes in mundum universum praedicate Evangelium omni creuturae,* utique humanae, id est omnibus hominibus, non Judaeis tantum, sed et gentibus, ubique et indiscriminatim. Quod et factum fuisse, simili sermone testatur Paulus, Col. 1. dicens de Evangelio: *Quod praedicatum est in universa creatura, quae sub coelo est.* Sicut autem in illis Scripturis primum opus est restrictione, quae hoc loco exprimitur, id est, ut intelligatur *creatura humana;* deinde ut ea, cui praedicatio fieri potest (neque enim infantibus aut amentibus praedicandum erat Evangelium): ita, quod hic dicitur: *omni humanae creaturae,* debet accipi restricte et ipsi materiae accommodate, de omnibus hominibus, qui sunt in potestate constituti, quicumque et qualescumque sint; ut sensus sit: Subditi estote, obedite cuicumque homini superiori, sive Judaeus ille sit, sive gentilis, et sive Christianus, sive infidelis; denique seu bonus, seu malus. Nam certe de hominibus accipi oportere, constat ex distributione sequenti: *sive regi, sive ducibus.* Hunc eundem sensum Syrus interpres Hebraismo reddidit: *Estote subjecti omnibus filiis hominis.*

Propter Deum, Graece: *propter Do-*

minum. Quod et in Latinis quibusdam legitur. Ac verisimile, Dominum intelligi Christum, ut fere alibi in scriptis Apostolicis. Qui *Deum* legunt, sic exponunt: *Propter Deum,* cujus gerunt vices; ut in homine jubente non hominem consideretis, sed Deum, a quo potestatem accepit, et cujus personam sustinet. Quod diligenter inculcat Apostolus Paulus, Rom. 13., concludens inde, *non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam* debere principibus subjectionem. Si cum Graecis legamus: *Dominum,* sensus erit: Quia Dominus Christus hoc jussit, dicens: *Reddite, quae sunt Caesaris, Caesari,* Matth. 22. Notandum, haec intelligi de legitima potestate, quamvis ea forte, ut saepe fit, a tyrannide et malis artibus initium duxerit; nec non de justis legibus. Justas autem leges bene definit Hesselius, *quae nec contraria legi Dei praecipiunt, nec privata auctoritate feruntur, nec ad privatum commodum, nec inaequaliter onerant aequales.*

Sive regi, quasi praecellenti. Quo tempore scripta fuit haec Epistola, princeps imperii Romani erat Domitius Nero, Christianorum gravissimus persecutor, sub quo Petrus ipse, qui haec scribit, et Paulus martyrium subierunt. Liquet ergo ex doctrina Apostolica, principibus, etiam infidelibus et valde malis, obediendum esse. Etsi vero Romani suum principem non regem, quod nomen illis exosum erat, sed vel Caesarem, vel Augustum, vel Imperatorem appellarent: Graeci tamen eum, consueto populorum more, βασιλέα vocitabant. Unde et Judaei dicebant, Joan. 19.: *Non habemus regem, nisi Caesarem.*

Addit: *tamquam praecellenti,* Graece ὑπερέχοντι, id est, supremam habenti potestatem in republica, atque in rebus ad politiam externam pertinentibus. Nam in his, quae ad Ecclesiae regimen et (qui illius regiminis finis est) salutem spectant animarum, Christus suum habebat vicarium Petrum Apostolum, et habet nunc quoque ejus successorem, Romanum pontificem, cui sine exceptione omnes suas oves pascendas et regendas commisit, Joan. 21. Quidam illud: *tamquam praecellenti,* putant ad omnes magistratus pertinere; sicut extendit Paulus, Rom. 13. dicens: *Omnis anima potestatibus sublimioribus,* id est eminentibus, Graece: ὑπερεχούσαις, *subdita sit.* Et expressius 1 Tim. 2., ubi vult, *orationes fieri pro regibus et omnibus, qui in sublimitate sunt,* Graece: ἐν ὑπεροχῇ, *in eminentia.* Nihil tamen vetat, hoc loco significari titulum ita regi proprium, ut caeteris praefectis, de quibus alterum membrum subjungit, non sit communis.

14. *Sive ducibus, tamquam ab eo missis. Ducibus,* Graece: ἡγεμόσιν, quos interpres in Evangeliis et Actis Apostolicis *praesides* interpretatur. Neque enim belli duces significare vult B. Petrus, sed praesides provinciarum, quae Romanis erant subjectae; cujusmodi in Judaea Pilatus, Felix, Festus. Sunt, qui putent, hoc nomine designari quoslibet magistratus rege inferiores. At Scripturae magis consentaneum est, quod dixi; ita tamen, ut sub nomine speciali etiam reliqui magistratus intelligantur comprehensi. Unde non male Syrus interpres vertit: *Judices.* In eo, quod additur: *tamquam ab eo missis,* pronomen *eo* ad regem referunt nonnulli. Quod non placet. Nam Apostolus vult, hoc in praesidibus istis considerari, quod Deus eos miserit; id quod ad obediendum movere debet. Ac ut taceam, quod praesides provinciis praeficiebantur, non tam auctoritate Caesaris, quam senatus, illi alteri relationi non quadrat, quod sequitur: *ad vindictam malefactorum etc.,* quem scopum mali reges non usquequaque habebant propositum. Rectius igitur ad *Deum* refertur, qui hunc finem omnibus magistratibus praescribit. Unde et Paulus de potestate Rom. 13.: *Dei enim minister est, tibi in bonum,* ac rursum: *Dei minister est, vindex in iram ei, qui male agit.* Ex quo etiam apparet, missos a Deo hic intelligi debere non solum duces seu praesides, sed etiam regem ipsum, ad quem

per syllepsin illa pars: *tamquam ab eo missis,* etiam pertineat.

Ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum. Graece: *Ad vindictam quidem* κακοποιῶν, *male agentium, laudem vero* ἀγαθοποιῶν, *bona agentium.* Hos interpres nominat *bonos,* quia, qui bona agunt, boni merito reputantur in republica civili. Illos *maleficos* sive *nocentes* liceat appellare. Significat Apostolus officium principum ac magistratuum, propter quod a Deo sint missi; sicut et Paulus verbis supra citatis. Hoc officium est, ad tuendam reipublicae pacem et tranquillitatem malefacta suppliciis, et benefacta praemiis prosequi. His enim duobus reipublicae status continetur. *Laudem* dixit pro praemio, quemadmodum et Paulus, dicens: *Bonum fac et habebis laudem;* vel quia laus ipsa praemium quoddam est; vel quia praemium laudis est signum. Est autem praemii pars non minima, sub tutela magistratuum quietam et tranquillam vitam agere, ut dicitur 2 Tim. 2. Quod si ne hoc quidem praemium assequantur in terrena republica boni, propter improbitatem et tyrannidem eorum, qui praesunt: laude tamen sua ac praemio condigno in Dei judicio nequaquam defraudabuntur.

15. *Quia sic est voluntas Dei, ut benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam. Obmutescere faciatis,* Graece: φιμοῦν, id est *os obstruere,* os obligare. Unde illud apud LXX. Deuter. 25., citante etiam Paulo 1 Cor. 9.: οὐ φιμώσεις, *non alligabis os bovi trituranti.* Verbum deductum a nomine φίμος, quod inter alia significat camum, instrumentum aptum non ad frenandum modo, sed et ad constringendum forinsecus ora boum, equorum, mulorum. Erasmus hoc modo vertit: *Ut benefaciendo obturetis os hominibus stultis et ignorantibus.* Potest ad sensum etiam ita verti: *Ut benefaciendo cohibeatis ac reprimatis amentium hominum ignorantiam. Amentiam* sive *imprudentiam* cum *ignorantia* conjungit, quia, qui Deum ignorant, facile per imprudentiam impingunt. Vel *imprudentiam* ponit tamquam matrem *ignorantiae,* id est judicii et sermonis irrationabilis ac stulti, quo censebant et inter se loquebantur infideles de Christianis Judaeis, tamquam de his, qui legibus essent refractarii. Clemens Alexandrinus lib. 3. Strom. cap. 6. non ἀγνωσίαν, id est *ignorantiam* legit, sed ἐργασίαν, id est *occupationem.* Ita sensus erit: Ut, dum benefacitis, adversariae linguae non habeant, quod dicant, et in quo occupentur.

Illud observandum, *voluntatem Dei* non esse referendam ad id, quod dixit: *subjecti estote etc.,* quasi sensus sit: Hoc vult et praecipit Deus, ut sitis subditi regibus et magistratibus; ita namque futurum, ut obmutescere cogantur increduli, qui solent de vobis male loqui; quamvis vera sint haec. Sed referri debet *voluntas Dei* ad sequentia, quae sic habent in Graeco: ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν, *benefacientes obturare etc.,* quasi dicat: Voluntas Dei est, vos benefaciendo cohibere maledicentiam infidelium. Ubi tam praeceptiva Dei voluntas, quam absoluta potest intelligi. Nam et praecipit Deus, ut benefaciendo, quantum in nobis est, obstruamus ora maledicis; et ita disposuit, ut malorum linguae elanguescant per innocentiam bonorum, nec id solum, verum etiam excitentur ad eos laudandos, et Deum glorificandum; uti dictum est v. 12. Similis admonitio Pauli ad Tit. 2.: *Verbum sanum, irreprehensibile, ut is, qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis.*

16. *Quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiae libertatem.* Construenda est haec pars cum superiori verbo: ὑποτάγητε, *subjecti estote,* quod facit Oecumenius, auctore Chrysostomo; non, ut Beda, cum participio *benefacientes,* quod in Graeco diversi est casus. Notandum, duplicis libertatis praetextu quosdam, qui Christo nomen dederant, abusos fuisse ad peccandum. Nam Judaei quidem, quod essent Dei populus peculiaris, liberos se esse volebant a legibus alienorum principum, et a tributis

pendendis. Nonnulli vero, libertatem, qua per Christum donati sumus, perverse interpretantes, existimabant, ita se esse a lege liberos, ut, quidquid liberet, agere possent. Contra quos Paulus Rom. 6.: *Permanebimus in peccato, ut gratia abundet?* et iterum: *Peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit;* et ad Gal. 5.: *Vos in libertatem vocati estis; tantum ne libertatem in occasionem detis carnis.* Inde nati Gnostici, de quibus B. Petrus in 2. Epist. cap. 2.: *Libertatem illis promittentes, cum ipsi servi sint corruptionis.* Et S. Judas in sua Epistola: *Dei nostri gratiam transferentes in luxuriam.*

Verisimile est autem, Petrum hoc loco respicere potissimum ad praetextum illum priorem libertatis. Scribit enim ad Judaeos, et versatur in inculcando praecepto obedientiae magistratibus exhibendae. Sensus: Subjecti estote tamquam liberi, id est, liberaliter, et non serviliter legibus principum parentes. Vel *tamquam liberi,* id est, a peccatis per Christum liberati; qui proinde justitiam colere debeatis, et facere, quod Paulus praecipit: *Reddite omnibus debita,* Rom. 13.; non autem libertatem, quasi velum, praetexere malitiae et inobedientiae vestrae.

Sed sicut servi Dei. Ac si dicat: In hoc, quod principibus obeditis, Deo servitis, qui id praecepit. Itaque hominibus obediendo propter Deum, non hominibus, sed Deo vos ut servos subjicitis. Atqui Deo servire summa libertas est. Deinceps aliquot praecepta subjungit, eodem fere pertinentia.

17. *Omnes honorate.* Accommodate hoc intellige, sicut illud praecedens: *Subjecti estote omni humanae creaturae.* Nam sensus est: Omnes honorandos honorate, etiamsi gentiles sint aut infideles. Est enim idem cum eo, quod Paulus praecipit: *Cui honorem, honorem,* Rom. 13. Neque enim vult Petrus, omnes homines sine exceptione a nobis honorari, etiam pessimos; sed eos, quibus honor debetur ratione potestatis, quam hic praecipue spectat. Alioqui tenendum illud Psalm. 14.: *Ad nihilum deductus est in conspectu ejus malignus; timentes autem Dominum glorificat.*

Fraternitatem diligite. Fraternitatis nomen collective sumitur pro fratribus, id est Christianis, quos speciali prae infidelibus amore ac benevolentia vult prosequendos. Id enim postulat ordo caritatis. Unde Gal. 6.: *Operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei.* Praecipit igitur, ut, qui regeneratione fratres sunt, sese mutuo omnes amore complectantur sic, ut neque divites despiciant pauperes, de quo vitio Judaeos accusat Jacobus Apostolus; neque Judaei gentiles dedignentur habere in sacramentis et conversatione socios, quos coelestium promissionum habent cohaeredes.

Deum timete. Interserit hoc praeceptum de Deo timendo, ut, si quid homines, quantumvis potentes, aut praecipiant, aut velint, quod Dei voluntati contrarium sit, ab eo revocemur timore Dei, *qui potest et animam et corpus perdere in gehennam.* Matth. 10. Scientes, illud ejusdem Apostoli: *Obedire oportet Deo magis, quam hominibus,* Act. 5. Deum ergo timendum praecipit ut Deum, id est Dominum ac judicem supremum; de quo Jacobus cap. 4.: *Unus est legislator et judex, qui potest perdere et liberare.*

Regem honorificate. Idem in Graeco verbum cum superiori: *honorate,* τιμᾶτε, τιμήσατε. Quod igitur praecepit de omnibus in potestate constitutis, ut eis honor debitus reddatur, id specialiter exprimendum putavit de rege; tum propter ejus prae caeteris eminentiam; tum ne propter insignem illius, qui tunc regnabat, malitiam (erat is Nero, Romani imperii princeps) cuiquam forte videretur minus honorandus. Porro cum honor sit testimonium excellentiae, principes honorari censentur, quum eorum excellentia, quam inter homines habent, agnoscitur observatione legum, et praestatione tributorum.

18. *Servi subditi estote in omni timore Dominis.* A genere subjectionis politicae ad quasdam alias subjectionis

formas descendit; ut sunt, servos parere dominis, et uxores maritis; quam utramque partem graviter et Christiane persequitur. Necessaria fuit haec ad servos admonitio, ne propter eos, si praetextu libertatis Christianae servitia detrectarent, aut minus essent obsequentes, male audiret apud ethnicos Christiana religio. Quae causa fuit etiam Paulo Apostolo idem hoc praeceptum in suis Epistolis inculcandi, ut Eph. 6., Col. 3., 1 Tim. 6. et ad Tit. 2. In Graeco sic legitur: *Famuli subditi* (subaudi: *sint*) *in omni timore heris. Famulos* dicit, non *servos*, item *heros*, non *dominos*, quia ad Judaeos scribit, quibus, quod essent populus Dei, valde molestum erat vocari servos, et habere dominos. Itaque rem odiosam minuit lenitate vocabulorum. *In omni timore*, id est cum multa reverentia. Nam *timorem* intelligit non servilem, sed cum amore conjunctum, quae reverentia vocatur.

Non tantum bonis et modestis. Graece ἐπιεικέσιν, id est *humanis et commodis*, quique aequos sese praebeant servis. *Bonos* autem vocat vulgi more eos, qui non caedunt, nec affligunt injuste.

Sed etiam dyscolis. Graece: σκολιοῖς, id est *pravis* seu *morosis*. Noster interpres Graecam vocem alia Graeca reddidit, quae forte Latinis erat in usu. Quaedam vetus versio, referente Beda, legit: *difficilioribus.* Vult B. Petrus, servos Christianos, etiamsi dure et inique tractentur a dominis, ac justo graviora imponantur onera, non tamen imperium recusare, sed nec fugam arripere. Nam servo fugere propter quamlibet injuriam non licet, imo injustum id est, cum servus sit possessio domini sui. Secus si vitae, vel incolumitatis membrorum, vel innocentiae periculum ei a domino immineret.

19. *Haec enim est gratia, si propter Dei conscientiam sustinet quis tristitias, patiens injuste.* Consolatio est servorum qui pravos et injustos patiebantur dominos, sumpta a mercede et laude patientiae. *Haec enim est gratia,* Graece: τοῦτο γὰρ χάρις, *hoc enim gratia.* Ubi nomine *gratiae* quidam intelligunt laudem seu gloriam, de qua statim sequitur: *Quae enim est gloria.* Alii significatum putant effectum gratiae, id est opus a gratia Dei profectum, idemque eximia laude dignum. Quod Paulus 1 Cor. 9. *gloriam* vocat. Quae tamen duae expositiones fere eodem redeunt.

Rursus illud: *Dei conscientiam*, non uno modo omnes interpretantur. Cajetanus sic: *Propter applicationem scientiae, quam habet de iis, quae sunt grata Deo.* Sed hunc sensum non immerito rejicit Gaignaeus. Ipse vero sic exponit: *Propter Deum, qui et tuae patientiae et illorum nequitiae conscius est.* Alii rectius hoc modo: Quia conscius est, id Deum velle, et Deo gratum esse; ut *conscientia Dei* dicatur, id est de Deo. Nam si quis sustineat tantum, ne graviora incurrat incommoda, aut ut heri sui gratiam sibi conciliet, non erit *haec gratia*, de qua Petrus loquitur, id est gratia apud Deum, sicut infra dicit.

Nonnulli sic exponunt: *propter Dei conscientiam*, id est quia veri Dei estis cultores, videlicet eo nomine dominis vestris exosi. Sed nondum agere videtur Petrus de Christianorum afflictione propter justitiam, et quia Christiani sunt; de qua demum agit post medium capitis sequentis, ac rursum cap. 4. Sensus igitur est: Opus esse Deo valde gratum et singulari laude dignum, si quis Dei respectu, id est, ut Deo placeat, quem animo gerit, tristia et molesta patienter ferat, dum injuste ac praeter meritum affligitur.

20. *Quae enim est gloria.* Male quidam codices: *gratia.* Nam Graece sic habetur: Ποῖον γὰρ κλέος, *qualis enim laus?* κλέος vero *laudem* significat non qualemcumque, sed quae fit a multis; unde gloria nascitur. Itaque recte *gloriam* vertit noster interpres. Sic enim legitur passim in omnibus exemplaribus MSS. Syrus interpres *laudem* dedit.

Si peccantes et colaphizati suffertis? Dilucidius ex Graeco: *Si, quum pec-*

cantes colaphis caedimini, sufferatis? Sensus: Quid magnum aut singulare, ut de eo laudem quis exspectet aut gloriam, si propter delictum aliquis caeditur? Hoc propter servos, qui a dominis iratis solent alapis caedi.

Sed si benefacientes patienter sustinetis. Graece: *Sed si benefacientes et patientes sustinetis,* quemadmodum et in Latinis quibusdam MSS. legitur, et apud Bedam; cui lectioni etiam Syrus annuit. Et ita respondet parti praecedenti: *peccantes et colaphizati.* Congruit etiam his, quae sunt cap. 3. v. 17. Verum imperitus scriba, quod non intellexit, mutavit in id, quod promptius videbatur. Sensus est: Sed si suffertis, si sustinetis aequo animo, quum benefacitis et tamen patimini, id est malis afficimini, gloria vobis est; ea sustinentia laudem et gloriam vobis pariet. Est enim hic supplendum ex praecedenti parte: *est* (vel *erit*) *gloria;* idque juxta Graecam lectionem, uti statim videbimus.

Haec est gratia apud Deum. Graece in multis codicibus: *Hoc enim gratia apud Deum.* Latina lectio partem hanc annectit praecedenti, ad hunc modum: Sed si benefacientes, ac nihilominus mala patientes, sustineatis, ea gratia est apud Deum, id est, opus hujusmodi vehementer gratum est Deo. Graeci vero partem priorem supplentes, ut dictum est, hic ejus causam sive explicationem subjiciunt. Ideo namque gloria est benefacienti et mala patienter sustinenti, quia facit opus Deo gratissimum. Non ergo significat B. Petrus, eum, qui pro delictis suis in republica meritas patienter sustinet poenas, patientiae suae mercede cariturum apud Deum; sed negat, esse ex suo genere magnum et singulare opus patientiae, cui gloria debeatur; quale, si quis, benefaciens ac praeter meritum afflictus, patientiam conservet.

21. *In hoc enim vocati estis.* Hortatur ad patientiam a vocatione Christianis omnibus communi; eamque adhortationem mox confirmat alio argumento ab exemplo Christi. Sensus: Hac enim lege vocati estis; ita se habet vocatio et professio vestra, ut bene agentes mala patiamini et patienter sustineatis. Haec via ad regnum est, testante Paulo: *Quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei,* Act. 14.

Quia et Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia ejus. Variant hoc loco pronomina *nobis* et *vobis,* tam in Graecis codicibus, quam in Latinis; ut quae, in utraque lingua, una sola litera differant. Plerique Latini codices habent: *nobis, vobis;* plerique Graeci: *nobis, nobis,* astipulante versione Syriaca. Sunt alii Latini codices non pauci, iique probatissimi, Graecis etiam nonnullis, et inter hos Oecumenii textu, suffragantibus, in quibus legatur: *vobis, vobis.* Quam quidem veram ac germanam esse lectionem, non abs re censent castigatores Nicolaus Zegerus et F. Lucas. Est enim textui revera caeteris accommodatior. Nam servos alloquitur Petrus, admonens, ut aequo ferant animo, si a dyscolis dominis plagas referant, dum bene fecerint; hanc enim esse Christianorum vocationem. Quoniam, inquit, etiam pro vobis passus est Christus (habet enim emphasim vocula *et*), pro vobis, inquam, servis, non minus, quam pro liberis (nam in Christo Jesu *non est servus, neque liber,* Gal. 3. et Col. 3.); eademque sua passione etiam vobis exemplum reliquit, quod imitemini, insequentes ejus vestigia. Ad eundem modum legisse Ven. Bedam, commentarius ejus, si bene discutiatur, satis indicat. Occasio mutandae personae secundae in primam esse potuit, quod non advertentibus seriem orationis videretur ingrati et arrogantis animi, dicere in secunda persona: *Christus passus est pro vobis, vobis relinquens exemplum etc.* Sed cur ita locutus sit B. Petrus, jam patet ex sensu dato.

22. *Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus.* Sumptum est hoc ex Jes. 53. cap., quod totum de Christi passione est, ubi versus iste ex Hebraeo sic legitur: *Eo quod iniquita-*

tem non fecerit, nec dolus fuerit in ore ejus. Apud LXX.: *nec dolum in ore suo;* sed repete ex praecedenti: *fecerit.* Quod ergo Petrus dicit: *Nec inventus est dolus in ore ejus,* non aliud dicit, quam Jesaias, sed Hebraismo usus est, quo dicitur *inveniri* id, quod est, *non inveniri* id, quod non est; ut Phil. 2.: *Habitu inventus ut homo,* et Eccl. 44.: *Non est inventus similis illi.* Sensus tam Apostoli, quam Prophetae est, Christi tantam esse innocentiam, ut nec facto, nec verbo peccaverit. Sub quibus omne genus peccati comprehenditur, etiam originale. Etenim ut de eo scribit Augustinus lib. 5. contra Julianum cap. 15.: *Profecto peccatum etiam major fecisset, si parvulus habuisset. Nam propterea nullus est hominum praeter ipsum, qui peccatum non fecerit grandioris aetatis accessu, quia nullus est hominum praeter ipsum, qui peccatum non habuerit infantilis aetatis exortu.* Sic ille.

Porro Christum peccati expertem dicit B. Petrus, ut, quemadmodum indicatur in sequentibus, intelligatur idoneus fuisse, qui sua passione genus humanum Patri reconciliaret; quod utique facere idoneus non esset, si ipse etiam aliquando peccato subjacuisset. Inest autem verbis Apostoli hujusmodi argumentum: Si Christus plane innocens passus est, quid grave, si vos, quorum nemo sine peccato est, patiamini? Et si Christus innocens passus est pro vobis, ut exemplum patientiae vobis relinqueret, debetis et vos, peccatores, pati, ut ejus vestigia sequamini. Porro quod de perfecta Christi innocentia minus expresse forte dictum est in his Petri et Jesaiae verbis, alibi Scriptura plenius et expressius loquitur, omne prorsus a Christo peccatum removens, ut Joan. 14., 2 Cor. 5., Heb. 7., 1 Joan. 3. Imo nec omnino peccare potuisse Christum, recte docent Theologi ex eo fundamento, quia Christus persona erat divina, quam peccare impossibile est.

23. *Qui cum malediceretur, non maledicebat.* Graece: οὐκ ἀντελοιδόρει, *non remaledicebat;* quomodo Cyprianus citat non uno loco. Erasmus vertit: *Qui cum maledictis incesseretur, non regessit maledicta.* Manifestum id ex historia evangelica; nam subinde vocatus a Judaeis daemoniacus, Samaritanus, utens opera Beelzebub, blasphemus in Deum, vorax ac vini potor, item subversor gentis, et seditiosus in Caesarem, nusquam recriminatus fuisse legitur, nec malum pro malo reddidisse. Nam quod dixit Judaeis, Joan. 8.: *Vos ex patre diabolo estis,* non recriminatio fuit, quia nihil simile prius tunc ei fuerat objectum, sed vera et justa accusatio. Videtur autem etiam hic respicere Petrus ad Jesaiam, de Christo dicente eodem cap. 53.: *Non aperuit os suum; sicut ovis ad occisionem ducetur, etc.*

Cum pateretur, non comminabatur. Hoc est: Non minas regerebat in eos, qui plagis aut aliis malis ipsum afficiebant. Legitur quidem Christus aliquando minatus fuisse, et vae denuntiasse civitatibus, quae doctrinam ipsius non reciperent, ut Matth. 10. et 11.; item scribis et pharisaeis hypocritis, et doctrinam a Deo traditam corrumpentibus; sed non minatus fuit tunc, quando patiebatur, ne, non ex zelo justitiae, sed affectibus irae et odii commotus, id fecisse videretur.

Tradebat autem judicanti se injuste. Ita legunt omnes Latini codices; ut sensus sit: Tradebat se, nihil contradicens, nec obmurmurans, Pilato judicandum injusto judici. At in Graecis omnibus omnino diversa lectio est: *Tradebat autem judicanti juste.* Quam et Syrus interpres paraphrastice sic reddit: *Sed tradebat judicium suum judici justitiae.* Sensus igitur Graecae lectionis est: Christus non se ipsum vindicabat, sed tradebat seu committebat causam suam Deo, qui juste judicat, judicandam et vindicandam. Juxta illud Deuter. 32., a Paulo repetitum Rom. 12. et Hebr. 10.: *Mihi vindicta; ego retribuam.* Videri potest allusisse B. Petrus ad illud in persona Christi dictum a Jeremia cap. 11.: *Tu autem, Domine Sabaoth, qui judicas juste, et probas renes et corda; videam ultionem*

tuam ex eis. Tibi enim revelavi causam meam. Ita et David in Psalmis: *Judica me, Domine, et discerne causam meam. Judica, Domine, nocentes me.* Id vero est, dare locum irae, scilicet divinae; quemadmodum praecipit Paulus Rom. 12. Verisimile est, interpretem nostrum non aliud vertisse, quam quod in omnibus Graecis legitur; sed cum non intelligeretur, librariorum inscitia jam olim fuisse mutatum in sensum magis obvium. Alioqui certe Augustinus tract. 21. in Joan. cum Graecis convenit, ita legens: *Sed commendabat illi, qui juste judicat.* Similiter Fulgentius ad Trasimundum cap. 11.: *Commendabat autem judicanti juste.*

24. *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum. Pertulit,* ἀνήνεγκεν, *sustulit,* a verbo, ἀναφέρομαι, *sustollo.* Hic jam personam secundam mutat in primam, ut non servos solum, sed omnes, ad quos scribit fideles, et in eis totam Ecclesiam, tanti beneficii memorem reddat. Respicit autem ad voces Jesaiae 53.: *Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit. Et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.* Item: *Iniquitates eorum ipse portabit. Et ipse peccata multorum tulit,* ubi LXX.: ἀνήνεγκεν, *sustulit,* idem verbum, quod hoc loco. Deinde etiam ad illud Joannis Baptistae praeconium de Jesu: *Ecce agnus Dei, ecce, qui tollit peccatum mundi,* Joan. 1. Sed et illud emphaticum: *ipse,* a Propheta sumptum est, apud quem toties repetitur. Itaque sensus est: Qui ipse per se peccata, non sua, sed nostra, tamquam pondus grave, sustulit ac portavit in suo corpore super lignum crucis, cui erat affixus, id est pendens in cruce, poenas ipse recepit ac persolvit peccatis nostris debitas.

Ut peccatis mortui, justitiae vivamus. Mortui, Graece: ἀπογενόμενοι, id est, *defecti,* seu *defuncti.* Qua voce mortuos intelligi, docet antithetum: *vivamus.* Significat, Christum passum et mortuum esse in cruce, non solum ut peccata nostra tolleret; verum etiam ut ad vitam justitiae et sanctae conversationis nos reformaret, quae est altera pars justificationis nostrae; ad quam, velut finem, prior pars (quae in remissione peccatorum consistit) ordinatur. Continet autem haec pericope tacitam exhortationem: *Ut peccatis,* inquit, *mortui,* id est a peccatorum dominio ac reatu soluti, jamque nihil amplius cum peccatis habentes commercii, deinceps *justitiae vivamus,* id est opera justitiae exerceamus. Quid sit peccato mortuum esse, plenius a nobis expositum est ad illud Rom. 6.: *Qui enim mortui sumus peccato etc.*

Cujus livore sanati estis. Et hoc sumptum ex eodem capite Jesaiae, ubi dicit, interprete Hieronymo: *Disciplina pacis nostrae super eum, et livore ejus sanati sumus.* Pro *livore* Graece est: μώλωψ. Qua voce usi sunt etiam LXX. Significat autem vestigium plagae in cute; Latini *vibicem* vocant. In Hebraeo legitur: *chabburah.* Quo vocabulo tumor ex plaga surgens significatur. Sed haec affinia sunt, et ad idem significandum adhibita.

Notandum etiam, verba B. Petri sic habere: *Cujus vibice ejus sanati sumus.* Quod Erasmus ita reddidit: *Cujus ejusdem vibice sanati sumus.* At meo judicio non recte, nec secundum usum Graeci sermonis. Potius dixerim, vel ad emphasim additum esse: αὐτοῦ, *ipsius,* velut superius: αὐτὸς, *ipse;* vel (quod magis verisimile) pleonasmum esse Hebraeis peculiarem; cujusmodi passim occurrit in Scriptura veteris testamenti, ut Psalm. 73.: *Montem Sion, in quo habitasti in eo,* et 104.: *Aaron, quem elegit ipsum.* Ut proinde noster interpres negligendum putaverit, et Hieronymus negligere soleat.

Alludit autem Petrus ad livores seu vibices plagarum, quas servi patiuntur ab inclementibus dominis; ideoque redit ad secundam personam, dicens: *Sanati estis.* Et sensus est: Meminisse vos volo, dum injuste caedimini a dominis vestris, quae Christus pro vobis passus sit; qui etiam non sine gravissima ignominia, ser-

vorum more flagris caesus fuit, non ob ullum suum meritum, sed vestri causa. Nam per ejus livores, plagas et vulnera vos sanati estis a plagis peccatorum vestrorum.

25. ***Eratis enim sicut oves errantes.*** Et hic rursum ad Jesaiae locum respicit dicentem eodem capite in totius humani generis persona: *Omnes nos quasi oves erravimus; unusquisque in viam suam declinavit.* Hac similitudine, sumpta ab ove, quae a grege et pastore aberravit, etiam alias utitur Scriptura; ut Psalm. 118.: *Erravi, sicut ovis, quae periit;* item Ezech. 34. et alibi. Christus quoque ab ea sumsit parabolam ovis errantis seu perditae, Luc. 15. Significatur autem *error* sive *aberratio* hominum a vero pastore Christo, et a grege justorum; qui error contingit per varia peccatorum genera. Petrus igitur hac parte morbum indicat, a quo *sanati sumus.* Sicut enim oves aberrantes inopia boni pabuli languescunt ac deficiunt: ita nos alieni a Christo, et peccatorum erroribus impliciti, veram sanitatem, id est justitiam, nesciebamus, nedum habebamus.

Sed conversi estis nunc ad Pastorem et Episcopum animarum vestrarum. Conversi estis, ab erroribus vestris, id est peccatis, quae vos elongabant a Deo. *Pastorem et Episcopum animarum nostrarum* Christum vocat; *pastorem quidem,* quia pascit, regit et fovet nos doctrina et praeceptis evangelicis, salutaribus sacramentis, et sanctissimae vitae suae exemplis; potissimum autem interna suae gratiae inspiratione, ut per haec ad aeternae vitae pascua perducat. *Episcopum* vero, id est inspectorem, visitatorem et (ut Latine vertunt quidam) curatorem, quia vigilans super nos, et infirmitates atque necessitates nostras considerans, salutis nostrae curam assidue gerit. In eo, quod *Christum pastorem* nuncupat *animarum nostrarum,* iterum ad Prophetas respicit; ut ad Jesaiam dicentem cap. 40.: *Sicut pastor gregem suum pascet;* ac praecipue ad Ezechielem, cujus hoc de Christo illustre vaticinium est cap. 34.: *Et suscitabo super eas pastorem unum, qui pascat eas, servum meum David; ipse pascet eas, et ipse erit eis in pastorem.* Quo loco, Christum etiam *Episcopum* seu visitatorem esse suarum ovium, idem Propheta significat, ita loquens in Dei persona: *Ecce, ego ipse requiram oves meas et visitabo* (Graece ἐπισκέψομαι) *eas. Sicut visitat pastor gregem suum, sic visitabo oves meas etc.*

CAPUT TERTIUM.

Similiter et mulieres subditae sint viris suis, ut et, si qui non credunt verbo, per mulierum conversationem sine verbo lucrifiant, 2. considerantes in timore castam conversationem vestram. 3. Quarum non sit extrinsecus capillatura, aut circumdatio auri, aut indumenti vestimentorum cultus; 4. sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti et modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples. 5. Sic enim aliquando et sanctae mulieres, sperantes in Deo, ornabant se, subjectae propriis viris. 6. Sicut Sara obediebat Abrahae, dominum eum vocans, cujus estis filiae benefacientes, et non pertimentes ullam perturbationem. 7. Viri similiter cohabitantes secundum scientiam, quasi infirmiori vasculo muliebri impartientes honorem, tamquam et cohaeredibus gratiae vitae, ut non impediantur orationes vestrae. 8. In fine autem omnes unamines, compatientes, fraternitatis amatores,

misericordes, modesti, humiles; 9. non reddentes malum pro malo, nec maledictum pro maledicto, sed e contrario benedicentes[1]), quia in hoc vocati estis, ut benedictionem haereditate possideatis. 10. Qui enim vult vitam diligere[2]), et dies videre bonos, coërceat linguam suam a malo, et labia ejus ne loquantur dolum. 11. Declinet a malo, et faciat bonum, inquirat pacem, et sequatur eam; 12. quia oculi Domini super justos, et aures Ejus in preces eorum; vultus autem Domini super facientes mala. 13. Et quis est, qui vobis noceat, si boni aemulatores fueritis? 14. Sed et si quid patimini propter justitiam, beati. Timorem autem eorum ne timueritis, et non conturbemini. 15. Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris, parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea, quae in vobis est, spe; 16. sed cum modestia et timore, conscientiam habentes bonam, ut in eo, quod detrahunt vobis, confundantur, qui calumniantur vestram bonam in Christo conversationem. 17. Melius est enim benefacientes (si voluntas Dei velit) pati, quam malefacientes, 18. quia et Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, justus pro injustis, ut nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu. 19. In quo et his, qui in carcere erant, spiritibus veniens praedicavit, 20. qui increduli fuerant aliquando, quando exspectabant Dei patientiam in diebus Noë, cum fabricaretur arca, in qua pauci, id est octo animae, salvae factae sunt per aquam. 21. Quod et vos nunc similis formae salvos facit baptisma, non carnis depositio sordium, sed conscientiae bonae interrogatio in Deum per resurrectionem Jesu Christi, 22. qui est in dextera Dei, deglutiens mortem, ut vitae aeternae haeredes efficeremur; profectus in coelum, subjectis sibi angelis, et potestatibus et virtutibus.

SUMMARIUM CAPITIS TERTII.

Viros et uxores admonet mutui officii. Hortatur ad virtutum opera, ac specialiter, ut linguam contineant, pacem sectentur, propter justitiam afflictiones ferant. Deinde arcam Noë docet baptismi figuram fuisse.

1. *Similiter et mulieres subditae sint viris suis.* A servis ad mulieres transit, instruens eas de officio suo et subjectione erga viros. Deinde et viros commonet officii erga suas uxores. De his etiam apud Paulum exstant praecepta, Ephes. 5. et Col. 3.

Sed hic quaeri potest, cur, post tradita servis praecepta, non etiam dominos vicissim admoneat, quid servis debeant: quemadmodum fecit Paulus Eph. 6. et Col. 4. Causam hanc puto, quia Petrus scribit Judaeis in dispersione positis, quorum multi quidem servi erant, perpauci vero domini, qui servos haberent.

In Graeco verbum non exprimitur; sic enim habet: *Similiter uxores subditae propriis viris*, ut vel *sint* vel (quod

---

[1]) Matth. 5, 39. seq. [2]) Psalm. 33, 13.

alii) *sitis* suppleri possit. Nec refert, utrum subaudias, cum subinde personam mutet Apostolus. Dicit autem ἰδίοις, *propriis,* sicut et Paulus locis citatis, ut castitatis eas submoneat, avocetque a suspectis obsequiis virorum alienorum. Ipse interpres infra versu 5. vertit: *propriis.* Quod ait: *similiter,* non aequat uxores servis in jure subjectionis; nam uxor socia est mariti, non ancilla; sed similitudinem indicat praecepti. Sicut enim servi debent obedientiam dominis ratione subjectionis servilis, sic et uxores maritis ratione subjectionis uxoriae, quae utique diversa est a servili. Sequitur praecepti ratio a fine utili:

Ut et, si qui non credunt verbo. Graece: *Ut etiam, qui increduli sunt verbo;* nam Graece: est ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, quasi dicat: *discredunt verbo.* Significatur enim animus fidei repugnans. Vide cap. super. vers. 7. et 8. Porro *verbum* intelligit evangelicae praedicationis.

Per mulierum conversationem sine verbo lucrifiant. Sensus Apostoli: Ut, si quae mulieres viros habent, qui nondum credunt, nec acquiescunt Evangelio, sed auditum repellunt, ii Christo *lucrifiant,* ad credendum inducti per uxorum suarum obedientiam et bonam conversationem; idque *sine verbo,* id est jam cessante praedicatione verbi, quia illud repulerunt. Vel sic: Etiamsi ipsae uxores non eis ingerant doctrinam evangelicam, quod moleste ferant viri ab uxoribus doceri. Vult enim, uxorum sanctam conversationem esse viris tacitam quandam ad credendum suasionem. Nam cujus conversatio placet, non facile potest displicere religio. Non ergo contrarium est hoc, quod ait: *sine verbo,* Paulinae sententiae: *fides ex auditu,* Rom. 10. Nam et hi, de quibus Petrus, non credunt, nisi verbo aliquando audito. Nec ἀπειθοῦντες recte dicerentur, nisi verbum eis annuntiatum et auditum fuisset.

2. *Considerantes in timore castam conversationem vestram.* Clarius ex Graeco: *Ubi inspexerint* seu *considerarint castam vestram in timore,* seu *cum timore conversationem. Timorem* intellige reverentiam; quomodo vertit Erasmus. Hunc timorem etiam Paulus ab uxoribus exigit, dicens: *Uxor autem ut timeat virum,* Eph. 5. Ad hujus loci intelligentiam notandum, Judaeis non fuisse insolitum, cum gentilibus et infidelibus miscere connubia. Nam Timotheus, ut scribitur Act. 16., filius erat *mulieris Judaeae fidelis, patre gentili.* Et Felici, Praesidi Romano, uxor Drusilla Judaea, Act. 24. Monet igitur Apostolus, ut, si quae mulieres viris infidelibus nuptae erant, studeant eos Christo lucrifacere, modum et artem praescribens, qua id faciant. Quod ait: *castam,* intellige non solum abhorrentem ab adulterio, sed etiam a corruptelis libidinum, quae sint praeter naturam aut honestatem.

3. *Quarum non sit extrinsecus capillatura, aut circumdatio auri, aut indumenti vestimentorum cultus.* Docet, quo praecipue cultu et ornatu mulieres se viris suis commendare debeant; videlicet interiore potius, quam exteriore, qui in sumptu et splendore vestium consistit, ac viris plerumque dispendiosus et gravis est. Simile praeceptum exstat apud Paulum 1 Tim. 3. Vocabulum *cultus,* Graece: κόσμος, *mundus,* id est *ornatus,* ad tria praecedentia referri debet, hoc modo: *Quarum cultus non sit extrinsecus etc.* Id patet ex Graecis, quae commodius ita transferas: *Quarum ornatus sit* (ἔστω, praeceptivum) *non externus ille, qui situs est in plicatura capillorum, et circumpositione auri, aut amictu palliorum.* Quibus verbis etsi non vetet Apostolus ornatum corporis exteriorem (nam, ut dixi, quis ornatus cui praeferendus sit, ex instituto docet), oblique tamen notat immodicum studium et luxum muliebrem in ornandis corporibus, species quasdam hujus vanitatis designans, quarum est prima, capillos arte crispare, aut in cincinnas componere. Secunda, reticula, sive id genus alia ornamenta auro intexta capillis aut capiti apponere. Quamquam hoc etiam ad alia corporis

membra, quibus curiosior adhiberi solet ornatus, referri potest. Tertia, reliquum corpus seu pallio, seu quocumque alio indumento pretiosiore ac splendidiore vestire. Quas easdem species etiam in Pauli verbis 1 Tim. 2. observare est. Verum sub his caetera cuncta ad cultum muliebrem pertinentia comprehende, quae quidem longo ordine recenset Jesaias cap. 3.

Caeterum hujusmodi praeceptis Apostolicis non simpliciter prohiberi, ne uxores sese viris suis ornent exterius; sed id notari tantum, quod in ejusmodi cultu superfluum, immoderatum et indecorum est, pulchre docet Augustinus in Epist. 73. ad Possidium scripta: *Nolo tamen,* inquit, *de ornamentis auri vel vestis praeproperam habeas in prohibendo sententiam; nisi in eos, qui neque conjugati, neque conjugari cupientes, cogitare debeant, quomodo placeant Deo. Illi autem cogitant, quae sunt mundi, quomodo placeant vel viri uxoribus, vel mulieres maritis,* et quae sequuntur.

4. *Sed qui absconditus est cordis homo. Absconditus,* Graece: ὁ κρυπτὸς, *occultus;* est enim nomen, non participium. Potestque sic verti: *Sed occultus ille,* id est *cordis homo.* Addit enim *cordis,* ut declaret, quem dicat absconditum hominem, id est eum, qui in mente seu parte rationali consistit, qua proprie homines sumus. Eundem Paulus vocat *interiorem hominem,* et ab exteriore distinguit 2 Cor. 4., dicens: *Licet is, qui foris est, noster homo corrumpitur, tamen is, qui intus est, renovatur de die in diem.*

In incorruptibilitate quieti et modesti spiritus. Graece: *mansueti et quieti spiritus.* Sensus Apostoli: Quarum ornatus sit non ille exterior et corruptibilis, qui adhibetur et circumponitur homini exteriori, item corruptibili; sed qui versatur circa hominem interiorem, dum is ornatur *incorruptione mansueti et quieti spiritus,* id est virtutibus non perituris, mansuetudine et quietudine animi, quam posteriorem vel *modestiam,* vel *taciturnitatem* possis interpretari. Nominat has speciatim virtutes, tamquam ornamenta mulierum, quia de subjectione et obedientia agit, quam viris debent. Observanda antithesis inter hominem exteriorem et interiorem, et inter ornatum utriusque; illum corruptibilem et foris conspicuum; istum incorruptibilem et hominibus occultum, sed Deo manifestum. Hoc enim sequitur:

Qui est in conspectu Dei locuples. Qui est, multi codices: *Quod est,* ut in Graeco, ubi πνεῦμα legitur, neutri generis. Sed Latine vertendum fuit: *qui est,* ut respondeat vocabulo *spiritus.* Nec enim alio referri potest. Unde Erasmus exprimendum putavit: *Qui spiritus in oculis Dei etc. Locuples,* Graece: πολυτελὲς, *sumptuosus,* id est ut alii vertunt, *pretiosus.* Et sensus est: Qui spiritus sive animus ejusmodi virtutibus exornatus, res est in conspectu Dei pretiosa, id est, Deo valde grata. Proinde mulieres, ut Deo placeant, haec ornamenta consectentur, nec viris suis importunae sint aut graves, ut corpori cultum suppeditent sumptuosum, magnoque emptum.

5. *Sic enim aliquando et sanctae mulieres, sperantes in Deo, ornabant se.* Hortationem suam confirmat exemplis sanctarum mulierum veteris testamenti, ex quibus erant progenitae. Nam hujusmodi a majoribus ducta exempla multum movent, praesertim sexum muliebrem. *Sperantes in Deo,* verti poterat: *quae speraverunt in Deo,* propter appositum articulum in Graeco. Sensus: His enim virtutibus olim sanctae mulieres, progenitrices vestrae, quarum spes erat in Deo, et cura Deo placere, sese ornabant. Prout sequitur:

Subjectae propriis viris. Scilicet cum mansueto et quieto spiritu, quasi dicat: Ita demum reputabant se pulchre comptas et ornatas, si viris suis subditas et obedientes semet ipsas exhiberent.

6. *Sicut Sara obediebat Abrahae. Sicut,* hoc est, exempli gratia. Ex omnibus Saram nominat, ut totius generis parentem, cujus exemplum merito attendere debeant; ac si verbis prophetae eas allo-

queretur, dicens: *Attendite ad Saram, quae peperit vos*, Jes. 51. Obedientia Sarae commendatur in eo, quod virum ad exteras et remotas regiones proficiscentem, ac subinde loca mutantem, semper secuta est; quodque, eo jubente, etiam periculo pudoris sese pro illo exposuit, dicens, se sororem ejus esse; quod imperanti ac dicenti: *Accelera, tria sata similae commisce*, Gen. 18., statim obtemperavit.

Denique magnam ac promptam subjectionem viro suo ostendit:

Dominum eum vocans. Iis verbis, quae habentur eodem loco[1]): *Postquam consenui, et dominus meus vetulus est, etc.* Exemplum cum primis laudabile, quod, cum ipsa vocaretur Sara, id est domina, tamen virum dominum suum vocare non abnuit, eo nomine et illius agnoscens potestatem, et suam profitens subjectionem, non servilem quidem illam, sed quam uxor viro debeat juxta illud: *Sub viri potestate eris*, Gen. 3. Nam quod sequitur: *Et ipse dominabitur tui*, non jus dominii viro tribuit in uxorem, sed significat, durum ac molestum mulieri futurum imperium viri, quale esse solet dominorum in servos. Nam mulier virum dominum suum vocans, non aliud, quam caput ac rectorem suum eum agnoscit. *Caput* enim *mulieris vir*, 1 Cor. 11. Sic aliquando Scriptura loquitur de filio respectu parentum: *Et quasi dominis serviet his, qui se genuerunt*, Eccl. 3.

Cujus estis filiae, benefacientes. Cujus, Saram refert, non Abraham, ut patet ex Graeco. *Estis*, Graece: ἐγενήθητε, *factae estis.* Sicut enim bifariam dicuntur filii Abrahae, carne et spiritu seu imitatione: ita significat, mulieres, ad quas scribit, et quae carne erant filiae Sarae, etiam spiritu filias ejus fieri, dum virtutes ipsius imitantur. Id enim est, quod addit: *benefacientes*, hoc est, dum benefacitis, dum bonas ejus actiones ac virtutes, praesertim obedientiae promptitudinem, moribus vestris exprimere studetis.

[1]) Gen. 18.

Et non pertimentes ullam perturbationem. Graece: *Non timentes ullum pavorem*, vel *non territae ullo pavore.* Quo in sermone non tam Atticismus est, quod vult Erasmus, quam Hebraismus, quo solet vocabulum actus vel affectus poni pro objecto, ut Job 3.: *Timor, quem timebam, evenit mihi*, id est malum, quod verebar, accidit; Psalm. 90.: *Non timebis a timore nocturno;* et hic paulo inferius: *Timorem eorum ne timueritis.* Sic in aliis actibus vel affectibus, ut Psalm. 105.: *Et laudaverunt laudem ejus*, et mox: *Et concupierunt concupiscentiam in deserto;* item Psalm. 138.: *Beatus, qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis*, et ad Tit. 2.: *Exspectantes beatam spem.* Itaque sensus est: Quod dum facitis, non est, quod metuatis quidquam mali; velut, ne maritis vestris displiceatis, si minus corruptae inceditis; aut ne serviliter vos tractent, si faciles ad obsequium vos praebeatis; ut solet sexus muliebris vanis pavoribus esse obnoxius. Sed et si forte nacti estis maritos iniquiores, silentio potius ac patientia, quam multis verbis studete eorum animos lenire.

7. *Viri, similiter cohabitantes secundum scientiam.* Viros sui nunc admonet officii, quod vicissim uxoribus debeant. Idque significat particula *similiter;* ac si dicat: *Vicissim e diverso. Cohabitantes*, subaudi: *sint* aut *sitis*, ut initio capitis. Primum ergo praecipit, *ut cohabitent* cum uxoribus (hoc enim supplendum), id est conversentur et convivant cum iis *secundum scientiam*, hoc est, prudenter et cum ratione, ut in quibus rationale judicium magis vigeat, ob quod etiam constituti sunt conjugum suarum rectores. Hanc partem quomodo Oecumenius exponat, infra dicemus.

Quasi infirmiori vasculo muliebri impertientes honorem. Vasculo, Graece: σκεύει, *vasi.* Quo nomine corpus tam viri, quam mulieris in Scripturis significari solet, ut 1 Reg. 21.: *Et fuerunt vasa puerorum sancta*, 2 Cor. 4.: *Habemus thesaurum istum in vasis fictili-*

bus, et 1 Thess. 4.: *Ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore.* Vocantur autem *vasa,* phrasi Hebraea, id est instrumenta, propter usum ad varias actiones, atque inter eas ad actum conjugibus proprium. Nam eo Petrum respicere in hac parte praecepti, verisimile est ex eo maxime, quia subjungit de non impediendis orationibus. Et ita accepit Hieronymus lib. 1. contra Jovin. cap. 4. et Augustinus in enarrat. Psalm. 146.; eundemque sensum probant Oecumenius et Joannes Hesselius. Itaque praecipit Apostolus, temperanter utendum esse uxoribus, non ad superfluas, nedum infandas libidines abutendum. Deinde certis etiam temporibus a congressu abstinendum. Id totum vocat *honorem impertiri vasculo muliebri,* id est honeste et caste illo uti. Addit autem: *quasi infirmiori,* quia sexus muliebris et corpore, et mente infirmior est. Sic igitur infirmiori sexui vult Petrus honorem a viris adhiberi, ad tegendam earum infirmitatem, quomodo Paulus 1 Cor. 12. dicit, membris ignobilioribus et inhonestis majorem impendi solere honorem, scilicet ad pudorem eorum tegendum.

Alii tamen (quorum commentarium non omnino rejicimus) putant, hac parte generaliter praecipi viris, ne viles habeant uxores suas, nec ut mancipiis utantur, sed honeste et comiter tractent, earumque infirmitati prudenter obvient, memores, eas non ad servitutem, sed *in adjutorium simile sibi* datas esse a Deo, Gen. 2. Addit Oecumenius, ad hanc virorum admonitionem id etiam pertinere, ne exacte repetant ab uxoribus rationem eorum, quae circa familiam tradita illis erant in custodiam; idque ne a largiendis in pauperes eleemosynis abstrahantur, sed magis in iis perseverent.

Tamquam et cohaeredibus gratiae vitae. Ratio est a coaequatione, qua Deus illas viris pares fecit. Si enim sic eas honoravit Deus, ut viris cohaeredes et comparticipes faceret illius excellentis gratiae, quae est vita aeterna (nam in Christo Jesu non est masculus, neque foemina, Gal. 3.), debent igitur etiam viri eas hoc nomine honorare, ac proinde honeste eis uti, sive ad opera domestica, sive quod ad torum attinet. Notandum, in Graeco non legi: συγκληρονόμοις, *cohaeredibus,* sed: συγκληρονόμοι, *cohaeredes;* ut ad viros referendum videatur, et sensus sit, viros meminisse debere, quod etiam ipsi, perinde ut mulieres, vocati sint ad haereditatem vitae aeternae; ut ad eam bene et sancte vivendo pariter contendere debeant; ideoque conjuges ab ipsis non sordide, neque turpiter, sed honeste secundum Dei legem tractandas esse. Quamquam possunt et Graeca ad priorem sensum aptari, addito supplemento: *tamquam et cohaeredes* sint *gratiae vitae,* scilicet ipsae mulieres. In quem sensum Syrus paraphrastes Graeca interpretatus est; nisi forte is legit in Graeco: συγκληρονόμοις. Est enim minima differentia. Apud Hieronymum loco supra citato legitur: *Et sicut cohaeredibus multiplicis gratiae.* Quod nec cum Graecis, nec cum Latinis consonat. Credibile est, B. Hieronymum, de memoria citantem, accepisse partem verborum istorum ex cap. 4. v. 10.

Ut non impediantur orationes vestrae. Impediantur, Graece: *interrumpantur,* scilicet iis temporibus, quibus orandum est. Simile cum eo, quod Paulus de abstinentia tori conjugalis scribit 1 Cor. 7.: *Ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi.* Hinc apparet, ut ante dixi, de opere conjugali etiam Petro sermonem esse; ut merito dicat Hieronymus, eodem sensu, quia eodem spiritu, dictum esse ab utroque Apostolo, impediri orationes officio conjugali. Etenim distinguenda sunt tempora orationis et complexus conjugalis, juxta illud Eccl. 3.: *Tempus amplexandi, et tempus longe fieri ab amplexibus.* Quae tempora religiose observabant fideles Ecclesiae primitivae. Vide, quae de ea re copiosius annotavimus ad locum 1 Cor. 7.

Porro utriusque Apostoli locum Oecumenius ita comparat, ut dicat, Paulum apertius loqui de actu conjugali: *Ne*

fraudetis invicem etc., Petrum autem verecundius et castius, dicendo: *Cohabitantes secundum scientiam etc.* Quod totum huc pertinere putat Oecumenius, sensu non improbabili. Nam sicut Hebraeis: *cognoscere,* et Graecis eo tropo sermonis, qui asteismus dicitur, ὁμιλεῖν, *colloqui,* aliquando significat concubitum, ut Dan. 14. bis terve: sic etiam συνοικεῖν, *cohabitare*, dicitur interdum de contubernio conjugali.

Jam qui praecedentia generaliter intelligunt de domestica conversatione conjugum, hujus partis adjectae rationem adferunt istam, quod rite Deus invocari nequeat, nisi tranquillis ac sedatis animis. Nam jurgia, rixae, dissidia puritati et fervori orationis vehementer contraria sunt. Unde et Paulus, viros ad orandum exhortans, 1 Tim. 2. adjecit: *Levantes puras manus sine ira et disceptatione.*

8. *In fine autem omnes unanimes.* Subjicit generalia quaedam praecepta, quae ad omnes pertinent. Pro eo, quod in multis exemplaribus legebatur: *in fide,* bene Romani correctores restituerunt: *In fine,* quae vera est lectio, quam exhibent meliores codices. Nam Graece est: τὸ δὲ τέλος, *finis autem*, quod verti potest: *denique, postremo*, quemadmodum et Syrus vertit. Quamquam alii quidam transtulerunt: *Summa,* sive: *In summa.* Quod autem in nonnullis post: *unanimes,* additur: *in oratione estote,* ut in Graecis non est, ita nec Latini codices vetustiores agnoscunt, id quod etiam Liranus et Carthusianus annotarunt. Sumptum est autem ex lectione Apostolica Domin. 5. post Pentecosten, quae sic incipit: *Fratres, omnes unanimes in oratione estote etc.* Visum enim fuit Ecclesiae, ad vocem solitariam *unanimes* illud adjicere, quod congregatis ad orationem fidelibus opportune conveniret. Neque vero hoc addendum putasset, sublata particula: *In fide,* si eam apud Petrum legisset. De qua re vide notationes F. Lucae. *Denique,* ait Apostolus, *omnes unanimes*, subaudi: *sitis;* id est, idem sentite, idem sapite; sit vobis cor unum, et anima una. Exhortatio est ad concordiam, quae et apud Paulum frequens, ut Rom. 12. et 15. 2 Cor. 13. Phil. 2. et 4.

Compatientes. Graece: συμπαθεῖς, quod Erasmus vertit: *similiter affecti,* ut tam ad bona, quam ad mala proximorum referatur. Est enim animorum sympathia inter eos, qui mutuis bonis et malis afficiuntur, tamquam propriis, sicut et Paulus praecipit, Rom. 12., *gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.* Igitur hoc praeceptum etiam ad concordiam pertinet. Nam de commiseratione, quam compassionem vocant, mox sequitur:

Fraternitatis amatores. Graece: φιλάδελφοι, id est *fratrum amantes.* Alii vertunt: *Fraterna praediti caritate. Fratres* intellige Christianos. Itaque praecipit, ut Christianos, tamquam ex regeneratione fratres, eundem habentes patrem Deum, peculiari complectantur amore. Eadem est praeceptio apud Paulum, et quidem sub eodem nomine φιλαδελφίας, Rom. 12. et Heb. 13.

Misericordes. Graece: εὔσπλαγχνοι, quasi dicat: *bonorum viscerum.* Vocabulum est sacrae Scripturae proprium, et ab Hebraeorum consuetudine sumptum, qui viscera pro affectibus usurpant. Igisur hac voce significantur ii, quorum viscera, ut more Scripturae loquar, super aliorum miseria commoventur, videlicet ad eam tollendam. Eademque fere est etymologia Latini vocabuli *misericordiae.* Porro misericordiae praeceptis, tamquam summe necessariis, refertae sunt Scripturae.

Modesti, humiles. Hic Graece tantum legitur: φιλόφρονες, id est *affabiles, humani,* et ad vitae consuetudinem faciles commodique. Quamquam Oecumenius hoc loco duas separatim virtutes exponit: alteram, quam Latinus interpres affabilitatem, alteram, quam humilitatem sive animi modestiam vocat. Sed et Robertus Stephanus annotavit quatuor codices Graecos, in quibus pro: φιλόφρονες, scriptum legitur: ταπεινόφρονες. Quod utrumque sibi putavit Oecumenius exponendum; ut vel haec duo conjuncta legisse

videatur, vel singula in diversis codicibus. Similis conjectura de versione vulgata. Aut enim interpres utrumque Graecum vocabulum legit, et vertit his vocibus: *modesti, humiles;* aut (quod est probabilius) ex diversa quapiam translatione alterum accessit. Nec enim in omnibus codicibus invenitur: *humiles.* Siquidem, ut testatur Erasmus, in utroque codice S. Donatiani additum non erat. Isidorus etiam Clarius notat, veteribus codicibus abesse. Est autem humilitas, quam Latini modestiam vocant, cum quis non alta de se sentit, sed verissima sui cognitione sibi apud semet ipsum vilescit, talemque se etiam apud alios gerit. Virtus rara; quae tamen in Scripturis commendatissima.

9. *Non reddentes malum pro malo, nec maledictum pro maledicto.* Graece: *aut convitium pro convitio.* Praecipit, ut injuria affecti, nec facto nos ulciscamur, si facto laesi sumus, nec verbo, si verbo quis laesit. Sub quo continetur omnis vindictae privatae prohibitio. Sic et Paulus Rom. 12.: *Nulli malum pro malo reddentes,* et iterum: *Non vosmet ipsos defendentes,* id est *ulciscentes.* Nam quod ad vindictam publicam attinet, ejus potestas et jus ad Deum spectat ejusque ministros. Id enim est, quod apud Paulum sequitur: *Sed date locum irae. Scriptum est enim: Mihi vindicta; ego retribuam, dicit Dominus.*

Sed e contrario benedicentes. Id est, *bene precantes.* Hoc enim opponit secundo membro praecepti superioris; ac si dicat: Si qui maledictis et convitiis vos impetunt, vos e contrario bene eis precemini, bene velitis et optetis, etiam orando pro eis. Ita quoque Paulus Rom. 12.: *Benedicite persequentibus vos; benedicite et nolite maledicere.* De vocabulo εὐλογεῖν, *benedicere,* quem usum habeat in Scriptura sacra, vide, quae annotavimus ad eundem Pauli locum.

Quia in hoc vocati estis, ut benedictionem haereditate possideatis. Graece: *Scientes, quod ad hoc vocati estis etc.* Bifariam autem id exponunt. Quidam sic: *In hoc,* id est, ad benedicendum vocati estis, quando facti estis Christiani; ut benedicendo promereamini haereditatem benedictionis futurae. Plerique vero sic explicant: Vocati estis in hoc sive ad hoc, quod sequitur, id est, *ut benedictionem haereditate possideatis.* Qui sensus germanior est. Hortatur enim Petrus ad benedicendum proximis, etiam maledicentibus, argumento sumpto non ex officio Christianorum (nam ad officium hortatur), sed ex ipsorum fine, ad quem sint vocati. Est autem vocatio Christianorum ad haereditatem benedictionis coelestis, a Deo percipiendae, quando eis dicetur: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum etc.,* Matth. 25. Nam ad ea Christi verba apparet Petrum allusisse; praesertim cum illic idem quoque verbum positum sit, quod hoc loco: κληρονομήσατε, *haereditate possidete.*

Tale igitur est, quod dicit: Quod si benedictionem, quae in possessione coelestium bonorum consistit, ad quam vocati sumus, consequi cupimus, utique debemus et nos proximis, quantum in nobis est, benedicere, Deum precantes, ut, a peccato conversi, ad illius coelestis benedictionis haereditatem una nobiscum perveniant. Regnum coeleste vocatur *benedictio,* quia effectus est benedictionis ac beneficentiae divinae erga nos. Nam Dei *benedicere* benefacere est. Vocatur etiam *haereditas,* quia jure adoptionis eam velut haereditatem accepturi sumus.

10. *Qui enim vult vitam diligere, et dies videre bonos.* Ad benedicendum proximis hortatus est, proposito praemio benedictionis coelestis. Id ipsum nunc confirmat verbis e Psalmo 33. desumptis, quibus homini bene lingua sua utenti, et bene viventi, felicitas promittitur. Recitat autem verba, prout apud LXX. leguntur, nisi quod ea, quae Psalmista dicit in secunda persona, mutet in tertiam. At neque inter Hebraea et Graeca quidquam, quod ad sensum attinet, est discriminis. Hic quidem versus sic in Psalmo legitur: *Quis est homo, qui vult vitam, diligit dies videre bonos?* Veruntamen potest,

quod hic habemus, hunc habere sensum: Qui vult et diligit vitam, aut: Qui diligendo diligit, id est, vehementer diligit vitam, ut phrasis sit non dissimilis illi: *Exspectans exspectavi Dominum,* Psalm. 39.: *Gaudens gaudebo in Domino,* Jes. 61. *Vitam et dies bonos* intellige felicitatem. Notandum enim, quod David secundum literam dixisse videri potest de longaevitate et felicitate temporali, quam servantibus legem promittebat vetus testamentum, id a Petro, juxta sensum spiritalem, transferri, seu mavis, extendi ad felicitatem vitae aeternae, quam promittit novum testamentum. Qui sensus etiam (et quidem principaliter) a Spiritu sancto fuit intentus, necnon ab ipso Davide, tamquam novi testamenti filio. Haec qui vult et desiderat, faciat, quod sequitur:

Coërceat linguam suam a malo, et labia ejus ne loquantur dolum. Labia ejus, verti potuit et quidem melius: *labia sua,* quemadmodum et alii transtulerunt. Regitur enim ab eodem verbo: *coërceat;* ut sit sensus: Cohibeat linguam suam a maledictis, seu convitiis; et labia sua cohibeat, ne per ea proximo suo loquatur cum dolo. Constructionem hanc postulant tam Hebraea, quam Graeca. Proinde *labia* casus est accusativi, non nominativi. Prohibet hic versus duo linguae peccata: maledicentiam, quae manifesta linguae adversus proximum injuria est; et sermonem dolosum, quae est injuria latens, eoque nocentior. Sub his autem caetera omnia locutionis peccata prohibita debent intelligi; quemadmodum e diverso praeceptae virtutes illis contrariae, nominatim εὐλογία seu *benedicentia,* qua proximis ex animo bene precamur. Nam ad eam suadendam spectat haec B. Petri probatio ex Psalmo petita.

11. *Declinet a malo, et faciat bonum.* Ita *declinet a malo,* id est peccato, ut ne pro malo quidem malum reddat, nec maledictum pro maledicto; *faciat* autem et operetur, quod *bonum* est, etiam usque ad dilectionem inimicorum; reddens bona pro malis, et benedictionem pro maledictione. Duas expressit absolutae justitiae partes, quae sunt: *declinare a malo, et facere bonum.* Neque enim satis est, a malo declinare; sed oportet etiam, quod bonum est, facere. Verbi gratia, non satis tibi fuerit, non rapere aliena, nisi et tua misericorditer indigentibus tribuas. *Omnis enim arbor, quae non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur,* Matth. 3. et 7.

Inquirat pacem, et sequatur eam. Graece: *Quaerat pacem, et persequatur eam. Quaerere pacem,* Hebraismus est pro eo, quod Latine dicimus: *paci studere,* ut Jerem. 29.: *Quaerite pacem civitatis, ad quam transmigrare vos feci,* et 38.: *Homo iste non quaerit pacem populo huic, sed malum. Persequi pacem,* est totis viribus incumbere paci consequendae ac retinendae. *Non enim sufficit pacem quaerere, nisi inventam fugientemque omni studio prosequamur,* ait Hieronymus in Epistola ad Rusticum. Interpres Graecum verbum διώκειν alibi vertit: *sectari,* ut Rom. 12.: *Hospitalitatem sectantes;* 1 Cor. 14.: *Sectamini caritatem;* 1 Tim. 6.: *Sectare justitiam. Pax* intelligitur hoc loco, quemadmodum et in Psalmo, quae cum proximis habetur; de qua Paulus Rom. 12.: *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus pacem habentes.* Quamquam sunt, qui extendunt ad pacem, quam quisque cum Deo et cum semet ipso habere debet.

12. *Quia oculi Domini super justos, et aures Ejus in preces eorum.* Graece: *ad deprecationem eorum.* Haec pars ostendit supradictae promissionis veritatem; ac si dicat: Qui haec fecerit, quae proxime dicta sunt, vitam consequetur et dies bonos, id est felicitatem. Is enim justus est. Atqui Dominus eos, qui justitiam colunt, benignis oculis respicit[1], curam eorum gerens, et ad felicitatem provehens. Sed et benignas ac faciles aures praebet eorum precibus, promptus ad exaudiendum et praestandum, quod petunt, id est vitam, quam volunt, et dies bonos, quos diligunt. *Oculos et aures*

figurate Deo adscribi, metaphora ab hominibus sumpta, notissimum est.

Vultus autem Domini super facientes mala. Vultus, Graece: πρόςωπον, *facies, aspectus.* Addit huic versiculo Psalmista: *Ut perdat de terra memoriam eorum.* Qua parte explicatur, quem *vultum* sive aspectum Domini intelligat, nempe qualis esse solet hominis irati et concitati ad vindictam. Quamvis enim tam Hebraica dictio, quam Graeca πρόςωπον mediae significationis sit in Scripturis, ac frequenter in bonam partem accipiatur, ut Num. 6. bis in eadem benedicendi formula: *Ostendat Dominus faciem suam tibi, et misereatur tui. Convertat Dominus vultum suum ad te, et det tibi pacem;* interdum tamen in malo sumuntur, ut Psalm. 20.: *Pones eos, ut clibanum ignis in tempore vultus tui,* id est iracundiae tuae. Utro autem modo accipiantur, declarat Scripturae circumstantia, ut hoc loco; maxime quia in Psalmo sequitur: *Ut perdat de terra etc.* Sensus igitur est: Dominum respicere quidem etiam eos, qui mala faciunt; verum non benigno vultu, sed torvo suae indignationis aspectu; non ut servet et exaudiat, sed ut aliquando perdat et aboleat de terra, id est ex hominibus, memoriam eorum, adeo ut viventium nemo sit, qui de eis honorifice loquatur. Quod ut plerumque contingit malis in hoc saeculo, ita perfecte et sine exceptione continget in futuro.

13. *Et quis est, qui vobis noceat, si boni aemulatores fueritis? Boni,* Graece: τοῦ ἀγαθοῦ, id est *bonitatis.* Substantive enim sumitur, quemadmodum apud Joannem in 2. Epist.: *Noli imitari malum, sed quod bonum est.* Nam et hic legitur: *imitatores,* Graece: μιμηταὶ, quod interpres vertit: *aemulatores.* Hanc partem quidam sic intelligunt: Nemo est, qui nocere vobis possit, id est verum inferre nocumentum, si sectemini, quod bonum est; quia, ut dictum est, *oculi Domini super justos.* Etenim, ut ait Paulus Rom. 8., *si Deus pro nobis, quis contra nos?* Quibus *diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum,* etiam adversa, quaecumque patimur a malis hominibus. Et huc referunt illud Chrysostomi: *Neminem laedi, nisi a se ipso.*

Verum alii accipiunt hoc dictum a Petro ad confirmationem praecedentium; ac si dicat, promissionem illam a Davide scriptam: *Quis est homo, qui vult vitam etc.,* etsi principaliter referenda sit ad vitam futuri saeculi, pertinere tamen etiam suo modo ad praesens saeculum. Fit enim ut plurimum, ut, qui linguam suam bene moderantur, et pacem amant, omnibusque student benefacere, laedere neminem, tranquille et feliciter agant, certe minus obnoxii sint hominum improborum injuriis; quod est, *dies videre bonos* juxta modum vitae praesentis.

Est igitur argumentum a communi experientia sumptum, maxime extra tempora persecutionis fidei. Nam quod ait Paulus, et huic contrarium videri potest: *Omnes, qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur,* 2 Tim. 3., potissimum accipi debet de tempore, quo propter religionem commovetur persecutio. Tunc enim praecipue patiuntur ii, qui vere pii sunt. Et hanc exceptionem videns Petrus, subjunxit:

14. *Sed et, si quid patimini propter justitiam, beati.* Graece: *Sed si etiam patiamini, etc.* Voculam *quid* interpres addidit de suo. Dicit hoc Petrus, quod ex ore magistri audiverat: *Beati, qui persecutionem patiuntur propter justitiam,* id est pro justitia retinenda, ubi *justitia* quidem significat quodcumque opus virtutis; respicit tamen Petrus ad confessionem fidei Christianae; uti sequentia declarant. Unde et sequenti capite loquitur sententia simili: *Si autem patiatur quis ut Christianus, non erubescat etc.* Tale igitur est, quod dicit: Quod si etiam contingat, vos affligi propter justitiam et pietatem, non ideo minuetur vobis felicitas, quam promittit psalmographus; imo sic quam maxime eritis beati, videlicet spe certissima regni coelestis. Sic enim Christus ipse eam

beatitudinem exponit, inquiens: *Quoniam ipsorum est regnum coelorum,* Matth. 5.

Timorem autem eorum ne timueritis. Eorum refert illos, qui praecedenti parte intelligebantur in voce *patimini,* scilicet a malis seu persecutoribus. Sunt, qui partem hanc ita interpretantur: Vester timor non sit, qualis esse solet timor illorum, id est mundanus, quo timentes amittere temporalia bona, deserunt virtutis ac justitiae bonum, et sic amittunt aeterna bona. At verior sensus est: Ne timeatis persecutores vestros, terrorem vobis immittentes propositis suppliciis et damnis temporalibus. Est enim Hebraismus: *timere timorem alicujus,* id est ea formidabilia metuere, quae quispiam minatur vel adhibet. Sic Psalm. 63.: *A timore inimici eripe animam meam,* id est a periculis, quae intentat inimicus. Vide etiam, quae superius annotata ad illud: *Non pertimentes ullam perturbationem.* Monet ergo S. Petrus, ne metuant eos, qui se propter justitiam persequuntur, tamquam auferre ipsis possint suum bonum, quo felices sunt; quum e contrario viam potius ipsis parent ad beatitudinem.

Et non conturbemini. Quod in quibusdam codicibus legitur *ut* pro *et,* corrigendum est. Graece: μηδὲ, *neque conturbemini,* id est, ea res vos non turbet; sed animi constantiam tenete. Ita Christus suos confirmat, Joan. 14.: *Non turbetur cor vestrum.* Porro non dubium, quin Apostolus in hac tota sententia imitatus sit Jesaiam Prophetam, cujus haec sunt verba populum Judaicum consolantis, cap. 8.: *Timorem ejus* scilicet hostilis exercitus) *ne timeatis, neque paveatis.* Sunt enim Graeca prorsus eadem. Quin ad eundem locum alludit etiam, quod sequitur:

15. *Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris. Christum,* Graece: *Deum;* tametsi in translatione Syriaca legitur: *Messiam* seu *Christum.* Quae lectio etiam in nonnullis est Graecis. Apud Jesaiam, tam in Hebraeo, quam in Graeco sic habetur: *Dominum exercituum ipsum sanctificate.* Forte B. Petrus idcirco Christum nominare voluit, ut ejus innueret divinitatem, quum sit ille dominus exercituum, de quo Propheta loquitur. Sensus Apostoli est: Ex intimo corde Christum Dominum *sanctificate,* id est sanctum ac vere metuendum agnoscite; et talem, ut ab omnibus agnoscatur, praedicate, non sermone tantum, sed et rebus ipsis. Sanctificatur enim a nobis Deus seu nomen Dei, juxta illud: *Sanctificetur nomen tuum,* quando id agimus verbis et factis, et tota nostra conversatione, ut nomen Dei glorificetur.

Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea, quae in vobis est, spe. Quod quidam codices addunt: *et fide,* quamvis etiam Beda legisse videtur, nec in Graecis est, nec in Latinis castigatioribus. Gregorius quoque par. 2. curae past. cap. ult., citans hunc locum, non addidit. Syra quidem versio sic habet: *De spe fidei,* sive, ut in MS. codice legitur, *de spe fidei vestrae.* Sed id addidit Syrus, ut paraphrastes, explicare volens mentem B. Petri. *Satisfactionem* dixit interpres, quod Graece est ἀπολογίαν, id est *defensionem,* responsionem ad ea, quae objicit adversarius. Quodque vertit: *rationem,* in Graeco est: λόγον, pro quo Syrus et Latini quidam *sermonem* transtulerunt. Quamquam sensus eodem redit, qui hujusmodi est: Quoniam infideles spem vestram, quam in Christo habetis de vita et gloria futura, jactitant inanem esse, propterea moneo, ut semper habeatis in promptu, velut ex meditato, responsionem, qua spem vestram seu fidem gloriae speratae rationabilem ostendatis; sive sit adversarius, sive quispiam discendi ac sciendi cupidus, qui rationem a vobis exigat, cur in praesenti vita tam dura patiamini, contemnentes bona vitae hujus.

Sed hoc non ita accipiendum, ac si velit Petrus, omnes Christianos esse Theologos, qui norint de fidei dogmatibus aut docendo, aut respondendo disserere. *Numquid* enim *omnes doctores?* Minime. *Divisiones enim gratiarum sunt.*

Et alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiae, alii autem sermo scientiae secundum eundem spiritum, 1 Cor. 12. Nec ab omnibus, sed ab Episcopo requirit Paulus, *ut potens sit, eos, qui contradicunt, arguere,* Tit. 1. *Qua scientia,* ait Augustinus lib. 14. de Trinit. cap. 1., *non pollent fideles plurimi; quamvis polleant ipsa fide plurimum. Aliud est enim, scire tantummodo, quid homo credere debeat propter adipiscendam vitam beatam; aliud autem, scire, quemadmodum hoc ipsum et piis opituletur, et contra impios defendatur.* Haec ille.

Non aliud ergo Petrus exigit ab unoquoque fidelium, quam ut de iis, quae ex fide Christiana sperat, et omnino de iis, quae fidei sunt, interrogantibus ac rationem poscentibus juxta suum quisque modum respondere ac satisfacere possit. Sunt enim rationes quaedam generales, quibus utcumque tueri se poterat quilibet Christianus adversus paganos et quaerentibus satisfacere; veluti quod religio Christiana praenuntiata sit a Prophetis; quod innumeris miraculis a Christo et Apostolis ejus confirmata; quod doceat justitiam, innocentiam ac beneficentiam usque ad dilectionem inimicorum; quod sit religio castissima; item, mundum unius Dei providentia regi, quae postulat, ut unusquisque tandem recipiat secundum opera sua; Deo nihil esse impossibile. Nec mirandum, si, quae credimus et speramus, humanum superent intellectum, quoniam in ipsa etiam rerum natura plurima sunt, quae consequi ingenio non valemus.

Ad hunc modum etiam hodie nequaquam desunt rationes et argumenta generalia, velut principia quaedam, quibus instructos esse oportet fideles (instruendos utique a suis parochis) adversus haereticos fidem nostram Catholicam oppugnantes, aut de ea disputare volentes. Ea sunt: Ecclesiam Christi esse unam, eamque visibilem, manifestam, ab Apostolis ad nos usque successione Episcoporum continuatam; in qua tot sancti fuere diversis temporibus martyres et confessores, quorum sanguine, doctrina, miraculis fides Catholica jam olim consignata sit atque sancita; ad eam Ecclesiam audiendam, quod ipsa columna sit et firmamentum veritatis, Scripturam sacram nos remittere. Ita sane Joannes Apostolus 1 Epist. 4. suos fideles instruit, quibus, cum dixisset: *Probate spiritus, si ex Deo sint,* hanc generalem probandi regulam paulo post eis praescribit: *Qui novit Deum, audit nos,* id est Apostolos et eorum discipulos ac successores. *Qui non est ex Deo, non audit nos. In hoc cognoscimus spiritum veritatis et spiritum erroris.*

Quamquam et rationes sive argumenta quaedam magis specialia fidelibus ad respondendum in promptu esse, prout talium capaces sunt, vehementer expedit. Quod autem Petrus universe dicit: *omni poscenti,* sic intellige: Modo fructus inde speretur, vel in eo, cui respondeas, vel in aliis. Alioqui tenendum illud Salvatoris: *Nolite dare sanctum canibus,* Matth. 7.

16. *Sed cum modestia et timore.* Graece: *cum mansuetudine et timore,* non addita vocula adversante: *sed. Timorem* Dei quidam hic intelligunt, alii timorem hominum, quod est probabilius, ut ad eosdem referatur *modestia* seu *mansuetudo,* et *timor* seu *reverentia,* quemadmodum Erasmus vertit. Itaque praecipit Apostolus, fideles, interrogatos de fide, non contentiose, nec arroganter aut proterve respondere; sed cum mansuetudine ac modestia, deinde et cum reverentia, prout ea cuique personae debetur; maxime si apud judicem aut quemcumque dignitate superiorem sit ratio spei nostrae reddenda; secundum illud Pauli: *Cui timorem, timorem,* Rom. 13. Hujusmodi namque responsio non solum decet Christianam professionem; verum etiam minus inde periculi est, ac major fructus. *Responsio mollis,* ait Sapiens, *frangit iram; sermo durus suscitat furorem,* Prov. 15.

Conscientiam habentes bonam. Profi-

tentibus fidem Christianam, ac de ea, cum interrogantur, respondentibus, imprimis necessaria est bona conscientia, quam exterius prodat vita sancta et inculpata. Haec enim loquendi praebet fiduciam. Quod si vita professioni non respondeat, non modo nullus erit profectus ex disputatione, quantumvis docta; sed etiam dispendium sequetur apud eos, qui de sermone ex moribus judicant.

Ut in eo, quod detrahunt vobis, confundantur, qui calumniantur vestram bonam in Christo conversationem. Vobis, addunt Graeca: *tamquam malefactoribus.* Syra: *tamquam hominibus malis.* Sed additum videri potest ex cap. praeced. v. 12., ubi sic legebamus: *ut in eo, quod detrahunt de vobis tamquam de malefactoribus.* Quae verba prorsus eadem hoc loco sunt in Graeco. Quamquam e contrario Syrus illud: *tamquam de malefactoribus,* in superiori capite omnino non legit. Referenda est haec pars ad praecedentia ab eo loco, ubi dixit: *Parati semper ad satisfactionem etc.* Nam sensus est: Si de spe vestra interrogati, respondeatis cum ratione; si placide ac reverenter; si denique ad haec vitam adfertis integram et inculpatam: ita futurum est, ut obtrectatores vestri, qui *conversationem vestram,* id est vitam, quam agitis juxta Christi doctrinam, *calumniantur* ut maleficam ac fucatam, suae sycophantiae et improbitatis tandem convicti, pudefiant et obmutescere cogantur.

Sensum tamen non paulo commodiorem suggerit textus Syriacus, in quo particula similitudinis: *tamquam,* secundo loco repetitur, ad hunc modum: *Tamquam viri, qui calumniantur conversationes vestras bonas, quae sunt in Christo.* Sic enim sensus est: Ita fiet, ut, qui male de vobis loquuntur, tamquam de maleficis et sceleratis hominibus, ipsi vicissim, tamquam calumniatores sanctae vestrae conversationis, male audiant et erubescant. Probabilis certe lectio, fierique potest, ut particula ὡς in Graeco textu jam olim vel incuria, vel imperitia scribentium, qui superfluam putarent, omissa fuerit. Convenit hic locus cum eo, qui est in capite superiore: *Ut benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam.* Nec enim piget Apostolum rem necessariam saepius inculcare.

17. *Melius est enim benefacientes (si voluntas Dei velit) pati, quam malefacientes.* Consolatio est ab eo, quod magis optabile; simul et a voluntate Dei, cui acquiescendum est. In multis codicibus legebatur: *ut benefacientes,* adjecta videlicet particula: *ut.* Sed ea meliorum codicum ope merito rejecta est a correctoribus Romanis. Nam et in Graeco nihil ei respondet. Porro melius esse dicit, *benefacientem pati, quam malefacientem,* quod ad eum attinet, qui patitur (id enim hic spectat Apostolus), non quod ad eum, qui infert passionem; ut qui, benefacientem laedens, contra justitiam agat, sibique ipsi noceat longe magis. Addit autem: *si voluntas Dei velit,* non solum, ut innuat, malos nihil posse in bonos, nisi Deus permiserit; verum etiam, ut intelligamus, nullam afflictionem nobis inferri ab homine quocumque, ac ne quidem a diabolo, nisi Deo volente, et non tantum permittente. Nam ad id significandum loquitur geminate: *si velit voluntas Dei,* id est, si Dei voluntas, sive Deus per suam voluntatem, statuat patiendum esse. Quod vero apud Augustinum lib. 22. contra Faustum cap. 20. pro *voluntate* legitur *spiritus: Si spiritus Dei velit,* quamquam eundem sensum facit, vel mendoso codici Graeco imputandum arbitror, vel oscitantiae interpretis, qui πνεῦμα legerit, ubi θέλημα scriptum erat.

18. *Quia et Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, justus pro injustis. Nostris,* in Graeco et Syriaco non additur; multi quoque Latini codices MSS. non agnoscunt. Nec Graeca habent: *mortuus est,* sed: ἔπαθεν, *passus est.* Dixerat enim Apostolus: *melius est, benefacientes pati.* Quod nunc confirmat exemplo Christi, qui, justus cum esset,

passus fuit pro injustis. Non dubium tamen, quin de passione mortis loquatur Petrus; maxime quia addit: *semel.* Sic enim et Paulus Rom. 6.: *Peccato mortuus est semel,* et Hebr. 9.: *Per proprium sanguinem introivit semel in sancta,* et iterum: *Christus semel oblatus est, ad multorum exhaurienda peccata.* Sed et Syrus hoc loco *passionem mortis* expressit.

Pro peccatis, intellige abolendis ipsa Christi passione, velut solutione poenae, quae pro illis debebatur. Id enim significat hic sermo: *Christus passus est, mortuus est pro peccatis.* Sed quorum peccatis? Multorum; ut Paulum jam dicentem audivimus, id est electorum, sicut et ipse Dominus dicit: *Hic est sanguis meus, qui pro multis,* id est pro omnibus electis, *effundetur in remissionem peccatorum,* Matth. 26. Dicit autem: *semel,* ut efficaciam mortis Christi declaret, quae una, nec umquam iteranda, valet ad omnia omnium saeculorum peccata delenda. Denique addit: *justus pro injustis,* ad confirmandam exhortationem, ut dixi; nec non ad commendandam immensam Christi erga nos caritatem: *Quoniam, cum adhuc peccatores essemus, pro nobis mortuus est,* Rom. 5.

Ut nos offerret Deo. Offerret, Graece: προςαγάγῃ, *adduceret,* scilicet aberrantes; sicut dixit capite praecedenti: *Eratis sicut oves errantes; sed conversi estis nunc ad pastorem etc.* Augustinus lib. 1. de peccat. mer. et remiss. cap. 27. et in Epist. 99. sic legit: *Ut nos adducat ad Deum.* Potest tamen *adductio* intelligi per modum oblationis et doni; quomodo legimus passim in Levitico et Numeris de adducendis hostiis ad offerrendum. *Christus enim,* ait Hesselius, *nunc offert nos Deo tamquam sacrificium, dum gratia sua concupiscentiam nostram mortificat; in futuro autem offert tamquam holocaustum, quando toti puri toto corde Deo serviemus.* Quamquam simplicior sensus est, ab eodem auctore traditus, Christum ad Deum nos adducere, dum eum, ob peccata nobis offensum, propitium reddit, dumque similitudine morum et affectuum Deo propinquos facit.

Mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu. Sic lego ex castigatione Romana, cum prius in plerisque libris haberetur: *Mortificatos, vivificatos,* accusativo plurali. Sed veram lectionem probant tam Graeca, quam Syriaca; faventque Latini codices MSS. probatiores, et veteres concordantiae. His adde Graecos scriptores Clementem Alexandrinum lib. 6. Strom., Epiphanium haer. 51. et 77. et Oecumenium in comm. Imo et Latinos, Hieronymum in Jesaiae cap. 54., ubi pro: *mortificatus,* legit: *occisus,* Ruffinum in expos. symboli, et Augustinum serm. 14. de verbis Apost. cap. 16. et Epist. 99. Quare, praetermissis eorum commentariis, qui pluralem numerum legerunt, velut impertinentibus, verae lectionis sensum requiramus, qui fere pendet ab intellectu vocabuli: *spiritu.* Quidam enim *spiritum* interpretantur vel divinitatem, vel Spiritum sanctum; alii vero animam Christi, de qua moriens dixit Patri: *In manus tuas commendo spiritum meum,* Luc. 23.

Priori modo sensus est: Qui Christus, dum pateretur, carne quidem, quam mortalem et infirmam gerebat, occisus est et mortuus; sed virtute divinitatis, quae per mortem ab eo non fuit separata, vel (quod idem est) virtute Spiritus sancti, vivificatus est, id est ad vitam resuscitatus. Sic Oecumenius, et locis jam citatis Augustinus. Item Athanasius a Ven. Beda allegatus. Convenit hic sensus cum eo, quod Paulus scribit de Christo 2 Cor. ult.: *Nam etsi crucrifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei.*

Posteriori modo potest intelligi *vivificatus spiritu,* quia secundum spiritum, id est animam non est mortuus, sed vivus permansit. Nam *vivificare* pro eo, quod est vivum servare, non occidere, phrasis est Scripturae, ut 1 Reg. 27.: *Virum et mulierem non vivificabat David,* et Act. 7.: *Ut exponerent infantes suos, ne vivificarentur.* Sed quid magnum, si

anima Christi, moriente carne, vivens permansit; quando nec in pessimis hominibus anima moritur? ut quae natura sit immortalis. Quare nec facit ad consolationem piorum, qui hic affliguntur, quod post mortem supersint eorum animae, nisi beatior aliqua vita secutura sit exemplo Christi: quod hic proponitur.

Proinde melius intelligitur Christus *vivificatus spiritu,* id est anima, quia factus est in spiritum vivificantem, tunc scilicet, quando a morte resurrexit ad vitam immortalem; quemadmodum Paulus loquitur 1 Cor. 15.: *Factus est primus Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem.* Quo loco, quamvis Graeci tractatores per *spiritum* significari putent Spiritum sanctum, Latini tamen fere interpretantur de anima humana; ut *factus* dicatur Christus *in spiritum vivificantem,* id est habens spiritum vivificantem, quando anima ejus coepit perpetuam et immortalem vitam corpori ipsius subministrare, absque subsidio alimenti, tamquam per se ad vitam corpori praestandam conservandamque sufficiens; ut, quod prius erat corpus animale, factum fuerit hac ratione spirituale; quemadmodum id a nobis expositum est in ejus loci commentario, et in 2. sent. dist. 19. Qui sensus huic loco bene convenit, ut *vivificatus spiritu Christus* intelligatur per resurrectionem, quia tunc vivere coepit vita immortali, ad quam sola sine ciborum adminiculis ei sufficiebat animae praesentia; quod et in reliquis futurum est electis, quorum *primitiae Christus,* ut ibidem dicitur. Indicat hunc sensum Epiphanius haeresi 51. Quomodo autem hic sensus etiam quadrat cum eo, quod sequitur, paulo post videbimus. Certe per *spiritum* hic intelligi animam Christi, docet nos ipsa antithesis, quam facit Apostolus, *carnis* et *spiritus;* docet etiam id, quod continuo sequitur, Christum in suo spiritu profectum fuisse ad animas, quae erant in carcere.

19. *In quo et his, qui in carcere erant, spiritibus veniens praedicavit.* Locus hic omnium paene interpretum judicio difficillimus, idemque tam varie expositus, ut novem ejus interpretationes recenseat Joan. Lorinus, quibus ipse suam addit decimam, tametsi nec omnes attigerit. Unus Arias Montanus locum intellectu facilem esse contendit, nec tamen suum commentarium novum ac singularem, quem adfert, aliis facile persuaserit. Nos quidem paucioribus recitandis erimus contenti. Sed primum ipsius textus vera lectio constituenda est. Pro *carcere* quidam codices *carne* legunt, eamque lectionem Beda exponit, licet alteram quoque non praetermittat. Sed tamen mendosam esse, constat, reclamantibus non solum plerisque, praesertim vetustis, Latinis exemplaribus, item Hieronymo, Augustino et aliis auctoribus supra citatis; verum etiam textu Graeco, qui habet ἐν φυλακῇ, *in custodia* seu *carcere.*

Quod vero Joan. Calvinus φυλακὴν interpretatur *speculam,* et alii quidam *excubias;* etsi non negamus, haec etiam Graeca voce significari, ut Matth. 14., ubi legimus *quartam vigiliam noctis,* et Lucae 12., ubi secundam et tertiam vigiliam: multo tamen usitatius in Scripturis accipitur pro *carcere.* Et alicubi etiam de carcere infernali dicitur, velut Apoc. 20.: *Solvetur Satanas de carcere suo.* Nec ob aliud Calvinus ad *speculam* confugit, quam quia non ei placet Catholicum dogma, aliquas fidelium piorum animas, sive quondam ante Christi adventum; sive nunc, apud inferos detineri. Nam *speculae* significatio praesenti loco parum apte quadrat, ut infra demonstrabimus.

Notandum praeterea, in Graeco tantum legi: τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι, *iis, qui in carcere, spiritibus,* ut vel *erant,* vel *sunt,* in Latina versione suppleri, necesse sit. Et quamvis nonnulli *sunt* supplendum putent, multo melius tamen noster interpres, ut et alii fere omnes, *erant* suppleverunt. Nam verbum praeteriti temporis *praedicavit* supplementum postulat temporis consimilis, *erant*

vel *fuerunt,* eo scilicet tempore, quo *praedicavit.* Rursus, quod in quibusdam codicibus addito participio legitur: *in carcere conclusi erant,* quamvis et Beda sic legat, idque etiam Syriacae paraphrasi conforme sit, in melioribus tamen Latinis, quorum et Beda meminit, non habetur, ut nec in ullis Graecis, unum si demas a Rob. Stephano annotatum, sed fidei non magnae, quod existimetur ad Latinos codices esse accommodatus; tametsi ista additio sensum non mutat, imo facta videtur ad sensum explicandum.

Tertia lectionis varietas est in vocabulo: *spiritibus,* pro quo multi codices etiam MSS. legunt: *spiritu.* Verum Graeca constanter exhibent numerum pluralem: πνεύμασι, *spiritibus,* pro quo Syrus transtulit: *animabus.* Ea quoque lectio est veterum Patrum, tam Latinorum, quam Graecorum; ut hanc velut sinceriorem merito prae altera elegerint Romani correctores. Cum autem πνεύμασι et πνεύματι tantum literula distent, fieri sane potuit, ut interpres, vel noster, vel alius quispiam, alterum pro altero legeret ac transferret.

Denique sciendum, loco participii: *veniens,* in Graeco legi: πορευθεὶς, praeteriti temporis participium, id est *profectus,* ut alii vertunt, et ipse interpres paulo post: *profectus in coelum.* Erasmus autem, Hentenio suffragante, resolvere maluit in verbum, hoc modo reddens sententiam: *In quo etiam abiit, et spiritibus, qui erant in carcere, praedicavit.* Ruffinus, sensum secutus, reddidit per verbum: *descendit.*

20. *Qui increduli fuerant aliquando.* Graece: ἀπειθήσασί ποτε, hoc est, *iis, qui credere noluerunt olim, quondam, aliquando.* Erasmus vertit: *inobedientibus.* Verum Graeca vox passim in Scripturis usurpatur de iis, qui fidem veritati satis declaratae adhibere pertinaciter renuunt.

Quando exspectabant Dei patientiam in diebus Noë, cum fabricaretur arca. Graeca multa sic habent: *Quando semel exspectabat Dei patientia,* seu *longanimitas* (μακροθυμία) *in diebus Noë, dum apparabatur arca.* Quamquam vocula *semel* in textu Syriaco non legitur, et Graeca variant. Nam multi quidem codices habent, ut dixi: ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο, *quando semel exspectabat,* ut etiam legisse videtur Oecumenius; tametsi nonnulli pro: ὅτε, *quando,* legant: ὅτι, *quia,* quod minus placet. At alii non pauci, etiam a Roberto notati, legunt: ὅτε ἀπεξεδέχετο, *quando exspectabat.* Qua Graeca voce etiam Paulus libenter utitur, ut ter in eodem cap. 8. ad Rom., item 1 Cor. 1., Gal. 5., Phil. 3., Hebr. 9. Nec vero particula *semel* agnita videtur a veteribus Latinis hunc locum citantibus. Nec ad rem propositam facere videtur, nisi dicas, significari id, quod olim semel Deus fecit in figura, nunc eum facere in re per figuram significata.

Caeterum male Erasmus passive vertit: *exspectabatur,* licet id alii quidam imitati sint. Nam Graecum verbum ἐκδέχεσθαι, sive ἀπεκδέχεσθαι, sive simplex δέχεσθαι, quod Erasmus in quibusdam codicibus haberi testatur, etsi voce medium sit, tamen active semper accipitur; ut multa ejus generis alia. Plane verisimile est, irrepsisse mendum in vulgatam versionem, ut pro eo, quod ex Graeco transtulit interpres: *exspectabat Dei patientia,* scriptum sit ab indoctis: *exspectabant Dei patientiam.* Ac profecto in Missali Romano per Clementem Octavum correcto, in Epistola feriae sextae Paschalis, legitur: *exspectabat Dei patientia.* Quomodo legunt Hieronymus et Augustinus, item Idacius Episcopus libro scripto contra Varimadum; imo et inter recentiores Dionysius Carthusianus. Bedam quoque eo modo legisse, commentarius ejus haud obscure significat. Dicitur autem *patientia Dei exspectare,* quia Deus patienter exspectat. Quomodo de eo dicit hic Apostolus in 2 Epist. cap. 3.: *Patienter agit propter vos.* Alioqui dicere, quod homines exspectant Dei patientiam, nec usitatum est in Scripturis, nec sensum habet commodum. Qua ra-

tione etiam Erasmi versio, de qua dixi, improbatur.

In qua pauci, id est octo animae, salvae factae sunt per aquam. Pauci, Graece: *paucae,* ut ad *animas* referatur, per quas tamen homines significantur synecdochice. Nota est historia Gen. 7., Deum propter hominum peccata mundo diluvium induxisse, eoque omnes periisse, exceptis octo, quos arca servavit. Qui quidem *per aquam salvi facti* dicuntur, quia aqua, quae caeteros exstinxit, arcam elevans in sublime, effecit, ne, qui in ea erant, una cum aliis exstinguerentur. Nonnulli *per aquam* exponunt: *in aqua salvos factos,* caeteris in aqua pereuntibus. Verum prior sensus magis convenit cum antitypo, id est baptismate salvifico, de quo statim audiemus.

Nunc ad totius loci sensum explicandum veniamus. Ubi primum cavendus error eorum, qui B. Petri verba in hunc sensum interpretati sunt, spiritus impiorum Christi ad inferos descendentis praedicatione conversos et liberatos fuisse. Cujus erroris Beda meminit, eumque tacito nomine adscribit Hilario, qui enarrans illa verba Psalmi 118.: *Quando consolaberis me?* sive, ut ille legit, *exhortaberis me?* post alia sic ait: *Scit,* Propheta, *hanc exhortationem sanctos quiescentes in inferno desiderare. Scit, testante Petro, descendente in inferna Domino, etiam his, qui in carcere erant, et increduli quondam fuerant in diebus Noë, exhortationem praedicatam fuisse.* Verum quomodo sane et catholice possint haec verba accipi, pluribus declarat Hesselius, ut nos infra breviter dicemus. Leguntur similia apud Hieronymum in quaest. super Genesim ad illud cap. 6.: *Non permanebit spiritus meus in homine etc.* Pro quo dicit in Hebraeo legi: *Non judicabit spiritus meus homines istos in aeternum, quia caro sunt.* Sic autem exponit: *Quia fragilis est in homine conditio, non eos ad aeternos servabo cruciatus; sed hic illis restituam, quod merentur. Ergo non severitatem, sed clementiam Dei sonat, dum peccator hic pro suo scelere visitatur.* Haec ille. Quae eadem Eucherius in Genesin scribens suo commentario inseruit.

His affine est, quod de iis, quorum corpora ceciderunt in deserto, quosque Paulus Hebr. 3. et 4. accusat incredulitatis, idem Hieronymus, Ezechielis Prophetae cap. 20. explanans, dicit, eos apud Deum vivere, nec aeternis suppliciis reservatos esse, nec deletos de libro viventium, nec consumptos ante faciem Domini.

Porro B. Augustinus in Epist. ad Exod., praedicto errore refutato, suggerit hunc sensum, ut spiritus in carcere conclusi intelligantur homines, quorum spiritus, id est animae, erant in carne, atque ignorantiae tenebris velut carcere claudebantur, Christumque iis, non in carne, quia nondum incarnatus erat, sed in spiritu, id est secundum divinitatem, visis congruis alloquendo, quod volebat, praedicasse. Sequitur hanc expositionem Beda in comm. et B. Thomas 3. q. 52. art. 2. ad 3. cum paucis aliis.

Non dissimilis sententia est Joan. Hesselii, qui putat, vocationem gentium hic a Petro describi, velut explicante, quod dixerat, Christum pro injustis mortuum. Nam Prophetae describunt gentes infideles tamquam vinctos, obtenebratos, vectibus ferreis et portis aereis conclusos et incarceratos, ut Psalm. 106. et Jes. 42. et 49. At vero utrique expositioni, tam Augustini, quam Hesselii, multum obsistit vocabulum: *spiritibus.* Obstat etiam locus capitis sequentis, ubi Petrus se ipsum exponit, dicens, *mortuis evangelizatum esse.* Quibus argumentis etiam Arias Montanus refellitur, qui novo sensu *spiritus in carcere* conclusos interpretatur octo animas inclusas in arca. Quem sensum etiam contextus Apostoli refugit.

Veniendum igitur ad illud, in quo caeteri omnes consentiunt, etiam sectarii, *spiritus* accipi proprie; et quidem non alios hic intelligi, quam *spiritus humanos,* id est animas hominum mortuorum; Christumque *iis in carcere,* id est in

inferno, constitutis praedicasse. Nisi quod Calvinus, ut ante dixi, pro carcere mavult speculam, in qua aguntur vigiliae, ac sensum hunc facit, piorum animas in spem salutis promissae fuisse intentas, quasi eminus e specula eam exspectarent. Verum inepta haec metaphora est. Nam usus speculae et vigiliarum non est exspectare, sed observare, ne quid insidiarum hostis moliatur. Sed nec usquam φυλακή, pro *exspectatione* ponitur.

Tota igitur quaestio est, quibus spiritibus apud inferos, et quid praedicaverit Christus, *in spiritu,* id est secundum animam, ad eos profectus. Sic enim illud: *in quo,* exponimus, consequenter ei, quod praecessit: *vivificatus autem spiritu;* sensu videlicet obvio. Nam quod Oecumenius eam particulam causaliter interpretatur, *in quo,* id est *ideo,* minus usitatum est. Sunt autem de ea quaestione tres generatim opiniones. Quidam enim solos bonos spiritus intelligunt, quibus praedicata sit et praestita ex infernis locis liberatio; alii solos malos, quibus denuntiata et confirmata damnatio; alii denique tam bonos, quam malos, quorum aliis liberationis sententia, aliis damnationis annuntiata fuerit.

Primae opinioni favet vocabulum *praedicandi,* pro quo sequenti capite reponitur *evangelizandi.* Nam mali in inferno cum sint aeternis poenis irrevocabiliter addicti, nullius jam Evangelii sunt capaces. At pro secunda opinione facere videtur, quod incredulos fuisse dicit eos, quibus Christus praedicavit. Denique pro tertia adducitur utrumque; hinc verbum *evangelizandi,* inde nomen *incredulorum.* Nam apud inferos evangelizari non potuerunt, nisi boni.

Inter has opiniones prima plus caeteris habere videtur probabilitatis, ita tamen, ut ex parte totum intelligatur, id est, quod dicitur praedicatum fuisse spiritibus, qui fuerant olim increduli, extendatur ad omnes spiritus salutis capaces in inferno positos, quando Christus illuc advenit: tam eos, qui erant tunc in sinu Abrahae (quorum receptaculum limbum patrum Theologi vocant), quam qui poenis adhuc detinebantur purgatoriis, inter quos erant illi olim increduli, non omnes, sed aliqui.

Etenim valde credibile est, juxta illud Psalmi 77.: *Cum occideret eos, quaerebant eum,* multos ex iis, qui praedicationem Noë denuntiantis interitum peccatoribus, contemserant aut neglexerant (quod hic Petrus vocat incredulos fuisse), superveniente et inundante diluvio, poenitentiam ex timore concepisse, veram, sed imperfectam. Quorum proinde spiritus in carcerem apud inferos detrusi fuerint, et in eo detenti, donec Christo ad eadem loca descendente liberarentur. Ad quem sensum etiam Hilarii et Hieronymi verba supradicta possunt aptari. Nam Hilarius distinguit sanctos in inferno quiescentes, id est in sinu Abrahae tunc positos, ab iis, qui in carcere erant, ut in loco poenali, vetera adhuc peccatorum suorum debita luentes; quem locum purgatorium vocamus.

Hieronymus quoque non sentit, aliquos sine poenitentia discedentes ex hac vita posse salvari, quod est semperque fuit alienum a doctrina et sensu Ecclesiae, atque inter haereses recensetur ab Epiphanio haeresi 46. et ab Augustino haeresi 79.; sed Hieronymi verba procedunt ex hypothesi poenitentiae ante mortem conceptae, et non aliter. Nam, ut dixi, verisimile est, multos aquis diluvii comprehensos ad cor rediisse, ac Dei misericordiam impetrasse, ne in aeternum perirent. Quod idem liceat dicere de iis, quos incendium Sodomiticum corripuit. Multo magis vero de Israëlitis in deserto prostratis, qui lege divinitus accepta jam instructi erant, nec simul omnes una plaga percussi, sed paulatim per annos quadraginta mortui, interierunt.

Quamquam et de iis, qui diluvio perierunt, tale quid dici potest, fuisse veri Dei cultores, sed moribus ac studiis perditissimos. *Omnis quippe caro corruperat viam suam super terram,* Gen. 6. Non enim usquam legitur, quod falsos Deos coluerunt, aut idola sibi fabricave-

runt; quando nec constat, idololatriam habuisse initium ante diluvium; licet Genebrardus in sua chronologia id dicat, sed nullo auctore. Quare veri Dei cultum retinentes facilius potuerunt, invocato ejus nomine, veram animo poenitentiam concipere, in extremo periculo constituti.

Itaque locus iste Petri sic nobis construendus et explicandus videtur: Christus, qui homo hominibus in carne evangelizavit, idem carne mortuus, *in spiritu,* id est secundum animam, profectus ad inferos, *praedicavit,* et, ut infra dicitur, *evangelizavit,* id est, laetum attulit nuntium, *spiritibus,* hoc est animabus, quae apud inferos *in carcere,* velut poenarum loco, conclusae detinebantur. Qui quidem spiritus olim carne induti, increduli fuerant, tunc nimirum, quando Deus patienter ac longanimiter (centum videlicet annos) eos exspectabat ad poenitentiam; idque quo tempore Noë, jussu divino fabricabat arcam, in qua ipse cum sua familia (quae in octo hominibus consistebat) servaretur, et servatus fuit ab aquis diluvii, quod peccatoribus superventurum, tam verbo praedicabat, quam facto. Nam et ipsa arcae fabricatio quaedam praedicatio erat. Cui tamen praedicationi credere noluerunt (sicut et de generis Lot, admonitis ab eo super eversione Sodomae, legitur, quod *visus est eis quasi ludens loqui,* Gen. 19.); donec venit diluvium et consumsit omnes. Ex quibus tamen multi, ipsius rei, quam credere noluerant, experientia, et praesenti periculo commoniti, tandem, Deo invocato, ad poenitentiam conversi sunt, et cum spe salutis mortui, propter peccata tamen sua, quoad poenam adhuc expianda, apud inferos carceri et cruciatibus addicti remanserunt usque ad Christi redemptoris adventum.

Unde, si quaeras, quid laeti nuntii Christus eis praedicaverit, respondeo, nuntiasse se redemptorem, et ad hoc venisse, ut eos e poenis et carcere liberaret, atque ex inferis eductos, una secum et cum sanctorum patrum spiritibus eveheret ad coelestia. Ut etiam ad eos accommodari sive referri possit illud Jes. 61. et Luc. 4., ubi Christus se missum dicit, *praedicare captivis indulgentiam,* seu *remissionem, et clausis apertionem.* Nam etsi quibusdam illorum poenae fortassis adhuc aliquae solvendae restarent, potuit tamen Christus, quidquid hujusce debiti residuum erat, prorsus condonare. Quod et fecisse eum, vel ex hoc loco probabile fit, ut hoc pacto potestatis indulgentias conferendi, quam Ecclesiae suae relicturus erat, quasdam velut primitias, suo ad inferos adventu, consecraret. Qua de re vide, quae diximus ad dist. 22. lib. 3. sent.

Quaeret aliquis, cur Petrus hoc loco mentionem faciat praedicationis a Christo factae apud inferos? Respondeo, rationem hanc esse, ut ostenderet, virtutem passionis Christi, de qua loquebatur, non solum ad vivos pertinere, sed etiam ad inferos penetrare; tamquam videlicet ejus, *qui paratus est judicare vivos et mortuos,* ut dicitur cap. sequenti. *Propter hoc enim,* inquit, *et mortuis evangelizatum est.*

Rursum quaeres, cur de spiritibus eorum, qui diluvio perierunt, speciatim meminerit Petrus, ac non potius universe loquatur de omnibus in carcere purgatorio conclusis. Una ratio est, quia numquam tanta hominum multitudo simul periit, et secundum animas ad inferna descendit, ut merito ex parte tam notabili totum intelligatur, uti supra dixi. Altera ratio, quia viam sibi facere voluit Apostolus ad digressionem, quam mox subjungit de sacramento baptismi, cujus insignis figura in diluvio et arca praecessit. Hoc enim est, quod sequitur:

21. *Quod et vos nunc similis formae salvos facit baptisma. Similis formae.* Graece: ἀντίτυπον, id est typo respondens exemplar. Sentit enim, in arca et diluvio typum exstitisse baptismi, tamquam antitypi, id est rei per typum illum significatae ac praenuntiatae. Utitur ea voce etiam Paulus Hebr. 9., ubi *manufacta sancta vocat* ἀντίτυπα, id est *exemplaria, verorum.* Quod quo sensu

dicat, manente eadem hujus vocis significatione, in ejus loci commentario a nobis expositum est. Eodem sensu mysteria corporis et sanguinis Domini in altari posita passim a Graecis Patribus antitypa vocantur.

Porro Graeca sic habent: *Quod et nos antitypon nunc salvos facit baptisma.* Nam *nos* potius, quam *vos* legendum esse, sicut et in MSS. quibusdam codicibus habetur, Latinus saltem textus exposcit, in quo paulo post legitur in prima persona: *ut vitae aeternae haeredes efficeremur.* Licet ea verba non sint in Graeco. Notandum tamen, in editione Complutensi seu Regia non legi ὃ, *quod*, sed ᾧ, *cui*, mutato etiam ad hunc modum ordine verborum: *Cui antitypum nunc etiam nos salvos facit baptisma*, ut vocula: ᾧ, *cui*, referat *aquam*, quae proxime praecessit, Graece ὕδωρ, neutri generis. Quae lectio clarior quidem est, sed haud scio, an sincerior, aliis tam multis libris reclamantibus.

Quorum lectio sic potest explicari: Quod ὕδωρ, quae aqua, in re illo typo seu figura significata, hoc est ipsum ejus antitypon, quod est baptisma, nunc tempore novi testamenti nos salvos facit salute spirituali; quemadmodum illa aqua ab interitu corporali servabat eos, qui in arca erant. Hic observa baptismi sacramento attribui, quod salvos nos faciat; quemadmodum et Paulus ipsum vocat *lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti,* Tit. 3. Adscribuntur enim hujusmodi effectus sacramentis, non ut causis per se et ex natura sua efficacibus, sed velut quibusdam signis atque instrumentis, ad nostram sanctificationem a Christo institutis.

Jam quomodo in historia arcae et aquarum diluvii typus ac repraesentatio fuerit baptismi, breviter explicandum. Ipsae quidem aquae diluvii baptismum significant, arca Ecclesiam, vel secundum alios, crucem Christi. Nam ut arca fabricata ex ligno, ita crux ex ligno, et per utrumque salus. Rursus familia Noë arcae inclusa significat eos, qui sunt in Ecclesia. Qui extra arcam, eos, qui extra Ecclesiam. Ut enim extra arcam nemo salvatus fuit, ita nec salus est extra Ecclesiam. Et tamen etiam submersio eorum, qui erant extra arcam, bonae significationis mysterio non caret. Significat enim peccatorum omnium in baptismo exstinctionem atque interitum. Nam et ipsa mersione, quae in baptismo fit, veteris hominis sepulturam adumbrari, Paulus docuit ad Rom. 6. Et ob hanc causam eorum, qui in aquis diluvii fuerunt exstincti, Petrus mentionem fecit fortasse in bonum. Item, sicut per aquam Noë cum suis in sublime elevatus est, ita per baptismum sursum ferimur, et cives efficimur regni coelestis, ut dicere possimus: *Nostra conversatio in coelis est,* Phil. 3. Postremo, sicut illic per aquam pauci (quod Petrus hic urget) servati fuerunt, id est soli illi, quos arca continebat: ita ex toto genere humano pauci salvi fiunt, nec quidem omnes ii, qui aqua tanguntur baptismatis, sed ii soli, qui sese intra Ecclesiam continent. Haec fere et similia arcae et aquarum diluvii sacramenta fusius exposita vide apud Augustinum lib. 12. cont. Faust. cap. 14. et multis seq., et lib. 15. de civit. Dei, cap. 26. et 27.

Non carnis depositio sordium, sed conscientiae bonae interrogatio in Deum, Ordo est: *Non depositio sordium carnis, sed interrogatio bonae conscientiae in Deum*, vel ad Deum. Graece: εἰς θεὸν, quod alii vertunt: *ad Deum.* Quidam *depositionem sordium carnis* interpretantur circumcisionem, quae erat ablatio sordium carnis, id est Hebraea phrasi sordidae carnis et immundae, nimirum praeputii. Volunt enim hunc Petri sermonem similem esse cum eo: quo Paulus Col. 2. circumcisionem vocat exspoliationem corporis carnis. Verum de germano loci illius intellectu vide ibi commentarium. Sane constat, non illam esse B. Petri sententiam in his verbis. Explicat enim, quod dicit, *baptisma nos salvos facere*, utens correctione quadam rhetorica, qua doceat, in ipso baptismi sacramento non tam externam ablutionem

(quae per se tantum valet ad sordes corporis auferendas) spectandam esse, quam conscientiae bonae in Deum interrogationem. Non dicit autem, baptismum esse bonae conscientiae interrogationem, sicut hoc nonnulli intellexerunt; sed cum in baptismo, bene et Christiane suscepto, duo sint, exterior ablutio et *conscientiae bonae interrogatio:* declarat, utri potiores partes ad salutem sint tribuendae, nempe *interrogationi bonae conscientiae.*

Sed *hanc interrogationem* non uno modo omnes exponunt. Multi simpliciter intelligunt animum bene conscium, ut qui per internam interrogationem, facto sui ipsius examine, nihil in se reperiat, quod indignum reddat fructu baptismi. Alii ipsum baptismi effectum significari putant, qui est *aspersio* sive *mundatio cordium a conscientia mala,* ut loquitur Paulus Heb. 10. Nam baptismus bonam facit conscientiam. Remittit enim peccata praeterita, ut jam non debeat hominis conscientia propter illa metuere ac trepidare.

Nobis verus ac germanus sensus esse videtur, quem tradit Beda, Apostolum loqui de *interrogatione,* quae fit in caeremoniis baptismi, dum interrogatus is, qui baptizari vult, an credat in Christum, et renuntiet Satanae ac pompis ejus, bona conscientia, id est serio, ex animo respondet, se credere et abrenuntiare. Quam *interrogationem* B. Petrus apposite vocat ἐπερώτημα, id est *stipulationem,* qua inter duos, uno interrogante et altero respondente, contractus fieri solet. Additur autem: *in Deum,* sive *ad Deum,* vel quia res agitur coram Deo, id est Deo teste, ut referatur ad *interrogationem;* vel quia conscientiam respondentis, an bona sit et sincera, solus videt Deus.

Igitur Apostoli Petri doctrina hoc loco est, fidem internam exteriori professione, dum quis baptizatur, expressam, id esse, quod in baptismate nos salvos facit. Non quo hunc effectum ab externa ablutionis caeremonia removeat; sed quo doceat, quid sit praecipuum. Sic enim loqui solet Scriptura, cum aliud prae alio commendat, ut Osee 6.: *Misericordiam volui, et non sacrificium;* sequitur enim: *Et scientiam Dei plus quam holocausta.* Item 1 Reg. 15.: *Numquid vult Dominus holocausta et victimas, et non potius, ut obediatur voci Domini?* Nam sequitur: *Melior est enim obedientia, quam victimae.* Ita hoc loco non sic commendatur fides, ut aqua repudietur; jam enim dixerat, *baptisma nos salvos facere;* sed utrum ad salutem potius sit, ostendit. Nam si utrumque ab altero separes, fides salvare poterit sine baptismo; non autem baptismus sine fide. Nec fides a baptismo suam vim habet; sed baptismus a fide, saltem ut dispositione per se necessaria ad baptismi effectum. Hoc enim est, quod Augustinus dicit tract. 80. super Joannem: *Unde ista tanta virtus aquae, ut corpus tangat et cor abluat, nisi faciente verbo? non quia dicitur, sed quia creditur.* De quo mox subjungit: *Hoc est verbum fidei, quod praedicamus.* De eodem et paulo ante: *Detrahe verbum; et quid est aqua, nisi aqua?* quia videlicet sine fide aqua corpus quidem tangere poterit, sed cor abluere non poterit; quod tamen facit interdum fides sine aqua, quemadmodum Petrus insinuat, Act. 15., cum de Cornelio ejusque familiaribus dicit: *Fide purificans corda eorum.* Vide eundem Augustinum lib. 19. contra Faustum, cap. 12., et serm. 3. de verbis Domini. Item Basilium lib. de Spiritu sancto, cap. 12. et 15., et Joan. Hesselium in comment. Porro de stipulatione, quae est in caeremoniis baptismi, consule Dionysium lib. de Eccles. hierarch. circa finem, Ambrosium de iis, qui mysteriis initiantur, cap. 3. et 4., Augustinum Epist. 23. et Cyrillum lib. 12. in Joan. cap. 14.

Per resurrectionem Jesu Christi. Haec pars cohaeret cum illa: *Salvos nos facit baptisma.* Nam quod intercedit: *non carnis depositio etc.,* parentheticum est, signis parentheseos includendum. Quomodo baptisma nos salvet per resurrectionem Jesu Christi, petendum ex interpretatione ejus, quod dixit primo capite,

Deum regenerasse *nos per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis;* quodque Paulus scribit ad Rom. 4., *Christum resurrexisse propter justificationem nostram.* Est enim hic locus similis, ut sensus sit: Baptisma nos salvos facere per Christi resurrectionem, eo quod Christi resurrectio quandam nobis formam exhibeat resurgendi ad justitiam ac vitae novitatem, ad quam regeneramur in sacramento baptismi; *ut, quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus,* Rom. 6. Hic sensus probatur etiam Joanni Lorino prae aliis, quos refert. Nam quod Hesselius sic exponit: *Per resurrectionem Jesu Christi,* id est virtute Christi mediatoris, qui mortuus est et resurrexit; non videtur satis esse ad explicandam mentem Apostolorum horum duorum Petri et Pauli, qui regenerationem et justificationem et salutem nostram adscribunt resurrectioni Christi.

22. *Qui est in dextera Dei.* Hcc est: *ad dexteram Dei,* quomodo vertit Rom. 8. Id autem dicens, non negat, Christum esse Deum, sed indicat, de eo se loqui secundum naturam, qua non est Deus, id est humanam. Dicitur enim *Christus esse ad dexteram Dei,* quia post Deum supremam in Dei regno potestatem, gloriam, et dignitatem obtinet, tamquam a Deo secundus. Quod utique non secundum naturam, in qua genitus est ex Patre, proindeque aequalis est Patri, sed secundum naturam creatam, id est humanam, qua Patre minor est, ei competit. Sed de hac locutione ejusque sensu plenius actum est a nobis in commentariis Epistolarum Pauli Rom. 8. Eph. 1. et Heb. 1.

Deglutiens mortem, ut vitae aeternae haeredes efficeremur. Haec pericope in Graecis et Syris codicibus non habetur. Latini tamen omnes exhibent. Fulgentius quoque citat libro de fide ad Petrum, cap. 2. Sed et Beda interpretatur. Quamquam Ruffinus non videtur agnovisse, dum in expositione symboli ad articulum: *Ascendit in coelos etc.,* citat haec B. Petri verba, dicentis de Christo: *Qui est in dextera Dei, sedens in coelis.* Nam *sedens in coelis,* dixit pro eo, quod hic sequitur: *profectus in coelum,* mediis quae in Graeco non habentur, omissis. Et quidem parum commode post illud: *qui est in dextera Dei,* subjungitur: *deglutiens mortem,* nisi praesens accipias loco praeteriti, quasi dictum sit: absumpta morte; ut sensus sit, Christum ad illam gloriam, quam habet ad dexteram Dei sedens, evectum fuisse, posteaquam passione et morte sua, velut causa meritoria, deinde et resurrectione ad vitam immortalem, velut exemplari causa, mortem nostram deglutivit, absumpsit ac penitus sustulit, ut vitae aeternae nos faceret haeredes. Quemadmodum de eo canit Ecclesia: *Qui mortem nostram moriendo destruxit, et vitam resurgendo reparavit.* Quod totum in nobis, id est electis, complebitur per resurrectionem beatam, quando *novissima inimica destruetur mors,* ut dicitur 1 Cor. 15. Caeterum allusio est ad locum Jesaiae 25.: *Praecipitabit* (Hebraice: *absorbebit*) *mortem.* Quod et Paulus citat in eodem capite ad Cor. dicens: *Tunc fiet sermo, qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria.*

Profectus in coelum. Apte connectitur haec pars cum illa: *Qui est in dextera Dei.* Estque sermo sic ordinandus: *Qui profectus in coelum, est in dextera Dei,* ut hoc dicat Petrus, quod habet articulus fidei: *Ascendit ad coelos; sedet ad dexteram Dei.* Utrumque vero secundum naturam humanam. Observa, Petrum nunc dicere *profectum in coelum,* quem paulo ante dixerat profectum ad inferos. Utitur enim utrobique eodem Graeco vocabulo: πορευθείς. Ex quo collige contra Calvinum, etiam priorem locum secundum assumptam naturam exponendum esse.

Subjectis sibi angelis, et potestatibus et virtutibus. Haec quoque pars cohaeret illi: *qui est in dextera Dei,* et eam explicat. *Subjectis sibi angelis,* Graece: ὑποταγέντων αὐτῷ τῶν ἀγγέλων etc., id est *subjectis ei angelis;* non autem:

ὑποτάξας ἑαυτῷ τοὺς ἀγγέλους, *subjectis sibi angelis.* Itaque non est sensus: Cum ipse sibi subjecisset angelos; sed: Cum ei subjecti essent angeli, scilicet a Deo Patre. Loquitur enim Apostolus, ut dictum est, de Christo secundum naturam humanam, cui, ut in Christo erat, Deus Pater omnem subjecit creaturam, ut ipse Christus homo omnibus superior in dextera Dei sederet. Ita Paulus passim docet, Deum Patrem omnia Filio subjecisse, etiam angelicos spiritus; ut 1 Cor. 15., Ephes. 1., Hebr. 2.; et ad hoc, iisdem in locis, refert illud Davidicum: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus,* Psalm. 8.

Porro sub nominibus trium ordinum angelicorum, quae hic exprimuntur, reliquos etiam omnes comprehensos voluit B. Petrus; ut principatus, dominationes, thronos, quos alibi nominat Paulus; denique omne nomen, quod nominatur non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro; sicut idem Paulus ait Eph. 1.

An vero comprehendantur etiam adversariae potestates, id est mali angeli, non apparet. Nam illorum perfecta subjectio, tanta scilicet, ut regno Christi nocere amplius non permittantur, demum futura est in die judicii, secundum illud Patris ad Filium, Psalmo 109.: *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Quod et Paulus, ad eundem Psalmi versiculum respiciens, docet 1 Cor. 15.: *Oportet,* inquit, *illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus etc.* At vero ista subjectio, de qua Petrus loquitur, facta quidem est, quantum attinet ad potestatem Christo homini datam, quando *Verbum caro factum est,* id est in unione hypostatica verbi cum carne; nam et angeli ministrabant ei adhuc mortali, Matth. 4. Sed in ejus potestatis plenum quodammodo usum introductus fuit, postquam ascendit in coelum, sessurus ad dexteram Patris, et cum eo in aeternum regnaturus. *Angelorum* nomen, etsi commune sit omnibus incorporeis substantiis, quatenus omnes nuntii Dei sunt et *spiritus administratorii,* Hebr. 1., hic tamen unum certum ordinem significare videtur ab aliis distinctum, quem infimum in 3. hierarchia coelesti facit Dionysius. Quomodo autem *potestates* et *virtutes* differant inter se et ab aliis ordinibus, idem Dionysius, et post eum Scholae doctores, scribentes in librum 2. sent. dist. 9., accurate tradiderunt, ad quos lectorem remitto.

CAPUT QUARTUM.

Christo igitur passo in carne, et vos eadem cogitatione armamini, quia, qui passus est in carne, desiit a peccatis, 2. ut jam non desideriis hominum, sed voluntati Dei, quod reliquum est in carne vivat temporis. 3. Sufficit enim praeteritum tempus ad voluntatem gentium consummandam his, qui ambulaverunt in luxuriis, desideriis, vinolentiis, comessationibus, potationibus et illicitis idolorum cultibus. 4. In quo admirantur non concurrentibus vobis in eandem luxuriae confusionem, blasphemantes[1]. 5. Qui reddent rationem ei, qui paratus est judicare vivos et mortuos. 6. Propter hoc enim et mortuis evangelizatum est, ut judicentur quidem secundum homines in carne, vivant autem secundum Deum in Spiritu. 7. Omnium autem finis appropinquavit. Estote

---

[1]) Act. 13, 45.

itaque prudentes, et vigilate in orationibus. 8. Ante omnia autem, mutuam in vobismet ipsis caritatem continuam habentes, quia caritas operit multitudinem peccatorum[1]. 9. Hospitales invicem sine murmuratione: 10. unusquisque, sicut accepit gratiam[2], in alterutrum illam administrantes, sicut boni dispensatores multiformis gratiae Dei; 11. si quis loquitur, quasi sermones Dei; si quis ministrat, tamquam ex virtute, quam administrat Deus: ut in omnibus honorificetur Deus per Jesum Christum, cui est gloria et imperium in saecula saeculorum; Amen. 12. Carissimi, nolite peregrinari in fervore, qui ad tentationem vobis fit, quasi novi aliquid vobis contingat; 13. sed communicantes Christi passionibus gaudete[3], ut et in revelatione gloriae ejus gaudeatis exsultantes. 14. Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis, quoniam, quod est honoris, gloriae et virtutis Dei, et qui est ejus Spiritus, super vos requiescit. 15. Nemo autem vestrum patiatur ut homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor. 16. Si autem ut Christianus, non erubescat; glorificet autem Deum in isto nomine; 17. quoniam tempus est, ut incipiat judicium a domo Dei. Si autem primum a nobis; quis finis eorum, qui non credunt Dei Evangelio? 18. Et si justus vix salvabitur, impius et peccator ubi parebunt? 19. Itaque et hi, qui patiuntur secundum voluntatem Dei, fideli Creatori commendent animas suas in benefactis.

SUMMARIUM CAPITIS QUARTI.

Monet, ut deponant veteris vitae conversationem, et caritati studeant, ac dona a Deo data dispensent ad utilitatem Ecclesiae. Non dolendum, sed gaudendum potius ob afflictiones pro Christo.

1. *Christo igitur passo in carne, et vos eadem cogitatione armamini.* Post aliquantam digressionem, qua egit de praedicatione spiritibus facta, deque mysteriis arcae, diluvii et baptismi, revertitur nunc ad mentionem passionis Christi, colligens inde materiam exhortandi ad sanctam vitae conversationem. Graeca sic habent: *Christo igitur passo pro nobis carne, etc.* Ad quem modum etiam Hieronymus legit lib. 1. contra Jovinianum. Sed et Syrus codex addit: *pro nobis. Passus carne,* vel *in carne, Christus* dicitur, hoc est, *secundum carnem;* id vero est, secundum naturam humanam, quia, qua Deus est, mori non potuit. Sensus: Christo secundum carnem passo et mortuo vos conformate; simili cogitatione vos armate, id est eam, velut arma quaedam, induite. Sicut ille carne passus est et mortuus, ita vos quoque existimate mortuos esse debere carni, id est carnali concupiscentiae ac desideriis ejus, sicut infra declaratur. Nam (quod notandum est) Christi crucifixio, passio, mors, praeterquam quod redemptio nostra fuit, etiam nostram typice significavit peccatorum et affectuum mortificationem. In qua tropologia, id est mysteriorum nostrae redemptionis ad mores accommoda-

[1] Luc. 7, 47. [2] Rom. 12, 6. 7. [3] Cap. 1, 6. seq. Act. 5, 41.

tione, frequens est Paulus, ut Rom. 6., Col. 2. et 3. et alibi. Utitur Petrus armandi vocabulo, quia talis cogitatio nos armat ac munit contra peccatum.

Quia, qui passus est carne, desiit a peccatis. Graece: *a peccato.* Sic et Hieronymus: *quievit a peccato;* tametsi Syrus peraphrastice reddidit: *ab omnibus peccatis.* Caeterum ὅτι, *quia,* non causam hic denotat, sed expositive sumitur. Exponit enim Petrus *cogitationem* illam, qua praecipit nos *armari.* Quocirca male vertit Erasmus: *qui patiebatur,* ad Christum hoc referens; quamvis et alii quidam de Christo partem hanc interpretati sint, sed prorsus repugnante eo, quod sequitur: *ut non jam desideriis hominum etc.* Deinde nec illi mentem Apostoli sunt assecuti, qui interpretantur (quemadmodum Beda) de martyre passo pro Christo. Nam sensus est: Hac, inquam, cogitatione vos armate, hoc apud vos reputate, quod, qui conformatus similitudini passionis et mortis Christi, quam in carne sustinuit, ipse quoque carne mortificatus est, jam destitit a peccatis, velut actionibus vitae carnalis. Mors enim actiones vitae excludit ejus, cui quis mortuus est. Ita Paulus Rom. 6.: *Qui mortuus est, justificatus est a peccato.* Sentit autem uterque Apostolus, ex quo mortui sumus carne, nihil amplius cum ea nobis esse negotii. Notandum, *carnem* hic non eodem modo sumi, quo in parte praecedenti; nam illic substantiam carnis significari, hic carnalem concupiscentiam. Verum in eo consistit conformatio, ad quam hortatur Apostolus, ut, sicut in Christo patiente caro mortua fuit, ita in nobis vitia carnis mortificentur.

2. *Ut jam non desideriis hominum, sed voluntati Dei, quod reliquum est in carne vivat temporis.* Modum explicat desistendi a peccatis; ut scilicet omne tempus, quod nobis in carne hac mortali reliquum est (nam caro rursus hic pro substantia carnis accipitur, non pro vitio), vivamus, transigamus, impendamus, non implendis aut sectandis cupiditatibus hominum, id est, quas homines sectari solent; sed implendae voluntati Dei, quae praeceptis declaratur. Notanda antithesis inter *desideria hominum,* et *voluntatem Dei.* Nam homo sine Deo totus carnalis est, et non Dei, sed carnis voluntatem exsequitur, de qua Joan. 1.: *Neque ex voluntate carnis etc.*

3. *Sufficit enim praeteritum tempus ad voluntatem gentium consummandam.* Graeca sic habent: *Sufficit enim nobis, praeteritum tempus vitae voluntatem gentium operatos sive exsecutos fuisse.* Sensus est, quem reddit Erasmi versio: *Sat enim est nobis, quod anteacto vitae tempore voluntatem gentium patraverimus.* Quamquam magis placet, quod in aliis codicibus, nominatim Regio, legitur: ὑμῖν, *vobis.* Nam ut Petrus sub prima persona, velut ex humilitate, se conjungat iis, qui aliquando, gentium voluntatem secuti, ambulaverunt in luxuriis et caeteris, quae deinceps enumerantur, ratio non permittit. Adde, quod infra secundae personae pronomen exprimit: *non concurrentibus vobis etc.* Porro *gentium voluntatem* vocat, quae prius *desideria* seu *cupiditates hominum,* id est, quas sectantur et amant homines a Deo alieni, cujusmodi erant gentiles.

Jam in eo, quod dicit: *sufficit enim,* asteismus quidam est, seu liptoten malis, qua mitigat exprobrationem anteactae vitae; quum omnino nullum tempus fuerit dandum consummandae voluntati gentium, et quidquid ei datur, non satis, sed nimium sit. Ita Dominus loquitur apud Ezechielem, cap. 44.: *Sufficiant vobis omnia scelera vestra, domus Israël.* Porro ex eo, quod dicit: *ad voluntatem gentium consummandam,* intelligitur, Petrum haec ad Judaeos scribere, quibus exprobrat, quod gentilium voluntati ac moribus sese accommodassent, iisque similes se fecissent, a quibus eos Deus segregaverat. Aliter vero Paulus, ad gentiles scribens: *Scitis,* inquit, *quoniam, cum gentes essetis, ad simulacra muta etc.,* 1 Cor. 12.

His, qui ambulaverunt in luxuriis, desideriis, vinolentiis, comessationibus,

potationibus. His, qui ambulaverunt, in Graeco participium est: πεπορευμένους, *euntes, incedentes,* accusandi casu, qui construitur cum praecedenti verbo: κατεργάσασθαι, *operatos fuisse.* Resolvitur autem in verbum vel tertiae, vel primae, vel secundae personae, juxta variam lectionem ejus, quod praecessit: *sufficit enim, etc.* Noster interpres, qui pronomen non addidit, recte tertiam elegit personam: *qui ambulaverunt.* Qui vero pronomen illic ex Graeco legunt, aut primae, aut secundae personae, etiam verbum illi respondens hic reddere debent: *qui incessimus, ambulavimus,* aut: *qui incessistis, ambulavistis,* id est versati fuistis.

Exponit Apostolus, quam dixit *voluntatem gentium,* enumeratione aliquot ejus partium, id est vitiorum, quae ab ea procedunt. *In luxuriis,* Graece: ἐν ἀσελγείαις, *in lasciviis.* Interpres alibi fere *impudicitias* vertit. Eo nomine comprehensum vult Apostolus omne genus obscoenitatis ac libidinis. Subjungit autem *desideria* seu concupiscentias, ut significet, etiam interna peccandi desideria (de voluntariis sermo est), licet in opus externum non exeant, ad voluntatem et vitam gentium pertinere. Nec vero minus peccati reus est coram Deo, qui voluit, et non fecit, quia non potuit, quam si illud opere perpetrasset. *Omnis enim,* ait Dominus, *qui viderit mulierem ad concupiscendam eam, jam moechatus est eam in corde suo,* Matth. 5.

Sequuntur vitia gulae, quibus velut fomentis quibusdam excitari et nutriri solent lasciviae, et lasciviendi motus ac desideria. Primum *vinolentiae* (nam male *vinolentiis* in quibusdam codicibus legitur), id est vini ingurgitationes, ebrietates ex vino; sub quo omnis potus inebriativus comprehenditur. Deinde *comessationes,* Graece κῶμοι, id est convivia, quae non ad honestam recreationem, sed ad luxum, voluptatem et petulantiam instituuntur; cujusmodi post coenam, vel alias extra tempora pastui destinata, ab hominibus ventri deditis agitari solent. De quibus et Paulus Rom. 13.: *Non in comessationibus et ebrietatibus.* Sequuntur *potationes,* seu compotationes, ut alii vertunt, Graece πότοι, quum potando certatur, et ad numerum bibitur. Haec vitia seu peccata non adduceret B. Petrus pro exemplis in catalogo gentilium vitiorum, si non ea suo genere gravia ac morte digna judicaret. Multi codices addunt: *ebrietatibus;* sed non est in Graeco, nec in Latinis melioribus, et satis in *vinolentiis et potationibus* continetur.

Et illicitis idolorum cultibus. Oritur hoc peccatum ex praecedentibus, velut olim in populo Hebraeorum, de quo scriptum est: *Sedit populus manducare et bibere; et surrexerunt ludere,* Exod. 32. et 1 Cor. 10. *Illicitis,* Graece: ἀθεμίτοις, *nefariis,* ut vertit Erasmus. Sed cum ad Judaeos haec scribat B. Petrus, quaeritur, quomodo superioribus annumeret εἰδωλολατρείας (hoc enim vocabulum in Graeco est), a quo crimine Judaei, ubicumque terrarum agerent, studiose servabant sese immunes. Quidam hoc argumentum satis esse putant ad probandum, quod haec Epistola ad gentiles scripta sit. Qui vero scriptam ad Judaeos et gentiles promiscue opinantur, membrum hoc pertinere volunt ad gentilium admonitionem, non autem Judaeorum. Rursus alii dicunt, Petrum *idololatrias* apellare, quasi superstitiones, quarum tunc pleni erant Judaei.

Sed verior est solutio, Judaeos per orbem dispersos in *illicitis idolorum cultibus ambulasse,* etiamsi idola non adorarent; quod, cum exsules et plerique inopes essent, a gentilibus invitati, conviviis eorum, in quibus immolatitiae carnes apponebantur, sese miscerent, ac forte etiam sacris interessent. Haec enim ad idololatriam imputari, nobis insinuant illa Apostolorum praecepta, Pauli 1 Cor. 10.: *Neque idololatrae efficiamini,* et iterum: *Carissimi, fugite ab idolorum cultura;* et Joannis, in fine primae Epistolae, quae itidem ad Judaeos scripta fuit: *Filioli, custodite vos a simulacris.* Hinc rursum Paulus 1 Cor. 5. ita scribit:

Si is, qui frater nominatur, est fornicator, aut avarus, aut idolis serviens etc. Nam quomodo *frater* et *idolis serviens,* nisi eo modo, quo dixi? Quae responsio colligitur etiam ex sequentibus:

4. *In quo admirantur non concurrentibus vobis in eandem luxuriae confusionem, blasphemantes. Admirantur,* Graece: ξενίζονται, id est *peregrinantur,* ut quidam habent codices, quemadmodum et infra vertit eandem vocem noster interpres: *Nolite peregrinari.* Sed qui vertit: *admirantur,* sensum reddidit; Graecis enim ξενίζεσθαι dicuntur, qui ob rem aliquam novam, insolentem aut peregrinam cum admiratione turbantur. Augustinus Epist. 99. legit: *stupescunt.* Multi etiam Latini codices hujus Epistolae, sed ex alia versione, legunt: *In quibus nunc obstupescunt.* Et eam lectionem enarrat Thomas Anglicus. Syrus quoque sic habet: *Et ecce nunc admirantur,* sive *obstupescunt.*

Recentiores sic interpretantur: *Atque id novum, insolens, absurdum illis videtur.* Sed et vulgaribus linguis rem, quae novitate admirationem excitat, extraneam et peregrinam vocare solemus. *In quo,* id est de quo, *admirantur.* Spectat autem sequentia: *non concurrentibus etc.* Similis Hebraismus Joan. 9.: *In hoc mirabile est etc.,* id est de ea re subit mirari. Pro *luxuria* in Graeco non est ἀσέλγεια, quod superius; sed ἀσωτία, quod proprie *luxuriam* seu *luxum,* id est profusionem, quae fit ad voluptatem, significat. Nec in Graeco est σύγχυσιν, *confusionem;* sed ἀνάχυσιν, *refusionem,* pro qua alii *profusionem* transtulerunt.

Quamquam hoc sensum non variat, qui quidem hujusmodi est: Gentiles, quorum voluntati et studiis aliquando fuistis obsecuti, nunc, ob hanc repentinam in vobis vitae mutationem, obstupescunt et rei novitate turbantur, videntes, vos non una cum ipsis solito more currere ad epulas et symposia luxu confusa; nec id sine probris et maledictis, quae jactant in vos, tamquam homines a communi humanitate alienos, ac velut monstra quaedam inter homines. Hoc est, quod addit: βλασφημοῦντες, id est *maledicentes, exsecrantes;* licet etiam ad blasphemiam, qua Deo ac religioni Christianorum maledicerent, extendi possit. Haec per quandam occupationem a Petro dicuntur, qua admonet, ne frangantur animo, dum talia audiunt, sed cum patientia causam suam Deo juste judicaturo committant. Id enim vult pars sequens:

5. *Qui reddent rationem ei, qui paratus est judicare vivos et mortuos. Ei, qui paratus est,* Graece: τῷ ἑτοίμως ἔχοντι, id est, *Ei, qui in promptu habet,* cui promptissimum est, qui expeditus est *ad judicandum vivos et mortuos.* De Christo dictum videtur, qui *in hoc mortuus est et resurrexit, ut et vivorum, et mortuorum dominetur,* Rom. 14.; et qui, juxta fidei nostrae confessionem, *sedet ad dexteram Patris, venturus judicare vivos et mortuos. Reddituri* autem dicuntur Deo seu Christo *rationem* operum suorum etiam mali et infideles, quia, velint, nolint, Dei judicio sistendi sunt, et pro meritis operum suorum judicandi. Metaphora sumpta ab iis, qui dominis suis rationem reddere coguntur suae dispensationis. Sic ad Rom. ibidem: *Unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Vivos autem et mortuos* quos dicat Scriptura, quoties Deum testatur judicaturum vivos et mortuos, variant quidem sententiae; sed illa maxime probabilis, *vivos* intelligi, quos judex adveniens vivos reperiet, *mortuos* autem, quicumque jam ante mortui fuerint, morte videlicet corporis. Quam expositionem caeteris esse praeferendam, ostendimus ad illud 2 Tim. 4.: *Testificor coram Deo et Jesu Christo, qui judicaturus est vivos et mortuos.* Cui etiam probe consonat, quod sequitur:

6. *Propter hoc enim et mortuis evangelizatum est. Propter hoc,* Graece non est: διὰ τοῦτο, sed: εἰς τοῦτο, *in hoc,* sive *ad hoc,* ut causalitas ea voce significata non ad partem praecedentem referatur, sed ad sequentem; uti postea

declarabitur. Similis sermo est Joan. 18.: *Ego in hoc natus sum, et ad hoc veni in mundum, ut testimonium perhibeam veritati.* Verbum εὐηγγελίσθη, *evangelizatum est*, ponitur impersonaliter pro eo, quod dicas: *Evangelii praedicatio facta est.*

Jam secundo meminit Apostolus hujusmodi praedicationis, ut non videatur dubitandum, quin eundem sensum utrobique spectet, ut uterque locus ex altero sit illustrandus. Quod igitur superiori capite dixit, *Christum praedicasse spiritibus, qui in carcere erant*, idem est cum eo, quod hic dicit, *evangelizatum esse mortuis;* nisi quod hanc partem ad plures extendi posse, quidam existiment, scilicet ad omnes mortuos, qui fructus Evangelii sibi praedicati capaces essent; sive illi jam in Abrahae sinum recepti fuissent, plene purgati, sive poenis adhuc purgatoriis subjecti; cum in sententia priore de solis iis spiritibus, qui in carcere erant, expressa mentio facta fuerit. Nam quod ad damnatos ac reprobos mortuorum spiritus attinet, nihilo magis illis, quam daemonibus, quorum consortes facti fuerant, Evangelium a Christo ad inferos profecto praedicandum fuit.

Verum magis arbitror esse ex mente Apostoli, de iis tantum hic agi, de quibus ante egerat, id est de spiritibus in carcere purgatorio constitutis, qui in diebus Noë increduli fuerant, deque aliis, quorum similis erat causa, cur eo carcere detinerentur. De varietate expositionum utriusque loci, multa diximus cap. superiori, quae non opus est hic repetere. Tantum addo, Joannem Hesselium huc adferre singularem quendam commentarium, quo *mortuos* interpretatur morituros; tamquam ex eo doceat *Petrus, Christum judicaturum mortuos, quia per pios viros*, inquit, *evangelizatur quotidie, etiam iis, qui propter scelera sua adjudicati sunt morti; hoc fine videlicet, ut, etsi apud homines condemnentur, ut secundum carnem moriantur, vivant tamen apud Deum in anima, propter fidem et conversationem, quam in extremis habuerunt. Numquam autem evangelizaretur hujusmodi hominibus, nisi Christus mortuorum curam haberet.* Sic ille, suam hanc expositionem confirmans potissimum ex loco Pauli 1 Cor. 15., ubi is simili argumento, hoc est, *ex morientium baptismo, mortuorum arguit resurrectionem*, ita scribens: *Alioquin, quid facient, qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgent?*

Quae doctissimi viri commentatio, etsi colorem probabilitatis habeat, non tamen germana videtur; tum quia non convenit cum loco praecedentis capitis, ne quidem secundum ipsius expositionem; tum quia non dicit Apostolus: *Mortuis evangelizatur*, velut de re quotidiana, sed *mortuis evangelizatum est*, tamquam de re semel facta, scilicet a Christo, quod in priori loco fuit expressum. Ut omittam, nimis improprie *mortuos* per *morituros* exponi, praesertim cum in eo, quod proxime praecedit, ii, qui proprie mortui sunt, intelligantur. Minus placet, quod alius quidam, ad solos spiritus damnatos hanc partem referens, quibus suam damnationem dicit a Christo declaratam et ingestam fuisse, verbum: *evangelizatum est*, exponit: *praedicatum est.* Quod certe nimis est violentum; nec ullo vel exemplo, vel auctoritate probari potest ea catachresis, qua *evangelizari* capiatur in malam partem.

Ut igitur, quod hic dicit Apostolus, cum eo, quod dixit cap. super., conveniat, videtur exponendum hoc modo: Cogentur impii illi et maledici rationem reddere Christo Domino, qui veniet judicaturus vivos et mortuos. Nam ut intelligatis, non solum vivos, sed et mortuos judicaturum: non vivis tantum ab eo praedicatum est Evangelium, sed etiam mortuis; tunc nimirum, quando mortuus ad mortuorum loca descendit. Quodnam Evangelium mortuis praedicaverit, si quaeras, respondemus, in genere quidem praedicasse idem, quod vivis, nempe, se Messiam esse, et Filium Dei, qui sua passione et morte genus humanum rede-

merit; speciatim vero, se ad ea loca descendisse, ut, tamquam mortis et inferni victor, ipsos e carcere, quo tenebantur, eriperet, atque una secum ad coelos subveheret, *captivam ducturus captivitatem.* Sic enim et priorem locum nuper exposuimus.

Ut judicentur quidem secundum homines in carne; vivant autem secundum Deum in Spiritu. In carne, Graece: *σαρκί, carne,* absque praepositione. Similiter: *in Spiritu, πνεύματι, spiritu,* quod et in Latinis nonnullis legitur. Ad hanc partem referendum est illud causale: *propter hoc,* sive *in hoc,* ut oratio sic ordinetur: *Nam et mortuis evangelizatum est, idque in hoc,* id est in hunc finem, *ut judicentur etc.* Verum et haec pars varie exponitur; nam *judicium* et in bonam partem accipi potest, et in malam. Deinde vel praesens judicium potest intelligi, vel praeteritum, vel futurum; denique *vita,* vel animae solius, vel totius hominis, quam praestabit resurrectio.

Nos, quod maxime probabile putamus, et supradictis consentaneum, breviter hoc sensu complectimur. Ad hoc, inquit B. Petrus, etiam mortuis evangelizavit Christus, ut, quamvis *judicati fuerint,* id est puniti, carne seu corpore, quando eos aquae diluvii suffocarunt, et id *secundum homines,* hoc est, publice et in hominum notitia (fuit enim illa punitio omnibus hominibus manifesta, nec discernebat electos a reprobis), *vivant tamen* feliciter et beate per Christi redemptionem *spiritu,* id est anima, quam Christus, annuntiato ipsis Evangelio, gloriae suae participem fecit, etsi carne adhuc corruptionem patiente; et id *secundum Deum,* id est coram Deo, licet mundus eos apud Deum vivere nesciat, aut non credat.

Hunc sensum de judicio seu punitione jam olim facta confirmat verbum Graecum: *κριθῶσι,* quod non futuri temporis (ut quidam putant), sed praeteriti potius habet significationem. Est enim aoristus, ita proprie reddendus. Unde nec prius hoc membrum: *ut judicentur secundum homines in carne,* ponitur tamquam causa praedicati Evangelii; sed supponitur exponendum per adversativam conjunctionem, uti fecimus. Sic enim et Paulus loquitur Rom. 6.: *Gratias Deo, quod fuistis servi peccati,* id est, quod, cum fueritis servi peccati, *nunc obedistis ex corde in eam formam etc.;* et Jesaias cap. 12.: *Confitebor tibi, Domine, quoniam iratus es mihi,* id est quod, postquam iratus mihi fuisti, *conversus est furor tuus, et consolatus es me.* Haec interpretatio utriusque loci nobis omnium maxime probatur, quod et a consueto sensu verborum quam minimum recedat, et ad stabiliendum Catholicum dogma, quo credimus, animas eorum, qui cum pietate dormitionem acceperunt, haud prorsus puri culparum, poenis purgatoriis in altera vita expiari, non exiguum habeat momentum.

7. *Omnium autem finis appropinquavit.* Male quidam codices: *appropinquabit.* Nam in Graeco et optimis quibusque Latinis praeteritum est: ἤγγικε. Syra quidem versio tempus habet praesens: *appropinquat, instat,* sed eodem cum Graecis sensu; significatur enim sic appropinquasse, ut jam vicinus sit atque immineat. *Finem omnium* Oecumenius interpretatur, in quo omnium prophetarum vaticinia complentur, et de quo Paulus Rom. 10.: *Finis legis Christus.* Rectius alii simpliciter dictum accipiunt, *rerum omnium finem,* id est mundi consummationem, *esse in propinquo.* Qua nunc ratione suadet Apostolus, patientiam esse servandam in adversis, quod ea cum mundi fine jam instante finem sint acceptura. Sic Paulus 1 Cor. 7.: *Praeterit figura hujus mundi.* Quae admonitio est non tam ad singulos fideles (nam singulis suae adversitates finiuntur in morte), quam ad totam Ecclesiam, velut unam personam, quae non prius desinet affligi ab impiis, quam saeculum hoc finiatur.

Quaeri tamen potest, quomodo verum scripserit B. Petrus, *omnium finem appropinquasse* et instare, quum ab eo

tempore, quo id scripsit, usque nunc effluxerint anni plus mille quingenti, nec adhuc finem conspiciamus? Respondeo, recte id dictum a Petro, quia jam tum incipiebat mundi senectus, id est aetas ejus ultima, quam Joannes 1 Epist. 2. *novissimam horam* vocat, post quam non aliud, quam consummatio, velut mors quaedam mundi, sit exspectanda, cui coelum novum et terra nova succedant, Apoc. 21. Quamquam et generalis responsio est ex ipso Petro Apostolo in 2 Epist. cap. 3.: *Quoniam*, inquit, *unus dies apud Dominum, sicut mille anni, et mille anni, sicut dies unus;* quasi dicat, non debere longum videri quantumcumque tempus, quo finis mundi differtur, quum aeternitatis comparatione breve sit omne tempus, quod aliquando finitur. Vide, quae diximus ad illud Jac. 5.: *Quoniam adventus Domini appropinquavit.*

Estote itaque prudentes. Graece: Σωφρονήσατε οὖν. Erasmus: *Sitis igitur sobrii,* pro quo alii *temperantes.* Nam σωφρονεῖν proprie et usitatissime dicitur, qui temperanter ac moderate se gerit, tam animo, quam corpore. Paulus ad animum retulit, Rom. 12., praecipiens σωφρονεῖν, id est *sapere ad sobrietatem.* Alias ad corpus refertur, estque verbum commune sobriis et castis; ut hoc loco. Unde et ex Syriaco alius vertit: *estote casti.* alius: *estote sobrii.*

Et vigilate in orationibus. Graece: *et vigilate ad orationes.* Nisi quod pro *vigilate* Graece est: νήψατε, quod etiam, ac magis proprie, significat: *Sobrii estote;* quemadmodum id vulgatus interpres ac caeteri reddiderunt in capite sequenti. Quo etiam loco, quod sequitur: *vigilate,* Graece est: γρηγορήσατε, verbum in ea significatione passim obvium. Sed et 1 Tim. 3. νηφάλεον, quod nomen est ab illo verbo derivatum, noster interpres vertit: *sobrium,* licet Erasmus et alii quidam: *vigilantem.* Vide nostrum eo loco commentarium. Veruntamen constat, utrumque eo verbo significari, et sobrium esse, et vigilare, quod ad vigilias apti non sint, nisi sobrii. Quam ob causam Paulus conjunxit utrumque 1 Thess. 5.: γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν, *vigilemus et sobrii simus.*

Convenit tamen huic loco *vigilandi* significatum, quia praecessit de sobrietate praeceptum; quemadmodum sequenti capite convenit *sobrietatis* significatio, quia de vigilando praeceptum illic sequitur. Sensus est, sobrietatem colendam esse, ut vigiles et apti simus ad frequenter orandum, etiam horis nocturnis. Est enim oratio exercitium homini Christiano maxime necessarium, ideoque frequentandum. Porro significat Apostolus, considerationem finis mundi appropinquantis non solum valere ad retinendam in adversis patientiam; sed etiam excitare in nobis debere studium sobrietatis et orationis, ut paratos nos Domini adventus inveniat.

8. *Ante omnia autem mutuam in vobismet ipsis caritatem continuam habentes.* Legendum potius (ita tamen ut sit reciprocatio diminuta): *mutuam in vosmet ipsos;* ut habent codices emendatiores. Nam Graece est: τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγαπὴν, id est *eam, quae erga vos mutue est, caritatem.* Cui et Syra versio consonat. Augustinus lib. de gratia et lib. arb. cap. 17. legit: *inter vos,* quomodo vertit etiam Erasmus. Quod si noster interpres scripsit: *in vobismet ipsis,* id ita exponendum est: *inter vos ipsos;* non autem: *intra vos,* in cordibus vestris, ut quidam minus scite exposuerunt. *Continuam,* Graece: ἐκτενῆ, Erasmus *vehementem* vertit; atque ex Syriaco alius *vehementem,* alius *promptam.* Habetur eadem vox Act. 12., ubi nos legimus: *Oratio fiebat sine intermissione etc.* Quo loco nec Erasmus aliter vertendum putavit, nec aliter interpretes ex Syriaco. Nam uterque vertit: *assidua;* estque ea propria Graecae vocis significatio, quam attendit Oecumenius, dum sic interpretatur: *perseverantem ac durantem, et in longum protensam.* Ideoque et interpres ejus *extensam* vertit. Nec discrepat, quod Augustinus legit: *perpetuo,* id est

continuo; tametsi non negamus, ἐκτενὲς etiam pro *vehementi* usurpari.

Hortatur ergo Petrus ad caritatis mutuae continuationem et perseverantiam; quemadmodum Paulus Hebr. 13.: *Caritas fraternitatis,* inquit, *maneat in vobis.* Itaque sensus est: Ante omnia caritatem, quam mutuam inter vos habetis, habete continuam; fovete eam et conservate; cavete, ne dissidiis ullis interrumpatur. Dicit: *ante omnia,* quia nec abstinentiae, nec vigiliae, nec orationes, nec alia, quae putantur pietatis opera, sine caritate placent, et ut placeant, a caritate habent. Congruit illud Pauli Col. 3.: *Super omnia caritatem habete, quod est vinculum perfectionis.* Et quidem haec ab Apostolis dicuntur non tantum de caritate Dei, sed et proximorum, quae tamen in Dei caritate fundata sit. Quae res planius liquet ex iis, quae de caritate disserit Paulus 1 Cor. 13.

Quia caritas operit multitudinem peccatorum. Operit, Graece: καλύψει, *operiet,* quomodo legitur in fine Epistolae B. Jacobi, juxta castigationem Romanam. Quamquam hoc loco in aliquot codicibus Graecis a Roberto Stephano annotatis legitur praesentis temporis verbum: καλύπτει, *operit.* Sed ea diversitas parum aut nihil ad sensum. Sumpta est sententia ex Prov. 10., ubi ex Hebraeo sic legimus: *Odium suscitat rixas, et universa delicta operit caritas.* Nam LXX. multo aliter habent. Caritatem significari fraternam, id est eam, qua proximus diligitur, ex parte praecedenti constat; nec minus ex antithesi, quam facit Sapiens inter odium et caritatem. Non enim odium ad homines, caritatem ad Deum refert; sed ad homines utrumque.

Ostendit eadem Sapientis sententia, sermonem esse de delictis proximorum, non autem ejus, cujus caritas commendatur. Nam quod Sapiens dicit, tale est: Sicut odium suscitat rixas et dissidia cum aliis, quos odio quis habet, ita caritas e diverso non solum rixas et dissidia non serit aut suscitat, sed etiam suscitata componit ac sedat; et delicta atque offensiones, quae rixarum causae esse solent, tolerando ac dissimulando, atque excusando operit; denique, quidquid in se peccatum est, condonat, et ut Deus condonet, intercedit et impetrat. Hinc illa caritatis epitheta 1 Cor. 13.: *Caritas patiens est, benigna est; omnia suffert, omnia sustinet.*

Jam vero collige: Si caritas, id est homo per caritatem, operit aliena delicta ad eum modum, quem dixi; quanto magis per eandem caritatem inpetrabit ac merebitur apud Deum, ut sua ipsius peccata operiat et condonet? Idque juxta pactum orationis Dominicae. Non igitur hac sententia proprie significatur, caritatem operire peccata ejus, in quo est; quomodo passim intelligi solet; sed peccata proximorum; tametsi ex ea consequens est, etiam propria per eandem caritatem remitti.

Porro non est diversum, quod Sapiens dicit: *universa delicta,* ab eo, quod Petrus: *multitudinem peccatorum.* Nam sensus est, caritatem operire omnia fratris peccata, quantumvis multa sint. Ita namque Dominus interroganti Petro: *Quoties dimittam? usque septies?* respondit: *Non dico tibi: Usque septies; sed usque septuagies septies,* Matth. 18. Quod totum tamen intellige, salva justitiae disciplina, quam caritas non impedit, sed dirigit. Vide etiam, quae diximus ad extrema verba Epistolae B. Jacobi.

9. *Hospitales invicem sine murmuratione.* Caritatis opus est inter caetera, peregrinos egentes tecto recipere, reficere, atque fovere; quod est hospitalitatis in Scriptura sacra multum commendatae, tam praeceptis, quam sanctorum exemplis; ut Genes. 18. et 19., Jes. 58., Matth. 25., Rom. 12., Hebr. 1. et in Epist. Joan. 3. Dicit: *invicem,* εἰς ἀλλήλους, id est *alii erga alios,* divites erga pauperes. Non enim requirit vicissitudinem beneficii, quam praestare non possunt pauperes, et qua divites non egent; quibus tamen ipsis *retribuetur in resurrectione justorum,* Luc. 14. Addit: *sine mur-*

muratione, sicut et Gregorius legit homil. 7. super Ezech. Id, inquam, addit eadem ratione, qua Paulus opera misericordiae vult exerceri *in hilaritate*, ut Rom. 12. et 2 Cor. 9. Nam qui non libenter, sed inviti, et, ut Paulus loquitur, *ex tristitia, aut ex necessitate*, hospitium praebent, aut eleemosynam tribuunt, facile quiritantur vel de sumptu, quem faciunt, vel de moribus eorum, quibus impendunt; quod hic est *murmurare*.

10. *Unusquisque, sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes.* Nunc generali sententia admonet, ut quisque juxta donum et facultatem sibi datam a Deo proximos adjuvet, tamquam unius corporis membra, conferens id, quod habet, in usum communem; quemadmodum id pluribus verbis docet Paulus Rom. 12. et 1 Cor. 11. *Gratiam*, Graece *χάρισμα, donum*, ut alibi vertit interpres. Quo Graeco nomine, tametsi generali, gratiae, quas Theologi gratis datas appellant, appropriate significari solent. Sensus: Prout quisque praeditus est aliqua facultate, qua utilis esse possit aliis (quam utique non habet, nisi donatam a Deo): ita alius in alium, qui opus habeat, illam administret, seu ministrando expendat. Est enim Graece: *διακονοῦντες, ministrantes.* Quo verbo innuitur, non solum prompte, sed et cum humilitate ac modestia, donis hujusmodi, quibus alii adjuventur, utendum esse. Simul indicat Apostolus duas rationes, cur proximis ea dona debeamus impendere: tum quia Dei dona sunt, ideoque etiam aliis liberaliter communicanda; tum quia non domini illorum sumus, sed ad ea utenda Dei ministri ac dispensatores, quae proinde ad ejus arbitrium sunt eroganda. Posteriorem hanc rationem amplius declarat id, quod sequitur:

Sicut boni dispensatores multiformis gratiae Dei. Multiformis, significantius Graece dicitur: *ποικίλης*, id est *variae*, inquit Hieronymus lib. 1. contra Jovin. cap. 4. Et hoc loco *gratiae*, non *χαρίσματος* Graece, sicut prius, sed *χάριτος*; promiscua tamen significatione. Sentit Apostolus, hac lege Deum sua dona, quae varia sunt et multiplicia, distribuisse per singulos, ut quisque, quod accepit, non sibi vendicet, nec in terram talentum abscondat, nec in sudario repositum servet, more servi illius inutilis ac pigri, de quo in parabolis evangelicis Matth. 25. et Luc. 19., sed, tamquam Dei dispensator, in alios, qui non habent et indigent, utiliter expendat. Eam Dei legem continent dictae parabolae de talentis in servos a domino distributis ad hoc, ut lucrum ex eis domino referrent. Poenam vero legis non observatae, probat inutilis servi condemnatio et ejectio *in tenebras exteriores, ubi fletus et stridor dentium.*

De ea re sic Augustinus tract. 10. in Joannem ad illud capitis secundi: *Zelus domus tuae comedit me. Si fueris*, inquit, *frigidus, marcidus, ad te solum spectans, et quasi tibi sufficiens, et dicens in corde tuo: Quid mihi est, curare aliena peccata? sufficit mihi anima mea; ipsam integram servem Deo. Eia, non tibi venit in mentem servus ille, qui abscondit talentum, et noluit erogare? Numquid enim accusatus est, quia perdidit, et non, quia sine lucro servavit?* Haec ille. Notanda quoque Gregorii verba: *Qui, scientia et virtute praediti, secessum speculationis appetunt, tot animarum rei sunt, quot animabus in publicum prodeundo prodesse potuerunt.* Recitat haec inter alia ex Gregorio Guilielmus Peraldus in Summa vitiorum, disserens de avaritia scientiae, deque iis, qui talentum abscondunt.

11. *Si quis loquitur, quasi sermones Dei.* Ad species donorum descendit, non quidem omnes eas aut multas particulatim commemorans, ut a Paulo factum est; sed duo velut genera proferens, sub quibus multa dona specialia comprehendantur. Ea genera sunt: alterum sermonis, alterum ministerii sive actionis. *Sermones*, Graece: *λόγια*, quod alii vertunt: *eloquia.* Sic enim etiam vulgatus interpres alibi, et quidem assidue in Psalm. 118. Legitur item Rom. 3.: *Credita sunt illis eloquia Dei.*

Porro *sermones* sive *eloquia Dei* varie exponunt. Vel *Dei*, ut materiae et objecti, id est, ut sermones sint de Deo ac rebus divinis, non de negotiis terrenis. Sic Beda. Vel *Dei*, ut auctoris ac donantis ipsos sermones; juxta illud Psalm. 67.: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa.* Sic Prosper intellexit in Epist. ad Demetriadem. Et confirmari videtur hic intellectus ex parte sequenti: *Si quis ministrat, tamquam ex virtute, quam administrat Deus.* Vel *Dei*, ut loquentis, id est sermones, quos Deus loquitur, aut locutus est. Sic *eloquia Dei* passim accipiuntur in Scripturis, ut Rom. 3., et in Psalmis.

Horum trium sensuum primus supponitur in dono sermonis. Nam illud non aliud hic intelligitur, quam quod de Deo est aut rebus divinis. Secundus sensus aedificat quidem; verum tertius videtur proprie spectatus a B. Betro, et explicatur ad hunc modum: Si quis accepit a Deo gratiam elocutionis sive sermonis (quo referenda sunt, quae Paulus enumerat Rom. 12. et 1 Cor. 12.: *sermo sapientiae et scientiae, donum Prophetiae, doctrinae, exhortationis, interpretationis*), et ad hujusmodi munus aliquis in Ecclesia vocatur: is loquatur (id enim supplendum, quemadmodum supplet Syra paraphrasis) tamquam Dei sermones, cujus in ea functione minister est et vicarius; nihil proferat, quod verbo Dei, vel scripto, vel tradito, non sit consentaneum. Non hominum commenta doceat, non falsa miracula referat, non inutiles tractet quaestiones; sed Dei voluntatem ex eloquiis divinis annuntiet. Ita convenit hoc praeceptum Petri cum illo Paulino Rom. 12.: *Sive Prophetiam, secundum rationem fidei.* Nonnulli sic exponunt: Loquatur tamquam Dei sermones, id est, reverenter et sancte tractet eloquia Dei, reputans, non suum esse verbum, sed Dei, quod dispensat. Ubi nihilominus *sermones Dei* tertio modo supradicto accipiuntur.

Si quis ministrat, tamquam ex virtute, quam administrat Deus. Administrat, Graece: χορηγεῖ, *suppeditat, subministrat*, verbum diversum ab eo, quod paulo ante vertit: *administrantes.* Oecumenius hanc partem interpretatur de alimentis, aliisque subsidiis, in fratres pauperes erogandis pro modo facultatum, quas Deus dedit. Beda generalem adhibet commentarium hujusmodi: Tanto humilius impendat quisque proximo omne bonum, quod potest, quando certissime novit, quod a semet ipso non potest habere, quod impendat.

Verum quia de peculiaribus donis et officiis agit hoc loco B. Petrus, quemadmodum et Paulus locis ante citatis: melius accipitur haec pars proprie de ministeriis, quae in Ecclesia geruntur, et ad ecclesiasticam pertinent hierarchiam, cujuscumque ea sint gradus et ordinis; ut Episcoporum, presbyterorum, ministrorum, qui vel diaconi, vel hypodiaconi sunt, vel ordinis ac functionis cujuslibet inferioris. Hunc intellectum exigit locus iste collatus cum aliis duobus apud Paulum, altero Rom. 12.: *Sive ministerium in ministrando;* altero Rom. 12.: *Divisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus.* Itaque sensus est: Si cui ministerium aliquod publicum in Ecclesia commissum est, exsequatur illud tamquam ex virtute seu robore (nam id Graeca vox ἰσχύος significat), quod Deus suppeditat, hoc est, ita sancte, sincere et fideliter exerceat opus sibi injunctum, ut appareat, Deum in suo ministro potenter operari, et fiat, quod sequitur:

Ut in omnibus honorificetur Deus per Jesum Christum. Honorificetur, Graece: δοξάζηται, *glorificetur. In omnibus*, intellige: iis, quae agitis. Est enim generale praeceptum 1 Cor. 10.: *Sive manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis: omnia in gloriam Dei facite.* Nam qui totum, quod sumus, possumus et agimus, a Deo habemus, utique ad ejus gloriam eadem omnia referre debemus. *Honorificatur ergo Deus in actibus nostris*, ait Beda, *cum omne, quidquid bene et secundum voluntatem ejus facimus, non hoc nostris meritis,*

sed gratiae tribuimus; contra autem mala, quae gerimus, nostrae solum malitiae vel ignorantiae deputamus. Addit Apostolus: *Per Jesum Christum,* quia per Christi meritum non solum habemus, ut bona agamus, verum etiam, ut bona, quae agimus, ad Dei gloriam dirigamus.

Cui est gloria et imperium in saecula saeculorum; Amen. In hujusmodi clausulis, quae multae sunt in Epistolis Apostolicis, nusquam alibi additur verbum: *Est;* sed interpretes fere subaudiunt aut supplent verbum: *sit.* Intelligunt enim, esse optationes. Hic autem peculiariter addidit B. Petrus verbum: *est,* quia praemiserat optationem. Nam optando dixit: *Ut in omnibus honorificetur etc.* Proinde sensus est; Cui debetur gloria; vel: Qui obtinet, *gloriam et imperium* (Graece: κράτος, id est principatum, imperandi potestatem) in omne aevum. Nec refert ad veritatem hujus doxologiae, utrum *Deum,* an *Jesum Christum* repetat articulus: ᾧ, *cui.* Nam Christo adscribunt haec eadem Apoc. 1.: *Ipsi,* inquit, *gloria et imperium in saecula saeculorum; Amen.* Verum hujus loci contextus postulat, ut ad *Deum* potius referatur; id enim praecessit, *Deum in omnibus esse glorificandum.*

12. *Carissimi, nolite peregrinari in fervore, qui ad tentationem vobis fit, quasi novi aliquid vobis contingat.* Redit ad exhortationem patientiae, perducitque eam usque ad finem capitis; quod sciret, eam virtutem fidelibus, praesertim Judaeis (qui partim gentis, partim religionis nomine multis erant exosi), cum primis esse necessariam. Pro verbo: *peregrinari,* quod Graece est: ξενίζεσθε, supra versu 4. scripsit interpres: *admirantur.* Beda quoque legit hoc loco: *mirari,* addens tamen, in quibusdam codicibus *peregrinari* scriptum esse. Rursus *mirari* legunt Cyprianus lib. de exhort. mart. cap. 9. et Epist. 56., et Hieronymus in comm. super Amos. 4. Alii legunt: *expavescere;* ut Tertullianus in Scorpiaco, cap. 12., et Fulgentius ad Trasimundum, cap. 30.

Porro Syriacam vocem alius *mirari,* alius *obstupescere* vertit. Quae omnia explicant verbi Graeci significationem, quam supra dedimus; quae tamen etiam satis exponitur per hoc, quod addit Petrus: *quasi novi aliquid vobis contingat,* quamquam et ibi Graece est: ξένον, *peregrinum,* id est novum, insolitum.

Pro *fervore* Tertullianus *ustionem,* Cyprianus et Hieronymus *ardorem* legunt. Erasmus hunc locum ita vertit: *Ne miremini, dum per ignem exploramini.* Atqui Graeca sic habent: τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει, id est *ob ustionem, quae in vobis est.* Explorationem autem significat pars sequens: *Qui ad tentationem vobis fit.* Erasmus: *Quae res ad experimentum vestri fit.* Non igitur *ustio* significat tentationem sive explorationem; sed gravem afflictionem, qualis est ustio in carne hominis. Constat enim, in Scripturis *ignem* transferri passim ad significandum graviores cujuscumque generis afflictiones, ut Psalm. 16.: *Igne me examinasti,* et 65.: *Transivimus per ignem et aquam.*

Ea vero pars: *qui* (vel *quae*) *ad tentationem vobis fit,* additur a B. Petro ad mitigandum ustionis dolorem consideratione salutiferi fructus inde consequentis. Non enim ad interitum est ea ustio, sed ad probationem et purgationem; quomodo per ignem aurum probatur ac purgatur. Sensus igitur est: Ne commoveamini velut ob rem novam, peregrinam et horridam, quod interdum excitetur adversus vos incendium persecutionis ab adversariis Christianae religionis; id enim fit, Deo sic ordinante, tentandi ac probandi vestri causa. Nam ea res illustriorem reddit vestram patientiam, ac Deo vos amplius commendat.

Praeter hunc sensum istius loci sunt et alii a diversis auctoribus huc illati; quos sex numero recenset Lorinus, a quo repetat, qui volet. Nobis satis sit, verum ac genuinum, etiam Lorini judicio, sensum attulisse; quem non solum tradide-

runt commentatores Beda, Oecumenius, Cajetanus, Gaignaeus, Hesselius et alii; verum etiam volunt in suis citationibus scriptores ante dicti, Tertullianus, Cyprianus, Hieronymus et Fulgentius. Denique vult etiam, quod sequitur:

13. *Sed communicantes Christi passionibus, gaudete.* Graece: *Sed secundum quod* (vel: *in quantum*, καθὸ) *communicatis Christi passionibus, gaudete.* Id est: Quin potius cogitate, materiam gaudii vobis oblatam esse ex eo, quod crucem ferendo consortes efficiamini crucis et passionum Christi, capitis vestri, cui estis per baptismum incorporati. Haec enim res non solum consolationem, sed et gaudium parere vobis debet; maxime propter id, quod sequitur:

Ut et in revelatione gloriae ejus gaudeatis exsultantes. Revelationem gloriae Christi intelligit illam gloriae ejus manifestationem, quae futura est in fine saeculi, *quando veniet in gloria Patris sui cum angelis suis, mundum judicaturus,* ut dicitur Matth. 16. Cujus revelationis etiam supra meminit Petrus cap. 1. Excitat igitur ad patientiam, proposita spe ingentis praemii, quod est, participem esse gloriae Christi aliquando manifestandae, et de ea participatione laetari gaudio ineffabili; quod significare voluit addendo: *exsultantes.* Nam gaudium, quo nunc interim afficimur, de quo dixit: *Communicantes Christi passionibus, gaudete,* multum habet doloris et tristitiae permixtum. Illud vero gaudium, quod nobis promittitur in regno Christi, quando animus perfecte conquiescet in vero suo bono, purum erit omnis tristitiae, ideoque nomine *exsultationis* significatur. Quamvis et in hac vita exsultant sancti, sed imperfecte; ut passim in Psalmis et Matth. 5. Similes exhortationes sunt apud Paulum; ut Rom. 8.: *Si tamen compatimur, ut et conglorificemur,* et 2 Tim. 2.: *Si commortui sumus, et convivemus. Si sustinebimus, et conregnabimus.*

14. *Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis.* Interpres de suo adscripsit: *eritis,* alii: *estis.* Quoniam probra et convitia, de quibus supra dixit; *blasphemantes,* plus saepe commovent animos honestos, quam direptio possessionum aut cruciatus corporis: idcirco et huic malo consolationem adhibet. Si, inquit, maledictis et probris afficimini propter nomen Christi, id est ea causa, quia Christi nomen profitemini, aut quia Christiani estis, ut infra loquitur: pro ejusmodi probris coelestem beatitudinem recipietis. Vel potius: *beati estis* ob spem certissimam mercedis in coelo vobis repositae. Videtur enim respicere ad illud, quod ex ore magistri sui audierat: *Beati estis, cum maledixerint vobis* (Graece: ὀνειδίσωσιν, idem verbum, quod hoc loco, id est *exprobraverint, probra jecerint in vos*) *et dixerint omne malum adversum vos, mentientes, propter me; gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis,* Matth. 5.

Quoniam, quod est honoris, gloriae et virtutis Dei, et qui est ejus Spiritus, super vos requiescit. Hic locus varie legitur. Primum, quod in quibusdam legitur futurum: *requiescet,* in nullis est Graecis, quae sic habent: *Quoniam, quod est gloriae, et qui est Dei Spiritus, super vos requiescit;* vel secundum quaedam exemplaria: *requievit;* tametsi *quod* etiam *qui* verti potest, ut referatur ad *Spiritum.* Unde quidam ita breviter transtulit: *Quoniam Spiritus gloriae et Dei super vos quiescit.* Nonnulli quoque Graeci codices addunt: καὶ δυνάμεως, *et virtutis.* Graecae lectioni prope accedunt quaedam manuscripta Latina, paucissima tamen; quorum alia legunt: *Quoniam gloria Dei Spiritus;* alia: *Quoniam gloriae et Dei Spiritus in vobis requiescit.* Item Tertullianus in Scorpiaco: *Quoniam gloriae et Dei Spiritus requiescet in vobis.* Denique Syriaca versio: *Quoniam Spiritus gloriae Dei requiescit super vos.* Cyprianus vero in Epist. 56. sic habet: *Quia majestatis* (id est *gloriae*) *et virtutis Domini nomen in vobis requiescit.* Sed qui sic vertit, non πνεῦμα, sed ὄνομα legit in Graeco. Quod autem

in nostris est: *honoris*, quoniam alibi non legitur, adjectitium videtur.

Porro causam reddit Apostolus his verbis, cur beatos dixerit eos, qui probris afficiuntur propter nomen Christi: quoniam, inquit, *gloria Dei*, imo *et Spiritus ejus super vos*, qui talia patimini, *requiescit*. Vel melius: *Quoniam spiritus gloriae, qui idem est Spiritus Dei, super vos* talia patientes *requiescit*. Nam pati pro Christo, certum est signum Spiritus sancti requiescentis, id est habitantis in homine. Non potest autem non esse beatus, in quo requiescit et inhabitat Spiritus sanctus, qui *spiritus gloriae* dicitur, id est spiritus gloriosus, Hebraeo more, quo casus obliquus epitheti loco ponitur; quomodo Christus a Paulo vocatur *Dominus gloriae*, 1 Cor. 2. Et id voluisse videtur interpres Syrus, quando sustulit conjunctionem, ac si diceret: *Spiritus gloriosus Dei*, vel: *Spiritus gloriae*, quod sit auctor gloriae seu glorificationis nostrae. Jam in eo, quod dicit, spiritum Dei *requiescere super eos*, allusio quaedam est ad locum Jes. 11., ubi de Christo dicitur: *Et requiescet super eum Spiritus Domini*. Per hoc enim innuere vult, eos, qui spiritus Christi fuerint participes in passionibus, in gloria quoque per eundem spiritum cum Christo communicaturos.

In Graeco proxime sequuntur haec verba: *Secundum eos quidem blasphematur; secundum vos autem glorificatur*. Quae nec in Syriaco leguntur, nec in ullis exstant Latinis exemplaribus; nec quidem apud Tertullianum, qui in Scorpiaco totum hunc locum adducit. Unus Cyprianus legit et citat in hunc modum: *Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur*. Ut ad *nomen* referatur, quod apud eum praecedit, ut supra diximus. Alioqui rectius Oecumenius relativum supplet, quod ad spiritum pertineat. *Ut sit sensus*, inquit: *Qui spiritus Dei apud impios quidem videtur blasphemari, apud vos autem glorificatur, quia, dum illi falso vos accusant, in illos quidem refunditur confusio, vobis autem gloria*. Sic ille.

15. *Nemo autem vestrum patiatur ut homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor*. Graeco: μὴ γάρ τις ὑμῶν, *ne quis enim vestrum patiatur, etc.* Pro quo Tertullianus legit: *Dum ne quis vestrum patiatur*. Et eodem sensu Syrus: *Tantummodo ne quis ex vobis etc. Maledicus*, Graece: κακοποιὸς, *maleficus*, id est facinorosus, et (ut in Syriaco) *patrator malorum*. Et sic arbitror interpretem nostrum vertisse: *maleficus*. Sicut et apud Tertullianum legitur, nec non apud Cyprianum lib. 3. testim. cap. 57. Quod facile per oscitantiam scriptoris in *maledicum* mutari potuit. Vocat autem Apostolus *maleficum*, qui per injuriam nocet proximo, praesertim in corporis integritate et valetudine.

Quod sequitur: *alienorum appetitor*, Graece est: ἀλλοτριοεπίσκοπος, id est *alienorum inspector*, Tertullianus: *alieni speculator*. Cyprianus, ubi supra, et Augustinus in exposit. Epist. ad Rom. inchoata, legit: *aut curas alienas agens*. Erasmus vertit: *alienarum rerum curiosus*. Sed cum sola curiositas alienarum rerum non sit inter crimina, quae publicis legibus castigari soleant (nam de his loquitur Apostolus), bene, et ad mentem Apostoli respiciens, interpres vulgatus transtulit: *alienorum appetitor*, scilicet cum effectu, id est cupide rebus alienis inhians, et tollens, ubi potest. Nam rapaces homines *limis oculis*, ut ait Horatius, *in res alienas inquirunt; contemptor autem pecuniae* (ut idem alibi loquitur) *auri ingentes oculo irretorto spectat acervos*.

Differt autem hoc crimen a furto, quod secundo loco posuit, quia non simplex est furtum, sed furtum vel rapacitas cum fraudulentia conjuncta. Monet igitur Apostolus fideles, ne quid committant legibus puniendum, ex quo fiat, ut non solum gloriam non reportent, sed etiam ignominiam atque infamiam sibi ac Christiano nomini comparent. Posset tamen simpliciter intelligi *curiositas rerum aliena-*

rum, quae reddit hominem odiosum; ut B. Petrus non tantum ea enumeret, quae plectuntur legibus; sed etiam, quibus irritantur hominum animi ad nocendum.

16. *Si autem ut Christianus, non erubescat.* Quod *si quis,* inquit, *vestrum patitur,* affligitur, vel a potestate publica, vel etiam privatim a quopiam, *ut Christianus,* id est, quia Christianus est, et Christi discipulum se profitetur, eaque agat, quae Christiani sunt hominis, *non erubescat,* non id reputet sibi pudori; nec supplicium ejus rei causa irrogatum, quamvis apud homines ignominiosum, pro ignominia ducat. Quo tempore et loco fideles, qui prius *discipuli* vocabantur, cognominari coeperint *Christiani,* refert S. Lucas Act. 11. Nec tamen alibi in Scriptura sacra legitur hoc nomen, nisi Act. 26. verbis Agrippae regis, et hoc loco apud Petrum. Siquidem magis ab externis impositum videtur, quam a fidelibus ipsis assumptum, qui sese mutuo passim *fratres* consalutabant, quamquam ab his postea amantissime susceptum. Significat autem eum, qui profitetur et colit religionem a Christo traditam. Quo nomine indignos esse haereticos, docent antiqui scriptores, Tertullianus lib. de praescript. haeret. cap. 16. et de carne Christi, cap. 1.; Cyprianus lib. de unit. Eccl. et in Epist. 52.; Athanasius orat. 2. contra Arianos, et Augustinus Enchir. cap. 5.

Glorificet autem Deum in isto nomine. Graece: *In parte hac;* tametsi Syrus quoque vertit: *in hoc nomine.* Nam sensus idem est. Non solum, inquit, non erubescat; imo nec solum gaudeat, sicut supra dixit: *Communicantes Christi passionibus, gaudete;* verum insuper et gloriosum ducat, et *Deum glorificet hac parte, hoc nomine,* quod ut Christianus patiatur. Id est, agnoscat et laudet Deum hujus patientiae suae auctorem, et totam gloriam ei adscribat, a quo datum sibi sit hoc tantum bonum: *Vobis enim donatum est,* ait Paulus Phil. 1., *pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro illo patiamini.*

17. *Quoniam tempus est, ut incipiat judicium a domo Dei.* Graece: *Quia et tempus est, etc.,* ut insinuetur nova ratio et a priori diversa, cur patienter ferre debeant afflictiones sibi illatas. *A domo Dei,* id est ab Ecclesia, quam et Paulus domum Dei vocat 1 Tim. 3. Respicit autem Petrus ad scripturam Ezech. 9., ubi praecipit Dominus angelis percussoribus, dicens: *A sanctuario meo incipite.* Nam per *sanctuarium* mystice significabatur Ecclesia sanctorum, hoc est, fidelium. Porro *judicii* nomine justam punitionem et vindictam significare solet Scriptura. Sensus est: Ac ne quis obmurmuret et queratur, se injuste pati et immeritas luere poenas, cogitet judicium Dei, et sciat, Deum illud exercere, quamvis per malos et injustos homines, etiam in bonos ac domesticos et amicos suos, cujusmodi vos estis. Et quidem tempus nunc esse, ut judicium hoc *a sanctuario, a domo Dei,* id est a nobis Christianis et sanctis, inchoetur, quod aliquando in malis et reprobis complebitur. Praedictum fuit hoc tempus a Christo, Luc. 21., ubi, cum de futuris impiorum afflictionibus loqueretur ita subjecit: *Sed ante haec omnia injicient vobis manus suas, et persequentur, tradentes in Synagogas et custodias, trahentes ad reges et praesides, propter nomen meum.*

Sentit autem B. Petrus, postquam mundo coeptum est praedicari judicium venturum (quae praedicatio per Apostolos facta est), Deum voluisse quodammodo judicium hoc auspicari a sua ipsius domo et familia, affligendo sanctos suos et electos; ut intelligeretur, quam grave et durum impiis exspectandum esset a Deo judicium, quando nec suis parceret. Sic enim ipse Petrus explicat in sequentibus, quod et Paulus in 2. ad Thess. Epist. cap. 1. significavit, cum de persecutionibus et tribulationibus piorum agens, subjunxit: *Quas sustinetis in exemplum justi judicii Dei.* Hunc enim Pauli locum cum isto Petri comparat Augustinus, et

utrumque in eum sensum, quem dixi, interpretatur in exposit. Epist. ad Rom. inchoata et lib. 22. contra Faustum, cap. 20.

Ex quibus perspicitur, ad justum Dei judicium pertinere etiam justorum afflictiones temporales, ipsasque pro Christi nomine passiones. De his enim agere Petrum, constat ex verbis proxime praecedentibus. Atque eam rem liquido probant confessiones Sanctorum, ut Tobiae senioris, Tob. 3., trium puerorum, Dan. 3., et martyrum Machabaeorum 2 Machab. 7. Quibus accedit Pauli testimonium, Heb. 12., his verbis: *Quem diligit Dominus, castigat; flagellat autem omnem filium, quem recipit. Quis enim filius, quem non corripit pater?* Vide, quae in eum locum, et in alterum 2 Thess. 1. commentati sumus, et quae in hujus loci commentario scribit Joannes Hesselius.

Si autem primum a nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Evangelio? Eorum, qui non credunt, Graece: τῶν ἀπειθούντων, id est *eorum, qui increduli sunt, qui credere nolunt.* Est enim sermo de iis, qui Evangelium sibi praedicatum respuunt. Quod si, inquit, *primum a nobis,* id est fidelibus, qui sumus domus Dei (exponit enim, quod dixit: *a domo Dei*), incipere debet judicium: quis erit finis eorum, qui Dei Evangelio non acquiescunt? ac si dicat: Si Deus primum filios et domesticos suos flagellat, utique ad emendationem; quid tandem futurum est alienis incredulis et inimicis, quorum justam punitionem interim differt, ut in fine totam super eos iram suam effundat? Significatio est terribilis judicii Dei in impios et Evangelii contempores. Quod quidem Paulus 2 Thess. 1. describit futurum: *in flamma ignis dantis vindictam, etc.* Petrus autem interrogando et admirando magis exaggerat. Et bene *finem* dicit *eorum,* quia filii, flagellis eruditi et correcti, paternam in fine percipient haereditatem; impiorum vero finis et veluti haereditas est in ipsis tormentis numquam finiendis. Cum isto loco B. Petri consentit, quod ait Dominus per Jeremiam Prophetam, cap. 25.: *Ecce in civitate, in qua invocatum est nomen meum, ego incipiam affligere; et vos quasi innocentes et immunes eritis? Non eritis immunes.* Et cap. 49.: *Ecce, quibus non erat judicium, ut biberent calicem, bibentes bibent; et tu quasi innocens relinqueris? Non eris innocens, sed bibens bibes.*

18. *Et si justus vix salvabitur, impius et peccator ubi parebunt? Salvabitur,* Graece: σώζεται, *salvatur,* annuente Syro. Quod etiam in nonnullis est Latinis, et apud Salomonem juxta LXX. legitur Prov. 11., ex quo desumsit haec verba B. Petrus. Augustinus in enarr. Psalm. 6. legit: *Et si justus quidem vix salvus fit;* alibi: *salvus erit.*

Caeterum *parebunt,* dixit interpres pro: *comparebunt* vel *apparebunt,* pro quo Graece est: φανεῖται, singulare, *comparebit;* ut intelligas, eundem intelligi impium et peccatorem, id est hominem per sua peccata a Deo aversum; quemadmodum et Paulus eadem vocabula pro synonymis accepit Rom. 5. et alibi. Hac sententia paene idem dicitur, quod superiore; nisi quod *impius et peccator* latius patet, quam *non credens Dei Evangelio.* Nam quibus illud non est praedicatum, peccatores quidem sunt et impii, non tamen incredulitatis rei. Sumpta sententia est ex Proverbiis Salomonis, ut dixi, cap. 11. juxta versionem LXX.

Quamquam Hebraea sensu non differunt. Sic enim habent, interprete Hieronymo: *Si justus in terra recipit; quanto magis impius et peccator?* Nam quod Chaldaeus paraphrastes et Rabbini quidam in priori membro *receptionem* intelligunt retributionem bonorum, utpote justo pro operibus justitiae debitam, satis ex eo refellitur, quod argumentatio, quam a minori facit Sapiens, parum efficax foret. Non enim minus videtur aequum, justo reddi mercedem justitiae, quam impio mercedem injustitiae. Qua ratione Jansenius illam Rabbinorum interpretationem rejicit. Certe de malorum

receptione LXX., Petro comprobante, intellexerunt utrumque membrum; ut hic sit sensus: Si justus et electus Dei vix, id est non nisi per severum Dei judicium, castigantis ejus peccata, ad salutem pervenit: *impius et peccator ubi comparebit?* id est, quomodo stare ac subsistere poterit in Dei judicio, ut non condemnetur et aeternis addicatur suppliciis? Phrasis accepta ab iis, qui, male sibi conscii, verentur in judicio comparere, et si possunt, subterfugiunt, certi, se condemnandos.

Non igitur sensus est, quem tradunt nonnulli, periculum esse justo propter hujus vitae fragilitatem et tentationes multiplices, ne non salvetur; quamvis id verum sit, quamdiu justus agit hanc vitam mortalem. Nam de pressuris piorum sermo est, non de tentationum periculis. Minus autem recte quidam alii, qui difficultatem hanc salutis justorum referunt ad diem extremi judicii, tamquam illic justi, vel omnes, vel aliqui periclitaturi sint de salute, contra illud Sapientiae quinto: *Tunc stabunt justi in magna constantia adversus eos, qui se angustiaverunt etc.* Et illud Apoc. 2.: *Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae.*

Igitur particula: *vix,* exponenda, sicut dixi, id est: per multas difficultates, per afflictiones, molestias, persecutiones, et, ut Paulus loquitur Act. 14., *per multas tribulationes,* velut flagella a justo judice Deo ad corrigendos et purgandos suos electos immissa. Quare autem *justus vix salvatur?* nisi, quia vix est justus? id est, quia imperfectam habet justitiam; cum delinquat in multis, et ipsa justitiae opera, quae facit, plerumque sordium aliquid habeant admixtum, vel ex intentione non pura, vel ex alia circumstantia. Quae tota impuritas igne tribulationis excoquenda est.

Hinc igitur etiam statui potest purgatoria poena post hanc vitam. Nam si justus non salvatur, nisi per severum judicium Dei punientis et purgantis ejus peccata: consequens est, iis, qui minus purgati fuerint in hac vita, judicium illud restare subeundum post mortem, quo satisfiat justitiae divinae.

19. *Itaque et hi, qui patiuntur secundum voluntatem Dei, fideli Creatori commendent animas suas in benefactis.* Epilogo concludit totam superiorem admonitionem, factam ad eos, quibus pro nomine *Christi* ferendae erant afflictiones. Graeca sic habent: *Itaque et, qui patiuntur,* sive *affliguntur, secundum voluntatem Dei, tamquam fideli Creatori,* id est apud fidelem Creatorem, *deponant animas suas beneficentia.* Sensus: Proinde exhortor et moneo vos in dispersione positos, ut non solum bona reddatis pro bonis; sed et ii, quibus afflictiones, etiam usque ad mortem, a malis hominibus Dei voluntate contingit inferri, deponant animas suas apud Deum earum creatorem, tamquam fidelem custodem, id est, earum tutelam et custodiam illi commendent, idque cum beneficentia, qua prosequantur etiam persecutores suos, reddendo eis bona pro malis.

Pars illa: *secundum voluntatem Dei,* male a quibusdam annectitur sequentibus. Refertur enim ad *passiones,* estque sententia similis cum illa capitis superioris: *Melius est, benefacientes, si voluntas Dei velit, pati, quam male facientes.* Simul innuitur, omnes afflictiones, quaecumque nobis obveniunt, a Dei voluntate procedere.

Quidam *animas* interpretantur vitam nostram ac nos ipsos. Alii melius *animas* a corporibus superstites, juxta dictum Salvatoris: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere,* Matth. 10. Quasi dicat Apostolus: Qui creavit animas, idem erit earum custos, etiam exstinctis morte corporibus; et hoc depositum sibi commendatum fideliter servabit, ne pereat. Videtur enim esse in his verbis allusio quaedam ad vocem Christi in cruce morientis: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum,* Luc. 23. Ubi similiter est Graece: παραθήσομαι, id est *deponam, commendabo.* Nam et Christus id fecit

cum beneficentia, patiens pro suis crucifixoribus, et orans pro eis. Quamquam potest per ἀγαθοποιΐαν in genere intelligi studium bonorum operum; sicut accepisse videtur interpres noster, dum vertit: *in benefactis,* id est *in operibus bonis,* sicut habet editio Syriaca. Nam hoc animarum depositum non a peccatoribus recipit Deus, sed a justis, qui se ipsos prius per bona opera Deo commendaverint. Neque enim injustorum, sed *justorum animae in manu Dei sunt,* Sap. 3.

CAPUT QUINTUM.

Seniores ergo, qui in vobis sunt, obsecro, consenior et testis Christi passionum, qui et Ejus, quae in futuro revelanda est, gloriae communicator: 2. pascite, qui in vobis est, gregem Dei[1]), providentes non coacte, sed spontanee secundum Deum; neque turpis lucri gratia, sed voluntarie, 3. neque ut dominantes[2]) in cleris, sed forma facti gregis ex animo. 4. Et cum apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriae coronam. 5. Similiter, adolescentes, subditi estote senioribus. Omnes autem invicem humilitatem insinuate, quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. 6. Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, ut vos exaltet in tempore visitationis; 7. omnem sollicitudinem vestram projicientes in Eum, quoniam Ipsi cura est de vobis. 8. Sobrii estote et vigilate, quia adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit, quaerens, quem devoret; 9. cui resistite fortes in fide, scientes, eandem passionem ei, quae in mundo est, vestrae fraternitati fieri. 10. Deus autem omnis gratiae, qui vocavit nos in aeternam suam gloriam in Christo Jesu, modicum passos ipse perficiet, confirmabit, solidabitque. 11. Ipsi gloria et imperium in saecula saeculorum! Amen. 12. Per Silvanum[3]) fidelem fratrem vobis, ut arbitror, breviter scripsi, obsecrans et contestans, hanc esse veram gratiam Dei, in qua statis. 13. Salutat vos Ecclesia, quae est in Babylone coëlecta, et Marcus filius meus. 14. Salutate invicem in osculo sancto[4])! Gratia vobis omnibus, qui estis in Christo Jesu! Amen.

SUMMARIUM CAPITIS QUINTI.

Praepositos instituit, quomodo pascere debeant gregem sibi commissum. Hortatur ad humilitatem. Monet, ut vigilent adversus insidias diaboli. Gratiam Dei illis precatur, adjectis salutationibus.

1. *Seniores ergo, qui in vobis sunt, obsecro, consenior.* Ad Ecclesiarum pastores, id est Episcopos sive presbyteros exhortationem convertit, sui memor officii

[1]) Act. 20, 28. [2]) Luc. 22, 25. seq. [3]) Act. 15, 22. [4]) Rom. 16, 16.

et potestatis a Christo acceptae, quando dictum ei fuit: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam. Et tibi dabo claves regni coelorum, etc.*, Matth. 16. *Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos*, Luc. 22. Et quando tertio audivit: *Pasce oves meas*, Joan. 21. Nam eadem auctoritate, qua admonet Episcopos Ponti, Galatiae, Cappadociae, Asiae et Bithyniae, quas regiones in fronte Epistolae nominavit, potuit et reliquos Episcopos omnes, ubivis constitutos, admonere. Quare etiam hic locus ad confirmandum Petri super universam Ecclesiam primatum cumprimis valet. Nec obstat, quod se *conseniorem* vocat, ut objicit Calvinus, dicens: *Si jus primatus habuisset, poterat illud obtendere, idque ad praesentem causam aptius fuisset.* Nam quis non intelligat (quod et Oecumenius admonuit), modestiae causa Petrum sic locutum? ut qui sciret, efficaciorem fore suam ad Episcopos exhortationem, si eos alloqueretur ut fratres et socios; quam si, ut subjectos. Hinc et Romanus Episcopus, Petri successor et imitator, caeteros Episcopos in suis ad eos epistolis ac rescriptis *fratres* salutare consuevit; interdum coëpiscopos et consacerdotes; numquam autem filios. Quod si quidquam valeret Calvini objectio, sequeretur, nec Petrum, nec Paulum habuisse potestatem ullam regiminis supra vulgus fidelium. Nam in suis Epistolis omnes *fratres* vocant. Meminisse debebat Calvinus, ipsum Dominum Salvatorem de suis Apostolis ita esse locutum Matth. 28.: *Ite, nuntiate fratribus meis;* item Salvatorem dixisse Petro Lucae 22.: *Confirma fratres tuos.*

Graeca particulam illativam non habent; sic autem reddi possunt: *Presbyteros, qui inter vos sunt, adhortor ipse compresbyter.* Nam παρακαλεῖν usitatius *adhortari* significat, quam *obsecrare*. *Presbyterorum* nomine significantur Episcopi. Se vero *compresbyterum* eorum vocat, id est coëpiscopum. Recte enim annotavit Beda, et ante eum Hieronymus in Epist. 85., quae est ad Evagrium, *presbyterum* hoc loco, quemadmodum et in Actis, et in Epistolis Paulinis non aetatis nomen esse, sed officii ac dignitatis. Nam dicitur eis: *Pascite,* et pastores appellantur.

Additiuncula B. P.

Quare rectius fecisset interpres noster, tum hoc loco, tum Act. 15. et in principiis Epistolarum B. Joannis secundae ac tertiae, si Graecum nomen *presbyteri* et *compresbyteri* retinuisset; quod faciendum esse, quando eo nomine non senilis aetas, sed ecclesiasticus gradus, ut hic, designatur, ipse etiam Laurentius diligenter monuit in Annot. ad cap. 15. Act. et ad init. secundae B. Joannis, probante ipso quoque Desiderio annot. in cap. 20. Act. et in hunc B. Petri locum. Quemadmodum videmus fecisse S. Hieronymum Epistola illa 85.; *presbyteri* enim et *compresbyteri* nomen usurpat.

Ubi tamen quaeritur, utrum etiam simplices presbyteri, quos vocamus, eo nomine comprehendantur. Sane, quamvis nomen presbyteri generale sit etiam usu Apostolorum, ut omnes, qui sunt ordinis sacerdotalis, complectatur, quemadmodum alibi docuimus; ut Phil. 1., 1 Tim. 3. et 5. et Tit. 1., principaliter tamen hoc sermone solos Episcopos convenit Petrus, ut qui soli proprie et plena ratione sint dominici gregis pastores; non in partem operis vocati, velut parochi, sed absolutum et illimitatam (quod ad divinum jus attinet) exercendi in suo grege pastoralis officii potestatem habentes. Ad quos proinde spectat, non tantum praedicare Dei verbum, et sacramenta ministrare, quod utrumque parochi faciunt; verum etiam leges ponere, et transgressores punire, et contumaces ab Ecclesia per excommunicationem ejicere. Unde et in canonibus, et apud veteres, ipsi soli vocantur pastores. Sed et Paulus Eph. 4., *pastores et doctores* nominans, solos Episcopos intellexit. Caeteri vero curam animarum habentes olim vocabantur *presbyteri*, postea *curati*, *plebani*, *parochi* seu *parochiarum rectores*,

Et testis Christi passionum. Testem se nuncupat *passionum Christi,* non ideo solum, quod Christi passiones, id est afflictiones, crucem et mortem, verbo praedicaret; sed quod Christum patientem opere etiam ipso testificaretur, multis pro eo toleratis afflictionibus, persecutionibus et contumeliis. Itaque *Christi passiones* Hesselius interpretatur, non quas Christus passus est, sed quas pro Christo passus fuerat Petrus; ut testis afflictionum Christi dicatur testis afflictus pro Christo; quemadmodum Paulus loquitur Col. 1.: *Adimpleo ea, quae desunt passionum Christi,* id est afflictionum pro Christo tolerandarum.

Veruntamen, ut ipsius Christi passiones intelligantur, quarum se Petrus testem dicat per suas pro Christo passiones, probabilius puto. Nam *passionibus Christi* statim opponit *gloriam Christi,* qua nimirum ipse Christus gloriosus exsistit. De hujusmodi testimonio, quod non tam verbo, quam opere perhibebatur Christo, locus est apud Paulum 1 Tim. 6.: *Confessus es,* ait, *bonam confessionem coram multis testibus;* et mox de Christo Jesu: *Qui,* inquit, *testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem.* Quo et illud pertinet, ubi Dominus, Apostolis suis praedicens mala, quae passuri essent a persecutoribus, subjungit, id futurum *in testimonium Judaeis et gentibus,* Matth. 10. Nempe quoniam ipsae martyrum Christi passiones erant futurae loco testimonii. Quare et κατ' ἐξοχὴν *martyres,* id est *testes* vocantur. Hoc autem de se commemorat Petrus, ut suo velut exemplo compresbyteros animet, ne metu persecutionum cessent ab officio; quemadmodum et id, quod sequitur, adjungit, ut eos in eandem una secum futurae gloriae spem erigat.

Qui et Ejus, quae in futuro revelanda est, gloriae communicator. Graeca sic sonant: *Qui et ejus, quae futura est revelari* (id est quae revelabitur) *gloriae consors.* Nam *communicator* proprie non dicitur, qui fit consors, sed qui consortes alios facit. Quod utique sibi Petrus adscribere non voluit. Sensus est: Qui idem etiam gloriae, quae revelabitur in adventu Domini, particeps ac socius sum futurus. De qua gloria Paulus quoque Rom. 8. sic ait: *Existimo, quod non sunt condignae passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis.* Ubi similiter in Graeco est: *Ad eam, quae futura est revelari, gloriam.* Sic autem et Petrus hanc gloriam opponit passionibus pro Christo toleratis, volens id ipsum significare, quod ibidem Paulus, dicens: *Si compatimur, ut et conglorificemur.*

Hoc tamen, quod se consortem appellat illius gloriae, utrum dicat ex speciali revelatione, videlicet ea, cujus meminit 1. Epist. cap. 2., an vero bonae ac Christianae spei tantum haec verba sint, non liquet; ac magis fortassis apparet, illam revelationem postea B. Petro factam fuisse, quando coepit appropinquare martyrio.

Porro *gloriae communicationem,* de qua loquitur Petrus, quidam aliter interpretati sunt, dicentes, eam Petro contigisse in transfiguratione Dominica, cui interfuit, et quae typus quidam fuit gloriae in nobis revelandae; vel (ut alii) in Domini resurrectione et ascensione, quas vidit. Secundum hos supplendum est verbum praeteriti temporis: *communicator* seu consors *fui.* Verum quod primo dixi, magis probabile est, et eo modo exponunt Oecumenius, Cajetanus, Titelmannus et Hesselius.

2. *Pascite, qui in vobis est, gregem Dei.* Quidam Graeci codices habent: *gregem Christi,* sed plures: *gregem Dei,* quibus et Syrus adstipulatur; cum alioqui grex Christi, tamquam supremi pastoris, qui pro ovibus animam suam posuit, rectissime intelligatur. Illud vero: *Qui in vobis est,* Graece: τὸ ἐν ὑμῖν, Erasmus et alii verterunt: *quantum in vobis est;* ut similis sermo sit cum illo Paulino Rom. 12.: *Quod ex vobis est* (τὸ ἐξ ὑμῶν), *cum omnibus hominibus pacem habentes.* Sed eam versionem merito Lorinus improbat. Nec enim Petro dictum

fuerat a Domino: *Pasce oves meas, quantum in te est,* sed absolute. Nec istiusmodi praeceptis et exhortationibus ullo modo conveniunt modificationes istae: Si potes; quantum in te est etc. Nam illae potius remitterent animum ejus, qui admonetur.

Quapropter retinendum omnino, quod noster vertit: *qui in vobis,* id est apud vos *est,* et cum quo unum estis corpus, una Ecclesia. Sic et versu praecedenti: *Seniores, qui in vobis sunt.* Nec sensu dissonat, quod habet Syriaca paraphrasis: *Traditum vobis gregem Dei.* Similis loquendi forma apud Osee 4.: *Ejus, qui in te est, misereberis pupilli.* Notandum sane, quemadmodum grex esse dicitur in pastore, sic e diverso, secundum Scripturam, pastorem esse in grege, ut Act. 20., Paulo pastores sic adhortante: *Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei.* Quemadmodum et praecipit Ecclesiasticus cap. 32.: *Rectorem te posuerunt, esto in illis.* Quo reciproco sermone significatur, arctissimam esse debere conjunctionem pastoris et gregis; ut nec oves aberrent a suo pastore, et nec animo, nec corpore pastor a suis ovibus separetur. Itaque ex hujusmodi Scripturis optime statuitur pastorum apud oves suas residentia perpetua, tamquam jure divino necessaria. Verbum: *pascite,* Graece: ποιμαίνατε, non solum significat pabuli curam ac subministrationem, sed universum regimen seu gubernationem, quam pastor ovibus ex officio impendit. Unde vetus interpres *regendi* verbo eam Graecam vocem convertere solet, ut Psalm. 2.: *Reges eos in virga ferrea,* et 22.: *Dominus regit me,* et 79.: *Qui regis Israël, intende.* Sic et locum praesentem citat Hieronymus in Epist. 85.: *Regite gregem Christi.* Quin etiam reges ac principes hujus saeculi, tam in sacris, quam profanis literis pastores hominum ac populorum vocantur, Jer. 23., Ezech. 34. et apud Homerum non semel.

Apposite vero sanctus Hilarius, enarrans Psalm. 2., Graecam vocem interpretatur: *pastoraliter regere. Reguntur autem oves Christi pastoraliter* (ut verbis utar Joannis Hesselii, praeceptoris mei), *dum eis praebetur pabulum Christianae doctrinae, non tantum publicis praedicationibus et exhortationibus, sed etiam secretis atque privatis institutionibus, consolationibus, correptionibus.* Item, *dum eis sedulo administrantur Sacramenta Christi; dum eis optima vitae exempla proponuntur; dum temporalibus eorum necessitatibus hilariter succurritur; dum utiles leges et praecepta praescribuntur, dum admodum sollicite, frequenterque pro eis apud Deum oratur, ingemiscitur, ploratur, sacrificatur.* Haec ille.

Perabsurde vero Calvinus offerrendi sacrificii munus a pastore removet, hoc argumento, quia sacrificare non est pascere; quasi Christus ipse non tunc maxime fecerit pastoris officium, quando, se ipsum in ara crucis offerens, animam suam posuit pro ovibus suis. Certe eodem argumento Calvinus excluserit orationem ab officio pastoris. Nam si sacrificare pro ovibus non est *pascere,* igitur nec pro eis orare *pascere* erit.

Providentes non coacte, sed spontanee secundum Deum. Providentes, Graece ἐπισκοποῦντες, id est *intendentes,* sive, ut legit Hieronymus, *superintendentes;* ac si diceret: *Episcopum agentes.* Nam allusio est ad Episcopi nomen; quasi dicat cum Paulo: *Attendite gregi vestro, in quo* positi estis Episcopi. Nomini vestro respondete. Hoc agite, quod appellamini. Superintendite et curam agite quisque sui gregis. Addit autem: *non coacte, sed spontanee,* tum ut pastores secernat a mercenariis; *nam coacte providet,* ait Beda, *qui propter rerum temporalium penuriam, non habens, unde vivat, idcirco praedicat Evangelium, ut de Evangelio vivere possit;* hoc autem mercenarii est; tum ne faciant officium velut inviti, quomodo solent, qui frequenter ac facile de molestiis curae suae pastoralis conqueruntur. Nam et

hoc illiberalis est animi; quemadmodum contra liberalis est ingenii, *non ex tristitia aut ex necessitate facere.* Quod Paulus monet 2 Cor. 9.

Caeterum utrique vitio opponitur: *Spontanee,* vel, ut legit Hieronymus, *voluntarie providere,* idque *secundum Deum.* Id autem facit, qui libenter, alacriter et prompte, quique, ut ait idem Beda, *nullius terrenae rei, sed tantum supernae mercedis intuitu, verbum Dei praedicat,* ac caetera pastoris officia praestat. Particulam: *secundum Deum,* pleraque Graeca non habent. Atqui Hieronymus in Epist. memorata, Gregorius part. 2. curae pastoralis, cap. 7., et Beda in comment. legisse se declarant, ac pro eo Syrus paraphrastes reposuit: *spiritualiter;* tametsi sensus est, quem Beda significavit, ut recta intentione, qua solius Dei gloria quaeratur, nec alia, quam superna merces exspectetur, gregem Domini procurent; nisi malis: *secundum Deum,* id est secundum Dei voluntatem. Quod eodem recidit.

Neque turpis lucri gratia, sed voluntarie. Pro tribus vocabulis: *turpis lucri gratia,* Graecis unum adverbium est compositum: αἰσχροκερδῶς, et *voluntarie,* Graece: προθύμως. Pro quo Syrus: *in toto corde vestro.* Alii itaque sic reddunt: *Non turpiter affectantes,* sive *sectantes lucrum, sed prompto animo.* Quamquam non refert, adverbio, an nomine turpitudo exprimatur. Nam Paulus resolvit, ac nomine expressit, ad Tit. 1.: αἰσχροῦ κέρδους χάριν, *turpis lucri gratia.* Et hoc loco Syrus: *Non in lucro turpi.* Vocat autem tam Petrus, quam Paulus *turpe lucrum,* non quod ex re turpi proveniat (agit enim de functione episcopali, qua quid honestius ac praeclarius?), sed quod turpiter, id est animo cupido et avaro quaesitum sit aut quaeratur, ita ut facile, qui sic affectus est, etiam ex alia re qualibet paratus sit compendium sectari. Vide, quae diximus ad illud Epistolae ad Tit. 1.: *Non turpis lucri cupidum.*

Igitur αἰσχροκερδῶς, providet gregi, qui ditari vult ex officio curae pastoralis. Nam turpe est, quaestus gratia tam sanctum exercere ministerium. Quod additur: *sed voluntarie,* videtur idem esse cum eo, quod prius dixit: *sed spontanee.* Est enim observandum, Apostolum opponere haec duo: *coacte* et *turpis lucri gratia,* ei, quod est: *spontanee* seu *voluntarie.* Nam et qui *coacte,* id est inopia compulsus, ut habeat, unde vivat, et qui *turpis lucri gratia,* ut dives evadat, pastorale munus exercet, non ex animo id facit, quo curet ovium salutem; sed privati commodi causa, quo cessante, nollet inutilem subire laborem.

3. *Neque ut dominantes in cleris.* Rectius: *in cleros,* sive *adversus cleros.* Id enim Graeca volunt. Hieronymus in epist. ad Nepot. legit: *in clerum.* Sic et alii quidam posteriores; vitiose tamen, ut arbitror, mutato numero plurali in singularem. *Cleros* multi Latinorum interpretantur clericos, id est ecclesiasticis ministeriis deputatos, ut sunt presbyteri, diaconi, ac caeteri post eos. Sic et Graecus Oecumenius, sacrum coetum *cleri* nomine intelligens. Et huc citant Hieronymum, in epistola, quam dixi, ita scribentem: *Episcopi sacerdotes se esse noverint, non dominos; honorent clericos, quasi clericos, ut et ipsis a clericis, quasi episcopis, honor deferatur. Scitum est illud oratoris Domitii: Cur ego te habeam ut principem, cum tu me non habeas ut senatorem?* Et interpositis Apostoli Petri ex hoc loco verbis: *Pessimae consuetudinis est,* inquit, *in quibusdam Ecclesiis tacere presbyteros, et praesentibus Episcopis non loqui; quasi aut invideant, aut non dignentur audire.* Sic ille, de fastu quorundam Episcoporum supra clerum.

Veruntamen longe probabilius est, per *cleros* intelligi gregis Dominici portiones, quae singulis Episcopis pascendae ac regendae, velut sortito, obtigerunt; juxta id, quod Cyprianus dicit, Ecclesiam esse unam, cujus singulas portiones singuli Episcopi in solidum tenent. Phrasis desumpta a sorte (nam *clerus* sortem signi-

ficat), qua veteres, etiam ex Dei praecepto, utebantur in distribuenda terra singulis in possessionem. Hinc enim partes, quae singulis obvenerant, κλῆροι, id est sortes, vocabantur. Unde Psalm. 67.: *Si dormiatis inter medios cleros*, id est in medio sortium vestrarum.

Sane totum gregem nomine *cleri* hic intelligi, satis arguit adversativa, quam Petrus facit: *Non dominantes in cleris, sed forma facti gregis;* tamquam idem sit *clerus* et *grex*. Quapropter et Syrus interpres pro *cleris gregem* scripsit: *Non tamquam Domini gregis etc.* Denique nec consuetum est, clericos appellare *cleros* pluraliter, sed *clerum*, nomine collectivo.

Proinde non dubitamus, hunc intellectum, quo cleri vocabulum extenditur ad totum gregem cuique Episcopo attributum, priori anteponere, secuti auctores, qui sic intellexerunt, Cyrillum lib. 1. super Jesaiam orat. 3., et hujus loci commentatores, Bedam, Cajetanum, Gaignaeum, Titelmannum, nec non Jansenium explicantem illud Psalmi modo citati: *Inter medios cleros.* Quibus adde Erasmum in annotat. Item Vatablum et Emanuelem Sa.

Prohibet igitur Apostolus id, quod Dominum suum prohibentem audiverat illis verbis: *Principes gentium dominantur eorum, et qui majores sunt, potestatem exercent in eos; non ita erit inter vos*, Matth. 20. Non solum enim dominari dicuntur in alios, qui potestatem, quam super illos habent, ad suam ipsorum convertunt ac referunt utilitatem; cujusmodi potestas est dominorum in servos; verum etiam qui, more principum hujus saeculi, imperant cum ostentatione potestatis, nec nisi cum satellitio et pompa asseclarum prodeunt in publicum, scilicet ut terrorem subditis incutiant. Atqui Christus voluit, in pastoribus et rectoribus Ecclesiae magis apparere humilitatem et mansuetudinem, quam potestatis ostentationem atque severitatem, et amorem magis, quam terrorem; ut absit non solum animus, sed etiam species dominandi in plebem subjectam; potiusque sese per humilitatem gerant ut ministros eorum, quibus praesunt, utilitatem ipsorum spiritualem omni studio procurantes, juxta quod Dominus ibidem consequenter praecipit: *Sed quicumque voluerit inter vos major fieri, sit vester minister.* Quod quidem ministerium consistit non solum in docendo ac praecipiendo, verum etiam in exhibendis sanctae conversationis exemplis. Unde sequitur:

Sed forma facti gregis ex animo. Graeca et Syra non habent additum: *ex animo.* Bernardus quoque non addit, citans hunc locum epistola 237. Deinde nec est in Graeco *forma,* sed τύποι, *formae,* plurali numero, quod et legunt multi probatique codices Latini, tam vetusti, quam recentiores. Sensus autem planus est: Ut se ipsos suo gregi velut typos, formas et exemplaria quaedam exhibeant vitae Christianae ac bonorum operum, quibus inspectis ad similia provocetur. Admonet hoc Paulus discipulos suos Titum et Timotheum: *In omnibus te ipsum praebe exemplum* (τύπον) *bonorum operum*, Tit. 2. *Exemplum* (τύπος) *esto fidelium in verbo, in conversatione, in caritate, in fide, in castitate*, 1 Tim. 4. Sed et semet ipsum Paulus ut τύπον, id est formam imitandam proponit iis, quos Christo genuerat, ut Phil. 2. et 2 Thess. 3.

4. *Et cum apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriae coronam. Percipietis,* Graece: κομιεῖσθε, *reportabitis*, quemadmodum vertit capite primo: *Reportantes finem fidei vestrae salutem animarum. Principem pastorum* Christum vocat, Graece uno vocabulo: ἀρχιποιμένα, quasi dicat: *archipastorem.* Est autem Christus pastorum princeps primarius, cujus oves sunt etiam pastores ipsi, pariter cum aliis ovibus sanguine ejus redempti. Nam Petrus, qui haec scribit, erat quidem ipse etiam pastorum princeps; sed secundarius atque vicarius. *Cum apparuerit,* intellige: veniens gloriosus ad judicium,

quomodo de eo Joannes 1 Epist. 3.: *Cum apparuerit, similes ei erimus. Gloriae coronam*, id est coronam gloriosam, vel, ut vult Hesselius, coronam valde gloriosam. *Non enim simpliciter*, inquit, *vitam aeternam significat;* sed altiorem prae caeteris gradum. Unde Danielis 12., cum dictum esset, bonos ituros in vitam aeternam, de eminentiori pastorum praemio sequitur: *Qui autem docti fuerint, fulgebunt sicut splendor firmamenti; et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates.* Hanc coronam sunt, qui aureolam interpretentur, quae doctoribus attribuitur, ut Hugo Card. et Thomas Anglicus.

Sed probabilius est, principale praemium intelligi, quod et alibi *coronae* nomine significari solet; ut Jacob 1.: *Accipiet coronam vitae, quam repromisit Deus diligentibus se. Immarcescibilem* vocat ad discrimen coronarum, quae apud nos dantur victoribus. Nectuntur enim ex floribus et foliis, quae paulo post marcescunt. At illa corona coelestis nec marcescet, nec veterascet umquam; sed viroris ac floris gratiam semper retinebit. Cum autem corona sit praemium ac merces victoriae, consequitur argumento a relatis, hominem pugnantem ac vincentem mereri gloriam regni coelestis, ac proinde falli vehementer eos, qui merita bonorum operum negant. Merita dico, quae tamen ipsa etiam Dei dona sunt.

5. *Similiter, adolescentes, subditi estote senioribus. Adolescentes,* Graece: νεώτεροι, *juniores.* Hujus praecepti duplex adfertur sensus. Plerique aetate juniores et seniores intelligunt, cum prius de senioribus locutus sit, qui officio tales sunt, id est de presbyteris sive Episcopis. Alii volunt, hoc praeceptum respondere superiori, ut, sicut ibi jubentur *seniores,* id est, Episcopi, pascere ac regere gregem Dei, id est populum sibi subjectum, ita nunc vicissim junioribus sive minoribus, id est plebi subjectae, praecipiatur erga suos pastores et praefectos obedientia. Sensum hunc indicat Beda, quem sequuntur Carthusianus, Cajetanus, Hesselius et alii nonnulli. Favet ei imprimis illud: *similiter,* quo significari videtur officium reciprocum bene regendi et prompte obediendi. Deinde quod et alibi *juniorum* nomine subditi interdum significantur, ut Luc. 22.: *Qui major est in vobis, fiat sicut junior,* Graece: νεώτερος. Sed et contra priorem sensum objici potest, quamvis aetate juniores senibus debeant reverentiam, Domino praecipiente, Lev. 19.: *Coram cano capite consurge, et honora personam senis,* proprie tamen illis non debere obedientiam, nisi alia ratione sint eis subjecti. Itaque videtur hoc Petri praeceptum idem esse cum praecepto Pauli Hebr. 13.: *Obedite praepositis vestris et subjacete eis.*

Omnes autem invicem humilitatem insinuate. Plus est in Graeco. Sic enim habet: *Omnes invicem subjecti,* sive *subjicientes vos.* (Est enim praesentis temporis participium ὑποτασσόμενοι). Deinde sequitur: *Humilitatem induite,* Graece: ἐγκομβώσασθε, quod proprie significat: *innodate.* Quasi dicat: Arcte vobis adstringite. Erasmus vertit: *infixam habete.* Oecumenius interpretatur: *Vobis circumdate, amplectimini.* Noster interpres, quae in Graeco velut sejuncta leguntur, in unum sensum conjunxit; quod et fecit Syrus Paraphrastes, quum sententiam totam ita vertit: *Et circumamicti estote mansuetudine animi unus erga alium.* Vel ut Tremellius Latine reddit: *Et amicite vos intrinsecus demissione mentis unus erga alium.* Metaphora sumpta videtur a genere vestimenti in nodum constricti, quo servi utebantur; ἐγκόμβωμα Graeci vocabant.

Praecipit ergo Petrus, priori quidem parte, id ipsum, quod Paulus Eph. 5.: *Subjecti invicem in timore Christi.* Non enim sensus est, omnes omnibus subditos esse debere, sed alios aliis, inferiores superioribus, uxores viris, filios parentibus, servos dominis, quemadmodum Paulus ibidem consequenter declarat. Posterioris partis sensus est: Humilitatem animi (Graece ταπεινοφροσύνην) induite,

et instar vestis nodo adstrictae vobis conjunctam retinete, ne uspiam excutiatur. Hoc praeceptum omnibus commune est, adeoque necessarium, ut humilitatis virtutem arctissime et intime custodiamus. Ad id vero persuadendum subjungit, quod sequitur:

Quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Sententia desumpta ex proverbiis Salomonis, cap. 3., juxta LXX. interpretum translationem. Unde eam sumpsit Jacobus Apostolus Epist. suae cap. 4., pro qua in Hebraeo legitur, interpretante Hieronymo: *Ipse deludet illusores, et mansuetis dabit gratiam.* Nec enim in sensu diversitas est, ut ostendimus in exposit. Epistolae Jacobi.

Nam illudere proximum et prae se contemnere, proprietas est superborum. Deludit autem eos Deus, dum humiliat et contemptibiles reddit, eludendo atque frustrando eorum conatus et studia, quibus suam quaerunt excellentiam; quod est superbis resistere. Humilibus autem, hoc ipso, quo jam humiles sunt, a Dei gratia praeventis, gratiam dat ampliorem, augens, quod dedit, et novis subinde gratiae suae donis priora cumulans; denique eos exaltans per gloriam in saeculo futuro, quae et ipsa gratia est, Paulo testante: *Gratia Dei vita aeterna,* Rom. 6. Quod et Petrus significat versu sequente. Porro caetera ad hujus sententiae declarationem pertinentia require in commentario B. Jacobi.

6. *Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, ut vos exaltet in tempore visitationis.* In Graeco non additur: *visitationis.* Tantum enim legitur: ἐν καιρῷ, *in tempore.* Et huc adjecta videri potest dictio: *visitationis,* ex loco cap. 2. hujus Epist.: *Glorificent Deum in die visitationis.* Erasmus hunc locum vertit: *Ut vos extollat, quum erit opportunum,* id est quum ita judicabit expedire, etiam in hoc saeculo. Nam καιρὸς proprie tempus commodum et opportunum significat. Verum multo melius, juxta Scripturae consuetudinem, intelligitur dies adventus Domini et universalis judicii, qui solet antonomastice nunc tempus, nunc dies vocari, ut Matth. 8.: *Venisti ante tempus torquere nos?* Marc. 13.: *Nescitis, quando tempus sit;* 1 Cor. 4.: *Nolite ante tempus judicare;* 2 Tim. 4.: *Quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex,* et Hebr. 10.: *Quanto videritis appropinquantem diem.*

Per *potentem Dei manum* omnipotentia Dei significatur, ut Exod. 14.: *Viderunt manum magnam, quam exercuerat Dominus contra eos.* Itaque sensus est: Quandoquidem Deus superbis resistit, et gratiam dat humilibus, humiliter vos Deo subjicite, et hominibus propter Deum, qui potens est dejicere superbos, et extollere humiles. Ita futurum, ut vos exaltet magnosque faciat et gloriosos tempore sui adventus ad judicium. Recte *exaltationem* extremo tempori retributionis assignat Apostolus, quia praesentis temporis exaltatio, praeterquam quod meritorum proportioni non respondet, caduca est, et permodica, respectu gloriae futurae. Manifeste vero significat, exaltationem illam futuri saeculi *gratiae* nomine comprehendi, de qua dixerat: *Humilibus autem dat gratiam.*

7. *Omnem sollicitudinem vestram projicientes in Eum. Projicientes,* Graece aoristus est: ἐπιῤῥίψαντες, ut recte ita vertas: *omni sollicitudine vestra projecta in Eum,* vel, ut Erasmus: *Omni cura vestra conjecta in Eum.* Refertur haec pars praecepti ad verbum: *humiliamini,* et addita est ad significandum, quid inter alia postulet illa nostri humiliatio sub potenti manu Dei; nimirum perfectam omnium curarum nostrarum in Deum resignationem. Id enim est, *omnem sollicitudinem nostram in Deum projicere.* Quod sumpsit Apostolus ex Psalmo 54., in quo canitur: *Jacta super Dominum curam tuam.* Sunt enim eadem in Graeco verba: Ἐπίῤῥιψον ἐπὶ κύριον τὴν μέριμνάν σου.

Non igitur vetat Apostolus, ne ullius rei curam aut sollicitudinem habeamus; sed praecipit, ut eam totam conjiciamus

in Deum, id est, ut in omni cura nostra de rebus necessariis, et curam nostram postulantibus, toti pendeamus a providentia Dei. Quod fit, dum a Deo, tamquam universali provisore, per ordinata media quaecumque petimus, exspectamus. Constat autem, inter media divinitus ordinata esse operam et industriam; imo et curam ac sollicitudinem humanam; quemadmodum et preces ac supplicationes ad Deum. Et hoc modo conciliandi sunt loci Scripturae in speciem pugnantes, quorum alii prohibere, alii praecipere videntur sollicitudinem humanam de rebus quibuscumque. Prohibetur enim inordinata sollicitudo; praecipitur et laudatur ordinata, qualis est, quam dixi et declaravi.

Quoniam Ipsi cura est de vobis. Hoc dicit loco ejus, quod in Psalmo sequitur: *Et Ipse te enutriet;* videlicet ex specie genus colligens. Non enim solum alimenta Deus homini, curam suam omnem in ipsum projicienti, verum et alia praestat omnia, quae bene et ordinate ab ipso exspectantur. Haec autem fides et cogitatio providentiae divinae magnam adfert animis Christianis tranquillitatem et pacem, et ab anxietate curisque superfluis liberat.

8. *Sobrii estote et vigilate.* Repetit temperantiae et vigilantiae praeceptum super. cap. datum versu 7., ut vehementius illud commendet, subjuncta etiam ratione necessaria. Graece legitur sine conjunctione: Νήψατε, γρηγορήσατε. Et quidem νήψατε capite praecedenti verterunt interpretes: *vigilate.* Sed hic ita non potest exponi propter verbum γρηγορήσατε, quod proprie *vigilate* significat. Qua de re plura diximus ad locum cap. praeced. Quod igitur hic dicit: νήψατε, idem est cum praecepto Dominico Luc. 21.: *Attendite vobis, ne forte graventur corda vestra in crapula et ebrietate.* Nam quod ibi sequitur: *et curis hujus vitae,* convenit cum eo, quod hic jam praecessit de sollicitudine nostra tota in Deum projicienda. *Vigilia* significat attentam curam salutis adversus hostilitatem. Sumpta metaphora a castrensibus excubitoribus. Caeterum prius est, *sobrium esse,* deinde *vigilare.* Nam sobrietas aptum reddit hominem ad vigilandum, sicut e contrario saturitas somnum provocat.

Quia adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit, quaerens, quem devoret. Haec, inquit, causa est, cur sobrios et vigilantes vos esse velim, quia perpetuum nobis bellum est cum adversario vigilantissimo et intentissimo ad nocendum, id est diabolo. Cui resistere non poteritis, si crapula gravatos et somno oppressos inveniat. Vocat eum ἀντίδικον, id est *adversarium,* exponens Hebraicum vocabulum *Satan,* quod *adversarium* significat, et per antonomasiam principi daemonum in Scripturis attribuitur; ut qui juratus sit hostis humani generis, in quod et peccatum, et mortem, invidia motus, introduxit, Genes. 3., Sap. 2. Idem antonomastice *diabolus* vocatur, id est *calumniator, delator,* et, ut nominat Joannes Apoc. 12., *fratrum accusator,* cujus omne studium est, homines reddere vituperabiles ac Deo invisos; quod solent criminatores et calumniatores; cum alioqui non sit nescius, calumniae non esse locum apud Deum omnia scientem. His duobus nominibus, *diaboli* et *Satanae,* appellatur Apoc. 12. et 20.

Comparat eum Petrus *leoni,* prae fame *rugienti,* et praedam quaerenti, quam comedat; *leoni* quidem, quia fortissimus et saevissimus est: *Non* enim *est super terram potestas, quae comparetur ei,* Job. 41. Ac fortasse respicit Petrus ad apertas dynastarum persecutiones, dum leonem nominat, non draconem; ut censet Augustinus, enarrans illud Psalmi 90.: *Conculcabis leonem et draconem,* et in homil. 35. inter 50. Deinde *rugientis,* id est famelici, epitheton huic leoni addit Apostolus, quia perniciem nostram inexplebiliter appetit, nec ulla ei praeda sufficit. Circuit autem, sive ut in Graeco est, περιπατεῖ, *ambulat, obambulat diabolus, quaerens, quem devoret* (quemadmodum et ipse de se loquitur Job 1.

et 2.: *Circuivi terram, et perambulavi*), dum quaquaversum tendit laqueos tentationum, quibus pertrahat homines in peccata. Nam diabolo, pertraxisse quemlibet in peccatum, est, eum devorasse. Facit autem haec, tum per se, tum per ministros suos daemones, imo et per homines malos.

At quaeres, quomodo per se id faciat, cum Apoc. 20. scribatur ligatus et missus in abyssum et clausus, *ut non seducat amplius gentes, donec consummentur mille anni.* Responsio est, illis verbis figurate significari, quod diaboli potestas per adventum Christi cohibenda fuerit ac restringenda usque ad finem saeculi; quo appropinquante rursum solvendus sit, relaxatione potestatis, quando per Antichristum ejusque ministros Ecclesiam Christi de integro tamquam instauratis viribus oppugnabit. Non tamen interea temporis cessat ab hominibus tentandis; sed tantum tentat, quantum permittitur. Locum hunc adducens Cyprianus in serm. de zelo et livore, pulchre explicat multiplices diaboli per diversa peccatorum genera tentationes.

9. *Cui resistite, fortes in fide. Fortes in fide,* Graece: *solidi fide.* Hinc στερεοὶ, idem est, quod *firmi, solidi.* Hinc στερέωμα, *firmamentum.* Docet B. Petrus, diaboli tentationibus, sive apertis, sive occultis, resistendum esse firmitate fidei, qua videlicet non solum indubitanter credamus promissionibus Dei, verum etiam fiduciam in nobis excitemus eas consequendi, proposita nobis ante oculos Dei potentia et veritate, et misericordia per Christum. *Nam gratia et veritas per Jesum Christum facta est,* Joan. 1. Et: *Haec est victoria, quae vincit mundum, fides nostra,* 1 Joan. 5. Si mundum, igitur et mundi principem diabolum.

Idcirco autem victoria, qua diabolum et omnes ejus tentationes superamus, adscribitur fidei, quia fides ostendit bona speranda, et ad ea capessenda nos excitat animatque, et unde petenda sint auxilia, quibus adversario resistamus, docet. Hinc Paulus praecipit, ut in ea lucta et pugna, quae nobis est cum potestatibus nequitiae spiritualibus, sumamus *in omnibus scutum fidei, quo possimus omnia tela nequissimi ignea exstinguere,* Ephes. 5. De qua fidei virtute plenius idem Apostolus disserit Hebr. 11. Haec fides spem et caritatem adeo non excludit, ut eas secum adducat. Est enim fides sperans, diligens, invocans, obediens, justificans, operans, et proinde vivens; non otiosa, non mortua, quam informem Theologi vocant.

Scientes, eandem passionem ei, quae in mundo est, vestrae fraternitati fieri. Eandem passionem, Graece pluraliter: τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων, *easdem passiones,* sive *afflictiones.* Et *fieri,* Graece: ἐπιτελεῖσθαι, id est *perfici, consummari, impleri.* Dicit *perfici* sive *impleri,* ad significandum Dei decretum, quo vult, electos suos non sine passionibus ad gloriam pervenire, testante Paulo Act. 14.: *Quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.* Sensus igitur est: Cum non ignoretis, fratres vestros, passim per mundum dispersos, multa similia pati, Deo sic volente, qualia vos patimini. Hinc apparet, Apostolum, ut supra dixi, respicere potissimum in hac exhortatione ad tentationes, quas diabolus ingerit, apertas adversus Ecclesiam commovendo persecutiones. Quam Ecclesiam vocat *fraternitatem,* quia fideles omnes fratres sunt sub uno Patre Deo; Christo dicente Matth. 23.: *Omnes vos fratres estis.* Adjicit vero partem hanc Petrus, ut tentatos consoletur ex communione tentationis et certaminis cum fratribus aliis, quo communem pariter cum illis sperent a Deo victoriam.

10. *Deus autem omnis gratiae.* Initium hoc est epilogi totius Epistolae, quo fidelibus afflictis precatur a Deo firmitatis et perseverantiae donum, ideoque *Deum omnis gratiae* vocat epitheto ad rem praesentem apposito, quo significat, omne bonum salutare (quod *gratiae* nomine solet intelligi) a Deo datore et auctore exspectandum esse.

Qui vocavit nos in aeternam suam

gloriam in Christo Jesu. Qui vocavit nos, utique vocatione gratuita. Nam id consequens est ex eo, quod dixit *Deum omnis gratiae. Vocavit,* inquam, *in aeternam suam gloriam,* id est ad hoc, ut aeternae suae gloriae participes nos faceret; sicut de se dixit supra: *Qui et Ejus, quae in futuro revelanda est, gloriae communicator.* Quod addit: *in Christo Jesu,* ad vocationem referendum videtur; ut sensus sit, Deum nos ad aeternam gloriam vocasse per meritum Christi Filii sui pro nobis passi. Cui tamen merito non sola vocatio, sed et omnis gratia subsequens, et ipsa gloria sit adscribenda. Valet autem haec pars ad augendam fiduciam, *quia, qui coepit opus bonum, perficiet usque in diem Christi Jesu,* Phil. 1.

Modicum passos ipse perficiet, confirmabit, solidabitque. In Graeco quatuor sunt verba, atque ea modi optativi. Sic enim habet: *Modicum passos ipse perficiat* sive *instauret vos, fulciat* sive *stabiliat, roboret* sive *confirmet, fundet* sive *solidet.* In nonnullis quidem exemplaribus Graecis, quae Robertus Stephanus annotavit, verba sunt indicativi modi, temporisque futuri, quemadmodum in Latinis; verum ea minus probatae sunt fidei. Tametsi et Prosper lib. 1. de vocat. gent. cap. 24. citat hanc partem omnino, ut nunc in Latinis legitur. Quae tamen lectio sensum non facit diversum. Sicut enim Hebraei futura pro praeceptivis usurpant, sic et interdum pro optativis.

Jam quod ait: *modicum passos,* non tam indicat levitatem afflictionum hujus vitae, quam durationis brevitatem. Quamvis enim aliae aliis graviores sint, omnes tamen brevi spatio vitae mortalis concluduntur. Unde Erasmus et Hentenius verterunt: *parumper afflictos.* Vide, quae supra diximus ad illud cap. 1.: *Modicum nunc, si oportet, contristati.* Ita loquitur Dominus Jes. 54.: *Ad punctum in modico dereliqui te, et in miserationibus magnis congregabo te.* Quamquam, si *modicum* hoc loco sumas tam ut oppositum magnitudini, quam ut diuturnitati, perinde commodus erit sensus, et congruet cum eo, quod Paulus dicit 2 Cor. 4.: *Quod in praesenti est momentaneum et leve tribulationis nostrae etc.* Porro in quatuor illis verbis paene synonymis, quae desumpta sunt ab aedificantibus, congeries quaedam est, qua metaphorice significatur fidelium in virtutibus instauratio et confirmatio usque in finem.

11. *Ipsi gloria et imperium in saecula saeculorum! Amen.* Precationem seu bonam optationem doxologia claudit, qua major in Deum fiducia fidelibus afflictis addatur ex mentione summae potestatis divinae, quae significatur *imperii* nomine. Habetur eadem clausula superiori capite, vers. 11. Ex quo etiam apparet, indicative potius, quam optative exponendam esse. Nam verbum *est* illic additur. Sensum inde require.

12. *Per Silvanum fidelem fratrem vobis, ut arbitror, breviter scripsi.* Graece: *Per Silvanum vobis fidelem fratrem, ut arbitror, paucis scripsi.* Juxta quam lectionem pronomen: *vobis,* referendum videtur ad nomen: *fidelem,* ut sensus sit: Qui vobis fidele praestat ministerium; tametsi Syrus interpres, aeque ut Latinus, referat ad verbum: *scripsi,* quomodo refertur Hebr. 13.: *Etenim perpaucis scripsi vobis.* Sic autem habet Syriaca versio: *Haec pauca, ut arbitror, scripsi vobis per Silvanum fratrem fidelem.* Ubi nota, quod dicit demonstrative: *haec pauca.* Quod est contra eos, qui de alia quapiam Epistola prius missa B. Petrum hic loqui suspicantur. Quorum opinionem refellimus initio, cum de hujus Epistolae auctore ageremus. *Silvanum* existimat Oecumenius eundem esse, qui cum Paulo Apostolo scribit utramque ad Thessalonicenses Epistolam. Erat enim Pauli collega in praedicando Evangelio, *Silas* Hebraeo nomine dictus, de quo multa Act. cap. 15. et tribus seqq.

Quod ait Petrus: *per Silvanum scripsi,* quidam sic accipiunt, ut Silvano fuerit usus amanuensi in hac Epistola scribenda. At verisimilius est, sensum

esse: Scripsi mittendam per Silvanum. Sic enim habent omnes hypographae Graecae Epistolarum Pauli: *Scripta per* Phoeben, Timotheum, Tychicum, Onesimum etc., id est missa per eos. Continet igitur haec pars commendationem Silvani, tamquam fidelis in Evangelio ministri, nec non commendationem ipsius Epistolae, quod eam per talem virum miserit. Addit, paucis se scripsisse, ne molestum sit legere. Quomodo et Paulus, Heb. 13. dicens: *Rogo vos, fratres, ut sufferatis verbum solatii. Etenim perpaucis scripsi vobis.* Illud vero: *ut arbitror,* non ad fidelitatem Silvani, ut quidam volunt (sic enim dubitandi de ejus fide potius occasionem daret), sed ad brevitatem Epistolae refertur, additumque est modestiae causa.

Obsecrans et contestans, hanc esse veram gratiam Dei, in qua statis. Obsecrans, Graece: παρακαλῶν, quod etiam verti potest: *adhortans,* ut alii verterunt, huic loco non minus convenienter. Nam et Syrus ita reddidit: *Et suadeo ac testor, quod haec est gratia vera Dei, in qua statis.* Colligit hic paucis verbis institutum suum Petrus, cur scripserit hanc Epistolam, et quid in ea potissimum egerit. Haec, inquit, scripsi, quo vos adhortarer, ut maneatis in fide suscepta; testificans vobis, tamquam testis et Apostolus Christi, hanc, quam nobis praedicantibus suscepistis fidei gratiam, et in qua hactenus statis et permanetis, veram esse gratiam Dei, per quam nimirum vere Deo grati sitis ad vitam aeternam.

13. *Salutat vos Ecclesia, quae est in Babylone coelecta.* Male quidam codices: *collecta.* Nam Graece est: συνεκλεκτή, id est *coelecta;* sicque legit Hieronymus in catal. in Marco. Nec in Graeco additur: *Ecclesia,* sed intelligitur. *Coelecta* vero, id est una nobiscum a Deo electa, et, ut Erasmus vertit, *vestrae consors electionis.* Respicere enim videtur Apostolus ad hoc, quod in prima salutatione eos vocavit *electos,* ita scribens: *Electis advenis etc.*

Quaeritur, quam *Babylonem* hic dicat. Certe veteres, ut Papias, Hierapolites Episcopus, et ex eo Eusebius lib. 2. hist. Eccles. cap. 15. atque Hieronymus in Marco et in Epist. 17., item Beda et Oecumenius in commentariis, denique recentiores omnes orthodoxi, Babylonem Romam interpretantur. Quo nomine etiam in Apocalypsi cap. 17. et 18. Roma significata est; utique propter confusionem idololatriae, quae tunc in ea vigebat, ut quae *omnium gentium serviebat erroribus,* sicut ait S. Leo in serm. de natali Petri et Pauli. Quamquam postea Apostolica praedicatione et institutione tandem effectum est, ut ex Babylone in sanctam Jerusalem et novam Sion converteretur, qualis permanet in hodiernum diem, quemadmodum id pulchre declarat Rupertus lib. 8. de glorific. Trinit. cap. 5. Ex hoc commentario consequens est, Petrum Romae fuisse atque sedisse, quod impudenter a sectariis quibusdam negatur. Volunt autem *Babylonem* intelligi vel illam in Scripturis nominatissimam Chaldaeae metropolim, vel ejusdem nominis urbem in Aegypto, quae Cairum hodie dicitur; quo videlicet Petrum Roma longissime faciant absentem, mirabili studio Catholicis contradicendi. Negant enim, Petrum Romae fuisse, quod tota testatur antiquitas; affirmant autem, Babylone fuisse, vel in Aegypto, vel in Chaldaea, quod nulla prodit historia.

Et Marcus filius meus. Hunc esse *Marcum,* qui Evangelium conscripsit, omnes iidem auctores, quos modo citavi, confirmant. Vocat autem *filium suum,* quod propter sedulam in Evangelio cooperationem singulariter carum haberet, ut de eo dicere posset, quod Paulus de Timotheo Phil. 2.: *Quia, sicut patri filius, mecum servivit in Evangelio.* De hoc Marco plura apud Hieronymum in catalogo, et apud Bedam in comm. An autem idem sit cum Joanne, Mariae filio et Barnabae consobrino, qui cognominatus est Marcus, cujus meminerunt Lucas Act. 12. et Paulus Col. 4. et 2 Tim. 4., dubitant nonnulli. Sed diversum fuisse, probabilius est, ac bene probatur a Cardi-

nale Baronio tom. 1. Annal. Idem Baronius ad annum Christi 45. ex bonis auctoribus docet, Marcum fuisse spiritualem B. Petri filium, quem is baptismo genuerit, §. 31.

14. *Salutate invicem in osculo sancto.* Graece: *in osculo caritatis.* Quod fere idem est cum *osculo sancto*, et opponitur osculo impuri et inhonesti amoris. De osculo sancto et de veterum consuetudine salutandi cum osculo vide, quae diximus in comm. Rom. 16.

Gratia vobis omnibus, qui estis in Christo Jesu! Amen. In Graeco non χάρις, sed εἰρήνη legitur, id est: *Pax vobis etc.* Quae consueta erat Hebraeis salutandi formula, de qua egimus ad illud Rom. 1.: *Gratia vobis et pax. Qui estis in Christo Jesu,* id est Christianis. *Amen* approbantis particula est cum optatione. De qua vide, quae dicta a nobis Rom. 1. vers. 25.

IN EPISTOLAM SECUNDAM
BEATI PETRI APOSTOLI
COMMENTARIUS.

PROOEMIUM.

De hujus secundae Epistolae auctoritate dubitatum aliquando fuisse a nonnullis, testantur veteres; primus Origenes in explic. primi Psalmi Davidici; deinde Eusebius historiae Eccles. lib. 3. cap. 3. et 19., ac rursus lib. 6. cap. 19., ubi Origenis verba commemorat. Et post illos Hieronymus in catalogo, ubi et rationem addit, cur dubitatum fuerit, nempe styli dissonantiam a priore Epistola. Verum hujus argumenti solutionem ipse Hieronymus suppeditat in Epist. ad Hedib. quaest. 11. his verbis: *Duae Epistolae, quae feruntur Petri, stylo inter se et caractere discrepant, structuraque verborum. Ex quo intelligimus, pro necessitate rerum diversis eum usum interpretibus.* Sic ille, dissonantiam styli rejiciens in diversitatem interpretis, id est scribae, quo pro tempore Petrus usus fuerit. Aliter respondet Cajetanus, idcirco negans, firmum esse hoc argumentum, quod *unum atque eundem hominem diverso stylo quandoque scribere experientia testetur.* Et probat ex epistolis S. Gregorii Papae stylo multum dissonantibus ab aliis ejusdem scriptis.

Alii tamen hanc caracteris dissimilitudinem, cujus inter veteres solus Hieronymus meminit, non agnoscunt; adeo ut etiam Magdeburgenses affirment, stylum hujus Epistolae cum priore valde similem sibi videri. Qua in re nos Catholici facile iis assentimur. Nam opinio dissimilitudinis styli ex materiae diversitate nata videtur. Alioqui, etiam Calvino judice, nihil habet haec Epistola Petro indignum; ita sane, ut vim Spiritus Apostolici et gratiam ubique exprimat.

Porro Didymus, Hieronymi praeceptor, comentariolum suum in hanc Epistolam sic concludit: *Non est igitur ignorandum, praesentem Epistolam esse falsatam, quae, licet publicetur* (id est publice per Ecclesias legatur), *non tamen in canone est.* Sed dicendum est, Didymum in hoc falli, idque male colligere ex iis, quae in fine Epistolae habentur de mundi renovatione, ubi tradi putat revolutiones Platonicas.

Esse autem hanc Epistolam sacram et canonicam, nobis confirmant antiqua concilia Laodicenum et Carthaginiense tertium, in quibus catalogo sacrorum libro-

rum adscribitur. Item quicumque alii Scripturarum catalogum recensuerunt; ut Athanasius in Synopsi, Augustinus lib. 3. de doct. Christiana, cap. 8., Innocentius I. in Epist. 3. ad Exuperium, et Gelasius I. in concilio LXX. Episcoporum. Sed et alii Patres, tam Graeci, quam Latini, inter quos Origenes (homil. 7. in Josue) et Hieronymus, multis locis frequenter ex hac Epistola, tamquam Scriptura sacra, proferunt testimonia.

Quibus omnibus accessit definitio concilii Trident. sess. 4., ut jam de auctoritate Epistolae dubitare prorsus non liceat. Nec his obstat, quod in Syriaco non habetur. Nam ex eo non aliud colligas, quam dubitatum aliquando fuisse, sicut et de Epistola Judae, deque secunda et tertia Joannis, et de ejus Apocalypsi. Quae similiter in editione Syriaca non exstant. Et tamen Syri Doctores egregii, Ephrem et Joannes Damascenus, Graecam editionem merito pluris facientes, ex hac ipsa Epistola citant interdum testimonia pro sacris. Imo Damascenus lib. 4. cap. 18. expresse eam catalogo Scripturarum intexit.

Jam si canonica et sacra est haec Epistola, constat, auctorem esse Petrum Apostolum, cujus nomen gerit in salutatione. Et sane Apostolum fuisse unum ex tribus, qui Dominicae transfigurationi interfuerunt, aperte declarant illa verba capitis primi: *Et hanc vocem (Hic est Filius meus dilectus etc.) nos audivimus de coelo allatam, cum essemus cum ipso in monte sancto.* Quo argumento utitur Gregorius homilia 18. super Ezech., adversus eos, qui hanc Epistolam negabant esse Petri Apostoli, tribuentes eam alli cuipiam Cephae, seu Petro, cui se Paulus in faciem restitisse scribit, Gal. 2.; cum ille revera non alius fuerit, quemadmodum in ejus loci commentario ostendimus.

Scripta est ad eosdem, ad quos prior Epistola. Quod plane liquet ex illis verbis capitis 3.: *Hanc ecce vobis secundam scribo Epistolam.* Cum autem prior scripta fuerit ad eos, qui ex circumcisione erant fideles, ut in ejus commentario satis a nobis demonstratum arbitror: etiam hanc ad eos, id est Judaeos in Christum credentes, scriptam esse, consequitur. Id vero confirmatur etiam ex eo, quod dicit cap. 1.: *Et habemus firmiorem propheticum sermonem.* Nam Prophetarum sermo ad Judaeos factus fuerat, non ad gentiles; eratque Judaeis firmior Apostolorum sermone, sicut illic explicabitur, eo quod Prophetarum auctoritas apud Judaeos diuturnitate temporis et consensu majorum firmata jam erat; non item Apostolorum, qui suam apud illos praedicationem adstruebant ex dictis propheticis, tamquam oraculis divinis. Hinc et illud, quod ibi sequitur: *Cui benefacitis attendentes,* peculiariter ad Judaeos pertinet, qui diligenter ac studiose ex libris Prophetarum scrutabantur veritatem de Christo.

Sunt, qui scriptam velint vel peculiariter ad gentiles, vel ad omnes Christianos promiscue. Nam alterum horum putant significari ipsa inscriptione Epistolae: *Iis, qui coaequalem nobiscum sortiti sunt fidem.* Sed ad hoc respondebitur in ejus loci expositione.

Argumentum Epistolae ipse B. Petrus indicat uno et altero loco. Primum ubi dicit cap. 1.: *Propter quod incipiam etc.* Cum enim sciret, brevi futuram sui corporis dissolutionem, hac Epistola fideles instruere voluit, ut in sana doctrina et studio bonorum operum, etiam se mortuo, permanerent. Deinde ac plenius cap. 3., ubi declarat, se hac Epistola voluisse commonefacere fideles, ut firmiter inhaereant doctrinae a Prophetis et Apostolis traditae, nec ab ea se patiantur abduci per falsos magistros diversa docentes, quorum etiam mores et studia graphice depingit toto fere cap. 2. Quod ipsum et

Judas Apostolus facit in sua Epistola, quae cum hac ejusdem est argumenti, et hujus velut compendium.

Existimat Adamus post Hasselanum, has Epistolas Petri et Judae dirigi adversus Gnosticos; sed id refellit Lorinus, quia Gnosticorum haeresis posterior est Apostolicis temporibus, uti constat ex Irenaeo et Epiphanio, et aliis, qui de haeresibus scripserunt. Quamvis enim Petrus cap. 2. et 3. de illis seductoribus loquatur, tamquam venturis; venisse tamen eos jam suo tempore, Judas testatur, dicens: *Subintroierunt quidam homines, etc.* Unde intelligimus, alios jam tum, viventibus Apostolis, exortos fuisse; alios ac plures post eorum decessum fuisse exorituros.

Rectius itaque dixeris, tam Judae, quam Petri hanc Epistolam scriptam esse contra carnalem et spurcam familiam Simonis Magi, quae post ejus mortem propagata fuit, et in varias haereses dispersa; item contra sectam Nicolaitarum, cujus meminit S. Joannes in Apocalypsi. Sed confer ea, quae diximus ad 1 Tim. 6. ad finem, ibi: *Et oppositiones falsi nominis scientiae.*

EPISTOLA BEATI PETRI APOSTOLI SECUNDA.

CAPUT PRIMUM.

Simon Petrus, servus et Apostolus Jesu Christi, iis, qui coaequalem nobiscum sortiti sunt fidem in justitia Dei nostri et Salvatoris Jesu Christi. 2. Gratia vobis et pax adimpleatur in cognitione Dei, et Christi Jesu Domini nostri; 3. quomodo omnia nobis divinae virtutis suae, quae ad vitam et pietatem donata sunt, per cognitionem Ejus, qui vocavit nos propria gloria et virtute, 4. per quem maxima et pretiosa nobis promissa donavit, ut per haec efficiamini divinae consortes naturae; fugientes ejus, quae in mundo est, concupiscentiae corruptionem. 5. Vos autem curam omnem subinferentes, ministrate in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam, 6. in scientia autem abstinentiam, in abstinentia autem patientiam, in patientia autem pietatem, 7. in pietate autem amorem fraternitatis, in amore autem fraternitatis caritatem. 8. Haec enim si vobiscum adsint et superent, non vacuos, nec sine fructu vos constituent in Domini nostri Jesu Christi cognitione. 9. Cui enim non praesto sunt haec, caecus est, et manu tentans, oblivionem accipiens purgationis veterum suorum delictorum. 10. Quapropter, fratres, magis satagite, ut per bona opera certam vestram vocationem et electionem faciatis; haec enim facientes, non peccabitis aliquando. 11. Sic enim abundanter ministrabitur vobis introitus in aeternum regnum Domini nostri et Salvatoris Jesu Christi. 12. Propter quod incipiam vos semper commonere de his, et quidem scientes et confirmatos vos in praesenti veritate. 13. Justum autem arbitror, quamdiu sum in hoc tabernaculo, suscitare vos in commonitione, 14. certus, quod velox est depositio tabernaculi mei, secundum quod et Dominus noster Jesus Christus significavit mihi. 15. Dabo autem operam et frequenter habere vos post obitum meum, ut horum memoriam faciatis. 16. Non enim doctas fabulas secuti[1]), notam fecimus vobis Domini

---

[1]) 1 Cor. 2, 1.

nostri Jesu Christi virtutem et praesentiam; sed speculatores facti illius magnitudinis. 17. Accipiens enim a Deo Patre honorem et gloriam, voce delapsa ad eum hujuscemodi a magnifica gloria[1]: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui; ipsum audite! 18. Et hanc vocem nos audivimus de coelo allatam, cum essemus cum ipso in monte sancto. 19. Et habemus firmiorem propheticum sermonem, cui benefacitis attendentes, quasi lucernae lucenti in caliginoso loco, donec dies elucescat, et lucifer oriatur in cordibus vestris; 20. hoc primum intelligentes, quod omnis prophetia Scripturae propria interpretatione non fit. 21. Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia; sed Spiritu sancto inspirati, locuti sunt sancti Dei homines.

SUMMARIUM CAPITIS PRIMI.

Gratiam et pacem precatus, admonet, ut bonis operibus vacent, doctrinae suae sint memores, quam ipse a Domino, spectator gloriae ejus, acceperit; item, ut scriptis Prophetarum attendant, quae divinitus illis inspirata fuisse declarat.

1. *Simon Petrus.* Petrum Apostolum antea vocatum fuisse Simonem, Evangelistae testantur. Quod nomen, ei a parentibus inditum, permansit usque ad extremum vitae diem. Non enim sic impositum ei fuit a Christo Domino nomen *Cephae,* id est *Petri,* Matth. 16., ut priori nomine vocari desineret; sed ex eo tempore binomius esse coepit, ut ex Evangeliis et Actis Apostolicis constat. Quomodo nec Jacob Patriarcha, postquam ei dictum est: *Israël appellabitur nomen tuum,* Gen. 32., prius nomen amisit; sed utroque deinceps appellatus fuit. *Simon,* Graece: Συμεὼν, quemadmodum et legitur hoc nomen Act. 15.: *Symeon narravit etc.;* tametsi quidam Graeci codices hoc loco habent: Σίμων. Sed priori lectioni consonant veteres concordantiae. Quod quidem nomen Hebraice pronuntiatur *Simhon,* Genes. 34. 35. et alibi; pro quo LXX. reddiderunt trissyllabum: *Simeon, e* litera melioris facilioris que soni causa interposita. At in Evangeliis passim dicitur: *Simon,* voce ad usum Graecae consuetudinis aptata. Nam Simones fuere complures apud Graecos. Quod autem opinatur Oecumenius, *Simonem* diminutive dici a *Simeone,* minus placet. De vocabulo *Petri* vide, quae diximus ad initium prioris Epistolae.

Servus et Apostolus Jesu Christi. Servum Christi se vocat, propter ministerium Evangelii docendi et propagandi, in quo serviebat Christo Domino. Id specialius explicat, addito nomine *Apostoli,* quasi dicat: Non qualiscumque servus Christi, sed Apostolus. Qui gradus inter Evangelii ministros summus erat, sicut et ipsum nomen praecipuae dignitatis. Nam sui primatus mentionem huc ut inferret, haud opportunum erat.

Iis, qui coaequalem nobiscum sortiti sunt fidem. Iis, supple: *scribit. Coaequalem,* Graece: ἰσότιμον, id est *aeque pretiosam.* Non quod fides omnium Christianorum aeque magna atque perfecta sit, ac paris meriti; nam in Evangelio alii dicitur: *Magna est fides tua;* alii, quod modicae fidei sint, increpantur; et discipuli Dominum rogant: *Adauge nobis fidem,* Luc. 17. Sed aeque pretiosam dicit objecti ratione, quod eadem promissa, ac eadem mysteria per fidem omnibus

---

[1]) Matth. 17, 1. seq.

sint proposita. Quo sensu scriptum est: *Una fides*, Eph. 4. Sic Act. 11. idem Petrus: *Eandem gratiam* (Graece: ἴσην δωρεὰν, *aequale donum*) *dedit illis Deus, sicut et nobis. Sortiti sunt*, Graece: λαχοῦσι, *qui adepti sunt*, quibus contigit habere fidem etc. *Adepti sunt*, legit Prosper lib. 2. de vocat. gent. cap. 23., ac nihilominus ex hoc loco probat, fidem esse donum Dei; tamquam scriptum esset: *sortiti sunt*. Quamvis enim Graecum hujus loci verbum non dicatur a sorte, tamen indicat, aliquid casu ac sine debito cuipiam obveniens, sicut ea, quae obveniunt sorte. Et alias hoc verbum cum sorte conjungitur, ut Act. 1., ubi nos legimus: *Et sortitus est sortem ministerii hujus*. Unde etiam alii interpretes hoc loco verterunt: *sortiti sunt*. Constat autem, gratuita Dei beneficia *sortis* nomine significari in Scriptura, ut Eph. 1, 11. et Col. 1, 12.

Quaeritur, quos designet Petrus, dicens: *iis, qui coaequalem nobiscum etc.* Quidam gentiles significari volunt, tamquam assumptos ad eandem fidem et spem salutis cum Judaeis. De qua re Paulus multa ad Eph. 2. Alii Petrum alloqui putant his verbis omnes fideles in genere. Omnes enim eandem cum Apostolis fidem sortiti sunt. Sed cum satis appareat ex iis, quae praefando diximus, Epistolam hanc, sicut et priorem, specialiter ad Judaeos scriptam esse: restringenda erit ad Judaeos haec inscriptio; praesertim cum non dicat: *omnibus*, sed indefinite: *iis, qui coaequalem etc.*, ut sensus sit: Fratribus Judaeis in dispersione positis (de qua in priori Epistola), qui nobis Apostolis ac primis fidelibus Judaeae incolis fide et vocatione pares sunt. Nam si nihil discrevit Deus inter Judaeos et gentiles, quod ad beneficia salutis attinet, Petro teste Act. 15., minus certe discrevit inter ipsos Judaeos hoc nomine, quod alii terram patrum suorum incolerent, alii per gentes essent dispersi.

In justitia Dei nostri et Salvatoris Jesu Christi. In justitia, plerique exponunt: *per justitiam;* quemadmodum et legit Prosper, et alii interpretes vertunt. Juxta quam interpretationem dari potest hic sensus, fidem electis contigisse per justitiam, id est merita Jesu Christi, qui idem et Deus noster est, et Salvator. Quod enim hunc commentarium nonnulli rejiciunt, ea ratione, quod fides non sit ex merito Christi, sed ex praedestinatione, ut ajunt: in eo sane nullo modo sunt audiendi.

Nam fidem esse donum Dei per Christum, quemadmodum et caetera salutis nostrae beneficia, ex Scripturis clarum est, adeo ut sine magno errore negari non possit, uti ostendimus ex professo in 3. Sent. dist. 23. Et quid (obsecro) boni nobis est ex praedestinatione, quod non sit ex merito Christi? cum dicat Paulus Eph. 1.: *Benedictus Deus, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in coelestibus in Christo, sicut elegit nos in ipso etc.* Sensus tamen ille non admodum congruere videtur, quia pars illa: *Dei nostri,* melius ad Deum Patrem refertur, ex more sermonis Apostolici; quemadmodum et in versu sequenti. Patris autem non sunt merita, sed Filii incarnati.

Sunt alii, qui per *justitiam* intelligant misericordiam, quae expositio difficultatem non haberet, si *justitiae* nomine misericordia aliquando significaretur in Scripturis. Igitur alii phrasim hanc: *in justitia,* putant idem valere, quod: *cum justitia;* sic enim aliquando beth Hebraicum usurpari. Ita sensus erit percommodus, fidem dari cum justitia, id est comitante justitia (quia per fidem justificamur), quae justitia Dei est, tamquam auctoris, et Jesu Christi, tamquam nobis eam promerentis, propter quod et Salvator noster dicitur. Qui sensus est consentaneus Evangelicae et Apostolicae scripturae, quae docet, nos ex fide justificari, nimirum tamquam nos ad justitiam disponente eamque nobis impetrante; quaeque *justitiam Dei* vocat eam, quae nobis ex Deo est, et Dei judicio probatur, ut Rom. 1. et alibi.

2. *Gratia vobis et pax adimpleatur.* Salutis imprecatio est, de qua vide, quae in priori Epistola dicta sunt, nec non in Epistolis Paulinis. Est enim haec salutandi formula Apostolis familiaris. *Adimpleatur,* Graece: πληθυνθείη, *multiplicetur,* quomodo vertit interpres in priori. Quare quod Beda distinguit haec duo utriusque Epistolae: *multiplicetur* et *adimpleatur, quia nimirum,* inquit, *illam incipientibus, hanc perfectioribus scripsit Epistolam etc.,* ex eo facit, quod originalem scripturam non consuluit, vir alioqui rerum divinarum peritissimus.

In cognitione Dei, et Christi Jesu Domini nostri. Multi codices, tam Latini, quam Graeci, non addunt: *Christi.* Quod ait: *In cognitione,* fere similiter, ut illud: *in justitia,* potest bifariam exponi. Uno modo: *per cognitionem* sive, quod mavult Erasmus, *agnitionem,* hoc sensu: Gratia et pax vobis multiplicetur per fidem, qua agnovistis Deum Patrem, et quem ille misit Jesum redemptorem ac Dominum nostrum. Nam, Augustino teste, *fides prima datur, ut per eam caetera impetrentur;* caetera, inquam, Dei beneficia, quae nomine *gratiae et pacis* comprehenduntur. Aliter: *in cognitione,* hoc est, una cum cognitione, ut, crescente in dies cognitione, id est fide vestra, simul cum ea crescant et multiplicentur in vobis caetera Dei dona. Prior sensus plenior est, quia praeter concomitantiam etiam causalitatis ordinem declarat.

3. *Quomodo omnia nobis divinae virtutis suae, quae ad vitam et pietatem donata sunt.* In Graeco non est: *donata sunt,* sed participium praeteriti temporis: δεδωρημένης, construendum cum genitivo: δυνάμεως, *virtutis.* Erasmus ita vertit: *Ut ejus divina virtus omnia nobis largita est, quae ad vitam ac pietatem pertinent.* Verum pressius ex Graeco Hentenius ad hunc modum: *Sicut omnia nobis divina ipsius virtute, quae ad vitam ac pietatem faciunt, largiente.* Beda quoque duplicis lectionis meminit: *donata sunt,* et: *donata est;* et hoc posterius ad *virtutem* refert. Quae versio Graecum participium accipit passive, cum frequentius usurpetur active. Eadem lectio visitur in aliis codicibus manuscriptis non paucis. Caeterum noster interpres, si vertit: *donata sunt,* verisimiliter in Graeco legit verbum δεδώρηται, quod idem paulo post a Petro repetitur. Et illic ab interprete vertitur active: *donavit,* quomodo et hic vertere poterat. Nam et Prosper ita legit in Epist. ad Demetriadem, et contra Collatorem, cap. 29. Estque haec lectio facilior et clarior, ac sensum reddit magis absolutum; scilicet Deum omnia divinae virtutis suae, quae ad vitam et pietatem, nobis donasse.

Laborant autem commentatores in connexione hujus partis cum praecedente, si tamen illi debeat annecti. Quod multis persuasum est, sed mihi non est probabile. Nam moris Apostolici est, salutationem, quae incipit ab illis verbis: *Gratia vobis et pax,* paucis verbis includere, moxque post eam a novo principio Epistolam ordiri; ut videre est in omnibus Epistolis Pauli, quae salutationem habent; idemque in Epistola Judae, et ipsius Petri priore. Sic igitur et in hac Epistola Petrus salutationem absolvit superiore versu; hic autem versus initium est Epistolae.

Jam nec illis assentior, qui particulam: ὡς, *quomodo,* volunt esse vel admirantis, vel exclamantis; tamquam hoc sermonis schemate prorumpat Apostolus in commendationem beneficiorum Dei. Quod satis inusitatum est in Epistolarum exordiis. Quare magis placet, ut sit nota similitudinis, quae vulgaris est ejus acceptio. Sic autem et Paulus orditur Epistolam priorem ad Timotheum: *Sicut rogavi te, ut remaneres Ephesi.* Ubi quidem est καθὼς, non ὡς, ut hoc loco; sed haec idem valent. Pendet autem hujus partis sententia, usque ad initium quinti versus: *Vos autem curam omnem etc.* Quae est redditio hujus particulae: *quomodo,* sicut ibi declarabitur.

Exordium hoc Epistolae ducitur a magnitudine beneficiorum Dei, quae fide-

libus exhibuit; quorum commemoratione vult Apostolus eos excitari ad studium bonorum operum. *Omnia divinae virtutis,* intellige: *effecta* seu *beneficia.* Sed haec restringit, addendo: *quae ad vitam et pietatem,* subaudi: *pertinent.* Nam de iis tantum beneficiis hic sermo est, quae per Christum habemus, id est de pertinentibus ad salutem vitae aeternae; ut loquuntur Arausicani concilii 2. Patres can. 7. Quocirca nec *vitam* temporalem hic intelligimus, ut nonnulli; sed aeternam, ad quam perducit pietas; aut certe spiritualem vitam, quae in Dei cognitione et cultu consistit; ut explicandi causa additum sit vocabulum *pietatis.* Utitur hac S. Petri sententia B. Prosper locis supra citatis, ut doceat, omnia, quae pietatis sunt, etiam ipsa virtutum semina, esse Dei dona.

Per cognitionem Ejus, qui vocavit nos propria gloria et virtute. In Graeco non additur: *propria.* Sic autem habet: Διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, *per gloriam et virtutem.* Pro quo videtur interpres legisse: ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ, *propria gloria et virtute.* Prosper legit: *propria gloriae virtute.* Sensus est, Deum Patrem nobis omnia, quae ad salutem pertinent, donasse, per agnitionem Filii sui, id est per fidem, qua in eum credimus, qui vocavit nos (utique efficaci vocatione) per gloriosam suam virtutem, id est bonitatem, benignitatem, misericordiam, et, ut Paulus appellat Tit. 3., φιλανθρωπίαν, *humani generis amorem.* Non enim hoc loco est δύναμις, *virtus,* potentia, ut in parte praecedente, sed ἀρετὴ, virtus vitio opposita. Quam nominavit etiam in priori Epist. cap. 2. vers. 9. Quod notandum pro conformitate hujus Epistolae cum illa; siquidem vocabulum ἀρετὴ alibi in Scripturis rarissime occurrit.

4. *Per quem maxima et pretiosa nobis promissa donavit.* Graece: *Per quae pretiosa nobis et maxima promissa* (seu *promissiones*) *donavit.* Notanda tamen Latinorum codicum varietas in relativo; nam alii legunt: *per quem;* alii: *per quam,* Beda consentiente; alii: *per quae,* ut est in Graecis; nisi quod pro δι᾽ ὧν, *per quae,* Robertus Stephanus unum annotavit codicem, in quo scriptum fuerit: δι᾽ ὅν, *propter quem.* Et quidem omnes hae lectiones probabilem recipiunt commentarium. *Per quem Christum; per quam gloriam et virtutem;* vel, ut Beda, *per quam cognitionem Christi; per quae,* rursus gloriam et virtutem; *propter quem Christum.* Sed harum lectionum prima, quae plurium est codicum et editionis Romanae, sensum praebet maxime Evangelicum, et ubique obvium: nempe Deum Patrem per Christum Filium suum, qui nos bonitate sua vocavit ad salutem, donasse nobis pretiosa, maximaque beneficia, quae per Prophetas olim se daturum promiserat. Ea sunt fides, poenitentia, justitia, peccatorum remissio, filiorum adoptio, regnum coelorum, vita aeterna.

Consonat huic loco Paulus Rom. 8., de Deo Patre loquens: *Qui etiam proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit?* Porro sciendum, pro: *donavit,* Erasmum, Hentenium et alios ex Graeco vertisse: *donata sunt.* Utroque enim modo verti posse verbum: δεδώρηται, supra diximus; tametsi series sermonis exigere potius videtur, ut active sumatur, referendo ad Deum Patrem, quam ut passive, sine relatione ad personam.

Ut per haec efficiamini divinae consortes naturae. Mira commendatio beneficiorum Dei, quae per Christum nobis donavit; ut merito B. Petrus ea vocaverit *pretiosa et maxima.* Nihil enim pretiosius aut majus conferri nobis potuit, quam per quod divinae naturae consortes efficeremur, et quodammodo in Deos transformaremur. Id autem praestant nobis beneficia Dei per Christum; illud maxime, quod sumus filii Dei, per gratiam quidem, sed tamen quae deiformes nos efficiat. Unde Dionysius lib. de Eccl. hier. cap. 1.: *Salus non aliter exsistere potest,* inquit, *nisi ii, qui salutem consequuntur, Dii fiant. Deificatio autem est Dei,*

quoad ejus fieri potest, imitatio, et cum eo commistio, atque, ut ita dicam, unitio. Sic ille. Cum cujus verbis est conferenda Oratio Ecclesiae Secreta Domin. 17. post Pentecost.

Caeterum multo perfectius haec nostra divinae naturae conformitas obtinebitur in futuro, *quando Deum videbimus, sicuti est.* Perperam ex hac Scriptura, qua dicimur effici divinae consortes naturae, Coelestius docuit consequens esse, *ut ita possit anima esse sine peccato, quemadmodum Deus.* Quod inter ejus dogmata refert Augustinus lib. de gestis Pelagii, cap. ult. Non enim divinae naturae nobis proprietas datur aut promittitur, sed similitudo, consortium, societas, Graece: *κοινωνία,* 1 Cor. 1., 1 Joan. 1. et alibi. Haec autem societas et similitudo mutabilitatem naturae creatae non adimit. Recte vero Cyrillus Hierosolymitanus in catech. mystag. 4. hanc eandem Scripturam accommodat ad venerabile Sacramentum Eucharistiae, dicens, nos effici consortes naturae divinae, quando corpus et sanguinem Christi, qui Deus et homo est, intra membra nostra recipimus, eoque alimur ac vegetamur.

Fugientes ejus, quae in mundo est, concupiscentiae corruptionem. Graeca sic habent: *Effugientes* (seu potius: *si effugeritis,* aut: *ubi effugeritis*) *eam, quae in mundo est, in concupiscentia corruptionem. In concupiscentia,* vertunt alii: *per concupiscentiam.* Sentit Apostolus, eos demum effici divinae naturae consortes, qui sese abstraxerint a corruptione carnalium cupiditatum, quae passim in *mundo,* id est inter homines dominatur. Cum enim divina natura purissima sit ab omni inquinamento, ad ejus consortium (quae maxima dignitas est) admitti non potest, qui adhuc corruptioni carnis inhaereat. *Corruptionem* vocat turpitudinem, qua per illicitas ac foedas libidines dehonestatur humana natura. Sic infra cap. 2.: *Cum ipsi sint servi corruptionis,* quam statim interpretatur: *coinquinationes mundi,* et paulo post comparat *volutabro luti.*

Ex quo intelligitur, Apostolum hac parte viam aperire ad doctrinam plenius eo loco tradendam adversus scholam Simonis. Dicit autem: *fugientes,* quia victoria, qua superantur *corruptiones carnis,* potissimum in fuga sita est. Unde et Paulus 1 Cor. 6.: *Fugite fornicationem.* Alii *corruptionem,* de qua hic Petrus loquitur, extendunt ad universum genus pravae concupiscentiae. Sed quod prius dixi, magis arbitror esse consentaneum intentioni scriptoris et argumento Epistolae.

5. *Vos autem curam omnem subinferentes.* Graeca plus habent: *Et hoc ipsum autem sollicitudinem omnem subinferentes.* Quod explicate sic reddas: *Et vero ad hoc ipsum omni studio adhibito.* Videtur autem hic supplendum ἀνταπόδοτον illius vocis: ὡς, *quomodo,* quae fuit vers. 3. Nam huc usque sententia pendet; ut sensus et connexio sit ista: Quomodo Deus in vos maxima contulit beneficia, adeo ut evexerit ad consortium quoddam suae naturae: ita vicissim et vos ad hoc ipsum, nempe ut accepta Dei dona per ejus gratiam in vobis permaneant, multiplicentur et crescant, omni cura adhibita facere debetis, quae sequuntur. Locus pro cooperatione liberi arbitrii cum gratia Dei; quae tamen ipsa cooperatio tota sit attribuenda Dei auxilio operantis in nobis *et velle, et perficere,* Phil. 2. Observa, hunc versum cum sequentibus continere propositionem generalem hujus Epistolae; praesertim si addas, quod proxime praecessit de fugienda corruptione concupiscentiae mundanae. Nam id agit Petrus in hac Epistola, ut fideles, facti participes donorum Dei, in iisdem studio bonorum operum quotidie crescant, et falsos doctores, corruptionis servos, sedulo devitent.

Ministrate in fide vestra virtutem. Ministrate, Graece: ἐπιχορηγήσατε, id est *subministrate, suppeditate.* Qua voce rursus cooperatio nostrae voluntatis cum Deo significatur.

Totus hic sermo B. Petri usque ad versum octavum climaticus est, sive

scalaris, constans septem gradibus, quibus per octo virtutes jucundissime progreditur. Quamvis alii non proprie gradationem esse volunt, sed virtutum quandam congeriem, quas velut in sertum pulcherrimum Petrus concinnaverit, ut de ratione ordinis per singulas non sit valde laborandum; quemadmodum nec in eo loco Pauli Gal. 5., ubi primum opera carnis, deinde fructus spiritus enumerat; licet subtiles quorundam speculationes, rationem ordinis assignantium per singula, non contemnamus.

Praepositionem *in* non eodem modo omnes interpretantur. Si consueto Hebraismo sit idem, quod: *per,* non parum difficultatis adfert ea acceptio. Non enim facile explicatur, quomodo in tota hac serie virtutum posterior subministranda sit per priorem, tamquam in piore causalitas quaedam sit respectu posterioris. Nec illi recte, qui per dativos singula membra exponunt: *in fide,* id est *fidei* ministrate virtutem, et sic deinceps. Nam praeterquam quod obscuritatem habet sic sensus, ejusmodi Hebraismum auctores illi non probant exemplis.

Quapropter iis accedere malumus, qui voculam *in,* Hebraeorum more, pro Beth adhaesionis accipiunt, et per *cum* exponunt. Cujus acceptionis exemplum est Psalm. 2.: *Servite Domino in timore, et exultate ei in tremore.* Sic enim habent Hebraea et Graeca; quod exponitur: *cum timore,* et *cum tremore,* sicut exponit Paulus Phil. 2. Item Genes. 32.: *In baculo meo transivi Jordanem istum,* id est cum baculo meo, quasi dicat: Solus sine comite, ut bene Chaldaeus interpretatur. Similiter Osee 4.: *Lugebit terra, et infirmabitur omnis, qui habitat in ea, in bestia agri et in volucre coeli,* id est cum bestia agri etc. Igitur *ministrare in fide virtutem,* est, simul cum fide subministrare virtutem, hoc est, fidei conjungere virtutum opera, ne fides sit inanis, informis et mortua. Nam hic rursum in Graeco est ἀρετή, non δύναμις. Hic sensus etiam apud Bedam legitur, eumque fere amplectuntur recentiores.

Fidem primo loco nominat Petrus, quod ea reliquarum virtutum Christianarum sit fundamentum ac basis.

In virtute autem scientiam. Hoc est, virtutum studio conjungite scientiam, vel eam, quae est mysteriorum fidei, ut haec non tantum nude credatis, verum etiam aliquatenus intelligentia assequamini; quae est Oecumenii expositio; vel secundum alios, eam scientiam, quae opera virtutum dirigat et ratione moderetur, ne quid in illis sit plus aut minus; ut hac parte virtus prudentiae significata sit. Quod magis probo. Nam simili sensu Paulus Rom. 10. scribit de Judaeis, quod zelum, id est *aemulationem et studium Dei habent,* sed non secundum scientiam.

6. *In scientia autem abstinentiam.* Graece: τὴν ἐγκράτειαν, quam alii interpretantur *temperantiam.* Significatur autem ea virtus, quae in frenandis ac reprimendis voluptatibus versatur. Haec enim si non adsit, obnubilatur ratio, quam in dirigendis actionibus prudentia consulere debet. Nonnulli suspicantur, hac parte notari Simonianos et alios inde ortos, turpia quaedam exercentes, cum interim scientiam profiterentur. Qua de re vide, quae dicta sunt ad illa verba Apostoli Pauli: *Oppositiones falsi nominis scientiae,* 1 Tim. 6. in fine.

In abstinentia autem patientiam. Id est: *Abstinentiae patientiam adjungite.* Sunt enim quidam voluptatum abstinentes, iidem tamen externarum perturbationum, afflictionum et injuriarum impatientissimi. Quos tangit haec Petri admonitio. Laudatur illud philosophicum praeceptum, quod memorat Gellius lib. 17. cap. 19.: *Sustine et abstine.*

In patientia autem pietatem. Graece: εὐσέβειαν. Qua voce pietas in Deum significatur. Itaque monet Apostolus, patientiae conjungendum studium pietatis. Nam sine Dei et promissionum ejus respectu non est vera patientia, quae Graecis ὑπομονή dicitur, id est adversarum rerum sustinentia, cum exspectatione secuturae liberationis ac felicitatis.

7. *In pietate autem amorem frater-*

nitatis. Graece: τὴν φιλαδελφίαν, id est *amorem fraternum.* Hunc praecipit adjungendum pietati, quia sine illo cultus Dei qualiscumque non erit pietas, sed pietatis species. Nam *si quis dixerit: Quoniam diligo Deum; et fratrem suum oderit, mendax est,* 1 Joan. 4.

In amore autem fraternitatis caritatem. Fraternitatis, rectius: *fraterno;* sicut in membro praecedenti. Vult Apostolus, fratres diligi, non carnali aut saeculari amore, sed spirituali; scilicet propter Deum super omnia dilectum. Quem amorem Scriptura passim ἀγαπὴν vocat, et interpretes caritatem; quam et Paulus 1 Cor. 13., et Joannes paene tota sua 1. Epistola, mirifice commendant et laudant. Concludit hanc virtutum coronam B. Petrus in caritate, quod ea sit omnium virtutum forma, perfectio et complementum.

8. *Haec enim si vobiscum adsint et superent.* Ab hoc loco usque ad versum 12. ostendit utilitatem virtutum ac bonorum operum. Multi codices sic habent: *Haec enim vobis cum adsint et superent,* quomodo verisimile est interpretem vertisse; sed quia scribentium vitio ex duabus vocibus una facta est: *vobiscum,* sicque oratio manca reddita, alii suppleverunt, addita particula: *si.* Quamquam in Graeco participia sunt: ὑπάρχοντά τε πλεονάζοντα, quae utroque modo resolvi possunt, id est per *si* et *cum.* Porro *superent* dixit interpres pro: *exuberent;* nisi et hoc ab interprete datum fuit, et ab imperito vel oscitante scriba mutatum in: *superent.*

Non vacuos, nec sine fructu vos constituent in Domini nostri Jesu Christi cognitione. Vacuos, Graece: ἀργοὺς, *otiosos,* ab opere vacantes. *Sine fructu,* Graece: ἀκάρπους, *infructuosos.* Pro quo quidam codices: ἀπράκτους, quod Erasmus vertit: *in irritum laborantes.* Malim: *inutiles,* nihil operis agentes. Est enim paene synonymum cum eo, quod dixit: ἀργούς. *Constituent,* Graece: καθίστησιν, *constituunt,* temporis praesentis. Quod respondet illi Latinae lectioni: *Haec enim vobis cum adsint.* Nec Graece est: *in cognitione,* sed: εἰς τὴν ἐπίγνωσιν, *in cognitionem.* Licet εἰς pro ἐν ab Apostolis usurpetur interdum. Dicamus sensum hujus versus: Quod si haec enumerata, videlicet virtus, scientia, abstinentia etc., adsint vobis; aut dum adsunt et exuberant, id est dum iis non solum instructi estis, verum etiam aucti usque ad exuberantiam: nequaquam otiosos, infructuosos aut inutiles vos constituent, aut constituunt, reddunt, efficiunt, in fide Christi; sed (quod e contrario intellige) operosos, fructosos et utiles. Ac si dicat: Harum virtutum diligenti exercitio fiet, ut fides vestra coram Deo non sit inanis et mortua.

Cognitionem, Graece: ἐπίγνωσιν, pro *fide* jam tertio posuit; quemadmodum rursus in fine Epistolae his verbis: *Crescite in gratia et cognitione Domini nostri etc.* Discrimen tamen est, quod fides obscuritatem importat, ideoque post hanc vitam evacuanda est; cognitio autem, quae nihil includit imperfectionis, perficienda, dicente Paulo: *Nunc cognosco ex parte; tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum.* Hic nota contra sectarios, fidem sine operibus esse posse, sed non prodesse. Quod quidem Petrus studiose agit in hac Epistola propter illos, qui ex Epistolis Pauli male intellectis opera negligebant, sola fide contenti. De quibus infra cap. 3. Sed et hoc nota, a fidelibus praestari posse bonorum operum abundantiam; tantum abesse, ut omne opus hominis sit peccatum.

9. *Cui enim non praesto sunt haec, caecus est et manu tentans.* Probatio est a contrario. *Manu tentans,* Graece: μυωπάζων. Quae vox deducta est a μύειν, *nictare, connivere,* et ὤψ, id est *oculus.* Dicuntur enim μύωπες, qui non vident, nisi quae oculis prope admoventur. Quod vitium multis naturale est, nonnullis aliunde contractum. Hinc quidam vertunt: *Nihil eminus cernens.* Secundum quos sensus hic reddi potest: Cui memoratae virtutes non adsunt, is mente caecus est, non sic quidem, ut nihil videat; sed ita, ut tantum proximis,

id est rebus hujus mundi, quas diligit, sese applicet, ad coelestia, tamquam procul posita, aciem oculorum mentis intendere non valens.

Alii Graecam dictionem derivant a muribus sub terra degentibus, id est talpis, quae extra cavernas nihil vident, sed, quidquid obvium est, sequi solent, donec cavum nanciscantur. Atque hoc attendisse putant interpretem, dum vertit: *manu tentans*, quod facere solent caeci, non manibus tantum, sed et pedibus palpitando viam quaerentes. Ita sensus est: Cui haec non adsunt, is tamquam caecus in tenebris errat, manu palpans ac viam quaerens; nescit enim, quo iter suum dirigat. Nescit, inquam, practice, quia fidem suam operando non exercet. Ideoque necesse est, eum passim impingere. Huc adducitur locus Deuter. 28., ad quem putant Petrum allusisse; ubi inter maledictiones legis haec ponitur: *Percutiat te Dominus amentia et caecitate ac furore mentis; et palpes in meridie, sicut palpare solet caecus in tenebris, et non dirigas vias tuas.* Verum eo loco diversae sunt dictiones in Graeco, quibus ista palpatio significetur.

Oblivionem accipiens purgationis veterum suorum delictorum. Hoc est: *Oblitus, sese a veteribus suis peccatis fuisse purgatum*, ut vertit Erasmus, sensum potius, quam verba reddens. *Purgationem* intelligit Apostolus, quae fit in baptismo; et *vetera peccata* vocat, quae commissa fuerunt ante baptismum. Dicit autem, *oblitum esse purgationis peccatorum*, quia, cum ad hoc a peccatis purgemur in baptismo, ut deinceps in sanctitate et justitia vitam agamus, hoc qui non praestat, ingratitudinis arguitur, tamquam oblitus beneficii prioris. Arguitur etiam ignorantiae, quasi oblitus, quorsum factus sit Christianus. Addit igitur hanc partem B. Petrus, ad exaggerandum eorum socordiam, simul et ingratitudinem, qui, cum Christi beneficio purgati fuerint a peccatis, non student bonis operibus acceptam vitae novitatem conservare, sed ad priora relabuntur. Adversus quos plura sub fin. cap. sequentis.

10. *Quapropter, fratres, magis satagite, ut per bona opera certam vestram vocationem et electionem faciatis.* Illatio est exhortatoria, qua indicatur nova ratio, cur incumbere debeant bonis operibus, sumpta nimirum a certitudine vocationis et electionis. *Ut* particula non denotat causam finalem, sed determinat, quid satagendum. Sic enim in Graeco est: *Idcirco magis, fratres, studete* (sive *operam date*), *firmam vestram vocationem et electionem facere.* Non ergo dicit, studendum bonis operibus, ut certam aut firmam faciant suam vocationem et electionem; quamquam hoc ex studio bonorum operum sine dubio consequitur; sed hoc ipsum est, quod praecipit, studiose procurare suae vocationis et electionis certitudinem sive firmitatem.

Etsi vero Graeci codices non habeant additum illud: *Per bona opera,* nisi perpauci, quos citat Robertus Stephanus; Latini tamen omnes vulgatae versionis constanter exhibent. Et cum eo addito citat hunc locum Synodus Trident. sess. 6. cap. 11. Nam etsi forte B. Petrus non addidit, de quo non contendo; tamen ex toto contextu hujus loci et scopo Apostoli constat, intelligendum esse, ut sensus sit: Itaque, fratres, *magis* (id est, potius, vel *magis*, id est amplius, diligentius) operam date, ut vocationem vestram, qua per gratiam Dei in tempore vocati estis, et electionem, qua ab aeterno electi et praedestinati estis ad haereditatem regni coelestis, certam firmamque reddatis. Reddatis, inquam, per opera virtutum, quas recensui, et ad quas ego vos nunc ex professo adhortor. Redditur autem certa et firma vocatio et electio cujusque per bona opera; *certa* quidem, quia studium bonorum operum signum est electionis certum suo modo, id est in genere signorum bene probabilium; sic enim usurpari frequenter solet certitudo; *firma* vero, quia constanti bonorum operum studio firmatur ac stabilitur homo Christianus, ne a sua vocatione et electione,

id est ab eo, ad quod vocatus et electus est, excidat. Facit enim, quod dicitur Apoc. 3.: *Tene, quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam.*

Hoc posterius, quod dixi, propius explicare videtur mentem Apostoli. Nam Graece est: βεβαίαν, quod *firmam* proprie significat; quemadmodum et infra vertit interpres, ibi: *Et habemus firmiorem propheticum sermonem.* Deinde, quia huic firmitati lapsus opponitur in parte proxime sequenti. Certitudini autem dubitatio vel incertitudo opponi deberet. Veruntamen sive certitudinem, sive firmitatem hic intelligas, satis jam patet ex sensu, quem dedi, verba B. Petri nihil adjuvare eos, qui fidem ab unoquoque specialem exigunt suae electionis; qua nimirum certissime statuat, se esse electum; quae non est fides, sed temeraria praesumptio; et doctrina, qua docentur homines, ad fidem istam specialem ipsos teneri, tantum abest, ut fidei sit doctrina, ut contra sit perdita et perditrix haeresis, a Patribus Concilii Tridentini condemnata.

Jam nec illud ex verbis B. Petri consequens est, electionem pendere ab operibus bonis, nisi tantum secundum aliquid; quatenus scilicet aeterna felicitas, ad quam electi sumus, non datur adultis, nisi mandata Dei servantibus; et quatenus ea pendet a bonis operibus, tamquam merces a merito. Quae tamen opera bona sub eadem absoluta cadunt electione, dicente Paulo: *Elegit nos, ut essemus sancti.* Et iterum: *Creati in operibus bonis, quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus*, Eph. 1. et 2.

Haec enim facientes, non peccabitis aliquando. Non peccabitis, Graece: οὐ μὴ πταίσητε, *nequaquam labemini.* Pro quo verbo Ambrosius lib. 3. de fide, cap. 6., et Idacius contra Varimadum legunt: *errabitis.* Noster interpres alibi vertit: *offendere*, ut Rom. 11.: *Numquid sic offenderunt, ut caderent;* et Jac. 3.: *In multis offendimus omnes.* Ex quibus locis satis intelligitur, hoc verbum patere ad majores et minores lapsus. Nam priori loco gravis lapsus significatur, posteriori culpae minores. Unde non praeter usum hujus verbi est, si hic de graviore lapsu exponatur. Nec enim sensus esse potest, eum ne leviter quidem peccaturum aliquando, qui haec fecerit; sive pronomen *haec* referatur ad *bona opera*, secundum codices Latinos, sive ad virtutes ante recensitas, secundum Graecos, quibus illud: *per bona opera*, non legitur, ut dictum est. Igitur sensus est: Si virtutum operibus exercendis sedulo insistatis, non excidetis, non aberrabitis a via veritatis. Vel: Non excidetis ab eo, ad quod vocati estis; quod est certum argumentum electionis. Probat enim, quod dixerat, per bona opera confirmari vocationem et electionem. Sic e diverso dictum est a Paulo, quosdam bonam conscientiam repellentes circa fidem naufragasse, 1 Tim. 1. Hoc enim merentur, qui bona opera negligunt, ut fidei donum amittant.

11. *Sic enim abundanter ministrabitur vobis introitus in aeternum regnum Domini nostri et Salvatoris Jesu Christi. Abundanter*, Graece: πλουσίως, id est *opulenter;* et accipitur pro eo, quod est: *abunde et splendide. Ministrabitur*, dixit interpres pro: *subministrabitur*, ut supra vers. 5. Est enim idem in Graeco verbum, et ad illum locum hic alluditur. Nam sensus est: Si vos subministraveritis in fide virtutem et caetera prius enumerata, sicque per ea confirmaveritis electionem vestram, fiet, ut vicissim vobis abunde subministretur introitus in regnum Christi. Quasi dicat: Si divites et abundantes fueritis bonorum operum, divites et abundantes eritis praemiorum, quae vobis in introitum regni coelestis conferentur ab ipso rege et agonotheta Christo, Domino et Salvatore nostro. Huc quadrat illud Pauli 2 Cor. 9.: *Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus et metet.* Significant hujusmodi sententiae proportionem meritorum et praemiorum apud Deum. Observanda sunt haec contra nostri temporis sectarios, qui merita bonorum operum negant. Item contra veterem haereticum Jovinianum,

qui virtutum ac praemiorum disparitatem tollebat.

12. *Propter quod incipiam vos semper commonere de his.* Indicat Apostolus hac parte, et causam scribendae hujus Epistolae, dicens: *propter quod*, et argumentum, subjungens: *de his.* Causa est procuratio salutis eorum, ad quos scribit; argumentum, exhortatio ad firmitatem fidei et ad studium bonorum operum. Pro verbo: *incipiam*, Graece est: οὐκ ἀμελήσω, *non negligam*, sicut omnes alii verterunt. Quamquam apud Robertum Stephanum unius codicis lectio sic habet: οὐ μελλήσω, *non differam, non procrastinabo.* Verisimile admodum est, interpretem nostrum absque negatione legisse: μελλήσω, pro quo verterit: *incipiam.* Nam Graecum verbum μέλλειν usitatissime significat: *futurum esse*, quod vulgatus passim reddit incipiendi verbo, ut Joan. 4.: *Incipiebat enim mori;* Act. 23.: *Incipientem interfici;* Jac. 2.: *Incipientes judicari.* Ita sensus B. Petri esset: *Propter quod deinceps semper commonebo vos etc.* Verum quia futurum μελλήσω vix est in usu apud Graecos, licet alicubi apud Platonem legatur, certe nusquam in sacris literis: idcirco veriorem arbitror eam lectionem, quam habent omnes aut paene omnes Graeci codices. Nam omnes habent negationem, paene omnes: ἀμελήσω. Quod verbum optime convenit huic loco. Ut, inquit, ampla praemia recipiatis a Deo, non negligam, vos ad exercenda bona opera adhortari, id est, assidue atque sollicite vos commonefaciam et adhortabor. Est enim in negatione liptote, frequens in Scripturis, qua minus dicitur et plus intelligitur, ut in Psalmo: *Cor contritum non despicies.*

Et quidem scientes et confirmatos vos in praesenti veritate. Et quidem, Graece: καίπερ, *etsi.* Addit enim hoc, ut mitiget molestiam admonitionis ad eos, qui videri poterant per se satis instructi et confirmati; ac si dicat: Quamvis satis instructi sitis et virtutum exercitatione confirmati *in praesenti veritate*, id est, in hoc genere doctrinae, de quo nunc scribo vobis, non tamen omittam de eo vos assidue commonefacere, ita ut, quod praesens verbo non possum, absens nunc agam per Epistolam. Similis est mitigatio in Epistola Judae: *Commonere vos volo, scientes semel omnia;* et apud Joan. 1. Epist. 2.: *Non scripsi vobis, quasi ignorantibus veritatem, sed quasi scientibus eam.*

13. *Justum autem arbitror, quamdiu sum in hoc tabernaculo, suscitare vos in commonitione.* Pars haec rationem continet superioris, quia justum est, ut hoc faciat, id est excitet eos per commonitionem. *Justum*, inquam, ratione officii debiti, quoniam Apostolus ipsorum et pastor erat. Quantumvis enim subditi sint bene instituti et firmi in doctrina sana, non tamen pastoribus licet praetermittere suum officium illos admonendi, quemadmodum bene hic annotat Cajetanus; quia numquam deest in grege, quod sanetur, foveatur, consolidetur et custodiatur, Ezech. 34. Apposite vero corpus suum mortale, quod gerebat, *tabernaculum* vocat, quia, tamquam peregrini et alio tendentes, tantum ad tempus in corpore mortali isto moramur, brevi illud relicturi, et accepturi habitationem coelestem, id est *domum non manufactam, aeternam, in coelis*, 2 Cor. 5. Quo loco similiter corpus hoc corruptibile *tabernaculum* Paulus vocat. *Nam*, inquit, *et qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati.* Caeterum alia ratione carcer vocatur, ut Psalm. 141.: *Educ de custodia*, id est de carcere, *animam*, scilicet propter miseriam hujus mortalitatis et corruptionis, secundum illud: *Corpus, quod corrumpitur, aggravat animam*, Sap. 9.

14. *Certus, quod velox est depositio tabernaculi mei.* Haec altera ratio est, priorem confirmans, cur magis etiam necesse habeat eos excitare sua commonitione. *Certus*, Graece: εἰδὼς, *sciens*, Erasmus ita vertit: *Cum sciam, brevi futurum, ut deponam hoc tabernaculum meum.* Quod et passive potest exponi: *Ut deponatur hoc meum taberna-*

culum; tametsi recte se habet: *ut deponam;* non quod potestate depositurus esset Petrus corpus suum, sicut Christus animam suam potestate posuit; ait enim: *Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam,* Joan. 10.; sed quia voluntarie mortem obiturus erat pro Christo, quantum ad voluntatem deliberatam attinet; etsi voluntas, ut natura, reclamaret, secundum quod ei dictum fuerat a Domino: *Cum senueris, alius te cinget, et ducet, quo non vis,* Joan. 21. Porro *certum* se dicit, ex divina revelatione. Nam sequitur:

Secundum quod et Dominus noster Jesus Christus significavit mihi. Secundum quod, Graece: καθὼς, *quemadmodum.* Dixerat quidem illi Dominus: *Cum senueris etc.,* ubi subjungit Evangelista, Dominum significasse, *qua morte clarificaturus esset Deum;* verum non illuc respicit Petrus hoc loco (quamvis illa Scriptura hic ad marginem citetur in plerisque bibliis), sed ad novam revelationem. Dicit enim, sibi significatum, quod velox, id est, brevi futura sit tabernaculi sui depositio. Ex quo etiam constat, Petrum jam senem, ac morti vicinum hanc Epistolam scripsisse; et quidem verisimiliter post illud tempus, quo, juxta veterem historiam, testibus Hegesippo lib. 3. de excidio Jerosolym. cap. 2. et Ambrosio Epist. 33., audierat a Christo: *Vado Romam iterum crucifigi.* Quod de se ipso Petrus interpretatus, pro revelatione vicinae mortis per crucem inferendae accepit. Nam quod refert Metaphrastes apud Surium 29. Junii, Petro, cum in Britannia versaretur, ab angelo fuisse dictum: *Petre, tempus instat tuae resolutionis, et oportet, te ire Romam; ubi cum mortem per crucem sustinueris, recipies mercedem justitiae,* suspectae fidei est, ut et alia nonnulla de Petro ejusdem auctoris. Certe Beda, rerum Britannicarum gnarus, si quis alius, nihil tale meminit, nec in commentario, nec in historia ecclesiastica.

Probabilius illud, quod indicare videntur verba Leonis serm. 1. in natali Apostol. Petri et Pauli, quibus ita Petrum affatur: *Nec ut dubius de provectu operis, aut de spatio tuae ignarus aetatis, trophaeum crucis Christi Romanis arcibus inferebas; quo te divinis praeordinationibus anteibant et honor potestatis, et gloria passionis.* Quae utique verba significant, Petro revelatum fuisse aetatis suae spatium, priusquam Romam primum veniret, id est, annis circiter octodecim ante mortem. Quo spatio prope finito, potuit dicere, se certum, quod velox esset, id est, immineret depositio sui tabernaculi. Nobis tamen magis probatur, quod prius dixi, et quae fere omnium sententia est, Petrum loqui de revelatione recenter sibi facta. Nam Apostolis frequentes fiebant revelationes.

15. *Dabo autem operam, et frequenter habere vos post obitum meum, ut horum memoriam faciatis. Frequenter,* Graece: ἑκάστοτε, id est *unoquoque tempore, identidem, semper,* ut alii vertunt. Erasmus refert hoc adverbium ad verbum praecedens: *Dabo operam.* Sic enim vertit: *Dabo semper operam,* id est non desinam, quoad vivam, curare etc. Sed melius refertur ad verbum: *habere,* vel: *memoriam faciatis,* vel potius ad utrumque conjunctum, ut ex sensu patebit. Nec enim poterat brevi moriturus dicere: *Curabo omni tempore. Habere,* positum pro: *posse,* Graeca consuetudine. Nec in Graeco est: *obitum,* sed: ἔξοδον, *exitum, excessum, decessum.* Qua in voce servavit metaphoram; meminerat enim tabernaculi; simul insinuat, mortem non aliud esse, quam exitum animae e tabernaculo corporis. Quod idem est cum tabernaculi depositione. Versio clarior esset hoc modo: *Caeterum dabo operam, etiam identidem posse vos post meum exitum horum mentionem facere.* Hoc est: Quin et curam atque operam adhibebo, ut post meum decessum omni tempore possitis horum, de quibus nunc scribo, memoriam vobis renovare. Id autem fecit, relinquendo illis monumentum suarum Epistolarum, quibus saepe relictis, futurum esset, ut

praeceptorum ac monitorum ejus numquam obliviscerentur.

Porro quidam Catholici scriptores ex his Petri verbis probari posse putant intercessionem sanctorum pro vivis, facientes hunc sensum: Dabo operam, ut post obitum meum vestri sim memor, Deum videlicet oraturus pro vobis, ut horum, quae scribo, memoriam habeatis. Sic accepit Chrysostomus serm. in Petrum et Paulum, si tamen ejus est totus. Nam sub finem mire variat. Nec citat Petri verba, ut apud ipsum leguntur, sed hoc modo: *Studebo post meam dimissionem vestri memoriam facere.* Oecumenius etiam hujus meminit interpretationis; sed alteram praefert, ut simpliciorem. Certe non congruebat, ut diceret: *Dabo operam, curabo,* σπουδάσω, cum illud sancti faciant absque cura et sollicitudine. Jam quid attinet, statuere velle doctrinam certissimam argumento incerto, cum alia certissima nequaquam desint? Igitur observanda hic et laudanda sollicitudo B. Petri, qua satagit, ut, etiam se mortuo, recta doctrina maneat apud fideles, et ad posteros transmittatur. Quae eadem et Pauli sollicitudo fuit, ita scribentis ad Timotheum 2 Epist. 2.: *Quae a me audisti per multos testes, haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere,* scilicet nobis demortuis.

16. *Non enim doctas fabulas secuti.* In multis codicibus legebatur: *indoctas,* pro *doctas.* Non enim apparebat, quomodo *fabulis* competeret epithetum, quo *doctae* dicerentur. Sed veram lectionem ex codicibus fidelioribus, consentaneam Graeco, nobis restituerunt epanorthotae Romani. Nam in Graeco participium est σεσοφισμένοις, quod bene vertit Erasmus: *arte compositas,* et alius quidam: *subtiliter excogitatas.* Sane Graecum verbum, a sapientia deductum, quodque in bonam partem a LXX. usurpatur aliquoties, ut 1 Reg. 3. et 3 Reg. 1. et 4., non permittit, ut ejus participium vertatur: *indoctas;* etiamsi ad falsam et commentitiam doctrinam (ut hoc loco) referatur. Vocabulum *doctas,* praeter alia, nobis exhibent vetus exemplar manuscriptum Ecclesiae S. Amati, et vetus Epistolare sancti Petri Duacensis. Sed *doctas* interpretare: *docte,* id est *artificiose, compositas,* uti dictum est; quomodo gentiles poëtae suas fabulas de diis et antiquorum gestis commenti sunt, et eos imitati haeretici, praesertim Simoniani, de Deo et Angelis et mundi creatione. Quam *eruditam vanitatem* appellabant Graeci, teste Hieronymo super cap. 3. Epist. ad Galatas. Nam veras hic non intelligi, satis ostendit additum nomen: μύθοις, *fabulas,* quod de commenticiis vanisque narrationibus semper accipitur in Scripturis Apostolicis; ut 1 Tim. 1. et 4., 2 Tim. 4. et ad Tit. 1. Igitur Petrus suam doctrinam ab auctoritate nunc probat, affirmans, non sua, aut aliorum figmenta se tradidisse, sed oracula coelitus accepta a Deo.

Notam fecimus vobis Domini nostri Jesu Christi virtutem et praesentiam. Non: *praescientiam,* ut vitiose legitur in multis codicibus; sed *praesentiam,* quod ex melioribus Romana correctio nobis restituit. Nam Graece est: παρουσίαν, id est, *praesentiam* sive *adventum.* Quomodo multis aliis locis vertit noster interpres, et hoc loco vertere potius debuit. *Adventum* autem *Christi* intellige, vel primum, quo per incarnationem venit in hunc mundum; sub quo adventu tota Christi in carne oeconomia comprehenditur; vel, quod magis placet, secundum ejus adventum, qui erit in majestate ac virtute. Idcirco enim conjungit haec duo: *virtutem* seu potentiam, et *adventum.* Nam primus Christi adventus fuit in infirmitate et humilitate. Adde, quod secundi typus quidam fuit ejus transfiguratio, de qua statim mentio subjicitur. Denique hic adventus est, quem dubium reddere volebant, qui dicerent: *Ubi est promissio aut adventus ejus etc.?* infra cap. 3. Adversus quos Petrus hac Epistola fideles vult esse praemunitos.

Sed speculatores facti illius magnitudinis. Speculatores, Graece: ἐπόπται, *inspectores,* quod plus est, quam *specu-*

latores, quorum est, longinqua videre et observare. Pronomen *illius* masculinum est: ἐκείνου, Christum referens. Unde Hentenius sermonis ambiguitatem vitans, ita vertit: *Sed qui oculis nostris aspeximus illius majestatem.* Per *magnitudinem* seu *majestatem* Christi Petrus intelligit illam ejus gloriosam speciem, quam suis oculis ipse cum Jacobo et Joanne conspexerat in monte, ut sequentia docent. Hujus autem meminit inter tot alia Christi, quae viderat, miracula, propter eos, ut dictum est, qui suspecta reddebant apud fideles ea, quae ab Apostolis fuerant praedicata de futuro Christi adventu, ejusque regno et gloria; cujus quoddam specimen ac praelibatio fuerat ipsius transfiguratio. Quam proinde qui viderant, idonei testes erant, quibus etiam futuram Christi gloriam praedicantibus crederetur, vel ob id, quod non solum inspexerant Christi transfigurati gloriam, verum etiam Patris coelestis de eo testimonium audiverant. Quod totum Petrus comprehendit in eo, quod dicit: *Inspectores facti majestatis illius.* Id ostendit narratio sequens, qua probat, quod dixit.

17. *Accipiens enim a Deo Patre honorem et gloriam.* Participium loco verbi posuit: λαβὼν, *accipiens,* id est *accepit,* ut annotat Oecumenius; aut certe, juxta proprietatem sermonis Hebraei, supplendum verbum substantivum: *accipiens fuit.* Alioqui imperfecta relinquitur oratio, cum non sequatur aliud verbum, quod sententiam absolvat. Sensus est, Jesum Christum manifesto Dei Patris testimonio fuisse honoratum et glorificatum. Nam gloriae corporis ejus, quam Pater dederat, accedebat honor et gloria ex ejusdem Patris vocali testimonio, de quo sequitur:

Voce delapsa ad eum hujuscemodi a magnifica gloria. Delapsa, Graece: ἐνεχθείσης, *allata,* uti paulo post interpres reddit; alii: *delata.* Significat Apostolus, vocem Patris, utique ministerio angelico in aëre formatam, super Christum fuisse delatam e nube lucida, in qua magnifice et gloriose apparuit, id est, suam exhibuit praesentiam. Vocula: *hujuscemodi,* Graece: τοιᾶςδε, demonstrat sequens testimonium:

Hic est Filius meus dilectus. Hoc Patris de Jesu testimonium tanti momenti est, ut non satis fuerit Spiritui sancto, narratum illud esse a tribus Evangelistis, Matthaeo, Marco et Luca, sed voluerit etiam hoc loco a Petro, tamquam quarto Evangelista, repeti. His adde (quod observat Oecumenius), Patrem non semel, sed tertio testimonium coelesti voce perhibuisse Filio. Primum, quando baptizatus fuit a Joanne; quod itidem ab iisdem tribus Evangelistis descriptum est. Deinde, in monte; de quo testimonio nunc agitur. Tertio, quando, instante ejus passione, *vox* ad eum *de coelo venit: Et clarificavi, et iterum clarificabo,* Joan. 12.

Notanda est in Graeco inculcatio articuli: ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς quae emphasim habet ad significandum Filium naturalem ac proprie ex ipso genitum, dum dicitur: *Ille Filius meus, ille dilectus.* Ac sane, etiam demptis articulis (nam Hebraicis verbis sonuit vox illa, non Graecis), si Christus non esset naturalis Dei Filius, sed tantum adoptivus, ut vult haeresis Nestoriana, non singulariter de eo diceret Pater: *Hic est Filius meus dilectus.* Nam per adoptionem omnes justi sunt filii Dei, et eorum quidam valde excellenter, ut Joannes Baptista, quo praesente, cum Jesum baptizasset, testimonium illud coelitus venit; de quo Joanne postea Jesus testatus est, inter natos mulierum non alium surrexisse majorem. Nec tamen de Joanne, sed de Jesu haec locutus est Deus Pater: *Hic est Filius meus dilectus.* Joannes autem, vir tantus, de eo testimonium perhibet, dicens: *Non sum dignus ut solvam ejus corrigiam calceamenti,* Joan. 1.

Additur autem: *dilectus,* Graece: ἀγαπητὸς, non restrictionis causa, tamquam Deus filium naturalem habeat aliquem non sibi dilectum, quod in hominibus persaepe contingit, sed ut epithetum necessarium. Neque enim potest Filius ex Deo naturaliter genitus, in quo perfecta est

similitudo Patris, non esse ei perfecto summoque amore dilectus. Simul insinuat, illum solum esse, in quo et per quem a Deo diliguntur caeteri, quicumque nomen filiorum adoptione participant; ut proinde solus ipse κατ᾽ ἐξοχὴν *dilectus* vocetur, apud Evangelistas quidem et hoc loco: ὁ ἀγαπητὸς, apud Paulum vero: ὁ ἠγαπημένος, cum ait Ephes. 1.: *Qui praedestinavit nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum, in laudem gloriae gratiae suae, qua gratificavit nos in dilecto.*

In quo mihi complacui. Vel: *mihi complacitum est,* Graece: εὐδόκησα. Quo verbo frequentissime usi sunt LXX. interpretes, et ex iis auctores Scripturae novi testamenti: quemadmodum et nomine εὐδοκία ad significandam *animi propensionem,* et (ut interpres saepe vertit) *bonam voluntatem erga rem aut personam.* Vide, quae diximus ad illud Eph. 1.: *Secundum propositum voluntatis suae.* Sensus: In quo mihi unice placeo; in quo oblector et acquiesco; ut sit explicatio ejus, quod dixit: *dilectus.* Quidam sic exponunt: In quo visum est mihi misereri ac benefacere generi humano; seu: Per quem mihi placuit hominem lapsum erigere, perditumque salvare. Verum hic sensus exprimi non potest ex modo locutionis, secundum significationem, quam is habet passim in sacris literis; tametsi verissimum est, Jesum Christum esse *illum dilectum, in quo nos Deus sibi gratificavit,* ut dictum est ex Paulo; nec ullum alium esse dilectum, in quo et propter quem nos diligat.

Ipsum audite. Haec pars in Graecis non additur; constat tamen ex tribus Evangelistis, a Patre loquente additam fuisse, legiturque in omnibus Latinis vulgatae editionis. Voluit autem Pater adjectione hujus praecepti confirmare et ratum facere testimonium Mosi, qui ibidem cum Elia praesens erat (nam in voce, super baptizato Domino facta, non adjicitur), quo nimirum testimonio de Christo Domino, sub nomine Prophetae, Moses praedixerat: *Prophetam de gente tua et de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus,* addito hoc praecepto: *Ipsum audies,* Deut. 18. Praecipit ergo Pater, Filium suum, quem mundo dedit redemptorem, etiam audiri, tamquam doctorem, praeceptorem; audiri inquam, obedienter. Nam *audire* pro obedire frequens est in Scripturis. Igitur directe et apertissime facit hic locus adversus eos, qui dixerunt, *Christum Jesum a Deo hominibus datum fuisse, ut redemptorem, cui fidant; non etiam ut legislatorem, cui obediant.* Quibus anathema dicit Tridentina Synodus sess. 6. can. 21. Qui vero sic colligunt: De solo Christo dictum est: *Ipsum audite;* ergo pontifices non sunt audiendi, si quid praecipiant; non animadvertunt, a Domino dictum esse discipulis: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit,* Luc. 10.

18. *Et hanc vocem nos audivimus de coelo allatam.* Hic jam se ipsum cum aliis duobus coapostolis testes adducit; ac si diceret: Ne suspicemini, nos vobis fabulas aut somnia narrare, aut ea, quae rumore tantum acceperimus; ecce, non solum oculis majestatem illam Christi conspeximus, verum etiam auribus ipsam Patris vocem coelitus super eo delapsam hausimus. Itaque (quomodo Joannes, alter sociorum Petri, loquitur) *quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, quod vidimus,* inquam, *et audivimus, annuntiamus vobis,* 1 Epist. 1. Recte Beda colligit ex hoc loco, Petrum esse indubitatum hujus Epistolae auctorem. Neque enim quisquam vel Jacobo, qui jam pridem gladio Herodis occubuerat, vel Joanni, cujus stylus est diversissimus, eam adscripserit.

Cum essemus cum ipso in monte sancto. Montem hunc Matthaeus et Marcus scribunt excelsum fuisse. Quaeritur autem, quis fuerit. Non enim ab Evangelistis nomen ejus exprimitur. Traditione tamen acceptum est a majoribus, et passim creditum, fuisse montem Tabor, quem LXX. interpretes flexo nomine vocant Itabyrium. Qui mons est in Galilaeae

campestribus, rotundus atque sublimis, ut de eo testatur Hieronymus comment. in Hosee 5. Suffragantur huic opinioni veteres, Cyrillus Hierosolymitanus catechesi 12. Hieronymus in epitaphio Marcellae, Damascenus in sermone de transfigur. Domini, Euthymius in Psalm. 88., Beda de locis sanctis, cap. 17. A quibus tamen dissentiunt Faber in cap. 9. Marci, et Franciscus Lucas in 17. Matth., quibus verisimile est, hunc esse Libanum, montem sacris literis celebratissimum, eundemque, Ptolemaeo teste libro 5. geographiae, altissimum, qui situs est in partibus Caesareae Philippi. In quibus factam fuisse Domini transfigurationem, non autem in Galilaea, in qua Tabor, ex Marco doceri putant, qui in fine narrationis dicit: *Et inde profecti praetergrediebantur Galilaeam.* Huc autem referunt illud Jesaiae 35.: *Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron. Ipsi videbunt gloriam Domini, et decorem Dei nostri.* Porro *sanctum* Petrus appellat hunc montem propter ea, quae in illo exhibita sunt, *plena numinis ac majestatis,* ait Sasboldus. Qua ratione *terra sancta* dicitur, in qua Mosi Deus apparuit, Exod. 3., et Jerusalem *civitas sancta,* 2 Mach. 3., quia cultui divino specialiter deputata, et, ut Dominus loquitur Matth. 5., *quia civitas est magni regis.*

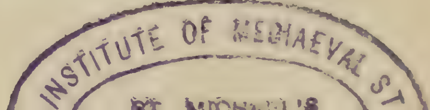
19. *Et habemus firmiorem propheticum sermonem.* Haec dicuntur in persona fidelium, ad quos scribitur haec Epistola, quibus et sese Petrus adjungit modestiae causa. Sed difficultatem habent haec verba. Cum enim testimonium Dei Patris de Christo dicentis: *Hic est Filius meus dilectus etc.,* certissimum atque firmissimum sit; deinde non minor Apostolorum, quam Prophetarum sit fides ad aliquid testificandum, quaeritur, quomodo post allegatum Dei Patris et Apostolorum de Christo testimonium, dicat Petrus, fideles habere firmiorem sermonem propheticum.

Ad hunc nodum solvendum, variae huc adferuntur expositiones, tum ab Erasmo in annotationibus, tum ab aliis. Primum dicit Erasmus, morem esse Graecis, subinde comparativum pro positivo usurpare. Itaque non aliud hic Petrum velle, quam propheticum sermonem satis firmum esse ad persuadendum, Christum esse Filium Dei; quamvis apostolica testimonia non accederent. Verum ostendere debuit Erasmus exemplis id, quod dicit, praesertim e sacra Scriptura petitis; quod ei sane difficile foret. Secundo respondet, non simpliciter dici Prophetarum sermonem firmiorem, sed jam factum firmiorem ac certiorem, attestante dictis illorum voce Patris; firmiorem utique se ipso, non autem Patris aut Apostolorum sermone. Sic et Oecumenius. Sed id si vellet Petrus, diceret hoc aut simili modo: Igitur nunc habemus firmiorem propheticum sermonem, quam ante. Tertio dicit Erasmus, Patrem ipsum illa coelesti voce quodammodo Filii sui Prophetam fuisse ac praeconem. *Atque hic,* inquit, *sermo propheticus firmior erat sermone Prophetarum, quos illi venerabantur,* ad quos scribit Petrus. Et hunc sensum putat esse germanum hujus loci, quem et sequitur in paraphrasi.

Sed hoc quis non videat coactum esse et commenticium? quando et ea, quae sequuntur usque ad finem capitis, aperte docent, non hic de sermone paterno, sed de Scripturis Prophetarum Petrum Apostolum loqui.

Alius quidam comparationem refert ad *doctas fabulas.* Sed inepte. Est enim valde impropria comparatio sermonis prophetici cum fabulis ingeniose confictis, quae prorsus rejiciendae sunt, ut nihil auctoritatis habentes; sed nec ratio erat, cur Prophetarum sermonem fabulis firmiorem esse dicerent. Sunt et aliae aliorum expositiones, quas videre est apud Lorinum.

Ut autem verum sensum assequamur, primo notandum est, comparativum: *firmiorem,* non referri ad vocem Patris de coelo allatam (nam vox Patris apud Judaeos supremam habebat auctoritatem, utpote vox Dei); sed ad testimonium Apostolicum, quod proxime praecessit: *Et hanc vocem nos audivimus, etc.* De-

inde distinctione opus est vocabuli: *firmiorem.* Aut enim firmum aliquid dicitur in se, quia immobilem habet veritatem; quo modo omne Dei verbum aeque firmum est, sive per vocem in aëre formatam, sive per os Prophetarum, sive per Apostolorum praedicationem ad nos perveniat. Aut *firmum* dicitur in mente hominis, id est certum, certo cognitum. Ita quod uni firmum ac certum est, alteri dubium et incertum, aut minus certum esse potest.

Hoc igitur modo sermo propheticus Judaeis ad Christum conversis erat firmior Apostolica ista attestatione, ex qua didicerant, revelationem illam factam in monte sancto. Erat enim Prophetarum auctoritas in illo populo diuturnitate temporis et consensu majorum firmata jam et roborata; non item auctoritas Apostolorum, quae recens adhuc erat, ac proinde nondum tanta cum veneratione suscipiebatur. Nam et ipsi Apostoli suam doctrinam confirmabant dictis Prophetarum, maxime quoties cum Judaeis agerent.

Igitur Petrus, Judaeis fidelibus scribens, ut eos in fide Christiana amplius stabiliat, primum quidem commemorat vocem Patris coelitus super Jesum delapsam. Verum non aliter eam probat delapsam fuisse, quam suo et duorum coapostolorum testimonio. Quare, cum Judaei pluris facerent oracula veterum Prophetarum, quam attestationes Apostolorum Christi, necessario subjungendum putavit de Prophetis. Ad quorum proinde testimonia, tamquam receptissima atque certissima, nunc eos remittit. Huic intellectui consentanea scribit Augustinus serm. 27. de verbis Dom. cap. 4., ubi pro: *firmiorem,* legit: *certiorem.* Et urget, Apostolum dixisse: *certiorem,* non *meliorem,* non *veriorem;* tametsi comparationem illic Augustinus facere videtur sermonis prophetici cum voce coelitus delata. Quod puto non esse textui conforme. Similis est locus apud eundem Augustinum tract. 35. in Joan. Sensum hunc dilucide tradit Cajetanus in commentario. Sequuntur et alii; quin et Erasmus tandem, adhibita suis annotationibus quarta aut quinta recognitione, testatur, se nequaquam repugnaturum, si cui magis arrideat Augustini super hoc loco sententia.

Cui benefacitis attendentes. Cui construendum cum *attendentes,* pro quo Augustinus serm. 74. de diversis, et alibi legit: *intendentes.* Ordo et sensus est: Cui prophetico sermoni dum attenditis legendo Prophetarum libros, et ex eis scrutando veritatem, benefacitis et saluti vestrae consulitis. Exhortatio est ad legendas Scripturas propheticas, quod eas pluris facerent, ut dictum est, Judaei, tametsi jam Christiani, quam dicta aut scripta Apostolica. Unde et laudantur Act. 17. Thessalonicenses quidam, qui et ipsi Judaei erant, *quotidie scrutantes Scripturas,* utique propheticas, *si haec,* quae a Paulo audierant et fide jam susceperant, *ita se haberent.*

Utuntur hoc loco sectarii, ut probent, exhortandos esse fideles ad lectionem et studium Scripturae sacrae. Quod nos orthodoxi non negamus de iis fidelibus, quibus id expedire, quod Scripturas legant, sui pastores et praelati judicaverint. Alioqui constat, experientia certissima teste, permultos esse, quibus id non expediat varias ob causas.

Quasi lucernae lucenti in caliginoso loco. Comparatur Scriptura prophetica lucernae accensae, ut luceat in obscuro loco; cujusmodi est candela, fax, lampas, quibus noctis tenebras utcumque discutimus. Huic, inquam, comparatur, vel quia totum hujus vitae tempus nox quaedam est, errorum et ignorantiae tenebris undique circumfusa, in qua proinde Scripturae sacrae lumen, quo dirigimur, admodum est necessarium, ne contingat errare et labi. Qui commentarius multorum est, juxta quos id, quod de sermone prophetico hic dicitur, ad universam Scripturam sacram, etiam Apostolicam, aeque patet. Atque eodem referunt illud Psalm. 118.: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis.*

Vel, secundum alios, quia Scriptura prophetica more lucernae in tenebris ac-

censae tenuem et restrictam lucem exhibet, qua tamen interim utendum sit, donec dies adveniat, clarum lateque diffusum lumen praebitura. Sensum hunc tradunt Hasselanus, Adamus et Arias. Ad quem propensior etiam est Lorinus, quod cum antecedentibus et consequentibus aptius cohaerere videatur. Quorum et nobis sententia placet. Scribuntur enim haec ad Judaeos, qui ex scriptis Prophetarum ad lumen Evangelii clarius et perfectius intuendum erant adducendi. Hoc enim est, quod sequitur:

Donec dies elucescat. Vel: *illucescat,* ut legit Thomas Anglicus. Caeterum subaudi: *vobis,* vel per syllepsin ex parte sequenti: *in cordibus vestris.* Juxta priorem intellectum partis praecedentis hic significatur tempus futuri saeculi, quando facie ad faciem Deum videbimus, tamquam in clara die, ubi jam non sit opus adminiculo Scripturae, vel propheticae, vel apostolicae, ad cognoscendum Deum resque divinas. Juxta alterum vero sensum, eumque probabiliorem, hac parte significatur profectus et incrementum fidei, dum paulatim certior, purior, ac sincerior, magisque explicita de Christi mysteriis accipitur cognitio, velut die illucescente. Quod utique fit in hoc saeculo, et fiebat in Judaeis, qui Christi fidem receperant.

Et lucifer oriatur in cordibus vestris. Lucifer stella matutina est, solem praecurrens, ac suo lumine (quod inter stellas praecipuum habet) una cum radiis solis emicantibus quoddam diei faciens initium; quam gentiles stellam Veneris vocant. Igitur non minus aliquid dicitur hac parte, quam priore; sed idem repetitur cum quadam amplificatione. Quare nec Christum *Luciferi* nomine significatum hoc loco putamus. Jam enim Christus ortus fuerat illis per fidem, quibus haec scribuntur. Ad futurum autem saeculum accommodari nullo modo potest comparatio Luciferi, quum illic Christus, in gloria sua veniens, omnem etiam solis splendorem sit superaturus, nec tempus illud diei illucescenti aut Lucifero orienti, sed meridianae luci et clarissimae diei potius comparandum sit. Itaque sensus est: Donec, depulsis noctis tenebris, clarius lumen, velut exorientis Luciferi, mentibus vestris infulgeat. Id est, donec ita sitis illustrati lumine fidei, ut nullis dubitationum scrupulis animi vestri amplius inquietentur. Ad hanc enim fidei perfectionem multi Judaeorum, qui crediderant, nondum pervenerant, nominatim illi, de quibus Act. 17.: *Scrutantes Scripturas, si haec ita se haberent;* quamvis *verbum cum omni aviditate suscepissent,* ut ibidem dicitur. Facit enim ille locus non parum ad hujus intelligentiam.

20. *Hoc primum intelligentes, quod omnis prophetia Scripturae propria interpretatione non fit.* Pendet participium: *intelligentes,* Graece: γινώσκοντες, *cognoscentes,* a verbo: *benefacitis;* ac si dicat: Benefacitis attendentes Scripturis prophetarum, si tamen illud primum noveritis, *quod omnis prophetia Scripturae propriae expositionis non est.* Sic enim melius vertitur, quod in Graeco est: ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται. *Prophetiam Scripturae* multi interpretantur propheticam Scripturam, et ita transtulit Erasmus, ut *prophetia* sit eadem cum sermone prophetico prius nominato.

Sed sciendum, nomen *prophetiae* in sacris literis non significare Scripturam propheticam, aut oraculum, quod scribitur aut profertur; sed ipsam propheticam praedictionem, vel etiam Scripturae propheticae, et omnino verbi divini sacram expositionem. His modis accipitur prophetia Rom. 12., 1 Cor. 12. 13. 14., 1 Thess. 5. et Apoc. 11.; item Prov. 29. et Jud. 6. Quare et hoc loco sic accipiendum videtur, praesertim cum *prophetia Scripturae* pro Scriptura prophetica sermo durus sit et insolitus. Sed et illud notandum, Graeco vocabulo ἐπιλύσεως, tametsi et alia significentur interdum, melius tamen et in sacris literis frequentius *interpretationem* sive *expositionem* significari. Exemplum sit Marc. 4, 34., Act. 19, 39. Atque ita iste erit hujus loci sensus: Omnis Scripturarum expositio, quae

prophetia dici mereatur, propria interpretatione non fit. Confer, quae diximus ad illud 1 Cor. 14.: *Magis autem, ut prophetetis.*

Qui vero *prophetiam Scripturae* intelligunt Scripturam propheticam, hunc reddunt sensum: Nulla Scriptura prophetica privatae est expositionis, id est, privato ingenio exponenda. Verum hi duo sensus in unum fere confluunt. Utrovis autem modo intellecta Petri sententia flagellat haereticos et omnes eos, qui, contempto vel posthabito sensu Ecclesiae, cui Spiritum suum Christus promisit, privatos sensus vel suos, vel suorum magistrorum, ad Scripturas interpretandas adferunt. Nam quod de Scripturis prophetarum hic dicitur, idem pari ratione et de caeteris utriusque testamenti Scripturis accipiendum est. Utique sensui bene congruit probatio sequens:

21. *Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia. Humana,* Graece: *hominis.* Et sensus est: Neque enim voluntate et institutione hominis alicujus olim introducta est Scriptura prophetica, seu potius usus et functio prophetandi, id est, praedicendi futura, et proferendi ad homines arcana Dei. Breviter: Prophetia non est inventum humanum. Hinc sequitur id, quod probare Petrus instituit, prophetias non esse privato sensu et arbitrio interpretandas; sed (quod intelligendum relinquit) in earum interpretatione semper respiciendum ad sensum Ecclesiae, quae Spiritum Dei habet. Nam utique eodem spiritu sunt interpretandae, quo scriptae sunt et ad nos allatae, id est, Spiritu divino, quem Christus suae Ecclesiae promisit. De quo Spiritu sequitur:

Sed Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Graece: *Sed a Spiritu sancto acti seu impulsi,* φερόμενοι, *locuti sunt etc. Actos et impulsos* dicit a Spiritu sancto, non arrepticiorum more, quorum linguas ita movet spiritus nequam, ut nec intelligant, quae loquuntur, nec in potestate habeant non loqui. Cujusmodi apud ethnicos erant vates deorum, et apud haereticos Montanistas prophetissae Prisca et Maximilla (nam alienum est a Spiritu Dei, ut amentem reddat, quem replet, ad aliorum praesertim instructionem et doctrinam); sed supra naturalem facultatem elevatos, infuso videlicet lumine prophetico, et inspirata mysteriorum cognitione, quae deinde libero motu voluntatis eloquantur aut scribant. Nam *loquendi* verbum hic etiam scriptionem comprehendit. *Locuti sunt,* intellige: divina mysteria, id est prophetaverunt, secundum eam acceptionem prophetiae, quae superius exposita est.

Homines Dei vocantur in Scripturis, qui ratione officii peculiarem cum Deo habent conjunctionem, maxime si mores et actiones officio respondeant; ut prophetae, sacerdotes, episcopi. Vide, quae diximus ad illud 1 Tim. 6.: *O homo Dei,* et ad illud 2 Tim. 3.: *Ut perfectus sit homo Dei.* Addit autem epitheton, dicendo: *Sancti Dei homines,* ut ne dubitemus, eos, per quos ministratae sunt nobis Scripturae sacrae, tam novi, quam veteris testamenti (nam de utrisque par ratio est), sanctos fuisse, quando eas vel dictando, vel scribendo tradiderunt. Jam vero si Spiritu sancto inspirati, et ab eo impulsi, locuti sunt prophetae et caeteri sacrorum librorum scriptores, sane consequens est, Scripturam totam esse verbum Dei, nec aliter a nobis accipiendam, quam si Deus immediate et absque humano vel angelico ministerio eam edidisset et, ut ita dicam digito suo scripsisset. Quod et volunt illa Pauli verba 2 Tim. 3.: *Omnis Scriptura divinitus inspirata.* De quibus item suo loco.

CAPUT SECUNDUM.

Fuerunt vero et pseudoprophetae[1]) in populo, sicut et in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, et Eum, qui emit eos, Dominum negant; superducentes sibi celerem perditionem. 2. Et multi sequentur eorum luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur; 3. et in avaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur, quibus judicium jam olim non cessat, et perditio eorum non dormitat. 4. Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos, in judicium reservari. 5. Et originali mundo non pepercit, sed octavum Noë justitiae praeconem custodivit, diluvium mundo impiorum inducens. 6. Et civitates Sodomorum et Gomorrhaeorum in cinerem redigens, eversione damnavit, exemplum eorum, qui impie acturi sunt, ponens; 7. et justum Lot oppressum a nefandorum injuria ac luxuriosa conversatione eripuit; 8. aspectu enim et auditu justus erat, habitans apud eos, qui de die in diem animam justam iniquis operibus cruciabant. 9. Novit Dominus pios de tentatione eripere, iniquos vero in diem judicii reservare cruciandos; 10. magis autem eos, qui post carnem in concupiscentia immunditiae ambulant, dominationemque contemnunt, audaces, sibi placentes, sectas non metuunt introducere blasphemantes, 11. ubi angeli fortitudine et virtute cum sint majores, non portant adversum se exsecrabile judicium. 12. Hi vero, velut irrationabilia pecora, naturaliter in corruptione sua peribunt; 13. percipientes mercedem injustitiae, voluptatem existimantes diei delicias; coinquinationes et maculae deliciis affluentes, in conviviis suis luxuriantes vobiscum; 14. oculos habentes plenos adulterii et incessabilis delicti. Pellicientes animas instabiles, cor exercitatum avaritia habentes, maledictionis filii; 15. derelinquentes rectam viam erraverunt, secuti viam Balaam ex Bosor, qui mercedem iniquitatis amavit, 16. correptionem vero habuit suae vesaniae, subjugale mutum animal, hominis voce loquens[2]), prohibuit prophetae insipientiam. 17. Hi sunt fontes sine aqua, et nebulae turbinibus exagitatae, quibus caligo tenebrarum reservatur. 18. Superba enim vanitatis loquentes, pelliciunt in desideriis carnis luxuriae eos, qui paululum effugiunt, qui in errore conversantur, 19. libertatem illis promittentes, cum ipsi servi sint corruptionis[3]); a quo enim quis superatus est, hujus et servus est. 20. Si enim refugientes coinquinationes mundi in cognitione Domini nostri, et Salvatoris Jesu Christi[4]), his rursus implicati superantur; facta sunt eis posteriora deteriora prioribus. 21. Melius enim erat illis non cognoscere viam justitiae, quam post agnitionem, retrorsum converti ab

---

[1]) Matth. 24, 11. Act. 20, 29. [2]) 4 Mos. 22, 22. 34. [3]) Joan. 8, 34. Rom. 6, 16. [4]) Matth. 12, 43.—45.

eo, quod illis traditum est, sancto mandato. 22. Contigit enim eis illud veri proverbii: Canis reversus ad suum vomitum; et: Sus lota in volutabro luti.

SUMMARIUM CAPITIS SECUNDI.

Praedicit, exorituros magistros mendaces, quorum ingenia et mores describit, et quae illos maneant supplicia. Deinde ostendit, quam sit periculosum, post agnitam veritatem ad pristinam vitam relabi.

1. *Fuerunt vero et pseudoprophetae in populo.* Transitus est opportunus a mentione prophetarum ad argumentum principale hujus Epistolae, quod est de cavendis pseudoprophetis ac falsis magistris, quorum in genere studia moresque describit hoc capite; quemadmodum et Judas Apostolus, hoc ipsum in sua Epistola tractans argumentum. Hortatus sum, inquit, ad lectionem sanctorum Prophetarum, et unde eorum interpretatio petenda sit, indicavi. Nunc moneo, ut falsos prophetas falsosque magistros vitetis. Nam sicut olim non defuerunt pseudoprophetae, qui pro veris Dei prophetis sese populo venditarent, dicentes: *Haec dicit Dominus*: ita neque nunc, exorta luce Evangelii, tales defuturi sunt inter Christianos. Etsi namque Christus suam gubernet Ecclesiam, ad ejusdem tamen utilitatem haereses exoriri permittit. *Nam oportet et haereses esse, ut, qui probati sunt, manifesti fiant,* ait Paulus 1 Cor. 11.

Sicut et in vobis erunt magistri mendaces. Sicut, id est *similiter. Magistri mendaces,* Graece: ψευδοδιδάσκαλοι, id est *falsi magistri.* Quamvis autem haeretici revera pseudoprophetae sint, juxta generalem prophetiae acceptionem, quia Scripturas sacras falso et perverso sensu interpretantur; juxta quam generalem significationem intelliguntur pseudoprophetae Matth. 7. et 24.; non dicit tamen Apostolus: *Erunt et in vobis pseudoprophetae,* sed: *pseudodidascali,* quia veteris testamenti tempus proprie prophetarum fuit. Unde Dominus Luc. 16.: *Lex et prophetae usque ad Joannem.* Tempus autem novi testamenti magistrorum est, de quibus multa Jacobus in sua Epistola. Siquidem in veteri testamento mysteria praedicebantur, quod est prophetarum, stricto nomine sic appellatorum; at in novo praedicta explicantur, quod est magistrorum.

Illud autem: *erunt in vobis,* non sic intellige: *in vobis* gentilibus, sicut fuerunt *in populo* Judaico; sed in vobis Christianis, sicut in veteri populo. Nam in vobis, id est gentibus, non quadrat, cum non minus essent futuri inter Judaeos Christianos, ex quibus, post Ecclesiae initia, multi et praecipui prodierunt magistri mendaces. Et quidem, vivente Petro, jam quidam emerserant; ut Simon magus cum suis discipulis, Cerinthus, Nicolaitae et alii. Unde et in sequentibus multa de iis dicit, utens verbis praesentis temporis. Sed et Paulus, et Judas de talibus suo jam tempore in Ecclesia seu contra Ecclesiam grassantibus meminerunt. Dicit tamen in futuro: *erunt,* vel quia timore, dum viveret Petrus, circumcisionis Apostolus, comprimebantur, post ejus obitum sese prodituri, ut vult auctor glossae interlinealis; vel potius, quod, qui jam exorti erant, pauci admodum essent eorum comparatione, qui adhuc erant exorituri. Ita Paulus 2 Tim. 3. *futuros dicit in novissimis temporibus homines se ipsos amantes etc.* De quibus tamen, velut jam exortis, ipsum Timotheum admonet, dicens: *Et hos devita.*

Qui introducent sectas perditionis. Introducent, Graece: παρεισάξουσιν, id est, *subintroducent.* A quo verbale no-

men παρεισάκτοι, quo Paulus utitur Gal. 2., ubi Latine sic legimus: *propter subintroductos falsos fratres.* Judas simile verbum habet: *Subintroierunt quidam.* Erasmus hunc locum ita vertit: *Qui clam inducent sectas perniciosas.* Est enim Hebraismus, quo genitivus effectum denotans, vel epitheti loco, vel restrictionis causa adjungitur suo nomini: *sectas perditionis,* id est, perditionem adferentes. Nam ubi fidei naufragium, ibi certus interitus est. Dixi: *vel restrictionis causa;* nam *sectae,* quod Graece est αἱρέσεις, quamvis usu totius Ecclesiae jam olim in malam partem accipiatur significatione notissima, tamen apud profanos auctores, atque etiam in Scriptura sacra, vocabulum medium est, significans opinionem, quam quis sibi delegerit, seu veram, seu falsam. Porro quas sectas introduxerint primi inter Christianos ex Judaeis haeretici, late docet Epiphanius lib. 1.

Et Eum, qui emit eos, Dominum negant. Negant, Graece participium est: ἀρνούμενοι; quamquam id verbi loco positum videri potest, nisi malis hanc partem connectere cum illa: *In vobis erunt magistri mendaces, et Dominum, qui eos mercatus est, negantes.* Sensus autem est: Christum redemptorem suum, qui mercatus est eos et redemit suo sanguine, eoque jure Dominus ipsorum est, abnegaturi sunt; si non verbo, certe factis et pravitate doctrinae; videlicet *Dei nostri gratiam transferentes in luxuriam, et per hoc solum dominatorem et Dominum nostrum Jesum Christum negantes;* ut exprimit B. Judas in sua Epistola, qui locus cum nostro est conferendus, et ipse Petrus hic indicat, dicens, quod *multi sequentur eorum luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur.*

Ex hoc loco bene colligitur, Christum redemisse quosdam reprobos, nimirum illos, qui redemptionis ejus secundum aliquos effectus facti sunt participes; cujusmodi erant hi, de quibus Petrus loquitur; utpote per fidem in baptismo regenerati, et peccatorum veniam consecuti, licet postea in veterem peccati servitutem relapsi. Quae eadem doctrina est Concilii Valentini, ante annos paene 800. in Galliis habiti, cap. 5. affirmantis, Christi redemptionem etiam ad eos pertinere, qui, etsi non salventur, quia non perseverant, baptismo tamen regenerati fuerunt, et in sanguine Christi a peccatis suis abluti. Sed ne hinc colligas, ad omnes omnino homines effectum redemptionis extendi, quod in eodem Concilio cap. 4. diserte negatur. Vide, quae dicta sunt ad verba Pauli Rom. 14, 15. et 1 Cor. 8, 11.

Superducentes sibi celerem perditionem. Allusio est ad id, quod dixerat, eos *introducturos sectas perditionis;* ac si dicat: Dum subinducent sectas perditionis, sibi ipsis superducent, id est, accersent, celerem perditionem, hoc est, inopinatum interitum. Quod enim inopinatum atque inexspectatum est, id celeriter ac subito videtur accidere, etiamsi post multum tempus accidat. Loquitur autem de damnatione aeterna, quae malis ac praecipue errorum magistris superveniet inexspectata.

2. *Et multi sequentur eorum luxurias.* In Graecis codicibus duplex est lectio. Multi habent: ἀπωλείαις, ut vertendum sit: *sequentur eorum perditiones,* sive *exitia.* In aliis non paucis, quos annotavit Robertus Stephanus, legitur: ἀσελγείαις quae vox *luxurias* sive *lascivias* significat. Nec dubium, quin noser interpres ita legerit. Estque ea lectio longe probabilior. Non enim proprie, nec usitate quis dicitur sequi alterius perditionem; licet ejus mores imitando perdi cum eo mereatur. Et alioqui dicendum erat: *perditionem*, singulari numero; quomodo jam semel et iterum dixerat. Sed et quod sequitur: *Per quos via veritatis blasphemabitur,* satis arguit *luxurias* legendum, *non perditiones.* Veruntamen possunt haec duo sensu conjungi, in hunc modum: Multos habebunt suarum lasciviarum imitatores, et impurae doctrinae sectatores, quos secum trahent in simile exitium. Tales fuere Simoniani et Nicolaitae, in

quos ex parte haec dicta videntur. Ita Paulus 2 Tim. 3.: *Mali homines et seductores proficient in pejus, errantes et in errorem mittentes.*

Per quos via veritatis blasphemabitur. Per quos, refert *multos sequentes illorum luxurias.* Et sensus est: Quorum causa Christianismus male audiet apud infideles. Dum enim multi, sub nomine Christiano libertatem carnis sectantes, dedent se omni lasciviae et immunditiae, fiet, ut propter eos vera et sana doctrina maledictis et conviciis infidelium exponatur. Sic ad quosdam Paulus, Rom. 2.: *Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes. Via* pro genere vitae, et *via veritatis* pro secta, doctrina seu religione vera, Hebraismi sunt. Qui interpretantur, ipsos errorum magistros aut eorum sequaces blasphematuros, id est, maledictis exagitaturos viam veritatis, quomodo solent haeretici doctrinam Catholicam, ii mentem Apostoli non sunt assecuti, nec vero ad consuetam locutionem Scripturae satis attenderunt.

3. *Et in avaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur.* Hic notat falsorum magistrorum avaritiam, quam Graeco vocabulo πλεονεξίαν appellat, id est, studium semper plus habendi. *Fictis verbis,* Graece: πλαστοῖς λόγοις, id est, *ficticiis et compositis verbis sive sermonibus.* Nec est: *de vobis,* sed: *vos negotiabuntur;* tametsi bene ac Latine interpres reddidit: *de vobis.* Quod et Erasmus, et alii secuti sunt. Sensus est: Per avaritiam, hoc est, impellente eos avaritia (utpote *cor exercitatum avaritia habentes,* sicut infra dicitur versu 14.), quaestum ex vobis facient, ad suum quaestum vobis abutentur, idque artificioso et ad persuadendum composito sermone. Ducta est metaphora ab avaris mercatoribus, qui, quo merces suas quam plurimo vendant, omni arte verborum, etiam per mendacia, commendare eas student.

Quibus judicium jam olim non cessat. Graece: οὐκ ἀργεῖ, *non tardat.* Quamquam et *cessare* pro *tardare* dicitur Latine, ut apud Virgilium: *Cessas in vota precesque? Judicium* autem pro damnatione, seu poena per judicium inferenda, ponitur Hebraeo more. Sensus: Quibus jam olim et ab aeterno destinata, et in Scripturis praedicta ac praemonstrata damnatio non tardat; sed opinione et exspectatione citius eos opprimet. *Nam sicut non tardat Dominus promissionem suam,* infra cap. 3., ita nec tardat comminationem; quantumvis tam istam, quam illam in longum differre videatur. Nec enim tardare dicitur, qui, quod addixit, praestat tempore constituto.

Sunt, qui adverbium *olim* de futuro tempore exponant, hoc sensu: Quibus absque retractatione praeparatur olim ventura damnatio. Constat enim, apud Latinos *olim* interdum ad futurum tempus referri. Sed repugnat huic intellectui Graecum adverbium ἔκπαλαι, quod sonat: *ex antiquo,* proindeque non dicitur, nisi de praeterito. Sensum priorem confirmat, quod de iisdem B. Judas ait: *Qui olim praescripti sunt in hoc judicium.*

Et perditio eorum non dormitat. Pro eo, quod diceret: *Et quorum perditio non dormitat.* Hebraismus, qualem observare est in cantico Virginis: *Fecit mihi magna, qui potens est, et sanctum nomen ejus,* id est, *et cujus nomen sanctum est.* Quamvis, inquit, ipsi, more dormientium in utramque aurem, securi sint, dicentes: *Ubi est adventus ejus?* ubi judicium? ut infra cap. 3., tamen perditio eis a Deo destinata atque praedicta non dormit, neque dormitat, sed vigilat, certissime eos comprehensura suo tempore; instar illius virgae, de qua Jeremias cap. 1.: *Virgam vigilantem ego video.* Cui respondet Dominus: *Bene vidisti, quia vigilabo ego super verbo meo, ut faciam illud.* Nonnulli *perditionis* nomine diabolum accipiunt perditissimum, et omnis perditionis auctorem, qui numquam dormit, sed semper vigilat in perniciem hominum. Verum hic sensus proposito non congruit.

4. *Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit.* Deinceps Apostolus adductis ex antiquitate exemplis ostendit,

non posse eos effugere Dei judicium, qui pravorum dogmatum auctores sunt ac magistri. Adducit autem tria exempla sane horrenda: de angelis, de mundo originali, de Sodomis; quorum primum et tertium adferuntur etiam a Juda Apostolo. *Peccantibus,* Graece: ἁμαρτησάντων, *qui peccaverunt.* Non enim impeccabiles angeli a Deo creati sunt. *Ecce,* ait quidam in libro B. Job, *qui serviunt ei, non sunt stabiles; et in angelis suis reperit pravitatem,* Job 4. Peccatum eorum describit B. Judas: *Quod non servaverunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium.* Quorum verborum expositio suo loco servanda est. Illud satis constat, primum Angelorum peccatum fuisse superbiam. *Nam initium omnis peccati est superbia,* Eccles. 10.; et: *In ipsa initium sumpsit omnis perditio,* Tob. 4. Estque ea communis et receptissima Theologorum, tam veterum, quam recentiorum, de angelorum peccato sententia. Qua de re late disputatur apud Magistrum in 2. sent. dist. 6.

Quaeri potest, cur Deus angelis peccantibus non pepercerit, qui pepercit homini, providens ei redemptorem et Salvatorem. Ad hoc variae rationes adferri solent; sed, salva judiciorum Dei inscrutabili profunditate, haec videtur praecipua: Quia humana natura tota corruerat in primo parente, quippe qui suo peccato obligavit totum genus. Quod proinde ne totum periret, misericordia Dei subvenit. Angelica vero natura non tota cecidit; sed pars ejus aliqua, atque ea multo minor, quam sit eorum, qui in sua rectitudine perstiterunt. Itaque genus ipsum, ut ita dicam, in illis opus non habuit reparatione. Possumus et hoc addere, quadam ratione plus praestitum angelicae naturae, quam humanae. Nam plures angeli servati sunt, ne caderent, pauciores cadere permissi sunt; homines vero plures pereunt, pauciores salvantur. In eo tamen humana natura prae angelis honorata est, quod eam sibi Filius Dei in unitatem personalem adunaverit. Caeterum indicat B. Petrus argumentum a majore, quod explicat postea versu 11.; quasi dicat: Si Deus angelis, qui multo nobilioris sunt naturae, quique *fortitudine et virtute sunt majores,* peccantibus non pepercit, spem veniae ostendendo etc. Quomodo non pepercerit, declarant verba sequentia:

Sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos, in judicium reservari. Participio: *cruciandos,* in Graeco nihil respondet, paucis exceptis codicibus, quorum non tanta fides; in quibus est: κολαζομένους, *puniendos.* Quod tamen etiam Augustino legitur lib. 11. de civit. Dei, cap. 33., et de natura boni, cap. 33., nec non Fulgentio lib. 2. ad Trasim. cap. 2.; quum alioqui videri possit hoc additum ab interprete, vel alio quopiam, illustrandi sensus gratia; quamvis, an eo conducat, non facile dixerim. Graeca sic habent: *Sed catenis caliginis in tartarum detrusos tradidit in judicium servatos,* nisi quod pro: τετηρημένους, *servatos,* alii codices habent: τηρουμένους, *servandos,* sive *qui servantur.* Quod sensum non variat. Nam quod Gaignaeus putat, interpretis tempore aliam fuisse lectionem in aliquibus codicibus, et pro: τηρουμένους, fuisse scriptum: τειρομένους, id est, *afflictos et vexatos,* pro quo interpres vertit: *cruciandos;* fallitur in ea re. Siquidem et apud Judam legitur idem verbum, a quo participium hujus loci.

Jam et caeteras voces expendamus. Pro: *catenis,* Augustinus et Fulgentius legunt: *carceribus.* Cujus versionis etiam Beda meminit. Sed, ut Vives apud Augustinum annotat, *carceres pro claustris interpres ille posuit, quibus exire daemones prohibentur; quales erant illi in circo, quibus equi, antequam currerent, coërcebantur. Inferni,* Graece: ζόφου, *caliginis;* quemadmodum et iidem auctores legunt, et noster interpres vertit in Epistola B. Judae. Mirum autem, cur Erasmus vertere maluerit: *noctis,* quod Graeca vox non significat, et ipse quoque in Epistola Judae *caliginem* transtulerit. Quod autem noster vertit: *detractos in tartarum,* et Erasmus, eumque secutus

Hentenius: *in tartarum praecipitatos,* Graecis una dictio est: ταρταρώσας, quam explicatius ita reddes: *cum in tartarum misisset,* seu *detrusisset.* Verbum quidem insolitum est, nec usquam alibi legitur, cujus tamen significatio satis ex contextu colligitur, nisi quod de tartari significato paulo post agemus.

Porro vocabulum *rudentibus,* sive *catenis,* multi faciunt ablativum instrumenti, referentes ad participium: *detractos;* ac si dicatur, angelos transgressores validis funibus (nam *rudens* funis nauticus est) sive catenis detractos fuisse in tartarum. Et hoc modo verba B. Petri intellexisse videtur interpres, qui vertit: *detractos.* Quamvis enim in Graeco dativus sit σειραῖς, *catenis,* notissimum tamen est, illum casum apud Graecos, qui ablativo carent, etiam servire instrumento significando.

Verum multo convenientius ad sensum Petri et Scripturae sacrae dativus ille sic accipitur, ut regatur a verbo: *tradidit;* quomodo dicimus, aliquem tradi custodiae, carceri, vinculis, videlicet retinendum ac puniendum; item ministro, tortoribus, Matth. 5. et 18.; neque vero aliter locus Judae, qui huic similis est, et cum quo ea, quae hic dicuntur, omnino conferenda sunt, accipi potest. Sic enim habet: *Angelos, qui non servaverunt etc., in judicium magni diei vinculis aeternis sub caligine reservavit.* Ita legimus Apoc. 20., diabolum catena magna ligatum teneri in abysso *per annos mille, ut non seducat amplius gentes.* Nec opus admonere lectorem, *vincula, catenas, carceres* in hujusmodi Scripturis accipi metaphorice.

Quaeritur autem, quid *tartari* nomine B. Petrus significatum voluerit in illo verbo: ταρταρώσας. Plerique, S. Augustinum et Bedam secuti, *tartarum* interpretantur aërem hunc caliginosum, in quem veluti in carcerem detrusi sunt daemones, et in quo detinentur usque ad extremum judicium. Addit Adamus, exponens locum Judae, hunc aërem a Petro *tartarum* appellari, *quod turbulentissimus sit,* a verbo ταράττω, id est, *turbo* sive *confundo.* Verum quod *tartarus* accipiatur pro aëre, in quo nos versamur, vel qui supra nos est, quantumvis interdum turbulento, non arbitror ullius scriptoris, neque sacri, neque profani, qui sic usurpaverit, auctoritate posse probari.

Quocirca magis placet, per *tartarum* significari infernum damnatorum, quem vocamus; *ubi umbra mortis et nullus ordo; sed sempiternus horror inhabitat,* Job 10.; ut maxime nomen illud a verbo ταράττω derivatum sit. Quem locum aliae Scripturae *abyssum* vocant, ut Luc. 8., Rom. 10., Apoc. 9. 11. 17. et 20. Qui postremus locus, paulo ante citatus, quia et catenae, et alligationis meminit, hanc, quam probamus, tartari significationem non parum confirmat. Est et significationis affinitas inter *abyssum* et *tartarum.* Nam *abyssus* significat aquarum immensam profunditatem; *tartarus* vero, secundum Platonem, est aquarum thesaurus, quas evomit atque resorbet. Unde, sicut in sacris literis *abyssus,* ita apud auctores profanos *tartarus* accipitur pro locis inferorum profundissimis. Hoc modo tartarum intellexit Oecumenius, et inter Latinos neotericos Cajetanus, Catharinus, Titelmannus, Lorinus; a quibus nec Carthusianus dissidet, tametsi prioris quoque sensus meminerit.

Neque tamen isti negant, etiam aërem hunc caliginosum esse carcerem et habitaculum daemonum. Est enim *haec,* ut scribit Hieronymus, exponens caput sextum Epistolae ad Ephesios, *omnium doctorum opinio, quod aër iste, qui, coelum et terram medius dividens, inane appellatur, plenus sit contrariis fortitudinibus.* Sed tantum, quid *tartari* nomine Petrus intellexerit, exponunt; nec ulla repugnantia est. Ut enim multi daemones in hoc aëre versantur, ita multi quoque detinentur claustris inferni. Ac verisimile est, omnes angelos apostatas, simul atque peccaverunt, in locum se dignum, hoc est, in profundum infernum dejectos ac praecipitatos fuisse; postea vero principem eorum, Dei judicio, per-

missum tentare primos parentes; ac post horum transgressionem etiam aliis (Deo, quibus vellet, permittente) concessum fuisse, ut in hoc aëre, velut assignato eis carcere temporario, morarentur, humanum genus tentaturi, atque pro meritis multifariam vexaturi. Hinc Oecumenius, scribens in hunc locum, illud Luc. 8.: *Et rogabant eum, ne imperaret illis, ut in abyssum irent,* sic interpretatur: *ne in abyssum remitterentur,* in quam videlicet initio dejecti fuerant. Quamvis enim etiam aër iste carcer eorum sit, hunc tamen malunt, quam abyssum. Hic enim regnum suum promovere possunt, non illic.

Poterit igitur sententia B. Petri sic explicari: Deus angelis praevaricatoribus non pepercit; sed mox in barathrum illud tartareum eos praecipitavit, et vinculis caliginosis (id est, infernalibus, ubi perpetuae sunt tenebrae) eos tradidit *servandos ad judicium magni illius diei,* quomodo Judas loquitur; quando nimirum et angelos, et homines judicaturus est Dominus. Id vero non sic intellige, tamquam interim nullas poenas sustineant daemones, sive in tartaro detenti, sive in hoc aëre vagantes; semper enim, ubicumque sunt, poenam primae suae damnationis circumferunt, vel alligati, vel addicti igni gehennae, sicut eam rem declarant Theologi. Sed in illo die judicandi dicuntur et condemnandi, tum quia per illud judicium omnis nocendi potestas in posterum eis auferetur; tum maxime, quia imbecillitas eorum et nequitia atque superbia coram toto mundo traducetur. Quae res erit superbissimis illis spiritibus poena longe molestissima; praesertim quod in aeternum sperare non poterunt ullam vel potestatis, vel honoris pristini recuperationem. Confer, quae scripsimus ad 2. sent. dist. 6.

5. *Et originali mundo non pepercit.* Alterum hoc exemplum est ex historia Gen. 6. et 7., quo docet, errorum magistros horrendum Dei judicium non evasuros. Simul hoc et sequenti exemplo pariter ostendit, justos eripi, malis pereuntibus. *Originalem mundum* dixit interpres pro *prisco, antiquo mundo,* ut alii verterunt. Nam Graece est: ἀρχαίου κόσμου, vox eadem, quae repetitur aliquoties, Matth. 5.: *Dictum est antiquis.* Igitur *originalem,* id est, *antiquum* mundum vocat eum, qui fuit olim ab initio hominis creati usque ad diluvium. Ac *mundi* nomine genus humanum intellige. Subauditur autem vocula: *si,* repetenda ex versu superiori, sic: *Et si prisco mundo non pepercit.*

Sed octavum Noë justitiae praeconem custodivit. Octavum vocat, non ab Adam, a quo decimus reperitur; sed quia octo tantum animae conservatae fuerunt, ut idem Apostolus dicit 1 Epist. 3. Quo in numero erat Noë, et quidem tamquam caput; qui proinde *octavus* dicitur, modo loquendi etiam vulgaribus usitato. *Praeconem* seu praedicatorem appellat *justitiae,* non civilis, aut humanae, sed, ut plerique exponunt, ejus justitiae, qua Deo placetur, et quae coram Deo justitia est. Sicut dicitur Luc. 1.: *Erant autem justi ambo ante Deum. Ejus,* inquit, *justitiae, quae per fidem est;* sicut de Noë dicit Paulus Heb. 11.: *Et justitiae, quae per fidem est, haeres est institutus.* Nam ipsius Noë justitiam ita commendat Scriptura Gen. 6., ut de eo dicat, quod *justus atque perfectus fuit in generationibus suis,* quodque *cum Deo ambulavit.*

Hanc justitiam praedicabat Noë, non solum *exemplo,* quatenus lux justitiae ejus lucebat coram hominibus; sed et facto, et verbo. *Facto* quidem, id est, ipsa per tot annos arcae fabricatione, in qua mysterium justitiae per fidem et aquam adipiscendae continebatur, uti B. Petrus docuit in priori Epistola. *Verbo* autem, quia, ut verisimile est omnino, interim, dum parat arcam, hortatus est homines ad Dei cultum et sectandam justitiam, et ad vitam improbam corrigendam, denuntians alioqui futurum, ut omnes perirent. Tale quid a Noë factum, et propter hoc exosum fuisse peccatoribus, et Josephus refert lib. 1. antiq. Judaic. cap. 3.

Quamquam potest hic locus accipi specialiter de Dei justitia, scelerum et peccatorum vindice, quam Noë praedicabat, exstruens arcam, ac profitens, propter exuberantem hominum malitiam instare mundo superabundantiam aquarum, nec ab illis cuiquam extra arcam, quam fabricabat, effugium futurum. Congruit hic sensus cum eo, quod de Noë dicitur Heb. 11.: *Per quam (arcam) damnavit mundum.* Vide ejus loci commentarium. In ea porro *custodivit* Deus, id est, a diluvio servavit *octavum Noë*, id est, ipsum Noë cum septem aliis; quos si non omnes sua justitia servavit (nam incertum est, an omnes justi fuerint), donati tamen sunt ipsi Noë, ut principi familiae, propter ejus insignem justitiam, ac reservati in seminarium mundi futuri.

Diluvium mundo impiorum inducens. Graece: ἐπάξας, *cum induxisset,* id est, inducere coepisset. *Mundus impiorum* erat genus humanum illius temporis, quod totum, paucis exceptis, a vera pietate recesserat.

6. *Et civitates Sodomorum et Gomorrhaeorum in cinerem redigens, eversione damnavit.* Tertium exemplum. Ubi rursus particula: *si,* repetenda est, oratione adhuc pendente. Nota est historia Gen. 19. Atque hujus exempli meminit etiam Judas in sua Epistola. *Gomorrhaeorum,* Graece: *Gomorrhae,* quomodo dixerat: *Sodomorum,* non Sodomaeorum. Nam civitatum nomina sunt, Sodoma plurale, et Gomorrha singulare; quamvis et illud numero singulari, et hoc plurali interdum legatur. *Has civitates* cum aliis duabus, Adama et Seboim (nam quinta Segor, Pentapolim complens, data fuit precibus et meritis Lot), incolis earum ac totius regionis sulphure et igne coelitus demisso consumptis, *redactas in cinerem* (est enim in Graeco participium aoriston: τεφρώσας) *eversione* seu subversione *condemnavit,* hoc est, funditus evertendo punivit. Ob quae peccata sic punitae fuerint, Scriptura non tacuit. Primum Gen. 12. et 18. et 19., ubi de inhospitalitate et infanda eorum libidine. Deinde et Ezech. 16. Quo loco Dominus Jerusalem per Prophetam sic alloquitur: *Ecce, haec fuit iniquitas Sodomae, sororis tuae: superbia, saturitas panis, et abundantia, et otium ipsius et filiarum ejus; et manum egeno et pauperi non porrigebant etc.*

Exemplum eorum, qui impie acturi sunt, ponens. Exemplum, non hic Graece est: παράδειγμα, sed: ὑπόδειγμα. Pro quo apud Judam legitur: δεῖγμα, simplex; *ut intelligas,* ait Erasmus, *non exemplum, quod imiteris, sed quod admoneat, quid sit vitandum.* Tametsi illud Erasmi discrimen inter eas voces non est perpetuum. Sentit autem Petrus, Deum statuisse civitates illas non in exemplum vulgare; quomodo, qui publicis suppliciis afficiuntur, statuuntur exempla, ne caeteri similia committant; sed *in exemplum typicum,* secundum hoc, quod ait Paulus: *Omnia in figura contingebant illis,* 1 Cor. 10. Nam per illam punitionem horribilem, sed temporalem, velut per typicum quoddam exemplum significata fuit aeterna poena, longe formidabilior, quae manet homines impios, praesertim impietatis magistros.

7. *Et justum Lot oppressum a nefandorum injuria ac luxuriosa conversatione eripuit.* Nonnihil variant Latini codices; nam in quibusdam pro: *injuria,* scribitur: *injusta,* in aliis: *impudica.* Nec desunt, in quibus pro: *injuria ac luxuria,* tantum legatur: *impudica.* Quae lectio plus aliis convenit cum Graecis, quae sic habent: *Et justum Lot oppressum* (sive *qui opprimebatur*) *a nefariorum in lascivia conversatione, eripuit.* Et sensus est, Lot, virum justum, quem illi nefarii ac flagitiosi homines per libidinosam suam conversationem graviter affligebant, ac velut labore enectum fatigabant, missis ad eum angelis suis Deus eripuit, ne cum illis involveretur incendio. *Justitiam Lot* satis commendat Scriptura, quod cum Abraham egressus fuerit de terra nativitatis suae, Gen. 13.; quod solus cum parva familia servatus de incendio Sodo-

morum; quodque propter eum etiam Segor servata, Gen. 19.; tum quod ab hospitalitate sic laudatus, ut, quemadmodum Abraham, sic et ipse, etiam angelos meruerit hospitio suscipere, ibidem et Heb. 11. Quomodo autem justitiae ejus non deroget, quod Sodomitarum libidini filias obtulit, ab expositoribus historiae Genesis petendum.

8. ***Aspectu enim et auditu justus erat.*** Declaratio est ejus, quod dixit, ***justum Lot oppressum fuisse a nefandorum luxuriosa conversatione.*** Quare partis hujus sensus non est, Lot externa specie justum fuisse, ut, qui videbant eum et audiebant, nihil haberent, quod reprehenderent; sed juxta hanc quidem nostram lectionem laudat eum Apostolus, quod inter pessimos, cum quibus ei conversandum erat, nec oculis, nec auribus hauserit contagium scelerum. Quae est maxima virtus, inter malos et impios constantiam servare justitiae et pietatis. Quis autem secundum Graecam lectionem germanior sensus videatur, statim dicemus.

Habitans apud eos, qui de die in diem animam justam iniquis operibus cruciabant. Totus versus in Graeco sic habet: ***Aspectu enim et auditu justus inhabitans inter eos, diem ex die animam justam iniquis operibus cruciabat.*** Nam Graece est: ἐβασάνιζεν, singulare, non: ἐβασάνιζον, plurale. Quod si dicas, una tantum literula haec differre, proindeque facillimam esse alterius in alterum mutationem, primum obstat consensus Graecorum codicum in verbum singulare. Reclamat deinde etiam grammaticae ratio, nisi nominativas voces (quod Gaignaeo placet) pro genitivis absolute positis accipias. Sed hoc insolitum est, etiam in sacris literis. Graecam igitur lectionem multi sic interpretantur: Lot, quum esset oculis et auribus justus, ut cujus omnes sensus a Sodomae sceleribus abhorrerent, animam suam quotidie malis eorum operibus, quae videre et audire cogebatur, excruciasse.

Verum articulus vocabulo δίκαιος appositus diversam constructionem et sensum postulat hujusmodi: Justus enim ille, cum versaretur inter illos nefarios homines, quotidie justam animam suam (id est, se ipsum) pravis eorum actionibus excruciabat, videndo eas et audiendo. Nam multa videbat et audiebat, quae ipsius animum vehementer offenderent; quomodo dictum est a Davide: ***Vidi praevaricantes, et tabescebam, quia eloquia tua non custodierunt,*** Psalm. 118. Qui modus loquendi per tropum etiam ad Deum transfertur, ut Jes. 1.: *Solennitates vestras,* inquit, *odivit anima mea; facta sunt mihi molesta; laboravi sustinens.* Caeterum Hebraismus est: ***animam suam cruciare,*** pro animo discruciari; qualis: ***benedicent se,*** pro ***benedicentur,*** Gen. 12. et alibi. Quae forma sermonis etiam Gallis usitata est: *Il se rompera. Il se poutrira.* Istud rumpetur. Istud putrefiet.

9. ***Novit Dominus pios de tentatione eripere.*** Orationem huc usque pendentem ab illo loco: ***Si enim Deus angelis peccantibus etc.,*** nunc claudit, alteram partem ei reddens, in hunc modum: Si Deus angelis et hominibus olim peccantibus non pepercit, sed graviter punivit; si justos Noë et Lot e malis eripuit: igitur ***novit Dominus pios e tentatione eripere, et impios ad cruciatum reservare.*** Sic post Bedam Cajetanus partem hanc connectit superioribus. Quamquam Graeca scholia separant, et orationem, quae manserat imperfecta, absolvunt addito hujusmodi supplemento: ***Igitur et istos magistros mendaces condigno tradet exitio; vos autem, qui cum illis in mundo commoramini, servabit et salvos faciet;*** ut redditio subaudiatur ex praecedentibus, ubi de magistris mendacibus dixerat: ***Quibus judicium jam olim non cessat, et perditio eorum non dormitat.*** Id enim probandum sumpserat. Hoc modo supplet etiam Hyginus Papa in Epist. 2., ubi, locum hunc allegans, post illa verba: ***exemplum eorum, qui impie acturi sunt, ponens,*** haec adjicit: ***Quid, putatis, iniquis et perseverantibus in***

nequitia eorum erit? Secundum hos id, quod nunc addit Petrus: *Novit Dominus etc.,* non illatio est, sed confirmatio dictorum; ac si dicat: Ita omnino facturus est Dominus, quia *novit pios e tentatione eripere,* id est, opus hoc ei placitum est et familiare, veros sui cultores ex angustiis et persecutionibus, quibus tentantur et probantur, educere et liberare; quemadmodum et id, quod sequitur.

Iniquos vero in diem judicii reservare cruciandos. Graece: *Injustos autem in diem judicii puniendos servare.* Hoc quoque *novit Dominus*, notitia decreti et approbationis, quia, licet non gaudeat in poenis impiorum, vult tamen et probat opus suae justitiae, qua punit *impios* et omnes *injustos,* id est, peccatores. *Diem judicii,* intellige extremi, velut passim alibi. Nec tamen hinc consequens est, animas impiorum non puniri ante illum diem. Non enim de animabus separatis loquitur B. Petrus, sed de hominibus, deque punitione perfecta, qua simul in anima et corpore punientur.

10. *Magis autem eos, qui post carnem in concupiscentia immunditiae ambulant. Magis*, Graece: μάλιστα, *maxime,* pro quo Hieronymus: *praecipue,* lib. 1. contra Jovin. cap. 24., ubi multa citat hujus loci. *Qui ambulant,* πορευομένους, *qui incedunt.* Et μιασμὸς non simpliciter *immunditiam,* sed *pollutionem* significat; quemadmodum et Hieronymus legit. Doctrinam generalem accommodat Apostolus suo instituto, rediens ad id, quod initio capitis agere coeperat, id est, ad descriptionem falsorum magistrorum, qui partim jam tum exorti erant, partim non multo post exorituri. De quibus vide, quae scribit in comment. Oecumenius, et ab eo citatus Irenaeus lib. 1. adversus haereses, cap. 1. 8. et 9. Sensus est: Omnes quidem impios et peccatores servari in diem judicii puniendos; maxime tamen ac praecipue puniendos eos, qui, *carnem,* id est, carnalia desideria sequentes, vitam exigunt in omni genere turpium voluptatum. Quod breviter dixit Judas Apostolus: *Hi carnem quidem maculant.*

Dominationemque contemnunt. Similiter Judas: *Dominationem autem spernunt.* Hieronymus plurali numero legit: *dominationes.* Sic enim et Graeca quaedam habent: κυριότητας, nominatim Complutensia et regia. Sed verisimilius est, B. Petrum scripsisse: κυριότητος, genitivum singularem; nam verbum καταφρονεῖν, *contemnere,* non accusativum regit, sed genitivum, et singulare est apud Judam. Porro quam *dominationem* intelligat uterque Apostolus, non liquet. Multi de politico magistratu interpretantur, id est, de regibus et principibus, ac caeteris in sublimitate constitutis, ut Paulus loquitur 1 Tim. 2. Nam hi dominari solent, secundum illud Matth. 20.: *Principes gentium dominantur eorum.* Unde et *Dominationes* salutantur. Verum haereticos illos, de quibus hic agitur, magistratum contempsisse, non legitur. Imo Neroni Simon magus assentatus fuit usque ad adorationem.

Nonnulli cum glossa interlineali exponunt de suprema Christi dominatione, quam contempserunt, qui pro Christo angelos ad Deum mediatores substituerunt. Quam Paulus vocat *religionem angelorum,* Col. 2. Sed hoc si vellent Petrus et Judas, clarioribus verbis eam rem expressissent, ut Judas in alia parte suae Epistolae, dicens: *Et solum dominatorem et Dominum nostrum Jesum Christum negantes.* Oecumenius significari putat universalem dominationem Dei, qua mundum instituit et gubernat; qua mendaces illi magistri, per suas fabulas de mundi creatione et gubernatione confictas, quorum Irenaeus meminit, spreta atque repulsa, tamquam oculis a Deo omnium dominatore aversis, converterunt se ac demerserunt in omnem carnalem impudicitiam. Similia repetit idem auctor in expositione Epistolae Judae. Qui quidem sensus propius, quam caeteri, respondere videtur ad dogmata haereticorum Apostolici temporis.

Audaces, sibi placentes. Subaudien-

dum: οἵ εἰσὶ, *qui sunt,* ut admonet Oecumenius; aut: ὄντες, *cum sint,* ut haereat haec pars cum sequentibus. Sunt enim hae duae voces non accusandi casus, sed nominandi in Graeco, quamvis praecesserint accusativi. *Audaces* ad aggrediendum ea, quibus suum institutum promoveant. Item *audaces* ad maledicendum, ponentes in coelum os suum, ut statim audiemus. *Sibi placentes,* Graece αὐθάδεις, *praefracti,* ut alii vertunt, id est, homines sui sensus, suique capitis, ut dici solet. Hieronymus legit: *procaces.* Noster interpres alibi αὐθάδη *superbum* interpretatur, ut Tit. 1. Quadrant haec epitheta in haereticos omnium aetatum.

Sectas non metuunt introducere blasphemantes. Secundum hanc receptam lectionem sensus promptus est. Exponitur enim effrenata audacia haeresiarcharum, qui non verentur nova dogmata excitare et spargere, et sectas facere. Sed sciendum, in codicibus Graecis atque etiam Latinis quibusdam manuscriptis, quorum et Erasmus meminit, non haberi verbum *introducere.* Sic autem habent Graeca: δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες. Quod ita reddas Latine: *Glorias non verentur blasphemare,* seu *conviciis incessere.* Pro quo Apostolus Judas dixit: *Glorias autem blasphemant.* Ex quo etiam refelluntur, qui dividunt hanc partem in duas: *Glorias non metuunt,* et *blasphemantes,* nec advertunt, participium loco verbi infinitivi positum esse, juxta proprietatem Graeci sermonis. Cur autem interpres eandem vocem hic *sectas,* apud Judam *majestatem,* seu *majestates* transtulerit in sententia simili, seu potius eadem, mihi non liquet. Ac sane, quamvis δόξα non solum *gloriam,* sed etiam *opinionem* significet, pro *secta* tamen usurpatum legisse, non memini; licet ex opinionibus fixis et obstinatis sectae suboriri soleant. Nam quod supra legimus: *sectas perditionis,* Graece est: αἱρέσεις.

Porro *glorias* Erasmus interpretatur: *gloria praecellentes,* id est, viros gloria ac majestate praeditos, ut sunt reges, principes ac magistratus. Qui et aliorum multorum commentarius est. Caeterum Oecumenius duplicem adfert expositionem, dum δόξας esse dicit *sive divinas virtutes, sive etiam ecclesiasticos principatus; divinas virtutes,* ut arbitror, intelligens coelestes ac Dei ministros spiritus; *ecclesiasticos autem principatus* eos, qui in Ecclesiarum regimine sunt constituti, id est, Episcopos caeterosque praelatos. Nam hos maledictis et calumniis haereticorum obnoxios esse, quotidiana docet experientia. De divinis virtutibus, id est angelis, etiam alii nonnulli interpretati sunt, ut Turrianus lib. 2. de hierarch. ordinat. cap. 9., et Hasselanus, ejusque discipulus Adamus in comment. *Constat enim,* inquit Adamus, *ex historia antiquitatis, scholam hanc,* id est, Simonis et Gnosticorum, *mirabilia finxisse de angelis, et indigna prorsus excogitasse.* De quibus legendi Irenaeus et Epiphanius, scribentes adversus haereses, et post hos Theodoretus lib. 3. haeret. fabularum.

Nec absimile vero est, Petrum eos hic vocare *glorias,* sive *dignitates,* sive *majestates* (his enim vocibus Latinis δόξας reddunt interpretes), quos Paulus vocat principatus, potestates, virtutes, dominationes, thronos, Eph. 1. et Col. 1. Certe Gregorius hom. 8. super Ezechielem *majestatum coelestium,* meminit, cum dicit, *Christum etiam majestatibus angelorum esse superpositum.* At de his sermo redibit in exponenda Epistola Judae. Nam et illud, quod in ea Epistola refertur de Michaële archangelo, non auso inferre diabolo judicium blasphemiae, favet dictae expositioni de angelis, quemadmodum et hoc, quod jam sequitur:

11. *Ubi angeli fortitudine et virtute cum sint majores, non portant adversum se exsecrabile judicium. Ubi,* pro *cum* adverbio posuit. Sic enim tam Graecis, quam Latinis interdum usurpatur. Noluit autem *cum* dicere, ne bis diceretur in tam paucis verbis, quia sequitur: *cum sint majores. Portant,*

Graece: φέρουσι, *ferunt. Exsecrabile judicium,* βλάσφημον κρίσιν id est, *blasphemum, maledicum judicium.* Deinde Graeca plus habent: παρὰ κυρίῳ, pro quo reperitur in antiquis nonnullis Latinis: *a Domino.* Sed melius Erasmus et alii vertunt: *apud Dominum. Non ferunt adversum sese apud Dominum maledicum judicium.* Sic enim passim sumitur in Scriptura Graeca, tam veteris, quam novi Testamenti.

Qui ad Graeca non respexerunt, nec ad locum Judae Apostoli, sic fere partem hanc interpretati sunt: Haereticorum valde gravia et intolerabilia fore tormenta, cum nec angeli praevaricatores, qui natura praestantiores et fortiores sunt hominibus, Dei adversum se judicium sustineant, sed ut importabile exsecrentur. Alii alios huc adferunt sensus, usque ad octo vel novem numero, quos recensent Fevardentius et Lorinus.

Pro sensu, quem nos veriorem putamus, notandum, id, quod Graece est: κατ᾽ αὐτῶν, *adversum se,* positum esse pro: καθ᾽ ἑαυτῶν, ut et quaedam Graeca habent, id est, *adversum se ipsos;* quod exponitur: adversum se mutuo, alius adversus alium; quomodo reciprocum illud frequenter accipitur, ut alibi docuimus. Eodem redit, si *adversum se* exponas: contra suae naturae et excellentiae socios. Nam et daemones angeli sunt ex principatibus, et potestatibus et virtutibus, Rom. 8. et 1 Cor. 15. Juxta quem sensum dictio *se* reciprocationem innuit generis seu naturae; ut si dicas: Lupi sese non comedunt.

Sensus igitur hic esse videtur: Isti Simonis discipuli non verentur coelestibus ac gloriosis virtutibus, id est angelis gloriosis, maledicere, cum ipsi angeli, robore ac virtute eis majores, non inferant sibi mutuo, id est, alii aliis, boni malis, judicium blasphemum, non impingant eis notam maledicti, non ingerant verba maledica, non eos cum maledictis exsecrentur, si quando controversiam seu disceptationem cum eis habent apud Dominum vel coram Domino. Nam, ut alter Apostolus refert, *Michaël archangelus cum diabolo disputans de Mosi corpore, non est ausus judicium inferre blasphemiae.* Ad hanc enim Michaëlis cum diabolo altercationem coram Domino habitam (ut solet filiis Dei coram Domino assistentibus adesse etiam Satan, Job 1. et 2.), in qua a convicio Michaël abstinuit, tantumque dixit: *Imperet tibi Dominus,* B. Petrum respicere, plus quam verisimile est; ut ex angelorum comparatione exaggeret haereticorum audacem maledicentiam, qui, homines cum sint, angelis non parcunt; quando nec angeli, natura inter se aequales, alii aliis maledicunt. Si tamen per *glorias* intelligere quis maluerit homines gloria praecellentes, nihilominus valebit criminis eorum, qui his maledicunt, exaggeratio ab angelis sumpta.

12. *Hi vero, velut irrationabilia pecora, naturaliter in captionem et in perniciem.* Pergit Apostolus describere mores corruptissimos pseudodidascalorum. *Irrationabilia pecora,* Graece: ἄλογα ζῶα, *irrationalia,* seu *ratione carentia animalia,* sive, ut interpres in Epistola Judae, et Erasmus hoc loco vertunt, *bruta animalia.* Nam brutum dicitur, quod sermonis et rationis est expers. Caeterum pro adverbio: *naturaliter,* in Graeco sunt duo vocabula, nomen et participium: φυσικὰ γεγεννημένα, *naturalia genita.* Quod sic exponunt: *naturaliter genita* seu producta, scilicet ad id, quod sequitur, id est, *ad capturam et perniciem.* Nam Deus bruta animantia, quadrupedia, volatilia, natatilia creavit, ut ab hominibus capta et occisa cedant in eorum usum.

Alii vocabulum φυσικὰ seorsim accipiunt, exponentes hoc modo: Quae naturali impetu feruntur, non ratione; ut sit declaratio vocabuli praecedentis: ἄλογα. Qui sensus aptior est: nam juxta priorem sensum potius dicendum erat: φυσικῶς seu φύσει γεγεννημένα, naturaliter seu natura genita ad capturam etc. Sentit Apostolus, eos, adversus quos scribit, more brutorum animantium, quae

sensu, non ratione ducuntur, et in hoc nata sunt, ut capta ab hominibus occidantur, quum et ipsi sensuum voluptatibus totos se dedant, tandem judicii die, tamquam laqueo captos, ad interitum trahendos. Quidam active locum hunc interpretantur de rapacibus et noxiis animalibus, quibus naturale est, alias animantes capere et perdere; cujusmodi sunt lupi, leones, accipitres, aquilae; quasi dicat B. Petrus, ad eundem modum seductores istos capere simplicium animas et perdere. Verum prior sensus germanus est, et explicatur sequentibus verbis.

In his, quae ignorabant, blasphemantes, in corruptione sua peribunt. Hoc dicit, quod pluribus B. Judas: *Hi autem, quaecumque quidem ignorant, blasphemant; quaecumque autem naturaliter, tamquam muta animalia, norunt, in his corrumpuntur.* Ergo quod Petrus scripsit: *In his, quae ignorant, blasphemantes,* idem est cum eo, quod Judas: *Quaecumque ignorant, blasphemant;* ut Petri phrasis, alioqui insolita, sic exponi possit: In iis, quae ignorant, suam exercent maledicentiam; vel potius similis sit Hebraismo frequenti in Scripturis, quo *invocare in nomine Domini,* idem est, quod *invocare nomen Domini,* quemadmodum interpretes Hieronymus et alii phrasim Hebraicam reddiderunt. Quae tamen nobis etiam legitur Psalm. 19.: *Nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus.* Simile est illud Psalm. 72.: *Donec intelligam in novissimis eorum,* id est, donec eorum exitum videam et considerem.

Porro satis apparet, utrumque Apostolum respicere ad blasphemiam, de qua proxime locuti fuerant; ea scilicet, qua perditi isti homines blasphemabant glorias seu majestates. Per quas si intelligantur angelicae virtutes, quem intellectum superius ostendimus esse probabilem, facilis erit hujus loci commentarius. Nam angelorum natura, respublica, ordines, officia, sensum et cognitionem humanam longe excedunt, nisi quantum de illis Deus in Scripturis revelavit. Hos autem isti blasphemabant, quia irreverenter et fabulose tractabant, ut ante dictum est. Quamquam potest haec pars ulterius extendi ad alia fidei nostrae mysteria, de quibus illi nugacissime fabulabantur.

Jam in eo, quod sequitur: *In corruptione sua peribunt,* in Graeco allusio est nominis et verbi: ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται. Quod Erasmus sic reddit: *in perditione sua peribunt.* Hieronymus autem expressius e Graeco: *In corruptione sua corrumpentur.* Ubi *corruptionem* Apostolus intelligit eam, quam supra cap. 1. v. 4. et hic infra v. 19. De qua loquitur et Judas, dicens: *In his corrumpuntur.* Ea corruptio est, qua per foedas et innaturales libidines dehonestatur ac vitiatur humana natura, ejusque dignitas laeditur ac violatur. Sensus autem est: Instar brutorum animantium, ea, quae non intelligunt, dentibus maledicentiae lacerantes, dum sese totos voluptatibus sensuum, etiam contra naturam, tradunt et immergunt, atque per hoc naturam suam corrumpunt, tandem in aeternam corruptionem, id est, perditionem et interitum praecipitandos esse.

13. *Percipientes mercedem injustitiae. Percipientes,* Graece: κομιούμενοι, *reportaturi.* Cohaeret enim praecedentibus, et hic finiendus erat versus. Sic eandem vocem transtulit interpres in priori Epistola cap. 1.: *Reportantes finem fidei vestrae salutem animarum.* Caeterum *injustitia* more Scripturae generaliter accipitur, comprehendens omne genus peccatorum, etiam carnalium, de quibus hic agitur; ut ex sequentibus amplius patebit. Sensus est: Eam poenam, id est, corruptionem aeternam recepturos esse pro mercede suarum corruptelarum.

Voluptatem existimantes diei delicias. Constructio: Hi, inquam, qui voluptatem existimant diei delicias, Graece: τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, *eas, quae in die, delicias.* Et sensus est, quem Erasmi versio paraphrastica significat: *Pro vo-*

luptate ducentes, si in diem deliciis fruantur; ac si dicat Apostolus: Felicitatem statuunt in praesentibus deliciis carnis et sensuum, more Epicuraeorum, securi temporis ac judicii post hanc vitam secuturi. Adamus *diei delicias* interpretatur: *delicias dieculares.* Sic enim vocat, et hunc sensum reddit: *Posse uno et altero die deliciari, eam reputant unicam et summam voluptatem.*

Sunt, qui *diem* a nocte distinguant, facientes hunc sensum: Exuto prorsus omni pudore, etiam interdiu comessantur et libidinantur, quum haec noctu fieri ab improbis soleant, dicente Paulo: *Qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt,* 1 Thess. 5. Placet hic sensus Erasmo, tam in paraph., quam in annotat. Atqui sensum primo loco datum magis genuinum arbitror. Convenit enim cum placito negantium resurrectionem et Christi adventum ad judicium, qui dicunt apud Paulum 1 Cor. 15.: *Manducemus et bibamus; cras enim moriemur.* Et apud Petrum infra cap. 3.: *Ubi est promissio aut adventus ejus?* quos ibidem vocat: *juxta proprias concupiscentias ambulantes,* id est, tales, cujusmodi hic describuntur.

Coinquinationes et maculae. Sic legendum pluraliter casu nominandi, ex castigatione Romana, Graecis omnibus exemplaribus et melioribus Latinis consentanea; quum in multis, atque etiam apud Bedam male legeretur in genitivo singulari: *Coinquinationis et maculae.* Numerum pluralem expressit Hieronymus: *sordes et maculas.* In Graeco sic legitur: σπῖλοι καὶ μῶμοι, id est, *labes et vituperia.* Prius vocabulum etiam Paulo usurpatur Eph. 5.: *Non habentem maculam.* Hi ipsi, de quibus Petrus, a Juda σπιλάδες, derivata voce, id est, *labes* seu *maculae* vocantur. Ex eodem Apostolo discimus, cur eos Petrus appellet his nominibus; eo nempe, quod in epulis suis turpia quaedam, et omni vituperatione digna exercerent; qualia de iis Epiphanius refert in haeresi Gnosticorum. Erant igitur *labes et maculae seu vituperia,* quia toti, et animo, et corpore polluti erant, et sua spurcitie coetus sub nomine Christi congregatos contaminabant, ipsumque Christi nomen vituperio atque infamiae exponebant. Indicat hoc et Petrus verbis sequentibus:

Deliciis affluentes in conviviis suis, luxuriantes vobiscum. Graeca, quae nunc sunt in manibus, sic habent ad verbum: *Deliciantes in deceptionibus suis, coëpulantes vobis.* Nam pro *conviviis,* Graece est: ἀπάταις, id est, *erroribus,* ut vertit Erasmus, seu potius *deceptionibus.* Sed quia noster interpres vertit: *conviviis,* admodum verisimile est, eum in Graeco legisse: ἀγάπαις. Quae vox *caritates* quidem significat, sed jam inde a tempore Apostolorum usurpata fuit pro conviviis Christianorum inter se, quod ad ea pauperes advocando caritatem in eos exercerent. Quam hujus appellationis rationem inter alios adfert Tertullianus in Apologetico, cap. 39. Firmat hanc conjecturam Epistola B. Judae, in qua sic legitur: *Hi sunt in epulis etc.,* Graece: ἐν ταῖς ἀγάπαις; quod hoc loco vertit: *in conviviis.* Nam et illic additur: συνευωχούμενοι, quod hic quidem *luxuriantes* transtulit, sed ibi melius: *convivantes.* Pro quo legit Augustinus: *coëpulantes,* lib. de fide et op. cap. 25. Itaque sensus est: Toti deliciis ac luxu diffluunt in agapis illis suis, id est, in conviviis specioso *agaparum* nomine obvelatis, quae vobiscum exercent. Quamquam haec convivia Augustinus extendit ad *epulas,* ut vocat, *sacramentorum, et dilectiones,* id est agapas, *plebium.*

Porro Graecum participium: ἐντρυφῶντες, Erasmus *insultantes* vertit, idemque jungit cum pronomine: ὑμῖν, *vobis,* id est, primam dictionem cum ultima, faciens hyperbaton minime necessarium. Quamvis enim Graecum verbum ἐντρυφᾶν ambiguum sit ad *insultare* et *deliciari,* tamen hoc posterius praesenti loco magis quadrat, et in eum sensum accepisse videtur Oecumenius, licet interpres ejus variet, Erasmi versioni nimium inhaerens.

14. *Oculos habentes plenos adulterii et incessabilis delicti. Adulterii,* Graece:

μοιχαλίδος, *adulterae.* Tamquam dicat Apostolus: *In ipsis oculis adulteram gestantes,* et nihil aliud, quam adulteras explendae libidinis gratia spectantes. Sic enim Gaignaeus exponit, Graeca scholia secutus. Quod sensu diversum non est ab eo, quod nos habemus: *plenos adulterii,* quodque legitur in libro de singularitate clericorum, sub nomine Cypriani: *plenos moechationibus. Oculos* autem nominat, quod per oculos maxime, velut fenestras, hauriantur vanitates mundi. Propter quod orat Psalmista: *Averte oculos meos, ne videant vanitatem,* Psalm. 118. Et de se commemorat S. Job. 31.: *Pepigi foedus cum oculis meis,* et iterum: *Si secutum est oculos meos cor meum.* Nam et Dominus adulterii ingressum in oculis posuit, dicens: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est eam in corde suo,* Matth. 5.

Quod sequitur: *Et incessabilis delicti,* Graece est: καὶ ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας, *et incessabiles peccati;* ut ad *oculos* pertineat, *quia peccando cessare nesciant,* uti vertit Erasmus. Breviter dixeris: *Irrequietos a peccato,* videlicet aspectus libidinosi mulierum, quasi dicat: Oculos habent insatiabiles ad videndum id, quod libidinem provocat. Gaignaeus suspicatur, interpretem legisse genitivo singulari: ἀκαταπαύστου. Mihi verisimilius est, eum scripsisse: *incessabiles,* quod in nonnullis adhuc exemplaribus legitur. In sensu tamen haud multum est discriminis. Nam sensus vulgatae lectionis est, oculos eorum intentos esse ad peccandum indesinenter et continue.

Pellicientes animas instabiles. Hoc jam non ad *oculos* refertur, ut ex Graeco constat; sed ad ipsos homines, quemadmodum et sequentia. *Pellicientes,* Graece: δελεάζοντες, *inescantes,* nimirum per voluptates carnis, quas promittit et tradit eorum doctrina, quasque affatim exercent. Nam *voluptas esca malorum est,* ut Plato dicebat, *quod ea videlicet homines mali capiantur, ut hamo pisces,* referente Cicerone in libro de senectute. *Animas instabiles* vocat Apostolus eorum, qui nondum firmi sunt in fide, sed adhuc nutant. Quod significat Graeca vox: ἀστηρίκτους. Unde in libro de singularitate clericorum sic legitur: *capientes animas infirmas.* Tametsi Hieronymus de caritatis infirmitate exponit, dum hanc partem ita reddit paraphrastice: *Decipiunt animas necdum Christi caritate robustas.* Nam et qui in caritate minus sunt radicati, facilius ab haereticis seducuntur; quamvis infirmitatem fidei ab Apostolo significari, verisimilius est. Nam his opponuntur στερεοὶ ἐν πίστει, *fortes* seu *firmi in fide,* apud eundem Apostolum, 1 Epist. cap. 5.

Cor exercitatum avaritia habentes. Avaritia, Graece: πλεονεξίαις, id est *avaritiis* seu *cupiditatibus.* Erasmus: *rapinis.* Nam πλεονεξία non simplex habendi cupiditas est, sed dum quis rem alienam arte non bona sibi conquirit. Sumitur interdum apud Paulum pro insaturabili turpium voluptatum aviditate, ut Ephes. 4.: *In operationem omnis immunditiae, in avaritia;* sicut eo loco ostendimus. Itaque putat Oecumenius, hic intelligi posse cupiditatem, sive impudicitiae, sive possessionum; impudicitiae quidem propter ea, quae praecedunt; possessionum vero ac pecuniarum propter exemplum Balaam, quod mox inducitur. Quae posterior expositio fere omnium est interpretum, ac revera probabilior; ut quae etiam cum eo, quod proxime praecessit, optime cohaereat. Nam ad hoc seductores illi inescabant doctrinae suae blanditiis auditores, ut pecunias emungerent, et rem suam augerent. Hoc igitur est, quod Apostolus dicit, eos multo usu tenere artes acquirendi per fas et nefas ab iis, quibus se magistros ingerunt. Quod et supra dixit, vers. 3.: *Et in avaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur.*

Maledictionis filii. Hebraismus est, vel pro eo, quod diceret: *Homines maledicti, exsecrabiles,* id est, omnium exsecratione digni, ut plerique exponunt; vel potius, ut ita dicantur *maledictionis filii,* sicut alibi leguntur *filii mortis, irae, gehennae,* id est quibus mors, ira, gehenna de-

beatur ac praeparata sit. Igitur maledictionis filii, quos manet illa maledictio Judicis: *Ite, maledicti, in ignem aeternum,* Matth. 25.

15. *Derelinquentes rectam viam erraverunt.* Hoc dicere videtur: Eos, semel relicta recta via, id est, vera et sana Christi doctrina, jam non in uno aliquo dogmate consistere; sed vagari per varios errores doctrinae, nunc hoc, cras aliud docentes, prout commodum viderint quaestui. Id quod significat subjunctum de Balaam exemplum. His consonat B. Judas, dum eos appellat: *sidera errantia.*

Secuti viam Balaam ex Bosor, qui mercedem iniquitatis amavit. Hujus quoque meminit Judas, dicens: *Et errore Balaam mercede effusi sunt.* Historia est Num. 22. 23. et 24., ubi Balaam describitur ut vates munerum cupidissimus, adeo ut paratus esset, si posset impune, pro mercede maledicere populo, quem sciebat a Deo benedictum. Quam Petrus vocat *mercedem iniquitatis* seu *injustitiae,* Graece: ἀδικίας, id est amatam, desideratam et exspectatam pro opere injusto et impio. *Hanc viam* perversam (sic enim vocat eam angelus Num. 22.), *recta via relicta,* dicit Apostolus istos *secutos,* scilicet illius Simonis discipulos ac sequaces, cui, Spiritum sanctum emere et vendere volenti, dixit idem Apostolus: *Pecunia tua tecum sit in perditionem,* Act. 8. Illud: *ex Bosor,* quaestionem habet; nam Graece est: τοῦ βοσὸρ, *ipsius Bosor;* ut filius Bosor intelligi possit, licet Scriptura Numerorum patrem ejus non *Bosor*, sed *Beor* nominet; nisi forte binomius fuit. Nam Augustinus quaest. 48. super Numeros, recitans hunc Petri locum, legit: *filii Beor,* tamquam idem sit Beor et Bosor. Vel ex Graeco potest intelligi *natus in loco, cui nomen Bosor.* Id quod placet Bedae et aliis nonnullis. Fit enim illius loci mentio Deut. 4. et alibi, tamquam urbis in Madian sitae. Verum priori intellectui, quem tradunt recentiores, Erasmus, Cajetanus, Gaignaeus, Adamus et alii, favet articulus τοῦ, qui magis solet parentem designare, quam locum nativitatis. Interim vide, si operae pretium videtur, Lorinum plura huc adferentem.

16. *Correptionem vero habuit suae vesaniae.* Graece: *Redargutionem vero habuit propriae iniquitatis.* Sensum reddit Erasmi versio: *Sed redargutus fuit de sua iniquitate.* Tametsi hic in Graeco non est: ἀδικίας, ut in parte praecedenti, sed: παρανομίας, quod magis *transgressionem* significat, dum quis sciens legem violat. Tale enim erat peccatum Balaam, qui, cognita Dei voluntate, nitebatur in contrarium. Quidam suspicantur, interpretem non παρανομίας, sed παραφρονίας legisse, id est *dementiae,* quae vox est in parte sequenti:

Subjugale mutum animal, hominis voce loquens, prohibuit Prophetae insipientiam. Modum correptionis seu redargutionis explicat. Non enim per hominem, sed insolito ac stupendo miraculo per subjugale mutum ac stupidum animal, videlicet asinam humana voce loquentem, sicut historia Numerorum testatur, prohibitus fuit Balaam a sua dementia, qua contra Dei voluntatem, avaritia stimulante, proficiscebatur ad maledicendum Israëli. Non quod in verbis asinae fuerit aperta reprehensio jam dicti criminis, sed quia ex verbis ejus expostulatoriis intelligere debuit Propheta, viam suam esse perversam, Deoque contrariam; sicut ei statim ab angelo denuntiatum fuit. Cujus etiam ministerio vox humanae similis in ore asinae fuerat a Deo formata.

Porro supplenda est causalis conjunctio: *Nam subjugale etc.,* quam interdum subticent et intelligendam relinquunt Hebraei et alii. Nec in Graeco additur: *animal,* uti nec apud Bedam, nec apud Gregorium, Curae pastor. part. 3. admonit. 13., ubi hunc locum adducit; denique nec in omnibus antigraphis Latinis. Nec sane opus, ut addatur. Nam ὑποζύγιον, id est *subjugale,* substantive sumitur et *animal* includit; velut si dicas: *jumentum.* Rursus in eo, quod Graeca habent, atque etiam Latina quaedam, Beda et Gregorio suffragantibus: *in hominis voce loquens,* manifestus Hebraismus est.

Illud quaeritur, quomodo Petrus eum vocet *Prophetam,* quem Moses *ariolum* nuncupat, id est, divinatorem ac vatem daemonum, ut plerique intelligunt. Certe Prophetam Dei fuisse, sed avarum et improbum, constat ex iis, quae de eo refert Scriptura Numerorum. Nam a vero Deo exspectabat et accipiebat responsa. Quod declarant illa ejus verba, cap. 22.: *Respondebo, quidquid mihi dixerit Dominus,* Hebraice יהוה, et cap. 24.: *Non potero praeterire sermonem Domini;* et iterum: *Quidquid Dominus mihi dixerit, hoc loquar.* Unde et dicitur Dominus posuisse verba benedictionis in ore ejus, cap. 23. Nam et oracula, quae protulit, atque illud nominatim: *Orietur stella ex Jacob, et consurget virga de Israël,* ab omnibus agnoscuntur divina. Accedit, quod Petrus absolute Prophetam eum appellat, nec reprehendens in eo falsum cultum, sed avaritiam.

An autem ad vaticinandum etiam daemones aliquando advocaverit, haud liquet; tametsi multi ita sentiant, eo quod *ariolus* vocetur. Sed sciendum, loco hujus vocabuli in Hebraeo legi: *Pethorah,* quod et LXX. Graecis literis φατουρὰ expresserunt. Estque loci nomen, *Pacoria* Ptolemaeo dicta. Repetitur autem Deut. 23., ubi Hieronymus vertit: *De Mesopotamia Syriae.* Vocatur quidem Balaam etiam Jos. 13. *ariolus,* in nostra versione; sed Hebraea dictio: *casas,* quae illic legitur, patet ad diversas divinandi species, etiam licitas. Unde et LXX. verterunt: μάντιν, id est *vatem,* generali nomine; quamvis id in Scripturis non soleat Dei Prophetis attribui. Ut hinc non improbabilis sit suspicio, Balaam, hominem avarum, quaestus causa apud populos infideles, inter quos morabatur, etiam ad illicitas divinationes operam suam venalem exposuisse.

17. *Hi sunt fontes sine aqua. Fontes* proprie nulli sunt sine aqua; sed *fontes* vocat fontium receptacula, quae interdum, venis fontium obstructis, aut alia ex causa, aquis destituuntur. Augustinus *fontes siccos* legit lib. de fide et op. cap. 25. Nam in Graeco una vox est: ἄνυδροι, *sicci, aqua carentes. Inaquosum* vertere solet vulgatus interpres. Igitur hac parte significatur hypocrisis et fallacia pseudodidascalorum. Ut enim fons aqua carens procul venientes invitat ad hauriendum et bibendum; at ubi propius accesserint, frustrat eos ac fallit: ita et isti veritatem, pietatem, salutem, et salutis securitatem auditoribus promittunt; sed re ipsa nihil horum praestant, utpote, secundum Paulum, *habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes,* 2 Tim. 3. Simili tropo Judas dixit: *Nubes sine aqua,* id est, nubes leves ac steriles, quae pluvias promittunt, nec fundunt tamen, sed in aëre dissipantur.

Et nebulae turbinibus exagitatae. Graece, non addita conjunctione: *Nubes a procella actae, impulsae.* Sic apud Judam: *Nubes, quae a ventis circumferuntur.* Notatur instabilitas doctrinae, dum more nubium, quae a ventis procellosis huc illuc agitantur, inconstantes sunt in placitis suis, mutantes et invertentes ea, prout commodum visum fuerit. Testantur id de antiquis haereticis Tertullianus lib. de praescript. advers. haeret. cap. 42. et Irenaeus lib. 1. cap. 5. et 21. De novis autem ac nostrae aetatis haereticis id ipsum abunde quotidiana testatur experientia.

Quibus caligo tenebrarum reservatur. Plus est in Graeco: *Quibus caligo tenebrarum in aeternum servata est. Quibus,* non nebulis seu nubibus, sed iis, quos demonstrat illud praecedens: *Hi sunt fontes etc.,* id est falsis magistris. Est enim οἷς masculinum. Idque etiam patet ex Epistola B. Judae, ubi nubium mentio longius praecedit, et, aliis interpositis, tandem dicitur: *Quibus procella tenebrarum servata est in aeternum.* Quamquam nec convenit haec descriptio nubibus, praesertim quae leves et steriles sunt. Porro verisimile est, particulam: *in aeternum,* quam Graeca habent, non Latina, ex Apostolo Juda huc insertam esse codicibus Graecis; ut hac parte sinceriorem arbitrer lectionem Latinam. *Ca-*

ligo tenebrarum Hebraea phrasi caliginem tenebrosam significat, id est, tenebras densissimas, quas in Evangelio Dominus *tenebras exteriores* vocat, Matth. 8. 22. et 25., hoc est, tenebras extimas, profundissimas, a lucis regione remotissimas. Significatur ergo finis et supplicium, quod manet errorum magistros. Ac ne tolerabilis videatur haec tenebrarum poena, additur in Evangelio tribus locis praedictis: *Illic erit fletus et stridor dentium.*

18. *Superba enim vanitatis loquentes.* Mendose legitur in quibusdam codicibus: *superbia.* Nam *superba* legendum, liquet ex Graecis et melioribus quibusque Latinis. Unde et Hieronymus ejus loco nunc *verba tumentia* legit, nunc *grandia;* illud lib. 1. contra Jovin. cap. 24.; hoc lib. 2. cap. 2. Graece est: ὑπέρογκα, id est, *supra modum turgida,* sive, ut Erasmus vertit, *vehementer fastuosa.* Proprie competunt haec in scholam Simonis, ex qua orti Gnostici, qui, sibi solis scientiam vendicantes, de rebus maximis et abstrusis magno cum fastu vanissime nugabantur. Quod erat, *superba vanitatis verba loqui.* Pro quo B. Judas: *Et os eorum loquitur superba,* Graece similiter: ὑπέρογκα.

Pelliciunt in desideriis carnis luxuriae. Pelliciunt, Graece: δελεάζουσιν, *inescant,* uti paulo ante: *inescantes. Luxuriae,* Graece: ἀσελγείαις, id est *luxuriis,* seu potius *lasciviis.* Quamquam verisimile est, B. Petrum scripsisse, et interpretem nostrum legisse: ἀσελγείας, casu genitivo numeri singularis, quandoquidem et veteres Latini Hieronymus in 2. contra Jovin. et Augustinus de fide et op. cap. 25. legunt, alter: *luxuriae,* alter: *impudicitiae.* Nec hodie desunt Graeci codices, quibus idem casus legitur. Estque facillima hujus lectionis in alteram mutatio, solo jota addito. Certe vulgata Graecorum lectio commodum sensum non recipit, nisi conjunctionem addas: *et lasciviis.* Nostra vero sensum habet obvium: Pelliciunt per desideria carnis lascivientis. Ut enim Hebraea phrasi *caro peccati* vocatur a Paulo Rom. 8. caro peccatrix seu peccato obnoxia: sic a Petro *caro lasciviae* posita est hoc loco pro carne lasciva, id est, in libidinem propensa. Nisi magis placeat, illud *luxuriae* seu lasciviae pendere a vocabulo: *desideriis,* sicut ex eodem pendet istud: *carnis,* sed diversa habitudine. Sunt enim haec desideria carnis, id est, partis sensitivae, non obedientis rationi. Eadem sunt desideria lasciviae, luxuriae, quatenus voluptatem libidinosam pro objecto habent.

Eos, qui paululum effugiunt. In Graecis paene omnibus participium est aoristum, tempus praeteritum significans: ἀποφυγόντας, *eos, qui effugerunt.* Nec secus legunt Hieronymus et Augustinus. Estque ea lectio ad sensum aptior, uti statim patebit. Quod autem nos legimus: *paululum,* varie legitur in Graecis. Plerique codices habent: ὄντως, id est *vere, revera.* Quidam: ὀλίγως, *parumper.* Alii: ὀλίγον, *paululum,* ut editiones Complutensis ac regia. Atque alterum horum legisse crediderim veterem interpretem. Nam quod Erasmus et Vatablus, nullis exemplaribus subnixi, suspicantur, οὕτως scriptum a Petro, quod dicunt usurpari pro: *utcumque, paululum,* velut Joan. 4.: *Jesus sedebat sic supra fontem,* ubi pro: *sic,* malunt: *paululum* vel *utcumque*: id ut verum sit, tamen non propterea credendum est, interpretem hic legisse: οὕτως. Porro conveniunt in hac parte cum nostro interprete Hieronymus et Augustinus locis allegatis. Quid autem sit, *paululum effugere, vel effugisse,* et quo sit hoc referendum, dissentiunt expositores. Atqui verus commentarius pendet ex eo, quod continuo sequitur:

Qui in errore conversantur. Hoc quidam referunt ad: *superba loquentes, qui pelliciunt etc.,* quos utique constat in errore versari et conversari. Verum Graeca repugnant, in quibus non est nominandi casus, sed accusandi: τοὺς ἀναστρεφομένους, *eos, qui conversantur.* Regitur autem, quorundam judicio, a verbo: *pelliciunt,* a quo regebatur: τοὺς ἀποφυγόν-

τας; tamquam dicat Apostolus: Pelliciunt eos, qui paululum effugerunt; eos, inquam, qui in errore conversantur. Verum sensus iste non congruit. Non enim pelliciunt eos, qui errant, sed ut in errorem mittant. Deinde, quomodo in errore conversantur, qui jam effugerunt? Ergo potius et omnino dicendum, quod regatur a participio proximo ἀποφυγόντας, ut haec sit structura: *Pelliciunt eos, qui paululum effugerant illos* (vel ab illis), *qui in errore conversantur.* Ita paulo post loquitur: *Si enim refugientes coinquinationes mundi etc.,* participio eodem.

Quoniam autem totus hic locus obscurior est, paraphrastice eum elucidemus: *Verbis,* inquit, *tumentibus,* id est grandibus, superbis ac fastu plenis, *vanissimis tamen, inescant* seductores illi *per concupiscentias carnis ad lasciviam pronae,* cui permittunt, quidquid libet (sic enim facilius ipsis creditur), *eos, qui paululum,* id est imperfecte, nec satis firma fide (vel potius *paululum,* id est non multo ante, sed nuper admodum conversi ad Christum) *effugerunt* ac recesserunt *ab eis, qui in errore conversantur,* scilicet infidelitatis et vitae carnalis; cujusmodi conversatio erat in ethnicismo ac Judaismo. Quas infra vocat: *coinquinationes mundi.* Quae vita describitur ab eodem Apostolo, prioris Epist. cap. 4. dicente: *Sufficit enim praeteritum tempus ad voluntatem gentium consummandam, his, qui ambulaverunt in luxuriis etc.* Porro qui legunt: ὄντως, *revera,* sic exponunt: Eos, qui serio poenitentiam professi, vere effugerant atque reliquerant errorem pristinae conversationis, novo erroris genere decipiunt.

19. *Libertatem illis promittentes.* Significat, qua potissimum arte pelliciant alios ad suam doctrinam; nimirum promissa libertate, qua nihil optabilius ac suavius audiri solet. Unde solemne est haereticis, libertatem suis sectatoribus polliceri. Hoc enim habent erroris ac malitiae suae velamen, ut idem Apostolus loquitur in priori Epist. cap. 2. Erat autem ea carnis libertas, de qua B. Judas in Epistola, dicens, subintroiisse quosdam *homines, Dei nostri gratiam transferentes in luxuriam.* De qua Paulus quoque fideles admonet Gal. 5. his verbis: *Vos in libertatem vocati estis, fratres; tantum ne libertatem in occasionem detis carnis.* Quomodo libertatem hanc promiserint Apostolicorum temporum haeretici, nempe Simoniani, Nicolaitae, et horum successores Gnostici, laxantes carni habenas ad omne genus turpium voluptatum, tradit Epiphanius in istarum haereseon descriptione. Quadrat autem apprime locus iste etiam in haereticos nostri temporis, qui ex sola fide promittunt hominibus salutem, eamque certissime consequendam, nullis obstantibus peccatis, quae quis post fidem semel susceptam patraverit. Porro quae vera sit libertas hominis Christiani, tota lex evangelica abunde docet.

Cum ipsi servi sint corruptionis. Ostendit, falso eos promittere libertatem, argumento a repugnantibus, quoniam ipsi sunt servi pessima servitute, servi, inquam, corruptionis; ut proinde aliis libertatem praestare nequaquam possint. *Corruptionis* nomine quidam peccatum in genere significari putant, de cujus regno, dominio, servitute Paulus disserit Rom. 6., licet eo loco verius sit, per *peccatum* intelligi concupiscentiam, id est, peccati fomitem. Est autem peccatum *corruptio,* quia privat eum, in quo est, magno bono suo, simulque ducit ad corruptionem, id est, mortem aeternam. Hoc tamen loco probabilius est, vocabulo *corruptionis* significari corruptelas libidinum, quibus sese velut in servitutem addixerant hi, contra quos agit B. Petrus. Unde et mox *coinquinationes mundi* vocantur. Vide, quae diximus supra ad illud capitis 4.: *Fugientes ejus, quae in mundo est, concupiscentiae corruptionem.*

A quo enim quis superatus est, hujus et servus est. Graece: τούτῳ καὶ δεδούλωται, id est, *huic et servus factus est,* sive *huic et servus addictus est.* Quo posteriori modo citat Augustinus in lib.

de fid. et oper. et alibi, nec non alii veteres. Quod dixit Apostolus, eos esse servos corruptionis, id probat comparatione ex jure belli, in quo victor victum et captum sibi faciebat mancipium sive servum. Itaque sensus est: Qui in bello superatus est, is victori jure cedit in servitutem; sic ergo, qui se patitur superari a corruptione, jure quodam servus efficitur corruptionis. Estque eadem ratio de peccato in genere, dicente Domino Joan. 8.: *Omnis, qui facit peccatum, servus est peccati.* Faciens enim peccatum subjicit se peccato tamquam domino. *Nescitis,* inquit Paulus, *quoniam, cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis ejus, cui obeditis, sive peccati ad mortem, sive obeditionis ad justitiam?* Rom. 6. Cur autem ex hujusmodi servitute non sit consequens, eum, qui peccat, necessario et non libere peccare, tamquam in peccati potestatem redactus, servum et non liberum habeat arbitrium, ut voluit Lutherus, diximus ad illud ejusdem Epistolae ad Rom. 6.: *Finem vero vitam aeternam.*

20. *Si enim refugientes coinquinationes mundi in cognitione Domini nostri et Salvatoris Jesu Christi.* Referunt hanc partem quidam ad falsos magistros, qui aliquando, per baptismum renati, voluptatibus saeculi renuntiaverant. Verum ex superioribus patet, de eis dici, quos falsi magistri pelliciunt in errorem per desideria carnis; utpote quos hoc pacto non solum in servitutem corruptionis retrahunt, sed in pejorem statum adducunt, quam in quo fuerant, Christi notitia nondum percepta. Sunt enim iidem, quos ante dixit *paululum effugisse eos, qui in errore conversantur,* et quos nunc dicit *refugisse coinquinationes mundi,* usus eodem participio, quo prius: ἀποφυγόντες. Ut clarior versio sit: *Si enim, postquam effugerunt inquinamenta mundi per agnitionem Domini et Salvatoris Jesu Christi* (nam *nostri* Graeca non addunt), id est, postquam semel ab hujus saeculi corruptelis et inquinamentis elapsi sunt per fidem Christi, mundantem et purificantem, Joan. 15. et Act. 15. Tempus nimirum significat, quo primum facti fuerant Christiani.

His rursus implicati superantur. Graece: τούτοις δὲ πάλιν *etc.* Ubi particula δὲ, *autem,* vel redundat, vel potius exponenda est, ut Erasmus vertit: *tamen his rursum etc.* Id est, a seductoribus istis inescati ac male persuasi, rursus iisdem mundi corruptelis ac sordibus sese involvunt, et per hoc iterum in peccati victoris servitutem rediguntur.

Facta sunt illis posteriora deteriora prioribus. Graece: *Postrema pejora primis.* Allusio est ad verba Christi Matth. 12.: *Et fiunt novissima hominis illius pejora prioribus.* Ubi similiter habes in Graeco: *Postrema pejora primis.* Sequitur hujus partis probatio.

21. *Melius enim erat illis non cognoscere viam justitiae. Cognoscere,* Graece: ἐπεγνωκέναι, *cognovisse. Melius* autem, id est, minus malum. Comparantur enim duo mala, quorum alterum altero pejus est. *Viam justitiae* vocat doctrinam, quae tradit modum assequendi veram et salutarem justitiam, fide et operibus constantem.

Quam post agnitionem retrorsum converti ab eo, quod illis traditum est, sancto mandato. Retrorsum Graeci codices non habent, practer paucos; tametsi legunt Hieronymus et Augustinus. In Graeco sic habetur: *Quam, ubi cognoverunt, converti etc.* Quidam tamen Graeci codices pro: ἐπιστρέψαι, legunt: ἀνακάμψαι, *reflecti.* Et ita B. Augustinus *Sanctum mandatum* appellat, quod prius *viam justitiae,* id est, legem Christianam, quae tradit praecepta juste et sancte vivendi, ac insuper modum, quo ea observentur, sic ut ab hominibus Deo serviatur *in sanctitate et justitia coram ipso,* Luc. 1. Addidit autem *mandato* epithetum *sancti,* per antithesim ad *coinquinationes mundi,* ut quae cum sanctitate ex diametro pugnent. Et hoc argumento ostendit Augustinus, *sanctum mandatum* hic intelligi non illud solum, quod continet praecepta credendi; *sed quo*

praeceptum est, ut, ab hujus mundi coinquinationibus recedentes, casta conversatione vivamus. Quamquam, inquit, *praecepto fidei totum continetur, si eam intelligamus fidem credentium, quae per dilectionem operatur.*

Porro liquet ex his Apostoli verbis, posse viam veritatis cognitam deseri, ac proinde (quod sectarii negant) fidem et caritatem semel habitam amitti. Nam et domus per inhabitantem Spiritum sanctum mundata et ornata rursus occupari potest a spiritu nequam, ut fiant *illius novissima pejora prioribus,* Matth. 12. Hinc et illud consequens est, hominem fide et caritate imbutum non esse certum de sua salute, contra quam docent iidem omnes sectarii.

Quaeritur, quae sit ratio comparationis, quam adstruit B. Petrus, id est, cur hoc illo sit pejus. Respondeo, triplicem esse rationem.

Prima est, quam indicat Apostolus, dicens: *post agnitionem,* quia, qui viam veritatis agnitam deserit, jam sciens peccat. Scriptum est autem: *Servus, qui cognovit voluntatem Domini sui, et non fecit, vapulabit multis,* Luc. 12. Item: *Scienti bonum facere, et non facienti, peccatum est illi,* Jac. 4.

Secunda ratio, quam indicat dicens: *ab eo, quod illis traditum est, sancto mandato,* quia peccat per ingratitudinem, abjiciens dona a Deo accepta, fidem seu veritatis notitiam, justitiam, sanctitatem ac caetera charismata Spiritus sancti. Quod peccatum vehementer in hoc genere exaggerat Apostolus Hebr. 6. et 10.

Tertia ratio, quam significat, cum dicit: *retrorsum converti,* quia peccat gravissimo peccato vel haeresis, vel apostasiae. Nam esti non omnes, qui post baptismum relabuntur ad hujus mundi coinquinationes, in haeresim vel apostasiam incidant: proclive tamen est, ut, qui *bonam conscientiam* repellunt, *circa fidem* naufragium faciant, 1 Tim. 1., ideoque periculo amittendae etiam fidei sese exponunt. Graviter hoc peccatum ponderat idem Paulus iisdem locis.

22. *Contigit enim eis illud veri proverbii.* Graece: *Contigit autem.* Hieronymus ita legit: *Completumque est in eis verissimum illud proverbium.* Augustinus fere nobiscum: *Contigit enim illis res veri proverbii,* id est *id, quod vero proverbio dici solet,* ut vertit Erasmus.

Canis reversus ad suum vomitum. Scilicet: *resorbendum.* Quod est abominabilis immunditiae. Nota est origo proverbii. Legitur autem apud Salomonem, Prov. 26.: *Sicut canis, qui revertitur ad vomitum suum, sic imprudens, qui iterat stultitiam suam.*

Et sus lota in volutabro luti. Et, subaudi: Illud alterius veri proverbii contigit eis. Sunt enim duo proverbia sive adagia, licet ad eandem rem usurpata. Nec Graece est: *in volutabro,* sed: *ad volutabrum;* subintelligitur enim ex priori proverbio: *reversa est.* Verisimile est autem, interpretem vertisse: *in volutabrum.* Jam si legas causaliter: *Contigit enim etc.,* erit in his proverbiis probatio quaedam partis praecedentis, eo quod haec dici soleant in homines relapsos in pristina vitia, qui, propter rationes supra dictas, gravius peccant, quam ante peccaverant. Alioqui possunt haec accipi, ut simpliciter dicta in eos, qui ita peccant, ut sese similes reddant iis animalibus, quae propter insignem immunditiam dant locum adagiis. Unde et Christus utrumque hoc animal suo sermone conjunxit, dicens: *Nolite sanctum dare canibus; neque mittatis margaritas vestras ante porcos,* Matth. 7. Conjunxit et Poëta hoc versu: *Vixisset canis immundus, vel amica luto sus.*

Competunt autem haec proverbia in omnes quidem relapsos, sed potissimum ac propriissime in illos, qui semel ab hujus saeculi immunditiis abluti ac mundati, et sanctificati, iisdem sese rursus involvunt. Ut olim, qui impurissimae sectae Gnosticorum sese adjungebant. Nam pro *luto* sive coeno Graece est: βόρβορος, a quo nomen acceperunt Gnostici, ut Borboritae dicantur. Caeterum pulchre et apposite B. Augustinus, in tract. de de-

cem chordis sub finem, peccatorum confessionem comparat cum vomitu, respiciens ad hunc Petri locum; monetque, ne peccator post confessionem, tamquam vomitu relevatus a peccatis, canino more ad vomitum, id est ad peccata, quae vomendo projecit, redeat. Sicut autem hoc de cane proverbium apte refertur ad Sacramentum reconciliationis, ita alterum de sue referri potest ad Sacramentum baptismi, in quo lavamur et purgamur a sordibus ac coeno peccatorum.

CAPUT TERTIUM.

Hanc ecce vobis, carissimi, secundam scribo epistolam, in quibus vestram excito in commonitione sinceram mentem, 2. ut memores sitis eorum, quae praedixi, verborum a sanctis Prophetis, et Apostolorum vestrorum, praeceptorum Domini et Salvatoris. 3. Hoc primum scientes, quod venient in novissimis diebus in deceptione illusores, juxta proprias concupiscentias ambulantes, 4. dicentes: Ubi est promissio, aut adventus Ejus? ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creaturae. 5. Latet enim eos hoc volentes, quod coeli erant prius et terra, de aqua, et per aquam consistens Dei verbo, 6. per quae, ille tunc mundus aqua inundatus periit. 7. Coeli autem, qui nunc sunt, et terra eodem verbo repositi sunt, igni reservati in diem judicii et perditionis impiorum hominum. 8. Unum vero hoc non lateat vos, carissimi, quia unus dies apud Dominum sicut mille anni, et mille anni sicut dies unus. 9. Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant; sed patienter agit propter vos, nolens, aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reverti. 10. Adveniet autem dies Domini ut fur [1]), in quo coeli magno impetu transient, elementa vero calore solventur, terra autem, et quae in ipsa sunt opera, exurentur. 11. Cum igitur haec omnia dissolvenda sint, quales oportet vos esse in sanctis conversationibus et pietatibus, 12. exspectantes et properantes in adventum diei Domini, per quem coeli ardentes solventur, et elementa ignis ardore tabescent? 13. Novos vero coelos, et novam terram [2]) secundum promissa ipsius exspectamus, in quibus justitia habitat. 14. Propter quod, carissimi, haec exspectantes, satagite immaculati et inviolati ei inveniri in pace; 15. et Domini nostri longanimitatem [3]) salutem arbitremini, sicut et carissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis, 16. sicut et in omnibus epistolis, loquens in eis de his, in quibus sunt quaedam difficilia intellectu, quae indocti et instabiles depravant, sicut et caeteras Scripturas, ad suam ipsorum perditionem. 17. Vos igitur, fratres, praescientes custodite, ne

---

[1]) Matth. 24, 42. 43. [2]) Rom. 8, 19. seq. Apoc. 21, 2. seq. Hebr. 12, 26. seq. [3]) Vers. 9. Rom. 2, 14.

insipientium errore traducti excidatis a propria firmitate; 18. crescite vero in gratia, et in cognitione Domini nostri et Salvatoris, Jesu Christi. Ipsi gloria et nunc, et in diem aeternitatis! Amen.

SUMMARIUM CAPITIS SECUNDI.

Revocat eis in memoriam priores suas admonitiones, muniens eos adversus impostores. Monet, ut in adventum Domini sese praeparent, quando coeli et terra innovabuntur. Pauli Apostoli doctrinam eis commendat, monens, ab indoctis male intelligi. Denique hortatur, ut errorem fugientes proficiant in gratia Dei.

1. *Hanc ecce vobis, carissimi, secundum scribo epistolam.* Graeca sic habent: *Hanc jam, dilecti, secundam vobis etc.* Interpres pro ἤδη, quod hodie in omnibus est Graecis, legit: ἰδοὺ, *ecce.* Porro B. Petrus, *secundam hanc* nominans *epistolam ad eos scriptam,* satis utique significat, se prius ad eosdem, nec plures, sed unam Epistolam dedisse.

In quibus vestram excito in commonitione sinceram mentem. In quibus, Graece: ἐν αἷς, foemineo genere; ut non alio, quam ad Epistolas referri possit, quum tamen non *Epistolas,* sed *Epistolam* dixerit. Unde nonnulli suspicati sunt, hic esse soloecismum, ad quem evitandum vertere malunt: *Has secundas vobis scribo literas, in quibus etc.* Sed non est affingendum B. Petro vel ejus amanuensi vitium Grammaticae tam apertum, ut scriberet: *Epistolam, in quibus,* pro: *in qua.* Dicimus ergo, Petrum, quum ait: *in quibus,* relationem facere ad rem, non ad vocem; quod saepe faciunt optimi quique scriptores. Id est, facere relationem ad duas Epistolas, verbis praecedentibus significatas, ac si diceret: Hanc secundam Epistolam vobis scribo post priorem; in quibus duabus Epistolis per commonitionem excito et exstimulo vestram sinceram mentem. Hinc etiam patet, utramque Epistolam monitoriam esse. Quod commonendi studium jam supra declaravit, cap. 1. dicens: *Propter quod incipiam vos semper commonere etc.* Et sicut illic animos eorum conciliabat, appellans *scientes et confirmatos in praesenti veritate,* ita et hic, laudem illis adscribens *sincerae mentis,* id est ejus, quae simulationis sit expers; maxime quod mens hujusmodi sit admonitionis capacior.

2. *Ut memores sitis eorum, quae praedixi, verborum a sanctis Prophetis.* Hic jam sermo commonentis est. In Graeco non est verbum: *praedixi,* sed participium: τῶν προειρημένων, *eorum, quae praedicta sunt.* Itaque melius et clarius hanc partem ita vertas: *Ut memores sitis verborum, quae praedicta sunt a sanctis Prophetis.* Sic enim idem interpres vertit admonitionem huic similem, quae est in Epistola Judae: *Memores,* inquit, *estote verborum, quae praedicta sunt ab Apostolis etc.* Plenius autem hic loquitur Petrus, prius ad Prophetarum, deinde ad Apostolorum verba atque praecepta animo recolenda fideles excitans, ut qui per fidem in baptismo susceptam essent *superaedificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum,* Eph. 2. Sed et supra, cap. 1., ad utrosque audiendos fuit adhortatus.

Et Apostolorum vestrorum, praeceptorum Domini et Salvatoris. Haec pars intricatior est, etiam in Graeco, ubi sic ad verbum habetur: *Et ejus, quod est Apostolorum nostrorum (seu nostri) mandati, Domini et Salvatoris.* Interpres legit pronomen secundae personae ὑμῶν, pro ἡμῶν primae, quod nunc constanter habent Graeca, Complutensibus exceptis. Nam quia videbatur absurdum, ut Petrus diceret: *Apostolorum nostrorum,* qui ipse erat Apostolus, idemque

primus, hinc verisimile est, quod personam mutavit quispiam.

Porro sensus varie redditur, etiam secundum lectionem Graecam. A quibusdam hoc modo: Praeterea memores vos esse volo praeceptorum Domini et Salvatoris, vobis traditorum a nobis Apostolis. Alii, auctore Oecumenio, praecepta distinguunt, quasi memores esse velit praeceptorum, tam eorum, quae ab Apostolis, quam quae a Domino Salvatore data sunt. Tertium sensum aperit Erasmi versio: *Et mandati nostri, qui sumus Apostoli Domini et Salvatoris,* id est: Ut memores sitis etiam mandati seu mandatorum, quae accepistis a nobis Apostolis Christi. Sensum hunc plane efficiunt ipsa Petri verba, tantum adhibita seu intellecta permodica metathesi: καὶ τῆς ἐντολῆς ἡμῶν τῶν ἀποστόλων τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος. Quare merito plerique recentiores eum amplectuntur. Nam et priori parti congruenter respondet, atque adeo convenit cum eo, quod in simili commonitione dicit B. Judas: *Ab Apostolis Domini nostri Jesu Christi.*

Additio B. P.

Sed ad hunc sensum accedet, quod est in nostra vulgata, si sic ordinemus et distinguamus: *Ut memores sitis eorum verborum a sanctis Prophetis* enuntiatorum, *quae praedixi* in hac ipsa Epistola; memores item sitis *praeceptorum, quae nos, Apostoli vestri,* vobis dedimus, eadem praecepta *Domini et Salvatoris,* Matth. 7. et 24. Aut sic: Dedimus, iidem Apostoli Domini et Salvatoris.

Hoc autem Apostolicum praeceptum intelligit Petrus, quod jam in superioribus inculcavit, de retinenda mordicus doctrina principio tradita, maxime quod ad Christi Domini promissiones et gloriosum adventum attinet; deque cavendis pseudodidascalis, qui ab ea doctrina conantur auditores abducere. De his enim diserte Judas exponit, ac de iisdem subjungit Petrus:

3. *Hoc primum scientes, quod venient in novissimis diebus in deceptione illusores.* Multa Graeca non addunt illud: *in deceptione*, nec legit Oecumenius; tametsi probabile est, a Petro scriptum esse, excidisse vero propter Graecarum vocum initiales syllabas similes: ἐμπαιγμονῇ, ἐμπαῖκται, et quia apud Judam non additur. Nam certe Augustinus legit lib. 20. de civit. Dei, cap. 18.: *Venient,* inquit, *in novissimo dierum illusione illudentes,* et Hieronymus lib. 1. adversus Jovinian. cap. 25.: *Venient in novissimis diebus illusores seducentes.* Hic jam ostendit Apostolus necessitatem commonitionis. Unde dicit: *primum*, tamquam de re praecipua, quam scire eos oporteat, ob cautelam futurorum. Nam illud: *scientes* (quod nominativi casus est: γινώσκοντες), refertur ad ἀγαπητοὶ, *carissimi*, sic tamen, ut praeceptive dictum intelligatur, id est: *scitote;* quomodo Paulus ad Timotheum loquitur 2 Epist. 3.: *Hoc autem scito, quod in novissimis diebus etc. Novissimos* sive extremos *dies*, vel, ut in Graeco, *extremum dierum,* pro quo Judas: *extremum seu novissimum tempus,* Hebraea consuetudine dixit Petrus pro temporibus futuris, sive in longinquum, sive etiam proxime; quemadmodum eam phrasim, quae frequens est in Scripturis, intelligendam docuimus in commentar. ad 1 Tim. 4., et 2. ad eundem 3. Sufficere potest ille unus locus, Prov. 23., de vino: *Ingreditur blande; sed in novissimo mordebit ut coluber.* Nam et hic constat, Petrum loqui de seductoribus paulo post exorituris, adversus quorum fallacias hac Epistola monitoria praemunit fideles, ad quos scribit. Notantur autem, qui ex Simonis praesertim schola prodituri erant, ut Gnostici et quotquot ejusdem generis, licet varia nomina sortiti.

Illusores autem dicuntur (quo nomine etiam Judas Apostolus eos appellat) non tam, quod pro ludo habeant Christi religionem, ejusque cultores derideant, quum ipsi vel maxime Christiani velint haberi; quam quod instructi sint arte fallendi; quos Latine dicimus: *impostores,* Hebraei linguae suae proprietate vocant:

illusores, quod, dum fallunt homines, exponant eos aliorum ludibrio. Nam dolo capti vulgo rideri solent tamquam simplices et incauti. Vel etiam quia, quos decipiunt vel decipiendos sperant, eos in corde suo derident tamquam ignaros doli et simplices. Saepe etiam inter sese eos cum cachinnis irrident. Legitur hoc vocabulum Psalm. 1. ex Hebraeo, et in Proverbiis, et alibi passim. Hinc et illud Matth. cap. 2. de Herode: *Videns, quoniam illusus esset a Magis*, id est, deceptus, Magis non redeuntibus, uti promiserant.

Juxta proprias concupiscentias ambulantes. Augustinus legit, ut in Graeco est: *Secundum proprias suas concupiscentias euntes.* Eadem prope verba sunt apud B. Judam, et sensus est: Obsequentes carnalibus suis desideriis, gulae et libidini servientes. Qui enim ejusmodi sunt, facile spem abjiciunt et impugnant bonorum coelestium ac spiritualium, quae nobis in futurum promittuntur. Unde sequitur:

4. *Dicentes, ubi est promissio, aut adventus ejus? Adventus* in Graecis genitivi casus est: τῆς παρουσίας. Legunt enim sine particula disjungente media: *Ubi est promissio adventus ejus?* Quae eadem lectio apud Liranum est. Sic et Augustinus: *Ubi est promissum praesentiae ipsius?* Nam Graeca vox et *adventum,* et *praesentiam* significat, ut monuimus ad cap. 1. vers. 16. Sed hoc loco melius accipitur pro *adventu,* quemadmodum et supra, dicto cap. 1. vers. 16. Est autem locutio transitiva pro intransitiva, familiaris Hebraeis; quam intransitive sic reddas: *Ubi est promissus ejus adventus? Ejus,* refert *Dominum et Salvatorem;* id enim praecessit. *Adventum* intellige gloriosum, quo veniet cum majestate magna, judicaturus mundum, et judicio peracto sine fine regnaturus cum suis electis. Hunc enim adventum suum ipse Christus promisit in Evangelio multoties, eundemque praenuntiarunt Prophetae. Promissionis autem Christi testes fuerunt Apostoli, sicut dictum est cap. 1.

Porro, quid impostores illi voluerint, dicendo: *Ubi est etc.*, dubitari potest. Beda, quem nonnulli sequuntur, haec ab illis dicta putat ad significandam tarditatem adventus Domini; quomodo dicebat *malus ille servus in corde suo: Moram facit Dominus meus venire; percutiens interim conservos suos, edensque et bibens cum ebriosis,* Matth. 24. et Luc. 12. Hos opponit Beda Thessalonicensibus, qui diem Domini viciniorem, quam oportuit, suspicabantur, 2 Thess. 2., ac monet, sane quam salubriter, ab utraque opinione cohibendum assensum: *Sed solum hoc,* inquit, *seduli procuremus, ut, sive ocius, sive sero veniens Dominus, paratos nos possit invenire, dum venerit.*

Alii interrogatione ejusmodi simpliciter negari putant futurum adventum Christi, ut responsio sit: Vana est promissio; numquam veniet Dominus. Quo sensu ad Tobiam dicebant cognati ejus: *Ubi est spes tua, pro qua eleemosynas et sepulturas faciebas?* Sic enim uxor ejus exponit, cum exprobratione dicens ei: *Manifeste vana facta est spes tua etc.* Sensum hunc volunt Liranus ac plerique neoterici; idque rectius. Nam eum plane exigit sequens istorum impiorum probatio: *Ex quo enim patres dormierunt etc.*, et subjuncta refutatio: *Latet enim eos hoc volentes, etc.*

Rursus quaeritur, utrum haec ab impostoribus dicta fuerint ad eximendum metum futuri judicii, an vero ad spem adimendam futurae remunerationis et gloriae. Respondeo, principalius dicta fuisse ad spem adimendam. Quod declarat nomen *promissionis;* nam promissio bonorum est. Quippe studium illorum impostorum erat, hominibus injicere desperationem eorum bonorum, quae post hanc vitam exspectanda per Apostolos Christi nuntiabantur; tamquam inania essent promissa; quamvis consequenter hac sua doctrina etiam metum eximerent futuri judicii ac gehennae. Itaque fiebat,

ut eorum sectatores, de futuris et spe vacui, et metu liberi, totos sese projicerent ac demergerent in voluptates vitae praesentis; tamquam dicentes: *Edamus et bibamus; cras enim moriemur,* 1 Cor. 15; videlicet more gentilium sine Deo viventium, *qui desperantes semet ipsos tradiderunt impudicitiae, in operationem omnis immunditiae,* Eph. 4. Fuit haec doctrina Gnosticorum et quorundam aliorum, qui, post Apostolos exorti, negarunt futuram mortuorum resurrectionem, et per consequens adventum et regnum Christi, id est, duos extremos articulos Symboli fidei nostrae: *Carnis resurrectionem,* et *vitam aeternam.* De quibus haereticis consulendi Epiphanius, Philastrius et Augustinus, de haeresibus scribentes.

Quamquam et, viventibus adhuc Apostolis, erant, qui per Ecclesias talia spargerent. *Ex quibus Hymenaeus et Philetus, dicentes, resurrectionem esse jam factam,* 2 Tim. 2., et qui absolute dicebant, *quod resurrectio mortuorum non est,* 1 Cor. 15. Adversum quos eodem loco prolixe Paulus disserit, utens inter alia hoc argumento: *Si resurrectio mortuorum non est, inanis est ergo praedicatio nostra, inanis est et fides vestra.* Nam sublata spe resurrectionis et gloriae futurae, corruit totum, propter quod Christiani sumus. *Si enim,* inquit, *in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.* Unde merito solliciti fuerunt Apostoli Petrus, Paulus et Judas, ut hos exitiales errores ab Ecclesiis, non verbo solum, sed et scripto profligarent.

Ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creaturae. Impostorum verba per mimesin prosequitur, argumentum erroris sumentium a perpetuo cursu naturae, quem promissionibus Dominicis opponunt. *Ex quo,* Graece: ἀφ᾽ ἧς, supple: ἡμέρας, *ex qua die.* Jam pro eo, quod noster interpres Graecam vocem κτίσεως vertit: *creaturae,* mavult Erasmus: *creationis* seu *conditionis.* In quo Hentenius et alii quidam eum sequuntur, minus attenti ad usum hujus vocabuli in Scripturis. Nam, ut ostendimus ad illud Rom. 1, 20.: *A creatura mundi,* vix est, ubi aliter usurpetur, quam pro creatura, id est, *re creata* aut *rebus creatis.* Quae significatio bene etiam quadrat huic loco, et quidem melius, quam si *creationem* vertas. Sic enim dixit Petrus: *Ab initio creaturae,* tamquam si diceret: *Ab initio mundi.* Nam Evangelistae haec duo pro iisdem habent, Matth. 24, 21. dicens: *Ab initio mundi,* et Marc. 13, 19.: *Ab initio creaturae.* Quod si creationem vellent intelligi Petrus et Marcus, non dicerent: *Ab initio creationis,* sed: *Ab ipsa creatione seu constitutione mundi;* quomodo loquitur alibi Scriptura. Quapropter Erasmus quoque dicto loco Marci 13. vertit: *A principio rerum conditarum,* velut corrigens id, quod prius cap. 10, 6. verterat: *Ab initio creationis.*

Sed sensum hujus loci dicamus: Ex quo tempore, inquiunt, antiqui patres, id est, Patriarchae et Prophetae, quos dicitis credidisse et annuntiasse secundum, eundemque gloriosum Christi adventum, obdormierunt, id est, mortui sunt, quamvis tot saecula jam praeterierint, nihil tamen hujus mundi mutatum vidimus, sed manet eadem facies coeli et terrae, et aliarum mundi partium, quae fuit ab initio, quo mundus coepit. Hinc colligi volebant, eundem mundi statum semper duraturum; quasi, qui auctor est naturae, nihil in ea mutare possit; aut quasi diuturnitas praescribat mutationi. Quod autem dicunt: *dormierunt,* quo verbo spes insinuatur resuscitationis corporum aliquando futurae, secundum illud Psalm. 40.: *Numquid, qui dormit, non adjiciet, ut resurgat?* in eo sibi ipsis contradicebant, utentes vocabulo trito in Scripturis, ac recepto apud fideles, per quod redargui possent.

5. *Latet enim eos hoc volentes.* Refutatio est cum accusatione crassae et affectatae ignorantiae eorum, qui talia dicebant. Nam sensus est: *Volentes,* id est, sponte dataque opera, *nesciunt,* no-

lentes advertere ad Scripturas, e quibus discere poterant veritatem. Ita Dominus ad Sadducaeos: *Erratis,* inquit, *nescientes Scripturas, neque virtutem Dei,* Matth. 22. Nam et istos nesciisse virtutem Dei, Petrus significat, dum in sequentibus *Dei verbo* mundi statum et restitutionem attribuit. Pronomen *hoc* demonstrat sequentia.

Quod coeli erant prius et terra, de aqua, et per aquam consistens Dei verbo. Scripturam sacram opponit illorum rationi, desumptae ex perpetuo rerum cursu; quae physica quaedam ratiuncula erat, eaque fallax, quum Deus sit auctor ac Dominus naturae. Sed singula partis hujus expendamus. *Prius,* Graece: ἔκπαλαι, *jam olim,* id est, ab ipso mundi initio. *Coelos* pro coelo posuit; nam singularem numerum in Hebraea lingua non habet. Et quamvis *coeli* nomine comprehendatur in Scripturis, quidquid supra nos expassum est, verificatio tamen pro diversis partibus fieri solet, ut interdum pro coelo beatorum, alias pro coelo stellato, saepe pro coelo aëreo sumatur. Hic certe, et maxime in sequentibus, tantum intendit Apostolus loqui de coelo aëreo, nec eo toto, sed qua parte continet infimam et mediam aëris regionem, a qua volucres coeli, et nubes ac pluviae coeli vocantur. Ad has enim coeli regiones, et non altius, aquae diluvii pervenerunt. Unde, qui de coelo superelementari locum hunc totum contendunt accipi debere, veluti Catharinus et alii nonnulli, violenti sunt interpretes.

Porro coelum aëreum hic intelligunt non solum posteriores Theologi fere omnes, tam sententiarii, quam hujus Epistolae commentatores; verum etiam Augustinus loco supra citato de civitate Dei, et Beda in comment. *Consistens,* Graece: συνεστῶσα, pro quo legit Augustinus: *constituta.* Potest etiam verti: *compacta, concreta.* Mirum autem, quosdam, Graeco numero simul ac genere repugnante, vertendum putare: *consistentes,* in plurali, ut aeque ad coelos et terram participium hoc referatur; quum historia Genes. 1. non sinat id, quod hic dicitur: *de aqua et per aquam consistens,* coelis adscribi, ne quidem aëreis. Respicit enim B. Petrus ad illa Mosi verba: *Dixit ergo Deus: Congregentur aquae, quae sub coelo sunt, in locum unum, et appareat arida. Et factum est ita.* Sed et Hieronymus, exponens Jesaiae cap. 65., numerum singularem legit, utens verbo: *subsistit.*

Ex his patet, etiam illam lectionem, cujus Beda meminit hoc loco, et post eum Rupertus super Genesim: *Coeli erant olim de aqua et per aquam constituti,* non esse recipiendam; tum quod mutila sit, *terram* omittens, tum propter numerum participii mutatum, ut coelis affingatur, quod de terra Petrus dixit. *Aquae* nomine materiam primam nonnulli significatam volunt, sed sensu a Scripturis alieno. Quidam chaos interpretantur per *aquas* (ut ajunt) significatum a Mose dicente: *Spiritus Dei ferebatur super aquas.* Verum nec illic per *aquas* aliud, quam aquas proprie dictas, quae totam terram tunc operiebant, intelligere debemus. Quare et hoc loco proprie sumenda est *aqua* pro ipsius aquae elemento. Nam nec aliter accipi potest in eo, quod continuo sequitur: *Mundum aqua inundatum periisse.*

Sensus igitur Apostoli est: Jam olim et ab initio coelum fuit *verbo,* id est, imperio seu voluntate *Dei* omnipotentis conditum; *terra quoque* eodem Dei verbo ab initio fuit *ex aqua,* exstans scilicet, et veluti emergens (nam hujusmodi quiddam subintelligi videtur), tunc scilicet, quando dictum est: *Congregentur aquae etc.* Fuitque *per aquam consistens,* compacta et solidata, ne diffluat in pulverem, et ut apta sit productioni et conservationi corporum mixtorum. Unde statim, altero die, vel secundum alios, eodem, post denudationem terrae ab aquis, ipsa nihilominus retinente penitus infusam humiditatem, scribit Moses Deum dixisse: *Germinet terra herbam virentem etc.* Illud: *Dei verbo,* etiam ad *coelos* refero, quoniam et paulo post

aperte refertur ad coelos et terram. Et generaliter dictum est in commemoratione creationis coeli, terrae et aquarum: *Ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt,* Psalm. 32. et 148.

6. *Per quae ille tunc mundus aqua inundatus periit. Ille tunc mundus,* Graece: ὁ τότε κόσμος, id est, *mundus, qui tunc erat;* ut adverbium *tunc* non ad verbum *periit,* sed ad *mundum* pertineat, indicans mundum, quem superiori capite nominavit ἀρχαῖον, id est, *priscum, originalem. Nec mundum* hic intelligas coelum et terram, quomodo multi interpretantur; sed genus humanum, ut et capite praecedenti. Quae *mundi* acceptio vulgatissima est in Scriptura novi testamenti. Particulam: *per quae,* referunt quidam ad omnia tria, coelos, terram et aquam. Nam e coelis, id est, aëre pluit quadraginta continuis diebus, et aquae inferiores, quae erant in terrae visceribus, evomente eas terra, eruperunt et exundarunt. Sed si haec tria vellet B. Petrus intelligi, non videtur statim in iisdem verbis repetiturus fuisse *aquam.* Tametsi id argumenti facile solvi potest. Sciendum tamen, Graecum: δι' ὧν, etiam verti posse: *per quos,* nempe *coelos;* ut sensus sit, per imbres coelitus effusos genus humanum, quod tunc erat, aquis submersum periisse. Hoc enim est, quod figurato sermone dicitur Gen. 7.: *Rupti sunt omnes fontes abyssi magnae, et cataractae coeli apertae sunt.* Estque hic sensus planus et perspicuus.

Restat declarandum, quomodo Petrus his verbis: *Quod coeli erant prius etc.,* refellat argumentum illorum illusorum, quo dicebant: *Ex quo enim Patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creaturae.* Est igitur refutatio talis: Quum constet ex Scripturis, coelum jam olim fuisse, necnon terram ex aquis exstantem, et per aquas consistentem; atque haec facta esse non ulla vi naturae creatae, sed Dei verbo: tamen post tot saecula, id est, post mille sexcentos annos tanta successit eorundem mutatio, ut, priori ordine turbato, coelum terrae misceretur, aquis nimirum coelestibus universam terram rursus contegentibus. Unde factum, ut genus humanum aquis suffocatum interiret. Non igitur incredibile videri debet, si dicatur, etiam post multa saecula ejus, qui nunc est, mundi decurrentis aliquando futuram mutationem coeli et terrae tantam, quae mundi consummationem inducat, quando et Christus adventurus sit, et prommissa completurus.

7. *Coeli autem, qui nunc sunt, et terra eodem verbo repositi sunt.* Jam consequenter docet, quae mundi mutatio sit exspectanda. *Coelos et terram, quae nunc sunt,* dicit, ad discrimen coelorum et terrae, quae *prius* sive *olim* erant; non quod ab illis tota substantia vel omnibus qualitatibus differant, sed quod diversa sint bona ex parte, propter interpositam ex aquarum diluvio mutationem, qua perierant quodammodo, aquis omnia occupantibus. *Eodem verbo,* Graece: αὐτοῦ λόγῳ, *ejus verbo,* scilicet Dei. Id enim praecesserat, tametsi nonnulli codices habent: τῷ αὐτῷ λόγῳ, *eodem verbo,* seu potius: *eidem verbo.* Nam dativum postulat participium: τεθησαυρισμένοι, *thesaurizati,* quod noster vertit: *repositi;* ac si dicas: *In thesauro* verbi Dei *repositi* ac *reconditi,* et, ut Liranus exponit, *conservati.* Non enim hic *repositi* idem est, quod *iterum positi, restituti in statum priorem,* quomodo Latini, qui Graeca non viderunt, aut minus attenderunt, hanc vocem exponunt. Id enim si vellet B. Petrus, non diceret: *Coeli, qui nunc sunt,* sed simpliciter: *coeli,* quia dicendo: *qui nunc sunt,* supponit, esse jam restitutos. Igitur istud: *repositi,* significationem habet, quam dixi: tamquam *verbum Dei* thesaurus quidam sit, ex quo depromat Deus suo tempore, quae facere decreverit. Dicuntur ergo isti coeli et ista terra thesaurizati verbo Dei, quia Deus ea servat verbo, imperio et voluntati suae, ut aliquando de iis faciat, quod ipsi placuerit. Hunc sensum declarat, quod sequitur:

Igni reservati in diem judicii et perditionis impiorum hominum. Reservati,

Graece: τηρούμενοι, praesentis temporis: *qui servantur.* Semel, inquit, aqua periit mundus, secundo perdendus igni, cui coelum et terra, quae nunc sunt, in Dei thesauro reservantur usque in illum diem, sive in illud tempus, quo exercebitur universale judicium generis humani, et in interitum mittentur homines impii. Tunc enim futurum, ut coelum et terra, sicut infra docetur, ignis conflagratione in quandam novitatem demutentur. Meminit *perditionis hominum impiorum,* ut usum illius ignis praecipuum ostendat, qui est, iniquos in aeternum cruciare; simul ut impios dicentes: *Ubi est promissio etc.,* salubriter perterrefaciat.

Coelos autem, quos igni reservari dicit, eosdem oportet intelligi, quos supra, scilicet aëreos, quorum respectu dicit: *qui nunc sunt;* non autem astriferos, ut quidam volunt. Nusquam enim Scriptura significat orbes coelestes et astra, quae ipsa sunt ignes quidam, igne conflagrationis arsura ac dissolvenda esse, quod hic de coelis dicitur; ut nec hujusmodi passionis naturaliter susceptiva sunt. Itaque eorum opinio, qui ad coelos superelementares referunt aut extendunt hanc conflagrationem, sive Theologiam consulas, auctoritate destituitur, sive philosophiam, ratione.

Porro de igne conflagrationis, quem vocant Theologi, multa ab iis disputantur in 4. sent. dist. 47., de quo et nos eo loco egimus. Ad quas disputationes, ne justo prolixiores hic simus, lectorem remitto, solum ea dicturus, quae ad intelligentiam decimi versus et trium sequentium necessaria videbuntur.

8. *Unum vero hoc non lateat vos, carissimi.* Haec dicuntur ad confirmandam fidem, ac reprimendam curiositatem fidelium, ne vel dubitent de adventu Domini promisso, quem vident in longum extrahi, vel certum tempus, quo venturus sit, exquirant; audiant illud, quod Dominus suis discipulis de eo tempore sciscitantibus respondit, Act. 1.: *Non est vestrum, nosse tempora vel momenta, quae Pater posuit in sua potestate.* Dicuntur etiam istorsum, ut plenius illusorum cavillo satisfiat. Quamvis, inquit, lateat, quando venturus sit Dominus, illud tamen latere vos non debet, adeoque volo, cogitetis, quoties animum subit scrupulus de tarditate adventus Dominici; illud, inquam:

Quia unus dies apud Dominum sicut mille anni, et mille anni sicut unus dies. Sentit, nullum tempus debere longum videri comparatione aeternitatis secuturae, cum in oculis atque aestimatione Dei aeterni et immutabilis (hoc enim est, quod dicit: *apud Dominum*) unus dies et mille anni non differant, quod ad proportionem attinet mensurae cum tempore infinito. Nam utrumque comparatione aeternitatis est velut punctum comparatione temporis. *Apud Dominum,* intellige: Christum; nam de ejus adventu sermo est. Unde et de eo sequitur: *Non tardat Dominus.* Igitur et hic insinuatio est divinitatis Christi; praesertim quum in his Petri verbis allusio fiat ad versiculum Psalm. 89., quo Deum alloquitur David, dicens: *Quoniam mille anni ante oculos tuos tamquam dies hesterna, quae praeteriit.* Caeterum tacite B. Petrus confitetur ignorantiam illius diei, convenienter Scripturis, quae testantur, eum soli Deo cognitum esse, Marc. 13. et Act. 1.

Vanum est autem, quod quidam, freti hac formula, qua mille anni apud Dominum censentur tamquam dies unus, et contra, conati sunt incerta quaedam pro certis affirmare, et obscura quaedam interpretari, dies accipiendo pro mille annis, aut etiam pro annis singulis. Ut exempli causa, cum sex dies creationis mundi pro argumento sumunt, eundem mundum per sex annorum millia duraturum. Et cum dies quadraginta quinque post Antichristi mortem futuros ante judicium, apud Danielem cap. 12., totidem annos interpretantur. Quae conjecturae sunt hominum superstitiose curiosorum, prorsus incertae et alienae a sensu hujus loci.

9. *Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant.*

Loco duarum dictionum: *promissionem suam,* quaedam manuscripta legunt: *promissi*, quaedam alia: *promissis;* quomodo locum hunc citat Pelagius in commentario Epistolae ad Rom. 2., quia forte interpres legerat: ταῖς ἐπαγγελίαις, pro: τῆς ἐπαγγελίας. Augustinus legit: *promissum.* Atqui Graeca sic habent: *Non tardat Dominus promissi* (seu *promissionis*), *sicuti quidam tarditatem existimant.* Quod posterius etiam Augustino legitur. *Dominus promissi*, id est, Dominus promissor, vel qui promisit. Hebraismus est. Forte suspicabitur aliquis, in Graeco scriptum a Petro fuisse: τὰς, pro: τῆς, ut vertendum fuerit: *promissiones.* Sed non invenio, ubi verbum βραδύνω transitive sumatur, et accusativum post se regat.

Annotat Sasboldus, subaudiri conjunctionem illativam, quod Hebraei conjunctiones saepe dissimulent, et intelligendas relinquant; ut sensus sit: Non ergo Dominus, qui promisit, tardat, id est, ultra, quam oporteat, differt praestare, quod promisit. Id enim est *tardare*, cum in vitio ponitur, ultra praestitutum aut debitum tempus, quod agendum est, differre. Quomodo quidam adventus Dominici dilationem male interpretabantur. Sic de ejusdem Domini adventu scriptum est Habac. 2.: *Si moram fecerit, exspecta illum, quia veniens veniet, et non tardabit.* Ex qua Scriptura liquet, non continuo *tardare* eum, qui differt et moram facit.

Sed patienter agit propter vos. Graece: *Sed longanimis est erga nos,* vel, ut pauci codices habent, *erga vos. Patientia seu longanimitas,* ut alia multa, anthropopathice Deo tribuitur in Scripturis. Nam patiens et longanimis ex eo dicitur, quia differt ultionem, quod solent homines patientes atque longanimes. Interpres *longanimitatem* ex Graeco expressit infra vers. 15. Est quidem hic sermo de Christo; sed passim ea, quae Dei sunt, Scriptura Christo adscribit, utpote vero Deo.

Nolens aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reverti. Graece: χωρῆσαι, *accedere, venire, pervenire.* Potest item active sumi: *sed omnes ad poenitentiam recipere*, quomodo vertit Erasmus; tametsi neutralis acceptio probabilior, tam proprio usu, quam propter verbum praecedens: ἀπολέσθαι, *perire,* non *perdere.*

Cum autem constet, non omnes homines ad poenitentiam converti, sed plurimos perire, quaeritur, quo sensu verum sit, Deum hoc nolle, illud velle, cujus voluntas omnipotens et immutabilis est, ideoque semper impletur. Quidam interpretantur haec verba de voluntate conditionata, Deum velle omnes ad poenitentiam venire, modo ipsi velint. Alii supplent hoc modo: Deum id velle, quantum in ipso est. Ita post Liranum Thomas Anglicus in hujus loci commentario. Nam eos falli, qui opus illud Thomae Aquinatis esse putant, ostendemus (Deo propitio) in fine Commentar. ad Epistolam B. Judae. Verum hujusmodi sensum jam exclusimus et improbavimus ex Augustino, Prospero, Fulgentio, et ex ipso Doctore Angelico, cum exponeremus illud 1 Tim. 2.: *Qui vult omnes homines salvos fieri, etc.* Alios vero sensus probabiles ejusdem sententiae Paulinae adduximus eodem loco. Quorum duo postremi facile praesenti loco possunt aptari, ut dicatur Dominus nolle, quempiam perire, sed omnes ad poenitentiam pervenire, quatenus humano generi in universum media quaedam et auxilia generalia providit et contulit, per quae possent homines ad Deum converti; licet ea ad hominum conversionem et salutem absque specialibus auxiliis, quae non omnibus dantur, minime sufficiant; qui erat ultimus sensus. Vel quatenus vult et facit, pios homines nolle, quempiam perire, sed velle seu desiderare, ut omnes a Deo aversi ad ipsum per veram poenitentiam convertantur, et ad salutem perveniant; qui erat sensus penultimus.

Veruntamen est et alius sensus, huic loco accommodatior, quem dedimus in comment. libri primi sentent. distinct. 46., ut Dei voluntas hic intelligatur absoluta

et proprie dicta; non tamen de omnibus hominibus, sed de solis electis. Dicit enim Petrus: *Sed patienter agit propter* (vel *erga*) *vos,* utique electos. Nam haec Epistola, uti manifestum est ex hujus capitis initio, scribitur ad eosdem, ad quos prima scripta fuit, cujus quidem inscriptio sic habebat: *Petrus, Apostolus Jesu Christi, electis advenis etc.* Sic ergo Petrus dicit, *Dominum patienter agere,* id est, adventum promissum et judicium suum differre, *propter electos,* ut ne pereant, sed ad poenitentiam conversi salventur; quomodo Paulus dicit, *se omnia sustinere propter electos, ut et ipsi salutem consequantur,* 2 Tim. 2. Notandum enim, sicut *propter electos breviabuntur dies illi,* scilicet *tribulationis magnae, qualis non fuit ab initio mundi,* Matth. 24., ne videlicet magnitudine tribulationum oppressi, in desperationem incidant electi et pereant: ita patienter agere Dominum, tempusque judicii differre propter electos, ut omnes, qui adhuc restant colligendi, colligantur, et ad poenitentiam aggregentur. (Sic enim verbum χωρῆσαι quidam vertendum putant: *aggregari, colligi.*)

Nam si Deus anticiparet judicii tempus a se decretum, aliqui perirent eorum, quos ab aeterno elegit ad salutem. Sane, cum mundus sit propter electos, non differretur mundi consummatio, nisi adhuc electorum aliqui colligendi essent, et ad poenitentiam adducendi. Simile est huic loco, quod Christus dicit Matth. 18.: *Sic non est voluntas ante Patrem vestrum, qui in coelis est, ut pereat unus de pusillis istis.* Quod de electis intelligendum, bene docent Jansenius et Hesselius. Hunc vero locum de electis accepit Ven. Beda, commentarium suum declarans alterius Scripturae testimonio, scilicet Apocal. 6. Sic enim habet: *Ideo Dominus adhuc differt, ut electorum prius summa, quam cum Patre ante saecula decrevit, adimpleatur. Unde et in Apocalypsi animae martyrum, qui diem judicii et resurrectionis ocius adventare sitiebant, audierunt, ut requiescerent tempus adhuc modicum, donec impleretur conservorum et fratrum eorum numerus.* Haec ille. Quae ex eodem compendio repetit glossator. Et his consonat, quod dicit Oecumenius, *consummationis tempus differri, ut compleatur numerus salvandorum.*

10. *Adveniet autem dies Domini ut fur. Dies Domini,* id est, dies, quo venturus est ad judicium Christus Dominus. Is erit hominibus improvisus; quomodo fures venire solent, observantes tempus, quo minime se putant exspectari. Qua comparatione etiam alibi ad hanc eandem rem utitur Scriptura, ut 1 Thess. 5., Apoc. 3. et 16. Porro Graeca addunt: *in nocte.* Quod ex dicto loco Epistolae ad Thessalonicenses huc adscriptum verisimile est. Nam ibi legitur, quod *dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet.*

In quo coeli magno impetu transient. Pergit describere mutationem mundi in fine saeculi futuram. *Magno impetu,* Graece adverbium est: ῥοιζηδὸν, quod Erasmus vertit: *procellae in morem,* Hentenius: *vehementi sonitu.* Nam verbum ῥοιζεῖν significat: *sibilare cum stridore;* qualis est sibilus rerum, quae velocissime moventur, ut sagittarum, ventorum. Hic sibilus ac stridor *coelorum,* id est, aëris supra nos extensi, praevius ac praecursorius erit ad majorem mutationem instantem, quae per ignem fiet. Praevius, inquam, ad praemonendos homines, ut ad id, quod instat, animos advertant; maxime quia sibilus ille non erit sine motu aëris insolito. Cujusmodi motum fortasse significat verbum: *transcurrent,* quod loco verbi: *transibunt,* legitur apud Augustinum; tametsi Graecum: παρελεύσονται, quod item in Evangeliis legitur de coelo et terra, non aliud est, quam: *transibunt, praeteribunt.*

Igitur sensus Apostoli est, Christo Domino ad judicium venturo, coelos aëreos cum procellosa ac horribili commotione praevia transituros esse, seu perituros, quemadmodum supra dixit, mundum aqua inundatum periisse, hoc est, ingentem mutationem passuros, videlicet per ignem,

uti paulo post explicat. Dixi: *Domino ad judicium venturo.* Quamvis enim opinio quorundam sit, ignem conflagrationis mundi, peracto demum universali judicio, oriturum esse, quo et mundus tunc innovetur, et impii involuti rapiantur in tartara cruciandi: communior tamen est sententia (quae et Scripturae sacrae conformior), ignem illum antecessurum esse Judicem, quo genus humanum, quod a plagis praecedentibus reliquum erit, consumptum intereat, simul et mundi purgatio ac renovatio fiat, ut in novum mundum electi, resuscitatis ad immortalitatem suis corporibus, introducantur; qui tamen ignis, durante judicio, sit permansurus, donec (ut dictum est) impios in tartara secum abripiat. Nec huic sententiae repugnat, quod hic dicitur: *In quo,* scilicet die advenientis Domini, *coeli transient;* tamquam non ante, sed in ipso Domini adventu conflagratio per ignem exercenda sit. Nam *dies Domini,* more Scripturae, non praecise significat illud tempus, quo mortuos vitae redditos Dominus judicabit; sed una comprehendit totam immutationem mundi, quae Dominici adventus atque judicii proxime instantis erit praenuntia.

Caetera, quae de igne conflagrationis, ejusque effectis, atque de horum ordine, quo sint eventura, a Theologis disputari solent, e suis locis petantur. Egimus et nos de his in 4. sent. dist. 47. et in comment. prioris Epist. ad Cor. cap. 3., ubi de *die Domini* et *igne* disserit Paulus. Jam quod hunc locum Epistolae ad Platonicas mundi revolutiones pertinere putavit Didymus, ex quo consequenter inferebat, aut falsam aut falsatam esse Epistolam, ideoque a canone Scripturarum resecandam: id quo loco sit habendum, diximus in prolegomenis.

Elementa vero calore solventur. Pro *calore* Graece est participium passivum: *καυσούμενα*, id est *aestuantia, calore correpta,* pro quo legit Augustinus: *ardentia.* Quod idem participium infra repetitum interpres vertit: *ignis ardore.*

De sensu hujus partis variant scriptores. Beda exponit de quatuor elementis, igne, aëre, aqua et terra, *quibus mundus iste consistit. Quae cuncta,* inquit, *ignis ille maximus absumet. Nec tamen in tantum consumet, ut funditus non sint; sed duo tantum consumet, ignem et aquam; duo vero in meliorem restituet faciem,* de quibus infra Petrus ait: *Novos coelos et novam terram exspectamus.* Haec Bedae sententia plures ob causas non placet. Primum, quia conflagratio per ignem futura, de qua loquuntur Scripturae, tantum erit mundi hujus infimi, qui quondam diluvio periit, ut supra dictum est. Unde censent Augustinus et alii, inter quos et ipse Beda, non altius adscensurum ignem illum, quam quo pertigerunt aquae diluvii. Deinde nec in Scripturis quidem notum est ignis elementum, nec sensibus exploratum; sed ex sola ratione physica positum a philosophis. Nec illud apparet, quomodo ignis ignem absumat, conflagrationis elementarem, eumque totum; cum praesertim elementum ignis non sit in aliena materia, quae ab alio igne queat absumi. Sic enim solet ignis major minorem absumere, ejus materiam alienam depascendo. Adde, quod, eo consumpto, spatium, quod nunc occupat (quod quidem amplissimum a Peripateticis illi datur, et recte), aut vacuum relinqueretur, aut alio corpore implendum esset.

Igitur alii, ignis elemento praetermisso, tria reliqua, quae vulgo notissima sunt, *elementorum* nomine significari putant: aërem, aquam, et terram. Haec enim aquis diluvii perierunt, sensu superius explicato. Quare et igne conflagrationis erunt, ut hic dicitur, dissolvenda.

Verum, quia *coelos,* id est aërem, Petrus jam nominavit in priori membro, dicens, eos transituros, ac rursus in sequentibus *coelos* ab *elementis* separat: idcirco rectius existimant alii, terram et aquam solas hac parte nomine *elementorum* comprehendi; praesertim quum *elementum,* Graece: *στοιχεῖον,* quasi primordiale fundamentum significet, quod maxime crassioribus istis, terrae et aquae,

convenit. Nec obstat, quod proxime subjungit, tamquam diversum, de terra exurenda. Nam terram repetit, ut aliud quiddam addat, quod ad eam pertineat. Alioqui terram sub elementis a Petro comprehendi, satis ex eo patet, quod infra, cum iterum dixisset: *elementa ignis ardore tabescent,* nihil tamen de dissolutione vel exustione terrae adjiciendum putavit.

Porro *dissolutionem elementorum* intellige, non qua resolvantur in materiam primam, quae sola est eorum materiale principium (haec enim dissolutio impossibilis est, aut saltem mundo renovando minime conveniens), sed per quam, ablata ac velut excocta omni impuritate, reddantur omnino pura, tamquam per ignem examinata atque probata. Neque enim substantialiter immutanda sunt; sed in statum et faciem meliorem, quae novo mundo congruat, omnia restituenda.

Terra autem, et quae in ipsa sunt opera, exurentur. Exustionem terrae tribuit, tamquam elemento prae caeteris crasso et materiali, in quo vis incendii vehementior appareat. Quamquam non hoc accipiendum de toto terrae globo, quasi ignis totum sit penetraturus, sed de partibus exterioribus, quae serviunt usibus humanis, quaeque peccatis hominum infectae quodammodo et contaminatae, sicut alibi Scriptura loquitur, purgatione, quae per ignem fiat, indigebunt. *Opera, quae in terra sunt,* intelligunt plerique ea, quae naturaliter ortum habent in terra ex primaeva Dei institutione, id est, corpora mixta, bestias, arbores, caeterasque plantas, aurum, argentum et quidquid tale. Quae omnia exurenda sint, non ut purgentur ac renoventur (neque enim illorum usus erit post resurrectionem), sed ut penitus tollantur atque intereant, resolutione facta in ipsa elementa. Possent etiam intelligi opera hominum arte facta, ut aedificia, civitates, arces omnisque supellex, et omne genus instrumentorum corporalium. Nam et haec omnia cum mixtis, ex quibus constant, interibunt, ut sola remaneant elementa.

Caeterum magis probabile nobis est, per *opera, quae in terra sunt,* actus terrenos Petrum significare voluisse, id est, opera peccatorum; quemadmodum contra de bonis operibus dicitur a Paulo, quod *nostra conversatio in coelis est,* Phil. 3. Unde et eodem loco, *qui secundum carnem ambulant, terrena sapere dicuntur.* Hic commentarius ex verbis proxime sequentibus probabilitatem accipit, quibus hortatur Petrus fideles, ut, quoniam haec *omnia dissolvenda sunt, sanctis conversationibus et pietatibus,* tamquam operibus coelestibus, incumbant, *exspectantes et properantes in adventum illius diei etc.,* ne videlicet, si secus egerint, opera eorum, velut terrena, simul cum terra exurantur, et ipsi pereant, aut certe detrimentum patiantur. Videtur enim B. Petrus, dicens, opera, quae in terra sunt, exurenda esse, illud insinuare, quod expressius a Paulo dictum est 1 Cor. 3.: *Si cujus opus arserit, detrimentum patietur.* Nam et illic de eodem igne conflagrationis ac purgationis sermo est, de quo hic agitur. Est et altera antithesis in eo, quod adhuc sequitur: *Novos vero coelos et novam terram exspectamus, in quibus justitia habitat.* Hanc enim justitiam, quae in nova terra habitabit, opponere videtur operibus, quae in hac terra sunt, id est peccatis. Auctorem hujus expositionis habeo Oecumenium, licet alii non meminerint. Vide, quae diximus in commentario 1 Cor. 3. ad illud: *Dies enim Domini declarabit etc.*

11. *Cum igitur haec omnia dissolvenda sint, quales oportet vos esse in sanctis conversationibus et pietatibus!* Doctrinam superiorem de mundi per ignem transmutatione Apostolice convertit ad exhortationem. *Haec omnia* intelligit coelum et elementa, quae mundum hunc inferiorem constituunt. In Graeco sunt genitivi absolute positi; pro quibus Erasmus Latine: *His igitur omnibus solutis.* Sed cum λυομένων praesentis sit temporis participium, melius in verbum resolvitur; quod fecit Hentenius ad hunc modum: *Quum igitur haec omnia solvantur.*

Quod et Erasmo placet in annotationibus. Optime vero sensum reddidit noster interpres per: *dissolvenda;* adeo ut id secutus sit Erasmus in paraphrasi. Nam praesens pro eo, quod certissime est futurum, quodque tamquam praesens semper prae oculis habendum est, posuit Apostolus. Augustinus legit: *His ergo omnibus pereuntibus. Quales,* Graece: ποδαποὺς, quod non simpliciter qualitatem significat rei vel personae, sed cum emphasi quadam admirationis, ut Matth. 8.: *Qualis est hic, quia venti et mare obediunt ei!* Marc. 13.: *Aspice, quales lapides et quales structurae!* Luc. 7.: *Quae et qualis est mulier, quae tangit eum.*

Caeterum exhortatio B. Petri ratiocinatione constat hujusmodi: Mundus, qui nostri causa conditus est, incendio solvetur, purgabitur, innovabitur, ut nostrum, id est, electorum atque justorum fiat receptaculum; quantum igitur nos ipsos, ut in habitaculum illud recipiamur, puros et sanctos esse convenit? Erimus autem tales, si per omnia sancte et pie conversemur, *fugientes ejus, quae in mundo est, concupiscentiae corruptionem,* uti dixit supra cap. 1. *Sanctas conversationes et pietates* vocat sanctas et pias actiones, tametsi illud: *pietatibus,* Augustinus non legit. Sensui jam dato respondent, quae sequuntur usque ad vers. 15.

12. *Exspectantes et properantes in adventum diei Domini. Domini,* Graece: θεοῦ, *Dei.* Quod et in nonnullis est Latinis. Ac fortasse *Domini* pro *Dei* irrepsit, quod alibi passim vocetur dies Domini, quodque *diei Dei* cacophonum quid habeat. Christum autem intelligi, constat, de cujus adventu et die judicii hic agitur. Est igitur hic locus apertus, juxta Graecam lectionem, pro Christi divinitate. Notandum, abesse in Graeco praepesitionem: *in.* Itaque vertit Erasmus: *exspectantes et accelerantes adventum etc.,* tamquam sensus sit, nos diligenti studio bonarum actionum id agere debere, ut acceleretur adventus Domini. Fit enim eo pacto, ut citius compleatur numerus electorum, ac desinat querela dicentium: *Ubi est promissio adventus ejus?* Hunc sensum non renuit verbum Graecum σπούδειν. Frequenter enim transitive sumitur. Verum quia Scripturae non nobis tribuunt accelerationem adventus illius diei, sed potius ipsi Christo venturo, de quo supra: *Non tardat Dominus etc.,* idcirco magis placet sensus, quem spectavit noster interpres, supplendo praepositionem; ut illud: *adventum diei,* ad utrumque participium referatur hoc modo: Exspectantes adventum illius diei, et ad eundem properantes. Ac si dicat Apostolus: Non solum volo, ut diem illum exspectetis, semper vigiles et parati suscipere Dominum, quum venerit; quod bonorum servorum est, de quibus Luc. 12.: *Beati servi illi, quos, quum venerit Dominus, invenerit vigilantes;* sed insuper exhortor, ut in occursum Domini venturi properetis, quo magis ardens vestrum desiderium adventus illius testemini. Quo pertinet evangelica parabola virginum, quae cum ardentibus lampadibus iverunt obviam sponso, Matth. 25. Quidam sic vertit: *Exspectantes properando adventum diei Dei,* quasi tale quid significetur, quale proverbio vulgato: *Festina lente;* ut exspectatio moram significet, properatio torpori opponatur. Sed prior sensus melius respondet Scripturis.

Fit autem haec, de qua Scripturae loquuntur, exspectatio, nec non properatio et occursus, dum quisque, sedulo piis operibus incumbens, ostendit, se Domini adventum ex animo diligere ac desiderare, more servorum, qui dominos absentes, quos amant, cum desiderio exspectant, interim officio diligenter intenti. Huc enim alludere Petrum in his verbis, verisimile est. Porro *diem Domini* seu *Dei* vocat tempus illud, quo Christus Dominus et Deus cum majestate magna judicaturus est mundum, et regnum suum omnino gloriosum auspicaturus.

Per quem coeli ardentes solventur, et elementa ignis ardore tabescent. Pro:

ignis ardore, rursus in Graeco est participium: καυσούμενα, *aestuantia. Tabescent,* Graece: τήκεται, *liquescunt,* praesentis temporis; quamquam futurum: ταχήσεται, *liquescent,* in quibusdam exemplaribus legitur, nominatim in Complutensi ac Regio. Quomodo et Augustinus legit in futuro: *decoquentur.* Non aliud autem hac parte vult Apostolus, quam quod supra dixit, *coelos transituros, et elementa calore solvenda;* nisi quod hic expressius astruit, illum *coelorum* transitum ac *dissolutionem ardore,* id est incendio, peragendum; utique *per ignem, cui coelos, qui nunc sunt, reservatos esse,* jam ante dixerat. Similem habet sensum, quod de *elementis* subjungit, dicens, quod *aestuantia liquescent;* ducta metaphora a cera, cui si ignem admoveas, statim solvitur ac liquescit. Hac enim comparatione etiam alibi Scriptura utitur ad significandum facilem ac celerem alicujus rei interitum a causa praepotente; ut in Psalmis aliquoties.

Igitur *elementa aestu illius liquescent,* hoc est, ita subito transmutabuntur, uti solet cera ab igne liquefacta statim ac facile in quamlibet figuram transmutari. Proinde non hic significatur coelorum et elementorum mutatio secundum substantiam, sed secundum qualitates; quomodo cerae mutatio fit secundum figuram, liquationem, mollitiem. Unde Hieronymus ait, de mundi transitu loquens, super Jes. 65.: *Figura praeterit, non substantia. Coelos* intelligi non sidereos, sed aëreos, jam ante satis dictum est. *Elementorum* vero nomine terram et aquam solas comprehendi, res ipsa docet; aëre videlicet prius ac seorsim nominato.

Particula: *per quem,* Graece: δι' ἥν, referri non potest ad *Dominum vel Deum,* repugnante genere; sed referenda est vel ad *diem,* vel ad *adventum,* quod utrumque Graecis est foeminei generis. Aptius autem ad *adventum,* ut sensus sit, virtute adventus diei Domini futuram esse totam illam mundi mutationem, quomodo virtute ignis admoti cera liquescit. Quod Hebraea phrasi dicitur: *a facie ignis, a facie Dei,* utrumque Psalm. 67. Potest etiam verti: *propter quem,* scilicet *adventum;* ut significet, illam mutationem mundi fore quandam adventus Dominici praeparationem. Nam, ut supra dixi, praesentiam Christi judicis illa mundi per ignem purgatio et innovatio praecessura est. Unde et Augustinus pro: *adventu,* legit: *praesentiam.* Utrumque enim Graeca dictio παρουσία significat.

13. *Novos vero coelos, et novam terram secundum promissa ipsius exspectamus. Promissa,* Graece: *promissum* seu *promissionem,* numero singulari. Quod autem in Latinis quibusdam pro: *secundum promissa,* legitur: *et promissa,* in manuscriptis probatioribus, quae apud nos sunt, non reperitur, uti nec omnino in Graecis hodie exstantibus; tametsi facile potuit κατὰ abbreviatum a scriba parum attento mutari in καὶ, vel contra. Nam certe Hieronymus legit hoc posteriore modo. Sic enim recitat hunc locum in commentario Jes. 65.: *Novos autem coelos et novam terram videbimus, et repromissionem ejus.* Ubi et subjungit pro commentario: *Non dixit, alios coelos et aliam terram videbimus, sed veteres in melius commutatos.*

Igitur *novos* intelligere debemus repurgatos ac renovatos, et melioribus qualitatibus affectos, remanente substantia. Quo sensu et illud accipiendum, quod Joannes Apoc. 21. post illa verba: *Et vidi coelum novum et terram novam,* subjicit: *Primum enim coelum et prima terra abiit.* Nam *abiisse* dicit, quantum ad faciem et qualitates priores, eodem nimirum sensu, quo praedixerat ipse Dominus Matth. 24.: *Coelum et terra transibunt.* Jam nec aliter hoc loco *coelos* accipit Petrus, quam in praecedentibus. Quamquam non negamus, ejus doctrinam habere veritatem etiam de coelis superelementaribus, in quibus infixa sunt lumina coelestia; non quod igne purganda sint illa corpora, quae purgatione non indigent; sed quoniam et ipsa transmutationem in melius recipient; ut fiat illud, quod scribit Jesaias cap. 30. *Erit lux*

lunae, sicut lux solis; et lux solis erit septempliciter, sicut lux septem dierum.

Porro dicens Apostolus *novam terram,* simul aquam vult intelligi. Haec enim duo proxime elementorum nomine comprehenderat, quae igne velut liquefacta novas, exuta vetustate, qualitates, ceu formas, acceptura sint. Nec his obstat, quod Joannes in Apocalypsi post verba paulo ante citata consequenter adjungit: *Et mare jam non est.* Quamvis ea Scriptura Bedam et alios quosdam adduxit in eam sententiam, ut putarent, elementum aquae in mundi innovatione prorsus interiturum. Non, inquam, obstat, quia non dicit Joannes, aquam non amplius futuram, sed mare, id est, ut Augustinus exponit lib. 20. de civit. Dei, cap. 16., *hoc saeculum vita mortalium turbulentum et procellosum, quod maris nomine figuravit.* Vel, ut quidam volunt, mare secundum situm, quem nunc habet in universo; ut significetur mare rediturum ad locum universi, quem habuit initio, priusquam aquae congregarentur in sinus quosdam, ut appareret arida; *quae congregationes aquarum appellatae sunt maria,* Gen. 1. Vel potius *mare,* quatenus impurum, crassum, salsum, turbidum et inquietum. Nam hujusmodi qualitates importare solet vocabulum maris; ideoque non dicitur, mare novum futurum, sed simpliciter, non futurum amplius.

Addit Petrus: *secundum promissa* (vel *promissum*) *ipsius,* scilicet Christi Dei ac Domini. Sic enim promisit Jes. 65.: *Ecce ego creo coelos novos et terram,* et cap. 66.: *Coeli novi et terra nova, quae ego facio stare coram me.* Eademque promissio repetitur, ostensa Joanni in visione Apoc. 21. Si cui placet illa quorundam codicum lectio: *Et promissa ipsius,* exponi poterit de bonis, quae Christus passim, tam in Evangelio, quam in Apocalypsi, suis electis promisit: resurrectionis gloriam, immortalitatem, regni sui societatem, Dei visionem. Quibus bonis electorum beatitudo perficitur.

In quibus justitia habitat. Rursum tempus praesens pro futuro posuit. *Habitat,* id est, habitabit, idque non ad tempus, sed in omnem aeternitatem, quae convenientissime per tempus praesens significatur. *Justitiam* intelligit perfectam, vel ipsos homines perfecte justos. *Non enim illuc intrabit aliquid coinquinatum,* Apoc. 21. Nominat autem et *coelos, et terram* habitaculum justorum, quia totus mundus erit possessio et palatium et regnum electorum. Unde et in eorum persona dicitur Apoc. 5.: *Et regnabimus super terram.* Ad hunc modum loquitur etiam Justinus martyr in quaestionibus. Nam quod quidam illud: *in quibus,* referunt ad: *promissa,* alii vero nonnulli ad verbum: *exspectamus,* minus obviae sunt expositiones, mihique non admodum probabiles. Nostra sane consona est iis, quae scribit Jesaias cap. 65., ubi post promissionem coeli novi et terrae novae, ita subdit: *Gaudebitis et exsultabitis usque in sempiternum in his, quae ego creo,* id est, in coelo novo et terra nova. Supra quoque dictum est, in hac parte antithesim esse ad opera, quae in hac terra sunt, id est, ad peccata.

14. *Propter quod, carissimi, haec exspectantes, satagite immaculati, et inviolati ei inveniri in pace. Satagite,* Graece: σπουδάσατε, *studete, operam date.* Idem verbum cap. 1. vers. 10. *Inviolati,* Graece: ἄμωμοι, *irreprehensibiles.* Vocat autem Scriptura *immaculatos et irreprehensibiles* eos, qui pie, juste et sancte vivunt, a gravioribus peccatis, ac saeculi inquinamentis abstinentes. Infert Apostolus ex mundi renovatione, quem futurum dixit habitaculum justorum, ita vivendum esse, ut in eum a Christo recipi mereamur. Et sensus est: Ne auscultetis ad verba dicentium: *Ubi est promissio adventus ejus?* sed quae promissa sunt, id est, coelos novos et terram novam, Christique regnum, spe firma exspectantes, toti in hoc incumbite, ut tales a Domino ad judicandum venturo reperiamini, quales oportet esse eos, qui bona ab eo promissa recipiant, hoc est, irreprehensibiles, puros et immaculatos, spe-

ciatim a turpitudine, quam exercent et docent pseudodidascali isti, de quibus supra, parentes scholae Gnosticorum.

Quod addit: *in pace,* quidam referunt ad verbum: *exspectantes,* quasi moneat, ut *in pace,* id est, animo quieto et pacato exspectent adventum Christi. Sed plures ad proximum verbum: *inveniri*, hoc sensu: Studete, ut veniens Christus inveniat vos pacem cum ipso habentes, id est, amicos et filios, et per haec dignos, quos in suum regnum admittat. Quam pacem non habent, nisi justi ex fide, Paulo testante Rom. 5.: *Justificati ex fide, pacem habemus ad Deum.* Nam qui non est consentiens adversario (per quem intelligitur lex Dei), dum est in via cum eo, mittitur in carcerem, numquam inde exiturus, Matth. 5. Potest etiam *pax* intelligi fidelium inter se, id est, animorum consensus in bono, maximeque in fide sana et integra. In qua pace si inveniantur, audient a Judice: *Venite, haereditate regnum vobis paratum,* tamquam filiis Dei, Matth. 25.; nam *pacifici filii Dei vocabuntur,* Matth. 5. Hoc modo *pax* accipitur passim in exhortationibus. Hinc et cap. 1. hortatus est eos ad *amorem fraternitatis.*

15. *Et Domini nostri longanimitatem salutem arbitremini.* Graece: *arbitramini,* ἡγεῖσθε, sicut ante: *satagite.* Monet, ut Christi Domini longanimitatem, qua suum differt adventum, arbitrentur ac reputent ad suam spectare salutem, quia nimirum differendo judicium exspectat eos ad poenitentiam salutarem, ut ne cum reprobis damnentur. Hoc est, quod supra de eodem Christo Domino dixit: *Non tardat, sed patienter agit propter vos, nolens, aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reverti.* Igitur et haec pars ad animandum fideles pertinet, ne taedio frangantur ob diutinam moram adventus Domini, sed persuasum habeant, in ea dilatione suam positam esse salutem.

Sicut et carissimus frater noster Paulus, secundum datum sibi sapientiam, scripsit vobis. Cur velut ex abrupto ad Apostoli Pauli mentionem Petrus divertat, infra dicemus. *Fratrem* vocat eum, vel communi nomine Christianorum, vel potius fratrem, quia Coapostolum, id est, Apostolici muneris socium atque collegam; quippe eo nomine dignissimum, ut qui in Evangelio plus omnibus laborasset, 1 Cor. 15. Dicens autem: *secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis,* tam ipsum, quam ejus Epistolas laudat a sapientia, qua in eis scribendis sit usus; ac nihilominus eandem sapientiam refert in Deum datorem. *Sapientiam* intellige sublimem divinorum mysteriorum notitiam, quae utique in Paulo excelluit, qui Evangelium suum acceperat *per revelationem Jesu Christi,* Gal. 1., et *raptus in paradisum audivit arcana verba, quae non licet homini loqui,* 2 Cor. 12.

Hoc exemplo Petri monemur ita laudare homines laude dignos, ut tamen omne, quod in eis laudabile est, in Deum referamus auctorem. Ubi interim observare est admirabilem candorem ac sinceram modestiam pectoris Apostolici in Petro, qui, reprehensus aliquando a Paulo, tamen et ipsum *carissimum fratrem* appellat, et Epistolas ejus commendat, inter quas et illa est, in qua ipsius reprehensio continetur atque defenditur, ea nempe, quae scripta est ad Galatas. De qua re locus est insignis apud Gregorium in homil. 18. super Ezech. Meminit et Beda praeclare in comment.

Sed et illud in Petro observatu dignum atque laudabile est, quod, cum esset princeps Apostolorum, qui doctrinam suam hauserat partim ex ore Christi Salvatoris, familiariter cum Apostolis colloquentis, partim ac plenius ex illapsu Spiritus S. in die Pentecostes, non tamen dedignatus fuerit Pauli, Apostolorum novissimi, legere Epistolas, forte et ex iis aliquid discere.

Quaeritur, quam Pauli Epistolam indicet Petrus, dicens: *Scripsit vobis*, id est, Judaeis. Nam ad Judaeos fideles utramque Petri Epistolam scriptam esse, satis suis locis arbitror me demonstrasse.

Beda refert hoc ad omnes Epistolas Pauli, quas ad Ecclesias scripsit: *Quia, etsi Paulus,* inquit, *ad quasdam specialiter scripsit Ecclesias, omnibus tamen generaliter, quae per orbem sunt, quaeque unam catholicam faciunt, scripsisse probatur Ecclesiis.* Sed obstat huic intellectui, quod Petrus subjungit: *sicut et in omnibus Epistolis;* utique significans, ad istos Paulum specialiter scripsisse. Et id Petrum velle, existimant alii plerique, quorum Oecumenius, quem recentiores quidam sequuntur, Epistolam ad Romanos significari putat. Hanc enim ad Judaeos aeque ac gentiles, qui Romae erant, et in Christum crediderant, scriptam fuisse, non est dubium; quemadmodum ostendimus in ejus Epistolae argumento.

Si quaeras, ubi in ea Epistola habeantur, de quibus ait Petrus: *Sicut et Paulus scripsit vobis,* proferunt illud cap. 2.: *An divitias bonitatis ejus, et patientiae, et longanimitatis contemnis? Ignoras, quoniam benignitas Dei ad poenitentiam te adducit?* Hoc quippe, ut et caetera ejusdem capitis, ad Judaeos proprie dictum fuit; idque simile esse volunt cum eo, quod Petrus proxime dixit: *Et Domini nostri longanimitatem salutem arbitremini.* Unde et locus ille Pauli huc ad marginem in codicibus impressis annotatus habetur. Illud quoque, quod Petrus dixerat: *Satagite immaculati et inviolati inveniri,* referunt ad verba Pauli in eadem Epistola, cap. 12.: *Obsecro vos, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem.* Quamvis et alibi Romanos ad vitae puritatem hortatur. Denique in eam Epistolam maxime quadrare dicunt hoc, quod Petrus subjungit: *In quibus sunt quaedam difficilia intellectu, quae docti et instabiles depravant.*

At vero aliorum sententia est, Epistolam ad Hebraeos a Petro significatam esse. Non enim aliam specialiter ad Judaeos scripsit Paulus. Nec laborant in designandis locis, ad quae Petrus respicit, dicens: *Sicut et Paulus scripsit vobis.* Talia namque potissimum haberi cap. 10. et sequentibus usque ad finem, in quibus multus est in exhortando suos Hebraeos ad retinendam fidem et spem promissorum coelestium, propositis etiam longa serie sanctorum patrum exemplis. Quamvis et in prioribus Epistolae partibus eam rem agat per intervalla, ut cap. 3. 4. et 6. Siquidem et secundum Graecos interpretes in ea Epistola illud agitur praecipue, ut Hebraeorum languentes animi excitentur ad fidei perseverantiam, certamque exspectationem bonorum, quae per Christum promissa, atque in futurum reposita sunt. De his ipsis autem loqui Petrum, liquido constat ex iis, quae praecedunt: *Novos,* inquit, *coelos et novam terram secundum promissa ipsius exspectamus.* Et iterum: *Propter quod, carissimi, haec exspectantes, satagite etc.* Quin et illud, a quo coeperat de adventu Domini patienter exspectando disserere, cum ait, quosdam dicere: *Ubi est promissio adventus ejus?* an non plane convenit cum eo, quod ad Hebraeos in fine cap. 10. dicitur: *Patientia vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes reportetis promissionem? Adhuc enim modicum aliquantulumque, qui venturus est, veniet, et non tardabit etc.*

Sed in re manifesta non immoror. Certe patet ex his, quanto sit probabilius, Epistolam ad Hebraeos a Petro designatam, quam ullam aliam; nec quidquam momenti habere, quae pro Epistola ad Romanos allata sunt. Nam quod ex cap. 2. proferebatur de patientia et longanimitate Dei, id Paulus increpando dicit, longanimitatem Dei intelligens, qua differt justum judicium in peccatores. Petrus autem loquitur exhortando et consolando, longanimitatem intelligens, qua Christus Dominus adventum suum differt, promissa praemia redditurus electis. Locus autem de vitae puritate communis est omnibus Pauli Epistolis.

Jam nec verisimile est, Petrum, dicentem: *Sicut et Paulus scripsit vobis,* agere de una aut altera sententia Paulina, sed de totius Epistolae aut magnae partis ejus argumento. Nec vero pro diversa

sententia facit, quod in Epistolam ad Romanos maxime quadrare videatur illud: *In quibus sunt quaedam difficilia intellectu etc.* Non enim hoc dicit Petrus de iis, quae ad Judaeos scripsit Paulus, ut facile est attento lectori animadvertere; sed de Epistolis Pauli in genere, de quibus praemiserat: *Sicut et in omnibus Epistolis.*

Sed adhuc objiciunt, et dicunt, Petrum scripsisse suas Epistolas ad Judaeos advenas dispersionis Ponti, Galatiae etc., quae erant regiones Asiae minoris, a Judaea procul dissitae; Epistolam vero, quae dicitur ad Hebraeos, proprie dirigi ad eos, qui Hierosolymam et Judaeam incolebant; sicut et ipsi ostendimus in prolegomenis illius Epistolae; et proinde, quod Petrus dicit de Paulo: *scripsit vobis,* de Epistola ad Hebraeos intelligi non posse, ut quae non ad illos, quibus hoc dicitur, scripta sit, sed ad alios.

Verum hujus argumenti non est difficilis solutio. Non enim sensus est: *Scripsit vobis,* in illa dispersione positis, de qua in inscriptione prioris Epistolae; alioqui nec Epistola ad Romanos poterit intelligi, quod tamen isti volunt, qui movent hanc objectionem; sed *vobis,* id est, genti vestrae. Nam quia peculiarem ad Judaeos Epistolam scripserat Paulus, et quidem de materia, quae ad omnes Judaeos fideles pertineret, ideo supponit Petrus, illam ab eis, ad quos missa fuerat, communicatam caeteris. Adde, quod, etsi prior Epistola Petri scripta fuerit ad Judaeos dispersionis Ponti, Galatiae etc., non tamen necesse est, hanc secundam intelligi praecise scriptam ad eosdem; quum illud: *Hanc, ecce, vobis secundam scribo epistolam,* ita referri possit ad eandem gentem, ut tamen non ad eundem locum propterea referatur, sed ad Judaeos ubilibet morantes.

Ut igitur concludam, ex iis, quae dicta sunt, admodum mihi probabile fit, Apostolum Petrum hic denotare Epistolam ad Hebraeos scriptam. Ex quo jam consequens est id, quod controverterunt nonnulli, illius Epistolae Paulum esse auctorem. Id quod aliis etiam rationibus astruere conati sumus in proleg. Epist. ad Hebraeos.

16. *Sicut et in omnibus Epistolis.* Erasmus vertit: *In omnibus fere Epistolis,* videlicet addita de suo particula: *fere.* Non enim verisimile est, omnes Pauli Epistolas sine exceptione Petrum hic comprehendere voluisse, sed plerasque, maxime quae scriptae sunt ad Ecclesias. Quamquam textui non erat addendum: *fere;* sed expositoribus annotandum oportebat relinquere. Porro non est hic supplendum: *scripsit vobis,* quod constat falsum esse; sed absolute: *scripsit,* vel illud totum: *secundum datam sibi sapientiam scripsit.* Quid autem scripserit, indicat hoc, quod sequitur:

Loquens in eis de his. Nempe, de quibus ego vos instruxi et admonui, id est, de Christi adventu et promissis ejus fideliter et patienter exspectandis; et de fugiendis errorum magistris, qui a veritate doctrinae semel traditae, praesertim ejus, quae est de fide et bonis operibus, avocant fideles. Horum enim capitum doctrina sparsa est per omnes aut fere omnes Epistolas Paulinas.

Dubitant autem nonnulli, an omnes Epistolae Pauli, quas habemus, jam tunc scriptae fuerint, priusquam haec scriberet Petrus. Sed non magna ratio est dubitandi. Nam Petrus haec scripsit morti vicinus, ut patet ex cap. 1. hujus Epist. Paulus autem, qui Petro fuit in morte socius, suas Epistolas etiam postremas scripsit multo ante; quemadmodum ostendimus ad illud 2 Tim. 4.: *Tempus resolutionis meae instat;* excepta tamen Epistola ad Hebraeos. Sed et hanc scriptam fuisse, priusquam Petrus haec scriberet, ex supradictis satis intelligitur, et cur dubitetur, rationem non video.

In quibus sunt quaedam difficilia intellectu. In quibus, alii tollendae ambiguitatis causa vertunt: *inter quae.* Nam Graece est: ἐν οἷς, quod non potest ad Epistolas referri, quarum, ut Latinis, ita et Graecis genus est foemininum; sed referendum ad ea, quae Epistolis conti-

nentur, quasi dicat: *In quibus ab eo scriptis sunt quaedam difficilia etc.* Subjungit enim: *Sicut et caeteras Scripturas.* Quidam volunt, ἐν οἷς positum pro: ἐν αἷς; aut certe scribarum incuria irrepsisse ο pro α. Nam et a Roberto tres codices annotantur, in quibus scriptum fuerit: ἐν αἷς. Quae si vera est lectio (quod tamen non facile affirmarim), facilior est commentarius.

Porro locus hic evidens est adversus sectarios, docentes, Scripturam sacram ubique facilem esse et omnibus intellectu perviam. Nam apertissimum est hoc Petri testimonium, in iis, quae scripsit Paulus, esse quaedam intellectu difficilia, simul indicans, et caeteris Scripturis id esse commune, quod et eas, sicut Pauli scripta, depravent homines indocti. Quamquam hoc, tam de Paulinis Epistolis, quam de caeteris Scripturis, etsi Petrus non diceret, res tamen ipsa clamat, eas plerisque locis ad intelligendum difficillimas esse. Quod non solum nostra ab haereticis dissensio comprobat, verum maxime ipsorum de Scripturarum sensibus assidue inter se digladiantium pugna mutua.

Quae indocti et instabiles depravant. Indocti, Graece: ἀμαθεῖς, quod etiam Latine reddi potest: *indociles,* discere nolentes. Tales sunt omnes haeretici; nolunt enim audire Ecclesiam, quae sola *columna est et firmamentum veritatis,* 1 Tim. 3. Unde et *instabiles* sunt, id est, sine firmamento. Nam *instabiles* dicit, non vagos et inconstantes, sed *infirmos* seu *parum firmos,* ut vertit Erasmus. Id enim sonat Graeca vox ἀστήρικτοι, qua et usus Apostolus cap. super. v. 14. Significantur autem, qui fidei firmitatem et (ut ait Dominus Luc. 8.) *radices non habent.* Ex quo deinde sequitur instabilitas et inconstantia doctrinae. *Depravant,* Graece: στρεβλοῦσιν, *torquent, detorquent.* Non enim sentit, eos corrumpere seu falsare Scripturas, quod fit addendo, aut demendo aliquid (quamvis et illud ab haereticis non raro factum fuerit olim, hodieque fiat), sed in pravos sensus vertendo et contorquendo, vim eis inferre, qui mos est omnium haereticorum; praesertim sicubi intelligendi difficultatem adfert obscuritas. Quod adeo verum, ut nulla fuerit haeresis tam absurda, quae non ex Scripturis sibi patrocinium assumeret.

Sicut et caeteras Scripturas. Hac parte (quod bene notandum est) Petrus canonizat, ut ita loquar, id est, in canonem sacrarum Scripturarum adscribit atque canonicas facit Epistolas Pauli. Dicens enim: *sicut et caeteras Scripturas,* utique significat, se etiam illas in Scripturarum numero habere. De sacris autem Scripturis eum loqui, in confesso est. Nec aliquas, sed omnes ejus Epistolas comprehendit, etiam illam, quae ad Hebraeos scripta est, ut intelligi potest ex supradictis.

Ad suam ipsorum perditionem. Suam, Graece: *propriam.* Non causa finalis significatur, sed eventus et sequela. Detorquebant enim Scripturas ad falsa et perversa dogmata, quae tam eos, quam eorum discipulos adducebant in interitum ac mortem aeternam.

Jam ut intelligamus, quae fuerint illa dogmata, sciendum est, ut annotant omnes paene interpretes, Petrum verbis illis proxime expositis: *In quibus sunt quaedam difficilia intellectu, quae indocti et instabiles depravant ad suam ipsorum perditionem,* respicere ad doctrinam Pauli, qua docuit, non ex lege, neque ex operibus hominem justificari, sed gratis per fidem Jesu Christi. Hinc enim colligebant, opera bona non esse ad salutem necessaria. Quae etiam Simonianorum haeresis fuit, ut testatur Epiphanius et Theodoretus. Doctrina vero illa Pauli, quam dixi, praecipue traditur in Epistola ad Romanos; tametsi et in aliis ejusdem Pauli Epistolis continetur, ut in ea, quae ad Galatas scripta est, et sparsim in Epistolis ad Ephesios, ad Philippenses, et ad Colossenses. Illuc autem Petrum respicere, primum ex eo probatur, quia in Epistolis Paulinis vix aliud est, quod aeque possint homines libertatem ac desideria carnis amantes (quales hoc et

praecedenti capite Petrus descripsit) ad fomentum suarum cupiditatum ac defensionem sui erroris trahere. Quod et hoc saeculo fecerunt Lutherani.

Deinde, quia Jacobus Apostolus in sua Epist. cap. 2. manifeste significat, ea perversa opinione quosdam imbutos fuisse, ut fidem ad justitiam et salutem sufficere putarent absque bonis operibus. Quam et graviter oppugnat. Scribit autem et ipse ad eosdem, ad quos Petrus, id est, ad duodecim tribus, quae erant in dispersione. Verum Jacobus quidem tacuit occasionem erroris, quam expressit Petrus; videlicet fabricatam ex Epistolis Paulinis. Quemadmodum e diverso Petrus tacuit ipsam doctrinam erroneam, quam expressit Jacobus. Unde mutua collatione, quae ab utroque scripta sunt, illustrantur.

Huc pertinet, quod Augustinus docet, Epistolas catholicas quatuor Apostolorum adversus praedictum errorem, quem ex Epistolis Pauli perperam intellectis volentes hauserant quidam, conscriptas fuisse. Id habet libro de fide et oper. cap. 14. et de gratia et lib. arb. cap. 7. Vide, quae de ea re diximus in praefat. super Epist. catholicas. Accedebat autem ad erroris occasionem doctrina de electione et reprobatione, quam similiter, ac praecipue in Epistola ad Romanos, tradit Paulus. Nam et per illam excludi videbantur opera a negotio nostrae justificationis. Quamquam et ipse Paulus adversus hujusmodi depravatores vigilavit, non solum exhortando fideles ad bona opera, tamquam ad salutem necessaria; quod facit in omnibus Epistolis; verum etiam errori male suam doctrinam intelligentium obviando. Cum enim dixisset ad Rom. 5.: *Ubi abundavit delictum, superabundavit gratia,* mox initio capitis sequentis pravo intellectui occurrit, dicens: *Quid ergo dicemus? Permanebimus in peccato, ut gratia abundet? Absit etc.* Sed et cap. 3. resistit iis, qui doctrinam ipsius calumniabantur, tamquam diceret: *Faciamus mala, ut veniant bona. Quorum,* inquit, *damnatio justa est.*

17. *Vos igitur, fratres, praescientes custodite.* Conclusio est Epistolae, qua admonet, ut ab impostoribus, de quibus multa superius, sibi caveant. In Graeco non est: *fratres,* sed: ἀγαπητοὶ, *dilecti. Praescientes,* id est, jam a nobis satis praemoniti et instructi de cavendis erroribus et errorum magistris. *Custodite,* Graece: φυλάσσεσθε, *custodimini, custodite vos ipsos, cavete,* ut bene vertit Erasmus. Sic usurpatur etiam Act. 21., ubi nos legimus: *ut abstineant se ab idolis immolato, etc.*

Ne insipientium errore traducti excidatis a propria firmitate. Graece: *Ne iniquorum,* seu *nefariorum errore simul abducti etc.* Vocat ἀθέσμους, *nefarios,* qui nullo jure, nullisque legibus in ordine retineri possunt, sed omnia volunt sibi licere. Quod aptissimum est epitheton eorum, qui sectas faciunt et errores seminant. Cavete, inquit, ne vos quoque erroneis istorum doctrinis una cum aliis, quos jam perverterunt, abducti et involuti, excidatis a vestra firmitate fidei, quam Apostolorum edocti magisterio hactenus tenuistis. Ostendit hic locus, ut alii multi, fidem Christianam amitti posse. Quod argumentum Calvinus dum solvere conatur hic et alibi, suamque statuere fidei securitatem, quam vocat, meras nebulas offundit lectori, quas ipsa per se lux veritatis satis discutit.

18. *Crescite vero in gratia et in cognitione Domini nostri et Salvatoris, Jesu Christi. Crescite,* id est, date operam, ut crescatis in gratia etc., quod fit studio bonorum operum. Per haec enim tam gratiae, quam fidei comparatur augmentum. *Gratia Christi et Salvatoris* intelligitur ea, qua nos Patri sibique gratos efficit, constituit et conservat. Ejusdem *Christi Domini cognitionem* vocat, qua eum et ejus mysteria cognoscimus nunc per fidem, in futuro saeculo cogniturі per speciem. Idcirco non dixit: *in fide,* sed usus est generali vocabulo: γνώσεως, id est *cognitionis.* Et observa, B. Petrum claudere Epistolam iisdem paene verbis, quibus usus fuerat in salutatione, quae talis erat: *Gratia vobis et*

pax multiplicetur in cognitione Dei et Christi Jesu Domini nostri, ut sic apte postrema primis respondeant.

Ipsi gloria et nunc, et in diem aeternitatis! Amen. Clausula est doxologica, qua significat, Christo Salvatori nostro glorificationem deberi in hoc saeculo et in futuro, quod vocat *diem aeternitatis,* quia tota aeternitas una dies est. Et hic ergo significatio est divinitatis Christi. Nam hujusmodi clausulae Deo, tamquam ipsi propriae, passim adscribi solent.

IN EPISTOLAM
BEATI JUDAE APOSTOLI
COMMENTARIUS.

PRAEFATIO.

Ultima Catholicarum, eademque brevissima (nam secunda et tertia Joannis proprie Catholicae non sunt) est Epistola Judae Apostoli, qui frater fuit Jacobi, cujus est inter Catholicas prima. Nam et Lucas Evangelii sui cap. 6. et Act. 1. *Judam Jacobi* appellat, et ipse se in fronte Epistolae *fratrem Jacobi* nominat; ejus scilicet Jacobi, quem Paulus Gal. 1. fratrem Domini vocat; ut proinde et Judas *frater Domini* vocari potuerit; quemadmodum et vocatus fuit a Judaeis, dicentibus de Christo: *Nonne mater ejus dicitur Maria et fratres ejus Jacobus et Joseph, et Simon et Judas?* Matth. 13. et Marc. 6., *fratres* utique cognatione. Fuit autem Judas trinomius, quoniam et *Thaddaeus* vocatur, Matth. 10. et Marc. 3., et *Lebbaeus,* ibidem apud Matthaeum juxta textum Graecum et Syriacum. *Lebbaeus,* inquit, *qui cognominatus est Thaddaeus.* Lebbaeus autem Hebraeis *corculum* significat.

De hac Epistola, num inter Scripturas sacras esset recipienda, dubitatum aliquando fuisse, testantur Eusebius lib. 2. hist. Eccles. cap. 22. et lib. 3. cap. 19., et Hieronymus in catal. de Juda Apostolo. Causam, cur dubitatum fuerit, hanc adfert Hieronymus, *quia de libro Enoch, qui apocryphus est, in ea assumitur testimonium.* Addunt alii de Archangeli Michaëlis altercatione cum diabolo. Nam et illud ex apocrypho sumptum videri potest. Verum haec ratio quam parum firma sit ad infirmandam Epistolae auctoritatem, ostendemus in tractatione dicti testimonii. Sane Eusebius ipse, priori loco jam citato, affirmat, ista quorundam dubitatione non obstante, hanc Epistolam cum reliquis, quae Catholicae vocantur, in quam plurimis Ecclesiis publice receptam et approbatam esse. Qui et lib. 6. cap. 11. refert, Clementem Alexandrinum in libris hypotyposeon, ut in alias Scripturas, ita et in Epistolam Judae breves scripsisse explicationes, quae et hodie exstant.

Agnoscunt autem ut canonicam Scripturam antiquissimi scriptores, Tertullianus libro de habitu muliebri, cap. 3., et Origenes hom. 7. super Josue. Citat quoque Hieronymus sub nomine Judae Apostoli, scribens in Jeremiae cap. 29. et

Ezech. 32., ac sub nomine Judae, fratris Jacobi, in Ezech. 18. Citant et alii passim ejusdem aetatis ac sequentium, tam Graeci scriptores, quam Latini, tamquam Epistolam sacrae et indubitatae auctoritatis. Et quicumque texuerunt catologum librorum canonicorum, hanc Epistolam intexunt. Ut Innocentius primus, Gelasius primus, Athanasius, Augustinus, Isidorus, et Synodi tam particulares, quam universales: Laodicena, Carthaginensis 3., Florentina, Tridentina. Denique et hodie recipitur ab omnibus, etiam sectariis, saltem plerisque; licet a Luthero et Anabaptistis, nec non a Centuriatoribus in dubium rursus fuerit vocata. Cur autem in Syriaco textu non habeatur, causam reddidimus in prolegomenis 2. Epist. B. Petri.

Convenit argumentum hujus Epistolae cum iis, quae B. Petrus scribit in secunda Epistola, praesertim cap. 2. et initio tertii. Nam quae hic scribuntur, adeo cum illis similia sunt, ut hujus auctor S. Judas ea non solum legisse videatur, verum etiam, partim contrahendo, partim extendendo, partim iisdem vocibus et sententiis utendo, imitatus fuisse. Quod igitur de illius Epistolae argumento dictum est, etiam ad hanc referendum. Scripta est enim, perinde ut illa, generaliter quidem propter exhortandos fideles ad fidei perseverantiam et studium bonorum operum, adversus eos, qui fidem jactabant sine operibus (quod argumentum esse Epistolis omnibus catholicis commune, docuimus in earum prolegomenis); specialiter autem, tam contra Nicolaitas, quorum mentio est in Apocalypsi, quam contra sectam impurissimam Simonis magi, quae (tametsi magistro jam exstincto) canceris in morem latius serpebat, et propagabatur in nova germina. Quo pertinet, quod dicit, eos *Dei gratiam transferre in luxuriam,* quodque vocat *illusores secundum desideria sua ambulantes in impietatibus.* Scripsit autem Judas, ut recte censet Oecumenius, post mortem aliorum Apostolorum, Simoniacis jam libere turpitudinem suam exercentibus. Nam Apostolorum, tamquam praecessorum, qui vita jam excesserint, meminit vers. 17., potissimum intelligens Petrum, Paulum, Jacobum. Nam Joannes adhuc vivebat. His consentanea scribit Epiphanius in haeresi Gnosticorum, quorum in Simone exstitit origo. Nam post commemoratas illius sectae monstrosas et infandas libidines, tandem infert: *Quare de his commotus Spiritus sanctus, in Apostolo Juda ait: Quaecumque naturaliter tamquam muta animalia norunt, in his corrumpuntur etc.* Porro verisimile est, ad eosdem scriptam esse, ad quos scripsit B. Petrus, id est, ad eos praecipue, qui ex circumcisione crediderant. Innuit hoc, cum dicit: *Memores estote verborum, quae praedicta sunt ab Apostolis Domini nostri Jesu Christi, qui dicebant vobis, quoniam in novissimo tempore venient illusores etc.* Hoc enim praedixit Petrus 2 Epist. 2.; quem ad Judaeos utramque Epistolam scripsisse, suis locis ostendimus. Id ipsum indicant illa verba, vers. 5.: *Commonere autem vos volo, scientes semel omnia.* Nam id aptissime Judaeis dicitur, a prima aetate imbutis cognitione historiae sacrae.

EPISTOLA BEATI JUDAE APOSTOLI.

Judas, Jesu Christi servus, frater autem Jacobi, his, qui sunt in Deo Patre, dilectis, et Christo Jesu conservatis et vocatis. 2. Misericordia vobis, et pax, et caritas adimpleatur. 3. Carissimi, omnem sollicitudinem faciens scribendi vobis de communi vestra salute, necesse habui scribere vobis, deprecans, supercertari semel traditae sanctis fidei[1]. 4. Subintroierunt enim quidam homines (qui olim praescripti sunt in hoc judicium) impii, Dei nostri gratiam transferentes in luxuriam[2], et solum Dominatorem et Dominum nostrum Jesum Christum negantes. 5. Commonere autem vos volo, scientes semel omnia, quoniam Jesus populum de terra Aegypti salvans, secundo eos, qui non crediderunt, perdidit[3]; 6. angelos vero, qui non servaverunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in judicium magni diei, vinculis aeternis sub caligine reservavit. 7. Sicut Sodoma et Gomorrha[4], et finitimae civitates, simili modo exfornicatae, et abeuntes post carnem alteram, factae sunt exemplum, ignis aeterni poenam sustinentes. 8. Similiter et hi carnem quidem maculant, dominationem autem spernunt, majestatem autem blasphemant[5]. 9. Cum Michaël Archangelus, cum diabolo disputans, altercaretur de Mosi corpore, non est ausus judicium inferre blasphemiae, sed dixit: Imperet tibi Dominus. 10. Hi autem, quaecumque quidem ignorant, blasphemant; quaecumque autem naturaliter, tamquam muta animalia, norunt, in his corrumpuntur. 11. Vae illis, quia in via Cain[6] abierunt, et errore Balaam[7] mercede effusi sunt, et in contradictione Core[8] perierunt; 12. hi sunt in epulis suis maculae, convivantes sine timore, semet ipsos pascentes, nubes sine aqua[9], quae a ventis circumferuntur, arbores autumnales, infructuosae, bis mortuae, eradicatae, 13. fluctus feri maris, despumantes suas confusiones, sidera errantia; quibus procella tenebrarum servata est in

---

[1] Phil. 1, 27. 1 Tim. 1, 18. [2] Tit. 1, 16. [3] 4 Mos. 14, 35. 1 Cor. 10, 5. [4] 1 Mos. 19, 24. seq. [5] 2 Petr. 2, 10. 11. [6] 1 Mos. 4, 8. [7] Apoc. 2, 14. seq. [8] 4 Mos. 16, 1. 31. seq. [9] 2 Petr. 2, 17.

aeternum. 14. Prophetavit autem et de his septimus ab Adam Enoch[1]), dicens: Ecce, venit Dominus in sanctis millibus suis 15. facere judicium[2]) contra omnes, et arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impie egerunt, et de omnibus duris, quae locuti sunt contra Deum peccatores impii. 16. Hi sunt murmuratores querulosi, secundum desideria sua ambulantes, et os eorum loquitur superba[3]), mirantes personas quaestus causa. 17. Vos autem, carissimi, memores estote verborum, quae praedicta sunt ab Apostolis Domini nostri Jesu Christi, 18. qui dicebant vobis, quoniam in novissimo tempore venient illusores, secundum desideria sua ambulantes in impietatibus. 19. Hi sunt, qui segregant semet ipsos, animales, Spiritum non habentes. 20. Vos autem, carissimi, superaedificantes vosmet ipsos sanctissimae vestrae fidei, in Spiritu sancto orantes, 21. vosmet ipsos in dilectione Dei servate, exspectantes misericordiam Domini nostri Jesu Christi in vitam aeternam. 22. Et hos quidem arguite judicatos; 23. illos vero salvate, de igne rapientes. Aliis autem miseremini in timore; odientes et eam, quae carnalis est, maculatam tunicam. 24. Ei autem, qui potens est vos conservare sine peccato, et constituere ante conspectum gloriae suae immaculatos in exultatione in adventu Domini nostri Jesu Christi, 25. soli Deo Salvatori nostro, per Jesum Christum Dominum nostrum, gloria et magnificentia[4]), imperium et potestas ante omne saeculum, et nunc, et in omnia saecula saeculorum! Amen.

SUMMARIUM.

Confirmat Apostolus Judas fideles contra haereticorum deceptiones, per Scripturas figurales, et similitudines naturales, atque fideles in veritate confirmat

1. *Judas, Jesu Christi servus.* Ad eundem fere modum Jacobus exorsus est, *Dei et Domini nostri Jesu Christi servum* se nominans. Igitur uterque Jesu Christi servum sese scribit ratione muneris Apostolici, in quo pro Christo legatione fungentes, fideliter ei serviebant.

Frater autem Jacobi. Ab aliis, qui eodem nomine vocabantur, sese discriminat, Jacobi fratrem sese nuncupans. Erat enim Judae nomen apud Judaeos frequens. Verum maxime sic se cognominat, quia Jacobus inter Apostolos Domini permagnae erat auctoritatis, praesertim apud Judaeos; ut liquet ex Actis Apostol. cap. 12. 15. et 21., nec non ex historia passionis ejus ab Hegesippo descripta, referente Eusebio lib. 2. historiae, cap. 22. Nam et Paulus Gal. 1. peculiariter eum appellat fratrem Domini, et cap. 2. numerat eum inter eos, qui videbantur columnae esse. Faciebat igitur nominis ejus expressio ad conciliandam auctoritatem huic Epistolae, tamquam scriptae a fratre tanti inter Apostolos viri. Qua in re etiam modestia commendanda est B. Judae, qui fratrem ut se majorem honoraverit, ab ejus nomine petita suae

---

[1]) 1 Mos. 5, 18. [2]) Matth. 25, 31. [3]) 2 Petr. 2, 18. [4]) Rom. 16, 27.

Epistolae commendatione. Ex quo denique probabile fit, licet nonnulli dissentiant, fratrem fuisse Jacobi germanum.

His, qui sunt in Deo Patre, dilectis, et Christo Jesu conservatis et vocatis. Graeca sic perspicue reddi possunt: *Iis, qui in Deo Patre sanctificati sunt, et Jesu Christo servati, vocatis.* Ut ordo sit: *Vocatis,* nempe, *iis, qui in Deo Patre sanctificati sunt, et Jesu Christo servati;* subaudi: *scribit hanc Epistolam.* Nam *vocatis,* Graece κλητοῖς, nomen est, non participium; ac si dicas: *vocatitiis.* Quod cum non adverteretur, adjecit aliquis copulam: *et,* tamquam deesset; cum ea sensum adeo non explicet, ut magis obscuret. Est enim sensus, scribi hanc Epistolam *vocatis,* id est fidelibus, qui nimirum in Deo Patre, tamquam omnis sanctitatis auctore et principio, sanctificati sunt, et a Jesu Christo, qui eos redemit ab eodem Deo Patre, servati et custoditi, ne a deceptoribus seducti pereant, ipso Filio testificante, Joan. 6.: *Haec est voluntas Ejus, qui misit me, Patris, ut omne, quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in novissimo die.* Et cap. 10. loquente de ovibus suis: *Nemo rapiet de manu Patris mei.* Unde et Patri gratias agens, Joan. 17. dicit: *Quos dedisti mihi, custodivi, et nemo ex eis periit.* Scribit enim haec Judas tamquam electis; quemadmodum et Petrus in prima Epistola: *Electis advenis, etc.*

Quamvis enim inter eos, quibus scripserunt Apostoli suas Epistolas, essent quidam non electi, tamen non scribebant, nisi propter electos; propter quos omnia se sustinere, profitetur Paulus 2 Tim. 2. Dicit autem: *sanctificatis,* ut hujus beneficii mentione revocet eos ac deterreat ab immunditiis scholae Simonianae. Notandum, in quibusdam Graecis codicibus pro: ἡγιασμένοις, *sanctificatis,* legi: ἠγαπημένοις, *dilectis;* quomodo legisse videtur noster interpres, atque etiam legit Oecumenius. Verum altera lectio, quam exposui, videtur esse sincerior, utpote scribentis instituto magis accomodata. Quod vero quidam annotant, enallagen esse praepositionis ἐν pro ὑπὸ, *in Deo Patre,* id est, *a Deo Patre sanctificatis,* non multum habet momenti, quum potius ad Hebraismum referenda sit hujusmodi locutio.

2. *Misericordia vobis, et pax, et caritas adimpleatur.* Sancta et vere Apostolica salutatio. *Adimpleatur,* Graece. πληθυνθείη, *multiplicetur.* Quod idem verbum legitur apud Petrum in utraque Epistola; licet in secunda verterit interpres, ut hoc loco: *adimpleatur.* Unde nonnulli suspicantur, eum in Graeco legisse: πληρωθείη; sed nullis suffragantibus exemplaribus. Ex hac Epistola et duabus Petri discimus, quomodo supplendae salutationes Paulinae, in quibus verbum non exprimitur. *Misericordiae* nomen hoc loco videtur idem valere, quod apud Paulum et Petrum in salutationibus nomen *gratiae,* quae propterea recte vocatur misericordia, quia miseris et indignis datur, quales omnes sumus ex Adam geniti. De *gratia* et *pace* vide, quae diximus ad similem salutationem 1 Petr. 1. et Rom. 1. His duabus tertiam addit *caritatem,* quae misericordiae effectus est et causa pacis; sive caritatem intelligas, qua Deus a nobis diligitur, sive qua diligunt homines se mutuo. Nam haec pacem inter homines, illa pacem nobis cum Deo conciliat.

Non absurde quidam in his tribus, misericordia, pace et caritate, Trinitatis mysterium intimatum existimant; ut *misericordia* Patri, qui Pater misericordiarum appellatur 2 Cor. 1., *pax* Filio, *ipse enim est pax nostra,* Eph. 2., *caritas* Spiritui S., per quem *caritas Dei diffusa est in cordibus nostris etc.,* Rom. 5., per quandam appropriationem tribuatur.

3. *Carissimi, omnem sollicitudinem faciens scribendi vobis de communi vestra salute, necesse habui scribere vobis. Sollicitudinem,* Graece: σπουδὴν, *studium, diligentiam.* Hoc exordio causam exponit, qua ad scribendum fuerit impulsus. Ea est respectus et cura communis salutis. Nam in Graeco *vestra* non ad-

ditur. Significat autem, salutem, de qua vel pro qua conservanda ac promovenda scripturus est, sibi cum illis, adeoque omnibus electis, esse communem; quomodo diserte *communem hanc salutem* interpretatur Beda.

Potest hic locus, ut annotat Erasmus, bifariam accipi. Vel hoc sensu: Non solum mihi fuit summum studium scribendi ad vos de communi salute, verum etiam necessitas scribendi fuit; nempe propter ea, quae sequuntur. Vel, sic: Cum esset mihi mirum studium scribendi vobis de communi salute, non potui non obsequi huic meo studio et desiderio. Posteriorem hunc sensum amplectitur Erasmus in sua translatione, dum paraphrastice vertit hoc modo: *Dilecti, tantum mihi studium fuit scribendi ad vos de communi salute, ut non potuerim non scribere vobis.* Verum, re propius inspecta, videbitur prior sensus esse potior, quem et Sasboldus anteponit; ut duo sint membra distincta, per se vehementer esse propensum ad scribendum, ac necessitate etiam ad id compelli. Sic enim et Paulus loquitur, Phil. 3.: *Eadem vobis scribere, mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium.*

Deprecans, supercertari semel traditae sanctis fidei. Deprecans, Graece: *παρακαλῶν,* quod alii vertunt: *exhortans.* Et *supercertari,* Graece: ἐπαγωνίζεσθαι, quod melius active transfertur: *supercertare;* quomodo legitur in quibusdam manuscriptis; nisi forte (quod F. Lucas suspicatur) verbo: *supercertari,* usus est interpres ut deponente, quemadmodum usurpantur aliquoties *certari* et *decertari* ab eo, qui vertit Sapientiae et Ecclesiastici libros; ut Sap. 15. et Eccles. 4. 11. et 38. Cum autem his verbis Apostolus finem consilii sui notet, qui idem est status Epistolae, debet oratio resolvi in hunc sensum: Ut vos adhorter ad certandum ac depugnandum pro fide semel sanctis, id est Ecclesiae, tradita. Nam Ecclesiam (quam sanctam in symbolo profitemur) sanctorum appellatione designat.

Observa, quod ait: *semel traditae.* Nam praeter hoc, quod dicit: *traditae,* non scriptae, primum indicat, fidem semel ab Apostolis acceptam, nullo postea tempore mutandam esse, quod faciebant Simoniani, primi haeretici, sed perpetuo mordicusque retinendam, ac pro ea fortiter decertandum. Deinde subindicat id, quod Patres docent, fidei nihil addi posse; quia nimirum tota semel tradita sit, instar depositi, quod ita servandum datur, ut nec addi quidquam ei, nec auferri debeat. Hinc illud Pauli ad dilectum discipulum: *Depositum custodi,* 1 Tim. 6. et 2 Tim. 1. Quare nec ullae revelationes, quae fidei addant aliquid, exspectandae sunt aut recipiendae; sed tantum tenenda et explicanda, quae semel sunt tradita, quod fit etiam per conciliorum decreta contra novas insurgentes haereses.

4. *Subintroierunt enim quidam homines (qui olim praescripti sunt in hoc judicium) impii.* Hac narratione jam declarat necessitatem, de qua supra, quae ipsum ad scribendum impulerit. *Subintroierunt,* Graece: παρεισέδυσαν. Qua voce significatur latens et furtivus ingressus. Unde quidam vertunt: *obiter subierunt,* alii: *subrepserunt.* Id autem haereticorum est, obliquis viis ac modis insinuare sese iis, quos fallere volunt, ac sub vestimentis ovium tegere lupos rapaces, Matth. 7. Simili vocabulo Petrus usus est 2 Epist. 2., de iisdem loquens, de quibus Judas: *Qui subintroducent sectas perditionis,* ut in Graeco est. Paulus quoque duas ejusmodi voces in eadem oratione conjunxit Gal. 2.: *Propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram.* Porro textus sic ordinandus est: *Subintroierunt enim quidam homines impii.* Nam caetera parenthesi secludenda sunt: *qui olim praescripti etc. Praescripti,* Graece: προγεγραμμένοι, id est *prius,* vel *ante scripti.* Quod verbum etiam apud Paulum est Rom. 16.: *Quaecumque ante scripta sunt, ad nostram doctrinam ante scripta sunt,* et Gal. 3.:

Ante quorum oculos Jesus Christus praescriptus est.

Dicuntur ergo *praescripti,* de quibus agit Judas, quod de iis aliquid praedictum sit in Scripturis, utique veteris testamenti. Nam quod quidam existimant, Judam significare, quod Petrus et Paulus de iis scripserint, minus probabile est propter additum adverbium: *olim, πάλαι,* quo significari solet in Scripturis tempus antiquum; praesertim quum et Petrus eadem voce utatur loco memorato et in sententia simili: *Quibus,* inquit, *judicium jam olim non cessat.* Ex quo colligitur, loci praesentis hunc esse sensum: De quibus olim in Scripturis sacris praenuntiatum est, quod deventuri essent *in hoc judicium,* id est damnationem, de qua statim locuturus sum. Nam punitiones impiorum, quae leguntur in Scriptura veteris Testamenti, quarum exempla mox commemorat, figurae fuerunt aeternae damnationis, quae praeparata est haereticis et omnibus Evangelii contemptoribus.

Potest etiam, quia dicit: *hoc judicium,* tamquam praesens, intelligi justa derelictio, qua propter peccata praecedentia permissi fuerunt pati naufragium fidei, et variis errorum fluctibus abripi, ita ut etiam fierent errorum magistri, tandem judicium illud gravissimum aeternae damnationis subituri. Nam Deus judicium suum circa reprobos exercet non tantum in futuro saeculo, sed etiam in praesenti; licet in futuro saeculo (quod est tempus retributionis) exerceat multo manifestius atque severius. Ad judicium praesentis saeculi pertinet illud Pauli de quibusdam, *quod bonam conscientiam repellentes, circa fidem naufragaverunt,* 1 Tim. 1.; et quod 2 Thess. 2. dicit de iis, *qui caritatem veritatis non receperunt, ut salvi fierent. Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio; ut judicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.* Caeterum istorum, de quibus nunc agitur, impietatem exponit et probat Judas verbis sequentibus:

Dei nostri gratiam transferentes in luxuriam. Graece: *ἀσέλγειαν, lasciviam.* Et sensus est: Qui Evangelium gratiae Dei nostri per Christum, quo nimirum annuntiata nobis est libertas a lege, peccatis, et diabolo, vertunt in occasionem omnis lasciviae et carnalium voluptatum; tamquam libertas evangelica sit licentia, quidquid libitum est, agendi. Quales erant Apostolorum temporibus exorti Simoniani et Nicolaitae, et paulo post exorituri Gnostici. De quorum omnium infreni lascivia multa apud Epiphanium. Tales sunt et hodie, qui, praetextu libertatis Christianae, legibus Ecclesiae sese, quantum in ipsis est, eximunt, easque contemnunt, quo licentius carni serviant. Adversus quam pestem Petrus et Paulus sollicite suis praeceptis fideles munierunt; Petrus 1 Epist. 2.: *Quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiae libertatem;* Paulus Gal. 5.: *Vos in libertatem vocati estis, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis.* Quo pertinet et illud 2 Pet. 2.: *Libertatem illis promittentes, cum ipsi sint servi corruptionis.*

Et solum Dominatorem et Dominum nostrum Jesum Christum negantes. Graeca sic habent: *Et solum herum Deum, et Dominum nostrum etc.* Erasmus explicate vertit hoc modo: *Et Deum, qui solus est herus, ac Dominum nostrum Jesum etc.,* ut prior pars referenda videatur ad Deum Patrem, qui solus est *δεσπότης,* id est, herus totius mundi, tamquam magnae domus seu familiae, quam despotico jure gubernat. Nam hujusmodi Dominum significat δεσπότης. Et sic utitur ea voce Paulus 2 Tim. 2., ubi, cum dixisset, in magna domo diversi generis esse vasa, subjecit: *Si quis ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum, et utile Domino,* εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ. Nec tamen hic excluditur Filius, cujus est eadem cum Patre natura. Caeterum posterior pars Filio propria est, ut homini; secundum quam naturam ipse solus (non Pater, non Spiritus sanctus) sanguine suo nos redemit. Sic enim Petrus exponit 2 Epist. 2.:

Et eum, qui emit eos, Dominum negant. Sunt, qui utrumque membrum intelligunt de Christo, propterea quod Petrus in loco jam dicto de solo Christo loquatur. Verum nihil vetat, Judam plus aliquid hic dixisse, quam Petrum; ut et in aliis quibusdam sententiis.

Quaeritur autem, quomodo dicat, *eos Deum et Christum ejus negasse.* Multi interpretantur, negasse, si non verbo, factis tamen; quemadmodum illi, de quibus Paulus Tit. 1.: *Confitentur, se nosse Deum, factis autem negant.* Sed hic commentarius Sasboldo nimis generalis est, utpote communis omnibus malis Christianis. Haec autem proprie dicuntur in scholam Simonis, aliosque ejusdem generis haereticos, *qui Dei gratiam transferebant in luxuriam.* Et constat ex Irenaeo, Epiphanio et aliis, qui de haeresibus scripserunt, Simonianos ac caeteros illius primi temporis multa fabulosa de Deo confinxisse, plures pro uno Deos mundi gubernatores introducentes; quod erat *unum dominatorem Deum negare.* Jesum quoque dicebant, nec vere natum esse, nec passum, nec resurrexisse; denique nec ipsum esse Christum, nisi patronymice, denominatione ducta a supremo Christo, invisibili et incorporeo; quod erat *Dominum nostrum Jesum Christrum negare.* Qui commentarius valde probabilis est.

5. *Commonere autem vos volo, scientes semel omnia.* Graece: *scientes vos semel hoc.* Et sensus est: Volo autem vos commonefacere et in memoriam vobis revocare illud, quod sequitur; quamvis hoc ipsum non ignoretis, sed *semel,* id est, jamdudum legendo Scripturas, satis exacte didiceritis atque noveritis. Non dissimiliter Petrus loquitur 2 Epist. 1.: *Propter quod incipiam vos semper commonere de his; et quidem scientes, et confirmatos vos in praesenti veritate.* Unde nostra versio habeat: *omnia,* non liquet; nisi forte pro ἅπαξ quidam codices habuerint ἅπαντα, ac deinde in Latinos codices utrumque vocabulum irrepserit: *semel omnia.* Quo modo si leges, sensus erit: *Omnia,* de quibus volo vos commonere.

Quoniam Jesus populum de terra Aegypti salvans, secundo eos, qui non crediderunt, perdidit. Tria commemorat ex antiquitate exempla vindictae divinae in homines incredulos, superbos et lascivia corruptos, ut ostendat, non evasuros severum Dei judicium ejusmodi exemplis praefiguratum (nam *omnia in figura contingebant illis* antiquis, 1 Cor. 10.) eos, qui falsa, impia, et impura sua doctrina fidelium animos pervertunt. Et in hoc Petrum Judas imitatur, apud quem etiam tria sunt exempla; duo quidem eadem cum istis, tertium autem diversum, quod est de diluvio, cujus loco Judas adfert exemplum hoc primum de perditis ob incredulitatem Israëlitis. In Graeco non *Jesus,* sed *Dominus* legitur. Sed non temere est, quod Latini codices omnes habent: *Jesus;* quemadmodum et legit Hieronymus contra Jovin. lib. 1. cap. 12. Quamquam et *Dominus* est *Jesus,* more Scripturae novi testamenti. *Salvans,* Graece σώσας, *cum salvasset.*

Vos, inquit, commonefacio, quod Jesus, posteaquam populum Israëliticum ex Aegypto liberaverat et salvum eduxerat, deinde eos, qui Deo fuerunt increduli, perdidit. Historia prioris partis est Exodi 12. 13. et 14., posterioris Num. 14. et 26., ubi Moses refert, omnes, quotquot numerati fuerant a viginti annis et supra, exceptis Caleb et Josue, propter inobedientiam et murmurationes adversus Dominum, consumptos fuisse in deserto. Quod respicit et Paulus 1 Cor. 10. dicens: *Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo. Nam prostrati sunt in deserto.* Causam vero punitionis eandem, quam Judas, expressit Paulus Heb. 3. Ubi de iisdem, *quorum cadavera prostrata sunt in deserto,* disserens, ita concludit: *Et videmus, quia non potuerunt introire in requiem ipsius propter incredulitatem.*

Jam quaeritur, quomodo Jesus haec fecisse dicatur, qui nondum natus erat. Hieronymus loco memorato dictum hoc

putat de *Jesu, filio Nave,* post Mosen ductore populi Israëlitici. Sic enim vocatur apud LXX., qui nobis ex Hebraeo *Josue, filius Nun,* appellatur. Sed hunc intelligi non posse, patet ex ipsis Apostoli verbis. Non enim Josue populum ex Aegypto liberavit, sed Moses, seu potius per Mosen Dominus Deus. Neque Josue perdidit incredulos; sed, Mose adhuc principante, Deus incredulitatem populi sic ultus est, ut eorum nemo terram promissionis intraret, sed omnes morerentur in deserto. Multoque minus id, quod sequitur, in Josue competit; nempe quod *angelos* apostatas *in judicium magni diei vinculis aeternis sub caligine reservavit.*

Restat igitur, ut secundum Latinos interpretes et Didymum Graecum de Jesu Christo, Domino nostro, haec dicta accipiantur, qui quidem haec omnia fecit, non ut homo, sed ut Deus, Dei Filius, repraesentatus autem per angelum, qui populum Israëliticum ex Aegypto per mare rubrum duxit in desertum, ac tandem introduxit in terram promissam. Per quem etiam Deus exercuit punitionem incredulorum. In quibus omnibus, angelus ille Christi Domini sui personam ac typum gessit. Qua de re diximus in commentario 1 Cor. 10. ad illa verba: *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt.*

De angelo populum e terra Aegypti ducente et salvante, locus est Exod. 14., ubi sic legitur: *Tollensque se angelus Domini, qui praecedat castra Israël, abiit post eos (et cum eo pariter columna nubis); priora dimittens, post tergum stetit, inter castra Aegyptiorum et castra Israël, etc.* Hunc autem gessisse personam Domini, significat id, quod postea dicitur: *Et ecce, respiciens Dominus super castra Aegyptiorum per columnam ignis et nubis, interfecit exercitum eorum, et subvertit rotas curruum, et ferebantur in profundum.* Quae salvatio non tantum consistebat in eo, quod populum educeret ex Aegypto; sed et in eo, quod adversarios perderet. Unde et ad eundem angelum pertinebat primogenitorum Aegypti interfectio. Nam *Salvatores* vocabantur, qui expugnando et occidendo hostes, populum liberabant e captivitate, servitute et periculis; quales Josue, Othoniel, Gedeon, Jephthe, Samson, Samuel, et in 4 Regum 13. Joas, rex Israël.

Porro de eodem angelo, vindice eorum, qui non crediderant, locus apertus est Exod. 23.: *Ecce, ego mittam,* ait Dominus, *angelum meum, qui praecedat te et custodiat in via, et introducat in locum, quem praeparavi. Observa eum, et audi vocem ejus; nec contemnendum putes; quia non dimittet, cum peccaveris.* Et ut intelligas in eo personam Domini, proxime subjungit: *Et est nomen meum in illo,* id est, nomine meo vocatur. Spectat eodem, quod Paulus eum vocat *exterminatorem,* 1 Cor. 10. Quo nomine etiam designatur Judith 8. et Sap. 18. Vide, quae ad eum Pauli locum a nobis dicta sunt. Per haec autem destruitur haeresis Ebionitarum et Photinianorum, negantium, Christum fuisse ante Mariam. Imo et Arianorum, qui Christo veram deitatem ademerunt. Portabat enim angelus ille nomen Domini tetragammaton, Exod. 3. 20. et alibi. Nec minus destruitur uterque error per id, quod sequitur:

6. *Angelos vero, qui non servaverunt suum principatum.* Graece: *Angelosque, qui non servaverunt etc.* Hoc exemplum etiam apud Petrum est ita scribentem: *Si enim angelis peccantibus etc.* Judas autem peccatum ipsorum per effectus describit. Nam *angeli* peccando per superbiam *non servarunt suum principatum,* id est, amiserunt angelicae dignitatis honorem, sicut exponit Oecumenius; ut de iis dici possit, quod de homine, in Psalmo 48.: *Cum in honore essent, non intellexerunt.* Erasmus vertit: *originem.* Nam ἀρχή utrumque significat, *principatum*, et *originem* seu *principium.* At sensus eodem redit: *Non servarunt suam originem,* id est, exciderunt ac privarunt se dignitate et feli-

citate, in qua fuerant creati; donum illud gratuitum primae conditionis non retinuerunt.

Sed dereliquerunt suum domicilium. Sive *habitaculum.* Id est, peccando coelestem habitationem, velut stationem honorabilem, in qua collocati fuerant, deseruerunt. Nam erigentes se adversus Deum per superbiam, neque naturae, neque loci primaevum honorem conservare potuerunt.

In judicium magni diei, vinculis aeternis, sub caligine reservavit. Graece: ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν, *sub caligine servavit.* Utraque vox etiam apud B. Petrum legitur. *Magnum diem* vocat, quem alibi Scriptura: *diem Domini,* et emphatice: *illum diem,* id est, diem seu tempus magni et universalis judicii. Nam quod in quibusdam codicibus legitur *magni Dei,* mendosum esse, constat. *Vincula aeterna,* pro quibus Petrus dixit: *catenas,* et interpres: *rudentes,* metaphorice significant Dei potentiam, qua tamquam vinculis quibusdam aeternis, id est, numquam solvendis, eos constringit ac detinet, ne liberi ferantur, quo volunt. Itaque sensus est: Dominus Jesus angelos desertores, simulatque peccarunt, e coelo praecipitatos, in locum caliginosum, id est, in infernum, detrusit; in quo velut quibusdam vinculis, iisque perpetuis, traditos et adstrictos servavit, ac servat detinetque, dum sibi ad judicium illud universale exhibeantur, coram toto mundo sententiam suae condemnationis accepturi.

Quidam nomine *caliginis* aërem caliginosum intelligunt; in quem velut in carcerem dejecti sunt daemones, et velut reconditi usque ad illud judicium. Ita Clemens Alexandrinus in commentariolo hujus loci, et post eum Beda, glossa interlinealis, Liranus, Cajetanus et Adamus. Sed quia B. Petrus *tartarum* vocat eum locum, in quem sunt detrusi, quod non aëris, sed inferni nomen est: idcirco probabilius arbitramur, infernum significari. Quamquam utrumque verum est, et in infernum, et in aërem hunc caliginosum, ut in carcerem, dejectos esse; quemadmodum ostendimus in illo ad locum Petri commentario, ad quem pro hujus loci pleniori intelligentia lectorem remitto.

7. *Sicut Sodoma et Gomorrha, et finitimae civitates, simili modo exfornicatae, et abeuntes post carnem alteram.* Tertium est exemplum, idem cum eo, quod apud Petrum tertium erat, de eversione Sodomae et Gomorrhae, et *civitatum* iis *finitimarum,* sive, quod Graeca lectio sonat, *circumvicinarum.* Hae civitates erant Adama et Seboim, quas duas etiam Osee Propheta nominat cap. 11. Omnium autem quatuor nomina repetuntur a Mose Deut. 29. Nam quinta Segor, intercedente Lot, servata fuit, alioqui cum caeteris peritura, Genes. 19. Porro *civitates* vocat earum habitatores, id est cives, incolas; aut certe civitates cum habitatoribus. *Simili modo,* Graece: *Simili cum illis modo,* nempe cum Sodoma et Gomorrha. Significat enim Apostolus, civitates Sodomae et Gomorrhae vicinas similia cum illis flagitia commisisse, ideoque eidem poenae fuisse involutas. Ea flagitia denotat, dicens: *Exfornicatae et abeuntes post carnem alteram.* Quidam *exfornicatas* interpretantur fornicatas, stupris inquinatas, compositum accipientes pro simplici.

Verum S. Judas sine dubio plus aliquid significare voluit ea voce composita, ac parum usitata; nempe fornicationem, quae fiat extra ac praeter modum naturae. De quo genere libidinis Sodomitas infamat Scriptura Geneseos. Et hoc est, quod Apostolus, velut exponendo, subjungit: *Et abeuntes post carnem alteram,* sive, ut Erasmus aliique vertunt: *Et secutae carnem alienam.* Non enim *carnem alteram,* sive *alienam,* dicit carnem quamlibet non suam, id est, non suae uxoris, quomodo nonnulli interpretantur; quasi peccatum adulterii hic insinuetur; nam de adulterio nihil expresse meminit Scriptura, civitatum illarum peccata recensens. Sed *carnem alteram* intelligit carnem masculam, quae altera vel aliena dicitur, quod ad generationem attinet, duo mares una caro esse non pos-

sunt, sed tantum mas et foemina. Proinde caro mascula respectu masculae semper manet caro aliena. Sic exponunt Oecumenius et alii plerique, et eum sensum historia postulat. Nam et Simoniani atque Nicolaitae, Gnosticorum parentes, hujusmodi portentosas atque infandas libidines exercuisse leguntur; quos hic notare voluit Apostolus.

Factae sunt exemplum, ignis aeterni poenam sustinentes. Graece: *propositae sunt exemplum etc.*

Dubium est, quo referendus sit genitivus: *ignis aeterni,* utrum ad *exemplum,* an ad *poenam.* Si ad *exemplum,* sensus erit: Civitates illae, sustinentes poenam in Genesi descriptam, scilicet ignis et sulfuris, *propositae sunt in exemplum ignis aeterni,* id est, punitionis impiorum in igne aeterno. Nam illarum civitatum tam horribilis poena fuit insignis quaedam figura gehennae. Si referatur ad *poenam,* significabitur, illas civitates in eo, quod *sustinent poenam ignis aeterni,* propositas esse peccatoribus in exemplum. Cui sensui favere fortasse videatur participium praesentis temporis ὑπέχουσαι, *sustinentes.* Sed hic sensus difficultatem habet. Nam quomodo civitates illae per hoc, quod sustinent poenam ignis aeterni, sunt peccatoribus in exemplum propositae; cum de poena ignis aeterni Genesis historia non loquatur, exemplum autem ab historia petatur? Ut omittam, quod exemplum sumi debeat a re nota; notum autem non erat peccatoribus, adversus quos hic agitur, Sodomitas igne aeterno cruciari.

Quocirca Cajetanus *ignem aeternum* interpretatur illarum civitatum incendium. Quam dicit vocari *poenam ignis aeterni,* quod sit irreparabilis et duratura usque in finem mundi. Nam ea loca mare mortuum nunc occupat. Alii dicunt, incendium illud vocari *ignem aeternum* metonymice, eo quod typus fuerit ignis aeterni. Veruntamen prior sensus et constructio magis convenit cum verbis Apostoli Petri, dicentis, quod Deus civitates illas *in cinerem redigens eversione damnavit, exemplum eorum, qui impie acturi sunt, ponens.* Ex quo loco primum constat, non poenam ignis aeterni, quam Sodomitae nunc sustinent apud inferos, sed poenam incendii et eversionis temporalis, quam olim in hoc mundo passi sunt, impiis proponi in exemplum. Deinde (quod consequens est), *exemplum* intelligi ignis aeterni, qui praeparatus est impiis; idque non morale tantum, sed et typicum, quemadmodum apud Petrum exposuimus.

8. *Similiter et hi carnem quidem maculant.* Cohaeret haec pars cum versu superiore, quasi dicat: Sicut illi exfornicati sunt et post carnem alteram abierunt, *similiter et hi carnem maculant*; ac proinde sicut illi igne coelitus emisso puniti sunt, similiter hi igne aeterno punientur; quandoquidem ignis ille exemplum et figura fuit ignis aeterni. Porro Graeca sic habent: *Similiter sane et hi somniantes* (sive: *delusi in somniis*) *carnem quidem polluunt.* Graecam vocem: ἐνυπνιαζόμενοι, *somniantes,* legunt etiam et exponunt Clemens Alexandrinus et Oecumenius in comm., ac rursum idem Clemens lib. 3. Stromatum, et Epiphanius in haeresi Gnosticorum. *Somniantes* autem intellige, non proprie, quod omnibus commune est et naturale, sed metaphorice. Quam tamen metaphoram alii aliter explicant. Oecumenius interpretatur de coitu quodam incompleto cum mulieribus eoque non nominando Borboritarum, quem refert ex Epiphanio. Quod impurum facinus propter imperfectionem dicit appellari insomnium; quemadmodum imperfecta sunt, quae in somniis aguntur.

Ipse vero Epiphanius haec insomnia refert ad fabulosam Gnosticorum nugacitatem; ut *somniantes* dicantur, id est delirantes, errantes, et dicentes, quae non sciunt. Pro quo sensu adducit, quod hic paulo post de seductoribus istis dicitur: *Quaecumque ignorant, blasphemant.*

At vero Clemens *somniantes* interpretatur eos, *qui somniant imaginatione sua libidines et reprobas cupiditates;* tamquam dicat Apostolus: Non aliud

somniant, quam spurcas libidines; toti sunt in illis. Pro quo Petrus: *Voluptatem existimantes diei delicias,* ac rursum: *Oculos habentes plenos adulterii et incessabilis delicti.* Ex qua collatione apparet, hunc esse verum sensum, quem attulimus ex Clemente. Quamquam putat Gaignaeus, Apostolum alludere ad illusiones et pollutiones nocturnas, quia addit: *carnem maculant.* Hoc autem non uno modo faciebant seductores illi, qui gratiam Dei transferebant in luxuriam, sed varie, prout varios excogitabant libidinum modos.

Dominationem autem spernunt. Hoc non comprehenditur sub adverbio: *similiter,* sed adjungitur ut diversum; ac si dicat: Nec illud tantum faciunt, quod Sodomitae; sed praeterea *dominationem spernunt etc.* Exposita est haec pars in Epistola B. Petri, ubi dicit: *Dominationemque contemnunt.* Quamvis enim alii de magistratu politico exponant, quod voluit Erasmus, dum vertit hoc loco: *Dominos,* plurali numero; alii de dominio Christi redemptoris: eum tamen sensum utriusque Apostoli scopo magis convenire diximus, secundum quem intelligitur universalis *dominatio* Dei, qua mundum instituit et gubernat. Nam propius respondet hic sensus ad dogmata haereticorum Apostolici temporis; ut qui dominationem illam Dei supremam et universalem commenticiis suis fabulis in contemptum adducerent, et, quantum in ipsis erat, abrogarent.

Majestatem autem blasphemant. Majestatem, Graece plurali numero: δόξας, *glorias, majestates, dignitates,* ut quidam vertunt. Haec pars in Epistola B. Petri, juxta Graecam veritatem, ita legitur: *Glorias non metuunt blasphemare.* Quas utrobique Scriptura vocet *glorias,* explicare conati sumus in illius loci commentario; et ostendimus, eos probabiliter sentire, qui *glorias* interpretantur coelestes virtutes, id est, angelos Dei ministros; de quibus, ad eorum injuriam et contumeliam, multa absurda et indigna veteres haeretici confinxerunt, ut inter alios refert Theodoretus lib. 1. fabul. haeret. Et quidem haec aperta sententia est Clementis Alexandrini in hunc locum, per *majestates* angelos significari. Vocantur autem angeli *majestates* seu *gloriae* vel propter gloriam supernae beatitudinis, qua fruuntur, vel quia sunt a Deo constituti principes regnorum et Ecclesiarum, quod illis honorificum est et gloriosum. Non parum sane confirmat hanc expositionem pars sequens de Michaële Archangelo, nolente convitiari diabolo; necnon quod deinceps sequitur: *Hi autem, quaecumque quidem ignorant, blasphemant;* ut ex commentario patebit.

9. *Cum Michaël Archangelus, cum diabolo disputans, altercaretur de Mosi corpore.* Enormem audaciam et improbitatem eorum, qui glorias blasphemabant, arguit ex comparatione ejus, quod fecit Michaël Archangelus. Est enim adversativus sermo in Graeco: ὁ δὲ Μιχαήλ, *Michaël autem,* vel: *Atqui Michaël Archangelus, quum adversus diabolum certans* sive *altercans disputaret.* Sic enim ex Graeco transponenda videntur verba Latina, quae interpres reddidit; ut ostendimus ad illud Rom. 14.: *Non in disceptationibus cogitationum.*

Quaeritur, unde B. Judas istam historiam Michaëlis cum diabolo disputantis acceperit. Multi depromptam putant ex libro quopiam apocrypho, velut illo, cui titulus: *Assumptio Mosi,* vel juxta alios: *Ascensio Mosi.* Quod si ita est, non idcirco periclitatur auctoritas hujus Epistolae. Nam ut in haereticorum libris non omnia falsa sunt, ita nec in apocryphis. Apostolus autem, spiritu divino praeditus, haud dubie discernere potuit inter ejusdem libri vera et falsa; quemadmodum et Paulus discrevit, qui tribus locis adfert ex Poëtis ethnicis testimonia, ut Act. 17. 1 Cor. 15. et ad Tit. 1. Quamquam fortasse probabilius est, Judam haec habuisse ex traditione majorum non scripta, sicut et Paulus nomina magorum Pharaonis, 2 Tim. 3. Nisi quis dicat, ea, quae hic commemorantur, scripto tradita fuisse, nec apocrypho, nec sacro, sed quod fidem

tamen mereretur humanam; ut sunt multa alia ab hominibus scripta, quae etsi non sint auctoritatis divinae, non tamen ut apocrypha rejiciuntur.

Iterum quaeritur, quaenam aut qualis fuerit haec altercatio seu disputatio Michaëlis cum diabolo super Mosi corpore. Respondeo, colligendum id esse ex iis, quae de morte et sepultura Mosi scribuntur Deut. ult. Ubi cum dixisset Scriptura, mortuum esse Mosen, servum Domini, *jubente Domino,* subjunxit: *Et sepelivit eum* (utique Dominus) *in valle terrae Moab contra Phogor; et non cognovit homo sepulchrum ejus usque in hodiernum diem.* Quod enim dicitur *Dominus* Mosen sepelivisse, factum intellige (quod praesens locus indicat) ministerio Michaëlis Archangeli, qui ductor erat populi per desertum, et introductor in terram promissam, quique toties, Domini personam repraesentans, cum Mose collocutus fuerat *facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum,* ut dicitur Exod. 33.; ut proinde officium sepulturae Mosi, tamquam amico suo, videri possit exhibuisse. Sic autem sepelivit, ut hominibus incognitum maneret ejus sepulchrum. Cujus facti rationem hanc reddunt interpretes, eamque meo judicio verissimam, ne populus Israëliticus, qui ad idololatriam valde propensus erat, corpori Mosis, tanti prophetae, tam clari signis et prodigiis, et per quem tanta beneficia acceperat, divinos honores impenderet. Hoc quippe diaboli studium erat, obstrepentis occultationi sepulchri, et ex adverso contendentis (quasi qui pro honore Mosi sollicitus esset), tanti viri sepulchrum celebre apud homines ac venerabile esse debere. Hac igitur de re inter Archangelum Michaëlem et diabolum altercatio fuit. Ex qua, simul et ex utroque loco, tam Deuteronomii, quam hujus Apostoli, plane evertitur opinio quorundam veterum minus eruditorum, qui, apocrypha quaedam secuti, negarunt, Mosen esse mortuum. Quos et Augustinus ex Scriptura refellit lib. 26. contra Faustum, cap. 3., et super Joan. tract. ultimo.

Porro *Michaëlem* Apostolus *Archangelum* vocat, id est, *omnium Angelorum principem;* non autem, ut nonnulli putant, unum ex ordine Archangelorum. Nam Michaëlem inter omnes Angelos esse supremum, satis liquet, tum ex iis, quae de eo scribuntur Apoc. 12., tum ex officio Ecclesiastico, in quo primas coelestis exercitus, atque angelicae militiae princeps appellatur. Et nos eam sententiam pluribus argumentis comprobavimus in 2. sent. dist. 10. Vide etiam, quae diximus ad illud 1 Thess. 4.: *In voce Archangeli.*

Non est ausus judicium inferre blasphemiae. Conferendus est hic locus cum eo, qui est apud Petrum 2 Epist. 2. ita scribentem: *Ubi Angeli, fortitudine ac virtute cum sint majores, non portant adversum se exsecrabile judicium.* Inde enim intelligitur, eadem esse haec duo, *portare judicium exsecrabile,* et *inferre judicium blasphemiae,* sive judicium blasphemum ac maledicum, id est, ut illo loco exposuimus, exsecrari, maledictum impingere, verba maledica ingerere. Quae maledictio *judicium* vocatur, quia, qui maledicit alteri, hoc ipso judicat eum et condemnat; sive convitium dicat, sive mali aliquid imprecetur.

Quod ait: *Non est ausus,* sensus est, Michaëlem Archangelum in illa contentione cum diabolo abstinuisse a maledictis ei inferendis, id est, noluisse ei maledicere, cum id jure posset. Ac si dicat Apostolus: Illa traditio, sive scripta, sive non scripta ad quam respicio, non inducit Michaëlem in illa altercatione maledicentem diabolo. Si quaeras, cur id facere noluerit, cum homines exorcistae diabolo maledicere non vereantur, respondemus, ideo noluisse, cum posset, ut nobis, ad quorum doctrinam talia scripta vel tradita sunt, exemplum daretur modestiae, ne faciles essemus ad maledicendum cuiquam. Qua ratione etiam in Apocalypsi, cap. 19. et 22., Angelus non se permittit a Joanne adorari, id est, procubitu corporis honorari, quo tamen honore dignus erat; scilicet ut nos homines, quibus honorari per-

saepe periculosum est, humilitatem et honorum fugam suo exemplo doceret.

Sed dixit: Imperet tibi Dominus. Graece: *Increpet te Dominus.* Quod et in nonnullis est manuscriptis Latinis. Verisimile est, interpretem, Graeco casu retento, vertisse: *Increpet tibi Dominus;* sic enim et Hieronymus citat in Apologia adversus Ruffinum; quod cum soloecum videretur, mutatum ab aliquo fuisse verbum *increpet* in *imperet.* Utrumvis autem legas, sensus convenit, estque hujusmodi: Deus te coërceat, et conatum tuum prohibeat. Hoc autem non erat maledicere, sed tantum imprecari a Deo mali conatus impedimentum. Simile quid habetur Zachar. 3.: *Dominum,* id est Angelum Domini, *dixisse ad Satan: Increpet Dominus in te, Satan; et increpet Dominus in te.* Ubi pro *Satan* transtulerunt *diabolum* interpretes LXX. Porro argumentum hujus loci tale est. Si Michaël, Angelorum Princeps, noluit maledicere diabolo, quamvis pessimo et aeternis suppliciis addicto, ac omnium maledictione dignissimo, sed modestissime ei restitit, tantum utens his verbis: *Increpet te Deus;* quae igitur audacia et superbia est, homines terrenae fragilisque naturae convitiis incessere spiritus illos Angelicos, qui sunt in coelestibus, et tanti sunt apud Deum, ut *gloriae* seu *majestates* appellentur?

10. *Hi autem, quaecumque quidem ignorant, blasphemant. Quaecumque,* Graece: *ὅσα,* quod in hac et sequenti parte simplici relativo: *quae,* reddunt alii interpretes; ut sermo sit indefinitus, non universalis. Neutra enim parte sensum universalem S. Judas intendit, ut nec B. Petrus, apud quem totus hic versus ita legitur: *Hi vero velut irrationabilia pecora, naturaliter in captionem et in pernicem, in his, quae ignorant, blasphemantes, in corruptione sua peribunt.* Repetit autem Apostolus hac priori parte verbis generalibus id, quod dixerat: *majestatem autem blasphemant.* Estque haec connexio: Michaël Archangelus non fuit ausus maledicere diabolo; at isti nequam homunciones passim ea, quae non noverunt, maledictis insectantur, etiam majestates, longe supra ipsos positas. Vide, quae diximus in expositione Petri.

Est ea sane haereticorum indoles, ea, quae non noverunt, nec intelligunt, mordere et blasphemare. Quod olim Manichaei fecerunt de vetere testamento, et Ariani de mysterio Trinitatis, et hodie sectarii de sacramentis Christi, et caerimoniis Ecclesiae; quum e diverso veri Christiani, si quid in sacris libris ac fidei catholicae mysteriis non intelligunt, humiliter ut caetera venerentur, *intelligentiam exspectantes* ab eo, qui dat homini scientiam; dicentes ei cum Psalmista: *Servus tuus sum ego, da mihi intellectum, ut sciam testimonia tua.* Cujus modestiae specimen est in Dionysio Alexandrino, qui, referente Eusebio lib. 7. hist. eccles. cap. 20., professus, Apocalypsim Joannis se non intelligere, quod in ea res altiores diviniores que scriberentur, quam quas ipse mente comprehendere posset: *Attamen,* inquit, *non eas improbo, quas non intelligo; sed ideo potius admiror, quod mentis acie lustrare non queo.*

Quaecumque autem naturaliter, tamquam muta animalia, norunt, in his corrumpuntur. Muta, Graece: *ἄλογα, irrationalia,* ut in Epistola Petri. Repetit et explicat, quod ante dixerat: *Carnem quidem maculant.* Quae vero, inquit, naturaliter solis sensibus, ac si essent animalia rationis expertia, cognoscunt, ut ea maxime, quae gustu tactuque percipiunt: in iis per commessationes et ebrietates, et varias libidines corrumpuntur, ea nimirum corruptione, qua dignitas humanae conditionis in corpore dehonestatur ac laeditur, quod utique facere solent peccata carnalia. *Naturaliter,* opponitur rationi et judicio, quo bestiae carent; quibus proinde similes fiunt homines, quando brutales sensuum motus freno rationis non cohibent aut moderantur. Exponit hunc locum Epiphanius in haeresi Gnosticorum.

11. *Vae illis, qui in via Cain abierunt.* Rursus interitum illis seductoribus denuntiat, adductis ex antiquitate exemplis eorum, quorum mores imitantur, Cain et Balaam et Core, qui omnes male perierunt. Haec pars in quibusdam vetustis exemplaribus ita legitur: *Vae illis, quia via Cain abierunt,* Graecis conformiter, quae sic habent: *Vae eis, quia via Cain ierunt,* seu *ingressi sunt.* Sed et veteres concordantiae *quia* legunt, ut et textus apud Clementem Alexandrinum. Est autem Hebraismus multiplex in his verbis, quemadmodum bene declarat Adamus. *Vae illis,* denuntiatio est poenae commeritae; quasi dicat: Digni sunt, qui audiant: *Ite, maledicti, in ignem aeternum. Quia viam Cain ingressi sunt,* id est vitam, mores et exemplum ejus sequuntur. Nam sicut Cain invidit fratri, et ex invidia eum interfecit: ita et isti fraternitatem oderunt ac deserunt, et venenosis atque perniciosis suis doctrinis animas fratrum occidunt. Adfert huc et alium sensum Oecumenius, sed minus probabilem.

Et errore Balaam mercede effusi sunt. Mercede, Graece: μισθοῦ, *mercedis,* quomodo verisimile est interpretem vertisse, cumque non intelligeretur, mutatum fuisse in alium casum. Nam ordo verborum est: *Et effusi sunt errore seu deceptione mercedis Balaam,* id est, avaritia decepti, exemplo Balaam, qui mercede conductus voluit maledicere populo Dei, sese effundunt in omne facinus. *Radix enim omnium malorum est cupiditas,* 1 Tim. 6., et: *Avaro nihil est scelestius,* Eccles. 10. Nota est Simonis, cujus hic schola taxatur, avaritia, qui Spiritum sanctum emere voluit, ut venderet, ideoque audivit a Petro: *Pecunia tua tecum sit in perditionem,* Act. 8. *Error* itaque *mercedis Balaam* deceptio est ex mercede sperata, quae et ipsum Balaam decepit, eumque impulit in pessimam voluntatem. Hoc de Balaam exemplum etiam Petrus adduxit.

Et in contradictione Core perierunt. Graece sine praepositione: *Et contradictione Core perierunt.* Estque sensus: Ob imitationem *contradictionis,* id est, murmurationis ac seditionis adversus Mosem et Aaron *excitatae a Core,* volente sacerdotium ad se suosque transferre, destinati sunt ad perditionem, eamque similem illius ac sociorum exitio. Ut enim illos ducentos et quinquaginta, quorum princeps erat Core, consumpsit ignis egressus a Domino: sic et istos *murmurantes et querulosos* (ut infra nominantur), et ambitionis studio factiosos, atque, ut infra rursus dicitur, *segregantes semet ipsos,* involvet ignis aeternus.

Multi putant, Core periisse hiatu terrae, quomodo perierunt Dathan et Abiron cum sociis suis ac familiis. Verum Scriptura Num. 16., ubi res gesta describitur, et Deut. 11., necnon Psalm. 105. magis significat, solos Dathan et Abiron una cum suis hiatu terrae fuisse absorptos; Core vero, una cum suis Levitis, sacerdotium usurpantem atque incensum offerentem, incendio periisse. Quod et sentit Jansenius super Ecclesiastici caput 45. Porro tribus exemplis jam adductis tria notare voluit Apostolus haereticorum vitia: odium fratrum, avaritiam, ambitionem.

12. *Hi sunt in epulis suis maculae.* Pergit describere mores corruptissimos illorum, qui Dei gratiam transferebant in luxuriam. *In epulis suis,* Graece: ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, *in caritatibus vestris,* sive, ut legit Augustinus libro de fide et oper. cap. 25., *in dilectionibus vestris.* Quamquam et verti potest: *In agapis vestris,* Graeca voce retenta, de qua diximus ad illum locum Petri huic similem: *Deliciis affluentes, in conviviis suis luxuriantes vobiscum;* nempe significari per agapas ea Christianorum convivia, ad quae pauperes a divitibus advocabantur, caritatis ac fraternitatis testandae causa; quorum meminit interdum Tertullianus. Alludit et Cyprianus ad Quirinum, lib. 3. test. 3. dicens, *agapen et dilectionem fraternam religiose et firmiter exercendam.* Patet autem ex hoc loco antiquitas hujusmodi conviviorum, et ipsius vocabuli in ea significatione. Dicit ergo, seductores illos, agapis

fidelium sese miscentes, esse eorum *maculas,* quoniam convivia, ad fovendam caritatem instituta, commacularent sua spurcitie, dum in iis non verebantur turpia quaedam dicere et agere. *Maculas* etiam Petrus nominavit. Ex quo B. Petri loco Sasboldus bene probat, hic per σπιλάδες intelligi *maculas,* etiamsi Oecumenius id vocabulum longe aliter interpretetur.

Convivantes sine timore. Participium in Graeco masculinum est: συνευωχούμενοι. Quare construi non potest cum voce: *maculae,* quod foemininum est, σπιλάδες. Rectius autem legit Augustinus: *coëpulantes,* nempe *vobiscum;* ut expressit B. Petrus, ubi nos legimus: *Luxuriantes vobiscum.* Quod *vobiscum* etiam hic in nonnullis Graecis codicibus additur. Sensus igitur est: Una vobiscum convivantur et epulantur, non more sanctorum, quales illi, de quibus Tob. 9., quod *cum timore Domini nuptiarum convivium exercebant;* sed, abjecto Dei timore, licenter atque secure vacantes voluptati ventris et carnis. Dictionem ἀφόβως, *sine timore,* nonnulli annectunt membro sequenti. Verum cohaeret multo melius cum vocabulo: *convivantes,* ut jam expositum est.

Semet ipsos pascentes. Graeca vox: ποιμαίνοντες, significat etiam: *regentes;* quomodo vertit interdum vulgatus interpres, ut Psalm. 2.: *Reges eos in virga ferrea,* et 22.: *Dominus regit me, et nihil mihi deerit.* Quod secutus Erasmus, ita paraphrastice vertit hunc locum: *Suopte ductu arbitrioque viventes;* id enim est, *semet ipsos regentes,* videlicet nullius parentes imperio, sed, quidquid ipsis collubitum est, agentes. At vero plerisque magis placet: *pascentes,* quomodo noster transtulit, quod sensum habet obvium; ac si dicat Apostolus: Cum profiteantur se doctores, quorum est, pascere populum verbo Dei, ipsos quidem auditores suos non pascunt, sed necant venenoso pabulo; semet ipsos autem carnaliter ac delicate pascunt impensis, quas a suis auditoribus accipiunt aut extorquent. Quemadmodum faciebant illi pseudoapostoli, de quibus Paulus 2 Cor. 11.: *Sustinetis enim, si quis devorat, si quis accipit.* Ad hunc quippe modum istud: *pascere semet ipsos,* sumitur apud Ezechielem cap. 34., ubi in reprehensione pastorum Israël tertio repetitur, quod pascebant semet ipsos. Nec obstat, quod eo loco LXX. non utantur verbo: ποιμαίνειν, sed: βόσκειν. Nam unum idemque significare voluerunt, quum in Hebraeo semper idem sit vocabulum apud Ezechielem et in Psalmis.

Nubes sine aqua, quae a ventis circumferuntur. Deinceps seductores illos depingit colore similitudinum quarundam. Hujusmodi enim quatuor adducit, quarum haec prima est, eaque sola etiam a Petro adducta, verbis nonnihil diversis, ubi ait: *Hi sunt fontes sine aqua, et nebulae* (seu *nubes*) *turbinibus exagitatae.* Pro: *circumferuntur,* Regius codex habet: *conferuntur,* quod consonat Graeco: παραφερόμεναι, quod in eodem codice Regio legitur, et in aliis nonnullis. Quamquam in plurimis est: περιφερόμεναι, *quae circumferuntur,* quam nec dubitamus veriorem esse lectionem. *Nubes sine aqua,* quidam interpretantur illos dici, quod se dicant Apostolos, quum nihil habeant spiritus apostolici. Nam Apostoli alicubi in Scriptura per *nubes* significantur, ut Jes. 5, 6. et 6, 8. Alii, quod more nubium, quae in pluviam non resolvuntur, inducant caliginem, videlicet erroris, nec praestent refrigerium consolationis.

Nobis sensus ille maxime probatur, quem indicavimus in superiori ad locum B. Petri commentario, propterea falsos magistros vocari *nubes sine aqua,* id est, nubes leves ac steriles, quia pluviam promittunt verae ac salutaris doctrinae, nec tamen exhibent. Nam doctrinam cum aqua et pluvia et fonte comparari, satis frequens est in sacris literis; ut Deut. 32.: *Concrescat ut pluvia doctrina mea; fluat ut ros eloquium meum; quasi imber super herbam, et quasi stillae super gramina;* item Joan. 4.: *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, fiet*

in eo fons aquae salientis in vitam aeternam. Addit Apostolus: *quae a ventis circumaguntur,* quod more nubium, quae procellis agitantur, inconstantes sint in suis dogmatis, fingentes ea, ac refingentes, prout affectus cupiditatum, veluti venti quidam, ad hanc aut illam novitatem doctrinae eos impulerint. Vide, quae in Petro diximus. Exstat haec metaphorica phrasis etiam apud Paulum Eph. 4.: *Ut jam non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinae, in nequitia hominum, etc.* Ex quo etiam loco apparet, hic legendum esse: *circumferuntur.*

Arbores autumnales, infructuosae, bis mortuae, eradicatae. Graece addita conjunctione: *et eradicatae.* Porro *autumnales*, Graece: φθινοπωρινὰ, quod Erasmus vertit: *autumno marcescentes.* Sed melius alii interpretantur (quod idem Erasmus in annotationibus non improbat) arbores extremi ac deficientis autumni. Hoc autem alii ad flores, alii ad fructus referunt. Ad flores quidem: *Solent enim,* inquit idem auctor, *arbores novellae extremo autumno, praeter temporis rationem, florere; idque agricolis indicat, eas mox emorituras.* Ad fructus autem, quia arbores, quae sero autumno fructus proferunt, non eos perducunt ad maturitatem. Unde quidam vertit: *arbores frugiperdae.*

Quod autem sequitur: *infructuosae,* Graece: ἄχαρπα, quibusdam videtur esse interpretatio prioris. Nam et arbores extremo autumno florentes fructum non adferunt, ab hieme superveniente impeditae; et quae tam sero fructum adferunt, ob eandem causam immaturum, et proinde inutilem, relinquunt, ut ob id merito dici possint *infructuosae.* Alii vero additum hoc putant, ut novum ac secundum epitheton arborum malarum; ut tertium epitheton sit: *bis mortuae,* id est, penitus emortuae; quartum: *eradicatae* et excisae, ita ut fructus in posterum nullus exspectari possit.

Igitur his arboribus seductores illos comparat Apostolus, quia, cum speciem habeant arborum bonarum ac fructiferarum, ac tales sese jactitent, tamen *autumnales* sunt ac frugiperdae, quia fructum, si quem ferre videantur, maturum et utilem reddere non possunt. Imo verius *infructuosi* sunt, quia nullum verum ac salutarem fructum ferunt, nec in se ipsis, nec in suis sectatoribus. Item sunt *bis mortui,* quia per baptismum a morte peccati semel resuscitati, in eandem mortem per apostasiam relapsi sunt. De quo relapsu graviter meminerunt Petrus 2 Epist. 2., Paulus Hebr. 6. et 10. Denique sunt *eradicati* et excisi, quod ex eis, tamquam ex arboribus radicitus evulsis, fructus non amplius speretur, adeo ut de talibus dicat Paulus Hebr. 6.: *Impossibile est eos, qui semel sunt illuminati, et prolapsi sunt, rursus renovari ad poenitentiam.* Caeterum observanda est in his epithetis gradatio per incrementa. Nam gradus sunt, fructum inutilem ferre, nullum ferre fructum, bis mortuum esse, ad extremum eradicari, mittendum in ignem.

13. *Fluctus feri maris, despumantes suas confusiones. Fluctus feri,* Graece: κύματα ἄγρια, ex quo patet, istud *feri* referendum ad *fluctus,* non ad genitivum *maris.* Amphiboliam vitavit Erasmus, dum ita vertit: *Undae efferae maris. Confusiones,* Graece: αἰσχύνας, id est *pudores, infamias.* Recteque vertit Erasmus: *Despumantes sua ipsorum dedecora.* Videtur Apostolus hac similitudine tria notare in falsis illis magistris: inconstantiam, turbas et turpitudinem. Namque instar undarum maris perpetuo fluctuant in suis doctrinis; item turbis ac dissidiis omnia replent; ac tertio suas produnt ac despumant sordes, id est turpitudines. Hanc comparationem, a mari et fluctibus ejus sumptam, impiis in genere (quorum tamen praecipui sunt errorum magistri) applicat Jesaias, cap. 57. ita scribens: *Impii quasi mare fervens, quod quiescere non potest, et redundant fluctus ejus in conculcationem et lutum. Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.*

Sidera errantia. Sidera ea intelligit,

quos planetas, id est, errones vocamus. Hoc enim vocabulum: πλανῆται, hic est in Graeco. Neque tamen natura, sed vulgi opinione tales sunt. Non enim revera vagantur; sed certos et ordinatos habent motus singuli proprios; qui quoniam imperitis ignoti sunt, errare et vagari incertis motibus eos putant. At revera tales sunt haeretici. Quippe stellae videri volunt, id est, lumina Ecclesiae; sed stellae sunt erraticae, quia in doctrina, per quam alios illuminare debebant, nusquam sibi constant, semper errorem ex errore serentes.

Quibus procella tenebrarum servata est in aeternum. Procella, Graece: ζόφος, id est *caligo*, uti vertit in Epistola 2. Petri. Nam illic eadem prorsus verba sunt, et eo loco a nobis exposita. Sensus enim est: Quoniam pro lumine veritatis fundunt tenebras errorum, ideo manet eos, pro condigno et numquam finiendo supplicio, *caligo tenebrarum,* id est, tenebrae densissimae ac profundissimae. Nominat *tenebras* potius, quam ignem aeternum, propter allusionem ad tenebras errorum, quibus nunc infelices suos auditores immergunt.

14. *Prophetavit autem et de his septimus ab Adam Enoch, dicens. Et de his,* Graece sine praepositione: καὶ τούτοις, *et his,* vel *etiam his;* ut sensus sit, ipsum etiam Enoch antiquissimum, ut qui vixerit ante diluvium, et septimus fuerit ab Adam, primo parente, spiritu Prophetico praedixisse his seductoribus suum judicium atque exitium, verbis proxime praecedentibus significatum. Hoc autem ex Enoch testimonium adfert Apostolus, inquit Beda, *ut confirmet exemplo, quod superius ait, quod jam olim praescripti fuerant in tale judicium impii homines, qui suo tempore subintroierunt ad subvertendam fidem piorum.* Quod *septimus ab Adam* fuerit *Enoch,* liquet ex Scriptura Gen. 5. et 1 Paral. 1., videlicet utroque nomine in hunc numerum incluso.

Sed quaeritur, unde S. Judas hoc testimonium depromserit. Multorum sententia est, ex apocrypho, qui liber Enoch vocabatur, sumptum esse; ut Hieronymi in Catal. et comm. Epist. ad Tit. 1., et Augustini lib. 15. de civit. Dei, cap. 23., et lib. 18. cap. 38.; item Bedae in hujus loci comm. Quos auctores sequuntur plerique interpretes. Haec porro causa fuit, cur ipsa jam olim Epistola rejecta fuerit a quibusdam, ut apocrypha et falso adscripta Judae Apostolo, quod in ea legeretur apocryphum testimonium; quemadmodum in catalogo refert Hieronymus. Verum, ut idem Hieronymus, scribens in Epist. ad Titum, prolixe docet, non ideo liber aliquis aut rejiciendus est, aut a canone sacrorum voluminum resecandus, quod ex apocryphis aut gentilium poëtarum scriptis testimonium citet. Id enim Paulum non uno loco fecisse, constat. Sed nec ipsum testimonium continuo apocryphum erit (ut existimare videtur Cajetanus, satis temere labefactans auctoritatem Epistolae), si ex apocrypho libro fuerit desumptum. Nam, ut supra dicebamus ad vers. 9., in apocryphis non omnia sunt apocrypha; potuitque sanctus Apostolus divino spiritu, quo praeditus erat, discernere inter ejusdem libri vera et falsa, divina et humana.

Dicendum igitur, hoc, quod Apostolus affirmat, Enoch prophetasse, et prophetando dixisse ea verba, quae hic commemorat, absque dubio verum esse; et proinde testimonium ipsum et verum esse, et divinum, ac tale fuisse etiam ante hanc Apostoli citationem; licet in canone sacrorum librorum apud Hebraeos non exstaret. Quomodo nec in illum canonem relati erant alii quidam libri veteris testamenti, quos in suum postea canonem recepit Ecclesia.

Quaeret aliquis, quomodo non interierit illa prophetia Enoch per generale diluvium. Respondeo cum Tertulliano libro de habitu muliebri, cap. 3., potuisse eam a Noë, qui fuit pronepos ipsius Enoch, conservari in arca. Addo, potuisse etiam exstare lapidi insculptam, ut perenne monimentum. Quamquam in eo fallitur Tertullianus, quod putat in illa Prophetia

scriptum fuisse, quod angeli coelo delapsi mulieres, quas Scriptura Gen. 6. vocat *filias hominum*, adamaverint, et ex iis gigantes procreaverint. Hoc enim indubitanter apocryphum est, nec ab Enoch scriptum, aut praedictum; sed multo post a quopiam, vel haeretico, vel fabulatore, qui librum titulo Enoch ediderit, mendaciter confictum; quemadmodum bene docet Augustinus cap. 15. de civit. Dei, quem sequuntur Beda et alii; licet veteres nonnulli, ut Hieronymus, Justinus, Clemens Alexandrinus et Athenagoras, illius libri inscriptione decepti, in eundem cum Tertulliano de angelis et gigantibus errorem inducti fuerint. Vide annotationem unam et alteram Pamelii in dictum locum Tertulliani. Hinc postremo disce, literarum inventum antiquius esse diluvio, contra, quam multi sentiunt, qui vel Abrahae, vel Mosi, vel Phoenicibus populis hujus inventi laudem tribuunt.

Ecce, venit Dominus in sanctis millibus suis. Venit, ἦλθε, praeteriti temporis, sed loco futuri positum more Prophetico. Estque sermo de secundo adventu Domini. *Millibus,* Graece: μυριάσιν, *myriadibus.* Est autem proprie *myrias* numerus decem millium; sed passim usurpatur pro innumerabili multitudine, finitum pro infinito. *In sanctis,* id est, cum sanctis *millibus. Hae sanctae myriades* beatorum angelorum sunt, quibus et alibi Scriptura numerum adscribit valde magnum, ut Job 25., Dan. 7., Matth. 26., Heb. 12. Nam et apud Danielem, et in Epistola ad Hebraeos in Graeco *myriades* leguntur; quemadmodum et Deut. 33., ubi nos habemus: *Dominus de Sinai venit, et cum eo sanctorum millia.* Quo etiam loco LXX. pro *sanctis* interpretati sunt: *angelos;* quamvis illic non de adventu Domini ad judicium, sed de descensu ad legem ferendam sermo sit.

Angelis quidam adjungunt in hoc numero homines sanctos; verum ad illud *judicium,* de quo loquitur Enoch, non homines sancti cum Domino venturi sunt; sed ad ejus adventum e terra resuscitandi, et raptu quodam obviam Domino ituri, 1 Thess. 4. Illud ergo significatur his Prophetae verbis, quod in Evangelio legitur, Dominum venturum *cum angelis suis, cum virtute multa et majestate,* Matth. 10. et 24., Marc. 13. et Luc. 21. Unde et intelligitur, *Dominum* hoc loco Christum intelligi, de quo et supra dixit Apostolus: *Dominum nostrum Jesum Christum negantes;* ut ab illo judicandi sint impii, quem Dominum negaverant. Nam *Pater omne judicium dedit Filio,* Joan. 5.

15. *Facere judicium contra omnes.* Id est, ut exerceat judicium adversus omnes *peccatores* seu *reprobos.* Tale quid enim subaudiendum propter praepositionem: κατὰ, *adversus.* Nam judicium illud, in quo reddetur unicuique secundum opera sua, non erit adversus justos et electos, sed pro eis.

Et arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impie egerunt. Priora verba sic habent in Graeco: *Et arguere,* seu *redarguere, omnes impios eorum,* hoc est, utque redarguat omnes, qui ex iis (scilicet peccatoribus aut reprobis) sunt impii. Significat ergo, judicium illud non futurum adversus solos impios, sed adversus omnes peccatores, caeterum adversus impios multo gravius exercendum, id est, cum severa admodum redargutione et punitione, qualis describitur 2 Thess. 2., scilicet *in flamma ignis dantis vindictam.* Qui locus cum isto conferendus est, ut intelligatur, quos Propheta vocet *impios,* nempe eos, qui Deo et Evangelio ejus contumaciter resistunt, et sanctos ejus persequuntur. *Redarguet autem de omnibus operibus eorum impiis,* quod inculcando exponit, quum addit: *quibus impie egerunt.* Sic enim Graecismus: ὧν ἠσέβησαν, Latine nobis est redditus. Quod tamen etiam verti posset: *quibus impiarunt* sese; si cui lubet verbum Graecum uno verbo Latino interpretari.

Et de omnibus duris, quae locuti sunt contra eum peccatores impii. Non solum, inquit, de factis impiis, verum

etiam de dictis, gravissime redarguendi atque puniendi sunt impii; nimirum de omnibus, quae dure, contumeliose, irreverenter adversus Christum Dominum locuti fuerint. Generaliter hoc a Propheta dictum est de iis, qui in Christum verba jactarunt injuriosa; quales imprimis fuere Judaei, quorum in eum blasphemias et maledicta, sive conversantem cum ipsis, sive pendentem in cruce, legere est apud Evangelistas. Quales item Simoniani et Gnostici, multa de Christo falsa et indigna comminiscentes; ut vere de eis supra dixerit B. Judas, quod Dominum Christum negarint. Vide expositionem illius loci. Cur autem dicat: *peccatores impii*, et non simpliciter: *peccatores*, jam patet ex superioribus, quia non in omnes peccatores haec dicuntur. Observandum denique, etiam in hoc brevi testimonio Prophetico, ex prima antiquitate prolato, veritatem obtinere, quod Petrus Apostolus de Christo dicit, Act. 10.: *Huic omnes Prophetae testimonium perhibent.* Nec mirum, quando quidem omnium Prophetarum scopus est Christus.

16. *Hi sunt murmuratores, querulosi.* Redit ad depingendos seductores a moribus et studiis. *Murmuratores a querulosis* commate distinguendi sunt. Nam μεμψίμοιροι, *queruli*, seu *querulosi*, substantive capitur. *Murmuratores* eos vocat, non adversus Deum, ut quidam exponunt (nam maxime Dei cultores videri volunt), sed adversus Ecclesiarum praepositos, quorum gubernationi passim apud fideles detrahunt; ut et hodie videmus haereticos facere. *Querulosos* item, id est, morosos ac difficiles, quorum voluntati numquam satisfiat. Quod etiam intelligi potest de querimoniis adversum praepositos. Oecumenius μεμψίμοιρον eum interpretatur, *qui semper studet omnes cavillari et dicteriis incessere.*

Secundum desideria sua ambulantes. Sua, id est carnalia. Notatur enim carnalis eorum et voluptuaria vita, quippe *qui gratiam Dei transferebant in luxuriam*, et, ut Petrus loquitur, *voluptatem existimabant diei delicias.*

Et os eorum loquitur superba. Multi codices legunt: *superbiam;* sed meliores: *superba*, suffragante editione Romana. Graece quoque est: ὑπέρογκα, id est *tumida, superba.* Vox eadem, quae apud Petrum, ubi nos legimus: *Superba enim vanitatis loquentes etc.* Cum, inquit, coeno suarum cupiditatum sese turpiter involvant, tamen, ut habeantur in pretio, verba tumentia et magnifica loquuntur. Hoc quomodo competat in Gnosticos e schola Simonis exortos, in commentario Petri declaratum est. *Superba* mutandi in *superbiam* occasio fuit ex verbis Psalm. 16.: *Et os eorum locutum est superbiam.*

Mirantes personas quaestus causa. Mirari personas, est, ficta admiratione laudare homines, praesertim divites et potentes, iisque assentari coram et in facie. Id autem faciebant *quaestus causa*, sive, ut est in Graeco: ὠφελείας χάριν, *utilitatis gratia;* non quidem publicae, sed suae atque privatae. Id jam supra dixit, errore mercedis Balaam effusos fuisse. Pulchre ac nimis vere quadrat haec pars in seductores, Jesaia de talibus attestante cap. 3.: *Popule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, et viam gressuum tuorum dissipant. Persona* quid in Scripturis significet, cum quis *accipere, respicere, mirari personam* dicitur, explicatum est a nobis ad illud Rom. 2.: *Non enim est acceptio personarum apud Deum.* Siquidem in hujusmodi locis pro *persona*, tam Hebraice, quam Graece, vocabulum est, quod *faciem* seu *vultum* significat. Ita dictum est Lev. 19.: *Non consideres personam pauperis, nec honores vultum potentis;* quum in utroque membro Hebraice: *pheni*, Graece: πρόςωπον, legatur.

17. *Vos autem, carissimi, memores estote verborum, quae praedicta sunt ab Apostolis Domini nostri Jesu Christi.* Nunc fideles hortatur, ut memores monitorum Apostolicorum, sibi caveant ab iis, quorum mores descripsit. Subjungit autem vetustissimae Prophetiae Apostolorum monitiones, quod esset harum recens

memoria; quae tamen et ipsae Propheticae erant. Ideo dicit: *quae praedicta sunt ab Apostolis,* id est, Prophetice de rebus futuris ab eis dicta; non autem, ut interpretatur Erasmus, *antehac dicta,* secus quam ipsemet verterat idem participium in 2. Epist. B. Petri, cap. 3. Nam *praedictionem de futuris* etiam hoc loco significari, manifeste declarant ea, quae continuo sequuntur. Est autem exhortatio plane similis apud Petrum, initio dicti capitis; nisi quod ille, secundum Graecam lectionem ejusque meliorem intellectum, se conjungit Apostolis, Judas autem loquitur, quasi Apostolis posterior, et quasi ipse non sit Apostolus. Id enim hinc suspicari quispiam possit, quoniam et in fronte Epistolae non se *Apostolum,* sed *servum* Jesu Christi nominavit.

Verum hoc facile diluitur. Nam modestiae erat, se non Apostolum, sed servum Jesu Christi scribere; quemadmodum et Jacobus in sua fecit Epistola. Alioqui Judam hunc Apostolum esse, vel ex eo colligas, quod se Jacobi fratrem appellat. Caeterum Apostolis fuit posterior, non omnibus, sed plerisque jam ante vita defunctis; ut Petro, Paulo, Jacobo. Nam Joannes adhuc supererat. Vide, quae diximus ad illud Heb. 2.: *Ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est.* Respicit autem specialiter ad Petrum Apostolum, talia praedicentem in 2. Epist. cap. 2. et 3. Forte etiam ad Paulum, qui similia praedixit Act. 20., 1 Tim. 4. et 2 ad eundem 3. et 4.

18. *Qui dicebant vobis.* Graece: ὅτι, *quod dicebant vobis.* Memores, inquit, estote verborum Apostolicorum, nempe quod dixerint vobis id, quod sequitur. Intellige: seu verbo, seu scripto. Non tamen scriptorum meminit, quia nec omnes Apostoli scripserant; et qui scripserunt, eadem verbo saepius et copiosius inculcarunt.

Quoniam in novissimo tempore venient illusores. Ita Petrus: *Quod venient in novissimis diebus in deceptione illusores.* Qui dicantur *illusores* ab utroque Apostolo, et quod *novissimum tempus,* ex ejusdem Petri commentario petatur. Non enim intelligunt tempus valde remotum et extremo judicio vicinum; sed tempus sequens ac futurum, sive longius absit, sive propius.

Secundum desideria sua ambulantes in impietatibus. Id ipsum jam supra dixit vers. 16.; sed hic repetit tamquam verbis Apostolorum, qui hoc praedixerant. Sunt enim verba B. Petri proxime post superiora: *Juxta proprias concupiscentias ambulantes.* Quod idem est in Graeco. Et in iisdem locis pro *ambulantes* legitur: πορευόμενοι, id est *incedentes, euntes,* Hebraismo significante quotidianam vitae consuetudinem. Quod additur hoc loco: *in impietatibus,* vel, ut alii quidam codices habent, *in impietate,* Graece est: τῶν ἀσεβειῶν, id est *impietatum,* sicut et in Latinis quibusdam antiquis legitur; ut referatur ad *desideria* seu cupiditates, sitque sensus, quem reddit Erasmiana versio: *Quod ambulaturi sint juxta suas impias cupiditates,* id est, cum impietate conjunctas. Quem sensum satis probant mysteria Gnosticorum apud Epiphanium.

19. *Hi sunt, qui segregant semet ipsos.* Rursus alias adjungit notas, quibus dignoscantur impostores illi. In Graeco non additur: *semet ipsos;* sed noster interpres subintelligi putavit. Est enim haereticorum proprium, semet ipsos segregare a corpore Ecclesiae Catholicae, ac seorsim conventus agere. Quo pertinet, quod Paulus ad Tit. 3. scribit, haereticum esse *proprio judicio condemnatum.* Etenim dum a societate fidelium se subducit ac separat, ipse quodammodo se ipsum excommunicavit. Ita quidam Calvinianae sectae magistri et coryphaei ante paucos annos palam professi sunt et gloriati, quod ab Ecclesia Romana sese separassent. Eodem redit sensus, si *segregationem* intelligas a doctrina Ecclesiae. Nam hoc ipsum est, se ab Ecclesia separare. Potest autem absolute sumi participium: ἀποδιορίζοντες, *segregantes* sive *separantes;* ut intelligantur, qui separationes faciunt, tam in coetibus,

quam in doctrina; ut non sit necesse subaudiri certum quiddam pro casu, qui regatur vi illius participii. Clemens Alexandrinus interpretatur: *segregantes fideles a fidelibus,* id est, alios ab aliis. Urget Oecumenius Graecam vocem, utpote ductam a *termino;* ut ἀποδιορίζειν sit, extra terminos Ecclesiae quempiam educere, elicere, extrudere.

Animales. Graece ψυχικοὶ, vocabulum ab *anima,* non ab *animo* deductum. Dicitur autem *animalis* in Scriptura tribus modis, quemadmodum annotavimus in comment. 1 Cor. 2. ad illud: *Animalis autem homo non percipit ea, quae sunt Spiritus Dei.* Praesenti loco congruit ea significatio, qua animales dicuntur, qui sectantur eas cupiditates, quae sunt secundum animam sensitivam, id est, qui sensibus ac sensuum voluptatibus obsequuntur. Quod vitium jam aliquoties in illis notavit. Nunc autem notat novo nomine in hac significatione. Quo postea abusus fuit Tertullianus, quando, in haeresim Montani prolapsus, convicium hujus vocabuli jactare coepit in Catholicos. Unde et librum in eos scripsit hoc titulo: *Adversus psychicos.* Sunt tamen, qui generalius interpretantur *animales,* scilicet eos, qui tantum ea recipiunt aut sequuntur, ad quae ducit natura seu ratio humana divinitus non illuminata. Quo modo omnes philosophi gentilium *animales* fuerunt. Utrique expositioni non incommodé respondet antithesis sequens.

Spiritum non habentes. Id est, divino Spiritu destituti, ideoque toti animales atque carnales. Nam ubi spiritus adversus carnem non concupiscit, reliquum est, ut sensus et caro plena libertate dominentur, hominemque impellant tam ad ea peccata, quae proprie *carnalia* vocantur, quam ad ea, quae *spiritualia* dici solent.

20. *Vos autem, carissimi, superaedificantes vosmet ipsos sanctissimae vestrae fidei.* Rursus exhortatio est, qua breviter modum ac regulam ostendit perveniendi ad salutem. Codices non pauci pro: *vestrae,* legunt: *nostrae.* Similiter Graeca variant, unius literae commutatione, tametsi non multum refert, utrum legatur, quum sit omnium fidelium una fides. Primum igitur hortatur, *ut sanctissimae fidei,* quam ab Apostolis acceperant, *se ipsos superaedificent,* id est, ut fidem Apostolicam pro fundamento retinentes, caeteras suas actiones illi superstruant, quo perfectum consurgat vitae Christianae aedificium. Quia nec fides prodest absque operibus, nec opera valent absque fide.

Quamquam et ita verti potest ex Graeco: *Superaedificantes vos invicem.* Sic enim illud: ἑαυτοὺς, juxta verbi regentis exigentiam, non raro accipitur, ut Eph. 4.: *Donantes invicem,* pro quo minus recte vertit interpres Col. 3.: *Donantes vobismet ipsis.* Quale et illud ibidem: *Commonentes vosmet ipsos,* id est, *vos invicem. Superaedificant* autem *se invicem sanctissimae fidei,* qui monitis et piis actionibus excitant sese mutuo ad retinendam fidem Apostolicam, super qua semel fundati sunt. Sensus hic probabilis est. Nam et alibi legitur hujusmodi phrasis, ut 1 Thess. 5.: *Aedificate alterutrum.* Porro *fidem* ab Apostolis traditam et acceptam vocat *sanctissimam,* quod in ejus doctrina nihil sit, nisi sanctum, purum et immaculatum. Quo epitheto fidem Apostolicam discernit a fide et doctrina scholae Simonianae, quae non solum absurda multa de Deo et mundo fingebat, verum etiam impura quaedam ac nefanda tradebat turpitudinis ac libidinum mysteria.

In Spiritu sancto orantes. Illud: *In spiritu sancto,* quidam praecedentibus annectunt; verum multo aptius adhaeret verbo: *orantes.* Orant enim in Spiritu sancto, id est, per Spiritum sanctum, qui orantes petunt, quae petenda sunt, et quomodo petenda. *Nam quid oremus, sicut oportet, nescimus,* ait Paulus Rom. 8. *Sed ipse Spiritus postulat pro nobis,* id est, postulare nos facit. Orant autem non in Spiritu sancto, sed secundum carnem, qui petunt a Deo, quod in concupiscentiis suis insumant, Jac. 4. Unde

et hac parte notari videtur schola Simonis.

21. *Vosmet ipsos in dilectione Dei servate. Vosmet ipsos,* iterum Graece: ἑαυτοὺς, ut verti possit: *vos invicem.* Utraque versio sensum habet accommodum. Nam et nos ipsos, et alii alios, in Dei dilectione servare debemus monitis, doctrinis et exemplis.

Dubium tamen, utram intelligat dilectionem Dei; num eam, qua nos Deum diligimus, an qua nos diligit Deus. Sane potest utralibet intelligi, quippe altera ex altera necessario consequitur. Utrumque sensum includit haec expositio: Conservate vos ipsos, sive vos invicem, in amicitia et gratia Dei. Sic et alibi interdum ambigua est apud interpretes acceptio *caritatis Dei;* ut Rom. 5, 5. et 8, 35. et ult. Item 2 Thess. 3, 5.

Ex hac Scriptura et aliis similibus efficaciter ostendi, adversus hujus aevi sectarios, liberum hominis arbitrium, vix opus, ut admoneam. Est enim hoc omnibus admonitionibus, exhortationibus et correptionibus commune. Ne tamen salutare aliquid sibi liberum arbitrium arroget, quod divinitus non acceperit, ideo subjungit Apostolus:

Exspectantes misericordiam Domini nostri Jesu Christi in vitam aeternam. Spes Christiana commendatur ac praecipitur; qua nimirum vita aeterna sic exspectatur pro bonis operibus, ut tamen hoc totum, et quod vita aeterna bonis operibus retribuatur, et quod opera bona faciamus, gratiae et misericordiae Domini nostri Jesu Christi feratur acceptum.

22. 23. *Et hos quidem arguite judicatos; illos vero salvate, de igne rapientes. Aliis autem miseremini in timore.* Docet fideles hoc praecepto, qualiter erga fratres, ab impostoribus in errorem inductos, gerere se debeant. Est autem sententia non parum diversa ab eo, quod in Graecis legitur. Sic enim habent: *Et hos quidem miseramini disceptantes; hos autem in timore salvate, ex igne rapientes.* Itaque juxta Graecos codices sententia bimembris est, juxta Latinos trimembris. Nec omnino liquet, utri sinceriores sint. Est autem in Graecis varietas. Nam quod in pluribus habetur: ἐλεεῖτε, *miseramini,* in nonnullis est: ἐλέγχετε, *arguite* vel *redarguite;* quemadmodum et Oecumenium legisse, quamvis textus adjunctus aliter habeat, probat ejus commentarius; ut sensus primi membri sit: *Alios quidem disputando redarguite.* Sunt enim, qui non, nisi manifesta ratione convicti, cedant veritati, et ab errore recedant. De quibus et Paulus Episcopo praecipit Tit. 1., *eos, qui contradicunt, arguere.* Non enim hoc omnium est, sed doctorum. De significatione Graeci vocabuli: διακρινόμενοι, diximus aliquid supra ad versum 9., et plura Rom. 14, 1. et ultimo. Nec arbitror recte verti posse: *dijudicantes,* ut quidam volunt; nec ut interpres vulgatus: *judicatos;* nisi forte ille legit: διακρινομένους, quod in quibusdam Graecis reperit Robertus.

Secundum membrum Latinae et Graecae lectionis eo tantum differt, quod in Graeca addatur: *in timore,* id est, per timorem; quam particulam nos Latini habemus in tertio demum membro. Sensus autem est: Alios vero, severi judicii divini incusso timore (de quo judicio legantur superiora, et quae Petrus scribit), salvos facite, tamquam ex ignis incendio rapientes. Hoc ad eos pertinet, qui, voluptatibus immersi, non acquiescunt rationi. Tales enim terrore commovendi sunt, idque commemoratione ignis aeterni peccatoribus omnibus praeparati. Qui cum ab hujusmodi timore spiritum doloris ac poenitentiae concipiunt, *servari dicuntur velut ex incendio rapti,* id est, ex periculo ignis aeterni.

Tertium membrum Latinae lectionis videri potest adjectum occasione varietatis, quae est in Graeco, de qua dictum est. Cum enim in aliis legeretur: *arguite,* in aliis: *miseremini,* sedulus scriptor utrumque posuit, addita etiam huic membro particula: *in timore,* quae forte secundo membro in quibusdam Graecis codicibus deerat, quales notavit Robertus

quatuor. Beda locum hunc exponens, illud: *in timore,* referendum putat ad omnia tria membra; quasi moneat Apostolus, ut unumquodque horum faciant non superbe, sed *cum timore, ne forte et ipsi tententur,* ut loquitur Paulus Gal. 3. Alii ad solum postremum referunt, hoc sensu: Caeteris gravi aliquo delicto praeoccupatis misericordiam exhibete in spiritu lenitatis, eos suscipientes cum timore sancto, ne et vobis aliquid tale contingat.

Additiuncula B. P.

Videtur ea clausula: *in timore,* per hypozeugma saltem in secundo Latinae lectionis membro esse subaudienda, ut propius respondeant Latina Graecis.

Odientes eam, quae carnalis est, maculatam tunicam. Eam, quae carnalis est, Graece: τὸν ἐκ σαρκὸς, *eam, quae ex carne.* Potestque verti hoc modo: *Odientes et eam, quae a carne maculata est, tunicam.* Hanc vero *maculatae tunicae* metaphoram alii aliter exponunt. Quidam veterem hominem interpretantur, quem jubemur exuere *cum actibus suis,* Col. 3. Quo pertinet illud Cant. 5.: *Exspoliavi me tunica mea; quomodo induar illa?* Vide Hesselium in illud 1 Tim. 6.: *Ut serves praeceptum sine macula.* Alii specialiter accipiunt de carnali et impura Gnosticorum conversatione, ut quam imprimis odiendam et fugiendam moneat Apostolus. Sasboldus metaphoram explicat in hunc modum: *Turpitudo Gnosticorum,* inquit, *non solum ipsorum opera inficit, sed et ad vestes transit, easque maculat.* Quare non solum ipsi fugiendi, sed et tunica, qua sunt induti, exosa vobis, et exsecrabilis esse debet, tamquam ab eorum carne conspurcata. Ad hunc sensum invitat conjunctio: *et,* id est *etiam, insuper;* ut hoc sermonis schemate significetur, non modo cavendum esse fidelibus a vitiorum contactu, quibus Gnostici sese commaculabant; sed et fugiendum, quidquid illis esset affine, ex quo contagium metui posset; quomodo vitamus non solum peste laborantes, sed et vestes eorum.

24. *Ei autem, qui potens est vos conservare sine peccato.* Conclusio est Epistolae doxologica, qua simul ostendit, a quo vita sancta et immaculata, ad quam hactenus hortatus est, ejusdemque perseverantia sit expectanda; scilicet *ab eo, qui potens est* id totum praestare. Quo verbo potentiam et efficaciam gratiae divinae declarat. Ita Paulus Rom. ultimo: *Ei autem, qui potens est vos confirmare, etc. Conservare sine peccato,* Graece: ἀπταίστους, *a peccato immunes,* donum perseverantiae significat, cum quis ita conservatur ad finem usque in bono, ut peccando Deum non deserat. Multi Graeci codices non: ὑμᾶς, *vos,* legunt, sed: αὐτοὺς, *illos,* ut referatur ad fratres ab errore revocandos. Verum illis prius optanda erat conversio a malo, quam conservatio in bono. Denique epilogi ratio postulat ut iis ipsis, ad quos scribit, hujusmodi bono a Deo comprecetur. Quare lectionem nostrorum codicum, quae etiam in quibusdam est Graecis, hic praeferendam censeo.

Et constituere ante conspectum gloriae suae immaculatos in exsultatione. Significatur remuneratio justorum, quando Deus electos suos *statuet in conspectu gloriae suae,* id est, visione et participatione suae gloriae donabit ac beatificabit. Addit autem: *immaculatos,* Graece: ἀμώμους, *irreprehensibiles,* quia *nihil coinquinatum illuc intrabit,* Apoc. 21. Item addit: *in exsultatione,* id est, *cum exsultatione,* quia perpetuum gaudium et exsultatio excipiet eos, qui in hoc mundo tristia multa passi sunt pro Christo. *Beati* namque, *qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur,* Matth. 5.

In adventu Domini nostri Jesu Christi. Hanc partem Graeca non habent, nec Beda agnoscit. Abest quoque in vetustis aliquot Latinis. Adjecit forte quispiam ad designandum tempus, quo futurum sit id, quod praecedit.

25. *Soli Deo Salvatori nostro.* Graece: *Soli sapienti Deo, etc.* Sed videri potest huc additum: σοφῷ, *sapienti,* ex epilogo Epistolae ad Rom. Porro *Salvatoris* nomen toti Trinitati convenit.

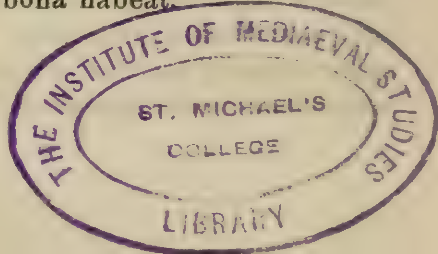
Per Jesum Christum Dominum nostrum. Haec desunt in Graecis exemplaribus, tametsi constanter in Latinis legantur. Indicant autem meritum Christi hominis. At vero, cum Trinitati ea, quae sequuntur, non competant per meritum Christi, satis probabile fit, hanc partem ab Apostolo non fuisse scriptam. Ac si quis bene perpendat, inveniet, totam hanc doxologiam adscribi Christo Domino; ut hinc habeamus apertum divinitatis ejus testimonium.

Gloria et magnificentia, imperium et potestas ante omne saeculum, et nunc, et in omnia saecula saeculorum! Amen. Subauditur: *est,* non: *sit,* ut exprimitur 1 Petr. 4. Rursus Graeca minus habent illud: *ante omne saeculum,* et genitivum: *saeculorum.* Significat Apostolus hac vocum congerie, Deo competere supremam ac sempiternam in omnes et in omnia potestatem, ipsumque eo nomine ab omnibus honorandum et glorificandum esse.

Priusquam vero ad ea, quae restant, progrediamur, videtur hoc loco fides nostra liberanda, qui superius alicubi nos hic judicium nostrum expositūros promisimus de Commentariis illis, quae sub nomine S. Thomae Aquinatis in Catholicas Apostolorum Epistolas nuper prostare coeperunt, sintne revera illius. Quod nobis non videtur. Glossam interlinealem frequenter citat iste Commentator; in Commentariis S. Thomae ad Epistolas Paulinas vix usquam id videas. Sublimitas deinde et sinceritas ac gravitas doctrinae S. Thomae hic nusquam apparet. Scribens iste Commentator in cap. 3. B. Jacobi, enumerat octo species malarum linguarum, parum docte; congerit tantum, nec omnes illae inter se differunt. In 2 Petr. 3. ibi: *Nolens aliquos perire, sed omnes etc.,* exponit, illud verificari de Deo, quantum in ipso est. Ex diversis locis B. Thomae constat, eam expositionem esse a mente ipsius alienam. In 1 Joan. 3. dicit, quod soli habentes perfectam caritatem teneantur animas pro fratribus ponere. Ex quo sequitur, Episcopos et pastores eos, qui perfectam non habent caritatem, ad id non teneri; ac multo minus Episcopos carnales et saeculi pompis deditos. In secundam B. Joannis scribens, *seductores* interpretatur: *seorsim doctores.* In Praefatione totius Commentarii ait, quod virgo Deipara impetravit dimidium regni Dei, ut ipsa sit regina misericordiae, Filius rex justitiae. Gravitas doctrinae B. Thomae non fert tam ineptum et indecorum sermonem. Lorinus citat hunc Commentarium sub nomine Thomae Anglici.

Additio B. P.

S. Thomas 2. sec. q. 45. art. 6. ad 3. (quod opus unum est ex postremis ab eo elaboratis) vitiosam habet et exponit lectionem ejus, quod in Epistola B. Jacobi est cap. 3. in fine. In hoc tamen Commentario id recte legitur et distinguitur hoc modo: *Non judicans, sine simulatione;* idque tam in textu, quam in expositione. S. Thomas vero illic, ubi diximus, legit et tentat explicare: *Judicans sine simulatione.* Sixtus Senensis Bibliothec. sanctae lib. 4. in Thoma Anglico sic loquitur: Hujus auctoris esse creduntur Commentaria in Genesim, in Jesaiam, in Jeremiam, *in Epistolas canonicas,* in Apocalypsim, et in Boëtium de philosophica consolatione, adscripta Divo Thomae; cui cum honoris causa tributum esset Angelici cognomen, et magna esset inter *Anglicum et Angelicum* vocis similitudo, paulatim effectum est, ut per incuriam et errorem Thomae Anglici scripta Thomae Angelici titulo notarentur. Claruit anno Domini 1400. Ita Sixtus. Ex quibus jam liquet, quid sequatur Lorinus, dum horum Commentariorum autorem vocat Thomam Anglicum. Non est tamen iste, cujuscumque sit, Commentarius ubique parvi faciendus, quum multa bona habeat.

IN EPISTOLAM PRIMAM

BEATI JOANNIS APOSTOLI

COMMENTARIUS.

PRAEFATIO.

Joannis Apostoli, qui et Evangelium scripsit, et Apocalypsin, tres exstant Epistolae, quarum etsi duae posteriores aliquando apud nonnullos dubiae fuerint auctoritatis, de prima tamen, quin Joannis esset Apostoli atque Evangelistae, eaque ratione in canonem sacrorum librorum recipienda, numquam a Catholicis scriptoribus dubitatum fuit. Testes ejus rei sunt Eusebius lib. 3. hist. Eccles. cap. 25. et Hieronymus in catalogo. Quapropter et Syrus interpres hanc Epistolam nobis exhibuit, perinde ut caeteras novi testamenti Scripturas eas, quae numquam venerunt in quaestionem, aliis, quae controversae fuerunt, omissis. Quin et stylus orationis et character proprius, item caritatis et veritatis inculcatio satis aperte suum produnt auctorem, discipulum illum a Domino dilectum, planeque eundem cum eo, qui scripsit Evangelium.

Porro quamvis in codicibus, tam Graecis et Syriacis, quam Latinis, qui nunc sunt in manibus, non legatur adscriptum, ad quos missa sit Epistola: veterum tamen traditio est, ad Parthos scriptam esse. Hunc enim titulum ei tribuunt Hyginus Papa epist. 1., Possidius in indiculo operum Augustini, et ipse Augustinus lib. 2. Quaestionum Evangelic. cap. 39., denique et Joannes II. Papa in Epist. ad Valerium Episcopum.

Scripsit autem ad Parthos Joannes Apostolus (quae gens sita erat inter flumina Tigrim et Indum, juxta Medos), quod in ea regione locisque circumvicinis plurimi essent Judaei ex antiqua captivitate et dispersione decem tribuum. Unde et Act. 2., ubi de Judaeis, qui ex variis mundi partibus Hierosolymam venerant, agitur, primo loco referuntur Parthi, Medi, Elamitae. Igitur quemadmodum Petrus Epistolam dedit ad Judaeos dispersionis Ponti, Galatiae, Cappadociae, Asiae, Bithyniae, quos Lucas illic enumeravit posteriore loco: sic et Joannes scripsit ad Judaeos in oriente constitutos, id est, in Parthia cum locis adjacentibus; non ita tamen, quin uterque Apostolus suam Epistolam communicatam voluerit etiam gentilibus earundem regionum, qui in Christo crediderant; utpote membris ejusdem Ecclesiae et eorundem sacramentorum consortibus, et ad eandem spem coelestis

regni vocatis; id quod Petrus non uno loco suae Epistolae significat.

An vero causa scribendi ad Parthos ea Joanni fuerit, quod apud illos Evangelium praedicasset, ut nonnulli putant, non liquet; quum et Paulus ad Romanos et Colossenses scripserit, quibus ipse prius non praedicaverat. Scribit autem ad omnem aetatem, pueros, adolescentes, senes, ut ipse testatur cap. 2., quia de communi omnium salute scribebat.

Ex quo loco scripta sit, haud multum refert, ut sciatur; etsi non desint, qui e Patmo insula, in qua exsulavit, scriptam velint; ubi et vidit Apocalypsim. Alii vero putant, scriptam post reditum ab exsilio. Verum utrique solis et incertis nituntur conjecturis.

Additiuncula B. P.

Credibile est, diu ante exsilium fuisse scriptam. Videantur, quae sunt infra ad cap. 5. vers. 8. paulo post initium annotationis.

ARGUMENTUM EPISTOLAE.

Versatur haec Epistola potissimum in astruenda Christi Domini vera oeconomia, ad quam pertinent imprimis haec fidei nostrae mysteria: Jesum esse Christum, verum Deum ac Dei Filium, eundemque esse verum hominem vera carne praeditum, in quibus consistit veritas incarnationis Dominicae. Rursus, eum esse nostrum advocatum ad Patrem, et propitiatorem pro peccatis nostris; a quo proinde peccatorum remissionem, totamque justitiam nostram exspectare nos oporteat. Atque haec sparsim traduntur per totam fere Epistolam. Qua doctrina retundit Apostolus non solum haereses ipsius tempore exortas, ut Ebionis et Cerinthi, qui Christo divinitatem adimebant, ac Filium Dei negabant, nec non Basilidis atque sequacium, qui eum negabant in vera carne venisse, ideoque nec vere passum, crucifixum, mortuum pro nobis, impie docebant, uti memorat de illis Epiphanius in haeres. 24.; verum etiam futuris temporibus exorituras, ut Arii, Nestorii, Eutychetis et Pelagii; quos omnes uno nomine vocat antichristos, id est, Christi adversarios; eosque *solvere Jesum* dicit, hoc est, integritatem mysterii dispensationis ejus destruere. Est autem hoc loco memoria repetendum, quod scribit Augustinus in libro de fide et operibus, cap. 14., Apostolos, qui Catholicas scripserunt Epistolas, intentionem direxisse contra perversam ac perniciosam opinionem eorum, qui dicebant, fidem sine operibus ad salutem sufficere. Quorum princeps fuit Simon magus. Nam et id haud segniter agit Joannes in hac Epistola, idque per singula capita. Sic enim ait cap. 1.: *Si dixerimus, quoniam societatem habemus cum Deo, et in tenebris ambulamus, mentimur et veritatem non facimus;* et cap. 2.: *Qui dicit, se nosse Deum, et mandata ejus non custodit, mendax est, et in hoc veritas non est;* et cap. 3.: *Filioli, nemo vos seducat. Qui facit justitiam, justus est; qui facit peccátum, ex diabolo est.* Et alia complura ejusdem capitis. Item cap. 4.: *Si quis dixerit: Quoniam diligo Deum, et fratrem suum oderit, mendax est.* Et cap. 5.: *Haec est caritas Dei, ut mandata ejus custodiamus.*

EPISTOLA BEATI JOANNIS APOSTOLI PRIMA.

CAPUT PRIMUM.

Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris [1]), quod perspeximus, et manus nostrae contrectaverunt de verbo vitae [2]), 2. et vita manifestata est, et vidimus et testamur, et annuntiamus vobis vitam aeternam, quae erat apud Patrem, et apparuit nobis; 3. quod vidimus et audivimus, annuntiamus vobis, ut et vos societatem habeatis nobiscum, et societas nostra sit cum Patre, et cum Filio ejus, Jesu Christo. 4. Et haec scribimus vobis, ut gaudeatis, et gaudium vestrum sit plenum [3]). 5. Et haec est annuntiatio, quam audivimus ab eo, et annuntiamus vobis: Quoniam Deus lux est, et tenebrae in eo non sunt ullae. 6. Si dixerimus: Quoniam societatem habemus cum Eo, et in tenebris ambulamus; mentimur, et veritatem non facimus. 7. Si autem in luce ambulamus, sicut et Ipse est in luce, societatem habemus ad invicem, et sanguis Jesu Christi, Filii ejus, emundat nos ab omni peccato. 8. Si dixerimus: Quoniam peccatum non habemus; ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est. 9. Si confiteamur peccata nostra, fidelis est et justus, ut remittat nobis peccata nostra, et emundet nos ab omni iniquitate. 10. Si dixerimus, quoniam non peccavimus, mendacem facimus Eum, et verbum Ejus non est in nobis.

SUMMARIUM CAPITIS PRIMI.

Docet et testatur, Filium Dei aeternum in tempore apparuisse. Deum lucem esse; et nos societate cum eo conjungi, si in luce ambulemus. Neminem esse sine peccato; per Christum autem peccata remitti.

1. *Quod fuit ab initio.* Incipit Epistolam absque salutatione, nec suo quidem praefixo nomine. Quod utrumque commune est huic Epistolae cum Epistola Pauli ad Hebraeos. Hujus rei rationem, quod ad praesentem Epistolam attinet, alii aliam reddunt. Ea nobis probatur, quod exordium suae Catholicae Epistolae

[1]) Joan. 19, 35. [2]) Joan. 1. [3]) Joan. 15, 11.

voluerit Joannes conformare cum exordio sui Evangelii. Nam ut ibi dixit: *In principio erat Verbum,* ita, de eodem Verbo loquens, hic incipit: *Quod erat a principio.* Sic enim est in Graeco: ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς. Ut et hoc addam, haec ipsa verba cum sequentibus speciem quandam habere salutationis ac boni nuntii, ut alia salutatione non sit opus. Mox enim testatur, se illis, ad quos scribit, annuntiare vitam aeternam et societatem cum Deo. Exordium hoc: *Quod erat ab initio,* ad Christi divinitatem procul dubio referendum est; sicut et illud Evangelii: *In principio erat Verbum.* Non enim ab initio Christus homo.

Quidam annotant, Apostolum consulto non dicere: *Quod fuit,* sed: *Quod erat,* ne quis putaret, Filium per incarnationem id esse desiisse, quod erat, priusquam nasceretur ex matre; quomodo dictum est a poëta: *Fuimus Troës.* Unde et Apoc. 1. et 4. et 11. Deus vocatur: *Qui est, qui erat, et qui venturus est;* non autem: qui fuit. Verum haec annotatio parum solida mihi videtur. Nam et de eo, quod esse desiit, dicitur: *quod erat,* ut in eadem Apocalypsi cap. 17. semel et iterum de bestia, *quae erat, et non est.* Illud constat, hac locutione: *quod fuit ab initio,* aeternitatem significari, qua quid semper fuit; quemadmodum et illic: *In principio erat Verbum.* Nam in principio, et a principio fuisse dicitur, quod ita fuit, ut nihil eo fuerit prius. Quae certissima notio est aeternitatis; ac si dixisset: *Quod fuit ab aeterno.* Quocirca nobis hic statim declaratur, Christum Dei Filium esse Patri coaeternum. Nam *Verbum,* id est Filium, esse suppositum particulae: *quod fuit,* infra docebimus, simul explicaturi syntaxin totius orationis, quae alioqui nonnihil confusa est et intricata.

Quod audivimus. Hoc in persona sua et caeterorum Apostolorum dicit, quemadmodum et sequentia numero plurali. Sic enim et in Evangelio: *Vidimus gloriam ejus.* Nec dubium, quin haec, quae de audito, viso et contrectato Verbo vitae dicit, ad naturam ejus humanam pertineant. Quoniam vero idem est, quod fuit ab initio, et quod audisse, vidisse et contrectasse se testatur: hinc jam statuitur unitas personae in Verbo incarnato, id est, utramque naturam habente, divinam et humanam. Dicit ergo: *Quod audivimus,* id est, quem Dei Filium ore suo benedicto loquentem ac docentem auscultavimus; cujus loquentis ac docentis verba auribus nostris hausimus.

Quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus. Gradum facit ad sensum certiorem, id est visum. Addit autem: *oculis nostris,* scilicet corporeis, majoris expressionis causa; ac ne, alienis tantum oculis eos credidisse, quis putaret: Vidimus, inquit, hominem in humana carne conversantem cum hominibus, edentem, bibentem, ac caetera, quae humana sunt, agentem ac patientem; vidimus in monte transfiguratum ac splendentem; vidimus cruci affixum ac morientem; denique vidimus a morte redivivum et in coelos ascendentem. Haec contra illos dicuntur, qui negabant, Jesum in carne venisse. Simul ostenditur Joannes ex eorum fuisse numero, quibus dictum est a Domino Matth. 13.: *Vestri beati oculi, quia vident; et aures vestrae, quia audiunt.* Addit autem: *quod perspeximus,* Graece: ὃ ἐθεασάμεθα, *quod intuiti sumus,* seu potius, *quod contemplati sumus,* ad significandam visionem non quamlibet, sed intentam, et, ut ita loquar, curiosam; quae fit oculis propius admotis, etiam adhibita, si opus videatur, contrectatione manuum. Unde sequitur:

Et manus nostrae contrectaverunt. Id est: *palpaverunt.* Est enim idem in Graeco vocabulum, quod apud Lucam cap. 24., dicente Domino: *Palpate et videte.* Palpaverunt autem seu *contrectaverunt* Verbum carnem factum, sive ante resurrectionem ejus, ut ipse Joannes, recumbens in sinu Jesu, Joan. 13., et Petrus, quem Jesus extensa manu apprehendit, Matth. 14., et omnes discipuli, quando manibus suis lavit eorum pedes, Joan. 13.; sive post resurrectionem, ut

Thomas, cui dictum fuit a Domino: *Infer digitum tuum huc, et affer manum tuam, et mitte in latus meum,* Joan. 20., et alii discipuli, quibus dixit: *Palpate et videte.* Nam quin palpaverint, ambigi non potest, praesertim de Thoma; quum ea res tota divinitus ordinata fuerit ad comprobandam resurrectionis veritatem. Contrectarunt eum etiam manus impiorum, a quibus captus, colaphizatus, flagellatus et crucifixus fuit; sed ab illis testimonium non erat petendum.

Quidam in hac parte hyperbolen faciunt, quasi tantum hoc velit Joannes, dicens: *Et manus nostrae contrectaverunt,* hoc, inquam, quod dixit in Evangelio: *Et habitavit in nobis,* id est, inter nos; ut significetur familiaris Verbi cum hominibus conversatio. Verum ex dictis satis apparet, proprie fuisse locutum. Ac sane testem (qualem Joannes hic se profitetur) hyperbolice testificantem loqui non convenit. Quo etiam argumento refelli potest eorum commentarius, qui auditum et visum hujus loci ad mentem seu partem intellectivam referunt; ut audivisse dicantur Apostoli, praenuntiantibus Prophetis vidisse fide, perspexisse intelligentia. Non enim animadvertunt, hanc a Joanne scribi tamquam teste eorum, quae cum sociis Apostolis audivit et vidit. Hoc enim mox addit: *Et testamur.* Unde et ajunt ad principes Judaeorum Petrus et Joannes, Act. 4.: *Non enim possumus, quae vidimus et audivimus, non loqui.*

De verbo vitae. Verbum vitae nonnulli interpretantur Evangelium, sive evangelicam doctrinam vivificam et salutarem. Sed hic sensus non congruit cum praecedentibus. Igitur *verbum vitae* intelligamus, ut alii fere omnes, Dei Filium, Verbum Patris, de quo praeclare Joannes initio sui Evangelii, et rursus in hac Epist. 5, 7. Unde est et illud Apoc. 19. de Filio Dei: *Vocatur nomen ejus Verbum Dei.*

Vocatur autem Verbum, Graece: λόγος, appellatione sumpta a verbo humano, ex cujus cognitione veluti manu ducendi sumus ad notitiam Verbi divini, nobis alioqui per naturam incogniti. Nam sicuti verbum nostrum procedit a mente, ita Filio Dei ex ratione Verbi competit a Patre procedere, velut a mente aeterna; et sicuti verbum nostrum internum, etsi a mente procedens, intime tamen in ipsa permanet, nec ab ea separari potest, ita Filius Dei, procedens ex Patre, intimus in ipso permanet, nec ab eo separabilis est. Rursum sicut mentis nostrae verbum, quo se ipsam intelligit, est ipsius mentis imago perfecta, sic Dei Filius est perfecta imago Patris. Et ut, aliis comparationibus omissis, unam adhuc adjiciam, quae praesenti loco serviat, quomodo verbum internum apud homines manifestatur per verbum externum, ita aeternum Dei Verbum, Patri intimum, innotuit hominibus in tempore, non solum per voces Prophetarum, qui venturum in carne praenuntiarunt, verum etiam, et maxime, postea per assumptam ab ipso naturam humanam, in qua Verbum Patris olim invisibile factum est visibile, conversans et colloquens cum hominibus. Sed de hac re plura et ex professo ad dist. 27. lib. 1. sent. Ubi etiam ostendimus, etsi tam hic, quam in Evangelio et alibi, pro *Verbo* possit etiam verti: *sermo*, quod Erasmus et alii quidam faciunt, imo et vulgatus interpres nonnumquam, melius tamen convenire Verbi vocabulum illi simplicissimo et immutabili Dei Verbo. Quamquam fatendum est, significationem Graecae vocis λόγος, prout tribuitur Dei Filio, Latina aliqua dictione nec satis proprie exprimi, nec plene reddi posse.

Porro *Verbum vitae* vocatur duplici ratione: et quia Verbum vivens est, imo ipsa vita; et quia Verbum vivificum, id est, vitam ac salutem adferens hominibus. Priori modo vita est essentialiter, posteriori causaliter. Videtur autem prior modus hic significatus, ut sequentia declarant; cum respectu tamen ad modum posteriorem. Nam et Evangelii locus: *In ipso vita erat, et vita erat lux hominum,* eodem modo rectissime intelligitur.

Quod ad constructionem attinet, quidam hanc partem praecedentibus ita annectunt: Quidquid de Verbo vitae vobis annuntiamus (nam illud: *annuntiamus vobis,* paulo post sequitur), ab initio erat, et nobis palam ostensum est. Sed haec constructio sinceritatem sententiae corrumpit, quia, quod Verbum caro factum est, et ab Apostolis auditum, visum et contrectatum, non fuit ab initio, sed factum est in tempore. Proinde dicendum, in eo, quod ait: *De verbo vitae,* locutionem esse transitivam, hoc recto modo exponendum: *Ipsum verbum vitae, quod fuit a principio, quodque carne indutum audivimus, et vidimus, et contrectavimus, annuntiamus vobis.* Ita respondet optime exordium hujus Epistolae cum exordio Evangelii: *In principio erat Verbum.* Haec syntaxis est apud Augustinum in exposit. hujus Epist. et apud alios. Eandem Syrus interpres clare expressit. Annotat autem Lorinus, esse Hebraismum, qualis Act. 2.: *Effundam de Spiritu meo,* pro eo, quod apud Joëlem cap. 3. legitur: *Effundam Spiritum meum.* Cujus locutionis etiam alia profert exempla.

2. *Et vita manifestata est.* Orationem adhuc pendentem intercidit parenthesi, qua hanc solam partem includi quidam putant, ut id, quod sequitur: *Et vidimus, et testamur etc.,* referatur ad illud praecedens: *de verbo vitae.* Alii parenthesim longius protrahunt, idque probabilius; ut infra declarabimus. *Vitam* appellat ipsum *Verbum vitae,* Jesum Christum, Dei Filium, quem in Evangelio *vitam* appellat, ut cap. 1.: *Vita erat lux hominum;* et cap. 11. ipse Dominus testatur: *Ego sum resurrectio et vita,* et cap. 14.: *Ego sum via, veritas et vita.* Appellatur autem *vita,* quemadmodum dictum est, primum quidem essentialiter, deinde etiam causaliter; et hoc bifariam, siquidem, ut Deus, vitae nostrae primarius auctor est, una cum Patre et Spiritu sancto, sive vitam nostram intelligas temporalem, sive (quod Apostolus spectavit) aeternam atque beatam. Caeterum, ut homo, per suam passionem et mortem vitam nobis aeternam promeruit. *Manifestata est autem vita,* Dei Filius, per incarnationem et cum hominibus conversationem, perque doctrinam et miracula. Cohaerebit haec parenthesis cum praecedentibus, si *et,* per voculam causalem exponas: *Etenim vita manifestata est;* ut significetur ratio quaedam ejus, quod proxime praecedit: *de verbo vitae.*

Et vidimus, et testamur, et annuntiamus vobis vitam aeternam. Planior fiet contextus, si suppleatur hoc modo: *Quam et vidimus, de qua proinde et testificamur, quamque vobis annuntiamus; vitam,* inquam, *aeternam.* Quomodo vidisse se dicat, explicatum est supra. Et quia tot modis viderant Joannes ac caeteri Apostoli vitam Christum, idcirco testes erant quam maxime idonei, qui *vitam illam* hominibus *annuntiarent.* Quam nunc vitam *aeternam* vocat, respiciens ad effectum, quem nobis tribuit. Qui enim per essentiam est vita immortalis et aeterna, idem nobis electis suis aeternae vitae participationem, et meruit ut homo, et praestat ut Deus. Alioqui Verbum ipsum significari, id est, Vitam essentialem, declarat, quod sequitur:

Quae erat apud Patrem, et apparuit nobis. Apparuit, Graece: ἐφανερώθη, quod modo verterat: *manifestata est.* Rursus autem, quae hic dicuntur, conveniunt cum iis, quae habentur in Evangelio. Quod enim illic ait: *Et Verbum erat apud Deum,* hoc de Vita nunc dicit: *Quae erat apud Patrem.* Et quod illic: *Verbum caro factum est, et habitavit in vobis,* hic de Vita dicit: *Et apparuit nobis.* Erat igitur haec vita aeterna, et fons vitae, apud Patrem; non demum a mundo condito, sed in principio et a tota aeternitate; licet actu vitam de se fundere non coeperit, nisi postquam per ipsam ea creata sunt, quae vitae perennis essent capacia. Erat, inquam, vita apud Patrem, tamquam persona ab eo distincta, sed unum cum eo in essentia; quippe particula: *apud,* et propinquitatem, et differentiam denotat. Et quia

dicitur: *apud Patrem,* ostenditur, hanc vitam ipsum esse Filium.

Apparuit autem hominibus eadem vita, sicuti dictum est, quando Verbum caro factum habitare coepit et conversari cum hominibus. Hoc loco finitur parenthesis.

3. *Quod vidimus et audivimus, annuntiamus vobis.* Repetit ex superioribus: *Quod vidimus et audivimus,* ut orationem, quam reliquit imperfectam et suspensam, absolvat addendo: *annuntiamus vobis;* ac si dicat: *Quod,* inquam, *vidimus et audivimus, id ipsum nos Apostoli,* tamquam certissimi testes, *vobis annuntiamus.* Nam probatissimi testes sunt, qui hominem, de quo testantur, et viderunt, et loquentem audierunt; quod utrumque pertinet ad testem oculatum. Nam auritum testem vocamus, qui refert ea tantum, quae ex aliis audivit.

Jam quo magis perspicuus fiat totius orationis contextus, ab initio Epistolae huc usque protensae, breviter eum repetimus et explicamus hac paraphrasi: *Quod fuit a principio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris ac perspeximus, quodque manus nostrae contrectaverunt, nempe verbum vitae (vita namque manifestata est; quam et vidimus; de qua proinde etiam testamur, et quam annuntiamus vobis; vitam, dico, aeternam, quae erat apud Patrem et apparuit nobis); quod, inquam, vidimus et audivimus, annuntiamus vobis.* Praeter hanc contextus distinctionem, quam ut probabiliorem adduximus et sequimur, adfert Erasmus in annotationibus adhuc unam et alteram, quas apud ipsum videre est.

Ut et vos societatem habeatis nobiscum. Addit causam finalem seu fructum annuntiati per Apostolos Evangelii de Verbo incarnato. Fructus ille est *societas cum Apostolis,* hujus Evangelii nuntiis; quasi dicat: Nos, qui vidimus et audivimus id, quod vobis annuntiamus, societate quadam inter nos conjuncti sumus, participantes ac participaturi bona, ab eo, quem praedicamus, promissa. Volumus autem, et vos adjungi nobis socios; non quaestus aut commodi nostri causa, sed impellente nos caritate et officii nostri ratione; scilicet ut eorundem nobiscum bonorum efficiamini participes; id quod sequentia declarant. Pro *societate* Graece est: *κοινωνία, communio* seu *communicatio;* quomodo noster interpres interdum alibi vertit. Significat autem socialem aliquorum inter se conjunctionem.

Et societas nostra sit cum Patre, et cum Filio ejus, Jesu Christo. Verbum: *sit,* additum est ab interprete, quod et Erasmus supplet. Graeca vero sic habent: *Et societas autem nostra cum Patre etc.,* ut supplendum videatur verbum: *est.* Nam et Syriaci textus interpretes ita vertunt: *Est autem societas nostra cum Patre etc.* Juxta versionem vulgatam sensus est: Utque *societas nostra,* id est, vestra nobiscum adunata, *sit cum Deo Patre et Filio.* Quod si vero: *est,* suppleatur, uti postulare videtur particula: *δὲ, autem* (nam et Erasmus id magis probat in annotatione), erit assumptio ad id, quod praecedit, ut sensus sit: Nostra autem societas, id est, ea, quam nos Apostoli inter nos habemus (ne rem non admodum expetendam promittere vobis videar), nobis communis est cum Patre et Filio ejus, Jesu Christo. Quae profecto societas est omnibus votis exoptanda. Quare, si nobiscum inieritis societatem, consequenter eritis una nobiscum socii Patris et Filii. Quae quanta sit, et quam optabilis societas, ut omnes intelligant, exprimitur nomine *amicitiae,* sicut eam alibi Scripturae exprimunt. Ut Sap. 7.: *Amicos Dei Sapientia constituit;* Luc. 12.: *Dico vobis, amicis meis;* Joan. 11.: *Lazarus amicus noster dormit,* et 15.: *Vos amici mei estis, si feceritis etc.,* et iterum: *Vos autem dixi amicos, quia omnia, quae audivi etc.* Hoc autem nomen tantum ac tale est, ut pro magno scribat de Abraham Patriarcha Jacobus Apostolus, cap. 3., quod *amicus Dei appellatus est.* Unde et de hoc nomine sibi gratulatur Joannes Baptista, de se ipso loquens in hunc modum:

Amicus autem sponsi, qui stat et audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi.

Porro consistit haec societas et amicitia in participatione bonorum ad salutem nostram pertinentium, quae Deus nobis, ut sociis suis et amicis, communicat; quae cum multa sint, omnium consummatio est in intima contemplatione beatissimae Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus sancti. Nam Patre et Filio nominato, Spiritus sanctus, qui Patris et Filii amor est, statim intelligitur. Praeclare meminit hujus nostrae cum Deo societatis Apostolus Paulus 1 Cor. 1. dicens: *Fidelis Deus, per quem vocati estis in societatem Filii ejus Jesu Christi, Domini nostri.* Vide, quae ad eum locum de hoc vocabulo et re significata annotavimus.

Ex his praeterea collige contra schismaticos, neminem posse cum Deo societatem habere, qui societatem non habeat cum Ecclesia Catholica et Apostolica, sponsa utique Christi. Qua de re praeclare Cyprianus: *Non potest habere Deum Patrem, qui Ecclesiam noluerit habere matrem.* Hoc ille in libro de unitate Eccles. Eadem sententia est apud S. Augustinum enarrat. Psalm. 88. in fine.

4. *Et haec scribimus vobis, ut gaudeatis, et gaudium vestrum sit plenum. Plenum,* Graece: *impletum.* Absunt autem duae voces: *gaudeatis et,* non solum in Graecis et Syris codicibus, verum etiam in manuscriptis quibusdam Latinis, et in antiquis concordantiis, nec non apud Augustinum et Bedam. Et quidem apud Bedam et Oecumenium, quemadmodum eorum commentarii declarant, prima persona legitur: *Ut gaudium nostrum sit plenum.* Cujus lectionis etiam glossa interlinealis meminit; tametsi pro secunda persona facere videntur loca prima fronte similia, Joan. 15.: *Haec locutus sum, ut gaudium vestrum impleatur,* et cap. 16.: *Petite et accipietis, ut gaudium vestrum sit plenum.* Legitur et in secunda Epistola: *Ut gaudium vestrum plenum sit;* sed in Latinis duntaxat; nam Graeca eo loco habent: *nostrum,* ut habent hoc loco permulta. Syrus interpres utramque personam complexus est, dum ita vertit: *Ut gaudium nostrum, quod est in vobis, sit completum.* Sic enim et Dominus in Evangelio: *Ut gaudium meum in vobis,* Joan. 15.

Nostrae lectionis hunc sensum reddere licet: Haec, quae dixi de Verbo Dei aeterno et incarnato, et per nos vobis annuntiato, ut una nobiscum societatem habeatis cum Patre et Filio, scribimus vobis in eum finem, ut gaudeatis gaudio vero ac spirituali nimirum de bonis in illa societate acceptis et accipiendis, utque gaudium illud vestrum perseveret ac perficiatur. Si primam personam legas, sensus erit: Ut nos de vobis, tamquam sociis ac consortibus ejusdem gratiae, plenum et perfectum capiamus gaudium. Quo fere modo Beda et Oecumenius hunc locum exponunt. Simili sensu dixit Paulus: *Implete gaudium meum, ut idem sapiatis,* Phil. 2. Dicit autem Joannes plurali numero: *scribimus,* quia, quod scribebat, ex communi scribebat Apostolorum sententia atque doctrina.

5. *Et haec est annuntiatio, quam audivimus ab eo, et annuntiamus vobis.* Hactenus prooemium Epistolae, quod erat salutationis loco. Nunc ingressum facit ad exhortationem, qua doceat, in genere fugienda esse peccata, si velint habere cum Deo societatem, de qua supra locutus est. *Annuntiatio,* Graece: ἐπαγγελία, quae vox etiam *promissionem* significat. Unde vertunt Erasmus et Hentenius: *Et haec est promissio.* Nam et noster interpres capite sequenti, vers. 25., *repromissionem* transtulit. Verum hoc loco magis quadrat *annuntiatio,* quum in verbis sequentibus non indicetur res aliqua promissa, sed doctrina contineatur, ad exhortationem applicanda: *Quod Deus lux est etc.* Est autem Hebraismus: *annuntiatio,* pro re annuntiata, sicut alibi *spes* pro re sperata, *timor* pro re timenda; actus nimirum pro objecto. Hoc, inquit, est, quod audivimus ex eo, nempe Christo, Dei Filio, quodque ille nos docuit,

et quod nos ab eo docti vobis annuntiamus; videlicet id, quod sequitur:

Quoniam Deus lux est, et tenebrae in eo non sunt ullae. Deum *lucem* vocat eodem tropo, quo tenebras ab eo removet; utroque scilicet vocabulo metaphorice sumpto; ne quis hic lucem et tenebras corporeas imaginetur, more Manichaeorum, qui Deum esse dicebant lucem oculis corporeis aspectabilem, et Christum solem hunc visibilem. Igitur *Deus lux* ab Apostolo vocatur, primum quoad intellectum, quia plenus est intelligentia, clarissime se ipsum (qui est prima veritas), et in se ipso omnia alia cognoscens. Deinde quoad voluntatem, quia summa bonitas est, summa justitia et rectitudo. *Deus,* inquit Moses, *fidelis est et absque ulla iniquitate, justus et rectus,* Deut. 32. Tertio (quod Joannes potissimum spectasse videtur) propter effectum divinae lucis in nobis, quia nimirum ita Deus in se ipso lux est purissima, nullisque permixta tenebris, ut etiam fons sit omnis lucis, id est veritatis, bonitatis ac justitiae, quae in nobis est; nec solum nos illuminet, docendo, quid agere debeamus, quod fit illustratione mentis; verum etiam efficaciter operetur in nobis, ut agamus: quod fit excitatione voluntatis. Unde et consequitur effectus ille, quem alii hic considerant, ut radiis illius lucis perfusa mens nostra, ab ignorantiae tenebris liberetur, et voluntas a pravitate purgetur.

Hoc enim est, quod addit Apostolus: *Et tenebrae in eo non sunt ullae.* Nam sensus est: Ita tenebras omnis erroris, et ignorantiae, et peccati ab illa luce aeterna, quae Deus est, alienas esse, ut etiam a nobis errorum et peccatorum tenebras expellat. Et hic sensus satis colligitur ex sequentibus, estque consentaneus iis, quae scribit idem Apostolus cap. 1. sui Evangelii de Verbo Dei: *Vita erat lux hominum; et lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt.* Ubi *tenebras* vocat homines erroribus et peccatis obtenebratos. Et cap. 12.: *Ego lux in mundum veni, ut omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat.* Ubi *tenebras* utique peccata et errores intelligit, quibus dissipandis Christus lux vera venit in mundum. Nota, quod dicitur: *in eo,* id est, *in Deo,* posse etiam ad *lucem* referri, juxta Graecam lectionem, quia φῶς neutrius generis est, ut *lumen* Latinis; quemadmodum retulit Hieronymus, ita scribens lib. 2. dialogi contra Pelagianos, cap. 3.: *Quando dicit Joannes, nullas tenebras in Dei lumine reperiri, ostendit omnia aliorum lumina aliqua sorde maculari.* Quamquam hoc sensum non variat.

6. *Si dixerimus: Quoniam societatem habemus cum eo, et in tenebris ambulamus; mentimur, et veritatem non facimus.* Declarat, quorsum huc adduxerit mentionem lucis ac tenebrarum. *Si,* inquit, *dixerimus* verbo aut animo, *nos habere societatem cum Deo, et in tenebris* peccatorum conversamur ac vivimus; *mentimur*, id est, falsum dicimus, *et veritatem non facimus,* hoc est, facto non probamus, verum esse, quod verbo aut cogitatione loquimur. Aut: *Non facimus,* id est, non loquimur veritatem; quemadmodum sequenti capite: *Mendax est, et in eo veritas non est.* Ratio, cur falsum dicere convincatur: quia *Deus lux est;* scriptum est autem: *Quae societas luci ad tenebras?* 2 Cor. 6. Quare et illatio hic intelligi potest ex parte praecedenti: Si Deus lux est, nullas admittens tenebras, igitur homo in tenebris ambulans societatem habere cum Deo non potest. Quam proinde si habere se dicat, mentitur.

Dicet aliquis: Si is, qui in tenebris, id est, in peccatis ambulat, non habet societatem cum Deo; igitur nec Joannes ipse, caeterique Apostoli societatem cum Deo habebant. Non enim vivebant sine peccatis; id quod Joannes palam profitetur paulo post, dicens: *Si dixerimus: Quia peccatum non habemus; ipsi nos seducimus.* Unde et David orabat Dominum, dicens: *Deus meus, illumina tenebras meas.* Respondeo, non omnem eum, in quo aliquae sunt peccatorum tenebrae, secundum Apostolum *in tenebris ambu-*

lare, aut, ut sequenti capite vers. 9. loquitur, *in tenebris esse;* sed eos solos, quibus tenebrae dominantur, id est, in quibus peccatum regnat, Rom. 6, 12. et 14., quique servi sunt peccati, ibidem vers. 17. et 20. Nam tenebras aliquas patiuntur et habent etiam illi, qui *in luce ambulant,* imo qui et *lux sunt in Domino.* Qui vero peccatis serviunt et cupiditatibus suis obsequuntur, *in tenebris ambulare* dicuntur, ipsique tenebrae vocantur. Sic enim Paulus ad Ephesios cap. 5.: *Eratis,* inquit, *aliquando tenebrae; nunc autem lux in Domino.*

Jam nec illud ex hoc loco consequens est, Christianos malos et in tenebris ambulantes non esse in Ecclesia, quae societas est fidelium. Non enim illa societas hic intelligitur, quae cum recta fide solum consistat in externa fidei professione et sacramentorum communione sub uno capite visibili; cujusmodi societas Ecclesiam constituit; sed ea, quae vera est cum Deo amicitia, quam caritas conciliat, in cordibus nostris diffusa per Spiritum sanctum, Rom. 5.

7. *Si autem in luce ambulamus, sicut et ipse est in luce, societatem habemus ad invicem.* Dixit, eos mentiri, qui, cum in tenebris ambulent, habere se dicunt societatem cum Deo. Nunc docet, quinam veraciter hoc dicere possint; nempe *qui in luce ambulant, sicut Deus in luce est.* Non tamen, eo posito, aperte dicit, societatem nos habere cum Deo; verum id consequitur ex eo, quod dicit: *Societatem habemus ad invicem,* Graece: μετ᾽ ἀλλήλων, *inter nos mutuam,* id est, vos nobiscum, qui sumus Apostoli, et contra. Sic enim ait supra, vers. 3.: *Ut et vos societatem habeatis nobiscum, et societas nostra sit cum Patre etc.* Significat ergo Joannes, inter ipsos, quibus scribit, et Apostolos Christi societatem constare non posse; proinde nec cum Deo, nisi in luce ambulent; ne vane de societate et amicitia Dei sibi plaudant. *In luce ambulare* dicuntur, qui exercent opera lucis, id est veritatis, bonitatis et justitiae.

Beda et alii quidam in metaphora *ambulandi* urgent profectum; quasi moraliter *ambulare,* secundum Scripturas, non dicatur, nisi qui proficit, sive in bono, sive in malo. Et propterea Joannem de Deo non dicere: *sicut ipse ambulat in luce,* cum proficere non possit; sed: *sicut est in luce,* nimirum immutabiliter; utpote cui dicitur: *Tu autem idem ipse es,* Psalm. 101. Verum eam annotationem parum solidam esse, probat locus capitis sequentis, ubi ait: *Qui dicit, se in ipso* (Christo) *manere, debet, sicut ille ambulavit, et ipse ambulare.* Neque enim Christus profecit in virtutibus exercendo virtutes. Tantum ergo significat ea phrasis progressum, quo quis alia post alia, cum sui mutatione, exercet opera. Quod quidem etiam in Christum competebat, in Deum autem, ut Deus est, nullo modo. Vide, quae diximus ad illud Rom. 6.: *In novitate vitae ambulemus.*

Porro comparationis adverbium in hac sententia aliisque similibus non aequalitatem indicat, ut per se manifestum est; sed similitudinem quandam, seu potius imitationem alienae perfectionis, in nobis aliquatenus exprimendae. Nam id volunt praecepta Dominica: *Estote perfecti, sicut et Pater vester coelestis perfectus est,* Matth. 5.; *Estote misericordes, sicut et Pater vester misericors est,* Luc. 6.

Et sanguis Jesu Christi, Filii ejus, emundat nos ab omni peccato. Ostendit, non ita nos in luce ambulare, ut tenebris omnino careamus; sed opus esse nobis continua tenebrarum discussione, id est, peccatorum purgatione, quae fiat *per sanguinem Jesu Christi, Filii Dei,* hoc est, per meritum passionis et mortis ejus, in qua sanguinem suum pro nobis effudit. Nec improbabile est, Joannem hoc dicere propter Ebionitas haereticos, qui, cum in tenebris ambularent, crebris lotionibus se a peccatis suis emundari credebant, mysterium redemptionis Christi non agnoscentes, quemadmodum et caeteri Judaizantes. Adversus quos agit Paulus Col. 2. et alibi.

Quaeret aliquis: Si ab omni peccato

nos emundat sanguis Christi; quomodo statim negat idem Apostolus, dicere nos posse: *Quia peccatum non habemus?* Ratio est, quia non emundat nos sanguis Christi simul et semel ab omni peccato, ut dicere quis possit: Peccatum non habeo, et, quod negat Sapiens: *Mundum est cor meum, purus sum a peccato,* Prov. 20.; sed mundati sumus, et mundamur in dies, nunc ab his, nunc ab illis peccatis, ita tamen, ut numquam, dum hic vivimus, simus ab omni peccato prorsus emundati. Igitur ista mundatio ab omni peccato consistit, ut Scholastici loquuntur, in *fieri,* non in *factum esse;* fitque actu incompleto, non autem completo, nisi in fine. Ex quo etiam intelligitur, in electorum persona Joannem loqui. Nam ii soli perfectam omnium peccatorum emundaticnem tandem consequuntur.

Dicit autem: *ab omni peccato,* volens utique comprehendere omne peccatum, originale, mortale, veniale; quemadmodum bene declarant in suis commentariis Augustinus et Beda; nec non Hieronymus lib. 2. dialogi contra Pelag. Originale quidem simul cum actualibus ante baptismum commissis abluitur sanguine Christi in baptismo; actualia vero postea commissa, praesertim mortalia, remittuntur per sacramentum poenitentiae. Nam venialia etiam aliis modis, absque sacramento, remitti possunt; ita tamen, ut sine virtute sanguinis in cruce pro nobis effusi nulla fiat peccatorum remissio, nec ulla remissionem praecedens purgatio, sive, ut interpres loquitur, *emundatio.* Non enim solum hoc sensu sanguis Christi nos emundat a peccatis, quod reatum tollit praecedentium peccatorum; verum etiam, quia voluntatem purgat ab affectu peccandi, praestans veram cordis conversionem et amorem justitiae, virtutumque operationem. Ad haec enim omnia patet meritum Christi; quemadmodum id singillatim docte explicat et ex Scripturis probat Joannes Hesselius in commentario. Denique notantum, his paucissimis verbis: *Sanguis Filii Dei,* tres haereses destrui: Manichaeorum, qui veritatem humanae naturae Christo ademerunt; Ebionitarum, qui Christum Deum negarunt, et Nestorianorum, qui personam in Christo diviserunt.

8. *Si dixerimus: Quoniam peccatum non habemus; ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est. Seducimus,* Graece: πλανῶμεν, *fallimus, decipimus.* Pendet intellectus hujus sententiae ex vero sensu ejus, quod est *peccatum habere.* Multis enim modis peccatum habere quis dicitur.

Primo propter affectum peccati. Quo quidem modo veritatem habet haec Apostoli sententia, quatenus in hoc saeculo nemo reperitur, qui plene purgatus sit ab omni inordinato et vitioso affectu. Unde Augustinus in enarrat. Psalmi 118. conc. 10.: *Intelligere debemus,* inquit, *quantumlibet quisque proficiat in justificationibus Domini, habere eum mortalis carnis affectum circa ista terrena, et in quibus vita humana tentatio est super terram.* Sic et Leo magnus serm. 7. de Epiph. Domini: *Quis invenietur ita immunis a culpa, ut in eo non habeat justitia, quod arguat?* Et sermone 6. Quadragesimae: *Talis est conditio etiam eorum, qui concupiscentiis renituntur, ut numquam possint in cordibus suis non invenire, quod reprobent.* Et generalis est sententia Job 14.: *Nemo mundus a sorde.*

Secundo modo propter reatum peccati, ut *habere peccatum,* sit reum esse propter primum opus commissum, ita definiente B. Augustino lib. 1. de nuptiis et concupisc. cap. 26. Atque hoc etiam modo intellecta, vera est B. Joannis sententia. Nam durante hac vita, numquam sumus ab omni reatu liberi. Semper enim est, unde dicere Deo debeamus: *Dimitte nobis debita nostra.* Quod etiam ad recens baptizatos extendit Hieronymus lib. 3. dial. contra Pelag. sub finem. Et veritatem habet respectu poenalitatum hujus saeculi, quibus adhuc sunt obnoxii. Item qui adulti sunt baptizati, ii recens etiam post baptismum peccata aliqua commit-

tunt, quae poenam merentur. Sequitur enim hic modus ex priori. Nam si numquam plene sit expurgatus in hac vita noster affectus, semper igitur remanet aliquis reatus, etiam in homine recens baptizato. Non enim per baptismum tollitur reatus, nisi peccatorum, quorum depositus est affectus. Hunc sensum passim attendunt Patres, et probant ex dictis verbis orationis Dominicae: *Per quam,* ut ait Augustinus lib. 21. de civitate Dei, cap. 27., *nobis voluit Salvator ostendere, quantùmlibet jùste in hùjus vitae caligine atqùe infirmitate vivamus, non nobis deesse peccata, pro quibus dimittendis debeamus orare.* Sed et Leo sermone jam citato *de Epiphania Domini* docet, neminem inveniri ita immunem *a culpa, ut in eo non habeat Dei misericordia, quod remittat.* Aperta quoque sententia est Innocenti III. libro 5. mysteriorum missae, cap. 28.: *Hominem, dum in hac vita consistit, semper esse in aliquo peccato.* Quod et probat ex hoc loco Joannis.

Tertio modo propter actum peccati, non quidem praesentem, sed frequentem et quotidianum, et quodammodo continuum. Quem modum attenderunt Hieronymus, Augustinus et alii Patres, qui contra Pelagium scripserunt, cujus erat doctrina, justum hominem vivere posse sine peccato; ac multos fuisse, qui sine peccato vixissent.

Quarto modo propter peccatum, in quo nati sumus, vel quod aut quae deinde actu commisimus, propter quae opus sit nobis Christo propitiatore et advocato. Juxta quem modum sententia Joannis refertur ad peccata praeterita, quamvis remissa ac deleta; ut sit sensus: Si quis dixerit, se non peccasse, nec in peccato umquam fuisse, ideoque Christo patrono opus non habere, etc. Sensus hic probabilis cuipiam videri posset ex loci circumstantiis. Praecessit enim proxime: *Et sangùis Jesu Christi emùndat nos ab omni peccato,* et sequitur: *Si dixerimus: Quoniam non peccavimus etc.,* et initio capitis sequentis: *Haec scribo vobis, ut non peccetis. Sed et si quis peccaverit, advocatùm habemus, etc.*

At vero sensus iste praesenti loco minime sufficit. Nam Apostolus adhuc exigit confessionem peccatorum, ac proponit spem veniae ex promissione Dei, dicens: *Si confiteamur peccata nostra, fidelis est et justus, ut remittat nobis peccata nostra.* Loquitur ergo de peccatis adhuc remittendis. Et utique scribit ad fideles, quibus originale peccatum et gravia actualia baptismo fuerant dimissa. Vult igitur, ut adhuc confiteantur offensas suas quotidianas; quemadmodum et Jacobus Apostolus, qui, cum dixisset cap. 3.: *In multis offendimus omnes,* postea cap. 5. ad offensarum confessionem hortatur, dicens: *Confitemini alterutrum peccata vestra.*

Jam vero ex eodem Jacobi testimonio, quo dicit, nos omnes in multis offendere, satis apparet, quem modum ex tribus prioribus supradictis Joannes potissimum spectaverit; illum nempe, secundum quem nemo est, qui peccatum non habeat, quia non vivit sine quotidianis ac frequentibus peccatis. Atque hunc sensum explicant, aliisque Scripturae testimoniis declarant Patres Milevitani concilii, tribus canonibus super hac re editis, sexto, septimo et octavo. Pertinent huc sanctorum confessiones, quibus hanc peccandi frequentiam humiliter in se ipsis agnoscunt; ut Hieronymus ad Pammachium adversus errores Joannis Hierosolymitani: *Quotidie peccamus omnes, et in aliquo labimur;* Ambrosius libro 4. de sacramentis cap. 6.: *Qui semper pecco, debeo semper habere medicinam,* et in apologia David: *Unusquisque nostrum per singulas horas quam multa delinquit!* Augustinus in enarratione Psalmi 128.: *Si veraciter sibi tundunt homines pectora, peccatores sunt. Et quis nostrum non sibi tundit pectus?* Gregorius lib. 4. epistola 31. ad Mauritium imperatorem: *Et quia omnipotenti Deo incessanter quotidie delinquo, incessantibus quotidie plagis ferior;* Bernardus epistola 24. in fine: *Orari pro me instanter postulo, quia*

incessanter pecco; Joannes Gerson in tractatu de statuto Carthusiensium: *Vix facimus aliquid, ubi non possimus rationabiliter formidare de peccato veniali.* Haec ex multis pauca. Porro doctrina haec adeo constans est apud Patres, ut passim affirment, hominem non posse vivere sine peccatis; nimirum ob fragilitatem humanae naturae originaliter corruptae.

Ex his autem ulterius consequens est, Apostoli sententiam veram esse etiam de reatu peccati intellectam, juxta secundum modum superius expositum. Dum enim frequentissime peccamus, numquam deest, unde dicamus in oratione: *Dimitte nobis debita nostra.* Quamquam etiam ad primum modum, qui est de affectibus vitiosis haerentibus in animo, Patres interdum respiciunt in allegenda hac Joannis sententia. Ex qua denique manifeste refellitur illud Pelagii cavillum, quo dicebat, sanctos humilitatis causa confiteri se peccatores, quamvis revera peccatum non haberent. Non enim dicit Joannes: *Si dixerimus: Quia peccatum non habemus, ipsi nos extollimus, et humilitas in nobis non est;* sed dicit: *Ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est.* Unde sensum illum Pelagii Milevitana Synodus merito damnavit anathemate can. 6.

Praeterea refellitur opinio quorundam, inter quos est Clemens Alexandrinus lib. 6. Stromatum, qui putant, Apostolos post Domini resurrectionem, accepto Spiritu sancto, ita fuisse confirmatos in gratia Dei, ut deinceps nullis essent peccatis ac passionibus obnoxii. Refellitur, inquam, quia Apostolus est, qui dicit: *Si dixerimus, etc.,* utique semet ipsum comprehendens, quemadmodum et in praecedentibus ac sequentibus. Sic etiam Jacobus Apostolus: *In multis offendimus omnes.* Sic Paulus de Petro, Apostolorum principe, Gal. 2.: *Quia reprehensibilis erat.* Exstant hac de re apud Hieronymum, Augustinum, Prosperum et alios Patres aperta testimonia, quae brevitatis studio omittimus.

Postremo liquet ex dictis, haec multum esse diversa, peccatum habere, et actu praesenti peccare, ideoque nequaquam esse consequens, si semper habemus peccatum, semper et in omni opere nos peccare; quemadmodum docent haeretici nostri temporis. Quem errorem condemnat Synodus Tridentina sess. 6. can. 25.

9. *Si confiteamur peccata nostra, fidelis est et justus, ut remittat nobis peccata nostra, et emundet nos ab omni iniquitate.* Postquam docuit, neminem carere peccato, nunc commonstrat generale remedium obtinendae remissionis peccatorum, quaecumque commiserimus, seu magna, seu parva. Hoc remedium est *peccatorum confessio,* nimirum ea, quae passim in Scripturis veteris et novi testamenti describitur et commendatur, id est, quae ex dolore et erubescentia super peccatis proficiscitur, et invocationem divinae misericordiae conjunctam habet, simul et voluntatem ea faciendi, quae Deus a poenitentibus exigit; sive ea confessio coram solo Deo fiat, sive coram sacerdote Dei vicario, juxta temporum et peccatorum differentiam. Nominat autem Joannes solam confessionem, quia primum omnium in spirituali sanatione hominis est agnitio peccati, teste Augustino in commentario; vel quia poenitentia per confessionem maxime se prodit; ut proinde nomine confessionis tota poenitentia subintelligi possit. *Fidelis est et justus,* supple vel: *Deus,* vel: *Jesus Christus, Dei Filius.* Utrumque enim praecessit. *Fidelis* quidem, id est, stans promissis et fidem servans. Promisit enim Deus peccatoribus poenitentibus et peccata sua confitentibus veniam peccatorum per Christum. *Justus* autem, non quod poenitenti lege justitiae debeatur venia peccati, quomodo bene operanti debetur merces vitae aeternae; sed vel hac ratione, quia servare fidem promissorum pars quaedam est justitiae, ut hoc vocabulum sit explicatio prioris; vel quia condecet hoc divinam bonitatem, humiliter sua peccata confitentibus ea condo-

nare. Quo sensu, *justum Deo* dicitur, ut misericordibus misereatur, et dimittentibus dimittat, testante Domino Matth. 5.: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur,* et Luc. 6.: *Dimittite, et dimittetur vobis.*

Caeterum dicta promissio non ad primam hominis institutionem pertinet, sicut promissio vitae aeternae pro bonis operibus, ut quidam opinati sunt; sed ad gratiam Christi Salvatoris. Certum est enim, peccata non aliter remitti, quantacumque etiam poenitentia, quam per sanguinem Christi; tametsi et illud verum est, posteaquam de statu primae integritatis homo decidit, ad gratiam Christi referendum esse non solum, quod reparetur ad justitiam, quodque opera justitiae exerceat; verum etiam, quod pro illis mercedem recipiat aeternae vitae, cessante nimirum et abolito, propter hominis transgressionem, pacto primae conditionis.

Porro ne quis suspicetur, remissionem peccatorum fieri sola imputatione justitiae, ut novi haeretici volunt, addidit Apostolus: *Et emundet nos ab omni iniquitate.* Sic igitur remittit nobis peccata Deus, ut ab iis nos emundet; quod non fit sola peccatorum non imputatione, sed vera renovatione vitae. Quamquam, quod dicit: *ab omni inquitate,* si collective sumatur hoc sensu, ut nihil restet iniquitatis, non perficitur ea mundatio, nisi in saeculo futuro. Sed potest accipi distributive, ut sensus sit, nullam esse iniquitatem tantam vel numero, vel magnitudine, a qua sanguis Christi nos non emundet, si eam confessi fuerimus. Ita conveniet haec pars cum illa superiore: *Sanguis Jesu Christi, Filii ejus, emundat nos ab omni peccato,* secundum expositionem illic datam. Obiter admoneo, *peccatum* et *iniquitatem* pro eodem accipi, hoc quidem loco.

10. *Si dixerimus: Quoniam non peccavimus; mendacem facimus Eum.* Haec pars dupliciter exponi potest. Uno modo, ut sit inculcatio quaedam ejus, quod dictum est: *Si dixerimus: Quoniam peccatum non habemus etc.;* idque cum auxesi, qua pro eo, quod ibi dicebatur: *Ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est,* hic dicitur: *Mendacem facimus eum;* quod est multo deterius. Juxta quem sensum idem est Joanni, *non peccasse,* et *peccatum non habere.* Nam ex eo peccatum habemus, quia peccavimus. Nec (juxta hunc quidem sensum) erat dicendum: *Si dixerimus: Quoniam non peccamus;* quia multi sunt, qui in praesenti non peccant, nec tamen dicere possunt: *Peccatum non habemus.* Peccaverunt enim, et ita quidem, ut peccatum habeant, sitque eis necesse in oratione dicere: *Dimitte nobis debita nostra.* Qui igitur, hoc sensu, dicit, se non peccasse, *Christum facit mendacem,* qui nobis omnibus illam orationem praescripsit.

Alter sensus, quo nimirum aliquid diversum a sententia superiore dicitur, est hujusmodi: Si quis vero nostrum eo temeritatis processerit, ut non modo dicat, se peccatum non habere, sed insuper audeat dicere, se numquam pecasse: is non solum mendax est, seducens se ipsum; sed et Deum facit mendacem, qui passim in Scripturis totum genus humanum condemnat peccati. Quod pulchre docet Apostolus Paulus Rom. 3., collectis e Scriptura testimoniis, ex quibus concludit, quod *omnes peccaverunt et egent gloria Dei.*

Si quis haec B. Joannis verba dicat verificari posse de peccato originali de quo Rom. 5.: *In quo omnes peccaverunt,* etiamsi quis actuale peccatum nullum commiserit, uti constat de infantibus ante rationis usum exstinctis: respondeo, Joannem manifeste loqui de adultis ac ratione utentibus, qui, si numquam actu peccaverunt, ergo nec in peccato nati sunt. Nam ex eo fit, ut sine peccatis actualibus esse non possimus, quia in peccato nati sumus, quo etiam remisso, concupiscentia seu fomes remanet, assidue nos ad peccatum incitans. Quae doctrina est Augustini lib. 5. contra Julianum, cap. 15. Hic posterior sensus probabilior nobis est. Videtur enim Joannes

hoc dicere propter Judaizantes, qui corruptae naturae pravitatem non agnoscebant. Quamquam et prior sensus est adversus istos naturae jam corruptae imperitos laudatores.

Et verbum Ejus non est in nobis. *Verbum*, Graece: *λόγος*, quod etiam *sermo* verti potuit. Quidam sic exponunt: Christus, qui est Verbum Dei Patris, non est in nobis, scilicet habitans per gratiam. Verum simplicior hic sensus est: *Verbum* sive sermo, quem nos a Deo missi vobis annuntiamus *de Christo redemptore*, cujus sanguine omnes a peccatis mundandi sumus, *non est in vobis per fidem*; id est, Evangelio Dei per nos annuntiato non creditis, quod est, *Deum facere mendacem.*

CAPUT SECUNDUM.

Filioli mei, haec scribo vobis, ut non peccetis. Sed et si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum; 2. et ipse est propitiatio pro peccatis nostris; non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi. 3. Et in hoc scimus, quoniam cognovimus Eum, si mandata Ejus observemus. 4. Qui dicit, se nosse Eum, et mandata Ejus non custodit, mendax est[1]), et in hoc veritas non est. 5. Qui autem servat verbum Ejus, vere in hoc caritas Dei perfecta est[2]), et in hoc scimus, quoniam in Ipso sumus. 6. Qui dicit, se in Ipso manere, debet, sicut Ille ambulavit, et ipse ambulare. 7. Carissimi, non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio; mandatum vetus est verbum, quod audistis. 8. Iterum mandatum novum scribo vobis, quod verum est et in Ipso, et in vobis, quia tenebrae transierunt, et verum lumem jam lucet[3]). 9. Qui dicit, se in luce esse[4]), et fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc. 10. Qui diligit fratrem suum, in lumine manet, et scandalum in eo non est. 11. Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, et in tenebris ambulat, et nescit, quo eat, quia tenebrae obcaecaverunt oculos ejus. 12. Scribo vobis, filioli, quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen Ejus. 13. Scribo vobis, patres, quoniam cognovistis Eum, qui ab initio est. Scribo vobis, adolescentes, quoniam vicistis malignum. 14. Scribo vobis, infantes, quoniam cognovistis Patrem. Scribo vobis, juvenes, quoniam fortes estis, et verbum Dei manet in vobis, et vicistis malignum. 15. Nolite diligere mundum, neque ea, quae in mundo sunt. Si quis diligit mundum, non est caritas Patris in eo[5]), 16. quoniam omne, quod est in mundo, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et superbia vitae, quae non est ex Patre, sed ex mundo est. 17. Et mundus transit, et concupiscentia

---

[1]) Cap. 4, 20. [2]) Joan. 13, 35. 14, 15. [3]) Rom. 13, 12. [4]) Joan. 1, 5. [5]) Matth. 6, 24.

ejus. Qui autem facit voluntatem Dei, manet in aeternum. 18. Filioli,
novissima hora est, et sicut audistis, quia Antichristus venit, et nunc
Antichristi multi facti sunt; unde scimus, quia novissima hora est. 19.
Ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis; nam, si fuissent ex nobis,
permansissent utique nobiscum; sed ut manifesti sint, quoniam non sunt
omnes ex nobis. 20. Sed vos unctionem habetis[2]) a Sancto, et nostis
omnia. 21. Non scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem, sed quasi
scientibus eam, et quoniam omne mendacium ex veritate nos est. 22.
Quis est mendax, nisi is, qui negat, quoniam Jesus est Christus? Hic
est Antichristus, qui negat Patrem et Filium. 23. Omnis, qui negat
Filium, nec Patrem habet; qui confitetur Filium, et Patrem habet[3]).
24. Vos quod audistis ab initio, in vobis permaneat; si in vobis permanserit, quod audistis ab initio, et vos in Filio et Patre manebitis.
25. Et haec est repromissio, quam Ipse pollicitus est nobis, vitam
aeternam. 26. Haec scripsi vobis de his, qui seducunt vos. 27. Et
vos unctionem[5]), quam accepistis ab Eo, maneat in vobis. Et non
necesse habetis, ut aliquis doceat vos; sed sicut unctio Ejus docet vos
de omnibus, et verum est, et non est mendacium. Et sicut docuit vos,
manete in Eo. 28. Et nunc, filioli, manete in Eo, ut, cum apparuerit,
habeamus fiduciam, et non confundamur ab Eo in adventu Ejus. 29.
Si scitis, quoniam justus est, scitote, quoniam et omnis, qui facit justitiam, ex Ipso natus est.

SUMMARIUM CAPITIS SECUNDI.

Docet, Christum esse propitiationem pro peccatis. Hortatur ad observationem mandati de mutua dilectione. Omnem aetatem consolatur. Monet, vitandam mundi dilectionem, et fugiendos Antichristos, ac permanendum in veritate semel accepta.

1. *Filioli mei, haec scribo vobis, ut non peccetis. Filioli*, vox est blandissime monentis, qua et Christus ad discipulos suos usus fuit, Marc. 10. et Joan. 13., et Paulus ad Galatas cap. 4. Ipse vero Joannes in hac Epistola frequentius utitur. An autem idcirco filios vocet, quod eos in Christo per Evangelium genuisset, non constat. Nam Apostolis omnes fideles erant filii et filioli, quatenus paternam curam salutis omnibus impendebant, aut impendere parati erant. Porro dicens: *Haec scribo vobis,* aut de tota loquitur Epistola, aut potius ad ea proprie respicit, quae jam proxime dixit de peccatis; nempe nos omnes peccasse, et peccatum habere, et a peccatis emundari in sanguine Christi, si ea confessi fuerimus. Etenim inolita consuetudo peccandi, et sociorum peccantium multitudo et facilitas veniae, solent hominibus incitamento esse ad iteranda et frequentanda peccata. Dicit ergo B. Joannes, haec se non scribere, seu scripsisse eis, quo liberius peccent; sed contra, ut peccata sollicite vitent, ac ne in pristinas sordes peccatorum relabantur, a quibus sanguine Christi mundati erant. Hoc enim esset magnae ingratitudinis. Non dissimiliter Apostolus Paulus Rom. 6.: *Quid ergo dicemus?*

---

[1]) Vers. 27. [2]) Cap. 5, 10. Joan. 15, 23. [3]) Vers. 20. Cap. 3, 24. 2 Cor. 1, 21.

inquit; *permanebimus in peccato, ut gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in illo?*

Sed quaeres, cur non sit sibi ipsi contrarius Joannes, qui paulo ante negavit, nos vivere posse sine peccatis, nunc autem ideo se nobis scribere dicit, ut non peccemus. Movet hanc quaestionem Beda, et respondet, Apostolum illic provide et salubriter nos admonuisse *nostrae fragilitatis, ne quis sibi quasi innocens placeat, et se de meritis extollendo gravius pereat; hic autem consequenter hortari, ut, si omni culpa carere nequimus, demus tamen operam, quantum valemus, ne nos ipsi fragilitatem nostrae conditionis negligenter agendo augeamus; sed contra omnia vitia strenue vigilanterque dimicemus, maxime contra majora et apertiora, quae, Domino juvante, facilius superare vel cavere possumus.* Haec Beda, bene locum hunc interpretans de peccatis in genere, quae in universum cavenda praecipit Apostolus, quantum humana fragilitas permittit; magis tamen ea, quae graviora sunt; maxime vero, quae mortem adferunt. Unde et Ecclesia quotidie Deum generaliter orat, dicens: *Dignare, Domine, die isto sine peccato nos custodire.* Et iterum: *Tua nos hodie salva virtute, ut in hac die ad nullum declinemus peccatum.*

Sed et si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum. Sed, additum ab interprete. Nam Graeca et Syriaca non habent. Quemadmodum capite praecedenti, dicens: *Si confiteamur peccata nostra etc.,* remedium monstravit obtinendae purgationis peccatorum, nempe confessionem eorum: ita nunc advocatum seu patronum ostendit, cujus intercessione et merito eadem purgatio nobis contingat. Si cui, inquit, de vita humana surrepit aliquod peccatum, sive veniale, quo omni carere non possumus, sive mortale, quod vitari potest, *advocatum habemus etc.* Cum enim nullum peccatum, quantumvis exiguum, ablui possit, nisi sanguine mediatoris Christi, ipso dicente: *Si non lavero te, non habebis partem mecum,* Joan. 13., nihil opus est, hanc sententiam (quod quidam faciunt) ad mortalia peccata restringere, praesertim quum et in eo, quod sequitur: *Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris etc.,* peccata generaliter intelligantur.

Advocatum, Graece: παράκλητον, quae vox plura significat: *exhortatorem, consolatorem, advocatum.* Attribuitur autem Spiritui sancto Joan. 14. 15. et 16., quatenus consolatorem significat, juxta communem ac veriorem intellectum. Qua significatione etiam Filio convenit, imo toti Trinitati. Nam Filius quidem, dicens Joan. 14.: *Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis,* nempe post meum discessum, satis significat, etiam se esse paracletum, quomodo Spiritum sanctum, id est consolatorem. Patrem autem eodem sensu paracletum esse, Paulus declarat 2 Cor. 1., *Deum* appellans *totius consolationis.*

Verum hoc loco, quamvis Gregorius Nazianzenus orat. 4. de Theologia, Christum interpretetur paracletum dici, id est, exhortatorem ac monitorem, omnino tamen aliorum omnium tenenda est sententia, *advocatum* significari. Nam advocati seu patroni (non enim hic ea vocabula distinguimus) officium expressit B. Joannes sequentibus verbis, dicens: *Ipsum esse propitiationem pro peccatis nostris.* Igitur, *advocatum habemus,* ait Joannes, *Jesum Christum justum,* qui apud Patrem, judicem nostrum, pro nobis intercedat, veniamque nobis impetret peccatorum. Patrem solum nominat, apud quem intercessio fiat, quia de Filio sermo est, cui maxime congruit, apud Patrem intercedere pro supplicibus. Alioqui tota Trinitas Judex noster est, apud quem partes advocati Filius agit secundum humanam naturam.

Jam vero, cum ad officium advocati tria pertineant, primum, ea apud judicem allegare, quibus citra rei condemnationem justitiae satisfiat; alterum, proferre hu-

militatem ac preces rei, peccatum agnoscentis ac veniam postulantis; tertium, suis etiam precibus apud judicem intercedere, ut clementer et misericorditer, non autem ex rigore justitiae, cum reo agat: haec tria maxime in Christum competunt. Primum namque offert Patri sanguinem suum pro lytro seu pretio redemptionis peccatorum nostrorum. Deinde allegat humilem rei confessionem, de qua capite superiori: *Si confiteamur peccata nostra.* Tertio suam addit interpellationem, orans indesinenter pro nobis Patrem, uti testatur Paulus Rom. 8. et Heb. 7.

Orat autem nunc in coelo constitutus, non supplicum more sese prosternens ante Patrem, aut miserabiles edens voces; sed desiderium salutis electorum suorum eloquens atque expromens Deo, tum mente, tum verbis ejusmodi, quae Filium in humanitate gloriosum, et ad dexteram Dei sedentem, atque cum eo regnantem, non dedeceant; quemadmodum ostendimus ad illud Rom. 8.: *Qui etiam interpellat pro nobis,* et amplius ad locum Heb. 7.: *Semper vivens ad interpellandum pro nobis.* Porro de his advocati nostri officiis vide pluribus agentem Hesselium in commentario. Addit deinde Joannes: *justum,* id est, sanctum, innocentem et inculpatum. De quo Paulus Heb. 7.: *Talis,* inquit, *decebat, ut nobis esset Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus.* Neque enim idoneus est advocatus, qui ipse sit reus. Convenit autem hoc epitheton Christo advocato nostro perfectissime, qui ita justus est, ut per omnia Deo placeat, ac reconciliatore pro se ipso prorsus non egeat.

Sed quoniam revera, licet imperfectiori modo, competit epitheton illud etiam in alios sanctos et justos, sive jam cum Christo regnantes, sive in hoc saeculo adhuc peregrinantes: idcirco et eos, quatenus Christi merita Deo pro nobis offerunt, nosque suis precibus Deo commendant ac placare student, recte nostros advocatos agnoscimus et salutamus, tametsi gradu incomparabiliter inferiore, quam Christum. Unde et orationes, quibus propter illorum intercessiones et merita (scilicet haud aliunde, quam ex merito Christi profecta) aliquid a Deo petimus, Ecclesia fere terminat hac clausula: *Per Christum Dominum nostrum.*

2. *Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris.* Plenius explicat Joannes excellentiam advocati nostri, nempe qui talis sit, ut non alienam offerat Patri satisfactionem, sed exhibeat suam ac propriam, per quam non solum conatur ac satagit (ut apud hominem judicem faciunt advocati), Deum reddere nobis placatum, verum certissime Deum nobis placat ac propitium reddit. *Ipse,* inquit, *est propitiatio pro peccatis nostris.* Ut *propitiationem* intelligas vel sacrificium, quo redditur Deus propitius, quomodo intellexit Augustinus, vel ipsum propitiatorem, id est eum, qui reddit Deum propitium. Nam Christus utrumque est, et sacerdos Deum nobis placans, et hostia, per quam, semel in ara crucis oblatam, Deum nobis placat; uti late docet Apostolus Paulus in Epistola ad Hebraeos. Sentit autem Joannes, Christum reddere Patrem nobis propitium per hostiam crucis, non solum sufficienter, ut loquuntur, sed efficienter. Non enim ait: *Et ipse fuit propitiatio,* tunc scilicet, quando offerebatur in cruce; sed: *Ipse est propitiatio pro peccatis nostris,* in quantum videlicet hostiam illam, pro omnium salute sufficientem, continue et usque ad finem saeculi, quibus vult, applicat, ad remissionem peccatorum. Pronomen: *nostris,* ad quos referendum sit, pendet ex intellectu partis sequentis. Ubi etiam plura contra sensum eorum, qui Joannem de sufficientia exponunt. Est etiam operae pretium, videre, quae hic adversus Catharinum adfert Hesselius.

Non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi. Hujus loci variae sunt expositiones. Inter quas una est, hostiam crucis sufficientem esse ad propitiandum et placandum Deum, non modo pro peccatis nostris, id est eorum, qui credimus; verum etiam pro peccatis

omnium hominum, quotquot sunt, fuerunt, aut futuri sunt. Sed illum commentarium, quamvis veritatem contineat de universali sufficientia passionis Christi pro omnibus, tamen ut huic loco minus convenientem jam exclusimus, plura ad eundem improbandum infra dicturi. Alii porro, Joannem intelligentes loqui de efficaci et actuali propitiatione, juxta datam prius expositionem, sensu tamen adhuc variant. Quidam enim sic exponunt: Non tantum pro peccatis nostris, id est eorum, qui nunc vivunt, sed etiam pro peccatis eorum, qui nascituri sunt, quamdiu mundus durabit. Ita Oecumenius. Alii sic: Non tantum pro peccatis nostris, id est eorum, ad quos scribo: verum etiam pro peccatis totius Ecclesiae. Ut nomine *totius mundi* intelligatur Ecclesia per totum mundum dispersa, complectens omnes toto orbe fideles. Quae est expositio Augustini tract. 1. et 5. in hanc Epist. et tract 87. in Evang. Joannis; nec non Bedae in comment. Sic enim et ipsa Ecclesia canit in festo Pentecostes: *Quapropter profusis gaudiis totus in orbe terrarum mundus exsultat*, id est, Ecclesia toto orbe diffusa. Rursus alii: Pro peccatis non tantum eorum, qui jam credunt, sed et omnium electorum, quos adhuc ex omnibus mundi partibus ad fidem adducturus est.

Alii denique reddunt hunc sensum: Non tantum pro peccatis nostris, id est Judaeorum, sed etiam pro peccatis gentilium cujuscumque per totum orbem nationis. Qui sensus exstat apud Cyrillum lib. 11. super. Joan. cap. 19. Qui nobis videtur hujus loci maxime germanus, ideoque caeteris anteponendus. Scribitur enim haec Epistola ad Judaeos, ut ostendimus in Prolegomenis. Sic et alibi Joannes loquitur, ut Evangelii sui cap. 11., dicens, Caipham prophetasse, *quod Jesus moriturus erat pro gente*, nempe Judaica, *et non tantum pro* ea *gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi,* nempe per totum mundum, *congregaret in unum,* id est, in unum ovile. Quomodo dicit Dominus ejusdem Evangelii cap. 10.: *Et alias oves habeo, quae non sunt ex hoc ovili; et illas oportet me adducere; et vocem meam audient, et fiet unum ovile et unus Pastor.* Est et in hac Epistola locus similis, ut cap. 4., ubi cum dixisset, Deum *misisse Filium suum propitiationem pro peccatis nostris,* paulo post ad gentiles idem beneficium extendit, dicens, *Patrem misisse Filium suum Salvatorem mundi.* Cum quo rursus convenit, quod dicit ipse Dominus Evangelii cap. 17.: *Non pro eis autem rogo tantum; sed et pro eis, qui credituri sunt per verbum eorum in me.* Hoc enim protinus exponens, ita subjicit: *Ut credat mundus,* id est dispersio gentium, *quia Tu me misisti.* Nec secus accipiendum arbitror id, quod ad consecrationem sanguinis Dominici recitat sacerdos ad altare, ex Apostolica traditione: *Qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Pro vobis,* scilicet Judaeis, *et pro multis,* gentium populis.

Jam quod sensus Apostoli non debeat esse prorsus universalis, ut volunt, qui de sufficientia duntaxat pretii locum hunc exponunt, doceri potest ex verbis proxime praecedentibus: *Advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum.* Dum enim statim subjungit: *Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris* ac *totius mundi,* declarat, Christum *propitiationem esse pro peccatis illorum, quorum est advocatus.* Atqui tantum electorum advocatus est, quia tantum pro electis orat, sicut ipse testatur Joan. 17.: *Non pro mundo rogo, mundum* reproborum intelligens, *sed pro his, quos dedisti mihi,* qui utique sunt electi. Similiter ergo tantum pro electorum peccatis, tam eorum, qui sunt ex gentibus, quam qui ex Judaeis, significatur esse propitiatio. Quae res etiam ostenditur ex verbis memoratis Joan. 11.: *Non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret.* Ubi licet multitudinem gentium significare voluerit Evangelista, tamen sermonem restrinxit ad *filios Dei,* nimirum praedestinatione, id est electos.

Quare et hoc loco solos electos intelligi convenit. Nam etsi quidam non electi interdum propitiationis participes fiant, quia tamen ab ea excidunt, ac proinde temporales sunt, finemque non attingunt, merito reputantur inter alienos et propitiationis exsortes.

3. *Et in hoc scimus, quoniam cognovimus Eum, si mandata Ejus observemus. Scimus,* Graece: γινώσκομεν, *cognoscimus.* Particula: *Eum,* refert Patrem seu Deum. Commendat deinceps Apostolus iis, ad quos scribit, obervationem mandatorum Dei, et praecipue illius de proximis diligendis; idque propter illos, qui de fide et notitia veri Dei gloriabantur, opera bona, quae facienda dictat caritas, negligentes, tamquam fides sola ad salutem sufficeret. Simul ostendit, quinam sint, qui cum Deo societatem habeant, de qua primo capite locutus est. Docet igitur, quid sit, *Deum cognoscere,* videlicet ea cognitione, quae nobis sit salutaris, ac Deo nos probatos reddat, quamque passim a nobis exigunt Scripturae. Est autem ea notitia affectiva, quam vocant, complectens actum intellectus pariter et voluntatis, id quod cognoscitur amantis affectu caritatis. De qua notitia Jesaias cap. 11.: *Repleta est terra scientia Domini,* et Jeremiae cap. 31.: *Cognosce Dominum: omnes enim cognoscent me,* et Sapientiae cap. 15.: *Nosse te, consummata justitia est.* Ita et Dominus in Evangelio de ovibus suis: *Ego cognosco meas, et cognoscunt me meae,* Joan. 10. Et ad reprobos: *Non novi vos,* Matth. 7. et 25. Haec acceptio *notitiae Dei* frequens est in hac Epistola. Unde Joanni consecutive eadem sunt: *Nosse Deum, Diligere Deum, Habere Deum, Esse in Deo* et *Manere in Deo.*

Notandum autem, verbo: *scimus* seu *cognoscimus,* non significari certam et infallibilem notitiam, sed qualis de tali re, de qua sermo est, haberi per experientiam potest. Sensus enim hujus partis est: Hoc argumento discere possumus et cognoscere, quod Deum noverimus, et noscendo diligamus, si praecepta ejus, ea speciatim, quae de diligendo proximo nobis dedit, observemus. Ad haec enim praecepta Joannem respicere, patebit ex iis, quae dicit infra versu 9. 10. 11. Certum quidem est, eum, qui mandata Dei servat, nosse Deum notitia caritatis; sed quod mandata Dei servemus, infallibiliter certi non sumus, sed experimento quodam ex iis, quae agimus, cognoscere possumus. Itaque nihil facit hic locus pro nova ac speciali fide haereticorum.

4. *Qui dicit, se nosse Eum, et mandata Ejus non custodit, mendax est, et in hoc veritas non est.* Graece: *Qui dicit: Novi Eum, etc.* Estque in Graeco idem verbum: τηρεῖν, quod interpres varie vertit: *observare, servare, custodire. Mendax est,* id est, falsum dicit. Explicatur enim per hoc, quod sequitur: *Et in eo,* scilicet hoc dicente, *veritas non est.* Id est: Hoc dicens, veritatem non loquitur. Ita capite praecedenti: *Mentimur, et veritatem non facimus.* Quamquam et eatenus proprie mendax est, id est loquens contra, quam gerit in mente, quia scire tenetur, se Deum non nosse, si mandata ejus non custodit. Reliquum hujus periodi patet ex superioris partis explicatione. Unde et liquet, ex hoc loco non esse consequens, id quod adversarii male colligunt, eum carere fide, qui caritatem non habeat. Dictum est enim et declaratum, quid Joanni sit, *nosse Deum.*

5. *Qui autem servat verbum Ejus, vere in hoc caritas Dei perfecta est. Perfecta,* id est consummata, participium, non nomen. Nam in Graeco verbum est passivum praeteriti temporis: τετελείωται, quod Latine resolvitur in participium et verbum substantivum. *Caritatem Dei* intelligit, qua nos Deum diligimus.

Sed quaeritur, quam dicat caritatem Dei perfectam seu consummatam. Hoc ut intelligatur, conferendus est hic locus cum iis, quae dicit cap. 4.: *Si diligamus,* inquit, *invicem, Deus in nobis manet, et caritas Ejus in nobis perfecta est.* Ubi in Graeco participium exprimitur: τετελειωμένη ἐστίν. Et iterum: *In*

hoc perfecta est caritas nobiscum, ut fiduciam habeamus in die judicii. Ubi Graece rursus verbum, quod hoc loco. Item: *Timor non est in caritate; sed perfecta caritas foras mittit timorem.* Ubi in Graeco nomen: τελεία. Et mox: *Qui autem timet, non est perfectus in caritate.* Ubi rursus verbum praeteriti temporis. His omnibus locis *caritatem perfectam* videtur Apostolus eam intelligere, quae est vera, sincera, Christiana, legi Dei conformata. Probat enim caritatem Dei perfectam ex observatione mandatorum ejus, id est, ex dilectione proximorum. De qua Paulus Rom. 13.: *Qui diligit proximum, legem implevit.* Nam et fiducia in diem judicii nascitur ex observatione praeceptorum Dei. Sincera quoque et Christiana caritas cum timore servili non consistit, sed eum expellit.

Agnoscitur autem hujusmodi caritas, si se extendat ad proximos, nec amicos tantum, sed etiam inimicos, secundum praecepta Salvatoris, Matth. 5. Nam et ibi perfectam caritatem exigit, dum, sua praecepta concludens, ait: *Estote ergo perfecti, sicut et Pater vester coelestis perfectus est. Perfecti,* inquit, juxta modum perfectionis, quam viatores assequi possumus. Alioqui nullius hominis in hac vita caritatem omnino perfectam esse, remota scilicet omni imperfectione, jam ante docuit Joannes, quando testatus est, neminem hic vivere sine peccatis. Idque de se etiam profitetur Paulus, Phil. 3. dicens: *Non quod jam acceperim aut perfectus sim.* Et iterum: *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.* Dicit ergo B. Joannes, eum vere diligere Deum, perfecta nimirum ac Christiana caritate, qui servat verbum ejus, quo praecipit, diligi proximos sine exceptione. Denique probatur hic sensus ex alio loco simili infra cap. 5.: *Haec est,* inquit, *caritas Dei, ut mandata ejus custodiamus.* Unde manifestum est, eandem esse Joanni *caritatem Dei,* et *caritatem Dei perfectam.*

In hoc scimus, quoniam in Ipso sumus. In hoc, id est per hoc, Hebraismus, ut sensus sit: Si servamus verbum Ejus, quo praecipit, ut proximos diligamus, eo certissimo signo cognoscimus, nos in Ipso esse, id est, per caritatem esse Ei conjunctos, et societatem habere cum Eo. Sententia plane similis cum sententia superiore, versu tertio. Nam ut eadem sunt, servare mandata Dei, et verbum Dei, quod utrobique pro signo sive argumento ponitur: ita conveniunt, in Deo esse, et Deum cognoscere, sensu illic explicato. Quo etiam loco declaratum est, quam nihil adjuvent hujusmodi sententiae sectarios, ex eis stabilire conantes fidem suam specialem de certitudine justificationis.

6. *Qui dicit, se in Ipso manere, debet, sicut Ille ambulavit, et ipse ambulare.* Repetitio est ejusdem doctrinae. Sunt enim eadem Joanni, esse in Deo, et manere in Deo, id est, caritate conjunctum esse Deo; ut ex pluribus hujus Epistolae locis ostendi potest. Simul declarat illud, quod dixit: *Qui servat verbum Ejus;* ac docet, eum id facere, qui in suis actionibus Christi imitator est. Ubi notandum, pronomina *ipso* et *ille,* quae etiam in Graeco diversa sunt, ad alium et alium esse referenda. Nam sensus est: Qui dicit, se esse, seu manere in Deo, ut probet, se verum dicere, debet sua conversatione Christum imitari servando videlicet verbum Dei, quod idem est verbum Christi. Hinc ipse Christus ad discipulos Joan. 15.: *Si praecepta mea servaveritis, manebitis in dilectione mea; sicut et ego Patris mei praecepta servavi, et maneo in Ejus dilectione.*

In quo autem Christus nobis sit imitandus, ut, sicut ille ambulavit, et nos ambulemus, docet Joannes hujus Epist. cap. 3.: *Quoniam ille animam suam pro nobis posuit, et nos debemus pro fratribus animas ponere.* Quod si in hoc opere excellentissimae caritatis imitandus nobis est Christus; quanto magis in minoribus et facilioribus! Porro *ambulare,* pro conversari, Scripturae phrasis est notissima. Nec includit profectum in bono vel malo, ut quidam putant; sed tantum progressum seu motum de actione in

actionem. Alioqui Christo non tribueretur, qui proficere non potuit. Diximus hoc etiam supra ad cap. 1. v. 7.

7. *Carissimi, non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio. Carissimi,* Graece: *fratres;* tametsi nostrae lectioni suffragantur interpres Syrus, Augustinus, Beda, caeterique Latini; nec non codices aliquot Graeci a Roberto Stephano designati. Estque Joanni haec allocutio: ἀγαπητοὶ, id est *dilecti, carissimi,* magis familiaris. Pergit autem hortari fideles ad observationem praecepti de diligendis proximis, docens, se non aliquod novum ingerere praeceptum, ne premi se conquerantur praeceptorum multitudine; sed vetus praeceptum annuntiare, quod habuerant ab initio Evangelii ipsis per Apostolos praedicati. Nam Apostoli post fidei doctrinam primum ac praecipue commendabant omnibus hoc mutuae dilectionis praeceptum, memores ejus, quod a Domino audierant: *In hoc cognoscent omnes, quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad invicem,* Joan. 13.

Quidam *mandatum hoc vetus, et ab initio datum* interpretantur, eo quod institutum sit cum ipsa hominis natura. Dictat enim lex naturae, proximos esse diligendos, etiam externos et inimicos. Alii *vetus* exponunt, id est, antiquis patribus in veteri lege datum, Levit. 19. Hic commentarius est apud Alexandrinos Clementem et Didymum; uterque vero apud Oecumenium. Sed non est verisimile, Joannem, qui ad praedicandam Christi legem missus erat, remittere fideles vel ad legem naturae, quae multum obsoleta fuerat peccato, praesertim qua parte diligendos monet inimicos; vel ad legem Mosaicam veteri populo datam, minusque clare de inimicorum dilectione loquentem. Nam et illud: *Quod habuistis ab initio,* additum explicationis causa, non aliud indicat initium, quam quod significatur in sequentibus, ubi repetit aliquoties hujusmodi sermonem: *habuistis, audivistis ab initio;* ut infra versu 24. semel et iterum, et cap. 3. v. 11. et in Epistola 2. v. 5. et 6. Quibus omnibus locis *initium* praedicati vel suscepti Evangelii significatur.

Jam ex his etiam intelligi potest, quomodo Joannes, dicens: *Non mandatum novum scribo vobis,* non sit contrarius Domino suo, quem Evangelii sui cap. 13. testatur dixisse: *Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem.* Erat enim mandatum illud novum, quando Christus hoc dixit, quia nondum fuerat palam mundo praedicatum; non novum autem, quando Joannes haec scripsit, quia fidelibus ab initio datum. Quamquam et aliae rationes adferri possunt, cur hoc dilectionis mandatum merito novum appelletur; ut quia proprie pertinet ad legem novam, quae est lex amoris, nec nisi per gratiam novi testamenti impletur; et quia novum facit hominem ex veteri.

Mandatum vetus est verbum, quod audistis. Hic rursus addunt Graeca: *ab initio.* Sunt, qui putent, *mandatum vetus* hic aliter accipi, quam prius, ut sit significatio legis aeternae, hoc sensu: Sermo, quem nos vobis praedicavimus de proximis diligendis, quamvis praedicatione seu publicatione novus esset, origine tamen perantiquus est, annuntians nimirum id, quod semper et ubique mortales obligat, cum sit legis aeternae. Sed probabilius est, *mandatum vetus* uno modo sumi, ut haec pars sit explicatio prioris; ac si dicat: Vetus mandatum, de quo loquor, est sermo, quem nobis praedicantibus audistis. Exponit enim illam partem: *quod habuistis ab initio.* Qua expositione confirmatur sensus, quem illic dedimus.

8. *Iterum mandatum novum scribo vobis.* Non sibi contraria scribit Joannes, nunc *novum vocans mandatum,* quod antea vetus dixit, et novum negavit. Aut enim sensus est: Mandatum vetus, quod accepistis ab initio, nobis illud praedicantibus, nunc ego vobis renovo per hanc Epistolam, repetens, iterumque monens, ne tradatis illud oblivioni. Aut, ut alii censent, utitur Apostolus correctione rhetorica; quasi diceret: Quamquam et

vere novum est mandatum, quod scribo vobis, sed diversa ratione. Nempe vel eo sensu, quo Christus appellavit novum, qui primus illud mundo propalavit; ut hoc dicat Joannes, tamquam memor verborum magistri sui; vel ob alias rationes superius allatas.

Quod verum est et in Ipso, et in vobis. Voculam *et* priori loco Graeca et Syriaca non habent, ut et vetusta quaedam Latina. Item pro *vobis* in quibusdam Graecis legitur: ἡμῖν, *nobis*, quemadmodum et legit Hieronymus lib. 2. contra Jovin. Sed hae varietates non magni sunt momenti. Notandum est autem, dictionem: *verum,* ἀληθὲς, neutrius generis, ad *mandatum* non posse referri, quod Graece est ἐντολὴ, foeminini generis, nisi vel soloecismum hic agnoscas, vel adjectivum dicas substantivari: *verum,* id est, res vera, quomodo videtur Oecumenius accepisse. Quidam vertit: *Quod veritas est.* Erasmus et Hentenius reddunt: Quod verum est in Ipso, idem verum est et in vobis. Atque ita supplet orationem Cajetanus. Caeterum aliis magis placet, ut referatur ad totum illud complexum, *mandatum esse novum*, et sensus sit: Verum hoc est, tum in Ipso, nempe Christo, qui novam legem attulit et promulgavit; tum in vobis sive in nobis, qui sumus novae legis primitiae, in quibus mandatum illud observatione publica coepit impleri. Cui sensui bene congruit, quod sequitur:

Quia tenebrae transierunt, et verum lumen jam lucet. Transierunt, Graece: παράγεται, *transeunt*, *praetereunt;* idem, quod infra vers. 17.: *Mundus transit.* Sed ajunt, praesens tempus hic positum loco praeteriti. Verum id non est necesse. Quamdiu namque mundus non transiit, nec tenebrae transierunt; sed mundo transeunte, simul transeunt et tenebrae, quia mundus tenebris est involutus, et tenebrae mundo. *Tenebras* intelligit ignorantiae et peccatorum, ut in capite superiore. *Eas* dicit *transire,* quia paulatim minuuntur, Evangelii luce per Apostolorum praedicationem latius in dies sese diffundente. Hoc enim est, quod addit: *Et verum lumen jam lucet,* nempe in dies magis ac magis. Ac si dicat: Nunc post adventum Salvatoris et Spiritum sanctum effusum lux Evangelicae veritatis a nobis praedicatae quotidianis profectibus augetur. Unde necessario efficitur, tenebras transire et minui, ut conjunctio copulans pro causali posita videatur: *Tenebrae transeunt, quia verum lumen lucet.*

Alii lumen interpretantur Deum, de quo capite praecedenti: *Quoniam Deus lux est.* Rursus alii Christum, de quo Joan. 1.: *Erat lux vera;* et ipse Christus de sese: *Ego sum lux mundi,* Joan. 8. Sed nihil vetat, *lucem* metaphorice de pluribus dici, varia consideratione, quae tamen ad eandem lucem, nempe divinam, omnia referantur. Nam et homines, sicut vocantur tenebrae propter peccata, sic etiam lux appellantur propter fidem et caritatem ab increata luce sibi infusam. *Eratis,* inquit Paulus, *aliquando tenebrae*, *nunc autem lux in Domino,* Eph. 5. Huic certe loco bene convenit acceptio *lucis,* quam dedimus.

9. *Qui dicit, se in luce esse, et fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc.* Sensus clarus ex superioribus: Qui dicit, se versari in luce Evangelii, et discipulum esse Christi, si fratrem suum odit, vehementer fallitur, quum in densis adhuc tenebris versetur. Nam odium fraternum magnae sunt tenebrae. *Fratrem* vocat hominem quemcumque, id est proximum: *Omnes enim vos,* inquit Dominus, *fratres estis*, Matth. 23. Fratres autem ratione communis omnium Patris et creatoris. Unde sequitur ibidem: *Unus est enim Pater vester*, *qui in coelis est.* Quod et Malachias cap. 2.: *Numquid non,* ait, *Pater unus omnium nostrum?*

10. *Qui diligit fratrem suum, in lumine manet.* Hic jam aperit Apostolus, de quo Dei mandato dudum locutus fuerit, nempe de fratre diligendo. Utitur autem ad inculcandam doctrinam antithesi, more suo. *Qui odit fratrem, in tenebris est; qui diligit fratrem, in lu-*

mine est. Nam esse in lumine, et manere in lumine, Joanni sunt eadem, etiam in Evangelio. Sensus igitur est: Qui diligit fratrem seu proximum caritate sincera et Christiana (quam supra dixit *perfectam*), versatur in luce Evangelii, servat evangelicam doctrinam, verus Christi discipulus est. Obiter admoneo, *lucem* et *lumen* hic et alibi in Latina versione nihil diversum significare; ut quibus una et eadem vox Graeca semper respondeat.

Et scandalum in eo non est. Σκάνδαλον Graece, Latine *offendiculum,* ut alii vertunt. Estque sensus illativus; quasi dicat: Et ideo non offendit, non impingit. Qui enim in tenebris ambulant, offendunt; non item, qui in lumine. Significatur offensio spiritualis, quemadmodum spirituale lumen, et spirituales tenebrae. In tantum ergo non offendit, qui fratrem diligit, in quantum in lumine manet et ambulat. Quatenus autem nondum perfecte ereptus est e tenebris ignorantiae et peccati in ipso habitantis, eatenus adhuc in multis offendit. Alludere videtur Apostolus ad illud Psalm. 118.: *Pax multa diligentibus legem tuam, et non est illis scandalum.* Certe respicit ad verba Domini sui, quae scripsit Evangelii cap. 11.: *Si quis ambulaverit in die, non offendit, quia lucem hujus mundi videt.* Lege doctam et piam ad hunc locum annotationem Joannis Hesselii, qua docet, quomodo, qui diligunt fratres, non patiantur scandalum ex aliorum peccatis, etiamsi multa et magna committi videant, nec propter illa fraternitatem deserant, oderintve; quod est haereticorum et schismaticorum; sed tolerent, dissimulent, excusent, ex caritate corripiant, et corrigant, ubi possunt; et inter haec Deum orent assidue, ut Ecclesiam suam, tam in majoribus, quam in minoribus membris reformet.

11. *Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, et in tenebris ambulat.* Rursus ad alterum redit antithetum, quo rem planius ob oculos ponat. Sensus: Qui laborat odio fraterno, tenebris ignorantiae et peccati involutus est, etiam dum quiescit et nihil exterius agit rerum; et dum ambulat, *in tenebris ambulat,* id est, opera exercet tenebrosa (quae Paulus opera tenebrarum appellat, Rom. 13.), passimque impingit. Ita Dominus post verba paulo ante citata: *Si autem ambulaverit in nocte, offendit, quia lux non est in eo.*

Et nescit, quo eat, quia tenebrae obcaecaverunt oculos ejus. Quidam sic exponunt: Nescit, se praecipitem ire in gehennam; nescit, se, diaboli laqueis irretitum, trahi in varias tentationes et offendicula. Mihi simplicior ac germanior sensus esse videtur: Prae tenebris, in quibus ambulat, non videt, quo eat, quid agat; actiones suas recta ratione non expendit ac dijudicat, quia tenebrae, in quibus est constitutus, mentis ejus oculos obscurarunt.

Ex hoc loco sic intellecto confirmatur illud apud Philosophos ac Theologos tritum ac receptum, omnem peccantem errare, quo significatur, nullum committi peccatum, nisi ex errore praevio judicii practici circa actum particularem, quem voluntas eligit.

12. *Scribo vobis, filioli, quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen Ejus.* Totus hic locus, quo diversas aetates fidelium Apostolico affectu B. Joannes compellat, varie, quoad ipsas aetates, ab interpretibus exponitur. Ac primo sciendum est, in Graeco esse sex appellationes pro quinque nostris. Nam quae Latinis secunda est: *Scribo vobis, Patres, etc.,* eadem in Graecis codicibus quinto loco repetitur. Notandum deinde, *adolescentes* et *juvenes* in Graeco eosdem esse, videlicet νεανίσκους. Itidem *filiolos* et *infantes* eosdem videri; quamvis in Graeco nunc τεκνία, nunc παιδία vocentur, sed quae in re praesenti idem valeant. Ex his jam collige, B. Joannem tres distinguere fidelium, ad quos scribit, aetates: *puerorum, juvenum,* et *senum;* et unamquamque bis ponere; nisi quod in pueris mutat vocabulum. Tribuit autem cuique aetati, quod congruit, ut patebit in progressu.

Jam quod ad aetatum significationem attinet, Augustinus eosdem appellari putat trium aetatum nominibus, quod omnes fideles et *filioli* sint propter regenerationem in Christo, et *patres* propter notitiam Christi, quia notitia viget in senioribus, et *juvenes* propter pugnam cum diabolo. Sunt, qui haec referant ad aetates corporales, *puerorum* ratione jam utentium, *juvenum* seu virorum, ac *senum*. Qui commentarius non est improbabilis. Nam et his aetatibus ea, quae Joannes scribit, congruenter aptari possunt.

Aliis tamen magis placet, aetates spirituales intelligi; ut *filioli* seu pueri dicantur vel infirmi Christiani, qui tamquam parvuli, juxta Paulum, adhuc lacte nutriendi sint, 1 Cor. 3. et Heb. 5. Quae est expositio Oecumenii. Vel, secundum alios, neophyti in fide ac nuper baptizati, qui et ipsi plerumque etiam sensibus ac mente parvuli sunt, ut loquitur idem Apostolus 1 Cor. 14.

Patres autem, qui Paulo *perfecti* vocantur Heb. 5., et *spirituales* 1 Cor. 2., et proinde idonei, qui alios etiam spiritualiter gignere possint. Vel alio sensu, *Patres,* qui multo tempore fuerunt Christiani, ideoque tales esse debent, qui possint et alios erudire et ad Christum adducere.

Juvenes denique, qui, tametsi nondum illam patrum perfectionem attigerint, eo tamen progressi sunt, ut jam vires habeant, quibus fortiter resistant diaboli tentationibus; aut qui saltem propter tempus, quo Christiani fuerunt, tamquam qui ex ephebis jam excesserint, vel etiam in viros evaserint, eas vires ac fortitudinem habere deberent.

Postremo notandum, particulam: *Quoniam,* Graece: ὅτι, quae passim capitur determinative pro: *quod,* in his quinque sive sex appellationibus accipi causaliter pro: *quia;* ut per singula dicat, quare eis scribat. Nam quid scribat, postea dicit, absolvens totam periodum ibi: *Nolite diligere mundum etc.*

Primum igitur: *Scribo vobis,* inquit, *filioli,* id est pueri, et, ut Petrus loquitur, 1 Epist. 2., *sicut modo geniti infantes,* eo quod acceperitis in baptismo remissionem peccatorum virtute ac merito Christi pro vobis passi. Videtur enim praesens tempus positum loco praeteriti; quasi disat: Quia *abluti estis, sanctificati estis, justificati estis, in nomine Domini nostri Jesu Christi,* 1 Cor. 6., ideo scribo vobis, admonens, ne ad amorem mundi redeatis.

Non hinc consequens est, ut volunt sectarii, filiolos, quos alloquitur Apostolus, certo, singulos de se ipsis, persuasos esse debere, quod sint ipsis remissa peccata. Non enim hoc simpliciter affirmat de unoquoque eorum; sed quia baptizati erant, supponit, quatenus tamen ex ipsorum parte nihil defuerit. Nam neque in sequentibus, ubi patres et juvenes alloquitur, de unoquoque eorum affirmat causam, quam adjungit, cur ad eas aetates scribat.

13. *Scribo vobis, patres, quoniam cognovistis Eum, qui ab initio est. Patres,* id est *seniores,* praesertim in Christianismo provecti. Ad vos, inquit, scribo, propterea quod Eum cognoveritis, qui est ab aeterno; de quo dixi in exordio epistolae, *quod fuit ab initio;* nempe Jesum Christum, Filium Dei, Verbum Patris. Nam et senibus competit notitia, et congruum est, ut antiqui cognoscant antiquum dierum. Verum et hic notitiam accipe, quomodo supra, pro cognitione, cui respondeat affectus.

Scribo vobis, adolescentes, quoniam vicistis malignum. Significat aetatem aptam ad pugnam contra hostes, qualis est juventus. Unde apud poëtam *Romana juventus* pro cohorte, seu multitudine juvenum bellatorum ex Romanis. Nec obstat diminutivum vocabulum in Graeco: νεανίσκοι. Nam apud Pollucem νεανίσκος dicitur in quarta annorum hebdomade, id est, a vigesimo primo anno usque ad vigesimum octavum; tametsi intentio Joannis est, etiam virilem aetatem comprehendere, velut aptam bello. *Malignum,* Graece: τὸν πονηρὸν, *illum malum,* id est diabolum. Hoc enim no-

mine significante eum, qui consulto nequam et improbus est, saepe notatur diabolus in Scriptura sacra; licet interpres non uno nomine reddat Latine; ut Matth. 6.: *Libera nos a malo,* et 13.: *Zizania filii sunt illius nequam*, et Eph. 6.: *Tela nequissimi ignea.* Dicit ergo B. Joannes: Scribo vobis, qui jam velut juvenes aut viri in Christo roborati estis, quia diabolum varie vos oppugnantem vicistis et quotidie vincitis, fortiter ejus tentationibus resistendo. Jam quomodo haec tria etiam ad aetatem corporalem referri possint, vide Hesselium bene explicantem.

14. *Scribo vobis, infantes, quoniam cognovistis Patrem.* Syri codices et quidam Graeci, nonnulli etiam Latini, legunt in praeterito: *scripsi*, quod in duabus sequentibus codicis Graeci et Syriaci pericopis omnes illorum codices habent. Nam quia Joannes iterato nunc eosdem compellat, tale est, ac si diceret: Scripsi, iterumque scribo. *Infantes,* Graece: παιδία, *pueri*, quos ante vocavit τεκνία, *filiolos,* ne quis hic significari putet eos, qui nondum fari possunt. Usurpatur autem utrumque, praesertim τεκνία, cum quis vel minorem, vel inferiorem blande aut benigne affatur. Sed et de altero exemplum est infra vers. 18.: *Filioli, novissima hora est.* Item Christi loquentis ad discipulos Joan. 21.: *Pueri, numquid pulmentarium habetis?* Et alibi de illis: *Ego et pueri, quos dedit mihi Deus,* Jes. 8. et Heb. 2. Porro congruenter pueris dicitur: *Quia cognovistis Patrem.* Laus enim puerorum est, nosse et amare patrem suum. Sensus igitur est: Quia Christum jam novistis ac diligitis, ut patrem, utpote per fidem ex eo renati. Nam ut de Christo exponatur, suadent praecedentia, nominatim illud: *propter nomen Ejus.*

Sequitur hoc loco in Graecis (una Complutensi editione excepta) et Syris codicibus repetitio secundae compellationis: *Scripsi vobis, patres, quoniam cognovistis Eum, qui ab initio est.* Legitur eadem apud Augustinum, Bedam, Oecumenium et Thomam Anglicum, et in nonnullis etiam Latinis manuscriptis; ut probabile sit, a librariis omissum hunc versiculum, velut superfluum, quod prorsus idem esset cum priore.

Scribo vobis, juvenes, quoniam fortes estis, et Verbum Dei manet in vobis, et vicistis malignum. Jam diximus, in Graeco et Syriaco legi praeteritum: *scripsi.* Sic et Latina quaedam: *Scripsi vobis, adolescentes.*

Quod ait: *Quoniam fortes estis, et vicistis malignum,* qua ratione dicat, ex supradictis clarum est. Potest autem particula *et* illative sumi: *fortes estis, et ideo vicistis malignum*, nempe viribus a Deo suppeditatis. Quod significat illa pars interposita: *Et Verbum Dei manet in vobis*, id est, fidem Evangelii constanter retinetis. Fides autem monstrat, a quo et per quem sperandum ac petendum sit in tentationibus auxilium. Itaque locus iste convenit cum illo Petri loquentis de diabolo tentatore 1 Epist. 5.: *Cui resistite fortes in fide.*

15. *Nolite diligere mundum, neque ea, quae in mundo sunt.* Declarat nunc Apostolus, quid scribat omni aetati fidelium. Cum enim propositum ei sit, hortari omnes ad dilectionem fraternam, id quo faciat efficacius, revocat eos a dilectione earum rerum, quarum amor et cupiditas fraternae et Christianae caritati adversatur. Ejusmodi res sunt *mundus, et quae in mundo sunt. Mundum* vocat homines deditos rebus hujus mundi, id est, corporalibus ac sensibilibus, ad quas inordinate diligendas et prosequendas incurvatus est homo per peccatum primi parentis. *Mundum* autem sic acceptum, id est, homines malos, diligi vetat, quatenus tales sunt. Nam quatenus homines sunt, ejusdem nobiscum beatitudinis capaces, diligendi sunt a nobis ad hoc, ut eruti mundo salvi fiant. Per ea vero, *quae sunt in mundo,* intelligi vult hujusmodi bona, quae corrupta hominum natura consuevit appetere, ut voluptates, divitias, honores. Sic enim ipse Joannes in sequentibus explicat. *Haec* autem *diligi vetat,* quo-

modo solent ea ab hominibus diligi et concupisci; nimirum inordinate, ut dixi, id est, postposita lege Dei rectaeque rationis dictamine. Quam utique inordinationem importat nomen *concupiscentiae,* quo statim utitur.

Si quis diligit mundum, non est caritas Patris in eo. Ostendit, cur eos retrahat a dilectione mundi. Nam, inquit, fieri non potest, ut quis diligat mundum, et simul diligat Deum, Patrem suum; scilicet eo dilectionis modo, qui ei debetur, id est, super omnia. *Nemo* enim *potest duobus dominis servire,* Matth. 6. Consequenter ergo nec proximum diliget, ut oportet, hoc est, ex caritate Dei tamquam communis patris.

16. *Quoniam omne, quod est in mundo, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et superbia vitae, quae non est ex Patre, sed ex mundo est.* Graeca paulo aliter habent: *Omne, quod est in mundo, nempe concupiscentia carnis, et concupiscentia oculorum, et fastus vitae, non est ex Patre, sed ex mundo est,* tametsi cum Latinis Syra conveniunt. Et sane utraque lectio ad eundem sensum collimat. Vetuit Apostolus, ne diligantur ea, quae in mundo sunt; nunc quaenam ea sint, partitione declarat, ita tamen, ut objectorum, id est, rerum appetibilium loco nominet cupiditates, quae circa res illas versantur; quemadmodum bene Cajetanus annotat. Nam alioqui sermone proprio ac directo dicendum erat: *Omne, quod est in mundo, esse voluptates, et opes, et honores,* quae male concupiscantur ab hominibus carnalibus, avaris et superbis. Verum nobis haec tria, quae Joannes enumerat, singulatim explicanda sunt. Et quidem de *concupiscentia carnis* et de *superbia vitae,* quid per eas significetur, non magnam difficultatem habet. Cum enim *concupiscentia carnis* specialiter hic accipiatur, utpote distincta a concupiscentia oculorum et superbia vitae, satis inter expositores convenit, eam cupiditatem intelligi, qua male et inordinate expetuntur ea, quae secundum carnem, quatenus ab animo distinguitur, delectabilia sunt, id est ea, quae sensibus grata sunt et jucunda. Quae concupiscentia generali nomine incontinentiae et intemperantiae significari potest, species (inter caeteras) habens gulam et luxuriam.

Superbia vitae, Graece: ἀλαζονεία τοῦ βίου, verti potest: *fastus* seu *jactantia vitae.* Syra versio habet: *fastus* sive *superbia mundi.* Sed et apud veteres Latinos *ambitio saeculi* legitur; ut apud Cyprianum lib. de mortal., et Augustinum in hujus loci expositione, et lib. de patientia, cap. 17., et alibi saepe. Etenim Graeca dictio: βίος, non simpliciter *vitam* significat, sed *vitae genus, rationem, institutum, sustentationem,* et, quod vulgo dicunt, *statum;* quod alii interpretes vocarunt mundum et saeculum. Itaque *superbia vitae* ambitio est, inter capitalia vitia primum habens locum, id est, honorum inordinata cupiditas, ut, dum quis eo loco, quem inter suos proximos habet, non contentus, semper altiora petit; quod vocant: *statum augere,* et ad altiorem statum ascendere. Ut facere videmus homines obscuros, eosdemque divites, qui nobilitatem et toparchias auro sibi comparant. Prohibetur autem hoc vitium a Domino, dicente Lucae 12.: *Nolite in sublime tolli.*

Caeterum per *concupiscentiam oculorum* non omnes idem vitii genus intelligunt. Alicubi quidem eo nomine lascivia et impudicitia significatur, ut Ezech. 23., ubi de Jerusalem sub nomine Oolibae meretricis, prostituentis se Chaldaeis, dicitur: *Insanivit super eos concupiscentia oculorum suorum.* Unde et Dominus ait Matth. 5.: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, etc.* Hinc *oculus impudicus* apud Augustinum in regula. Verum ea significatio non quadrat huic loco, ubi *concupiscentia oculorum a concupiscentia carnis* tamquam a membro vitii diverso distinguitur.

Est igitur opinio satis recepta, hoc nomine significari totum genus curiositatis, id est, inordinatae cupiditatis videndi, sciendi et experiendi, quod admodum

late patet: ut in addiscendis vanis et superstitiosis artibus, in contuendis vanis aut lascivis spectaculis, in explorandis proximorum vitiis, aliisve secretis ad se non pertinentibus; in flagitandis sine necessitate signis et prodigiis. Et huc nonnulli referunt illud Ecclesiastae 1.: *Non saturatur oculus visu, nec auris impletur auditu.* De hoc genere S. Bernardus sermone 36. super Cantica: *Sunt,* inquit, *qui scire volunt eo fine tantum, ut sciant; et turpis curiositas est.* Hujus expositionis auctor est Augustinus in tract. loci praesentis, eamque etiam alibi tradit, ut lib. 10. confess. cap. 35., ubi genus hoc appellat vanam et curiosam cupiditatem, cognitionis et scientiae nomine palliatam, ac pluribus illud verbis et exemplis declarat. Item lib. de vera relig. cap. 38., ubi refert ad hoc vitium illam tentationem Christi, quando ei dictum est a diabolo: *Mitte te deorsum,* Matth. 4. *Hoc enim,* inquit, *ut faceret, non urgebat, nisi causa tantum aliquid experiendi.* Beati Augustini sententiam Beda sequitur, et hos duos B. Thomas 2. 2. quaest. 167. art. 2. Quibus accedit Hesselius in commentario.

Veruntamen aliis magis placet, per *concupiscentiam oculorum* avaritiam intelligi. Cujus etiam expositionis, ab aliis traditae, meminit S. Thomas 1. 2. quaest. 77. art. 5. Meminit item Hesselius. Estque commentarius iste consentaneus aliis Scripturae locis, in quibus reprehenditur insatiabilis oculorum cupiditas. Ut Ecclesiastae 4. de avaro: *Laborare non cessat, nec satiantur oculi ejus divitiis;* et Ecclesiastici 14.: *Insatiabilis oculus cupidi; non satiabitur, donec consumat animam suam;* et Prov. 27.: *Infernus et perditio numquam implentur; similiter et oculi hominum insatiabiles.* Quem locum etsi de cupiditate videndi seu cognoscendi, quae numquam expletur, intellexerit Cajetanus, bene tamen Jansenius docet, melius accipi de cupiditate habendi ista terrena; quod ipsum et de hoc loco Joannis affirmat.

Quem quidem etiam Cajetanus sic intellexit, dicens, sub *concupiscentia oculorum* comprehendi *inordinata utilia;* circa quae nimirum avaritia versatur. Est autem appellationis ratio haec, quia avaritia cupiditas est earum rerum, quae passim in oculos incurrunt, et quarum desiderium per sensum oculorum hauriri solet; ut pecuniarum, agrorum, domorum, vestium, pulchrae et amplae supellectilis. Unde et pueri (in quibus hoc vitium sese exserit), quidquid pulchri vident, concupiscunt; ac de iis dici solet, quod, quidquid vident, volunt habere. Non enim tegunt aut dissimulant cupiditatem suam, quemadmodum viri.

Placet igitur commentarius, quem superius semel et iterum indicavi, per *ea, quae in mundo sunt,* ex mente B. Joannis intelligi tria hujus mundi bona, quae ab hominibus origine corruptis ac nondum renatis solent appeti: voluptates, divitias, honores. Ad quae tria, quidquid aliud male concupiscitur, facile potest reduci. Non enim tam peccata, quam peccatorum omnium pessimas radices explicare voluit S. Joannes; uti loco proxime citato B. Thomas declarat.

Porro typice figurata nobis sunt haec tria vitia in vitulo aureo exaltato, et a carnali Israël adorato, Exod. 32. Nam vitulus, ut vitulus, id est, animal petulans, significat *concupiscentiam carnis;* ut aureus, *concupiscentiam oculorum;* ut exaltatus, *superbiam vitae.* Item hae sunt tres lanceae, de quibus 2 Reg. 18., quas infixit Joab homicida, id est diabolus, in corde Absalon, id est, hominis diligentis mundum et ea, quae in mundo sunt.

Adversus haec tria mundi mala sunt tria bona, velut antidota, quae voto assumuntur ab iis, qui relinquunt mundum: continentia contra concupiscentiam carnis, paupertas seu communis vita contra concupiscentiam oculorum, et obedientia, humilitatis soboles, contra superbiam vitae. Sed et omnibus fidelibus adversus eadem mala a Christo Domino proposita sunt tria remedia: jejunium, eleemosyna et

oratio, Matth. 6. Et apud Paulum: sobrietas, justitia et pietas, Tit. 2.

Quod additur a Joanne: *Quae non est ex Patre, sed ex mundo est,* est referendum ad omnia tria, sicut exigit Graeca lectio. Sensus autem est: Triplex hoc genus cupiditatis non esse a Deo auctore, sed ex mundo originem habere; quatenus scilicet ex peccato primi hominis in genus humanum transfusum est.

Ostendit hic locus, concupiscentiam, quae alio nomine fomes peccati vocatur, non esse facultatem naturalem appetendi jucunda, et molesta fugiendi (haec enim facultas a Deo est auctore naturae); sed esse vitium naturae, inclinans hominem ad ea appetenda, quae Deus prohibet, et ad aversanda, quae praecipit. Hoc enim vitium non est a Deo. Quare nec concupiscentia baptizatorum ex Deo est, sed ex mundo, quantumvis ei non consentiant; quemadmodum ex variis Augustini locis, et ex Bedae commentario bene docet Hesselius, adhibitis etiam apertis ad eam rem Scripturae testimoniis.

Nec tamen nomine concupiscentiae et superbiae hoc loco volumus significari illum fomitem, sed tria vitia capitalia: Intemperantiam, avaritiam et ambitionem. Quod si quis contendat, concupiscentiam carnis et concupiscentiam oculorum esse ex Deo, pari ratione fateatur necesse est, etiam superbiam vitae esse ex Deo. Ponuntur enim haec tria ab Apostolo in eodem ordine. Verum de hac re latius a nobis disputatum est in 2 sent. dist. 30., ubi ostendimus, concupiscentiam etiam renatorum non esse opus Dei; sed vitium legi divinae contrarium, ideoque oppugnandum a nobis, et odio habendum.

17. *Et mundus transit, et concupiscentia ejus.* Pro verbo: *transit,* in multis legitur: *transibit,* etiam apud Augustinum; sed vera lectio est: *transit,* Graece: παράγεται, veluti supra vers. 8. Cui et Syra versio consonat. Alia nunc ratione docet Apostolus, mundum et ea, quae in mundo sunt, non esse diligenda. Nam quae transeunt, diligenda non sunt, sed aeterna; *mundus autem transit,* id est, mali homines pereunt. Transit *et concupiscentia mundi;* sive hoc nomine intelligantur ipsa vitia supradicta, quantum ad actus delectabiles (etenim concupiscentia non manebit in damnatis ad delectationem, sed ad poenam, teste Augustino lib. 6. contra Julian. cap. 5. alias 16.); sive intelligantur illorum vitiorum objecta. Non enim post hanc vitam manebunt ea, quae male concupiverant mali; voluptates, inquam, et opes et honores; nequidem secundum fructum aliquem. Similis est hic locus, maxime juxta sensum posteriorem, illis verbis B. Petri 1 Epist. 1.: *Omnis caro, ut foenum, et omnis gloria ejus tamquam flos foeni; exaruit foenum, et flos ejus decidit.* Sic et Jacobus de divite, cap. 1.: *Quoniam sicut flos foeni transibit, etc.* Significant hujusmodi sententiae, ex gloria et voluptate hujus saeculi nullum amatoribus suis fructum provenire, sed magis interitum. Quod contra se habet in iis, qui diligunt Deum. Unde sequitur:

Qui autem facit voluntatem Dei, manet in aeternum. Hoc est: Qui facit ea, quae Deus praecipit (intelligitur enim praeceptiva voluntas Dei, quemadmodum in oratione Dominica, cum dicimus: *Fiat voluntas tua), manet in aeternum,* id est, vivet in aeternum, utique vita beata. Neque enim opera ejus ita transeunt, quin maneant, semperque mansura sint, quoad gloriosum fructum et mercedem. Respondet haec pars ei, quae apud S. Petrum verbis paulo ante citatis subjungitur: *Verbum autem Domini manet in aeternum.* Intelligitur enim verbum Evangelii fide receptum cum obedientia.

18. *Filioli, novissima hora est.* A doctrina morali, qua docuit diligendos fratres, et a dilectione mundi revocavit, transitum nunc facit ad exhortationem, qua fideles muniat adversus haereses et sectas, quae non paucae jam tum subortae erant. *Filios,* vocat, seu pueros, παιδία, blando vocabulo, quo paternum erga eos affectum ac salutis eorum desiderium ostendat. *Novissima hora est,* id est, extremum tempus jam decurrit. Quod

extremum vocatur, quia sic in eo complenda sunt omnia, ut post illud usque ad mundi finem et Domini adventum non sit alius rerum status exspectandus, quomodo post hominis senectutem non aetas alia, sed mors exspectatur. Unde et *ultima mundi aetas* hoc tempus appellari solet, et a S. Paulo *consummatio saeculorum* vocatur Heb. 9. Quo loco pluribus hanc Scripturae phrasim exposuimus. Vide etiam, quae de ea re scribit Oecumenius satis exacte; tametsi quod addit, *novissimum, sive extremum* intelligi posse pessimum, sicut, quum dicimus: *Ad extremum mali pervenit:* praeterquam quod alienum est a phrasi Scripturae, parum scite dicitur. Non enim *extremum* significat pessimum, cum dico: *Ad extremum mali pervenit;* sed ad pessimum determinatur per adjunctum genitivum *mali.*

Praefatur Joannes, novissimam horam esse, ne mirentur fideles, tot exsurgere novos magistros, diversa et adversa docentes iis, quae ab initio fuerant ipsis tradita. Tales enim multos novissimis temporibus venturos Christus Dominus et Apostoli ejus Petrus et Paulus ante praedixerant. Christus quidem Matth. 24. et Marc. 13., vocans eos *Pseudochristos et Pseudoprophetas;* Petrus autem in 2 Epistola cap. 2. et 3., *magistros mendaces et illusores* eos appellans; et Paulus 1 Tim. 4. et 2 Tim. 3., *doctrinam* eorum vocans *daemoniorum,* et quales futuri sint, describens. Vult ergo Joannes, attentos esse fideles et cautos, ne fallantur ab illis, de quibus exorituris dudum praemoniti fuerant, adeoque tam adversus errorum novitates, quam contra mundi concupiscentias eo magis sibi vigilandum sciant, quanto propius accedit finis horae novissimae, quando ad judicium venturus est Dominus. Nam hujus adventus infra meminit vers. penult.

Et sicut audistis, quia Antichristus venit, et nunc Antichristi multi facti sunt. Venit, ἔρχεται, verbum praesentis temporis, sed habens significationem cujusdam futuri, id est ejus, quod in procinctu est, ut veniat, quodque venire incipit. De quo Latine dicimus: *adventat.* Sic enim et de Elia dicitur Matth. 17.: ἔρχεται, quod interpres ibi vertit: *venturus est.* Ita Christus, priusquam advenisset, vocabatur ἐρχόμενος, interrogantibus eum discipulis Joannis Matth. 11.: *Tu es, qui venturus es?* id est: *Tune es ille, qui exspectaris jamjam adfuturus?* Igitur et hoc loco recte vertunt Erasmus et alii: *Venturus est,* pro quo nonnulli soloecismo quodam: *debet venire,* quod eodem recidit. Sed tamen, ut dixi, procinctus et praeparatio quaedam ad praesentiam adventus significatur, etsi temporis incerta sit mora. Nam et de die extremi judicii dicitur: ἔρχεται, 1 Thess. 5., *veniet,* ut ibi noster transtulit; quia nimirum ita venturus ille dies praedicitur, ut semper nobis esse debeat in exspectatione. Vide nostra in 4. dist. 47.

Porro, quod ait: *Audistis etc.,* tale est, ac si diceret: Traditum est vobis, ita estis edocti a nobis Christi Apostolis, scilicet Antichristum venturum esse. Ubi nota, traditionem esse Apostolicam, imo divinam, Apostolo teste, quod Antichristus venturus sit. Hoc enim Apostoli ut traderent, a Christo acceperunt, qui inter alia dixerat ad Judaeos: *Ego veni in nomine Patris mei, et non accipitis me; si alius venerit in nomine suo, illum accipietis,* Joan. 5. Quod ad nomen *Antichristi* attinet, quo significatur *adversarius Christi,* solus quidem Joannes sic eum nominat, hic et cap. 4.; caeterum qualis homo futurus sit, et quid acturus, exponit Paulus 2 Thess. 2., ac de eodem plura, sed obscure, scribit idem Joannes in sua Apocalypsi.

Textus Apostoli videtur ordinandus et explicandus hoc modo: Sicut audistis, quod venturus sit Antichristus, ita tenete. Nam omnino venturus est; sed interim *multi jam Antichristi facti sunt.* Graece: γεγόνασιν, *exorti sunt, venerunt,* Erasmus: *coeperunt esse.* Tamquam dicat Apostolus: Unus quidem venturus est insignis adversarius Christi, cui proinde, per antonomasiam, nomen Antichristi de-

beatur; sed ille multos jam incepit habere praecursores, eosdemque participatione nominis ejus Antichristos, quia, quod ille facturus est in universum, ut Christi nomen et gloriam exstinguat, hoc isti partibus faciunt, dum alius naturam ejus divinam negat, alius humanam, alius passionis ac mortis ejus, qua gloriam promeruit, veritatem, alii alia de eo falsa comminiscuntur. Haec enim qui faciunt, *solvunt Christum,* ut infra loquitur capite quarto, et ea peculiari ratione sunt Antichristi; cum alioqui generaliter omnis haereticus sit antichristus, quatenus scilicet doctrinae a Christo traditae partem aliquam oppugnat. Antichristi, hoc loco a Joanne notati, fuerunt Simon Magus, Basilides, Cerinthus, Ebion, Nicolaus Antiochenus, aliique id genus; quibus adde Hymenaeum et Philetum, dicentes, resurrectionem esse jam factam, 2 Tim. 2.

Unde scimus, quia novissima hora est. Ac si dicat: Ita praedictum fuit, in novissimis diebus esse venturos, qui falsas et Evangelio Christi contrarias doctrinas spargerent, id est haereticos; qui cum multi jam venerint, certo colligimus, extremum tempus nunc agi.

19. *Ex nobis prodierunt.* Graece: ἐξῆλθον, *exierunt.* Significatur enim defectio, non origo. Occurrit Apostolus scandalo, quod nasci poterat ex eo, quod homines tam mali et perversi prodirent ex Ecclesia: tamquam illa pestes ejusmodi genuisset, ac sinu suo fovisset. Ad hoc respondet, ostendens, quomodo fuerint in Ecclesia, e qua dicuntur egressi, et quomodo in ea non fuerint. *Ex nobis,* inquit, *exierunt,* hoc est, ex Ecclesia fidelium seu Christianorum per haeresim egressi sunt, nolentes Ecclesiam audire, et ab ea semet ipsos separantes, cum prius in ea essent, utpote fidei professione et Sacramentorum communione Christiani; sive simulati fuerint, externa specie gerentes se pro veris Christianis; sive revera tales fuerint, animo tenentes, quod exterius profitebantur. Nam et Simon magus a Philippo baptizatus fuit, Act. 8., et Nicolaus in diaconum ab Apostolis electus, Act. 6., et Hymenaeus et Philetus in magna domo, quae est Ecclesia, fuerunt, 2 Tim. 2., et Cerinthum in numero fidelium aliquando fuisse, docet Epiphanius haer. 28.

Utrum autem omnes isti vere et ex animo prius fideles fuerint, an vero vel omnes, vel eorum aliqui ficta fide et duplici corde fuerint Ecclesiam ingressi, novit scrutator cordium Deus. Probabile tamen est, quosdam vera fide praeditos fuisse. Sic enim de talibus loquitur Apostolus 1 Tim. 4., quod *in novissimis temporibus discedunt quidam a fide,* et ejusdem Epistolae cap. 1., quod *bonam conscientiam quidam repellentes, circa fidem naufragaverunt,* et 2 Tim. 2., quod *Hymenaeus et Philetus a veritate exciderunt.*

Calvinus, ut novitium dogma de fide speciali sustineat, vult, neminem illorum veram ac solidam fidem habuisse; sed allata testimonia obstant. Hi tamen omnes, ut de Ecclesia manifeste exirent, prius occulte haeretici in Ecclesia fuerunt. Hoc enim est, quod dicit Joannes: *Ex nobis exierunt.* Unde satis liquet, haereticos occultos secundum quendam modum esse in Ecclesia, donec inde vel ejiciantur, vel ipsi palam sese separent.

Sed non erant ex nobis. Hoc duobus modis intelligi potest. Primum, ut dicantur ex nobis non fuisse, quia, quamvis inter nos ac nobiscum versarentur, Christiana nobiscum Sacramenta participantes, non erant tamen do numero verorum Christi fidelium, sed fidem simulabant. Quo fere sensu tractat hunc locum Augustinus in commentario; quem et Beda sequitur. Aliter et melius, ut sensus sit: *Non erant ex nobis,* id est, de numero electorum, sive de Ecclesia, qua parte continet electos, qui soli sunt Ecclesiae membra semper mansura. Quem sensum idem Augustinus alibi tradit, ac pluribus explicat; ut libro de corrept. et gratia, cap. 9., et de dono persev. cap. 8.

Si quaeras, unde Joannes sciverit, eos, de quibus loquitur, non fuisse electos: respondetur, id eum novisse, non certa de

singulis scientia, sed probabili. Erant enim haeresiarchae et errorum magistri primarii, et, ut Joannes eos appellat, *Antichristi*, quorum aliquem ad Ecclesiae fidem et unitatem aliquando reverti, rarissimum est. De multis autem indistincte et in genere Joannes id certo sciebat ex Spiritu, quo dictante haec scribebat. Sensum posteriorem probat hoc, quod sequitur:

Nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. Hoc est: Si fuissent ex electorum numero, ab Ecclesia non recessissent, sed in ea permansissent; aut certe, quod in talibus rarissimum est, ad eam rediissent, aut redirent aliquando, permansuri in ea. Ratio manifesta; nam qui in Ecclesia non permanent, sed ab ea recedunt numquam redituri, per hoc ipsum ostendunt, ad electorum numerum se non pertinere.

Objiciet aliquis, incongruum videri, quod particulam: *ex nobis*, non uno modo interpretemur; sed prius de Ecclesia, postea de electis. Respondeo, congruenter, atque ex mente Joannis sic exponi. Latet enim in ejus verbis correctio quaedam rhetorica; quasi dicat: Fuerunt aliquando nostri, sed recesserunt a nobis; imo vero numquam fuerunt nostri. Nam si nostri fuissent, nobiscum permansissent. Ubi, quod dico: *nostri*, non sine gratia sermonis aliter et aliter accipitur; prius pro iis, qui sunt in Ecclesia, deinde pro electis. Porro jam ex his patet, Joannem hoc loco non significare, quod in Ecclesia nulli sint reprobi; sed magis docere contrarium.

Sed ut manifesti sint, quoniam non sunt omnes ex nobis. Graece: *Sed ut manifesti fierent etc.* Sensus autem est, Deum idcirco permittere hoc, quod de Antichristis dixit: *Ex nobis exierunt*, ut manifesti fiant, et a fidelibus vitari possint; simul ut exitu suo nobis manifestum faciant, non omnes, qui in Ecclesia sunt, esse electos. Id vero propterea nobis manifestatur, ne, qui stare nobis videmur, altum sapiamus; sed ut timeamus, et cum timore salutem nostram operemur. Itaque geminum bonum suorum electorum ex illo malo, scilicet egressu quorundam ex Ecclesia, Deus elicit; nempe ut et facilius illos vitent, et ut ipsi reddantur humiliores atque cautiores. Potest haec pars etiam intelligi, ut sit Graecismus in verbis istis: *Sed ut manifesti fiant, non omnes esse ex nobis;* id est, ut patefieret, quod non omnes, qui nobiscum sunt in Ecclesia, sint ex numero nostro, qui sumus electi. Juxta quem sensum, redditum etiam a Syro interprete, posterior tantum utilitas jam dicta significatur.

20. *Sed vos unctionem habetis a Sancto, et nostis omnia. Sed vos,* Graece: *Et vos.* Modeste excusat Apostolus, quod tam sollicite eos admoneat, quasi rudes ac ignaros, cum essent in doctrina Christiana dudum instructi. Non sum nescius, inquit, vos a Christo per ejus gratiam ac coeleste magisterium sufficienter edoctos esse, sic ut noveritis omnia, quae ad salutarem doctrinam pertinent: verum haec scribo vobis, ne sinatis vos ab eo, quod tenetis, abduci; sed ut, quemadmodum infra loquitur, *quod audistis ab initio, in vobis permaneat;* ac rursus, *ut unctio, quam accepistis, maneat in vobis. Sanctum,* intelligit Christum, qui per excellentiam Sanctus appellatur a Prophetis, et singulariter *Sanctus Sanctorum* a Daniele cap. 9., quemadmodum et *Justus* simili tropo vocatur Act. 7. et 22. Utrumque vero nomen Petrus conjunxit, Act. 3. dicens: *Vos autem Sanctum et Justum negastis.*

Unctionis seu carismatis vocabulo gratia Spiritus sancti significatur, vel potius ipse Spiritus sanctus, quo velut oleo spirituali mentes suorum fidelium Christus perfundit et irrigat, multiplicem eis gratiam largiendo, tum doctrinae et scientiae, tum sanctitatis et virtutum. Sumpta metaphora ab unctione corporali, qua consecrabantur olim reges et sacerdotes, utrique ad officium suum digne et sancte exsequendum. Unde et Christiani reges et sacerdotes vocantur, 1 Pet. 1. et Apoc. 1. Convenienter autem sic loquitur:

Unctionem habetis a Sancto, id est a Christo, quia unctio participata ab eo descendit, qui unctus est prae omnibus consortibus suis; nec unctus simpliciter Sanctus, sed Sanctus Sanctorum, uti Daniel testatur; ut qui Spiritus unctionem acceperit absque mensura, propter quod etiam antonomastice *Christus,* id est *unctus* vocatur.

Praeterea Joannes, hujusmodi sermone fideles alloquens, voluit ex adverso ostendere, haereticos omnes spiritualis gratiae expertes esse, nec ad illum pertinere, qui Sanctus in Scripturis appellatur, sed ad eum potius, qui sanctitatis omnis est inimicus.

Quaeri potest, an hoc, quod dicit: *Et nostis omnia,* pertineat ad omnes et singulos fideles. Responsio: Quamvis unusquisque fidelis, quatenus vere fidelis est, fide teneat omnia ad salutem necessaria, saltem implicite (nam alioqui fidelis non esset), non tamen ad sensum Apostoli, in unumquemque competere, quod omnia norit, et quod infra dicit: *Non necesse habetis, ut aliquis doceat vos.* Nam ejusmodi verbis non simplex fides eorum, quae credenda sunt, significatur; sed scientia quaedam, qua et intelligantur aliquousque ea, quae fidei sunt, et idoneis rationibus explicentur. De qua scientia Paulus 1 Cor. 12. et 13. Dicendum proinde, haec et similia ab Apostolo dici, non ad singulos fideles, sed ad Ecclesias eorum, ad quos scribit; ac si diceret: Habetis Episcopos et presbyteros, quorum cura ac studio vestrae Ecclesiae satis instructae sunt, et instruuntur in iis, quae pertinent ad doctrinae Christianae veritatem.

21. *Non scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem, sed quasi scientibus eam. Quasi etc.,* Graece: *quod non novistis veritatem, sed quod novistis eam.* Verum interpres noster sensum bene reddit, astipulante etiam Erasmo. Cohaeret haec pars praecedenti; quasi dicat: *Nostis omnia;* et proinde non haec scripsi vobis quasi veritatis istarum rerum ignaris, sed potius tamquam scientibus; velut in memoriam vobis revocans ea, quae scitis, ut veritati perceptae firmiter adhaereatis.

Et quia omne mendacium ex veritate non est. Clarius: *Et scientes, quod nullum mendacium ex veritate sit.* Pendet enim ex eo, quod dixit: *Scientibus eam.* Eadem Joanni esse videntur, *scire veritatem,* et *scire, quod nullum mendacium sit ex veritate;* quemadmodum et infra repetit idem, dicens: *Et verum est, et non est mendacium.* Rectum enim, Philosopho teste, et sui index est et obliqui. Proinde cognita veritate, statim produntur errores contrarii. Si tamen aliquid est discriminis inter illa duo, dicemus, *scire veritatem* ad multos pertinere, qui non possint scienter mendacium detegere et ostendere, veritati esse contrarium. Id enim Joanni est, *ex veritate non esse,* veritati contrarium esse. Minus enim dicit, plus volens intelligi. *Mendacium* autem vocat non quamvis falsitatem, sed antonomastice eam, quae sanae ac salutari doctrinae adversatur; ut patet ex eo, quod sequitur:

22. *Quis est mendax, nisi is, qui negat, quoniam Jesus est Christus?* In Graeco et Syriaco cum negatione legitur: *Quoniam Jesus non est Christus.* Et sic habent multi et probati codices Latini. Sic et Irenaei interpres reddidit lib. 3. cap. 18., et Beda legit in commentario. Sensus tamen utriusque lectionis idem est, eo quod Graecis et Syris duae negationes non plus faciunt saepenumero, quam una; nisi quod interdum negationi vehementiam addant. *Mendacem* intelligit, uti diximus, in doctrina religionis, quod in eo genere mendacium maxime periculosum et perniciosum sit. Neque sentit Apostolus, solos eos in doctrina religionis esse mendaces, qui negant Jesum esse Christum (erant enim illo tempore et aliarum haereseon magistri, de quibus Paulus et Petrus et Judas in suis Epistolis): sed hos caeteris esse pejores ac pestilentiores, significat ista loquendi forma; quomodo solemus dicere: Quae est impietas, si haec non est?

Hoc igitur sensu dicit: Quis est mendax, si non ille, qui negat, Jesum esse Christum, dicendo: Jesus non est Christus? Et quidem Jesum esse Christum, negarunt Judaei. Verum de his Joannes non agit, sed de iis, qui sub nomine Christiano (quod omnes haeretici praetendunt) docebant, Jesum, Mariae filium, non esse Christum. Quales imprimis fuere Cerinthus et Ebion, jam exorti Joannis tempore; quales praeterea, quicumque Jesum solvebant, ut Apostolus loquitur infra cap. 4., id est, aliquid, ad naturam ejus pertinens, ei detrahebant, aut contrarium aliquid attribuebant, ut fecerunt alii insuper haeretici tempore Apostolorum, aut postea subsecuti. Qua de re infra cap. 4. v. 3. Et hi omnes admodum convenienter Antichristi vocantur, quia Christum ipsum destruere conati sunt. Ideo sequitur:

Hic est Antichristus, qui negat Patrem et Filium. Quidam suspicantur, his verbis praenuntiari Mahometum, tamquam insignem illum Antichristum, de quo aliquando venturo Scripturae loquuntur. Videtur enim haec pericope cum ea, quae sequitur: *Omnis, qui negat Filium, nec Patrem habet,* in Mahometum aptissime quadrare, qui non uno loco sui Alcorani Filium negat, et religionem Christianam ridet, quae doceat, Deum habere Filium. Huc accedit, quod in Graeco dicitur: ὁ ἀντίχριστος, cum articulo, quasi de illo singulari Antichristo sermo esset; quemadmodum superius articulum addidit, ubi dixit: *Quia Antichristus venit,* et infra cap. 4.: *Et hic est Antichristus.* Verum haec opinio, quae Mahometum facit Antichristum illum in Scriptura praenuntiatum, ut alia nunc omittam, satis refellitur vel ex uno loco Pauli 2 Thess. 2. Nam quae ibi de Antichristo dicuntur, in Mahometum minime competunt, qui nec Deum se venditavit, sed Dei Prophetam; nec fuit *adventus ejus in omni virtute et signis et prodigiis mendacibus.* Postremo, nec a Judaeis receptus est.

Alii sentiunt, Joannem hic loqui de vero Antichristo, qui adhuc exspectatur; et sensum hujus partis esse dicunt, hoc unum fore ex principalibus Antichristianae doctrinae capitibus, negare Patrem et Filium; idque fortasse, ut eo facilius tam Judaeos, quam Turcarum gentem ad se pertrahat; quorum isti jam olim a suo Mahometo didicerunt Filium e divinis tollere; Judaei vero Filium perpetuo negant, ex quo Filius Dei pro nostra salute descendit in terram. Negant, inquam, ea maxime causa, quod ille Filium Dei se praedicaverit. Ac videri potest Joannes ob id potissimum urgere fidem Patris et Filii, quod Judaei Patrem et Filium in divinis non agnoscerent. In quo quidem errore postea Mahometus se Judaeorum discipulum praebuit, ut et in circumcisione et aliis quibusdam.

Aliorum porro sententia est, Joannem loqui de antichristis, id est, haereticis sui temporis, de quibus, nondum indicata eorum doctrina, jam dixerat: *Nunc Antichristi multi facti sunt.* Hac enim parte jam eos quasi digito monstrat, dicens: *Hic est Antichristus, qui negat Patrem et Filium;* ac si dicat: Quicumque hodie negat Patrem et Filium, Antichristus est, id est, ex eorum numero, quos paulo ante dixi Antichristos. Hic commentarius, quem tradit Irenaeus lib. 3. cap. 15. et alii post eum, maxime convenit tam contextui, quam tempori Apostolico. Dicuntur enim haec praecipue contra Cerinthum Judaizantium principem, qui, referente Epiphanio, fabulabatur, Christum in specie columbae venisse in Jesum, et revelasse ei quendam ignotum Patrem. De quo Patre etiam Carpocratiani plurima commenti sunt.

Dicit ergo Joannes, illos sibi frustra blandiri de Patre, qui Jesum negant esse Christum et Filium Dei. Non enim alium Dei Filium agnoscebant aut exspectabant Judaei, quam Christum seu Messiam sibi promissum. Unde Pontifex eorum dicebat ad Jesum: *Adjuro te per Deum vivum, ut dicas nobis, si tu es Christus, Filius Dei,* Matth. 26. Quare qui Jesum negabat Christum in lege promissum, ut Cerinthiani, consequenter eum Filium Dei negabat. Hinc est, quod Joannes in hac

Epistola, potissime cap. 4. et 5., diligenter inculcat hanc doctrinam, *Jesum esse Christum, Filium Dei.* Et denique clausurus Epistolam dicit: *Scimus, quoniam Filius Dei venit,* scilicet ille ipse Messias exspectatus. Quod pro prioribus opinionibus adferebatur de articulo Graeco, nihil efficit. Constat enim, articulum frequenter a Graecis auctoribus usurpari sine emphasi, perinde atque si additus non esset.

23. *Omnis, qui negat Filium, nec Patrem habet.* Ostendit, merito se dixisse: *negat Patrem et Filium;* quamvis illi, contra quos agit, non Patrem diserte negarent, sed Filium. Neque enim Pater a Filio separari potest, ut Filium quis neget, Patrem agnoscens ac fide retinens. Ita Dominus in Evangelio: *Neque me scitis, neque Patrem meum. Si me sciretis, utique et Patrem meum sciretis,* Joan. 8.; et hoc est, quod sequitur:

Qui confitetur Filium, et Patrem habet. Id est: Qui confitetur, se credere Filium, is demum est, qui etiam Patrem fide tenet, alioqui Patrem non habiturus. Haec pars abest in Graecis, ac ne quidem ab Oecumenio lecta est; tametsi Latina constanter exhibent. Aliqui putant, annotatam a quopiam lectore, irrepsisse in contextum. At vero similius est, excidisse e Graecis codicibus oscitantia scriptoris, propter homoeoteleuton hujus partis cum praecedenti. Quod et in aliis similibus accidisse non raro, novimus. Estque hujus rei notabile exemplum infra cap. 5., ubi agitur de tribus testimonium dantibus. Certe legitur haec pars et in Syriaco, et in nonnullis etiam Graecis, et apud Cyrillum lib. 9. in Joannem, cap. 40.

24. *Vos quod audistis ab initio, in vobis permaneat.* Graece: *Vos igitur quod audistis, etc.* Respicit enim ad id, quod dixit: *Non scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem, sed quasi scientibus eam;* ac si dicat: Nihil novum et inauditum aut incognitum vobis adfero; probe tenetis omnia; tantum moneo, ut doctrinam, quam ab initio, nobis Apostolis praedicantibus, audistis et accepistis, et hactenus tenetis, firmiter retineatis usque in finem; nec istis novis magistris novorum dogmatum satoribus aurem praebeatis. Sic et in 2. Epistola de eodem agens argumento: *Hoc est mandatum,* inquit, *ut, quemadmodum audistis ab initio, in eo ambuletis; quoniam multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur, Jesum Christum venisse in carnem. Hic est seductor et Antichristus.* Docent hujusmodi admonitiones, ex antiquitate judicandum de veritate doctrinae; si videlicet ab initio praedicatae et fundatae fidei tradita sit, et tamquam fidele depositum per Episcoporum successiones ad nos transmissa. Quod de suis dogmatibus, in quibus ab Ecclesia Catholica dissentiunt, sectarii docere non possunt. Vide, quae diximus ad illud Gal. 1.: *Si quis vobis evangelizaverit praeter id, quod accepistis, anathema sit.*

Si in vobis permanserit, quod audistis ab initio, et vos in Filio et Patre manebitis. Hoc est: Si doctrinam ab initio vobis traditam retinueritis, permanebitis in societate et amicitia Dei Filii et Patris. *Filium* ante *Patrem* nominat, quia contra eos agit, qui Filium negabant; simul ut insinuet, Filium non esse Patre minorem, ut qui interdum etiam ante Patrem nominetur. Tacet autem Spiritum sanctum, quia de eo non erat oborta quaestio. Notandum est, interpretem hic et alibi indifferenter uti vocabulis *manere* et *permanere,* cum in Graeco sit unum et simplex: μένειν, *manere.*

25. *Et haec est repromissio, quam Ipse pollicitus est nobis, vitam aeternam. Et* pro *quia* positum vult Oecumenius. Cum enim dixisset Apostolus: *In Filio et Patre manebitis,* consequenter ostendit, quantum hoc bonum sit. Nam societas illa cum Patre et Filio, quando perfecta erit, vita aeterna erit credentibus promissa. Cujus promissi praemii commemoratione eos excitat ad perseverantiam. Est autem in verbis Apostoli duplex Hebraismus; prior in eo, quod actum posuit pro objecto, *promissionem* pro re

promissa; alter antiptosi, qua casum obliquum posuit pro recto: *vitam aeternam,* id est, vita aeterna. Sensus enim est: Nam quod dixi, vos in Filio et Patre mansuros, merces est, nobis in tradita veritate permanentibus a Christo Domino promissa, vita scilicet aeterna. Dicit autem: *nobis,* ut, quemadmodum societate jam conjuncti erant cum sanctis Apostolis sicuti dixit cap. 1.: *Ut et vos societatem habeatis nobiscum,* ita et sperent cum iisdem praemii communicationem.

26. *Haec scripsi vobis de his, qui seducunt vos.* Pronomen *haec* demonstrat ea, quae scripsit ab illo loco: *Filioli, novissima hora est.* Haec, inquit, scripsi vobis de falsis magistris, qui conantur vos in errorem inducere doctrinae vobis ab initio traditae contrarium, eundemque pestiferum, et qui sempiternum vobis creet exitium.

27. *Et vos unctionem, quam accepistis ab Eo, maneat in vobis.* Rursus antiptosis est: *Unctionem* pro *unctio;* sicut in Evangelio: *Sermonem, quem audistis, non est meus,* Joan. 14., tametsi Graecum: τὸ χρίσμα, ambiguum est ad utrumque casum, ut etiam *unctio* verti possit. Est autem syntaxeos ordinatio: *Unctio, quam vos accepistis ab Eo, maneat in vobis.* Vel, ut in Graeco: μένει, *manet in vobis.* Quem modum enuntiativum etiam Oecumenio lectum fuisse, satis indicat ejus expositio. Juxta Latinam lectionem exhortatio est, ut perseverent in doctrina Spiritus sancti (quam rursus *unctionem* vocat, eadem ratione, qua supra versu 20.), quem Spiritum sanctum a Christo Domino (*Sancto* ibidem nuncupato) acceperant. Quae sit autem ratio conservandae hujus unctionis, bene docet Hesselius in comment., ad quem mitto lectorem.

Caeterum, juxta Graecos codices, iterum se excusat Apostolus, dicens, se non haec eis scribere, quasi veritatem ignorent; cum in se domesticam et manentem habeant unctionem a Domino suppeditatam; sed exhortandi causa. Quam exhortationem paulo post sua forma subjicit, admonens, ut in eo maneant, quod acceperunt. Igitur secundum Graecam lectionem Apostolus hoc loco repetit pluribus verbis id, quod supra dixit: *Vos unctionem habetis a Sancto, et nostis omnia.* Nam illam partem: *unctionem habetis a Sancto,* nunc velut exponit, cum ait: *Unctio, quam accepistis ab eo, manet in vobis.* Alterum vero: *Nostis omnia,* antecedens est ad hoc, quod sequitur:

Et non necesse habetis, ut aliquis doceat vos. Eatenus doctore opus non habebant, quatenus omnia noverant. Quo autem sensu *noverint omnia* fideles ii, quibus haec scribit, suo loco declaratum est. Habebant enim Episcopos et presbyteros, a quibus instruebantur et continebantur in doctrina Apostolica; nec adhuc ab haereticis seducti erant, sed tenebant, quod acceperant. Proinde non opus habebant doctore, sicut opus habent vel rudes, vel seducti; rudes, ut discant, quod numquam sciverunt; seducti, ut redeant ad id, a quo desciverunt. Sed tamen adhuc opus habebant doctore, cujus opera retinerentur in doctrina prius accepta, atque in ea plenius instruerentur, et adversus errores ac deceptiones haereticorum munirentur. Locus similis est apud Paulum 1 Thess. 4.: *De caritate fraternitatis,* inquit, *non necesse habemus scribere vobis. Ipsi enim vos a Deo didicistis, ut diligatis invicem. Etenim illud facitis in omnes fratres, etc.* Quos tamen, ut amplius id faciant, hortatur, ita subjungens: *Rogamus autem vos, fratres, ut abundetis magis, etc.*

Jam igitur patet, ex his et superioribus Joannis Apostoli verbis non esse consequens (quod hodie sectarii docent), Spiritum sanctum ita cuilibet adesse Christiano, ut vel externo ministerio doctoris omnino non egeat, vel ipse per se judicare possit de quibuscumque fidei Christianae controversiis. Non enim singulis fidelibus tribuit Joannes omnia nosse, et alio, qui doceat, opus non habere; nisi juxta sensum jam explicatum.

Sed sicut unctio ejus docet vos de omnibus. Variant Graeci codices. Nam

plerique legunt: τὸ αὐτὸ χρίσμα, *ipsa unctio*, pro quo Syriace: *illa unctio;* in paucis autem legitur: τὸ αὐτοῦ χρίσμα, *ipsius unctio*, nempe Christi Domini, quod cum vulgata versione convenit; atque hoc modo legit etiam Augustinus. Hanc partem, velut imperfectam, libri quidam excusi supplent, addendo: *ita faciatis*, quod ipsum enarratores fere supplent exponendo. Hesselius sententiam perficit hoc modo: Sed hoc tantum ago, ut, sicut unctio vos docet de omnibus, et sicut imbuti estis, in eo maneatis. Verum hujusmodi supplementis fortasse non opus est, ut ex sequentibus apparebit.

Et verum est, et non est mendacium. Illud nimirum, quod unctio vos docet. Et sensus est: Id, quod docet vos unctio semel accepta, veritas est, non falsitas; vera doctrina, non falsa, qualem vobis adferunt et obtrudunt novi magistri. Posset etiam ex Graeco verti: *Et vera est*, scilicet *unctio;* sed non valde respondet alterum membrum: *Et non est mendacium.* Quamquam Augustinus utrumque legit adjective: *Et verax est, et non est mendax;* ut sensus sit: Unctionem, id est Spiritum sanctum, in omnibus, quae docet, veracem esse, sine falsitatis admixtione.

Et sicut docuit vos, manete in Eo. Vel: *in ea*, ut ad unctionem (Graece χρίσμα) referatur. Nec est in Graecis plerisque: μένετε, *manete;* sed μενεῖτε, *manebitis*, quod tamen idem valeat. Nam Hebraeis frequens est, uti futuris indicativi pro imperativis; ut: *Non occides.* Et mox commutat in verbum imperativum: μένετε. Completur autem hac parte (quantum mihi videtur) periodus ab illo initio: *Sed sicut unctio etc.*, media tamen parenthesi; ut tota distincte legatur hoc modo: *Sed, sicut unctio ejus docet vos de omnibus (et verum est, et non est mendacium), et sicut docuit vos, manete in eo.* Quae sententia absoluta est, ut jam appareat, in priore parte non fuisse quaerendum supplementum.

Additiuncula B. P.

Fortassis expeditius est, periodum claudere sine ulla parenthesi, proxime ante illa verba: *et sicut docuit vos, manete in eo;* ut haec sit nova per se periodus, priori illi velut copulata, sed potius ex ea, secundum sensum, illata hoc modo: *Sicut unctio ejus docet vos de omnibus, ita se habet salutaris veritas, nihilque in hac ad salutem pertinente doctrina, qua unxit mentes vestras Christus Dominus, est vel minimae falsitatis. Itaque sicut docuit vos, manebitis in eo*, scilicet, quod vos docuit. Quae exhortatio proximis deinde verbis inculcatur vers. 28.

Monet ergo S. Joannes, ut in unctione, sive in doctrina per unctionem accepta, tamquam indubitate vera, permaneant. Utitur autem verbo tam praesentis, quam praeteriti temporis: *docet* et *docuit*, ut innuat, doctrinam ac magisterium Spiritus sancti in Ecclesia esse perpetuum, nec ita abire in praeteritum, ut aliquando desinat. Datus est enim Ecclesiae *Spiritus veritatis, ut maneat cum ea in aeternum*, Joan. 14.

28. *Et nunc, filioli, manete in eo.* Repetitio est praecepti cum blanda appellatione, qua paternum erga eos amorem declaret. Nam praeter suavissimum nomen *filiolorum*, etiam illud: *nunc*, obsecrandi particula est, respondens Hebraeorum: *na*, quo illi utuntur in suo *hosiahna.* Illo vero: *nunc*, utuntur et linguae vulgares tamquam interjectione blandientis aut obsecrantis. Quidam: *in eo*, exponunt, in Christo, propter illud, quod sequitur: *Ut, cum apparuerit*, nempe Christus. Sed hoc non urget, ut alio referatur ea particula, quam quo referebatur in versu proxime praecedente, id est ad unctionem, aut potius ad id, quod doctum fuerat. Nam ad Christum illic etiam referri, minus probabile est.

Ut, cum apparuerit, habeamus fiduciam. Fructum ac praemium ostendit perseverantiae, nempe fiduciam habere vitae promissae, cum apparuerit e coelo veniens Christus ad judicium. Nam *Christi* mentio praecessit sub nomine *Filii, qui pollicitus sit nobis vitam ae-*

ternam. Potest autem haec fiducia dupliciter exponi. Nam vel intelligitur fiducia, quam nunc habemus in illud tempus, quo Christus apparebit. Spes enim et fiducia proprie est hujus saeculi; nam in altero saeculo spes in rem convertitur. Vel sensus est: Ut intrepidi, magnaque cum animi constantia stemus coram Judice Christo. Qui sensus congruit cum membro sequente, necnon cum eo, quod paulo post dicitur: *Cum apparuerit, similes ei erimus;* item cum eo, quod dicit B. Petrus 1 Epist. 5.: *Cum apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriae coronam.* Sed mox adferemus et tertium sensum.

Et non confundamur ab Eo in adventu Ejus. Dicuntur *confundi,* id est, pudefieri a Christo judice *in adventu ejus,* quorum in illo judicio peccata a judice propalabuntur, quique pro illis ab eo recepturi sunt ignominiam aeternam.

Verum hoc loco scrupulus est, quomodo Joannes, exhortans fideles ad perseverantiam verbo secundae personae: *manete,* statim personam mutet, se ipsum comprehendens in eo, quod subjungit: *Ut habeamus fiduciam, et non confundamur etc.,* cum sermonis series postulet, dicendum esse: *Ut habeatis fiduciam, et non confundamini;* aut certe ipso etiam exhortandi verbo se ipsum comprehendere deberet, ac dicere: *Et nunc maneamus in eo.* Responderi posset, personae in eadem oratione mutationem non esse inusitatam in Scripturis apostolicis. Veruntamen nescio, an in eorum scriptis ulla talis exstet personae mutatio, qualis hoc loco. Nam incongruum videtur ita loqui, ut conjungas te aliis in praemio, et disjungas in labore. Praeterquam quod verba sic sonant, ac si ipsis etiam Apostolis opus esset commonitione ad manendum in doctrina Apostolica, ut fiduciam habeant, et non confundantur in adventu Christi judicis.

Igitur ut germaniorem Apostoli sensum assequamur, videtur mihi locus iste conferendus cum altero ejusdem Apostoli, qui est in 2 Epist., ubi secundum Graecam lectionem, ad Electam dominam et natos ejus sic loquitur: *Videte vosmet ipsos, ne perdamus, quae operati sumus, sed ut mercedem plenam recipiamus.* Quo loco significat Joannes, Evangelii ministros ac praedicatores perdere labores suos, nec plenam a Deo recipere mercedem, si illi, quibus praedicant, vel credere nolint, vel a fide suscepta recedant. Quod sine dubio ad praemium accidentale referendum est, non ad essentiale. Non enim de illorum salute gavisuri sunt, quos ad salutem non perduxerint, interim tamen de essentiali praemio nihil perdituri. Similis est locus Heb. 13., ubi, cum eis praecepisset Apostolus, ut suis praepositis obediant, ita subjungit: *Ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri; ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes.* Vide nostrum ejus loci commentarium.

Erit igitur et hujus loci sensus istiusmodi: Manete, perseverate in doctrina a nobis Apostolis accepta; ut, cum Christus ad judicandum venerit, rationem nostrae legationis a nobis exacturus, non afficiamur pudore propter vos discipulos nostros, si in eo, quod tradidimus, non permanseritis; sed ut cum gaudio et fiducia, id est, intrepida ac secura libertate (id enim vox Graeca παῤῥησία significat) vos Christo judici sistamus, propter fidem doctrinae nostrae adhibitam et in ea perseverantiam electis aggregandos, simulque cum eis aeternae vitae praemio remunerandos.

Requirit autem hic sensus sanam intelligentiam, quam ad dictum locum Epistolae ad Hebraeos ostendimus. Non enim periculum est, ne in Dei judicio malitia auditorum imputetur doctoribus ac praedicatoribus, officio suo rite et integre perfunctis; sed metaphoricus est sermo, quo significatur, eos, quorum praedicationem fructus speratus (propter auditorum malitiam) non consequitur, gaudio quodam carituros, quod eis obvenisset, si auditores obedientes et perseverantes habuissent. Quod gaudium Theologi vocant accidentale. Metaphora sumpta est ab eo,

quod accidit in rebus humanis; ubi rubore suffunduntur dispensatores, qui damna dominorum suorum in rationes referre coguntur, etiamsi fuerint extra culpam.

29. *Si scitis, quoniam justus est, scitote, quoniam et omnis, qui facit justitiam, ex Ipso natus est.* Post admonitionem de antichristis fugiendis, transit Apostolus ad describendos veros Dei filios, et in eo immoratur toto seq. cap. Ut proinde, quemadmodum bene Cajetanus observat, ab hoc loco sumi deberet initium tertii capitis. Summa autem doctrinae est, eos esse Dei filios, utique per adoptionem, qui juste vivendo et mandata Dei servando, reddunt se Deo similes. *Si scitis,* inquit, hoc est, cum sciatis (est enim res indubitabilis), Deum seu *Christum* (nam de Christo proxime locutus est) *esse justum,* et quidem excellentissime justum, *qui et factus est nobis justitia et sanctificatio*, 1 Cor. 1., *illud etiam scitote, quod omnis, qui operatur justitiam,* id est, quicumque juste vivit, *sit* ejus filius, atque *ex ipso natus.* Haec enim est *secunda nativitas* hominis, quam Scripturae *regenerationem* vocant, qua renascitur in Christo atque ex Christo tamquam ex secundo Adam ad justitiam, qui prima nativitate fuerat natus ex primo Adam ad iniquitatem, secundum illud: *Ecce, in iniquitatibus conceptus sum etc.* Significat hac sententia Apostolus, omne opus justitiae proficisci non ex viribus naturae, quas ex prima nativitate accepimus, sed ex Christo, nostrae regenerationis auctore.

Quaeri hic posset, quomodo verum sit, omnem eum, qui facit justitiam, esse Dei filium; cum multi, tam catechumeni, quam post lapsum poenitentes, opera justitiae exerceant, nondum regenerati aut reconciliati, proindeque nec filii Dei. Sed eam rem differemus usque ad illum locum sequentis capitis huic similem: *Qui facit justitiam, justus est, sicut et Ille justus est.*

CAPUT TERTIUM.

Videte, qualem caritatem dedit nobis Pater, ut filii Dei nominemur et simus[1]). Propter hoc mundus non novit nos, quia non novit Eum[2]). 2. Carissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum apparuit, quid erimus. Scimus, quoniam, cum apparuerit, similes Ei erimus; quoniam videbimus Eum, sicuti est[3]). 3. Et omnis, qui habet hanc spem in Eo, sanctificat se[4]), sicut et Ille sanctus est. 4. Omnis, qui facit peccatum, et iniquitatem facit; et peccatum est iniquitas. 5. Et scitis, quia Ille apparuit, ut peccata nostra tolleret; et peccatum in Eo non est. 6. Omnis, qui in Eo manet[5]), non peccat; et omnis, qui peccat, non vidit Eum, nec cognovit Eum. 7. Filioli, nemo vos seducat. Qui facit justitiam[6]), justus est, sicut et Ille justus est. 8. Qui facit peccatum, ex diabolo est, quoniam ab initio diabolus peccat[7]). In hoc apparuit Filius Dei, ut dissolvat opera diaboli. 9. Omnis, qui natus est ex Deo, peccatum non facit[8]), quoniam semen Ipsius in eo manet, et non potest

---

[1]) Rom. 8. 15. seq. [2]) Joan. 16, 2. 3. [3]) Col. 3, 4. Rom. 8, 18. [4]) 2 Cor. 7, 1. [5]) Cap. 5, 18. [6]) Cap. 2, 29. [7]) Joan. 8, 44. [8]) Vers. 6. Cap. 5, 18.

peccare, quoniam ex Deo natus est. 10. In hoc manifesti sunt filii Dei, et filii diaboli. Omnis, qui non est justus[1]), non est ex Deo, et qui non diligit fratrem suum: 11. quoniam haec est annuntiatio, quam audistis ab initio[2]), ut diligatis alterutrum. 12. Non sicut Cain[3]), qui ex maligno erat, et occidit fratrem suum. Et propter quid occidit eum? Quoniam opera ejus maligna erant; fratris autem ejus justa. 13. Nolite mirari, fratres, si odit vos mundus[4]). 14. Nos scimus, quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres. Qui non diligit, manet in morte[5]); 15. omnis, qui odit fratrem suum, homicida est. Et scitis, quoniam omnis homicida non habet vitam aeternam in semet ipso manentem. 16. In hoc cognovimus caritatem Dei, quoniam Ille animam suam pro nobis posuit[6]), et nos debemus pro fratribus animas ponere. 17. Qui habuerit substantiam hujus mundi, et viderit fratrem suum necessitatem habere, et clauserit viscera sua ab eo; quomodo caritas Dei manet in eo[7])? 18. Filioli mei, non diligamus verbo, neque lingua, sed opere et veritate. 19. In hoc cognoscimus, quoniam ex veritate sumus, et in conspectu Ejus suadebimus corda nostra. 20. Quoniam si reprehenderit nos cor nostrum, major est Deus corde nostro, et novit omnia[8]). 21. Carissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum[9]); 22. et quidquid petierimus, accipiemus ab Eo[10]), quoniam mandata Ejus custodimus, et ea, quae sunt placita coram Eo, facimus. 23. Et hoc est mandatum Ejus: Ut credamus in nomine Filii ejus, Jesu Christi[11]), et diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum nobis. 24. Et qui servat mandata Ejus, in Illo manet, et Ipse in eo[12]); et in hoc scimus[13]), quoniam manet in nobis de Spiritu, quem dedit nobis[14]).

SUMMARIUM CAPITIS TERTII.

Docet, hos esse Dei per adoptionem filios, qui ejus mandata observando juste vivunt, eosque distinguit a filiis diaboli. Hortatur proinde ad divinorum mandatorum observationem, ac specialiter ad dilectionem proximorum.

1. *Videte, qualem caritatem dedit nobis Pater, ut filii Dei nominemur et simus.* Hoc postremum: *et simus,* multi Graeci codices non habent. Veruntamen alii non pauci, quos annotavit Robertus Stephanus, habent, legentes: καὶ ἐσμὲν, *et sumus;* nisi quis suspicetur, hoc assumptum ex 2. versu: *Nunc filii Dei sumus,* ἐσμὲν. Quamquam et Oecumenius hic se legisse significat, hoc glossemate: *Videte enim, quod dederit nobis, ut filii sui essemus et vocaremur.* Legit et Augustinus, et exposuit, dicens: *Nam qui vocantur, et non sunt, quid pro-*

---

[1]) Cap. 5, 18. [2]) Joan. 13, 34. [3]) 1 Mos. 4, 8. seq. [4]) Matth. 5, 11. Joan. 15, 18. seq. [5]) Cap. 2, 11. [6]) Joan. 15, 13. [7]) Cap. 4, 20. Jac. 2, 15. seq. [8]) Joan. 16. 30. [9]) Cap. 2, 28. 4, 17. 5, 14. Eph. 3, 12. Hebr. 4, 16. [10]) Marc. 11, 24. Joan. 15, 7. [11]) Joan. 6, 29. Marc. 12, 31. [12]) Cap. 2, 27. Joan. 14, 23. [13]) Cap. 4, 13. [14]) Rom. 8, 9.

dest illis nomen? Nec Syrus paraphrastes praetermisit. Sic enim habet: *Et videte, quam magna est caritas Patris erga nos, qui filios vocavit nos, etiam fecit nos.* Porro commendat Apostolus his verbis magnum illud Dei beneficium, de quo dixerat proxime: *Ex ipso natus est;* ut intelligatur, quale et quantum sit. Nam *ex Deo natum esse,* est, *esse filium Dei.* Dico: *Quale et quantum.* Nam Graeca dictio ποταπὴν utrolibet modo verti potest: *qualem* et *quantam caritatem.* Estque sensus: Etiam atque etiam cogitate, quantam caritatem nobis exhibuerit, quantoque beneficio nos affecerit Pater coelestis, *ut filii* ipsius, id est filii *Dei,* nominemur; non inani titulo, sed cum ipsa re conjuncto, id est, *ut filii Dei simus.* Igitur *Dei caritas* significatur, qua nos ipse diligit. Cujus tamen caritatis in nobis effectus est ea caritas, qua nos ipum diligimus; sine qua certe ipsius filii non essemus. Videtur autem Apostolus respicere ad vaticinium Hos. 1.: *Dicetur eis: Filii Dei viventis.* Hoc est: Erunt filii Dei viventis, ut eo, tamquam insigni nomine appellari possint. Sic enim passim in Scripturis prophetarum accipitur *vocari nomine hoc aut illo,* ut Jes. 1.: *Vocaberis civitas justi, urbs fidelis,* et cap. 7.: *Vocabitur nomen ejus Emmanuel.* Similiter angelus ad Virginem Luc. 1.: *Et vocabitur Altissimi Filius;* qui utique propriissime et perfectissime Dei Filius est. Illud ergo: *Et simus,* veritatem ac rationem declarat nominationis. Unde etiam mox subjungit: *Nunc filii Dei sumus.*

Ut autem hujus beneficii magnitudo percipiatur, primo cogitandum, quanta res sit, esse naturalem filium Dei. Sed hoc cum nec nobis, nec angelis, nec ulli prorsus creaturae communicari possit, proximum, quod praestari potuit, illud fuit, ut per gratiam nos adoptaret, faceretque filios suos adoptivos, ac regni sui haeredes. Tales autem facit, dum nos regenerat, *maxima et pretiosa nobis promissa* largiens, per quae, secundum participationem, *efficiamur divinae consortes naturae,* 2 Pet. 1. Jam si ita filii Dei nominamur ac reputamur, ut et simus Dei filii: consequens etiam est, nos ita nominari et reputari justos, ut et revera justi simus, ac non solum imputative, quod volunt sectarii.

Propter hoc mundus non novit nos, quia non novit Eum. In Graecis nonnullis legitur secunda persona: *non novit vos.* At primam personam legunt plerique codices Graeci, ut etiam Augustinus et Syrus interpres; et contextus ipse eam requirit. Continet autem haec pars tacitam consolationem fidelium; ac si diceret: Non mirum, si mundo non simus filii Dei, sed contra contemptibiles atque exosi; nam ideo mundus non novit nos, nec diligit, quia Deum, cujus filii sumus, nec novit, nec diligit. Non debet autem molestum nobis esse, si non diligamur ab iis, qui nec Deum diligunt. Ita Dominus ad discipulos suos, Joan. 14.: *Si mundus vos odit, scitote, quia me priorem vobis odio habuit.* Et iterum: *Haec omnia facient vobis propter nomen meum, quia nesciunt Eum, qui misit me. Mundus* accipitur, ut in praecedentibus, pro multitudine eorum, qui a Christo sunt alieni.

2. *Carissimi, nunc filii Dei sumus.* Spectat hoc quoque cum sequentibus ad consolationem et exhortationem fidelium, ne succumbant in adversis. Quamvis, inquit, mundo despecti et viles habiti, tamen etiam *nunc,* in hoc saeculo, atque inter pressuras et opprobria, revera *filii Dei sumus,* utique per gratiam adoptionis.

Et nondum apparuit, quid erimus. Graece fuit: ὅ τι ἐσόμεθα, *quod erimus,* vel, uti clarius vertit Erasmus: *id quod futuri sumus.* Caeterum: *quod erimus,* legitur apud Augustinum in enarrat. Psalm. 37. Sic etiam verterunt interpres Clementis et Hieronymus in epist. Epiphanii ad Joannem Hierosolymitanum, a se e Graeco translata. Diversum est autem, quod Didymus legit: *Nondum apparuit, quod simus,* id est, nos esse filios Dei; quod tamen sensum habet haudqua-

quam alienum. At vero nostrae lectionis, quae sola hodie exstat, tam in Graecis, quam in Latinis codicibus, hic sensus est: *Nunc* quidem, inquit, *filii Dei sumus; sed quid futuri simus,* id est quam gloriosi, quamque beati, quam animo et corpore consummati, id *nondum apparuit,* ne nobis quidem, qui nunc *per fidem ambulamus, et non per speciem,* 2 Cor. 5. Apparebit autem tempore futurae retributionis, non nobis solum, verum et toti mundo, quando de nobis dicturi sunt impii, quod praedictum legitur Sap. 5.: *Hi sunt, quos habuimus aliquando in derisum. Nos insensati vitam illorum existimabamus insaniam, et finem illorum sine honore. Ecce, quomodo computati sunt inter filios Dei.* Praesenti loco simile est illud Col. 3.: *Vita vestra est abscondita cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.* Atque hoc est, quod sequitur:

Scimus, quoniam, cum apparuerit, similes Ei erimus; quoniam videbimus Eum, sicuti est. Graece: *Scimus autem, quod, si apparuerit.* Et hoc modo vertit interpres Clementis, et legit Tertullianus libro de resurrect. carnis, cap. 23. Verum particula *si* non dubitantis est, sed supponentis id, quod sine dubitatione verum est; ut alibi saepe, velut Malach. 1.: *Si pater ego sum, ubi est honor meus? et si Dominus ego sum, ubi est timor meus?* Quocirca Syrus quoque vertit: *cum apparuerit.*

Quaeritur autem, quo referendum sit verbum *apparuerit,* num ad illud proximum: *quod erimus,* ut sermo suppleatur hoc pacto: *Nondum apparuit, quod erimus. Scimus autem, quod, cum apparuerit* id, quod erimus, *similes Ei erimus;* an vero ad *Deum,* quia dixerat: *Nunc filii Dei sumus;* an denique ad *Christum* venturum ad judicium. Quod tertium maxime probabile est. Nam et de primo ejus adventu postea dicit, vers. 5.: *Et scitis, quia Ille apparuit, ut peccata nostra tolleret.* Et sub finem capitis superioris de secundo ejus adventu dixit: *Ut, cum apparuerit, habeamus fiduciam, et non confundamur ab eo in adventu ejus.* Magis autem Christo, quam Deo, solet in Scripturis attribui adventus ad judicium, et apparitio seu manifestatio in judicio, propter formam humanam, in qua veniet et apparebit omnibus conspicuus et gloriosus.

Itaque sensus est: Quando Christus apparebit in gloria, tunc etiam apparebit id, quod nos erimus, qui in eum credidimus. Consonat huic intellectui locus paulo ante citatus Col. 3.: *Cum Christus apparuerit, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.* Sed et interpretes ad Christum referunt; Syrus, dum ita vertit: *Scimus autem, cum ipse revelatus fuerit;* Hieronymus in Epistola Epiphanii supradicta: *Novimus autem, quia, cum ille revelatus fuerit;* item Tertullianus loco prius citato, Beda, Carthusianus et alii in commentariis. Adde, quod nec satis commode potest referri ad illud: *quod erimus.* Nam apparere, quod erimus, non est causa, cur similes Christo simus; sed apparitio et adventus Christi causa erit nostrae glorificationis, quam exspectamus. Hinc aptissime dicitur: *Cum Christus apparuerit, similes Ei erimus,* id est, conformabimur seu configurabimur illi in gloria; quemadmodum loquitur Paulus Col. 3. et Phil. 3. Erit autem sermo plenior hoc pacto: *Cum apparuerit Christus, tunc etiam apparebit, quod nos erimus, nempe quod ei similes atque conformes erimus.*

Sed quomodo similes? Haud dubium, quin et corpore, et anima. Nam et secundum animam beati erimus, et secundum corpus gloriosi, juxta similitudinem Christi, capitis nostri. Verum de corpore videtur sensus esse germanior. Nam Paulus hanc similitudinem declarat vocabulo gloriae attributae corpori, ut 1 Cor. 15., de corpore loquens: *Seminatur in ignobilitate, surget in gloria,* et paulo post: *Qualis coelestis, tales et coelestes;* et Phil. 3.: *Salvatorem,* inquit, *exspectamus Dominum nostrum Jesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis*

nostrae configuratum corpori claritatis (seu gloriae) suae. Quam *reformationem,* Rom. 8. de gloria, *quae revelabitur in nobis,* disserens, *redemptionem* vocat *corporis nostri.* Nec diversus est sensus ejus, quod adferebatur ex Epistola ad Col., licet illic corporis expressa mentio non fiat. Quare et hunc locum Joannis convenit interpretari de ea similitudine, qua secundum corpora similes erimus Christo; ut, sicut ille corpore gloriosus ab omnibus conspicietur, ita et cum eo omnes electi. Nam animae gloria, consistens in beata Dei visione, non poterit ab omnibus conspici. Atque isto modo glossa interlinealis hanc similitudinem exponit: *Similes Ei,* id est, secundum corpus immortales et impassibiles, sicut ipse Filius. Idem sensus est apud Tertullianum lib. de resurrect. carnis, cap. 23.

Jam in eo, quod sequitur: *Quoniam videbimus Eum, sicuti est,* illud *quoniam,* Graece ὅτι, dubitari potest, utrum causale sit, probans id, quod proxime praecessit; an vero positum pro *quod,* ut in priori membro; quasi dicat Apostolus: *Scimus, quod, cum apparuerit, erimus Ei similes, et quod videbimus Eum, sicuti est.* Ut, quomodo prior pars refertur ad gloriam corporis, ita haec posterior ad beatitudinem animae. Sed obstat, quod nulla sit interposita conjunctio. Quare verisimilius est, causaliter accipi, quemadmodum et acceperunt alii interpretes, sua versione distinguentes inter prius et posterius ὅτι, *quod, quoniam.* Simile est, quod infra dicit versu 14.: *Nos scimus, quoniam* (id est, *quod*) *translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres.* Ubi manifestum est, posteriorem partem continere causam prioris. Sic igitur et hoc loco significat, ideo nos Christo similes futuros, *quia videbimus Eum, sicuti est.* Sed haec causalitas explicanda est.

Quidam visionem hanc interpretantur, qua Christum oculis corporeis conspecturi sumus, qualis nunc est in coelo secundum corpus, id est, immortalem et inaestimabili gloria decorum; ut haec pars respondeat priori: *similes Ei erimus,* quam de similitudine secundum corpus exposuimus. Sed hoc modo non videtur explicari causalitas hic indicata. Nam ex eo, quod corporaliter eum videbimus in gloria, non sequitur hic effectus, esse nos ei similes in gloria corporis; siquidem in humanitate glorificata videbitur ad tempus etiam a reprobis. Nisi quis dicat, intelligi debere visionem laetam, familiarem et perpetuam, quae solis continget electis; ut non tam causa, quam certissima consequentia significetur: Videbimus eum corporaliter, sicuti est; ergo secundum corpora similes ei erimus. Quam expositionem ut probabilem recipit Lorinus, suos adducens auctores.

Alii tamen, et complures, particulam *Ei* vel ad Deum, vel melius ad Christum referentes, *visionem Ejus* interpretantur, qua mentis oculis divinam ejus essentiam non in aliqua creata similitudine, sed clare et immediate, ut in se ipsa est, contemplabimur. Hoc enim est, *Deum videre, sicuti est,* et, ut Paulus loquitur, *facie ad faciem,* 1 Cor. 13. Constat autem apud Theologos, ex Augustini sententia, scribentis ad Dioscorum epist. 56., ex animae gloria, quae consistit in visione Dei beatifica, redundare gloriam, id est, immortalitatem reliquasque dotes gloriosas in corpus subjectum; ut proinde, videre Deum (aut Christum), sicuti est in divina natura, recte adferatur ut causa, cur in gloria corporis similes ei futuri simus.

Veruntamen quia nemo perfecte videt Christum, sicuti est, nisi qui videt utrumque, quod est, id est utramque ejus naturam (Christus enim, ut Christus, et Deus et homo est): idcirco fortasse verior, saltem plenior, hujus partis erit intelligentia de visione Christi secundum utramque naturam, quae perfecta est ejus visio. Juxta quem sensum manet consequens ex hoc loco, quod ex eo communiter statuunt doctores, tam veteres, quam recentiores, Deum a beatis videri per essentiam. Quamquam et consequens erit, si suppleas ad hunc modum: Quia videbi-

mus eum cum Patre, sicuti est. Nam et Patris mentio praecessit. Estque sensus iste consentaneus cum eo, quod scribit Apostolus Apocal. ultimo: *Et videbunt faciem ejus,* scilicet Dei et agni, quia conjunctim utriusque mentio praecesserat. Nam et in eo, quod ibi continuo sequitur: *Et nomen ejus in frontibus eorum,* utriusque nomen intelligitur; ut ostendi potest ex initio capitis 14. ejusdem libri, ubi illa *centum quadraginta quatuor millia redemptorum* dicuntur habere *nomen ejus,* scilicet agni, *et nomen Patris ejus scriptum in frontibus suis.* Et certe *Christus* utrumque promisit in Evangelio; visionem Dei, cum ait Matthaei 5.: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt;* et visionem sui Joan. 14.: *Qui diligit me, manifestabo ei me ipsum.*

Porro non sequitur ex hoc loco, ut neque ex eo, quem adduximus ex Apocalypsi, sanctorum animas non visuras Deum, sicuti est, ante Christi adventum et apparitionem, id est, ante diem extremi judicii; quemadmodum male colligunt ex ejusmodi Scripturis sectarii. Loquitur enim utrobique Joannes non de animabus separatis, quas alibi testatur interim regnare *cum Christo mille annis,* Apoc. 20.; sed de nobis, id est, hominibus in adventu Christi resuscitandis ad vitam. Neque enim Deum videre poterimus prius, quam vivamus.

3. *Et omnis, qui habet hanc spem in Eo, sanctificat se, sicut et Ille sanctus est. Sanctificat se etc.,* Graece et Syriace: *Purificat se ipsum, sicut Ille purus est.* Et ita legit Tertullianus de monogamia, cap. 3., et de pudicitia, cap. 19., necnon Hieronymus lib. 1. contra Jovin. Sed et Augustinus in comment. legit: *castificat semet ipsum, sicut et Ipse castus est,* Noster interpres pro ἁγνίζει et ἁγνὸς, quod hodie est in omnibus Graecis, legisse videtur ἁγιάζει et ἅγιος. Quamquam res eadem fere significatur. Nam *sanctitas* in Scripturis intelligi plerumque solet *puritas ab inquinamentis,* tam corporis, quam animi. Docet Apostolus hac sententia, quid agere debeat, qui ad illam similitudinem aspirat, de qua dixit: *Similes Ei erimus.* Et sensus est: Igitur, quicumque spem hujus rei habet in Christo, quod, cum apparuerit, similis ei in gloria futurus sit, et visurus eum, sicuti est, prius in hac vita purificare se debet atque emundare ab omni sorde peccati, ac digna conversatione reddere se ei similem, id est sanctum, sicut ille per omnia sanctus est, et, ut dicitur Heb. 7., *innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus.* Ut enim in futuro saeculo similitudinem assequamur gloriae ejus, debemus ad illam in hac vita nos praeparare, puritatem et innocentiam vitae ejus imitando.

Consequens est ex hoc loco, veram esse in nobis sanctitatem, sicut est in Christo; tametsi in nobis gradu longe inferiore et imperfectiore. Consequens etiam (quod advertit Augustinus), hominem sanctificare se ipsum, ac proinde libera sua voluntate cooperari gratiae Dei ipsum sanctificantis et justificantis; quae tamen ipsa voluntatis humanae cooperatio sit effectus gratiae Dei. Quod utrumque notandum adversus horum temporum haereticos.

Illud etiam observa, non dicere Joannem: Sicut ille sanctificat se, tamquam indigens ulteriori sanctificatione; sed: *sicut ille sanctus est.* Non enim Christus justificatur aut sanctificatur adhuc, quod Apoc. ultimo nobis praecipitur; sed semper aeque et perfectissime sanctus est, ex quo conceptus fuit in utero virginis, cui dictum est ab Angelo: *Quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei,* Luc. 1. Nec obstat, quod ipse dicit Joan. 17.: *Pro eis ego sanctifico me ipsum,* id est, pro electis; nam *sanctificare se ipsum,* eo loco est, offerre se ipsum in sacrificium, vel ad ejusmodi oblationem sese parare et accingere.

4. *Omnis, qui facit peccatum, et iniquitatem facit; et peccatum est iniquitas. Et,* priore loco significat: *etiam,* posteriore capitur pro: *quia,* more Hebraeo; sicut Gen. 14.: *Et erat sacerdos*

Dei excelsi, quod Hieronymus vertit: *Erat enim sacerdos Dei altissimi;* et Jes. 64.: *Tu iratus es, et peccavimus,* id est, quia peccavimus. Ita hoc loco: *Quia peccatum est iniquitas.* Hac enim indefinita propositione, sensum universalem habente, probat universalem, quam sumpserat. Estque consequentia evidens: Omne peccatum est iniquitas; ergo, quicumque facit peccatum, facit iniquitatem. Dependet autem probationis intellectus ex significatione duarum vocum: *peccatum* et *iniquitas.*

Sunt, qui *peccatum* et *iniquitatem* ita distinguant, ut *peccatum* pro incredulitate et impietate cordis accipiatur, *iniquitas* pro fructibus, ut loquuntur, impietatis; cujusmodi sunt peccata, quae committuntur adversus proximum, velut inhumanitas, inclementia, caedes, invadere res alienas. Ut sit sensus: Qui impius et contemptor Dei est, idem et in proximos injuriosus erit, eo quod ex impietate, qua Deus ignoratur aut contemnitur, omnis in homines iniquitas oriatur. Verum ista expositio longe petita est et parum fundata, nec facit ad contextum praesentis loci. Sanctus Ambrosius in apologia David, cap. 13., tractans hunc locum, censet, latius patere nomen *iniquitatis,* quam *peccati;* ut omne peccatum sit iniquitas, non contra. Concupiscentiam enim, cum qua nascimur, et quae post baptismum in nobis remanet, estque *radix,* ut ait, *et seminarium peccatorum, malos fructus ferens,* iniquitatem esse dicit; quae tamen, ut habet fides Catholica, post baptismum proprie peccatum non est. Id quod rursus apud eundem legitur in libro de Isaac et anima, cap. 8., quem ejus locum citat et explicat Augustinus lib. 2. contra Julianum, cap. 5. Augustinus quoque ejusdem operis lib. 5. cap. 3. et lib. 6. cap. 8. pronuntiare non dubitat, concupiscentiam in renatis esse iniquitatem, quam tamen ubique peccatum esse negat.

Hanc Ambrosii et Augustini doctrinam, qua docent, concupiscentiam etiam renatorum merito vocari iniquitatem, late et bene declarat in ejus loci commentario Joannes Hesselius, ad quem lectorem remitto. Sed tamen non videtur illud discrimen *peccati* et *iniquitatis,* a B. Ambrosio traditum, huic Apostoli loco satis quadrare, ubi ad exaggerationem peccati dicitur, quod sit iniquitas; praesertim cum, eodem Apostolo auctore infra cap. 5., etiam e diverso *omnis iniquitas peccatum sit,* quod Ambrosius negat; licet illo loco diversum in Graeco vocabulum esse, non ignoremus. Huc accedit, quod *iniquitas* in Scripturis non nisi de peccato dici solet, quemadmodum et *injustitia,* quantum ad ipsas voces attinet.

Itaque S. Gregorius lib. 11. Moralium, cap. 23., existimat, ex mente Joannis Apostoli *inter iniquitatem atque peccatum nihil distare; ipso tamen usu loquendi,* inquit, *plus iniquitas, quam peccatum sonat; et omnis homo libere se peccatorem fatetur; iniquum vero dicere, nonnumquam erubescit.* Haec ille. Sentit autem, nihil distare quoad rem ipsam, eo quod omne peccatum sit iniquitas, et contra; distare tamen aliquid quoad significationem. Quod ut intelligatur, sciendum, *iniquitatem* Graece a Joanne vocari ἀνομίαν, id est, *legis transgressionem* seu *recessum a lege.* Dicit ergo B. Joannes, *omne peccatum* esse *iniquitatem,* ut ostendat, nullum peccatum tamquam leve contemnendum esse, propterea quod in omni peccato sit legis divinae quaedam violatio. Cum enim ad vitae puritatem et sanctimoniam hortaretur fideles, revocat nunc eos a peccatis sanctitati contrariis, ut maxime sunt impudicitiae et immunditiae peccata, quae, quod legibus humanis (excepta adulterii injuria) puniri non solerent, leviora putabantur, ac liberius committebantur, ab iis praesertim, qui imbuti erant mysteriis Simonianorum ac Nicolaitarum. Etenim hoc genus peccatorum specialiter opponi sanctitati, docet illa Pauli ad Thessalonicenses exhortatio, 1 Epist. 4.: *Haec est voluntas Dei, sanctificatio vestra, ut abstineatis vos a fornicatione etc.*

Sensus igitur perspicuus est hujusmodi: Ac ne quis sibi blandiatur in peccatis quibusdam, quasi levibus, eo quod non videantur esse contra leges, declaro vobis et affirmo, *omne peccatum esse iniquitatem,* id est, legis divinae transgressionem, et omnem eum, qui peccatum committit, iniquitatem committere legemque divinam transgredi; ideoque frustra eum, qui in peccatis haeret, sibi promittere similitudinem gloriae cum capite Christo. Loquitur autem praecipue de peccato mortali, quamquam et venialia sunt iniquitates quaedam, et legi divinae alicui repugnant, et ab ingressu regni coelestis ac similitudine Christi participanda remorantur, donec expurgata fuerint.

5. *Et scitis, quia Ille apparuit, ut peccata nostra tolleret.* Aliud argumentum, quo fideles a peccatis revocet, sumptum a fine incarnationis et oeconomiae Christi. *Scitis,* inquit, fide instructi, *quod ille,* scilicet Filius Dei, in assumpta carne visibilis nobis *apparuit, ut peccata nostra tolleret,* sive, ut Augustinus legit, *auferret.* Non ergo manendum est nobis in peccatis, aut ad peccata redeundum. Est enim hoc fini, propter quem ille ad nos venit, contrarium. Unde de eo Paulus ad Tit. 1.: *Qui dedit semet ipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, et mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum.*

Porro notandum est, Graecum verbum αἴρειν atque etiam Syriacum *nesau* ambiguum esse, quemadmodum et Latinum *tollere.* Nam interdum significat: *accipere, ferre, portare;* interdum: *auferre, removere, delere;* tametsi vox Graeca magis significat *portare,* sive *ad portandum accipere;* quomodo quis dicitur onus *tollere,* quod accipit portandum. Et hoc modo saepe de Christo Scriptura loquitur, dicens, eum portasse vel tulisse nostra peccata; ut Jes. 53.: *Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit.* Ac rursum: *Iniquitates eorum ipse portabit.* Item: *Et ipse peccata multorum tulit.* Unde et ibidem dicitur, quod *posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.* Et notum est illud praecursoris, Christum monstrantis: *Ecce, agnus Dei, qui tollit peccatum mundi,* Graece: ὁ αἴρων, *tollens.* Ita sensus Apostoli est, Christum apparuisse, ut peccata nostra, tamquam grave pondus, quo premebamur usque ad tartara, in se susciperet, eaque pro nobis portaret, id est, pendens in cruce poenas pro illis debitas exsolveret. Sic enim et Petrus loquitur 1 Epist. 2.: *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum.* Convenit tamen et altera significatio, velut ex priore consequens; Christus enim, portando peccata nostra, abstulit ea ac delevit. Et quidem priori modo Christus, ut agnus et ut homo, peccata nostra tulit; utpote secundum eam naturam, in qua pati potuit; altero autem modo ea tulit, et ut Deus, per potentiam, et ut homo, per patientiam, qua nobis meruit abolitionem peccatorum.

Et peccatum in Eo non est. Oecumenius et alii quidam causaliter hoc exponunt: *Quia peccatum in Eo nullum est,* ac si dicat Apostolus, ideo Christum idoneum fuisse, qui peccata nostra tolleret, quia nullum ipse peccatum habuit. Poterit tamen simplicius exponi hoc modo: Christum tulisse peccata nostra, non sua, cum in ipso nullum esset peccatum, quod tolleret. Hoc autem ampliate est intelligendum, ut nec sit, nec umquam fuerit, imo nec esse posset ullum peccatum in Christo; tum quia de Spiritu sancto conceptus, peccatum contrahere non potuit; tum praecipue propter unionem hypostaticam in persona Filii Dei, in quam impossibile est cadere peccatum; quemadmodum recte docent Theologi in 3. dist. 12.

6. *Omnis, qui in Eo manet, non peccat.* Ex hac Scriptura aliisque similibus docuerunt Jovinianus et Pelagius, justos vivere sine peccatis. Quae doctrina cum suis auctoribus ab Ecclesia damnata est, et manifeste refellitur ipsius Joannis

auctoritate, qui supra cap. 1. dixit: *Si dixerimus: Quia peccatum non habemus; nos ipsos seducimus etc.* Videndum igitur, quomodo, quod hic dicit, *omnem eum, qui in Christo manet, non peccare,* debeat intelligi, ut illi doctrinae Catholicae non sit contrarium. Augustinus lib. 4. contra duas epist. Pel. cap. 11. refert ex Ambrosii commentario super Jesaiam quaedam verba, quibus ille locum hunc exponit de futuro saeculo, quando perfecta erit electorum mansio in Christo, et conjunctio cum Christo, ut amplius nec peccent, nec peccare possint. Verum non hic loquitur Joannes de futuro saeculo, sed de praesenti, docens, quid agere debeamus, ut non peccemus. Sic enim et initio capitis secundi dixit: *Haec scribo vobis, ut non peccetis.* Quod utique ad praesens saeculum pertinet. Sed et hic post pauca subjungit: *In hoc manifesti sunt filii Dei, et filii diaboli;* nempe in eo, quod isti peccant, illi non peccant. Quod adfert ut notam discriminis inter hos et illos, etiam in hac vita.

Est igitur alius sensus ipsius Augustini, quem tradit lib. 2. de baptis. parvul. cap. 8. 9. et 10., lib. 2. contra epist. Parmen. cap. 7., libro de perfect. justitiae, sub finem, et in epist. 95., justos et in Christo manentes non peccare ex ea parte, qua sunt in Christo renati ac renovati; licet ea parte, qua sunt adhuc vetusti, et filii hujus saeculi, saepenumero peccent. Sic et Bernardus intellexit libro de natura et dignitate divini amoris, cap. 6. Atqui nec iste sensus videtur accommodus huic loco. Distinguit enim Joannes, ut dictum est, inter filios diaboli et filios Dei, per *peccare* et *non peccare;* quod intelligi non potest de quibuscumque peccatis, sed tantum de gravioribus, quae mortalia vocamus.

Igitur Augustinus in commentario praesentis loci, tract. 5., interpretatur, Joannem loqui de eo peccato, quod est non diligere fratrem, id est, quo violatur fraterna caritas. Sic enim ipse Joannes exponere videtur illud *peccatum,* infra vers. 10. dicens: *Et qui non diligit fratrem.* Veruntamen sub illo fraterni odii peccato, ut plenus sit hujus loci sensus, etiam caetera mortalia comprehendi debent, quae generaliter idem Apostolus vocat *opera diaboli,* vers. 8. Nam et e contrario *opera bona justitiam* in genere vocat, dicens: *Qui facit justitiam, justus est.*

Et hoc generali sensu locum praesentem accepit Hieronymus lib. 2. contra Jovinianum, cap. 1., et lib. 1. contra Pelag. cap. 3. Eundemque sensum inter alios tradit ac bene declarat Hesselius, observandum monens, apud Joannem Apostolum, *peccare* sive *facere peccatum,* idem esse, quod apud Paulum, *ambulare secundum carnem, esse sub peccato, servum esse peccati.* Id autem est, peccare mortaliter, actu vel affectu. Sic ergo Joannes *omnem eum, qui manet in Christo,* dicit *non peccare,* scilicet dum manet in Christo, quomodo Paulus dicit, nos mortuos esse peccato et liberatos a peccato, Rom. 6.; item nullam esse participationem justitiae cum iniquitate, 2 Cor. 6. Nam et Petrus ita loquitur 2 Epist. 1.: *Haec enim facientes, non peccabitis aliquando.*

Porro *manere in Christo,* est, ei inhaerere, tamquam membrum suo capiti, sic ut vitales ab eo influxus accipiat. Nec verbum μένειν, *manere,* perseverantiam Joanni denotat, sed quietem aliquam; quomodo quis dicitur manere in domo, ubi sedem habet. Unde nec convenit sensus illorum, qui sic exponunt: *Qui manet in Eo* perseveranter usque in finem, numquam deinceps mortaliter peccat. Nam neque per hoc distinguuntur filii Dei et filii diaboli; multi enim sunt filii Dei, id est justi, qui in justitia non perseverant.

Et omnis, qui peccat, non vidit Eum, nec cognovit Eum. Rem declarat ex opposito. Nec tamen dicit: *Non manet in Eo,* sed: *Non vidit Eum etc.,* visionem et notitiam, ut alibi, intelligens affectivam seu dilectivam, quam nemo habet, nisi qui manet in eo. Nam, ut annotat Cajetanus, *non sumus in Christo per esse*

substantiale, sed secundum mentem, qua cognoscitur et videtur; eo nimirum cognitionis et visionis modo, quem dixi. Nec sentit Joannes, eum, qui peccat, numquam vere credidisse; sed sensus est, eum, qui peccat, tunc, quando peccat, ab affectiva Dei notitia alienum esse. Ponunt enim praeterita pro praesentibus, vel Hebraeo more, vel, ut vult Cajetanus, *ad significandum causalitatem notitiae et visionis respectu actus peccandi vel non peccandi.*

Sciendum tamen, pro verbo: *cognovit,* in Graeco esse: ἔγνωκεν. Quae vox, annotante Erasmo, significat actum inhaerentem; quasi dicas: *cognitum habere.* Unde potius vertendum putat: *neque novit,* quod praesentis temporis significationem habet. Visionem et cognitionem interpretes fere pro synonymis accipiunt; tametsi Cajetanus *visionem* interpretatur notitiam evidentem, qua scilicet ea, quae fidei sunt, evidenter cognoscuntur *sub ratione credibilis,* ut loquitur. At verisimilius est, posterius verbum esse expositionem prioris; *non vidit,* id est, *non cognovit;* ne putaretur sermo restrictus ad visionem claram et evidentem.

7. *Filioli, nemo vos seducat.* Paterna admonitio est ad fideles, ne se sinant in errorem abduci a seductoribus, qui, docentes, opera ad salutem non esse necessaria, sed fidem solam, carni et omni vitiorum generi laxabant habenas, quam Joannes Apoc. 2. vocat *doctrinam Balaam,* et doctrinam Nicolaitarum, et *quam adscribit* in mysterio *mulieri Jezabel.* Nec minus valet eadem haec admonitio adversus haereticos hodiernos, simili ratione populum seducentes, cum negant, per bona opera quemquam justum esse coram Deo; sed justificari nos imputative sola remissione (quam ipsam male exponunt) peccatorum; utique directe contra id, quod sequitur hoc loco:

Qui facit justitiam, justus est. Convenit hoc cum eo, quod dixit capite praecedenti: *Qui facit justitiam, ex Ipso natus est.* Unde intelligitur, Joanni eundem esse justum et ex Deo (vel ex Christo) natum, id est, adoptione Dei filium. Est et similis locus Ezech. 18.: *Vir si fecerit judicium et justitiam etc., et in praeceptis meis ambulaverit, et judicia mea custodierit: hic justus est. Justitiam* ergo Joannes intelligit non habitualem, sed opera bona, quae vocantur opera justitiae; quemadmodum et Augustinus declarat in enarrat. Psalm. 118. conc. 16. Ex quo consequens est, in operatione virtutum consistere justitiam Christianam, non autem in sola peccatorum remissione; nec solum significari, quod opera justitiae sint signa quaedam exteriora, quae arguant, hominem esse justum coram Deo; sed esse ejusmodi, quae rationem habeant causae formalis, qua quis justus sit. Ut enim formaliter ab ambulatione quis dicitur ambulans, ita ab actibus justitiae, quos exercet, quis dicitur justus in actu, et consequenter a justitia habituali justus in habitu. Quemadmodum et e diverso mala opera formaliter hominem constituunt peccantem, et macula ex eis contracta peccatorem.

Sed recurrit dubitatio, quam movimus ad finem capitis superioris, et solvendam huc usque distulimus. Quomodo verum sit, *omnem eum, qui facit justitiam, justum esse?* cum multi, tam Catechumeni, quam post lapsum poenitentes, opera justitiae exerceant, necdum justi, quia nondum justificati. Quae justificatio non contingit ordinarie, nisi dum actu suscipitur sacramentum ad hoc institutum; adeo ut dicat Augustinus tract. 13. super Joannem: *Quod, quantumcumque catechumenus proficiat, adhuc sarcinam iniquitatis suae portat; non illi dimittitur, nisi cum venerit ad baptismum.* Primum responderi potest, omnem ejusmodi hominem justum dici, quantum est ex parte operum justitiae, quae facit. Sunt enim ea legi divinae conformia, propter quod et a Joanne *justitia* vocantur; ut sit argumentum a conjugatis: Facit justitiam; ergo justus est. Quali ratione etiam Cornelius Centurio, nondum Christo incorporatus, Act. 10. vo-

catur *religiosus ac timens Deum, cujus orationes et eleemosynae ascenderant in memoriam in conspectu Dei;* idemque a domesticis suis, ad Petrum missis, non utique falso, *justus ac timens Deum* appellatus. Veruntamen, qui talis est, absolute justus dici non potest, eo quod ipsi desit ad justitiae complementum remissio peccatorum praecedentium, quorum ratione adhuc Dei inimicus est, et irae ejus obnoxius. Non est autem absolute et simpliciter justus ac rectus, cui Deus est iratus sic, ut reum adhuc gehennae teneat.

Alia responsio est, si dicamus, ejusmodi hominem justum esse, sed justitia actuali, quae consistit, ut ante dictum est, in bonis operibus; a quibus, hac consideratione, etiam formaliter justus est.

Rursus alia responsio, quod dicatur justus a justitia inchoata et aliquo usque provecta. Nam initium justificationis est a fide et proposito novae vitae; progressus in exercitio bonorum operum; complementum in susceptione gratiae gratificantis. Multum autem profecit peccator, quando ad secundum in hoc genere gradum pervenit, etiamsi a tertio, ob causam, differatur.

Sed et hoc dici potest, Joannis sententiam sic intelligendam: Omnis, qui facit justitiam, a peccato liber, justus est et ex Deo natus. Nondum est autem liber a peccato, qui reatu ejus adhuc tenetur. Hesselii responsio est, Joannem scribere fidelibus jam per baptismum renatis, quos affirmat esse justos et filios Dei, si recte vivant; sin minus, regenerationis gratiam non habere, etiamsi perceperint ejus sacramentum.

Sicut et Ille justus est. Ita dictum fuit in fine capitis praecedentis: *Si scitis, quoniam justus est etc.* Utrumque vero de Christo dici, circumstantiae docent. Haec pars addita confirmat, quod diximus, ex hoc loco destrui justitiam haereticorum imputativam, quam constituunt in sola peccatorum remissione. Christus enim, qui perfectissime justus est, quique *factus est nobis a Deo justitia et sanctificatio et redemptio,* 1 Cor. 1., sola mentis rectitudine justus est, non etiam peccatorum remissione, quae nulla habere potuit; sicut et angeli sancti eo tantum modo justi sunt. Verum quia nos homines in peccatis nati sumus, et *in multis offendimus omnes,* Jacob. 3., ut semper nobis necesse sit dicere Deo: *Dimitte nobis debita nostra:* idcirco non in sola rectitudine mentis, et virtutum operatione consistit nostra justitia, sed etiam in remissione peccatorum, ut, iis condonatis, jam vere justi simus (etsi gradu longe inferiori), *sicut et Ille justus est.* Nam similitudo, non aequalitas significatur.

8. *Qui facit peccatum, ex diabolo est.* Antithesim statuit inter Christum et diabolum, et inter eos, qui justitiam faciunt, et qui peccatum; quae antithesis sic explicatur: Christus hominibus auctor est exercendae justitiae, diabolus auctor peccati; ut proinde alii Christum principem habeant, alii diabolum. Porro Christus justitiae nobis auctor est, tum quia a Deo Patre justitiam nobis sua passione promeruit, tum quia justitiae nobis exempla simul et praecepta tradidit; diabolus vero peccati auctor est hominibus, quoniam et primus peccavit, et primus homini peccatum suggessit ac persuasit, et ad omnia peccatorum genera miseros homines incitare et impellere numquam desistit. Igitur *ex diabolo est omnis, qui facit peccatum,* tamquam ex eo, qui peccati sit auctor et parens. Unde Dominus ad Judaeos Joan. 8.: *Vos,* inquit, *facitis opera patris vestri,* et iterum: *Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri vultis perficere.* Quocirca, qui peccatum faciunt, ex diabolo sunt, non solum imitatione (nam paucorum est, imitari velle diabolum in eo, quod peccant), sed quatenus peccant, et eo ipso, quo peccant, suggestionibus illius et tentationibus consentiendo. Id enim significat ratio, dictis Domini verbis indicata: *Et desideria patris vestri vultis perficere.*

Si quis objiciat, multos multa committere peccata non ex suggestione daemonum, sed, ut B. Jacobus loquitur capite

primo, *a propria concupiscentia tentatos, abstractos et illectos,* qui proinde, juxta sensum datum, dici non possint esse ex diabolo: respondeo, recte dici, diabolum omnis peccati in humano genere auctorem esse suggerendo atque suadendo; non quidem semper immediate; sed quia, quicumque peccat, ex ea saltem concupiscentia ad peccandum inducitur, quae, diabolo per suasionem auctore, invecta est et diffusa in totum genus humanum.

Quoniam ab initio diabolus peccat. Non sentit Apostolus, ab initio suae creationis diabolum peccasse, quomodo locum hunc quidam male intellexerunt; quae sententia merito est ab Ecclesia rejecta atque damnata, tamquam Scripturis adversa, quae docent, diabolum per superbiam cecidisse e statu rectitudinis ac felicitatis, in quo creatus fuerat; quemadmodum ostendimus in secundum sentent. distinct. 3. Sed sensus Apostoli est: *Ab initio,* id est, sub ipsius *mundi initium,* statim a mundi creatione, diabolum peccasse, cum prius nullum esset in mundo peccatum. Quo etiam sensu Dominus de eo dicit Joan. 8.: *Ille erat homicida ab initio.* Nam et alibi illud: *ab initio,* sic accipitur; ut Matth. 19. et Marc. 10.: *Ab initio creaturae masculum et foeminam fecit eos Deus.*

Jam, ut valeat probatio, quam facit Apostolus, intelligendum est, ita ab initio diabolum peccasse, ut ab eo, velut principio quodam, peccatum ad alios transiret. Nam, ut ille primus peccavit, ita caeteris omnibus, quicumque peccaverunt, tam angelis, quam hominibus, auctor peccandi fuit. Hinc ergo sequitur, *omnes eos, qui faciunt peccatum, ex diabolo esse,* sensu nimirum prius explicato.

Notandum quoque est, Apostolum non dicere: *peccavit ab initio,* sed: *peccat,* quia, ut ait Beda, *ex quo diabolus peccare coepit, numquam peccare desinit.* Et quidem semper continuo peccat diabolus, tum uno actu peccati, nempe superbiae, qua primum peccavit; tum plurimis atque innumeris aliis peccatis, tentando, nocendoque hominibus. Nam ab hujusmodi numquam feriatur aut cessat, quia, sicut *non dormitabit, neque dormiet, qui custodit Israël,* Psalm. 120., ita numquam dormitat, neque dormit, qui impugnat Israël. Sunt autem peccata ejus omnia mortalia propter circumstantiam finis; quemadmodum docet S. Thomas 1. 2. q. 89. art. 4. in corpore et ad 3.

In hoc apparuit Filius Dei, ut dissolvat opera diaboli. In hoc, Graece: εἰς τοῦτο, *ad hoc, in eum finem. Dissolvat,* λύσῃ, *solvat,* seu potius *solveret.* Repetit enim Apostolus aliis verbis id, quod supra vers. 5.: *Ille apparuit, ut peccata nostra tolleret.* Unde et manifestum est, per *opera diaboli* significari peccata. Quae quidem *opera diaboli* vocantur, quia diabolus eorum omnium auctor est ea ratione, quam superius attulimus. Patet etiam, haec duo: *tollere peccata,* et *dissolvere opera diaboli,* eadem esse, saltem concomitanter. Itaque sensus est: *Dei Filium propterea* in nostrae carnis substantia *apparuisse,* id est, incarnatum esse, *ut* per suam passionem *solveret* ac destrueret peccata, quae diabolus in genus humanum invexit.

Itaque *solvisse* ea dicitur, quia pretium dedit redemptionis, quo solverentur et abolerentur peccata, propter quae eramus sub diaboli potestate captivi. Qui legunt: *solvat* aut *dissolvat,* referunt hoc verbum ad effectus passionis, quos omni tempore Filius Dei in hominibus operatur; videlicet convertendo peccatores et salutarem poenitentiam iis inspirando; deinde peccata seu peccatorum maculas ex animis delendo, poenasque simul pro iis debitas remittendo; denique peccatorum reliquias omnes penitus auferendo. *Solvit* autem *opera diaboli Filius Dei* non in omnibus hominibus, sed in electis. Nam in reprobis ea peccata, cum quibus hinc discedunt, numquam solvuntur. Hanc solvendi potestatem Christus ex parte quadam communicavit Ecclesiae praelatis, quibus dixit: *Quaecumque solveritis super terram, erunt soluta et in coelo,* Matth. 18., et:

Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, Joan. 20.

Quaeres, an mors hoc loco dicenda sit opus diaboli. Non apparet. Nam, ut ostendimus, eadem Joanni sunt, *opera diaboli* et *peccata;* mors autem peccatum non est, sed poena peccati, Deum habens auctorem. Nec enim in Christo locum habere potuit opus diaboli, ipso testante: *Venit princeps hujus mundi, et in me non habet quidquam,* Joan. 14.; et tamen mortuus est Christus. Destruitur autem mors per Christum, non quod ipsa sit opus diaboli, sed quod ex opere diaboli, justo Dei judicio, subsecuta. Nam *per peccatum mors,* Rom. 5.

Patet insuper (ut et hoc obiter addamus), ea signa, quibus ad nocendum hominibus utuntur malefici, non esse Joanni *opera diaboli;* tamquam ea Christi exemplo dissolvere ac destruere debeamus, ut argumentantur quidam. Non enim ea signa peccata sunt, sed Dei creaturae, ex pacto diabolico positae vel adhibitae ad nocendum. Et quidem ea solvere licet ac destruere in nefarii pacti detestationem; sed non eo fine, ut, illis amotis aut destructis, a nocendo cesset diabolus; id enim esset miscere se pacto diaboli, quemadmodum latius ostendi super 4. sent. dist. 34.

9. *Omnis, qui natus est ex Deo, peccatum non facit.* Adducit hanc sententiam Apostolus ad discrimen statuendum inter filios Dei et filios diaboli; quemadmodum et illam superiorem huic similem: *Omnis, qui in Eo manet, non peccato* ideoque similiter est exponenda, nimirum hoc sensu: *Nemo natus ex Deo,* id est, per regenerationem et gratiam adoptionis factus Dei filius, dum talis est, *facit* seu committit *peccatum* grande, quod mortale vocamus. Nam de hujusmodi peccato Joannem agere, jam supra dictum ac declaratum est. Repetit eandem sententiam infra cap. 5. v. 18. Quem locum, ut et hunc praesentem, sunt, qui intelligant de certo quodam genere *peccati,* quod in Spiritum sanctum committitur; id est, de impugnatione manifestatae veritatis. Iidem *natos ex Deo* interpretantur praedestinatos, quos existimant, ex sententia Joannis, ita a Deo conservari, ut in ejusmodi peccatum numquam labantur. Sed haec interpretatio fundamentum non habet, ut nec ipsa opinio; quemadmodum ostendemus ad illud cap. 5.: *Est peccatum ad mortem.*

Rectius S. Bernardus lib. de gratia et lib. arb., citans hoc Joannis testimonium: *Hoc,* inquit, *dictum est de praedestinatis ad vitam; non quod omnino non peccent, sed quod peccatum ipsis non imputetur, quia vel punitur condigna poenitentia, vel in caritate absconditur.* Item serm. 1. in Septuagesima: *Non peccat,* inquit, *id est, non permanet in peccato, quia conservat eum, ut perire non possit, ea, quae falli non potest, generatio coelestis.* (Respicit enim Bernardus ad rationem cap. 5. subjunctam: *Sed generatio Dei conservat eum); vel non peccat, id est, tantundem est, ac si non peccet, eo quod non imputetur illi peccatum.* Haec ille. Quem tamen non esse germanum sensum istius sententiae, a Joanne toties iteratae, sed eum, quem primo dixi, satis liquet ex antedictis v. 6. Quod et confirmatur ex ratione, quam hoc loco subjungit:

Quoniam semen Ipsius in eo manet. Hoc semen Dei varie exponitur. Quidam esse dicunt Spiritum sanctum nos regenerantem; nonnulli Filium Dei; alii gratiam Spiritus sancti; alii caritatem Dei, si tamen haec a gratia Spiritus sancti diversa est; rursus alii verbum Dei, fide non otiosa susceptum. Quae omnia etsi probabiliter dicantur, ac fere eodem recidant, tamen ex mente B. Joannis esse videtur, ut per *semen Dei* intelligatur nativitas spiritualis, qua ex Deo renati sumus et facti filii Dei. Sic enim Joannes se ipsum exponere videtur cap. 5., ubi, cum similiter, ut hoc loco, dixisset: *Omnis, qui natus est ex Deo, non peccat,* pro ratione subjecit haec verba: *Sed generatio Dei conservat eum;* tamquam illa *generatio Dei, conservans hominem ex Deo natum,* sit hoc semen

Dei manens in homine, qui ex Deo natus est. Sensus igitur est, eum, qui natus est ex Deo, propterea non peccare, quia nativitatem illam seu filiationem Dei in se habet manentem, cum qua peccatum non consistit. Dicitur autem *manere in illo nativitas illa divina*, non quod in eo permaneat usque in finem (non enim hic de perseverantia sermo est); sed, ut expositum est supra v. 6., quia permanenter inest atque inhaeret, velut quiescens, residens et inhabitans. Quod non fit sine qualitate aliqua permanente, ut hinc recte statuatur gratia permanenter inhaerens animae, quam vocamus gratiam habitualem.

Et non potest peccare, quoniam ex Deo natus est. Hujus quoque partis variae sunt expositiones, prout verbum *potest* varie solet accipi. Quidam: *non potest*, exponunt: non debet; ac si dicat Apostolus: Non licet ei peccare, videlicet ob acceptam a Deo tantam gratiam, qua filius Dei factus sit. Hic sensus est apud Augustinum lib. de natura et gratia, cap. 14., et apud Orosium in Apologia. Alius sensus: *Non potest*, id est, non vult, habituali scilicet voluntate. Quomodo exponit Oecumenius. Item alius: Non potest peccare, quatenus ex Deo natus est; sed hoc modo nec venialiter potest peccare.

Porro Calvinus et alii nostrae aetatis haeretici sic intelligunt: Non potest ita peccare, quin semper in eo maneat illud semen, quo regeneratus est; quod incorruptibile esse dicunt et exstingui non posse, sed perpetuam vim ac vigorem retinere; licet interdum ad tempus supprimi contingat, ut vim suam non exserat, instar carbonis vivi cineribus undique contecti. Sed hic sensus olim in Joviniano damnatus est, et apertissimis Scripturis repugnat, quae docent, a gratia Dei posse hominem excidere, et in damnabilia peccata incidere. Item, perseverantiam fidei et caritatis esse specialia Dei dona, non omnibus fidelibus et justis communia. Quo pertinent innumerabiles exhortationes ad perseverandum in fide et sancta conversatione.

Vetus autem ac germanior hujus loci intellectus est, quem tradit Hieronymus lib. 2. contra Jovin.: Non potest peccare, quamdiu manet filius; sensu videlicet composito, ut ajunt Logici, quem declarat addita ratio: *quoniam ex Deo natus est.* Nam et eadem ratio praecessit: *quoniam semen Ipsius in eo manet.* Breviter ergo tale est, quod Apostolus dicit: Stare simul haec duo non possunt, peccare et esse filium Dei. Similes sunt locutiones, illa Pauli: *Qui in carne sunt, Deo placere non possunt,* Rom. 8.; illa Christi: *Non potestis Deo servire et mammonae,* Matth. 6.

10. *In hoc manifesti sunt filii Dei et filii diaboli.* Id est: Hoc signo dignoscuntur in hoc saeculo inter se filii Dei et filii diaboli, quod isti peccant, illi non peccant. Refertur enim illud: *in hoc,* ἐν τούτῳ, ad praecedentia, ubi dixit: *Qui facit peccatum, ex diabolo est;* et: *Qui natus est ex Deo, peccatum non facit.* Unde patet, illas sententias de peccato mortifero debere intelligi. Non enim venialia peccata, sed mortalia, discernunt filios diaboli a filiis Dei. Liquet etiam, filios Dei intelligi secundum praesentem justitiam, non secundum aeternam praedestinationem. Nam et filii diaboli intelliguntur secundum praesentem injustitiam.

Porro sicut discrimen inter filios Dei et diaboli hic assignatur per *peccare* et *non peccare,* id est, per malum affirmatum et negatum: ita recte statuitur per *diligere* et *non diligere*, id est, per bonum affirmatum et negatum. Quod discrimen indicat infra vers. 14. et capite sequenti vers. 7. et 8. Unde est illud praeclare dictum ab Augustino, tractante hunc locum: *Dilectio sola discernit inter filios Dei et filios diaboli. Signent se omnes signo crucis Christi; respondeant omnes: Amen! Cantent omnes: Alleluja; baptizentur omnes; intrent Ecclesias; non discernuntur filii Dei a filiis diaboli, nisi caritate. Qui habent caritatem, nati sunt ex Deo; qui non habent, non sunt nati ex Deo. Quidquid vis, habe; hoc solum non habeas;*

nihil tibi prodest. Alia si non habeas, hoc habe, et implesti legem. Qui enim diligit alterum, legem implevit, et: Plenitudo legis caritas. Haec Augustinus, quae fere eadem ex illo Beda retulit in suum commentarium.

Ex hac autem Apostoli doctrina non est consequens, in hoc saeculo manifestum nobis esse, qui sunt filii Dei, qui filii diaboli; qui justi, et qui injusti. Sentit enim Joannes, ea, quae dicta sunt, *peccare* et *non peccare, diligere* et *non diligere*, certissimas esse notas et signa hujus discriminis; non tamen semper nobis evidentia; sed quantum signa cognoscere possumus, tantum etiam judicare nos posse de hominibus per illa discernendis.

Omnis, qui non est justus, non est ex Deo. Graeca et Syriaca sic habent: *Omnis non faciens justitiam etc.* Sed idem est sensus. Jam enim supra dictum est, quod, *qui facit justitiam, justus est.* Et nostra lectio omnium est Latinorum, etiam antiquissimorum, Tertulliani libro de pudicitia, cap. 19., et Cypriani lib. 3. ad Quirinum, testimonio tertio. Spectat haec pars ad declarationem supradicti discriminis: *Quisquis*, inquit, *non est justus, et justitiam non facit,* id est, opera justitiae non exercet, *non est ex Deo natus,* proinde nec inter filios Dei numerandus. Ex quo relinquit intelligendum, quod sit ex diabolo, id est, filius diaboli. Simul innuit, non eos solos a semine Dei alienos esse, et ad diaboli semen pertinere, qui gravia peccata committunt; verum etiam qui bona, quae facere deberent, omittunt (quod est non facere justitiam); atque hos etiam generali sententia, qua dixerat: *Qui facit peccatum, ex diabolo est,* comprehendi. Sunt enim peccata grandia atque mortifera non solum commissionis, sed et omissionis.

Et qui non diligit fratrem suum. Supple ex eo, quod praecedit: *non est ex Deo.* Addit autem Apostolus: *Et qui non diligit fratrem suum,* non tamquam aliquid diversum a priore, illo scilicet: *qui non facit justitiam;* sed magis docendi et explicandi causa, ne quis sibi placeat, tamquam justitiam faciens, qui fratrem non diligit. Nam justitia Christiana principaliter in dilectione consistit, primum Dei, deinde proximi. Cur autem proximum potius nominet, quam Deum, ipse causam reddit capite sequenti, versu penultimo, ibidem a nobis explicandam.

Fratrem quidam interpretantur Christianum, eo quod Christiani initio se mutuo fratres appellarent. Verum illa tam stricta *fratris* acceptio non convenit huic loco. Respicit enim Joannes procul dubio tum ad Dei praeceptum in lege: *Diliges amicum* seu *proximum tuum sicut te ipsum*, Lev. 19.; tum ad mandatum Christi, quod capite praecedenti vers. 8. vocavit *novum mandatum,* quodque exstat in Evangelio Matth. 5. et Joan. 13. et 15. Constat autem, his mandatis, secundum veram intelligentiam, praecipi dilectionem non eorum tantum, qui nobiscum ejusdem sunt religionis, sed et aliorum omnium, etiam infidelium et inimicorum, quos omnes proximi nomen comprehendit. Igitur *fratrem* intellige proximum, id est, quemlibet hominem. Sunt enim omnes homines inter se fratres propter communem parentem Deum, ad quem etiam ista, quae nobis omnibus praecipitur, fratris dilectio referenda est. Vide supra ad cap. 2. vers. 9. et infra ad initium cap. 5.

11. *Quoniam haec est annuntiatio, quam audistis ab initio, ut diligatis alterutrum. Diligatis,* Graece: ἀγαπῶμεν, *diligamus;* quemadmodum et Augustinus legit, et nonnulli codices Latini; tametsi id sensum non mutat. *Annuntiationem* vero dixit pro re annuntiata. Hoc vobis, inquit, annuntiatum, traditum est, cum primum facti estis Christiani; sic instituti estis ab initio, ut omnes nos invicem diligamus; adeo quidem, ut sine eo filii Dei, Christique discipuli esse non possimus. Haec enim est tessera discipulorum ejus, ipso testante Joan. 13.: *In hoc cognoscent omnes, quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad*

invicem. Hinc ergo sequitur, eum, qui fratrem non diligit, ex Deo non esse.

12. *Non sicut Cain, qui ex maligno erat.* Graeci legunt absque relativo: *Non sicut Cain ex malo erat.* Utrovis modo legatur, supplemento opus est ad constructionem. Juxta Graecam lectionem ita suppleri et construi textus poterit: *Ut diligatis alterutrum,* et non oderitis fratres, ne sitis ex diabolo, *sicut Cain,* odio fratrem prosequens, *ex malo erat.* Juxta Latinam brevius et commodius hoc modo: Ut diligatis alterutrum, non agentes, sicut Cain, qui ex malo erat. Nam sic agere, id est, fratrem odisse et occidere, quod ille fecit, non est diligere fratrem, sed dilectioni fraternae e diametro contrarium. Adfert Apostolus exemplum Cain, qui et primus, et insignis fuit osor ac persecutor fratris, et inter homines quodammodo caput atque archetypus malorum, a quo civitas diaboli ceperit initium. *Malignus* seu *malus,* Graece: ὁ πονηρὸς, per antonomasiam diabolus intelligitur, velut capite praecedenti vers. 13. et 14., et alibi frequenter. Hinc alii, vim articuli volentes exprimere, vertunt: *ex illo malo,* id est, ex diabolo, qui in malitia tenet principatum. *Fuit* autem *Cain ex diabolo,* ut patre, sicut declaratum est supra; ac proinde diaboli filius, et filius quidem, non qualiscumque, sed primogenitus.

Et occidit fratrem suum. Et eodem, inquit, maligno, id est diabolo, instigante, ut qui *erat homicida ab initio,* Joan. 8., *occidit fratrem suum Abel.* Hic nimirum primus fuit fructus odii fraterni. Historia nota est ex Gen. 4.

Et propter quid occidit eum? Graeca sonant: *Et cujus gratia occidit eum?* seu plenius: *Et cujus rei gratia?* Sic enim verterunt Erasmus et alii, quasi quaeratur causa finalis. Verum responsio, quam Joannes suae reddidit interrogationi, declarat, non finalem causam occisionis requisitam fuisse, sed causam invidiae et odii, quo motus fuit ad occidendum; ut proinde rectius verterit interpres noster, et eum secutus Hentenius: *propter quid?* ac si quaereret Apostolus: Quid movit, quid impulit eum, ut occideret fratrem? Responsio:

Quoniam opera ejus maligna erant, fratris autem ejus justa. Occidit eum, inquit, invidia motus, qua invidebat ei gloriam, quam ex bonis operibus habebat, persequens in eo, quod bonus erat. Cum enim ambo sacrificium Deo offerrent, *respexit Dominus ad Abel, et ad munera ejus,* ait Scriptura; *ad Cain autem, et ad munera illius non respexit.* En gloria, quam ex bonis operibus habuit Abel, Deo videlicet sacrificium ejus, et justitiam, et opera approbante signo aliquo manifesto. Quod quale fuerit, indicat versio Theodotionis ab Hieronymo relata in traditionibus super Genesim. Ea sic habet: *Et inflammavit Dominus super Abel et super sacrificium ejus; super Cain autem, et super sacrificium ejus non inflammavit.* Quae nimirum inflammatio videtur ea fuisse, qua sacrificium Abel incensum et inflammatum fuit igne coelitus immisso; quemadmodum et alias factum legitur in sacrificiis Deo placitis, ut Lev. 9., 2 Par. 8. et 3 Reg. 18. Cain igitur, cujus sacrificium non inflammavit ignis coelestis, igne succensus est invidiae et odii adversus fratrem; quibus duabus facibus agitatus, eum interfecit. Quod exemplum optime convenit instituto B. Joannis, ut qui agat de ea fratris dilectione, qua diligitur, ut bene vivat et Deo inhaereat; itemque de eo odio, quod patitur, quia bene vivit et Deo carus est. Quod odium proprie diabolicum est, ac proprie diaboli filios facit. Nam ex hujusmodi odio diabolus hominem ab initio persecutus dejecit, ac duplici morte, cum toto genere, occidit. Tale fuit odium Judaeorum adversus Christum, quorum vox est apud Sapientem cap. 2.: *Circumveniamus justum, quoniam contrarius est operibus nostris, et improperat nobis peccata legis.* Imo generalis est sententia B. Augustini in enarrat. Psalm. 128.: *Omnis malus ideo persequitur bonum, quia non illi consentit bonus ad malum.*

13. *Nolite mirari, fratres, si odit vos mundus.* Graece et Syriace: *fratres mei.* Subjicit hoc Apostolus ad consolationem fidelium, ut ne mirentur, tamquam de re nova, quod multis sint exosi; cum res sit valde vetus, bonos odium et persecutionem sustinere a malis. Quemadmodum exemplo Cain demonstratum est. Levius autem ferendum est malum, quod nec novum est, nec insolitum, et quod habeas cum omnibus bonis commune. *Omnes* enim, *qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur,* 2 Tim. 3. *Mundum* vocat multitudinem hominum, quorum plurimi mali sunt.

14. *Nos scimus, quoniam translati sumus de morte ad vitam.* Pertinet hoc ad consolationis amplificationem; ac si dicat: Quamvis impii nos odio persequantur, etiam ad mortem usque, tamen illud in mediis malis consolari nos debet ac recreare, quod sciamus, translatos nos esse de morte ad vitam. Cum autem multiplex sit mors et vita, tam animae, quam corporis, uti diligenter Hesselius in commentario declarat: illa *mors* hic intelligitur, qua dicitur anima mortua, vel homo mortuus *morte peccati;* quomodo dixit Paulus de vidua, 1 Tim. 5.: *Quae in deliciis est, vivens mortua est;* et illa *vita,* qua vivere dicitur vel anima, vel homo *vita justitiae;* ut *mortis* nomine peccatum, et *vitae* nomine justitiam accipiamus, sitque sensus: Nos scire, quod translati sumus de morte peccati ad vitam justitiae. Quamquam et sic intelligi potest, quod translati sumus e statu mortis aeterni ad statum aeternae vitae; nempe quod ad meritum attinet. Cum enim essemus per peccatum obnoxii gehennae, facti sumus per justitiam regni coelestis haeredes. Ut proinde *mors* intelligatur totius hominis aeterna perditio, vita autem aeterna felicitas.

Caeterum non illud sentit Apostolus, unumquemque fidelem certo scire, quod sit translatus de morte ad vitam, et proinde in statu gratiae constitutus; quomodo locum hunc et similes prave sectarii interpretantur pro sua fide speciali; sed sermo generalis est, in persona fidelium scriptus, et ita exponendus: *Nos Christiani certa fide novimus, omnes bonos fideles, quorum e numero nos esse, singuli confidimus, translatos esse de morte ad vitam.* Dicit autem: *translati sumus,* scilicet a Deo, ut non nostris viribus aut meritis, sed Dei gratiae totum salutis nostrae beneficium noverimus attribuendum. Sic et Paulus Col. 1.: *Eripuit nos,* inquit, *de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii dilectionis suae.*

Quoniam diligimus fratres. Non hic significatur meritum, aut omnino causa dictae translationis, quasi prius sit, diligere fratres, posterius autem et effectus illius, transferri de morte ad vitam, id est justificari. Neque enim *opera bona praecedunt justificandum, sed sequuntur justificatum,* ut concinne B. Augustinus dicit lib. de fide et operibus, cap. 14. Nam per justificationem *creamur in bonis operibus, quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus,* Eph. 2. Sed causalitas haec referenda est ad cognitionem. Nam ex dilectione fraterna velut effectu et signo cognoscimus, nos de morte ad vitam translatos esse; et quantum de illa certi sumus, tantum et de isto. *Redeat unusquisque,* inquit hoc loco Augustinus, *ad cor suum; si ibi invenerit caritatem fraternam, securus sit, quia transiit a morte ad vitam.*

Veruntamen, etsi dilectio Dei et proximi justificationem nostram totam, cujus initium est a fide, nec mereatur, nec praecedat, sed sub ea comprehendatur tamquam pars ejus; impetrat tamen remissionis gratiam, juxta verbum Domini Luc. 7.: *Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum.* Sed et augendae justificationis est causa, ut, *qui justus est,* opera caritatis exercendo *justificetur adhuc,* Apoc. ultimo.

Qui non diligit, manet in morte. Addit suo more membrum oppositum. In Graeco et Syriaco casus exprimitur verbi transitivi: *Qui non diligit fratrem, manet in morte,* qui facile ex praecedenti-

bus suppletur. *Mortem* intellige, ut supra, vel peccati, vel damnationis aeternae, quantum ad meritum et reatum attinet. Igitur, *qui non diligit fratrem*, id est, officia dilectionis, quum opus est, ei non impendit, *manet in morte* jam dicta, quia ab ea ad vitam non transfertur; remanens videlicet in eo, aut certe recidens in illud, in quo natus est, in peccatum, et statum damnationis. Estque certissimum hujus signum, non diligere fratrem.

Quidam *non diligere fratrem* exponunt: *odisse fratrem,* tam hoc loco, quam supra vers. 10. Sed nulla necessitas est hujus expositionis, imo nec utilitas. Constat enim, non solum odiendo et persequendo, sed et non diligendo, et caritatis officia non exhibendo, multos peccare mortaliter, quibus utile est, ut sciant, se manere in morte, nisi resipiscant. Abunde id docent verba Christi judicis ad reprobos: *Discedite a me, maledicti. Esurivi enim, et non dedistis mihi manducare etc.,* Matth. 25. Sed et sanctus Joannes infra negat, caritatem in eo manere, qui a fratre necessitatem patiente viscera sua clauserit, vers. 17.

15. *Omnis, qui odit fratrem suum, homicida est.* Obiter attexit praecedenti sententiae aliquid, veluti incremento quodam orationis, quod faciat adversus odium fratrum; quasi dicat: Si manet in morte, qui non diligit; quo loco creditis esse eum, qui fratrem non tantum non diligit, sed etiam odit? Vobis affirmo, illum coram Deo esse homicidam. Sed quomodo vera sit haec Apostoli sententia tam generaliter enuntiata, dubitatur; praesertim cum superiori capite de eo, qui odit fratrem, non plus dixerit, semel et iterum, quam quod in tenebris sit, et in tenebris ambulet; quod commune est omni peccanti mortaliter. Nec vero sufficit hunc locum sic exponere: Quisquis fratrem suum odit, homicida est sui ipsius, quia fratrem odiendo, suam ipsius animam occidit, secundum illud Sap. 16.: *Homo occidit per malitiam animam suam.* Plus enim Joannem dicere velle, manifestum est. Nam respicit ad Cain interfectorem fratris, et cum illo comparat omnem eum, qui fratrem suum odit. Igitur homicidam intelligit eum, qui alterius sit interfector. Unde nec satis est huic sententiae, si ideo dicatur homicida fratris, quia, dum fratrem ex odio persequitur, provocat eum ad iram et discordiam, et sic, quantum in ipso est, occidit eum in anima, ut explicat glossa ordinaria. Non enim hujusmodi fratris occisioni respondet exemplum Cain et aliorum, qui propter justitiam fratres oderunt, occiderunt, et martyres fecerunt.

Rectius igitur duobus modis intelligi potest, *omnem eum, qui fratrem odit, homicidam esse:* Vel quia omne fraternum odium saltem dispositio quaedam est ad homicidium, alia remotior, alia propinquior, sicut imperfectum dispositio est ad perfectum; qua ratione omnis iniquus motus ad nocendum fratri in homicidii genere deputatur; quemadmodum et omnis motus libidinosus ad genus moechiae pertinet. Vel quia completum odium fratris, etiamsi lateat in animo, nec in opus erumpat, homicidium animo et voluntate constituit, et homicidii reatum inducit. Quod enim perfecte quis odit, optat, non esse. Etenim antiqua sententia est, ait Hieronymus Epistola 62.: *Quem odit quis, periisse cupit.* Et ita praesentem locum intellexisse videtur B. Thomas 2. sec. quaest. 34. art. 4., disputans, utrum odium proximi sit gravissimum peccatorum, quae in proximum committuntur.

Cum ergo, qui fratrem odit, hac odii perfectione cupiat eum sublatum e medio, profecto occidit eum in corde suo; ut simile sit hoc dictum Apostoli cum eo, quod dicit Dominus Matth. 5.: *Omnis, qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est eam in corde suo.* Nam et illud, quod in eodem sermone dicit Dominus: *Omnis, qui irascitur fratri suo, reus erit judicio,* non improbabiliter a quibusdam exponitur de judicio condemnationis, cui obnoxius est, qui iram completam et in odium, quale hic intelligitur, conversam

gerit in animo. Nam ut illa dicta sunt a Domino contra Scribas et Pharisaeos, qui reum homicidii lege vetiti neminem censebant, nisi qui homicidium ipso opere perpetrasset: ita et hoc a Joanne dictum adversus illius temporis haereticos quosdam, ejusdem Pharisaicae doctrinae sectatores. Qua de re consule Augustinum lib. 19. contra Faustum, cap. 23.

Breviter itaque reddi potest hic sensus: Quicumque fratrem suum odit, optans aut volens ei mortem, homicida est. Hac enim ratione etiam diabolus homicida fuit, antequam suasione sua propelleret hominem in mortem; et Cain homicida, quando *iratus* fuit, ut habetur Gen. 4., nondum mittens manum in fratrem. Prior expositio propterea minus placet, quia comprehendit etiam motus odii fraterni veniales, utpote disponentes ad odium mortale. Constat autem ex praecedentibus, Joannem loqui de odio, quod mortem adferat. Posterior vero expositio adjuvatur etiam illo, quod docent Theologi, actum exteriorem peccati nihil malitiae moralis addere interiori, caeteris paribus.

Et scitis, quoniam omnis homicida non habet vitam aeternam in semet ipso manentem. Hoc scire eos dicit, quia sic instituti erant, et sic tenebant. *Vita aeterna* potest intelligi vel caritas et justitia, per quam certissime tenditur ac pervenitur ad vitam aeternam, imo quae salutis ac vitae aeternae initium est, consummationem habitura in futuro saeculo; vel ipsa beata futuri saeculi vita, quam in se manentem habere dicitur omnis justus, quia constitutus est in statu illius adipiscendae ex merito praesentis justitiae. Quae quidem justitia in ipso manere dicitur eodem sensu, quo superius dixit, semen Dei in eo manere, qui ex Deo natus est; quia nimirum in eo residet, ceu permanens aliquid, instar habitus. Continet haec pars propositionem syllogismi, quo probet Apostolus suum institutum, ut praecedens assumptionem. Nullus, inquit, homicida habet in se vitam aeternam; omnis, qui odit fratrem, homicida est; ergo nemo fratrem odiens habet in se vitam, sed manet in morte, majore etiam ratione, quam qui fratrem, quum diligere re ipsa deberet, non diligit re et effectu.

16. *In hoc cognovimus caritatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit.* Hortaturus fideles ad caritatis erga fratres officia, Christi Domini proponit exemplum, qui summam erga nos caritatem ostendit, animam suam ponens pro nobis. Quo suo exemplo ipse Dominus discipulos hortatus est, dicens: *Hoc est praeceptum meum, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos,* Joan. 15. Genitivus *Dei* in Graecis codicibus non habetur, uno excepto, qui sit instar multorum, Complutensi. Syrus quoque interpres non expressit. Sed nec Augustinus in textu posuit, quem declarat; licet Beda aliique Latini legant, et ex eo probent Christi divinitatem. Argumento est, a Joanne scriptum non fuisse, quod loco pronominis *ille* non sit in Graeco αὐτὸς, sed ἐκεῖνος, quod ad remotius referri solet; ut videatur Joannes ad illud respicere, quod dixerat v. 8.: *In hoc apparuit Filius Dei, etc.* Haec efficiunt, quo minus hic locus sit evidens et promptus ad demonstrandam Christi divinitatem, ut sunt alia multa Scripturae loca. Neque necesse est, incerta aut obscura ad victoriam urgere testimonia, ubi certa et aperta minime desunt.

Potest autem secundum Graecam lectionem intelligi caritas absolute, hoc sensu: Per hoc nobis declaratur debitum caritatis erga fratres, quod Christus animam suam pro nobis posuit. Hoc enim suum exemplum voluit nos imitari. Vel caritas Christi designate potest accipi, ut sensus sit: Hoc argumento nos Christiani cognoscimus Christi caritatem erga nos, quod ipse pro nobis aeterna morte liberandis animam suam posuit. Dicitur autem *animam suam posuisse*, Hebraea phrasi, quia voluntarie mortuus est, animae sustinens a corpore separationem. Quo etiam sensu martyres dicuntur animas suas posuisse, videlicet id facientes, quod

hic sequitur: *Et nos debemus pro fratribus animas ponere.* Tametsi Christus animam suam posuit quodam insuper peculiari modo, quem indicare voluit, quando dixit ad Judaeos: *Nemo tollit eam a me; sed ego pono eam a me ipso,* et: *Potestatem habeo ponendi eam, et iterum sumendi eam,* Joan. 10.: scilicet iis verbis significans, se potestatem habere moriendi, et animam suam deponendi, id est, a corpore separandi, quando et quomodo vellet; quemadmodum et resumendi; quam potestatem alii martyres nulli habuerunt. Cujus rei declarationem ampliorem vide apud Augustinum lib. 4. de Trinitate, cap. 13.

Et nos debemus pro fratribus animas ponere. Sic *et nos,* inquit, exemplo Christi Domini ac magistri nostri, qui dixit: *Exemplum dedi vobis, ut, quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis,* Joan. 13., *debemus pro salute fratrum animas ponere*, id est, voluntarie mortem subire. Nam et ordo caritatis id postulat, ut plus animam proximi, quam corpus nostrum diligamus, et honorem Dei (qui in animarum salute etiam consistit) aliis omnibus bonis anteponamus. Postulat autem interdum honor et gloria Dei, ut pro temporali vita proximorum conservanda nostram ipsorum vitam exponamus periculo, quoties scilicet ea res ulterius ordinatur ad eorundem vel aliorum salutem aeternam. Ita legimus, Alexandriae presbyteros, diaconos et alios fideles quam plurimos, cum pestis saevissima grassaretur, morbo laborantibus sponte ministrasse, mortemque libenter oppetivisse. *Quos, velut martyres, religiosa piorum fides venerari consuevit,* ut habet Romanum Martyrologium pridie Kal. Martii. Historiam refert Eusebius lib. 7. cap. 16. et 17. ex Dionysio Alexandrino. Nec dissimile est, quod narrat Gregorius lib. 3. dialogi, cap. 37., quendam presbyterum, Sanctulum nomine, sese obtruncandum obtulisse pro diacono, qui a Longobardis erat occidendus. Quod ejus factum magnifice laudat, affirmans, eum praestitisse, quod hoc loco praecipit Apostolus, id est, animam pro fratre posuisse.

Porro tenentur ex officio ad ponendum animas pro fratribus, ubi res postulat, omnes animarum pastores. Quibus omnibus in Petro, primo pastore, dictum est: *Sequere me,* Joan. 21., id est, animam tuam pone pro ovibus meis, sicut et ego pro eis animam meam posui. Caeteri vero fideles, licet non ex officio ad hoc teneantur, debent tamen eam habere caritatem, qua parati sint ad mortem pro fratribus obeundam, ubi salus illorum et honor Dei ita requireret. Et quia generalis est Apostoli sententia, dictans, quid omnes debeamus, idcirco sic intelligenda est, quomodo et alia praecepta affirmativa; nempe debere nos in animi praeparatione, si res exigat, pro fratribus animas ponere. Non igitur ab omnibus Christianis tanta perfectio caritatis exigitur, quanta a pastoribus, qui ex officio ad eximium illum caritatis actum tenentur loco et tempore exercendum; habere tamen omnes eam perfectionem debent in desiderio et studio assequendi. Quocirca non hinc sequitur, omnes debere esse perfectos; sequitur tamen, omnes ad perfectionem tendere et conari debere. Nec verum est, quod scribit Thomas Anglicus, ad hoc praeceptum solos perfectos teneri. Quid enim, si pastor imperfectus sit, ut multi sunt; an non tenebitur? Melius diceret, ad hanc perfectionem omnes etiam imperfectos teneri in casu; sicut dictum est. Vide, quae scribunt his consentanea B. Augustinus et Joannes Hesselius ad hunc locum.

17. *Qui habuerit substantiam hujus mundi, et viderit, fratrem suum necesse habere, et clauserit viscera sua ab eo; quomodo caritas Dei manet in eo?* Particulam: *hujus,* meliores codices non addunt, ut nec Graeca, quae sic habent: *Qui vero habuerit victum mundi, et viderit fratrem suum opus habentem, etc.*; tametsi recte vertunt interpretes: *substantiam*, quod Graece est: τὸν βίον. Nam ea voce praeter alia tum victus significari solet, tum generaliter omnia, quae

ad victum et vitae praesentis usum pertinent, ut sunt alimenta, vestes, pecuniae, possessiones. Quod totum *substantiae* seu facultatum nomine comprehenditur. *Viscera claudere a fratre,* est commiserationis affectum et effectum ei nolle exhibere. Nam *viscera* pro affectu interiore, praesertim amoris et misericordiae, metaphora est in Scripturis utriusque testamenti frequens. Itaque sensus est: Qui habet facultates mundanas, ex quibus etiam aliorum indigentiae queat subvenire, et novit fratrem suum seu proximum egentem, nec tamen opem misericordiae ei impendat, inopiam ejus sublevando; quomodo fieri potest, ut caritas Dei, communis omnium parentis, propter quem frater diligendus est, in animo ejus resideat ac domicilium habeat? ac si dicat Apostolus, id fieri non posse. Descendit autem ab opere caritatis excellentissimo, de quo dicit Dominus Joan. 15.: *Majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis,* id est fratribus, ad opus multo inferius, quod est, de bonis exterioribus aliquid indigenti fratri impertire; ut saltem habeat caritatem inchoatam, qui nondum habet perfectam. Cui dicit Augustinus: *Si nondum es idoneus mori pro fratre, jam idoneus esto dare de tuis facultatibus fratri.* Nam, ut ait Gregorius hom. 14. super Evangelia, *qui non dat pro ovibus substantiam suam, quando pro his daturus est animam suam?*

Nominat Apostolus caritatem Dei potius, quam proximi, ne quis existimet, salva caritate et amicitia Dei, negligere se posse caritatem ac beneficentiam in fratres. Hinc ait capite sequenti: *Qui non diligit fratrem suum, quem videt, Deum, quem non videt, quomodo potest diligere? Et hoc,* inquit, *mandatum habemus a Deo, ut, qui diligit Deum, diligat et fratrem suum.*

Porro notanda est in verbis Apostoli duplex ratio adducens obligationem ad tribuendam eleemosynam pauperibus. Prior est *substantia mundi,* ex qua fit facultas tribuendi; altera necessitas fratris. Quae quanto major est, tanto major exsistit ad tribuendum obligatio. Proinde necessitas fratris extrema omnes obligat habentes, quod dare possint, etiam pauperes. Necessitas autem illius extremae proxima obligat etiam eos, qui tantum mediocriter habent. Arcta ipsius necessitas eos obligat, quibus bene prospectum est, etiamsi superfluum quoad statum non habeant. Vulgaris seu communis, ut vocant, necessitas obligat omnes superfluum habentes, quorum, quanto majores sunt divitiae, tanto major hac parte est obligatio.

Jam quod quaeri solet, quando neglectus eleemosynae sit peccatum mortale, non potest in particulari per singula definiri; sed id relinquitur, ut bene scribit Hesselius, spirituali prudentiae determinandum. Illud constat, Apostoli sententiam praecipue divites constringere, id est, superfluum habentes. Frivolum est autem ac sophisticum, quod eam nonnulli interpretantur de extrema fratrum necessitate; quasi Joannes instruat hoc loco fideles tantum de eo casu, qui rarissime eveniat; et non potius agat de necessitate illa fratrum, quae frequens est ac paene quotidiana. Lege, quae de hoc argumento disputant Theologi in 4. distinct. 15., et quae S. Thomas ejusque commentatores in 2. sec. quaest. 32. artic. 5. et 6. et alibi.

18. *Filioli mei, non diligamus verbo, neque lingua, sed opere et veritate.* Exhortatio necessaria propter eos, qui dilectionem fraternam verbo obtendentes, opere non praestant; quales introducit B. Jacobus in Epistola sua cap. 2. dicentes: *Ite in pace, calefacimini et saturamini.* Non solum (inquit Joannes) verbo et lingua diligamus fratres, ut faciunt, qui blande et speciose loquuntur, interim nihil dantes, unde juventur egeni; sed dilectionem opere et effectu monstremus. Igitur diligere verbo et lingua, sicut hic accipitur, revera non est diligere et proinde Deo non placet. Est autem sermo hic ad eos, quibus est facultas opere et

veritate diligendi. Quidam distinguunt *diligere verbo*, et *diligere lingua*, ac rursus *diligere opere*, et *diligere veritate*, dicentes, eum verbo diligere, qui dilectionem simulat, nihil tribuens; eum vero diligere lingua, qui tribuit quidem, sed ad proprium commodum respiciens. Magis apparet, Joannem usum vocabulis ejusdem aut vicinae significationis, quo rem diligentius inculcaret; quemadmodum et Dominus apud Osee Prophetam fecit in sententia non plane dissimili cap. 6.: *Misericordiam volui, et non sacrificium; et scientiam Dei plus, quam holocausta.*

19. *In hoc cognoscimus, quoniam ex veritate sumus, et in conspectu Ejus suadebimus corda nostra. In conspectu Ejus,* Graece: ἔμπροσθεν αὐτοῦ, *coram Eo.* Dixit autem noster interpres: *corda nostra,* pro: *cordibus nostris,* Graecum casum secutus, quemadmodum et legitur Jud. 12.: *Suade Hebraeam illam;* quum alibi dativum reddat, ut Gal. 1.: *Modo hominibus suadeo, an Deo?* et 2 Cor. 5.: *Hominibus suademus.* Porro notandum est, Joannem uti hac phrasi: *in hoc cognoscere,* per totam fere Epistolam pro eo, quod est, hoc illove argumento sive signo cognoscere. Et ita quidem, ut demonstratio referatur interdum ad id, quod praecessit, interdum ad id, quod sequitur; uti poterit observare, qui volet. Hic vero non ita liquet, utro debeat referri. Ad partem subsequentem refert Augustinus hoc sensu: *Per hoc, quod in conspectu Dei,* id est, in conscientia nostra, quam solus Deus videt, *persuademus cordibus nostris,* id est nobis ipsis, ex sola nos fratris dilectione ei succurrere, cognoscimus, nos esse ex veritate. Congruit huic sensui illud Apostoli Pauli 2 Cor. 1.: *Gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae, quod in simplicitate et sinceritate Dei, et non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conversati sumus in hoc mundo,* et Gal. 6.: *Opus suum probet unusquisque; et sic in semet ipso tantum gloriam habebit, et non in altero.* Verum obstat huic constructioni sermo copulans: *et in conspectu Ejus etc.,* cum dicendum esset: *quia* seu *quoniam in conspectu Ejus suadebimus etc.;* quemadmodum supra loquitur vers. 14.: *Nos scimus, quod translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratras.* Itaque probabilius est, demonstrationem, ut docet Oecumenius, ad praecedentia referendam, et hunc esse sensum: Ex hoc, quod non solum verbo et lingua, sed opere et veritate fratres diligimus, sincere videlicet atque ex animo illis benefacientes, cognoscimus, nos esse ex veritate; et proinde, si id faciamus, conscientiam nostram coram Deo tranquillam atque pacatam reddemus, quod eum vere diligamus, certa concepta fiducia, quod damnationem in judicio Dei simus evasuri; ut inferius hoc et sequenti capite explicatur.

Esse ex veritate, quidam exponunt: esse ex Deo, vel ex Christo, qui est veritas; ut sensus sit, eum, qui diligit opere et veritate, cognoscere, quod sit ex Deo natus, Deique filius, a quo vera felicitas exspectanda sit. Ita Christus ad Pilatum, Joan. 18.: *Omnis, qui est ex veritate, audit vocem meam,* pro eo, quod Judaeis dixerat, cap. 8.: *Qui ex Deo est, verba Dei audit.* Secundum alios, *esse ex veritate,* est: veritatem amare et sectari, quod fit, ubi liber est animus a tenebris pravarum cupiditatum. Id de se cognoscit, qui opere et veritate fratrem diligit. Potest etiam per *veritatem* intelligi veracitas Dei in promissis, quomodo dicit Paulus, *Christum ministrum fuisse circumcisionis, propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum,* Rom. 15. Juxta quam interpretationem *ex veritate sunt,* qui quemadmodum in eadem Epistola cap. 9. Paulus loquitur, *filii sunt promissionis,* id est, ipsi Abrahae promissi, quando ei dictum est: *In semine tuo benedicentur omnes gentes,* Gen. 22., qui quidem, eodem Apostolo exponente, sunt electi sive praedestinati ad vitam aeternam. De quibus locum Joan. 18. intellexit Augustinus. Hoc modo sensus est: Eo argumento cogno-

scere nos, quod simus e numero electorum, quia fratres opere et veritate diligimus.

Illud postremo notandum, in eo, quod dicit: *cognoscimus,* ac rursum: *in conspectu Dei suadebimus corda nostra,* non significari cognitionem et persuasionem certam et infallibilem, sive electionis nostrae, sive praesentis justitiae et amicitiae cum Deo, quam ex hoc loco et aliis similibus statuere conantur horum temporum sectarii; sed notitiam probabilem, nec majoris certitudinis, quam quanta scimus, nos opere et veritate fratres diligere. Qua responsione pariter excluditur opinio Catharini, qui, quamvis fateatur, ejusmodi certitudinem non esse fidei, tamen infallibilem esse contendit.

20. *Quoniam si reprehenderit nos cor nostrum, major est Deus corde nostro, et novit omnia.* Declaratio est ex contrario, qua terret dilectionis fraternae simulatores, allegato Dei judicio, omnia cognoscentis. Graeca sic habent: *Quoniam, si condemnet* sive *reprehendat nos cor, quod major est Deus etc.* Qui sermo imperfectus est, et suppletur hoc modo: *Nam si reprehendat nos cor nostrum, scimus* (aut scire debemus), *quod major est Deus corde nostro, et novit omnia.* Noster interpres particulam ὅτι, *quod,* velut supervacuam omisit. Nam interdum juxta Hebraicum idioma redundat. Contextum sic explicamus: Ut igitur cognoscamus, nos esse in veritate, et tranquillam reddamus coram Deo conscientiam nostram, diligamus fratres opere et veritate. Nam alioqui certe, si cor nostrum seu conscientia nostra nos condemnet, tamquam verbo et lingua, non opere et veritate diligentes, id est, tamquam simulatos dilectores, hypocrisis illa non latet conscientiam nostram, quamvis pusillam, et pauca scientem, sed ab ea redarguitur; quanto magis a Deo, qui incomparabiliter major est corde nostro, adeoque omnia novit! Dicitur Deus major corde nostro quoad cognitionem, qua non tantum complectitur, quidquid est in corde et angusta conscientia nostra, verum etiam alia omnia abscondita, cum sit ubique praesens et omnia penetrans.

21. *Carissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Facit haec pars ad explicationem ejus, quod dixit: *In conspectu Ejus suadebimus corda nostra.* Et sensus est: Si non condemnat nos propria conscientia, sed dictat nobis, quod fratres vera et sincera dilectione prosequamur, opere eam exhibentes, ubi opus est: *fiduciam habemus erga Deum,* id est, spem magnam merito concipimus, quod suo judicio nos non condemnabit. Hanc enim *fiduciam* evadendae damnationis exprimit capite sequenti, dicens: *Ut fiduciam habeamus in die judicii.* Quam utique fiduciam parit bona conscientia. Quamquam alii *fiduciam* intelligunt accedendi ad Deum, et aliquid ab eo petendi et impetrandi; de quo in verbis sequentibus.

Nonnulli generalius exponunt sententiam hoc modo: Si cor nostrum nulla in re nos reprehendat aut condemnet, fiduciam habemus etc. Sed observanda Apostoli consuetudo, qua sic unam aliquam justitiae partem solet extollere, subintelligens interim conditionem hanc: Si aliunde non sit defectus. Quale est illud cap. 5.: *Omnis, qui credit, quoniam Jesus est Christus, ex Deo natus est.* Aut certe, quia sincera et Christiana fratris dilectio non est sine dilectione Dei, propterea, qui videt in corde suo illam fratris dilectionem, videt et dilectionem Dei, et consequenter a corde suo non reprehenditur.

Sed quid de iis, quos cor suum non reprehendit, etiam gravissimis peccatis involutos? quales idololatrae, Saraceni, Judaei, et alii diversarum religionum atque sectarum homines, certo persuasum habentes quisque, suae sectae doctrinam esse veram. Quales item multi Sanctorum persecutores, *arbitrantes, obsequium se praestare Deo,* Joan. 16., inter quos Paulus, *prius blasphemus, persecutor et contumeliosus; sed misericordiam Dei consecutus, quia ignorans fecerat in incredulitate,* 1 Tim. 1. Quales et alii non

pauci, qui vitiis suis et voluptatibus mancipati, tandem eo stuporis devenerunt, ut non sentiant, se peccare. Neque enim tales, etsi a corde suo non reprehensi, veram habent fiduciam ad Deum; neque de iis verum est, quod hoc loco sequitur: *Et quidquid petierimus, accipiemus ab Eo, quoniam mandata Ejus custodimus etc.*

Responderi potest, admodum esse difficile, ac fortasse numquam contingere, quemquam ita esse peccatis immersum, ut non rodat ac mordeat interdum ejus animum vermis conscientiae, dictantis, ipsum male agere; vermis, inquam, ille in reprobis numquam moriturus, Marc. 9. Certe Paulus ipse, quamvis zelo legis divinae persequeretur Ecclesiam Dei, Gal. 2. et Phil. 3., et in eo putaret, se bene agere, interim tamen in aliis desideriis atque peccatis morte dignis versabatur, quae ab ipso enumerantur Ephes. 2. et Tit. 3.; quorum male conscium sibi fuisse, ut et alios perversos legis zelatores, non est dubium. De quo genere erant, quibus adulteram mulierem adducentibus dixit Dominus: *Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat,* Joan. 8.

Alia responsio est, eaque textui congruentior, Joannem non universe loqui de quibusvis hominibus, sed de Christianis Christiana doctrina imbutis, et Deum, quem noverunt, ejusque judicia timentibus; quos si cor suum non reprehendit tamquam hypocritas, et dilectionem fraternam simulantes, sed contra dictat eis sua conscientia, quod fratres sincere et Christiane diligant: *fiduciam habent ad Deum,* prout superius explicatum est. Notandum quippe, Joannem non dicere: *certi sumus,* sed: *fiduciam habemus;* quoniam, etsi cor nostrum non reprehendat nos, potest tamen in eo latere, quod Deus reprehendat, qui *major est corde nostro.* Quocirca fiducia haec tanta debet intelligi, quanta respondet testimonio bonae conscientiae. Ut enim hoc conscientiae testimonium in nobis non est infallibiliter certum, Apostolo Paulo dicente: *Nihil mihi conscius sum; sed non in hoc justificatus sum,* 1 Cor. 4., ita nec infallibiliter certa est haec fiducia, quod judicium Dei simus evasuri. Unde dicebat idem Apostolus: *Castigo corpus meum, ne forte, cum aliis praedicaverim, ipse reprobus efficiar,* 1 Cor. 9.

22. *Et quidquid petierimus, accipiemus ab Eo.* Graece et Syriace: *accipimus ab eo,* verbo praesentis temporis, scilicet ejusdem cum praecedenti verbo: *habemus,* ad significandam certitudinem promissionis. Si, inquit, cor nostrum nos non reprehendat, non solum habemus apud Deum fiduciam evadendae damnationis in die judicii; verum etiam impetrandi et accipiendi ab eo, quidquid ab eo petierimus. Nam particula: *ab Eo,* utrolibet, imo pariter ad utramque referri potest. Huic loco simile est illud Psalmistae: *Iniquitatem si aspexi in corde meo, non exaudiet Dominus. Propterea* (nempe quia non aspexi in corde meo iniquitatem) *exaudivit Deus, et attendit voci deprecationis meae,* Psalm. 65. Ratio est hujus fiduciae, quia diligentibus fratres et mandata Dei servantibus facta est illa promissio, tot locis Evangelii conscripta: *Petite, et accipietis. Omni petenti dabitur. Si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Quam tamen promissionem sic intellige: Si petatur, quod petendum est, et quomodo petendum, et quantum res tanta peti debet, idque perseveranter. An praeterea sit necessaria conditio, si pro se ipso quis petat, videbimus infra ad illud cap. 5.: *Quodcumque petierimus secundum voluntatem Ejus, audit nos.* Rationem fiduciae, quam dixi, declarant verba sequentia:

Quoniam mandata Ejus custodimus. Ea mandata sunt haec duo praecipue, mandatum dilectionis fraternae, et consequenter mandatum dilectionis Dei (nam qui fratrem diligit, ut oportet, id est, propter Deum, utique Deum diligit), et mandatum credendi in Christum. His enim praeceptis caritatis, quae colliguntur ex prae-

cedentibus, ut proximo a capite adjungit mandatum fidei, qua creditur in Christum.

Apertissime vero destruit hic locus haereticorum dogma, dicentium, *Dei praecepta homini justificato ad observandum esse impossibilia.* Quod quidem totidem verbis a Synodo Tridentina condemnatum est sess. 6. cap. 11. doctrinae et can. 18.

Et quae sunt placita coram Eo, facimus. Nempe diligendo fratres. Quam sit placitum coram Deo et Christo ejus, fratres diligere, et salutem eorum procurare, docet illa vox Christi Domini ad Petrum, tertio repetita: *Diligis me? Pasce oves meas,* Joan. 21. Nam *et hoc mandatum habemus a Deo, ut, qui diligit Deum, diligat et fratrem suum,* infra cap. 4.

Evertitur hac parte et alterum dogma sectariorum, priori affine, omnia justorum opera esse peccata; nisi dicant, quod absque blasphemia dici non potest, peccata esse Deo placita.

23. *Et hoc est mandatum Ejus: Ut credamus in nomine Filii ejus, Jesu Christi. In nomine,* Graece: τῷ ὀνόματι, *nomini;* nisi forte effluxit particula: ἐν, quae alibi praeponitur, juxta phrasim Hebraicam. Siquidem et Syrus interpres vertit: *in nomine. Credere in nomine Christi,* est, credere in Christum. Sic enim passim loquitur Scriptura, *nomen* ponens pro re; ut cum jubemur sanctificare, magnificare, timere *nomen* Dei, id est, Deum ipsum. Porro *credere in Christum,* est, firma fide recipere ea, quae de Christo divinitus revelata sunt; quale est in primis, eum esse Filium Dei, vere incarnatum et hominem factum propter nos homines et propter nostram salutem. Exprimit Apostolus specialiter hoc fidei mandatum, quia fides in Christum Salvatorem fundamentum est nostrae salutis.

Et diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum nobis. Repetit mandatum dilectionis fraternae, de quo agit in superioribus, ut intelligamus, praeter fidei praeceptum et caritatis praecepta ad salutem esse nobis observatu necessaria. Quod rursus notandum adversus sectariorum dogma, dicentium, *nihil praeceptum esse in Evangelio praeter fidem; caetera esse indifferentia, neque praecepta, neque prohibita, sed libera.* Quem errorem anathemate damnavit Tridentina Synodus sess. 6. can. 19. Addit autem Joannes: *sicut dedit mandatum nobis,* vel, secundum quosdam, ut explicet modum dilectionis fraternae, videlicet a Christo nobis praeceptum, dicente: *Mandatum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos,* Joan. 13. et 15.; id autem est diligere ad salutem et vitam aeternam; vel, quod puto probabilius, per repetitionem hoc addit, qua bene nobis inculcatum vult, Dei praeceptum esse, ut diligamus invicem.

24. *Et qui servat mandata Ejus, in Illo manet, et Ipse in eo.* Interpres variavit, quod in Graeco scriptum est ejusdem vocabuli repetitione: ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ, *in Ipso manet, et Ipse in ipso.* Sensus tamen est: In Deo manet, et Deus in ipso, quod exprimitur cap. seq. vers. 16. Hoc autem sermone mutuae immansionis significatur intima societas et amicitia, quae est inter Deum et homines Deum diligentes; de qua societate supra cap. 1. Nam *mandata Ejus* intellige: Dei, quemadmodum et in versu praecedenti: *Et hoc est mandatum Ejus,* haud dubie Dei. Nam sequitur: *Ut credamus in nomine Filii Ejus.* Quod annoto, propter nonnullos, qui hoc loco: *mandata Ejus,* exponunt Christi; licet eodem res redeat, quia Christus est Deus. Hic vero pluraliter dicit: *mandata,* quia proxime duo mandata nominaverat, alterum fidei in Christum, alterum dilectionis fraternae. Significatur ergo praeclara merces iis proposita, qui servant mandata Dei; videlicet intima et conjunctissima cum Deo amicitia.

Et in hoc scimus, quoniam manet in nobis de Spiritu, quem nobis dedit. Quae praepositio melius hic quadrat. Potest autem bifariam hic locus intelligi; vel ut haec dicantur ex persona fidelium in genere; vel specialiter ut ex persona

Apostolorum. Priori modo sensus est: Et quidem Deum manere in nobis et consequenter nos in Deo, cognoscimus hoc signo, nimirum *ex Spiritu quem nobis dedit,* quo donati, mandata ejus servamus, ac nominatim mandatum dilectionis. *Si enim* (inquit Augustinus hunc locum tractans) *inveneris, te habere caritatem, habes Spiritum Dei, et inhabitaris a tota Trinitate.* Quantum igitur novit quisque, se habere caritatem, et proinde Spiritum Dei, tantum novit, Deum in se manere. Utrumque vero singuli fideles non norunt certa et infallibili scientia, sed probabili notitia; sicut in superioribus dictum est. Novit autem infallibiliter utrumque coetus ipse fidelium, id est, Ecclesia Christi; certa videlicet de testimonio Spiritus intra se. Quo sensu Paulus ait: *Quod ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod simus filii Dei,* Rom. 8.

Alter sensus est: Deum in nobis Apostolis manere, tamquam veracibus magistris, scimus et comprobamus *ex Spiritu, quem dedit nobis,* hoc est, ex variis Spiritus sancti charismatis in nos collatis a Deo; ut erant dona Prophetiae, linguarum, sanationum et aliorum hujusmodi, quae Paulus recenset 1 Cor. 12., et quorum abundantiam acceperant Apostoli in die Pentecostes. Solent enim illi doctrinam a se traditam confirmare signorum ac miraculorum operatione, ut patet ex Act. Apost. Atque eo argumento Paulus tam suam, quam aliorum Apostolorum doctrinam veram probat Rom. 15., 1 Cor. 2. et Hebr. 2. Utique Christi exemplo, qui passim in Evangelio per miracula fidem adstruit suae doctrinae.

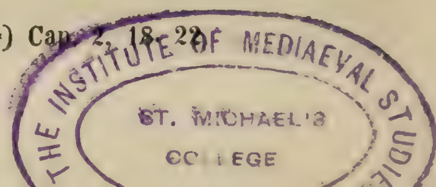
Tradunt utrumque sensum Gaignaeus et Hesselius. Et prior quidem sensus connexionem habet cum praecedentibus; sed posterior consentaneus est iis, quae sequuntur, *de probandis spiritibus, si ex Deo sint.* Nam quia venturi erant pseudoprophetae, qui et ipsi ad confirmandos suos errores signa quaedam edituri erant, qualis jam venerat Simon magus, Act. 8., hinc commonet Apostolus fideles sequentibus deinceps verbis, docens, qua certissima ratione spiritus erroris a Spiritu veritatis discerni queat. Potest autem hic posterior sensus extendi ad Ecclesiam Apostolicam; ac si dicat: *Deum in nobis,* id est, in Ecclesia nobis Apostolis adhaerente, nostramque sequente doctrinam, *manere, ex eo cognoscimus,* ipsaque cognoscit Ecclesia, quod in ea Spiritus sanctus manifeste suam ostendat praesentiam per multiplicem charismatum operationem, et gloriam miraculorum. Confer cap. 4. v. 13.

CAPUT QUARTUM.

Carissimi, nolite omni spiritui[1]) credere, sed probate[2]) spiritus, si ex Deo sint, quoniam multi pseudoprophetae exierunt in mundum. 2. In hoc cognoscitur Spiritus Dei[3]): Omnis spiritus, qui confitetur, Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est; 3. et omnis spiritus, qui solvit Jesum, ex Deo non est; et hic est Antichristus[4]), de quo audistis, quoniam venit, et nunc jam in mundo est. 4. Vos ex Deo estis, filioli, et vicistis eum, quoniam major est, qui in vobis est, quam qui in mundo. 5. Ipsi de mundo sunt; ideo de mundo loquuntur, et mundus eos audit.

---

[1]) Matth. 7, 15. [2]) 1 Thess. 5, 21. [3]) 1 Cor. 12, 3. [4]) Cap. 2, 18. 22.

6. Nos ex Deo sumus. Qui novit Deum [1]), audit nos; qui non est ex Deo, non audit nos; in hoc cognoscimus Spiritum veritatis, et spiritum erroris. 7. Carissimi, diligamus nos invicem, quia caritas ex Deo est. Et omnis, qui diligit, ex Deo natus est, et cognoscit Deum. 8. Qui non diligit, non novit Deum, quoniam Deus caritas est [2]). 9. In hoc apparuit caritas Dei in nobis [3]), quoniam Filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per Eum. 10. In hoc est caritas; non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam Ipse prior dilexit nos, et misit Filium suum propitiationem pro peccatis nostris [4]). 11. Carissimi, si sic Deus dilexit nos, et nos debemus alterutrum diligere [5]). 12. Deum nemo vidit umquam [6]). Si diligamus invicem, Deus in nobis manet, et caritas Ejus in nobis perfecta est. 13. In hoc cognoscimus, quoniam in Eo manemus, et Ipse in nobis, quoniam de Spiritu suo dedit nobis [7]). 14. Et nos vidimus, et testificamur [8]), quoniam Pater misit Filium suum Salvatorem mundi. 15. Quisquis confessus fuerit, quoniam Jesus est Filius Dei, Deus in eo manet, et ipse in Deo [9]). 16. Et nos cognovimus, et credidimus caritati, quam habet Deus in nobis. Deus caritas est [10]); et qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo. 17. In hoc perfecta est caritas Dei nobiscum, ut fiduciam habeamus in die judicii [11]), quia, sicut Ille est, et nos sumus in hoc mundo. 18. Timor non est in caritate; sed perfecta caritas foras mittit timorem, quoniam timor poenam habet; qui autem timet, non est perfectus in caritate. 19. Nos ergo diligamus Deum, quoniam Deus prior dilexit nos [12]). 20. Si quis dixerit: Quoniam diligo Deum, et fratrem suum oderit, mendax est [13]). Qui enim non diligit fratrem suum, quem videt; Deum, quem non videt, quomodo potest diligere? 21. Et hoc mandatum habemus a Deo, ut, qui diligit Deum, diligat et fratrem suum [14]).

SUMMARIUM CAPITIS QUARTI.

Docet, quis spiritus sit ex Deo, quis non sit. Deum esse caritatem, et eum, qui in caritate manet, in Deo manere. Eum autem, qui timet, non esse perfectum in caritate.

1. *Carissimi, nolite omni spiritui credere.* Munit fideles adversus seductores, id est haereticos, qui inter illos, sub nomine Christiano, prava sua dogmata spargebant, jactitantes, se spiritum Dei habere. De quibus egit etiam supra cap. 2. Id vero nunc agit, ut tales a fidelibus cognoscantur, et cogniti vitentur. Nomen *spiritus* variae significationis est in Scripturis. Hoc loco sumitur vel pro revelatione seu doctrina, quasi a Spiritu Dei profecta; vel pro ipso homine ejusmodi

---

[1]) Joan. 8, 47. 15, 19. Jac. 4, 14. [2]) Vers. 16. [3]) Joan. 3, 16. [4]) Col. 1, 20. [5]) Matth. 18, 33. Joan. 15, 12. seq. [6]) Joan. 1, 18. [7]) Cap. 3, 24. Joan. 14, 17. [8]) Joan. 1, 14. [9]) Cap. 5, 5. Matth. 16, 16. seq. [10]) Vers. 8. [11]) Cap. 2. 28. 3, 21. Eph. 3, 12. [12]) Vers. 10, [13]) Cap. 2, 4. 11. [14]) Marc. 12, 31. seq.

revelationem sive doctrinam proferente; ut sensus sit: Ne fidem adhibeatis cuilibet doctrinae, quae ad vos adfertur tamquam profecta a Spiritu Dei; vel: Ne fidem habeatis cuilibet homini doctrinam adferenti tamquam a Spiritu Dei revelatam. Ejusmodi *spiritus* etiam hodie plurimi sunt, quorum quisque suam doctrinam pro verbo Dei venditat.

Sed probate spiritus, si ex Deo sint. Id est, doctrinas, revelationes, aut ipsos homines doctrinam et revelationem tamquam a Dei spiritu profectam adferentes, probate, discernite ac dijudicate, num vere sint ex Deo ipsi doctores seu eorum doctrinae.

Quaeritur, quomodo praecipiat Apostolus omnibus fidelibus (nam ad omnes haec dicuntur), ut probent spiritus, num ex Deo sint; cum Paulus 1 Cor. 12. *discretionem spirituum* numeret inter ea Spiritus sancti charismata, quae non omnia dantur omnibus, sed alia aliis. Ad hoc quidam respondent, ex mente B. Joannis omnes fideles probare spiritus, num ex Deo sint, dum illis credunt, qui spirituum habent discretionem. Sicut enim in corpore solus oculus videt, sed non sibi soli, ita in Ecclesia, qui discretionem habent spirituum, dogmata probant atque discernunt non sibi solis, sed et aliis, imo toti Ecclesiae; in quibus proinde, et per quos etiam alii illi probant ac discernunt, qui in semet ipsis donum hujusmodi non habent. Verum objici potest, Joannem non remittere fideles ad eos, qui habeant donum discretionis spirituum; sed ipsosmet instruere velle, quo signo spiritus discernant. *In hoc,* inquit, *cognoscitur Spiritus Dei: Omnis spiritus, qui confitetur, etc.* Qua ratione nec illorum sufficit responsio, qui verba Joannis ad totam congregationem dicunt pertinere, non ad singulos fideles. Nam et singuli incidunt in eos subinde, qui doctrinam novam adferant, ideoque singuli in promptu habere debent instructionem, qua in illis dignoscendis utantur.

Potius itaque dicendum est, Joannem non dicere, quod omnes fideles de unaquaque doctrina sibi proposita probationem et examen instituere debeant ex propriis Christianae doctrinae principiis; quod est doctorum Ecclesiae, de quibus Paulus, ubi supra: *Numquid omnes doctores?* sed tradere fidelibus, ad quos scribit, duos probandi modos, unum particularem, alterum generalem; quorum prior continetur illis verbis: *Omnis spiritus, qui confitetur, Jesum Christum in carne venisse, etc.;* alter assignatur infra, cum v. 6. dicitur: *Qui novit Deum, audit nos; qui non novit Deum, non audit nos.* Pertinet ad priorem modum illud ejusdem Apostoli in 2 Epist.: *Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam non adfert, nolite recipere eum in domum.* Nam et illic contra eos agit, qui non confitebantur, Jesum Christum venisse in carne. Nec vero S. Joannes hoc suo praecepto potestatem judicandi de controversis fidei quaestionibus attribuit omnibus et singulis Christianis, quod volunt sectarii; sed unam et alteram regulam praescribit, ad quam possint ac debeant fideles, ad quos scribit, etiam singuli, judicio quodam rationis explorare doctrinas, quae forte novae ad eos perferrentur. Quae res ex sequentibus manifestior evadet. Interim lector videat orationem nostram tertiam de prohibita lectione librorum haereticorum.

Quoniam multi pseudoprophetae exierunt in mundum. Ratio praecedentis admonitionis, quia multi jam exorti erant ac prodierunt in mundum falsi doctores, jactantes spiritum et revelationem divinam. Hos enim vocat *pseudoprophetas.* Nam ut generali nomine *Propheta* dicebatur apud Judaeos, qui ex inspiratione divina cognoscebat ac proferebat occulta quaedam doctrinae sacrae, quamvis futura nulla praenuntiaret, quomodo de Prophetis et Prophetia loquitur Paulus 1 Cor. 12. 13. et 14.: ita pseudoprophetes erat, qui, cum verus ejusmodi Propheta non esset, pro tali tamen se ingerebat, doctrinam suam falsam et perniciosam venditans hominibus tamquam divinitus acceptam. Tales fuere

jam tum, tempore Joannis, Simon, Nicolaus, Cerinthus, Ebion et alii non pauci. Nam multos fuisse, testatur etiam supra cap. 2. dicens: *Nunc Antichristi multi facti sunt,* et in Epistola 2.: *Multi seductores exierunt in mundum.* Mirum vero, quid secutus Irenaeus lib. 3. cap. 18. diversa praepositione legat: *exierunt de saeculo;* nisi mendum fuit in codice. Nam locum secundae Epistolae refert, ut nos habemus: *exierunt in mundum.*

2. *In hoc cognoscitur Spiritus Dei.* Graece: *cognoscite Spiritum Dei.* Interpres legisse videtur: γινώσκεται, pro: γινώσκετε. Quamquam et Syrus vertit: *cognoscetur.* Sed id sensum non variat. Hoc, inquit, argumento sive signo potestis cognoscere, imo cognoscite et probate, spiritum quempiam esse Dei, id est, doctrinam a Dei Spiritu profectam; nempe eo, quod sequitur:

Omnis spiritus, qui confitetur, Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est. Sensus: Omnis doctrina, quae tradit, Jesum Christum, in principio Deum ac Dei Filium, postea venisse in carne, id est, inter homines conversatum in vera humana natura, et omnis doctor, qui id confitetur et docet, ex Deo est; doctrina quidem ex Deo, quia a Deo inspirata; doctor autem ex Deo, ratione doctrinae. *Carnem* posuit pro natura humana per synecdochen, sicut alibi pro homine, ut Joan. 1.: *Verbum caro factum est;* acceptione videlicet in Scripturis usitatissima.

Dicet aliquis, multos esse, qui confiteantur, Jesum Christum in carne venisse, ut olim Pelagianos, et hodie Lutheranos et Calvinianos, aliosque permultos, quos tamen ex Deo non esse, constet, sed ex diabolo. Quod et de malis Catholicis objici potest: *Omnis* enim, *qui non est justus, non est ex Deo; et qui facit peccatum, ex diabolo est,* supra cap. 3. Quidam respondent, Joannem loqui de iis, qui Filium Dei incarnatum confitentur, non ore tantum et fide, sed etiam opere, servantes scilicet omnia, quae Deus homo factus servanda praecepit; contra quam illi, de quibus ad Tit. 1.: *Confitentur, se nosse Deum; factis autem negant.* Ita locum hunc interpretantur Didymus, Augustinus et Beda.

Sed rectius alii, qui dicunt, Joannis intentionem hoc loco proprie dirigi adversus haereses sui temporis, eorum scilicet, qui doctrinam de Filio Dei incarnato non recipiebant, quorum principes erant Valentinus, Cerinthus et alii. Ut sensus Apostoli sit, omnem doctrinam, adeoque omnem doctorem, qui confitetur ac docet, Dei Filium vere hominem factum, et hunc esse Jesum, Messiam promissum, esse ex Deo; nimirum ea parte, qua hoc docet. Sic enim et tempore Arianorum dicere licebat, omnem eum, qui confitetur, Dei Filium esse Patri coaeternum et consubstantialem, esse ex Deo. Item hoc nostro saeculo, omnem eum, qui confitetur, Christi corpus et sanguinem esse realiter in Eucharistiae Sacramento, esse ex Deo. Quod non est aliud dicere, quam hujusmodi doctrinam esse ex Deo, nec non eum, qui ita confitetur et docet, ea parte doctrinae ex Deo esse. Nam certe nec haeretici circa veros fidei articulos, quos adhuc retinent, ac docent atque defendunt, supernaturali dono fidei prorsus carent; quamvis integram, et proinde Catholicam, fidem non habeant. Id quod Augustinus haud obscure docet compluribus locis, ut ostendimus in dictatis super Magistrum, lib. 3. dist. 23.

3. *Et omnis spiritus, qui solvit Jesum, ex Deo non est.* Loco hujus sententiae in Graeco et Syriaco legitur membrum priori oppositum: *Et omnis spiritus, qui non confitetur, Jesum Christum in carne venisse, ex Deo non est.* Nisi quod Syrus non addit: *Christum.* Graecae lectioni suffragatur Cyprianus, qui lib. 2. adversus Judaeos, cap. 8., sic legit: *Qui autem negat, in carne venisse* (supple ex priori membro: *Jesum Christum*), *de Deo non est.* At vero Latinam lectionem diserte refert Irenaeus Cypriano antiquior, addito tamen vocabulo: *Christum,* lib. 3. cap. 18. Sic et caeteri Latini legerunt, nominatim Leo Pontifex Epist. 10. ad Flavianum, cap. 5., Prosper

lib. 1. de vocat. gent. cap. 23., Cassianus lib. 5. de incarn. cap. 10. et Beda in comment. Quibus addo Cyrillum Graecum lib. de recta fide ad reginas.

Caeterum Augustinus, hunc locum tractans, utramque lectionem exponit; ut satis appareat, utrumque ei lectum fuisse. Sane valde verisimile est, maxime ex Irenaeo, Graecos codices olim id habuisse, quod est in nostris. Idque perspicue testatur Socrates lib. 7. suae historiae, cap. 32. Dicit enim, hoc scriptum fuisse *in vetustis* hujus Epistolae *exemplaribus*, utique Graecis. *Sed*, inquit, *hanc sententiam omnes, qui divinitatem ab humanitate Christi sejungere studebant, ex vetustis exemplaribus delere tollereque non dubitarunt.* Et addit: *Quapropter veteres interpretes idem ipsum significarunt, quosdam videlicet esse, qui illam Epistolam depravassent, quo in Christo hominem a Deo separarent.* Haec ille. Qui cum dicit, deletam atque sublatam fuisse e codicibus eam sententiam, non autem pro ea aliam repositam, locum facit suspicioni, quod utrumque scriptum fuerit a Joanne; et quidem priore loco id, quod habent Graeci codices, utpote membrum praecedenti oppositum. Id enim *congruit,* ut annotat Erasmus, *cum phrasi Joannis Apostoli, cui peculiare est, contrariam sententiam succinere priori, quo magis infigat animis, quod dictum est.* Atque eam suspicionem auget, quod diximus, utrumque Augustino lectum et expositum fuisse. Nam et apud Tertullianum utraque lectio reperitur; Graeca quidem lib. de carne Christi, cap. 24. et lib. 3. contra Marcion. cap. 8.; Latina vero lib. contra Psychicos, cap. 2. Imo utraque conjuncta lib. 5. contra Marcionem, cap. 16.

Porro Graeca lectio sensum habet apertum et indubitatum, sive doctrinam, sive doctorem nomine *spiritus* intelligas. Nam ut doctrina, qua negatur Jesus Christus incarnatus, non est a Deo, ita nec ille, qui tradit ejusmodi doctrinam, ex Deo est; maxime quatenus eam doctrinam tradit. Verum in Latina lectione exponendum, quid sit *solvere Jesum.* Neque enim solvere hic opponitur ei, quod est ligare, sed huic, construere, componere, aedificare. Itaque *solvere Jesum*, est, eum dissolvere sive destruere; quomodo dixit ipse Judaeis: *Solvite templum hoc,* id est destruite, Joan. 2. *Solvitur* autem *Jesus,* id est dissolvitur ac destruitur per doctrinam de eo falsam, non qualemcumque, sed separantem in eo duas naturas, id est negantem in una Jesu persona duas convenisse naturas, divinam et humanam. Quod quidem fit tribus potissimum modis.

Primo, si dicantur in Christo duae esse personae, sicut sunt duae naturae. Quomodo solverunt Jesum, tempore Joannis Apostoli, Cerinthus et Ebion, docentes, Jesum non esse Christum, nec Dei Filium; sed Christum in specie columbae intrasse in Jesum, quando baptizatus est; ac rursus ab eo, quando passus est, avolasse Quam haeresim notavit Apostolus supra cap. 2., dicens: *Quis est mendax, nisi is, qui negat, quoniam Jesus est Christus.* Atribuunt autem Cerintho et Ebioni Irenaeus lib. 1. contra haereses, cap. 25., et lib. 5. cap. 1., et Epiphanius haeresi 28. et 30. Solvit eodem modo Jesum quarto post illos saeculo Nestorius, dividens in Jesu Christo filium Mariae a Filio Dei, atque illum affirmans passum esse et crucifixum ac mortuum, hunc vero pati non potuisse. Haec enim dicentem Nestorium solvisse Jesum, testantur Cyrillus et Socrates, et alii supra citati.

Secundo solvunt Jesum, qui divinitatem simpliciter ab eo removent; ut Paulus Samosatenus, qui negabat, Jesum ante Mariam fuisse; nec non Arius, substantiam Dei Patris a Filio alienans.

Tertio solvunt Jesum, qui humanam ab eo naturam auferunt; ut olim Cerdon, Basilides, et aliquanto post Manes, dicentes, Christum non veram carnem, sed phantasticam assumpsisse, in qua non solum passionem et mortem, verum et resurrectionem mentiretur. Hoc etiam modo Jesum solvit Eutyches, qui naturam humanam in Christo virtute divinita-

tis in ipso conceptu dicebat esse consumptam. De quo Leo Pontifex in Epistola supradicta: *Quid est,* inquit, *solvere Jesum, nisi humanam ab eo separare naturam, et sacramentum fidei, per quod unum salvati sumus, impudentissimis evacuare figmentis?* Ad hunc tertium modum solvendi Jesum pertinent et illi, qui partem aliquam humanae naturae Christo subtraxerunt; ut Arius, qui animam humanam ademit, et Apollinaris, qui mentem, dicens, Verbum divinum illi pro mente fuisse. Nam sine mente et anima non consistit humana natura.

Quoniam vero corpus Christi mysticum est Ecclesia, cujus ipse est caput, vere dixerimus, etiam illos solvere Jesum, qui caput hoc a suo corpore divellunt, dicentes, Christum suam Ecclesiam propter scandalorum multitudinem deseruisse, et novam sibi fingere Ecclesiam novumque corpus, videlicet ex iis, qui se Reformatos appellant. Denique Jesum solvunt omnes illi, qui corpus ejus, quod est Ecclesia, solvunt, id est lacerant ac dividunt, sectas et schismata facientes, et per hoc inconsutilem Christi tunicam scindentes.

Et hic est Antichristus. Graece: *Antichristi,* genitivo casu. Sic autem Graeca legunt, cum appositis articulis: καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου. *Et hic* (nempe spiritus) *est ille ipsius Antichristi.* Obliquum casum reddunt veteres, ut Irenaeus et Cyprianus supra citati; quorum ille legit: *ex Antichristo,* iste: *de Antichristi spiritu.* Item Tertullianus adversus Marcion. lib. 5. cap. 16., *praecursorem Antichristi spiritum* hunc vocans. Cassianus quoque genitivum scribit et exponit lib. 5. de incarnatione cap. 11. Consonat et Syra paraphrasis: *Sed hic est ab ipso pseudochristo.* Sensus autem est: Hic spiritus, qui non confitetur, Jesum Christum in carne venisse, sed solvit Jesum, spiritus est illius Antichristi, id est, haec doctrina cum suo doctore praecurrit satellitio Antichristum, cujus omne studium atque conatus in hoc erit, ut solvat ac destruat Jesum Christum et regnum ejus.

De quo audistis, quoniam venit. Graece: ὃ ἀκηκόατε, neutro genere, quod ad πνεῦμα refertur, id est spiritum; ut vertendum sit: *quem audistis,* hoc est, *de quo spiritu audistis,* sitque sensus hujusmodi: Spiritus ille solvens Jesum quodammodo spiritus est ipsius Antichristi, nempe per consensum doctrinae; de quo spiritu Antichristi traditum accepistis, quod sit venturus. Sciendum tamen, exstare Graeca, quae sic habeant: ὅτι ἀκηκόαμεν, ὅτι ἔρχεται, *quoniam* (seu *quandoquidem*) *audivimus, quod venturus sit,* scilicet Antichristus. Sed et fieri potuit, ut scioli, non capientes, quomodo verum sit, Antichristum venire, et (quod sequitur) nunc jam esse in mundo, parumque memores ejus, quod supra cap. 2. dixit B. Joannes: *Sicut audistis, quia Antichristus venit,* mutaverint hoc loco ὃν masculinum in ὃ neutrum, ut ad spiritum Antichristi, non ad ipsum Antichristum fiat relatio. Verum, quo sensu de Antichristo dicatur: *venit,* Graece: ἔρχεται, verbo praesentis temporis, satis eodem cap. 2. a nobis explicatum est, dictumque, verbo Graeco non tam significari praesentiam advenientis, quam procinctum ac praeparationem quandam ad hujusmodi praesentiam, etiamsi tempus ipsum, quo sit adfuturus, qui exspectatur, in longum procrastinetur. Unde et Erasmus utroque loco vertit: *Quod venturus sit.*

Et nunc jam in mundo est. Hoc est: *Jam nunc inter homines versatur,* vel spiritus Antichristi, vel ipse Antichristus, juxta variam lectionem partis superioris. Nam spiritus Antichristi jam a temporibus Apostolorum in haereticis exstitit, semina quaedam spargens futuri regni Antichristi. Ipse etiam Antichristus jam in mundo est, et olim esse coepit secundum membra sua et praecursores haereticos, regnum ipsius promoventes. Quae duae expositiones in eundem sensum recidunt; tametsi locus ille cap. 2. magis suadet, ut ad Antichristum

haec pars referatur. Nam pro eo, quod hic dicitur: *Et nunc jam in mundo est,* illic dicebatur: *Nunc Antichristi multi facti sunt.* Igitur Antichristus ipse nunc in mundo esse dicitur propter multos, quos habet, praecursores ac satellites, eosdemque participatione sui nominis Antichristos, qui doctrinis et factis viam sternunt illius adventui, falsa atque impia de Christo docentes, et Christum in membris suis persequentes. Vide dicti loci commentarium ad cap. 2.

4. *Vos ex Deo estis, filioli. Ex Deo estis* geniti, id est filii Dei. Id ipsum exprimit paulo post: *Omnis, qui diligit, ex Deo natus est;* quo sensu dixit capite praecedenti: *Omnis, qui non est justus, non est ex Deo.* Alloquitur Ecclesiam fidelium, cujus praecipua membra sunt filii Dei.

Et vicistis eum. Scilicet Antichristum in praecursoribus ejus, haereticis. In Graeco et Syriaco plurale est: *et vicistis eos,* id est *Antichristos,* vel, quod ante praecessit, *pseudoprophetas.* Quae pluralis lectio quorundam etiam est codicum Latinorum. Auctor lib. de singul. cleric. legit praeceptive: *Vincite illos.* Porro *vicistis,* intellige per fidem. *Haec enim est victoria, quae vincit mundum, fides nostra,* infra cap. 5. Maxime vero per fidem vincuntur haeretici, dum perplexis eorum rationibus et argumentis fidei simplicitas opponitur. Quae ratio vincendi haereticos omnibus fidelibus est communis.

Quoniam major est, qui in vobis est, quam qui in mundo. Victoriam refert ad suum auctorem Deum, quemadmodum et Paulus 1 Cor. 15.: *Deo gratias,* inquit, *qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum.* Sensus: Deus, qui in vobis habitat, regens vos atque conservans, potentior est ad confirmandum vos in fide et protegendum adversus hostiles insidias, quam diabolus, impios inhabitans, ad impugnandum vos atque fallendum. Haec potissima fidelium in omni tentatione consolatio est, Deum habere rectorem et protectorem. Simul haec sententia nos docet veram et Christianam humilitatem, qua victoriam tentationum non nostris viribus adscribendam noverimus, sed potentiae et misericordiae Dei. Quod et Christus nos docuit, quando praecepit orare: *Ne nos inducas in tentationem.* Diabolus *in mundo esse* et habitare dicitur, quia in genere humano, in quo plurimi sunt impii, dominatur et regnat, adeo ut *mundus totus in maligno positus dicatur* sub finem hujus Epistolae.

5. *Ipsi de mundo,* vel: *e mundo sunt,* ut habent Graeca. Antichristos intelligit, qui *de mundo esse* dicuntur, quia pertinent ad partem generis humani illam multo maximam, quae servit peccato et concupiscentiis ejus. De talibus Apostolus Paulus Rom. 16.: *Hujuscemodi Christo Domino non serviunt, sed suo ventri.*

Ideo de mundo loquuntur, Graece rursus: *e mundo.* Non enim sensus est: Loquuntur de rebus aut concupiscentiis mundanis, quas diligunt, secundum illud: *Ex abundantia cordis os loquitur,* Luc. 6. Multi enim hodie sunt Antichristi, qui assidue in ore habent ea, quae a mundo maxime videantur aliena, ut Evangelium, verbum Dei, fidem ac fiduciam in Christum, dilectionem fraternam; summopere vero caveant, ne suas prodant concupiscentias. Sed *loqui* dicuntur *e mundo,* quia falsam doctrinam proferunt, quae non est ex Deo, sed ex mundo et diabolo, principe mundi et patre mendacii; sive ea doctrina probet, quae sensibus sunt jucunda, cujusmodi fere dogmata sunt haereticorum nostri temporis; sive quae delectationi sensuum contraria sint, quales haereses fuerunt quorundam antiquorum, ut *prohibentium nubere, abstinentium a cibis, quos Deus creavit,* 1 Tim. 4., et aliorum similium. Nam et hujus generis doctrinae e mundo sunt. Unde Paulus ibidem vocat eos *doctrinas daemoniorum.*

Et mundus eos audit. Hic repetenda est rationalis particula: *et ideo mundus eos audit.* Nempe quoniam illi ex mundo loquuntur. Est enim duplex illatio: De

mundo sunt; ergo de mundo loquuntur. Item: De mundo loquuntur; ergo mundus eos audit. Ratio posterioris est, quia quisque libenter audit ea, quae suae sunt sectae et scholae. Communicant autem omnes impii in schola diaboli, licet alii aliis cupiditatibus aut sectis addicti. Ita Dominus ad discipulos Joan. 15.: *Si de mundo fuissetis, mundus, quod suum erat, diligeret.* Addit autem Apostolus hoc postremum: *et mundus eos audit,* ne fideles turbentur ob multitudinem eorum, qui haereticis adhaerent; quasi dicat: Etsi multi sint, qui eos audiunt, nullius tamen sunt pretii, quia non sunt, nisi mundus, id est humani generis colluvies, videlicet ea pars, quae peccato servit et diabolo. *Melior est autem unus timens Deum, quam mille filii impii,* Eccles. 16.

6. *Nos ex Deo sumus.* Hac parte et sequente loquitur Joannes ex Apostolorum persona, quorum ipse unus erat. Nam post signum particulare, tempori illi congruens, nunc intendit proponere fidelibus generale quoddam signum, quo vera doctrina discernatur a falsa. Nos Apostoli, inquit, non ex mundo sumus, sed ex Deo, cujus sumus Apostoli. Ut enim a Deo missi sumus ad praedicandum Evangelium Christi, ita doctrinam ab eo acceptam tenemus et aliis tradimus.

Qui novit Deum, audit nos. Hanc partem opponit ei, qua dixit de Antichristis: *Et mundus eos audit;* ac si dicat: Qui de mundo sunt, audiunt doctores, qui sunt de mundo. Qui vero Deum noverunt et ex Deo sunt, nos Dei Apostolos audiunt. Joanni eodem recidunt, *novisse Deum,* et *ex Deo esse,* ut patet ex parte sequenti. Dicuntur autem *nosse Deum,* et *esse ex Deo,* qui Deum diligunt et cum eo societatem habent. Sequitur membrum oppositum:

Qui non est ex Deo, non audit nos. Intellige, quatenus ex Deo non est. Potest enim quis absolute non esse ex Deo, quia conjunctionem amicitiae cum Deo non habeat, qui tamen a Deo moveatur ad credendum ejus Apostolo. Nam fides etiam informis Dei donum est.

In hoc cognoscimus Spiritum veritatis, et spiritum erroris. Loquitur nunc ex persona fidelium. Hoc, inquit, signo et argumento nos fideles cognoscimus et cognoscere debemus Spiritum veritatis, et spiritum erroris, id est discernimus inter doctrinam veram et falsam, et consequenter inter dootores veros et falsos. Signum illud est, quod jam dixit, nempe nos Apostolos audire, vel non audire.

Igitur hoc loco tradit Apostolus alteram regulam, eamque generalem, probandi spiritus, num ex Deo sint, id est explorandi doctrinas religionis, an sint verae et a Deo profectae. Cum enim prior regula specialis fuerit, nec omni tempore usum habeat, nec ad omnes haereses accommodari possit: idcirco generalis haec regula adjicienda fuit, in qua quidem respicere videtur Apostolus ad verba Domini Luc. 10.: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit.* Nam id non solum de praeceptis Apostolorum accipiendum est, verum etiam de doctrina ab illis tradenda. Loquitur autem Joannes in persona Apostolorum et omnium eorum, qui Apostolis jam successerant, aut successuri erant, et, ut semel dicam, in persona praelatorum Ecclesiae, jam per Apostolos fundatae, penes quos doctrinam a Christo acceptam Apostoli deposuerunt. Quod enim ad ipsos attinet Apostolos, jam illi vita defuncti erant, et solus fortassis supererat Joannes; sed manebat, et usque hodie manet, et manebit, quod Apostolis a Domino dictum fuerat: *Ecce, ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi,* Matth. 28. Manet, inquam, in eorum successoribus, Ecclesiae praelatis. Signum ergo certissimum, a Joanne fidelibus omnibus commonstratum, est istud, si quis Ecclesiam audit, et ejus doctrinam sequitur, hic ex Deo est; si quis eam non audit, sed ab ejus doctrina recedit, hic non est ex Deo.

Hinc porro consequens est, Ecclesiam in suis praelatis (quos Scriptura pastores

et doctores vocat, Eph. 4.) esse judicem quaestionum et controversiarum omnium, quae circa doctrinam fidei suboriuntur. Quocirca fideles, sicubi dubitant de spiritu quopiam, num ex Deo sit, propterea quod nesciant, utrum de doctrina, quae adfertur, definitum aliquid Ecclesia teneat, Ecclesiae praelatos consulere debent, atque eorum exspectare et audire judicium; utpote ad quos, velut ad suos successores, Apostoli simul cum doctrina potestatem de ea judicandi transmiserunt. Consule orationem nostram tertiam de prohibita librorum haereticorum lectione.

7. *Carissimi, diligamus nos invicem.* Post interpositam de probandis spiritibus instructionem, redit ad exhortationem dilectionis fraternae, sine qua nihil prodest, rectum et incorruptum de doctrina fidei tenuisse judicium.

Quia caritas ex Deo est. Haec aetiologia duplicem continet rationem exhortationis ad caritatem seu dilectionem fraternam. Una est ab excellentia hujus operis, quod est diligere fratres. Est enim hoc opus a Deo, non vulgariter, sed ut opus quoddam eximium, quod Deus per singularem suam gratiam in nobis operatur, ita ut omnis, qui diligit, quemadmodum verbis sequentibus dicitur, sit ex Deo natus ac Dei filius. Altera ratio a possibilitate et facilitate praecepti, secundum illud, quod dicit capite sequenti, de praeceptis caritatis loquens: *Et mandata Ejus gravia non sunt.* Dicere enim quis poterat: Praeceptum dilectionis, quod nobis assidue inculcas, admodum grave sentimus, nec infirmitati nostrae possibile, praesertim erga eos, qui nos odio prosequuntur et injuriis afficiunt. Respondet Joannes dilectionem ex Deo esse, et proinde ab eo petendum auxilium, ut dilectionis praeceptum a nobis impleatur. Nam eo auxiliante, non solum possibilis, sed tandem et facilis erit nobis hujus praecepti impletio. Hanc secundam rationem tradit et explicat Augustinus lib. de gratia et libero arbitrio, cap. 18.: *Cur,* inquit, *dictum est: Diligamus invicem, quia dilectio ex Deo est; nisi quia praecepto admonitum est liberum arbitrium, ut quaereret Dei donum? quod quidem sine sui fructu admoneretur, nisi prius acciperet aliquid dilectionis; ut addi sibi quaereret, unde, quod jubebatur, impleret.* Haec ille.

Et omnis, qui diligit, ex Deo natus est, et cognoscit Deum. Complet priorem rationem, declarans, dilectionem ita ex Deo esse, ut eum, qui fratrem diligit, Dei filium constituat. Eadem enim sunt, ex Deo natum esse, et esse Dei filium. Et hoc quidem absolute praestat ea caritas, quae homini, dum justificatur, infunditur, haeredem eum faciens vitae aeternae. Praestat tamen etiam quadantenus et secundum inchoationem quandam ea caritas, sive habitualis, sive actualis, qua quis, nondum regeneratus aut nondum reconciliatus, fratrem sincere ac Christiane diligit. Unde et, qui sic diligit, tamquam adoptionis jam aliquo modo particeps, dicere potest Deo: *Pater noster, qui es in coelis.* Addit autem Joannes: *et cognoscit Deum,* notitia videlicet affectiva, ut fructum adoptionis ostendat, qui est, Deum nosse ut amicum, hoc est, amicitiae societatem cum Deo habere.

8. *Qui non diligit, non novit Deum.* Proprie *nosse Deum,* non est *diligere Deum,* cum alterum sit intellectus, alterum voluntatis; tametsi nosse Deum, ut hic accipitur, etiam affectum dilectionis Dei in se includit. Facit autem etiam haec pars ad exhortationem fraternae dilectionis. Nam si Deum non novit, qui fratrem non diligit, utique studendum nobis est dilectioni fraternae, ut Deum cognoscamus, id est amicitiam cum eo habeamus.

Quoniam Deus caritas est. Potest haec propositio referri vel ad probandum, quod proxime praecessit; ac si dicat, eum, qui fratrem non diligit, ideo non novisse Deum notitia amicabili, quia non potest inter tam dissimiles amicitia consistere, id est inter hominem, qui fratrem non diligit, et Deum, qui est ipsa dilectio:

vel ad caput exhortationis, ut sit vehementior commendatio fraternae caritatis ex sua origine; quod nimirum caritas non solum ex Deo sit, sed etiam sit ipse Deus. Nam si *Deus caritas est*, utique caritas est Deus.

Potest autem tribus modis intelligi, *Deum esse caritatem*; essentialiter, causaliter, et objective. Essentialiter quidem, quomodo Deus dicitur esse sapientia, potentia, bonitas et caetera hujusmodi per essentiam; nam in Deo, qui totus est essentia simplex ac prorsus incomposita, qualitates a substantia non distinguuntur. Causaliter, quomodo Deus est justitia et fortitudo nostra, quia facit nos justos ac fortes. Objective, quomodo dicitur esse spes et desiderium et gaudium nostrum, quia in eum speramus, eum desideramus, et de eo gaudemus; qua ratione etiam ei dicitur: *Tu es patientia mea*, id est sustinentia mea, Psalm. 70. Vide nostra in 1. dist. 10. et 17. Verum quia non dicit Joannes: Deus est caritas *nostra*, sicuti dicitur fortitudo, spes nostra et gaudium nostrum; sed absolute: *Deus est caritas*, quod et infra repetit vers. 16.: idcirco solus primus intelligendi modus convenit huic Apostolico pronuntiato. Quem et tradiderunt Augustinus aliique Patres.

Est autem et Pater caritas, et Filius caritas, et Spiritus sanctus caritas, et omnes tres una caritas. Hoc autem loco Deo Patri attribuitur, cujus caritas erga nos declarata est in eo, quod Filium suum misit in mundum, ut per eum viveremus; quemadmodum proxime dicitur. Quamquam solet hoc nomen accommodari Spiritui sancto, qui, ex Patre Filioque procedens, quodammodo nexus est Patris et Filii. Unde et omnia Dei charismata, ad humani generis reparationem et salutem ordinata, passim in Scripturis attribuuntur Spiritui sancto. Sed quia caritas excellentissimum est Dei donum, in cujus commendatione versatur hoc loco Joannes, ideo peculiariter ab eo dictum est de Patre: *Quoniam Deus caritas est*. Certe et Ecclesia in Antiphona prima tertii Nocturni, Festo SS. Trinitatis, ita recitat: *Caritas Pater est, Gratia Filius, Communicatio Spiritus sanctus*.

9. *In hoc apparuit caritas Dei in nobis, quoniam Filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per eum*. Exemplo Dei Patris, quem dixerat esse caritatem, urget fideles ad diligendum se mutuo. Cum autem multifariam Deus suam erga genus humanum ostenderit caritatem, in eo tamen effectu singulari et eximio manifestata est, quod *Filium suum unigenitum miserit in mundum*, id est in humana carne visibilem mundo exhibuerit; *ut*, qui mortui eramus, hoc est, aeternae morti addicti propter peccatum, *per eum*, velut mediatorem, qui debitum omne nostrum patiendo et moriendo in se susciperet, a morte liberati, *viveremus* vita aeterna atque beata.

Sententiam hanc hausit Joannes a suo magistro, cujus ad Nicodemum fere eadem sunt verba, dicentis: *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam*, Joan. 3. Utroque loco exprimitur nomen *unigeniti*, tum ad exaggerandam Dei caritatem erga nos, qua ratione laudatur obedientia Abrahae, quod, filium unigenitum immolare jussus, prompte paruerit, Gen. 22.; tum ut intelligatur Christus esse Filius Dei naturalis, non adoptivus, quales alii multi. Jam enim Cerinthus et Ebion docere coeperant, Jesum non natura Dei Filium esse, sed aliorum more sanctorum, ob insignem profectum virtutum, appellatione filii Dei honoratum.

10. *In hoc est caritas, non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam Ipse dilexit nos*. Ostendit his verbis, Dei caritatem erga nos omnino fuisse gratuitam, ut qui, nullo nostrae erga se dilectionis obsequio provocatus, ultro nos dilexerit. Pro: *quasi*, Graece est: ὅτι, *quia*, seu potius *quod*. Nam sensus est: Per hunc modum exercetur et commendatur caritas

Dei erga nos, quod nos dilexerit, quum essemus ab eo penitus aversi; non autem ideo dilexerit, quod nos eum prius diligeremus, quomodo solent homines diligere eos, a quibus se diligi animadvertunt.

Probat hic locus, ut et alii similes, quam verum sit illud a Patribus definitum, gratiam Dei non ex meritis dari; et, quod inde consequens est, electionem, qua nos elegit Deus ad salutem, non niti praevisione nostrorum operum, sed esse mere gratuitam. Ita Paulus Rom. 5.: *Commendat caritatem suam Deus in nobis, quoniam, cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est;* et iterum: *Cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus.* Unde et hic sequitur:

Et misit Filium suum propitiationem pro peccatis nostris. Propitiationem, Graece: ἱλασμὸν, dixit pro *sacrificio propitiatorio.* Significat Apostolus, Deum misisse Filium suum, qui esset sacrificium, quo in ara crucis immolato, ipse, ob peccata nostra nobis iratus, reconciliaretur. Augustinus hunc locum tractans lib. 15. de Trinitat. cap. 17. loco vocabuli: *propitiationem,* legit: *litatorem;* cujus lectionis etiam Beda meminit. Est autem Christus *litator,* id est sacrificator, quia sacrificavit se ipsum, ut Patrem redderet nobis propitium. Graeca vox ἱλασμὸς utroque sensu potest accipi, sed melius priori. Vide, quae supra diximus ad illud capitis secundi: *Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris.*

11. *Carissimi, si sic Deus dilexit nos, et nos debemus alterutrum diligere.* Concludit ab exemplo proposito et omnibus imitando, juxta praeceptum Salvatoris: *Estote perfecti, sicut et Pater vester coelestis perfectus est,* Matth. 5. Si, inquit, Deus sic dilexit nos a se aversos et inimicos, ut Filium suum unigenitum pro nobis daret in mortem; utique et nos, tanto exemplo admoniti, debemus alii alios diligere; nec amicos solum et benefactores, sed et alienos, et inimicos et persecutores, sicut Paulus Deum et Christum nobis exempla proponit, Ephes. 5. dicens: *Estote imitatores Dei, et ambulate in dilectione, sicut et Christus dilexit nos et tradidit semet ipsum pro nobis oblationem et hostiam etc.*

12. *Deum nemo vidit umquam.* Habetur haec eadem sententia apud eundem Joannem cap. 1. sui Evangelii, licet aliorsum illuc allata. Quae quidem intelligi non potest de visione per oculos corporeos, quomodo quidam intellexerunt. Sic enim nec Filius Deum vidit, de quo tamen, tamquam qui Deum viderit, subjungitur eo loco: *Unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Deinde, quid mirum, si Deum nemo vidit oculis corporeis, quando nec angelos, nec animas, imo nec hunc aërem corporeum corporeis oculis videre possumus. Igitur de visione, quae fit oculis mentis, accipienda est sententia, nec de ea qualicumque; nam mentis oculis Deum aspexerunt, id est cognoverunt et cognoscunt, omnes fideles, alii magis, alii minus; sed de ea visione, qua Deus videtur, *sicuti est,* et, ut Paulus loquitur, *facie ad faciem.*

Sentit enim Joannes, neminem mortalium esse, qui Deum viderit aut videat (nam praeteritum: *vidit,* Hebraeo more dixit pro praesenti: *videt,* absoluto a tempore), qui proinde vel arcana Dei consilia, tamquam apud Deum, quem viderit, cognita, possit ad nos perferre et nobis enarrare, qua de re loquitur in Evangelio; vel Deum, uti decet, redamare, sicut amamus ac redamamus amicum, quem videmus et cum quo familiariter agimus; ad hunc enim diligendum ipso conspectu et familiari cum eo conversatione excitamur. Quo respicit hoc loco, nimirum insinuans, Deum, qui in se ipso a nobis videri non potest, ideoque nec digne diligi, diligendum esse in fratribus, quos videmus. Unde, et infra sic ratiocinatur: *Qui non diligit fratrem suum, quem videt, Deum, quem non videt, quomodo potest diligere?*

Per *neminem* seu nullum intelligi ne-

minem mortalium, ut interpretati sumus, docetur ex eo, quod simili sensu dictum est a Paulo 1 Tim. 6.: *Quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest.* Unde non bene hinc colligas, bonos angelos et sanctorum hominum animas Deum non videre. Recte autem statuitur, nec Paulum in hac vita Deum vidisse. Tametsi Cajetanus ita scribit in hunc locum: *Joannes dicit: Deum nemo vidit umquam. Tu, sectator doctorum credentium quod Moses et Paulus viderunt Deum, utere his verbis tamquam regula patiente exceptionem.* Ita ille. Atqui, Cajetane, melius est exceptionem non facere; quum ipse, quem tu vis excipere, Paulus eam regulam absolute tradat atque confirmet, addendo: *sed nec videre potest.*

Si diligamus invicem, Deus in nobis manet. Quamvis, inquit, Deum nullus hominum videat, si tamen nos invicem diligamus: Deum, a quo mandatum habemus, ut fratres diligamus (uti dicitur infra versu ult.), habebimus in nobis manentem per gratiam ejus et amicitiam; quasi dicat: Erimus Deo cari et amici.

Et caritas Ejus in nobis perfecta est. Graece: *Et caritas Ejus perfecta* (seu *consummata*) *est in nobis.* Est enim participium: τετελειωμένη, et illud: *in nobis,* ad hoc participium referri debet. Copulam *et* causaliter quidam exponunt, et caritatem Dei intelligunt, qua Deus nos diligit; ut sensus sit: Si nos invicem diligamus, Deus in nobis manet per gratiam suam, quia perfecta caritate nos diligit. Sed sciendum est, Joannem, qui perfectae caritatis aliquoties meminit, non illam tribuere Deo, tamquam et imperfecta caritas in eo locum inveniat; sed nobis, qui et imperfecte, et perfecte Deum diligere possimus. Vocat autem caritatem *perfectam*, sinceram, Christianam et legi divinae conformem caritatem; sicut eam exposuimus supra ad illud capitis secundi: *Qui servat verbum Ejus, vere in hoc caritas Dei perfecta est.*

Sunt, qui caritatem perfectam dici putent ad differentiam caritatis inefficacis, quam vocant, qualis sit in multis peccatoribus, qui scientes, Deum super omnia diligendum esse, desiderium quoddam habent ac velleitatem hujus dilectionis, nec re ipsa tamen omnia Deo postponunt, nec a peccatis suis recedunt. Verum, quamvis eadem sit caritas perfecta et efficax, ea nimirum, quae est in voluntate efficace et absoluta diligendi Deum super omnia, et nihil anteponendi mandatis ejus, cujusmodi caritas est in omnibus et solis sincere Deum colentibus: non videtur tamen hoc discrimen, quod isti ponunt, a Joanne spectari, quoties caritatem vocat perfectam; sed potius eam vocare perfectam, quatenus opponitur caritati imperfectae illi, qua Deus diligitur non propter se, sed nostri commodi causa; quomodo diligebant eum carnales Judaei. Ut caritas perfecta sit amor amicitiae, caritas autem imperfecta amor concupiscentiae praevalens amori amicitiae, qualis est plurimorum erga Deum et proximos, videlicet, eorum, qui sic diligunt, ut, quae sua sunt, quaerant; cum de caritate vera et sincera scriptum sit: *Non quaerit, quae sua sunt,* 1 Cor. 13. Sensus igitur Apostoli est: Ita demum existimemus, nos sincera caritate Deum diligere, et Deum nobis amicum habere, si nos invicem sincera caritate diligamus.

13. *In hoc cognoscimus, quoniam in Eo manemus, et Ipse in nobis; quoniam de Spiritu suo dedit nobis. Quoniam*, Graece: ὅτι, priori loco determinativum est, posteriori causale. Clarius hoc modo vertas: *In hoc cognoscimus, nos in Eo manere, et Eum in nobis, quia de Spiritu suo dedit nobis.* Dicit: *de Spiritu suo,* non quod Spiritus Dei, id est Spiritus sanctus, dividi possit ac distribui in partes, quarum aliam alius accipiat; sed propter ipsius dona, quae *distribuuntur* hominibus. *Divisiones* enim *gratiarum sunt, idem autem Spiritus, dividens singulis, prout vult,* 1 Cor. 12.

Quidam exponunt hunc locum de dono caritatis fraternae, de qua superius dis-

seruit; quasi sensus sit: Eo argumento cognoscimus, nos intime Deo conjunctos esse, quod ab ejus Spiritu, quem nobis dedit, moveamur ad diligendos fratres. Obstat huic intellectui, quod non dicit Joannes: *Spiritum suum dedit nobis,* sed: *de Spiritu suo.* Quo locutionis modo significatur donorum partitio, dum aliis alia dantur; caritas autem unum donum est, quod omnibus debet esse commune. Deinde magis etiam obstat hoc, quod sequitur: *Et nos vidimus, etc.* Quod ad illum sensum non quadrat. Potius ergo dicendum est, Apostolum loqui de varietate charismatum Spiritus sancti, effusa super fideles. Cum enim dixisset, Deum in nobis manere, si diligamus invicem, nunc alio signo evidentiore docet, non de singulis, sed de Ecclesia fidelium, quod intimam cum Deo societatem habeat (id enim significatur illis verbis: *in Eo manemus, et Ipse in nobis*), quia nimirum *de spiritu suo dedit nobis,* id est varia Spiritus sui charismata distribuit nobis; cujusmodi longo ordine recensentur a Paulo 1 Cor. 12. Loquitur autem Joannes in persona Ecclesiae illius primitivae, quae in Apostolis et aliis multis fidelibus de Spiritu Dei, juxta hunc sensum, copiose acceperat. Quod erat certissimum argumentum, eos in Deo manere, et Deum in ipsis. Unde Paulus 1 Cor. 14. de infideli intrante in Ecclesiam, in qua conspiciuntur hujusmodi dona, sic ait: *Cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians, quod vere Deus in vobis sit,* Confer cap. praeced. v. ult.

14. *Et nos vidimus, et testificamur, quoniam Pater misit Filium suum Salvatorem mundi.* Dicens: *Et nos,* declarat, nunc specialius se loqui, scilicet in persona Apostolorum, quomodo locutus est initio hujus Epistolae. Nam sensus est: Et ut amplius intelligatur, Deum in nobis esse, et nos in Deo, *nos* Apostoli, quorum magisterio fidem Christianam suscepistis, *vidimus* oculis nostris et manibus contrectavimus (haec enim dicuntur primo capite) Eum, in quem credidistis; et sicut vidimus, ita *testificati sumus,* et adhuc *testificamur* signis cooperantibus, *quod Deus Pater misit Filium suum,* ut esset *mundi Salvator,* id est, ut homines toto orbe in se credentes a peccatis et morte salvos faceret. Unde et *Jesum,* id est Salvatorem, illum appellari praecepit Matth. 1. et Luc. 1., et praesignari voluit per Joseph Patriarcham, quem, mutato nomine, rex Pharao vocari jussit Aegyptiaca lingua: *Salvatorem mundi,* Gen. 41.

15. *Quisquis confessus fuerit, quoniam Jesus est Filius Dei, Deus in eo manet, et ipse in Deo.* Haec pars illative accipienda est, et ex praecedenti supplenda hoc modo: *Quisquis* igitur *confessus fuerit, quod Jesus est Filius Dei, Salvator mundi, etc.;* quasi dicat Apostolus: Quum et testimonio Spiritus sancti, qui multa et varia charismata effudit in Ecclesiam per nos fundatam, et praedicatione nostra, id est Apostolorum, qui sumus oculati testes, certissime constet, Deum Patrem misisse Jesum Filium suum, qui omnes in se credentes salvos faceret; ergo quicumque hoc ipsum integra fide confessus fuerit, intimam obtinet cum Deo conjunctionem; qua in re salus nostra consistit, imperfecte quidem in hac vita, perfecte autem in futura. Conferendus est hic locus cum eo, qui est ad Rom. cap. 10.: *Si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et in corde tuo credideris, quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris. Corde enim creditur ad justitiam; ore autem confessio fit ad salutem.* Nam sicut ille locus, sic et iste confessionem requirit ex fideli corde perfectam, et conjunctam cum ea voluntate, qua paratus sit homo facere, quae facienda per fidem cognoverit.

16. *Et nos cognovimus et credidimus caritati, quam habet Deus in nobis. Caritati,* Graece: *caritatem.* Commendaverat Apostolus caritatem fidelibus, proposito Dei Patris exemplo, qui Filium suum misit pro mundi salute; nunc, instituti sui nequaquam oblitus, eodem revertitur, ostensurus, quanto studio nobis exercenda sit mutua ac fraterna cari-

tas, quibus tale et tantum propositum est caritatis exemplum. Videtur autem hic rursus loqui generalius, scilicet in persona populi fidelis; ut sensus sit: Itaque nos per Apostolorum praedicationem, perque Spiritus sancti testimonia cognovimus ac fide complexi sumus caritatem illam immensam, quam Deus habet erga nos, ut pro quibus vivificandis et salvandis Filium suum miserit in mundum.

Deus caritas est. Cum, inquit, tantam ostenderit Deus caritatem erga genus humanam, quantam supra pluribus verbis exposui, merito vobis inculco ac repeto, Deum esse ipsam caritatem, nimirum proprie et essentialiter; sicuti proprie et essentialiter est potentia, sapientia, bonitas.

Et qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo. Copulantem particulam *et* pro illativa sumere videtur, ut hoc sit enthymema Apostoli: Deus caritas est; ergo, qui manet in caritate, manet in Deo, et consequenter Deus in eo. Cum enim, ut supra declaratum est, haec immansio sit per societatem et amicitiam, quae necessario est mutua, consequens est, ut, si homo maneat in Deo, Deus quoque vicissim maneat in eo.

Sciendum, quosdam Theologos, ac nominatim Petrum Lombardum, ex hoc praecipue loco conatos stabilire suam opinionem, qua docebant, eam caritatem, qua homo diligit Deum et proximum, non esse qualitatem creatam, sed ipsam essentiam divinam. Quod enim dicitur: *et qui manet in caritate,* de caritate increata volunt accipiendum esse, de qua dictum est: *Deus caritas est;* ut constet Apostoli argumentatio, quae alioqui vitiosa foret propter homonymiam vocabuli *caritatis.* Quibus primo respondendum, non esse consequens, si totus hic locus accipiatur de caritate increata, propterea excludi ac negari caritatem creatam. Hanc enim aliae Scripturae frequenter et aperte nobis tradunt atque commendant, tamquam donum quoddam et fructum Spiritus sancti, connumerantes eam aliis donis et fructibus et virtutibus, ut fidei, spei, patientiae, modestiae, castitatis, velut 1 Cor. 13., Gal. 5., Ephes. 6. Quemadmodum et illae Scripturae, quae significant, eam augeri posse, ut Joan. 15., Phil. 1., 2 Thess. 1., et quae, minui posse, ut Matth. 24. et Apoc. 2. Nam augmentum et diminutionem caritati increatae competere, impossibile est.

Deinde respondetur, nihil obstare, quo minus et hoc, quod dicit Joannes: *et qui manet in caritate:* de caritate creata accipiatur, sicut accipiendum omnino putamus. Non enim Joannes syllogismum facere intendit, in quo necesse sit, eundem terminum eadem accipi significatione; sed, cum Deus essentialiter sit caritas, ideoque fons omnis dilectionis, quae esse potest in creaturis, optime colligit, eum, qui manet in dilectione fraterna, manere in Deo, quia per caritatem creatam, qua fratrem diligit, Deo, qui per essentiam caritas est, similis efficitur, eidemque societate conjungitur. Quod vero ad dictam opinionem pertinet, ea sane jam satis damnata videtur in Concil. Trid. Sess. 6. cap. 7. doctrinae. Quo loco absolute definitur, in justificatione impii per Spiritum sanctum diffundi caritatem Dei in cordibus eorum, qui justificantur, eamque ipsis inhaerere. Et iterum ejusdem Sess. can. 11., quo anathema dicitur ei, qui dixerit, hominem justificari absque ea gratia et caritate, quae in cordibus eorum per Spiritum sanctum diffundatur atque illis inhaereat. Vide, quae de hoc argumento plenius a nobis disputata sunt super 1. sent. dist. 10. et 17.

17. *In hoc perfecta est caritas Dei nobiscum, ut fiduciam habeamus in die judicii. Dei* non legitur in Graecis, ut nec apud Augustinum et Bedam, nec in textu glossae et Lirani. Multi praeterea Latini codices, iique emendatiores, tam impressi, quam MSS., non habent. At Syrus interpres loco *Dei* posuit pronomen: *Ejus. In hoc,* Graece: ἐν τούτῳ, *in hac re,* quemadmodum supra aliquoties. Potest autem bifariam hic locus intelligi. Nam si legamus aut suppleamus: *caritatem Dei,* qua scilicet Deus nos

diligit, erit iste sensus: Hic effectus est et fructus illius perfectissimae caritatis, qua nos ut filios suos diligit Deus, quod Dei judicium non admodum timeamus, sed cum bona fiducia parati simus ei judicaturo occurrere, et ad ejus tribunal nos sistere. Non enim condemnabit, quos ut filios diligit, et quibus haereditatem regni praeparavit.

Quod si nec legamus, nec suppleamus: *Dei caritatem*, sed fraternam caritatem intelligamus significari, sensus erit hujusmodi: Caritas nostra mutua ac fraterna, si sit perfecta, id est germana, sincera ac Christiana (sic enim *caritatem perfectam* intelligendam esse, jam supra docuimus), parit nobis hunc fructum, ut bene confidamus, in die judicii nos aggregandos numero filiorum Dei. Sensum hunc prae altero probabilem facit locus ille cap. praecedentis, quo ad sinceram fratrum dilectionem hortabatur: *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habeamus ad Deum.* Huc etiam facit verbum Graecum τετελείωται, *perfecta* (participialiter), *consummata est*, id est, perfecta evasit. Quod de dilectione Dei, cui nulla perfectio potest accrescere, dici nequit.

Quidam sic exponunt: *In hoc*, id est eo signo et argumento, ostenditur esse in nobis perfecta caritas, sive erga Deum, sive erga proximos, si fiduciam in nobis sentiamus, quod in die judicii non simus condemnandi. Ita Beda et Hesselius. Sed obsistit huic intellectui particula *ut,* quae finalis aut consecutiva esse solet, non autem conditionalis, sicut eam isti interpretantur.

Quia, sicut Ille est, et nos sumus in hoc mundo. Probatio est sententiae praecedentis, qua dixerat, caritatem fraternam gignere in nobis fiduciam in die judicii. Nam caritas, inquit, illa nos Deo similes facit. Qui autem in se Dei similitudinem agnoscit per imitationem caritatis, merito confidit, in ejus judicio se recepturum mercedem promissam. Itaque valet hic locus pro fiducia bonorum ac per Spiritum Dei factorum operum apud Deum, adversus haereticos, qui solam fidem misericordiae praedicant. Ubi tamen primo ac certissime statuendum est, opera nostra bona nobis a Deo esse, cujus tanta est bonitas, ut nostra velit esse merita, quae sunt ipsius dona. Per quod retunditur haereticorum calumnia, qui Catholicos, ex operibus bonis salutem exspectantes, criminantur, tamquam non totam fiduciam collocent in gratia et misericordia Dei. Neque enim solummodo fatentur et credunt Catholici, quidquid boni operantur, divini esse muneris; verum etiam Dei misericordiam in eo sibi necessariam esse confitentur, ut quotidiana sibi delicta remittantur, ac ne deserantur a Deo; quum vel maxime perseverantia sit gratuitum Dei donum.

Quod ad explicationem attinet hujus loci, quidam ad Christum, alii ad Deum referunt particulam: *sicut Ille est.* Qui ad Christum, *est* per *fuit* exponunt, ut sensus sit: Quia, sicut Ille versatus est in hoc mundo, caritatem per omnia nobis exhibens, et animam suam pro nobis ponens, ita et nos in hoc mundo versamur, proximos diligentes et animas quoque pro eis ponere parati. Respondet huic sensui, quod supra dixit cap. 2.: *Qui dicit, se in Ipso manere, debet, sicut Ille ambulavit, et ipse ambulare.* Et cap. 3.: *Omnis, qui habet hanc spem in Eo, sanctificat se, sicut et Ille sanctus est.*

Qui ad Deum referunt, interpretantur hoc fere modo: Quia, sicut Deus est, id est, qualis Deus est, nimirum caritas per essentiam, qua nos adeo dilexit, ut Filium suum unigenitum daret nobis propitiatorem; tales et nos sumus per imitationem, officia caritatis fratribus impendentes, idque in hoc mundo, ubi variae et frequentes occurrunt necessitates exercendi caritatem erga proximos. Hunc intellectum exigere videntur ea, quae paulo ante dixit Apostolus de caritate Dei erga genus humanum; ex quibus illam inferebat conclusionem: *Si sic Deus dilexit nos, et nos debemus alterutrum diligere.* Huc refert Augustinus Scripturam

Matth. 5., ubi Dominus, commendans inimicorum dilectionem, adjecit: *Ut sitis filii Patris vestri, qui in coelis est, qui solem suum facit oriri super bonos et malos, et pluit super justos et injustos.* Et tandem infert: *Estote ergo perfecti, sicut et Pater vester coelestis perfectus est.* Nec solus Augustinus, sed et alii plerique tradunt hanc expositionem. Illud vix opus, ut admoneam, adverbio *sicut,* tam hic, quam apud Matthaeum, non aequalitatem significari, sed similitudinem et imitationem, ut passim alibi.

18. *Timor non est in caritate.* Quae toto hoc versu de timore dicuntur, eo spectant, ut probetur, quod dictum est, eos, qui caritatem exercent, habere fiduciam in die judicii. Nam ablegato per caritatem timore, jam locus est fiduciae, cui timor adversabatur. Ut haec sit probatio a remotione contrarii. Cum autem multiplex apud Theologos sit timor, non hic de filiali timore sermo est, quo filius metuit, ne peccando patrem offendat. Nam in hoc saeculo, quanto quis amplius profecerit in caritate, tanto magis sollicitus est, ne quid committat, quod eum a Dei Patris amicitia separet. At neque sermo est de timore mundano, dum quis metuit amittere bonum aliquod temporale, et eo metu legem Dei transgreditur; licet ad ejusmodi timorem extendant hunc locum Ambrosius Epist. 74. et Tertullianus in fine libri de fuga in persecut. Verum non de timore hominum, quo quis impellitur ad peccandum, loquitur Joannes, sed de timore Dei, quo retrahitur a peccato, puniendus, si peccaverit.

Igitur Joanni sermo est de timore Dei, ut judicis; sive, quod idem est, de timore judicii divini, quo poena gehennae peccatoribus infligitur. Hic enim timor oppositus est spei atque fiduciae (quam dixit) in die judicii. Comprehendit autem sub se timorem servilem et initialem. Nam et initialis timor, quamvis sit filiorum caritatem habentium, tamen et ipse pro objecto poenam habet eandem, quam servilis: ideoque caritate crescente minuitur ille timor, uti bene docet Augustinus et alii post eum, et nos ostendimus super 3. sent. dist. 34.

Utrum vero de timore solo servili loquatur Apostolus, an etiam initialem comprehendi velit, pendet praecipue ex acceptione *caritatis* in hoc eodem versu. Quidam enim totum exponunt de caritate perfecta, qualis est eorum, qui in hac vita perfecti dicuntur, ut distincti ab incipientibus et proficientibus. Subjungit enim Joannes: *Sed perfecta caritas foras mittit timorem.* Alii vero *caritatem* et *caritatem perfectam* pro eadem accipiunt, ut perfecta caritas Joanni dicatur perfectione essentiali (quemadmodum explicatum est in versu praeced. et cap. 2. vers. 5.), id est caritas vera, sincera, Christiana, qualis est etiam incipientium et proficientium. Nam certe in perfectorum gradu sunt admodum pauci. Unde sequeretur, doctrinam Joannis de caritate foras mittente timorem et praestante fiduciam in die judicii, in paucis admodum Christianis veritatem habere. Proinde videtur exponendus hic locus de timore servili, quem vera caritas, etiam imperfectorum, excludit; praesertim cum ne perfecti quidem timore judicii divini prorsus careant, sed cum Psalmista dicere debeant: *Confige timore tuo carnes meas; a judiciis enim tuis timui,* Psalm. 118. Sensus igitur hujus partis est: Timor ille, quo quis sibi male conscius timet condemnari in judicio divino, non consistit cum caritate, sive non est in eo, qui caritatem habet Dei et proximi, veram scilicet atque sinceram, de qua sequitur:

Sed perfecta caritas foras mittit timorem. Quam dicat perfectam caritatem, jam exposuimus. Ea *foras ejicit timorem* profectum ex conscientia peccatorum, propter quae quis meretur in Dei judicio condemnari; et consequenter fiduciam parit salutis in die judicii tanto majorem, quanto ipsa perfectior fuerit. Eadem ratio est de eo, qui vel solum, vel principaliter timore gehennae abstinet a peccatis. Nam talis cum sit extra caritatem, non potest habere bonam conscien-

tiam. Neque enim vere a peccatis abstinet, qui nondum Deum super omnia diligit. Quare et eum timorem perfecta caritas ejicit foras.

Quoniam timor poenam habet. Poenam, Graece: κόλασιν, *punitionem, cruciatum, tormentum,* ut legit Augustinus. Plerique sensum hunc reddunt: Timor suppliciorum, quem mala gignit conscientia, cruciat animum; quemadmodum e diverso spes et fiducia, quam bona conscientia parit, animum laetificat. Quamquam et sic intelligi recte potest: *Timor poenam habet* pro objecto; quasi dicat: Qui sibi male conscius timet, is poenam, quam commeruit, semper animo versat; ideoque fiduciam in die judicii habere non potest. Nam, ut ait Augustinus in praefatione super Psalm. 31.: *Mala conscientia tota in desperatione est, sicut bona conscientia tota in spe.*

Qui autem timet, non est perfectus in caritate. Perfectus participialiter, ut supra vers. 17. Est enim idem Graecum verbum: τετελείωται, *consummatus est.* Multi sic intelligunt hanc partem: Qui adhuc timet poenam seu cruciatum, et hoc timore facit, quae Deus praecipit, nondum eo profecit in caritate, ut inter perfectos censeri possit; sed adhuc haeret in classe vel inchoantium, vel proficientium. At si hic esset Apostoli sensus, vel nulli, vel admodum pauci essent *in caritate perfecti.* Quis enim est tam caritate perfectus in hac vita, ut in eo mala concupiscentia timore divini judicii, velut freno, non sit cohibenda?

Quocirca putamus, Apostolum de eo loqui, qui timet serviliter, id est, eo timore, de quo dixit: *Timor non est in caritate,* quod de timore servili, non initiali docuimus intelligendum. Ut sensus hujus loci sit: Qui timet poenam a Deo judice irrogandam, et eo timore principaliter movetur ad faciendum bonum et abstinendum a malo, nondum est assecutus caritatem perfectam, id est, veram atque germanam, qualem lex Christiana requirit; et proinde fiduciam veram habere non potest in die judicii. Id enim est, quod Joannes probare intendit. Dixerat enim: *In hoc perfecta est caritas nobiscum, ut fiduciam habeamus in die judicii.* Ubi si caritas intelligeretur ea tantum, quae perfectorum est, ut ab incipientibus et proficientibus distinguitur, sequeretur, solos perfectos habere fiduciam in die judicii, et ab ejusmodi fiducia tam proficientes, quam incipientes excludi, donec ad ordinem perfectorum promovissent. Quod absurdum est dicere. Denique confirmat expositionem nostram illa sententia cap. superioris: *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Quod sine dubio pertinet etiam ad incipientes et proficientes.

Veruntamen, ut recte dictum est ab Augustino locum hunc exponente: *Timor,* de quo Joannes agit, *quamvis non sit in caritate, tamen quasi locum praeparat caritati. Cum autem coeperit caritas habitare, pellitur timor, qui ei praeparavit locum.* Quod vero subjungit: *Quantum enim illa crescit, ille decrescit; et quantum illa fit interior, ille pellitur foras; major caritas, minor timor; minor caritas, major timor;* hoc, inquam, non jam de timore servili dictum intelligi debet; sed de eodem timore poenae per ingressum caritatis mutato in timorem initialem, qui jam servilis dici non potest, quia servitutem caritas, quae filiorum est, exclusit. Initialem hunc vocant Theologi, quemadmodum et Oecumenius in commentario, quia maxime necessarius est incipientibus Deo per veram caritatem servire; juxta illud in eum sensum a Patribus usurpatum: *Initium sapientiae timor Domini,* Ps. 110., Prov. 1. et Eccl. 1.

19. *Nos ergo diligamus Deum, quoniam Deus prior dilexit nos.* Graeca sine particula illativa sic habent: *Nos diligamus Eum, quia Ipse primus* (seu prior) *dilexit nos.* Potest etiam verti: *diligimus,* ut fecit Erasmus. Nam Graecum ἀγαπῶμεν anceps est ad utrumque modum. Quamquam melius est, quod habet vulgata versio. Redit enim Apostolus

ad superiorem exhortationem, ubi, commemorata tanta Dei caritate erga nos, ut etiam Filium miserit *propitiationem pro peccatis nostris,* ita concluserat: *Carissimi, si sic Deus dilexit nos, et nos debemus alterutrum diligere.* Hoc igitur est, quod nunc repetit, utens exhortandi modo; nisi quod illic intulit, diligendos esse fratres, hic autem infert, Deum vicissim diligendum esse, eo nimirum argumento, quia benefactori rependendus est amor eo magis, quo majus praestiterit beneficium; quale nobis utique summum et inaestimabile praestitit Deus, ut proinde summe nobis diligendus sit. Ex hoc autem debito caritatis erga Deum consequens est, ut et fratres diligere debeamus, quia sic ille praecepit. Unde, si quis fratrem non diligit, ostendit, se Deum, ut oportet, non diligere. Et hoc est, quod sequitur:

20. *Si quis dixerit: Quoniam diligo Deum; et fratrem suum oderit, mendax est. Quoniam,* redundat Hebraeo more. Sensus est: Si quis dixerit, se diligere Deum, scilicet ea dilectione, qua diligendus est: et interim fratrem suum aut oderit, aut omnino non diligat, sed ab affectu suae dilectionis excludat: is mendax est, id est, falsum loquitur, etiamsi persuasum forte habeat, se diligere Deum. Nam quod dicit, facto negat; dictum est autem supra cap. 3.: *Non diligamus verbo, neque lingua, sed opere et veritate.* Porro mendacem esse, probat duabus subjectis rationibus, quarum prior haec est:

Qui enim non diligit fratrem suum, quem videt, Deum, quem non videt, quomodo potest diligere? In Graecis utrobique praeteriti temporis est verbum: ἑώρακε, *vidit,* quod et in vetustis quibusdam Latinis legitur; tametsi res eodem redeat. Nam quod ad sensum attinet, praesens comprehendit praeteritum. Sumpta est autem haec ratio a faciliori et promptiori, id est, ab eo, quod prius diligendum occurrit, utpote sensibus expositum; ac si dicat: Qui non exhibet officia caritatis erga *fratrem, quem videt,* id est, hominem sibi notum, et cujus novit necessitates, ut iis conspectis naturaliter moveri debeat ad commiserationem et subsidium praestandum: is quomodo Deum, quem numquam vidit, sed tantum credit, diligere poterit, eo scilicet dilectionis modo, qui ei debetur? Quamvis enim frater a nobis diligendus sit propter Deum, prior tamen est natura, quam gratia; et secundum naturam prius amamus visa, quam non visa. Nam sicut omnis nostra notitia, sic et omnis amor a sensu ducit originem. Isto fere modo S. Thomas explicat hunc locum in 2. sec. q. 26. art. 2. ad 1. Ubi videatur Bannes.

21. *Et hoc mandatum habemus a Deo, ut, qui diligit Deum, diligat et fratrem suum. A Deo,* Graece et Syriace: *ab Eo.* Sic et Augustinus legit, et non pauci codices MSS. Quod quidem ad Christum referunt, cujus mandatum habemus in Evangelio, ut fratres diligamus. Verum quia de Christo nihil praecessit, satius est, ut, juxta vulgatos codices, ad *Deum* referamus. Est autem haec altera ratio ad probandum eum mendacem, qui, cum non diligat fratrem, affirmat, se diligere Deum; sumpta videlicet ex lege Dei, qua fratres diligere jubemur; quam qui violat, vere dicere non potest, se Deum diligere. Nam dilectio Dei consistit in observatione mandatorum ejus. Unde Christus in Evangelio: *Si diligitis me, mandata mea servate,* Joan. 14. Est autem huic loco simile, quod dixit Petro: *Diligis me? Pasce oves meas,* Joan. 21.; quasi nobis omnibus similiter a Deo dicatur: Si diligitis me, diligite fratres. Id enim praecepi vobis; et id faciendo ostendetis, vos me diligere. Quod ergo dicit Joannes, *ut, qui diligit Deum etc.,* sic intellige: Ut dilectionem Dei prodat ac probet opere dilectionis fraternae, quam illi Deus praecepit.

CAPUT QUINTUM.

Omnis, qui credit, quoniam Jesus est Christus, ex Deo natus est[1]). Et omnis, qui diligit eum, qui genuit, diligit et eum, qui natus est ex eo. 2. In hoc cognoscimus, quoniam diligimus natos Dei, cum Deum diligamus, et mandata ejus faciamus[2]). 3. Haec est enim caritas Dei, ut mandata Ejus custodiamus[3]), et mandata Ejus gravia non sunt[4]). 4. Quoniam omne, quod natum est ex Deo[5]), vincit mundum, et haec est victoria, quae vincit mundum, fides nostra. 5. Quis est, qui vincit mundum, nisi qui credit[6]), quoniam Jesus est Filius Dei? 6. Hic est qui venit per aquam et sanguinem, Jesus Christus; non in aqua solum, sed in aqua et sanguine. Et Spiritus est, qui testificatur, quoniam Christus est veritas. 7. Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in coelo: Pater, Verbum, et Spiritus sanctus; et hi tres unum sunt. 8. Et tres sunt, qui testimonium dant in terra: Spiritus, et aqua, et sanguis; et hi tres unum sunt. 9. Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei majus est, quoniam hoc est testimonium Dei, quod majus est, quoniam testificatus est de Filio suo. 10. Qui credit in Filium Dei, habet testimonium Dei in se[7]). Qui non credit Filio, mendacem facit Eum, quia non credit in testimonium, quod testificatus est Deus de Filio suo. 11. Et hoc est testimonium, quoniam vitam aeternam dedit nobis Deus. Et haec vita in Filio ejus est[8]). 12. Qui habet Filium[9]), habet vitam; qui non habet Filium, vitam non habet. 13. Haec scribo vobis, ut sciatis, quoniam vitam habetis aeternam, qui creditis in nomine Filii Dei. 14. Et haec est fiducia[10]), quam habemus ad Eum: Quia, quodcumque petierimus secundum voluntatem Ejus, audit nos. 15. Et scimus, quia audit nos, quidquid petierimus; scimus, quoniam habemus petitiones, quas postulamus ab eo. 16. Qui scit, fratrem suum peccare peccatum non ad mortem[11]), petat, et dabitur ei vita peccanti non ad mortem. Est peccatum ad mortem, non pro illo dico, ut roget quis. 17. Omnis iniquitas peccatum est, et est peccatum ad mortem. 18. Scimus[12]), quia omnis, qui natus est ex Deo, non peccat; sed generatio Dei conservat eum, et malignus non tangit eum. 19. Scimus, quoniam ex Deo sumus, et mundus totus in maligno positus est. 20. Et scimus, quoniam Filius Dei venit, et dedit nobis sensum, ut cognoscamus verum Deum, et simus in vero Filio Ejus. Hic est verus Deus, et vita aeterna[13]). 21. Filioli, custodite vos a simulacris! Amen.

---

[1]) Joan. 1, 12. 13. [2]) Cap. 3, 19. [3]) Joan. 14, 15. 23. 24. [4]) Matth. 11, 29. [5]) Joan. 16, 33. [6]) Cap. 4, 4. 15. 1 Cor. 15, 57. [7]) Cap. 2, 23. Joan. 3, 33. [8]) Joan. 1, 4. [9]) 3, 36. [10]) Cap. 3, 21. 2, 28. 4, 17. Hebr. 4, 16. [11]) Matth. 12, 32. Hebr. 6, 4.—6. 10, 26. [12]) Cap. 3, 9. 2 Thess. 3, 3. [13]) Joan. 1, 1. Rom. 9, 5. 1 Tim. 3, 16.

SUMMARIUM CAPITIS QUINTI.

Qui sint ex Deo nati. Tres esse, qui Christo testimonium perhibeant in coelo; tres item, qui in terra. Vitam aeternam esse in Filio Dei. Pro peccato fratris ad mortem non cuilibet fidenter orandum. Quid nobis contulerit adventus Filii Dei.

1. *Omnis, qui credit, quoniam Jesus est Christus, ex Deo natus est.* Exhortationem superiorem de diligendis fratribus deinceps continuat sub nomine *filiorum Dei,* argumento exhortationis sumpto ex eo nomine, per quod insinuat, eosdem esse nostros fratres, et Dei filios; quod et Cajetanus observavit. Quamquam non per hoc excluditur dilectio eorum, qui nondum sunt fratres nostri, aut filii Dei, cujusmodi sunt infideles aut peccatores. Licet enim non sint diligendi, quia fratres sunt aut filii Dei, ad hoc tamen diligendi sunt, ut Deo renascantur, et fratres nostri fiant. Non enim solum actu, sed et praedestinatione filii Dei nominantur; quo sensu Joan. 11. dicitur *Jesus moriturus, ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum.* Vide supra ad cap. 2. v. 9. de acceptione *fratris.*

Primum igitur describit Joannes filium Dei, non quidem naturalem, sed adoptivum. *Omnis,* inquit, *qui credit, Jesum esse Christum illum* in lege promissum et a Patribus exspectatum (nam in Graeco cum articulo legitur : ὁ Χριστὸς), *ex Deo natus est,* utique per regenerationem ex spiritu; et proinde Dei filius est. Sed *credere* intellige fide viva, obediente, efficace, qua quis ita credit, Jesum esse Christum, ut totam ejus doctrinam recipiat, legem ejus amplectatur ac servet. Nam si quis hoc tantum credat, Jesum esse Christum, caeteris articulis fidei rejectis; aut si credat quidem, quidquid credendum est, sed fidem operibus non ostendat: nondum ille ex Deo natus est. Similis est locus Joan. 1.: *Quotquot receperunt eum, dedit eis potestatem, filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine Ejus, etc.*

Et omnis, qui diligit eum, qui genuit, diligit et eum, qui natus est ex eo. Hoc quidam interpretantur de Filio Dei naturali; ut sensus sit: Quisquis diligit Deum Patrem, is etiam diligit Dei Filium. At consequentia textus magis postulat generalem intellectum, videlicet hujusmodi: Ita natura comparatum est, ut, qui patrem diligit, ejus causa filium quoque diligat. Ut sit argumentum sumptum a propensione naturali, quae cernitur in hominibus. Recte tamen utuntur hac sententia Theologi, ut probent, in divinis nec diligi, nec videri posse Patrem sine Filio, adeoque nec Filium sine Patre. Hinc ait Dominus: *Qui me odit, et Patrem meum odit,* Joan. 15., et ad Philippum: *Qui videt me, videt et Patrem meum,* Joan. 14. Quod enim ordinarium est in humanis, id perpetuum est in divinis.

2. *In hoc cognoscimus, quoniam diligimus natos Dei, cum Deum diligamus, et mandata Ejus faciamus.* Argumentatur Apostolus ad hunc modum: Qui diligit eum, qui genuit, diligit et natos ex eo; nos ergo, si Deum diligimus, eo signo cognoscimus, nos diligere natos Dei, qui iidem sunt fratres nostri. Ubi notandum est, Apostolum convertere quodammodo ratiocinationem, quam paulo ante fecit, qua ex negata dilectione fratris inferebat negationem dilectionis, qua Deus diligatur. Utrumque rectissime; tum quia proceditur ab opposito consequentis, hoc modo: Si quis non diligit fratrem, non diligit Deum; ergo si quis diligit Deum, diligit et fratrem, et contra; tum quia utraque dilectio quadam ratione prior et notior est altera; fratris quidem dilectio secundum ordinem naturae; Dei autem dilectio secundum ordinem gratiae, sicut supra dictum est. Sed et contingit, nunc hanc, nunc illam dilectionem esse notiorem nobis, prout animus actu vel circa ea, quae sunt divini honoris, vel circa ea, quae sunt humanae necessitatis, exercenda magis occupatur. Addit autem: *Et mandata Ejus faciamus,* Graece: τηρῶμεν, *servemus;* ne quis semet

ipsum fallat, existimans, se Deum diligere, nec tamen faciens ea, quae praecipit. Nam *qui dicit, se nosse* (id est, diligere) *Deum, et mandata ejus non custodit, mendax est;* supra cap. 2. Tale igitur est, quod hic ait Apostolus: Rursum, et e diverso per hoc judicium cognosces, te diligere Deum, si serves ejus mandata. Quod ipsum verbis subjunctis declarat:

3. *Haec est enim caritas Dei, ut mandata Ejus custodiamus.* Graece: *servemus. Caritatem Dei* intelligit objective, nempe eam, qua Deus a nobis diligitur. Sic alibi legimus *fidem Dei,* qua in Deum creditur, ut Marci 11.: *Habete fidem Dei;* sic *orationem Dei,* qua Deus oratur, ut Luc. 6.: *Et erat pernoctans in oratione Dei.* Sensus: Idcirco adjeci de mandatis ejus servandis, quia *diligere Deum* per consequentiae rationem est, *mandata Ejus servare. Caritas siquidem erga Deum,* ait Cajetanus, *ratio est servandi mandata Ejus.* Unde, quamvis praeceptum diligendi Deum ab aliis ejus praeceptis diversum sit, quicumque tamen hoc dilectionis servat praeceptum, ex ea dilectione etiam caetera Dei praecepta servat, ut quorum observatio ex dilectione Dei necessario dependeat ac sequatur, tamquam effectus ex propria causa. Quod etiam significant illa Christi verba Joan. 14.: *Qui habet mandata mea, et servat ea, ille est, qui diligit me;* et iterum: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit;* et cap. 15.: *Vos amici mei estis, si feceritis, quae ego praecipio vobis.* Simile est huic loco, quod supra capite secundo dixit Joannes: *Qui servat verbum Ejus, vere in hoc caritas Dei perfecta est.* Qui locus cum isto conferatur.

Et mandata Ejus gravia non sunt. Ne quis audiens, neminem diligere Deum, nisi qui servat ejus mandata, animo dejiciatur, tamquam dilectione Dei ad conditionem valde difficilem revocata, ad observationem ipsam nimirum mandatorum Dei: hac addita particula erigit atque excitat animum ad hanc conditionem praestandam, affirmans, mandata, quae Deus a nobis servari vult, gravia non esse. Quo in sermone Liptote est, qua minus dicitur, et plus intelligitur. Sensus enim est, mandata Dei esse servatu levia atque facilia, juxta sententiam Salvatoris Matth. 11.: *Jugum meum suave est, et onus meum leve.*

Sed dicit aliquis: Quomodo mandata Dei facilia sunt, et non gravia, cum Deus jubeat omnia dura perferre pro ipsius amore; velut inopiam, famem, persecutiones, opprobria, membrorum cruciatus ac tormenta, mortem denique ipsam, quae est omnium maxime terribilis? Quod nec Joannes tacuit in hac Epistola, supra cap. 3.: *Et nos,* inquit, *debemus pro fratribus animas ponere.* Deinde, quid difficilius, quam omnibus, quae in hoc saeculo diliguntur, renuntiare, etiam sibi ipsi ac propriae voluntati, suamque animam odisse? Haec tamen omnibus nobis in praecepto sunt, Domino protestante Lucae 9.: *Si quis vult post me venire, abneget semet ipsum, et tollat crucem suam quotidie, et sequatur me;* et cap. 14.: *Si quis venit ad me, et non odit patrem suum et matrem, et uxorem et filios, et fratres et sorores, adhuc autem et animam suam: non potest meus esse discipulus,* proinde nec amicus. Et infra: *Qui non renuntiat omnibus, quae possidet, non potest meus esse discipulus.* Quapropter et viam salutis angustam portam vocat, et arctam viam, Matth. 7. et Luc. 13., addens, *paucos esse, qui eam viam inveniant,* et eam portam intrare possint, licet multi sint, qui quaerant intrare. Quae omnia permagnam significant difficultatem observationis mandatorum Dei. Quo et illud pertinet Apostoli Pauli Rom. 7.: *Lex spiritualis est; ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato.* Unde exclamat: *Infelix ego homo! Quis me liberabit de corpore mortis hujus?*

Respondeo, nihil istorum adversari sententiae Joannis Apostoli, imo Christi Salvatoris, affirmantium, facilia esse Dei mandata. Siquidem aliter atque aliter affectis et facilia sunt, et gravia. Nam

si mandata Dei, quae principalia sunt, et a quibus caetera dependent, considerentur in se ipsis, quum sint mandata caritatis, qua Deus diligatur propter se ipsum, et proximus propter Deum, hac utique ratione servatu facillima sunt. Nihil enim per se facilius est, quam diligere id, quod est summe diligibile, id est, summum bonum, Deum ipsum; et ex ea dilectione diligere etiam caetera, quae ille praecipit diligi, et facere, quaecumque praecipit, ut faciamus. Eadem ratio est, si comparatio fiat mandatorum Dei ad nos, quales conditi sumus in primo parente, id est, integri et recti, et secundum omnes animae corporisque vires Deo perfecte subjecti; denique similes angelis, qui sic conditi fuerunt, ut perfecta dilectione Deo adhaererent. His enim facilia ab initio fuisse Dei mandata, nemo sanae mentis dubitet. Quod si vero comparentur ad naturam hominis peccato vitiatam, sic affectae procul dubio gravia sunt ac difficilia. Semper enim in hac naturae corruptione *caro concupiscit adversus spiritum, ut non, quaecumque volumus, illa faciamus,* Gal. 5.

Veruntamen adhuc subdistinguendum est. Aliter enim loquendum de homine nondum renato per Christi gratiam, aliter de renato. Nam si respectus fiat ad eum, qui nondum in Christo renatus sit, sed adhuc a gratia Dei alienus, huic mandata Dei fatemur gravia esse, et quodam sensu impossibilia; quod non obscure significat Concil. Trident. sess. 6. cap. 14., agens de possibilitate observationis mandatorum Dei. Si vero respectus sit ad hominem jam in Christo renatum, et per ejus gratiam renovatum ac justificatum, patitur quidem ille adhuc difficultatem in via mandatorum Dei, propter rebellionem carnis adversus spiritum, ut hac ratione cum Paulo dicere debeat: *Ego carnalis sum, venundatus sub peccato.* Sed quia voluntatem habet absolute conformem voluntati divinae, ut cum eodem Apostolo ibidem dicere possit: *Consentio legi Dei, quoniam bona est,* et iterum: *Condelector legi Dei secundum interiorem hominem,* Rom. 7., consequens est, illi tali levia, facilia et delectabilia esse Dei mandata; quamvis interdum opus, quod praecipitur, habeat difficultatem ex suo genere. Quale est opus martyrii, quod est *pro fratribus animam ponere.* Versatur enim circa terrorem mortis, qui non superatur sine labore et molestia. Id quod etiam in ipso Christo locum habuit, cui tamen aliquod mandatum Patris grave aut difficile fuisse, nefas est dicere.

Sunt autem omnibus justis et caritate Dei praeditis facilia Dei mandata, non tamen aequaliter, sed eo magis aut minus, quo plus minusve profecerint in caritate et justitia. Sensu jam explicato facilia esse Dei mandata, nempe justis hominibus, idque ratione caritatis, qua Deum diligunt, docet Synodus Tridentina loco memorato. Cum enim dixisset: *Cujus mandata gravia non sunt, cujus jugum suave est et onus leve,* pro ratione subjunxit: *Qui enim sunt filii Dei, Christum diligunt; qui autem diligunt eum, ut ipsemet testatur, servant sermones ejus,* utique ex dilectione, quae praestat facilitatem. Et quidem optime convenit hic commentarius loco praesenti, ubi de filiis Dei sermo est, de quibus et continuo subjungitur vice probationis: *Omne, quod natum est ex Deo, vincere mundum.* De hoc eodem argumento legatur Augustinus lib. de natura et gratia, cap. 43. 68. et 69. et lib. de perfectione justitiae circa medium, item Leo Papa sermone 5. de Quadragesima. Porro si mandata Dei homini justificato gravia non sunt, multo minus ei sunt impossibilia; quod hodie docent sectarii, quorum hanc sententiam anathemate condemnant Patres Tridentini, tam in decreto supradicto, quam can. 18. ejusdem sessionis.

4. *Quoniam omne, quod natum est ex Deo, vincit mundum.* Ostendit, natis ex Deo mandata Dei non esse gravia; sane ob hoc ipsum, quia nati sunt ex Deo, quia filii Dei, quia Deum ut patrem diligunt. Est autem probatio facilitatis duplex: altera ex universali signo: *omne;* altera ex generalitate significata per

mundum. Non enim grave est, quod omnes praestant; itaque non est grave ulli filiorum Dei, quod praestant omnes ejus filii. Deinde ei, qui tam potens ac validus est, ut totum mundum vincat amore Dei (id enim intelligitur), mandata Dei gravia esse non possunt. Quid enim grave ei, qui toto mundo superior est atque potentior? *Vincere mundum* dicitur, qui vincit *omne, quod in mundo est; nempe concupiscentiam carnis, et concupiscentiam oculorum et superbiam vitae.* Supra cap. 2. Hoc est, qui superat omnes istorum vitiorum tentationes, ita ut per eas a Dei caritate non separetur. *Quis* enim, inquit Paulus, *nos separabit a caritate Christi? An tribulatio, an angustia, an fames? etc. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos,* Rom. 8.

Dicit autem Joannes neutro genere: *Omne, quod natum est ex Deo,* quomodo Christus in Evangelio: *Omne, quod dat mihi Pater, ad me veniet,* Joan. 6.; nimirum ad comprehendendum expressius omne genus hominum; ut virorum, mulierum; senum, puerorum; Judaeorum, gentilium; servorum, etiam eorum, qui vel abjectissimi, vel infirmissimi sunt, ut ne quidem hominum vocabulo videantur digni; ac si dicat: Qualiscumque demum sit, si natus est ex Deo, vincit mundum, eoque superior est. Intellige: quamdiu gratiam regenerationis servat, et *semen Dei in ipso manet.* Quo sensu docuimus accipiendas esse sententias illas huic similes, supra cap. 3.: *Omnis, qui in Eo manet, non peccat,* et: *Omnis, qui natus est ex Deo, peccatum non facit, quoniam semen Ipsius in eo manet; et non potest peccare, quoniam ex Deo natus est.* Quibus simile, quod sub finem hujus capitis dicitur: *Omnis, qui natus est ex Deo, non peccat; sed generatio Dei conservat eum.*

Et haec est victoria, quae vincit mundum, fides nostra. Quae vincit, Graece aoristum: νικήσασα, *quae vicit;* ut significetur victoria jam parta. Quod antea tribuit Apostolus nativitati ex Deo, id est, gratiae regeneranti, nunc adscribit fidei; fidem intelligens non qualemcumque, sed vivam et operosam per dilectionem. Est autem sermo causalis, hunc habens sensum: Et haec victoria, qua mundus vincitur (aut victus et superatus est) a nobis filiis Dei, per fidem nostram, qua in Christum credimus, obtinetur. Fides enim excitata et exercitata nobis proponit auxilium et gratiam Dei per Christum; monstrat etiam promissa futuri saeculi bona, bene certantibus proposita; quibus animantur ad fortiter pugnandum filii Dei. Haec igitur fides in filiis Dei vincit mundum, quia mundi victores facit. Hac fide quondam armati, martyres omnia mundi tormenta superaverunt. Per hanc fidem quanta et operati sint, et passi Patres antiqui, qui Deo placuerunt, late disserit Apostolus Paulus Heb. 11. Quapropter et fideles admonet, ut *in omnibus sumant scutum fidei, in quo possint omnia tela nequissimi,* id est, diaboli, *ignea exstinguere,* Eph. 6. De quo et Petrus 1 Epist. 5.: *Cui resistite, fortes in fide.*

5. *Quis est, qui vincit mundum, nisi qui credit, quoniam Jesus est Filius Dei?* Declarat, quae sit illa fides, qua mundus vincitur; ea nimirum, qua quis credit, Jesum esse Filium Dei; non quasi solus ille articulus fide receptus sufficere possit ad vincendum mundum; sed hoc sermone mediatorem ostendit (ut declarat versus sequens), per quem solum victoria de mundo reportanda sit; ac si dicat: Ille vincit mundum, et non alius (eam enim vim habet: *Quis nisi?*), qui, credens, Jesum esse Filium Dei, per eum, ut mediatorem ac salvatorem, accedit ad Patrem, impetraturus gratiam et fortitudinem, qua superet omnem mundi tentationem. Hanc autem fidem constat non otiosam esse, sed obedientem, invocantem, operosam. Caeterum emphatica est interrogatio: *Quis est, qui vincit mundum, nisi etc.;* qualis et illa: *Quis est mendax, nisi is, qui negat, quoniam Jesus est Christus?* Supra cap. 2.

6. *Hic est, qui venit per aquam et sanguinem, Jesus Christus, non in*

aqua solum, sed in aqua et sanguine. Qui venit, Graece: ἐλθὼν, participium praeteriti significativum. Nec diversa sunt: *per aquam et sanguinem,* et: *in aqua et sanguine.* Nam et alibi passim indifferenter his duabus praepositionibus utitur Scriptura.

Admodum varie exponitur totus hic locus ab interpretibus; quam varietatem diligenter recensuit Lorinus. Nos eum sensum, qui ex aliarum Scripturarum collatione maxime germanus esse videtur, adferemus. Igitur notandum in primis est, omnes Evangelistas studiose referre de Joanne Baptista, Domini praecursore, quod in aqua baptizaverit, et ad hoc venerit a Deo missus, ipso Joanne de se testificante: *Quoniam,* inquit, *ego baptizo vos in aqua,* Matth. 3., Marc. 1., Luc. 3., Joan. 1. Quod et de eo repetit Dominus Act. 1., et Petrus Act. 11., et Paulus Act. 19. Quin et Joan. 1. sic de Baptista loquitur: *Ut manifestetur in Israël, propterea veni ego in aqua baptizans.* Ubi certe monstrat, se eum esse, qui *venit in aqua solum,* ad differentiam ejus, qui venturus esset, *non in aqua solum, sed in aqua et sanguine;* sicut hic dicitur. Et quamvis expresse non dixerit, post se venturum, qui baptizaret in *sanguine,* sed qui *in Spiritu sancto,* ut testantur iidem omnes Evangelistae: de sanguine tamen non tacuit. Nam in sanguine venturum, satis aperte significavit, quando de eo dixit: *Ecce, agnus Dei, qui tollit peccatum mundi. Agnus Dei tollit,* utique per sanguinem, quem ad tollendum mundi peccatum erat effusurus in cruce. De quo sanguine hic idem Apostolus supra cap. 1.: *Et sanguis Jesu Christi, Filii Ejus, emundat nos ab omni peccato.*

Pertinet autem huc evidentius historia aquae et sanguinis manantis e latere Christi in cruce mortui, narrante eodem Joanne Apostolo cap. 19. sui Evangelii. Quam rem adeo voluit inculcatam lectori, propter mysterium in ea latens, ut adjecerit asseverationem hujusmodi: *Et qui vidit, testimonium perhibuit; et verum est testimonium ejus,* scilicet ad confirmandum, quod ille, de cujus latere haec effluxerunt, sit idem ipse, qui venit per aquam et sanguinem. Ostendit igitur Apostolus hoc loco, Jesum esse verum mundi salvatorem, utpote qui venerit *non in aqua solum,* id est, non solum exterius homines ablaturus aqua, et eo ritu poenitentiam praedicaturus; quomodo Joannes Baptista sua ipsius professione venit in aqua solum; sed *qui venerit etiam in sanguine et Spiritu;* quod utrumque de eo idem Joannes praedixerat, uti jam docuimus. Siquidem aqua sola ad Deum placandum inutilis erat. *Venit autem Jesus in aqua,* quia instituit baptismum aquae, quem significavit aqua, quae fluxit ex ejus latere. *Venit et in sanguine,* quia per suum sanguinem vivificat animas, tum in baptismo aquae, tum in aliis sacramentis, tum etiam extra sacramenta. Nam *sanguis* vitae significationem habet in Scripturis. Unde illud: *Anima carnis in sanguine est,* Lev. 16. et 17. Haec autem animarum per Christi sanguinem vivificatio significata est per sanguinem ex ejus latere manantem.

Sanctus quidem Bernardus serm. in octava Paschae putat, istud: *non in aqua solum,* esse dictum ad discrimen Mosi, veteris legislatoris; quem venisse dicit in aqua solum, quia de aquis assumptus est, unde et nomen accepit, Exod. 2. Sed cum Moses etiam sacrificia cruenta vel maxime instituerit, non apparet, cur propter illam de aquis assumptionem venisse dicatur in aqua solum, et non etiam in sanguine; praesertim cum legatur eodem capite, quod interfecerit Aegyptium, priusquam assumeretur in ducem populi. Id quod erat venire in sanguine, si illud erat venire in aqua. Porro Christus Jesus quomodo et *in Spiritu venerit,* quod futurum de eo praedixerat Joannes, jam sequitur:

Et Spiritus est, qui testificatur, quoniam Christus est veritas. Duobus testibus, qui sunt aqua et sanguis, nunc tertium adjungit *Spiritum,* quem hic non alium intelligimus, quam Spiritum san-

ctum; maxime secundum Graecam et Syriacam lectionem, quae habet: *Quoniam Spiritus est veritas.* Quam lectionem habet etiam Leo Papa Epist. 10. cap. 5. in fine, et S. Augustinus de dono persever. cap. 23. Nostrae lectionis hic sensus est: Sed et Spiritus sanctus testificatur, Christum esse veritatem, sicut ipse se nominat in Evangelio: *Ego sum via, veritas et vita,* Joan. 14.; *veritatem* autem, id est, per omnia veracem in omni verbo et doctrina, quam tradidit. Hoc testificatus est Spiritus sanctus, primum in die Pentecostes, quando super Apostolos in specie linguarum ignearum descendit, eosque ita replevit, ut *loquerentur variis linguis magnalia Dei,* Act. 2. Deinde per multa ac varia charismata, quae deinceps in Christi fidelibus operatus est; qualia Paulus enumerat 1 Cor. 12. Et quidem id facturum Spiritum sanctum, Christus ipse de eo praedixerat: *Ille,* inquit, *testimonium perhibebit de me,* Joan. 15., et iterum: *Ille me clarificabit,* Joan. 16. Unde et Petrus: *Nos,* inquit, *testes sumus horum verborum, et Spiritus sanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi,* Act. 5.

Secundum Graecam lectionem sensus est: Insuper Spiritus sanctus est, qui testificatur, Jesum esse Christum Dei Filium et mundi Salvatorem (per ea nimirum testimonia, quae jam dicta sunt); cujus testimonium haudquaquam rejici potest, *quoniam Spiritus est veritas,* quum sit Deus, ideoque nec falli possit, nec fallere. Juxta hanc lectionem et hunc sensum particula: ὅτι, *quoniam,* causalis est; juxta priorem vero determinativa, ut Latine dicas, *Spiritum testificari, quod Christus est veritas.* Utraque tamen lectio probabilitatem habet, nec facile dixerim, utra sit alteri praeferenda.

BARTHOLOMAEUS PETRUS LECTORI.

Hucusque Guilielmus Estius, optimus et doctissimus vir, Commentarium suum perduxit. Quae sequuntur in reliquam hujus capitis partem, et in secundam ac tertiam B. Joannis Epistolas, ea nos, multis ita desiderantibus, ne imperfectus relinqueretur in Catholicas Epistolas Commentarius, adjecimus, omnia sanctae Romanae Ecclesiae judicio submittentes, et quidquid hic boni est, Deo auctori tribuentes.

7. *Quoniam tres sunt, qui testimonium etc.* Dixerat Apostolus vers. praecedente, Spiritum testificari de Jesu, quod ipse sit Christus, ille humani generis Salvator, quondam a Deo Patre promissus, verus unicusque Dei Filius, idem verus homo. Hoc suum dictum nunc sive confirmat, sive amplificat; quasi dicat: Quod Jesus sit Mariae virginis verus filius, ut est unigenitus Filius Dei, quodque sit Salvator mundi, contra quam nunc hominibus persuadere nituntur Basilides cum suo grege, et alii haeretici: ejus rei sunt testes irrefragabiles in coelo tres, in terra itidem tres. *In coelo* quidem *Pater, Verbum, et Spiritus sanctus,* tres divinitatis personae, sed unius omnino naturae. Unde consequens est, supremam his testibus esse auctoritatem, tam singulis, quam tribus simul junctis. *Pater* testimonium perhibuit Domino Jesu, quod ipse sit Salvator mundi, variis temporibus et modis. Primo quando per angelum suum jussit sancto Joseph, ut commaneret conjugi suae, sine humano opere jam gravidae, filiumque ex ea nasciturum nominaret *Jesum,* eo quod populum suum a peccatis ipsius esset salvaturus, Matth. 1.

Deinde quum, ipso a Joanne baptizato, vox Patris intonuit (sicut et in ipsius transfiguratione): *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui; ipsum audite,* Matth. 3. et 17. Quale quiddam accidit et Jerosolymis, Joan. 12., quum Jesu dicente: *Pater clarifica nomen tuum,* venit vox de coelo: *Et clarificavi, et iterum clarificabo.* De qua voce ipse Dominus dixit astanti turbae: *Non pro-*

pter me haec vox venit, sed propter vos; ut intelligamus, testimonium de Christo fuisse. Praeterea Deus Pater testificatus est, Jesum esse suum Christum, quando per eum tot tantaque edidit miracula, ac tali modo, quali Jesus utebatur, nempe significans, de sua ipsius (quam tamen ex Patre una cum divina natura habebat) potestate illa facere. Ipse Dominus in Evangelio variis locis declaravit, sua miracula huc valuisse, ut forent Dei Patris de ipso, quod esset Messias, testimonia. Joan. 5, 19. et 36. cum seqq.; cap. 8, 18. et 54.; cap. 10, 25. 37. 38.; cap. 14, 11. et seqq.; cap. 15, 23. et alibi.

Verbum. Secundam Trinitatis personam designat Apostolus eodem nomine, quo in principio Evangelii sui, de qua ibi dixit: *Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* De Filio igitur Dei unigenito nunc ait, quod et ipse de se ipso incarnato sit testificatus, sese esse illum promissum a Deo Patre Messiam. Hoc testatus est et verbis, et miraculis in hujus veritatis confirmationem ab ipso factis, Joan. 5, 17. et seqq., 36. et seqq.; cap. 8, 12. et seqq., 25. et seqq.; cap. 10, 24. et seqq., 37. et seqq.; cap. 12, 44. et seqq.; cap. 13, 17.; cap. 14, 29. Denique, omissis pluribus, hoc testimonium reddidit Dominus jam captivus, adjuratus a Principe sacerdotum, ut diceret, num ipse esset Filius Dei ac ille promissus Messias. Quo respondente idem, quod saepe dixerat, sese esse, ac venturum Judicem in nubibus coeli, condemnatus est mortis a toto illo consessu, tamquam blasphemus, ut narrant Evangelistae in historia passionis Domini. Et hanc causam repetiverunt Judaei coram Pilato, Joan. 19.: *Nos legem habemus, et secundum legem nostram debet mori, quia Filium Dei se fecit.* Atque haec est causa, cur Dominus in originali Scriptura vocetur *martyr*, et *martyrium* ei tribuatur, quae Latine sonant: *Testis* et *Testimonium,* Apoc. 1, 5. et 1 Tim. 6, 13. Nam sanguinis sui effusione ipsiusque mortis perpessione testatus est hanc veritatem, quod ipse esset verus ille exspectatus Messias. Et hac notione proprie dicuntur Martyres Christi. Martyres Dei sunt illi quoque, qui ob justitiae defensionem moriuntur.

Et spiritus sanctus. Spiritus sanctus testificatus est de Jesu, quod sit unigenitus Dei Filius, et in natura humana assumpta verus ille Salvator mundi; hoc, dico, testificatus est iis modis, qui proxime sunt expositi ad verba praecedentia illa: *Et spiritus est, qui testificatur etc.* Tum etiam singulariter illo modo, quod super Jesum baptizatum descendit in specie columbae. Nam id factum fuisse ad testandum et publice declarandum, quod ipse sit Salvator mundi, Joanni Baptistae fuerat divinitus revelatum, ipso narrante Joan. 1.: *Qui me misit baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum sanctum descendentem, et manentem super eum, hic est, qui baptizat in Spiritu sancto. Et ego vidi, et testimonium perhibui, quod hic est Filius Dei.*

Et hi tres unum sunt. De unitate naturae, et quidem numerali (quoniam non est, nisi unus Deus) est sermo. Nimirum hoc est illud, quod Christus Dominus Joan. 10. dixit: *Ego et Pater unum sumus.*

Quod non de consensione duntaxat voluntatis posse accipi, liquet ex ipsa serie sermonis eo loco. Vult enim Christus hinc docere, quod nemo possit oves ejus rapere de manu ipsius, sicut non potest eas quisquam rapere de manu Patris; unam videlicet esse Patris et suam potentiam, ideoque naturam. Spiritum quoque sanctum esse unum cum Patre et Filio unitate jam dicta, Dominus nobis declaravit inter caetera, quando jussit Apostolis suis gentes conversas baptizare in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, copulans cum Patre et Filio Spiritum sanctum, tamquam non exsistentem ex numero creaturarum, sed ejusdem cum ipsis naturae et potentiae, per quam sacramento baptismi regeneret homines,

et adoptivos Dei filios efficiat; quod est solius Dei.

Objiciunt novi Ariani novique Eunomiani ac Macedoniani locum ex Joan. 17., ubi Dominus, alloquens Patrem, ait: *Pater sancte, serva eos in nomine Tuo; quos dedisti mihi, ut sint unum, sicut et nos.* Et infra: *Ego claritatem, quam dedisti mihi, dedi eis, ut sint unum, sicut nos unum sumus.* Atqui pro Apostolis non rogabat Christus, ut essent unum unitate naturae, sed ut voluntatis unitate; ergo neque in proposito est necessarium intelligere unitatem naturae. Respondendum est, non valere consequentiam propter materiae diversitatem, etsi locutionis forma sit eadem. Et hoc indicant verba Domini, non illa solum, quae protulimus ex cap. 10. Joannis, sed illa quoque, quae sunt eodem cap. 17.: *Sicut Tu, Pater, in me, et ego in Te; ut et ipsi in nobis unum sint, ut credat mundus, quia Tu me misisti.* Nam profecto, tum his verbis, tum aliis ejusdem cap. sententiis, satis declarat Dominus, longe arctiore unitate Patrem et Filium in Deitate esse unum, quam fideles sint inter se, etiam per gratiam caritatis. Quod ipsum tam multis aliis Scripturae locis manifeste docetur, quae contra Arianos et Pneumatomachos protulerunt veteres Ecclesiae doctores et propugnatores.

Quod vero dicitur, hos tres testimonium dare *in coelo*, videtur significare (ut supra insinuavimus), eos testari auctoritate divina, ideoque omnium suprema. Sicut, quod dicitur versu seq.: *in terra*, significat, testes ibi commemoratos testificari auctoritate, quae sit infra divinam. Atque haec expositio confirmari potest illis verbis Domini Matth. 21., ubi quaestionem proponebat primoribus Judaeorum: *Baptismus Joannis e coelo erat, an ex hominibus?* Id est divina auctoritate fuit institutus, an humana? Fuisse e coelo, ipse Joannes Baptista illis verbis dicit: *Qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris etc.*, Joan. 1. Nam profecto, nisi sic intelligat Apostolus, hos tres testificari in coelo, multo plures tribus sunt in coelo testes divinitatis et humanitatis Domini Jesu, tot scilicet myriades beatorum angelorum, quorum nonnulli pro omnibus suis collegis haec de Christo sunt testati nobis mortalibus, Judaeis et gentibus.

8. *Et tres sunt, qui testimonium dant in terra. Testimonium dant,* ejusdem illius rei, Jesum unicum illum Messiam Domini, non minus verum hominem, quidquid fingat schola Basilidis, quam verum Deum, et contra. Hujus rei tres sunt testes *in terra*, id est infra divinitatem, utpote ex numero creaturarum; qui sunt: *Spiritus, aqua et sanguis.* De aqua et sanguine satis dictum videtur ad v. 6. hujus cap. Superest inquirere, quid per *Spiritum* hoc loco intelligatur. S. Augustinus contra Maximinum lib. 3. cap. 22. accipit humanum Christi Domini spiritum, hoc est, ipsam ejus animam. Et hunc intellectum plerique expositores videntur secuti, tametsi Venerabilis Beda Spiritum sanctum hic intelligat. Sed videtur sane B. Augustinus congrue intelligere eundem illum *spiritum* in his Apostoli verbis, de quo idem in evangelica Christi patientis historia dixit: *Et inclinato capite tradidit spiritum,* Joan. 19., clamans nimirum Christus voce magna illud ex Psalmo 30.: *Pater, in manus Tuas commendo spiritum meum,* ut est Luc. 23.

Sed huic expositioni videtur objici posse, quod v. 6., ubi aquae et sanguini tertio loco additur *Spiritus*, illis verbis: *Et Spiritus est, qui testificatur etc.*, intelligitur Spiritus sanctus; ergo et hoc loco versu 8. Respondendum est, nec antecedens esse certum, nec consequentiam valere. Antecedens non est certum, quia non videtur sine ratione esse, quod Apostolus versu 6. et 8. nude nominat *spiritum,* non adjiciens epitheton *sancti,* ut adjicit versu 7., quum tres illos nominat testes coelestes. Et haud dubie S. Augustinus, qui v. 8. per *spiritum* intelligit animam Christi, ut dictum est, eodem nomine eandem intelligit vers. 6.,

quum praesertim media verba, id est totum versum 7., ipse in suis codicibus non habuerit, qua de re paulo post.

Si roges, quis bonus sensus futurus sit versus 6., si illic per *spiritum* intelligatur humana Christi anima, praesertim autem in Graeca illius versus lectione, quae habet: *Et spiritus est, qui testificatur, quoniam spiritus est veritas:* respondetur, futurum hunc, quem insinuat Venerabilis Beda: Spiritus, quem Christus moriens tradidit in manus Patris, ipsa sui emissione testificatus est de ipso, quod sit verus homo; quippe cum solus homo spiritum seu animam rationalem habeat corpori consertam. Idem sui depositione testatus est de Christo, quod sit verus Deus, quoniam potestate sua animam posuit, eadem potestate resumpturus, sicut ipse praedixerat Joan. 10. De quo est repetendum memoria, quod habet S. Thomas 3. p. q. 47. art. 1. His igitur rationibus separatio spiritus Christi ab ipsius corpore testata est seu probavit, *quod Christus est Veritas,* id est verus homo, non phantasma, ut mentitur Basilides; item quod in assumpta humanitate sit verus Salvator mundi, ideoque per omnia verax, in omni doctrina, in omni sermone, in omni opere.

Juxta autem Graecam lectionem sensus fuerit: Spiritus Christi, discedens a corpore, hoc ipso, eum fuisse verum hominem, ostendit, quoniam spiritus humanus non est phantasma, sed vera substantia; quae proinde facit, vere esse hominem, cui infuerit; ut non solum impius, sed etiam stultus sit Basilides cum suis, qui negat, Christum fuisse verum hominem, fingens, fuisse duntaxat spectrum, quod illuserit oculis mortalium. Nam ita de Basilide Tertullianus de praescript. cap. 46. et S. Epiphanius haeresi 24., paulo post init. Et uterque paulo post addit, illum et hoc docuisse, quod Jesu causa non sit subeundum martyrium.

Porro ex variis hujus Epistolae sententiis, sicut etiam ex v. 7. epist. 2., satis apparet, hanc Epistolam directe scribi (inter caetera) contra illud impium figmentum Basilidis, negantis veram Christi humanitatem, quod postea resumpsit Manes, parens Manichaeorum. Loca hujus Epistolae sunt cap. 1, 1.; cap. 2, 18. et seqq.; cap. 4, 1. 2. 3.; hujus cap. v. 1. 6. 8. Idem hic Apostolus Evangelium scripsit adversus Ebionis haeresim, negantis Christi divinitatem; etiamsi multa interspergat, quibus vera ejus humanitas probetur; sicut in hac Epistola interseruntur complura, quibus adstruatur ejus divinitas, vel quae ad alias illius temporis haereses destruendas valeant, in primis autem Simonis Magi, qui Deum faciebat auctorem malorum, et solam fidem ajebat sufficere ad consequendam salutem. Adversus quam detestabilem haeresim Apostolus hic tam multa dixit de necessitate caritatis et observationis divinorum mandatorum. Sicut contra illud alterum dogma Basilidis, non esse necessarium subire martyrium, dicuntur, quae sunt hujus Epist. cap. 3, 16.; cap. item 4, 15. Et quoniam S. Epiphanius Basilidem facit quartum post Christi adventum haeresiarcham, Ebionem autem decimum, hinc (ut hoc obiter addamus) non male quis ratiocinetur, hanc Epistolam diu ante Evangelium fuisse scriptam.

Quod autem consequentia propositae objectionis non valeat, facile liquet, si cogitemus, nihil esse incommodi, quod, cum v. 7. commemoretur *Spiritus,* expresse adjuncto epitheto *sancti,* in praecedente versu eodem modo fuerit intellectus; versu autem 8., sine illo epitheto positus, aliter accipiatur, pro humano scilicet spiritu, materia illius versus ita poscente.

Restat videre, quomodo Spiritus, aqua et sanguis testata sint seu probaverint, Jesum fuisse et esse, sicut vere Dei Filium, ita etiam verum hominem. Et quidem quomodo hoc probaverit spiritus humanus Domini suo ipsius a corpore discessu in ejus morte, proxime dictum est; de aqua et sanguine videndum. Itaque Dominum fuisse et esse verum hominem, aqua et sanguis, quae de latere jam mortui fluxerunt (de his enim pleri-

que omnes expositores accipiunt id, quod hic dicitur), hac ratione probant, quod ex illis constet, verum ac non phantasticum ejus corpus fuisse; nec solummodo verum, sed etiam humanum corpus, utpote quod animae rationali ejus fuerat eo usque conjunctum, ut homo esset, et ex quo sanguis verus, ut ex carne solet, manaverit. Legendus de hac re Innocentius III. in rescripto, quod exstat in Decretal. Tit. *De celebrat. miss.* cap.: *In quadam,* ubi operose ostendit, verum sanguinem et veram aquam hic esse intelligenda, non vero nomine aquae pituitam seu phlegma, unum ex quatuor humoribus, qui ad sustentationem et vegetationem humani corporis concurrunt. Sed legenda est haec decretalis tota, prout exstat suppleta in editione Gregoriana.

Vidit hanc Innocentii Decretalem B. Thomas, legendus 3. p. q. 74. art. 7. ad 2. et 3. Nimirum ad demonstrandum, quod corpus Domini fuerat compositum ex quatuor elementis, fluxit vera aqua; ad demonstrandum vero, quod ex quatuor illis humoribus, sanguis fluxit; sicut illic Innocentius latius declarat. Praeter vero hanc, de qua hic agitur, testificationem, cujus gratia Dominus e suo jam mortui latere, militari lancea perfosso, eduxit sanguinem et aquam, etiam mysticae significationis gratia hoc ipsum fecit; quam mysticam significationem expositores Evangelii B. Joannis solent enarrare, unam alteramve. Id quod breviter et plene inter caeteros fecit Jansenius. Et dictum est aliquid ad vers. 6.

Illud hic addendum, posse alicui videri, quod Joannes Apostolus hoc loco per *aquam et sanguinem,* non intelligat eum duntaxat sanguinem et eam aquam, quae ex latere jam defuncti Salvatoris emanarunt; licet plerique enarratores horum duntaxat in sua expositione meminerint; eo quod non ea sola accipienda sunt in verbis paulo ante praecedentibus v. 6. his: *Hic est, qui venit per aquam et sanguinem, Jesus Christus; non in aqua solum, sed in aqua et sanguine;* sicut in illorum verborum commentario est declaratum. Et certe, Dominum fuisse verum hominem, monstravit omnis ille sanguis, quem tota passione sua effudit. Verum hominem fuisse, monstravit etiam aqua illa, qua a Joanne, ut unus hominum, baptizatus est. Lacrymae quoque, quas tota vita fudit, verum hominem esse demonstrarunt; quas hic sub aquae nomine comprehendi, intelligit Commentator S. Thomae praeferens nomen. Sed responderi potest, quod sanguis ille, qui ex latere Domini jam defuncti profluxit, significaverit (omnium consensu) universum illum sanguinem, quem tota vita pro nobis fudit, ejusque efficaciam, sicut aqua, ex latere manans crucifixi, baptismi sacramentum significabat; etiamsi ista hoc v. 8. sub nominibus aquae et sanguinis non comprehendantur.

Superest solvere objectionem, quam adversus hujus capitis versum 7. faciunt nostri temporis Ariani et Macedoniani, negantes scilicet veram divinitatem Filii et Spiritus sancti. Objiciunt ergo, totum v. 7. in Graecis codicibus non legi, ut neque in quibusdam veteribus Latinis; et a veteribus scriptoribus non agnosci. Itaque veram hujus loci lectionem omittere totum v. 7., et ita nullum hinc duci posse argumentum pro trium personarum una divina natura. Responsio: Antecedens quadam duntaxat ex parte verum est; ideoque non valet consequentia. Nam, ut ad singulas trium antecedentis partium aliquid dicamus, Robertus ex sedecim vetustis exemplaribus Graecis, ab Italia, Hispania, Gallia petitis, solummodo notat septem, quibus iste versus defuerit. Ad secundam partem antecedentis dicimus, Lovanienses Theologos ex magno illo numero manuscriptorum codicum, ad quos sacra Biblia semel iterumque contulerunt, duntaxat quinque reperisse, quibus iste versus deesset. Ad tertiam vero partem respondemus, paucos quosdam Patrum, qui mutilatos codices nacti fuerant, hunc versum non legisse; legisse caeteros, tam eos, qui ante exortam haeresim Arianam (vix enim dubium est, Arianos fuisse hujus mutilationis auctores,

ut fuerunt aliarum corruptelarum) floruerunt, quam qui ea vigente, quam qui post.

Quae ut ordine declaremus, inter paucos illos, quorum codicibus hic versus defuerit, est S. Augustinus lib. 3. contra Maxim. cap. illo 22., quod et paulo superius indicavimus. Videtur et S. Ambrosius non habuisse, quum in libro de Spiritu S. nusquam citet, omnibus aliis de Spiritu sancto Scripturis diligenter undique allegatis. S. Leo epist. 10. cap. 5. in fine non legit, ut neque Venerabilis Beda in Comment. Atque hi pauci Latini. Inter Graecos aeque pauci, S. Cyrillus Alexandrinus Thesauri lib. 14. cap. penult. et Oecumenius in hujus loci enarratione. Qui autem veteres hunc versum habuerunt, sunt hi ex nobis notis: S. Hyginius pontifex epist. 1. cap. 1.: *Joannes Evangelista ad Parthos: Tres in nobis sunt, qui testimonium perhibent in coelo; Pater, Verbum, et Spiritus; et hi tres unum sunt.* Coepit sedere anno Christi 154. diu ante Arium natum. Ita etiam B. Cyprianus, vetustior ipse quoque Ario, in libro de Unitate Ecclesiae, cap. 4. ad finem his verbis: *De Patre et Filio et Spiritu S. scriptum est: Et hi tres unum sunt.* Citavit hunc B. Cypriani locum ad Unitatis in Trinitate, et Trinitatis in Unitate probationem S. Fulgentius lib. contra decem objectiones Arianorum, in responsione ad ultimam. Item habuit hunc versum B. Athanasius in disp. contra Arium, illi attributa. Idem libro priore de unita Deitate Trinitatis: *Dicit Joannes Evangelista in Epistola sua: Tres sunt, qui testimonium dicunt in coelo: Pater, Verbum, etc.* Ex quibus testimoniis notum est (ut hoc addamus), quod tunc temporis Graeci codices eum versum constanter habuerint. Nam Athanasius scriptor Graecus utique Graeco codice usus est; nec hunc locum Arianis objecisset, si tunc temporis ea pars Graecis codicibus defuisset. Graeco item codice et sua propria versione (non hac nostra vulgata) usi sunt Cyprianus et Hyginius; quare et illorum temporibus haec fuit Graecorum librorum lectio. Paulo posterior Athanasio, eodem tamen saeculo, videtur Idacius Clarus, in Hispania Episcopus, qui etiam ipse hujus versus septimi sententia intrepide utitur contra Arianos, resumens ipsissima verba Hyginii Papae ex epist. 1. superius recitata, libro contra Varimadum, Arianae sectae diaconum.

Ejusdem temporis est S. Hieronymus, cujus haec sunt verba in Prologo in septem Epist. cathol. ad Eustochium, virginem Christi: *In prima Joannis Epistola ab infidelibus translatoribus* (vult dicere: Ab interpretibus Latinis Ariana lue infectis) *multum erratum esse a fidei veritate, comperimus; trium tantummodo vocabula, hoc est, aquae, sanguinis et spiritus in ipsa sua editione ponentibus, et Patris Verbique ac Spiritus testimonium omittentibus, in quo maxime fides catholica roboratur, et Patris, Filii, ac Spiritus sancti una divinitatis substantia comprobatur.* Quibus in verbis est considerandum, quod S. Hieronymus tantummodo culpet perfidos interpretes Latinos; tamquam ipsi Graeci codices nulla tunc adhuc (Hieronymo jam sene, ut ipse in fine illius Epistolae ait, id est post annum Domini quadringentesimum) mutilatione hoc in loco fuissent diminuti. Citavit hanc sub nomine divi Hieronymi praefationem Erasmus in Annotat. ad hunc locum B. Joannis; ut mirum sit, ab eodem, opera B. Hieronymi recognoscente, fuisse omissam, tamquam dubii auctoris. Mirum et illud, quod Marianus Victorius, novus Hieronymi operum recognitor et scholiastes, eam non restituerit; quum satis Hieronymum sapiat, etsi non habeat illam summe floridam disertitudinem, scripta scilicet a sene et ad virginem. Exstat haec S. Hieronymi praefatio in vetustioribus Bibliis, etiam impressis, proxime ante B. Jacobi Epistolam, idque in nonnullis sub ipsius Hieronymi nomine. Exstat et apud Liranum; indigna sane, quae pereat.

Quod autem Hieronymus de solis lo-

quatur interpretibus Latinis, non de ulla varietate Graecorum codicum, tum ipsa verba nunc recitata clare docent, tum vero illa, quae in eadem illa Epistola praecedunt haec: *Epistolarum septem, quae catholicae nuncupantur, prima est una Jacobi, tum duae Petri, tres Joannis, et Judae una. Quae si sic, ut ab eis digestae sunt, ita ab interpretibus fideliter in Latinum verterentur eloquium, nec ambiguitatem legentibus facerent, nec sermonum sese varietas impugnaret, illo praecipue loco, ubi de unitate Trinitatis in prima Joannis Epistola positum legimus. In qua ab infidelibus translatoribus etc.*, ut supra recitavimus. Ita ibi S. Hieronymus. Ex quibus omnibus ejus verbis liquet, non temere Arianis hanc mutilationem objici; tametsi non desint, qui in solos scribas, Graecos et Latinos, hanc culpam conjiciant, homoeoteleuto deceptos mediam sententiam omittentes, illud scilicet: *testimonium dant,* priore loco positum, per incuriam negligentes cum annexis, et solum posteriore positum loco legentes. Quale fecerunt saepe alibi in omni genere scriptorum.

Superioribus testibus addere possumus B. Fulgentium, libro Responsionum ad decem objectiones Arianorum, responsione ultima, ad fin.: *In Patre,* ait, *et Filio et Spiritu sancto unitatem substantiae accipimus, personas confundere non audemus. Beatus enim Joannes Apostolus testatur, dicens: Tres sunt, qui testimonium perhibent in coelo: Pater, Verbum et Spiritus; et tres unum sunt.* Idem in libro de Trinitate (quem cum nonnullis aliis Fulgentii opusculis nuper primum vulgavit Parisiis vir pius et doctus Jacobus Sirmundus) his verbis utitur: *Ego et Pater unum sumus, inquit Dominus; unum, ad naturam referre nos docet; sumus, ad personas. Similiter et illud: Tres sunt, inquit, qui testimonium dicunt in coelo: Pater, Verbum et Spiritus; et hi tres unum sunt. Audiat Sabellius: sunt; audiat: tres; et credat, esse tres personas etc. Audiat et Arius: unum, et non dicat, Filium differentis esse naturae.* Ita Fulgentius.

Atque haec ad ostendendum imbecillitatem allatae objectionis sufficiant; quibus et illud potest addi ad demonstrandum, vitiosos esse libros, qui omittunt vers. 7.; illud, inquam, quod pauci illi, sive libri, sive ecclesiastici scriptores, qui eum omittunt, non consentiunt inter se in lectione versus octavi, dum alii habent illud: *in terra,* alii omittunt, fortassis tamquam otiosum, postquam non est quidquam, ad cujus distinctionem apponatur, sublata praecedente sententia, versu scilicet 7. Omittebat codex, quo usus est B. Augustinus loco supra citato. Item codex, quo utebatur S. Leo, ut itidem liquet ex loco prius citato. Omittunt B. Cyrillus et Oecumenius locis allegatis. In textu Venerabilis Bedae non omittitur.

Ultimo loco expendenda est finalis clausula versus octavi: *Et hi tres unum sunt.* De qua illud dicendum est, in multis Latinis libris eam non haberi. Lovanienses correctores quindecim tales sibi conspectos testantur. Innocentius III. in Decretali superius citata, prout ea legitur suppleta in editione Gregoriana, ait, in plerisque codicibus (Latinis scilicet, nam de his loquitur) non haberi. Qui omiserunt scribae Latini, videntur existimasse adjectam ab Arianis ad elevandam praecedentis sententiae auctoritatem, ubi Pater, Filius et Spiritus sanctus unum esse dicuntur. Sed magis credibile est, eam clausulam non esse adjectitiam, verum nonnihil corruptam, fortassis per Arianos. Graeci enim codices (excepta Complutensi editione, et siquae ex ea prognatae sunt) constanter habent, sed ita: *Et hi tres in* (sive ad) *unum sunt,* εἰς τὸ ἕν. Quo modo et nostrum interpretem in Latina hac editione scripsisse, aut certe B. Hieronymum correxisse, valde probabile est; sed voculam, *in,* deinde sive Arianorum fraude, sive scribarum oscitantia vel audacia fuisse omissam. In nostris codicibus si ea vocula non legitur, debet tamen ipsa haec clau-

sula ita exponi, ac si legeretur, ut respondeat originali, ac sensus sit: *Et hi tres ad unum* de Christo testimonium ferendum concurrunt; ut exponit Oecumenius; seu: *Hi tres ad unam eandemque rem testandam consentiunt;* scilicet Christum fuisse et esse verum hominem, contra ac fingit Basilides. Videndum, an possit etiam sic exponi: Et hi tres ad unam Christi humanitatem constituendam conveniunt. Nam spiritus humanus et illi humores corporales, qui totius corporis sunt quasi prima basis, ad unius hominis substantiam concurrunt, et ad eam requiruntur.

9. *Si testimonium hominum accipimus etc.* Auctoritatem divini testimonii, quod commemoravit vers. 7., et specialiter quatenus illud est Dei Patris, amplificat comparatione minoris; quasi dicat: Quum in rebus humanis quotidie ita fieri videamus, ut hominum duorum aut trium concorditer de una aliqua re asseverantium testimonium recipiatur, ac secundum illud dicatur jus partibus litigantibus: certe longe majore ratione Deo Patri credere debemus, testificanti de Jesu, filio Mariae, quod sit Filius suus dilectus, quem ipse velit esse praeceptorem ac Salvatorem miseris mortalibus. Quibus temporibus et quibus modis hoc Deus Pater sit testatus, dictum est supra initio annotationis ad vers. 7.

10. *Qui credit in Filium Dei, habet testimonium Dei in se etc.* Est principalis conclusio, quam initio capitis proposuerat; ac simul est tacita cohortatio ad fidem suscipiendam, ac susceptam firmiter retinendam, de Jesu, quod sit verus Deus et verus homo, datus hominibus a Deo Christus seu Messias, Salvator ac Mediator. Ait ergo: *Qui credit in Filium Dei,* hunc scilicet designate Jesum supra vers. 1., *habet testimonium Dei in se.* Graece legitur paulo significantius: *Habet illud* (scilicet Dei Patris, de quo dictum est) *testimonium in se ipso.* Non una est hujus partis explicatio; sed perpendenti antithesin partis sequentis, probabitur expositio, quae inter alias legitur in Commentario, qui S. Thomae adscribitur; haec nimirum: Qui credit in Jesum, quod sit Filius Dei, is Deum Patrem hoc honore afficit, quod ejus testimonium de Jesu datum intra animum suum admittit, mente firmoque assensu recipit et retinet; quum contra (quae est pars hujus versus posterior), qui Jesum fingit Patre minorem, aut fingit, non verum hominem fuisse, sed phantasma, Deum Patrem hac ignominia afficiat, quantum quidem est in ipso, ut eum dicat mendacem, tamquam qui falso sit testatus de Jesu; perinde, inquam, faciat, ac si disertis verbis diceret, Deum Patrem esse fallacem, dum non vult credere ejus testimonio. In hac secunda hujus versus parte multi Graeci codices ita legunt: *Qui non credit Deo, mendacem facit Eum etc.,* quum sint nonnulli, qui consentiant nostris libris, legentes: *Filio,* pro illo: *Deo;* quae lectio magis probabitur ei, qui totius orationis seriem perpenderit. Qui mutarunt, videntur id fecisse propter sequens relativum *eum;* quasi alioqui non posset ad *Deum* referri, quod secus est.

11. *Et hoc est testimonium, quoniam vitam aeternam dedit nobis Deus. Et haec vita in Filio Ejus est. Quoniam,* ὅτι, *quod;* et pertinet ad utramque sententiam sequentem. Explicat Apostolus illud Dei Patris de Jesu testimonium, cui necessario credendum sit; nimirum esse illum verum Deum et hominem, unicum Redemptorem et Salvatorem humani generis. Hoc aliis verbis hic dicit B. Joannes, inquiens, Deum Patrem esse testatum de Jesu, quod vitam aeternam ipse Pater dat his, qui recta atque obediente fide eum colunt (nam hoc latet in illo: *nobis*), et quod haec vita, in praesenti saeculo inchoata, in altero autem semper duratura, hominibus donetur merito Domini Jesu, tamquam in quo illa vita resideat, ut in auctore quidem secundum divinam naturam, ut autem in eo, qui nobis eam meruit, secundum naturam assumptam. Itaque hoc versu idem paene iis-

dem verbis dicit Joannes, quod Evangelii cap. 1., loquens de Verbo increato: *In ipso vita erat;* et cap. 3. ipse Dominus: *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret etc.;* et postea: *Qui credit in eum, non judicatur; qui autem non credit, jam judicatus est; quia non credidit in nomine Unigeniti Filii Dei.* Ac Joannes Baptista in fine ejusdem cap.: *Qui credit in Filium, habet vitam aeternam; qui autem incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.* Adde ex Joan. 6, 46. 47. et cap. 17. in princ., et ex cap. 4. hujus Epistolae illam sententiam: *In hoc apparuit caritas Dei in nobis, quoniam Filium suum unigenitum misit in mundum, ut vivamus per eum.* Ex quibus omnibus jam patet, quod vita ista aeterna ab hominibus sic per Filium Dei habetur, ut sine eo ac fide in ipsum haberi non possit. Id quod hoc etiam loco Apostolus verbis disertis exprimit versu sequenti:

12. *Qui habet Filium, habet vitam; qui non habet Filium Dei, vitam non habet.* Illud: *Dei,* additur Graece, estque in bonis libris Latinis, necnon in veteribus Concordantiis; et ea de causa hic apponimus, tametsi absit a textu Bibliorum Clementinorum.

Est hic iterata conclusio adhortatoria ad fidem in Jesum Christum, cum argumento ex spirituali utilitate, imo necessitate; hac videlicet, quod sine hac fide vera vita, neque in hoc saeculo, neque in futuro, obtineri possit; cum e contrario, quisquis eam habet, non siccam aut sterilem, sed qualem Scripturae passim intelligunt, cum fidem commendant, pie scilicet affectuosam et obedientem, is habeat vitam et salutem, etiam in praesenti saeculo, sed inchoatam et amissibilem.

Quod autem illud: *Qui habet Filium,* intelligendum sit eo modo, quo jam dictum est, nempe: Qui Filium Dei vera, affectuosa et obediente fide tenet, ex similibus hujus Apostoli sententiis doceri potest, qualis est illa cap. 2.: *Omnis, qui negat Filium, nec Patrem habet. Qui confitetur Filium, et Patrem habet.* Ita fit, ut hoc versu idem dicatur, quod Petrus Apostolus inquiebat, loquens de Domino Jesu: *Non est in aliquo alio salus. Nec enim est aliud nomen sub coelo datum hominibus, in quo nos oporteat salvos fieri,* Act. 4. Et quod illae Scripturae testantur, quas allegabamus ad versum praecedentem; illa quoque Domini sententia: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me,* Joan. 14.

Magnum igitur hoc loco est testimonium de fide Mediatoris, quod omnibus ad salutem semper fuerit et sit necessaria. Id quod Apostolus sequente etiam versu inculcat, ut, utilitate tanta, adeoque necessitate proposita, confirmet fideles in retinenda vera de Domino Jesu fide, adversus grassantes eo tempore perditionis sectas. Ait ergo, tamquam epilogo (inquit Oecumenius) summatim repetens praedicta:

13. *Haec scribo vobis, ut sciatis, quoniam vitam habetis aeternam, qui creditis in nomine Filii Dei.* Graecus codex pro praesente: *scribo,* habet: *scripsi,* ἔγραψα, ut habent multi boni Latini libri, etiam impressi, et textus Venerabilis Bedae. Verum sensus non mutatur. Praeterea illam clausulam: *Qui creditis in nomine Filii Dei,* plerique codices Graeci annectunt principio hujus versus, sic: *Haec scripsi vobis, qui creditis etc.;* sed id quoque non magni momenti est. Illud majoris, quod iidem plerique Graeci codices addunt huic versui unam clausulam, istam nimirum: *Et ut credatis in nomine Filii Dei.* Propter quam additionem ipse etiam Erasmus veretur, ne hoc loco Graeci codices sint depravati. Certe Robertus notat, sibi conspectos duos veteres, qui eam partem omittentes cum nostra vulgata consentirent; et nostrum Interpretem in suo exemplari Graeco clausulam istam non habuisse, satis apertum videtur. Nec tamen idcirco sine majore auctoritate e Graecis libris est tollenda, quoniam, ea retenta, nihilominus totus versus commodum sensum habere potest, quem accipimus ex Oecu-

menio hunc: Haec ego vobis, jam vera, affectuosa atque obediente fide credentibus in Jesum, Dei Filium, eo fine scripsi, ut sciatis, quod per eum jam in hoc saeculo habetis vitam aeternam; sed inchoatam duntaxat, eoque amissibilem; habetis autem in illa ipsa fide, utpote caritatem sibi associante; eo item fine, ut, fidem hanc constantissime retinentes, semper sic credatis in Dominum Jesum, quantumcumque undique vobis obstrepant vel insusurrent pseudoprophetae falsa sua dogmata, huic salutari fidei contraria.

Ex qua interpretatione etiam nostrae lectionis sensus habetur, illa Graecorum clausula omissa. Ex eadem interpretatione, conformi his, quae dixit Apostolus vers. 11., patet, non esse laborandum in ea quaestione, an hoc loco verbum: *sciatis,* significet certitudinem absolutam, an solum quandam moralem. Clarum est enim, absolutam significare, quia indubitatum est, omnem eum, qui fide illa, quam intelligit Apostolus, affectuosa nimirum et obediente, credit in Filium Dei, jam habere illam vitam aeternam. Sed non propterea est absolute certum de hoc vel illo in particulari, quod sit in statu hujus aeternae vitae seu salutis; sicut neque sic est certum de quoquam, quod habeat eam fidem, de qua hic sermo est.

Quod autem sermo Apostoli sit de vita seu salute hujus vitae, quae idcirco amitti potest, liquet tum ex verbo: *habetis,* tum ex paulo post sequentibus, ubi significat, fratrem posse peccare ad mortem. Liquet etiam ex fine hujus capitis, ubi monet generaliter omnes fideles, quibus scribit, ut caveant se ab idolis. Et, omissis aliis, in 2. Epist. vers. 6. 7. 8. monet Christianos, ut in fide obediente perseverent, caveantque sibi ab haereticorum doctrina, ne perdant, quae eo usque bene operati fuerant, sed ut mercedem plenam accipiant.

Quoniam igitur fides in Christum caritate formata hominem in statu salutis seu verae vitae constituit, quae est maxima spiritualis utilitas: idcirco hujus tanti fructus consideratione Apostolus hoc loco et superioribus versibus vult excitare fideles ad perseverandum in ejusmodi fide. Sed deinceps alium quoque commemorat permagnum talis fidei fructum, cujus contemplatione illi provocentur; nempe fiduciam sive certam spem obtinendi a Deo, quod rite ab illo petiverimus. De hoc fructu est versus sequens:

14. *Et haec est fiducia, quam habemus ad Eum: Quia, quodcumque petierimus secundum voluntatem Ejus, audit nos. Quam habemus,* nos scilicet, vere et obedienter fideles. Omnes enim hi possunt confidere, quod ipsorum orationes sint exaudiendae a Deo, modo fuerint factae, ait Apostolus, *secundum voluntatem Ejus.* Est autem voluntas Dei nobis consideranda et circa rem, quae petenda sit, et circa petendi modum. Circa rem quidem petendam, ut ab ipso petamus secundum praecepta vel consilia ejus, hoc est, necessaria vel bene utilia ad salutem, dicente Salvatore Matth. 6.: *Primum quaerite regnum Dei, et justitiam Ejus* (Dei nimirum), *et haec omnia* (temporalia huic vitae transigendae necessaria) *adjicientur vobis.*

Circa vero petendi modum est voluntas Dei, ut pie petamus et perseveranter. Ea pietas multa includit. Primo loco fidem veram et integram de omnibus, quae Deus nobis revelavit. Quam fidem hic praesupponit Apostolus, ut patet. Haec fides etiam hoc requirit, ut unusquisque de se in particulari credat, se consecuturum, quae salutaria petit eo modo et tantum, quo modo et quantum ea petere oportet. Non autem, se consecuturum, quidquid (quamvis salutare) quomodocumque petiverit. Horum prius liquet ex divinis promissionibus, quae sunt Matth. 7, 7. et 8.; Marc. 11, 24.; Lucae 18, 7. 8.; Joan. 14, 13. 14., cap. 15, 7. 16., cap. 16, 23. 24.; Jacobi 1, 5. 6. 7., et hoc Apostoli loco, et versu sequenti. Posterius autem eorum, quae diximus, manifestum est ex hoc ipso loco, ubi non sine causa apponitur illa limitatio: *Quod-*

cumque petierimus secundum voluntatem Ejus. Unde est Psalm. 65.: *Iniquitatem si aspexi in corde meo, non exaudiet Dominus.* Ut neque apud Apostolum Jacobum, loco allegato, sine causa apponuntur ista: *Postulet autem in fide, nihil haesitans,* id est, nihil in corde suo disceptans adversus fidem catholicam.

Secundo loco petitionis pietas requirit in petente spem impetrandi. Huc faciunt, per argumentum a minore, Scripturae jam allegatae pro fidei necessitate. Huc valent illae collationes patris, amici, judicis duri, propositae a Salvatore Luc. 11. et 18.; et quod dixit hic Apostolus supra cap. 3, 21.; item, quod dicit hoc loco.

Tertio loco pietas requirit, ut, qui Deum rogat, mandata ejus ex dilectione observet, saltem eo usque, ut veram poenitentiam agat, si nondum est reconciliatus. Quod significabat Apostolus per illa verba cap. 3.: *Si cor nostrum non reprehenderit nos, quidquid petierimus, accipiemus ab eo.* Porro inter caetera Domini mandata est illud (quod huc adfert Venerabilis Beda) de animi adversus proximum rancore deponendo, quando nos accingimus ad orandum, Marci 11.: *Cum stabitis ad orandum, dimittite, siquid habetis adversus aliquem; ut et Pater vester, qui in coelis est, dimittat vobis peccata vestra.* De poenitentium vero oratione, quod sit fructuosa, B. Thomas 2. sec. quaest. 83. artic. 16.

Quarto loco pietas requirit attentionem animi in eo, qui Deum aliquid rogat. De qua attentione B. Thomas ejusdem quaest. art. 13.

Quinto loco requirit pietas humilitatem in petente; humilitatem vero, non solum respectu Dei, sed etiam respectu aliorum hominum, quibus sese indigniorem debet reputare coram Deo. Qua de re est peculiaris art. num. 3. q. 161. in 2. sec. Humilitas petentis etiam hoc includit, ut absque respectu laudis humanae fiat oratio, juxta doctrinam Domini Salvatoris Matth. 6. Ex qua doctrina, idem in omni bono opere esse observandum, manifestum est. Atque haec de pietate in petitionibus, quas Deo facimus, adhibenda dicta sint paucis.

Sed, ut diximus, Dei voluntas a nobis, praeter pietatem in petendi modo, exigit etiam perseverantiam in precando. De qua orationis conditione videndus est S. Thomas d. 2. sec. q. illa 83. art. 14. Porro voluntas Dei de nostra in orando perseverantia nobis innotescit per ea, quae leguntur Lucae 11. in parabola amici per petentis perseverantiam victi, et cap. 18. in parabola illius judicis iniqui, et per illa Domini verba cap. 21.: *Vigilate omni tempore orantes.* Cui consonat illud Apostoli 1 Thess. 5.: *Sine intermissione orate.* Consonat et hoc, quod sacerdos Domini magnus Israëlitas monet Judith. 4. Et exemplum illud memorabile primitivae Ecclesiae, orantis pro liberatione Apostoli Petri ab Herode capti, Act. 12., ubi dicitur: *Oratio fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo.*

Quaeritur merito hoc loco, an, supradictis conditionibus positis, infallibiliter exaudiatur oratio petentis pro se ipso duntaxat, an etiam pro alio. Ac videri posset, quod etiam pro alio petens, supradictis conditionibus positis, infallibiliter exaudiatur, ex vers. 16. mox sequente; praesertim juxta distinctionem, quae in Graecis codicibus videtur debere esse versuum decimi quinti et decimi sexti (coli scilicet, non, ut vulgo est, periodi), qua de re paulo post. Respondendum tamen est, non semper exaudiri justos pro aliis orantes, etiamsi conditiones illae orationi adsint. Et hoc significat ipse Apostolus dicto v. 16., quatenus sententiam suam restringit adjectione illius clausulae: *Peccatum non ad mortem,* et quatenus addit: *Est peccatum ad mortem, non pro illo dico, ut roget quis.* Atque hoc est, quod docet S. Augustinus Tract. 102. in Joan., ubi expendit illa verba Domini Joan. 16.: *Amen, dico vobis, si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Verba Augustini sunt: Ita sane est intelligendum,

quod ait: *Dabit vobis*, ut ea beneficia significata sciantur his verbis, quae proprie ad eos pertinent, qui petunt. Exaudiuntur quippe omnes sancti pro se ipsis; non autem pro omnibus exaudiuntur vel amicis suis, vel inimicis, vel quibusvis aliis, quia non utcumque dictum est: *dabit,* sed: *dabit vobis.* Ita illic S. Augustinus. Ratio hujus est, quia potest esse impedimentum ex parte ejus, pro quo oratur, quod impedimentum Deus justo suo judicio tollere nolit. Conferatur S. Thomas d. q. 83. in 2. sec. art. 7. ad 2. et 3. et art. 15. ad 2. in fine solut. Quando autem pro se ipso quispiam rogat secundum voluntatem Dei, id est, rogat illa, quae dicta sunt superius, et eo modo, qui dictus est: tunc eo ipso jam est dispositus ad obtinendum, quod petit.

15. *Et scimus, quia audit nos, quidquid petierimus; scimus, quoniam habemus petitiones, quas postulamus ab eo.* Ita legitur hic versus in codicibus Latinis, nisi quod nonnulli vetusti in secunda parte habent praeteritum: *postulavimus,* conformiter originali. Et hac lectione posita, iste versus absolvit sententiam, ac (ut ait Venerabilis Beda) repetitio est et inculcatio proxime dictorum, facta ab Apostolo, ut nos ad orandum vivacius excitet. Quamquam non simplex repetitio videtur, sed cum augmento quodam. Nam quum vers. 14. dixisset, nos *habere fiduciam,* hic ait, nos habere *scientiam,* seu absolute certos esse, quod simus exaudiendi in petitionibus, quas Deo fecerimus, nimirum *secundum voluntatem Ejus,* ut expressit versu praecedente. Quod quomodo verum sit, satis videtur declaratum in illius versus expositione.

At in Graecis codicibus in principio hujus versus additur vocula: ἐὰν, *si,* hoc modo: *Et, si scimus, quod audit nos, etc.;* quae vocula videtur in secunda hujus versus parte illis in codicibus subaudiri; ut scilicet versus hic 15. a 16. non periodico signo, sed tantum coli distinctione separetur; quamvis expositores Graeci, quos habemus, hanc de distinguendo difficultatem vel non adverterint vel dissimulaverint, nisi quod Oecumenius id, quod hic dicimus, subindicet. Certe in Graecorum lectione non potest terminari sententia cum hoc versu 15., praesertim quum in secunda ipsius versus parte habeant praeteritum: *postulavimus,* ut dictum est; sed altera pars hujus conditionalis enuntiationis esse debet versus decimus sextus. Neque enim, quod antehac factas petitiones obtinuerimus a Deo, vult probare Apostolus per hoc, tamquam per quiddam notius, quod scimus, illum nos exaudire, quidquid petierimus; sed contra potius hoc ex illo colligendum erat. Sicut profecto hunc locum intellexit Didymus, qui proinde illud Graecorum ἐὰν, non in principio totius versus hujus 15., sed initio secundae partis habuisse videtur; ita nimirum: *Et scimus, quod audit nos Deus, quidquid petierimus, si* (id est, *quia, quandoquidem*, ut saepe alias) *scimus, quod jam habemus petitiones, quas antehac postulavimus ab Eo.* Ad quem sensum etiam nostra vulgata lectio facile revocatur, si cum vetustis illis libris Latinis legamus: *postulavimus,* in secunda parte, ut sensum hunc accipiamus: *Scimus, quod audit nos Deus, quidquid petierimus; scimus enim, quod habemus petitiones, quas antehac ab Eo postulavimus.* Quem quidem sensum pulchre expressit S. Eucherius Lugdunensis apud B. Augustinum serm. 176. de tempore, his verbis: Fidelis quisque, cum jam tanta perceperit, per ea, quae cognoscit praestita, discat sperare promissa, et Dei sui praeteritam praesentemque bonitatem quasi futurorum teneat cautionem.

16. *Qui scit, fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat, et dabitur ei vita peccanti non ad mortem.* Haec sententia est conclusio specialis, deducta ex assertionibus generalibus versuum 14. et 15. Id quod maxime apparet in Graecis codicibus, ubi sententia versu 15. revera suspenditur, nec absolvitur, nisi hoc loco, ut paulo ante dixi-

mus. Per hanc autem specialem conclusionem delabitur Apostolus (quod Oecumenius annotat) ad certum quoddam fraternae caritatis (quam passim tota Epistola tantopere inculcavit) officium fidelibus commendandum; quod est orare pro Christiano, peccante quidem, sed non ad mortem; quasi dicat: Quum habeamus bonam fiduciam, imo cum sciamus, nos auditum iri a Deo, siquid secundum voluntatem ejus petiverimus; cumque sciamus, nos jam habere, quae ante hoc tempus ab eo petivimus; cum (inquam) haec sciamus: siquis noverit, fratrem quempiam suum, hominem Christianum dico, peccatum aliquod admisisse, seu peccato aliquo teneri (in Graeco est: *peccantem,* ubi nos habemus: *peccare*), quod non sit ad mortem, petat a Deo, ut illum ab eo peccato liberet, et Deus dabit illi vitam, peccanti (ut praedixi) non ad mortem. Id quod addo, quia quaedam peccata sunt ad mortem, pro quibus non jubeo, non moneo, non hortor, ut ipse roget. Hic est sensus verborum Apostoli toto hoc versu 16., et eorum cum praecedentibus connexio.

Ex hac declaratione intelligitur, quod, quamvis in originali pro illo: *petat,* sit futurum indicativi: *petet,* αἰτήσει, tamen illud pro imperativi seu hortativi modi verbo sit accipiendum, ut fit in similibus quotidiano sermone. Ita intellexisse Oecumenium, est apertum ex ipsius explanatione, quae hunc textum immediate praecedit; et sic esse intelligendum, liquet ex verbis Apostoli sequentibus illis: *Non pro illo dico, ut roget.* Quare, licet veteres quidam codices Latini hic habeant: *petet,* non idcirco textus noster est mutandus.

Illi iidem Latini codices verba sequentia, conformiter originali, ita legunt: *Et dabit ei vitam, peccantibus non ad mortem. Dabit,* sine dubio subauditur: *Deus,* ex praecedentibus; quare in nostra lectione quum dicitur: *Dabitur ei vita,* similiter est subintelligendum: *a Deo.* Illud autem, quod sequitur: *peccantibus non ad mortem,* prima fronte videbitur quibusdam esse soloecum, quod post illud: *ei,* sequatur hoc: *peccantibus;* sed haec oratio, ut aliae similes apud optimos quosque auctores, facile defenditur, quod sensu congruitatem servet. Ad ipsum enim genus talium fit sermonis transitus, licet de uno quopiam fratre sermo praecesserit; quasi dicat: Deus dabit ei vitam; dico: his, qui peccant non ad mortem.

Nostra lectio vitat hoc, quidquid est incommodi; et ut nostri textus communiter habent, ita legit etiam Venerabilis Beda. Quamquam, qui veteres Latini libri hic consentiunt Graecis (Lovanienses testantur, sex tales sibi conspectos), ii non debent corrigi propter hanc incongruitatis speciem, nisi quis et Graecos codices velit mutare. Similis paene forma locutionis est in Graecis et nostris libris, Joan. 17, 2., et in 2. B. Joannis Epist. v. 7. contrario modo antecedens est plurale, relativum singulare. Sunt nasutuli et delicatuli quidam, quibus facile aliquid displicet in sermone sacrae Scripturae, saepe sine ratione, ut hoc certe loco. Meminisse illi debebant horum et similium, apud Comicum: *Aperite aliquis actutum ostium;* apud Nasonem: *Hoc pecus omne meum, multae stabulantur in antris;* apud Boëtium Consol. lib. 2. prosa 6.: *Quid vero, si corpus spectes, imbecillius homine reperire queas? quos saepe muscularum quoque morsus, vel in secreta quaeque reptantium necat introitus.* Si plura talia desiderant, videant ex Tullio, Marone, Livio, Comico apud Ninivitam in magno opere Syntaxeos, ne nos ad Grammaticorum arcana ipsis aperienda excurrere cogamur.

In fine hujus versus cum dicitur: *Ut roget quis,* illud *quis* non est in Graeco codice, sed suppositum verbi: *roget,* subauditur ex praecedentibus. Recte fecit noster Interpres, quod hic illud *quis* expressit; nam in fronte totius versus, ubi originalis codex habet: *Si quis,* ipse solum posuit istud: *Qui.* Atque hactenus quidem facilem habent explicationem, quae sunt isto versu. Sed illud difficilius

est, exponere, quid Apostolus intelligat per *peccatum ad mortem,* et consequenter ex opposito, quid accipiendum sit per *peccatum non ad mortem;* et tamen nisi haec explanentur, non potest Apostoli sententia intelligi. Ac certe, ut in aliis obscuris locis, sic in isto videmus verissimum esse, quod nonnulli dicere solent, nullam esse diversarum interpretationum foecundiorem matrem, quam obscuritatem. Unde S. Augustinus lib. de corr. et grat. cap. 12., quum hunc Apostoli locum attulisset, subjecit: *De quo peccato, quoniam non expressum est, possunt multa et diversa sentiri; ego autem dico, id esse peccatum, fidem, quae per dilectionem operatur, deserere usque ad mortem.* Videntur ergo expositiones diversae adferendae, et modeste refutandae, ut tandem ad unam deveniatur, quae nihil patiatur incommodorum.

Peccatum ad mortem nonnulli accipiunt, ut idem sit, quod a Theologis dicitur peccatum mortale. Unde secundum eos *peccatum non ad mortem* debebit intelligi peccatum veniale, mortali altera ex parte oppositum. Haec expositio facile refellitur ex verbis Apostoli, ubi dicit: *Petat, et dabitur ei vita, peccanti non ad mortem.* Ergo peccatum non ad mortem Apostolo nuncupatum, abstulerat vitam animae, et proinde non est Apostolo veniale, sed mortale certi generis. Cujus autem certi generis, inquirimus hac variarum expositionum discussione, ut ad unam stabilem perveniatur.

Secunda igitur expositio est, qua *peccatum ad mortem* intelligitur esse illud, quo post agnitionem Dei, quae per gratiam Christi cuipiam data est, ipse fraternitatem oppugnat, et adversus ipsam gratiam, qua reconciliatus est Deo, invidentiae facibus agitatur. His enim verbis a Venerabili Beda haec expositio proponitur in Comment. Est autem sumpta ad verbum ex B. Augustini libro priore de serm. Domini in monte, cap. 22. alias 43., ubi ait, se ita putare; ideoque credibile est, non fuisse sollicitum de confirmanda illa expositione. Sed ad eam infirmandam nobis sufficit, quod ipsemet Retract. lib. 1. cap. 19. eam supplendam fuisse docet. Verba ejus sunt: *Haec ita dixi, nec confirmavi, quia putare me dixi; sed addendum fuit: Si in hac tam scelerata mentis perversitate finierit hanc vitam. Quoniam de quocumque pessimo in hac vita constituto non est utique desperandum; nec pro illo imprudenter oratur, de quo non desperatur.*

Tertiam expositionem verbis istis indicat S. Augustinus, quam etiam cap. illo 12. de corr. et grat. attulit; ut *peccatum ad mortem* sit peccatum mortale quodcumque, cujus non agitur poenitentia ante mortem. Dico: *quodcumque;* nam secunda expositio, praeterquam quod erat imperfecta, nimis restringebat ad mortem; quasi B. Joannes unicam peccati in Spiritum sanctum speciem hac appellatione intellexisset. Tertia igitur expositio est latior hac ex parte, quam secunda; sed nihilominus etiam ipsa videtur strictior altera ex parte, quam par sit, nec verbis Apostoli convenire. Ait ille: *Siquis scit* (Graece est: *viderit*), *fratrem suum peccantem peccatum non ad mortem etc.* Praesupponit igitur posse a bono Christiano, etiam laico, sciri, an peccatum, quod novit alium Christianum commisisse, sit ad mortem, an non; et tamen ab eo non potest sciri, an is, quem post peccatum mortale, ipsi notum, mori contingit, agat vel egerit sinceram ejus poenitentiam. Deinde si constaret, aliquem in mortali quopiam peccato sine poenitentia esse defunctum, non liceret pro eo orare; nec umquam id Apostolus Christi permitteret. Atqui pro expiatione peccati ad mortem Deum rogare, ut Apostolus non monet, non hortatur, ita neque prohibet; tantummodo declarat, se bonos Christianos non audere hortari, ut pro eo peccato rogent, sicut hortatur eos rogare pro fratris peccato, quod noverunt non esse ad mortem. Haec igitur incommoda premunt tertiam expositionem; tametsi ea reperiatur etiam apud S. Gregorium Moral. lib. 16. cap. 28. alias 31. Est aliquid auferendum de hac expositione tertia, quo

sublato videntur omnia incommoda evitari, et mens Apostoli in tota hac sermonis serie apte declarari.

Quarto igitur *peccatum ad mortem* intelligitur quodvis peccatum mortale, cujus non agitur poenitentia, quamdiu et quatenus tale est. Ita non quodvis mortale intelligitur, nec tamen illud solum, cui est conjuncta finalis impoenitentia; sed omne illud, cui conjuncta est impoenitentia etiam temporalis, seu in cujus affectu quispiam haeret. Ad hunc modum Gelasius Pontifex in tomo de anathemate (exstat tomo secundo Conciliorum) sese declaravit intelligere, dum inquit: *Est peccatum ad mortem in eodem peccato manentibus; est peccatum non ad mortem ab eodem peccato recedentibus.* Eodem tendit expositio horum verborum, quae est apud S. Hieronymum in 14. Jeremiae, ad illud: *Dixit Dominus ad me: Noli orare pro populo isto in bonum.* Et quae apud Oecumenium in hujus loci comment. Ejus verba sunt ista: Hoc solum est peccatum ad mortem, quod ad poenitentiam non respicit. Sed et illi peccant ad mortem, qui injuriarum sunt memores. Nam et hi, servantes iram contra proximum, sine poenitentia peccant. Quare ex adverso *peccatum non ad mortem* dicitur Apostolo, quod est mortale quidem, sed agitur ejus poenitentia. Ita describimus, quoniam de solis mortalibus hic loqui videtur Apostolus, dum peccatorum alia vocat *ad mortem,* alia *non ad mortem;* ita, inquam, videtur propter illud: *Dabitur ei vita.*

Videbitur hoc mirum alicui, quod peccatum quoddam mortale dicatur non esse ad mortem. Unde enim est mortale? Sed meminisse debet, quod Salvator Joan. 11. dicebat: *Infirmitas haec non est ad mortem,* cum tamen Lazarus ex ea infirmitate mortuus fuerit. Sic in proposito peccatum mortale, cujus vera poenitentia agitur, non est ad mortem, quoniam nec ipsa mors, qua ipsum mortale est, est ad mortem, sed ad gloriam Dei; sicut de corporali morte Lazari dixit B. Augustinus in illius loci commentario, Tract. 49. in Joan.

Est peccatum ad mortem, non pro illo dico, ut roget quis. Magnam prima fronte difficultatem parit haec Apostoli sententia, quoniam Dominus nos orare jubet etiam pro persequentibus et calumniantibus nos, Matth. 5. Et ipsius Domini exemplum videtur aliud requirere, qui in cruce pendens oravit pro interfectoribus suis, Luc. 23. Simile fecit protomartyr Stephanus, Act. 7. Responsio: Apostolus Joannes hoc loco non prohibet, fideles pro fratribus orare, quos sciant teneri peccato ad mortem; sed ad id non audet hortari quemlibet Christianum, ut scilicet pro tali oret cum ea impetrandi fiducia, de qua locutus est vers. 14. et hujus parte priore; hoc est, qua pro fratre peccante non ad mortem, sive sui peccati poenitentiam agente. Responsio ista habetur ex S. Ambrosio lib. priore de poenit. cap. 9. et ex B. Hieronymo lib. 2. contra Jovin. ultra medium.

Oritur dubium, an igitur vulgares Christiani non teneantur orare pro persequentibus et calumniantibus, sive ipsos, sive catholicam religionem, et in talium peccatorum affectu haerentibus. Et idem de quibusvis aliis, quos sciamus teneri aliquo peccato ad mortem, quaeri potest. Certe praeceptum Domini Matth. 5. videtur generale: *Orate pro persequentibus et calumniantibus vos;* et vel in primis de talibus loqui, in sua contra nos injuria permanentibus. Et quicumque in mortali aliquo peccato sic haerent, et ejus affectu ita sunt irretiti, ut salutem suam quodammodo contemnant, hi profecto in graviore caeteris peccatoribus versantur periculo, ideoque magis indigent, ut pro ipsis oretur. Si dicas: Non volunt juvari, quia non agunt poenitentiam, sed placent sibi in peccato suo; replicabitur: Tanto magis indigent, ut a piis Deus rogetur ipsis dare poenitentiam. Respondendum alicui videretur ex mente S. Ambrosii loco nunc proxime citato, quod pro talibus orandum est, sed a magno intercessore et magna cum prece. Tanto autem

major apud Deum precator ac intercessor est quispiam, quanto est major Dei amicus; est autem eo major apud Deum amicus, quanto est sanctior. Res valde magna est talium peccatorum conversio; est autem praesumptionis, vel speciem praesumptionis habet, si rem valde magnam pro alio quilibet a Deo audeat petere, dicente Heli. 1 Reg. 2.: *Si in Dominum peccaverit vir, quis orabit pro eo?* Unde et S. Bernardus pro homine sepulto in consuetudine mala, vel excommunicato, dicit ingemiscendum potius, quam orandum, Tract. de duodecim grad. humilit. in fine. Sed ille gemitus oratio est.

Itaque ad dubitationem de vulgaribus, id est, mediocris sanctitatis Christianis propositam, vel etiam de poenitentibus, an pro alterius peccato ad mortem orare teneantur, respondendum est affirmative, teneri; non tamen fiducia suae sanctitatis, vel amicitiae, quae ipsis cum Deo sit, hoc facere debere; sed intentione satisfaciendi divino praecepto nunc allegato, et alioqui generali praecepto caritatis, quo omnes proximos jubemur diligere. Conformis est haec responsio iis, quae leguntur apud S. Augustinum de corr. et grat. cap. 15. et 16. et apud S. Thomam 2. sec. q. 83. art. 7. ad 3.

17. *Omnis iniquitas peccatum est, et est peccatum ad mortem.* Etiam hoc addit Apostolus ad declarationem versus praecedentis, ubi duplex genus fecerat peccati, quoddam ad mortem, quoddam non ad mortem. Sensus est: Omnis injuria, injustitia, iniquitas (Graece est ἀδικία) peccatum est, quoniam scilicet peccatum est dictum, factum vel concupitum contra legem Dei aeternam, ut est B. Augustini definitio apud Theologos notissima; atque ita est Deo injurius, quisquis peccat, quoniam legem ejus violat, cui ex justitia tenetur obedire; et vice versa omnis ejusmodi iniquitas, seu in Deum injuria peccatum est. Reciprocantur enim haec duo inter sese, ut hic locus demonstrat. Atque hoc in primis verum est de iis peccatis, quae exstinguunt caritatem, vitam animae, mortalia idcirco dicta; et tamen haec ipsa in dispare gradu reperiuntur, ita ut alia sint ad mortem, alia non ad mortem, juxta explicationem versu praecedente traditam. Hoc ipsum posteriore hujus versus parte significat Apostolus per illa verba: *Et est peccatum ad mortem.* Ubi non est putandum, esse propositionem ex *est* tertio adjacente, ut loquuntur Logici; quasi sensus sit: *Omnis iniquitas est peccatum, adeoque omnis est peccatum ad mortem;* sed ex *est* secundo adjacente, hoc sensu: *Omnis iniquitas est peccatum; et reperitur quoddam peccatum, quod sit ad mortem.* Unde relinquitur ex adverso subaudiendum, esse etiam quoddam peccatum, quod non sit ad mortem. Hanc enim peccati divisionem innuit his verbis Apostolus; quae divisio in originali codice non minus innuitur, ubi haec pars legitur cum negatione, hoc modo: *et est peccatum non ad mortem;* sed relinquitur subaudiendum alterum membrum, affirmans scilicet, ita ut nostrae lectionis sensus eodem recidat, quo Graecanicae.

Et in cap. 3, 4. una sententia conferenda cum versu hoc 17., ista: *Omnis, qui facit peccatum, etiam iniquitatem facit; et peccatum est iniquitas.* Ubi in Graeco pro vocabulo *iniquitatis,* quod ut hic, ita illic dedit noster Interpres, non est: *ἀδικία,* ut hoc loco, sed *ἀνομία,* quasi dicat: *illegalitas.* Quaeritur ergo, an, sicut hoc loco dicit Apostolus: *Omnis iniquitas peccatum est,* ita similiter vere dicatur: Omnis ἀνομία peccatum est; ut loco illo cap. 3. Apostolus satis dicit, omne peccatum esse ἀνομίαν. Videtur autem non esse concedendum, quod omnis anomia sit peccatum, quoniam anomia non solum significat transgressionem legis, quae observari debeat; sed etiam justarum legum defectum seu carentiam quae potest esse sine peccato eorum, qui carent. Item recessus ille, quo fomes peccati prava concupiscentia a Dei lege deviat, et rationi non auscultat, quin hominem justificatum, viriliter Dei gratia repugnantem, ad deviandum sollicitat; is

dico, recessus, et ea ad malum sollicitatio non est vere proprieque peccatum, ut in moribus loquimur (nam naturae peccatum seu vitium merito dicas), quoniam non est voluntaria; est tamen *ἀνομία,* id est, a lege Dei deflexio, imo contra legem Dei repugnantia, ut ex cap. 7. ad Roman. manifestum est. Quare non videntur nobis confundenda ista duo apud hunc Apostolum loca; is scilicet, qui est cap. 3. v. 4., et qui hic v. 17. Non tamen ita differunt peccatum et anomia, quin haec sit illius genus, ideoque omne peccatum sit anomia, quamvis non omnis anomia sit proprie nominis peccatum.

18. *Scimus, quia omnis, qui natus est ex Deo, non peccat; sed generatio Dei conservat eum, et malignus non tangit eum.* Hoc versu et duobus sequentibus reducit Apostolus sermonem suum ad superiora, ubi (ab initio capitis usque ad vers. 14.) fideles fuerat cohortatus ad constanter perseverandum in vera atque affectuosa et obediente fide in Jesum, Dei Filium, propter nos factum hominem. Nam vers. 14. et tribus seq. fuit quidam velut excursus a principali proposito, ad quod nunc redit. Ait ergo: *Scimus, quod omnis, qui natus est ex Deo, non peccat;* quasi dicat: Ingens ille fructus, quem ex Christianismo accipitis, merito vos permovere debet, ut constanter in eo permaneatis. Omnis enim, qui per fidei sacramentum baptismum natus est ex Deo, accepta gratia justificationis, per quam adoptatus est Deo filius, non solum habet remissionem praecedentium peccatorum, sed etiam servatur deinceps a peccatis. Nam retinens gratiam illam, qua Dei filius factus est, numquam ullum mortale peccatum admittet, quo dignitatem illam perdat. Ut autem eam gratiam constanter retineat, in ipso situm est, divino auxilio assidue illum praeveniente et subsequente, quod fideliter petenti serioque ambienti Deus non denegabit.

Videtur verbo *peccandi* Apostolus hoc loco solum intelligere peccatum mortale, quod simpliciter et insignite peccatum est, faciens hominem simpliciter et absolute peccatorem. Hoc ita videtur, quoniam, qui ex Deo natus est, retenta etiam gratia et dignitate hujus adoptionis, committit peccata venialia, propter quae hic idem Apostolus supra cap. 1. dixit generaliter: *Si dixerimus, quod peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, et veritas in nobis non est.* Et iterum: *Si dixerimus, quod non peccavimus, mendacem facimus Eum, et verbum Ejus non est in nobis.* Eodem valent, quae leguntur cap. 3. v. 6. 7. 8. 9. et passim tota Epistola. Quo versu 9. causam hujus, quod nunc dicitur, Apostolus reddiderat, inquiens: *Omnis, qui natus est ex Deo, peccatum non facit, quoniam semen ipsius in eo manet; et non potest peccare, quoniam ex Deo natus est.* Eandem hoc loco iisdem paene verbis repetit, dicens: *Sed generatio Dei conservat eum.* In Graeco legitur nunc quidem: *Sed genitus ex Deo conservat se ipsum;* at noster Interpres pro relativo reciproco: ἑαυτὸν, legit non reciprocum: *αὐτὸν,* quae sane lectio videtur aptior; et ea data est clarior ac major oppositio hujus partis ad sequentem illam: *Et malignus non tangit eum.*

Quid noster in suo codice habuerit, ut redderet: *generatio Dei,* quum Graeca nunc legant: *genitus ex Deo,* non satis liquet. Sed per *generationem Dei* potest intelligi idem, quod supra cap. 3. per *semen Dei;* nempe ipsa caritas seu gratia justificans, quae facit hominem filium Dei adoptivum. Ita plerique Latini intelligunt; et hoc modo in eundem sensum utraque lectio concurret, nostra et Graeca hodierna. Quoniam, qui per spiritum adoptionis *genitus est ex Deo,* non *conservat se ipsum* nisi per hunc ipsum spiritum, et quotidiana Dei, ut Patris, auxilia. Atque ita hic sermo intelligitur non solum formaliter, sed etiam causaliter. Ex Deo natus, remanens talis, nullum lethale peccatum admittit; idque ideo, quia ex Deo natus est. Haec enim adoptio, seu fundamentum ejus caritas, illum conservat a gravioribus peccatis, quoti-

dianis Dei auxiliis et protectionibus commitata.

Et malignus non tangit eum. Per *malignum* intelligi diabolum, non est, cur dubitetur. Sic enim passim tota hac Epistola nomen *maligni* accipit Apostolus, ut cap. 2, 13. 14., iterum cap. 3, 12. Graece est: ὁ πονηρὸς, omnibus his locis, idem nomen, quod in fine Orationis Dominicae, et in sacris literis fere tribuitur personae; licet generalem habeat significationem, qua etiam rei, vitiosae nimirum aut calamitosae, tribui queat. *Non tangit eum.* De tactu virtutis malae sermo est, qua illum tangit diabolus, quem ad consentiendum alicui sceleri permovet. Ita Venerabilis Beda, quem sequuntur Commentator S. Thomae nomen praeferens, et alii. Nam quod nonnulli exponunt, hunc tactum esse afflictionem, nimis exile videtur, nec congruere verbis Apostoli. Dei enim permissione affligit diabolus sanctissimos quosque, et afflixit ipsum Sanctum Sanctorum. Nec adversus hunc tactum ordinatur semen Dei, seu generatio ista divina, sed ab illo alio malae virtutis tactu filios Dei conservat.

19. *Scimus, quoniam ex Deo sumus, et mundus totus in maligno positus est. Quoniam, ὅτι, quod.* Haec est assumptio ad propositionem generalem proxime praecedentem; quasi dicat: Scimus autem, quod omnes boni Christiani sunt nati ex Deo, ideoque tuti a peccato, et a violentia ac fraudulentia diaboli, quamdiu hoc Dei semen et hanc filialem adoptionem retinere satagunt. Nec tantum omnes, sed etiam soli boni Christiani ex Deo nati sunt; nam reliqui omnes homines sub potestate sunt diaboli. Hoc volunt illa hujus versus posteriora verba: *Et mundus totus in maligno positus est.* Nam *mundum* nominavit homines mundanos, homines, hujus mundi et rerum sensibilium amatores usque ad offensam Dei, homines spiritu Dei non renovatos, ut saepe alias in Scripturis nomen *mundi* accipitur, quando in malo ponitur. Inculcat hoc isto loco Didymus et Oecumenius, ut saepe S. Augustinus propter Manichaeos, qui substantiam hujus mundi credebant esse malam per se, a malo quodam Deo productam, et sub illius potestate, jure creationis, collocatam. Nomen *mundi* eodem modo, quo hic sumi diximus, accipitur in hac ipsa Epistola cap. 3, 1. et 13., cap. 4, 5., ut omittamus tam multa alia ex Evangelio loca, velut Joan. 7, 7., cap. 14, 17. 22. 27. 30., cap. 15, 18. 19., cap. 16, 8. 11. 20. 33., cap. 17, 9. 14. 25.

Omnes ejusmodi homines, seu omnium talium hominum congeries, *mundus* figurate dictus, sub potestate diaboli est; non per diaboli, tamquam Dei cujusdam, potentiam, sed unici illius veri Dei justo judicio, relinquentis istum malum mundum sub diaboli (cui se voluntarie subjecit) tyrannide; ut nimirum ejusmodi homines captivos teneat in servitute peccati, et paulatim ex scelere in scelus praecipitet, nisi Deus poenitentiam cordibus eorum inspirans misereatur et liberet. Nimirum hoc est, quod Paulus dicit 2 Tim. 2.: *Det illis Deus poenitentiam ad cognoscendam veritatem, et resipiscant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ad illius* (Dei nimirum) *voluntatem.* Hac videlicet ratione diabolus *princeps hujus mundi* dictus est Joan. 12. et 14. Hic idem, postquam homines in scelera induxit, Dei minister est ad justum supplicium iis inferendum, carcerarius et tortor divinae justitiae. Quo quidem in officio is libentissime versatur, non justitiae amore, non Deo subserviendi studio, sed odium in homines suum gaudens pascere eorum tormentis.

Hunc esse germanum istius loci sensum, ut per *malignum* intelligatur diabolus, satis apparet ex versu praecedente, et his, quae illuc allata sunt. Nam et hic in originali legitur, et quidem cum articulo: ἐν τῷ πονηρῷ. Et Didymus ac Beda plane sic intelligunt tam nomen *mundi*, quam nomen *maligni*, quomodo dictum est. Itaque istud: *in maligno,* idem valet, quod: in potestate, in regno diaboli; quomodo ad Col. 1. dicuntur omnia in Christo constare, et versu pro-

xime sequenti dicimur esse in Filio Dei.

Ex hoc loco Didymus et Venerabilis Beda probant originale peccatum, et urgent notam universalem: *totus*. Nam quum parvuli non regenerati sint pars totius mali mundi (*quod enim natum est ex carne, caro est*, Joan. 3.), sequitur, ipsos sub istius maligni potestate esse. Id quod fieri non posset, si nullum peccatum haberent. Verba Didymi sunt: Totus, ait, mundus maligno est subjectus, quod omnes sub peccato nascimur, quorum ipse ortus in vitio est. Quae Didymi verba legebantur apud S. Ambrosium in libro adversus Novatianos, et inde citat S. Augustinus lib. 2. contra Julian. cap. 3. et Beda in hujus loci commentario.

Magnum igitur Dei beneficium his verbis Apostolus nobis ob oculos ponit, nempe quod soli boni Christiani sunt extra potestatem diaboli. Quod idem Paulus Apostolus Ephesiis inculcat cap. 2., et Colossensibus cap. 1. Eandem hanc assumptionem aliis verbis S. Joannes repetit versu sequenti:

20. *Et scimus, quoniam Filius Dei venit, et dedit nobis sensum, ut cognoscamus verum Deum. Scimus, quoniam* (id est, *quod*, ὅτι) *Filius Dei venit;* nimirum per assumptam humanitatem, conversatus inter nos, et operatus salutem, nostram passione et morte sua. Hoc sciunt omnes Christiani certitudine fidei.

Et dedit nobis sensum. In hac secunda parte non est necesse subaudire illud: ὅτι, quod praecessit; sed recte intelligtur, ut sit assertio per se, non pendens ex praecedente. Idem judicium (ut hoc obiter addamus) de posteriore parte versus 19. relata ad priorem ejusdem. *Sensum*, Graece est: διάνοιαν; sed recte noster Interpres, quoniam usitatissimum est omni generi auctorum, verba *videndi* et *sentiendi*, et iis conjugata vocabula transferre ad mentem.

Ut cognoscamus verum Deum. Tametsi multi Graeci codices non habeant illud: *Deum*, meliores tamen videntur, qui habent, quoniam illud *verum* masculinum est, ut patet ex articulo addito: τὸν ἀληθινόν. Congruit itaque hic locus cum verbis Salvatoris Joan. 17. in principio. *Verus Deus* nominatur ad differentiam falsorum deorum, idolorum scilicet et aliorum. Videtur autem hoc loco esse nomen personale, et significare Deum Patrem, propter illa relativa proxime sequentia.

Et sumus in Vero, Filio Ejus. Sumus, scripsisse interpretem conformiter originali, vix est dubitandum; et qui bene perpendet commentarium Bedae et Thomae, sentiet eos ita legisse. Mutaverint audaces scribae, non advertentes, quod hac parte sit assertio per se, non vero dependeat ex praecedente conjunctione: *ut*.

Secunda igitur et tertia parte hujus versus exprimit Apostolus duos effectus adventus Christi et redemptionis per eum factae, quos omnes boni Christiani jam sint adepti. Prior est vera fides, nam haec est ille *sensus*, quo unicus ille verus Deus cognoscitur. Posterior est incorporatio in corpus Christi, adeoque in ipsum Christum; quae facta est per justificationem acceptam in baptismo. Ea declaratur verbis illis: *Et sumus in Vero, Filio Ejus.* Ubi illa duo nomina: *Vero* et *Filio*, commate separanda sunt in nostris libris; nam Graece repetitur et interponitur vocula ἐν. Ita enim legitur: *Et sumus in illo Vero, in Filio Ejus Jesu Christo.* Haec duo namque postrema illic adduntur. Potest esse ambiguum, an illud *Vero*, quod est in hac tertia istius versus parte, significet Patrem, an Filium. Et videtur rectius, intelligi Patrem, sicut intelligitur parte secunda; et nihilominus etiam Filius ab Apostolo verbis expressis nominatur verus Deus parte hujus versus quarta, quae sequitur:

Hic est verus Deus et vita aeterna. Filius Dei unigenitus est sua divina vita aeterna per essentiam; est angelorum et hominum vita aeterna causaliter; idque bifariam. Nam et materia est vitae aeternae, quoniam ejus divina natura est

beatificae contemplationis objectum; et ipse in beatis efficit illam ipsam contemplationem, per lumen gloriae mentem ipsorum veluti elevando et roborando, et speciali cooperatione eam contemplationem in iis faciendo. Est vero vitae aeternae hominum beatorum Christus homo causa etiam alio modo, quatenus passione et morte sua ipsis eam a Deo Patre promeruit.

Et haec de vita aeterna proprie sic dicta, quae est in patria; est autem etiam vitae aeternae, quae est in via, Filius Dei et materia, et causa effectrix, et causa meritoria. Ita fit, ut cum hoc versu 20. consonet id, quod Salvator, audientibus Apostolis, ad Patrem dicebat, Joan. 17.: *Pater, venit hora, clarifica Filium Tuum, ut et Filius Tuus clarificet Te; sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, ut omne, quod dedisti ei, det eis vitam aeternam. Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant Te, solum Deum verum, et quem misisti Jesum Christum.*

Hi ergo sunt fructus, praerogativae et dignitates Christianismi, quos et quas toto capite, imo tota Epistola S. Joannes exposuit; propter quos et quas sit constanter in Christi affectuosa et obediente fide permanendum, inter omnes violentias et fraudulentias diaboli et clientum ejus, hominum scilicet ethnicorum, haereticorum vel alio quovis modo infidelium, aut alioqui malorum. Porro fideles tantis beneficiis a Deo affectos, tanta praemia exspectantes, tanto suo malo a fide vel obedientia Christi defecturos, si desciscant, putavit Apostolus eo tempore, iisque in locis, una insuper de re serio monendos, claudens Epistolam hac adhortatione:

21. *Filioli, custodite vos a simulacris! Amen.* Graeca sonant ad verbum, ut noster Interpres reddidit. Nam pro isto: *simulacris,* illic est: τῶν εἰδώλων, ut sensus sit: Carissimi filii, extremo hoc loco illud vobis etiam atque etiam volo impressum in animos, ut caveatis vobis ab idolis. Quae sit hujus clausulae sententia, expendendum est; et quorsum eam Parthis fidelibus, ad quos haec prima Epistola scribitur, inculcatam velit Joannes Apostolus. Sunt variae interpretationes. Prima, et haud dubie maxime germana, quam Didymus priore loco ponit, et solam ex eo repetit Oecumenius, est, ut sensus sit: Cavete vobis ab omni idololatria, omnique idololatriae parte ac specie. Sed continuo quaestio oritur, cur hoc sive moneat, sive praecipiat B. Joannes fidelibus, jam ab idololatria ad unius veri Dei et Christi Domini fidem conversis, praesertim quum in variis hujus Epistolae partibus eos laudaverit tamquam sanctos, tamquam victores diaboli, tamquam filios Dei. Respondet Didymus, atque ex eo Oecumenius, et recte, quod haec Epistola scribitur universae Ecclesiae Parthorum Christianorum: in qua (ut in quavis alia) erant omnis generis fideles, et inter alios quidam non satis firmi et integri in fide Christiana, sed lubrici, aut retinentes adhuc quasdam veteris idololatriae reliquias. Idcirco hac finali monitione eorum saluti consulere voluisse Apostolum.

Confirmat hanc responsionem Didymus ex Paulo Apostolo, qui cum 1 Cor. 1. laudasset eos tamquam *divites in Christo,* et *quibus nihil deesset in ulla gratia,* idem tamen in eadem Epistola eosdem Corinthios de variis peccatis reprehendit, vel praemonet, ac nominatim de idololatria; volens nimirum, ut nullo modo contaminarentur cultu idolorum, neque directe, neque indirecte, neque specie tenus, veluti comedendo idolothyta, aut recumbendo in idolio. Unde ejusdem prioris ad Corinthios cap. 5. ita scribit: *Si is, qui frater nominatur, est fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, cum ejusmodi nec cibum sumere.* Ecce, nominat fratrem, qui tamen serviat idolis, scilicet externa professione aut professionis specie, contaminando nimirum sese manducatione eorum, quae idolis erant immolata; sicut idem Apostolus se ipsum exponit cap. 8. toto et parte cap. 10. Quo posteriore loco concludens doctrinam et exhortationem suam de idolothytis, ita loquitur: *Propter quod, caris-*

simi mihi, fugite ab idolorum cultura. Quae est eadem sententia cum hac Apostoli Joannis.

Hac nimirum de causa in generali Apostolorum concilio erat prohibitum, ne fideles vescerentur idolothytis, Act. 15. Quae utique prohibitiones non solius scandali vitandi causa factae sunt his Scripturae locis, sed etiam periculi. Nec enim mediocre erat periculum Christianis in medio idololatrarum de gentibus, praesertim rudioribus vel infirmioribus, ne vel metu, vel pudore, vel placendi studio facerent saltem externum aliquid ad idolorum cultum pertinens. Quomodo nunc (ah dolor!) nonnulli catholici, habitantes inter haereticos rerum per diversas provincias potientes, interdum quaedam faciunt aut dicunt fidei catholicae aut institutis Ecclesiae dissentanea.

Et ex his liquet, quanta vel imperitia, vel improbitate sectarii hunc locum B. Joannis detorqueant adversus imagines Christi Domini et Sanctorum, asserentes, non posse intelligi de idolis ethnicorum, eo quod (ut aiunt) fidelibus, ad quos scribit Apostolus, nullum erat periculum cultus idololatrici. Dicant igitur, de quibus idolis locuti sint Apostoli in suo decreto Jerosolymis facto, Act. 15., et de quibus sit locutus Paulus Apostolus in Epistola ad Corinthios, locis citatis. Dicant etiam, qua in schola didicerint imagines Christi aut Sanctorum appellare idola. Nos autem cum Synodo Nicaena secunda, actione quinta et septima (utrobique sub finem), anathema dicimus omnibus, qui eas idola appellant.

Audiant potius sectarii, quae sit hujus Apostolicae sententiae altera apud Didymum expositio, eademque prima inter eas tres, quas ponit Venerabilis Beda; nimirum *idola* hic appellari opiniones et doctrinas haereticorum. Quae expositio, si non est plane genuina et ab Apostolo his in verbis intenta, est certe illi proxima. Nam de cavendis pseudoprophetis et antichristis multa dixerat Apostolus hac Epistola cap. 2. et 4. Porro eorum opiniones et doctrinae merito dicuntur *idola,* quia ab illis proponuntur tamquam Dei verbum, et tamquam earum susceptione ac veneratione colatur Deus; quum sint impiae falsitates. *Idola* igitur merito appellentur, quum sint quaedam repraesentationes, sive sensibiles, sive intelligibiles, cultus divini exercendi causa formatae ac propositae, quibus tamen nihil rei subest. Videtur autem Didymus hanc suam posteriorem expositionem priori quodammodo praeferre, quando subjungit, quod, si hoc modo ista Apostoli verba intelligantur, congruus finis per ea huic Epistolae imponatur, in qua de pseudoprophetis et antichristis cavendis fideles monuerat.

Pro eodem hujus Scripturae intellectu adferri possunt B. Hieronymi diversa loca: in cap. 2. et in 44. Jesaiae, in cap. 3. Danielis, in cap. 2. Abacuc Prophetae, v. 18., in cap. 13. Zachar. v. 2. Adde S. Augustinum Confess. lib. 7. cap. 14., ubi significat, quod *haeretici suam ipsorum animam faciunt templum idolo, in quo collocant figmentum erroris sui.* Adde Vincentium Lirinensem sui libelli cap. 15., ubi ait, quod in vetere testamento *per deos alienos allegorice intelliguntur haereses,* quod ita ab haereticis opiniones suae, sicut a gentilibus dii sui, observentur.

Tertia expositio est apud Commentatorem S. Thomae nomen praeferentem, qua per *idola* hic intelligitur simulata haereticorum pietas, ipsique adeo haeretici, quatenus pietatem simulant. Posset generaliter totum genus hypocriseos nomine idolorum censeri, quia species sanctitatis assumitur a simulatoribus, quum non habeant. Huc adferri queat illud Zachariae Prophetae, cap. 11.: *O pastor et idolum, derelinquens gregem.*

Quarta expositio, quae est secunda apud Bedam, hic per *idola* intelligit avaritiam, quam Paulus Apostolus dixit esse idolorum servitutem, Eph. 5., Col. 3.

Quinta expositio est, quae apud eundem Venerabilem Bedam his verbis paraphrastice effertur: *Observate, ne quas mundi illecebras conditoris amori prae-*

ponatis; nam et hoc inter idola reputabitur.

Caeterum satis per se liquet, quartam et quintam expositiones, tametsi verissimam doctrinam contineant, non esse ad mentem Apostoli in verbis istis: *Cavete vobis ab idolis.* Secunda et tertia propius accedunt; prima vero indubie est maxime genuina, ut dictum est.

Sed ex hac postrema clausula unum quiddam colligere debemus, quod concernat eos, quibus haec Epistola scripta est. Nempe, quum satis constet, sriptam esse ad Parthos, ut testantur S. Hyginius Papa Epist. 1. cap. 1. in fine, S. Augustinus Quaest. Evang. lib. 2. q. 39., et Possidius in Indiculo, commemorans Tractatus B. Augustini in Epistolam primam Joannis, his verbis: *De Epistola Joannis Apostoli ad Parthos, Sermones decem,* necnon Joannes II. Papa in Epist. ad Valerium; quum (inquam) hi omnes sine dubitatione tradant, esse scriptam ad Parthos, ex hac finali clausula debemus ratiocinari, non esse scriptam solis Judaeis in Parthia ac finitimis provinciis degentibus, ad fidem Christi conversis; sed etiam ad earum regionum gentiles, jam factos Christianos. Nam post adventum Christi Judaei non coluerunt idola, ut soliti erant facere quondam; ut hoc beneficium ea gens a Christo Jesu acceperit, tametsi ab ea non recepto. Proinde non propter Judaeos Parthos, ad Christianismum conversos, posita est haec ultimis verbis monitio; sed propter eos, qui illis in provinciis ex ethnicis idololatris fuerant ad fidem Christi adducti.

Amen. Hac vocula, velut sigillo quodam, obsignat Epistolam suam Apostolus. Valet autem ad confirmandum, ea, quae tota Epistola tradiderat, fide tenenda; tamquam diceret: Vere haec ita se habent; veritatem coram Deo dixi vobis. Valet item ad approbandum praecepta et monitiones, quas per totam Epistolam fecit; quarum ultima est extremis Epistolae verbis proxime explicatis. Approbat enim, qui optat aliquid fieri. Et horum respectu istud: *Amen,* positum est pro eo, quod diceretur: Ita fiat. Nam LXX. Interpretes ad finem Psalm. 40. 71. 88. ac 105., quod Hebraice est: *Amen, amen,* reddiderunt: *Fiat, fiat.* Diximus ea de voce satis multa in commentario ad finem Psalmi illius 40.

IN EPISTOLAM SECUNDAM ET TERTIAM
BEATI JOANNIS APOSTOLI
COMMENTARIUS.

PRAEFATIO.

Non defuerunt hoc saeculo, qui de auctoritate et auctore harum duarum Epistolarum dubitare vellent; quibus argumentis moti, postea dicemus, si prius una eademque opera, eas et Joannis Apostoli esse, et canonicas esse Scripturas, ostenderimus. Cui rei sufficere possunt haec: Concilium Carthaginiense tertium can. 47., texens catalogum Scripturarum canonicarum, eas aliis Scripturis annumerat, et quidem sub nomine Joannis Apostoli. Easdem eodem modo recenset Innocentius primus, in Canone universali sacrarum Scripturarum, quem misit ad Exuperium, Tolosanum in Gallia Episcopum, Epist. 3. cap. 7. Idem fit in Concilio Laodiceno cap. ult. Eundem Canonem recitat S. Augustinus lib. 2. de doctr. Christ. cap. 8., ubi similiter hae duae ut Apostoli Joannis numerantur. Accedit, quod Ecclesia jam olim eas in Nocturno officio inter canonicas Scripturas recitat, sub titulo Joannis Apostoli. Sub quo titulo easdem allegant vetustissimi quique scriptores, Tertullianus de praescript. cap. 12. conjuncto cum 33. ejusdem operis, et lib. de carne Christi, cap. 24. In Synodo Carthaginiensi, quae sub Cypriano habebatur, ita legitur sententia 81. inter Episcoporum suffragia: *Joannes Apostolus in Epistola sua posuit, dicens: Si quis ad vos venit etc.,* ex secundae Epistolae v. 10.

Objicitur autem, quod B. Hieronymus Catal. in Joanne, dicit: Reliquae duae Epistolae Joannis presbyteri asseruntur, cujus et hodie alterum sepulchrum apud Ephesum ostenditur. Sed facilis est responsio, S. Hieronymum obiter referre, quid alii nonnulli tunc dicerent; non vero approbare, neque quod de sepulcro, neque quod de Epistolis dicebant, esse alterius cujusdam Joannis. Subdit enim: *Nonnulli duas putant esse memorias ejusdem Joannis Evangelistae.* Hoc de sepulcro Hieronymus. De Epistolis autem his quid sentiat ipse, manifestum est ex Epistola ejus 85. Clangat, ait, tuba evangelica, filius tonitrui (respicit ad id, quod legitur Marc. 3.), quem Jesus amavit plurimum (Joan. 13., item 19. et 21.), qui de pectore Salvatoris doctrinarum fluenta potavit (dicto cap. 13.): *Presbyter Electae dominae, et filiis ejus, quos ego*

diligo in veritate. Et in alia Epistola: *Presbyter Cajo carissimo, quem ego diligo in veritate.* Hactenus Hieronymus, recitans initia secundae et tertiae Epistolarum, cum designatione B. Joannis Apostoli; idque in Epistola serio reprehensoria. Idem Epist. 103., quae est ad Paulinum: Jacobus, Petrus, Joannes, Judas Apostoli *septem epistolas ediderunt,* tam mysticas, quam succinctas; breves in verbis, longas in sententiis; ut rarus sit, qui non in earum caecutiat lectione.

Objicitur praeterea, quod Papias Apostolicorum paene temporum scriptor, nominat duos Joannes, alterum Apostolum, alterum Presbyterum. Verba Papiae sunt apud Hieronymum, Catal. in Papia, ubi, postquam nominaverat Joannem Apostolum Papias, eodem sermone adjungit Joannem seniorem. Responsio: Papias eodem sermone ait, Joannem seniorem et Aristionem fuisse discipulos Domini; quare duae istae Epistolae, etiamsi Joannis illius senioris essent, non carerent auctoritate. Sed illius esse, neque dicit Papias, neque ex verbis ejus colligere possumus. Prorsus enim nihil de his Epistolis Papias dicit. Itaque tota vis hujus objectionis in eo est posita, quod auctor harum duarum Epistolarum in fronte sese nominat *presbyterum.* Sed, quaeso, an id non convenit Joanni Apostolo, etiamsi tunc temporis fuerit alius quispiam *presbyter,* et admodum provectae aetatis, qui etiam ipse Joannes vocaretur? Argumententur eadem opera, priorem B. Petri Epistolam non esse ipsius; quoniam sese *presbyterum* nominat initio cap. 5.; ait enim: *Presbyteros, qui inter vos sunt, obsecro, qui et ipse sum presbyter, et testis passionum Christi.* Quam B. Petri sententiam S. Hieronymus Epist. 85. ita recitat: *Presbyteros in vobis precor compresbyter et testis passionum Christi etc.*

Est autem omnibus his locis istud: *presbyter,* nomen dignitatis potius, quam aetatis; ideoque ab Interprete Latino fuerat retinendum, sicut ubique retinetur nomen *Apostoli,* nec in Latinam linguam ab eo transfertur. Nam ut nomina ista *Apostolus* et *Episcopus,* aliaque complura, tametsi Graeca sint, tamen ab exordio nascentis Ecclesiae Christianae facta sunt Latinis Christianis familiaria, domestica et quotidiano usu trita, ita ut sine interpretatione sint retenta inter Latinos: ita et nomen *presbyteri,* quando gradus vel dignitas significatur, quantumvis istud πρεσβύτερος ad verbum idem sonet, quod *senior.* Id nos suo exemplo docet B. Hieronymus Epistola illa 85., dum harum duarum Epistolarum initia, et locum citatum ex priore B. Petri allegans, non *Senioris,* sed *Presbyteri* nomine utitur; sicut patuit ex his, quae ex illo proxime, et in responsione ad priorem objectionem recitavimus. Ipsum *Senioris* vocabulum in linguis derivatis ex Latina, nimirum Italica, Hispanica, Gallica, non aetatis nomen est, sed dominii aut nobilitatis. Et Latinum nomen *Senatus,* etsi a senio derivatum, an idcirco aetatem significat? Sic nomen *Presbyteri* Latinis et semilatine loquentibus, nationibus scilicet, quas dixi, est vocabulum dignitatis Ecclesiasticae, non senectutis.

Esse Latinis retinendum nomen *Presbyteri,* quando gradus ecclesiasticus, non senilis aetas, significatur, monuit diligenter Laurentius ad cap. 15. Act. Apost. et ad initium secundae B. Joannis; quod idem facit Desiderius ad cap. 20. Act. et ad cap. 5. prioris B. Petri. Quare interpres Latinus, qui in sua versione retinuit nomen *Presbyteri* cap. illo 15. Act. vers. 2., rectius fecisset, si retinuisset etiam vers. 4. 6. 22. 23. et 41. ejusdem capitis; item cap. 16. vers. 4.; nec non cap. 20. vers. 17. Nam ejusdem capitis vers. 28. dicuntur *episcopi,* qui prius illic *presbyteri* fuerant nominati. Idem judicium de initio cap. 5. prioris B. Petri, et de principiis harum duarum Epistolarum. Certe Epistolae ad Titum cap. 1. in princ., et Epistolae B. Jacobi cap. 5. vers. 14., Interpres vidit, retinendum esse nomen *presbyterorum,* nec vertit in *seniores.* Sectarii nostrae aetatis saltem Laurentium et Desiderium hac in re deberent audire, neque Graecum πρεσβύτερος

in suis Latinis et vernaculis interpretationibus ubique vertere in *seniorem;* odio scilicet gradus ecclesiastici et sacramenti Ordinis, cujus significationem habet non Latinum *Senior,* sed Graecum *Presbyter,* usu Christianorum etiam transformatum in linguas vulgares. Neque facile invenient sectarii in Scripturis novi testamenti, ubi Graecum nomen πρεσβύτερος significet aetatem.

Atque haec ad objectionem posteriorem (quam et Oecumenius dissolvit) ideo pluribus nunc diximus, ne initio secundae aut tertiae Epistolae nobis sint repetenda. Quamquam ibi nonnihil addimus.

Poterat ad probandum, has duas Epistolas esse Joannis Apostoli, etiam hoc adferri, quod dogmatum, sententiarum et verborum in his non tam similitudo sit, quam identitas cum iis, quae sunt in prima. Id quod liquebit conferenti 1 Joan. 2, 7. cum secundae Epistolae vers. 5.; item 1 Joan. 2, 23. cum secundae vers. 9.; rursus 1 Joan. 3, 6. cum Epistolae tertiae vers. 11.; item 1 Epist. 4, 1. 2. 3. cum secundae vers. 7.; sic 1 Joan. 5, 3. cum secundae vers. 6.; denique 1 Joan. 3, 18. cum iis locis secundae et tertiae, quibus inculcat *caritatem et dilectionem,* quae fit *in veritate.* Hoc ex sententiarum, sermonum et dogmatum identitate argumentum etiam Venerabilis Beda et Oecumenius posuerunt, sicut et Baronius ad annum Christi 99. §. 9. Qui plura desiderat, legere poterit Pamelium annotat. 195. ad librum Tertulliani de praescript. adversus haereticos.

ARGUMENTUM SECUNDAE BEATI JOANNIS EPISTOLAE.

Conferenti hujus Epistolae vers. 7. cum variis locis primae Epistolae, per nos indicatis annot. ad cap. 5. vers. 8., et cum his, quae leguntur apud Tertullianum de praescript. cap. 46. et apud S. Epiphanium haeres. 24. paulo post init., satis apparebit, hanc brevem Epistolam principaliter scribi adversus impietatem Basilidis et sectatorum ejus, tunc temporis docentium, Christum non verum hominem, sed phantasma tantum fuisse; ideoque nihil eum revera vel fecisse, vel passum esse eorum, quae visus fuerit facere vel pati. Quod est evertere totum fundamentum redemptionis nostrae.

Gratulatur ergo Apostolus Joannes mulieri nobili Christianae, et filiis ejus, quod rectam de Jesu Christo fidem teneant; hortatur, ut in ea perseverent, eamque per caritatem et obedientiam bonis moribus constanter exornent; denique ut haereses et haereseon disseminatores summo studio devitent, alioqui non permansuri in via salutis.

EPISTOLA BEATI JOANNIS APOSTOLI SECUNDA.

Senior Electae dominae et natis ejus, quos ego diligo in veritate, et non ego solus, sed et omnes, qui cognoverunt veritatem, 2. propter veritatem, quae permanet in nobis, et nobiscum erit in aeternum. 3. Sit vobiscum gratia, misericordia, pax a Deo Patre, et a Christo Jesu, Filio Patris in veritate et caritate! 4. Gavisus sum valde, quoniam inveni de filiis tuis ambulantes in veritate, sicut mandatum accepimus a Patre. 5. Et nunc rogo te, domina, non tamquam mandatum novum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio, ut diligamus alterutrum. 6. Et haec est caritas, ut ambulemus secundum mandata Ejus[1]). Hoc est enim mandatum, ut, quemadmodum audistis ab initio, in eo ambuletis, 7. quoniam multi seductores[2]) exierunt in mundum, qui non confitentur, Jesum Christum venisse in carnem; hic est seductor, et antichristus. 8. Videte vosmet ipsos, ne perdatis, quae operati estis, sed ut mercedem plenam accipiatis. 9. Omnis, qui recedit, et non permanet in doctrina Christi, Deum non habet[3]); qui permanet in doctrina, hic et Patrem, et Filium habet. 10. Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum[4]); nec Ave ei dixeritis. 11. Qui enim dicit illi Ave, communicat operibus ejus malignis. 12. Plura habens vobis scribere, nolui per chartam[5]) et atramentum; spero enim, me futurum apud vos, et os ad os loqui, ut gaudium vestrum plenum sit. 13. Salutant te filii sororis tuae Electae.

SUMMARIUM.

Hortatur Joannes Electam ad bonum prosequendum et malum praecavendum, ac ponit cavendi modum cum excusatione de brevitate.

1. *Senior Electae dominae et natis ejus etc. Senior Electae dominae,* subauditur: *salutem dicit,* vel: *scribit haec,* aut quid simile. *Senior,* Graece est, ὁ

---

1) 1 Joan. 5, 3. 2) Matth. 24, 5. 24. 2 Petr. 2, 1. Joan. 2. 18. 4, 1. 2. 3. 3) 1 Joan. 2, 22. 23. 4) 2 Thess. 3, 6. seq. Rom. 16, 17. 5) 3 Joan. 13.

πρεσβύτερος, *Presbyter;* quod nomen latinizatum, ut sic loquar, hic fuerat retinendum, ut supra diximus, quoniam dignitas ecclesiastica significatur, eaque non infima, sed episcopalis, imo dignitas Episcopi primatis. Nam is fuit Apostolus Joannes per Asiam, cujus totius fundavit rexitque Ecclesias, inquit Hieronymus Catal. in Joanne. Fuit primis Ecclesiae temporibus in usu, ut Episcopi, etiam quatenus Episcopi sunt, dicerentur presbyteri, quod hic monet Oecumenius, et doceri potest ex Act. 20, 17. collato cum vers. 28. ejusdem, et ex Tit. 1, 5. collato cum vers. 7. ejusdem; necnon ex superius allegato initio cap. 5. prioris B. Petri; ubi pro illo, quod noster dixit: *providentes,* Graece est: ἐπισκοποῦντες, *episcopantes,* si liceat sic loqui; quum primis verbis essent nominati *presbyteri.*

Et quoniam Joannes Apostolus totius Asiae fuit Primas, idcirco credibile est, quod per excellentiam dicebatur seu *Episcopus,* seu *Presbyter,* non addito semper nomine proprio; ut non sit mirandum, quod in fronte hujus et tertiae Epistolae ad nomen *presbyteri* non sit additum nomen ejus proprium, ut neque in prima Epistola usquam exprimitur. Quia vero non est credibile, tali per excellentiam appellatione fuisse celebratum Joannem illum seniorem, de quo dictum est, diversum ab Apostolo et Evangelista Joanne, quem nemo tradit uspiam fuisse Episcopum: idcirco videtur ex hac proprii nominis omissione argumentum sumi posse, auctorem secundae et tertiae Epistolarum non fuisse illum Joannem cognomento seniorem; contra quam ratiocinentur isti dubitatores.

Electae. Non liquet, an hoc sit nomen proprium mulieris, ad quam scribitur Epistola, an commune; id quod potius existimandum videtur, quoniam in fine Epistolae etiam soror ejus vocatur *Electa;* non solent autem in eadem familia duae proles esse cognomines. Posse sumi tamquam commune, Oecumenius sua expositione ostendit, et recte, eo quod soleant Apostoli in suis Epistolis utriusque sexus fideles vocare electos, honoris secundum Deum causa. Rom. 16.: *Salutate Rufum electum;* Col. 3.: *Induite vos, sicut electi Dei, viscera misericordiae etc.;* Petr. 1.: *Electis advenis dispersionis etc.,* et cap. 5. in fine: *Ecclesia in Babylone coëlecta.* Videntur autem Apostoli, quando sic loquuntur, non solum intelligere electionem ad fidem et gratiam justificationis, sed etiam electionem ad gloriam aeternam; verum loqui ex bona fiducia, non ex omnimoda certitudine. Decet enim nos confidere, quod Deus, quibus dedit fidem, poenitentiam et remissionem peccatorum, cum gratia justificante, dabit etiam in bono perseverantiam et vitam aeternam; ut declarat Paulus Apostolus, scribens Philippensibus cap. 1., *sese confidere, quod Deus, qui in ipsis inchoaverat bonum opus, esset illud perfecturus usque in diem Christi Jesu; sicut,* ait, *est mihi justum, hoc sentire pro omnibus vobis.*

Dominae, κυρίᾳ. Videtur fuisse mulier nobilis, sive genere, sive opibus, benefica in pauperes et peregrinos, quantum potest colligi ex vers. 8. et 10. Ea de causa videtur illam appellare *Dominam,* honoris gratia, non solum hoc loco, sed et vers. 5. Alioqui poterat vocare filiam, sicut Cajum, cui tertia Epistola scribitur, inter filios ponit illius Epist. v. 4. Sed moris est apud bene moratas gentes, infirmiorem sexum titulis et aliis decentibus modis honorare. Videmus aliquid tale factum a Paulo Apostolo Rom. 16.: *Salutate,* inquit, *Rufum electum in Domino, et matrem ejus et meam.*

Et natis ejus. Natos dixit interpres, poëtico apud Latinos vocabulo, pro filiis; quo *filiorum* nomine passim alibi reddit illud Graecorum τέκνα.

Quos ego diligo in veritate. Quos, refert totum praecedens, scilicet *dominam et filios ejus,* ut patet ex articulo postpositivo οὕς.

Quod autem dicit, se illos *diligere in veritate,* significat, quod sincero, Chri-

stiano, et qui secundum Deum sit, amore eos prosequatur; quodque eum amorem rebus ipsis ostenderit, et porro ostendere sit paratus. Dixit enim prioris Epistolae cap. 3.: *Filioli mei, non diligamus verbo, neque lingua, sed opere et veritate.*

Et non ego solus, sed et omnes, qui cognoverunt veritatem. Per *veritatem* intelligit veram catholicam fidem, seu ejus dogmata. Notum est autem, quod, sicut omnes catholici toto orbe terrarum in doctrina fidei et morum salutarium conveniunt, ita singuli alios omnes, qua quidem parte tales sunt, ament et in Deo diligant. Id quod de haereticis inter se comparatis dici non potest; ut qui non minus alii ab aliis, quam omnes simul a catholica veritate dissentiant. Quae data est expositio, legitur apud Venerabilem Bedam, et confirmari potest per sequentia Apostoli verba:

2. *Propter veritatem, quae permanet in nobis.* Illud: *propter veritatem,* referendum est ad verbum: *diligo,* in praecedente sententia positum; et consequenter ad verbum: *diligunt,* in tertia illius parte subauditum. Exponitur enim causa dilectionis, qua singuli catholici amant alios omnes; nimirum ea, quam nunc diximus, conformitas fidei per totam Ecclesiam catholicam, quae in ea fuit semper, et erit usque ad novissimum mundi diem, juxta divinas promissiones Jes. 59., Matth. 28., Joan. 14. Nam quod hic dicitur: *nobis* et *nobiscum,* ex persona universorum Catholicorum dictum est. Et haec Catholicorum inter se dilectio ac redamatio est illa philadelphia, ille amor fraternitatis, qui in omnibus vere catholicis reperitur; etiamsi fortassis caritatem illam stricti nominis, quae amicos Dei constituit, non habeant; veluti si sint extra statum gratiae. De hac philadelphia non semel nobis loquuntur Apostoli, Rom. 12, 10.; Hebr. 13, 1.; 1 Petr. 1, 22., cap. 2, 17., cap. 3, 8.

3. *Sit vobiscum gratia, misericordia, pax etc.* His verbis B. Joannes una eademque opera et salutationem ponit (non illam vulgarem, sed Apostolo dignam, et aliis quoque Apostolis in Epistolarum exordio usitatam, Paulo scilicet passim, Petro in sua utraque, et Judae in sua), et adversus haereses tunc grassari incipientes, Christi Domini tamquam unigeniti Filii divinitatem et cum Patre aequalitatem ante omnia declarat, ac tamquam fundamentum ponit; utpote a quo Christo non minus, quam a Deo Patre, exspectanda sint dona salutaria. Quae quidem dona Apostolus fidelibus, ad quos scribit, hic exoptat ista: *Gratiam, misericordiam et pacem.* De quorum distinctione hoc breviter dixisse sufficiat, quod *gratia* est quodvis Dei beneficium gratuitum, conducens ad salutem aeternam; *misericordia* est hoc ipsum beneficium, quatenus in miseros a Deo confertur, et miseriae sublevandae destinatur; *pax* idiotismo Hebraeo generaliter significat salutem, sive animi, sive corporis, sive praesentis vitae, sive futurae. Hic tamen, habita ratione ejus, qui scribit, convenit intelligere salutem animae, quae inchoatur in hac vita, et perseverantibus in justitia durat in aeternum. Eadem haec tria commemoravit, et plane eadem salutatione usus est Paulus Apostolus initio posterioris ad Timoth.

Quod in fronte hujus versus legitur: *Sit vobiscum,* Graece est per futurum indicativi: *erit,* ἔσται; sed notum est, illius modi futurum saepe poni pro modo imperativo seu deprecativo. Item Graeci codices hic habent: *nobiscum;* quidam tamen nostrae lectioni consentiunt, habentes: ὑμῶν.

A Deo Patre, et a Christo Jesu, Filio Patris in veritate et caritate. Illud, quod in fine attexitur: *in veritate et caritate,* ambiguum est, utro pertineat; an ad illud: *Sit vobiscum;* an vero ad id, quod proxime praecedit: *Filio Patris.* Videtur autem rectius adjungi ei, quod proxime praecedit, ut quadam amplificatione significetur, quod Christus sit Patri consubstantialis; quasi dicat: *Et a Jesu Christo, Filio Dei Patris verissimo et dilectissimo,* utpote ejusdem cum ipso

naturae. Indicat potius, quam exprimat hanc expositionem Liranus priore sua interpretatione. Praeter hanc autem sunt duae aut tres aliae, minus probabiles, quas omittimus; una apud Oecumenium, reliquae apud Liranum et Thomastrum.

4. *Gavisus sum valde, quoniam inveni de filiis tuis ambulantes in veritate, sicut mandatum accepimus a Patre.* Aggreditur Apostolus hortari mulierem istam nobilem Christianam et filios ejus, ut in recta de Christo fide constanter permaneant, atque in vera erga Deum et proximos caritate. Praemittit autem huic exhortationi laudem eorum, ut qui hactenus in fide et Christiana caritate perstitissent. Verum hanc ipsam laudem non laudationis forma, sed suae congratulationis, et tacitae ad Deum gratiarum actionis specie proponit. Id quod piis et prudentibus faciendum est, dum alios laudant, ut neque tentationem superbiae iis creent, neque divina beneficia hominibus, Deo praeterito, adscribant. Dicit ergo: *Gavisus sum valde,* utique gaudio spiritali, gaudio, quod sit in Domino, ut Apostoli solent loqui, id est, gaudio de beneficiis Domini, cum animo gratias illi pro eis agendi. Et haec gaudii istius materia verbis proximis exponitur: *Quoniam*, seu *quod inveni de filiis tuis ambulantes in veritate.*

Quod ait: *de filiis tuis,* indicare videtur, non omnes ejus filios fuisse Christianos; et nihilominus Apostolus de paucorum illorum conversione sibi et Dominae illi gratulatur, Deoque agit gratias, docens suo exemplo, nobis idem esse faciendum. *Ambulantes in veritate.* Is sic *ambulat*, qui in via recta progreditur; quod fit a mortalibus per profectum fidei et caritatis. Monent hoc Didymus, Oecumenius et alii.

In veritate. Veritas hic recte intelligitur generaliter, ut comprehendat veritatem vitae ac morum non minus, quam veritatem fidei. Utrorumque enim *veritate*, id est, sinceritate ac integritate, opus est, ut quis ad salutem perveniat; et utraque haec sinceritas seu integritas passim in Scriptura *veritas* nominatur; ut cui nihil falsi, ficti, simulati, fucati sit admistum. Significat ergo, filios ejus non solum fuisse Christianos, sed etiam bonos Christianos.

Sicut mandatum accepimus a Patre. Ambulare seu manere in veritate, de qua nunc dictum est, nobis mandavit Deus Pater, tum per legem naturalem, tum per leges suas positivas, quas per ipsum Christum nobis promulgavit hominem factum. Eae leges sunt praecepta fidei, praecepta caritatis omniumque virtutum saluti necessariarum. Quo pertinent haec et similia Scripturarum loca: *Creditis in Deum; et in me credite,* Joan. 14. *Qui non credit in Filium Dei, jam judicatus est, quia non credidit in nomine Unigeniti Filii Dei,* Joan. 3. Item: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo etc., et proximum tuum sicut te ipsum,* Matth. 22., desumptum ex vetere Scriptura. *Diligite inimicos vestros; benefacite his, qui oderunt vos,* Matth. 5. In summa: *Siquis diligit me, mandata mea servabit,* Joan. 14.

Ostendit hic versus, quanto spirituali gaudio omnes veri Christiani, in primis ii, qui praesunt, exsultent de recta fide, de bona vita suorum in Christo filiorum, ac omnino suorum proximorum, deque ejus constantia. Hinc nimirum Paulus Apostolus dicebat 1 Thess. 1.: *Vos estis gloria nostra et gaudium,* et Phil. 4.: *Fratres mei carissimi et desideratissimi, gaudium meum et corona mea, sic state in Domino.*

5. *Et nunc rogo te, Domina etc.* His verbis est cohortatio ad Christianam caritatem continuandam inter fideles mutuo, quum undique tot insurgerent adversarii et persecutores Christianismi.

Rogo. Sic loquitur, ut efficacius permoveat, dum is rogat, cujus erat hortari et monere. Simile fecit Paulus Apostolus 2 Cor. 5. fin., ad Philem. vers. 9. et alibi.

Domina. Ad illam quidem hic sermo dirigitur expresse; sed simul omnes illi

fideles intelliguntur, qui ad eam attinebant; filii ejus vel in primis, de quibus vers. 1. et 4. Unde in sequentibus ad sermonem pluralem reditur vers. 6. 8. et 10.

Non tamquam mandatum novum scribens tibi. Hoc apponit, ait Oecumenius, ut ostendat, id, ad quod hortatur, neque peregrinum, neque insolitum ipsis esse, neque difficile. Ab initio enim, quo facti fuerant Christiani, Dei dono didicerant et assueverant amare Christianam fraternitatem, imo omnes homines, etiam inimicos. Quare praeceptum dilectionis proximorum his non erat novum. Imo sensu quodam recte dicitur plane non esse novum; ut dictum fuit ad 1 Epist. cap. 2. vers. 7., ubi eadem iisdem paene verbis sententia est. Videtur enim prima fronte esse contrarium, quod Dominus ait Joan. 13.: *Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos.* Imo, quod Apostolus ipse subjicit cap. illo 2. v. 8.: *Iterum mandatum novum scribo vobis,* quasi dicat: Negavi, mandatum esse novum, quod vobis scribo de sincera caritate diligendis proximis; e diverso tamen recte dicitur esse novum.

Quo pacto autem haec concilianda sint, Salvator insinuat verbis illis, quae superioribus suis Joan. 13. attexit, inquiens: *In hoc cognoscent omnes, quod discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad invicem.* Nimirum mandatum de dilectione proximorum, etiam inimicorum, est institutione sua antiquissimum, ortum cum ipsa natura hominum et angelorum, utpote pertinens ad legem naturalem; repetitum duntaxat lege positiva divina septem posterioribus praeceptis Decalogi, et quibusdam eo pertinentibus; ut videre est Exodi 23. in princ., Prov. 25, 21. et in Evangelio. Est vero idem hoc mandatum novum et cum Christianismo ortum, quoad generalem, publicam et manifestam sui observationem. Nam numquam sic eluxit in ullo hominum genere aut coetu fraterna caritas, ut in Ecclesia Christi Domini; ubi initio unusquisque Christianus ab aliis omnibus dicebatur *frater,* unaquaeque Christiana *soror.* Neque amorem inimicorum suorum ulli alii homines tot tantisque exemplis declararunt, quot et quantis Christiani, etiam ethnicis testantibus et mirantibus; ut est videre passim in historiis sanctorum martyrum.

Ut diligamus alterutrum. Quamvis verba hujus sententiae nihil expresse sonent, nisi hortationem ad perseverandum in caritate, involvunt tamen adhortationem ad permanendum in vera Christi fide, sine qua non est caritas; adhortationem, dico, tunc necessariam, haeresibus undique surgentibus. Quare Venerabilis Beda hoc loco dat hunc commentarium: Arguit hoc verbo haereticos, qui, relictis his, quae ab Apostolis audierant, nova dogmata inducere tentabant, *ac per hoc caritatis fraternae foedera dissipabant.* Dicit ergo, se nequaquam novum mandatum scribere, sed hoc solum hortari, ut antiqua fides in omnibus et caritas illibata perseveret. Sic Beda. Quamquam hic commentarius non huic duntaxat versui quadrat, sed simul sequenti.

6. *Et haec est caritas, ut ambulemus secundum mandata Ejus.* Videtur Apostolus sorite quodam suam adhortationem eo deducere, ut ad constantiam fidei initio Christianismi acceptae fideles istos excitet; quasi dicat: Si salvi esse cupimus, est omnibus nobis necessaria caritas in Deum et proximos; caritatem in Deum non habet, qui non obtemperat mandatis ejus; inter caetera autem ipsius mandata est hoc, ut permaneamus in illis fidei dogmatibus et morum praeceptis, quae per sanctos Apostolos Domini accepimus, quum facti sumus Christiani; ergo (sic jungimus ultimum primo) si salvi esse vultis, fidem ab initio per Apostolos Domini vobis traditam retinere debetis. Cum verbis recitatis per omnia consentit, quod fuit 1 Joan. 5, 3., et quod toties in Evangelio nobis Dominus inculcavit: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit. Qui non diligit me, sermones meos non*

servat. Si diligitis me, mandata mea servate, Joan. 14.

Ex dictis jam intelligitur, quid sibi velit posterius hemistichium hujus versus 6.: *Hoc est enim mandatum, ut, quemadmodum audistis ab initio, in eo ambuletis.* Illud: *enim,* abest Graecis; et fortassis melius cohaererent haec praecedentibus, ea vocula submota. Eadem sententia fuit supra, 1 Joan. 2, 24. Si quis autem roget, ubi exstet mandatum Dei de permanendo in his, quae ab initio Christianismi sunt nobis tradita, dicendum est, hoc in primis esse legis naturalis. Deinde esse et legis positivae Christi Domini et Apostolorum omnibus iis locis, quibus declaratur necessitas verae fidei ad salutem obtinendam. Dicta sunt nonnulla ad vers. 4. Haec possunt addi: *Qui non crediderit, condemnabitur,* Marc. 16. *Corde creditur ad justitiam,* Rom. 10. *Sine fide impossibile est placere Deo,* Hebr. 11.

7. *Quoniam multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur, etc.* Hic in particulari commemorat Apostolus, a quibus haeresibus et haereticis tunc grassantibus debeant sibi cavere fideles hi, quibus scribit; et eadem est ratio de quibusvis aliis, quoniam *bonum est ex integra causa, malum ex singulis defectibus,* ut ait S. Dionysius de divin. nom. cap. 4. part. 4., et ex eo saepe repetit B. Thomas. Ita fit, ut ad amissionem fidei Catholicae, et consequenter salutis aeternae, sufficiat, vel unam haeresim tenuisse; quare omnes omnino vitandae sunt.

Porro haeresis, adversus quam specialiter istos hoc loco munit Joannes Apostolus, erat Basilidis et gregalium ipsius, qui docebant, Christum non apparuisse in vera humana natura, sed duntaxat in spectro seu phantasmate. Diximus hoc etiam superius, in argumento hujus Epist. et ad v. 8. cap. 5. Epist. 1. Diximus autem ex Tertulliano de praescript. cap. 46., et ex S. Epiphanio haeresi 24. paulo post init. Quam stultissimam impietatem postea resorbuit Manes, unde Manichaei.

Multi seductores, Graece est πλάνοι, vocabulum Latinis etiam tritum, quod significat: *Impostores, deceptores.* Sed hi non in re vulgari deceptores erant, verum in negotio sempiternae salutis.

Exierunt in mundum. Graece est: *Ingressi sunt;* sed eodem redit, eo quod dicitur: *in mundum.* Sensus igitur: Multi perniciosissimi hostes salutis, impii deceptores, grassantur per mundum, circumvolant omnes et omnia.

Quam vero impietatem haberent et docerent, exponit dicens: *Qui non confitentur, Jesum Christum venisse in carnem.* Codices Graeci habent: *in carne,* et ita legitur etiam in nostris libris 1 Joan. 4, 2.; sed sensus eodem recidit, hic nimirum: Qui negant, Jesum veram carnem veramque humanam naturam assumpsisse, et in ea inter mortales fuisse versatum, passum denique et mortuum. Quae haeresis tollit funditus redemptionem humani generis. Non enim sumus Deo Patri reconciliati, neque pro peccatis hominum est ei satisfactum, si Jesus non est pro nobis in vera carne passus et mortuus. Dixit inter alios ea de re S. Leo Pontifex Serm. 4. de nativ. Domini, item 8. ac 10., et prolixe Serm. 4. de Epiphan.; iterum Serm. 12. ac 15. de pass. Domini.

In carnem. Filium Dei venisse *in carnem,* est, eum humanam naturam assumpsisse. *In carne* eundem venisse, est, ipsum in seu cum humana natura assumpta fuisse in hoc mundo conversatum.

Hic est seductor et Antichristus. Quod pluraliter dictum fuerat, refert singulariter, significans, se de toto genere istius haereseos loqui, ut magis emphatica sit oratio. Quo facit etiam articulus, Graece utrique nomini additus: *Hic est ille seductor et ille Antichristus.* Sensus: Qui talis est, ut neget, Jesum Christum venisse in carne, is est impostor ille perniciosissimus, fallens homines in negotio sempiternae salutis; idem est sceleratus ille Antichristus, magni Antichristi insignis praecursor, ipse quoque scelere suo Antichristus; utpote non vulgaris Christi

adversarius, haeresim spargens, quae directo Christum ipsum oppugnat, dum adimit ei veram humanam naturam; imo nec divinam Christo relinquens naturam, quem facit simulatorem, et in facto mendacem (quod Deo non potest convenire), dum ait, simulatam duntaxat humanitatem habuisse, omniaque, quae visus est facere aut pati, duntaxat simulasse.

Observanda est hoc loco incredibilis haereticorum impudentia, qui Christum non habuisse veram humanam carnem, sed tantummodo phantasma fuisse, audebant docere, vivente adhuc Joanne Apostolo, qui unus fuerat duodecim domesticorum ipsius, qui super pectus ejus in novissima coena recubuerat, qui crucifixo et morienti adstiterat, qui resuscitatum viderat. Et quid non audebit impudentia aliorum haereticorum, sive in doctrina, sive in facinoribus? Quanto autem suo malo hi fideles forent haereticorum doctrinam suscepturi, Apostolus eos docet duobus versibus sequentibus.

8. *Videte vosmet ipsos, ne perdatis, quae operati estis.* Confirmat enim suam adhortationem argumento ducto ab incommodis, quae iis sint eventura, si non acquiescant; perdituros nimirum eos salutem, et aeternam, et praesentem. De aeterna hoc dicit isto versu, de praesente v. 9. Ait ergo: *Videte vosmet ipsos,* id est: Cavete vobis; vos ipsos circumspicite; agite circumspecte. Vult autem Apostolus istos fideles monere, ut etiam atque etiam sibi caveant, ne ab his impostoribus seducantur in illam nefariam haeresim, qua dicitur Christus simulacrum duntaxat hominis fuisse, non verus homo. Eadem vero ratio est de qualibet alia haeresi, aut schismate, ut supra dictum est.

Ne perdatis, quae operati estis. Hoc est, ne, quidquid hactenus in vera Christi fide bonorum operum fecistis, id omne fiat vobis inutile, cassum et inane, si a Catholica fide excideretis.

Sed ut mercedem plenam accipiatis. Mercedem, utique eorum, quae bene operati estis. Quod vero adjicitur: *plenam,* non ideo apponitur, ut significetur, eos, si non perseveraverint in fide et caritate, habituros nihilominus priorum bonorum operum aliquantam mercedem; id enim falsum esse, docent Scripturae Ezech. 18, 24., et repetitur cap. 33, 13. 18. et Eccles. 9.: *Qui in uno peccaverit, multa bona perdet.* Sic etiam Jacobus cap. 2.: *Quicumque totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus.* Quin et hoc ipso loco, parte proxime praecedente, absolute dicitur: *Ne perdatis, quae operati estis.* Istud ergo: *plenam*, apponitur tamquam epitheton illius *mercedis;* ut ex adverso amplificetur magnitudo detrimenti, quod sint accepturi, si non perseverent. Ut sensus sit: Ne vobis fiant cassa et inania, quae hactenus bene egistis; sed ut a Deo illorum respectu accipiatis coelestem illam mercedem plenam et copiosam, quae reposita est fideliter Deo usque in finem adhaerentibus. Ad eum modum Salvator inquiebat suis, pro fide aut justitia persecutionem passuris: *Merces vestra copiosa est in coelis.* Est eadem locutio in libello Ruth. 2, 12.

Ex hoc igitur versu toto tria aut quatuor colligi possunt Theologica dogmata.

Primum est, opera bona per Spiritum Dei facta mercedem apud Deum mereri.

Alterum, posse amitti caritatem, omniaque priora bona merita fieri inania.

Tertium, non esse absolute verum, quod nonnulli solent dicere: Nullum opus bonum manere irremuneratam a Deo. Refutatur enim per illud quoque Apostoli Gal. 3.: *Tanta passi estis frustra? Si tamen frustra.* Confer S. Thomam 3. p. q. 89. art. 4. ad 2. et Suppl. q. 14. art. 4. ad 1.

Quartum, non esse vitiosum, si justus bene operetur intuitu aeternae mercedis. Certe enim operanti licet eam intueri, quam Spiritus Sanctus per Scripturas suas ei proponit, ut hoc loco.

Illud adjiciendum, plerosque Graecos codices ista: *Ne perdatis, quae operati estis,* et illud: *accipiatis,* legere per primam personam; tametsi Robertus qua-

tuor vidit antiquos, qui consentiant nostro interpreti, reddenti secundam. Verum sensus eodem redibit, si, quod per primam personam legitur, credamus Apostolum protulisse figura Communionis, qua in rebus odiosis aut tristibus solemus uti, et saepe utuntur sacri scriptores. Velut ad Gal. 3.: *Priusquam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi etc.*, et cap. 4.: *Nos, cum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus servientes.* Ita et Gal. 5. in fine et alibi saepe. Sunt exempla complura in 1 B. Joan. Epist. Haec expositio videtur expeditissima, et ab Oecumenio indicata, quatenus per secundam personam exponit, quae in textu legit per primam: Similis personae mutatio est 1 Joan. 2, 28. Proximo deinde versu confirmat, quod nunc dixit, perdituros omnia, nisi in fide Christi perseverent, inquiens:

9. *Omnis, qui recedit, et non permanet in doctrina Christi. Recedit,* sensum bene expressit interpres, etiamsi vox Graeca vel *praeterire*, vel *transgredi* significet, ὁ παραβαίνων. Quod autem nonnulli libri Latini habent: *praecedit,* vitiosum est. *In doctrina Christi.* Genitivus *Christi* active, an passive sit exponendus, quaeri potest. Illo modo vocatur *doctrina Christi,* quam Christus tradidit, quam Christus docet; hoc modo, quae de Christo traditur, seu qua Christus docetur. Apparet autem, Didymum, et evidens est, Oecumenium active intelligere; id quod toti sententiae videtur aptius. Quamquam et alter intellectus verissimus est, nec male cohaeret. Sensus ergo est: Quicumque doctrinam a Christo Domino nobiscum in terris versante traditam (cujus una pars est de veritate utriusque naturae in Christo), et quam is per Apostolos suos eorumque subsidiarios et successores toto orbe praedicari jussit, semel receptam postea deserit, is *Deum non habet;* id est, ei Deus neque per gratiam adoptionis sese veluti donat et conjungit in hac vita, neque per gloriam sese illi est daturus in futura. Quibus verbis innuitur, tali homini nihil esse exspectandum, nisi sempiternum interitum.

Contra autem: *Qui permanet in doctrina Christi,* (addunt Graeci codices, noster ex praecedentibus subaudit), *hic et Patrem, et Filium habet.* Nunc quidem per gratiam justificationis et adoptionis; habiturus autem in altero saeculo, per beatificationem, quae est gratia consummata. Consonat haec sententia cum illa Salvatoris Joan. 14.: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum, etc.* Significatur autem per haec Apostoli verba, Patris et Filii eadem individua substantia, ut hic admonent Didymus, Beda, Oecumenius; et idem judicium est de Spiritu sancto, licet is hic non exprimatur; exprimitur enim alibi ad ejusdem rei declarationem.

10. *Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam non adfert, etc.* Conclusio est ex duobus versibus praecedentibus 8. et 9. deducta, sed explicata. Dixerat enim Apostolus: *Videte vosmet ipsos;* id nunc apertius explicatur, ut intelligant fideles, quanto studio cavere sibi debeant, ne seducantur ab haereticis; tanto scilicet, ut cum illis nihil habeant commercii. Dicit ergo: *Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam non adfert. Hanc doctrinam,* Christi nimirum; nam id hic subauditur ex duobus proxime praecedentibus versibus. *Non adfert,* figuratus est sermo, quo minus dicitur et plus intelligitur. Sensus est: Qui hanc, quam Apostoli vobis annuntiarunt, Christi doctrinam aversatur, impugnat; nec enim est mens Apostoli, ut omnem eum sine exceptione vitent, domoque excludant, qui veram de Christo doctrinam non tenet, veluti ethnicum quempiam, qui Evangelium Christi nondum audivit; sed loquitur de haereticis, quos designaverat sub nomine *seductorum et antichristorum,* v. 7. *Si quis* igitur talis *venit ad vos,* sive tamquam amicus, sive tamquam vos docturus, sive quocumque alio colore. Nam varios praetextus haeretici assumunt, quibus adeant domos eorum, quos cupiunt seducere; habentes in more

circumcursare, et penetrare domos ad perdendas animas, 2 Tim. 3. et 2 Pet. 2.; itemque in Epist. B. Judae eorum tales mores et studia describuntur, sicut et in Epist. ad Tit. cap. 1.

Nolite recipere eum in domum. Quantumvis domus vestra soleat patere pauperibus peregrinis, vel Christi servis. Nam quod idem hic Apostolus commendat in Cajo, Epistola tertia, id etiam istos facere solitos, non est ambigendum. Quid autem, si quispiam talis irrepsisset in domum alicujus eorum, antequam fuisset notus? Manifestum est, quid eo casu Apostolus fieri voluisset; statim scilicet hominem dimittere, postquam fuisset detectus. Est enim eadem ratio. Nec hoc satis est, si excludatur vel ejiciatur domo; sed: *Nec Ave ei dixeritis. Dicere* alicui *Ave,* est eum salutare, seu ei precari salutem. Pro illo enim, quod nos habemus: *Ave,* Graece est: *χαίρειν, gaudere.* Est autem idem, optare alicui gaudium, quod optare ei salutem, dicere illi: Ave, Vale, Salve. His enim modis Latini salutem alicui precantur, sive in principio, sive in fine congressus. Ergo his verbis Apostolus Domini idem jubet de haeretico, quod ipse Dominus de fratre in Ecclesiam rebelli, Matth. 18.: Si frater tuus abs te ad Ecclesiam delatus, eam non audierit, *sit tibi sicut ethnicus et publicanus.* Id est, habeas illum eo loco, quo Judaei habent ethnicos et publicanos, vitando scilicet illum, nec communem inter homines salutationem illi offerendo aut reddendo; sicut Judaei ethnicos et publicanos adeo vitabant, ut ne salutarent quidem. Jubet itaque hic fidelibus Apostolus, ut haereticum ne salutent quidem; et pro ratione addit:

11. *Qui enim dicit illi: Ave, communicat operibus ejus malignis.* Nam, ait, qui illum salvare jubet, qui ei salutem dicit, fit particeps peccatorum ejus. Loquitur Apostolus de omnibus quidem ejus peccatis; sed potissimum et directe de illis operibus ejus malis, quibus conatur destruere doctrinam Christi. Nam hanc in eo qualitatem spectat, dum ait: *Et hanc doctrinam non adfert.*

Et sane, quae hoc loco Apostolus verbis praecepit, etiam factis monstravit. Cum enim quodam tempore Ephesi balneas lavandi causa ingrederetur, videretque ibi lavantem Cerinthum haeresiarcham, continuo exsiluit, et illotus discessit, exclamans: *Fugiamus hinc, ne et balneae ipsae corruentes nos opprimant, in quibus lavatur Cerinthus, hostis veritatis.* Retulit hoc, tamquam a Polycarpo, discipulo B. Joannis, acceptum, Irenaeus lib. 3. cap. 3., et ex eo Eusebius hist. 3. cap. 22., atque Theodoretus lib. 2. de haereticorum fabulis. Tametsi S. Epiphanius, fortassis levi memoriae lapsu, pro Cerintho Ebionem nominet haer. 30. Fieri potest, ut simul essent in balneis Cerinthus et Ebion, socii errorum, ut conjectat Baronius, Tomo 1. Anno Christi 74. §. 9. De ipso Polycarpo idem Irenaeus ibidem haec recitat: Ipse Polycarpus Marcioni, aliquando sibi occurrenti, et dicenti: Cognosce nos, respondit: *Cognosco te primogenitum satanae.* Tum addit Irenaeus: *Tantum Apostoli et eorum discipuli habuerunt timorem, ut neque verbotenus communicarent alicui eorum, qui adulteraverant veritatem.*

Atque haec ad qualemcumque horum Apostoli Joannis verborum sufficere poterant explicationem; sed expedit paulo distinctius declarare, quae, et quo animo, vel quibus aliis circumstantiis facta cum haereticis conversatio sit prohibita Ecclesiae filiis; et quo jure, quave ratione sit prohibita.

Igitur hominem haereticum hospitio recipere, vel etiam salutare duntaxat, favore haereseos, est peccatum contra Deum ac Dei cultum, lege naturali prohibitum. Et eo casu est manifestum, quod locum habeat ratio ab Apostolo allata: *Qui eum salutat, fieri participem peccatorum ejus.* Ponitur enim favere haeresi.

Qui autem non favore haereseos, sed tamen cum periculo seductionis sui, familiariter versatur cum haeretico aliquo,

is similiter peccat in legem naturalem, qua jubetur unusquisque vitare periculum animae suae; et in hunc quoque quadrat ratio allata ab Apostolo: *Qui dicit illi: Ave, communicat operibus ejus malignis.* Nam talis in hoc consentit et cooperatur haeretico, quod, sicut ille periculum quaerit animis eorum, quibuscum versatur, sic iste suae ipsius animae periculum creat una cum illo, dum cum eo conversatur.

Quod si neutrum eorum, quae dicta sunt, adfuerit (quamquam non facile sibi quisquam debet persuadere, nullum ipsi ex contubernio haereticorum imminere periculum; meretur enim a Deo deseri, qui eos non vitat), tum periculum saltem est scandali infirmorum ex familiari alicujus Catholici cum haeretico quopiam conversatione. Infirmorum, dico, sive Catholicorum, sive ab haereticis seductorum. Praebetur enim hujusmodi facto infirmis Catholicis occasio minus male de haeresi et haereticis sentiendi; similiter autem et his, qui seducti quidem sunt ab haereticis, sed nondum in haeresi sunt pertinaces, praebetur occasio, ut sine scrupulo progrediantur in haeresi, tandemque fiant obstinati. Itaque et hic peccat in legem naturae, qua scandalum infirmorum prohibetur; et in ipso quoque locum habet ratio Apostoli: *Qui dicit haeretico: Ave, communicat operibus ejus malignis.* Haereticus scandalizat infirmos; scandalizat et iste, qui cum eo exercet familiaritatem.

Si vero quispiam, vel timore, vel pudore mundano, agit familiariter cum haereticis, et in mensa communi (exempli causa), licet ipse non sumat ex cibis ecclesiastica lege suo tempore interdictis, tamen facit, quae professioni fidei catholicae repugnant, veluti ministrando haereticis carnes, ipse tamen eas non comedens, sed solum pisces: hic communicat operibus eorum malignis in conculcando Ecclesiae praeceptum, et fidei professionem violat, atque scandalizat ipsos etiam haereticos per istam mollitiem; licet fortassis Ecclesiae praeceptum in corde suo nullo modo contemnat.

Quod si aliquis familiariter cum haereticis versatur ex contemptu vero vel interpretativo legis Apostolicae, quae hic exstat, vel ecclesiasticae, qua communio cum excommunicatis prohibetur, certis casibus exceptis (quo de negotio omnes Theologi morales et juris canonici prudentes suis locis agunt), is delinquit contra legem etiam divinam et naturalem, qua tenetur obedire Apostolis Christi ejusque Ecclesiae. Et in illum quoque cadit ratio hic a Joanne Apostolo posita, quia communicat peccato haeretici contemnentis Ecclesiam, dum et ipse contemnit.

Ex his omnibus intelligendum relinquitur, quanto studio unusquisque catholicus fugere debeat conversationem cum haereticis; et idem judicium est de lectione librorum ipsorum, vel de haeresi suspectorum; quamvis nulla esset alia causa, quam seductionis periculum. Multo igitur magis, quando plures ex istis causis concurrunt. Quibus et illa potest addi, salus ipsius haeretici, ut, dum se videt ab hominibus vitari, pudefactus ad Ecclesiam redeat. Hanc enim causam inspectavit Paulus, quando fratres propter minora etiam crimina, quam sit haeresis, a praefectis Ecclesiae notatos ita vitari voluit, ut ne mensam quidem communem cum iis haberent alii fideles, 1 Cor. 5. sub finem et 2 Thess. 3.

Quaeret quispiam, an igitur non liceat Catholicis vivere in iis regionibus, ubi major pars est haereticorum; imo ubi haeretici dominantur, et soli gerunt omnia officia publica. Item, an faciat contra hoc Apostolicum praeceptum, qui necessitate quadam constringitur et cogitur habitare aut versari in eadem familia cum aliquo haeretico. Rursum, an nobis non liceat precari homini haeretico meliorem mentem, aut eum in domum recipere, ut illum doceamus, et ab errore viae suae convertere studeamus. Ad has omnes quaestiones respondendum est, Apostolicum aut Ecclesiasticum praeceptum tali-

bus modis non violari; fieri tamen posse, ut violetur legis naturalis praeceptum de vitando periculo seductionis, et de vitando scandalo infirmorum. Itaque, si sine horum praeceptorum naturalium violatione, ista, quae praeposita sunt, fieri nequeunt, facienda non esse. Conferatur, quod habet S. Thomas 2. sec. q. 10. art. 10. et q. 39. art. 4. ad 2. Videantur etiam, quae sunt in hoc commentario ad illa Apostoli Pauli loca proxime allegata.

Si roget quispiam, an in extrema vel arcta necessitate nobis non liceat haereticum in domum recipere, vel aliud misericordiae opus in illum exercere, facile apparet, quid sit respondendum; nempe quod haereticus non desiit esse ex numero proximorum nostrorum, quos omnes jubemur diligere, sicut nos ipsos; ac propterea esse ei praestandum opus misericordiae, quo valde indiget; sed interim cavendum ab omni peccato, peccati specie, peccati periculo. Scribitur philosophus, cum reprehenderetur, quod homini improbo eleemosynam dedisset, respondisse, non improbitati se dedisse, sed homini misero. Adde, quod ista humanitas Catholicorum potest haeretico esse occasio resipiscentiae, Deo hac via salutem ejus operante.

12. *Plura habens vobis scribere, nolui per chartam et atramentum. Plura,* Graece est: *multa,* ut et nos habemus in fine Epistolae tertiae; quare comparativus, quem nos habemus, pro positivo est accipiendus, ut fit saepissime.

Spero enim etc. Haec pars ita sonat Graece: *Sed spero venire ad vos, et os ad os loqui.* In illo priore *os,* στόμα, quidam subaudiunt τὸ κατὰ, quod non videtur necesse; sed per synecdochen locutionis utrumque istud στόμα, *os,* potest pro toto homine accipi; quasi dicat: Spero, me ipsum ad vos, praesentem ad praesentes, locuturum.

Ut gaudium vestrum plenum sit. Ita habent etiam Graeci codices nonnulli, quos vidit Robertus: ὑμῶν; sed plerique habent: ἡμῶν. Verum id sensum non variat. Similia his, vel potius eadem sunt in fine Epistolae tertiae. Non est autem existimandum, illa *multa,* quae Apostolus in utraque Epistola se habere scribenda dixit, fuisse parvi momenti, aut pertinuisse ad res hujus saeculi; verum pertinuisse ad animarum salutem. Talia enim demum erant digna Apostolo Christi; et de talibus eum hic loqui, significat illa hujus versus finalis clausula: *Ut gaudium vestrum sit plenum;* gaudium utique spirituale, quod boni fideles solent capere, quando de fidei dogmatibus accuratius, pro suo captu, instituuntur, et ad bene vivendum cum Dei gratia acrius incitantur, singuli apposite ad suam indolem.

Quare ex hoc loco, praeter alios complures ac praeter ipsam rei evidentiam, manifestum est, Apostolos non omnia voluisse scripto committere, quae ad salutem pertinentia vellent nota esse fidelibus; sed multa sermone solo tradidisse. Certe et nos, quae majoris sunt momenti, aut quae secretiora, non solemus chartis committere; sed coram dicenda reservare. Illud nemo negare potest, Apostolos, occasionibus exigentibus, quaedam absentibus scripsisse, quae scripturi non erant, si vel fuissent praesentes, vel mox futuros sese sperassent, uti hic de se sperat B. Joannes. Quocirca si apud Corinthios (exempli causa) quaestiones tales non fuissent exortae; aut si Paulus Apostolus iis tunc fuisset praesens, aut paulo post se iis adfuturum existimasset, nos priorem illam ad Corinthios Epistolam, tam varia doctrina refertam, non haberemus. Et ita de aliis similibus censendum.

13. *Salutant te filii sororis tuae Electae.* Haec et similes salutationes, quae in literis Apostolicis leguntur, non sunt duntaxat civiles, quibus nimirum etiam Ethnici corporis et rerum externarum prosperum statum precantur alii aliis; sed sunt salutationes Christianae, id est, iis Christiani precantur aliis salutem animae, praesentem in primis, quae est per veram fidem et caritatem, qui est status

gratiae; deinde futuram, quae est in vita aeterna. Cum enim *salutare* sit salutem alicui optare, hujusque bonae optationis signum aliquod edere: Christiani, dum salutant, eam certe salutem intelligunt, quae ut ipsis solis est nota, ita solis est curae et cordi; nimirum veram animae in Deo salutem, per gratiam in praesenti saeculo, per beatitudinem in futuro. Addunt Graeci codices pro coronide: *Amen*. Qua de vocula, quantum necesse videbatur, dictum est ad finem Epistolae primae, ubi nostri quoque codices eam constanter legunt.

IN EPISTOLAM TERTIAM
BEATI JOANNIS APOSTOLI
COMMENTARIUS.

ARGUMENTUM HUJUS EPISTOLAE.

Cajum, cui tertia Epistola scribitur, Apostolus commendat, quod rectam fidem teneat, eamque operibus caritatis et misericordiae exornet; hortatur, ut utraque in re constanter perseveret, neque curet aut prohibitionem, aut pravum exemplum Diotrephis, qui Ecclesiae illi praeerat, in qua versabatur Cajus; quin potius accendatur exemplo Demetrii, viri sincere Christiani, ab omnibus fidelibus secundum Deum collaudati ob rectam fidem et caritatem.

EPISTOLA BEATI JOANNIS APOSTOLI TERTIA.

Senior Cajo carissimo [1]), quem ego diligo in veritate. 2. Carissime, de omnibus orationem facio, prospere te ingredi et valere, sicut prospere agit anima tua. 3. Gavisus sum valde venientibus fratribus, et testimonium perhibentibus veritati tuae, sicut tu in veritate ambulas. 4. Majorem horum non habeo gratiam, quam ut audiam filios meos in veritate ambulare. 5. Carissime, fideliter facis, quidquid operaris in fratres, et hoc in peregrinos, 6. qui testimonium reddiderunt caritati tuae in conspectu Ecclesiae: quos, benefaciens, deduces digne Deo. 7. Pro nomine enim Ejus profecti sunt, nihil accipientes a gentibus, 8. Nos ergo debemus suscipere hujusmodi, ut cooperatores simus veritatis. 9. Scripsissem forsitan Ecclesiae; sed is, qui amat primatum gerere in eis, Diotrephes, non recipit nos. 10. Propter hoc, si venero, commonebo ejus opera, quae facit, verbis malignis garriens in nos; et quasi non ei ista sufficiant, neque ipse suscipit fratres, et eos, qui suscipiunt, prohibet, et de Ecclesia ejicit. 11. Carissime, noli imitari malum, sed quod bonum est. Qui benefacit, ex Deo est; qui malefacit, non vidit Deum. 12. Demetrio testimonium redditur ab omnibus, et ab ipsa veritate; sed et nos testimonium perhibemus, et nosti, quoniam testimonium nostrum verum est [2]). 13. Multa habui tibi scribere; sed nolui per atramentum et calamum scribere tibi [3]). 14. Spero autem protinus te videre, et os ad os loquemur. Pax tibi! Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

SUMMARIUM.

Monet Cajum Apostolus, ut in pietate permaneat, ut a malo declinet, cum adjuncta salutatione.

1. *Senior Cajo carissimo, quem ego diligo in veritate.* Subauditur: *salutem dico,* vel: *scribo haec,* aut quid simile. De isto: *Senior,* repetenda sunt, quae

[1]) Rom. 16, 23. [2]) Joan. 19, 35. 21, 24. [3]) 2 Joan. 12.

diximus supra, ubi de secundae et tertiae Epistolarum auctoritate, et ad praecedentis Epistolae v. 1. *Cajo.* Hunc Cajum fuisse illum, de quo Paulus Apostolus. Rom. 16.: *Salutat vos* (inquit) *Cajus, hospes meus et universae Ecclesiae,* conjectura est Venerabilis Bedae in comm. hujus loci, et eorum, qui illum sequuntur; sed nihil habent praeter conjecturam, quam faciunt ex similitudine morum hujus Caji cum illo Corinthio Cajo, quem Paulus commendat, quod ipsum hospitio exciperet et universam Ecclesiam, id est quoslibet Christianos egenos ad ipsum venientes. Eadem beneficentia fuisse hunc Cajum, cui scribit B. Joannes, manifestum est ex v. 3. et 5. hujus Epist. Hoc autem valde credibile est, illum Cajum Corinthium fuisse eundem, quem Paulus a se Corinthi baptizatum scribit, 1 Cor. 1. Fuit et alius Cajus, Pauli Apostoli discipulus, de quo Act. 19. et 20., nisi duo diversi illic significati sunt. Nam ille quidem vocatur Macedo, hic vero Derbaeus. Derben autem ponunt in Lycaonia vel Isauria. Neminem istorum fuisse hunc Cajum, cui tertiam istam Epistolam B. Joannes scribit, nobis credibilius est ex v. 4. hujus, ubi eum Joannes inter filios suos numerat, quos scilicet Christo genuerat per Evangelium, aut per baptismum, aut per utrumque; illos autem Paulus Apostolus Christo genuerat. *Quem ego diligo in veritate.* Haec pars exposita est ad vers. 1. Epist. 2.; nam et ibi reperitur, ut quaedam aliae sententiae sunt utrique Epistolae communes.

2. *Carissime, de omnibus orationem facio, prospere te ingredi, etc.* Sensus videtur is, quem hunc fere in modum explicat Beda: Deum oro de omnibus rebus, et spiritualibus nimirum, et temporalibus, ut in utrisque te prospere agere faciat, utrisque valere; continuando nimirum tibi salutem animae, quam dedit per gratiam; continuando etiam incolumitatem corporis, et rerum temporalium affluentiam, quibus in Dei servitutem bene uteris; haec, inquam, continuando, *sicut prospere agit anima tua,* id est sicut hactenus, Dei beneficio, est prosper tuarum rerum status, in primis secundum spiritum, deinde secundum caetera.

3. *Gavisus sum valde, venientibus fratribus, etc.* Antequam ad perseverandum in operibus misericordiae Cajum exhortetur, hoc versu et duobus seqq. prius eum de iis, quae eo usque fecerat, collaudat, seu potius Dei gratiam in ipso depraedicat, per quam adeo beneficus in pauperes Christianos soleat esse. Et haec laudatio est tacita ad Deum gratiarum actio. Conferantur, quae dicta sunt ad Epist. 2. v. 4., quibus illud explicatur, quod hic dicitur: *Gavisus sum valde.* Cujus spiritualis gaudii materiam exponit verbis sequentibus: *Venientibus fratribus etc.,* quasi dicat: Hoc tibi gratulor, hoc mihi fuit gaudio, hoc nomine Deo egi et ago gratias, quod in pauperes Christianos soleas esse adeo beneficus, sicut illi ipsi nobis retulerunt, qui istinc ad nos venerunt, tuam beneficentiam experti. Hanc beneficentiam Apostolus vocat *veritatem,* his verbis: *Et testimonium perhibentibus veritati tuae,* quia verum et nomine suo dignum Christianum non facit sola fides, sed bona opera fidei adjuncta; inter quae eminent officia caritatis. Hinc intelligetur illud hujus versus extremum: *Sicut tu in veritate ambulas.* Nimirum is ambulat in veritate, qui in recta fide et sincera caritate non solum manet, sed etiam proficit. Confer, quae dicebantur ad versum illum 4. Epist. 2.

4. *Majorem horum non habeo gratiam.* Veteres concordantiae Bibliorum, collectae ab Hugone Carensi, Cardinali, ex familia sancti Dominici, constanter legunt: *Majus his non habeo gaudium.* Tribus enim locis haec lectio in illis concordantiis reperitur; scilicet verbo: *Major,* verbo: *Habeo,* verbo: *Gaudium;* et Isidorus Clarius testis est, sibi visos veteres Latinos codices, qui sic haberent. Habent ita etiam Biblia Complutensia, et regia inde orta. Quae omnia si considerari potuissent a Correctoribus Roma-

nis, vix dubium est, Cardinalis Hugonis lectionem in textum fuisse recepturos; utpote quam satis liqueat esse germanam nostri interpretis scripturam, eamque dilucidam, et Graeco codici plane conformem. Diversitas haec inde nata est, quod pauci quidam minus correcti codices Graeci hic legunt: χάριν, quod sonat *gratiam;* cum plerique omnes habeant: *χαρὰν, gaudium.* Unde fluxerunt duae diversae interpretationes Latinae, quarum ea, quae est deterioris lectionis, plerosque codices nostros, qui hodie sunt in manibus, occupat.

Quo loco obiter monendi sunt omnes critici librorum correctores, ut concordantias Bibliorum veteres relinquant intactas, eo quod nos doceant, quid in suis antigraphis legerit Cardinalis Hugo illic, ubi est scripturae seu lectionis diversitas; eaque de causa vetusti exemplaris loco nobis esse debeant, et quidem insignis, quoniam meliorem multis in locis lectionem exhibent, quam vulgo triti codices. Id quod in hisce etiam Commentariis saepe fuit observatum.

Quam ut audiam, filios meos in veritate ambulare. Hujus partis sensus manifestus est ex dictis ad versum praecedentem.

5. *Carissime, fideliter facis, quidquid operaris in fratres. Fideliter facis,* Graecus ad verbum sonat: *fidele facis,* id est, rem facis fidelem, facis rem viro fideli dignam, ut exponit Oecumenius; facis rem vere Christianam, *quidquid operaris in fratres*, hoc est: Quandocumque opera misericordiae exerces in pauperes vel alioqui indigentes Christi discipulos, homines Christianos. Atque ex isto et similibus Scripturae locis illud fluxit, quod apud veteres Ecclesiae scriptores Eleemosyna vocetur *operatio;* ut apud Tertullianum lib. de Idololatria, in fine, et contra Marcionem lib. 4. Sanctus etiam Cyprianus in tract. de opere et eleemosynis, passim, quando *bona opera* nominat, intelligit eleemosynam. Imitatur hoc Prudentius, quando in Psychomachia avaritiae opponit operationem, ubi ait: *Cum subito in medium, etc.* Sanctus etiam Leo serm. de octo beatitud. in explicat. quintae: *Secura esto operantium fides, etc.*

Et hoc in peregrinos. Illud *hoc* non est in Graeco, et nonnihil turbat sensum. Videtur enim Apostolus duo quaedam commemorare; scilicet Caji beneficentiam in pauperes Christianos suae civitatis suaeque gentis, item in Christianos peregrinos seu extraneos, qui illuc adveniebant. De istis autem peregrinis subjicit, quod in gratiarum actionem Deo, et in exemplum atque aedificationem fidelium beneficentiam Caji in publico Ecclesiae conventu narraverint. Hoc est enim, quod sequitur:

6. *Qui testimonium reddiderunt caritati tuae in conspectu Ecclesiae.* Per illud, quod hic dicitur: *Caritati tuae,* nimirum operibus ipsis declaratae, confirmatur expositio, quae supra data est v. 3. et 4. de *veritate*, et quae de *fide* v. 5. Haec est enim veritas, haec fides, quae vere faciat Christianum, caritas in Deum et proximos sanae religioni adjuncta. Tum addit Apostolus, loquens de iisdem peregrinis:

Quos benefacies deducens digne Deo. Ita legitur in libris Latinis melioribus, conformiter Graecis, et ita est in textu Lirani et Thomastri. Sensus et planus ordo verborum est hic: Quos si digne Deo deduxeris, rem bonam feceris et tua pietate dignam. In his ergo verbis, item v. 8. et 11., est adhortatio, qua Cajum monet Apostolus, ut pergat esse sui similis in beneficentia erga eos, qui indiguerint; ac particulariter erga hos ipsos peregrinos, de quibus verbis praecedentibus. Unde conjectare possumus, quod per istos ipsos Epistolam Cajo miserit.

Caeterum, quod ait: *deducens digne Deo*, quid sibi velit, est paulo accuratius intuendum. Nec enim existimare debemus, quod hoc loco, et in Actis Apostolorum ac in Paulinis Epistolis, ubi passim fit mentio *deductionis*, ea non aliud sit, quam nos vulgo intelligamus, scilicet quempiam proficiscentem honoris

causa aliquo usque comitari; sed est praeterea, subministrare sumptus profectioni necessarios. Sic exponit etiam Liranus, et recte; nam sic esse intelligendum, innuit nobis id, quod hic additur: *digne Deo,* id est sicut decet et dignum est deducere filios Dei, fideles Christi. Sicut Paulus Apostolus ad Rom. 16., dum eis commendat Phoeben, Diaconissam Ecclesiae Cenchreensis, *ut eam excipiant in Domino,* addit: *digne sanctis,* id est sicut decet excipi sanctos fideles Christi et in ejus Ecclesia ministros. Quod hanc *deductionem* sic intelligat Apostolus Joannes, magis etiam manifestum fit ex ratione, quam subdit.

7. *Pro nomine enim Ejus profecti sunt, nihil accipientes a gentibus. Pro nomine Ejus, Dei* scilicet, de quo dictum erat: *digne Deo.* Videtur autem esse nomen personale hoc loco, et verificari de Christo Dei Filio. Apud Bedam quidem, et in plerisque Graecis non est istud: *ejus,* sed idem Beda monet, esse subaudiendum hoc: *Domini Jesu Christi.* Hac enim subauditione solere uti veteres Christianos. Id quod potest probabilitatem accipere ex simili quodam, quod legitur Levit. 24, 11.: *Cum blasphemasset nomen, etc.,* ubi, sicut in Clementinis et melioribus libris nostris nihil additur, neque Hebraice aut Graece. Sed B. Augustinus in Locut.: Manifestum est, ait, *nomen Dei* esse intelligendum, cui maledixit.

Quod ait Apostolus, istos *profectos pro nomine Domini Jesu Christi,* potest *bifariam* exponi, ait Beda: videlicet aut ut, praedicaturi nomen et Evangelium Ejus, sponte sint profecti ad gentiles convertendos; aut ut propter fidem et confessionem nominis Christi per suos contribules patria fuerint expulsi. Similiter, quod sequitur: *Nihil accipientes a gentibus,* ambiguum est, an de gentibus ad fidem Christi jam conversis accipiendum sit, an de nondum conversis; et uterque intellectus sua nititur probabilitate. Illo modo sensus est, quod hi, quamvis annuntiassent et deinceps forent annuntiaturi gentibus Evangelium seu fidem Christi, essentque jam complures gentilium eorum praedicatione conversi, nihil tamen ab iis exigere vel accipere voluerint necessariae sustentationis; hac scilicet de causa, ne quod offendiculum darent Evangelio Christi. Sicut et Paulus in Asia et Achaja sine sustentatione, quae a gentilibus conversis praeberetur, Christum annuntiavit, quia ethnici non assueverant, suos magistros alere, et quia pseudapostoli sine eorum, quos docebant, gravamine suas doctrinas disseminabant. Qua de re multa sunt apud Apostolum 1 Cor. 9., 2 Cor. 11, 7. et seqq., cap. 12, 13. et seqq.

De gentibus autem nondum conversis si sermo sit, tunc significatur, quod isti peregrini, quamvis egerent quacumque tandem ex causa, nihil tamen ab ejusmodi gentilibus accipere, nedum petere voluerint, ne ii scandalizarentur et longius a Christiana religione averterentur. Dixissent enim: Ecce nulla est caritas inter Christianos, coguntur peregrini et alii pauperes eorum ad nos confugere, egestate alioqui conficiendi. Itaque male audisset Christiana religio, si isti peregrini quippiam necessariae sustentationis ab infidelibus gentilibus accepissent. Hic intellectus potest confirmari per id, quod Paulus Apostolus scripsit 1. Thess. cap. 4.: *Rogamus vos, fratres, etc., et ut honeste ambuletis ad eos, qui foris sunt, et nullius aliquid desideretis,* id est, et ut ab iis, qui foris sunt, nihil ad sustentationem pertinens petatis, videlicet ne illi scandalizentur, quod vos non operemini manibus, et sic vitae necessaria paretis; aut, si id nequeatis, scandalizentur, quod alii Christiani non tribuant vobis necessaria. Utraque expositio bene probabilis est, nec satis liquet, utra sit praeferenda.

8. *Nos ergo debemus suscipere hujusmodi, ut cooperatores simus veritatis.* Conclusio est hujus exhortationis, cum adjecta nova ratione. *Ergo,* ait, ne isti, inopia coacti compellantur necessaria petere a gentilibus, sive conversis,

sive nondum conversis, quorum utrumvis sit futurum cum scandalo infirmorum: *nos debemus suscipere hujusmodi*, pauperes Christianos, *qui pro nomine Jesu proficiscuntur* quopiam alio, sive hac, sive illa de causa id faciant, de qua dictum est in expositione versus praecedentis. *Ut cooperatores simus veritatis*, fidei scilicet, quam tales vadunt annuntiatum inter gentes, vel quam tales sunt professi inter impios, etiam cum bonorum omnium jactura, et cum exsilio; juxta illud versus praecedentis: *Pro nomine ejus profecti sunt,* alio atque alio modo intellectum. Qui autem sic cooperatur veritati, accipiet a Deo mercedem tamquam et ipse partem habens in hoc bono opere, dum illud facientem fovet et sustentat. *Qui recipit Prophetam in nomine Prophetae, mercedem Prophetae accipiet; qui recipit justum in nomine justi, mercedem justi accipiet,* ut promittit Dominus Matth. 10. Pulchre Venerabilis Beda hoc loco: Divites sese virtutibus pauperum spiritualia dona habentium inserunt, dum iisdem sanctis pauperibus de suis divitiis impertiuntur.

Restat illud exiguum vocabulum: *Nos,* in fronte hujus versus collocatum, quod duas nobis exhibet quaestiones. Prior est, quos intelligat Apostolus per istud: *nos,* an Christianos quoslibet, quibus essent facultates, an solos Christianos ex Judaeis. Dicendum vero est, quod haec particula sit accipienda juxta interpretationem illius, quod praecessit: *a gentibus,* ut conformis sibi sit tota expositio. Igitur si illic de gentibus adhuc infidelibus est sermo, tum istud: *Nos,* accipietur juxta priorem modum. Si vero de gentibus jam conversis, juxta posteriorem. Constat quidem, quod Apostolus sub illo: *Nos,* comprehendat Cajum, cui ista scribit; sed non liquet, an is fuerit Christianus ex Gentili, an ex Judaeo.

Posterior quaestio est, quomodo Joannes Apostolus sese numeret inter eos, qui debeant pauperum Christianorum necessitatibus subvenire, quum Apostoli jam multo ante dixissent Domino: *Ecce, nos reliquimus omnia, et secuti sumus te.* Respondet Venerabilis Beda his verbis: B. Joannes, qui omnia propter Christum dimiserat, jungit se personae fidelium divitum, ut ita eos reddat alacriores ad miserendum pauperibus et peregrinis. Sed quaeritur, quomodo sermo Apostoli veritatem habeat. Poterat responderi, Apostolum in his verbis uti figura communionis, de qua aliquid dictum est Epist. 2. vers. 8. sub finem annotat.

Sed aptius ad rem respondebitur, Apostolos ex bonis, quae a fidelibus erant oblata in communem fraternitatis usum, sicut alia misericordiae opera, ita et viatici praestationem et hospitalitatem exercere potuisse, debuisse atque consuevisse. Nam profecto Apostoli, Episcoporum primi, suis constitutionibus exigebant ab Episcopis, ut essent hospitales, 1 Tim. 3., Tit. 1. Addit recte Liranus, quod etiam illi, qui nullam bonorum communium curam habent, vere dicuntur talia in pauperes facere, quando suo hortatu permovent divites ad faciendum.

9. *Scripsissem forsitan Ecclesiae; sed is etc.* Videtur esse occupatio tacitae objectionis. Potuisset enim Cajus dicere, istos peregrinos fuisse potius commendandos toti Ecclesiae, in qua degebat ipse Cajus, sive ea fuerit Corinthiaca, sive alia; tum ad subsidia cumulatius iis conferenda, tum ne ipse solus oneraretur. Praeoccupat hanc objectionem B. Joannes, dicens, id fuisse futurum frustraneum, eo quod praefectus illius Ecclesiae parvi faceret Apostolum Joannem, ideoque nullo fructu futuram eam, quae Ecclesiae fieret, scriptionem. Describit autem mores istius praefecti, idque sine peccato detractionis; tum quia erat publicum, qualis esset; tum quia Caji intererat, id moneri; tum ne illi pareret, aut sese conformaret (infra vers. 11.), praesertim quia fidei et verae pietati noxius erat iste Diotrephes, et fructum praedicationis Evangelicae impediebat ejus auctoritas. Quae causae leguntur apud Bedam, Oecumenium, Liranum et alios.

Tria autem sunt, quae B. Joannes

taxat in isto homine hoc versu et seq., ambitio, maledicentia in Apostolum, inhospitalitas in pauperes Christi; sed haec omnia ex una radice videntur orta fuisse, nimirum haeresi. Nam fuisse haereticum, omnino videtur, et hanc opinionem indicat Oecumenius, exprimit autem Venerabilis Beda, et ex eo alii. Credibile est, fuisse quempiam ex illis Judaeis titulo tenus Christianis, qui Christi fidem ita suscipiendam putabant, ut simul servaretur lex caeremonialis Mosi. Neque enim initio Christianae religionis ea majores ullos in doctrina adversarios passa est, quam istos Judaizantes; ut ex Epiphanio discere possumus, haer. 28. 29. 30., quae sunt Cerinthianorum, Nazaraeorum et Ebionitarum. Horum Judaizantium magistros solet Paulus appellare pseudapostolos. Qui utique veris Christi discipulis legalia negligentibus, et veris Christi Apostolis, cessationem, imo noxam caeremonialis post divulgatum Evangelium observationis strenue praedicantibus, erant infestissimi, ut ex Actis Apostolorum et ex Paulinis Epistolis manifestum est. Eaque de causa verisimile est, istum Diotrephen sese malevolum et infestum praebuisse Joanni Apostolo, fuisseque conatum, ut Judaismum in Ecclesiam, cui praeerat, introduceret. Hoc de haeresi ipsius.

Hujus hominis ambitionem notat Apostolus illis verbis: *Is, qui amat primatum gerere in eis*, quasi dicat: Qui sese in praefecturam illius Ecclesiae insinuavit et ingessit, eaque praefectura delectatur tamquam magno quodam bono; qui gaudet praeesse, non ut prosit, sed quia grande aliquid putat istud praeesse; imo quia ea praefectura abutitur ad gregem Christi inficiendum perniciosa doctrina. Ejusdem ambitionem et insolentissimam superbiam declarant et illa verba proxima: *Non recipit nos*, id est: Nihili facit personam nostram, nostrum munus Apostolicum, quo fungimur, nostrum ecclesiasticum principatum, quem tota Asia reverenter suscipit; ideoque nec epistolas nostras, quibus eam Ecclesiam docerem vel monerem, ipse ullo honore dignaretur, contemnens nimirum nostram auctoritatem, nostra mandata, monita, consilia.

Quod est in principio hujus versus: *Scripsissem forsan*, id Graece legitur: *Scripsi*, ἔγραψα. Sed utraque lectio bonum sensum habet, et potest connecti hoc modo: Scripsi alias Ecclesiae vestrae, sed frustra, quoniam Diotrephes, qui istic praeest, nobis adversatur; qua de causa nunc non scribo, scripturus alioqui fortassis.

10. *Propter hoc, si venero, commonebo ejus opera, quae facit. Commonebo*, ὑπομνήσω. Idem verbum, quod est in Epistola B. Judae, vers. 5., ubi satis liquet, idem valere, quod in memoriam reducere, memoriam alicui refricare, quempiam commonefacere. Quae propria ejus verbi significatio huic loco valde quadrat, ut sensus sit: Si istuc me venire contingat, refricabo fidelibus memoriam eorum, quae prave agit Diotrephes. Vult tamen Apostolus intelligi, quod simul ea redarguet coram Ecclesia, ut cujus intersit, prava ejus facta redargui. Inter caetera autem commemorantur duo hoc loco, verbis proxime sequentibus; quorum prius est, istius hominis maledicentia in tantum Christi Apostolum Joannem. *Verbis*, ait, *malignis garriens in nos*, id est nobis obtrectans, nomini nostro detrahens; eo scilicet fine, ut ipse sit in pretio, et audiatur a fidelibus, quos cupit seductos. Est autem credibile, juxta ea, quae dicta sunt ad versum praecedentem, istum eadem dixisse in Joannem Apostolum, quae pseudapostoli judaizantes dixerunt in Petrum et Paulum Apostolos, in Stephanum Protomartyrem, et generaliter in omnes Christi Domini gratiam et Christianam libertatem sincere praedicantes: esse eos inimicos legis, inimicos Mosi, hostes templi sancti, hostes ipsius Dei; ut qui docerent, legem ceremonialem, divulgato Christi Evangelio, neminem obligare; imo esse noxiam observatu, utpote falsae significationis in materia fidei, quasi Christus nondum venerit.

Alterum istius hominis pravum facinus, quod hic commemoratur, est ejus inhospitalitas, de qua sunt illa sequentia: *Et quasi non ei ista sufficiant, neque ipse suscipit fratres etc.*, id est: Neque hospitio excipit, neque ullo alio beneficentiae genere afficit veros Christianos, amans nimirum solos illos semichristianos, qui caeremonias legis quasi observatu necessarias jungunt fidei Christi.

Et eos, qui suscipiunt, prohibet, et de Ecclesia ejicit. Qui suscipiunt fratres vere Christianos, *prohibet,* ne deinceps id faciant. *Prohibet* vero per constitutionem, qua id severe interdicit. Ita Oecumenius in argum. hujus Epist. et hic Liranus. Erat ea prohibitio cum interminatione ejectionis ex Ecclesia; et hanc interminationem rigide exsequebatur, si quis recepisset aliquem, qui non fateretur, legalium caeremoniarum observationem esse etiam nunc necessariam saluti. Hoc est illud: *Et de Ecclesia ejicit.* Exemplum (ait Thomaster) excommunicationis injustae, continentis errorem intolerabilem, quae propter opus bonum inferebatur piis benefactoribus pauperum vere fidelium. Simile fecerant Judaei adversus eos, qui Jesum confiterentur esse Christum seu verum illum Messiam, Joan. 9. Non habebat ullam vim ista manifestissime nulla excommunicatio, quam ferebat Diotrephes, neque prohibitioni illi ipsius, quantumvis comminatoriae, erat parendum. Hoc significant verba sequentia:

11. *Carissime, noli imitari malum, sed quod bonum est.* Sensus: Ne opera quidem istius impii te commoveant, ut velis imitari, multo minus ejus verba et praecepta, ut velis parere; quasi dicat: Ne feceris secundum opera ejus, neque secundum doctrinam aut prohibitionem ejus, quoniam omnia haec mala sunt, repugnantia verae in Deum fidei et caritati. Hoc ipsum aliis verbis dicit Apostolus, subjungens pro ratione:

Qui benefacit, ex Deo est; qui malefacit, non vidit Deum. Quae sententia quoniam iisdem paene verbis fuit 1. Epist. cap. 3. vers. 6. et 10., item cap. 4. vers. 7. et 8., inde, si qua amplior explicatio requiritur, petatur. Ut autem Cajum Apostolus magis etiam confirmet adversus prohibitiones et prava exempla Diotrephis, proponit ei exemplum contrarium, quod imitetur, inquiens:

12. *Demetrio testimonium redditur ab omnibus, et ab ipsa veritate. Ab omnibus,* qui eum noverunt, *testimonium redditur Demetrio* de ipsius in pauperes Christianos, sive domesticos, sive extraneos, caritate ac misericordia, variis beneficentiae modis demonstrata. *Et ab ipsa veritate.* Hoc est, a Christo Domino, *qui est Via, Veritas et Vita,* Joan. 14. Vel: *Ab ipsa veritate,* id est per ipsam rei evidentiam. Ita enim lucet lux ejus coram hominibus, ut, videntes opera ejus bona, glorificent Deum. Hunc posteriorem intellectum, qui fortassis est in verbis Oecumenii (obscura enim sunt), ideo existimamus probabiliorem, quod subjungat Apostolus:

Sed et nos testimonium perhibemus; non videtur autem suum testimonium additurus fuisse testimonio divinae et increatae veritatis. *Sed et nos* (ait) *testimonium perhibemus,* Demetrio scilicet; hoc est, ejus erga pauperes caritati ac beneficentiae. *Testimonium perhibemus,* tamquam ipsimet experti, ait Liranus; et est verisimile.

Et nosti, quoniam (quod) *testimonium nostrum verum est.* Vel haec particula docere nos potest, non alium esse hujus Epistolae auctorem, quam Joannem Apostolum, qui hoc sermone uti solet, ut est videre Evangelii cap. 19, 35. et cap. 21, 24. Congruit hujusmodi cum auctoritate asseveratio Joanni, tamquam uni ex duodecim primis a Christo Domino electis Apostolis; imo tamquam specialiter dilecto ab ipso, et tamquam maxime longaevo inter illos omnes, ut qui supervixerit omnibus aliis longo tempore, defunctus demum anno Christi centesimo primo. Addit vero hanc suam testificationem Joannes, ut efficacius permoveat Cajum ad imitationem Demetrii in con-

stantia beneficentiae, neglectis minis Diotrephis. Beda et post eum Liranus.

13. *Multa habui tibi scribere; sed nolui per atramentum et calamum scribere tibi.*

14. *Spero autem protinus te videre, et os ad os loquemur.* Expositio horum est praecedentis Epist. vers. 12.; sunt enim eadem. Tum addit Apostolus:

Pax tibi! Quid nomine pacis accipiendum sit, repetatur ex commentario vers. 3. illius praecedentis Epistolae Sequitur:

Salutant te amici. Saluta tu amicos nominatim. Quae qualisve salutatio hic intelligatur, dictum est ejusdem Epistolae vers. 13.

Coronidis vice hoc loco aliquid addendum videtur de ordine sacrorum scriptorum, quae exstant B. Joannis Apostoli. Ac satis constare videtur, Apocalypsim et Evangelium ultimo loco fuisse scripta; sed utrum horum priore loco, non omnes eodem modo dicunt. Anno decimo Imperatoris Domitiani fuit sanctus hic Apostolus relegatus in Patmon insulam; anno 14. scripsit illic Apocalypsim, qui fuit annus Domini 97. Interfecto Domitiano, rediit Ephesum anno 1. Nervae Imperatoris, Christi vero 98. Videtur autem Evangelium scripsisse non tunc demum, quando ab illo exsilio Ephesum fuerat reversus, sed multo ante, quam exsularet, rogatus ab Asiae Episcopis, maxime propter Ebionitarum dogma tum consurgens, inquit Hieronymus Catal. in Joanne, et ante eum Eusebius hist. lib. 3. cap. 18. Atqui Ebion multo ante exsilium B. Joannis suam impietatem sparserat, imo et Romam profectus fuerat haereseon suarum disseminandarum gratia; ut ex Epiphanio haeres. 30. recitat Baronius anno Christi 74. §. 7. Et hanc sententiam, Evangelium fuisse scriptum ante Apocalypsin, tamquam probabiliorem defendit Turrianus Defens. canon. Apost. et Epist. pontific. veterum lib. 1. cap. 11., nec non ad Clementem Romanum lib. 2. cap. 57. explan. 3. Quoniam vero prima et secunda B. Joannis Epistolae directe et potissimum videntur scriptae adversus Basilidem haeresiarcham, ut ostendimus ad vers. 8. cap. 5. primae Epist. et in argumento secundae; ex Epiphanio autem constat Basilidem anteriorem fuisse Ebione, haeres. 24. et 30.; ponit enim Basilidem quartum post adventum Christi haeresiarcham, Ebionem decimum: idcirco videntur duae illae Epistolae fuisse scriptae diu ante Evangelium. Id quod ex eo quoque probabile fit, quod Basilides fuerit Simonis magi ac Menandri discipulus, Epiphanius haer. 23.; quem proinde verisimile est, non diu post mortem Simonis sese pro magistro gessisse. Interiit autem Simon anno Christi 68.; ut est Tomo 1. Annal. Baronii. De tertia Apostoli hujus Epistola, quando scripta sit, non valde liquet; videtur tamen ex similitudine, quam habet cum secunda, etiam ipsa fuisse ante Evangelium scripta, sed post obitum Apostolorum Petri et Pauli, quando cura Asiaticae Ecclesiae soli ex Apostolis Joanni incumbebat.

Finis Commentariorum in omnes Epistolas Apostolicas.

